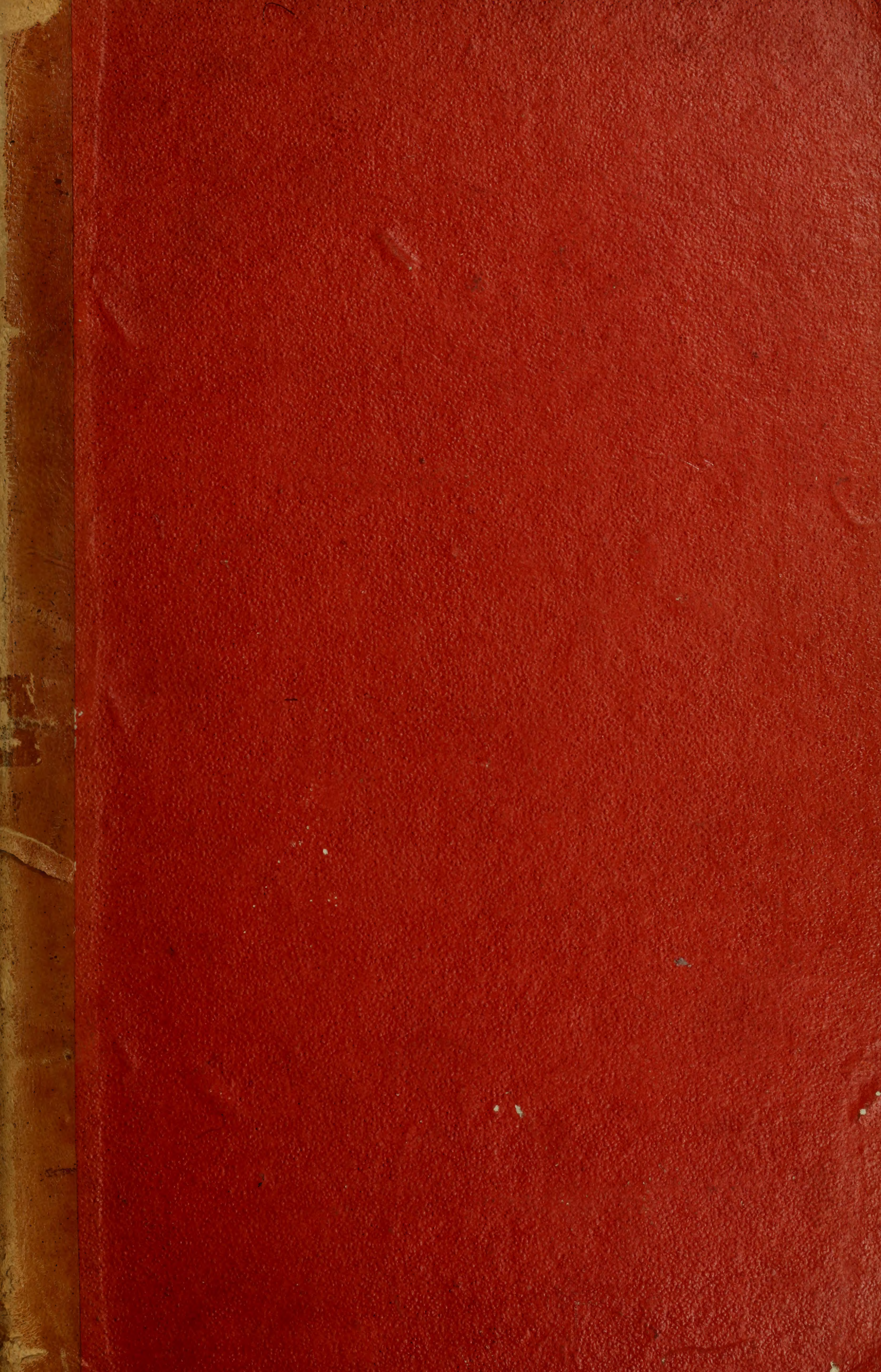
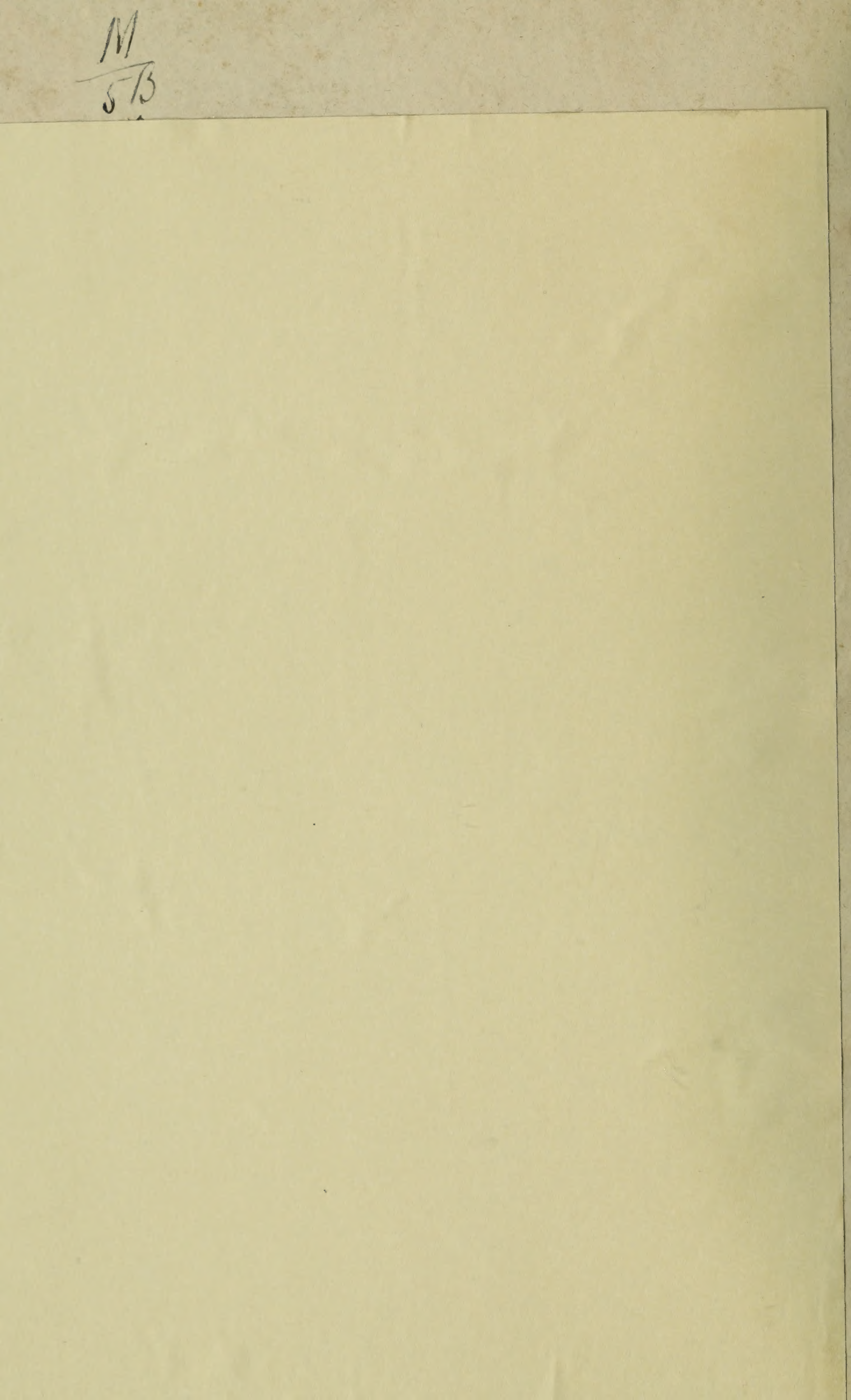
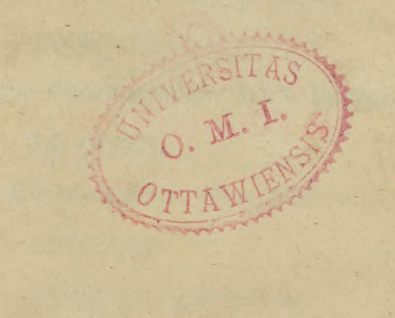

M
5 B

ELENCHUS
AUCTORUM ET OPERUM

QUI IN HOCCE VOLUMINE CONTINENTUR.

—

MARCHINI.

De Divinitate et Canonicitate SS. Bibliorum.

WILLIAM CARPENTER

Scripturæ Historia naturalis, seu Bibliæ Zoologiæ, Botanicæ, Geologiæque, Expositio descriptiva.

EDITORES.

Dictionnaire archéologique et philologique de la Bible.

ALEX.-FR. BARBIÉ DU BOCAGE.

Dictionnaire géographique de la Bible.

EDITORES.

De SS. Bibliorum Chronologiâ. — Chronographiæ LXX Interpretum Defensio.

LE QUIEN.

Défense de la Chronologie du texte Hébreu.

EDITORES.

Annotations géologiques à la Génèse.

—

INDEX RERUM.

Excudebat Migne,

in viâ dictâ D'AMBOISE, hors la barrière d'Enfer.

SCRIPTURÆ SACRÆ
CURSUS COMPLETUS,

EX COMMENTARIIS OMNIUM PERFECTISSIMIS UBIQUE HABITIS, ET A MAGNA PARTE EPISCOPORUM NECNON THEOLOGORUM EUROPÆ CATHOLICÆ, UNIVERSIM AD HOC INTERROGATORUM, DESIGNATIS, UNICÈ CONFLATUS;

Plurimis annotantibus presbyteris

ad docendos levitas pascendosve populos altè positis.

ANNOTAVIT VERO SIMUL ET EDIDIT

J.-P. M***.

TOMUS TERTIUS.

De Divinitate et Canonicitate SS. Bibliorum.

Scripturæ Historia naturalis, seu Bibliæ Zoologiæ, Botanicæ, Geologiæque, Expositio descriptiva.

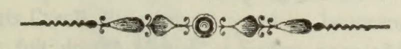
Dictionnaire archéologique et philologique de la Bible.

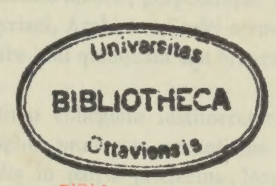
Dictionnaire géographique de la Bible.

De Sacrorum Bibliorum Chronologiâ : Chronographiæ LXX Interpretum Defensio.

Défense de la Chronologie du texte Hébreu.

Annotations géologiques à la Génèse.

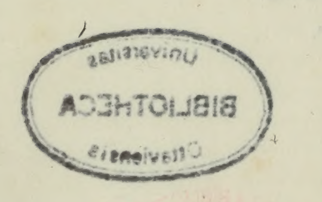

PARISIIS,
APUD EDITOREM,
IN VIA GALLICÈ DICTA :
RUE D'AMBOISE, BARRIÈRE D'ENFER.

1840.

MONITUM

Nonnulla passim in diversis Scripturæ interpretationibus de authenticitate canonicitateque necnon divinitate sacrorum Librorum delibavimus, de quibus in principio sequentis voluminis haud pauca equidem traduntur. Nullibi verò circa hanc materiam absolutum firmumque adæquato modo sermonem habuimus, cùm tamen de rebus maximi momenti ageretur, utpote quibus potissimùm innitantur omnes de Scripturâ sacrâ quæstiones. Maximâ ergo animi nostri oblectatione, nec sine lectorum, ut speramus, plausu utilitateque, post longas et inanes disquisitiones, præsens F. Marchini opus Taurini reperimus, nostrisque typis recudimus. Nec dubium quin si illud penès nos devenisset antequàm prelo mandaretur quartum nostri *Cursûs* volumen, priora hujusce voluminis folia omisissemus. Cùm verò in hoc tertio tomo tractandæ nobis materies occurrerent, de quibus ut plurimùm siluêre antiqui interpretes, ideòque ingens nobis ex rebus arduis labor incumberet, nempe ut recentioris scientiæ apicem attingeremus, hinc suscepti semel operis celeritate abrepti, quartum volumen, interverso ordine, ante tertium edidimus. His accedit quòd in re tanti momenti haud certè suffecissent quæ leviter tantùm ac summatim in tomo sequenti perstringuntur; nec præterea futurum speramus ut lectores nostros pigeat si eamdem materiam diverso sub aspectu, diversisque ab auctoribus tractatam in nostro *Cursu* fortè repererint.

MARCHINI VITA.

Marchini (Joannes Franciscus), Vercellis in Pedemontio natus est mense maio anni salutis 1713. Vel primâ ætatulâ sese prodens optima pueri natura et acies ingenii, patri cui nihil erat antiquius religione, honestâque liberorum disciplinâ, non mediocrem attulit spem fore ut, ubi adolesceret, quas ad artes studiaque animum appulisset, in iis excelleret aliquando. Neque oblatam spem fefellit consequens ætas, cùm ab iis artibus, quibus puerilis informari solet ad humanitatem, ad philosophiæ studium animum adjunxit adolescens, in quo studii genere diligenter versatus primas inter æquales ferè obtinuit, omnibus ejus disciplinæ consultis et magistro probatissimus; quo auctore adhuc ephebus de iis quæ toto curriculo tradita erant, tam acutè, subtiliter, disertèque in publico primorum civium et doctorum conventu disputavit, ut et viri patricii, et sapientes admirati doctrinam et eloquentiam adolescentuli ex animo laudarent parentis fortunas, eique gratularentur, qui filium haberet tam præstanti ingenio, tantâque præditum facultate disputandi; qui cùm biennio post adscriptus esset in clerum, ut universo regno maximè salutare, ita in ejus commodum cecidit regis Victorii Amedei II auspiciis excitatum, omnibusque præsidiis instructum Provinciarum collegium; in quo patriæ suffragiis susceptus Joannes Franciscus, divinarum rerum rationem ingressus, magnâ animi contentione in iis versatus quæ artes liberales, disciplinas et virtutem attingerent, mirum quâ celeritate omnia et singula arripuit et condidit, quæ suo tempore publicè depromeret. Studiosissimis jure accensebatur Marchini, cujus animum invictum à labore, et acre ingenium liberales artes, Græcorum lingua, sacrorum monumentorum interpretatio, et Orientalium populorum varius sermo ita exercuêre, ut in omnibus, et singulis excellens ante honestam missionem præesse juberetur domesticis theologicis, et hebraicis exercitationibus, in quibus dictata recoli atque illustrari consueverant. Ubi verò legitima dies eum vocavit ad privata publicaque studiorum pericula, tam vehementer se probavit et professoribus suis, et cæteris judicibus, ut in theologorum Patrum collegium plenis suffragiis, anno 1736, sit cooptatus. Quamvis autem theologus noster infinito labore, perpetuisque vigiliis eximiâ rerum divinarum, sacrorum monumentorum, Hebraici, Chaldæi, Syriaci, Arabici et Græci sermonis comparatâ scientiâ præstaret, nunquàm tamen efferri animo, aut se valdè amare, aut quidquam sibi arrogare; illi contra solemne de rebus suis demissè sentire ac nemini se præferre.

Ineunte anno 1738, cùm regis Caroli Emmanuelis auspiciis bonarum artium collegium institueretur, in eloquentium classem adscriptus fuit doctor noster, et eodem anno philosophiæ præfectus renuntiatus est. Anno verò 1745, cùm delectus esset S. Theologiæ professor, et regiis scholis in patriâ præfectus, longius latiùsque à theologici collegii doctore susceptus labor, et vigiliæ in rebus divinis patuerunt; cui muneri incumbendo totos decem et ampliùs annos perpetuò transmisit in magnâ versatus nominis celebritate. Hinc factum, ut Vercellensis antistes, Joannes Petrus Solarius, adscitum in familiam, in mensam adhibitum, et domum susceptum diceret sibi theologum et à consiliis doctorem Marchini. Tum verò idem familiariter usus tanto viro in dies magis egregias animi artes, et sapientiam, et solertiam probare, arcanis admittere, habere loco filii, nihil aggredi, nisi ejus consilio uteretur. Lustratâ enim totâ diœcesi theologo suo negotium dedit ut synodi leges, quæ plus uno seculo siluerant, litteris consignaret; quâ ratione latæ olim ab integerrimo Mediolanensi archiepiscopo D. Carolo Borromæo per synodos provinciales, et deinceps ab aliis Vercellensibus episcopis per

synodos dioecesanas, quæ penè abierant in desuetudinem, revocarentur, et in pristinam vim restituerentur; quæ leges antistitis prudentissimi auspiciis in lucem prolatæ magnam eidem existimationem conciliârunt; atque ex eo tempore nihil Latinè, nihil Italicè prodiit antistitis nomine, quod ab ejus theologo non esset ornatè, eleganter prudenterque conscriptum.

Anno denique 1555, sacrarum Litterarum interpretatio, et Orientalium sermonum institutio in regio Taurinensi Athenæo ipsi demandata est; et hoc suo integrè et diligenter functus est officio delectus professor, id inprimis spectans, ut serviret auditorum utilitati, ad quos ut nihil adferret non perfectum ingenio, et elaboratum industriâ, nullam perhorrescens laboris faciem, diu noctuque veterum monumenta versare, cum hoc studii genere elegantiam conjungere, majestatemque Romanam haustam ex terendis Tullianis scriptis, philosophicis præsertim et poetis, quos tulit ætas Augusti, aliisque optimæ notæ scriptoribus. Atque ut, quod concupierat, facilè assequeretur, jam inde plurima quæ olim scripserat de humanis artibus et rebus philosophicis atque etiam divinis, neque suî, neque suorum scriptorum amator, concremârat, ut in sacris unicè hæreret, habitaret, Israelitarum mores, leges, jura, cæremonias perlustraret, totius Orientis plagas obiret, mores investigaret, et vim sermonis à finitimis gentibus usurpati. Quod quidem tam feliciter cessit, ut non apud auditores modò ejus fidei, integritatis, sapientiæ, sed etiam apud universam gentem magnam nominis existimationem sibi conciliaret. Erat enim vir ingenio simplici, sine fuco, candido pectore, in colendis amicitiis diligentissimus, ab ambitu abhorrens; ultrò delatis honoribus modestè utebatur, nullius rei appetens præter sapientiam, et omnem rationem humanitatis, et usuram temporis, ne quid sibi periret. Hinc illa singularis dicendi facultas, varietas, elegantia, festivitas, ut audientium animos et aures in gymnasio et in frequenti Patrum theologorum conventu orationem salibus respergens quâdam suavitate perfunderet ac demulceret, quod non pauca ejus monumenta testantur.

Ex vigiliis perpetuisque laboribus singulos ferè annos ei malè erat, extremisque vitæ annis identidem laborabat ex pedibus et manuum articulis. Hinc anno 1773, mense julio, vehementi æstu pectoris noctu subitò exarsit, qui morbus, die septimo postquàm cubuit, virum è medio sustulit anno ætatis 61.

AD LECTOREM.

Tractatus quem publici juris facimus, primas tenet inter partes Commentariorum in sacram Scripturam, quæ in regio Taurinensi Athenæo lectissimæ rebus divinis vacaturæ juventuti secundùm academiæ leges tradi consueverunt. Quando autem hæ jubent solidum quinquennium ita dispartiri, ut primò quidem biennii labor totus versetur in demonstrandâ tuendâque sacrarum litterarum in universum, tum singulorum librorum divinitate et canonicitate: reliqui deinde triennii curas et vigilias sibi vindicent sacra chronologia, et aliquot locorum utriusque Testamenti, et illorum præsertim, qui salebrarum plus, ac difficultatis habeant, explicatio, et interpretatio, re totâ in quinque annorum spatium compulsâ, atque conclusâ: hinc factum est, ut Cl. auctor non posset difficiliores quosque locos, ut interpretum mos est, sigillatim persequi, in iisque pluribus immorari; sed amplissimis quæstionibus in quinquennales disputationes coactis præcipuas Scripturarum controversias ad quædam capita revocanda censeret, ad quæ cùm reliquæ referri commodè possint, tum valida inde suppetere præsidia ad graviores cujusque generis quæstiones dirimendas. Quâ initâ ratione et legibus, et auditorum utilitati, in quam toto pectore perpetuoque incubuit, facilè consultum existimavit.

Quapropter hoc de divinitate Scripturarum opus sequuntur interpretationes decem in difficiliores ejusdem sacræ Scripturæ locos: quinque in vetus, reliquæ in novum Testamentum. Priores sunt: I. de Chronologiâ sacrâ; II. de Annis peregrinationis Patriarcharum in terrâ alienâ; III. de Conjugiis Hebræorum; IV. de Ritibus, et Cæremoniis; V. de Paschate Judæorum; posteriores: I. de Genealogiâ Christi; II. de Isaiæ oraculo cap. 7: *Ecce Virgo concipiet, et pariet,* etc.; III. de Joanne Baptistâ; IV. de Annâ Prophetissâ; V. de Tentatione Christi.

Atque ut apertiùs constet quo consilio doctissimus vir habuerit delectum eorum potissimum capitum, quæ et latiùs paterent, et adjumenta adferrent ad alias quæstiones illustrandas, ac definiendas, per lectoris humanitatem liceat huc unum, vel alterum exemplum proferre ex utroque Testamento depromptum. Sit ergo interpretatio tertia, quæ est de *Conjugiis Hebræorum.*

Hujusmodi argumentum latissimè patet, pluresque complectitur cùm veteris, tum novi Fœderis locos, qui multùm negotii facessere interpretibus solent. Ii autem omnes tantâ perspicuitate doctrinæ, eruditionisque copiâ explicantur, ut vix porrò aliquid ampliùs desiderandum supersit. Quidquid enim in sacris Codicibus continetur, quod ad matrimonii formam, leges, jura, conditiones, consuetudines, adjuncta ullo modo pertinere queat, id omne fusè, dilucidè, doctè ac eruditè excerpit et enucleat. A primâ matrimonii institutione in jugali Adami et Evæ societate constitutâ exorsus, quærit quibuscum primævo naturæ jure matrimonium esse possit; unumne naturâ, et perpetuum. Tum explicatâ celebri controversiâ an Abraham ex peculiari Dei indulgentiâ Agarem in conjugium susceperit, an ejusdem indulgentiæ jure licuerit non solùm Abrahæ posteris, verùm etiam reliquis gentibus Abrahâ non prognatis plures simul mulieres matri-

monio sibi jungere, multa disputat de Mosaicæ legis præscriptis ad matrimonium pertinentibus; quibuscum Hebræi jungi prohiberentur, aut juberentur; quousque uxorum numerum augere fas esset; quomodò earumdem fidem experiri; quâ de causâ ductas repudiare : an licitum dimissis, vivente adhuc priore marito, ad alias nuptias transire. Quibus expeditis de Hebræorum sponsalibus, ac de vulgaribus et communibus quibusdam usibus in Hebræorum conjugiis adhiberi solitis, agit ut viam sibi paret ad ea explicanda quæ in novo Testamento ad conjugalem Beatæ Mariæ Virginis cum Josepho societatem pertinent. Denique postremo loco ostendit Christum (Matth. 19), matrimonium ad primam formam revocâsse, jure omni polygamiæ, et Mosaici repudii abrogato. Unum adhuc explicandum restabat, nimirùm an Paulus (epist. 1 ad Corinth., cap. 7, v. 15), potestatem faciens conjugi fideli ab altero discedendi, quoties hic discedit, vel cum altero sine contumeliâ Creatoris habitare non consentit, an, inquam, Paulus docuerit in hâc specie matrimonium dissolvi non solùm quoad thorum, verùm etiam quoad vinculum. Huic quæstioni, quam ætate hâc nostrâ celebriorem fecit nota inter Borach Levi, et Suessionensem episcopum concertatio ad Parisiensem senatum deducta, manus admoverat Cl. noster auctor cùm acerbo, gravissimoque morbo sublatus est.

Ex novo autem Testamento occurrit interpretatio secunda de Isaiæ testimonio : *Ecce Virgo concipiet, et pariet*, etc., à Matthæo (cap. 1, v. 23), laudato, Christique conceptioni ac partui accommodato. Factâ autem opportunitate multis docet quânam viâ et ratione veteris Testamenti locis usi sint scriptores novi Fœderis, quoties eos ad quidpiam confirmandum adhibuerunt. Maximæ profectò utilitatis disputatio hæc est : de quâ tamen altum ferè apud interpretes silentium. Jam verò quot hìc versat tam veteris quàm novi Testamenti locos, eosque explicat, conciliat, vindicatque à præstigiis offuciisque Hebræorum, ab hæreticorum dicteriis! Quanta hìc omnigenæ eruditionis, ac præsertim rabbinicæ copia, ut adversarios propriis armis oppugnet, domesticisque testimoniis revincat! Nullus ferè locus est ab evangelicis scriptoribus ex veteri in novum Fœdus traductus, quem ad Christum, vel Christi res pertinere non demonstret ex ipsâ Synagogæ traditione, atque Hebræorum magistrorum decretis. Eadem est ratio scribendi in reliquis interpretationibus adhibita : ex quo intelligitur eruditissimum virum non tam peculiaria argumenta, cujusmodi à quibusque interpretationum titulis præferuntur, pertractare, quàm totam interpretari Scripturam ad singularia quædam capita ex academiæ legibus revocatam.

Sed in antecessum generalem, ut diximus, Scripturæ explicandæ rationem tradidit in Prolegomenis, agens de ejusdem divinitate, et canonicitate in genere, et sigillatim. Præmissâ ejus notione de sacrorum librorum canone, multa disputat : tum eorumdem antiquitatem, veritatem, integritatem, divinitatem omni argumentorum genere vindicandam suscipit; non dissimulatis, quæ veteres, quæ recentiores adversarii contra adferre solent ad eorum infringendam evertendamque auctoritatem et fidem. Progreditur deinde ad eam quæstionem magnâ animorum contentione catholicos inter atque heretodoxos theologos agitatam, quâ scilicet ratione Spiritus sanctus sacros scriptores afflaverit. Denique longam habet disputationem de sacrorum Bibliorum sinceritate ac integritate, ubi de Græcâ Septuaginta et Vulgatâ Latinâ versione tantùm agit, quantùm satis est, ut sua primigeniis codicibus dignitas consistat, et hæreticis Tridentinum decretum Vulgatam Latinam authenticam declarans accusantibus resisti acriter possit. Sed latiùs patet in alterâ Προλεγομένων parte, in quâ disserit de divinitate et canonicitate speciatim. Singulos libros recenset; argumenti genus persequitur; quærit, quis eorum auctor; quo sermone et stylo sit usus; qui Codices primigenii; quæ inde susceptæ versiones; à quibus primùm probati vel rejecti; quo tempore in canonem adscripti. Obscuros locos illustrat, specie dissentientes conciliat, incredulorum atque hæreticorum argumenta exagitat, explicat, diluit, atque ita rem totam pertractat, ut ex difficilioribus quibusque textibus, quibus peculiarem non dedit in sequentibus interpretationibus locum, vix aliquis prætermittatur, qui idoneam explicationem non habeat. Ex quo fit ut hujusmodi commentaria brevem quidem, sed integram accuratamque totius ferè Scripturæ interpretationem exhibeant.

Hæc nos breviter : res erit apertior legenti quæ modò edimus de divinitate et canonicitate Scripturæ sacræ Prolegomena.

Non dubitamus autem quin sacrarum Litterarum studiosis gratum acceptumque futurum sit susceptum à nobis de ejusmodi commentariis edendis consilium. Id suadet magna illa ac singularis doctrinæ eruditionisque laus, quam sibi vir clarissimus comparaverat non solùm apud eos quos frequentissimos habuit vel in Taurinensi Athenæo, vel in provincialibus scholis auditores (quorum acrius solet esse, æquum, severum de magistrorum suorum facultate judicium), verùm etiam apud doctos quoscumque, æquosque rerum æstimatores, apud quos maximo semper in honore fuit. Quod testatum facit incredibilis illa aviditas, quâ sive in scholis docens, sive in publicis Academiæ conventibus oratorem agens audiebatur; studium, et cura singularis in ejus dictis, scriptisque excipiendis, describendisque; crebræ multorum voces postulantium, et efflagitantium, ut quidquid ille litteris consignaverat in lucem ederetur, ne ecclesiastica respublica, et subalpina præsertim Juventus in sortem Domini delecta summo eum studio, cultuque prosecuta tanti pretii monumentis, quæ non nisi paucorum manibus terebantur, careret.

His causis adducti manum operi admovimus, eamque pro viribus attulimus diligentiam, quæ auctoris nomini, rerum delectui, scribendique castitati atque elegantiæ responderet.

(Deprompt. ex edit. Taurin. an. 1777.)

DE DIVINITATE
ET CANONICITATE
SACRORUM BIBLIORUM.

PROŒMIUM.

Qui sacrarum litterarum studium ingredi cupiunt, rectumque cursum tenere, antequàm operam suam in iis addiscendis collocent, perspectam habere debent librorum dignitatem, quos interpretandos suscipiunt, ut non ipsi modò sciant quantam rem tractent, verùm etiam eamdem ab improborum obtrectationibus tueantur. Non enim ut juris explicatoribus satis est declarare suorum codicum legumque sententias, sic Scripturarum interpretibus obscuros locos aperire; quòd illi, salvâ legum auctoritate et majestate, de solâ earum intelligentiâ disputent; istis verò scriptorum quoque sit suscipienda defensio. Quæ quidem rerum divinarum omnium conditio est, ut primùm res ipsas existere certâ ratione confirmetur; deinde ostendatur quid ad nostram institutionem et vitæ actionem eæ conferant. Nempe hùc primùm nos adducit hominum perversitas et corruptela, qui nullam unquàm indictam animis aut credendi aut agendi legem ideò putant, ut perpetuo metu liberentur, quo non agitari non possunt, si legem ullam divinam fœdissimæ vitæ accusatricem et judicem exstare assentiantur. Istorum numerus magnopere crevit ætate nostrâ; ii ipsi sunt scilicet qui liberi existimari et dici volunt, cùm omni turpitudini serviant. Hanc enim animo opinionem imbiberunt Deum nihil curare res humanas; neque suâ interesse, neque hominum, qui tandem cultus sibi adhibeatur; nunquàm cum mortalibus locutum; nihil scripto tradidisse, quod eosdem alligaret; quæ in libris, quos divinos dicimus, scripta sunt, callidorum hominum esse præjudicia perinde ac quæ in Ægyptiorum, Græcorum, Romanorum libris de religione conscriptis inveniuntur ab iis facta qui populum sub potestate continendum esse metu religionis censuerunt; quibus, nisi primùm certis rationibus effeceris exstare planè divinæ voluntatis testimonia relicta in litteris à summis viris, qui Dei mandata ad homines perferebant, frustra aliud argumentorum genus opponeres. Accedunt Judæi, qui libros quidem à vetere Synagoga susceptos et probatos pro sacris habent; verùm reliquos veteris Testamenti profanos judicant; novi autem ad fallendum compositos. Tertio loco sunt et hæretici, qui cùm magnam christianæ nostræ catholicæque doctrinæ partem ex multis libris, cùm vetus, tùm novum Fœdus spectantibus, haustam diffiteri non possint, malunt libris iis auctoritatem detrahere quàm ingenuè nobiscum sentire. Quamobrem triplex hominum genus, quorum alterum meritò dixeris stultissimum; pervicacissimum alterum; tertium superbissimum, cogit nos, priusquàm ad sacras Litteras explicandas animum applicemus, totius voluminis majestatem defendere.

Etsi verò nulla nos improborum hominum iniquitas compelleret de Scripturarum divinitate initio dicere, nos ipsos tamen id operis nobis ultrò sumere oporteret, ut et sacræ antiquitatis monumenta, et totam veræ Religionis historiam, et causas, modumque significationis voluntatis divinæ, et summam Dei providentiam, atque in homines charitatem justiùs admiraremur, simulque nobilissimis cognitionibus instrueremus animum, quibus carere sacras Litteras versantem esset turpissimum. Hujusmodi sunt, quæ sit Bibliorum antiquitas, quæ dignitas, quæ causæ, quibus adducimur ut divina esse credamus; quâ ratione Deum auctorem habeant; quâ ad nos pervenerint, quo tempore, quo loco, à quibus, quoad sciri potest; quâ linguâ conscripta sint, in quam traducta; quid summatim contineant; quomodò omnia secum ipsis consentiant, atque hujus generis alia, quæ ipsa per se nos moverent, ut, etiamsi nulla vis, nullus impetus esset refellendus, ante consisteremus in limine, quàm ad sacrorum Librorum interpretationem aggrederemur.

Quàm gravis igitur, quàm ampla, quàm digna adolescente sacris studiis dedito hæc tractatio est, si utrumque conjungas, et necessitatem obsistendi veræ fidei inimicis, et argumenti per se nobilitatem; quoniam potissimùm res agitur de ponendo totius Religionis fundamento, de cognitione assequendâ sacræ antiquitatis, de aditu ad Scripturarum intelligentiam patefaciendo, de demonstrandâ divinorum Scriptorum consensione; quâ re haud scio an ulla esse possit aut utilior aut præstantior. Sed cùm id faciliùs animi sensu dijudicari, quàm verbis demonstrari possit, agamus dùm pro munere nostro, harum rerum præceptiones vobis persolvamus, optimæ spei adolescentes, et, quàm maximè possumus, in hoc toto negotio vestris rationibus consulamus. Vos verò, pro vestro erga vos ipsos officio, quantâ potestis assiduitate, diligentiâque in hisce studiis exerceamini: ad quam rem vos pluribus hortari non est sententia, ne aut vos nostro, aut nos vestro studio diffidere videamur.

Itaque de canonicitate et divinitate sacrorum Librorum, et de variis Scripturarum versionibus atque editionibus dicturi, hæc ipsa, quæ sacræ Scripturæ Prolegomena rectè possumus appellare, in duas par-

tes dispertimur, quarum prima erit de divinis Libris in genere, ubi et de Bibliorum interpretationibus in varias linguas sermo incidet; secunda de Libris singulis particulatim. Jam sit.

PROLEGOMENA SACRÆ SCRIPTURÆ.

PARS PRIMA.

DE SACRORUM BIBLIORUM CANONICITATE, ET DIVINITATE IN GENERE.

A summo capite exordiendum est, nempe à Bibliorum præstantiâ, quæ codicum vetustate, veritate doctrinæ, divinâque auctoritate continetur; unde consequens sit nec debere nec posse non adhiberi fidem libris qui neque recens confecti, neque fabulosi sunt, neque ab hominibus solâ humanâ sapientiâ præditis, sed à Deo afflatis, conscripti. Deinde, quùm divinum quiddam multis modis dici soleat, explicandum erit quâ ratione, quæ à sacro scriptore sunt litteris consignata divina esse putemus. Quoniam verò dubitari rursùs posset, an Libri ipsi integri atque incorrupti ad nos pervenerint, quemadmodùm scripti ab initio sunt; id quoque erit demonstrandum, incolumes et sinceros pervenisse. Hæc omnia ex ordine persequemur. Sed priusquàm has disputationes ineamus, consentaneum duco exponere quid Biblia ipsa sint; quid canon, et canonici libri atque apocryphi; qui canonem instruxerint, ut totius Scripturarum voluminis, quale apud nos est, notio quædam primùm habeatur.

ARTICULUS PRIMUS.

De Scripturâ sacrâ; de canonicis et apocryphis libris et canonis auctoribus.

Scripturarum à Deo traditarum ad habendam Religionis scientiam excellentia non modò et majestas, verùm etiam natura, si licet dicere, clariùs explicari non potest, quàm ipsis usurpatis nominibus, quibus totum earum corpus majores nostri appellârunt: rem enim ipsam mirificè declarant. *Libros divinos et sacros, sacras Litteras, Scripturam sacram,* aut pressè *Scripturas Testamentum vetus et novum,* nudoque verbo *Biblia* S. Patres dixerunt; quo posteriore vocabulo commodiùs utimur. Nempe divinum est quod Deum auctorem habet. Non enim voluntate humanâ allata est doctrina his libris comprehensa, sed Spiritu sancto inspirante locuti sunt sancti Dei homines. Res etiam in toto volumine est de religione, de præceptis divinis, de divinâ voluntate et charitate, de summis beneficiis in homines collatis; quibus sanè rebus nihil esse divinius, nihil sanctius potest. Unum prætereа volumen est, quod sit dignum legi; unum quod salutis nostræ causâ Deus legendum proposuerit; unum quod scribi oportuerit; unum quod scripta cætera infinitè superat. Per excellentiam igitur nudo vocabulo *Biblia*, id est *Libros* et *Scripturas* nominari æquissimum fuit, quo modo et Christus sæpè nominavit. Matth., cap. 21, v. 42: *Nunquàm legistis in Scripturis;* ibidem, cap. 22, v. 29: *Erratis nescientes Scripturas;* Joan., cap. 5, v. 39: *Scrutamini Scripturas.* Testamentum autem, græcè Διαθήκη, hebraicè ברית *Berith*, ideò vocàrunt, non quòd voluntatem testatoris referat de iis quæ post mortem fieri velit; quo tamen sensu quidam Testamenti nomen acceperunt: sed quòd pacta, fœdus, promissiones à Deo hominibus factas contineat, et voluntatis divinæ testimonium in publica, et solemnia acta relatum, eamque voluntatis declarationem, quæ legem, mandata, pollicitationes atque ictum fœdus complectatur. Optimè namque Hieronymus in cap. 2 Malachiæ: *Testamentum non voluntatem defunctorum sonat, sed pactum viventium.* Et Augustinus, lib. 1 Locutionum Scripturæ sacræ: *Amat Scriptura Testamenti nomine pactum appellare.* Quoniam verò alia per Moysen et Prophetas hebraico et veteri populo Deus manifestavit; alia Christus Jesus, et Spiritu sancto afflante Apostoli novæ Ecclesiæ tradiderunt, ea ipsa quemadmodùm sunt consignata litteris vetus et novum Testamentum constituunt. Prætereo alia nomina quæ veteres adhibuerunt; vulgatiora enim hæc, quid sit sanctissimum Scripturarum volumen satis superque demonstrant.

Biblia isthæc à synagogâ primùm, tum ab Ecclesiâ Ecclesiæque Patribus probata, atque ad nos transmissa *Libri canonici* vocantur, quod in sacrorum Librorum ordinem in catalogum digesti sunt, qui Latinis græco vocabulo usis Κάνων dicitur. Canon enim non solùm mensura est, et regula, et norma quædam agendi, credendique præscripta, sed et *Catalogus,* ut veterum monumentis est proditum. Itaque etsi repugnare nolimus iis qui arbitrantur canonicos libros ideò esse appellatos, quòd fidei, et morum regulam exhibeant, tamen verius judicio nostro canonici nuncupantur, quia in sacrorum Librorum catalogum collati sunt, quem prisci *Canonem* dixerunt. Sic à concilii Laodiceni Patribus clericorum catalogus, ab ecclesiasticis scriptoribus catologus episcoporum et fidelium vitâ functorum *Canon* inscribitur. Ob id Hieronymus in generali prologo ait: *Sapientia, quæ vulgò Salomonis inscribitur, et Jesu filii Sirach liber, et Judith, et Tobias, et Pastor non sunt in canone;* id est, primi libri quatuor in sacris tabulis Hebræorum, postremus in catalogo apostolicorum librorum non invenitur. Et

Augustinus, lib. 2 de Doct. christ. : *Omnis Scripturæ canon sequentes libros continet.* Quod igitur Prophetarum et Apostolorum libri, ex quibus fidei et vitæ benè instituendæ doctrinam haurimus, in indicem, in tabulas, inque ordinem seu canonem conjecti sint, ab iis probatum, quibus probari oportebat, *canonici* et ipsi vocari à Græcis, et nostris Latinis cœperunt.

Canonicarum Scripturarum et Librorum contrarii *apocryphi* sunt, qui, quùm eodem non sint relati, quo sacri Codices, eâ auctoritate carent, quâ alteri præstant. Ἀπόκρυφος sanè quid significet, nulla disputatio est ; sed cur libri in canonem non recepti apocryphorum nomen obtinuerint, non satis constat. D. Augustinus, lib. 15, de Civit. Dei, ideò putat apocryphos nuncupatos, quòd ipsorum origo ignota Patribus esset, per quorum manus verarum Scripturarum auctoritas ad nos devenit successione quâdam æquè notâ, ac certâ et constante. Quæ Augustini sententia, si de scriptoribus apocryphorum librorum accipiatur, non adeò vera in universum est; quorumdam enim apocryphorum librorum auctores cognoscuntur. Si verò de dignitate, auctoritate et fide quæ libris iis debetur dixisse Augustinus censeatur, verius sensit. Nam codicum apocryphorum auctoritas priscis Patribus comperta usquequaque non est ; quùm tamen ex antiquâ constanti traditione fides canonicorum constabiliretur. Addit S. doctor apertiùs, etsi vera quædam in apocryphis libris reperiantur, tamen propter multa falsa fidem non habere (quod et Drusius monet in epist. 105, ad Leonardum Casembrotium, non esse de ecclesiasticis libris intelligendum) ; et rursùs singillatim de libris in veterum Scripturarum canonem non inclusis ait ideò insertos non esse in Scripturarum canonem, qui sacerdotum diligentiâ sibi per vices succedentium in templo asservabatur, quòd de iis suspicio esset, quùm non producerentur à viris à quibus constaret esse ex officio servatos. Auctoritas igitur claro testimonio et fide digno nixa apocryphis libris deest, si Augustino assentimur.

Hieronymus verò, epist. 7 ad Lætam, apocryphos eos libros esse inquit, qui auctorum non sunt qui inscribuntur; et prætcrea multis falsis et perniciosis respersi sunt. Alibi autem apocryphorum nomine notat hæreticorum libros ; quemadmodùm et Gelasius Papa in suo decreto, quos apocryphos libros rejecit, eosdem ab hæreticis aut schismaticis conscriptos aut commendatos esse significavit. Origenes in epistolâ ad Africanum de Susannæ historiâ, propterea quòd nec publicè, nec plerùmque legerentur, sed occultarentur, apocryphos dictos putat. Quòd verò digni potiùs sint abscondi quàm legi, ejus nominis causam attulit auctor Synopseos, quæ D. Athanasio tribuitur. Hæc omnia quâdam ex parte, et de libris quibusdam vera sunt, sed totam rem non explicant. S. Epiphanius, lib. de Pond. et Mens., credidit causam cur apocryphi libri vocarentur, fuisse quia Hebræi in peculiare quoddam armarium eos conjecerant ab altero separatum, in quo canonici continebantur; nempe canonicos libros aut in arcam sacram, aut in sacratius saltem templi armarium conclusos putat. Verùm quis certò affirmet libros qui pro divinis non habebantur, in scrinio, etsi minùs sacro, esse collocatos? Canonicos quidem in templo repositos fuisse verisimillimum est ; at nullo argumento probabitur unquàm eos in sacram arcam immissos. Nam etsi cap. 31, Deuter., v. 26, Moses Levitis præceperit librum ponere in latere arcæ fœderis Domini, tamen non in arcâ, sed foris proximè arcam poni jussisse credendum est ; idque ex cap. 8, v. 9, lib. 3 Reg., et cap. 5, v. 10, lib. 2 Paralip. manifestiùs deducitur, ubi nihil fuisse in arcâ inclusum narratur præter duas tabulas lapideas, quas Moyses posuerat. Item in secundo templo post Babylonicam captivitatem arca non reperiebatur, ut scribit Josephus, quem plerùmque sequuntur Scripturæ interpretes ; Libros tamen sacros in secundo templo fuisse asservatos, nemo diffitebitur. Sanè Helcias Sacerdos magnus, lib. 4 Reg., cap. 22, v. 8, ait : *Librum legis reperi in domo Domini ;* non autem inquit *in arcâ Domini* se reperisse. Exemplar enim illud ipsum, ut creditur, Mosis manu descriptum, Deuteronomium scilicet juxta arcam olim positum, postea ædificato templo in templi gazophylacium cum vasis tabernaculi sacerdotes intulerant, atque in capsulam abdiderant, in quâ delituerat, quousque Helcias ibi vestigando reperit.

Quid ergo sunt libri apocryphi? Sunt certè nunc omnes, quantùmvis licèt speciosissima nomina et spectatissima in fronte gerant, quos Ecclesia non habet pro canonicis ; qui propter dubiam nullamve auctoritatem locum non habent in canone, sive olim quædam opinio fuerit esse divinos, sive ob interspersa mendacia fidem illicò amiserint, sive ignorentur auctores, sive cognoscantur. Posteriorum enim theologorum minimè dubia doctrina est, apocryphos esse libros omnes, qui in duplici ordine proto-canonicorum, et deutero-canonicorum non continentur. Nimirùm nunc duplex est librorum canon, non auctoritatis, quæ eadem est omnium : sed temporis habitâ ratione quo probati sunt. Libri relati in canonem toti antiquitati probatissimum, de quibus nulla unquàm, ne tenuissima quidem, suspicio venit, aut dubitatio an divini essent, usitato nomine proto-canonici appellantur : deutero-canonici, qui processu temporis, re penitiùs exploratâ, summam adepti sunt apud omnes Ecclesias dignitatem, et ad canonem adjecti, licèt olim neque adeò apertè, neque ab omnibus Ecclesiis existimarentur à Scriptoribus divino præsidio munitis conscripti, perinde ac primo et secundo loco in canonem collatos diceres. Cæteri verò de rebus divinis scripti, quocumque demùm Prophetæ aut Apostoli nomine inscribantur, vel si sanctissimâ doctrinâ abundent, inter apocryphos numerantur ; multò verò magis si veris falsa, et bonis mala mixta sint. Ex quo facilè intelligitur codices quosdam olim et dici et esse potuisse apocryphos, qui nunc et canonici et divini credi debent, ut quùm res feret, explicabitur.

Sed revertamur ad canonem, et de ejus auctori-

bus inquiramus. Canonem seu catalogum sacrorum Librorum ab Hebræis primò confectum esse, vel si nemo doceat, quisque intelligit; quando verò et qui confecerint, opus indiget explicationis. Et primò quidem, quod ad quinque Mosis libros attinet, eos in unum corpus compositos fuisse paulò post Mosis obitum, Scriptura satis indicat, quùm Moses ipse aut omnes Legis libros, aut Deuteronomium saltem, quod est legis repetitio, et compendium, jusserit Levitas in arcæ latere reponere. At Deuteronomium, id est, data iterùm lex et repetita, intelligi non potest, nisi quatuor aliis Legis libris exstantibus; tum igitur canon quinque Mosis libris constabat, quem Moses ipse, sive levitæ digesserant. Ei canoni nullam factam librorum accessionem, usque dùm decem tribus sub Roboamo Salomonis filio se à duabus distraxerunt, religio Samaritanorum argumento est, qui alios quoque, præter Pentateuchum, divinos libros retinuissent, si auctus fuisset canon, antequàm à Judæis se disjungerent.

Deinde verò ne usque ad tempora quidem Babylonicæ captivitatis ullus alter canon est editus. Nam etsi fuerunt prophetæ plures, aliique scriptores divino acti Spiritu, qui aut suorum temporum historias, aut propheticos, aut agiographos libros psalmosque scripserunt divinis efferendis laudibus; tamen antequàm captivi Babylonem abducerentur Hebræi, uno volumine ea omnia opera compegisse atque uno canone conclusisse non constat. Redeuntibus igitur à Babylonicâ captivitate certus librorum numerus fuit novo canone constitutus, quem tum Hebræi descripserunt, Nehemiæ quoque libro recepto, quo nullum alterum scriptorem recentiorem habent. Porrò ex Ecclesiastici libro argumentum suppetit, quùm auctor scriberet, sacrum canonem jam fuisse contextum. Auctor enim, capite 49, illustres viros et sacros Judæorum scriptores commemorans, quùm Isaiæ, Jeremiæ atque Ezechielis mentionem fecisset, duodecim minores Prophetas nominat, qui in Hebræorum canone tres illos consequuntur: quo ostenditur jam tum duodecim Prophetarum vaticinia eo ordine fuisse disposita, quo etiamnùm in hebraicis codicibus legimus. In canonis collectione tres distributæ sunt quasi partes, quarum alteram appellârunt, תורה, Legem; alteram, נביאים, Prophetas; tertiam, כתובים, agiographa, id est, libros, ut ait Josephus contra Appionem, qui hymnos in Dei laudem et præcepta vitæ hominum exhibent utilissima. Ad veterem hanc distributionem ea verba retulit Christus Dominus Lucæ, cap. 24, v. 44: *Quoniam necesse est impleri omnia quæ scripta sunt in lege Moysi, et Prophetis et Psalmis de me.* Psalmi enim inter agiographos libros primum locum tenent.

Ejus canonis auctor, summâ Hebræorum consensione ad quos et veteres Ecclesiæ Patres accesserunt, esse Esdras perhibetur, qui sacros Libros in ordinem redegit. Esdrâ è captivitate reduce, traditio Hebræorum est collectos in unum corpus sacros Libros, ipsâque ejus ætate Canonem Scripturæ esse clausum; sic enim loquuntur. Ille, ut et Patres plerùmque affirmant, annuente concilio totius nationis collegit, restituit, emendavit, novisque characteribus, quibus apud Chaldæos Judæi assueverant, scribi sanctos Libros jussit; quâ de re in postremo hujus primæ partis articulo quædam explicabimus. Negandum tamen non est Nehemiam aut operam suam contulisse in ejus canonis instructionem; aut Esdrino canoni librum suum adjunxisse, quo totus canon absolveretur; item et Malachiam ad id operis allaborâsse. Opere confecto aliter fieri non potuit, quàm ut totus canon magno synhedrio, sive synagogæ magnæ ratus probatusque esset, ejusque judicio editus, ad quam pertinebat librorum consecratio. Certè tum conclusum canonem, definitumque sacrorum Librorum numerum tota Judaica natio suscepit, nullumque unquàm librum sacrum esse tota putavit, qui non ei canoni esset adscriptus.

Viginti duos libros canon ille continebat, quemadmodùm et Josephus confirmat in primo suo contra Appionem libro, quos nos *proto-canonicos* veteris Testamenti dicimus. Sunt autem non ordine quidem ipso, quo reperiuntur nunc in hebraico canone descripti; sed quo exstant in nostro, quinque Mosis libri; videlicet Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri, Deuteronomium; tum Josue, Judicum, Ruth, quatuor libri Regum, duo Paralipomenon, duo Esdræ, Esther, Job, Psalmi, Proverbia, Ecclesiastes, Canticum Canticorum, quatuor Prophetæ majores, Isaias, Jeremias, Ezechiel, Daniel; et duodecim minores Oseas, Joel, Amos, Abdias, Jonas, Michæas, Nahum, Habacuc, Sophonias, Aggæus, Zacharias et Malachias, qui Hebraicâ linguâ scripti omnes sunt, si Danielis prophetiam atque Esdræ historiam excipias magnâ ex parte Chaldaicas. Hos eosdem libros modò viginti duos, modò viginti quatuor, modò viginti septem numerant alii pro variâ supputandi ratione; atverò quemcumque numerum quis dicat majorem minoremve, prout librum unum ab altero separaverit vel cum altero junxerit, nihil refert, modò nullum ex iis recensitis omittat, nullum præterea Esdræ canoni attribuat.

Qui arbitrantur coacto iterùm aut tertiùm magno synhedrio, canonem alterum instructum fuisse, in quem libri etiam Tobiæ, Judith, Sapientiæ, Ecclesiastici et Machabæorum referrentur, nullo freti sunt scriptoris fide digni testimonio, quo novas synagogæ coitiones nova canoni additamenta confirment. Quomodò enim disputatum esset primis Ecclesiæ temporibus de Tobiæ, Judith et cæterorum librorum auctoritate, si magnæ synagogæ judicium præcessisset? Aut quomodò Josephus, cujus maximè intererat res suorum non ignorare, easque expromere, alterius post Esdram coacti concilii non meminerit, quo statutum esset ullos libros canoni Esdrino adjungendos? Imò verò affirmat ipse, commemorato nuperrimè loco, libros omnes ab Artaxerxis regno scriptos, propterea quòd certa non esset Prophetarum successio, nunquàm parem cum veteribus dignitatem habuisse, nunquàm divinos ha-

bitos à Judæis, qu libris tantùm viginti et duobus divinam tribuunt auctoritatem.

Quùm igitur lib. 2 Machab., cap. 2, v. 13 et 14, narratur : *Inferebantur autem in descriptionibus et commentariis Nehemiæ hæc eadem, et ut construens bibliothecam congregavit de regionibus libros, et Prophetarum, et David, et epistolas regum, et de donariis. Similiter autem, et Judas ea quæ deciderant per bellum, quod nobis acciderat, congregavit omnia, et sunt apud nos :* non ea sententia est, aut Nehemiam aut Judam pluribus libris in unum volumen compositis novum canonem instituisse; sed diligenter curâsse, alterum antiqua gentis suæ monumenta in bibliothecam à se instructam inferre; alterum verò libros qui in bello contra Antiochum fermè perierant, colligere. Etenim ex græco textu lib. 2 Machab. sic facere latina commodè possumus : *Narrabantur in commentariis Nehemiæ hæc eadem ; et ut construens bibliothecam congregavit quæ de regibus et Prophetis, et quæ de Davide, et epistolas regum de donariis. Similiter verò et Judas*, etc. ; id est, narrabatur in commentariis Nehemiæ (quæ sanè injuriâ temporum et bellorum interciderunt) ipsum mirificam bibliothecam extruxisse, in quam congesserat scripta de rebus regum, prophetarum, et Davidis, atque epistolas regum Cyri, e. g., Darii, Artaxerxis, de oblationibus et donis ad templum Hierosolymam missis. Pari studio Judas, quæ dilapsa erant propter bellum, volumina recollegit omnia ; vel si quis malit, quoniam Judaicæ gentis consuetudo erat sacros Libros recensere, ut testimonium Josephus dicit, Judas Machabæus canonem Esdrinum antea dispersum collegit, atque ex veterum exemplarium fide recognovit, emendavit, confirmavit.

Hæc de Hebræorum canone, quem Ecclesia Christi semper probavit non singulari quodam facto judicio, sed et usu, et Patrum perpetuo testimonio, qui sacrorum veterum Librorum indicem texuerunt, si unum aut alterum Ecclesiæ Patrem excipias, à quo Estheris liber est præteritus silentio. Ei canoni deinde Ecclesia addendos alios censuit, quos propterea *deutero-canonicos* appellamus : nempe Tobiam, Judith, septem postrema capita Estheris, Sapientiam, Ecclesiasticum, Baruch, orationem Azariæ, Hymnum trium puerorum, historiam Susannæ et Beli, quæ in volumine Danielis descripta sunt duosque Machabæorum. Constituta præsertim res est Eugenii Papæ decreto, et concilii Tridentini Canone edito ad exemplum canonis alterius in concilio Carthaginensi, et decreti Pontificis Innocentii, quorum auctoritas apud multos Patres, atque Ecclesiam Romanam plurimùm valuerat; quanquàm non omnibus omnis esset exempta dubitatio. Deutero-canonicos hos libros olim *Ecclesiasticos* vocabant, eosque multùm conducere ad pietatem fovendam , atque imbuendos sanâ morum doctrinâ animos Ecclesia perpetuò tenuit : quamobrem legi primò à catechumenis, deinde à fidelibus omnibus in conventu ecclesiastico permisit ; demùm validis, certisque rationibus ducta in canonem retulit. Hactenùs de veteris Testamenti libris.

Librorum novi Testamenti canonem non aliquis Apostolorum, non sub eorum ætatem vir apostolicus, neque sequentibus seculis ulla Ecclesiæ synodus confecit ; sed uno omnes Ecclesiæ consensu ediderunt ab initio, quem Eusebius in suâ historiâ inseruit, lib. 3, cap. 25. Etenim ex certâ traditione ad Ecclesias omnes pervenerat, confirmatumque erat quosdam libros ab Evangelistis, ab Apostolis, et Apostolorum discipulis divino Spiritu plenis esse profectos, unusque ille consensus satis fuit, ut canonici libri à dubiis, aut falsò adscriptis apostolico viro discernerentur. Ii autem sunt quatuor Evangelia Matthæi, Marci, Lucæ, Joannis ; Acta Apostolorum ; Epistolæ Pauli ad Romanos, ad Corinthios, ad Galatas, ad Ephesios, ad Philippenses, ad Colossenses, ad Thessalonicenses, ad Timotheum , ad Titum , ad Philemonem ; Epistola prima Petri, et Joannis prima. Ad hos et alii accesserunt deutero-canonici, quos, cùm primùm incertæ auctoritatis viderentur, et à quibusdam tantùm Ecclesiis essent recepti, postea totius Ecclesiæ judicium comprobavit. In eo ordine sunt Marci caput ultimum, Lucæ historia de Christo sanguinem exsudante, ac de apparente ei angelo, historia Joannis de muliere adulterâ , Epistola B. Pauli ad Hebræos, Epistola Jacobi, Epistola secunda Petri, secunda et tertia Joannis, Epistola Judæ, et Apocalypsis Joannis. Hæc summatim sint dicta.

Nemo autem miretur Ecclesiam posterioribus temporibus judicâsse alios divinos esse, quos Hebræi in canonem non retulerant ; alios verò esse apostolicos, qui primùm certâ fide Apostolici non habebantur ubique. Nam , ut primùm de novi Fœderis deutero-canonicis libris loquamur, potuit Ecclesia Dei diligentiore investigatione antiquitatis certò cognoscere Petrum, Joannem et Jacobum epistolas quasdam scripsisse, easque ipsas esse quæ præ fidelium manibus erant : quod cùm cognoverit reipsà , certè et potuit divinas declarare. Dissentire hàc in re hæretici non possunt, nisi fortè plus sibi auctoritatis arrogent, quàm Ecclesiæ tribuant. Ipsi enimmet, quas Lutherus, quas Calvinus epistolas repudiaverat, et turpiter atque inhonestè contempserat, sacras postmodùm, divinas, apostolicas agnoverunt, atque ut magistros excusarent (si ullam quidem habere eorum arrogantia excusationem poterat) condonandum esse dixerunt, quia neque Luthero , neque Calvino explorata tum erant antiquitatis monumenta, quæ deinde prolata rem certam fecerant : numquàm enim futurum fuisse ut sui illi religionis emendatores earum epistolarum auctoritatem imminuerent, si perspectam habuissent. Dicant jam hæretici, nisi quid in omne tempus perspicuè apud omnes constiterit, constare nunc non posse.

Quod verò attinet ad Codices quosdam veteris Testamenti ab Ecclesiâ canonicis adjunctos, de quibus gravius videtur esse negotium, hæc strictim, atque in genere momenta subjicimus, quæ suo loco dilatabimus ; hæc qui cognoverit, qui perpenderit mirari de-

sinet Ecclesiam Christi de talium Codicum dignitate judicium fecisse. Primò enim illud certum est, homines genere, et religione Hebræos, hellenistas dictos, qui extra Palestinæ fines inter Græcos domicilium habebant, græcamque linguam loquebantur, ad nos, ad Ecclesiam, de quibus est quæstio, libros detulisse scriptos à viris gentis suæ, quos divino munere sapientes putabant; libros illos in græcis synagogis maximi faciebant; legebant studiosè, ut Origenes ad Africanum, et Hieronymus ad Chromatium, et Heliodorum scribunt, ad Dei legem in animis defigendam, ad fovendam pietatem. Nihil ipsi, aut parùm admodùm interesse credebant eos inter libros, et cæteros canone comprehensos, quanquàm in canonem non referrent; ad quam rem opus fuisset aut totius nationis synodo ad studium legis promovendum coactâ, aut prophetâ, qui suam à supremo Numine legationem satis probâsset; qui tamen ipsorum judicio, tunc non exstabant. Cùmque præterea Judæi distinguerent (confidentiùs loquimur cum hæreticis qui se in Hebræorum scriptis versatos jactant), inter plures prophetiæ seu revelationis gradus, superiorem alterum, qui est ברוח הקדש *per Spiritum Sanctum*; alterum inferiorem, qui est בבת קול *per filiam vocis*; illum dicerent concessum fuisse veteribus prophetis; ad hunc verò tantùm pervenisse scriptores, et Dei quasi legatos post captivitatem Babylonicam, ausi profectò non sunt hos suos libros afflatu quidem divino, ut opinio erat, sed minore revelationis genere compositos in unum volumen cum Esdrinis compingere, et facere pares. Ex quo factum est ut et divino præsidio scriptos tenerent, et cum canonicis non conjungerent.

Itaque Hebræi hellenistæ, qui græca Biblia legebant, non modò veterem græcum canonem; sed et nostros, quos dicimus deutero-canonicos, libros ad Ecclesiam detulerunt, eosque commendârunt. Necesse autem omninò est id factum esse scientibus maximè, videntibus et probantibus Apostolis: unde certa persuasio nata est esse divinos. Quod etsi probare non possimus, productis testibus qui viderint, qui audierint ab Apostolis approbari; ex usu tamen et doctrinâ Patrum qui consecuti sunt Apostolos, certâ ratione colligimus. Tum enim à multis Græcis Ecclesiis in Esdrinum canonem et isti commissi sunt; tum Libri omnes divini à nobis habiti in idem volumen conclusi; tum totus canon ille ab episcopis, à Patribus, à synodis retentus est. Quis autem credat aut suspicetur sanctissimos episcopos, antistites ecclesiarum apostolicarum, vetustiores Patres voluisse in unum conjungere libros Mosis et Prophetarum cum Tobiâ, exempli gratiâ, et Sapientiâ, quasi verò doctrina à Deo tradita cum inventâ humano studio comparari et coæquari posset, nisi iisdem esset compertissimum parem esse librorum omnium dignitatem, idque ab Apostolis, ab apostolicis viris accepissent? Quis putet fidenter adeò locutos viros prudentissimos ut sacram Scripturam appellare vellent libros obscuros; ut dicerent se divinorum Librorum verbis uti, cùm inde testimonia eliciebant, nisi utique scirent se fretos Apostolorum auctoritate, quæ unà conciliare sibi fidem poterat? Notum enim est quàm prudenter, quàm cautè, quantâ diligentiâ processerint prisci ii Patres in suscipiendis libris tanquàm divinis; eamque cernere facillimè quisque potest ex eorum vel suspicione, vel diffidentiâ, quibus satis perspecta apostolica traditio non erat. Illi enim assensum cohibuerunt suum, usquedùm certis rationibus sibi persuasum est originem ab Apostolis habuisse, quæ in quibusdam Ecclesiis doctrina tenebatur.

Cùm ergo Tobiæ librum ut Scripturam divinam commendet sæpè Cyprianus, præsertim lib. 3 Testimon.; cùm testimoniis ex eo promptis utantur non secùs ac canonico Clemens Romanus, epist. 1 ad Corinth.; D. Polycarpus in suâ ad Philippenses epistolâ; Clemens Alexandrinus, lib. 1 Stromat. et 6; Origenes contra Celsum; auctor Constitutionum Apostolicarum, lib. 1, cap. 1, ut reliquos omittam; cùm liber Judith eximios laudatores habeat Clementem Romanum, cit. epist.; Alexandrinum, lib. 4 Stromat.; Origenem, homil. 19 in Jeremiam; Tertullianum, lib. de Monogam.; cùm divinum Sapientiæ librum dixerint Dionysius, lib. de Divin. Nominib., cap. 4; Justinus martyr, in dialogo cum Triphone; Origenes, homil. 27 in Numer.; Athanasius, Apolog. 2; Gregorius Nazianz., orat. 49.; Augustinus verò de Prædest. sanct., cap. 14, asseveret egregios tractatores, etiam temporibus Apostolorum proximis, qui textum Sapientiæ adhibuerant, nihil se adhibere nisi divinum, credidisse: cùm Ecclesiastici libro tantum deferant, quantum veteribus Scripturis, Origenes, homil. 9 in Ezechiel.; Clemens Alexandrinus, lib. 1 Pædag.; Athanasius et Gregorius Nazianzenus loco nuper notato; Epiphanius, lib. 1 advers. hæres., num. 6; cùm demùm, ne sim longior, Baruchiun scripta Gregorius Nazianzenus, ibid., Athanasius, epist. 2 contra Arianos; Epiphanius, ubi nuperrimè diximus, sacras Litteras nominent, idemque ferè omnes Patres, quando est opportunitas, tam de additamentis Estheris et Danielis, quàm de libris Machabaicis et sentiant, et loquentur; fieri non potest profectò tantos viros tam constanter rem affirmâsse, quin certam in suis Ecclesiis, nempe apostolicam traditionem eâ de re existere cognoverint. Quòd si iidem divinos libros dixêre, et locos quosdam ex iis sumpserunt tam ad institutionem morum, quàm ad dogmatum confirmationem, quid, quæso, causæ nostræ officit, etiamsi non esse canonicos, abesse à canone simul scripserint, quod et nos fatemur? Aberant scilicet ab eo hebraico canone, Ecclesia universa in canonem non contulerat: atverò ut divinos venerabatur.

Et Ecclesia quidem Africana inter cæteras publicum, atque illustrius dedit eorum Librorum divinitati testimonium à quarto et quinto jam inde seculo; concilium enim Hipponense, anno 393, à Carthaginensi 3, anno 397, confirmatum suscepit omnes: item Carthaginense 6, anno 419, in catalogum sacrorum inserens, perinde censuit cum veneratione excipiendos, ac de quibus nulla erat dubitatio, cùm hâc tamen adjunctione, ut transmarina Ecclesia de ca-

none confirmando consuleretur, ut fratri, et consacerdoti Bonifacio, et earum partium episcopis innotesceret. Non fuit autem difficile habere, et consentientem Romanam Ecclesiam, quoniam Innocentius Papa I, in epist. ad Exuperium, eamdem doctrinam tradiderat, quam postea Gelasius I, in Romanâ synodo comprobaverit, omnes deinceps Latinæ Ecclesiæ in eamdem sententiam concesserunt. Sed quanquàm de traditionis veritate nulla suboriri ampliùs suspicio deberet, nulla tamen usque tunc scripta erat patens, atque explicata lex, quæ fideles omnes obstringeret, ne aliter sentirent. Eam ob rem Tridentina synodus, occasione sibi à novis hæreticis oblatâ, venerandæ antiquitatis monumenta evolvit iterùm ac perpendit; tum divino consilio canonem edidit, quo libros eos omnes complexa sanxit, sess. 4, divinos omninò esse, pro sacris et canonicis suscipiendos, coercuitque repugnandi licentiam.

Neque verendum est ut nos reprehendant hæretici quod hoc argumento utamur ad constabiliendam deutero-canonicorum librorum auctoritatem. Etenim nonne et ipsi adhibent prorsùs idem, ubi de quibusdam novi Testamenti libris agitur? Exstant enim dissertationes ab Anglis scriptoribus non ante multos annos vulgatæ, et gallicè redditæ, quarum inscriptio est : *Defensio Religionis tam naturalis quàm revelatæ contra Infideles* : ibi res omnibus manifestissimè patet. In earum scilicet alterâ, tomo secundo editâ, quidam in Angliâ episcopus Blackbsall, quem in præfatione numerant inter splendidissima Anglicanæ Ecclesiæ lumina, constituit in novi Fœderis Codicibus haud dubia divinæ revelationis argumenta abundè suppetere, ac multa disputat, et confirmat historiâ vetustatis Tum verò objicit ipse sibi in novi Testamenti canone nunc locum habere et libros, qui primis Ecclesiæ seculis aberant, neque ab Ecclesiis omnibus approbabantur: nempe epistolam ad Hebræos, epistolam Jacobi, secundam Petri, secundam et tertiam Joannis, epistolam Judæ, atque Apocalypsin. Respondet scitè disputator, nodum difficilem videri quidem; atverò non esse : aitque paucis, quæ et exscribo latinè translata. Certum esse ex firmis argumentis quæ suppeditat antiquitas, epistolas easdem prioribus seculis susceptas ab Ecclesiis fuisse, atque à viris ad quos Apostoli miserant; in universum autem à totâ Græcâ Ecclesiâ. Mirandum porrò non esse, si scripta quædam apostolica ad Christianos per orbem dispersos, aut ad privatos homines data fidem eam illicò apud omnes non habuerint, quam missa ad insignes et stabiles Ecclesias protinùs habuerunt. Addit indubitatum pariter esse Ecclesias ipsas quæ primùm de epistolarum dignitate dubitaverant tandem in canonem admisisse : quod planè non fecerunt, nisi fretæ et nixæ authenticis argumentis, ad quæ accuratè perpendenda et penitiùs vestiganda major tum facultas erat. Demùm concludit, si quis putaret primos Christianos sine ullâ discussione approbâsse, quasi divinitùs inspiratos, libros quoslibet, in quibus scriptæ essent miraculorum historiæ, modò præcepta morum inde haurirentur, fore eum primis fidelibus maximè injuriosum : quod vel ex hoc ipso argumento planum fit. Si enim primi Christi fideles plus æquo creduli fuissent et simplices, undenam factum esset ut Ecclesiæ quædam aliquos ex nostris sacris Libris nollent in canonem recipere? Aut quare eò usque distulissent sacros fateri, dum de eorum origine sibi constaret? Hæc habet vir Anglus non tam suo, quàm totius nationis nomine.

Jam verò et nos qui veteris Testamenti canonem conficimus, hâc ipsâ methodo utimur, quam et disputandi, et traditionis Apostolicæ assequendæ ratio commonstrat. Undenam petas antiquitatis monumenta, præterquàm à veteribus viris episcopis, Patribus, à synodis testibus fidei, quæ in Ecclesiis obtinebat? Patres, episcopos, synodos æquè testes producimus et nos, Græcarumque Ecclesiarum suffragationem. Mirandum ne est præterea, libris longinque vetustatis nullo prophetarum, nullo totius magnæ synagogæ judicio firmatis, quibus Apostoli, ut res tulit, usu aut verbis comparârunt auctoritatem, non ita citò Ecclesias omnes, nec sine quâdam difficultate, ut Dei verbo, fidem adhibuisse? Accidere non poterat secùs. Præstiterunt tamen deinceps omnes fidem, et cognitâ optimè causâ præstiterunt non modò ex antiquorum comprobatione, verùm etiam et quibusdam insitis notis, unde cognosci poterat libros à viris divinâ luce perfusis esse conscriptos; cujusmodi sunt futurarum rerum prædictiones in libris interdùm signatæ, et declaratio quædam mysteriorum interspersa divinitùs. Numquid prudentiores aut consideratiores fuerunt primi Christi fideles, et Patres in discernendâ veritate novarum quàm veterum Scripturarum? At par erat utrinque fidei negotium. Igitur idem omninò est probationis genus, seu quosdam Apostolorum libros à totâ Ecclesiâ olim non agnitos, qui essent, in novum canonem includi æquum esse velis; seu quosdam clarissimorum synagogæ virorum, quicumque demum ii fuerint, in veterem canonem conferri, in quo primùm desiderabantur. Hoc tantùm nos interest et hæreticos, quòd ipsi ingenio suo, suoque arbitratu canoni addunt, quos addere sibi visum est : nos verò Ecclesiæ vocem audiri priùs oportere sentimus, cujus judiciis Deus præsidio est : quod tamen tantum est discrimen, ut ex eo dijudicetur, quinam sint homines divinâ fide præditi.

Quis jam commoveatur levibus quibusdam ratiunculis, quæ obtrudi pro gravibus solent? Eæ sunt. Non potuit Ecclesia, consequente ætate, de ullius libri divinitate fieri certior quàm esset prior ætas : neque enim nova ignotarum rerum facta à Deo est posterioribus seculis declaratio : atqui olim non constabat; imò verò dubitabatur. Item quod semper, quod ubique, quod ab omnibus creditum est, id divinum, atque ab Apostolis profectum teneatur, ut vulgari effato monemur : quomodò autem ad deutero-canonicos libros effatum hoc transferetur? Præterea prisci Patres et episcopi non solùm Tobiæ, Judithæ, etc., libris suffragati sunt; verùm etiam Esdræ saltem tertio; item et Machabæorum tertio, quos Ecclesia non

probavit. Non igitur testantium Patrum fides argumento Ecclesiæ esse potest, propter Apostolorum comprobationem, Libros deutero-canonicos à patribus appellatos esse divinos.

Hæ, inquam, atque harum similes ratiunculæ neminem jam commovent. Cùm enim adversùs hæreticos hoc loco disputetur, idemque telum in ipsos torqueatur, ubi quæstio est de Apostolorum epistolis, debent et ipsi pariter retundere : nam et tertium argumentum non minùs ab ipsis dissolvendum est. Patres siquidem vetustissimi et episcopi librum Pastoris, epistolam Barnabæ et Clementis divinis laudibus efferunt; quos tamen libros in canonem neque ipsi includunt. Itaque ad primum affirmamus, planè dispulsis nubibus, quæ impediebant, ne lux apostolicæ traditionis funderetur ad Ecclesias omnes, et micaret, Ecclesiam postmodùm quosdam divinos codices, antea pro divinis usquequaquè non habitos, discrevisse. In dubio non erant qui Apostolorum eâ de re doctrinam auribus acceperant, ii fidem habebant explicatè, ut aiunt, ac faciebant fidem : ad dissitas autem Ecclesias aut nuntius illicò non pervenerat vocis apostolicæ traditionis; aut licèt nuntiatum esset, cunctandum putârunt Patres, usquedùm de rei veritate planè sibi persuaderetur. Interim seu quòd aliis administrationis ecclesiasticæ curis distenti satis otii non haberent ad explorandum, utrùm ita se res haberet; seu quòd ad continendam in officio plebem, ac fidei hostes refellendos satis præsidii in canone indubitabili sibi esset; seu quòd audirent in Palæstinâ Esdrinum tantum canonem probari, et putarent post Malachiam scriptorum nemini Deum adstitisse; seu quòd legendo græca Hebræorum opera in locos quosdam inciderent difficiles ad intelligendum, quibus fortè hæretici abuti potuissent in suam ipsorum et fidelium perniciem, prudenter ab assensu abstinuerunt. Verùm sequens ætas discussit nubila, et lucem attulit, cùm propagatâ paulatim traditionis scientiâ ad viciniores Ecclesias, atque ex iis ad remotiores, persuasum est omnibus Apostolorum esse doctrinam : unde tandem universa Ecclesia canoni libros adjecit. Non ergo dicimus Deum Ecclesiæ revelâsse nova fidei dogmata, quæ Apostolorum temporibus ignorarentur; neque librum ullum processu ætatis divinum evasisse, qui antea divinus non esset, aut divinus à pluribus Patribus, atque Ecclesiis fide dignissimis non haberetur; sed potuisse Ecclesiam universam, labentibus temporibus, de alicujus operis divinitate certiorem fieri quàm esset olim : nempe discussione et ponderatione diligentiore factâ, legitimas causas invenisse affirmandi Libros esse sacros; exploratamque habuisse illustrium Ecclesiarum traditionem, quæ omninò sufficeret, ut opera authentica declararentur.

Turpe est deinde alterum nobis opponi, quasi verò non pateat insidiosam esse orationem, in quâ negatio ex affirmatione colligitur. Si autem velint nihil Apostolis acceptum referri posse, nisi quod perpetuò, quod constanter, quod universè apostolicum esse Ecclesiæ omnes crediderint; negandum est prorsùs. Opus enim interdùm est et tempore, et diligentiâ ad consequendam apostolici alicujus dogmatis scientiam. Quod si necesse fuit haud semel declarari ab Ecclesiâ res quasdam, oportuit à non paucis fuisse priùs ignoratas. Disputatum est, quis nescit, ne multa quæram? veteribus seculis de Baptismo quem hæretici ministrâssent, et Ecclesiis quibusdam opinio insederat, nihil prodesse; planum postea factum est esse fructuosum ex Apostolorum utique disciplinâ. Neque repugnat apostolicam traditionem de capite quodam doctrinæ, cujus cognitio ad fideles singulos necessariò non attinet, ab ætate Apostolorum in quibusdam Ecclesiis obscuratam fuisse; in quibusdam autem diligenter retentam, ex quo et ortum dissidium sit, manente tamen vinculo unitatis : tùm verò quis ereptam dicet Ecclesiæ facultatem dignoscendi rectam traditionis seriem, et judicandi quid teneri oporteat?

Tertium argumentum iis expediendum est et explicandum, qui judicio suo libros in canonem colligunt, quos existimant ipsi Apostolorum suffragiis commendatos. Nos verò verbo respondemus sacro magistratui, cui rerum sacrarum judicium commissum est, non apparere Apostolorum documentum. Non abnuimus tamen adversario hâc de re satisfacere. Patres, qui tertium Esdræ librum divinum dixerunt, arbitrati sunt cùm in canone Hebraico reperiri, tùm Esdræ esse, cujus nomine inscribebatur : qui verò Machabaico tertio divinum præconium tribuerunt, librum, qui in historiæ Judaicæ serie duobus prioribus anteponi debuisset, ad eosdem pertinere censuerunt : quod cùm falsò credidissent, cognovissetque Ecclesia neutros Apostolorum judicium secutos, non potuit divinis apponere; habuit tamen eorum rationem aliquam propter Patrum laudationem. Ostendatur jam utriusque Ecclesiæ Græcæ et Latinæ antistites idem testatos de Esdræ et Machabæorum tertio, quòd de reliquis deutero-canonicis; synodos Africanas, Romanam synodum, pontifices prioribus seculis canon attexuisse Esdræ et Machabæorum tertium; Patres atque Ecclesias, quæ certè se ab assensu sustinuerant, dubitatione depositâ, postea consensisse; tùm verò dabimus Ecclesiæ judicium infirmari. Ex libris ergo olim Patrum quorumdam opinione divinis, quos Ecclesia in canonem non intulit, colligatur potiùs, quos è contrario suscepit, summo jure suscepisse : quod fatendum est vel iis à quibus in fide dissentimus. Commendetur etiam Ecclesiæ Catholicæ consilium, prudentia et integritas, quæ tùm solùm libros canoni apposuit, cùm excussis jam dubitantium scrupulis, et sententiâ singularium Ecclesiarum omnium accessu firmatâ, id unum reliquum erat, ut publico et stabili decreto, qui decebat, tenerent locum dignitatis, quem eripere homines veteris disciplinæ pertæsi, novisque rebus in Ecclesiâ studentes moliebantur. Hæc in genere operæ pretium esse duximus præmittere, antequàm cujusque libri deutero-canonici divinitatem suis locis confirmaremus, ut harum rerum scientiam quamdam ab initio sumeretis, quam, ubi erit opus, faciemus ampliorem. De aliis libris, quos ut certè

apocryphos Ecclesia rejecit, hoc loco nihil dicimus, alibi, datâ opportunitate, dicturi. Nunc cum Religionis contemptoribus disputetur.

ARTICULUS II.

Ab ultimâ antiquitate apud Hebræos exstitisse sacros Libros, eosque esse ab omni falsitate remotissimos.

Duo hoc loco conjungimus, conjunctim quippe ab infidelibus oppugnata, qui ut ficta, et labentibus seculis supposita, et plena fabularum exagitant scripta summorum virorum, quos Dei voluntatis interpretes ac divinorum mandatorum nuntios dicimus suæ legationis monumenta nobis reliquisse. Accusant enim non exstitisse eos homines; si exstiterint, non scripsisse; si scripserint, vera non esse quæ scripserunt. At si efficimus libros vetustissimos esse eorummet auctorum qui legem Dei, mandata, historias feruntur tradidisse litteris, et nihil eorum quæ ibi scripta sunt à veritate aberrare, nihil abhorrere à fide, necesse est errorem extorqueri. Res est maximè de veteris Testamenti libris, qui in majorem suspicionem venerunt: nec de singulis quidem, ne infinita sit quæstio, sed quibusdam, et Mosaicis præsertim in exemplum productis, de quibus, si semel certâ ratione sit constitutum, ea poterit ad omnes Scripturarum libros accommodari, et transferri per cæteros, causamque totam dirimere: quoniam neque infideles, qui detrectant omnibus, uno ostenso exemplo, habent, quod reliquis repugnent. Tradetur primò cognitio de auctorum et librorum antiquitate.

Libri sacri veteris Testamenti à legislatore Judæorum Mose, atque illustribus ex eâ republicâ viris scripti sunt. Moses autem, insignesque ii scriptores scriptoribus profanarum rerum, quorum scripta et nomina ad nos pervenêre, vetustiores multò sunt, nedum sint cum iis ætate comparandi. Oportet igitur fateamur vetustissimas esse Hebræorum Scripturas. Exstitissene viros illos negemus, an scripto quædam reliquisse? Verùm quis unquàm crediderit totum Hebraicum genus, cujus etiamnùm reliquias per orbem dispersas quisque videt, testes antiquissimæ illius exstantis olim reipublicæ, quæ tot calamitates, vicissitudines, bonorum exspoliationem, direptionem, expulsionem à patriis finibus pertulit, quæque et propriis legibus regebatur, et florebat, deceptum, illusum, in errorem inductum falsis imaginibus, et personis Mosis, judicum, regum, prophetarum, qui leges dederint, bella gesserint, vitia et pravos mores summâ auctoritate objurgaverint? Annon cùm de Ægyptiorum, Phœnicum, Assyriorum, Persarum, Græcorum, Romanorum rebus certiores fieri volumus, ejus gentis homines et scriptores adimus; ac tùm maximè adjungimus fidem, cùm ex publicis actis suæ nationis quidquam dicunt atque testantur? Cur ergo detrectemus adhibere fidem Hebræis hominibus, quando et ipsi res gestas majorum suorum, qui Hebraicam rempublicam capessiverunt, descriptas ex antiquis utique tabulis producunt, in quibus gradatim, atque ordine primus usque populi dux, auctorque legum cernitur? Ecqua autem esse unquàm causa potest, cur repudiemus omnia, nisi omnium præjudicium, una animi et sententiæ obstinatio, quâ persuasum nobis esse velimus, non modò nihil eorum usquàm accidisse; sed et nomina ad arbitrium tributa esse viris qui nunquàm exstiterunt?

Quod verò maximum hâc in re, nisi nos ratio fefellerit, momentum habet. Cur Mosen aut prophetas exstitisse, vel reliquisse scripta negemus hominibus, qui non intermissâ plurium seculorum serie legi suæ tenaciùs adhærent, quin ullum ex simulatione et mendacio commodum, atque utilitatem sentiant; imò verò sint eâ de causâ neglecti, humiles, odiosi, invisi, spreti, omni loco depulsi, quod contra seipsos perversitatis suæ testimonium proferant iisdem in libris quos se à Mose et prophetis accepisse fatentur? Si enim mentiendum est et fingendum, alicujus emolumenti utique gratiâ mentiendum est, non gratis, ne dicam damnosè. Itaque Moses primùm scriptam legem Judaico populo dedit, primamque historiam contexuit; tum cæteri illustres viri suis nominibus ab Hebræis appellati, quæ ad legis observationem, atque ad reipublicæ statum, ac vicissitudines pertinent, ea litteris mandârunt. Intuentes igitur in exstantes Hebraici populi reliquias, qui olim certè in unum reipublicæ corpus coaluit, non possumus quin ad ejus gentis originem ascendendo perveniamus, ad quem nisi ex ipsius historiâ et legibus non proceditur. Itaque cùm qui Moses ab omnibus dicitur legislatorem et ducem agnoscamus, neque de ejus legislatoris nomine ulla sit contentio, quemadmodùm neque de Dracone et Solone Atheniensium, neque de Lacedæmoniorum Lycurgo, neque de Romanorum legislatore Numâ contenditur.

Ne verò videamur ex hebraicis solùm traditionibus confirmare istud doctrinæ nostræ caput, ad quod disputationem revocamus; scilicet à Mose primo datam esse scriptam legem hebraico populo; afferantur jam prisci Græci scriptores Hebræis infestissimi, qui affirmant non modò legem à Mose scripto traditam, verùm etiam consignatam antequàm ulli homines scriptis legibus uterentur; atque historiam à Mose descriptam, quæ posterioribus historicis exemplo foret. Diodorus Siculus, quàm in primo suo historiarum libro testatus esset se in Ægypto à Sacerdotibus didicisse antiquissimum legislatorem fuisse Mosen, ita prosequitur, referente S. Justino: *Secundùm veterem quæ in Ægypto fuit vitæ institutionem, quæ fabulis sub diis et heroibus fuisse perhibetur, multitudini primùm, ut scriptis legibus uteretur et viveret, persuasisse ferunt Mosen virum animi magnitudine et vitæ commoditate commendatissimum.* A Mose deinde cultum fuisse dicit Deum *Jao*, qui est idem Hebræorum יה *Ja*, seu יהוה *Jehova.* Nicolaus Damascenus, Herodis et Augusti familiaritate clarus, neque ignarus rerum Judaicarum, quippe Tyrius, in 96 Historiæ suæ libro narrat, post diluvium arcam in Armenium montem delatam in montis vertice constitisse, et visas ibi multo post tempore ejus arcæ reliquias; in eâ hominem se inclusisse qui à naufragio

evaserat, ipsumque planè esse, de quo *Moses Hebræorum legislator* scripserat. Alexander Polyhistor in suis Commentariis habet, Cleodemum quemdam, qui et Malcus est appellatus, legislatoris Mosis exemplo Judæorum historiam descripsisse. Juvenalis, Satyr. 14 :

Judaicum ediscunt, et servant, ac metuunt jus,
Tradidit arcano quodcumque volumine Moses.

Qui horum similia testentur, plurimos leget scriptores qui volet apud Danielem Huetium, Demonst. evang., proposit. 4, cap. 1. Dubitari igitur non potest quin Moses legum conditor Hebræis fuerit, iisque cùm leges, tùm historiam scripto tradiderit.

Mosen autem antiquiorem esse profanis quibusque scriptoribus, quorum opera de rebus divinis, de republicâ, de philosophiâ aut exstent, aut ad notitiam nostram pervenerint, quo testimonio opportuniùs demonstretur quàm comparatione ætatis aliorum scriptorum cum Mosis ætate? Quo argumento Joseph Hebræorum scriptor, Justinus Martyr, Tatianus, Julius Africanus, Clemens Alexandrinus, Tertullianus, Lactantius adversùs ethnicos se validiùs communierunt. Exordiamur à Græcis. Regnante apud Argivos Inacho, Moses præfuit Hebræis, suos Ægypto eduxit, legem tulit; omnes verò Græci scriptores ab Inachi temporibus procul absunt. Quis ergo istorum cum Mosis ætate conferatur? Nam Græcorum narratur historiis, quùm primùm Inachus Argivis imperaret, Mosen ducem et principem judaicæ gentis fuisse, ut Justinus in Parænesi gentilibus opponit : *Ita enim Polemon in Græcanicarum rerum primo scripsit libro, et Appion Posidonii in suo adversùs Græcos Commentario; atque is itidem in quarto Historiarum libro dicit : Regnante apud Argivos Inacho ab Ægypti Rege Amaside secessisse Judæos, quibus Moses præfuit. Suffragatur omnibus istis Ptolemæus Mendesius, qui res Ægyptias scripsit; tum etiam qui Atheniensium gesta memoriæ mandârunt Hellanicus, et Philocorus, cujus attici sunt libri; item Castor, et Thallus, et Alexander Polyhistor.*

Eadem fermè habet et Tatianus oratione adversùs gentes, qui prætereà ex Appione grammatico lib. 4 Historiarum Ægyptiacarum exscribit sub Amose rege, qui Argivi Inachi temporibus vixit, profectos fuisse Judæos, duce Mose, atque ob Inacho undeviginti reges numerat usque ad Agamemnona, cujus decimo octavo anno captum, eversumque est Ilium. Jam verò quanquàm daremus, qui vetustiores sunt ex græcis scriptoribus, paulò post eversam Trojam, aut sub Trojani excidii tempora scripsisse; si Moses Agamemnone Trojæ eversore, ter centis ad minus annis antiquior est, perspicuum fit, Mosis historiam scriptoribus græcis esse longè antiquiorem, ipsismet Græcis non diffitentibus. Quid igitur Hesiodum commemoremus, aut Homerum Græcorum vetustissimos, qui plus quàm ducentis annis distant à Trojanâ clade? Quid etiam Orpheum, qui æqualis eorum fuisse dicitur quos ferunt Trojanam expeditionem fecisse? De Solone autem et Thalete, Græciæ sapientum primo, non est opus dicere : sunt enim multò posteriores. Nempe Mosen ex Hebraicâ chronologiâ ostenditur anno mundi 2513, ex Ægypto excessisse cum universo populo; Trojam autem ex Diodoro Siculo, et Dionysio Halicarnassensi excisam esse colligitur anno mundi 2821; Hesiodum verò floruisse anno 3060; Homerum 3097, Thaletem 3368, Solonem Cyri temporibus 3458, ex certis antiquitatis monumentis constat, atque vel ex Arundellianis marmoribus præterito seculo ex Oriente allatis, si illa quidem faciunt fidem.

Novimus equidem ex aliorum scriptorum supputatione, cujusmodi est Eusebius, Mosen referri ad tempora Cecropis, primi Athenarum regis, regnante Argis Triopa, qui septimus ab Inacho, primo Argivorum rege, fuit; sed esto. Primò enim non id disputandum sumpsimus; ex ipso quippe Græcorum testimonio à Patribus adducto argumentabamur, non ex nostrâ sententiâ. Deinde sive Inacho Argis, sive Cecrope Athenis imperante, Moses vixerit, firmum illud manet tantùm temporis intercedere inter Mosis ætatem et Græcorum quos antiquiores putant, quantùm nuper notabamus. Demùm æqualis fuerit Cecropi Moses : antiquior nihilo tamen minùs est omnibus ethnicorum diis quibus humana forma tributa est, eorumque factis quæ primùm profani scriptores, poetæ et philosophi, id est, theologi gentium celebrârunt. Post Cecropem enim cœpit Jupiter appellari Deus; cœperunt alia coli ethnicorum numina; cœpit tota deorum genealogia texi, ut inde non ab re demonstrent eruditi rerum antiquissimarum scrutatores, totam Græcorum de religione doctrinam in Mosis historiâ pravè intellectâ, atque in perversos sensus traductâ exstitisse. Profectò neque à Jovis, neque à Martis, neque à Minervæ, et Veneris cultu deterruit populum Moses; sed à solis, lunæ, militiæ cœli, animantûm, quæ tùm sola habebantur pro diis. Jovis autem gesta ante Mosen nemo mandavit litteris. Mose posterius est quidquid Græci fabulantur de Phaetonis incendio, Deucalionis diluvio, Europæ è Phœniciâ deportatione in Cretam, Proserpinæ raptu, Bacchi gestis, Mercurii facundiâ, Gigantum bello contra deos, aliisque id genus fabulis. Sed quid plura? Paulò post Cecropem Cadmus è Phœniciâ adveniens Bœotiam (Cadmus autem creditur Phœniciâ pulsus à Josue) Græcos docuit litteras, quibus res suas commendare potuerunt. Unde Thebanus poeta anonymus cecinit : *Sic Palæstinâ à terrâ venit Archivis scientia : Phœnix verò hanc Græciæ Cadmus præbuit... educatus, eruditus in Palæstinæ finibus.* Nullus ergo Græcorum scriptorum est, qui ætate Mosen antecesserit.

Neque Græcis tantùm, ut argumentum, nostrum prosequamur, sed et aliarum nationum scriptoribus quos sciamus, vetustiora sunt Mosis scripta. Numquid enim Sanchuniatonem Berytium, vel Tyrium, ut aliis placet (si is quidem unquàm exstitit, de quo discrepantes sunt criticorum sententiæ), ei æquabimus, quem rerum Phœniciarum historiam scripsisse, et commentarios à Jerombalo, sacerdote Dei *Jevo*, accepisse tradidit Porphyrius, qui primùm sub finem tertii seculi Sanchuniatonis meminit? Sed tum Jerombalus est Gedeon hæbraicæ gentis judex, non parùm à Mosis ætate distans, quem Jud. 6, 32, appellatum

alio nomine *Jerobaal* legimus; tum Deus *Jevo* est Hebræorum יהוה *Jehova*; tum commentarii quos accepit, unde historiam Abelbalo Berytiorum regi nuncupatam contexuit, non nisi Mosis libri esse possunt. Et hæc quidem eorum sententia est qui plus Sanchuniatonis antiquitati favent : nam alii arbitrati inscriptum librum Abibali Tyriorum regi patri Hirami, qui multam operam præstitit Salomoni Templum Hierosolymitanum molito, scriptorem multò recentiorem faciunt. Numquid Berosum Babylonium Beli Babyloniorum numinis sacerdotem cum Mose comparabimus? Sed is et Alexandri Macedonis temporibus scripsit, et in Babyloniorum historiâ commemorans regum gesta meminit cujusdam Nabuchodonosoris, qui adversùs Phœnices et Judæos expeditionem suscepit, quam nostri quoque Prophetæ describunt mille ferè annis à Mose. Numquid Manethonem Ægyptium conferemus? Quomodò autem cum Mose coæquetur scriptor, qui duntaxat, Ptolomæo Philadelpho regnante, floruit, ad quem et scripsit epistolam? Hic præterea, lib. 2 rerum Ægyptiacarum, de Hebræis narrat eos ex orientalibus partibus in Ægyptum profectos, quùm ibi supra quingentos annos moram duxissent, abiisse cum universis familiis, et possessione per Arabiæ solitudines, migrâsse in Syriam, atque in eâ regione quæ Judæa appellatur urbem amplissimam ædificâsse, Hierosolymam dictam; quæ omnia, quùm non ex monumentis Ægyptiorum acceperit, ut ipsemet fatetur, ab Hebræorum libris accepta quis neget?

Quòd si veterum poetarum, philosophorumque doctrinam consideremus magnâ ex parte à Mosaicis, à sacris Libris excerptam, quanquàm discors ea sit originis suæ puritati, adeò constabit poetis et philosophis antiquiorem esse Mosen, ut nihil esse possit illustrius. Quosdam et apertiores et faciliores locos seligamus. Hesiodus ponit Chaos ex quo orta sunt omnia, quod et Aristoteles disertè pronuntiat esse *nihil;* docet hominem luto formatum; primorum hominum vitam fuisse nostrâ longè diuturniorem; septimam diem sacram esse. Homerus in Odysseâ scribit deos peregrinorum habitu urbes circumire hominum, benè vel malè facta exploratum; scribit et aquilas in Procorum capita involantes mortem iis portendere; scribit in Iliade, lib. 19, v. 91, per mulierem Jovis filiam omnes esse in humanum genus calamitates propagatas :

Filia prima Jovis, quæque omnes perdidit, Ate
Perniciosa.....

(Est autem Ate uxor Adæ ex costâ, quam ipse Hebraicè אשה *Ischa* vocandam dixit; Chaldaicè verò אתה *Itta.*) Et Odyss., lib. 11, v. 314, homines ausos esse tentare ascensum in cœlum :

Qui bello conferre pedem cœlestibus oris
Ipsis cum divis ausu voluêre minaci,
Suntque adeò conati Ossam superaddere Olympo,
Pelion atque Ossæ, ascensum sibi ad astra parantes.

Thales Deum mentem esse aiebat, quæ cuncta ex aquis effecerat; Deo hominum cogitata perspecta esse; lucem tenebris posteriorem. Pythagoras vetuit Dei imaginem annulo inscribi; hominem ad Dei imaginem conditum esse affirmavit; morticinorum esu interdixit; nudis pedibus sacra fieri jussit : et quanquàm esu animantium ferè abstineret, quasdam tamen victimarum partes comedisse, quasdam verò constanter respuisse Porphyrius refert in ipsius vitâ. Anaxagoras, Plutarcho teste, de Plac. Philos., lib., 1, cap. 31, et Eusebio Præparat. Evang., lib. 9, cap. 14, scripto suo hoc initium fecerat : *Omnia simul erant; deinde mens superveniens ea in ordinem digessit.*

Hæc verò, atque alias multa que afferri hùc possent à Mosis libris esse deprompta, ille solus non cernit, qui nunquàm sacras Litteras legit. Sumpta enim sunt à terræ inanitate et vacuitate, de quâ Moses initio Geneseos; ab historiâ formationis hominis, et longevæ patriarcharum vitæ, de quibus ipse dicit primis Geneseos capitibus; ab historiâ trium angelorum visorum Abrahamo, *Gen.* 18, et duorum qui cæcârunt Sodomitas, atque urbes funditùs everterunt, *Gen.* 19; à somnio Ægyptii magistri pistorum, quod interpretatus est Josephus, extremum illius supplicium significante *Gen.* 40; à lapsu Evæ; à turris Babelicæ ædificatione; à Decalogi legibus vetantibus ullam Dei imaginem fieri, *Exod.* 20; à mandato Mosi facto ex rubo ardente, ad quem, vocante Deo, nonnisi nudis pedibus permissus est accedere, *Exod.* 3; à ritibus et cæremoniis in Levitico præscriptis, et concessu sacerdotibus dato comedendarum quarumdam victimæ partium. Nempe istiusmodi præcepta, et sententias ex sacris Libris haustas poetæ et philosophi in sua scripta transtulerunt, quæ nunquàm in ethnicorum mentem venissent, nisi penes Judaicum populum tum exstitissent illæ Scripturæ, in quarum antiquitate ostendendâ operam ponimus.

Quæ de Mosis libris dicta sunt, pari fermè ratione per cæteros veterum Scripturarum libros transferantur, Josue, Judicum, Regum, Psalmorum, Prophetarum. Etenim Socrate Plato, Platone Aristoteles magistro usus est, quorum nomina temporibus Philippi et Alexandri Macedonum propter philosophicam doctrinam sunt commendata, quando Esdras et synagoga magna canonem sacrorum librorum jam ediderant. Et quanquàm ante Socratem physici aliqui exstiterint, quùm tamen omnes Thaletem consecuti sint, palam est Cyro Persarum rege esse posteriores. Atqui Cyrum multis annis post abductos Babylonem Judæos imperâsse, non est qui ignoret, quando Prophetæ apud Hebræos fermè desierant, et Hierosolyma, regum Judaicorum sedes, conciderat. Imò verò quùm nihil accuratè à Græcis, quin potiùs ab ethnicis ante olympiadum originem scriptum sit, ut testatur Varro; olympiadum autem initium ducendum sit paulò ante quàm Isaias vaticinia ediderit, anno scilicet mundi 3228, qui multo ante Babylonicam captivitatem vaticinatus est, sequitur maximam jam Scripturæ partem vulgatam fuisse, quùm ethnici litteris doctrinam suam prodiderunt. Sed, ne diutiùs hanc rem persequamur, omnes prophetarum libri, atque agiographi solutâ Babylonicâ captivitate, imperante Persis Artaxerxe Longimano, uno volumine compacti sunt : Ptolomæo verò Philadelpho Ægyptium regnum obtinente versi

sunt in græcum sermonem. Maximum sanè istud est antiquitati sacrorum Librorum argumentum.

De antiquitate hactenùs : nunc de veritate rerum quas sacræ Scripturæ continent dicamus. Non potest equidem testis ullus Mosi æqualis produci, qui eadem retulerit; parem verò prophetis invenire, est difficillimum propter eorum antiquitatem. At quod unum esse potest argumentum ad hanc rem accommodatum, illorum testimonia satis esse debent, qui licèt dissitis et temporibus, et locis scripserint, eadem tamen ac Moses et prophetæ scripserunt. Et quandoquidem quæstio singillatim efferbuit de Mosis historiâ quam si veram esse semel probemus, omnis etiam de reliquis libris sublata falsitatis suspicio est, qui necessariam quamdam cum Mosis historiâ conjunctionem habent; idcircò ad Mosis historiam revertamur. Diximus supra Phœnicios, Ægyptios, Chaldæos, Græcos scriptores de diluvio, de arcâ Noe, de profectione Hebræorum in Ægyptum, de migratione in Arabiæ solitudines, atque in Judæam, de legislatione esse eadem ac Mosen locutos, quanquàm narrationes suas fabulis resperserint. Iis nunc addamus unum testimonium quod multorum testificationes complectatur.

Alexander Polyhistor, quo supra usi sumus, ita appellatus, quòd multarum gentium historias scripserit, multa adeò collegit cum Mosis narratione consentanea, ut ne minimùm quidem ei discrepare videatur. Quæ à vetustioribus auctoribus acceperat, diligenter est prosecutus et commentariis suis complexus. Ex Beroso diluvium describit; arcæ Noe in Armenios montes delationem, atque aves ad explorandam aquæ altitudinem ex arcâ emissas; quam rem et Abydenus in Assyriacis et Medis narraverat. Ex Eupolemo, Artabano, Cleodemo, Demetrio et Theodoto turris Babelicæ ædificationem ; Abrahami profectionem ex Ur Chaldæorum in Phœniciam, è Phœniciâ in Ægyptum, quò fames compulit : Pharaonis amorem adversùs Saram : Abrahami victoriam de Lothi hostibus reportatam ; oblata ei à Melchisedecho dona ; filios ex ancillâ, atque ex liberâ susceptos ; ex liberâ Isaacum, quem risum nominat, ut vox hebraica *Itzchak* sonat ; incœptum Isaaci, non perfectum sacrificium ; alios ex Ceturâ genitos liberos ; tùm accuratam Jacobi et nepotum ejus historiam ad Mosen usque atque Aaronem producit. De Jacobo verò præcipuè scribit migrationem et Mesopotamiam ad Labanem ; duplex ibi cum Rachele et Liâ conjugium ; undecim marium liberorum et feminæ unius procreationem ; reditum ad suos ; Dinæ stuprum ; Sichemi et Sichemitarum cladem à Simeone, et Levi illatam. Si Mosen igitur mendacii reprehendimus, Alexander quoque Polyhistor, et cæteri, à quibus ille sumpsit, quæ scriberet, accusandi pariter sunt ; jamque nihil erit in veteribus historiis dignum fide, nihil quod non dici possit delirium hominum comminiscentium , quæ profectò sine intolerabili arrogantiâ et veterum injuriâ nemo dixerit.

De reliquorum librorum veritate, præter Mosaicos, si quæstio oriretur, ea definiri optimè posset Aristææ commentario de Judæis (cujuscumque demùm scriptoris commentarius sit), qui et de Jobo non pauca memorat : Eupolemi testimonio, qui judaicæ gentis antiquitatem commendans de Davide, Salomone et Jeremiâ multa memoriæ tradidit ; Apollodori scriptis eadem de Antiocho Epiphane quæ in Machabæorum libris narrantis. Nec quæ missa dicitur ad Eleazarum magnum Judæorum sacerdotem legatio Ptolomæi Philadelphi Ægyptiorum regis viros hebraicis, et græcis litteris instructos accersentis, qui Libros sacros sibi interpretarentur, inepto argumento est insignia quædam quæ communem fidem haberent de Judæis, evulgata jam pridem ad exteras nationes fuisse. His verò omnibus externis testibus, atque Hebraici populi inimicis, Judaicas res affirmantibus fidem non adjungere aut dementis est, aut datâ operâ et mentis perversitate repugnantis. Si enim de ullâ aliâ historiâ, aut de natione alterâ, non modò paria, sed vel minora etiam et pauciora testimonia proferrentur, nemo prudens fictionis aut erroris accusaret, nisi gravissimis rationibus fretus quæ contrarium persuaderent. Cur igitur in re tantùm nostrâ hæc non valebunt, quæ in simili causâ multùm valerent? Equidem ethnici scriptores neque de Judaicæ religionis veritate, neque de divinâ revelatione testantur : verùm stultum est ab ethnicis postulare ut religionem probent, quam oderunt. De historiâ res est, quùm aliena testimonia petuntur, de quâ scitè Josephus contra Appionem disputans scripserat, *veracis historiæ signum esse, quùm eadem et dicunt et scribunt.*

Externa deinde hæc testimonia si cum domesticis et causæ insitis argumentis conjungantur, evidentius erit res ita accidisse quemadmodùm in sacris Libris describuntur. Verax utique ea historia est quam veram crediderunt tum qui eâ ætate vivebant quâ narratur quidpiam contigisse, tum qui eam ætatem sunt consecuti ; sed de rebus quæ sacris Litteris continentur, ea semper fuit Hebræorum persuasio. Quis enim crederet populum à durâ quidem servitute ereptum, sed in magnas difficultates, angustias, pericula sæpè conjectum, errantem, devium, ab omnibus finitimis populis capitali odio habitum, omni aliorum societate tam in sacris quàm profanis rebus interdictum, unius hominis verba fuisse excepturum, subjecturum se gravissimæ legi, quæ in suammet utilitatem lata certè non videbatur, tantâ animi constantiâ instituta sibi tradita secuturum, nisi ea omnia quæ de divinis legibus, de auctoritate à Deo Mosi factâ, de miraculis naturæ vires excedentibus scripta sunt, vera esse censuisset, nisi planè sub oculos cecidissent? Mosis namque temporibus Hebræos legem suscepisse, certam fidem facit ipsa narratio plana, et undequaque sibi consentiens, ut nemini dubium oriri possit eam esse ad arbitrium consarcinatam.

Quis autem arbitrio atque ingenio Mosis confictam esse historiam, et totam Hebræorum legem suspicetur, aut in animum inducat suum? Vetustissimus siquidem auctor, doli et fraudis artifex, vel Hebraicæ nationis amicitiam coluisset, vel fuisset ejus generis

hominibus infensus; si primum cur nationem sibi conjunctam amicitiâ dedecorâsset adeò atque opprobrâsset narratione incredulitatis, inconstantiæ, defectionis à legis observantiâ, idololatriæ et nefandorum scelerum vel de insignibus viris quos velut heroas exhibebat? Cur falsos quosdam Prophetas ad populum decipiendum induxisset veluti in scenam, qui populo eorum voces audienti et prosequenti honore æternam infamiam peperissent? Cur sanctos Prophetas quos à Deo missos esse scribebat, rejectos, affectos injuriis, enecatos ab eodem duro et crudeli populo affirmâsset? Si alterum, cur inimicum sibi populum summis adeò laudibus extulit, ut honores ei tribuerit amplissimos, eumque à vero Deo electum, omnibus aliis nationibus præpositum apertè demonstraverit? Nihil dico de Ægyptiis, Chananæis et reliquis promissam terram antea incolentibus populis, de Assyriis, Tyriis, Sidoniis, Chaldæis, aliisque qui omnes infamiâ in sacris Libris notantur, Itane audacem atque imprudentem quemdam scriptorem cogitatione fingemus, qui invidiam atque odium omnium ferè nationum gratis in se, atque in Hebraicum populum concitare voluerit, à quibus falsitatis et mendacii convinci facilè potuisset? Fieri igitur nequit libros Mosis et Prophetarum esse fabulosos.

Huic argumento et alterum accedit : historicum sapientem, acutum, præstantis animi prudentiâ et consilio cumulatum, cujusmodi à profanis etiam scriptoribus Moses prædicatur, nihil tum scribere nisi certum, constans et ab omni falsitatis notâ alienum, quùm propter eos scribit rerum præsentium testes, quorum etiam maximè interesset omnium actorum memoriam aboleri atque extingui. Moses autem libros suos composuit, uti et Prophetæ cæteri, pro hebraico populo rerum litteris traditarum teste, cujus admodùm intererat multa silentio premi. Vera igitur scripserunt et notissima populo, æquè ac certissima. Quùm enim Moses Israelitas ab Ægypti captivitate solutos in libertatem asseruisset, et dedisset leges componendis moribus, eorum historiam contexere aggressus est iis coram testibus qui adfuerant, sexcentis videlicet hominum millibus, qui ipsius non solùm verba audierant, sed omnes animi motus inspexerant; metuere igitur meritò debuisset, ne si quid fortè minùs verum scriberet, reprehenderent se Israelitæ, quorum famæ et nomini multùm historia sua detrahebat, ingenio autem et propensioni contraria multa inseruerat.

Item populus duræ cervicis, ingratus, inconstans, sensuum illecebris irretitus spontè ac voluntariò, se legi non subjicit gravi atque intolerabili, nisi veritate et summâ quâdam potestate adductus, cui repugnari nequeat. At hebraicum populum corporeis sensibus abduci atque abripi solitum plusquàm ratione regi, facillimùm in transversum agi, ingrati animi vitio affectum novimus; legem tamen amplexus est gravissimam et vix ulli ferendam; veritatem igitur illam in præceptis atque in legislatore potestatem agnovit, cui resisti non poterat. Verùm quomodò hæc cohæreant sine totius historiæ ac miraculorum quæ narrantur veritate? Neque sanè Judæorum leges legum aliarum quas quisque sanxerit, similes sunt; neque populum valdè recreant iis adstrictum, sed jugum immane imponunt, servis duntaxat, et mancipiis perferendum. Nec verò ausus unquàm fuisset Moses tam fidenti constantique animo aut infidelitatem et turpissima facinora objicere, quæ objiciebat; aut ea populo mala denuntiare et portendere quæ denuntiavit, nisi omnia essent verissima, atque omnes persuasum exploratumque reipsâ habuissent divinam voluntatem Mosi esse declaratam. Hæc non solùm Mosis historiam, sed Prophetarum etiam scripta vera esse demonstrant.

Neque intelligi posse puto, quâ tandem ratione vel astutus, fallax, malitiosus, callidus veterator, vafer toti nationi et multis hominum millibus persuadeat, se librum composuisse atque edidisse legum in monte à Domino acceptarum, atque administrandæ reipublicæ, nisi reipsà testem populum haberet. Difficiliùs etiam fieri posse mecum ipse cogito ut populus in audax adeò facinus atque impudens mendacium consentiat sibi grave et damnosum, quod esset potiùs indignatione repellendum. Difficillimum denique post tot seculorum lapsum à nemine detectum dolum et fraudem fuisse. Verùm tria hæc, et multò etiam plura intelligi facilè debent et probari, si incredulos audiamus. Porrò quùm regni Israelitici initium fecit Jeroboamus, avocatis à domo et familiâ David decem tribubus atque adeò divulsis, ejus regis intererat omni ope contendere ut aliqua detegendæ fraudis via inveniretur. Sacerdotes pariter quos elegerat, quùm ex tribu Levi non essent, ut Mosis lege præcipiebatur, et ipsi rem suam egissent, si suspicionem aliquam falsitatis sacrorum Librorum aut corruptionis injicere in animos perduellis populi potuissent; atqui neque Jeroboam, neque inepti ii sacerdotes aggressi sunt unquàm Mosis legem atque historiam insimulare : persuasum nempe adeò omnibus erat vera esse, quæ in quinque Mosis libris continebantur. Postquàm verò decem illæ tribus abductæ sunt ad Assyrios, misit Assyrius rex novum populum, qui regionem illam incoleret, Samaritanum appellatum. Hebræis verò ista eò deducta recens colonia mox interitum atque excidium machinata principio est, populumque Judaicum eo semper odio est detestata, quo nullum unquàm gravius inter inimicissimos exarsit : attamen vel tùm Mosis libros novus iste populus ut sinceros, ut sacros recepit. Jam diutissimè ergo Mosis libris vindicatum est jus, quo plena sibi fides debeatur. Quamobrem arrogantiùs, quæ verissimâ propagata fuerunt memoriâ, fabularum similia existimantur.

Mitto plura dicere de styli simplicitate, de doctrinæ consensione, de summâ animi sinceritate, quâ neque Hebræos fallere, neque Ægyptiis detrahere Moses potuisset. De se enim atque Hebræis sincerè loquitur, neque iis assentatur neque blanditur, ut bona, ita et mala sincerâ fide commemorat; quam certè fidem ejus scripta præ se ferunt, et summam produnt integritatem. Quapropter in Mose eas animi dotes

deprehendimus, quæ omnem ab eo falsitatis et mendacii suspicionem removent, ejusque historiæ certam fidem conciliant. Profectò si de quo dubitari jure quodam posse videretur, in quo et in suspicionem veniret Moses plus sibi arrogâsse quàm perficere valeret, esset planè Geneseos liber, in quo mundi exordium et primorum hominum facta narranda suscepit. Atverò neque istum carere eâ laude veritatis, cœteris libris justè tributâ, quàm multa sunt quæ persuadeant. Veritas compulit Mosen narrare deceptos serpentis blanditiis protoparentes; quæ sanè res neque ad historiæ suæ, neque ad Israelitarum dignitatem quidquam conferebat. Una veritas in causâ fuit, cur initium mundi, suaque tempora angusto bis mille quingentorum circiter annorum spatio concluderet, paucas hominum generationes ad Noe usque numeraret, patriarcharum vitam ad longos adeò annos produceret, universale diluvium, ejusque causas diligenter describeret.

Profuisset potiùs acuto et callido historico ad arbitrium scribenti, mundum à centum annorum millibus conditum exaggerare, ut inextricabili generationum serie, et ignoratione rerum quæ primùm accidissent, se suamque doctrinam tueretur. Cavisset porrò omne periculum, ne quis se erroris ac mendacii argueret; de quo tamen argui nullo negotio potuisset, dum mundi originem altiùs ac remotiùs non repetebat, quàm quæ paucis generationibus contineretur. Neque enim memoriam patriarcharum, aut primæ rerum creatarum originis diluvium omninò aboleverat. Noe trecentos quinquaginta annos post diluvium vixit, Genes., cap. 9, v. 28. Ante diluvium atque ingressum in arcam vixerat sexcentos, Genes., cap. 7, v. 6. Usus autem erat longâ consuetudine avi sui, Mathusalâ annos agente nongentos sexaginta novem, cùm vitâ excessit, qui primum hominem noverat. Rursùs Sem filius Noe nonaginta et octo annorum erat tempore diluvii, atque annos sexcentos vixit, Genes., cap. 11, v. 10 et 11. Heber tertius à Semo propè quingentos ver. 17, quorum uterque non Abrahamo solùm, sed et Isaaco cognitus fuit: atqui Levi Jacobi filius, à quo parùm aberat Moses cùm scripsit, Isaacum viderat. Quamobrem Moses rem traditione constantem in scripta retulit, quam fieri non potest, quin Israelitæ commoti curiositate quâdam et cupiditate sciendi priora tempora, à Jacobi filiis et nepotibus didicissent. Quis enim Israelitarum neglexisset percunctari patres suos, ad quos à Semo, Camo et Japheto, filiis Noe, rerum antidiluvianarum scientia transmitti facilè potuit, à quibus paucorum hominum erant ætate disjuncti? Fallaciam ergo, fraudemque, si quam admisisset scribendo Moses, Israelitæ cognovissent; neque fuissent passi se ab eo illudi, et gravissimis legibus opprimi.

Unum addo in Geneseos historiâ gravissimum, quod ad alteram proximè sequentem quæstionem viam parat; præsentem autem etiam atque etiam confirmat. Geneseos, cap. 49, tres Jacobi filii natu majores Ruben, Simeon, et Levi primogenitorum jure privantur, qui et in probro videntur esse; dum et sibi et filiis à se progenitis jus quoddam suum amittunt: illud verò in Judam collatum est, cui vers. 8, dicitur: *Juda, laudabunt te fratres tui, manus tua in cervicibus inimicorum tuorum, adorabunt te filii patris tui.* Quæro jam: quis credat à deceptoris cujusdam scriptiunculâ non tres duntaxat filios, sed tribus tres tantâ injuriâ affectas, cujusmodi ea est depulsionis ab jure primogenitis acquisito? At nulla orta perturbatio est, nulla seditio excitata, nullum succensum civile bellum: quâ in re divinam auctoritatem agnosci fas est toti nationi imperantem. Tribus Juda promissionis sibi factæ exspectationem patienter sustinet, usque dum tempus à Deo præfinitum advenerit. Jubet eam Moses præire populo, totumque agmen in deserto ducere: obsequitur. Ingrediendum est in terram Chanaan, subjicit se imperio Josue ex tribu Ephraim; neque se generis dignitate cæteris antecellere arrogantiùs jactat: pugnandum est; Dei judicio definitur primam tribum Juda ante omnes ascendere, Judic., cap. 1, v. 2. Inter Judices deinde vix unus aut alter ex Judâ originem traxerat. Samuel, qui multos annos Judaicam rempublicam administravit, erat ex Ephraimitis. Saül, regum primus, ex filiis Benjamin, adeò ut ad Saülis usque tempora non intelligeretur, in quo Judas cæteris fratribus emineret: cùm autem David thronum conscendit, cœpit Judæ dignitas elucescere.

Quo igitur tempore, incredulos urgeo, Geneseos librum scriptum dicent? aut à quo fabuloso homine, qui Jacobum futura filiis suis prædicentem induxerit? An paulò antequàm regnum David obtineret? An Davide, aut ejus posteris regnantibus? Verùm ante Davidis tempora à morte Mosis non dicam Saül, cu sceptrum non erat à Jacobo promissum; sed neque Judices, neque reipublicæ administratores, neque populus ipse passus fuisset ea scribi, quæ seditionum bellorumque civilium semina excitare potuissent. Regnante Davide, tribus reliquæ vaticinii novitatem refutâssent: posteà verò multò magis reges Israël, qui à Juda defecerant. Samaritani autem decem Israelis tribubus succedentes, à quibus Mosis libros acceperant, constanter Jacobi vaticinium in Pentateucho retinuerunt. Hæc igitur, atque horum similia cùm animo cernimus, possumusne dubitare quin antiquissimi Scripturarum libri sint, eosque auctor testis veritatis conscripserit?

Prolixiùs hæc à me disputata sunt: sed cùm rei gravitas et magnitudo hùc protraxit, tum id commodi ex longiore hâc tractatione refertur, quòd non solùm huic quam habemus præ manibus, verùm et aliis expediendis causis hinc peti argumenta poterunt.

ARTICULUS III.

Appendicula de novi Testamenti libris.

Jam de novi Testamenti libris, priusquàm finis quæstioni imponatur, dicenda quædam sunt; sed res paucis absolvitur. Antiquos esse libros istos, ab Apostolis scilicet, vel saltem Apostolorum temporibus editos quis neget? Quæ enim docuerunt Evangelii

prædicatione, eadem, et si non omnia, scripto reliquêre. Vera autem esse quæ in novi Fœderis libris reperiuntur, faciliùs efficitur scriptorum testimoniis, qui eâ ætate vixerunt, aut propiùs abfuerunt. Pauca commemoro. Joannem cognomento Baptistam adhortatum fuisse Judæos ad virtutem et pietatem; lavacrum ad peccatorum expiationem adhibuisse; multos ad se traxisse testatur Josephus uterque, cùm Matthiæ, tum Gerionis filius. Iisdem temporibus virum quemdam nomine *Jesum* vixisse, ne hostes quidem christiani nominis infensissimi negant : oppidulo terræ Judææ, scilicet Bethlehemi natum, tabulæ censuales Romanorum probant, in quibus descripta erat professio quam in Augusti censu Josephus et Maria Jesu mater ediderunt : ad eas enim Justinus martyr, apologiâ secundâ, Tertullianus contra Marcionem provocabant, non provocaturi procul dubio fidenter adeò, nisi probè exploratum haberent in tabulis ita contineri, easque asservari. Edicti autem Cæsaris de censu totius Imperii Romani Tacitus, Suetonius et Dio meminerunt. Pauperculâ matre natum esse fabri uxore, in Ægyptum deductum Celsus fatetur; unde et impiè et inscitissimè calumniatus est legislatorem Christianorum in Ægypto magiam didicisse. Jesu nato sidus novum apparuisse, et venisse ad Jesum magos, Julianus assentitur, quamlibet in naturales causas stellæ ortum conferat. Infantum cædem Herodis jussu factam, memorabile Augusti dictum confirmat à Macrobio in Saturnalib., lib. 2, cap. 4, relatum : *Cùm audisset* (Augustus uti rumor pertulerat) *inter pueros quos in Syria Herodes rex Judæorum intra bimatum jussit interfici, filium quoque ejus occisum, ait : Melius est Herodis porcum esse quàm filium.*

Prophetam fuisse Jesum, et futura ab ipso cognita atque prædicta, tradidit in Chronicis Phlegon, Adriani Augusti libertus. Insignia edita prodigia Hebræi in Thalmude, Celsus et Julianus apud Origenem et Cyrillum agnoverunt. Verùm incantamentis atque præstigiis, et nominis tetragrammati pronuntiandi ratione malis artibus perceptâ fieri ea potuisse prodigia, insulsè tradunt. Profligatos et coercitos Jesu potestate dæmonas Porphyrius queritur. Jesum cruci fuisse suffixum et Hebræi, qui per ludibrium Christianos בני תלוי *filios suspensi* dicunt, et Græci scriptores, et Latini testantur; ac Tacitus præsertim, qui sub Tiberii imperio à Pontio Pilato procuratore supplicio affectum dixit. Solis defectionem et terræ motum, quæ contigerunt Christo moriente, Phlegon describit in libro Olympicorum Chronicorum 13; refert et Thallus, libro historiarum 3, ut notat Africanus, ipsamque esse defectionem solis quam Evangelistæ commemorant, et annus, et dies, et hora, et ingens terræ motus à Phlegonte notata demonstrant : *Quarto autem anno ducentesimæ secundæ Olympiadis*, inquit, *magna et excellens inter omnes quæ ante eam acciderunt defectio solis facta; dies, horâ sextâ, ita in tenebrosam noctem versus, ut stellæ in cœlo visæ sint, terræque motus in Bythiniâ Nicææ urbis multa subverterit.* Denique Jacobi fratris domini interitum Hegesyppus in litteras retulit : Josephus verò eumdem Jacobi casum, atque Anani pontificis crudelitatem ita insignibus verbis est prosecutus, ut irreparabile Hierosolymæ excidium à Tito et Vespasiano illatum ei peccato assignârit. His, si generalia principia atque insita evangelicis historiis argumenta quæ ad veteris Testamenti veritatem confirmandam allata sunt, adjungamus, nihil erit amplius quod desideretur ad pleniorem demonstrationem veritatis, quæ in novi Testamenti libris emicat.

§ 1. *Refelluntur argumenta, quibus increduli superiora oppugnant.*

Contra primum ex duobus quæ proposuimus, opponitur. Scriptorum omnium consensione, et testimoniis comprobatum est sapientiam omnem ab Ægyptiis profluxisse : Ægyptiorum igitur de politicis, de divinis rebus, de vivendi ratione primùm scripta ad reliquos populos transmissa sunt, quod cum nostrâ doctrinâ non convenit. Etiamsi verò Hebræorum libri vetustissimis temporibus exstitissent, ineptum ei antiquitati probandæ argumentum esse à Phœnicum, Babyloniorum, Græcorum, poetarum, philosophorum sententiis petitum, quas arbitramur à Mosaicis, à Propheticis libris esse depromptas. Quis ignorat Hebræos omni aliarum gentium societate interdictos, si quos libros habuissent, summo studio celâsse, neque cum gente falsorum deorum cultrice communicâsse quidpiam? Non potuerunt ergo veteres poetæ, philosophi, quæ scripserunt, ab Hebræorum libris desumere.

R. Ægyptiorum sapientiam quam scriptores prædicant ad nationes reliquas derivatam, à nobis etiam commendari. Nam et Moses à sancto Stephano, Actor. cap. 7, v. 22, eruditus dicitur omni sapientiâ Ægyptiorum, apud quos educatus est diligenter. Verùm ea Ægyptiorum sapientia arithmeticæ, astronomiæ, geometriæ, musicæ, arcanæ philosophiæ cognitio erat, atque ea hieroglyphicis præsertim litteris continebatur. Quid autem hæ naturales scientiæ, quas et loci natura, et necessitas Ægyptios adipisci compulerat (nam geometriâ, exempli gratiâ, carere non poterant ad inveniendos figendosque agrorum terminos annuâ Nili exundatione, atque eluvione turbatos, ac submotos) commune habent cum legibus atque historiâ Mosis? Ergone primi omnium scriptarum legum auctores Ægyptii sunt, qui Mosen præcesserunt? Ægyptiine primi, quid suis aut prioribus temporibus acciderit, scripto consignârunt? Quòd si fuerunt, proferantur antiquiores illi sapientiæ studiosi, qui de religione, de moribus, de rebus publicis administrandis scripserunt. Nam de libris agitur, quorum memoria exstet, qui Mosis ætatem antecesserint. At primùm fuisse Mosen, qui persuaserit, ut scriptis legibus populi uterentur, non scriptor ex Hebraico, multòque minùs ex christiano populo, sed Diodorus Siculus affirmavit.

Præterea : ergone quia Græci in Ægyptum studiorum causâ commigrantes, inde scientiis instructi revertebantur, Ægyptios et naturalium et divinarum quoque scientiarum parentes esse putandum est? Orpheus utique, ut sacris et deorum mysteriis initia-

retur, reconditasque Ægyptiorum disciplinas hauriret, se Ægyptum adiisse prædicat in *Argonautis*. Thaletem Milesium pariter condiscendæ philosophiæ causâ eò profectum, veteres memoriæ prodiderunt. Plato quoque fatetur quæcumque à Græcis de rebus divinis disputata sunt ex scholis Ægyptiorum sumpsisse. Musæum, Homerum, Solonem, Pherecydem, Pythagoram, Lycurgum, Anaxagoram, Democritum, Eudoxum, Achimedem, aliosque in Ægyptum philosophandi causâ se contulisse, narrant Diodorus, Proclus, Jamblicus et Plutarchus. Verùm seriùs isti omnes se traduxerunt in Ægyptum magnâ doctrinæ et sapientiæ laude florentem, quando jamdudùm Ægyptii totam hebraicam doctrinam expresserant, et divinam patriarcharum philosophiam deturpârant.

Ægyptios rudes antea, atque incultos Abraham religionis doctor et artium præclarissimarum magister erudivit, eosque astrologiam edocuit, quam ex oriente detulerat. Illum cum Phœniciis non solùm, sed et cum Ægyptiis astrologiam, aliasque doctrinas liberaliter communicàsse, testatur, non dicam Josephus, lib. 1, Antiq., cap. 7 et 8; sed et Eupolemus apud Alexandrum Polyhistorem, et Artabanus, quos profert Eusebius, Præparat. Evang., lib. 9, cap. 17 et 18: *Hunc repertorem fuisse et scientiæ sideralis, et disciplinæ insuper Chaldaicæ*. Ita Eusebius. Joseph verò Jacobi filius, qui longos annos Ægypto præfuit, quàm utilia præcepta et ipse toti genti dedit! Maximis illum honoribus auxit Pharao, ut suos proceres edoceret, et senatoribus regni sapientiam monstraret: *Constituit eum dominum domûs suæ, et principem omnis possessionis suæ, ut erudiret principes ejus sicut semetipsum, et senes ejus prudentiam doceret*, inquit David, Psal. 104, v. 21 et 22, cujus præstans ingenium Justinus historicus romanus commendat in Trogi Pompei epitome, quam dedit. Jacobum prætereo silentio, cujus sermone vel Pharao delectabatur. Erat autem et divinarum rerum, et naturalis philosophiæ peritissimus: ingentem namque pecudum copiam, et divitias maximas naturali artificio excitandæ ovium phantasiæ brevi tempore apud Labanum socerum acquisierat: quare Ægyptios ad humanam sapientiam et varias scientias illâ jam ætate confirmatas et ipse expoliverit.

Quid verò dicemus de Mose, viro divinâ sapientiâ multò ornatissimo, qui inter Ægyptios diù versatus non potuit, quin in familiari sermone et colloquiis sapientiam quâ plenus erat, effunderet? Cùm autem is Ægypto tantâ omnium admiratione tantisque miraculis se eripuerit, atque in deserto legem tulerit populo, quomodò præ cæteris se non adhibuerint Ægyptii, ut aut librum legis haberent, aut saltem perspectas Hebraici populi leges? Nam et priùs, cùm in Ægypto degeret, *fuit Moses vir magnus valdè in terrâ Ægypti coram servis Pharaonis et omni populo:* Exod., cap. 11, v. 3, et propter illustriora ejus facinora *factum est ut quasi Deus ab Ægyptiis coleretur*, ut scribit Eupolemus apud Eusebium memorato loco. Itaque scientiarum omnium auctores non fuerunt Egyptii, sed naturalium gloriam, et copiam Hebræis debent: divinam autem philosophiam partim ex Hebræorum sermonibus, partim ex libris Mosaicis exceperunt: sed cùm idololatria hæreret ossibus, totam hanc fœdârunt, detorserunt, et resperserunt fabulis, atque ita Ægyptiaco ornatu vestitam Græcis fabularum desiderio pariter flagrantibus tradiderunt, qui cùm in Ægyptum tanquàm ad mercaturam bonarum artium proficiscerentur, Ægyptum earum parentem et altricem non immeritò prædicabant.

Argumentum deinde quod à poetarum et philosophorum doctrinâ Mosaicam referente petivimus, magnam certè vim habet ad id efficiendum quod sumpsimus. Etsi enim Hebraicus populus ex instituto celaret mysteria legis suæ gentes, quæ diversâ religione utebantur; ad eas tamen pervenire facilè potuit sacrorum Librorum cognitio. Non disputo de Alexandri magni temporibus, Persico imperio deleto: nam res clarior est quam ut demonstrationis egeat. Alexander enim magnus splendidissimo apparatu est in Hierosolymitanum templum admissus, ibique de lege et cæremoniis edoctus: tum inter Græcos et Hebræos magnus usus intercessit, facientibus etiam Hebræis in Alexandri exercitu stipendia. Post Alexandri mortem Ptolomæus Lagi filius, cui Ægyptus obtigerat, magnum Judæorum numerum Hierosolymâ in Ægyptum traduxit. Deinde sub Ptolomæo Philadelpho in Græcam linguam sacri libri translati sunt à septuaginta Interpretibus: quamobrem nullo negotio intelligitur ex usu, commercio, convictu Hebræorum cum Græcis et legem et historiam mosaicam Græcis patuisse.

Ante Alexandri magni tempora igitur videri posset ignotos ethnicis fuisse Hebræorum libros; sed et tum abducti jam fuerant in captivitatem à Babyloniis Judæi; Israeliticæ verò tribus ab Assyriis; unde et missus est in Samariam sacerdos, qui Cuthæos novos incolas in locum deportatorum eò deductos legem Mosis doceret ad compescendam cædem, ultionem scilicet divinam in Samaritas sævientem propter spretam veri Dei religionem, lib. 4 Reg., cap. 17, v. 25. Unà etiam cùm Judaicis reliquiis quæ Hierosolymis remanserant, se quoque in Ægyptum abreptum Jeremias propheta narrat. Quidni igitur sacri Libri, quantùmcumque celare eos voluissent Judæi, in aliarum gentium notitiam et potestatem venerint? Quò verò magis superiora tempora repetimus, difficilius non fuisse intelligimus Tyriis, Sydoniis, Ægyptiis, Phœnicibus, Chananæis, Palæstinis aut propter vicinitatem, aut propter initas sæpè cum Hebraico populo amicitias, vel lege vetante, sacros Hebræorum libros aut doctrinam saltem hebraicam assequi. Salomon reginam Saba, sapientiæ suæ famâ, ad se traxerat, ex variis nationibus uxores sibi conjunxerat, quæ mores Judæorum et religionem corruperunt. Numeravit et proselytos, qui erant in terrâ Israel, centum quinquaginta tria millia, et sexcentos, Paralip. 1 lib. 2, cap. 2, v. 17: quibus certè quoddam Mosaicæ legis lumen affulserat, antequàm ad Hebræorum religionem se adjungerent. Priùs verò quàm respublica judaica à regibus administraretur, sæpè à Chananæis, ab Amalecitis, à Moabitis, à Palæstinis profligati sunt, et in

servitutem redacti. In primo ingressu denique in terram promissam incolumes servârunt Gabaonitas, Jebusæos, aliosque Palæstinæ populos, qui de ritibus, cæremoniis, religione Mosaicâ instrui potuerunt. Cùmque præterea tenerentur Judæi singuli exemplar legis describere, vel alienâ manu habere descriptum, quid dubitemus in tanto exemplarium numero asserere quædam in Phœnicum, Chaldæorum, Ægyptiorum manus incidisse, qui dederint Græcis, atque hos aut hebraicum exemplar legisse, aut ex aliorum interpretatione esse doctrinam hebraicam assecutos?

Præ cæteris autem illud teneatur quod veteres Patres gentilibus fidentiùs objiciebant, scilicet philosophorum principes in Ægyptum profectos scientiarum hauriendarum causâ, cum Hebræorum prophetis esse versatos à quibus doctrinam accceperunt; quod præsertim de Solone et Pythagorâ Euseb., l. 5 et 10, Præparat. Ev., notat, usus etiam Platone ad eam rem teste: inquit enim vir egregius tum magnam Hebræorum partem in Ægyptum rursùs habitatum venisse. Etenim Diodorus Siculus, lib. 1, scribit Psammethicum primum omnium Ægyptiorum regum, navigationibus exterorum securitatem præstitisse: *Nam rerum ante ipsum potiti inaccessam peregrinis Ægyptum faciebant, apulsos vel servitute, vel morte mulctantes.* Psammethicus autem in Ægypto regnavit, Manasse filio Ezechiæ Judaicum imperium tenente, sexaginta ferè annis antequàm Nabuchodonosor Hierosolymas subverteret. Cùm verò res Judæorum lapsuræ jam viderentur, multi in Ægyptum cœperunt secedere, ubi se tutos fore sperabant, quò se frequentiùs contulerunt post acceptam Hierosolymis cladem: ibi cum prophetis apud Ægyptios consuetudinem habuisse tum Græcos Philosophos scribit Eusebius: *Quo quidem tempore partim in Ægyptum, partim Babylonem Hebræos migrâsse liquet;* unde multa Judæorum instituta in suam transtulisse philosophiam probat: quod et olim Josephus, lib. 2 contra Appionem, Græcorum scriptorum testimonio confirmabat.

Opponitur iterùm veram non esse Mosis historiam; quod secundo loco ponebamus. Secutus est Moses Ægyptiorum consuetudinem, qui, ut fidem et auctoritatem doctrinis suis conciliarent, eas fingebant se à diis accepisse, quam rem et Diodorus Siculus notavit. Ita qui fabulas docent ad religionem accommodatas, Deum è cœlo delapsum cum hominibus, cum Heroe quodam colloquentem, tanquàm in scenam, inducunt. Quomodò ergo credamus vera esse quæ Mosis historiâ continentur? Quòd si ei habemus fidem, quid opponemus Cretensi Minoi, quid Numæ Romanorum legislatori, affirmantibus se à Jove, à deâ Ægeriâ leges habuisse, quas Cretensibus, quas Romanis darent? Cur ethnicis scriptoribus non assentiamur, dum referunt miracula quædam, supra naturæ vim, Jovis aut Veneris potestate accidisse? Accedit, conjungi hæc simul non posse, Deum singulari amore prosecutum Judæos, tot dilectionis suæ testimonia iis dedisse: Judæos verò contra Deo tam potenti, tam benevolo, tam patri, tam suo adeò fuisse injuriosos, ut ejus iram non semel duntaxat in se concitaverint, sed experti divinam ultionem, post pœnas iterùm et tertiùm datas, novis Deum injuriis provocârint, à se omninò depulerint, eidem deos alienos anteposuerint.

Resp. Gravissimo iterùm errore labi infideles, arbitratos ab Ægyptiis exemplum omne sumptum esse deorum heroas alloquentium. Contra est: cùm enim Abrahamo, Jacobo, Josepho, Mosi, eorumque majoribus voluntatem Dei exploratam esse intelligerent; ipsi deinde mentiendo finxerunt Deum cum suis quoque sermonem habuisse, ne accessum non habere ad deos viderentur, suæque stultitiæ patrocinium deesset: ex quo sequitur fabularum ipsos esse inventores, non Mosen, cui Deus, ut amico, consilia sua manifestavit. Sed rectà respondeatur. Diodorus Siculus equidem scripta Mosis retulit in fabulas; sed quid nos testimonium hominis commoveat, qui veri Dei religionem omnem abjecit? Non ignoramus pariter insignes ethnicorum legislatores persuadere conatos se ex familiari deorum consuetudine utilia quædam ab iis retulisse. Verùm quàm dispar est ratio Mosis et gentilium legislatorum! Quàm discrepat Mosis historia poetarum commentis! Mosis doctrina ad injiciendam in animos veri Dei cognitionem collineat, instillat pietatem, ad morum sanctimoniam, atque integritatem vitæ adducit, divinam quamdam majestatem et dignitatem spirat: nihil in eâ fœdum, nihil æquitatis, nihil justitiæ, nihil naturæ legibus contrarium deprehenditur: Ethnici verò legislatores quàm indigna Deo docuerunt, quàm indigna hominibus, atque perversa?

Ille miraculis confirmavit divinam esse legem; futura prædixit, quæ eventura provideri humano ingenio non poterant: contigerunt verò ut prænuntiaverat. Isti nec miraculorum vi quidquam persuaserunt; neque prospexerunt quæ venturis temporibus accidissent. Moses sexcenta hominum millia Ægypto eduxit, eosque testes habuit divisi maris, undarum muri instar constantium; tonitruum et fulgurum è monte erumpentium, quo ascenderat legem accepturus; columnæ nubis, atque ignis tuentis, et præmonstrantis iter; manna è cœlo labentis, et mirabilium cæterorum, quæ se audîsse atque vidisse, tam frequens populus nunquàm testatus fuisset, nisi percepisset oculis, atque auribus. Indoli præterea atque ingenio Judæorum non est assentatus; magicas omnes artes et dæmonum præstigia prohibuit; et vel pravam rerum turpium agendarum voluntatem lege suâ coercuit: contra qui leges dederunt ethnicis, clam et semotis arbitris se cum Deo collocutos, deorum familiaritate usos jactârunt; commoda populi arbitrio, ac libidini indulgentia scripserunt. Itaque impudenter omninò, et non nisi ab homine qui omnem religionis sensum amiserit, Mosis lex, et historia cum profani alterius scripto comparatur.

Alterum verò quod supra omnem fidem esse dicitur et repugnare de Dei erga populum benevolentiâ, beneficiis, charitate perpetuâ; populi verò repetitis sceleribus divinam iram multoties provocantibus, facillimè intelligitur et componitur, præsertim si Hebraici populi

perversam indolem consideremus. Cùm Ægypto egressi Judæi sunt, impuros jam Ægyptiorum mores animo imbiberant, depositâque verâ Dei religione, falsis diis cultum adhibuerant, Josue, cap. 24, v. 14; quâ de causâ et ipsos permiserat Deus ibi vehementer affligi. Inde visi quidem sunt ad Deum reverti; pœnitentiam tamen, luctum, clamorem ad Dominum non sanctitatis amor, aut honestatis vitæ expresserat; sed timor, et pœnæ gravitas extorserat. Vix soluti jugo promissionem Abrahæ repetentes animo persuasêre sibi Deum verba sua præstiturum, quidquid etiam mali egissent, nec passurum pollicitationes suas, propter populi peccata irritas abire, et perverti. Signa, portenta, miracula, quæ sæpè versabantur ob oculos, confirmabant potiùs in eâ animi perversitate, quàm removerent, vel si quâdam ratione parumper commovissent animum, minima tamen tentatio, minimum periculum omnem beneficii memoriam delebat. Adeò verum est, si altas radices vitium egerit, quanquàm exstirpatum esse videatur, non ad ultimas usque fibras evelli, sed facillime repullulare, ac rursùs erumpere! Miracula deinde in consuetudinem veluti abierant, vimque omnem concutiendi cordis amiserant: hinc factum est ut corruptos mores non exueret Hebraicus populus; imò verò scelera sceleribus cumularet, usque dum impatiens scelerum Deus populum flagellis non coercitum in ultimum excidium, atque interitum tradidit. Si vel paululùm religione afficiatur animus, et humani cordis propensiones intelligamus, quibus et fallimur sæpè, et rapimur, credibilia fient hæc omnia, quæ in sacris Scripturis narrantur.

Hanc Hebraicæ indolis imaginem nobis prophetæ referunt; populum exhibent blandientem sibi, et falsâ spe ductum, propter Abrahæ merita, Deum æquo animo sustenturum nepotes, et propter templum quod in medio populi collocaverat, ut Ezechiel cap. 33, v. 24, et Jeremias cap. 7, v. 4, exprobrant. Soli erant veri Dei cultores, sola natio, quæ Dei jussu sacrificia offerret; falsò propterea sperabant fore ut Deus, etsi temporariâ pœnâ plecteret, operam tamen suam ab Abrahæ filiis omnino non removeret. Commune id omnibus impiis est putare sacrificiis, lustrationibus, religionis exercitiis promereri sibi Deum et peccata exstinguere, manente adhuc cordis perversitate. Quamobrem prophetarum hæc vox erat neque sacrificiis, neque thure placatum iri Deum, nisi et à malo recederent, et bonum puro corde prosequerentur. Est demùm et hæc alia iniquitatis, et pertinacioris à Deo defectionis ratio, quæ ad Deum potiùs adducere debuisset: videbant scilicet se ab hostibus sæpè victos et profligatos, idque, quod à Deo datum erat, remedium in perniciem convertebant, et victoris idolis malebant litare quàm ad Deum reverti. Hæc de Achazo apertis verbis Scripturæ significant: *Dii regum Syriæ auxiliantur eis*, inquiebat scelestus ille, lib. 2 Paralip., cap. 28, v. 23, *quos ego placabo hostiis, et aderunt mihi; cùm è contrario ipsi fuerint ruinæ ei, et universo Israel*. Similia fermè leguntur, Jeremiæ cap. 44, v. 16, 17, 18, ab omni populo dicta, qui, invito Deo, se in Ægyptum receperat. Hinc verò clariùs intelligitur sacros scriptores nil animo intendisse, nisi sinceram veritatis declarationem, quæ ab omni falsi suspicione abesset.

Urgent. Hâc argumentandi ratione tanquàm verum certò ponitur quod in Scripturis narratur; atque inde veras esse Scripturas efficitur. Atverò quod unquàm disputandi genus est id ipsum quod in disputatione est positum, firmum putare, ac si daretur ab eo quicum disputas?

Resp Et hanc incredulorum partem nos præoccupâsse cùm libros Mosis præ cæteris in disputatione positos probavimus frequentissimo populo tradi oportuisse; productis etiam profanorum scriptorum testationibus, qui de Mose legislatore, et Mosaicâ lege meminerunt. Scripta enim Mosis legem, ritus religionis, cæremonias, et publicæ administrationis formam complectuntur, unde antiquissimæ reipublicæ initium, atque originem ducimus: atverò libri id genus non eduntur fortuito, neque leguntur otii consumendi gratiâ, perinde ac si parùm referret, probenturne, an rejiciantur; sed summo studio ac diligentiâ perpenduntur. Postulant namque adhiberi in eorum lectione præparationem diligentem quies, tranquillitas populi, decus, et bonum publicum, quod inde proficiscitur: igitur diligenti omnium, ad quos pertinebat, (pertinebat autem ad universos.) consideratione perlegi debuerunt; cùmque omnium approbatio accesserit, etsi nulla utilis atque opportuna ratio videretur cur probarentur, fieri non potest quin niterentur veritate apertâ adeò et manifestâ ut nulla quæri negationi latebra posset.

Postremo loco aliâ aggrediuntur viâ increduli qui se physicæ et naturalis philosophiæ scientiâ instructiores esse quàm Moses putant. Vera sint, inquiunt, in Mosaicis libris, quæ de priscorum temporum historiâ, deque publicis rebus scripta sunt; certe Moses abutens stoliditate et stupore Israelitarum, quos rudes omnino, atque insulsos fecerat longa et sævissima captivitas, persuasit nimis credulos, et traxit quòcumque voluit. Multa porro effudit in rerum conditarum descriptione, ut visum est sibi historiæ naturalis imperito; sed à naturæ motibus certisque physicæ legibus totus aberravit. Quid enim esse potest totâ eâ narratione inscitius? Primò res omnes creatas in cœlum et terram divisit, quod perinde esset ac mare in oceanum, et guttam divideret. Nam si cum cœlorum immensitate terram compares, punctum est, quod vix habet magnitudinem. Deinde ex cœco indigestoque acervo lucem, firmamentum, aquas, aridam, solem, lunam, animantia, aliaque corpora exempta dixit, cùm terræ primas dedisset sine ordine et ratione, repugnantibus naturæ legibus. Tum de corporibus cœlestibus, quæ præstantissima longè sunt et mirabiliora opera, de stellis cùm errantibus, tum stantibus, quæ sunt totidem quasi soles, atque in maximam admirationem rapiunt, obiter tantùm scripsit, quantùm huic terræ globulo famulantur: idcircò formationi terræ quatuor totos dies assignat; conformationi verò lu-

minarium et stellarum, quasi telluris appendicum, unum diem tribuit. Nominat præterea ab initio operis *vespere et mane, et dies* vicissitudine tenebrarum et lucis dimensos, priusquàm solem exsistentem faciat, qui, ut luminis fons est, ita accessu suo et recessu, diem noctemque efficit. Hæc sunt, unde libros suos exorditur, quæ nemo probaverit, qui non sit hebetissimus, quales erant Hebræi.

Mundi verò interitu, de quo sermo est cap. 8 Geneseos nihil dici potest ineptius. Ait Moses totam terram quadraginta dierum spatio aquis coopertam esse altissimorum montium culmina quindecim cubitos superantibus. Verùm rationibus geometricis concluditur, si vel nubes omnes in imbrem solvantur, nunquàm fore ut aquæ plus quàm sesquipedem totius terræ superficiem tegant. Imò verò ex physicis præceptis habetur, si spissaretur totus aer terræ circumfusus, ac transiret in aquas, triginta et uno tantum pedibus aquas terræ planitiei innataturas : nam aeris columna cum totidem aquæ pedibus libratur. Si demum maria, flumina, fontes, lacus in terram refluant, nunquàm ad celsorum montium vertices pervenient. Quî igitur fieri potuit, ut Mosaico diluvio terra deleretur? Quò deinde confluxisse, seque recepisse putabimus tantam aquarum vim, quantâ mundus totus esset exstinctus? Addatur nullos esse imbres qui in montem sexcentis passibus altiorem delabantur; quoniam ex superiore aeris regione nullæ pluviæ decidunt, sed vapores concrescunt in glaciem. Unde ergo aquas deduxeris, quæ montes altissimos ad quatuor millia passuum contegant? Quamobrem, cùm naturæ et rationi contrarium sit diluvium, perperàm Mosaicorum librorum veritas assensione gentis Hebraicæ defenditur.

Antequàm argumento respondeo, in quod multa congesta sunt, illud breviter attingo quod de Hebræorum insulsitate docti isti exaggerant. Nam quòd Mosis imperitiam accusant, ineptissimi sunt, et stultitiam suam ipsi produnt. Moses ne imperitiæ reprehendatur, quem Plato νομοθέτον per excellentiam, Eupolemus τόν πρῶτον σόφον, Numenius σοφότατον, appellant? Qui apud Ægyptios in omnibus scientiis institutus ejus gentis doctioribus admirationi fuit? Qui, diviniore spiritu excitatus, aggressus est de mundi origine ejusque opifice ad populum scribere? Sed et impiè loquuntur, dum stolidum Hebraicum populum faciunt, ut Deum contemnant, qui abjectos et insipidos solummodò cultores habuerit. Dicerent contumacem, seditiosum, inconstantem, novarum rerum molitorem, voluptati deditum, asperum, rudem quoque divinarum rerum, ut corporeis imaginibus adumbrari divina opus esset, non repugnaremus; sed insulsum quis dicat? Homines ingeniosis, et scientiâ prœditis majoribus progenitos, puro ac salubri cœlo natos, optimis præceptis imbutos, qui crassos atque hebetes pepererit, nescio an uspiam acutos et solertes repererit.

Neque ingenium labefactavit, aut mentis vim restinxit Ægyptiaca captivitas, quæ corpus frangere quidem potuit, non animum obtundere; ob id etiam quòd et se brevi ereptum iri scirent, et non longos adeò annos tractati sint duriter. Etenim quo tempore Josephus Ægypto imperavit, (vixit autem totos annos septuaginta cum summâ potestate, postquàm patrem et fratres in Ægyptum ad se accivit) bonis omnibus affluentes summâ tranquillitate fruebantur. Mortuo autem Josepho, non protinùs deleta est tanti viri memoria, neque ipsi sub jugum missi; sed tum solùm cùm crescente nimis populo, novus Ægypti rex metuit ne res novas molirentur, in duram servitutem conjecti sunt, laboribus oppressi, et masculis infantibus privati, quos vixdùm natos occidi tyrannus jusserat, quod paulò ante Mosis nativitatem contigit. Sed et ex iis quæ in deserto acciderunt, argumentum capiatur, an inertes essent Israelitæ. Cùm egressi essent ex Ægypto variis artibus instructi ad ea quæ divinum cultum spectabant egregiam et mirificam operam contulerunt. Nempe in populo insignes erant cælatores in auro, argento, ære, lapidibus, lignis, vascularii gemmas in auro, argentoque scitè illigantes, suffitores, unguentarii, infectores, textilis picturæ scientes, fusoriæ, sutoriæ, coriariæ, phrygionicæ, fabrilis cujusque artis periti, omnis demùm generis artifices summi, qui in arcæ, tabernaculi, vasorum, vestium sacerdotalium, aulæorum confectione ingenium, peritiamque probârunt, Exod. cap. 36 et seq. Quis ergo audeat Israelitas contemnere tanquàm aut naturâ plumbeos, aut captivitate hebetes factos, qui Mosis mendacia detegere non valuerint?

Nunc ad argumenta è naturali philosophiâ deprompta veniens, primùm statuo intolerandæ esse arrogantiæ homines atheos ex humanæ scientiæ præceptis de divino opere, de narrationis Mosaicæ veritate dijudicare. Præsertim verò si, quâ subvertere nituntur divinas doctrinas, in ejus scientiæ præceptis ponendis perpetua constantia, et consensio non sit omnium, qui animum applicuerunt ad naturam rerum cognoscendam, ineptum est exaggerare cum naturæ, ordinis et motûs à naturâ effecti legibus historiam de mundi origine, aut interitu non esse consentientem. Notum est autem naturalis philosophiæ magistrorum diversas esse discrepantesque sententias; alios aliud apprehendere, et labente seculo deseri, qui ineunte magnum sibi nomen fecerant : ex quo fieri non potest ut ullis humani ingenii inventis, quæ solent esse varia, Mosaici libri de possessione suâ dejiciantur, amittant scilicet et dignitatem, et auctoritatem quam annis plùs quàm ter mille usque retinuerunt.

Quòd si dicant perpetuas esse geometriæ, et physicæ leges, neque mutatis temporibus, alias posse præscribi, quàm quas necesse est ponere naturæ congruentes : dicemus et nos, Mosi quoque leges illas fuisse perspectissimas; universi tamen structuram ad eas redigere non debuisse, quòd mundus neque philosophiæ arte conditus sit, neque à naturalibus causis et materiæ motibus exstiterit, quos mechanicos vocant; sed omnipotente Dei verbo, ac virtute, neglectis naturæ legibus, omnia coierint : atque id præcipuè Mosem sibi sumpsisse explicandum. Si verò urgeant,

mundum etiam ab initio secundùm usitatas naturæ leges esse effectum : respondemus sic esse effectum fortassè. Nam ob id et philosophi egregii operam adhibuerunt cum magnâ laude, ut Mosaicam descriptionem ad certas leges componerent : at cùm philosophiæ naturalis præcepta ad tantam evidentiam perducta non sint, ut ad eam omnia Dei et naturæ opera metiri debeamus, rationem, prudentiamque postulare, ut dicatur leges quidem fortassè in rerum compositione, ut Moses retulit, servatas, etiamsi quo modo viguerint explicare nesciamus. Turpiter enim labimur, si intelligentiâ nostrâ, quæ tenuissima est, divinæ Sapientiæ modum pervestigare et definire velimus. Nam si sunt in reliquâ philosophiâ capita quædam certis rationibus demonstrata, quæ verissima esse non desinunt, quantumcumque in consecutiones quasdam inexplicabiles deducamur; mirandum equidem non est, historiæ Mosaicæ veritatem, auctoritatem, fidem tot argumentis confirmatam totam consistere, licèt tanta intelligentiæ vis in nobis non sit, ut ex materiæ motibus, quemadmodùm singula suo ordine effecta sint, declarare valeamus.

Sed quid offendamur eâ divisione Mosaicâ totius universi in cœlum et terram, quanquàm minima terra sit, cœlum amplissimum? Non peccaret dividendo qui distingueret aliud quod supra nos est, aliud quod infra; aliud quod oculis solùm percipimus, aliud quod et tangimus et pede calcamus. Quid igitur Mosen reprehendamus, qui duobus verbis complecti omnia voluit, Deumque omnium effectorem ostendere? Punctum velut esse terram non diffitemur; at magnum quiddam est, imò verò et maximum, si de re loquamur, ut est subjecta sensibus, qui soli de corporibus renuntiant. Moses autem de creatis rebus quatenùs afficiunt sensus, non quatenùs reipsà sunt, dicere maluit : quoniam et Scriptura sacra, et creationis historia non philosophorum vel oblectandis, vel instruendis ingeniis, sed animis hominum instituendis, et simplicium plerùmque, et indoctorum traditæ sunt, nimirùm accommodatæ ad eas cognitiones, quas sensus pariunt, non philosophia gignit. Neque dicat quis in hoc ipso errorem esse, dùm rerum specie capimur, quæ à rebus admodùm distat : nam si *opticum*, ut aiunt, pro *physico* probemus, peccatum est; non verò si rem tractemus, ut sensu comprehenditur. Etenim an non et astronomi lunam ad varias referunt eclipticæ partes, in quibus non est, sed apparet? Nonne et in describendis astronomicis tabulis loco optico utuntur? Neque errant tamen, neque in errorem inducunt. Brevibus Moses eo exordio usus est : *In principio creavit Deus cœlum et terram*, ut nos doceret totam hanc, quæ sub sensus cadit, mundi molem non à se, neque ab æterno, eo quo stat ordine, stetisse, neque ea eo quodam casu, atque impetu factam, nec fato, atque immutabili necessitate, sed infinitâ summi Dei sapientiâ, potentiâ et bonitate totam constitutam, formatamque esse.

Eòdem spectant quæ consequuntur de terræ ortu. Nam cùm Moses, inspirante Deo, describeret quæ sensibus, atque usui nostro magis sunt obvia, terræ inprimis formationem commemoravit, tum maximorum cœlestium corporum opus breviter perstrinxit, quantùm telluri nostræ inserviunt, suntque veluti telluris appendices; ita enim sensibus, ita usu percipitur. Plus verò temporis telluri quàm soli et cæteris astris condendis Deus impendit, ut ostenderet se bonitatis suæ significandæ causâ res terrestres ad utilitatem nostram et commodum finxisse, multâque curâ, ac temporis morâ habitationem nostram exornâsse, ut nos vicissim singulari amori amorem rependeremus. Quamobrem et rectè ad hominum commodum cætera à Deo condita referuntur sol, luna, stellæ, et illud quidem commodum, quod omnes ab iis cœlestibus corporibus sentiunt; etiamsi et alias utilitates præstent vulgo incompertas. Nemo autem miretur vespertini et matutini temporis, ac dierum mentionem ante fieri quàm sol dierum auctor conditus dicatur. Nam dierum nomine tantum temporis spatium indicatur, quantum sol accessu suo, et recessu postea metitus est. Quanquàm, cùm cœlum et terra ante lucem facta sint, deinde nocte obscurissimâ lux à tenebris divisa (quæcumque tandem lux illa fuerit per cœlum diffusa, aut nubecula lucida, quæ motu suo circulari ab oriente in occidentem ferretur, ex quâ postea in unum pluresve separatos locos conjectâ sol et stellæ exstiterunt), dici potest lucis ejus absentiâ noctem, præsentiâ diem fuisse, ab eâque ipsâ luce motu orbiculari cum cœlo rotatâ primos tres dies distinctos, quomodò postea sol ex ipsâ concretus diem, noctemque distinxit.

Post hæc omnia non est opus multis ad compescendam atheorum arrogantiam, quâ diluvium deridetur. Etenim primò, naturâ quasi repugnante ad perdendum impiorum genus, ut potens est, Deus diluvium immisit, Deique verbum aquas, cessante diluvio, fugavit, Gen., cap. 8, v. 21, ne solliciti essemus quò se tanta aquarum copia subduxerit, aut ubi nunc reperiatur. Sed et multi philosophorum, totum terrarum orbem aquis submergi potuisse, atque accidere diluvium, ut Moses descripsit, ratione demonstrârunt. Nos equidem mensuras nubium non collegimus, ut constituere valeamus quantus acervus foret, si omnes nubes aqua fierent. Aerem totum in aquam versum non plùs suffecturum, quàm operiendæ terræ quinque ferè hexapedas, ridiculus est, qui ex aeris pondere se assequi putat. Nam si pondus aeris, secundùm physicos paucis abhinc annis exauctoratos, non sit nisi nisus recedendi à centro sui motûs, quo circà terram torquetur, certè cognosci nequit ex pondere quantam aquarum copiam aer suppeditet, si totus in aquas densetur. Quid verò dicemus, si ne apud physicos quidem nunc constat, ponderene aeris an elaterio suspendantur aquæ ad pedes triginta unum? Quapropter ex vulgato experimento nihil conficitur. Affirmare autem possumus clarissimum virum D. Le Pelletier Rothomagensem in suâ dissertatione de Arcâ Noe physicis rationibus et ipsum demonstrâsse, si totus aer in imbres converteretur, aquas fore plus cen-

tum sexaginta quinque vicibus altiores, quàm Moses scripsit.

Præterea sine dubio illud quoque scimus ab initio rerum obductam fuisse terram immenso chao, totam aquis submersam, totam aquarum abysso comprehensam, super quas Spiritus Domini ferebatur : postea verò divisisse Deum aquas ab aquis, alias supra, sub firmamento alias posuisse; inferioribus istis oppleta esse maria, flumina, lacus, fontes, subterraneos locos; ab illis superioribus attenuatis teneri atmosphæram : neque enim illæ abierunt in nihilum. Quòd si Deus iterùm velit, quas in auram et vapores attenuârat, cogere et firmamenti cataractis revulsis, superiores atque inferiores coacervare, aggeres et repagula mare continentia disrumpere, nemo dubitare potest, quin foret universale diluvium, quale fuit, priusquàm res ab indigestâ massâ extraherentur. Quare si magna illa aquarum moles, seu tenuiores vapores in aere suspensi densentur, concretique decidant, et nubes quadraginta dierum spatio imbres effundant, ut non è cœlo pluere, sed torrentes præcipites ruere videatur; si dehiscente in magnas scaturigines et fontes ubique terrâ, apertisque ostiis abyssi, ac subterraneis cavitatibus, venis, meatibus, vasta atque immanis aquarum vis erumpat; si mare non coercitum littore quaquaversum exundet, necesse est totam terram obrui, altissimos montium vertices aquis tegi, homines, terrestria animantia, volucres perire.

Alterum est facilius intellectu. Nunc fortassè quidem montes altissimi non consperguntur pluviis, quia cùm ad mediam, ut aiunt, aeris regionem ventum est, bruma est, vigente tenuissimo aere, et cœlo algidissimo; ad mediam autem illam regionem fortassis ante pervenitur, quam sit conscensum in montem. Sed quoniam certo spatio regio illa non continetur, eam quippe intervallo quodam à terræ, et aquarum superficie dimetimur; idcircò aquis supra tellurem crescentibus, illam quoque regionem sursum tolli, atque altiùs recedere oportet. Quare, qui nunc sunt in supremâ, quasi dixero, aeris regione, vertices montium, cùm eò immensum æquor attigit, illo eodem crassiore atque inferiore aere circumfusos fuisse putandum est, in quo nunc jacet terra nullis aquis obtecta. Quid igitur impedimento esse potuit, quin aqua in glaciem utique non concreta celsissimos montes excederet? Sed vereor ne et ego plus æquo excedam, si longiùs disputationem protraxero.

ARTICULUS IV.

Libros sacros quos habemus, afflante Deo esse conscriptos

Veritas causæ quam versabamus, ad præsentem quæstionem illustrandam et confirmandam apprimè conducit. Nam si vera sunt Mosis, prophetarum, Apostolorum scripta; si omnis falsitatis expertia, planè auctore quoque Deo, atque afflante ii scripserunt, cùm se Dei nomine tanquàm Dei ministros et legatos scribere, docere, divinam voluntatem declarare dixerint, factis probaverint, populo frequentissimo persuaserint, fallere non potuerint. Sed quia cum pertinacissimis agitur, qui omni argumentorum genere sunt confutandi; et suæ sunt præterea singulares rationes contra atheos, deistas, Manichæos, Judæos, quorum alii totum, alii verò partem negant, alii religionem prorsùs contemnunt; propterea contra omnes in universum singulari disputatione nostrorum bibliorum divinitas confirmanda est.

Huic rei efficiendæ viam maximè parant **externa** quædam, et generaliora alibi tradita argumenta, quæ suadent Scripturam aliquam Dei jussu tradi hominibus oportuisse, eamque eximio ejus beneficio esse ipsissimam quam defendimus. Reverà homini naturæ lumine et ductu perspectum non est quâ ratione coli Deus velit; voluntatem ergo suam quibusdam hominibus declarare Deus debuit, ut intelligerent qui ei cultus placeret. Quis enim credat conditum hominem à Deo præstantissimi alicujus finis gratiâ, simulque relictum sibi incertum, cœcum, ignorantem, quomodò ei placeat, qui se fecit? Quis verò putet divinam voluntatem sibi declaratam neglexisse sanctos viros eo beneficio donatos significare posteris, et scripto mandare, cùm esset opus? Fatendum igitur est scripta exstare, quibus de vero Dei cultu homines doceantur. Verùm quæ unquàm esse potest ejusmodi Scriptura, nisi una isthæc, quam veneramur præcepta continentem, et leges humanâ philosophiâ superiores? Hæc à vitiis avocat, excitat ad virtutem, dignam Deo, dignam hominibus, dignam religione doctrinam præfert. Hæc una ostendit, describit, exhibet originis nostræ præstantiam, humanæ depravationis, et miseriarum omnium causas, divina consilia, et colendi Dei rationem, remedium, quo à malis, à morte eripiamur, et revocemur ad felicitatem et vitam. Hanc igitur cum divino afflatu nobis tradiderunt ii quos prophetas et Apostolos nominamus.

Nam qui comminiscuntur absque scriptis in cujusque animum eas illustrationes Deum immittere, quæ in salutis viam provehant, et quid persequendum, quid fugiendum sit, commonstrent, ii incertam atque inconstantem religionem faciunt, quæ profectò diversa erit pro ingeniorum diversitate et tenacitate opinionis, quâ se privatim à Deo edoctum esse quisque affirmârit, ut propterea spiritum ejusmodi privatum *spiritum Ecclesiæ divisorem* meritò Grotius appellet. Atque etiamsi Deus veteres patriarchas singulari inspiratione instruxerit; ineptum tamen est nunc privatos Dei afflatus quærere ad singularem eruditionem. Deus primos homines non singulos docuit, sed familiarum capita per quæ ad familiares cæteros præceptio dimanaret, quam si Patres ii scripto tradidissent, cùm eodem spiritu agerentur, quo postea Prophetæ acti sunt, fuisset scriptum sanè divinum, quemadmodùm nunc divina esse prophetarum scripta defendimus. Tunc verò hominibus historiæ creationis doctis sufficiebat illa patriarcharum institutio, et disciplina vivâ voce atque exemplis tradita : tota enim naturæ legibus corde inscriptis continebatur, et fide in mulieris semen, quod erat serpentis caput contri-

turum, ac spe in divinâ misericordiâ collocatâ, quam sacrificia Deo auctore facta fovebant et declarabant. Tunc conscientia, et quasi domestica traditio vim omnem legis præstabat, ad quam accedere non oportebat adjutrices litteras (si eas quidem invenisset antiquitas), quousque spes erat, ut pœnarum etiam vi conscientiæ et traditionis vox audiri posset, ac retineri.

Sed cùm ne profuisset quidem, perdito iniquo vetere, humanum genus instaurari, et Pentapolin incendio absumi, lex illa à naturâ in animis insculpta processu temporis oblitterata est, oblivione deleta avita traditio, exstincta omnis doctrinæ memoria, late dominata idololatria, quæ sensum omnem et religionis, et rationis obruerat. Tunc igitur necesse fuit divinæ voluntatis declarationem renovari, humanæ originis historiam retexi, credenda, atque agenda iterùm proponi, pœnas sanciri ad compescendos malos, præmia constitui, quibus boni allicerentur, repagula vitiis opponi, legis uno verbo orationem perspicuè dilatari Dei nomine et auctoritate, atque ut omne periculum removeretur, ne divinæ voluntatis manifestationem aut animi iniquitas, aut oblivio deleret, in oblivionis subsidium, atque iniquitatis exprobrationem divinas leges scripto mandari. Non equidem dico Deum hoc eguisse quasi instrumento, ut homines institueret, perinde ac alia ei ratio instituendorum non suppeteret; sed homines eguisse dico, ne pravis cordis cogitationibus abrepti deciperent ipsi se, atque alios in perniciem traherent; ne officii, et divinorum præceptorum obliviscerentur. Habere igitur homines debuerunt in his corruptæ vitæ tenebris, quibus erant circumfusi, illucescentem sibi divinam lucem, quam illustriores philosophi Socrates et Plato, ignorantes jam illuxisse, expetebant tantoperè, et sperabant, qui neque cultum Deo gratum adhibere quempiam posse, neque recti, et honesti viam tenere dixerunt, nisi Deus ipse mitteret, qui doceret divini consilii, atque humanorum morum rationem. Habere igitur et debuerunt consignatam litteris doctrinam, quæ neque temporum injuriâ, neque hominum vitio elaberetur, afflatu utique divino scriptam, ut homo, cujus gratiâ tradebatur, totam veram, et divinam esse dubitare non posset.

Iterùm externum latiùsque patens argumentum illud est, non posse nisi Deo auctore libros esse conscriptos, quorum doctrina admirabili modo, ac planè divino per universum orbem propagata est hominum operâ humilium, ineloquentum, omni humanâ ope destitutorum; nec posse nisi Dei libros esse, quos innumerabilium martyrum effusus sanguis, tot populorum, et nationum consensus, patrata ubique gentium à Deo miracula divinos esse prædicant atque confirmant. Nam quæ causæ Christianam religionem et fidem, præ religionibus cæteris, veram, divinam esse persuadent, eædem et pro sacris Libris faciunt: nititur hæc fides Dei testimonio, quod in sacros Libros relatum est; neque vera esse fides ullo modo posset, si sacram Scripturam hominis opus esse putaremus seipsum acuentis, non verò Dei inspirantis. Si ergo veram esse Christianam fidem externis iis argumentis efficitur, iisdem quoque efficitur divinitùs inspiratam esse Scripturam utilem ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum in justitiâ, ut Apostolus 2 ad Timoth. cap. 3, loquitur.

Sed his obiter, et festinanter dictis propiùs ad causam accedimus, assumpto argumento à rerum futurarum prædictione, quæ est certissimum divinitatis indicium. Etenim prophetia, et futura contingentium rerum cognitio ita in solius Dei sunt potestate, ut nulla vel corpore vacans, atque acutissima, præter Deum, substantia futura fortuita prospiciat. Solus æternus ille, cui omnia sunt præsentia, solus, cujus voluntati obsequuntur omnia, solus qui omnium est artifex, et mundum nutu suo regit, novit quæ sunt hominibus eventura: quod *et magi, et arioli, et omnis scientia secularis litteraturæ confitentur*, ut inquiebat Hieronymus, lib. 1 Comment. in Danielem. In Libris autem sacris, quos habemus, quot unquàm inveniuntur vaticinia futurarum, ac remotissimarum rerum, quæ constituto tempore ita evenerunt, ac fuerant prænuntiata! De benedictione à Jacobo datâ Judæ præ cæteris fratribus cumulatissimè articulo superiore diximus; quæ pariter eâdem facultate propheticâ senex ille pater multos ante annos providerat, reliquis filiis acciderunt omnia. Zabulonem dixit Jacob in maris littore habitaturum: habitâsse porrò dices, si terræ sanctæ situm teneas, et locos Zabuloni tributos. Terram optimam promisit Issacari, in quâ colendâ se exerceret: possedit Issacar. Pinguem panem pollicitus est tributi Aser: Aser fertiles valles incoluit, unde exquisito pane vescebatur, Gen., 49. Quis autem cernere fortuitas res ita distantes poterat, eventuras post acquisitionem terræ Chanaan prophetico pariter spiritu provisam, nisi cum illo fuisset Deus? Igitur divinitatis indicia sunt in libro Geneseos; ergo et liber ipse divinitùs inspiratus.

Neque verò dicat quis hinc probari quidem sententiam in Jacobi vaticinantis animum immissam divinitùs: at non effici propterea Scriptori affuisse Deum, cùm verba à Jacobo dicta describeret. Nam primò verba in Codicem relata verba Dei sunt in ore Jacobi posita: sunt ergo divinitùs inspirata. Quid autem difficilius est, credere ne divinum Spiritum in Jacobi animum invasisse, an verò Mosis mentem à Deo actam, et ductam manum? Ergo impiè nos derident Deistæ qui liberos se appellant, cùm dicimus, inspirante Deo, libros quosdam esse scriptos, si fateri coguntur homines quosdam Dei afflatu esse locutos. Deinde, qui primus ea verba scripsit, Moses regebatur eodem spiritu qui patriarchæ Jacobi mentem oppleverat. Nam idem Dei spiritus Mose scriptore usus est ad suam voluntatem populo declarandam, ad describendam legem; non poterat verò aut de divinâ voluntate populus esse certior, aut Dei verbum, et lex ipsa esse indubitabilis, et consistere, nisi Deus scriptori adesset, cùm ea exprometet ex quibus quid tandem juberet Deus cognosci oportuisset; cæteroquin

frustra lumine suo Jacobum Deus illustrâsset, si Moses ingenio suo scripsisset sub errorem subjectus, ut esse homines absque adjutore Deo solent.

Si autem à nobis præterea quærant ut Mosem prophetasse demonstremus, nihil est quod faciliùs expediatur. Prophetavit cap. 17, v. 16 Exodi, quùm bellum à Domino motum iri contra Amalech à generatione in generationem prædixit, quod partim Saulis et Samuelis operâ post annos quadringentos perfectum est, occiso etiam rege Agag, cui Saul pepercerat lib. 1 Reg., cap. 15, v. 33, partim operâ quingentorum hominum ex tribu Simeon, qui in monte Seir *percusserunt reliquas quæ evadere potuerant Amalecitarum*, lib. 1 Paralip., cap. 4, v. 43. Prophetavit Numerorum cap. 14, cùm territi Israelitæ narratione exploratorum terræ, murmurando sibi mortem optabant potiùs in vastâ solitudine, quàm gladio in terrâ promissâ occumberent. Denuntiavit enim tum Moses, excepto Iosuâ et Caleb, omnes in deserto perituros, qui in egressu ex Ægypto vigesimum ætatis annum excessissent. Omnes porrò interierunt, antequàm terram Chanaan attingerent. Prophetavit cap. 18 Deuteronomii, cùm Prophetam sicut se à Domino suscitandum testatus est populo; quod in Christo Jesu impletum esse planè ostenderemus, si esset hìc locus. Prophetavit Deuteronomii cap. 28, cùm mala omnia prædixit quæ in pœnam desertæ legis postea populus pertulit; inter quæ et regis captivitatem providit v. 36, cùm tamen ne in specie quidem verisimile tum videretur in Hebræorum republicâ reges olim fore. Imò verò totum illud caput plenum est beneficiorum, et maleficiorum vocibus, quæ obventura suis Moses dixit, quatenùs divinæ legis observantiæ studuissent, aut dereliquissent Deum. Quis autem ignorat qualis fuit populi aut observatio præceptorum aut contemptio, talem prorsùs fuisse bonorum aut malorum vicissitudinem? Quis ignorat contumaces vel illud omnium miserrimum expertos, quod meminisse horret animus, tantâ scilicet ciborum egestate et victûs penuriâ in urbium obsidione esse oppressos, ut filiorum et filiarum carnibus vescerentur? Admissum est autem infandum scelus, quando Benadad, rex Syriæ, Samariam lib. 4 Reg., cap. 6, v. 26; iterùm quando Nabuchodonosor Hierosolymam, Lament. Jerem. cap. 4, v. 10, et Baruch., cap. 2, v. 3; tertium quando Titus Hierosolymam eamdem obsidione cinxit, Josephus de Bello Jud.; igitur Moses Deum afflantem habuit. Equidem non omnia quæ scripsit sunt vaticinia, sed magnâ ex parte in historicâ narratione versantur. At insulsus omninò esset qui contenderet debere singulas libri cujusdam paginas abundare prophetiis, ut divinus liber diceretur. Necesse enim est historiam prophetiis esse intextam, ut via ad vaticinia paretur: atque historiam ipsam pari auctoritate, nempe divinâ munitam esse, ut vaticinium, quale est, Dei dictum excipiatur; cæteroquin modò adesset, modò abesset in eâdem oratione Dei afflatus, quod est stultum putare atque imminueretur imò tota nutaret prophetiæ veritas, quæ tota ab historiæ veritate pendet, si historiæ posset falsitas subesse.

In aliis quoque veteris Testamenti libris qui Mosaicis adjuncti sunt, sæpissimè prophetiæ reperiuntur eventu postea comprobatæ. Ahias, cùm regnum decem tribuum Jeroboamo prædixisset, lib. 3 Reg., cap. 11, v. 29 et seq., illudque esset Jeroboam consecutus, regni ejusdem excidium vaticinio altero significavit propter cùm regis peccata, tùm populi à Dei cultu recedentis, cap. 14, v. 15 et 16, quod post ducentos atque ampliùs annos totum deletum est. Isaias, Amos, Michæas Israelitas in Assyriorum, Judæos verò in Chaldæorum potestatem venturos, et captivos in Babylonem abductum iri tum prophetârunt, cùm Chaldæi sub Assyriorum imperio erant, neque ulla spes suberat fore, ut à potentissimorum regum dominio se liberarent; utrumque planè evenit. Reducem futurum in patriam Judaicum populum omnes promiserunt; redux fuit à captivitate. Dixeritne incredulus hæc post eventum scripta? Hùc enim se recipere solent, qui negant divinos esse horum Prophetarum libros. Verùm credamusne post solutam captivitatem eos libros prodiisse, qui et res, et mores, et sententias, et locutionis genus, et adjuncta cættera referunt exhibentia ævum captivitati antecedens? Præterea totine populo persuaderi post captivitatem potuisset, ea olim edita esse vaticinia, si solutâ captivitate tum primùm, et recens evulgata fuissent? Adde Isaiam prædixisse liberationem populi indulgentiâ Cyri, qui Medis adjutus, deleto Babylonico, ad Persas imperium erat translaturus: *Qui dico Cyro: Pastor meus es et omnem voluntatem meam complebis; qui dico Hierusalem: Ædificaberis, et templo: Fundaberis*, cap. 44, v. 28. Si solutâ captivitate scripsisset, prætermisissetne et Darium, et Artaxerxem potiùs celebrare, qui Cyri consilium perfecerunt?

De Jeremiâ, de Daniele eadem dicimus, quorum alter duraturam septuaginta annis captivitatem, et Babylonici imperii tunc temporis florentissimi excidium prædixit; alter vaticinatus est de Græcorum principatu, de Ægypti atque Asiæ regibus, qui ditionum Alexandri partitione factâ regnum tenuissent, usque dùm Romani iis devictis omnia occuparent. Quòd si Isaias, Amos, Michæas, Jeremias, Daniel divino Spiritu illustrati ob id fuerunt, cur non et cæteri Scriptores sacri, qui ex legis præscripto hortantur, Dei verbum annuntiant, futura prospiciunt? Cæterorum enim libros perinde vetus Synagoga maximo semper in pretio habuit, ut Dei verbum haberi deret. Quod sanè à Synagogæ perpetuâ consensione petitum argumentum magnam fidem facit, ut articulo superiore explicabamus. Prætereo prophetias spectantes novæ legis propagationem, vocationem ethnicorum ad fidem, Judæorum et gentium coitionem in unam Ecclesiam, quod est alterius loci argumentum.

His de vetere Testamento præcipuè, et brevi quidem pro materiæ amplitudine dictis, quædam et de Apostolorum libris singillatim subjiciamus. Ponemus autem exemplum in Evangelio Matthæi, quod

si divinum esse pariter docuerimus, cæterorum quoque librorum causam defendisse videbimur, quæ par omninò est. Huic parti, ut puto, multò minùs repugnare Judæi poterunt, quàm infideles reliqui vetus Testamentum abnegantes, quoniam causæ quæ declarant Deum librorum Mosis auctorem, eædem et Evangelii Matthæi credi compellunt. Et primò, si licet paulisper digredi, æquè exploratum est omnium nationum Christianis a Matthæo scriptum Jesu Christi Evangelium omnis falsitatis expers, ac persuasum Hebræis omnibus sit Mosen scripsisse quæ scripsit, eaque esse verissima. Ubi enim gentium vel inter barbaras nationes indole, ingenio, institutione, moribus, vivendi ratione diversas ignoratum est à fidelibus Matthæi Evangelium, aut summâ veneratione non susceptum? Vel quis institutus est in Ecclesiis canon, in quo non concluderetur? Vel qui unquàm Ecclesiæ Patres res divinas tractârunt, quin scriptam à Matthæo dictorum Christi, et factorum historiam commemoraverint? Quin etiam et Porphyrius, et Julianus apostata ultrò fatentur editum à Matthæo Evangelium. Si ergo traditione certatur non magis de Matthæi evangelio quàm de Mosis Pentateucho dubitandum est.

Sinceram autem esse Matthæi narrationem, quàm longissimè à falso abesse, refelli non posse par causa probat, quæ veram esse Mosis historiam : nec vereor ut arguar si apertiorem dixero. Non suscepit Matthæus consilium, neque suscipere potuit fallendi quempiam; negotium ipsum salutis per Magistrum allatæ hominibus, quod tractabat, et rationis quâ salus obtineretur, ipsummet removet omnem falsi suspicionem. Nullâ laudis, nullâ gloriæ, nullâ quæstûs, nullâ commodorum cupiditate ad dicendum ductus est aut scribendum; videbat è contrario se sibi propter religionem atque officium cui serviebat, invidiam, odium, calumnias, contumelias concitaturum, seque in verbera, tenebras, vincula, carcerem, supplicium, crucem abreptum iri; quæ omnia planè in se attraxit, et maximâ animi hilaritate subiit. Christi sermones, miracula, documenta dùm narrat, locum, tempus, homines beneficio affectos testes nominat. Nihil dissimulat, si quid est Magistro minùs honorificum, ut esse solet hominum opinio, neque si quid ipsemet aut socii deliquerunt; ruditatem enim, ignorantiam, ambitionem, incredulitatem Apostolorum notat. Non fucum in scribendo, non artis colorem ullum, non ullas orationis insidias adhibet. His autem sinceritatis notis ullæne unquàm esse possunt in quâpiam historiâ clariores?

Sed comparemus propiùs cum Matthæo Mosen. Moses vulgari linguâ Pentateuchum scripsit eorum causâ quos ex Ægyptiacâ servitute in libertatem asseruerat, testes mirabilium quæ Deus effecerat; Matthæus verò Evangelium idiomate Judæis, qui Judæam incolebant, usitato propter eosdem fratres suos nuper conversos ad fidem, quibus ignota esse non poterant, quæ paucos ante annos Hierosolymis, in Judæâ, in Galilæâ Christus gesserat : recentior quippe erat memoria. Samaritani ab Hebræis religione disjuncti Pentateuchum retinuêre, iique testimonium reddiderunt Mosi. Nazarei pariter testes non suspecti Evangelicæ veritatis, separati scilicet à catholicæ Ecclesiæ gremio propter veteris et novæ legis in unum conjunctos, retentos atque observatos ritus, Syriacum Matthæi Evangelium religiosè asservârunt, quanquàm temporis lapsu multis in locis depravârint. De veritate igitur Evangelicæ historiæ et doctrinæ eadem propè testimonia sunt, quæ Mosaicæ. Sed quid dico eadem? Matthæus legem evangelicam persuasit externis, inimicis, Judæis, ethnicis legem carni et sanguini incommodam, quæ præmium omne post mortalem vitam rejiciebat : Moses scriptum suum probavit popularibus, domesticis, familiaribus, fructu etiam proposito subjecto sub sensus, quem, simul ac se subdidissent legi, statim referrent, quo et molestiam, si quæ erat in ferendo jugo, protinùs compensarent. Utrum autem horum præstantius est; utrum divinius? Item Moses in aulâ regiâ educatus, omni sapientiâ Ægyptiorum eruditus, eloquentiâ præditus, auctoritate gravis, Abrahæ filios avitâ religione institutos ad divinorum præceptorum susceptionem adduxit : Matthæus nullo institutionis, nullo scientiæ, nullo dignitatis ornamento clarus animos à paternâ religione abstraxit, et flexit; qui verò assensi non sunt, nunquàm potuerunt quidquam ejus dictis scriptisve opponere, quo fidem detraherent, etiamsi neque auctoritas neque voluntas deesset, neque livor, neque conatus, et recentissima esset rerum memoria. Non equidem hæc dico, quasi de Mosis fide et auctoritate quidpiam derogatum velim : absit; sed ab Hebræis quæro, cur Matthæi Evangelium rejiciant, qui Pentateuchum minùs testatum suscipiunt?

Quòd si res comparemus iterùm, de quibus uterque scripsit, quantò erunt Matthæi sublimiores! Moses de mundi exordio retulit : Matthæus de divino consilio pro hominum salute ante mundi constitutionem. Moses de Deo rerum omnium opifice atque administratore disseruit, de religione quâ coli Deus debet, de summo honore ei uni præstando : Matthæus excellentiora adjecit apertiùs de divinâ adversùs omnes homines charitate, de veniâ culpis omnibus dandâ, de æternâ felicitate à nemine non adipiscendâ, de Deo homine facto, nato ex virgine, qui naturæ imperavit, homines ipsemet docuit, sanguine suo redemit, Spiritûs sancti donis cumulavit, resurrectione suâ fidem fecit nos resurrecturos, ascensu in cœlum (quod certè Matthæus docuit, licèt non scripserit) aditum nobis aperuit ad Sancta sanctorum, ubi gloriam omnem suam Deus manifestat, quæ facit beatos. Mosaicam verò informationem, quasi dixero, atque adumbrationem virtutum Matthæus ex Christi disciplinâ ad perfectum adduxit, instruxitque sectatores virtutis ad honorum, divitiarum, gloriæ, nominis, celebritatis, voluptatum contemptum; ad amorem paupertatis, humilitatis, abjectionis, angustiarum; ad mutuam benevolentiam, ad dilectionem inimicorum, ad injuriarum remissionem, ad cætera vera animi bona, quæ

longum est persequi. Jam verò si à veritate rerum scriptarum in Pentateucho, à dignitate doctrinæ legis ad divinam in Mose inspirationem probandam Judæi progrediuntur, cur nobis non liceat ex evangelicæ historiæ sinceritate, ex micantis divinæ sublimitate sapientiæ concludere Matthæum scriptorem divino Spiritu afflatum?

Nec desunt in Matthæi Evangelio vaticinia, quæ ut Christum Jesum maximum Prophetarum fuisse conficiunt; sic et argumento sunt Evangelistam ipsum fuisse Spiritu divino perfusum. Non enim potest ulla clarior, aut comprobatior reperiri prædictio, quàm ea Christi in concione ad Apostolos, ad turbas dicentis se à scribis et sacerdotibus morte damnandum, tradendum gentibus quæ illusissent, flagris cæcidissent, cruci affixissent; atverò à morte, et tertiâ quidem die resurrecturum, postquàm supplicium subiisset: Judam Iscariotem futurum immanem Magistri proditorem, conspiratione factâ cum iis qui suam necem moliebantur; discipulos omnes se à custodiis captum deserturos. Nihil etiam dici significantius potuit ipsis discipulis, quàm, se mortuo, fore ut virtutem ex alto induerent, Spiritum veritatis è cœlo delapsum secum manentem haberent, potestate efficiendorum miraculorum præditi essent; attamen invisi omnibus ad reges, ac præsides magistri causâ raperentur, ac tandem sævam necem obirent. Et hæc quidem, cùm scripsit Matthæus, omnia evenerant, et sola restabat mors quibusdam perferenda. Sunt verò quæ multò postea acciderunt, quàm Matthæus Evangelium mandaverit litteris, eaque videntur vulgatiora, quippe ad Judaicum populum, atque ad novam Ecclesiam etiam num attinentia. Prædixit Christus Ecclesiæ suæ propagationem et sempiternam stabilitatem, quocumque tandem animi impetu homines obsisterent, et vim contra facerent; prædixit Judaici regni interitum; prædixit urbis Hierosolymæ excidium: prædixit Judæorum duritiem, pertinaciam, obcæcationem; quæ omnia nemo est qui non evenisse fateatur, ut Matthæus descripserat.

Raptim, ut videtis, attingo quædam ex multis Christi vaticinia; non possum tamen, quin singillatim notem mirabile illud Matthæi cap. 24, de templi Hierosolymitani eversione. Prænuntiavit Jesus templum funditùs deletum iri, vix manentibus vestigiis. Scimus autem ex Josepho, de Bello Jud., lib. 6, Titum Romani exercitûs imperatorem summo studio jussisse, omnemque operam adhibuisse, ne templum subverteretur; non potuisse tamen ullâ imperatoris curâ aut auctoritate eversionem prohiberi, ut inde intelligatur Prophetam et Prophetarum Deum fuisse, qui vastitatem prædixerat, quæ humano consilio debuisset averti. Imò verò Julianus apostata non modò christianæ religionis, sed et Christi ipsius capitalior hostis, et contemptor, quasi indicto ei bello suscepit datâ operâ, ut irritum faceret ejus oraculum, urbem, templumque in eo ipso loco iterùm construere, ubi perpetuas ruinas fore Jesus dixerat. Quare cùm adversùs Persas arma tulisset, jamque expeditionem illam vehementer urgeret, dedit ad Hebræos epistolam eos hortatus, ut Deum sibi exorarent et precarentur felicem belli exitum; quod si victor perfecisset, pollicebatur se sanctam urbem Hierosolymam omninò restituturum, se quoque unà cum ipsis habitatum eò migraturum, ibique cultum, et honorem omnipotenti Deo præstiturum. Reipsà uni ex suis nomine Alypio negotium postea dedit restaurandæ urbis et templi, uti promiserat. Verùm Deus, cùm imperatoris, tùm ministri impios conatus irridens, manifestis prodigiis opus omne disturbavit. Audiatur Ammianus Marcellinus scriptor ethnicus, ejusdemque principis effusissimus laudator, qui rem libro 23, cap. 1, describit, ne eam nos exaggerare videamur: *Cùm itaque rei idem fortiter instaret Alypius, juvaretque provinciæ rector, metuendi globi flammarum prope fundamenta crebris assultibus erumpentes fecère locum, exustis aliquoties operantibus, inaccessum; hocque modo, elemento obstinatiùs repellente, cessavit incœptum.* Igitur si etiamnum Hierosolyma nationum pedibus proculcatur (nam, quæ nunc appellatur Hierusalem, Ælia est non in eodem ipso solo exædificata), non humanæ desidiæ, sed divinæ ultioni tribuendum est, ut Christi Jesu vaticinium comprobatum esse sub omnium oculos perpetuò cadat.

Cùm igitur Christus Jesus maximus Propheta fuerit, et tantus, qui præstare ipse valebat quæcumque futura dixisset, quique posset omnia, ut ex totâ evangelicâ historiâ perspicuum est; cùm discipulis atque Apostolis, quibus Ecclesiam instruendam regendamque commisit, Spiritum sanctum, ac potestatem patrandi miracula se daturum promiserit, quem Pentecostis die summâ cum largitate reipsà effudit; cùm eosdem dimiserit in mundum universum ad annuntiandam gentibus salutem, et variarum linguarum dono instruxerit, quas et locuti sunt, non est cur vereamur sentire Apostolo Matthæo divinum Spiritum adfuisse, sive Evangelium voce evulgaret, sive scriberet, sive administraret Ecclesiam, quibus muneribus fungi non poterat, nisi quatenùs erat Christi discipulus, et novæ legis doctor. Sæpè enim discipulos Christus alloquens affirmaverat: *Spiritus Sanctus docebit vos omnia, et inducet in omnem veritatem; suggeret omnia quæcumque dixero vobis.* Matthæus ergo nihil docuit, scripsit nihil, nisi instinctu Spiritûs sancti animum et manum illustrantis et ducentis, ne in errorem docendo et scribendo laberetur. Quæ de Matthæo disputata sunt, ad cæteros novæ legis scriptores traducantur.

Nunc incredulorum argumenta dissolvamus. Verùm quia multa adeò sunt capita, ex quibus contra nos pugnatur, ut verear ne incomposita atque indigesta videatur oratio, si omnia in unum colligam sine ullâ distinctione, idcircò alia ab aliis esse separatim proferenda censeo, pro vario incredulorum atque infidelium genere, qui defensioni nostræ resistunt: sic enim puto planiorem futuram eorum refutationem. Exordium sit ab iis qui fundamenta doctrinæ à nobis posita prorsùs convellere suscipiunt.

§ 1. *Atheorum et Spinosæ potissimùm argumentis respondetur*

Qui omnem omninò religionem abjiciunt, opponunt primo loco rem omnibus compertam esse, paganos quoque vaticiniis et miraculis religionem suam tueri et communire; ergo ineptè ex miraculis et vaticiniis hebraicam legem Deo auctori, Mosi verò divinæ voluntatis interpreti tribui. Pergit Spinosa Dei spretor, mentisque ferox, et doctrinæ impietate famosus, pluribus exaggerare propheticam facultatem naturalem esse facultatem hominis pro ingenii et temperamenti ratione. Si quis, ait, corporis habitu et temperamento robusto præditus, humoribus ex atrâ præsertim bile abundans, vi imaginandi vivaciore et vehementiore instructus paret se ad vaticinandum, is prophetiæ dono præstabit, quoniam phantasmata, sua, et mentis ludibria effundet. Effundet autem facilè diversas quoque prophetias : nam et earum diversitas ab affectuum diversitate gignitur. Quia enim intensus dolor hominem opprimit, nulla ejus esse vaticinia possunt; sed læti, atque animo hilares fausta, victoriam, pacem; irati verò et tristes infausta, bellum, cædem, supplicium prædicunt. Quod adeò verum est, ut Prophetæ sæpè jusserint lyrâ et fidibus cani, priusquàm bona vaticinia ederent, ut musicâ excitati, et facti hilariores vividiorem spiritum sumerent, lib. 4 Reg., cap. 3, v. 15. Quare apud Hebræos suæ erant academiæ, ubi certis præceptis prophetia discebatur, quomodò vacari cæteris scientiis solet. Grex enim prophetarum occurrit Saüli, lib. 1 Reg., cap. 10, v. 10, id est, collegium adolescentum et virorum, qui ad prophetiam erudiebantur, in eâque se exercebant. Quòd si prophetiæ, id est, vaticiniorum disciplina traditur atque ediscitur, non subest ratio, cur ex oraculis divinam auctoritatem colligamus. Hujusmodi autem præceptis imbutus erat et Balaamus à naturâ jam comparatus ad vaticinandum, de quo dixit Balac, rex Moab, quibus ipse benè aut malè dixisset, iri benè aut malè dictum, Numer., cap. 22, v. 6, quanquàm is esset vates idolorum cultui, et magicis artibus deditus. Eamdem artem profitebantur ii à quibus cavendum monuit Deus initio capitis 13 Deuteronomii : *Si surrexerit in medio tuî prophetes... et prædixerit signum atque portentum, et evenerit quod locutus est, et dixerit tibi: Eamus, et sequamur deos alienos.... non audies verba prophetæ.*

Pudet equidem me in his refellendis immorari, quæ nihil præter impietatem atque ignorantiam sapiunt; sed necesse est, ne quid à nobis præteriri videatur. Ad primum autem, quod de sacerdotum ethnicorum prædictionibus dicitur, respondebo Ciceronis verbis sub finem libri 2 de Divinatione, in quo multis contra Chrysippum hanc causam disputans inquiebat : *Num igitur me cogis etiam fabulis credere? quæ delectationis habeant, quantùm voles : verbis, sententiis, numeris, cantibus adjuventur; auctoritatem quidem nullam debemus, nec fidem commentitiis rebus adjungere; eodemque modo nec ego Publicio nescio cui, nec Marciis vatibus, neque Apollinis opertis* (oraculis) *credendum existimo; quorum partim ficta apertè, partim effutita temerè, nunquàm ne mediocri quidem cuipiam, non modò prudenti probata sunt.* Deinde ad Apollinem conversus subjicit : *Tuis enim oraculis Chrysippus totum volumen implevit partim falsis, ut ego opinor, partim casu veris, ut fit in omni oratione sæpissimè; partim flexiloquis et obscuris, ut interpres egeat interprete, et sors ipsa ad sortes referenda sit; partim ambiguis, et quæ ad dialecticum deferenda sint...* Nisi fortè quis pro divinis habere velit duo illa tritissima ab Apolline pronuntiata :

Crœsus Halym penetrans magnam pervertet opum vim.
(Herodoti.)

Aio te, Æacida, Romanos vincere posse.
(Ennii.)

in quibus sive Cræsus suam, sive hostium vim pervertisset; seu victor Romanorum evasisset Pyrrhus, seu vicissent Romani, verum oraculum fuisset. Abeant increduli cum istis ineptiis, et videant num vaticinia dici isthæc possint, qualia sunt nostrorum prophetarum. Si enim aliquando sacerdotes deorum vera viderunt, usi sunt fortunâ et casu.

Signa et prodigia à falsis diis edita esse multi narrant, nemo est qui certò affirmare possit; vel si affirmet, mira quædam erunt quæ apud ignaros rerum naturalium admirationem habent. Carent enim primò omni auctoritate : quædam in recessu et noctu dicuntur contigisse; quædam, lapsis jam aliquot ab eventu seculis, scripta sunt, atque ab iis accepta testibus, qui vitâ jam excesserant, quos percunctari nemo poterat. Quocirca vel illi qui ea referunt, certam fidem non adhibent. Valerius Maximus, cùm multa narrare institueret, cap. 8, lib. 1, sic facit initium : *Sed quia non nova dicuntur, sed tradita repetuntur, fidem auctores vindicent :* et Livius in historiæ suæ limine de prodigiis quæ ante conditam, aut condendam mox urbem visa traduntur, ait, *ea poeticis magis decora fabulis quàm incorruptis rerum gestarum monumentis,* se neque affirmare velle neque refellere, et veniam antiquitati dandam, quæ miscendo humana divinis primordia urbium augustiora faciebat. Quid plura? Ne miraculum illud quidem Apollonii Thyanæi philosophi de matronâ à mortuis revocatâ, quod tamen tantâ celebritate vulgatum est, ab ipsius Apollonii vitæ scriptore Philostrato affirmatur. Ait enim Græcus scriptor lib. 4, cap. 45 : *Utrùm matrona aliquam etiam tum retinuerit quasi vitæ scintillam, quam medici non advertetint, an reipsâ excesserit, non mihi modò, sed et omnibus adstantibus incerta res fuit, cùm visum est ab Apollonio vitam ei esse restitutam.* Etsi verò concedatur ethnicos portentis quibusdam expertos deorum suorum patrocinium, facile est demùm sagacitati atque præstigiis portenta illa tribuere, quæ malorum spirituum vim non superabant. Ipsorum enim intererat cultores suos continere in obsequio; ita permittente Deo, ut qui omne rationis lumen exstinxerant, et dæmoni divinos honores adhibebant, à dæmone deciperentur. Verùm stultissimus esset, qui eos dæmonum conatus cum mirabilibus Dei operibus in suæ legis confirmationem editis compararet, quæ ut cer-

tissima sunt, totique orbi notissima, sic dignitate, nobilitate, admiratione ita præstant, ut nisi à Deo ipso comprobatore doctrinæ suæ fieri non potuerint. Sed hæc fusiùs ex alterâ theologiæ parte petantur, in quâ de Religionis christianæ veritate tractatio est. Nos enim quam cum principio ibi constituto conjunctionem haberet nostra hæc de sacrorum Librorum divinitate sententia ostendebamus.

Spinosæ argumentum ad hanc causam justiùs pertinet : nam commoda ad interpretandos quosdam Scripturarum locos occasio offertur ; sed insanit homo spurcissimus, atque insaniendo aliud vestigat quàm sit in quæstione, ut elabatur. Non enim id quæritur, quo animo esse deberent qui edebant vaticinia, quos spiritus sumere, quibus humoribus abundare, tenuibusne, an crassis; sed quâ virtute futurum contingens prospicerent, ut sæpissimè Prophetæ providerunt. Naturâne, an arte, an divino afflatu summi viri, quos supra nominavimus, prænuntiârunt quæ erant eventura, cum necessariis causis non conjuncta, ignorata cæteris? Si natura et vis imaginationis et melancholia prophetas effecit, cur ipsimet phantasiâ feracissimâ instructus, neque atræ bilis inops non prophetavit? Cur sæpè in prophetias non incidit? Si arte prophetia comparatur et præceptis acquiritur, quomodò periit tanta disciplina, cultioresque nationes scientiarum omnium atque artium altrices eam facultatem non sunt assecutæ, neque aliis tradiderunt? Si verò divinitùs prophetia dimanat, et tota donum Dei est, fateatur eosdem qui Deo pleni dicebant, Deo plenos pariter scripsisse, qui non permiserit orationem in eorum os infusam aliter describi quàm ipse suggesserit; unde consequitur libros prophetiis respersos non posse non esse divinos.

Itaque stultitia est temperamento studiis expolito, atque ad perfectum adducto vim propheticam assignare, quæ circa futura libera versatur, nullis animi motibus, nullis artium scientiarumque legibus attingenda. Quamobrem et insulsè dicitur ab affectibus vatum vaticinia pependisse. Nam Daniel in summo luctu lætissimum nuntium de Messiæ adventu post statas hebdomadas à Gabriele accepit, Daniel, cap. 9, v. 20. Jeremias in tristitiâ et squalore propter collapsas Hierosolymas felicem suorum reditum è captivitate prædixit. Isaias læta æquè ac tristia prænuntiavit, non erecto priùs lætis, neque depresso tristibus animo. Equidem Elisæus rogatus à tribus regibus Juda, Israel atque Edom psalten petiit; verùm cùm ille caneret : *Facta est super eum manus Domini.* Non enim acciri psalten jussit, ut sonitu et cantu propheticum spiritum indueret, quasi pulsatio ipsa ad naturale ingenium accedens vim prophetandi inderet ; sed ut Deum ad opem ferendam in gravissimo trium regum periculo oraturus, pacato animo esset, divinamque voluntatem securiùs exploraret. Nam spiritus prophetiæ non semper adstat Prophetis ad nutum ; interdùm enim irruit in hominem non quæsitus ; interdùm erigendus est ad Deum animus quâdam invocationis præparatione ut illabatur. Porrò tunc Elisæus commotus præsentiâ regis Israel impiissimi, omnique divino beneficio indigni, volens gratiâ et merito Josaphat regis Judæ Deo preces adhibere, psalten, id est citharædum adduci mandavit, cujus concentus suavitate animum in indignationem raptum priùs componeret, se colligeret, et tranquillior priùs fieret quàm divinam voluntatem exquireret. Mira enim est vis musicæ medendis animi affectionibus et mitigandis, sedandæ perturbationi, menti elevandæ ad cœlestia, si divinæ potissimùm res carmine celebrentur ; hoc veluti adminiculo tunc Elisæus eguit, aut utendum saltem censuit, ut se compararet ad excipiendam illustrationem propheticam, quam reapsè accepit à Deo ipso se invadente, non ab harmonico sono, qui instrumentum tantùm fuit animi motibus componendis, mentique ad Deum convertendæ aptissimum.

Prophetis tradi adolescentes instituendos decebat maximè, etiamsi nemo esse valeat prophetiæ magister. Cùm enim prophetæ summo studio legem curarent, et divinâ fungi ad homines legatione esset honorificentissimum, in eorum disciplinam se dabant cùm adolescentes, tum qui religionem impensiùs colere studebant ; unde et prophetarum choros et filios prophetarum in Scripturis legimus. Exercebantur ii in divinis laudibus canendis, carmina componebant quæ et canebant saltando ; ac fiebat sæpè, ut spiritu Dei repentè correpti sacros hymnos effunderent. Verùm studio evasisse prophetas, et prophetiam quoddam scientiæ genus fuisse præceptionibus acquisitum, impium est conjicere, cùm solâ divinâ vocatione prophetæ fiant, non humanis institutis. Nam ante Samuelem nulli leguntur prophetarum conventus, quorum auctor ipse fuisse creditur ; fuerunt autem multi ante Samuelis ætatem rerum futurarum cognitores. Deinde etsi Deus ex illo hominum choro divinis laudibus celebrandis addicto quosdam sumeret quos afflaret ; sæpè tamen homines in eum conventum nunquàm ingressos delegit voluntatis suæ præcones. Elisæus litteras non didicerat, eique in agro aranti divinum Spiritum participavit Elias, lib. 3 Reg., cap. 19, v. 19. Amosum indoctum fuisse, et bubulcum ejus scripta declarant : vidit autem divinâ imbutus scientiâ multorum regnorum casum .Igitur neque ingenium neque exercitatio in studiis quempiam perducebat ad propheticum officium.

De Balaami religione, et ratione cognoscendi futura non est hìc disputandi locus. Veri Dei cultorem fuisse puto, quales erant extra Israeliticum populum, qui naturæ, ut aiunt, præcepta sequebantur, sive legem à patriarchis acceptam, eamque falsi cultûs puram servabant. Nam de vero Deo dignè adeò sentiebat, et loquebatur, ut meliùs neque sentire, neque loqui vir, Deo uni obsequentissimus posset. Jussit primò apud se manere noctem regis Moabitæ nuntios, si fortè noctè accepisset à Deo, quam ipsis responsionem daret. Venit Deus ad Balaamum noctu, qui et jussit ne se illis adjungeret, neve populo Israelitico malediceret; reipsà Propheta legatos dimisit, inquiens se eorum comitatu à Deo prohiberi. Rursùs cùm Balac

novâ nobiliorum legatione cum promissis largioribus ipsum accerseret, respondit : *Si dederit mihi Balac domum suam plenam argenti et auri, non potero immutare verbum Domini Dei mei, ut vel plùs vel minùs loquar*, Numer., cap. 22, v. 18, qui sanè sermo non est neque mendacis vatis, neque magi, neque idololatræ. Quanquàm verò nec magicis artibus uteretur, nec falsos deos coleret, avarum se muneribus corruptum, flagitiosum postea præstitit, qui, permittente quidem Deo, cum legatis profectus iter suscepit; sed animo, si quo modo posset, maledicendi populo, cui à Deo benedictum sciebat; quapropter et in divinam gravissimam reprehensionem incurrit. Itaque veri Dei inspiratione cognoscebat Balaamus quibus esset benè vel malè dicendum; non studio, non arte vim fatidicam acquisierat. Sed si quis contentiùs velit magum potiùs, atque incantatorem hominem credere, quod mihi persuadere nequeo, is argumento respondeat regem Moabitarum, qui magnificè dixit oracula Balaami nunquàm vana, nec preces irritas esse, seu bona, seu mala ille adprecaretur, dixisse ductum vanâ de Balaamo opinione, quæ apud vicinos populos percrebuerat. Certè totum negotium, cap. 22, ad 24, Numer., à Balaamo gestum probat, quamcumque tandem profiteretur artem, ex veri Dei afflatu felicitatem Israeli prænuntiâsse.

Deuteronomii cap. 13 locum explicare duplici modo possumus. Vel enim prophetæ nomen ei tribuit Moses, qui se prophetam faciebat, qui conjectando, qui fortuito casu, qui ope dæmonis signa quædam prædicens ob id nomen atque auctoritatem prophetæ immeritò sibi comparaverit; vel ibi prophetam appellat, qui verè divino actus Spiritu ventura quædam contingentia certò providerit. Quocumque modo accipiatur Prophetæ nomen, nihil causæ nostræ officit. A primo quidem semper cavendum est, qui propheticam cognitionem nunquàm habuit, et nomine prophetæ abutitur ad decipiendum; quare in eo poni exemplum nequit hominis absque Dei illustratione prophetantis ex aliquo artis adjumento. Alter divinitùs quidem assumptus erat ad prophetandum; sed quoniam accepto illo Dei dono peccare adhuc quis potest, et labi, atque in deterius ruere, non modò audiendus non est, si ad colendos falsos deos postea sollicitet, sed etiam spoliandus vitâ. Inquit ergo Moses : si surrexerit inter vos seu qui opinionem habeat prophetæ propter somniorum suorum prædicationem, cùm propheta non sit, seu qui olim verè divinam legationem obierit, tentet verò insinuare in animos vestros falsorum deorum religionem, cavete ab homine, et lapidibus obruite. Quo monito, seu potiùs præcepto, significavit Moses, non ex præcedente vaticinio, etsi divino, dijudicandum esse de hominis fide et dignitate, sed ex præsenti doctrinâ de nequitiâ faciendum judicium, et pœnam sumendam; adeò ut manifesto argumento sit prophetam ampliùs non esse, sed filium Belial morte dignum, statim atque consilium dat recedendi à Deo, quanquàm olim, se verum prophetam esse, signis atque prodigiis comprobâsset. Sed contra Spinosam de propheticâ virtute admodùm satis.

§ 2. *Manichæorum argumenta dissolvuntur.*

Secundo loco à Manichæis aliâ ratione opponitur. Si Deus legem ullam dictâsset homini, ipsum de æternâ quam dicunt felicitate, de æternis pœnis, deque animi immortalitate præ cæteris docuisset, quæ capita sunt religionis divinæ, quibus sublatis nihil est nisi humanum; atqui in toto Pentateucho de æterno præmio non agitur, quod sit consecuturus animus corpore solutus, cùm legi servierit, neque de pœnâ ullâ subeundâ post animi à corpore migrationem, qui vitiis se dediderit, sed legis custodibus totum præmium propositum est in propagatione generis, in vitæ longævitate, inimicorum cæde, copiâ annonæ, frugum, lactis, mellis, rerum omnium affluentiâ, celebritate nominis, et imperii amplificatione; tota autem legis desertoribus indicta pœna est gladii, ignis, laquei, lapidum, brevitatis vitæ, servitutis, amissionis bonorum, cladis ab hostibus accipiendæ : lex igitur Mosaica à Deo non est.

Præterea nequit Deus bellulno sanguine delectari, aut odore suffituum :

Seu bilis ustæ, seu crudorum ossium,
Projecta quæ vix tangit esuriens canis
Gaudere donis, idque honori ducere,
Facientibusque gratiam reponere,

irridebat Porphyrius : non potest rata habere tot genera sacrificiorum, lustrationum, cæremoniarum, mysteriorum, rituum animi puritatem non efficientium, quibus Mosaica religio continetur, nec quæ ipse creavit, potest eorum quidquam immundum reputare; atqui vetus Testamentum hujus generis præceptis, legibus totum fartum est tanquàm rebus à Deo probatis; ergo divino afflatu non est conscriptum. Quibus si addas nunquàm futurum fuisse, ut lex antiquaretur, quæ Deum haberet auctorem, quippe cùm Deus ipse sibi repugnare nequeat, neque rejicere nunc, quod olim gratum habuit; abrogatam autem à Christo esse legem Mosaicam : confectum erit Deum nullas partes in scriptione veterum Bibliorum habuisse.

Resp. gravissima argumenta esse, et quæ longâ tractatione egerent : nos verò sine multâ prolixitate dicturos plus etiam quàm opus sit ad confutandos Manichæos. Doctrinæ de immortalitate animorum, et felicitate, quam ex vetere Patrum traditione Israelitæ plenè didicerant, aut in eorum dictis, et factis memoriam Moses replicavit, aut insignia monumenta in historiâ suâ reliquit. Primo enim initio Geneseos scripsit hominem ad imaginem et similitudinem Dei conditum; ejus corpus è limo formatum; ex divinâ verò in nares inspiratione animam infusam in corpus exstitisse; quo satis ostendit quid multò nobilius et præstantius materiâ hominem esse, atque ut diversa erat corporis, et animi natura, sic non eumdem utriusque finem esse. Capitibus verò 2 et 3, dicitur homo conditus ad agendam perpetuò quietam et beatam vitam, si paruisset Deo; mors enim et ærumnæ peccati sunt

stipendia; lapso autem homine in vitium, ei spem attulisse Deum, imò verò promisisse gratiam iterùm à se initurum operâ seminis mulieris; moriturum quidem; nam pœnæ decretum erat irrevocabile; sed revicturum, atque ad eam perennitatem beatitatis perventurum, unde excidere ampliùs non posset, et neque peccare, neque vitam æternam amittere; quam promissionem de spiritali equidem beneficio, non temporario, protoparentes primùm, tum Hebæi omnes intellexerunt, ex quâ consequebatur et in perpetuis miseriis, in quas fuissent nati, mansuros qui fidem suam et spem in eo semine non posuissent. Item dixit Deus Abrahæ Genes., cap. 15, se futurum ejus mercedem : *Ego protector tuus sum et merces tua magna nimis;* cap. verò 17, v. 7, se cum ipso fœdus sancire, atque esse ipsius Deum et nepotum : *Ut sim Deus tuus, et seminis tui post te.* Hæc autem dicta ampliora multò sunt, quàm ut potuerint præstari largitione terrestrium bonorum, quæ Abrahæ, ejusque posteris largitus est Deus.

Præterea Jacobus Geneseos cap. 37, v. 35, satis declaravit filium suum vivere, etiamsi à feris discerptum putaret, et se quoque victurum, cùm eum in inferis convenisset : *Descendam ad filium meum lugens in infernum;* idemque ipse propemodùm moriturus, abrupto sermone, quem habebat de futurâ sorte filiorum, exclamavit : *Salutare tuum exspectabo, Domine.* Quid verò post mortem exspectaret, si totus erat interiturus, si nihil ad se mortuum attinebat? Denique ne plura colligam, Deus ipse Exodi cap. 3, v. 6, Mosi dixit : *Ego sum Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Jacob;* Deus utique viventium, non mortuorum : quod de resurrectione disputans Christus Dominus Matth. cap. 22, v. 32, Sadducæis opposuit. Nec prætereundum est vel Balaamum Numer. cap. 23. v. 10, viso Israele, clamâsse : *Moriatur anima mea morte justorum, et fiant novissima mea horum similia;* quibus verbis inquit R. Becchai ad hunc locum, *manifestari nobis de seculo animarum, et de seculo futuro, quod est per resurrectionem mortuorum.* Ex hisce aliisque hujus generis, quæ in libris legis tacta sunt (in libris enim Psalmorum et Prophetarum res est apertior, de quâ disputari non potest), intelligebant profectò Hebræi, exspectanda sibi esse post hanc mortalem vitam cœlestia bona, si pietate coluissent Deum, ejusque mandata perfecissent, et certè exspectabant. Suggerebatur ea spes ex vivendi ratione, et toto vitæ cursu, quem tenuerant Abraham, Isaac et Jacob defuncti non acceptis promissionibus; ex fœdere eodem secum ipsis iterùm pacto, quod Deus olim cum Abrahâ pepigerat; ex ipsâmet lege, quæ utpote Dei, non hominis, hominem ad finem dignum Dei largitate necessariò instituit, æternam videlicet beatitatem. Igitur et ex Mosaicis libris colligebant Israelitæ bonis benè futurum in alterâ vitâ. Quin etiam sacrificia, cæremoniæ, ritus, terrena merces observantibus legis constituta, ut erant typica omnia, erigebant animum exspectatione cœlestium, ac referebant filium illum primum Adæ, rursùs Abrahæ promissum, qui hominum peccata expiâsset, qui sanctos fecisset, qui spiritalibus bonis, et cœlestibus suos cumulâsset; unde et in lege ipsâ promissionem quamdam habebant æternæ felicitatis. Nihil singillatim dico de æternis pœnis; seu quòd æternæ mortis cognitio oriretur ex primo hominis peccato, quo universum genus humanum subversum est, ut egeret reparatore; seu quòd contrariâ ratione consequatur, si mercedem æternam boni exspectarent, æterna supplicia malis fuisse metuenda.

Atque hæc ipsa est basis doctrinæ Apostoli Pauli, qui sæpe inculcat Christum Jesum salutis nostræ auctorem Patribus esse promissum; sæpè etiam confirmat legem ad Christum deducere; quidni ergo et veris legis cultoribus salus in Christo eâdem ratione promitteretur? Actorum cap. 13, v. 32, inquit : *Et nos vobis annuntiamus eam quæ ad patres nostros repromissio facta est.* Ad Romanos cap. 7, v. 13 : *Scimus enim quia lex spiritualis est.* Et cap. 10, v. 4 : *Finis enim legis Christus ad justitiam omni credenti.* Ad Galatas cap. 3, v. 16 : *Abrahæ dictæ sunt promissiones et semini ejus... qui est Christus.* Et vers. 23 : *Priusquàm veniret fides, sub lege custodiebamur conclusi in eam fidem quæ revelanda erat. Itaque lex pædagogus noster fuit in Christo, ut ex fide justificemur.* Quòd si patres quibus Christus est promissus, et quorum Deum se esse Deus dixit, cœlestem patriam inquirebant, ut ait idem Apostolus, planè fatendum est et Judæos patrum vestigia sectantes cœlestem patriam inquisivisse; atqui Apostolus perspicuè dixit ad Hebræos, cap. 11, v. 10, ad 16, patriarchas esse *fide probatos Deo*, defunctos, *non acceptis repromissionibus,* confitentes *se peregrinos esse super terram;* propterea exspectâsse *fundamenta habentem civitatem, cujus artifex*, et conditor Deus, atque appetivisse *meliorem, id est, cœlestem; ideò non confunditur Deus vocari Deus eorum : paravit enim illis civitatem.*

Nec sanè poterat, quin Hebræis ex ipsâ legis meditatione constaret eos qui fidem promissis Abrahæ factis adhibuissent (quòcumque tandem promissa illa referrentur) quique legem integro animo servâssent, plus multò habituros præmii et mercedis, quàm temporaria isthæc bona quæ explicatè sibi promittebantur. Cùm enim lex eximias virtutes præciperet; non exteriorem tantùm actionem, sed internas quoque affectiones moderaretur; juberet in Deo solo quæri hominis felicitatem; toto corde, totâ mente, totis viribus Deum diligi; pro Dei gloriâ, et cultu fortunas omnes perdi, et vitam ipsam profundi; fieri profectò non poterat, quin et quodam pacto lex eadem polliceretur eos beatam vitam cum Deo post mortem acturos, qui omnia servâssent, et è contrario miseram, qui à viis Domini recessissent, etiamsi de hâc ipsâ mercede, vel supplicio apertè non meminerit. Et quidem quem fructum paritura esset legis observatio, et Tobias, et Machabæi fratres cognoverunt; quemadmodùm et Eleazarus quid legis violatio allatura esset detrimenti. Tobias cap. 2, v. 18, inquiebat cognatis : *Filii sanctorum sumus, et vitam illam exspectamus, quam Deus daturus est his, qui fidem suam nunquàm*

mutant ab eo. Et lib. 2 Machab., cap. 7, v. 9, alter fratrum Machabaicorum inter gravissimos cruciatus exprobrans Antiochi immanitatem : *Tu quidem, scelestissime, in præsenti vitâ nos perdis; sed Rex mundi defunctos nos pro suis legibus in æternæ vitæ resurrectione suscitabit.* Atque è contrario in eodem libro cap. 6, Eleazarus venerabilis senex ad Antiochum raptus, cùm aperto ore hians compelleretur porcinas carnes manducare, sponte ibat ad supplicium, atque amicis iniquâ miseratione commotis, qui suadebant, ut licitos reapsè sumeret; simularet autem vetitos cibos edere, atque ita à præsenti periculo se eriperet, respondit, malle se præmitti in infernum, quàm vitæ suæ turpi simulatione consulere : *Nam etsi in præsenti tempore suppliciis hominum eripiar, sed manum Omnipotentis nec vivus nec defunctus effugiam.* Igitur ex Mosaicâ lege satis intelligebant Hebræi se ad præceptorum actionem spe æterni præmii invitari, et contra metu æternorum suppliciorum deterreri à legis violatione, neque solùm temporariis commodis, ærumnisve se adduci aut retrahi.

Cur autem in totâ lege apertior æternorum bonorum post hanc mortalem vitam mentio ac promissio facta non sit, quædam afferri solent causæ. Prima, ad quam et aliæ facilè revocantur, hæc est, legem typicam fuisse in umbris, et figuris rerum spiritalium sancitam; typum verò non potuisse poni nisi in terrestribus et corporeis. Altera est, populo, qui sensuum illecebris rapiebatur, bonis terrenis inhiabat, quæ sunt carnis sapiebat, spiritalia gustare non poterat, nisi melle oblita, præmium ostendi debuisse congruens indoli, ad eamque Deum indulgentius se accommodâsse. Tertia accedit, Deum veterem legem tradendo, non tam se Hebraici populi Deum exhibuisse, quàm gessisse imperatorem et principem, ut propterea reipublicæ hebraicæ administratio Θεοκρατεία, *Dei principatus* vocaretur; eas verò imperatorias et regias partes sibi sumpsisse, quod est officium oculis subjectius, ut se naturâ, et totâ æternitate Deum veræ et perpetuæ felicitatis auctorem esse in eâ Hebraicæ gentis œconomiâ homines intelligerent; divini propterea consilii fuisse præmia in hâc vitâ polliceri subditis, qualia nemo principum dare suis potuisset, et perfectam animæ beatitatem in altero seculo obtinendam præsentis vitæ commodis quasi delineare.

Sed Hebræi, qui ferre non possunt quempiam dicere, se pro legis edicto temporariis tantùm bonis fruituros, aliam non inopportunam rationem ex fœdere ipso depromunt. Aiunt primò iniquos esse, qui sibi legis præcepta facientibus æterna præmia proposita non existimant; se resurrectionem carnis, et vitam æternam inter articulos habere, quæ *fundamenta* vocant, à Mose et prophetis acceptos : et Sadducæos postremis Judaicæ reipublicæ temporibus natos pro hæreticis atque atheis semper habitos ob id quòd adversùs legem pravè sentirent. Deinde adnotant in verbis fœderis non potuisse corporeis et terrestribus promissis spiritalia adjungi, quia fœdus totam nationem adstringit, ac bona ipsa, quemadmodùm et mala multitudinem afficiunt, cui sunt posita ob oculos. Etenim quæ in totam gentem cadunt, debent esse omnibus communia, sive inter multos bonos pauci mali reperiantur, sive inter multos malos boni pauci; atqui communia esse non possunt seu præmia, seu supplicia, nisi corporea. Potuissetne Israelitis omnibus æterna vita promitti, si malus quispiam esset; aut contra indici æternum supplicium, si quispiam bonus? Necesse ergo erat, ut præmia et pœnæ in lege sancitæ, quæ rempublicam atque universos attingunt, terrestribus bonis aut malis definirentur, ut si major numerus esset obtemperantium legi, bonis afficerentur omnes; si contra improborum, in omnes animadverteretur. Brevi, temporaria merces genti universæ pro numero parentium mandatis datur; spiritalis verò singulis pro operum ratione penditur; singuli enim in justitiâ suâ vivunt, et singuli in iniquitate suâ moriuntur. Hæc scribunt R. Moses Nachmanides, et R. Joseph Albo in libris *Etz scadul, arbor plantata*, et *Ikkarim, de fundamentis*, quæ in caput 26 Levitici R. Abravanel probat.

Nos verò ad allatas primo loco causas hanc addimus, quæ rem conficit, nempe quia congruebat tempori sublimia Dei consilia velis quibusdam tegi, divinâ providentiâ ita postulante, ut Christo Jesu, qui omnium bonorum spiritalium auctor est, manifestatio clarior divinæ voluntatis reservaretur, consentaneum fuit, æquissimumque obscuram cœlestium bonorum imaginem delineari symbolis terrenæ felicitatis, quæ sola priscis hominibus promitti videbatur. Nec decuisset, ut quod non lex donabat æternum præmium, sed unde habendum esset, eminùs ostendebat, ab ipsâmet promulgaretur distribuendum, perinde ac ejus distributio ad se pertineret. Enimverò cæremonialia præcepta, multò autem magis forensia, neque sanctum hominem, neque beatâ vitâ dignum per se ipsa efficiebant; moralia verò, quæ decalogi sunt, non ex legis promulgatione vim obligandi sumebant, neque fructus æternos gignebant ex promulgatione, sed ex æternâ Dei lege in hominum animis insculptâ; præstita autem cœlesti præmio digna erant ex fide per dilectionem operante. At fides sub vetere lege, nempe fides seminis mulieris, quod olim serpentis caput obtrivisset, fides seminis Abrahæ, in quo foret, ut gentibus omnibus benediceretur, nondùm erat explicatior; neque ergo explicatiorem esse decebat æternæ mercedis commemorationem. Atqui fides incarnationis, passionis, mortis, virtutis gloriæ Christi sub typis sacrificiorum, arcæ, cæremoniarum concludebatur; igitur et æquum erat spem præmii ex toto cultu legis referendi in præsentis vitæ bonis adumbrari.

Nunc totum colligamus, quod posset hùc revocari, ne fortè quis veteri legi plus tribuat, quàm sit tribuendum. Lex vetus, quantùm necesse erat prioribus seculi temporibus, significabat fore in æternum beatos, id est si rem benè intelligo, in loco quietis et tranquillitatis in omnis doloris vacuitate, in perpetuo gaudio vitam acturos, qui divinis præceptis obtemperâssent, etiamsi qualis futura esset ea beatitas, re nondùm clariùs manifestatâ, non satis assequerentur. Quoniam verò patriarchis, et quibus Christus explicatè promittebatur

compertum erat quali felicitate essent fruituri, in ipsorum fidem atque spem vulgares homines fidem suam suamque spem concludebant. Concludebant autem animo repetentes generatim promissiones Abrahæ factas, quas copiosissimas et magnificentissimas esse non dubitabant, credentes, et sperantes completum iri absolutissimâ divinâ clementiâ. Ad eam tamen felicitatem lex Mosaica non perducebat : nam fœdus carnale, quod erat in circumcisione carnis pro Abrahæ genere sancitum, cujus jura vitulis, bobus, agnis, hircis et corporis actionibus ferè omnia erant servanda, non valebat hominem à cupiditatibus, à vitiis, à peccati servitute eripere; itaque nec valebat in æternæ beatitudinis possessionem mittere, quod erat novi fœderis dignitati reservatum. Justitia enim omnis et sanctitas, cui æternum præmium debetur, ex fide in Christum, ex applicatione meritorum Christi manant; atqui ejusmodi fides atque applicatio dona sunt novi fœderis ; iis igitur qui totam legem credendo servâssent, præmium non ex veteris legis operibus, sed ex novæ beneficio obtigisset, quoniam et justitiam ex futurâ Christi morte novoque fœdere fuissent consecuti. Cùmque res ita esset, lex Mosis per se nisi temporariam mercedem reapsè non dabat; spiritalem autem figuratè in suis cæremoniis prænuntiabat in novâ esse persolvendam. Si igitur lex Mosis propriâ virtute neque hominem sanctificare, neque vim bonis æternis olim assequendis parem indere, neque vitam beatam efficere poterat, mirandum non est Judæos ad præceptorum actionem spe æternæ vitæ propositâ apertius non excitari.

Hoc primo argumento explicato, ineptè obtruditur alterum, quod alibi planissimè dissolvemus, cùm veteris legis externos apparatus divinæ auctoritatis esse contra Marshamum et Spencerum, non ab ethnicis ad populum Israeliticum traductos ostendemus. Non delectatur, haud dubiè Deus hircorum et vitulorum sanguine, non odore ullo recreatur, non cultu corporis, aut aliquo vestium genere mulcetur; optimis tamen de causis plurium sacrificiorum genera instituit, pecudum mactationes, libamina, thymiamata præcepit, munda ab immundis discrevit, et multiplices ritus ac cæremonias in actionibus humanis atque indumentis præscripsit. Duas potissimùm ejus rei causas externas ex sanctis Patribus habemus. Altera est, ut legitimis occupationibus distentus populus retraheretur à falsorum deorum cultu, nec facilè rapi se ad idololatriam sineret, quippe gravibus religionis officiis coercitus, et pressus ac vinctus compedibus. Ne igitur fortè Hebræis libido esset externas cæremonias quærere, unde ad alienos deos colendos declinaret, sapientissimus Deus suâ lege cæremoniis addictos voluit, et multis, adeò obstrictos, ut si toti officio satisfacerent, ne otium quidem eis esset cogitandi de sacris alterius falsæ religionis institutis. Atverò ne putarent cultum Deo debitum externis iis actionibus contineri, significatum præterea est esse vacuas, neque acceptas Deo, nisi cum animi puritate, verâque pietate conjungerentur. Quamobrem et objiciebant populo prophetæ nolle Deum vitulorum, agnorum, hircorum sanguinem neque adipem pinguium. Altera causa est, ut electus à Deo populus ex legis observatione distingueretur à cæteris, ac dignosceretur, ut quicumque ex finitimis populis Israelitam vidisset, ex cibi, et potûs genere, capillis, barbâ, vestibus, facilè Israelitam esse judicaret; ex eâ scilicet gente, quæ singulari religione colebat Deum cæterorum deorum dissimillimum; aut saltem curaret investigare, et percontari, unde is et quis esset, ut tandem intelligeret hominem esse Abrahamo per Isaacum secundùm promissa divina ei facta prognatum, atque ex eo populo in divinam tutelam recepto, quem nulla temporum vetustas, nulla humanarum rerum inconstantia deleret. Multò autem faciliùs meminisse debuisset ipse Israelita ex quotidianis, et cultum corporis spectantibus institutis, se in Abrahâ à gentibus reliquis post falsos deos abeuntibus divinâ benignitate secretum, seque teneri divino ei beneficio gratum præstare.

Singulorum autem institutorum rationem æquam esse quisque planè cognoscet, si animo religionis studioso attentiùs singula consideraverit. Multa enim à Mose divino instinctu præcepta sunt ad commemoranda mirabilia prodigia, quibus populo Deus adfuerat sive in egressu ab Ægypto, sive in toto itinere ad terram usque lacte et melle fluentem. Nam monumenta in cæremoniis et ritibus relicta, perpetuòque mansura, majorem fidem posteritati factura erant mirabilium Domini, quàm si nudè postea narratum fuisset populum olim miraculis à Deo acquisitum sibi. Multa pariter ad significationem sublimium mysteriorum venturi Messiæ, ac propitiationis in ejus sanguine propositæ sancita sunt. Sic animantûm mactatio significabat morte dignos esse peccatores, et supremo supplicio eluendum scelus. Insita enim hominum animis notio erat in sacrificiis morte addici animal innocens pro animâ quæ ob reatum erat digna supplicio. *Hoc ipsum lex de victimis lata*, ait Eusebius, lib. 1 Demonst. evang., cap. 10, *cuique hoc advertenti indicat; nam capiti victimæ unumquemque dùm sacrificat, manus habere injectas imperat, et ad Sacerdotem animal ipsum adducere capite comprehensum, atque detentum, quasi qui pro ipsius capite hostiam exhibeat.* Significabat et præcipuè humani generis peccata innocentissimæ, Deoque acceptissimæ victimæ sanguine olim expianda. Purgationum, lustrationum, lotionum ratio hæc erat, ut animæ immunditiem caverent Hebræi, neque in sordibus obsolescerent : circumcisionis verò, ut prava et perversa omnia cordis amputarent. Multarum aliarum legum, quæ futiles videntur et vanæ, explicatio ex alio planè quàm litterali sensu, atque obvio promenda est, quòd abditam quamdam, atque allegoricam significationem sub verborum involucro legislator occultaverit ad vitia quædam cautiùs reprehendenda ac vitanda, nisi quis dicere malit ostendendo saltem summo Dei in res omnes imperio leges quoque illas conduxisse. Ad religionem igitur, ad veram Dei cognitionem, ad veteres de naturâ divinâ, ejusque cultu evellendos errores, ad morum institutionem, ad significationem novi Fœderis

leges omnes in vetere Testamento latas pertinere intelligunt, qui divina mysteria non ignorant.

Quæ cùm ita sint, tantùm abest ut concludi possit, si divina fuisset lex Mosis, nunquàm mutari debuisse, ut potiùs contrarium sit concludendum. Nam quod Deus accommodatum tempori esse voluit deducendis ad Christum Judæis, et futurorum adumbrationi ac rudimento, totum illud lapso tempore excidere, atque apparente veritate compleri, ac dissolvi necesse est cùm ex Dei consilio, tùm ex rei ipsius naturâ. Lex autem vetus erat hujusmodi; novæ ergo legis promulgatione abrogari debuit. Sic quæ parvulum decent, adulto sunt inepta : quæ imperitis necessaria, doctis inutilia; mutatisque temporibus ipsa quoque, quam ex adjunctis metimur, honesti ratio mutatur. Sic (ut suo loco Apostolum interpretabimur scribentem vetus Testamentum propter inutilitatem esse reprobatum) typi, et signa apta sunt, cùm futurum est aliquid; inepta prorsùs, quando, quod futurum erat, existit : quemadmodùm perfecto absolutoque ædificio disturbatur quidquid tabularum, trabium, machinarum colligatum est ad construendum; quoniam ut hoc fieret, ita quidem usus erat : opere autem confecto, tota instrumentorum utilitas abiit. Neque magis indignum est Deo, suum ipsius opus, quod est mundi opificium, flammis tradere, absumere, perdere, aut omninò renovare, quando ad cœlestem patriam justos omnes perduxerit, et malos æterno carceri tradiderit, quàm fuerit veterem legem abolere propagato Christi in terris imperio. Quanquàm dissoluta lex non est, sed impleta, et perfecta, ut Christus inquit : *Non veni solvere legem, sed adimplere*, Matth. cap. 5, v. 17. Nam cùm veteris legis quasi medulla et substantia esset donum spiritale, et virtus donum illud producens, nempe Christus; lex autem Evangelica absolutissimè hæc omnia præstet, ad eamque dignitatem adducta sit, quam habere religio potest, quisque facilè intelligit Mosaicam ex evangelicâ lege ad summam absolutionem pervenisse. Hæc præsertim contra Manichæos.

§ 3. *Deistarum objecta diluuntur.*

Tertio loco aggrediuntur in hunc modum, qui scriptum Dei verbum contemnunt, etsi Deum existere, nostrûmque curam habere fateantur. Si quæ scribi voluisset Deus, quæ utique docendi hominis causâ, et suæ declarandæ voluntatis voluisset, ea primum aperta essent, omnibus obvia, intellectu facilia, non obscura, non arcana, non intricata, non in diversos sensus versatilia : præterea undequaque constarent sibi omni sententiarum contrarietate sublatâ : nullis essent maledictis, nullis imprecationibus inspersa : neque redundarent quibusdam in locis, in quibusdam deficerent : neque demùm ineptias quasdam, et insulsitates indignas Deo complecterentur, aut fragmenta ab ethnicis scriptoribus excerpta. Atqui Scripturæ quas habemus, sæpè implexæ adeò sunt atque intricatæ ut quantumcumque diligentiæ adhibueris, intelligi non queat quid sibi auctor voluerit, et vel inter doctiores de veri sensûs intelligentiâ disputetur. Multa etiam sunt in Scripturis inter se repugnantia : multa in Jobo præsertim, et Psalmis contra divinam providentiam pronuntiata, imprecationes, execrationes, blasphemiæ non paucæ : multa repetita in Mosaicâ præcipuè historiâ, quæ suffecisset semel dixisse; alia è contrario paucioribus dicta, quàm oportuisset : insulsa denique et inepta non pauca, cujusmodi est serpentem locutum Genes. cap. 3; arbores concilium iniisse, Judic. cap. 9; canem movisse caudam, Tob. cap. 11; Cretentes semper mendaces, malas bestias, et ventres pigros, Paul. ad Tit. cap. 1, ex Epimenide exscriptum; atque horum similia ex poetis Arato et Menandro sumpta divinæ ergo Scripturæ non sunt.

Ad singula ex ordine respondeo. Et primo quidem procul dubio institutionis nostræ causâ Deum voluisse mandare litteris, quæ mandata dicimus divino instinctu: neque tamen omnia omni ex parte plana, et aperta esse oportere, ut sine studio, diligentiâ et labore pateant. Divina sunt, adeòque excelsa, sublimia, diligenter investiganda, ut SS. Patres inquiunt, ne, si illicò sensum assequamur, vilescant, aut pluris quàm hominum verba non æstimentur. Ut in nobis pariter discendi amor excitaretur; ut semel percepta tenaciùs memoriæ inhærerent; ut quò magis introspiceremus, eò majores etiam fructus consideratio afferret, voluit Deus quædam esse tenebris quasi involuta, quæ non extraherentur in lucem, nisi magno labore et diligentiâ adhibitis. Quædam, inquam : nam sententiæ, quibus fides, et morum ratio continetur significantiores sunt, quàm ut tantam animi contentionem postulent. Mysteria verò, et quæ ad res abditas, à sensibus remotas, summâ majestate præditas, in futurum eventuras referuntur, quid mirum si difficilia sint, nec sine maximo studio penetrabilia, vel etiam omninò inaccessa, aut per caliginem duntaxat mente imbecillâ cernamus? Hæc superbiam nostram deprimunt, docilem animum inspirant, ingenio nostro diffidendum, exercendam fidem, precibus vacandum admonent, et Deum, resque divinas multò esse humanâ mente superiores convincunt. Non dedecent autem Deum sermones quidam obscuri, etiamsi ad institutionem nostram loquatur : imò verò decent magis vel ethnicorum judicio. Nam etsi fieri nulla debeat, aut possit inter sacras scripturas, et ficta falsorum deorum responsa comparatio; tamen cum ethnici fingerent, sæpè in fabulis locutum Deum induxerunt arcana dicentem, quæ multâ egerent explicatione. Reliqua verò obscura in quæ interdùm in historiis incurrimus, nobis obscura sunt, qui mores, ritus, consuetudines, instrumenta, loca, causas, dicendi genus, aliaque ejusmodi ignoramus; non autem iis ad quos ab initio sacri scriptores verba fecerunt.

Repugnantia in scripturis nulla reipsà reperiuntur : si verò quædam specie tenùs dissentire videantur, optimè tamen inter se consentire intelliges, si verum sacri scriptoris sensum mente complectaris. Animum divino verbo in corde excipiendo præpara; res diversas distingue, aut diversum rei ejusdem significandæ modum; ab uno scriptore fusiore stylo, ab altero contractiore narratum quidpiam considera; varias unius

verbi eâ linguâ, quâ primò scriptus liber est, significationes investiga; ibi quæ conjuncta videntur separa; alibi quæ disjuncta conjunge; rem partim in uno loco, partim altero descriptam puta, ut ex utroque initium, prosecutionem et finem colligas; quæ desunt, quod olim intelligerentur supple; stylum et dicendi genus cognosce, alterum plenum figurarum, sublime, poeticum, alterum planum atque humile; sensum litteralem alterum, alterum allegoricum tene; aliaque adhibe argumenta quæ à veteribus Scripturarum interpretibus præmonstrata sunt intelligendis Scripturis; jam nullus erit in sacris Libris, qui verè alteri opponatur, locus. Non possumus certè hìc opportuniùs iis respondere, qui exaggerant multas esse in sacris auctoribus discrepantias, quàm si in genere reponatur id immeritò nobis objici, multisque modis consentiens effici posse, quod videtur repugnans.

Quod tertio loco opponitur, maledicta atque execrationes in Jobi, in Psalmorum libris reperiri, hominum est ex litteræ cortice judicantium. Ignorant ii poeticas figuras, vivas ærumnarum et dolorum descriptiones, orientalium dicendi modos, et vehementiores motus animi summoperè à peccato abhorrentis, divinamque justitiam exorantis, ut peccati radices evellantur. Jobus nulla in Deum maledicta, nullas blasphemias protulit, quem nihil peccâsse, nihil perversè locutum Deus ipse testimonium reddidit. Gemuit quidem, doluit, questus est, naturæ afflictæ imbecillitati indulsit, ac doloris magnitudinem hyperbolicâ exaggeratione expressit, ut si fieri potuisset, vellet neque se natum esse, neque diem, in quo natus est, mundo illuxisse, atque etiamnùm caliginosum esse, tenebricosum, ab hominum memoriâ deletum. Adeò miserrimus homo conjectus erat in equuleum, et opprimebatur doloribus, et conficiebatur! Sed hæc animi miseriis perculsi, easque sentientis querimonia est, cujus acerbitatem, si quæ sit, Hebraicæ linguæ proprietas lenit, et poeticus stylus hyperboles, atque exaggerationes postulans. Quare et vehementiùs contra amicos causam divinæ justitiæ tuitus est, quam susceperat defendendam.

David verò vehementer optat peccatum, et peccati regnum eversum, atque iniquitatem omni loco depulsam; idcircò et cupit mala ea à Deo immitti in homines prava agentes, quæ ad Deum redire compellant, atque à vitiis avocent, vel saltem aliis exemplo sint ultionis divinæ. Sanctorum enim Patrum sententia est Davidicas imprecationes, uti et aliorum sanctissimorum virorum, qui visi sunt imprecari, vel prædictiones esse impendentium malorum ad modum imprecationis effusas; vel mali temporarii iniquis obventuri desideria concepta ex eorum salutis charitate, ut eo perculsi peccare desinant, et aliquando sapiant; vel imprecationes contra peccati regnum, ut destruatur, et nemo sit qui peccet; vel denique vota hominis divinam justitiam exercere cupientis, amore justitiæ, et obsequio divinæ voluntatis, dùm pœnas ab improbis Deus repetit.

Ad quartum non intelligo quomodò Deum dedeceat nonnulla bis, aut tertium dicere; nonnulla verò paucis perstringere, ut ne absoluta quidem videantur. Accommodat se Deus hominis indoli, quem inspirat, atque ut is vel verbis abundârit, vel fuerit verborum parcior, fit etiam orationem divinam partim copiosiorem esse, partim pressiorem. Nihil tamen plura dicenti inutile omninò, aut ineptum, aut ridiculum excidit: imò verò quæ graviora sunt, quæ frequentiùs animo repetenda, quæ basis et fundamentum legis ac religionis, ea, ut altiùs memoriâ defigerentur, satis non fuisset semel dici. Hebraicè etiam loquentium proprium est, minutiora quædam persequi, et eamdem rem eloqui verbis mutatis. Ergo ne Deus linguæ naturam, et proprietatem immutare debuit, cùm Hebræos inspiravit, ne delicatis istis non saperet? Quod si è contrario alicubi pluribus opus fuisse judicemus, ut res omninò perciperetur, sententiam nostram audaciùs divini Spiritûs voluntati anteponimus, qui noluit fusiorem ibi sermonem adhiberi. Non enim suscepit sacer scriptor sigillatim omnia persequi ad historiam, ad mores, ad reipublicæ administrationem quoquomodo pertinentia, cæteroquin vix ullus fuisset scribendi finis; sed ea duntaxat memoriæ commendare voluit, quæ Judæis prodesse possent ad finem à Deo præstitutum, ad ostensionem videlicet vel providentiæ, vel justitiæ, vel charitatis divinæ, ad informationem morum, ad rerum in novo Testamento futurarum significationem. Si verò quædam prætereà involuta reperiantur, aut extra ordinem et locum suum posita, facile est judicare scriptorem brevitati studuisse, et res potiùs quàm scribendi ordinem prosecutum: aut, ut est quorumdam judicium, pergamenas chartas, seu veriùs arborum cortices, quibus olim inscribebatur, temporum injuriâ fuisse præversos.

Quod ultimo loco objectum est insulsas, et fabulosas historias in Scripturarum libris reperiri, atque indignas Dei sapientiâ, negamus constantissimè. Non enim qui serpentem verè locutum putant, naturali loquendi facultate præditum fuisse arbitrantur, aut nudum animans in cujus viscera, atque os non se abdiderit dæmon humanæ felicitatis invidiâ tumescens. Serpens igitur instrumentum fuit, quo usus dæmon est ad protoparentes perdendos. Et quidem auctor libri Sapientiæ, cap. 2, v. 24, ait: *Invidiâ autem diaboli mors introivit in orbem terrarum.* A Joanne verò in Apocalypsi, cap. 12, v. 9, dicitur *projectus in terram;* et cap. 20, v. 2: *Apprehensus et ligatus draco ille magnus, serpens antiquus, qui vocatur diabolus, et Satanas.* Et Moses ipse serpentem Evæ deceptorem fuisse dæmona satis ostendit, cùm inter ipsum ac mulierem, seu mulieris semen futuras inimicitias Deum prædixisse, scripsit; non utique inimicitias mulieris cum reptilis genere, sed cum maligno spiritu vi divinâ proterendo. Quid verò mireris dæmonem animante abutentem, et edentem voces? Eadem est oppositæ difficultatis solutio, si dixeris dæmonem serpentis formam et speciem induisse, et motu in aere excitato cum Evâ collocutum. Similiter res expeditur, si sentias arbitratam Evam voces è serpentis gutture erumpere,

dæmonem tamen in aere, vel in ipsius mulieris organo vocem finxisse.

Neque pariter mirandum est Evam aut subdubitantem, an et serpentibus esset loquendi facultas, aures præbuisse; aut credidisse spiritum quempiam in serpentis corpus infusum loqui, nihil tamen sibi esse metuendum in eâ vitæ securitate; aut defixis mente, atque oculis in fructu, ejusque pulchritudine, auscultâsse voces ex incogitantiâ, neque advertisse utrùm animans esset sermonis particeps, unde et in laqueum tandem se induerit. Quod verò serpenti Deus inter omnia animantia maledicens dixit: *Supra pectus tuum gradieris, et terram comedes omnibus diebus vitæ tuæ*, utrique dixit cum diabolo, tum serpenti: diabolo sermone figurato, quo reptatus, et comestio pulveris humiliorem, probrosioremque statum notat, tristioremque dejectionem: ob id enim quod homini insidias struxit dæmon, abjectior, odiosior, detestabilior rebus omnibus creatis in probro est omnium: ipse autem et mordet humum, et sibi ipsi irascitur, et distorquetur magis, quòd hominem à se prostratum videat divinâ charitate sublimiùs erectum: multò verò magis humanam naturam quam perdere omninò conatus est, in Dei dexterâ collocatam ibi assidere. Serpenti verò (propterea quòd instrumentum fuit ad nudandum hominem: instrumenta autem maleficii, et ipsa detestari solemus) dixit eum fore execrabiliorem, atque aut ipsum reptatum, et comestionem pulveris antea neque fœdam, neque sordidam, fœditati, spurcitiæ, turpitudini fore; aut demptum iri gressum illum, et cibum, quicumque tandem is esset, quo antea gradiebatur et vescebatur, ac detrusum ad reptandum et mandendum pulverem.

Aliter Hebræorum magistri quidam factum interpretantur, ex quibus est *Abarbanel:* scilicet putat Rabbinus iste cùm serpens, vidente atque inspectante Evâ, in arborem scientiæ boni et mali, semel atque iterùm ascendisset, fructus decerpsisset, edisset, seque ob id non haberet pejus, cœpisse Evam secum ipsâ cogitare non esse noxium, nedùm mortiferum ejus arboris fructum, quo impunè serpens vesceretur: quod perinde fuit ac si dixisset serpens, *non moriemini:* prosopopeiæ quodam genere in sacris Litteris non insuetato. Addit scriptum esse: *Vidit igitur mulier quòd bonum esset lignum ad vescendum;* non autem, *audivit vocem serpentis, vel fidem habuit ejus verbis:* idcircò impulsam Evam fuisse intelligendum est serpentis facto, agitâsse animo quæ narrantur, quasi fuissent dicta. Pœnam autem serpens subiit, quòd herbis et oleribus reliquo animantum generi concessis, non contentus fructus appetiverit: quamobrem et erepto ei cibo quem antea carpebat, pulvere vesci in pœnam ei datum est, ex quo in ventrem, et pectus gradi debuit, cibum in pulvere quæsiturus. Nolui hanc rabbini sententiam præterire silentio, etsi usquequaque rabbinicam esse putem. Incredulis enim interdùm eâ re satisfacimus, quæ nobis videtur minùs valere. Parùm abest, sin eadem omninò est, eorum opinio, qui arbitrantur nullum in eo mulieris lapsu sermonem intercessisse; sed figurata esse omnia, ut peccatum protoparentum describeretur: Mosen verò figuratâ eâdem locutione rem explicuisse, quia Hebræi delictum Evæ ex traditione narrantes assueverant dicere serpentis blandis verbis, malitiâ et dolo admissum.

Initum ab arboribus concilium causâ eligendi sibi regis, similitudo, et ænigmatis species est multùm erudiens, quâ usus est Johatan, ut fatuum Sichemitarum consilium, atque errorem scitè reprehenderet, eorumque excidium ex incautâ regis electione impendens prædiceret. Maximus est apologorum et similitudinum usus apud Orientales ad instituendos faciliùs homines, trahendos, atque adducendos ad officia; Hebræis autem acceptissimus: neque ab eo cujusque nationis sapientes viri abhorrent, dum est opportunitas. Notissimum est illud Mænenii Agrippæ, quo Romanam plebem, quæ in sacrum montem secesserat, in urbem revocavit. Quare si magna est vis in apologis, in parabolis, in figurato dicendi genere, neque ab usu communi alienum est ita loqui, cur sit indecorum moveri à Deo sapientem hominem, qui gravissimam veritatem similitudine involvat?

Quòd autem dicunt rem ineptam esse describere canem motâ caudâ Tobiæ patri blandientem, adventante hero minore, nos ineptiam non dicimus. In luctu et mœrore erat tota Tobiæ domus, fatigatis jam exspectatione genitoribus, et penè reditum desperantibus, cùm filius subito affuit. Canis, qui comes in viâ fuerat, se vicinum jam domui sentiens non defuit officio, exiliit, gestiit, et præcurrens motu caudæ afflictis senibus, quâ ratione poterat, reducem significavit. Cùm ita verè acciderit, idipsum sacer scriptor adnotavit, quomodò ii facere solent, qui rem quampiam narrando nulla ex adjunctis prætermittunt vividiùs animum percellentibus, atque orationem ornantibus. Indignum id Spiritu sancto qui objiciunt, neque oratores, neque poetas se legisse probant, qui sæpè instar pictorum minima quæque ponunt ob oculos. Sed credendumne est, dicet quis, canem movisse caudam? Credendum est profectò scriptorem sacrum in eâ descriptione non errâsse, quem errare Deus non permiserit.

Cætera, quæ ex poetis Arato, Menandro, Epimenide Paulus excerpsit, atque in suas epistolas transtulit, poetis quidem primò non fuerunt inspirata; Paulo autem venerunt in mentem Spiritu sancto adstante. Nam sicut Christus Dominus cùm pharisæorum et scribarum sententias retulit, atque in eosdem vehementer retorsit, ipsâ suâ locutione profanos sermones ad altissimum dignitatis gradum evehens fecit esse Spiritûs sancti instrumenta ad Judæos suismet armis confodiendos, ita Paulus ethnicorum dicta multò illustriora reddidit, cùmque ea sumpsit, probante Deo sumpsit, ut gentiles à suismet probatis scriptoribus se jam convictos esse intelligerent. Ea verò, atque alia hujus generis, etsi parva videantur, suum tamen momentum habent, et Spiritûs sancti instinctu debuerunt scribi, ut ad Dei verbum pertinerent. Itaque nemo ea parvi faciat, nemo judicet minùs digna, quæ,

Deo inspirante, conscriberentur : quemadmodùm nemo dixerit minùs decere, Deum esse creatorem, et conservatorem vilissimarum rerum : ad ornatum enim mundi, et elegantiam res etiam minimæ multùm conferunt, divinamque providentiam commendant.

§ 4. *Hebræorum et Spinosæ in novum Testamentum calumniæ refelluntur.*

Contradicunt quarto loco Hebræi, atque ita novum Testamentum oppugnant : Christi discipuli locos veterum scriptorum in rem suam transferentes ab Hebraicâ veritate recedunt; quomodò ergo ostendi poterit Spiritum sanctum scribentibus adstitisse? Nam si testimonia quæ se à Mose, à Prophetis assumpsisse dicunt, cum legis verbis, et prophetarum in Hebraico codice adhuc exstantibus conferantur, manifesta erit plerùmque sensûs, et significationis diversitas; ergo nec accuratè, nec diligenter, nec fideliter usi sunt Dei verbo, ut doctrinam suam efficerent credibiliorem. Huc etiam facit Apostolos sententias plures à Mose, à prophetis acceptas in lævam partem detorsisse, atque ad causam suam accommodâsse, ne viderentur omninò tutelâ ac patrocinio prophetarum carere : sed potuitne Deus tam prava, contorta et à mente sacrorum veterum scriptorum aliena novis scriptoribus suggerere?

Si per otium liceret, non responderem modò Hebræis, sed etiam copiâ verborum et sententiarum contumaces homines obruerem. Verum efficiam, ut brevibus refellantur. Evangelistas atque Apostolos, cùm locis quibusdam veteris Testamenti utuntur in rem suam, à prophetarum mente recedere, falsum præjudicium est. Etsi enim demus nunc (quoniam eam ingredi disputationem nolumus, ab Hebraicisne fontibus, an verò à Græcâ septuaginta Interpretum traductione Apostoli testimonia hauserint) Apostolos in sententiis ex vetere Testamento ponendis versionem septuaginta Seniorum secutos; id tamen optimo consilio factum esse dicendum est, atque ita fieri debuisse à viris Spiritûs sancti præsidio munitis. Enim vero non erat opus in prædicatione Evangelii ab Hebraicis Bibliis verba depromere : imò verò consentaneum fuit magis eo modo exscribere, quo in Græcis exemplaribus legebatur multò usitatioribus. Paucissimi siquidem Hebræorum tum Hebraicæ linguæ usum retinuerant; contra græcæ locutionis consuetudo fines totius Romani Imperii obtinuerat, ut et in Synagogis Judæorum Hellenistarum, lecto primùm hebraico textu, interpretatio instar paraphraseos, seu potiùs explicationis ex septuaginta Interpretibus peteretur; atque in scholis Hebræorum græcâ septuaginta Seniorum doctrinâ pueri instituerentur. Cùm igitur Christus Jesus discipulos suos non miserit ad minimam Judæorum partem hebraicè peritorum, sed ad omnes terræ populos græcum idioma loquentes, non solùm oportuit græco sermone Evangelia atque Epistolas scribi; verùm etiam prophetarum scripturas multis ante seculis græcè traductas, atque ab Hebræis in honore habitas assumi.

Quamobrem non nisi injuriâ Evangelistæ atque Apostoli falsitatis insimulantur, quòd aliis verbis ab exemplari hebraico Scripturas proferant, Scripturas, inquam, ab Hebræorum sapientissimis olim versas, et longo usu Judæis omnibus probatas. Dissonum verò fuisset, et fortassè, si fas est dicere, imprudens, Apostolos gentibus potissimùm Evangelii facem præferentes aliis uti quàm græcis veteris Testamenti scripturis, quæ non ita pridem in gentes evulgatæ magnam sibi auctoritatem ubique comparaverant. Neque urgeat quis se nolle credere viros à Spiritu sancto illustratos spiritui Græci interpretis se subjecisse. Nam veriùs se Græco interpreti non subjecerunt Apostoli, sed piâ quâdam indulgentiâ, et sanctâ, plenâque charitatis christianâ prudentiâ interpretationem tum receptissimam secuti sunt iis in locis in quibus parùm aut nihil omninò ad rem ipsam interest, utrum textum Hebraicum an Græcam septuaginta Seniorum editionem sequare. Hanc scribendi rationem sanctum Matthæum non tenuisse crediderim, qui cùm Evangelium pro Judæis Palestinæ incolis Hebraica Biblia legentibus scriberet, ab Hebraico codice hausit testimonia confirmandæ doctrinæ suæ opportuna; etiamsi postea interpres Syriacum Matthæi Evangelium in Græcum transferens sermonem loca pariter verterit, quæ cum septuaginta Interpretibus convenirent.

Quòd si velimus ab omni nos invidiâ liberare, dicamus jam cum veteribus scriptoribus ecclesiasticis Apostolos, nullâ habitâ Hebraicæ, vel Græcæ litteræ ratione, non verba, sed vim prophetarum et legis expressisse. *In multis testimoniis*, inquit Hieronymus, commentar. in Isaiam, lib. 3, cap. 7, *quæ Evangelistæ vel Apostoli de libris veteribus assumpserunt, curiosiùs attendendum est, non eos verborum ordinem secutos esse, sed sensum.* Ita planè consuetudo erat Christi Domini temporibus Scripturas accommodandi ad orationem, ut non verba, sed sensus in rei cujuspiam confirmationem adhiberentur; uti etiamnum theologi et jurisperiti probantes quidpiam auctoritate sacrarum Litterarum vel legum non insistunt verbis, sed orationi : at quousque sensus idem manet, atque ex usu recepto aliquid agitur, immeritò obtenditur aut exemplaria corrumpi, aut falsarios esse scriptores.

Hinc ad alterum argumentum expedita responsio est, non pro arbitrio locos veteris Testamenti ad institutum suum Apostolos transtulisse, sed morem et traditionem Judæorum secutos, de Christi vitâ, de prædicatione, de miraculis, de novâ Ecclesiâ, de gratiæ divinæ abundantiâ non tam allegorico quàm litterali sensu vaticinia in veteribus Scripturis edita exposuisse. Antiquiores enim Judæi eâ ratione Scripturas sacras interpretabantur traditionis auctoritate freti, ut ad Messiam atque ad novam legem multa transferrent, quæ ad litteram de Synagogâ, de populo Hebraico, de Davide, aliove Messiæ typo dicta videbantur. Cujus rei evidenti argumento sunt veteres ipsorum libri, præ cæteris vero Chaldaicæ Paraphrases, liber inscriptus זואר מדרשים *Zoar, et Medrascim*, sive allegorica commentaria, in quibus planè de Mes-

sià exponuntur plures loci qui in speciem aliud spectant. Rabbini prætereà multò posteriores ætate Apostolorum duplici sensu Scripturas sæpè intelligunt, historico altero, patente, litterali; altero sublimiore, arcano, mystico; quanquàm si non usitatè, sed diligentiùs loquerentur, sensum quoque hunc alterum sublimiorem non minùs litteralem et historicum vocare deberent, quòd propheta non minùs ad rem sublimiorem adjunxerit animum, eamque prospexerit, quàm litteræ involucro veluti texerit; quâ de causâ perinde uno Scripturæ loco populum Israeliticum, Davidem, Zorobabelem et Messiam ipsum significatum fatentur et probant. Qui harum interpretationum exempla volet, habebit in memoratâ dissertatione nostrâ. Et quidem nisi hâc methodo Scripturarum interpretandarum usi veteres Synagogæ doctores fuissent, intelligi non posset, quomodò fides in Messiam non tam apertis Scripturæ testimoniis, quàm Patrum traditione et explanationibus allegoricis nixa inter cæteros Judaicæ, et quod magis est, Samaritanæ religionis articulos principem locum haberet. Quamobrem ab eâ interpretandi ratione tum recedere cœperunt pertinaces Synagogæ doctores, et novâ methodo in unius pressæ litteræ studium acriùs incumbere, cùm ab Ecclesiæ Patribus compulsi omne perfugium sibi videbant interclusum declinandi ictus, nisi unam litteram sequerentur.

Quæ cùm ita sint, et probarentur adhuc magis, si esset necessarium, cur accusant Judæi Apostolos corrupti sensûs et contorsionis Scripturarum? Ex Synagogâ ipsâ Apostoli in Christi discipulos electi sunt; principia eadem, quæ à Synagogâ hauserant, adhibent ad veritatem corroborandam, et confundendos contumaces; viam à Patribus demonstratam explicandæ Scripturæ tenent; cur in Apostolis reprehendunt quod in suis legunt, in suis amant? Nos sanè induci non possumus, ut credamus Apostolos fidenter adeò fuisse totam Synagogam provocaturos, et coram infinitâ Judæorum multitudine testimonia illa veterum prophetarum producturos ad Christi Evangelium annuntiandum, nisi illud suum argumentandi genus pro præjudicio apud eosdem valere credidissent. Etenim nonne Judæi odio perciti in Apostolos, atque exesi invidiâ, falsas à novi Evangelii præconibus Scripturarum interpretationes afferri opposuissent, si perversis legis et prophetarum testimoniis contra se agi judicâssent? Potiùs ergo inde colligamus, divinam inspirationem Apostolis affulsisse, cùm, ut rudes erant atque idiotæ, se scientiâ instructos esse probaverint dignâ docto locorum veteris Testamenti interprete, perinde ac studiis se totos semper dedissent, eâque suâ veterum vaticiniorum declaratione maximum Judæorum et gentilium numerum ad fidem Evangelio Christi præstandam impulerint.

Iterùm ac postremò impius Spinosa, Grotii sententiæ comprobator, est refutandus, qui aliis de causis, et potissimùm contentione factâ Apostolorum cum prophetis negat divino Spiritu illustratos Apostolos. Doctores, inquit ille, non oportere à Deo afflari, sed prophetas solos; Apostoli autem doctores, non prophetæ fuerunt. Addunt, nullum exstitisse Dei mandatum, quo juberentur Apostoli scribere, quale veteribus prophetis Deus dedit. Apostoli prætereà ne significant quidem se Deo auctore scribere, cùm è contrario prophetæ sæpè in ore habeant: *Hæc dicit Dominus.* Apostoli denique in scriptis suis ratiocinantur, ut non prophetare videantur, sed disputare; quisquis autem vult ratione dogmata sua confirmare, eo ipso judicium legentium relinquit integrum ac liberum.

Inania hæc sunt, et nullo negotio convelluntur. Undenam ostendet Spinosa, non egere inspiratione doctores primùm à Deo Ecclesiæ datos, ut doctrinam à se ore tenùs iis traditam promulgarent? Non eguerunt quidem novæ revelationis, quasi nihil anteà scientibus eorum quæ scriberent, recèns indita omnium cognitio à Deo sit; verùm necesse fuit Spiritum sanctum adesse scribenti, curantem ut omnia à Christo accepta sine ullo falsitatis periculo ex scriberentur. Iterùm si prophetæ nomine prædicentem futura appellare velit Spinosa Evangelistas, qui vitæ, doctrinæ et passionis Christi historiam texuêre, prophetis non annumeramus: at si prophetam eum dicat, cujus mens à Deo dirigitur, ne labatur in divinis rebus scribendis, injuriâ dignitatem prophetarum Evangelistis atque Apostolis detrahit. Et Mosis, et Josue, et Esdræ libros Judæorum Synagoga, et Christi Ecclesia propheticos semper judicavit; non efferuntur tamen eo styli genere in conscribendis suorum temporum historiis, quo cæteros prophetas locutos legimus. Alia est igitur inspiratio, sive, ut clariùs dicamus, revelatio futuræ atque arcanæ cujusdam veritatis à Deo facta; alia verò inspiratio, seu præsentia Spiritûs sancti, ne falsitas ulla subrepat. Primo modo Isaiam, Jeremiam et cæteros, qui sublimia quædam prospexerunt, inspiravit Deus; altero verò Josuam, Esdram, Matthæum, Lucam. Utraque autem divina inspiratio est, diversâ duntaxat inspirandi ratione, et prophetiam suo modo utramque appellari licet.

Damus equidem mandatum nullum neque à Deo, neque à Christo Jesu accepisse Apostolos consignandi quidquam litteris; damus etiam rogatu, votis, precibus fidelium adductos fuisse ea scribere quæ annuntiabant. Verùm Christus Dominus in universum mundum discipulos dimittens prædicare Evangelium jussit, seque iis affuturum promisit. Si igitur Spiritu sancto armati orationes habuêre ad populum, quæ per aures demissæ prætervolant, quomodò suspicemur Spiritu illo caruisse, cùm orationes easdem ad summam redactas scripto tradiderunt in æternum permansuro?

Neque necesse fuit Apostolos in Evangeliis atque in Epistolis suis denuntiare verba Domini esse, quæ loquerentur et scriberent. Satis utique compertum id habemus, cùm generatim significaverint à Christo Jesu se missos ad Evangelicæ veritatis promulgationem; ipsumque, qui Patris sui nomine se miserat, apertis verbis dixisse: *Non enim vos estis, qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis*, Matth., cap. 10, v. 20. Cæterùm negamus Apostolos

non docuisse divinas sententias se loqui. Apostolus Paulus, Epist. 1 ad Corinth., cap. 7, v. ult., ait : *Puto enim quòd et ego Spiritum Dei habeam.* Et Petrus, Jacobus, cæterique in concilio Hierosolymis coacti initio Epistolæ ad Antiochiæ fratres missæ notârunt : *Visum est Spiritui sancto et nobis*, ut fratribus notum fieret, quæ præscripserant, à Deo profecta, seque non nisi Dei interpretes esse.

Perversius est quod ultimo loco opponitur, Spiritu Dei actos ideò non esse Apostolos, quòd rationali suâ facultate uterentur, et disputarent potiùs hominum more, quàm Dei placita proferrent. Credamusne Apostolos divino Spiritu ductos in negotii divini gestione eâ de causâ et naturali ratiocinandi facultate, et memoriâ rerum quas oculis hauserant, quas didicerant, omninò spoliatos? Etiamsi enim instrumenta Dei essent à Deo mota et excitata, homines tamen erant, atque hominum more seipsos movebant; quare et ratiocinabantur, et industriam propriam atque operam ponebant in rebus accuratè describendis, et simul adstantem habebant Spiritum sanctum, qui regeret, ne in errorem laberentur. Anticipata, quâ jam imbutus erat uterque, Spinosam et Grotium fefellit opinio, Spiritu sancto inspiratos homines furore veluti atque œstro percitos esse debere abreptos, ex se agentes nihil, nihilque argumentis efficientes, et pulsos vehementer, quò Spiritus sanctus vellet. Apostoli tamen Spiritui sancto et sibi visum esse tum scribunt, cùm in concilio adhibitâ diligentiâ, collatisque studiis et sententiis, quid scribendum esset deliberaverant; quo ostenderunt, cum inspiratione et usum naturalium facultatum in rerum graviorum discussione consistere. Moses pariter, quem prophetam esse neque Spinosa, neque Grotius diffitebitur, argumento usus est, cùm dixit : *Adhuc vivente me, atque ingrediente vobiscum, semper contentiosè egistis contra Dominum; quantò magis cùm mortuus fuero!* Deuteron., cap. 31, v. 27. Argumentari ergo ex inspiratione et revelatione divinâ possunt prophetæ et sancti Dei homines. Qui verò argumentantur, et puro ratiocinio utuntur, ut quidpiam vel sequantur, vel persuadeant, ii quidem aliorum judicio, quo probentur, vel rejiciantur, dogmata sua subjiciunt; sed qui præterea Spiritum Dei habent, et lumine divinitùs accepto miniuntur, eam aliis dijudicandi facultatem argumentando non faciunt.

ARTICULUS V.

Quâ ratione Spiritus sanctus sacros scriptores afflaverit.

Cùm superioris articuli disputatione satis esse videamur parati atque instructi contra eorum impetum qui in genere Scripturas non Dei, sed hominum verbum esse arbitrantur, progrediamur nunc longiùs in quæstione ipsâ : omniane, an singula in divinis Scripturis contenta, perinde à Deo sint revelante, inspirante, dictante ut nihil omninò in iis exstet, quod non sit usquequàque divinum. Quâ in re illud quæri posse video, num verba ipsa et voces suggesserit Spiritus sanctus, an sententias duntaxat. Rursùs ex sententiis, an eas quoque quæ ad Religionis articulos non pertinent, ut sunt res philosophicæ; vel quibus facta et moralia præcepta jam cognita describuntur. Præterea an dictaverit singula tanquàm discipulis magistri dicta scripto excipientibus; an verò facultati scriptorum reliquerit ex rebus jam perceptis adhibere quidpiam, ipso tamen adstante, ne quid falsi excideret.

Antiqua enim Anomæorum hæresis fuit, prophetas et Apostolos in multis, ut homines erant, locutos humanâ tantùm industriâ, ut S. Epiphanius refert hæres. 76, ad quos et ecclesiastici quidam viri accesserunt, testante Hieronymo in Procemio Commentarii in Epistolâ ad Philemonem : *Qui nolunt inter Epistolas Pauli eam recipere, quæ ad Philemonem scribitur, aiunt, non semper Apostolum, nec omnia, Christo in se loquente, dixisse, quia nec humana imbecillitas unum tenorem sancti Spiritûs ferre potuisset.* Quo errore et notatus Erasmus fuit, peccata quædam in Apostolorum scriptis reprehendens, quæ ipsis memoriæ lapsui assignabat. Ab eâ sententiâ, etsi paululùm emandatâ, et alii Catholici viri non multùm abesse videntur. Siunt è diametro oppositi alii, qui ex verbis Apostoli 2, ad Timoth., cap. 3, v. 16, affirmant, rectissimè et verissimè statui omnem Scripturam sanctam et canonicam, Spiritu sancto dictante esse conscriptam; ita nimirùm ut non solùm sententiæ, sed et verba singula et verborum ordo, ac tota dispositio sit à Deo tanquàm per semetipsum loquente; ita Estius in indicatum Apostoli locum. Sunt denique qui Scripturam omnem, ac totam inspiratam divinitùs agnoscunt; ita tamen ut non eodem modo sacras Litteras omnes Spiritus dictaverit : nam legem et prophetias ad verbum revelavit et dictavit Moysi et prophetis; historias verò et morales exhortationes, quas antea vel visu, vel auditu, vel lectione, vel meditatione didicerant ipsi scriptores agiographi, non fuit necesse inspirari aut dictari à Spiritu sancto, cùm eas scirent jam et callerent. Quanquàm verè dicatur Spiritus sanctus ea quoque inspirâsse iis et dictâsse; seu quòd scribentibus adstitit, ne vel in puncto à veritate aberrarent, aut ineptum verbum adhiberent; seu quia eos excitavit ac movit, ut hæc potiùs quàm illa scriberent; notionem ergo et memoriam eorum quæ sciebant, non iis ingessit Spiritus sanctus, sed inspiravit, ut hoc potiùs animi cogitatum, quàm illud in scripta referrent; ita Cornelius à Lapide, commentariis in eumdem Apostoli locum.

Posterior hæc verisimilior nobis videtur sententia, quam et eximii theologi suffragio suo probaverunt et probant, nosque ipsi supra jam indicavimus. Ut autem à facilioribus exordiamur, prima veniat in medium quæstio : verbane singula Spiritus sanctus in sacri scriptoris mente atque ore posuerit. Verùm illud primum rem considerantibus occurrit, inutile omninò esse, ac supervacaneum sacri scriptoris naturali facultati verborum inventionem atque elocutionem non relinquere, ut veritatem, dignitatem atque infallibilitatem Scripturarum tueamur, cujus defensioni satis consultum est, si quæ scripta sunt, ea in scriptoris animum Deus indiderit, aut excitaverit, atque ei ad-

stiterit, ut apta verba sumeret, incongrua linqueret. Ad quid igitur verba singula Spiritus sanctus inspiraverit, qui ut in necessariis nunquàm deest, ita in superfluis non redundat? Præterea styli atque orationis varietas, quâ scriptores usi sunt, ostendit, ni fallimur, Deum verborum auctorem non esse. Nam quemadmodùm in rebus quas scripserunt nihil diversum est, quoniam idem Spiritus sanctus in omnibus loquebatur, sic neque in oratione et dicendi modo ulla deberet esse dissimilitudo, si verba Spiritus sanctus indidisset, quibus res scriberetur. Orationis autem diversitatem insignem esse pro vario scriptoris ingenio et dicendi usu, etiamsi sancti Patres non monuissent, ex ipsâ lectione quisque deprehenderet. Amosum prophetam imperitum esse sermone, non scientiâ Hieronymus animadvertit, quòd, cùm pastor esset, humili stylo atque inelegante uteretur; è contrario Isaiam nobilem virum et litteris excultum, illustriùs atque elegantiùs scripsisse; utriusque tamen scientiam parem facit in locutione dissimili, quoniam idem in Amos, qui per omnes prophetas, Spiritus loquebatur; propterea in cap. 3 Amos prophetæ, inquit: *Diximus illum artis suæ usum sermonibus, ut quia pastor gregum nihil terribilius leone cognoverat, iram domini leonibus compararet.*

Scimus quidem Spiritum sanctum se cujusque scriptoris ingenio attemperâsse, atque usum instrumento, cujusmodi illud esset, agresti interdùm et inculto. Id verò maximo argumento est, permisisse Spiritum sanctum unicuique, quem vellet, in dicendo ordinem sequi, et verba seligere. Quid? Ineruditane, atque inelegantia verba Spiritus sanctus in animo scriptoris insereret, quæ ex inculto atque agresti fundo sponte nascebantur? Cur eamdem rem tractans alia aliis verba dictavit, quanquàm alter non esset altero doctior, atque eidem Mosi interdùm diversa? Nam Dei præcepta eadem cùm sint, aliis verbis in Exodo, aliis in Deuteronomio promulgantur. Similiter Evangelistæ eamdem Christi Domini doctrinam afferunt, licèt non iisdem planè vocibus narrationem suam conficiant, neque Christi Domini sermones iisdem planè verbis renuntient; imò verò et iste prætereat, quæ ille apponit; alter prævertat, quæ alter subjicit. Hæc demonstrant voces et scribendi tenorem à Spiritu sancto dictante sacros viros non accepisse.

Reverà Scriptura ipsa et Traditio id unum nos credere de sacrorum Librorum inspiratione jubent, nempe scriptorem à Spiritu sancto directum, atque afflatum ea scripsisse, quæ Deus voluit scribi, scribendo falli non potuisse, res omnes ad argumentum pertinentes singulari ope divinâ animo occurrisse, nihil omninò falsitatis habentes, gubernante Deo, mandatas litteris; ob id divinam auctoritatem in sacros Libros dimanâsse. At verò verba quoque singula instillari debuisse ad rei dignitatem tuendam, necesse non est ut credamus, cùm res non iisdem vocabulis explicata ipsa eadem esse possit, et sit. Non enim minùs Dei verbum est Scriptura sacra in exemplari exscripto, quàm in autographis litteris, etiamsi librarii manum Spiritus sanctus non duxerit; neque minùs in Latino sermone, in quem versi Hebraici, et Græci codices sunt, quos prophetæ et Apostoli descripserant, verbum Dei invenitur, quàm in Hebraicâ ipsâ vel Græcâ oratione. Apostoli pariter instituebant gentes Christi Domini doctrinâ, nec tamen ipsissima Christi verba loquebantur. Cùm igitur nulla necessitas sit ad defendendam auctoritatem Scripturarum evocandi quoque è cœlo vocabula, non inficiemur ea pro cujusque scriptoris facultate exprompta. Erunt autem et illa divina prorsùs, si mentem scriptoris Spiritus sanctus regens nullum passus sit ineptum verbum excidere, quemadmodùm hâc de causâ Dei Spiritus, ejus mentem totam suo lumine opplens, tuendam et regendam sumpsit.

Hinc ad alteram quæstiunculam progredientibus nobis videtur et in sacri scriptoris facultate relictum notionibus antea à se perceptis uti; quibus tamen et ipse pariter Spiritus uteretur dirigens, atque ab omni labe opiniones præconceptas purgans, si fortè quam contraxissent. Hæc sententia superiorem consequitur. Nam neque divinus Spiritus scriptores inspirans extorquet ab animis cognitiones rerum quibus jam imbuti erant, neque necesse est nunc rursùs in eorum animos ingeri, quod illi visu, quod auditu, quod collatione rationis cognoverant. Cur ergo Dei Spiritus jam ingestum ingerat? Sanè Lucas, cap. 1, v. 2, dicit se Evangelium scribere quod audivit et traditione accepit ab Apostolis, qui viderant. Et Joannes, cap. 19, v. 35, de iis quæ vidit ipse, testimonium perhibet. Nihil autem est in hâc re tam perspicuum, quàm cum auctorem, qui ex veterum monumentis, annalibus tabulis libros Regum et Paralipomenon confecit, non à divinâ manifestatione, sed ab exemplaribus ob oculos positis sententias sumpsisse. Quidni et prophetæ, et prophetarum maximus Moses multa scripserint, quin ea dictaret Deus? Prophetæ enim historias narrant, et documenta tradunt vitæ benè instituendæ, quæ omnia jam habebant comperta, priusquàm manum ad scribendum admoverent. Moses Ægyptum multis malis affecerat, populum illinc eduxerat, mare trajecerat sicco pede, legem in monte Sina à Deo acceperat, deserto oberraverat. Eguitne Dei revelatione ullâ vir et ingenio, et prudentiâ, et constantiâ clarissimus, ut, quorum ipsemet pars magna et auctor fuerat, litteris mandaret? Jussit equidem Deus Mosen ea libris complecti, adfuit scribenti, memoriâ effluere non est passus, nihil permisit inopportuni calamo elabi. Nempe hæc sunt quæ Deus agit in scriptore, cùm ille suscipit quidpiam scribere antea exploratum.

Itaque quærenti ac disputanti de sacrorum Librorum et rerum scriptarum inspiratione, respondemus nitidè inspiratos quidem, sed primùm oportere ut inter nos conveniat, et accuratè declaretur quid sonet verbum *inspiratio*, et quæ vis subjecta ei voci sit. Nam si inspirationis nomine intelligit novam quamdam patefactionem rei priùs non perceptæ, neque animo insitæ, certum est historias et moralia præcepta plerùmque sine hujusmodi inspiratione fuisse scriptis tradita. Imò etiam futura atque occultiora, quæ olim Deus

prophetas docuerat, priusquàm calamum sumerent, non fuerunt sic inspirata scribenti; sed tantummodò quæ tùm manifestabantur, cùm scribebat. Quanquàm affirmandum sit arcana eadem et remotiora primùm vel diurnis sermonibus, vel visione nocturnâ, vel voce, vel interiore instinctu, vel in somnis, vel in extasi, vel signo quodam proposito sive per seipsum, sive angelorum ministerio Deum revelâsse. Sed cùm hæc pauciora sint, si cum totâ Scripturâ sacrâ comparentur, non videtur in eâ significatione accipi inspirationis vocabulum aut oportere plerùmque, aut posse.

Inspiratio igitur in re nostrâ dicenda est *singularis ea Spiritûs sancti moventis ad scribendum impulsio*, *directio*, *ac præsentia mentem*, *animumque scriptoris gubernans*, *quæ errare non sinit*, *efficitque ut scribat quæ velit Deus.* Duo autem, ne cui ullâ in re errare uspiam contingat, necessaria sunt : alterum ita rectâ esse voluntate, ut cùm firmiter constituerit verum sequi, nequeat velle miscere veris, quæ falsa cognoverit; alterum ejus mentem adeò illustrari, ut ne cui falso assentiri possit, neve unquam captiosâ probabilitate falli, ratus verum esse quod abesset à vero. Horum utrumque in Scriptoribus sacris Spiritus Dei præstitit, nimirùm effecit ut voluntate firmâ, constante, perpetuâ essent dicendi veri, nec unquàm verum desererent; simulque in animum lumen intulit, ac diffudit plenissimum, quo perceptam antea doctrinam veram esse certò cognoscerent, neque inter scribendum labi, errare, decipi inconsideratè, ne verbo quidem possent. Ipsemet etiam induxit, excitavit, movit, ut de quo argumento scripserunt, scriberent, adstitit scribentibus, nunquàm recessit, nec permisit aliter scribi quàm vellet ipse, præsentiâque suâ totum scriptum omni errore et fallaciâ purissimum sibi vindicavit. Hæc, nisi suscepti negotii amor nos fallit, patens est et manifesta divinæ inspirationis notio, aptissima intelligendæ, explicandæ, confirmandæ summæ atque omnium certissimæ divinarum Scripturarum auctoritati. Non enim inspiratio ea pius duntaxat est animi motus cum prudentiâ, gravitate, constantiâ, cæterisque moralibus dotibus conjunctus, quem Deus ipse excitavit; nam et in probis viris animum ad scribendum adjungentibus motus iste esse potest; sed singularis Spiritûs sancti præsentia, singulare præsidium scriptorem ab errore quolibet immunem reddens, efficiensque ut homines, dubitatione omni depositâ, tutò in veritatem scriptarum rerum adhæreant.

Hæc tamen Spiritûs sancti præsentia non efficit, quin sacrorum Librorum auctores operam multam interdùm ac diligentiam conferant sive ad sententias inveniendas, sive ad conquirenda verba quæ sint rei describendæ aptiora. Posuit hujusmodi diligentiam auctor libri 2 Machabæorum, et difficultatem operis sensit, quamlibèt dispositum paratumque jam argumentum haberet in pauciora contrahendum cum quâdam partium distributione et verborum delectu. Susceperat ille quinque Jasonis Cyrenæi libros uno volumine complecti : quâ in re oblectationi animi legere volentium, atque utilitati studebat. De eo autem proposito suo inquit cap. 2, v. 27 : *Et nobis quidem ipsis, qui hoc opus breviandi causâ suscepimus*, *non facilem laborem, imò verò negotium plenum vigiliarum*, *et sudoris assumpsimus.* Quinam verò esset ille labor, quod negotium adeò grave sibi, v. 30 et seq., explicat : *Sicut enim novæ domûs architecto de universâ structurâ curandum est; ei verò, qui pingere curat, quæ apta sunt ad ornatum, exquirenda sunt; ita æstimandum est et in nobis. Etenim intellectum colligere, et ordinare sermonem, et curiosiùs partes singulas quasque disquirere*, *historiæ congruit auctori : brevitatem verò dictionis sectari, et executiones rerum vitare, brevianti concedendum est.* Sacris igitur auctoribus, quantumlibet Spiritûs sancti divinum lumen affulserit, datum est negotium conquirendi quæ ad susceptum inspiratumque à Deo institutum pertinerent, quoties aggressi sunt mandare litteris historias, morales sententias, et quidquid jam erat olim animo comprehensum, vel percipere tum naturali facultate poterant.

Nunquàm tamen in eorum errorem labemur, quod erat tertio loco dicendum, qui injuriam sacris litteris faciunt, arbitrati nonnulla ex parvis saltem, ut ipsi inquiunt, et ad salutem nostram non spectantibus, humano tantùm spiritu, humanâque industriâ aut prophetas aut apostolos scripsisse destitutos eâ singulari Dei præsentiâ, sine quâ intelligi nequit librum esse divinum. Lapsus enim in apostolos Spiritus sanctus est, non qui relinqueret Scripturam, sed qui tueretur; at ille, ut istis placet, partem quidem tuetur, reliquam deserit; quo nihil potest esse perversius. Itaque non discessit Spiritus sanctus ab ullius partis curatione, qui scriptionem omnem gubernavit. De toto porrò vetere Testamento et veteribus sacris Litteris, quas Timotheus ab infantiâ didicerat, Paulus, 2 ad Timoth., cap. 3, v. 15, inquit : *Omnis Scriptura divinitùs inspirata utilis est ad docendum*; quibus verbis Apostolus, sacram scripturam omnem, totam, nullâ ejus parte exceptâ, Dei afflantis esse docuit. Ita enim accipienda est Latina hæc Pauli sententia, ac Græca illa, unde Latinus interpres sumpsit : Πᾶσα γραφὴ θεόπνευστος δὲ ὠφέλιμος : *Omnis Scriptura est divinitùs inspirata atque utilis;* quemadmodùm et in antiquâ vulgatâ editione legebatur : *Omnis Scriptura divinitùs inspirata, et utilis.* Eodem modo Petrus, Epist. 2, cap. 1, v. 21, ait, Spiritu sancto inspiratos locutos esse sanctos Dei homines; quem locum de omnibus veteris Instrumenti scriptoribus meritò intelligimus. Apostolicis hisce locupletissimis de Scripturarum dignitate testimoniis freti sancti Patres nihil falsi, nihil inepti, nihil imprudentis aut inconsiderati, nihil alteri repugnantis sacros scriptores consignâsse litteris constanter tenent, quòd Spiritus sanctus adesset, inspiraret, loqueretur, dictaret. Clemens, in Epist. ad Corinth., Justinus in Dial., atque in 2 Apolog. contra Tryphonem; Irenæus, lib. 1, contra hæres., cap. 46 et 47; Athanasius, Basilius, Ambrosius, multòque magis Epiphanius Anomæos blasphemiæ arguens, quòd Paulum quædam ex se ut homo erat, locutum dicerent, et Hieronymus Epistolam ad Philemonem tanquàm divinam vindi-

cans, licèt commendatitia Epistola sit, nullumque religionis præceptum contineat.

Enim verò si semel dubitemus an aliquid absurdi in Scripturâ inveniatur, aut scriptor sacer memoriæ lapsu unam rem pro alterâ scripserit, *tota labefactabitur Scripturæ auctoritas*, ut optimè Augustinus inquiebat contra Faustum, lib. 2, et lib. 2 de Consens. Evang. Quod enim quâdam suî parte vitiosum est, totius dignitati derogat. Admonebat autem doctor egregius, si quid absurdi nobis videretur, ne unquàm diceremus libri auctorem à vero abductum, sed potiùs vel corruptum exemplar, vel interpretem lapsum, vel nos ingenio imbecillo esse, non valentes illius loci intelligentiam assequi; quoniam nemini de summâ cujuslibet rei in Scripturis positæ veritate licet dubitare, nemini infirmitatis memoriæ atque oblivionis sacrum scriptorem incusare. Neque erroris gravitatem elevat illa distinctio gravium, et levium rerum, perinde ac in gravibus labi scriptores non potuerint; potuerint autem in levibus hallucinari; atque esse propterea ex rerum naturâ discernendum quid ex Deo, quid ex homine sit. Nam primò qui hæc dicunt, videant ne ex minimo etiam errore totam narrationem incertam sæpè efficiente latebrâ quæratur labefactandæ toti Scripturarum auctoritati. Deinde gravissimæ disputationi pateret locus, quas graves, quas leves causas appellaremus; quocirca fluctuaremus incerti, an ex divino afflatu et procuratione, an verò ex humano ingenio quidpiam sacri scriptores protulissent: quod ferre nullâ ratione fidelis animus potest, cùm in manifestum discrimen eâ inani distinctione causa Scripturarum adducatur. Ex quibus efficitur profectò, res etiam ad salutem non necessarias in Scripturis dirigente, præsente, inspirante, illuminante, auctore Spiritu sancto esse exaratas.

Satis cognitis quæ hactenùs explicata sunt, habebit quisque in promptu quid respondeat primam atque alteram propositæ à nobis sententiæ partem impugnantibus. Afferunt enim illi, quæ nuperrimè postremo loco dicebamus, ut priora subvertant, utrumque scilicet et Pauli et Petri testimonium, affirmantium *Scripturam totam inspiratam esse*, et sanctos homines non humanâ voluntate, sed *inspirante Deo* locutos; quæ sanè vera non essent, si scriptorum quilibet proprio marte aut verba invenisset, aut sententias excogitâsset ad orationem suam instruendam, absolvendam, ornandam. Afferunt et productam à nobis Epiphanii ac Hieronymi auctoritatem, quorum alter Anomæos, alter Ecclesiasticos viros errore notat, eousque ausos, ut non omnia, Spiritu sancto et Christo loquente, prophetas, atque Apostolos dixisse putarent. Cum Epiphanio autem et Hieronymo concors est theologorum omnium judicium, qui Erasmum castigant: atqui nos etiam non omnia, loquente Spiritu sancto, dixisse, et scripsisse Apostolos arbitramur; et nos ergo gravi reprehensione digni sumus. Afferunt et Chrysostomum, homiliâ 22, in Genesim, et Gregorium Magnum, præfatione in librum Job: Ille scribit *neque apiculum, neque syllabam esse in sacris Libris, in quâ grandis thesaurus non lateat;* iste verò *supervacaneè quæri, an Job ipse librum scripserit, cùm auctor libri Spiritus sanctus credatur, et ipse scripserit qui scribenda dictavit.* Omnes, brevibus, sanctos Patres afferunt in medium, qui prophetarum linguam et manum crediderunt Spiritûs sancti calamum esse, ut ad eos omnes Davidicum illud æquè pertineat: *Lingua mea calamus scribæ.* Rationem auctoritati adjungunt. Verbum Dei est, inquiunt, quidquid in Libris sacris descriptum est; illud ergo locutus est Deus. Præterea de divinarum Scripturarum dignitate multùm detrahitur, nisi verba, et sententias omnes Spiritus sanctus dictaverit. Nam Spiritûs sancti præsentiâ, ne errent, adjuvantur etiam Patres in conciliis coacti ad causas fidei, vel morum dirimendas, quid ergo interesset et Scripturas sacras, et definitiones Ecclesiæ, si unâ Spiritûs sancti directione atque illustratione Scripturarum divinitatem metiamur? Ut ergo major sit, quæ esse omninò debet Scripturarum dignitas conciliorum decretis, non possumus, quin non modò sententias, verùm etiam voces singulas, et minimos Scripturarum apices Deo auctori tribuamus.

Proferuntur ista cum magno apparatu; sed ex positis principiis sine magno negotio diluuntur. Fatemur et nos totam Scripturam esse inspiratam: fatemur et sanctos Dei homines non humanâ voluntate, sed divino afflatu scripsisse; verùm inspirationis vocabulo rerum priùs ignoratarum dictatum et revelationem; antea verò perceptarum solam approbationem intelligimus; approbationem, inquam, sitam in actione Dei permoventis hominem ad scribendum, simulque adstantis, præsentis, moderantis, dirigentis mentem ac manum, ut scripta ab omni errore vacarent, et suâ auctoritate munirentur. Enim verò dici nequit à Spiritu sancto ademptum fuisse Apostolis aut prophetis rationis, memoriæ, judicii usum; hæc omnia igitur scribendo adhibuerunt. Ergo si ipsi ratione et memoriâ quidquam complectebantur, quod esset Spiritûs sancti voluntati atque instituto opportunissimum, non indigebant novis præceptionibus. In historiis res faciliùs cernitur, quarum scribendi ratio diversa non est à moralium præceptorum scriptione. In historiis, inquam, vel quod jam sciebant Evangelistæ, dictabat Deus; vel ignotum alterum: si hoc posterius; ergo dicta et facta non retulerunt quæ olim aut viderant aut audierant: si illud prius, ergo supervacaneè infusa iterùm sunt in animum, quæ animo comprehendebant. Erant autem sine ullâ dubitatione divinitùs afflati scriptores historiarum; divinus ergo afflatus atque inspiratio potest consistere, etiamsi Deus nec verba nec sententias novâ virtute suppeditet.

Papiam Apostolorum discipulum habemus nostræ sententiæ comprobatorem, qui divinitùs inspiratos omnes sacros Libros utique credidit. Is autem apud Eusebium, lib. 3., Hist. eccl., cap. 39, ait, Marcum Petri interpretem, non servato neque dictorum neque factorum Christi ordine, quæ meminerat, scripsisse diligenter. Non enim ipse Christum audiit, neque Christum est prosecutus; sed comitem se adjunxit

Petro, qui, ut populorum salutis intererat, verbum Dei nuntiabat, nec tamen Christi Domini sermones et facta ordinatè disponebat. Hàc de causâ nihil peccâsse Marcum facta referentem, ut recordabatur, unicè sollicitum nihil prætermittere eorum quæ audierat, et nihil falsi scribere. Quo testimonio nihil esse potest illustrius, ut nobis quidem videtur, ad inspirationem divinam cum humanis verbis, atque humanâ orationis structurâ et partium distributione conjungendam. Nempe si adsit Spiritus sanctus scribenti, quem primum excitavit, ut scriberet, opportunè suggerat, quæ scribi velit, si fortè eum memoria deficeret, illustret mentem eo lumine quod omnem vitiosam ignorantiam depellat, atque inconsiderantiam tollat, eà vi confirmet, quâ fidelia, simplicia, constantia scribantur, arcana, sublimia, ignota objiciat animo, nullam Scripturæ partem vacuam tutelâ suâ relinquat, erunt profectò libri Deo inspirante conscripti, quanquàm sermo et sententiæ plerùmque ab hominis ingenio, memoriâ, studio, consideratione, diligentiâ proficiscantur.

Jure autem ac merito Epiphanius Anomæorum sententiam damnat. Blasphemabant ii, ut sanctus doctor scripsit, prophetarum et Apostolorum nomina. Nam cùm premerentur Scripturæ auctoritate, ut se extricarent, eos veritum non est respondere, *Apostolum humanitùs locutum.* Jure etiam Hieronymus vehementer exagitat eos ecclesiasticos viros, qui ex Pauli epistolis eam quæ ad Philemonem scribitur non recipiebant, utpote sancti Spiritûs præsidio destitutam. Jure pariter theologi Erasmum acriter reprehendunt, visum dicere errâsse Apostolos oblivione saltem et lapsu memoriæ, etsi non animi vitio : sed absit, ut quidquam horum dicamus. Neque enim minorem auctoritatem propheticis atque apostolicis verbis tribuimus in quâcumque vel minimâ libri parte prætendentes Spiritûs sancti absentiam, ut illi faciebant. Eamdem planè Scripturarum omnium dignitatem tuemur, quidquid prophetæ, quidquid Apostoli scripserint. Absumus ergo longissimo intervallo ab eorum errore quos theologi et sancti Patres reprehendunt; quos equidem putamus in crimen nunquàm fuisse venturos, si tenuissent Scripturas, ne in puncto quidem, propter adstantem assiduè scriptoribus Dei Spiritum à veritate aberrare.

Sanctorum Patrum paucis explicatur sententia. Sint, ut ait Chrysostomus, singulæ in sacris Litteris syllabæ pretiosis thesauris plenissimæ (quanquàm de græcis syllabis sanctus Pater dixerit, quas sanè Spiritus sanctus non compegerat). Sit quoque liber Jobi, ut Gregorius Magnus affirmavit, Spiritûs sancti dictatum (quod tamen de latino codice qualem ipse legebat, affirmare non potuisset : nunquàm enim Spiritus latina verba dictavit). Sint sacri scriptores omnes velut Dei calami; his atque horum similibus Patrum judiciis assentimur, quia scilicet nihil est in Scripturis inutile. Liber Jobi susceptus est scribi, auctore Deo, eo dirigente absolutus, et pluribus sententiis refertus ex divinâ revelatione cognitis. Deus usus est scriptoribus sacris ut instrumentis; quibus præcepta, consiliaque sua ignorata homini commendaret litteris, eosque ita et ora et calamos suos fecit. Hanc enim tantummodò sanctorum Patrum dicta interpretationem habent : nam si aliam haberent, plus dixissent quàm dictum vellet, qui ista nobis opponit. Quid autem ex his pro adversariorum causâ? Ergone infudit Deus nativa verba et sententias antea perceptas animo prophetarum atque Apostolorum, cùm scriberent, nunquàm verò illi memoriæ crediderunt suæ, nunquàm suum judicium adhibuerunt in iis describendis quæ viderant, quæ contrectaverant? Quæ si ita sunt cur inquit Hieronymus lib. 1 Comment. in Epist. ad Galatas : *Hoc autem in omnibus penè testimoniis, quæ de veteribus libris in novo sumpta sunt Testamento, observare debemus, quod memoriæ crediderint Evangelistæ et Apostoli, et tantùm sensu explicato sæpè ordinem commutaverint, nonnunquàm vel detraxerint verba vel addiderint.*

A ratione theologicâ depromptum argumentum non est efficacius. Non desinit esse Dei verbum et illud proprio ingenio à sacris scriptoribus inventum. Nam etsi à mente humanâ profectum sit; auctoritatem tamen ab humanâ mente non habet, sed à Spiritu sancto motore atque auctore, qui solus impulit sanctos viros, ut susciperent scribere, adjuvit ut pergerent, curavit ut ad rem à seipso deliberatam accommodata verba, eamque planè declarantia adhiberent. Ipse verba probavit, ipsius jussu consignata sunt litteris, ipsius nomine, ipsius auctoritate sunt edita. Sunt ergo divina, et tota usquequaque divina, quoniam in Scripturarum verbis voluntas ac dignitas auctoris et jubentis spectatur, non sonus aut scriptio. Certè si regias litteras, quibus duntaxat regium nomen adscribitur, quanquàm neque scripserit ipse, neque scribenda dictaverit, verba regis reputamus; si oratores in exteras provincias ablegatos cum summâ potestate tractandi publica negotia verbum regis perferre dicimus, quanto magis Canonicos libros Dei verbum haberi oportebit, in quorum conscriptione Deus ipse tantam operam præstitit, et ministros, atque oratores suos instituendorum hominum causâ mittens se ita adstiturum promisit, ut quidquid suo nomine, suâque auctoritate dixissent, ipsemet loqueretur?

Nihil etiam decedit Scripturarum dignitati, si ubi opus revelatione fuit, revelavit Deus auriculam scribentis; ubi verò nulla fuit novæ revelationis necessitas, adstitit duntaxat, eumque lumine perfudit nitidè monstrante verum, et prodente falsitatem, ne sub ementitâ veritatis imagine subreperet. Multùm quoque adhuc intererit Scripturas sanctas et conciliorum decreta. Nemo dixit hactenùs Patribus in concilium convocatis eo præsidii genere Deum adesse, quo omnium mentem et moveat et regat, omnes clarissimâ luce collustret vel minimam falsitatis nubeculam discutiente, impediat ne ullo verbi errore labantur, suggerat, si uspiam eos memoria fortè effugerit, totam eorum orationem fide suâ tueatur, ac sibi ipsi tributam velit et dicat. Concilia enim in rebus quæ nec fidei nec morum sunt, falli possunt Scriptores verò sacri

nusquam labi possunt errore. Item Patribus in concilium coactis nihil novi revelat Dei Spiritus, sed cùm sacræ doctrinæ depositum à Christo, atque Apostolis habuerit Ecclesia, inde sumunt, quæ fidelibus proponant : prophetis autem et Apostolis novas doctrinas Spiritus sanctus, ut sibi visum est, manifestavit. Prætcrea Scripturas divinas ab initio tradiderunt prophetæ, et Apostoli ex divini Spiritûs instinctu ut fundamenta et regulas tam religionis totius quàm veritatis cujuslibet certissimas : nam id potissimùm canonicorum Librorum ratio postulat; definitiones verò suas Ecclesia ut explicationes et declarationes edit veritatis illius à canonicorum Librorum auctoribus, ab Apostolis promulgatæ, ad quam illustrius manifestandam interdùm mutari verba quædam, interdùm adjici justa causa poposcit; sive ut dicamus paucioribus : lumen, quod Scriptoribus sacris affulsit, lumen erat novæ inspirationis in rebus fidei, morum, facti antea incognitis; in reliquis verò omnibus, sive necessaria ea essent ad docendum, sive ad exornandam orationem, sive ad magis persuadendum, sive etiam ad delectandum assumpta, lumen erat directionis à fallaciâ omni atque errore, et verbi impropríetate immunem faciens, quod nulla fraus, nullus dolus, nulla vis externa obscurare potuisset; lumen è contrario Ecclesiæ præsens non attingit res non revelatas; ad ea autem quæ fidei sunt explicanda ita affulget, ut certò cognoscat Ecclesia se doctrinam divinam tradere, cùm vocatis Ecclesiarum pastoribus ad rem cognoscendam, et convenientibus, iisque nullo dolo, nullâ fraude deceptis, nullâ vi coactis post maximam adhibitam diligentiam in ponderandis causæ momentis inter eos convenit novam quamdam doctrinæ declarationem in revelatis doctrinis esse conclusam; ex quo fit majorem dignitatem esse Scripturarum quàm conciliorum. Quanquàm cum D. Gregorio tutò affirmandum sit, perinde quatuor Evangelia, ac quatuor Ecclesiæ concilia, de quibus sermonem habebat, Nicænum, Ephesinum, Constantinopolitanum, et Chalcedonense recipi oportere.

Expeditis iis quæ ad primam et secundam doctrinæ nostræ partem explodendam afferebantur, tertia vindicanda est à nonnullorum contumeliis temerè de Scripturâ sacrâ loquentium. Volunt isti res fidei et morum tantummodo Spiritûs sancti præsidio tutas ab errore et fallaciâ; cæteras verò suo ingenio à piis quidem, et prudentibus viris, sed errori obnoxiis admixtas. Quare aiunt finem Scripturarum esse institutionem nostram de religionis rebus, non autem de philosophicis, neque de humanis, quæ sine detrimento ignorantur; hæc igitur fulta non sunt Spiritûs sancti patrocinio. Non enim omnes Apostolorum aut Prophetarum sermones ore prolatos fecit esse divinos auctoritate suâ Deus, nec vitii omnis atque erroris expertes, sed solùm susceptos et institutos de fidei et morum doctrinâ. Igitur et Scripturas religionis magistras suo lumine respersit, non historicas, non philosophicas. Quocirca sacri scriptores incerti sæpè sunt de numero et tempore, quoniam certum tempus et numerum memoriâ non complectebantur, quam unicè adhibebant; debuissent autem et tempus, et numerum definire, si Deum afflantem habuissent, in quem nulla cadit ambiguitas. Lucæ, cap. 1, v. 56 : *Mansit autem Maria cum illâ* (Elisabeth) *quasi mensibus tribus.* Joannis cap. 6, v. 10 : *Discubuerunt ergo viri numero quasi quinque millia* : et vers. 19 : *Cùm remigrâssent ergo quasi stadia viginti quinque aut triginta*, cap. 19, v. 14 : *Erat autem Parasceve Paschæ hora quasi sexta.* Actorum, cap. 1, v. 15 : *Erat autem turba hominum simul, ferè centum viginti.* Accedit multa falsa reperiri in Scripturis contra philosophiæ præcepta, cujusmodi sunt moveri solem, terram stare, solidos esse cœlos, lunam majus luminare.

Lapsos etiam memoriâ Apostolos pluribus in locis quis ignorat, qui Scripturas legerit? Matthæus scribit, cap. 2, v. ult., prophetas dixisse Jesum appellatum iri *Nazarenum*, quod nemo prophetarum scripsit; et, cap. 27, v. 9, verba Zachariæ prophetæ tribuit Jeremiæ. Marcus, cap. 1, v. 2, Isaiam pro Malachiâ nominat. Lucas Arphaxadis filium Cainanem facit; hunc verò patrem Sale, cùm tamen Cainan iste nunquàm exstiterit, atque Arphaxadum et Sale nullus patriarcharum intersit. Actorum, cap. 7, v. 14, Stephanus ait Jacobum cum familiâ universâ accersitum in Ægyptum *in animabus septuaginta quinque;* cùm Genes., cap. 46, v. 27, et Exod., cap. 1, v. 5, numerantur tantùm septuaginta; versu autem 15, inquit Jacobum et patriarchas translatos *in Sichem* fuisse, atque in sepulcro positos, *quod emit Abraham pretio argenti à filiis Hemor filii Sichem*, quod cum vetere historiâ non convenit. Siquidem Abraham in Hebron ab Ephrone filio Seor agrum emit sepulcri locum, Genes., cap. 23. Jacob verò partem agri emit à filiis Hemor, qui pater erat Sichemi, non filius, Genes., 33, v. 19; memoria igitur quandoque defecit sacros scriptores. Hæc verò omnia muneri Apostolorum et dignitati nihil detrahunt, neque officiunt quidquam veritati Evangelii, aut fidei Scripturarum, quæ constantissima est et immota, etiamsi oblivio in rebus parvi momenti scriptores ceperit.

Atque uni ac soli quidem Christo Domino, qui ipsa veritas erat, peculiare esse debuit, se Spiritu sancto in omnibus semper agi, nec unquàm in minimâ re falli; Apostolos verò aut prophetas eodem non labendi privilegio donatos, satis persuaderi non potest. Sed quid diutiùs hâc de re sermonem producimus? Apostolus Paulus fatetur se quædam auctoritate propriâ consilioque suo præscribere, non divino. Epist. 1 Corinth., cap. 7, v. 10 et 12 : *Iis autem qui matrimonio juncti sunt præcipio, non ego, sed Dominus, uxorem à viro non discedere... Nam cæteris ego dico, non Dominus.* Mosen verò, Domino non approbante, permisisse Judæis repudii libellum, videtur Christus innuere, Matth., cap. 19, v. 8, ubi ait : *Quoniam Moyses ad duritiam cordis vestri permisit vobis dimittere uxores vestras.* Apostolus iterùm, 2 ad Corinth., cap. 11, v. 17, ait : *Quod loquor, non loquor secundùm Deum, sed quasi in insipientiâ;* et vers. 21 : *In insipientiâ dico.*

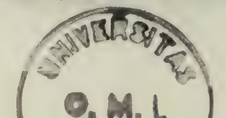
Numquid insipiens est Spiritus sanctus, aut quid inspirare potuit, quod naturæ et perpetuis matrimonii legibus esset contrarium? Itaque humano tantùm ingenio atque humanâ auctoritate interdùm locuti sunt, ... præcepta dederunt sancti Dei homines, licèt cætera ... gravioribus Spiritu sancto essent inspirati.

Non parùm negotii nobis datum est in horum argumentorum refutatione, quæ insignes Scripturarum difficultates complectuntur; sed quoquo modo absolvemus. Finis utique Scripturarum sanctarum est nostra de præceptis religionis institutio. Quid igitur? Erroresne propterea in Scripturam sanctam veritati interspersi irrepserunt; aut sacros scriptores, dùm humana, historica, philosophica tractabant, divinus Spiritus illicò deseruit, cùm paulò ante in moralibus, in occultioribus fidei rebus affulserit, et postmodùm in eâdem oratione continuâ illucere perrexerit? Cur non potiùs è contrario ita disserimus? Scriptura sacra Religionem nos edocet; igitur congruenter ab omni falsitate omninò vacat, quoniam ex falso quodam interposito Scriptura omnis in suspicionem et dubitationem veniret. Increduli enim in historicis rebus manifestum errorem deprehendentes, eum quoque ad fidei et morum doctrinam manâsse arbitrarentur, vel saltem de illarum rerum gestarum veritate dubitarent, quibus tanquàm basi doctrina nititur, atque ita, divinarum omnium et admirabilium rerum fundamentis subductis, illæ etiam nutarent. Quis verò definiet utrùm res quæpiam necessariam cum Religione conjunctionem habeat, vel nihil ad Religionem conferat? Quis dijudicabit, de fidene oratio sit, an de philosophiâ; de christianis moribus, an de œconomicis politicisve negotiis? Fidem omnem videremus perturbari errore atque inscitiâ sacri scriptoris, nihilque esset quod nos à fallaciâ vindicaret, si in errorem rapi potuisset. Perniciosissimè ergo errat, et firmam Dei verbo assensionem tollit, qui vel minimo cujuscumque generis peccato lapsos esse scribendo auctores sacros suspicetur. Quod si ita est, nullam ergo Scripturæ partem præsidio suo immunitam Spiritus sanctus reliquit. Nec putemus alienum ejus esse dignitatis, quam in Spiritu sancto omnes agnoscimus, quod vel minimam Scripturarum particulam ejus instinctu descriptam ponimus; confirmatorem enim adesse minimæ etiam veritatis et comprobatorem, non est à Spiritûs sancti dignitate alienum.

Maximè autem scripta Apostolorum et prophetarum distant atque sermones, si de familiari quidem sermone quæstio sit. Ut ne laberentur unquàm in familiaribus colloquiis, et quotidiano convictu debuisset Spiritus sanctus perpetuò iis adesse moderator et rector, sive cogitarent, sive loquerentur, sive quid agerent: quare et peccare nullum peccatum potuissent, cùm tamen ipsi se peccatis obnoxios faterentur, nec semper divino Spiritu agerentur. Neque enim quia prophetæ erant et Apostoli, ideò omnem labendi facultatem iis ablatam fuisse oportuit, si facultas quidem dici potest, quæ verè est infirmitas; neque ex leviore quodam peccato quod iis in communi vitâ excidisset, magnum allatum fuisset Ecclesiæ detrimentum; quia non in omni eorum sermone, atque actione erat proposita Ecclesiæ loquendi agendique norma, sed in concionibus Dei nomine habitis, quas à familiari sermocinatione et consuetudine non erat difficile discernere. Quapropter lapsus atque errores quos in vitæ ratione admisissent in doctrinam non redundâssent, atque ipsis in re quâpiam errantibus, cavere sibi quilibet ab errore potuisset. Alia autem ratio est scriptionis: ad instruendam muniendamque Ecclesiam editæ sunt à prophetis, ab Apostolis Scripturæ quæ omnia benè vivendi rectèque faciendi consilia traderent, ad omnes hominum usus essent utilissimæ, vitam omnem continerent, erroribus liberarent hominum animos; breviùs dicam, quæ ut divinæ omninò susciperentur; quantò ergo magis necesse fuit scriptis ex Dei munimine nullum errorem, falsitatem nullam admisceri reliquis veritatibus exitiosam; nihil enim potest dici inconsideratius quàm Spiritum sanctum ab ullius partis curatione discessisse, qui in scriptores illapsus erat, ut totum opus tueretur, non ut partem inspiraret, partem relinqueret. Quamobrem si alter scriptorum sacrorum adversùs alterum in rei cujusdam narratione repugnare videatur, et nullâ posse ratione conciliari, alterutrum falsum esse, et obliviscendo lapsum, absit dicere; sed imbecillitatem potiùs humanæ mentis accusemus verum conciliandi modum non assequentis; vel in alterutrius scripturâ amanuensium incuriâ aut inscitiâ mendum irrepsisse credamus.

Consequens argumentum faciliùs expeditur. Etiamsi Spiritu sancto non desererentur scribendo evangelistæ, potuerunt tamen aut tempus, aut numerum rei cujuspiam certo non definire. Familiari enim atque usitato sermone cùm quidpiam narramus, nec certi aliquid constituimus, formulas adhibere solemus plus minùsve temporis aut numeri explicantes. Atverò Deus reliquit in scriptoris potestate familiarem adhibere loquendi modum, quasi ex se ipso scriptor loqueretur; opportunum ergo non duxit certum numerum aut statum tempus suggerere. Pari ratione explicatur quomodò in Scripturis sine ullo veritatis detrimento dicatur, modò lunam esse luminare majus, modò terram stare, solem moveri, aliaque hujus generis, quæ aut à philosophis negantur omninò, aut in disputatione sunt posita. Nam spiritus sanctus revelatione singulari de his rebus scriptorem non docuit, sed permisit usitatè loqui, ut homines solent, qui sanè à communi loquendi ratione non recedunt; neque tamen mentiuntur, quidquid de lunæ magnitudine, et solis vel terræ constitutione, aut motu sentiant. Huic responsioni addatur et alia quam supra ad tuendam Mosaicæ historiæ veritatem de mundi ortu attulimus.

De testimoniis veteris testamenti in novo exscriptis aliquid jam in superiore articulo responsum est eo loco, quo contra Hebræos est novi Testamenti suscepta defensio. Apostolos videlicet non de verbis, sed sensu prophetarum fuisse sollicitos; errâsse autem vel unius prophetæ pro alterius nomine dicto, vel producto te-

stimonio, quod non reperiatur in veteribus Scripturis, quis unquàm ostendat, si prophetarum sententias consideret, qui nihil, quod Apostoli scripserint, de Christo et novâ Ecclesiâ non prædixerunt? Persequemur tamen hoc loco non modò ea quæ nobis probantur, sed et quæ plerumque à Scripturarum interpretibus dici solent. Nazarenum vocatum iri Christum Chrysostomus prænuntiatum dixit à quodam prophetâ, cujus prophetiæ omninò interciderunt. Huetius verò conjicit à capite 13, v. 5 libri Judicum depromptum, in quo de Samsone typo Christi Domini dicitur : *Erit enim puer Nazaræus Dei ab infantiâ suâ.* Alii animadvertentes Evangelistam usum esse non ullius certi prophetæ auctoritate, sed prophetarum, *ut adimpleretur, quod dictum est per prophetas,* arbitrantur Matthæum sensum prophetarum omnium collegisse, qui utique Christum Dominum Sanctum futurum, et Sanctum sanctorum Deo consecratum, cujusmodi Nazaræi erant, sæpissimè commemorant. Hieronymus à capite 11, v. 1, Isaiæ, Matthæum verba deprompsisse non ineptè colligit, in quo Propheta Spiritu divino plenus vaticinatur : *Et egredietur virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet.* Inquit enim S. doctor lib. 1 Commentar. in Matth., cap. 2 : *Possumus et aliter dicere, quòd etiam iisdem verbis juxta hebraicam veritatem in Isaiâ scriptum sit : Exiet virga de radice Jesse, et Nazaræus* (Nazarenus) *de radice ejus ascendet.* Flos enim, et surculus hebraicè est *netzer* (quemadmodùm et *natzar* vocatur urbs Nazareth ab Hebræo Medico, et philosopho David de Pomis in libro *Tzemach David,* seu *Germen Davidis*). Homo autem Nazarenus est *natzar,* vel *notzar,* vel *notzeri* quasi *floridus* ab urbe Nazareth, urbe floridâ. Cùm ergo Isaias Christum appellaverit *netzer, surculum, florem;* Matthæus *notzeri, Nazarenum* quoque prædictum scripsit allegoricâ et mysticâ quâdam interpretatione à Judæis tunc probatâ, qui certè Isaiæ locum de Messiâ intelligebant. Ab eo autem Isaiæ loco Hebræorum eruditos putare assumptum Matthæi testimonium, Hieronymus idem observat lib. 4 Commentar. in Isaiam, cap. 11. Eruditi verò Hebræorum sunt ii ipsi de Nazaræorum sectâ, quorum gratiâ Matthæus Evangelium scripsit : ipsi namque Hebraicum Isaiæ textum legentes, et cum Syriaco Matthæi exemplari conferentes multo faciliùs cognoscere potuerunt, unde Matthæus testimonium sumpserit.

Faciliùs respondetur ad alterum Matthæi locum, in quo ex oblivione vel inconsiderantiâ opponitur pro Zachariâ Jeremiam nominâsse. Si enim reponamus errore librarii Jeremiam nunc legi, cùm Matthæus Zachariam scripserit, quomodò progredietur, qui objecit? Quid reprehendet, si cum S. Hieronymo dixerimus, cùm Matthæus tantùm scripserit : *Tunc impletum est, quod dictum est per Prophetam,* nullius prophetæ nomine compellato, lapsu temporis irrepsisse Jeremiam? non enim solet Matthæus prophetas nominare quos testes adhibet. Cujus rei demùm oblivionem accusabit, si responderimus prophetiam illam de Christi venditione triginta argenteis, et emptione agri figuli verbis Jeremiæ, Zachariæ verò sententiâ compositam sine ullo errore totam attributam fuisse Jeremiæ? Ita fermè et Marci testimonium accipiendum est, quod cùm constet partim Malachiæ, partim Isaiæ vaticiniis, totum prophetæ Isaiæ est adscriptum, cujus erant posteriora verba. Verùm credibilius est non dixisse Marcum : *Sicut scriptum est in Isaiâ Prophetâ,* ut habet Vulgata nostra, sed *in prophetis,* ἐν τοῖς προφήταις, ut græcè legitur, quoniam prophetarum duorum auctoritate narrationem suam confirmabat.

Certum deinde non est Cainanem in Lucæ descriptum fuisse inter Arphaxadum et Sale. Multi enim sunt, qui ex versione septuaginta Interpretum Cainanis nomen primùm adjectum à librario quodam putant, qui in græcâ translatione quâ utebatur Cainanem legerat, ut, cùm corrigere genealogiam Lucæ vellet, depravaverit. Sunt qui sentiant Lucam non suo, sed septuaginta Interpretum nomine genealogiam veterum patriarcharum textuisse, quòd gentibus Evangelium scriberet lectioni græcæ septuaginta Seniorum assuetis, ipsumque propterea non errâsse; sed si quis error sit, totum esse Seniorum inemendatum relictum. Nec desunt, qui in Hebraicis codicibus, quos Septuaginta in Græcum sermonem verterunt, Cainanem fuisse judicant; fato autem quodam nunc in Hebraicis exemplaribus non inveniri, cùm facillimum sit in exscribendis genealogiis, errante oculo, aut manu, generationem unam præteriri. Sunt qui justâ quâdam de causâ nobis incompertâ arbitrentur prætermissum à Mose nomen Cainanis, quemadmodùm consultò Matthæus in Christi genealogiâ generationes quasdam omisit, à Septuaginta autem ex traditione suppletum : unde Lucas ejus pariter traditionis ductu ad Noe, atque Adamum generationes numerando pervenerit. Vides quæ et quanta sint, quæ ab omni errore vindicare Evangelistas possunt; quæ omnia summo studio, et contentione à Scripturarum commentatoribus inventa sunt, ut Christianâ humilitate ac pietate Bibliorum veritatem in rebus etiam ad Religionem non pertinentibus tuerentur; cùm tamen uno verbo possent se ab omni invidiâ liberare, et leve in re nihili Evangelistæ erratum fateri. Cur ergo non istos potiùs imitemur, quàm falsos esse uspiam sacros scriptores temerè judicemus?

De Stephani sermone quibusdam videtur instituti nostri rationem non postulare, ut eumdem in magno populi tumultu et clamore, in temporis angustiâ atque animi impetu, in oratione subitâ et celere effusum ab omni errore vindicare debeamus. Non enim, inquiunt, sacer scriptor est Stephanus, sed Lucas, qui orationem, ut pronuntiata erat à Stephano, summâ fide exposuit, neque emendare errores debuit ad rem parùm attinentes, in quos præ nimiâ festinatione et memoriæ infirmitate erat lapsus. Nota sunt quæ scripsit hâc de re Melchior Canus, lib. 2, de Loc. Theol., cap. ult. Verùm non placet horum consilium; rationem autem probare nullo modo possumus. Itaque dicam et ad hanc veteris et novi Testamenti discrepantiam, quæ sanè non est rejicienda in oblivionem Stephani, quem non sine causâ Lucas plenum Spiritu sancto fuisse notavit.

Jam olim septuaginta Interpretes animas septuaginta quinque in Ægyptum ingressas scripserant in cap. Genes. 46, v. 27, quanquàm in cap. 10, Deuter., v. ult., ponant et ipsi animas tantùm septuaginta, quod adnotavit et Hieronymus; sed quinque Josephi nepotes filios Manassis et Ephraim ibi vers. 20, suis nominibus appellatos in numerum concludunt, quos Hebraica et Latina exemplaria veteris Testamenti in sobole Jacobi non numerârunt. Eos interpretes secutus Stephanus (quos et S. Lucas Actorum scriptor sequi debuit, quorum scripturæ magnam apud gentes habebant auctoritatem, inquit Hieronymus in quæstionibus hebraicis) plures, et ipse animas dixit, quàm sint in Hebraicis voluminibus descriptæ; neque tamen à veritate discessit: siquidem et sacri scriptores quædam per *prolepsin*, id est, *anticipationem* interdùm scribunt, neque accusantur falsitatis. Nam et Moses, Genes. 46, v. 27, ait : *Omnes animæ domûs Jacob quæ ingressæ sunt in Ægyptum fuêre septuaginta;* attamen Joseph et duo ipsius filii Ephraim et Manasse ex Ægyptiacâ conjuge suscepti, et Hesron, et Hamul filii Pharez in Ægypto postea nati, cum cæteris in Ægyptum ingredi non potuerunt. Si ergo Moses septuaginta ingressos veraciter numeravit, additis quinque per *prolepsin*, cùm essent tantùm sexaginta quinque, cur et Stephanus, supputatis prætereà quinque aliis Manassis atque Ephraim filiis, numerum septuaginta quinque non perfecerit? Paucis, numero capitum, sive septuaginta quinque propriè non complectimur animas, quæ cum Jacobo descenderunt in Ægyptum, sed Jacobi progeniem, quæ ibi sedem posuit, quæque aut cum ipsomet, aut extans in Patrum lumbis, ut Scripturæ phrasis est, in Ægyptum descendit.

Hæc quidem dicta sunt in eorum sententiâ, qui de eâdem Jacobi genealogiâ, Mosen, cap. 46, Genes., et Stephanum in Actis locutos putant, ut Hieronymus, lib. de Quæst. hebr. in Genesim, et Augustinus, lib. 16, de Civit. Dei, cap. 40, interpretati sunt. Nam si de re diversa Moses et Stephanus dixerint, quod fit verisimile, malè Stephani numerus putatur non consentire Mosaico. Ait S. Protomartyr accersitas à Josepho animas in Ægyptum septuaginta quinque unà cum Jacobo; de iis ergo loquitur qui, à terrâ Chanaan in Ægyptum se contulerunt, non complexus eo numero neque Jacobum seorsum nominatum, nec Josephum, duosque ejus filios, neque Jacobi nepotes Hesron et Hamul à Pharez in Ægypto procreatos, qui non potuerunt accersiri. Porrò sex detractis à numero septuagesimo, supersunt sexaginta quatuor, quibus si undecim uxores undecim fratrum filiorum Jacobi adjunxeris cum maritis à terrâ Chanaan evocatas, fiet planè numerus animarum septuaginta quinque, qualem Stephanus dixit.

Quod ad alterum locum attinet Stephani dicentis patriarchas sepultos in Sichem in sepulcro, quod emit Abraham pretio argenti à filiis Hemor filii Sichem, quæ cum Geneseos libro non consentiunt, fateor intricatam orationem esse, et nodum expeditu difficilem. Verùm in primis noto, multam operam positam esse ab interpretibus non modò catholicis, sed et hæreticis ad rem componendam ne errorem Stephano, assignarent. Tollunt scilicet à textu eas voces *filii Sichem*, quæ absunt ab editionibus Syriacâ et Arabicâ; vel si eas linquunt, græcum dicendi genus τοῦ Συχέμ, quod nos *Sichemi* diceremus, interpetrantur *patris Sichemi :* quoniam etsi articulo τοῦ sæpè filium Græci significent, eodem tamen et patrem interdùm, et maritum denotant; vel etiam non suppletâ voce *patris* commodè vertunt *Hemor Sichemitæ*, *Hemor Principis Sichemi.* Tum nomen *Abraham* in genitivo casu dictum ponunt, ac si esset ὁ υἱὸς τοῦ Ἀβραάμ ἔγγονος τοῦ Ἀβραάμ *Abrahamides, semen Abrahæ, filius, seu nepos Abrahami*, id est, Jacobus. Atque in hunc modum ex græco textu latinum faciunt: *Positi sunt in sepulcro quod filius, sive nepos Abrahami Jacobus argento emerat à filiis Hemor Sichemitæ.* Neque id contrarium est loco Geneseos, cap. 33, v. 19, ubi narratur Jacob emisse partem agri *centum agnis :* nam vox hebraica קשיטה *Kesita* tam agnum quàm genus nummi significat, fortassè nummum figurâ agni signatum, quod Thalmudistis et Hebræis recentioribus plerùmque probatur.

Sed ea omninò sit Stephani oratio, qualem in nostris codicibus habemus, sic explicari involuta et conglobata verba non incommodè possunt : *Defunctus est Jacob, et patres nostri in Sichem translati sunt* (id est, Josephus, et quidam ejus fratres in Sichem conditi, ut erat Hebraicæ gentis opinio, et Hieronymus habet in epitaphio Paulæ) *et positi sunt in sepulcro* (Jacobus scilicet, et quidam pariter ejus filii, ut scribit Josephus, lib. 2, Antiq. Jud., cap. 4), *quod emerat Abraham à filiis Hemor filii Sichem.* Equidem emit Abraham ab Ephrone filio Seor; sed cùm nihil impediat quin Ephroni pater fuerit binomis, et tam Seor quàm Hemor vocatus, nihil pariter obstet ne Ephron fuerit natu major, isque cum suo, tum fratrum nomine speluncam Abrahamo vendiderit, utique ab Ephrone filio Seor sepulcrum emit, qui emit à filiis Hæmor, alterius quidem ab eo, à quo partem agri emit Jacobus. Consuevisse autem Hebræos diversis nominibus appellari, facilè intelliget, qui patrum nomina in Genesi, et initio libri Paralipomenon descripta legerit, ubi iidem planè homines non eodem nomine nuncupantur. Hoc pacto explicatâ Stephani oratione, totius sententiæ significatio est : Patres, de quibus loquebatur, partim cum Josepho in Sichem, partim cum Jacobo in agro Ephronis fuisse conditos. Mitto eorum opiniones proferre, qui mendam in textum irrepsisse arbitrantur.

Itaque si interpretationem hanc susceperimus, quam de re notâ audientibus tum Hebræis perspectam fuisse non dubito, concisus quidem sermo erit, et involutus sanctissimi Levitæ impetu abrepti, quem distribui oportet, non tamen falsus. Consentit enim cum veteribus Scripturis, in quibus Josephi Patriarchæ corpus traductum in Sichem ; Jacobi verò corpus in Abrahami sepulcro scriptum est fuisse depositum, Josue, cap. 24, v. 32, et Genes., cap. 50, v. 13. Has, atque harum similes verborum Stephani interpretationes, quas lubens prætereo, si quis ex conjecturâ pendere adhuc

opponeret, ei primùm responderemus, satiùs multò esse conjectando defendere nusquàm lapsum Stephanum, quàm errorem ullum ejus memoriæ infirmitati assignare. Tum id repeteremus quod sæpè diximus, judicii nostri imbecillitatem, et rei obscuritatem obesse non debere veritati, etiamsi invenire non possimus veram rationem explicandi loci obstructi difficultatibus.

Quæ sequuntur in adversariorum argumento de solo Christo Domino sub nullam omninò falsitatem subjecto, nihil efficiunt. Christus Dominus propriâ virtute, et per se errare non poterat; scriptores sacri aliena, et à Deo accepta : idque est quod de sacris scriptoribus in Spiritûs sancti tutelam susceptis perpetuò Ecclesia docuit. Pauli autem consilium Corinthiis datum, Deo auctore datum est, ut nonnisi verè divinum habendum sit. Verùm licèt Spiritus sanctus Apostolos virtute suâ communierit quidquid ipsi scriberent, erant tamen alia præcepta quæ à Deo acceperant perferenda hominibus; alia vel præcepta, vel consilia à se ipsismet data non sine divino præsidio. Primi generis appellare possumus juris divini; alia humani, quæ sunt et ipsa rectissima. Itaque Paulus in epistolâ ad Corinthios mandatum Dei prohibentis disjungi conjunctos matrimonio distinguit à virginitatis consilio à se proposito innuptis, quod tamen et ipsum veritati consentaneum esse, sibique à Spiritu sancto suggestum statim iis verbis ostendit : *Puto enim quòd et ego Spiritum Dei habeam.*

Iterùm distingui oportet in Scripturis leges Dei æternas à divinis positivis atque humanis legibus : illæ perpetuæ sunt, necessariæ, immutabiles, sine ullo conditionis adjuncto amplissimæ; istæ verò temporariæ esse possunt, contrahi, mutari, abrogari, hujusmodi est divortii lex ad tempus duntaxat permissa Judæis propter cordis duritiam : utræque autem suâ veritate nituntur, utræque Spiritum sanctum habere possunt auctorem infirmitati hominum indulgentem. Cùmque rursùs ait Apostolus, *quasi in insipientiâ dico*, stultè non loquitur, sed agere id ipsum se declarat, quod facere insipientes solent, qui stultâ vanitate efferunt se et gloriantur. Ostendit hunc suum agendi modum alio loco et tempore insipientiam aut fore, aut visum iri, nisi suæ ipsius defensionis gratiâ ita de se dicere compelleretur. Quamobrem et addit : *Factus sum insipiens, vos me coegistis :* perinde ac dixisset, quod egi, insipientiæ verti posset, nisi me compulissetis. Sæpè jam dictum est Deum Apostolis adstantem ex eorum animis naturales affectiones et motus non detraxisse; cùm igitur humani sensus sint et rectæ naturæ consentientes, quos Apostolus exprimit, cur ad eosdem promendos excitare non potuit Deus, aut saltem præsentiâ suâ confirmare quos Apostolus protulit?

Articulus VI.

Libros sacros et canonicos non esse vitiatos, sed sinceros et integros ad nos pervenisse.

Multam quidem operam contulimus hactenùs in sacrorum Librorum defensionem ab iniquorum calumniis, et prolixis etiam disputationibus plures illustravimus locos, unde verbi divini dignitatem atque auctoritatem elevare Religionis vituperatores enitebantur. Verùm parùm profecissemus hujus nostri operis prosecutione, nisi ostenderetur quod olim divino beneficio datum est, Scripturarum volumen integrum, sincerum, incorruptum ad nos devenisse. Quod acturi dùm sumus, non à parvis quibusdam mendis, quæ excidere amanuensium oscitantiâ aut inscitiâ interdùm solent, Scripturas sacras vindicandas sumimus, sed ab eâ corruptione quâ quidpiam dicitur vitiatum. Nulla autem manifestior nobis videtur aut commodior hujus rei perficiendæ ratio, quàm si mansisse sinceros ostenderimus, ex quo sacros Libros conscribi cœptum est, ad finem usque Babylonicæ captivitatis; tum à Babylonicâ liberatione ad Christum usque; demùm à Christi ætate ad hæc nostra tempora à pristinâ integritate non defecisse : adeò ut constanter concludi possit, cujusmodi à Spiritu sancto sacri Codices effluxerunt, à totâ posteritate esse servatos. Videmus quidem hoc argumentum et contra hæreticos, et contra Catholicos quosdam disputari : nos tamen tractabimus, ut eos divini verbi scrutatores decet, qui non tam pravos ab impiorum animis errores evellere student, quàm omnem præripere hæreticis occasionem exprobrandæ Catholicorum ignorantiæ in codicibus à communi Latinorum, à scholæ usu alienis.

Initio autem vos monitos volo, nihil omninò præsenti causæ nocere, sive tempore captivitatis Babylonicæ Libri omnes sacri perierint, eosque omnes Esdras divino Spiritu instructus, captivitate solutâ, ut erant ab initio, recens effuderit, quod quibusdam sanctis Patribus probatum est; sive unum duntaxat volumen fuerit per Esdram à communi vastitate servatum, à quo exemplaria cætera populus in libertatem assertus descripserit; sive multos codices captiva Judæorum natio secum Babylonem detulerit, quos et rediens in Palestinam reportaverit. Quamlibet enim ex his sententiis amplectamur, satis superque sacrorum Librorum fidei, auctoritati, atque incolumitati consultum est. Si prophetico spiritu plenus Esdras deperditos libros restituit, et memoriter dictavit uti Moses, Josue, Samuel, David, Isaias, et Prophetæ cæteri scripserant; ergo divini Libri post captivitatem sine ullâ depravatione exstiterunt, quales primùm à sacris scriptoribus Synagoga acceperat. Si autem Esdrinum volumen divino consilio ab eo universali naufragio ereptum est, unde populus nova exemplaria sibi paraverit : ut illud integrum fuisse dubitandum non est, ita et reliqua inde sumpta quomodò corrupta suspicemur? Si denique multis codicibus populus instructus erat in captivitate, eosque fortassè in aliquibus locis non satis diligenter scriptos cum correctioribus contulit Esdræ hortatu et præsidio, atque accuratè emendavit, jam dubium superesse non potest quin divinas Scripturas sanas atque incolumes receperit, quâcumque labe depulsâ.

Verùmtamen non possumus iis assentiri qui aut

exemplaria omnia in Hierosolymitano excidio interiisse, aut unum tantùm evasisse ab incendio arbitrantur. Affirmemusne Esdram divino Spiritu occupatum omnia volumina eructâsse miraculo, cujus neque ulla est necessitas, neque ullius fide digni scriptoris testimonio confirmatio, neque facti constantia? Cur incertâ planè historiâ, seu potiùs fabulâ contineri velimus totam divinarum Scripturarum auctoritatem futuram, multò magis suspectam incredulo, si detur primùm intercidisse exemplaria, quanquàm ponamus postea restituta divini Spiritûs afflatu, cujus rei neminem convincere ratione valeamus? Fieri enim verò non potuit codices omnes templi incendio absumi, aut captivitate deperdi. Nam, ut prætercam multos ex decem tribubus Hebræos religiosos viros, Deum timentes, patriis legibus addictos, in servitute Assyriacâ legis exemplaria servâsse, et Tobiam captivum non legis solùm, verùm etiam Amosi librum habuisse, ex quo illud deprompserat, quod cap. 2, v. 6, refert : *Dies festi vestri convertentur in lamentationem et luctum :* et Pentateuchum Samaritanum ab Israelitis asservatum, unde Cuthæis urbes Samariæ incolentibus lex est tradita : ut hæc, inquam, atque horum similia prætercam, novimus Ezechielem, Danielem cum rege Joachim aliisque illustribus viris legis studiosissimis undecim annis, anteaquàm Hierosolyma subverteretur, Babylonem abductos. Nemone sacros Libros secum attulit? nemo in captivitate diligenter custodivit? At Daniel, cap. 9, librum legis commemorat ut ab omnibus suæ nationis hominibus cognitum, et manu tritum, ac prophetias Jeremiæ se nuperrimè legisse scribit, vers. 2, 11 et 13.

Item Jeremias fratres suos in captivitatem deportandos conveniens legem tradidit, quam secum deferrent, atque asservarent, lib. 2 Machab., cap. 2, v. 2; ipse verò, cùm post excisam Hierosolymam et templum incensum domi adhuc, nec solus manserit, multam opportunitatem habuit exemplarium colligendorum : neglexeritne, qui multa alia ad divinum cultum spectantia condidit? In captivitate Cyro Persarum regi ostensum fuisse Isaiæ vaticinium regem ipsum nomine compellantis, eoque permotum principem Judæis in patriam redire permisisse, auctor est Josephus, lib. 11 Antiq. Jud., cap. 1. Post Cyrum anno Darii regis sexto absolutum templi ædificium, et constitutos sacerdotes, ac levitas in officiis suis, *sicut scriptum est in libro Mosis,* narratur cap. 6, lib. 1 Esdræ, priusquàm Esdras Hierosolymam reverteretur, qui in capite sequenti dicitur septimo Artaxersis regis anno reversus : igitur antequàm Esdras sacros Libros Hierosolymis, quod aiunt, deprompsisset, lex Mosis à Judæis captivitate primùm solutis legebatur. Quare populus, lib. 2 Esdr., cap. 8, v. 1, Esdram rogat, non ut amissos libros sibi divinitùs restituat, sed in medium proferat : *Et dixerunt Esdræ scribæ ut afferret librum legis Moysi quam præceperat Deus Israeli.* Et congruenter id quidem : nam Judæi non modo in synagogis et templo, sed domi etiam exemplaria habebant ad se acuendos ad familiam in lege instituendam : sacerdotes verò et levitæ sacros Libros ex officio curabant, eorumque maximè intererat libros non perire. Quapropter cùm in conflagratione templi flammis absumi omnes non potuerint, putandum non est adeò negligentes, incuriosos, oblitos officii, religionis desertores fuisse Judæos omnes, et sacerdotes, ut jacere atque intercidere exemplaria omnia non sine gravi scelere permiserint, cùm facilè asservare possent in eâ populi clade, quæ sacros Libros non affecerat : quod curâ multò impensiore efficere debuerunt, ut quam possent in tot malis consolationem divini verbi lectione caperent et afferrent.

Quid ergo reponemus ad eorum Patrum testimonia, qui sacros Libros ab Esdrâ novè dictatos censuerunt? Sunt enim ii nec parvo numero, nec minoris auctoritatis. Irenæus, lib. 3 advers. hæres., cap. 25, inquit : *Deus inspiravit Esdræ sacerdoti tribûs Levi præteritorum prophetarum omnes rememorare sermones, et restituere populo eam legem quæ data esset per Moysen.* Eusebius, Comment. in psalm. 62, Judæos sub impiis regibus tam altè Scripturarum oblitos putat, ut ne legis Mosaicæ quidem apud illos exemplaria restarent; et in chronico ad annum 740, de Esdrâ eruditissimo legis divinæ, et claro omnium Judæorum magistro scribit : *Affirmaturque divinas Scripturas memoriter condidisse.* Theodoretus in Cantica Canticorum consentiens captivitatis infortunio sacros Libros omninò intercidisse, pro certo tenet Esdram omnes instaurâsse : *Si ergo Esdras nullâ exemplarium ope, sed solâ Spiritûs sancti gratiâ adjutus potuit omnium mortalium commodis libros Scripturæ mandare...* Basilius in Epist. ad Chilon. : *In planitiem abiens Esdras omnes Scripturas divinitùs inspiratas Dei jussu eructavit.* Accedunt Clemens Alexandrinus, Tertullianus, Hieronymus, Chrysostomus, qui eadem ferè sunt de Esdrâ locuti.

Respondebimus porrò ex commemoratis Patribus alios ab apocrypho libro 4, cap. 14, v. 21, Esdræ, et fabularum pleno (quanquàm bonâ fide, et pietatis impulsu, non dolo malo et fraude scripto concedamus) ea sumpsisse quæ opponuntur; alios verò dicere duntaxat Esdram divinos Libros incuriâ Judæorum corruptos recognovisse, emendâsse, expurgâsse. Multa enim circa Scripturarum libros, judicio sanctorum Patrum et plurium Rabbinorum, Esdras susceperat. Collegit ipse sacros Libros, aptè disposuit, in canonem retulit, tum recensuit diligenter, et perpurgavit à mendis quas temporum lapsu, ignorantiâ vel incuriâ amanuensium, situ etiam fortassè et squalore contraxerant. Prætcrea descripsisse dicitur novis characteribus, cujusmodi Babylonii utebantur, rejectis Samaritanis. Denique vinculo quodam fortassis sententias aliquas, quæ videbantur dissutæ, colligavit, et clarioris explicationis gratiâ nomina quædam vel mutavit, vel adjecit. His de causis dignus erat, qui à Patribus sacrorum Librorum instaurator, renovator, conditor appellaretur, juxta quem sensum plures quoquo modo sanctorum Patrum sententias explicare possumus.

Irenæus græcè loquens apud Eusebium, lib. 5 Hist. Eccl., cap. 8, ait Deum inspirâsse Esdræ ἀνατάξασθαι καὶ ἀποκαταστῆσαι, id est, *iterùm in ordinem redigere, denuò componere et restituere* prophetarum sermones : quod intelligi commodè potest de eâ recensione quam Esdræ adscribimus. Eusebius rem, quæ vulgò dicebatur, retulit. Theodoretus utrumque asseruit : nam Præfatione in Psalmos dicit : *Virum illum Dei gratiâ plenum sacros Libros partim incuriâ Judæorum, partim Babyloniorum impietate dudùm depravatos descripsisse, atque ita factum, ut Dei Spiritu vir ille afflatus sacrarum Scripturarum memoriam innovaret.* Eadem est Clementis Alexandrini sententia, qui, antequàm renovatas prophetando sacras Scripturas ab Esdrâ in lib. 1 Stromat. scriberet, de eo clarissimo viro præmiserat : *Per quem facta divinitùs inspiratorum eloquiorum recensio, et renovatio.* Tertullianus verò restauratum per Esdram instrumentum scripsit de Cult. femin., cap. 3. Hieronymus, libro contra Helvidium, Esdram non recusat *Pentateuchi instauratorem* appellari. Chrysostomus, homil. 8 ad Hæbreos, ait : *Inspiratum à Deo admirabilem virum Esdram, ut sacri Libri componerentur ex reliquiis :* atque hos Patres faciliùs in sententiam nostram adducimus, quàm abuti eorum auctoritate possint adversarii. Sed hæc celeriter; imò verò et festinanter.

Post captivitatem igitur Babylonicam integri erant et sinceri sacri Codices seu legis, sive prophetici et agiographi operâ Esdræ ad primam integritatem restituti, convenientibus quoque ad operis absolutionem, ne de uno Esdrâ contendere videamur, Aggæo, Zachariâ, Nehemiâ, Malachiâ. Restitutos verò ad correctiorum codicum fidem libros vulgarium Hebræorum credidero, non verò illustriorum virorum, qui et in captivitate studio legis erant addicti, et nihil habebant antiquiùs quàm ut factum pignus illibatum custodirent; et quoniam pluribus aliis legis negotiis vacui erant, in hanc maximè librorum curam incumbebant. Etenim præter libros legis à Mose scriptos, qui ab omnibus legi et præ manibus semper esse debebant, habuisse populum et multa exemplaria librorum Josue, Judicum, Psalmorum, operum Salomonis, perpetuâque successione diligenter asservâsse, planè adducimur ut credamus. Nam omnis ætas tulit in Hebraico populo viros scientiâ, pietate et religione commendatissimos non legis tantùm servandæ, sed et propheticorum oraculorum, et sacræ historiæ studiosissimos, quos credibilius est omnem posuisse operam, ut prophetarum et sanctorum Dei rerum scripta ardenti studio conquirerent, exscriberent, evulgarent. Multæ enim ad id causæ impellebant : prima, ut semetipsos instruerent divinâque charitate inflammarent; tum ut singularia ac probatissima argumenta divinæ tutelæ haberint in promptu, unde universum populum à Deo in fidem receptum esse probarent. Si enim lex Mosis tanto in honore ab iis habebatur, fieri non potuit quin prophetarum et sacræ historiæ libri illius divinitatem manifestissimè comprobantes, atque ad ipsam conformati diligentissimè conquirerentur, et essent in pretio.

Quæcumque verò fuerit deinde regum ac populi à lege defectio, dubitandum non est in legis obsequio Deique cultu plurimos permansisse, qui divina scripta collegerint, et chariora habuerint. Rariora quidem ea evasisse non repugno propter grassantem publicè impietatem; sed captivitatis diuturnitas homines à vero aberrantes, et divinarum rerum penè oblitos ad ad officium revocavit. Tunc cœperunt diligentiùs cogitare se in duram servitutem traditos à Deo contemptum legis ulciscente. Tunc meminit populus spei in Deo à patribus collocatæ nunquàm falsæ; meminit summæ divinæ charitatis, quam patres iidem in angustiis experti posteris commendaverant. Tunc afflictio et calamitas excitavit in animis jam terrore concussis, mitigatis, atque mollitis desiderium legendi libros politiæ simul et religionis complexu admirabiles à prophetis, à sacerdotibus descriptos, vividiorem affuturi divini auxilii spem facientes, compulitque necessitas comparari antea neglectos, ut inde solatium malorum caperent, quod aliunde capi in tanto miseriarum concursu et perpessione non poterat. Tunc igitur crebriores esse divini Libri debuerunt quàm ante servitutem, quando pravi mores cogitationem Dei ab animis depulerant. Iidem verò libri sunt quos in angustiis perturbato animo et festinanter scriptos perpurgari à prophetis Babylone regressis oportuit.

Hoc semel constituto, nihil minùs consentaneum rationi est quàm suspicari Hebræorum libros ab Esdræ temporibus ad Apostolorum usque ætatem aut temporum injuriâ, aut hominum perversitate depravatos : quippe septuaginta Seniorum versione, Judæ curâ in reparandis sacris Libris, ut articulo primo dicebamus, pontificum et sacerdotum officio definiendi, si ad eos quæstio de lege, de genealogiis alia fuisset, populi tametsi à divinis legibus deflectentis superstitione in retinendis vel minimis sacrorum Librorum litterulis, effectum est ut incolumes Scripturarum codices servarentur. Quanta enim cùmque fuerit Antiochi impietas, qui et bello sacris Libris indicto omnia legis exemplaria comburi, et capitis pœnâ plecti jussit sacrorum librorum Mosis detentores, lib. 1 Machab., cap. 1, v. 60 : irrito tamen conatu in libros sævit. Nam Machabæi indicto in Maspha cœtu coram Domino eosdem ab hostium furore subtractos expanderunt, cap. 3, v. 48, et datis postea ad Lacedæmonios litteris, magno sibi esse solatio in tribulatione sacros Libros scripserunt. Sed neque ullo Hebræorum diligentiæ testimonio indigemus, ut incolume libros ad apostolica tempora pervenisse ostendamus. Christus Dominus, Joan. Evan., cap. 5, v. 39, auditores suos scrutari Scripturas sacras jubet, non jussurus profectò, nisi priùs de corruptione monitos, si quopiam in loco corrumpi contigisset. Nec putandum est Hebræos erroris tenaces tum primùm cœpisse sacris Litteris temerarias manus inferre, aut uspiam depravare, ne à Christo Jesu ejusque Apostolis revince-

rentur. Quis enim credat Christum Dominum, qui cætera Scribarum et Pharisæorum crimina gravissimè objurgavit, non exprobraturum tantum scelus reliquis deterius, si vel de eo admittendo cogitâssent? Quì fieri potest, ut cùm sæpè commoneret cavendum à Pharisæis, à Scribis, ipsos tamen super Mosis cathedram sedentes audiri præciperet : *Quæcumque ergo dixerint vobis, servate, et facite*, cùm essent Scripturarum corruptores?

Equidem post Christi Jesu et Apostolorum prædicationem, si quæpiam esset in sacros Codices inducta depravatio, tota in Hebræorum malitiam et iniquitatem rejiceretur. Atque tantum scelus admissum est, neque admitti potuit, neque divina providentia, quæ sacros Libros antea tuebatur, postea deseruit. Hebræosne voluisse legem et sacros Libros corrumpere putabimus, qui, teste Josepho, lib. 1 contra Appion., et Philone apud Eusebium, lib. 8, cap. 6 et 8, omnia tormenta, mortemque potiùs oppeterent, quàm vel unum legis apicem mutarent aut tollerent? Imò etiamnùm tantâ constantiâ, ne dicam superstitione, sacros Libros ad se delatos curant, ut si in libro legis vel unicum erratum deprehendant, exemplar non modò in synagogas non inferant, verùm etiam ut spurium abjiciant, aut humo defossâ obligant.

Sed demus voluisse, corrupissene præterea dandum est? Loci omnes, qui in novo Testamento à Christo Jesu atque Apostolis assumuntur, iidem planè in Hebraicis codicibus exstant; quo igitur loco corruperunt? nam illud omnium gravissimum est, si ullibi sacras Litteras depravâssent, ibi maximè, ubi de Christo, de præcipuis Religionis nostræ mysteriis, de Ecclesiâ agitur, ut arma nobis eriperent, et sperare inde possent se emolumentum quoddam excusandæ perfidiæ capturos; at in capitalioribus causis, in quibus Hebræos inter et Christi fideles dissensio est, non in legendo, sed interpretando dissentimus; nulla igitur Scripturarum malitiosa corruptio est. In quibus autem Hebraica à Græcis aut Latinis differunt, parùm interest quamcumque lectionem quis teneat, ut hinc evidentiùs constet, neque corruptum, neque abrasum, neque intrusum esse quid fraude et dolo. Grave enim vehementer illud est quod in simili ferè causâ de tabularum corruptione agens inquiebat Cicero, eos datâ operâ non corrupisse, qui in periculo non fuerunt. Quid verò unquàm periculi Judæis exstabat, ut ex iis Scripturæ locis damnarentur, unde nihil proferri potest, quod eorum religioni adversatur? Sed nec voluisse, nec potuisse Hebræos sacra volumina depravare, optimè S. Augustinus, lib. 15 de Civit. Dei, cap. 13, argumentatur : anne credibile est ipsos codicibus suis voluisse eripere veritatem, ut nobis eriperent auctoritatem ; vel per totum orbem dispersos potuisse in hoc conspirare nullo contradicente? A diffuso enim per Apostolos in omnem terram Evangelio plures Hebræorum et Hierosolymis, et in Palestinâ, et in reliquis Romani imperii provinciis, per quas dispersæ synagogæ erant, Christi fidem amplexi suos secum libros in novæ Ecclesiæ sinum detulerunt tam suæ quàm alienæ utilitatis studio. Crediderant jam in scripturis veteris Instrumenti prænuntiatum Messiam, etiam antequàm Christo nomen darent; postquàm verò à Synagogâ discesserant, dispulsâ omni Hebraicâ caligine, clariùs intelligebant ibi præsignificatum Jesum, eumque esse Christum affirmabant. Inde in Christianorum manus Hebraici codices venerunt, in Christianorum bibliothecas illati sunt : Christi Ecclesia pretiosissima illa divinæ dispensationis monumenta hæreditario jure acquisivit. Quomodò igitur fontem ipsum, divinum scilicet sermonem, inficere potuerint, quin illicò perfidia et flagitium deprehenderetur, atque accusarentur falsitatis? Vel quomodò corrupti et contaminati libri fuerint, qui translati ad Ecclesiam extra Judæorum potestatem erant? Profectò tantam perversitatem neque unus se solo Judæus molitus esset, neque uno temporis momento perfecisset, sed et conspiratione multorum opus erat ad struendam fraudem, et lapsu temporis, quo in omnes terræ partes novi libri propagarentur, veteribus suppressis. Verùm à nemine scelus detectum, omnes siluisse, ne unum quidem restitisse adversùs teterrimum malum, et exundans quis credat? Quod tamen credendum et fatendum est iis qui depravationem Bibliorum Hebraicorum exaggerant.

De hâc sacrorum Librorum integritate adeò Hieronymo et Augustino persuasum fuit, ut alter ex Hebraico fonte novam versionem adornârit, atque eos irriserit, qui falsatum volumen ignoranter putabant; alter ad Hebraica exemplaria infideles negantes vaticinia provocaverit. Ille quidem, cap. 6, Comment. in Isaiam, ait : *Si aliquis dixerit Hebræos libros postea à Judæis esse falsatos, audiat Origenem, quid in 8 volumine explanationum Isaiæ huic respondeat quæstiunculæ : quòd nunquàm Dominus et Apostoli, qui cætera crimina arguunt in Scribis et Pharisæis, de hoc crimine, quod erat maximum, reticuissent. Sin autem dixerint post adventum Domini Salvatoris, et prædicationem Apostolorum libros Hebræos fuisse falsatos, cachinnum tenere non potero, ut Salvator, et Evangelistæ, et Apostoli ita testimonia protulerint, ut Judæi postea falsaturi erant.* Hic, lib. 18 de Civit. Dei, cap. 46, et in Psalm. 66, divinâ providentiâ effectum esse scribit, *ut Judæi tanquàm capsarii nostri libros nostros circumferrent, ut, cùm pagani non credunt quæ nos de Christo prædicata fuisse dicimus, quasi à nobis essent conficta, mittamus eos ad inimicos fidei nostræ Judæos, qui libros nostros circumferunt, in quibus eadem habentur quæ nos prædicamus.*

Et quidem sapienter S. doctor ad divinam providentiam, quâ sacros Libros atque Ecclesiam suam tuetur Deus, pertinere notat Librorum divinorum conservationem et incolumitatem. Injuriosum enim videretur Deo nunquàm se defuturum Ecclesiæ suæ sæpè pollicito, librorum tutelam derelinquere, quibus primùm homini voluntatem suam declaravit, eumque ad salutis viam instituit; ut cùm Ecclesia vellet fidei inimicos arguere capitaliora religionis mysteria in dubium revocantes, et blasphemantes otiosum esse

Deum, nihilque de nobis sollicitum, careret antiquissimis et incorruptis tabulis, quas in argumentum veritatis produceret. Undenam haberemus nos divinas Scripturas, si Hebræi sua exemplaria corrupissent? Cùm enim alia non exstent in Dei Ecclesiâ divina volumina, quàm quæ ex Hebraicis codicibus translata sunt, iis fœdatis, sequitur et cæterorum corruptio. Nam post susceptas in latinum sermonem traductiones dilaceratos, et fœdatos codices primigenios non fuisse, illud argumento est Latinum apographum cum hodierno Hebraico exemplari consentire, ut propterea Melchior Canus, Serarius, atque alii injuriâ dicant corruptionem esse S. Hieronymi temporibus posteriorem. At ubi vera esset Dei Ecclesia, si incorrupto Dei verbo careret? Alienum est ergo à rectâ ratione pugnaciter defendere Scripturas ab Hebræis esse uspiam mutatas. Quare ut nunc Scripturæ se habent, easdem à sacris Scriptoribus traditas agnoscamus.

Duo tamen dissimulare non possumus ad hanc eamdem causam pertinentia : alterum librarios atque amanuenses in exscribendis Hebraicis exemplaribus vel inscitiâ, vel incuriâ, vel litterarum similitudine fallente etiam attentos, vel oculi lapsu potuisse alicubi unum pro altero verbum ponere, aut quædam verba præterire : alterum, si ullibi propter exemplarium varietatem duplex occurrerit lectio, quarum alterutrius potior veritas, diligentiâ adhibitâ, satis discerni non posset, eam lectionem adscivisse Hebræorum genus, quæ sibi non noceret aut prodesset magis. Verùm his etiam datis, malitiosè perversos esse ab Hebræis codices sacros, aut eâ excidisse auctoritate, quam olim obtinuerant, non efficitur. Cùm enim errare possent scriptores, quid mirum, si lapsi fuerint? nam qui dicunt, Hebræorum scribas, perinde ac Spiritum sanctum adstantem habuissent, nusquàm peccâsse scribendo, ii miraculum prædicant non necessarium, et in re evidentissimâ graviter labuntur, nullâ sententiæ suæ ratione productâ. Masorethæ enim, ut alias causas omittam, viri diligentissimi, qui perpurgandis Scripturis incubuerunt, non potuère, quin pluribus in locis קרי *scriptum*, et כתיב *lectum* apponerent; nempe aliam in margine, aliam in textu locutionem, propter veterum exemplarium varietatem. Orientales autem, atque occidentales Hebræi, illi quidem בן אשר *Ben Aser* academiæ Tiberiadis rectoris, isti בן נפתלי *Ben Nephthali* Babylonii vestigia prosequentes non eodem modo legunt, quod satis de verâ lectione alicubi inter eos non constet. Præterquamquòd antiquissimi Bibliorum interpretes non eamdem ubique sententiam in Græcum, in Syriacum, in Latinum sermonem transferentes satis declarant, non eodem modo descriptos Hebraicos codices habuisse. Itaque non diffitemur in Hebræorum exemplaribus errores aliquos reperiri; at istud contendimus, qui sunt errores, neque de moribus, neque de doctrinâ esse : omnem magnam discrepantiam, autographum inter et apographa in varios sermones traducta, in diverso dicendi modo esse positam, perfectiore altero atque absolutiore, altero minùs perfecto : demùm nihil esse in Hebraicis codicibus manifestè falsum et periculosum.

Quamobrem ex mendis quibusdam levioribus occurrentibus etiam in profano quovis volumine, conficere apud nos divinum verbum ampliùs non exstare, neque Scripturas divinitùs inspiratas, aut hebraica exemplaria amisisse fidem, hominis est intemperanter abutentis otio et litteris. Cur enim ea opera esse desinant Mosis et prophetarum ex inscitiâ vel inconsiderantiâ scriptoris? aut, cur adhibitâ diligentiâ, et collatione factâ correctiorum librorum et interpretationum, verum Scripturæ sensum non assequemur? Demens profectò esset, qui Platonis, Demosthenis, Ciceronis, Livii carere nos libris vellet, quòd in illorum operibus mendas quasdam deprehendat, aut lacunis non nunquàm dissutum quid esse videatur. Itaque immeritò propter leviora, nec multa errata de Hebraici codicis veritate dubitaretur. Quòd si duas lectiones præsetulerint, alteram cum totâ oratione consentaneam magis et faventem nobis, alteram cum priore et posteriore sermone minùs congruam, atque hanc sequi voluerint Masorethæ ad eripienda nobis, si etiam id volueris, arma, ne inde eos confoderemus, nullo negotio ad vetera exemplaria provocare possumus, ac sinceriorum lectionem restituere. Non dicemus tamen eâ de causâ vitiatos esse improbè Judæorum libros, sed ex duabus lectionibus præpositam ab iis esse minùs opportunam ex fortuito antiquo errore, qui in magnum veterum exemplarium numerum irrepsit.

Sed audiamus jam adversariorum argumenta, eaque primùm à sanctis Patribus petita. Justinus, inquiunt, in Dialogo contra Triphonem Hebræos accusat, quòd multa è sacris Libris sustulerint in Esdrâ, Psalmis, Isaiâ, Jeremiâ. Irenæus quoque, lib. 3, cap. 24, corruptum locum ab iis dicit Isaiæ 7. *Ecce Virgo concipiet, et pariet filium.* Origenes, Homil. 12 in Jeremiam, scribit : *Judæos, qui exemplaria nonnulla falsârunt, ea verba* peccatum Juda *in hæc alia mutâsse* peccatum eorum, *ne se ipsos peccati arguerint.* Chrysostomus, Homil. 5 in Matthæum Judæos meritò suspectos probans hanc affert causam : *Quippe inimicè et subdolè multa corruperint, et datâ operâ mysteria à prophetis prædicata celârint.* Hieronymus tandem, cap. 3 Comment. in epist. ad Galatas, ea Pauli verba explicans ex capite 27 Deuteronomii deprompta : *Maledictus omnis qui non permanserit in omnibus sermonibus legis hujus,* inquit, frustra Judæos ab exemplaribus suis tulisse *omnis* et *omnibus*, ne viderentur esse sub maledicto. Si ergo Patres audimus, in dubium vocari non licet quin malitiosè Hebræi Scripturas sacras corruperint.

Resp. plures antiquiorum Patrum non de Hebraico textu corrupto conqueri, sed de translationum et interpretationum perversitate, quas in Græcum sermonem ab Hebraicis exemplaribus Judæi fecerant. Cùm enim Ecclesia ab initio nonnisi græcam septuaginta Seniorum editionem comprobare videretur; cognoscerent verò Patres novas interpretationes suscipi ab eâ Seniorum aliquomodo diversas, novosque interpretes se Bibliorum hebraicorum veritate tueri, capti præju-

dicio, quanquam Hebraica exemplaria non consuluissent, opponebant, falsatas esse Scripturas, unde non eadem redderetur sententia, quam septuaginta Interpretes expresserant. Ita Justinus Tryphonem arguit à septuaginta Seniorum interpretatione recedentem : *Vos autem in his quoque adulterare translationes Seniorum vestrorum, qui apud Regem Ægypti fuêre, audetis, allegantes non habere Scripturam, sicut illi verterunt.* Tryphon Hebraicum textum Isaiæ, cap. 7, הנה העלמה *hinè ahalmà*, quem nos optimè, *Ecce Virgo*, Græci ἰδοὺ παρθένος eâdem significatione habent, vertebat νεᾶνις, id est, *adolescentula*, ne fateri parientem virginem cogeretur. Premebat Tryphonem Justinus, cui Tryphon novis verborum immutationibus conatus rebus clarissimis tenebras obducere, Dei verbum evertere videbatur, cùmque eum vellet refellere, clamabat cùm injuriosos esse Judæos septuaginta Interpretibus, qui in exactissimâ versione Παρθένος multò significantiùs reddiderant, tum Scripturarum corruptores esse; siquidem hebraica exemplaria non virginem, sed adolescentulam haberent.

In hâc autem totâ controversiâ nihil est quod probet sacrum Scripturæ textum esse vitiatum, præcipuè cùm etiamnùm legamus העלמה *ahalmà*, ut ab initio lectum est, et tota disputatio nos inter et Hebræos de hujus vocis verâ significatione versatur, non loci depravatione. Non est autem mirum, disputantem Hebræum, si possit interpretationem afferre sibi commodam, ipsâ uti, alteramque adversam sibi accusare erroris, quod disputatores omnes facere solent; tum verò maximè qui pugnaciùs iniquam causam defendunt : mirum autem esset si in Hebraicum codicem induxisset se perversitas. Quare Tryphon ferre nullo modo poterat vel se, vel antiquiores Judæos tanti criminis accusari, cujusmodi fuisset sacrorum Librorum corruptio.

Si autem quis contentiosiùs velit exemplar esse falsatum, non significationes novas Scripturæ verbis affixas, idque probet ex iisdem locis, quos S. Pater opponit Tryphoni à sacris Libris esse subductos, respondebimus, ut illicò nos liberemus, si de falsitate codicum sanctus Justinus loquatur, ad summum aliquos codices septuaginta Seniorum fœdatos dicere, non Hebraicum fontem. Nam cùm Hebræi tunc in Synagogis græcâ septuaginta Interpretum editione etiam uterentur, pressi verò à Patribus ad hebraicæ linguæ studium penè intermissum se contulissent, ut Græca exemplaria cum Hebraicis compararent, essetne utrorumque consensio, vidissentque in Hebraicis exemplaribus quædam desiderari, quæ exstabant in Græcis, illa ipsa scilicet, in quibus Patres vim maximam faciebant, à Græcis codicibus ea fortassis sustulerunt. Ita videri posset Justinus dicere Dialogo contra Tryphonem de Judæorum magistris loquens : *Ipsi secùs interpretari conantur* (quam Septuaginta verterint) : *multas quoque Scripturas in totum sustulerunt ex editione septuaginta Seniorum, qui manifestè hunc ipsum crucifixum et Deum, et hominem, et in cruce mortuum prædicabant.*

Veriùs tamen in responsione superiùs allatâ insistendum est. Nam S. Justinus Aquilæ Pontici explanationem legebat, ideò plurimi à Judæis æstimatam, quod in eâ hebraicum verbum Græco verbo exactissimè redderetur, vidensque Hebræos, vetere dimissâ, novam istam explanationem in multis ab illâ discrepantem assumpsisse, corruptos codices querebatur, et obtrectabat Judæis antiquam non emendantibus, sed vitiantibus immutatione verborum, atque obtruncatione. Quod et alii Patres conquesti sunt, qui, cùm disputarent adversùm Judæos, interpretationes Aquilæ, Symmachi, Theodotionis ab ipsismet probatas adhibendas censuerunt; sed deprehensâ illarum discrepantiâ à vetere Græcâ editione, corruptas Scripturas conclamârunt. Quibus ita constitutis non modo et Irenæi querimoniæ responsum est, verùm etiam Origenis, qui affirmare non potuit corrupta exemplaria Hebraica, ubi etiamnùm non חטאתם *peccatum illorum* sed חטאת יהודה *peccatum Juda* legitur, Jerem., cap. 17, v. 1. Vel, si quis nollet huic responsioni acquiescere de Hebraico fonte locutum Origenem pertinaciùs contendens, is saltem facilè sibi persuadebit doctissimum virum paucissimos codices depravatos judicâsse, quòd dixerit : *Judæi, qui exemplaria nonnulla falsârunt*, à quibus certè exemplaribus nulla reliquos Scripturarum codices, eosque præsertim ab Ecclesiâ asservatos, depravatio dimanavit.

Chrysostomus de Hebraico textu non loquitur, sed de recentioribus traductionibus cæteris, quas Judæi post Christi adventum instituerant, easque, dùm comparat cum celeberrimâ septuaginta Interpretum, jure meritoque suspectas, et datâ operâ corruptas, antiquiorem verò fide dignam, omnique suspicione liberam judicat. Quocirca post allata in objectione verba, prosequitur : *Septuaginta verò ante centum et aliquot ampliùs annos ante dominicum adventum ad interpretandum tot ac pariter accedentes ab omni suspicione ejusmodi vindicantur.* Homiliâ quidem 9 in Matthæum quærens unde sumpta prophetia esset, *quoniam Nazaræus vocabitur*, nec uspiàm reperiens, sensit negligentiâ aut perversitate Judæorum lacerata quædam prophetica opera, atque incensa. Verùm primò aliud est dicere libros quosdam prophetarum vel negligenter amissos, vel insolentissimâ temeritate suppressos, de quo in præsens non est disputatio; aliud, quos habemus libros datâ operâ vitiatos, quod nos negamus. Deinde si Chrysostomus credidit à superstitibus libris abrasum, decurtatum, corrosum quidpiam malitiâ Judæorum, cur non potiùs affirmavit Hebraicum textum prophetarum depravatum esse à Judæis, quàm divinando jacturam nescio quam propheticorum librorum animo finxit ob id quòd verba à Matthæo descripta nusquàm in veteribus Scripturis invenerat ?

De Hieronymo verò, quin nobis totus sit patrocinio, non dubitamus : exploratissimum est, quo animi ardore defensionem textûs Hebraici susceperit, quem *veritatem Hebraicam* sæpissimè appellat. Falluntur autem adversarii non satis assecuti disputandi rationem à Hieronymo usurpatam. Sæpè aliorum opinio-

nibus ipse utitur, dùm fert opportunitas, nec auctores nominat, unde sumpsit, et continuâ oratione pergit suam exponere, ne monens quidem esse suam: sæpè etiam communes aliorum scriptorum sententias persequitur, easque videtur approbare, cùm tamen aliud omninò teneat: at cùm liberè potest sine ullo offensionis periculo suos sensus aperire, tum manifestè, et absque ullâ ambiguitate eloquitur. Hanc quasi sancti doctoris inconstantiam objiciebat Rufinus, quam et Origeni objecerat Eustatius: purgat tamen se S. doctor in Apologiâ adversùs eumdem Rufinum exemplo plurium ecclesiasticorum scriptorum, atque Origenis præcipuè, qui in homiliis ad populum à communi Græcâ editione ne verbo quidem discedebat; in disputationibus verò cum eruditis viris absumebat quoque Hebraicum textum ad res explicandas. Addit usitatam eam esse Patrum rationem: *Quia interdùm coguntur loqui, non quod sentiunt, sed quod necesse est dicunt*, ne scilicet plures contra se acres adversarios concitent, quos tum non esset refellendi locus, aliorumque judicium adhibent. At se constanter sensisse, neque juniorem aliter judicâsse, ac judicaret senex, quanquàm junior visus esset non adeò hebraico textui addictus, asseverat Rufino id ipsum accusanti: *Tam stultus eram, ut quod in pueritiâ didici, senex oblivisci vellem?* Eam, quasi dixero, variam dicendi consuetudinem in S. doctore notavit Ribera diligentissimus operum sancti Hieronymi investigator commentariis in Joelem, de ipso inquiens: *Solet sæpè vulgares opiniones, et interpretationes sequi, ne unus multis repugnare velle videatur, contentus ibi, aut alibi, quod verum erat, docuisse.*

In loco igitur quem nobis opponunt adversarii, atque in aliis etiam, quos referre in eumdem numerum possent, aliorum opiniones secutus Hieronymus ait, frustra omninò Judæos vocem *omnis* et *omnibus* abrasisse, quoniam in codice Samaritano antiquioribus hebraicis litteris scripto easdem legerat. Non enim affirmavit ipse corrupta esse Hebræorum exemplaria, qui præmiserat: *Incertum habemus, utrùm septuaginta Seniores addiderint*, omnis homo, *an in veteri Hebraico ita fuerit, et postea à Judæis deletum sit:* quæ cùm dubitando dixerit, non in suâ, sed in aliorum sententiâ dixisse meritò credimus; neque Hebræis fraudi et dolo eorum locorum discrepantiam ipsum tribuisse, quemadmodùm solemus disputando eorum etiam quos non probamus, responsiones afferre, cùm ostendimus quot modis refelli argumentum possit. Reverà si S. doctor credidit Hebræos consultò duas eas voculas prætermisisse, ne viderentur incurrisse in maledictum, quare illas easdem non supplevit in suâ interpretatione quam Latinis tradidit? Cur aggressus est Hebraicum textum latinè reddere, ut exstabat, si Judæorum malitiâ detractum quidpiam vel additum judicavit? Quâ de causâ Hebraicos libros interpretationi Septuaginta prætulit, aut illustri nomine Hebraicæ veritatis vocavit? Nam locupletissimum est Hieronymi testimonium in epistolâ ad Suniam et Fretelam: *Sicut in novo Testamento, si quando apud Latinos quæstio exorta est, et inter exemplaria varietas, recurrimus ad fontem Græci sermonis, quo novum scriptum est instrumentum: ita in vetere Testamento, quando inter Græcos Latinosque varietas est, ad Hebraicam recurrimus veritatem, ne quidquid de fonte proficiscitur, hoc quæramus in rivulis.* Et rursùs aliud in epistolâ ad Licinium à Gratiano relatum, dist. 9, cap. 6, ibi: *Ut veterum librorum fides de Hebræis voluminibus examinanda est, ita novorum veritas Græci sermonis normam desiderat.*

Urgent: Sancti Patres jure accusant Hebræos doli mali admissi in adulterandis Scripturis non modò Græcis, sed et Hebraicis, cùm quid ab Hebraico exemplari abest, quod in editione Septuaginta sit descriptum. Nam sapientissimos atque integerrimos Septuaginta viros Bibliorum Hebraicorum veteres interpretes ullam Scripturæ partem interpretando mutâsse temerarium est suspicari; ergo cùm primùm Græcè editi sunt sacri Libri, id totum exhibebant quod Græcè redditum est: igitur si quid in Græcis codicibus reperiatur, quod in Hebraicis desit, justa est Patrum accusatio, Hebraicos codices esse vitiatos. Id objiciebat Justinus contra Tryphonem clamans quòd in psalmo 95 (Hebraicè 96), exstaret: *Dicite in gentibus, quia Dominus regnavit à ligno*, abrasa esse atque expuncta à Judæis ea verba *à ligno*, ne Deum et hominem Christum Jesum in crucem actum esse, ibique regium thronum posuisse ex vetere oraculo ostenderetur. Et eam quidem psalmi particulam *à ligno*, quæ verè non legebatur in Hebraicis voluminibus, Tertullianus contra Judæos disputans protulit, eamque ad psalmum pertinere confirmârunt Augustinus, Gregorius Magnus, Gregorius Turonensis, Isidorus Hispalensis, Cassiodorus, Theodulphus, sive Venantius Fortunatus in nobili illo carmine, quod Ecclesia probavit:

Impleta sunt quæ cecinit
David fideli carmine,
Dicendo nationibus:
Regnavit à ligno Deus.

Neque mirum esse debet, si crimini objiciatur Hebræis quosdam Scripturarum locos corrupisse. Rabbini enim sæpè meminerunt de correctione quâdam, atque emendatione textûs Bibliorum sacrorum, quam תקון סופרים, *correctionem scribarum* nominant. Quid ne eos correxisse putandum est, an non potiùs depravâsse?

Resp. hîc non esse locum dicendi de græcâ Septuaginta translatione, accuratissimane fuerit, atque hebraicis verbis omninò respondens, an uspiam similis paraphraseos, et paulò latior: judicium nostrum de hâc re, in appendice ad hos articulos, subjiciemus. Non est autem dubium quin Apostoli interdùm paulò aliter, ac esset in Hebraicis Bibliis, testimonia veteris legis ex græcâ editione decerpserint; neque tamen objecerunt unquàm tantum scelus Judæis, quale illud est, cujus visi sunt Patres quidam Hebræos insimulare. Varietas profectò inter Hebræorum et Græcorum exemplaria oriri potest quòd Græci interpretes vel exempla Hebraica habuerint in quibusdam

locis aliter scripta, quàm scriptum esset in vulgaribus synagogæ libris post Apostolorum ætatem (nam processu temporis vix fieri potuit quin in perpetuis descriptionibus mendum aliquod fortuitum in hebraicos codices intruderetur); vel aliter legerint verba quædam, aut variam et ambiguam significationem habentia aliter explicuerint; vel majoris declarationis gratiâ quidpiam addiderint; vel ad mysteria quædam occultanda mutârint; vel duas voces in unam conjunxerint; aut è contrario ex unâ duas fecerint; vel interpretando ex mediocri linguæ Græcæ scientiâ lapsi sint ullis in locis; vel judicium suum ullibi secuti fuerint; vel denique quod librarii aut ignoranter, aut scienter in exscribendis Græcis unum pro altero verbum affinxerint. Ex omnibus hisce causis discrepantia Græcæ lectionis ab Hebraicâ injuria est ex diversâ lectione Bibliorum Græcorum Hebræos criminari Scripturarum depravatores.

Nam anteaquàm Apostoli Evangelium promulgarent, suspicio esse non potest Hebræos datâ operâ ullum verbum à Scripturis sustulisse : cùm verò propagari Evangelium cœpit, hebraica volumina ad Ecclesiam detulerunt, qui à Synagogâ discesserant. Quomodò igitur in omnes Hebraicos codices errorem contumax natio diffuderit, in eos quoque qui ad Ecclesiam devenerant? Atqui etiam à codicibus qui ab origine catholicæ Ecclesiæ in potestate erant Christianorum, aberat id quod Patres querebantur ab Hebræis subtractum. Nisi enim abfuisset, Patres ipsi, prolatis Hebraicis tabulis apud Ecclesiam exstantibus, ora obstruxissent Judæis : quod cùm non fecerint, immeritò in Judæos culpa corruptionis Scripturarum rejicitur, propterea quòd in Hebraico desit quod in Græcis invenitur. Stultum autem est dicere Patres plerùmque Hebraicæ linguæ ignaros non potuisse Hebraica exemplaria ad Ecclesiam delata conferre cum Græcis; idcircò judicium fecisse ex Græcâ editione quid esset in Hebraicis codicibus depravatum. Etenim temerè fingitur Patres omnes, qui primo et secundo Ecclesiæ seculo vixerunt, idioma Hebraicum ignorâsse, aut Hebraica Biblia non legisse. Nam qui in Palestinâ fidem Christi susceperant, erant in Hebraicorum librorum lectione exercitati. Deinde, etsi fuissent Patres ipsi sermonis Hebraici imperiti, nulline erant in Ecclesiâ fideles, quorum judicium exquireretur utrùm in antiquis Hebraicis exemplaribus in Ecclesiâ relictis plus legeretur quàm in vulgaribus synagogarum? Eorum ergo operâ uti et potuissent et debuissent Patres, atque ex illorum judicio certiores fieri de Judæorum dolo, eumque corruptoribus objectare : nisi putemus eos officio suo in re tam gravi defuisse. Quòd si nihil tale unquàm ulli Judæo objecerunt, perperam blateratur aliquid fuisse in vetustis Hebraicis Bibliis, quod est in recentioribus amputatum. Dandum tamen est Patribus, si Judæos accusârunt : cùm enim præjudicata eorum esset opinio septuaginta Interpretes, Spiritu sancto afflante, Scripturam Græcè retulisse, statim, vel uno mutato Græcè interpretationis verbo, totas sacras litteras perverti conclamabant.

Nihil autem est quod Judæos magis ab invidiâ liberet, quàm productus locus ex Psalmo 95, à Justino primùm Judæis objectus. Nam eæ voces *à ligno* non modo in Hebraicis Bibliis nunquàm fuerunt, sed et in Chaldaicis, et in Syriacis, et in Græcis, quæ ad nos pervenerunt, et in Arabicis, et in Æthiopicis ex Græcâ interpretatione traductis, et in vetere Latinâ editione ante Hieronymianam, et in Hexaplis Origenis desiderantur. Quis autem credat tantùm potuisse Hebræos, ut in omnibus Psalmorum editionibus quâlibet linguâ factis eas voculas delerent? aut si in bonis codicibus Græcis illud *à ligno* olim exstitisset, passuros fore Christianos ut à Græcis omnibus Psalteriis deinde expungeretur, atque illustre adeò oraculum omninò à sacris Libris excideret? Exstat et totus Psalmus 95 insertus in capite 16, lib. 1 Paralip., neque tamen ulla ibi mentio ligni est. Cur etiam apud neminem Græcorum Patrum (præter unum Justinum martyrem) ea lectio invenitur, si in antiquis Græcis codicibus *à ligno* regnâsse Christum legebatur? Psalmi enim versiculum absque ullâ ligni mentione in medium profert Eusebius, Demonst. Evang., lib. 1, cap. 2, et in Commentario in Psalmos à Montfauconio edito, tom. 1 Collectionis novæ Patrum Græcorum, Gregorius Nyssenus, lib. 2, de Titul. Psalm., cap. 9, Cyrillus Alexandrinus, sive, ut placet Combefisio, Eulogius Alexandrinus, homil. de Ramis Palmarum, Apollinarius Laodiceæ episcopus in Paraphrasi versibus scriptâ :

Εἴιπατε δημοισὶν γε Θεὸς μετὰ πᾶσ ιν ἀνάσσει·

Dicite populis quidem Deus in omnibus regnat ; auctor Commentarii in Psalmos, qui exstat tom. 1 Operum Theodoreti; tota demùm Catena Græcorum Patrum in Psalmos additamentum illud *à ligno* omisit. At nemo ex Græcis aut paraphrastes Psalmorum, aut interpres ex Psalmo 95 argumentum deprompsit, quo probaret præsignificatum à Davide mortis Jesu Christi genus. Omnesne silentio tantum oraculum præteriissent, si in Græcis codicibus exstitisset?

Quid ergo? Falsusne Justinus est contra Tryphonem disputans; aut Judæis crimen affinxit, quo vacabant? Equidem et falsus ipse est, et Judæis non suum crimen objecit, quanquàm excusare sanctum virum boni omnes debeant. Exemplar ipse habebat (et plura fortassè tum circumferebantur talia) in quo adjunctum illud *à ligno* legebatur; eas voces à novis Hebræorum traductionibus sublatas videbat : negabat pariter Tryphon Hebraicos codices id habere : quare zelo defendendæ Christianæ religionis abreptus abrasas à Judæis Tryphoni exprobravit, non adhibitâ accuratiore investigatione num ita res esset. Quomodò autem quædam Græca exemplaria illud additamentum *à ligno* occupaverit, facilè explicatur. Cùm in epistolâ tributâ Barnabæ sermonem esse *de regno Jesu à ligno* vidisset pius quidam Psalmorum lector, incidens postea in illa verba Psalmi 95 : *Dominus regnavit*, memor eorum quæ legerat in Barnabâ, in mar-

ginem retulit particulam *à ligno*, velut loci illius explanationem : nam consuesse veteres Christianos in librorum margine scribere quasi adnotationes quasdam, et Scripturarum explicationes, vetera monumenta comprobant. Porrò cùm ea adnotatiuncula margini adscripta vehementer librario placeret, putans variantem lectionem esse, textui adscripsit : ea verò deinceps à piis viris suscepta atque exscripta fidem auctoritatemque habuit, majorem sanè habitura, nisi Hexapla Origenis obstitissent. Mox enim, ut cognitum est ex Origenis Hexaplis neque in Hebraicis libris, neque in editione septuaginta Interpretum eam adjunctionem legi, improbata est à Græcis Patribus, atque à Bibliis explosa. Hinc factum est ut, cùm Patres plurimi post Origenis ætatem de psalmo illo meminerint, nemo cum Justino regnantem à ligno Dominum dixerit. Quia verò Origenis opera, quæ falsæ lectionis admonebant, non erant admodùm apud Latinos vulgata, Latini Patres diutiùs retinuerunt quod Justinus legerat, adeò ut et in hymnos ecclesiasticos conjiceretur.

Hæc eruditorum virorum Jacobi Fabri Stapulensis in suis ad quintuplex Psalterium scholiis, Augustini Justiniani Episcopi Nebiensis in suo Psalterio quinque linguarum, Simeonis De-Muis professoris linguæ Hebraicæ Parisiensis, in Assertione Hebraicæ veritatis, sententia est, aliorumque, qui sanè Litterarum sacrarum patrocinium non deserunt. Egregiè Nebiensis episcopus ad psalm. 95 : *Quod legitur in Romanâ psalmodiâ* regnavit à ligno Deus, *non est de Hebraicâ veritate, sed christianâ devotione, ut arbitror, additum. Secutus est verò hanc paraphrasticam editionem Theodulphus, qui nobile passionis carmen ac devotum composuit, ubi dixit :* Impleta sunt quæ concinit, etc. Nemo ergo facilè credat Guillelmo Lindano de optimo genere interpretandi scribenti, se in psalterio Anglicano Hebraico voculam *à ligno*, etsi à Judæis abrasam, apparentibus tamen vestigiis, legisse. Etenim Benedictus Arias Montanus in animadversione suâ de Anglicano illo psalterio, quæ inter opuscula ad apparatum Bibliorum regiorum pertinentia exstat, contrarium affirmat, et verba *à ligno* planè omissa esse asseverat.

De תקון סופרים *Thikkun sopherim* duplex est linguæ hebraicæ peritorum judicium. Alii non solùm in dubium vocant, an quid correctum sit uspiam ; verùm etiam correctionem scribarum somnium esse, et delirium ignorantûm Judæorum putant. Neminem enim vidimus hactenùs neque ex Hebræis, neque ex Protestantibus, neque ex Romano-Catholicis, qui explicârit, quinam fuerint scribæ, quas notas emendaverint, quo tempore opus perfecerint. In neutro præterea Thalmude Hierosolymitano, et Babylonico ullum תקון סופרים commemoratur, quod non fuisset præteritum, si Thalmudis auctoribus tanta res innotuisset. Alii fatentur scribas correxisse quidem, seu potiùs ordinâsse atque instaurâsse Scripturarum lectionem ; verùm neque post Christum natum codices Hebraicos fuisse emendatos, neque malitiosè mutatum quidpiam, scribas enim appellant Hebræi viros synagogæ magnæ, quorum caput erat Esdras dictus סופר מהיר *scriba velox*, qui post reditum Babylone volumina sacra recensuerunt, atque ex variis codicum lectionibus eas probârunt, quæ nunc sunt in usu. Porrò quæ ab Hebræis atque à Masorâ vocantur *correctiones scribarum*, eadem prorsùs in antiquis translationibus reperiuntur Græca Septuaginta, Chaldaica, Syriaca, Vulgata Latina, eademque cum Hebraicis codicibus consentiunt. Igitur non sunt Scripturarum depravatio, sed vera lectio in omnibus editionibus exstans. Tales mutationes Masora ipsa ad Esdram refert in caput Numer. 12, v. 12, notans locum illum esse unum ex 18 correctionibus Esdræ. Quocirca Genebrardus lib. 2 Chronologiæ suæ, inquiens Esdræ consilio et operâ præsertim Libros sacros collatos esse et emendatos, ita rem confirmat : *Unde* תקון סופרים, id est, *correctio Scribarum, appellatur Thikkùn Esdræ, ut in Masorâ, Numer.* 12, *v.* 12, *quasi Esdra scribarum fuerit princeps.* Sed ne interest quidem pro alterutrius harum responsionum veritate admodùm contendere. Ponatur Scribas correxisse, et locos octodecim mutâsse, in nullo sanè locorum res est de quopiam Religionis christianæ mysterio, sed de duabus lectionibus, quarum neutra ulli parti favet magis quàm alteri, neutra nocet : adeò verum est de veriore retinendâ lectione eos cogitâsse, non divino verbo falsando.

Instant magis et premunt, qui arbitrantur hodiernis Hebraicis codicibus omnem esse imminutam fidem. Quanquàm primis Ecclesiæ seculis, et ad Hieronymum usque incorruptos credamus fuisse Hebraicos libros, tamen ex quo à Masorethis inventa sunt, atque apposita puncta vocalia, quæ olim deerant, non modò suspicio est, sed affirmari certò potest mutatas esse Scripturas : ex variis enim significationibus uni voci subjectis, quas diversarum vocalium litterarum varietas efficit, eam dolo malo probârunt, quæ favet sibi, eamque attribuerunt verbis, prout constitutum inter ipsos est in posterum esse pronuntiandum. Quod si vocalia puncta detraxeris, quomodò ex septem aut octo modis, quibus unum verbum legi sæpè potest, et reddi variis sensibus, lectionis veritas dijudicabitur, cùm Hebraica lingua omninò interciderit, neque revocari possit, aut restitui, nisi susceptâ interpunctione Masorethicâ, quæ in vehementem suspicionem venit? Sed et manifestum est exemplis locos quosdam esse à Masorethis corruptos. Geneseos, cap. 8, v. 7, Hebræi habent : *Corvus egrediebatur et revertebatur ;* cùm tamen Septuaginta, Vulgata Latina, atque omnes Patres legant : *Non revertebatur.* Item, cap. 49, v. 10, pro שלוח *missus*, seu ut vertit Hieronymus, *qui mittendus est*, Hebræi legunt שילה *schilò*, quod nullam habet significationem. Psalmo 18 (hebr. 19), v. 5, pro יצא קולם *exivit sonus, vox eorum,* in Bibliis Hebraicis est קום *linea eorum.* Psalmo 21 (hebr. 22), v. 17 non כארו *foderunt,* sed כארי *sicut leo* scripsêre Masorethæ, ne Messiæ manus et pedes transfixum iri inde probaretur. Isaiæ, cap. 9, v. 6, pro יקרא *ikkarè, vocabitur,*

Hebræi, variatis punctis, legunt *ikrà, vocabit*, id est, *admirabilis, Deus, fortis.... vocabit nomen ejus* (Messiæ) *Principem pacis*. Quo fit ut Messiæ divinitas ex illo Isaiæ vaticinio demonstrari ampliùs non possit. Igitur malitiosè Hebræi vocalia puncta appinxerunt, et litteras, ubi opportunum erat, mutârunt, ut suos errores tegerent.

Resp. : Si concedatur semel sancti Hieronymi temporibus integros fuisse Hebraicos codices, confecta res erit, etiamnùm in eâdem integritate esse. Non equidem ii sumus qui ut Scripturas Hebraicas tueamur, ponamus vocalia puncta eamdem ac litteras consonas habere originem, ut Buxtorfius, lib. de Punctorum antiquitate conatus est demonstrare; aut à Mose, vel Esdrâ, et viris synagogæ magnæ inventa, ut Judæorum quibusdam placuit. Multæ adeò, eæque graves causæ nos movent (quæ potissimùm ab Eliâ Levite Judæo, et Ludovico Capello in libro de Punctationis arcano revelato nobilibus hâc de re scriptoribus productæ sunt), cur credamus à Judæis academiæ Tiberiadis rectoribus, Masorethis appellatis (scilicet traditione doctis), post annum Christi sexcentesimum vocalium et accentuum notas primùm excogitatas, atque appositas fuisse, cùm antea sine vocalibus punctis Hebraici libri legerentur. Verùm etiamsi puncta ejusmodi Masorethæ adjecerint, non vitiârunt Scripturas; sed ne dissona usquàm esset sacrorum Codicum lectio, ne verus legendi modus in posterum ignoraretur ab hominibus gentis suæ in omnes terras diffusis, ne audaciores aliqui ab avitâ legendi ratione discederent, figuris quibusdam, et variis apicum, litterularum, punctorum formis expresserunt sonum verborum, et distinctionem sententiarum à Patribus longo temporum decursu traditam præscripsêre. Quapropter si apices, si lineolas spectemus, Masoretharum opus sunt; si autem lectionem, significationem, et sonum, non Masorethis, sed sacris scriptoribus, sed Deo auctori tribuenda sunt puncta vocalia.

Odio autem Christianorum ad eripienda nobis argumenta Hebraicos errores convellentia alias appictas esse consonis vocales notas, quàm quas litteræ requirebant, omni verisimilitudine caret. Etenim litteræ illæ Masorethicis punctis ornatæ aliud planè nunc significarent, ac antiquitùs Origenes, Eusebius Cæsariensis, Hieronymus explicuerint, si ex punctorum adjunctione tenebras offundere Masorethæ voluissent Scripturis, easque pervertere. Atqui eam sensûs diversitatem hebraica exemplaria non objiciunt, præsertim ubi graviora Religionis nostræ mysteria tractantur : patet ergo convenienter ad linguæ Hebraicæ naturam, et convenienter cum fide nostrâ punctorum notas esse institutas. Interpretatio quidem Hebræorum perversa est, et à veritate recedens; significationem pariter malitiosè subjiciunt quibusdam nominibus alienam à sacri scriptoris instituto, et mente, quippe contortam sæpè per vim ad aliud explicandum, quàm oratio requirat. Ita, exempli gratiâ, illud Isaiæ, cap. 7, עלמה *halmà* mulierem junioris ætatis esse dicunt, adolescentulam cognitam à viro, non virginem : שבט *schevet* virgam tribulationis, non imperii, non auctoritatis insigne in vaticinio Jacobi, Genes., cap. 49. Verùm voces et vocum sonos Masorethæ non immutârunt. Sicut enim hæretici, adhibitis nobiscum vel Græcis vel Latinis novi Testamenti litteris, in alienam significationem verba transferunt, in quorum lectione consentimus : sic et Hebræi nobiscum in vocum pronuntiatione concordes iisdem, quam olim habebant, suam significationem detrahunt, atque intelligi volunt rem planè diversam. Nemo tamen dixerit Lutheranos aut Calvinianos odio Romanorum esse sacræ Scripturæ corruptores, quanquàm sensum depravent. Non erunt ergo Hebræi vitiatores veterum Scripturarum, propterea quòd perperàm veteres Scripturas interpretentur.

Quod præterea dicunt, detractis punctis vocalibus fore maximam linguæ perturbationem, et veræ lectionis ignorantiam, si quid valeret, probaret hebraica volumina nunquàm divinas fuisse Litteras, aut saltem Hebraicam linguam omninò periisse; non verò Scripturas esse falsatas. Sed negotium facessere ea res potest linguarum orientalium ignaris, non item peritis. Detrahat quis, quantùm velit, vocalium notas, manebit adhuc et sensus, et significatio, et pronuntiatio verborum, et quidquid est sine quo nullum linguarum genus potest consistere. Ante Masorethicum inventum legebantur libri non Hebraici solùm, sed etiam Syriaci, Chaldaici, Arabici sine ullâ vocalium figurâ : etiamnùm Samaritani punctorum usum non habent; attamen legunt : legeret igitur et nostrûm quilibet, si istarum linguarum studiis multùm incubuisset. Inter varios autem sensus quos habere vox aliqua posset per se spectata, atque extra orationem posita, cerneremus unum tantummodò certum et definitum plerùmque se prodere ex totâ sermonis texturâ, eumque usus et legendi consuetudo ostenderet, ambiguitate sublatâ : nec diversâ admodùm ratione pronuntiaremus, ac pronuntiaverint Masorethæ secuti usitatam normam, atque acceptam à majoribus, per quos ad eorum usque ætatem legendi ratio defluxit, licèt vocalium litterarum nomina, et figuras ab iis inventas ignoraremus. Sumptis enim in exemplum aliis orientalibus linguis, quæ etiamnùm sunt in usu; adhibitis veteribus manuscriptis, in quibus litteræ quædam signabantur אמות קריאה *matres lectionis* propterea vocatæ, quod indicio essent quâ ratione esset legendum; atque evolutis antiquis interpretationibus, ubi difficiliora quædam verba explicanda occurrerent, utique absque ope punctorum legeremus Scripturas Hebraicas, atque interpretaremur. Hoc pacto nimirùm Hieronymus susceptum interpretandi negotium expedire potuit, priusquàm puncta vocalia invenirentur.

Itaque tota hæc de Masorethis, eorumque operâ, quæstio paucis concludatur. Masorethæ homines erant quidem sub errorem subjecti; sed quos ab antiquâ legendi ratione recessisse, aut fraudem fecisse probari non potest. Ubi varia erat lectio, nec deprehendi satis poterat quæ esset verior, utramque adnotârunt : pun-

cta supposuerunt litteris, aut imposuerunt, quæ sonum redderent cujusque vocis proprium : iisdem ablatis neque pronuntiandi modus tollitur, neque significatio verbis eripitur, ut possit etiamnùm quilibet in linguarum studio, atque Ecclesiæ doctrinâ versatus ex Hebraico fonte recentibus vocalium figuris non interpuncto verum Scripturarum sensum extrahere. Addatur quoque Masorethas ex duabus lectionibus non expunxisse fraudulenter meliorem ; sed si ullo in loco expunxissent, aut non satis castigatè legissent, nos judaicâ superstitione non alligari. Ut enim ipsis licuit, collatione factâ veterum exemplarium, accuratè Biblia describere ; ita liceret et nobis secundùm Hebraicæ linguæ analogiam ope antiquorum traductionum tollere mendum ex litterarum similitudine plerùmque lapsum, idque corrigere, et pristinæ integritati Hebraicum exemplum, quantùm fieri potest, restituere.

Videamus jam, quas dicunt, productis exemplis, Masorethicas depravationes. Atverò etsi non diffiteremur in oppositis locis lectiones esse mendosas : ergone corrupta sunt Hebraica Biblia, et fidei, ac morum regula esse desinunt, quod olim erant? Multa errata in Vulgatam Latinam lapsa esse ante Sixti V et Clementis VIII emendationem nemo negat ; quædam verò, ne dicam plura, adhuc superesse, quæ correctione indigerent, docti viri consentiunt : numquid propterea incorrupto Dei verbo Latini caremus? Deinde cur à Masorethis malitiosè mutatum quid putemus, potiùs quàm Scribarum errore, et casu fortuito? Quid enim fortuitum magis esse potest, quàm particulam negantem excidisse, ut in primo allato loco Geneseos, et corvum reversum dici, cùm scribi debuisset *non reversum?* Nemo equidem seriò credet, Masorethas datâ operâ negantem voculam in textu suppressisse, quasi verò tanti interesset corvum non rediisse, ut, si redierit, Hebræi vicerint, atque Hebraicus error extorqueri ab animis ampliùs non possit. Sed ne fortuituitum quidem erratum in Hebraicis codicibus ibi esse puto. Lucas enim Burgensis producit latinos codices magnæ auctoritatis, qui sine negatione legunt, ut in Hebraicis habetur. Verum habet, inquiunt, græca editio, et vulgata latina, quæ in manibus fidelium est, Ecclesia Magistra. Habeat, licet : ei hebraicam lectionem, inquam, non discrepare. Est enim in hebraico textu, *et dimisit* (Noe) *corvum, et exiit abeundo et redeundo ;* id est, postquàm regressus est corvus, circa arcam eundo, et redeundo sæpiùs volitabat, donec aquæ siccarentur : atverò in arcam ampliùs non rediit. Atqui istud ipsum est quod latina et græca editio exhibet : *Exibat, et non revertebatur,* nempe in arcam non revertebatur, quemadmodùm in arcam iterùm ingressa columba est, quæ mundos locos, ubi pedem poneret, ubi consisteret, non invenerat.

Alter locus, Geneseos 49, contaminatus non est : litterarum similitudo veriùs Hieronymum fefellit ; qui tamen, etsi verbum non reddiderit, verum verbi sensum tenuit. *Schilò* unum est ex Messiæ nominibus, quod non negant Judæi doctiores, quodque paraphrastæ Chaldæi *Onkelos* et *Jonathan* explicuerunt vertentes, *donec veniat Messias.* Non ergo vaticinium Judæi falsârunt, ut nondùm venisse Messiam pertinaciter defenderent. Congruit autem optimè nomen שילה Messiæ, suamque significationem habet commodissimam, scilicet *pacificator*, et, si fas esset dicere, *tranquillator, felicitator*, pacem et salutem afferens, pacis instaurator : quod nomen plus fortassè explicat, quàm Hieronymus in suâ translatione dixerit.

Tertium in Psalmo 18 : *In omnem terram exivit sonus eorum*, hebraicè קום *delineatio eorum*, non est à Masorethis datâ operâ mutatum : nam facillimum fuit, fallente oculo, aut manu, prætermitti litteram ל *lamed* vocis קולם, et restare קום. Fieri etiam potest Græcos et Hieronymum perinde legisse קום, ut nunc legitur. Ad sensum autem magis quàm ad verba intentos transtulisse *sonus eorum :* quoniam utrobique, sive dicamus vocem cœlorum laudes Dei enarrantem in omnes terras diffusam, sive perpetuas lineas, quas cœli describunt, et constantes gyros, atque orbium conversiones divinæ gloriæ laudatrices esse, eadem res est, eadem significatio. Quin etiam cum Pocokio *in portæ Mosis appendice n.* 47, subjungi potest, verba quædam, quæ apud Hebræos quidpiam significare videntur, aliud quid pariter indicare posse, quod Septuaginta, exempli gratiâ, reddiderunt, illudque ex vicinis linguis Chaldaicâ, Syriacâ, Arabicâ colligi ac repeti. Accidit enim propter harum linguarum affinitatem, ut vocis cujusdam varia notio interdùm ex alterâ linguâ capiatur, in quâ ampliores significatus habet, quos et olim in hebraico sermone habuisse verisimile est : cujus rei exempla peti possunt in lexicis, ubi haud rarò notatur Hebraicam vocem esse ; notionem autem hauriri ex usu Chaldaico aut Arabico. At verò apud Arabes קוה idem etiam valet quod *clamavit :* quare si vocis קוה explicatio ab arabicâ significatione sumatur, optimè convertetur Hebraicus textus, qualis nunc exstat, *in omnem terram exivit clamor eorum*, cujusmodi in Græcis ac Latinis editionibus habetur.

Quartum exemplum alicujus quidem, imò verò gravis momenti videtur, adeò ut multi hanc unicam esse in hebraico textu probabilem mendam agnoscant. Verùm ne hoc quidem in loco accusandi sunt Masorethæ. Etenim cùm casu primùm, et ex litterarum similitudine factum esset, ut in quibusdam exemplaribus scriptum inveniretur כארי *caarì*, etiamsi in pluribus כארו *carù* appareret, visa est illa Masorethis varians lectio, ac pro variante notârunt, alteram scilicet in textu, alteram in margine. Reipsâ Masora magna textualis ad cap. 24, Numer. v. 9, habet : כארי bis exstat Numer. 24, v. 9, *accubuit* כארי (sicut leo) ; et Psalmo 32, v. 17, כארי *manus et pedes meos ; sed in posteriore loco scriptum est* כתיב כארו. Servatam esse eam Masoræ rationem scribendi in textu כארו testatur, et R. Ben Chaiim in Masorâ quam edidit ad calcem Bibliorum Venetorum : *In multis libris correctis inveni scriptum* carù, *et lectum* caarì. Confirmat et jurejurando R. Joannes Isaacus, lib. 2 contra Lindanum : *Idem ego ipsâ virtute et conscientiâ bonâ testari possum,*

me hujusmodi psalterium apud avum meum vidisse, ubi in textu scriptum כארו, *et in margine* כארי. Nunc quidem recentiores Rabbini malitiosè eam lectionis et scriptionis diversitatem dissimulantes silentio prætereunt olim scriptum esse lectumve כארו; sed horum audacia, cujus non sunt incusandi Masorethæ, facillimè retunditur. Non enim difficile est antiquam germanam lectionem restituere, quam secuti sunt et Septuaginta, qui reddiderunt ὤρυξαν *foderunt*; et Aquila Judæus scelestissimus, qui transtulit ᾔσχυναν *fadârunt, deturpârunt;* et Syrus, et Arabs, atque Æthiops similiter transferentes; et Chaldæus, qui vertit נכתין *momorderunt.* Jam verò aliud est Scripturas per fraudem corrumpere; aliud, ut supra dicebamus, lectionem aliam ex fortuito errore natam, vitandoque ictui opportunam arripere: illud Hebræis verborum, litteræ, et corticis ad superstitionem usque tenacibus crimini verti non potest; istud non dedecet vafros homines, qui celare vellent lectionis differentiam, si possent, atque ita elabi. Irritus tamen est impiorum hominum conatus, quos Masora ipsa marginalis confutat, etiamsi legeremus כארי. Docet enim Masora in hunc locum, licèt scriptum sit כארי, idem significare quod כארו: nempe *duo sunt caarì cum kametz; at in duplici, id est, diversâ significatione*, Isaiæ scilicet 38, v. 13, et Psalm. 22, v. 17: cùmque certum sit hanc vocem Isaiâ reddendam esse *sicut Leo*, certum etiam est in Psalmo non aliam habere significationem posse, quàm quæ est secundùm lectionem alteram כארו *foderunt*, ut series orationis postulat. Quòd si tandem deesset Masoræ auctoritas, nullo negotio conficeret adhuc Hebraicè sciens *caarì* scribi pro *carim* aut *carè*, nempe *fodientes*. Etsi ergo legamus ut legi volunt Judæi, nulla in hodiernis ipsorum Bibliis meditata litteræ perversio est, nulla periculosa sensûs mutatio, modò verba, ut explicanda verè sunt, explicemus.

Ultimum exemplum ineptum est. Ergone quia Hebræi legunt *ikrà, vocavit*, necesse est nos eodem pacto legere, atque in activâ significatione verbum usurpare, nec possumus suppositis aliis punctis pronuntiare *ikkarè, vocabitur*, quomodò Septuaginta, Chaldæus interpres, Aquila, Symmachus cum Hieronymo legerunt? Si igitur punctorum mutatio errorem tollit, puncta mutabimus, quæ nobis licet mutare, et sanabimus sine ullo negotio plagam Scripturarum. Non est tamen ulla necessitas legendi aliter ac legatur ab Hebræis ad veritatem scripti tuendam. Compertum est omnibus Hebraicè legentibus verba activa sæpè ab Hebræis poni pro passivis, tum præcipuè, cùm explicatè nulla persona notatur quæ verbum regat, quod innumeris confirmari exemplis potest. Ideò autem verba in passivâ significatione terminationem habent activam, quia supplendum esset, v. g., *quilibet, omnis populus, Israel vocabit*, ut significatio terminationi planè responderet, quo non suppleto consequens est pro passivis accipi. Sic apud Latinos *dicunt* sine adjuncto idem valet ac *dicitur*. Non veremur autem ne Hebræus insulsè nobis obtrudat eam interpretationem alienam, ***admirabilis, consiliarius, Deus, fortis, pater futuri seculi vocabit puerum nasciturum, id est, Messiam, Principem pacis;*** non id, inquam, veremur: continua enim oratio, ejusdemque tenoris non patitur ea omnia quæ uni tributa sunt, divina nomina, alterum ab altero disjungi, quasi alter esse possit, qui vocet, alter qui vocetur. Præterquam quòd nemo est Hebræorum qui ignoret eâ phrasi *vocare nomen alicujus*, sæpiùs non significari quempiam eo nomine appellatum iri, sed talem reapsè futurum dignitate et virtute, qualis dicitur vocandus. Quamobrem quocumque tandem modo apud Isaiam legatur, sive *ikrà*, sive *ikkarè*, sententia est: *Puer natus est nobis, et erit admirabilis, consiliarius, Deus, fortis, pater futuri seculi, Princeps pacis.*

Sed tempus est ut vela contrahamus. Hebraici Codices sacri cùm in synagogâ, tùm in Ecclesiâ diligentissimè asservati nullam unquàm labem contraxerunt, quæ primam dignitatem imminueret, quòd fortuiti errores, qui in minimis rebus excidere scribenti possunt, de re nec fidei, nec morum scripti veritati non derogent: igitur incorrupti ad nos devenerunt, quales sacer scriptor reliquit. Cùm autem notum sit codices, in quos eloquia sua referri Deus voluit, esse Hebraicos veteris et Græcos novi Testamenti, quod de Hebraicis dicimus, de utrisque dictum accipiatur. Ex iis plurima aliis linguis exempla scripta sunt Græca, Syriaca, Latina, inter quæ licèt interdùm discrepantia sit, tanta non est tamen ut fidem et mores attingat, si interpretationes quidem à perversis hominibus et fidei nostræ inimicis confectas excipias. Nam Aquilam, Symmachum, Theodotionem, quorum alter à Christianis ad Hebræos descivit, alter à Samaritanorum sectâ ad Ebionitas transiit, postremus à Marcionitis ad Ebionitas pariter migravit, nonnulla dolo malo mutâsse non indiget probatione, quod est à pluribus Ecclesiæ Patribus, et Hieronymo præsertim animadversum. In reliquis verò interpretationibus aut publicâ Ecclesiæ auctoritate susceptis, aut communi fidelium consensu probatis, cùm fide et morum præcepta mirificè consentiant, dubitandum non est quin divinorum eloquiorum doctrina reperiatur. Discrepantiæ enim, quæ textum inter et translationes occurrunt, in parvis rebus sunt, et ad certa capita revocantur. Hæc nimirùm sunt vel ignorantia et negligentia amanuensium, vel diversa lectio ortâ ex litterarum similitudine, et varietate exemplarium, unde in aliam linguam versum est, vel interpretatio paulò amplior ad res illustrandas pro interpretis ingenio, vel translatio sententiarum tantummodo, non etiam verborum. Eas autem ex istarum causarum alterâ profectas discrepantias promptum est ex critices regulis et usu codicum diligentiùs exscriptorum maximâ ex parte componere, ac tutò definire nihil esse in iis traductionibus quod contra textum repugnet. Quod si adhuc in re aliquâ textus interpretationi discordet, nisi probetur in Hebraicos hodiernos codices fortuitum aliquem errorem lapsum, aut ex variantibus lectionibus Judæos probâsse minùs consonam reliquæ orationi, adhærendum potiùs hebraico textui putamus. Negari enim non po-

test quin fontes præferendi sint rivulis, nisi constet fontes esse turbatos.

Neque necesse est disputare longiùs utra ex Græcis septuaginta Seniorum et Hebraicis exemplaribus præferenda sint; atque an ex interpretatione corrigi textus debeat. Satis est ostendisse corruptos datâ operâ non esse codices Hebraicos, quod ad Græcos novi Testamenti pariter transferendum est, quibus nunquàm contigit ullos errores consultò admisceri, ex quo consequitur authenticos adhuc esse divinæque auctoritatis, ad quos, si oporteret, interpretationes cæteras æquum esset probari. Quî enim fieri potest, ut Religionis regula et norma esse desierint? Codices primigenios consuli jubebant Ecclesiæ Patres, cùm quæstio oriebatur, quæ translationum inspectione definiri non poterat. Quâ ergo de causâ nunc eximiam illam dignitatem et auctoritatem amiserint? Præter Hieronymum, quem supra testem produximus, Ambrosius, lib. 2 de Spiritu S., cap. 6, de novi Fœderis libris inquit : *Si quis de Latinorum codicum varietate contendit, quorum aliquos perfidi falsârunt, Græcos inspiciat codices.* Augustinus, lib. 15 de Civit. Dei, cap. 13 : *Cùm diversum aliquid in utrisque codicibus invenitur, quandoquidem ad fidem rerum gestarum utrumque esse non potest verum, ei linguæ potiùs credatur unde est in aliam per interpretes facta translatio.* Quamobrem si olim primigenii codices ejus erant dignitatis, ut certa iis fides haberetur, ad eosque omnis referri posset quæstio, nemo jure sacros eos libros dignitate spoliabit, nisi priùs evidenter ostenderit pristinam integritatem non retinere. Quod cùm efficere hucusque non potuerint, qui minùs æqui in Hebraicos et Græcos fontes videntur, intelligant tandem se nobis injuria repugnare.

Ne autem quis putet hâc nostrâ sententiâ quidquam detractum auctoritati Latinorum codicum, quos Ecclesia probavit, is primùm nôrit nos in genere sentire interpretationi auctoritatem conciliari à fontibus, propterea ex fonte posse interpretationis integritatem explorari. Si enim consentientibus exemplaribus aliarum linguarum sermone editis magis obvius aliquis sensus, et priori ac posteriori sententiæ congruentior haberetur, quam colligatur ex fonte, cui fortuitus error illapsus sit, non dubitaremus quin fonte relicto ad traductas Scripturas regrediendum esset : atverò, hâc unâ causâ exceptâ, nihil est quod retrahere nos debeat, ne fontes adeamus, unde de alterius scripti sinceritate cognoscitur, atque inde hauriamus, quoties opportunitas tulerit, ad controversias de fide et religione contra obtrectatores fidei dirimendas. Tum verò animadvertat concilium Tridentinum, declaratâ authenticâ editione Vulgatâ, nec minuisse Hebraicis et Græcis Bibliis auctoritatem, nec fontibus Latinam interpretationem prætulisse : imò etiam ob id judicâsse eosdem ab omni pernicioso errore vacare, quod Latinam Vulgatam authenticam dixerit. Optimè namque Serarius in Prolegomenis, cap. 19, quæst. 12 : *Authenticam versionem esse, est censeri cum originariâ linguâ convenire.* Reverà scriptum *authenticum* dicimus vel autographum ipsum, et primum exemplum; ve apographum ex illo sumptum, cum eoque planè con sentiens, quâcumque demùm linguâ exscriptum sit. Itaque cùm Vulgatam Latinam editionem ab Hebraicis et Græcis exemplaribus fluxisse certum sit, non potuerunt Patres authenticam pronuntiare, nisi cum hebraicis et græcis Scripturis concordem crediderint, et consequenter eas censuerint à suâ integritate non excidisse : cæteroquin si putâssent primigenia scripta amisisse fidem, quomodò Latinum scriptum, quod conferri ampliùs cum exemplo non posset, auctoritatem habere judicâssent, et contra Hæreticos decreto sanxissent ?

Neque continere possum quin moneam inconside ratè admodùm, ne dicam ineptè, eos ratiocinari, qu ita rem colligunt : Tridentini Patres Latina Vulgata Biblia authentica decreverunt; ergo neque Græca, neque Hebraica ampliùs valent. Miror enim eos ignorare quod nemo vel parùm in hoc argumento versatus ignorat Tridentinos Patres nullam fontium mentionem facere, sed solùm ex Latinis versionibus, quæ circumferuntur, unam elegisse, quam cæteris anteponerent. Quod Bellarminus lib. 2 de Verbo Dei, cap. 10, rectè monet, ubi et Calvinum mendacii accusat, propterea quòd hæreticus dixerat : *Concilium Vulgatam fontibus præposuisse :* unde et cap. 11, addit : *Stultum est dicere Theodotionem hæreticum* (ex quo quædam in Vulgatam translata sunt) *non potuisse errare; vel sanctum Hieronymum nunquàm errâsse, cùm ipse in Isaiam*, cap. 19, *dicat se errâsse, et Ecclesia ejus correctionem acceperit. Non illos auctores canonizavit Ecclesia; sed tantùm hanc versionem approbavit; sed certos nos reddere voluit in iis quæ ad fidem et mores pertinent, nullc esse in hâc versione interpretum errata.* Doctè et Alphonsus Salmeron, qui concilio Tridentino interfuit Prolegom. 3, de concilio ipso loquens : *Nihil,* inquit, *de exemplaribus Græcis vel Hebraicis agebatur; tantùm inter tot editiones latinas quas nostra secula parturierant, quænam ex illis præstaret, sermo erat : liberum autem reliquit omnibus, qui Scripturas sacras profundiùs meditantur, fontes Hebræos et Græcos, quatenùs opus est, consulere, quo nostram vitio librariorum vel temporum injuriâ corruptam emendare valeant.*

Doctè et Andreas Vega unus ex nobilioribus theologis, qui concilio adfuerint, lib. 15, cap. 9, affirmat Patres non restinxisse studia theologorum linguas scientûm, qui sentiunt quosdam Scripturarum locos exactiùs traduci potuisse, et Spiritum sanctum in primigeniis libris explicatiorem ac meliorem sensum indicâsse, quàm qui in Vulgatâ Latinâ redditus sit : sed cùm Vulgatam authenticam pronuntiârunt, nihil prætereà significare voluisse, quàm nullo fœdatam esse errore, ex quo perniciosum aliquod dogma in fide atque moribus colligi possit. Testem ejus rei adducit cardinalem sanctæ crucis tunc pontificis legatum, deinde pontificem Maximum Marcellum II dictum, à quo se ita accepisse refert, pridie quàm decretum illud rogaretur, ab eoque postea idem sæpè audivisse. Doctè item et Andradius Lusitanus Theologus, qui in

concilium et ipse convenit, eadem locutus ac Vegas, de patrum Tridentinorum instituto subdit : *Valdè inconsideratè eas loqui, qui plus fidei editioni Latinæ quàm Hebraicis voluminibus deferendum putant... quare qui Græcos Latinosque codices de Hebræis supplendos, emendandosve esse contendunt, non quidem ab Ecclesià ad externos, ut quidam putant, sed ad ipsam Jesu Christi Ecclesiam provocant, et ab eàdem illà ipsà præsidia comparant.* Deinde non solam Vulgatam Scripturam authenticam esse hoc firmissimo argumento demonstrat : *Ecclesia Christi non exiguis occidentis finibus, quibus Latina editio familiaris est, continetur; sed per omnes gentes universitatis oras, omnes gentes et nationes quæ Christo Jesu nomina dederunt, continet : neque ad illam magis Itali, Galli, Germani, et Hispani, quàm Scythæ, Indi, Græci, Brachmanesque pertinent, dummodò Christum verà fide prosequantur; et tamen latinam linguam cùm non intelligant, in Vulgatà editione prorsùs surdi sunt : unde sanè fit ut si sacram Scripturam veram et incorruptam in solà esse Vugatà editione putemus, maximam atque amplissimam partem illius splendore spoliemus.* Denique Julius Rugerius secretarius apostolicus, lib. de Scriptur. Canon., cap. 44, scribit : *Cujus piæ aures ferre poterunt Hebraïcam editionem à Spiritu sancto iisdem verbis dictatam, à prophetis conscriptam, ab Esdrà restitutam, à Christo recitatam et explanatam... à quà omnes editiones velut à parente et fonte suo fluxerunt, correctiones derivantur, et discrepantiæ librariorum culpà exortæ sæpiùs sublatæ sunt, nunc explosam, et damnatam esse ?* Atque hæc de primà προλεγομενῶν sacræ Scripturæ parte hactenùs.

PARS SECUNDA.

DE SACRORUM BIBLIORUM DIVINITATE ET CANONICITATE SIGILLATIM.

Absolutis generalioribus capitibus, ad alteram partem devenimus, in quà de singulorum librorum divinitate, atque auctoritate disputatur. Et jactis quidem fundamentis, quibus tota sacrarum Litterarum dignitas continetur, speramus fore ut quamlibet latum, immensumque campum percurrere debeamus, nulla tamen singularis quæstio sit, quæ postulet tractari prolixiùs, ut in superioribus fecimus. Ne autem præfando tempus tradendæ disciplinæ præripiatur, illicò antiquiores veteris Instrumenti scripturas afferamus in medium.

DE VETERIS TESTAMENTI LIBRIS.

ARTICULUS PRIMUS.

De Pentateucho, sive quinque libris Mosis.

Quinque Mosis libros, *Genesim, Exodum, Leviticum, Numeros et Deuteronomium* græco vocabulo Πεντατεύχον appellant nostri, id est, *quinque volumina ;* Hebræi verò תורה *Legem.* Libros istos non modò ab ultimà antiquitate et Deo afflante esse scriptos, sed et Mosen conscripsisse in superiore hujus nostri operis parte me adeò probàsse confido, ut nulla prætereà videatur necessaria esse demonstratio. Verùm quia Hobbesius in opere inscripto *Leviathan*, part. 3, cap. 33 ; Pererius, in Systemate præadamitico, lib. 4, cap. 1 ; Benedictus Spinosa, in Tractatu theologico-politico Mosen Pentateuchi auctorem esse negant, atque alter dici Mosis libros censet, quòd Mosis historiam exhibeant; alter, quòd veteris Mosaicæ historiæ fragmenta sint et laciniæ, cùm illa omninò perierit; tertius, quòd ex antiquis monumentis in compendium redactis Esdras Mosaicum opus confecerit : ob eam rem iterùm in hoc argumento versandum est, ut cumulatissimè absolvatur, quanquàm satis omnibus fecisse videri possumus, eosque in superioribus refutàsse. Movet prætereà nos ad hoc argumentum sumendum rursus in manus Richardus Simonius intemperantior criticus, qui in primis capitibus lib. 1 Historiæ criticæ veteris Testamenti, pluribus efficere studet, nonnisi leges et præcepta scripsisse Mosen ; historiam verò à scribis publicis et notariis Israeliticæ reipublicæ, quos prophetas nominat, in publicas tabulas relatam, unde Pentateuchus multò post depromtus fuerit, et ad pauciora contractus. Movent denique loci quidam Mosaicæ historiæ, qui egent declaratione.

Ne autem actum agamus, nihil de divinitate Pentateuchi, nihil de ejusdem antiquitate attingemus; sed Pentateuchum totum, cujusmodi nunc est, Mosi vindicabimus. Exordium sit à Deuteronomio, quod secunda lex dicitur, duplum legis, legis repetitio, compendium legis in prioribus libris explicatæ; cùmque libri istius scriptorem esse Mosen constiterit, facile erit judicare de cæteris. Itaque Deuteronomium Mosi scriptori tribuitur cap. 31, v. 9 : *Scripsit itaque Moyses legem hanc, et tradidit eam sacerdotibus filiis Levi, qui portabant arcam fœderis Domini ;* et vers. 24, et seq. : *Postquàm ergo scripsit Moyses verba legis hujus in volumine, atque complevit, præcepit Levitis qui portabant arcam fœderis Domini, dicens : Tollite librum istum, et ponite eum in latere arcæ fœderis Domini Dei vestri, ut sit ibi contra te in testimonium.* Item ex eodem volumine Leviticis sacerdotibus tradito jubet Moyses reges, qui olim Judaicæ reipublicæ præfuissent, exemplar sibi describere Deuter. 17, ejusque assiduam meditationem populo commendat sæpissimè, ne quid unquàm contra præcepta Domini agat imprudens. In his porrò locis de Deuteronomio sermonem haberi perspicuum est ; nam liber indicatur legem, præcepta, mandata, judicia Domini complectens non modò de moribus, verùm etiam de cæremoniis, qualis est Deuteronomii : Mosen igitur Deuteronomium descripsisse, manifestum est. Quòd si secundam legem ipse scripsit, jam et alios quatuor superiores libros legis exstantes, quorum compendium Deuteronomium est, pariter scripsisse consequitur. Nam si ab aliis quibusdam priores libri editi sunt, cur non et hic postremus? Si item compendiaria sancitarum legum repetitio

Mosis est, cur non magis prima descriptio?

Etenim fateri primis quatuor voluminibus scriptam historiam quidem exstitisse, quando Deuteronomium latum est: pugnaciter autem defendere à notariis publicis descriptam, unde postea tumultuario opere excerptus Pentateuchus sit, quod est Simonii judicium, somniantis potiùs est quàm è re gestâ judicantis. Etsi enim assentiremur, constitutâ Hebræorum republicâ, delegatos fuisse notarios describendis quæ quoque tempore accidissent; attamen in primâ institutione reipublicæ non constat commissum ulli esse publici scriptoris officium; imò etiam verius est, re totâ ad legislatorem Mosen delatâ, fuisse neminem præterea eo munere publicè functum: verius, inquam, multò est, si ex sacrarum Litterarum quidem silentio quæstio definiatur, ut procul dubio definiri oportet, usquedùm certas causas Simonius protulerit, quare ejusmodi scribarum veluti collegium approbandum sit. Sed quid tantùm dico silere sacras Litteras de notariis et scribis, qui, vivente Mose, historias posteritati commendarent? Notant imò datum Mosi præceptum à Deo scribendæ historiæ de Amalecitarum excidio. Exodi, cap. 17, v. 14: *Dixit autem Dominus ad Mosen: Scribe hoc ob monumentum in libro, et trade auribus Josue: delebo enim memoriam Amalech sub cœlo.* Accedit Exodi, cap. 24, v. 4: *Scripsit autem Moses universos sermones Domini;* et v. 7: *Assumensque volumen fœderis legit audiente populo.* Rursùs Numerorum, c. 33, v. 1 et 2: *Hæ mansiones filiorum Israel, qui egressi sunt de Ægypto per turmas suas in manu Mosis et Aaron, quas descripsit Moses juxta castrorum loca, quæ Domini jussione mutabant:* hebraicè ad litteram: *Et scripsit Moses egressiones eorum* (per) *ad profectiones eorum juxta os Domini.* Itaque si Moses bellum contra Amalecitas descripsit, si universos Domini sermones volumine complexus est anteaquàm Deuteronomium ederet, si perfectiones filiorum Israel in scripta retulit, quid operis scribis relinquebatur, aut quid fingimus homines publicis monumentis posteritati tradendis destinatos!

Ex hoc verò et sponte fluit ineptissimos esse Pererium, Hobbesium, Spinosam, et quibus istorum opinio placet. Quid enim processu temporis opus fuit iisdem de rebus, quas Moses litteris mandaverat, novos libros componi, aut ex antiquis monumentis ipsa extrahi, quæ Moses ipse reliquerat? Reliquerat autem certè totam legem, primam quasi dixero, et secundam toto Pentateucho comprehensam, et Josue in vices suas successuro reliquerat. Etenim, inquit Dominus, Josue cap. 1, v. 7 et 8: *Confortare igitur, et esto robustus valdè, ut custodias, et facias omnem legem quam præcepit tibi Moses servus meus: ne declines ab eâ ad dexteram vel ad sinistram, ut intelligas cuncta quæ agis. Non recedat volumen legis hujus ab ore tuo, sed meditaberis in eo diebus ac noctibus, ut custodias et facias omnia quæ scripta sunt in eo.* Atque verò volumine illo non modò secunda lex, sed et prima, et totus Pentateuchus continebatur. Nam Josue omnibus ipse præceptis obsequi, in omnium observatione continere populum debuit: at multa præcepta sunt in priore lege, quæ in posteriore non exstant: habuit ergo in volumine descriptam quoque priorem legem non ab alio datam sibi, neque descriptam, quàm à Mose secundùm Domini mandatum. Quod si ita est, demonstrent primùm iniqui homines intercidisse libros illos omninò neglectos, tum dabimus conquisitis aliunde monumentis recens quoddam opus esse confectum. Verùm cùm incredibile prorsùs sit normam, præceptionem, et regulam totius vitæ, cujusmodi erant libri Mosis, sine quibus Judæorum Respublica administrari non poterat, negligentiâ atque incuriâ eorum qui præerant, interiisse; credi pariter non potest vetus Mosaicum novo opere esse suppletum.

Externos hujus rei testes non licet quærere, siquidem brevitatis causâ præterire cogimur vel plurimos scriptos in libris Judicum, Regum, Paralipomenon, Ecclesiastici, Prophetarum, Machabæorum locos, in quibus explicatè notatur, *in Mose*, *in libro Mosis* testimonia ea reperiri, quæ in Genesi, Exodo, Levitico, Numeris, Deuteronomio legimus: quod evidenti argumento est omnium quinque librorum à sacris scriptoribus dictum esse editorem Mosen. Samaritanorum tamen judicium visum est afferri oportere, quod tanti valet, quanti quodlibet gravissimum. Samaritani enim Mosaicos ipsos libros, quos habemus, suscipiunt, ac summâ animi religione usque servant ob summam adversùs divinum scriptorem reverentiam. Verùm si ex veteribus laciniis consutum esset volumen, si Esdræ operâ compactus liber seris temporibus, quomodò tantam auctoritatem apud ipsos habuisset Pentateuchus? Odiosissimi profectò sunt Judæi Samaritanis, nihil fuit Esdræ cum Samaritanis commune; igitur longè ante regum Judaicorum tempora, qualis apud nos est, Pentateuchus exstabat, quem Mosis esse vel ii negare non potuerunt, quorum multùm intererat non esse Mosis.

Si verò ad novum Testamentum animum convertamus, illustriùs multò apparebit Christum, et Apostolos totum Pentateuchum in genere legem vocâsse, legemque totam à Mose scriptam dixisse. Christus enim Jesus, Lucæ cap. 24, v. 27, omnes de se scripturas discipulis euntibus in Emmaüs interpretatus est, *incipiens à Moyse et omnibus prophetis*, dixitque ad eos, vers. 44: *Quoniam necesse est impleri omnia quæ scripta sunt in lege Moysi, et prophetis, et psalmis de me*, ubi totum vetus Testamentum in legem Mosis, in psalmos, in prophetas tribuit. Moses ergo, à quo Scripturas explanare aggressus est Jesus, scriptor est Hebræorum vetustior; ergo lex, ut à prophetis et psalmis distinguitur, totum Pentateuchum complectitur, qualis ætate Christi legebatur, et etiamnùm legitur; ergo lex, sive Pentateuchus perinde Mosis opus est, ac prophetarum libri prophetarum sunt opera. Rursùs apud Joannem, cap. 1, v. 45, Philippus ait Nathanaeli: *Quem scripsit Moyses in lege, et prophetæ, invenimus Jesum filium Joseph à Nazareth.* Quid autem est ea lex, sive legis liber, in quo Moses scripserat, nisi liber quem vulgò Judæi legem Mosis appellabant?

Item Jacobus, Actor., cap. 15, v. 21 : *Moyses enim à temporibus antiquis habet in singulis civitatibus, qui eum prædicent in Synagogis, ubi per omne sabbatum legitur.* Et Christus iterùm, Joannis cap. 5, v. 39 : *Scrutamini Scripturas.....;* et vers. 46 : *Si enim crederetis Moysi, crederetis forsitan et mihi : de me enim ille scripsit.* Atverò singulis sabbatis, anno vertente, totus Pentateuchus in Synagogis legebatur. Scripturæ pariter, quas Mosi auctori acceptas referebant Judæi, erant quinque ipsa volumina, quæ nunc Mosaicorum nomine appellamus.

Cum his argumentis, ubi opus esset, et illa conjungantur quæ superioris articuli 2, parte primâ, produximus, si cui rem amplificare magis placeret. Nos hìc insistimus, nihil contra Pentateuchi auctoritatem et scriptorem concludi posse argumentis, quæ ex merâ conjecturâ pendent, quemadmodùm sunt eorum qui nobis obsistunt. Nam quisquis receptissimam antiquissimamque sententiam tot præsidiis munitam nititur convellere, non conjecturis, sed certissimis rationibus pugnare debet : quod nisi fecerit, summâ audaciâ est. Cùm igitur Pentateuchi libros Mosi auctori abnuant ineptissimis et levissimis causis adducti, quibus nemo bonus unquàm assentiatur, non possunt, quin summæ temeritatis reprehensionem incurrant. Etenim licèt vera essent omnia quæ proferunt, nosque ad ea respondere non valeremus, consequeretur tantummodò libris Mosis eam verborum, et nominum mutationem accidisse, quæ ferè omnibus priscorum auctorum libris accidit; urbium, exempli gratiâ, et locorum nominibus vetustioribus alia suffecta esse postmodùm indita et recentiora; breviores quasdam explicationes additas ad auctoris orationem illustrandam; facta etiam nonnulla, quæ deerant, absolvendæ omninò historiæ adjuncta. Hæc, inquam, ad summum consequerentur, si vera essent quæ opponunt, non autem alium à Mose auctorem quinque legis volumina descripsisse.

Sed quia generali hâc responsione argumentorum, ut ipsi aiunt, ictum declinare videmur; ideò dùm nobis ipsi satisfacimus, et ipsos inscitè loqui breviter evincamus. Inquiunt ex operis ipsius, quod Mosaicum vulgò vocant, consideratione plura colligi, quæ persuadent, etiamsi nomen Mosis inscriptum habeat, ætatis esse multò recentioris. Primum est, scribi à Mose non potuisse, quæ ipsius mortem consecuta sunt : multa autem hujus generis in Pentateucho sæpè occurrere legenti. In capite ultimo Deuteronomii mors et sepultura Mosis describitur, atque commendatur ut prophetarum maximus, cujus similis nemo ultra in Israel surrexerit. Mosesne scribere ista potuit? Geneseos, cap. 12, v. 6, eâ adnotatione insitâ historiæ Abrahami progressi usque ad locum Sychem, *Chananæus autem tunc erat in terrâ*, monemur, cùm liber Geneseos scriberetur, Chananæos non ampliùs Palestinam incoluisse, à quâ tamen longè post Mosen sunt depulsi. Geneseos, cap. 36, v. 31, legitur : *Reges autem, qui regnaverunt in terrâ Edom, antequàm haberent regem, filii Israel fuerunt hi;* deinde octo numerantur reges, altero in alterius mortui vices succedente, atque his adnumerantur et duces multi ex familiâ Esaü : ex quo loco tria urgent : primum, Scriptorem Geneseos vixisse stante jam Israelitarum regno; secundum, ab Edom, sive Esaü ad Scriptoris usque tempora octo regum, et plures ducum generationes intercessisse, quando à Jacob fratre Esaü ad Mosen quatuor tantummodò interfuerunt; tertium, constare duces Idumææ, qui regibus successerunt, Mosis ætate esse posteriores.

Item Exodi cap. 16, v. 35, narrat auctor, filios Israel 40 annis in deserto manna comedisse, usquedum tangerent fines terræ Chanaan; Moses autem quadragesimum illum annum non attigit, neque ad terram Chanaan pervenit : Deuteronomium his verbis incipit: *Hæc sunt verba quæ locutus est Moses ad omnem Israel trans Jordanem.* Scriptus est ergo iste liber in Palestinâ, è cujus regione desertum, ubi erant Israelitæ et Moses, situm est trans Jordanem. Ibidem, cap. 2, v. 12, refertur filios Esaü, expulsis Horræis et gladio deletis, habitâsse in Seir, *sicut fecit Israel in terrâ possessionis suæ, quam dedit illi Dominus.* Habitatores autem terræ Chanaan interfecit Israel gladio, eorumque terram possedit post obitum Mosis. Iterùm, cap. 3, v. 2, dicitur, Ogi regis Basan de stirpe gigantum monstrari lectum ferreum, qui est in Rabbath filiorum Ammon novem cubitos habentem longitudinis, et quatuor latitudinis. Quomodò Moses gigantis molem ex ferreo lecto dimensus fuerit coram populo, quasi populus gigantem non vidisset? Aut quomodò dixerit in Rhabbath filiorum Ammon asservari lectum, cùm, vivente Mose, à Basanitide non fuerit dimotus, neque in Rhabbath reperiri aut videri potuerit, nisi regnante Davide, qui et Ammonitas vicit, et Rhabbath occupavit? In isto ipso etiam capite, v. 14, Jair filius Manasse, captâ possessâque omni regione, Argob vocavit ex nomine suo *Villas Jair usque in præsentem diem;* si prope finem vitæ Mosis novum illud nomen terræ Basan datum est, et Moses ipse recentem nominis mutationem, novamque loci appellationem notat, quid facit ea adjectio *usque in præsentem diem?* Multæ ergo dicendi formulæ in toto Pentateucho reperiuntur, quæ declarant scriptorem diù post Mosis tempora historiam rerum Hebraicarum legumque consarcinâsse.

Breviore responsione expediuntur singula. Narrationem mortis, et sepulturæ Mosis Mosen ipsum spiritu prophetico texuisse, sibique ipsum meritas laudes dedisse, Deo intùs movente, Philo, Josephus, et Hebræorum plerique respondent : quod satis utique esse potest confutando Spinosæ. Interpretes verò plerumque dicunt ultimum illud caput, in quo ista de morte Mosis referuntur, vel à Josuâ, vel ab Esdrâ, vel à Synagogæ Magnæ viris appositum, ne quid ad librorum Pentateuchi absolutionem desideraretur. Atque hæc quidem solidior responsio est : si enim Esdras Libros sacros recensuit, si Josuas filios Israel vice Mosis in terram Chanaan deduxit, verisimillimum est alterutrum voluisse finem vitæ Mosis legislatoris ad calcem totius legis commemorare.

Verba capitis 12 Geneseos, quibus notatur, cùm transiret Abraham usque ad locum Sichem et convallem illustrem, habitâsse tum Chananæos in terrâ, non significant olim quidem ibi fuisse Chananæos; quo verò tempore id scriberetur, non ampliùs ibi sedem habuisse : sed jam tum, quando per ea loca transibat Abraham, Chananæos habitâsse. Vox enim hebraica אז, quam noster interpres vertit *tunc*, judicio etiam Aben *Esdra* (quanquàm ipse de scriptore librorum legis dubitare videatur) optimè valet ac מאז, vel מן אז *jam tum, jam iis temporibus*. Non fuit autem omninò supervacaneum eam particulam apponi, ex quâ Israelitæ veterem loci illius habitatorem abactum iri intelligebant : cognitum verò fuisse Abrahæ ex divinâ revelatione, gentem, cum quâ versabatur, à posteris suis delendam.

Successio regum Edom qui tenebant imperium, priusquàm filii Israel regem haberent, nos non movet. Primò enim, etsi regis nomine intelligas Saülem et reges Juda, Moses divino lumine completus præceperat futurum, ut in posterum Israelitæ præesse sibi regem vellent, quod et perspicuè capite 17, Deuteronomium declarat præscribens, quem eligi oportuisset ; et capite 28, populum unà cum rege in captivitatem abducendum prænuntians. Quare ergo non potuerit de Idumæâ gente loquens scribere, eamdem priùs se regiæ potestati subdidisse, quàm Israelitas? Sed et commoda interpretatio est, regem filiorum Israel in objecto Geneseos loco vocari ipsum Mosen, qui dùm Israelitas in unam rempublicam coegerat, iisque præcepta dabat, ut facere reges solent, meritò nomen regis sibi vindicavit, quo et insignitur Deuteronomii, cap. 33, v. 5 : *Erit apud rectissimum* (in Israele) *rex congregatis principibus populi cum tribubus Israel*; in quem locum inquit Aben Esdra, *rex ipse Moses*, cum quo plerique interpretum consentiunt. Judices quoque appellantur reges in libris Judicum, cap. 17, v. 6 : *In diebus illis non erat rex in Israel*, nempe judex, qui populo præesset, et coerceret contumaces , Mosen verò judicem populi fuisse certius est. Nec repugnabo, si quis malit Geneseos locum interpretari : *Antequàm Deus se filiorum Israelis regem præstitisset*, quoniam Hebraicæ nationis videri rex tunc voluit Deus, quando è manu Pharaonis ereptis leges in deserto dedit. Jam verò constat octo Idumææ reges, quos Moses nominat, non fuisse principes qui regnum à patribus acceptum filiis reliquerint, ut necesse sit octo generationes supputare, sed octo diversæ stirpis, ac nationis homines, qui aut Idumæam invaserint, atque imperium capessiverint, aut electione ad principatum venerint : quod cùm ita sit, nihil impedit quominùs omnes trecentorum ferè annorum spatio regnârint. Cùmque duces aut stante regno et ipsi diversorum locorum hominibus imperârint, aut vitâ functis regibus, et subeunte aristocratiâ alii aliarum urbium rem gesserint, mirum non est tam multos principes in Idumeâ cum imperio fuisse jam tum, cùm Moses scribebat.

Man verò comedisse filios Israel in deserto annis 40 cur Moses non scripserit? Ut enim habetur in 14 capite libri Numerorum, loquente Domino ad se, et fratrem suum Aaronem intellexerat 40 annos oberraturum deserto Israelem : hoc autem cognito, quidni et cognoverit quo cibo foret, ut vesceretur totos 40 annos usque dùm terram Chanaan possideret? Numquid et propheticam facultatem eripere volunt Mosi, ne Pentateuchi scriptor haberi possit? Sed scriptum jam sit in Exodo totos 40 annos effluxisse, dicam non invitus esse Esdræ, vel alterius prophetæ additamentum.

Initio Deuteronomii, ubi Latinè legimus *trans Jordanem*, Hebraicè habetur *ad transitum Jordanis, ad oram Jordanis, in Jordanis littore, propè littus*, antequàm populus Jordanem trajiceret. Illud vocabulum septuaginta verterunt πέραν habitâ temporis ratione, et regionis quam populus incolebat, cùm Scripturas Hebraicas sunt interpretati ; quia habitâ ratione terræ Chanaan locus, in quo legem tulerat Moses, ultra ripas Jordanis erat. Sed Hebraica vox sonans *ad transitum*, tam *cis*, quàm *trans* (Jordanem) significare Pagninus et Buxtorfius rectè observant. Nam et Deuteron. cap. 3, v. 8, narrat Moses se ac populum occupâsse terras duorum regum Amorrhæorum, qui erant *trans Jordanem*, nempe Og regis Basan, et Sehon regis Esebon : verùm cis Jordanem ad orientem, nemine diffitente, positæ sunt terræ duorum regum bello acquisitæ, et cis Jordanem Moses erat, cùm ea loquebatur. Atque omninò debuit Scriptor, quemcumque tandem fingant Hobbesius et Spinosa in eâ orationequam Mosi tribuebat, adhibere vocem significantem *cis Jordanem;* Moses siquidem Jordanem non trajecit. Iterùm auctor libri Josue, cap. 9, v. 1, reges Palæstinæ ait versatos in montibus et campestribus, et maritimis trans Jordanem : necessariò autem qui legit citeriorem Jordanis ripam animo debet concipere. Liber enim Josue sub eâdem cœli parte est scriptus, sub quâ reges erant, qui ad pugnandum contra Israel congregabantur. Ne autem hæc nostra explicatio obscura sit adhuc, cogitatione comprehendatur Palæstinam, Judæis à Deo in hæreditatem datam, ad occasum Jordanis sitam esse, ut Taurinensis urbs ad occidentem partem Eridani jacet ; ad orientem verò solitudinem campestrem in terrâ Moab, in quâ iterùm legem Israeli dedit Moses, quomodò vicini colles, ad quorum radices Padus fluit, orientem spectant. Quamobrem terra duorum regum Amorrhæorum occupata jam ab Israelitis, vivente Mose, ad orientalem Jordanis plagam erat, ubi Moses ipse populum alloquebatur : campestria autem et montana, et maritima, de quibus loquitur Josue ad occidentalem plagam ejusdem partis terræ quam scriptor habitabat; igitur neque Moses, neque Josue ulteriorem Jordanis ripam indicare potuit ut in Latinâ editione reperitur, sed citeriorem. Vox igitur *trans Jordanem* etsi interdùm notet partem ultra flumen, tamen etiam interiorem fluvio adjacentem significat, atque in transitu, in latere vertendum est.

Alter Deuteronomii locus cap. 2, nihil eorum habet quæ objiciuntur. Non enim, inquit ibi auctor sacer, ab Israelitis jam possessam Chanaanitidem, sicut Esaü montem Seir occisis Horrhæis, possederat; aut quem-

admodùm Esaü Horrhæos ex monte exterminaverat, ita Israelem Idumæis ejusdem montis possessionem eripuisse; sed regionem ad orientalem Jordanis plagam tribui Ruben et Gad, dimidiæque tribui Manasse distributam ita occupavisse per vim filios Israel, interemptis Amorrhæis et Basanitis, quemadmodùm Esaü, deletis Horrhæis, monte Seir erat potitus.

Tertium quod ex Deuteronomio depromitur imbecillum est et invalidum. Quare Moses non debuit, aut non potuit ex lecti mensurâ probare Judæis immanem gigantis proceritatem, quando legem iterato dedit? Virant quidem multi Ogum vel pugnantem, vel jacentem et cæsum; sed et lapsum jam tempus erat ab illius regis excidio, et major Israelitarum pars non interfuerat spectaculo, ut pueri, senes, feminæ, et qui aliis negotiis occupati abfuerant. Cùm ergo ad plures qui regem non viderant, orationem haberet Moses, opportunè admodùm de lecto ferreo meminit. Tum non præsentibus modò, sed et futuris Hebræis Moses scribebat historiam, et legem dabat, quibus immensam molem gigantis eo argumento voluit esse testatam. Quod verò aiunt in Basanitide tum asservari lectum debuisse, non autem apud Ammonitas, ridiculum est. Quis certò affirmet in Ammonitarum urbe lectum non remansisse, cùm vetustissimus auctor libri, de re loquens in deserto notâ contrarium dicit? Profectò vel Og præliaturus impedimenta, et domesticam supellectilem pretiosiorem apud Ammonitas deposuit tutos ab armis Hebræorum, vel antequàm Rhabbath veniret in potestatem Ammonitarum, tenebatur ab Og rege Basan, qui ferreum lectum cum reliquâ prædâ ab hostibus factâ ibi reliquit.

Quod postremo loco objectum est, quomodò urgeat non video. Sit Esdras, qui dùm sacros Codices recensuit, adjecerit verba *usque in præsentem diem*: sit scriptor nescio quis, qui eam notam primùm ad marginem apponere cœperit, deinde in textum intrusam, propterea illud comma Mosi scriptori non tribuamus: ergone Deuteronomium Moses non scripsit? Quanquàm cùm Moses factum narraret aliquanto post terræ Basanitidis divisionem, potuit dubio procul et ipse dicere usque ad eum diem vocatas villas Jair; sicut Matthæus, cap. 27, v. 8, ait agrum in sepulturam peregrinorum emptum triginta argenteorum pretio à Judâ projecto vocatum *agrum sanguinis usque in præsentem diem*, licèt paucos ante annos cœperit eo nomine appellari. Sanè si Moses non potuisset eo uti dicendi genere, nunquàm vel Esdras, vel alter recentior editor Pentateuchi ea verba dicentem Mosem induxisset.

Rursùs opponunt multas urbes vocari in Pentateucho nominibus quæ in usu non fuerunt, nisi post multos annos à Mosis vitâ. Geneseos cap. 10, v. 11, nominatur Ninive, cui Ninus nomen dedit, qui Deboræ temporibus vixit, scilicet ducentis ferè annis post mortem Josue. Geneseos cap. 14, v. 14, fertur Abrahamum persecutum *usque Dan* reges abducentes Lot filium fratris, omnemque ejus substantiam: huic verò urbi antea *Lais* aut *Lesem* appellatæ tum demùm nomen *Dan* impositum est, cùm sexcenti homines tribûs Daniticæ captam armis ex suæ tribûs nomine dici Dan voluerunt, ut cap. 18, v. 29, libri Judicum legitur: Geneseos, cap. 22, v. 14, nomen montis, in quo filium sacrificare jussus erat Abraham appellari videtur *Moria*: ita autem nomen habuit mons, postquàm ibi locus templo exstruendo est paratus. Similiter Geneseos cap. 23, v. 19 et cap. 35, v. 27, urbs *Hebron* dicitur; at dicta Hebron est ab Hebrone filio Calebi, cui Josue urbem dono dederat; nam priùs erat *Cariath-Arbe.* Et Geneseos cap. 40, v. 15, Joseph ait: *Furto de terrâ Hebræorum sublatus sum;* volebat autem significare terram Chanaan, quam Hebræorum terram dicere nequivit nisi recentior scriptor, qui stultè crediderit vel à Josephi temporibus agnitam fuisse Chananæam pro Hebræorum terrâ. Sed notum est ibi fuisse et externos, et peregrinos, et parvo numero progenitores Josephi, ac tum solùm Hebræorum terram dici potuisse, cùm eâ potiti sunt Hebræi, expulsis Chananæis; Pentateuchum ergo, cujusmodi est, Moses non edidit.

Nolo in responsione multus videri, maximè cùm his atque aliis hujus generis argumentis occurrerimus: mutatis nimirùm locorum nominibus obsoletis usitatiora Esdram usurpàsse, ut faciliùs Pentateuchi lector intelligeret de quo loco sermo esset. Ego verò miror esse quemquam, qui sibi persuadeat ex incertis omninò argumentis quidquam contra constantem doctrinam posse concludere. Incertum est utrùm urbs Ninive nomen acceperit à Nino, qui Deboræ temporibus vixit: plures enim eo nomine dicti sunt: longè autem verisimilius est Ninum ædificatorem Ninive Abrahami æqualem esse, sin fuerit antiquior, ut plerùmque chronologi putant. Græci veteres Assur, à quo nominati sunt Assyrii, eumdem ac Ninum faciunt, et Ninum appellant. Nunc probata sententia est, verba Geneseos, *de terrâ illâ egressus est Assur*, *et ædificavit Niniven*, hanc habere significationem: *egressus est in Assyriam*, *et ædificavit Ninivem;* scilicet Nembrod, qui Babylone regnabat, ab Euphrate ad Tigrim dilatavit imperium, trajectoque Tigri Assyriam ab Assur filio Sem appellatam usurpavit, ibique urbem condidit, quam ex nomine filii sui Nini vocavit *Ninivem:* quemadmodùm Cain *ædificavit civitatem*, *vocavitque nomen ejus ex nomine filii sui Enoch*, Genes. cap. 4, vers. 17.

Item ignoratur utrùm locus Dan, ad quem usque Abraham insecutus est reges, qui fratris filium, ejusque substantiam abstulerant, sit urbs Lais, aut Lesem Danitarum. Appellatur enim Jordanis fluvius à duobus quasi fontibus altero Jor, altero Dan, unde originem trahit, inquit Josephus, quem secuti sunt Hieronymus et Philostorgius. Propè hos Jordanis fontes, sive scaturigines invadens Abrahamus in incautos Assyrios magnâ clade affecit, atque à Dan persecutus est usque Hoba, quæ ad lævam, id est, ad septentrionem Damasci jacet.

Cœpisse verò montem dici *Moria* propter templi constructionem, vel saltem propter paratum ibi locum ædificando Dei templo constantiùs negatur. Ex responsione quam dedit filio interroganti de victimâ, *Deus providebit sibi victimam holocausti*, *fili mi*, atque

à visione angeli, et ab ariete quem Deus fecit præstò esse in vepreto, ut sacrum fieret, locum illum *Deus videt* appellavit Abraham : unde et *Moria* dictum esse montem illicò intelligit quisquis ad vocabuli originem animadvertit. Moria siquidem visionem significat : propterea Hieronymus, et Symmachus terram *Moria* terram *visionis* interpretantur, quòd à verbis יהוה יראה *Dominus videt, Dominus providebit* Moriæ nomen desumptum perspicuè sit.

Præterea res incerta est, habueritne urbs Hebron nomen à filio Calebi, an verò filio eidem ab expugnatâ Hebrone urbe sit nomen impositum. Enim verò capitibus 10, 11 et 12, Josue mentio est regionis Hebron, et regis Hebron ab Israelitis devicti : quamobrem et in Genesi urbem ante Mosis tempora Hebronem vocatam non est cur dubitemus, quæ antiquiùs Cariath-Arbe nominaretur. Calebus autem, cui dono data est Hebron à Josue, illustri urbis antiquæ nomine filium suum appellare utique potuit.

Denique Joseph patriarcha locum, unde sublatus est, non sine causâ putavit eunucho cognitum. Nam Chananææ pars quam Abraham, Isaac et Jacob posito lare aucti jam magno numero incoluerant, cognita erat vicinis gentibus, ut sedes Hebræorum hominum, hominum scilicet, qui, ut vox sonat, à regione trans Euphratem sitâ, eò habitatum advenerant. Saltem eunuchus, qui in eumdem carcerem cum Josepho conclusus erat, ignorare non poterat quænam ea esset Hebræorum terra : solent enim qui in angustiis, in custodiâ sunt, et multùm habent otii, narrare invicem sibi res suas totas. Josephus verò Chananæam quam noverat patribus suis à Deo promissam, atque à nepotibus occupandam, jure dicere eunucho de rebus suis instructo potuit de terrâ Hebræorum se sublatum, tametsi tunc pervulgatum apud Ægyptios nomen Hebræorum non esset.

Nondùm tamen acutis cavillatoribus factum est satis : quare tertium et postremum urgent. Auctor Pentateuchi sæpiùs numero de Mose tanquàm de alterâ personâ loquitur, eumque laudibus effert et præconiis, quæ verisimile non sit Mosen sibi tribuisse; non ergo est Moses librorum Pentateuchi scriptor. Inter cætera quis credat viventem hominem in descriptione suæ ipsius genealogiæ hæc de parentibus, de seipso, de fratre scribere? *Accepit autem Amram uxorem Jocabed patruelem suam, quæ peperit ei Aaron et Mosen;* et post pauca : *Iste est Aaron et Moses, quibus præcepit Dominus ut educerent filios Israel;* et iterùm : *Iste est Moses et Aaron*, quæ habentur, cap. 6 Exodi Nemo quoque prudens putabit Mosen de seipso hæc in scriptis reliquisse : *Erat enim Moses vir mitissimus super omnes homines qui morabuntur in terrâ*, Numer. cap. 12, v. 3. His adjungant apertè deprehendi ex solâ Pentateuchi lectione totum librum compendium esse, et summarium ex pluribus variisque sparsim monumentis collectum, involutum, confusum, indigestum : varius enim stylus est et inconstans, ut esse solet ejus operis quod ex diversis auctoribus consarcinatum est : res quædam parvi momenti fusâ oratione explicantur; graves contra paucis perstringuntur : res eadem bis et tertiùm, interdùm neque eodem modo narratur : sæpè quod præmitti in sermone debuerat, consequitur; quod consequenter poni præpositum est : quæ sanè argumento sunt Mosen doctum et accuratum historicum non digessisse Pentateuchum qualem habemus. Negari equidem non potest Mosen quosdam libros descripsisse; sed illimet satis superque indicio sunt eosdem non esse, ac de quibus disputatur. Imò verò intelligi potest ex libris quos Moses primùm scripserat, temporum injuriâ deperditis hæc incomposita quinque volumina esse conflata. Liber fœderis, qui Exodi cap. 24, v. 7, liber bellorum Domini, qui Numerorum, cap. 21, v. 14, liber historiam belli contra Amalecitas complectens qui Exodi cap. 17, v. 14, liber mansionum et stationum filiorum Israel in deserto, qui Numerorum cap. 33, v. 2, commemorantur, hi omnes, aliique Mosis erant, unde credendum est recentiorem et perturbatam legis historiam ignotum auctorem expressisse.

Superioribus argumentis solidiora ista non sunt. Primò namque non est contra historicorum morem de seipso tanquàm de alienâ personâ scribendo dicere, dùm ea mandant posteritati, quorum ipsi pars magna fuerunt. Cæsar in commentariis, Josephus de bello judaico hanc scribendi rationem tenuêre de se quasi de diversâ personâ locuti; neque ulli hactenùs in suspicionem venit opera eorum nominibus inscripta ob hanc causam esse iis abjudicanda. Quin etiam Matthæus et Joannes scriptores sacri, quasi de aliis personis scribunt, cùm ipsimet sunt sermonis argumentum. Matthæus, cap. 9, v. 9, habet : *Vidit Jesus hominem sedentem in telonio Matthæum nomine;* Joannes, cap. 13, v. 23 : *Erat ergo recumbens unus ex discipulis ejus, quem diligebat Jesus;* et cap. 21, v. 20 : *Conversus Petrus vidit illum discipulum quem diligebat Jesus.* Quid ergo miremur Mosen in scribendo propriam, dixero, personam exuisse, præsertim cùm iis verbis *iste est Moses, iste est Aaron* majorem sibi, atque historiæ suæ attentionem à legentibus conciliare vellet?

Dedecuisset deinde Mosen in virtutum suarum prædicatione nimium sibi arrogare; sed meritis laudibus se celebrâsse non dedecet. Æquum erat in historiæ monumentis beneficia in se à Deo collata fateri; æquum se prophetam à Deo missum prædicare : neque arroganter facit, aut immodestè, si hominum se mitissimum dicit, qui obtrectationes resciret, et injuriam nihilòseciùs taceret, et patienter ferret propter animi bonitatem. Dicit enim se mansuetum, ne quis putaret ulcisci voluisse detractores suos, aut quidpiam mali iis esse molitum; sed Deum causæ suæ defensionem suscepisse. Et Paulus Apostolus in suis epistolis dona Spiritûs sancti sibi concessa verbis effert et cruciatus quos pro Christi nomine pertulit : attamen quia Spiritûs sancti instinctu id fecit, atque ut probaret non seipsum sibi sumpsisse honorem annuntiandi Evangelii, sed à Deo vocatum electumque legationis officio fungi, nemo jactantiæ vertit illam suî prædicationem. Sin-

ceritatem potiùs et ingenuitatem animi Mosis commendemus, qui ut in opposito loco noluit virtuti suæ elogium deesse, sic alibi errata sua agnoscit et fatetur.

Quod de librorum Pentateuchi confusione, vario stylo, ordine præpostero, inutilibus rei ejusdem bis et tertium narrationibus opponitur, si verum quidem sit, non tam pro adversariis facit, quàm contra. Credamusne auctorem, qui in compendium historiam redegit semel dicta frustra repetere, nullum in scribendo ordinem tenere, eodem orationis genere non uti continuo? Nonne è contrario coactor alienorum librorum in epitomen brevitati studet diligentiùs, partium orationis dispositionem curat, æquabilem dicendi modum adhibet? Ita | lanè vitia, quæ in oratione reprehenduntur, plerùmque inprimis auctoribus occurrunt res sibi notas sine fuco describentibus. Qui primi texuerunt historias præsentium rerum, sæpiùs eadem iterant; rariùs verò qui priscis tabulis ac monumentis evolutis animum ad res colligendas appulerunt. Illi enim quâ ratione loquuntur, eâdem et candidè scribunt, nec multùm elaborant, neque in multâ meditatione versantur; isti autem, propositâ materiâ, omni majorem curam conferunt, ut aptè partes singulas convenienterque disponant. Falluntur tamen, ne dicam mentiuntur, qui confusos adeò et perturbatos Pentateuchi libros persuadere volunt. Sæpè Hebraicæ linguæ ingenium et natura, sæpè clarior explicatio quæ sequitur rei summatim et generatim præscriptæ, efficit ut incomposita videatur oratio. Falluntur et qui variam atque inconstantem dicendi rationem acutiùs se cernere dicunt in Mosaicis libris: mihi verò ejusdem auctoris indoles, et scribendi modus, et idem stylus in toto opere potiùs ostenditur. Si parciùs nonnulla narrantur, quæ uberiùs dicta vellemus, id styli diversitatem non probat, dùm cætera congruunt; sed vel rem ipsam ita poposcisse, vel contrahi debuisse ad institutum scriptoris. Ita hoc argumentum, quod quidam gravius putant, nullo negotio refellitur.

De libris primùm à Mose scriptis, unde excerptos quinque libros legis judicant, nihil habemus certi. Etsi verò extitissent olim alia volumina, quæ descripsisset Moses, ea nihil de Pentateuchi auctoritate derogarent. Nam solent historici editos à se de singularibus rebus commentarios allegare. Verùm nemo unquàm persuadebit librum *fœderis* aut *bellorum Domini*, vel ullum in libro legis nominatum peculiare esse volumen in Pentateucho non contentum. Si conjicere in re adeò obscurâ quidquam licet, primò liber fœderis assumptus, lectusque à Mose, audiente populo, est liber leges ipsas quas à Domino in monte acceperat, tam præcipua judicia, quàm cæremonias insigniores complectens Exodi volumine insertus à fine capitis 19, cui sententiæ narratio ipsa conciliat fidem. Lecto enim eo libro testatus est illicò populus, se paratum omnia, quæ locutus est Dominus, facere, et Domino obsequi. Secundò, liber bellorum Domini quibusdam canticum videtur epinicion, in quo victoriæ celebrarentur de Amalecitis hostibus populi Israelitici à Domino relatæ. Et quidem poesin redolent verba ex eo libro desumpta: *Sicut fecit in mari Rubro, sic faciet in torrentibus Arnon: scopuli torrentium inclinati sunt, ut requiescerent in Ar, et recumberent in finibus Moabitarum.* Quidam librum fuisse arbitrantur, in quo cœpta essent Domini bella describi lapsu temporis amissum. Nobis inepta non videtur eorum interpretatio, qui vertunt: *Propterea dicetur in narratione bellorum Domini*, id est, dicetur, cùm Israelitæ bella Domini narrabunt. Verbum enim in futuri temporis significatione positum est, *dicetur;* tum vox ספר, quam plerùmque *librum* optimè vertimus, significat et *narrationem;* præterquam quòd loco lectionis *besepher*, *in libro*, variatis punctis legere commodè possumus *besapèr*, *in narrando*, id est, quando narrabunt Israelitæ bella Domini. Tertiò, liber historiam belli adversùs Amalecitas continens, et liber stationum populi Israelitici in deserto sunt partes libri Exodi et Numerorum, quas priùs fortassè in diario Moses descripserat, ut magis haberet in promptu, deinde in utroque legis volumine conclusit. Quocirca hæc non modò non efficiunt, ut Mosi Pentateuchum abjudicemus, verùm etiam inducunt, ut Mosis credamus esse opus continens quæ scripsit, et quæ à Deo jussus est scribere. Non enim is populi Israelitici ductor continenter, et sine intermissione ullâ cœptum opus absolvit, et libros omnes est prosecutus; sed diversis temporibus, et per partes modò hæc, modò illa adnotâsse credimus; in Deuteronomio demùm, paulò antequàm migraret è vitâ, propè Jordanem summarium confecisse.

Nihil est igitur quod nos à probatâ, omniumque bonorum suffragiis confirmatâ opinione removeat Mosi auctori Pentateuchum, seu quinqùe libros legis tribuentium. Libri isti distinctim ab Hebræis ex verbo vocantur, quo quisque incipit: à Græcis autem et Latinis ex argumento, quod in unoquoque libro præcipuè attingitur. Quonam sigillatim et loco, et tempore singulos composuerit Moses, ignoramus; post exitum tamen ab Ægypto, et legis promulgationem aggressum Mosen scribere interpretes plerùmque sentiunt contra commentatores quosdam Genesim descriptam putantes, antequàm ab Ægypto populus egrederetur. Crediderim auctorem, cùm Geneseos historiæ dabat operam, præcepta legis jam animo esse complexum, ad quæ spectârit capitibus 2, 7 et 8, ubi de sabbati sanctificatione et animantibus puris atque impuris disseruit. Neque dicat quis vel ante datam legem consuevisse populum et sabbata colere, et munda ab immundis animantibus distinguere ex patrum consuetudine: siquidem etiamsi populus ea præcepta servaret, verisimilius adhuc est scriptorem diligentiùs de his tractantem spectâsse animo legem conditam. Deuteronomium postremum esse operum Mosis certo constat: scriptum ergo est ineunte quadragesimo anno ab exitu Ægypti, vitæ Mosis anno supremo.

ARTICULUS II.
De libro Josue.

Cùm de veterum scripturarum divinitate multis dis-

putatum sit, supervacaneum est confirmare librum Josue divinæ esse auctoritatis. Vetus enim Judæorum synagoga, ut cætera hâc de re argumenta prætercam, nos dubitare non sinit de maximâ dignitate, quam inter canonicos libros Josue liber semper obtinuit : quod adeò certum est, ut ii soli divinum esse non fateantur, qui nullum veteris Testamenti volumen divino instinctu afflatuque scriptum agnoscunt : quos cùm abundè confutaverimus, nihil restat, nisi de libri auctore dicere. Quâ in causâ eà certè nos argumenta deficiunt, quibus freti in absoluto nuperrimè articulo Pentateuchum Mosi vindicandum sumpsimus : quare de auctore libri Josue alii alia sentiunt. Etenim ex veteribus auctor libri Synopseos, vulgò Athanasius, Josuam scriptorem non facit. Theodoretus, quæst. 14 in Josue, existimat librum istum ex antiquiore commentario *Libro Justorum* appellato, cujus mentio fit capite 10, multò post Josuam in epitomen redactum. Ex recentioribus Isaac Abarbanelus contra Thalmudistas, Masius, Grotius, Simonius pluribus agunt ut Samueli opus adscribant, vel Esdræ, vel alteri post Josue ætatem historiæ scriptori, qui tamen res à priscis Hebræorum annalibus exprompserit. Thalmudistæ verò in *Bavâ Bathrâ*, id est, *portâ posteriore*, cap. 1, S. Isidorus, Tostatus, Driedo, Vatablus, Daniel Huetius, Augustinus, Calmet, aliique Josuam res, se duce, gestas in hoc libro collegisse probant.

Jam verò ponamus in medio sententias, earumque causas, atque inspiciamus an certi quidpiam in hâc re haberi possit. Athanasius sive auctor Synopseos ait, titulum et nomen Josue tam Hebraico exemplari, quàm interpretationibus omnibus inscriptum non auctori, sed libri argumento indicando inservire : quemadmodùm alii sacri libri Judicum, Samuelis, Regum, Ruth, Tobiæ, Judith titulos gerunt, non quòd ab iis compositi sint, qui inscribuntur, sed quòd vitam præcipuè, et præclariora eorum facta complectantur, quorum nomen præferunt; libri igitur inscriptio certò non demonstrat cujus auctoris sit. Quod verò ex libro ipso promitur argumentum, ut Josuam auctorem libri credamus, ipsum quidem non caret verisimilitudine, non tamen persuadet : ex verbis enim illis capitis ultimi, v. 26, peti solet, ubi de Josue dictum est : *Scripsit quoque omnia verba hæc in volumine legis Domini;* ex quibus non obscurè significatum quidam arbitrantur, Josuam exemplo Mosis, qui cùm factis, tum scriptis Israelitarum rempublicam illustraverat, totam suarum rerum, temporumque historiam tradidisse litteris, ad librum legis apposuisse, atque in legis exemplari prope arcam collocato ad æternum veritatis monumentum attexuisse.

Verùm hæc ejus loci interpretatio videtur latior quàm causa postulet : explicari probè ea verba possunt de fœdere iterùm cum Deo sancito, cum quo explicatu tota oratio cohæret. Etenim, uti narratur ejusdem capitis initio, Josue sub exitum vitæ cœtum Israelitarum in Sychem indixerat; commemoraverat insignia in eorum Patres, et in ipsosmet collata Dei beneficia post Abrahæ profectionem à Mesopotamiâ; rogaverat populum, velletne in divino obsequio permanere. Pollicitus quidem populus est se nunquàm à Deo recessurum; at Josuas vix ait fore ut promissis starent, minatusque est provocaturos graviùs Dei iram, omniaque sibi paraturos mala, si à legis observatione descivissent. Confirmavit iterùm populus datâ solemniter fide uni Domino se serviturum : tum Josuas iisdemmet testibus vocatis novum fœdus iniit, præcepta et judicia proposuit, in volumine legis Domini rem istam descripsit, et lapidem prægrandem sub quercu, quæ erat in sanctuario Domini in testimonium posuit, ne fortè Israelitæ Domino postea mentirentur. Annon planius est de novo fœdere, de præceptis, de judiciis scriptionem illam Josue interpretari, quàm de totâ historiâ? cæteroquin et historiam totam dicamus in legis Domini volumine descriptam, quod vix in animum nostrum inducere possumus.

Alterum firmius non est, quod capi solet ab Ecclesiastici testimonio initio capitis 46 : *Fortis in bello Jesus Nave successor Moysi in prophetis*, sive ut habent Græca exemplaria ἐν ταῖς προφητείαις, *in prophetiis*. Ibi, inquiunt, testatur Ecclesiasticus successorem esse Moysi Josuam in historiâ populi Dei, et sacris Libris scribendis. Sed ne hoc quidem testimonio certiores fimus de libris Josue auctore. Ait Ecclesiasticus successisse Josuam Mosi, quia propheticum spiritum illi primum infusum, huic, eo vitâ functo, dono dedit Deus; non autem propheticos et divinos libros scribendi munus, quasi successionis jure, suscepisse. Inde colligimus non ita pridem Josue librum evulgatum fuisse, in quo Ecclesiastici auctor legerat Josue prophetiæ dono insignitum. Scriptum quoque librum Josue, antequàm libri Regum scriberentur, nemo prudens dubitabit : nam, cap. 16, lib. 3 Reg., v. 34, dicitur reparatorem urbis Jericho Hielem de Bethel morte primogeniti filii sui mulctatum, cùm fundamenta jecit; novissimi verò cùm portas construxit, id est, totum urbis opus absolvit : *Juxta verbum Domini, quod locutus fuerat in manu Josue filii Nun.* Sexto autem capite libri Josue, v. 25 et 26, anathemate ictum legimus quemcumque succensæ urbis Jericho restauratorem : *In tempore illo imprecatus Josue dicens : Maledictus vir coram Domino, qui suscitaverit et ædificaverit civitatem Jericho; in primogenito suo fundamenta illius jaciat, et in novissimo liberorum ponat portas ejus.* Quoniam verò hoc loco non de libri antiquitate quæstio proponitur, sed de auctore; ideò neque Ecclesiastici, neque libri tertii Regum testimonium ad hanc causam facit.

Neque tamen in contrarium tantùm valet ullius loci auctoritas, aut rationis momentum, ut defendi non possit librum à Josuâ ipso esse conscriptum : etenim quæ afferuntur causæ, quare ad posteriorem ætatem opus referri debeat, leviores profectò nobis videntur, quàm ut permovere quemquam possint. Sunt autem hæ : Auctor libri Josue utitur modis dicendi longam antiquitatem rerum quarumdam significantibus, quæ sub Josuâ acciderunt; distat ergo multùm à Josue. Sic ut fidem dictis conciliet, sæpè ait *usque in præsentem*

diem exstare monumenta quædam : quod dicendi genus non modicum temporis intervallum à rei eventu ad ejusdem usque narrationem interjecisse declarat. Capite 4, v. 9, lapides duodecim ad ripam Jordanis positos jubente Josuâ ex Dei mandato, quasi totidem trajectionis Israeliticæ testes, dicit Scriptor adhuc ibi esse, et *sunt ibi usque in præsentem diem*. Capite 5, v. 9; locum circumcisionis Hebræorum, in quo Ægyptiorum opprobrium Israelitis ablatum est, *Galgal* etiamnùm dictum, *vocatumque est nomen loci illius Galgal usque in præsentem diem*. Capite 10, v. 14, nullum diem neque antea, neque postea longiorem eo fuisse, quo sol constitit jussu Josue, donec Israel de inimicis suis omninò ulcisceretur : *Non fuit antea, nec postea tam longa dies, obediente Deo voci hominis*. Quæ sanè loquendi ratio ostendit nec præcedentium, nec sequentium seculorum lapsu id miraculi genus visum unquàm fuisse : nam si vivente Josuâ scripta hæc essent, quid mirum decem annorum spatio non fuisse ullam diem adeò productam? Præterea eodem capite 10, v. 13, narrato miraculo, quo sol stitit, illud fusiùs descriptum esse dicitur *in libro Justorum*, libro scilicet, ut meritò creditur, annalium Hebraicorum, vel historiarum Josue : *Steteruntque sol, et luna, donec ulcisceretur gens se de inimicis suis. Nonne scriptum est in libro Justorum?* Item capite 19, v. 27; nominatur regio *Chabul*, quam Hiramus à Salomone datam sibi pro operâ in templi ædificationem collatâ cœpit eo nomine per ludibrium compellare, lib. 3 Reg., cap. 9, v. 13. Tyri pariter, Galilææ, et Jektel nomina, quæ reperiuntur capitibus Josue 15, 19 et 20, recentiora sunt quàm ut possint Josue ætati convenire.

Accedit quòd capite 15, à vers. 13 ad 20, pars à Calebo filio Jephone acquisita, matrimonium Othonielis filii Cenez cum Axâ filiâ Calebi contractum, donumque fundi irrigui superioris et inferioris à Calebo nuptæ filiæ datum commemoratur : quæ omnia vitâ functo Josuâ contigerunt, quemadmodùm ex primo capite libri Judicum post Josue mortem scimus contigisse. Similiter capite 19, v. 47, expeditio filiorum Dan contra urbem *Lesem*, urbis occupatio, atque impositio novi nominis ex nomine Dan eorum patris ab historico narratur. Quis autem ignorat captam à Danitis urbem, atque à victrice tribu denominatam, non regente populum Josuâ, seu judicibus rempublicam Hebræorum administrantibus, ut capite 18, libri Judicum propè finem illustriùs scribitur? Itaque auctor libri Josue neque Josuas esse potest, neque ullus scriptor, qui manente vitâ Josue, aut ejus ævo floruerit. Denique Libros sacros scriptos ante Israeliticarum tribuum scissuram sub Jerobohamo retinuissent utique Samaritani, qui libros Mosaicæ legis retinuerunt; atqui librum Josue nunquàm habuerunt pro sacro Samaritæ : scriptus ergo non erat antequàm tribus à Robohamo descriscerent.

Hæ, inquam, causæ non efficiunt quod Masio, Grotio, Simonio, et primùm Theodoreto atque auctori Synopseos visum est : sunt enim eædem fermè ac quas Spinosa et Hobbesius supra opponebant contra Pentateuchi auctorem jam refutatæ. Itaque arbitrantur ii primò eâ dicendi formulâ *usque in præsentem diem* uti non potuisse, nisi scriptorem historiæ populi Israelitici longè post Josue tempora, quod negamus. Coævus auctor adhibet id scribendi genus jure optimo, si potissimùm aliquot anni effluxerint à rei eventu, quàm ex publico monumento evenisse confirmet : quod Matthæus fecit, fecit et Moses in Deuteronomio cap. 10, v. 5, inquiens tabulas propè arcam à se positas *huc usque* ibi esse. Porrò Josue, ut alteris videtur, quorum hoc loco causam agimus, senior scripsit, cùm viginti quatuor, aut viginti septem annos, ut probatior opinio est, populo præfuisset; ante annos autem plusquàm viginti, quando fluvium trajecit, lapides ad Jordanis ripam testes deposuerat, ut perpetuò constaret Israelitas Jordanis vada sicco pede transiisse : opportunum ergo fuit Josuam scribere usque in eum diem lapidum prægrandium testimonio miraculi memoriam confirmari.

Res etiam fuit accommodatissima meminisse nominis *Galgal* ad locum indicandum, in quo Israel circumcisionis ritum quadraginta annos in deserto intermissum renovavit, illudque nomen *usque in præsentem diem* permanens dixisse, neque eâ temporis diuturnitate mutatum. Pari ratione credi potest non dixisse temerè Josuam neque antea, neque postea tam longam fuisse diem, qualis fuit, cùm insignem victoriam Dei populus, stante sole, cæsisque hostibus reportavit : quoniam ante multos annos eo prodigio Deus se Israelitis adesse probaverat. Quanquàm jure suo non decedit, qui censet verba illa *neque postea*, in quibus argumenti robur situm est, alienâ manu aut Esdræ, divini alterius viri sacro Josue libro inserta, cùm Josue primum id unum scripsisset, nunquàm antea diem tam longas horas fuisse productam.

Testimonium deprомptum à libro Justorum potest et ipsum additamentum esse prophetæ, qui manum ad recensionem libri Josue apposuerit, ut publico commentario et celeberrimo res supra communem naturæ ordinem comprobata majorem fidem haberet. Cæterùm nihil difficilius est quàm prudenter judicare quinam fuerit ille *Justorum liber*, sive jam ante Josuam exstiterit, sive in diebus Josue prodierit. Hieronymus et Rabbini crediderunt librum Justorum, sive potiùs librum, *Justi et æqui* Genesin esse, vel alterum Pentateuchi librum in quo Deus promiserat se populi sui gratiâ mirabilia quæque facturum. Huetius parænеticum librum fuisse arbitratur scriptum ad mores instituendos, et animos in spem divinæ opis erigendos, in quo diceretur fore ut, si homines in Deo spem omnem suam reposuissent, Deus vel in gravissimis periculis præstò esset, totumque naturæ ordinem immutaret, retardato etiam siderum cursu, si opus esset, quemadmodùm olim suspensis utrinque maris Rubri fluctibus viam in deserto fugienti populo paraverat. Masius mavult esse libros Judæorum annales, et publicas tabulas in templo asservatas totam Israelitarum historiam accuratè diligenterque continentes. Grotius autem putat fuisse potiùs canticum composi-

tum celebrando memorabili prodigio, atque ex poeticâ phrasi conjecturam facit : *Sol contra Gabaon ne movearis* (hebraicè *Sile*), *et luna contra vallem Aialon* : eòque tenacius in hâc sententiâ persistit, quòd lib. 2 Reg., cap. 1, v. 18, alter Justorum liber commemoretur, cùm de cantico in funere Saülis et Jonathæ agitur : annales verò libri ab Hebræis *res temporum*, *res dierum* inscribantur; non autem *liber Justorum*, aut *Justi et æqui*.

Quamcumque harum sententiarum quis fuerit amplexus, defendere adhuc poterit historiam Josue à Josuâmet auctore esse conscriptam, eamque non esse recens summarium libri Justorum. Non enim dicitur cap. 10, omnia bella quæ suscepit et perfecit Josuas, et quæcumque in toto Josue libro narrantur, explicari fusiùs in libro Justorum, sed stupendum prodigium immoti solis, et cursum non prosecuti in libro Justorum prædicari. Et quanquàm daretur verba quæ ex Justorum libro proferuntur esse ab annalibus publicis excerpta, nihil obesset quominùs Josuas dici posset auctor libri suo nomine inscripti, cùm et coævi auctores adhibeant testimonium actorum publicorum sui temporis, dùm res singulares et mirabiles loquuntur.

Quæ dicuntur regionibus et locis multò post Josuam indita nomina, multò minus argumento sunt Josuam non scripsisse. Nunquàm assentiemur *Chabul* in libro Josue nominatam eamdem regionem esse quam Hiramus Tyri rex à Salomone dono habuit. Josephus accuratè distinguit utramque : alteram Hiramo datam viginti oppidis constantem, lib. 8 Antiq. Jud., cap. 2, terram *Chabelon;* alteram in libro de vitâ suâ vicum *Chabol* appellans. Reipsâ Cabul in libro Josue est viculus, et villa propè fines tribûs Zabulon; Chabul verò, in lib. 3 Reg., parva regio est Tyri regno contermina. Item nomina Tyri, Galilææ, et vallis Jekthel temerè obtenditur esse temporibus Josue recentiora; sed etsi essent posterioris ætatis, facile est dicere magis cognita et usitatoria veteribus obsoletis esse suffecta.

Non possumus autem, quin consentiamus intrusos omninò in librum Josue videri duos locos capitis 15 et 19 de portione Calebo datâ, de filiæ nuptiis cum Othoniele, deque expeditione Danitarum, quoniam post Josue mortem ea accidisse ex libro Judicum perspicuum videtur. Ita enim incipit Judicum liber : *Post mortem Josue consuluerunt filii Israel Dominum;* et continuâ oratione subnexum est vers. 12 : *Dixitque Caleb : Qui percusserit Cariath Sepher, et vastaverit eam, dabo ei Axam filiam meam uxorem.* Quamobrem fateamur alterum scriptorem, quem Esdram dicimus, censuisse duas historias in libro Josue ad pleniorem rei expositionem adjiciendas : cujus sententiæ hæc sunt argumenta.

Primò, auctor libri Josue pressim strictimque limites atque urbes singulis tribubus constitutas describens, nunquàm solet aut in historiis referendis versari, aut narrationem augere : in duobus autem locis oppositis uberior oratio est, et historiæ narratio. Secundò, si tollas de libro Josue totam hanc et Calebi et Danitarum historiam, non modò cohærebit narrationis contextus, nec quidquam videbitur dissutum, verùm etiam fluidior erit, et conjunctior sermonis series, quam intercipit potiùs ea digressio, atque abrumpit. Tertiò, vel parùm meditanti illicò observatur animo, cùm Librorum sacrorum emendator Esdras, terminos filiorum Juda, et portionem Calebi in 15 capite, v. 13, Josue constitui videret, credidisse adjungenda ad clariorem rei intelligentiam, quæ in libro Judicum de tribus Enaci filiis deletis, de Othoniele et Axâ habebantur; atque iterùm quæ de expugnatione urbis Lesem per Danitas sub Judicibus contigerunt intexenda censuisse in 19 capite, v. 47 et 48, ubi sors tribûs Dan referebatur. Cùm enim ibi attributam Danitis portionem descripsisset Josuas, aliamque ipsi deinceps armis quæsivissent, meritò id Esdras, aut quisquis alius scriptor agiographus supplendum duxit. Nam facta est quidem à Josuâ primùm terræ distributio, verùm singulæ tribus non adierunt protinùs destinatæ sibi regionis possessionem; sed cognoverunt tum quos abigere populos armis, quam terram vi occupare deberent, quæve portio in singularum ditionem cessura foret. Ex quo intelligitur processu temporis, multisque post Josuam annis cæsos fuisse populos, atque urbes plures expugnatas, idque re præstitum, quod primo erat definitum. Quod si hæc horumque similia posteriùs in Josue librum conjecta fuisse damus, multò magis quæ de morte Josue in fine postremi capitis leguntur, adjecta ipsius volumini sunt, quemadmodùm adversùs Mosis libros disputantibus respondebamus.

Prætereo hâc de re eorum responsionem, qui volunt diversis temporibus duas diversissimas urbes à Danitis expugnatas alteram Lesem sub Josuâ, alteram Lais sub Judicibus, ut Eusebius in libello *de Locis Hebraicis* à S. Hieronymo in latinum sermonem traducto observat. Prætereo et eorum opinionem, qui putant vivente Josuâ portionem Calebo datam, peremptos tres filios Enach; et Axam nuptui traditam : hæc verò capite 1 Judicum repeti per anacephalæosin quamdam præclarè gestorum à Josue filio Nave. Prætereo etiam prænuntiatum dici posse in libro Josue, quod sub Judicibus statuto tempore impletum est, uti Theodoreto placuit : malo enim superiore responsione rem omninò expediri.

Samaritanorum religiò et fides, qui solum Pentateuchum retinuerunt, non probatis cæteris libris, si quid efficeret, non modò librum Josue non esse Israeliticâ secessione antiquiorem argumento esset, sed et alios sacros Libros, quos tamen jure nostro priùs scriptos credimus, quàm decem tribus desciscerent. Verùm à Samaritanorum instituto et religione quis unquàm certò concludat solos Pentateuchi libros Salomonis ætate exstitisse? Aliud est Josue voluminis exemplaria existere et circumferri : aliud verò in Canonem colligi, ut in primâ parte supra notatum est. Potuerunt sanè ante defectionem Israeliticam vulgò legi, et probari etiam libri Josue, Judicum, aliique,

quanquàm publicam et canonicam auctoritatem solùm post tribuum disjunctionem, imò verò post Esdram obtinere cœperint. Quinimò potuerunt et decem tribus alios libros licèt antea publico judicio susceptos aspernari; solam autem legem Mosis retinere propter scriptoris dignitatem, rerumque ab eo gestarum præstantiam. Potuerunt denique, qui primùm secesserant, Israelitæ libri Josue dignitatem et ipsi agnoscere : Samaritani autem iis in Assyriam deportatis succedentes eumdem rejicere. Nam quos abjecto Dei timore Mosaicam legem corrupisse constat, spretisque judiciis et mandatis, quæ Dominus præceperat filiis Jacob, idololatricum cultum cum cæremoniis Mosaicis conjunxisse, quidni omnes sacros Libros abjecerint, præter Pentateuchum, quem omninò repudiare non poterant ob acceptum insigne beneficium liberationis à ferorum animantum vastatione, cùm primùm, reportato in Samariam ad Cuthæos Mosaicæ legis libro, cœptum est à novo populo Israelitarum Deo cultum præstari, ut supra diximus?

Concludatur ergo constare satis non posse utrùm Josuas historiam suorum temporum, resque à se præclarè gestas complexus sit libro, quem nomine suo inscripserit; an verò auctor alter divinâ luce completus egregia tanti Ducis facinora posterorum memoriæ tradiderit : unde et non sine causâ multos tanquàm à re non exploratâ assensionem cohibuisse. Non est enim, ut quidam putant, par de Pentateuchi ac de libri Josue auctore ratio : apertissima sacrarum Litterarum testimonia, perpetua totius Synagogæ, atque Ecclesiæ fides, constans profanorum scriptorum testimonium, summa denique gentium omnium consensio dubitare non sinunt Mosis Pentateuchum esse; pendet verò tantùm ex conjecturis sui quoque libri Josuam fuisse editorem. Id tamen omni conatu tueamur nulla adeò solida argumenta pro negante parte afferri, ut iis apta responsio adhiberi non possit. Equidem si ulla probanda sententia esset, ea fortassè videretur ad veritatem propensior, quâ Josuas scriptor esse defenditur. Quis enim esse potest, in quem magis convenerit ejus libri confectio, quàm Josuas? aut cui exploratius fuisse putabimus quidquid in libro descriptum est? cujus item plus interfuisse illud opus edere, quàm ejus qui Dei auctoritate Hebraicam rempublicam regendam susceperat? Locorum certè, temporum, personarum adjuncta, rerum series, et successus satis indicio sunt auctorem, quo tempore evenerunt res, scripsisse. Sed nullum judicium interponimus, nec revocamus quæ diximus, nempe satiùs esse sustinere nos à ferendo judicio.

Summa libri est ingressio populi Dei in terram promissam; urbes expugnatæ, occupatæ, deletæ, incensæ; victoriæ clarissimæ de hostibus opem ferente Deo relatæ, et quæ cuique tribui sors ceciderit Josue ductu. Josuas Christi Domini typus fuit cum nomine, tum rebus gestis : nomen optimè redditur *Deus salvator, salvator à Deo datus* : re autem ipsâ introduxit Josue populum in terram typum veræ felicitatis, hostes profligavit, filios Jacob in suas quosque sedes imposuit, eos vehementiùs adstrinxit ad divinæ legis observationem, obsequentesque et volentes habuit. Hæc Christum Jesum infinitâ divinâque virtute fidelibus bona spiritalia præstitisse liquido cognovimus, eaque cumulatiùs præstiturum in totius operis absolutione certo exspectamus.

ARTICULUS III.

De libris Judicum et Ruth.

Liber Judicum historia est rerum, quæ ab obitu Josue usque ad Samuelis præfecturam populo Dei acciderunt, cujus summam secundo capite habemus. Nempe Josue vitâ functo, et senioribus, qui ejus consilia secuti Jacobi filios continebant, progenies nequàm subsecuta est, quæ oblita Dominum, atque immortalia beneficia delata patribus prolapsa est in omne vitiorum genus, et post externos deos abiens Deum suum sceleratè dereliquit. Deus indignatione commotus malam hostibus stirpem tradidit, et gravissimis calamitatibus oppressit : neque tamen à se prorsùs abjecit; sed identidem liberatores judices suscitabat, qui eriperent à malis, ad officii munus instruerent, et rempublicam administrarent. Tum rogantes veniam Israelitæ paulisper ad Deum conversi obtemperabant legi; atverò mox deteriores facti, quos ex animo dimiserant, pessimos mores repetebant. Ita rem pro scelerum et pœnitentiæ vicissitudine, quomodò aut pœnas dabant, aut divinam benevolentiam experiebantur, sacer scriptor litteris consignavit.

Erant autem qui judicum nomine appellabantur non causarum et litium cognitores, sed gubernatores reipublicæ ad gerenda belli et pacis negotia constituti; quemadmodùm Atheniensium archontes, et dictatores Romanorum; atque in eo differebant à regibus, quòd sine regio apparatu, pompâ et majestate imperarent imperiumque nec ad filios transmitterent, neque ab hominibus acciperent. Etsi enim interdùm arcesseret populus liberatorem (sic Jephthe, Jud. cap. 11, rogatus est à majoribus natu de Galaad, ut sibi contra Ammonitas defensioni esset), tamen populus oblatum sibi à divinâ providentiâ strenuum bellatorem putans quasi dono datum à Deo suscipiebat. Quare si propriè loqui velimus, vicarii Dei erant, à quo habebant potestatem, quam, quoad viverent, gerebant, circumscriptam illam quidem : nam neque novas leges condere, neque tributa imperare fas iis erat; sed eripientes populum è servitute leges, et religionem tuebantur, animadvertebant in scelestos, idololatriæ stirpes evellebant, divinaque consilia à sacerdotibus, aut oraculo Urìm et Thummìm declarata perficiebant.

Hæc de libri argumento et Judicum officio præmittenda duxi. Nunc venio ad causam quæ est et cum libro Ruth communis. De libris Judicum et Ruth eadem procedit quæstio quam de libro Josue tractavimus : scilicet de Scriptore inquiritur, non de librorum divinitate. Sacros enim esse libros Judicum et Ruth Christi Ecclesia profitetur pro sacris vetus Synagoga semper suscepit, nec video quempiam dubitare quin sacri sint, modò ullos esse divinos libros assen-

tiatur : sed et de horum auctore anceps est disputatio propter rei obscuritatem. Librum Judicum, ut inde exordiamur dicere, Isidorus, doctores Thalmudistæ, Rabbi Moses Kimchi, Abarbanel Samueli tribuunt, alii Ezechiæ, alii Esdræ. Aben Esdra librum esse censet *Bellorum Domini* in libro Numerorum commemoratum auctor Synopseos vitæ ac mortis prophetarum, Dorotheo adscriptæ, putat scribas sacros in tabernaculo librum composuisse. Sunt et qui arbitrantur singulos judices gesta sua descripsisse in commentariis quos deinde Samuel vel Esdras collegerit. Ex his sententiis aliæ manifestiùs à veritate recedunt, aliæ nullâ certâ ratione nituntur. Librum enim bellorum Domini multò vetustiorem ille solus à libro Judicum non distinguit qui arroganter totius antiquitatis testimonium aspernatur. Singulos verò judices non reliquisse scriptum, quo suorum quisque temporum res et facta sit prosecutus, sed unum totius libri scriptorem esse, eadem scribendi ratio, idemque orationis tenor satis ostendunt : præsertim cùm secundo capite contineatur totius libri veluti summarium ab uno tantùm historico præmissum, qui totam judicum historiam animo complectebatur et proponebat. Sacros autem scribas in tabernaculo degentes operam in hujus libri confectionem contulisse si dixerimus, quid tandem ad quæstionis definitionem proderit, cùm præterea quæratur à cujus commentariis acceperint, quæ scriberent ?

Faciliùs iis assentiremur qui Samuelis opus esse opinantur, si paulò quidem apertiùs explicari res adeò involuta posset. Videtur equidem auctorem scripsisse temporum initio, quo Israelitæ à regibus gubernari cœperunt : sæpè enim repetit non fuisse regem in Israel, cùm ea evenerunt quæ refert : sic cap. 17, v. 6 ; cap. 18, v. 1 et 31 ; cap. 20, v. 21 : *In diebus illis non erat rex in Israel.* Quorsùm autem crebra illius adnotationis repetitio fieret, nisi ætate scriptoris regia potestas obtinuisset ? Nam qui scripsisset ante constitutos reges ; imò. verò priusquàm populus de præficiendo sibi rege cogitâsset, frustra clausulam eam tantoperè adhibuisset : adhibuisse autem datâ operâ videtur, ut populus cognosceret quid inter præsentem monarchicum statum et præteritum, quando judicum potestas erat, interesset. Verisimile etiam est Samuelem, uncto Saüle in regem Israelitici populi, noluisse omnium præteritarum rerum memoriam aboleri, quæ contigerant sub judicibus, quorum numerum ipsemet clauserat, et postremis vitæ suæ annis perstrinxisse hoc volumine monumentum perpetuum regiminis olim diversi ab eo quod sub regibus jam inchoabat. Sed hæc subdubitando et conjecturam faciendo dicimus, judicio cuique relicto integro ac libero sentiendi quæ velit.

Illud sine ambiguitate ullâ non opinando, sed affirmando ponimus, librum Judicum ante Davidis tempora editum fuisse, ut propterea videatur Judæorum sententiam posse probari, qui librum ut à Samuele descriptum recipiunt. Capite enim 1, v. 21, legimus : *Jebusæum autem habitatorem Hierusalem non deleverunt filii Benjamin : habitavitque Jebusæus cum filiis Benjamin in Hierusalem usque in præsentem diem.* Porrò ignorare non possumus Jebusæos ab iis finibus depulsos, quando David arcem Sion ingressus est, urbe primùm occupatâ, ut lib. 2 Reg., cap. 5, v. 7 et 8, perspicuè traditur : *Cepit autem David arcem Sion : hæc est civitas David. Proposuerat enim David in die illâ præmium qui percussisset Jebusæum.....* Itaque auctor libri Judicum antequàm septem priores anni regni David in Hebron laberentur, historiam texuit ; ex quo saltem consequitur, regnante Saüle, aut ineunte regnum Davide vixisse scriptorem, et librum de Judicibus confecisse : quod Judæorum sententiæ congruit Samueli historiam adscribentium.

Rursùs David in Psalmos suos quædam ex iis transtulit quæ in libro Judicum habentur : oportuit igitur scriptorem antea librum composuisse, quàm David laudes Dei celebraret. Nam psalmo 67, hæc erudito carmine atque eleganti cecinit : *Deus cùm egredereris in conspectu populi tui, cùm pertransires in deserto, terra mota est. Etenim cœli distillaverunt à facie Dei Sinai, à facie Dei Israel ;* et psalmo 96 : *Montes sicut cera fluxerunt à facie Domini, à facie Domini omnis terra.* Hæc verò ad verbum fermè deprompta sunt ex cap. 5 Judic., v. 4 et 5, ubi canticum Deboræ et Barac scribitur : *Domine cùm exires de Seir, et transires per regiones Edom, terra mota est, cœlique ac nubes distillaverunt aquis. Montes fluxerunt à facie Domini, et Sinai à facie Domini Dei Israel.* Illud etiam lib. 2 Reg., cap. 11, v. 21 : *Quis percussit Abimelech filium Jerobaal ? nonne mulier misit super eum fragmen molæ de muro, et interfecit eum in Thebes ?* expressum est à libro Judicum, cap. 9, v. 53 : *Et ecce una mulier fragmen molæ desuper jaciens illisit capiti Abimelech, et confregit cerebrum ejus.*

Quamobrem Spinosa et Hobbesius, qui semper bonis omnibus adversantur, facilè refelluntur, qui, ut libro antiquitatem ex parte detrahant, conscriptum post decem tribuum captivitatem defendunt. Inquiunt enim ex iis quæ de Danitis in cap. 18 Jud., v. 30 et 31 dicuntur colligi, præfuisse jam Israeli reges, decemque tribus in Assyriam à Salmanassare pridem traductas, cùm ea scribebantur : *Posueruntque sibi sculptile, et Jonathan filium Gersam filii Moysi, ac filios ejus sacerdotes in tribu Dan usque ad diem captivitatis suæ. Mansitque apud eos idolum Michæ omni tempore, quo fuit domus Dei in Silo : in diebus illis non erat rex in Israel.* Sed gravi errore labuntur contentiosi disputatores. Captivitas filiorum Dan eo capite commemorata perperàm putatur captivitas Assyriaca decem tribuum. Enimverò ait sacer scriptor abductos in servitutem filios Dan, antequàm Israelitis, nempe toti Hebræorum populo regem Deus præfecisset, et petiissent Hebræi sibi regem constitui : igitur ante Saülis unctionem filii Dan pressi servitute dicuntur, quam ne suspicari quidem possumus esse Assyriacam. Rursùs affirmat idolum Michæ, cui divinos honores filii Dan suâ adhuc libertate fruentes, creatis eâ de causâ sacerdotibus, præstabant, in

eâdem tribu permansisse omni tempore quo domus Dei sive arca in Silo erat deposita ; atqui Dei domus à Silo ablata est, quando infelix bellum contra Philisthæos gerebatur, in quo et ipsa in potestatem Philisthinorum devenit : ergo et eodem tempore Michæ idolum in tribu Dan cum suis sacerdotibus et cultoribus desiit : desiit autem coli ablatis inde Danitis per captivitatem. Itaque captivitas eo loco commemoratur, quâ, tempore judicum, ultus est Deus scelera filiorum Dan à cultu legis deflectentium.

Hinc non injuria sentimus in allato decimo octavo capite mentionem fieri captivitatis in quam filii Dan ducti sunt, et plurimi ex reliquis tribubus, quando, judicante populum Eli Pontifice, capta est à Philisthæis arca : ablatum est siquidem tum et Michæ idolum, et nequissimi sacerdotes in servitutem addicti. Tribum enim Dan falsis diis ad Salmanassarem usque serviisse, quis unquàm credat ? Nonne ineunte Samuele Hebræorum rempublicam filii Israel falsos deos omnes abjecerunt ? ut lib. 1 Reg., cap. 7, v. 4, scriptum est : *Abstulerunt ergo filii Israel Baalim et Astaroth, et servierunt Deo soli.* Post Samuelis verò tempora credamusne piissimum regem, et religiosissimum Davidem publicam idololatriam permisisse ? Denique Jeroboam, qui decem tribubus à Juda distractis aureos vitulos colendos proposuit, ut ibi populum detineret, ne Hierosolymam adoratum pergeret, numquid novos deos proferre cogitâsset, si ibi Danitas idolum Michæ divinis honoribus dudùm prosequentes vidisset ? Satis enim superque idolum anteactis temporibus cultum rebelles tribus à divino obsequio Hierosolymis præstando retraxisset ; captivitas ergo illa, in quâ et sculptili Michæ sublato Danitæ suis finibus sunt deportati, non est Assyriaca sub Salmanassare, sed alia ante Jeroboamum, ante Davidem, ante Samuelem sub Philisthæis.

Imbecillius est alterum licèt Theodoreti testimonio confirmatum : nempe urbem Hierusalem nominari in libro Judicum, quæ tamen non nisi posteriore ævo potuit eo nomine appellari, quòd antea vocaretur *Jebus.* Etenim commodioris explicationis gratiâ immutata fuisse ab Esdrâ vel altero prophetâ in vetustissimis libris locorum nomina non semel fassi sumus. Præterea certò constat antiquissimis temporibus vocatam fuisse *Salem*, in quâ Melchisedech rex tenebat principatum. Constat et dictam Hierusalem esse ex duabus vocibus שלם et יראה, sumptâ priore ex nomine, quod monti sito in eodem loco imposuerat Abraham, quam ait יהוה יראה יהוה יראה, *Dominus videt, Dominus apparet.* Quo autem tempore cœperint eæ voces in unum nomen Hierusalem conjungi, ignoramus quidem ; at probare nequeunt adversarii non fuisse urbem vivente Samuele, imò etiam Josuâ, Hierusalem dictam ab Israelitis saltem, qui cùm vicina ei loca incolerent, memores nominis quod olim Abraham loco imposuerat, potuerunt jam tum novum vocabulum componere ex veteribus duobus altero Jebusæis cognito, altero omnibus Abrahæ posteris.

Hæc diximus equidem brevibus, sed ad id quod agebamus non erat dicendum pluribus : nunc multò pauciora de libro Ruth dici res postulat. Spectari potest liber Ruth, et haberi cùm appendix libri Judicum, tum introitus in libros Regum : cum utroque enim opere conjungitur, et pertinet ad utrumque, et quòd sub Judicum imperio Elimelechum cum uxore et filiis fames in Moabitidem compulerit, ac deinde Ruth Moabitis Boozo nupserit ; et quòd narratio desinat in genealogiam Davidis, qui Regum Juda familiam duxit. Ob eam causam quòd reipublicæ administratio penès Judices esset, cùm factum contigit, Hebræi olim ex duobus librum unum confecerunt, ut Hieronymus *in Prologo galeato*, scribit : *Subtexunt Judicum librum, et in eumdem compingunt Ruth, quia in diebus Judicum facta ejus narratur historia.* Quanquàm Hebræi recentiores alterum ab altero librum disjungunt, et positis initio Scripturarum quinque Mosaicis libris, quinque alios, quos *Meghillòd* dicunt, proximo ordine subjiciunt Canticorum, Ruth, Threnorum, Ecclesiastis atque Estheris. Ex eâ antiquâ sacrorum Librorum compactione, factum est ut unum utriusque libri auctorem esse suscipientur interpretes, et perinde vel Samuelem, vel Esdram, vel scribas sacros hoc opus elaborâsse existiment pro variâ de auctore libri Judicum ab iis probatâ sententiâ. Verùm ut nihil certi in priore hujus argumenti parte constitui potuisse vidimus, ità et in hâc posteriore ancipites sumus.

Cùm verò capite hujus libri primo dicatur historiam contigisse *in diebus unius judicis, quando judices præerant*, sive, ut habet Hebraicum exemplar : *In diebus in quibus judicabant judices*, atque inde argumentum capiatur, abrogato judicum imperio historiam esse descriptam, quærendum adhuc tantummodò restaret, quisnam judex sit, quo gubernante, Ruth Boozo nupserit. Verùm intricatior quæstio est : Rabbini Boozum à judice Israelis Abesane non distinguunt ; ad Abesanis igitur ætatem factum referunt. Josephus, lib. 5, Antiq. Jud., cap. 11, Eli et Ruth æquales eorumdem temporum fuisse scribit, quòd famem, quâ terram Juda laborâsse auctor in eo libro meminit, sub Eli sacerdotio ursisse constituat. Aliis Tholâ judice, aliis Aodo, aliis Baraco, vel Samgaro, vel Gedeone, vel ejus filio Abimelecho res gesta videtur. Atverò nihil cum quâdam verisimilitudine disputari de hâc causâ potest, nisi primum de chronologiâ progenitorum Davidis constitutum sit, unde et cognitio temporis historiæ pendet. Difficillimum est autem texere Davidis genealogiam, ejusque majorum ætatem dijudicare. Etenim, ut brevem rei notitiam tradam, certâ supputatione constat ab ingressu Hebræorum in terram Chanaan, quo ferè tempore Salmon uxorem Rahab duxit ad ortum usque Davidis, 366 annos intercessisse ; iterùm perspectum est omnibus in tanto annorum spatio non modò sub finem libri Ruth, verùm etiam lib. 1 Paralip., cap. 2, tum Matthæi cap. 1, et Lucæ cap. 3, quatuor tantùm generationes describi ; scilicet sacrorum scriptorum omnium una sententia est : *Salmon genuit Booz, Booz genuit Obed, Obed genuit Isai seu Jesse, Jesse genuit David regem.*

Hæc porrò inter se componere magnæ operæ est et negotii. Si enim quatuor tantùm generationibus annos 366 exæquemus, consequitur à singulis patrum post annum vitæ centesimum filium esse susceptum, quod, habitâ ratione vitæ hominum ad breviores limites jam contractæ, vix ac ne vix quidem fit verisimile, maximè cùm patribus in Ægypto intra annos 215 nati sint trinepotes; in sacerdotali autem Levi familiâ generationes septem numerentur ab Abisue ejusdem ætatis cum Salmone ad Sadochum Davidis æqualem. Si verò putemus, quæ plurimorum opinio est, silentio præteritos in sacris Litteris aliquos ex progenitoribus David, quippe viros non eâ claritate nominis, quâ Booz, Obed, Isai, gravissimum opus est divinando supplere, qui desunt, eosque suis locis collocare. Quomodocùmque sit, quia nostri hujus instituti non est quæstionem hanc chronologicam persequi, officio non desumus, dùm in medio relinquimus.

ARTICULUS IV.

De libris Regum.

Latini omnem regum historiam à Samuelis gestis ductam *quatuor Regum libros* accepta à Græcis eorumdem inscriptione semper nuncupârunt : Hebræi verò in partes olim duas divisam, alteram *Samuelis* nominârunt, alteram *Regum*, seu potius *Et Rex David*, sumpto nomine à verbis quibus incipit. Duas hasce partes primùm duobus voluminibus conclusas in duas alias rursùs non partiebantur : at deinceps à Hieronymi ætate factum est ut Græcorum et Latinorum morem imitati, quatuor libros et ipsi distinxerint, primum scilicet et secundum tam Samuelis quàm Regum, antiquis retentis nominibus; quorum quidem alterum inditum erat propter Samuelem auctorem, ut credebant, vel res Samuelis ab initio narratas; alterum propter collectam in unum regum Juda atque Israel historiam. Nos etiam de his libris habituri sermonem, commoditatis gratiâ veterem Hebræorum divisionem sequi instituimus, ac si duo essent opera, de quibus disputatio fiat. Quare primùm de Samuelis, tum de Regum libris quæstionem proponimus, in quâ tamen explicandâ nemo exspectet certiora quàm quæ nuper in superioribus causis afferebamus.

Thalmudistæ, Moses Kimchi, Isidorus, lib. Orig. 6, cap. 2, Procopius, Tostatus, Serarius, Vatablus, et plures magno agmine interpretes Samuelem ipsum magnâ saltem parte, et totius usque capitis 24, lib. 1, scriptorem esse existimant, quem deinde librum et sequentem Nathan, et Gad prophetæ scriptis suis perfecerint atque absolverint. Hujus sententiæ comprobandæ argumentum sumitur sive ex titulo librorum in Hebraicis codicibus, sive ex libro 1 Paralipomenon, cap. 29, v. 29 : *Gesta autem David regis priora, et novissima scripta sunt in libro Samuelis videntis, et in libro Nathan prophetæ, et in volumine Gad videntis.* Theodoretus, Diodorus Tharsensis, Athanasius, et Gregorius magnus compendiariam historiam quamdam ex prophetarum monumentis et commentariis conscriptam putant, neque abnuunt fateri prophetas ipsosmet esse, quorum nomina in libris Paralipomenon inveniuntur. Sed quis unquàm ea prophetarum scripta in summam, atque in unum volumen redegit? Abstrusiorem rem, atque implicatiorem non extricant. Grotius esse Jeremiam, ait se accepisse ab Hebræorum doctissimis, qui ex styli similitudine judicium fecerunt. Respondent alii regem Ezechiam, alii Isaiam, vel Esdram, nonnulli Davidem esse totius operis auctorem. In hâc sententiarum varietate ab incertis certa secernamus, ut minimùm, quoad fieri potest, erremus.

Primò, qui Jeremiæ stylum in Samuelis libris non videt, Grotii judicium probare non potest : sunt autem plurimi Hebraicè peritissimi, qui ita acres oculos non habent, neque acutas aures, ut Jeremiam ibi scribentem cernant, aut loquentem audiant. Qui verò Davidem, Ezechiam, Esdram auctores fuisse librorum Samuelis malunt, si isti tam acuti homines causas ullas proferrent cur ita sentirent, libenti animo penderemus, judiciumque adhiberemus nostrum, utrum et esset assentiendum : at cùm nihil præter meram conjecturam afferant, neque probare possumus, neque refellere. Quod autem libri Samuelis in Hebraicis codicibus inscriptum est, nihil omninò ad hanc causam efficit. Nam Septuaginta, sive Græci antiquissimi interpretes, quos Samuelis libros nunc appellant Hebræi, *libros Regum* inscripserunt : quod indicio est olim ita fuisse vocatos : cur enim libros primum et secundum Regum vocâssent Græci interpretes ex Hebræorum genere, quem Samuelis à suis nominari scirent? Atque etiamsi Esdræ ætate eos libros *Volumen Samuelis* Hebræi dixissent, à gestis prophetæ ibi descriptis nomen dici optimè potuit, non à scriptore. Testimonium verò libri primi Paralipomenon dubitationem omnem tolleret, si deprehendi certè posset libros prophetarum Samuelis, Nathan, et Gad eosdem esse quos primum et secundum Regum appellamus. At obscura admodùm res est; imò verò ex Paralipomenis adducimur ut credamus ibi tria distincta volumina allegari in quibus potissimùm verba, seu res facta Samuelis, Nathanis et Gadi describebantur. Ita Hebraici textûs verbum verbo redditur : *Et res* (scilicet gesta) *David regis priores et posteriores, ecce ipsæ scriptæ sunt in rebus Samuel videntis, et in rebus Nathan prophetæ, et in rebus Gad videntis :* in libris nimirùm qui eorum trium Prophetarum vitam et facta referebant, cujusmodi sanè non sunt primi duo Regum libri. Oportuisset deinde, si quidem in Paralipomenis duo Samuelis libri memorarentur, volumen Samuelis in tres partes esse dispertitum, quarum quælibet prophetæ scriptoris nomine vocaretur; vel saltem notam aliquam haberemus, unde singuli incœpissent dicere, quove desiissent; vel denique notam diversitatis auctorum, aut styli dissimilitudinem internosceremus. Nihil autem horum se prodit in libris quos versamus.

Quid ergo ex animi nostri sententiâ dicemus, quoniam ista non placent? Dicemus potuisse quidem à scriptis Samuelis, Nathan et Gad primum et secundum librum Regum expromi : dicemus et exprom-

ptum ab iisdem tamen prophetis contextum non videri. Nam scriptorem unum hoc librorum opus perfecisse, facilè intelligunt, qui Hebraicas litteras didicerunt, et contuentur sermonis unitatem. Sunt et multa quæ Samueli aut alteri scriptori æquali Samuelis non possis tribuere. Hujusmodi illud est lib. 1, cap. 7, v. 15 : *Judicabat quoque Samuel Israelem cunctis diebus vitæ suæ*, ex quo auctorem vitâ functo Samuele scripsisse cognoscimus. Hujusmodi et alterum, cap. 3, v. 1 :.... *et sermo Domini erat pretiosus in diebus illis, non erat visio manifesta :* crebrior enim Dei sermo et visio manifestior fuit post dies Samuelis, quo vivente et rarior erat et obscurior. Paria sunt quæ cap. 13, v. 5 :.... *Et ascendentes castrametati sunt in Machmas ad orientem Bethaven;* et cap. 26, v. 6 : *Dedit itaque ei* (Davidi) *Achis in die illâ Siceleg : propter quam causam facta est Siceleg Regum Juda usque in diem hanc.* Scimus enim urbem olim dictam *Bethel*, nempe *domum Dei* post collocatos ibi à Jeroboamo vitulos aureos dictam *Bethaven*, *domum iniquitatis ;* ac prætereà Reges *Juda* nominari cœpisse, postquàm secesserunt cum Jeroboamo decem tribus, inter quarum urbes, etsi esset Siceleg (erat enim sita in Simeonis tribu); tamen urbibus Juda ex dono Davidi dato accensebatur.

Nec opponat quis aut Nathan, aut Gad, qui caput vigesimum septimum scripserunt, eam tribuum disjunctionem vidisse. Nam præterquàm quòd Salomon annos quadraginta regnum tenuit, cui superstites duos eos prophetas fuisse probandum esset, historicus ad reges *Juda* Siceleg pertinere dicit, quorum alios aliis in regno successisse visus est significare. Quocirca non negamus Samuelem, Nathanem, Gad, quæ suis temporibus contigerunt, mandâsse litteris : nam et omnium constans sententia est prophetas ea scribere consuevisse, et occurrunt quidam loci in Samuelis libris scriptorem coævum indicantes; sed ipsissima esse illorum trium prophetarum scripta non affirmamus. Eorum diariis et commentariis usum posteriorem historicum in duos primos libros Regum conjecisse, quæ ipsi reliquerant, et magnâ quoque ex parte composuisse cum Theodoreto, Diodoro Tharsensi, Gregorio magno assentimur : quo verò tempore historiam texuerit, aut quis demùm sit, fatemur nos ignorare.

Hæc tamen ignoratio nostra tantùm valere non potest apud Religionis inimicos, ut hâc de causâ antiquos esse duos istos libros negent, aut eorum dignitati obtrectent. Generalia, quæ in primâ hujus operis nostri parte pro librorum divinitate protulimus argumenta, oppositum planè demonstrant : præsentem verò fidei causam hæc singularia confirmant. Magna pars libri 1 Paralipomenon ex duobus prioribus Regum expressa est, ut libros utrosque conferenti apparet. Illa Ezechielis sententia, cap. 33, v. 11 : *Nolo mortem impii, sed ut convertatur impius à viâ suâ, et vivat*, auctori librorum Samuelis accepta refertur ex cap. 14, lib. 2, v. 14, in quo mulier Thecuitis Davidem ad misericordiam excitans ait : *Omnes morimur, et quasi aquæ dilabimur in terram, quæ non revertuntur : nec vult Deus perire animam, sed retractat cogitans, ne penitùs pereat qui abjectus est.* Quæ legimus Sapientiæ, cap. 16, v. 13 : *Tu es, Domine, qui vitæ et mortis habes potestatem, et deducis ad portas mortis, et reducis*, simillima sunt, atque ab iis defluxerunt, quæ lib. 1 Reg., cap. 2, v. 6, Anna Samuelis mater Domino gratias agens cecinit : *Dominus mortificat et vivificat, deducit ad inferos, et reducit.* Rursùs laudes Samuelis celebratæ cap. 46, v. 22 Ecclesiastici; *Et ante tempus finis vitæ suæ, et seculi testimonium præbuit in conspectu Domini et Christi; pecunias, et usque ad calceamenta ab omni carne non accepit, et non accusavit illum homo*, petitæ planè sunt à cap. 12, v. 3 et 4, lib. 1 Reg., ubi narratur Samuelem ad universum Israel dixisse : *Loquimini de me coram Domino, et coram Christo ejus, utrum bovem cujusquam tulerim, aut asinum.... Et dixerunt : non es calumniatus nos, nec oppressisti, neque tulisti de manu alicujus quippiam.* Multa prætereà in Tobiâ, in Ecclesiaste, in Oseâ, in psalmis reperiuntur, quæ extracta ex libris Samuelis, Nathanis, Gadi cognoscas, unde primum et secundum regum consutos putamus. Hæc verò non modò antiquitatis, sed et auctoritatis quam olim in Synagogâ sacri ii Libri habuerunt, argumenta sunt locupletissima.

Dignitati sacri operis non parcit more suo Spinosa inconcinnum illud, inconditum, insulsumque accusans, ab ineptis quibusdam coagmentatum, judicio satis non pollentibus. Ait cap. 16 et 17, duo dici, quorum alterum contra alterum repugnat. Nam in primo narratur venisse Davidem ad Saülem regem malo spiritu exagitatum, et pulsatione citharæ levationem morbo attulisse eâque de causâ armigeri officio cohonestatum : at in altero scribitur tùm cognitum fuisse Saüli Davidem, cùm contra Goliath singulari certamine dimicaturus, se primum regi objecit : quì verò, inquit, hæc nexu aliquo conjungi queant? Addit, cap. 7 et 13, insignem dissensionem esse. Primo enim loco depressos adeò fuisse Philisthæos, prostratosque narratur, ut ultra in terram Israel venire non tentaverint, cunctisque diebus Samuelis gravis Domini manus in ipsos incubuerit : in secundo verò et belli apparatus à Philisthæis Judaico populo illati exponitur, et armorum strepitus, et terror Israelitarum animos invadens : non constant verò hæc sibi, nec sacri auctoris doctrinam sapiunt.

Facilè his duobus argumentis occurritur. Venerat certè primò David ad Saülem accitus recreare fidibus animum spiritu nequam vexatum, eumque de facie nôsse debuisset utique, aut saltem potuisset rex, quando iterùm adductus est David ad se, antequàm contra Goliath in castra descenderet. At si mali spiritûs opera primùm rex mente aberrabat, neque erat compos suî, quomodò veritatis alienum videatur, adolescentis visi olim sibi nullam in cerebro imaginem remansisse, atque ignorâsse unde et quis esset? Occupatus deinde gravibus belli negotiis Saül postquam cytharæ sonitu delinitus sibi fuerat parumper animus, vel, si licet dicere, rex graviore belli curâ districtus,

quæ minorem à malo spiritu excitatam aut dispulerat aut levârat, Davidem dimisit. David ad patrem rediens pascendo rursùs gregi operam dedit, ut cap. 17, v. 15, dicitur; inde missus à patre est, cum cibariis ad fratres in castra, ubi et propter Goliathi incircumcisi hominis arrogantiam, et nationis suæ despectum, zelo maximè divini honoris ausu improbissimo contempti ad pugnam vehementer incitatus constituit cum hoste congredi: quâ de causâ Saüli se stetit, à quo non est agnitus. Multa sanè hìc sunt quæ potuerunt memoriam Davidis omnem exstinguere; temporis scilicet intervallum, diversus vestium ornatus et negotii gravitas quod agebatur, multùm à cytharœdi officio alienum. Quòd si primùm Saül multa de Davide ejusque familiâ percontatus fuerat, atque adolescentem coram se stare, armigeri etiam officio ei collato, jusserat, hæc omnia excidere ex animo facilè potuerunt; eòque magis quòd aulici fortassè puerum olim regis nomine accersiverint: in aulâ verò ille manserit ad omnem pulsandæ cytharæ opportunitatem, ut præsto esset cùm spiritus nequam Saülem concussisset; non autem continuò fuerit in regis conspectu, officiumque armigeri non singulare aliquod, sed commune multis regem stipantibus obtinuerit.

Consistit et utrumque alterum capitibus 7 et 13, descriptum. Non enim cùm primo loco dicitur *humiliatos fuisse Philisthæos; neque ultra apposuisse, ut venirent in terminos Israel*, intelligendum est, nunquàm postea Israelitarum terram ingressos, sed tum primùm, et aliquantisper se suis finibus continuisse: nam ita sæpè hebraica vox עוד accipitur, quæ *ampliùs, adhuc, ultra* verti solet: vel etiam ultra non irrupisse Philisthæos in fines Israelis, non vivente Samuele, sed eo judice, sacer scriptor dicere voluit, ut sanè contigit. Etenim qui belli furor in cap. 13 excitatus legitur, inuncto jam Saüle, eoque regnum tenente efferbuit. Quapropter omnes illos Samuelis dies quibus Israelem provocare armis Philisthæi non sunt ausi, non vitæ dies, sed præfecturæ computamus. Vel denique manum Domini in Philisthæos cunctis diebus Samuelis gravem incubuisse, ideò septimo capite animadvertendum proponitur quòd, etiamsi Samuele superstite, se ad bella paraverint Philisthiim interdùm, atque aciem eduxerint, magnis tamen cladibus semper affecti ab incœpto desistere coacti, et fracti bello divinam iram senserint.

Nunc ad reliquos Regum libros expendendos progrediar, totumque hoc argumentum absolvam. Utriusque posterioris Regum libri scriptorem alii Isaiam fuisse opinantur, Ezechiam alii nonnulli Esdram, Thalmudistæ et Rabbini ut plurimùm Jeremiam, qui tamen prisca regum Juda atque Israel commentaria evolverit, unde materiam scribendi deprompsit. Hìc quoque in incerto versamur, atque in eumdem scopulum incidimus, in quem nuperrimè offendebamus. Sed ut diximus Samuelem, Nathan et Gad ad posteros transmisisse quæ David gesserat, unde recentior scriptor duos primos Regum libros composuerit: sic nunc multos illustres viros et prophetas facinora cæterorum regum Juda, atque Israel historiis suis fuisse complexos pro certo tenemus, à quibus in unum corpus, cujusmodi illud nunc est, posterior auctor acta regum digesserit. Lib. 2, Paralip., cap. 9, v. 29, hæc notantur: *Reliqua autem operum Salomonis priorum et novissimorum scripta sunt in verbis Nathan prophetæ, et in libris Ahiæ Silonitis, et in visione quoque Addo videntis contra Jeroboam filium Nabath.* Ibidem, cap. 12, v. 15: *Opera verò Roboam prima et novissima scripta sunt in libris Semeiæ prophetæ et Addo videntis, et diligenter exposita.* Res Abiæ filii Roboam regis Juda scripsisse diligenter Addo prophetam, cap. 13, v. 22, innuitur: *Reliqua autem sermonum Abia, viarumque, et operum ejus, scripta sunt diligentissimè in libro Addo prophetæ.* Josaphati pariter regis Juda gesta retulit Jehu propheta, filius Hanani, qui et historiam regum Israel ediderat, ut cap. 20, v. 34, ejusdem libri testatum est: *Reliqua autem gestorum Josaphat priorum et novissimorum scripta sunt in verbis Jehu filii Hanani, quæ digessit in libros regum Israel.* Isaias filios Amos prophetæ res omnes Oziæ regis Juda tradidit litteris, ut cap. 26, v. 22, scribitur: *Reliqua autem sermonum Oziæ priorum et novissimorum scripsit Isaias filius Amos, propheta.* Actiones Manassis consignavit Ozai cap. 33, v. 19. Sed longior jam sum in iis referendis scriptoribus, quorum nomina in 2, præsertim Paralipomenon libro recensentur. Accedunt libri annales sive diurni regum Juda et Israel, qui sæpè in eodem Paralipomenon libro nominantur, diversi quidem ab his duobus posterioribus regum voluminibus; quippe multa in Paralipomenis perstricta fusiùs continebant, quæ in regum libris deesse videmus.

Itaque partim ex prophetarum scriptis, partim ex utriusque regni annalibus vel Jeremias, vel Esdras, vel fortassè etiam Nehemias, qui lib. 2 Machab., cap. 2, v. 13, dicitur bibliothecam construxisse, et libros prophetarum et David congregâsse, duos regum libros confecit. Non enim adeò de scriptore solliciti esse debemus, cùm noverimus prophetarum nomina, à quibus materies compingendis his libris suppeditata scriptori est. Quisquis autem ille sit, qui certè nonnisi unus est ex uno scribendi tenore, et constante ac æquabiliter fluente stylo, perdurante adhuc captivitate, vel etiam ipsâ solutâ, historiam exaravit, quoniam postremis libri 4 capitibus cùm de Assyriacâ Israelitarum captivitate, tùm de Babylonicâ Judæorum sermo est. Dubitare præterea non possumus quin divinus idem sit scriptor qui in historiâ suâ non tam civiles res et politicas, illustriave regum gesta, quàm religiosas, ad Dei cultum pertinentes, legitimas, sacras, pietatem spirantes et scelera quoque, sed immissis à Deo gravibus pœnis expiata, est prosecutus. Auctoritatis enim, veritatis, antiquitatis, germanæque fidei horum librorum, præter Judaicum canonem, et septuaginta Interpretum translationem, testimonium perhibet et Christus Dominus, Lucæ cap. 4, v. 25 et seq., inquiens multas fuisse viduas in diebus Eliæ; non fuisse autem missum prophetam nisi ad mulierem viduam in Sareptâ Sidoniæ; multos

pariter fuisse leprosos in Israel sub Elisæo prophetâ; neminem autem mundatum nisi Naamanem Syrum, quæ in lib. 3 Reg., cap. 17, et lib. 4, cap. 5, exstant. Paulus item ad Romanos scribens, cap. 11, v. 2 et 3.... *An nescitis in Eliâ quid dicit Scriptura, quemadmodùm interpellat Deum adversùs Israel : Domine, prophetas tuos occiderunt, altaria tua suffoderunt, et ego relictus sum solus, et quærunt animam meam.* Quæ verba à lib. 3 Reg., cap. 19, v. 10, in epistolam suam Apostolus transtulit.

Unum est quod scriptorem veluti testem rerum narratarum, coævumque regibus quorum gesta scribit et Rempublicam Judæorum adhuc stantem indicare videtur. Hujus generis est illud lib. 3 Reg., cap. 9, v. 21, Amorrhæorum, et aliorum populorum filios, qui in terrâ remanserant, *fecit Salomon tributarios usque in diem hanc;* et lib. 4, cap. 8, v. 22 : *Recessit ergo Edom, ne esset sub Judâ usque ad diem hanc;* et cap. 13, v. 23 : *Et misertus est Dominus eorum, et reversus est ad eos propter pactum suum, quod habebat cum Abraham, et Isaac, et Jacob, et noluit disperdere eos, nec projicere penitùs usque in præsens tempus.* Similia sunt quæ de arcâ adhuc in templo manente scribuntur, lib. 3, cap. 8, quam tamen, antequàm populus captivus abduceretur, sublatam de templo in speluncam Jeremias intulerat.

Verùm hæc probant quidem summam scriptoris diligentiam, et fidem, et assiduum usum commentariorum, quos ob oculos habebat; non autem ipsum florente Judæorum imperio scripsisse. Cùm enim sæpè non sententias modò, sed et verba prophetarum et tabulariorum res sui temporis notantium in suum istud compendium transferret, quasi ipsorum nomine loqueretur, adjuncta etiam illa expressit, quæ rem præsentem significabant, etsi præteriisset.

Etiamsi verò importunus disputator theologo-politicus horum librorum auctoritatem elevare conetur, nihil negotii facessit : adeò comprobata est eorum dignitas, et prompta est ad leves ineptias responsio. Maximè autem in chronologiâ ejus argumenta versantur, unde pugnantes inter se Scripturæ locos objicit, quos multis modis interpretes componunt, et nos, ubi res postulabit, demonstrabimus pariter cohærentes. Interim in genere saltem, ut intelligatur, quid ille afferat in medium, quove modo ei occurratur, pauca subjicimus. Ait cap. 6, lib. 3 Reg., ab initio dici anno 480 ab egressu filiorum Israel ex Ægypto cœptum domûs Dei ædificium cùm tamen major annorum numerus confletur, supputatis seorsùm annis erroris in deserto, distributionis terræ Chanaan, administrationis Judicum, atque imperii regum, quos annos ex ipsismet Scripturis colligimus. Addit in cap. 16, v. 8, libri ejusdem 3 narrari, obiisse Baasa regem Israel anno 26 Asa regis Juda : in libro autem 2 Paralip. cap. 16, v. 1, Baasa ipsum anno regni Asa 36 bellum ei movisse. Quomodò verò fieri potuit ut arma caperet, qui ante decem annos è vivis excesserat ? Notat etiam in capite eodem 16, v. 15 et 16, 3 Reg. referri, anno regni Asa 27 regnâsse Amri regem Israel qui vers. 23, dicitur anno 31 Asa regnare cœpisse. Animadvertit et cap. 1, lib. 4, v. 17, de Joram fratre Ochoziæ rege Israelis hæc haberi : *Et regnavit Joram frater ejus pro eo, anno secundo Joram filii Josaphat regis Judæ.* In capite autem 3, v. 1 : *Joram verò filius Achab regnavit super Israel in Samariâ, anno 18 Josaphat regis Judæ.* In capite demùm 8, v. 16 : *Anno quinto Joram filii Achab regis Israel, et Josaphat regis Juda regnavit Joram filius Josaphat rex Juda.* Hæc componi non possunt, ut idem Israelis rex anno 18 regni Josaphati patris, et secundo Jorami filii regum Juda moderari habenas imperii cœperit; atque iterùm iste Joram filius Josaphat anno quinto Jorami filii Achab thronum conscenderit.

Quis enim ignoret plura hujus generis occurrere in profanis historiis, ubi, uno numero loco alterius scripto, magna sequitur perturbatio, quin tamen aut historia in suspicionem falsitatis veniat, aut negetur opus illud esse scriptoris diligentissimi ? Mendam in alterutro loco irrepsisse in exemplaria illicò judicat, qui rem accuratè expendit, eamque alteri lectionem anteponit, quæ est cum reliquâ historiâ congruentior. Hâc de causâ, aiunt interpretes, initio capitis 6, lib. 3, Reg. legi oportere anno 580 à liberatione populi Israelitici ab Ægyptiacâ servitute inchoatum templi Salomonici opus. Id autem ex Pauli sermone Act. 13, v. 20, utcumque colligunt, in quo Apostolum dixisse putant datos à Deo Israeli judices *quasi post quadringentos, et quinquaginta annos* usque ad Samuelem, quibus cùm addant 40 annos erroris in deserto, 7 fermè bellorum in terrâ Chanaan gestorum, et sortitionis terræ, 40 administrationis Samuelis, regnique Saülis, 40 regni Davidici, et tres priores regni Salomonis, cujus anno quarto fundatum est templum, commodè efficiunt annos 580.

Verùm legendum esse putamus anno 480, quod Hebræi, Chaldæi, Syri, Arabes et Græci editionis Complutensis legunt : nam in Romanâ editione 440 tantummodò scribuntur anni. Atque etiamsi difficillimum sit, hanc annorum summam distribuere, et judicum ætati accommodare; tamen quod tentatum semper est à chronologis, videri potest non improsperè successisse. Tabulam impressam habemus ex libro Judicum potissimùm exprompiam in editione Bibliorum sacrorum cum universis Francisci Vatabli, et variorum interpretum adnotationibus, Parisiis 1729, quam, si placet, exscribimus : proderit autem et ad libri Judicum chronologiam texendam.

Moses vitâ functus est anno ab exitu Ægypti.	»	40
A morte Mosis ad illud usque tempus, quo allata est quies populo per Josue. . .	»	6
Item ad alterum, quo per Othonielem. .	»	40
Item ad alterum, quo per Aod. . . .	»	80
Item ad alterum, quo per Deboram. . .	»	40
Item ad alterum, quo per Gedeonem . .	»	40
Mortuo Gedeone, *aversi sunt filii Israel, et fornicati sunt cum Baal* (Judic. 8, v. 33), aliquot annis puta.	»	9
Postea Abimelech præfuit annis. . . .	»	3

Thola	» 23
Jair.	» 22
Jephthe	» 6
Abesan.	» 7
Ahialon	» 10
Abdon.	» 8
Heli.	» 40
Samuel.	» 21 1/2
Saül	» 40
David.	» 40
Fundamenta templi jacta anno Salomonis.	» 4
	» 479 1/2

Tabulam alteram quæ in idem recidit, et planè chronologiæ studioso satisfacere potest, descripsit Editor Bibliorum Latinorum et Gallicorum cum notis, etc., tom. 3, in secundâ editione Parisiis 1768, pag. 538. Aliam ipse rationem ineundæ supputationis tenuit, distinctâque servitute Hebræorum modò citra, modò trans Jordanem ; item judicibus liberatoribus in utrâque regione seorsùm à Deo datis, totum tempus 480 annorum in duo intervalla eruditè dispertivit. Tabulam istam explicare longi esset otii : adeat si cui videbitur. Hæc satis sunt refutandæ calumniæ.

Annus 36 regni Asa, quo dicitur in libro Paralipomenon prælium à Baasa suscitatum, non ab initio regni Asa supputatur, sed à divisione tribuum Israel et Juda, isque incidit in annum 16 Asa regis, decem annis ante finem vitæ Baasa. Erratum etiam in Paralipomenis multi agnoscunt, quod emendant legentes 16, non 36 regni Asa bellum inter duos reges exarsisse. Amri verò et anno 27 regni Asa, et anno 31 regnâsse nihil omninò repugnat, si benè animus ad ea intendatur quæ in eodem 16 capite scribuntur. Anno quidem 27 Asa totus Israel conclamavit regem in castris; contendit iste primùm cum Zambri de principatu, eoque flammis incenso cum Tebni, quem media pars populi sequebatur, divisum imperium habuit : quo pariter mortuo, solus Amri regnum Israel tenuit anno 31 Asa. Quæ est ergo ibi sententiarum discrepantia ?

Josaphat denique rex Juda annos 25 populum rexit potestate regiâ : iste anno 16 vel 17, cùm esset expeditionem Syriacam initurus, filium Joram proregem constituit, qui, ipso absente, reipublicæ curam gereret, Senior verò factus, biennio antequàm migraret è vitâ, consortem imperii, et successorem filium fecit, regnique habenas ei commisit. Quo constituto Joram frater Ochoziæ, filiusque Achabi regnare cœpit in Israel anno 18 Josaphati regis Juda, qui ipse erat secundus annus à datâ filio vicariâ regni potestate : atque iste Josaphati filius vicissim imperium exorditus est absolutum anno regni patris sui 22 vel 23 qui incidebat in annum quintum Jorami regis Israel. En composita omnia, nisi dicere malis mendum in numeris latere : et in allato quidem ultimo loco, lib. 4 Reg., cap. 8, v. 16, mendum reapsè agnitum est ab interpretibus Syro, Arabe, Græco editionis Complutensis, et scriptoribus pluribus latinis, qui omiserunt ea verba, *et Josaphat regis Juda*, quanquàm legi possit : *Anno quinto Joram regis Israel, cùm esset Josaphat rex Juda, Joram hujus filius cum eo regnavit.*

Eadem respondendi ratio est ad eos locos Regum et Paralipomenon, in quorum primò Ochozias fuisse 22 annos natus dicitur, cùm regnum inchoavit, in altero 42. In hoc posteriore lapsus est error, qui in Syriacis, et in Arabicis exemplaribus, et in Sixtinâ editione septuaginta Interpretum, et in manuscriptis Oxoniensi et Cantabrigensi est emendatus, retentâ eâ in Chronicis lectione, quæ in libris Regum occurrit. Paria ferè dicimus ad eam, quæ opponitur, discrepantiam inter cap. 15, lib. 4 Reg., anno 27 Jeroboami regis Israel regnâsse Azariam, sive Oziam filium Amasiæ regis Juda, et inter cap. 14 præcedens, in quo refertur, anno 15 Jeroboami Amasiam vitâ functum esse ; quia, cùm Azarias filius patri Amasiæ successerit, videretur non anno 27 Jeroboami, sed potiùs 15 vel 16 regnum inchoare debuisse, ut supra ex cap. 14 colligitur. Verùm alii dicunt erratum in numeris, nec plus scribendum quàm anno 17 *Jeroboam* : alii exponunt *anno* 27 *regnabat Azarias*, non quòd regnare tunc inciperet, sed pergeret : alii malunt Jeroboamum filium Joas primum cum patre regnâsse annis 12, cùm verò decimus quintus annus ejus regni mortuo Joaso laberetur, Azariam Amasiæ patri successisse ; alii demùm, ne plura persequar, ponunt à morte Amasiæ interregnum 12 annorum fuisse ad initium imperii Azariæ, qui, cùm parvulus relictus esset à patre, aut proregem habuit, aut summum Judæorum magistratum, aut tutores à patre datos reipublicæ administratores. Sed non vacat neque de his opinionibus dijudicare, neque in componendis numeris diutiùs immorari.

ARTICULUS V.

De libris Paralipomenon.

In libris sacris olim uno volumine conclusis, quos Græci παραλειπομένων, nos græcam vocem interpretantes *prætermissorum*, sive *derelictorum* dicere possumus ; Hebræi verò dicunt *verba dierum*, sive *chronica et annales*, breviter perstringit propheta, quod in superioribus libris dispersum est, aut prætermissum, aut non satis explicatum. Itaque Paralipomena sunt compendium, in quo strictim ob oculos ponitur gentis Hebrææ genealogia ab Adamo usque ad Zorobabelem ; repetuntur breviter regum gesta, et pauca supplentur, quæ desunt in regum historiâ : quanquàm multò plura adhuc desiderentur, quàm quæ fuerint in unum congesta. Id præ cæteris propositum sibi habuit libri hujus auctor, ut familiarum distributionem et successionem, ut loca singulis tribubus destinata, ut patrum hæreditates à posteris adeundas describeret, quò faciliùs filii Israel Babylone reversi, propriisque restituti sedibus suo quisque jure uterentur, seque in suo fundo continerent. Quia verò Juda potissimùm, et Benjamin, captivitate solutâ, ad avitos locos redierunt, bis voluit earum tribuum genealogias recensere,

Ut etiam sacris muneribus obeundis nemo se inferret, cui jus non esset, diligenter sacerdotum et levitarum familias ab exordio deduxit.

Veteres commentarios et iste auctor versavit cùm prophetarum, tum ephemerides, quarum partem, ut institutum suum postulabat, in hoc opere expressit. Minimam autem hanc partem esse, etiam me non docente, quisque intelligit, videns paucis lineis conclusum, quod multorum annorum regna et vicissitudines spectabat: quocirca hæc Paralipomena, ut paulò ante adnotavimus, non possunt esse ii annales, de quibus dicitur sæpè in Regum libris : *Nonne hæc scripta sunt in libro verborum dierum Regum Juda? Nonne scripta sunt in libro verborum dierum Regum Israel?* Sive quòd crebra in libris Paralipomenon eadem occurrat dicendi formula; sive quòd librorum Regum scriptor in quibusdam rebus auctoritatem chronicorum librorum sequi se dicat, quas Paralipomena non habent; sive demùm quòd et multa in præsens Chronicon sint à libris Regum derivata, et istud illis recentius ex operis fine videatur. Illud tamen Nehemiæ (Vulgata Esdræ lib. 2) cap. 12, v. 23 : *Filii Levi principes familiarum, scripti in libro verborum dierum*, indicat non modò hos Paralipomenon libros verba dierum nuncupatos ab Hebræis, ut dicebamus, sed et sigillatim nonum caput libri primi Paralipomenon, in quo generationes Levi attinguntur.

Sed quo unquàm tempore hi libri extracti sunt in lucem, quisve ista familiarum et urbium, et factorum publicorum monumenta reliquit ? Dubitari primò nequit, quin post Babylonicam captivitatem sacer scriptor Chronica disposuerit : imò verò et tempora datæ facultatis à Persis regibus Judaico populo abeundi sit consecutus : narrat enim in fine secundi libri libertatem Judæis per Cyrum restitutam. Quanquàm in re non necessariâ poneremus operam, si confirmare vellemus, solutis jam à servitute Judæis, libros conscriptos : claras adeò tota librorum series, et scopus temporis notas præ se fert. Auctor verò Chronicorum fertur ut plurimùm non Hebræorum consensu Esdras sacrorum Librorum reparator. Etenim quæ in postremo capite Paralipomenon de Cyro dixerat, repetit ab initio auctor libri Esdræ; utriusque igitur operis unum se esse declarat auctorem, qui alterum orditur, quomodò alterum absolverat. Hanc conjecturam verisimiliorem efficiunt similes genealogiarum ordines, et personarum descripti novem primis capitibus Paralipomenon, et 2, 8 et 10 Esdræ. Quod singulare prætera Esdræ est tam in vocibus quàm in orationis texturâ, id totum in Paralipomenon libris apparet. Quamobrem à communi sententiâ non videretur recedendum. Nam etsi cap. 3, lib. 1, v. 21, Zorobabelis posteritas producatur usque ad duodecimam generationem, quam sanè Esdras Zorobabelis coævus videre non potuit, trita sententia est, alienâ manu hanc genealogiam postea adjectam esse à viro amico claræ Zorobabelicæ stirpis, atque officioso ad exemplum ejusdem Esdræ, qui in aliis sacris Libris plura intersperserat. His tamen omnibus certum hâc de re judicium proferre nobis non sumimus, contenti communem opinionem proposuisse, et ei causæ conjuncta firmamenta suggessisse.

Neminem tamen moveat ille quorumdam dubitantium scrupulus, nullos ampliùs exstitisse Judaico populo annales libros Regum Juda; multò minus Israelis post captivitatem Babylonicam, quòd populus in captivitatem migraturus non de publicis scripturis, sed de suâ quisque familiari re et domesticâ sollicitus fuerit : Babylonii autem urbe captâ vel ipsi de publicis archivis scripta asportârint, vel cum reliquis impedimentis incenderint : id, inquam, neminem moveat. Enimverò et tempus superfuit Israelitis colligendi scripta quælibet, hoste non impediente, et multi diligentiores volumina prophetarum, in quibus tam nationis historiæ quàm prophetiæ continebantur, secum Babylonem detulerunt; et prophetæ optimè edocti captivitatem non plus 70 annis duraturam passi non sunt regni annales libros perire : ideò Nehemias bibliothecam construens congregavit de regionibus libros Prophetarum et David. Neque difficilius fuit exstare usque tum annales regum Israel, quòd non pauci Israelitarum identidem in terram Juda se reciperent deserentes Idolorum abominationem, et multò plures ante extremum Israelitici regni excidium salutem sibi in terrâ Juda quæsivissent, quos non immeritò credimus et libros ab Israeliticâ terrâ exportâsse.

Auctoritas verò librorum Paralipomenon etsi non confirmetur, in tuto est vel ex solâ eorum collectione in hebraicum canonem, et antiquissimâ græcâ versione, quibus et vetustas et dignitas sacrorum Librorum continetur. Nemo etiam hactenùs qui divinitatis fidem quamdam habuerit, et Dei curam synagogæ olim impensam agnoverit, negavit Chronica libris Scripturarum sanctarum esse accensenda. Nam discrepantiæ inter Paralipomenon et Regum libros in annis supputandis, varietas in designando locorum situ, in appellandis tam urbium quàm hominum nominibus propriis, et si quod aliud est, quod inconstantiam doctrinæ prodere videatur, inepta argumenta sunt negandæ libri divinitati. Reverà nihil primò in his libris repugnat alteri in canonem relato : nomina propria secundùm temporum vicissitudines immutari potuerunt vel pronuntiandi ratione mutatâ, vel significandi, quæ ab usu pendet, vel etiam scribendi, in quâ re perpendendâ operam suam posuerunt Masorethæ. Potuerunt et variis ac diversis nominibus sive urbes, sive homines appellari, atque unum ab uno scriptore nomen, ab altero alterum adhiberi. Librariis pariter valdè condonandum est, qui, ut homines erant sub errorem subjecti, unâ tantùm litterâ loco alterius scriptâ, insignem inducere potuerunt varietatem. Denique fortuiti errores ex vetustate seculorum nihil unquàm de profanorum librorum pretio detraxerunt : detrahentne in hâc unâ tantùm causâ divinorum Librorum, quasi eò deterior esse conditio debeat, quò præstantior libri materies est, et antiquior? Non negamus in arithmeticis quibusdam notis, in nominibus propriis Scripturæ textum à pristinâ integritate de-

fecisse, et Paralipomenon libris præcipuè hanc accidisse depravationem : verùm quod præterea reprehendant infideles non habent.

Interpretes enim tam catholici quàm ab Ecclesiâ catholicâ ob hæresin disjuncti, multas easque planiores ineunt vias conciliandi, atque explicandi quidquid in Paralipomenon libris implicatum, implexumque est, et in specie contrarium, ne fortè, quod recentioribus fidei contemptoribus contradicendi libidine placuit, suspicemur imminui Chronicorum fidem et sanctitatem. Dicit, exempli gratiâ Salomon, Proverb., cap. 4, v. 3, se unigenitum fuisse filium coram matre suâ : auctor verò Chronicorum, lib. 1, cap. 3, v. 5, de Bethsabée quatuor natos esse Davidi filios, Simmaa, Sobab, Nathan et Salomonem : erravitne hâc de causâ Chronicorum scriptor? Nihil ineptius opponi potest. In Proverbiis Salomon singularem matris suæ adversùs se benevolentiam ostendere volens, ita se in matris deliciis fuisse dixit, quasi unicum illa peperisset : solent enim unigeniti filii impensissimè à matribus diligi. Cæterùm Nathanem filium Davidis fuisse non adoptione, ut quidam interpretes arbitrati sunt, sed naturâ Lucas, cap. 3, testatur, Christi genealogiam ex Davide per Nathanem deducens. Ex Bethsabee verò ipsum natum esse fatendum est omnibus, qui pariter Christum Jesum ex Bethsabee originem trahere affirmant.

Rursùs quanquàm Jeremiæ cap. 22, v. ult., prænuntietur Jeconias filiis cariturus : *Hæc dicit Dominus : scribe virum istum sterilem;* in allato verò Chronicorum loco, v. 17 et 18, plures numerentur Jeconiæ filii, ignoranter vitiosum esse Chronicorum textum concluderetur : quippe Jeremiæ prædictio non filiorum orbitatem, sed regiæ potestatis ademptionem spectat. Genuit filios Jeconias; nemo tamen illorum est imperio potitus : quamobrem addit propheta : *Nec enim erit de semine ejus vir, qui sedeat super solium David, et potestatem habeat ultra in Juda.*

Ibid. vers. 19, natus Zorobabel de Phadaia Salathielis filio dicitur : Matthæus verò Zorobabelem Salathielis filium apertè nominat, Evang., cap. 1. Sed utrumque potest consentire. Nonne si Salathiel Jeconiæ filius defunctus esset sine liberis, et Phadaias frater, qualis nominari videtur in nostrâ Vulgatâ, ex ipsius uxore semen eo defuncto suscitâsset : aut è contrario Phadaias orbus obiisset, et Salathiel idem officium præstitisset fratri, dicendus esset Zorobabel filius alterius naturalis, alterius legitimus? Nonne et duplex nomen esse Patri Zorobabelis potuit, nempe *Phadaias et Salathiel*, quorum alterum auctor Paralipomenum, alterum Evangelista scripserit? Nonne et filii nomen apud Matthæum significare nepotem potest, si Phadaiam quidem Salathielis filium ponimus, cujusmodi legendum videtur in Hebraicis codicibus? nam qui patrem genuit, dicitur quoque filium genuisse. Porrò quanquàm Salathiel non recenseatur in Paralipomenis nisi Phadaiæ frater, existimat tamen Vatablus mancam esse Chronicorum lectionem, atque ita supplendum : *Filii Jeconiæ fuerunt Asir et Salathiel, filii ejus Melchiram, Phadaia....* nimirùm Salathieli fuerunt filii Melchiram, et Phadaia, qui deinde Zorobabelem genuit. Sanè cùm in hebraico exemplari habeatur *Salathiel filius ejus*, facile est, nominatis deinde Melchiram, Phadaia, et cæteris fratribus, subjunctum olim fuisse *filii ejus*, id est Salathielis, illudque excidisse. Sunt et alia in Matthæi Evangelio nomina progenitorum Jesu Christi ex Davidico genere, Salathielis et Zorobabelis posteris tributa, quæ non inveniuntur in Paralipomenis : sed auctor Chronicorum illustriores fortassè Davidis nepotes nominavit tantummodò, qui et dignitate, et claritate nominis præstabant; obscuros autem, et à patrum splendore ad privatorum ordinem delapsos præteriit : Matthæus verò Spiritûs sancti ductu humiles, quos elegerat Deus filii sui, imò veriùs dixero, Josephi Mariæ Deiparæ sponsi, progenitores diligentiùs ex publicis tabulis genealogicis Judæorum exscripsit.

Deridendum autem non est, quod lib. 2 Paralip., cap. 21, v. 12, narratur de Eliæ Prophetæ jam in cœlos rapti litteris ad Joramum regem Judæ allatis, veluti scriptor nos illudere fabulâ quâdam voluisset, aut ignorâsset regnum tenente Joramo Eliam jam fuisse è terris sublatum. Neutrum horum, nisi injuriâ de sacro Scriptore dici potest. Quid enim repugnat, etiamsi ante annos novem Elias curru in cœlum esset evectus, primum in terris adhuc manentem litteras scripsisse, et Elisæo, vel alteri discipulo reliquisse ad impium regem deferendas, cùm tempus constitutum advenisset? Aut quare fieri non potuit, ut Judæi communiter sentiunt, et suffragantur christiani interpretes, ut è felicissimo loco, in quo versabatur, officio prophetæ ut antea functus per epistolam à se scriptam impendentes Joramo calamitates Elias ipse significaverit vel angeli vel hominis prophetæ operâ, cujus ministerio sit usus? Nam si postea cum Mose in monte apparuit, in quo Christus depositis omnibus infirmitatis exuviis divinum splendorem induit, seque hilaritate summâ et gloriâ respersit, nihil prohibet quin paucis post suam abitionem annis et prophetam egerit, et scriptorem. Aut etiam quidni fortè effectum sit, ut pro Elisæo oscitans librarius Eliam scripserit? Hæc nobis verisimiliora sunt præ Grotii sententiâ dicentis non re allatas esse ad regem litteras, sed per somnium ita à Joramo visum. Hebraicè enim manifestior oratio est quàm ut torqueri possit : *Et venit ad eum scriptum ab Eliâ prophetâ.*

ARTICULUS VI.

De libris Esdræ.

Duos Esdræ canonicos libros habemus; seu veriùs alterum Esdræ, alterum Nehemiæ, perpetuò Ecclesiarum omnium, et totius Synagogæ consensu probatos. Duos vero Esdræ appellamus, licèt à diversis auctoribus conscriptos, quòd olim apud Hebræos unum esset tantummodò Esdræ volumen complectens utriusque auctoris sermones. Et certa quidem hactenùs sententia obtinuerat Esdram è sacerdotali genere *Scribam velocem in lege Mosis* dictum, nimirùm in

studio legis vel satissimum filium Seraiæ summi pontificis à Nabuchodonosore necati, sive nepotem, ut alii volunt, aut pronepotem auctorem esse libri primi, qui Esdræ inscribitur. Nam cap. 7, v. 27 et 28, datas Esdræ ab Artaxerxe litteras cùm retulisset libri auctor, se Esdram esse, de se ipso loquens, pergit dicere : *Benedictus Dominus Deus patrum nostrorum, qui dedit hoc in corde regis, ut glorificaret domum Domini, quæ est in Hierusalem, et in me inclinavit misericordiam suam coram rege.... Et ego confortatus manu Domini Dei mei, quæ erat in me, congregavi de Israel principes, qui ascenderent mecum.* Et cap. 9, v. 5 :..... *Et curvavi genua mea, et expandi manus meas ad Dominum Deum meum, et dixi....* absolutâque fusæ ad Deum orationis formulâ, cap. 10, his verbis incipit : *Sic ergo orante Esdrâ, et implorante eo, et flente....* Porrò quod unquam manifestius argumentum in hâc causâ desideremus ?

Attamen Daniel Huetius duos hujus libri scriptores distinxit, alterum priorum sex capitum, qui Esdram præcesserit, alterum Esdram ipsum reliquorum, hâc fretus ratione. Auctor priorum sex capitum aderat Hierosolymis regnante Dario Histaspis filio, quando rectores provinciæ à Dario præfecti illuc venerant Judæos templi ædificatione deterrere; isque unus fuit respondentium ad quæstiones ducum et consiliariorum Persidis, ut cap. 5, v. 4, dictum est : *Ad quod respondimus eis, quæ essent nomina hominum auctorum ædificationis illius.* Atqui Esdras non nisi septimo Artaxerxis Longimani anno est reversus Babylone, sexaginta fermè annis post oppositum illud exstructioni impedimentum à Judaici populi inimicis; auctor ergo sex priorum capitum, in quibus acta ad sextum usque Darii regis annum ille descripsit, alter est ab Esdrâ sacerdote et scribâ.

Verùm vir doctissimus infirmo nititur argumento. Non urgemus admodùm, quod nonnulli opinantur, Esdram semel cum Zorobabele Hierosolymam venisse; deinde Babylonem reversum, novâque facultate impetratâ patriam repetiisse. Sed constantiùs dicimus historicum res gentis suæ describentem suo, suæque gentis, nomine ea efferre solere primo plurium numero quæ majores fecerint, etiamsi ipsemet nedùm esset vitam ingressus. Quamobrem Esdras potuit, illæsâ rei veritate, dicere *respondimus*, etiamsi Hierosolymis abfuisset, quia suæ nationis homines Persis consiliariis suo, omniumque Judæorum nomine responderant. Ita sæpè et in familiari sermone de præteritis rebus, quibus non interfuimus, miscentes colloquia, adhibemus hæc, atque horum similia dicendi genera : *bellum indiximus; hostem in fugam conjecimus; urbem cepimus;* quæ indicant nos animo et moribus conjunctos cum nostratibus, qui operam suam in eâ re attulerunt; non autem in bellum, expulsionem hostium, aut urbis occupationem quidquam contulisse, vel tunc adfuisse, cùm ea gerebantur.

Difficilius videtur explicatu, quid causæ sit, cur secundo capite ii qui tredecim annis post Esdræ reditum sub Nehemiâ Babylone Hierosolymam se contulerant ut et qui Zorobabelis temporibus atque Esdræ ipsius redierant, perinde ac capite septimo Nehemiæ recenseantur, quibusdam tamen mutatis atque additis. Quidam arbitrati sunt Nehemiam, cùm ex Esdræ volumine genealogiam exscripsisset, ibi adjunxisse eorum nomina qui in postremo reditu à captivitate interfuerant : alii è contrario Esdram à Nehemiâ mutuatum quidquid Judæos spectaret sub Nehemiâ reversos. Nam et Esdras ejus sententiam refert, ne sacros cibos comederent, qui se esse ex sacerdotum familiâ probare non potuerunt, donec sacerdos Dei doctus atque perfectus surgeret. Nonnulli etiam putant Esdræ genealogiam ad exemplar alterius Nehemianæ à posteriore scribâ emendatam.

Sed quid unquàm interesset inter utramque, si alter ab alterius scriptis in suam historiam censum Judæorum transtulisset? Possetne hic ab illo adeò discrepare, aut alter in quarumdam familiarum descriptione esse prolixior? Respondetur quidem hanc differentiam in exemplarium varietatem, et in scribarum errorem esse rejiciendam. Verum non est opus divinando conjicere alterum ab altero accepisse, si demùm librariorum error est accusandus. Potuit Esdras ipse Nehemiæ ejusque sociorum reditui superstes propè vitæ finem scribere, easque quæ cum Nehemiâ redierant familias sibi utique notas in catalogo suo recensere.

De auctore alterius libri nihil cum quâdam veri specie in controversiam venit. Capitis enim primi initium quæstionem omnem dirimit : *Verba Nehemiæ filii Helciæ.* Unus propterea altercari potuit Spinosa, qui res certas dubias facit litigator acerrimus et ubique contentiosus. In cap. 12, inquit, v. 22, commemoratur Jeddoa, sive Jaddi inter cæteros *familiarum principes et sacerdotes in regno Darii Persæ.* At Darius iste est Codomanus ab Alexandro fusus et devictus; sacerdos verò Jaddi summus pontifex erat, cùm ingrederetur Hierosolymam Alexander Macedo, cui et obviam ivit pontificio apparatu, ut Josephus, lib. 11 Antiq. Jud., cap. 8, scripto tradidit; quomodò ergo qui vigesimo Artaxerxis Longimani anno provectior Hierosolymam venit, in eâ senectute prætereà ultra centum, et decem ferè annos usque ad Darium Codomanum, et Alexandrum regem, et Jaddo pontificem vitam produxerit, quod fidem excedit?

Duo respondemus. Primum, quis præstabit Darium istum esse Codomanum ab Alexandro superatum, non autem Darium Nothum, qui tertius ab Artaxerxe Longimano regnavit, et quadraginta circiter annis à reditu Nehemiæ vitam clausit? Quis etiam certò affirmet Jaddo ibi commemoratum jam tum pontificem fuisse? Fortassè Jaddo natus est propè finem vitæ Darii Nothi, vel Artaxerxe Mnemone regnum ineunte, et Alexandrum in urbe Hierusalem pontifex excepit senex quidem, et nondùm 80 annis major. Secundum : detur et Darium Codomanum, et Jaddo jam pontificem ibidem designari, textum istum, Dionysii Petavii judicio, lib. 12 de Doctr. temp., cap. 25, non Nehemias scripsit, sed alter posterior auctor Spiritu

Dei utique plenus apposuit ut appendicem catalogo à Nehemiâ confecto, quâ ratione plura Esdras antiquioribus libris addiderat. Imò verò, si quibusdam credimus, caput istud duodecimum ab initio usque ad vers. 27, totum assutum est, quippe cum superiore, et consequente oratione non colligatum, et historiæ cursum intercipiens. Etenim Nehemias modo quem tenuerat restaurandæ urbis Hierosolymæ explicato, familias atque homines urbem incolentes in capite 11 enumerat. His expositis ordo historiæ veluti postulabat de murorum urbis dedicatione sermonem fieri, qui à vers. 27 incipit. Igitur quæcumque de successione Levitarum, et summorum pontificum interjacent à fine capitis superioris, nativa non sunt, sed insita. Initium ipsum capitis, et vigesimum sextum comma videntur indicium alterius auctoris præ se ferre repetentis censere Levitas eos et sacerdotes, qui cum Zorobabele Hierosolymam ascenderant. Initium est : *Hi sunt autem sacerdotes et Levitæ qui ascenderunt cum Zorobabel :* clausula verò commate 26 : *Hi in diebus Joacin filii Josue filii Josedech, et in diebus Nehemiæ ducis, et Esdræ sacerdotis scribæque.*

Sed repetit Spinosa : Caput 13 sine controversiâ à Nehemiâ totum scriptum dicitur; versu autem 28, nominatur gener Sanaballati Horonitis sacerdotio expulsus : *De filiis autem Joiada filii Eliasib sacerdotis magni gener erat Sanaballat Horonites, quem fugavi à me.* Gener verò hujus Sanaballat est Manasses frater Jaddo ex Josephi testimonio. Insuper Sanaballat à Dario ad Alexandrum defecit; libri ergo auctor non nisi post Alexandri ætatem vixit.

Equidem si constaret generum Sanaballati esse Manassen, socerumque ad Alexandrum deflexisse, confecta res esset; sed falsum esse Josephum, qui ex duobus Sanaballatis unum fecit, quodque unius erat alteri tribuit, cum pontificiâ nimirùm familiâ affinitatem, communis interpretum responsio est. Duo igitur Sanaballati fuerunt, unus Artaxerxis Longimani, alter Alexandri temporibus; prioris generum sacerdotali officio propter profanum cum Samaritani hominis filiâ conjugium exclusit Nehemias. Porrò gener iste esse frater Jaddi nequivit; sed patruelis, filius scilicet Joiada, et frater Johanan patris Jaddo, quem planè abigere potuit Nehemias, cùm septuagesimum ferè ætatis annum ageret.

Præter Esdræ et Nehemiæ libros, duo alii sunt, tertius et quartus Esdræ nomine inscripti, qui quantamlibet habuisse olim apud quosdam Ecclesiæ Patres dignitatem videantur, locum tamen in canone nunquàm obtinuerunt, et post diffusam splendidiorem Ecclesiæ Christi lucem inter apocryphos tutò amandantur. Neutrum eorum ullus vidit uspiam post seculorum memoriam hebraico idiomate conscriptum; tertius græcis litteris exaratus est, unde est in latinas facta translatio; quartus verò solis latinis. Hæc volumina sunt, quorum meminit Isidorus, lib. 6 Origin., cap. 2, inquiens, *secundum Esdræ librum Hebræos non habere, sed inter apocryphos rejicere.* Hebraicorum enim librorum divisionem imitatus, qui Esdræ et Nehemiæ sermones uno libro complectuntur, Esdræ librum canonicum agnovit; alterum ex tertio et quarto compactum repudiavit. Nam secundum, ut nunc appellamus, Esdræ librum, sive Nehemiæ, Isidoro probatum fuisse ipsemet suggerit testatus canonico volumine sermones Esdræ et Nehemiæ contineri. Valdè autem elaborandum non erit, statim ac in utrumque codicem oculos conjecerimus, causamque vel ex ipsâ lectione velimus definire, ut sine cunctatione ullâ manifestè perspiciatur, nullum in eo divini instinctûs vestigium esse impressum, si nonnulla excipias, quæ ex Paralipomenis et vero Esdrâ auctor infarsit.

Falsa siquidem multa sunt, et veri Esdræ sermoni differentia, quæ, qui colleger itatque enumeraverit, intelliget nullâ posse ratione defendi. Lib. 3, cap. 4, ait Scriptor Zorobabelem à Dario Hierosolymam cum facultate, privilegiis, vasis templi, donis dimissum, perinde ac tum primùm Babylone in patriam reverteretur, contra quam Esdras, lib. 1, referat. Factâ sub Cyro redeundi potestate Zorobabelem Babylone discedentem secum magnum Judæorum numerum Hierosolymas deduxisse, cujus principis et ducis loco iste veræ historiæ perturbator Salmanassarem Judææ gubernatorem primæ illi turmæ præfecit. Deinde consecratum altare, et restitutum ritum sacrificiorum refert ad secundum Darii annum, quo Zorobabel rediit; cùm tamen Esdras in cap. 3, affirmet mense septimo regni Cyri in consecrato altari sacra facta, multò antequàm templi exstructionem intermitti Artaxerxes juberet, sive Cambyses. Hinc Babylone Zorobabelem constituit unum ex corporis Darii custodibus eodem tempore, quo Esdras, cap. 5, Hierosolymis fuisse tradidit. Hinc etiam inducit Zorobabelem immemori Dario, aut incurioso votum suggessisse, quod de restituendo templo Hierosolymitano voverat, priusquàm Babylonico imperio potiretur. Sed quis nisi somnians crediderit hæc vovisse Darium, ejusque voti causâ interdictum sustulisse, qui diligentissimè in tabulis conquiri jussit edictum Cyri de templi restitutione, quo reperto vetuit molestiam ædificantibus exhiberi? Ejusdem generis sunt, Hebræos Darii indulgentiâ onere tributorum liberatos; Darium à Zorobabele exoratum sacra vasa templi Hierosolymam remisisse; quæ duo ab Esdrâ, et Nehemiâ falsitatis revincuntur quorum alter à Cyro vasa templi reddita, alter gravatum à Dario tributis populum narrat.

Nihil denique ineptius est eo responsionis genere trium inter se regii corporis custodum, inscio et dormiente rege, quis eorum alteri ingenio præstaret, quisve sapientiùs sentiret et loqueretur; quâ in sententiâ qui alios superâsset, is honoribus maximis à rege sibi deferendis ornaretur, quasi pro libito regia munera partiri inter se possent, eamque partitionem rex ratam habere teneretur. Quo verò tandem eduxit sapientius consilium? Alter ait vinum fortius esse; alter fortiorem regem; tertius (hic autem erat Zorobabel) fortiores mulieres; veritatem autem omnibus præstare. Bellas planè sapientum virorum sententias, quarum inventione qui vicisset, præter alia honoris

insignia *secundo loco sederet à Dario propter sapientiam suam, et cognatus Darii vocaretur.*

In quarto libro non sunt leviora errata, quæ et recensere satis erit. Animas omnes justorum sine culpis hinc emigrantes in inferis conclusas scriptor docet, unde non eripientur, usque dùm, impleto omnium justorum mumero, judicium advenerit. Cap. 4, eo adveniente, quod coronæ et circuli simile est, initio et fine carens, animæ omnes carcere solventur æternâ felicitate fruituræ, et æquali felicitatis gradu, nullâ piarum ab impiis distinctione factâ. Cap. 5, duo immania monstra à mundi initio, si huic libro credimus, creavit Deus, nomen unius *Leviatan*, alterius *Henoch* plus quàm septimam terræ partem suâ mole occupantia; separare propterea ea loco debuit, et Henocho situm mille montes complectentem constituere; Leviatanem aquis maris immergere, futuram tandem escam splendido convivio omnibus electis parando. Cap. 8, arcam, quam in 2 lib. Machab. à Jeremiâ in speluncâ sepositam, nulli ampliùs inventam legimus, hìc dicitur à Chaldæis esse direptam ; sæpissimè proximum et iminentem judicii diem inclamat; atque ex duodecim partibus temporis mundo duraturo definitis, decem cum dimidiâ jam effluxisse denuntiat, ut, si vera essent, jampridem totus mundus conflagrare debuisset. De Jesu Christi filii Dei ortu, morte, reditu ad vitam, de martyriis sanctorum, de vocatione gentium, de mortuorum ad vitam revocatione adeò aptè eloquitur, ut si quamdam ante Christi tempora auctoritatem liber obtinuisset apud Judæos, sanè ab initio Ecclesiæ judaicam religionem pertinacissimus quisque deseruisset. Prætereo multa alia quæ declarant ab Evangelii promulgatione confictum esse librum, eoque dolo specie pietatis instructo conatum auctorem Judæis christianam fidem persuadere.

Quamobrem his omnibus cognitis facillimum est non modò conjicere, sed certò affirmare postremi hujus libri scriptorem hominem fuisse ex judaismo ad fidem Christi conversum, usum piâ quâdam fraude, et Esdræ nomen mutuatum, si fortè posset conciliare libro auctoritatem, et fratres à Mosaicâ religione abducere. Judaicâ primùm doctrinâ imbutum scriptorem ea nos admonent, quæ ab Rabbinorum scriptis deprompsit, quæque passim in toto opere interspersit; studio verò retrahendi ab errore Judæos scribere suscepisse, patet ultrò, quemadmodùm et Jesu Christi filii Dei legem secutum. Vixisse verò primis Ecclesiæ seculis repetitus de martyribus, et suscitatis contra veræ fidei amatores vexationibus sermo indicat. Scripsit autem priusquàm secundum Ecclesiæ seculum totum laberetur, quoniam Patres tertii seculi librum legerunt. Hæc de quarto libro. De tertio autem conjecturâ assequimur, eum utpote antiquiorem opus esse cujusdam Hellenistæ, qui historiam vitæ Zorobabelis augere volens, et quædam gloriosiora de tanto principe prædicare, verum Esdram multis in locis exscripsit, in eosque mendacia insinuavit, vel saltem populares traditiones intrusit, putans illâ suâ divinarum et humanarum rerum admixtione ineptias quoque pro verâ historiâ habitum iri. Quâ in re deceptus est, cùm neque Synagogæ neque Ecclesiæ Christi fabellam persuadere potuerit.

Sunt nihilominùs qui horum librorum auctoritatem tueantur. Genebrardus ait Ecclesiam Græcam non minore obsequii significatione recepisse tertium Esdræ librum, quàm priores duos : nam in probatissimis et vetustissimis exemplaribus græcis primo loco tertius Esdræ liber collocatur, tum Nehemiæ liber succedit, tertio loco primus Esdræ reponitur; in aliis verò exemplaribus primus liber, ut apud Hebræos receptum est, ex duobus prioribus Esdræ, sive uno Esdræ, altero Nehemiæ constat; secundus est hic ipse, quem tertium Esdræ appellamus ; ex quo fit Græcos Patres, et concilia pro canonico tertium Esdræ librum habuisse ; quia cùm in Canone duos Esdræ libros recensent, istum pariter includunt. Quæstio autem orta inter regii corporis custodes, quis sapientiùs loqueretur et disputatio de vi majore vinine, an regis, an mulierum, et veritatis omnium victricis, quâ unquàm de causâ non habeat fidem? Historiam narrant ut scriptam apud verum Esdram, et laudant Josephus, Antiq. Jud., lib. 11, cap. 4; Athanasius, Orat. 3, contra Arianos; Justinus, Dial. cum Triph.; Cyprianus, Epist. ad Pompeian.; Augustinus, lib. 18, de Civit. Dei, cap. 36, aliique veri Scripturarum sanctarum æstimatores.

Quartum verò Esdræ librum canonicum esse ii omnes judicârunt, qui deperditos omninò Codices sacros in captivitate Babylonicâ ab Esdrâ postmodùm memoriter restitutos credidère, et quotquot proximè interiturum mundum denuntiârunt ; non enim ab ullo alio auctore hanc opinionem hauserunt. Divinum pariter librum agnoscunt Tertullianus, lib. de Præscript., et contra Marcion., Clemens Alexandrinus, lib. 1 Stromat., auctor operis imperfecti in Matthæum, homiliâ 34 ; Cyprianus ad Demetrian., Ambrosius, de Bono mortis, cap. 10, imò verò et Barnabas Epistolæ suæ capite 12, verbis libri 4, cap. 5, tanquàm Prophetæ utitur, *de ligno sanguis stillabit;* et Ecclesia universa visa est libri divinitatem probare, cùm in introitum missæ feriâ 3 Pentecostis, atque in officium paschale martyrum, sententias quasdam transtulit ex capitis secundi versibus 35, 36, 37 et 45, deprompias.

R. negari non posse Græcos Patres ut plurimùm, et Latinos aliquot Græcis scripturis usos, vel in latinum è græcâ editione traductis, in quibus primum locum tertius Esdræ liber obtinebat, canonicum eum librum putâsse, eumque hæreticis opposuisse. Verùm eorum Patrum lege non ducimur : crediderunt fortassè in canone hebraico eum reperiri; quippe videbant primum inter Esdræ libros locum illi datum. Si verò hebraicos adiissent codices, et deprehendissent ibi desiderari, ab eâ sententiâ procul dubio recessissent, qui sæpè testabantur, se libros tantùm in hebraicum canonem relatos, ut divinos suscipere. D. Hieronymus omnium Patrum in Scripturis versatissimus, epistolâ ad Domnionem et Rogatianum, sciens tradidit quid de Esdræ libris 3 et 4, censendum esset, inquiens : *Nec apocryphis 3 et 4 Esdræ somniis delecte-*

tur. Videns enim S. Doctor à Codicibus hebraicis abesse tertium illum librum à Græcis commendatum, rejici debere affirmavit, utpote hebraicæ veritati discordem, nihilque auctoritatis ei conciliari ab exemplaribus, quæ septuaginta Interpretum putabantur, quia græcorum exemplarium varietas indicium est et depravationis et corruptionis : *Nec potest utique verum asseri, quod diversum est.* Huic autem S. Doctori potiùs adhibenda fides est, quàm reliquis Patribus, cujus hâc in re doctrinam probavit Ecclesia, expunctis jam olim à Scripturarum canone suppositis hisce Esdræ libris. Et certè ea S. Hieronymi auctoritas magno argumento fuit consequentibus Patribus dubitandi de Esdræ librorum 3 et 4 veritate, donec Florentino et Tridentino decretis, dubitatione omni remotâ, constitit utrumque librum dignitate carere.

Etsi verò duos Esdræ libros se probare antiqua Ecclesia professa sit, non sequitur tamen tertium probatum, qui in quibusdam græcis exemplaribus primum locum tenebat. Etenim duos divinos agnovit in Hebræorum canonem relatos, eosque, in quorum complexu vulgata Biblia non differebant; non autem vel libros, vel librorum additamenta varia pro exemplarium varietate, ut nuperrimè ex Hieronymo animadvertimus. Quod verò aiunt, historiam trium corporis custodum de re fortiore disputantium multos antiquiorum historicorum et Patrum narrâsse, cujusmodi in tertio Esdræ reperitur, id confirmat quidem vetustiorem iis scriptoribus fabulam esse; sed fidem, et divinam fidem potissimùm adjungi oportere non efficit. Opportunum erat in causas quas agebant, illam disputationem memorare, et quidem credibiliorem redditam propter Græcorum exemplarium præjudicium : cur ergo eâ non uterentur, qui, ubi opus erat, à Platonis aliorumque philosophorum dictis causæ suæ patrocinia adsciscebant? At cùm exemplarium græcorum infirma prorsùs, imò nulla sit hâc in parte fides, vacui relinquuntur etiam Patres tutelâ omni quâ se fretos putabant.

Non repetimus quæ in superiore hujus tractationis nostræ parte diximus, deceptos nimirùm Patres quosdam ab auctore libri 4 Esdræ credidisse totam Scripturam veterem à scribâ in lege Dei versatissimo memoriter esse effusam. Fuerint et qui proximam mundi conflagrationem minitarentur; frustra inde colligas divinum illud opus esse, vel Esdrinum, unde sumebant. Temporis lapsus errorem in quem inciderant patefecit, isque edocuit librum, oblivioni deinceps traditum, tanti fieri olim non debuisse. Nam apud Græcos nulla jam supersunt ejus voluminis exemplaria; Latinis verò desunt in manuscriptis antiquissimis, atque editionibus : utrorumque autem consensu à sacrarum Scripturarum catalogo excluditur. Extat et de hoc libro singulare Hieronymi judicium in opere adversùs Vigilantium confirmantem ex capite 7, vanas esse atque inutiles pro defunctis preces : *Tu, Vigilans, dormis, et dormiens scribis, et proponis mihi librum apocryphum, qui sub nomine Esdræ à te, tuîque similibus legitur.* Barnabæ epistola caret et ipsa auctoritate; quare nihil omninò juris in 4 Esdræ librum potest conferre. In Missalibus verò ac Breviariis, si inter epistolas in Missâ legi consuetas, vel lectiones, ex Scripturis extractas, locum haberent sumpta commata libri 4 Esdræ, non repugnaremus; sed quibus in locis ea leguntur, scilicet in missæ introitu, in responsoriis, ut aiunts, unt et aliorum ecclesiasticorum scriptorum sententiæ, vetustæ antiquitatis vestigia, et monumenta tempori et pii animi significationibus accommodata, quibus procul dubio Ecclesia divinam auctoritatem non tribuit.

ARTICULUS VII.

De libro Tobiæ.

Tobiam ex tribu Nephthali tum Salmanassar Assyriæ rex in captivitatem duxit, et cum uxore, et filiis Ninivem detulit, cùm Samariâ captâ, totum Israelis regnum subvertit. Etsi enim Teglathphalassar primùm terram Nephthali ceperit, tribulesque in Assyriam transtulerit lib. 4 Reg., cap. 15, v. 19, superfuerant tamen reliquiæ, interque eas Tobiæ familia, quas Salmanassar ex Nephthali finibus extraheret. Ibi vir Deum timens vacans charitatis operibus, studiosissimus hominum nationis suæ in eâdem captivitate gementium, patienter tulit bonorum omnium spoliationem et luminis orbitatem. In eâ calamitate filium in urbem Rages misit, decem argentea talenta olim Gabelo mutuò data recepturum. Angelus se comitem adjungens non modò commissum ei negotium gessit, sed et à periculis omnibus filium liberavit, et matrimonio cum Sarâ filiâ Raguelis conjunxit, et patris cæcitati remedium paravit, et summis totam familiam beneficiis affecit ac gaudiis. Hæc in Tobiæ libro continetur historia, quam licèt pro divinâ Hebræi non habeant verissimam tamen putant.

Qui ista scripserit, communi judicio censetur uterque Tobias fuisse, quibus nemo esse potuit vel aptior scriptor, vel de re instructior. Imò ferunt duodecim priora capita patrem litteris mandâsse (si verò creditur Græco interpreti etiam 13) reliqua filium; postrema tandem duo commata recentiorem auctorem, qui patris, filiique scripta collegit. Confirmat plurimùm hanc conjecturam præceptum illud angeli utrique Tobiæ datum cap. 12, v. 20, quod est quidem in Vulgatâ Latinâ de prædicandis Dei mirabilibus : *Narrate omnia mirabilia ejus;* in Græcis tamen codicibus de conscribendâ historiâ verè divinâ : *scribite omnia quæ contigerunt in libro;* sic habetur et in vetustissimo codice latino bibliothecæ S. Germani Parisiensis, quem Martianæus cum Calmeto communicavit. Angelus quippe mox rediturus ad eum à quo missus fuerat, patrem ibi filiumque hortatur, ut Deum laudibus concelebrent et scribant quæ sibi contigerant; inobsequentes angeli mandato fuisse, quis nisi injuriosus insigni utriusque pietati suspicetur? Scriptum verò semel à piis viris, celebratumque factum et evulgatum, incuriâ posterorum et negligentiâ intercidisse aut jacuisse, quin ejus exstaret ampliùs memoria, inconsultò omninò diceremus. Restat ergo ut fateamur,

hunc eumdem esse quem habemus librum : nam et lingua quâ conscriptus est, Chaldaica videlicet, unde vulgatam versionem confecit Hieronymus, qualem scribit Origenes ad Africanum, se ab Hebræis accepisse, optimè decebat hominem inter Assyrios captivum eodem utentem idiomate familiari, quo ii inter quos versabatur.

Si quis verò de variis codicibus primum audire velit, antequàm progrediamur, hæc habeat. Primò conscriptus est liber Chaldaico sermone, ut Hieronymus in Epistolâ ad Cromatium et Heliodorum affirmat. Hebraicum sanè nullum autographum aut primogenium exstat, quidquid demùm putent Interpretes quidam de Munsteri et Fagii exemplaribus, quorum primum Latinæ, alterum Græcæ est scripturæ similius, utrumque minùs accuratum, quòd in utroque quædam deficiant, quædam redundent, discrepent nonnulla, nonnulla varientur. Quamobrem opus illud esse recentioris interpretis post Hierosolymorum excidium scribentis arbitramur ex Græcis, Latinisque litteris conflatum, cum appositione quorumdam adjunctorum quæ viderentur narrationem elegantiùs ornare. Primam versionum omnium Græcam fuisse pro certo tenemus à Judæo quodam Hellenistâ cusam. Non enim septuaginta Interpretes ex Chaldaicâ in Græcam linguam traduxerunt librum qui ab Hebræorum canone aberat, et postea Josephum ac Philonem latuit : neque Theodotioni tribuenda est ea interpretatio quæ est Theodotione vetustior, et S. Polycarpo cognita et probata. Cum eâ Græcâ interpretatione consentit vetus Latina versio, quæ ante Hieronymum obtinebat; non erat tamen adeò accurata et pura, quin opportunum propterea duxerit S. Doctor novam ex Chaldaico fonte derivare. Nam cùm interpres Græcus liberiùs quàm liceret interpreti, versionem fecerit, eamque secutus Latinus et ipse abundârit, arbitratus est Hieronymus operæ pretium se facturum, si Latinam iis præstantiorem traderet ab universâ Ecclesiâ postmodum approbatam.

Et prudenti quidem consilio hanc novam interpretationem S. doctor molitus est ; ipsa enim illa vetus latina versio ex græcâ (quanquàm etiamnum plures habeat et approbatores et admiratores) non paucas habebat insolentes, ineptasque sententias, et parùm rei veritati consentaneas, vix ut credi queat Tobiam ea scripsisse, quod videbatur in eâ interpretatione vitium non minimum. In capite 3, v. 9, inducitur Sara Raguelis filia, cùm ab unâ ancillâ probris peteretur, vitæ fastidio capta inferendarum sibi manuum consilium cepisse, quod perfecisset nisi verita esset alios exprobraturos patri suo filiæ suspendium : *Et ascendit in superiora patris sui, et voluit laqueo se suspendere, et iterùm cogitabat dicens, ne fortè improperent patri meo, et dicant : Una superfuit tibi filia, et illa laqueo se suspendit.* In capite 6, angelus ad Tobiam dicit, reum fore mortis Raguelem, si filiam suam alteri nuptum traderet : *Quia non dabit eam viro alteri juxta legem Moysi, vel reus erit mortis.* Respondit autem Tobias se timere propter dæmona Saræ amore incensum : *Timeo ne ingressus moriar, sicut priores, quoniam dæmonium diligit eam.* Capite ultimo narratur Amanem in carcerem conjectum et affectum supplicio ; Achiacarem verò Tobiæ necessarium è tenebricoso loco eductum ad maximas dignitates evectum ; cùm plerùmque post Babylonicam captivitatem, et longè post utriusque Tobiæ mortem historiam Amanis contigisse statuatur. Multa alia hujus generis in eâ antiquâ interpretatione habentur, et non nulla desunt, quæ probant græcum interpretem, atque inde latinum accuratiores non fuisse, eâque de causâ S. Hieronymi operam in re necessariâ esse positam. Sic capite 5, v. 14, narratur Tobiam patrem cum Azariâ de mercede ei dandâ in singulos dies convenisse, quæ res in nostrâ Vulgatâ desideratur ; omittitur autem capite 6, consilium juniori Tobiæ datum ab angelo de continentiâ post tres dies à nuptiis servandâ ; tum non memoratur in capite 8, sponsum se abstinentem præstitisse juxta angeli præceptum. De Syriacâ editione nihil dicendum superest ; eam certè ex græco fecit Syrus interpres. Arabicam nullam habemus publici juris factam; quam verò manuscriptam Victorius Maronita linguarum peritis Romæ ostendit, Vulgatæ undequàque similem dicunt.

Nunc de historiæ veritate et libri auctoritate quædam disputemus. Errant et audaciùs errorem suum jactant, qui in libro Tobiæ non historiam referri putant, sed fabulam ad componendos mores excogitatam, quam agunt Tobias pater, uxor, filius, Sara, Angelus, Raguel, tristi exordio, exitu verò felici, ut fieri solet in comœdiis. Proponitur ibi, inquiunt, pater familiâs patiens, charitatis officiis vacans, legis tenax, quem Deus clientelâ suâ vacuum non deserit, sed erigit, et sublevat, postquàm bonorum familiarium ademptionem, et corporis afflictationem constanter sustinuerit. Cætera adjuncta fabulam ornant, et matrimonii sanctitatem, omnemque in Deo fiduciam collocandam esse nos edocent. Hæc hæreticis quibusdam probata sententia est, quæ uno consensu ab orthodoxis omnibus ex gravi causâ convellitur, et vel ab Hebræis exploditur. Locus, tempus, personæ, acta sive Tobiæ utriusque, sive Raguelis et Saræ, principes, sub quorum imperio res contigit, ità distinctim et perspicuè exhibentur, ut si excogitatum inventumque vel ad homines instituendos opus esset, suspicari possemus an Spiritus sanctus nos fefellisset, quod omnium piorum animus refugit. Quid enim scribi apertiùs, distinctiùs, exactiùs aut nitidiùs potuisset, si veram historiam nobis tradere auctor instituisset? aut quâ unquàm ratione commentum et fictio à veritate discerneretur, si hæc tota narratio esset fabulosa ? Itaque veram historiam esse non dubitemus, et ab iis quidem agnitam, qui olim libri divinitatem non agnoverunt, atque etiamnùm divinum esse sibi non persuadent.

Gravior est de libri divinitate disputatio contra hæreticos omnes Ecclesiæ catholicæ obtrectantes perperàm in canonicos libros Tobiam relatum. Aiunt enim : Si Tobiæ liber Babylonicâ captivitate antiquior est, utpote scriptus multò antequàm Judaicum re-

gnum exstingueretur, debuit Esdræ esse cognitus. Cur autem Esdras canonicis libris Tobiam non accensuit? cur in Hebraicis exemplaribus desideratur? Sunt enim in iis et multa Chaldaica. Tolerari tamen utcumque posset nunc in canonicas Scripturas Tobiam referri, si primis Ecclesiæ seculis fuisset ejus auctoritas explorata; sed qui librorum sacrorum catalogum confecère, prætermiserunt hunc commemorare. Melithon, Origenes, Concilium Laodicæenum, Athanasius in Epistolâ festali, et in Synopsi Scripturæ; Cyrillus Hierosolymitanus, Catech. 4; Gregorius Nazianzenus, carmine de Verit. Scriptur.; Epiphanius, de Pond. et Mens.; Hilarius in prolog. Psalmor., ac Patrum omnium in veris Scripturis distinguendis peritissimus Hieronymus inter canonicos libros Tobiam non numerârunt. Imò verò Hieronymus non solùm in Prologo galeato scripsit, *Sapientiam, quæ vulgò Salomonis inscribitur, et Jesu filii Sirach librum, et Judith, et Tobiam, et Pastorem in canone non esse*, quod quidam interpretantur, perinde ac S. doctor innuerit in vetere Hebræorum canone Tobiam non reperiri; verùm etiam manifestissimè Præfatione in libros Salomonis explicat se de canone Ecclesiæ loqui, in quem relatus non esset Tobiæ liber: *Judith, Tobiæ, et Machabæorum libros legit quidem Ecclesia, sed eos inter canonicas Scripturas non recipit.* Et in caput 8, Danielis: *Si cui, tamen placet Tobiæ librum recipere.*

Addunt et non pauca esse quæ persuadent humano, non divino judicio scriptam Tobiæ historiam. Ejusmodi sunt: capite 3, v. 7, dicitur Sara in Rages civitate Medorum habitâsse; capite verò 9, v. 3, cùm angelus et Tobias apud Raguelem patrem Saræ divertissent, ibique nupsisset Sara Tobiæ, mittitur inde angelus ad Gabelum in Rages civitatem Medorum. Item angelus in capite 5, v. 7, mentitur, simulans se esse ex filiis Israel, seque, vers. 18, nominans Azariam, Ananiæ magni filium: *Ego sum Azarias, Ananiæ magni filius.* Capite 6, v. 8 et 9, indicat angelus medicamenta quædam ex intestinis piscis cùm reparandæ oculorum jacturæ, tum fugandis atque abigendis dæmonibus omninò superstitiosa: *Cordis ejus particulam si super carbones ponas, fumus extricat omne genus dæmoniorum, sive à viro sive à muliere, ita ut ultra non accedat ad eos. Et fel valet ad ungendos oculos, in quibus fuerit albugo, et sanabuntur.* At quis unquàm nisi plumbeus crediderit puros spiritus assarum quarumdam carnium nidore fugari; amissum verò oculorum lumen fellis unctione restitui? Igitur Tobiæ liber locum in canone habere non potest.

Hæreticis ita opponentibus nos sine gravi negotio satisfacturos putamus, si primùm divinum librum esse Tobiam confirmaverimus, quo præmunito ducemur ad argumentorum confutationem. Mitto hâc in re sententias quasdam referre in Tobiæ libro scriptas, et in libro Ecclesiastici ac Matthæi repetitas de eleemosynæ fructibus, et charitatis præcepto vetantis alteri fieri quod nobis nollemus, quas, ut naturali lumine cuilibet notas, necesse non est Sirachidem aut Matthæum à Tobiâ deprompsisse. Mitto et illam novæ Hierusalem descriptionem, quæ Apocalypsi, cap. 21, v. 18 et seq., legitur, à Tobiæ libro fortassè sumptam cap. 13, v. 21: *Portæ Hierusalem ex sapphyro et smaragdo ædificabuntur; et ex lapide pretioso omnis circuitus murorum ejus, ex lapide candido et mundo omnes plateæ ejus sternentur.* Veterum Ecclesiæ Patrum traditione rem conficio, unde Ecclesia extraxit quod fidelibus proponitur summâ cum veneratione suscipiendum.

Clemens Romanus, Epist. 1 ad Corinth., sententiam hanc ex Tobiæ cap. 4, v. 16, allegat: *In vetere Testamento scriptum habetur: quod tibi non vis, alteri ne feceris.* Polycarpus, in Epist. ad Philipp., docens differendum non esse quod fieri potest beneficium, ex eodem cap. 4, v. 11, et cap. 12, v. 9 Tobiæ causam hanc affert: *Quia eleemosyna à morte liberat.* Origenes contra Celsum, lib. 5, et in cap. 2 ad Roman., illo capitis 12, v. 7, Tobiæ tanquàm Scripturæ testimonio utitur: *Mysterium regis, ait Scriptura, celare bonum est.* Quod et repetit Athanasius, Apol. 2 contra Arianos eosdem reprehendens, quos ait, *non pudere coram ethnicis de mysteriis tragicari, cùm oporteat, sicut scriptum est, mysterium regis celare.* Alexander Papa I, in Epist. 1, ex Raguelis dicto relato Tobiæ cap. 7, v. 15, Trinitatem divinarum personarum, et naturæ unitatem defendit et comprobat: *Si Trinitas non est, cur Tobias... ita dixisse docetur: « Deus Abraham, et Deus « Isaac, et Deus Jacob ipse impleat benedictionem suam « in vobis? » Si unitas non est, quare,* ipse impleat, *dixit, et non* ipsi impleant, *intimavit?*

Et quoniam hæc primùm nobis se offert opportunitas eum, si possumus, ab hæreticorum animis errorem extorquendi, in quo maximè versantur, divinos non esse libros deutero-canonicos dictos in veterem Judæorum canonem non inclusos, molestum vobis non sit et alios audire Patres Tobiæ librum sacram Scripturam appellantes; fiet enim, ut hâc quæstione validis præsidiis munitâ, cæteræ, quæ cum istâ necessariam conjunctionem habent, faciliùs expediantur. Clemens Alexandrinus, lib. 6 Stromat., inquit: *Exaudiens Scripturam, quæ inquit: Bonum est jejunium cum oratione*, Tob., cap. 12, v. 8. Cyprianus iterùm et tertiùm quædam profert divina eloquia quæ in Tobiæ libro leguntur; in libro de Orat. domin., ait: *Scriptura divina instruit, dicens: « Bona est oratio cum jejunio et eleemosynâ, »* ibid., vers. 8, de opere et eleemosynis: *Loquitur in Scripturis divinis Spiritus sanctus, et dicit: « Eleemosynis et fide delicta purgantur, »* ibid., vers. 9. Raphael quoque angelus paria testatur, et ut eleemosyna libenter ac largiter fiat, hortatur dicens: *Bona est oratio cum jejunio et eleemosynâ, quia eleemosyna à morte liberat, et ipsa purgat peccata.* In libro 3 Testimon. ad Quirinum, in quo varia ex Scripturis ad christianæ vitæ institutionem necessaria præcepta colligit, totum fermè caput 4 Tobiæ exscribit. Ambrosius, lib. 7 in Hexameron. cap. 4: *Talis canis viator et comes angeli est, quem Raphael in libro prophetico non otiosè sibi et Tobiæ filio adjungendum putavit, quando perrexit ut Asmodæum fugaret, firmaret copulam conjugalem.* E

libro de Tobiâ, cap. 1 : *Lecto prophetico libro, qui inscribitur Tobias, quamvis plenè vobis virtutes sancti Prophetæ Scriptura insinuaverit, tamen compendiario mihi sermone de ejus meritis recensendis et operibus, apud vos utendum arbitror, ut ea quæ Scriptura historico more digessit latiùs, nos strictiùs comprehendamus.*

Similiter Augustinus, lib. 2 de Doct. Christ., cap. 8, in Scripturarum canone Tobiam collocat; in Speculo verò multa ex Tobiæ libro utilissima præcepta colligit. Monuerat autem in ejus libri exordio, se aggressum esse componere, quæ ita sunt posita in Litteris sacris vel jubendo, vel vetando, ut etiamnùm ad vitam piam exercendam, moresque pertineant. Jam verò doctrinâ de divinitate libri Tobiæ tot ac tantis testibus quos Deus Ecclesiæ suæ dedit, comprobatâ, quam et canonis 38 concilii Hipponensis anno 393, et alterius 47 Carthaginiensis concilii coacti anno 397, auctoritas confirmat, quam Innocentius I, Pontifex maximus, in epistolâ ad Exuperium, Gelasius in synodo Romanâ, Isidorus Hispalensis, Cassiodorus, pluresque insignes alii Patres declarant, mirabimur vel Eugenium IV, in decreto pro Armenis sanctorum librorum catalogo ab Ecclesiâ recepto Tobiæ volumen accensuisse, vel Tridentinos demùm Patres, sessione 4, universali decreto sanxisse ut fideles omnes illud ipsum pro sacro et canonico susciperent?

Non erit porrò admirationi locus, si et nobiscum reputaverimus memoratos omnes Patres cautos utique, in pronuntiandâ librorum divinitate, non ignorâsse in hebraicis codicibus Tobiæ librum desiderari, nec propterea potuisse nisi gravissimis de causis, et sibi certâ Traditione cognitis divinum dicere. Rursùm aliquos ex eo Patrum numero cum Apostolis, atque apostolicis viris habuisse consuetudinem, unde promptum est judicare Tobiæ historiam appellâsse Scripturam sacram, quòd ita ab Apostolis didicerint. Item orientales Ecclesias, quæ primùm de divinitate libri Tobiæ judicium fecerunt, ab Apostolis esse constitutas, ad easque non paucos Hebræos Hellenistas accessisse; ex quo consequitur non modò fretas fuisse Hebræorum sententias testantium, quid majores sui de operis dignitate sentirent; verùm etiam ex apostolicorum virorum sermone doctrinam illam hausisse. Qui enim hæc omnia considerabit, non poterit non affirmare sanctissimum et prudentissimum Tridentinorum Patrum decretum, tametsi de veteris Testamenti libro judicium ipsi tulerint; atque etiam intelliget Ecclesiam justis de causis tale decretum edere usque tum distulisse.

Nam licèt Esdras Scripturarum volumen tum consignaverit, cùm jam edita Tobiæ historia, atque Israelitis cognita esse debuerat, in eoque Tobiam non fuerit complexus; auctoritatem tamen non ademit consequentibus se viris ad veræ Religionis defensionem à Deo constitutis, multòque minùs catholicæ Ecclesiæ, quæ Spiritûs sancti ductu regitur, alios quoque libros Canoni adjungendi, quos ipse non inseruerat. Etenim cùm Esdras Scripturarum Canonem edidit, et ipse, multis, iisque gravissimis negotiis distentus erat, et populus, quantùmlibet fruens libertate, maximis premebatur incommodis, ut in Esdræ et Nehemiæ libris legere est; quare etsi diligentissimus fuerit in sacris Libris conquirendis, tantam tamen diligentiam adhibere non potuit, quantâ fuisset opus, ut omnes à nationis suæ prophetis scriptos libros colligeret; multò verò magis ut conquireret codices et consecraret, qui in dissitis regionibus prodierant ab auctoribus vitâ functis, iisque peregrinis ex stirpe Samariticæ gentis à Synagogâ præcisæ, odiosæ Judæis, et dudùm translatæ in Assyriam; præsertim cùm hujus historiæ argumentum, utpote singulare, universam Hebræorum nationem non afficeret. Cur ergo Esdræ canon libro Tobiæ dignitatem illam multis aliunde de causis constantem imminuat? Post Esdræ tempora vulgatior quidem et tritior optimi patrisfamiliâs evasit historia; sed tum nemo ausus est, ignoratâ prophetarum successione, clauso canoni novos libros adjicere, ut articulo 1 primæ partis ex Josepho afferebamus; nempe veram esse Tobiæ historiam Hebræi non diffitebantur; in honore habebatur apud ipsos Tobiæ volumen; idque summum erat, quod se posse ei libro tribuere arbitrarentur. Ecclesia verò Christi, ut eodem in loco diximus, sciens se Spiritûs sancti præsidio explicare ea posse temporis lapsu, quæ primùm Synagoga potuisset, cujus tunc erat de sacris libris definire, quod illa prætermisit, auctoritate suâ supplevit. Legatur iterùm primus ille articulus.

Hoc constituto perspicuè intelligitur vel sine magistro, ni fallimur, cur primis Ecclesiæ seculis non ita firmiter et constanter Tobiæ liber ut canonicus ab omnibus Ecclesiæ Patribus approbaretur. Cùm enim ignorare non possent, non esse singularis cujusque scriptoris librum à Synagogâ canonico ordini non adoptatum canonicum facere; indicemque Patres describerent Scripturarum sanctarum, de quibus dubitatio nulla esse poterat, quin dignitatem haberent, Tobiæ librum universali judicio nondùm consecratum annumerare prætermiserunt. In horum Patrum numero sunt Melitho, Origenes, concilium Laodicænum, aliique ab hæreticis commemorati, qui non nisi Judaicum canonem veterum Scripturarum exhibuêre nunquàm in controversiam adductum: sed iidemmet, cùm singularis quædam occurrebat quæstio, quæ illustrari doctrinâ à Tobiæ libro haustâ poterat, non dubitabant privatum suum, et eorum inter quos versabantur, adhibere judicium, quidve de eo sentirent eloqui, ut de Origene præsertim et Athanasio diximus; quanquàm exspectandum sibi esse publicum universalis Ecclesiæ decretum nôssent, ut apertius et tutius canonicum librum affirmarent, atque in canonem referrent; idque illustrius præstitêre particulares quædam Ecclesiæ suam eâ de re sententiam locutæ, rogantesque à Romanâ omnium capite confirmari.

Ita in vetere Synagogâ hebraicæ legis studiosi libros religiosarum civiliumque rerum post Mosen editos adhibere potuerunt ad suum aliorumque documentum; potuerunt et tantùm iis tribuere, quantùm libris à præcone divinæ voluntatis editis debetur; sed in or-

dinem Mosaicorum librorum referre non potuerunt, antequàm Esdræ recensio, et magnæ Synagogæ approbatio accederet. Quemadmodùm ergo insulsum prorsùs fuisset post Esdræ tempora propheticos vel agiographos libros divinos non agnoscere, quia ante Esdram de eorum divinitate non constabat; ita et nunc, declarato Ecclesiæ sensu, ineptissimum est eâ de causâ Tobiæ laudes extenuare, quòd quidam è primis Ecclesiæ patribus tanquàm à re incertâ assensum cohibuerint. Quis ignorat, ut in vetere Synagogâ sua erat in sacris rebus et constituendis divinis libris potestas, sic Christi Ecclesiam eodem jure frui, et majore etiam, si dari majus posset, cùm hæc longè præstet Synhedrio? Rursùs quis contra veterum exempla, et rectam agendarum gravissimarum rerum rationem dicere audeat, quod ab initio sancitum non est, præscribi ampliùs non posse, vel quod à Synagogâ definitum non fuerit, perpetuò esse debere indefinitum? Quid autem postea causæ habuerit Ecclesia, ut librum magnâ quidem veneratione susceptum, sed non ubique pro sacro agnitum canonicis accenseret, satis superque memorato articulo primo explicavimus. Atque de hoc argumento satis non modò pro hâc causâ, verùm etiam pro hujus similibus.

In explicando Hieronymo non est, cur sermonem producamus, cùm et ipse ante totius Ecclesiæ decretum scripserit, nec potuerit suffragio suo canonicorum codicum numerum augere. Abundantiùs tamen dicere possumus S. doctorem non ignorâsse ab ecclesiasticis viris usurpatum Tobiam, ut in Jonam præfatus est : *Licèt liber Tobiæ non habeatur in canone; tamen quia usurpatur ab ecclesiasticis viris, tale quid memorat...* Et ipsummet in caput 8 Ecclesiastæ tanquàm divinam sententiam celebrare, quæ Tobiæ, cap. 12, v. 7, exstat : *Mysterium regis abscondere bonum est.* Denique Latinis auribus, ut ipse ait, ex Chaldæo sermone Tobiæ librum vertendo, episcoporum jussionibus deserviisse, quod opus aggressus non fuisset, accersito præsertim Chaldæo interprete, nisi et labore suo dignissimum judicâsset, et ab episcopis et ab Ecclesiâ majore in pretio habitum, quàm esse soleant apocryphæ scripturæ, cognovisset. Et quidem ignorare non poterat, quod S. Augustinus in libro de Doct. christ. 2, dixit, canonicum scilicet librum esse Tobiam; neque incompertum ei potuit esse à Carthaginensi synodo III, cui Augustinus idem interfuerat, in canonem esse receptum. Cùm ergo ait ab Ecclesiâ inter canonicas Scripturas Tobiam non reponi, canonicas dicere voluit primi generis Scripturas, quæ totius jam Ecclesiæ consensu, publicoque generalis synodi decreto probarentur.

Si autem S. doctor intellexisset ullum editum esse universalis synodi auctoritate Scripturarum canonem, ut videtur postea rescivisse, non dubito quin sacrum et canonicum Tobiæ librum incunctanter fuisset prædicaturus. Nam in prologo galeato non minùs Tobiam, quàm Judith à canone abesse pronuntiârat, et utriusque libri incertam æquè auctoritatem; attamen in Præfatione quam Judithæ libro præmisit, cùm recens accepisset Nicænos Patres in Librorum sacrorum numero Judithæ volumen posuisse, illicò, depositis reliquis studiis, versioni ex Chaldaico idiomate incubuit, et divinam historiam commendavit : *Apud Hebræos liber Judith inter apocrypha legitur* (sunt qui velint *agiographa* scripsisse Hieronymum, non *apocrypha*, nempe dicere voluisse librum magni quidem ab Hebræis factum sanctumque reputatum; extra capsam tamen positum, in quâ canonici libri solebant asservari, quia nullus propheta clauso Esdrino canoni quidquam addiderat) *cujus auctoritas ad roboranda illa quæ in contentionem veniunt, minùs idonea judicatur... sed quia hunc librum synodus Nicæna in numero sacrarum Scripturarum legitur computâsse, acquievi postulationi vestræ, imò exactioni, et sepositis occupationibus quibus vehementer arctabar, huic unam lucubrationem dedi... Accipite Judith viduam, castitatis exemplum, et triumphali laude perpetuis eam præconiis declarate. Hanc enim non solùm feminis, sed et viris imitabilem dedit, qui castitatis ejus remunerator virtutem ei talem tribuit, ut invictum omnibus hominibus vinceret, et insuperabilem superaret.*

Non sentimus, fateor, ullum à Nicænis Patribus canonem Scripturarum propositum; tam multa sunt quæ ab eâ sententiâ nos retrahant. Primò, capitulum illud 24 de canonicis Scripturis, nuper etiam à clarissimo viro Josepho Blanchino ex Vallicellianâ Bibliothecâ extractum, atque in suis vindiciis canonicarum Scripturarum Nicænæ synodo tributum, Africanorum Patrum certè est in Carthaginensi concilio coactorum, cùm in capituli clausulâ Bonifacii Romani pontificis pro canone confirmando rogetur auctoritas, quam constat ab Africanis Patribus rogatam. Tum nullibi Nicæni Patres leguntur plus quàm 20 canones edidisse. Canones autem Arabicos numero plures à Turriano collectos sub Nicænorum nomine quanquàm abundanter daremus esse genuinos, haud dubium est, nihil de Scripturarum indice continere. Demùm, quod inter cæteros clarissimus Martianæus advertit in notis ad hunc Hieronymi prologum, Athanasius, qui Nicænæ synodo adfuit, nunquàm in censum canonicorum librorum recepit Judithæ librum, recepturus planè, si Nicæna synodus in canonem retulisset. Propterea Hieronymus ait legi computatum à Nicænâ synodo in numero Scripturarum sanctarum Judithæ codicem, secundùm Martianæi interpretationem, quia ex eodem libro quædam à Nicænis Patribus in synodi actis recitatæ fuerunt sententiæ, atque in disputationibus usurpatæ.

Verùm etiamsi Nicænam synodum canonem nullum sacrarum Scripturarum condidisse credamus, adhùc Hieronymi argumentum valdè premit hæreticos. Nam quia ipse credidit in generali concilio vel sacris Libris accensitum Judith librum, vel saltem adhibitas quasdam ejus libri sententias, protinùs à vetere opinione recedens, ad ea roboranda, quæ in contentionem veniunt contra communem Hebræorum sententiam, idoneum judicavit, maximisque laudibus extulit. Si ergo legisset computatum et inter canonicas scripturas

Ecclesiæ judicio Tobiam, ut reipsà computatur in Catalogo, quem proferunt à Nicænis Patribus descriptum (ignotum verò dicunt Hieronymo, quando in prologo galeato in libros Salomonis et Danielis præfabatur) Tobiæ pariter eosdem honores tribuisset. Itaque, cùm nunc non dimicetur, utrùm generale concilium, atque universa Ecclesia Tobiam ut divinum approbet; sed manifestum nobis sit, iisdem de causis quibus permota fuisset Nicæna synodus, computâsse, teneamus omninò librum esse canonicum.

De S. Hieronymo æquum erat copiosiùs dicere, cujus auctoritas nobis in omnibus ferè locis opponitur, ubi de Libris deutero-canonicis quæstio est; hæc igitur et ad alios locos opportunè traducantur. Sed quoniam de sancti doctoris sententiâ et fide dicimus, rogabit jam quis unde constare certò potest nostrum Tobiæ librum divinum esse? Hieronymus è Chaldaico Latinum fecit, usus magistro chaldaici sermonis perito, quem Hebræum Rabbinum putant; hebræi autem hominis factum quis præstabit? Patres, concilia, uno verbo, Traditio, Græcam interpretationem commendârunt, quam diximus à Latinâ nostrâ distare. Ex quo igitur fonte hauriemus certam esse fidem nostram, et Tridentinos Patres de latino codice rectè judicâsse?

Respondeo brevi : Primò, nos, quod ad hanc causam præcipuè facit, satis habere, si hæretici nobis tribuant veterem Tobiæ historiam, qualis exstabat in græco exemplari, præsidio Dei esse conscriptam : quemadmodùm si infidelis assentiretur græcas Scripturas, quas olim usurpabat Ecclesia, esse divinas, ejus essem confessione contentus, cùm de sanctorum Librorum auctoritate et divinitate disputarem. Discutiendum alibi est num jure Latinam editionem sequamur; atque utra præstet alteri. Secundò, historiæ corpus cùm idem sit utrobique, et in paucis tantùm adjunctis varietas, planè consequi, si divina Græca sit, quæ est latior, esse pariter et Latinam, quæ pressior est. Scitum namque est, non omnia et singula, vel sola græcæ latinæve editionis verba divina esse aut priscos Patres aut Tridentinos docuisse. Tertiò, licèt usus Hieronymus hebræi hominis disciplinâ sit, fuisse tamen magistrum quoque et cognitorem eorum quæ ab homine dicebantur; exemplar ei fuisse compertum, illud idem quod Origenes jam indicaverat; ex iis autem in quibus cum græcâ interpretatione consentiebat, de ejusdem varietate in paucis locis optimè dijudicâsse. Quartò demùm cùm universi Latini Patres, qui Latinam historiam ex Græcâ translatam legebant, illam eamdem omnes deposuerint, ac novam Hieronymianam susceperint, fieri non potuisse, quin traditione docti cognoverint tum chaldaici codicis veritatem, tum novi interpretis diligentiam, tum non esse adjunctorum quorumdam fidem usu veteris editionis confirmatam. Ex eodem traditionis fonte Tridentinos Patres hausisse, quod decernerent, dubitandum non est. Hæc strictim, quæ dilatari poterunt, elicitis ex primâ hujus operis parte rationibus.

Soluto graviore argumento, cujus videbatur difficilior explicatio, reliqua ex jactis sæpè principiis breviùs expediuntur. Non fingimus, quod quidam tenaciter defendunt, duas fuisse urbes Rages in regno Medorum, in quarum alterâ domicilium pater Saræ habuerit, in alterâ Gabelus, ad quem à Tobiâ missus est Raphael; neque urbem Rages à circumposito agro et rure distinguimus, ut velimus celebratas ruri nuptias; in urbem autem ad Gabelum perrexisse angelum; sed verius putamus Latinum codicem librariorum culpâ vitiatum, et in capite tertio pro Rages legendum esse Ecbatanis, ut in græcis codicibus aliisque editionibus, et latinâ vetere legitur : *Eâdem die contigit Saræ filiæ Raguelis, quæ Ecbatanis* (morabatur) *in Mediâ.*

Absit verò à nobis, ut in angelo Raphaele mendacium suspicemur, in quem certè cadere mendacium non potest. Mentitosne angelos dicent, cùm in veterum patriarcharum conspectum venient esse Deum esse dixerunt? Ego sum Deus Bethel, ait ad Jacobum angelus Dei, Genes. 31, v. 13, quia ut Dei legatus in Dei personâ loquebatur; cur ergo mendacii accusant Raphaelem inquientem se Azariam esse de filiis Israel, qui Azariæ formam induit, seque ut Azariam gessit? Præterea mysticæ significationis gratiâ angelorum verba accipienda sunt, ut et actiones humano more actæ, quæ, similes tantùm humanarum cùm sint, quidpiam aliud significant, quàm species demonstret. Jam verò quid non verissimum in angeli responsione significatur, si ad hebraicorum vim, sensumque attendamus? « Ego sum Azarias. Ego adjutorium, auxilium Dei; Ananiæ magni filius, id est, filius minister magni gratiæ largitoris; ex filiis Israel, id est, ex ministris prævalentis Dei, dominantis Dei, recti Dei, vel ex iis qui vident Deum, vel conjunctissimus amore filiis Israel, quoniam eorum cura commissa mihi est. » Id igitur quanquàm à Tobia hominem sibi præsentem judicante non intelligeretur, arcanis verbis significare voluit angelus, se à Deo gratiarum omnium fonte et Domino missum esse in Tobiæ patris et filii auxilium; quippe ipse erat Israelitici populi curator divino consilio divinâque benignitate delectus. Sortiuntur enim angeli nomina ab officio, ad quod deputantur, ut pugnans ille cum dracone immanissimo hoste, eumque subjiciens מיכאל, Quis ut Deus? alter bellis præsidens, גבריאל, Fortitudo Dei; alter morborum curationi præfectus, רפאל, Medicina Dei appellatur. Quare et idem iste, qui רפאל est propter medici officium, עזריה Azaria vocatur propter auxilium, quod in itinere Tobiæ comes impensurus venerat.

Cætera miramur ab hæreticis objici, qui et veterum Scripturarum et novi Testamenti lectioni assueti didicisse jam debuissent sæpè Deum rebus quibusdam uti ad mirabilem effectionem per se ineptis quidem, divinâ autem virtute multùm efficientibus. Si tubarum clangore disjecta sunt urbis Jericho munitissima mœnia, Josue cap. 6, v. 20; si injecto in pessimos aquarum fontes sale, Elisæi operâ sanatæ sunt aquæ, lib. 4 Reg., cap. 2, v. 21; si lotione septimùm repetitâ in Jordane *restituta est Naamanis caro, sicut caro pueri parvuli, et mundatus est*, ibid, v. 14; si luto linitis oculis, et ablutione factâ, cæco nato restitutum

est oculorum lumen, Joan. cap. 9, v. 6; cur ex felle et jecore piscis exenterati curari non potuerit albugo, et cordis particulâ super carbones positâ dæmon fugari? Non expellitur equidem dæmon nidore, neque unctio fellis liberat cæcitate; sed Deus vult interdùm miraculis pietatem hominum ostendere. Nisi hæc admiserimus, non modò Tobiam, sed et omnes sacros Libros aut fabulosos aut superstitiosos repudiabimus. Etsi autem fumus cordis et jecoris piscis physicè valere non posset ad extrudendum dæmonem; tamen id suffimenti genus fortassè Tobiæ et Saræ sensus affecit, compescuitque concupiscentiæ motus, et quiddam contulit ad castam, et pudicam vitam triduùm agendam; quæ res malignum spiritum exarmavit, ac prohibuit ne Tobiæ noceret, quemadmodùm septem prioribus Saræ maritis nocuerat; unde coactus est abire, videns præsertim castissimos sponsos cum triduanâ eâ castitate preces, vigilias, humilitatem jungere. Cui Tobiæ victoriæ Raphael magnum adjumentum attulit, non modò ostenso remedio et quâ ratione utendum esset conjugio, sed invisibili suâ vi, præsentiâque, adversùs quam resistere Asmodæus non potuit.

Restat adhùc unum, neque est dissimulandum, ab iis objectum, qui rident Tobiæ cæcitatem, quasi ex unâ ignorantiâ consuetudinis et naturæ rerum habere possit fidem. Quis credat, inquiunt, hominem multo opere ac labore defessum in ipso domûs vestibulo, cùm commodiùs ingredi, et lectum petere posset, abjecisse se ad parietem, in quo hirundines nidificaverant; ibi resupino corpore obdormîsse, ubi, quod avicula excrevisset, in oculos directò incideret; missa illicò stercora quæ oculos opplerent? Numquid et apertis oculis dormiebat homo laboribus defatigatus, ut lepores faciunt? Tantane è nido ejecta colluvies, quâ oculus uterque obtenderetur? Ignemne egessit hirundo, qui lumina ureret, cùm potiùs hirundino stercore visus tergatur?

Sed fateor me credulum esse. Hactenùs enim credidi Tobiam, vel quòd pollutus esset ex cadaveris contagione, vel quòd graviùs lugeret, vel quòd in aperto aere æstivis horis somnum capere mallet, tecto et cubili abstinuisse, et supinum in trabe, ex. gr., cubâsse, quæ in aulâ vel hypæthro reperiretur, ubi hirundo nidum posuisset. Credidi et jacuisse nido suppositum, quâ re nihil est credibilius. Credidi vel non obdormîsse, sed prostrato corpore, apertisque oculis tantisper quievisse, dùm somnus obreperet (sic habent græca exemplaria), vel pupillis non clausis, et semi apertis somno se dedisse (sic multos hominum dormire Plinius, lib. 2, cap. 37, narrat), cùm casus accidit. Credidi et tum egesta stercora calida, quæ exsiccârint, quæ exusserint, unde concrescente membranulâ, albuginem, seu leucocoma dicunt, oculi excæcarentur: nam et Franciscus Valesius, Philosophiæ sacræ cap. 22, eam vim calidis hirundinum stercoribus tribuit. Et quod plus est, credidi non casu id evenisse viro sancto, sed singulari Dei providentiâ.

Cæterum neque medicinam didici, neque vim naturæ perspectam habeo, quam si haberem, uterer utique ad sacros libros defendendos, non oppugnandos. Id unum scio ad probandas historias, et res, ut aiunt, facti geometricas demonstrationes afferri non oportere: Hebræorum approbationem, Christianorum fidem, veterum consensum, nullam eâ de re usque ad hoc tempus ortam dubitationem mihi argumento esse non modò nihil ibi reperiri quod repugnet, verùm etiam ita rem contigisse, eâque de causâ factum cæcum Tobiam. Illud autem in meâ me sententiâ confirmat, quòd videam plures sacras historias dubias fieri, quæ sunt certissimæ, si quidpiam istorum hominum naturæ vestigatorum rationes efficerent; tum verò ob id quoque verissimam historiam credo, quòd, si auctor fingere occæcationis causas voluisset, invenisset multò probabiliores quàm stercoris in dormientis oculòs illapsi: quare, si hanc attulit, necesse est id unum quod evenerat scripsisse.

ARTICULUS VIII.

De libro Judith.

Alter nuperrimè defenso liber succedit, multùm et ipse ab Hæreticis exagitatus, ad quos tamen confutandos, cùm præmunita via sit, minus erit hoc loco nobis laborandum: sacrum Judithæ librum dico, quem è Chaldaico pariter sermone Hieronymus latinum fecit, *magis sensum è sensu, quam verbum è verbo transferens*, ut ipse inquit præfatione in hunc librum. Ex quo intelligi debet nullum ætate S. Hieronymi fuisse Hebraicum exemplar, nisi velimus S. doctorem id ignorâsse; vel neglecto Hebraico codice potiùs usum fuisse Chaldæo, in cujus tamen explicatione egebat interprete, quod nunquàm nobis probabitur. Nunc et Chaldaicum exemplar, de quo Hieronymus meminit, amissum dolemus, supereratque tantùm Græca translatio, quæ illius jacturam quoquo modo compensaret, nisi ita discreparet à nostrâ Vulgatâ, atque adeò à Chaldæo, ut ambas hasce versiones ex uno eodemque archetypo expressas fuisse, plerique vix credant. Quanquàm fieri potuit, ut vel Græcus interpres non ad litteram sit interpretatus, sed excogitatis quibusdam adjunctis paraphrasin ornaverit, vel S. Hieronymus, exponente hebraicè Chaldæo interprete, quo utebatur, in compendium historiam redegerit, et sensum potiùs quàm litteram latinè reddiderit.

Hic liber ab insigni matronâ, quæ primas in historiâ partes agit, nomen accepit. Nabuchodonosor rex Assyriorum in Ninive imperans, fuso Medorum exercitu, et Arphaxado rege capto, Asiæ populos ad occidentem Ninivæ sitos ditioni suæ adjungere constituit, vel ut habent græca exemplaria, ipsos, qui ad se auxiliares copias non miserant, gravissimè ulcisci cogitavit, sumulque imperare omnibus, ut se unum pro Deo haberent. Negotium Holopherni maximis instructo copiis mandavit, qui terrore circumquàque injecto Mesopotamiam, Syriam, Lybiam, Ciliciam sibi ultro deditas usurpavit, veniensque in Idumææ fines ibi exercitum omnem dispersum collegit. Israelitæ primùm fracti animo propter impendens malum sibi, ac templo metuere; tum convocato per omnem Sama-

riam milite, montibus occupatis, munitis urbibus se ad obsistendum parare, ad quos et litteras dedit Heliachim summus pontifex hortatus, ut fortiter agerent, divinamque opem ardentiùs implorarent. Holophernes indignatus tantam Israelitarum audaciam sciscitatur à Moabitis et Ammonitis Israelitici populi robur, et quâ de causâ Assyriorum regis imperium ille detrectaret. Achior paucis explicat, unde populus ille venerit, quomodò Dei patrocinio fretus hostes vel metuendos vicerit, dùm à Dei sui legibus non recedebat; ac denuntiat irritam fore vim omnem cujusque validissimi exercitûs, si tunc nihil mali admisisset, et peccato expiato in Dei sui amicitiam rediisset. Tum exardens iracundiâ Holophernes Achiorem Bethuliam duci jubet, quam erat obsessurus, ut eâ captâ, cum cæteris Hebræis temeritatis pœnas daret, jubetque urbem cingi obsidione. Ozias urbi præfectus, cùm impetum hostium, atque obsidionem sustinere decrevisset, tantus repente habitantium mentes terror invasit, ut urbis deditionem conclamarent, à quibus vix impetrari potuit quinque dierum spatium, ut nisi Dei auxilium adfuisset, demum urbs dederetur.

Tunc Judith vidua Manassis divitiis affluens, vultu elegans, corpore atque animo casta, ægrè ferens diem veluti divino adjutorio præfinitam, tandem consilium cepit ingrediendi Holophernis castra, urbisque liberandæ, cæso Assyriorum duce, si Deus dedisset. Itaque bonæ spei plena urbe egreditur, venit in castra, ad Holophernem ducitur, incenditur ejus amore Holophernes, ad convivium vocat, fit temulentus : clauditur Hebræa mulier in ducis cubiculo, opportunitate datâ, dormientis caput obtruncat, subducit se, Bethuliam redit : ibi suspenso super muros Holophernis capite magnus adeò cunctis Assyriis metus incutitur, ut omnibus relictis præcipites se in fugam conjiciant : fugientes insequitur Israel, multos ferro cædit, optimâ prædâ potitur, Deique laudes concelebrat. Judith ad provectam usque ætatem vitam protraxit, ejusque vitâ manente, populi Israelitici pacem nemo hostium perturbavit.

Hæc historiæ summa est, quam adeò accusant hæretici : nam Grotius præ cæteris existimat totum hoc opus commentum esse, et parabolam scriptoris cujusdam volentis Judæam et Synagogam Dei patrocinio munitam poeticis imaginibus exprimere, quando Antiochus Epiphanes, bello Judæis, et sacris Libris indicto, delere gentis et legis memoriam omnem irrito conatu tentaverat. Nabuchodonosorem, ait Grotius, esse diabolum piis hominibus infensissimum; Assyriam esse fastum, atque superbiam; Antiochum sub Holophernis imagine nobis exhiberi, cujus nomen Chaldaicè sonat *lictorem serpentis*, diaboli nimirùm satellitem et ministrum; Juditha est Judæa, sive gens Judaica, vidua propterea dicta, quòd humano auxilio destitueretur; gladius Judithæ sunt piorum preces, quibus hostis prosternitur; Bethulia hebraicè בתוליה vel בית אליה est Virgo Dei, vel templum Dei; Eliacimus, ut cætera mittam, est Deus suscitator auxilii ad omne hostium genus superandum. Hâc suâ acutâ accommodatione personarum ad Antiochi Epiphanis tyrannidem, et partam deinde divino præsidio Judaicæ genti salutem negat Grotius veram historiam in Judithæ volumine describi. Quo semel admisso spontè consequitur, perperàm Judithæ libro divinam tribui auctoritatem : licèt alia prætermitterentur argumenta, quæ persuadent, ut ipse putat, canonicis libris non esse adnumerandum.

Ingenii multùm elucet in hâc contortâ et rerum, et nominum interpretatione; nihil verò est soliditatis, debuissetque Grotius non solùm invenire quid diceret, sed etiam expendere, neque uti imprudenter eruditionis copiâ. Si enim liceret hominum et locorum nomina, in Scripturis utique omnia significantia quidpiam, ad solas allegorias traducere, atque inde historiæ veritatem imminuere, quis non eodem modo potest ab exordio Geneseos ad ultimam prophetici cujusque, et agiographi libri clausulam parabolicè interpretari singula, ac de veteribus patriarchis, de diluvio, de Noe posteris, Abrahamo, Isaaco, Jacobo, Mose, de bellis à populo Israelitico gestis, relatisque ab eo victoriis, tanquàm de fictis personis et rebus judicare? Itaque damus posse significationes eas ad nomina accommodari, quales Grotius attribuit; negamus autem totum narrationis corpus figmentum fuisse scriptoris, quo allegoricè Antiochi tyrannidem et liberationem Judaici populi expresserit. Nec quidquam toto in libro cernere est, quod parabolam commentumque sapiat. Tempus, quo maximi duo potentissimique reges de dominatu dimicabant; facta utriusque, alterius verò illustriora, et progressiones; narrationis adjuncta; homines utrinque vel inferentes, vel avertentes malum; modus adhibitus ab Israelitis ad imminentis damni propulsationem, exactè adeò, diligenter et historicè ponuntur ob oculos, ut fieri non possit quin historiam credamus. Aut enim historicum esse oportuit scriptorem, aut mendacissimum hominem datâ operâ, et studio fallentem : at quomodò mendacem putemus, qui à synagogâ primum, deinde à Christi Ecclesiâ testimonium veritatis accepit? qui facillimè falsitatis convinci ab Israelitis potuisset, et rerum Assyriacarum Medicarumque scriptoribus? qui ut nec rudem se, nec ignobilem, nec ineptum, nec vitiosum, sed feracis ingenii scriptorem in pingendis rebus, atque orationis texturâ prodit, ita res sub Antiocho actas multis aliis modis velare verbis, atque ornare scivisset, neque unquàm in eam partem orationem traxisset, ut fingeret bella, et bellorum causas inter duos potentissimos principes, qui nuspiàm exstitissent?

Sed breviùs Grotium, cumque eo Lutherum, Chythræum, Beroaldum, Scaligerum, aliosque, qui nuper historiæ veritatem adducunt in controversiam, temeritatis, atque impudentiæ arguimus, productis veterum atque insigniorum præsertim Ecclesiæ Patrum testimoniis cùm de rei veritate, tum de libri divinitate facientibus fidem : ita enim probatione unâ duo hæreticorum errata convellimus. Nam Hebræi clauso jam canoni veriti librum adjungere primùm ab Esdrâ, et magnâ Synagogâ non conclusum, Deum quidem

auctorem esse libri Judithæ affirmare non audent; in verâ tamen historiâ comprobandâ conveniunt, ipsiquemet primùm in Ecclesiæ christianæ sinum attulerunt codicem, qui ab eorum patribus tanti fiebat, quanti liber quilibet, cui primas post canonica volumina deferrent, ut Origenes ad Africanum scripsit. Inde Patres Ecclesiæ quid de eo sentirent, perpetuâ consensione mandârunt litteris; quibus etiam prævisisse videtur Paulus in epist. 1 ad Corinth., cap. 10, v. 9 et 10, Judithæ sententias usurpans; verba Pauli hæc sunt : *Neque tentemus Christum, sicut quidam eorum tentaverunt, et à serpentibus perierunt. Neque murmuraveritis, sicut quidam eorum murmuraverunt, et perierunt ab exterminatore.* Verba verò Judithæ, cap. 8, v. 24 et 25 : *Illi autem, qui tentationes non susceperunt cum timore Domini, et impatientiam suam, et improperium murmurationis suæ contra Dominum protulerunt, exterminati sunt ab exterminatore, et à serpentibus perierunt.*

Clemens enim Romanus, in epist. ad Corinth., inter multas mulieres quæ divinâ corroboratæ gratiâ virilia facta gesserunt, *beatam Judith* commemorat, cui Deus Holophernem in manibus tradidit. Clemens Alexandrinus, lib. 4, Strom., Juditham mulierem optimam præmium fidei ait accepisse : *Cùm mulier in hostem fidei se præclarè gesserit, et potita sit capite Holophernis.* Origenes, homil. 9 in Jeremiam inquiens : *Volo exemplum dare à Scripturâ justi fœdera revocantis*, exemplum affert Judithæ paciscentis se egressuram ad orandum, et ad Holophernis cubile redituram. Tertullianus, lib. de Monogam., commendans unicas nuptias exemplis Scripturarum, et Juditham Merari filiam sanctis monogamis accenset. Quid verò dicemus de Ambrosio, qui, lib. 3 de Offic. et lib. de Vidu., longam de Judithæ laudibus orationem habet, ac propter formam, sermonis elegantiam, consilium, castitatem, sapientiam, sobrietatem, jejunium, fortitudinem, contemptum mortis, fiduciam in Deum, aliasque virtutes retulisse insignem adeò triumphum de fortissimo hoste, multis persequitur? Quid de Hieronymo, cujus sententiam in superiore articulo retulimus? Quid de sancto Fulgentio, epist. 2 ad Gallam cap. 14, scribente : *Habes et in vetere et in novo Testamento sanctarum viduarum, quibus ædificeris, exempla : in vetere Testamento, Judith : Anna consideretur in novo?*

Favet etiam Judithæ historiæ veritati et auctoritati consensus Africanæ Ecclesiæ canonicum Judithæ librum recipientis ex S. Augustino, lib. de Doctr. christ., cap. 8, et Carthaginiensis synodi 3 decretum canone 48, et Ecclesiæ Romanæ sententia, quam Alexander I in epistolâ primâ declarat, dum probat ex capite 9, secundùm græcam interpretationem personarum divinarum Trinitatem : *Si Trinitas non est, cur etiam Judith orando dixit, Domine, Domine, Deus omnium virtutum, respice in orationem meam :* et à Gelasio I, in synodo Romanâ conditus Scripturarum canon. Annon præstat hæc sequi Patrum et Ecclesiæ judicia confirmata vetere Ecclesiarum traditione, quàm novos homines contradicendi studio abreptos, atque adeo Hebraicorum codicum, et Synagogæ solius amatores, ut nullum veteris Testamenti librum nisi Hebraicè scriptum, atque in Hebræorum canonem relatum admittere velint?

Dicat igitur quantùm velit Grotius siluisse Josephum de Judithæ historiâ, siluisse et Philonem : dicat fictitium esse festivitatis diem in memoriam victoriæ à Judithâ relatæ celebratum, cujus in Hebræorum calendariis nullum relictum est vestigium : dicat cap. 16, v. 8, Titanis filios nominari, qui cùm fabulosi sint, nisi à poetis et fabularum scriptoribus Græcâ eruditione abutentibus in orationem traduci non solent : dicat et graviora, si quæ habet, nunquàm efficiet Judithæ librum ad moralem tantùm institutionem esse compositum Antiochi temporibus.

Nam silentio præteriit Josephus, præteriit et Philo insignem Judithæ victoriam de Holopherne, quia proposuerat Græcè reddere, quæ in libris Hebraicis ab Esdrâ recensitis continentur, deque iis scribere, ut Josephus ipsemet in totius operis prooemio, et in lib. 10 Antiq. Jud., cap. 9, professus est, quia de eventis ante captivitatem Babylonicam ea tantùm commemorat, quæ exstant in libris Regum et Paralipomenon. Etsi verò leviter ac præter institutum paucula quædam interdùm attigerit, præter ea quæ in probatis synagogæ libris reperiuntur, prætermisit tamen quod non erat prætereundum : Jobi scilicet historiam ab Esdrâ in veteres canonicos libros relatam, et cædem infantium et Bethlehemiticam, quæ erat multò recentior, tacuit, ut inde intelligatur fidem Josephi ad historiæ Judithæ veritatem infirmandam non valere. Quomodò enim concludat Grotius Josephi silentio elevari fidem libro, quem non ignorabat suorum manibus teri, ab iisque ad Christianos pervenisse? Nam si Josephus verè arbitrabatur neque divinum librum esse, neque historicum, sed fabulosum, cur reticuit? cur non rejecit ut indignum, cui crederetur?

Injuriâ deinde negatur diem festum, de quo commate ultimo capitis ultimi : *Dies autem victoriæ hujus festivitatis ab Hebræis in numero sanctorum dierum accipitur, et colitur à Judæis ex illo tempore usque in præsentem diem*, celebratum fuisse, cùm scriptor vivebat, quia in Hebræorum calendariis eâ de causâ agendum esse diem festum non notatur. Numquid festi ejus celebritas erit scriptoris figmentum? aut ille ita fuit impudens, ut tanquàm rem vulgatam contra omnium testimonium, qui vivebant, ausus fuerit comminisci? Verùm quidem est deesse illud comma in Græcis, in Syriacis exemplaribus, in Latinis antiquis : at verissimum pariter est S. Hieronymum in Chaldaico codice illud legisse, quod et latinè exscripsit. Fortassè Græcus interpres cùm versionem adornavit, videns diem festum olim institutum, agitari jam desuevisse, postremum versiculum Græcè interpretari necessarium non censuit; idcircò potuit festum à felici rei eventu inductum aliquot annos recoli; deinde v ob novas populi angustias aboleri : sicut solem-

nia occisi à Judâ Machabæo Nicanoris acta Josephi temporibus, ut lib. 12 Antiq. Jud., cap. 17, scribit, à multis jam seculis in calendariis Judaicis non signantur. Quæ enim divinæ institutionis non sunt, sed præsentibus de causis ab hominibus constituuntur, multis modis cessant.

Quæ de filiis Titanis in cantico Judithæ, cap. 16, v. 8, leguntur : *Non enim cecidit potens eorum à juvenibus, nec filii Titan percusserunt eum, nec excelsi gigantes opposuerunt se illi, sed Judith filia Merari....* non auctori tribuenda sunt, sed interpreti, qui cùm bis in eodem versiculo רפאים *Gigantes* vertere deberet, maluit in altero loco *Titanum* nomen adhibere, territicorum hominum, ut fabula narrat, ac proceritate insignium. Quid autem mirum sit, interpretem qui in libro Job, *Arcturi*, *Orionis*, *Hyadum*, *Pleiadum*, *AmalthϾ* nomina usurpavit, et cap. 26 Proverb., vertit Hebraicum מרגמה *acervum Mercurii* (pro *acervo lapidum* ; vel, ut alii volunt, *funda*), in Judithæ librum filios Titanis eâdem licentiâ intrusisse?

Ut autem graviora, quæ contra libri veritatem et divinitatem opponuntur lucem quamdam acciperent, dirimenda lis esset, quæ interpretes et chronologos hactenùs in varias partes traxit, de tempore historiæ Judith : ante captivitatem Babylonicamne, an post contigerit. Profectò multùm interest ad extricandos nodos, quemadmodùm tempus historiæ constituatur : sed quia prolixior esset articulus, si numeris omnibus absolveretur hujus rei tractatio, tempusque nobis illa præriperet in aliorum explicatione impendendum, strictim opinionum varietatem, et causas persequar, ut in genere saltem intelligatur, quibus armis contra id quod sentimus, adversarii pugnent, quibusque obnitamur. Quòd si difficile adhuc videatur certum tempus definire, non erit propterea historiæ veritas, aut dignitas incerta, cùm multas sacras historias et profanas paribus difficultatibus obstructas certas teneamus.

Eusebius et Gregorius Syncellus putant Judithæ factum post reditum à captivitate Babylonicâ accidisse ; sed primus, cum quo Hebræi sentiunt, regnante Cambyse, alter Xerxe : uterque multos habet sectatores : ita autem sententiam suam confirmant. Cùm excitatum est gravissimum illud belli incendium contra Israelitas, quo proxima quoque arsisset Hierusalem, nisi Juditha præsidium invenisset, desierant jam reges in Israel et Juda, jusque omne regendi erat summo sacerdoti Eliachimo, sive Joachimo, qui et apparatùs bellici summam susceperat : neque credi potest ardens adeò bellum actum fuisse à populo, quin rex maximas officii sui partes ageret, si rex quidem ullus fuisset : atqui ante Babylonicam captivitatem posteri Davidis continuâ successione regnârunt, et tantùm post reditum penès pontifices mansit auctoritas. Insuper quando rempublicam reges Juda gubernârunt, nemo pontificum fuit, qui Eliachim nomine appellaretur, sive Scripturas sacras, sive Josephum consulas : à solutâ verò captivitate Joachimum extitisse legimus, qui sacris præfuit, Xerxe regnante, estque in textu græco dictus Joachim, quem Vulgata Eliachimum nominat.

Præterea in capite 5, Holophernes à principibus Moab et ducibus Ammon explorat quinam sit populus montana obsidens? quo numero? quas urbes teneat? quis militiæ rex? Achior verò dux filiorum Ammon respondet inter cætera ante paucos annos nationem illam propter legis suæ neglectum abductam captivam in terram non suam; nuper autem reversam ad Dominum, congregatam ex dispersu ascendisse montana, atque iterùm Hierosolymam, ubi omnia ipsius sancta sunt, possedisse. Hæc sanè Holophernis interrogatio, et Achioris responsio, neque temporibus stantis Judæorum regni, neque diebus Manassis congruit, solutamque jam captivitatem indicat. Rogarene debuisse Holophernes, quisnam esset populus Israeliticus, quisve potissimùm rex, quem paulo ante in Assyriam captivum deportatum ignorare non poterat, et fortassè viderat? nonne et brevibus respondisset Achior esse populummet à Nabuchodonosore nuper contritum et regem planè eumdem quem vinctum in Niniven ad regem adduxerant Assyriacæ ipsæ copiæ, quibus ipsemet imperabat? Rursùs Achior respondens, et mala à Deo olim immissa Judæis referens, spectat captivitatem Babylonicam, quam nativis coloribus depingit in Græco præsertim exemplarii, ubi recentem Judæorum cladem narrans ait : Καὶ ὁ ναὸς τοῦ Θεοῦ αὐτῶν ἐγενήθη εἰς ἔδαφος, *et templum Dei ipsorum factum est in pavimentum*, id est, disjectum et æquatum solo, quod nonnisi de templi excidio incendioque dici poterat.

Denique ad annos Babylonicam servitutem præcedentes accommodari nequit Judithæ ætas, et vitæ duratio, et pax Israeli per Juditham allata. Nam cap. 8, Juditha junior adhuc et elegantissimâ formâ dicitur, cùm Holophernem convenit, eumque ad suî amorem accendit; cap. verò 16, v. 28, vixisse annos 105, totoque ejus vitæ spatio, et post mortem annis multis non fuisse qui Israelem perturbaret : supputemus jam à morte Manassis ad bellum usque Nechaonis regis Ægypti, in quo Josias occubuit, effluxerunt anni tantummodò 34, quare etiamsi poneremus Holophernem sub exitum vitæ Manassis invasisse Judæam, tum Juditha sexagesimum ætatis annum excesserat. At mulieri ita ætate provectæ defloruisset jam omnis formæ dignitas, neque vidua plusquàm sexagenaria irretire adeò Assyrium ducem potuisset, aut tantos in ejus pectore ignes excitare. Veriùs igitur ad tempora Cambysis vel Xerxis post Babylonicam captivitatem Judithæ factum rejicitur.

Bellarminus contra, et Serarius, quos ingens interpretum numerus sequitur, ante captivitatem Babylonis, et sub regno Manassis historiam Judithæ contigisse defendunt, neque sub Xerxis imperio accidere potuisse. (Cambyses enim esse Nabuchodonosor, atque illo regnante obsessa ac liberata Bethulia multò minus congruenter dicitur. Cambyses Babylone in throno sedit, non Ninive. Cambyses septem tantùm annos et menses quinque imperium tenuit, ex Herodoto, lib. 3,

cap. 5; Nabuchodonosor verò anno regni 12 Arphaxadum in bello devicit. Cambyses provincias omnes accepit hæreditarias, quas Holophernes in libro Judith regi acquisivisse narratur, et in totam Judæam præsertim dominabatur, nullo contradicente.) Etenim postquàm Hebræi Babylone redierunt, neque in Mediâ, neque in Assyriâ sui erant reges, qui principatum haberent, Persis jam totam Asiam occupantibus: in libro autem Judith legimus Medorum atque Assyriorum duos fuisse potentissimos in Oriente reges de totius Asiæ principatu dimicantes. Neque reponant Xerxem regem, bello contra Græcos infeliciter gesto, suis esse cœpisse contemptui, et tum duos à Xerxe præfectos amplissimis Mediæ atque Assiriæ provinciis, occasione captâ à regis obsequio defecisse, sibique regnum confirmâsse. Nam usurpatam hanc novorum regum auctoritatem acutiùs fingunt, quàm antiquitatis testimonia probent. Ait certè Justinus lib. 3 Artabanum Xerxis præfectum, deficiente quotidie regis majestate, in spem regni adductum fuisse; at præterea regiam potestatem habuisse non scribit. Quomodò verò Nabuchodonosor Xerxis ætate, et stante Persarum imperio regnaret in Ninive, quam à magno Nabuchodonosore eversam novimus? *Revera quantùm ad historias tam hebræas, quàm græcas, et maximè Herodotum legimus, Ninivem, regnante apud Hebræos Josiâ, apud Medos Astyage, fuisse subversam*, Hieronymus præfatione in Jonam.

Accedit historiam Judithæ evenisse paulò post quàm urbem Ecbatanis condidisset Arphaxadus, vel saltem novis ædificiis auxisset, ut habent Græca exemplaria, cap. 1, v. 2, Καὶ ᾠκοδόμησεν ἐπ' Ἐκβατάνων, *et ædificavit super Ecbatana*. Herodotus autem lib. 1, cap. 9, à Dejoce Medorum rege exstructam tradit, quam filius Phraortes vel Aphraartes amplificâsse creditur: conveniunt enim quodammodò Aphraartis et Arphaxadi nomina; et quæ in libro Judithæ Arphaxado narrantur, Phraorti evenisse eadem, Herodotus scribit. Narrat enim historicus Phraortem, cùm multas provincias imperio suo adjunxisset, arma movisset in Assyrios, amplissimamque eorum sedem Niniven obsidione cinxisset, ab Assyriis superatum, et cum maximâ exercitûs sui parte cæsum. Quis non hæc eadem legit in libri Judith initio?

Rursùs Nabuchodonosor rex, qui Arphaxadum delevit, Babyloniis simul, atque Assyriis imperabat: nomen quippe Nabuchodonosoris regum est Babyloniorum, qui tamen à sacro auctore rex Assyriorum dicitur: sed regnum utrumque fingi non potest in unius regis potestate fuisse, nisi ante Babylonicam servitutem. Assaradon enim rex Assyrius, Babylone captâ, Chaldaicum imperium ab Assyriâ divulsum, atque à Beleso sive Baladano satrapâ Babyloniæ olim constitutum ditioni suæ restituit A. M. 3323, multò antequàm Judæi Hierosolymis deportarentur, quod contigit A. M. 3426. Jam verò quo unquàm tempore Nabuchodonosor iste victor Arphaxadi regnaverit, et quis tum Judæorum rex principatum tenuerit, inde colligitur. Ecbatanis condita est à Dejoce Medorum rege, secundùm Husserianos calculos ex Chronico Eusebii A. M. 3296. Per id tempus sedes Assyriorum regum erat Ninive, ut ex Tobiæ capite primo deducitur. Manasses Judaicum regnum est ingressus A. M. 3306, et quinquaginta quinque annis regnavit in Hierusalem, vel saltem vixit, postquàm est regno potitus: nam temporis partem captivus egit Babylone, lib. 2 Paralip., cap. 33, v. 11, illùc abductus ab Assaradone Saosduchini patre. Saosduchinus, qui Nabuchodonosor Judithæ putatur, Babyloniis Assyriisque imperans, auspicatus est imperium A. M. 3336; idcircò anno imperii 12, Judith cap. 1, v. 5, Arphaxadum debellavit anno 3348; Holophernis caput abscidit Juditha, anno postquàm Assyrii Arphaxadum superaverant, quem sive Dejocem cum Husserio, sive Phraortem cum plerisque interpretum velis esse, nihil refert. Cùm igitur ab anno 3306 ad annum usque 3361 regnaverit Manasses, isto Judæis imperante, de Holopherne triumphatum est: cùmque ex initio libri Judithæ satis constet, non multò post aut conditam aut dilatatam, cinctamque muris Ecbatana historiam contigisse, aptissimè conjectura fit quis sit Nabuchodonosor ille Assyriorum rex, quisve Arphaxadus Medorum. Hæc innuisse sufficiat.

His causis adducti, qui Bethuliæ obsidionem referunt ad Manassis tempora ante captivitatem Babylonicam, ita respondent argumentis aliorum judicantium historiam Judithæ captivitate illâ esse posteriorem. Manassis equidem nulla in libro Judithæ fit mentio, quia vel à vinculis solutus, et Hierosolymam reversus ita pœnitentiæ agendæ, et reparando præterito malo incumbebat, ut omnia regni negotia Joachimo pontifici commiserit, ut Josephus scribit, lib. 10 Antiq. Jud., cap. 4, vel Senatui Hierosolymitano, atque Oziæ potissimùm urbis præfecto totam ejus urbis defendendæ curam reliquerat, dum ipsemet in communiendâ Hierusalem totus occupabatur. Nam Eliachim rebus sacris et templo veriùs consulebat, animos addens timore perculsis, firmamque in Deo fiduciam excitans, quod erat pontificis officium; vel in speciem à belli negotiis abstinere voluit, ne in Assyrios rebellis esse videretur, qui paulò ante ab iis in libertatem dimissus fidem fortassè dederat se arma contra ipsos non capturum.

Eliachimum verò summum pontificem temporibus Manassis exstitisse ita persuadent. Lib. 4 Reg. cap. 18, v. 18, Eliachim filius Helciæ dicitur præpositus domûs Ezechiæ patris Manassis: *Egressus est autem ad eos Eliacim filius Helciæ præpositus domûs*. Helcias verò regnante Ezechiâ pontificatum gessit, eique in pontificatu filium successisse sub Manasse quis neget? Iterùm Isaiæ cap. 22, v. 20 et 21, hæc de Eliacimo leguntur dicta ad Sobnam præpositum templi: *Et erit in die illâ: vocabo servum meum Eliacim filium Helciæ, et induam illum tunicâ tuâ, et cingulo tuo confortabo eum, et potestatem tuam dabo in manu ejus, et erit quasi pater habitantibus Hierusalem, et domui Juda*. Quo in loco auctoritas, et officium, et virtus Eliacimo tribuenda illa ipsa prædicitur, quam in extremis populi

angustiis noster Eliachimus ostendit, dum Holophernes Bethuliam obsidebat. Quâ de causâ Hieronymus et Cyrillus non alium esse Eliachimum, qui in Isaiâ, ab eo qui in Judith nominatur, affirmare non dubitârunt.

Neque mirum est hujus pontificis nomen in pontificum genealogiis ante Babylonicam servitutem non exstare neque in Scripturis, neque apud Josephum. In capitibus enim 22 et 23, lib. 4 Reg., creditur hunc Joachimum nomine patris Helciæ appellari; in Paralipomenis autem, et in Baruchi prophetiâ, ubi Helcias filius Sellum, et pater Azariæ dicitur, nomen patris pro avo, et nepotis pro filio poni, ut Helcias pater sit Joachimi, Joachimus Azariæ, quod in Scripturis non est insolens, neque eget exemplis ut demonstretur. Intricata præterea adeò est pontificum successio sive in Scripturis, sive in historiâ Josephi, sive in *Sèder Olàm*, id est, *serie temporum* Thalmudistarum, ut certus inde pontificum numerus nequeat confici. Ex universis Scripturis ab Aarone usque ad reditum à servitute Babylonis numerantur pontifices 28, quot numerat Josephus; mutatis tamen nominibus quibusdam, atque inverso ordine: at ex lib. 1 Paralip. sigillatim 24; ex *Sèder Olàm* 25. In eumdem scopulum incidunt, qui ab ædificatione secundi templi usque ad Titum catalogum pontificum describere susceperunt, quorum alii numerum augent, alii minuunt, atque in appellandis nominibus discrepant. Quid porrò tanta varietas indicat, nisi pontificum seriem in Bibliis accuratè non esse descriptam, atque uni pontifici plura nomina, vel pontificibus pluribus unum nomen esse tributum?

Explorat deinde Holophernes à principibus Ammon et Moab Judæorum vim, et potentiam, vel ignorans quia tum primùm in eas terras venerat, et primùm fortassè Assyriorum copias ducebat; vel ignorare simulans quantæ essent Hebræorum vires, ut experiretur illorum principum fidem; vel penitùs intelligere volens quid possent Hebræi, atque an cum finitimis quibusdam populis Arabibus, Ægyptiisve societatem haberent. Interpretari etiam possumus Holophernis verba non ut sciscitantis, sed indignantis minaciter, et Judæos contemnentis : *Dicite mihi, ecquis est iste populus in rupibus et cavernis montium fidens, qui Nabuchodonosori toti terræ metuendo obsistere audeat, eumque principem detrectare? dicite : quis est?*

Respondet autem Achior altiùs repetens populi originem ab Abrahamo, ut pleniùs datam fidem liberet; tum ait : *Nam et ante hos annos cùm recessissent à viâ quam dederat illis Deus ut ambularent in eâ, exterminati sunt præliis à multis nationibus, et plurimi eorum captivi abducti sunt in terram non suam*, cap. 5, v. 22. At non potuit Achior Babylonicam captivitatem commemorare, quæ tempora Xerxis longè præcesserat annis nimirùm 120 : cùm è contrario illata terræ Israeliticæ vastitas per Salmanassarem, et Judææ per Assaradonem non ante multos annos fuerit, illa scilicet an. 65, hæc fermè 20. Dixisset etiam veriùs ab unâ tantùm natione Chaldæorum exterminatum populum, non à multis; atque omnes omninò abductos esse in captivitatem, non plurimos, si de plenissimâ omnium captivitate Babylonicâ fuisset locutus. Addit : *Nuper autem reversi ad Dominum Deum suum ex dispersione, quâ dispersi fuerant, adunati sunt.... et iterùm possident Hierusalem, ubi sunt sancta eorum;* atque hâc suâ orationis parte spectavit Manassis liberationem ab Assyriorum vinculis, et reditum Hierosolymam. Nam cùm Manasses rex captus est et Hierosolyma direpta, Judæi metu perculsi subduxerunt se : restituto autem rege in pristinam libertatem, postquàm pœnitentiâ Babylone actâ Deum sibi promeruit, et ipsi ad primam sedem redierunt. Tunc et templum, et altare, in quo idolorum statuas Manasses erexerat, et sacra vasa purgata, atque ad suam dignitatem est restituta Religio.

Quòd si Græcus interpres majorem vastitatem, et totius templi ruinam significare videtur, tantam fidem, ut ab initio monuimus, non meretur, ut ab Hieronymianâ translatione recedere debeamus. Sed neque dicit interpres Græcus eversum funditùs templum : imò verò factum esse in pavimentum, id est, quasi profanum locum, qui proculcatur infidelium pedibus, ut Syrus traduxit : *Factum enim est templum Dei in pavimentum*, etiamsi dirutum non esset, quia profanatum, pollutumque à Manasse fuerat, positis ibi idolis, quomodò profanari solent, quæ in terram projiciuntur, et proteruntur pedibus, ut calcatur pavimentum. Scripturarum enim dicendi genus est, quod et in vernaculo sermone adhibemus *sancta conculcari*, cùm nulla rerum divinarum habetur ratio, et omninò contemnuntur. Sic lib. 1 Machab. cap. 3, v. 51, Judæi orantes Dominum clamabant : *Et sancta tua conculcata sunt....* neque tamen eversum fuerat ab Antiocho templum. Idem ipse Græcus interpres hanc explicandi rationem suggerit, dum cap. 4, v. 3, notat : *Quia recenter ascenderant è captivitate, et nuper omnis populus collectus fuerat Judææ, et vasa, et altare, et domus à profanatione sanctificata fuerant.* Si ergo templum, et altare purgatione tantùm eguerunt, neutrum ante fuerat æquatum solo, neque funditùs eversum.

Definiri ultimo loco Judithæ ætas ex oris elegantiâ non potest; neque ejus juventa cum pace componi, quæ post ejus mortem multos annos duraverit. Quare hìc hærent, qui sub Manasse factum Judithæ constituunt : nam illud, *non fuit, qui perturbaret Israel*, cap. 16, v. 30, intelligi nolunt de solis reliquiis Israelis à Salmanassare in Samariâ relictis longâ pace fruitis, cùm illæ reliquiæ distinctum à Judæis corpus Reipublicæ non efficerent; sed Israelis nomine significatam dicunt omnem Hebræorum terram, quæ pacem habuerit. Expediunt se tamen utcumque hâc ratione : Juditham adolescentem adhuc fuisse, cùm Holophernis caput abscidit, nullus Scripturarum locus evincit : ponatur ergo sexaginta annos natam retulisse insignem illum de Holopherne triumphum; inde numerentur anni quatuordecim ad mortem usque Manassis; duo imperii Ammon; triginta et unus Josiæ; septem Joachimi, antequàm Babylonem à Nabuchodonosore abduceretur, componemus annos 54. Hoc calculo constituto vixisset Juditha annos 45 post celeberrimam victo-

riam; pax autem decem circiter annis, eâ mortuâ, in Israele perdurâsset; igitur dicere verè potuit scriptor sacer vivente Judithâ, et multos post annos pacis fructum non fuisse ab hostibus Israeli ademptum. Non immeritò autem usque ad Joachimum regem à Chaldæis deportatum dicitur nihil perturbationis attulisse Israeli exteras utique gentes : nam Josias lacessitus non erat à Nechaone, qui contra Assyrios tantùm ducebat copias; ipse verò ultrò voluit præter regni sui fines egredi, et proficiscenti Nechaoni itinera intercludere : imprudens fortassè, qui et imprudentiam morte luit, quam tamen nullum bellum consecutum est.

Difficile sanè cuipiam videbitur in animum suum inducere quomodò sexagenaria mulier adeò venustate et formâ oris valuerit, ut ducem ad suî amorem inflammaret. At cogitet ipse secum mulierem, quæ centum quinque annos vixit, viribus firmam, vivido colore optimâque corporis temperatione posse et ad sexagesimum usque annum multis junioribus formâ præstare. Nec enim ejusmodi ætas aufert oris dignitatem, quæ primis juventæ annis in vultu insederit, etsi imminuere sæpè soleat. Saræ plusquàm sexagenariæ, item et nonagenariæ forma non defloruit, quin reges Ægypti et Geraris ab Abrahamo abducerent, capti ejus pulchritudine : tum meminerit quantam Deus attulerit matronæ cùm dignitatem, tùm venustatem : demùm sciat mulieris lautæ, benè comptè et scitè loquentis, licèt adultioris, amore capi illicò potuisse senem ducem ad voluptatem, et feminarum amores propensissimum. Quanquàm et sunt, qui Manassen plures multò annos quàm quatuordecim, post Judithæ triumphum vixisse colligunt, iique annis fermè septuaginta pacem Israelis producunt. Quæ si vera sunt, Juditha quadragesimum quintum annum non excessisset, cùm ejus amore arsit Holophernes, atque eâ fuisset ætate quæ suî desiderium facillimè excitaret.

Hæc usui magno esse possunt contra validiores hæreticorum aggressiones, quæcumque ex duabus probetur sententia; præsertim verò si posterior : nam cætera ab iis opposita leviora sunt. Ex his unum illud est Nabuchodonosoris nomine nullum unquàm appellatum in historiis nisi Babyloniorum regem non Assyriorum; eorumque sedem Babylonem fuisse, non Niniven. Alterum est, in diebus Manassis totam Samariam, et regionem omnem, quæ in Israeliticum regnum olim pertinebat, in regis Assyriorum potestate fuisse, et repletam Cuthæis : quamobrem neque Bethulia à filiis Israel tenebatur, neque ab ipsis in omnem Samariam mitti potuerunt, qui occuparent omnes vertices montium, ut scriptum est cap. 4 Judith., v. 3. Tertium est Holophernem in libro Judithæ describi agentem Persarum moribus, cùm tamen Persæ regum Assyriacorum temporibus essent ignoti. Quartum est in cap. 8, v. 1, originem Judithæ derivari ex Simeone, filio Ruben, in quo apertè fallitur scriptor. Simeonis quippe frater Ruben fuit, utriusque verò pater Jacobus. Quintum commendari à Judithâ facinus Simeonis et Levi, cap. 9, v. 2, qui ob Dinæ violationem percusserint Sichemitas, quod tamen à Jacobo patre, cap. 34, v. 30, et cap. 49 Genes. reprobatum est.

Meritò hæc dico leviora. Nam primò Nabuchodonosor et Assyriis, et Babyloniis imperavit : statuitur enim, ut diximus, ab alterius sententiæ propugnatoribus alio nomine Saosduchinum esse Assaradoni in imperio successorem. Quamobrem gerere nomen Nabuchodonosoris potuit, quod Babyloniis regibus commune erat, sicut Pharaonis Ægyptiis, et simul rex Assyriorum vocari, quemadmodùm Esdras, lib. 1, cap. 6, v. ult., Darium filium Histaspis regem Assur vocat, quanquàm, si accuratiùs loquamur, Persarum rex dici debuisset. Iterùm res in historiâ spectatur, non verba penduntur. Hæbræi post Babylonicam captivitatem principes omnes Transeuphratenses sibi infensos Nabuchodonosores nominârunt, propter magni Nabuchodonosoris celebritatem, qui Judæis extremum illud exitium attulerat : scriptor verò libri Judithæ vel Babylone, vel in Chaldæâ scripsisse putatur.

Secundò, fatemur, et supra constitutum à nobis est, regnum Israel usurpatum fuisse ab Assyriis, et populum in servitutem abreptum; sed multi qui in montibus se subduxerant, dùm Samaria expugnabatur, et qui è captivitate effugerant ex filiis Israel, cùm reperissent desertam propè mare Tiberiadis Bethuliam eò se recipientes muniendam curârunt, ibique sub imperio principis Oziæ ex tribu Simeon se tuebantur. Mittere autem potuerunt et in omnem Samariam : nam Samaritas plurimos, sive Cuthæos, qui à sacerdote Israelitico legem Mosis docti erant, legemque ipsam ex parte saltem susceperant, difficile non fuit consentire cum Judæis, et contra Nabuchodonosorem arma sumere jubentem divinos honores sibi tribui, minantemque exterminium.

Possumus etiam ad pleniorem hujus argumenti dissolutionem cum Humphrido Prideaux sic rem explicare. Assyrii quidem regnante Salmanassare totam Samariam ceperant, atque eò colonias miserunt; vel cùm ab iis restitutus est in libertatem Manasse, atque iterùm datâ fide in Judaicum thronum impositus, totius Samariæ factus est princeps quasi fiduciarius, quem vasallum vocant. Reapsè, ut notum est ex lib. 2 Paralip., cap. 34, Josias Manassis nepos in ditione suâ habuit regionem omnem, quam olim Israelis reges deleti possederant : neque intelligi potest quomodò ad Josiam ea possessio migraverit, nisi ab avo Manasse profecta censeatur, quam Assyrii liberaliter dederint ut in fide, et in clientelâ suâ subjectum Judæorum regem tenerent. Intererat autem maximè Assyrii regis augere potentiam regis Juda, eumque sibi devincire ut adversùs Ægyptios obsistere valeret, atque iter iis primus intercludere, si fortè ipsi in Assyriam invadere tentâssent. Igitur licèt Samaria, ante Manassis liberationem à captivitate, ab Assyriis teneretur; attamen soluto Manasse cum quibusdam conditionibus ad eum transiit, in eâque ipse imperabat. Postea accidit ut rex Medorum Assyrium vexaret; iste (ut Græcus codex habet) auxilium à fœderatis, à clientibus petiit; nemo ei venit auxilio : Manasses verò cùm esset ex recenti-

plagâ quasi saucius, meo judicio, ne potuisset quidem subsidio mittere : quamobrem iratus Nabuchodonosor, re adversùs Medos feliciter confectâ, arma vertit in omnes à quibus se derelictum viderat, quorum terras omninò incensurus erat, nisi victoriæ cursum Judith impedivisset. Vel etiam (si latinum interpretem omninò sequimur, in quo nulla est mentio vocati ab Assyrio rege contra Medos subsidii) Nabuchodonosor cæde Medicarum copiarum elatus, et tumens cogitaverat in orbem totum exercere tyrannidem, religiones omnes subvertere, seque unum Deum colendum exhibere : quare nihil mirum, si obstitum est à Judæis, etiamsi fidem illi Manasses vel sacramento dedisset.

Tertiò, etsi Holophernem Persarum mores et consuetudines tenuisse constaret, Persam esse nemo probabit. Numquid Assyrii primùm non potuerunt iisdem moribus uti, quos postea Græci scriptores Persis tribuerunt? Nam Græci silentio prætérierunt vivendi institutum et formam Assyriis usitatam, quod incompertum Græcis esset, quam vitæ rationem ii fuissent secuti : de Persarum vero agendi genere sibi notiore fusè scripserunt.

Quartò, vel Judithæ progenitores Simeon et Ruben sunt illustriores quidam viri ex Simeonis tribu; non autem patriarchæ filii Jacobi : vel quod credibilius est, loco *Ruben* legendum est *Israel,* uti Græci codices habent, et sanctus Fulgentius in epist. 2, ad Gallam legit. Eo tamen in loco nemo existimet omnes Judithæ proavos ad Jacobum usque recenseri nullo prætermisso; plus enim quàm 16, generationes Juditha à Jacobo distabat : sed Scripturarum morem hunc esse sciat in genealogiis texendis, sæpè quorumdam Patrum nomina præteriri.

Quintò, Juditha cap. 9, v. 2, non probat Simeonis factum eâ orationis formulâ : *Domine Deus patris mei Simeon, qui dedisti illi gladium in defensionem* (id est, ultionem) *alienigenarum, qui violatores exstiterunt in coinquinatione suâ....* sed Dei potentiam justitiamque commendat, qui peccati pœnas ab alienigenis per Simeonem repetiit, gladio ei tradito, quanquàm Simeon cædendo peccaverit. Sic Ezechielis, cap. 30, v. 24, cùm ait Deus : *Et confortabo brachia regis Babylonis, daboque gladium meum in manu ejus, et confringam brachia Pharaonis....* significavit indignationis furorisque sui ministrum futurum Babylonis regem in Ægypti vastatione, non autem peccati expertem. Plerùmque etiam in cæde à Simeone factâ zelum et factum cum suis adjunctis interpretes distinguunt : zelum seorsùm spectatum laude dignum dicunt, eumque à Judithâ commendatum; factum verò indignum prorsùs, illudque à Judithâ sine laude præteritum. Neque improbanda omninò videtur Malvendæ in hunc locum interpretatio inquientis fieri potuisse ut Judith simplicitate feminea, ut quisque est in auctores generis sui propensior, factum parentis sui alioquin improbandum extulerit : *Neque enim hujusmodi apices juris adeò sunt mulieribus explorati.*

In postremum locum reservavimus nodum, qui nobis semper visus est gravior : ille verò non ad solam historiam, non ad personas, non ad locum, neque ad tempus, sed ad mores Judithæ attinet, qui non posse videntur cum libri sanctitate consentire. Pugnatur à nobis pro veritate et divinitate historiæ, cujus maxima pars est Juditha, quam castissimam, atque integerrimam viduam prædicamus divini consilii plenam, divinâque fortitudine præditam. Verùm ipsa Assyriorum ducem et perpetuis mendaciis fefellit, et ad impudicitiam provocavit, et in laqueum induxit. Quomodò autem hæc cum tantâ mulieris virtute cohæreant? aut quomodò divino præsidio armari versuta adeò mulier potuerit? Orat Deum in cap. 9, v. 12, ut Holophernem sibi detur occidere; inter cætera verò et aliud rogat vers. 13, ut vultûs suimet venustate, atque amatoriis verbis ductor exercitûs capiatur : *Capiatur laqueo oculorum suorum in me, et percuties eum ex labiis charitatis meæ.* Deinde se ita polivit, compsit, ornavit, ut plus irritamentorum adhibere non posset mulier, quæ scandalum offerret viro. Cùm vero castra Assyriorum ingressa est, et ad Holophernem deducta cap. 10, à v. 11, ad 14 et toto 11 capite, mendacia cumulavit mendaciis, quibus in falsam spem Assyrios adduceret, et consilium fallendi tegeret, ut planè accidit. Tandem cùm princeps et imperator exercitûs insidiosis et tectis verbis mulierem ad convivium vocâsset; re autem ipsâ invitaret ad flagitium, quod ignorare ipsa non poterat, paratam se respondit facere quidquid Holopherni placuisset, seque maximo honore propterea dignatam, cap. 12, à v. 12, ad 16. Post hæc in ducis tentorium admissa est; sola ibi cum solo Holopherne noctu clausa, evidenti amittendæ pudicitiæ periculo objecta, quam constuprâsset homo dissolutissimus, nisi eò usque vino maduisset, ut se animi impotem faceret. Hujusne totius actionis ex omni parte iniquæ, et turpis auctorem, motorem, aut fautorem Deum faciemus ?

Equidem mallem ab altero doceri de hoc argumento, quàm alter me magistro uteretur : verùm ab omni me invidiâ liberabo, et ponam in medio sententias, nec quemquam interpretum nominabo, ne plus fortassè auctoritas quàm ratio apud quemdam valeat. Constituo autem inprimis verba omnia, quæ Juditha protulit seu orando, seu hostes alloquendo, totumque factum, quod ab eâ cum adjunctis omnibus gestum est, non esse necessariò censenda à Spiritu sancto inspirante aut movente provenire, quanquàm mentem consiliumque liberandæ patriæ Deus ipse in Juditham immiserit. Itaque alii interpretum, quod attinet ad verba Judithæ, quæ videntur mendacia, respondent mendacia non esse, quæ ab hoste, qualis erat Juditha, dicuntur, aut fiunt; sed insidias et stratagemata bellica nullis naturæ, Deique legibus interdicta. Vigilet, isti aiunt, hostis armatus : curetne sibi damnum ab iis importetur, qui captare occasiones omnes nocendi possunt : caveat sibi, exploret, non torpescat, fidat nemini : nihil enim est quòd fraudem, mendacium, aut dolum causetur. Notissimum illud est poetæ :

Dolus an virtus, quis in hoste requirat?

Verùm non placet hæc responsio plurimis. Stratagematis quidem et dolis in justo bello uti hosti licet, fingere scilicet, simulare, dissimulare, celare quid cogitet : si se ipse quis fallit, putatque teneri ab hoste quoddam consilium, cùm teneatur alterum, vitio vertat sibi imprudens ; sed si quis datâ operâ mendacia procuderit, si recta deceperit, si hostem seduxerit, si assentatus sit, si falsis consiliis deliniverit, si urbis statum aliter ac sit descripserit, si quæ dicit, ea à Dei Spiritu, à Dei providentiâ, à religionis studio proficisci affirmaverit, quod fit à Judithâ toto undecimo capite, contra naturalem æquitatem certò facit.

Respondent alii verba Judithæ veritatem esse, sed explicandam secundùm voluntatem loquentis, quæ, cùm non teneretur veritatem ipsam aperire, potuit obscurè dicere, et sermonis tegumentis involvere, ut Holophernes deciperetur : ipsam autem ita verba sua, et facta comparâsse, ut sensu suo veritatem continerent. Sic, inquiunt, exemplo sint versiculi 12, et seq., cap. 10 : *Filia sum Hebræorum, ideò fugi à facie eorum, quoniam futurum agnovi, quòd dentur vobis in deprædationem....* Hunc enim verum sensum verba habent : *Celeriter discessi instar fugientis, ad vos transivi ; ita enim res ferunt, ut nisi Deus præter communem ordinem subvenerit, atque averterit ipse imminens malum, in manus vestras tradantur : indico autem vobis illorum secreta, id est, fame, et siti propemodùm enectos Bethulienses esse.*

Sed ne hæc quidem gravissimis interpretibus probantur, quæ parùm absunt à priore sententiâ. Nam licèt nihil disputemus de amphibologiis et mentis restrictionibus, paucissima quædam sunt, quæ explicari utcumque possunt : Juditha autem dixit multa quæ bonam interpretationem habere nullo modo queunt. Omitto cætera, illud sumo capitis 11, v. 11, Judæos impiè proposuisse contra legem facere, ut est sanguinem bibere, sanctificata contingere, quod abfuisse omninò à veritate lectio historiæ demonstrat. Et re quidem ipsâ, qui Judithæ sermones ita à mendacio vindicant, ut plurimùm dicunt non historica verba esse, neque humano judicio pendenda, sed prophetica, mystica, arcanaque satis significant, se aliò torquere dicta mulieris, quàm ad res præsentes ; cùm tamen loqui ipsam de præsentibus rebus manifestissimum sit.

Quamobrem alii sine repugnantiâ concedunt illicò, non purgari quidem omninò à mendacio Juditham ; sed mendacium fuisse officiosum maximi boni causâ quæsitum. Rectum, aiunt, erat propositum, rectus consilii finis, quo peccatum, accedente mulieris ignorantiâ, imminutum est. Atverò qui pium studium religionis tuendæ in ipsius animum indiderat Deus, idem certè rationem loquendi ea verba non suggessit. Itaque erravit ipsa, sed errore planè humano, et veniâ dignissimo, quem et multi veterum Patrum, præsertim Græcorum, ut S. Augustinus testis est, crediderunt innoxium. Certè Judæi crassiores, quorum odium erat contra gentes omnes inimicas Dei Israelis acerrimum, arbitrati sunt licere sibi, ut vitam iis qui ad falsum cultum impellebant, quâcumque ratione eripere, ita et dolis omnibus, fraudibus, mendaciis eorum vitæ insidiari. Quid mirum ergo, si in eo ipso errore et bona vidua versabatur? cui condonandum erat, non esse multis viris doctiorem.

Ad alterum quod spectat de ornatu, et illecebris à Judithâ adhibitis ad capiendos Holophernis oculos, inquiunt alii, nihil peccâsse Hæbræam viduam, quia quod Holophernes in ejus concupiscentiam exarserit, culpa non fuit Judithæ, quæ malum alterius propter majus aliud bonum, quod, Deo disponente, se consecuturam sperabat, impedire non tenebatur. Neque enim ipsa alieni peccati causa fuit, neque elegantia, venustas, aut ornatus feminæ illicitum amorem gignit ; sed naturæ hominis corruptio, et latens concupiscentia peccatum parit. Non satisfaciet modestioribus, puto, hæc responsio : nam aliud est non impedire malum ; aliud irritare quempiam, et parare laqueum in quem se conjiciat : imò verò trahatur, si ultro induere se et sponte nolit.

Dicunt alii, noluisse Juditham ornatu illo suo esse scandalo Holopherni ; sed optâsse, ut honesto et casto amore caperetur, conjugiumque ille appeteret, quod sibi optabile erat pro Dei gloriâ, Religionis conservatione, et populi salute. Quanquàm verò probabilibus conjecturis provideret Holophernem non ad castum amorem, sed ad turpem commotum iri ; quia tamen id non ex ipso Judithæ facto, sed Holophernis vitio futurum erat, justissimasque ipsa habebat causas, quare ita faceret, curare optimè potuit ut ille ad amorem pelliceretur. Factum hoc Deo probatum fuisse Scriptura testatur : nam cap. 10, v. 4, de Judithâ comptâ suis omnibus muliebribus ornamentis dicitur : *Cui etiam Dominus contulit splendorem ; quoniam omnis ista compositio non ex libidine, sed ex virtute pendebat...* Fortassis verum esse id potest, sed optandum esset utique, ut hæc sententia solidiore fundamento niteretur : vereor autem ne cum eâ voluntate occidendi Holophernis, quam Juditha susceperat, hæc altera voluntas accendendi casti et conjugalis amoris non consistat. Cætera prætereo.

Denique alii tanquàm certissimum statuunt, sanctam undequàque fuisse Judithæ voluntatem ; ipsam pariter animum gessisse ab omni impudicitiæ labe ac specie alienum : quare et summum Religionis studium, et omnem animi præparationem, et sapientiam, et virtutem, ut pars est, maximè commendant : attamen totum factum neque laudant, neque probant. Aiunt usum venustatis, ac muliebrium illecebrarum, quibus amorem aucupabatur, et periculum, in quod venit, accipiendæ injuriæ, pudicitiæque per vim amittendæ vix excusari de peccato posse, quanquàm pura et sublimis ejus mens, præsertim minuente peccatum ignorantiâ, id promereretur à Deo, ut felicem exitum divino auxilio res haberet. Propterea Deus *contulit splendorem*, id est, majestatem tantam, gravitatem, et severitatem dignitati formæ adjunxit, quæ effecit quidem, ut in admirationem raperentur Assyrii milites, nemo tamen ejus pudicitiam attentare.

Prohibuit etiamne Holophernes vim ei inferret, cujus pudorem tuendum ipsemet sumpserat, neve eâ dux abuteretur, cùm in tentorium admissa est. Nam eunucho invitanti ad cœnam respondit ipsa se facturam quod Holopherni visum esset, propositæ sibi honorificæ ducis conditioni, quæ aperta erat et patens, assensum præbuit; insidiosam autem invitationem, quæ sub verbis illis latebat, dissimulavit, eique assensa certè non est, sperans utique affuturum sibi Deum, qui non modò à periculo liberaret, verùm etiam vim tribueret cogitata perficiendi.

Brevibus, felix rei eventus demonstrat mentem et conatum nobilem liberandi ab exitio Judaici populi, ut à Deo Judithæ inditum, sic esse et summis laudibus, et summâ prædicatione efferendum : at felix idem rei eventus non ostendit rationes omnes obtinendi finis à Deo pariter sanctæ viduæ aut monstratas, aut approbatas. Similia ego dicerem de sanctissimâ pariter feminâ Rebeccâ, quæ auctor fuit Jacobo, ut jus primogeniti fratri Esaü surriperet, Genes. c. 27. Potuit Juditha in rationibus eligendis privatum animi sui judicium sequi, potuit decipi, potuit et in eo suo errore habere adjutorem Deum ad perficienda quæ cogitaverat. Interdùm enim Deus gloriæ suæ ostensioni, suique populi beneficio prodigia patrat opera hominum, qui in quibusdam labuntur, præsertim (fas mihi sit ita loqui, rogo) si bonâ fide id agant. Quòd si quis paululùm offenditur sermone, quem sanctissima vidua ad Holophernem habuit, in quo quiddam ambigui verbi videtur esse, is meminerit irreligiosè reprehendi, quibus Spiritus sanctus præconium tribuit. Quòd si præterea de delicto quod sibi videtur deprehendere, difficillimum ei esset rem purgare; hinc demittendi animi exemplum sumet, ubi viderit sanctorum hominum actiones non usquequàque omnes præditas esse sanctitate, in easque, dùm Dei opus facerent, quidpiam et humanæ infirmitatis irrepsisse. Liberavi quomodocumque, et festinanter pro rei magnitudine fidem meam; nunc articulum claudamus.

Libri Judithæ auctorem alii faciunt Eliachimum, sive Joachimum summum pontificem, qui litteras dedit ad Israelem, ut montium angustias occuparet; alii Josuam filium Josedec, socium Zorobabelis. Husserius, Calmetus et plurimi interpretum Israelitam nobis ignotum in captivitate detentum aggressum scribere, ut fratrum suorum ægritudinem levaret. Verisimilior postrema hæc sententia est, cùm ob autographi libri scriptionem Chaldaicam, tùm quia librum de re in Samariæ partibus gestâ, everso jam Samaritico regno visus est Esdras ignoràsse, cùm sacra Volumina recensuit. Quâ de causâ et factum est, non modò non fuisse in Judæorum canone historiam Judithæ repertam; verùm etiam in Regum et Paralipomenon libris non attingi. Nam cùm libri Regum et Paralipomenon ex historiis Regum Juda atque Israelis monumentis annalibus compositi sint; in ejusmodi verò commentariis reperiri historia non potuerit; quæ post eversum à Salmanassare regnum Israelis contigerat, neque potuit eorum librorum compositor historiam commemorare.

ARTICULUS IX.

De Libro Esther.

Estheram virginem Judæam filiam Abihailis fratris Mardochæi ex Tribu Benjamin Susis urbe regiâ in Perside morantis Assuerus rex uxore Vasti repudiatâ junxerat sibi matrimonio, atque in thronum evexerat. Erat tùm apud regem gratiosissimus quidam de stirpe Agag (ut multorum interpretum opinio est), regis Amalecitarum, qui iratior factus quòd Mardochæus non daret flexo genu humillima reverentiæ atque obsequii testimonia à cæteris sibi exhibita, ut injuriam ulcisceretur, exterminium totius Judaicæ nationis Assueri imperio, et terris effusæ moliebatur; jamque edictum à principe extorserat, quo Judæorum omnium in provinciis omnibus miserrimæ cædes fierent, mense *adàr*, februario scilicet nostro, sorte delecto. Mardochæus de gentis totius periculo atque impendente pernicie reginam monet; adit illa regem, rogatque ut ad se veniat ad prandium, atque adducat Amanem; prandio facto, rogat iterùm in posterum diem. Aman tantâ honoris significatione sublatus, cogitat Mardochæi proximam necem, jubetque ex amicorum consilio excelsam trabem erigi, in quâ postridiè regis jussu Mardochæus suspenderetur. Interea regi noctem somno vacuam peragenti, jubentique legi sibi priorum temporum commentarios, in memoriam rediit olim à Mardochæo detectas vitæ suæ structas insidias. Volens autem hominem de se benè meritum præmio donare, præcepit Amani Mardochæum regiis vestibus indutum, diademate coronatum, equo regio insidentem per urbem circumduci. Regina, finito convivio, se Judæam esse regi significat, quod antea, à patruo Mardochæo edocta, celaverat; de Amanis in se totumque Judaicum populum crudelitate conqueritur. Rex, cognitâ Amanis improbitate, jubet principem regiâ benevolentiâ abutentem eidem trabi affigi quam Mardochæo paraverat; edictum contra Judæos latum revocat, novumque signat gratiâ Judæorum, quo de inimicis ulcisci valeant ipso die primùm suæ ipsorum internecioni præfinito. Festum *Purìm*, id est, *sortium*, inde à Judæis perpetuò celebratum est in gratiarum actionem pro insigni adeò beneficio.

De libro in quo hæc refertur historia, tria præcipuè quæruntur. Primò, quis libri auctor; secundò, an divinus liber sit, et totus divinus, qualem in Vulgatâ nostrâ habemus, septem capitibus locupletiorem quàm in hebraicis codicibus; tertiò, quo tempore historia evenerit. Non erimus in hâc re explicandâ justò prolixiores. Exordiamur ab inquirendo auctore, qui tamen non constat. Epiphanio, Augustino, Isidoro visus est auctor libri Esdras; Eusebius recentiori scriptori tribuit; quidam Joachimum summum Judæorum pontificem, Josedechi nepotem, arbitrantur historiam texuisse; plerique Mardochæo opus adscribunt, ad quod etiam nonnulli manum apposuisse Estherem adjungunt. Isti se id deprehendere dicunt ex nono libri

capite, v. 29, in quo referuntur Mardochæus et Esther ea ad Judæos scripsisse. Verùm, ejus loci imagine decepti, satis non caverunt ibi non de toto libro scriptorem loqui, sed de epistolis à Mardochæo in omnes Assueri provincias ad Judæos missis, ut diem *Purìm*, sive *sortium*, solemnem agerent, propter rejectum in capita inimicorum judaici nominis malum; quas quidem epistolas, et in librum insertas non negamus. Capite enim 9, v. 20 et 21, dicitur : *Scripsit itaque Mardochæus omnia hæc, et litteris comprehensa misit ad Judæos qui in omnibus regis provinciis morabantur, tam in vicino positis, quàm procul, ut quartam decimam et quintam decimam diem mensis adàr pro festis susciperent, et revertente semper anno solemni celebrarent honore;* vers. 23 : *Susceperuntque Judæi in solemnem ritum cuncta quæ eo tempore facere cœperant, et quæ Mardochæus litteris facienda mandaverat;* et vers. 29 : *Scripseruntque Esther regina filia Abihail, et Mardochæus Judæus etiam secundam epistolam, ut omni studio dies ista solemnis sanciretur in posterum.* Hæc verba indicant libri auctorem, qui Mardochæi litteras et Judæorum ritum deinceps observatum adnotavit, Mardochæum non esse. Quamobrem nihil magis consentaneum est, quàm magnam Synagogam in admirabilis rei memoriam et significationem causæ, unde festum *Purìm* institutum est, jussisse librum scribi, quem et ipsa probavit, et in sacrorum Librorum canonem retulit; quæ opinio est Thalmudistarum propiùs ad veritatem accedens, et multorum suffragio confirmata.

Liber primùm hebraico idiomate scriptus, et canoni Scripturarum appositus clarum adeò testimonium veritatis et auctoritatis, non modò à magnâ Synagogâ, verùm etiam à toto Judæorum populo, atque à Christi Ecclesiâ obtinuit, ut impiè à Lutheranis quibusdam et Anabaptistis tragœdia videatur, et parabolica commentatio carens dignitate. Numquid celeberrimus dies in hilaritate et lætitiâ transigendus præcipitur quia narrata est fabula? Numquid etiam omnibus antiquitatis temporibus, ut in lib. 2 Machab., cap. 15, v. 37, et Theodosiano codice, Tit. de Judæis, l. *Judæos*, 11, manifestè traditur, lætatum semper à populo Judaico est, revertente Mardochæi die, propter confictam olìm causam, ultionemque de inimicis imaginariam, in quâ divinam virtutem eluxisse fingeretur?

De septem postremis capitibus quidem à versiculo 4 capitis 10 acriùs disputatur. Cùm enim ea in hebraico exemplari desiderentur, putant heterodoxi additamenta esse libro Estheræ facta sine delectu et auctoritate ad ornandam historiam, insitis sententiis, quas cogitare et loqui potuissent, qui tum temporis interfuerunt, cùm res evenit. Cui parti et faverant primùm nonnulli Catholicorum Rabanus Maurus, Hugo Carensis, Lyranus, Paulus Burgensis, Cajetanus, Pagninus, ad quos mirum est et Sixtum Senensem se applicuisse, rati Græcum interpretem de suo, quæ ex tempore dici audirique poterant, addidisse, ut mos est historicis scribere. Nos verò non possumus non probare, septem illa capita ejusdem esse dignitatis, ac reliquus liber sit, licèt nunc in hebraicis voluminibus desiderentur. Universæ enim Ecclesiæ ab Apostolorum temporibus, et Patrum omnium tam Græcorum quàm Latinorum fides hæc fuit, librum Estheris, ut nunc in Vulgatâ latinâ exhibetur, uberiorem hebraicis codicibus divinum esse totum atque canonicum. Probârunt scilicet illi Estheris volumen, cujusmodi in omnibus Ecclesiis legebatur, illudque ipsum quod à majoribus acceperant; atqui unum erat à majoribus transmissum, ab omnibus similiter Ecclesiis usurpatum, cum illis quæ additamenta adversarii appellant; totum ergo quale habemus, probârunt. Non erant tunc variantia exemplaria, neque in uno codice fusior oratio, in alio brevior, ut suspicioni locus esse possit, recepta solùm novem priora capita, reliquis privato judicio relictis. Quare in Ecclesiæ canonem omnia ea perpetuò conclusa sunt, quæ tandem Tridentini Patres apertiùs canonica esse declarârunt. Sanè in interpretum septuaginta seniorum versione additamenta illa obtinuisse tradidit S. Hieronymus præfatione in hunc locum dicens, se ordinem prosequi etiam in Septuaginta editione maluisse. Præsertim verò Origenes, si quis alter est in sacrarum Litterarum scientiâ versatus, in epistolâ ad Julium Africanum, et tomis in Joannem multa protulit, atque inter cætera preces Mardochæi, et Estheræ cap. 13 et 14, ex Græcis Estheræ codicibus, quos à Septuaginta translatos censuit : *In libro Esther, qui est juxta Septuaginta.*

Græcam autem libri Estheræ versionem Septuaginta Interpretum nominamus, non quòd velimus definire totam veterem Scripturam, non solam legem Mosis in Græcum sermonem eos legis peritos vertisse, quos in Ægyptum ad Ptolomæum Eleazarus pontifex misisse perhibetur; sed saltem quòd græcam illam interpretationem, ut et propheticorum librorum atque agiographorum Synagoga vetustissimis temporibus usurpaverit, eamque ad legis Mosaicæ versionem adjunxerit, sive eam viri iidem adornaverint, quos dicunt ab Eleazaro delectos, sive alii quidam paulò post aggressi totum Scripturarum corpus græcè reddere, quod Seniores illi non perfecerant. Quo constituto confirmari facile posse videtur et in Hebraicis exemplaribus, antequàm Græca translatio fieret, hæc additamenta exstitisse, sive libri partes fuisse suis locis appositas, quas Græci expresserunt. Quis enim arrogâsset unquàm sibi libro à Synagogâ consecrato non dicam pauca ad calcem adjungere, sed narratiunculas plures, variasque particulas in medium libri corpus inserere, et profanum cum sacro commiscere? quis pariter fraudem illicò, et dolum non animadvertisset, videns Hebraicum exemplar adeò decurtatum, Græcum verò copiosius? quæve unquàm causa impulisset, perfectæ absolutæque divinæ historiæ auctoritatem et fidem ab autographo ei comparatam interspersis adjunctionibus derogare? Necesse est igitur fateri in hebraico exemplari, quale à Synagogâ legebatur, descripta fuisse omnia quæ postea in Græcâ editione septuaginta Seniorum Græce sunt explicata; vel saltem, ut Huetio visum est, commisso à Synhe-

drii rectoribus negotio describendæ historiæ, plures insignes viros allaborâsse, et eorum aliquos fusiùs rem gestam, reique adjuncta esse persecutos à quibus Græci interpretes omnia sumpserint transferenda; hæc verò eamdem deinceps auctoritatem habuisse, ac quæ in Hebraico canone continebantur, quia magna Synagoga approbaverat.

Fuisse verò historiæ partes in suos quasque locos distributas, quas *additamenta* odioso vocabulo appellant hæretici, facillimum est suadere. Etenim quæ in Latinis codicibus separatim ad libri finem rejecta sunt (rejecit autem datâ operâ Hieronymus secernere volens, quæ in Hebraicis libris, quæque in Græcis tum reperiebantur) eadem servato temporis atque historiæ ordine in Græcis omnia aptissimè collocantur. Somnium Mardochæi in nostris capite 11, à vers. 2, legitur; in Græcis verò initio capitis primi. Eunuchorum conjuratio, eorumque prodita conspiratio in Latinâ editione describitur capit. 12, in Græcâ iterùm capite primo. Artaxerxis edictum ab Amane impetratum de Hebræorum cæde die 13 *adàr;* Græci in capite 3, ut historiæ ordo postulat; nos in 13 caput relatum habemus. Oratio Mardochæi atque Estheris ad Deum, ne totus Judaicus populus cæde deleretur, in Latinis à vers. 8, capitis 13, et toto 14 capite à Hieronymo exponitur; in Græcis capite 4 narratur. Ingressum Estheris ad regem, splendidumque reginæ ornatum Græci codices capite 5; Latini 15 exhibent. Edictum denique Assueri, quo revocatum est illud prius Judæis acerbissimum, apud Vulgatam nostram 16 capite totum librum, claudente; in capite 8, apud Græcam Scripturam reperias. Itaque cùm sparsim in propriis locis apud septuaginta Interpretes collocata singula habeas reliquæ historiæ consentanea, non est cur assuta censeantur ab alio auctore, quàm qui continuato opere Estheris acta digesserat.

Etiamsi verò ab initio in Hebraicis codicibus ea omnia non exstitissent, quæ continentur in Græcis, firmum tamen esset alterum, quod paulò ante posuimus in Ecclesiæ et Patrum auctoritate fundamentum. Et Origenem quidem nemo dubitabit, quidquid in Estheris libro habemus, divinas credidisse Scripturas; testatus enim memoratâ epist. ad Julium Africanum legi in hoc libro preces Mardochæi atque Estheris; legi et epistolas tam ab Amane de Judaicæ gentis excidio quàm à Mardochæo pro Judæorum salute scriptas nomine regis Artaxerxis, licèt ista Hebræi non legant, confirmat Ecclesiarum consensu omnia esse canonica: *Vide ergo ne imprudentes et inscientes abrogemus exemplaria quæ habentur passim in Ecclesiis, et legem statuamus fraternitati ut deponant quidem sacros, qui apud eos feruntur, libros, assententur autem Hebræis.* Basilius præterea lib. 2, contra Eunomium, à sapientissimâ Esthere orando illud dictum scribit: *Ne tradas, Domine, sceptrum tuum iis qui non sunt....* à vers. 11 capitis 14 desumptum. Chrysostomus homil. 5 ad populum Antioch. eâ utitur orationis formulâ, quam dicit ab Estherâ usurpatam: *Grata, Domine, fac verba mea, et da sermonem ornatum in os meum,* vers. 13. Augustinus quoque, epist. 262, regium ornatum quo ex necessitate induebatur Esther, odiosum illi fuisse, sicut menstrualem pannum, ex ejusdem Reginæ oratione scribit ad Ecdiciam, vers. 16. Alexander I, quem in duobus superioribus articulis diximus in Tobiæ et Judithæ libris Trinitatis mysterium olim significatum putâsse, similiter ex oratione Mardochæi concludit: *Si Trinitas non est, cur Mardochæus orando: Domine, Domine, Deus omnipotens, omnia in potestate tuâ sunt, dixit?* cap. 13, v. 9. Cyrillus Hierosolymitanus, ne sim longior, catech. 4; Epiphanius, de Pond. et Mens., cap. 28; Ambrosius, lib. 1 de Vocat. gent., cap. 2; Augustinus, lib. 2 de Doctr. christ.; Joannes Damascenus, lib. 4. de Fid. orthod., cap. 28; Hilarius, præfat. in Psalmos; Concilium Laodicænum, cap. ult.; Carthaginense III, cap. 47; Innocentius I, in Epist. ad Exuperium; Gelasius I, in synodo Romanâ, vel locos quosdam tanquàm Scripturæ sacræ commendant à postremis Estheris capitibus sumptos, vel totum librum, qualis apud Latinos exstat, canonicum declarant. Quibus maximum momentum accedit ex Eugenio IV, *pro instructione Armenorum,* et demùm concilio Tridentino, sess. 4, omnes libros ibi descriptos cum omnibus suis partibus, ut canonicos suscipiendos esse decernente. Quis verò tot habens firma causæ suæ præsidia vereatur ultimam historiæ Estheris partem in Latinis codicibus appositam, in Græcis verò toti operi interspersam, canonicam affirmare?

Contraria his, non dissimulamus, multa planè sunt, eaque exaggerata ab hæreticis et catholicis quibusdam, qui malunt solis Hebraicis, quàm et Græcis et Latinis codicibus habere fidem. Aiunt cap. 11, v. 1, apertè dici: anno quarto, Ptolomæo et Cleopatrâ regnantibus, epistolam *Purim,* librum scilicet Estheris in Ægyptum à Dositheo ejusque filio Ptolomæo allatam, quam ipsi dixerant interpretatum Lysimachum in Hierusalem; peccant ergo contra libri auctoritatem, qui ut majorem fidem adjungant præconceptæ opinioni, existimant septuaginta Interpretes græcè totam historiam Estheris transtulisse. Lysimachus ille de suo multa addidit, et in Estheris librum intrusit sub Ptolomæo Philometore, qui centum annis post Philadelphum in Ægypto principatum tenuit. Additamenta verò illa se produnt; nullum enim majus additionis factæ argumentum esse potest quàm inepta illa iteratio genealogiæ Mardochæi capitibus 2 et 11. Insuper verus historiæ auctor noluit epistolas à rege datas exscribere contentus summatim complecti epistolare mandatum. Ita cap. 3, v. 14: *Epistolarum summa* (pro delendis ubique Judæis) *hæc fuit, ut omnes provinciæ scirent et pararent se ad prædictam diem.* Similiter ut Judæis vicissim jus esset ulciscendi inimicos: *Summa epistolæ hæc fuit, ut in omnibus terris.... notum fieret, paratos esse Judæos ad capiendam vindictam de hostibus suis,* cap. 8, v. 13. At auctor additionum epistolam utramque sigillatim voluit conceptis verbis referre, quæ nobis exhibetur capitibus 13 et 16; addidit ergo novus interpres veteri operi quæ pro libito addenda censuit.

Quamobrem non conveniunt postrema prioribus; in additionibus narratur, ab anno secundo regni Artaxerxis officium in aulâ regiâ datum Mardochæo, data et pro delatione munera; in historiâ verò ne cognitum quidem fuisse regi eo tempore Mardochæum; multò minus gratiâ valuisse, nihilque mercedis pro conspirationis revelatione ei repensum. Deinde Hebræus scriptor ad annum septimum Artaxerxis duorum eunuchorum conjurationem refert; Græcus, atque ex eo Latinus ad annum secundum. Causa item cur Aman Mardochæo irasceretur, in historiæ corpore est obsequii negatio; in additione supplicium, quo duo eunuchi conspirati affecti sunt. Ibi dies 13 *adàr* proditus Judæorum excidio dicitur; hìc 14. Ibi Aman est de stirpe Agag, scilicet Amalecita; hìc animo et gente Macedo, cogitans Persarum regnum in Macedonas transferre; Macedonas autem Estheris diebus, ne nomine quidem, Persæ audierant.

Atque istam amplificationem historiæ Estheris, quæ in Vulgatâ versione antiquâ exstabat, S. Hieronymus planè vitiosam esse docuit præfatione in hunc librum inquiens: *Librum Esther variis translatoribus constat esse vitiatum, quem ego de archivis Hebræorum revelans verbum è verbo expressiùs transtuli, quem librum editio vulgata laciniosis hinc inde verborum finibus trahit, addens ea quæ ex tempore dici poterant et audiri, sicut solitum est scholaribus disciplinis sumpto themate, excogitare, quibus verbis uti potuit, qui injuriam passus est, vel qui injuriam fecit.* Porrò laciniosæ huic appendici non eam tribuerunt Patres Tridentini auctoritatem, quam reliquæ divinæ Scripturæ obtinent. Partes utique divinorum librorum omnes suscipi ut divinas præceperunt, quas veras partes, germanasque esse constiterit ad libri alicujus integritatem pertinentes; non verò additamenta quæcumque, et lacinias quas inconsideratò interpres apposuerit. Hæc postrema Sixtus Senensis objicit.

Sed paucis infirmamus hæc omnia, et paucis excludimus. Consistere certè utrumque potest, et Lysimachum interpretatum epistolas *Purìm*, et à septuaginta Interpretibus versionem totius libri Estheris susceptam. Annus quartus Ptolomæi, et Cleopatræ ipse est Ptolomæi Philadelphi, cujus anno septimo Seniores à summo Judæorum pontifice delecti græcam versionem Alexandriæ edidisse dicuntur. Isti cùm epistolas græcè redditas jam reperissent in Ægyptum allatas per Dositheum interpretationi suæ easdem intexuerunt; quâ de re censuerunt monendum esse lectorem, qui diversum interpretem ex styli diversitate cognovisset. Etenim si magna Synagoga potuit, quæ Mardochæus et Esther scripserant, in historiam includere, quare Septuaginta græcas Lysimachi epistolas in suam interpretationem transferre non potuerint? Nec quemquam moveat Ptolomæi et Cleopatræ temporibus dici Dositheum Hierosolymis in Ægyptum venisse cum epistolarum versionibus: nam nomina Ptolomæi, et Cleopatræ Ægyptiis regibus, eorumque uxoribus sunt communia, ut nihil impediat, quin ibi intelligamus Ptolomæum Philadelphum, ut censet Epiphanius loco supra memorato: *Accedo de Philadelpho hæc accipientibus,* inquit Grotius.

Bis quoque genealogiam Mardochæi in Græcis exemplaribus descriptam reperimus; item indicatas regis Assueri epistolas, et simul fusè exaratas; sed et multæ id genus repetitiones sunt in divinis Libris, et sæpè scriptores sacri summatim quædam per anticipationem complectuntur quæ postea sigillatim explicant. Hic verò auctor primùm totius epistolæ exemplar tradidit, quale et Josephus in historiâ suâ refert immutatis paululùm verbis; tum summum præcipuumque ipsius argumentum versiculo perstrinxit; quâ in re non video quid contra historiæ leges ab eodem epistolæ et epilogi scriptore peccatum sit. Profectò si Lysimachus Hierosolymis epistolas est interpretatus, publica et vulgata exemplaria Hierosolymis habuit, quæ græcè redderet, et ea quidem Hebraica vel Chaldaica; quia opus interpretatione non erat, si fuissent græcè conscripta, quippe græcorum significatio Hebræis Hellenistis patens erat.

Hæc utique satis esse possunt ad dissolvenda isthæc argumenta: esset autem fortassè expeditior dissolutio, si cum Huetio sentiremus plures Interpretes magnæ Synagogæ mandatu sibi sumpsisse de Estheris historiâ scribere, et quosdam semel strictim, alios iterùm explicatiùs de iisdem rebus sermonem fecisse. Ex quo facillimè refutantur, qui contentiosiùs urgent, dedecuisse Artaxerxen in suo edicto pro Judæis tantam suorum cædem permittere, tam magna de Hebraico populo, deque Judæorum Deo prædicare, et festum diem indicere. Vulgatum sanè edictum erat ad omnes Assueri provincias, nec potuisset interpres vel callidissimus, quin mendacii notam incurreret, et pateret dolus, quidquam inserere, quod Artaxerxes in epistolis non scripsisset. Regem autem Persam tam propenso in Hebræos animo fuisse, non tam regi tribuimus, quàm Mardochæo, cui scribendi negotium datum est, vel quo suasore litteræ prodierunt; sicut priores Judæis exitiosæ missæ erant Amanis suasu et rogatu. Deinde rex eorum cædem permisit, quos cum Amane in suî perditionem consensisse suspicabatur, et festum indixit non magis Judæorum causâ, quàm suî, qui conspiratione non periisset. Deum verò Hebræorum prædicavit multis, seu quia ostensum ei erat, Hebræorum Dei providentiâ Cyro datum esse totius Asiæ imperium, cum quo cognationem sibi intercessisse rex gloriabatur, seu quia ipsemet Dei beneficio traditum sibi regnum et conservatum agnoscebat.

Falluntur tertio loco adversarii, dùm Mardochæi somnium et detectam ab eo conjurationem in idem tempus referunt. Anno secundo Artaxerxis, sive Assueri, vidit somnium Mardochæus antequàm Esthera Assuero nuberet; anno septimo conspiratos detulit. Verba enim, quæ in capite 11, v. 2, habemus: *Anno secundo regnante Artaxerxe*, tempus indicant somnii, quod visum est Mardochæo, non insidiarum, quæ 12 capite commemorantur, in quo etiam verba: *Morabatur autem eo tempore in aulâ regis*, indefinitum tem-

pus notant, non illud idem in 11 capite dictum, ut prætercam desiderari in Græcis illud, *eo tempore.* Eodem verò anno septimo in regis aulâ datus est Mardochæo locus, et vel mercedem aliquam tunc accepit, adeò tamen tenuem et modicam, ut nihil accepisse videretur, et respondere regi roganti ministri potuerint, nihil habuisse, cap. 7, vel postea pro meritis data ei præmia sunt (id ipsum in cap. 12 narratur), cùm regi ex annalium lectione hominis fides in memoriam rediit.

Causæ indignationis Amanis contra Mardochæum plures esse potuerunt: altera quòd Mardochæus superbo principi nollet præstare obsequium; altera quòd eunuchos Amani addictos in regis vitam conspirantes ad regem detulisset. De cæde verò Judæorum decreta ad 13 vel 14 diem mensis *adàr* non est difficile explicatu negotium. Vel enim mendum est in 13 capite, et pro *decimâ quartâ* die legendum est *decimâ tertiâ;* vel biduum deletioni Judæorum constitutum, ut fieri cædes inciperet die decimâ tertiâ, et qui tum evasissent, postridie trucidarentur. Aman dici etiam potuit animo et gente Macedo multis de causis. Primò, Macedones non eos solùm Græciæ populos, quorum imperium Alexander Philippi filius obtinuit, sed Græcos quoslibet, et quoslibet alienigenas in capite 16 scriptor vocavit, cum quibus cognatione junctus erat Aman (ita et in capite tertio, cùm dictus est *de stirpe Agag*, nihil præterea est significatum, nisi ex Persis non fuisse, sed alienigenam). Secundò, non qui hebraicè scripsit, Macedonem vocavit Amanem, sed Lysimacus interpres, qui cùm paulò ante Ptolemæi Philadelphi tempora versionem suam fecisset, quibus Macedones Persis erant odiosissimi, maluit ad majorem indignationem Macedonem dicere, quàm Amalecitam. Tertiò, præter Macedonas Europæos sunt alii populi quidam incolæ Asiæ Minoris Macedones dicti, inquit Harduinus ex Plinio, ad quos pertinere Aman potuit. Quartò demùm, etsi vulgò credatur Aman Amalecita propter stirpem Agag, ut cap. 3, unde originem ducere creditum est; tamen non modò nusquàm apparet ex textu Amalecitam fuisse; sed neque ab Agag Amalecitarum rege fuisse profertum, de quo lib. 1 Reg., cap. 15; nam hebraicè in cap. 3, legitur: *Exaltavit rex Assuerus Aman filium Amadathi Agagæum*, quo nomine verisimile est regionem potiùs quamdam appellatam esse quàm stirpem. Sed ponatur Amanis proavos Amalecitas fuisse de stirpe Agag, nihil prohibet dicere elapsos, cùm Saül et Samuel Amalecitarum genus Deo jubente interfecerunt gladio ipsum verò in Macedoniâ natum, quò majores sui se receperant: Macedonum autem regnum et nomen non adeò clarum quidem erat Assuero regnante; at non omninò ignotum. Imò verò Darium patrem Xerxis, cum Amyntâ Macedoniæ rege res quasdam habuisse scribit Herodotus lib. 5; idcircò eorum gloriam augere meditabatur Aman, vel saltem Assuerus suspicatus est, Amanem de amplificando Macedonum nomine cogitâsse. Quòd si Macedonas pro Græcis in genere sumimus, notum est regnum Persarum tenentibus Dario et Xerxe, Græcos fuisse Persis metuendos; Herodotus, lib. 7, Justinus, lib. 2, Diodorus Siculus, lib. 11.

Sanctus Hieronymus non hæc postrema Estheris capita lacinias vocavit, aut additamenta ex scholaribus disciplinis petita; sed intrusas alias falsò in Vulgatam latinam Estheris versionem sententias, quas ipse in novâ interpretatione explosit; nam supersunt etiam tùm vetustissima quædam latina exemplaria (quale Augustino Calmeto Martianæus exhibuit) cùm ab Hebræis, tum à Græcis discrepantia, abundantiora laciniis. Si enim S. doctor laciniosum dixisset quidquid in Hebræicis Scripturis nunc non invenitur, dicant nobis qui opponunt, cur qui plures alias Græcorum additiones alibi et reprehenderat et exploserat, idemmet à Græcâ Septuaginta versione in latinum sermonem Mardochæi somnium, eunuchorum conspirationem, patrui et neptis preces, utramque et contra Judæos, et pro Judæis Artarxerxis epistolam religiosè converterit et sanctissimè retinuerit, adnotatis locis, unde singula acceperat? Dicant cur commentariis in cap. 1 Epist. ad Galatas, commendet divinam illam fusæ ab Estherâ ad Deum orationis formulam à multis jam Patribus commendatam: *Ne tradas, Domine, sceptrum tuum his qui non sunt?* Credidit ergo Hieronymus divina illa esse atque canonica. Quare cùm varias translationes vitii accusat, non Græcam, quæ varia non est in re nostrâ, nec Latinas inde expressas ubique constantes, sed Latinas quasdam alias multis accessionibus auctas accusat.

Contortam verò Tridentini decreti interpretationem, eidemque synodo apertè contrariam ferre non possumus. Quam enim diremissent unquàm Latini Patres controversiam contra hæreticos, nisi et has partes libri Estheris veras germanasque declarâssent? Libros integros recipi jubent *cum omnibus suis partibus, prout in Ecclesiâ catholicâ legi consueverunt, et in veteri vulgatâ editione Latinâ habentur;* atqui septem capita postrema Estherio exstant in vulgatâ editione, eaque legi in Ecclesiâ consueverunt; sic in missâ feriæ 4 post Dominicam secundam Quadragesimæ epistola legitur ex 13 Estheris capite: Quid ergo prætcrea poscimus, ut eorum auctoritas à synodo comprobetur? Quod nisi ita sit, repudiari jam poterit in Daniele libro historia Susannæ, Beli et Draconis, Canticum trium puerorum, etc., quæ absunt ab hebraicis Codicibus: quam rem ne ii quidem probant, qui in hoc loco à nobis dissentiunt.

De duabus primis quæstionibus hactenùs. Nunc constituamus tempus historiæ, et inveniamus, si fieri potest, magnum illum Assuerum, sive Artaxerxem regem ab Indiâ ad Æthiopiam, qui Estherem duxerit. Primò fixum sit Assuerum maritum Estheris ex Persarum regibus non esse, qui Artaxerxi Longimano successerint, non Artaxerxem Mnemonem, neque Ochum. Res enim sub his regibus gestæ in Hebræorum canone non continentur, quem Esdras et Nehemias Artaxerxe Longimano regnante clauserant; cùm ergo historia Estheris pars sit Hebraici canonis, non

potuit tam seris temporibus evenisse. Rursùs nemo prudens crediderit ante Babylonicam captivitatem Assuerum, vel Mardochæum, vel Estherem in Perside vixisse. Erat quippe Mardochæus ex tribu et stirpe Babylonem translatâ à Nabuchodonosore; quare statuenda epocha est in aliquo Medorum et Persarum rege summam imperii tenente post abductum captivum Jechoniam. Quinam verò ex multis regibus fuerit Assuerus, quæque ipsius uxor Esther, difficile est definire : in varias adeò sententias distrahuntur interpretes, ut nullus regum sit cui quæ in Estheris libro de Assuero dicuntur, non congruere interpretum aliquis non arbitretur.

Ut faciliùs res intelligatur, ponamus jam in medio Persarum et Medorum reges quos suspicio esse queat fuisse Assueros. Nam Cyaxarem, Phraortis filium, Astiagen et Darium Medum, Cyri avunculum, ne dubitamus quidem quin Assueri non fuerint, neque Estherem sibi conjugio junxerint. Nempe isti solis Medis imperârunt, non tot obtinuerunt provincias quot Assuerus Estheris; neque ullam duxêre uxorem quam Estherem esse credere possis. Ex Persis regibus igitur qui longè latèque sunt dominati, Cyrum habemus Darii Mediâ sorore filium, qui, post avunculi obitum, à Medis ad Persas dominium transtulit, totamque Asiam tenuit; deinde ejus filium Cambysen, istiusque successorem Oropastem magnum, qui assumptâ personâ Smerdis filii Cyri, et fratris Cambysis, regnum occupavit. Occiso Oropaste Darius filius Hystaspis Persidi præfecti rerum potitus est; post Darium verò Xerxes, post Xerxem Artaxerxes Longimanus regnavit. Porrò Assuerus de quo quærimus, nequit esse Cyrus : iste enim à morte Darii Medi septem annos tantùm totiusAsiæ principatum habuit, ut scribit Xenophon in Cyropædiâ; Assuerus verò maritus Estheris anno duodecimo imperii sui edictum tulit de Judæorum cæde, Esth., cap. 3, v. 7. Cambysi ejus filio eâdem de causâ neque Estheris nuptiæ, nec quæ in Judæorum gratiam ab Assuero deinde facta sunt, conveniunt; quanquàm eum plurimi interpretes, atque Hebræi in *Sèder Olàm* Assuerum esse velint, quòd libro 1 Esdræ, cap. 4, v. 6, Assuerus nominetur, et ferus atque immanis fuerit. Septem et ipse annis, ac mensibus quinque Persis imperavit alieno semper à Judæis animo. Assuerus autem persicâ linguâ est *tenens majestatem*, quod nomen regibus omnibus commune est. Non nomino Oropasten magum post quinque ab usurpato imperio menses à septem conjuratis interfectum.

Xerxes, Darii Hystaspis filius, Phœniciæ insulas quas pater ditioni suæ adjunxerat, ante duodecimum regni annum amiserat. Præterea anno septimo regni, cùm Susis in regis cubiculum inducta Esther dicitur cap. 2, v. 16, in Græciam expeditionem fecerat, atque Amestrin, quam ab Estherâ quidam immeritò non distinguunt, olim in uxorem duxerat filiam Othanis, sive Ophanis hominis Persæ, crudelem feminam et impotentem, atque ob id à sanctissimâ et modestissimâ matronâ Esthere longè diversam; in isto ergo rege Assuerum jure non agnoscimus. Demùm neque Artaxerxi Longimano possumus Assuerum comparare Assuerus regni initio centum viginti septem provinciis imperabat; Artaxerxis autem regnum angustius fuit propter infelix bellum, in quo Græci patrem Xerxem multis spoliaverant. Assuerus in cunctis maris insulis dominabatur, quas Artaxerxes Longimanus subjectas non habuit. Anno vigesimo Artaxerxis Longimani missus est Nehemias Hierosolymam ædificare, cumque ædificatione prohibere modis omnibus tentârunt Judæorum inimici; at quis credat fuisse prohibituros, si reginam Judæam esse, et domûs regiæ præfectum Mardochæum Judæum cognovissent, quod ignorare non poterant? quis credat etiam nullam futuram in Esdræ et Nehemiæ libris de Estherâ mentionem, si ejus gratiâ propitium regem Hebræi fuissent experti?

Restat igitur Assuerum Estheris fuisse Darium filium Hystaspis et patrem Xerxis. Etenim Assuerus initio imperii super provincias centum viginti septem regnavit ab Indiâ usque Æthiopiam; convivium grande fecit cunctis principibus et provinciarum præfectis; in Susan regiâ urbe sedem habuit, Esther, cap. 1, quæ omnia de Dario Hystaspide alii auctores tradiderunt. Auctor libri 3 Esdræ, c. 3, de regni amplitudine et de parato convivio eadem loquitur, qui sanè, ubi sacræ Scripturæ non repugnat, æquè facit fidem, ac profanus quilibet historiæ gentium scriptor. Eadem confirmat Josephus, lib. 11 Antiq. jud., cap. 6. Herodotus subactos Indos à Dario filio Hystaspis narrat; Plinius conditam ab eo urbem Susan; Ælianus auctam atque amplificatam regiis ædibus, iterùm Herodotus pecunias et thesauros in Susan à Dario coactos. Præterea Assuerus, capite 10 libri Estheris, dicitur omnem terram, et cunctas maris insulas fecisse tributarias; eadem Darius fecit, quem insulis dominatum fuisse affirmant Thucydides et Plato in Menexeno, et Herodotus *institorem* ideò dictum Darium ex tributorum impositione notans, cùm antea Cyro et Cambysi munera tantùm afferri solerent. Darius Aristonam, vel Artissonam singulari præ cæteris amore complexus est, etsi Athossam Cyri filiam primùm sibi junxisset regnum firmaturus, ut refert Herodotus; sed Vasthin alio nomine Athossam dicere possumus à Dario deinde repudiatam, atque in Artissonâ Estherem, sive Edissam internoscere. Et licèt Herodotus Artissonam sororem Athossæ filiamque Cyri nominet, non removemur tamen ab opinione nostrâ; credidit enim ipse Cyri esse filiam. Nam Esther patruo suadente genus et patriam primùm celaverat, vel à Persis Estheris genus per invidiam dissimulantibus ita acceperat Herodotus vel cum ipsis ignorantibus, et Cyri filiam comminiscentibus erravit. Denique Darius in promulgato pro Judæis edicto cap. 16, altissimi, maximi et semper viventis Judæorum Dei beneficio imperium se possedisse fatetur; quod et significat auctor libri 3 Esdræ, et Josephus loco nuper commemorato. Ergo regnante Dario Hystaspis filio, historia Estheris contigit.

Neque opponas Mardochæum Estheris patruum, cùm Darius rex imperabat, ineptum fuisse officio quo à rege in aulâ est decoratus; neque Estherem Darii temporibus juniorem virginem esse potuisse quæ regi jungeretur matrimonio, ejusque animum demulceret. Narratur siquidem capite 2, Mardochæum filium Jair, filii Semei, filii Cis de stirpe Jemini translatum fuisse à rege Babylonis cum Jechoniâ rege Juda; sed quomodò valuerit Mardochæus centenarius gravibus aulæ muneribus fungi, cùm à Jechoniæ migratione ad annum usque tertium Darii Hystaspis, quo paratum est splendidum convivium, plus quàm octoginta anni effluxerint? Esther verò filia fratris Mardochæi, quæ anno Assueri septimo in regis thalamum inducta dicitur, eratque filia fratris, ut putatur, majoris natu Mardochæo, quomodò potuerit ad regias nuptias deligi tam provectâ ætate? Ex quo efficitur Assuerum alium esse à Dario.

Enimverò sunt interpretes, qui ea verba cap. 2, v. 6, post descriptam Mardochæi genealogiam, *qui translatus fuerat de Hierusalem...*, non ad Mardochæum, sed ad Cis referunt proximè nominatum, et propterea aiunt genealogiam Mardochæi usque ad Cis proavum non ultra describi, quia ipse Cis fuit Babylonem abductus. Sunt qui istum capitis secundi locum eodem modo explicant, quo capitis 11, vers. 4: *Erat autem de eo numero captivorum, quos transtulerat Nabuchodonosor rex....* sive ut habet græcus textus: *Erat autem ex captivitate quam captivaverat Nabuchodonosor rex;* id est, de eâ gente Mardochæum fuisse, quam Nabuchodonosor in captivitatem abduxerat; nam totus populus, seu qui Judæâ deportati erant, seu qui Babylone nati, vocabatur captivitas. Quapropter istorum interpretum judicio natus in captivitate Mardochæus frustra senior fingitur sub Dario.

Sed ne cui videamur latebras quærere, ut evadamus, licèt solida hæc putemus, torqueant se qui conjiciunt Assuerum esse Xerxem vel Artaxerxem Longimanum, à quibus Mardochæi ætas cum demandatis illi negotiis componi nequit. Nos fateamur triennem aut etiam quinquennem Mardochæum in servitutem deportatum; fateamur et nonagenarium fuisse, cùm rex præclarissimis honoris insignibus et regiæ domûs præfecturâ cohonestavit: estne hujusmodi ætas impar gerendis negotiis in viro robusto et bonâ corporis constitutione prædito? De Estheris ætate ridiculum est disputare, quando puellam fuisse certò constat. Quis affirmet Abihailem fuisse natu grandiorem Mardochæo? et quamlibet fuerit, quis neget genitam Estherem ab Abihaile in senectute, septimoque Assueri anno puellam fuisse et formâ et moribus rege dignam? Et de hoc argumento hactenùs.

ARTICULUS X.

De libro Jobi.

Etsi de Jobi historiâ et libro interpretes multa disputent eruditionis plenissima, nobis tamen historiæ veritas præsertim, et libri auctoritas defendenda est ab hæreticis oppugnata, in cujus defensione illud solum quod cum eâ necessariò conjunctum in quæstionem venerit, properanter attingemus. Agitur, ut nôstis, de sanctissimo viro patientiæ et fortitudinis laude præstantissimo, cujus magnitudinem animi Deus primùm ærumnis, spoliatione bonorum et prolis, doloribus corporis atque afflictationibus, propinquorum uxorisque conviciis, ac gravissimis animi angustiis eò usque probavit, ut nullum illustrius hominis se totum divinæ voluntati permittentis exemplum proponi nobis potuisse videatur. Quare quantùm ab initio fortem virum depresserat Deus (si deprimi quidem potest, qui semper invicto est animo), tantùm postea auxit, bonisque omnibus cumulavit.

Insignem adeò virum usquàm exstitisse negant Anabaptistæ et Lutherani, quorum errorem antea Thalmudistæ, R. Moses Maimonides aliique docuerant. Librum pariter divinæ non esse auctoritatis hæreticorum quorumdam sententia est, quam multis ex historiâ ipsâ petitis locis se jactant confirmare. Itaque istos errores convellere suminus, et quidem utrumque unâ aggressione refellere, ne longiùs abripiamur, quàm concessum nobis sit in hoc argumento versari. Ut autem nostrum de historiæ veritate institutum illicò pateat, antequàm quidpiam probare suscipiamus, noveritis nihil incommodi futurum, si perinde ab eorum sententiâ distemus, qui rem totam fictam et fabulosam, ac qui nudam apertamque totius rei gestæ expositionem esse volunt, omniaque ad litteram intelligenda. Quid enim absurdi est, si affirmes Jobum pium hominem fuisse gravissimas corporis et animi angustias fortiter perferentem; historiæ verò scriptorem poetico, sublimi, figurarum pleno stylo orationem exornâsse, auxisse, amplificâsse, ut non minùs utilitatis quàm jucunditatis legentibus afferret?

Re quidem verâ Jobum non esse personam quamdam, quam poeta in scenam induxerit, nobis etiam tacentibus alii sacri libri, iique antiquissimi satis probarent. Quid enim est illud Tobiæ cap. 2, v. 12, 15 et 16: *Hanc autem tentationem ideò permisit Dominus evenire illi, ut posteris daretur exemplum patientiæ ejus, sicut et sancti Job.... Nam sicut beato Job insultabant reges, ita isti parentes, et cognati ejus irridebant vitam ejus dicentes: Ubi est spes tua pro quâ eleemosynas et sepulturas faciebas?* Quid illud Ezechielis cap. 14, v. 14: *Et si fuerint tres viri isti in medio ejus Noe, Daniel et Job, ipsi justitiâ suâ liberabunt animas suas, ait Dominus exercituum?* Quid illud Epistolæ Jacobi cap. 5, v. 11: *Ecce beatificamus eos qui sustinuerunt. Sufferentiam Job audîstis, et finem Domini vidistis, quoniam misericors Dominus est et miserator.* Unde omnium judicio comprobatum est, propositum nobis esse verum moderatissimi, et patientissimi viri exemplar, quod imitaremur, sive prosperâ uteremur fortunâ, sive premeremur adversâ. An fabella tanquàm exemplum nos adeò moveret, ut sequi deberemus? An Noe et Daniel quibuscum Job societate conjungitur, duæ sunt ludentis phantasiæ imagines, et non potiùs viri Deo acceptissimi? Et beatus Tobias misericordiæ operibus vacans objurgatusne fuerit instar alterius, qui nun-

quàm exstiterit? Nihil dicimus de ipsius familiâ, patriâ, cognatis, amicis, bonis familiaribus, eorum spoliatione per nominatos populos, aliisque narrationis adjunctis, quibus veram historiam à fabulâ discernendi patens argumentum suppeditatur. Nihil de omnium Judæorum consensu, quibus et Aristæam apud Alexandrum Polyhistorem, et apud Eusebium lib. 9 Præparat. evang., cap. 25, adjungere possumus; nihil de Græcorum et Latinorum Patrum et Scriptorum unanimi sententiâ, quos nemo sibi persuaserit pro historiâ fabellam credidisse.

Hinc et divinum esse Jobi librum agnoscit quilibet adversùs religionem et veritatem pertinaciùs non repugnat. Quot sententiæ sunt in Psalmis, in Prophetis, in novi Fœderis Scripturis à Jobo depromptæ, quas facillimum esset referre, nisi in re non necessariâ operam ponere videremur? Verba Psalmi 8, v. 5: *Quid est homo, quòd memor es ejus, aut filius hominis, quoniam visitas eum?* verba planè sunt Jobi, cap. 7, v. 17: *Quid est homo quia magnificas eum, aut quid apponis erga eum cor tuum?* Quæ Jeremias dixit cap. 20, v. 14 et 17: *Maledicta dies in quâ natus sum; dies in quâ peperit me mater mea... Maledictus vir... qui me non interfecit à vulvâ, ut fieret mihi mater mea sepulcrum...* ea dixerat Jobus cap. 3, v. 3 et 11: *Pereat dies in quâ natus sum, et nox in quâ dictum est: Conceptus est homo.... quare non in vulvâ mortuus sum?* Apostolus Paulus epist. 1 ad Corinth., cap. 3, v. 19, scribit: *Sapientia hujus mundi stultitia est apud Deum: scriptum est enim: comprehendam sapientes in astutiâ eorum.* Scriptum est autem in libro Jobi cap. 5, v. 13: *Qui apprehendit sapientes in astutiâ eorum.* Sed hæc mittamus. Hebræi perpetuò in sacrum canonem Jobi librum retulerunt; Græci verò et Latini Patres nunquàm dubitârunt de Jobi libri divinitate. Melithon, in Epist. ad Onesimum; Origenes in Exposit. Psal. 1; concilium Laodicænum cap. ult.; Gregorius Nazianzenus carm. 33; Cyrillus Hierosolymitanus, catech. 4, Illumin.; Epiphanius, hæresi 5, ac libro de Pond. et Mens.; Hilarius, præfat. in Psal.; Hieronymus in Prol. gal.; Augustinus, lib. 2 de Doct. christ., cap. 8; concilium Carthaginense 3, can. 47; Innocentius I, in epist. ad Exuperium; Gelasius in synodo Rom., ut de reliquis taceam, divinam historiæ Jobi auctoritatem comprobârunt; quam et Eugenius IV, in decreto pro Armenis, et concilium Tridentinum canonicam declarârunt. Jam si à perpetuâ et veteris Synagogæ, et novæ Christi Ecclesiæ doctrinâ pro arbitrio nostro velimus recedere, et Librorum sacrorum judicium ingenio nostro usurpare, quid aliud erit quàm totam Religionem funditùs diruere?

His equidem multa opponunt hæretici. Primò, fabulam deprehendi ex narratione ipsâ, cujus initium non est: *Vir fuit*, *sed vir erat*, quomodò fabulas exordiri solemus: *Erat quidam*, *erat quondam*; deprehendi et ex nominibus cum Jobi, tum patriæ et amicorum: איוב *Job* enim hebraicè significat *dolentem, ejulantem, gementem*; *Utz*, *consilium; Tzophar, hominem acutum, celerem; Eliphaz*, *aurum Dei; Baldad, veterem amicum; Elihu*, *Deum ipsum*, quibus omnibus verbis ea parabolica significatio subest quemdam dolentem, gravissimis ærumnis pressum, consilio sapientiâque usum in perferendis constanter malis nunquàm potuisse vel auri cupiditate, vel vetere ullius amicitiâ, sagacitate, prudentiâ, simulatione capi, atque à solidæ virtutis studio dimoveri; ob id, quia fabula est, in fine actûs apparet è machinâ Deus, qui Jobum duplò majoribus bonis cumulat, quàm quæ amiserat, ut fit in fabulis, quæ felicem exitum habent.

Secundò, aliquid saltem innotesceret de Jobi patriâ, genere, religione, vitæ tempore, de libri auctore, siquidem veram historiam haberemus: sed nihil est, quod tantoperè agitetur, nihil, quod sit adhuc incertius, nihil, de quo plura fingantur; parabola ergo est ad morum compositionem scripta.

Tertiò, poeticâ phrasi, quin imò et metro scriptus est liber, quo orationis genere comœdiæ et tragœdiæ conscribi solent; poeticis etiam imaginibus et descriptionibus abundat, cujusmodi sunt angelorum coram Deo concilium, satanæ colloquium, Dei interrogatio ac dæmonis responsio; quòd si hæc figurata sunt, quidni et totum argumentum fingendi causâ et erudiendi scriptum sit?

Quartò, quis credat virum inter Orientales locupletissimum subitò de amplissimis fortunis in tantam egestatem decidisse, eâ malorum sibi succedentium serie, qualis fingitur, repentè perculsum, ab omnibus desertum in sterquilinio sedentem, tergentem ulcerum saniem testâ? quis tres amicos, qui visitatum venerant, septem dies et septem noctes assedisse immotos cibo et potu vacuos, et à Jobi latere non discessisse? Hæc sanè ne Josephus quidem credidit, qui in historiâ suâ Jobum silentio præteriens, satis visus est declarare parabolam esse quidquid de Jobo ferebatur. His argumentis et libri divinitas petitur.

Verùm si quid hæc valerent, multæ certæque historiæ vel ab ipsis adversariis approbatæ in fabellas referrentur. Tanti profectò ista non sunt, ut quidquam contra historiæ Jobi veritatem efficiant: imò verò primum futile est. Quis est qui ignoret orientales linguas imperfectis temporibus carere, et Jobi librum, qui hebraicâ linguâ conscriptus est, tale principium habere non posse, quale ab imperitis quibusdam affertur pro fabulæ indicio? Vertuntur quidem sæpè sive à Septuaginta, sive à Hieronymo imperfecta tempora; sed illa hebraicè perfectissima sunt, nec nisi majoris ornatûs gratiâ, quem Græca et Latina lingua interdum poscit, ita vertuntur. Si ergo legendo: *Vir fuit*, veram historiam habemus, quoniam ita in hebraicis voluminibus legimus, cur historiam esse negant hæretici? Quanquàm optimè Septuaginta et Hieronymus transtulerunt *Vir erat;* significare nempe voluerunt vitæ conditionem in quâ Jobus erat, cùm repentè de summo felicitatum fastigio in imum delapsus in morbos et calamitates incidit. Imperfecto quippe tempore utimur ad significandum continuum aliquod vivendi institutum, quod, adhibito præterito, desiisse omninò videretur.

Nomina verò cùm Jobi, tum amicorum, quæ mysticas significationes habent rei effectui consentientes, argumento non sunt agi fabulam. Abel, Noe, Abraham, Isaac, aliique patriarchæ nominibus suis significant, quod ipsis ipsorumque temporibus evenit; insignes tamen viri fuerunt, quos nemo dixerit imaginarios : multarum siquidem rerum monumenta sunt nomina, ait Chrysostomus homil. 31, in Epist. ad Roman. Quamobrem è contrario Jobum exstitisse concludimus, virum Deo acceptum præferentem nomine, quæ sibi erant eventura. Divino scilicet consilio factum est, ut sanctissimo viro futuro totius patientiæ exemplo nomen inderetur ipsius virtutem significans; quâ ratione et veterum nominibus Patriarcharum ab ipso ortûs initio causam præsignari voluit Deus, ad quam ipsos elegerat. Quæ de Jobi nomine explicamus, ad amicorum nomina, si opus sit, transferantur.

Altera difficultas de Jobi genere, patriâ, religione, ætate, libri scriptore, quanquàm illustrari nullo certo documento posset, non injicit tamen ullam suspicionem falsitatis historiæ. Multi enim occurrunt in historiis viri, multa opera scriptorum, quorum genus, regionem, tempus ignoramus. Non versamur tamen adeò n tenebris in hujus quæstionis tractatione, quin lucis aliquid affulgeat. Experiamur brevibus quædam dicere de terrâ *Us*, unde et genus Jobi explicetur. Initio libri dicitur : *Vir erat in terrâ Us nomine Job*. At tres homines *Us* appellatos invenimus in Scripturis : primum, nepotem Semi, et filium Arami, Gen. cap. 10, v. 23 : *Filii Aram : Us et Hul....*; alterum filium Nachor fratris Abrahæ, Gen. cap. 22, v. 20 et 21 : *Nuntiatum est Abrahæ, quòd Melcha quoque genuisset filios Nachor fratri suo, Us primogenitum...;* tertium, filium Disan filii Seir, filii Esaü, Gen. cap. 36, v. 28 : *Habuit autem filios Disan : Us et Aram*. Nati à primo Us Semi nepote, quem Damascum condidisse veteres tradidère, Damascenum agrum in Syriâ incolebant. Posteri Us primogeniti Nachoris incoluère Ausitiden in Arabiâ desertâ propè Chaldæos et Sabæos, ut Bochartus et Spanhemius arbitratur. Us demùm nepos Esaü, ejusque filii sedem posuerunt in Idumæâ, de quâ Jeremias cap. 4 Threnorum, v. 21 : *Gaude et lætare, filia Edom, quæ habitas in terrâ Us*.

Ex familiâ Us nepotis Semi vix ullus interpretum est qui originem duxisse Jobum putet. Posteris Nachoris prognatum nonnulli existimant, moti etiam testimonio Hieronymi in Quæstionibus Hebraicis in Genesin; sed Hieronymum in eo opere sæpè Hebræorum potiùs quàm suam retulisse sententiam, non est qui dubitet. Communior ergo opinio est Jobum Idumæum fuisse, et terram Us eam intelligi, quam Us ex Esaü posteris habitavit. Idumæos pariter sive Arabes fuisse Jobi amicos qui certè non admodùm ex longinquo eum visitatum venerant, plerùmque creditur. Sanè in familiâ posterorum Esaü, Gen. cap. 36, v. 33, describitur *Jobab filius Zare de Bosra*, qui in terrâ Edom regnavit. Hunc Jobab eumdem esse ac Jobum, præter maximam nominis similitudinem summamque affinitatem, præter communem consensum antiquorum interpretum, et clarissimorum Patrum Origenis, Chrysostomi, Theodoreti, Augustini, Olympiodori, Eusebii ex Aristæâ, notissima illa clausula probat ultimo capiti Jobi in codicibus Græcis, atque Arabicis apposita. Græci enim Codices habent : *In terrâ quidem habitans Ausitide in finibus Idumææ, et Arabiæ, et erat ei nomen Jobab*. Arabici verò : *Et Job fuit incola in terrâ Us, in limitibus Edom et Arabiæ*. Quo in Græcorum testimonio notetur Α'ὐς pro Ο'ὐς eos posuisse, sicut Genes. cap. 22, v. 21, Βαῦξ pro Βοῦξ nominârant.

Porrò etsi hæc Græcorum atque Arabum additamenta divinæ auctoritatis non sint; in Hebraicis quippe Latinisque codicibus desunt; magni tamen fieri ab omnibus debent sive ob scriptorum antiquitatem, sive quòd ea Theodotion in suâ versione retinuerit, sive quòd in iis quæ fidei summam non spectant, neque cum Vulgatâ Latinâ editione repugnant, assumi optimè possunt ad historiæ confirmationem, sive etiam magis quòd nullum nobis argumentum suppetit, quo eorum auctoritas infirmetur. Hinc quis non videat, etsi interpretum dissensio sit, satis constare de Jobi genere et patriâ, ut hâc de causâ immeritò Jobi historia accusetur? In hâc enim sententiâ conveniunt optimè et Scripturæ quæ Jobum magnum inter omnes Orientales dicunt, et Patres, qui passim Jobum Arabem appellant. Nam si Idumæam pressiùs nomines, regio est inter Ægyptum et Arabiam ad meridiem terræ Chanaan circa montem Seir ; si latiùs accipias, omnemque terræ tractum à posteris Esaü usurpatum complectaris, protenditur etiam ad orientem Jordanis atque Us, et Galaaditiden et regnum Basan continet, Arabibus Scenitis, Sabæis et Chaldæis contermina. Nos autem cùm sentiamus Jobum unum esse ex Esaü posteris accensendum regibus, qui regnârunt in Edom, *cujus regioni etiam ipse* (Job) *dominatus est*, ut in Græcis codicibus legitur, latiùs Idumæam sumimus ad orientem protensam. Patres verò locuti more antiquorum, qui Arabes ab Idumæis non distinxerunt, Arabem Jobum nuncupârunt.

Hæc de genere Jobi et patriâ. Quod ad religionem et vitæ tempus attinet, nihil dubitamus dicere ante datam à Mose legem Jobum vixisse, et sincerum Dei cultum retinuisse, qualem iis temporibus Idumæi Esavo atque Isaaco progeniti retinebant. Lex enim Mosis nuspiam in toto Jobi libro nominatur neque à Jobo, neque ab ipsius amicis, quanquàm opportunus sæpè fuisset ejus commemorandæ locus. Nihil de mirabilibus Dei operibus in Israelitarum gratiam, neque in Ægypto, neque in deserto narratur à Jobi amicis, quod tamen magnam Jobi doloribus levationem attulisset, suæque ipsorum causæ fuisset patrocinio. Jobus ipse præterea dicitur sacrificia, et victimas obtulisse, quas offerre post datam legem non licuit, nisi solis sacerdotibus ex tribu Levi, et quidem ante fores tabernaculi, vel in templo. Neque facilè crediderim scriptorem ullum sacrum sumere voluisse ac proponere patientiæ exemplum, et fortitudinis ab eo qui non esset genere Israelita; sed ab Idumæo vel Arabe, profano utique homine, si is post initum à Deo cum hebraic

populo fœdus vixisset. Mose ergo recentior saltem non est Jobus, vixitque verum Deum colens, priusquàm lex Israelitis daretur. Fortassè autem historia Jobi contigit paulo antequàm Ægypto abirent Hebræi, vel cùm in deserto iter habebant.

Scriptorem libri re quidem ipsâ ignoramus. Putant quidam Jobum ipsum, relatâ victoriâ, rem omnem gestam scripsisse, quòd nemo de superatis à se fortiter hostibus, et toleratis doloribus instructior esse potuerit. Ita Origenes, lib. 5, contra Celsum, Suidas et alii, quos lubens prætereo. Multi auctorem libri Mosen esse volunt, qui ad fratres in Ægypto oppressos redux ex Madian, vel ipsos in deserto deducens librum scripserit ad eos in mœrore maximo recreandos. Hi verò rursùs divisi inter se sunt : alii à Syriacis, vel Arabicis litteris translationem in Hebraicum sermonem à Mose adornatam : alii historiam primùm hebraicè conscriptam putant : quidam Jobi amicis, quidam Salomoni, quidam Isaiæ opus tribuunt. Verùm quid unquàm, non dicam certum, sed propiùs saltem ad veritatem accedens afferamus, quâve ratione freti in tantâ infirmarum conjecturarum varietate? satius est, ut dicamus cum Gregorio magno, supervacuè quæri scriptorem, cùm auctor libri procul dubio sit Spiritus sanctus : ineptissimè autem ex ignoratione scriptoris concludi fabulosam narrationem in libro contineri.

Ne tamen prætereamus omninò aliquid dicere, ubi probabilis est quædam dicendi ratio : non improbamus eorum sententiam, qui primùm Arabico vel Idumæo sermone conscriptam sive à Jobo, sive ab Eliu, sive ab alio quopiam Idumæo historiam existimant, postmodùm à prophetâ Hebræo, quicumque tandem is fuerit, in Hebraicum idioma conversam. Quod tamen ita intelligendum est, ut Idumæus scriptor paucis rei eventum complexus sit; interpres verò Hebræus multis historiam ornaverit, atque omnia convenienter personis, loco, et tempori expresserit. Enimverò Hebraicè periti nôrunt in Jobi libro multos reperiri Ismaeliticæ et Syriacæ linguæ idiotismos, quos frustra quis interpretari sine operâ Targumim et Rabbinorum commentariis aggrederetur, ut propterea non sine causâ Hieronymus præfatione in hunc librum fateatur se translationem suam *ex ipso Hebraico Arabicoque sermone, et interdùm Syro*, non ad alicujus veteris interpretis normam exegisse. Quod si verum est, ut est sanè verissimum, quis jam repugnet affirmantibus librum ab homine Arabe vel Idumæo proditum esse, cujus verba et dictiones plures interpres Hebræus retinuerit? Constat siquidem librum ante captivitatem Babylonicam exstitisse, utpote quem in suo canone Esdras concluserit, et Tobias atque Ezechiel visi sint habuisse : permixtio ergo illa, et usurpatio partim Hebraici, partim externi sermonis non potest Hebræo homini tribui, qui scripserit post Babylonicam servitutem, id est post inductos in sanctam linguam barbararum linguarum idiotismos; tribuenda igitur interpreti est ad litteram in aliquibus Arabem vel Syrum scriptorem reddenti. Cùm enim ante captivitatem major esset Hebraici sermonis castitas et munditics, si prophetarum quidam totam historiam de penu suo deprompsisset nullo utens exemplari, puriorem certè Hebraicum sermonem saperet. Cur enim Arabica vel Syriaca verba Hebraicæ orationi aspersisset? Habuit ergo volumen ob oculos alienâ linguâ conscriptum, cujus vocabula pluribus in locis interpretando non immutavit.

Ad tertium, quod oppositum erat, progredimur. Damus poetico stylo, et si velint, etiam numeris ligatâ oratione usum scriptorem ; ergo ne historiæ neganda veritas est, ac si historicas narrationes nemo carmine complectatur? Non modò cantica in Deuteronomio, in libris Judicum et Regum inspersa, verùm etiam psalmos omnes, ac Jeremiæ lamentationes quodam carminis genere prophetæ sacri exposuêre, in quibus etsi prophetica multa habeantur, sunt tamen et multa historica, et argumenta multa ex historiis repetita; igitur et Jobi liber versibus constans historicus esse poterit. Quanquàm in hoc libro aliud solutâ oratione, aliud ligatâ numeris descriptum occurrit; quodque est historicum ab altero ornatiùs atque elegantiùs expresso distinguitur. Nam quod ad Jobi vitam, ad mores, ad prosperitatem, ad calamitatem, ad fortunarum restitutionem spectat, primis duobus capitibus, atque ultimo comprehensum, solutâ oratione conscriptum est totum : cætera verò, quibus Jobi et amicorum colloquia referuntur, numeris metricis illigantur; et in his quidem veri colloquentium sensus exprimuntur diligentissimè, licèt non eadem omninò verba adhibeantur, quibus ii usi sunt; quod facere solent, qui narrationem ornant, et quæ dici pro tempore potuerunt, legentium oculis subjiciunt. Non credimus propterea Jobum doloribus acutissimis punctum, carmine uxorem et amicos allocutum; nec vicissim ipsos versibus vel interrogâsse, vel respondisse : quod sanè non modò non fuisset nec tempori, nec loco, nec personis consentaneum ; verùm etiam ne fieri quidem potuisset : sed libri auctorem, cui omnia dicendi ornamenta conveniebant, quod illi in familiari sermone dixerant prosâ, reddidisse versibus, et sententias, non verba singula retinuisse. Quo scribendi modo nihil omninò detraxit historiæ veritati.

De concilio Dei et angelorum, satanæque interventu, et colloquiis id ab initio præmisimus, quod hùc maximè referebatur. Mitto eorum sententias, qui coactum fuisse, ubi Jobus erat, bonorum, malorumque angelorum concilium, eique Deum præfuisse defendunt, omnemque sermonem ultro citroque habitum, ut scriptor exposuit. Hæc parabolica esse fateor : sic in Evangeliis multas parabolas locutus est Christus : sic in libro Judicum Joathan apologo arbores de Rege eligendo deliberantes inducit. At, inquam ego, verissimum erat à Sichemitis fatuum captum esse consilium in regis electione : verissima, quæ Christus Dominus parabolis docuit; ergo et verum pariter erit, Deo permittente, Jobum à dæmone variis modis cruciatum constanter omnes inimici impetus sustinuisse. Parabolam illam invenit acutè scriptor, ut doceret dæmonem hominibus infensissimum insidias quidem

struere, et perniciem perpetuò moliri; at non torquere, nisi potestatem fecerit Deus, qui sæpè virtutis probandæ causâ sinit homines divexari. Invenit quoque, ut legentium animis suggereret Deum summum esse regem bonis et malis angelis præscribentem officia, ab iisque repetentem officiorum rationes; quam rem significantiore formâ, quàm concilii et judicii explicare scriptor non potuit. Hæc ipsa quippe divinus Spiritus sese attemperans captui hominum atque intelligentiæ, in scriptoris animum indidit, quò faciliùs, quæ sit Dei voluntas, quantum in res creatas imperium, quomodò tot tamque gravia mala poterint Jobo accidere, homines intelligerent, objectâ judicii, accusationum dæmonis, et Dei decernentis similitudine. Multorum interpretum hæc explicandi ratio est, à quâ non admodùm absunt, qui existimant, non eo modo rem actam, quo scriptor narravit; sed ita scriptori visam fuisse, quemadmodùm sæpè prophetis quædam obversabantur animo per visum, non ex rei veritate. Sed hinc inscitè admodùm hæreticus deduceret, omnia in libro Jobi esse parabolica, quando parabolæ in historiis etiam adhibentur ad id quod primùm spectatur, illustriùs significandum.

Ad ultimum respondeo omnia maximè esse credibilia de summâ Jobi egestate, de morbis, de derelictione, si semel illud crediderimus, cui fidem abnegare non possumus, factam à Deo potestatem malis spiritibus spoliandi Jobum bonis omnibus familiaribus, et corpus excruciandi immiti dolore, dummodò vitam non eriperent. Numquid difficile dæmoni fuit, datâ sibi facultate nocendi, malum malo cumulare? Sabæos et Chaldæos excitare ad boves, asinos, camelos diripiendos? incendere oves, et pueros igne, vel fulmine cœlis demisso, et perdere? ventum validum suscitare concutientem et diruentem domos? numquid et distulerit ulcerare, atque ulcera ingerere fœtida, quæ nauseam facerent, propter quam ab omnibus omnium miserrimus desereretur? Si enim id agebat invidissimus Satan, ut fortissimum virum à virtutis statu dejiceret, certè omnia illicò congessit mala, et densavit ictus sine intermissione ullâ, sperans se tot malorum geminatâ congerie tandem victorem fore. Cur ergo non credamus Jobum pridie veluti hominem felicissimum, postridie evasisse miserrimum, et ob id ab omnibus derelictum?

Sed in sterquilinio, inquiunt, sedisse quis credat? Primò, Hebraicæ voces sunt : *Et sedit in medio cineris*; id est in pulvere sedit, ut lugentium mos erat, qui jacebant in terrâ et in pulvere : quemadmodum et solebant facere leprosi ab aliis hominibus procul, ne sanos contagione inficerent. Secundò, sterquilinium potuit dici lectulus, in quo jacebat vir dolorum ulceribus scatens. Tertiò, potuit et sterquilinium esse immundus locus, in quem rudera, purgamenta, et sordes conjicerentur, ibique Jobus sterni. Sed priorem potius ex his sententiis probaverim : nam et de amicis, qui eum visitatum venerant, dicitur vers. ult., cap. 2 : *Et sederunt cum eo in terrâ septem diebus et septem noctibus.*

Amicos verò non dicimus totos septem dies, et noctes totidem ibi mansisse immotos sine cibo, et potu, atque à Jobo nunquàm disjunctos : neque hæc sacer textus indicat iis verbis : *Et sederunt cum eo in terrâ septem diebus et septem noctibus, et nemo loquebatur ei verbum : videbant enim dolorem esse vehementem.* Sed veriùs hæc ejus loci interpretatio est : venisse amicos, ad hominis aspectum gemuisse, ploràsse, stupuisse præ doloris vehementiâ, ac tristitiæ magnitudine, et nullis potuisse verbis quid sentirent exprimere, vel credidisse verbis quibuslibet exasperatum potiùs iri dolorem quàm lenitum. Septem verò dies et noctes ei assedisse, magnam quidem partem, nec sine intermissione, quia in urbe manentes, eumque convenientes magnam diei partem usque in seram noctem propè dolentem amicum transigebant, abeundo tamen, et redeundo, ut necessitas aut opportunitas tulisset. Ita Jacob, Genes., cap. 31, dicit Labano, vers. 38 et 40 : *Viginti annis fui tecum..... diu, noctuque æstu urebar. et gelu.....* Ita de Annâ prophetissâ dicitur Lucæ cap. 2, v. 37 : *Quæ non discedebat de templo jejuniis et obsecrationibus serviens nocte ac die.* Nemo tamen credidit hactenùs Jacobum nunquàm se in tectum recepisse; aut Annam nunquàm de templo retulisse pedem.

Silenti demum Josepho prophetas, Apostolos, Synagogam, Ecclesiam loquentem opponimus. Multa alia jam vidimus in Josepho desiderari, quæ in sacris Litteris inveniuntur, suntque certissima. Numeravit tamen ipse libros in canonem relatos viginti, et duos, quem numerum conficere non potuisset, nisi recensito et Jobo. Neque necesse fuit historiam Jobi ab ipso commemorari, quæ nihil conjunctionis habebat cum fratrum suorum historiâ, quam scribendam susceperat.

ARTICULUS XI.

De libro Psalmorum.

Liber Psalmorum ab Hebræis inscribitur *Sepher teilim*, id est *liber hymnorum*, sive *laudum* : quanquàm enim et preces, et postulationes, et querimonias, et descriptiones rerum multarum historicas et prophetias contineat; tamen seu quòd majore parte laudes divinæ celebrentur, seu quòd Dei majestas, potentia, bonitas et rogationibus, et infirmitatis nostræ sensu, et mirabilium rerum prædicatione commendetur, optimè laudum liber dici potuit. Græci Ψαλμοὺ dicunt à ψάλλω, quod est suaviter pulsare; unde et psalterium instrumentum musicum scilicet, quo in canendis Dei laudibus uti veteres solebant, vel etiam volumen divina cantica complectens, aut totus ordo divinorum canticorum. De hoc Psalmorum libro potior et gravior defensio esse debet, in quâ tamen non est opus multis, Deo afflante scriptum esse antiquissimis temporibus, quod Paulus Samosatenus primum ignoranter, et audacissimè contra omnium veterum fidem negavit, quem ex Anabaptistis aliquot secuti impudenter novitatis sacrum Librum accusant. Cætera verò de Psalmorum numero, divisione, auctore, titu-

lis, quæ omnia ab interpretibus quæri solent, expeditam primam causam brevibus subsequentur.

Mirandum maximè est potuisse quempiam dubitare, vetusne, divinumque Psalmorum opus esset, an recentius ab hominibus proprio ingenio absque Dei afflatu et tutelâ conscriptum, cùm tot habeamus et antiquitatis, et divinitatis argumenta. Præterea hàc de re Esdrini canonis auctoritatem, qui argumento maximo est cùm antiquitùs, tum divinitùs Psalmos esse descriptos. Præterea septuaginta Virorum operam, quæ in interpretandis libris à synagogâ jam pridem divinis reputatis versata est. Præterea et argumenta ipsa Psalmorum redolentia antiquitatem. Illud constat in Hebraico populo fuisse multos viros ingenio, et legis studio eximios concelebrantes laudibus, et vicissim canentes in templo Dei præconia magno instrumentorum musicorum apparatu, acceptaque beneficia, victorias, divinas promissionnes hymnis et canticis prædicantes illustri pietatis significatione : quæ omnia ex libris Regum et Paralipomenon intelligimus. Imo verò et ante exstructionem templi cantico describi consuevisse, si quid prosperius evenisset, Mosis, et Barac, et Deboræ exemplo confirmatum est. Hæc verò carmina, quæ in usu populo erant, communia, pervulgata, mandata memoriæ, sæpè concenta, quis unquàm sibi persuadeat aut populi oblivitione, aut Synagogæ incuriâ intercidisse omnia, et nova seris temporibus pro arbitrio excogitata? Quos ergo habemus Psalmos ii à prophetarum ætate transmissi ad nos sunt.

Prophetæ præterea, Christus et Apostoli Psalmorum divinitatis testimonium dant, totiusque libri dignitatis. Capite enim 22 lib. 2 Regum, totus Psalmus 17 descriptus est, et Davidi auctori tribuitur. Libro 1 Paralip., cap. 16, à v. 8, Psalmus 104 et deinde 95 reperitur. Libro 2 Paralip., cap. 7, v. 6, exstat apertissima mentio Psalmi 105 : *Sacerdotes autem stabant in officiis suis, et levitæ in organis carminum Domini, quæ fecit David rex ad laudandum Dominum : quoniam in æternum misericordia ejus.* Isaiam, Jeremiam, auctorem Ecclesiastici, Proverbiorum, Ecclesiastis et verba, et sententias à Psalmis sumptas usurpâsse adeò clarum est, ut supervacaneum sit ingentem earumdem numerum à pluribus Patrum atque interpretum congestum hùc afferre. Christus Dominus, Lucæ cap. 24, v. 44, ait : ... *Necesse est impleri omnia quæ scripta sunt in lege Mosis et Prophetis, et Psalmis de me :* de Psalmis autem loquebatur à synagogâ tum legi consuetis, postea Ecclesiæ concreditis. Iterùm Matthæi cap. 22, v. 43 et 44, Hebræos alloquens : *Quomodo David in spiritu vocat eum Dominum dicens : Dixit Dominus Domino meo : Sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos...* Rursùs Petrus, Actor. cap. 1, v. 20 : *Scriptum est enim in libro Psalmorum : Fiat commoratio eorum deserta, et non sit qui inhabitet in eâ, et episcopatum ejus accipiat alter.* Quo loco volumen, in quod sacri Hymni erant relati, totum divinum, et prophetiarum de novâ lege editarum plenum significat Petrus. Similia sæpè Paulus habet de Psalmis multa recitans, eademque Spiritui sancto tribuens : Psalmorum ergo liber et antiquus est et divinus. His firmissimis prophetarum, Christi, Apostolorum testimoniis alia divinitatis Psalmorum argumenta adjungere nolumus, ne pluris facere videamur obscurorum quorumdam hæreticorum calumnias, contemptu potiùs quàm rationibus refutandas.

Abstinere autem non possum quin Psalmorum doctrinam breviter saltem perstringam, quæ tantam sublimitatem, puritatem, divinitatis lucem præ se fert, ut necesse omninò sit divino Spiritu perfusum, imò verò completum fuisse prophetam qui scripsit. Quæ morum sunt, atque actionis vitæ, quàm benè cum integritate doctrinæ de Dei naturâ et sanctitate consentiunt! Discimus ex Psalmis, Deum ubique locorum esse, ubique divinæ ejus præsentiæ honorem præstari oportere, in templis manu extructis non concludi, externâ hostiarum cæde, ustione, suffitu non coli; sed interno cultu, atque animo vitiorum puro, et quem ad iram scelere nostro concitaverimus, detestatione maleficii et melioris vitæ susceptione nobis mitigari. Ibi jubemur et amore et laudibus perpetuis Deum optimum maximum prosequi, ejus mandata omnia facere, legi obtemperare, atque in multâ legis ipsius meditatione assiduè versari : quo pulcherrimas, præstantissimasque res, quas complectitur, agnoscamus magis, atque admiremur. Ibidem vehementer hortatur propheta, ut in Deo spem omnem nostram collocemus, ipsum solum adjutorem præstolemur, non in hominibus habeamus fiduciam, qui nequeunt aut à malis eripere, aut afferre salutem : nihili faciamus, quæ pendent ex fortunâ, quæque dicunt homines bona citissimè elapsura : ut patientiâ utamur, nostram ad Dei voluntatem conformemus, addamus animos in divinâ summâ potestate et bonitate nixos. Quid verò dicam de hominum adversùs homines officiis? Neminem fallere, nunquàm fraudem struere, non mentiri, alterius bona neque eripere, nec surripere, in pecuniâ datâ mutuò quæstum non facere, cuiquam non nocere, ne ei quidem qui damnum aut infert, aut parat : contra verò suum cuique tribuere, justitiam colere nullâ personarum ratione habitâ, innocentes tueri, viduarum atque orphanorum patrocinium suscipere : omnibus denique benè et cupere velle, et facere, præcepta sunt sæpissimè nobis inculcata, ut animo infixa omninò hæreant. Porro hæc, aliaque plurima, quæ præterea, ingenerandæ in animis pietati, iniquitatis detestationi, veræ, solidæque virtutis amori utilissima vivis adeò coloribus describuntur in Psalmis, ut nisi ab hominibus Dei spiritu repletis tradi non potuerint.

Sunt, non inficior, in Psalmis, quæ in speciem offensionem aliquam habent, cujusmodi illa ubi psalmista, totum hominem morte exstingui, atque ad æternum silentium adduci; Deum mortuorum oblitum videtur dicere : item alia, ubi totus ultionem spirat; gravissima mala inimicis precatur, eosque diris devovet; quæ cùm sint notissima, non est opus referre. Verùm cui unquàm suspicio oboriatur opinionem

fuisse cantoris Psalmorum totum hominem interire, et corporis dissolutione æternum tacere? Si censuit David nihil hominis superesse post mortem, quorsùm tandem illa Psalmi 16 (Hebr. 17), v. ult. : *Satiabor cùm apparuerit gloria tua?* sive ut Hieronymus ex Hebraico vertit : *Cùm evigilavero similitudine tuâ*, sive *similitudinem tuam expergefeceris*, sive etiam satiabor imagine tuâ, cùm expergiscar; quæ omnia eodem referuntur. Quod et Hebræi de resurrectione explicant, qui notant Davidem dicere, cùm à mortuis resurrexerit, se ex divini vultûs aspectu plenissimâ felicitate et voluptate perfruiturum. Unum profero R. Scelomoh hunc locum interpretantem : *Tempore futuro*, inquit, *in justitiâ videbo vultum tuum : satiabor visione vultûs tui, cùm mortui expergiscentur à somno suo, qui similes erunt imagini tuæ, quemadmodùm dicitur Genes., cap. 9, quoniam ad imaginem Dei fecit hominem.* Annotaverat autem *Aben Esdra* ea Psalmi 1, v. 5, verba : *Non resurgent impii in judicio*, secundùm Hebraicæ vocis significationem idem valere ac : *Non consistent in judicio, non sustinebunt judicium :* non enim stant in judicio; sed judicium metuunt et horrent, qui sciunt se causâ cadere, qui sententiam obtinere non possunt. Item alia : *Inebriabuntur ab ubertate domûs tuæ, et torrente voluptatis tuæ potabis eos, quoniam apud te est fons vitæ, et in lumine tuo videbimus lumen*, Psal. 35, v. 9 et 10. Atque, ut brevi me expediam, illa demùm : *Beati qui habitant in domo tuâ, Domine! in secula seculorum laudabunt te*, Psal. 83, v. 5.

Igitur cùm Psalmista ait nullas Deo laudes, nisi à viventibus, impertiri posse, neminem in morte esse Dei memorem, de statu, ut aiunt, mortuorum naturali, deque Dei laudibus in cœtu, in Ecclesiâ canendis loquitur. Cùm enim in texendis hymnis se exerceret; cuperet autem Deum, Deique beneficia magis efferre laudibus, rogabat ut ab inimicorum vitæ suæ insidiantium manibus eriperetur, neve sineret Deus se vitâ spoliari; addens concidere mortuorum consilia, nullam è sepulcris exaudiri vocem celebrantium divini nominis gloriam, à nemine mortuorum bonitatem et benignitatem divinam commemorari, neminem festos dies cum populo agere, neque gratulari ampliùs læto animo de bonis Dei largitate acceptis. Et quidem si animo nobiscum ipsi reputemus paucos admodùm fuisse tum qui veram religionem profiterentur, et memoriam excitarent divinæ bonitatis, sapientiæ, potentiæ, majestatis, non mirabimur, si sancti viri ægrè tulerint vocem suam testem non superesse divinarum laudum, et putaverint divini honoris causâ nihil tetrius, nihil tristius sibi esse posse, quàm in sepulcro jacere. Quamobrem dicebat David, Psal. 6, v. 6 : *Non est in morte qui memor sit tuî;* id est qui mentionem tuî habeat, qui laudes tibi tribuat; itaque : *Eripe animam meam, salvum me fac propter misericordiam tuam.* Psalmo verò 87, v. 6, ubi dolet se putari tanquàm detrusum in lacum, cujusmodi *vulnerati* (interfecti) *dormientes in sepulcris, quorum non es memor ampliùs : et ipsi de manu tuâ repulsi sunt*, veritus ne peccato Deum à se abalienâsset, queritur se haberi quasi occisum, quem Deus de libro vitæ delet, atque à se rejicit, ac si nollet ampliùs ejus meminisse : quos enim præmaturâ morte eripit Deus, eorum videtur velle oblivisci.

Mitissimum verò fuisse Davidem, hominum lenissimum, longèque abfuisse ab omni vindictæ cupiditate, satis compertum arbitramur. Quo animo Saüli necem sibi molienti pepercit! Quàm justo supplicio ejus interfectorem affecit, etsi ille per speciem commiserationis regi collapso mortem accelerâsset! quàm noluit quemquam adversariorum cæde compesci! quanto studio conquisivit è Saülis domo, quos beneficiis cumularet! cùm ab insipientibus petebatur, *obmutui*, inquit ipse, *et non aperui os meum :* cùm gratis oppugnabatur, bona rependebat pro malis : cùm ei molesti erant, orabat, induebatur cilicio, affligebat se jejunio, eosque quasi amicos et fratres complectebatur. Sed quid hæc persequor? Quòd si de inimicis interdùm, aut etiam sæpè queritur, et precatur mala, non tam suos inimicos detestatur, quàm Dei : imò verò Dei potissimùm et divinæ legis contemptores, qui dolis, cædibus, contumeliis, oppressione, atque omni scelerum genere ita se gerebant, acsi Deus vindex non esset : iis autem temporaria mala optat, ut illis coerciti tandem mala facere desistant. Nihil est enim quod nos faciat dociliores magisque Dei memores, quàm ærumnæ, angustiæ, morbi atque adversa, qui, dum omnia prosperè cedunt, effrenes sumus, Deum à nobis abjicimus, in omnia scelera ruimus. Item, quas imprecationes dicunt, non diræ sunt; sed oracula, et vaticinia, quibus propheta prænuntiat quod erit olim impiis et oblitis Dei eventurum. Nam solent prophetæ diversis modis futura prædicere; modò quasi jam præteriissent; modò quasi haberent ob oculos; modò acsi, quæ vaticinantur, ea fieri postularent. Atque hæc plurium sanctorum Patrum, atque Augustini præsertim et Chrysostomi sententia est. His addatur scriptorem Psalmi pluries loqui in Christi personâ, quem referebat, vexatus ipse, atque exagitatus ab inimicis : quinimò esse Christum loquentem, qui denuntiat gravissimas pœnas Judæis incredulis, et cæteris Christi hostibus à divinâ justitiâ paratas quas et in modum optantis minatur; quoniam lex æterna, atque æternus ordo, à quo nunquàm potest recedere, postulat Deum ultorem esse superbiæ, contumaciæ, perversitatis, quâ adversùs veritatem resistitur, et divinum verbum oppugnatur. Ultimo demùm loco, etsi David ipse mala quælibet inimicis optaverit, nunquàm id ab irâ, odio, ultionis cupiditate profectum esse arbitrabimur; sed divinæ gloriæ justitiæque zelo. Nimirùm sancti homines quemadmodùm ad cœlum jam evecti tanto Dei gloriæ, honorisque studio flagrant, ut ad celeres pœnas ab ipso Deo contra ejus legis contemptores expetendas, atque enixè poscendas ferantur, quales à Joanne, cap. 6 et 19 Apocal., describuntur; ita adhuc degentes in terris, Dei divinæque gloriæ zelo perciti, abreptique illatas eidem ab improbis injurias pati æquo animo nequeunt, ac mallent divinam virtutem et majestatem in præsentissimâ impiorum puni-

tione semper triumphare, quàm ob impunitatem peccati, et ultionis dilationem quidpiam de eâ in hominum opinione detrahi.

Potiore causâ paucis expeditâ, vix opus est dici Psalmos tantummodò 150 cùm ab Hebræis, tùm à Christianis Græcis et Latinis perpetuò recenseri. Psalmus enim 151 de monomachiâ Davidis cum Goliatho *idiographus* appellatus, et à Syro atque Arabe interprete cæteris appositus, etsi à quibusdam priscis Ecclesiæ Patribus memoratus esse videatur, nunquàm tamen obtinuit auctoritatem. Quam enim verò obtinuerit unquàm, qui ab omnibus Hebraicis codicibus semper abfuit, quem in canonem Ecclesia non recepit, quem nemo Patrum est interpretatus vel tum, cùm Psalmos cæteros illustraret? Par ratio sit de 18 Psalmis Salomonis nomine inscriptis, et Græco sermone evulgatis à Patre Ludovico de la Cerda. Quidquid enim ille de iis crediderit, persuadere nemini potuit partem esse ex quinque et mille carminibus, quæ legitur, lib. 3 Reg., cap. 4, v. 32, Salomon composuisse. Imò verò simul atque prodière in lucem, ab eruditis consensum, conclusumque est, auctorem Hebræum hellenistam, corrosis veteribus Psalmis, et sententiis sparsim decerptis, atque in unum collectis, opus illud edidisse. Se quoque parùm versatum in Hebraicæ linguæ scientiâ, et in historiæ veteris studio auctor prodidit, dum Psalmo 8 titulum fecit : *Canticum Salomonis pro victoriâ.* Quam enim unquàm victoriam retulit Salomon, qui summâ in pace semper vixit à nemine lacessitus, neminem provocans? aut quid Græcos interpretes in eâ re est imitatus, qui titulum sæpè Hebraicis Psalmis præfixum למנצח *victorem* reddiderunt, sive *pro victoriâ,* quem *in finem,* sive *in æternum cantandum* Vulgata latina explicare videtur; nunc verò communiter reddunt interpretes *præcentori*, sive musices præfecto? aut cur *pro victoriâ* inscriptus est Psalmus luctûs et querelarum plenus propter Hierosolymam eversam, et actos in exilium Judæos? Facessat ergo opus spurium atque apocryphum.

Ad divisionem Psalmorum quod spectat, divisio in quinque partes, seu libros ab Hebræis quibusdam excogitata potiùs quàm à Psalmorum coactoribus meritò existimatur. Ita autem fermè partiuntur Hebræi libros : primum Psal. 40 finiunt; secundum Psal. 70; tertium Psal. 88; quartum Psal. 105; quintum Psal. 150. Hieronymus enim præfatione in Psalmos ait : *Nos Hebræorum auctoritatem secuti, et maximè Apostolorum.... unum asserimus Psalmorum volumen.* Quare antiquam divisionem illam, dicat quis quantùm velit, vulgatam tamen, et probatam Hebræis omnibus fuisse non efficiet. Apostoli *librum* Psalmorum appellârunt, non *libros* : in Ecclesiæ Scripturis libro uno Psalmi omnes concluduntur. Fateamur ergo, ut unum volumen est, ita unum semper fuisse.

Etsi autem nulla sit libri divisio, est tamen quædam Psalmorum, ut Hebræi alteros disjungant, quos Græci et Latini conjungimus, alteros uno colligent, quos nos dispertimus in duos. Psalmus apud Latinos 9 : *Confitebor tibi, Domine, in toto corde meo....* in duos tribuitur in codicibus Hebraicis. Decimi verò à vers. 22 exordium est : *Ut quid, Domine, recessisti longè....* inde usque ad Psal. 113, psalmorum numerum uno majorem notant Hebræi, quam nos soleamus; propterea qui nobis decimus est, trigesimus, centesimus, ipsis sit 11, 31, 101, quam numerandi rationem sequuntur et hæretici. Cùmque iterùm psal. 113: *In exitu Israel de Ægypto* in duos secent, novumque Psalmi exordium faciant in eo nono versiculo : *Non nobis, Domine, non nobis, sed nomini tuo da gloriam;* iterùm fit ut noster 114 sit 116 in Scripturis Hebraicis. Redeunt tamen nobiscum ad eumdem numerum antequàm psalterium absolvatur. Nam duos alios quos nos dividimus 114. *Dilexi, quoniam exaudiet Dominus;* et 115 : *Credidi propter quod locutus sum,* componunt in unum; uti ex duobus altero 146 : *Laudate Dominum, quoniam bonus est Psalmus;* altero 147 : *Lauda, Jerusalem, Dominum,* unum faciunt in Psalmo 148; ex quo fit, ut tandem in numerando simus pares. Quæ potior ex his duabus partitionibus sit, quis unquàm definiat? Credibile certè non est Græcos septuaginta Interpretes novam distinctionem invexisse contra veterem consuetudinem cùm Psalmos Græcè reddiderunt. Conjicimus autem Psalmos Esdræ temporibus eo ordine dispositos, quo aut fortuitò reperiebantur, aut pro variâ festorum dierum celebritate, vertente anno, concini in templo solebant, satis apertum distinctionis indicium præ se non tulisse; atque inde factum ut diversa dividendi et conjungendi ratio in Hebraicis et Græcis codicibus iniretur.

Accedit ad hæc quæstio de libri auctore. Quæritur nimirùm Psalmine omnes Davidi tribuendi sint, an aliis etiam prophetis atque cantoribus. Chrysostomus, Theodoretus, Euthymius, Cassiodorus, Augustinus Psalmorum omnium auctorem unum Davidem faciunt. Contra auctor Synopseos, Hilarius, Hieronymus, Eusebius Cæsariensis, Isidorus varios fuisse censent, eos videlicet omnes qui nominantur in titulis, Davidem, Salomonem, Asaphum, Idithun, etc. Nobis certissimum videtur maximam Psalmorum partem Davidis esse : nam in fine Psalmi 71 legimus : *Defecerunt laudes David filii Jesse.* Lib. 2 Reg., cap. 23, v. 1 : *Dixit David... egregius Psaltes Israel.* Lib. 2 Paralip., cap. 1, v. 6 : *Stabant levitæ in organis carminum Domini quæ fecit David rex ad laudandum Dominum.* Pro comperto quoque habemus, plerosque ex iis qui titulo carent, Davidis esse. Psalmus enim 2 sine titulo est; attamen Actor. cap. 4, v. 25, Apostoli affirmant à Davide fuisse compositum. Sic et 94 caret titulo apud Hebræos; Apostolus tamen ad Hebr. cap. 4, v. 7, eum Davidi tribuit.

Verùm omnes Psalmi Davidi attribui vix possunt. Primò ob styli differentiam : nam Davidici faciliore et leviore venâ fluunt, attico veluti sapore conspersi; Asaphici verò obscuriores sunt, styli strictioris, vehementis, tristis interdùm et lugubris. Deinde ex lib. 2 Paralip., cap. 29, v. 30, discimus præcepisse Ezechiam Levitis *ut laudarent Dominum sermonibus* (id est

Psalmis) *David et Asaph videntis.* Ergo Asaph non fuit cantor, sed propheta; vel si cantor fuit, fuit quoque psaltes et propheta. Nihil igitur impedit quominùs ipse sit auctor quorumdam saltem Psalmorum ejus nomine inscriptorum. Tertiò, si hæc inscriptio, *Psalmus David*, vel *ipsi David* significat Davidem auctorem esse Psalmorum, in quorum titulo ipsius nomen scribitur, vel saltem ex ipsius formulâ et exemplo eosdem lucubratos, ut nonnulli putant, cur altera, *Psalmus Asaph* non significabit Asaphum esse illorum compositorem, quibus Asaphi nomen præfigitur, vel ad ejus imitationem fuisse cusos? Certè hic titulus Psalmi 61 : *Pro Idithun*, *Psalmus David*, idem sonare dicitur ac Psalmus à Davide compositus, et cantandus ab Idithun; ergo et titulus Psalmi 76 : *Pro Idithun*, *Psalmus Asaph*, idem est ac Psalmus ab Asapho compositus, quem canendum tradidit Idithuno.

Nec diffitemur Davidem vulgò haberi auctorem libri Psalmorum; nimirùm quia plerosque ipse composuit, et mos obtinuit rem à majore parte denominari. At dubitari vix potest quin Davidicis alii multi posteriorum scriptorum et temporum accesserint, addente scilicet Esdrâ vel alio prophetâ, vel magnâ Synagogâ majorem numerum. Nam Salomon dicitur quinque millia carminum composuisse : nullane ex iis ad usum templi fuerint à sapientissimo rege destinata, nulla in Psalterium nostrum digesta? Jeremiam pariter, Ezechielem, Esdram, Haggæum, Zachariam carmina edidisse ut populum reprehenderent, docerent, consolarentur verisimile admodùm est, eosque cantica servitutem Babylonicam, ab eâque liberationem spectantia scripsisse nihil prohibet affirmare. Profectò res Davidicâ ætate posteriores multis in Psalmis narrantur; et Psalmum 136 scriptum fuisse tempore captivitatis Babylonicæ, et 125 aliosque nonnullos in ipso reditu, aut reditu imminente, aut paulò post reditum, non solùm ex ipso argumento probabilissimum est, sed etiam certum videtur. Davidis igitur ii non sunt, sed posteriorum prophetarum. Iis enim qui dicunt Davidem prophetarum more prædixisse, quæ servitutis Babylonicæ tempore eventura erant, libertatem à Cyro concedendam, populi regressum Babylone, templi secundi ædificationem, murorum Hierusalem restaurationem, atque hæc omnia cecinisse carmine, cùm nullâ cogente necessitate, atque ultrò id dicant, nulla ratio cogit assentiri.

Hoc loco rogabit quis : Quandonam, et quis prophetarum Psalmos collegerit, omnesque in unum volumen retulerit. Verùm jam innuimus auctorem collectionis et ordinis quem Psalmi nunc habent Esdram esse, qui sacros hymnos incompositos, et pro scriptorum ac temporum diversitate dispersos in unum librum contulerit, à quâ sententiâ non distant qui aiunt doctores Judæorum, aut Synagogam magnam istud opus digessisse. Nos non semel factam fuisse Psalmorum collectionem, nec eam quam habemus primam omnium conflatam crediderimus. Ezechias lib. 2, Paralip. cap. 29, v. 30, dicitur curâsse ut Psalmi Davidis canerentur. Nehemias, lib. 2. Machab., cap. 2, v. 13, constituisse bibliothecam, congregâsse *de regionibus libros Prophetarum et David.* In fine Psalmi 71, hæc verba leguntur : *Defecerunt laudes David filii Jesse;* manifestum ergo est, jam aliquam fuisse Psalmorum collectionem, priusquàm hæc nostra sive ab Esdrâ, sive à Synagogâ magnâ, seu à sapientibus fieret. Quicumque autem sit qui Psalmos 150 congesserit, certè non fuit ei cura servare temporum ordinem, quem historiæ leges desiderant; sed exscribere et cogere quidquid legentibus utile noverat.

Non esse scilicet Psalmorum ordinem accommodatum tempori, quo scripti sunt, nemo est qui nesciat. Satis enim constat Psalmum 3, eo tempore esse scriptum, quo David Absalomi filii sui persecutionem fugiebat: Psalmum vero 50 multò antea, quando idem David ob duplex adulterii et homicidii crimen fuit à Nathane prophetâ reprehensus; et Psalmum 141, iis circiter temporibus quibus David in speluncâ ob Saulis metum delituit: Psalmum quoque 143, cùm David cum Goliatho gigante pugnaverat. Denique probabile est, ne dicam certum, Psalmum 71 esse omnium Davidis postremum ordine temporis, scriptumque in Salomonem aut mox regnaturum, aut inter ipsa regni primordia; post quem Psalmum ea quæ sæpè commemoravimus, verba ponuntur : *Defecerunt laudes David...* Videmus tamen huic Psalmo non ultimum locum, sed medium propemodùm inter Psalmos constitutum.

Tandem de Psalmorum titulis gravior esset disputatio, si affatim causam expedire susciperemus. Verùm satis erit in medio ponere quid hâc de re plerùmque interpretes sentiant. Et quidem ex titulis quos nunc habemus in capite plurium psalmorum, alii leguntur cùm in textu hebraico, tùm in versionibus græcâ et latinâ: alii in fonte non habentur; sed tantùm in græco et latino rivulo; aliorum denique pars aliqua legitur in hebraico codice, pars verò altera in solis versionibus. Titulos, quos hodiè in fonte non legimus, inde excidisse temporum injuriâ censent aliqui; sed verisimilius est, quos Hebraici Psalmi non præferunt, maximâ saltem ex parte græcæ versioni fuisse inscriptos sive à Septuaginta viris, sive à Judæis Hellenistis græcâ versione vulgò utentibus, sive etiam à Christianis quibusdam, cujusmodi ille est Psalmi 65: *Canticum Psalmi resurrectionis.* Hebraicorum verò titulorum omnium non videtur esse eadem ratio, neque auctoritas. Nam quidam rem indicant et historiæ et argumento planè contrariam, ut Hilarius animadvertit præfatione in Psalmum 59, qui totus, si titulum spectes, deberet esse plenus hilaritatis, quippe pro victoriâ à Davide relatâ adversùs Idumæos; cùm tamen contra totus mœstitiam tristitiamque spiret. Pariter Psalmus 89, vel in Hebraicis exemplaribus Mosi tribuitur; verùm Augustinus inquit credendum non esse Psalmum à Mose compositum, qui nullis ejus litteris inditus est; nisi velis ab aliquo ex posteris Mosis esse conscriptum, qui Mosis progenitoris sui nomen usurpaverit. Quamobrem non absurdè quidam interpretum putant, Hebræos Esdrâ recentiores, cùm viderent quibusdam Psalmis præpositum titulum, aliis non-

nullis qui carebant, pro arbitrio suo et pro argumento quod sibi pertractari videbatur, titulos præfixisse; quos cùm septuaginta Seniores in codicibus invenerint unà cum reliquo Psalmo verterunt; vel etiam fortassè Psalmorum lectorem margini olim pro captu suo, et intelligentiâ inscriptiones apposuisse, quæ ab imprudentibus Scribis deinde ita sunt confusæ, ut sit uni Psalmo affixum quod alteri præmitti debuisset.

Itaque percunctanti, an Psalmorum tituli divinæ sint auctoritatis; judicio nostro, sine erroris periculo responderi potest: Si constaret à viro prophetâ vel à divino auctore scriptos fuisse, nec dubitandum fore quin divinam fidem facerent; sed cùm suspicio gravis sit, qui sunt in Hebraicis codicibus, re non satis accuratè consideratâ fuisse positos; qui verò ab iis absunt, extraneam rem interdùm continere, exspectandum esse apertius Ecclesiæ judicium, ut de omnibus liquidiùs judicetur. Interim quousque genuinorum à suppositis distinctio non fiat, tanquàm à re incertâ definiendâ, esse abstinendum. Quâ enim de causâ putemus sacrum scriptorem uti voluisse titulis, nisi ut explicaret Psalmi materiam et argumentum? Quòd si tituli omnes litteræ et historiæ non respondent, cur Spiritûs sancti operâ scriptos omnes credemus? Si præterea credidissent Patres et interpretes quidquid in titulo est à Deo esse profectum, liberiùsne addidissent nonnulla, detraxissent, pro arbitrio mutâssent, exposuissent, quod tamen in suis commentariis fecerunt? Prætermitteretne Ecclesia in Psalmorum recitatione titulos legere, si canonicam eam partem ad Psalmos spectantem existimaret? aut sineretne tantam scriptoribus opinandi licentiam? aut fierine posset, ut tantam varietatem et dissensionem non modo inter Hebraicos et Græcos, verùm etiam inter Latinos eosdem Vulgatæ nostræ atque antiquiores Codices deprehenderemus?

Sed inquiet quis: Vulgata nostra titulos omnes delectu quolibet et discrimine remoto exhibet; unam ergo eamdemque singulis tribuit auctoritatem; præsertim cùm authenticam Scripturam quoad omnes suas partes Tridentinum concilium declaret. Imò verò aptissimè reponitur, quoniam nullam titulorum distinctionem fecit sancta synodus, visa est divinam auctoritatem non dare omnibus, cùm verisimile non sit divinos declarare voluisse, quos et abesse et abfuisse semper à primigeniis textibus, quosve summo Patrum consensu historiæ ac litteræ repugnare novimus. Authentica quidem est Vulgata nostra; sed titulos Evangeliorum, Epistolarum apostolicarum, et veteris Fœderis librorum capitibus præfixos divinos præterea nemo dixerit. Hinc tamen absit à nobis, ut quicumque demùm ii tituli sint Ecclesiæ mandatu Psalmis inscripti, quorum multi ad Psalmorum intelligentiam non parùm conferunt nihili faciamus. Suum etiam iis est propter vetustatem pretium. At nullâ ratione vel auctoritate conficitur, divinos absque discrimine esse habendos.

Articulum eram de manibus jam depositurus; sed priusquàm id facio, venit in mentem inopportunum non fore, si de nostro Latinæ Ecclesiæ Psalterio pauca subjecero. Antiquioribus seculis, quæ Hieronymi ætatem antecesserunt, utebantur Latini editione Psalmorum, quam *antiquam*, sive *Italam* appellamus; obtinebat autem ea jam fermè ab Apostolis; sed unum non erat Ecclesiarum omnium exemplar: imò verò paria omninò vix reperisses duo; tantaque erat varietas, ut quia alter Psalterio suo quædam addebat, alter demebat, alter etiam novam ex Græco interpretationem moliebatur, tolerari non posset. Hieronymus Romæ agens anno ferè 382, rogatus est à Damaso Pontifice, ut latinam Psalmorum editionem, quam in pluribus constabat à suo exemplo distare, emendaret, atque ad Græcorum codicum fidem exigeret. Recensuit Hieronymus, et magnâ ex parte correxit; sed cursim, ut ipsemet scribit in Epistolâ ad Paulam, ubi tamen et fatetur, *plus antiquum errorem, quàm novam emendationem valere;* nam partim populus veteri editioni assuetus neglexit sancti doctoris castigationes, partim, quod ipse sanaverat, scriptorum vitio rursùs depravatum est. Quamobrem, cùm Bethlehemi degeret anno 384, duæ matronæ pietate insignes, Paula et Eustochium petierunt iterùm à doctissimo viro, ut novam Latinam translationem juxta Senes septuaginta aggrederetur. Suscepit opus S. Doctor summâ diligentiâ, perfecit, notavitque obelo seu veru, et quasi expunxit, quod ab Hebraico textu aberat, Senes verò septuaginta habebant; apposuit autem notam stellulæ, atque adjecit ex Theodotionis traductione sumens, quod in Hebraicis codicibus repererat. De tertiâ interpretatione, quam totam ex Hebraico fonte hausit, cujusmodi inter ejus opera exstat, nihil dico, quippe quam Ecclesia neque in divinarum litterarum canonem retulit, neque christiano populo in publicis cœtibus usurpandam tradidit.

Jam verò altera ex duabus S. Hieronymi aut emendata aut novè suscepta Psalmorum editio, est Vulgata nostra, quam tenemus: nam Italæ seu antiquæ supersunt tantùm quasi fragmenta in Patrum libris: sunt et in Romano Breviario vestigia in Psalmum *Venite exultemus*, in antiphonis et responsoriis; sunt et quidam Missarum introitus, gradualia et tractus inde excerpta; siquidem magnam antiquæ partem transtulerat in suam primam Romanam Hieronymus. Hæc autem Romana certè non est illa vetus quæ apud nos in usu est: etsi enim Romæ adhibita sit, atque in sacris conventibus in Italiâ longo seculorum decursu; in aliis tamen orbis Ecclesiis non adhibebatur; tandem verò Pius V, pontifex maximus etiam in urbe Româ ejus usum suppressit, jussitque Vulgatam suscipi. Retenta tamen consuetudo est Romanæ editionis in Æde Vaticanâ, in alterâ S. Marci Venetiarum, atque in Ecclesiâ Mediolanensi. Itaque veteres nostri Latini Psalmi, ipsi utique Tridentinorum Patrum auctoritate probati, non possunt esse nisi alterius Bethlehemiticæ editionis, quos S. doctor ex Senibus septuaginta expressit, *quorum*, ait ipse in Epistolâ ad Sophronium, *translationem diligentissimè emendatam olim linguæ meæ hominibus dedi.*

ARTICULUS XII.

De libro Proverbiorum.

Salomon Davidis filius, cùm uberrimum à Deo sapientiæ et intellectûs donum accepisset, tria millia Parabolarum, sive sententiarum est locutus, ut lib. 3 Reg., c. 4, v. 32, traditur, quarum illustrem partem in hoc volumen Proverbiorum dictum conjectam esse sine ullâ dubitatione tenemus. Nam initio totius operis præmissum est : *Parabolæ Salomonis filii David Regis Israel.* Capite 10, redit eadem inscriptio : *Parabolæ Salomonis.* Capite rursus 25, repetitur consequentes etiam sententias ejusdem Salomonis esse; sed à delectis regis Ezechiæ scribis sapientibus viris congestas, exscriptas, inque unum volumen relatas : *Hæ quoque parabolæ Salomonis, quas transtulerunt viri Ezechiæ regis Juda.* Hujusmodi tituli primum toti libro ; tum cap. 10 et 25 inscripti satis superque indicio sunt Salomonem has sententias locutum ; alterum verò scriptorem easdem complexum uno volumine conclusisse : imò verò diversis temporibus factam fuisse sententiarum Salomonis conquisitionem et collectionem. Quid enim opus fuisset ab Ezechiæ viris recens transferri, id est, conferri in unum, si omnes Salomon ipse sententias uno libro edidisset? vel cur repetitum est cap. 10 : *Parabolæ Salomonis,* si Salomon idem erat omnium auctor et scriptor, eodemque tempore posteriores cum prioribus congesserat? nonne abundè in totius libri capite significabatur Salomonem et ipsas ad morum institutionem composuisse ? Hæc igitur una esse potuit novæ inscriptionis et repetitionis causa, ut intelligeretur, qui parabolas invenerit, Salomonem esse ; alium verò, qui descripserit ; et rursùs alium qui olim descriptis collectas recens, agnitasque ejusdem sapientissimi Regis gravissimas sententias addiderit. Et hanc quidem variorum temporum, atque hominem scriptionem probat etiam tam multa earumdemmet sententiarum repetitio, quam certè devitâsset, qui unâ perpetuâque scriptione omnes in unum contulisset. Quocirca ante Ezechiæ tempora quoddam erat vulgatum Parabolarum Salomonis volumen, et fortassè jam erat volumen volumini additum ; tum Ezechiæ temporibus nova ejus præceptorum conquisitio facta est ; tandem ab Esdrâ Scripturarum reliquias colligente, quidquid sententiarum in eumdem scopum inveniebatur, est in hodiernos codices compactum.

Et de omnibus quæ toto 29 capite continentur sententiis, non dubitamus affirmare Salomonicas esse ; at utrùm et quas posteriora duo capita exhibent, eidem auctori tribuere debeamus, res est propter inscriptionis diversitatem multò obscurior. Caput 30 ita incipit : *Verba congregantis filii vomentis.* Trigesimum primum verò : *Verba Lamuelis regis. Visio, quæ erudivit eum mater sua.* Quis unquàm erit iste Congregans vomentis filius ? Plurimi interpretum Salomonem eumdem esse respondent, qui et Ecclesiastes, sive *Concionator* est appellatus, quòd populum in concionem ad audienda vitæ præcepta vocaret, et sententias accommodatissimas morum institutioni colligeret ; vomentis autem filium dictum, quia plenus erat adeò sacræ doctrinæ, ut redundaret, et quasi evomeret ; aut quia filius Davidis erat, quem è corde verbum bonum eructâsse legentibus Psalmos est exploratum. Neque aliter, aiunt ipsi, ea verba accipere possumus, quàm appellativa, non propria. Ecclesia enim Proverbiorum librum, librum esse Salomonis perpetuò tenuit, nec unquàm credi potest Synagogam permisisse aut fuisse permissuram, ut cum sapientissimi regis parabolis aliæ ignoti auctoris conjungerentur.

Verùm è contrario plures admodùm cum interprete Syro, et Chaldæo putant, quemdam virum prophetam nomine *Agùr* filium *Jakè* ætate Salomonis floruisse, lectissimas et ipsum sententias proferentem, dignas, quæ Salomonicis adjungerentur ; eas verò duobus discipulis et familiaribus suis *Ithièl*, et *Uchàl* inscripsisse, qui ipsum interrogârant. Enim verò Hebraica quæ in Vulgatâ nostrâ sic redduntur : *Verba congregantis filii vomentis. Visio, quam locutus est vir cum quo est Deus, et qui Deo secum morante confortatus*, in hunc alterum modum vertenda esse dicunt : *Verba Agùr filii Jakè, visio* (sive prophetia gravis, difficilis intellectu, sublimisque sententia) *quam dixit vir ad Ithielem et Uchàl.* Hanc, quæ multorum Hebræorum sententia est, non pauca confirmant. Primò, quare unquàm voluisset Salomon, qui in reliquo libro se Salomonem esse apertè prodit, in fine nomen suum allegoricis et metaphoricis vocibus *Congregantis*, et *Vomentis* celare? Deinde styli patens diversitas est, et sermonis inæqualitas, et admodùm dissimilis reliquorum Proverbiorum locutio in 30 capite ; ibi est visio et prophetia, suntque ænygmata ad institutiones morum pertinentia ; cùm tamen Salomon nihil visionis gravis neque prophetiæ sententiis suis complectatur. Tertiò, auctor, cap. 30, v. 2 et 3, hæc loquitur : *Stultissimus sum virorum, et sapientia hominum non est mecum. Non didici sapientiam, et non novi scientiam sanctorum.* Et vers. 8 : *Mendicitatem, et divitias ne dederis mihi ; tribue tantùm victui meo necessaria.* Sed quomodò se ignorantem dicere potuerit Salomon divinâ sapientiâ instructissimus? aut petere ut æquè à mendicitate et divitiis distaret rex potentissimus? Neque modestiam Salomonis quis prætendat hoc loco ; nam propter modestiam, quantacumque fuerit, negari agnita veritas non debuit ; neque efficit modestia, ut contraria iis dici possint, quæ Salomon de se profitetur Ecclesiastis cap. 1, à v. 13, usque ad finem de prudentiâ scilicet, de doctrinâ, de sapientiâ, de omnium rerum investigatione ; quoniam et tum modestissimus erat, cum librum Ecclesiastis scripsit.

Ad prioris autem opinionis causas facilis responsio est. Ecclesia divino Proverbiorum libro perpetuum honorem testata est, eumque sententiis Salomonis constare perpetuò docuit, quin tamen caput 30 Salomonis esse declararet ; sicuti totum Pentateuchum Mosi adscribit, quanquàm ultimum Deuteronomii caput Mosi non asserat. Quare modò fateamur totam in libro Proverbiorum expositam doctrinam à Dei afflatu effluxisse, maximamque ejus partem à Salomone esse traditam. nunquàm credidero admodùm sollicitam

fore Ecclesiam sive Aguri, sive Salomoni caput 30 tribuatur. Cur verò Synagoga passa non fuerit Salomonis parabolis alias accedere, quas pariter Dei numine in Sapientis et Prophetæ animum immissas pro certo tenebat? Agebatur de brevibus sententiis, familiaribus, solidis, acutis, vibratis, facilè in animum fluentibus, ad prudentiam, ad sapientiam, ad œconomiam, ad totius denique vitæ summam compositis, inter quas et locum habere poterant Aguris dicta. Quare non potuerint ad calcem Salomonicarum locari, præfixo præsertim auctoris nomine, ut illæ ab his internoscerentur, et suis auctoribus laus esset?

De capite 31, quod in fronte gerit: *Verba Lamuelis regis. Visio quâ erudivit eum mater sua*, non tanta dissensio est, cui auctori sit tribuendum. Etsi enim sint cum Grotio, qui Lamuelem Ezechiam esse censeant à matre suâ Abiâ filiâ Zachariæ sapientis utique viri eruditum; communiùs tamen Salomonem ipsum à matre Bethsabæâ prudenti matronâ optimis vitæ præceptis imbutum indicari conjicitur. Porrò Salomon fatetur, cap. 4, hujus libri, v. 3 et 4, se à patre et matre edoctum. *Rabbi Nathan* in *Avod* ait, Salomonem à matre Bethsabæâ להיאך *Lamuelem* dictum: Lamuel prætcrea Hebraicè significare potest, *cui est Deus*, seu *cum quo est Deus*, quod singulare Salomonis nomen esse Hebræi agnoscunt, ipsum appellantes et ידידיה *Deo dilectum*, quæ omnia videntur apprimè conjecturam facere credibiliorem. At sive affirmetur sive negetur Salomoni caput istud 31 adscribi debere, parùm refert. Procul dubio totum librum divinæ auctoritatis esse tam Synagoga quàm Ecclesia ab Apostolorum temporibus docuit, confirmatque damnans Theodorum Mopsuestenum in synodo Constantinopolitanâ II, œcumenicâ V, naturali atque humanæ prudentiæ tantùm et doctrinæ Salomonis Proverbia tribuentem; quam sententiam non cogimur pluribus communire: sunt enim levissima quæ opponuntur, et absurdissima. Quis autem moveatur ineptiis dicentium Salomonem ex antiquis gentilium sapientibus doctissimis sententias collegisse, easque suo nomine evulgâsse? Quis pravâ interpretatione illâ versiculi 23, cap. 24, *hæc quoque sunt sapientum*, probari putet è sapientum ethnicorum libris doctrinam quæ sequitur, significari depromptam? Nam ita objiciunt, qui novas opiniones probant. Primum enim malignorum hominum objectum esse, ex Salomonis ætate conficitur, qui multùm præcessit sapientum philosophorum tempora, ut propterea ab iis nihil potuerit mutuari. Satis articulo 2, parte primâ hujus nostri operis explicatum est, Græciæ sapientes omnium celeberrimos, primosque qui opinione doctrinæ floruerint, post hominum memoriam longè à Salomonis temporibus distare. Secundum verò refutatur et à Septuag., et à Symmacho, Aquilâ, Theodotione, et à Syro, Arabe, Chaldæo interpretibus, qui omnes in hunc sensum vertunt: *Hæc autem dico vobis sapientibus: Cognoscere personam in judicio non est bonum;* quibus verbis præceptum sapientibus et judicibus à Salomone datum de fugiendâ personarum acceptione intelligit quilibet præjudicio vacuus rem considerat. Quanquàm si vellemus Salomonem dixisse, viris quoque sapientibus semper esse visum nullius personam accipi in judicio debere, nihil incommodi in causam hanc nostram inferretur.

ARTICULUS XIII.

De libro Ecclesiastis.

Liber qui Græcis et Latinis *Ecclesiastes* est, scilicet *concionem habens;* Hebraicè est *Koheleth*, *congregans* feminino genere, quòd sapientiæ tributum censetur cœtus quasi ecclesiasticos congreganti: est enim complexio sermonis cœtui habiti, ut Græci Latinique Patres sunt interpretati. Et communibus quidem Hebræorum atque ecclesiasticorum scriptorum suffragiis probatum est, Salomonem librum hunc scripsisse: tot enim illius auctoris characteres liber præ se fert, ut etiamsi apertè nomen Salomonis non gerat, ei non adscribere planè non possimus. Capite 1, v. 1, dicitur: *Verba Ecclesiastis filii David, regis Hierusalem* (id est, regis Israel in Hierusalem, ut cap. 1, v. 12); vers. 16: *Locutus sum in corde meo dicens: Ecce magnus effectus sum, et præcessi omnes sapientiâ qui fuerunt ante me in Hierusalem; et mens mea contemplata est multa sapienter, et didici.* Cap. 12, v. 8 et 9: *Vanitas vanitatum, dixit Ecclesiastes, et omnia vanitas; cùmque esset sapientissimus Ecclesiastes, docuit populum, et enarravit quæ fecerat, et investigans composuit parabolas multas.* Hæc quippe omnia aptissimè Salomoni conveniunt, eique soli accommodantur in alium non transferenda. Solus ipse est qui reges omnes Hierosolymis imperantes sapientiâ doctrinâque superaverit, Deo ipso id lib. 3 Reg., cap. 3, v. 12, testante: *Ecce feci tibi secundùm sermones tuos, et dedi tibi cor sapiens et intelligens in tantùm, ut nullus ante te similis tuî fuerit, nec post te surrecturus sit.* Ipse est quem Scripturæ commendant multarum parabolarum auctorem.

Nihilo tamen minùs Thalmudistæ in cap. 1, *Bavâ Bathrâ* Regem Ezechiam auctorem Ecclesiastis judicant, *R. Kimchi* Isaiam, Grotius Zorobabelem. Verùm hæ omnes conjecturæ nullam ex ipsomet libro auctoritatem obtinent. Non nego quasdam apponi notas, quæ in Ezechiam pariter cadunt. Hujus generis illæ sunt, Ecclesiasten dici filium Davidis, Davidis scilicet nepotem, divitem, potentem, quæ et Ezechiæ conveniunt. Has verò ipsas Ezechiæ cum Salomone communes esse, inquam: imò verò Salomoni congruere meliùs, pluresque è contrario Salomonis adeò proprias describi, ut alienæ omninò sint ab Ezechiæ personâ. Sit filius Davidis Ezechias latiore modo, pressiore certè est Salomon. Fuerit quoque ille dives et potens; at Salomon longè fuit ditior, et opibus potentior non modò regibus Juda; sed et Orientis totius, quod non est opus multis demonstrare. An potuit verè de se Ezechias dicere, postquàm multis divitias suas exaggeraverat: *Et supergressus sum opibus omnes qui ante me fuerunt in Hierusalem*, quod Ecclesiastes de se narrat cap. 2, v. 9? num et se cunctis regibus sapientiorem verè prædicâsset? Unum est, quod Ezechiam propiùs designare videretur, estque titulus *regis Hie-*

rusalem, qui post decem tribuum secessionem inventus creditur, cùm antea *Israelis* reges appellarentur. Attamen Salomon quoque se Hierosolymorum, urbis scilicet principis, in quâ fixam sedem habebat, regem meritò nuncupavit, ut se nominabant Damasci, Babylonis reges.

Porrò neque in Isaiam, neque in Zorobabelem hæc posterior regis Hierosolymorum appellatio quadrat, qui non nisi sumpto alieno regis nomine librum componere potuissent, ut eum sibi titulum arrogarent, quod necesse nobis non est confingere habentibus tot clariores notas Salomonem ipsum auctorem indicantes. Pastor autem de quo sermo est cap. 12, v. 11 : *Verba sapientium sicut stimuli, et quasi clavi in altum defixi, quæ per magistrorum consilium data sunt à pastore uno*, non intelligo quare debeat esse potiùs Zorobabel, uti somniatur Grotius, qui mandatum dederit magistris, ut verba sapientum colligerent, et sub personâ Salomonis evulgarent, quam Ezechias, Esdras, Nehemias. Cùm enim ex nullo Scripturarum loco habeatur Zorobabelem colligendis sapientûm dictis incubuisse, inconsideratè locus iste de Zorobabele explicatur; et multò inconsideratiùs quàm si ad Ezechiam, ad Esdram, ad Nehemiam detorqueretur, quos saltem ex scripturis accipimus operam suam in illustrium sententiarum et sacrorum Librorum coactionem contulisse. Si ergo pastoris nomine hominem quempiam significari velimus aliorum utilitati collectis sapientûm verbis consulentem, nemo plusquàm Salomon pastor fuit; si contra Deus sub eo vocabulo exprimitur, totum Grotii argumentum perit. Sensus autem ejus loci plerùmque ab interpretibus iste exponitur. Etsi plures sapientes sint, plures qui consilium dent, plures qui doceant; tamen unus Pastor est, omnis videlicet doctrinæ et sapientiæ fons et auctor, unus Deus est, unus Spiritus sanctus.

Gravius argumentum, quod fortassè dubitationem injicere posset an Salomon Ecclesiastis librum composuerit, sumitur ex usu verborum quorumdam Chaldaicorum, quæ auctor adhibere non potuit, nisi post captivitatem Babylonicam; verba enim quædam sunt ab Esdrâ, à Daniele, à Chaldæis interpretibus usurpata, et Judæis, stante ipsorum regno, incognita, quæ probant auctorem ne Salomonis quidem ætate floruisse. Huic et argumentum aliud subjicitur, in c. 8, v. 2, scriptum esse : *Ego os regis observo*, id est, regis mandata perficio, quod Salomonem dixisse non est consentaneum.

Hæc tamen à meris et ipsa conjecturis pendent, nec quidquam efficiunt. Primò enim non constat Chaldaicane an Hebraica sint potiùs ea vocabula, suntque demùm numero paucissima, quæ in medio Grotius ponit, non prætermissurus certè plura, si reperisset. Nunquàm ab auctore ullo nobis cognito purum Hebraicum sermonem scribente adhibita quidem illa fateor; at si nulla fuit adhibendi opportunitas, cur adhibuissent? Non enim ex quibusdam verbis, quæ facilè ex Hebraicâ in Chaldaicam linguam affinem transferuntur, judicari potest illa ipsa esse Chaldaica, aut scriptori familiare fuisse Chaldaicum idioma; sed ex stylo et majore externorum vocabulorum copiâ et inflexione definitur librum ullum ab aliquo extranei sermonis perito esse conscriptum, vel alteri tribuendum, quàm cui vulgò tribuitur, propter peregrinarum vocum uberiorem admixtionem. Sed detur jam voces quasdam esse omninò Chaldaicas, detur et Arabicas in Hebraicâ Ecclesiastis locutione inspersas. Salomon ipse uti vocabulis illis potuit, qui multam cum mulieribus Ægyptiis, Moabitis, Ammonitis, Idumæis, Sidoniis consuetudinem habuerat, ab iisque externum loquendi genus hauserat. Nam Hæbræorum judicium est Salomonem adolescentem Cantica, virum Proverbia, senem Ecclesiastis librum scripsisse, in quo et vitæ ante actæ se pœnitere ostendit. Profectò ex libro ipso dignoscitur, auctorem jam multos annos regnâsse, jam nobiles magnificasque domos exstruxisse, jam vitæ voluptatibus fruitum, jamque mulierum amores ex animo deposuisse. Secundò, plus apud nos valent septuaginta Interpretes, Syrus, atque Arabs, et Chaldæus Paraphrasta, qui vertunt : *Ego* (supplent autem, *dico*, vel, *moneo*), *os regis observa* : id est, moneo, ut regis verbis, præceptisque pareas. Certè in Hebraico exemplari est, observa, imperandi modo. Facillimum autem fuit in Vulgatam Latinam unius immutatione litterulæ mendum irrepsisse. Quòd si quis vellet cum Hieronymo regis nomine Deum significari, nihil omninò esset cum Salomonis majestate non conveniens.

Auctore comperto, planius erit et divinitatem libri tueri contra quorumdam hæreticorum, et Lutheri præsertim calumnias, ab iisque defendere. Nam jure nostro sumimus ex Synagogæ, totiusque Ecclesiæ auctoritate divinum esse librum, cujus præstantiam divinamque doctrinam in descriptis canonicorum Librorum indicibus agnovêre Melithon, Origenes, auctor Synopseos, concilium Laodicænum, Gregorius Nazianzenus, Cyrillus Hierosolymitanus, Hilarius, Epiphanius, Hieronymus, Augustinus, Innocentius I, Concilium Carthaginense III; Gelasius I, in synodi Romanâ, Joannes Damascenus, Eugenius IV, et synodi Tridentinæ Patres. Certè quidem, referente Hieronymo in fine commentarii in cap. 11 Ecclesiastis, accipimus priscos Hebræos fermè deliberâsse librum hunc ex numero sacrorum expungere, quòd in eo omnia vanitatis accusentur; videantur esus et potus, et temporaria corporis voluptas rebus omnibus anteferri; atque homines ad belluinam ferè vitam agendam incitari; sed libri, fine considerato, inter divinos retinuisse, in quo auctor unâ absolutissimâ sententiâ totum opus concludit : *Finem loquendi pariter omnes audiamus. Deum time, et mandata ejus observa : hoc est enim omnis homo; et cuncta, quæ fiunt, adducet Deus in judicium pro omni errato* (Hebraicè נעלם *abscondito*) *sive bonum, sive malum illud sit.*

Quod Hebræis maximè negotium facessebat, eosque, credentes immortalitatem animæ et corporum revocationem ad vitam, ancipites tenuit de libri divinitate, statim occurrit legenti. Sunt enim quædam dicendi formulæ ab auctore usurpatæ non undequaque cum

his duobus fidei capitibus consentientes. Porrò quàm malè hæc audire videtur sententia cap. 3, v. 19 : *Idcircò unus interitus est hominis et jumentorum, et æqua utriusque conditio :* Et iterùm vers. 21 : *Quis novit si spiritus filiorum Adam ascendat sursùm, et spiritus jumentorum descendat deorsùm?* Ex quo id auctor colligit vers. 22 : *Et deprehendi nihil esse melius, quàm lætari hominem in opere suo, et hanc esse partem illius.* Rursùm cap. 9, v. 5 : *Viventes enim sciunt se esse morituros; mortui verò nihil noverunt amplius, nec habent ultra mercedem; quia oblivioni tradita est memoria eorum.* Et vers. 10 : *Quodcumque facere potest manus tua, instanter operare, quia nec opus, nec ratio, nec sapientia nec scientia erunt apud inferos, quò tu properas.* His autem sententiis Epicurei abutuntur, ut negent omnia spiritalia, animamque post solutionem à corpore vivere; sicut et alterâ capitis 2, v. 24, quæ ad fruendum corporeis bonis incitat : *Nonne melius est comedere et bibere, et ostendere animæ suæ bona de laboribus suis?*

Hæc haud dubiè intellecta perperàm, magnum etiamnùm aperiunt aditum contemptui libri Ecclesiastis. Sed quis cognito comprehensoque auctoris instituto non videat, has veluti caligines, et nebulas veritati offusas dispelli et dissipari, cùm ille sub operis finem ex animo atque ex sententiâ loquitur? De hominis enim morte ait cap. 12, v. 7 : *Et revertatur pulvis in terram suam, unde erat, et spiritus redeat ad Deum, qui dedit illum.* Vel unum hujus sententiæ lumen disjicit quidquid obscuritatis et tenebrarum occupat alios locos, in quibus auctor non explicat quid ipse sentiat; sed quid de hominis fine venire in quæstionem possit, aut ab aliis utique plumbeis et sensuum judicia sequentibus conclusum sit. Unde et cùm inquit homines ac belluas uno interitu interire, eamdem affirmat esse coagmentati corporis partium dissociationem, et quod ad externam speciem attinet, eamdem utrorumque abitionem hinc, et migrationem videri. Et cùm dubitantis instar ignorari ait an hominis spiritus attollatur; belluarum verò defluat, non probat hanc ignorantiam; sed voluptuarii hominis, et sensuum illecebris irretiti futurarum rerum ignorationem describit; quin imò et negligentiam pessimam, quâ prætermittit inquirere, quid sit post mortem eventurum. Uno verbo si paululùm diligentiæ, operæ, studii in Ecclesiastis lectione et meditatione quis posuerit, quantulùmcumque illud sit, intelliget voluisse auctorem in opus suum conjicere cogitationes, opinationes et judicia, quæ in hominum mentes cadebant de mundi bonis ac malis, de hominis conditione, ac fine, ipsumque ad operis calcem certam sententiam pronuntiare, ubi concludit totam hominis felicitatem Dei timore, divinorumque præceptorum observatione contineri : quia Deus quidquid boni, ac mali gestum ab homine fuerit, in judicium adducet.

Ista operis totius absolutio est; altera verò velut in disputatione sunt posita, et pro variis hominum vel stultorum vel perditissimorum sententiis agitata in omnem partem. Investigat auctor, quâ in re hominum felicitas collocetur; in quo sanè maximè semper vel graviorum Philosophorum dissensio fuit. Plures in medio opiniones ponit, nihil tamen certi in earum ullâ reperit, et quas modò approbare videbatur, rejicit; et quò penitiùs quæstionem ingreditur, eò fit certior, à nullâ re creatâ beatum fieri hominem posse Prætermittit tandem quæstionem agitare diutiùs, cui nullum unquàm fecisset finem, si omnia quæ dici possent, persequi voluisset, atque in primâ sententiâ seipsum confirmat, nempe cuncta quæ in mundo sunt, vana, fluxa, mobilia, caduca esse, nihil solidi, nihil stabilis, sed unum Deum colendum, ejusque præceptis obtemperandum.

Sunt tamen et qui velint Salomonem suas semper sententias elocutum; nihil autem in ullâ inesse pravitatis, si benè intelligantur. Interdùm enim loqui eum volunt de solâ hominis specie; interdùm de mortuis, qui nihil utique sciunt, quod ad hanc vitam attineat; nullam mercedem actionum obtinent, quia nihil agere possunt, quo quidpiam promereantur; nullam suî memoriam relinquunt, quia ætas, quâ viventes cognoscebantur, illicò præterit. Et verè quidem illud cap. 3, v. 21, dictum, quod malè adeò auribus sonat, Hebraicè nihil omninò habet offensionis : *Quis cognoscit spiritum filiorum hominis? Ascendit ille sursum, et spiritus bestiæ descendit ille deorsùm in terram.* Vel etiam : *Quis novit spiritum filiorum hominis eum esse, qui ascendit sursùm?... quis considerat? pauci profectò...* Verùm de hâc quorumdam interpretum opinione in universum susceptâ judicent alii. Certum est sententias esse plures quæstioni inspersas speciem quamdam habentes mali, quas sano modo possis interpretari, cujusmodi est ex supra allatis postrema. Non enim ibi voluptates corporis cæteris bonis anteponuntur; sed comparatione factâ inter eum qui pecuniis congerendis inservit, cibo et potui parcit, qui propter ingentem habendi cupiditatem noctes insomnes ducit, atque alterum, qui moderate comedit, bibit, partisque labore suo bonis fruitur, stultum illum, hunc feliciorem pronuntiat ac si dixisset : nonne vanissimum est bona multa colligere, se torquere, in doloribus et ærumnis dies transigere, per noctem mente revolvere, in quo laborandum sit interdiù, omnibusque his curis susceptis incerto hæredi omnia relinquere? Utatur ergo homo honestè bonis divinâ benignitate concessis sibi et anxietatem omnem ex animo deponat. In hâc verò sententiâ quid est quod vel in sanctissimo viro reprehendas?

ARTICULUS XIV.
De Cantico canticorum.

Canticum canticorum tertium est ex Salomonis operibus, cujus nomen in textu Hebraico et Græco inscribitur; et quanquàm à Thalmudistis Ezechiæ auctori tribuatur, à recentioribus tamen Rabbinis agnitum, probatumque est Salomonem, qui dicitur, lib. 3 Reg., cap. 4, v. 32, quinque et mille carmina composuisse, hujus cantici inter multa quæ perierant, superstitis inventorem fuisse. Reverà Salomon in plu-

ribus Cantici locis primas agit partes, isque sæpè suo se nomine appellat; ex quo injuriâ dubitârunt Thalmudistæ, utrùm ejus ætate, atque ab ipsomet sit volumen illud litteris consignatum. Quod tamen pro certo habuêre adeò veteres recentioresque Rabbini, Patres omnes atque interpretes, ut iis ne in suspicionem quidem venerit alium auctorem quærere.

Liber iste in Hebraicis exemplaribus titulum habet *Canticum canticorum*, id est, nobilissimum canticum, excellentissimumque, sive epithalamium in quo loquentes inducuntur sponsus et sponsa, et quotquot inde amici et amicæ sponsum sponsamque prosequebantur. Sponsus et sponsa amatorio sermone utuntur, eoque vividiùs ac vehementiùs ultrò citròque animi ardorem exprimente; idque in causâ fuit, cur Judæi eos qui ætatis maturitatem atque annos 30, nondùm attigissent, cantici lectione prohiberent; quod et in Ecclesiâ olim retentum diù est. Persuasum tamen illis semper fuit, librum hunc non esse nudam, nuptiarum gratiâ, compositam cantilenam maritales Salomonis amores spirantem, sed et allegoricè explicandam. Neque enim credendum, inquiebant, eo Cantico rem tantùm profanam quæ sanctitatis nihil habeat, contineri: in catalogum quippe sacrorum Librorum nunquàm Synagoga Canticum retulisset, nisi excellentissimum quid esset, sublimiores spiritales sensus occultans sub cortice litteræ.

Ab hâc Hebræorum persuasione recessêre interpretes quidam, inter quos Grotius (nam Theodorum Mopsuestenum, hæreticos à Philastrio commemoratos atque Anabaptistas mitto), qui putavêre Salomonem unicè intendisse de amoribus suis erga sponsam, vel Abisag Sunamitidem vel Pharaonis regis Ægypti filiam scribere. Hoc autem argumento ducuntur. Litteram nihil sonare, nisi teneriores animi affectus viri atque uxoris mutuo amore calentium: librum verò non modò non abundare ullis aut morum, aut religionis præceptis, sed ne respersum quidem ullibi esse, et ubique Dei nomen sileri. His alii omninò contraria sentiunt, qui arbitrati nihil nisi allegoricum et spiritale in Cantico reperiri, negant Salomonem vel minimùm de suis nuptiis aut maritali amore cogitâsse; solum purissimum Dei amorem, aiunt, erga Synagogam, in Judæorum sententiâ ibi declarari; multò verò clariùs, juxta omnes Catholicos, summam Christi Jesu benevolentiam sive adversùs Ecclesiam, quam sibi sanguine suo acquisivit, sponsam, sive adversùs animam præditam sanctitate, quam sibi in fide et charitate consociat. In hujus sententiæ patrocinium afferunt locos omnes cantici, qui si ad litteram accipiantur, profanum amorem inspirant; imò et cupiditates accendunt. Afferunt quoque locutiones multas sæpè occurrere, quas neque ad Salomonem, neque ad sponsam, quæcumque ea sit, possis accommodare; v. g., Salomonem esse regem, pastorem, fratrem sponsæ, electum de millibus, florem campi, lilium convallium, efficientemque accubitu suo, ut sponsæ nardus odorem suum spiret; sponsam verò esse vinearum custodem atque ovium juxta pastorum tabernacula, filiam vinitoris spoliatam ab excubitoribus, et vulneratam; ergo omnia allegorica sunt.

Has duas utrinque opiniones deserendas esse putamus, in quarum neutrâ nobis planè satisfacimus; et quemadmodùm nunquàm in animum nostrum inducemus, librum semper pro divino habitum ad humanas solùm animi affectiones, etsi innoxias exprimendas et excitandas compositum fuisse, ita et nunquàm iis assentiemur qui in hoc opere nihil de Salomonis nuptiis actum defendunt. Nam, ut à primâ exordiamur, quare unquàm Canticum in canonicis libris ab Esdrâ recensitis locum haberet, si præter profanos, terrenos et periculosos legentibus amores nihil exhiberet? quid haberet boni liber, qui neque ad morum compositionem conduceret, neque ad fidei dogmata tuenda adhiberi posset, nec divinas virtutes justitiam, misericordiam, sanctitatem, potentiam animo lectoris objiceret? quid haberet boni, ut in sacrorum numero censeretur? imò verò quid non haberet mali, si profanis oculis, et corde minùs casto legatur? Errat enim Grotius, inquiens librum canonicum haberi potuisse, modò spirituali sensu intelligi queat et explicari; etiamsi spiritale illud auctor non spectâsset. Nam deceptam primum Synagogam, tam Christi Ecclesiam, et maximo errore lapsam dicere cogeremur, quæ ut divinum commendat librum, nihil tamen nisi connubiales amores complectentem; tum verò et Ecclesia ipsa falsa traxisset nos in errorem probans Canticum tanquàm divino afflatu conscriptum, quod totum humano ingenio inventum per se atque ex instituto eos flagrantioris amoris igniculos excitaret, quos fovere conjugi adversùs conjugem liceret, at probus alter quilibet exortos teneretur extinguere.

Aliorum verò opinio, qui omnia allegoricè in Cantico, et figuratè, nihilque historicè scriptum volunt, non cohæret cum ipsius argumento, in quo planissimum est auctorem nuptias Salomonis celebrare voluisse. Nam Salomonis nomen, opes, potentia, strata, uxores, concubinæ, stipatores aliquid innuunt et historicum, et præsens, nempe nuptias quarum oblatâ sibi occasione animum auctor scribendum appulit. Cap. 3, v. 7 et seq.: *En lectulum Salomonis sexaginta fortes ambiunt ex fortissimis Israel: omnes tenentes gladios, et ad bella doctissimi; uniuscujusque ensis super femur suum propter timores nocturnos. Ferculum fecit sibi rex Salomon de lignis Libani; columnas ejus fecit argenteas, reclinatorium aureum, ascensum purpureum.... Egredimini, et videte, filiæ Sion, regem Salomonem in diademate, quo coronavit illum mater sua in die desponsationis illius, et in die lætitiæ cordis ejus.* Et cap. 6, v. 7: *Sexaginta sunt reginæ, et octoginta concubinæ, et adolescentularum non est numerus.* Hæc enim omnia nuptias Salomonis cum regis Ægypti filiâ Sunamitide ex Salomonis nomine appellatâ ita apertè ostendunt, ut sine causâ negetur historicum omnem sensum prorsùs abesse. Neque scirem ullo modo explicare, cur hìc sexaginta reginæ et octoginta concubinæ tantùm numerentur, cùm lib. 3 Reg., cap. 11, v. 3, reginas septingentas et concubinas (ju-

stas uxores quidem, at servas, non heras, vel secundi ordinis, sine instrumento dotali ac solemnibus sponsalibus ductas, ut inquiunt Hebræi) tercentas habuisse Salomon legatur, nisi cum interpretibus dicerem à rege sapientissimo Canticum fuisse elaboratum, et nuptias celebratas, cùm tantam uxorum multitudinem sibi nondùm adjunxerat.

Quamobrem duos jungendos esse sensus sine ullâ cunctatione asserimus, historicum alterum, alterum spiritalem à Spiritu sancto ambos intentos, quos appellari litterales ambos non modò non repugnamus; sed etiam atque etiam assentimur, et volumus, quorum utrumque auctor spectavit, alterum in altero conclusum de Christi et Ecclesiæ, sanctarumque animarum beato conjugio castisque deliciis. Ad sensum hunc utrumque discernendum facillimè adducemur, si primùm persuasum animo habuerimus in sacris Litteris sub casti et divinitùs instituti conjugii imagine individuam Christi Dei atque Ecclesiæ conjunctionem notari; ac sponsi sponsæque nomina ad Deum, atque Ecclesiam Ecclesiæque membra stabili fide cum Deo juncta transferri. Quam rem et Apostolus Paulus, cap. 5, ad Ephes. v. 32, docuit, asseverans viri et mulieris conjugium *Sacramentum magnum* esse *in Christo et in Ecclesiâ;* et beatus Joannes in Apocalypsi Sponsam Christi et agni non semel Ecclesiam nominans. Itaque Salomon Christi Domini typus, de quo dixerat Deus lib. 2 Reg., cap. 7, v. 14: *Ego ero ei in patrem, et ipse erit mihi in filium....* cùm Pharaonis filiam sponsam Ægyptiam duceret, quæ pariter figura erat Ecclesiæ ex alienigenis et gentibus coituræ, Psalm 44, v. 11 et 12, carmen festivum edidit, in quo non tam castos suos amores suamque fruitionem boni canebat, quàm sanctissimas Christi Jesu cum Ecclesiâ, justisque animabus nuptias in suo illo conjugali fœdere adumbratas. Et quia epithalamicon illud carmen ad nuptiales Hebræorum festivitates accommodari decebat, quibus cum sponso et sponsâ delecti juvenes, adolescentulæ virgines, et comitum turba intererat; idcircò omnes Salomon in scenam veluti induxit, omnibus suas partes, omnibus varias personas attribuit, quo et splendidius, et mirâ varietate elegantius, et festiviùs drama videretur. Atverò ut in omni suo colloquio, et amoris significatione, in votis, suspiriis, exspectantis sponsæ languore, et potientis deliciis, in comitum dictis atque actionibus, in omni florum, fructuum, hortorum, fontium, lactis, vini, odoramentorum sumptâ similitudine humani amoris motum et vim, atque innocuas voluptates mirificè descripsit; sic Dei benevolentiam et studium adversùs Ecclesiam, animarum divinâ charitate flagrantium cùm gemitus, tùm gaudia, divinique amoris incitamenta, ubertatem, divitias prædicare sibi proposuit.

Nempe Salomon divini Spiritûs plenus cernens illo amoris et connubii sui symbolo cœlestes amores et spiritales Christi nuptias præsignari, mentem sustulit, easque, dùm suasmet celebrabat, Cantico complexus est prophetarum more, qui rebus præsentibus futurarum typis ad novæ legis mysteria prænuntianda utebantur. Quâ occasione ita usus est rex sapientissimus, ut positâ historiæ basi significationem vario, nobili, elegante et figurato stylo ad Christum Dominum Ecclesiæ, et fidelis animæ diligentissimum, ut sancti Patres interpretantur, transtulerit, atque ipsius beneficia, gratias, amorem adversùs Ecclesiam, animasque justorum vivum expresserit. Hâc de causâ Ecclesiæ Patres visi sunt, nullâ historici sensûs ratione habitâ, in spiritali altero unicè versari, quem primùm à Spiritu sancto intentum, et cujus gratiâ epithalamium suum, figuram epithalamii Christi Domini composuisse Salomonem crediderunt. Sed etsi mysticos sensus tantùm scrutati sint, et docuerint Cantica mysticè intelligenda, historicum tamen à litterâ inseparabilem de amoribus et nuptiis Salomonis, quem verba præ se ferunt, non negàrunt, qui et sub nuptiarum apparatu amorem cœlestium inspirari dixère. Quisnam verò erit iste nuptiarum apparatus in cortice litteræ, nisi apparatus nuptiarum Salomonis?

Istâ duorum sensuum historici et mystici non tam distinctione quàm complexu nos ab omni eorum invidiâ liberamus, qui Canticum quoquo modo reprehendunt, aut Salomoni non convenire tenaciùs pugnant. Non enim, quod primo loco à Grotio afferebatur, verum est, molliores tantùm atque ardentiores viri et uxoris affectus in Cantico describi; cæteroquin castas aures potiùs læderet, nec unquàm sacris Libris fuisset accensitum. Sanè littera amores Salomonis in sponsam suam refert; sed voluntas Christi erga Ecclesiam sponsam suam ostensa; sed spiritalis sanctarum mentium voluptas; sed casti jucundique animorum complexus, morum concordia et affectuum consentanea in alterum charitas; sed sanctæ nuptiæ intelligendæ sunt, eòque erigendus est animus, non grammatico sensui adhærendum. Falsum pariter est neque componendis moribus, nec Religioni tuendæ Canticum prodesse. Quis enim altiùs mentem elevans ad Dei amorem erga homines, quem sub allegoriâ epithalamii Spiritus sanctus prædicat, non sentiat se ad mutuum amorem Deo rependendum accendi et inflammari? aut quis inde cognoscens propensissimam Dei voluntatem, bonitatem, misericordiam, pro quâ nos beneficiis amplissimis cumulare paratus est et studet, de sublimissimis rebus ad Religionem spectantibus non erudiatur? Hos in se non experitur animi motus, neque hanc doctrinam percipit, qui profanus est, non ignoro; verùm numquid nostra perversitas ratio erit, quâ sacra et profana metiamur? Denique licèt Dei nomen taceatur, falsum est præteriri Deum; quia sub imagine sponsi, fratris, amici, dilecti, Salomonis regis pacifici, Deus ipse exhibetur Ecclesiæ, et animæ justi præsentissimus. Hæc autem nomina conciliant magis amorem sibi, quàm si divina alia adhiberentur.

Neque è contrario ex locis quibusdam Cantici profanos amores redolentibus, si ad litteram intelligantur, aptè concluditur ad Salomonis amores nihil referri; imò verò si institutum argumentum totum usquequàque spiritale esset, et nihil de Salomonis nuptiis ageretur, sub quarum imagine et cœlestes venirent, nun-

quàm illos dicendi modos auctor usurpasset. Quia Salomon sponsæ amore incensus erat, affectus suos aliquantò vehementiùs, et quasi audaciùs expressit, quæsitis similitudinibus et metaphoris, quas naturæ, atque ingenio hebraici sermonis, et Orientalium consuetudini admodùm ab usu nostro remotæ, concedi necesse est; personæ tamen quam sponsus gerebat in Cantico, modò pastoris, modò regis, modò fratris accommodatis. Nostrates amatores vulgò solis, lunæ, auroræ, stellarum, ocelli, corculi et præcordiorum, si velitis, et vitæ, aliisque id genus nominibus sponsam vocant, ejusque pulchritudinem commendare, suumque amorem testari ex quâdam harum fermè rerum specie solent. Hebræis verò sua peculiaris erat et amoris sui declarandi, et pulchritudinis sponsæ celebrandæ ratio: ab eâ non discessit Salomon pro gentis suæ more, eaque Christi et Ecclesiæ laudes dicere voluit. Quòd si molliores quidam dicendi modi legentium aures offendere videantur; ideò evidentius fit ad res divinas sub humanis figuris latentes animum esse avocandum, et aliud planè studium ponendum in hujus libri lectione, quàm ad Græcorum ac Latinorum molliora epithalamia legenda afferatur. Quocirca, cùm epithalamium istud ad diversam multo normam compositum sit, ac græca et latina scribantur, nemini mirum esse debet, si plura neque Salomoni, neque sponsæ conveniant, et tam variæ inducantur veluti in scenam personæ. Nam sæpè scriptores sacri veteris Testamenti figuram et typum deserunt, et ad rem significatam illicò rapiuntur, ex quo fit, non omnia quæ scribunt in typum et figuram quadrare. Sic de Davide, de populo Hebraico, exempli gratiâ, cùm sermo haberi cœperit, extemplò ad Messiam, ad novam legem transfertur, et ita translatus typo aptè non convenit. Sed sicut ab re quis inde colligeret Davidem, aut populum Hebraicum figuram non esse Messiæ et Christiani populi, nihilque in litterâ de iis haberi; ita immeritò in re nostrâ negatur conjugium Salomonis typum esse conjunctionis Christi cum Ecclesiâ, et Salomonis nuptias omninò præteriri silentio.

Iterùm in epithalamiis Hebraicis non orationis unitas quærenda est, quam in Græcis et Latinis postulamus; sed in Hebraicis latiùs vagatur, et excurrit oratio; et sponsus, ac sponsa varias personas assumunt ad majorem argumenti venustatem et elegantiam. Cujus rei causâ affertur et epithalamium Hebræorum non uno constare cantico (unde et Cantica sancti Patres dicunt), sed pluribus, septem scilicet partibus, quæ septem diebus respondeant celebrandæ maritali festivitati ex consuetudine constitutis. Quare sponsus modò regis, modò pastoris, modò fratris, modò vinitoris sub specie exhibetur sponsam alloquens; et vicissim sponsa reginæ pascentis oves, sororis, virginis rusticulæ personam induit, et colloquia inter se miscent loco, tempori, officio consentanea. Utrumque ergo consistit, et Christi, Ecclesiæque conjunctionem mysticè, et Salomonis nuptias historicè in Cantico prædicari.

ARTICULUS XV.

De libro Sapientiæ.

Duplex de hoc argumento gravis est, altera conjunctis Catholicorum viribus contra hæreticos de libri divinitate, altera inter Catholicos etiam ipsos interpretes de auctore mota controversia. At quia properandum nobis est, sermonem, quantùm fieri poterit, contrahemus. Itaque quoad primam quæstionem eadem est de Sapientiæ libro, ac reliquis deutero-canonicis ratio, ut quanquàm à vetere Synagogâ probatus non sit, multis divinum esse ostendatur. In novo enim Testamento multa Apostoli ex Sapientiæ volumine deprompsêre, quæ, ne prolixiores hìc simus, et in Daniele Huetio, prop. 4, et in Natali Alexandro Hist. eccles. vet. Testam. dissert. 6, art. 6, prop. 1, legi possunt. Exemplo inter plurima illud sit Epistolæ ad Rom., cap. 9, v. 21: *An non habet potestatem figulus luti ex eàdem massâ facere aliud quidem vas in honorem, aliud verò in contumeliam?* quod à Sapientiâ cap. 15, v. 7, acceptum est: *Sed et figulus mollem terram premens, laboriosè fingit ad usus nostros unum quodque vas, et de eodem luto fingit quæ munda sunt in usum vasa, et similiter, quæ his sunt contraria: horum autem vasorum quis sit usus, judex est figulus.* Sit et alterum ad Hebr. cap. 1, v. 3, de filio Dei, *qui cùm sit splendor gloriæ et figura substantiæ ejus....* quod sumpsit Apostolus à Sapientiæ cap. 7, v. 26, de Sapientiâ ipsâ scriptum: *Candor est enim lucis æternæ, et speculum sine maculâ Dei majestatis, et imago bonitatis illius.* Cætera prætereo.

Clarior verò atque efficaciór est sanctorum Ecclesiæ Patrum auctoritas, qui testati quanto in pretio in suis Ecclesiis Sapientiæ liber haberetur, se à traditione suam de libri divinitate doctrinam hausisse eo ipso significant. Quomodò enim credamus sanctos viros sine duce et magistro ejus libri laudes prædicâsse, eoque usos ad fidei veritates explicandas? Dionysius, lib. de Divin. nominib., cap. 4: *Scripturæ sacræ institutionibus invenies quemdam hæc dicentem de divinâ Sapientiâ, amator factus sum pulchritudinis ejus*; quæ cap. 8 Sapientiæ, vers. 2, in nostris Bibliis habentur: *Amator factus sum formæ illius.* Justinus Martyr, in Dial. cum Tryph., illud Sapientiæ, cap. 2, v. 12, objicit: *Circumveniamus ergo justum, quoniam inutilis est nobis, et contrarius est operibus nostris.* Origenes lib. 7, in epist. ad Rom. ait; *Hoc et Sapientia per Salomonem dicebat; quia corruptibile corpus aggravat animam, et deprimit terrena habitatio sensum multa cogitantem*, Sapient. cap. 9, v. 15; Cyprianus, lib. de Mortalit., illud Sapientiæ, cap. 4, v. 11 et 14: *Raptus est, ne malitia mutaret intellectum ejus.... placita enim erat Deo anima illius: propter hoc properavit educere illum de medio iniquitatum*, Spiritûs sancti doctrinam esse affirmat. Et Clemens Alexandrinus lib. 1 Strom., alterum cap. 3, v. 2: *Visi sunt oculis insipientium mori*, à divinâ Sapientiâ dictum de martyribus scribit. Idem, ut paucis multa complectamur, veritati testimonium præbent Tertullianus, de præscr

Hæret., cap. 7; Eusebius, in lib. Præpar. Evang.; concilium Sardicense in epistolâ synodicâ apud Theodoretum, lib. 2 Hist. Eccles., cap. 8; Basilius lib. 5 contra Eunom.; Hilarius, enarrat. in Psal. 127; Epiphanius, hæres. 76; Optatus Millevitanus, lib. 4; Ambrosius, serm. 8 in Psalm. 118; concilium Carthaginense III, can. 47; Innocentius I, in epist. ad Exuper.; Gelasius I, in Synodo Rom., aliique à Natali Alexandro commemorati, quos mitto, ut D. Augustini, quem præterire nequeo, argumento utar.

Augustinus libro præsertim de Prædestinatione sanctorum, cap. 14, cùm scripsisset S. Cyprianum posuisse, in lib. de Mortalit., illud Sapientiæ: *Raptus est ne....* quod à se quoque positum repudiabatur à fratribus tanquàm non de libro canonico adhibitum, pergit dicere: *Non debuit repudiari sententia libri Sapientiæ, qui meruit in Ecclesiæ Christi de gradu lectorum Ecclesiæ Christi tam longâ annositate recitari, et ab omnibus Christianis, ab episcopis usque ad extremos laicos fideles, pœnitentes, catechumenos cum veneratione divinæ auctoritatis audiri.... qui sententiis tractatorum instrui volunt, oportet, ut istum librum Sapientiæ, ubi legitur; raptus est, ne malitia mutaret intellectum ejus, omnibus tractatoribus anteponant, quoniam cum sibi anteposuerunt etiam temporibus proximis Apostolorum egregii tractatores, qui eum testem adhibentes, nihil se adhibere, nisi divinum testimonium crediderunt.* Argumentis hisce ducti Tridentini Patres, scilicet consideratis divinitate doctrinæ, prophetico scriptoris spiritu, atque universali Ecclesiarum omnium, et Christiani nominis societatum approbatione, quæ seculorum lapsu obtinuit, in sacrorum Librorum canonem Sapientiæ librum retulère: quorum decretum nulla convellere hæreticorum perversitas poterit.

Jam generales hæreticorum cantilenas contemnimus, quas ut supra præoccupavimus, librum nempe Sapientiæ à canone Hebræorum abesse, et primis Ecclesiæ seculis ab Ecclesiâ usquequàque diffusâ pro divino non habitum. Quid enim hæc prohibeant publicam divinæ auctoritatis existimationem ei libro nunc accessisse? Hebræi licèt in canone librum hunc nunquàm habuerint, tamen, ut S. Epiphanius, lib. de Pond. et Mens., et S. Joannes Damascenus, lib. 4 de Fid. orth., cap. 17, inquiunt, *utilem et fructuosum crediderunt, et extra arcam conservârunt ad eorum distinctionem, quos Esdras in canonem recensuerat.* Ignotum profectò non fuisse Synagogæ volumen Sapientiæ, imò verò à Judæis laudatum, accepimus ex *Rabbi Moyse Bar Nachman*, qui in prooemio Pentateuchi laudat, et Syriacè atque Hebraicè recitat illud ex magnâ sapientiâ Salomonis à se exscriptum: *Optavi, et datus est mihi sensus; invocavi, et venit in me Spiritus Sapientiæ, et præposui illam regnis et sedibus....* quod Sapientiæ cap. 7, v. 7, legimus. Primis verò Ecclesiæ seculis ab omnibus Patribus sacer liber non est habitus, neque ab Ecclesiis omnibus probatus canonicus propter causas, quas librum Tobiæ explicantes protulimus. Neque Calvinistæ consentiunt sibi, dum hæc opponunt: nam et epistolam ad Hebræos, et Apocalypsin Joannis, aliasque epistolas habent pro canonicis, quanquàm primis Ecclesiæ seculis de earum divinitate à quibusdam sit dubitatum. Si ergo in novi Testamenti libris certò dignoscendis aliquod iis argumentum suppeditatum est, quod nonnullas olim Ecclesias latuit, cur Ecclesia Christi certiora habere argumenta non potuerit definiendi Sapientiæ librum esse divinis adjungendum?

Singularia quæ Calvinistæ exaggerant ad Sapientiæ auctoritatem labefactandam sumpta ex eodem libro, hæc sunt quibus responderi est operæ pretium. Sapientiæ, cap. 10, v. 14, dicitur, à Sapientiâ allatum Josepho regni sceptrum; et vers. 15 et 17 Hebraicum populum justum fuisse in Ægypto, et inculpatum, propterea que laborum suorum mercedem ei redditam. Verùm neque Josephus potitus est unquàm regno, aut imperium tenuit, nec populus secutus est justitiæ præcepta, cujus idololatriam in Ægypto Ezechiel, cap. 20, v. 7 et seq., arguit. Præterea, cap. 14, v. 15, narratur, patrem acerbo luctu dolentem citò sibi rapti filii fecisse imaginem, et tanquàm Deo divinos honores habere cœpisse, unde idololatria dimanavit, quod falsum maximè est: nam idololatria initium non habuit à defunctorum cultu, tum verò priùs à filiis defuncti parentes coli cœperunt, quàm parentes filios mortuos divinis honoribus prosequerentur. Tertiò, cap. 16, v. 18, significatur mitescentem flammam, quæ in Ægypto ceciderat, animalibus à Deo in impiorum pœnam immissis pepercisse: quare debuissent muscæ, ranæ, pediculi, aliaque hujus generis molestissima animalia post ignis grandinem adhuc subsistere; quod repugnat capitibus octavo et nono Exodi, ubi dicitur ranas omnes interiisse de domibus, villis, agris, et remansisse tantùm in flumine: muscarum verò ne unam quidem superfuisse vel antea quàm grando et ignis mixta pariter Ægyptios percussissent. Eodem cap. 16, v. 20, manna, quo vescebatur in deserto populus, describitur tanquàm esca angelorum, et panis de cœlo præstitus omnem in se habens saporis suavitatem, et uniuscujusque voluntati serviens, conversus in quod quisque volebat. Quibus contraria Moses loquitur cap. 11 Numer., v. 6 et 8, explicans, fractum molâ, aut tritum in mortario, coctumque man in ollâ reddidisse saporem quasi panis oleati, id est, placentæ oleo subactæ, et captos fastidio Hebræos cibum illum despexisse. Demùm, cap. 17, v. 3 et 4, scriptum est fuisse perterritos spectris, phantasmatibus, tristibus apparentibus personis triduo cæcæ noctis Ægyptios; cap. 19, v. 7, profundum maris Rubri apparuisse campum germinantem; et vers. 11, maximam coturnicum copiam, non secùs ac ranas et muscas in Ægypto, recens creatam, et demissam in desertum: de his verò, quæ omninò fabulam subolent, nihil Moses tradidit; non habet ergo Sapientiæ liber auctoritatem.

Hæc, quæ magno hiatu hæretici contradicunt, quemadmodùm veteres Ecclesiæ Patres à commendandâ libri Sapientiæ divinitate non removerunt; ita neque

nos deterrent. Duplici enim viâ in genere ad has ineptias respondetur : vel enim quidam Sapientiæ locus in speciem contrarius est alteri sacro, et ab omnibus probato libro; vel nonnulla reperiunt hæretici in Sapientiâ, quæ in aliis sacris Libris non attinguntur : si primum, multis modis componi sententiæ, specie tenùs invicem repugnantes, possunt : quâ ratione alii omnes sacri scriptores concordes effici solent contra Spinosæ, Hobbesii, aliorumque incredulorum aggressiones : si secundum, levissimis et ineptis argutatoribus citiùs satisfit respondendo, traditionis viâ recenti scriptori illud innotuisse, quod primus non tradiderat litteris : in quo, quid est, quod sit minùs consentaneum veritati ? Moses, exempli gratiâ, unde accepit multa quæ ipsius ætatem præcesserunt, et monumentis consignavit ? nonne sine scripto à majorum suorum præceptis et disciplinâ ? cur ergo auctor libri Sapientiæ non potuerit et ipse de multis erudiri non conscriptis à Mose? Non enim puto dicturos Calvinistas, nihil omninò à Mose prætermissum, quod aut suis, aut majorum suorum temporibus acciderit : multò minùs auctoritati libri Geneseos detracturos quidpiam, etiamsi solâ traditione illud didicerit quod scripto ipse retulit. Auctoritas quippe firmissima non à dicto vel scripto pendet, sed à Dei auxilio non sinentis errare et falli eum qui ex aliorum auditu dicit vel scribit. Cùm ergo Moses singula rerum à se narratarum adjuncta non sit prosecutus, et libri Sapientiæ auctor à majoribus fide dignis quædam acceperit, habueritque, ut jure nostro nobis sumimus habuisse, adstantem Spiritum sanctum, ne aberraret, quid unquàm facessat nobis negotii, si Mosaicæ historiæ quædam addidit, et distinctiùs, et accuratiùs prodigia divina descripsit ?

Sed veniamus brevissimè ad singula. Scimus Josephum regiam dignitatem summumque imperium in Ægypto non tenuisse, proptereane à Sapientiâ dici nequivit ei datum sceptrum ? Pharao, Gen. cap. 41, tot honoribus, tantâ potestate Josephum auxerat, dum ad ejus oris imperium populum omnem parere jussit, annulum dedit, et pollicitus est, ipso non annuente, ne manum quidem aut pedem in totâ terrâ Ægypti à quopiam motum iri, ut rex Josephus esse videretur. Quâ de causâ, cap. 45, v. 26, ibid., Jacobo patri filii renuntiant : *Joseph filius tuus vivit, et ipse dominatur in omnem terram Ægypti* : in manu scilicet Pharaonis sceptrum erat; sed et domesticam Pharaonis, et publicam Ægypti rem unus gerebat Josephus, eamque ipse arbitratu suo, ac si solus juberet, sceptroque uteretur, otioso rege, administrabat. Quod erat plusquàm satis, ut regem fuisse, præsertim Hebræorum loquendi more, et sceptro à Sapientiâ donatum dicerent.

Populus verò Hebræus in Ægypto justus, et semen sine querelâ appellatur, non eâ justitiâ, eâque innocentiâ, quæ faceret acceptum Deo; sed quæ regum Ægypti, aut populi iram ullo peccato in se non provocaret, ut inde intelligatur injuriâ ab Ægyptiis fuisse tot angustiis pressum. Etsi enim in Deum peccaverit à cultu idolorum non recedens, ut non modò Ezechiel, verùm et prophetæ cæteri sæpè Dei nomine conqueruntur, objicientes nepotibus patrum scelus ; erat tamen coram Pharaone et universâ Ægypto innocens, nec dignus gravissimâ pœnâ quam sustinebat. Erat præterea semen justorum, quorum gratiâ Deus ipsum à durâ servitute eripuit.

Idololatriæ non una origo est, ut unum non erat apud omnes idololatriæ genus, quod et auctor Sapientiæ notat cap. 13, v. 2, inquiens, homines scientiâ Dei vacuos igni, spiritui, aeri, stellarum gyro, aquæ, soli, lunæ divinitatem, et orbis terrarum administrationem concessisse. Ex multis autem idololatriæ initiis unum hic in capite decimo quarto afferre Sapientiæ auctor sibi proposuit, immoderatum parentum amorem in liberos, qui effecit, ut quos morte sublatos pater præsentes habere non posset, imago exhiberet; cui cùm primùm sacra facta essent, paulatim deinde falsa religio crevit. Quam etiam idololatriæ causam inter cæteras eruditi probant commemoratione antiquitatis, et prolatione exemplorum.

Inter plagas quibus Deus Ægyptios populo suo graviter injuriosos affecit, fuit ranarum, muscarum et sciniphum sive pediculorum immissio. Ranas et muscas oratione suâ Moses Dominum pro Ægyptiis rogans omnes depulit, easque depulisse legitur, Exod. cap. 8, v. 13, et 31; at sciniphes omninò abactos fuisse non constat ex vers. 16, 17 et 18, in quibus de plagâ sciniphum Moses loquitur. Hæc ergo animalia quæ superfuerant, quando postea Deus ignem de cœlo pluit, comburere ignis non potuit, qui tamen omnia absumit : unde non perversitate naturæ, sed judicio Dei se exagitari Ægyptii cognoscerent. Vel dicito iis verbis Sapientiæ : *Quodam enim tempore mansuetabatur ignis, ne comburerentur quæ ad impios missa erant animalia*, non ignem notari, qui mixtus grandini post cætera mala ad ulciscendos Ægyptios de cœlo decidit, sed quem prius Ægyptii succenderant, ut omnia animalia, muscas, ranas, pediculos comburerent, et experirentur, pressi ne essent naturæ maleficio, an irato Deo pœnas darent.

Mannæ sapor per se is erat singularis, quem habuisse Moses narrat; sed præterea divino beneficio sapiebat, quod quisque voluisset, non quidem impius et obmurmurans, sed pius et timens Deum, ut explicat Augustinus. Josephus, lib. 3 Antiq. Jud., cap. 1, ait, eos, qui mannâ vescebantur, cibum adeò suavem et exquisitum et delectabilem saporem sensisse, ut nihil præterea cuperent. Ob id in Deuter., cap. 2, v. 7, scribit Moses : *Et nihil tibi defuit.* Pro his Judæis Deo dilectis poetico quodam et figurato sensu man erat esca angelorum in cœlo parata, quam scilicet vel angeli manducâssent, si uspiam angeli cibo vesci potuissent, aut soluissent. Quanquàm et pro omnibus, quemcumque saporem reddidisset, dici potuit angelorum esca, et panis de cœlo præstitus, quia angelorum ministerio in excelsâ aeris regione parabatur.

Tandem, quæ in opposito argumento sequuntur,

nihil habent momenti aut gravitatis. Cur Deus Ægyptiis tam longâ nocte metuendos pavores non incusserit, quia Moses id reticuit? Potuerunt sane reipsà monstra quædam Ægyptiorum oculis obversari, atque illa per subitos ignes identidem instar fulgurum micantes deprehendi: potuerunt solùm in perturbatâ et terrore perculsâ Ægyptiorum phantasiâ monstra apparere, eorumque animos magis prosternere. Cùm fieri id potuerit, factumque esse auctor Sapientiæ affirmet, cur negemus? Rursùs in fundo Rubri maris herbas virentes germinâsse, et pratum visum fuisse non repugnat. Nam historici referunt in pluribus maribus, et Rubro præcipuè, herbas, virgulta et arbores succrescere. Neque repugnat recens creatas coturnices, etsi à vehementi vento in desertum importatas Moses scribat. Non est tamen necessariò ita ad litteram explicandus uterque hic locus; sed figuratè potest accipi, ut ostendere primò voluerit auctor Sapientiæ facile, planum, paratumque iter ingressos fuisse Hebræos in maris fundo, ac si in amœno prato mollibus herbis vestito graderentur: secundò, coturnices repentè visas fuisse, optantibus quidem, sed insperantibus Hebræis, novi saporis, novæ magnitudinis, pinguedinis novæ, quarum similes nunquàm antea populus viderat. Hæc de libri divinitate quantum satis est ad confutandos Calvinistas.

Ad quæstionem alteram transeamus, quæ, etsi parùm conferre, imò nihil ad prioris confirmationem videatur, explicanda tamen est, ne ejus ignoratio difficultatem augeat prioris, et catholicam veritatem defensuro noceat. Itaque inquiritur quisnam Sapientiæ librum auctor scripserit? Salomonem esse multi aiunt; ut plurimùm Philonem Judæum, unum fortassè ex septuaginta Interpretibus ab Eleazaro ad Ptolomæum missis, quorum singulis Ægyptius rex solvendas graves quæstiones attribuerat; Philoni verò sigillatim jusserat explicari sibi æquam administrandi regni rationem à prudentiâ præscriptam: nam in has sententias plerùmque abierunt sancti Patres et interpretes. Si quæ enim aliæ in mentem ulli scriptori venerunt, ut Augustino, qui primùm dixerat Jesum filium Sirach, Gregorio, qui suspicatus est Isaiam esse, obscuriores manserunt, nec ullam obtinuêre approbationem.

Verùm dum has sententias attentè considero, non invenio quo aut mihi, aut alteri satisfaciam: graves adeò difficultates ab omnium assensu retrahunt. Nunquàm adducar primùm, ut credam Salomonem multa jam honestæ vitæ præcepta suis aliis voluminibus complexum, easdem omninò magno numero sententias in novo libro iterùm scripsisse. Quorsùm enim id fecisset rex sapientissimus? Stylus pariter, et scribendi ratio auctoris Sapientiæ à Salomonis instituto admodùm aliena est, quam diversam esse sine cunctatione dignoscet quisquis vel parùm in sacris Litteris versatus. Auctor Sapientiæ sermonem totum colligat, sententias cum sententiis nectit, continuâ oratione utitur; Salomon verò in Proverbiis, in Ecclesiaste dissutas sententias habet, abruptas, nullo nexu conjunctas. Huc facit illud Hieronymi in prologo galeato affirmantis in ipso stylo Græcam eloquentiam cerni: *Ipse stylus Græcam eloquentiam redolet*; cùm certè Salomon Græcæ eloquentiæ luminibus nullis orationem distinxerit.

Præterea, quod gravissimum est, nunquàm apud Hebræos exstitit Hebraicum autographum, sive apographum libri Sapientiæ, atque ut testatur ibidem Hieronymus majorem silentio motus, *apud Hebræos nusquàm exstat*. Periissetne Salomonis liber, si uspiam exstitisset? aut ignorâssetne Esdras sacrorum voluminum diligentissimus compositor, Sapientiam à Salomone fuisse conscriptam, aut permisissentne Judæi eximium adeò et pretiosum opus in tenebris jacere? Non erat profectò Salomon velut alter ignotus scriptor, cujus opera, Esdræ ætate, in Judæorum manus nondùm pervenissent: neque admitti negligentia tum potuit in conquirendis Salomonis scriptis, Salomonis, inquam, regum sapientissimi, totique Judaico populo ob doctrinam divinitùs acceptam spectatissimi. Cur ergo Hebraicus canon librum Sapientiæ non exhibet, si Salomoni tribuitur? Multa denique continentur in Sapientiâ partim ab Isaiâ, partim à Jeremiâ, nempe prophetis Salomonis ætatem consecutis expressa, partim à fabulis deprompta, atque à Græcorum moribus, cujusmodi illud est cap. 2, v. 8: *Coronemus nos rosis*; partim cum summâ pace ac libertate non cohærentia, quâ populus, Salomone imperante, fruebatur, uti alterum capitis 15, v. 14, inimicos populi Dei eidem populo imperare. Quæ omnia fidem omninò detrahunt opinioni quam primo loco posuimus.

Qui vero Philonem auctorem libri Sapientiæ secundo loco defendunt, non constant sibi, neque ex pluribus scriptoribus, quos Philonis nomine appellatos volunt, in uno deligendo consentiunt, ut vel ex hoc ipso eorum confutationi locus satis pateat. Alterum Philonem seniorem vocant Ptolomæo Philadelpho regnante scriptorem; alterum Alexandrinum, sive Judæum pluribus scriptis insignem ablegatum Romam à Judæis Alexandriæ ad imperatorem Caligulam primo Ecclesiæ seculo, anno æræ christianæ ferè quadragesimo. Sunt qui et tertium Philonem nominent auctorem libri de Animâ, stante secundo templo, in vivis agentem, de quo in libro *Juchasìn*, seu *Genealogiarum* est memoriâ proditum

Verùm inter Philones istos Sapientiæ auctorem non dignoscimus. Senior ille, quem plures laudant, fortassè nusquàm exstitit, aut saltem extitisse nullo certo argumento, nullo veteris scriptoris testimonio persuadetur. Aristæas, si ille quidem scripsit historiam, Interpretes septuaginta ab Eleazaro Alexandriam missos suis nominibus singulos compellans Philonem nullum nominavit. Neque Josephus, lib. 1 contra Appionem, vel Eusebius, lib. 9 Præpar. Evang., cap. 20 et 24, auctorem libri de Hierosolymis Philonem vocantes, argumentum suppeditant, quo seniorem illum exstitisse affirmetur, atque scripsisse. Imò verò de ethnico scriptore potiùs locutum utrumque non immeritò conjicimus. Josephus enim scribens ethnicos scriptores Græcos Demetrium Phaleræum, et Eupolemum

res quoque Judaicas historiis Chaldæorum, Syrorum, Phœnicum interspersisse, cum iis et Philonem conjunxit, omnes æquè reprehendens, et hallucinationis accusans propter Hebraicæ linguæ ignorantiam, cujus causâ Hebraicos libros intelligere, eorumque sensum assequi non potuerunt. At senior, si qui fuit, non ethnicus dicitur, sed Judæus; non ignarus Hebraici sermonis, sed eloquentissimus. Non ergo antiquiorem Philonem scripsisse quidquam confirmavit, sed Græcum alterum nobis ignotum.

Errâsse Josephum, si Demetrium quidem, Eupolemum, Philonem scriptores ethnicos putavit : errâsse pariter, quando sacræ linguæ et Scripturæ imperitos dixit, quidam suspicantur : idque præsertim colligunt, quòd lapsus ibidem Josephus Demetrium Phaleræum à Demetrio Judæo non distinxerit, in quo patentior, inquiunt, error est. Verùm primùm errâsse demonstretur, non suspicione nudâ obtendatur. Licèt alter fuerit Demetrius Phaleræus à Judæo; Josephus tamen Phaleræum ibi nominat, Græcum certè scriptorem, ejusque scripta, ait, sacris interdùm Litteris discordare. Tum et Clemens Alexandrinus in lib. 1 Strom., adnotavit Philonem ab Eusebio commemoratum non consentire cum Demetrio in regum Judæorum historiâ; et satis constat ex fragmentis apud Eusebium ambos historiam ex sacris Libris, veterumque Hebræorum commentariis non texuisse; ambos sensum sacrorum Librorum non assecutos, ut ait Josephus. Ex quo neutrum usum fuisse Hebraico exemplari colligitur, prætereaque neutrum ex Hebraico genere, neutrum Hebraicarum litterarum peritum.

Quòd si daretur etiam Philonem aliquem Judæum circa ætatem Ptolomæi Philadelphi historiam Judæorum mandâsse litteris, unde haberemus ipsummet ad tradenda moralia præcepta acquirendæ sapientiæ accommodatiora animum appulisse? Num ex S. Hieronymo præfatione in libros Salomonis scribente de Sapientiæ libro; *Nonnulli scriptorum veterum hunc esse Judæi Philonis affirmant?* Sed hæc dubitanter à S. Hieronymo de paucis veteribus dicta nullam fidem conciliant sententiæ quam explodimus. Quæ si intelligantur, ut multi volunt, de juniore Philone Judæo Alexandrino, multò minùs valent ad inveniendum auctorem Sapientiæ, ut pergimus dicere : nam Philonem Byblium licèt vetustiorem scriptorem poneremus, quàm reipsâ sit (composuit enim librum de Adriani imperio, sub quo vixerat, teste Suidâ), ne commemorandum quidem putavimus, qui ex gentibus cùm esset, quibus certè eloquia Dei non sunt credita, Spiritûs sancti instinctu moveri ad scribendum non potuit.

Philoni verò Judæo, sive Alexandrino paulò post Christi Domini mortem celebri scriptori tribui non posse Sapientiæ volumen multò evidentiùs efficere nos posse confidimus. Insignis est discrepantia styli Philonis ab auctore libri Sapientiæ : turgidus ille est, copiosus, magnificus, vividior, allegoriis redundans; gravis iste et sententiarum plenus. Etsi vero uterque in iisdem ponendis sententiis conveniat, numquid non potuit Philo à Proverbiorum, Ecclesiastici, Machabæorum, quin et à Platonis libris principia eadem atque sententias in suum institutum derivare? Eusebius prætereа et Hieronymus in catalogo librorum Philonis describendo diligentissimi Sapientiam inter eos non collocant. Iterùm Sapientiæ liber ad veteris Testamenti Scripturas pertinet; pertineret autem ad novum Fœdus, si post Christi Domini mortem esset à Spiritu sancto dictatus. Hinc multa diximus à Sapientiæ fonte in novum Testamentum ab Apostolis translata, ejusque locos Clemens Romanus in Epistolâ ad Corinthios usurpat, qui procul dubio scriptoris Judæi suorum temporum auctoritate uti noluit.

Quomodò deinde prophetarum more prædicere capite secundo potuisset futuros dolores, futuram ex Judæorum nequitiâ et perversitate acerbissimam Christi Jesu mortem scriptor qui post absolutum redemptionis nostræ opus, post insignem Christi de morte triumphum, post captivos, ipso præeunte, in æternam libertatem assertos scribere suscepisset? an non historiam tradere potiùs debuisset? Quam sanè sive prædictionem Christi dolorum et mortis, sive descriptionem dicere quis velit, dùm animo intuemur, multò magis Philonem ea scribentem agnoscere non possumus. Judæumne hominem pertinacem, obfirmatumque animo atque Evangelicæ legi repugnantem credamus Spiritûs sancti organum fuisse ad institutionem Ecclesiæ, quo tam graviter, accuratè, disertè Christi cruciatus describerentur, atque impii ausus Judæorum justum persequentium ac opprimentium?

Nam quod aiunt Eusebius et Hieronymus de Philone, eum in secundâ legatione ad Claudium imperatorem cum sancto Petro consuetudinem habuisse; Photius verò, Codice 105, Christianum factum à Christianorum instituto postea descivisse, vix à nemine nostrâ hâc ætate probatur; atque etiamsi probaretur, nihil valeret ad nostram hanc controversiam dirimendam. Teneamus ergo Philonem Alexandrinum perperàm à quibusdam scriptorem Sapientiæ prædicari. Hactenùs aliorum sententias confutavimus, quo uno contenti sumus; nihil enim suppetit, quod negatis cæteris affirmetur, nisi ignotum scriptorem esse. Certè quidem illum ex Hellenistis Judæis post versionem septuaginta Interpretum scripsisse, in scriptis philosophorum et poetarum Græcorum fuisse versatum, prope à Machabæorum ætate floruisse, conjecturâ auguramur, cætera ignoramus.

Quæ primo loco à nobis librum hunc Salomoni non tribuentibus dicta sunt, contradicuntur ex ipsomet auctoris sermone. Scriptor enim, cap. 7, v. 7, ait optâsse se, sibique datum esse sensum, ac Sapientiæ spiritum; in cap. 9, v. 7 et 8, se à Deo electum regem populo jussum *ædificare templum in monte sancto*, quæ non modò aptissimè ad Salomonem, sed ad solum Salomonem referre possis. Unde permoti Græcus, Arabs, Syrus interpretes librum *Sapientiam Salomonis* inscripserunt, ut auctorem apertiùs notarent. Insuper Ecclesiæ Patres Origenes, Tertullianus, Clemens Alexandrinus, Cyprianus, Athanasius, Hilarius, Ambrosius, aliique tam propter auctoris testimonium,

quàm libri doctrinam doctrinæ Salomonis simillimam *librum Salomonis* appellârunt. Idque adeò certum erat primis Ecclesiæ seculis, ut Eusebius lib. 4 Hist. eccl., cap. 22, scribere non dubitaverit, Rufino interprete : *Ægesyppus et Irenæus et omnium antiquorum chorus librum qui adtitulatur* Sapientia, *Salomonis esse dixerunt, sicut et Proverbia.*

Infirmum verò contra hanc antiquitatis fidem est argumentum depromptum à præteritione libri Sapientiæ in Hebraico canone, ac si divini omnes libri Esdrâ vetustiores in Canonem essent relati, vel nullum volumen Hebræi per summam nequitiam ab Esdrino abrasissent, nullum periisset. Etenim primò, vel Hebræi ipsi librum Sapientiæ Salomonis esse non diffitentes, quare absit à Canone, causam inveniunt. Nam cùm Rabbi Moses Bar Nachmàn in præfatione suâ ad interpretationem Legis scripsisset *vidisse se librum Chaldaicum dictum Sapientia magna Salomonis*, ex quo et locos quosdam decerpserat Rabbi Azarias lib. *Imrè binàh*, cap. 57, de eo Rabbini Mosis testimonio loquens ait : *Sibi videri, nisi ille quidem liber ex Hebraico sermone translatus sit, compositum esse à Salomone linguâ Chaldaicâ, ut ad quempiam regem in finibus Orientis mitteret.* Esdram autem sacerdotem certè operam suam non posuisse nisi in consecrandis libris, quos prophetæ composuerant in Spiritu sancto, et linguâ sanctâ, id est, hebraicâ : Sapientes verò suos consultò et prudenter libros tantummodò ab Esdrâ consecratos in canonem recepisse. Igitur nihil prohibet Salomonis esse volumen in Esdræ canone non descriptum. Secundò, Hebræorum rationibus conducebat librum illum deleri et projici, in quo disertissimè prædicebatur mortem illatum iri Messiæ, quòd ipse populum reprehenderet, seque ab ejus viis et operibus abstraheret. Quid igitur vereamur dicere hebraicum sapientiæ volumen scriptum quidem à Salomone sed Judæorum perfidiâ abjectum ?

In hunc quidem modum nobis opponitur ; sed tantum hæc non habent momentum, ut assentiri aut debeamus, aut possimus tutò. Unum est ex verbis libri Sapientiæ elicitum argumentum, quod nos movere fortassè posset : verùm prisca Scriptorum consuetudo et Augustini judicium nos confirmat. Nempe scriptor Hellenista, dùm librum Sapientiæ conficeret, personam Salomonis induit, ac sustinuit, ita scribens ac si Salomon ipse scriberet, quem loquentem inducebat, servatâ eâdem præceptorum ratione, quam ipse tradiderat. Ita veteres multi insignium virorum nomen, quos præstitisse sapientiâ constabat, libris suis inscripsêre, quòd in eorum personâ loquerentur ; idque potissimùm, si in eo scribendi genere illi claruissent, aut ex illis sententiæ promerentur, ut Plato Socratis, Cicero Bruti atque Hortensii, Xenophon Cyri. Hanc ipsam Augustinus, lib. 17. de Civit. Dei, cap. 20, visus est afferre causam, cur Salomoni liber adscriberetur : *Alii duo*, inquit, *quorum unus Sapientia, alter Ecclesiasticus dicitur, propter eloquii nonnullam similitudinem, ut Salomonis dicantur, obtinuit consuetudo ; non autem esse ipsius, non dubitant doctiores* ; quæ et lib. 2 de Doct. christ., cap. 8., et in Speculo iterùm scribit ; id est, quia Sapientiæ auctor loquitur ac si Salomon esset, et præcepta tradit à Salomone deprompta, et Salomonicorum simillima, mos invaluit, ut Salomon esse putaretur. Quocirca, et S. Thomas Augustini doctrinam secutus primâ secundæ, quæst. 113, art. 3, inquit ex Salomonis personâ dici Sapientiæ cap. 8 : *Optavi, et datus est mihi sensus.* Regem Salomonem ergo in scribendo Sapientiæ libro allaborâsse sententiæ quædam ejus nomine dictæ non declarant.

Occursum jam est hâc responsione nostrâ et testimoniis Patrum, qui propter unam eloquii similitudinem, præceptorum scilicet, quæ in Proverbiis æquè ac in Sapientiâ inveniuntur, Salomoni istud opus attribuerunt. Quidam enim ex illis quos nobis opponunt, tres tantùm libros, nempe Proverbia, Ecclesiasten, et Canticum canticorum Salomonem composuisse tradiderunt, ut Origenes in Expositione primi Psalmi apud Eusebium lib. 6 Hist. eccl., cap. 25 ; Hilarius Præfatione in Psalmos, quibus adjungimus et Basilium, homil. 12, in Proverbia, et Gregorium Nissenum, homil. 1, in Cantica, et Nazianzenum in Carm. ad Seleucum et concilium Laodicænum, can. ult., et Hieronymum pluribus in locis, et Augustinum sæpè, et Theodoretum Præfat. in Cantica, et Joannem Damascenum, lib. 4, de Fid. orthod., cap. 18. Quid ergo præterea ex Patrum scriptis colligatur, nisi Salomonis dici Sapientiæ librum, quia auctor Salomonem imitatus visus est Salomon alter vitæ benè instituendæ rationem docuisse ? Nec si quis videatur apertiùs contradicere, assensum nostrum extorquet.

Primò enim Patres Patribus contraria sentientibus opponimus. Deinde cùm veteres de Proverbiorum libro loquentes cum appellâssent Sapientiam ; posteriores quoque aut Sapientiam nominando dicere volebant Proverbia, aut falsò crediderunt illud ipsum opus, de quo præsens est quæstio, à majoribus Sapientiam nuncupatum ; ex quo factum est, ut Salomoni librum Sapientiæ adscribentes, putarent se veterum traditionem sequi. Melitho in Epist. ad Onesimum apud Eusebium lib. 4, cap. 26, in hanc credulitatem consequentes Patres traxit, inquiens : *Salomonis Proverbia, quæ et Sapientia ;* traxit et Ægesyppus et Irenæus in memorato libro 4 Eusebii, cap. 22 : *Non solùm autem ipse* (Ægesyppus), *sed et Irenæus et omnes antiqui Proverbia Salomonis vocârunt Sapientiam omnium virtutum præcepta continentem.* Quo in loco falsus est Rufinus verba Eusebii aliter interpretatus ac Græca verti oporteret : Οὐ μόνος δὲ αὐτὸς ἀλλὰ καὶ Εἰρηναῖος, δὲ ὁ πᾶς τῶν ἀρχαίων χορὸς πανάρετον σοφίαν τὰς Σαλομῶνος παροιμίας ἐκάλουν. Cùm enim Eusebius antiquos omnes cum Ægesyppo et Irenæo Salomonis Proverbiis nomen Sapientiæ ad virtutum omnem perducentis dedisse scripsisset, falsò transtulit Rufinus Salomonem semper creditum auctorem cùm Proverbiorum, tùm Sapientiæ. Græcum verò, Arabem, Syrum interpretes nisi id significârint, quod exposuimus hactenùs, tanti non facimus freti S. Hieronymi judicio, qui præfatione in Salomonis libros jam ademerat iis interpretibus auctoritatem scri-

bens : *Alius ψευδεπίγραφος* (falsò inscriptus) *qui Sapientia Salomonis inscribitur.*

Denique in aliâ fortassè causâ, hujus tamen admodùm dispari, dubitare possemus an periisset Hebræorum negligentiâ aut temporum injuriâ Hebraicum divini ullius libri exemplar; in hâc autem temerè dubitatur, ut supra advertimus. Judæos enim ab immani scelere, quo datâ operâ corruperint, deleverint, aut suppresserint sacros Libros, jam alibi defendimus. Illùc adde nihil fuisse profuturum cæcis hominibus autographum perdere; Græca verò exemplaria, unde et veritas oraculi, et ipsorum impietas proderetur, omnia non dilacerare.

Utinam verò Hebræi omnes cum Rabbi Mose Nachmanide, et Rabbi Azariâ consentirent editum esse à Salomone Sapientiæ librum; nollemus profectò ultra contendere, aut quæstionem hanc, quasi dixero, scholasticam adversùs eosdem urgere. Nostrum esset deinde ostendere Sapientiam fuisse in canonem sacrum traducendam, seu quod et Chaldaicus sermo locum jam in canone habeat, seu quod *in Spiritu sancto* scriptum esse oporteret librum, qui manifestam prophetiam exhibet eventu omninò comprobatam. Sed iniqui homines mentiuntur, dùm regem quempiam Syrorum conjiciunt à Salomone habuisse præcepta virtutis in Chaldaicum librum digesta. Nullus erat Hieronymi ætate autographus Sapientiæ liber Chaldaicus, uti et nunc nullum esse scimus; versionem utique Chaldaicam, sive Syriacam etiamnum ex stantes Rabbi Moses vidit ex Græco adornatam : Græco verò idiomate usum in scribendo Salomonem nullus Hebræorum assentietur. Interim si Chaldaicæ illi scripturæ credunt, quam ipsorum Majores primùm Græcam ad nos detulerunt, fateantur à suis occisum esse Christum, qui, ut erat, Dei filium se faciebat; sin autem ei libro credere detrectant, explicent quomodò Scriptor Machabaicis temporibus antiquior, qui duobus seculis Jesu Mariæ filii ætatem antecessit, sine Spiritûs sancti afflatu potuerit de divinis rebus tantâ cum dignitate loqui, et tam explicatè describere Judæorum conspirationem contra Christum Jesum, eorumquemet verba referre, dùm de innocentissimo et justissimo homine supplicium sumerent?

Non prosequimur eorum afferre ratiunculas qui Philonem Alexandrinum Sapientiæ scriptorem esse defendunt, cùm enim ipsorum argumenta præoccupaverimus omnia confutando, quid est opus sermonem producere?

ARTICULUS XVI.

De libro Ecclesiastici.

Quæ nuperrimè de libro Sapientiæ explicata controversia est, eadem de libro Ecclesiastici tractanda proponitur: nempe an divinæ auctoritatis sit doctrina hoc volumine comprehensa; quisve auctor tam salutaria præcepta collegerit. Redeunti quæstioni difficile non est protinùs respondere, Ecclesiastici librum, licèt ab Hebræorum canone absit, divini auctoris esse : istum verò esse Jesum filium Sirach, ut non tam in libri proœmio, quàm in ipso opere indicatur; tutò autem definiri non posse, aut saltem gravem contentionem esse, auctorne idem sit ac hebræus scriptor Ben Sira apud Thalmudistas celebris, an ab eo diversus; tempus denique scriptionis certò non constitui. Experiamur hæc omnia illustrare partim, partim et exponere.

Librum Ecclesiastici à Græcis Πανάρετον, *omnium scilicet virtutum complexionem et doctrinam* et ipsum appellatum neque veteres Hebræos, neque primos Ecclesiæ Patres, qui Scripturarum canonem descripserunt, in canonicorum ordine collocâsse damus ultrò vel non rogati. Sed propterea quòd in canone à Judæis compacto, eodemque à Patribus, qualem ab Hebræis acceperant, transmisso ad Ecclesias non concludatur Ecclesiasticus, sæpè repetitum est, libri dignitati non obesse : quoniam omnibus æquè deuterocanonicis ea ab initio auctoritas defuit, quam demùm Ecclesia compertam habuit ex indiciis in unum collatis, unde ad divinos libros censendos significatio et demonstratio datur. Enimverò ipsimet ex Patribus, qui Ecclesiasticum non posuerunt in canonem propter cohibitum usque tum Ecclesiæ judicium, divinam Scripturam nominant, si quando ejus libri sententiis utuntur.

Origenes, homil. 10, in Ezechielem ab Ecclesiastici cap. 10, v. 9 et 10, verba repetens habet : *Quid enim ait Scriptura? « Quid superbit terra, et cinis? et in vitâ « ejus projecit interanea ejus. »* Clemens Alexandrinus lib. 1 Pedag., cap. 8 eos qui libro Ecclesiastici cap. 21, v. 7, contradicunt, tanquàm Scripturæ repugnantes objurgat : *Neque Scripturam audientes, quæ sic dicit :« Et qui timet Dominum, convertetur ad cor suum. »* Athanasius, lib. de Virgin., illud Ecclesiastici cap. 13, v. 1 : *Qui tetigerit picem, inquinabitur ab eâ, et qui communicaverit superbo, induet superbiam,* sacræ Scripturæ tribuit inquiens : *Non cœnabis cum feminis superbis, neque habebis mulierem arrogantem tibi familiarem : ait enim sacra Scriptura, qui attingit picem.....* Cyrillus Alexandrinus, homiliâ quæ legitur inter Acta concilii Ephesini, muniri animum oportere sapientiâ docens, ejus comparandæ rationem à sacrâ Scripturâ Ecclesiastici cap. 2, v. 1 et 2, petendam esse indicant : *At quibus rationibus comparetur, divina nos Scriptura edocet : « Fili, accedens ad servitutem Dei præpara animam « tuam ad tentationem, dirige cor tuum, et constans esto. »* Cyrillus Hierosolymitanus Catech. 6; Epiphanius in Anchorato, cap. 12, Augustinus, lib. ad Horosium contra Priscillianistas, Gallicana, et Germanica Ecclesia in concilio Francofurtiensi congregata an. 794, in Epistolâ synodicâ affirmant Scripturæ divinæ, sanctique Spiritûs præceptum esse illud Ecclesiastici cap. 3, v. 22 : *Altiora te ne quæsieris, et fortiora te ne scrutatus fueris.* Basilius in Regulis brevioribus interrog. 104, concilium Ephesium actione 7 pronuntiant gravissimam esse divinitùs inspiratæ Scripturæ sententiam : *Fili, sine consilio nihil facias*, Ecclesiastici cap, 32, v. 24, Cyprianus lib. de Oper. et Eleem.; Optatus Millevitanus lib. 3 contra Parmenianum, Maximus Taurinensis homil. 1, de Eleem., confirmant in divinis

Scripturis Ecclesiastici cap. 3, v. 33, Spiritum sanctum dicere : *Sicut aqua exstinguit ignem, sic eleemosyna exstinguit peccatum;* Ambrosius, lib. de Bono mortis, cap. 8., et Joan. Damascenus, lib. 1 de Dormit. Deiparæ egregium Scripturæ oraculum prædicant : *Ante mortem ne laudes hominem*, Ecclesiastici, cap. 11, v. 30.

Similia cæteri tam Græcæ quàm Latinæ Ecclesiæ Patres ab Ecclesiastico, ut sacræ Scripturæ libro, testimonia depromunt, ubi res postulat. Tertullianus, de Exhort. castit., Gregorius Nyssenus, homil. 3, in Ecclesiasticum; Nazianzenus, orat. 1 contra Julianum; Joan. Chrysostomus, homil. 13 et 15, ad populum Antioch., Ephrem Syrus lib. advers. improb. Mulier.; Fulgentius, lib. 1 de Remiss. peccat. cap. 12; Hieronymus, ut tandem omnia expediamus, Epist. 34 ad Julian., cujus hæc sententia est : *Divina Scriptura loquitur : Musica in luctu intempestiva narratio*, Ecclesiastici cap. 22, v. 6. Certè nullus est Scripturæ sacræ liber, cujus auctoritati Patres suffragentur magis, tametsi publico decreto Ecclesia universa nondùm eam sanxisset; adeò verum est, omnium singularum Ecclesiarum traditione divinitatem libri constitisse, ut et Concilium Carthaginense III, can. 47, et Innocentius I, in Epist. ad Exuper., et Gelasius I, in synodo Romanâ, et concilii Toletani Patres, præter Ephesinos et Francofurtienses supra allatos testimonium jam perhibuerant, longè antequàm à concilio Tridentino tandem Ecclesiastici libro divinitatis decernerentur honores.

Ob id hæretici sinceriores fatentur à vetere Ecclesiâ susceptos ut sacros libros quosdam qui absunt ab Hebraico canone atque Ecclesiasticos dictos. Unum profero testem Joan. Drusium doctum atque eruditum Belgam; is libro de Quæsitis per epistolas, Epist. 10, ad Paulum Scovartum Busanvallium, cùm nominâsset *historiam sacram Tobiæ* subdit : *Sacram voco, non quòd canonica sit (loquor de canone Hebræorum); sed quia ex eo genere librorum apocryphorum est, quos Ecclesia vetus, recepit et Ecclesiasticos vocat.* Item Epist. 107, ad Danielem Dedieu : *Inter apocryphos, quando latè id nomen sumitur, sunt etiam Ecclesiastici, sic à majoribus appellati, quod ab Ecclesiâ recepti inter libros sacros publicè in eâ legerentur. Hi omnes hodiè ad vetus Testamentum spectant, inter quos Sirachides peculiariter hoc nomen sibi vindicat, vulgò Ecclesiasticus dictus. Reliqua sunt Sapientia Salomonis falsò inscripta, Tobias, Judith, Machabaici.* Vetus ergo Ecclesia priscos quosdam libros etsi in canonem Hebræorum non relatos pro sacris habuit, interque eos Ecclesiasticum, de quo disputamus : quod satis nobis est, qui majorum nostrorum fidem tueri, officio atque honori ducimus.

Nihil propterea causæ nostræ metuendum est (quod etsi alibi jam docuimus, ineptum tamen non est iterùm dicere) si plures Patrum in Canone ab initio Ecclesiasticum non incluserunt, et S. Hieronymus, cujus magna est in Scripturarum sanctarum rebus laus et auctoritas, pronuntiavit Præfat. in libro Salomonis ad plebis ædificationem valere, et legi, *non ad auctoritatem ecclesiasticorum dogmatum confirmandam.* Nam quia ab Hellenistis, non autem à totâ Judæorum Synagogâ libros quosdam Ecclesia, eosque Græce tantùm scriptos acceperat, in quorum sacrâ dignitate tuendâ non omnes consentiebant; ideò Patres, tradentes canonem indubiæ fidei ab omnibus probatum, libros à Judæorum Synagogâ non susceptos non descripserunt, descriptionem hanc eò usque differendam rati, quo Ecclesia Christi re perpensâ controversiam dirimeret. At ipsi, ubi opportunum erat, Ecclesiarum suarum fidem secuti, ut Scripturæ oracula in medium attulerunt quæ de Ecclesiastico sumebant; atque attulerunt quidem non ad solam plebis ædificationem, verùm etiam contra hæreticos ad catholicæ fidei veritatem stabiliendam. Quid enim contra Aetium Epiphanius, hæresi 76, utramque Sapientiam cùm Salomonis, tùm Jesu filii Sirach unà cum veteris et novi Testamenti libris opponebat, si ad hæreses profligandas Ecclesiastici auctoritas non valuisset? quid Augustinus, lib. 2 de Grat. et lib. Arb., ex Ecclesiastici cap. 15, liberum arbitrium assereret? quid S. Prosper contra Collatorem num. 40, ageret ex Ecclesiastici sententiis, nisi ex iis fidem affirmari posse intelligeret? Demùm, quod notissimum omnibus est, S. Cyprianus in causâ rebaptizationis illum Ecclesiastici locum urgebat sub nomine Salomonis, cap. 34, v. 30 : *Qui baptizatur à mortuo, et iterùm tangit eum, quid proficit lavatio ejus?* eique loco studiosissimè respondebant Catholicæ sententiæ defensores ; adeò ab antiquâ traditione constabat Ecclesiastici librum ad confirmanda fidei dogmata justè adhiberi.

Quia verò Hieronymus testis consuetudinis universæ suorum temporum in toto orbe receptæ exponebat quæ in ecclesiis omnibus fierent, nemine dissentiente, idcircò ad morum institutionem, non ad confirmationem dogmatum publicâ Ecclesiæ auctoritate adhiberi Ecclesiasticum scripsit. Omnes enim fatebantur utilem esse ac fructuosum, ut Epiphanius, lib. de Pond. et Mens, ait : Omnes præclarum, et elegantem librum, ut Joan. Damascenus, lib. 4 de Fid. orthod., dicit, idcircò legebant omnes. Sed quia librum illum unà cum cæteris canonicis veteris Testamenti uno volumine Hebræi non compegerant; quia Ecclesia aliis negotiis occupata in eumdem censum ac reliquos canonicos non retulerat, dogmatum suorum veritatem ex eo non comprobabat, quoniam et hoc libro prætermisso Catholicam doctrinam satis tuebatur ex aliis certò utique divinis argumentorum promptuariis; divinum nihilominùs procul dubio librum Ecclesiastici credebant vel iidem Patres qui visi sunt minorem reliquis sacris ei auctoritatem tribuere. Ad quid enim ii ipsi alibi dixissent Ecclesiastici sententias eloquia esse Spiritûs sancti, divina oracula, divinas Scripturas, si humano ingenio, à viro licèt instructo multæ doctrinæ præsidiis librum editum credidissent?

Attamen non est Salomonis, quanquàm ab aliquibus Patrum illustri ejus nomine vocetur; quod nemo jam dubitat, qui easdem hùc transferat rationes negandi, quas in nuperrimè absoluto articulo afferebamus. Qui

bus et ea gravissima accedit, insignes Synagogæ viros Eliam, Elisæum, Ezechiam, Isaiam, Josiam, Jeremiam, Ezechielem, duodecim Prophetas, Zorobabelem, Jesum filium Josedeck, et Simeonem Oniæ sacerdotis magni filium Salomone longè posteriores in Ecclesiastico celebrari, quos omnes ille solùm scriptor laudibus extulit, qui omnium ætatem in scribendo est consecutus. Nec verò debemus multam operam ponere, ut verus libri auctor constituatur. In præfatione operis, licèt ad Scripturam sacram ea non pertineat, magnæ tamen auctoritatis interpres ait : *Avus meus Jesus, postquàm se ampliùs dedit ad lectionem Legis et Prophetarum... voluit et ipse scribere aliquid horum quæ ad doctrinam et sapientiam pertinent.* Capite verò 50, v. 29, auctor de seipso affirmat : *Doctrinam sapientiæ, et disciplinæ scripsit in Codice isto Jesus filius Sirach Hierosolymita, qui renovavit Sapientiam in corde suo.* Iterùm initio capitis 51 : *Oratio Jesu filii Sirach*, in quâ itinera, peregrinationes, considerationem multam atque orationem ad obtinendam sapientiam à se susceptа et adhibita perinde describit ac in cap. 34, v. 12, ut inde constet ejusdem viri preces esse, cujus est sermo reliquus. Igitur Jesus filius Sirach librum composuit; quod apertiùs in Præfatione alterâ quibusdam editionibus Græcis præfixâ ex Synopsi Athanasii depromptâ continetur, in quâ et Jesus ipse sectator Salomonis dicitur propter sapientiam atque eruditionem, traditasque posteris non minùs utiles benè vivendi institutiones. Ex quo et ratio patet, quæ multos Patrum adduxit ut adscriberent opus Salomoni, quem Jesus propè est imitatus, nonnullis quoque ab eo excerptis, quæ repetita, et lectori iterùm exhibita ad sapientiæ amorem vehementius accenderent.

Quamobrem arbitramur graviter eos falli qui Jesum filium Sirach interpretem esse crediderunt, non operis compositorem. Ubi enim relictum unquàm exemplum est, prætermisso auctoris nomine, interpretis nomen operi præfigi, aut inseri in mediam auctoris orationem? Duos prætcrea viros isti operi manum apposuisse deprehendimus, avum et nepotem, quorum alter inventorem se Hebraico idiomate scribentem, alter traductorem Græcè reddentem Hebraica se prodit. Si ergo auctor ab interprete distinguitur; si liber apud Græcos titulum habet : *Sapientia Jesu filii Sirach;* si auctor est haud dubiè Jesus, frustra nepoti adscribitur, quod nonnisi ab avo est labore et studio multo excogitatum. Nepotem utique ut plurimùm eodem ac avi nomine dictum, et Sirachidem utrumque ferunt : at multò incertiùs fingunt interpretem fuisse Jesum alterum filium Sirach, quàm judicetur compositor eo nomine vocatus.

Jam nolo illud disputare : an iste Jesus filius Sirach sit idem ille *Ben-Sirah* apud Hebræos clarissimus Proverbiorum scriptor. Equidem si Hebræorum testimoniis, et judicio res ageretur, dubitandum non foret quin ipse esset : David enim Ganz auctor libri *Germen Davidis* ad annum mundi 3448, scribit : *Ipse Jesus filius Sira composuit librum (Ben Sirah) qui linguâ Romanâ vocatur Ecclesiasticus, qui totus est verba disciplinæ et sapientiæ.* Addit Hebræus ille chronologus verba hæc digna, quæ notentur : *Et in Thalmude tract. Bavà Kamà cap. achovel Rabbini magistri nostri complectuntur librum Ben Sira in classe agiographorum, cùm dicant ipsi : Et repetitur tertiò in agiographis : Omne volatile cum specie suâ habitabit, et sic homo cum simili sui... et verè versiculus iste reperitur in eo libro cap.* 13. Legimus autem sanè hunc ipsum in Ecclesiastico, cap. 13, v. 20 : *Omnis caro* (עוף pro גוף) *ad similem sibi congungetur, et omnis homo simili suî sociabitur.* Pergit dicere multas libri Ben Siræ sententias commemorari, et in tract. *Jevamòth*, cap. 7, et à *Ramban* præfatione suâ ad commentarium legis, quæ reperiuntur capitibus 3, 6 et 26, cujusmodi illæ sunt : *Multi sint quærentes pacem tuam... Uxor bona donum bonum est... quod supra captum tuum est, ne quæsieris...* quæ omnia apud Ecclesiasticum exstant, ut ille notat, cap. 6, v. 6, nimirùm : *Multi pacifici sint tibi, et consiliarius sit tibi unus de mille.* Cap. 26, v. 3 : *Pars bona mulier bona, in parte timentium Deum dabitur viro pro factis bonis.* Cap. 3, v. 22 : *Altiora te ne quæsieris, et fortiora te ne scrutatus fueris.*

Prætcrea cùm R. Ghedalià Aben Jachyà, auctor libri *Salscèled Akkabbalà* scripsisset : *Librum Ecclesiastici dicunt composuisse Josue filium Saruk;* Rabbì Azarias in libro *Meòr Enàim*, seu, *lumen oculorum*, cap. 21, corrigit ponens *Jesum Ben Sira;* capite autem 22, refert in libro *Ben Siræ* sub finem laudes celebrari inter Prophetas et sapientes cæteros Simeonis justi secundi, satis ostendens Jesum illum Sirachidem à suis Ben Sira appellari. Etenim inquit : *Nonne vides in libro Temporum Philonis Alexandrini Simeonem justum secundum filium Oniæ secundi, qui fuerunt ambo prognati Oniâ et Simone justo primis... Etiam in fine libri Ben Siræ, quem scis non repelli à sapientibus nostris nisi unâ manu, inter multos prophetas et Sapientes potentes virtute, quos magnificè retulit cum laude, memoria est hujus Simeonis justi, filii Oniæ, qui fuit Israeli sicut lumen Veneris* (stella matutina), *et qui in causâ iis* (Judæis) *fuit liberationis et multiplicavit gloriam Dei nostri. Et ipse Ben Sira composuit librum tempore illius Simeonis ut scribit Eusebius in suis tabulis.* Nolumus tamen librum Proverbiorum Ben Siræ, cujusmodi nunc est, esse ipsummet Ecclesiasticum. Nam à Judæis Hierosolymitanis, à scribis, à Rabbinis multa mutata, detracta, adjecta libro Ben Sira putamus, quod sibi licere in libro non canonico crediderunt. Atverò nepos summâ fide avi librum interpretatus est.

Hæc indicàsse sufficiat, quæ et opportuna esse disputanti contra Hebræos possunt : plura autem contendere non interest, sive idem scriptor sit Jesus Sirachides et Ben Sira, sive alter ab altero differat. Procul dubio Jesus Ben Sirach Hebraico eloquio, sive Chaldaico, usus est in scribendo, ex quo ejus nepos in Ægyptum profectus, ubi Græca eloquentia obtinebat, Græcum librum fecit; tum verò Hebraicus textus cœpit obsolescere, ac tandem interiit. Quamobrem deinceps primigeniorum exemplarium loco habiti sunt Græci codices; à Græcis Latinus interpres Latinè

vertit, unde Vulgatam nostram habemus. Quisnam iste sit, ignoramus : neque enim est Hieronymus, sed alter multò antiquior, cujus versio jam in Ecclesià usurpabatur ante Hieronymi ætatem. Et Latina quidem isthæc interpretatio hodierno Græco exemplari discrepat, estque in istâ aliquantò fusior oratio, quam rem cui causæ assignemus non constat. Fortassè Latino interpreti alter lectus est Græcus codex, ac qui ad nos devenit; atque hæc verior videtur ratio. Nam et alia ferebatur Augustini et Hieronymi ætate Latina interpretatio hodierno Græco convenientior, quâ et Augustinus et alii Latini Patres usi sunt. Fortassè etiam Latinus noster majoris explicationis causâ dilatavit, quæ Græcus jejuniùs dixerat : quæcumque tamen causa sit discrepantiæ, certè dignitatem interpretationis latinæ antiquitas commendat.

Sed quâ tandem ætate Jesus filius Sirach librum confecit? quod est alterum quæstionis membrum ab initio propositum. Res est in disputatione posita, distractis in duas partes chronologis, qui ad duo diversa tempora, pro duarum sententiarum varietate scriptionem Ecclesiastici referunt. Quidam constituunt Sirachidem scripsisse temporibus Ptolomæi Philadelphi regis Ægypti, qui legis interpretandæ causâ septuaginta Seniores accivit, cùm sacris Judæorum præesset Eleazarus : quidam verò scripti ætatem revocant ad consequentia tempora, quando Antiochus Epiphanes tenebat Syriam, atque Onias III, Simonis secundi filius, Hierosolymis sacerdotio fungebatur. Ut lucem huic disputationi afferamus, necesse est cùm regum Ægypti, tùm summorum Pontificum catalogum ponere.

Itaque in Ægypto regnârunt post Alexandrum Magnum Ptolomæi, quos ex cognomento distinguimus. Primus regnavit Ptolomæus Lagi filius, qui successorem habuit Philadelphum; Philadelpho successit filius Evergetes, Evergeti Philopator, Philopatori Epiphanes, Epiphani Philometor, Philometori frater Evergetes alter, alio nomine Physcon, id est ventrosus, postquàm cum fratre conjunctum imperium aliquot annos habuisset. Utrumque gravi bello lacessivit Antiochus Epiphanes, Judæis infensissimus, qui Syriam occupaverat; compulsus verò à Romanis Ægypto discedere, hostili animo Hierosolymam irrumpens octoginta hominum millia interfecit; quadraginta millia captivos abduxit, totidemque venundedit, lib. 1 Machab., cap 1 et 4. Hæc series est regum Ægypti, quod ad nostram hanc causam attinet. Ad summos autem pontifices ut veniamus, Jaddus Alexandrum Magnum Hierosolymam ingredientem summus pontifex excepit; post Jaddum pontificatum gessit Onias I, Oniam Simon justus, sive Simeon, Simeonem Eleazarus, Eleazarum Manasses, Manassen Onias II, Simonis justi filius, Oniam II, Simon II, Simonem secundum Onias III in sacerdotali officio consecutus est.

Ex hâc regum Ægyptiorum et pontificum Judæorum serie quæstionem esse dirimendam interpretes consentiunt, iis luminibus hùc admotis, quibus et auctor librum et interpres prologum consperserunt. Atverò iisdem prorsùs adhibitis causis omnia concludunt contraria. Primæ opinionis defensores ita argumentum instituunt. In Prologo scribit nepos, se reperto avi sui Jesu filii Sirach libro in Ægypto *in octavo et trigesimo anno temporibus Ptolomæi Evergetis regis*, ejus interpretationem suscepisse. Auctor verò capite 50 summis laudibus prædicat Simonem Oniæ filium, qui pro lege et populo multa præclarè gessit, eumque commendat ætati suæ propiorem tanquàm paulò antè vitâ functum, cùm illustrium virorum ad sua usque tempora laudes diceret : *Simon Oniæ filius Sacerdos Magnus, qui in vitâ suâ suffulsit domum, et in diebus suis corroboravit templum.... qui curavit gentem suam, et liberavit eam à perditione*, vers. 1 et 4. Igitur necesse est Sirachiden scripsisse post pontificatum Simonis, Oniæ filii ante Ptolomæi Evergetis ætatem. Jam si hæc cum temporibus Ptolomæi Philadelphi regis Ægyptiorum et summi Judæorum pontificis Eleazari componantur, eoque regnante fixum sit, Jesum filium Sirach in Ægypto librum confecisse, nihil erit quod non aptissimè conveniat.

Nam postquàm Philadelphus triginta octo integros annos post patris mortem imperium tenuerit, et Evergetes filius Ægypto potitus est, eo imperante illùc se contulit nepos Sirachidis, ibique avi sui Jesu librum *temporibus Ptolomæi Evergetis regis* est interpretatus. Avus verò, qui Simonem Osiæ filium viderat pontificem ante Eleazarum, opportunè omninò sacerdoti sibi cognito præconium operum et laboris tribuit. Itaque Sirachides temporibus Philadelphi paulò post mortem Simonis justi librum composuit; quoniam spatio interjecto Simonis sacerdotium et Evergetis regnum necesse est scriptorem collocare. Præterea Aristeas, in historià septuaginta Interpretum, Jesum quemdam inter eos nominat, qui ab Eleazaro missi operam suam in Hebraicorum codicum interpretationem contulerunt; verisimillimum autem est, illum ipsum esse Jesum filium Sirach auctorem Ecclesiastici. In hunc modum plurimi interpretum disputant.

Verùm iisdem positis principiis concludunt alii, regnante Ptolomæo Epiphane in Ægypto, vel sub initium regni Philometoris propè finem vitæ Oniæ III, quando et Antiochus Epiphanes Syriam tenebat, librum esse editum. Aiunt enim Simonem Oniæ filium à Sirachide celebratum, non primum illum Simonem esse justum dictum, fratrem Eleazari, filium Oniæ I, sed Simonem II, Oniæ II, filium, qui Antiocho Magno Syriæ, et Ptolomæo Philopatore Ægypti regibus templo præfuit. Evergetem autem in Prologo nominatum, Evergetem II, esse affirmant Physconem, cujus anno trigesimo octavo Hebraici autographi in Græcas litteras facta translatio est. Et iste quidem Simon templi ministerium suscepit anno mundi secundùm calculum Usserianum 3785, et viginti annis pontificatum tenuit; Physcon autem Evergetes regno potitus est solus, vitâ functo fratre Philometore ann. 3859. Quamobrem post annum 3805, imò verò propè annum 3829, quando magna orta erat in republicâ Judaicâ perturbatio, et reges gentium malè Judæos affecerant,

sub Oniâ III, summo pontifice, scriptorem libri Ecclesiastici floruisse arbitrantur.

Confirmant id totum verbis auctoris in cap. 36, ubi humilitatem, angustias, clades Judaicæ genti illatas, atque alienigenarum principum immanitatem deflet, Deum rogans, ut populum suum ab oppressione eripiat, seque illius Deum et Dominum esse potentem omnia perditis inimicis ostendat: *Miserere nostrî, Deus, omnium, et respice nos, et ostende nobis lucem miserationum tuarum, et immitte timorem tuum super gentes quæ non exquisierunt te ut, cognoscant quia non est Deus nisi tu, et enarrent magnalia tua. Alleva manus tuas super gentes alienas, ut videant potentiam tuam.... Glorifica manum et brachium dextrum. Excita furorem, et effunde iram. Tolle adversarium, et afflige inimicum... Contere caput Principum inimicorum dicentium: Non est alius præter nos... Miserere plebi tuæ, super quam invocatum est nomen tuum; et Israel, quem coæquâsti primogenito tuo. Miserere civitati sanctificationis tuæ Hierusalem, civitati requiei tuæ.* Dicit insuper cap. 51, gratias agens Deo pro divino auxilio sibi præstito, se quæsitum ad necem, non esse derelictum in tempore superborum, se à perditione liberatum, ereptum à rege iniquo, et à linguâ injustâ, se à calumniis impiorum hominum evasisse. Demùm et cap. 50, inter cætera egregia Simonis opera commemorat vers. 4, eum gentis suæ curam habuisse, eamque à perditione liberâsse: atqui hæc omnia ad tempus referri nequeunt, quo Ptolomæus Philadelphus Ægyptiis imperabat, aut Eleazarus sacerdotio fungebatur. Tunc enim omnes sive Hierosolymis, sive in Ægypto et Syriâ Judæi altissimâ pace fruebantur; nullus ethnicorum regum injuriis populum Dei lacessiverat, nullus Judæam vexabat, nullus odio Religionis acerbo jugo premebat; imò verò gentium reges sanctam civitatem et templum omni honore prosequebantur; neque benevolum animum mutârunt, nisi multò post, quando Simon II res sacras administrabat; tum verò maximè, cùm Onias III, pontificatum gessit.

Nam anno mundi 3786, Simone II pontifice, cùm Ptolomæus Philopator, Ægypti rex, jussisset pro se offerri Deo in templo sacrificium eucharisticum pro relatâ insigni de Syris victoriâ, velletque oblato sacrificio Sancta sanctorum ingredi, quo soli summo sacerdoti semel in anno intrare licebat, prohibitus sacri loci aditu extrema cùm populo, tùm templo minabatur; sed fusis ad Deum precibus à Simone, sedata tunc est regis ira; quapropter verè dixit Sirachides gentem suam Simonis operâ ab excidio liberatam. Idem Philopator postea animo reputans injuriam quam Hierosolymis accepisse sibi videbatur, ultionem spirans Judæos Alexandrinos elephantum pedibus proteri jussit; quod pœnæ genus etsi sumptum non sit, tamen Judæis in vitæ discrimen adductis quantum terrorem incusserit, non est qui non cogitet. Deinde verò omnia in pejus ruere cœperunt, postquàm Onias III per aliquot annos sanctam civitatem in summâ tranquillitate rexisset, et sancti loci retinuisset dignitatem. Tum missus est anno mundi 3828, à Seleuco filio Antiochi Magni rege Syriæ (qui tamen usque tum sumptus sacrificiis necessarios ex regio ærario suffecerat) Heliodorus, qui depositas in templo pecunias, sacri loci majestate contemptâ, diriperet; tum cædes fieri cœperunt; tum summus pontifex calumniis appetitus est, et proditionis apud regem accusatus. Postea Antiochus Epiphanes omnium regum pessimus Oniam sacerdotio pepulit anno mundi 3829, impio Jasone suffecto, qui pecuniâ sibi pontificiam dignitatem emerat. Jasoni Menelaus, Menelao Lysimachus eodem scelere, nempe majori argenti pactione, regiâ auctoritate sacerdotium eripuerant: Lysimachus ut pactam pecuniam solveret, templi ærarium diripiebat, quam ob causam lapidibus confectus in templo est. Tunc rex ex internis sacerdotum discordiis occasionem vexandi populum nactus crudelissimè sæviit, atque in tantâ rerum perversitate compellebat Judæos relictis patriis ritibus ad Græcorum mores, instituta et sacra transire, ut fusiùs lib. 2 Machabæorum.

Nempe ab his malis quorum partem jam viderat scriptor Ecclesiastici, quando in summum pontificem Oniam iniquiùs agi cœptum est, rogabat Deum, ut populum et templum eriperet, regesque iniquos perderet; rogabat autem in Ægypto, quò se receperat, interea dùm Hierosolymis divina omnia atque humana jura pervertebantur. Igitur ex scripto judicatur æquius non Ptolomæo Philadelpho regnante, librum Ecclesiastici esse descriptum anno mundi ferè 3730, sed Syriæ et Judææ ad Syriam adjectæ imperante Antiocho Epiphane prope Machabæorum tempora, toto seculo lapso, postquàm septuaginta Interpretes Græca Biblia fecerunt. Ad hanc opinionem confirmandam illud quoque accedit, interpretem Græcum Ecclesiastici anno trigesimo octavo Evergetis regis sumpsisse librum interpretandum (persuaderi enim nobis non potest trigesimum octavum annum dici ab interprete, ex quo librum ejus avus composuerat; non verò trigesimum octavum annum regni Evergetis); quod non nisi sub Evergete II, Physcone fieri potuit. Nam primus Evergetes ad summum 26 annis imperavit in Ægypto, Polybius, lib. 2; Justinus, lib. 29, cap. 1; Eusebius, Chron. Alexand.; Epiphanius, hæresi 24; Physcon autem annos 53, solus quidem post fratris Philometoris obitum annos 29, Ægypti principatum tenuit; atverò primum ab anno regni fratris duodecimo erat in regni societatem vocatus, et annos 24 partim in Ægypto, partim Cyrene regnaverat. Quamobrem ipso trigesimum octavum annum regnante ab exordio regni cum fratre initi, nepos Sirachidis dicere potuit se interpretationem edidisse, anno scilicet 3870, pontifice Joanne Hircano Simonis Machabæi filio. Hanc sententiam, si ulla tenenda est, retinendam puto, quæ ex rebus in Ecclesiastico scriptis, non illis quidem propheticè visis, neque in genere tractatis, sed auctoris ætate cognitis hauritur, et tota cohæret cum Machabæorum libris, in quibus gravissimas populi Judaici angustias propter Ptolomæi Philopatoris, Seleuci atque Antiochi Epiphanis tyrannidem quasi oculis cernimus.

ARTICULUS XVII.

De quatuor Prophetis majoribus, et primum de Isaiâ.

De propheticis libris dicere aggredientes non versamur in eâ cognoscendorum auctorum difficultate, quàm sæpè in superioribus capitibus experti sumus, quando invenire qui scripsissent difficile erat, cùm ob rei obscuritatem, tùm ob interpretum dissensionem. Libri enim quos tractare suscipimus, præfixum habent nomen Scriptoris certâ adeò atque indubitatâ inscriptione, ut nemo non habeat fidem, qui non sit morosus, neque animo occupato præjudiciis. Isaiam, Jeremiam, et cæteros sacros prophetas aut scripsisse affirmamus, aut jussisse scribi, nixi potissimùm perpetuitate et constantiâ doctrinæ tam Judæorum quàm Christianorum omnium, quorum consensioni vetustissimæ qui seris temporibus repugnaret, næ ille aut summam stultitiam aut summam arrogantiam proderet. Itaque constitutâ Scriptorum veritate, de ipsorum genere, ætate, scriptis aliisve istiusmodi causis pauca explicamus.

Prophetas, ut plurimùm, in duos ordines sive Græci, sive Latini distribuimus : primum eorum quorum prolixior oratio est, et major dictorum copia, quos hâc de causâ *majores* vocamus; alterum eorum qui pauciora scripto tradiderunt, appellati *minores* ex brevitate sermonis. In Græcis quidem Scripturis primum locum minores prophetæ tenent, quia, quantùm conjecturâ consequi possumus, ætatem majorum prophetarum plures ex minoribus ætate suâ superant; Latini contra, quod spectabilius sit opus majorum, majoribus primas deferunt. Hebræi prophetas, qui majores vocantur, tres tantùm numerant, Isaiam, Jeremiam atque Ezechielem; expungunt enim è prophetarum numero Danielem, quem et in locum à prophetis cæteris separatum rejiciunt contra Græcorum et Latinorum consuetudinem, qui Danielem quartum ad tres priores adjungunt.

Majorum prophetarum primus est Isaias, isque præstantior cæteris est atque excellentior, in quo præter claritatem generis major quoque emicat visarum rerum sublimitas conjuncta cum puritate sermonis. Amosum patrem habuit, quem imperitè quidam ab Amoso prophetâ inter minores recensito non distinguunt. Propheta Amos pastor erat et rusticus; Isaias verò ex regiâ stirpe ortus. Erat enim pater prophetæ Amosus filius regis Joas, frater Amasiæ regis; unde et Isaias filiam Manassi regi nuptum dedit, ut Hebræi et Hieronymus tradiderunt; ex quo facile est intelligere, cur in eloquio nihil habuerit ejus rusticitatis, quæ in Amoso Prophetâ apparet. Iterùm Amosum prophetam anno 23 Oziæ prophetare cœpisse exploratum est : Isaiam autem cœpisse anno 25 ejusdem regis tenet vulgatior opinio, quam consideratiùs probavit Hieronymus. Quod si verum sit, alter certè alteri ætate non præstitit, nec potuit alteri vitâ functo alter in officio successisse, ut illi arbitrantur, qui Amosum Amoso non secernunt. Propheta Amos præterea Hebræis est עמוס; Amos verò pater Isaiæ אמוץ : quæ diversa scribendi ratio diversitatem et nominum et personarum probare solet. Amosum quidem Isaiæ patrem prophetam, et ipsum fuisse nonnulli Rabbini censuerunt judicantes prophetam non nisi à prophetâ natum, ad quorum opinionem et S. Hieronymus accessit vertens duos Isaiæ locos in cap. 37 v. 2, et 38 v. 1 : *Ad Isaiam filium Amos prophetæ.... Isaias filius Amos prophetæ.* Verùm Græcus interpres, et Vulgata Latina legunt : *Filium Amos prophetam.... filius Amos propheta*, ut prophetandi munus filio non patri attributum intelligamus. Reverà Hebraicum textum nitidiùs commodiùsque explicamus, si ad Græcam et Latinam interpretationem accommodemus.

Quo tempore vixerit, divinâque legatione ad populum functus sit, sub ipsum libri initium notatur : *Visio Isaiæ filii Amos, quam vidit super Judam et Hierusalem in diebus Oziæ, Joathan, Achaz et Ezechiæ regum Juda.* Primo vel altero anno Manassis regis Juda creditur vitam finiisse, ideòque octoginta et octo ferè annos ad reges, et ad populum mandata Dei pertulisse; atque ita quidem, ut eorum sententia est, qui cum Hieronymo tenent ab anno 25 Oziæ prophetam legationem gessisse : nam qui arbitrantur suscepisse quo anno obiit Ozias, 60 ferè annos ante initium regni Manassis prophetæ munere functum tenent. Mortis genus perpetua traditio est sustinuisse atrocissimum sectionis per medium ligneâ serrâ jussu Manassis regis impiissimi, quem propheticâ libertate impietatis arguebat. Ab Hebræis id summo consensu traditum est, confirmantibus Origene, Justino, Tertulliano, Ambrosio, Hieronymo, Basilio, Augustino, quibus nemo habet probabile quod opponat. In usu fuisse apud Hebræos illud supplicii genus, quis neget? Isaiam verò eo non affectum contra tot veteres Patres atque Hebræos potissimùm scriptores, quos nulla speciosa causa impulit majores suos fingendo tanti criminis accusare, quâ ratione unquàm ostendatur? quomodò etiam illud Apostoli Pauli de sanctis veteris Testamenti Dei ministris fide vivâ munitis, et cruciatus acerbissimos propter legis observationem perpessis, quod communiter ad Isaiam refertur, *secti sunt*, Epist. ad Hebr., cap. 11, v. 37, non de Isaiâ pronuntiatum, sed de altero prophetâ pugnabimus?

Temerè igitur communem sententiam infirmare, multòque magis contemnere sibi sumpsit Tostatus, levem illam causam proferens, non usque ad Manassem regem oracula edidisse Isaiam, qui omnia ad Ezechiam usque patrem Manassis concluserit, ut ipse testatur. Quòd si nullum oraculum regnante Manasse propheta dixerit, nullam quoque esse potuisse Manassi causam, cur S. Prophetam medium diffindi juberet. Nam primò ignoratur an sub Manassis regno vaticinia desierit Isaias; non scripsit quidem, si quas pronuntiavit, prophetias, quas scribere solebat jussus; verùm nihil prædixisse Tostatus non efficiet. Tum aliud est vaticinari, aliud vitam moresque hominis reprehendere : in exordio regni Manassis regem mala initia regno facientem liberrimè de improbitate objurgavit : ob id captus est affectusque supplicio, ante-

quàm quidquam aut vaticinaretur aut scriberet. Numquid cum ratione pugnat hæc tota narratio, ut repugnandum quoque sit Patrum traditioni? Ita enim sentimus, dùm veterum Patrum doctrinam recipimus.

Prophetiarum autem Isaiæ hæc distributio ut plurimùm esse dicitur. Primis quinque capitibus prophetiæ continentur sub Oziâ rege editæ : quod capite sexto visum scribitur, sub Joathane visum est, ut commentariis *in Isaiam*, cap. 6, affirmavit Hieronymus, ubi et correxit, quod in epistolâ ad Damasum scripserat, nihil à prophetâ prædici cœptum esse, donec Ozias moreretur. Quæ ad finem usque capitis 14 exstant, Achazo regnante evenerunt ; reliqua ad finem libri ad Ezechiæ tempora pertinent. Præter istud prophetiarum volumen, in separato codice descripserat res gestas à rege Oziâ, quod lib. 2 Paralip., cap. 26, v. 22, indicatur : *Reliqua autem sermonum Oziæ priorum et novissimorum scripsit Isaias filius Amos, propheta*, sed inter alia multa prophetarum opera et istud injuriâ temporum periit, quod si ad nos pervenisset, procul dubio ut divinitùs afflatum, quippe prophetæ sacri, reciperemus. At librum *Ascensionem Isaiæ* vulgò dictum, quem Hieronymus et Epiphanius nominant ; alterum titulo *Visionis Isaiæ* evulgatum : tertium quoque nomine *Celebrem*, de quo Origenes in Epistolâ ad Julium Africanum scribit, probare non possumus. Ut enim Isaiæ prophetias certâ auctoritate ad posteros transmissas impium est non suscipere ; sic imprudens stultumque obscuros atque ignotos libros sine ullo dignitatis suæ testimonio in lucem extractos pro sacris habere. Impietatis idcircò et ignorantiæ Spinosam arguimus canonico Isaiæ libro, pro more suo, ut reliquis sacris detrahentem, ac si ex fragmentis quibusdam chronicorum regum Juda atque Israelis male digestis, nullamque inter se connexionem habentibus inconsultò quis librum compegerit Isaiæ tributum ab Ecclesiâ. Quam hominis arrogantiam tum alibi semper, tum manifestiùs in hâc causâ cognoscimus ex iis locis ubi narratur prophetam scribendi mandatum à Deo accepisse cap. 30, v. 8, et res Ezechiæ ab Isaiâ esse litteris traditas, lib. 2 Paralip., cap. 32, v. 32, quas quidem in capitibus Isaiæ 36, 37, 38 et 39, habemus.

Sed quas tandem causas profert incredulus ille philosophus sententiæ quæ novitatem habet? ineptissimas prorsùs. Sexto, inquit, capite Isaias fatetur se usque tum obmutuisse propter labiorum pollutionem ; seque tum primùm vocem Domini audivisse deliberantis quem mitteret : *Væ mihi, quia tacui, quia vir pollutus labiis ego sum.... Et audivi vocem Domini dicentis : quem mittam?.... Et dixit : Vade....* Itaque nullum antea verbum Isaias protulerat, neque divino mandato ad regem Oziam vel populum fuerat ablegatus : prima propterea quinque capita Isaiam auctorem non habent. Inscitè omninò. Primò enim, qui Isaiam, nisi quo anno mortuus est Ozias, missum non putant in propheticum munus, consequenter ponunt quinque priora libri capita res complecti à Prophetâ visas, Joathane rege ; idcircò et loco suo dimota esse, atque si ordo temporis et ratio habeatur, post sextum caput collocanda. Quid autem dici potest ineptius, quàm non esse Isaiæ vaticinia aut scripta, quia alium locum convenientiùs tenerent, quàm in quo sita sunt? Tum verò capitum ordinem non mutemus, malè concluditur Isaiam nihil vidisse usque ad illud tempus, nihil scripsisse. Ait Propheta vers. 5, et dolet se tacuisse visionem ab initio capitis descriptam, Domini sedentis in solio, et Seraphinorum ; ait se visum illud, postquàm sibi apparuerat, non retulisse ; deinde verò mandatu à Deo accepto, id ipsum enuntiâsse cum reliquis, quæ pariter dici Dominus imperaverat. Ex capitis illius lectione res manifesta est, detorqueri Prophetæ verba in alium sensum, quàm reddant, si de perpetuo usque tum silentio, primâque suâ legatione explicentur.

Neque verò præterire possum quod ignorare non debuit disputator argutus, septuaginta Interpretes illud, *quia tacui*, vertisse, ὅτι κατανένυγμαι, *quia dolore punctus sum*, quod est deplorantis infirmitatem suam et doloris sensum exprimentis, quia dignus non sit, propter oris impuritatem, visum tam eximium narrare : Targum Jonathan : *Væ mihi quia peccavi, quoniam vir peccator sum ad increpandum ;* Syrum interpretem ; *stupens sum ;* Arabem : *Audax sum*, id est, fui correptus stupore, et nesciens loqui ; vel etsi immundo sim labio, audeo dicere à me visum esse Dominum ; Hebræos plerùmque interpretari, נדמיתי, *hei mihi, quia excisus sum*, id est, perii, actum est de me ; peccator enim et pollutus Dominum vidi ; quibus verbis propheta fortassè popularem opinionem attingebat credentium continuò moriturum, qui Deum vidisset ; peccator præsertim, et qui inter peccatores versaretur. Propterea et Manue Pater Samsonis Judic. cap. 13, v. 22, viso angelo Dei, *dixit ad uxorem suam : Morte moriemur, quia vidimus Dominum.* Verius autem, cùm ob vehementiam vocis Seraphim clamantium vidisset propheta superliminaria cardinum templi commoveri, totamque sanctam domum crasso fumo oppleri, eoque signo intellexisset Deum templo, quod populi sceleribus contaminabatur, excidium parare, moxque divinæ iræ ignem effusum iri, timore gravissimo perculsus ex peccatorum suorum consideratione, ac gentis suæ perversitate, putavit se quoque Dei judiciis tanto apparatu sibi declaratis unà cum indigno populo interceptum, apud quem parùm adeò hortationibus suis profecerat. Hanc potissimùm interpretationem qui probat, expeditior est illicò ab argumento, quod ab unâ nudâque voce pravo sensu intellectâ pendet.

Multò minùs nos premunt quæ subjicit, primis quinque capitibus materiam de Hierosolymitano excidio temporibus Oziæ non convenire ; aut Isaiam in libris Paralipomenon rerum ab Oziâ gestarum scriptorem dici ; nihil verò de gestis Oziæ in primis quinque capitibus haberi ; aut nullam esse partium voluminis conjunctionem, nullum ordinem ; credi propterea non posse disertum, et in litteris versatissimum virum, qualis erat Isaias, tam perturbatam orationem edidisse.

Enimverò Hierosolymitanam cladem prophetico spiritu providit Isaias sub Oziâ, eamque futuram de-

nuntiavit; non verò illatam historicè exposuit. Nihil pariter de rebus ab Oziâ gestis quinque priora capita exhibere ultrò damus; sed Oziæ rerum historiam separatim mandatam litteris jam diximus : initio autem prophetici voluminis referri visiones in diebus Oziæ animo prophetæ objectas. Denique aliud est eruditum virum historias scribere, rerum memoriam complecti, contextos casus, cohærentes, sibique invicem succedentes perspicuâ oratione persequi; aliud divino spiritu abreptum prophetias edere, abstrusa, obscura, futura ab eventibus explicanda, sicco, et gravi dicendi genere, abruptis sermonibus, et sententiis involvere. Unum imò istud est ex indiciis, unde colligatur, auctorem, ut divino spiritu agebatur, cùm loqueretur, ita et eodem plenum fuisse, cùm scriberet : utque inter res ipsas, quæ pro divinâ voluntate menti prophetæ obversabantur, vix ulla erat distributio; sic et sermonis continuitatem et colligationem ullam in vaticiniis scribendis vix esse servatam. Cæterùm quis unquàm prophetarum explicatiùs de Judaico populo, de vicinis gentibus, de occupatione urbis Hierosolymæ, de Babylonicâ captivitate, deque reditu in patriam locutus est unquàm? quis de gentium vocatione ad fidem, de Judæorum reprobatione, de Christi Domini vitâ, doctrinâ, cruciatibus, supplicio, regno, Ecclesiæ constitutione, ac stabilitate copiosiùs aut manifestiùs vaticinando disseruit ut, Hieronymi judicio, non tam ventura providere quàm præterita narrare, atque Evangelistæ potiùs quàm prophetæ munus explere videatur? Si hæc indicia sunt hominis multa sine delectu et partium nexu infarcientis, dicat jam Spinosa, unde eruditum scriptorem et scientem litterarum judicabimus?

ARTICULUS XVIII.

De Jeremiæ Prophetiâ, Lamentationibus et Epistolâ.

Isaiæ visiones consequitur liber prædictionum Jeremiæ filii Helciæ de genere sacerdotali, viculo Anathoth propè Hierusalem in terrâ Benjamin. Vaticinari sanctus vir cœpit adhuc adolescens anno 13 Josiæ regis, an. mundi 3375, secundùm Husserium, perrexitque Deus virum docere, eique eventura ostendere, Joachazo, Joachimo, Jechoniâ et Sedeciâ regnantibus; tum post urbis excidium, et populi captivitatem nec modò contra Hierosolymam et Judaicum populum, sed et contra Ægyptios, Philisthæos, Ammonitas, Moabitas, Idumæos, et Babylonios vaticinia edidit : ad hujusmodi enim officium, antequàm è matris utero exiret, Deus ipsum destinârat, et veluti consecraverat. Non fuit autem propheta cum cæteris Babylonem deportatus; sed cùm in Judæâ mansisset terræ exitium ploraturus, abstractus inde est contra Dei voluntatem à Johanane cum populi reliquis proficiscente in Ægyptum, ubi tristia et lugubria Ægyptiis cecinit, et suorummet, quos graviter reprehendebat, invidiam subiit; quamobrem lapidibus oppressus dicitur interiisse : quò fortassè spectavit Apostolus Paulus, epist. ad Hebr., cap. 11, v. 37, dicens de veteribus Dei nuntiis inter cætera : *Lapidibus cæsi sunt.* Virginem semper fuisse Patres tradiderunt, inter quos Ignatius, epist. ad Philad., et Hieronymus in prologo confirmavit, inquiens : *Virginitate suâ evangelicum virum Christi Ecclesiæ dedicans :* quam sententiam videri possunt sumpsisse ex cap. 16, v. 2 : *Non accipies uxorem, et non erunt tibi filii, et filiæ in loco isto.*

Usus est Baruchi operâ in conscribendis prophetiis, cùmque jam multa ille scripsisset, librum projectum in ignem rex Joachim absumpsit, ut cap. 36, v. 23, legitur. Verum propheta jussu Domini sermones eosdem Barucho notario suo iterùm dictavit, additis et amplioribus et acrioribus, conjunxitque deinde cum iis omnia quæcumque post captivitatem, et in Ægypto prophetavit, vers. 27 et seq. Prophetia capitis 50 et 51, est idem ipse liber per Saraiam Neriæ filium ad fratres Babylone captivos missus, in quo Jeremias mala omnia Babyloni minaciùs denuntiaverat. Caput verò 52 scriptor alter cum prioribus connexuit, ut verbis caput 51 finientibus monemur : *Huc usque verba Jeremiæ.* A Barucho caput istud subnexum quidam judicant : alii veriùs ab Esdrâ repetente dicere compendio excidium Hierosolymæ, atque ea quæ Babylone usque ad Jechoniæ obitum evenerunt ex libro 4 Regum in hoc caput translata, ut prophetiæ Jeremiæ lux afferretur, et lamentationibus præcipuè, quæ olim unicum cum prophetiâ librum efficiebant. Quid enim fuisset causæ cur Jeremias, aut amanuensis Baruchus casum Sedeciæ iterùm narrarent prolixiùs, quem in capite 39 jam satis narraverant?

Dempto capite 52 totum prophetiarum volumen sine dubitatione ullâ tribuendum est Jeremiæ prophetanti, et Barucho discipulo excipienti magistri verba, ac commendanti litteris. Iniquior esset, qui rem hanc adeò manifestè in toto sparsim libro iteratam proterviùs negaret. Cap. 36, v. 1 et seq. : *Factum est verbum hoc ad Jeremiam à Domino dicens : Tolle volumen tibi, et scribe in eo omnia verba quæ locutus sum tibi adversùm Israel, et Judam, et adversùm omnes gentes à die quâ locutus sum ad te ex diebus Josiæ usque ad diem hanc.... Vocavit ergo Jeremias Baruch filium Neriæ, et scripsit Baruch ex ore Jeremiæ omnes sermones Domini, quos locutus est ad eum in volumine libri.* Iterùm postquàm combusserat rex volumen, præcepit Dominus Jeremiæ, inquiens : *Rursùm tolle volumen aliud, et scribe in eo omnes sermones priores, qui erant in primo volumine, quod combussit Joachim rex Juda... Jeremias autem tulit volumen aliud, et dedit illud Baruch filio Neriæ scribæ, qui scripsit in eo ex ore Jeremiæ omnes sermones libri... et insuper additi sunt sermones multò plures, quàm antea fuerant*, vers. 28 et 32. Et capite 45, v. 1 : *Verbum quod locutus est Jeremias propheta ad Baruch filium Neriæ, cùm scripsisset verba hæc in libro ex ore Jeremiæ...* Tandem in fine capitis 51 : *Huc usque verba Jeremiæ.* Porrò hujus sanctissimi viri prophetias ob oculos habebat Daniel, cùm cap. 9, v. 2, ait se ex libris numerum annorum intellexisse, de quo sermo Domini ad Jeremiam prophetam factus est. Easdem memoriâ retinebat Esdras, cùm initio libri primi inquit Deum suscitâsse spiritum Cyri Per-

sarum regis, ut compleretur Domini verbum ex ore Jeremiæ : quod et auctor libri 2 Paralip. ad calcem monuerat. Itaque audaciùs negaretur prophetias Jeremiæ divinum esse librum ejus auctoris, cui Synagoga atque Ecclesia semper adscripsit.

Quocirca nulla esse potest sententiarum aut secum ipsis in eodem Jeremiæ libro discrepantia, aut cum aliis sacris Scriptoribus, quam se animadvertisse Spinosa jactat, eò magis cæcus, quò videri vult oculis acrior. Frustra ait in 37 capite causam unam afferri, cur in carcerem Judæi prophetam detruserint : in capite autem 38 alteram planè dissimilem. Ipse contradicendi cupidior non distinxit raptum bis esse prophetam in custodiam, et cùm è primo ergastulo esset exemptus, rursùm conjectum in lacum, novâ principum conjuratione. In capite 37, v. 12 et seq., narratur exeuntem Hierosolymis Jeremiam à portâ Benjamin à Jeria portæ custode suspicato eum ad Chaldæos abire comprehensum, atque in carcerem in domo Jonathan scribæ præpositi carceris conclusum; sed inde à Sedeciâ sublatum, atque in vestibulo carceris manere jussum. In capite autem 38, v. 6, iterùm demissum funibus in lacum Melchiæ rogantibus principibus prophetam interfici, quòd ex carceris vestibulo populum ad Chaldæos profugere suaderet, atque ita viros bellatores verbo suo debilitaret.

Frustra iterùm ex malè perceptis verbis capitis 22, v. 28 et 30, ubi dicitur *Jechonias vas fictile atque contritum, vas absque omni voluptate abjectum cum semine regni experte, et projectum in terram : vir sterilis atque improsper*, frustra, inquam, accusat historicum sarcinatorem, qui ignoraverit Jechoniam summis honoribus exceptum ab Evilmerodacho Nabuchodonosoris filio Babyloniorum rege, lib. 4 Reg., cap. 25, v. 27; ex ejus autem filiis fuisse Salathielem et Phadaiam patrem Zorobabelis, qui populo præfuit post captivitatem, regiæque potestatis jure in Judæos est dominatus, lib. 1 Paralip., cap. 3, v. 17 et 18. Imò ignorantior Spinosa, qui crediderit Jechoniam non potuisse dici *vas contritum, fictile, sine voluptate*, etiamsi maximis honoribus in captivitate afficeretur. Quid calamitosius, quidve tristius accidere poterat regi, quàm regno, bonis, libertate, patriâ spoliari, atque in alienâ terrâ esse captivum? Hâc sollicitabatur curâ, hoc dolore tangebatur Jechonias, cujus gravitatem nulla data ab Evilmerodacho honoris significatio levabat: nihil enim est quod regium honorem amissum compenset; abjectus ideò, qui solitudinem suam tam tenui consolatione sustentaret. Sterilis quoque, id est, ut hebraica referunt exemplaria, *nudus, vacuus*, sive *exterminatus*, ut aiunt Septuaginta, fuit Jechonias, qui quantumlibet genuerit liberos, neminem ex iis in regio throno sedentem reliquit, ut dixerat Dominus : *Scribe virum istum sterilem, virum, qui in diebus suis non prosperabitur, neque enim erit de semine ejus vir qui sedeat super solium David, et potestatem habeat ultra in Hierusalem.* Etsi verò Zorobabel, solutâ captivitate Babylonicâ, dux Judaici populi fuerit, tamen super solium David patris sui non sedit, nec unquàm dignitatem obtinuit quam majores sui amiserant. Adde alium plerùmque videri Zorobabelem Judæorum ducem à nepote Jechoniæ, quod ex diversitate paterni nominis, atque ex diversis filiorum nominibus in Paralipomenon libro et Matthæi evangelio descriptis colligitur.

Perperàm etiam omninò ex 24 capite Jeremiæ opponit prædici à prophetâ moriturum in pace Sedeciam, non gladio; cui tamen extractos oculos fuisse vel ex eodem libro compertum habemus. Nam in pace quidem mortuus est carens oculis, non violentâ morte è vivis ereptus. Numquid in pace migrare hinc non potest, nisi qui lucem continuò aspexerit? Filii quidem in pace non obierunt, quos in conspectu patris transfossos, Jerem. cap. 39 et 52, novimus. Inde orbatus est utroque lumine pater : at ei datum est vivere, ejusque obitus, utpote naturâ ei obveniens, cum immaturâ filiorum morte ac nece comparatus, pacificus ac tranquillus certè videri debuit. Nulla igitur sententia est in Jeremiæ scripto, quæ cum inferioribus et superioribus non constet, aut cum aliis sacræ historiæ libris dissentiat. Sed urget vaticinationes prophetæ suo loco esse dimotas, nec potuisse orationem confici nisi ab ignorantibus hominibus, et suis quidque locis distribuere non valentibus. Non repugnamus quædam extra proprias sedes, perturbatâ temporum ratione, inveniri, et primum occupâsse locum in scripto, quæ postremis regum diebus congruunt : sed fortassè datâ operâ Baruchus maluit eam scribendi rationem sequi, etsi priora cum posterioribus confunderentur; quia primùm quæ ad res judaicas, deinde quæ ad se, postremò quæ ad nationes exteras attingebant, disponere sibi visum est. Fortassè cùm incompositè scripsisset, morte præventus non potuit res sparsim notatas in ordinem redigere. Fortassè amanuensium incuriâ confusum est quod continuâ ac fluente oratione Baruchus litteris mandaverat. Fortassis incomposita et indigesta prophetiarum collocatio à perturbatis olim voluminibus, sive foliis originem habuit.

Nunc de reliquis prophetæ Jeremiæ operibus. Præter prophetiarum volumen, Lamentationes, græcè θρῆνος, tum Epistolam in nostrâ Vulgatâ editione subnexam prophetiæ Baruchi Jeremias scripsit. Præterea et funebre Carmen ac lugubre in morte Josiæ regis, de quo auctor libri 2 Paralip., cap. 35, v. 24 et 25, loquitur; et Descriptiones, quas scriptor libri 2 Machab., cap. 2, v. 1, commemorat : *Invenitur autem in descriptionibus Jeremiæ prophetæ....* Verùm Threnos atque Epistolam habemus; Carmen autem et Descriptiones interciderunt. Genuinos Threnos esse nemo hactenùs dubitavit : nempe styli unitas, eadem phraseon et locutionum usurpatio in Threnis et Vaticiniis, eadem dictionis brevitas eumdem utriusque operis Scriptorem probat, qui dum urbis calamitatem deflet, injurias quoque sibi à populo illatas queritur, Thren. cap. 3, et fatetur Dei beneficio se à lacu extractum : inimicos verò suos gravem pœnam dedisse : quæ unus Jeremias dicere poterat. Præfatiuncula pariter inscripta Threnis in editione septuaginta Interpretum, totiusque Ecclesiæ auctoritas persuadet eumdem aucto-

rem, qui prophetias scripsit, Threnos quoque scribere suscepisse. Threnos claudit Oratio Jeremiæ, quâ Deum rogat, ut inflictis pœnis placatus, et premere desinens, furore deposito, in pristinam libertatem populum suum restituat. Ea in Hebraico exemplari, in Græcâ interpretatione, in versionibus Chaldaicâ, Syriacâ, Arabicâ, atque apud S. Hieronymum à præcedentibus Threnorum capitibus non disjungitur, ut incompertum sit, quâ de causâ Theodoretus Threnorum explanator commentaria in Orationem scribere prætermiserit.

Genuinam quoque esse Jeremiæ epistolam, quæ inter Baruchi capita sextum locum occupat, ex eâdem orationis conformatione atque argumento, rebusque ætati Jeremiæ, et instituto convenientibus tutò credimus. Hanc habebant Judæi Hierosolymitani, et Jeremiæ esse agnoscebant. Neque enim aliò spectare, neque aliud indicare, nisi hanc epistolam tanquàm partem Jeremiæ descriptionum voluit auctor libri 2 Machab., cap. 2, v. 1, 2 et 3, cùm inquit in Jeremiæ descriptionibus inveniri.... *ut mandavit transmigratis. Et dedit illis legem, ne obliviscerentur præcepta Domini, et ut non exerrarent mentibus videntes simulacra aurea, et argentea, et ornamenta eorum. Et alia hujusmodi dicens hortabatur, ne legem amoverent à corde suo.* Versatur enim tota hæc epistola in ostendendâ idolorum vanitate, et Judæorum animis ab eorum cultu retrahendis. Quocirca in pluribus exemplaribus traductionis septuaginta Interpretum, et translatione Arabicâ ex iis Græcis adornata continuò post Threnos exstat; quia et post dirutam Hierosolymam scripta creditur ad confirmandos in Dei lege fratres mox Babylonem transmigraturos. Sunt et Patres qui Jeremiæ esse epistolam confirment : Cyprianus, lib. de Orat. Domin., testimonium ex hâc epistolâ proferens à Jeremiâ, inquit, se petere : *Per Jeremiam quoque et eadem Spiritus S. suggerit, et docet, dicens : In sensu autem tibi adorari debet Deus.* Istud verò præceptum in Vulgatâ nostrâ sic latum est : *Adorantes dicite in cordibus vestris, te oportet adorari, Domine;* Cyrillus Hierosolymitanus, Catech. 4 in sanctis Libris numerat *Jeremiam cum Baruch, et Threnis, et Epistolâ;* idemque facit Laodicæna synodus; S. Athanasius quoque in epistolâ festali de quibusdam sacris Libris locutus subdit : *Post hos numerantur Isaias, Jeremias, Baruch, Lamentationes, Epistola.* Eadem est Hilarii sententia in prologo explanationis in Psalmos scribentis : *Vaticinia Jeremiæ unà cum Threnis et Epistolâ* unum efficere librum ex viginti duobus, quibus Testamentum vetus concluditur : quod primum Origenes apud Eusebium lib. 6, cap. 25, testatus erat. Quæ omnia maximo argumento sunt canonicam haberi oportere epistolam, qualem Ecclesia semper habuit.

Deest quidem, fatemur, in Hebraicis codicibus epistolæ hujus exemplar, eamque pseudoepigrapham appellat Hieronymus, Proœmio commentar. in Jeremiam : ergone ab Ecclesiæ sententiâ discedemus, et titulum Latinæ editioni inscriptum : *Exemplar epistolæ quam misit Jeremias*, falsum putabimus? Hebraicam esse orationem, locutionem totam Hebraicam, etiam nobis tacentibus epistola ipsa loquitur; exciderit ergo ab Hebraicis Bibliis propter brevitatem suam atque exiguitatem, quâ fugit librariorum operam. Atverò Epiphanii ætate non carebant Judæi epistolâ Jeremiæ, si benè intelligimus S. Patris verba lib. 1 advers. Hæres., num. 6, ubi de hæresi Judæorum : *Ac quod ad Judæos istos attinet*, inquit Epiphanius, *ad illud usque tempus, quo ex Babylonicâ servitute reversi sunt, hos et prophetas, et prophetarum libros habuerunt. Primus est Genesis.....* tum libros omnes recenset, quos Hebraicus canon complectitur; ad Jeremiam autem cum pervenisset, ait : *Jeremias propheta cum Lamentationibus et Epistolis tam ejus quàm Baruchi.* Et quidem cùm in multis Græcis Septuaginta reperiatur, nescio, quæ causa esse possit, cur in Hebraicis desideretur, nisi dicam excidisse : præsertim cùm officio et muneri Jeremiæ eam dare epistolam conveniret. Quòd si in quibusdam Græcis editionibus non superest, epistolæ brevitati assignandum est; atque etiam, ut conjecturâ assequitur Huetius, diversæ in antiquioribus exemplaribus collocationi. In quibusdam namque epistola subjiciebatur libro Threnorum, in aliis prophetiæ Baruchi. Si quis igitur librarius ex uno Scripturarum volumine Threnos scripsisset, in quo epistola post vaticinium Baruchi collocaretur : Baruchum verò ex alio, in quo epistola post Threnos jam fuisset apposita, necessariò consequi debuit ut epistola prætermitteretur. Hieronymus verò pseudoepigrapham, seu *falsò inscriptam* dixit, quia cùm in Hebraicis codicibus non reperisset, videretque Græcum tantùm illius exemplar Græco Baruchi exemplari adjunctum : in suspicionem autem ei jam venisset eâ de causâ Baruchi liber, unâ sententiâ utrumque opus complexus est, negans ad canonem pertinere. Damnandi tamen essemus, si ob unam hanc Hieronymi auctoritatem gravissimos alios Patres, et rationem ipsam desereremus. Nec multùm puto Hieronymi verbo movebitur, qui sciat S. Doctorem ad Rufinum, apolog. 2, fateri se non tam quid sibi, quàm quod Hebræis videretur, interdùm de his rebus scripsisse. Quemadmodùm et malè argumentaretur, qui ex consilio Theodoreti exponentis prophetias Baruchi, silentis verò de consequente Jeremiæ epistolâ, concluderet epistolam visam non esse Theodoreto canonicam. Si enim diversissimum est epistolæ argumentum à Baruchi vaticinio, quid miremur, isto exposito, illam non attigisse? Tum verò liberum est interpretibus pro arbitrio suo edere commentaria, atque unâ libri parte explicatâ, aliò operam suam convertere : quod fecerat alibi Theodoretus, ut nuper dicebamus, qui Threnis expositis visus est negligere orationem Jeremiæ, eamque commentariis illustrandam non putavit quanquàm toti Ecclesiæ probatissimam.

Redeamus jam ad Threnorum argumentum, sive ad miseram fortunam quam doluit propheta, et luxit lugubri illo carmine. Mortem Josiæ regis Threnis suis deflevisse Jeremiam, ipsumque carmen esse quod dicitur in Paralipomenis cecinisse, Josephus primùm lib. 10, Antiq. Jud., cap. 6, tum Hieronymus, proœmio in Lament., credidit, quibuscum quidam interpre-

tum se junxerunt. Verùm à communi et probatiore sententiâ recedunt, qui alterius mali incursum præter urbis cladem deplorari putant. In Josiæ morte stabat urbs, templum non erat succensum igni, populus Hierosolymis non depulsus, neque eas tulerat propheta à populo injurias, quas queritur sibi factas in cap. 3; attamen in Threnos hæc omnia scriptor congessit, vastitatem, excidium, præsentem desolationem, invidiam populi, pessimamque contra se voluntatem deplorans. Commonstrat apertius argumentum hoc præfatio Græcis et Latinis Scripturis præmissa, quam licèt divinus scriptor non ediderit, fidem tamen maximam habere omnes probent: *Et factum est, postquàm in captivitatem redactus est Israel, et Hierusalem deserta est, sedit Jeremias propheta flens, et planxit lamentationem hanc in Hierusalem, et amaro animo suspirans et ejulans dixit.*

Eadem apponimus cuicumque senserit lugeri Jechoniam in servitutem abductum. Non enim unà cum Jechoniâ populum Nabuchodonosor Babylonem traduxit, neque urbem succendit, quemadmodùm postea, capto Sedeciâ, populum libertate privavit, urbemque direptam subvertit, quæ propheta vehementer lamentabatur, postquàm facta ipsa sunt, quæ futura providerat. Lamentatus est autem eo cantici genere, quod apud prophetas tum in usu erat, versibus nimirùm juxta alphabeti ordinem dispositis, quorum initium ducebatur à singulis alphabeti litteris, quod carminum genus ἀκρόστιχον Græco vocabulo, atque *alphabeticum* Latini nominant. Hinc effectum est ut in Græcis, Latinisque interpretationibus Hebraica elementa..... אבגד ab initio apponerentur nudæ notæ carminis in primigeniis exemplaribus adhibiti, ut in psalmo etiam apud nos 118, ad octavos usque recurrentes versus alphabeti littera interponitur ad metri solius, non ad ullius mysterii significationem.

ARTICULUS XIX.

De prophetiâ Baruchi.

Prophetia Baruchi filii Neriæ, qui et discipulus fuit Jeremiæ, et amanuensis ab ipso ad scribendum adhibitus, olim in unum librum cum magistri prophetiis congesta erat. Baruchum ex illustri genere ortum Josephus, lib. 10, Antiq. Jud., cap. 11, scribit, eumque patrii sermonis peritissimum, quem duodecim annis post Hierosolymæ excidium Babylone mortuum et sepultum Thalmudistæ in tract. *Meghillàh*, et R. Abraham Zacuth in libro *Juchasìn*, seu *Genealogiarum* prodiderunt. Epistolam Babylone scripsit, ut in libri exordio significatur, quæ et ipsa prophetia est, de quâ agere pergimus, misitque Hierosolymam ad Joachim sacerdotem, omnemque populum ibi relictum, postquàm coram Jechoniâ rege ac toto populo legerat. Ut locum, ita et tempus, quo data epistola est, versus 2, cap. 1, indicat quidem: *In anno quinto, in septimo die mensis, in tempore quo ceperunt Chaldæi Hierusalem, et succenderunt eam igni*: verùm à quo exordio quintum captivitatis annum repeti oporteat, in disputatione est, atque interpretes variant. Nam bis capta urbs est à Nabuchodonosore, primùm regnante Jechoniâ, tum Sedeciâ, quando et diruta est.

Ut plurimùm dicitur Baruchum non migràsse Babylonem, nisi post obitum Jeremiæ magistri sui, cum quo conjunctissimè versabatur, ab ejus latere nunquàm recessurus, dum vita maneret, propter summam adversùs magistrum benevolentiam, atque obsequium: annum ergo quintum à Sedeciæ deportatione supputandum, et Hierosolymitanâ clade. Hujus sententiæ verior alia causa profertur, quod incensam jam, exustamque Hierosolymam declaret apertis scripta verbis oratio: *Et succenderunt eam igni.* Incensa autem est tum solùm urbs, atque absumpta flammis, cùm captum Sedeciam totius populi Judaici casus, et ruina consecuta est: quamobrem annum quintum à captivitate Sedeciæ numerari conveniebat, quando litteras Baruchus misit.

E contrario Maldonatus, Calmetus, aliique annum quintum à Jechoniæ migratione repetunt. Aiunt enim anno 4 regni Sedeciæ, qui et quartus erat captivitatis Jechoniæ, misit Sedecias legatum Sarajam ad regem Babylonis, Jerem. cap. 51, v. 59, cum quo et ipsius frater Baruchus profectus est, attulitque ad captivos epistolam Jeremiæ, in quâ Babylonici regni excidium prædicebatur; sequente verò anno Baruchus prophetiam edidit: etenim antequàm urbs et templum omninò subverterentur, debuisse hanc Baruchi epistolam conscribi, rectè ita probari videtur. Commemorat Baruchus templum, altare, holocausta, cap. 1, v. 10: *Ecce misimus ad vos pecunias, de quibus emite holocautomata, et thus, et facite manna, et offerte pro peccato ad aram Domini Dei nostri.* Commemorat summum pontificem, et sacerdotes, et populum, vers. 7: *Et miserunt in Hierusalem ad Joachim filium Helciæ filii Salom sacerdotem, et ad sacerdotes, et ad omnem populum, qui inventi sunt cum eo in Hierusalem.* Commemorat vasa quæ fecerat Sedecias, cum priora Nabuchonosor sustulisset, vers. 8: *Vasa argentea quæ fecit Sedecias filius Josiæ rex Juda.* Potuissentne hæc omnia adhuc dici Hierosolymis exstare, si anno 5 à migratione Sedeciæ suscepisset propheta Hierosolymitanis fratribus suâ illâ epistolâ consolationem adhibere? Cur etiam Baruch ad aures Jechoniæ filii Joachim regis Juda librum suum legit, vers. 3, non autem ad Sedeciæ aures, si tum Babylone erat Sedecias?

Verùmtamen de his post pauca. Interim canonicum et divinum librum esse defendamus. Et primò quidem Daniel scribens se in Jeremiæ libris numerum annorum intellexisse, præclarum quoque libri Baruchi testimonium dedit. Verba enim ac sententias hausit ex Baruchi capite 1, v. 15, et capite 2, v. 7, atque in caput suum 9 traduxit. Daniel quippe triginta annis post quintum à captivitate Sedeciæ, cùm jam Darius Medus Babylonicum imperium occupaverat, providit, quæ in 9 capite prophetiæ suæ complexus est. Patres verò Ecclesiæ, Clemens Alexandrinus, lib. 1 Pædag., cap. 10; Cyprianus, lib. 2 Testimon. adversùs Judæos, cap. 6; Hilarius, lib. 5 de Trinit.; Augustinus, lib. 18 de Civit. Dei, cap. 33, quæ Baruchi sunt, sub Je-

remiæ nomine commendant, seu quòd Baruchi epistolam inter Jeremiæ opera collocatam Jeremiæ esse crederent; seu quòd opus discipuli adscriberent magistro, cujus tempori et personæ congruere videbatur: certa adeò eorum animis sententia insederat, epistolam illam, Deo afflante, fuisse descriptam. Item canonicum librum Athanasius in Epistolâ festali declaravit, ut supra vidimus; Basilius autem lib. 4 contra Eunomium; Joannes Chrysostomus, oratione: *Quod Christus sit Deus;* Ambrosius, lib. 1 De fide ad Gratianum sententias ex eo libro sumptas, quicumque demùm, eas scripsisset, se ex canonicis et divinis litteris petere dixerunt. Tum verò qui Baruchum auctorem, et scriptorem epistolæ nominant, et ipsi non dubitant, quin ejusdem par auctoritas sit, ac cæterorum divinorum, librorum. Ex iis est Eusebius Cæsariensis, lib. 4 Demonstr. Evang., cap. 19, Cyrillus Hierosolymitanus, Cyrillus Alexandrinus, qui et lib. 10 contra Julianum inquit: *Addam et beatum Baruch Isaiæ verbis suffragantem; dixit enim ipse alicubi* (c. 3, v. 36), *hic est Deus; non æstimabitur alius adversùs eum; adinvenit omnem viam scientiæ, et dedit eam Jacob puero suo, et Israel dilecto suo, et post hæc super terram visus est, et cum hominibus conversatus est.* Ac Theodoretus, qui et commentaria in Baruchum edidit, et *divinam Scripturam* appellavit in capite secundo. His omnibus gravissimis Patrum judiciis Eugenius Papa IV, in decreto pro instructione Armenorum, et Tridentini Patres æquissimè suffragium, judiciumque suum absolutissimum adjunxerunt, à quo licet nemini dissentire.

Contra hæc acriter pugnavit Hugo Grotius; sed quàm irrito conatu videamus. Inquit ipse in canone sive Hebræorum, sive prioris Ecclesiæ librum Baruchi desiderari: neque enim Hebraicum exemplar ullum exstat, aut exstitit: neque Melitho, Origenes, Gregorius Nazianzenus, Epiphanius, Hilarius, Hieronymus, Innocentius I, aut concilium Laodicænum, Carthaginense III, Romanum sub Gelasio Papâ librum Baruchi in canonem retulerunt; defuit ergo argumentum, quare nuper in sacrorum Librorum catalogum conjiceretur. Auctor præterea libri Judæus quidam erat Græcè sciens, qui excogitavit quæ dicere et scribere Baruch potuisset exulum Judæorum nomine cum Jechoniâ captivorum Babylone. Nam si Hebraicè scripsisset, nusquamne Hebraicus codex comparuisset? Quamobrem miscuit scriptor ignarus temporum, quæ in captivitate Jechoniæ quæque in alterâ Sedeciæ contigerunt, omniaque confudit, perinde ac si mala quæ postea in populum Hebraicum et urbem sanctam inducta sunt antea evenissent. Incipit dicere anno 5 post deportatum Jechoniam Judæos epistolam in Hierusalem misisse, atque hoc ipsum in orationis cursu magis explicat loquens de templo, de altari, de vasis, de sacrificiis, quod temporibus Jechoniæ captivi regnante Hierosolymis Sedeciâ, congruebat; inconstans autem sibi ibidem succensam Hierusalem dicit, cùm epistola illa daretur. Repugnant ista secum ipsis. Vel enim anno 5 post Jechoniam Babylonem abductum scripta sunt; et tum Nabuchodonosor urbem non delevit incendio; vel post Sedeciam captum, eversamque urbem litteras misit Baruch; et tum prostratum erat solo templum, destructa ara, nullusque sacrificiis relictus locus, nullus sacerdos Hierosolymis manserat, sed agrestes homines quidam agricolæ, vinitores, qui tellurem exercerent; unde et Daniel, qui longè post urbis vastitatem prophetavit, quando reparari commodiùs lapsu temporis ruinæ potuissent, conqueritur cap. 3, v. 38, nihil omninò populum habere solatii ex Religionis officiis: *Et non est in tempore hoc .. neque holocaustum, neque sacrificium, neque oblatio, neque incensum, neque locus primitiarum coram te.* Auctor ergo epistolæ Barucho tributæ satis compertam non habuit præteritorum temporum rationem. Addit Grotius ex Danielis libro Græcum scriptorem mutuatum esse multa, ut hâc etiam de causâ esse Baruchus nequeat qui Danielem ætate præcessit. Addit et comma illud 38 capitis tertii: *Post hæc in terris visus est, et cum hominibus conversatus est*, recenter à Christiano quodam insertum Epistolæ, ut incarnatio Unigeniti filii Dei tanquàm ex vetere vaticinio probari posset; quem locum etiam Theodoretus deceptus ad Christum Dei filium humanâ specie indutum retulit.

Perperàm hæc ab acuto cæteroquin viro, ac Religionis inimico, assumuntur ad reprehensionem canonici libri. Non exstat in Hebraico canone Baruchi Epistola, quemadmodùm et multa aliorum scriptorum opera, quæ supra vindicavimus, desunt, quia vel temporum injuriâ vel negligentiâ librariorum, vel aliâ de causâ periit. Græca tantùm versio ad nos, sive ad Ecclesiam pervenit, quam non Christiani fabricati sunt, sed à Synagogâ acceperat, apud quam primigenium exemplar periisse necesse est. Et olim quidem sub Jeremiæ titulo locum habebat, ut adnotabamus sive ex Danielis libris, sive ex sanctorum Patrum testimoniis, qui Baruchi sententiam adhibentes Jeremiæ patrocinio se fretos dixerunt. Cæterùm miramur Grotium credere potuisse Græci scriptoris, qui se Baruchum simulare voluerit; non autem Hebræi epistolam esse. Hebraicus totus est orationis color, quem illinire non potuit, nisi qui Hebraicè multum didicit. Quòd si hebraicè peritus erat, quoniam se Baruchum fingebat, cur non potiùs Hebraicè scripsit, ut credibilius mendacium faceret? Si igitur Hebraicum necessariò fateri debet Grotius exemplar Baruchi, afferat jam causam, quare exemplar illud nusquàm visum sit, eâque nos utemur ut doceamus ex Jeremiæ operibus, quibus inserebatur, excidisse. Cur autem SS. Patres in canonicorum Librorum catalogo Baruchum non sint complexi, aperta ratio est, quia scilicet Jeremiæ adjudicabant Baruchi Epistolam; quia Jeremiâ nominato, et Baruchum, qui pars erat, nominâsse satis sibi videbantur; quam legem semper secuta est Christi Ecclesia; neque aut Eugenius aut Tridentini Patres canonicum Baruchi librum distinctè recensuissent unquàm, nisi hæretici compulissent sigillatim Baruchi meminisse. Ideò etiam nunc Ecclesiæ usus obtinuit, ut quæ Baruchi sunt, in horis canonicis, et in Missâ vigiliæ Pentecostes, eadem sub Jeremiæ nomine legantur. Etenim ex iis Patribus

quos Grotius opponit, librum Baruchi in sacrorum catalogo non descripsisse, alii divinum esse alibi significârunt, ut Hilarius et Gregorius Nazianzenus; alii explicatè recensuerunt, ut Epiphanius et concilii Laodicæni Patres, quos paulò ante commemoravimus. Et Hieronymus quidem, videns Hebræos Barucho carere, suspectum librum habuit, cumque prætermisit. Quamobrem et Latina nostra interpretatio vetustioris interpretis est, non Hieronymi; sed præterquàm quòd scripsit S. doctor, quod videbatur Hebræis, quam ipse deesse auctoritatem putavit, Patres alii asseruerunt.

Nulla quoque aut temporum aut locorum perturbatio in totâ Epistolâ est, si animo præjudiciis vacuo divinum verbum legamus. Quam rem dùm exponimus, quæstionem etiam de scriptionis tempore ab initio propositam expedimus. Itaque anno 5 à Sedeciâ capto, et Hierosolymitano incendio scriptam epistolam statuimus, ut ea verba vers. 2: *In tempore* (id est, *à tempore*, ut consentit etiam Calmet) *quo ceperunt Chaldæi Hierusalem, et succenderunt eam igni*, dubitare non sinunt. Non enim placet eorum interpretatio, qui explicant *in tempore*, id est, *illâ tempestate, eo temporis tractu*, quo Hierosolymam Chaldæi occupârunt, ut notetur totum captivitatis spatium, quo et capta urbs est et igne succensa. Quî enim si toto sexennio, antequàm urbs caperetur, et incendio flagraret, misit Baruchus Epistolam ad fratres Hierosolymis relictos, fieri potuisset ut initio sermonis succensam urbem diceret fratribus, quam stantem atque illæsam ipsi incolebant? Tolerabilior nobis non est Junii conjectura suspicantis, cùm, regnante Jechoniâ, urbem cepit Nabuchodonosor, ignem pariter admotum; sed et statim restinctum incendium et urbem servatam, quòd ille se, urbem et regnum victori tradiderit. Si restinctum protinùs incendium est; non ergo quemadmodùm obtinuit urbem rex Babylonis, ita et succendit. Sed clariora, si opus esset, captæ atque incensæ jam urbis indicia oratio ipsa facit. Capite 2, v. 2 et 3, Propheta inter cætera mala deplorat comestos à genitoribus filios: *Ut adduceret Dominus super nos mala magna, quæ non sunt facta sub cœlo, quemadmodùm facta sunt in Hierusalem..... ut manducaret homo carnes filii sui, et carnes filiæ suæ.* Verùm id in ultimâ Hierosolymorum vastatione luctuosissimum fuit, ut Thren. cap. 2, v. 20, habemus: *Ergone comedent mulieres fructum suum, parvulos ad mensuram palmæ?* (Id est, adeò ut devorarent mulieres fœtus suos infantes palmi magnitudine.) Cap. 4, v. 10: *Manus mulierum misericordium coxerunt filios suos, facti sunt cibus earum, in contritione filiæ populi mei.* In deportatione verò Jechoniæ ad tantam immanitatem à matribus processum non est. Iterùm vers. 26 capitis ejusdem secundi, Baruch prostratum templum luget: *Et posuisti templum..... sicut hæc dies* (id est, templum redegisti, quò videre est hodiè). Non est autem eversum templum ante undecimum Sedeciæ annum; igitur annus quintus, quo data Epistola est, Sedeciæ captivitatem est consecutus.

Legit autem propheta Jechoniæ regi epistolam, antequàm mitteret, non Sedeciæ; quia Sedecias perduellis captus orbatusque oculis, detrusus in carcerem necatisque filiis spem omnem amiserat vel reditûs in patriam, vel regni, neque poterat ullum ex posteris relinquere imperio olim potiturum, si Deus ulli potiri dedisset; Jechoniam contra tanta clades non presserat: imò Chaldæorum gratiam sibi captaverat deditione suâ, filios in captivitate genuerat, omniumque Judæorum spem ad se attraxerat. Sedeciam verò tum Babylonem jam perductum, cùm Baruch scriberet, ea ostendunt quæ sibi favere per errorem putant adversarii dicta de argenteis vasis à Sedecia factis, et Hierosolymam ad fratres tunc restitutis, vers. 8, cap. 1: *Cùm acciperet vasa templi Domini, quæ ablata fuerant de templo, revocare in terram Juda decimâ die mensis Sivan, vasa argentea, quæ fecit Sedecias filius Josiæ rex Juda.* Nempe cùm accepisset Baruch à Chaldæis vasa argentea per Hebræorum ditiores pretio redempta missurus Hierosolymam, et in sacrificiorum usum restituturus, argentea, inquam, quæ Sedecias initio regni facienda curaverat, tunc et Epistolam scripsit; abstulerant ergo Chaldæi jam de templo non tantùm Jechoniæ temporibus aurea vasa nunquàm deinceps templo reddita, verùm etiam argentea in priorum locum suffecta à Sedeciâ, quæ urbe incensâ, et abducto Sedeciâ, de domo Dei Babylonem exportaverant. Omninò igitur probari non debet quinto captivitatis Jechoniæ anno ante urbem vastatam Baruchum scripsisse. Quemadmodùm neque probari alterum potest, à Sedeciâ ablegatum esse Baruchum cum Saraiâ Babylonem, unde ad fratres scribere tunc Propheta potuerit; quoniam ejus Baruchi profectionis cum Saraiâ neque Jeremias mentionem habet, cap. 41, neque Baruchus ipse cùm scripsit Epistolam, nominavit Saraiam.

Quid igitur aram, sacrificia, thus, sacerdotes nominat Baruchus, si incenso unà cum urbe templo nihil horum supererat? Planè inter templi reliquias et rudera in atrio, ex. gr., eversi templi, levi opere ac tumultuario utcumque instaurato, post Chaldæorum discessum erigere clam potuerunt Judæi aram, in quâ Religionis munia clam obirent; illamque erexisse ad privatos saltem usus, ut in Religionis officiis se consolarentur, non modò verisimillimum est, sed ex hâc Baruchi Epistolâ manifestissimum. Nam etsi conflagrâsse templum dicatur, et æquatum solo; non tamen putandum est partes omnes adeò exustas, ut ne murus quidem aut tugurium flagrationi superstes fuerit; atque etiamsi daremus flammis absumpta omnia, quinque tamen annorum spatio à templi urbisque incendio vinitores atque agricolæ ad terræ culturam relicti ut casas excitare potuerunt in urbis ruinis, ita et in templi ruderibus aram struere in quâ Deum venerarentur, ejusque iram placarent. Ita altare habuerunt Hebræi, antequàm Mosaicum tabernaculum construeretur. Quin imò vel duobus mensibus postquàm exusta Dei domus est, *mense* nimirùm *septimo*, ut narratur Jeremiæ cap. 41, v. 5: *Venerunt viri de Sichem, et de Silo, et de Samariâ octoginta viri rasi barbâ, et scissi vestibus, et squalentes; et munera, et thus habebant in manu,*

offerrent in domo Domini. Igitur vel tum altare esse debuit in templi eversi ambitu, ubi munera et thus offerrentur. Quo in loco deinde haberi commodè potuerunt Hebræorum sacri cœtus diebus solemnibus tanquàm in templo, etsi dirutum esset. Idque denotant Baruchi verba, cap. 1, v. 14 : *Et legite librum istum.... in templo Domini, in die solemni.*

Sacerdotum verò quare nemo fuerit Hierosolymis post templi ruinas? Homines multi remanserant ad exercendam terram, quos dimiserat Nabuzardan magister militum, Jeremiæ c. 39, v. 10; senes verò, et ad omne opus ineptos non erat, cur Babylonem transferret. Præterea ex cap. 40 Jeremiæ, apparet non paucos Judæos fuisse, qui ex finitimis regionibus ad Godoliam se receperant à rege præfectum terræ Juda, vers. 11. Cum Godoliâ Jeremias pariter *habitavit in medio populi, qui relictus fuerat in terrâ;* Godoliæ *viros, et mulieres et parvulos*, qui non fuerant translati, commendaverat rex Babylonis. Jam verò inter viros relictos in Judæâ, aut eos etiam qui post Chaldæorum abscessum Hierosolymam redierant ex Ægypto, Idumæâ, etc., quo secesserant, priusquàm gravissima tempestas cooriretur, quis neget fuisse et Joachim sacerdotem? quem cùm Baruchus summum sacerdotem non appellet, neque nos appellamus. Credendum tamen est clariorem fuisse inter sacerdotes qui ministrabant, et principem præstantemque pontificis munera, dùm nemo erat tantâ dignitate præditus. Ex quo et apertiùs intelligitur sacra fieri à sacerdotibus, thura adoleri, munera offerri, atque agi solemnia ad aram Domini opportunè potuisse post cladem omnium maximam. Quarum rerum causâ scribit Baruch, vers. 10 : *Ecce misimus ad vos pecunias, de quibus emite holocautomata, et thus, et facite manna* (id est, *oblationem*), *et offerte pro peccato ad aram Domini Dei nostri.*

Nec verò Daniel, dùm capite 3 queritur neque holocaustum, neque sacrificium, neque oblationem, neque incensum esse coram Deo, huic nostræ explicationi repugnat. Loquitur ipse primò, sive loquuntur tres pueri in mediis ignibus de miserâ fortunâ, quæ in se incurrerat Babylone, ubi nullo Religionis signo testari poterant pietatem suam, atque in fide constantiam. Quamobrem rogant Deum, ut contritum animum atque humilitatis spiritum sacrificii loco suscipiat. Deinde ut indicent miserrimè, pauperrimè, tenuissimè, rarissimè sacrum fieri, negant ullibi offerri sacrificium solemne, et publicâ auctoritate permissum, cujusmodi profectò non erat sacrificium illud quod Hierosolymis in abjecto et quasi furtivo altari offerebatur. Siculi, quanquàm in hæreticorum urbibus in aliquâ subinde domo sacrum fiat; quia tamen clam id fit, et contra publicas leges, meritò dicimus sacrificium non esse, publicum scilicet catholicæ Religionis officium. A Daniele pariter auctorem Epistolæ Baruchi quædam hausisse, supra demonstravimus opponi perperàm.

Perperàm quoque objicitur illud capitis 3, comma 38, *Post hæc in terris visus est...* tanquam à Christiano homine reliquis superpositum. Primò enim Grotius, qui pro more suo historica omnia, nullum in vetere Testamento declaratum novæ legis mysterium videt, Prophetæ verba legens potuisset interpretari Deum ipsum olim post traditam disciplinam Jacobo atque Israeli in signis, in portentis, in lege datâ in monte Sinâ, in nebulâ, in angelorum personâ, in tabernaculo, in templo tanquàm in statione, in solio, in majestate, in gloriâ quasi videndum se hominibus præbuisse, atque inter homines esse versatum. Similia ferè legimus in Proverbiis, in Ecclesiastico, in Sapientiâ, ubi dicitur delicias Dei esse cum filiis hominum versari, divinam sapientiam cum hominibus, cum electis esse, cumque iis laborare; neque tamen Proverbiorum locos, et Sapientiæ et Ecclesiastici à Christiano homine appositos dicit Grotius; itaque nec fingere debebat Christiani hominis manu alterum Barucho fuisse affictum. Deinde verò quid unquàm incommodi est, si dicatur virum Dei prophetam vaticinio suo ad Christum Dominum spectâsse, ejusque inter homines vitam? Si non nihil de sententiâ suâ decederet Grotius, quæ tota hebraica est; si in Prophetis spiritum Dei agnosceret futura, arcana, et spiritalia monstrantem; si æquo animo pateretur vinci se à vetustissimis et sapientissimis Patribus, qui sacras litteras scrutati sunt penitiùs, mirum ei non videretur, veterem Prophetam de Deo homine facto expressiùs fuisse locutum. Etenim præter Cyprianum, Hilarium, Augustinum, Basilium, Ambrosium, Eusebium, Cyrillum Alexandrinum in locis, quos nuper commemorabamus, Irenæus advers. Hæres. lib. 5, cap. 35; Tertullianus contra Praxeam, cap. 6; Gregorius Nazianzenus, de Theologiâ, orat. 4; Chrysostomus de incomprehensibili Dei Naturâ, orat. 5, aliique in Barucho, in Jeremiâ, in Prophetâ, in divinis Scripturis de filio Dei dictum esse affirmârunt : *Post hæc in terris visus est, et cum hominibus conversatus est.* Quare arrogantiùs novus interpres seris temporibus scripsit, locum illum piâ fraude esse ab homine Christi Jesu fide imbuto assutum. Sed mos est ille intemperantioris critici, qui pari temeritate, pari et inconsiderantiâ senserat prophetiam de Christi Jesu nece, quæsitâ à Judæis causâ, cap. 2, Sapient., suppositam fuisse post Salvatoris mortem.

Quæ cùm ita sint, planè constat nullam esse causam cur Baruchi epistolam rejiciamus, quam Canonicam esse gravioribus argumentis ostensum est. Alteram quidem epistolam nomine Baruchi inscriptam Syriacè exstantem, nullo auctoritatis testimonio munitam refellimus. Ea certè novitatem sapit, estque Barucho adscripta à quopiam Syro à primis Ecclesiæ seculis, ne videretur Propheta decem tribuum trans Euphratem deportatarum oblitus, qui fratrum Hierosolymis degentium meminerat. Apertior est de supremo judicio et futuræ vitæ pœnis sermo, quam ut Baruchi ætati conveniat. Inepta præterea multa et nugatoria de angelis à Deo missis, qui Hierusalem everterent, et vasa templi à pollutione Chaldæorum subtraherent, narrat auctor, qui per otium, insulsitatem atque insaniam ea se excogitâsse demonstrat.

ARTICULUS XX.

De prophetiâ Ezechielis.

Ezechielem è Leviticâ tribu filium sacerdotis Buzi unà cum Jechoniâ, et præcipuo militiæ ac regni robore Nabuchodonosor, urbe deditâ, Babylonem traduxit. Cœpit ipse anno captivitatis suæ quinto, ætatis verò, ut plerùmque creditur, trigesimo vaticinari, et viginti integros annos prosecutus est futura prædicere. Nam initio prophetiæ ait, se visiones Dei vidisse anno trigesimo: *Et factum est trigesimo anno... ipse est annus quintus transmigrationis regis Joachim*, quem annum trigesimum alii à jubilæo, alii à solemni fœderis instauratione sub Josiâ rege post inventum in templo ab Helciâ summo pontifice Legis librum, alii à Nabuchodonosoris aut nativitate aut inito regno, alii denique à Nabopolassare Nabuchodonosoris patre, qui novum Chaldaicæ monarchiæ initium fecerat, victo Saraco, sive Chinaladane Assyrio ducendum putant; at verisimile admodùm est, quòd et probat Hieronymus præfatione in Ezechielem, trigesimum ætatis Prophetæ annum notari, quo ex legis instituto sacerdotii munera filii Levi inibant. Interfectum esse ferunt à nationis suæ principe, quem acriter de lege desertâ, et lapsu in idololatriam reprehenderat. Obscuritate et caligine prophetias suas involvit, in principio potissimùm, et fine operis; quam fortassè ob rem Ezechielis lectione interdixerunt Judæi nondùm trigesimum annum assecutis, ut et de Canticis canticorum legendis decreto pariter caverant.

Inprimis cùm se vocatum à Deo dixisset ad prophetæ munus, prænuntiavit captivitatem populi, atque urbis excidium, ut verbis Jeremiæ augeret fidem et vanam spem quam pseudoprophetæ fecerant populo, à Judæorum animis depelleret. Prædixit deinde graves angustias vicinis Gentibus adventuras, populi sui reditum in patriam, templique instaurationem, quibus subliniore sensu Messiæ regnum, gentium vocatio ad fidem, atque Ecclesiæ constitutio significatur. Prophetarum omnium eruditissimus, atque acutissimus meritò habetur, quod gravibus sententiis, ænigmaticis visionibus, metaphoris, figuris, similitudinibus, profanâ scientiâ atque arithmeticæ cognitione præ cæteris plenior sit atque abundet. Quod ad stylum attinet, S. Hieronymus nec satis disertum, neque admodùm rusticum, sed inter medium et ex utroque temperatum censuit, ut hominem decebat inter Chaldæos agentem, utentemque stylo eorum familiari. Visiones vidit numero 22, easque ex ordine temporum, quibus visa apparuerunt, omnes digessit; unde intelligendi difficultatem maximam res ipsa parit, non temporum confusio.

Hunc, quem habemus, viri divino spiritu afflati propheticum librum canonicum et germanum esse ostendit cùm ipsa argumenti et rerum futurarum ratio, quarum cognitionem non nisi Deus in animum scriptoris immisit, tùm veterum omnium consensus comprobat. Quam ob rem nullis præterea armis egemus ad Spinosam adversarium atque obtrectatorem perpetuum repellendum; nec desiderandum ultra esset quidquam, quo nos munire magis deberemus, etiamsi validiora is haberet causæ suæ præsidia; quantò magis cùm afferat infirmiora. Negat ille, qualem scriptis reliquit Ezechiel ad nos devenisse librum, sed tantùm operis fragmentum superesse; quia incipit in nostris libri reliquiis sermo ab iis verbis conjunctionem cum alio superiore significantibus: *Et factum est in trigesimo anno;* priora ergo desunt, quæ propheta præscripserat, quia ab anno trigesimo nunc exordium prophetiarum ducitur. Ubi verò est epocha, unde annus iste repetatur? vel ubinam describuntur visiones ante illum annum habitæ? quia Josephus, lib. 10 Antiq., cap. 10, scribit inter Ezechielis vaticinia et illud exstitisse de Sedeciâ nunquàm visuro Babylonem, scribit et duos prophetiarum ab eo relictos libros; nunc autem in Ezechiele legimus cap. 17, v. 12 et 20, futurum ut Sedecias Babylonem adduceretur, nuspiàm verò ut Babylonem non videret; atque unum tantùm Ezechielis volumen habemus, quod quidem Synagogæ magnæ viris Thalmud cap. 1, Bavà Bathrà, attribuit, non Ezechieli.

Quis hæc, et si quæ sint horum similia, vim quamdam habere putet? *Et factum est*, invenimus initio libri Josue, prophetiæ Jonæ, historiæ Machabæorum, quæ fragmenta non sunt majoris operis. Miror hominem, qui videri velit Hebraicè peritus, ignorare voculam *et* nihil omninò efficere hoc loco præter mutationem verbi è futurâ significatione in præteritam; vel sæpè solius ornatûs gratiâ, atque ex usu dicendi apud Hebræos familiari in narrationum exordio adhiberi. Annum trigesimum unde repetere quis possit, supra docuimus, cujus epocham, quanquàm ea ignota nobis esset à scriptoris ætate remotissimis, exploratam tamen habebant ejus ætatis homines probè docti, unde tempus à prophetis indicatum supputaretur. Ante annum verò illum trigesimum visiones nullas Propheta viderat; vel si quas vidit litteris non prodidit.

A quo scriptore didicerit Josephus vaticinatum Ezechielem de Sedeciâ Babylonem non visuro, non satis assequi possum. Si tamen verum est et istud oraculum prophetam edidisse, vel solo sermone fudit, vel ad regem misit, qui id nuntiaret, vel per epistolam in prophetiarum librum nunquàm relatam de verbo Dei ad se facto certiorem fecit, potuitque sine ullâ orationis dissimilitudine utrumque asseverare, et adductum iri Sedeciam in Babylonem, et urbem regiam Chaldæorum nunquàm ab eo visum iri, quia dùm dilaberetur, captum in itinere, effossisque oculis in urbem Chaldæi deportârunt. Duos verò exstitisse Josephi ævo prophetiarum Ezechielis libros nunquàm assentiar: fieri enim non posset ut eorum alter omninò intercidisset ex sacris omnium nationum codicibus, ad quas Scripturarum interpretatio manaverat. Siquidem ante Josephi tempora duplici volumine Ezechielem opus suum complexum, eorumque alterum periisse nemo alius tradidit. Rectiùs interpretamur Josephi sententiam de hoc ipso Ezechielis libro ad nos delato, qui olim in duas partes distribueretur, primam

capitibus 39 constantem; alteram reliquis facilè divisibilibus, propter novum veluti argumenti genus, quippe ad descriptionem urbis et templi, tribuumque distributionem spectantibus. Conflatum ex ambabus hisce partibus totum prophetiarum Ezechielis corpus efficit librum unum, quem ignorantiâ et levitate hebraicâ somniantes Thalmudistæ tribuunt operæ magistrorum Synagogæ magnæ, quia futurarum rerum præsensio extra terram sanctam scribi eorum arbitratu non poterat. Synagogam magnam recensuisse, mendis purgâsse, evulgâsse nitidiora Ezechielis exemplaria non repugnamus; primum exemplar descripsisse nemo unquàm persuadebit.

ARTICULUS XXI.

De prophetiâ Danielis.

Nabuchodonosor, Babyloniorum rex, anno primo regni sui, expugnatis Hierosolymis, et acceptis à Joachimo, Judæorum rege, servitutis conditionibus, pueros de semine regio formâ et ingenio præstantes, institutos liberaliter educatione, doctrinâque puerili, instructosque sapientiâ et disciplinâ traduci Babylonem jussit, qui regi in aulâ ministrarent, postquàm Chaldæorum litteras et sapientiam didicissent. Inter eos et Daniel adolescentior ex regiâ stirpe natus in captivitatem raptus est, ibique prophetiæ dono illustratus scripsit multa prædicendo usque ad Cyrum Persarum regem, qui defuncto Dario Medo, alio nomine in Scripturis Astyage nuncupato, Babyloniorum quoque regnum obtinuit. Cœpit junior Propheta ab impudicorum senum calumniis vindicare innocentiam Susannæ castissimæ conjugis Joachimi, eamque à falso populi judicio liberavit, quod maximam gloriam adolescenti videnti acutè, et Dei spiritum habenti apud omnes peperit. Deinde Nabuchodonosoris somnium ex animo jam deletum de statuâ partim aureâ, partim argenteâ, æreâ, ferreâ, testaceâ divinitùs cognitum cùm aperuisset, est interpretatus: quamobrem auxit rex honoribus amplissimis hominum sapientissimum, à quo rei cujuslibet cognitio et scientia perquireretur, eumque omnibus Babylonis provinciis et magistratibus præfecit: ad quem sic adibatur, ut ad ipsum de omni regni negotio referretur.

Ob id Nabuchodonosoris successoribus acceptissimus etiam fuit, cui propter sapientiam, quâ omnium, maximè abundabat, nihil dignitatis atque officiorum diminutum est. Multa præterea egit summis laudibus celebranda ad religionis defensionem; idolum Beli contrivit, draconem Babyloniis pro Deo habitum compositâ offâ disrupit, et solum verum Deum coli oportere doctrinâ, exemplis, re probavit. Ab inimicis sæpè expetitus ad necem, atque in invidiam regum adductus, bis in lacum leonum conjectus est, unde tamen, Deo protegente, incolumis evasit inimicorum non tantùm vituperationi quàm detrimento gravissimo. Provectus ætate, cùm Cyrus summam imperii obtinuisset, Susis creditur obiisse. Nam, etsi ejusdem regis beneficio Judæis omnibus concesso reverti commodè in patriam posset, maluit tamen in exilii loco apud Babyloniorum regem in officio manere, quo faciliùs tueretur publicam fratrum suorum causam, si fortè, quod erat maximè metuendum, invidi tempestatem aliquam adversùs fratres commovissent.

Quod verò nostræ disputationis argumentum est, descripsit ipse visa sua non modò, sed et actiones quas rerum Babylonicarum narratione intexuit, quantùm ad suum institutum opus erat, omniaque in unum librum inclusit. Librum istum in duas partes distribuere optimè possumus, alteram historicam, quâ Nabuchodonosore, Balthasare, Dario summum imperium gubernantibus, quæ sibi Babylone evenerant, persecutus est sex capitibus; alteram in duodecimo capite desinentem, ubi, quæ providit, nempe multorum regnorum interitum, Messiæ adventum et mortem, Judaici regni ruinam, Propheta eleganter tractavit. Quibus apposita sunt ejusdem prophetæ duo postrema capita duas singulares historias complectentia, alteram Susannæ, alteram Beli et Draconis. Primum caput totius operis, cujusmodi in Hebraicis codicibus nunc exstat, et versiculus usque quartus secundi capitis Hebraicè scripta sunt; deinceps Chaldaicus est sermo, qui octavo capite desinit. (Sed in capite 3, à vers. 24 ad 90, trium puerorum Canticum et Orationem Azariæ Hebraicum exemplar non habet, quæ ex solis Græcis Scripturis in Vulgatam nostram derivata sunt.) Rursùs verò Hebraica redit locutio per totum duodecimum caput continuata, quo apud Hebræos Prophetæ liber absolvitur. Nam historias duobus ultimis capitibus descriptas Græci tantùm codices exhibent, unde Latini sumpsimus. Genus orationis neque tam amplum est, neque tam ornatum figuris, quàm cæterorum prophetarum esse soleat; ad historicum magis inclinat, clarius et pressius.

Hæc quæ postremo loco posuimus, sunt majore copiâ rationum confirmanda. In disceptationem enim quæstionemque primò illud vocatur: Danielne ipsemet librum scripserit Babylone captivus; an verò Hebræus aliquis legis studiosus propè Machabæorum tempora finxerit Danielem olim scripsisse? Rursùs Prophetisne accensendus sit Daniel, an is scriptoribus quos agiographos vocant? Tertiò, an historiæ Susannæ, Beli, et Draconis, uti et Azariæ Oratio, et trium puerorum Canticum veritate nitantur, et canonicam dignitatem jure obtineant? Quartò, an earum scriptor Daniel sit, uti et reliquarum partium, quæ solæ apud Hebræos supersunt? Hæc enim omnia vel infideles, vel Hebræi, vel heterodoxi in disputationem adducunt, ut convellant aut dubia faciant quæ pro scripti antiquitate, pro dignitate Danielis, pro historiarum veritate et auctoritate divinâ, pro scriptoris unitate nos religiosissimè stabilimus

Itaque primò constituimus Danielem auctorem esse libri suo nomine inscripti contra Porphyrii, Spinosæ, Hobbesii deliramenta, quorum primus absurdè existimavit temporibus Antiochi Epiphanis Judæum quempiam scripsisse; alter, septem priora capita consignata litteris post restitutum à Judâ Machabæo templum; tertius, affirmari non posse Danielem

fuisse vaticiniorum suorum scriptorem. Etenim, quan quàm nomen Danielis in capite Prophetiæ positum non sit, ex multis tamen locis, ubi de se ipso loquitur, colligimus Danielem conscripsisse, et scribendi mandatum accepisse à Deo, cui an paruerit, nefas est dubitare. Capite 7, v. 1, legitur : *Anno primo Baltassar regis Babylonis Daniel somnium vidit : visio autem capitis ejus in cubili suo : et somnium scribens brevi sermone comprehendit, summatimque pertingens ait : Videbam in visione meâ, nocte....* Capite 8, v. 1 : *Anno tertio regni Baltassar regis visio apparuit mihi. Ego Daniel....*, et vers. 26, narrat se jussum tegere, id est, ænigmaticè proferre visionem : *Tu ergo visionem signa, quia post multos dies erit. Et ego Daniel langui...* Rursùs cap. 12, v. 4, eadem repetit ob novum sibi factum mandatum apponendi quasi sigilli libro, ne intelligerentur quæ scripserat, antequàm advenissent : *Tu autem, Daniel, claude sermones, et signa librum usque ad tempus statutum....* Ex quibus intelligi potest ita rem se habere ut proposuimus. Contra hæc verò, quibus Synagoga atque Ecclesia semper adhibuerunt fidem, quid tandem increduli homines afferunt? Clariora, inquiebat Porphyrius, sunt usque ad Antiochum Epiphanem, quæ Danielis vaticinia dicimus, quàm conveniat esse prophetis : imò narrationes potiùs sunt præteritarum rerum quàm futurarum vaticinationes.

Porphyrium hoc modo disserentem copiosè olim confutaverant Methodius, Eusebius, Apollinarius, ut Hieronymus refert, quorum quidem Patrum operibus jamdiù caremus. Verùm potestne quidquam dici absurdius, quàm à Porphyrio dicatur? Dixisset pariter auctorem Antiocho Epiphane recentiorem esse, si intellexisset, quæ Daniel prædixit futura post Antiochi ætatem. Nam rerum eventu atque intellectione illuminantur quæ erant obscura, et fiunt historica quæ prophetice provisa sunt. Imò verò saniùs argumentari debuisset philosophus, Danielis pectus divino Spiritu fuisse completum, quippe historiæ omninò consentanea sunt Danielis vaticinia. Cùm essent Reges ii Babylonii Nabuchodonosor, Baltassar, Darius, erat profectò et Daniel, cujus sapientiæ, doctrinæ et justitiæ testimonium dedit Ezechiel cap. 14, v. 14, et cap. 28, v. 3. Exstant Hebraica exemplaria in canonem post Babylonicam captivitatem inserta, antequàm septuaginta Senes Scripturas Græcè redderent, in iisque Daniel se locutum, se scribere aggressum profitetur. Quid plura quærimus, si ratione quidem duci amemus, non abripi negandi cupidine?

Verùm neget jam Porphyrius, si potest, à Christo Domino, Matth. cap. 24, v. 15, Danielis prophetiam commemoratam et vaticinium de irreparabili Judæorum excidio Danielis appellatum? *Cùm ergo videritis abominationem desolationis, quæ dicta est à Daniele prophetâ, stantem in loco sancto....* Neget Josephum lib. 10 Antiq. Jud., cap. ult, cùm multa alia de Daniele dixisset, illustria hæc de tanto viro adjecisse? *Quoscumque libros à se conscriptos reliquit Daniel, leguntur etiamnum apud nos, atque ii nobis certam fidem faciunt, Danielem cum Deo colloquia habuisse.* Neget eumdem Josephum, lib. 11, cap. ult., loquentem de Alexandri Magni profectione Hierosolymam atque ingressu, inter cætera meminisse ostensi Alexandro libri Danielis, in quo Græcum quemdam debellaturum Persas significabatur, cùmque rex se illum ipsum esse interpretaretur, lætum permisisse Judæis, ut patriis legibus viverent, et septimo quoque anno tributorum immunitas daretur? Si harum rerum scientiam aut negligit aut spernit Porphyrius, veriùs jam ipsius calumniam et negligamus et spernamus.

Spinosæ quoque refutata opinio est, qui proprio ingenio et pertinaciâ tempus definivit editionis priorum capitum libri Danielis à templi purgatione per Judam Machabæum indictâ. Quid enim? Si Matathias Judæ pater migraturus è vitâ studium legis filiis commendans, promissâ divinâ procuratione, et eorum proponens exempla, qui adjutorem Deum olim erant experti, ereptos ait ab angustiis Ananiam, Azariam, Misaelem, Danielem, ut in Danielis libro narratur? *Ananias, et Azarias, et Misael credentes liberati sunt de flammâ. Daniel in suâ simplicitate liberatus est de ore leonum*, lib. 1 Machab., cap. 2., v. 59 et 60. Quare autem hæc potiùs ex chronicis Chaldæorum libris, quàm à Daniele capitis 3 et 6 et reliquorum scriptore sumpta temerè conjicit Spinosa? An quia, ut inquit, priora capita Chaldaico sermone complexus est alter, qui Danieli fecit additamenta? Sed quid mirum Danielem Babylone commorantem, regiis muneribus functum, Chaldaicis litteris instructum, res Chaldæorum vel tum præsentes, vel futuras, atque ipsâ etiam Regis verba, et edicta diligenter exhibentem, usum Chaldaico idiomate, sermonem Hebraicum tantisper intermisisse? Deinde quàm insulsum est dicere septem priora Danielis capita ex annalibus Chaldaicis esse excerpta, si non nisi post Matathiæ obitum extracta ponit Spinosa : Matathias autem moriens allegat, quod ex ipsis capitibus expromptum est? Numquid et senex ille fortissimus à Chaldæorum scriptis sumpserat? Cur etiam mavult prima capita septem à reliquis discerpi, ut alter primam, postremam partem Daniel, quam præstaret, seposuerit? Cùmque Daniel, quid sibi anno tertio Baltassaris apparuerit, narret capite octavo, non etiam narrare in superioribus, quid anno primo Baltassaris viderit? Quam interpretationem propositis sibi ænigmatibus attulerit? quam vitam Babylone captivus egerit? Eædem confutationes valent et contra Hobbesium; quibus concluditur, dilucidè probari gravissimis momentis scriptorum Danielis germanitatem. Nec verò Thalmudistarum opinionem curamus, quos secutus videtur Isidorus Hispalensis, lib. 6 Origin., cap. 2, perperàm sentientes Synagogam magnam in componendo Daniele elaboràsse. Nam fieri quidem potest, ut de Ezechiele dicebamus, Synagogæ magistros librum disposuisse, ut nunc habemus ; at primos litteris tradidisse, non nisi Rabbini somniari potuerunt.

Primâ expeditâ ad alteram causam progredimur ;

Prophetane fuerit Daniel, unde et librum Danielis propheticum nominari oporteat? quam fortassè præteriri sine præjudicio potuisse quis crediderit, quòd solo nomine Hebræis discrepamus; quippe ipsi licèt à Prophetarum consortio Danielem seponant, atque ad calcem Scripturarum ejus librum conjiciant; canonicum tamen et divinum esse non diffitentur. Verùm Christi Domini pronuntiatum Danielem prophetam appellantis, nos compulit hanc causam suscipere, eò saltem profuturam, ut faciliùs omnes intelligant arbitrariam esse Librorum sacrorum distributionem ab Hebræis factam, atque in re manifestissimâ Hebræos sibi non constare. Enimverò nobiscum ii sentiunt exstare in Danielis libro oracula et vaticinia de futuris populi Dei, aliarumque nationum, et regnorum rebus divinitùs inspirata Danieli: Prophetam autem vocare nolunt, quia in aulâ regiâ vivendi modum non est secutus, quem alii prophetæ tenuerunt; quia eunuchus erat: eunuchos autem ab Ecclesiâ, et populo Dei arceri jubet Deus, Deuter. cap. 23; eunuchum verò fuisse arbitrantur, seu quòd præposito eunuchorum traditus sit custodiendus, seu quòd Isaias cap. 39, v. 7, prophetaverit egressuros de Ezechiâ viros qui eunuchi Babylonio regi serviissent: *De filiis tuis, qui exibunt de te, quos genueris, tollent, et erunt eunuchi in palatio regis Babylonis;* quæ optimè in Danielem quadrant; quia nusquàm dicitur Dominum ad Danielem verba habuisse, quæ sæpè cum cæteris Prophetis fecisse legitur; quia somnia potiùs sunt, quàm revelationes, quotquot Daniel scripto retulit; quia prophetia tum in animum suggeritur, cùm quis abalienatus animo est, suasque cogitationes pro arbitrio suo non intendit quo vult: in pacatam autem Danielis mentem illapsus fuit inspirans Deus; quia denique nemini Judæo extra terræ sanctæ fines prophetandi munus concessum est. Hæc sunt argumenta propter quæ refugiunt Hebræi prophetam Danielem nuncupare.

Bella hæc sanè et digna studiis Synagogæ! Non potest non esse propheta, qui futura providet, intelligit, interpretatur; qui divino numine incensus remotissima in solius Dei voluntate posita, atque uni Deo cognita intuetur; qui tempus, numerum annorum, locum præfinit rei eventuræ omnium maximæ, Christi videlicet Servatoris hominum; qui Babyloniorum, Ægyptiorum, Syrorum regum lapsura imperia et prænovit, et apertè prædixit; cui Deus aspiciendam proposuit aliarum rerum vicissitudinem, aliarum stabilitatem, quæ modò ad politica, modò ad sacra negotia referuntur. Horum verò omnium magnam copiam Daniel Deo plenus tradidit, docuit, scriptam reliquit. Quid ergo ei deerit, quominùs prophetam appellemus plura complexum quam prophetæ singuli facere solerent, reliquis ob id insigniorem? Præclarè in hanc rem Josephus à recentiorum Hebræorum præjudiciis solutus lib. 10 Antiq. cap. ult., æternum Danieli præconium tribuit: *Omnia ipsi incredibiliter, ut uni ex maximis prophetis concessa sunt, omnique vitæ tempore honorem et gloriam et apud reges et apud populum est assecutus.... Non enim futura solùm prædixit, quemadmodùm alii prophetæ, sed et tempus quo eventura erant, præfiniit; cùmque alii prophetæ mala prænuntiarent, propter eaque regum et vulgi odium in se concitarent, bonorum prænuntius his fuit Daniel.* Præclarè etiam in Thalmudistarum libro Meghillah, cap. 1, cæteris prophetis Jeremiæ, Aggæo, Zachariæ, Malachiæ prophetis probatissimis annumeratur: *Baruch filius Neriæ, et Seraia filius Maasiæ, et Jeremias filius Helciæ, et Daniel vir desideriorum, et Mardochæus Bilsan, et Aggæus, et Zacharias, et Malachias, omnes ii prophetârunt anno secundo Darii.* Quid igitur causæ esse potuit, cur R. Maimonides in Morè Nevochìm adeò repugnet prophetam appellari Danielem, nisi fortè illa Rabbinis odiosissima, quia apertiùs cæteris Christi Domini adventum significando latebram omnem hebraico errori pertinaciùs tuendo præclusit?

Nam quas investigârunt causas abjudicandi Danieli prophetici muneris, ineptas esse illicò cernit qui tantummodò adspexerit, et quodam quasi naturali sensu judicat, quin necesse sit multâ arte argumentum perpendere. In aulâ regiâ vixit Daniel; at vixit multò magis David aulicorum more, vixit et Samuel, vixêre et Abraham et Moses prophetarum officio clarissimi; vivendi igitur ratio neque prophetam quemque efficit, neque è prophetarum choro ejicit, dummodò hoc constet, quod præcipuum est prophetæ, præstitisse et vitæ sanctitate excelluisse.

Eunuchum fuisse Danielem, etsi Origenes primùm postea Hieronymus aliique dederint, ex nullis tamen Scripturæ locis efficitur. Equidem illud Ezechielis cap. 14, v. 14 et 16: *Etsi fuerint tres viri isti in medio ejus, Noe, Daniel, et Job.... nec filios, nec filias liberabunt,* Hieronymus ex hypothesi dictum explicuit, ac si dixisset Ezechiel: Viri isti tres Deo charissimi, etiamsi filios haberent in periculo positos, liberarent se quidem ab angustiis, filios autem non eriperent. Quare inde non urgemus admodùm Danielem genuisse filios, et virum se præstitisse, susceptis liberis. Verùm neque quod eunuchorum præposito educandum rex tradiderit, neque quòd Isaias futuros ex regiâ stirpe apud regem Babylonis eunuchos præscierit, Danielem semivirum probat. Notum satis est, nec opus id habet exemplis, apud nationes barbaras eunuchum officii nomen esse, non generis, et cubicularium vel aulicum interdùm significâsse, aulæ ministerio præfectum, non exsectum; quia etsi plerùmque munus illud in spadones conferebatur, quibus major habebatur fides, interdùm tamen et viris tribuebatur probatæ virtutis arctiore regum amicitiâ conjunctis, et regi obsequentioribus. Sanè multos ab approbandâ Origenis et Hieronymi sententiâ de Danielis conditione removet summa illa existimatio, in quâ suismet Hebræis Daniel erat: quando è contrario apud eosdem probro fuisset, si spadonem esse accepissent: omnes enim exsecti odio habebantur et contemptui à Judæis. Sed fuerit necne Daniel eunuchus, in medio relinquamus. Illud jure negatur, eum qui vi et tyrannorum injuriâ abscinderetur corpore, fuisse segregatum ab Ecclesiâ et Dei populo. Cur enim nullam cum fratribus habere societatem posset, qui tantam mutilationis injuriam

ab hoste pertulisset? Quòd si in Spiritu sancto locutus est Daniel, ut Hebræi fatentur, etiamsi prophetis non adnumerent, necesse est, quem volunt eunuchum fuisse fateantur cum Ecclesiâ, et Dei populo societate conjunctum. Quanquàm non ingredi Ecclesiam Domini, Deuter. cap. 23, idem est, ac non frui amplissimis in Synagogâ muneribus, atque inter cætera præcipuè carere omni jure ducendarum in uxores filiarum Israel, quo jure utique Daniel caruisset, si fuisset abscissus junior.

Etsi verò nunquàm dicatur Danielem cum Deo collocutum, vel somnia tantùm vidisse legatur; insipienter inde quidquam colligitur, quod Rabbinorum nugis patrocinetur. Commentitium omninò est prophetiam in verbis à Deo prolatis positam putare, quæ in signis profectò, et in quibusvis rerum futurarum declarationibus sistit. Et Samuel quædam per somnium cognovit, vel ut Theodoreti verbis utamur in Præfatione suorum Commentariorum in Danielem, per quædam, quemadmodum Daniel, sibi interdiù divinitùs revelata, prænoscendi, intelligendi, prædicendi munere donatus est. Quòd si de Samuelis laudibus detrahere non audent, cur Danieli calumniam inferunt? Stultè etiam postulant, abstrahi quempiam debere à sensibus, et quasi dementem fieri, ut propheta evadat. An existimant, cùm olim Deus in hominum mentes illaberetur, eosque impelleret ad dicendum, alios esse debuisse, qui animo essent omni agitatione vacuo, alios, qui æstu quodam perciti, alios, qui vehementiore impetu abrepti, atque abstracti futura vel in audientium aures effunderent, vel legenda conscriberent, atque hos solum postremos prophetiæ gloriâ non caruisse, cæteros verò inferiore gradu collocandos? Sed quàm insulsa est hæc partitio ad dignoscendos prophetas! Spiritus ubi vult, et quomodò vult spirat, idemque manens prophetas pariter efficit, quomodocumque eorum mentes moveat deque venturis rebus instituat. Daniel, ut prophetæ cæteri, in somnis vidit; ut cæteri, cogitationem removit à sensibus; ut cæteri, abalienato animo interdùm fuit; et vicissim cæteri, quomodò Daniel, tranquillius interdùm, neque facti agitatiores prophetârunt. Quid ergo inter Danielem et reliquos intererit? Sed et tædet jam et pudet hæc argumenta diutiùs versare, quod eò inanius fit, quò plus ingredimur. Ezechiel Babylone extra Israeliticæ terræ limites prophetam egit; Jeremias in Ægypto multa est vaticinatus, ibique propheticam dignitatem non amisit; neque Deus ullo adstringitur loco, ubi sanctorum hominum animos invadere debeat, ut propheticum munus accipiant. Itaque Daniel exsul à patriâ potuit eximius esse propheta, et reverà fuit propheticâ doctrinâ excellens.

Cùm de duabus primis partibus celeriter quidem, sed satis dictum sit, tertiam sumamus de historiâ Susannæ, Beli, et Draconis, oratione Azariæ, triumque puerorum cantico, an verè ac divinitùs sint commendata memoriæ. Dubitandi causa nascitur ex Hebræis codicibus, ubi desunt hæc omnia, non defutura, ut heterodoxi putant, si divinitùs scripta Hebræi credidissent; multòque magis, si Daniel ipse in propheticum suum librum congessisset. Verùm alterum de additamentorum Danielis auctore deinde; nunc illud de veritate et canonicitate tractemus. Veritatis ac divinitatis harum historiarum, cantici atque orationis testis est antiquissima græca editio, in quâ ordine temporum servato, à Susannæ historiâ capit initium liber Danielis, quòd illa admodùm puero Daniele contigerit, quando ipse florere doctrinæ et sapientiæ divinæ gloriâ cœpit. In optimâ autem Sixti V editione græcâ versus ille postremus capitis 13: *Rex Astyages appositus est ad patres suos, et suscepit Cyrus Perses regnum ejus*, cum reliquâ historiâ Beli et Draconis conjungitur; quod argumento est in veteribus Scripturis post exposita Danielis visa narratum fuisse Beli et Draconis exterminium. In editione verò Theodotionis caput 12 desinit: *Et rex Astyages appositus est ad patres suos....., et erat Daniel conviva regis, et honoratus super omnes amicos ejus*, quod est planè 14 capitis initium; ex quo intelligi potest voluisse Theodotionem indicare Susannæ historiam 13 capite exhibitam non suo esse loco à se collocatam, et rerum ordinem postulare, ut 12 capiti 14 illicò subjiciatur. Ideò autem in nostris Bibliis ad calcem conjecta sunt hæc omnia, quia in exemplaribus Hebraicis desiderantur. Oratio autem Azariæ, et trium puerorum canticum in omnibus Græcis et Latinis codicibus suum locum obtinent; ex quo planè intelligimus, ista duo partem olim fuisse narrationis quâ traditum est pueros illæsos à flammis, Deo servante, exiisse. Unde enim factum esset, ut in omnes Græcas, et Latinas editiones pervasissent isthæc quæ vocant Additamenta, et vel à septuaginta Interpretum ætate Græcis Scripturis inessent, nisi et approbata fuissent in universâ Scripturarum emendatione quam Esdras perfecit? Quamobrem à Syris, ab Arabibus, ab Ægyptiis omnibus et leguntur et probantur.

Huic non conjecturæ modò, sed certæ veritati ex Ecclesiæ Patribus major accrescit fides tanquàm sacras et divinas Scripturas commendantibus has libri Danielis partes, quas canonicas esse defendimus. Irenæus lib. 4 contra Hæres., cap. 44, hæc habet: *Et audient eas, quæ sunt à Daniele prophetâ, voces: Semen Chanaan, et non Juda, species seduxit te*, quæ verba sunt Danielis ad impudicos senes, cap. 13, v. 56. Iterùm ibidem Irenæus, cap. 2, scribit Danielem prophetam Cyro interroganti quare non adoraret Bel, dixisse: *Quoniam non colo idola*, quod relatum est in capite 14 Danielis, v. 3 et 4. Clemens Alexandrinus, lib. 4 Stromat. de Susannâ ait: *Taceo enim Susannam, et Mosis sororem: illa verò per summam honestatem vel ad mortem usque procedens, cùm ab intemperantibus condemnatur amatoribus, persistit firma, et constans testis pudicitiæ.* Tertullianus, lib. de Jejun., cap. 7: *Aspice Danielis exemplum circa somnium regis Babylonis, et si Deo miserabilis, leonibus in lacu fuerat horribilis.* Et cap. 9: *Sicut Danieli in lacum leonum esurienti prandium metentium exhibitum est.* Et de Coronâ milit.,

cap. 4 : *Et Susanna in judicio revelata argumentum velandi præstat.*

Origenes verò, epistolâ ad Jul. Africanum historiæ Susannæ refragantem, scribit manifestè non tam historiam Susannæ, quàm Beli et Draconis, orationemque Azariæ, et puerorum hymnum *in Ecclesiis omnibus circumferri.* Homiliâ 8 in Leviticum deinde apertiùs docet canonicam historiam esse : *Sed tempus est nos adversùs improbos presbyteros uti sanctæ Susannæ vocibus, quas illi repudiantes historiam Susannæ de catalogo divinorum voluminum desecârunt; nos autem et suscipimus, et contra ipsos opportunè proferimus.* Rursùm commentario in Matth. : *Usi sumus hoc Danielis exemplo non ignorantes, quòd in Hebræo positum non est; sed quoniam in Ecclesiis tenetur, alterius est temporis requirere de hujusmodi.* Cyprianus, epist. olim 4, nunc 45 : *Ne ætas vos eorum nec auctoritas fallat, qui ad duorum presbyterorum nequitiam respondentes, sicut illi pudicam Susannam corrumpere et violare conati sunt.* Iterùm epist. olim 56, nunc 58 : *Sic et Daniel cum compelleretur adorare idolum Bel, in asserendum Dei sui honorem plenâ fidei libertate prorupit, dicens : nihil colo ego, nisi Dominum Deum meum, qui condidit cœlum et terram.* Addatur et liber de Oper. miseric. : *Danieli in lacu leonum ad prædam jussu regis incluso prandium divinitùs apparatur.* Conjungere cum his Patribus possumus et Ignatium martyrem, epist. ad Magnes., Athanasium, epist. ad Serapion., et Marcellum, Ambrosium, lib. 3 de Spiritu S., cap. 3; Dydimum, lib. 1 de Spiritu S., et 3; Hilarium in Psal. 25; Basilium, Comment. in cap. 3 Isaiæ ; Gregorium Nazianzenum, orat. 27; Severum Sulpitium, lib. 2 Hist. Sacr. ; Augustinum, serm. 343, de Susannâ et Joseph ; Fulgentium, quæst. ad Ferrandum. Hi enim summâ consensione historias ipsas ab heterodoxis in controversiâ positas partem esse sacri textûs judicârunt ; quoniam alii verba, ubi opus erat, à Susannâ, à Daniele usurpata adhibuerunt; alii totam historiam ut à Spiritu sancto descriptam attulerunt in exemplum virtutis humanæ et tutelæ divinæ.

Deesse in Hebraicis exemplaribus isthæc fragmenta vident omnes Hebraicè periti, et nemo negavit hactenùs ; sed desunt et alia multa quæ divina esse et canonica sparsim in hoc opere validioribus rationibus ostendimus ; sed hebraismi, ut aiunt, multi occurrunt in oratione, ex quibus eruditus quilibet perspicit, olim ex verbis hebraicis orationem fuisse confectam ; sed Theodotio Christianorum hostis capitalis, atque Hebraicæ veritatis tenax, anno ferè æræ vulgaris 185 ista omnia Græcè reddidit summâ fide ; reddiderant autem multis antea seculis et septuaginta Seniores ; quemadmodùm et alii duo Ecclesiæ Christi inimicissimi Aquila circa annum 130, et Symmachus anno fermè 200, qui utique ex Hebraicis litteris Græcas interpretationes fecerunt. Olim igitur additamenta Danielis in Hebraicis quoque codicibus exstabant; exciderunt autem lapsu annorum, maximis reipublicæ judaicæ temporibus. Quomodò id acciderit, quis in tantâ locorum et temporum distantiâ arbitretur, se certò consecuturum? Origenes quidem in Epistolâ ad Africanum conjicit Hebræos datâ operâ historiam Susannæ suppressisse, ne apud posteros probrosiora impuritatis seniorum suorum judicum atque injustitiæ monumenta restarent. Sed non placet doctissimi viri conjectura, quam auctor libri Genealogiarum infirmat : *In diebus Sedeciæ fuit quoque Susanna filia Helciæ, uxor Joachimi, cum quâ duo seniores judices concumbere volebant, minantes, si noluisset, criminaturos eam concubuisse cum altero adolescente; at verò ipsa noluit; Daniel autem in sapientiâ suâ liberavit eam per inquisitionem, quia non consentiebant testimonia eorum.* Eccur verò trium puerorum hymnus, oratio Azariæ, historia Beli et Draconis in Hebraicis Scripturis pariter desiderantur, quæ nulli ex proceribus Judæorum infamiam creant, imò verò ad Judaicæ nationis gloriam summoperè conferunt? Multò satius est dicere, malè acceptis, mutilatis, jacentibus in situ et squalore Hebraicis libris, Hebraicoque populo incendiis, ruinis, cædibus perculso infeliciter partes quasdam libri Danielis periisse, quæ apud Hellenistas Alexandrinos, Ægyptios earum lectione mirificè delectatos in Græcis litteris incolumes manserunt. Illud demùm hâc in re validius est Origenis ejusdem responsum ad Africanum, maximam exemplaribus, quibus semper usa Ecclesia est, præbendam esse fidem quanquàm ab Hebræorum libris aliquâ in re discrepent. Non enim ad arbitrium nostrum codices formamus et fingimus, neque jacentes sustollimus ; sed in Ecclesiâ semper adhibitos tanti facimus, quanti fieri ab omnibus catholicæ Ecclesiæ auctoritas et consuetudo debet.

Auctoritatis hactenùs propositæ pondus non elevant alterius Ecclesiæ Patris privata opinio, alterius dictum specie contrarium, alterius verò silentium, tum cùm maximè loqui et affirmare debuisse videbatur, si quod sentimus, ipse sensisset. Ii sunt Julius ille Africanus Scripturarum peritissimus, qui hæc Danielis fragmenta contempsit, Eusebius et Apollinarius, qui Porphyrio canonicam auctoritatem historiarum Susannæ, Beli et Draconis non opposuerunt, cùm commodè potuissent, Melitho, Cyrillus Hierosolymitanus, Epiphanius, Innocentius I, Gelasius, aliique qui in catalogo sacrorum librorum recensere historias Danielis prætermiserunt, Theodoretus, qui in Danielem commentaria scribens, easdem neque exponendas neque illustrandas suscepit ; denique Hieronymus, qui sæpe fabulas nominando, ne fide quidem dignas narrationes judicavit.

Nam Julius Africanus, Hebraicos codices insistens, arbitratus est quidem Græcos homines ad voluptatem machinatos esse has narratiunculas; confutatus autem optimè est ab Origene, qui omnium Ecclesiarum testimonia produxit. Condonandum iis temporibus Africano erat suum illud judicium, quando canonicas libri Danielis partes omnes Ecclesia nondùm sanxerat : nunc contra et impudentissimus haberetur, et societatem cum Christi Ecclesiâ dirimeret, quisquis Julii opinioni contumax accederet.

Eusebius verò et Apollinarius graviore causâ con-

tra Porphyrium institutâ de veritate prophetiarum Danielis consultò abstinuerunt canonicas dicere historias à majore Ecclesiarum parte certè admissas; at propter discordem Hebraicum textum Porphyrio dubitabiles, neque ullo generali et publico decreto, quasi Ecclesiæ sigillo, obsignatas. In quo laudandi ii sunt, qui certa cum disputabilibus non conjunxerint, ne adversarius aliò causam traduceret, non reprehendendi quòd majoris auctoritatis Ecclesias sibi patrocinari tacuerint. Responderunt tamen, ut testatur Hieronymus prooemio Comment. in Danielem, partem esse prophetiæ Habacuc, ut post pauca dicemus.

Melitho, Cyrillus, Innocentius, Gelasius, et cæteri quotquot catalogo sacrarum Scripturarum confecto prætermiserunt de Susannæ, de Beli et Draconis historiâ, de Azariæ, et trium puerorum laudationibus mentionem habere, nihil causæ nostræ officiunt. Cùm enim Danielis librum recensuerint, partes quoque singulas, cujusmodi legebantur in Ecclesiis, recensuisse credendum est. Aliquid fortassè negotii facesserent, si quidpiam non divinum in Danielis libro excepissent, quod divinum esse affirmamus : verùm quoniam nullam omninò exceptionem habent, quis putet nobis esse contrarios? unde et omiserit Theodoretus locos istos Danielis explicare : quid inde incommodi? in primo Scripturarum canone, in Hebraico videlicet deerant.

De Hieronymo sigillatim agendum est, qui Hebraico textui, neglectis Græcis et Latinis editionibus, visus est plus cæteris primas deferre. Ipse præfatione in Danielem sic loquitur : *Daniel apud Hebræos nec Susannæ habet historiam, nec hymnum trium puerorum, nec Beli Draconisque fabulas, quas nos, quia in toto orbe dispersæ sunt, veru anteposito, easque jugulante subjecimus, ne videremur apud imperitos magnam partem voluminis detruncâsse.* Post multa verò contra libri veritatem objecta à magistro quodam Judæo historiarum Susannæ, Beli et Draconis derisore, concludit : *His et talibus argumentis apocryphas in libro Ecclesiæ fabulas arguebat. Super quâ re lectoris arbitrio judicium derelinquens, illud admoneo....* Hæc loquendi ratio vehementer Rufino displicuit, qui et lib. 2, adversùs Hieronymum abrasas ab eo Scripturas criminabatur : *Quis ergo in istâ virorum eruditorum copiâ ausus est Instrumentum divinum, quod Apostoli Ecclesiis tradiderunt, et depositum sancti Spiritûs compilare? Annon est compilare, cùm quædam quidem immutantur, et error dicitur corrigi? Nam omnis illa historia de Susannâ, quæ castitatis exemplum præstabat Ecclesiis Dei, ab isto abscissa est, et abjecta, atque posthabita, trium puerorum hymnus, qui maximè diebus solemnibus in Ecclesiâ Dei canitur, ab isto et loco suo penitùs erasus est.* Verùm non tulit diutiùs Hieronymus, se malè adeò accipi à Rufino, sed Apologiâ 2 se omnibus purgavit, Rufinumque lacessivit, inquiens se Hebræorum sententias protulisse, non suam, et brevitatis causâ eorum argumentis non respondisse : *Quòd autem refero quid adversùs Susannæ historiam, et hymnum trium puerorum, et Beli Draconisque fabulas, quæ in volumine Hebraico non habentur, Hebræi soleant dicere, qui me criminatur, stultum se sycophantam probat. Non enim quid ipse sentirem, sed quid illi contra nos dicere soleant, explicavi : quorum opinioni, si non respondi in prologo brevitati studens, ne non præfationem, sed librum viderer scribere, puto quod subjecerim : dixi enim : de quo non est hujus temporis disserere.*

Jam ex hâc Hieronymi et Rufini concertatione habemus copiosissimè quid ad argumentum à Hieronymo petitum respondeatur. Fabulas ergo appellat non suis, sed Hebræorum verbis, quos refutâsset utique, nisi sibi in eo loco consulendum fuisset brevitati : quo satis ostendit, se ab approbandis illorum calumniis alienum esse. Utile videbatur S. doctori exponere in Prologo reprehensiones, in quas incurrunt illæ Danielis historiæ, ut aliorum studia excitaret ad veritatis defensionem ; reprehensiones autem illas refellendi is locus non erat. Reipsà, lib. 5 Comment. in Jeremiam ad cap. 29, historiam Susannæ à Daniele scriptam ne dubitans quidem, verba Danielis ad duos impudicos senes dicta usurpat, et ex totâ historiâ locum Jeremiæ secundùm Judæorum sententiam interpretatur. Commentariis verò in Danielem ait se de iis quæ in Hebraico canone non exstant, id sensisse quod Origenes, quod Eusebius, quod Apollinarius, qui de iis Prophyrio respondere non debere se dixerunt. Atqui tres ii, licèt apertè non dixerint canonicas esse historias, propterea quòd jus certum non erat, neque ullius edicti verbis expressum; de historiarum tamen veritate nunquàm dubitârunt. Itaque nec dubitavit Hieronymus, neque appellare consequenter fabulas in suo sensu potuit : nisi fortassè historias auditu jucundas, et ad animorum delectationem aptas vocaverit fabulas, ut Bellarminus et Sixtus Senensis explicârunt.

Argumenta cætera, quæ contra harum historiarum veritatem urgeri magis possunt, tractavit Africanus, quo nemo acriùs obstitit; ab ipso igitur sumamus. Opponebat ille Origeni illud cum veritate cohærere non posse, quod de Joachimo Susannæ marito dicitur, ædem atque hortos amplissimos habuisse, atque affluxisse divitiis. Quomodò enim captivus homo bonis omnibus spoliatus splendidas incoleret domos, in quas insigniores alii captivi convenirent honoris gratiâ, et viridarium arboribus consitum ad oblectationem possideret? Iterùm : quâ ratione componatur dura servitutis conditio cum auctoritate, quam seniores impudici, et populus retinuerunt judicandi, et decernendi reis supplicii, ut in Susannæ historiâ narratur? Credibile enim non est, aut suos ex propriâ gente Hebræis fuisse judices, aut Danielem, vel populum à Daniele revocatum ad judicium jus vitæ et necis habuisse, ut primò innocens matrona morte damnaretur, postea senes, jubente populo, pœnam sceleris, et calumniæ darent. Deinde Danielem puerum adhuc, omnisque auctoritatis expertem non audîsset populus contra judicum senum testimonium, qui ætate atque existimatione officio partâ clamores Danielis ab initio repressissent. Sed ne puerum quidem tum fuisse Da-

nielem constat uspiam. Nam Ezechiel anno 6 à deportatione Jechoniæ, id est, novem ferè annis post Danielis servitutem, cùm paulò ante, ut fertur, Susannæ historia contigisset, de Daniele loquitur viro ætate majore; æquat enim Danielem Jobo et Noe, qui filios et filias non liberarent justitiâ suâ. Denique silet omninò Josephus de totâ illâ historiâ, silent Hebræi: imò verò et pernegant quidquam eorum accidisse, quæ in Danielis additamentis leguntur.

Julio Africano responderat Origenes, ut monuimus; quare si adversarium alterum disputantem produximus, patronem alterum adhibeamus. Joachim Susannæ maritus, quicumque is fuerit, sive ex regiâ stirpe, sive ex aliis nobilioribus captivis, potuit in captivitate suis uti fortunis, domum, ac prædium vicinum possidere, Judæos ad se confluentes honestè recipere. Quot unquàm in utrâque captivitate et Assyriacâ, et Babylonicâ istâ rebus omnibus ad vitæ commoditatem necessariis abundârunt! In primâ Tobias fuit, ejusque nepos Achiacharus, alter profusâ in Israelitas liberalitate, et largis eleemosynis clarissimus, alter regiis muneribus. In Babylonicâ Mardochæus, et Nehemias apud Regem gratiosissimi: quare ergo et Joachim Susannæ maritus non potuerit splendidè vivere, cùm præsertim ignoremus an amplior domus esset, et pomarium magnificentius, quàm conveniret Judæo paulò ante traducto Babylonem? His accedit Deum jussisse ut captivi in Babylone domos ædificarent, plantarent hortos, fructus comederent, filios filiasque gignerent, pollicitum prosperitatem, Jerem. cap. 29, vers. 5; at si omninò fortunis omnibus Babylonii Judæos spoliâssent, quomodò obsequi divino præcepto potuissent? quid autem dici æquius potest, quàm Joachimum primis captivitatis suæ annis ad fundos acquirendos se applicuisse?

In eâ servitute jus vitæ et necis Judæos retinuisse, non est adeò creditu difficile. Solent enim victores subactis populis interdùm permittere, ut suis legibus vivant, suisque tribunalibus utantur, quod quidem neque insciis reipublicæ magistratibus fit, neque licentiùs agi conceditur; sed vel dissimulatione, vel approbatione est in usu, cùm legum est percepta ratio, quibus captivi reguntur. Ita Romani permiserunt Judæos à se superatos suas et leges et consuetudines sequi. Judæis Romanus imperator rebellionem acriùs exprobrabat, ut Josephus scribit, de Bello jud., lib. 7, cap. 13: *Leges servavimus patrias, et vivere vos non solùm discretos, sed cum aliis etiam vestrâ voluntate concessimus.* Reverà cùm multi inter captivos nobilitate, fortunis, gratiâ potentes essent, quid obfuerit, cur potestas judicandi damnandique reos populo illi eriperetur? Chaldæi et ipsi in adulteros igne animadvertebant: quocumque ergo mortis genere Judæi crimen illud vindicarent, non admodùm intererat Babyloniorum.

Daniel verò non ætate, aut nominis existimatione, aut famâ sapientiæ, aut disciplinæ studiis fretus se opposuit senioribus; sed à Spiritu sancto excitatus, qui ut ipsi vim maximam tribuit, sic et ad eum animos auresque convertit populi vix satis persuadentis sibi scelus admissum: *Cùmque duceretur ad mortem, suscitavit Dominus spiritum sanctum pueri junioris, cujus nomen Daniel*, cap. 13, vers. 45. Puer profectò tum erat Daniel, neque Ezechielis testimonium contra est. Nam Ezechiel anno 6 à deportatione Jechoniæ, Danielem cum Jobo et Noe comparavit; Daniel autem anno ferè 4 captivitatis judicium de Susannâ fecerat, in quo et sapientiam suam populo probavit. Si ergo commendatus est ab Ezechiele annis fermè sex, postquàm innocentem mulierem à periculo liberaverat, idemque puellus migraverat Babylonem, non seniori, neque adulto, sed juniori tribuit Ezechiel præconium. Comparatur autem cum Noe et Jobo sive propter ejus justitiam exploratam omnibus, et compertam, sive propter famam, quam ex Susannæ liberatione, et somniorum regis interpretatione sibi acquisierat, quæque in juniore adhuc ætate par erat natu majoribus.

Silentium Josephi, et Hebræorum contradictio probat solùm Judæos, quia historiam in canone suo non habebant, habuisse suspectam. Josephus enim, cùm in Hebræo nihil eorum reperiret, siluit rem fratribus odiosam. Cæterùm non modò supra nos docuimus ex auctore libri *Juchasin*, seu *familiarum* cognitam esse Judæis Susannæ historiam, verùm et S. Hieronymus commentariis in Jeremiam nuper commemoratis refert ex Hebræorum sententiâ Achabum et Sedeciam frixos à rege Babylonis in sartagine, Jerem., cap. 29, v. 23, *esse presbyteros, qui fecerunt stultitiam in Israel, et mœchati sunt in uxores civium suorum, quorum uni loquitur Daniel inveterato dierum malorum*........ Addit illos prætexuisse libidinem suam, ut Hebræi putant, generatione Messiæ, quem ex se oriturum dicebant mulierculis, ut corpora sua præberent quasi futuræ Christi matres: eosdem et castitati Susannæ insidiatos, *et convictos quidem esse à Daniele; sed latam in eos sententiam à rege Babylonis, qui in captivos et victos habebat imperium.* Igitur Susannæ historia non erat Judæis omninò incomperta, quanquàm in quibusdam factum variarent. Historiam verò Beli destructi, Draconis occisi, sacerdotum interfectorum, à vers. 27, cap. 14, ad postremum usque Chaldaicè descriptam habemus in *Berescith Rabbà* à Raymundo Martini in Pugione fidei, p. 3, dist. 3, c. 23, art. 7, relatam, quam qui Latinè reddit, ne verbum quidem mutat ex iis quæ legit in nostro Daniele. Quomodò igitur negent omninò Judæi, quod in suis commentariis usquequàque probatis et vulgatissimis descriptum reperitur?

Quartum nunc restat de Danielis prophetæ personâ quærendum: an ipsemet innocentiam Susannæ vindicaverit, ejusque historiam, et cætera quæ in Hebraicis Bibliis desunt, perinde litteris tradiderit, ac prophetias, quas ipsummet conscripsisse demonstravimus? Planè sanctorum Patrum testimoniis confecta jam res est. Qui enim totum volumen Danielis divinas esse Scripturas tradiderunt, ii et totius pariter scriptorem Danielem affirmârunt. Magnam huic sententiæ

vim tribuunt vetustissimæ græcæ editiones, in quibus exorditur Danielis liber ab historiâ Susannæ, ut temporis ratio servetur: unde primùm ingentem sibi famam peperit ille ipse, qui postea se somniorum regis interpretem, et futurorum cognitorem clarissimum præstitit. Cùm autem in eodem libro contineatur Beli et Draconis contriti atque interempti narratio, quid dubitemus Danielem ipsum, et horum mirabilium effectorem, et rerum à se gestarum scriptorem agnoscere? Conferamus decimi quarti capitis initium cum sexto capite, in quibus de gratiâ, quâ apud regem valebat, sermo est; profectò eumdem esse virum inveniemus, non duos, alterum alterius dissimilem: *Erat autem Daniel conviva regis, et honoratus super omnes amicos ejus*, cap. 14, v. 1; *Daniel superabat omnes principes et satrapas, quia Spiritus Dei amplior erat in illo. Porrò rex cogitabat constituere eum super omne regnum*, cap. 6, v. 3 et 4. Atque hæc satis superque sunt pro re nostrâ.

Haud ignari quidem sumus Hieronymum proœmio commentariorum in Danielem duo dicere, quæ dubiam admodùm hanc rem faciunt: alterum est, Apollinarium, et Eusebium Porphyrio respondisse Susannæ, Beli, et Draconis fabulas *partem esse prophetiæ Habacuc filii Jesu de tribu Levi*: alterum verò, secundùm septuaginta Interpretes in titulo ejusdem Beli fabulæ inscribi: *Homo quidam erat sacerdos nomine Daniel filius Abda*: ex quibus utrumque, quod posuimus, labat. Nam si Habacuc ea scripsit, falsò Danielis nomen supponitur; quemadmodùm si idolum Bel à Daniele sacerdote, sive à viro Leviticæ tribûs subversum est, non Daniel propheta subvertit, qui è tribu Juda, atque ex regio genere ortum habuit.

Verùm hujus quæstionis explicatio pendet ex judicio Ecclesiæ de eâ interpretatione, quæ vulgò septuaginta Interpretum dicebatur. Quâ de re antequàm quidquam disseramus, eumdem doctorem Hieronymum præfatione in Danielem loquentem audiamus: *Danielem prophetam, juxta septuaginta Interpretes, Domini Salvatoris Ecclesiæ non legunt, utentes Theodotionis editione: et hoc cur acciderit, nescio; sive enim quia sermo Chaldaicus est, et quibusdam proprietatibus à nostro eloquio discrepat, noluerunt septuaginta Interpretes easdem linguæ lineas in translatione servare; sive sub nomine eorum ab alio, nescio quo, non satis Chaldæam linguam sciente editus est liber; sive aliud quid causæ exstiterit, ignorans: hoc unum affirmare possum, quòd multùm à veritate discordet, et recto judicio repudiatus sit.* His positis: si interpretatio illa Danielis, quæ in editione Septuaginta circumferebatur, multùm discordat veritati, quomodò approbationem habebit in illis quæ de auctore quarumdam libri partium, et de Danielis personâ in quæstionem venire possunt? Item, si ambigitur, an ignotus interpres Chaldaici sermonis imperitus editioni Septuaginta versionem suam mendosam inseruerit; quid is valebit contra probatissimas interpretationes Græcas, contra sanctorum Patrum chorum, contra Eusebium ipsum hoc loco nobis oppositum, qui in vitis prophetarum agnovit librum Danielis à Susannæ historiâ exordiri?

Nunquàm profecto credam septuaginta Interpretes viros et doctrinâ et fide illustres peccâsse adeò, atque ab Hebraicâ veritate discordâsse in prophetâ Daniele vertendo, quemadmodùm et Origenes observavit editam eorum nomine interpretationem esse vitiosam, atque ab Hebraico exemplari discrepantem, ut propterea in Hexaplis, ubi Hebraicum etiam textum hebraicis scripserat, et Græcis characteribus, Danielem ex septuaginta Seniorum interpretatione prætermiserit, ne in eâdem paginâ esset in oculis omnium tanta diversitas. Quapropter et Hieronymus, comment. in Danielem, cap. 4, iterùm monens *judicio Magistrorum Ecclesiæ* repudiatam editionem in volumine Septuaginta descriptam, eamque Theodotionis susceptam, *quæ et Hebræo, et cæteris translationibus congruit*, repetit se nescire quâ ratione in illo septuaginta Seniorum volumine tam multa prætereantur: ideò utique, quia falsò eorum conscriptam nomine suspicabatur. Itaque non aberrârunt à vero, qui tradiderunt, ignotum interpretem nimium sibi arrogantem quod vidisset in historiâ Beli et Draconis, Habacucum nominari, credidisse ab eodem quoque historiam illam in scripta relatam, quoniam solebant prophetæ, quæ sibi accidebant, memoriæ prodere. Cùm verò primùm id sibi in animum induxisset, rem pro certo tenuisse, et capiti illi, ubi historia narrabatur, falsum titulum præposuisse.

Quid ergo Eusebii atque Apollinarii judicium metuamus, qui et falsos codices secuti, calumnias atque ictus Porphyrii declinare tantummodò quæsierunt et quæ Septuaginta de Beli et Draconis historiâ scripserant, ipsi ad Susannæ historiam quoque plus æquo traduxerunt? Quod verò spectat Danielem sacerdotem appellatum in versione Septuaginta, quando ea versio auctoritatem obtineret, facillimè à sciente Hebraicam linguam explicaretur. Nomen enim *Choen*, quod ut plurimùm *sacerdotem* significat, interdùm *princeps*, *satrapa*, et *Rabà* cum Chaldæo paraphrastâ reddi debet. Sic lib. 2 Reg., cap. 8, v. ult., Vulgata nostra habet: *Filii autem David sacerdotes erant*: at septuaginta Seniores, Chaldæus interpres, Syrus, atque Arabs, *principes, optimates* consultò reddiderunt. Non significatur ergo eo vocabulo *sacerdos nomine Daniel* Danielem Beli et Draconis subversorem de Levitico genere fuisse, sed aulicis muneribus functum.

Colligunt denique in unum omnia, qui auctorem quemdam Græcum alium à Daniele propheta arbitrantur historiarum Susannæ, Beli, et Draconis scriptorem. Primò, autographum esse debuisse Græcum codicem; neque potuisse ex Hebraico fonte historiam traduci Susannæ, lusus demonstrat ille Græcorum tantummodò verborum, in quibus lusit auctor ex χίνου et πρίνου inferens, quæ pœna maneret impudicos calumniatores. Cùm enim unus ex adulteris presbyteris roganti Danieli respondisset à se visam Susannam cum adolescente turpiter agentem sub arbore *schino* (lentisco), Daniel ad nominis illius etymolo-

giam alludens ait: *Angelus Dei* χίσει, id est, *scindet te medium* : cùm verò alter accusâsset sub *prino* (ilice), ait Daniel: *Manet enim Angelus Domini gladium habens ut*, πρίσῃ, *secet te medium*. Lusus autem ille in Hebraicis aut Chaldaicis verbis fingi nequit; Daniel ergo ea non scripsit, sed Græcus poeta fabulæ inventor, qui arbores à senioribus dictas cogitavit, quarum nomina ad secandi et scindendi significationem transferret. Secundò, Habacuc propheta, qui dicitur cap. 14, v. 35, ab angelo prehensus capillis, atque ad lacum leonum Babylonem delatus, temporibus Manassis regis Juda floruit, jamque è vivis excesserat, nec poterat prandium messoribus paratum Danieli esurienti in lacu apponere; igitur figmentum Græci hominis est chronologiam negligentis, modò narratione suâ oblectet. Tertiò, ut cavillabatur apud Hieronymum magister ille Judæorum : quis credat tantum fuisse otii tribus pueris, ut in camino æstuantis incendii metro luderent, et per ordinem ad laudem Dei omnia elementa provocarent? aut ubi exstat in tot scripturis exemplum cujusquam sanctorum gravi corpore volantis, et puncto horæ tanta terrarum spatia prætereuntis? Non potuit ergo Daniel ineptias istas conscribere.

Primum horum grave quibusdam videtur; verùm nobis parùm negotii facit. Etenim antiquissimis captivitatis Babylonicæ temporibus potuerunt hebraica aut Chaldaica secandi et scindendi nomina esse similia vocabulorum significantium *lentiscum* atque *ilicem*, cujusmodi similitudinem in Græco idiomate reperimus: nunc verò quòd nullas habeamus voces Hebraicas præter Biblicas, nullæ suppetunt ampliùs ad illum verborum lusum. Esse tamen potuerunt in Hebraico exemplari vocabula aliud arboris genus significantia, quibus pœna à Daniele denuntiata alluderet : sic v. g., si alter senex dixisset visam à se in flagitio Susannam תחת תרזה *sub Thyrsa* (cupressu), alter תחת אלה *sub Haala* (quercu); respondisset autem alteri Daniel: *Angelus Domini* ירזה *emaciet te*, *et subita tabe conficiat*; alteri יאלה *maledicat tibi*, *et diris omnibus devoveat*, fuisset utique quædam soni similitudo in verbis sensu dissimilibus. Atverò Græcus interpres cùm ad sensum, non ad verba spectaret, invenire potuit arbores alias, in quarum nomine pariter jocaretur. Atque etiamsi in codice Hebraico nullus fuisset in verbis jocus, quemadmodùm neque est in nostrâ Vulgatâ; voluit tamen Græcus translator vel usus libertate interpreti non insolente arborum nomina mutare ut acutiùs luderet, vel verbum verbo fideliter reddens eam invenire in Græco paranomasiam, quæ in Hebraico non resonabat. Accusandusne fuisset latinus interpres commenti et fictionis, si occasione captâ vocum *lentisci* atque *ilicis* loquentem ita Danielem induxisset; alteri, *non lentè ergo, sed subitò peribis;* alteri, *illico ergo secaberis*, ut certè facere potuit? vel si earum arborum loco posuisset sub arbore *malo*, sub *cedro*, ut protinùs subjiceret : *abeas in malam rem : cædat te carnifex?* Hæc igitur tanta non sunt, ut de rei veritate, aut scriptore dubitemus.

Incertum est deinde, quâ ætate Habacuc propheta vixerit; ut inde pateat quàm leve sit argumentum à re multùm controversâ petitum. Veriùs quidem, ut et suo loco notabimus, Habacuc, qui inter minores prophetas octavus est, sub initium regni Joachimi, futura prædicebat : præsentem enim, aut proximam saltem Hierosolymorum, et Sedeciæ cladem, cap. 1, et Nabuchodonosoris primùm intolerandam potentiam, post ad ferinum statum dejectionem vaticinatur; nihilque est in totâ viri Dei prophetiâ, ex quo consequatur ante Manassis captivitatem locutum Dei nomine. Quare æqualis utique fuit temporum Danielis, ut Epiphanii, Hieronymi, aliorumque Patrum sententia est, in quâ et fuit Clemens Alexandrinus, qui lib. 1. Strom. habet : *Prophetabant autem etiam tempore Sedeciæ Jeremias adhuc, et Ambacum* (sic enim vocatur à Græcis propheta)...., *tunc propter Draconem Daniel injectus in lacum leonum ab Ambacum divinâ providentiâ nutritus septimo die servatur.* Si tamen daremus sub rege Manasse vixisse, alter is esset ab Habacuco δισκοφόρῳ, id est, patinas Danieli in lacu ferente : nam qui prandium ad Danielem detulit, erat tribus leviticæ, ut paulò ante opponebatur; qui Manasse, ut aiunt, regnante vaticinia scripsit, à Simeone habuisse originem creditur. Adderemus quoque nihil absurdi esse, si poneretur Habacucum prophetam omnibus cognitum plus quàm centum et triginta annos vixisse, et juniorem sub Manasse edidisse vaticinia; senem verò Danieli cibos ministrâsse.

Reliqua ab Hebræorum præceptore allata hominis sunt non Danielis scripturam modò, sed blasphemi accusantis Deum. Illæsis flammâ pueris divino beneficio gaudium erupit, et divinarum laudum prædicatio, in quâ versari diutiùs potuerunt curis omnibus soluti; potuerunt et metro ludere, utpote litteris eruditi, ut lusisse sæpè creditur David vel in magnis doloribus : quanquàm ignoremus solutâne, an strictâ oratione cecinerint. Si inter medios cruciatus, Deo avocante animum à sensibus, martyres illustria divinæ virtutis testimonia dederunt; quidni pueri Hebræi nullo dolore perculsi divinarum laudum præcones fuerint? Hebræi, qui insigne quodcumque miraculum solebant publicis laudibus celebrare?

Etsi verò non exstet in vetere Testamento exemplum hominis corpore abrepti, *attamen immensa est, finemque potentia cœli* non habet, et quidquid voluerit Deus, peractum est. Ne dæmoni quidem Hebræi vim negant arripiendorum hominum, et ferendorum per aeris spatia; quod ergo angelo malo permittunt, id bono non concedunt? Verùm non ignorant Hebræi Eliam in altissimos locos subitò abreptum, et Enochum translatum à Deo nuspiàm apparuisse. Quod plus quàm satis est ad recentiorum Hebræorum perversitatem retundendam, ne plura adjiciantur.

ARTICULUS XXII.

De duodecim Prophetis minoribus.

Duodecim minores Prophetas unico articulo complectimur, quemadmodùm in unicum volumen olim apud Hebræos omnia eorum opuscula includebantur,

ut Origenes et Hieronymus affirmant : atque etiamnùm præfixus omnibus titulus duodecim prophetarum declarat nullam inter eos distinctionis notam interfuisse. De his autem decrevimus pauca dicere, quantum satis est, ut ea notio habeatur vetustatis oraculorum, quæ quisque edidit : nam de rei divinitate quid opus est loqui? Quid enim potest esse divinius, quàm res futuras providere, animo cernere, pronuntiare, quod est argumentum certissimum divini Spiritûs mentem moventis? quid autem ineptius, et indignius philosophis, quales se jactant Spinosa, Hobbesius, Peyrerius, quàm phanatica pertinacis animi præjudicia sequi ; firmissima verò antiquitatis præsidia, quibus unicè munimur, diruere? Itaque non de divinâ vi minores prophetas incitante, sed de cæteris adjunctis ad eorum ætatem, patriam, cognationem, ad prophetiarum materiam, ad vitæ genus pertinentibus restat inquirendum, ut harum rerum memoria suppetit : quam sanè vetustate multùm evanuisse fatemur ultro, ne quis plura à nobis postulet, quàm præstare suscipiamus.

Ordo prophetiarum, et distributio aliter in Hebraicis codicibus, aliter in græcâ septuaginta Interpretum traductione reperitur. Hebræorum, quem secutus est Latinus interpres, hic ordo est : Osee, Joel, Amos, Abdias, Jonas, Michæas, Nahum, Habacuc, Sophonias, Aggæus, Zacharias et Malachias. Græcorum verò, quibus accessit Eusebius : Osee, Amos, Michæas, Joel, Abdias, Jonas, Nahum et reliqui : non enim præterea ulla differentia est ab Hebraicis Bibliis. Ex his duobus prophetarum ordinibus neuter est, judicio nostro, in quo servetur ratio temporis, quo quisque vaticinari cœperit, etsi multi in eadem tempora inciderint, et vix alter alteri ætate præstiterit. Si enim ad chronologiæ leges dispositio propheticorum librorum exigatur, arbitramur rectiùs ductum iri initium à Jonâ, deinde Osee, ut in decursu indicabimus. Sed quicumque demùm prophetarum sit, qui reliquis officio prophetandi antecesserit, non est à latinis codicibus recedendum in vitâ, factisque eorum duodecim ordine dicendis, in quorum agmine ideò primus Osee describitur, quod initio prophetiæ sit : *Principium loquendi Domino in Osee.*

Itaque Osee filius Beeri primum inter minores prophetas locum obtinet, quem fuisse ex tribu Issachar, urbe Belemoth, pseudo-Epiphanius, et pseudo-Dorotheus retulerunt incertâ prorsùs fide. Quo tempore oracula ediderit, initium operis demonstrat, sive illud propheta ipse, sive Esdras apposuerit : *Verbum Domini, quod factum est ad Osee filium Beeri in diebus Oziæ, Joathan, Achaz, Ezechiæ regum Juda, et in diebus Jeroboam filii Joas regis Israel.* Cùm ergo nomen libro præfixum sit, et propheta de seipso sæpè loquatur, injuriâ quæreretur an auctor prophetiæ esset Osee. Ista enim adnotatio nos monet Osee filium Beeri, licèt cum Isaiæ ætate convenerit prophetias Isaiæ prævertisse. Nam cùm Osee cœperit sub Jeroboamo futura prænuntiare ; anno verò 27 Jeroboami, qui annos quadraginta Israelem tenuit, regni initium habuerit Ozias, sequitur Oziam nondùm annos 14 imperii attigisse, quando Osee res futuras providit. At Isaiam supra explicantes diximus pariter anno Oziæ 25, Isaiam prophetâsse ; Isaias igitur est Osee propheta posterior.

In Samariâ vixit Osee, ibique prænuntiavit multa cùm ad Judam, tùm ad Israelem spectantia. Utramque Israelis captivitatem prædixit, alteram quatuor tribuum abductarum per Teglathphalassarem, alteram omnium, quâ extinctum omninò regnum Samariæ est per Salmanassarem. Synagogam repudiatum iri à Deo, non modò verbis, sed et factis significavit, propterea accitis ad Dei cultum gentibus interituram idololatriam Israelitico populo objecit, excidiumque minatus est scelerum pœnam ; in iis tamen malis ad levandos animos injecit spem liberationis ab angustiis, solatii et felicitatis, si imploratâ criminum veniâ ad Dominum reverteretur. Equidem mandatum à Deo factum prophetæ ducendæ uxoris adulteræ, et suscipiendi ex eâ liberos, videtur et Dei majestate indignum, et à prophetæ officio alienum ; sed cum Basilio, Augustino, plurimisque Patribus explicandum est de ducendâ muliere olim adulteriis pollutâ, futurâ deinde castâ viri uxore post nuptias, quo indicaretur gentiles olim ignorantes Deum, ad Deum accessuros, ex iisque constituendam Ecclesiam sponsam Christi, quæ æternum fœdus servâsset. Stylus Prophetæ pressus est et vehemens, commovendis animis aptus, et gravium sententiarum plenus, nullâque hilaritate conspersus.

Osee prophetam Joel consequitur filius Phatuel, quem è tribu Ruben, seu potiùs Gad genus duxisse, ut plurimùm sancti Patres conjiciunt. Quòd à prophetiæ capite abest temporis nota, ignoratur quibus temporibus ageret : quocirca Patres atque interpretes dissident. Hieronymus facit Osee prophetæ parem ; quia, inquit, in Hebraico textu libri Prophetarum eum inter se ordinem servant quo auctores vixerunt ; cùm verò nulla Prophetarum libris est temporis inscriptio, tum quibus temporibus prophetavit, qui proximè antecessit, ad ea pertinet et sequens. Verùm quis S. doctorem certiorem fecit, servato ætatis ordine, in Hebraicis codicibus dispositos esse Prophetarum libros? Certè Græcis interpretibus hæc non insedit opinio, qui ab Hebræorum exemplis non recessissent, neque ordinem perturbâssent inversâ distributione, si cognitio temporum ex librorum cognitione pependisset. Sed et Jonæ prophetia quinto loco descripta, cùm Amos sit tertio, totam S. Doctoris rationem convellit : nam Amosus indubitato post Jonam prophetiæ munere floruit.

Lyranus et Vatablus aiunt, propè tempora Jorami filii Achab, regis Israel, Joelem vixisse, quia famem prædixit, quæ Joramo regnante populum in maximas angustias adduxit ; sed annonæ inopiam sub Joramo septem annos perdurâsse compertum est ; quam verò prævidit Joel, uno, vel altero anno erat perduratura, si aliis credimus. Hebræi in *Sedèr Olàm* in tempora Manassis tempus vitæ Joelis conferunt ; alii in Josiæ annos propter causam nuperrimè notatam ; quia

scilicet, Josiâ regnante, terra nullos dedit fructus, ut initio capitis 14 loquitur Jeremias, quod ipsum est à Joele dictum sub finem primi capitis de terræ vastatione, tritici charitate atque animantium interitu, deficientibus pascuis. Imò verò id probat potiùs ignorari, utrùm Joel terram Judæ, an Israelis premendam sterilitate significare voluerit; non autem Joelem Manassis, aut Josiæ fuisse æqualem. Deinde Jeremias vitio et maleficio naturæ vacuitatem fructuum tribuit: Joel autem hostium incursioni ciborum omnium egestatem; non ergo videtur casus idem prædici ab altero prophetâ, ab altero narrari. Husserius, et Pezronus è contrario ponunt Joelis ante Amosi Prophetæ oracula: nam et Amos, cap. 4, exprobravit perversum populum, ne gravissimâ quidem penuriâ (penuriâ utique quam minatus erat Joel) eruditum, ut reverteretur ad Dominum. Optimum id quidem, si semel tantùm famis flagello cæsus fuisset populus vel Juda vel Israelis: sed cùm bis, et tertium plagas acceperit, hærebimus semper in incerto, quam potissimùm Joel denuntiârit.

Denique recentiores interpretes ut plurimùm putant certò colligi posse Joeli Deum adfuisse post eversum Samariæ regnum; quoniam et nusquàm de Israelis regno sermo est in totâ prophetiâ, et Israelem jam in servitutem arreptum, caput 3, vers. 2, evidenter innuit iis verbis: *Disceptabo cum eis ibi super populo meo, et hæreditate meâ, Israel, quos disperserunt in nationibus, et terram meam diviserunt.* Neutra tamen ex hisce duabus causis effecit, quod volunt. Nam primò incertum est, an nihil verborum Joelis ad Israelis regnum referatur: est enim positum in controversiâ, an Deum populo Israelis iratum dicat, paratumque pœnas fame repetere. Secundò verò potuit Propheta, ut solent sæpè homines prophetico spiritu acti, futuram Israelitici populi dispersionem tanquàm præteritam commemorare.

Quamobrem non video quâ certâ ratione definiri ætas Prophetæ valeat, quanquàm conjecturis utrimque certetur. Contenti igitur simus dicere mala multa Joelem Judæis denuntiare; hortatorem esse, ut à peccatis recedentes planctu, jejunio, oratione Deum sibi devinciant; præsens divinum auxilium affuturum polliceri, quo amplissimis tam animæ, quàm corporis bonis abundent; ulturum Deum injurias gentium in filios Juda; æternumque Dei regnum è monte Sion constituendum atque amplificandum: ista verò omnia Prophetam describere orationis genere vivido, incitato, figurarum pleno. Cujus rei monumentum est oraculum contra Judæos à quatuor potentissimis nationibus opprimendos, sub symbolo *erucæ, locustæ, bruchi et rubiginis;* quorum primum Assyrios, Babylonios, Chaldæos; alterum Medos, et Persas; tertium Macedonas, et peccatricem Seleucidarum progeniem; quartum Romanos urbi et templo ultimum excidium illaturos significat, ut explicant Judæi, et Hieronymus ipsorum interpretationem probans. Divinæ illustrationis, quâ Prophetæ mens perfusa est, testimonium habemus ex Apostolo Petro, Act. cap. 2, v. 16 et 17, et Paulo, Epist. ad Rom., cap. 10, v. 13; ille dona Spiritûs sancti in novâ lege effundenda confirmat auctoritate Joelis: *Dictum est per Prophetam Joel: Et erit, in novissimis diebus effundam de Spiritu meo super omnem carnem, et prophetabunt filii vestri et filiæ vestræ...* Joel. cap. 2, v. 28; iste omnium gentium salutem contineri divini nominis invocatione docens Joelis verbis: *Et erit: Omnis quicumque invocaverit nomen Domini, salvus erit*, ibid., v. 32.

Joelis oracula excipit Amos propheta, pastor ex vico Thecue, in tribu Judâ, si Eusebio, Hieronymo, Theodoreto aliisque assentimur. Verùm, cùm in Bethel primùm fuerit Dei Spiritu excitatus, nempe regno Israelis, atque illinc eum Amasias sacerdos Bethel abegerit, quòd ille Jeroboam atque Israelis populum liberrimè reprehenderet, et gravissima mala minitaretur, non est omninò à vero absimile, quod pseudo-Epiphanius ait, à Theeuâ tribus Zabulon, aut Theeuâ tribus Aser, ut visum est Cimchio, Prophetam originem habuisse; à regno vero Israelis depulsum, sedem in terram Juda transtulisse. Dixit enim Amasias ad Amos cap. 7, v. 12 et 13: *Qui vides, gradere, fuge in terram Juda; et comede ibi panem, et prophetabis ibi. Et in Bethel non adjicies ultra, ut prophetes; quia sanctificatio regis est, et domus regni est.* Cur autem non dixisset: *Abi in domum tuam, unde venisti*, siquidem è terrâ Juda prophetatum venerat? cur exprobratum ei non est, nihil ad se advenam pertinere terram Israelis? Sed sive in Judâ, sive in Israelis regno natus sit, certè regnante Jeroboamo II in Israel atque Oziâ in Judâ dùm gregem sequeretur, à grege abstractus ad populum Israelis ablegatus est à Deo, biennio antequàm terra motu concuteretur, ut ipsemet sub prophetiæ initium narrat. Terræ autem motus, quo conterrita Hierusalem est, dicitur à Hieronymo, Josepho et veteribus communiter, ac recentioribus interpretibus in ea Oziæ tempora incidisse, quando thus adolere Domino, et sacerdotalibus officiis fungi audacter rex attentaverat. Verùm ab aliis ad primos annos regni Oziæ cum postremis Jeroboami annis concurrentes refertur concussio terræ; quod idem consentit maximè cum initio prophetiæ, quod innuimus.

Hinc tamen apparet Amosum antiquum prophetam fuisse, Osee atque Isaiæ ætate parem. Tota ejus prophetia versatur circa decem Israeliticas tribus, quas perniciem regni ac populi servitutem minaciùs monet, etsi asperitatem sermonis ante finem dicendi emolliat, jubeatque eas benè sperare futuram à malis levationem, et felicitatem; non aliam sanè, nisi quam Messias attulisset. Prophetæ sermo rusticior est, sumptis exemplis à pastoritio munere atque instrumentis artis quam noverat, ut alibi cum Hieronymo adnotavimus. Non est autem minùs divinus, quod futurorum cognitio satis probat; nec minùs certum est Amosum ipsum prophetias suas scripto reliquisse: ex quibus intelligimus eumdem, qui à Deo accitus erat ad Israelitici populi reprehensionem, et imagines sibi propositas viderat, fuisse et visarum rerum scriptorem.

De Abdiâ nihil habemus certioris quàm virum fuisse

divinæ voluntatis interpretem; patrem, patriam, tribum, unde genus duxerit, ignoramus. Hieronymus ad Hebræorum sententiam accedit à dispensatore regiæ Achabi domûs prophetam non distinguens de quo lib. 3 Reg., cap. 18, v. 3 et seq., sermo est. Ipse à Jezabelis furore centum prophetas quos impia mulier neci destinaverat, subtractos, absconsosque aluit. pseudo-Epiphanius, et pseudo-Dorotheus aiunt esse Abdiam illum Proselytum Pentacontarchum ab Ocoziâ missum ad Eliam post duos centuriones igne absumptos, quem sua pietas ab omni offensione liberavit. Alii Abdiam eum esse malunt, quem Josias operibus templi præfecit, lib. 2 Paralip., cap. 34, v. 12. Alii post eversam Hierusalem cum Jeremiâ atque Ezechiele comparant, colligentes ex Prophetæ scriptis incursiones Chaldæorum, et urbis vastitatem jam evenisse. Verùm cur non dicamus vixisse, Achazo regnante, quando Idumæi conjunctis armis cum Israelitico populo tribum Juda bello lacessiverunt, siquidem prophetia eventurum Idumæis malum complectitur?

Sequitur Jonas filius Amathi ex urbe Geth prope Dio-Cæsaræam, Tribûs Zabulon in Galilæâ, qui vaticiniis claruit, regnante Jeroboamo II, quin et ejus patre Joazo rege Israelis, atque Oziâ sive Azariâ rege Juda. Supervacaneum propterea est Rabbinorum deliria confutare, vel in medio ponere, qui somniantur Jonam vel à Prophetâ Abdiâ genitum, vel filium Viduæ Sareptanæ, quem Elias à morte suscitaverat, vel filium mulieris Sunamitidis ad vitam revocatum precibus Elisæi. Quid enim juvat ullam versare quæstionem, cùm Scriptura sacra, lib. 4 Reg., cap. 14, v. 25, omninò eam dirimat, ubi de Jeroboami victoriis agitur à Jonâ prævisis? *Ipse restituit terminos Israel ab introitu Emath usque ad mare solitudinis, juxta sermonem Domini Dei Israel, quem locutus est per servum suum Jonam filium Amathi prophetam, qui erat de Geth, quæ est in Opher.* Unde colligimus Jonam fuisse ante prophetas cæteros, quorum opera ad nos devenerunt, licèt fortassè prophetiam suam scripto non tradiderit, nisi quando Osee suas pariter edidit. Nam conveniunt interpretes Jonam, imperante Joazo patre Jeroboami, vaticinium de amplificatione Israelitici regni dixisse. Itaque Osee, qui Jeroboamo jam regnum tenente cœpit prophetæ munus agere, Jonam habuit se superiorem.

Nemo prophetarum revocationem Christi Domini ad vitam atque Evangelii veritatem gentibus annuntiandam illustriùs præsignavit, quàm propheta Jonas, qui in se Christi Domini imaginem prætulit, et Ninivitas cum Hebraico populo nihil commune habentes ad pœnitentiam adduxit, quod est totius prophetici libri argumentum. Jusserat enim Deus Jonam in Niniven proficisci, et urbis subversionem denuntiare. Ægrè tulit propheta mandatum Domini, quod fugiens in Tharsis declinavit. At coortâ tempestate, jactisque sortibus, cujus causa commoveretur, dejectus in mare est, quem immanis piscis ore prehensum, absorptumque post triduum in littus ejecit. Rursùs Dominus mandatum dedit ingrediendi itineris in Niniven; abiit Propheta, subversum iri urbem dixit; sed territum regem, et cives pœnitentia admissi peccati subiens ab imminenti certoque exterminio tum liberavit. Quare doluit Propheta se vaticinatum frustra, visumque somniatorem potiùs quàm Dei nuntium; sed novo exemplo ostendit Deus imperitè esse conquestum. Historiam hanc contigisse sub Assyriorum rege Phul Sardanapali patre, qui regnabat in Ninive viri eruditi conjiciunt: hanc et Christus Dominus confirmat, non nisi signum prophetæ Jonæ se daturum dicens, Matth. cap. 12, v. 39, 40 et 41, quo et libri Jonæ auctoritatem prædicavit, quam impiissime quis contemneret. Mortis genus et locum migrationis adnotare prætermittimus, quippe incerta omnia putamus.

Sexto loco Michæas Prophetarum catalogo insertus est, propheta è vico Morasthi, sive Moresceth prope Eleutheropolin ad meridiem urbis Hierosolymæ in tribu Judâ, ut Hieronymus docet. Hujus vaticinia prolata sunt sub Joathane, Achazo, et Ezechiâ regibus Juda, Mich. cap. 1, v. 1, post alios jam memoratos Prophetas; est igitur alter à Michæâ, qui viventibus Achabo, et Josephato regibus Israel et Juda, prophetâsse traditur lib. 3 Reg., cap. 22. Michææ nostri exemplo se tuebatur Jeremias, cap. 26, v. 18, quando designatus ad necem à Joachimo, quod populum minacibus dictis terruisset, ita se parato supplicio subduxit: *Michœas de Morasthi fuit propheta in diebus Ezechiæ regis Juda... dicens: Hæc dicit Dominus exercituum: « Sion quasi ager arabitur, et Hierusalem in « acervum lapidum erit, et mons domûs in excelsa sylva« rum,* » Mich. cap. 3, v. 12. *Numquid morte condemnavit eum Ezechias rex Juda, et omnis Juda?* Vidit iste contra Samariam, et contra Hierusalem mala, utriusque populi abductionem in servitutem, et terræ desolationem prænovit. Sed et unde futura esset absoluta utriusque liberatio per Jesum Christum spectans animo, spiritales animarum angustias apertè monstravit iis præcipuè verbis capitis 5, quæ vel sacerdotes et Scribæ de Messiâ scripta intellexerunt et retulerunt ad Herodem interrogantem, ubi Christus nasceretur, Matth. cap. 2, v. 5. Stylo utitur sublimi, non tamen difficili ad intelligendum.

Propheta Nahum Elcesæus dicitur initio prophetiæ vel ab Elcesai parvulo Galilææ vico, ut ait Hieronymus, vel à patrio genere et nomine: utrinque enim interpretes repetunt illud Prophetæ agnomen. Tempus vitæ pariter ignotum est, neque licet ex prophetiæ argumento illud judicare. Agitur ibi præsertim de Ninivitarum superbiâ coercendâ, qui, quod populum Dei vexaverint, et à sceleribus non recesserint, pœnas dabunt clade urbis et regni excidio. Verùm ista nihilo doctiores nos faciunt de Prophetæ ætate. Josephus, Antiq. Jud., lib. 9, cap. 11, in fine, sub Joathane rege Juda prævisam à Dei viro Ninivitarum cladem ait, centum et ampliùs annos, quàm sub Josiâ inferretur. Hieronymus, Theodoretus, et Theophylactus post captivos abductos Israelitas à Salmanassare Nahumum prophetam egisse sentiunt sub Ezechiâ; alii sub Manasse ejus filio. Unum id constitui potest ex vaticinii

materiâ Prophetam fuisse Josiâ antiquiorem : nam ut Hieronymus inquit præfatione in Jonam : *Quantùm ad historias tam Hebræas, quàm Græcas pertinet, et maximè Herodothum, legimus Niniven, regnante apud Hebræos Josiâ, et Astyage rege Medorum, fuisse subversam.* Prophetæ oratio figuris est et similitudinibus abundans.

Ignoratur similiter tribus, et patria, unde ortus sit Habacuc propheta, atque ætas quâ vixerit. E tribu Simeon loco Bethzac, inquiunt pseudo-Epiphanius et pseudo-Dorotheus. Hebræi scriptores paulò ante captivitatem Babylonicam, Manasse vel Joachimo regnante tempus vitæ Habacuchi constituunt. Epiphanius dicit Sedeciæ et Jeremiæ æqualem ; Hieronymus eumdem esse Habacuchum in historiâ Beli et Draconis postremo Danielis capite commemoratum putans, mavult Danieli coævum. Verisimile sanè est ad Josiæ, vel Joachimi ætatem referri oportere prophetiæ Habacuchi initium. Novit enim Deo revelante jamjam imminere Judæ regno Chaldæos ad ulciscenda scelera Manassis, quod visus est primis versiculis capitis 1, indicâsse : *Quia opus factum est* (*Septuaginta*, ποιεῶ, *facio*; Symmachus γενέσεται, *fiet*), *in diebus vestris, quod nemo credet, cùm narrabitur. Quia ecce ego suscitabo* (hebr. *inenì mechìm*, *ecce ego suscito*) *Chaldæos, gentem amaram, et velocem, ambulantem super latitudinem terræ, ut possideat tabernacula non sua*, vers. 5 et 6. In libro autem 4 Reg., cap. 23, post celebratam summis laudibus Josiæ regis pietatem vers. 26 et 27, auctor adnotat : *Verùmtamen non est aversus Dominus ab irâ furoris sui magni, quo iratus est furor ejus contra Judam, propter irritationes, quibus provocaverat eum Manasses. Dixit itaque Dominus : Etiam Judam auferam à facie meâ, sicut abstuli Israel...* Hujus prophetæ vaticinia obscura sunt et intellectu difficilia.

Sophoniæ ætas, et parentes primo vaticinii versiculo notantur : *Verbum Domini quod factum est ad Sophoniam filium Chusi, filii Godoliæ, filii Amariæ, filii Ezechiæ in diebus Josiæ filii Amon regis Juda.* De tribu verò et patriâ non nisi incerta omninò sunt, quæ pseudo-Epiphanius tradidit, virum fuisse Simeonitam è monte Sarabatha. Probabile tamen est Prophetam vaticinatum esse antequàm Josias studuisset Dei cultui et legis observationi, omnesque à Manasse inductas sacrilegas abominationes sustulisset. Nam contra idololatriam, reliquias scilicet Baal, et cultores militiæ cœli, et sacerdotes domum Domini complentes iniquitate ac dolo vehementem habet orationem, propter quæ Dominum irâ succensum homines et urbem exterminaturum prædicit.

Tres consequentes prophetas Aggæum, Zachariam et Malachiam posteriores reliquis temerè R. Isaacus Abravanel choro prophetarum depulit, quòd ad Synagogæ magnæ corpus pertinerent, unde non prophetæ, sed sapientes populo dabantur. Numquid enim prophetæ munus cum sapientis officio repugnat, ut qui unum sustinuerit, fungi altero nequeat? An non lib. 1 Esdræ, cap. 5, v. 1 : *Aggæus propheta, et Zacharias filius Addo prophetantes ad Judæos* dicuntur? Quomodò deinde duodecim prophetas posteriores numeraret hebraicus canon, si eo numero isti tres non includerentur? aut quomodò futura et remota providissent, cognitione futurorum sublatâ? Prophetæ igitur sunt non inferiores reliquis, nisi quia illi ætate præstiterunt.

Primus horum Aggæus est, quem ignoramus quis sit atque unde venerit : nihil enim Scriptura exhibet. Post solutam captivitatem Babylonicam verbo suo Deus Prophetam docuit, instruxit, armavit *in anno secundo Darii regis, in mense sexto, in die unâ mensis...*, cap. 1, v. 1, ejusque operâ usus est ut Zorobabelem filium Salathiel ducem Juda, et Jesum filium Josedech Magnum sacerdotem urgeret ad templi ædificationem, quæ usque tum prætermissa famem terræque sterilitatem induxerat. Populi dux, et magnus sacerdos, et populus hortatione commoti, manumque operi admoventes die decimâ quartâ, confirmati magnoperè sunt à Prophetâ die vigesimâ primâ mensis sequentis majorem futuram priore gloriam illius domûs, etsi non esset ornatior, neque auro argentoque distinctior; quia præsentiâ suâ *desideratus cunctis gentibus* eam cohonestâsset, fecissetque gloriosiorem : quo apertissimè monebantur Messiam venturum, priusquàm domus illa collaberetur. Iterùm die vigesimâ quartâ mensis noni Aggæus, sterilitate depulsâ, annonam abundare divino beneficio cœpisse ostendit populo, ex quo templi fundamenta jaciebantur : unde certior fieret, charitatem negligentiæ pœnam fuisse. Demùm Zorobabeli affuturum Deum pollicetur. Dilucida est Aggæi prophetia atque historiæ similis.

Darium regem, cujus anno secundo Aggæus ducem, sacerdotem, populum ad inchoandum domûs Dei ædificium accendit, esse filium Hystaspis, quartum à Cyro Persarum rege, cum Josepho, Clemente Alexandrino, Hieronymo, Theodoreto atque interpretibus communiter nobis placet, ut Chronologiæ ratio postulat; non autem Darium Nothum dictum, filium Artaxerxis à Cyro rege nonum, ut Scaliger est opinatus. Enimverò, cùm loquebatur Aggæus, cap. 2, v. 4, aderant qui priùs templum aspexerant, et testes esse poterant, ad prioris formam posterius construi : *Quis in vobis est derelictus, qui vidit domum istam in gloriâ suâ primâ? et quid vos videtis hanc nunc? numquid non ita est, quasi non sit in oculis vestris?* quomodò verò præsentes adhibere testes potuisset Propheta, si sub Dario Notho scripsisset, qui plus quàm centum septuaginta annos attigisse debuissent? nam à Cyro ad Darium Nothum centum quadraginta anni effluxerunt. Judæi verò initio regni Cyri plus quàm annos triginta durâ jam servitute premebantur. Scaligeri autem causam non juvat Esdræ testimonium, lib. 1, cap. 4, v. 6 et 7, in quo mentionem facit Assueri et Artaxerxis majorum Darii, quos esse putat Xerxen atque Artaxerxen Longimanum, qui Darium Nothum antecesserunt. Etenim qui Scripturarum lectioni assueverunt facilè intelligunt nomina Assueri et Artaxerxis omnibus Persarum regibus esse communia, ut facilè iis compellari potuerint Cambyses, et falsus Smerdis, vel Cyrus ipse et

Cambyses, vel etiam unus Cambyses, cui Scriptura duplex nomen tribuit.

Zacharias pariter, qui anno secundo Darii filii Hystaspis prophetabat, ad templi instaurationem Judæos cohortatur, monens simul ne idololatriam, vitia, duritiem patrum imitentur. Affirmat Deum propitium futurum populo et benevolum; mala cæteris gentibus parata minatur, et bona è contrario, quibus Messias est Dei populum cumulaturus, amplissima pollicetur : quæ omnia visis, figuris et ænigmatibus primùm involuta ipsemet explicat. Initio prophetici libri se *Zachariam filium Barachiæ*, *filii Addo* appellat; contra Esdras, lib. 1, cap. 5, v. 1, de ipso loquens Zachariam simpliciter ait : *Zacharias filius Addo*. Verùm quin frustra contorqueamur distinguendo Prophetam *naturâ* Barachiæ; *lege* verò, aut *adoptione* esse filium Addo, planius est dicere ab Esdrâ filium pro nepote, et patrem pro avo accipi, ut sæpè fit in Scripturis. Avus iste à Hieronymo putatur ille Addo esse, quem Deus misit ad Jeroboamum sacrificantem in Bethel, lib. 3 Reg., cap. 13, v. 1; sed major est ejus Addo ab hoc Zachariâ distantia quàm quæ inter avum et nepotem intercedere possit. Zacharias verò noster inconsultò ab altero Zachariâ filio pariter Barachiæ non distingueretur, cujus mentio est in Isaiæ libris, cap. 8, v. 2, propter longius intervallum inter Achazum regem Juda, ad cujus tempora ille pertinet, et Darium filium Hystapis, quo permittente construi templum, iste prophetavit. Eâdem de causâ non potest esse alter Zacharias, qui Joasi regis mandatu in atrio templi lapidibus oppressus interiit, lib. 2 Paralip., cap. 24, v. 21.

Utrùm verò Zachariam prophetam iis verbis Matth. cap. 23, v. 35, dicere voluerit Christus Dominus : *Ut veniat super vos omnis sanguis justus, qui effusus est super terram à sanguine Abel justi*, *usque ad sanguinem Zachariæ, filii Barachiæ, quem occidistis inter templum et altare;* ac propterea violentâ morte perierit Propheta, magna dissensio est. Hieronymus, cùm videret genus mortis cum Zachariâ filio Joiadæ, de quo in Paralipomenis narratur, convenire, eum à Christo commemorari censuit, neque dubitavit quin legendum esset apud Matthæum, *usque ad sanguinem Zachariæ filii Joiadæ* (nec mirandum est si permutata sint nomina, atque unum pro altero positum : nam Barachia dem valet ac *benedixit Dominum*, Joiada *Dominum novit*: atverò benedicit Dominum qui novit, et novit qui benedicit), ut in Nazaræorum Evangelio legitur : *In Evangelio quo utuntur Nazaræi pro filio Barachiæ filium Joiadæ reperimus*, lib. 4 Comment. in Matth., cap. 23. Contra affirmat Origenes, post quem multi Patres abeunt, Zachariam prophetam inter templum et altare crudelissimè à populo necatum, quod perspicuè Christus dixerit Zachariam, qui illud mortis genus pertulit, esse filium Barachiæ. Quis enim dicere audeat vel mente lapsum Evangelistam mutâsse nomen patris, vel in Græcos codices et Vulgatam Latinam mendum irrepsisse? Falsum deinde est historiam à Christo paucis indicatam apertè ad Zachariam filium Joiadæ referri, quod S. Hieronymus confidenter assumpsit. Non fuit ille inter templum et altare occisus; *sed in atrio domûs Domini*, in atrio utique populi. Debuit et Christus, ut à primo justo per summam nequitiam occiso exorsus est, ita in ultimo prophetarum desinere, ut complecteretur sanguinem omnem justorum effusum, cui gravissima pœna erat constituta; at post Zachariam Joiadæ filium, multi alii prophetæ et justi viri trucidati sunt à Judæis; non ergo Zachariam filium Joiadæ, sed prophetam nostrum Christus Jesus nominavit.

Pondus suum habent hæc argumenta, non dissimulamus; verùm adeò facit ad defendendam Hieronymi sententiam exemplum Christi Domini, ut planè de historiâ Zachariæ filii Joiadæ, locutus Salvator noster videatur. Zacharias iste moriens inquit : *Videbit Dominus, et requiret*, id est, ulciscetur injuriam Dominus. Hæc autem verba præcipuè Christus spectavit, significans tempus propè adesse, quo Deus pœnam totius mali nuntiis suis irrogati repeteret. At nusquàm legimus ullum justum Zachariam nomine à Judæis interemptum pro Dei honore et Religionis zelo, aut ullius Zachariæ sanguinem esse vindicandum, nisi unius filii Joiadæ. Præterea Christus historiam attingit procul dubio compertam omnibus, aque in Hebræorum libros perinde relatam ac Abelis homicidium. Quamobrem si neque Scripturæ, neque, quod minùs est, ullius veteris probati auctoris testimonio traditum est, Zachariam Prophetam pro Deo sanguinem deperdidisse; imò verò in pace quievisse Isidorus, Epiphanius, Dorotheus affirmant, de hoc prophetâ sermonem Christus habuisse non videtur. Ego verò non solùm moveor auctoritate Isidori, Epiphanii, Dorothei affirmantium Zachariam prophetam in pace quievisse; verùm etiam vix induci possum ut credam aut Judæos paulò ante duræ servitutis vinculis exemptos, cujus recentissima erat memoria, prophetis addictos, templi ædificio strenuè incumbentes tantum scelus admisisse, quo divinam iram iterùm provocarent; aut Malachiam minorum criminum reprehensorem dissimulâsse cùm cædem nefariam, tùm sacræ ædis vix à fundamentis inchoatæ profanationem. Itaque non immeritò sentitur cum D. Hieronymo Zachariam Joiadæ filium à Christo Domino indicari.

Planioribus quidem verbis in Græcis, Latinis, cæterisque orientalium linguarum translationibus legimus, *usque ad sanguinem Zachariæ filii Barachiæ;* sed vel Joiadas binomius erat, aliter et Barachias appellatus; vel sensu retento, mutatâ solùm litterâ vocavit Christus re Joiadam, qui verbo est Barachias, ut fieri solebat apud Hebræos : (nam *Joiada*, agnoscens Deum; *Barachia*, verò benedicens Deum redditur, quæ verba rem eamdem possunt significare) vel, ut in Nazaræorum Evangelio reperiebatur, *Joiadæ*, non autem *Barachiæ* Matthæus scripsit. Ita responsione verisimili Hieronymus graviori argumento occurrebat. Nam cætera, quæ Origenes vel Origenianæ sententiæ defensores urgent, commodiùs expediuntur. Lapsum memoriâ S. Matthæum temerarius esset qui diceret, et Spiritui sancto Evangelii principi auctori injuriosus.

In Latinos, Græcos cæterosque codices errorem manâsse non affirmamus, ut priores responsiones duæ nuperrimè positæ demonstrant; at si affirmaremus, non Matthæi esset error, sed interpretis qui Hebraicum Matthæi Evangelium Græcè reddidit; sed amanuensis qui Græcum exscripsit; quod Evangeliorum veritati ac dignitati nihil officit. Nonne unius codicis lectionem multis interdùm anteponimus, quando et ea videtur planior, et nulla suspicio est, locum illum datâ operâ fuisse corruptum? quid autem credamus unquàm impulisse Nazaræos, ut hoc in loco Matthæi lectionem corrigerent, seu potiùs depravarent aut emendarent exemplaria, et loco *Barachiæ* Joiadam ponerent? numquid sectæ suæ præjudicio ducebantur, quo mallent Joiadæ esse, quàm Barachiæ filium Zachariam in templo interfectum? quid ergo peccati erit in hoc Matthæi versiculo legendo, Hebraicos Græcis et Latinis codicibus anteponi?

Quoad alterum non minùs Hieronymi quàm Originis sententia difficultatem incurrit. Nam Zachariæ prophetæ temporibus, inquit Hieronymus, vix ruinæ templi supererant; non ergo Zachariam prophetam interfectum Christus Judæis exprobravit. Etsi verò *in atrio domûs Domini* lapidibus obrutus sit Joiadæ filius, dici tamen optimè potuit *inter templum et altare* à Judæis cæsum animam expirâsse. Nam templum vocamus totum murorum ambitum, in quo prima pars nomine *atrium* concluditur, ubi altare holocaustorum constructum erat, ut sacra fierent in oculis omnium. Si quis igitur per vim opprimatur in spatio aram interjacente et januam, eam præsertim, quâ ad interiora templi aditus patet, is æquè *in atrio domûs Domini*, ac *inter templum et altare* occisus dicitur. Posterior machina jam disjecta est. Christus voluit rem exploratissimam in Scripturis traditam, argumentum immanis crudelitatis et perfidiæ Judæorum objectare Scribis et Pharisæis, quo nullum in Scripturis seriùs ætate filii Joiadæ describitur.

Tandem Malachias quemadmodùm in canone postremum locum occupat, sic post cæteros prophetam egit. Scriptorem istum veteris Testamenti libros veluti clausisse Hebræorum traditio est, sive ipse cum Esdrâ, et Synagogæ magnæ viris condendo sacrorum Librorum catalogo allaboraverit, sive postea clauso canoni suum addiderit; quâ de re disputatur. De ejus tribu et patriâ quid dicamus, tacente Scripturâ? Unus pseudo-Epiphanius ex oppido Jopha tribûs Zabulon fuisse memorat, incertis planè conjecturis. Post Aggæum et Zachariam, constructo jam templo, Deus verbi sui præconem Malachiam delegit. Non enim, ut illi, de negligentiâ in curando ædificio populum accusat; sed divinorum beneficiorum memoriam revocat, et memoris animi significationem reposcit, legem observari, et puris hostiis litari Deo jubens, quod opere domûs Dei absoluto suggerendum erat Judæis ex legis incuriâ peccantibus. Deinde quæ Nehemias, eadem et Malachias vitia reprehendit in populo, ut hinc ad ætatem eamdem pertinere utrumque intelligamus. Quia verò usque ad Christum Jesum non erat Deus prophetam alterum suscitaturus, vaticiniis suis finem facit ad virtutis et legis officia Judæorum animos vehementer incitans, suadensque in traditis Israeli præceptis permanere, usque dùm dies Domini magnus advenisset, cui Deus ipse præparâsset homines, angelo suo ablegato, corda patrum cum filiorum cordibus conjuncturo; quæ de Joanne Baptistâ, et Christo Jesu manifestè dicta quisque videt.

Non juvat prolixiores esse in refellendis eorum opinionibus qui Malachiam angelum sub hominis specie latentem, vel eumdem esse hominem atque Esdram inanibus de causis tradiderunt. Ideòne quia *Malachi* Hebraicè idem sonat atque, *angelus meus*; Malachias homo non erit similis cæterorum? ergo neque *Joel*, id est, *Dominus Deus*; neque *Josue*, id est, *Deus Salvator*; neque *Jona*, nimirùm *columba*; neque reliqui prophetæ homines erunt, ut probè inquit Hieronymus? Nomen angeli, officii nomen est, non naturæ, aiunt Patres; quocirca qui mandata Dei ad homines perferunt, licèt ipsi sint homines, angelorum nomine interdùm in Scripturis vocantur. Quo sensu ea Malachiæ verba: *Ecce ego mitto angelum meum*, de Joanne Baptistâ dicta esse in Evangelio monemur; et Malachias ipse cap. 2, v. 7, sacerdotes omnes divinæ legis interpretes Dei nuntios sive angelos appellavit: *Labia sacerdotis custodient scientiam, et legem requirent ex ore ejus, quia angelus Domini exercituum est.* Sed quid plura? Spiritus carne et ossibus caret; inquit autem auctor Ecclesiastici, cap. 49, v. 12, ossa duodecim prophetarum, in quibus et Malachias numeratur, de loco suo pullulare. Cur deinde alius non erit Malachias, ubique dictus propheta ab Esdrâ, qui nusquàm propheta, sed perpetuò scriba et sacerdos in sacris Litteris nuncupatur? Sed futiles adeò causæ sunt ab Hebræis veteribus, et Jonathane Paraphrastâ allatæ (eas autem Hieronymus persequitur contentus recitâsse), ut ne censeam quidem dignas audiri; multòque æquius erit illicò de postremis omnium veteris Testamenti libris, in quibus multa cognitu et dignissima et difficilia pertractantur, disputare.

ARTICULUS XXIII.

De libris Machabæorum.

Ad postremum librorum veteris Testamenti dicendo pervenimus, in quo nobilissima Mathathiæ filiorumque facinora, atque immanitas Ægyptiorum Syrorumque regum adversùs Judæos fusâ oratione describuntur. In duas partes liber dispertitur *Machabæorum* inscripto titulo, cujus ratio primùm inquirenda est; deinde auctorum qui monumenta isthæc reliquerunt, priusquàm contra heterodoxos de librorum divinitate disseratur. Machabæorum igitur nomen apud nos libri præ se ferunt, qui alio nomine ab Hebræis *Hassamonæorum* vocarentur, quòd Mathathian, ejusque filios ac nepotes Hassamonæos appellent. Machabaicos verò olim dixerunt, quia Judæ potissimùm, qui primùm Machabæus appellatus est, amplissima gesta contra nationes Judaico generi infensas complectantur. Quare autem summus iste imperator exercitûs, qui Hebræos

ab interitu vindicavit, *Machabæi* nomen obtinuerit, quod ad cæteros quoque fratres transmissum effecit, ut Machabæorum appellaremus libros illustria facta omnium Mathathiæ familiarium continentes, multiplex afferri ratio potest.

Judam enim vocârunt hebraicè מכבי, vel quia erat *Machabè*, id est, *extinctor*, atque *inimicos cædens;* vel quia ipse dicere jure poterat *Machà bi*, id est, *per me plaga;* vel quia erat *Machè beià*, nimirùm, *percutiens in Domino*, quo agnomine notaretur hostes divinâ virtute à Judâ deletos; vel demùm quia militaribus Hebræorum vexillis primus inscribi jussit initiales litteras illius sententiæ Exodi cap. 5, v. 12: *Mi chamocha baelim Jehova : Quis sicut tu inter deos, Domine?* initiales quippe istæ litteræ י, ב, כ, מ, vocalibus interpositis, vocem מכבי, *Machabai* efficiunt, in eamque coalescunt. Hæc posterior causa nominis Judæ impositi probatur magis Hebræis, et Latinis scriptoribus, licèt firma prorsùs non sit, neque inconcussa. Hassamonæorum quoque cum Hebræis vocare possemus libros, qui gesta filiorum Mathathiæ continent. Nam et toti familiæ Mathathiæ nomen illud tributum est, seu quòd pater Mathathiæ Hassamonæus diceretur, ut Josepho atque Eusebio est visum, seu quòd tota familia à vico *Assemon* tribûs Judæ originem traxerit, seu quòd nomine *Chàsmon*, quod in genere principes viros et magnates significat, omnibusque principibus convenit, peculiari ratione Mathathias, ejusque posteri nuncupati sint propter singularia eorum in Hebraicam rempublicam merita, quasi iis rempublicam capessentibus, nemo alter princeps videretur. Hæc de Machabæorum et Hassamonæorum vulgato nomine.

De auctoribus nunc pauca. Ab uno scriptore utrumque Machabæorum volumen descriptum nemo dixerit: tanta enim occurrit et styli et rationis chronologiæ, et narrationum diversitas, ut diversos auctores fuisse manifesto indicio sit. Primum librum Hebraicè, sive Chaldaicè scriptum esse facilè nos ipsi intelligeremus ex Hebraicis locutionibus vel in Latinâ editione extantibus, quæ sunt prioris scriptionis vestigia et monumenta, quanquàm non affirmâsset Hieronymus, se hebraicè scriptum vidisse, atque habuisse præ manibus, quod in Prologo galeato testatur. Affirmaverat autem et Origenes apud Eusebium, libro 6 Historiar., cap. 25, ejus libri titulum fuisse: *Sarbit sarbanè El; Virga Rebellium Deo;* vel: *Scarbit Sar benè El; Sceptrum principis filiorum Dei;* adeò verum est Hebraicam sive Chaldaicam fuisse orationem. Alterum verò Græcè scriptum esse cùm oratio ipsa manifestè commonstrat, tum tota historia, quæ compendium est ex Græcis hominis Cyrenaici scripturis expressum. Auctor posterioris altiùs historiam repetit; prioris autem inferiora tempora attingit; ille Chaldaicam æram sequitur annos supputando exorsus numerare à mense septembri, aut potiùs octobri; iste verò Judaicam à mense martio dinumerans. Quare cùm alter post aliquot menses annum inchoet, quem alter partim defluxisse ponat, interdùm in anni supputatione inter se differunt.

Neutrius tamen auctorem cognoscere possumus, etsi quâ linguâ scriptus primùm uterque sit perspicuè constet. Quam enim rem priorum ætatum scriptores ignorârunt, necesse est et nos ignorare, quibus nihil novi hâc in re, nisi quod à veteribus acceptum est, luminis affulsit. De priore libro sunt qui velint Machabæorum aliquem, quæ sibi, et fratribus, et patri acciderant, descripsisse; alii Joannem Hircanum Simonis ex Mathathiâ natu minimi filium; multi Synagogam magnam in scribendo convenisse. Verùm id unum habemus certi Hebræum scriptorem sub Joannis Hyrcani pontificatu præclarissimæ familiæ laudes eo libro prædicâsse, et primigenio exemplari jamdudùm amisso, Græcum exemplar superesse in illius locum, unde latina editio Vulgata manavit. De posteriore volumine compertum habemus historiam esse quinque Jasonis, seu Jesu Hebræi Cyrenæensis libris perstrictam, ut præfatur auctor lib. 2, cap. 2, v. 24; nam quæ præcedunt, sunt exempla epistolarum quas Hebræi Hierosolymis degentes ad fratres in Ægypto commorantes miserant. Quapropter auctor secundi Machabæorum libri non solùm Jasonem expressit, sed ex Judaicæ reipublicæ monumentis quædam collegit, cujusmodi sunt epistolæ, adjiciens et quæ non erat Jason persecutus, qualia duobus posterioribus capitibus narrat pertinentia ad Demetrii Soteris, imò verò Seleuci regnum, cùm Jason res Judaicas Antiocho Epiphane, ejusque filio Eupatore in Syriâ regnantibus narrare tantùm susceperit, ut capite eodem secundo, v. 21, legimus. In his duobus libris quæ Judaica gens primùm Syriæ regibus serviens; deinde excusso jugo, sui juris facta, quadraginta quinque circiter annorum lapsu et gessit et sustinuit, duo auctores complexi sunt initio ducto à postremis annis regni Seleuci Philopatoris, qui templum per Heliodorum pollui jussit, usque ad postremos Antiochi Sidetis, sub quo per insidias Simon Machabæus est interfectus. Si aut certiora, aut illustriora de auctoribus ad nos pervenissent, traderemus utique; at quoniam his paucis doctrina omnis continetur, ad reliquum illicò progredimur, quod potissimùm dignum est, in quo magis versemur.

Est autem de horum librorum divinitate et canonicitate ex sanctis Patribus et Ecclesiæ decretis confirmandâ; nam veterum Scripturarum primo canone id effici non potest. Origenes, lib. 2 de Princ., cap. 1, ad institutum suum quasdam Scripturarum sententias trahens, inquit: *Ut autem ex Scripturarum auctoritate hæc ita se habere doceamus, audi, quomodò in Machabæorum libris, ubi mater septem martyrum unum ex filiis cohortatur ad toleranda martyria, ait*: « *Rogo te, fili,* « *aspice cœlum.* » Cyprianus, epist. 55 ad Cornelium Papam, præcepta Mathathiæ præcepta Scripturarum vocat: *Quando occurrat et moneat divina Scriptura, dicens, et verba viri peccatoris ne timueritis, quia gloria ejus in stercora erit et in vermes : hodiè extolletur, et cras non invenietur, quoniam conversus est in terram suam, et cogitatio ejus periit,* quæ ipsissima verba sunt lib. 1 Machab., cap. 2, v. 62 et 63. Hieronymus, etsi in Prologo galeato Machabæorum libros apocryphis

annumerare videatur, pro divinis tamen habet in caput 22 Isaiæ, Macedoniæ insulas nomine Cethim significatas docens: *Hoc enim Scriptura commemorat, quòd Alexander rex Macedonum egressus sit de terrâ Cethim*, quod initio lib. 1 Machab., ita traditum est: *Alexander Philippi Macedo, qui primus* (græcè πρώτερον priùs) *regnavit in Græciâ, egressus de terrâ Cethim*. Augustinus, lib. 2 de Doct. christ., cap. 8, in Canonem Scripturarum refert et libros Machabæorum duos: tum lib. 18 de Civit. Dei, cap. 36, de his libris habet: *Quos non Judæi, sed Ecclesia pro canonicis habet propter quorumdam martyrum passiones vehementes atque mirabiles*; tum lib. de Cur. pro mort., cap. 1, juvari defunctos precibus et sacrificiis inde probat: *In Machabæorum libris legitur oblatum pro mortuis sacrificium; sed etsi nusquàm in Scripturis veteribus omninò legeretur....*

Possum compendii causâ colligere, Tertullianum advers. Jud., cap. 4, docuisse legem sabbati non ad perpetui temporis observantiam pertinuisse Machabæorum exemplo, qui die sabbati fortiter pugnando paternam legem defenderunt; Ambrosium Machabæorum historias commentariis suis illustrâsse; Leonem in sermone de festo Machabæorum dixisse sacræ Scripturæ lectione plenissime auditores de solemnitatis illius causâ institutos; Isidorum Hispalensem, lib. 6 Origin. scripsisse: Libros Machabæorum contra Judæorum consuetudinem Ecclesia Christi inter divinos libros honorat et prædicat; Synodum Carthaginensem III, can. 47; Innocentium I, in Epist. ad Exuper., et Gelasium in synod. Rom. in canonem Scripturarum libros Machabæorum retulisse; Cassiodorum, lib. 6, de Inst. divin. Litter., libros divinos et canonicos commendâsse; denique concilii Tridentini Patres perpetuam hâc de re majorum traditionem decreto suo certiorem firmioremque reddidisse. Nam antea, ut cæteris deutero-canonicis accidit, sua quidem erat his libris auctoritas; sed declarationis Ecclesiæ manifestius quoddam genus deesse videbatur, quod Catholicos omnes in unâ eâdemque sententiâ contineret.

Hæc persuadere satis possunt, ni fallimur, quemcumque qui iniquore animo non fuerit Machabæorum libros esse divinos. Verùm id hæreticis adeò displicet, ut nunquàm iratiùs nos mordeant, quàm dum Machabaicorum librorum dignitatem vindicamus. Primò veterum et ipsi doctrinæ præsidium quærunt, quos scimus vel omninò his libris fidem divinam non adhibuisse, vel saltem de ipsorum divinitate dubitâsse. Deinde falsitatis, inconstantiæ, repugnantiæ, ignorationis rerum historicarum, graviorumque errorum arguunt scriptorem utriusque libri Machabæorum; propterea et ambos indignos judicant qui in sacrorum numerum recipiantur.

Verùm ad primum necesse non est cumulatiùs respondere, quàm olim respondimus. Damus enim deutero-canonicos libros non omnibus omninò probatos, iis præsertim qui ad Hebraicum canonem scripta sua formabant, vel de sacris Libris universæ Ecclesiæ judicio jam susceptis, et nusquàm controversis habebant sermonem; ipsimet verò, cùm quod sentiebant loquebantur, judicabant sacros esse quos Ecclesia nondùm constituerat suscipi oportere, ut de Hieronymo alibi notavimus, quanquàm enim concilium Carthaginense III, Innocentius I, Gelasius Papa (qui librum unum Machabæorum in quibusdam editionibus, ut unum Esdræ; in aliis verò duos ponit in canone) decreto suo Machabæorum libros suscipi jusserint, tamen neque Ecclesiis, neque scriptoribus omnibus id persuaserant, quod fortassè ad omnium cognitionem definitio illa non pervenerit; fortassè decretorium totius Ecclesiæ judicium nondùm putaretur, donec accedente Tridentini concilii confirmatione nullus relictus est locus disputationi.

Alterum autem de antilogiis, de erroribus in utroque Machabæorum libro patentibus falsissimè dici perspiciunt, quotquot pertinacem animum et repugnantem veritati ad legendum non afferunt: imò verò majorem offensionem haberent multi alii sacri Libri quàm Machabaici, si difficiles et morosi esse vellemus, quod dissimulare neque hæretici possunt. Et quidem Albericus gentilis Calvinianarum partium jurisconsultus eruditus, cui multùm debere Grotium dicunt, Critic. sacr., tom. 5, in disputatione ad 1 Machabæorum inscriptâ Tobiæ Matthæo episcopo Dunelmensi canonicos libros esse pernegat, seque abfuturum quàm longissimè semper à pontificiis profitetur; attamen multa quæ Theologi, ut inquit ipse, sui contra libri dignitatem disputabant, infirmiora judicat, reque ipsâ discutit, monetque suos, ne cùm pontificios oppugnare volunt, eas argutias consectentur, quibus efficient, ut infirmi et de canonicis libris malè sentiant, quos per easdem subtilitates vident peti et ipsos posse.

Enimverò quid tandem est adeò repugnans et contrarium in his libris, quod omnem opinionem de eorum divinitate ex animo evellat? Aiunt, lib. 1 Machab., cap. 1, v. 11, Antiochum illustrem dici regnâsse anno 137 regni Græcorum; cùm tamen non Eusebius modò, sed quicumque summam subducat, annos 156, ab initio regni Græcorum facilè inveniat. Rursùs lib. 1, cap. 6, v. 16, Antiochum Epiphanem eumdem vitâ functum anno 149 æræ Græcorum; cap. verò 11, lib. 2, v. 21 et 33, Lysiam, atque Antiochum Eupatorem Epiphanis filium post patris obitum anno 148, litteras dedisse. Præterea lib. 1, cap. 4, Judæ operâ purgatum à pollutione templum uno anno priusquàm Antiochus migraret è vitâ, æræ Græcorum 148, contra lib. 2, cap. 10, biennio post Antiochi mortem purgationem factam. Iterùm lib. 1, cap. 9, Judam anno 152, è vivis excessisse; libro autem 2, cap. 1, scripsisse epistolam anno 188; quod si verum esset jam triginta sex annos post excessum è vitâ litteras misisset; quæ omnia aiunt, cùm tam malè inter se cohæreant, manifesta esse indicia falsitatis, atque his omnem conceptam de libri auctoritate sententiam ex animo aboleri.

Non negamus hæc, ut exposita sunt, in libris Machabæorum narrari: negamus verò non cohærere, si

diversa æræ Græcorum initia constituantur, et suis quæque locis facta singula aptentur. Quâ de re duo moneri oportet; alterum, Scripturas, cùm de Græcorum regno sermo est, de monarchiâ sigillatim Græcorum, atque exordio imperii Seleuci Nicatoris, qui primus in Asiâ et in Syriâ Asiæ parte regnavit, intelligi debere, ut monuit et Eusebius in chronico. Cùm enim Judæa pars Syriæ esset, à primo rege Syriæ Seleuco, non ab Alexandro totius orbis domitore, Græcos et Seleucidarum annos numerabant Judæi; quemadmodùm Macedones annos Philippæos vocabant ab initio regni Philippi patris Alexandri. Alterum, hos eosdem Seleucidarum annos in variis provinciis diversum quoque exordium habuisse : nam Syro-Græci, atque Antiocheni Judæis priùs, et Chaldæis annos Seleucidarum inchoârunt à mense Thisrì, id est, septembri, qui in octobrem nostrum incidit; Judæi verò à Nissan, sive martio consequente; Chaldæi denique, vertente eodem anno Hebræorum à mense Elul ad æquinoctium autumnale. Ita à peritissimis Chronologis accepimus, et Josepho Scaligero præsertim, qui cùm ex Ptolomæo, tùm productis clarissimis exemplis rem demonstrat, nosque ipsi in chronologicis manifestius facimus.

Hâc explicandi ratione, quæ antiquitatis studiosis exploratissima est, duo prima argumenta refutamus. Si enim ab eo qui, post divisum Alexandri imperium, primus Syriam regio nomine tenuit, et recuperatâ Babylone diadema capiti sibi imposuit, annos computemus ad regnum usque Antiochi, annus erit 137, quæ est libri primi Machabæorum numeratio; at si à devicto Dario Asiæque populis in Macedonum ditionem redactis initium ducatur, Græcorum regni annos numerabimus 156; fluxerunt quippe, ex quo Alexander monarchiâ potitus est, anni partim Alexandri vitæ, partim bellorum inter ejusdem pueros de principatu dividendo dimicantes, undeviginti, donec bello feliciter confecto Seleucus regnum tutus obtinuit. Quo semel constituto, jam ad anni initium quæstio reducitur, unde scilicet annus inchoet; cùmque non omnes Judæi eodem tempore annum exordiantur, necesse est eos non re, sed verbis, discrepare; et dùm alter minorem numerum habet, alter majorem conficit, utrumque convenire.

Etenim (ut nunc Antiochenorum æram prætereamus, quæ nihil ad hanc rem nostram facit) qui post occupatum à Seleuco imperium protinùs à martio regni annos supputant, ii cùm ad eumdem mensem redierint, decurso jam anno alterum ingrediuntur, et numerant; qui verò ab æquinoctio autumnali initium faciunt, cùm ad martium pervenerint, eodem vertente et lapso, adhùc primum annum prosequuntur. Sic dùm mensibus januario et februario à Christi Domini nativitate tempus metimur, 1772, annos fluxisse, et septuagesimum tertium annum labi dicimus; quanquàm si astronomorum verbis loquamur, labatur adhuc septuagesimus secundus, et septuagesimus tertius nondùm nisi martio ineunte, incipiat. Id porrò accidit auctoribus librorum Machabaicorum. Primus secutus est æram Judæorum à martio mense ductam, alter Chaldæorum à succedente æquinoctio; quare primus uno anno superat alterius rationes. Hinc factum est ut sex mensibus consequentibus Antiochi Epiphanis mortem anno 149, filius ejus Eupator, et Lysias præfectus exercitûs litteras adhuc ad Judæos anno 148 adscripto dederint. Nam si mense Hebræorum Nissan Antiochus obiit, procul dubio ineunte anno 149 excessit; mense autem *xanthico*, id est, aprili Eupator; Lysias verò Dioscuro, scilicet ultimo, vel intercalari labentis adhuc 148 diem litteris suis adscripserunt. Varia isthæc anni initia habuisse cùm Judæos, tùm Syro-Macedonas, cumque annum, qui alteri laberetur, alteri fuisse lapsum multis exemplis probant Scaliger, Husserius, Petavius, quæ nos brevitati consulentes prætermittimus. Imò verò ostendit Scaliger Chaldæos, sive Babylonios à secundo anno Seleuci regis annos regni exordiri; causam quidem ignorat; Husserius autem in Regum litteris supputationem Babylonicam obtinuisse demonstrat, conjicitque unde orta sit isthæc supputatio uno anno serior, ut et nos in chronologicis dicimus. Quæ si vera sunt, multò clariùs assequimur, quare Lysias imperator exercitûs Syrorum, et Anthiocus Eupator annum 148 scripserint.

Nunc ad reliqua transeamus. Quis affirmare audeat auctorem libri 2 Machabæorum aliter scribere tempus purgationis templi à pollutione, ac in primo libro notetur? Non quærimus cum Sixto Senensi lib. 9 Biblioth. sanct., evadendi latebram, duplici inventâ purgatione, quarum altera Antiochi mortem antecesserit, altera consecuta sit. Supervacanea enim est hæc purgationis repetitio in re non necessariâ; unam eamdemque dicimus utrobique descriptam. Etsi verò, narratâ Antiochi morte, auctor libri 2 purgatum templum commemoret; non dicit tamen post Regis mortem susceptum purgari. Voluit siquidem absolvere, quæ de Antiocho dicere cœperat, et tunc demùm ad Judam templique purificationem reverti. Quod autem post biennium sanctas res restauratas scribat, non ab Antiochi morte, sed à rerum administratione, quam Judas suscepit, ac principatu biennium præteriisse significat. Nam fœdaverant gentes templum atque aram abominatione erectâ anno 145, ut dicitur lib. 1, cap. 1. Mathathias mortuus est anno 146, ut habetur lib. 1, cap. 2, v. ult. Exacto deinde biennio Judas Machabæus, omni remotâ fœditate, renovavit sancta anno 148, ut lib. 1, cap. 4, exponitur. Vel si mavis, post biennium exactum à profanatione, cœpit Judas templum mundare; ad ejus autem rei absolutionem aliquot mensium tempore eguit, omniaque anno 148 perfecta sunt; rectè propterea Eusebius in Chronico, et Josephus, lib. 12 Antiq. cap. 10, in tertium annum à templi pollutione expiationem conferunt; post annos scilicet duos transactos; et rectè plures Græci codices explicatiùs habent : *Post tempus biennii et sex mensium.*

Tempus mortis Judæ Machabæi, quâ fortiter in prælio occubuit, anno 152 æræ Seleucidarum optimè

constituitur. De epistolâ verò anno 188 datâ, et Judæ nomine cum senatu et populo inscriptâ ut videtur, non eadem sentiunt interpretes. Quidam cum Ruperto Saliano et Serario non Machabæum Judam ibi nominari putant, sed alium quempiam vel Judam Essenum, qui sub Joanne Hircano magnum sibi nomen fecerat, vel Aristobulum Hircani ejusdem filium magnæ auctoritatis virum, et copiarum ductorem à Josepho nuncupatum Judam. Alii, ut Lyranus et Hugo, annos 188, initio epistolæ notatos arbitrantur more Hebræorum ab anno duodecimo Assueri, quo Esther ab interitu atque excidio eripuit populum; non more Græcorum à Seleuci regno ad Judam Machabæum. Verùm quis horum sententias probet? Anno 188, Joannes Hircanus populo Judæorum præerat, non ullus ex filiis aut vivente, aut vitâ functo patre; non Essæus, vel alter Judas. Nusquàm præterea, si unum Machabæum demas, Judas alter dux Judæorum fuit: ineptum autem est putare in epistolæ titulo unà cum populo, et senatu alterum nominari potuisse, quàm principem. Itaque Judas, lib. 2, c. 1, v. 10, ad Aristobulum scribens cum senatu, et populo alius non est à Machabæo, qui anno 152, vitâ decessit. Aliam verò æram, aliam epocham in hoc uno loco usurpatam esse præter usitatissimam Seleucidarum, nemini unquàm persuadebunt: quâ etiam constitutâ, hunc quidem scopulum fugiunt, at in graviorem incurrunt. Plusquàm ducentos annos intercessisse ab Assuero rege ad Judam Machabæum sine ullo negotio conficeremus, si esset opus. Mittamus ergo hæc, in quibus non minus graviter videtur peccari, ac potiùs existimemus annum 188 epistolæ appositum, non ad sequentem litteram, quam Judas scripsit, sed ad superiorem pertinere datam à Joanne Hircano populi principe. Neque hæc inconsultò et temerè dicta quis putet: Græci namque codices ea verba anno 188 à sequentibus apertè distinguunt interpunctione, et separant. Deinde cùm præscribi non soleant dies epistolis, sed adscribi (ut exemplo esse possint epistolæ ex lib. 2, c. 11, descriptæ cum dierum notis vers. 21, 33 et 38), verba autem illa anno 188, unius epistolæ finem, atque alterius initium sint interposita, multò æquius est, annum ad præcedentem, quàm ad consequentem epistolam referri. Certum enim est, duas esse in libri exordio epistolas, alteram versiculo decimo desinentem cum appositione temporis quo scripta est; alteram in eodem versiculo incipientem: *Populus, qui est Hierosolymis...* cujus clausula est versiculus 19 consequentis capitis sine appositione. In postremâ, quòd Hierosolymam allatum erat de adverso exitu rerum Antiochi in templo Naneæ, populus, senatus, et Judas Aristobulo, et fratribus Ægypti inter cætera nuntiàrunt.

Non sunt magis contraria veritati alia multa ex utroque libro excerpta, quæ effundunt hæretici, quæque nullâ defendi ratione posse audaciùs accusant. Alterum est, lib. 1, cap. 1, v. 1 et 7, narrari Alexandrum primùm regnâsse in Græciâ, et condito veluti testamento, convocatis pueris, qui cum ipso erant à juventute enutriti, *divisisse illis regnum suum, cùm adhuc viveret:* atqui hæc, inquiunt, falsa sunt: nam et nemo ignorat multos reges Lacedæmoniorum, Macedonum, Corinthiorum, Atheniensium præcessisse Alexandri tempora; et probatissimi historici, Justinus, Diodorus, Q. Curtius scripserunt post Alexandri mortem principes regnum inter se fuisse partitos. Alterum, cap. 8, v. 16, Romanos singulis annis uni homini committere consuevisse magistratum suum; atverò duos consules quotannis Romanus populus designabat, qui cum potestate et imperio in republicâ versarentur. Tertium est, cap. 6, lib. 1, et cap. 14, lib. 2, commendari, et celebrari laudibus Eleazarum et Raziam, qui sibi ipsis mortem consciverunt contra communem et humanitatis sensum, et fidei doctrinam vetantem homini injussu summi regis de vitæ statione decedere. Quartum, lib. 2, cap. 1, v. 19, in epistolâ haberi: *Cùm in Persidem captivi ducerentur patres nostri;* atverò non in Persidem, sed Babylonem abductos multi prophetæ testantur. Quintum, ibid., cap. 2, Jeremiam cùm incenderentur Hierosolymæ, templumque à Chaldæis diriperetur, abscondisse tabernaculum et arcam fœderis in speluncâ quâdam montis Nebo, locumque illum dixisse fore ignotum, donec Deus iterùm populum suum congregaret. Sed quì fieri potest, ut credatur Jeremiam ante urbem à Chaldæis occupatam in carcerem conclusum, totique populo odiosum, atque invisum tantum otii, et opportunitatis habere potuisse, ut instrumenta illa templo ablata in tuto collocaret? vel post captam urbem ab incendio, aut Chaldæorum manibus, et direptione subtraxisse? Deinde numquid inventus est locus, in quem tabernaculum atque arcam Jeremias intulerat, liberatis à captivitate Judæis, reversisque in patriam, quod propheta futurum promiserat? Latuit ad hanc ætatem, et latebit in posterum. Sextum, lib. eod., cap. 12, laudari Judam Machabæum, qui pro cæsis in bello orari, et sacrificium offerri jusserit, sub quorum tamen tunicis inventa erant quædam de donariis idolorum contra legem Domini, quæ habetur Deuter., cap. 7, propter cujus violationem cæsi fuerant. Quo præposteró zelo quid esse potest aut magis superstitiosum, aut supervacaneum magis, et vel ipsi Catholicorum doctrinæ contrarium, qui docent pro iis, qui certo lethali peccato obstricti decedunt, orandum non esse?

Multa quidem isthæc sunt; verùm talibus non minuitur librorum Machabaicorum auctoritatis. Regnavit primus in Græciâ Alexander totius Asiæ princeps et monarcha: primus ex Græcis, qui imperii fines usque dilataverit: primus, qui Græcorum nomen illustre reddiderit paucis antea cognitum: primus, qui potentissimos reges tantâ clade affecerit, quantæ nullum deinceps adhiberi remedium potuerit; qui splendidissima regna adeò exstinxerit, ut nulla spes superesset fore ut rursùs illucerent: primus denique, qui totam Græciam occupaverit olim inter plures reges distributam, Græcamque monarchiam, eversâ Persarum, constituerit. Neque aberrant à vero, qui putant sacrum scriptorem Græciæ nomine pressiùs Syriam et Ægyptum nuncupâsse, quæ post Alexandrum Macedonem

à suis, atque à populis suæ ditioni adjectis vocabatur *Græcorum regnum*, ut Hebræi inquiunt מלכות יון. Atque hæc una est ejus loci interpretatio, si legatur, ut exemplaria Græca plerùmque habent, ac Latina quædam : *Et percussit Darium regem Persarum; et Medorum, et regnavit* ἀντ' αὐτοῦ, *loco ejus, pro eo primus in Græciâ*. Quis enim non animadvertat Græciam hìc pro Asiâ sumi debere ? Noluisse verò à Scriptore dici primum ex Græcis regiâ potestate præditum res ipsa loquitur, cùm è Macedoniâ egressum dicat, tanquàm ex provinciâ, in quâ summâ auctoritate dominabatur, ut ditionem amplificaret. Has plerùmque probatas responsiones commodè adhibemus præter eam supra indicatam, scilicet secundùm lectionem alteram græca verba πρότερον ἐβασίλευσε vertenda esse *primum regnavit*, id est, priusquàm toti Asiæ dominaretur, jam in Græciâ regnaverat.

Alexandrum regem, cùm viveret, partitione factâ principibus, quos sibi adjunxerat, singuliss ingulas imperii partes distribuisse, eccur non credamus ? Major ne erit adhibenda fides profanis scriptoribus, iisque inter se hâc de re pugnantibus, quàm sacro? vel si id nolint hæretici, accuratiori saltem, neque partium Alexandri studioso, cujus nihil omninò intererat, sive Alexander ipse vivens de bonis, se mortuo, ad quempiam perventuris disposuisset, sive moriturus traditione annuli regii Perdiccæ, vel cuilibet alteri potestatem fecisset, partiendi pueris imperii? Etenim et is quem supra nominavimus, Albericus Gentilis in capite primo disputationis suæ, cùm scriberet, *hos libros, qui titulis amplissimis laudari à Patribus consueverunt, non debere manu profanâ de eâ possessione dejici, quàm nacti tandem in Ecclesiâ erant, et in quâ paulò ante degebant*, ejus rei causam addit : *nam et ipsi theologi nostri apocryphis his tribui oportere magis, quàm libris aliis confitentur*. Verùm et Diodorus Siculus, lib. 17, scripsit Alexandrum Rhodi testamento cavisse quid quisque suorum haberet, eamque urbem ita præ cæteris à rege cohonestatam, *ut testamentum de toto regno illic deponeret*. Et Curtius, quanquàm ejus rei famam vanam se comperisse narret, ait tamen : *Credidere quidam, testamento Alexandri distributas esse provincias*. Sed, ne hujus quidem sententiæ tenaciores esse volumus, ut pluribus contendamus, atque aliò transferamus quæstionem. Diviserit Perdiccas regnum, rege vitâ functo, meritò adhuc sacer Scriptor tradidit, ipso vivo, pueros ex divisione regnum habuisse. Nam propter potestatem dividendi imperii in Perdiccam collatam, hæreditas illa ad pueros Alexandri pervenit; perindè ergo est ac si rex ipse vivens futuris rebus providisset, singulisque divisisset, quæ bello acquisierat. Neque ob id solum, verùm etiam, priusquàm rex migraret è vitâ, principes amicos suos provinciis præfecerat, iisque administrandas concesserat, declarans quid quemque habere in posterum vellet : regiam in eâ decernendâ administratione voluntatem secutus Perdiccas, quas olim procurabant provincias, ipsarum dominium tradidit : quâ in traditione, cùm id re præstitum sit, quod antea rex constituerat, rectè visum est, non tam Perdiccæ consilio, quam liberâ regis dispositione pueros in Alexandri bona successisse. Quid verò, si cum eodem Alberico Gentili diceremus, dum viveret Alexander, significâsse, si sine liberis decessisset, aut liberi mortui fuissent impuberes, velle se, ut regnum in quasdam partes divisum pueris dignioribus cederet, ac fortioribus, atque ita divisisse, id est, dividendum reliquisse? Refert enim Justinus lib. 10, Alexandrum de suis administris dixisse : *Quos nobis sine prole decedentibus, relinquimus nostros hæredes, et totius orbis*. Quanquàm igitur Alexander ipsemet per se in pueros suos regnum partitus non sit, mendacem fuisse libri Machabæorum auctorem non consequitur, aut probatis rerum Alexandri scriptoribus contrarium.

Alterum de duobus consulibus, quos Romanus populus ad gerendam rempublicam, habendumque magistratum designabat, constans est apud omnes : at non minùs est exploratum alternis vicibus, alternisque diebus (in militiâ saltem; nam in rebus civilibus, alii aiunt, alternis mensibus) alterum gubernâsse alterius consilio non egentem, ex quo fiebat, ut interdùm temerè atque inconsultò respublica in gravissimum periculum adduceretur, cujus rei infelix Cannensis pugnæ exitus exemplum est. Inconsideratio scilicet, et temeritas alterius consulis, penès quem eo die imperium erat, Romanam aciem perdidit. Eâ de re Polybius, lib. 3, notat Lucium Æmilium Paulum et Varronem consules, dissimiles discordesque fuisse : primum rerum bellicarum peritissimum, alterum inexpertum : hunc pugnandi cupidissimum, quibus diebus sibi potestas erat, maximum patriæ exitium attulisse : *Eâ die (nam alternis imperitabant) Varronis imperium erat. Hic motis castris appropinquare hostibus maturat, indignante, ac reclamante Æmilio*. Et post pauca : *Varro, cui posterâ die sors imperii obvenerat, cum primâ luce, inconsulto collegâ, ex utrisque castris copias educit*. Deinde : *Pauci Cannusium incolumes pervenere, inter quos Varro, cui detestanda anima, ac exitiosum patriæ imperium fuit*. Illa autem alternis imperandi ratio ab ipso primo exordio consularis dignitatis instituta est, ut ait Livius libro 2, *ne si duo simul consules imperarent, exactis regibus, non remotus, sed duplicatus terror videretur*. Quamobrem, licèt duo essent consules; uni tamen commissa esse respublica videbatur ; idque animo spectans Judas, lib. 1 Machab., cap. 8, unum virum publicis negotiis præfectum dixit. Præterquàm quòd, quid unquàm peccavit sacer scriptor id narrans, quod ad Judam famâ detulerat, etiamsi cum veritate, rumor non conveniret? *Et audivit Judas nomen Romanorum, quia sunt potentes viribus*, cap. 8, v. 1 : *Et committunt uni homini magistratum suum per singulos annos dominari universæ terræ suæ*, vers. 16. Quod ergo ad Judæ aures pervenit, historicus retulit.

Eleazari verò, et Raziæ sive constantia, sive audacia ea sit, quod tertium erat reprehensionis caput, non officit divinis libris, ut jamdudùm S. Augustinus docuit et in epistolâ ad Dulcitium, et in libro 2 contra epistolas Gaudentii, cap. 3, summam hanc responsio-

nis tradens, mortem horum hominum narrari in Scripturâ, non laudari; vel certè non ita laudari, quasi piè ac sanctè fecerint, quæ fecerunt, quanquàm audacter, et viriliter, fortiterque hominum judicio fecisse, negari non possit. Nollem tamen Eleazari fortitudinem et strenuitatem cum concitato Raziæ animi motu, furore, atque immanitate comparari. Vitii quidem expers Eleazari actio, et verâ laude digna esse potest, quòd se in ancipiti facinore miles objecerit gravissimo periculo, quidquid deinde eventurum foret sibi, sperans maximum toti Judaico populo emolumentum : culpâ verò vacare audax barbarumque Raziæ factum non potest, nisi fortè Deo intùs jubente vitam suam projecerit, quòd Lyrano, Francisco Victoriæ, Serario, Tirino, visum est,qui Razian ex peculiari Dei instinctu sibi vim intulisse collegerunt ex piæ et sanctæ hominis vitæ ratione, ornatæque virtutibus, ex bono fine, quem sibi proposuit in tentando facinore, ex divini nominis invocatione in vitæ exitu, atque ex laudibus, quibus Scriptor factum prosequitur. Atverò S. Augustinus et S. Thomas, 2-2, quæst. 64, art. 5, ad n. 5, ex his causis singularem Spiritûs sancti ductum in Raziâ ad inferendas sibi manus non cognoverunt. Quanquàm si proprio arbitrio intulit, atque insipienter intulit, mirum esse non debet Hebræum hominem, cùm zelo legis id faceret, putâsse se, atque eligisse laudabiliter mori, in eâ maximè festinatione, eoque timore incidendi in manus peccatorum, in quo maturæ deliberationi non est relictus locus.

Quarti argumenti explicatio facillima est. Persidem non modò eam regionem vocavit sacer Scriptor, quæ pressim dicitur Persidis, verùm etiam et finitimas, et quidquid locorum est trans Euphratem olim in Persarum regum potestate positum. Nam et lib. 1, cap. 6, v. 5, nuntius Babylonem veniens ad Antiochum dicitur ad regem in Persidem venisse. Neque iste loquendi modus insolens est, atque aliis scriptoribus inusitatus : Lucanus, lib. 3, Mamertinus, Paneg. ad Julianum, eumdem usurpat, et Joan. Chrysostomus Homil. 6 in Matthæum ait Judæos ex captivitate Persicâ liberatos.

Quintum videtur gravius quidem, at reipsà quid virium habeat, ignoro. Potuit Jeremias, sive antequàm urbs à Chaldæis caperetur, sive postquàm in eorum potestatem venit, arcam et tabernaculum in montis antrum subducere, datâ sibi opportunitate, vel Jechoniâ regnante, vel priusquàm omnia incenderentur. Enimverò, Sedeciâ post Jechoniam Judaicum imperium tenente usque ab urbis excidium, Jeremiam in carcerem conjecit populus, quòd ille tristia et lugubria non cessaret prædicere, ac suaderet deditionem Nabuchodonosori : sub imperio verò Jechoniæ solutus non modò erat vinculis, sed etiam magnæ vir auctoritatis, regique acceptissimus, cui auctor fuisse creditur, ut se regi Babylonis spontè dederet. Nam et prophetam id regi suasisse, et regem præstitisse, cap. 27 et 29, Jeremiæ legitur. Quare igitur non potuerit consensu regis arcam tabernaculumque asportare, ut in vitâ hoJecniæ sentit Epiphanius? Potuit etiam post occuatapm à Babyloniis urbem, quidquid libuisset : quippe et magnâ in existimatione erat apud Nabuchodonosorem, qui Nabuzardani militiæ principi prophetam maximè commendaverat : *Præceperat autem Nabuchodonosor rex Babylonis de Jeremiâ Nabuzardan magistro militum dicens : Tolle illum, et pone super eum oculos tuos, nihilque mali ei facias : sed ut voluerit, sic facias ei*, Jerem. cap. 39, v. 11 et 12. Reipsà cùm sacer scriptor neque arcæ, neque tabernaculi meminerit in 52 capite, ubi omnia quæ à templo Domini abstulerunt Chaldæi, phialas usque et mortariola nominat, necesse profectò est jam ea duo prophetam ipsum subduxisse. Quod quanquàm nuspiàm narretur in libris Regum, in quibus multa sanè prætermissa sunt, ut in compendio, atque oratione contractâ prætermitti multa solent; non minus tamen est verum.

Neque rursùm mendacii vel propheta, vel scriptor libri Machabæorum arguitur, si arcæ et tabernaculi latebras nunquàm Judæi repererint, quas dixit Jeremias cognitum iri, quando Deus populum congregâsset. Non enim tempus inventionis constituit Jeremias, tunc cùm Cyri beneficio Judaicus populus iterùm in Judæam convenisset; sed vel congregationem dixit credentium omnium propè ultimam seculi consummationem, diemque judicii, inquiens scilicet tum arcam et tabernaculum repertum iri, cùm propior erit illa dies, et populus à Deo in unam societatem colligetur, ut vult Epiphanius; vel locutus de novâ congregatione populi in Christum Dominum credituri mysticè Christum ipsum in typis arcæ et tabernaculi significatum indicavit, monens, adveniente Christo Domino, et populo in unam Ecclesiam coeunte, veram arcam, verumque tabernaculum, et altare, quæ omnia Christus est, in conspectu futurum, ut Ambrosius mavult. Idque verius puto : apparuit jam diù majestas Domini, atque apparebit illustrius, quando omnium Hebræorum animi, disjectis tenebris, luce Evangelii purissimâ perfundentur. Arcam verò materialem nunquàm è speluncæ loco, in quo abdita est, extrahendam Jeremias ipse satis declarat cap. 3 Proph., vers. 16, ubi ait, postquàm filii Israel in Sion (nimirùm Ecclesiam) introducti fuerint, iisque constituti pastores, qui scientiâ pascant et doctrinâ : *non dicent ultra : Arca testamenti Domini, neque ascendet super cor, neque recordabuntur illius : nec visitabitur, nec fiet ultra.*

De pio ac religioso Ecclesiæ instituto orandi misericordis Dei pro defunctorum animabus, quas certò non constat aut in æternam felicitatem admissas, aut in perpetuum à cœlorum regno expulsas esse, nostrum non est hic disputare. Obtrectant, scimus, hâc de causâ Catholicis hæretici, qui superstitiosam rem putant precari mortuis veniam, atque ob id unum fortassè erroris ipsorum apertius testimonium à vetere Synagogâ datum, Machabæorum libros rejiciunt : sed nos et cum Ecclesiâ Catholicâ canonicos credimus, et piam consuetudinem tenemus, et Augustinum sequimur inde colligentem, lib. præsertim de Cur. pro mort., optimum esse pro mortuis orare. De militibus autem, pro quibus præcepit Judas offerri sacrificia, certum non erat peccato lethali obstrictos hinc excessisse. Inventa sunt

fatemur, sub interfectorum tunicis idolorum donaria, à quibus lex prohibet, comburi jubens; sed vel ante pugnam, et sub ipsum vitæ exitum incenso dolore culpam expiaverant, vel prædæ cupiditate ex legis ignorantiâ, animo utique ab idololatriâ alieno, clam surripiendo, grave peccatum non admiserant. Hæc cogitavit Judas confidens milites, Deo temporariâ morte placato, misericordiam expertos in æternùm non periisse, jussitque sacrificia pro peccato fieri, ut à peccati pœnâ liberarentur. Id sonant ea verba : *Quia considerabat, quòd hi, qui cum pietate dormitionem acceperant, optimam haberent repositam gratiam;* 2 Machab., cap. 12, v. 45.

Reliqua obscura, et disputabilia in libris Machabæorum notata, quæ in Hæreticorum reprehensionem veniunt, quoniam facilè ex traditis præceptis intelliguntur et dissolvuntur, huc afferri non existimamus necessarium. Non possumus autem, quin duo adhuc tractemus, quibus propositis, atque intellectis, hanc quæstionem absolvisse meritò putabimus. Primum est magnâ de Antiochi Epiphanis morte inter auctorem libri primi et secundi : imò verò et auctoris libri secundi à seipso dissensio. Libro enim 1, cap. 6, Antiochus in Babyloniam reversus in lecto suo jacens, auditâ suorum clade à Judæis acceptâ, præ animi mœrore et tristitiâ, quòd negotia regi superbissimo ex sententiâ non successissent, dicitur obiisse. Libro verò 2, cap. 1, percussus cecidisse membratim cæsus cum suis in Perside in templo Naneæ, quo sacra expilaturus venerat, deceptus consilio sacerdotum Deæ ministrantium. Iterùm cap. 9, mortuus ex diro viscerum dolore fœtens, et scatens vermibus ex gravi corporis collisione, quod de agitato vehementiùs curru in itinere prope Ecbatanam cecidisset, vindictam spirans, animoque volvens Judaici populi exterminium. Meherclè nisi pluries mortem obierit Antiochus, inquit hæreticus, non potuit diverso mortis genere interire.

Alterum est de Machabæorum factis, quorum utriusque libri auctor est laudator effusus. Quæ autem est unquàm ita Mathathiæ, Judæ, fratrumque tanta commendatio, quòd populum Judaicum à sævâ regum Syrorum, crudâque tyrannide, à servitute liberârint? Necesse erat imperio subjectos, quales erant Machabæi, omnia potiùs mala perferre, et mortem obire, si eripere se ab eâ non potuissent, quàm principis vim apertâ vi repellere, quod nusquàm licet. Cùm verò audaciùs obstiterint, seditionem concitârint, ad arma vocârint, à rege desciverint, jugum exuerint, quâ in re pessimo exemplo sunt subditis detrectandi principis, cùm se pressos sentiunt, quis est, qui homines servitutis impatientes efferat laudibus, quasi religionis studium, et Dei honor promovere ad rebellionem honestè possit? Adde non minùs indignum esse, hominem totam spem suam in Deo collocantem, Deique præsidio munitum externa adjumenta quærere, quæ Lex vetat. Judas verò Deum adjutorem habens, ut fingitur, se in idololatrarum fidem commisit, Romanorum videlicet, cumque iis junxit iniqua fœdera, quo faciliùs Demetrio regi resisteret.

Resp. Quæ de Antiochi morte scripta sunt, si rectè intelligantur, non esse contraria; neque necesse est eorum probare sententias, qui non de eodem Antiocho Epiphane, sed vel de Antiocho Magno Epiphanis patre, vel de Antiocho Demetrii filio Sydete, alterove, quem Triphonem, seu Griphum dicunt, sermonem haberi in primo capite libri 2 arbitrantur. Itaque collectis simul omnibus, quæ de ejus morte in utroque libro referuntur, et quæ uno in loco desunt ex alio suppletis, rem ita Antiocho Epiphani accidisse puto. Antiochus cùm audivisset in Elymaidis provinciâ, sive Persepoli, in unâ scilicet ex Persarum urbibus templum esse Naneæ ditissimum, atque locupletissimum, eò se cum ingenti exercitu contulit thesauros direpturus, sive conjugium initurus cum deâ, et dotis nomine ablaturus quidquid illa divitiarum habuisset : hoc enim nomine reges quidam, atque imperatores Romani deinde templa expilârunt. Ingressus fidenter templum paucis stipatus, quomodò sacerdotes dolo suaserant, simulantes se deam tradituros in manus, et pecuniam dotalem daturos, dolo captus est. Nam protinùs occluso templo, apertoque occulto aditu (Græcè ἀνοίξαντες τὴν τοῦ φατνώματος χρυπτὴν θύραν, *apertoque laquearis occulto ostio*) pessimè exceptus est lapidibus, percussus, vulneratus vix ut, foribus fortassè inter pugnandum effractis, turpi fugâ elabi potuerit. In eo discrimine, qui cum rege sacrum Dianæ introierant, membratim divisi sunt, atque amputatis capitibus foras projecti; reliquus verò exercitus cæsus, fugatusque, multitudine ad arma ruente : at rex turpiter evaserat. Quamobrem iis verbis : *Cecidit in templo Naneæ... percusserunt ducem* (Græcè : Βάλλοντες πέτρους συνεκεραύνωσαν τὸν ἡγεμόνα καὶ μέλη ποίησαντες, καὶ τὰς κεφαλὰς ἀφέλοντες τοῖς ἔξω παρέῤῥιψαν; fulminârunt lapidibus adversùs ducem, et membratim concisos amputatis capitibus his, qui extra erant, projecerunt) *et eos, qui cum ipso erant, diviserunt membratim*, lib. 2, cap. 1, v. 15 et 16, non occisum regem, sed suos cæsos, ipsumque profligatum significari putamus. Nam et cap. 14 Genes., Moses narrat regem Sodomæ in prælio cecidisse, quem mox viventem, atque Abrahæ occurrentem describit : et Daniel cap. 12, prædicens Romanos compulsuros Antiochum totâ Ægypto excedere, atque obsidionem, quâ premebat Ptolomæos Philometorem, et Evergeten solvere percussum iri à Romanis denuntiat vers. 30 : *Et venient super eum Trieres et Romani : et percutietur;* quia scilicet irrito conatu, fallacique spe superbientem Romani minis tantùm ab incœpto compescuerunt.

Itaque redeunti inglorio, saucio, et Babyloniam properanti occurrit nuntius, qui recta in Persiden perrexerat, ut illatam suis in Judæâ cladem nuntiaret, quo illic non reperto, circa Ecbatanam Mediæ in itinere regem convenit. Rex audito nuntio irâ percitus quòd omnes conatus irriti abiissent, præ languore in tristitiam incidit, et superbè adhuc loquens contra Hierosolymam, statuit de Judæis vindictam sumere; jubens

que currum agi properantiùs, de curru prolapsus, membrisque contusus, ingravescente morbo, è vivis ereptus est *in terrâ alienâ*, sive *peregrè in montibus*, ut lib. 1 Machab., cap. 6, et lib. 2, cap. 9, narratur, videlicet in montibus propè Ecbatanam Mediæ metropolin, cùm Babylonem reverteretur, procul ab Antiochiâ urbe regiâ vitam finiit. Non ergo concedendum est quod primo loco assumebatur, Antiochum in Babyloniâ extremum diem clausisse, quanquàm dicatur, post res in Perside malè actas : *Et reversus est in Babyloniam.* Nam Babylonem revertebatur quidem, ut in Græcis codicibus manifestiùs legitur : Ἀπῆρεν ἐκεῖθεν μετὰ λύπης μεγάλης ἀποστρέψας εἰς Βαβυλῶνα, *abscessit inde cum magno dolore Babylonem repetens;* sed nuntium in itinere accepit cladis suorum : quo accepto, cùm crevisset tristitia, et mœror, et maximæ animum angustiæ oppressissent, ægrotans periculosiùs è lapsu, iter non absolvit.

Hinc satis constare potest in tribus locis, ubi de morte agitur Antiochi, varietatem quamdam esse orationis; nullam verò repugnantiam. In primo loco sumpsit sibi auctor describere, quomodò Antiochus Eupator patri Epiphani in regno succedens res gesserit cum Judæis : eâ re et finem vitæ patris paucis complexus est, quem tristitia, timor, ira, conturbatio, conscientia maleficiorum confecerant. In secundo loco populus, qui Hierosolymis erat, Ægyptiis fratribus nuntiat Perside expulsum, saucium, vulneratum Antiochum, ac non tam mortem quàm mortis causam breviùs exponit, propter quam omnibus sit lætandum. Vel si velimus rem expedire citiùs, nosque ab omni negotio liberare, Judæi accepto simul nuntio cladis in templo Naneæ regi illatæ, et mortis, quæ cladem erat consecuta, crediderunt in Naneæ templo obtruncatum regem; et quemadmodùm acceperant, ita fratribus in Ægypto significârunt. In tertio loco separatim vix facto indicio cædis Syrorum in Persepoli, scriptor longiùs et distinctiùs pessimum Antiochi interitum pessimæ vitæ non discordem describit, nullis omissis adjunctis, quæ divinam ultionem manifestissimam facerent. Hæc tamen omnia in unam historiam conveniunt, neque alterum alteri adversatur.

Ad alterum responderi multa solent; ego verò unam hanc causam, eamque firmiorem insisto; nempe manifestè percipi ex omnibus et personarum, et rerum adjunctis, summos viros Machabæos divino instinctu, et afflatu suscepisse turpe jugum à se depellere, iisque in glorioso facinore adfuisse defensorem Deum. Neque dubitari potest fuisse utique servitutem passuros, quemadmodùm sui ipsorum patres sub Babyloniis, Persis, Syris superbissimis regibus sustinuerant, nisi Deus ipse intùs excitâsset; Deus, qui et urbem sanctam, et templum stare, et à Levitico genere Religionis officia exerceri, et populum suum neque deleri, neque patrum regionibus exterminari, neque sceptrum, qualecumque id esset, de Judâ auferri decreverat, usquedùm ipsemet totum fœdus abrogaret, urbem, et sanctam ædem exscinderet, populum perderet, postquàm contumaces Christum à se missum neci tradidissent. Itaque Mathathias primùm, inquit Cl. Bossuet, monito 5, ad epistolas Juriæi Calvinistæ, eodem spiritu impulsus, quo Phinees Israelitam Zambri filium Salomi, Machab. lib. 1, cap. 2, v. 26, Numer. cap. 25, v. 7, mucrone transfixit; quo Moses Ægyptium interfecit, Exod. cap. 2, v. 12, Actor. cap. 7, v. 24; quo Aod in viscera Eglon regis Moabitarum sicam condidit, Judic. cap. 3, v. 21; quo Jahel Sisaræ tempora clavo perforavit, atque in terrâ defixit, ibid. cap. 4, v. 21; quo Judith denique Holophernem obtruncavit, Judith cap. 13, v. 10: eodem incensus Mathathias Judæum immolantem idolis, tum virum ab Antiocho missum, qui cogebat immolare, trucidavit, Machab. lib. 1, cap. 2, v. 24 et 25, clamavitque voce magnâ : *Qui zelum habet legis statuens testamentum, exeat post me*, vers. 27. Multi consecuti sunt virum legis observatores, præclara suæ in Deum pietatis, et fortitudinis in tuendis patriis legibus signa dederunt, jamque *prosperatum est opus in manibus eorum, et obtinuerunt legem de manibus gentium, et de manibus regum : et non dederunt cornu peccatori*, vers. 47 et 48.

Porrò in eo Mathathiæ tum consilio, tum facto non furentis animi æstum, sed mirificum quemdam divinum afflatum cernimus, cujusmodi sæpè se prodiderat in eximiis olim viris legis defensoribus. Nulla unquàm deinde fuit in justis, integris, religiosis ejus moribus dissimilitudo, retinuitque ipse toto vitæ suæ tempore eamdem animi dignitatem, quâ visus est, Deo auctore, agere veterum prophetarum simillimus, adeò ut moriens, quasi testamento præscripserit quid Deus à filiis reposceret, quæve ipsorum esset munera, delegeritque ex iis alterum præsertim qui consilium daret, alterum qui bellum gereret, divinam tutelam, felicemque rei exitum pollicitus. Nec defuêre prodigia quæ eam mentem à Deo datam Mathathiæ declarârunt. Etenim cùm pugnaret Judas, *apparuerunt adversariis de cœlo viri quinque in equis..... ducatum Judæis præstantes.... in adversarios tela et fulmina jaciebant;* cæsi autem sunt de Timothei Syrorum ductoris exercitu viginti millia quingenti, et sexcenti equites, lib. 2, cap. 10, v. 29, et seq. Iterùm rogante Judâ Deum, *ut bonum angelum mitteret ad salutem Israel... apparuit præcedens eos eques in veste candidâ*, ibid. cap. 11, v. 6 et 8 : tantas verò strages hostium Judæi fecerunt, ut et Lysias intellexerit *invictos esse Hebræos omnipotentis Dei auxilio innitentes*, vers. 13. Visus est præterea Judæ in somniis propheta Dei Jeremias gladium aureum sibi porrigens dicere : *Accipe sanctum gladium, munus à Deo, in quo dejicies adversarios populi mei Israel*, cap. 15, v. 16, reque ipsâ victoriæ à Judâ relatæ divinum visum comprobârunt, divinumque ei brachium præbitum. Ineptissimè autem dicerent hæretici, se divinis iis signis non adhibere fidem, quod narrentur in libro non canonico, de quo est controversia. Nam plus fidei, vel ipsorum judicio, ei libro tribuendum est, quàm profano ulli scripto. Deinde si ex quibus libris petunt ipsi quæ opponant, ex iisdem refellantur, justior esse non potest nostra defensio. Aut igitur historiam totam repudient, quam

repudiare certè non possunt; aut hoc pariter fateantur, Deum, qui Machabæos in potestate regis Syriæ esse priùs voluerat, voluisse posteà ereptos, iisque animum et vim, quâ se à servitute eriperent, divinitùs indidisse.

In postremo argumento non moror. Quidam fœdus Judæ cum Romanis improbant, ac notant non æquè feliciter Judæorum duci res cessisse post eam amicitiæ, et societatis conjunctionem : quinimò desertum à multis suorum in prælio cecidisse, quod primum commisit : at plerisque videtur Machabæi consilium non reprehendendum. Etverò numquid tentandus est Deus ab iis, qui spem suam in eo posuerunt, et negligenda humana subsidia, quæ divina eadem Providentia suppeditat? aut laudabile principi non erat populi sui quieti consulere, et injecto hostibus metu socii in potentissimi, qui jam Epiphanis patrem à vexandis Ægyptiis coercuerat, eorum compescere nocendi intolerabilem voluntatem? Honestissima causa erat petendæ Romanorum amicitiæ, ut Græcorum jugum auferretur : jugum, quo non tam in capite fortunisque Judæorum dominabantur, sed et veram Religionem prorsùs exstinguebant. De Romanorum verò naturali quâdam æquitate, et probitate morali magna erat apud omnes gentes opinio; nihil ergo impediebat quominùs secundùm Deum ab iis Judas auxilium rogaret. Satiùsne fuisse, dicent, aut Græcis servire, à quibus in idololatriam pertrahebatur; aut opprimi totum Abrahæ genus, quàm cum Romanis jungi societate permittentibus quemque suis legibus vivere, et de Religione molestiam exhibentibus nemini? Objurgavit quidem Hanani propheta Asa regem Juda, quòd Benadad regem Syriæ in auxilium vocaverit; sed et illud dixit : *Quia habuisti fiduciam in rege Syriæ, et non in Domino Deo tuo*, lib. 2 Paralip., cap. 16, v. 7. Succensuit quoque Jeremias Sedeciæ regi, qui Ægyptios acciverat, Jerem. cap. 37, v. 6, verùm et perjurus rex erat, fidemque Nabuchodonosori fefellerat, et contra explicatam Dei voluntatem nitebatur, jubentis Sedeciam se atque urbem Babyloniis dedere. In Judæ autem fœdere tale aliquid non deprehendimus, non susceptum impietatis patrocinium, non offensionem ullam, non legis interdictum. Denique in Genesi, in libris Regum legitur Abrahamum, Davidem fœdus fecisse cum infidelibus; quo exemplo tectum Judam in causâ pariter justâ nemo non videt.

Quæ ad duos Machabæorum libros attinent, hactenùs : nunc de tertio et quarto pauca dicamus, ne videamur has reliquias omninò prætermisisse. Præter Canonicos enim, de quibus dictum est, Machabaicos libros, tertius et quartus vulgati sunt eodem Machabæorum nomine. Et tertius quidem, si quam fidem haberet, et auctoritatem anteponi deberet cæteris : res enim continet à Judæis Alexandrinis fortiter pro patrum Religione gestas sub Ptolomæo Philopatore, priusquàm Judæ Machabæi nomen clarescerct : ut ex hoc quoque intelligatur nullo modo Machabæorum titulum ei libro convenire, qui neque de Machabæis, neque de rebus eorum ætate gestis quidquam habet; sed propterea Machabaicis esse librum adjectum, quod in Christianorum cognitionem tum venerit, cùm jam duo Machabæorum libri in honore ab Ecclesiis habebantur. Quartus autem, si uspiam nunc totus atque integer inveniretur, ad Machabaicos justiore de causâ pertineret : in eo enim de sacerdotio Joannis Hircani filii Simonis unius ex Machabæis fratribus scribitur : si hallucinatus quidem non est Sixtus Senensis, Græci cujusdam manuscripti laudator, et Le Jay ex Arabicâ historiâ quartum Machabæorum librum visus sibi expressisse.

Ex istis duobus libris primus in apostolico canone 84, inter sacros Libros computatur : à Theodoreto pariter in vers. 7, capitis 11, Danielis, ab auctore Synopseos, à Nicephoro archiepiscopo Constantinopolitano in fine Chronographiæ cum aliis duobus Machabaicis postmodùm ab Ecclesiâ probatis conjungitur; atque in eodem censu habetur à quibusdam aliis Græcæ præsertim Ecclesiæ Patribus. Sed latini Patres, quem nunquàm laudàrunt, visi sunt omninò librum ignorare : nunc verò uno et Græcorum et Latinorum consensu ponitur inter apocryphos, eos nimirùm, qui à Scripturarum sacrarum dignitate longè absunt, licèt humanæ historiæ fidem non amiserint.

Alter multò recentiùs Ecclesiæ innotuit : imò veriùs, ignoratur quid sibi velint eruditi, dùm de quarto Machabæorum libro disputant, qui jamdudùm ne inter apocrypha quidem nusquàm invenitur. Verùmtamen sive ignoti auctoris historiam de sacerdotio Joannis Hircani litteris reapsè traditam; sive Josephi librum *de Imperio rationis* quartum Machabæorum olim Patres nonnulli vocaverint, certè nunquàm aut Ecclesia, aut Patres separatim iis laudibus librum exceperunt, quibus reliquos Scripturarum. Eusebius enim, Demonst. Evang., lib. 8, cap. 3, et Hieronymus in Danielis caput 9, Judaicam historiam è primo Machabæorum libro ad obitum usque Simonis prosecuti, dum de Joanne Hircano scribere pergunt, quartum librum silentio prætereunt, quod argumento est, eos hujusmodi scriptum de Joannis sacerdotio latuisse. Qui verò librum de Imperio rationis pro quarto Machabæorum habuerunt, libro pluribus erroribus notato profectò divini nomen tribuere non potuerunt. Sed non vacat diutiùs de hâc causâ disserere. Et de veteris Testamenti libris satis dictum, deinceps ad novos transeamus.

DE NOVI TESTAMENTI LIBRIS.

DE VERITATE, INTEGRITATE, DIVINITATE, ET CANONICITATE LIBRORUM NOVI TESTAMENTI.

Magnum cursum confecimus, expositis quæ ad veteris Testamenti Scripturas sive in genere, quod caput est omnium, sive in specie pertinebant; restat ut per singulos novi Fœderis libros diligentiùs excurramus. At quanquàm olim tractationi de Scripturarum divinitate commune initium fecerimus ad has quoque novi Testamenti accommodandum, ut videri possit

novo prooemio non egere orationem nostram, modò in hunc locum ibi dicta transferantur; supervacaneum tamen non fore censuimus, si huc iterùm pauca congereremus, quæ propiùs ad hanc rem facerent, et magis appositè ad Apostolica scripta, quantùm decet, æstimanda sigillatim conferrent. Ad hoc nos etiam movit ea auditorum præsentia, quâ anno superiore carebamus, quibus cùm institutiones illas nostras non tradiderimus, velimus autem æquè esse consultum, ratio postulat ut novis præceptis consulamus. Itaque ne in exordio sermonis ab instituto nostro abstrahamur, paucis complecti decrevimus quæ de modo quem Apostoli in scribendo tenuerunt, de veritate novæ legis, de integritate, de sinceritate, de inspiratione præmuniri est consentaneum.

Christus Dominus non modò ipsemet doctrinam suam non tradidit litteris, sed ne præcepit quidem suis, ut quidquam perscriberent. Ii verò postquàm Magistri exemplo, quæ ab ipso audierant, quæque viderant, voce et verbis docuissent, ac confirmâssent prodigiis, singulari Dei providentiâ, divinoque instinctu cùm dicta Magistri et facta litteris consignârunt, quæ et exemplo vitæ essent Christianis, et perpetuò divinæ doctrinæ testimonio, tum datâ opportunitate epistolas ad Ecclesiarum institutionem dederunt. Matthæus quidem et Joannes Apostoli, quos sibi Christus Dominus comites adjunxerat, visa, atque à Christo audita; Marcus et Lucas accepta ab Apostolis scripto reliquerunt. Iterùm Lucas de primis fidelibus, de prædicatione Apostolorum, de vitâ Petri ac Pauli potissimùm multa testatus est in historiæ suæ volumine, quæ *Acta Apostolorum* inscribitur. Præterea Paulus à Jesu Christo edoctus, non ab hominibus, atque ad Ecclesiam ex gentibus coactam Christi legatione functus plures litteras scripsit; et scribendis pariter epistolis Petrus, Joannes, Jacobus et Juda dederunt operam, ut occasio tulit: nempe Fœderis novi doctrina, et Christi Jesu præcepta istorum Apostolorum scriptis continentur; quæ omnia claudit Joannes Apostolus prophetico libro, in quem arcana divinâ ex viso in Pathmos insulâ retulit.

Etsi verò Christus ipse nihil scripserit, immeritò fides Apostolis detraheretur de Magistri factis et sermone testantibus. Quid enim? inquiebat Augustinus contra Paganos de veritate Apostolicorum scriptorum dubitantes, quòd Christus à scribendo abstinuerit, quid? Pagani de Pythagoræ, de Socratis disciplinâ verbo traditâ discipulis scribentibus credunt; nos autem abnuemus fidem præbere Apostolis, qui de Christi Jesu vitâ et præceptis scripserunt? Num suspicabimur libros ab aliis scriptoribus suppositos Apostolorum nominibus falsò inscriptis? An eosdem olim sinceros à nativâ sinceritate excidisse? aut eos, qui scripserunt, mendaces esse, partium studio abreptos, fabulosos? aut falsos esse saltem, neque assecutos veram Christi factorum, dictorumque intelligentiam, deceptosque ipsos aliorum fuisse deceptores? Hæc quippe sunt, quæ commovere nos possent, ne vera omnia putaremus, quæ in codicibus novi fœderis inveniuntur: at nihil horum sanè est, quod fidem nostram infirmet, ut paucioribus expedimus.

Primò enim fieri non potest, ut suspicemur ignobiles quosdam, et obscuros auctores falsò nomina Apostolorum Evangeliis, Actibus, Epistolis inscripsisse, nisi velimus et de librorum quorumcumque auctoribus dubitare. Etenim quis unquàm scriptorum est, qui aut vetustioribus, aut firmioribus, patentioribusque monumentis demonstretur? Testantur Apostolorum opus esse quotquot eorum ætatem sunt consecuti, cùm eos tanquàm testes adhibuerint constantissimos dictorum, atque factorum Christi Jesu, ubi eorum auctoritate indigebant: testantur Christianæ Ecclesiæ toto orbe diffusæ: testantur ipsimet libri, qui nullum præ se ferunt falsitatis aut suppositionis indicium; sed notas omnes habent antiquitatis et veritatis, quas in quolibet publico certæ fidei monumento postulemus. Nihil ibi historiæ contrarium; nihil hominum vivendi rationi, moribus, atque institutis; nihil temporum adjunctis, quod sanè frustra ab illis reposcimus, qui alienam personam induunt, etsi callidos versutosque fingamus. Dubitamusne, an plures sint, qui scripserint? an ad scribendum omnes conspiraverint? At styli diversitate auctorum diversitas ostenditur, et loci quidam in specie repugnantes omnem removent conspirationis suspicionem. Prætereo in ipsis libris quiddam micare purum atque integrum, et quemdam esse veri nitorem, qui sui fidem indubiam facit. Prætereo Evangelia atque Epistolas, dum vita Apostolorum manebat, ad propiores atque remotiores Ecclesias manâsse, et rem non clam, neque in abdito, sed palam, atque in omnium oculis actam, quæ discerni facillimè potuerit. Prætereo Basilidianos, Marcionitas, Gnosticos nova Evangelia proferentes auctoritate ideò caruisse, et falsi convictos, quòd ab Apostolicis eorum scripta dissiderent. Quæ omnia si vel Religionis inimicus consideraverit, videritque sæpè de Græco, Latinoque scriptore ex unius hominis dicto, vel ex solâ styli comparatione dijudicari, non poterit, quin affirmet novi Testamenti libros ab Apostolorum manibus esse profectos, eorum dico, quibuscum Christus Jesus consilia sua communicavit.

Liceat hoc loco parumper digredi, antequàm Apostolicos libros à primâ integritate non defecisse ostendamus. Etsi enim Apostolorum Evangeliis sit inscriptus auctoris titulus, unde vel Matthæum, vel Marcum illud tradidisse monstretur; non statuimus tamen Matthæum, vel Marcum nomina sua inscripsisse; imò verò tam longè abest ut certâ ratione persuadeamur Evangelistas scriptis suis nomen præposuisse, ut potiùs prætermisisse censeamus. Cùm enim auctor ipse in operis initio se nominat; nomen in textum conjicit, quod Prophetæ et Paulus facere consueverunt, non separatim à reliquâ oratione, cujus cum titulo nomen præferente nulla conjunctio sit, ut in Evangeliorum initiis factum videmus. Præterea Marcus jam Evangelium suum exorsus ab iis verbis: *Initium Evangelii Jesu Christi filii Dei*, non videtur alium

titulum præscribere voluisse *Sanctum Jesu Christi Evangelium secundùm Marcum*, ne nomine suo Evangelium vindicare sibi, quod Jesu Christi erat, videretur. Nihil de se locutos Evangelistas in capite Evangeliorum, Joannes Chrysostomus, Homil. 1 in Epist. ad Romanos, ne dubitat quidem, cùm ejus silentii causam tantummodò investiget. Ait, Mosen quinque legis librorum se scriptorem non dixisse; reticuisse nomen et cæteros post ipsum historicos; Matthæum, Joannem, Marcum, Lucam seipsos Evangeliorum initiis non compellâsse : è contrario Paulum epistolarum exordium à suomet nomine semper duxisse; excepta quam ad Hebæos dedit, ne odiosum jam nomen à lectione magis deterreret, quos maximè lectores esse cupiebat : tum hanc diversæ scribendi rationis causam esse dicit; illi scilicet præsentibus, iste absentibus scribebat, quare et iis supervacanea, et huic necessaria erat nominis inscriptio. Hinc non ex tituli præscriptione, sed ex veterum omnium Patrum atque Ecclesiarum consensu Apostolis scripta tribuimus, quarum testimonio eguissent adhuc tituli, ut facerent fidem, etiamsi ab Apostolis ipsis notatos diceremus. Nam quamvis Marcion, aut Basilides Joannis, vel Matthæi nomen Evangelio suo supposuisset, nihil tribuisset dignitatis operi, quam omnem Ecclesia Christi derogabat.

Revertamur jam ad propositum nostrum. Libros ab Apostolis acceptos integerrimè ad nos usque transmissos esse, par superioris ratio demonstrat. Nam dubio locus esse non potest quin ab ipsâ Evangeliorum, atque epistolarum apostolicarum editione Ecclesiæ illæ, apud quas Apostoli autographa deposuerant, codices nimirùm, quos propriâ manu descripserant, vel notariis adhibitis dictaverant, summâ cum religione ceu novæ legis authenticas tabulas diligentissimè servârint, eosque transcribendi copiam ultrò fidelibus fecerint. Si enim Tertulliani verba de præscriptione, cap. 36, interpretantes non fallimur, ipsius quoque ætate Apostolorum autographa ad hæreticos erroris convincendos proferebantur in Apostolicis Ecclesiis, *apud quas authenticæ litteræ eorum recitantur vocem unius cujusque sonantes.* Quòd si ex hoc loco colligi non posse videatur autographa ad Tertulliani usque tempora exstitisse (quia authenticas litteras etiam appellamus, quas publicâ auctoritate diligens notarius exscribit et signat : authenticas iterùm, et vocem unius cujusque sonantes, quæ eâdem linguâ transcriptæ sunt, quâ editæ) saltem quisque intelligit fieri non potuisse quin initio ab Apostolorum discipulis, ut inquit Eusebius lib. 3 Hist., cap. 37, à notariis, quibus id negotii commissum esset, exemplaria extraherentur ad publicos omnium Ecclesiarum usus, ac fidelium institutionem et confirmationem in fide. Illa verò ab Apostolicis Ecclesiis deprompta monumenta, si ullâ in re codicibus autographis discordâssent, quomodò aut ab Ecclesiis, unde ista manaverant, aut à fidelibus, sub quorum oculos illi venerant, ferri potuissent? Deinde quis putet amanuenses conspirare omnes in eamdem falsitatem potuisse, vel contradicente nemine, atque omnibus Ecclesiis tantam perversitatem dissimulantibus in totum orbem corrupta exemplaria vulgari, quasi aut vera exemplaria omnia jam periissent, aut communem Religionis causam omnes desererent? Quis Judæorum Ecclesiæ non objecisset doctrinæ mutationem? Quis hæreticorum temeritatem novas Scripturas comminiscentium compescuisset, nisi certò constitisset quas antiquiores Apostolorum litteras Christianus populus haberet? Quamobrem neque Apostolis viventibus, neque paulò post ipsorum excessum è vitâ potuit in sacros codices falsitas insinuari : testimonium enim veritati perpetuò perhibebant Clemens Romanus, Hermas, Polycarpus, Justinus, Irenæus, Ignatius, Athenagoras, aliique in Apostolicorum scriptorum lectione exercitati, qui ad posteros veram doctrinam ab Apostolis acceptam transmiserunt. Demum, quòd in omni causâ, in quâ de cujuspiam publici monumenti mutatione agitur, est gravissimum : majorane doctrinæ capita mutavit, qui primus sacros libros pervertit, an minutioribus quibusdam varietatem induxit? At hoc quorsùm? illud autem quomodò inter eos evenerit, qui in mediis periculis et cruciatibus cum vitæ detrimento antiquiorem Apostolorum disciplinam retinuerunt? Ex temporene, atque uno in loco; an vero temporis lapsu, locisque dissitis mutatum est quidquam? Verùm quid insolentius, quàm Christianos omnes ubique terrarum diffusos statum diem et locum constituisse, quo transmutatio fieri vellet impunè? Quidve repugnantius, quàm homines fingere locis, temporibus, vitâ, moribus, institutis, locutione distantes eodem nequitiæ spiritu percitos, qui sibi sumpserint et Apostolicos codices fœdare, et credentium animos dociles novitatis sibi paratos fore crediderint? Concludatur ergo nihil magis à rectâ ratione distare, quàm si dicatur Apostolorum scripta primam integritatis formam amisisse. Patet jam de eâ nos hactenùs locutos fœditate, quam studio, deditâque operâ, ac meditatò attulerint; non quæ inscitiâ, negligentiâ, animique avocatione ab incautis amanuensibus exciderit.

Tertiùm accedit, novi Testamenti scriptores nec de fabellis scribendis cogitâsse, nec falsos fuisse, nec aliis dolum fecisse. Non enim primò aut in suis litteris ludere, et tempus fallere voluerunt, aut otiosis scribere, ut negotium iis aliquod oblectando exhiberent. Scripta ipsa per se loquuntur, in quibus omnibus inest quidam sine ullo fuco veritatis color : sæpè repetunt vera se dicere quidquid gestum narrent, ingenuo, candido, simplici, humili utuntur stylo, qualem vera decent; non fucato, non excogitato, non arte elaborato; non poeticis pigmentis distinguere orationem student ad levandas curas, sed lectores ad res necessarias instituere, quas maximi referat non ignorari : tempus, locus, personæ, adjuncta sinceritatem quamdam exhibent ab omni fictione prorsùs abhorrentem. Neque, quod secundo loco divisimus, hallucinatio ulla cœpit Apostolos de Christi rebus, ejusque præceptis scribentes : Christi enim Jesu familiari consuetudine utebantur, ipsumque viderant, et docentem

audierant, vel ab iis saltem, quos ipse et comites, et testes sibi acciverat, quæcumque scripserunt, diligenter hauserant. Matthæus, Joannes, Petrus, Jacobus, Judas in Christi disciplinam aliquot annos se tradiderunt, quem totâ mente atque omni animo intuebantur: docti ii à magistro, ob id potissimùm ut docerent cæteros, lucemque orbi tenebris offuso afferrent, totos se adhibuerunt, ut altè animo infigerent tradita sibi præcepta; si quæ verò non essent assecuti, explanari sibi poscebant, perceptaque non patiebantur ampliùs ab animo discedere : quippe et suæ et aliorum saluti necessaria. Non poterant igitur Apostoli verba Christi Domini ignorare, veramque eorum intelligentiam non habere. Quòd si in documentis excipiendis falsi non sunt, multò minùs in errorem lapsi sunt, dùm res de factis, de miraculis erat. Potuissetne quis in eorum animum inducere paralyticis mobilitatem, et corporis usum, leprosis integritatem, claudis expeditam gradiendi vim, cæcis videndi copiam, mortuis vitam Christi virtute restitutam, Christumque ipsum è mortis vinculis propriâ vi se exemisse, nisi hæc omnia reapsè Christus effecisset? Marcum verò et Lucam, qui ab aliis didicerant oculatis testibus quidquid in eorum Evangeliis continetur, cur nemo ab errore liberavit, dum recens erat totius rei gestæ memoria, si falsa, si veritatis expertia tradiderunt? Quid porrò dicam de Paulo primùm exagitatore Christianorum acerrimo? Potuissetne vera deinceps credere, quæ priùs Christianæ legis hostis vana esset deliria, somnia, figmenta scivisset? Inepti prorsùs sunt, et indigni, quibus respondeatur, quotquot hisce argumentis reluctantur.

Paulatim eò delapsa est oratio nostra, quòd cætera hactenùs dicta complectitur, quòdque semel constitutum causam omnem veritatis librorum novi Testamenti continet, nempe ut probemus Apostolos neque voluisse, neque potuisse dolum struere posteritati, aut lectoribus imponere, iisve persuadere, quæ animo finxissent ipsimet, quæ excogitâssent, quæ ex ipsorum cerebro enata essent, cujus sceleris qui Apostolos pertinaciùs accusant, videntur nobis repugnandi libidine gravissimam insaniam insanire. Nam ut à capite exordiamur, tantæ deceptionis notam ut pluribus scriptoribus inurerent, necesse esset primùm ostendi eorum singulos dolosè aut malitiosè egisse, in iisque deprehendi indicia quædam obscuri hominis, astuti, fallacis, malitiosi, callidi, veteratoris, vafri, quibus vitiorum nominibus profectò nihil est in omnibus Apostolorum dictis et factis, quod opponatur magis. Etenim scripta satis declarant apertos, simplices, ingenuos, justos, bonos viros fuisse, sine dolo, simulantes nihil aut dissimulantes, nullam orationis vanitatem adhibentes, et, si licet dicere, ne tinctos quidem litteris. Item nemo improbè facit, nisi utilitatis, compendii, lucri, commodi, ambitionis, cupiditatis causâ fecerit; nisi multitudini charior esse voluerit, et popularem gratiam colligere, si fraus ad populum pertineat; nisi se impunè facturum speret et homines fraudem celaturum, ut falsa prudentia suggerit; nisi inscios et nihil mali cogitantes in errorem inducere, et fallere se posse judicaverit. Verùm nulla harum causarum fuit, quare Apostoli confingerent scribendo, et comminiscerentur. Quid enim utilitatis, aut honoris futurum sibi sperare poterant, cùm Jesu Christi historia à se conficta in omnium manus pervenisset? imò verò, quid non erat exspectandum laborum, insectationum, cruciatuum, suppliciorum? Nihil gloriosum, nihil prosperum pollicebatur Apostolis nova legislatio, quâ cupiditates coerceri, nihili fieri hominum gloriam, sperni divitias, corporis voluptates, vitæque commoda, injurias æquo animo et moderatè ferri; præ cæteris autem hominem externâ specie aliorum similem turpi morte peremptum Deum coli præcipiebatur : quo postremo odium atque invidiam suorum, gentilium, omniumque nationum contemptum in se provocabant, ut verè ipsi dixerint, Christum crucifixum Judæis scandalum esse; gentibus autem stultitiam.

Et ea quidem ipsa Apostolorum litteris comprehensa ejusmodi sunt, ut non dicam diutiùs, sed ne minimum quidem aut ignorari, aut latere potuissent, si falsa ii narrâssent. Res porrò vulgata, atque in omnium oculis posita agebatur; de prophetâ sermo erat Judæis notissimo, ac sæpè viso, qui in Judæâ palàm ad omnem populum verba de legis rebus habuerat, cujus fama omnem longè regionem pervaserat; qui insignibus prodigiis coram populo, qualem se dixerat, confirmabat; qui legis doctoribus ignorantiam legis, et violationem constanter objiciebat; qui accusatus à suis, captus, et Judææ procuratori traditus, sublatus in crucem est; paulòque post ad vitam seipsum revocans multis se videndum præbuit, seque in cœlos splendidissimâ luce circumfusus sustulit. Hæc verò nonne falsa et simulata patuissent quibus et locis et temporibus ea accidisse ferebatur, si uspiam in Apostolorum scriptis inveniretur mendacium? quâ ergo fronte, quove animo discipuli ea vulgâssent, quæ vulgi etiam judicio et testimonio refellebantur, aut putâssent se ei populo persuadere posse et docere, quem antea probè dedoctum noverant? Rursùm, credamusne plures tanti sceleris socios in eodem insinuando, et decipiendis hominibus perstituros, quin defatigatio, inedia, rerum omnium ad vitæ usum necessarium inopia, convicia, cruciatus, extremumque supplicium inde eos averterit, et de falsitatis præjudiciis ad veritatis confessionem deduxerit? Abeant increduli cum suis ineptiis.

Quid autem dico Apostolos sceleris socios ac si convenire studiosè potuissent, ut nos deciperent? Si usquàm conventum inter eos esset, nihil in narratione haberent discrepans, nulla, ne in specie quidem, sententiarum diversitas videretur, memoriæ non prodidissent nisi splendidiora quædam, et gloriosiora quæ in admirationem lectores raperent; contra verò abjectiora atque infirmiora in Christi historiâ diligenter celâssent. Cùm autem candidè, quæcumque pertinebant ad Jesum, sub oculos legentium subjecerint, vel id quod in contemptum atque in invidiam hominum à sensibus cogitationem non avocantium doctorem ejusque doctrinam adduxisset; cùm historiam eamdem

aliis et verbis et sententiis narraverint; cùmque singuli in quibusdam differre videantur, omnesque in eodem rei genere liberrimè versentur, dici potest voluntate símiles fuisse inter sese; non verò conjunctis studiis astutiam machinatos. Quanquàm Religionis natura, quam in hominum animos inspirare student, et vita, quam egerunt abstinenter, religiosè, integerrimè traditis à se morum legibus consentaneam, evidenti argumento est nullum in scribendo dolum eos fecisse. Cui rei et fidem addit immensa ab initio multitudo credentium non modò in Judæà, verùm etiam in cæteris orbis partibus, quæ susceptis divinis Libris inde legem accepit eò credibiliorem factam, et penè dixero firmiorem, quò deleri humanis offensationibus debuisset.

Mitto dicere Evangelistas mirum in modum cum paganis, cum Judæis res ejus ætatis scribentibus consentire. Non enim ab Apostolis tantùm didicimus Jesum quemdam novæ legis auctorem in Judæâ exstitisse, à Judæis postea neci traditum; sed Tacitum, Plinium, Suetonium, Lucianum ex gentilibus habemus comprobatores, et vel eos ipsos qui scriptis Christianum populum pupugerunt, hàc in re non habemus repugnantes. Procuratores verò Judææ et Principes in Novo Testamento commemoratos Josephus etiam in historiâ suâ nominat Quirinum, Pontium Pilatum, Festum, Felicem, Caipham, Herodem, Herodiadem, Agrippam. Quæ cùm ita sint, nihil esse potest causæ, cur mendacii aut calliditatis insimulemus Apostolos, qui Jesu Christi dicta et facta collegerunt. Dùm enim Apostolis testibus detrahere libido est, et de narratæ ab ipsis rei veritate litem movere, historias omnes necesse est dubias fieri, et maximarum cognitionum basin labefactari; dubitandum jam esset, an unquàm Julius Cæsar exstiterit, an Gallias occupaverit, an Pompeium gravem adversarium imperii sustulerit, an Bruti gladio ceciderit; quoniam hæc omnia non sunt ortu, vitâ, morte, factis Christi Domini testatiora. Si ergo ad veritatem velimus revocare rationem, et moralibus, ut aiunt, argumentis, de veritate librorum novi Testamenti disserere, confecta adeò res est, ut negari omninò nequeat verum esse quidquid in Apostolorum litteris traditur : quod argumenti genus si contra omnes incredulos vim magnam habet, habet certè maximam contra Judæos, qui licèt paribus argumentis, quantùm fieri potest, utantur ad veteris legis libros defendendos; non eò usque tamen illustrare causam suam valent, quò nos causæ nostræ veritatem perduximus. Quousque ergo audebunt dicere vera esse, quæ Moses, quæ prophetæ scripto reliquerunt : contra quæ Apostoli, falsa atque inania?

Jam si veritatem librorum novi Fœderis certam exploratamque habemus ex hactenùs dictis, quid restat, nisi et perspectam esse debere eorumdem divinitatem? Apostoli neque fallaciis, neque insidiis, neque dolo usi, bonâ fide, quod aliter esse non poterat ac constabat sibi, litteris consignârunt : verum ergo est, eos à Dei filio toti mundo doctores datos, à quibus iisdem homines et credendi acciperent præcepta et agendi. Verùm pariter in eorum animos Spiritum sanctum sensibili formâ illapsum ita eos divinâ gratiâ replevisse, ut in perceptâ Christi doctrinâ retinendâ firmiores essent, in eâque ad nationes cæteras traducendâ eloquentiores. Nam hæc ad eas facti res pertinent, in quibus nec fallere potuerunt, nec falli. Jesus quidem pollicitus erat se missurum veritatis Spiritum, qui omnia revocaret in mentem à se olim dicta, quique suggereret quid regibus, tyrannis, præsidibus urbium, provinciarum opus esset dici ad Religionis defensionem, cùm in judicium vocarentur. Promissis Christus stetit Pentecostis die, manifestâ adeò ratione, et signis sub omnium sensus adeò cadentibus, ut nemini dubium reliquerit, an ipse divinitùs Apostolorum mentes ageret. Delapso nimirùm Spiritu sub specie ignearum linguarum facultas loquendi diversa linguarum genera Apostolis data est, quâ in re neque ipsi, nec qui aderant ullâ opinione errare potuerunt; aderant autem magno numero, igneas flammas perspiciebant, Apostolum quemque et discipulum ignoratas antea linguas illicò edoctum mirabantur; neque nova modò idiomata loquentem, verùm etiam novam doctrinam miraculis confirmantem. Novo enim munere cumulati Apostoli, et eloquiorum sancti Spiritûs pleni constanti fervidoque animo, quidquid immissum in mentem erat, effundere cœperunt, non suum, sed Jesu Christi verbum eloqui; neque se, sed sanctum Spiritum id dicere testantes; quod et Paulus se Jesu Christi manifestatione, non hominum disciplinâ eruditum declarans multis comprobavit. Non potuisset autem accidere, ut unum esset omnium et docendi et dicendi genus, nisi ab uno divino Spiritu omnes agerentur.

In Christi ergo doctrinâ propagandâ atque edendis miraculis impulsorem, adjutorem, effectorem habuerunt Apostoli Deum : quidni igitur et Deus scribentibus adfuerit? Deseruitne Christus patrocinio suo homines à se delectos, cùm ea scriberent, quæ perpetua futura erant divinæ doctrinæ monumenta, et præscripta Christianis omnibus fidei ac morum regula? quanta consecuta unquàm fuisset in Religione perturbatio? quanta hominum vitæ allata pernicies? quàm anceps ambiguumque credentium judicium, si humano ingenio, non divino auxilio freti Ecclesiarum magistri præcepta scripto tradere suscepissent? quòve abiisset Christi promissio perstituram ad finem usque seculorum Ecclesiam? Itaque oportuit scribentes ope Dei non destitui, ne magistrorum error in errorem et cæteros abriperet; ne Ecclesia scissionis atque interitûs periculum subiret; ne Christus vana dixisse videretur. Ad hæc si petita ex ipsis libris divinitatis indicia adjunxerimus, nihil erit credibilius, nihil planius, quàm novi Testamenti libros esse, afflante Deo, conscriptos. Nempe sunt et suæ in Apostolicis libris rerum futurarum prædictiones, certissima argumenta divinæ voluntatis declaratæ scriptoribus; prædictiones, inquam, cùm antea editos fuisse libros palam sit, quàm ea evenirent, quæ eventura designabantur. Nam cùm scriptorum mors omnem rei eventum antecesserit, quis pro certo non teneat, eventa posteriora esse

editione librorum? Sunt autem illa proximum supremumque Hierosolymæ excidium, Judaici populi cæcitas, aperta vis, futura tamen irrita, infidelium contra Christianos, Evangelii propagatio in universas terras, fideique stabilitas, hæreseon futura satio tanquàm zizaniorum in agro triticeo, aliaque id genus in Apostolicis libris prædicta, quæ ut Christi divinitatem, sic Deum scriptoribus adfuisse demonstrant. De reliquâ doctrinâ libris iisdem comprehensâ non dissero longiùs; satis prædicari verbis non potest, quanta sit præstantia, dignitas, nobilitas, sublimitas, omnia philosophorum severioris disciplinæ præcepta, omnem naturæ cognitionem, omnem humanam cogitationem, et sapientiam adeò superans, ut planè quisque sentiat non modò à rudibus et ignaris litterarum; verùm etiam ne ab eruditissimis quidem sine divinâ ope ad tantum scientiæ gradum perveniri potuisse.

His omnibus de causis perpetuò vetustioris Ecclesiæ testimonio firmata est Apostolicorum librorum auctoritas. Etenim vel ab initio omnes orbis Ecclesiæ Apostolorum libris tantùm tribuerunt, quantùm divinis tribui posset, judicioque suo ostenderunt quantùm Apostoli à reliquis scriptoribus distarent, quidve ipsos ac cæteros interesset; Apostolicos quidem libros, ut totius veritatis fontes, fidei et morum regulas, auctoritate maximos, ac ne in minimâ quidem re dubitabiles susceperunt; alios verò, etsi ab eruditis piisque hominibus conscriptos pari non habuerunt in honore; adeò ut illis quidquam addere vel detrahere religio esset: his sine piaculo quædam fieret vel accessio vel ademptio. Unde tam diversum de utrisque libris manavit judicium, nisi quia alios humano ingenio, alios divino numine afflante scriptos semper crediderunt? Quod sanè Ecclesiæ judicium tanti faciendum est, ut majoris fieri nullum aut debeat aut possit. Quomodò enim, Ecclesiæ traditione sublatâ, constaret libris ullis certam fidei nostræ rationem contineri, vel ab hominibus, Dei Spiritu moderante, saluti nostræ consulentibus esse profectos? Traditio codices, Apostolorum nomine inscriptos, apostolicos esse docet; Traditio antiquiores Patres atque Ecclesias communi consensione in agnoscendis Apostolorum scriptis concordes commonstrat; Traditio singulare quoddam opus, Deo protegente, editum secernit à reliquis solâ hominum industriâ compositis: quippe cùm illud peculiare volumen Ecclesia acceperit ab iis qui compositores fuerunt, et deinceps pro sacro semper habuerit, idque Traditio testetur, in eâ nos opinione confirmat, Deum à scriptore non recessisse, cùm illud scriberet. Quod argumentum qui infirmum putat, rapitur omni vento doctrinæ, neque certum habet locum, in quo consistat. Proposuissentne Apostoli, eorumve discipuli fideli populo libros, ad quos fidem et mores suos conformaret vocem sancti Spiritûs sonantes, si in eos Spiritus sanctus nihil divinæ operæ contulisset? aut adhibuisset ne Ecclesia reverentiam traditis sibi libris ut plenis eloquiorum sancti Spiritûs, nisi testes fide dignissimi, cujusmodi erant Apostoli, vel Apostolorum discipuli de summâ doctrinæ dignitate certiorem fecissent? Frustra ergo, post diligentiam olim in probandis sacris Libris adhibitam, quis à nobis postularet probari sibi aliâ ratione librorum divinitatem.

Verùm dicet aliquis: Valerent hæc fortassè de proto-canonicis libris dicta, qui Apostolorum atque Ecclesiæ magistrorum perpetuo testimonio confirmati dicuntur; non valent autem certè cùm deutero-canonicorum causa defenditur, quos jacuisse ab initio in tenebris, vel saltem adductos in controversiam, ubi auctoritas disputabatur, ignorare non possumus. Quomodò enim epistolam Pauli ad Hebræos, epistolam Judæ, secundam et tertiam Joannis, etc., divinam esse ex perpetuitate probetur, si ad quæstionem de harum epistolarum veritate propositam traduci perpetuitas ista non potest?

Equidem, fateor, non adeò manifesta illicò fuit omnibus deutero-canonicorum librorum origo, quin comprobatione quâdam egerent; non minùs tamen lapsu temporis patuit, quàm illa proto-canonicorum ex tempore veluti patuerit. Quamobrem si proto-canonicis ideò summum honorem deferimus, quod Apostolicos esse statim, aut brevi constiterit; deutero-canonicos pariter maximo esse in honore convenit, quòd deinde compertum sit ab Apostolis omnes ad Ecclesiam pervenisse. En verò quâ ratione fieri potuerit, ut alii ociùs, alii seriùs ab Ecclesiis probarentur, quanquàm eosdem auctores habuerint. In Pauli Epistolâ ad Romanos primum ponamus exemplum. Cùm Paulus epistolam illam misit iis quidem qui acceperunt, qui aderant scribenti, qui Paulum audierunt dicentem se scripsisse, explorata res erat; cæteris autem ignorata esse tùm debuit. Deinceps sumptis pluribus epistolæ exemplis diffusa in viciniores ac remotiores Ecclesias est; quare et notior evasit, et multò plures sunt facti certiores; demùm adeò pervulgatum est Paulum scriptorem fuisse, ut ad summum perducta cognitio sit, ut ignorare nemò posset epistolam ab Apostolo datam, cui Ecclesiæ omnes testimonium perhibebant. Utique, ut certam veritatis notitiam fideles omnes assequerentur, cunctandum aliquantisper fuit, donec et nuntium, et epistolæ exemplar perferretur; quo fideliter allato desitum est vel nesciri vel dubitari. Hâc ratione proto-canonici libri dignitatem brevi obtinuerunt. Sed Epistola, ex. gr., ad Hebræos scripta, tacito scriptoris nomine, seriùs habere approbationem debuit, nec nisi post longiorem dubitationem, quæ sublata postmodum est, vulgato eorum testimonio, qui receperant, qui attulerant, qui Pauli consilium cognoverant; tum verò quia pauciorum fides erat, neque adeò publica, uti de reliquis Apostoli scriptis, rem diligentiùs atque accuratiùs perpendi oportuit, antequàm probaretur. Iterùm ejus rei notitia ociùs ad quasdam Ecclesias delata, tardiùs ad alias pervenit: igitur necesse fuit istas diutiùs in ignoratione versari, quin tamen prior ignoratio exploratæ postea cognitioni officeret.

Rursùs epistola ad singulares homines missa, cujusmodi est secunda et tertia Joannis, altera Electæ, altera Gaio inscripta neque eo celebrari modo potuit,

neque Ecclesiis propagari, quo cæteræ ad illustriores Ecclesias datæ. Tempus erat opus, et diligentia, ut privata, penè dixero, scriptura in publicam lucem prodiret, ut ab Apostolo consignata sine ullâ hæsitatione crederetur, ut omnibus pateret Ecclesiis. Neque enim tanta primùm fuit properatio et sollicitudo conquirendi quæ privatos homines quàm quæ publicam fidelium societatem spectare putabantur. Denique si locus quidam ullius epistolæ vel difficilior ad intelligendum, ut in Epistolâ ad Hebræos, in Apocalypsi Joannis, vel habens aliquid offensionis, et aliis Scripturarum locis discordans videretur, ut in Judæ occurrit Epistolâ, cohiberi assensum priùs opportunum erat, quem, re exploratâ, expeditis nodis, monumenti antiquitate manifestatâ, constitit deinde esse præstandum. Quemadmodùm enim profanorum auctorum operibus accidisse scimus, quæ dubia primùm coævo etiam scriptori visa, deinceps verò aut ex styli unitate, aut novis quorumdam testimoniis, aut veteribus manuscriptis aut illustratis obscurioribus agnita suis auctoribus certò tributa sunt; ita quædam Apostolorum scripta, non omnibus à principio Ecclesiis probata, consequente ætate recepta sunt, eoque consensu canonicam auctoritatem obtinuerunt, quam nunquàm habuissent, nisi diffusâ luce quidquid tenebricosum erat, fuisset depulsum.

In hunc ferè modum propositam sibi quæstionem dissolvit Anglus quidam scriptor in suâ Dissertatione *de Sufficientiâ revelationis* tomo 2 inclusâ operis *Propugnatio pro Religione cùm naturæ tum revelationis* inscripti, quod ante paucos annos ex Anglico in Gallicum sermonem translatum prodiit. Opponit ipse non paucos libros in novi Testamenti canone nunc describi, quos Christianæ omnes Ecclesiæ ab origine non susceperant, scilicet epistolam ad Hebræos, epistolam Jacobi, Judæ, alteram Petri, etc. Respondet autem se id non diffiteri; sed inanem scrupulum esse, non rem intricatam. Nam ut indubitatum est ex firmis probationibus, quas antiquitas suppeditat, eos libros remotissimis temporibus ab Ecclesiis, aut viris ad quos missi erant, atque in universum à totâ Græcâ Ecclesiâ fuisse susceptos; sic mirandum non est scripta quædam aut ad Christianos per orbem diffusos aut ad privatos homines datâ vel non ita citò, vel difficiliùs, vel minore consensione Christianorum omnium approbationem habuisse, quàm libros ejusdem dignitatis, quos Apostoli ad stabiles Ecclesias scripserant, ob id in publicum protinùs vulgatos. Certum pariter esse ait, Ecclesias ipsas, quæ primùm de scripti auctoritate dubitaverant, tandem in suscipiendo consensisse, quod planè non fecerunt, nisi ductæ momentis causisque gravioribus atque authenticis, quas commodum utique ipsis fuit penitiùs vestigare, inspicere atque accuratiùs expendere. Porrò si quis putaret primos Christianos sine ullâ discussione approbâsse ut divinitùs inspiratos libros quoslibet de historiis, de miraculis scriptos, modò sumi inde præcepta morum possunt, næ esset ille primis fidelibus maximè injuriosus. Etverò quo prætereà uti opus esset argumento, ut confutaretur, quàm isto ipso quod opponitur? Si primi Christi fideles plus æquò creduli fuissent, undenam factum esset, ut quædam Ecclesiæ aliquos ex nostris sacris Libris nollent in Canonem recipere? aut quare eò usque distulissent susceptionem, quò eorum originem ac dignitatem confirmare omninò possent? Hæc vir à nostrâ et Catholicorum societate sejunctus.

Veterum ergo testimonium et antiquiorum Ecclesiarum fides in causâ fuit, ut Epistola ad Hebræos, epistolæ Joannis, epistola Petri et Judæ susciperentur, eademque planè causa est propter quam recipiendos cæteros libros diximus, etsi interdùm patentior causa fuerit, interdùm ignoratior. Ut enim si cum quibusdam principiis quæ axiomata Græci vocant, necessariam conclusionum quarumdam connexionem citiùs cernas, quàm aliarum, quæ magis tum distare videbantur, postquàm, adhibitis tempore et diligentiâ, harum idem nexus deprehenditur: sic non minùs tenendum est Joannis, Petri et Judæ apostolicas esse et divinas, cùm judicaverit Ecclesia maturo judicio ab Apostolis compositas, quàm Epistolam ad Romanos, licèt hæc illicò judicium Ecclesiæ obtinuerit, illæ serò ad Ecclesiarum notitiam devenerint. Hâc ratione Hieronymus in Prologo galeato cùm dixisset Judæ Epistolam, quòd in eâ de libro Enoch qui apocryphus est, assumatur testimonium, à plerisque rejici, adjecit; *tamen auctoritatem vetustate jam et usu meruit, et inter sanctas Scripturas computatur.* Atque hæc de novæ Legis scripturis in genere dicta sint satis.

ARTICULUS PRIMUS.

De quatuor Evangeliis in genere; et sigillatim de Evangelio S. Matthæi.

Antequàm de Evangelio secundùm Matthæum dissero, nomen Evangelii, Evangeliorum numerum, ordinemque explicandum censeo. Εὐαγγέλιον Græcè, bonum faustumque nuntium latinè redditur, quod certè nobis allatum est novi Fœderis annuntiatione. Verùm Apostoli Christique discipuli pressiùs hoc nomine facta Jesu Christi, et dicta memoratu dignissima significârunt; imò verò historiam et susceptam à se doctrinæ Christi prædicationem notare voluerunt. Primo sensu Jesu Christi vitam et præcepta dicimus *Evangelium pacis, Evangelium regni Dei;* altero *Evangelium Jesu Christi filii Dei*, ut Marcus ait, vel *Evangelium Apostolorum*, facta nimirùm et dicta, historiamque divinæ Christi Domini vitæ et præceptorum sive credenti sive agendi; unde et Evangelistarum nomen iis primò tributum est qui Christum annuntiarent veræ felicitatis bonorumque omnium auctorem, quive Christi documenta communicarent cum populo. Sic Philippus Diaconus, Actor. cap. 8, Evangelistæ cognomen habuit, et Paulus ad Timotheum 2, cap. 4, v. 5, ait: *Opus fac Evangelistæ;* deinceps verò cœptum est eos Evangelistas dici, qui historiam actorum Christi verbis, et factis constantem complexi essent, vel conciones habitas de factis et dictis Magistri, cœlestique ipsius disciplinâ scripto consignâssent. Quamobrem cùm

quatuor probatæ auctoritatis historici id agere susceperint, Evangelia quatuor ad nos transmissa tenemus, et quatuor pariter Evangelistas numeramus. Etsi enim ab initio multi scripserint quæ ab Apostolis audierant, vel quæ rumor à Hierosolymis, à Judæâ, à Galilæâ de Christo detulerat; tamen Patres atque Ecclesia, quorum semper fuit prudens, sincerum incorruptumque judicium, non susceperunt nisi quæ Matthæus, Marcus, Lucas et Joannes ediderant: cætera verò, vel quòd scripta ab iis essent qui carerent auctoritate, vel quòd vitium haberent, aut nunquàm probaverunt, aut funditùs repudiàrunt. Irenæus, lib. 3 advers. hæres., cap. 11 de quatuor Evangeliis loquens, inquit: *Neque autem plura numero, quàm hæc sunt; neque rursùs pauciora*; ea verò esse quatuor firmissimas columnas, quibus inniteretur Ecclesia, et tantâ valere auctoritate ut vel ea ad tuendos errores suos hæretici abuterentur. Clemens Alexandrinus, lib. 3, Strom., Cassianum hæreticum refellens, qui sententias quasdam ab Evangelio secundùm Ægyptios sumptas objecerat, ait, se tutò posse fidem detrahere oppositis sibi sententiis, quia in quatuor Evangeliis traditione confirmatis desunt. Origenes, Ambrosius, Hieronymus, Augustinus et cæteri Patres quatuor ista Evangelia, inter multa quæ circumferebantur, Ecclesiam veterem agnovisse dicunt, quod istis tantùm scribendis Spiritus sanctus opem suam attulerit. Hinc Patres ferè omnes, qui sæpè solent conjecturis investigare, cur quidpiam ita sit, ut esse firmâ fide creditur, ad quaternarium numerum causas quasdam abditas accommodant. Irenæus ut quatuor partibus mundus continetur, à quarum singulis flant venti quatuor principes; ita decuisse, ait, quatuor exstare Evangelia columnarum instar et flatuum vitæ, quæ Ecclesiam sustinerent, et perpetuò animarum vitam foverent. Augustinus, ut in quatuor mundi partes Ecclesia diffunditur, sic congruere quatuor esse Evangelia. Hieronymus quatuor fluminibus è Paradiso manantibus ad irrigandam terram; quatuor angulis, ut et ansulis, quibus compacta erat arca fœderis, et suspensa, quatuor Ecclesiæ Evangelia comparat. Alii quatuor elementis, quibus res omnes corporeæ constant et coalescunt: quæ etsi allegoricè inventa et dicta, atque ad similitudinem traducta parùm soliditatis habeant ad causam numeri inveniendam, valent tamen, ut Evangelistarum, atque Evangeliorum numerus certò definiatur; quemadmodùm et symbola quatuor animantium trahentium currum Ezechieli visum, et Joanni rursùs in Apocalypsi, cap. 9, apparentium, hominis scilicet, leonis, bovis et aquilæ, omnibus sanctis Patribus ideò Evangelistæ visi sunt, quòd jam certò tenerent eo numero Evangelistas comprehendi; licèt deinde inter se non conveniant, quisnam Evangelistarum leonis potiùs quàm aquilæ speciem referat.

Libros verò Evangeliorum, quo ordine videmus in codicibus collocatos, eodem et scriptos esse creditur: quâ enim ratione alter Evangelistarum prior altero scripsit, eâ majores nostri disposuerunt Evangelia. Matthæum quidem cæteris in scribendo præstitisse tam certum est, ut vix ulla traditio esse possit certior Græcorum et Latinorum Patrum communibus sententiis probata, contra quam inconsultò Beza, et deinde Basnagius et Clericus opponunt testimonium Lucæ initio Evangelii dicentis, ideò se assecutum omnia diligenter voluisse de Christi rebus scribere, *quoniam multi conati sunt ordinare narrationem, quæ in nobis completæ sunt, rerum;* quo ex loco, inquit Beza, omnes ante se scriptores reprehendit Lucas tanquàm ignorantes veritatem, et pertrahentes in errorem, quorum imprudens audacia compulerat se novum opus aggredi. At profectò quis non videat ejus reprehensionis expertem non fore Matthæum, ipsumque unà cum cæteris ignorantiæ vel negligentiæ accusari, si quidem Matthæus Evangelium in manus fidelium jam tradidisset? Ergo non modo Matthæus, sed ne ullus quidem Christi discipulus ante Lucam consilium scribendi cœperat. Inconsultò, inquam, et temerè Lucæ testimonio abutitur: non enim omnibus detraxit Lucas, si ullum quidem castigare scriptorem voluit; sed iis qui imprudenter cœperant rerum historiam describere, quas non satis habebant exploratas, unde et infectam reliquerunt, vel falsis quibusdam Apostolis Paulo magistro suo contrariis, qui falsis Evangeliis per eos locos disseminatis, ubi Paulus docuerat, disciplinæ fructum perdere per invidiam tentabant. Quocirca Baronius ad annum Christi 58, ait: *Pseudo-Apostolos, et pseudo-scriptores his sugillatos verbis à Lucâ firma est Patrum sententia.* Matthæi verò et Marci Evangelio posterius esse illud Lucæ, ne rem quidem disputabilem Patres putàrunt, sed certissimam, adeò ut Maldonatus Bezam confutans non alio quàm firmæ traditionis argumento hæreticum erroris convicerit. Cæterùm iis non assentior qui, ut scriptores omnes Evangeliorum Lucæ cognitos à Lucâ reprehendi pertinaciùs defendant, in animum sibi inducunt vel Matthæi Evangelium linguâ Syriacâ scriptum nondùm Græcè redditum fuisse, vel in eos locos, ubi Fidelium rogatu suum Lucas edidit, nondùm delatum. Sed hâc de re iterùm suo loco.

Matthæus igitur, ne à proposito egrediamur, qui primus omnium Evangelium litteris tradidit, primum locum obtinet; deinde Marcus, Lucas et Joannes succedunt, quorum alterum altero prius eidem operi incubuisse traditio docuit. Hunc enim disponendorum Evangeliorum morem secutas Orientis Ecclesias ad designationem ordinis, quo quisque Evangelistarum scripserit, auctor est Origenes apud Eusebium, Histor. lib. 6, cap. 25, quem et Eusebius ex traditione acceptum probat, et Hieronymus posteà tenuit. Non fuit ista quidem una et constantissima ratio digerendi acta Evangelistarum, ut secundo loco Marcus, tertio Lucas, quarto Joannes describeretur. Nam codex Cantabrigensis, codex alter olim Hilario, item et Vercellensis Divo Eusebio magno scriptori tributus (hunc autem codicem, cùm juniores theologiæ dabamus operam non modò vidimus, sed et versavimus, et propè vindicavimus ab interitu; summâ nimirùm diligentiâ exscripsimus detritum et consumptum fermè vetustate

membranaceum librum multis jam in locis omninò corrosum, et characteres magnâ ex parte abrasos, deletos, vix apparentes extraximus; sed et oculorum nobis erat sensus acerrimus, et lineolarum vestigia, tanquàm fossulæ atque alvei, quæ sive scriptoris stylus reliquerat, sive tenacius atramentum exedendo fecerat, litterarum formam attentiùs inspicientibus indicabant. Dedimus autem exemplar iis per quos Romam ad clarissimum virum Josephum Blanchinum Veronensem, cujus rogatu opus susceperamus; deinde Mediolanum ad Iricum veterum monumentorum scientem allatum est) post Matthæum habet Joannem, deinde Lucam, sive Lucanum, postremo loco Marcum. Verùm in istis codicibus ratio dignitatis apostolicæ effecit, ut Matthæo Joannes accederet, suusque primùm Apostolis, deinde apostolicis viris esset locus; ex Apostolicis verò ille præponeretur, qui fusiorem orationem habuerat, atque alterum scripti magnitudine superaverat. Neque enim hactenùs auditus est, qui diceret Joannem Marco, et Lucæ scribendi ordine præstitisse. Induxit autem fortassè quosdam recedere à communi usu disponendi Evangelia auctoritas Constitutionum Apostolicarum, lib. 2, cap. 57, de legendis sacris Libris in Ecclesiæ conventu : *Diaconus, vel presbyter legat Evangelia, quæ ego Matthæus et Joannes vobis tradidimus, et quæ auditores Pauli Lucas et Marcus accepta reliquerunt vobis.*

Quanquàm autem Matthæum scribendo anteivisse, cæteros verò Evangelistas suo quemque ordine, ut propiùs alter alteri successit, collocatos esse compertum habeamus; certum tamen tempus quo scriptum vel suæ vel aliorum Apostolorum doctrinæ monumentum reliquerunt, omninò ignoratur. Vulgatiorem eam quorumdam Patrum sententiam video, quam notæ antiquis Græcis manuscriptis adjectæ confirmant, Matthæum anno octavo, Marcum decimo, Lucam decimo quinto, Joannem trigesimo à Christi Domini ascensione Evangelium descripsisse. Sed tantùm tribuere non possumus manuscriptorum fidei, nisi et credere vellemus notas fuisse primigeniis Evangeliorum exemplaribus appositas, quod tamen veritatis similitudine caret. Deinde illa annorum designatio non convenit cum reliquis, quæ de Marco, de Lucâ, de Joanne Patres tradiderunt. Verùm omittamus jam de cæteris Evangelistis dicere, de quibus suo loco atque ad unum Matthæum orationem convertamus.

Auctor operis imperfecti in Matthæum tradit Hebræos Hierosolymitanis ad Christi fidem traductis, antequàm Pellam secederent, cupientibus sibi scripto dari apostolicæ institutionis epitomen, Matthæum evangelicas litteras consignâsse; sed cùm inter omnes non constet quo tempore Pellam se receperint primi fideles Hierosolymitani, Nazaræi appellati, atque an unâ profectione omnes urbe excesserint, nihil ex eâ vulgò Chrysostomi opinione possumus affirmare. Irenæus, lib. 3, cap. 1, Matthæum ante Evangelistas cæteros Evangelii scripturam edidisse consentit; adjungit tamen, *cùm Petrus et Paulus Romæ evangelizarent, et fundarent Ecclesiam;* quod si verum esset, anno ferè sexagesimo secundo æræ Christianæ, aut sexagesimo tertio Matthæi Evangelium scriptum dici oporteret, quâ in re à cæteris Patribus discederemus. Nicephorus, et auctor chronologiæ Alexandrinæ anno decimo quinto à Christi Domini passione Matthæum putant historiam actorum Christi tradidisse fidelibus; verùm et id maximè egeret probatione ut approbaretur; ex quibus cognoscitur definiri non posse statum tempus quo Evangelistæ historias suas vulgaverint, atque unicè illud constare, quod et Grotius in caput primum Lucæ adnotavit, primas deferendas esse Matthæo : nam contrarium asserenti *refragatur vetustissimus librorum ordo apud omnes nationes; refragatur traditio vetus Irenæo et Tertulliano testibus suffulta.*

Nunc ad rem nostram propiùs veniamus. Matthæus Christi Domini Apostolus pro Judæis, qui in Christum crediderant, ne, ipso absente, obliviscerentur eorum quæ docuerat, fidei christianæ præcepta, et Christi Domini actiones complexus est libro, quem *Evangelium* appellârunt. Se unum ex Apostolis fuisse à Christo accitum prope Capharnaum, dùm ad telonium sederet publicanus officio, cap. 9 Evangelii sui, vers. 9, narrat : *Et cùm transiret inde Jesus, vidit hominem sedentem in telonio Matthæum nomine. Et ait illi : « Sequere me. »* Marcus et Lucas vocationem ipsam hominis conductoris publicorum, sedentis ad mensam describunt; sed alter *Levi*, alter *Levi Alphæi* nomine hominem appellant : quia verò et locus, et tempus, et adjuncta cætera narrationis sunt inter se consentanea, inde concludunt Patres duplex nomen fuisse ei vectigalium redemptori, alterum *Levi*, quo vocaretur, antequàm Christo Domino se adjunxisset, alterum *Matthæi* inditum, postquàm se in Christi disciplinam tradidit. Non enim Grotio assentiri possumus, qui à Levi Matthæum distinguit, et duos à Christo vocatos arbitratur; nam tres Evangelistæ aiunt Christum, paralytici curatione perfectâ, exiisse Capharnao ad oram maritimam : in urbis egressu, ubi esse publicanorum mensæ solebant, incidisse in publicanum sedentem ad mensam, jussisse ut se consequeretur; eum hominem vicissim, dimisso statim officio, venisse ad Jesum, rogâsse ut apud se diverteret, atque in domo suâ prandium parâsse, ad quod multi publicanorum convenerant, eâque de causâ Pharisæos murmurandi occasionem nactos eam Magistri cum publicanis et peccatoribus societatem ac familiaritatem discipulis exprobrâsse. Si ergo in reliquis omnibus summa trium Evangelistarum consensio est, atque in uno hominis sedentis nomine appellando differre videntur, satius multò est duplici nomine nuncupatum hominem dicere, quàm duos ad arbitrium homines animo fingere. Nec prodest Grotio Heracleonem antiquum scriptorem, cujus testimonio Clemens Alexandrinus usus est, id quod ipse probat, sentire; aut Origenem in libris contra Celsum negare numerari in Apostolis Levi; aut à Marco et Lucâ nullibi telonarium illum Matthæum, uti à Matthæo nusquàm Levi nominari. Nam eorum Patrum auctoritas majus haberet momentum, si aut rem diligentiùs perpendissent, aut proba-

bilioribus causis permoti suam sententiam defendissent: cùm verò sola nominis diversitas eos fefellerit, nos auctoritas non movet. Origenes sanè utrumque affirmavit, quippe in præfatione in Epistolam ad Romanos notat hominem à Marco et Lucâ appellatum Levi non alium esse à Matthæo; ex quo perspicuum est nullâ certâ ratione fretum aliter alibi sensisse. Marcus verò et Lucas Christi Apostolum veteri nomine appellare voluerunt, ejusque famæ consulere (erat enim publicanorum officium odiosissimum), reticentes Matthæum publicorum fuisse conductorem; Matthæus contra maluit et se ipsum et officium suum manifestare, ut in suâ animi demissione major esset divinæ misericordiæ prædicatio, quæ peccatorem ad se traxerat.

Matthæus iste, sive Levi Alphæi inter Apostolos cooptatus testis actionum Christi atque ascensionis in cœlos, Spiritu sancto accepto, in Judæâ priùs apostolico functus est ministerio, quàm in alias provincias sibi sorte datas migraret. Ibi annuntiato per aliquot annos Dei verbo, rogatu Judæorum, qui Hierosolymam et finitimos locos incolebant, Evangelium composuit, eâque linguâ scripsit quam incolæ loquebantur, Hebraicâ nimirùm, sive Syriacâ; idque est potissimùm, in quo versari debet oratio nostra, et latiùs excurrere. Nam gravior quæstio de Matthæi Evangelio excitata ea est: quo idiomate Matthæus scribendo sit usus. Verùm si antiquiorum Patrum sententiis et auctoritate finiatur, ut finienda sanè est, nullus dubito, quin Hebraico seu Syro-Chaldaico sermone scripserit. Papias enim, Irenæus, Origenes, Eusebius, Cyrillus Hierosolymitanus, Hieronymus, Epiphanius, Chrysostomus, Augustinus, Auctor Synopseos Athanasio tributæ Matthæum Hebraicâ linguâ locutum omnes docuerunt, ex quibus paucorum sententias seligimus, quas proferamus. Papias, qui cum Apostolorum discipulis vixit, apud Eusebium, lib. 3 Histor., cap. 39. ait: *Matthæus quidem hebraico sermone divina scripsit oracula; interpretatus est autem unusquisque illa prout potuit.* Irenæus, lib. 3, advers. hæres., cap. 1: *Ita Matthæus in Hebræis ipsorum linguâ scripturam edidit Evangelii.* Origenes apud Eusebium, lib. 6, cap. 25: *Primum scilicet Evangelium scriptum esse à Matthæo, priùs quidem publicano postea verò Apostolo Jesu Christi, qui illud hebraico sermone conscriptum Judæis ad fidem conversis publicavit.* Eusebius, lib. 3, cap. 24: *Nam Matthæus, cùm Hebræis priùs fidem publicâsset, inde ad alias quoque gentes profecturus Evangelium suum patrio sermone conscribens, id quod præsentiæ suæ adhuc superesse videbatur, scripto illis quos relinquebat supplevit.* Cyrillus Hierosolymitanus, catech. 14: *Matthæus scribens Evangelium, linguâ hebraicâ illud scripsit.* Hieronymus præfatione in quatuor Evangelia: *excepto Apostolo Matthæo, qui primus in Judæâ Evangelium Christi Hebraicis litteris edidit.* Et in libro de Viris illustribus: *Matthæus, qui et Levi ex publicano Apostolus primus in Judæâ propter eos qui ex circumcisione crediderant Evangelium Christi, Hebraicis litteris verbisque composuit, quod quis postea in Græcum transtulerit, non satis certum est.* Quæ Epiphanius, hæresi 29, de Nazaræis, Chrysostomus, homil. 1 in Matth., Augustinus, de consensu Evang., lib. 1 cap. 2; auctor commentarii in Matthæum apud Chrysostomum in Prologo, et Homiliæ 1 initio, ut alios prætercam, perspicuè adeò confirmant, ut maximæ temeritatis sit tot gravissimis auctoribus non assentiri. Sunt tamen plerùmque ex Protestantium grege, qui metuentes ne divinitati Evangelii Græci detrahatur, si Græcum apographum esse fateamur et traductum, malunt, re non satis exploratâ, sine duce novitatem probare, quàm ad Patres rationem quoque proferentes accedere.

Sed priusquàm eorum cavillationibus respondeo, qui ab Erasmo hunc errorem hauserunt, illud nunc explicandum est, an Hebraicus sermo, quo usum Matthæum Patres testantur, ille idem sit à sacris veteris Testamenti scriptoribus, à prophetis usurpatus; an verò Chaldaicus sive Syriacus, qualem Hebræi in Palæstinâ loquebantur, ex Hebraico et Chaldaico profectus, et ex utroque compositus; nempe et tertia ista sermonis species potest Hebraicum idioma vocari, quod in ore Hebræorum versetur, ut etiamnùm Hebraicum dicimus, quod inter fauces à nostratibus Hebræis pronuntiatur, etiamsi Rabbinicum, Thalmudicum, ex variis vocibus Arabum, Chaldæorum, Syrorum multiplex et coagmentatum sit. Porrò nobis videtur tam manifestum velle Patres Syro-Chaldaici sermonis, non autem purioris Hebraici meminisse, ut nihil esse possit illustrius. Inquiunt enim primò, Matthæum Hebræorum causâ Judæam incolentium, eorumque precibus impulsum historiam dominicæ vitæ, mortis et doctrinæ composuisse; quis verò nesciat Hebræos tum Syriacâ linguâ locutos? Rursùs Irenæus atque Eusebius aiunt populari Hebræorum idiomate, et propriâ Judæorum in Judæâ commorantium linguâ, *propriâ dialecto, patriâ linguâ*, Apostolum historiam elaborâsse. Interciderat autem jamdiù usus Hebraicè loquendi, cui alter Syriacæ locutionis successerat. Causa pariter, propter quam scriptum est à Matthæo, postulabat communi Judæis linguâ conscribi, ut scilicet absente Apostolo annuntiata sibi vitæ præcepta neophyti legerent, neque memoriâ elaberentur verba quæ iis per aures demissa erant, Matthæus Evangelium scriptum reliquit: quo ergo sermone Judæis familiari habita est ab Apostolo concio, eodem est et tradita litteris. Denique Hieronymus, Comment. lib. 2, in caput 12 Matthæi, ait quosdam putare Evangelium Nazaræorum esse autographum Matthæi Evangelium: *In Evangelio quo utuntur Nazaræi et Ebionitæ, quod nuper in Græcum sermonem transtulimus, quod vocatur à plerisque Matthæi authenticum;* hanc autem opinionem non refutat, quam Epiphanius hæresi 29, de Nazaræis loquens probavit: *Habent autem Matthæi Evangelium absolutissimum Hebraicè.* Atverò, lib. 3 adversùs Pelagium, S. doctor Nazaræorum Evangelium Syro-Chaldaicâ linguâ agnovit exaratum: *In Evangelio juxta Hebræos, quod chaldaico quidem, syroque sermone, sed Hebraicis litteris scriptum est, quo utuntur usque*

hodiè Nazaræi; ergo primigenium Matthæi volumen necesse est fateri descriptum non antiquâ Hebraicâ linguâ, sed recentiore, quæ ex Chaldaicis Syrisque vocibus in eamdem orationem conjunctis manaverat. Quod cùm constet inter doctos, dummodò id maneat, appellet qui velit, Hebraicum, Syriacum, Chaldaicum arbitratu suo, per nos licet.

Nam quòd Isaacus Vossius malæ causæ patronus, ut errorem errore novo defenderet contra omnium antiquorum fidem pertinaciùs pugnavit, Hebræos omnes superioribus etiam Christo Jesu temporibus in totâ Palæstinâ, non aliter, quàm Græcâ linguâ instructos, absurdius est, et tanto viro turpius. Quid enim in Scripturis cùm novi, tum veteris Testamenti tam clarum quàm propriam Judæos linguam retinuisse, eaque diversa ab usu gentium, inter quas versabantur, cum suis collocutos? Capite 7, lib. 2, Machabæorum mater et septem filii fratres Antiocho Epiphani vim facienti ut à lege recederent, Græcè respondebant quidem; at sermonem ad se invicem habebant patrium, Chaldaicum videlicet, seu Syriacum; vers. 21, de matre ait sacer scriptor: *Singulos illorum hortabatur voce patriâ fortiter;* et vers. 27: *Itaque inclinata ad illum, irridens crudelem tyrannum, ait patriâ voce: Fili mi.....* Quid est autem hæc *vox patria*, nisi sermo Judæorum proprius, qui Hierosolymis vigebat? Non intercidisse verò ibidem Josephi ætate eum loquendi usum, ipsemet præfatione in Antiquitates Judaicas affirmat, inquiens, se propterea diutiùs gentis suæ historiam scribere distulisse, quàm in eam cogitationem venerat, quòd in Græcâ extraneâ linguâ difficulter sensus suos eloqueretur; et præfatione libri de bello Judaico, cùm se Hebraicâ gente Hierosolymis natum dicat ex sacerdotali genere, patriam linguam Chaldaicam linguam nominat. Nunc verò sive qui volet eam linguam Chaldaicam cum Josepho dicere, per me appellet, licet; sive Syriacam appellare malit, non impediam, dummodò non erremus nominis ambiguitate, atque hoc constet quâdam dialecto Chaldaicâ, quali utebantur Syri, Hebraicis quibusdam vocabulis intexta Judæos tum effari consuevisse: quod Evangelistæ omnes exemplis quibusdam relictis notârunt.

Lucas enim, Actor. cap. 1, v. 19, agrum à Judæis emptum pretio, quod Judas projecerat, inquit appellatum *linguâ eorum, Haceldama;* sive ut habet Græcus textus, *propriâ dialecto ipsorum;* vox autem illa Syriaca est. Voces quoque *Betzaida, Golgotha, Gabbata, Talita*, quas S. Joannes dicit Hebraicè Judæis usitatas, sunt Syriacæ. Ex titulo pariter cruci præfixo Græcè, Hebraicè et Latinè perspicitur, tria hæc idiomata in urbe Hierosolymâ vulgò in usu fuisse, Hebraicum indigenis, advenis Græcum et Latinum. Item Christus Dominus in cruce exspirans Syriacè ad Patrem suum ea verba habuit Eli, Eli, sive ut Marcus refert, *Eloi, Eloi, lamma sabacthani?* neque alium sermonem antea locutus videtur. Simili modo Paulus Apostolus, Actor. cap. 21, v. 40: *Annuit manus ad plebem, et magno silentio facto, allocutus est linguâ Hebrææ:* Et vers. 2, sequentis capitis: *Cùm audîsset autem quia hebræa lingua loqueretur ad illos, magis præstiterunt silentium.* Atque ut omnia concludamus, Tribunus Paulum interrogat Actor. cap. 21, v. 37, an Græcum sermonem calleat: *Græcè nôsti?* At insulsa fuisset interrogatio, si Hebræi Hierosolymitani omnes non aliud, quàm Græcum idioma loquerentur. Quæ cùm ita sint, satis constare arbitror, cùm linguâ Hebræis familiari Matthæus præcepta quæ voce dederat, scripto relinquere voluerit, Syriacâ Evangelium suum tractâsse.

In his omnibus majorum auctoritate primùm, ut videtis, tum magno rationum pondere confirmatis, Erasmus audacior fuit adversarius, imperitus ipse quidem orientalium linguarum, sed Œcolampadio iis in rebus parùm se doctiori habens fidem, ut propterea meritò Jacobus Stunica in adnotationibus suis graviores ei errores objiciat. Cajetanus pariter et Hebraici, et Græci ignarus eloquii Erasmo se adjunxit, ejus errores corrigere propter linguarum ignorationem ineptus, sed hi à Catholicis ferè omnibus deserti hæreticos quosdam approbatores et sectatores habuerunt, veritos, ut diximus, ne verum Matthæi Evangelium apud nos non exstaret, quoniam Syriacum producere non possumus. Istorum argumenta omnia collegit atque amplificavit Matthias Flacius Illyricus, Lutheri et Melancthonis discipulus, Præfatione in Evangelium S. Matthæi, quorum nunc vim et naturam consideramus. Ait iste hæreticus multa Hebraica vocabula *Gogultho, Haceldama, Betzaida. Eloi, Eloi, lamma sabacthani* in Matthæi Evangelio in aliam linguam notiorem traducta reperiri, omnemque horum obscuriorum verborum significationem aliis verbis clarioribus ostendi; atqui ea exponere non potuit auctor, qui Syriacè scripsit, nisi velimus Syriacum Syriaco æquè obscuro posse illustrari, quod est absurdius; vel Apostolum Hebraicè scribentem interpretationem Græcam ad quædam verba adjunxisse, quod credibile non est; auctor ergo Græcè scribens Syriaca verba quædam solùm retinuit, quorum interpretationem attulit eâ linguâ, quâ totum opus composuit; quod ni ita sit, et interpreti potiùs majorem rei explicationem tribuere mallemus, cur non omnia Syriaca verba ille nominaverit, et singulis Græcam significationem non adjunxerit? Item videtur Latinas nonnullas voces in Matthæi Evangelio assumi, quas Græcus auctor non omninò ignarus latinitatis usurpare potuit, non Hebræus à Latino sermone distantior, ut est lusus ille verborum: *Tu es Petrus, et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam*, qui non nisi à Græco scriptore inventus est, cùm in Syriaco atque Hebraico idiomate nulla nominum similitudo lapidem inter et Petrum sit.

Hæc prima Illyrici ratio vana est. Ergone Moses Græcè scripsit, quia sæpè in libris legis Hebraicorum vocabulorum interpretationes afferuntur, Genes. cap. 31, v. 48, *Galaad*, id est, *tumulus testis;* cap. 35, v. 18, *Benoni*, id est, *filius doloris mei;* Exod. cap. 12, v. 11, *Phase*, id est, *transitus Domini;* et cap. 16, v. 15, *Manhù, quid est hoc?* ut multos alios veteris Testamenti locos prætercam? Hæc scilicet omnia primùm Græcus, postea Latinus interpres explicuit, ne

ignoraret lector causam quare ita appellata sint vel locus, vel res, vel persona quorum nomina integra retinuerat. Interpretes enim solent illustriora quædam nomina aut propria aut appellativa non immutare, additâ quidem interpretatione, ut vel Grotius annotationibus in Matthæum advertit : *Solemne est omnibus scriptoribus etiam interpretibus vocabula peregrina notabiliora servare integra: sed addito interpretamento, quod aliquoties etiam factum videmus à Senibus septuaginta.* Quod si ita est, quid esse credibilius potest, quàm Græcum Matthæi interpretem nonnullas istiusmodi voces servâsse, ut propria nomina cognosceremus personarum et rerum de quibus sermo erat, et præterea quid valerent significâsse? *Emmanuel*, *Golgotha*, *Haceldama* propria sunt nomina et personæ, et rei; retineri ergo illa debuerunt et explicari. *Eloi*, *Eloi*, describenda similiter erant, ut deceptos Eliæ nominis similitudine auditores cruci adstantes facilè intelligeremus; cùm contra, tacitis Syriacis verbis, consequi non potuissemus quomodò vocatum à Christo Eliam credidissent. Omnia autem Syriaca vocabula non debuit, neque potuit Græcus interpres eodem modo cùm exscribere, tùm explicare, quod fuisset contra usitatam interpretandi rationem, et ab usu septuaginta Senum nimiùm abhorrens. Reliqua leviora sunt, quàm ut responsionem postulent. Latina nomina vel Græca Latino colore illita ab interprete similiter assumpta sunt; lusus verò inter vocem *Petrum* et *Petram* ideò manet in interpretationibus Græcâ et Latinâ, quòd nomen Syriacum כיפא *Cipho*, vel *Cepha*, quod Simoni filio Jonæ Christus imposuerat, lapidem significat, illudque Πετρὸσ Græcus reddidit: non enim credendum est à Christo Domino Græcum nomen Πετρὸς inditum; sed Syriacum, quo linguæ genere utebatur.

Pergit Illyricus urgere infirmam esse Patrum auctoritatem : nemo Patrum viderat Hebraicum Matthæi Evangelium autographum; eàque unicè ratione moti Hebraicis litteris ab Apostolo traditum crediderunt, quòd Nazaræi illo uterentur. At quàm imbecillum est unquàm istud Patrum argumentum! Nazaræorum Evangelium purissimo græco, quod habemus, discrepabat, eratque illud corruptissimum; quamobrem Origenes, Hieronymus, Epiphanius, qui Hebraicum Matthæi exemplar summis laudibus extulerant, illud Nazaræorum ut perversum abjecerunt. Nullo ergo fundamento innixi Patres ex nudâ conjecturâ Hebraicas fuisse Matthæi scripturas primùm statuerunt: quam opinionem deinde rebus suis incommodam sentientes deseruêre, rejectis omnibus Hebraicis exemplaribus apocryphis, ut Græca purgatiora sequerentur.

Injuriosum sanè id est Patribus inculpatis Traditionis testibus, perinde ac si, quod dubium erat, quale esset suâ voluntate constitutum esse voluerint : non patiemur autem Illyricum, aut ullos hæreticos non ex eo quod apertissimè scriptum est, sed ex eo quod suæ causæ convenit, Patrum auctoritatem metiri. Quis persuasit hæreticus, Papiam atque Irenæum Patrum vetustissimos sincerum Matthæi autographum non vidisse? quis causas propter quas Matthæus scripsit, et rationem, ac modum quæ in scribendo tenuit, excogitatas à Patribus ad libitum nullius emolumenti causâ impudens accusabit? Moderatior sanè Hugo Grotius auctoritati et rationi concedendum esse putavit, atque argumentum inde petitum non minùs fidenter, ac nos in caput primum Matthæi promovit : *Par credi est scriptam ab eo evangelicam historiam eo sermone qui eâ in regione frequentabatur. Nam quod quidam magno conatu probatum eunt, græcum id quod habemus, esse ipsius Matthæi primitivum, in eo nullis justis de causis maximam piæ antiquitatis consensionem repudiant : nam Papias, Irenæus, Origenes, atque alii, quibus ejus rei veritatem, quam nobis, exquirere promptius fuit, pro comperto tradiderunt, scripsisse Matthæum Hebraicè.....* Prosequitur deinde et hæreticis Novatoribus respondere, et de Nazaræis usis Matthæi codice dicere.

Sed demus Nazaræorum Evangelio adductos Patres in suam illam sententiam concedere. Parvumne illud momentum judicabimus, si recto quidem judicio rem expendamus? Equidem ab initio illibatum erat, quale à Matthæo acceperant, Nazaræorum Evangelium. Qui enim primò ab Apostolo ad Christi fidem conversi Hierosolymis Judæi sunt, ab eodem postulaverunt sibi scripto relinqui præcepta doctrinæ quam didicerant; acceptum gentili linguâ et diligentissimè custoditum usque ad Hierosolymitani excidii tempora, Pellam secum detulerunt, Palæstinæ urbem, quò se receperant, antequàm Romanorum copiis Hierosolymæ obsiderentur. Plerique deinde istorum Beræam Syriæ urbem habitatum profecti, legis Mosaicæ cæremonias cum Christi Domini præceptis conjungendas arbitrati, atque à Christianis reliquis secedentes, Sectæ originem fecerunt Nazaræorum nomine, quæ deinceps in Ebionitarum hæresim partim descivit. A Nazaræis de Syro Chaldaico exemplari Matthæi nihil abrasum est; imò verò additæ potiùs bonâ fide narrationes quædam nihil erroris continentes ab Apostolorum discipulis per traditionem acceptæ, quas veras existimabant, et quidam Ecclesiæ Patres similiter crediderunt : Ebionitæ autem ad arbitrium pro suorum errorum tuitione detruncârunt, corruperunt, adulterârunt, atque inter cætera, ne Christum Dominum humanum corpus de Virgine sumpsisse fateri cogerentur, genealogiam sustulerunt.

Ex his quæ apud antiquos constantissima sunt facilè intelligitur quomodò Origenes, Hieronymus, Epiphanius Hebraicas Matthæi scripturas, præsertim quibus Nazaræi utebantur, summis laudibus prædicaverint, ut Epiphanius non dubitaverit dicere Nazaræos habere Evangelium Hebraicum Matthæi plenissimum : *Habent autem Evangelium secundùm Matthæum plenissimum;* et Hieronymus non nullas difficiles quæstiones solverit usu lectionis Nazaræorum Evangelii, et probatione. Nam si omnia, quæ Græco in Evangelio priùs translato ex Hebraicis litteris, quàm à Nazaræis editiones aliquot fierent, eâdem fide reperiebantur, cur maximam auctoritatem non obtineret? Si præterea additiones illæ à probatissimis Patribus

etiam agnoscebantur ex traditione Apostolicâ ad se derivatæ, cur accusandum erat omninò illud Evangelium, atque abjiciendum totum, quanquàm ferenda non esset illorum audacia, qui temerarias manus in divinum opus injecerant, et quæ Matthæus non scripserat, quibusdam in locis inseruerant? Distinguebat profectò suis temporibus præsertim Hieronymus divina atque humana, quæ primùm Matthæus, quæ deinde Nazaræi scripsissent, poteratque constanter affirmare illud esse Matthæi Evangelium ab omnibus accessionibus purgatum, quas Hebræi illi ex parte tantùm Christiani fecerant. Quia verò totus, qualem illi auxerant, divinus codex non erat neque ab Ecclesiâ probatus; Ebionitarum autem præcipuè multis in locis corruptus: ideò cùm S. doctor, tùm alii Patres apocryphum alibi meritò judicàrunt. Itaque fluctuans non est sanctorum Patrumdoctrina, neque instabili fundamento innixa; sed utraque pro variâ et temporum et personarum, et libri ipsius ratione ac consideratione valens.

Atque hâc sive rei totius narratione sive distinctione, alia quoque, quæ videntur officere huic nostræ causæ, propulsabimus; cujusmodi illud est quod cum Illyrico quidam exaggerant, fieri scilicet non potuisse ut exemplar Matthæi prorsùs interiret, siquidem Hebraicum illud Evangelista tradidisset; item et illud nunquàm eventurum fore, ut codice Hebraico soli hæretici uterentur, si Ecclesia credidisset aliquando Hebraicis litteris Matthæum scriptas institutiones suas reliquisse. Id ut perspiciatur, consideremus primos qui Hierosolymis Christi præcepta sunt secuti, non diù à reliquis disjunctos perstitisse; sed per varias terræ partes dispersos cum gentilibus Græcè loquentibus Christi fidem pariter amplexis consuevisse. Consideremus quoque post Hierosolymorum eversionem, vel in ipsâ Judæâ, usitatiorem Syro-Chaldaico evasisse Græcum sermonem. Cum igitur primi illi qui omninò, quantùm Christi lex præcipiebat, à Mosaicis institutis recesserant, Græcis permixti Græca exemplaria adhiberi in Ecclesiâ, legi, ab omnibus teneri cernerent, negligentiùs jam, quasi inutile esset suum ipsorum exemplar, apud se habere cœperunt, et paulatim intercidente Chaldaicè sive Syriacè loquendi usu passi sunt et librum interire, quem fideliter Græcè redditum et vulgatiorem factum multò utilius sibi explanabant Ecclesiæ pastores. Accessit ad hoc et Nazaræos, qui primigenio exemplari unicè delectabantur, omnibus Ecclesiis gentium fide coalitis tum fuisse odiosissimos, ut majus nullum, quàm contra Nazaræos, odium exarserit; quod cùm ita esset, fieri non potuit, quin Syro-Chaldaicum exemplar despiceretur ab initio; postea verò ignoratione linguæ omninò periret. Alterum falsum est solis hæreticis primùm in usu fuisse Syro-Chaldaicas Matthæi scripturas: nam primi fideles Hierosolymitani injuriâ in hæreticis numerantur, quod Christi Domini legem cum legalium cæremoniarum observatione conjunxerint, si omnes quidem retinendam et veterem legem putàrunt; quod sanè absurdum est dicere. Turpe scilicet esset atque indecorum primos Fideles in nascentem Ecclesiam nuper adscriptos ob id solùm hæreseos accusare, quòd ad Christi fidem adjungenda sibi esse Mosaica præcepta existimarent. Errabant certè; sed condonandum erat iis temporibus quibus mortua quidem lex erat; at mortem non afferebat colentibus; condonandum, inquam, hominibus ex Judæorum sinu in Ecclesiam translatis, quod et Christum et Apostolos observâsse viderant; quamobrem cùm ii Chaldaicos codices legerent, à fidelibus utique Chaldaici legebantur. Postea verò quàm alienum omninò fuit à verâ Religione Mosaicis institutis vacare, soli quidem hæretici ad publica ministeria chaldaicum Evangelium adhibebant: atverò ab Ecclesiæ Patribus, qui essent in linguarum cognitione versati, non respuebatur, ubi cum Græcis codicibus sine ullâ corruptionis suspicione à primo illibato desumptis conveniret.

Sed iterùm pugnat Illyricus: divinæ Providentiæ intererat doctrinæ Christianæ fontem nunquàm exarescere; intererat continuò effluere, atque illimem, et inturbatum manere; si ergo Matthæus hebraicè scripsisset, haberemus etiamnùm, et multò prius habuissent Ecclesiæ Patres Matthæi Evangelium in eâ integritate, quâ ab Apostolo depositi loco fidelibus creditum est. Item, quomodò Matthæus Græcus cùm esset, aut Romanus, ut publicani officium declarat, à quo Judæi maximè abhorrebant, Hebraicum idioma externum gentili prætulerit scribendo? Quare istud potiùs quàm cætera Evangelia Syriacis verbis conficeretur? Judæi Græcè sciebant, Hierusalem brevi in hostium potestatem ventura erat, exturbandi Judæi omnes atque abigendi in diversas orbis partes, idque manifestum erat Matthæo; cujus ergo rei gratiâ usus esset Apostolus eo sermonis genere, qui mox erat occasurus? Evangelio suo consulere Apostolus voluit gentium omnium utilitatibus: ad quid ergo librum composuerit idiomate uni tantùm nationi cognito non multò post desituræ, neque unquàm coalituræ in ullam rempublicam?

Ita argumentatur Illyricus, meris conjecturis factum constans in dubitationem adducere totis viribus adnitens. Sed quis non statim admiretur inscitiam atque ignorantiam hominis de re maximè notâ? Non enim verisimilibus rebus, quibus sæpè homines decipiuntur et pertrahuntur in errorem, sed rationibus et causis certis pugnandum est contra eos qui ita rem esse historiarum monumentis et solidâ auctoritate confirmant. Divinam Providentiam frustra hoc loco in subsidium vocat. Judæorum natio et Ecclesiæ Patres sine divinæ Providentiæ injuriâ fatentur libros quosdam veteris Legis omninò amissos; quantò magis fateri possumus deperditum Matthæi exemplar manentibus sincerissimis ejusdem versionibus! Debuisset ergo pariter divina Providentia nunquàm permittere ut Judæorum Ecclesiæ quarum commodis servierat Matthæus, collaberentur; cùm autem id passa sit, potuit etiam non impedire Hebraici voluminis jacturam; quo et ostendere voluit non litterâ, sed spiritu legem suam contineri, et ad unam hominum utilitatem Scripturas esse datas, quâ cessante, et Scripturæ illæ desierunt.

Matthæum deinde Græcum aut Romanum hominem fuisse perperàm omninò ex vitæ atque officii genere concluditur : nos contra ex nomine præsertim, cùm et Levi vocatum velimus, Hebræos parentes habuisse censemus. Etsi verò Græcus fuerit, Judæis rogantibus eam orationem adhibere maluit, quam tenebant. Sed Judæorum lingua nonne brevi erat interitura? Sit verum et hoc ipsum; præsentibus tamen, et mox nascituris scripto suo consuluit, sciens perinde et in vulgatiorem linguam versum iri, et alios ex fratribus suis eamdem operam suscepturos, quæ toti mundo prodesset. Unus denique Matthæus Syriacis verbis Judæos instituerat; unus pariter Syriaco idiomate institutionum suarum monumentum reliquit consignatum litteris. Quid juvat hâc de re sermonem diutiùs protrahere, quæ facti cùm sit, non convellitur pervestigatione causarum quæ videntur moroso philosopho abesse debuisse, cur diversâ à cæteris Evangelistis linguâ Matthæus conscriberet?

Saltem novâ vi enitens Illyricus ait : Qui hebraicè scripsisset, veteris Testamenti locos ad causam suam opportunos ex Hebraico fonte deducere debuit, non ex Græcâ septuaginta Seniorum interpretatione : Matthæus autem à Græcis septuaginta Interpretibus mutuatus est, quæ attulit ex veteribus Scripturis testimonia; non igitur nisi Græcè fideles docuit. Cujus rei testis esse potest et Marcus, qui non modò Matthæi stylum imitatur, sed et iisdem quibus Matthæus, Græcis verbis sæpè utitur : ex quo perspicuum est Marcum ob oculos habuisse primigenium exemplar Græcum Matthæi, quod paucioribus complecteretur.

Ne his quidem Illyrici verbis valdè urgemur. Ad primum multa diximus anno superiore de divinitate Scripturarum in genere, quæ paucis hìc perstringimus. Primò Evangelistas atque Apostolos, ut ait Hieronymus Commentariorum in Isaiam lib. 9, cap. 29, *non verbum interpretatos esse de verbo, neque septuaginta Interpretum auctoritatem secutos; sed quasi Hebræos et instructos in lege absque damno sensuum suis usos esse sermonibus :* hâc de causâ sentit Matthæum potissimùm sensùs veritatem interdùm expressisse neutri vel Hebræorum vel Græcorum exemplari addictum, quod, assumpto ejus loci Jeremiæ cap. 31, v. 15, exemplo : *Vox in Ramâ audita est, ploratus et ululatus multus : Rachel plorans filios suos, et noluit consolari quia non sunt*, cap. 2, v. 18; et altero : *Et tu, Bethlehem terra Juda, nequaquàm minima es in principibus Juda.....* ibid. v. 6, declarat, quæ neque Hebraico, neque septuaginta Interpretum textui conveniunt. Quæ si vera est Hieronymi sententia, tota Illyrici ratio concidit. Rursùs Hieronymus non semel affirmat Apostolos, et Matthæum præ cæteris ex Hebraico fonte veteris legis testimonia deprompsisse, ubi Hebraicum Græco discordaret, idque probat duobus exemplis Matthæi cap. 2, petitis : *Pro eo quod nos diximus : Ex Ægypto vocavi filium meum, septuaginta transtulerunt,* ex Ægypto vocavi filios ejus, *quod in Hebraico non habetur, nullique dubium est Matthæum de hoc loco posuisse testimonium juxta Hebraicam veritatem*, comment. in Osee lib. 3, cap. 11. Similia habet et lib. 1 Comment. in Matthæum cap. 2, de altero testimonio, *quoniam Nazaræus vocabitur*, ex Hebraicis Scripturis deprompto : *Possumus et aliter dicere, quòd etiam iisdem verbis juxta Hebraicam veritatem in Isaiâ scriptum sit, exiet virga de radice Jesse, et Nazaræus de radice ejus ascendet.* Tertiò, demus textus veterum Scripturarum apud Matthæum verbis septuaginta Interpretum constructos, procul dubio interpres, qui Syriacum Matthæi Evangelium Græcè reddidit, testimonia Hebraica interpretatus est, quomodò Septuaginta jam exposuerant in eâ suâ editione, quam et Synagoga complectebatur, et gentiles maximi æstimabant, atque unicam consulere poterant, si rerum divinarum præteritarum scientiam habere voluissent.

Quis deinde miretur Marci eloquium eloquii Matthæi esse simile? Evangelistarum omnium stylus convenit, quocumque demùm sermonis genere Evangelium ediderint. Erant enim ejusdem generis omnes, id est, Hebræi ex Hebræis, et qui græcè ex illis scripserunt, patriæ linguæ proprietatem in Græcâ scripturâ sæpissimè referunt. Quòd si quis similiora esse contenderet Matthæi et Marci Evangelia, quàm Hebræorum hominum indoles postulet (quanquàm certè Marcus acerbiores quosdam Syriacè dicendi modos in Matthæi Evangelio apparentes emolliat); velit autem utrumque iisdem sæpè verbis locutum, huic responderemus, aut Græcum Evangelii Syriaci interpretem usum esse Græco Marci Evangelio dùm interpretaretur; aut sine ullo exemplo sibi proposito planiora atque usitatiora verba adhibuisse, qualia et Marco in mentem venerunt; aut Marcum ad Græcam versionem Evangelii Matthæi Evangelium suum elaborâsse, quod quibusdam verisimilius videtur.

Quanquàm verò Matthæus gentili Hebræorum idiomate Evangelium suum conscripserit, ut probavimus hactenùs, purum tamen illibatumque haud multò post esse desiit. Quæ enim exemplaria in manus deinde Clementis Alexandrini, Origenis, Hieronymi delata sunt, Nazaræorum exemplaria erant cum additamentis quæ Hieronymus præsertim adnotavit; sed ne istud quidem Nazaræorum Evangelium ad nos usque pervenit; imò verò et ejus translatio Græca et Latina à Hieronymo adornata similiter periit. Quocirca duplex Hebraicum Matthæi exemplar alterum à Tilio, à Munstero alterum productum, tum Syriacum à Vidmanstadio editum Matthæo tribuere non possumus : primigenium enim Apostoli exemplar multò antea interciderat; Nazaræorum verò multas continebat adjunctiones quæ in istis desiderantur; et liquidiùs patet ex Græco exemplari Hebraica istiusmodi et syriaca esse profecta. Græca versio nunc, et à multis jam seculis autographi locum tenet, eâque de causâ Hieronymus Latinam interpretationem ad Græca exemplaria recensuit atque emendavit. Antiquissima ea est, atque ab Apostolorum temporibus tradita Ecclesiæ ex gentilibus coactæ, Hieronymo atque Augustino testibus. Quis verò autographis interpretationem illam fecerit, omninò ignoramus : Papiæ visum est multos

in eo vertendo operam suam posuisse, cùm dicat unumquemque præstitisse, ut suppetebant vires. Item Hieronymo incertum est, quis postea in Græcum transtulerit. Quòd si isti Patres in rerum antiquarum cognitione versatissimi discernere Græcæ versionis auctorem non potuerunt, quâ unquam ratione recentiùs à quibusdam inventus ille est? Auctor Synopseos, vulgò Athanasianæ, interpretem inquit esse primum Hierosolymorum Episcopum Jacobum fratrem Domini; Theophilactus Joannem; Anastasius Synaita Lucam et Paulum; Sixtus Senensis Barnabam; sed si quis Apostolorum græcè Matthæi Evangelium reddidisset, id neque Papias tradere prætermisisset Apostolorum ætati propinquior, neque cæteris Patribus id fuisset ignotum. Quare ex hâc dissensione id unum colligere est, et autographam fuisse hebraicam Scripturam, et Apostolorum ævo in Græcum sermonem conversam, cui Ecclesiæ usus conciliavit auctoritatem, nos edocens integerrimam illam esse, atque à nativâ integritate nullâ suî parte degenerem.

Hæc de Matthæi autographo, deque exemplari Græco in autographi locum suffecto dicenda habebamus. Ex isto Græco Latinam versionem prodiisse necesse non est illi persuadere, qui Græcos codices cum Latinis conferat, et sanctorum Patrum libros legat: ipse enim per se intelligit ex uno alterum Evangelium plenissimè exstare. Ut divinum erat prototypon ab Apostolo Hierosolymitanorum fidelium studio et pietati commendatum, ita divinas esse canonicasque translationes primigenio non discordes, rationi et fidei consentaneum est. Qui contradixerunt hæretici vel falsò tributum opus Matthæo, vel, qui olim erat sincerus Apostoli liber, corruptum postea et depravatum primam dignitatem amisisse arbitrati, eos peculiari confutatione ne dignos quidem judicamus, quibus vehementissimè obsistitur sola perpetua, et constanti omnium seculorum doctrina. Nam quæ falsis præjudiciis abrepti calumniantur, modò nullam interesse Matthæi Evangelio cum veteribus Scripturis conjunctionem; modò, quæ uno sensu à prophetis dicta sunt, alio planè diverso eadem Evangelii auctorem usurpâsse, et violenter ad Christum, ad novam legem detorsisse; modò cum cæteris Evangelistis in Christi historiâ referendâ Matthæum non convenire, ea refellimus omnia atque expedimus adhibitis generalibus præceptis superiore anno à nobis traditis de ratione explicandi Scripturæ locos, et de Apostolorum non modò, sed etiam Hebræorum veterum omnium disciplinâ, quâ ex pluribus ejusdem sententiæ significationibus commodiorem sibi atque aptiorem ad institutum suum transferebant. Quapropter in re non necessariâ opera nostra collocaretur, si plura hùc afferre animus esset. Neque verò plures sententias in Nazaræorum volumen insertas, in nostro autem Evangelio non exstantes, quas omnes veras, et divinas Patrum aliqui crediderunt, in examen adducere in animo habemus, etiamsi inde concludi videatur integras non esse Matthæi Scripturas in Ecclesiæ gremium delatas. Nam Ecclesiæ Patres eadem facta easdemque Christi Domini sententias, quas Nazaræi in Matthæi Evangelium intruserant, accipere potuerunt ab Apostolicis viris, easque probare, ut certâ Traditione ad se perductas, licèt in sincero Matthæi Evangelio nusquàm eas legerint, aut Nazaræorum additamenta pro divinis Scripturis habuerint, quod facillimum esset confirmare, nisi ad alia esset properandum.

ARTICULUS II.

De Evangelio sancti Marci.

Antiquis Patrum monumentis constitutum est Marcum Evangelistam Petri discipulum atque interpretem fuisse, ut nemo jam dubitet ipsummet à Petro, Epist. 1, cap. 5, v. 13, filium suum nuncupari: *Salutat vos Ecclesia quæ est in Babylone coelecta, et Marcus filius meus.* Iste verò Marcus alter est à Joanne filio Mariæ, cognominato Marco: *Qui cognominatus est Marcus*, ut dicitur Actor., cap. 12, v. 12 et 25, apud quem divertit Petrus ex vinculis ab Angelo ereptus, et quem Paulus et Barnabas secum ad ministerium assumpserunt, et quem iterùm Barnabas, dissentiens à Paulo, comitem sibi esse voluit Cyprum navigans, Actor., cap. 15, v. 39. Enim verò Evangelistam nusquàm Joannem Scriptura, nemo auctorum veterum appellat, quo nomine alter appellabatur: non erat præterea à Petro disjunctus, cùm alter Joannes Paulo et Barnabæ adhærebat. Non possunt igitur Marcus Evangelista, et Joannes Marcus nisi duo esse divini verbi præcones. Marcum nostrum quidam sanctorum Patrum, ut Epiphanius, hæresi 51, auctor dialogi Adamantii contra Marcionitas, et Procopius in septuaginta duo Christi Domini discipulis numerant; verùm Papias apud Eusebium, lib. 3. Hist., cap. 39, de Marco ipso ait: *Neque enim audierat Christum Dominum, neque ipsum prosecutus fuerat, sed sicuti à Petro prædicante acceperat...* Irenæus, lib. 3, adversùs hæreses, cap. 11: *Marcus interpres et sectator Petri.* Hieronymus de Scriptoribus Ecclesiasticis in Marcum: *Marcus discipulus et interpres Petri, juxta quod Petrum referentem audierat...* Chrysostomus, homil. 19, in Acta, Augustinus de Consensu Evang., lib. 1, cap. 10, et lib. 17 contra Faust., cap. 3., Theodoretus Præfat., in Histor. Solitar., et Beda in Marcum, non quæ Marcus viderat, sed quæ ab iis didicerat, qui cum Christo versati fuerant, scripsisse docent; quæ majorem fidem faciunt unum ex Christi Jesu discipulis Marcum non fuisse. Quamobrem verius Apostolus Petrus Marcum Christi præceptis instituit, atque in Christo genuit, ut ob hanc causam filium suum appellare potuerit. Quanquàm autem Marci nomen Hebraicum non sit; sed vel Hebraico nomini respondens, vel Romani cognomentum adscitum, ut usus iis temporibus erat; tamen oratio et stylus, quo Evangelium scripsit, Judæum hominem, et quidem inter Judæos gentiles suos in Judæâ commoratum, non Hellenistam manifestant. Hæc de Marco Evangelistâ probabilius dicuntur, ut et illud alterum Alexandrinam Ecclesiam Marci prædicatione constitutam: reliqua, quæ de vitæ et mortis genere circumferuntur, sunt multò obscuriora.

Antequàm progrediamur, rogabit aliquis, qui

unquàm erat illud officii, quo Marcus apud Petrum fungebatur interpretis? Quomodò fieri potest ut Petrus, qui illapsu Spiritûs sancti cumulatissimè donum linguarum acceperat, egeret interpretis, quo sive ad scribendum, sive ad habendas conciones uteretur? Quæstionem hanc Hieronymus in Epistolâ ad Hebidiam explicat in illum Apostoli locum, Epist. 2 ad Corinthios, cap. 7, v. 6 : *Sed qui consolatur humiles, consolatus est nos Deus in adventu Titi*, inquiens Paulum consolationem cepisse, quia cùm, eo absente, organum aptissimum annuntiandi Evangelii sibi defuisset, eo præsente, illud idem recuperabat : *Ergo et Paulus contristatur, quia prædicationis suæ in præsentiarum fistulam organumque per quod Christum caneret, non invenerat.* Etsi enim Paulus sciret Græcè dicere, quod ab adolescentiâ in patriâ Græco sermoni assuetus didicerat; tamen et peritiorem et eloquentiorem Titum aptiùs et splendidiùs de divinis rebus locuturum sibi adjunxerat. Imò licèt non modò usu atque exercitatione Græcum idioma loqueretur Paulus, sed etiam divini beneficii accessione, ut Apostoli cæteri, linguarum scientiam à Deo habuisset; opportunè tamen adhibebat Titum, ut Hieronymus prosequitur : *Cùmque Paulus haberet scientiam sanctarum Scripturarum, et sermonis, diversarumque linguarum gratiam possideret, unde ipse gloriatur in Domino.... divinorum sensuum majestatem digno non poterat Græci eloquii explicare sermone : habebat ergo Titum interpretem, sicut et beatus Petrus Marcum.* Petrus igitur obtento etiam linguarum dono, ex quo Spiritus sanctus ejus capiti insederat, potuit adhuc minùs habere cognitionis Græci sermonis, minùs dignitatis et majestatis, tum venustatis in dicendo vel pronuntiando, ut propterea judicaverit Marcum sibi utilem operam navaturum fore in apostolico munere. Nihil sanè imminuit aut Spiritûs sancti largitatem, aut doni à Petro accepti amplitudinem, si dicatur Marcum, vel naturæ vel consuetudinis, atque exercitationis gratiâ, plus Petro Græcis litteris, vel Hebraicis, vel Latinis fortassè quoque eruditum, opportuniorem fuisse ad quosdam Romanos in fidei veritatem inducendos : quemadmodùm necesse non est, ut cùm defendimus Apostolos omnium gentium linguis divinitùs edoctos, defendamus pariter ipsos evasisse romani sermonis Cicerone peritiores, atque eloquentiores, et tantùm eloquio valuisse, quantùm, ille valuit.

Aliter ad propositam quæstionem respondet Baronius ad annum Christi 45, num. 34, arbitratus Apostolos unà cum cæteris linguis et Græcam planè assecutos, eâdem facilitate Græcam, quâ Hebraicam linguam pronuntiâsse; quapropter à Hieronymi opinione recedens interpretem Petri Marcum fuisse putat, cujusmodi interpres Paulus nominat, epist. 1 ad Corinth., cap. 14, v. 5, 27 et 28 : *Nam major est, qui prophetat, quàm qui loquitur linguis, nisi fortè interpretetur, ut Ecclesia ædificationem accipiat......, et unus interpretetur. Si autem non fuerit interpres, taceat in Ecclesiâ.* Cùm enim in primis Christianorum Ecclesiis sæpè homines è diversis terræ partibus diversum idioma loquentes convenirent, necessum omninò erat et interpretes adesse, qui Apostolorum verba gentili linguâ concionem habentium alio idiomate cuique cognito explicarent; quamobrem Paulus non prohibet eum in cœtu dicere, qui ignotâ adstantibus linguâ diceret; dummodò Interpres pro Synagogæ consuetudine adhiberetur, ne adstantes prædicationis fructu vacui abirent. Hæc Baronii interpretatio eò tendit, ut credamus ideò Marcum fuisse Petri interpretem, quia, dùm Petrus in Ecclesiâ concionem habebat patrio sermone quibusdam præsentibus impercepto, ad istorum intelligentiam Marcus in propriâ ipsorum linguâ concionem eamdem transferebat. Non quæro nunc, utrùm magis ad Hieronymi, quàm ad Baronii doctrinam accedendum sit, quoniam id solùm curo, ut intelligatur, quomodò Petri fuerit Marcus interpres, quod satis superque probatâ alterutrâ sententiarum intelligitur. Petri equidem et in scribendo interpretem Marcum Baronius facit, dùm ait num. 29 epistolas ab Apostolorum principe esse datas primùm Syriaco, vel Hebraico sermone, tum in Græcum traductas; earum vero primæ vertendæ Marcum allaborâsse : quod si certis rationibus constaret, roganti de Marci officio faciliùs satisfaceremus.

Explicato Marci officio, quod apud Petrum obibat, ad Evangelium ab ipso vulgatum redeamus. Negari non potest, quin iste principis Apostolorum auditor et sectator Magistri doctrinam de Christi Domini vitâ et factis complexus sit suo Evangeliorum libro : hoc enim Patres nuper commemorati explicatiùs dicunt, qui dùm Marcum Christo præceptore usum negant, ad Petri conciones Evangelium conformâsse omnes comprobant. Dubitari verò potest quibus loco et tempore librum ediderit, cùm Patres iidem aliique non idem sentiant. Clemens Alexandrinus apud Eusebium lib. 6 Histor., cap. 14, inquit, Petro Apostolo Romæ Evangelium Christi prædicante, multos fidelium à Marco omnia diligenter assecuto propter arctissimam cum Apostolo conjunctionem poposcisse tradi sibi litteris, quæ ab illo perceperat; Marcum quidem eorum postulationi acquievisse, scripto Evangelio, eoque rogatoribus tradito; Petrum verò cognito Marci consilio, neque ab opere prohibuisse, neque hortatorem fuisse, ut perficeret. Papias de loco scriptionis et tempore prorsùs silet. Hieronymus pro more suo, Eusebii lib. 2, cap. 15, judicium probavit de Scriptoribus Ecclesiasticis in Marco, illudque exscripsit, dicens : *Marcus discipulus et interpres Petri, juxta quòd Petrum referentem audierat, rogatus Romæ à fratribus breve scripsit Evangelium, quod cùm Petrus audiisset, probavit, et Ecclesiæ legendum suâ auctoritate dedit.* Athanasius in Synopsi ait, Evangelii secundùm Marcum, præconem quidem Romæ fuisse Petrum Apostolum; editorem verò Marcum, qui deinde Alexandriæ in Ægypto, in Pentapoli et Lybiâ illud prædicavit. Idem ferè Tertullianus lib. 4 contra Marcion., cap. 5, significaverat iis verbis : *Licet et Marcus quod edidit, Petri affirmetur.* Irenæus lib. 3 advers. hæres., cap. 1, his contraria scripsit, atque ab omnibus dissensit, adnotans Petro et Paulo Romæ evangelizantibus, et fundantibus Eccle-

siam, Matthæum scripturam edidisse : *post horum verò excessum* (sic vetus Irenæi interpres vertit; Rufinus verò *post quorum exitum; post interitum autem illorum* Valesius aliique recentiores) *Marcus discipulus et interpres Petri et ipse, quæ à Petro annuntiata erant, per scripta nobis tradidit.* Græcum Irenæi testimonium apud Eusebium lib. 5 Histor., cap. 8, sic est : μετὰ δὲ τὴν τούτων ἔξοδον, quod alii *excessum*, sive *discessum è vitâ*, alii *discessionem Româ et profectionem* interpretantur propter verbi ambiguitatem. Chrysostomus quoque à cæteris Patribus distantior est, homil. 1, in Matthæum, ubi postquàm scripsisset Judæorum fidelium rogatu Matthæum, quæ vivâ voce dixerat, litteris consignâsse, addidit : *et Marcus in Ægypto discipulis flagitantibus id ipsum fecit.* Inter tot varias Patrum discrepantesque sententias, inter quas dijudicare non possumus, unum, ni fallimur, apparet, alterum latet; locus nempe, ubi scriptum Evangelium est videtur constare; tempus autem vix posse constitui. Enimverò Romæ, et quidem ante Petri obitum Evangelii exemplaria jam exstitisse, Patrum testimonia persuadent, ne Irenæo quidem et Chrysostomo admodùm repugnantibus; nam Irenæi verba hunc sensum habere possunt : post discessum Româ, vel etiam interitum Petri et Pauli, in publicum prodiisse, et longè latèque diffusum Marci Evangelium; quod tamen, dùm in vivis erat Petrus, jam ad aliquorum manus pervenisset, vel saltem esset descriptum; Chrysostomus verò dicere fortassè voluit Marcum, ut Ægypti Apostolum atque episcopum, suo nomine in Ægypto evulgâsse quod, ut Petri interpres, primùm Romæ composuerat. Has interpretationes verborum Irenæi et Chrysostomi, etsi non adeò planas neque nitidas, libentiùs probamus, ne ii cæteris fermè Patribus hâc in re contradixisse videantur. Ut verò tempus fixum definiamus, non habemus certam Patrum traditionem. Decimo anno post Christi Domini mortem, Claudii scilicet 3, æræ autem Christianæ quadragesimo tertio, Euthymius et Theophilactus docuerunt Marcum scripsisse, quod et Baronius affirmat visus sibi in Eusebii Chronico ita invenisse. Verùm neque Eusebius statuit quo tempore scriptum sit Evangelium, neque facile est demonstrare Petrum jam Romam adventâsse, Claudio imperii habenas tenente, neque ullius veteris testimonium, quomodocumque intelligatur, eam epocham firmat.

Itaque cùm non vacet longiùs rem obscuram atque incertam consectari, comprehendam brevi agitatiores quæstiones duas, alteram de sermonis genere quo scripsit Evangelista, alteram de canonicitate postremorum versiculorum postremi capitis 16, à versu 9 : *Surgens autem mane......* Nam, quin divinum et canonicum Marci Evangelium sit, licèt ipse non fuerit Apostolus auditor Christi, ne dubitationi quidem esse locus potest, modò quæ et in hâc ipsâ re, et in superioribus disputationibus sparsim dicta sunt, hùc colligantur; non erit tamen omninò supervacaneum hâc de causâ obiter et hæretici hominis argumentum proferre; scilicet minister anglicanæ S. Edmundi ecclesiæ Gurdon in concionibus habitis anno 1721 inclusis in tomum 5 *Propugnationis pro religione*, etc., cujus supra mentionem fecimus, agens tum de Marci, tum de Lucæ Evangelio, quorum par est ratio, sic disserit. Notemus tantummodò, antequàm progrediamur, si Marci et Lucæ Evangelia parem cum Matthæi et Joannis scriptis semper dignitatem habuère, id esse ex approbatione quam ab Apostolis ipsis acceperunt. Habemus et hoc loco primæ Christianæ antiquitati testimonia, quibus iniquum est non adhiberi fidem nihil enim opponi potest, quod valeat. Irenæus II seculi scriptor inquit Marcum sectatorem fuisse Petri atque interpretem; Eusebius hist. Eccles., lib. 2, cap. 15, et lib. 3, cap. 30, scribit Papiam Apostolorum æqualem, et Clementem Alexandrinum, qui II seculo vixit, eadem testari; item Eusebius ipse, lib. 6, cap. 25, indicat Origenis ætate traditionem apud Christianos omnes viguisse, Evangelium secundùm Lucam à Paulo lectum fuisse et probatum; tum lib. 3, cap. 24, Joannem postremum Evangeliorum scriptorem tribus Matthæi, Marci et Lucæ præscriptis Evangeliis approbationem dedisse. Id notari necesse erat, ut Joannis Tolandi quæstioni occurreretur : cur cùm non minùs Apostolici viri essent Barnabas et Clemens Romanus, quàm Lucas et Marcus, istorum Evangelia habeamus in Canone, illorum epistolas non habeamus. Nempe aperta ratio est; quodcumque sit de iis epistolis judicium, ad eas Apostolorum approbatio non accessit, vel utrùm accesserit ignoramus : Evangeliis autem Apostoli conciliârunt auctoritatem. Hactenùs Gurdon; nunc de propositis quæstionibus dicamus.

Primam celebriorem fecit Baronius ad annum Christi 45, *num.* 4, inquiens, non solùm suaderi nos, sed obstringi necessariis rationibus, et planè cogi affirmare, *Evangelium Marci ab eo latinè potiùs quàm Græcè esse conscriptum.* Recessit ille à probatâ veterum doctrinâ, qui sine ullo opinionum dissidio tradiderunt unum Matthæum Hebræis Hebraicè scripsisse, cæteros Evangelistas Græcè. Hieronymus, epist. 123 ad Damasum, ne dubitat quidem quin Græcis litteris Evangelistarum autographa omnia, præter illud Matthæi, constiterint : *De novo nunc loquor testamento, quod Græcum esse non dubium est, excepto Apostolo Matthæo, qui primus in Judæâ Evangelium Christi Hebraicis litteris edidit.* Augustinus de Cons. Evang. lib. 1, cap. 2, hæc confirmat : *Horum sanè quatuor solus Matthæus Hebræo scripsisse perhibetur eloquio; cæteri Græco.* Patres omnes utriusque Ecclesiæ, qui monuerunt singulare loquendi genus Matthæum usurpâsse, nihil de Marco præter reliquorum Apostolorum morem Latinè locuto adnotârunt; quod tamen fuisset singularius. Quocirca Maldonatus Præfatione in quatuor Evangelia, cap. 5, fidentissimè pronuntiat : *Constantissima autem apud omnes veteres auctores fuit opinio, cæteros quidem Græcè; Matthæum verò Hebraico scripsisse sermone.* In rebus autem quæ facti sunt, plus habet gravitatis illustrium virorum auctoritas, quàm quæ probabilibus conjecturis ratio continetur. Quis vidit unquàm autographum Latinum Marci Evangelium? quis Græcum exemplar ex latino confectum, et

non potiùs Latinum ex Græco desumptum putet? Quis Hebræorum Romæ commorantium, pro quibus à Petro fide Christi imbutis eadem à Petro tractata perscribere sibi Marcus assumpsit, Græcum sermonem non didicerat, vel non loquebatur?

Nam quod copiosè Baronius dicit, Apostolos quâ linguâ populi utebantur, ad quos se contulerant, eâdem et ipsos habere consuevisse concionem, facilè assentimur; sed tamen Græcum eloquium romanis Hebræis communius, non Latinum fuisse censemus. Venerat Petrus Romam gentilibus suis Evangelii lucem allaturus, cumque iis reipsà disseruit; debuit igitur et Marcus in oratione ipsis notiore, eorumque intelligentiæ magis accommodatâ versari. Porrò Græco dicendi generi assuevisse constat Judæos Romam ex variis Romani imperii partibus habitatum delatos: contra ex iis paucos admodùm latinè scivisse: cujus rei acutè Grotius annotationibus in titulum Marci causam explicuit: *Judæi, qui Romæ agebant, plerique latini sermonis ignari longâ per Asiam et Græciam habitatione Græcam linguam didicerant.* Quinetiam vix quisquam Romanorum erat eâ ætate, ne feminis quidem exceptis, cui Græcus sermo perspectus non esset, ut Juvenalis, Satyrâ 8, queratur Latinam linguam jacere:

. . . . *omnia Græcè,*
Cùm sit turpe magis nostris nescire Latinè.

Paulus utique ad Romanos scribens Græcam epistolam dedit, non Latinam, ostendens eo ipso Romanos, sive Judæorum genus essent, sive gentilium, Græcis litteris plerùmque deditos.

Auctores sibi esse Baronius ait, quosdam Græcos manuscriptos codices, tum Syrum atque Arabem interpretes, qui fidem faciunt, Marcum latinè Evangelium descripsisse. Gregorium Nazianzenum testem affert id ipsum sentientem carmine 34, *Ausonibus Marcus.* Provocat deinde ad linguæ Græcæ peritos, qui in Evangelio Græco D. Marci Latina verba Græco colore illita facilè cernunt ex nullis Græcis fontibus hausta; unde colligit archetypum codicem Latinum in Græcas litteras, retento nativo latinitatis vestigio, conversum. Addit interpretis officium esse in alium sermonem doctoris sententias convertere; si ergo Petrus Græcè Romanos Hebræos docuit, in Latinum idioma Marcus interpres dicta transtulit. Sed quid opus est pluribus? Venetiis in thesauro S. Marci autographum Evangelistæ asservatur, quod Aquileiæ inventum ad Venetos translatum est: illud autem Latinas litteras præ se fert, omnemque quæstionem dirimit.

Sed apud nos plus valet veterum Patrum et Hieronymi præsertim atque Augustini testimonium, quàm Arabis, Syri, et quorumdam Græcorum exemplarium Scriptoris; Hieronymi præcipuè, qui, jussus à Damaso Scripturas recensere, Latinum Marci Evangelium ad Græcos codices contulit. Quis ignorat recentiorum esse adnotationes omnes sacris Scripturis appositas, cùm veteres simpliciter ac nudè sacros codices exscriberent, atque ad summam librum alterum absolvi, alterum incipere monerent? Gregorius verò Nazianzenus non ea dixit, quæ nobis persuadere volunt dixisse. Etenim non Latinâ linguâ usum Marcum tradit Gregorius, sed pro Latinis, pro Italiæ populis Evangelium suum composuisse: quod equidem verum est, si Romanorum fidelium rogatu Petri conciones mandavit litteris; at cùm ii ipsi Græcè nôssent, et Græcè familiariter loquerentur, necesse non fuit Marco latinam orationem adhibere. Petrus pariter, et Jacobus ad Hebræos, et pro Hebræis dederunt epistolas; neque tamen Hebraicas dedisse putandum est. Et Paulus ad Romanos, ad Italiæ populos absens multa scripsit non Latino, sed Græco eloquio. Non repugnamus in Marci Evangelio Latina quædam verba reperiri Græcam inflexionem, et formam, Græcumque ornatum habentia; sed ipsa, eorumque similia et in aliis Evangelistarum Græcis libris inveniuntur, quos ne suspicio quidem est voluisse Latinè scribere. Quid autem miremur Marcum Romæ agentem, et Græcâ Romanorum locutione usum Latinas quasdam voces Græco habitu vestitas in oratione suâ conclusisse? Commune scilicet est populis omnibus linguæ ex alieno solo advectæ propria verba inserere; unde et Marcus Græcum sermonem locutus Romanis usitatum Latinas voces commiscuit: cæteri verò Evangelistæ, quamvis Romæ non versarentur, puram tamen Græcam orationem Latini sermonis expertem non usurpârunt, quia cùm Græci in omnibus Romani imperii provinciis Latinas dictiones in familiaribus colloquiis adoptâssent, maximum ponendum studium fuisset, ut ab omni Latino vocabulo caverent. Qualem operam Marcus sancto Petro præstiterit, explicuimus. Interpres est, qui copiosius, clarius, eloquentius quidpiam dicit, vel in eodem sermonis genere; dummodò aliorum sensibus, atque animis sit loquendo accommodatior. Interpres est, qui dùm res fert, aptus esse potest diverso idiomate eloqui; tametsi non semper diversum loquendi genus sequatur. Miror autem à Baronio hæc opponi, quæ perinde causæ suæ adversantur, et contra ipsum retorqueri facillimè possunt, cùm velit, ac velle debeat Apostolum Petrum Romanis Latinè Evangelium prædicâsse: quid ergo egerit interpres Marcus, si Latinum et ipse sermonem usurpâsset?

Sublatam disputationem omnem video, si volumen Venetiis religiosissimè custoditum Latinum, si à Marco scriptum, si primum Marci exemplar, si Aquileiæ ab Apostolo relictum esse constaret. Verùm Cornelio à Lapide significavit canonicus curam pretiosissimi codicis habens Græcè esse conscriptum. Ab aliis traditum est abrasas ita esse litteras, ut Græcæne, an Latinæ sint, nusquàm appareat. Pater Bernardus Montfauconius ex raris quibusdam à se deprehensis characteribus Latinum potiùs codicem testatur: contra Aquileiensis Ecclesia ne dubitat quidem quin Græcum illud exemplar sit. Nam Franciscus Manini Aquileiensis Ecclesiæ canonicus ad cardinalem Cæsarem Baronium, 15 kal. aug., 1579, ab ipso rogatus scribit: *Quod attinet ad ea quæ à me quæris singularia, respondeo sanctum Marcum Evangelium suum Aquileiæ scripsisse, et credi Græcum ipsum esse, quod Venetias delatum in bibliothecâ S. Marci repositum est: confirmare*

id non possum quòd nulla in archivis scripta supersint... Quapropter Baronius, ut simul Aquileiensium judicio fidem præbere videretur, nec tamen à præconceptâ opinione discederet, ad annum 45 Christi ait, perhiberi Marcum Aquileiam ex Apostoli Petri legatione venisse, ibique Latinum, quod Romæ ediderat, Evangelium in Græcum sermonem transtulisse : *Fertur traditione magis quàm antiquorum certo testimonio ipsum Marcum Evangelium suum, quod Romæ Latinè scripserat, cùm Aquileiæ moraretur, missus illuc à Petro ad eam erigendam Ecclesiam, in Græcum transtulisse, ipsumque originale diutiùs asservatum Venetias demùm esse translatum.* Tillemontius veterum silentio ductus eam Marci profectionem, atque adventum negat. Jansenius ex Græco Latinè redditum Evangelium suum à Marco assentitur. Ut plurimùm creditur vetustissimum esse quidem Venetum illud exemplar; at neque Evangelistæ autographum, neque ab eo exscriptum. Quid ergo, incerto producto monumento, rem à Patribus ferè judicatam iterùm in quæstionem vocemus, et velimus contrario judicio definiri?

Non videtur ergo adeò apertum, congesto omni etiam argumentorum genere, ut Baronius sibi in animum induxit, Latinum scriptorem fuisse Marcum; quin potiùs ex Græcis verbis orationem suam confecisse, cùm auctoritati, tùm rationi est magis consentaneum. Quocumque tamen idiomate Evangelium scripto tradiderit, satis apparet res easdem, eâdemque sæpè phrasi Marcum contraxiore stylo retulisse, quas Matthæus fusiore, ut propterea Augustino, lib. 1 de Cons. Evang., cap. 2, *Matthæum subsecutus, tanquàm pedissequus et breviator ejus* videatur. Hâc de re supra in Matthæo proposuimus, quæ sentiebamus; nec repugnat istum Petri auditorem uno eodemque libro, et magistri doctrinam comprehendisse, qualem ille romanos Judæos docuerat, et Matthæi Evangelium redegisse ad pauciora. Quamobrem non credimus Marcum unicè voluisse ad summam et compendium Matthæi scripta conferre, ac si tota hæc fuerit ei scribendi ratio. Etenim quædam capitibus primo, secundo, quinto, nono, et decimo sexto inclusit, quæ ille prætermiserat, uti et res quasdam ab utroque narratas iste accuratiùs interdùm describit, quod nemo dixerit esse breviatoris. Genealogiam præterea Jesu Christi à Matthæo textam iste ne attigit quidem : non solent autem, qui alterius orationem contrahunt, ullam ex præcipuis partibus amputare. Quod eo libentiùs moneo, ne quis fortè Augustini judicio abusus Ebionitarum et Manichæorum erroris defensionem quæreret, putans seriem progenitorum Christi Matthæo et Lucæ suppositam ab obscuris scriptoribus, qui utriusque Evangelium retractaverint et corruperint, ut ignoranter hæretici illi, non minùs quàm sceleste obrectabant Catholicis.

Nihil est autem, ut quæstionem alteram perstringamus, in vulgato Marci Evangelio, quod ipsi scriptori tribuendum non sit, ne exceptis quidem duodecim postremis versiculis, qui olim in multis exemplaribus desiderabantur, ut Hieronymus manifestè ad Hebidiam scribit. Cùm enim nobilis femina S. doctorem rogàsset, ut discordes in specie de Christi Domini revocatione ad vitam Evangelistarum historias inter se componeret, sic ille respondit : *Hujus quæstionis duplex est solutio : aut enim non recipimus Marci testimonium, quod in raris fertur Evangeliis, omnibus Græciæ libris penè hoc capitulum in fine non habentibus.* Similem sententiam habet Gregorius Nyssenus, Homil. 2 de Resurrectione, inquiens in correctioribus exemplaribus Marci Evangelium iis verbis finire *timebant enim ;* licèt, quæ sequuntur, in quibusdam codicibus apponantur. Etenim demus quòd Hieronymus neque temerè, neque inconsultò, sede volutis diligenter Græcis libris perspectum habuit; neque ei succenseamus, ut quidam faciunt, vel quòd rem non satis exploratam dixerit, vel quòd apocryphos omnium judicio versiculos aliquot in quædam exemplaria ab incertis auctoribus immissos notare volens, imprudenter finale capitulum Marci deesse responderit : demus, inquam, dummodò capituli nomine non totum decimum sextum caput, sed postremos duodecim versiculos tantùm intelligamus : nam veteres parvas quasdam sectiones in margine designatas κεφάλαια, sive *capitula* dixerunt, ut ex Græcis manuscriptis Erasmus in primis novi Testamenti editionibus, eumque secutus Robertus Stephanus in suâ editione in-folio Marci, capitulà 236, adscripsit; atque etiamnùm ex manuscripto regiæ Parisiensis bibliothecæ 234 capitulis contineri Marci Evangelium compertum habent, qui legerunt. Non minùs tamen verum erit integrum Marci decimum sextum caput, quale apud nos exstat, à Marco esse perscriptum. Quî enim credamus S. Evangelistam totam Christi Jesu resurrectionis historiam silentio præteriisse? Aut quomodò, si posterior aliquis scriptor mancum Evangelium perficere attentavit, non potiùs quæ Marco deerant, ex Matthæo esset mutuatus; cui tamen præsens Marci narratio videtur discordare? Cur etiam in Latinis, Syriacis, Arabicis versionibus omnibus ex Græco confectis, et quibusdam pariter Græcis veteribus versiculi, de quibus quæstio est, semper exstitissent, uti et nunc exstant in manuscriptis Cantabrigensi et Alexandrino vetustissimis, nisi autographum eosdem præ se tulisset? Quæve causa impulisset unquàm audacissimum scriptorem temerarias manus in Marci Evangelium inferre, ut id adjungeret, quod nescimus unde promi potuerit? Irenæus sanè Patrum vetustissimus, lib. 3 contra hæreses, habet : *In fine autem Evangelii ait Marcus : Et quidem Dominus Jesus postquàm locutus est eis, receptus est in cœlo, et sedet ad dexteram Dei,* quod decimo nono versiculo ultimi capitis legimus. Tertullianus, in libro de Animâ, Christum Magdalenæ apparuisse ex Marco retulit. Ambrosius, Augustinus, auctor Synopseos, Cassianus, Ammonius ultimas capitis 16 periochas in confirmationem evangelicæ veritatis attulerunt. Hieronymus ipse, et Gregorius Nyssenus easdem explanando, ab aliis Evangelistis Marcum non distare ostenderunt.

Quod ergo in plerisque Græcis non inveniri S. Hieronymus Hebidiæ postulationi satisfaciens respon-

dit, apprimè cum plerisque interpretum tribuitur inscitiæ, licentiæque amanuensium, qui cùm non valerent Marci cum cæteris Evangelistis historiam componere, totam omittere maluerunt, quàm rem quam non assequebantur, exscribere; quâ conjecturâ verisimiliorem nullam excogitare possumus. Hæc autem in Ecclesiæ Christi sententiâ nos maximè confirmat, cùm causam probabilem habeamus, cur prætermissa sit; nullam contra animo queamus fingere, quare ab aliis additum quidpiam existimandum sit. Profectò Julianus Apostata Marci cum cæteris Evangeliorum scriptoribus repugnantiam Christianis objecit, quam Græci Patres non scriptionis veritate negatâ, sed congruentiore interpretandi ratione adhibitâ tollere conati sunt. Nunc verò Græci omnes in suis Ecclesiis historiam resurrectionis Jesu Christi secundùm Marcum legunt : ex quo perspicuum fit Ecclesias Græcas ad sinceriora exemplaria codices omnes suos recensuisse, et planè constitisse ultimos Evangelii Marci versus inconsideratò fuisse à quibusdam præteritos.

Non eadem dicimus de altero additamento, cujus meminit Hieronymus, lib. 2 advers. Pelagian., inserto post 14 versiculum, in quo Christus Apostolorum incredulitatem exprobravit : illud autem est : *Et illi satisfaciebant dicentes, seculum istud iniquitatis, et incredulitatis substantia est, quæ non sinit per immundos spiritus veri Dei apprehendi virtutem; idcircò jam nunc reveia justitiam tuam.* Istud enim ex supposito quodam Evangelio, vel hæreticorum operâ corrupto, indubitanter in Marci Evangelium intrusum erat : nam harum similes additiones in Nazaræorum atque Ebionitarum codicibus reperiri, apertiùs est, quàm ut egeat confirmari. De hoc autem additamento multi locutum putant Hieronymum Hebidiæ rescribentem, non de resurrectionis historiâ : quod si probemus, gravius argumentum, quo adversarii Catholicorum rationes de ejus historiæ veritate infirmant, totum elabitur.

ARTICULUS III.

De Evangelio sancti Lucæ.

Ut Marcus cum Apostolo Petro conjunctissimus, quidquid divinarum rerum perscripsit, totum ab illo hausit, quem docentem perpetuò audierat; sic Lucas veterum scriptorum judicio Pauli itinerum comes eique addictissimus Paulum gentibus de Christo dicentem expressit. Irenæus apud Eusebium, Hist. Eccl., lib. 5, cap. 8, id monuit : *Lucas minister, sive comes Pauli prædicatum ab ipso Evangelium scripto tradidit;* et adversùs hæreses, lib. 3, cap. 14 : *Lucas nemini invidens ea quæ ab Apostolis didicerat, tradidit nobis.* Confirmat Tertullianus, lib. 4 adversùs Marcionem, cap. 2 : *Porrò Lucas non Apostolus, sed apostolicus, non magister, sed discipulus utique magistro minor, certè tantò posterior, quantò posterioris Apostoli sectator.* Athanasius in Synopsi : *Evangelium secundùm Lucam prædicatum quidem est à Paulo Apostolo; scriptum verò atque editum à Lucâ beato Apostolo et medico.* Quibus Hieronymus subscripsit de scriptoribus ecclesiasticis in Lucam : *Evangelium, sicut audierat, scripsit : acta verò Apostolorum, sicut viderat ipse, composuit;* quod jam Eusebius lib. 3 Histor., cap. 4, notaverat.

Horum verò Patrum cùm auctoritas, tùm ratio nos magis commovet, quàm scriptoris dialogi contra Marcionem, eumque consecuti Epiphanii, qui in septuaginta Discipulis Lucam numerârunt. Etenim sub Evangelii sui initium vir apostolicus se ab iis didicisse, qui ignorare non poterant, quemadmodùm actæ res essent, ingenue professus est. Cùm enim à quorumdam falsorum Evangeliorum lectione fideles avertere ipse scribendo vellet, ne forte illud sibi opponeretur, quomodò res à se non perceptas accuratiùs se scripturum putaret, rationem primùm attulit, cur ad scribendum accederet, seque à testibus expertissimis certiorem factum, non temerè scribere aggressum, sed explorata narrare præmisit. Verùm non aliorum testimonio usus in auctoritatem Apostolorum retulisset Lucas causam credendi; sed ibi præsenti, eaque, quæ oculis hauserat, affirmanti fidem vindicâsset, si unus ipse ex discipulis à Christo designatis exstitisset. Quomodò deinde statuatur vel Apostolorum, vel Christi discipulum fuisse, qui Judæus genere non erat, cùm Judæos tantùm sibi adsciverit Christus verbi sui ministros? Enim verò Apostolus Paulus, in epist. ad Colos., cap. 4, v. 10 et 11, cùm primum Aristarchum, Marcum consobrinum Barnabæ, et Jesum, dictum justum, suos adjutores salutem dicentes Colossensibus commemoraverit, eos ex Judaismo ad Christi partes transîsse declarat, *qui sunt ex circumcisione.* Paulò post Colossenses eosdem salvere separatim jubet Epaphræ, Lucæ et Demæ nomine; isti ergo ad circumcisorum genus non pertinebant. Ita Chrysostomus ex isto Apostoli loco argumentatur : neque aliter sentit Hieronymus, Quæst. in Genes., qui Lucam proselytum appellat, quemadmodùm et Isidorus.

Erat is ex Antiochiâ metropoli Syriæ, ut Eusebius, lib. 3 Histor., cap. 4, tradit : *Lucas verò domo Antiochenus :* et Hieronymus de viris illustribus : *Lucas Medicus Antiochensis.* Medicinæ artem didicisse, in eâque se exercuisse Paulus primùm, citato capite quarto ad Colossenses, vers. 14, indicavit : *Salutat vos Lucas medicus clarissimus* : quo in loco, quin de Lucâ evangelistâ Apostolus loqueretur, nemo unquàm veterum dubitavit; auctor deinde Synopseos, et Hieronymus nuperrimè producti testes confirmant. Qui pictoriæ artis peritum faciunt, ii recentiores Græcos, et Nicephorum primum ejus sententiæ auctorem habent, quam unde deduxerit, priscis omnibus nihil tale docentibus, nescimus. Paulo Apostolo se adjungens magistrum in Evangelii prædicatione occupatum nunquàm deseruit : quare et ab illo vicissim est, propter bonam in se voluntatem, præstitamque sibi impigrè operam, commendatus, ut epistolâ ad Philemonem, vers. 24 : *Marcus, Aristarchus, Demas, et Lucas adjutores mei;* ad Colossenses : *Lucas clarissimus;* 2 ad Timotheum cap. 4, v. 11 : *Lucas est mecum solus.* Non videtur idem esse, qui *Lucius*, epistolâ ad Romanos cap. 16, v. 21, dicitur : *Salutat vos Timotheus adjutor meus, et Lucius, et Jason, et Sosipater, cognati mei.* Nam sola nominis similitudo, quæ Origenem scri-

bentem in epistolam ad Romanos movit, ut Lucam, et Lucium eumdem Evangelistam esse crederet, imbecillum affirmandi argumentum est : Lucanus enim potiùs dici debuisset, quemadmodùm in veteribus manuscriptis invenitur, si ad Latini sermonis formam flexu aliquo Syrum nomen aptare Latini voluissent. Lucium illum prætereà Hebræorum institutis olim vacâsse Paulus cognationis nomine non obscurè significavit : nam cognatos vocat fratres ex eodem, quo ipse, Judæorum genere progenitos, ut ex illo capitis 9, v. 3, ad Romanos judicium sumitur : *Optabam ego ipse anathema esse à Christo pro fratribus meis*, (propter Christi gloriam) *qui sunt cognati mei secundùm carnem.* Si igitur Lucius Hebræos patres habuit, Lucas gentiles, alterum ab altero distingui necesse est. Insuper Patribus quibusdam visum est, Apostolum, cùm ad Romanos, cap. 2, v. 16, ait : *Secundùm Evangelium meum*, de Lucæ Evangelio dicere; et Lucæ pariter meminisse 2 ad Corinthios, cap. 8, vers. 18, dùm inquit : *Misimus etiam fratrem*, *cujus laus est in Evangelio per omnes Ecclesias.* Verùm difficillimum est hanc opinionem omnibus persuadere, licèt Eusebius primùm, et postea Hieronymus approbaverint. In primo enim loco Apostolus non scriptum aliquod Evangelium, sed Christi doctrinam à se gentibus propositam atque explicatam spectabat, quemadmodùm ex totâ capitis serie perspicuum fit : in altero autem potiùs fratrem commendat, qui in Ecclesiis omnibus ex prædicationis officio maximam suî existimationem fecerat, qualis fortassè erat Silas ab Ecclesiis datus Paulo comes peregrinationis, ut sanctus Joannes Chrysostomus credidit. Præterquàm quòd incertum est, an, cùm secundam ad Corinthios epistolam Paulus misit, Lucas jam Evangelium suum litteris mandaverit.

Tempus scriptionis Evangelii perinde, propter ignorantiam, constituere nemo hactenùs certò potuit. Quid enim est superioris ætatis, quod scribi tutò possit de iis, de quibus nulla certa monumenta loquuntur nec aliorum, nec ipsorum? Manuscripta quædam Græca, anno 15 post dominicam passionem, 48 nimirùm æræ vulgaris Lucam Evangelium suum promulgâsse ferunt : sed quis credat tum Lucam scripsisse, cùm nondùm in Pauli disciplinam se tradiderat? Etenim anno ferè 52 vel 53 æræ vulgaris, Antiochiâ in Asiam Græciamque profectus Apostolus sui itineris Lucam comitem Troade suscepit, quod Actor. cap. 16, v. 10 et 11, ipsemet Lucas Actorum scriptor innuit iis verbis : *Statim quæsivimus proficisci in Macedoniam.... Navigantes autem à Troade, retro cursu venimus Samothraciam.* Tum enim primâ vice auctor se Apostoli socium manifestat, seque unà cum ipso mari vectum fuisse commonstrat : antea verò nusquàm, ne verbo quidem, se ullibi cum Paulo versatum significaverat. Ita et S. Irenæus lib. 3, cap. 14, itinera Pauli et Lucæ scribens, ex eo loco primùm adhæsisse Paulo Lucam scribit, et primùm iter fecisse. Quare Hieronymus proœmio Commentariorum in Matthæum putat Lucam in Achaiâ et Beotiâ Evangelium evulgâsse : *In Achaiæ Bœotiæque partibus volumen condidit* : et Gregorius Nazianzenus, carmine 33, pro Achaiæ Christianis composuisse. Etsi hæc Patrum sententia receptior sit, restaret adhuc inquirendum, utrùm anno 53, cùm B. Paulus Corinthi in Achaiâ versaretur; an verò fermè 63, cùm Paulus Româ digressus in Hispanias migrare cogitaverat, Evangelista ad scribendum se contulerit. Nam Esthius et Grotius suspicantur, Paulo ex urbe discedente, post biennium Lucam inde in Achaiam reversum ibi litteris Evangelium cum Apostolorum Actis tradidisse; vel saltem Romæ jam scripto mandatum in Achaiâ in manus fidelium dedisse. Et fieri reverà utrumque potuit : nam Paulus bis Bœotiæ regiones lustravit, si hisce auctoribus fides habetur. Cùm tamen semel cum præceptore in Achaiâ fuisse omnes probent; iterùm verò solum eò rediisse, quibusdam tantùm conjecturis affirmetur, rationabilius est, ni fallor, circa annum 53 Evangelii epocham constituere. Hoc argumento utens Baronius, manuscriptos codices, qui ad annum 15 à Christi Jesu morte scriptum librum referunt, parùm auctoritatis habere ostendit, quia anno æræ 48, neque Paulus, neque Lucas in Achaiâ moram fecerant. Cætera quæ hâc de re in Syriacis et Persicis exemplaribus inscripta reperiuntur, Alexandriæ nimirùm promulgatum Evangelium, vel auctor Constitutionum Apostolicarum, et Metaphrastes prodiderunt, id est, in Ægypto Lucam Evangelium annuntiâsse, ibique extremum diem clausisse, non video quâ ratione ad assensum nos trahere possint : audaciùs enim scripta nobis videntur.

Quanquàm verò quo anno, quove in loco Evangelium Lucas palam fecerit ex certis monumentis non pateat; illud omnium ecclesiasticorum scriptorum consensione ratum est Matthæo et Marco seriùs Lucam ad scribendum se contulisse. Quod cùm satis constet, quærendum jam videtur, quid Apostoli Pauli auditorem et perpetuum comitem impulerit tertium Evangelium componere, cùm præsertim non eum lateret à Matthæo Apostolo, qui ab initio viderat, et minister sermonis fuerat, Christi historiam confectam, atque à Marco breviùs conclusam in Christianorum omnium manus pervenisse. Equidem quæstione hâc permoti quidam Lucam cæteris in scribendo præstitisse crediderunt : sed omnisne erravit antiquitas posteriorem scriptorem putans, qui prior fuerit? Baronius inde opinionem suam de Marco Latinè locuto ex parte confirmat. Matthæus, inquit, Hebræis Hebraicè scripserat, Marcus Latinè Latinis, neuter horum usui esse poterat Paulo, aut Lucæ ad erudiendos in fide Græcos Hebraici perinde ac Latini sermonis ignaros; debuit ergo Lucas primùm Græcis auribus Evangelium suum accommodare. Verùm non satis consentanea sibi Baronius loquitur. Vult ipse, non nisi post Apostoli Pauli ab urbe Româ discessum, Lucam in Achaiâ edendo Evangelio operam posuisse : tamdiùne Matthæi Evangelium ignotum Græcis esse potuit, quod tertio, vel quarto anno post Christum in cœlos receptum Hebræis ille conscripserat, si Baronio credimus? Vult deinde Marcum, postquàm Latinis verbis notatam exhibuisset prædicationem Petri, mis-

sum ab Apostolo Aquilæiam, ibi Græcis litteris Evangelium illud suum reddidisse; non ergo multo tempore Græcia Græco Evangeliorum libro caruit, ut necessarium videri debuerit Lucæ, quòd institutionis Græci egerent, Græcas Scripturas edere. Eadem opponimus Grotio, qui censuit pariter Matthæi Evangelium nondùm Græcis litteris traditum fuisse, cùm Lucas scripsit: Marci verò librum, etsi Græcum, utpote compendium historiæ Christi magis quàm historiam, eguisse fusiore quâdam tractatione, quæ per Lucam fieret. Tenemus enim, paulò post quàm prodiit Matthæi scriptura, in Græcum sermonem conversam ad Achaiæ Bæotiæque populos delatam. Veriùs igitur, cùm pseudo-evangelistæ quidam infensi Paulo falsam de Christi præceptis doctrinam documentis Pauli contrariam vulgâssent, Lucas, qui magistrum in summis periculis nunquàm deseruit, ibi censuit malo occurrendum, unde venenum in Ecclesiam corpus Christi diffundebatur, et verum Evangelium manibus fidelium, quos Paulus docuerat, tradere opportunum duxit, ne falsa latiùs dimanarent. Potuissent quidem fideles cavere sibi ab errore et fraude si Matthæum, et Marcum consuluissent. At non sustinuit Lucas alios adiri, qui doctorem suum defenderent: ipsemet cognitis omnibus, quæ ad Christi vitam, et sermones pertinebant, voluit manantem falsitatem cohibere, Paulique dicta tueri. Veriùs quoque, rogantibus fidelibus nuper à Paulo ad fidem conversis, et Theophilo præcipuè viro spectatissimo relinqui sibi perpetuum traditæ disciplinæ monumentum, Lucas indulsit, novumque Evangelium composuit, ut eorum voluntati satisfaceret, haberentque ob oculos quod auribus perceperant. His causis Lucæ scriptionem potiùs assignamus, quàm Evangeliorum Græcè scriptorum inopiæ.

Græcis litteris eruditum Lucam fuisse, qualem medicinam profitentem esse oportebat, quòd elegantiùs quàm cæteri Evangelistæ Græcè scripserit, olim Hieronymus comparatione Evangeliorum factâ judicavit, cujus judicium, qui Græcè didicit, prudens amplectitur: *Lucas igitur, qui inter omnes Evangelistas Græci sermonis eruditissimus fuit, quippe ut medicus, et qui Evangelium Græcis scripserit.* Plus Græcis quàm Hebraicis litteris doctum fuisse auctor est et idem Hieronymus in Isaiam, cap. 6, quâ de re malim ab aliis existimari, quàm à me dici: etenim in græcâ Lucæ oratione Hebraici sive Syriaci eloquii impressa vestigia apparent, ex quibus auctorem Hebraicè non parùm doctum cognoscimus, ut si Hebraicè dicentem audissemus, nobis sanè benè et loqui visus esset, et dicere. Græcum Evangelium Theophilo inscripsit, quem Origenes, Ambrosius, Epiphanius, Salvianus non singularem virum putârunt, sed generatim virum Dei diligentem, ut Græcum nomen Θεόφιλος sonat. Verùm Chrysostomus, Augustinus, et novorum interpretum plerique consultius dicunt fuisse illustrem virum proprio illo nomine vocatum, idque ex adjuncto *optime Theophile* colligunt, quod non nisi singulari homini congruit. Sanè auctor Recognitionum meminit Theophili cujusdam Antiocheni clari viri, et divitiis affluentis, quem etiam Græci urbis Antiochenæ præfectum et gubernatorem faciunt, cui Lucam Evangelium primo, tum Apostolorum acta inscripsisse non immeritò creditur.

Veritatem Evangelii Lucæ non modò Ecclesia Christi sciens et prudens, verùm etiam Marcion, ejusque discipuli aliud cogitantes patefecerunt. Ii enim, repudiatis Evangeliis cæteris, solum Lucæ volumen approbabant, sed adeò corruptum, fœdatumque, quâdam parte decurtatum, quâdam verò productum, vix ut illud ipsum ab Evangelistâ traditum videretur; ob eamque rem Tertullianus contra Marcionem, lib. 4, cap. 4, Catholicum cum hæretico Evangelium comparans integerrimum alterum atque verissimum, alterum falsum et depravatum dixit. Si enim dirimenda quæstio sit, inquiebat Tertullianus inter catholicos, et Marcionitas disputantes de Evangelii veritate, quod quisque prædicat, temporum ordo consulendus est, qui ut vetustioris veritatem vindicat, sic recentiori fidem derogat; quia cùm falsitas sit depravatio veri, necesse est præcessisse verum quod corrumperetur. At verò Lucæ Evangelium, quali Catholicæ Ecclesiæ utuntur, est antiquius, quod et Marcion agnovit, priusquàm ex Ecclesiâ Christi discederet, et Apostolicæ omnes Ecclesiæ ex certâ traditione recipiunt: novum autem et nuper in lucem extractum Marcionis Evangelium, cujusmodi ipse arbitrio suo emendavit, seu potiùs pervertit, ut ad errores suos accommodaret; veteris ergo emendatione ejusdem dignitatem magis commendat.

Fœdaverat autem Lucæ historiam Marcion variis in locis, quos Tertullianus et Epiphanius diligenter singulos protulerant, atque ab apostolico scripto recesserat, ut sectæ suæ præjudiciis patrocinium quæreret. Præ cæteris verò, quia post Cerdonem totam legem veterem abjiciebat, ac prophetas, locos omnes deleverat, in quibus ulla erat Mosaicorum rituum, patriarcharum, prophetarum commendatio, aut unde Christum Patris æterni filium esse ostendi poterat, aut veram humanam carnem induisse: ob id duo priora capita prorsùs amputaverat, ex quibus Christi ortus et infantia constare, aliaque veri assumpti corporis argumenta haberi poterant, exorsus Evangelium suum ab iis verbis: *Anno quinto decimo Imperii Tiberii Cæsaris*, ut Tertullianus, lib. 2 de Carne Christi, animadvertit: *His opinor consiliis tot originalia instrumenta Christi delere ausus est, ne caro ejus probaretur.* Verùm cui unquàm emolumento esset Marcionis iniquitas, eâ præsertim ætate apostolicis viris propiore, quâ Evangeliorum apographa Patres deprompserant ab Ecclesiis, quibus Apostoli scripta sua reliquerant? Justinus martyr contra Marcionem etiam tum viventem, Eusebio teste, lib. Hist. Eccl. 4, cap. 11, librum composuit. Irenæus, advers. hæres., lib. 3, cap. 11, Hæresiarcam pariter refellit, quia et id quod est secundùm Lucam, circumciderat, et ex iis quæ retinuerat, blasphemum animum in solum existentem Deum ostenderat. Epiphanius, qui corruptas Marcionis reliquias ad nos transmisit, justioris exemplaris testimonio impium Novatorem acerrimè confutavit. Tertul-

lianus, ne longiùs prosequar, cùm multis exagitâsset scelestum hominem, atque audacissimum; eum deinde de neglectis Evangeliis cæteris flagitat, *quòd, omissis eis, Lucæ potiùs institerit, quasi non et hæc apud Ecclesias à primordio fuerint, quemadmodùm et Lucas.* Ex quibus perspicitur Lucæ Evangelio, sicut et cæteris, maximam semper fidem Christianos omnes habuisse.

Præter hanc maximam à Marcione inductam in Evangelium perversitatem est et alia, quæ Catholicorum quorumdam ignorantiæ et præjudiciis tribuitur. Abraserunt ii quod alienum esse à constantiâ animi Jesu Christi, atque imbecillitatem sapere videbatur, illudque primùm, cap. 19, v. 41, super Hierusalem Christum flevisse. Epiphanius in Ancorato, num. 31, verba fletum Christi notantia commemorans Græcos orthodoxos inquit à quibusdam codicibus ea sustulisse ejus dicti aut causam, aut vim non assecutos, veritosque, ne quid indignum Christo tribuerent. Hodiè verò in quibuslibet omnium nationum exemplaribus id restitutum loco suo est; atque ipse Epiphanius legi id ipsum oportere ex sancti Irenæi testimonio demonstrat adversùs hæreticos, lib. 1, cap. 2 agentis. Hilarius quoque lib 10 de *Trinit.* monet: *Et in Græcis, et in Latinis compluribus codicibus vel de adveniente angelo, vel de sudore sanguineo nihil scriptum reperiri*, quod versibus 43 et 44, cap. 22, continetur; quod et Hieronymus lib. 2 adversùs Pelagianos in quibusdam deesse nos admonet. Est tamen proclive judicare eâdem quâ nuperrimè dicebamus, Græcos quosdam sive stultitiâ, sive nimiâ religione, sive utrâque de causâ ab antiquiore lectione recessisse, ne cùm naturâ humanâ Christi humanisque affectionibus digna dicerent, Deo indignum quidpiam dixisse viderentur. Potiùs enim credendum est à nonnullis illud fuisse deletum, quam à quopiam adjunctum; quoniam à multis jam seculis in omnibus codicibus Latinis, Græcis, Syriacis, atque ad cæterorum Orientalium populorum usum descriptis de angeli delapsu ad levationem Christo afferendam, et sanguineo sudore omnis narratio relicta est. Et quidem Athanasius lib. 6 ad Theophil. anathema dicit iis qui Christum sudâsse sanguinem negant. Irenæus lib. 3, cap. 32, teste Epiphanio, Hyppolytus, Justinus in dial. cum Tryphone; Chrysostomus in Matthæum homil. 84, Ammonius *in Concordiâ*, Augustinus, lib. de Concord. Evang., de sanguineo Christi sudore ex Evangelio Lucæ meminerunt.

ARTICULUS IV.

De Evangelio sancti Joannis.

Joannem Galilæum è vico Betzaida Zebedæi piscatoris, et Salomes filium juniorem adhuc ad se Christus accivit, cùm retia ad oram maris Galilææ reficiebat. Ille cum fratre dimissis retibus Domino accessit, à quo et Apostolis adnumeratus est, et *Boanerges*, filius tonitru dictus, fortassè propter vehementem zelum, æstuantemque, qui maximè ab animo tunc erupit, cùm ignem de cœlo ad perdendos Samaritanos Christum non recipientes evocari voluisset. Charissimus Magistro fuit, atque ob id dilecti discipuli nomine compellatus: adfuit enim cùm Christus in monte Thabor humanam suam ad divinam quasi formam traduxit, seque luce fulgentissimâ induit: in cœnaculo postremum Pascha paravit: in supremâ cœnâ in Christi Domini sinu caput deposuit: quæsiit quisnam discipulorum vitæ ejus insidias moliretur, à quâ quæstione Petrus abstinuerat: Dominum in hortum Olivarum deduxit, et solus properantem ad mortem ad crucem usque prosecutus est, ubi dulcissima illa Christi verba audivit, se Mariæ matri ut filium commendantis, unde postea sanctissimam matrem in suâ recepit. Monitus deinde à Mariâ Magdalenâ sublatum fuisse de sepulcro Christi corpus, Petrum post se linquens, præcucurrit, nec tamen prior in monumentum intravit. Primus quoque Apostolorum ad mare Galilææ agnovit redivivum Magistrum, qui se omnibus videndum præbebat. Postquàm Christus in cœlos abierat, accepto divino Spiritu Evangelii fuit administer primùm in urbe Hierosolymâ, tum in Samariâ, quò unà cum Petro missus fuerat Spiritûs sancti donis eos cumulare, quos Philippus diaconus ad fidem perduxerat. Demùm apostolico concilio, in quo de legis observatione actum est, Hierosolymis interfuit. Ex Evangeliis, atque Apostolorum Actibus de Joannis vitâ et gestis hactenùs.

His multorum Patrum traditio multa adjecit, quæ non est opus omnia complecti. Illud non prætermittendum Joannem in Asiam Minorem profectum (ea nimirùm illustrandi orbis pars ei obtigerat) summâ diligentiâ plures ibi Ecclesias fundâsse, ac diutiùs rexisse, ut Polycarpus, Polycrates, Irenæus, Origenes, Tertullianus, Eusebius, Hieronymus testimonium ferunt, quas propterea Tertullianus contra Marcionem appellat *Joannis alumnas Ecclesias.* Rerum potito Domitiano Romam perductus est, ubi in ferventis olei dolium immissum non modò evasisse incolumen, sed etiam vegetiorem, atque alacriorem Hieronymus ex Tertulliano litteris prodidit. Deinde cùm in insulam Pathmos in exilium pulsus esset, Ephesum rediit post Domitiani discessum è vitâ, atque Ecclesiarum Asiæ administrationem recepit, ubi usque ad Trajani regnum senior vitam duxit; ubique eo regnante, cùm jam nemo ampliùs Apostolorum superstes esset, ad Dominum migravit. Ephesi mortuum, atque sepultum Polycrates, Irenæus, Tertullianus, Eusebius, Ambrosius, Chrysostomus, atque, ut multos uno verbo complectar, concilii Ephesini Patres confirmant. In annum tertium imperii Trajani, centesimum primum nimirùm à Christo nato, evecto autem in cœlos sexagesimum octavum Eusebius Evangelistæ obitum confert. Quare si Epiphanius vera dixit, qui annos ferè ætatis viginti quinque agentem Joannem à piscatione et retibus abstractum à Christo Jesu putat, plus annis nonaginta vixisse fatendum est. Sunt autem qui annos vitæ usque centum et septem: imò verò et centum viginti egisse existimant.

Ut præ Apostolis cæteris longior ei vita contigit, sic post Evangelistas ultimo loco Evangeliorum librum scripsit. Irenæus, lib. 3, cap. 1, Joannem discipulum

Domini Ephesi Asiæ commorantem Evangelium edidisse docuit, nihil ultra dicens, priùsne quàm pelleretur in exilium, an libertate restitutâ se ad scribendum contulerit. Auctor Synopseos Scripturæ sacræ scribit Apostolum, quod in Pathmos insulâ prædicaverat Evangelium, Ephesi deinde scripto consignâsse. Auctor Operis imperfecti Chrysostomo tributi composuisse quidem in exilii loco; Ephesum verò postquàm redierat, fidelibus tradidisse. Epiphanius pariter animum convertisse ad scribendum, cùm ab exilio revertisset. Clemens Alexandrinus apud Eusebium, lib. 3 Histor., cap. 241, et lib. 6, cap. 14, præteriens cætera, causam, ait, hanc fuisse, cur Joannes scriberet : cùm nempe tria jam edita Evangelia legisset et probâsset, ut veritatis plenissima, deprehendens ea deesse factorum Christi, quæ ille ab initio in apertum prodiens gesserat, supplenda censuit, et Christianorum rogatu novum Evangelium spiritale sibi conficiendum, in quo nihil de Jesu Christi genealogiâ dicere opus ei fuit, neque prolixiùs de carne Christi sermonem facere, quæ cæteri satis tractaverant. Hieronymus verò prooemio commentariorum in Matthæum distinctiùs antiquam veramque historiam narrans, ait, Joannem in Asiâ agentem, cùm hæreticorum semina pullularent Cerinthi, Ebionis, et cæterorum, qui negant Christum in carne venisse, coactum ab omnibus penè Asiæ episcopis, et multarum Ecclesiarum legationibus de divinitate Salvatoris altiùs scribere, publicum jejunium ad divinam implorandam opem indixisse, eoque acto, cœleste divinumque illud procemium eructâsse : *In principio erat Verbum.* Hinc et locus, ubi primò Evangelium prodiit, et causa quam habuit scribendi Apostolus, perspecta sunt : quod enim vix attinet scire, utrùm ociùs an verò seriùs divinam Scripturam vulgaverit, etsi ignoretur, parum admodùm est incommodi. Serius tamen anno trigesimo à Christi Domini passione, quanquàm id tempus in Græcis quibusdam manuscriptis notetur, Evangelium Joannis apparuisse, credibilius est. Asiæ enim Ecclesias non nisi post Apostolorum Petri et Pauli obitum administrandas suscepit : Apostoli autem trigesimo quarto fermè anno vitam pro Christo perdiderant.

Quantâ et dignitate et majestate, non sermonis dico, quanquàm et sua sit eloquii dignitas, sed rerum et sententiarum constet S. Joannis Evangelium, quis valeat dicere? Licèt enim divina omnia sint Evangelia, eò tamen istud est cæteris divinius, quòd sublimissima mysteria divinitatis præ cæteris contineat ita concinnè et nitidè, ut vel hoc ipso cognoscatur scriptorem omnes naturæ fines prætergressum ex ipso divinitatis fonte, quidquid effudit, hausisse. Quam rem et gentiles quidam admirati philosophi non potuerunt, quin barbaro homini, ut dicebant, litteris cæteroquin non erudito maximas laudes tribuerent : unde et maximâ laborârunt insaniâ hæretici ab Epiphanio, hæresi 51, num. 3, ἄλογοι appellati, quasi *sine verbo*, quòd Verbum divinum negarent, Cerintho Evangelium Joannis adscribentes. Quomodò enim Cerinthi esse persuadeatur illa oratio, quæ totam ejus doctrinam convellit? Aut Verbum totâ æternitate in Deo manens factum hominem præfinito tempore is docuisset, qui Jesum purum hominem exstitisse semper credidit? Dicebat ille quidem inter cætera perperàm Jesum ex Josephi et Mariæ maritali conjunctione genitum, cùm ætate crevisset, atque in Jordane baptizaretur, virtute quâdam Christo seu Spiritu sancto appellatâ in se delapsâ perfusum prodigiis, portentisque postea claruisse : at dùm adventaret passionis tempus, virtute illâ in cœlum, unde venerat, remeante, Jesum desertum, iterum, qui antea fuerat, nudum hominem remansisse totius potentiæ cœlestis expertem. Verùm hæc insciliæ atque impietatis commenta quis non videat, quàm longissimè absint ab Evangelio quod Joanni Apostolo Christi Ecclesia acceptum refert? Cum Alogis et Theodotus quidam Byzantinus Theodotianorum caput turpissimè erravit, negans tam Evangelium quàm Apocalypsin Joannem auctorem habere : attamen Celsus, Porphyrius, Julianus Apostata, qui summâ arrogantiâ conati sunt ut Evangelii istius auctoritatem extenuarent, aliis planè de causis illam infirmare tentârunt, non à supposito Joannis nomine : imò verò Julianus Apostata, apud Clementem Alexandrinum, lib. 10, contra Julian., ideò Joannem audaciæ reprehendit, quòd, cùm Matthæus, Marcus et Lucas Christum Jesum Deum dicere ausi non fuerint, ipse primus blandiens Græcis et Latinis diffusum antea errorem amplexis scripto confirmaverit. Quamobrem cùm infideles isti non potuerint, quin Joannis esse scriptum admitterent propter constans perpetuumque omnium Ecclesiarum judicium, frustra omninò quis communem Christianorum sententiam ab animis nostris eripere conaretur.

Historia quidem mulieris adulteræ à versu ultimo septimi capitis ad duodecimum usque capitis octavi negotium facessere potest inquirentibus, utrùm à Joanne descripta sit, an Evangelio inserta, cùm etiamnùm Anabaptistæ veterum Scriptorum quorumdam testimonio, quorumdam silentio permoti historiæ illi abnegent fidem. In omnibus enim codicibus olim notatam non fuisse mulieris adulteræ historiam Hieronymus lib. 2, adversùs Pelagianos, indicavit, inquiens: *In Evangelio secundùm Joannem in multis Græcis et Latinis codicibus invenitur de adulterâ muliere, quæ accusata est apud Dominum.* A majore verò græcorum veterum manuscriptorum parte abfuisse, et Græcos explanatores Evangelii Joannis ejusmodi historiam non legisse, Maldonatus in caput octavum Joannis candidè confitetur. Consuluit ille antiquos codices Græcorum multos, nullumque ex manuscriptis habebat historiam, præter unum. Non habebat antiquissimus Vaticani sæpè ab illo nominatus ; non Græca catena, in quâ, cùm tres et viginti auctores sint, nemo ejus meminit. Ex Græcis impressis multis Origenes, Clemens Alexandrinus, Chrysostomus, Nonnus, Theophylactus, nemo eorum mulieris historiam legerat, cùm tamen Chrysostomus et Theophylactus scripserint in totum Joannem commentarios; Euthymius solus, recentior auctor seculo 12, si cum sanctis iis Patribus comparetur, in commentariis suis historiam

explicuit; monens tamen ab accuratioribus exemplaribus abesse, et in quibus invenitur obelo notari, ut inde Evangelio adtexta videatur. Abest etiam à Syriacis, Armenis, Gothicis Scripturis; quod indicio est priscis temporibus narrationem illam auctoritate caruisse. Item Eusebius, lib. 3, Hist. eccles., cap. 39, narrat Papiam Joannis discipulum, qui multa ab Apostolis audiverat, in libris Evangeliorum prætermissa inter cætera mulieris adulteriis pollutæ historiam retulisse, quæ et in Evangelio secundùm Hebræos legebatur; illam ergo primùm in solo apocrypho Nazaræorum Evangelio descriptam, atque à Joanne non indicatam, alter aut Papiæ disciplinæ addictus, aut Nazaræorum amator Evangelio Joannis attexuit. Deinde et quædam ejus historiæ adjuncta videmus, quæ suspicionem gravissimam conflant Joanni non esse adscribendam, quanquàm nulla esset codicum varietas. Nam ut Beza advertit annotationibus in Joannem, cap. 7, v. 53 (qui tamen ex vetustis codicibus septemdecim, quos inspexerat, testis erat in uno tantùm desiderari) insolens admodùm, atque inauditum est Christum Dominum digito in terrâ scripsisse. Quid porrò scripserit? vel quid in marmoreo pavimento scribere potuerit? Vix credi etiam potest solum Christum Dominum in templo cum solâ feminâ, cæteris ex ordine tacitè abeuntibus, remansisse. Nulla pariter est orationis continuatio in Evangelio à versiculo 52 septimi capitis ad octavi 12, si narratio isthæc interponatur: quæ omnia et alia hujus generis non parùm retrahunt ab assensu historiæ, eamque canonicam haberi non sinunt.

Multos in dubitationem veritatis historiæ varietas exemplarium, et sanctorum Patrum taciturnitas adducere ante concilii Tridentini judicium potuisset, non dissimulamus; at postquàm partes singulas Scripturæ in Ecclesiis legi solitæ ut divinas, et canonicas Tridentini patres probârunt, posthabendum est eorum sententiæ, quidquid critices ratio suggesserit. Non eo quidem contra hæreticos rem adduco, ut velim soli Ecclesiæ liberrimæ auctoritati, spretis veterum omnibus monumentis, totum deferri oportere; sed ut demonstrem, rebus omnibus perpensis, valere magis Ecclesiæ sententiam, quæ, cùm non ignoraret in quas judicandi difficultates incidisset, easque superârit, nobis pariter firmissimum præsidium tuendi ipsius judicii attulit. Itaque defuerint, et desint etiamnùm in priscis quibusdam codicibus duodecim versiculi, qui in octavo Joannis capite præcipuè locum occupant; dandum tamen nobis est *in multis et Græcis et Latinis codicibus* inveniri, quemadmodùm Hieronymus animadvertit. Cur autem illos istis anteponamus? Si manuscriptorum codicum comparatio fiat, multò major erit illorum numerus, in quibus exstant, quàm in quibus desiderentur. Richardus Simonius, Histor. critic. novi Test., cap. 12, multa profert exemplaria, quæ ipsemet in regiâ Galliarum bibliothecâ consuluerat, in quorum aliis suo loco non dimotam, in aliis ad finem Evangelii rejectam historiam testatur: in his verò causam afferri, cur ad finem Evangelii transferretur In manuscripto apposito num. 1883, hæc leguntur: *Versus obelo notati in quibusdam exemplaribus non exstant, neque in Apollinario; sed in antiquis omnes exstant.* In altero 1869: *Finis Evangelii Joannis: inveniuntur et alia in antiquis exemplaribus, quæ opportunum duxi scribere ad finem ipsius Evangelii; sunt autem hæc: Et abiit unusquisque in domum suam.....* Similia omninò habentur in manuscriptis bibliothecæ PP. Oratorii Parisiensis, in quo commentatores Græcos in Evangelium S. Joannis Nicetas Episcopus Heracleensis collegit. Reperitur Evangelica hæc historia et in quibusdam Lectionariis Evangeliorum, ubi Evangelia pro diversis commemorationibus sanctorum, proque Ecclesiæ et Christianorum vel solemnitatibus, vel pietatis officiis inscribuntur: et quod gravius est in Cantabrigensi codice antiquiore codicibus omnibus, quos ad hanc ætatem vetustas transmiserit, invenitur. Sed quid ex manuscriptis ejus loci auctoritatem prolixius asseramus? Ammonius Alexandrinus, qui anno 220 floruit, in Harmoniâ suâ Evangelicâ historiam ponit: posuerat et vetustior Tatianus Justini martyris discipulus. Athanasius in Synopsi Evangelii canonicam habet. Ambrosius lib. 3 de Spiritu S., cap. 2, de mulieris adulteræ historiâ tractat, super quâ re epistolam scripsit 58, in librum septimum relatam; Augustinus, lib. 2 de adulterinis Conjugiis, cap. 7, à Joanne narratam certò tenens, putat vel à nimium religiosis, timidisque fidelibus, vel à fidei inimicis à suis exemplaribus abrasam: *Nonnulli modicæ fidei, vel potiùs inimici veræ fidei, credo, metuentes peccandi impunitatem dari mulieribus suis, illud quod de adulteræ indulgentiâ Dominus fecit, auferrent de codicibus suis.* Chrysostomus pariter, quanquàm proprio loco historiam hanc non explicet, homiliâ tamen 60 in Joannem, interpretatur. Et Gregorius, lib. 1 Moral., cap. 6, eâdem utitur ad doctrinam morum tradendam. Denique concilii Tridentini definitione hujus historiæ fides asserta est, et versus duodecim Joanni scriptori vindicati, quod maximè valet in re nostrâ.

Argumenta autem primo loco producta tanti non sunt, ut cum nostris hisce comparari valeant, ne dum plus habeant ponderis. Abfuit narratio de muliere adulterâ olim à quibusdam exemplaribus, quæ in usu erant eorum Ecclesiæ Patrum, qui nullum de illâ habuêre sermonem: nam et id damus non omnes olim codices convenisse; at Patrum tacentium auctoritas auctoritati antiquiorum et consequentium affirmantium non præstat: præsertim cùm ii non negaverint historiam, isti affirmaverint. At multò major veterum codicum numerus partem ab aliis prætermissam exhibet; aut in veteribus omnibus lectam fuisse notæ codicibus iis appositæ loquuntur, ut non nisi causa quæri potiùs debeat, cur à quibusdam fuerit abrasa, ut Augustinus conatus est assequi conjecturis. Hieronymus verò cùm loco illo usus sit ad refutandos Pelagianos, ob id canonicum, et majore fide Græcos Latinosque codices multos illum habentes dignos esse putavit. In Syriacis, in Arabicis, in Gothicis pluribus, prætérita olim est tota ejus historiæ descriptio, nunc ut plurimùm est suo loco restituta, et perinde in

omnibus Orientis, atque Occidentis Ecclesiis recitatur. Quemadmodùm ergo ab ejus loci prætcritione tùm valuisset fortassè dicere, rem esse dubiam; ita nunc ab insitione certò cognitam esse veritatem haud dubiè meliùs colligitur. Eusebii testimonium in utramque partem versatile est. Nescimus primò an Papiæ monumenta exscribens de illâ ipsâ adulterâ muliere loquatur; an verò factum aliud commemoret : nam adulteram non nominat, sed *in multis peccatis deprehensam.* Tùm si Papias Apostolorum traditione historiam illam didicerat, argumento est non carere veritate: si veritati consentanea est, nihil credibilius, quàm à Joanne esse litteris traditam, seu quòd insignis admodùm res sit, seu quòd Joannes, quæ alii Evangelistæ prætericrant, consultò in suum Evangelium retulerit. Non posuit autem Eusebius in Joanne ejus rei testimonium, sed in Nazaræorum Evangelio, fortè quia aliam historiam tractabat; vel ad summum quia cùm illud agebat Eusebius, utebatur exemplari non omni ex parte perfecto : nam et ipse alibi hanc alteram adulteræ accusationem, et Christi factum, ac sententiam in canones suos Ammonii Monotessaro adjunctos traduxisse dicitur.

Bezæ suspicio arrogantis hominis est, suoque abutentis judicio, ut Ecclesiam, quâcumque sibi datâ occasione, reprehendat. Si in codicibus, quos versavit, ea defuisset narratio, inde accusâsset novam Ecclesiæ doctrinam à veterum monumentis alienam; nunc autem quoniam codices præ se ferunt, in facta Christi, et dicta, et minima quæque adjuncta loci, et temporis audaciùs inquirens, vult è juridiciali sede pronuntiare sibi totam rem non placere, et videri suspectam; quod postea et Basnagius sibi arrogavit. Adhibeat ergo jam ad reliqua ab Evangelistis narrata retinenda, vel rejicienda idem audendi, ac disputandi genus, et videat num multa reliqua esse possint, quæ approbet. Dijudicet homo divinæ Christi sapientiæ explorator acutissimus, an omnia cum Christi moribus conveniant, an ab illis discrepent, eruntque sanè Evangelia omnia ad paucas lineas contracta. Licèt solus mansisset in templo Jesus cum adulterâ muliere, quid adeò insolens criminetur? Solus etiam solam Samaritanam in agro remotis testibus, est allocutus. Non intellexit autem Evangelii locum hæreticus, cùm desertum ab omnibus Jesum credidit. Non enim à concione universâ est relictus; sed à Scribis, à Pharisæis accusatoribus silentio dilapsis, quos conscientia, rubor, responsionis à Christo datæ acrimonia, atque aculeus inde abstraxerant : non autem à discipulis quos acerrimum audiendi Magistri studium tenebat, non à reliquo conventu, à quo Christus cupidissimè audiebatur. Etenim post seniorum et scribarum abscessum ait Evangelista, versic. 9 : *Et remansit solus Jesus, et mulier in medio stans;* in medio utique discipulorum, et frequentis auditorum cœtûs.

Quid porrò scripserit Christus, si nobis Evangelii auctor voluisset esse compertum, ipsemet transcripsisset. Non ergo curiosiùs id inquirendum est quod celandum Joannes putavit. Si verò dicamus Patrum conjecturas secuti aut illam Matthæi, cap. 7, sententiam : *Festucam, quæ in oculo est fratris tui vides; trabem autem, quæ in oculo tuo est, non vides;* aut hanc ipsam : *Qui sine peccato est vestrûm, primus in illam lapidem mittat;* aut hujus generis aliam Christum digito scripsisse, quâ ratione Beza et Basnagius contradicent? Cur præterea scribere non potuerit vel in ipso templi vestibulo, atque atrio, quo sevocaverant Christum Pharisæi ad mulieris judicium? ibi pavimentum pulvere prætereuntium et commorantium obsitum delineari digito potuisse, non est incredibile. Hæc autem omnia opportunè proferimus, si eos audiamus, qui putant reipsà in terrâ characteres aliquos digito exaratos, qui ab adstantibus legerentur. Quòd si Maldonato assentiamur, cui placet potiùs Christum aliud agere, quàm quod quærebatur, quæstionem à se avertere, dissimulare, à judicando primùm abstinere, urgentes depellere voluisse, eâque de causâ se inclinâsse, significâsse se digito describere, quæ non scribebat, atque incertarum figurarum lineamentis occupationem simulâsse, tota jam hæreticorum quæstio extra rem erit, vimque omnem amittet. Non moramur ea quæ Beza ab historiæ interruptione opponit : conficta enim sunt à morosis hominibus, qui Joanni dicendi ordinem videntur præscribere : imò verò, inquam ego, adeò hæc historia cum reliquo sermone cohæret, ut, si illam deleas, omne orationis vinculum sustollas. Venerat Christus in templum, docebat, interpellatus est à Pharisæis, à concione ad judicium revocatus, expedivit se à malitiosis fraudem molientibus; postea intermissum sermonem ad eos, ad quos cœperat, est prosecutus. Quæ unquàm major potest esse narrationis conjunctio? Deinde falsumne est quidquid inverso ordine narratur, quanquàm fateremur in Christi concionibus referendis Joannem à recto dicendi ordine recessisse? Ignorantior est scribendi methodo, quam tenuerunt Evangelistæ, quisquis his ineptiis vacat.

De ultimo capitulo Evangelii Joannis minor quidem controversia est; sed à Criticis quibusdam audacioribus est dubitatum an Evangelistæ tribueretur, quia vigesimo capite finiri omnia videntur : *Multa quidem et alia signa fecit Jesus in conspectu discipulorum suorum, quæ non sunt scripta in libro hoc. Hæc autem scripta sunt, ut credatis, quia Jesus est Christus filius Dei; et ut credentes, vitam habeatis in nomine ejus.* Ideò Grotius annotationibus ad caput 20 Joannis adjectum ab Ephesinâ Ecclesiâ caput 21 arbitratur, quæ absolvendum sumpserit, quod Evangelistæ deerat. Ea verba versiculi 24 : *Hic est discipulus ille qui testimonium perhibet de his et scripsit hæc; et scimus, quia verum est testimonium ejus,* quæ à pluribus testimonium de Joanne perhibentibus scripta apparent, visa sunt Grotio conjecturam suam facere firmiorem. Verùm Ecclesiæ consuetudo atque approbatio, codicum omnium fides, veterum consensus temerarium errorem refellit, neque patitur Ephesinæ Ecclesiæ tantam calumniam inferri, ut Joanni additamenta facere sibi arrogaverit. Prosecutus est Joannes scribere, quan-

quàm videatur ibi epilogo uti, ut in orationis exitu fieri solet, ubi dixit se ad faciendam fidem ea scripsisse quæ scripsit. Non enim Evangelista voluit sub finem 20 capitis cùm ait : *Hæc autem scripta sunt, ut credatis.....* ea solùm quæ dixerat, sed etiam quæ capite sequenti dicturus erat, comprehendere atque ad omnia epilogum suum accommodare, ut Augustinus existimat; vel, quod est fortassè probabilius, scripsit in capite 20 signa quæ ad probandam discipulis veritatem suæ resurrectionis Christus fecerat, quæque ipsemet scriptor aptissima esse credidit ad ingenerandam in omnibus fidem quam in Apostolis jam firmaverant, atque ait, se nolle alia signa suo libro complecti ejusdem rei gratiâ, signa videlicet à Christo facta, ut se resurrexisse omnibus comprobaret; quod sanè ita fuit. Nam quæ sequenti capite narravit, quemadmodùm non ad faciendam resurrectionis fidem ea fecerat Jesus, sed aliâ de causâ : Apostoli quippe jam credebant firmissimè; sic ipse non causâ necessitatis, sed absolutionis historiæ eadem adjecit. Posterius verò testimonium capitis 21, v. 24, non alii perhibuerunt, qui credendum esse dilecto discipulo auctoritate suâ confirment. Ipsemet Evangelista primùm in alienâ quasi personâ, deinde in suâ loquitur, quod non est insolens apud Hebræos, neque eidem scriptori inusitatum. Capite enim 19, v. 35, de seipso ait : *Et qui vidit, testimonium perhibuit; et verum est testimonium ejus. Et ille scit quia vera dicit.* Epistolâ verò 1, cap. 1, v. 1 et seq : *Quod fuit ab initio, quod audivimus, quod vidimus oculis nostris, quod perspeximus, et manus nostræ contrectaverunt de verbo vitæ; et vita manifestata est, et vidimus, et testamur, et annuntiamus vobis.....* indicia hæc sunt integritatis et candoris animi, quem quis affert ad rei sibi perspectæ atque exploratæ narrationem; tum et sermo auget fidem, cùm quis non solùm sibi uni, etiamsi ipse unus sit loquens, sed pluribus, secum certam ejus rei cognitionem tribuit, sive testimonium suum aliorum etiam discipulorum conscientiâ corroborat, ac si dixerit : Non ego solùm scio, sed et quotquot adfuimus, scimus discipulum hæc scribentem atque testatum scribere vera et testari. Et hæc quidem de Evangeliis.

ARTICULUS V.

De Actibus Apostolorum.

Apostolicorum Actuum scriptorem ab initio se Lucas probat, quanquàm se nomine suo non compellet. Eum scilicet intelligimus exorsum nova scribere, qui antea Christi Jesu facta, doctrinamque complexus erat brevi sermone, quem Theophilo inscripserat; atqui is Lucas certè fuit qui et placere Theophilo studuerat suâ illâ Evangelii editione, ut supra docuimus; Lucas ergo Apostolorum acta est prosecutus : *Primum quidem sermonem feci de omnibus, ô Theophile, quæ cœpit Jesus facere et docere*, cap. 1, v. 1. Itaque Evangelium primum composuit; deinde Apostolorum Acta, et rationem institutarum Ecclesiarum digessit. Ibi Christi Jesu signa et miracula; hìc sancti Spiritûs effusissima dona egentium oculis subjecit : et illa quidem auribus exceperat, edoctus ab iis qui viderunt et ministri fuerunt sermonis; hæc verò magnâ saltem ex parte oculis hauserat comes itinerum, et testis laborum quos Paulus pro hominum salute Deique gloriâ sustinuit. Ex libri titulo videri cui fortassè posset, multò copiosiora scribi debuisse quàm quæ scripta sunt : siquidem quid Apostolis singulis evenerit, quas conciones habuerint, quò se contulerint, quid egerint, liber qui *Acta Apostolorum* nominetur, comprehendere deberet; cùm tamen de multis Apostolis nihil, de Petro paucis, de Paulo fusiùs narretur, et ne finis quidem vitæ aut Petri aut Pauli totâ narratione attingatur. At non eâ de causâ liber iste ab Ecclesiis nomen habuit Actuum Apostolorum, ac si auctor dicta omnium discipulorum Christi et facta exhiberet, et ad exitum usque perduceret; sed quòd, quæ Hierosolymis atque in Judæâ, postquàm Christus in cœlos vi suâ se extulit, Apostoli fecerint; deinde quæ Petro et Paulo, eorumque adjutoribus singillatim acciderint, in eo volumine explicentur, quod unum est in eo genere historiæ, quæ tradit quâ ratione à discipulis propagari Magistri doctrina cœperit, cùm Magister ab eorum oculis recessisset. Perducitur enim historia de Apostolis in genere intexta usque ad id temporis quo ii in diversos locos abierunt, ad quos Evangelii lumen afferrent; tum paulatim auctor eò delabitur ut totus in concionibus, itineribus, factis Pauli illustrioribus describendis versetur; desinat autem ibi sermo omnis, ubi Romam ventum est, et biennio moratum, Nerone imperante. Cùm autem nullum alium librum, in quo quid ab Apostolis, ullove Apostolorum actum esset, contineretur, Ecclesia acceperit dignum commendatione et nomine discipulorum Christi; ideò hanc Lucæ historiam, etiamsi undecumque absoluta ea non sit, de initio et progressione fidei, deque modo quo evulgari cœptum est Evangelium per Apostolos, *Apostolorum Acta* nuncupavit.

Cognoscimus etiam inde nativitatem, et si licet dicere, infantiam Ecclesiæ in Judæâ, angustis scilicet finibus primùm coarctatæ; deinde et adolescentiam, cùm fusè latèque ad gentiles lux Evangelii manavit, Petro et Paulo in dissitas regiones, Dei monitu et jussu, abeuntibus, qui magnos brevi fecerunt progressus, et felicibus auspiciis cœptum Dei opus, Deo protegente, divinisque animis armati feliciùs continuârunt. De reliquorum Apostolorum sive laboribus, sive culturâ agri Dominici, sive fructu equidem nihil habemus à Lucâ; sed cùm neque adesse cæteris potuerit, ut adfuit Paulo, neque à Magistro suo, vel à Petri alteriusve apostolici viri sermonibus illa discere, quemadmodùm ab illis quæ ante suam cum Paulo conjunctionem contigerant, didicit, necesse quoque est ei omnem de iis scribendi materiam defuisse. Sed ne absolvit quidem totum de Paulo sermonem, quem multùm produxerat : ipsum enim Romam perductum ibi statim veluti deserit, cùmque paucis verbis biennio in conductâ domo commoratum dixisset, intermittit omninò orationem; quod argumento est, lapso biennio, historiam suam et scripsisse et divulgâsse; quarum prolatione causarum importunis quibusdam

et difficilibus hominibus nihil probantibus, nisi quod ingenio suo elaboratum sit, satisfacimus, quærentibus cur, si Lucas ea scripsit, eadem cum Evangelio in unum librum non conjunxit? cur de Paulo prolixiùs agens non est prosecutus, et cætera Romæ eventa usque ad gloriosum laborum omnium finem, totumque de Paulo sermonem absolutè non conclusit? cur de Petro non est locutus pluribus? cur reliquorum Apostolorum ne leviter quidem ulla facta perstrinxit?

Porrò diversum erat utriusque operis argumentum: in Evangelio dicta Christi et facta, ac promissiones Apostolis datæ; in Actibus verò discipulorum sollicitudo atque opera, et promissorum Magistri præstatio continentur. Quamobrem cùm diversa esset scribendi materies, duos separatim confici libros oportuit. Item diversis et temporibus et locis cœpit Lucas cùm de Christo, tùm de primis fidelibus dicere. Evangelium enim in Achaiæ partibus anno fermè 53; Acta autem scripsit Romæ post exactum cum Paulo biennium, ut communiter creditur. Quomodò ergo in unum volumen compingere omnia debuerit aut potuerit? De vitæ Pauli exitu nullum quidem sermonem habuit; atverò si historicum egit Lucas, resque gestas narravit non multò post expletum Romæ biennium, stultè ab eo requiritur, ut quæ consecuta sunt exponeret. Et licèt quæ biennio Romæ acta sunt narrare potuisset distinctiùs, imò verò et quædam de genere necis Magistro illatæ, ejusque constantiâ in adeundo supplicio adjungere (si quidem fortassè distulit historiam suam texere post Pauli discessum è vitâ); maluit tamen hæc omnia præterire. Consilium scilicet Lucæ fuit ea solùm memoriæ prodere quæ ab aliis vix sciri potuissent, nedum mandari litteris itinera et cæteras, quas gesserat Paulus in dissitis locis, Ecclesiarum sollicitudines sibi maximè cognitas; ea verò quæ in urbe Româ, in publicâ luce, in frequentissimorum fidelium oculis contigerant, præsertim cùm ipse alia graviora ageret, necessarium scribere non censuit, quòd persuasum haberet multos tam illustrem factorum memoriam non prætermissuros. Denique si à Paulo cognovit quid Hierosolymis ab initio evenisset, vel à Petro, quem iis de rebus cum Paulo colloquentem audierit, vel ab aliis discipulis, non cognovit autem plura quàm quæ litteris mandavit; iniqua postulatio est uberiora scribere debuisse. Quanquàm S. Joannes Chrysostomus quærentibus olim cur ne omnia quidem sibi de Paulo explorata Lucas perscripserit, brevi respondit, homil. 1 in Acta Apost., paucis iis quæ ad Ecclesiæ ædificationem collegit Lucas, contentos esse debere lectores, qui studioso veritatis animo legant; ipsum enim neque consilium habuisse, neque magnam curam posuisse in scribendis historiis; sed intentum, ut cæteros Apostolos, vivâ voce divinæ legis præcepta dare, quæ ad sanam fidem bonosque mores ducerent, non nisi quod magis necessarium videretur in scripta retulisse. Ego verò addo, cùm honestum esse videret fidelium, et Theophili præsertim studio obsequi; maximis autem occupationibus districtus ab iis se multùm avocari non pateretur, summam brevem eorum quæ de Hierosolymitanâ Ecclesiâ consecutus erat, quæque postea viderat, in librum inclusisse, quem ab ipso credentium studium expresserat. Reverà paucis triginta annorum memoriam uno libro colligavit, ab anno 34 æræ christianæ ad annum ferè 64.

Græco idiomate, cujus erat peritissimus Lucas, opus suum confecit, ut jam ad Theophilum eâdem linguâ conscriptum Evangelium miserat. Nobile autem, nitidum, ornatumque dicendi genus adhibuit; locos, regiones, maria, quæ Paulus transiit, accuratè descripsit; interposuit etiam conciones et hortationes, atque in his omnibus narrandis tractâ et fluenti oratione doctrinæ suæ notas reliquit. Videtur quibusdam auctor suî dissimilis, quòd primùm angustior locutio, minùsque elegans appareat; deinceps fusior et politior, neque id negare possumus. Est autem idem ipse, qui totum librum composuit; verùm acta Petri in Palæstinâ fortassè Petrus ipse, aut alter discipulus in adversaria sua retulerat, ut rerum gestarum memoriam retineret, ab eoque Lucas accepta in librum suum transtulit; vel etiam, dùm ea acta Petri referret, noluit non modò à narratis sibi rebus ullo loco recedere, sed ne verbis quidem aliis uti quàm quæ audierat; cùm verò pervenit ad ea narranda quæ sub oculis suis subjecta fuerant, aut copiosiùs intellexerat, narrationem suam explicator prudens pleniorem effecit pro suo ingenio, suâque in scribendo exercitatione nitidiorem, lætiorem et collustratiorem. Ex quo ille quorumdam scrupulus abigitur, qui suspicari fortassè possent Hebraicè historiam scripsisse, quod interspersi alicubi sint, et primis maximè capitibus, Hebraici dicendi modi. Quod enim ab aliis aut voce tenùs aut scriptis accepit, id totum retinuit, non additis quibusdam quasi orationis vinculis; quamobrem et Hebraicas quasdam formulas usurpavit, eas præsertim quas ab Hebræis prolatas, ut sincerior et verior esset narratio, sibi nefas esse duxit immutare. Cæterum amplum, grandem, subtilem, venustum, Græcâ eloquentiâ refertum esse totum stylum, cùm liberè et solutè per res à se visas excurrit, quotquot Græcum saporem habent, dijudicant.

De totâ hâc, qualiscumque demùm ea historia sit, illud statuendum est, quod ad rem maximè pertinet, in contentionem vocari jure non posse: an Lucam auctorem habeat; an sacris et divinis libris adnumerari debeat; an sola divina sit et digna apostolico viro inter plures, qui de Apostolis divulgati sunt, libros carentes auctoritate. Hæc enim tria adeò munita sunt antiquitatis præsidio, ut nulla ratio sit, quæ convellat aut dubia faciat; nec unquàm inventus est qui contra disputaret, nisi qui Pauli nomen ne audire quidem volebat. Eusebius, lib. 4, cap. 29, inter cætera, quæ in Encratitarum sectâ reprehendit, et illud crimini vertit, ut Apostolum Paulum maledictis impetebant, sic et eos Actuum Apostolorum fuisse contemptores. Tertullianus, lib. 5 advers. Marcion., cap. 2, eumdem exagitans eâ de causâ Apostolorum Acta reprobari dicit, quòd Marcionitarum de christianâ Religione præjudiciis adversarentur. Augustinus, lib. de Utilit.

cred., cap. 3, Manichæos repugnare Apostolicis Actis notat, quia, cùm stultè persuadere conarentur auctori suo Manichæo Spiritum sanctum primùm datum, per quem in cæteros propagaretur congruenter ad errorem, Lucæ historiam veram esse confiteri non debebant, in quâ idem Spiritus in Apostolos et per Apostolos immissus evidenter ostenditur. Epiphanius Ebionitis, inquit, odiosum fuisse Pauli Apostoli nomen; quippe qui scriptis suis circumcisionem, sabbatum, totamque veterem legem sustulerat, eâque de causâ hæreticos homines illos, repudiatis Actis Lucæ, nova quædam Paulo injuriosa in vulgus sparsisse per calumniam. Encratitæ igitur, Marcionitæ, Ebionitæ, Manichæi, quos semper detestata vehementer Ecclesia Christi est, soli historiæ Lucæ detraxerunt, quorum hæresim insaniam meritò dixeris; contra Ecclesia, Eusebio, Tertulliano, Augustino, Epiphanio testibus, divinam auctoritatem semper agnovit. Quapropter Chrysostomus, Homil. 1, in Acta, queritur Apostolorum historiæ adeò incuriosos fideles suâ ætate fuisse, ut non modò auctorem, sed etiam scripturam nescire viderentur. At Hieronymus, in Epistolâ ad Paulinum, affirmat verba omnia Lucæ medici, ejus historiæ scriptoris, esse languentis animæ medicinam.

Quemadmodùm verò divinus est Lucæ liber, sic è contrario insulsa, indigna fide, fallacia, erroris plena Acta cætera, quæ vel boni homines, vel hæretici supposuerunt, ut quæ deerant breviori Lucæ historiæ adjungerent, vel suam in Paulum iram evomerent. Ejusmodi sunt *Itinera Pauli et Theclæ*, quæ Tertullianus in libro de Baptismo, cap. 17, ait Asiæ presbyterum consarcinâsse, ut ad exemplum Theclæ mulieres et docere et tingere posse defenderet. Sed quomodò, inquiebat Tertullianus, dare potuit mulieri Paulus docendi et tingendi potestatem, *qui ne discere quidem constanter mulieri permisit?* Et Hieronymus in catalogo Scriptorum ecclesiasticorum in Lucâ : *Periodos Pauli et Theclæ, et totam leonis baptizati fabulam inter apocryphas scripturas computamus.* Ejus generis etiam sunt *Acta sanctorum Petri, Pauli, Andreæ et Joannis; Acta Philippi et Thomæ; Revelationes S. Pauli et S. Thomæ; Apocalypsis S. Petri,* quibus vel Manichæi, vel Ebionitæ, vel Encratitæ utebantur. Hæc omnia, ut ad Ecclesiæ cognitionem pervenêre, summo consensu repudiata sunt, atque unicè retentum Lucæ volumen, ex quo perspicuum est et illa apostolicis viris visa esse indigna, et istud certâ viâ, ac ratione constitisse ab optimâ Apostolorum disciplinâ profectum. Atque hæc sat est à nobis indicari, cùm non vacet apocryphas scripturas sigillatim judicare, quas omnes dignitatis esse expertes non tam ex Ecclesiæ judicio, quàm crassissimorum errorum copiâ quilibet vel minimum in Apostolorum scholis eruditus facillimè potest cognoscere; doctrinæ enim in iis contentæ aut inanitatem aut pravitatem nulla apostolicorum virorum nomina satis tegunt.

Illud video cui fortassè esse molestum, ad quod necesse est respondere. Quis credat divinis Apostolorum actibus honorem semper habitum esse; eorum verò non solùm studium, sed etiam cognitionem à fidelibus neglectam? Quæ enim divini Spiritûs instinctu ab Apostolis scripta majores nostri crediderunt, in iis summo studio se exercebant, ut Evangeliorum atque Epistolarum canonicarum tractatio declarat; at vix ullus est veterum qui in Apostolorum Acta commentarios ediderit, qui ejus libri lectionem commendaverit, qui inde sumpserit quod doceret; ex quo et omninò ex hominum animis exciderat Lucam fuisse scriptorem. Contra verò periodos Pauli et Theclæ multi Patrum summis laudibus extulerant; inde Pauli capiebantur præconia; inde Theclam, exceptâ beatâ Mariâ Christi matre, sanctissimarum virginum caput prædicabant, cujus exemplo excitabant virginitatis amorem. Inprimis verè quâdam ex parte dicitur olim accidisse, ut vix ullo studio teneri viderentur fideles Apostolicorum Actuum; sed cùm primis Ecclesiæ seculis in Ecclesiis legi ea non consueverint, quid unquam mirum sit, ab Ecclesiæ doctoribus argumentum illud præteriri? contra verò Evangeliorum atque Epistolarum sententias in conventu recitatas Patrum homiliis illustrari? Quare autem non legerentur, Hieronymus explicat huic quæstioni occurrens; quia nudam videntur sonare historiam, et nascentis Ecclesiæ infantiam texere. Evangelia, Epistolas gravissimis præceptis abundare palam erat : nam et præcipiendi et hortandi causà Apostoli potissimùm illa scripserant; auctorem verò Actuum Apostolicorum non eò spectâsse, ut doceret, sed ut satisfaceret scire cupienti, quomodò incrementum Christi fides habuerit; quare in iis explicandis versabantur Patres, his prætermissis. Non poterant autem, etsi tacerent, nisi sacram historiam existimare, quam à Lucâ intextam fatebantur, cujus auctoritatem contra hæreticos vindicabant, ex cujus comparatione libros apostolicis viris suppositos discernebant; cùmque lapsu temporis multùm quoque utilitatis capi ad animos confirmandos in fide atque optimis præceptis instituendos deprehensum sit, publicè in Ecclesiis legi Acta cœperunt ante Augustini ætatem, ut libro de Prædestinatione sanctorum, cap. 2, num. 4, sanctus doctor habet : *Actus Apostolorum liber est de canone Scripturarum; ipse liber incipit legi à Dominicâ Paschæ, sicut se consuetudo habet Ecclesiæ.*

De actis Pauli et Theclæ in genere dicimus (neque enim longiùs abripi ab instituto nostro volumus) falsa esse et commentitia. Etenim si vel ex fragmentis quæ supersunt, rem dijudicamus, fabulam deprehendimus. Theclam itinerum Pauli comitem, quam Apostolus à viro abstraxerit, partim et ipsam Apostolam, si licet quidem hoc uti verbo, Evangelii ministerio vacâsse, conciones habuisse, viris et feminis baptismum contulisse credendum jam esset : quo quid absurdius? Quòd si Patres quædam ex iis probârunt, vel ex traditione accepisse necesse est illa eadem vera quæ pseudo-Apostolus cæteris falsis admiscuerat; vel fortassè alia quædam Acta puriora et sinceriora ab ignoto, sed verace et probato Scriptore composita habuisse. Quanquàm nec insolens admodùm sit, Patres à libris etiam nullius fidei, si quid erat rei suæ opportunum, et pie-

tati excitandæ, fovendæ, promovendæ aptum in exemplum traduxisse. His paria dicuntur de libro, cui titulus : *Itinerarium S. Petri*; sive *Recognitiones S. Clementis*, qui vanissimis rebus refertus est; attamen à quibusdam Patribus commendatus. Fieri enim potuit, ut primò bonâ fide à quodam Petri amatore et discipulo descriptus; corruptus deinde ab Ebionitis accessione fabularum eam fidem amiserit, quam primò obtinuerat; nunc autem quia nativa ab adjectitiis distinguere non valemus, libros istos omninò abjicimus; quanquàm stent res perpaucæ, quas Traditionis testimonium corroborat.

ARTICULUS VI.

De Epistolis beati Pauli nomine Pauli inscriptis.

Cùm de Epistolâ ad Hebræos separatim dicere velimus, quæ prolixiorem tractationem postulat, hoc loco, quæ Pauli nomen præ se ferunt, exponendas in unum colligimus; est enim cæteris Pauli epistolis nomen inscriptum, exceptâ ad Hebræos datâ, quæ inscriptione caret. Antequàm verò quidquam de Epistolis constituatur, pauca, ut fecimus hactenùs in Evangelia, de Pauli vitâ et factis videnda sunt. Paulus, primùm *Saulus* nomine, originem duxit ex Hebraico genere tribûs Benjamin, natus in Tharso Ciliciæ urbe, atque ob eam rem Romanis civibus annumeratus, ut ipsemet Actor., cap. 22, v. 3, Populum, et vers. 37, Tribunum alloquens affirmavit. Non sum ignarus S. Hieronymum Comment. in Epist. ad Philem., et apertiùs in altero loco de Script. Eccles. dicere Paulum totamque Pauli familiam è parvo Galilææ vico, *Giscala* appellato, se Tharsum recepisse, cùm Galilææ regionem omnem Romani vastârunt; sed neque satis intelligo quos graviores ejus sententiæ auctores habeat, cùm Paulus ipsemet in concione exordiatur : *Ego sum vir Judæus natus in Tharso Ciliciæ;* et post concionem se civem Romanum natum respondeat tribuno, qui dixerat multâ summâ se civitatem consecutum. Iterùm nescio quam Galilææ vastationem in causâ fuisse Hieronymus velit, quare Pauli parentes Giscala aufugerint. Non enim nisi Pompeius Romani exercitûs imperator, vel Titus regionem illam depopulati fingi possunt : sed iste Paulo jam vitâ functo, ille longè ante Pauli nativitatem in eum locum copias duxit. Erat enim adolescens Saulus, Actor. cap. 7, cùm Stephanus trahebatur ad necem, neque videre Pompeii ætatem potuit; quamobrem Giscala Tharsum non est traductus causâ vastitatis. Natus est autem civis Romanus Augusti privilegio, qui Tharso tum largitus erat Romanam civitatem, cùm Tharsenses Julii Cæsaris partes contra Cassium amplexi fidem tenuerunt. Saulus Hierosolymam studiorum causâ missus à Patre, ibique Gamaliele Pharisæo præceptore usus tantùm profecit in legis doctrinâ, quantùm qui ingenio et industriâ plurimùm valuit, tantoque incaluit zelo Judaicæ legis, ut in Stephani necem et ipse conspiraverit, omniumque lapidantium vestes custodiendas receperit. Excitatâ post Stephani mortem gravissimâ contra Christianos Hierosolymitas tempestate, Saulus maximam sui erga Synagogam studii significationem dedit, domos pervestigans, si quis fortè Christi Jesu præcepta sequens lateret, eumque per vim extractum minis, vinculis, carcere cogebat à Christo discedere, et viros mulieresque in Synagogas compulsos abripiebat ad supplicium.

Sub idem tempus elapsi Hierosolymis fideles, atque abacti Judæorum sævitiâ in varias Judææ partes, quocumque irent, novam legem divulgabant : Saulus verò cædem spirans, obtentis à principe sacerdotum litteris ad Damasci Synagogam, sumpsit sibi quos invenisset novæ sectæ addictos, Hierosolymam adducere. Hujus rei causâ profectum initio anni 35, æræ vulgaris, jamque Damasco propiorem coercuit Deus, atque ad se attraxit insigni miraculo omnibus notissimo, quod in Acta cap. 9, 22 et 26, relatum est. Damasci ab Ananiâ sacro baptismate ablutus in Arabiam se contulit, Epist. ad Galat. cap. 1, v. 17; deinde Damascum reversus in Synagogis Jesum Christum tantâ vi prædicavit, ut Judæi pudore suffusi atque odio perciti, quod contradicere non valerent, ejus necem cogitaverint. Quocirca Præfectum urbi ab Aretâ rege constitutum adeuntes impetrârunt ad portas urbis custodes poni, qui egredienti manus injicerent; sed discipuli irritum fecerunt Judæorum consilium; nam inclusum in cistâ magistrum, et mœnibus demissum præsenti periculo subtraxerunt, Actor. cap. 9, v. 25, et epist. 2 ad Corinth. cap. 11, v. 32 et 33. Illinc Hierosolymam venit, triennio postquàm excesserat, Petrum visurus eodem regressum à Samariâ, cùm jam manuum impositione in Christianos Samaritas Spiritum sanctum de cœlis evocâsset; cùmque vellet se ad Christi discipulos adjungere, illi retrahebant se ab homine veteris instituti, ut putabant, tenaciore, atque osore fidelium; sed Barnabas mutatum Sauli animum testatus ad Apostolos adduxit, quem Petrus quindecim dies hospitio excepit. Dei zelo incensus cœpit deinde vehementer adeò de Christi lege ad Hellenistas dicere, ut gravem in se eorum invidiam concitârit, propter quam, cùm ad necem quæreretur, Cæsaræam à fratribus perductus est; unde et Tharsum missus paratum sibi exitium declinavit. Evangelium in Ciliciâ, postea in Syriâ tres annos docuit; tum rediens Tharsum unà cum Barnabâ Antiochiam perrexit, ubi primum Christianorum nomen discipuli obtinuerunt; augebatur enim in dies fidelium numerus. Antiochiâ discessit uterque anno ferè 44, eleemosynas Antiochenorum allaturus Hierosolymam, atque attulit quo tempore Claudius discipulos Domini exagitabat; quâ de causâ neminem Apostolorum vidit, assumptoque Joanne, cui cognomen erat Marcus, viam rediit. Antiochiæ cùm essent, Saulum et Barnabam ad Evangelii ministerium Spiritus sanctus advocavit; unde navigantes Cyprum ad fidem perduxerunt proconsulem Sergium Paulum, à quo potuit fortassè et Pauli nomen accepisse Gentium Apostolus, qui usque tum Saulus appellabatur : nam et tum primùm Pauli nomine Lucas Saulum vocat, Actor. cap. 13, v. 9. Post disseminatum multis in regionibus Dei verbum Antiochiam

reversi, ablegati iterùm sunt Hierosolymam à fratribus, ut ab Apostolis et presbyteris sciscitarentur de legalium cæremoniarum observantiâ, de quâ gravissima nuper quæstio excitata seditionem fecerat.

Tertiùm tunc venit Paulus Hierosolymam anno ferè 51, quem annum planè indicare videtur Apostolus idem, Epist. ad Galat., cap. 2, qui post annos quatuordecim ab altero itinere suscepto in eam urbem, quando à Petro receptus est hospitio, se iterùm illùc profectum narrat. Absoluto Apostolorum concilio Antiochiam cum Barnabâ, Judâ et Silâ remigravit, paulòque post se à Barnabâ sejunxit, cùm ille vellet Marcum sociare sibi, quem Paulus nolebat in consortium suum recipi. Itaque diremptâ cum Barnabâ societate, et Silâ adhibito socio, eum in Asiam studium Græcarum Ecclesiarum revocavit, et tamdiù detinuit, quoad quartùm Hierusalem repetiit anno 58 delatis rursùm eo eleemosynis, quas collegerat. Illùc ut venit, in templo captum, atque à manibus Judæorum ereptum tribunus Lysias vinctum catenis ad Felicem Judææ præsidem duci jussit, qui traditum sibi Cæsareæ in vinculis habuit biennio, neque emisit hominem innoxium, quem sperabat pecuniâ empturum libertatem, etiamsi ipse magistratu abierit; sed, ut Judæis rem gratam faceret, dijudicandum Portio Festo successori reliquit in suî locum anno 60, magistratum ingresso. Festum, triduò postquàm in provinciam venerat, ascendentem Hierosolymam Judæi convenerunt graviter de Paulo conquesti. Præses Cæsaream redux Paulum audiit; sed cùm Hierosolymis judicium fieri constituisset, Paulus ad Cæsarem provocavit. Lapsis diebus aliquot coram rege Agrippâ causam quidem suam dixit Apostolus; sed subinde Romam iter ingressus est. Naufragio ad Melitam insulam facto, tres menses in eâ insulâ mansit, quòd procellosum esset mare, atque anno 61 Romam pervenit: inde post bienni moram abiit, et sive in Hispaniam discesserit, sive Asiam, Græciamque iterùm lustraverit, quod satis non constat, certissimè cum Petro Romam rursùs advenit, ibique securi percussus anno ferè 65 gloriosissimo martyrio ad Deum migravit, cum quo laboribus defunctus, et solutus corpore conjungi vehementissimè cupierat.

His de Pauli vitâ breviter, quantùm fieri potuit, dictis, ad epistolas revertimur ab eodem gentium Apostolo scriptas. Sunt autem quatuordecim, si, et quam ad Hebræos dedit, in hunc numerum includamus, aliæ ad Ecclesias, aliæ ad singulares homines datæ; tredecim nomen Apostoli in fronte gerunt; à decimâ quartâ nomen abest, quam idcircò in hâc explicatione nostrâ non complectimur. Harum verò omnium Apostolum scriptorem esse, omnes esse divinas, omnium summam exstare auctoritatem sanè efficitur ex inscripto nomine, ex perpetuâ Ecclesiæ consensione, ex Hæreticorum notâ, quam ii subierunt, qui fidem hisce detraherent, vel corrumpendo quidquam ad doctrinam suam accomodarent. Quo enim alio argumenti genere concludi unquàm posset alicujus Apostoli atque apostolici viri genuinas quasdam esse scripturas, nisi hoc valeret? Quæ enim missæ sunt epistolæ ad Ecclesias, publicis in conventibus primùm sunt lectæ; postea extractis exemplaribus ad propiores alias; demùm ad fideles omnes pervenerunt; ubique magnus habebatur honor apostolicis litteris, ubique summo obsequio recitabantur in cœtu unà cum Evangeliis, atque animo ad religionem intento audiebantur. Quod ipsum et contigit epistolis cæteris, quas Apostolus ad Timotheum, ad Titum, ad Philemonem inscripserat. Quomodò ergo suspicio unquàm esse possit, utrùm Apostoli oratio sit, an verò alterius, qui se Apostolum mentitus Ecclesiam fefellerit? Patres Origenes, Irenæus, Tertullianus, Eusebius, Epiphanius, Hieronymus, Augustinus Ebionitas, Encratitas, Severianos, Helcheseitas, Marcionitas, Manichæos vel totum Apostolum, vel quasdam Apostolici scripti partes, locumve rejicientes confutârunt constanti Ecclesiarum testimonio, quod qui non suscipit, inquibant, necesse est omni religionis suæ fundamento careat, et vel de ipso bono, quod approbat, rationem, cur ita approbet, non queat reddere. Quòd si ea Apostoli Pauli doctrina est, quæ in epistolis continetur, quis neget esse divinam? A Christo Jesu is didicit, quæ fideles docuit; à Spiritu sancto officium officiique partes sibi commissas accepit; cum Apostolis quid crederet, quidve sentiret contulit; ipse unus supra humanas vires tantùm elaboravit in amplificandâ Ecclesiâ, quantùm multi conjunctim homines laboris patientissimi, quolibet humano auxilio freti, non potuissent; divinitùs uno verbo loquebatur; igitur et Dei præsidio communitùs scribebat. Cùm ergo iniquum sit non credere Paulum epistolas, ut necessitas vel opportunitas tulit, scripsisse; iniquius erit non agnoscere conscriptas divino favente atque afflante Spiritu.

Quamobrem vetus illa Ebionitarum de Paulo querela, Apostolum neque esse, neque dici, qui Christum non viderit, qui divinæ legi contraria docuerit, qui prætextâ causâ traducendi gentiles ad novum vitæ genus, novamque Christi disciplinam, sabbatum, circumcisionem totumque Mosem dignitate, et vi suâ privaverit, vetus illa, inquam, Ebionitarum querela, quæ eò spectabat, ut Paulum in invidiam, contemptumque adduceret, hominum erat non aperta modò divina consilia ignorantium, verùm etiam ratione abutentium. Quare enim Apostolus non appelletur eximius ille vir, quo instrumento potissimùm usus est Christus, ut Judæos et gentiles in unum Ecclesiæ corpus conjungeret; nec modò usus est, sed antequàm uteretur, comparavit, aptavit, effecit, eique vim omnem indidit? Erant et Pauli ætate invidi homines, et veritatis inimici negantes Apostoli nomen atque officium ei convenire, qui Christum magistrum non habuisset: propterea epistolarum suarum initio se Apostolum à Christo Jesu missum testabatur, et factis sæpè apostolicum munus sibi collatum esse comprobabat. Imò verò compulit et Apostolos cæteros fateri se de cœlo vocatum; Evangelium suum cum iis communicando, ostendit se eâdem Christi disciplinâ instructum, eodemque Præceptore informatum, quamvis ille ab

hominum oculis jam evanuisset. Atque hæc causa est, quare Paulo credamus, ut Marcioni Tertullianus, Manichæis Augustinus scitè opponebant; se probavit Apostolis reliquis Paulus, ne suspecta fieret de gloriæ studio, quam inierat, officii ratio; fidem omnibus Christi discipulis, atque Ecclesiæ magistris fecit auctoritatis suæ: cur ergo in Apostolis Paulum non numeremus, quem Apostoli ipsi in suum receperunt, et dignum cui crederetur putârunt? Itaque si Apostolus fuit, si cum Apostolis doctrinam contulit, si Apostolos comprobatores legationis suæ habuit, quì fieri potest, ut dominicæ legis aliena aut senserit aut scripserit? Hoc igitur modo, et Apostoli omnes qui veteris legis præceptis novos fideles non teneri, Petro id signis confirmante, docuerunt, à divinâ lege recessissent, de quo disputare est alterius loci.

Apostolus Paulus igitur divinas Epistolas dedit ad Ecclesias atque ad viros divinæ legis studiosos, in quibus credendi atque honestè agendi præcepta continentur. Eæ autem sunt ad Romanos una; duæ ad Corinthios; una ad Galatas, ad Ephesios, ad Philippenses, ad Colossenses; duæ ad Thessalonicenses; duæ ad Timotheum; ad Titum, atque ad Philemonem una, quas non ipse digessit, servato temporis ordine, sed quisquis eas collegerit, Ecclesiarum primùm, deinde personarum dignitatis gradum eâ distributione ostensum voluit. Ut enim inquit Chrysostomus, et Theodoretus, Prophetæ non ætatis ratione habitâ dispositi in canone sunt, neque in Psalmis Davidicis collocandis temporum servatus est gradus, quibus David conscripsit; sed qui in unum volumen omnia compegerunt, vel arbitrio vel justis de causis unum alteri præposuerunt: sic apostolicis litteris accidit pro scriptionis tempore non esse distributas. Constabit enim, cùm ad singularum Epistolarum explicationem ventum erit, primo loco primam ad Thessalonicenses, tum alteram, deinde ad Galatas, ad Corinthios utramque, ad Romanos, ad Philemonem, ad Philippenses, ad Colossenses, ad Titum, ad Timotheum, ad Ephesios Apostolum litteras misisse. Ideò verò, quæ ad Romanos scripta est, primas habuit in canone, quòd cùm cæteris Ecclesiis illustrior Romana sit, æquum videtur et primas in canone Epistolæ dari; quod etiam in collatione reliquarum Epistolarum spectatum est, ut nimirùm ea præcederet, quam Ecclesiæ quasi nobilitas postularet. Nos tamen paucis iis adnotationibus, quas in singulas Epistolas componere volumus, non temporis ordinem persequemur, neque recedemus à Græcorum omnium et Latinorum codicum fide; sed facto explicationis exordio ab Epistolâ ad Romanos percurremus ad cæteras.

Ad Romanos, sive ad Romanam Ecclesiam ex Judæis et gentilibus in unâ Christi fide conjunctis Apostolus scripsit, cùm earum nationum altera alteri præferri contenderet; et quæque sui causâ lucem veritatis sibi affulsisse arrogaret. Judæi gloriæ sibi tribuebant legem, et prophetas olim à Deo datos, se Deo vero debitum cultum præstitisse; sibi idcircò sæpiùs promissum Messiam, qui et ex Judaico genere traxit originem. Gentiles contra eo ipso se efferebant, quòd licèt sibi, secùs ac Judæis, divina sua judicia Deus non patefecisset; philosophiæ tamen ductu Deum divinamque naturam cognoverint, objicientes hoc ipsum turpius esse Judæis, qui datum Messiam ut plurimùm contemptum pertinaciter à se repulerunt. Paulus cùm rescisset concertationes et jurgia utrorumque; vereretur autem, ne si longiùs processum esset, gravissimum malum curari ampliùs non posset, tumultum compescendum censuit gravi et concitatâ, pene dixero, Epistolâ, quæ utrosque ad silentium cogeret. Neutrum populum præ alio gloriandi causam habere ostendit; non gentiles naturæ vi et philosophiæ studiis abusos, qui cognitum Deum honore privârunt abrepti insanâ inanium deorum religione; neque Hebræos legis desertores, quibus illud divinum beneficium accepisse non profuit, oblitis emolumenti quod percipere ex doctrinâ legis debuissent. Ambos premit, amborum retundit audaciam, persuadens fide in Christum Jesum justitiam consecutos, ad quam et Judæos et gentiles unius suæ misericordiæ sensu Deus perduxit, nullis aut studiis, aut rebus à quopiam promeritam. Post hanc causam in undecim prioribus capitibus actam, in reliquis quinque posterioribus optima morum præcepta, et quasi vias tradit, quæ et ad litis compositionem et ad inoffensum vivendi institutum ferrent. Epistola sublimis est et vehemens; obscura tamen et difficilis ad intelligendum propter magnam rerum ubertatem, quarum aliis infractis atque amputatis alias properè auctor attexit, ex quo fluens esse stylus non potest: at vim maximam habet, totumque apostolici animi impetum spirat compressa et contorta oratio ad dialecticæ leges composita, estque sermo omninò efficax atque energiæ plenus, et in quo mira sit ad permovendum vis. De hâc Epistolâ potissimùm locutum Petrum dicunt epistolæ suæ secundæ cap. 3, v. 16, cùm inquit, Paulum scripsisse *de his in quibus sunt quædam difficilia intellectu, quæ indocti et instabiles depravant, sicut et cæteras Scripturas ad suam ipsorum perditionem.*

Corintho hanc litteram Paulus scripsit et quidem, postquàm binas ad Corinthios miserat. Corintho scripsisse certis rationibus efficitur, seu quòd Phœbæ diaconissæ Ecclesiæ Cenchrarum (sunt enim Cenchræ portus Corinthi) deferendam dederit, seu quod Caium hospitem suum nominet cap. 16, v. 23. Caium utique Corinthi habitatorem, ut ex cap. 1 Epist. 1 ad Corinth., v. 14, apparet; seu quòd salvere Romanos jubeat nomine Timothei, Sosipatri, Caii, atque Erasti, quorum primi duo Apostolum Achaiâ Hierosolymam deduxerunt, reliqui Corinthi morabantur; seu quòd cap. 15, v. 25, indicet se Hierosolymam proficisci eleemosynas allaturum. Jam verò constat Apostolum Epheso egressum per Macedoniam atque Achaiam pertransiisse, dùm ad urbem Hierusalem iter instituit, Actor. cap. 19, v. 21, cùmque in Macedoniâ aliquantisper constitisset, in Græciam venisse. Tum enim trium mensium moram Corinthi fecisse creditur, Actor. cap. 20, v. 2 et 3, quorum spatio propè finem anni 57 vel initium 58, priusquàm in sanctam civitatem se conferret, ad Romanos scribere opportunum censuit.

Iterùm hanc Epistolam scriptam esse post binas ad Corinthios jam datas litteras, facile est intelligere; quandoquidem in 2 ad Corinth. hortatur Paulus, ut pecunias colligant ac seponant ad levandam sanctorum egestatem, qui Hierosolymis sunt, et monet cap. 13, se tertium ad eos venturum. Cùm ergo in Epistolâ ad Romanos dicat se propemodùm collectam pecuniam sanctis Hierosolymæ ministraturum, quam Macedones et Achæi paraverant, jam tertium Corinthum venerat; unde et Corintho diaconissam Phœbem Romam ablegavit; scriptore usus est cui nomen erat Tertius, ut ultimo capite legimus, et græcum sermonem adhibuit Romanis omnibus notissimum.

Missam ad Romanos Litteram consequitur in canone, quæ ad Corinthios primùm missa est Epheso; non autem Philippis, ut quædam græca exemplaria præferunt; hanc Apostolum misisse, cùm mox in Macedoniam esset migraturus ex 16 cap., v. 5 et 8, perspicuè concluditur : *Veniam autem ad vos cùm Macedoniam pertransiero; nam Macedoniam pertransibo... Permanebo autem Ephesi usque ad Pentecostem:* Ephesi ergo tum erat, ubi usque ad Pentecosten manere constituerat; Macedoniam autem, et Philippos Macedoniæ urbem nondùm attigerat. Scripsit præterea Aquilæ et Priscillæ hospitio exceptus ibid. v. 19 : *Salutant vos in Domino multùm Aquila et Priscilla.... apud quos et hospitor.* At Aquilam et Priscillam Româ Claudii edicto pulsos Ephesi reliquit Apostolus, Actor. cap. 18, v. 19; Epheso igitur Epistolam conscripsit, et quidem aliquandiù ante Pentecostem anni 57. Hanc primam non esse Epistolarum, quas ad Corinthios Apostolus dederit, quidam ex eo suspicati sunt, quòd cap. 5, v. 9, dicat : *Scripsi vobis in Epistolâ : Ne commisceamini fornicariis;* sed cùm nemo veterum alterius, præter duas in canone inclusas, litteræ ad Corinthios meminerit, necesse est sanè Joanni Chrysostomo assentiri, Apostolum non aliam, sed quam scribebat, Epistolam notare voluisse ac si dixisset : Quandoquidem nuperrimè in hâc Epistolâ scribebam, ne cum fornicariis commisceamini; non illud peto, ut à gentilibus fornicariis omnibus longiùs discedatis; sed à fratribus, id est, Christianis scortatoribus. Ab initio autem ejusdem capitis monuerat vitandos fornicarios, et de medio tollendum, qui Patris uxore ad scortum abutens rem detestabiliorem fecerat.

Causa quæ Apostolum movit, ut Epistolam mitteret, hæc est. Nuper acceperat à Stephanâ, Fortunato atque Achaico, qui Corintho ipsum Ephesi convenerant, atque à familiaribus Chloes concertationes inter Corinthios excitatas esse, cùm eo Apollo Judæus, Christianus factus, adventâsset, habuissetque conciones, postquàm ipsemet illinc dicesserat. Distractis enim in partium studia Corinthiis, alii à Pauli, alii ab Apollo, alii à Petri partibus stare se profitebantur, quod non modò odiosum, verùm etiam periculi plenum erat. Apostolus igitur per Epistolam illud partium studium castigat, monens non huic, alterive homini quempiam addictum esse debere, aut posse, sed Christo; ministrumque non sibi, non scientiæ, non eloquentiæ, quâ polleat, populorum conversionem posse tribuere : nam Deus non humanæ sapientiæ vi, sed per stultitiam prædicationis crucis mundum ab errorum tenebris ad veritatis lucem traduxit. Hâc occasione scribendi sibi datâ, de multis aliis causis, de quibus vel audierat à Stephanâ, à Fortunato, ab Achaico, qui Corintho advenerant, vel à Corinthiis sibi quæsitum erat, sermonem producit. Reprehendit primò acriter, quòd incestuosum in societate retinerent; quòd alter adversùs alterum de secularibus negotiis, de injuriis, de fraudibus apud iniquos judicio contenderet. Tum respondet ad propositas quæstiones de matrimonio, de cœlibatu, de idolothytis; postea loquitur de nunquàm quæsitis à se in prædicatione Evangelii vel lucro, vel gloriâ, de Christianorum omnium in unum corpus conjunctione, de postremâ cœnâ Christi Domini, de præparatione, quam Christi Domini corpori participantes afferrent, de velando à mulieribus capite, de gratiarum sancti Spiritûs distributione, de charitatis præstantiâ, de linguarum dono, de orationibus communi linguâ dicendis, de veritate Evangelii et resurrectionis Christi Jesu; totumque sermonem absolvit, rogans eleemosynas comparari, et se quàm primùm ad eos venturum promittit. Per eosdem tres discipulos, qui paulò ante attulerant quid novi esset Corinthi, Epistolam misit, ut in fine significatum est.

Antequàm primam hanc Epistolam Corinthiis scriberet Paulus, in Macedoniam Timotheum miserat : quapropter illàc redeuntem, si fortè Corinthum remigrâsset, commendat ut in fidem suam accipiant. Ipse verò propter excitatum Ephesi tumultum à Demetrio, qui argentariam et quæstum faciebat ex argenteis Dianæ delubris, sibi inde esse excedendum putavit et migrandum in Macedoniam; ibi cùm Timotheum recepisset, alteram ad Corinthios, scripsit Epistolam tam suo quàm Timothei nomine. Equidem è Macedoniâ Apostolus rursùm Corinthiis conscripsit Epistolam; nam ab initio ait se statuisse priùs quidem Corinthum venire, tum in Macedoniam pergere, iterùm verò Corinthum reverti; sed mutato ob novas causas consilio, cùm Troadem ivisset, et Tito non invento angeretur animo, relictâ Troade in Macedoniam abiisse; quâ in re probat se nullâ levitatis atque inconstantiæ reprehensione dignum. Titi adventus in eam provinciam, atque accessus ad magistrum Pauli animum sedavit; perceptamque consolationem discipulus auxit, significans quid Corinthi ageretur, et quâ cupiditate Apostoli sui videndi tenerentur. Detulit autem inter cætera Titus quosdam Corinthios non æquo animo ferre Apostolum contra datam fidem, itinere aliorsùm suscepto, adventum suum distulisse; detulit incestuosum à Fidelium consortio depulsum, animumque conferendi pecunias ad sublevandas sanctorum necessitates paratissimum declaravit. Quapropter Paulus censuit optimum fore ad Corinthios iterùm scribere eo ipso loco, ubi Titus se de Corinthiorum studiis certiorem fecerat. Itaque primùm suî defensionem habet, quòd rectà ipsos non convenerit; etiamsi datâ priore Epistolâ novam præsentiâ suâ gratiam

inire, eosque arctiùs sibi conjungere proposuisset : dicit enim se veritum ne adventu illùc suo mœroris iis esset, augeretque dolorem potiùs quàm consolaretur. Tum laudat et fidem et fidei zelum, quem in vitando corrupto homine atque incestuoso ostenderant, permittens, rogansque veniam dari pœnitentiâ ducto, atque in fratrem recipi. Deinde de ratione quam tenuit in Evangelii ministerio, se purgat omnibus, de dignitate, de officiis, de virtutibus, de laboribus ministrorum Christi plura in unum conferens. Macedonum exemplo Corinthios provocat ad liberalitatem, quæ ex læto hilarique animo proficiscatur. Pseudo-Apostolos, qui Corinthios seducebant, eosque à se alienabant, multis verbis insectatur; utque tueatur dignitatem suam, nequit, quin de se præclarè loquatur, et suasmet revelationes, perpessiones, ærumnas, sollicitudinem et commodorum omnium oblivionem prædicet, velut qui laudem ex benè actis, et donis divinis gloriam quæreret. Tandem loquitur, ut virum decet fretum auctoritate, sibique nec constantiam, nec firmitatem deesse profitetur, quam officium illud suum desiderat. Epistolam Tito tradidit, qui perferret, cui et duos socios dedit, quos nomine non compellat in capite octavo. Philippis fortassè scripta est, clarâ Macedoniæ urbe propè autumnum anni 57 : nam in Macedoniâ scriptam esse, satis, præter ea quæ diximus, indicare videntur verba versiculi 2, cap. 9 : *Scio enim promptum animum vestrum; pro quo de vobis glorior apud Macedones.*

Deinde ad Galatas Epistola sequitur, quæ ante primam ad Corinthios missam data creditur ut plurimùm anno circiter 56 ex urbe Epheso, unde et datam esse Latinæ quædam inscriptiones innuunt. Sanè Apostolus in 1 ad Corinth., cap. 16, v. 1, monet, ut pro sanctis eleemosynas colligant, sicut Ecclesiæ Galatiæ præceperat : ad Galatas autem cap. 6, v. 6 et 10, scribens monet bona cum magistris et doctoribus esse communicanda et benè agendum ergà domesticos fidei ; quibus verbis Christianos Hierosolymitanos ab Apostolo pietati Galatarum commendatos intelligi potest. Theodoretus præcipuè sententiæ illi adversatur, quæ de loco et tempore scriptionis communior est et probatior, mavultque Româ ab Apostolo exaratam. Verùm Paulus ipse indicat in Epistolæ initio vers. 6, paucos admodùm ante annos à se explicatam Galatis fidei veritatem : quare miratur tam brevi tempore corruptos malo cultu pravisque opinionibus doctrinam à se traditam deseruisse : *Miror quòd sic tam citò transferimini ab eo qui vos vocavit in gratiam Christi, in aliud Evangelium.* Hortator autem fuerat, et auctor Apostolus Galatis, ut Evangelio crederent anno 51, et iterùm 54, ut ergo illam temporis brevitatem retineamus, quod inter veritatis manifestationem atque inductionem errorum intercessit, necesse est ponere multò ante per hanc Epistolam reprehensos Galatas levitatis, quàm Apostolus Romam perrexerit, quoniam anno tantùm 61 Paulus Romam venit; mirandum autem adeò non fuisset, si decem propè annorum spatio, malis suasionibus, pseudo-Apostoli quidam Galatas ab Apostolicis præceptis abstraxissent. Item in omnibus Epistolis suis quas Româ Paulus scripsit, non prætermisit vincula, et carcerem commemorare, quæ pro Christi nomine perferebat : nihil autem in Epistolâ ad Galatas de vinculis loquitur; non igitur Romæ, cùm esset in carcere detentus, Galatarum vanitatem exprobravit. Iis enim verbis ultimi capitis vers. 17, in Epistolæ clausulâ : *Nemo mihi molestus sit; ego enim stigmata Domini Jesu in corpore meo porto*, non Romanis vinculis se constrictum significat, sed crucis Christi onerationem, verbera, vexationes, adita in vices atque exhausta pericula paucis perstringit, quæ manifestissima indicia sunt Apostoli imaginem Christi expressam præ se ferentis, et retinentis magistri doctrinam; quemadmodùm et postea in Epistolâ 1 ad Corinthios cap. 4, exposuit.

Argumentum Epistolæ istud est. Cùm in Galatiâ, provinciâ Asiæ Minoris, primùm post suum à Barnabâ secessum anno 51, Actor., cap. 16, v. 6, tum anno 54, ibid., cap. 18, v. 23, Paulus verbum Dei docuisset, eumque populum ab idololatriâ ad veram fidem revocâsset, nuntium deinde accepit post paucos annos subversum penè fuisse à falsis doctoribus ædificium, quod ipse construxerat. Perturbaverant enim Galatarum animos, et perverterant obtrectantes nullius fructûs, utilitatis, emolumenti fore Evangelii usum, nisi cum Evangelii præceptis tam circumcisionis quàm totius Mosaicæ legis præcepta conjungerentur. Infirmabatur autem inde Pauli auctoritas, qui contraria suaserat, adducto in suspicionem atque invidiam homine, qui neque Apostolicâ eniteret dignitate, neque Christum vidisset unquàm, neque eâ in re Apostolos cæteros consentientes haberet. Paulus fallacias veritati anteponi minimè passus, quo æstuabat divinæ charitatis incendio, et falsâ accusatione vehementer commotus, ipsemet manu propriâ, nullo accersito notario, Epistolam texuit, in quâ primùm totis viribus se verum Christi Apostolum esse, nec minùs ac Petrum ad prædicationis officia designatum cum vocatione divinâ, tum factis confirmat, suæque sinceritatem doctrinæ cæterorum Apostolorum testificatione comprobat. Addit, se eò usque compulsum necessitate veluti quâdam, propter Evangelii dignitatem, ut Petrum præ inconsiderantiâ atque infirmitate à gentilium consortio se subtrahentem, et cæteris exemplum secedendi dantem Antiochiæ coram omnibus reprehenderet; hæc scilicet et complecti in Epistolâ suâ voluit, ne fortassè Petri facto falsi doctores, qui de Paulo obloquebantur, præjudicia sua aut prætexerent, aut tuerentur. Multis deinde ostendit Christianos à veteris legis servitute per Christum ereptos, assertosque in filiorum Dei libertatem ab omni Mosis præcepto solutos esse debere, neque sub infirma atque egena elementa subjectos; quibus primùm expositis ad suî defensionem, deinde à quibus rebus abstinere debeant, quidve præstare Fideles Christum secuti ad rectam morum institutionem brevi sermone comprehendit.

Quinto loco posita in canone est, quam ad Ephesios habemus Epistolam conscriptam Româ, cùm

Paulus esset in vinculis, ut illa ter repetita declarant, cap. 3, v. 1 : *Hujus rei gratiâ ego Paulus vinctus Christi Jesu pro vobis gentibus.* Cap. 4, v. 1 : *Obsecro itaque vos ego vinctus in Domino, ut dignè ambuletis vocatione, quâ vocati estis.* Et cap. ult., v. 20 : *Pro quo legatione fungor in catenâ....* Sed quia bis, anno videlicet 61 et 65, Romam abiit Paulus, quæstio est utrùm in primo an secundo adventu Ephesiorum Ecclesiæ curam per has litteras gesserit. Nonnullos quidem persuasit, cùm primùm in urbem venit, scripsisse nomen tabellarii, qui epistolam detulit, Tychicus, quo usus Apostolus est legato ad Colossenses. Apostolus autem, inquiunt, Tychicum misit ad Colossenses in primo itinere Romam; istum ergo et in primo itinere ministrum adhibuit, qui ad Ephesios scriptum suum perferret. Sed ab his verum quâdam ex parte, non totum dicitur : nam etiam cùm Paulus iterùm conjectus est Romæ in vincula, secum habebat Tychicum, quem Ephesum misit, ut in secundâ Epistolâ ad Timotheum anno 65 scripta legimus : *Tychicum autem misi Ephesum*, cap. 4, v. 12. Credibile autem non est eodem tempore ad utramque Ecclesiam Colossensium atque Ephesiorum Apostolum scripsisse. Epistola nimirùm ad Colossenses, sicuti et cæteræ è primis vinculis scriptæ non modò Pauli, sed etiam Timothei nomen præfixum habent; at quæ Ephesiis inscribitur, solo Pauli nomine est edita ; non ergo nisi prope vitæ finem è secundo carcere Ephesios Apostolus scripto docuit.

Huic Epistolæ causam dedit animus ipse Pauli semper infixus in eorum fidelium charitate, quos olim docuerat. Cùm enim multùm ad tradendam Ephesiis disciplinam Christi allaborâsset, eâque de causâ tres Ephesi annos egisset; in Macedoniam discedens Timotheo Ephesinæ Ecclesiæ curam reliquit, eumque cavere jussit, ne qui illìc ad populum dicere susceperant, contrarium quid, aut alienum præceptis à se datis proferrent, neve fabulis aut genealogiis interminatis incremento fidei obstarent. Reipsà quidem in Pauli deinceps notitiam venit, Ephesios pacis et charitatis studiosos, quæ acceperant retinuisse : at veritus Apostolus ne tandem insidiis compositæ orationis caperentur, aut illorum qui se Gnosticos jactabant, aut fidelium Judæorum Mosaicæ legis adhuc tenacium, et Christi fidem extenuantium, Epistolam scribendam censuit, quâ in susceptâ doctrinæ veritate constantiores efficeret. Ut ejus doctrinæ ardentiorem amorem excitaret, eique, quo par erat obsequio, firmiùs adhærerent, dona et gratias eximias commemorat, quibus erant cumulati propter redemptionem in Christo Jesu propositam, ac fidem Evangelio præstitam ; tum præclara omnium Christianorum generi atque ordini benè instituendæ vitæ præcepta adjungens, sermonem claudit.

Epistola ad Philippenses tam Pauli, quàm Timothei nomine scripta est ad omnes sanctos in Christo Jesu, qui sunt Philippis cum episcopis et Diaconibus. Philippi urbs erat ex præcipuis Macedoniæ, quò se Apostolus contulit Evangelium prædicare, noctu monitus per visum, ut in Macedoniam transiret, Actor., cap. 16, v. 9. Sæpiùs deinde eò redierat, omniumque animos adeò devinxerat sibi, ut quotiescumque occasio tulit, suam ii erga Apostolum voluntatem testatam fecerint non dubiis amoris atque obsequii significationibus. Romæ inter cætera cùm primùm captivus detinebatur, missis largitionibus necessitati ejus et commodis consuluerunt, quemadmodùm bis Thessalonicæ agenti olim subsidia miserant, cap. 4 ad Philip., v. 16. Romæ igitur cùm ab Epaphrodito Philippensium legato munera accepisset, velletque gratum eorum liberalitati animum declarare, eumdem cum litteris dimisit, statim ac ille à gravissimâ infirmitate convaluit, in quâ propter opus Christi in vitæ periculum inciderat. Litteras autem deferendas dedit officii, benevolentiæ, et charitatis plenissimas, multa loquens et de vinculorum suorum fructu, de laborum, atque ærumnarum tolerantiâ, de Christi Jesu humilitate, totius veræ humilitatis exemplo, ad quam quidquid agerent Philippenses, et quidquid sentirent, revocare deberent. Inter hæc hortatur, ut veros se Dei filios præstent, et tanquàm luminaria inter perversæ nationis homines eniteant. Præsidium dat contra Judaicæ legis doctores ad firmam cum Christo conjunctionem, ad contentionum fugam, ad orationis studium, ad humilitatem, modestiam, amorem mutuum, constantiam in adversis, vacuitatem sollicitudinum, pacem, lætitiamque omnes incendit, et commendatâ singulari eorum in se munificentiâ bona omnia iis precatur. Data epistola est propè finem anni 61, vel 62 initium; confidentem enim inquit scire servatum se fidelium utilitati, et fidei gaudio, ipsorumquemet gratulationi per profectionem suam iterùm ad eos, quam cogitabat.

Sub idem ferè tempus, paulòque post misit epistolam alteram ad Colossenses, ad sanctos scilicet, et fratres urbis Colossarum in Phrygiâ non procul à Hierapoli, et Laodiceâ, cujus Herodotus, Plinius, Xenophon, et Strabo meminerunt. Minimè enim concedendum est iis, qui arbitrantur à Colosso Solis in Rhodi insulâ posito Rhodios Colossensium nomine hìc appellatos, quoniam ineptè prorsùs Apostolus hâc de causâ novum Rhodiis nomen dedisset. Paulus quidem etsi in Phrygiâ Christi fidem propagaverit, Colossensibus tamen operam suam nunquàm præstitit, ad quos profectus non erat; se enim nunquam visum Colossensibus scribit, cap. 2, v. 1 : *Volo enim vos scire qualem sollicitudinem habeam pro vobis, et pro iis, qui sunt Laodiciæ, et quicumque non viderunt faciem meam in carne;* cujus loci significationem, quasi ambiguè scriptum esset, aliò traxit Theodoretus, et à verbis voluntatem, sententiamque scriptoris abduxit, explicans Apostolum dixisse non modò Colossenses à se utique edoctos ; sed et Christianos omnes, quibus agnitus non erat, sibi maximæ curæ esse. Etenim cùm violenta est hæc Pauli verborum explicatio, qui planiùs dicere voluit Colossenses, et Laodicenses in eorum numero esse, quibus se videndum non præbuerat, ut Chrysostomus, et græci fermè omnes Patres interpretantur, tum non consentit cum primo capite, in quo nuntiatum sibi esse ait, Colos-

senses fidem suscepisse, eamque didicisse ab Epaphrâ, qui nuper ad se venerat vinctus et ipse in Domino, seque de iis certiorem fecerat. Paulus igitur, ut ostenderet quanta se consolatio cepisset, quantâque eos charitate complecteretur, quod et fidem, et arctissimam cum sanctis omnibus conjunctionem tenerent, scripsit non tam eorum institutum commendans, quàm confirmans. Noverat siquidem et quosdam esse ex Judæis conversos unitatis eversores, et legalium defensores acerrimos; noverat et Simoniacos circumire tentantes superstitioso angelorum cultu Christi Domini majestatem minuere, idque partim ab Epaphrâ relatu, partim à Laodicensibus per epistolam, rescierat; monet ideò, ut in Jesu Christi fide constantes maneant, caveantque, ne inanis philosophiæ præceptis de ciborum, et dierum discretione, de angelorum cultu à Christo Jesu, Dei, atque hominum mediatore, Ecclesiæque capite divellantur; decere enim, ut qui cum Christo surrexerint, solùm, quæ Christi sunt, quærant, et sequantur. His breve compendium de præclarioribus christianæ vitæ capitibus subjicit, mittens per Tychicum, atque Onesimum, quæ scripserat anno Domini fermè 62.

Quia verò epistolæ finem facturus Apostolus hortatur Colossenses, ut cùm legerint, Laodicensibus quoque legendam tradant; et pariter quæ Laodicensium est, ipsi legant, ut in latinis exemplaribus habetur, vers. 16 : *Et cùm lecta fuerit apud vos epistola hæc, facite, ut et in Laodicensium Ecclesiâ legatur; et eam, quæ Laodicensium est*, *vos legatis*, quibusdam visum est ad Laodicenam Ecclesiam alias litteras Paulum misisse. Adduci tamen non possumus, ut ullam Pauli epistolam ad Laodicenses datam existimemus. Quorsùm enim ille scripsisset, vers. 15 : *Salutate fratres, qui sunt Laodiciæ....*, si per epistolam ipsemet salutem misisset? Aut quî accidere potuerit, ut epistola ad Laodicenses nusquàm appareret, cùm tamen ad omnes Ecclesias pervenerit, et religiosissimè sit custodita, quam ad Colossenses dedit? Ambiguitatem latini sermonis tollit omninò græca locutio, in quâ significatur optare Apostolum, ut, quam Laodicenses ad se miserant epistolam, Colossenses legant, quemadmodùm Chrysostomus, Theodoretus, Photius, OEcumenius exposuêre; idque Chrysostomus, homil. 12 in epistolam ad Colossenses ex eo evidenter probat, quòd Apostolus Paulus non dixerit τὴν πρὸς Λαοδικέας, *ad Laodicenses*, ut dicere debuisset : sed τὴν ἐκ Λαοδικείας, *à Laodiceâ;* à Laodiceâ utique scriptam significans. Non sumus quidem ignari Philastrium, Gregorium, et quosdam Latinos Patres Laodicensibus missam à Paulo epistolam credidisse; sed olim eam falso tributam fuisse Apostolo ex Epiphanio, Hieronymo, Theodoreto didicimus. Epiphanius, hæres. 42, num. 12, ait, epistolam ad Laodicenses nunquàm inter Apostolicas exstitisse. Hieronymus de Scriptoribus Ecclesiasticis in Paulo : *Legunt quidam et ad Laodicenses; sed ab omnibus exploditur.* Theodoretus, comment. in cap. 4 Epist. ad Coloss., falsam epistolam nominat. His verò Patribus, et Chrysostomo adhibenda potiùs fides est; nisi fortè mallemus, quam ad Ephesios Apostolus dedit, cum Marcionitis dicere scriptam ad Laodicenos. Nam et Tertullianus, lib. 5 advers. Marcion., cap. 11, inquit : *Epistola, quam nos ad Ephesios præscriptam habemus, hæretici ad Laodicenos.* Sanè fragmentum epistolæ ad Laodicenos, quod Sixtus Senensis præsertim edidit, ne esse quidem potest epistola à Philastrio commemorata, cùm illam depravatam ab hæreticis dicat Philastrius, eâque de causâ nunquàm legi in Ecclesiâ consuevisse; hanc verò Sixti errorum expertem videamus, atque Apostolici viri sensibus non indignam. Attamen quamvis Apostolum hæc non dedeceat, Pauli non esse etiam ab imperitis agnoscitur. A Pauli scribendi genere longè distat; multò etiam brevior est, quàm quæ ad Philemonem inscribitur; nullum in eâ certum argumentum tractatur; omni denique auctoritate semper caruit.

Succedit prima ad Thessalonicenses epistola, quæ prima omnium epistolarum est, quas Paulus conscripserit. Ipse enim, anno 52, Thessalonicæ clarâ Macedoniæ urbe Evangelium docuerat; excitatâ autem Judæorum seditione expulsus Berœam venerat, et rursùs Berœâ Athenas se receperat, Judæorum furore exagitatus, relictis Berœæ Silâ, et Timotheo, qui deinde in Macedoniam remigrârunt. Athenis discedens Corinthum petiit, ibique posteà adfuerunt Timotheus, et Silas nuper è Macedoniâ adventantes, Actor. cap. 16 et 17. Tum Corintho primùm ad Thessalonicenses scripsit Timothei etiam, et Silæ nomine (hunc autem Silvanum appellat), quos secum comites habebat. Ex quo non intelligimus, quomodò plura exemplaria Græca, Latina, Syriaca, Arabica error ille occupaverit, à quibusdam etiam probatus, Apostolum Athenis scripsisse. Athenis enim solus erat Paulus; Corinthi verò eum convenerant Silas, et Timotheus; Corintho ergo, non Athenis scripsit. Constant hæc omnia ex Actibus Apostolorum, cap. 18, atque hâc ipsâ epistolâ, cap. 3. In Actibus vers. 1 : *Post hæc egressus ab Athenis* (Paulus) *venit Corinthum.... ; cùm venissent autem de Macedoniâ Silas, et Timotheus*, vers. 5. Item in epistolâ, vers. 1.... : *Placuit nobis remanere Athenis solis.* Et vers. 6 : *Nunc autem veniente Timotheo ad nos à vobis, et annuntiante nobis fidem*, *et charitatem vestram.....* Cùm igitur à Timotheo audîsset Thessalonicenses à fide non dimoveri, et forti animo mala sustinere, quibus à Judæis, à civibus afficiebantur, per litteras gratulatus est stabilitatem in fide; in memoriam revocans sinceram, et ab omni questu alienam prædicandi Evangelii rationem à se usque servatam, et præcepta olim data. Hortationes addidit vehementes, ut omnem turpitudinem abominarentur, adversa ferrent moderatè, dolori de domesticorum morte modum ponerent, ut eum decet, qui spem habet futuros cum Christo hinc ereptos, judicii diem infixum menti haberent. His alia ducendæ christianæ vitæ documenta interspersit, modò suaviter increpans, modò laudans; effecitque demùm, ut de suâ in eos voluntate nihil remissum esse sibi persuaderent.

Hanc paulò post consecuta altera epistola est, no-

men pariter utriusque Timothei, et Sylvani præferens. Ardens eos videndi desiderium in priore epistolâ Paulus significaverat, cùmque propter occupationum concursum præsentiâ suâ satisfacere non posset, scripto fidem, quam potuit, præstitit, potissimùm et aliis causis ad scribendum impulsus. Nonnulli enim vel priore Pauli epistolâ, in quâ de judicii die verba fecerat, vel illis iisdem in alium sensum detortis, vel potiùs aliis confictis, atque Apostolo tributis repleverant terrore animos Thessalonicensium, ac si judicii dies non procul abesset. Quamobrem et in capite secundo monet, ne expavescant, neve se abripi sinant à falsis doctoribus; mysterium quidem iniquitatis jam tum fieri; judicium autem non futurum, nisi populus à principe defecerit, atque homo peccati palàm apparuerit, quem Dominus Jesus spiritu oris sui interficiet; quæ dicta esse volunt interpretes de Hierosolymitano excidio, tanquàm symbolo extremi judicii diem prænotante (etenim quemadmodùm Deus vindictam de Hierosolymis sumpturus non erat, nisi postquàm Judæi à populo Romano defecissent; Nero Christianos immani furore exagitâsset; et se Deum esse prædicâsset Simon Magus; ita in orbis exitio pœnam ab impiis tùm Deus repetet, cùm populorum à Christianâ Ecclesiâ alienatio, atque Antichristi jactantia, et subversio antecesserit). Objurgat deinde otio deditos homines, et laboris inimicos, curiositati vacantes, pacis perturbatores, ab iisque secedendum præcipit, ut confundantur, nisi animum mutaverint; cùmque suspicio ei subierit, quasdam epistolas suomet nomine editas fuisse, ne in posterum deciperentur, signum apponit manu propriâ, quo epistolas suas discernant. Vel harum rerum sola expositio absque ullâ prolixiore oratione sufficit, ut totum Grotii systema evertatur, qui debilibus conjecturis persuadere se posse putavit, ordinem epistolarum ad Thessalonicenses esse inversum, atque hanc secundam primo loco fuisse collocandam, ut longè priùs alterâ conscriptam.

Hùc usque epistolas Pauli ad Ecclesiarum cœtum missas explicavimus : nunc de epistolis ad Timotheum, ad Titum, ad Philemonem datis videndum est. Timotheus carissimus Apostoli filius in fide Derbe, aut Lystris Lycaoniæ urbe natus cognitus est Paulo anno quinquagesimo. Patrem habuit gentilem, matrem Judæam, Eunicem nomine; avam verò Loidem. Mater, atque avia, Christi fide susceptâ, sacris litteris Timotheum ab adolescentiâ erudiendum curaverant, quem cùm fratres Lystris, atque Iconio Paulo probâssent, Paulus sibi ultrò adscivit itinerum socium, adhibuitque deinde in verbi ministerio adjutorem, et laborum consortem, postquàm ad declinandam Judæorum invidiam circumcidisset. Nunquàm ab Apostoli latere discessit, nisi cùm res Ecclesiæ postularet quopiam ablegari, ut sæpè magistri vel jussione, vel rogatu apud plures Ecclesias functus est legatione, atque in Dei opere se exercuit, donec postremùm profecturus Paulus in Macedoniam, Ephesi consistere eum jussit, atque ad Ecclesias Asiæ curas omnes suas referre, epist. 1 ad Timoth., cap. 1, v. 3, ad quem deinde Ephesi relictum Paulus scripsit, cùm ipse in Macedoniam properabat. Difficilè sanè est tempus istud abitionis in Macedoniam constituere, ex quo cognoscamus unde, et quando epistola data sit. Ter enim in Actis Apostolicis legimus Paulum Macedoniam peragrâsse, Actor., cap. 16, 17 et 20. In primo et secundo itinere non aberat Timotheus; in tertio autem præmisit Paulus Timotheum, Actor., cap. 19, v. 22, qui indè Apostolum in Asiam deduxit, Actor., cap. 20, v. 4. In alterutrâ ergo ex istis tribus profectionibus non videtur Timotheum Paulus designâsse ecclesiarum Asiæ curatorem. Quamobrem ad novum aliud Macedoniæ iter ea verba retulit : *Sicut rogavi te, ut remaneres Ephesi, cùm irem in Macedoniam*, quod susceptum ab eo multi volunt post primam à romanis vinculis liberationem anno circiter 63. Tunc enim cùm Epheso Paulus Macedoniam rursùs iret, Ephesinam Ecclesiam Timotheo gubernandam commisit. Cum his optimè consentit, quod plerùmque dici solet, Timotheum, et Paulum ambos Romæ vinctos anno 61 et 62 fuisse, quippe amborum nomine ad Philippenses, ad Colossenses, ad Philemonem missæ sunt epistolæ. Timotheus ergo Romam prosecutus erat Apostolum, nec nisi in reditu ab urbe Ecclesiam administrandam suscepit, quod fortasse accidere anno 63 potuit.

Verùm cùm regressum in Asiam unà cum Paulo Timotheum, Actorum, cap. 20, narretur; ab eo autem loco nusquàm legatur in Pauli societate fuisse neque Hierosolymis, neque Cesareæ, in quarum alterâ in Paulum manus injecerant, alterâ vinctum detinuerunt biennio, visum quibusdam est Ephesi tum rogatum manere, cùm Paulus Mileto Ephesum misit majores natu Ecclesiæ accersitum, antequàm Hierosolymam iter haberet, Actor., cap. 20, v. 17. Nam revertentem per Macedoniæ fines in Asiam Timotheus est comitatus, ibid., v. 4. Posthinc verò nullibi commemoratur; atqui credibile est tum Paulum, quia censuit utilem admodùm fore Ephesiis Timotheum, eorum Ecclesiæ præposuisse. Quòd si posteà Romæ is adfuit unà cum Paulo in primis vinculis, potuit iterùm Apostolo se adjungere, ut si quam valeret, afflicto, atque egenti levationem, et opem ferret. Si res ita sit, Timotheum anno 58 Ephesiorum Ecclesiæ Paulus præfecisset; postea verò aut in itinere versùs Hierosolymam, aut ex ipsâ urbe Hierosolymâ, antequàm propter seditiosos caperetur in templo, litteram misisset. Quomodocumque autem velimus, sive è Macedoniâ post priora vincula, sive ex Hierosolymitano itinere multo antea esse conscriptam, certum est Paulum veritum, ne brevi Timotheum convenire non posset, quod maximè cupiebat, et præcepta quædam administrandæ Ecclesiæ necessaria verbis dare, scripto ea percensuisse documenta, ad quæ in Ecclesiâ Dei actiones suas componeret. Hæc tota ratio est, cur Paulus epistolam scripserit, in quâ, cùm quæ ad tuendam officii dignitatem pertinent, tùm quæ privatam integri hominis vitam decent, sanctissimis legibus, atque institutis comprehendit.

Secundam ad Timotheum epistolam datam esse

Romæ ex vinculis, argumento illa sunt, cap. 1, v. 8, 16, et 17 : *Noli itaque erubescere testimonium Domini nostri, neque me vinctum ejus... Det misericordiam Dominus Onesiphori domui : quia sæpè me refrigeravit, et catenam meam non erubuit ; sed cùm Romam venisset, sollicitè me quæsivit, et invenit.* Utrùm vero, cùm iterùm Romam venit, jam pro Christo mortem oppetiturus ; an primùm unde et evasit à periculo ; quæstio est, quæ distraxit interpretes. Plerùmque probatur propè vitæ exitum in secundâ captivitate hanc alteram epistolam esse conscriptam. Sentit nimirùm Paulus sibi finem vitæ accedere tanquàm victimæ non tam mactationi destinatæ, quàm libatione perfusæ, et velut qui stadium cucurrit, metam se attigisse, cui et præmium debeatur, cap. 4, v. 6, 7 et 8 : *Ego enim jam delibor, et tempus resolutionis meæ instat. Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi. In reliquo reposita est mihi corona justitiæ...* Subjicit et quædam de primâ suî defensione, qua à fauce leonis est ereptus, ut prædicationis opus absolveret, v. 16 et 17 : *In primâ meâ defensione nemò mihi adfuit... Dominus autem mihi astitit, et confortavit me, ut per me prædicatio impleatur, et audiant omnes gentes ; et liberatus sum de ore leonis.* Eusebius quidem, Hieronymus et Theodoretus ista interpretati sunt de primâ causâ apud Neronem actâ in primis vinculis, à quibus Dei beneficio exemptus erat. Chrysostomus verò modò in eamdem sententiam inclinat, modò ab eâ recedit, explicans Paulum in secundo adventu jussum Neroni se sistere, omnem criminis suspicionem à se depulisse liberatione obtentâ ; in eo tamen Eusebio, Hieronymo, et Theodoreto consentit, quod supremas veluti Pauli tabulas epistolam hanc esse fateatur. Nobis certè videtur Apostolum potiùs ad primam à vinculis absolutionem, quàm ad momentaneam, penè dixero, animi Neronis in postremâ causâ mitigationem spectâsse. Nam Paulus ait in primâ defensione, se à leonis faucibus ereptum, id est, Neronis crudelitate fuisse subtractum. Quomodò autem imperatoris immanitatem evasisset, si adhuc in vinculis, adhuc in proximo vitæ periculo fuisset? Ait præterea, se ideò divinâ ope liberatum, *ut per me prædicatio impleatur, et audiant omnes gentes* (id est, *impleretur, et audirent*, ut in græcis exemplaribus : ἵνα δι' ἐμοῦ τὸ κήρυγμα πληροφορηθῇ καὶ ἀκούσῃ πάντα τὰ ἔθνη), apertè indicans, post eam periculi fugam multùm laborâsse, et Româ egressum gentibus fidei doctrinam attulisse ; quod non nisi de restitutâ omninò sibi olim libertate potest intelligi.

Hâc eâdem planè de causâ Baronius, atque Esthius epistolam tertio, aut quarto Neronis anno, multo antequàm Paulus morte damnaretur, missam putant. Inquiunt enim ; significat Paulus servatum se Dei largitate, ut quæ deerant prædicationis officio, in gentibus impleret ; id ergò perfecit post datam epistolam, quod sibi ex divinâ voluntate implendum cognoverat ; perficere autem non potuit, nisi postea priora captivitatis vincula omninò deposuerit. Item significat Apostolus, se recens in urbem Romam venisse, cap. 4, v. 13, et 20 : *Penulam, quam reliqui Troade apud Carpum, veniens affer tecum... Erastus remansit Corinthi. Trophimum autem reliqui infirmum Mileti.* Sed Apostoli locum de operis sui consummatione jam explicuimus : cætera vero, quæ recentis in urbem adventûs indicio sunt, officiunt potiùs Baronii, atque Esthii causæ, quàm prosint. Recens venerat Romam Paulus ; ergo secundùm venerat. Nam cùm primùm Romam perductus est, plus triennio jam Corintho, Troade, Mileto discesserat ; quippe anno 58 à Lysiâ tribuno Hierosolymis est detrusus in carcerem ; biennio deinde Cæsareæ detentus est. Post longam demùm, et periculosam navigationem anno 61 Romam appulit. Quid ergo novi Timotheo scriberet, significans triennio antè Corinthi mansisse Erastum, morbo correptum Mileti Trophimum, penulâ sibi opus esse, quâ triennio caruerat? Tutiùs multò propterea videtur iis assentiri, qui Apostolum à primis vinculis liberatum Græciam, atque Asiam lustrâsse volunt, et post hæc Romam reversum, unde non erat iterùm abiturus ; quùm scriberet Timotheo, ut ad se iter properaret, inter cætera fecisse certiorem de quibusdam, quæ sibi, et sociis in reditu acciderant, et quid Troade afferendum sibi esset, admonuisse. In hâc posteriore epistolâ idem ac prioris argumentum prosequitur Apostolus, exprimens in Timotheo perfecti pastoris imaginem.

Deinde ad Titum exstat epistola. Titum olim gentilem Apostolus in Christi fide instituerat, et filii loco habebat, eoque utebatur modò itinerum socio, modò legato ad Ecclesias pro divini ministerii opportunitate, quem demùm in insulâ Cretâ Ecclesiasticæ rei gerendæ præfecit, ut cap. 1, v. 5, dicitur : *Hujus rei gratiâ reliqui te Cretæ, ut ea quæ desunt, corrigas....* Quonam tempore Paulus Ecclesiæ illius procurationem Tito tradiderit, ex Apostolorum Actibus non apparet. Neque enim legitur uspiàm Paulum in Cretam insulam appulisse, nisi cùm Cæsarea Romam vinctus navigavit, quo in itinere nemo Titum Cretæ relictum facilè crediderit. Quare consentaneum potiùs est, Paulum romanis vinculis exemptum, atque in Asiam repetentem iter, Cretâ quoque percursâ, cùm otium sibi non esset constituendis ubique in insulâ Ecclesiis, id negotii discipulo commisisse, ad quem in reditu Romam propè finem anni 63 epistolam dederit præceptis episcopalis officii feracissimam, ejus planè similem, quam circa eadem tempora ad Timotheum misit. Erat tum Paulus, cùm scribebat, in itinere ad Nicopolim Thraciæ urbem in Macedoniæ finibus, vel fortasse ad alteram Nicopolim Epiri urbem secùs Ambraciæ sinum, atque ad eam urbem properabat, hiemare ibi cogitans, cap. 3, v. 12 : *Festina ad me venire Nicopolim ; ibi enim statui hiemare.* Adfuit reipsà Titus, et Romam usque Apostolo comitem se addidit ; unde et ipsum in Dalmatiam Ecclesiæ ministerium evocavit.

Ad Philemonem denique Paulus per brevem epistolam scripsit omnium brevissimam, quâ fugitivum servum in ejus gratiam restituit. A Philemone illustri

Colossarum cive, furto facto, Romam fugerat Onesimus servus, cùmque in Paulum incidisset ab eo in fide eruditus, et Christi baptismate initiatus, fidei, atque obsequii sui præclara dedit testimonia. Hunc paulò post remittendum ad herum Apostolus curavit cum litteris pro fugâ veniam impetraturis. Itaque scripsit Philemoni Paulus litteras amoris, et benevolentiæ plenas, et suavitatem, atque injuriæ remissionem spirantes, rogans præcipuè recipi Onesimum in vinculis à se genitum, non uti servum nequam, sed uti charissimum fratrem, pro quo ipsemet satisfacturum spondet, eique conciliari, ac si se ipsum reciperet. Epistolam Onesimus tulit, et veniam Pauli rogatu facile exoravit. Ad Paulum deinde dimissus tantùm vincto præstitit officiorum, quantùm quisque conjunctissimus præstare potuisset. Cùm ab Apostolo ad Colossenses missus ipse sit, qui epistolam ad eos perferret, visum Hieronymo est unâ profectione Colossas cùm ad herum, tùm ad sanctos, et fideles fratres litteras Pauli attulisse. Verùm non placet interpretibus Hieronymi sententia. Primùm enim Roma Colossas rediisse Onesimus creditur cum Pauli litteris ad Philemonem; tum rursùs Romam missus à Philemone, ut Paulo in vinculis ministraret: deinde à Paulo datus comes Tychico novas litteras ad Colossenses ferenti. Enim verò Paulus epistolam non modò Philemoni, verùm et uxori ejus Appiæ, et Archippo Evangelii ministro inscribit; scribens verò ad Colossenses in fine ait: *Et dicite Archippo, vide ministerium, quod accepisti in Domino, ut illud impleas.* Quid opus erat per Colossenses moneri Archippum, si ipsemet ad Archippum tum scriberet.

Veritatem epistolæ ad Philemonem ne Marcion quidem negavit; imò verò totam retinuit, nullamque partem vitiavit, contra quam in cæteris Pauli epistolis soleret, ut Tertullianus, et Hieronymus testati sunt. Quidam postea majestati Spiritûs sancti indignam credidêre, etsi Pauli manu exaratam, quod et brevior esset, et res privatas, nihil ad Ecclesiæ utilitatem conducentes; servi nimirùm commendationem contineret, et tota humano spiritu composita videatur. Eos tamen optimè refutatos novimus Ecclesiæ auctoritate divinam epistolam suscipientis; novimus brevitatem sermonis sanctitati non obesse, quæ, ut inquit Tertullianus, *profuit, ut falsarias manus Marcionis evaderet,* quæque in quorumdam prophetarum vaticiniis procul dubio divinis reperitur; novimus non tam privatam causam dici posse, quam publicam totius Ecclesiæ, cùm de moderationis animi, injuriarum veniæ, et charitatis officiis, atque exemplis agitur, quæ in unâ re posita transferri debent per cæteras; novimus denique inspirationem divinam decere maximè, ut commoti ad miserationem, et grati obsequiis, neque omninò alienorum commodorum obliti, animi monumenta scripto relinquantur etiam erga humiles homines, frugi præsertim, et in Christo Jesu cognatos. Quæ omnia verissima esse, et Christi Apostolo dignissima etiam ab imperitis agnoscitur. Atque hæc de Proto-Canonicis Pauli epistolis dicta sint satis.

ARTICULUS VII.

De Epistolâ B. Pauli Apostoli ad Hebræos.

Epistola ad Hebræos olim in Occidentalibus præcipuè Ecclesiis eam non ubique obtinuit auctoritatem, quam reliquæ Pauli epistolæ sibi comparârunt. Istæ enim in ecclesiasticis conventibus omnibus legi consueverant; illam verò primo alicubi in ecclesiasticos cœtus non intulerunt, Apostolico quippe nomine non inscriptam. Sunt etiamnùm prætereà, qui dubitare videntur, an verè Pauli sit, quamvis inter canonicas Scripturas ab iisdem referatur. Quamobrem duo hæc agenda nobis sunt pro viribus, ut et Paulum epistolæ auctorem, et divinam esse scripturam defendamus; quorum prius si effecerimus, alterum consequi necesse est. De Hebræis, ad quos missa est epistola, et quibus assignari temporibus scriptio debeat, facillimum erit constituere, si illa duo in antecessum accuratè tractaverimus, quibus Lutherum, et cum eo sentientes hæreticos inscitiæ, atque erroris arguimus.

Paulum igitur ad Hebræos scripsisse, etsi taceret veterum auctoritas, quæ nos tamen movet maximè, atque impellit, ut credamus, ipsæmet litteræ loquuntur. Scriptor siquidem ab Italiâ litteram dedit ad Hebræos, quibus salutem dicit fratrum Italorum nomine, cap. 13, v. 24: *Salutant vos de Italiâ fratres.* Item in vinculis erat, vel saltem nuperrimè è vinculis erat exemptus, sperans tamen quantociùs restitutâ sibi libertate ad eos rediturum, cap. 10, v. 34: *Nam et vinctis compassi estis*, sive ut significantiùs habent græca exemplaria, καὶ γὰρ τοῖς δεσμοῖς μοῦ συνεπαθήσατε, *vinculis meis compassi estis.* Et cap. 13, v. 19: *Ampliùs autem deprecor vos hoc facere* (scilicet orare Dominum), *quo celeriùs restituar vobis.* Rursùs socium, et comitem habebat Timotheum, cum quo proficisci ad ipsos cogitabat, si properare ille quidem voluisset, ibid., v. 23: *Cognoscite fratrem nostrum Timotheum dimissum; cum quo (si celeriùs venerit) videbo vos;* atqui nemini discipulorum Christi, nisi uni Paulo ista congruunt; Pauli ergo epistola est. Profectò Pauli ingenium, institutum, scribendi ratio, color, modus docendi cum quibusdam quasi aculeis in legentium animo relictis apparet in omni epistolâ fusus; maximè verò in ultimo capite ubi animum, conscientiamque suam testatur; orationes pro se fieri flagitat, se propemodùm ad eos venturum pollicetur; salutem nuntiat; diligenter mandat suis verbis alios salutari, quæ omnia solebat Paulus facere, cùm scriberet. Hæc verò si per se singula suo pondere tantùm non movent, ut Pauli epistolam credi cogant; omnia tamen coacervata efficiunt, quod volumus.

Neque alterius ab hâc nostrâ Pauli epistolæ meminisse S. Petrum crediderim, cùm epistolæ suæ secundæ cap. 3, v. 15, ait: *Sicut et charissimus frater noster Paulus secundùm datam sibi sapientiam scripsit vobis.* Enim verò quamvis Petrus haud nominet ad quos epistolam secundam scribat, satis tamen significat, cap. 3, v. 1: *Hanc ecce vobis, charissimi, secundam scribo epistolam,* ad eosdem mitti, quibus primam inscripserat. Prima autem data erat Judæis, scilicet: *Electis dispersionis;* Judæis ergo iterùm scribens in memoriam re-

vocat Petrus litteram, quam à Paulo acceperant. Quæ verò erit unquàm ea Pauli epistola, nisi hæc ad Hebræos fuerit, de quâ disputamus? Periisse ne, dicent, hanc unam incuriâ eorum, quibus miserat? Sed cur illa interciderit sola, cùm cæteræ adhuc restent? Cur nemo veterum eam uspiam nominaverit, quam dicunt intercidisse? An malint epistolam illam à Petro commemorari, quam ad Romanos datam habemus, vel aliam quamlibet ex Paulinis de eodem argumento compositam, in quo Petrus versabatur? Verùm conjecturas veritati anteponere absonum est, et ineptum pertinaciter contendere, epistolam gentilibus olim populis ad Christi Ecclesiam traductis, vel singularibus viris missam dici à Petro iismet inscriptam, ad quos ipse scribebat, idque Româ; cùm, quâ de re sermo est in Petri litterâ, de eâdem et Paulum dicere in suâ ad Hebræos facilè constare possit, si utramque conferamus. Sed non versemus diutiùs assumptum ab ipsâ epistolâ momentum, atque ad Patrum testimonia, auctoritatemque veniamus.

Illud verum, quod prius, inquiebat olim Tertullianus in pari causâ de doctrinæ veritate disputans; cùm scilicet retinendum sit, quod majores nostri Apostolicis temporibus propiores tenendum esse testificantur ut ab Apostolico quodam viro profectum, quis Apostolo Paulo epistolam ad Hebræos prudens non tribuat, præsertim si Græcorum Patrum vetustissimorum fidem sequatur; Dionysius Areopagita Pauli discipulus in epistolâ ad Titum quasdam sententias epistolæ ad Hebræos usurpat tanquàm verba magistri, ac præceptoris sui, ut ipsemet loquitur. Clemens Alexandrinus in libro hypothyposeon apud Eusebium, lib. 6 Hist. Eccles., cap. 14, Apostoli Pauli esse epistolam ad Hebræos sine ullâ dubitatione assentitur, et probat, putans quidem hebraicè ab ipso scriptam, et græcè à Lucâ redditam, unde tanta similitudo enata est cum styli, et locutionis genere, quod in Apostolorum Actis adhibitum cernitur; additque cautè, et prudenter omninò Paulum ab inscribendo proprio nomine abstinuisse, quia hominum, ad quos scribebat, rationem habuit, quos alienato à se animo esse cognoverat, et deterritos fore potiùs à legendo, quàm allectos, si scriptorem se prodidisset. Origenes, homiliâ in epistolam ad Hebræos apud eumdem Eusebium, lib. 6, cap. 25, etsi auctorem epistolæ à scriptore distinguere videatur, ac si Paulus conceptuum auctor sit, et sententiarum; phraseon verò, et locutionis peritior alter, atque elegantior discipulus, qui in vestiendam, ornandamque Pauli orationem, ipso dictante, incubuerit, judicetque soli Deo notum esse, quisnam epistolam scripserit; tamen ibidem ait, commendatione dignas esse eas Ecclesias, quæ tanquàm Pauli epistolam suscipiunt: *Non enim sine causâ veteres homines ut Pauli ipsam tradiderunt;* ex quo perspicuum est à veteribus ad sua usque tempora eamdem epistolam Pauli creditam fuisse: quam perpetuam majorum in eâ retinendâ sententiâ consensionem explicatiùs in Psalmum 1, et constantiùs prædicat, postquàm scripsit nonnullos eâ de re dubitare propter sublimitatem sermonis, qui in epistolâ elucet, cùm tamen Paulus se imperitum sermone profiteatur: *Sed ego dico sicut mihi à majoribus meis traditum est, quia manifestissimè Pauli est, et semper antiqui majores nostri ita eam ut Pauli epistolam acceperunt.* His et Eusebius ipse, l. 3, cap. 3, subscripserat, qui aliorum placita colligit, à quo testimonium ad Arianorum confutationem opportunè sumpsit Theodoretus.

Nam cùm non orthodoxi modò, verùm etiam hæretici ab initio præjudicâssent non alteri, quàm apostolo Paulo tribui oportere ad Hebræos epistolam (Melchisedechiani siquidem, qui Melchisedechum Christo Jesu præstitisse dicebant; Cathari, Novatianorum soboles, qui omnem veniæ januam Christianis peccantibus occludebant; Hieracitæ, qui Melchisedechum Sanctum esse Spiritum ignoranter asseverabant: imò verò et Ariani primùm, ut Epiphanius dicit, hæresibus 55, 59, 67 et 69, epistolâ Pauli ad Hebræos abusi sunt, eamque in errorum suorum defensionem traxerunt); recens verò Ariani epistolam ipsam novitati suæ contrariam respuerent, Theodoretus novorum hominum arrogantiam accusans præfatione Comment. in epist. ad Hebr. ait, ipsos debuisse saltem, si cætera negligebant, temporum diuturnitatem et antiquitatem vereri, ac meminisse recitatam semper in Ecclesiis epistolam, ex quo relicta Ecclesiis sunt apostolica scripta; vel si id parvi facerent, ab Eusebio saltem Cæsariensi, uno ex ipsorum principibus, et magistris non recedere, *qui beatissimi Pauli epistolam esse confessus est, et antiquos omnes hanc de eâ sententiam dixit habuisse.* Sed ne Græcorum Patrum omnium locos exscribam prolixius, unâ numeratione contentus magnum eorum agmen produco, qui hanc ad Hebræos epistolam in Paulinarum numerum retulerunt. Dionysium Alexandrinum dico, et concilii Antiocheni Patres in epistolis ad Paulum Samosatenum; Alexandrum Alexandriæ episcopum in litteris ad concilium Constantinopolitanum, Athanasium in Synopsi, Cyrillum Hierosolymitanum, Catech. 4, Gregorium Nazianzenum in carmine de Can. Script., Gregorium Nyssenum, lib. de Hipost., Epiphanium, hæres. 76, concilii Laodiceni Patres, can. 59; Damascenum, lib. 4, cap. 18, omnes denique græcos scriptores, quos Hieronymus, epist. 129 ad Dardanum eo uno testimonio comprehendit: *Illud nostris dicendum est, hanc epistolam, quæ inscribitur ad Hebræos, non solùm ab Ecclesiis Orientis, sed ab omnibus retrò Ecclesiis, et græci sermonis scriptoribus quasi Pauli apostoli suscipi.* Et quamvis prosequatur S. doctor dicere, *licèt plerique eam vel Barnabæ, vel Clementis arbitrentur,* prioribus dictis fidem tamen non abrogat, cùm id tantum velit, aliquos ex græcis scriptoribus Barnabæ, vel Clementi aut verborum, et sermonis texturam, aut ex hebraico autographo traductionem censuisse tribuendam.

Latinos verò priscos Patres res est paulò difficilior in unam sententiam conjungere, quorum aliqui Pauli epistolam esse non animadverterunt, alii à Pauli scriptis visi sunt separare. Verùm de hâc Latinorum Patrum à Græcis discrepantiâ mox dicturi sumus.

Profectò à IV seculo Latini omnes Pauli epistolam agnoscunt, ut Hilarius, lib. 12 de Trinit., Ambrosius, lib. 2 de Cain, cap. 2, Hieronymus in allatâ epistolâ ad Dardanum se latinam consuetudinem deserere, et ad veterum scriptorum auctoritatem se conferre testatus, Augustinus, lib. 2 de Doctr. Christ., cap. 8; Rufinus in Symbolo; Innocentius I, in epist. 3 ad Exuperium, Gelasius I, in concilio Romano, Gregorius Magnus, et, ut breviùs rem absolvam, Philastrius in catalogo hæresum, perindè hæreseos arguens, sive qui epistolam prorsùs rejiciunt, sive qui Pauli esse negant. Horum Patrum omnium cùm Græcorum, tùm Latinorum traditionem illud confirmat apprimè, non posse alterum quempiam epistolæ illius auctorem inveniri præter unum Paulum, atque ad neminem ex aliorum numero, quibus illa à nonnullis adscribitur, nisi ad unum Paulum accommodari.

Enim verò quotquot ex veteribus de auctore epistolæ ad Hebræos, conjiciendo potiùs, quàm constituendo scripserunt, ii aut Clementem Romanum, aut Lucam, aut Barnabam esse arbitrati sunt. Nam si quæ fuerunt præterea eâ de re sententiæ; constat fuisse multò obscuriores, et omninò contemnendas, cujusmodi est, quâ Tertulliano adjudicatur epistola; quâ quidem nulla potest esse absurdior, cùm apud Patres Tertulliano antiquiores, ut Clementem Alexandrinum, jam epistolæ mentio sit, et Tertullianus ipse Barnabæ esse putaverit, ut docet Hieronymus, libro de Viris illustribus in Paulo. Eodem in censu ponatur et eorum opinio, qui Marco epistolam inconsideratò tribuunt, ut et ipsi aliquid dicere videantur. Stylus autem, et dictio elegantior, atque ornatior, simillima, ut quibusdam videtur, Clementis Romani sermonum, effecit, ut ejusdem apostolici viri crederetur. Verùm de oratione nunc non disputo, an Clementis sit, quanquàm ratio disponendi argumenta in utrâque oratione admodùm distet; illud judico Romani Clementis epistolam non convenienter dici. Clemens in suâ epistolâ ad Corinthios multa vagè dispergit ex epistolâ ad Hebræos desumpta, ut Eusebius, lib. 3 Hist. Eccles. cap. 38, animadvertit; non igitur auctor est epistolæ ad Hebræos. Item quid Latino homini olim gentili fuisset rei cum Hebræis de veterum legis cæremoniarum, et rituum mysteriis; significatione, infirmitate, abrogatu? Quid erat vel auctoritatis, vel conjunctionis, et gratiæ Clementi cum Judæis, vel exercitationis in Mosaicis institutis, ut sperare posset profuturum iis sermonem, qui interdùm acrior est, et graves habens aculeos, aut se pro dignitate de tantâ rerum sublimitate locuturum? Quomodò etiam potuisset is scribere: *Deprecor vos hoc facere, quo celeriùs restituar vobis*, qui nunquàm in Judæâ commoratus legitur, aut arctam cum Judæis societatem habuisse, quemque, Romanæ Ecclesiæ episcopus cùm esset, nec suos deserere, neque in Judæam habitatum se transferre decebat? Demùm scripsissetne anteaquàm Romanæ ecclesiæ clavum teneret, an post aditam Romanam cathedram? At privatum hominem, nullo officio clarum tantùm auctoritate valuisse, tamque intima legis penetralia non nisi expertissimo Judæo cognita expeditè subiisse quis credat? Posteà verò quàm episcopatu fungeretur, ea dicere Judæis non potuisset, quæ dixit, modò constantiam, et fortitudinem commendans in perferendis fratrum infidelium contumeliis, et rapinis, modò confirmans ac vexationes alacri animo Christi exemplo sustinendas. Ex his enim cognoscitur auctorem litteras dedisse, dùm adhuc stabant Hierosolymæ, atque in Palæstinâ Judæi ea mala à falsis fratribus pertulerant; quod cùm temporibus Pontificatûs Clementis componi non potest, qui sive tertius, sive quartus à beato Petro fuerit, Ecclesiam viginti circiter annis post Hierosolymorum vastationem gubernavit. Itaque persuasum nobis est Clementi epistolam ad Hebræos esse abjudicandam.

Eadem fermè ratio movet, ut Lucæ epistolam non esse putemus. Gentilis erat proselytus, cui nihil congruebat minùs, quàm ut disputando Judæos ex suis ipsorum cæremoniis in Christi lege, christianæque legis officiis continere niteretur. Græcanico dicendi genere erat assuetior, cujus oratio non abundabat hebraicis modis et figuris, summam hebraicarum consuetudinum, et mysticorum legis sensuum peritiam, qualem auctor epistolæ ostendit, neque ex gentilium disciplinis deportaverat, neque in Judæorum scholis acquisierat. Quis ergo Lucæ ingenium, et manum in hâc epistolâ se deprehendere prudens testetur? Nam si veterum testimoniis ducti Lucam auctorem defenderent, tolerandum quidem id esset; quidquid enim ille conscripsisset, id totum divino Spiritui animum, ac manum inexercitati etiam scriptoris regenti acceptum referretur; sed cùm prisci duos tantùm libros, Evangelii alterum, alterum Actorum, Lucæ tribuant, nullus verò color, nulla species Lucam epistolæ compositorem exhibeat, quid est, quod pro Lucâ tantoperè decertetur? Hieronymus fortasse in eam sententiam quosdam pertraxit, cùm de Viris illustribus in Paulo, ait, à quibusdam Latinorum hanc epistolam Lucæ dici; sed neminem aut magnæ, aut parvæ auctoritatis Patrem id comprobantem nominat. Qui autem styli similitudinem exaggerant inter epistolam ad Hebræos, et Apostolorum acta, proptereaque ad Lucam pertinere utrumque opus arbitrantur, tùm multos habent contradicentes criticos eloquentiæ, ac styli non ineptos æstimatores; tùm ipsimet majorem sermonis ornatum, majoremque sententiarum sublimitatem in epistolâ reperiri non diffitentur; adeò ut vel ipsi se vacillare, et infirmo uti argumento sentiant. De Barnabâ verò non admodùm dissimilia urgemus. Barnabam neque in Italiam venisse, neque fuisse in vinculis ab ullis probatis auctoribus memoriæ proditum est; distat etiam longissimè eloquium Barnabæ, si is quidem vulgatæ epistolæ sub ejus nomine auctor est, ab eloquio scribentis ad Hebræos; ille rusticior est, impolitior, humilior; nobilior iste, grandior, disertior, nervosior. Nihil ex Barnabæ vitâ, nihil ex ecclesiasticâ historiâ, nihil ex epistolâ ipsâ depromi potest, quod fidem concilict conjecturis, unde Barnabam Epistolæ ad Hebræos auctorem internosci penderet. Quocirca

et miramur Tertullianum confidenter adeò Barnabæ epistolam appellâsse, et, quo ex fonte illam suam sententiam hauserit, omninò ignoramus. Quæ cùm ita sint, restat, ut Paulo epistolæ confectio attribuatur; vel saltem nulla firmior judicatio sit, quàm quâ Pauli epistola esse definiatur.

Etsi non deberem nunc esse prolixior in eorum argumentis afferendis, atque infirmandis, qui Paulum epistolam ad Hebræos misisse non probant, si tamen, fuero, nemo ægrè ferat; id enim rei gravitas postulat, et cùm multa opponant, quæ egent illustratione, multis pariter est respondendum. Aiunt autem Pauli nomen præteriri in fronte litteræ, quod cæteris ejus epistolis inscribitur; prætermitti et nomen, atque officium Apostoli, in quo vim magnam facere solebat, et fecisset hoc in loco majorem; stylo epistolæ sermonem Pauli esse dissimillimum, sive græcè, sive hebraicè scribere sumpsisset; neque enim is tot habere potuit græcæ eloquentiæ ornamenta, quantis totum epistolæ corpus distinguitur; neque hebraica oratio suppeditâsset tantam argumentorum congeriem, quorum pars quædam à græcè linguæ proprietate desumitur; ergo Pauli non esse epistolam. Deinde Paulum hebræum ad Hebræos scribentem usurum fore veteris Testamenti locis à fonte hebraico petitis, non à græco rivulo; auctorem verò epistolæ à græcis codicibus quidquid veteris memoriæ è re suâ erat, semper derivâsse. Item Paulum hebraicæ doctrinæ peritissimum non potuisse, tam graviter hallucinari, ut hebraicum verbum ברית, quod *fœdus, pactum* reddi deberet inter duos veluti contrahentes sanctum, redderet *testamentum scriptum*, scilicet ultimam morituri voluntatem declarans, quod morte intercedente testatoris confirmatur, ut capite 9 epist., v. 15, et seqq., auctor interpretatur. Addunt etiam apostolum Paulum à Deo ipso Evangelium didicisse, non ab homine, ut ipse ad Galatas scribens prædicat; scriptorem verò epistolæ Apostolis præceptoribus usum se dicere in cap. 2, v. 3, ubi de salute loquens ait: *Quæ, cùm initium accepisset enarrari per Dominum ab eis, qui audierunt, in nos confirmata est.* Denique Paulum malè olim acceptum Hierosolymis, Hebræis omnibus odiosissimum, paulò ante provocatione ad Cæsarem ab insidiis Hebræorum ereptum, quis tam citò animum mutâsse credat, ut iterùm ad Hebræos redire vellet, iisque se committere, atque illa scribere: *Cognoscite fratrem nostrum Timotheum dimissum, cum quo, si celeriùs venerit, videbo vos?* Non potest igitur Paulus à quopiam credi auctor epistolæ ad Hebræos.

Accedo ad singula, ut sic universa frangantur. Prætermisit Paulus suum epistolæ nomen apponere; tacuit et apostolicum officium sibi à Christo datum; salutem non dixit ab initio iis, ad quos scribebat, contra quàm facere soleret in epistolis reliquis; sed multæ fuerunt probabiles causæ, cur aliter in hâc epistolâ faciendum Apostolus censuerit, quas Cyrillus Alexandrinus, Hieronymus, Theodoretus proferunt. Vel enim, ut supra dictum est, statim sine inscriptione ullâ nudam doctrinam exposuit, ne Hebræos universos æmulatores adhuc legis à lectione retraheret, quorum ipse, quod abrogatam esse totam legem veterem acerrimè disputaret, gravissimam invidiam subierat: vel fortasse arrogantiùs visus fuisset Paulus nomen suum ponere, seque scriptor cum Christo Jesu quodammodò comparare, quoniam in capite tertio Christum *confessionis nostræ Apostolum* nominavit: vel quia gentium, non Hebræorum erat Apostolus, noluit sibi apostolicam dignitatem tribuere, dùm solos Hebræos officii admonebat. Scripsit præterea ut amicus ad amicos solatio egentes, non ut magister præceptorum dator, ut in epistolæ fine scriptum excusans dicit: *Rogo autem vos fratres, ut sufferatis verbum solatii.* Vel denique librum potiùs, quàm epistolam scribere in animo habuerat, ut Estius, et Calmetus scitè animadvertunt; libris verò auctor nomen suum non prænotat. Porrò libello magis, quàm litteræ verba illa conveniunt iis nuperrimè recitatis subjecta: *Etenim perpaucis scripsi vobis.* Cur enim paucissimis diceret se scripsisse, quùm littera non soleat esse prolixior? Libellum ergo conficere maluit, qui certè videri potuisset præ argumenti amplitudine brevior. Cæterùm miror tam infirmum argumentum opponi à Lutheranis, ac si non nisi ex nominis prænotatione auctor epistolæ cognosceretur. Irrisit jam, quicumque scripserit Hieronymi nomine præfationem in hanc B. Pauli epistolam, istud argumenti genus, indè concludens nullius scriptoris fore epistolam, quæ nullius nomen gerit, si utique verum sit ex solo præscripto nomine de operis auctore judicari. Et in primâ Joannis epistolâ deest dilecti illius discipuli nomen; nemo tamen epistolam Joanni abjudicat; contra verò littera ad Laodicenses, tertia ad Corinthios, tertia pariter ad Thessalonicenses olim apostoli Pauli nomen prætulerunt, ut et plura Thomæ, Bartholomæi, Jacobi Evangelia, quæ non obtinuerunt apud ullas Ecclesias auctoritatem.

A styli dissimilitudine petitum argumentum dissolvi non posse videtur, nisi primum alterum expediatur, quâ linguâ usus Apostolus sit ad scribendum, quod cùm involutum sit, et in gravi controversiâ positum, efficit, ut juxta varias Patrum, atque interpretum opiniones respondeatur. Itaque sunt, qui dicunt Apostolum hebraicâ propriâ oratione ad Hebræos locutum, quâ valebat plurimùm, graviorem idcircò, copiosiorem, ornatiorem cæteris suis esse epistolis græco, alieno veluti idiomate, à se conscriptis; sed quùm nullam Pauli hebraicam scripturam habeamus, unde quanta esset in eo eloquentiæ hebraicæ vis, et copia judicetur, et cum quâ orationem epistolæ ad Hebræos conferamus; tum verò eloquentiam græcam tota hæc epistola sapiat, nusquàm autem exemplaria hebraica ullus sibi visa meminerit, placere omninò hæc responsio non potest. Inquirendum diligentiùs præterea esset, an Paulus, qui Tharsi celeberrimâ Ciliciæ metropoli natus erat, ubi græci sermonis scientiâ augeri facillimè potuit, quique erat in poetarum lectione versatissimus, plus hebraicas, quàm græcas litteras didicisset.

Alii parùm à priore hâc sententiâ distantes hebraicè compositam quidem esse putant, quippe hominis hebræi ad Hebræos scribentis; at Lucam, vel Clementem, Apostolo à græcis litteris instructiores, illustrius in græcum transtulisse, hancque esse causam, quare ampliorem, atque expolitiorem esse stylum quisque sentiat. Sic Clemens Alexandrinus, Eusebius, Hieronymus crediderunt, qui multos habuère comprobatores. Verùm partim nuper dicta, partim quæ consequentur, istorum Patrum sententiam dubiam faciunt. A nemine isti veterum, qui eâ de re certior esset, acceperunt hebraicam fuisse primùm epistolæ scripturam; sed conjectando iis visum est id colligi ex personâ cùm scriptoris, tùm eorum, ad quos scribebatur. Illorum verò conjecturas hæc ratio infirmat; scilicet minùs frequentem esse epistolam hebraicis dicendi modis, quos inseruisset hebraicus scriptor; item Petrum, Jacobum, Joannem omnes ex Hebraico genere ad homines gentis suæ litteras græcas dedisse; tùm hebraicam linguam, quùm Clemens ignoraret, minùs rectè dici eum ex hebraicis in græcas litteras traduxisse, ut alia prætercam.

Tertii dùm funditùs linguæ genus investigant, quo edita epistola est, putant autographum græcâ linguâ à Paulo conscriptum vel solo ipso in ejus scriptionem diligentiùs incumbente, vel collatis cum Lucâ, aut Clemente studiis, quorum operâ in scribendo adjuvaretur, ut ii facere solent, qui in re quâdam gravioris momenti, etsi ipsi per se valere possent, adhibent tamen socios omnium judicio exercitatiores. Quare enim, aiunt, græcè scriptam litteram autographam negemus, quæ tota græcum colorem habet nitidum, nativum, non vi expressum, non fucatum, non illitum, qualis affunditur scriptis ex alienâ linguâ traductis? Cur primigeniam græcam scripturam non existimemus, ex quâ argumenta pendent id maximè comprobantia, quod assumptum est, quùm vix ullum pondus, aut robur haberent, si hebraicis verbis suscepta fuisset quæstio tractari? Nihil omninò est, quod compellat primam orationis texturam hebraicam dici, nihil quod græcam esse non potuisse demonstret; græco ergo idiomate compositam epistolam ad Hebræos non temerè credimus. Quod si id semel effecerimus, verendum non est, ne hâc de causâ Pauli opus non esse videatur.

Paulus enim graviore sibi proposito argumento ad expediendum, in quo exspatiari ipse maximè potuisset, ejusque disputandi vis, et copia elucere, quodque ornatius dicendi genus desiderabat, eloquentior esse debuit, quàm in cæteris scriptis suis soleret, locutione nobiliore uti, et disertissimam, quoad ferrent vires, orationem habere; ad eos etiam quùm scriberet, quos et magis disciplinis instructos, et ingenio magis acres esse sciebat, extulit sese, majore adhibitâ diligentiâ, atque orationis ornamenta conquisivit. An non videmus sæpè scriptores pro rerum varietate stylum mutare, et subliminiorem sublimibus rebus aptare sermonem? Quàm dispar videtur auctor Pentateuchi auctori libri Jobi? Moses tamen creditur utrumque librum composuisse. Atque illa quidem major elegantia, quâ epistola ad Hebræos reliquis Pauli epistolis præstat, non est à Pauli indole aliena; imò verò in ipsâmet ejusdem ingenium deprehenditur. Pauli est disputandi methodus, Pauli ratiocinatio, Pauli periodi, Pauli phrases, Pauli politiores hebraicè dicendi modi, ut Spanhemius in tractatu de auctore epistolæ ad Hebræos advertit. Quòd si Paulum tantum ex se potuisse quis pertinaciùs negaret, ponat ille ad epistolæ absolutionem allaborâsse vel Lucam, vel Clementem, ut plurium contentione magis expoliretur, quod ab uno non fuisset adeo perfectum. Hoc autem est, quod Origenes jam dixerat videri sibi Pauli sententias, Clementis verò, aut Lucæ verborum constructionem; quod sententiæ non nisi exercitatissimi Judæi sint ex Pharisæorum sectâ, qualis est Paulus; modus autem dicendi eloquentem Græcum hominem indicet, quales Lucam, et Clementem ex aliis eorum scriptis novimus.

Porrò ex his omnibus, vel harum sententiarum alterutrâ, quæ magis placeat, non modò ad propositum adversariorum argumentum responsio petitur, verùm etiam et ad alterum sequens de usu Scripturarum veteris Testamenti secundùm versionem Septuag., ex quo Paulum epistolæ auctorem non esse colligunt. Si enim græcè epistolam Paulus scripsit vel solus, vel admissis adjutoribus Lucâ, aut Clemente, opportunius ex græcâ versione doctrinæ suæ testimonia protulit; erat enim Græca interpretatio septuag. Senum, et privatim Judæis, et publicè in synagogis usitatissima. Si autem hebraicis litteris epistolam texuit, fontem utique hebraicum ille adiit, unde confirmandi causâ sententias deprompsit; verùm qui in græcum sermonem hebraica convertit, satiùs duxit græca testimonia pro hebraicis collocare, quo magis tota oratio conveniret, ut fecisse dicitur græcus Matthæi hebraici scriptoris interpres.

Non est autem falsus, quùm hebraicam vocem ברית sumpsit Paulus ad significandam ultimæ voluntatis testationem, quæ rata solum est morte testatoris. Etsi enim ברית *pactum*, et *fœdus* significet, quod manet, fixumque est ante paciscentis mortem, nec temporis lapsu confirmatur; testamentum autem sit dispositio de hæreditate conferendâ, quæ nisi testatore mortuo firmitatem non habet; tamen pactum illud (de quo Moses, Exodi, cap. 24 : *Hic sanguis testamenti*, id est, pacti, et fœderis, *quod mandavit ad vos Deus*) sanguinis aspersione sancitum figura fuit novi fœderis, quod Christus nobiscum pacturus erat suo sanguine. Christus verò sui sanguinis effusione utrumque perfecit, et pactum videlicet iniit, et testamentum condidit. Pactus est, quia promisit se hæreditatem æternam daturum suis, adjunctâ conditione, si præceptis à se latis paruerint, ab ipsis nunquàm adeundam, si aliter fecerint; quâ re pactum continetur; testatus pariter est, quia voluntatem ultimam suam declaravit de eâdem æternâ hæreditate ad filios Dei perventurâ post sui ipsius mortem testantis. Itaque Paulus testamentum vocat à Christo moriente institutum, sed quod pacti conditionem includat; pacti, inquam, dummodò po-

pulus legem servaret; cùmque hujusce pacti typus esset fœdus, quod cum adjunctione eâdem Deus cum Israelitis pepigerat non absimilibus cæremoniis, rectè et exemplum, et testimonium ex Mosis verbis deprompsit. Solebant enim Hebræi, et præcipuè ex Pharisæorum sectâ, quæ Christi, et Apostolorum ætate jam prævaluerat, ex veteris Testamenti figuris, ut olim monuimus, quis futurus esset Messias, quidve facturus, orali, ut aiebant, traditione cognitis colligere, quamvis sæpè subtilioribus disquisitionibus vim totam legis exhaurirent, quemadmodùm Christus eos verbis sæpè castigat. Eodem contra ipsos argumento processit Paulus, atque ex pacti figurâ novum pactum, et testamentum deduxit validissimè iisdem doctrinis usus, quas Hebræi adoptaverant, atque in scholas invexerant. Nam etsi in veteris pacti confirmationem nullius testatoris mors intercesserit, tamen cùm terrena hæreditas promitteretur regni cœlorum in novo promissi figura, et victimarum mors Christi mortis typus intervenerit, rectissimè Paulus Christi testatoris mortem intercedere debuisse probavit, ut pactum ab eo initum consequentiæ hæreditatis, ipso demùm paciscente, ac testante mortuo, ratum fieret.

Ex hâc à typo, et figurâ ad veritatem, atque ad rem significatam transitione sæpè à Paulo facta alii explicantur loci, qui contorti, et violenter pertracti ad id efficiendum videntur, quod ille sumpserat. Ponatur exemplum in versiculo quinto capitis primi : *Ego ero illi in patrem, et ipse erit mihi in filium;* quod secundùm litteram libri 2 Regum, cap. 7, v. 14, de Salomone dictum non inviti fatemur. Ponatur et in altero 13 vers., cap. 2 : *Ecce ego, et pueri mei, quos dedit mihi Deus.....;* quod Isaias, cap 8, de se, et filiis suis dixerat, atque horum similia; quos locos Paulus de Christo Jesu æterno Dei filio, ejusque discipulis interpretatur, et explicat. Cùm enim tam Salomon, quàm Isaias Christi imaginem referrent; quùmque in Isaiæ filiis Apostoli, et discipuli significarentur, idque non ignorarent Hebræi traditione docti, optimè Paulus, quæ de Salomone, de Isaiâ, de cæteris typis scripta apparebant, traduxit sensu sublimiore, et spiritaliore ad Christi Domini personam, quo et Hebræos ex suis ipsorummet doctrinæ præceptis aptiùs doceret, et res sublimissimas exponeret. Eam à Paulo sæpè adhibitam disputandi rationem nedùm non reprehendunt Judæi, sed probare solent, et admirari; cujus rei exemplum recens affert Richardus Simonius de hâc ipsâ Pauli epistolâ scribens, cap. 21, Hist. crit. N. T. Quùm enim ipse sermonibus collatis cum celebri quodam Rabbino in majorum suorum scientiâ exercitato, ob oculos ei posuisset epistolam ad Hebræos, atque ille in silentio secum ipse intuens, perlegens, contrahens supercilia apostolicam orationem meditaretur, subito quodam impetu erumpentem sæpè in admirationem, et propter magnum totius orationis conceptum identidem clamantem Rabbinum audivit מקובל מקובל, *Mecubàl, Mecubàl*, hoc est, *virum traditione doctum*, eo scilicet doctrinæ genere, quam cabalam ipsi appellant. Quo cognoscitur non modò veteris Testamenti locos in epistolâ ad Hebræos ad arbitrium non detorqueri eâ ratione, quæ Paulum dedeceat, verùm etiam in eorum accommodatione sublimissimam scientiam mysticorum sensuum apparere Paulo dignissimam.

Neque ex eo scriptorem epistolæ Paulum non esse colligitur, quod auctor in capite secundo dicat salutem per Christum Dominum enarrari cœptam, ab iis deinde, qui audierunt, in nos confirmationem habuisse, ac si auctor diceret, Apostolos Christi auditores sibi viam salutis commonstrâsse, quod Paulo non congruit, qui doctrinam omnem suam ex ipso fonte Christo Domino hauserat; nam ea verba, vers. 3 : *Ab eis, qui audierunt, in nos confirmata est*, explicanda sunt, ut significent, *ad nos usque, ad nostra hæc usque tempora, in hodiernum diem crevit Apostolorum opera*, et multis incrementis auctum est illud semen, quod Dominus primùm jecerat; vel *inter nos, in medio nostrùm* Apostoli salutem confirmàrunt; vel dixit hæc Paulus concionatorum more, qui solent res ad totam concionem spectantes efferre plurium numero, quo et ipsi comprehenduntur, etiamsi ad dicentem ea non referantur; vel etiam confirmatum se in doctrinâ Paulus dicere utique potuit ab Apostolis, quamvis à Christo revelante doctrinam consecutus sit; nam Apostolos habuit Evangelii sui comprobatores, cùm Hierosolymam profectus cum iis Evangelium suum contulit. Non egebat quidem ipse eâ confirmatione, quasi quid deesset roboris fidei, quam revelanti Christo præbuerat; sed confirmatione gentes egebant, ignorantes Paulum divinitùs institutum. Iis enim admodùm profuturum erat Pauli apostoli sui doctrinam cæterorum Apostolorum consensu probari, quoniam, probatione eâ non obtentâ, prædicanti non credidissent; imò ne audiissent quidem veteris Pauli vitæ præjudiciis occupatæ, ac memores insidiarum, quas Christianis struxerat. Vel denique confirmationem doctrinæ sibi evidenter constare, inquit Paulus, in Apostolorum factis. qui signis, et portentis, et variis virtutibus credibiliorem salutis prædicationem fecerant, ut prosequitur dicere.

Demùm incredibile non est Apostolum, qui jam è manibus Judæorum elapsus, provocando ad Cæsarem, mortis periculum effugerat, voluntatem suam eosdem visendi postmodum ostendisse. Divini enim Spiritûs admonitu eò se rediturum dixit, unde primùm pulsus Judæorum maleficiis discesserat; quemadmodùm et Christus Dominus exemplum dederat, modò se inimicorum invidiæ subducens, modò eorum se potestati committens, et plures postea sancti viri maturo consilio ad id reversi sunt, à quo se olim eripuerant, quia mutatis temporibus consilium quoque ad finem consequendum mutari necesse est. Non exstabant præterea illæ eædem causæ, quæ Paulum sibi consulere impulerant, et à Judæorum invidiâ metuere, quibus subdatis credidit se inter medios Hebræos securum fore. Jam biennium Romæ in vinculis egerat, jam antea longâ navigatione ab invidis abfuerat; sperare ideò debuit odium inimicorum lenitum et tempore, et suis

calamitatibus; vel si nondùm placatum putavit, cùm esset beneficio Cæsaris solutus, repressum iri improborum furorem imperatoris præsidio sibi in animum induxit; quare et reditum ad suos sine periculo suscipere posse statuit.

Hæc ab epistolâ ipsâ, ut videtis, deprompta argumenta sunt. Illud nunc gravissimum restat à negatione, vel saltem silentio latinorum veterum Patrum deductum. Cyprianus, inquiunt, Lactantius, Arnobius hujus Pauli epistolæ non meminêre; Caius presbyter initio III seculi sub Zephyrino Pontifice in disputatione, quam Romæ habuit cum Cataphrygibus *epistolas Pauli tredecim tantùm enumerans, decimam quartam, quæ fertur ad Hebræos, dicit ejus non esse*, inquit Hieronymus, in catalogo Scriptorum, de Caio, et Eusebius, lib. 6 Histor., cap. 20: imò Hieronymus addit: *Sed et apud Romanos usque hodiè quasi Pauli apostoli non habetur;* Eusebius verò id ipsum testatur, inquiens ætate suâ quibusdam Romanis non videri Pauli esse epistolam; apertiùs autem lib. 3, cap. 3, scripserat, ideò quosdam ejus epistolæ auctoritati contradicere, quòd Romanorum Ecclesiæ à Paulo editam non admittant.

Sed quorumdam Latinorum silentium, aut etiam dubitatio tanti non valeat, ut cæterorum testimonio præstet, illudque solùm efficit Deutero-Canonicam dici debere epistolam, quam lapsu temporis universa Ecclesia maximi fecit, cùm antea non ubique eodem in pretio haberetur. Quùm autem hæc de auctore epistolæ quæstio cum alterâ maximam conjunctionem habeat de epistolæ divinitate, ac propter gravissimas causas Latina Ecclesia à canonicitate probandâ judicium suum cohibuerit, consequenter neque Paulum scriptorem indubitanter asseruerit, quem si scriptorem agnovisset, non poterat quin divinis Scripturis epistolam sine cunctatione adnumeraret. Quare, quæ de canonicitate disputantur, in sequentem quæstionis partem tractanda rejiciens, hoc loco id solùm ago, veterum illorum hæsitationem, aut prætermissionem nullum rei nostræ detrimentum afferre. Lactantius, atque Arnobius rarò Scripturis sacris usi sunt; scribebant quippe adversùs gentiles, qui Scripturarum testimoniis non commovebantur; quid igitur ex horum silentio concludatur? Cyprianus præsertim in libro de Martyrio, ubi septenarii numeri sermonem inducit, visus est Paulo epistolæ editionem non concedere, dùm ad septem solum Ecclesias ipsum scripsisse retulit: *Apostolus Paulus, qui hujus legitimi numeri, et certi meminit, ad septem Ecclesias scribit;* septem autem Ecclesiæ sunt Romanorum, Corinthiorum, Galatarum, Ephesiorum, Philippensium, Colossensium, Thessalonicensium, quibus si ad Hebræos adjungeretur, jam octo forent ecclesiæ, ad quas Paulus epistolas dedisset. Verùm et hoc ipso in loco Cyprianus fortasse è contrario tribuit Paulo, quod detractum putant; ait enim Paulum apostolum septenarii numeri legitimi, et certi meminisse; atqui nusquàm in Pauli Epistolis dictum de septenario numero reperitur, nisi in epistolâ ad Hebræos, cap. 11, v. 30: *Fide muri Jericho corruerunt, circuitu dierum septem;* epistolam ergo ad Hebræos Pauli esse Cyrianus potiùs credidit. Ideò verò ad septem tantum ecclesias Apostolum scripsisse dixit, quia ad paucos quosdam Judæos dociliores, et sibi cognitos Paulum scripsisse arbitratus est; non autem ad Hebræorum cœtum.

De Hieronymi testimonio, et Eusebii, qui Hieronymum ætate antecessit, et Caii ætate superioris ambobus planum est, quid dicere debeamus. Hieronymus dubitâsse Romanos quosdam de epistolæ auctore sui temporibus narrat, quod et primùm Eusebius monuerat; verùm uterque quid sentiendum esset, si prisca ætas consuleretur, quidve ipsi senserint, non uno in loco declarârunt. Hieronymus præcipuè, lib. 11 contra Jovin. cap. 15, scribens : *Apostolus ad Hebræos propterea inquit, debemus intendere ampliùs his, quæ dicuntur, ne fortè perfluamus*, quæ verba initio capitis 2 epistolæ ad Hebræos exstant. Utique Romanam Ecclesiam multo feriùs Ecclesiis Orientalibus in Veterum sententiam concessisse non diffitemur. Illa enim perspectum adeò non habuit primis temporibus epistolæ scriptorem, imò verò neque divinitatem, quod græcis auctoribus citò, sine maturo consilio credendum non esse duxerit; à quibus tamen ejus rei cognitio peti maximè poterat; causam accuratè perpendere otium non erat; ab hæreticis exagitabatur, qui erroris præsidium in eâ epistolâ collocabant; cùmque ipsa tum non egeret ejusdem patrocinio ad defensionem veritatis, prudenter ab epistolæ probatione abstinendum esse censuit, donec res meliùs cognosceretur; quâ apertius deinde cognitâ desitum est dubitari. Quemadmodùm ergo si ab initio Græcis se Romanæ Ecclesiæ adjunxissent, temerè, atque arrogantiùs negaretur Paulum ad Hebræos scripsisse, sic cùm postea earum judicium probaverint, iniquum est in priore dubitatione, quæ tota per posteriorem affirmationem sublata est, negandi causam requirere. Neque enim minùs firma est Ecclesiæ ullius sententia, sive ociùs, sive tardiùs adsciscatur. Caius verò Presbyter opportunè, ut res tum ferebat, contra Montanistas pœnitentiæ vim extenuantes, et quibusdam epistolæ istius locis abutentes, cùm nondùm res satis pateret, Paulinis epistolis non adnumeravit, ut mox dicetur explicatiùs.

Hoc primo quæstionis capite exposito, et confirmato, alterum nunc sponte suâ fluit; epistolam nimirùm divinam esse, et canonicam, cui summus honor debeatur. Si enim Paulus gentium Apostolus fratrum suorum hebraici generis amore incensus, et Spiritu Sancto plenus, celsissimum illud argumentum tractavit de novæ legis supra veterem præstantiâ, quale in totâ epistolâ explicatur, nemo jam, ne hæreticorum quidem, potest ejus auctoritatem defugere; quoniam ideò hæreticis quibusdam contempta est, quod Pauli esse negarent. Decebat autem maximè Paulum plus cæteris Apostolis, aut apostolicis viris in totius antiquæ legis cognitione versatum, cujus studio multùm ab adolescentiâ temporis tribuerat, qui unus omnium maximè ad Hebræos instituendos erat aptissimus, utrâque lege simul collatâ, et comparatâ id efficere, quod effecit, ut multò nobiliorem esse novam vetere

planissimè consequeretur. Ejus rei causâ primùm ostendit quantùm angelis, et Mose Dei filius præstaret, quantùm Christi sacerdotium, ac sacrificium Mosaico sacerdotio, et sacrificio esset anteponendum. Cæremonias deinde, sacrificia, ritus à Mose præscriptos totidem esse Jesu Christi symbola confirmat, quæ ad Christi ejusdem personam, atque officium referrentur, et relata desinerent; ex quo fide justitiam, et sanctitatem in nobis gigni, non legis exercitationibus concludit. In his vagè dispergit optima præcepta, et consilia fidei, spei, charitatis, patientiæ in sustinendis inimicorum contumeliis, cæterarumque virtutum. Hæc verò omnia congerit usus contentione verborum, gravitate sententiarum, ad mysticos sensus traductione, sermonis venustate, clementi castigatione, severitate cum charitate conjunctâ, ut ex hoc ipso se eumdem esse, quem olim dixerat, omnibus omnia factum, ut Christo omnes lucrifaceret, legentibus facilè appareat. Quam rem si attentiùs, vel saltem animo vacuo præjudiciis considerâssent hæretici, aut ii etiam ex nostris, qui tempori serviendum esse censuerunt, cùm pertinaciam omnem deposuissent, tum auctorem epistolæ non dissimulâssent. Sed de canonicitate nunc dicendum est, quicumque demùm sit auctor, cui epistola adscribatur.

Enim verò divinum, et canonicum scriptum non fateri non possumus, quod ab Ecclesiâ auctoritatem, et approbationem habet ab Apostolorum ætate ad hæc usque tempora. De Græcâ Ecclesiâ confectam jam rem esse putamus, dummodò quis non recuset Græcos Patres consulere, qui ex eâ epistolâ sententias deprompserunt ad dogmatum fidei confirmationem. Unum, aut alterum proferimus exemplum, et testimonium, ne major prolixitas molestiam pariat. Cyrillus in capitulis adversùs Nestorium ab Ephesino, et Chalcedonensi concilio approbatis epistolam ad Hebræos in sacrarum Scripturarum canone ponit, in quorum decimo hæc habet : *Pontificem, et Apostolum confessionis nostræ factum esse Christum divina Scriptura commemorat*, quæ sunt verba epistolæ ad Hebræos, cap. 5. Theodoretus Arianorum insectator in argumento epistolæ ad Hebræos, cùm videret Arianos ejus epistolæ testimoniis pressos hæresi latebram quærere, reprehensione litteræ, ut ipsi aiebant, adulterinæ eorum audaciam repressit, argumento potissimùm diuturnitatis temporis, *quo hanc epistolam in Ecclesiis perpetuò legerunt alumni veritatis; ex quo enim litterarum apostolicarum fuerunt Dei Ecclesiæ participes, ex eo etiam epistolæ ad Hebræos utilitatem percipiunt.* Præter eos autem Patres, quos in superiore parte commemoravimus, Epiphanius, hæres. 42 et 59, Basilius, Constit. monast, cap. 22, Amphilochius apud Gregorium Nazianzenum, carm. 125, Gregorius Thaumaturgus in expositione fidei alterâ, Titus Bostrensis, comment. in Lucæ cap. 23, Ephrem Syrus, de Virt. et Viti., et quotquot scripserunt Græci de sacris rebus epistolam ad Hebræos in honore habuerunt ut canonicam, quemadmodùm in epist. 125 ad Evagr. rursùs fatetur Hieronymus : *Epistolam ad Hebræos omnes Græci recipiunt, et nonnulli Latinorum.* Et Augustinus, lib. 1, de peccatorum Meritis, et remissione, cap. 27, num. 50 : *Magis me movet auctoritas Orientalium Ecclesiarum, quæ hanc etiam in canonicis habent;* igitur perpetua est Græcorum Patrum, Græcarumque Ecclesiarum consensio in divinâ agnoscendâ epistolâ, ex quâ et hæreticos confutabant, et Catholicam fidem tuebantur.

Latinos verò Patres antiquiores etsi non tanto numero congerere possimus ad vindicandam epistolæ auctoritatem, non minùs tamen id fuisse testatos efficitur. Clemens Romanus in suâ ad Corinthios epistolâ, Eusebii Cæsariensis, et Hieronymi judicio (lib. scilicet 3 Histor. cap. 38, et in Catalogo Virorum illustrium) fragmenta epistolæ ad Hebræos interspersit, et sæpè sententias adhibuit, quibus certè orationem suam frequenter adeò non adspersisset, nisi iis tanquàm divinis ipsammet confirmare studuisset, quod et fatetur vel Stephanus Gobar Tritheita apud Photium, codice 232. Non allegat is quidem neque Paulum testem, neque epistolam; sed ex epistolæ verbis ut maximæ auctoritatis sibi præsidium comparare voluisse perspicitur; egit autem pro more vetustissimorum Patrum, Polycarpi, Ignatii, aliorumque, qui dùm Christi, aut Apostolorum verba usurpant, neque Christum, neque Apostolos, neque Evangelia nominant, contenti ab Evangeliis, et Apostolorum epistolis derivare, quod opportunum sit ad rem suam sine auctorum, et Scripturæ nominatione, quibus utuntur. Irenæus, lib. 2, cap. 55, advers. hæres., pugnat epistolæ ejusdem testimoniis fretus, et plures eum locos indè sumpsisse, cùm librum de variis disputationibus scriberet, refert Eusebius, lib. 5 Histor., cap. 26. Tertullianus contra Judæos, cap. 2, ab eâdem mutuatus est, quæ opponeret: et quanquàm in libro de Pudicitiâ à Barnabâ Apostolorum socio scriptam censeat, non minùs tamen ab Ecclesiâ teneri Tertulliani sermone cernitur. Ignoramus præterea, an ex antiquioribus latinis scriptoribus alii sint, qui præclarum aliquod dignitatis ejus epistolæ testimonium dederint; verùm multos fuisse, et graves, quorum judicio Hieronymus, olim dubitans, acquieverit, in citatâ epistolâ ad Dardanum ipsemet profitetur contra quarumdam recentiorum Ecclesiarum consuetudinem. Cùm enim exposuisset à Græcis omnibus epistolam recipi; à Latinis verò (nonnullis scilicet) inter Scripturas canonicas non computari, quod contra in Apocalypsi evenerat, quæ communibus Latinorum, paucioribus Græcorum testimoniis probari videbatur, addidit : *Nos tamen utramque suscipimus, nequaquàm hujus temporis consuetudinem, sed veterum scriptorum auctoritatem sequentes, qui plerùmque utriusque abutuntur testimoniis, non ut interdùm de apocryphis facere solent, sed quasi canonicis, et ecclesiasticis.* Veteres autem illos scriptores D. Hieronymus non Græcos modò, sed et Latinos procul dubio dicere voluit; nam cùm veteres consuetudini suorum temporum anteponendos judicaverit, ostendit in iisdem locis consuetudinem sententiis veterum discrepare. In quam veterum sententiam concesserunt deinde omnes à IV seculo scriptores latini, sublatis jam causis, quæ antea

quosdam in dubitationem adduxerant. Inter eos sunt Hilarius, lib. 4 de Trinit., Lucifer Calaritanus de non conveniendo cum hæreticis, Ambrosius de fide ad Gratian., lib. 1, cap. 4, Rufinus in Expositione symboli; Salvianus, lib. 4, ad Ecclesias catholicas; Cassianus, collatione primâ, cap. 14; Innocentius I, in epist. ad Exuper. Victorinus adversùs Arium, lib. 1, cap. 2, aliique, quos lubens prætermitto, ut concilii Carthaginensis III, can. 47; Gelasii I, Papæ in concilio episcoporum 70, concilii Arausicani II, can. ult., Eugenii IV, pro Armenis, ac Tridentini, sess. 4, judicio, et decreto hunc sermonem absolvam.

Eximendus nunc ille scrupulus est, quem Latinorum dubitatio injecit, de quo Eusebius, Hieronymus, Augustinus loquuntur, cùm aiunt, Latinos à Græcis in approbandâ epistolâ dissidere; vel Latinos epistolam ad Hebræos in Scripturarum canonem admittere timuisse. Incertam enim aliquantisper Latinam Ecclesiam visam fuisse non repugnamus, et se à ferendo de epistolæ divinitate judicio prudenter sustinuisse, donec suspicione omni depulsâ in agnitâ rei veritate constitit. Ejus autem ambiguitatis causâ fuit initio III seculi Cataphrygum Montanistarum hæresis, tum Novatianorum labente eodem III seculo, demùm Arianorum sub initium quarti. Utrique illi gravioribus delictis veniam ab Ecclesiâ concedi non posse severiùs, duriùsque suadere conati adversùs æquam Catholicorum vim epistolæ ad Hebræos testimoniis, atque exemplis se tutabantur; isti verò, qui Jesu Christo divinitatem detraxerant, non Patri æterno parem, sed creatum, factumque Christum per omnes usquequaque Ecclesias maximo veræ fidei periculo traducentes in epistolâ similiter ad Hebræos se id reperire objiciebant, uti Epiphanius, hæresi 69, num. 37, testatur. Quamobrem Latini quidam, in quorum sinu hæresis eruperat, vel ad quos exortus alibi error manaverat, ut arma hæreticis eriperent canonicam Pauli epistolam veriti dicere, fidem sine maturo judicio ei præbendam non esse duxerunt; quorum rationem si quis reprehenderet, næ ille se ignorare ostenderet, quantam diligentiam adhiberi oportere Ecclesia semper crediderit in sacris Libris decernendis, quos publica monumenta, atque universus orbis divinos esse, dùm Apostolorum vita manebat, perspicuè non testaretur.

Hinc factum est, ut Caius Presbyter contra Cataphryges disputans in numerum epistolarum Pauli hanc ad Hebræos non concluserit; factum quoque, ut nonnullæ Ecclesiæ publicis in conventibus ejus lectione abstinuerint, ut quædam in canonicis non receperint, metuentes ne hæreticis imprudenti festinatione adjumentum afferretur; cùmque repressæ semel eo timore suspectam epistolam habuerint Latinæ Ecclesiæ, ne tum quidem dubitationem omnem deposuerunt, cùm non fuisset ampliùs dubitandum. Nam quanquàm testes habeamus plures graves viros, qui rei alicui fidem faciant; tamen sæpè accidit, ut si ipsamet sibi non admodum consentire, si aliis certiùs creditis contraria, si quid oriturum incommodi ex ejus assensione videatur, tamdiù differamus omninò credere, quamdiù publico judicio, publicâque auctoritate, sublato fallendi periculo, ad credendum impellamur. Imò sæpè etiam accidit, ut cùm ab initio ulla metuendi causa fuit, propter quam tenere consuetudinem quamdam cœpimus, consuetudinem non mutemus, etiamsi remotum periculum sit, atque intelligamus nihil prorsùs jam esse metuendum. Quocirca quod fit interdùm, ut etiam à priore sententiâ recedentes veterem morem retineamus, id Latinis Ecclesiis accidit, quæ cùm olim non probâssent omninò epistolam ad Hebræos, neque ob periculum favendi hæreticis publicè legissent; susceptam eam rationem prosecutæ sunt, quamvis ut plurimùm Latini Patres, re certiùs exploratâ, approbandam dicerent.

Hæc rei explicatio maximè conducit ad sanctos Patres, qui Hieronymi ætatem propè antecesserunt, vel in eadem Hieronymi tempora inciderunt, conciliandos cum ipsomet Hieronymo, qui visus est ab iis diversa scribere. Hilarius nimirùm, Optatus, Ambrosius, Augustinus Hieronymi æquales, vel parùm superiores ætate, testimonio sunt à Latinis epistolam ad Hebræos pro Canonicâ haberi, etiamsi quidam Paulum scriptorem dicere metuerent. Hieronymus verò, dùm eamdem ipsam in sacrarum Scripturarum numero ponit, ait, se Latinam consuetudinem suorum temporum non tenere, quæ epistolam non recipit: quod reliquorum Patrum testimoniis contrarium est. Si, inquam, inter Ecclesiarum consuetudinem, et Patrum approbationem distinguimus, nulla est cæterorum à Hieronymo dissensio. Inquiunt illi, re omni enodatâ, Græcis perpetuò epistolæ divinitatem testis esse assentiendum, atque ad eos ultrò accedunt; id ipsum S. Hieronymus et dicit, et facit post longam eâ de causâ habitam à se deliberationem; sed cùm in omnibus Ecclesiis Latinorum propter suscitatas olim hæreticorum tempestates nondùm epistola legeretur, præcipuè notat se à suorum temporum consuetudine discedere. Enim verò in antiquissimis, quæ etiam num exstant, Græcis exemplaribus epistolarum Pauli, ad quæ latinam interpretationem Latini adjunxerant, datâ operâ à reliquo epistolarum corpore separatim epistola ad Hebræos descripta est, ut ipsa scribendi ratio indicio esset in ecclesiasticis conventibus legi reliquas; istam verò non legi. Quamobrem Hieronymus earum ecclesiarum morem deseruisse, et veteres Patres cùm Græcos, tùm Latinos imitandos suscepisse professus est; quâ in re contraria Hilario, Ambrosio, Augustino non scripsit, qui utique ipsi canonicam epistolam esse testimonio suo confirmârunt; non autem effecerunt, ut usquequaque in Latinorum cœtibus recitaretur. Legitote rursùs nostram prodromam ad libros novi Testamenti dissertationem propè finem, ubi actum est de causis, propter quas liber aliquis approbationem statim non habuit; et memineritis planè locum quemdam obscurum, et difficilem ad intelligendum in causâ interdùm fuisse, cur totus liber canonicam dignitatem non obtineret (1). Multò ergo magis locus aliquid habens obscuritatis, qui in causæ suæ commodum ab hæreticis

(1) Pag. 308

traheretur, quasdam removere debuit Ecclesias, ne epistolam ad Hebræos ipsæ legerent, de cujus auctore, atque auctoritate etiam tùm inter Latinos continuata dubitatio visa est, cùm multi Patres ad Græcorum sententiam se jam transtulissent.

At vel hoc ipso ex capite epistolam canonicam non esse Lutherus pugnabat, quod videlicet illa repugnet Christo Domino invitanti, et trahenti omnes ad se iis verbis : *Venite ad me omnes*, et Novatianis hæreticis patrocinetur. Enim verò epistolæ Auctor, cap. 6, v. 4 et 6, scribit : *Impossibile est enim eos, qui semel sunt illuminati, gustaverunt etiam donum cœleste..., et prolapsi sunt, rursùs renovari ad pœnitentiam...* Et cap. 10, v. 26 et 27 : *Voluntariè enim peccantibus nobis post acceptam notitiam veritatis, jam non relinquitur pro peccatis hostia; terribilis autem quædam exspectatio judicii...* Et c. 12, v. 17, de Esaü loquens : *Non enim invenit pœnitentiæ locum, quanquàm cum lacrymis inquisîsset eam;* igitur cùm ex hâc epistolâ spes omnis eripiatur ineundæ iterùm gratiæ ad Deum, à quâ per peccatum exciderimus, non potest illa inter canonicas scripturas computari.

Hæc sanè ancipites veteres quosdam reddiderunt, ac retardârunt ab epistolæ lectione Latinas Ecclesias. Verùm si hâc de causâ abjicienda ea sit, non video, cur Matthæum, et Christum Dominum ipsum non repudiemus, qui blasphemiam in Spiritum Sanctum non remitti neque in hoc seculo, neque in futuro jam docuerant. Apostolus enim Paulus non peccantes quolibet peccati genere, sed agnitam, exploratamque veritatem voluntate oppugnantes, et Spiritui Sancto injuriosos homines, ait, ad pœnitentiam non reversuros, et nullius hostiæ oblatione reconciliandos Deo; quare si durus in speciem Matthæi, et Christi sermo commodâ interpretatione lenitur, eâdem explicatione ad hos Pauli locos accommodatâ, desinamus jam epistolæ obtrectare. Multis autem modis id commodè explicatur. Primo, veteres quædam versiones latinæ ante Hieronymi tempora, quarum unam ad singulas græcas litteras accuratè respondentem inquit Richardus Simonius Hist. crit. novi Test., cap. 16, se legisse, pro græco verbo ἀδύνατον *impossibile*, habent latinè *difficile*, sensu potiùs retento, quàm vocis significatione. Secundo, impossibile dicitur renovari ad pœnitentiam, qui à Christi fide defecerint, quia plerùmque in peccatis usque ad vitæ supremum exitum permanent, quia gratiæ divinæ, quâ solâ curari possunt, resistunt, quia cùm ex maximâ perversitate peccent, nihil in iis est, quo peccati veniam, atque excusationem habeant; quâ ratione solemus dicere morbos quosdam esse omninò insanabiles, etiamsi quis indè convalescat, vel quòd curationem non admittant, vel quòd infirmus repugnet medicinam sumere morbo utilem, vel quòd viribus sit defectissimus, nihilque in se habeat, quo se ad valetudinem excitet. Potest igitur peccator desertor fidei ad pœnitentiam redire, si velit omninò; habet et hostiam, et propitiationem sibi in Christi sanguine propositam; sed quia difficillimum est homini propter hærens altum in animo ulcus, immanemque perfidiam ad Deum confugere, remedium quærere, experiri, constanter adhibere, ei ideò perindè est, ac si peccatum dimitti nequiret, nullaque hostia expiando superesset. Et hæc quidem in genere contra hæreticos Novatianos.

Propiùs autem ad rem nostram accedentes cum sanctis Patribus Ambrosio, lib. 2 de Pœnit., cap. 2, Augustino in expositione inchoatâ epistolæ ad Romanos, Joanne Damasceno, lib. 4 de fide Orthod., cap. 1, Hieronymo contra Jovinianum, lib. 2, cùmque græcis omnibus commentatoribus, et recentioribus interpretibus aptiùs prima Apostoli verba explicamus de vitæ renovatione per baptismi sacramentum. Agit enim eo loco Apostolus de sacramento baptismi, quod repeti ab eo nequit, qui semel baptismate initiatus in peccati vetustatem iterùm fuerit lapsus, jubetque neminem sperare se, actâ iterùm pœnitentiâ, qualem ante baptismum egerat, ad eamdem novitatem rediturum, quam in baptismo acceperat. Enim verò ab initio capitis inquit, se nolle habere sermonem de iis, quibus in Christo esse incipimus, sed ad perfectiora provehi; ideòque non rursùs jacere fundamentum pœnitentiæ ab operibus mortuis : *Quapropter intermittentes inchoationis Christi sermonem ad perfectiora feramur, non rursùs jacientes fundamentum pœnitentiæ ab operibus mortuis...*, ac si dixisset, se nolle rursùm ea docere, quæ primùm omnium doceri solent Christiani reliquorum fundamenta, ut sunt pœnitentia à malis operibus, quæ mortem gignunt, fides in Deum, doctrina baptismatum, et cætera hujus generis disciplinæ christianæ initia. Cur de his nullam tradere institutionem velit, ad illa verò progredi, in quibus versari debent adulti in Christo, hanc causam affert : *Impossibile enim est, eos qui semel sunt illuminati..., rursùs renovari ad pœnitentiam;* de pœnitentiâ ergo loquitur Apostolus, quæ ad baptismum præparat, et fundamentum est bonorum operum in baptismo, ad quam redire posse hominem Christo initiatum negat. Item fieri non posse, ait, ut homo eam agat pœnitentiam, qua ad novam vitam traducitur, et prorsùs renovatur; atqui per baptismatis pœnitentiam, et sacramentum novam in Christo vitam homo init; affirmat ergo fieri non posse, ut rursùm pœnitentia cum baptismo conjungatur. Baptismus enim renovationis, et illuminationis sacramentum est; pœnitentia verò, quæ post baptismum agitur, sacramentum reconciliationis, in quo cicatrices curantur quidem, et plagæ per peccatum inflictæ; munditics autem, integritas, novitas vitæ per baptismi gratiam semel parta non reparatur. Deinde quid efficerent adjuncta illa invicem opposita *semel illuminati..., rursùs renovari*, nisi quæ illuminatio est, eadem esset et renovatio? Verùm illuminatio baptismi est; ergo et renovatio. Quamobrem pergit Apostolus dicere eos, qui baptismum iterùm recipere tentarent, perinde acturos, ac si filium Dei sibimet ipsis ad novam vitam habendam crucifigerent : *Rursùm crucifigentes sibimet ipsis filium Dei;* quia cùm in morte Christi Jesu baptizemur, ut idem Apostolus inquit ad Romanos, cap. 6, si repeteremus baptismum, filium Dei nobis iterùm affigeremus cruci : *At Christus*

resurgens ex mortuis, cum quo et nos suscepto baptismo resureximus, *jam non moritur*, *mors illi ultra non dominabitur;* ergo nec repeti baptismus potest, neque pœnitentia comes baptismi denuò suscipi. His omnibus consentanea dixit Ambrosius citato loco, ideò videlicet de baptismo intelligendum esse Apostolum, *quia per lavacrum renovamur*, *per quod renascimur;* et Augustinus : *Eos enim*, *qui jam baptizati fuerint*, *curari meliùs dicimus per pœnitentiam*, *non renovari*, *quia renovatio in baptismo est.*

Alterius loci, capite 10, hæc etiam significatio esse potest ex Chrysostomo et Augustino, non remanere scilicet alterum baptisma, alteram crucem, quâ voluntarium peccatum expiemus: *Ut hoc significaverit Apostolus*, inquit Augustinus, *non posse deinceps eum qui peccaverit, iterùm baptizando purgari : quo intellectu intercluditur pœnitendi locus.* Vel quod credibilius est, voluntariè peccantes, nimirùm Apostatas discedentes à Christo, *deserentes collectionem nostram*, ut Apostoli verbis ibidem utar, et eos, *qui filium Dei conculcaverint*, dixit Apostolus, non posse sperare post baptismum in Ecclesiâ acceptum aliam sibi paratam hostiam propitiationis, non quia locus pœnitentiæ non sit, sed quia cùm nulla sit hostia Deo hominem concilians præter Christum, et Christi mortem, si quis hanc defectione suâ contempserit, neque Christum alterum, neque aliam Christi mortem, neque ullam aliam hostiam inveniet, cujus oblatione placetur Deus. Quæ verò de Esaü, ex c. 12, habet Apostolus duobus modis accipi possunt: Uno modo, Esaü non invenit pœnitentiæ locum apud patrem; nam cùm frater benedictionem jam, atque hæreditatem præripuisset, adduci pater non potuit, ut, dicto revocato, hæreditatem amissam ad priorem natu transferret. Altero modo, apud Deum veniam non habuit, quia etsi fleverit, non rectè de peccato pœnituit, neque Dei iram avertit; quo exemplo deterrere homines à lapsu voluit Paulus incertum pœnitentiæ exitum proponens. Quæ cùm ita sint, nihil habent Novationi præsidii in epistolâ ad Hebræos ad defensionem erroris. Et hactenùs quidem hâc de epistolâ multum sermonem produximus.

Restat, ut quo tempore, et ad quos missa epistola sit, illicò expediamus. Tempus sub initium hujus articuli jam indicavimus; Româ scilicet in primo adventu post biennium, cùm exempto jam Timotheo, propè solvendus esset à vinculis, vel libertatem paulò ante recepisset, epistolam misit; quare anno fermè 62 vel 63, initio epocham constituimus. Cùm vero ad Hebræos epistola inscribatur, Hierosolymitanis, et Palæstinis Hebræis datam verisimilius sentimus. Cæteri enim diffusi per imperii Romani provincias Hellenistæ potiùs, quàm Hebræi vocabantur; Palæstinam verò incolentibus Hebræorum nomen potissimùm congruebat. Tum eosdem visitaturum se dixit Paulus, ad quos scribebat : at numquid in omnes Romani imperii provincias ire constituerat, totamque terram lustrare, quòd ei fuisset faciendum, ut videret, quos litteris hortabatur? Ad Hebræos ergo unius provinciæ, cujusmodi Palæstina erat, scripta illa sunt, et quidem ab eos ipsos, qui invidorum fratrum potentiâ, vi, contumeliis, rapinis oppressi consolatore egebant in maximis calamitatibus, quales fuisse scimus Judæos in Palæstinâ Christum confitentes. Neque his contraria supra posuimus, cùm ex Petri Apostoli litteris ad Judæos dispersionis datis probabamus Paulinæ epistolæ ad ipsosmet scriptæ testimonium perhiberi; ex quo concludi videtur, cùm diffusos per Asiam Petrus alloqueretur, eosdem et Paulum antea allocutum. Nam Petrus iis verbis, *sicut charissimus frater noster Paulus....... scripsit vobis*, non ad eosmet, neque ad eosdem locos scripsisse Paulum dixit, sed ad homines ex eodem genere, ex Abrahæ semine, à quibus, etsi in Palæstinâ commorantibus, reliqui in varias orbis partes dispersi iidem epistolæ exemplaria accipere facilè posuerunt, et legere res difficiles intellectu. Solemus enim in familiari sermone, quod cujusdam nationis hominibus, ubicumque ii sint, nuntiatum est, non privati, sed publici commodi causâ, si ad omnium æquè notitiam pervenit, dicere nuntiatum omnibus, quanquàm ad paucos, et fortè non procul distantes sit missum nuntium. Petrus igitur cùm sciret à Paulo datas litteras in Palæstinam ad eos, qui ex circumcisione in Christum crediderant, doctrinamque ibi traditam, æque profuturam Hebræis omnibus, ubicumque ii reperirentur; putaret autem à Palæstinis epistolam ad cæteros fratres dispersos propagatam, tanquàm de re notâ sermonem habens in memoriam revocavit, quæ Paulus scripserat, monuitque res captu difficillimas ab indoctè pravis detorqueri.

ARTICULUS VIII.

De Epistolis Catholicis generatim; et sigillatim de beati Jacobi Epistolâ.

Epistolas omnes Pauli epistolis accedentes majores nostri vocârunt epistolas *Catholicas*, id est, universales, scriptas nimirùm à fideles universos, vel eos saltem, qui ex Judæis fidem susceperant, seque in omnes mundi partes diffuderant; atque ob id catholicas vocârunt, ut eâ appellatione ab epistolis ad singularem quemdam hominem, vel ad Ecclesias in unâ quâdam urbe, vel provincia coactas datis distinguerentur. Hujusmodi quidem non sunt duæ posteriores Joannis; verùm, cùm in idem volumen conjectæ ambæ sint, in quo universales, et circumquaque delatæ epistolæ continebantur, commune nomen et ipsæ sumpserunt. Et sanè non intererat duas posteriores à priore Joannis disjungere; imò multùm conducebat ad priorem illam et duas alias apponere, ne de canonicâ earum auctoritate dubitaretur. Vocatæ sunt et à Latinis quibusdam scriptoribus *canonicæ*, quia et ad canonem librorum novi fœderis perindè ac Paulinæ pertinent, et ad mores componendos, fidemque confirmandam præcepta, et regulas complectantur. Sunt autem septem numero, una Jacobi, duæ Petri, tres Joannis, item altera Judæ, quo ordine usque à primis seculis recensentur in canone concilii Laodiceni 60, ab Eusebio, lib. 2, c. 23, à Cyrillo Hierosolymitano Catech. mystag., ab Athanasio in epistolâ festali, ab auctore Synopseos, à Gregorio Nazianzeno carmine de Canone sacræ Scripturæ

Hinc bis septenæ literæ, quas numine Paulus
Æthereo scripsit, sequitur post una Jacobi,
Atque duplex Petri, tres rursùm auctore beato
Joanne, ac Judæ postremo est unica.....

à Hieronymo in epist. ad Paulin., à Damasceno lib. 4, de fid. Cathol., aliisque, quanquàm aliter à quibusdam Patribus, et Scriptoribus disponantur. Nam quidam primas Petro Apostolorum principi etiam in epistolarum distributione deferri, tùm cæterorum dignitatis rationem haberi debere æquum judicantes, utramque Petri epistolam primo loco, deinde Joannis, postea Judæ, postremo Jacobi posuerunt; alii verò aliam pro arbitrio distributionem secuti primò Petri, proximè Jacobi, deinde Joannis, et Judæ epistolas collocàrunt.

Harum epistolarum unum argumentum est, solam fidem bonis operibus vacuam non efficere animæ sanctitatem, nec ad salutem perducere, contra, quam pseudo-Apostoli Paulinis epistolis abusi Simoniani, Nicolaitæ, aliique hæretici partam nobis à Christo libertatem plus æquo extollentes vulgaverant. Id præcipuè S. Jacobus in epistolâ suâ plenissimè confecit, quam et divinam esse, et apostolicam officii nostri est demonstrare. Ut de auctore primùm inquiramus, inter Apostolos, qui Jacobi nomen habuerunt, duo numerantur, alter Joannis frater, et Zebedæi filius, alter filius Alphæi; ille jussu Herodis Agrippæ interfectus est gladio paulò ante festum azymorum, quùm rex et Petrum in carcerem conjecit, ut Judæorum gratiam, et benevolentiam consectaretur. Et de illo quidem Jacobo sine ullâ cunctatione pronuntiari potest auctorem epistolæ non esse, quanquàm Patribus aliquot placuerit Zebedæi filium scriptorem dicere, et quibusdam veteribus Syriacis exemplaribus inscriptum sit Jacobum eum esse, quem divinæ suæ gloriæ in monte Thabor Christus testem accivit, quo honore Joannis fratrem dignatum scimus. Nam anno quadragesimo quarto æræ vulgaris Zebedæi filius martyrium sustinuit, priusquàm extra Palæstinæ fines Evangelium multùm propagaretur, ut omnium Patrum, atque interpretum concessu ratum est; epistola autem Jacobi Catholica ad universos Judæos Evangelii studiosos per Syriam, Græciam, Asiam diffusos data est; epistola ergo illa scribi non potuit à Jacobo Zebedæi filio. Accedit etiam filio Zebedæi vivente neque epistolam ad Romanos, neque ad Galatas ab apostolo Paulo jam fuisse editas, à quarum tamen pravo intellectu Jacobus scribendi argumentum sumpsit, ne quis deciperetur, et solâ fide se fore salutem consecuturum crederet; quin etiam, dum vita Zebedæi filio manebat, ne exortas quidem fuisse hæreses creditur Simonis, et Nicolai, quas auctor epistolæ in totâ suâ oratione convellit.

Hoc igitur explorato, quæstio ad alterum Jacobum traducitur, Alphæi filium, cui statim consequeretur attribui oportere Catholicam epistolam, si præter eum nemo alter vocatus Jacobi nomine ætate Christi se divino magistro adjunxisset. Est enim Jacobus quidam in Scripturis commemoratus filius Mariæ, et frater Joses (id est Joseph), Judæ, et Simonis, quem Marcus *minorem* appellat, Paulus ad Galatas *fratrem Domini*, publico cognomento *Justus* dictus, primus Hierosolymorum episcopus, atque anno circiter æræ vulgaris sexagesimo secundo de templi pinnaculo propter Christi confessionem actus præceps. Hunc autem inter omnes non convenit esse ipsummet Alphæi filium ad apostolatûs dignitatem evectum, quoniam et Apostoli nomen initio epistolæ reticetur, et ex veteribus Hegesippus, eique non discors Hieronymus episcopum Hierosolymæ unum ex duodecim Apostolis fuisse non dixerunt. Quam causam, ut expediamus, liceat parùmper digredi, et de fratre Domini veterum sententias in medio ponere.

Jacobum fratrem Domini Patres Græci, ut plurimùm Origenes, Eusebius, Gregorius Nyssenus, Epiphanius, Amphilochius, Chrysostomus, ex Latinis Hilarius filium esse crediderunt Josephi ex priore conjugio susceptum, quàm beata Virgo Maria Christi Mater Josepho collocaretur. Ab hâc opinione Ambrosius, atque Augustinus assensionem cohibuerunt; Hieronymus verò omninò recessit, toto nisu contradicens ob id Domini fratrem Jacobum nominatum, quòd Mariam Cleophæ (ut Joannes scribit) beatissimæ Virginis sororem matrem habuerit; Hegesippus contra Jacobum filium, ait, Cleophæ, fratris Josephi; alii verò filium Mariæ, filiæ Cleophæ. Inter tot sententias quæcumque assumatur, illud semper verum erit Jacobum jure dici potuisse Christi Domini fratrem, Hebræorum more, qui sanguine conjunctos appellabant fratrum nomine. Si quid in hâc controversiâ nobis esset opus afferri, planè repugnaremus et nos prioribus Patribus, qui beatum Joseph Jacobi patrem esse prodidêre, quidquid demùm videantur Scripturæ indicare, ex quo Patres suam illam Jacobi, et Jesu cognationem probaverint. Nam quod Jacobum, ejusque fratres ad beati Joseph, et Mariæ Virginis familiam pertinere Judæi significaverint, Matth., cap. 13, v. 55, et Marc., cap. 6, v. 3: *Nonne hic est faber filius Mariæ, frater Jacobi, et Joseph, et Judæ, et Simonis? Nonne et sorores ejus hìc nobiscum sunt?* quod Evangelistæ adhæsisse comites sanctissimæ Genitrici narrent, unde veteres colligebant Jacobum, et tres reliquos, quùm filii Mariæ Virginis non essent, saltem filios Josephi esse ex priore conjugio debuisse, Hieronymus invictè confutavit. Si enim mater Jacobi, et Josephi in vivis erat, atque adstabat cruci, Christo Domino in crucem acto, quomodò poterat Josephus beatissimæ Virginis sponsus ex aliâ uxore defunctâ Jacobum, et cæteros suscepisse? Aut duasne fuisse sanctissimo viro uxores, et ambas viventes, alteram Jacobi, Josephi, Simonis, et Judæ, alteram Christi Domini matrem suspicabimur? aut unâ repudiatâ, alteram duxisse? Ait enim Matthæus, cap. 27, v. 55 et 56, et Marcus, cap. 15, v. 40: *Erant autem mulieres multæ..., inter quas erat Maria Magdalena, et Maria Jacobi, et Joseph mater...* Hujus sanè argumenti vim ne minimùm quidem infirmat Gregorius Nyssenus in sermone secundo de Resurrectione, atque Anastasius Nicæensis putans beatam Virginem Mariam Christi matrem, matrem quoque Jacobi à Matthæo dici, quia

et vulgò mater Jacobi appellabatur; erat quippe Josephi sponsa, qui Jacobum genuerat. Etenim urget Hieronymus, cur Evangelistæ hoc uno in loco Mariam Virginem matrem Jacobi, et Josephi vocâssent, quùm Christi Domini matrem faciliùs et clariùs vocare potuissent? Cur duas non distinguamus mulieres, quas Joannes, cap. 19, v. 25, apertè distinxit? *Stabant autem juxta crucem Jesu Mater ejus, et soror matris ejus Maria Cleophæ, et Maria Magdalena;* Maria enim Cleophæ apud Joannem eadem est ac Maria Jacobi, et Josephi mater apud Matthæum et Marcum; assentiendum igitur est S. Hieronymo, et cæteris plerùmque Latinis Patribus non ideò Jacobum Christi Domini fratrem appellari, quòd à Josepho ortum duxerit.

Unde ergo fraternitatis illius origo repetatur? Aut quam unquàm Jacobus, si eum Apostolum credimus, Alphæi filius cùm esset, potuit conjunctionem habere cum Christo? Si enim fratrem Domini dicamus, quia erat beatæ Virgini sanguine conjunctus ab ejusdem sorore filius, necesse est non Alphæi, sed Cleophæ filium dicamus; si autem ex patre Alphæo cognationem extraxisse velimus, quodnam ei cum beatâ Virgine, vel cum beato Josepho sanguinis vinculum intercessit? Et quidem difficillimum est ejus propinquitatis originem invenire, idque ipsum in causâ fuit, cur multi Jacobum Hierosolymorum episcopum fratrem Domini à Jacobo Apostolo sejunxerint. Hieronymus arbitratus est Alphæum, et Cleopham duo fuisse ejusdem viri nomina, qui Mariam sororem B. Virginis uxorem duxerit, eâque de causâ, quod Jacobus ejusdem Virginis nepos esset à sorore, et verus Christi Domini consobrinus, nomen fratris Domini habuisse. Theophylactus Mariam sororem B. Virginis nuptam Alphæo dicit, ex quo Jacobum genuerit; ipsam autem appellatam Mariam Cleophæ ex patris, id est, soceri, non ex mariti nomine, quòd filia esset Cleophæ. Hegesippus auctor sanè gravis, et cæteris antiquior Jacobum à Cleophâ, et Mariâ genitum apertiùs testatur; propinquitatem verò inter Jacobum, et Christum Dominum ex Cleophâ proficisci, patruo Christi Domini, utpote Josephi fratre, ex quo Jacobus, et Christus Dominus fratres patrueles habebantur. Porrò negat Hegesippus Jacobi matrem fuisse sororem Virginis Mariæ, cùm velit esse tantùm Josephi fratriam, fortasse vix consentaneum etiam existimans duas veras sorores eodem Mariæ nomine esse vocatas. Et ex his quidem Patrum sententiis, quas tamen non dijudicamus, satis intelligimus, quomodò vel consanguinitate, vel putativo consanguinitatis vinculo junctus fuerit Christo Domino Jacobus; imò verò et intelligi commodè potest eumdem Apostolum fuisse, contra eorum judicium, qui inculcant alterum esse Jacobum Alphæi à Christi Domini fratre.

Enim verò nobis videtur Jacobum justum, fratrem Domini, Hierosolymorum episcopum, de quo hactenùs sermonem fecimus, unum esse ex duodecim Apostolis, quos Christus sibi comites adscivit; neque alium quærendum esse Catholicæ epistolæ auctorem, ut eò revertamur, unde illustrandæ quæstionis causâ discessimus; quamobrem cùm nemo alter Jacobus in Apostolorum collegium admissus legatur, nisi aut Zebedæi filius, aut Alphæi, si Hierosolymorum antistes Apostolus erat, atque alter à filio Zebedæi, consequitur Alphæi filium exstitisse. Etenim Paulus in epistolâ ad Galatas Jacobum fratrem Domini Apostolum dicit, cap. 1, v. 2: *Neque veni Hierosolymam ad antecessores meos Apostolos*, id est, ad eos, quibus ante me Evangelica provincia commissa fuerat; post pauca verò: *Alium autem Apostolorum vidi neminem, nisi Jacobum fratrem Domini.* Et cap. 2, v. 9: *Jacobus, et Cephas, et Joannes, qui videbantur columnæ esse, dexteras dederunt mihi.* De Jacobo loquitur Paulus tanquàm Evangelii ministro ante se instituto, cum quo doctrinam suam conferre Hierosolymam venerat, cui erat Hierosolymitanæ Ecclesiæ cura concredita, qui non minùs Petro, et Joanne columnæ instar à Domino positæ Ecclesiam firmabat; at Jacobus ille frater Domini est; frater ergo Domini ex primis Apostolis erat; non poterat autem ille filius esse Zebedæi; Alphæi ergo filius erat. Quo uno argumento non tam acutiores quosdam criticæ studiosos confutamus Apostoli nomen à Paulo accipi in genere arbitratos pro homine, qui cum auctoritate verbum Dei annuntiaret, non pressiùs pro uno ex primis duodecim à Christo designatis, quàm eos, qui Zebedæi filium potiùs commemoratum volunt. Non enim potest is esse Zebedæi filius, qui cum Petro, et Joanne Pauli doctrinam probavit anno decimò septimo post Christi Domini ascensum in cœlum, sive paulò antequàm concilium Hierosolymis iniretur de legis Mosaicæ ritibus, in quo Jacobus Christi Domini frater post Petrum sententiam dixit. Neque Paulus adeò sollicitus erat petendæ confirmationis Evangelii sui, nisi ab iis, qui viderant, qui audierant, qui adhibiti à Domino testes fuerant, qui verè Apostoli habebantur; utrumque ergo constat et Jacobum fratrem Domini Apostolum esse, et alterum à Zebedæi filio, ex quo efficitur esse filium Alphæi; tertium verò quemdam Jacobum fratrem Domini ab utroque distinctum fingi potiùs, quàm probari.

Patrum autem nonnullis visum esse Jacobum justum nomine, et Domini fratrem à Jacobo Alphæi Apostolo distinguere, mirum non est. Debebant enim ita profectò sentire quotquot Jacobum fratrem Domini à Josepho ex priore uxore susceptum jam dixerant, si volebant quidem consentanea dicere; illorum tamen auctoritas sententiam hanc non probavit Ecclesiæ, quæ eumdem Hierosolymorum episcopum, et Domini fratrem inter Apostolos colit, quæque, nisi Apostolum fuisse crederet, prætermisisset uni ex Apostolis Alphæi filio sacram diem decernere, contra ac de cæteris Christi Apostolis fecisset, quorum solemnitatem à fidelibus celebrari voluit. Quomodò verò Alphæi filius appellari ille potuerit, si filius Cleophæ est, cum S. Hieronymo, aliisque interpretibus explicatur in hunc modum. Certum est fratrem Domini esse Mariæ filium, et ejus quidem Mariæ, quæ beatæ Virginis soror dicitur à S. Joanne, vel quòd vera esset soror, ut Hieronymus, vel quòd Josephi fratria, ut Hegesippus

dicit. Porrò vel Mariæ illius sponsus, Josephi frater, duobus nominibus appellatus est Cleophæ, et Alphæi, unde Jacobus Alphæi filius, Maria conjux Cleophæ vocari potuit; vel Cleophas Alphæum genuerat, Alphæus Jacobum, quocirca Maria Cleophæ ex patre, sive ex socero dicta fuerit, non à marito; vel Syriacæ voces אלפאי, et קליאופי idem omninò sonant, ut idem prorsùs sit dicere Alphæum, quòd Cleopham, vel Maria vera beatæ Virginis soror duobus viris nupserat, primùm Alphæo, deinde Cleophæ, atque ex primo Jacobum pepererat. Quibus interpretationibus approbatis nodus omnis difficultatis dissolvitur, et quod erat obscurum, patefit cognitâ sive Jacobi propinquitate cum Christo, sive paternâ, maternâque origine, quæ et propinquitatem illam efficit, et Alphæi filium ostendit.

Nunc iterùm ad Epistolæ auctorem, atque auctoritatem veniamus. Beato Jacobo epistolam istam inter catholicas semper adscripsit veneranda antiquitas, ut ut non convenirent omnes inter se, utrùm filio Zebedæi, an filio Alphæi, an verò alteri discipulo Apostolorum ætate Hierosolymorum episcopo tribueretur. Antiquissima exemplaria potissimùm Græca, Syriaca, Latina magnum momentum adferunt, ut hanc sententiam teneamus, in quibus omnibus præscriptus titulus est, *Epistola S. Jacobi Apostoli Catholica*, vel saltem *Epistola Catholica sancti Jacobi.* Quid enim aliud significat eâ epigraphe, nisi ecclesias omnes saltem ab honoratiore quodam, et summæ auctoritatis viro, nomine Jacobo scriptam epistolam credidisse, qualem se auctor initio profitebatur, atque ob id in canonem inseruisse? Cùm autem nuperrimè demonstraverimus Jacobum tertium quemdam non inveniri ab utroque Apostolo distinctum, neque filii Zebedæi temporibus epistolam congruere, nihil restat, nisi Jacobi minoris Apostoli litteram agnoscere.

Insuper Patres Ecclesiæ Origenes, homil. 3 in Exod., et Commentariis in epist. ad Roman., cap. 5; Athanasius, orat. 4 contra Arian.; Hilarius, lib. 4 de Trinit., Cyrillus Hierosolymitanus.; Catech. mystag. 4; Basilius, lib. 1 de Baptis., cap. 2; Epiphanius, hæres. 70; Augustinus, lib. 2 contra Crescon., cap. 37, et epistolâ 29 ad Hieron., Hieronymus pluribus in locis epistolam Jacobi Apostoli dicunt. Et quidem Hieronymus, qui commentario in cap. 1 epistolæ ad Galatas fratrem Domini Jacobum in duodecim Apostolorum numero non videtur recensuisse; apertiùs tamen alibi quæstionem hanc ex instituto tractans ipsum epistolæ scriptorem, tùm Christi fuisse Apostolum asseverat; in catalogo enim scriptorum ecclesiasticorum hæc habet: *Jacobus, qui appellatur frater Domini, cognomento justus, ut nonnulli existimant, Joseph ex aliâ uxore, ut autem mihi videtur, Mariæ sororis Domini, cujus Joannes in suo libro meminit, filius, post passionem Domini statim ab Apostolis Hierosolymorum episcopus ordinatus unam tantùm scripsit epistolam, quæ de septem Catholicis est.* In libro verò contra Helvidium ostendit fratrem Domini Apostolis accensendum, inquiens: *Nemini dubium est, duos fuisse Apostolos Jacobi nomine appellatos, Jacobum Zebedæi, et Jacobum Alphæi; istum nescio quem minorem Jacobum, quem Mariæ filium, nec tamen matris Domini Scriptura commemorat, Apostolum vis esse, an non? Si Apostolus est, Alphæi filius erit...; si non est Apostolus, sed tertius nescio quis Jacobus, quomodò est frater Domini putandus? Et quomodò tertius ad distinctionem majoris appellabitur minor? cùm major non inter tres, sed inter duos soleat habere distantiam, et frater Domini Apostolus sit, Paulo dicente.....* (affert hìc testimonium epistolæ ad Galatas, cap. 1, v. 2, et cap. 2, v. 9.) *Ne autem hunc putes Jacobum filium Zebedæi, lege Actus Apostolorum; jam ab Herode fuerat interemptus*; argumento igitur Hieronymi jam confectum est, quod contendimus.

Canonicam verò epistolam habendam esse satis consequitur, si vel hâc unâ ratione utamur; quantò magis cùm totius Traditionis testimonio confirmetur, cuicumque demùm Jacobo acceptam referamus. Eusebius, lib. 2 Hist. Eccles., cap. 23, ait, etsi non multi antiquorum epistolæ Jacobi fratris Domini meminerint, notum tamen esse cum cæteris in quàmplurimis ecclesiis publicè recipi, et approbari. Concilia Laodicenum, can. 60, et Carthaginense III, can. 47; Cyrillus Hierosolymitanus, catech. 4; Gregorius Nazianzenus, et Amphilochius apud Gregorium Nazianzenum, tom. 2, Auctor Synopseos; Rufinus in Expositione symboli; Innocentius I, epist. 3 ad Exuper.; Gelasius I, in concilio Romano; Augustinus, lib. 2 de Doctr. Christ., cap. 8, et quotquot canonem ullum Scripturam condiderunt seu Græci, seu Latini scriptores epistolam Jacobi ponunt in catalogo. Omnes ne falsos esse judicabimus, qui *stramineam*, ut arroganter, et rusticè Lutherus dixit, Scripturam pro divinâ nobis obtruserint? Sed magistri temeritatem vel ipsi Lutheri discipuli detestati sunt, nec ferre potuerunt, qui inconsultò, atque imprudenter à Martino verba illa excidisse confessi non modò à præfatione in epistolam Jacobi ea omninò sustulerunt, verùm etiam à Catholicis hâc in re non dissentiunt. Raithius inter Lutheranos non ignobilis in vindiciis versionis Germanicæ Lutheranæ, thesi 21, testis est: *Post majorem illuminationem, ut dies diem docet, verba illa duriuscula posterioribus sacrorum Librorum editionibus sunt omissa, nec post annum 1526 in ullâ ampliùs editione* straminea *vocatur.* Æquior Luthero Calvinus in argumento Commentariorum in epistolam Jacobi: *Satis habeo*, inquit, *ad epistolæ approbationem nihil in eâ reperiri Christi Apostolo indignum.* Socinus pariter Unitariorum caput, de auctoritate Scripturæ Sacræ, cap. 1, num. 2. Veterum quorumdam dubitationem, et caliginem de epistolis Jacobi, Petri, Judæ posteriore cognitione, et luce fuisse discussam, adeò consentit, ut eorum Apostolorum esse et ipse teneat, quorum nomine prænotantur: *Cùm postea tempore procedente ex judiciis huic rei aptis cognitum fuisset istas epistolas ipsorum Apostolorum esse, exempla plerisque illa dubitatio fuit, et sic inter alias sunt numeratæ: et ea quidem, quæ Jacobi est, ante duas reliquas.*

Quæ cùm ita sint, Florentini, et Tridentini concilii post veterum testimonia judicio, et sententiæ standum est, à quibus divina, et canonica epistola fidelibus commendatur.

Non attinet jam cum Luthero, quin et Cajetano, et Erasmo, testimoniis Eusebii, et Hieronymi abuti, quorum alter de Jacobi epistolâ ait : *Pauci veterum ejus meminerunt ;* alter : *Et ipsa ab alio quodam sub nomine ejus edita asseritur ; licèt paulatim tempore procedente obtinuerit auctoritatem.* Neque iterùm attinet Apostoli nomen non legi ab initio epistolæ, ac si colligi ex eo silentio necessario deberet obscurum quemdam, et ignotum Jacobum epistolam dedisse. Nam nihil horum aut Calvinum, aut Socinum à suscipiendâ epistolâ deterruit ; et hoc quidem posterius argumentum infirmum esse vel ille videt, qui opponit. Paulus Apostolus ad Philippenses scribens, utramque ad Thessalonicenses, ad Philemonem vel se Paulum nudè dicit, vel addit *Dei servum ;* eruntne ideò epistolæ istæ ab alio, quàm ab Apostolo datæ? Jacobus autem sic incipit : *Jacobus Dei, et Domini nostri Jesu Christi servus ;* non poterat verbis uti significantioribus officii sui, et dignitatis præsertim cùm ad Hebræos scriberet, qui veterum Scripturarum lectione exerciti nuntios Dei, et prophetas dici Dei servos noverant, atque ex adjectis verbis *Domini nostri Jesu Christi* intelligebant Jacobum ministrum esse legis novæ, quam Messias condiderat. Primum autem illud de Eusebio, et Hieronymo ab ipsismet Patribus satis explicatum, clariore interpretatione non eget. Ait Eusebius à paucis veterum commemoratam epistolam, quia, cùm ex Deutero-canonicis Scripturis sit, omnes usquequaque veteres non habuit approbatores ; sed addit ipse compertum jam suâ ætate in quamplurimis ecclesiis recitari, quam, re explorata, in cæterarum apostolicarum numerum retulerant : *Quam quidem nonnulli spuriam, et supposititiam existimant..., quæ et ipsa in septem Catholicarum numero recensetur..., hanc quoque cum cæteris in plurimis Ecclesiis publicè lectitari cognovimus.* Hieronymus verò, quo nemo magis Jacobæ epistolæ auctoritatem defendit, antiquam ipsammet, de quâ Eusebius scribit, paucorum opinionem pro more suo primùm referens, eam explosam progressu temporis indicat, quia cùm Ecclesia deinceps certis rationibus perspectum habuerit à Jacobo Hierosolymorum episcopo fuisse editam, paulatim ea crevit veluti auctoritate, et suspecta esse desiit ; quemadmodùm reverà post Eusebii tempora nemo est, qui dubitabilem olim epistolam in dubitationem adduxerit.

Leviora sunt cætera, quæ partim Cajetanus, atque Erasmus, partim Lutherus reprehendunt ; et illi quidem severiores critici veriti iis assentiri, quæ non essent sibi undequaque explorata, ne viderentur temerè credere ; iste verò contemptor doctrinæ, quæ errorem suum convellit. Inquiebant illi, salutationem in epistolâ positam puram esse, et nulli salutationi cujuscumque alterius Apostolicæ litteræ conformem ; nam nihil Dei, nihil Jesu Christi, nihil gratiæ, nihilve pacis sonat, sed profano more salutem dat. Addebant scriptorem in secundo capite esse nimium veteris legis laudatorem, quod Apostolum dedecebat. Lutherus ex alio capite epistolam cum apostolicâ doctrinâ componi non posse accusat. Nam Apostolus, cap. 3 ad Roman. hominem ex fide sine operibus ; auctor verò epistolæ ex operibus, non ex fide tantùm justum fieri docet. Instat in epistolâ nullam haberi concionem de opere Christi, et doctrinâ fidei, sed tantùm de operibus prolixum sermonem ; consuevisse autem Apostolos orationem suam sermonibus de fidei doctrinâ semper inspergere ; apostolicam igitur, et sacram epistolam immeritò credi. Hæc ferè contra Jacobi epistolam ; sed prima videamus.

Miror homines acutos, quales erant Cajetanus, et Erasmus in has ineptias incidisse, nec deprehendisse quantùm à profanâ salutatio Jacobi distet. Se Dei, et Jesu Christi Domini nostri servum auctor nuncupans, dicit salutem duodecim tribubus, quæ sunt in dispersione ; salutem quidem illam, quam à Domino, cui inserviunt, precari Dei ministri solent ; est igitur aliquid sacri, quod ea salutatio sonat. Quòd si, quia gentes solebant ita salutem dicere profanum bonum deprecantes, liceret colligere profanas esse salutationes iis verbis conceptas, neque spirantes Apostoli gravitatem, esset ergo ethnica Apostolorum illa, et Seniorum in Hierosolymitano concilio ad fratres Antiochiæ salutatio, in quâ ne Jesu Christi quidem nomen adhibitum est, Actor., cap. 15 : *Apostoli, et Seniores fratres iis, qui sunt Antiochiæ, et Syriæ, et Ciliciæ fratribus ex gentibus salutem.* Quare negent jam quidquam Hierosolymâ ad Antiochenses scriptum ; aut Petri, Jacobi, et cæterorum paganum salutandi genus pariter dicant sibi non placere, quorum alterutrum dicere ne hæretici quidem audent. Mosaicæ verò legis laudes quo unquàm loco Jacobus extulit? Ideòne quia præceptis Decalogi omnibus parendum jubet, ne si in uno defecerimus, omnium rei efficiamur? Sed et Decalogi præcepta ad Christianum populum pertinent, et fideles unum præceptum transgrediendo totam legem transgrediuntur, non quòd homicida sit adulter, si occidat, non autem mœchetur ; cæteroquin sibi non constitisset Jacobus, inquiens totam legem servari, in uno autem offendi ; sed quòd homicida ille, amissâ justitiâ, pœnam totam incurrat à lege præscriptam, et violando caput illud, ac summam præceptorum omnium : *Diliges Dominum Deum tuum*, charitatem quoque cum ejus observatione conjunctam dirimat, à quâ tota lex pendet, et prophetæ. Legem verò, de quâ scriptor loquitur, non veterem esse, sed novam versiculus 25 capitis primi satis indicat, inquiens : *Qui autem perspexerit in legem perfectam libertatis, et permanserit in eâ ;* lex enim perfecta libertatis ea est, quæ et viam præmonstrat, et vim suppeditat, quâ facilè, liberè, libenter præcepta impleamus, quæ non modò jubet quidquam fieri, sed confert, ut faciamus, non premit, non gravat : *Hæc est lex libertatis, non servitutis,* ait Augustinus, libro de Naturâ et Gratiâ, cap. 57 : *Non servitutis quia charitatis utique, non timoris, de quâ et Jacobus Apostolus ait*

qui autem perspexerit in legem perfectam libertatis.

Nam ad id, quod ait Lutherus, contrariam esse Jacobi doctrinam doctrinæ Pauli; quæ tamen Calvino ita visa non est, jam à multis Patribus est responsum. Porrò Lutherus se quoque cum Simoniacis, et Nicolaitis à Jacobo confutatum sentiens hanc doctrinæ dissimilitudinem objecit, vel hoc ipso probans, se ad hæreticos illos pertinere, contra quos Jacobus Apostolus in epistolâ suâ disputaverat. Sed aliud fuit Paulo, aliud Jacobo scribendi argumentum; ille negat opera, quæ sine fide, et gratiâ fiunt, ad justitiam conducere; fidem propterea tanquàm radicem, et fundamentum totius justitiæ ponit, per quam ad Deum accedimus; iste verò opera etiam requirit tanquàm fructum, totiusque ædificii perfectionem; quæ si desint, frustra cœptum est. At *Paulus ipse*, scribit Augustinus, lib. de Fid. et Oper., cap. 14, *non quamlibet fidem quâ in Deum creditur, sed eam salubrem, planèque Evangelicam definivit, cujus opera ex dilectione procedunt.* Quis enim speret se salutem solâ fide consecuturum, nisi et benè vixerit, et bonis operibus viam Dei tenuerit? Jacobus verò opera cum fide conjungi postulat, vehementer urgens, fidem sine operibus nihil prodesse contra eos, qui, non intellectis quibusdam subobscuris Pauli sententiis, malam securitatem salutis dabant, neglectis operibus. Necesse ideò fuit Jacobo plus in operum necessitate inculcandâ insistere, quod erat ejus institutum, quàm in fide commendandâ, cujus vim plus æquo prædicabant divinæ legis subversores. Atque hinc posterior Lutheri ratiuncula dilucidè propulsatur. Etenim licèt Jacobus totum se ad opera legis laudanda contulisset, prætermissâ fide, nihil planè fecisset, quod argumenti natura non requireret, seu quòd Paulus satis superque de fidei laudibus orationem habuerat, seu quòd excutiendus esset eorum error, qui doctrinam fidei nimis extollebant; quare iniqua esset Lutheri obtrectatio: quantò ergo erit iniquior, cùm Jacobus fidem et ipse afferri velit, ut bonorum operum initium? Quid aliud sunt illa capitis primi: *Scientes, quòd probatio fidei vestræ patientiam operatur.* Item illa: *Postulet in fide nihil hæsitans.* Iterùm: *Voluntariè genuit nos verbo veritatis, ut simus initium aliquod creaturæ ejus.* Et cap. 2, v. 22: *Vides quoniam fides cooperabatur operibus illius, et ex operibus fides consummata est,* ut multa alia prætercam? Si autem Lutherus pugnaciter defendat divinam non esse epistolam, in quâ præter assensum divinis veritatibus præstitum bona opera agi oportere declaratur, tùm alterius loci hæc disputatio est, tum multos alios catholicos libros à se probatos primùm rejiciat; imò verò omnes, et veræ sanctitatis notionem, quam fideles habent altè insitam ex animis evellat, antequàm disputet.

Ac de Epistolæ divinitate jam satis in præsentiâ; nunc brevibus quædam adjuncta consideremus. Scripta est ad duodecim tribus extra Judææ fines dissipatas, ad Judæos nimirùm, qui ad fidem accesserant, inter gentiles autem in varias terræ partes habitatum abierant. Ad Jacobum, utpote Judæorum apostolum, Hierosolymorum episcopum præsertim attinebat Judaici generis fidelium cura, quam scripta ad eos epistola ostendit. In instituendis moribus, qui consentirent cum fide in patientiâ, charitate, bonorum operum exercitatione, moderatione linguæ, pace cum fratribus habendâ, humilitate, cæterisque virtutibus Christiano homine dignis commendandis, ut et castigandis vitiis plurimis totam operam insumpsit addens pauca de infirmorum unctione, de confessione peccatorum, de orationis vi ad varias utilitates. Brevis epistola est, simplicior, planior, sed succo plena, et solidissimis sententiis, quæ veræ virtutis amorem excitant. Ignoratur quo æræ anno litteram dederit; verùm ex ejusdem argumento ea Pauli ad Romanos posteriorem esse colligitur, et quidem paulò ante quàm Jacobus exiret è vitâ, propè annum sexagesimum secundum missa plerùmque creditur, quemadmodùm et græco idiomate inscripta ad eos qui gentibus intermixti, græcum sermonem loquebantur.

ARTICULUS IX.

De Epistolis beati Petri duabus.

De Petri vitâ, et actionibus prætermittimus quidquam perstringere; abuti enim otio videremur in re non necessariâ. Scripsit ipse Apostolorum Princeps duas epistolas, quarum altera nunquàm in controversiam venit; altera multos habet obtrectatores. Illam ex urbe Româ scriptam veteres minimè dubitârunt; ea enim in fine epistolæ appositio: *Salutat vos Ecclesia, quæ est in Babylone collecta*, allegoricè Romam designat, urbem flagitiis deditam, justis infensam, Judæorum propriis sedibus expulsorum victricem, idololatriæ sedem Babylonis simillimam. Quod adeò veterum omnium consensu firmatum est, et rerum præteritarum memoriæ consentaneum, ut qui veram Babylonem intelligunt, sententiæ quindecim seculis perpetuò probatæ nuper se contradicere vel ipsi fateantur, ac nullâ ratione docere possint, quomodò recens commentum cum priscâ historiâ cohæreat. Quam unquàm veram Babylonem significâsset Petrus tùm temporis, cùm altera esset hebraico potissimùm habitatore vacua, et fermè deserta; altera vix ab ullo hebraico, vel Christiano homine nosceretur, nullosque haberet Christianorum conventus? Namque in neutrâ, ex duabus, quas dicunt, Babylonis urbibus, una Chaldææ, altera Ægypti, Petrus Ecclesiam cogere potuit, cujus nomine in epistolâ salutem diceret. Chaldaica Babylon in solitudinem abierat exhausta vicinitate Seleuciæ ob id conditæ à Nicanore, ut Plinius ait, lib. 6, cap. 26; accesserat autem, et Caio regnante Judæos à Babyloniis multis cædibus profligatos Seleuciam se recepisse; reliquias verò, grassante peste, abire compulsas, ut Josephus, lib. 18 Antiq., cap. ult. narrat, ex quo cognoscitur Ecclesiam ex Judæis tum ibi coalescere non potuisse. Ægyptia autem Babylon, dispersis per Pontum, Galatiam, Bithyniam, Cappadociam, Asiam Judæis, erat omninò ignota; occupabatur etiam ab alterâ ex Romanis legionibus, quæ præsidio Ægyptum muniebant. Denique inter

græcas Ecclesias Apostolorum ætate institutas nemo est, qui unquàm recensuerit Babylonem Ægyptiam; aut primis seculis præsules ullos ibi fuisse commemoraverit; quod sanè non esset ab omnibus prætermissum, si apostolum Petrum eò se contulisse, ad fidem populares pertraxisse, Ecclesiam collegisse ex ullo monumento constaret.

Quamobrem, cùm ad litteram nequeat Babylon accipi, et per allegoriam locus ille necessariò explicari debeat, nihil æquius est, quàm Romam descriptam dicere, quæ mundi domina Palæstinam omni honore spoliatam in provinciam redegerat, Judæos magnis calamitatibus affecerat, veram Religionem vitiis abrepta usque tum ignoraverat. Assueti enim Judæi iis translatis loquendi modis, præsertim cùm et ipsi eo nomine uterentur ad regias urbes infideles nuncupandas, facilè assecuti sunt, quo ex loco Petrus scriberet. Quam rem omnibus semper ecclesiasticis scriptoribus fuisse exploratissimam, ne puto quidem operæ pretium confirmare; uti et eorum opinionem prætereo, qui conjecturà quàdam Hierosolymam eo nomine significatam crediderunt. Nam cùm Petrus scribebat, nondùm in Babylonem evaserat; tam Apostoli enim, quàm Hebræi ad fidem traducti, quibus addo et Judæos Mosaicæ legi pertinaciùs deditos, veram Religionem, aut quamdam veræ Religionis formam tenebant.

Cùm Romà missa epistola certò sit, jam quæritur tempus missionis, et quibusnam, Judæisne, an gentilibus, an utrisque missa sit. Sed primùm quis planè extricet, quod nullà veterum memorià, nullis positis in epistolà veluti notis distinguitur? Post annum decimum à Christi Domini ascensione Petrum scripsisse verba illa capitis 4 monent vers. 16: *Si autem ut Christianus non erubescat*, quæ Christi Domini discipulis inditum jam Christianorum nomen innuunt. At anno circiter 43 primùm Antiochiæ Christianos dictos ex Lucæ historià Actor., cap. 11, v. 26, cognoscimus. Post illud tempus in iis locis, ad quos epistolam suam dedit Apostolorum princeps, multùm Ecclesiæ excreverant (partim suà ipsius, partim aliorum operà; ipsemet enim ab anno trigesimo septimo ad Hierosolymitana usque vincula regiones illas excurrerat, si Eusebio, Hieronymo, Leoni Magno credimus), atque illæ ipsæ à Judæis, et gentilibus ubique afflictabantur, quam ob rem incitamentis opus erat, ne debilitarentur, ne deficerent animo, ne iniquorum injuriis cederent; cujus rei potissimùm gratià cùm scribere proposuisset, dedit et præclara omnibus ducendæ christianæ vitæ præcepta, et hæreticos pravis doctrinis sanum Ecclesiæ corpus inficere conantes repressit. Ex his si quid non omninò exploratum proferre licet, interpretibus, et chronologis assentimur spatio quadragesimum quintum, et quinquagesimum annum interjecto datam epistolam conjicientibus. Nemo tamen hæreticorum nos aliud hìc agentes in aliam causam trahat, velitque à nobis demonstrari eo temporis intervallo Apostolum Romam venisse, unde epistolam dare potuerit, nam properanter hæc dicimus freti Patrum traditione, quæ vana non est, etiamsi itinera Petri distinctius non prosequamur anno, et mense accuratè notatis. Pluries Romam profectus est Petrus; neque tum solum venit serius, cùm pro Christo vitam perdidit; potuit planè et anno decimo circiter post Christi mortem Romam se conferre, saltem postquàm ab angelo ereptus carcere Hierosolymitano est, in quem Herodes Agrippa cum detruserat; rursùs verò Romà Hierosolymam iter suscipere, ibique adesse in concilio, in quo de legalibus cæremoniis definitum est. Atque hæc satis sunt, ut à quadragesimo quinto anno ad quinquagesimum Romà Petrum scripsisse defendamus. Alterum de hominibus, ad quorum utilitatem Petrus scripserit, faciliore negotio expeditur, etiamsi alii utrique populo tam Judæo, quàm gentili, alii solis Judæis, solis gentilibus alii scriptum velint. Probatior enim sententia nunc est, ad Hebræos præsertim docendos, qui Christi fidem susceperant, Petrum intendisse animum, et litteram, seu quòd Hebræorum esset Apostolus, seu quòd electi advenæ dispersionis vocentur Judæi per orbem dispersi, quos et Jacobus Apostolus tribus, quæ sunt in dispersione compellavit; namque dispersos etiamnùm Judæi se dicunt, nimirùm terrà à Deo sibi in hæreditatem datà expulsos, extorres, exules, quo nomine gentiles comprehendi nequeunt, qui nullam singularem terræ partem à Deo dono acceperant, neque in alienis terris morabantur. Non ausim tamen S. Augustino, Thomæ, Bedæ, aliisque quibusdam interpretibus repugnare omninò, dùm nihil prohibere affirmant, quominùs Petrus etiam fideles gentium cum Judæis fide conjunctos alloqueretur; sicut et Paulus, quamvis epistolas suas in gentium gratiam daret, ad Judæos tamen et multa procul dubio pertinere oratione suà declarabat. Nam loci illi, qui à multis proferuntur, ut ad solos Hebræos dicti, tùm Augustini, cæterorumque sententiam non infirmant, quanquàm verum esset de solis Hebræis intelligi; tùm non adeò perspicuè Hebræorum sunt proprii, quin possint et ad gentiles accommodari. Illud enim capitis 2, v. 12: *Conversationem vestram inter gentes habentes bonam*, quare non potuerit ad incircumcisos fideles dici, qui inter gentes errorum adhuc tenebris circumfusas versabantur, à quibus injurias, et contumelias sustinebant, ut statim Petrus prosequitur explicare? *Ut in eo, quod detrectant de vobis tanquàm de malefactoribus ex bonis operibus vos considerantes glorificent Deum in die visitationis.* Altera verò capitis 3, v. 6, ab exemplo Saræ petita ad mulieres adhortatio, *cujus estis filiæ*, feminis quoque olim gentilibus fieri optimè potuit. Nam Saræ filiæ sunt non illæ modò, quæ Abraham, et Saram progenitores habent, verùm etiam quotquot sunt promissionis filiæ in Abrahamo, et Sara progenitrice benedictionem consecutæ, et Saram imitantur; quapropter græcè legitur ἧς ἐγενήθητε τέκνα, *cujus factæ estis filiæ;* scilicet facientes bonum, et non timentes ullam perturbationem ad sanctam Saræ familiam accedentis.

Institutum Apostoli est tàm de fide, quàm de christianà vità dicere, quæ bonis operibus probatur, et

vexationum maximè tolerantiâ ad Christi Domini exemplum. Multa idcircò in unum congerit Petrus, quæ in eum scopum omnia collineant; hortatur, ut in Christi fide immoti permaneant, à carnalibus desideriis abstineant, meminerint bonorum, quæ sunt per baptismum consecuti; Christi patientis, per quem ad novam vitam traducti sunt, vestigia sequantur; principibus, et magistratibus, dominis, majoribus quibusque à Deo constitutis obsequium præstent; atque alia hujus generis, quæ apostolicam majestatem spirant. Hanc epistolam, ut ab initio diximus, divinam esse, et canonicam semper agnovit Ecclesia; nec ab ullo quidem est unquàm dubitatum, qui canonicas quasdam novi Testamenti Scripturas approbaret, ut Origenes apud Eusebium, lib. 6, cap. 25, testatur in ipso loco, in quo omnibus probatam non esse Petri alteram candidè fatetur.

De linguæ genere, quo scripta est, vix ulla est interpretum dissensio. Plerùmque enim græco idiomate editam putant, quod Judæis per totum Orientem effusis exploratum in familiari sermone adhibebatur; nec Baronii conjectura hebraicis litteris usum Petrum dicentis, ut Marco officium græci Interpretis tribuat, approbationem ullam hactenùs habuit. Et de primâ quidem Petri epistolâ tantum dictum sit.

Secunda sancti Petri epistola, quamvis nonnullorum reprehensionem incurrerit, non minoris tamen est auctoritatis, neque minùs ab Apostolorum principe ad eosdem transmissa, quos primum ad fidei constantiam, et bonorum operum exercitationem per epistolam excitaverat. Enim verò epistolæ auctor seipsum ab exordio salutationis Simonem Petrum nominat; versibus deinde 16, 17 et 18, se adfuisse affirmat in monte sancto, cum Dominus Jesus splendidissimâ luce circumfusus divinâ veluti formâ se induerat, eumque vox è cœlo delapsa filium Patri charissimum declaraverat : Addit, cap. 3, v. 1, se alteram jam ad eos ipsos, ad quos scribebat, epistolam dare; atqui hæ notæ certissimæ sunt, ex quibus Apostolorum princeps epistolæ scriptor esse cognoscitur. Nisi enim Petro auctori tribuatur ex iis omnibus adjunctis clarè cognito, jam alter quispiam se Petrum mentibus arroganter hanc scribendi rationem tenuisset ad fallendum, isque maximam fraudem in re gravissimâ fecisset; at quomodò hæc suspicio cum epistolæ argumento componatur, cumque ingenuo, et simplici veritatis colore, qui per totam scriptionem est fusus? Cur concilia, et Patres intolerabilem hunc errorem non deprehenderunt, qui facilè detegi à quocumque debuisset, cùm tamen præ cæteris Gregorius Magnus, homil. 18, in Ezechielem ideò confutet, qui Petri dicunt non fuisse, quòd auctor dicat se in monte sancto divinum illud testimonium : *Hic est filius meus dilectus in quo mihi benè complacui*, audivisse? Sed et Athanasius, in epist. fest. in Synop., atque orat. 2 contra Arian., Cyrillus Hierosolymitanus, catech. 4, concilium Laodicenum, can. 60, Carthaginense III, can. 47; Gregorius Nazianzenus, carm. 34; Augustinus, lib. 2 de Doctrinâ Christi; Innocentius primus, in epist. ad Exuper. recensent in Scripturarum canone secundam Petri epistolam, quam prætcrea Origenes, homil. 7 in Josue; Hilarius, lib. 1 de Trinit.; Ambrosius, lib. de Incarn., cap. 8; Hieronymus, lib. 1 contra Jovinian., et de Scriptor. Ecclesiast. in Simone Petro ut sacram, et canonicam usurpant; imò verò vel Judas Apostolus Jesu Christi in suâ catholicâ epistolâ v. 17 et 18, videtur perhibere testimonium veritatis epistolæ hujus S. Petri, cùm inquit : *Vos autem charissimi memores estote verborum, quæ prædicta sunt ab Apostolis Domini nostri Jesu Christi, qui dicebant vobis, quoniam in novissimo tempore venient illusores secundùm desideria sua ambulentes in impietatibus*, quæ sunt verba secundæ Petri epistolæ, cap. 3, v. 3 : *Hoc primùm scientes, quòd venient in novissimis diebus in deceptione illusores juxta proprias concupiscentias ambulantes.*

Quæ negotium facessere alicui possent, hæretici autem assumunt ad resistendum Catholicis, hæc sunt. Primò magna est hujus cum priore epistolâ Petri styli dissonantia, quam et sanctus Hieronymus non negavit; à Petro igitur scripta imprudenter dicitur. Ex hâc autem potissimùm styli dissimilitudine factum est, ut primis Ecclesiæ seculis à plerisque non modò dubitaretur, an Petri esset, verùm etiam negaretur, ut ex eodem Hieronymo habemus. Quare et Origenes apud Eusebium, lib. 6, cap. 25, et Eusebius ipse, lib. 3, cap. 25, de unâ Petri epistolâ à nemine dubitatum; de alterâ multis incertum esse scripserunt. Adeò autem tunc dubitatum est, ut Didymi Alexandrini veteris rerum ecclesiasticarum scriptoris ætate, qui propè finem IV seculi adhuc vivebat, in canonem non reciperetur; ipse verò Didymus falsatam esse pro certo teneret. Scribit enim commentario in epistolam 2 Petri : *Non est ignorandum præsentem epistolam esse falsatam, quæ licèt publicetur, non tamen in canone est.* Addit Grotius annotationibus in caput primum epistolæ II, Petri Apostolorum principem auctorem epistolæ inconsultò credi, quæ non nisi post Hierosolymitanum excidium scripta est, cùm tamen Petrus sub Nerone vitam perdiderit, antequàm Hierusalem à Romanis subverteretur. Enim verò in capite tertio imminere significatur totius mundi conflagrationem, ad quem patienter exspectandam scriptor Christianos hortatur; atqui nemo discipulorum Christi credidit citò adventurum mundi finem, nisi post eversam Judaicam rempublicam; quando ergo auctor epistolam dedit, Judaicæ res jam corruerant. Quòd si ita est non Simoni Petro, sed Simeoni, seu Simoni Hierosolymorum episcopo S. Jacobi minoris in episcopatu successori epistola tribuenda est. Et sanè, inquit, epistolæ titulus primùm erat : *Simon servus Jesu Christi*; quidam verò, spectabiliorem volentes epistolam facere, spontè addiderunt : *Petrus et Apostolus Jesu Christi.*

Hæc tamen sine multo negotio expedire potest, qui dispersam in toto hoc opere nostro doctrinam collegerit. Enim verò multa negari possunt in priore argumento contenta. Primò, tanta non est inter utramque epistolam dissonantia, ut idem auctor dici non debeat, quanquàm S. Hieronymus unam ab alterâ distare

non repugnaverit; vis è contrario eadem sermonis, et brevitas, idem phraseon, et periodorum circuitus à multis cernitur. Secundò, argumenti mutatio styli quoque mutationem inducit, et unus, idemque sæpè scriptor diversam adhibet orationem, quæ et in sanctorum Patrum quibusdam scriptis, maximè Gregorii magni Papæ epistolis se prodit. Tertiò, styli diversitatem non in auctorem, sed in interpretem rejecit Hieronymus in epist. ad Hebid., quæst. 2, inquiens : *Duæ epistolæ, quæ feruntur Petri, stylo inter se, et charactere discrepant, structurâque verborum, ex quo intelligimus pro necessitate rerum diversis eum usum esse interpretibus.* Nam Petrus modò Marcum interpretem, id est, qui scriberet elegantiore stylo, quæ ipse divino Spiritu plenus pronuntiabat; modò Glauciam adhibebat, ut Clemens Alexandrinus lib. 7 Stromat. ex veterum sermone tradidit. Quanquàm verò ea sermonis dissimilitudo quosdam olim in dubitationem adduxerit, antequàm omnium consequentium Patrum judicio Petri esse constaret; omnis tamen dubitatio sublata est accessu consensionis perpetuæ. Illa dissonantia præterea æquiorem Luthero Calvinum non retraxit à recipiendâ tanquàm divinâ epistolâ, in quâ majestas Spiritûs sancti usquequàque apparet, ut dicit argumento commentariorum in hanc epistolam, etsi veram, et nativam phrasin Petri in ipsâ desideraret. Flacius autem Illiricus in epistolam ipsam explanationes edidit, Petri esse ne dubitans quidem, licèt cavillator sit in multis importunus.

Etsi verò Origenes, atque Eusebius unicam epistolam à S. Petro certò scriptam referant, nihil mirum, cùm eorum ætate, sive propter sermonis discrepantiam, sive propter obscuros quosdam locos nondùm satis in lucem extractos, quibusdam suspecta epistola videretur, quam universalis Ecclesia editam à beato Petro non declaraverat. Origenes tamen et in ipso loco, qui nobis opponitur, consentit Petro Apostolo adscribi : *Concedamus et ejus esse; de hâc enim ambigitur;* et homil. 7 in Josue ejus locos usurpat. Eusebius verò, lib. 3, cap. 3, veterum dubitationem jam magnâ ex parte dispulsam indicat : *Quæ verò secunda* (Petri) *appellatur, eam quidem inter sacros N. T. libros censitam non esse à majoribus accepimus; sed tamen cùm utilis esse videretur quàmplurimis, una cum reliquis sacræ Scripturæ libris studiosè lectitata est.* Majores scilicet ii, qui primùm canonem sacrarum Scripturarum texuerant, in eumque epistolas omnes indubitabiles conjecerant, quæ omnium ecclesiarum approbationem habebant, cùm nondùm de secundâ beati Petri epistolâ satis esset perspicuum, abstinuerant hanc reliquis accensere. Verùm ecclesiarum, quæ plus testari hâc de re poterant, traditione paulatim pervulgatâ, totus deinde Christianus orbis tenuit et Petri alteram paris, ejusdemque esse cum primâ auctoritatis, paucis frustra repugnantibus. Quod Eusebius, lib. 2, cap. 23, clariùs notare non potuit, quàm septem epistolas Catholicas numerando, quæ septem non sunt, nisi secunda Petri in numerum includatur; et Hieronymus in epistolâ ad Paulinum scribens : *Jacobus, Petrus, Joannes, Judas septem epistolas ediderunt;* et iterùm de scriptoribus ecclesiasticis in Petro : *Simon Petrus..., scripsit duas epistolas, quæ Catholicæ nominantur, quarum secunda à plerisque negatur propter styli cum priore dissonantiam.*

Ferri autem non potest Didymi, licèt non contemnendi scriptoris, sententia, qui ex privato errore publicam quoque fidem epistolæ detractam scripsit. Ipsi enim turpiter hallucinato visum est in iis, quæ epistolæ cap. 3, habentur de mundi renovatione Platonicum de revolutionibus seculi systema contineri, ex quo et vitiatam epistolam, et in canonem non relatam ei erat consentaneum dicere. Verùm ut primum falsum est vel ipso fatente, licèt invito, sic alterum neque vim habet, neque cum ejus ætatis ecclesiasticâ consuetudine cohæret. Non fuisset enim unquàm in Ecclesiæ conventu publicè recitata epistola, quæ Platonis deliria complecteretur, legebatur autem, ut Didymus concedit; non ergo quidquam de Platonicis mundi vicissitudinibus in epistolâ reperiebatur; ergo Ecclesiæ judicio auctor longissimè distabat à Platonicis commentis; quare et in nullam erroris, ac vitii suspicionem venire epistola poterat. Quòd si publicè legebatur in Ecclesiâ, nihil aberat, quin esset in canone; quod enim tum majus haberi poterat argumentum canonicæ epistolæ, quàm publica in Ecclesiis recitatio, cùm nondùm singulari universæ Ecclesiæ decreto canon esset constitutus, et solâ per omnes ecclesias recitatione, quæ jussu episcoporum fieret, Scripturæ probarentur? Si autem præterea sacrorum Librorum catalogos à conciliis, et Patribus contextos sine præjudicio Didymus consuluisset, ex quibus eâ ætate sacri à profanis libris discerni poterant, non dissimulâsset descriptam et secundam Petri epistolam. Athanasius nimirùm, Cyrillus Hierosolymitanus, concilia Laodicenum, et Carthaginense III, Gregorius Nazianzenus, Hilarius, qui litteris mandârunt sacrarum Scripturarum canonem, in ipsum et secundam Petri epistolam contulerunt; quos et paulò post secuti Ambrosius, Augustinus, Innocentius I, supra à nobis producti testes idem confirmârunt.

Grotii denique conjectatio licentior est, et contra veterum doctrinam, contra omnium exemplarium fidem, contra primorum Christianorum exspectationem pugnat; idcircò multa peccata eo in argumento sunt. Primò enim unde hausit Grotius olim nudum Simeonis, vel Simonis nomen sine ullo adjuncto fuisse epistolæ præfixum, quando Græci omnes, Latini, Syriaci, Arabici Codices sive MSS., sive typis editi habeant *Simon Petrus servus, et Apostolus Jesu Christi*, in omnibus iidem loci capitis tertii, quos Grotius Petri ætate recentiores judicat, æquè continentur? Quomodò ergo licuit Grotio audaciùs affirmare non ab apostolo Petro, sed à Simone Hierosolymorum episcopo scriptam epistolam propter sententias quasdam, quæ cum Petri temporibus sibi non videntur cohærere? Fugissetne ea temporis distantia aciem Justini martyris, Origenis, Cypriani, Novatiani, quorum alter in dialogo cum Triphone, alter homil. 7

in Josue, alter, epistolâ 75, alter, lib. de Trinit., c. 8, Petrum auctorem agnovit, ut reliquos taceam supra commemoratos Patres; ut illud etiam prætercam multas esse sive in capite primo, sive in tertio scribentis Apostoli notas? Ex quo et altera Grotii conjectura infirma admodùm est, neque valens probare non nisi post ruinam Judaicæ reipublicæ obtinuisse opinionem de proximo totius mundi occasu. Nam vel Apostoli Christo vivente Judaici statûs eversionem à mundi conflagratione non procul distare crediderant, et post Christi Domini mortem avidissimè tempus exspectabant, quo Hebræorum respublica labefactaretur, quòd beatum Christi regnum non nisi Hebræorum ruinis gloriosius futurum arbitrarentur. Capite enim 24 Matthæi Christus Dominus de Hierosolymorum excidio loquens, typo, et figurâ conflagrationis mundi, adjunxit et quædam de rerum omnium interitu, quem Apostoli eodem propemodùm tempore eventurum intellexerunt, unde et opinio invaluit extremum judicii diem, sive filii Dei adventum, templi, et Hierosolymorum ruinas propè consecuturum. Noluit tum Christus Apostolos ab eâ sententiâ abducere gravi de causâ, ut interpretatur Maldonatus in vers. 5, capitis ejusdem 24 : *Existimabant Apostoli hæc esse conjuncta, finem templi, et finem mundi; noluit Christus hunc illis errorem eripere, ne post templi eversionem in longum exspectationem porrigentes securi essent.* Indè factum est, ut Apostoli et ipsi de Hierosolymorum eversione sermonem habentes ad mundi excidium animum converterent, atque ex communi Christianorum persuasione utrumque conjungentium compararent sibi commodum eosdem inducendi ad fidem, ad spem, ad pietatem, ad constantiam. Petrus igitur sciens quosdam longâ expectatione promissionum Christi de Hierosolymorum excisione, de mundi fine, de regno ipsius glorioso delassari, hortatur, ut Christi gloriam, novos cœlos, novam terram patienter exspectent, atque ad hæc omnia se comparent maximâ animi puritate; Dominum enim, ait, promissa facturum, etsi differre videatur : *Quia unus dies apud Dominum sicut mille anni, et mille anni sicut unus dies*, c. 3, v. 8. Porrò quid jam est in hâc hortatione, quod aut Petrum dedeceat, aut cum Petri ætate componi non possit, si et ipse magistri exemplo primum, et secundum Domini adventum non distinxit, atque occasionem ex fidelium credulitate arripuit excitandi, quos alloquebatur ad exspectationem novorum cœlorum, novæque terræ, in quibus justitia habitaret? (vers. 13.) Valdè ergo errare Grotius nobis meritò videtur, quòd putat post Hierosolymorum demolitionem Simeonem, ejus urbis episcopum, epistolam hanc edidisse, quam boni deinde fideles ad augendam scripto fidem Petro adscripserint.

Epistolam hanc ad eosdem misit Petrus Hebræos, ad quos primam miserat, ut paulò ante ex ipsiusmet verbis explicabamus. Neque illud initium : *Simon Petrus servus, et Apostolus Jesu Christi iis, qui coæqualem nobiscum sortiti sunt fidem*, probat ethnicis datam. Nam et Hebræi potissimùm inter tot pertinacissimos fratres ad veram fidem traducti æqualem cum Petro, genere Judæo, consecuti erant credendi felicitatem. Româ pariter hæc scripta creditur, et quidem paulò ante, quàm sanguine suo fidem quam docuerat testaretur, ut verba indicant vers. 14 et 15, capitis primi : *Velox est depositio tabernaculi mei, secundùm quod et Dominus noster Jesus Christus significavit mihi. Dabo autem operam et frequenter habere vos post obitum meum.* Argumentum epistolæ in eo posuit Petrus, ut moneret fideles mendaciis falsorum doctorum non assentiri, bonis operibus assiduè intendere, traditam aliàs sibi doctrinam tenere, patienter adversa ferre, sacris Scripturis legendis incumbere, postremi judicii diem, et revocationem mortuorum ad vitam certò sperare, cavere ab indoctis, qui et Pauli Apostoli et cæteras Scripturas ad suam perditionem depravabant, à firmitate non modò non excidere, verùm etiam Christi Domini gratiâ, et cognitione augeri.

ARTICULUS X.

De Epistolis beati Joannis.

Joannem dilectum Christi discipulum tres Ecclesiæ epistolas reliquisse statim intelligimus eorum auctoritate probari, qui septem Catholicas epistolas numerant; neque enim, ut in superiore articulo adnotabamus, septem haberemus, nisi tres Joannes dedisset. Prima tamen unica est, cui ab Apostolorum ætate nulla unquàm temporum, aut locorum, aut hominum mutatio, vel vicissitudo fidem abrogavit, de cujus propterea auctoritate non disputamus, ne loquendo res certas videamur dubias facere; videretur enim probatione quâdam egere, de quo loqui esset opus. Illud autem perpetuæ Traditionis vim maximè demonstrat, nimirùm semper creditum esse Joannis epistolam, etiamsi nulla auctoris inscriptio sit; unde perspicitur non ex inscriptione, sed ex constanti Ecclesiæ fide, ac sententiâ de scripti ullius auctore esse judicandum. Et quidem Joannes, dùm nomen suum celat, multis characteribus se prodit, stylo videlicet, methodo, sententiis, charitatis mutuæ, et benevolentiæ commendatione, quam unam visum est semper in hominum animis insinuare; sed nisi his omnibus accessisset Ecclesiarum fides, multùm adhuc deesset ad nos in eâ sententiâ confirmandos, quæ jam propter approbationem perpetuam evelli ex animo nostro non potest. Tacuit autem fortasse Joannes nomen, ne aut sibi, aut ullis, ad quos scribebat, grave aliquod negotium crearet, si in Romanorum manus pervenisset epistola, quæ ad populos Romanis odiosos mittebatur.

Cùm id teneamus, conferenda opera nostra esse ut ad quos, unde, et quando Joannes epistolam miserit, videremus; sed obscura adeò res est, ut nulla spes supersit futurum, ut ullis verbis illustretur; quare ponemus in medio sententias Patrum, atque interpretum, sive habeant ii, sive careant, quo se tueantur. Auctor questionum Evangelicarum, qui Augustinus dicitur, ad Parthos inscriptam judicat, quod inter cæteros et Possidius in indiculo operum S. Augustini, et Pseudo-

Hyginus in decreto probant. Erat autem Parthis cum Romanis de imperio Orientis contentio, unde conjectura ducitur datâ operâ, propter metum Romanorum, neque de se, neque de filiolis, quos alloquebatur, quidquam Joannem in epistolâ posuisse. Nihil sanè est, quod in hâc sententiâ reprehendamus, ut nihil pariter sit, in quo certò veritatem assecutos nos esse putemus. Ligphootus in Horis hebraicis in primam epistolam ad Corinthios, cap. 1, v. 14, arbitratur ad Corinthios missam epistolam, quia, inquit, Joannes Caio scribens in epistolâ 3, v. 9, ait, se jam Ecclesiæ scripsisse (græcè enim legitur : ἔγραψα τῇ Ἐκκλησίᾳ, *scripsi Ecclesiæ*), ei utique Ecclesiæ, in quâ Caius versabatur; atqui Caius Corinthiorum Ecclesiæ membrum erat, de quo Paulus in epistolâ ad Corinthios loquitur; Joannes ergo jam ad Corinthios scripserat, quùm ad Caium scribebat. Quæ verò unquàm alia sit epistola præter hanc data Corinthiis? Verùm aliquid fortasse concluderetur hoc argumento, si Caium, vel Gaium, cui tertiam suam inscripsit Joannes epistolam, Corinthium esse virum Ligphootus primùm ostendisset; quod cùm nullâ ratione effecerit, imbecillior conjectura est, quæ nullos comprobatores habere potest. Par est inquisitionis ratio, Judæisne, an Gentilibus, an utrisque ad fidem conversis Joannes scripserit; nihil enim est vel in epistolâ ipsâ notatum, vel à veteribus traditum, quod in ullam partem potiùs trahat, quùm ad omnes eadem dicere auctor potuerit; neque iis verbis capitis 5, v. 21 : *Filioli*, *custodite vos à simulacris*, Gentiles potiùs, quàm Judæos ethnicis permixtos ab idololatriâ cavere jusserit.

Locus verò, in quo intexta epistola est, à Grotio dicitur Pathmos insula, in quam exul pulsus est Joannes Domitiani jussu, postquàm ex olei ferventis dolio Romæ illæsus exiverat; in quibusdam autem codicibus dicitur Ephesus. Grotius siquidem immemor quid ei consentaneum esset dicere, qui epistolam ante Hierosolymitanæ urbis excidium datam putaret, turpiter peccavit; utrumque affirmans non modò ex insulâ Pathmos, verùm et priusquàm urbs subverteretur Joannem scripsisse, quod nequit consistere. Nam quùm in Pathmos abductus Apostolus est, non ita pridem Judaico bello confecto Hierosolymæ considerant. Quamobrem aut Ephesο datam dicere mallem, ubi Joannem multos annos egisse, saltem post Apostolorum Petri, et Pauli discessum è vitâ, ex traditione habemus; aut si ab exilii loco scriptam sentirem, dirutas quoque Hierosolymas faterer. Tempus denique Baronius constituit, quo Apostolus jam ab exilio reverterat; Grotius, ut nuperrimè dicebamus, quo stabant adhuc Hierosolymæ. Si quæ dicit Apostolus, cap. 2, v. 18 : *Filioli, novissima hora est; et sicut audistis quia Antichristus venit, et nunc Antichristi multi facti sunt; unde scimus, quia novissima hora est*, planè intelligerentur de proximè futurâ Hierosolymorum subversione, nihil jam esset, quod disputaretur; sed cùm à quibusdam intelligatur locus ille de adveniente judicii die, et mundi fine, ut rumor percrebuerat Antichristum venisse, non magis ante, quàm post subversam Hierosolymam scribi epistola potuit. Equidem multorum Patrum sententia est, et plerùmque creditur, Cerinthum, et Simonem Magum à Joanne esse confutatos, ex quo Calmetus patere arbitratur ante Romanorum, et Judæorum bellum exaratam, quùm in eamdem, quâ Paulus, Cerinthi, et Simonis ætas inciderit, nondùm excisis Hierosolymis. Verùm et Evangelium suum contra Cerinthi errores Joannes scripsit; quod tamen post Hierosolymæ cladem à Patribus ut plurimùm scriptum censetur; et refelli tum magistros dicimus, quùm discipuli ex eorum scholâ profecti refelluntur. Quamobrem convellit optimè Joannes illorum hæreticorum doctrinam, eosque repressit, etiamsi à vivis jam abierint, eorum hæresin à pravis hominibus propagatam confutando.

Nihil igitur de hâc primâ epistolâ certò constitui potest præter id unum, Joannis esse. Multa ille complectitur contra falsos doctores, à quibus, ne se patiantur seduci, filiolos admonet suos, bona opera, et mandatorum observationem ad salutem necessaria adstruit. Jesum esse et Christum, et filium Dei inculcat; ipsum eumdem verè in carne venisse confirmat, quæ fidei capita Cerinthiani, et Simoniani sustollebant. Hortatur autem fideles, ut cum Dei charitate benevolentiam erga proximos conjungant, Dei erga nos benevolentiam imitentur, innocentiam servent, filios Dei se præstent, mundi illecebris ne capiantur : quâ in confutatione errorum, et virtutum commendatione eumdem se esse ostendit, qui et Evangelium scripsit, ut propterea non aberrâsse crediderim, qui hanc epistolam censuerunt esse quamdam veluti Evangelii præfationem.

Secunda, et tertia Joannis epistola non omnibus veteribus, neque recentioribus Joannis visa est; sed si propter quasdam animi Joannis apparentes in primâ epistolâ notas, etiam quùm nomen abesset à titulo, judicatum est, primam ei tribui oportere, cur non suscipiamus et has duas posteriores, in quibus idem spiritus cernitur, et præterea nomen, ac dignitas Joannis initio ponitur? Idem nempe ingenium, eædem sententiæ, stylus idem, eadem phraseologia; imò et verba eadem Dei, et proximi amorem spirantia in omnibus istis epistolis exstant, quod etiamsi veteres non monuissent, occurrit illicò legenti. Quapropter si quid valet judicium ex oratione ipsâ, totum in hâc re nostrâ nobis jure sumimus, ut supervacaneum sit Joannem alterum à dilecto Christi discipulo quærere epistolæ ullius scriptorem; quibus cùm accedant plurium gravissimorum veterum suffragia, nihil est ampliùs, quod vereamur canonicas Joannis scripturas dicere. Irenæus enim, lib. 1 contra hæres., secundam epistolam usurpans, Joannis discipuli Domini epistolam nominat; quis erit verò iste Joannes, nisi Evangelista fuerit? Clemens Alexandrinus, lib. 2 Stromat., cùm ex primâ Joannis testimonium producit, à majore ejus epistolâ se promere dicit, ἐν τῇ μείζονι ἐπιστολῇ; quo ostendit et alias nos habere ejusdem beati viri breviores. Tertullianus, lib. de Præscript. alteram epistolam Joannis Apostoli esse pro certo tenet, eam adhibens sine ullâ ambiguitatis significatione in causæ suæ

patrocinium. Eâdem usus est et magnus quidam concilii Carthaginensis episcopus apud Cyprianum, cùm initiatos baptismate ab hæreticis novo egere baptismo persuaderet; idque exstat in synodo Carthaginensi, sententiâ 81, inter episcoporum suffragia; Joannes Apostolus in epistolâ suâ posuit dicens: *Si quis ad vos venit, et hanc doctrinam non affert, nolite recipere eum in domum ....*, quæ sunt ex epistolâ 2, vers. 10 A quarto verò, et quinto Ecclesiæ seculo adeò obtinuit hæc fides, ut à Patribus, et conciliis nihil probatum magis videatur. Alexander Alexandrinus episcopus apud Socratem, lib. 1, cap. 16, auctor Synopseos, Cyrillus Hierosolymitanus, catech. 4, Gregorius Nazianzenus in carmine de Can. Script., concilia Laodicenum, et Carthaginense III, alterum can. 60, alterum 47, Rufinus in exposit. Symbol., Augustinus, lib. 2 de Doctr. Christ., cap. 8, Innocentius I, in epist. 3 ad Exuperium, utrumque affirmant cùm canonicam esse epistolam, tum Joannis; et Hieronymus potissimùm licèt in libro *de Viris illustribus* aliorum sententias, quasi illud et ipse sentiret, non improbârit, ad Ageruchiam tamen scribens, tum ad Evagrium, epist. 85, à communi sententiâ non discedit, apertè dicens: *Clangat tuba Evangelica filius tonitrui, quem Jesus amavit plurimum, qui de pectore Salvatoris doctrinarum fluenta potavit: Presbyter Electæ dominæ, et filiis ejus, quos ego diligo in veritate;* quod et alibi repetit de epistolâ ad Caium.

Nihil jam nos ab hâc sententiâ dimovebunt Grotius, Erasmus, Cajetanus, qui Papiæ auctoritate decepti, et veterum quorumdam errore vim inscriptionis epistolæ non assequentium Joannis Apostoli, et Evangelistæ opus noluerunt agnoscere. Inquiunt enim, auctorem, etsi Joannes sit, non Apostoli, sed senioris nomen sibi dedisse, sive Presbyteri: *Senior Electæ dominæ*, epist. 2, v. 1; at senior Joannes, si quis fuit, non Apostolus erat, sed Apostolorum discipulus. Nam Papias, qui cum Apostolorum discipulis versatus est, ait apud Eusebium lib. 3 Hist. Eccl., cap. 29, duos Joannis nomine esse vocatos, alterum Apostolum, alterum Presbyterum atque Apostolorum discipulum, quem nullo nisi Senioris, et Presbyteri titulo insignivit; isti ergo duarum epistolarum confectio tribuenda est, non Evangelistæ. Quo Papiæ testimonio fretus Eusebius duos in Asiâ fuisse viros Joannis nomine appellatos consentit, præsertim cùm suâ ætate deo Ephesi sepulcra cineribus utriusque Joannis condendis exstructa ostenderentur; horum verò alteri, id est, Seniori adscribi oportuere duas epistolas, multi priscorum temporum non immeritò crediderunt, quibus et Hieronymus videtur favere de scriptoribus ecclesiasticis in Joannem de duabus epistolis loquens: *Reliquæ autem duæ Joannis Presbyteri asseruntur, cujus hodiè alterum sepulcrum apud Ephesum ostenditur;* quam Senioris tantùm, non Apostoli personam facilè cognoscet, qui tertiam epistolam legerit, in quâ auctor se contemni, à Diotrephe non recipi, figi maledictis asserit. Credibile enim non est Christianum virum aliis officio, et dignitate in Ecclesiâ præstantem, vel præstare cupientem, ita fuisse Apostolo injuriosum, ut ne eum quidem reciperet. Reverà seriùs in varias linguas duarum epistolarum exemplaria traduci cœperunt; quid autem ex hâc Ecclesiarum incuriâ in comparandis sibi earum apographis colligamus, nisi ab initio epistolas illas fuisse rejectas?

Non est sanè difficile has conjecturas refellere, quas jam Patrum testimonia infirmârunt. Auctor quidem se vocat Seniorem, sive Πρεσβύτερον, non Joannem, neque Apostolum, quia cognitus optimæ matronæ erat, et Caio, ad quos scribebat, et verebatur fortassè, ne explicatiùs se nominando, quid cui detrimenti afferret, aut malè acciperentur litteræ, si in aliorum manus venissent. At ipse primæ quoque epistolæ nullum nomen præposuit, quod et Paulus interdùm fecit; non erat ergo insolens prætermitti nomen ab auctore. Deinde nomen Presbyteri in novo Testamento non ætatis nomen est, sed officii iis tributum, qui primas habent in Ecclesiâ; qui prudentiâ, consilio, scientiâ aliis præsunt; qui episcopi, et sacerdotis munere funguntur. Nam etsi vox Πρεσβύτερου ad ætatem referatur, tamen cùm in provectâ ætate gravitas, prudentia, consilium existant, translata vox est ad ecclesiasticam dignitatem significandam, quæ dotes illas omnes postulat, quod et Laurentius Valla rigidior verborum explicator, et censor in notis ad nostrum titulum confitetur. Hoc nomine se et Petrus vocat epist. 1, c. 5, v. 1: *Seniores ergo, qui sunt in vobis, obsecro consenior*, id est, συμπρεσβύτερος; quamobrem si compresbyterum Petrum dicimus, apostolico officio non detracto, quare Joannes Presbyter simul non erit et Apostolus, cùm Apostolus totius Asiæ primas esset?

Papiæ testimonium apud Eusebium quosdam olim in errorem pertraxit, putantes alterum Joannem Presbyterum Apostolorum discipulum, cujus ille meminerat epistolarum esse auctorem. Verùm, ut Papias nemini auctor fuit, cur ita sentiretur; sic isti illius auctoritate deseruntur. Nam Papias Joannem alterum non propter dignitatem, sed provectioris ætatis causâ seniorem appellavit, ut totum Eusebii testimonium legenti fit manifestum. Ait enim, se existimâsse majorem ex hominum adhuc superstitum vivâ voce, quàm ex librorum lectione capere utilitatem posse; quamobrem quærebat ex iis, qui se majores natu essent, quid ab aliis ætate majoribus audiverant, ut sic faciliùs perveniret ad testimonia Apostolorum vivâ voce tradita. Inter eos seniores, quos de priscis rebus percunctabatur, duos nominat, Aristionem quemdam, et Joannem, et illum quidem huic præponit; non ergo dignitatis, sed ætatis ratione habitâ Joanni *Senioris* nomen tribuit, contra quàm in epistolis sumatur, ubi procul dubio ad officium refertur. Tum Joannem illum ullas scripsisse litteras non commemorat, ex quo potuerint verisimiliter ecclesiastici scriptores Papiæ verbis uti, ut novum Joannem, quem ignoramus quis fuerit, epistolarum auctorem facerent. Fuerit igitur Joannes alter nomine *Senior*, ut Papias tradidit; ea tamen nominis communitas infirmum argumentum est abjudicandi epistolas Joanni Christi discipulo, quem

Latina, et Græca Ecclesia trium epistolarum auctorem tenet, quem Syriaca, atque Arabica exemplaria tribus epistolis ex ordine in canonem relatis eumdem esse omnium auctorem probant, quem concilia, et Patres traditione ducti Electæ matronæ, et Caio epistolas dedisse testantur.

Quapropter Eusebius, relato Papiæ dicto, duos Joannes fuisse ad summum non repugnat; addit enim, *ex quo fit, ut vera videatur esse narratio illorum* (Rufinus vertit *Arianorum*), *qui duos eodem nomine appellatos in Asiâ vixisse dixerunt, et apud Ephesum duo esse sepulcra, et utrumque Joannis hactenùs nominari*. At de duarum epistolarum scriptore ne verbum quidem loquitur, etsi de revelatione, id est, Apocalypsi aliquid dicat; unde pessimè concluditur confirmatam fuisse ab Eusebio eorum opinionem, qui in Papiæ verbis plus intelligebant quàm ille dixisset. Hieronymus verò ex aliorum sententiâ loquitur de duplici sepulcro duobus epistolarum scriptoribus exstructo, non ex suâ; in opposito enim loco prosequitur: *Nonnulli putant duas memorias ejusdem Joannis Evangelistæ esse;* tum ibidem in Papiâ loquens, iterùm de monumento illo duplici ait: *Hoc autem dicimus propter superiorem opinionem quam à plerisque retulimus traditam duas posteriores epistolas Joannis, non Apostoli esse, sed Presbyteri.* In epistolis demùm ad Ageruchiam, ad Evagrium, et in epistolâ 105, recitat sub nomine B. Joannis Apostoli initia epistolarum secundæ et tertiæ, de quibus præsens est quæstio.

Ex Diotrephis deinde, Christiani hominis, et Ecclesiæ veluti Præfecti arrogantiâ, quâ Joanni scriptori tertiæ epistolæ obtrectabat, perperàm colligitur seniorem eum tantùm fuisse, non Apostolum summæ auctoritatis, ac si nemo unquàm ex domesticis fidei restitisset Apostolis. Quanta Petrus, quanta Paulus, quanta Jacobus ab iismet perpessi sunt, qui Christo nomen dederant, quales erant Simon, Cerinthus, eorumque discipuli, qui sanctissimos Apostolos multis jurgiis lacessiverunt?

Repudiatas demùm fuisse ab Ecclesiis ullis duas epistolas, quis nisi temerè affirmaverit? Aliud est in canonem non admittere Scripturas quasdam, atque an Apostoli sint, judicium cohibere, quousque planissimè res constiterit; aliud apocryphas, et Spiritu sancto indignas reputare. Primùm damus fecisse nonnullas Ecclesias, quod et in paribus causis sæpè fecerunt, cùm quædam dubitandi ratio suboriebatur; alterum nec damus, nec ullus unquàm extorquebit, neque ipse demonstrabit. Seriùs, an ociùs traductæ in varia idiomata epistolæ sint, ineptum est multis inquirere, ubi Clementis Alexandrini, atque Irenæi vetustissimorum Patrum testimonia proferuntur, atque omnium Latinorum, Græcorum, Syrorum, aliorumque Orientalium exemplaria utramque epistolam exhibentia. Illud certò affirmamus nunquàm probatum iri ab ullis Ecclesiis cujuscumque nationis secundam et tertiam Joannis epistolam fuisse rejectas.

Harum epistolarum altera Electæ inscripta est, altera Caio, ut monuimus. Nobilis quædam matrona non procul Epheso degens Electa nomine fuisse, ut plurimùm dicitur, cui Joannes per epistolam gratulatus est christianam vitam filiorum, atque hortationes dedit ad fovendam charitatem, ad præcepta Dei observanda, vitandosque fidei inimicos, Jesum Christum in carne venisse negantes. Fieri etiam potest Electam ideò generali significatione dictam, quòd christianam fidem amplexa in eâ permaneret; quòd fortassè in diaconissam esset electa, ac veluti mater in eâ Ecclesiâ, in quâ erat, haberetur; non quòd Electa esset aut nomine, aut cognomento. Nam, quod ab aliquibus dicitur, Electæ nomine Ecclesiam potiùs designatam, cui litteras dedit Joannes, quam singularem feminam fide conspicuam, placere non potest. Absurda enim mihi videtur inscriptio, et ab Apostolorum sive ætate, sive gravitate aliena: *Senior Electæ Dominæ....* Insolens et illud versiculi quinti: *Et nunc rogo te, Domina*, si florenti Ecclesiæ, ut quidam volunt, hæc dicerentur. Quis enim audivit unquàm *Dominæ* titulum Ecclesiæ datum? Etsi enim opponant, credibile non esse duas sorores eodem nomine *Electæ* vocatas; duas idcircò potiùs Ecclesias debere intelligi, quarum altera alteri salutem diceret: *Salutant te filii sororis tuæ Electæ*, vers. ult., tamen credibilius est, et sorori alteri ob parem virtutem, et officium idem quoque nomen datum esse; vel sanè nihil vetat, quin legamus: *Salutant te filii sororis tuæ, ô Electa.*

Gaius, sive Caius nemo certè dicere potest quis, aut unde fuerit. Caius alter est Corinthius in epistolis D. Pauli ad Romanos, et 1 ad Corinthios commemoratus; alter Derbæus in Actis Apostolorum, cap. 2; fortassè est et tertius ab utroque distinctus, Macedo dictus, ibid., cap. 19. Sed quis affirmet hos adhuc vixisse, cùm Joannes seriùs scriberet? Quis etiam Caium à Joanne *filium* appellatum non potiùs ab ipso in fide genitum fuisse credat, cùm tamen ii essent Pauli discipuli? Operam profectò in re obscurissimâ nihil profuturam insumunt, qui Caii hujus vestigia persequuntur. Quisquis ille sit, testatur Joannes se magnam percepisse voluptatem, cùm sibi nuntiatum est pietate, et charitate illum esse præstantem. Dicit inter cætera juxta Græcum textum: ἔγραψα τῇ ἐκκλησίᾳ, *scripsi Ecclesiæ;* juxta Latinum verò fortassè rectiùs: *Scripsissem forsitan Ecclesiæ; sed is qui amat primatum gerere in eis, Diotrephes, non recipit nos*, vers. 9. Deinde minatur, si illùc profectionem fecerit, quam cogitabat, Diotrephen non fore maleficii, et maledicti reprehensionem effugiturum; quæ, ni fallimur, signa sunt, Caium cujusdam Asiæ urbis non procul Epheso distantis habitatorem fuisse. Quis enim facilè putet Joannem provectæ ætatis, fortassè post suam ab exilio liberationem, longum iter suscipere constituisse ad compescendam hominis audaciam?

ARTICULUS XI.

De Epistolâ beati Judæ.

Si operam nostram postularet poni in re non necessariâ, qui plura de epistolâ S. Judæ sive auctore, sive auctoritate à nobis requireret, vel cùm maximè abun-

daremus otio, quid ni imprudens sit in tantâ inopiâ, et summâ, penè dixero charitate? Auctor epistolæ est *Judas Jesu Christi servus, frater autem Jacobi*, Thadæus cognomento, et Zelotes appellatus, de cujus genere, et familiâ non attinet dicere, postquàm in superiore articulo de Jacobo disputatum est. Et ipsum quidem auctorem esse tota antiquitas, claris, et doctis viris constans, memoriæ prodidit. Origenes, tom. 9, comment. in Matth., et homil. 7 in Josue, de Judâ Apostolo hæc habet: *Judas Apostolus epistolam scripsit paucorum quidem versuum, plenam verò efficacibus verbis gratiæ cœlestis.* Clemens Alexandrinus utroque 3 libro Stromat., et Pedag., Judam se Domini servum, et Jacobi fratrem dicere satis habuisse, inquit, fratrem autem Domini se non appellâsse, quòd ejus pudoris, et modestiæ fuit. Tertullianus, de Cultu femin., cap. 7, non modò Apostoli Judæ epistolam esse dicit, verùm etiam inde librum Enoch in eâ commemoratum divinum haberi oportere concludit. Eusebius, quæ de Jacobi, et Joannis epistolis, eadem et de istâ loquitur. Concilia, et Patres omnes, in quibus præsidium causæ collocavimus, quam de Petri, Jacobi, et Joannis epistolis susceperamus, iisdem ipsis in locis apostolicæ istius epistolæ auctoritatem tuentur. Ex quo etiam cognoscitur à IV seculo, et deinceps exemptam ab omnium et fidelium, et Ecclesiarum animis suspicionem illam, in quam olim apud quosdam ventum erat, de epistolæ auctore, et dignitate, ut verè testari potuerit S. Hieronymus de Viris illustribus in Judâ, *auctoritatem vetustate jam, et usu meruisse, et inter sanctas Scripturas computari.* Atque id persuasum adeò Unitariis est, et Augustanæ confessionis vindicibus, ut nemo jam reperiatur, qui Lutheri vel audaciora verba probet, vel consilium avertendi suos ab adhibendâ epistolæ fide. Calvinus quoque argumento commentariorum in epistolam Judæ non potuit, quin posteriorum omnium Patrum affirmationem priorum quorumdam disputationi anteposuerit; ait enim, etsi inter veteres dissensio fuerit; tamen quòd utilissima epistolæ lectio sit, quòd nihil cum apostolicæ doctrinæ puritate non consentaneum contineat, quòd multò jam tempore omnes probi viri pro authenticâ habuerint, se libentissimè aliis sacris epistolis adjungere.

Jam Patres, atque interpretes duplex gravius argumentum dissolverunt, quod aliquos ab epistolæ assensu detrahere videbatur; est autem illud, quia assumitur à Scriptore testimonium ex libro Enoch, qui omnium judicio apocryphus est; assumitur et alterum ab altero apocrypho libro, cujus titulus erat: *Assumptio Mosis;* ergo et epistola non potest nisi apocrypha esse. Dicimus enim cum Patribus, atque interpretibus primò non constare, utrùm ab ullo libro potiùs, quàm à Traditione, vel divinâ Revelatione acceperit Judas, quæ de Enocho, et de Michaelis Archangeli disputatione cum diabolo scripsit versibus 9 et 14: *Cùm Michael Archangelus cum diabolo disputans altercaretur de Mosis corpore.... Prophetavit autem et de his septimus ab Adam Enoch dicens: Ecce venit Dominus in sanctis millibus suis.* Nam quemadmodùm Apostolus Paulus, epist. 2 ad Timoth., cap. 3, v. 8, Joannes, et Mambre restitisse Mosi scripsit, non ullius libri, sed traditionis monumento ductus; sic Judas Enochi verba, et dæmonis cum Michaele archangelo concertationem, quæ ex traditione, non ex ullo scripto crederentur, epistolæ inserere potuit. Deinde ut Origenes, et apertiùs Hieronymus, in cap. 1 epist. ad Tit. docet; esto auctor epistolæ ab apochrypho libro testimonia excerpserit; epistolæ tamen auctoritas non minuitur; neque indignum Apostolo est opportunè ex apocryphis scripturis aliquid efficere. Paulus sine ullo Apostolici officii detrimento ab Arato, à Menandro, ab Epimenide, à gentilium scriptis quasdam sententias sumpsit, quibus commodè usus est ad gentiles instituendos, vel objurgandos; cur ergo Judas ab Hebræorum libris quædam haurire non potuit instituto suo confirmando accommodatissima? Etsi enim libri essent apocryphi, verùm aliquid continebant, quod Judas divino lumine illustratus à falso secrevit, atque usurpavit. Nam multi sunt apud Hebræos libri, quos perperàm patriarchis suis tribuit gens Hebraica, eorumque nomine vulgavit, quòd nonnulla, quæ à patriarchis suis credebantur tradita, in eos libros conjecta sint, ex quorum numero est liber Enoch multis cæterùm plenus ineptiis; sed quemadmodùm in fabulis ferè nihil tam pravum est, quin aliquid veri et boni exhibeatur; sic in libro Enoch inter commenta, et deliria somniantium Hebræorum quid erat sincerum, atque integrum, dignum quod Apostolico scripto insereretur.

Cætera, quæ Grotio suspicionem creant, nihil commovent virum, qui levibus conjecturis non soleat abduci à majorum fide; quæ enim profert, vix quidquam habent momenti. Ait in adnotationibus in epistolam Judæ: *Si Apostolica fuisset habita hæc epistola, versa fuisset in omnes linguas, et recepta per omnes Ecclesias;* in linguam autem Syriacam olim traducta non erat: aberat enim à Syrorum codicibus, neque in omnibus Ecclesiis suscipiebatur. Quamobrem addit: credendum potiùs est Judam Hierosolymorum episcopum, qui II seculo Hadriano imperante florebat, epistolam istam edidisse, cujus initio exscriptor quidam, ut auctoritatem majorem conciliaret, et apostolicam esse confirmaret, additamentum illud fecit: *Frater autem Jacobi*, cùm in primigeniis codicibus scriptum esset tantùm, *Judas Jesu Christi servus.*

Equidem si semper, si ab omnibus, si ubique, si dissentiente nemine creditum esset Judæ apostoli esse epistolam, fieri non potuisset, quin in omnia idiomata ab initio ea traduceretur, et propagaretur per universas Ecclesias; sed si quidam de hoc ipso dubitârunt, an, cujus nomen prænotabatur, ille scripsisset, quid miremur ab unius nationis exemplaribus abfuisse, aut ab omnibus Ecclesiis non probatam? Dubitârunt autem plerique propter apocryphos in eâ, ut putabant, commemoratos libros, vel saltem doctrinam ab apocryphis libris excerptam; ii igitur neque illâ uti, neque inter sacras Scripturas recensere debuerunt. Cæterùm, cùm seipsum Judam Jesu Christi servum nominet; cùm à secundi seculi scriptoribus

illustrioribus, et deinceps apostoli Judæ epistola credatur; cùm nemo consultò, et datâ operâ illam rejecerit; cùm postea cujuscumque nationis, atque Ecclesiæ fideles nativo idiomate legerint, imprudenter omninò nunc obsistitur monumentis toto orbe probatissimis. Consilium verò illud, quo Judæ Apostolo detractam epistolam Judæ alteri Hierosolymorum episcopo tribuendam censet Grotius, arrogantius multò est. Cur ipsæ epistolæ titulum *Judas Jesu Christi servus* retinendum putat; alteram autem ejusdem partem *Frater Jacobi* delendam? Vel enim utraque pars expungenda est, vel relinquenda utraque. Nullus quippe codex, quod aut nos, aut ipse sciat, unum sine altero habet. Deinde Clemens Alexandrinus, secundo labente seculo, non tam suam protulit, quàm ecclesiarum judicium Apostolo Judæ epistolam adjudicantium, vel saltem testimonio suo docuit Judæ fratris Domini nomine epistolam fuisse eâ ætate vulgatissimam. Origenes autem sine hæsitatione tanquàm de Apostolicâ epistolâ loquitur. Quis ergo cum Grotio credat ea verba: *Frater autem Jacobi*, sub Hadriano imperatore amanuensem aliquem supposuisse; præsertim cùm nullas ejus additamenti probabiles causas afferat? Quod si ita esset, cur, qui Origenis temporibus dubitabant, an divina esset epistola, eo Grotii argumento caruerunt, quo sanè scripti novitatem demonstrâssent? Sed hæc dimittamus.

Judas iste ad quos locos catholicam fidem propagaverit, atque unde scripserit, quove tempore, potiùs audiremus ab altero, quàm quis exspectaret à nobis dici. Græci Mesopotamiæ Apostolum dicunt, Paulinus Lybiæ, Fortunatus Persidis; post Apostolorum ferè omnium interitum scripsisse versibus 17 et 18, indicari videtur, ubi et testimonium à Petri epistolâ secundâ depromptum ponit: *Memores estote verborum, quæ prædicta sunt ab Apostolis Domini nostri Jesu Christi, qui dicebant vobis*, etc. Unde et ad omnes pariter in Orientis provinciis ad Christi fidem traductos Judæos præsertim, quos antea Petrus monuerat, missam epistolam esse verisimillimum est, et inscriptio significat: *His, qui sunt in Deo Patre dilectis, et Christo Jesu conservatis, et vocatis.* Edidit epistolam Judas contra hæreticos, corruptores fidei, et morum subversores, describitque vivis coloribus homines concupiscentiæ omninò deditos, fastui, et vanitati servientes, ignave, et turpiter blandientes divitibus quæstûs causâ, carnis prudentiâ abreptos, Spiritu Dei vacuos, à quibus discedendum monet, et in perceptâ Christi doctrinâ perstandum. Contra Simoniacorum igitur, Nicolaitarum, Gnosticorum doctrinam, et nefanda flagitia Christianos munit.

ARTICULUS XII.

De Apocalypsi beati Joannis Apostoli.

Ad postremum omnium novi Testamenti librorum tandem ventum est summo Dei beneficio, quo, utinam, benè uti videamur ad officium nostrum, atque auditorum institutionem! Is est sancti Joannis Apostoli et Evangelistæ Apocalypsis, seu *Revelatio*, unus de librorum propheticorum genere Ecclesiæ relictus, qui et ab Apostolo scriptus est, et in divinorum numero non referri non potest; idque à nobis in hoc articulo agitur, ut probetur, sicut in cæteris actum similiter est, Apocalypsim non tam sacrum esse librum, quàm à Joanne Apostolo conscriptum, quod etsi brevibus expediri oporteat, nihil tamen negotio diminutum iri speramus, nisi, quod injuriosum est vel cogitare, spem nostram eorum impatientia falleret, quibus hactenùs consultum volumus.

Libri initium est: *Apocalypsis Jesu Christi, quam dedit illi Deus palàm facere servis suis, quæ oportet fieri citò; et significavit, mittens per angelum suum servo suo Joanni, qui testimonium perhibuit verbo Dei, et testimonium Jesu Christi quæcumque vidit.* Porrò nisi Evangelista Joannes hæc scripsit, qui, quæ Christi viderat, testatus est, ut in Evangelio, atque in epistolis inquit, nonne impostor quidam ejus nomine, et veluti colore notis assumptis scripsit per summum nefas? Quomodò verò tantam Apocalypseos liber habuisset fidem, quantam habuit apud veteres Patres, si auctor tam impudenti mendacio orationem suam exorsus lectores fefellisset? cùm præsertim addat ad septem Asiæ Ecclesias, quas Joannes administrabat, et ab insulâ Pathmos, quò deportatus est sub Domitiano, se scribere? Quocirca antiquiores Ecclesiæ Patres, quorum monumenta exstant, summâ consensione Joanni Apostolo Apocalypsin attribuerunt, quos brevitati studens tantùm nomino, ne articuli magnitudo crescat. Justinus, in dialogo contra Triphonem, ultra medium Apocalypsin dicit esse Joannis Apostoli, atque eam commentariis illustravit. Irenæus, lib. 5, eâdem in sententiâ est, asserens præterea scriptam sub finem imperii Domitiani, ediditque et ipse in eamdem commentarios, ut de utroque testatur Hieronymus, libro de Scriptoribus Ecclesiasticis in Joannem: *Scripsit Apocalypsin, quam interpretatur Justinus Martyr, et Irenæus.* Origenes, homil. 7 in Josue, et in Psal. 1, Apocalypsin Joanni Apostolo tribuit; quod et facit Eusebius in chronico anni Domini 96: *Secundus post Neronem Domitianus Christianos persequitur, et sub eo Apostolus Joannes in Pathmos insulam relegatus Apocalypsin vidit, quam Irenæus interpretatur.* Consentit Athanasius, in Synops.; Epiphanius, hæres. 51; Basilius contra Eunom., lib. 2; Chrysostomus, homil. 3, in Psal. 91; Damascenus, lib. 3, cap. 18. Sunt autem hi Græci omnes, quorum multos prætereo. Ex Latinis Tertullianus, lib. 4 contra Marcion.; Victorinus Pictaviensis, in Apocalypsi; Hilarius, præfat. in Psalmos, et lib. 6 de Trinit.; Ambrosius, in Psalm. 40; Augustinus, Tract. in Joan., cap. 16; Hieronymus, in catalogo, in epist. ad Paulinum, de studio Script. Joannis Apostoli, Joannis Evangelistæ Apocalypsin esse affirmant; atque hanc esse sententiam omnium Latinorum in epistolâ ad Dardanum Hieronymus non dubitat dicere; atque ut citiùs absolvam concilii Toletani IV testimonium sub S. Isidoro Hispalensi, anno 636, non afferre non possum: *Apocalypsin librum multorum conciliorum auctoritas, et synodica sanctorum præsulum Romanorum decreta Joannis Evangelistæ esse*

præscribunt, et inter divinos libros recipiendum constituerunt. Clementem Alexandrinum, Pedagog., lib. 2, cap. 12, et lib. 6 Stromat.; Dyonysium Alexandrinum apud Eusebium, lib. 7, cap. 25; Cyprianum, epist. 63; Gregorium Nazianzenum, orat. 36; Rufinum, in exposit. Symb.; concilium Carthaginense III; Innocentium I, et cæteros Apocalypsin uti Scripturam sacram, nullo indicato auctore, usurpantes proferre non est necesse. Severus enim Sulpitius, lib. 2 Hist. sacr., inquit, Apocalypsin, à quibus non recipitur, *aut stultè, aut impiè* non recipi.

Quid postulet præterea ostendi sibi, qui nondùm ex his videt Apocalypseos auctorem, et auctoritatem, planè nescio. Quis autem est, qui amplissimos testes in alto Ecclesiæ gradu collocatos, duces optimæ scientiæ, non sequatur? Ii enim sunt, qui Grotium, qui Flacium Illyricum, qui Socinum, qui cæteros hæreticos permoverunt. Grotius adnotatione in titulum Apocalypseos scribit: *Apostoli Joannis esse hunc librum tradidêre illi, quibus meritò creditur. Justinus contra Triphonem, Irenæus, Tertullianus adversùs Marcionem, et aliis multis in locis; quibus consentiunt Origenes, Clemens Alexandrinus, Cyprianus, et post eos alii multi.* Flacius Illyricus argumento in Apocalypsin: *Si iis habeatur fides Patribus, qui propriùs ad hoc accesserunt seculum, uti certè æquissimum est, quales sunt Justinus, Tertullianus, Irenæus, Apollonius, Theophilus Antiochenus...., affirmari poterit, eam ut Joannis Apostoli primo illo seculo habitam. Cur enim tam certò Joannis Apostoli esse confirmarent, si dubias de eâ exstitisse sententias antecessorum cognovissent?* Socinus, de auctorit. Script. sacr., cap. 1, num. 2, de Apocalypsi ait: *Quod scriptum semper communi consensu tributum fuit Joanni Apostolo, et Evangelistæ.* Nunc verò in omnibus Orientis Ecclesiis (de Occidentalibus enim nihil dico) sub Joannis Apostoli nomine liber Apocalypseos legitur. In Bibliorum polyglottorum Anglicorum editione cùm Syriacâ tùm Arabicâ Apostoli Joannis nomen inscribitur; item Joannis Evangelistæ in Arabica Erpenii; quæ non ideò dico, quòd putem istos titulos antiquissimos esse, aut per se valere plurimùm; sed ut intelligatur Orientales Ecclesias cum Occidentalibus in auctore Apocalypsos agnoscendo convenire.

Nunc ex adversariis eos distinguamus, qui, cùm Apocalypsin divinum esse librum dicant, Joannem Apostolum tamen auctorem in eo non aspiciunt, ab iis, qui negant utrumque; et illorum primò argumenta afferamus. Ea autem, potiora saltem, visus est collegisse Dionysius Alexandrinus apud Eusebium, lib. 7, cap. 25, in libro de promissionibus, quem contra Ægyptiorum episcopum Nepotem nomine ediderat. Eo in libro dignitatem quidem Apocalypseos tuetur totis viribus contra eos, qui ut suppositum à Cerintho somniatore librum contemnebant; verùm se adduci non posse dicit, ut Joannis Apostoli, et Evangelistæ credat his de causis. Prima, Joannes Apostolus neque in Evangelio, neque in epistolis nomen suum dicit; de se autem tanquàm de alienâ personâ loquitur; auctor vero Apocalypseos se nominat bis, et tertium, et se in propriâ personâ loquentem inducit; est ergo Joannes alter ab Apostolo, minister utique Dei, cui divina consilia patuerunt. Secunda, Evangelium, atque epistolæ Joannis eodem ferè modo exordium habent, easdem sententias iisdem interdùm verbis significatas, idem dicendi genus; contra in Apocalypsi nihil horum est, in eâque aliud prorsùs ingenium, alia scriptoris manûs agnoscitur. Huic succedit tertia, in epistolâ Catholica sermo græcus purus est, atque elegans; in Apocalypsi verò rudis, barbarus, solœcismis scatens. Quarta, in Apocalypsi nullum facit auctor epistolarum à se scriptarum mentionem, dùm ad septem Asiæ ecclesias scribit, quam fecisset Joannes Apostolus eâ occasione datâ, si ipse librum illum composuisset. His Dionysii Alexandrini causis alias adjungimus ab importunis quibusdam productas. Quo tempore vivebat Joannes nulla, aiunt, erat Thyatiræ Ecclesia, cùm tamen scriptor revelationis præceptum scribendi ad angelum, id est, episcopum Thyatiræ habuisse narret, cap. 2, 18: *Et angelo Thyatiræ Ecclesiæ scribe....* Item in Græcis codicibus titulus est: Ἀποκάλυψις τοῦ μακάριου Ἰοαννοῦ Θεολόγου, *Revelatio beati Joannis theologi.* At si Apostolum Græci credidissent, illustrius Apostoli agnomen fuisse inscripturos planum est.

His tamen facilè resistitur, quæ non intelligo, quomodò in mentem Dionysii Alexandrini venire potuerint, qui sacrum librum esse Apocalypsim fatetur non modò, verùm etiam strenuè defendit. Si enim Joannis Apostoli non sit, necesse est fallacis hominis esse se Joannem Apostolum simulantis, atque assumentis sibi Apostoli personam ad fidem visis conciliandam. Verùm qui mentitur, in eo ipso quod menditur, et fallit, impulsorem Deum non habet; auctor ergo Apocalypseos, nisi Joannes Apostolus sit, non potuit divinitùs librum conscribere. Sed paucis ad objecta respondeamus. In aliis epistolis Joannes nomen suum reticet, in hâc se nominat, quia in aliis prætermitti optimè poterat; in hâc autem non poterat, nisi omninò à prophetarum, quibus quidquam apparuit, consuetudine recessisset. An non usitatissimum est prophetas futurorum cognitores per visum de seipsis loqui, et nomen suum repetere? Daniel ut minimùm octies ait: *Ego Daniel.* Quid ergo novum sit Joannem ter dixisse: *Ego Joannes?*

Neque tanta est styli distantia libri Revelationis ab Epistolarum, atque Evangelii stylo, nisi illa, quam necessariò postulat propheticus ab historicâ, atque epistolari oratione sermo, et rerum obscurarum à notioribus. Capite primo Evangelii, vers. 14, scribit: *Vidimus gloriam ejus;* capite ultimo, v. 24: *Hic est discipulus ille, qui testimonium perhibet de his, et scripsit hæc, et scimus, quia verum est testimonium ejus.* Epistolæ 1 exordium est: *Quod vidimus oculis nostris, quod perspeximus....., de verbo vitæ...., et testamur.* In Apocalypsis autem initio: *Qui testimonium perhibuit verbo Dei, et testimonium Jesu Christi quæcumque vidit.* Vocabula præterea, *verbi et agni,* qui dilexit nos, et lavit nos à peccatis nostris in sanguine suo, quæ propria videntur Joannis Apostoli, utrobique adhiben-

tur; sunt ergò alicubi in Evangelio, in Epistolis, in Apocalypsi sententiæ eædem, eademque locutio.

Iterùm si impolitior stylus prophetici libri est, aliorum verò nitidior, à rerum obscuritate id proficiscitur, non à diversâ auctoris personâ. Illud etiam minùs mirandum est, virum in exilium inter barbaros, et ignotos scribentem, quibus ad emendandum, et perpurgandum sermonem uti vel non poterat, vel non expediebat, minùs politè locutum, quàm dum Ephesi versaretur in cultiore provinciâ, ubi notarios, vel amicos græcè magis scientes adhibere commodum erat ad abstergendam à nævis locutionem.

Quid verò aut debuerint, aut potuerint in Apocalypsi commemorari epistolæ, quas nescimus, an scripserit antequàm in exilium pelleretur, et credibilius est post reditum ab exilio scripsisse? Paulus ad Timotheum scribens epistolæ ad Romanos datæ non meminit; sicut neque in aliis epistolis, quas seriùs misit; ergone ad Romanos epistola Paulo adjudicabitur? ad summam scriptor Apocalypseos Joannes ille est, et Ecclesiarum Asiæ administrator et in Pathmos insulam abductus; at nulli Joanni alteri hæc conveniunt præter Apostolum. Apostolus ergo Apocalypsim scripsit, quidquid Dionysio Alexandrino visum sit, qui certè ab antiquioribus Patribus Justino, Irenæo, aliisque hâc in re discessit.

Nullam fuisse Thyatirensem Ecclesiam apostolicâ ætate Epiphanius Alogis dedit, qui hoc ipsum objiciebant; respondit autem Joannem prophetico spiritu edoctum, quæ ventura erant, prævidisse; nempe futuram Thyatiræ Ecclesiam, quæ postea Phrygianorum erroribus disturbaretur. Verùm quod concessit Epiphanius eâ forte de causâ, quòd publicis monumentis probare non posset Thyatiræ Ecclesiam ab Apostolis institutam, plerùmque ab interpretibus negatur; nam apertiùs ex Apocalypsi, atque ex historiâ constat exstitisse; nullis verò rationibus contrarium suadetur. Si quis autem velit cum Grotio dicere ex gentilibus quidem ecclesiam nondùm fuisse coactam: sed ex Hebræis jam coaluisse, quomodò Thessalonicæ Ecclesia erat, antequàm illùc Paulus adventaret, dicat quidem, per me licet.

Deinde theologum et nos maximè dicimus Joannem Apostolum, quo titulo neminem æquiùs unquàm insigniri decuit. Cùm enim theologus is sit, qui aptè de divinis loquitur; Joannes autem Patrum ferè omnium judicio ideò volanti aquilæ compararetur, quòd cæteris de humanitate Christi scribentibus altiùs ad majestatem divinitatis ascenderit, quis est, qui theologorum omnium præstantissimum Joannem non fateatur; Quo nomine et Dionysius Areopagita in epistolâ ad eumdem Joannem, et auctor Synopseos, et alii veteres Joannem Apostolum nuncupârunt. Crediderunt autem procul dubio Græci antiquiores Patres hunc eumdem, qui theologus ab iis dicitur, et Apostolum esse, et Evangelistam; theologi autem titulum Apostoli titulo accommodatiorem esse ad argumentum, quod in Apocalypsi tractatur.

Reliquum est, ut Marcionitas, Alogos, et reliquos hujus furfuris hæreticos audiamus, quorum etiam accusationes Dionysius idem Alexandrinus, et Epiphanius in scripta sua retulerunt. Aiunt illi non paucos veteres Apocalypseos librum sprevisse, et singula capita refutâsse, ut omni sensu vacua, nihilque sacri habentia, neque id sine causâ; nam ejus libri initio aperta falsitas est, quæ tegi nullo quæsito colore possit. Dicitur enim beatus homo, qui legerit, audierit, servaverit ea, quæ in libro sunt scripta (vers. 3); at quis unquàm neque intellecta, neque unquam futura ut intelligantur, sequi faciendo potest? Sunt autem tantâ caligine, tam spissis tenebris involuta, tamque in profundo demersa, quæ in Apocalypsi leguntur, ut vel acutissimus desperare debeat se illorum scientiam assecuturum; ex quo sequitur neque Joannis, neque apostolici viri eum librum esse. Rursùs Cerinthus ejus libri inventor meritò creditur, qui glorioso Joannis nomine somnia sua texit, nemini unquàm probanda, nisi Joannem se esse finxisset. Quod et Caius orthodoxus scriptor, de quo jam supra dictum est, apud Eusebium, lib. 3 Hist. Eccles., cap. 28, Cerintho exprobrat revelationes scripsisse illum, ac si magnus fuisset Apostolus, mentitumque ab angelis sibi fuisse exhibitas, inter cætera futurum post resurrectionem terrestre Christi regnum excogitâsse, hominesque corporeis voluptatibus fruituros Hierosolymis, et annos mille in apparatissimis nuptiis acturos; quæ omnia in Apocalypsi Joannis descripta sunt. Præterea inepta multa, atque indigna divini Spiritûs majestate in totâ Apocalypsi leguntur, cujus generis illa sunt de septem candelabris, septem angelis, septem tubis, septem phialis, septem sigillis, etc. Illa quoque de nuptiis agni, aliaque permulta. Addatur his sanctum Hieronymum in epistolâ ad Dardanum fateri à Græcis Apocalypsin non recipi : *Nec Græcorum quidem Ecclesiæ Apocalypsin Joannis eâdem libertate recipiunt.* Epiphanium verò, hæresi 51, cap. 32, n. 3, de Alogis, veniâ illos, atque excusatione dignos fore censuisse, si solam Apocalypsim repudiarent. Eusebium, lib. 3 Hist. Eccles., cap. 14 et 15, dubitanter de Apocalypseos auctoritate loqui. A Cyrillo Hierosolymitano, ab Amphilochio, à Gregorio Nazianzeno, et Laodicenâ synodo in catalogo sacrorum Librorum prætermiri. Hæc sunt quæ hæreticis magna videntur.

Sed videte, quàm non sit difficile respondere. Ad primum quidem, non ægrè adversariis assentimur veteres quosdam multam suspicionem de libro hoc nostro habuisse; imò et librum non approbâsse; at quemquam ex iis capitum singulorum refutationem suscepisse, ut Dionysius Alexandrinus apud Eusebium reliquit, assentiri non possumus. Quî enim fieret, ut Hieronymus ipse, et Eusebius, atque alii priscorum temporum Patres talium scriptorum non meminissent? Dùm enim commentarios scriptos in Apocalypsin aiunt à Melithone Sardicensi, ab Hippolyto, à Pictaviensi Victorino, à Justino, ab Irenæo; dum non dissimulant ab aliquibus Apocalypsi non esse creditum, opportunum erat et adjungere ab aliis locos omnes confutatos; quod cùm ii non addiderint, Dio-

nysius autem nullum adversarium scriptorem nominaverit, ideò retrahimur ab adhibendâ omninò ipsi fide. Si tamen uspiàm tentavit quis Apocalypsis libro librum opponere, neglectum hominem fuisse oportet, et opus pariter contemptum, quoniam neque hominis, neque operis apud ullum Patrem mentio est. Illud jam non curo, librum quibusdam omninò imperceptum apud eosdem auctoritatem non obtinuisse; nam qui sensu vacuum, et carentem sanctitate dixêre, ii certè nihil intellexerunt.

Etsi verò obscuriores sæpè sint in Apocalypsi sententiæ, ignorantiùs opponitur intelligi omninò nihil, et falsò scribi beatum eum esse, qui prophetiæ verba servaverit. Apertissimum est in libro id agi, ut adducantur homines ad peccatorum pœnitentiam, ad patientiam in periculis, in vexationibus, in cruciatibus, atque ad perseverantiam in fide, ac bonis operibus; unde et præcepta vitæ clarissima traduntur de constantiâ in adversis, quæ hominum perversitate accidunt, de odio habendis hæreticis, de fugiendis pseudoprophetis, quæ omnia simplices fideles intelligunt, et sequi debent sine abstrusiorum prophetiarum investigatione. Sunt et multa de judiciis Dei, de summâ Dei majestate, de obsequio Deo præstando, de adorandis divinis mysteriis, quæ inter prophetiarum obscuritatem emicant, atque à fidelibus ad divinum verbum audiendum paratis magno cum emolumento percipiuntur. Dicemus autem mox de eâ, quam exaggerant, Apocalypseos caligine, et tenebris toti sermoni offusis.

Cerintho librum attributum esse ab iis, qui Cerinthi deliria in eo tradi putabant propter mysteriorum ignorationem, non disputo. Verùm adeò distat sancta doctrina Joannis ab ejus hæresiarchæ erroribus, ut nihil magis, nihilque tam contrarium sit, si rectè illa intelligatur. Millenariorum ineptias prodidisse auctorem Apocalypseos, ii tantùm dicere potuerunt, qui mystico litteræ sensu non inspecto, quæ de Agni gloriâ post victorias, post inimicorum cædem, post triumphos propagatâ; item quæ de magnâ celebritate actâ ad millenos annos, id est, ad tempus nullo limite definitum, sub imagine nuptiarum describuntur, dicta acceperunt de veris nuptiis, deque corporeis voluptatibus, ut sonare littera videbatur, vel saltem de spiritalibus sanctarum animarum in hoc seculo deliciis, priusquàm illæ æternâ in cœlis beatitate fruerentur. Caius autem illustris scriptor apud Eusebium dixit quidem Cerinthum, ac si magnus fuisset Apostolus, revelationes suas edidisse, easque damnat; at nihil planè loquitur de Apocalypsi apud nos in canonicos libros relatâ. Scripserat enim Cerinthus librum revelationum, Theodoreto etiam teste, qui ait ab hæretico illo revelationes scriptas, quas ipsemet se habuisse fingebat, in quibus maximè sermo erat de terrestri Christi regno mille annis duraturo Hierosolymis in cibo, et potu, corporeisque voluptatibus; quare et Valesius ambigua Eusebii verba sic interpretatur : *Cerinthus per revelationes à se, tanquàm à magno quodam Apostolo conscriptas, comminiscebatur...* Librum ergo revelationum à Cerintho magni Apostoli instar suomet, non alterius nomine Apostoli inscriptum refellere Caius voluit. Porrò librum istum alium longè esse ab Apocalypsi nostrâ ex Caii sermone cognoscitur. Cur enim Caius, quandoquidem magnum Apostolum nominabat, non dixisset magno Apostolo Joanni absurdum eum librum impudentissimâ falsitate à Cerintho tributum, si de nostrâ Apocalypsi loqui voluisset? ubi etiam in Apocalypsi Joannis legit Caius fore ullam et cibi, et potûs, et corporis beatitatem per mille annos, et quidem Hierosolymis fore, cùm hæc Joannes non scripserit dicat autem Theodoretus hæc ipsa Cerinthum scripsisse? Igitur tenendum est cum Tillemontio librum revelationum Cerinthi à Caio notatum, non autem Apocalypsin Joannis ab ipso adscriptam auctori Cerintho. Quòd si indicare voluisset Caius, quas habemus, Joannis revelationes, ignoscendum homini esset æstu disputationis abrepto contra Millenarios, qui earum auctoritate se tuebantur, quomodò et de epistolâ ad Hebræos eum Montanistis respondisse monebamus; ignoscendum, inquam, esset homini, qui bonâ fide dicebat, etsi nullum majorum testimonium proferret, et novam prorsùs iniret viam evadendi adversariorum ictus. Cùm enim contra Millenarios disputaret, auctoritatem Apocalypseos errori suo obtendentes, censuit optimum fore ad totum errorem convellendum, si Cerinthianam illam diceret, putans saltem, quæ de mille annis regni Christi in verâ Joannis Apocalypsi leguntur, à Cerintho adjecta, utpote Cerinthianorum errorum quoad litteram penè similia.

Nemo negat, ut veniamus ad Apocalypseos argumentum, in eo obscuritatem inesse; negant verò boni omnes quidpiam ineptum, aut divino Spiritu indignum ibi reperiri. Veterum omnium, qui commentarios in Apocalypsin scripsêre, opinio fuit sublimissima mysteria, futurasque res abditissimas, ut plurimùm humanæ menti inaccessas, Joannem verbis suis texisse, ut præteritis cæteris Hieronymus in antiquiorum scriptis versatus in epistolâ ad Paulinum exclamat : *Apocalypsis Joannis tot habet sacramenta, quot verba; parùm dixi, et pro merito voluminis laus omnis inferior est, in verbis singulis multiplices latent sententiæ.* Voluit enim Deus, ut plerùmque sentiunt, mysticè describi adversa omnia, quæ futurum erat, ut servis suis, et Ecclesiæ acciderint usque ad mundi conflagrationem, vel sub ipsum mundi excidium, eosdemque præmuniri ad fortiter ferendum malum quodlibet spe perpetuæ victoriæ, et maximorum bonorum, quæ fuissent temporarias calamitates consecutura. In his etiam multa à sacro scriptore dispergi voluit, quæ distinctim non intelligimus, atque ea maximè, quæ futura adhuc sunt; vel si sunt præterita, non satis accommodare ad figuras novimus. Sunt tamen divina omnia : imò verò eo ipso diviniora, quò magis ad intelligendum difficilia; tum infirmitatis nostræ ea nos admonent, fidem nostram excitant, in admirationem, divinorumque consiliorum venerationem rapiunt, nullam humanæ inventionis, et commenti suspicionem injiciunt. Quanta enim veterum prophetiarum erat obscuritas, antequàm Christi adventu, et novæ legis promulga-

tione nubes dispelleretur? Quæ etiamnùm manet in Ezechiele interpretando difficultas, etsi post Christi obitum omnia à veteribus prophetis significata mysteria reclusa esse videantur? Cùm igitur non minùs propheticus Joannis liber sit, quàm quilibet alterius veteris scriptoris, qui remota providerit; nec minùs Joanni, quàm Danieli, et Ezechieli portenta, ac veluti monstra apparuerint, nulla esse obscuritas potest, quæ libri dignitati officiat. Quamobrem licèt cum quibusdam Patribus sentiremus, nonnisi post omnium seculorum lapsum affuturam lucem, quâ apertè adspiciantur, quæ Joannes perscripsit, nemo nos præjudicii, nemo scriptorem potest ineptiarum arguere.

Jam importunissimus esset, qui nunc à me ullam Apocalypseos symbolorum explicationem postularet, quam oportet ab explanatoribus sacrarum Scripturarum haurire; dicam tamen festinanter, quæ dici solent à Patribus, et rei sacræ interpretibus de significatione rerum quarumdam, quas Angelus Joanni monstravit. Omitto hìc, ut videtis, dùm Patres nomino, insulsas æquè, ac impias hæreticorum interpretationes calumniæ, et contumeliæ plenas à clarissimo Bossueto præsertim confutatas, qui sub bestiæ, meretricis, Babylonis symbolo Pontificem Romanum, Romam, Romanam Ecclesiam in idololatriam prolapsas notari volunt, eidemque Ecclesiæ, propter defectionem à fide, gravissimas calamitates, et subversionem denuntiari, quas effutiunt jam à ducentis annis imminere in proximos dies. Ex patribus autem, et interpretibus, qui probabilia dixêre, alii omnia de postremo judicii die, alii de agitatissimo Ecclesiæ statu inter horribiles vexationum procellas ante judicii diem, visiones, et prophetias plerùmque explicant; nam qui ad moralem sensum totam Apocalypsin traducunt, ab omni difficultate se citiùs expediunt quidem; at fortassè Joannem non intelligunt, et potiùs, quæ viderunt ipsi, quàm quæ vidit Joannes, proponunt. Primi in septicipitem bestiam Antichristum intelligunt; in duobus testibus Enochum, et Eliam; in septem plagis, septemque phyalis iræ Dei plenis omnes calamitates interitum mundi proximè antecedentes; in regno mille annorum felicitatem justorum per annos mille in terris cum Christo perduraturam, ac si ipse nuptias celebraret. Verùm isti licèt cætera non peccarent, hoc postremum certè, profligato dudùm Millenariorum errore, nemini probare possunt. Reliqua verò minùs cum Joannis verbis videntur consentire, si omnia ad mundi finem rejiciantur. Nam Angelus jubet, Apocalyps., cap. 22, v. 10, librum non obsignari : *Ne signaveris verba prophetiæ libri hujus; tempus enim propè est.* Quæ autem vix tandem sunt eventura, apud Danielem, cap. 8, v. 26, obsignari, et claudi jubentur : *Tu autem visionem signa, quia post multos dies erit.* Quæ ergo hìc non sunt à Joanne signanda, multa saltem, debent fieri citiùs quàm mundi machina dissolvatur.

Alii magnam jam rerum à Joanne provisarum partem evenisse arbitrantur; et quamvis dissideant inter se in visis singulis aptandis ad ea, quæ acciderunt, conveniunt tamen omnes ab Ecclesiasticâ, et profanâ Romanorum historiâ repetendam esse prophetiarum explicationem, atque in tres veluti partes totam Apocalypsin esse dispertiendam. Primam, tria priora capita complectentem, in quibus Joannes septem Asiæ Ecclesias reprehendit, admonet officii, confirmat in bono. Secundam, continentem sexdecim sequentia capita, ubi calamitates, ærumnas, res adversas, bella Ecclesiæ inferenda à tyrannis persecutoribus primùm describit; deinde victricem hostium Ecclesiam, et ultorem Deum fusi martyrum sanguinis. Tertiam, tribus posterioribus capitibus comprehensam de Antichristi adventu, de mundi interitu, de triumpho filii Dei, de beatorum martyrum felicitate, de mortuorum revocatione ad vitam, de postremo judicio. In hâc distributione prima pars vix ullam habet difficultatem. Quid tertia contineat, intelligitur quantum est opus, quanquàm singularum figurarum vim quis est, qui assequatur? Secunda illustrari potest historiæ usu. Sanè nihil est, cur interpretes istos reprehendamus, dum, aiunt ex. gr. : Bestia septiceps significat septem imperatores insectatores Ecclesiæ; altera autem cornibus instar agni instructa, Julianum Apostatam; decem cornua iis succedentia decem barbaros reges, qui in Romano imperio sedem posuerunt; mulier à dracone fugiens, pariensque in deserto Dei Ecclesiam, quæ coacta quidem est in persecutionibus velut delitescere, at ex latibulo peperit, et crevit. Anni autem tres cum dimidio, seu quod idem est menses quadraginta duo, seu dies 1260, indicant tempus, quo Diocletianus Ecclesiam afflixit; terra Babylon meretrix Romam idololatriæ deditam; plagæ, quas Deus in terram immisit, et quas effudit iræ suæ phyalis, animadversiones Dei in Romanum imperium; liber signatus ab agno reclusus, divina consilia, quæ Christus Jesus cognovit, et Joanni manifestavit, ut reliqua hujus generis prætercam, et alia, quæ ad declarandam Dei majestatem, potentiam, magnificentiam propheticis imaginibus assumuntur angelorum tubis clangentium, templi, candelabrorum, arcæ, vestium sacerdotalium, altaris, victimarum, throni, animalium, seniorum. Hæc enim omnia similia sunt figurarum, quibus veteres prophetæ, præsertim Ezechiel et Daniel, futura prædixêre. Numeri autem vel angelorum, vel tubarum, et phialarum non est, cur rationem quis exigat. Septenarius enim numerus in Scripturis ponitur pro numero quolibet ingenti. Sed his contenti simus, quibus ostenditur ineptias non esse symbola futurarum rerum à veteribus etiam prophetis usurpata vel ad reverentiam divinæ majestatis inspirandam, vel ad regnorum vicissitudines, et Ecclesiæ Christi modò depressionem, modò gloriam exprimendas. Nihil dico de Agni nuptiis, quibus jam monui Christi Domini cum justis animabus, cumque Ecclesiâ sponsâ æternam conjunctionem indicari.

Denique nihil est, quòd ex quibusdam paucorum Patrum ambiguis alicubi sententiis concludatur, cùm eosdem ipsos plerùmque à nobis testes amplissimos adhiberi compertum sit. Hieronymus, vel quia non le-

geretur ætate suâ in græcis Ecclesiis Apocalypsis Joannis, vel quia Amphilochius, Gregorius Nazianzenus, in carmine, Gregorius Nyssenus, concilium Laodicense inter Scripturas canonicas Apocalypsin non numeraverint, ait à Græcis non recipi; cæterum ab iis receptam suadent non modò, sed et persuadent testimonia supra commemorata, et Epiphanii præ cæteris S. Hieronymo annis provectioris, qui contra Alogos, et Theodotianos Apocalypseos auctoritatem tuetur, eorumque accusationibus respondet. Epiphanio verò eidem nunquàm in dubium venit ejus libri fides, etsi dum Alogos totum Joannem cum Evangelio, et epistolis rejicientes confutat, excusatione quâdam dignos fore dicat, si Apocalypsin tantùm parvi facerent; majoris certè iniquitatis hæreticos arguit, quòd Evangelio, et primæ saltem epistolæ, quàm quòd Apocalypsi non crederent. Nihil enim habebant, quo protervitatem suam illi colorarent, isthæc certissima usquequàque contemnendo Joannis scripta, cùm tamen Apocalypseos repudiationem libri saltem obscuritate quâdam, apud nonnullos etiam Catholicos dubitatione, possent prætendere.

Esto autem, Eusebius in historiis monumenta veterum tractans dubitanter scripserit; at in chronico affirmatè ait, Joannem in Pathmos insulâ Apocalypsin vidisse, quam postea interpretatus est Irenæus. Gregorius verò Nazianzenus, in carmine, prætermittit Apocalypsin in canonem sacrarum scripturarum conferre; sed oratione trigesimâ secundâ, quam ad centum, et quinquaginta episcopos habuit, Joannis esse pro certo habet : *Nec mihi dubium est, quin alii aliarum Ecclesiarum præsides, et patroni sint, quemadmodùm in Apocalypsi Joannes me docet.* Reliquos autem paucissimos Patres, qui in Catalogo Apocalypsin non posuerunt, in ambiguo fuisse ultrò concedimus. Quid autem ii contra tot, ac tantos efficiant?

Atque hæc tandem sunt de canonicis libris, quæ si seriùs, quàm quis voluisset, absolvuntur, rerum amplitudini assignet; spero autem futurum, ut ex iis prolixius tractatis studium etiam in se nostrum cognoscat. Quòd si longior videatur oratio, cum utilitatis magnitudine comparetur; ita fortassè etiam brevior videbitur.

THESES

DE DIVINITATE ET CANONICITATE

SACRORUM BIBLIORUM GENERATIM.

I. Libri probatæ auctoritatis in sacrorum catalogum, nempe *canonem* collati, *canonici* dicti sunt; in eum non conclusi *apocryphi*, quasi obscuri, vel funditùs repudiati, vel, propter publici judicii silentium, dubitabiles. Canon non illicò totus confici potuit, sed crevit processu temporis, ut Librorum dignitas declarabatur. Moyses primùm Libros Legis sacro volumine compegit; Mosaico illi accessionem fecit Esdras, et Synagoga magna reliquis appositis, quos Hebræi suscipiunt. Deinde Christi Ecclesia cùm propagata est, apostolicos, solo publico consensu, absque editione decreti, in canonem recepit; demùm lege latâ paucos quosdam cùm stante, tùm eversâ Synagogâ à divinis viris, ab Apostolis descriptos, sanctissimo, gravissimoque consilio approbavit; unde orta est *proto*, *et deutero-canonicorum* distinctio, quâ prius, et posterius approbationis tempus in pari omnium dignitate notatur. Hanc Ecclesiæ legem nemo reprehendet, siquidem nôrit, quomodò ab Hebræis in canonis collectione processum sit, et causas in genere consideret, quibus permota, non modò de apostolicis libris, sed et de quibusdam à Synagogâ profectis judicavit.

II. Canonici libri omnes eâ sunt antiquitate, quam indicant, non scripti seriùs, priscis autem hominibus attributi ad jactandam vetustatem. Ne infinita sit quæstio, exemplum transferendum æqua ratione per cæteros ponatur in Mosaicis; hi enim plus reliquis exagitantur. Mosaici libri antiquissimi sunt, Hebraico populo traditi vel antequàm poetæ ulli, philosophi, historici cæterarum gentium quidquam eorum mandarent litteris, quæ constet mandâsse. Neque dubitandum est, quin externi ii scriptores multa ex Mosaicis excerpserint, rectè scripta detorserint, profano ornatu vestierint, et magnâ ex parte fabulas invenerint. Prædicent ergo infideles, quantùm velint, Ægyptum sapientiæ totius parentem, nunquàm efficient, exstitisse ante Legis Mosaicæ scriptionem Ægyptios sacerdotes, qui de Religione, de moribus, de rebus publicis administrandis scripserint, quos Moses expresserit.

III. Cum antiquitate conjuncta est dictorum, et factorum veritas tam à domesticis Judæis omnibus, quàm ab externis non minùs ad hæc idoneis testibus confirmata. Oportet autem fateri, non esse scriptum quidquam alienum veritatis, seu res sub immensi populi oculos caderet, seu ad præteritam ætatem referretur; multa enim, atque illustria adeò veri indicia sunt, ut veritatis amator non sit, qui ea non adspexerit (quæ si in suis codicibus Judæi vident, necesse est, ut in Matthæo quoque, et cæteris Evangelistis videant). Increduli, qui Mosaicorum librorum scriptorem cum Græcis, cum Romanis fabulosis legislatoribus comparant qui populi Hebraici decipi facilis ruditatem, atque insulsitatem exaggerant, ut veritati historiæ detrahant, ridiculi ipsi sunt, et insulsi. Qui verò obtrectant descriptioni creationis, atque interitûs rerum ex aquis diluvii, quòd cum naturæ legibus, ac motibus narratio non conveniat, suspicionem nobis non movent,

ne fortassè nunc verum non sit, quod tantam approbationem semper habuit.

IV. Quòd si veritas est scriptarum rerum, erit et divinitas, quæ à veritate non disjungitur. Nempe divina erit cùm Mosaica Lex, tùm Evangelica, quæ utique à solo Deo esse potest, et tota pariter Scriptura divino afflatu, ac præsidio edita. Hæc firmiùs stabiliuntur evulsis plurium errorum capitibus. Summæ arrogantiæ est putare vim propheticam in naturali facultate pro ingenii, et temperamenti ratione in humorum ex atrâ bile abundantiâ, in vivaciore imaginandi vi sitam, aut studio, et arte acquisitam; ignorantiæ verò tenere nihil omninò in Pentateucho esse dictum de animæ immortalitate, de æterno præmio bonis proposito, suppliciove indicto malis, atque ex Legis infirmitate et abrogatione colligere divinam auctoritatem non habuisse. Deinde, quod contra universam Scripturam sumitur, non esse divinitùs traditos libros, quòd obscuri sæpè sermones sint, repugnantes invicem loci, incredibiles, ineptæ, indignæ Deo sententiæ, et scribi omnia solo humano spiritu potuerint. Quod demùm sigillatim ad novum Testamentum attinet, impudentiùs Judæi Apostolos litteræ, et sententiarum veteris Instrumenti corruptores appellant, cùm prophetarum vaticinia ad novæ Legis significationem transferunt. His confutatis, quas habemus, divinas esse Scripturas, quantùm nunc in genere fieri potest, effectum est.

V. Etsi verò divini toti, atque omnes Libri sint, id est, afflante Deo descripti; tamen neque verba singula, neque singulas sententias dictavit Deus, tanquàm discipulis dicta Magistri scriptò excipientibus. Neque erat necesse ita inspirari sanctos viros, quasi exstinctis, aut abstractis notionibus animo olim insitis, quæ ad opus à Deo institutum valebant, infudi eædem, aliæve debuissent. Nam si adsit Spiritus sanctus scribenti, quem primùm ad scribendum excitârit, eumque singulari præsidio tueatur; si mentem oppleat lumine, quod omnem vitiosam ignorantiam depellat, oblivionem, inconsiderantiam; si opportunè suggerat, quæ scribi velit; si vi suâ confirmatum decipi, labi, errare, ineptum verbum scribere non patiatur; si arcana, sublimia, ignota revelet; si nullam denique Scripturæ partem vacuam tutelâ suâ relinquat, erunt haud dubiè Libri à Deo inspirante, quanquàm sermo, et sententiæ plerùmque ab hominibus ingenio, memoriâ, scientiâ, studio proficiscantur.

VI. Ut autem nobis non probantur, qui sacrorum scriptorum facultati nihil relinquunt, sic justiùs et vehementiùs displicent, qui res nec fidei, nec morum humanâ tantùm industriâ locutos dicunt, quocirca et interdùm lapsos imprudentiâ, memoriæ imbecillitate, oblivione. Discessitne Spiritus sanctus à Scriptore, quem gubernandum susceperat; aut partem unam Scripturæ tuitus est, alteram deseruit, et cùm initio adfuisset, in cursu sermonis se abdidit? Divina porrò sunt omnia gubernantis mentem Dei, vel minimum errorem prohibentis, approbantis singula. Nemini igitur in mentem veniat, prophetam, aut Apostolum, scribendo ullo in loco peccâsse; sed si res eò deducta esset, ut diligentiâ omni explicandi adhibitâ, adhuc absurdi aliquid videretur, corruptum exemplar, vel interpretem lapsum, vel imbecilli nos ingenio esse dicamus, non valentes assequi loci intelligentiam, ut S. Augustinus inquiebat.

VII. Sacros Libros totius vitæ magistros summo studio primùm Synagoga, deinde Christi Ecclesia custodivit, vel maximis utriusque Reipublicæ temporibus, ne perirent, aut depravarentur. Ante Babylonicam captivitatem quidem Mosaicos intercidisse, sive Hierosolymæ incendio fuisse absumptos, ut oportuerit, quos temporum iniquitas, et Judæorum incuria perdiderat, Esdram recenter effundere, visi sunt quidam Patres sentire; unde et totum illud opus, quod habemus, Esdræ laudi tribuerunt. Verùm assentiri non possumus. Quidquid negligentiæ olim admissum sit in servandis Legis præceptis, non interierunt sacri Libri, neque iis bellum indictum est à Babyloniis, neque Esdras, etsi multâ aliâ laude clarissimus, amissos, ut aiunt, eructavit.

VIII. Post Esdram sacri Codices Esdrino, quem vocant, canone conclusi ad Christi Ecclesiam, ad nos usque integri, non vitiati, non corrupti devenerunt; dicitur autem de eo vitii genere, quo quid abrasum, intrusum, mutatumve sit malitiosè, fraude, dolo, non fortuito librariorum errore, oscitantiâ, inscitiâ accidere potuerit; jamque de Hebraicis potissimùm codicibus disputatur, quos, si Christi, et Apostolorum ætate sinceri erant, nunc quoque sanos esse perspicuum est. Nam qui Judæorum fraudem in Scripturis adulterandis, et Masorethярum operam mutationi inducendæ susceptam objectat, peccatum imputat scelestissimis cæteroquin hominibus, quòd non peccârunt, neque peccare potuerunt, si voluissent, nullo certè Patrum testimonio, nullo exemplo unquàm probandum. Eadem planè nunc sunt Prophetarum scripta. Quòd si in rebus, quæ fidem et mores non attingunt, quædam esset verbi mutatio, nihil referret ad causam: in lectionis enim ambiguitate, ob litterarum similitudinem, et varietatem exemplarium, satis est lectionem unam assumere, alteram notare, quod Masorethæ fecerunt.

IX. Quæ de Hebraicis veteris, eadem et de Græcis novi Testamenti codicibus sint dicta, quibus nunquàm contigit errores ullos consultò admisceri. Ex utriusque versiones in alias linguas sunt ductæ, ut Græca et Latina ex Hebraicis veteribus, ex novis Græcis Latina Biblia sumpta sunt, quæ licèt in paucis sibi invicem, et cum exemplaribus interdùm discrepent; tamen, quia in præceptis credendi, atque agendi nihil discrepant, verendum non est, ne divina eloquia immutata in aliis quoque linguis non maneant. Non est autem necesse disputare de Hebraicis, Græcis, et Latinis, utra præferenda alteris sint; debeatne textus ex versione corrigi; an contra, ubi fortuitæ mendæ irrepsissent. Unum hoc loco affirmatur Hebraicos, Græcos, et Latinos codices in doctrinâ, in fidei, et morum præsertim rebus consentire: Hebraicâ veteris,

et Græca novi Testamenti exemplaria pristinam dignitatem retinere; ex fontibus auctoritatem versioni conciliari, et concilii Tridentini decreto, Vulgatam Latinam versionem authenticam declarantis fontium dignitatem non esse extenuatam.

DE DIVINITATE ET CANONICITATE SACRORUM LIBRORUM VETERIS TESTAMENTI SIGILLATIM.

I. Omnis de librorum veteris Testamenti divinitate duplex potissimùm est quæstio. Unum genus est, quod ad auctoritatem librorum pertinet; alterum, quod positum est in inveniendis auctoribus, ut vel dignitatis, vel temporum, vel præceptorum ratio declaretur. Primum perpetuò constitutum esse volumus contra infideles, atque hæreticos, de quocumque tandem libro in posterum dicturi sumus; de altero, quia inter fideles sæpè disputatur, et obscurum est, ponentur interdùm in medio interpretum sententiæ. Exordiamur à Pentateucho, in quo utrumque facile est expedire. Non modo quinque libri Legis appellati divini sunt, verùm etiam omnium est Moses auctor. Intoleranda enim est Hobbesii, Peyrerii, Spinosæ arrogantia, obtrectantium Legis libros aliis planè de causis Mosi tributos, non quòd ipse scripserit. Nec minùs temerè sibi sumpsit Simonius primis capitibus libri 1 Hist. critic. vet. Test. solam legem, et præcepta Mosi referre; historiæ verò corpus scriptoribus publicis, et notariis Hebræorum reipublicæ, quos prophetas nominat. Locum, et tempus designare, quo scriptum à Mose sit, non est, cur adeò curetur; quanquàm post exitum ab Ægypto, et promulgationem Legis libros omnes describi cœpisse putamus, et postremo vitæ Mosis anno Deuteronomio totum opus conclusum res ipsa loquitur.

II. In ponendo Scriptore libri *Josue*, ea interpretes argumenta deficiunt, quibus freti Pentateuchum Mosi vindicant; unde sunt Patrum, atque interpretum discrepantes sententiæ, quæ tamen libri divinitati nihil derogant. Nobis quidem videtur prudenter fieri ab iis, qui ab re non exploratâ assensionem cohibent. Qui Josuam libri auctorem credunt, quos nominare supervacaneum est, suadere id fortassè possunt, quod sentiunt, non persuadere : qui contra à Josuâ librum eripiunt, ut Samueli, aut Esdræ tribuant, ineptiùs, quasi de re confectâ, gloriantur; idque nos movet, ut potiùs omni conatu tueamur, nihil adeò solidum pro negante parte afferri, cui satis apta responsio adhiberi non possit, etsi adjectitia quædam esse non diffiteamur.

III. Major est inveniendi scriptoris librorum *Judicum*, et *Ruth* difficultas, qui ex librorum compactione in unum unus utriusque auctor esse creditur. Quod ad Judicum librum attinet, Samuelis esse historiam Hebræi arbitrantur, quos nemo convincet erroris; nam regnante Saüle, aut ineunte regnum Davide, vixisse scriptorem, ex locis quibusdam non obscurè concluditur; Samuelis quoque non repugnat esse librum Ruth, qui in parvo opusculo primùm spectaverit Davidis genealogiam describere.

IV. Quatuor libri Regum, *duo Samuelis*, et *duo Regum* ab Hebræis appellati, quòd primis materia ab initio subjecta, quam tractat auctor, et in quâ versatur, res gestæ Samuelis sunt, postremis autem propositum est utrorumque regum in unum memoriam colligere cui, quibusve auctoribus adscribantur, frustra quæritur. Primos duos ex monumentis prophetarum Samuelis, Nathanis et Gadi desumptos damus ultrò, sed ipsissima esse illorum trium prophetarum scripta non placet. Hæc tamen ignoratio nostra tantùm valere non potest apud Religionis inimicos, ut propterea in suspicionem veniat librorum dignitas, quam nullus discors aliis canonicis libris locus infirmat. Duos posteriores evolutis partim annalibus commentariis regum Juda atque Israel, partim prophetarum monumentis, qui libro præsertim secundo Paralipomenon memorantur, ignotus nobis auctor lapso Judæorum imperio, et perdurante adhuc Babylonicâ captivitate, vel fortassis jam solutâ, composuit, retentis tamen sæpè non modò sententiis, sed et verbis prophetarum et scribarum, quibus stans adhuc imperium significari videretur.

V. Libri *Paralipomenon*, sive *Prætermissorum*, si velimus latinè interpretari, sive דברי הימים *dibrè ajamim*, *verba dierum*, *et chronica*, ut Hebræi vocant, pars sunt à veteribus prophetarum monumentis expressa, atque à libris ephemeridum post Babylonicam captivitatem strictim excerpta à libris amplioribus; quocirca multùm differunt *à libris verborum dierum regum Juda*, *et dierum regum Israel*, sæpè tam in libris Regum, quàm in his ipsis Paralipomenon commemoratis. Judæorum judicium est, Esdram auctorem esse, paucissimis exceptis libri 1, cap. 3, v. 21, etc., quod quanquàm non sumimus tenaciùs defendere, non videmus tamen quomodò improbari possit. Illud tuemur constantissimè, ex discrepantiâ inter Paralipomenon et Regum libros, nihil de divinorum Paralipomenon pretio decedere.

VI. Priorem *Esdræ* librum Esdras ipse, alterum Nehemias scripsit; nec unquàm efficiet aut Daniel Huetius, doctissimus cæteroquin vir, prima Esdræ capita non esse Esdræ, aut Spinosa alterum non esse Nehemiæ. Hi autem duo in unum olim volumen apud Hebræos compacti sacri libri sunt, à summis viris apud Judaicum populum gratiosissimis, et quasi totius Reip. reparatoribus relicti. Nam quos dicunt tertium et quartum Esdræ, quantamlibet olim apud quosdam Ecclesiæ Patres dignitatem habuisse videantur, locum tamen in canone nunquàm obtinuerunt. Tertio libro græcè conscripto conjecturâ assequimur veterem Hellenistam allaborâsse, qui historiam vitæ Zorobabelis augere volens, et gloriosiora quædam de tanto principe cum auctoritate prædicate, exscriptum multis in locis verum Esdram popularibus traditionibus conspersit, quas tamen neque Synagoga, neque Christi Ecclesia potuit probare. Quartum verò solis latinis litteris editum, non modò conjecturâ, sed certis indiciis deprehenditur recentem esse, à Christiano homine ex Ju-

dæis ad Christi fidem traducto excogitatum, et piâ quâdam fraude uso ad conciliandam libro auctoritatem.

VII. Hactenùs eos libros produximus, quos nemo negavit esse divinos, nisi qui Deum Judaici populi curatorem non agnovit, et divinitatis fidem omnem sustulit. Nunc ad alterum genus pertinet historicus Tobiæ liber soli catholicæ Ecclesiæ probatus, apud Hebræos verò atque hæreticos auctoritate carens. Ut omnia hâc de re complectamur, quod in Tobiæ libro describitur fabella non est ad componendos mores inventa, neque ab hominis industriâ divini Spiritûs præsidio muniti historia illa profecta est. Rem, quæ contigit, scriptor Deo fretus litteris consignavit, isque non sine causâ Tobias uterque creditur, Chaldaico sermone usus, qualem homines in Assyriam deportatos decebat. Librum Hieronymus in latinum transtulit multò accuratiùs, nobiliùs et præstantiùs, quàm vetus interpres, qui ex pravâ græcâ latinam interpretationem fecerat non bonam. Hieronymianæ postea universa Ecclesia meritò divinos honores decrevit, leges certas secuta, quibus sacer à profano libro discernitur; quanquàm Esdras in sacros libros Tobiæ historiam non retulisset; nascens verò Christi Ecclesia, atque adolescens à ferendo judicio prudenter abstinuerit.

VIII. Eadem fermè de Judithæ historiâ subjicimus. Judithæ librum è Chaldaico pariter sermone D. Hieronymus in latinum convertit, *magis sensum è sensu, quàm verbum è verbo transferens*, ut ipsemet affirmat præfatione in Judith. Tota sacra narratio historica est, fatentibus Judæis, non commentum, aut parabola ingeniosi auctoris volentis Judæam et Synagogam Dei patrocinio fretam poeticis imaginibus, inductisque in scenam personis describere. Etsi verò explicare non possemus quando factum acciderit, de quo magnorum hominum variæ sunt discrepantesque sententiæ, nostra hæc trepidatio, aut ignorantia veritati historiæ, et libri divinitati non obesset. Sed, si quis multùm interesse putet ad historiæ veritatem, ac divinitatem libri, quemadmodùm tempus constituatur, quo res contigerit, consentaneè cum rei totius summâ poni potest, stante potiùs Judæorum imperio, quàm Persarum, et Manasse imperante, quàm Cambyse, aut Xerxe factum contigisse. Scriptorem equidem non invenimus; verùm consentit cum reliquâ doctrinâ hominem Israelitam fuisse in captivitate detentum, qui historiam litteris tradiderit, ut fratrum suorum ægritudinem levaret.

IX. De toto Estheris libro minor non est controversia, de quo paucis hæc sunto. Propiùs ad veritatem accedere Thalmudistarum sententiam, quâ proditum est, Synagogam magnam jussisse veram historiam scribi, et probâsse non modò novem capita, et quatuor priores decimi versiculos, ut Hebraicum habet exemplar, divina esse; sed et cætera in Græcis Septuag., et Latinis Bibliis exstantia postrema capita, quæ *additamenta* vocant, ab Hebraico exemplari et ipsa translata, unà cum septuag. Interpretum versione magnæ Synagogæ approbationem habuisse; demùm quæ de magno Assuero, sive Artaxerxe ex Medorum et Persarum regibus narrantur, veriùs Darii Hystaspis filii rebus congruere, ut sacram cum profanâ historiam conjungenti constabit.

X. In *Jobi* historiâ illustre nobis moderatissimi, et patientissimi hominis exemplum reliquit Deus, sive prosperâ utamur fortunâ, sive premamur adversâ. Vera oratio est, etsi poetico scribendi genere, sublimi, figurarum pleno exornata, aucta, amplificata, illustrata parabolis, ut non minùs utilitatis, quàm jucunditatis legentibus afferret. Ut veram historiam, sic et divinum librum agnoscimus, in cujus explicatione de Jobi genere, patriâ, religione, ætate, libri scriptore versamur quidem in tenebris, non tamen adeò, ut omne sit lumen ereptum. Jobus ipse, vel Eliu, vel alter quispiam Arabs, aut Idumæus, Arabico, vel Idumæo sermone paucis rei eventum complexus est, quàm Hebræus antiquior propheta, quicumque tandem is fuerit, multis ornavit, multaque convenienter personis, loco, et tempori adjunxit, quædam solutâ oratione describens, quædam strictâ illigans, et in Jobi, atque amicorum colloquiis sensus, non verba utrinque usurpata referens, et si interdùm ad litteram Arabem, vel Syrum scriptorem expressit.

XI. Librum *Psalmorum*, videlicet *Hymnorum, et Laudum,* mirandum est ignorantiâ quorumdam, et impudentiâ minùs antiquum, et minùs sacrum haberi. De numero verò, divisione, auctore, titulis quæri rationabiliùs posse videtur; verùm nemini dubium esse deberet, solos 150 psalmos ad Hebræis, Græcis, et Latinis perpetuò in canonem receptos, divinâ auctoritate valere; psalmum contra 151, de *monomachiâ Davidis cum Goliatho*, idiographum dictum, à Syro, atque Arabe interprete cæteris adjectum, ut et 18 alios *Salomonis* inscriptos spurios esse, et apocryphos. Item omnes 150, sine certo rerum, aut temporum ordine ab Esdrâ, vel ab Hebræorum doctoribus, vel à Synagogâ magnâ uno libro olim comprehensos, non in libros quinque distributos, ut deinceps Hebræis visum est dispertiri. Conjunctionem autem duorum in unum, aut contra sectionem unius in duos, quam exemplaria Hebraica, secùs atque Græca et Latina exhibent, cùm ab initio non satis apertum esset distinctionis indicium, arbitrio potiùs, quàm accuratâ ratione factam. Insuper maximam psalmorum partem Davidi auctori jure optimo tribui quidem, sed omnes nullo modo posse. Hactenùs tutò, et sine trepidatione affirmatum est; quæ consequuntur verecundiùs ponimus. Non constat titulos omnes, ne eos quidem, qui in solis Hebraicis exemplaribus leguntur, à viro prophetâ, vel divino auctore scriptos; imò verò gravis suspicio est, qui in Hebraicis codicibus sunt, nonnullos, re non satis consideratâ, fuisse appositos; qui absunt, litteræ, historiæ, argumento sæpè esse discordes. Quare sua sit titulis laus propter vetustatem, et Ecclesiæ mandatum eos jubentis præscribi; exspectandum tamen esse arbitramur apertiùs Ecclesiæ judicium, ut de omnibus liquidiùs judicetur, divinamne fidem faciant; interim, tanquàm à re incertâ definiendâ, esse abstinendum.

XII. Proverbia, gravissimasque sententias toto capite 29 libri contentas Salomon vir Dei effudit, quas tamen non ipse in unum codicem conjecit. Bis enim, tertium, aut quartum etiam facta est diligens ejusmodi sententiarum conquisitio, et recens collecta vitæ præcepta priùs descriptis addita. Quæ trigesimo capite concluduntur, non videntur esse Salomonis, sed Aguris filii Jaké quæ utpote breves, familiares, solidæ, acutæ, vibratæ, facilè in animum fluentes, ad prudentiam, ad sapientiam, ad œconomiam, ad politiam, ad totius vitæ rationem compositæ, locum inter Salomonicas habere potuerunt. Postremum caput, si rursùs affirmas esse Salomonis, conjectura est diligenti Scripturarum scrutatori probabilis. Summa tamen est totum librum non ex homine, sed ex divino Spiritu esse profectum.

XIII. Alter Salomonis liber est Ecclesiastes, ac si diceres latinè Liber concionem habentis, perperàm Ezechiæ, Isaiæ, Zorobabeli à quibusdam tributus, qui videri volunt cæteris acutiores. Nonnulla, quæ sonant interire animum, corpora autem non revocari ad vitam, suspicionem attulerunt de libri divinitate; verùm si cogites Salomonem plures in medium posuisse stultorum, impiorum, ac malorum philosophorum sententias, et in utramque partem agitâsse, persecutum, quid voluptarii homines sentiant; demùm verò conclusisse totam hominis felicitatem Dei timore, divinorumque præceptorum observatione contineri, suspicio omnis elabitur.

XIV. Tertium ejusdem auctoris opus est Canticum canticorum, sive nobilissimum canticum ab adolescentiore confectum, quod reprehendant, qui profanis oculis legunt, nos admiramur animum abducentes à sensibus. Epithalamium est, in quo loquentes inducuntur sponsus, sponsa, amici, amicæ, et quotquot sponsum, sponsamque deducebant; loquuntur autem amatorium sermonem, eumque vividiùs, ac vehementiùs ultrò, citròque teniores animi motus exprimentem, quo purissimus Dei amor ostenditur erga Synagogam, ut Hebræi inquiunt; ut nos, summa Jesu Christi benevolentia adversùs Ecclesiam, quam sibi sponsam acquisivit sanguine suo, naturam humanam, quam arctissimo nexu sibi conjunxit, animam præditam sanctitate, quam sibi in fide, et charitate consociat. Non est igitur nudum carmen pro Salomonici conjugii celebritate compositum, neque mera spiritalium nuptiarum cum terrenarum prætermissione descriptio, sed utrumque, alterum ex altero consequens, utrumque à Spiritu Sancto intentum. Salomon enim, cùm propè abesset, ut uxorem duceret appellatam suomet nomine Sulamitidem, animo intuens veluti in imagini spiritaliores nuptias, extulit se, easque nobili carmine complexus est, dum prædicabat suas, ut mos erat prophetarum, qui rebus præsentibus futurarum typis ad novæ Legis mysteria pronuntianda utebantur.

XV. Præter tres commemoratos Proverbiorum, Ecclesiastis, Canticorum libros, nullum alterum habemus Salomonis, non Sapientiam, non Ecclesiasticum, quos putandum est, nonnisi propter quamdam eloquii, et præceptorum similitudinem, Salomonis dici, ut ait Augustinus. Et de auctore quidem libri Sapientiæ nihil affirmamus, contenti aliorum sententias confutare, qui aut Salomonem, aut Philonem quempiam nomine, sive seniorem, sive Biblium, sive Alexandrinum auctorem crederent. In divinis tamen libris sine periculo erroris Sapientia numeratur, ac, si quid augurari conjecturâ licet, Judæus Hellenista post versionem septuag. Interpretum propè ab ætate Machabæorum in scriptis philosophorum, et Græcorum poetarum versatissimus librum edidit.

XVI. Ecclesiastici liber et ipse, tametsi à Canone Hebræorum abest, non minoris est dignitatis, quàm cæteri sacri libri. Jesu filius Sirach Salomonem imitatus, exscriptis etiam quibusdam ipsius præceptis, studuit sapientiæ amorem excitare. Quoniam verò propter scriptorem ipsum (cap. 50) ejusque nepotem (in præf.) magnæ auctoritatis græcum interpretem, concedendum est, spatio interjecto Simonis pontificatum, et Ptolomæi Evergetis regnum, librum fuisse conscriptum; quâ de re notissima est chronologorum dissensio, an Ptolomæi Philadelphi temporibus post Simonem I, an verò sub initium regni Antiochi Epiphanis in Syriâ post Simonem II propè finem vitæ Oniæ III, auctor scripserit; consultiùs visum est, intelligi ex adjunctis quibusdam cùm ab auctore, tum ab interprete notatis, descriptâque in Machabæorum libris rerum Judaicarum historiâ, non Ptolomæi Philadelphi Ægypti regis ætate, sed Philometoris, sub initium regni Antiochi Epiphanis, et propè finem vitæ Oniæ III, anno circiter calculi Usseriani 3829, scripsisse Sirachidem, qui Hierosolymis in Ægyptum se receperat.

XVII. Ad vetustiora tempora, unde delapsi sumus, redit oratio, et ad eos canonicos scriptores, quos fuisse propheticos viros ignorare non possumus. Eorum alii, quorum prolixior oratio est, majores, quorum contra brevior, minores prophetæ dicuntur. Primo loco propter claritatem generis, et rerum visarum sublimitatem conjunctam cùm puritate sermonis est Isaias filius Amosi, alterius quidem ab Amoso Propheta. Cùm longævam vitam vixisset, imperantibus quatuor regibus Juda, ut initio prophetiæ legimus, senior per medium sectus creditur ligneâ serrâ, jussu Manassis regis impiissimi, quem propheticâ libertate impietatis arguebat; cui opinioni temerè contradicitur. Iniquiùs verò, atque arrogantiùs scripsit Spinosa, ex fragmentis quibusdam Chronicorum regum Juda, atque Israelis, nullamque inter se connexionem habentibus compactum esse librum, Isaiæ nomine perperàm inscriptum, eique deinde ab Ecclesiâ tributum. Isaiam certè non modo prophetiarum volumen descripsisse comperimus, sed et res gestas Oziæ in separato codice, qui temporum injuriâ periit. Libros contra titulo *ascensionis, visionis Isaiæ* evulgatos falso prophetæ rejicimus.

XVIII. Isaiæ prædictiones consequitur liber prædictionum Jeremiæ, qui Baruchi notarii operâ est usus. Tota ejus prophetæ oratio est, si caput 52 excipias ab Esdrâ fortassè adjectum; ipsius est et epistola, quæ inter Baruchi capita sextum locum tenet; ipsius quoque Lamentationum liber. Falsus est autem Josephus putans lugubri isto carmine mortem Josiæ, ut libro 2,

Paralip. narratur, prophetam doluisse. Manifestissimum enim est, eò urbis cladem, non alterius mali incursum lugeri.

XIX. Idem ipse Baruchus à Prophetâ Jeremiâ ad omnem scriptionem adhibitus epistolam suam et ipse edidit in canonem ab Ecclesiâ relatam, quam dicimus Prophetiam Baruchi, sacram, et divinam, quidquid contra sentiat præsertim Hugo Grotius. Hebraicis litteris epistolam scripsit, quanquàm desideretur in codice Hebraico; Babylone scripsit anno quinto à capto *Sedeciâ;* quæ omnia loco, et tempori optimè congruere deprehendetur, si animo præjudiciis vacuo divinum verbum legatur.

XX. Ezechiel à Nabuchodonosore unà cum Jechoniâ, et præcipuo militiæ, ac Reipub. robore Babylonem abductus, quæ eventura Judaico populo, et vicinis gentibus divinitùs vidit, divino libro comprehendit, difficili tamen ad intelligendum. Istum Spinosa adversarius, atque obtrectator perpetuus genuinum esse negat Ezechielis volumen. Thalmudistæ verò ignorantiâ, et levitate hebraicâ tribuunt magistris Synagogæ magnæ, quòd futurarum rerum præsensio, et provisio, ipsorum arbitratu, scribi extra terram sanctam non potuerit.

XXI. De Danielis libro prolixior, atque agitatior cum incredulis, cum Hebræis, cum hæreticis disputatio est. Disputari namque solet, utrùm Daniel librum scripserit Babylone captivus, an seriùs Hebræus quispiam legis studiosus Danielem scripsisse finxerit; rursùm, prophetisne annumerandus Daniel sit, an verò scriptoribus, quos *Agiographos* vocant; item, an historiæ Susannæ, Beli, et Draconis, cum Azariæ oratione, et trium Puerorum Cantico, veræ sint, et canonicam dignitatem meritò obtineant; demùm, an eas quoque libri partes idem Daniel litteris tradiderit, ut reliquas, quæ solæ apud Hebræos supersunt. Sed, quia prima faciliora sunt expeditu, vix ulla ponenda opera est, ut à Porphyrii calumniis Danielis liber vindicetur, atque insipientiæ, ac stultitiæ Hebræi arguantur Danieli injuriosi ob detractum prophetæ officium. Deinde verò studiosiùs danda opera est in Heterodoxorum refutatione; damus autem, ut historiæ, omniumque additamentorum veritas, et canonicitas confirmetur, totusque liber cum additamentis omnibus, qualem habemus, eidem Danieli asseratur, nullaque libri pars in hæreticorum reprehensionem incurrat, nulla eripiatur Danieli.

XXII. Minorum prophetarum libri, quos omnes conjunctim uno sermone attingimus, neque in Hebræis, et Latinis, neque in Græcis codicibus eo ordine dispositi sunt, quo prædicere futura quisque cœpit, neque alter alteri ita præstat ætate, ut scripta ferunt. Sed neque Oseas inter æquales cæteros vaticinando præcessit, qui tamen in Bibliis omnibus ordinem ducere videtur. Nobis Jonas antiquior omnibus propheta est, etiamsi in quinto loco collocetur. Difficile autem est adeò de quibusdam judicare, qui sint, unde venerint, ex quâ tribu, utrum superent alios ætate, an subsequantur, ut sæpè aliorum sententias recitandas, ipsi nihil affirmandum putemus. Tenendum de omnibus est, viros fuisse Deo plenos, ea scribentes, quæ divino Spiritu acti providerint, quorum plerique ante Babylonicam captivitatem scripserint, quæ ipsorum libri exhibent; tresque posteriores Haggæum, Zachariam, Malachiam solutâ jam captivitate non minùs prophetas fuisse, quàm superiores cæteros. Ex his Haggæus secundo anno Darii, filii Hystaspis, qui fuit quartus à Cyro; non Darii Nothi, filii Artaxersis à Cyro rege noni datus à Deo est auctor, ut populum ad templum ædificandum permoveret. Zacharias non immeritò visus est Hieronymo alter à prophetâ ejusdem nominis, quem Christus Dominus, Matth. 23, inter templum, et altare cæsum Judæis exprobravit : Christum enim de Zachariâ filio Joiadæ, de quo lib. 2 Paralip., cap. 24, locutum Hieronymus congruentiùs docuit. Malachias insipienter ab Hebræis creditur aut angelus sub hominis specie, aut idem, qui Esdras.

XXIII. Historico libro duplici de nobilissimis Mathathiæ gestis, filiorumque facinoribus, et de immanitate, quâ ab Ægypti, Syriæque regibus in Judæos sævitum est, vetus Testamentum desinit. Uterque Machabæorum est dictus ex Judâ Mathathiæ filio, qui sive ob eximiam virtutem, sive ob notam militaribus vexillis inscriptam Machabæus usurpabatur, inclytumque cognomentum ad reliquos fratres traduxit. In utroque vera, et divina sunt omnia, torqueant se licèt, succenseant, irascantur hæretici, exaggerentque doctrinâ sententiis quibusdam inter se repugnante, et contraria opinionem omnem de eorum divinitate ex animo evelli. Nos autem invictissimum SS. Patrum, Ecclesiæque Catholicæ judicium, quod unicè ad hanc rem valere potest, constanter opponimus. Librorum alter Hebraico idiomate, alter Græco scriptus est ab auctoribus duobus, diversas æras secutis supputando; et primi quidem, quisquis est, præclarissimæ familiæ laudes eo libro prædicavit; auctor verò secundi repetitam altius historiam, è quinque libris Jasonis, sive Jesu Cyrænensis Hebræi perstrinxit. Et de veteribus libris inter sacros relatis satis diximus. Nam tertius Machabæorum, licèt humanæ historiæ fidem non amiserit, sacram non habet dignitatem; quartus verò jamdudùm ne inter apocrypha quidem legitur, neque constat, quem librum veteres Machabæorum quartum nominaverint.

DE DIVINITATE ET CANONICITATE SACRORUM LIBRORUM NOVI TESTAMENTI SIGILLATIM.

I. Quæ de veteris Testamenti Scripturis, non tam pro Synagogæ defensione, quàm Ecclesiæ præsidio alio loco disputata sunt, eadem commodiùs ad novi Fœderis libros traducimus, ut contra infideles quoslibet Ecclesiæ Christi dignitatem tueamur, et gloriam prædicemus. Apostoli scilicet, atque apostolici viri Jesu Christi discipuli, qui aderant, qui viderant, qui audierant, Evangelia, Epistolas, codices omnes, quibus novum Testamentum continetur, litteris consignâ-

runt, viri aperti, simplices, ingenui, justi, boni, non falsi, non vafri, neque lucri, honoris, popularis gratiæ colligendæ causâ simulantes quidpiam, vel dissimulantes, ullamve adhibentes orationis vanitatem. Quæ verò scripsêre, certa sunt, in luce, atque omnium oculis acta, ignorata nemini, vulgata, comprobata plerùmque externorum testium narratione, confirmata signis, et prodigiis; veraces igitur descripserunt vera. Quod argumenti genus vim magnam certè habet adversùs omnes infideles, adversùs Judæos verò maximam. Quousque ergo audebunt isti dicere vera esse, quæ Moises, quæ prophetæ scripto reliquerunt, quæ contra Apostoli, inania, fabulosa, dolo conficta, ad fallendum composita? Ex quo consequitur novi Testamenti scriptoribus adfuisse Deum, et libros, moderante Dei Spiritu, à viris salutis nostræ studiosissimis esse profectos. Accedit obsequium Ecclesiæ, judiciumque tanti faciendum, ut majoris fieri nullum possit; quo efficitur et in librorum confectionem Spiritum Sanctum operam suam contulisse, et nullam deinceps meditato insinuatam esse falsitatem. Quocirca apud Ecclesiam sacros, et divinos Apostolicos libros exstare perspicuum est. Nihil autem facit ad distinctionem auctoritatis, alios ociùs, alios seriùs Ecclesiæ judicium obtinuisse; eadem planè est omnium auctoritas. Hæc in genere tantùm, quæ uno in loco posita ad singulos libros, ut opus erit, transferantur.

II. Et quoniam de Evangeliis, de Epistolis, de apostolicis scriptis, et scriptoribus singulis sermo esse debet, ne unâ oratione commiscuisse omnia videamur, primò sit, quatuor tantùm divina esse Evangelia, id est historias factorum Jesu Christi, et dictorum memoratu dignissimorum. Patres enim, atque Ecclesia, quorum semper fuit prudens, sincerum, incorruptumque judicium, non susceperunt, nisi quæ Matthæus, Marcus, Lucas, et Joannes ediderant; cætera verò, vel quòd scripta ab iis essent, qui carerent auctoritate, vel quòd vitium haberent, aut nunquàm probaverunt, aut funditùs repudiàrunt. Quo ordine videmus in codicibus collocatos libros, eodem, et scriptos esse creditur, contemptâ Bezæ, Basnagii, Clerici sententiâ, qui Lucam Apostolis omnibus in scribendo præstitisse inconsultò arbitrantur. Quòd si ulli vetusti codices post Matthæum habent Joannem, deinde Lucam, sive Lucanum, postremò Marcum, in his ratio dignitatis Apostolicæ effecit, ut Matthæo Joannes accederet, suusque primùm apostolis, deinde apostolicis viris esset locus; ex apostolicis verò ille præponeretur, qui alterum scripti magnitudine superaverat. Quanquàm verò hæc explorata sint; quo anno tamen quisque scripserit, variæ priscorum Patrum, discrepantesque sententiæ nos ad confessionem ignorationis adducunt.

III. Matthæus, qui et Levi, et Levi Alphæi à Marco, et Lucâ appellatur, Judæus genere ex publicorum conductore adscitus Apostolus Evangelium Hierosolymis scripsit gentili linguâ, Hebraico nimirùm sermone, et litteris, rogatu Judæorum, qui Hierosolymam, et finitimos locos incolebant, non Græco, ut præ cæteris Matthias Flacius Illyricus, coactis superiorum se Catholicorum quorumdam, multò verò magis Hæreticorum argumentis, neglectâ Patrum auctoritate, injuriâ conatus est persuadere. Hebraicus autem ille sermo Syro-Chaldaicus erat, qualem Hebræi tum loquebantur. Evangelium eo idiomate Hierosolymitanis traditum ad Nazaræos, deinde ad Ebionitas delatum est; et illi quidem amplificârunt narrationibus fide bonâ ex Patrum traditione acceptis; isti verò abraserunt, et omninò vitiârunt. Intercidit deinceps Hebraicum omne exemplar cùm purum illud, quale à Matthæo prodierat, tum ampliora alia, et resecta hæreticorum. Verendum tamen nobis non est, ne verum, et divinum Matthæi Evangelium non habeamus, quia proferre autographum non possumus; nam Græco apographo, unde Latinum exstitit, ex puris Hebraicis desumpto, et ab Apostolorum usque ævo gentibus ad Christi fidem conversis tradito, quisquis demùm interpres fuerit, Ecclesiæ usus conciliavit auctoritatem. Quamobrem dubitare, quin divinum, integerrimum, et nativâ nullâ suî parte discors Matthæi Evangelium apud nos exstet, intolerandæ et arrogantiæ.

IV. Marcus Petri discipulus atque interpres, Evangelium alterum Græcum rogatus à fratribus Romæ edidit, ut à Petro audierat; neque enim à Christo ipso acceperat. Græcum dicere malumus, quàm Latinum; plus enim apud nos valet veterum Patrum, et Hieronymi præsertim, atque Augustini testimonium, quàm quælibet vel à Marci officio, vel à Græco exemplari prioris, ut aiunt, latinitatis colorem retinente, vel à loco scriptionis, vel ab incertis monumentis deprompta ratio. Scripsit autem Marcus totum decimum sextum caput, in quo Christum Dominum à morte ad vitam rediisse narratur, ut nihil sit in toto nostro Marci Evangelio non divinum, et canonicum.

V. Lucas itinerum Apostoli Pauli comes, cui se adjunxerat, ut Petro Marcus, cognitis omnibus, quæ ad Christi vitam, et sermones pertinebant, Evangelium et ipse suum in Achaiæ, Bœotiæque finibus tum composuit, ut doctorem suum defenderet, et manantem falsitatem cohiberet, cùm pseudo-apostoli falsis evangeliis per loca, ubi Paulus docuerat. Bonæ disciplinæ fructum perdere per inscitiam, vel invidiam tentabant; quo et Theophili præsertim, viri spectatissimi, popularis sui voluntati satisfecit. Non hunc Apostolum facimus neque Christi auditorem, neque Judæum genere, neque pingendi, aut sculpendi arte peritum, neque eumdem ac Lucium in Pauli Epistolis commemoratum; sed Apostoli sectatorem, Anthiochenum, proselytum, Medicum, quod Scripturæ, et Patribus consonat. Ei scribenti non modò Ecclesia Christi sciens, et prudens credidit, verùm etiam Marcion tantùm honoris tribuit, ut unum ex Evangeliis omnibus approbaret; circumcidit autem exemplaria scelestus ille hæreseos suæ præjudiciis patrocinium quæsiturus, amputavit, corrupit. Totum, cujusmodi apud nos est, Evangelium scripsit Lucas, et illud primum capitis 19, Christum super Hierusalem flevisse; tùm alterum capitis 22, sudâsse sanguineo sudore, et angelum, ut levationem concidenti animo

afferret, è cœlo delapsum. Quare et hæc duo, ut partem Evangelii Lucæ, in Scripturarum canonem justissimè recipimus.

VI. Joannes Apostolorum postremus Ephesi in Asiâ minore divinissimum omnium, si licet dicere, Evangelium dedit fidelibus, qui contra perniciosissimum Cerinthi, atque Ebionis perditorum hominum errorem instrui, atque armari petierant, ut nihil insulsius dicere hæretici, ab Epiphanio appellati *Alogi*, potuerint, quàm istud esse Cerinthi Evangelium. Ibi et historia mulieris adulteræ, ab ultimo capitis 7 versiculo ad duodecimum usque 8 canonica et ipsa est, non minoris auctoritatis, quàm reliqua, undecumque quis velit sive ab externis, sive à rei insitis argumentis de historiæ veritate, et canonicitate judicare. Frustra enim Beza, frustra Anabaptistæ, productis quibusdam priscis exemplaribus, aut conquisitis conjecturis enituntur ab historiâ fidem, à fidelium animis eripere veritatem. Morosior quoque criticus fuit, et abutens otio Grotius, qui 21 caput non à Joanne scriptum, sed adjectum putavit ab Ephesinâ Ecclesiâ, quæ absolvendum sumpserit, quod Evangelistæ deerat.

VII. Hactenùs de Christi vitâ, factis, et dictis tantùm Apostoli duo, duo item apostolici viri scripserunt; non enim novam Ecclesiam coiisse, et cœpisse propagari vivente magistro scribere poterant, qui non quales doctrina fructus peperisset, sed quis esset sator, et quatenùs, in historiam suam referre susceperant. Lucas deinde idem ipse, quem nuperrimè nominabamus, græci eloquii peritissimus Ecclesiæ ortum, adolescentiam, propagationem in gentes brevi sermone perscripsit, atque in librum inclusit, Acta Apostolorum deinceps nuncupatum, quo triginta annorum memoriam paucis colligavit; brevi quidem sermone, quod gravissimis occupationibus districtus, se multùm avocari nollet. Huic Lucæ libro, ut divino, habendus is honor est, qualem Ecclesia semper habuit, nec ullus unquàm detraxit, nisi qui Pauli nomen ne audire quidem volebat. De aliis Apostolicorum Actorum libris, unde, quæ in breviore Lucæ historiâ desunt, videntur suppleri, nostrum non est hoc loco judicare diligentiùs, quibus divinos libros ab Ecclesiâ probatos tueri propositum est. Si tamen quis cætera cum his nostris comparet, is profectò intelliget ea, ut nunc sunt, non habere fidem, atque in iis errores esse, quos nulla apostolicorum virorum inscriptio tegat.

VIII. Sequuntur Pauli Epistolæ. Porrò qualis, et quantus vir fuit Paulus? Is ex Hebraico genere, tribu Benjamin natus in Tharso Ciliciæ urbe, Romanus civis (non eo ab infantiâ traductus Giscalâ Galilææ vico, ut Hieronymo est visum) ex Christi insectatore acerrimo factus Christi legis patronus, et Apostolus tantâ virtute armatus à Deo est, tantoque divinæ legis zelo incaluit, ut unus supra humanas vires effecerit, quæ multi conjunctim homines laboris patientissimi quocumque humano auxilio freti non potuissent; et plus omnibus ad perpetuam ecclesiarum salutem et sermonibus, et scriptis allaboraverit. Quatuordecim scripsit Epistolas, gravissimis credendi, et agendi præceptis abundantes, modò ad Ecclesias, modò ad singulares homines datas. Sed nunc decimam quartam ad Hebræos secernamus à cæteris, de quâ, cùm gravior ea disputatio sit, separatim tractari est opus. Itaque tredecim, inscripto Pauli nomine, viri scilicet Apostoli à reliquis Apostolis probati, atque in suum recepti, exstant Epistolæ planè divinæ, invitis licet Ebionitis, et Marcionitis, quibus Paulus, et Pauli nomen erat odiosissimum. Has non ipse eo, quo sunt, ordine disposuit pro scriptionis tempore, sed nescio quis, qui primo Ecclesiarum, deinde personarum dignitatis, et quasi nobilitatis rationem in eâ distributione habendam censuit. Idcircò, quæ ad Romanos scripta est, primas habuit in canone, quod, cùm cæteris Ecclesiis illustrior Romana sit, æquum videretur et Epistolæ primas dari. Cæterùm cœpit Apostolus, et prosecutus est scribere Epistolas, *primam ad Thessalonicenses*, tum *alteram*, deinde *ad Galatas*, *utramque ad Corinthios*, *ad Romanos*, *ad Philemonem*, *ad Philippenses*, *ad Colossenses*, *ad Titum*, *ad Timotheum*, *ad Ephesios;* si illa quidem ad Ephesios missa præstat altera ad Timotheum, quod dijudicare est difficillimum. Argumentum epistolarum, locus unde scriptæ dicuntur, et notata sæpè adjuncta quædam indicio sunt hoc esse inter se ordine collocandas. His alteram ad Laodicenses à Sixto Senensi editam inserere, aut ullam ab Apostolo ad eosdem datam credere non possumus.

IX. De Epistolâ Pauli ad Hebræos sejunctim dicere hùc reservatum est, quòd olim non ignobiles viri ab Apostolicarum numero excerpserint, atque etiamnùm hæretici homines ejusdem auctoritatem negligant. Verùm apertæ adeò Pauli notæ, et quasi lumina quædam Apostolici animi ibi perspiciuntur, ut nemini, nisi Paulo tribui meritò posset, quanquàm taceret veterum auctoritas; quantò igitur magis cùm Græci Patres, ne repugnantibus quidem antiquioribus hæreticis, summâ id consensione tradiderint, à quibus deinde ad Latinos eadem judicatio manavit? Apostolicorum certè temporum epistola est, peritissimi autem, expertissimi, atque intimiora Mosaicæ legis penetralia olim ingressi Hebræi, ut vix fieri etiam hâc de causâ possit, quin Paulo adscribatur, non Clementi Romano, non Lucæ, non Barnabæ, quod conjiciendo potiùs, quàm constituendo Latini quidam scripserant. Quo idiomate primùm conscripta Epistola sit, parùm refert, quod ad inveniendum scriptorem attinet; perinde enim est sive Hebraico, sive Græco dicas, sive ex Hebraico in Græcum traductam; sive solus Apostolus cùm sententias, tùm verba invenerit, sive accitis Clemente, aut Lucâ adjutoribus verba construxerit, ut ii facere solent, qui in re graviore, etsi ipsi per se valeant, adhibent tamen socios ad ornandam orationem omnium judicio exercitatiores. Si tamen quis urgeret acriùs, et vellet linguæ genus dari sibi, Græcum, quàm Hebraicum autographum mallemus dicere. Jam auctoris nomen epistolæ pretium satis commendat; si enim hoc verum est, et probatum Paulum scripsisse, consequens et alterum Epistolam divinam scripsisse. Sed quisquis

demùm ad Hebræos scripserit, canonica epistola profectò est, et Luthero, qui ait audaciùs, multa auctoritati canonicæ adversari, facillimè resistitur. Româ à primis vinculis propè solvendus Apostolus epistolam dedit veriùs ad Hebræos unius provinciæ, cujusmodi Palæstina erat, non ad omnes per Romanum imperium diffusos.

X. Paulinis Epistolis septem aliæ succedunt, quas *Catholicas* appellant, quòd sint ad universos fideles scriptæ, vel eos saltem, qui ex Judæis fidem Christi susceperant, seque in omnes mundi partes effuderant; nam et posteriores duæ Joannis in idem volumen conjectæ commune nomen et ipsæ sumpserunt. Prima omnium Jacobi est, et quidem justi, alio cognomento Minoris, unius ex Apostolis duodecim, filii Alphæi, fratris Domini, Hierosolymorum antistitis. Cùm enim Jacobus auctor epistolæ sit, nequeat autem is esse Jacobus Zebedæi, tertiumque Jacobum alterum ab Alphæi filio exstitisse episcopum Hierosolymorum fingatur potiùs, quàm probetur, necesse est hæc omnia nomina Apostoli, filii Alphæi, Justi, Minoris, propinqui cum Jesu, Hierosolymitani antistitis in uno epistolæ catholicæ scriptore convenire, ut ex Scripturis etiam, et quibusdam venerandæ antiquitatis monumentis elicitur. Hæc tamen theologorum disputationibus utrinque agitari sine fidei detrimento possunt. Illud rusticè, atque arroganter Lutherus dixit, *stramineam* epistolam esse, quod, cùm non modò Calvino, et Socino, sed ne discipulis quidem suis probare non potuerit, hoc ipso iniquissimè dixisse convincitur; et ille quidem contemptor epistolæ erat, quâ sentiebat errorem suum convelli. Mirandum potiùs est in levissimas ineptias incidisse severiores quosdam criticos è Catholicis; veriti enim hi, ne temerè assentiri viderentur non usquequaque cognitis, et perspectis, indignam dixerunt Apostoli gravitate. Quamobrem unius audaciâ, et vanâ aliorum subtilitate repressis, canonicam esse epistolam, et divinam teneamus, quod ne hæretici quidem minùs iniqui non approbare non potuerunt.

XI. Ex duabus Petri epistolis, altera omnium Ecclesiarum approbationem semper habuit, altera primùm visa est dubitabilis. Primam Romà scripsit Apostolus, supposito Babylonis nomine, cui loquendi generi Judæi assueverant, deditque Hebræis ad fidem traductis; quanquàm Augustino, Thomæ, Bedæ, aliisque non repugnemus omninò Petrum Gentes quoque cum Judæis fide conjunctas allocutum; alterius fidem quorumdam vetus dubitatio non imminuit; ea item Petri est Apostolorum principis ex eâdem urbe, et ad eosdemmet, ad quos priorem miserat. Prædicet magno hiatu Lutherus cùm qui dubitaverint, tùm dubitationis causam; dispulsum satis est vel à Calvino, et Mathià Flacio Illirico, quamvis cavillatore in multis importuno, quidquid veteribus quibusdam suspicionem injecerat. Licentior est autem Grotii conjectura ex scriptoris verbis, et scriptionis tempore ducta, non Simoni Petro, sed Simeoni alteri, vel Simoni sancti Jacobi Minoris in episcopatu Hierosolymitano successori tribuendam epistolæ confectionem; non potest enim, quo magis certos fines transgreditur critica disquisitio, eo non fieri ineptior.

XII. Iterùm è tribus beati Joannis Evangelistæ epistolis prima unica est, cui ab Apostolorum ætate ab omnibus perpetuò sit creditum; quod mirum videri potest, cùm præsertim in primâ scriptor se omninò celaverit, in reliquis nomen, saltem indicium dignitatis, et officii præscripserit. Ad quos, unde, et quando missa illa sit, adeò obscurum est, ut nullis verbis illustratum iri putemus; ponimus ergo in medio Patrum atque interpretum sententias, sive habeant ii, sive careant, quo se tueantur, nihilque certi constituimus præter id unum, Apostoli Joannis esse. Reliquis vero duabus propter quasdam animi Joannis apparentes notas, et vetustissimorum gravium virorum testimonia processu temporis cæteris scriptoribus, totique Ecclesiæ probata non veremur tantum deferre, quantum priori. An idem omnium scriptor sit, subtiliùs intemperantiores quidam critici disputando nihildùm attulerunt, quo efficiant Joannem alterum, non dilectum Christi discipulum, duas postremas scripsisse. Malè enim intellecto Papiæ loco, imprudenter commune præsidium dimittunt, neminem autem proferunt gravem dubitationis suæ auctorem. Electa, cui Epistola secunda inscribitur, nobilis quædam matrona erat, parùm Epheso distans, sive eo nomine, vel cognomento, sive ita appellata, quòd esset fide, vel diaconissæ officio conspicua; nam cœtum fidelium, et Ecclesiam Electæ nomine vocatam non placet. Ita Caium, seu Gaium, cujus nomen est tertiæ epistolæ inscriptum, quis, et unde fuerit, utcumque dici potest, affirmari non potest.

XIII. Postrema Catholicarum Epistolarum scripta est à Judâ Thadæo fratre ejus Jacobi, de quo paulò ante dicebamus. Et de hoc quidem Judâ libentiùs audiremus ab altero dici, ubi fidem propagaverit, unde, et ad quos epistolam miserit, quàm, ut nos percunctaretur. Ut proto-canonica non sit, jam pridem fidelium animis exempta suspicio est, in quam ventum erat de epistolæ auctore, et dignitate; nam et de eà Hieronymus testatus est: *Auctoritatem vetustate jam, et usu meruit et inter sacras Scripturas computatur*. Id persuasum adeò est Calvino, Unitariis et Confessionis Augustanæ vindicibus, ut jam non reperiatur, qui Lutheri impudentia dicta non improbet, et consilium avertendi suos ab adhibendâ epistolæ fide. Hic rursùs imprudens Grotius est, et novitatis cupidior, qui Judam secundo Ecclesiæ seculo, Hadriano imperante, Hierosolymorum episcopum dixit, hanc epistolam edidisse; exscriptorem verò, ut in Apostolicarum ordinem, digniorumque fidem intruderet, inscriptioni apposuisse: *frater autem Jacobi*. Si licet fingere additum quidpiam, vel demptum, ut liberemur incommodis, non est, cur tantam operam in sacrarum litterarum studio ponamus.

XIV. Libros omnes novi Testamenti liber Apocalypseos beati Joannis Apostoli divinus sanè, et propheticus excipit, cujus defensione noster hic sermo con-

cluditur; et ea quidem duo, *divinūm librum, et beati Joannis Apostoli, atque Evangelistæ esse*, adeò inter se conjunguntur, ut, si alterum quis tollat, necesse sit alterum esse sublatum. Quamobrem miramur Dionysium Alexandrinum episcopum, qui contra Alogorum, et Marcionitarum errorem pro tuendâ libri fide acerrimè pugnavit, alterum ab altero sejunxisse, confessum adduci se non posse, ut Joannis Apostoli et Evangelistæ librum crederet, cùm recentiores hæretici adversùs vetustiores Dionysio Patres resistere non potuerint. Sed egregio viro illud videbatur multò absurdius, Cerinthum dici nostræ Apocalypseos inventorem, qui sua glorioso Joannis nomine somnia texerit, probanda certè nemini, nisi Joannem se finxisset. Abditissima quædam esse in Apocalypsi, tenebris circumfusa, in profundo dimersa, quæ vel sapiens desperet se extracturum in lucem, monitoris non eget res; at certa quædam capita ab optimis interpretibus aperiuntur, unde curâ, et cogitatione possit omnis ad omnem intelligentiam cognitio duci. Hujusmodi prolatis capitibus, nunc ad eorum auctoritatem nos conferimus, neque nobis sumimus difficiliora illa explicare imò verò recipimus nos in portum, atque, ut decet divinorum eloquiorum scrutatorem, quò difficiliora sunt ad intelligendum, eò diviniora credimus; ea nostræ nos angustiæ, atque imbecillitatis admonent, fidem excitant, ad orandum compellunt, in admirationem Dei consiliorum, et venerationem rapiunt, non ullam humanæ inventionis, et commenti suspicionem movent. Atque hæc sunt, quibus disputatio omnis nostra continetur.

SCRIPTURÆ HISTORIA NATURALIS,

SEU BIBLIÆ GEOLOGIÆ, BOTANICÆ, ZOOLOGIÆQUE,

EXPOSITIO DESCRIPTIVA,

(*Auctore WILLIAM CARPENTER*)

EX ANGLICO SERMONE IN LATINUM A ***, È DIOECESI BAJOCENSI PRESBYTERO, TRANSLATA.

Ecce! variis in nostris paginis arridet Creatio, suis purissimis adornata leporibus. Fluctus et venti, fructus et flores, et quidquid vivit et movet, aut mundum exornat, simul congregata inexhaustam admirationis et laudis materiem afferunt! (MONTGOMERY.)

MONITUM.

Opus quod hìc editur etsi nihil fidei catholicæ evidenter oppositum contineat, plurima tamen in eo loca occurrunt in quibus auctor, qui ad Protestantium sectam pertinet, nimis audacibus opinionibus indulget, et liberiore modo Scripturæ sacræ textus interpretatur. Hos Scripturæ sacræ textus non juxta Vulgatam, sed juxta Anglicam et quidem ad usum Protestantium versionem citat, eosque non juxta Regulam catholicam, Ecclesiæ scilicet, Patres et concilia, sed juxta aut proprium aut profanorum heterodoxorumque scriptorum sensum interpretatur. Quotiescumque igitur in hoc opere dicitur *nostra Biblia, nostra versio, nostri Interpretes* aut *commentatores*, verba ista de Anglicâ Bibliâ et versione, de Anglicis heterodoxisque scriptoribus intelligenda sunt. Cùm tamen in iis omnibus qui in hoc opere afferuntur, textibus nulla Vulgatam nostram inter et Anglicam versionem differentia intersit quæ ad sacra dogmata spectet, sed de quibusdam tantùm agatur descriptionibus aut rerum profanarum, arborum, plantarum animalium et locorum nominibus, de quibus sæpè inter ipsos interpretes catholicos controvertitur lectorem ad loca *Cursûs completi Scripturæ sacræ*, in cujus partem hoc ipsum opus ingreditur, et ubi illi iidem textus juxta legitimas et catholicas regulas exponuntur explananturque remittendum satiùs duximus.

Introductio.

Inter varia scientiæ genera quæ se inquirentium menti offerunt; nullum magis formâ allicit aut fructu delectat quàm historia naturalis, quæ inter alia præcipuum hoc affert commodum, quòd in beneficum

naturæ auctorem et conservatorem admirationem simul et pietatem necessariò moveat. Nemo enim attento animo, manuum ejus opera prosequi potest, quin in se sacros eosdem experiatur sensus ac Psalmista, cùm exclamaret : *Quàm magnificata sunt opera tua, Domine! Omnia in sapientiâ fecisti*, Ps. 103, 24.

Quantam in Scripturas lucem effundat hoc scientiæ genus, notum magis et agnitum est, quàm ut in eo demonstrando diù insistamus. Nisi enim quæ saltem Orientis historiæ naturalis notitia suppetat, genuinus multorum in sacris libris locorum sensus inquisitiones nostras fugiet; vel si de verborum sensu certi simus, vis tamen et gratia sermonis, proprietas quoque et accurata allusionum significatio omninò periret.

Hujus operis scopus est, modo omnium gratissimo, notitiam dare rerum ad historiam naturalem pertinentium, quæ in Bibliâ occurrunt, eâ mente ut notitia hæc Scripturis illustrandis subservire queat.

Utinam de ingenti rerum copiâ quarum à nobis mentio fiet, juxta institutum à Linnæo vel Cuvierio ordinem disserere liceret, labor noster longè facilior evaderet, et sacrorum scriptorum doctrina longè mirabiliùs explicaretur! Sed illud tam expetendum præstari nequit, eò quòd plurima Scripturæ animalia et plantæ necessariò nobis nisi imperfectè non innotescunt, ideòque ea ad aliquam horum systematum classem referre nequimus.

D. Taylor, cui recentior quisque in hâc scientiæ naturalis parte scriptor multa debet, res ad historiam naturalem in Scripturâ pertinentes in tres classes distribuit, servato triplici Moysis ordine, in suâ philosophicâ et exquisitissimâ creationis narratione. Sic habemus : 1° Geologiam, Gen. 1, 1 ; 2° Botanicam, Gen. 1, 12; 3° Zoographiam, Gen. 1, 20-26.

Ea sunt tria naturæ Regna, *animale*, scilicet, *vegetale* et *minerale*, nostris contemplationibus exposita. Quàm latè patens ordo! quàm abundans pretiosissimorum documentorum fons, et piæ meditationis materia!

Omnis natura speculum est Deum reflectens; sicut sol in mari reflectitur, qui pro nimiâ gloriâ in orbe suo conspici nequit!

Mosaicus ordo simplex est, licèt systematicus, ab inerti materiâ ad vegetationem, ab hâc ad vitam animalem, et indè ad ens intellectuale procedens.

Quæque divisionis pars in tres alias iterùm subdividitur, quæ sunt : I. Quoad Geologiam (1), 1° Terra; 2° Aer; 3° Aqua. II. Quoad Botanicam (2), 1° Herbæ; 2° Arbusculæ; 3° Arbores. III. Quoad Zoographiam (3), 1° Animalia aquatica; 2° Terrestria; 3° Rationalia.

Horum duo posteriora rursùs eo modo subdividuntur : I. Aquatica in 1° Animalculas; 2° Amphibia; 3° Volucres. II. Terrestria in 1° Animalia domestica; 2° Feras bestias; 3° Reptilia.

(1) Ex Græco γειλόγια, *tractatus de terrâ.*
(2) Ex Gr. βοτανή, *herba, semen.*
(3) Ex Gr. Ζοογράφια, *tractatus de animalibus.*

Quàm speciosa gradatio ! Sic inter se vinculis connectuntur totus ordo et series entium ! In quâdam lapidum classe, quidam inveniuntur fibrosi, laminisque vel quodam folliculorum genere coalescunt ut *ardosia*, *talcus*, *lithophytæ*, seu lapideæ marinæ plantæ, et *amianthus*, seu lapideus fodinarum flos : iis à minerali ad vegetale regnum perducimur. Infimum regni vegetalis locum tenere videtur *tuber*, cui proximè accedunt numerosæ *musculorum* et *muscorum* species, inter se *mucoribus* aut *lichenis*, quasi medio, connexæ. Plantæ illæ omnes sunt imperfectæ, et regni vegetalis propriè tantùm fines constituunt. Polypo vegetale animaleque regnum uniuntur. Ab externâ verè singularis hujus productionis specie, nihil aliud quàm plantam esse existimares, nisi in eâ animalis vitæ motus agi deprehenderetur. *Vermes* qui ad limen regni animalis stant, ad *insecta* et *testacea* nos ducunt. Hæc inter, vel potiùs his proxima adsunt *reptilia*, quæ mediante aquatico serpente, piscibus adhærent. *Piscis volans* ducit nos ad *volucres*. Struthio, cujus pedes capræ pedibus simillimi sunt, et quæ cursu magis quàm volatu fertur, quadrupedibus volucres devincire videtur. Tandem simius quadrupedibus manum dat et hominibus.

Ea est naturæ harmonia et gradatio in variis suis et, primâ fronte, incongruis partibus. Neque horrendum *vacuum*, neque abruptæ et innaturales transitiones : exquisitissimæ gradationis scala Omnipotentis manuum operationes dirigit, potentique voce sapientiam quâ duce agit testatur.

Omnipotens Deus ! Illum comprehendere nequimus ; sublimis in potentiâ et judicio est!

Antequàm ad plurimarum animatæ naturæ partium examen deveniamus, in quantum demerentur ut iis attendatur in recensendâ Bibliæ historiâ naturali, generales paucas notiones quoad earum biblicam historiam et scientificum ordinem, ante oculos ponere non erit inutile.

Quòd sublimissimum magnificentissimumque omnium cùm veterum, tùm recentiorum poematum, liber Job, modo quàm accuratissimo astruat historiæ naturalis, et præsertim regni animalis historiæ studium in latè retrò primævi mundi seculis viguisse, maximâ etiam et sedulissimâ generum et specierum curâ habitâ; quòd insuper accuratissimæ ad cæterorum animalium habitudines et mores, undique in omni Hebræorum scriptorum parte, et speciatim in Psalmorum et Prophetiarum libris sparsæ allusiones occurrant; quòd tandem clara fiat Salomonis in hoc gratissimo studio scientificæ assiduitatis mentio (3 Reg., 4, 23), arguendum est hoc studii genus in remotissimis ævis non exstitisse modò, sed et etiam diù multùmque in Ægypto, Syriâ, Arabiâque gratissimum et de more fuisse.

Jam de datâ à Moyse rerum ad historiam naturalem pertinentium divisione diximus. Est et alius ejus scriptorum locus cui attendere nos oportet, quippe qui eamdem animatorum entium regularem et systematicam ordinationem exhibet. Vide Deut. 14, 16-18, ubi

systema sic ponitur : 1° Homo ; 2° Bestiæ ; 3° Volucres ; 4° Reptilia ; 5° Pisces.

Istam in zoographicâ scriptorum suorum parte, de quâ agitur in 3 Reg. 4, 33, Salomon ordinationem sequitur. *Ipse* (Salomon) *disputavit super lignis, à cedro, quæ est in Libano, usque ad hyssopum quæ egreditur de pariete*; *et disseruit de bestiis, et volucribus, et reptilibus, et piscibus.*

Celeberrimi hujus naturalistæ systema longiùs prosequi non possumus, sed ritè concludi potest tantâ scientiâ elaboratum operis propositum, æquali judicio et arte ad finem perductum fuisse. Re ita se habente, inde nobis inferendum est non Aristoteli primùm inter philosophos in mentem venisse rerum creatarum ad methodicum ordinem adducendarum necessitatem, nec ab ipso primo opus hoc absolutum fuisse.

Alius est etiam in scriptis Moysis divisionis modus, ritualibus Judæorum legibus profundiùs connexus quàm ut illum innotatum prætereamus ; videlicèt animalium divisio in *munda* et *immunda.*

Consultè animadvertit Michaelis nos pronos esse ad habendas voces *munda* et *immunda* quasi nobis omninò ignotam animalium divisionem involventes, miraturque propterea quòd Moyses, historicum agens, cùm diluvii circumstantias describit, quod multis antè suæ legis promulgationem seculis locum habuit, de animalibus mundis et immundis loquatur, atque ita divisionem hanc illis tam remotis temporibus jam factam præsupponat. Verùmtamen nos ipsi, et certè gentes ferè omnes, hâc utimur distinctione, licèt eam iisdem verbis non exprimamus. Animalia munda ab immundis nihil ampliùs differunt, nisi quòd prioribus vescimur, non verò posterioribus. Et quòd sunt animalia non venenosa, sed perfectè esculenta, quibus tamen non vescimur, etsi ab eorum carne multi inter nos non ita abhorrerent, eâ solâ ratione quòd ad eis vescendum ab infantiâ assueti non fuimus.

Statim igitur ac innotuit nobis genuina mundorum et immundorum animalium significatio, multi errores, quorum quidam risum movent, et quorum tamen magnæ scientiæ viri non omninò expertes fuêre, subitò evanescunt. Vox *immunda*, animalibus applicata, non est degradationis epitheton. Ex omnibus animalibus homo fuit immundissimum, id est, humana caro est omnium rerum minimè esculenta, et ita apud omnes gentes, quæ inter cannibales sedem non habent, censitum est. Leo et equus sunt animalia immunda ; Hebræis tamen non magis quàm nunc nobis contemptui fuerunt.

Ad hæc notanda ex hoc Levitici loco adducti sumus, Lev. 11, 4 ; ubi admittendorum et rejiciendorum animalium regula ex distinctionibus quas in eorum pedibus natura impressit, deducitur.

I. Quadrupedes. *Solipedes*, seu animalia quæ unicam habent ungulam, ut equus et asinus, immunda sunt. *Fissipedes*, seu quorum ungula in duas partes fissa est, sunt munda ; hæc autem ungulæ fissio integra, non partialis tantùm ; realis, non tantùm apparens, et ejus exterior constitutio non minùs quàm interna et anatomica huic conformationi strictè congruere debet. Insuper, animalia quorum pedes in plures quàm duas partes finduntur, immunda sunt, ita ut eorum digitorum numerus, ut tres, quatuor aut quinque ea rejiciendi causa sufficiens sit, quantiscumque aliis dotibus polleant. Sic animalium in munda et immunda divisionis principium esse videtur eorum pedum conformatio. Ruminatio quoque distinctionis est signum ; sed istud signum absque jam prænotatis, magis obviis et evidentibus, ex conformatione eorum petitis, lineamentis, nihil omninò prodest.

II. Volucres. Nullum peculiare eas in mundas et immundas dividendi signum datur : adest tantùm quædam exceptionum series quoad eas quæ prohibentur, non enumeratis quæ permittuntur. Notandum est non prohiberi quæ granis pascuntur, et hæ, cùm sint domesticæ species, id etiam aliis verbis exprimere possumus eo modo : prohibentur generaliter aves prædones, id est, quibus est aduncum rostrum et valido tali, sive volucres, sive bestias, sive pisces prædentur ; dùm è contra ut legitimæ admittuntur quæ vegetalibus vescuntur. Ita, in certo gradu, eadem de volucribus, ac superiùs de animalibus regula ponitur.

III. Pisces. De iis quoque simplicissima à Moyse statuta est distinctio : quibuscumque pinnulæ sunt et squamæ, ii sunt mundi ; cæteri omnes immundi.

Quoad istam distinctionem, notat D. Taylor, pennas analogiam dicere ad terrestrium animalium pedes. Sicut igitur sacer legislator distinguendorum animalium regulam ex eorum ungulis et unguibus sumit, ita statuit pisces, quibus aperta non sunt distinctaque membra ad loco movendum apta, immundos reputandos esse ; dùm è contra mundi sunt qui pennulas habent, dummodò quoque squamæ adsint.

IV. Reptilia et insecta generaliter prohibentur, Lev. 11, 20. Excipiuntur tantùm insecta pennata, quibus cùm sint crura quatuor ad ambulandum, sunt etiam duo ad saliendum super terram longiora crura. Hoc ad genus pertinent locustæ, quæ in quatuor suis existendi modis mundæ declarantur, communeque alimenti genus in Oriente habentur.

Id est ab antiquo Judæorum naturalistâ admissum, quoad animale regnum, divisionis systema. Quibus innitatur momentis inquirere nostrum non est. Ratio credendi est ea diversi generis fuisse ; sed probare promptum foret ea in accuratâ naturæ animalis creationis notitiâ fuisse innixa, et, sub quodam respectu, ex diæteticalibus et moralibus considerationibus inducta.

De hâc primâ hujus divisionis parte notat Michaelis : *Si in tam primævâ mundi ætate*, ait, *adeò egregiam systematicam divisionem invenire est, ut ea post tot et tanta historiæ naturalis incrementa, non modò non obsoleverit, sed è contrario utilis adhuc à maximis scientiæ magistris habeatur, non nisi verè mirabilis existimanda est.*

His quoque principiis plùs minùsve innixus fuit ferè quisque in scientiâ naturali posteà institutus ordo methodicus. Systemata Ray, Linnæi et Cuvierii celeberrima sunt.

PARS PRIMA.

GEOLOGIA

..... Jube Atlantem, qui, ut fingunt poetæ, cœlum sustinet, suas effundere subterraneas opes! Pande, eas luci aperiens, metallicas Abyssiniæ montium, quibus compelluntur nubes, et declivium montium lunæ cavernas! Qui superas giganteos omnes hos terræ natos! — Horrendæ Andes, quæ à radiante lineâ ad procellosa maria, circa meridionalem polum, tonitruum instar, mugientia, consistunt, horrida sua explicent latera! O stupendum spectaculum!

Vox *Geologia* à *γῆ*, *terrâ*, et *λόγος*, *verbum*, aut *sermo*, definiri potest *tractatus de terrâ*. Directus hujus scientiæ scopus est solidam terræ substantiam explicare, quibus causis plurimæ ejus partes aut concinnatæ aut disturbatæ fuerint detegere, atque unde generalis materiarum ejus stratificatio, externæ ejus faciei asperitas, immensaque corporum quibus coalescit varietas exortæ sint.

Nostri non est operis topicas has ex ordine prosequi formas, sed iis quædam sunt res connexæ, quas, propter intimam suam cum sacris Scripturis connexionem, nobis præterire non licet.

Controversiam quâ olim Græcæ scholæ exarserunt de materiæ æternitate et spontaneâ atomorum formatione rursùs excitare necesse non est. Adversùs influxum principiorum morali hominis felicitati adeò infestorum stant adhuc Pythagoras, Socrates, Plato, Aristoteles, et cæteri. D. Cudworth, in suo *verum intellectuale Systema mundi* suæ vitæ meliorem partem in producendis veteribus illorum argumentis, additis quæ recentior præstat litteratura, consumpsit, eâ mente ut hujus ævi liberè sentientes penitùs dejiceret. Moralistæ, poetæ, Ecclesiæque ministri ipsum suis laboribus de se benè meritum esse confitentur. At arma induere veritatem adhuc necesse est. In revelationis doctrinas gladium semper exerunt bellicosæ hominum libidines. Nunc et deinceps novus latus nostrum urget hostis, cupiens nos insidiosos suos conatus non animadvertere, quin nos in fronte ferierit. Iste sub scientiæ amictu accedit, nostrasque aures ut rationis et veritatis amicus obtinet. Cum verò in nos aliquid philosophiâ suâ profecit, et eloquentiâ placuit, sensim in hoc æternum quod rupibus et promontoriis Oceanus bellum indixit, et in incommensurabile nostrorum continentium durationis tempus irrepit.

Porrò, si ejusmodi doctrinæ starent, et ex terræ characteribus, legitimis deductionibus, profluerent, Moyses erraret, mundique originis ignari forent veteres patriarchæ; insuper nugatoria essent revelationis jura et populorum credulitati imponerent. Nisi igitur naturæ historia argumenta suppeditet, mentique mille ad convincendum aptis vocibus loquatur; nisi terra ipsa comparativè juvenilis existentiæ chronometros præstet, nil ampliùs nobis agendum quàm ut victi et silentes, palmâ in infidelium manibus derelictâ, recedamus. Si enim materia verè sit æterna, ens, cui gloriam creationis referimus, à materiâ dependet, nec diutiùs liberum est, sed necessariò agens; nec jam adorandum, utpote quod jam nec exaudire nec salvare potest.

Atverò oppositum prorsùs de christianâ fide est. Nos credimus Ens supremum solum esse æternum, ab omni creaturâ independens, et infinitè in se beatum. Creationem arbitramur voluntariam bonitatis ejus effusionem, ut mentes intelligentes in ejus operum contemplatione et ejus gratiarum possessione felices esse possent. Nos creationem admiramur ut Creatorem adoremus. Totam naturam ejus perfectionibus plenam videmus. In Creaturarum immensitate formarumque varietate Dei sapientiam prosequimur, qui in cujusque creaturæ formatione, et causarum cum effectibus connexione, omnes agendi possibiles modos ante oculos habuit, optimumque in cunctis casibus elegit. Præviso torridarum zonarum solari influxu, ille refrigeros fructus ad alleviandos febrium æstus, et auras propemodùm continuas ad refrigerandum aerem providit. Ipse camelum superiore stomacho donavit, in quo aquæ supplementum haberet, dùm æstu succensa deserta peragraret. Non minùs de septentrionali frigore sollicitus, cibos homini solidiores, calidissima ovibus, quas delectant colles, lanæ vellera, mollem et obviam myricam bestiis quæ inter rubos degunt providit. Quæque creatura in minerali, vegetali animalique regnis simili modo ejus sapientiam, bonitatem et providentiam revelat. Inde fit ut nihil incrementi, ne minimum quidem naturæ operibus addi possit: nam quæcumque perfecit Dei dextera, vel minimum incrementi modum ab humano ingenio non recipient unquàm.

Magnum itaque et stupendum fidelem et credentem inter et incredulum discrimen! Merè geologista, dùm fodinas et abyssos naturæ contemplatur, dùm præcipitum collium lapsum attendit, dùm imaginaria continentium nunc existentium casûs, et novorum consequenter in locum veterum è sinu maris surrecturorum idea ei timorem incutit, ipse in sui sepulcri abyssum oculos conjicit, sepulcrum in quod jamjàm casurus est, non surrecturus; christianus è contra totam naturam lætis oculis et hilari vultu percurrit. Cùm hic minerale regnum opibus abundare videt quæ neque vegetali, neque animali regno, suo in genere, cedunt, ipsius menti subit, Deum, qui hæc omnia

suo *fiat* effecit, infinitè suis operibus esse gloriosiorem (1).

Ex inquisitionibus quæ de solidâ terræ crustâ factæ sunt, quantùm altè intùs penetratum est, evidenter patet *rudimentalem* orbis materiam in ejus primævissimo tempore sub unâ confusæ et liquidæ molis formâ exstitisse, eam postea progressivâ operationum serie et uniformi legum systemate, quarum magis obviæ videntur *gravitatis* et *crystallizationis* leges, separatam et *organizatam* fuisse; eam quoque terribili quâdam commotione convulsam disturbatamque, et inundatione quæ omnem regionem amplexata est, magnamque organicæ et inorganicæ creationis partem in promiscuam molem rursùs projecit.

Inde Plutonicæ et Neptuniæ hypotheses, quarum prior mundi originem in suo præsenti statu ignis fusioni ascribit; posterior verò aquarum solutioni. Utraque hypothesis ab antiquissimis ævis excogitata, utraque ingenti æstu et argumentorum plausibilitate cùm veteribus tùm recentioribus temporibus discussa fuit. Præcipui Plutonicæ hypotheseos in recentioribus ævis propugnatores D. Hutton, professor Playfair et sir J. Hall. exstiterunt; sed iis vehementissimè obluctati sunt viri summæ auctoritatis Werner, Saussurius, Kirwan, Cuvierius et Jameson quibus generalis accinit virorum scientiis addictorum consensus.

Ex his systematibus Plutonicæ forsàn veriùs audaciæ conceptuum et illimitati consilii laus deferretur : in multis enim ex suis modificationibus non tantùm de præsenti terræ, sed et de totius mundi statu rationem reddere intendit, hypothesimque struit quâ planeta quæque, aut quodque planetarum systema in infinitum, et fortè in æternum, perpetuâ *instaurationis* et *libramenti* serie produci potest.

Huic systemati Neptunium adversâ fronte pugnat. Terram solummodò et præsentem ejus faciem tantùm amplectitur, genuinam rerum originem in aquarum actione resolvit; dùmque ignes subterraneos ad certum extensionis gradum existere, et plurima phænomenum quibus maximè afficimur, ex hâc ordinatione fluere posse admittit, hanc tamen ordinationem solam esse vel universalem præsentis rerum statûs causam, eamque ad id efficiendum competentem fieri potuisse, peremptoriè negat.

Huic theoriæ propter ejus generalem cum Scripturarum geologiâ concentum, præcipuè et libentiùs adhæreremus. Mosaica enim narratio, audacibus et in sublime raptis alis latè immensam solaris systematis, si non totius mundi, amplitudinem pervolitat, et in suâ simultaneæ ejus systematis originis historiâ, geologiæ præcipuè insistit, quippe quæ nostrâ majoris interest. Atverò quantùm ad hanc doctrinam attinet, Moyses satis strictè Neptuniæ hypothesi consonat, amplissimo naturæ libro, in quantum nunc pervolvitur. Narratio ejus ab initio tria ponit distincta facta quæ sibi in mundi visibilis origine regulari serie successerunt. Primò *absolutam creationem*, tanquàm in oppositum ad meram cœli et terræ remodificationem, quæ primum in processu creationis gradum constituebat. Secundò, *terræ statum*, quando primariò sic è nihilo educta est, qui informè et indigestum chaos erat. Et tertiò primos indigestam hanc molem in ordinis et harmoniæ conditionem adducendi conatus. *In principio*, ait sacer historicus, *Deus creavit cœlum et terram. Terra autem erat inanis et vacua, et tenebræ erant super faciem abyssi, et Spiritus Dei movebatur* (1) *super aquas*, Gen. 1, 1.

Ad id igitur necessariò sumus adducti, ut inferamus informe chaos primâ, quam post suam è nihilo eductionem, mutatione subiit, in universam aquosam solutionem conversum fuisse, utpote quòd suam primariò super aquarum faciem divinus Spiritus operatricem potentiam exercuit. Deinde edocemur hanc chaoticam molem formam induisse, non actutùm, sed intra sex distinctorum dierum, seu generationum, id est, epocharum, ut postea eas vocat Moyses, seriem, Gen. 2, 4; et probabiliter ope institutarum quibus nunc regitur gravitatis et crystallizationis legum.

Tradit Moyses primâ die, seu generatione, evolutam fuisse, quæ juxta gravitatis leges primùm evolvi debuit, lucis et caloris materiem, omnium materiarum subtilissimam, tenuissimamque, per quam solummodò sol agit, semperque in terram cæterasque planetas egit et quæ identicæ esse possunt quibus ipsius essentia (2) constat substantiæ.

Tradit etiam ex luminosâ materiâ sic evolutâ lucem absque solis et lunæ auxilio, quæ in cœlo firmamentove nondùm appensa, nec, usque ad quartam diem, vel generationem, legibus subjecta fuerunt, prodiisse; lucem ita productam quasi per æstus profluisse, et ita alternis intermissam vicibus, unam tantùm diem et unam tantùm noctem ex unaquâque harum epocharum generationumve, quæcumque fuerit earum duratio, quâ de re nulla nobis adest notitia, effecisse.

Tradit quoque secundâ die aut generatione subtiles liquores, seu *fluidos*, vel, ut poeticè et pulcherrimè dicuntur, *aquas firmamenti* progressivè altam petivisse, et æthereum cæruleumque vacuum vitali atmosphærâ replevisse.

Tertiâ die aut generatione, aquæ propriùs sic vocatæ, seu crassiores et compactiores fluidi generalis molis separatæ sunt, et unà in vasto Oceani gurgite congregatæ. Tunc apparere cœpit arida, detectis cacuminibus, aut altioribus primitivorum montium locis. Ita incœpto actutùm ab inorganicâ materiâ ad vegetalem organizationem progressu, terræ facies, tam quæ supra aquas quàm quæ sub aquis, plantis et herbis suum proprium semen juxtà suas proprias species ferentibus, operta fuit; sicque basis substrata est carbonaceis iis materiis, vegetalium substantiarum reliquiis, quæ in quibusdam stratis aut formationibus è classe primitivarum rupium, quæ sunt omnium infimissimæ, identidem occurrunt, quin ipsis ne minimâ

(1) Sutcliffe, *Introd. ad studium Geolog.*, p. 4-6.

(1) Vulgata : *Ferebatur.*
(2) Herschel, *Phil. trans.*, vol. 84.

quidem animalium reliquiarum particulâ intermixta appareat.

Tradit insuper Moyses quartâ die aut epochâ solem et lunam, cùm tunc completa forent, in firmamento collocata fuisse, solare systema perfectum, ejus statutas leges, cœlestemque planetarium moveri incœpisse; unde regulares signorum et æstatum, dierum et annorum vicissitudines primâ vice potentem suum concentum ediderunt.

Quinta verò periodus aquaticarum volucrum et innumerabilium quæ in aquis vivunt creaturarum tribuum productioni exclusivè fuit impensa, et consequenter infimorum vitæ animalis ordinum formationi, testaceorum scilicet, vermium, corallorum et aliorum zoophytorum, quorum solummodò in secundæ classis rupibus, seu transitionis formationibus, et faciliùs adhuc in tertiis, seu horizontalibus formationibus reliquiæ deprehenduntur. Hæc enim sola tunc creata fuerant animalia, cùm aer, aqua, summaque altiorum montium cacumina solam terræ tunc habitabilem partem constituerent. Unde patet servatâ adhuc magnâ eâdem et exquisitâ gradatione, sub hujus periodi finem, cùm aquarum moles tota in præparatum sibi locum satis recessisset, sextam et ultimam periodum terrestrium primò animalium et postremò quasi *totius* partis præcipuæ, hominis formationi fuisse impensam.

Sic igitur juxta progressivum ordinem prodiit stupendum mundi systema. Natali ejus die, lucida astrorum matutinorum caterva certatim applausit, et æternus Conditor perfectum suum opus, in eò complacens, respexit, dixitque *quòd esset bonum* (1).

Nunc nobis notandæ sunt desolationes, mutationes, novæque formationes quas in superficie et superioribus terræ stratis universale diluvium exercuit.

De ipso diluvio ultra omnem dubii possibilitatem certi facti sumus. Sola ejus demonstrandi difficultas rationum superabundantia est. Illud simul astruunt sacri profanique scriptores, quantùmvis data ab istis obscurata sit et adulterata narratio. Plutarchus in suo *de animalium Industriâ libro*, de arcâ simul et columbâ loquitur. Quæ ab Ovidio traditur de aquarum inundatione, quæ, regnante nomine Deucalione (2) totam Thessaliam submersit, et ex quâ rex et uxor ejus in monte Parnasso salvi facti sunt, narratio, confusa Mosaici diluvii et partialis cujusdam inundationis traditio esse videtur.

Montes non modò operuit diluvium, sed in altissimis etiam cacuminibus, quantùm nives nos ascendere sinunt, stratificationes reliquit. In Switzerland, ut asserit comes de Saussure, marinæ petrificationes non excelsiùs occurrunt quàm 2800 pedibus supra mare, in cavernis autem ad altitudinem 1200 pedum: ibi insuper collium vertices aquarum devastationes signis generalem assensum rapientibus exerunt.

Hujus prorsùs inexpertæ catastrophes causa moralis, extremæ et inemendabili hominum antidiluvianorum malitiæ omninò ab Hebræo historico ascribitur. Et verò quid magis decebat divinas perfectiones, cùm universalis esset apostasia, cùm omnis caro corrupisset viam suam, cùm magnatum filii filias pauperum rapèrent, cùm terra violentiis impleretur, cùm prophetia Enoch et translatio nihil profecisset, cùm Noe prædicatio et arcæ constructio contemptum magis quàm pœnitentiam moveret; quid, inquam, Dei perfectiones magis decebat quàm, unâ servatâ quæ à recto non defecerat familiâ, impuros terræ habitatores aquis mundare?

Causa verò physica à doctore Halley, et duobus aliis tribusve astronomis proximiori ad terram cometæ accessui attribuitur, quæ, ut D. Whiston sentit, in ecliptici faciem delapsa est. Istis theoriis et hypothesibus opponi possunt difficultates prorsùs insuperabiles. Cur tanto temporis lapsu, non redierit et sæpè redierit eadem cometes? Cur alluviarum terrarum strata numerosiora inveniantur quàm pro maris æstibus qui, intra breve spatium temporis quo terra in cometæ vicinio remansisset, locum habere potuerunt? Illud innotatum præteriri nequit, hominem scilicet, qui sedato animo præscriptas Oceano metas investigatur, definitosque et certos in fluxu et refluxu maris gravitatis gradus, nunquàm ad id adduci posse, ut sibi persuadeat prodigiosos aquarum æstus, quibus devastatus est vetus mundus, ad supereffluendos montes absque speciali Dei naturæ mandato attrahi potuisse.

Veteres Rabbini, quos maximè sequuntur christiani Patres in commentandis his Moysis vocibus: *Rupti sunt omnes fontes abyssi magnæ*, latentium aquarum eruptionem supponebant, quibus terræ facies ad altitudinem montium operta est. Sed ejusmodi aquarum incrementum nedùm terram, ut illam nunc reperimus, stratificasset, immensâ è contrario pressurâ ejus superficiem duravisset. Recedente enim æstu maris, ubique arenæ, non ampliùs tamen quàm quadraginta aquæ pedibus prementibus, adeò compactæ sunt, ut vix in eis citato cursu equus ungulam imprimere possit. Consequenter, prodigiosorum tantùm aquarum æstuum fluxus refluxusque sola videntur esse theoria quâ naturæ studentes terræ stratificationum rationem reddere possint. Et verò, cùm luna nunc æstuum varios regit motus, si conjecturis indulgere liceat, existimari potest Deum, qui mediis semper maximè obviis et facillimis utitur, mundum, auctâ orbitæ lunæ ellipticitate, aquis submergere voluisse.

Mosaica diluvii historia à Lightfoot, qui in Hebraicis litteris Rabbinis impar non erat, sedulò fuit examinata. Integra diluvii duratio, juxta illum, unus solaris annus fuit; quadraginta sex hujus temporis dies in afferendis quæ ad hominum et animalium in arcâ concludendorum victum erant necessaria, septem verò in inducendis intrò bestiis et pecoribus, expensi fuerunt.

(1) Good., *Lib. nat.*, series 1ª, sect. 6.

(2) Etymologia nominis Deucalionis ex δευτερὸς, *secundus*, et καλέω, *vocare*, societatis sub patriarchâ Noe restaurationem importat. Mos erat apud veteres gentes nova principibus dandi nomina, magnorum eventuum significantia; qui mos non omninò obsolevit. Deucalionis et uxoris ejus in Parnasso mansio nihil aliud est quàm confusa mansionis arcæ in monte Ararat mansio.

Pluere cœpit decimo octavo die mensis Hebraici marchiesvan, et quadraginta continuos dies pluviæ ceciderunt. Dùm plueret, tenebrosissimam fuisse atmosphæram existimare licet, cùm postea promissum fuerit, *diem et noctem non ampliùs requieturas*, Gen. 8, 22. Dies centum et quinquaginta creverunt aquæ : decrescere verò cœperunt primâ die sivan, centumque dies et viginti decreverunt. In eo igitur Dei consilium, non verò accidentalem cometæ accessionem detegimus quòd Noe messis ante pluvias colligendæ tempus concessum fuerit; et ex arcâ egredi jussus sit eo ipso anni tempore quo, aquis recedentibus, semina in proximum annum succedere poterant.

Naturæ mutationes et devastationes vi fluctuum impetuosæ apprimè congruunt. De hoc inter viatores et geologistas omnes convenit, quòd in quolibet continente et insulâ montes, colles et declives campi terrâ innumeris in locis nudati existant, asperique et nudi relicti; multæ rupes ab audacioribus montibus et prostantibus promontoriis abruptæ, longo ab altis cacuminibus ad quæ pertinebant olim, intervallo jacent; fluctuum fluxus et refluxus tanto impetu in promontoria et audaciora littora acti fuerunt, ut bases eorum pluribus in locis subederint, partesque ita subrutæ in mare præcipites ruerint, relicto in locis unde cavernis et fissuris disruptæ fuerant, murali et horrendo gurgite, ad obluctandum in futuras generationes incessantibus Oceani insultibus.

D. de Saussure calcariarum montis Brezon in Switzerland rupium gurgitem quasi celeberrimum simul et horrendissimum quem viderit unquàm descripsit, atque aquarum actionem ducentos sex pedes supra Genevensis lacûs faciem prosecutus est. Episc. Pontoppedon, in suâ Norway Historiâ, scribit aquam circa rupes generaliter trecentas quadringentasve orgyas altam esse. In Floge-Creek, addit ille, imum attingere nequit linea mille orgyarum. Nordall-Creek nongintas orgyas alta esse refertur; alterique alii Norway sinus, qui ad decem leucas in terram se immittunt, semper trecentas quadringentasve aquæ orgyas habent. Ima quoque horum sinuum pars terræ quæ in montibus, vallibus et asperis rupibus invenitur similis est. Plurimi ex nostris Anglicis navigatoribus idem nobis referunt de occidentalis Americæ septentrionalis plagæ sinibus, et in ipso quoque Nootka Sound vicinio. Quàm terribilis et horrenda ipsa etiam sola diluvii aquarum ex tam altis promontoriis proruentium idea! Quàm profundos abyssorum gurgites ipso suarum cataractarum impetu excavaverunt! Notandum est tamen omnes has disruptas et immotas rupes in eodem prorsùs statu à diluvio permanere : mare enim, ut ex historiâ topographicâ patet, nisi in promontoria et littora mollioribus terris composita, parùm processit.

Inde igitur fieri debuit ut quæcumque terræ partes impetu aquarum è quodam loco fuerunt abreptæ, eas in alio fuisse depositas. Ea est immutabilis Oceani lex. Unde unus æstus glaream et marinas exuvias, vi fluctuum, qui in littus volvuntur, jam abruptas attulit, alter arenam, tertius argillam. Sed, quamvis omnia alluvia strata ex veterum terrarum detritu coalescerent primariam tamen formationem permixtione iterabant. In varias nempe silicum, rupium margarum et mineralium species convertebantur, dùm alia, quæ in terras neutraliores ceciderant, in suo primitivo statu remanserunt. Ita etiam altissima terræ strata aquis ascendentibus, superposita sunt; argillosiores verò terræ gradatim recedentibus et dilabentibus aquis. Hæc diù continuata aquarum actio et depositio tutam ad exponendas has omnes conformationes et heterogeneas moles, quæ in plerisque alluviæ terræ partibus occurrunt, regulam subministrat.

Hæc opinio, scilicet profundiora alluvia strata crescentibus aquis superposita fuisse, nobis adjumento est ad explicandum carbonis fossilis depositum. Est enim, omnium assensu, vegetale fossile, ipsiusque stratorum nitor convincentissimum argumentum præstat, illum olim in aquis maris fluitâsse. Quem si analysi subjicias, ligneum carbonem præcipuam ejus essentiæ partem constituere senties. Acidulas aquas, bitumen hydrogeniumque in variis gradibus continet. In ejus ad comburendum aptitudine et cineribus agnosci potest ista ex vegetalibus origo. Species vocata *bovey coal*, et ille qui acriter urit et in albos cineres absumitur, ligneas fibras exhibet. Argilla, substantiæque animales, quæ moli necessariò sunt immixtæ, in ejus propriam substantiam, ut in cæteris naturæ permixtionibus accidit, converti debuerunt. Color ejus à ferro deducitur, quod vehementissimè attrahit, nec de eâ re dubium attendenti cuilibet quanta sit in omnibus vegetalibus contenta ferri copia, quantâque vi minerale hoc quoscumque colores in nigrum permutet. Variæ fossilis carbonis species, sive gagata, sive communis, sive *cannele*, ex variis lignorum generibus, vel ex contiguis terris distingui videntur; sed bituminosissimæ speciei major evidenter inest animalium substantiarum copia, quæ etiam in aquis fluitârunt.

Fluitantium lignorum, à diluvio eradicatorum strues, radicibus et ramis implicatæ, vegetaliumque tam à marinorum quàm terrestrium aggregationibus auctæ, haud dubiè, aquis recedentibus, in his quietis terræ partibus superstratæ sunt, ubi sua mari deposita linquere placebat. Illud apertè patet ex stratificatione terræ supra et infra carbonem fossilem, et ex artificialibus operibus quæ in massâ aliquando sunt inventa. A Pennante traditum est lapideam securim à vetere Gallo in fossilis carbonis strato repertam esse. Nemini dubium quin hæc securis in aliquâ posita fuerit arbore, deinde hùc ab Oceano allata. Ubicumque stratum inferius horizontale est, carbo est horizontalis; ubi verò inclinatum, ut plerùmque, carbo quoque est inclinatus; atverò ubi rupibus asperum est, inæquali etiam lineâ jacet carbo, et est in moles abruptus. His in locis subitò fossor amittit stratum, quod tamen effossâ circùm terrâ rursùs apparet.

Atverò, dicet aliquis, carbo fossilis sæpè jacet altè, longèque infra maris faciem, et quidquid plantarum herbarumque unus æstus in sinibus deposuit, proximo sequenti æstu rursùs sublevatur et pro maximâ parte

inde aufertur. Propè Newcastle-in-Tyne, præcipua *Montague* fodina carbonica ampliùs quàm centum et viginti orgyas à superficie demissa jacet, septuagintaque et quatuor stratis cooperitur. Staffordshirensis carbo declivior, et superfaciei propior adest. Quàm profundum descendat carbo non novimus, quippè fodinæ non magis quàm septuaginta orgyas in altum excavantur.

Omnes istæ considerationes difficultates magis quàm objectiones habendæ sunt. D. Sutcliffo, dùm Staffordshirensis carbonis situi studeret, in mentem venit solutio hæc, quæ satis esse accurata videtur. Primò, fluitans ingens vegetalium et lignorum, radicibus et ramis, perpetuis fluctuum undulationibus inter se perfectè implicatorum strues, molli in areâ, quam præcedens reliquit æstus, deposita est. Secundò variæ ericeæ plantæ, quibus majorem ferri copiam nullæ aliæ continent, simulque cætera cuncta vegetalium genera, et sæpè etiam substantiæ animales inter arborum truncos delapsa sunt, ita ut molem effecerint, vehementerque radices et ramos in molli solo compresserunt. Inde proximè sequens æstus indicibili impetu recedens, et, quantùm aqua ferre potest, turbidus, vegetalem massam sibi concatenatam et jam terræ adhærentem, sublevare nequibat, donec aquæ notabiliter in littus, quod quarto quoque fluctu unum *yard*, ut hìc accidit, in aquis immergebatur, processerint. Interea, turbida materia, dùm quietam molem radices et rami continerent, tam celeriter depositum reliquit ut, antequàm satis ascenderint aquæ ad sublevandam struem istam, moles his in circumstantiis, ferè actutùm et subitò, incumbenti strato, penitùs coacta compactaque fuerit. Alterum stratum proximè sequens æstus superposuit, et quisque tertius, quartus aut quintus æstus novam adduxisse lignorum classiculam, eamque in occidentali montis latere, ubi, ut in casu præcedenti, compacta facta est et strata, reliquisse videtur. Eo modo, quantùm tremendas diluvii operationes prosequi licet, in brevi decem leucarum spatio, quinquaginta sexagintave carbonis strata inter Burslem et Nawcop superposita fuêre, immensus futuris ævis thesaurus. Stratificationum numerus inter unumquodque stratum, forsan quot æstus in primitivum hunc montem ante cujusque classiculæ accessum voluti fuerint indicat. In orientali ejusdem montis clivo, unde cursum suum ducit Trent amnis, oppositam viam invadit carbo, omni loco varius, pro aquis ablutis littoribus, in quibus lignum depositum fuit. Quàm igitur exile est quod asserit D. Kirwan carbonem fossilem esse creationi coævum, quia ipsæ calcariæ rupes viginti septem ex centum carbonis partibus continent. Haud dubiè cunctæ *coal* familiæ, carbonis expertes, et verè ardosiariæ, turbidis diluvii depositis copiosè immixtæ sunt.

Nunc attendendum nobis est ad naturales formationes in alluviâ, seu recens stratificatâ terrâ, in quam plenâ vi omnes affinitatis et attractionis leges egerunt. Notandum est tamen multa ex iis quæ vi diluvianâ superstrata sunt, ut rupes, silices, mineraliaque, cùm jam formata essent, primariorum stratorum, mutationis expertium, contactu esse detrita. Nihilominùs heterogeneæ moles, partium quibus constabant conflictu innumeras formationes effecerunt: etsi enim vi minori quàm in primâ creatione pollerent, in agendo tamen eædem permansêre. Aquæ inter quodque stratum illabentes, subterraneos sibi alveos excavaverunt, atmosphæricusque aer his rivulis ubique intensus, terræ crystallizationes adjuvit. Naturalis quæque substantia in concretam massam hoc conflictu coalescere debuit, totaque alluvia congeries, colorem, qualitatem, characteremque mutare, et varias induere species. Novis granulis ex omni parte et quâlibet formâ silex accrescens eorum colorem, ut in primis formationibus, induit; maximè calcariæ massæ in varias calcariorum lapidum species concrevêre, dùm alumen maximè *neutralizatum* colores qualitatesque suas, pro additâ sibi circumjacentium substantiarum parte, variavit. Omnia igitur hæc, latentis caloris extensione et humoris diminutione in massas, quales nunc existere inveniuntur, fissuris confracta sunt (1).

At recentiorum geologistarum inquisitiones sacram historiam non tantùm quoad terræ originem et universale diluvium, sed et etiam quoad terræ ætatem abundanter confirmârunt. Proximè, postremo seculo, et paucos equidem abhinc annos, plurima geologica phænomena ab inquisitoribus, summa tantùm rerum delibantibus, habita sunt quasi indicia ad probandum orbis quem incolimus creationem multò remotiorem esse quàm ex historiâ sacrâ discimus. Imò iidem theoristæ hucusque procedunt ut mundum ab æterno existere profiteantur. Quæ opiniones tamdiù tantùm stetêre, quamdiù geologia fuit in infantiâ. Successivus quisque in hujus scientiæ progressu gradus earum falsitatem evidenter patefecit. Ex recentiorum verò et accuratiorum philosophorum investigationibus patet, non omninò tamen demonstratur, terram, saltem in suo præsenti statu (2), non anteriùs quàm ex Mosaicâ narratione constat, existere potuisse. Absolutè falsas esse multas assertiones positivas, et speciosas illationes, scripturali chronologiæ hostiles, evictum fuit, atque inde novum ad confirmandam libri hujus, qui antiquissimam omnium et maximi momenti historiam continet, authenticitatem, præsumptivum prodiit argumentum (3).

(1) Sutcliffe, *Introd. ad Geolog.*, p. 20-29.

(2) D. Faber ut obviam iret quorumdam nostrorum geologistarum objectionibus, quæ ex fossilibus phænomenis in terræ stratis occurrentibus desumuntur, asserit semiurgicos sex dies immensæ incertæque durationis periodos fuisse, intra quas magna quædam accidit revolutio, cui stratorum horum, magis quàm Mosaico diluvio attribuenda est origo. Tract. *de tribus Dispens.*, lib. 1, cap. 3.

(3) Hirwani *geologicæ Prælusiones*; Milleri *Retrospectio* à Shaw citata; *Panorama naturæ*, p. 14. — D. Townsend in suis *geolog. et mineral. Inquisitionibus*, nobis egregia exhibet plurima geologica chronometra, deltas scilicet, lacus, freta, arenas mobiles, montesque in pulverem resolutos. Ex his chronometris quæ effectibus consistunt causarum notarum, ab

CAPUT PRIMUM.

LAPIDES.

..... *Sterilis ipsa rupes, te irrigante, in tenebroso recessu lucidum format lapidem. Tuos purissimos radios ebibit igneus* ADAMAS, *lux coalescens, compacta...... Tibi lucet rubicundus* CARBUNCULI *splendor, undantique luce fulget intùs. Ex te* SAPPHIRUS, *solidus aer, cœruleum suum colorem sumit; atque vespertino rubore, purpuram volvens* AMETHYSTUS, *tuus est. Te arridente, flavus ignescit* TOPAZIUS. *Non viridiori colore veris amictus, ubi primùm illum australibus auris permittit, tingitur, quàm viridis* EMERALDUS.

(THOMPSON.)

Nostri propositi non est variam atque supra modum diversam vocis Hebraicæ ABEN, *lapis*, in sacris Scripturis applicationem notare, nec nostrum est recensere plurimos usus ad quos lapideæ substantiæ à Judæis populisque finitimis adhibebantur. Illorum tantùm lapidum examini incumbemus, de quibus specifica fit in Bibliâ mentio, nobisque dolendum est de angustissimâ quam de ferè iis omnibus notitiâ habemus. Cùm paucæ sint eorum species, et difficillimè ad identitatem adducantur, scientificum ordinem non tentabimus, sed in alphabetico sistemus.

ADAMAS.

Istud est unum ex nominibus pretioso huic lapidi datis; sed ex locis Scripturæ ubi de *shemir* agitur, Jer. 17, 13, Ezech. 3, 9, Zach. 7, 12, illud tantùm colligere possumus, scilicet, illum esse durissimam substantiam. Existimat Scheuchzer illum esse *smirim*, de quo ad insculpendum, expoliendum, aliosque duros lapides et vitra secandum (1) utebantur.

ACHATES.

Vox *shebo* in Exodo tantùm reperitur 28, 19, et 29, 12. In eo satis generaliter concordes sunt interpretes quòd achatem indicet, quæ nomen ab Achates amne, in Siciliâ, habet, in cujus viciniâ magnam ejus lapidis copiam obtinebant veteres.

Achates lapis est semi-perlucens è quartzorum familiâ, in quibus, ait Lamy, sibi ludere natura videtur cum variis quas in ipsis imprimit rebus. Notissimum est achatem speciem mutare vel in infinitum variare; libentiùsque existimat Parkhurstus vocem *shebo* esse posse speciei nomen ex hâc circumstantiâ sumptum, quasi diceretur *varians*.

Notandum est achatem non esse, ut putant quidam scriptores, merum et simplex minerale; constat enim variis quartzorum familiæ speciebus intimè secum commixtis. Ex istis mineralibus aliquando duo tantùm, aliquando tria aut ampliùs in eâdem achate occurrunt, et ideircò numerosissimæ sunt ejus varietates. Aliquando mirabilissimæ sunt figuræ quæ ex his permixtionibus exoriuntur, sed quibusdam in casibus varietates hujusmodi opus esse hominis suspicamur. Unam memorant in ecclesiâ S. Marci, Venetiis, quæ regis capitis, superaddito diademate, speciem exhibet. In alio vir in currentis habitu exhibetur. Sed omnium celeberrima ista fuisse videtur, ait Bingley, quæ novem Musarum, medio stante Apolline, speciem gerebat.

In Isa. 54, 12, et Ezech. 27, 19, translatores nostri aliud et diversum nomen *bedeched* achatem reddiderunt. Episc. Lowth putat esse rubim; D. Parkhurstus autem *pyropum*. Posterior hæc versio voci Hebrææ magis congruere videtur, quæ à radice venit cujus sensus est *propellere, emittere*.

ALABASTRUM.

Hoc est sulphati calcarii, vel calcis cum acido sulphurico commixtionis genus, cujus textura lucida est et micans, color verò albus, cinereo vel rubro immixtis; aliquando lineis, venis aut maculis distinctum occurrit. Cùm marmore multò sit tenerius, tractatu facilius est, eoque veteres, ut nos ipsi, ad vasorum et aliorum ornamentorum fabricam utebantur. Ea est aliquando alabastri perluciditas ut ad vitrea adhibitum fuerit. Florentiæ est ecclesia quæ per ejus substantiæ medium lumen accipit (1).

De alabastro mentio fit tantùm apud S. Matth. 26, 6-7, et locis congruentibus : *Cùm autem Jesus esset in Bethaniâ, in domo Simonis leprosi, accessit ad eum mulier habens* ALABASTRUM *unguenti pretiosi, et effudit super caput ipsius recumbentis.* S. Marcus addit: *Fracto* ALABASTRO; quæ circumstantia alicujus discussionis locum dedit. Doctor A. Clarke clausulam reddit eo modo : *Ipsa fregit sigillum;* notatque hanc esse optimam hujus loci translationem, seque illam sequentes ob rationes dare : Primò, probabile non est vas in se pretiosissimum fractum fuisse, ut quod continebat effunderetur; secundò, fracti vasis particulæ valdè incongruæ, si non injuriosæ, Domini nostri capiti et mulieris manibus fuissent; tertiò facile non fuisset oleum à fractis partibus reipsà separare; et quartò, mos erat apud Orientales nationes lagenas, in quibus unguenta includebantur, cerâ sigillare, ita ut ad contentos effundendos liquores nihil ampliùs necesse foret quàm sigillum frangere; quod fecisse videtur mulier ista, quæ fracto sigillo nihil ampliùs agendum habuit quàm ut liquidum unguentum effunderet; quod fractâ lagenâ facere nequivisset. Lagenæ quæ continent rosarum subtilem succum *ottyr*, qui ex Oriente defertur, addit ille, eodem modo signatæ sunt. In ulteriore hujus translationis defensione D. Bloomfield ait vocem συντρίψασα, quæ fuisse videtur vox *signata*, usurpatam fuisse ad exprimendam lagenarum olei aperturam, quæ fiebat frangendo extremam angusti colli partem, quæ sigillo signata erat ut nardus servaretur, genuinaque esse declararetur, ut à Plinio discimus. Sic usurpatam ab Evangelistis phrasim illi assimilare

ortu continentium nostrorum agentium, quarumque progressus, in notis temporibus, monumentis indicatur, hic ita rectè concludit continentes nostros remotiore non esse antiquitate, quàm quæ iis à sacro Scriptore, in sui Pentateuchi exordio, ascripta fuit.

(1) *Phys. sacra*, in Jer. 17, 1.

(1) Bingley, *utilis Notitia*, vol. 9, p. 117.

possumus, quâ familiariter utimur, ubi loquimur de lagenæ ad aliam percussione. Syriacus et Æthiopicus, metaphorâ sublatâ, dicunt simpliciter : *Aperuit lagenam.*

AMETHYSTUS.

Nulla ibi adest ratio dubitandi quin vox Hebræa *achlemeh* et Græca ἀμέθυστος reddi possit *amethystus.* Ratio hujus denominationis est, ait Plinius, quòd, etsi ad colorem vini accedat, illum tamen non attingit, et violaceo sistit. Alii putant hunc lapidem amethystum fuisse vocatum, quia vini aquâ mixti colorem refert; et eo fine nomen suum ab α *privativo*, et μέθυ, *vinum*, sumit (1). Orientalis amethystus est rarissima gemma. Igni admota colorem suum amittit, perlucidaque fit, et tunc ab adamante difficilè discerni potest.

AMIANTHUS.

Hoc est subviridi aut argenteo colore minerale, fibratæ texturæ, generaliter notum sub *arbesti* nomine, quæ vox à Græcâ radice est, et *incombustibile* seu igne indestructibile significat.

Minerale istud, et præsertim ipsius sericea varietas in longis tenuibus fibris, notissimum fuit veteribus, qui eo utebantur ad conficiendum quoddam incombustibile vestimenti genus, in quo mortuorum suorum corpora urebant, ideòque cineres, quin aliquid ipsis immisceretur, colligere et servare poterant (2). Hoc vestimenti genus Romani ingenti pretio requirebant. Narrat Plinius se vidisse lintea mensalia mantilia et mappas ex amiantho, tolli è mensâ, magnæ festivitatis die, projici in ignem, et præsente cœtu combusta; eâque operâ nitidiora quàm si aquâ abluta fuissent (3), facta esse.

Cùm amianthi igne non destrui proprium sit, vox *amianthus* figuratè sumitur pro *sempiterno*, *indestructibile* (4). In 1 S. Petri 1, 3, 4, legimus : *Benedictus Deus et Pater Domini nostri Jesu Christi, qui secundùm misericordiam suam magnam regeneravit nos in spem vivam per resurrectionem Jesu Christi ex mortuis in hæreditatem incorruptibilem, et incontaminatam, et immarcescibilem.* Illa *pretiosa hæreditas* vocatur ἄφθαρτον, *incorruptibilis*, quia non, sicut Chanaan terrestris, criminibus habitatorum suorum (Levit. 18, 28) corrumpetur; nam *non intrabit in cœleste regnum aliquid coinquinatum.* (Apoc. 21, 27.) Dicitur *indestructibilis*, quia nunquàm destruetur aquis diluvii, ut terra ista fuit, neque igne, ut in ultimo terra destruetur; dicique debet *immarcescibilis*, quia gaudia ejus non marcescent, sed in omnem æternitatem nova recentiaque manebunt.

BERYLLUS.

Interpretes nostri reddunt TARSHISH, *beryllus*, sed septuaginta Interpretes et generaliter aliæ Græcæ versiones reddunt, *chrysolithus*, ut ipsa Vulgata. Suum Græcum Latinumque nomen ex pulchro suo flavo

(1) Parkhurst, *Lexic. Græc.*, in voce.
(2) Kirwani *Mineralogia*, vol. 1, p. 189.
(3) Bingley, tom. 1, p. 93.
(4) Quæ sequuntur ex D. Harris sumpta sunt.

aureoque colore sumere putatur, nuncque à gemmatorum operum artificibus *topazius* vocatur, et ubi perfectus, maculisque expurgatus est, pretiosissima gemma est; quo in statu tamen rarissimè habetur. Numerandus est inter gemmas quæ sub rotundâ aut calculi formâ tantùm reperiuntur. Pulchrè flavo colore semper sunt, sed, ut in cæteris gemmis, plurimi sunt hujus coloris varii gradus. Pulcherrimæ omnium habentur quæ verè et perfectè aureo colore gaudent, sed sunt quædam saturatiores, quædam pallidissimæ, ita ut vix tinctæ appareant (1).

Insinuat Lamy (2), vocem *chrysolithus*, fuisse potuisse generale pretiosorum lapidum nomen, qui ad aureum colorem vertunt; sed inde non sequitur eam non datam fuisse quibusdam particularibus, qui nullo alio mixto colore, ut purum aurum, fulgent. Eum genuinum fuisse *tarshish* aut chrysolithi colorem patet ex Dan. 10, 5, 6, et Cant. 5, 14.

CARBUNCULUS.

Vox hebræa *berketh*, quæ in nostrâ Bibliâ redditur *carbunculus*, in Septuag. et Josepho et Vulgatâ redditur *emeraldus.* Apud veteres emeraldus fuit gemma exquisitissima; vocabant eam *smaragdus*, eamque ex Æthiopiâ et Ægypto petiisse dicuntur. Unus est ex tenerrimis pretiosis lapidibus, ejusque valor speciosissimo colori ferè exclusivè debetur. Lucida rubis purpura, aureum topazii flavum, cœleste sapphiri cæruleum, æquè placent; sed viridis emeraldi color maximè gratus est, et oculi, inspectis cæteris omnibus, huic insistere delectantur. In Apoc. iris emeraldo confertur, cap. 4, 3, haud dubiè ex suo colore. Vide *Emeraldum.*

CHALCEDONIUS.

De hoc mentio tantùm fit Apoc. 21, 19. Statuit Parkhurstus Aretham, qui de Bithyniâ scripsit, dixisse hanc gemmam nomen suum ex Chalcedoniâ, quæ est urbs regionis Bysantio oppositæ, p tere, coloremque ejus carbunculi similem esse. Magna hujus lapidis copia adhuc in hâc superioris Asiæ parte reperitur.

CHRYSOPRASUS.

Inter beryllos hanc gemmam collocat Plinius; optima est, inquit, quæ viridi marino est; secundo loco chrysoberylli, quæ paululùm pallidiores sunt, et in aureum colorem inclinant; proximè accedit pallidior adhuc, et, juxta alios scriptores, distincta species, *chrysoprasus* vocata, cujus color, ut alio loco observat, porracei succi similitudinem exhibet; paululùm tamen in aureum colorem inclinat. Unde nomen ejus componitur ex χρύσος, *aurum*, et πράσος, *porrus.* Invenitur in Apoc. 21, 20.

CRYSTALLUM.

Gemma hæc in Hebræo vocatur *kerech*, ex suo nitore et glaciei similitudine. Notari potest, ait Park-

(1) *Novum et completum artium Diction.*, à Parkhurst citatum, in voce.
(2) *Apparatus Biblicus*, p. 440.

hurst, Græcum crystalli nomen primariò *glaciem* significare, et forsitan Septuag. illud usurpant in sensu glaciei vel gelu, in Ezech. 1, 22, ubi hebræa vox, juxta Bate, reddi potest, *lucens*, ut splendor glaciei; sic vox hebræa *gelu* et *glacies* in pluribus locis redditur.

Diamond (Gallicè *diamant*, latinè *adamas*).

Diamond (1) seu veterum adamas est gemmarum pretiosissima, durissimumque corporum nunc cognitorum. Cùm purus est, perfectè perlucidus est, etsi plerùmque incoloratus, aliquando tamen alio modo invenitur.

Vox in Exod. 28, 18; 29, 11, quam interpretes nostri *diamond* reddiderunt, est *jahlem*, quam Septuag. et Vulgata *jaspidem* esse intelligunt, et Josephus *sapphirum*. Arguit Braunius *diamond* esse his argumentis: Primò, impossibile est *diamond*, quæ pulcherrima gemmarum est, omissam fuisse in summi sacerdotis pectorali, ut accidit, si is non sit ejus vocis sensus; secundò etymologia vocis hujus esse *diamond* ostendit. Vox *jahlem* è verbo oritur significante *frangere in partes*; notissimumque est diamondum facilè frangere omnes alios pretiosos lapides, quamvis ipse in partes frangi malleo facilè possit. Ad refellendum id quod objicitur, scilicet diamondum non fuisse tam citò notum quàm Moysis diebus, arguit ille scriptor, pretiosos summi sacerdotalis rationalis lapides ope diamondi insculptos necessariò fuisse, quippe ad hoc nulla satis dura substantia reperiri poterat. In eo tamen errat; nunc enim notum est ejusmodi insculptiones ordinariò factas fuisse ope lapidis duri *smyris* dicti. S. Joannes, in Apoc. 21, 19, 20, ubi à pluribus scriptoribus censetur summi sacerdotis pectoralis lapides intendisse, diamondum prorsùs silet; quod sanè alicujus momenti esset (2). Vox reddita *diamondus* in Jerem. 17, 1, eadem non est ac ista, sed *shemir*.

EMERALDUS.

Argumenta jam deduximus, ex quibus supponi potest vocem Hebræam *berket* (Anglicæ Bibliæ carbunculum) esse *emeraldum* potiùs quàm vox *nephech*, quæ sic redditur etiam, sed quam Græci et Latini pro carbunculo sumunt.

Gemma hæc apud veteres nota erat sub *anthracis* vocabulo; sapphiro duritie par est; ejus color est rubrum saturatius, coccineo mixtum; sed ubi ad solem levatur, suum saturatiorem colorem amittit, urentisque lignei carbonis colorem inducit. Inde nominis ipsi à veteribus dati proprietas.

HYACINTHUS.

Pretiosa hæc gemma, de quâ mentio in Apoc. 21, 20, ubi vocatur in Græco textu *hyacinthus*, ut etiam apud Plinium (3), modernorum amethystus esse nunc putatur. Veterum amethysti nunc *carchedonia* vocantur.

JASPIS.

Græcum et Latinum *jaspis* vocabulum, non minùs quàm Anglicum *jasper* apertè deducitur ex Hebræo *jaspeh*, inquit Parkhurstus, aliquodque dubium linquit quæ gemmæ species indicetur Exod. 28, 20; Ezech. 28, 13, etc. Jaspis est quoddam scrupi genus, complexæ et irregularis structuræ, magnæ colorum varietatis, pulcherrimorum marmorum aut semi-perlucidarum gemmarum speciem æmulans.

MARMOR.

Septuaginta, Vulgata, Aquila et Theodotio per vocem Hebræam *shesh*, Parium lapidem, seu marmor intelligunt, cujus color albus et speciosissimus est. Ejus nomen à Paros insulâ deducitur, unde affertur. Lapis hic speciosus et pretiosus invenitur inter materias quas ad templum erigendum David providerat (1 Paral. 29, 2), eoque pavimento stratum est Assueri palatium (Esth. 1, 6).

Speciosissima hucusque servata Græca sculptura Pario marmore constat. Præcipuæ ex eo marmore nunc existentes statuæ sunt Venus Medicisiana, Diana venatrix, Venusque è lavacro egressa. Pario quoque marmore notissimæ Oxonienses tabulæ inscriptæ sunt.

ONYX et SARDONYX.

Si nobis dijudicare liceat ex variis interpretationibus à Septuaginta datis vocis Hebrææ *shohem*, certam speciei lapidis sic designati notitiam habuisse non videntur. Eam illi variis modis topazium, emeraldum, beryllum, sardonychem, sapphirum et onychem interpretantur. Vulgata semper *onychem* reddit. Braunius sardonychem esse putat, quæ, juxta Plinium, est pretiosus lapis coloris carnei, in album vergentis.

Onyx, quæ species est chalcedonii, è Græcâ linguâ nomen suum habet, quod ipsi datum est, propter ejus quoad colorem similitudinem albæ huic lineæ quæ ad basim humanorum unguium apparet. Discrimen quod factum esse videtur inter onychem et sardonychem oritur ex eo quòd prioris colores concentricè aut leviter confusè, dùm posterioris regularibus sulcis et lineis disponuntur. Ex sardonyche veteres conficiebant magnifica illa camehuia, quorum pluribus nostra adhuc exedria et musæa exornantur.

Ista lapidis species cum auro et bdellio amnis Pisonis in Eden horto inveniebatur, Gen. 2, 12; et Exod. 28, 9-18, jubetur Moyses sumere duos onychis lapides, et in eis nomina filiorum Israel insculpere. Ex 1 Paral., 29, 2, discimus vocabulum *shohem*, seu *onyx*, cuidam marmoris speciei datum fuisse, nec ullo modo probari gemmæ istius ingentem copiam à Davide in templi ædificationem inventam fuisse. Septuaginta intelligunt lapides *sloam* vel *sloom*. Theodoretus septuag. Interpretum *soam* reddit per *onyx*; quod secuti sunt plerique interpretes. Marmor hoc

(1) Angli duplicem habent adamantem; unam vocant *adamant;* alteram verò *diamond*. De priori dictum est supra, col. 507.
(2) Lamy, *Apparatus bibl.*, lib. 3, c. 4.
(3) *Hist. nat.*, lib. 37, c. 9.

Græcè vocabatur *onychites;* et à Plinio ut *caramaniæ lapis* (1) datur.

MARGARITÆ.

Substantiæ hæ quæ reperiuntur in testaceo pisce, ostreæ similitudinem gerente, etsi à nostris gemmati operis artificibus ex numero esse gemmarum putentur, et magno pretio habeantur, è morbo solummodò oriuntur in creaturis à quibus producuntur, ut est lapis bezahar et aliæ lapideæ concretiones in pluribus alius generis animalibus.

Unâ tantùm vice de margaritis fit mentio in nostrâ veteris Testamenti versione, Job. 28, 18, easque in hunc locum introducendi proprietas multùm et rectè controversa est. Vox Hebræa in textu est *gebish*, quæ in pluribus locis pro grandine sumitur (Ezech. 13, 11, 13, 38, 22); et ubi lapidibus attribuitur, crystallum probabilissimè designare videtur; sicque eam Septuag. intelligunt.

At verò, cùm in novo Testamento de margaritis adeò communiter mentio fiat, censitum est mirandum esse quòd omninò non appareant in propheticis scriptis. Doctissimus ergo Bochartus asseruit voces esse Hebræas in veteri Testamento quæ indubiè margaritas designant, etsi ab omnibus cæteris translatoribus non notentur. Ejus sensu evidens est vocem *bedolah* (Gen. 2, 12) margaritam designare, quia terra Hevilath magis quàm alia mundi pars his substantiis abundat; quia etiam manna (Num. 11, 7) *bedolah* comparatur, propter suam rotunditatem et albitudinem. Vox *dar* in Esth. 1, 6, putatur quoque margaritam denotare, ut in Arabicâ linguâ dicitur; Hebraica vox insuper propriè aliquid rotundum designat. Attamen, qualicumque fidei gradu dignæ sint hæ conjecturæ, parùm dubii est vocem *peninim* in Job. 28, 18, Prov. 8, 11, et pluribus aliis locis, *rubis* in nostrâ Bibliâ redditam, realiter margaritas significare. Inde, ut observat Bochartus, voces *pinna, pinninos lithos, pinnikon*, in Græco et Latino servantur sive pro margaritæ ostreâ, sive pro margaritâ ipsâ (2).

Aquila vocem libri Job interpretatur *conspicuam*, *illustrem*, apertè alludens ad significationem verbi *peneh;* ostenditque Bochartus magni valdè pretii fuisse in æstimatione non solùm Judæorum, sed et Romanorum, quin etiam Medorum, Persarum et Indorum.

In S. Matth. 7, 6, Dominus noster admonet discipulos suos non jacere margaritas suas ante porcos, congruenter loquendi modo Rabbinorum à quibus præcepta sapientiæ, dicebantur margaritæ. Sic etiam in S. Matth., 13, 46, Evangelium comparatur margaritæ magni pretii.

RUBIS.

In præcedenti articulo statuimus vocem Hebræam *peninim*, redditam *rubis* in Bibliâ nostrâ, probabiliter margaritam designare magis quàm pretiosam hanc gemmam.

SAPPHIRUS.

Magnifica hæc gemma nomen suum retinuit in plerisque linguis, et de ejus identitate nullus est dubitandi locus.

Orientalis sapphirus gemma est cærulei coloris, transitque in varios coloris gradus, à pleno et saturatiore ad ferè incoloratam formam. Inde Deus Israel repræsentatur pavimentum habens sub pedibus quasi opus lapidis sapphirini, et quasi cœlum cùm serenum est, Exod. 24, 10; Ezechiel. quoque sapphiro thronum Dei comparat, cap. 1, 26.

Jeremias, describens antiquam habitantium sanctæ civitatis formam, ait: *Candidiores Nazaræi ejus nive, nitidiores lacte, rubicundiores ebore antiquo, sapphiro pulchriores.* (Lam. 4, 7.) Et sponsa de dilecto suo ait: *Venter ejus eburneus, distinctus sapphiris.* (Cant. 5, 14.) In illis Scripturæ locis alluditur ad speciosum sapphiri colorem, exquisitissimæ marmoris albitudini connexum. Niveum pellis nitorem illustrabant intersecantes venæ, quæ sapphirino colore erant.

SARDIUS vel SARDINIA.

Sardius et sardinia S. Joannis (Apoc. 21, 20) idem esse ac *adem* Moysis (Exod. 28, 17) et Ezechielis (cap. 28, 13) putatur, sed nulla nobis suppetit id astruendi ratio.

TOPAZIUS.

Sic interpretantur Septuag., Josephus et alii vocem *peted* veteris Testamenti, et *topazion* S. Joannis. Sed certum est veterum topazium lapidem fuisse valdè ab illis qui eo nomine apud nos vocantur absimilem. Nam veterum topazius coloris erat pallidè viridis, fulvo intermixto, dùm nostra cærulea, violacea vel alba. Antiqua topazius, quæ dicitur nomen suum habere ab insulâ Rubri maris, idem probabiliter est ac *chrysolites* noster.

Cùm plerique lapidum in descriptione rationalis summi sacerdotis (Exod. 28, 17) tantùm referuntur, et in descriptione fundamentorum Ecclesiæ (Isai. 54, 11, 12) et cœlestis Jerusalem (Apoc. 21, 19, 21), mirum non videtur nos non posse certam et strictam notitiam dare qualitatum quibus plerique pollebant. Arbitrati sunt enim quidam scriptores Apostolum, dùm novæ Jerusalem describeret fundamenta, intendisse ad pectorale summi sacerdotis, lapidesque enumerare in eodem ordine ac Moyses. Illud nullo modo probabile est, et quidquid tentatum usque nunc fuerit ad detegendam inter eos connexionem, minimè profecit. Oppositè ad hanc nimiam omnem locum et rem in Bibliâ occurrentem ad spiritualem sensum convertendi libidinem, quæ reconditam aliquam et magni momenti significationem in unoquoque horum lapidum reperit, episc. Lowth ritè observat, eos videri generales imagines ad exprimendam pulchritudinem, magnificentiam, puritatem, fortitudinem et soliditatem, juxta Orientalium gentium ideam, nec unquàm intentum fuisse ut strictè expenderentur, sive minutè et particulari modo explanarentur, quasi eorum quisque aliquem præcisum definitum et spiritualem sensum haberet (1).

(1) *Script. illust.*, Expos. Index, p. 121.
(2) Vide etiam Bruce, *Itinera*, vol. 6, p. 276.

(1) *Nota in Isaiam*, lib. 12 nova translatio.

CAPUT II.

DE TERRIS.

Quàm magnificata sunt opera tua, Domine! Omnia in sapientiâ fecisti : impleta est terra possessione tuâ.
Ps. 103, v. 4.

Nobis indulgeat lector, iterùm precamur, si à methodo per occasionem recedimus, quam requireret stricta scientificæ analysi adhæsio. A multiplicandis divisionibus abhorremus, ubi inde nulla orirentur commoda.

SULPHUR.

De istâ notissimâ sulphuris præparatione frequenter mentio fit in sacris Scripturis, quasi una sit ex materiis quibus justa sua peccatores inemendabiles puniendi decreta perficienda voluit Deus; quasi etiam significantissimum desolationis et sterilitatis signum. In Hebraicis Scripturis *gophrith* vocatur, quod Septuag. interpretantur *θεῖον ἐκ θεῖος*, divinus, de quo sequentes Parkhurstus ex Holloway affert rationes.

Apud variarum gentiumi dololatras sulphur adhibebatur ad religiosas purificationes. Una aliquem purificandi methodus apud Græcos fuit, cum ter circuire, terque laureo ramo, vel alicujus resinosi ligni tædâ, quæ priùs ex altari accensa fuerat, et deindè mersa in sacram aquam, quæ cum mixturâ salis et sulphuris consecrata fuerat, aspergere. Nam, cùm solaris ignis, vel in solis orbe dæmon præcipuus ipsis esset agens Deus, igni supremam purificandi et sanctificandi se vim adscribebant : itaque ut efficaciter securiores essent de istâ igni datâ vi, eam duobus vel tribus modis habendam curabant, ut in alicujus terebinthi tædâ, quam in ignem, addito sulphure, ponebant. Inde Juvenalis de quibusdam animabus in infernalibus regionibus et in quibusdam circumstantiis ait :

. . . . . . *Cuperent lustrari, si qua darentur*
Sulphura cum tædis, et si foret humida laurus.

Si media eis suppetivissent, ut lauri ramus in aquâ sanctâ mersus, cum tædâ et sulphure, purificati fuissent. Lucianus in suo Philopseudes loquitur de plateæ cujusdam purificatione, quæ perfecta fuit, plateam ter circumeundo *θειῷ καὶ δᾳδιῷ* cum sulphure et tædâ, cujusdamque antiqui libri sacra septem nomina recitando. Inde sulphur ab ipsis vocatur eminenter *θεῖον*, id est, res divina, aspergendique et lustrandi sulphure actus *περιθειοῦν*, deificare. Propterea, non omissis tamen aliis rationibus, Deus illud vindictæ suæ instrumentum fecit in Paganos et alios delinquentes, eos et terram eorum ad sulphur et ignem in æternum damnans. Vide Job. 18, 15; Psal. 11, 6; Deut. 29, 23; Isa. 34, 9; et Judam, v. 7, de ruinâ Sodomæ et Gomorrhæ (1).

PIX.

In Anglicâ Bibliâ duæ voces redditæ sunt *pitch, pix* : Zepheth (Exod. 2, 3; Isa. 34, 9), et chemer (Gen. 6, 14), quæ posterior iterùm redditur slime, *glarea*, in Gen. 11, 3, et 14, 10. Voces istæ usurpatæ putantur pro *asphaltium* aut *bitumen*, quod substantia est fragilis nigro et aquilo colore, et paulò duriore quàm pix consistentiâ.

Hæc veteribus notissima fuit substantia, quæ nihil aliud est quàm minerale *tar* induratum solidatumque. Invenitur ad superficiem effluviorum volcanicorum, partibusque solidis, et ingenti copiâ supernatat asphalticum lacum, qui indè nomen accepit.

Invenitur quoque juxta veterem Babylonem, supponendique ratio adest mortarium apud veteres celeberrimum, et quo connectebantur muri Babylonis, nihil aliud fuisse quàm hujus substantiæ præparationem (Gen. 11, 3). Certos nos facit Herodotus veteres compositione quâdam calidi bituminis, arundinum permixtis capitibus, in modum mortarii usos fuisse. Quæ narratio confirmatur à recentioribus viatoribus, qui asserunt inventas fuisse ædificiorum reliquias, in quibus sic primò bitumen adhibitum fuerat. Hàc pice, haud dubiè usus est Noe ad claudenda arcæ interstitia (Gen. 5, 14); materque Moysis, ut aquis imperviam faceret fiscellam in quâ natum suum super Nilum posuit (Exod. 2, 3). Ad ejusdem generis fines eo adhùc utuntur Arabes.

Statuit Josephus (1) bitumine uti solere in condiendis mortuis corporibus.

SAL.

Notissima hæc fossilis substantia in Scripturâ sæpiùs occurrit, et de usibus quibus à Judæo populo adhibebatur satis amplam requiret mentionem. Ejus Hebræum nomen est *melech*, à verbo significante *liquefacere*, notumque est illud esse corpus aquâ solubile.

Quòd sale ad purificanda corpora, et à putrefactione præservanda uterentur, haud dubiè præscriptum est ut sal adesset omnibus sacrificiis, quæ offerebantur sub lege Mosaicâ : *Quidquid obtuleris sacrificii, sale condies, nec auferes sal fœderis Dei tui de sacrificio tuo. In omni oblatione tuâ offeres sal.* Lev. 2, 13.

Sal erat fermento oppositum, quippè quod à putrefactione et corruptione servabat, puritatemque et perseverantem fidelitatem, quæ in Dei cultu erat necessaria, adumbrabat. Omnia ritè sale condiebantur, in signum puritatis et perfectionis, quæ in cunctis divini officii partibus et in cordibus et vitâ servorum Dei effundi debebant. Vocatum fuerat sal fœderis Domini, quia sicut sal est incorruptibile, ita quoque fœdus initum cum Abrahamo, Isaaco, Jacobo, et aliis Patriarchis de mundi redemptione per incarnationem et mortem Jesu Christi. Apud Paganos sal communiter ingrediebatur in omnibus eorum sacrificiis, et quemadmodùm ad vitæ sustentationem et conservationem essentiale putabatur, perfectissimumque tùm corporis tùm animi dotum symbolum, ita unum censebatur ex gratissimis quæ diis suis offerre poterant, nec à sacrificiis unquàm aberat.

(1) Holloway, *Origin.*, lib. 1, p. 174, 175; Parkhurst, *Lex. Græc.*, sub voce.

(1) *De Bello*, lib. 5, cap. 6.

Parkhurst præcipuè notat phrasim de quâ utitur Moyses in præcepto dato, Lev. 2, 13, sal purificans (seu ad purificandum) *tua aleim;* unde infert sal omnibus aliis sacrificiis admixtum, typum esse Jesu Christi puritatem et innocentiam, et quod credentes purificat, adumbrantem. Porrò fides in Christo et ejus gratia est, quæ credentes purificat, et inde nata spes Deum videndi per ipsum (Act. 15, 9; 2 Pet. 1, 4; 1 S. Joan. 3, 3; 1 Cor. 3, 12). Sal igitur typus erat ejus fidei purificantis et spei quæ donum est Spiritûs sancti. Rom. 15, 13; 1 S. Pet. 1, 22; Eph. 2, 8 (1).

In Num. 18, 19, et 2 Paral. 13, 5, legimus *pactum salis*, quod plerique commentatores intellexerunt ut relationem dicens ad pactum quod Deus cum populo suo inierat, et quod confirmatum fuerat expiationis oblatione aut sacrificio, in quo, ut vidimus, necesse erat sal offerri. D. Taylor aliam tamen suggessit ideam, quæ attentionem demeretur. Intelligit pactum salis ordinem dicere ad fœderis genus in quo sale utebantur ut confirmationis signo, hocque inter alia talis usûs ex Baron. du Tott, exemplum affert:

« Moldovanjic Pacha in meî familiaritatem venire « cupiebat, cùmque dolere videretur quòd res suæ non « sinerent se diutiùs stare, profectus est, promittens « ad breve se rediturum. Jam mediam graduum par- « tem eum comitans descenderam, cùm subito stans, « et conversus ad unum ex meis famulis, qui sequeba- « tur me: Affer mihi nunc, inquit, panem et sal. Non « mihi stupenda minùs idea hæc quàm obsequii cele- « ritas. His allatis, paululùm salis inter digitos su- « mens, illudque more mystico in panis frusto ponens, « piâ gravitate comedit, asserens me nunc in se con- « fidere posse. Mox, significantis hujus cæremoniæ « sensum edoctus sum; sed idem ille vir, *visir* factus, « juramentum hoc meî gratiâ factum, frangendi cupi- « dine motus est. Cæterùm, si solemne hoc pactum « non semper religiosè teneatur, at saltem Turcis adeò « innatum vindictæ studium temperat. » In notâ addit Baron. du Tott: « Turcæ arbitrantur atrius esse ni- « hil quàm ingrato animo esse adversùs virum de quo « victum recepimus: hoc significat panis et sal in istâ « cæremoniâ (2). »

Baronis famuli celeritatem notare debemus ad probandum eos, cùm apprimè regionis suæ mores noverint, perfectè intellexisse quid futurum esset; insuper, pactum hoc ordinariè sedulò observari; et, ubi non est ita, illud tamen vim servare cohibitionis in eum quocum initum est, qui si transgressor fuerit, è gratiâ excidit.

D. Harmer optimè illustravit phrasim: *Nos saliebamur sale palatii* (Vulgata verò: *Nos memores salis quod in palatio comedimus*), 1 Esd. 4, 14; lectorique ejus annotationes gratum facient. « Ut omnibus conjectu- « ris finem imponamus, sat est verba recitare mo- « derni Persarum monarchæ, cujus Chardin aulam « aliquandiù, negotii causâ, secutus est. Cùm irâ mo- « veretur in præfectum qui eum decipere tentaverat, « gladium exerit, eum ferit et in partes dissecat, ad « pedes magni Visir, qui tunc aderat, cujusque gratiam « infelix ille præfectus decipiendo ambiebat. Tunc « oculis in eum et alios magnates, ad utrumque latus « stantes, defixis, indignans ait: Nùm istiusmodi ser- « vos et proditores sal meum comedentes habeo! Cer- « nite gladium hunc, ipse hæc perfida capita amputa- « bit. » Evidens est hæc verba: *Comedentes principis hujus sal*, idem esse ac *victum ab ipso recipientes.*

Apprimè novi, ait Parkhurst, communem esse incolarum Orientalium Indorum loquendi modum: *Sal comedo alicujus*, id est, ab illo sum pastus. Tamerlane in suis Institutis de quodam Shaw Behaun loquitur, qui à se defecerat, ad hostem transierat, et contra se præliatus erat: « Tandem, ait ille, sal meum quod ederat, « illum remorsibus affecit; ipse ad misericordiam « meam confugit, humiliavitque semetipsum coram « me (1). »

Etsi sal parvâ quantitate adjumento esse possit ad conterendas fœcundandasque terrarum obstinatarum quasdam species, tamen, ut observat Plinius, ubicumque sal invenitur, solum est aridum nihilque producit (2).

Quid in vegetationem agat sal, ubi abundat, describitur unâ voce *comburens* (Deut. 29, 22): *Tota regio est sulphur et sal combustionis*, vel *sal comburens*. Juxta Vulgatam verò: *Deus illam afflixit sulphure, et salis ardore comburens, ita ut ultra non seratur, nec virens quippiam germinet, in exemplum subversionis Sodomæ et Gomorrhæ*, etc. Volney, loquens de oris lacûs Asphaltitæ, seu maris Mortui, ait: « Vera causa cur desint « hìc vegetalia et animalia est acris salsitas aquarum « quæ infinitè superat salsitatem maris. Terra quæ « circa lacum jacet, cùm eâdem salsitate sit imbuta, « herbas producere negat. Aer ipse, qui eâ quoque « evaporatione oneratur, et insuper sulphuris et bitu- « minis vapores recipit, vegetationi favere nequit: « inde illa mortis imago quæ circa lacum jacet (3). » Eo modo *terra salis* (Jer. 17, 6) idem est ac loca exusta in solitudine, et est ariditatis descriptio, ut salsugo quoque, Job. 39, 6; Ps. 108, 34; Ezech. 47, 11.

Hinc mos antiquus urbem ab hoste captam sale conserendi in perpetuæ desolationis signum, Jud. 9, 45. Sic postea urbs Mediolanum combusta est, rasa, sale sata ab exasperato imperatore Friderico Barberousse (4).

Ex mentione factâ non tantùm de sulphure, sed et sale in Deut. 29, 23 (conf. 14, 3) colligere possumus, posteriore non minùs quàm priore Deum usum fuisse in subversione Sodomæ et Gomorrhæ, indeque explanari potest quod dicitur de Lot uxore (Gen. 19, 26): *Versa est in statuam salis*, scilicet, cùm oculo cupido respiceret versùs Sodomam, comprehensa est miracu-

(1) *Lex. Hebraicum*, in voce.
(2) Baron. du Tott, pars 1, p. 214, Angl. edit.

(1) *Fragmenta* ad Calmetum, n. 130.
(2) *Hist. nat.*, lib. 31, cap. 7.
(3) *Iter in Syriam*, tom. 1, pag. 822.
(4) *Compar. geolog. Systema*, lib. 1, pag. 282.

loso salo-sulphureo imbre, hìcque fixa et incrustata in modum statuæ stetit (1).

In Syriâ, ubi sunt salis lacus, probabile est similitudines et etiam proverbia ex rei quam præstabant proprietatibus sumpta fuisse. Sic legimus: *Bonum est sal*, id est, in genuino suo statu; *sed si evanuerit, in quo salietur?* Quomodò ei sapor redderetur? Salinariorum lacuum superficies tenuissimaque salium crusta, propè lacuum oras, post pluvias, et præsertim post diù continuatas pluvias, salinarias particulas amittit, quæ aquis tolluntur et arripiuntur, salis tamen, quasi perfectissimi, formam et apparentiam retinet. Propterea qui sal ex lacubus colligunt, jumenta et vehicula sua ducunt super hâc nulli pretii materiâ (quæ ita pedibus conculcata in cœnum lutumque vertitur), ut interiùs in lacum ingrediantur, ubi sal est melius; sæpèque superficiem disrumpere coguntur ut sal purum et acre obtineant (2).

Ex Ezech. 16, 4, novimus morem fuisse infantium recens natorum corpora sale aspergere : quod excogitatum fuisse putat S. Hieronymus ad siccandum humorem et claudendos pellis poros. Traditum est Tartaros et Græcos hâc consuetudine uti adhuc (3).

Sal est sapientiæ symbolum (Coloss. 4, 16), necnon perpetuitatis et incorruptionis, Num. 18, 19; 2 Paral. 13, 5, non minùs quàm ariditatis et sterilitatis.

Unus hìc nunc nobis locus notandus remanet : S. Marcus, 9, 48 : *Omnis enim igne salietur, et omnis victima sale salietur;* qui locus perobscurus est, multorumque doctorum ingenium exercuit. Inutile foret ponere ante lectoris oculos varias conjecturas et lectiones quæ de hoc textu propositæ sunt; videri possunt in Polo, Wolfio et Kœcher; probabiliores verò earum in Bloomfield, qui notam elaboratam claudit asserendo se non posse alicui ex hactenùs notis interpretationibus accedere, eò quòd omnes objectionibus pateant.

Etsi non asseramus sequentem interpretationem liberam esse ab eo quod cunctis cæteris inhærere videtur, ea tamen supponitur tanquàm loci bonum sensum præbens : *Omnis enim igne salietur, et omnis victima sale salietur.* Hæc sententia præcedenti connectitur, ut particula *enim*, quæ causalis est, indicat. In præcedenti versu legimus eos qui Deum offendunt mittendos esse in gehennam ignis, ubi inextinguibilis ignis eos uret, eorumque criminum conscientia perpetuò cruciabit. *Omnis enim*, id est, omnis qui mittetur in gehennam ignis, condietur, servabitur in igne isto. Ignis iste in malos qui in ipsum mittentur aget, quasi muria in carnes in quas effunditur. Ignis iste eos solidabit, nedùm consumat; cæteris ignibus absimilis, iste vitam non destruet, sed eam è contra producet. Is est status omnis inemendabilis peccatoris.

Nunc dicendum remanet quæ sit fidelium futura sors. Omnis discipulus fidelis qui adeò sincerè christianæ causæ devotus est, ut pro ejus defensione mori sit paratus, ibi adumbratur sub figurâ sacrificii *sale conditi. Omne sacrificium*, ait Christus sic præparatum et mihi devotum habebitur ut sale conditum. Judæi intelligere docebantur sacrificia sic præparata Domino esse acceptabilia. Omnis verus discipulus ibi per anticipationem et prolepsim *sacrificium* denominatur; quâ denominatione præmonebatur de eo quod persecutionis gladius perficere non omitteret. Simili modo ad sacrificia spectans Paulus, sic scribit ad Philippenses : *Si impenderer.....;* et ad Timoth.: *Ego enim jam delibor...*

Ita postea malis infligenda punitio et quæ manet fideles remuneratio exprimuntur verbis sumptis ex his sacrificalibus ritibus, in quibus Judæi conversabantur. Commentatores putantes sensum esse : *Consumptus igne*, legendum proposuerunt, loco *salietur*, *destruetur*. Sed contrarius voci *consumptus* est sensus intentus. Doctissimus criticus ait quidem, *quoad saliri igne, nihil de eo fieri potest.* Sed multùm et multò utiliùs de eo fieri potest quàm de quâlibet voce quam critica in suo emendandi ardore, ipsi substituendam conari potuit (1).

(1) Parkhurstus, ubi supra.
(2) Calmeti *Bibl. encycl.*, in *sal.*
(3) Vide Burder., *Orient.*, lib. 2, p. 183.

SAPO HERBA BORITH.

Septuaginta reddunt *berith*, in Jer. 2, 22, *herba;* S. Hieronymus et Vulgata *herba borith.* In Mal., 3, 2, Septuag. reddunt BERITH MEKBESIM, *herba lavantium*, et Vulgata *herba fullonum.* Quoad herbam *borith*, ait Goguet : Arbitror eam esse SAL-WORTH, *herbam salis.* Hæc planta in Judæâ, Syriâ et Arabiâ vulgatissima est. Uritur herba ista, et aqua in cineres ejus effunditur; aqua copiosissimè lixiviali sale fit saturata, quod maculas aut sordes à lanâ et vestimentis diluendo idoneum est (2). Michaelis (3) tamen putat *berith* significare nec plantam nec herbam sodæ, sed *alcalinum*, aut lixiviale sal ex illius aut aliarum plantarum cineribus extractum, quanquàm confiteatur illud posse etiam in Jer. 2, 22, reddi *sapo*, ex tali sale factus. At Mal. 2, 2, intelligit illud de alcalino ipso sale, quali reverà utuntur fullones; sed de quo, in loco quem allegat, mentio tantùm fit quoad ejus usum in liquefaciendis et purificandis metallis (v. 3) vitrificando eorum sordes, et in scorias vertendo, metallo puro relicto. Eodem modo ille interpretatur *ber* in Isa. 1, 25. « *Ego liquefaciam*, « ut SALE ALCALINO, *scoriam tuam*, cunctaque mala tua « metalla removebo. (Vulgata verò reddit: *Excoquam* « *ad purum scoriam tuam, et auferam omne stannum* « *tuum* (4). »

NITRUM.

Conjunctim cum sapone, seu alkali præcedentis articuli, Jeremias propheta mentionem facit de nitro (cap. 2, 22) : *Si laveris te nitro, et multiplicaveris tibi herbam borith, maculata es in iniquitate tuâ coram me, dicit Dominus Deus.*

Substantia hæc, *nitrum*, parùm admodùm differt à *berith*, de quo facta modò mentio. Merum est et nati-

(1) *Critica Biblica*, vol. 2, p. 264.
(2) *Origo legum*, vol. 1, p. 132. Edim.
(3) *Supp. ad Lex. Hebr.*, p. 280.
(4) Parkhurst, Lex. Hebr. in voce.

vum sal, omninò diversum à nostro nitro, et ideò ab omnibus nativis salibus; verum est alkali, omninò ex naturâ alkalium ex vegetalibus ope ignis sumptorum. Nitrum, sive nativum, sive expurgatum, dissolvitur in modicissimâ aquæ quantitate, et hæc solutio usui est in plurimis Asiæ partibus ad lavandum, ubi in saponem quoque componitur miscendo illud oleo. Incolæ illud converrunt ex superficie terræ, vocantque *saponis terram, soap-earth.* Antiquissima quam de eo notionem habemus est in Scripturis, ubi edocemur sal, nitrum vocatum his in temporibus fermentare cum aceto, habereque abstersivam qualitatem, ita ut in balneis et lavacris usui esset.

Salomon cantilenarum ad gravatum cor cantum oppositis comparat dotibus aceti et nitri; quòd nitrum præter hanc qualitatem de quâ mentio fit in jam citato loco, alias qualitates insuper exhibet quæ perfectè congruunt cum hoc sale, sed nullo modo cum nostro nitro aut salnitro.

Veteres Ægyptii dicuntur multùm usi fuisse hoc nitro ad mortuorum suorum conservationem, eos conficiendo in eo plures menses antequàm eos condirent.

MINIUM.

De specioso hoc colore in duobus tantùm Scripturæ locis fit mentio; quorum in uno exhibetur ut usurpatus ad exornandas splendidas domus (Jer. 22, 14) et in altero ut adhibitus ad delineandum pingendumque. Ezech. 23, 14.

Minium, in usu præsenti, notum est ut mercurii et sulphuris præparatio; sed docet nos Plinius, quod vocatum fuit à Græcis *milton*, in argenti fodinis reperiri sub formâ rubræ arenæ, eoque magnoperè usos esse Romanos, eo ævo, in modum fuci, et primariò ad sacros fines fuisse adhibitum. Comp. Ezech. 23, 14. Observat Bochartus lacum esse in Africâ à Phœnicibus vocatum Sisara, sic vocatum, juxta ipsum, propter minium seu rubrum fucum (ab Hebræis vocatum *sesер*) propter quod hæc regio erat celeberrima; et etiam propter vicinum amnem, æquè latinè vocatum *rubicatus*, rubro colore tinctus.

ARGILLA, seu LUTUM.

De notissimâ hâc substantiâ dicitur in pluribus Scripturæ locis, ex quibus evidenter patet eam adhibitam fuisse ad fabricam diversorum utilium et ad ornamentum inservientium vasorum, à primævâ mundi ætate.

Unus tamen tantùm ex his locis elucidatione indiget, illeque multas biblicis interpretibus molestias intulit. Lectori non displicebit articuli sequentis longitudo, cujus auctor est magni ingenii vir Landseer, à quo sacri scriptoris sensus dilucidatus, ejusque scientiæ profunditas et accuratio manifestata fuit. Locus dilucidatus est, ut sequitur : *Numquid post ortum tuum præcepisti diluculo, et ostendisti auroræ locum suum; ut finium terræ potiretur, ut mali excuterentur ex eâ. Convertitur ut lutum ad signaculum; et stant ut vestimentum. Ablata est ab impiis lux sua, et brachium excelsum confringetur.* Job. 38, 12-14 (1).

Doctor Joannes Mason Good à quo nova et lucida extraordinarii hujus libri ordinatio translatioque prodiit, asserit nullum vix esse in toto hoc poemate locum qui elucidatu adeò difficilis supponatur, ac supracitatus; nec, addit ille, ullam inveni translationem quæ sit perspicua, criticumque examen ferre possit. Schultens ait se comparavisse expendisseque animo attentissimo varia interpretum tentamenta in explanando quatuordecimo versu, confiteturque ex nullo eorum se ipsius sensum extrahere potuisse; insuper Reishe audacissimus, quem hujus libri interpretem habeamus, exclamat in fine : *Fateor me non capere!*

Porrò, Schultens et Reishe à proposito suo defecerunt, non (ut rectè supponi posset), ob doctrinæ judiciive defectum, sed localis antiquariæ scientiæ, quam antiqui cylindri, recenter Babylone effossi supplent; et doctor Good ipse in hoc loco (quantumvis mirificè sub alio respectu rem suam tractaverit), ob eamdem causam, nihil magis quàm prædecessores sui profecit. Ab eo data hujus loci versio hæc est : *In diebus tuis tune auroram ordinâsti, dieique nascenti suum locum signâsti, ut aurum in extremis terræ collocarent, et mali excuterentur ex eâ? Potesne eos circumflectere ut lutum ad formam, ita ut stent sicut vestimentum?*

Cùm illorum versiculorum sensus sit obscurus, cùm discrepent à versione cæterorum aliorum Hebræorum doctorum quos consultavi, nec sensui communi, vel sibi ipsis concordes esse, etiam adjuvantibus duabus notarum paginis, videantur, arguere non verebor illum non esse genuinum textûs originalis sensum. Credere enim rectè possumus malos in diebus Job magis quàm nunc, excussos non fuisse ab extremis, vel aliis terræ partibus, ubi aurum conditum fuerat. Neque *mould, forma*, in locum *seal, signaculum*, substituto, sensus ullo modo magis perspicuus efficitur; nam doctor Good in hunc versiculum animadvertens, ait : *Potesne eos circumflectere ut lutum ad formam;* paulò magis litteraliter redderetur, si demeretur *ad*, et scriberetur : *Potesne circumflectere eos ut lutum formam.* Sed hic etiam, quia ab ideâ *signaculi* abhorret, genuinum sensum esse dicit, non, *ut lutum circumflectit formam*, sed, *ut forma circumflectit lutum.*

Ego nunc attentionem requiram, dùm factorum et consequentiarum serie horum versiculorum sensum prosequar modo qui mihi simplicissimus et maximè perspicuus videtur, oculos non avertens interea ab hoc tam ad afficiendum animos idoneo capitis in quo continentur, exordio, quod sub fine temporum, in auribus biblicorum criticorum terribiliter personabit.

Caput incipit : *Respondens autem Dominus Job de turbine dixit : Quis est iste involvens sententias sermonibus imperitis?* Et post magnas interrogationes, quæ toties moverunt admirationem, de terræ, nubium et maris formatione, sic prosequitur : *Numquid post or-*

(1) Vulgatæ versio hoc in loco ab Anglicanâ differt. Legitur enim in Vulgatâ, Job. 38, 13 : *Et tenuisti concutiens extrema terræ, et excussisti impios ex eâ? Restituetur ut lutum signaculum, et stabit sicut vestimentum : auferetur ab impiis lux sua, et brachium excelsum confringetur.*

tum tuum præcepisti diluculo? Numquid ostendisti auroræ locum suum, ut extremos terræ fines obtineret ut ex eâ mali excuterentur?

Aliquem confusionis gradum inter lucem matutinam et religiosam hanc lucem, seu orientem veritatis et justitiæ diem, cui assimilatur, in Anglicâ saltem versione existere confitendum est; huncque à naturali luce ad lucem personalitate donatam, scientiâque et potentiâ investitam, transitum, vel Hebraicæ linguæ idioma, vel sublimis poetæ mentis ardor explicat. Quod si hæc interpretatio planè accurata non est, sublimis saltem est, vixque grammaticalis constructionis defectûs levem umbram in generalem sententiæ sensum affert, nec ullo modo signaculi metaphoram quæ sequitur, et quam evolvendam in animo habeo, afficit. Quòd in secundâ interrogatione diluculum intelligendum sit, poeticè à S. Lucâ indicatur, cap. 1, 7, 8, occasione datâ Zachariæ prophetiæ in ortu S. Joannis Baptistæ, qui fuit aurora solis justitiæ; aït enim : *Visitavit nos* Oriens, seu diluculum, *ex alto*, *illuminare his qui in tenebris... sedent...* Apud Job autem personalitate donatum *diluculum fines terræ dicitur obtinere*, *ut mali ex eâ excutiantur*, id est, manifestatâ eorum malitiâ, pœna, quam infligit justitia legalis, manifestationem hanc sequetur. Sensus ille ad hujus etiam temporis Bibliæ lectores attinet; sed quantò terribiliori modo hos disputatores, qui per totum poema *involverunt sententias sermonibus imperitis;* quod explanandum tentare à nostro antiquario proposito alienum putaretur.

Proximè sequens versiculus sic habet : *Convertitur ut lutum ad signaculum, et illi stant ut vestimentum;* vel, ut posterior sententiæ pars à Junio et Tremellio redditur : *Illi quasi ejus operimenta sese offerunt...*

Rectè hìc notari videtur, ut textus innuit, gentes quæ terram Hus et Euphratis ripas incolebant, luto, seu fluminis hujus limo, ad signandum, illâ remotâ ætate uti solitas fuisse, quæ eadem forsan erat substantia, levigata, ex quâ Babylonii depicti lateres conficiebantur, necnon et optima hæc vasorum fictilium species, quibus Babylonis et Susæ sedes etiam nunc abundanter consperguntur, lutum scilicet fictile, de quo veteres prophetæ loquuntur, quod adhuc in quibusdam Orientis partibus ad signandum (1) adhibetur. Notandum est etiam ex variis substantiis (ut cerâ, pastâ, etc.), quibus vetera signacula imprimere sum conatus, lutum mihi maximè idoneum, sive ad recipiendas, sive ad retinendas impressiones visum fuisse; et quanquàm Copernicanus quidam objectator arguere possit non matutinam lucem, sed terram respectu lucis converti (quod sanè casuisticum foret), poeta, à quo prodiit mirabilis ille liber, probabiliter alio modo sentiebat; vel, si res ista alicujus adhuc momenti videretur, sic responderi posset : Signaculum quod terræ assimilatur reipsâ (dùm scilicet in axi suo inter imprimendum versatur) circùm lutum volvitur; et, si verum est, ut asserit Volney, plurimas ex antiquis gentibus existimâsse terram esse cylindraceam; illamque hâc formâ in hieroglyphycis suis symbolis adumbrâsse, longè completior fit metaphora, vocesque in nostrâ versiculi præcedentis anglicâ translatione contentæ, *ut obtineret fines terræ*, perfectè et omninò sunt accuratæ; sive subjectum verbi *obtineret* referatur *ad lucem matutinam;* sive omnia pervadentem Providentiæ radium designet, qui moralem turpitudinem in lucem prodit. Ad posteriorem tamen sensum specialiùs spectat præcedens textus. Verba hæc : *Convertitur ut lutum ad signaculum....*; *ipsi stant, vel sese offerunt, ut vestimentum*, sic intelligenda sunt : Mali, de quibus in præcedenti versiculo agitur, stant manifesti et oculis expositi, ut, accedente lumine, vestimenti Phrygium opus; vel potiùs, meo sensu, versiculo isto unà cum præcedente considerato, in eo stat analogia quod mali, et quæ in cœlaturâ occulta latebant, æquè excutiuntur, ut vestimentum ab eo quod involverat et cui adhæserat, excutitur.

Sic igitur litteralis et figurativi sensûs permixtio, quod et occurrit in aliis omnibus versionibus quas mihi consultare licuit, locum istum implicuit, et unà cum cylindraceorum sigillorum quâ laborabant ignorantiâ, et astronomiæ scientiæ neglectu, iis quoque molestiam intulit commentatoribus, qui in eo explanando insudârunt. Arbitrati sunt enim signacula regionis Hus non potuisse alius esse formæ ac quæ in recentiorum populorum sunt usibus. At verò nunc, cùm versatilia hæc sigilla producuntur (1), in spem adduci debeo quòd doctarum conjecturarum nebulis, quibus obvoluta res fuerat, depulsis, verus hujus mystici loci sensus, quasi lux matutina nobis, sub magnificæ metaphoræ formâ illucescet. Nam ex toto hoc loco, unà cum sigillis considerato, momentosa prodit et magnificentissima similitudo inter tria verè dissimilia, lucem scilicet matutinam, quæ, emissis suis radiis, tenebris jacentem mundum circumlustrat, et quidquid in eo latebat detegit; hanc quoque intellectualem lucem, ex Deo emanantem, quæ sub genuinis suis formis tenebrosa facta et morales malorum ho-

(1) D. Harmerus ait : « Januæ horreorum Josephi, « in veteri Cairo, sedulò signatæ servantur; eorum au- « tem inspectores hoc in casu cerâ non utuntur, sed « sigillum suum in luti pugillo apponunt. Mos iste « traditionalem habere potest ad ipsius Josephi usum « relationem; cùm pateat, ex D. Harmeri narratione « seram esse in horreorum januâ. » *Observationum* vol. 2, p. 457.

(1) Istæ magni pretii antiquorum temporum reliquiæ variis sunt dimensionibus. Generaliter loquendo, ter quartam unciæ partem in longitudinem habent, et à paulò minùs quàm uncia ad tres uncias in circuitu. Forma eorum sigillorum, ut jam supra statutum est, cylindracea est. Quædam ex ipsis regulares cylindri sunt, ratione habitâ, ut decet, detritûs quem necessariò subierunt; alia verò non sunt admodùm cylindracea, sed, ut pyrgus paululùm concava et excavata sunt in lateribus; cuncta autem longitrorsùm perforata : In unoquoque cylindrorum horum varia *intaglio* elaborata cælata sunt emblemata. Introduc intùs metallicum axim, ait doctor Landseer, qui pretiosarum harum gemmarum egregiè depictarum seriem dedit; et aliquam ex his cælatis gemmis quasi *volventem horti lapidem* apta; tunc fit confestim signaculum, usu facile, et rerum copiam continens.

minum turpitudines (1) manifestat; et demùm unius cujusdam ex his cylindraceis signaculis in luto impressionem, quod lutum, dùm cylinder in imprimendo circumagitur, inflectitur, eoque signaculum quasi vestimento involvitur (donec illud ad planum, dùm adhuc udum est, reducas), sicque ante oculos conspicuum ponit, quod *intaglio* cælatura tectum continebat.

Quòd similis ad signaculum allusio, ad signaculum forsan ejusdem generis in altero ex antiquissimis poematibus exstiterit; quòd Hebraicæ citharæ poetæ libri Job Græca lyra responderit, illud est aliud mirabile factum quo, si ejusmodi confirmatione opus esset, confirmari posset poeticæ analogiæ veritas. In Orphei ad Apollinem, seu Solem hymno, deus iste signaculum habens exhibetur, quo tenebris insidenti mundo futuras imprimit temporum varietates. Locus sic à D. Good redditur : « Tribus terræ, non minùs « quàm naturæ, TUÆ HARMONIÆ temporum varietatem « et jucundas vices debent; ideò tu totius mundi si- « gnaculum possides; » et in prævià hymni parte, eamdem cœlestem invocans potestatem, ait poeta : *Tua sunt totius mundi extrema :* quod etiam strictè congruit huic libri Job strophæ, quoad *diem orientem*, seu *diluculum, qui novit locum suum, ut obtineat fines terræ.*

Atverò, ut jus suum auctori Hebraici Arabicive poematis, ex qualicumque sit origine, tribuatur, hunc textum non linquam, quin etiam notaverim quàm alta astronomiæ scientia in eo contineatur : *Numquid post ortum tuum præcipisti diluculo? Numquid causa es cur diluculum locum suum noverit, ut obtineret fines terræ?* Ille textus, si componatur cum hâc sublimi Jehovæ potentiæ descriptione : *Manus ejus incurvavit serpentem fugientem* (2), ostendit apertè poetam, et hos ex ejus lectoribus quos immediatè alloquebatur, notam habuisse viam spiralem, id est, apparentem annualem viam, quam sol in cœlis decurrit. Supposito igitur quòd auctor et ejus lectores, vel auditores hoc noverint, inde emphatica et validissima significatio venit ad quæstionem : *Numquid tu ostendisti diluculo locum suum?* Quippe de die in diem locus iste mutatur. In vernaculo tempore, et in remotâ patriarchæ ærâ, dies ex Tauri sideribus oriebatur, et in æstivo ex Leonis sideribus.

Veritas et altitudo observationis quæ prodit ex textu : « *Spiritu suo ornavit cœlos; manus ejus incurvavit ser-* « *pentem fugientem* » ; et creatrix, præsidensque Jehovæ potentia, quæ in eo asseritur et evolvitur, non planè et omninò manifestantur, quomodò locus communiter fuit explanatus. Non latiùs patet sensus quàm quod capit auris; sed quod auris capit, mens æquè capere non potest, nisi sub astronomico respectu, et communis annotatorum pars è contra supposuerunt voces *fugientem* aut *curvum serpentem* (ut redditur in communi Anglicâ Bibliâ), alludere litteraliter ad terrestris serpentis incurvationes (1).

(1) Verba quæ apud Job ista sequuntur perfectè homogenea sunt explanationi quam hìc submittere aggredior. Nam hæc : *Ab impiis ablata est lux sua*, apertè significant Providentiam manifestare malos impiorum actus quibus sua eos infatuatio obcæcat. Reliquus versiculus quindecimus facilè intelligitur, nec ad cylindros refertur.

(2) Sic enim redditur à D. Good, cui libentissimè assentio, quoad astronomicam interpretationem huic versiculo apponendam. Immediatè præcedentia contextûs verba : *Spiritu suo ornavit cœlos*, haud dubiè illum ad ita concludendum duxerunt, nec ad aliud concludendum, rectè eum ducere poterant.

CAPUT III.

METALLA.

Non in externâ tantùm terræ facie, quam colles vallesque et virentes saltus, in modum magnificæ comæ exornant, tua apparet potentia, sed usque in internis et profundi demissis cavernis mineralia tuam potentiam testantur.

AURUM.

Aurum est gravissimum, purissimum et maximè ductile, et sub his respectibus, pretiosissimum omnium metallorum. Frequentiùs nativum reperitur, rarissimèque in minerali statu (gallicè *minerai*), id est, suâ metallicâ formâ exutum, ejus particulis cum sulphure intimè immixtis; et ubi, quod rarissimè accidit, in hoc statu reperitur, nunquàm tamen peculiare minerale constituit, sed inter aliorum metallorum mineralia intermixtum est, et frequentissimè inter mineralia argenti, aut in quibus, licèt alius cujusdam metalli sint, magna tamen inest argenti copia, in quâ aurum degit in suo minerali statu. Reperitur aliquando in massis magni voluminis, quarum plurimæ unam libram et ampliùs ponderant : hæ inveniuntur in auri fodinis vocanturque *aurum obrizum, obrizium*, sed rarissimæ sunt : ejusmodi tamen aliquando ex Germanicis fodinis prodierunt. Communiter apparet in suo tenuissimo statu, sub formâ aurei pulveris ; hoc est nativum aurum, in tenuioribus et vulgò sanè tenuissimis particulis, quæ fluviorum arenis immiscentur. Hoc genus invenitur in omnibus ferè mundi partibus, sed maxima copia ex Guinææ littore est. Ex omnibus inquisitionibus in hâc causâ factis, simplicissima omnium substantiarum aurum videtur. Rubigine prorsùs caret, pulsatumque sonorum est. Vehementi igne opus est ut liquefiat, inalteratumque manet in hoc caloris gradu, in quo stannum et plumbum liquefiunt, sed tamen minùs vehementi igne fluit quàm necesse est ad liquefaciendum ferrum aut cuprum.

De auro mentio fit in totâ Scripturâ, hujusque metalli usus apud veteres Hebræos, sive in nativo, sive in mixto statu, et ad eosdem fines quàm nunc adhibetur, communis fuit. Arca Testamenti puro auro circumvestita est, et propitiatorium, vasaque et ustensilia quæ ad tabernaculum pertinebant, erant ex auro, et etiam vasa domûs Domini et vasa potatoria regis Salomonis. Ex auro catenulas, armillas et alia ornamenta, nummos, numismata, coronas, etc., conficie-

(1) Landseer., *Sabææ Inquisitiones*, p. 11-17. Ad ampliorem et accuratiorem hujus loci interpretationem, vide *Cursum compl.* Scripturæ sacræ, tom. 14.

bant. Ex Ophir fodinis maximam auri sui partem obtinebant David et Salomon (1).

In Job, 27, 15-17-19, de auro quinquies fit mentio, et quatuor ex verbis quibus exprimitur, in textu varia sunt : 1° *segor*, cujus sensus esse potest *aurum in fodinâ*, aut conclusum (ut sensus est radicis), in minerali; 2° *kethem*, ex *catham*, *signare* vel *imprimere;* aurum in nummos cusum et circulans, aureus archetypa qui sui valoris notam exhibet; 3° *zahab*, elaboratum aurum, purum, politissimum; 4° *paz*, soliditatem, densitatem et vim denotans, probabiliter aurum in varia lancium et vasorum genera confectum (2).

Suas olim aurarias fodinas habuit Arabia. Aurum Saba (Ps. 71, 15) est, juxta Septuag. et Arabicas versiones, Arabicum aurum. Saba enim vetus est Arabiæ felicis vocabulum. Certos nos facit Sanchoniaton, ut ab Eusebio et Herodoto citatur, Phœnicenses, permagnum hujus auri commercium fecisse, etiam ante ætatem Jobi, qui de eo loqui supponitur, cap. 22, 24. Sed D. Good contendit, vocem originalem *auphir*, generaliter redditam *ophir*, hoc in loco, additum habentem aurum, ut integer fiat sensus, directè Arabicum verbum esse, ex *apher* aut *afr*, significareque *fluere*, *ruere*, *pertransire*. Quicumque Hebraicos versic. 24 et 25 considerat, ait Chappelow, pronus esse debet ad censendum ibi esse figuram *paranomasiam*, ut vocant rhetores, id est, *proximam affinitatem in litteris et sono.*

Tu igitur conservabis ut pulverem (aphar) *thesaurum* (betzer);
Fluet igitur (auphir) *ut thesaurus* (betzer) *rivorum ;*
Et igitur Omnipotens erit ærarium tuum (betzereca)!

Sunt et Davidis ex Psalmis designati *aurei* Psalmi, cujus designationis sensus diversè fuit à commentatoribus conjectus. Harmer probabilissimam hujus distinctionis rationem assignavisse videtur (3).

Nonne sexagesimus psalmus et quinque cæteri qui epitheto hoc distinguuntur, *aurei* vocari potuerunt, ait, quòd in aliquâ circumstantiâ, aureis litteris scripti fuerint, suspensique in sanctuario vel alibi? Non certè, hoc fieri potuit, eo quòd superiorem cæteris hujus collectionis hymnis excellentiam habere putati sint, absolutè loquendo; sed quòd quibusdam particularibus circumstantiis appropriati sint, quæ occasio fuerunt cur præcipuo hoc honore affecti fuerint. (Vide Isai. 37, 14.)

Opera septenorum excellentissimorum Arabum poetarum qui ante tempus Mahumetismi florebant, vocata fuêre *Al moallacat*, quia successiva, quodque suo honoris ordine, templi *Meccæ* foribus affigebantur; et insuper *al modhahebat*, cujus sensus est *auratum* vel *aureum*, quia scripta erant litteris aureis in Ægyptiaco papyro (4). Idem scriptor in sequenti paginâ (5) statuit Arabes, ubi alicujus poema laudare volebant, solitos fuisse dicere : *Hi sunt aurei versus illius viri;* quæ consuetudo oriri ipsi visa est ex eo quòd hæc poemata litteris aureis scripta erant.

(1) Calmeti *Biblia encycl.*, artic. *aurum.*
(2) Doctor A. Clarke, *Comment. in Exod.*, 25, 3.
(3) *Observ.*, vol. 3, obs. 6.
(4) D'Herbelot, *Bibl. orient.*, p. 586.
(5) Idem, p. 593.

ARGENTUM.

Metallum hoc, non minùs ac illud de quo in præcedenti articulo agitur, notum est, et ei proximum accedit in pretio; ut illud, à primævis ætatibus in nummos cusum, aut saltem permutationum causâ impressum, et quoque in varia ustensilium genera elaboratum est. Vid. num. 7, 13, 84; 10, 2; 1 Paral. 28 15, 17, etc.

AMBARUM vel ELECTRUM.

Evidens est ex modo quo propheta Ezechiel loquitur de *chesmel, ambarum* (cap. 1, 4, 27; et 8, 2), eum non intendere bituminosam substantiam nunc tam clarè notam sub hoc nomine. Septuag. reddunt vocem Hebræam ἤλεκτρον, cujus sensus est *electrum*, id est, metallum auro et argento mixtum, *crystallum.* Ex hâc Ezechielis versione, cap. 1, 4 : *Et de medio ejus* (venti turbinis) *quasi species electri..... in medio ignis*, apparet interpretes, per ἤλεκτρον significare potuisse neque *ambarum*, neque *crystallum*, quippe prius fit obscurum statim ac ignem sentit solviturque subitò in resinosam piceamque substantiam; et posterius vix unquàm in igne ponitur; et, si poneretur, ex ipso igne nihil nisi fuliginem et opacitatem perciperet. Restat igitur ut significent mixtum illud metallum quod ab antiquis multùm fuit celebratum propter magnificum splendorem, quòdque igni expositum, ut aliæ materiæ, lucidius et splendidius fit. Inde Septuag. translatione suâ proximè videntur accessisse ad sensum genuinum vocis Hebrææ; nam, cùm Ezechiel apud Chaldæos prophetizaret, post Joachim captivitatem, hìc, ut in aliis locis, Chaldaicâ voce usus esse videtur; et, ut talis considerata, vox *chesmel* derivari potuit ex *nechesh*, *cuprum* (demptâ initiali *n*), et ex Chaldaico, *melel*, *aurum*, quale è fodinâ egreditur; atque ita designat vel metallum cupro et auro mixtum, ut *æs pyropum*, de quo apud veteres Græcos et Romanos scriptores, sicque vocatum ex igneo suo colore, et *æs Corinthium;* vel aliter *chesmel* significare potest speciosam cupri speciem, quale erat illud de quo Aristoteles ait quòd colore et apparentiâ, externâ facie ab auro discerni nequibat, et ex quo probabile est Darii crateras, de quibus idem auctor mentionem facit, et duo vasa ex specioso cupro (flavo aut lucido ære), pretioso ut aurum (Esd. 8, 27) confecta fuisse. Scheuchzer (1), qui inter varias vocis *chesmel* interpretationes posteriorem præfert, addit hanc speciosi cupri speciem adhuc notam esse in orientalibus Indis sub nomine *suassa*, eoque utuntur ad conficiendos annulos et crateras, ad magnatum usum, et æquis auri et ruberrimi cupri partibus componitur (2).

CUPRUM.

Metallum hoc quod ex omnibus imperfectis auro et argento propiùs accedit, occurrit tantùm in 1 Esd. 8, 27, in Anglicâ Bibliâ, cùm translatores nostri vocem

(1) *Phys. sacra*, in Ezech. 1, 4.
(2) Parkhurst, *Lex Hebr.* — Vide etiam Harmeri *Observ.*, vol. 4, obs. 87.

nechseth in aliis locis reddiderint *æs*, quanquàm, juxta maximam interpretum partem, anachronismi rei fuerint, eò quòd, ut putatur, factitii hujus metalli formatio non præcesserit ævum longè subsequens tempora in quibus, juxta ipsos, de eo mentio jam fieret.

Doctor Adamus Clarke (1) tamen pronus videtur ad translationis nostræ veritatem defendendam; sicque agere videretur. Doctor Geddes, quippe qui eamdem interpretationem admittit, animadvertit prior metallum factitium, *æs* communiter vocatum, formari ex combinatione oxidæ vel mineralis xinci, *lapis calaminaris* vocati, cum cupro; æs illud longè antiquitùs in usu fuisse; et ad cupri præparationem quâ in factitium hoc metallum transformaretur, sagacissimè alludi in Job. 28, 2 : *Ferrum de terrâ tollitur, et æs ex lapide liquescit*. Quod sic transfert Vulgata : *Ferrum de terrâ tollitur; et lapis solutus calore, in æs vertitur*. Longiùsne procederemus dicendo lapidem hìc referri posse ad lapidem calaminarem de quo utebantur ad vertendum cuprum in æs? Quòd æs capax esset tàm speciosi nitoris ut lucidissimum fieret, diutissimèque nitorem servaret, ex illo apud cunctas gentes arma cùm ad nocendum, tum ad tegendum confecta fuêre; et cuprum nullo modo fuisse reputatum videtur, nisi quòd ad æs conficiendum usui esset.

Supponit Parkhurstus cuprum vocari *necheshet*, quia color ejus (*nechesh*), serpentium coloris similitudinem gerit, animadvertitque serpentem Moysis jussu confectum, ut exaltaretur, ex cupro confectum fuisse, Num. 21, 9; ubi expressio est notabilis : *Wiosh mesheh nechesh nechechet*. Sic aurum ob suum splendorem vocatur *zeheb*, argentum verò *keseph*, propter suum pallorem. Cùm enim homo animalia haud dubiè ante mineralia nota habuit, (comp. c. 2, 19, 20 Gen. cum c. 4, 22) valdè probabile videtur, ut ingeniosus notat criticus, linguam primævam potuisse aliquando, et ubi qualitatum aderat similitudo, mineralia exprimere nominibus derivatis ex iis quæ primariò animalibus data fuerant; et, in præsenti casu, notandum est, cuprum non tantùm serpentino esse colore, sed noxiorum horum animalium simile esse quoque in vi suâ destructivâ, quippe quod in omnibus suis præparationibus venenosum reputatur (2). Doctor Harris proponit legendum *netshet*, loco *necheshet*, quod deducere possumus ex verbo *netesh*, effodere; genuina vocis *fossilis* significatio, quæ deducitur ex latino *fodio* (3). Valdè tamen conquerendum est auctorem hunc conjecturalium sacri textûs emendationum studio teneri. In præsenti loco dicere non præsumit se alicui manuscripto aut versioni inniti; non poterat equidem; quapropter ipsius conjecturam, quantumvis ingeniosam, excidere necesse est.

Interpretes nostri vocem Hebraicam *maroth* reddiderunt *speculum vitreum* in Exod. 33, 8, et Job. 37, 11. Sed ars conficiendi specula ex vitro, hydrargyro cooperto, prorsùs moderna est inventio. Doctoris Adami Clarke nota est super locum Exodi, in quo versio nostra Moysem exhibet labrum æneum et basim ejus æneam, ex mulierum speculis conficientem. Hìc, inquit, metallum optimè politum indicari potest, cùm vitrum nondùm erat in usu, et quanquàm jam in usu fuisset, certi sumus labrum æneum non potuisse confici ex speculis vitreis. Vox igitur reddenda erat *mirror*, speculum, non *looking-glass*, *speculum vitreum*, quod in versiculo præcedenti absurdissimum est, quùm ex his *maroth*, speculis labrum æneum confectum fuerit. Prima hominibus nota specula, clari et quieti fontes, et tranquilli lacus fuerunt. Factitia specula primò ex ære, postea ex acie, et ubi increvit luxus, ex argento, confecta sunt; sed à remotissimis temporibus, ex mixto metallo, specialiter stanno et cupro, quorum optima, si Plinio fides, primò Brundusii conficiebantur (1); sed juxta ipsum, specula stannea majoris fiebant; dicitque argentea specula adeò vulgaria facta esse, ut famulæ etiam iis uterentur (2). Ubi Ægyptiæ mulieres templa adibant, sua secum semper specula ferebant. Idem egerunt mulieres Israelitarum; et D. Shaw asserit mulieres Arabum ea constanter mamillis suspensa ferre.

Notari potest vocem *looking-glass*, *speculum vitreum* occurrere in nostrâ Ecclesiast. versione, 12, 11 : *Non credas inimico tuo in æternum; nam sicut ferrum* (ad marg. *æs*) *æruginat, sic malitia illius. Quamvis se humiliet et incedat curvus, adjice animum tuum, et custodi te ab illo, tuque illi eris quasi speculum vitreum lavavisses, noscesque rubiginem ejus non penitùs extersam esse* (3). Probat locus iste, mentione factâ de rubigine, specula metallo polito confecta fuisse.

Pulchrum æs Apoc. 1, 15 et 2, 18, redditur à Vulgatâ *aurichalcum*, ostenditque Bochartus vocem *aurichalcum* usurpatam fuisse à Romanis pro duabus metallorum speciebus quorum unum nativum, alterum verò factitium erat; unum pretio aurum adæquabat, alterum longè inferius erat. Quoad ex duobus his metallis pretiosius, quamvis de eo apud Hesiodum mentio fiat, sub vocabulo ὀρειχάλκον, et apud Virgilium sub nomine *aurichalcus*, à diebus tamen Aristotelis in quæstione est utrùm ejusmodi metallum reipsà exstiterit. Plinius, qui fuit Apostolorum coævus, expressè declarat nihil ejusmodi longè ante reperiri (4). Satis nobis igitur certum est χαλκολίβανον in Apoc. designare pessimam *aurichalci* (5) speciem quæ ex cupro et *ladmian* terrâ componitur, valdèque æri nostro similis. Nam cupri massa cum æquali calaminæ, seu la-

(1) *Comment. in* Exod. 25, 3.
(2) *Hebr. Lex.*, sub voce.
(3) *Hist. nat.*, p. 54.

(1) *Hist. nat.*, lib. 33, c. 9.
(2) *Ibid.*, lib. 34, c. 17.
(3) Vulgata alio modo locum hunc reddit : *Non credas inimico tuo in æternum, sicut enim æramentum, æruginat nequitia illius; et si humiliatus vadat curvus, adjice animum tuum, et custodi te ab illo. Non statuas illum penès te, nec sedeat ad dexteram tuam, ne fortè conversus in locum tuum inquirat cathedram tuam; et in novissimo agnoscas verba mea, et in sermonibus meis stimuleris.*
(4) *Hist. nat.*, lib. 4, c. 2.
(5) Comp. Vulgatam, Eccles. 47, 20, ubi respondet Græco κασσίτερου, *stannum*.

pidis calaminaris quantitate soluta, notabiliter augebitur, fietque hâc operatione flavum cuprum, quod æs dicitur (1). In de observat Bochartus Gallos tunc vocare æs *archal*, corruptâ latinâ voce *aurichalcum*, nuncque phrasi *fil d'archal* uti pro æreo stamine (2).

In duobus vel tribus locis interpretes nostri reddiderunt *nechest*, *acies*.

FERRUM.

Hoc est, sine controversiâ, utilissimum, et consequenter pretiosissimum omnium metallorum notorum. Ejus ope terra culta fuit et subdita, domus erectæ, civitates constructæ, naves confectæ, mechanica orta, nationesque ditatæ sunt.

Ferrum rarò in statu nativo reperitur; generatim cum aliquo acido *mineralizatur*, formamque mineralis assumit. Evidenter patet ex Deut. 8, 9, Palæstinam hujus metalli fodinis abundare, etsi, nunc in nullâ istius Regionis parte excepto Libano existere noscantur. Cur nos lateat earum existentia causa, est Arabum invidia, qui nullum viatorem internas terræ partes indagare sinunt, ne quo thesauro qui ibi jacere posset potiatur. Evidens est ex antiquissimis veteris Testam. libris ferrum usui fuisse, jam Moysis ætate, non modò ad arma conficienda, sive ad nocendum, sive ad tegendum, sed ad ustensilia quoque domestici usus. Reipsà, ejus usus Patriarchis antediluvianis evidenter notus erat, qui artem metallurgiæ à Tubal-caïn edocti fuerant. Gen. 4, 22.

Cùm inter omnia metalla vehementissimum ignem ut solvatur requirat ferrum, speciali proprietate gaudet vox *fornax pro* ferreo seu fornax ferrea, ad exprimendas violentas acerbasque afflictiones, ait Parkhurst, Deut. 4, 20; 3 Reg. 8, 51.

PLUMBUM.

Juxtà aurum et hydrargyrum, gravissimum omnium metallicarum substantiarum plumbum est; sed duritie cedit omnibus cæteris. Colore pallidè lividèque cinereo est; merum, insonum est, et supra modum flexibile. Communissimè è fodinâ extrahitur, in statu permixtionis cum sulphure et parvâ argenti quantitate, ex quâ separatur ope fornacis, in quâ ad fluidum statum reducitur.

Singularis adest locus apud Jer. 6, 28-30: *Omnes isti... sunt æs et ferrum; universi corrupti sunt. Defecit sufflatorium, in igne consumptum* (1). *Evanuit plumbum* (de quo utebantur ad mundandum minerale); *frustra conflavit conflator, sed malitiæ eorum* (seu forsitan malæ heterogeneæ materiæ, (*non sunt separatæ* (et hìc casus occurrit); *reprobatum*, (seu repulsum) *argentum vocabuntur, quia Dominus projecit illos.*

Ex Job. 19, 23, 24, videmus plumbo inscriptas fuisse in primævis temporibus res quas longâ temporum serie servandas volebant. Plures plumbei libri in orientalibus Regionibus inventi sunt (2).

In 4 Reg. 9,30, et Jer. 4,30, de quâdam substantiâ mentio fitquâ mulieres uti solebant ad depingendos sibi oculos; etquæ, vocata *pouk* generaliter censetur fuisse sive plumbei mineralis pulvis, sive nigrum plumbi recrementum. Statuunt Shaw (3) et Russell (4) priore ad hoc uti mulieres Barbariæ et Aleppi.

STANNUM.

Metallum istud tot ad usus nunc adhibitum, in Moysis ætate quoque notum erat, qui de eo loquitur inter enumerandum sex metalli species. Num. 31, 22.

Nulli metallo tantùm nocet stanni admixtio quàm argento: minima enim illius quantitas hoc non secùs ac vitrum fragile reddit, et, quod pejus est, difficillimè rursùs ab eo separatur. Ipse stanni vapor idem agit ac metallum, in auro, argento et cupro, eaque fragilia reddit. Inde nobis patet, ait Parkhurstus, quàm accuratè loquatur Dominus, cùm per prophetam Isaïam hæc denuntiat, c. 1, 25, comparato enim, vers. 22, populo Judæo cum argento, declarat, v. 25: *Et convertam manum meam ad te, et excoquam ad purum scoriam tuam, et auferam omne stannum tuum.* Ubi Aquila, Symmachus, Theodotion et Vulgata legunt *stannum tuum*; Septuag. è contra legunt *malos*. Illa Dei denuntiatio, si cum præcedenti subsequentique contextu conferatur, indicare videtur Deum velle, viâ judicii eos mundare, qui apud Judæos mundari poterant, non minùs ac exprobatos et inemendabiles destruere. Comp. Jer. 6, 29, 30; 9, 7; Ezech. 22, 18-20; Malach. 3, 3.

Apud Ezech. 27, 12, Tharsis exhibetur producens stannum, quæ regio, si fides Bocharto, generaliter putatur esse vetus Tartessus in Hispaniâ (5).

(1) *Natura explicata*, vol. 3, p. 289.
(2) Parkhurst. *Lex. Græc.*, sub Χαλκολίβανον.

(1) Ità Keri, *Targum*; 24 *Kennicott* Codices, et Septuag.
(2) Vide *Fragmenta* ad Calmetum, n. 74.
(3) *Itinera*, vol. 1, p. 413.
(4) *Hist. nat.* Aleppi, p. 132.
(5) Parkhurst, Heb. Lex., *sub voce*. Visendæ sanè notitiæ de Phænicensium cum Britannis, stanni, quod illorum terra producit, commercio, peti possunt ex Vallanceq, *Collect. de Reb. Hibern.*

PARS SECUNDA.

BOTANICA.

Innumerabilis est vegetalium viridans multitudo sicut astra quæ cœlorum sursùm faciem exornant. Ut ordine disponantur eorum cunctæ tribus, et sive genericâ sive specificâ serie struantur, hujus, ô mirande Sweet, requireretur scientia cujus vasta mens, ut olim philo-

sophus rex Tadmor, ex hyssopo quæ crescit in pariete, usque ad superbos Libani cedros pertinebat. Tanta solertia quâ triplex copiosum metitur naturæ regnum arte nostrâ non indiget, cujus unica cura est notare has generales formæ, dimensionis, incrementi, durationis, virtutis et coloris proprietates, quæ iis primariò fuerunt impressæ, quando, in ortu temporis, verbum quo forma data et vita fuit inspirata, ea omnia è nihilo protulit

(Transl. ex Mason.)

Hæc naturalis historiæ sectio, quæ ad vegetalia pertinet, vocata fuit *Botanica*, ex Βότανη, *planta* vel *herba*; et *Phytologia*, ex φύτον, *planta* et λόγος, *discursus*. De eorum structurâ et vitalibus motibus, de eorum systematicâ ordinatione; variarumque specierum denominatione, eorumque specialibus proprietatibus et usibus tractat (1).

Si cunctæ nobis notæ res, quæ super terræ faciem diffusæ jacent, quorumdam hominum sedulæ et laboriosæ investigationis patientium, sed cujuscumque hucusque propositæ ordinationis ignarorum examini subjicerentur, parùm dubium esse potest quin eadem ab omnibus classificatio admitteretur, et res illæ in tres magnos ordines distribuerentur, scilicet *mineralia*, *plantas* et *animalia*; hæc est enim, respectu saltem descriptionis, accommodatissima quæ dari possit distributio. Nulla quidem adest difficultas distinguendi hoc *minerale* ab hâc *plantâ*, vel hanc *plantam* ab *equo*, *elephante*, aut alio quovis quadrupede; cùm verò devenimus ad considerandos cujusque naturæ regni fines, tum adeò tenuia esse lineamenta et gradus invenimus, talique gradatione pollere transitiones unius corporum classis ad alteram, ut res sese sæpè offerant, quarum difficiliter propriùs ordo assignaretur (2).

Quantumcumque igitur animalis et vegetalis vitæ in earum perfectissimis et maximè elaboratis formis discrimen pateat, ubi ad contiguos utriusque regni fines accedimus, discrimen hoc gradatim sic effugit, *obscurum, invisibile*, *in umbram dilabens*, mutuique accessus adeò sunt stricti et intimi, ut difficillimè tunc inter ea distinctionis linea designaretur, et ad quod regnum res quælibet pertineat assereretur.

D. De Mirbel, in suo excellentissimo tractatu, *De plantarum Anatomiâ et Physiologiâ*, discrimen animalis et vegetalis regni delineare enixus est, ut sequitur, hæcque distinctio à sir Edward Smith adoptari videtur: « Solis plantis datum est victum sumere ex inorganicâ materiâ, merâ terrâ, salibus et aere, quibus substantiis ali nequeunt animalia quæ iis solummodò vescuntur, quæ sunt vel fuerunt materiæ organizatæ, sive vegetali sive animali naturâ. » Itaque solius vitæ vegetalis esse videretur res vitâ carentes in corpora vitâ et organis prædita transmutare.

Illud vegetalis et animalis vitæ discrimen oppugnat Doctor Good, notatque nos, dùm distinctivum pro animalibus et plantis characterem delineamus, hunc ex cujusque speciei perfectissimo deducere cogi, et casus extremos definiendos linquere ex chimicorum compositione, quam ex partium dissolutione novimus. Sub vasto isto rei aspectu ad id notandum procedit, quòd dùm inter se conveniunt de origine per generationem, de incremento per nutritionem, de fine per mortem, de organizatâ structurâ, de interno vitali principio, longè differant quoad dotes quibus vitale principium pollet et effectus quos producere potest. In plantis, quantùm id prosequi nobis licet, irritabilitatis, contractilitatis et meri instinctûs proprietatibus circumscribitur, in animalibus verò, supradictis proprietatibus additur muscularitas, sensatio et voluntaria motio (1).

Mira verè est vegetalium structura et à nobis admirationem attentionemque postulat. Quàm excellenti modo radices ad firmiter inhærendum in genitrice suâ terrâ, non secùs ac ad alimentum sumendum in plantæ sustentationem, humoremque ebibendum ex vicino solo, coaptantur! Quàm convenienter varia tubuli et fibræ quibus truncus et stipes componuntur, ut ascendat succus, extremosque foliorum et ramorum fines attingat! Quàm accurata foliorum structura ad varios et maximi momenti usus quibus in vegetationis œconomiâ inservire debent! Quàm exquisitum indumentum affert cortex non tantùm ad stipitem et ramos ab externis injuriis, sed à noxiâ etiam frigoris et æstûs vi protegendum! Quàm evidentia sapientiæ et consilii signa in suâ speciosâ et exquisitissimâ structurâ flores evincunt! Quàm exquisita eorum constructio ad tutelam et alimentum primorum et tenerorum fructûs initiorum, et cùm firmior solidiorque evasit fructus, quàm celeriter officium suum linquunt, lapsaque cadunt, ubi jam non ampliùs necessaria! Quàm mirabiliter, quibusdam in classibus, semens contegit et defendit fructus donec maturitatem attigerit! Quàm tandem exquisitum stupendumque organizati mechanismi opus est ipsum semen, et, cùm sit necessarium ad specierum suarum regerminationem, quàm insigniter earum conservationi et continuatæ seriei provisum est! Quid aliud quàm Dei sapientia providere potuit ut semina quæ sylvarum incolarum vastationibus magis essent obnoxia, non duplici, sed et quædam ex ipsis triplici indumento protegerentur (2); ut quæ magis requirerentur ut alimentorum genus tantam tamque fœcundam generandi vim haberent (3); utque semina in

(2) Vide *Botanic. Grammar.* Smith, p. 1, 2; et *utilem Notit.* Bingley, vol. 2, p. 1, *de Vegetalibus*.

(1) Vide in hanc materiam seriem dissertationum Dublinii, in Mechan. Instit. habitarum à doctore Mc Keeven, et editarum in Lancet, vol. 12.

(1) *Liber naturæ*, vol. 1, p. 171.

(2) Ut in nuce, primò crassum carneum operimentum habemus, deinde durum corticem, intùs est semen duplici membranâ inclusum.

(3) Frumentum non tantùm est planta maximè prolifica, sed maturitatem in calidis et frigidis, non minùs quàm in temperatis climatibus attingit.

genere quæ tot casuum lusibus et injuriis subjiciuntur diuturnæ vitalitatis principio gauderent, cujus ope, vi suâ frugiparâ non facilè sanè spolientur! Plantæ quoque variis modis multiplicantur et propagantur, quibus earum continuatæ seriei firmiùs providetur.

Nec minùs visibilis est Providentiæ digitus in modis quibus ad diffundenda disseminandaque vegetalia utitur, quàm in curâ quâ eorum continuandæ seriei providit. Bonitatis Dei plena terra dici potest; sed undè hoc, quòd in locis homini imperviis, et in ruinosorum ædificiorum tectis varia tot vegetalis creationis specimina reperiantur? Nonne è modo quo magnus naturæ Agricola semina sua circumfundit? Dùm quarumdam plantarum semina satis sunt gravia ut in terram decidant, sedemque suam collocent propè nativum locum; alia, postquàm à quadrupedibus absorpta fuêre, in solo vicino deponuntur; quædam ab aeris volucribus in remotiores plagas, vel, mollibus levibusque plumis prædita, in loca sibi destinata ventis cœli feruntur. Ne quædam propiùs remaneant elasticis casis includuntur, quibus, ut plenè sunt matura, ruptis, undequâque fugiunt quæ in illo carcere detinentur; ne verò quædam longiùs abeant uncinis et hamis providuntur qui ea fugientia sistunt, eaque locis naturæ suæ maximè congeneribus infigunt. Hæc sunt aliqua *opera Domini et* sunt *mirabilia in oculis nostris!*

Quoad plantarum structuram magnum discrimen observamus in trium classium consistentiâ. Comparatus cum ruborum specie quàm durus, firmus et tenax augustæ quercûs stipes; et cum herbaceâ tribu comparatus, quàm lignosus, tenax et elasticus est albæ spinæ surculus! At ideò, quomodò potens sylvarum rex procellæ furori resistere potuit? Dùm vilissimi humillimique rubi tantâ texturæ firmitate non indigent, eos flexibilitas et elastica tenacitas, necnon et aculeata quâ instruuntur lorica, quo in loco exponuntur, injuriis minùs obnoxios reddunt.

Herbacei ordinis distinctivus character est mollities cui accedit major adhuc flexibilitatis gradus; quàm sapienter id fuit ordinatum ad varios usus quibus herbæ creatæ sunt! Si ipsis inesset arborum firmitas quarum aculeatis culmis lenis lanuginosusque naturæ tapes locum cessit; si ruborum tenacitas, quomodò pecoribus nostris pabulum ministrarent?

Sunt et multæ aliæ propriæ et peculiares vegetalis regni qualitates, in quibus mirabilis divinitatis actio lucet præeminetque. Quàm stupendum, quòd, exempli gratiâ, si inversâ positione semen terræ mandetur, junior radix spontè se deorsùm deprimat, dùm stipes altiùs in solum illabi denegat, seque circum inflectit ut per terræ faciem emergat! Quàm mirum est quòd arboris aut plantæ radices, ubi lapidem vel alium progressibus suis sub terram obicem obvium habent, directionem suam mutant eumque devitant! Quàm admirabile quòd innumeri surculi, qui è radice pullulant, ut humorem inquirant, sequuntur quasi quodam instinctu, viam quæ ad illum ducit, è sterili ad fertilius solum transeunt, quòdque plantæ in tenebroso loco inclusæ inflectuntur vel irrepunt ad aliquam aperturam quâ luminis radii introduci possint!

Sub hoc respectu dici potest vegetales tribus aliquâ ad vitam animalem analogiâ referri; sed ibi non stat adhùc similitudo. Quàm stupendum phenomenon est, quod vocatur *plantarum somnus* (1), sexualeque Linnæi systema, quod in eo stat quòd in vegetali non secùs ac in animali regno sexuum discrimen existere detexerit!

Quàm mirabilem staturæ, formæ colorisque varietatem in hoc copioso rerum ordine invenimus! Quàm diversas ab aliis quædam habent proprietates! Quàm propè quædam accedunt ad ordinem sibi immediatè superiorem in existentiæ scalâ! Sensitiva planta, ubi vel leviter tacta, aliquid non absimile ab innoxiorum nostrorum animalium timiditate evincit. *Hedysarum gyrans*, seu *planta mobilis Orientis* incessantem et spontaneum motum exhibet foliorum suorum per diem sub cœlo calido et sereno; sed per noctem, vel absente luce et æstu, ejus motus cessat, atque, ut ante, in quietis statu remanet. Americana venus *muscas vorans*, ut avis prædatrix, quasi in insidiis latere videtur ut imbelle insectum deprehendat.

Plantæ nihilominùs ne levissimum quidem sensationis principium habere videntur, admisso quòd sensatio sit nervosi systematis effectus; neque aliam rem novimus ex quâ procedere possit. Attamen, licèt plantarum vasa aliquas musculares fibras habere non appareant, sunt nobis evidentes contractilis et irritabilis vis ex alio principio rationes; factaque supra allata, multa inter alia quæ referri possent, in hoc altè probabilè evincendum concurrunt quòd ejusmodi principii ope *fluidi* varii per suos proprios alveos propelluntur. Nulla alia suppetit methodus quâ talis propulsionis notio rationabilis dari possit.

Quâ in plantarum parte vitale principium præcipuè existet, aut quò hiemale se recipiat non novimus; sed æquè quoad animalem vitam ignari sumus. Utrinque in quamque partem agit, in toto consistit, in toto residet; illud existere convincimur quòd suas ferè omnes functiones exerceat, combinationesque suas efficiat in directam oppositionem legibus chimicæ affinitatis, quibus aliter non minùs regeretur ac mineralis mundus, et quibus constant, statim ac unquàm vegetale emortuum est. Inde, crescit planta et amplior fit, singulis annis surculorum novam progeniem emittit, speciosissimisque, pulmonum instar, frondibus (quæque frons enim in se distinctus est pulmo) ad novæ sobolis respirationem vestitur; concinnâque actionum serie, quam nunquàm nimiùm mirabimur, alimenti perpetuum supplementum, in variis cunctis formis, ad animalis vitæ incrementum et perfectionem administrat, dùm abundantissimè ex earum excidio et imminutione, necnon et dissolutione, novarum sobolum, novorum surculorum et aristarum producendorum copiam recipit.

(1) Maximè varii sunt modi quibus nocturno tempore folia plicantur et dormiunt, sed id notandum est ea omnia ita disponi ut optimam junioribus stipitibus, gemmis, floribus et fructibus protectionem præbeant.

Gelu et sol, aqua et aer fœcunditatem suis quæque modis æquè promovent, termitæque, seu albæ formicæ, talpa, *hampster*, et terrestris vermis terram foraminibus abrumpunt vel eam intùs excavant, ut ipsa salutaribus eorum influentiis fruatur. Eodem modo, ipsi sunt quoque putrefactionis et dissolutionis ministri; hepatica et fungi, formicæ et scarabæus, roboris et navium vermis, et picus ad generalem effectum concurrunt, robustissimarumque quercuum truncos, si dilapsi nullique usui adhibiti jaceant, ad sua elementaria principia mox reducunt, ita ut feracissima successivæ animalium aut vegetalium progeniei materia fiant. Eæ sunt simplices, sed valdè mirabiles naturæ vices. Omnia vivunt, florent et decidunt, omnia moriuntur, sed nihil omninò perit; magnum enim vitæ principium formam solummodò mutat, uniusque generationis destructio est novæ et sequentis vivificatio. Indè, Indici mythologistæ, vi et elegantiâ verè mirabili, cui par nihil in Græcorum Romanorumve theogoniis apparet, Ens supremum describunt, quod *Brahm* vocant, ut formans et regens orbem, triadis inferiorum deorum ope, quorum quisque generali effectui æquè contribuit, sub Brahma, Visnu et Iswara nominibus, quibus potentia generans, potentia conservans et consummans, et potentia dissolvens designatur. Indè christianus philosophus simplicitate eò Indico philosopho sublimiore quò veraciore exclamat, contemplatâ regulari confusione, intricatoque scenarum coràm se surgentium concentu : « Hæc, ut mutantur, Pater omnipotens, hæc nihil sunt quàm varius Deus! Annus vertens plenus est tuî (1)!

Jam advertimus ad systematicos Moysis Salomonisque ordines, in introductoriâ libri hujus sectione; hìc tantùm addemus, juxta verba D. Caroli Taylor, nullas clariores systematis rationes è quocumque scriptore produci posse quàm quas exhibet, Gen. 1, 11, 12; 3 Reg. 4, 33. Uniformis est à minore ad majus progressus, ex graminibus quibus includuntur minutissimæ omnium viridantium plantarum species, ad rubos qui minoris speciei arbores haberi videntur; ex his verò ad arbores quæ non tantùm amplioribus dimensionibus, sed et etiam duratione differunt.

CAPUT PRIMUM.

GRAMINA ET HERBÆ.

Hinc nascuntur vivaces herbæ, latè super totam viridem terram profusæ, quorum tribus enumerare Botanistæ vires superat! (THOMPSON.)

Vox Hebræa herbacearum productionum in genere est *desha*, quanquàm specificè quoque graminibus detur. Vox Græca χόρτος, in novo Testamento huic respondet. Notat Wetstein Hebræos cuncta vegetalium genera in arbores et herbas dividere; priores ab hellenistis vocantur ξύλον, posteriores χόρτος, sub quo nomine gramina, frumentum et flores comprehenduntur. In S. Matth. 6, 30, et S. Luc. 12, 28, vox ista

(1) Good, *Lib. naturæ*, ubi suprà.

certè dirigitur ad designanda lilia agri, de quibus Salvator noster modò locutus fuerat (1).

Valdè impropria locutio in nostrâ Proverb. versione occurrit 27, 25 : *Apparet fœnum, tenerumque gramen se ostendit, herbæque montium cernuntur* (2). Certè si tenerum gramen apparere tantùm incipit, fœnum, quod est gramen sectum et aridum, postquàm maturitatem attigit, nullo modo illi associari potest, minùs adhùc illud præcedere. Super hunc locum animadvertit D. Taylor nullum Dictionarium aut Lexicon dare accuratam significationem vocis translatæ per *fœnum*, quam ponit ille significare priores surculos, novos, recènsque gemmantes graminis apices. Sic vir Sapiens ait : *Teneri graminis surculi surgunt et moventur, gramenque* (gramen in priore suo statu) *gemmas agit; et graminis congeries ex eâdem radice procedentes simul colliguntur, et itâ montium summa jucundâ viriditate vestiri incipiunt.....* Sanè pulcherrimus vegetationis progressus, ut in hoc loco describitur, ab omni viro judicio prædito magis poeticus haberi debet, quàm ut pereat; quid verò esse debet orientali spectatori, viro cujus imaginatio spiritu poetico exaltata est, viro qui recenter sterilitatis undique circumfusæ et gramine carentis solitudinis testis astitit!

Eadem locutionis improprietas, sed contrario ordine, et ubi forsàn anglicus lector illam minùs probabiliter detegere poterit, occurrit in nostrâ Isai. versione, 15, 6 : *Nam aqua Nimrim* (aqua præcipuus est vegetationis fons) *desolabitur, dilapsa mortua erit; ita ut* (*fœnum* in nostrâ translatione, sed, ut esse deberet) *teneri recèns nati graminis surculi aruerunt; graminis gemmæ omninò periêre* (jam non est viride, in nostrâ versione). Sequens versiculus sic verti potest : *Eo quòd quæ sibi recondidit, et depositum quod magnâ curâ in suppositâ securitate posuit, ducentur ad salicum torrentem* (3).

Similis gradatio poeticæ imaginis adest in 4. Reg. 19, 26 : *Qui habitabant in eis, humiles manu erant; contremuerunt et confusi sunt, facti sunt velut fœnum agri* (vegetalia in genere,) *velut virides graminis gemmæ, velut tener herba quæ est in tectis domorum, et hæ quoque vento percussæ, antequàm creverint usque ad ascensionem in altum* (4). Quæ infirmitatis gradatio!

Nonne infaustum est quòd in duobus solis veteris Testamenti locis, ubi interpretes nostri voce *fœnum* utuntur, necesse sit vocem prorsùs contrariæ significationis substituere, ut genuina locorum citorum significatio nativis (orientalibus) auctorum ideis accommodetur (5)?

(1) Parkhurst., *Lex Græc.* in voce.
(2) Vulgata habet : *Aperta sunt prata et apparuerunt herbæ virentes, et collecta sunt fœna de montibus.*
(3) Vulgata habet : *Aquæ enim Nemrim desertæ erunt, quia aruit herba, defecit germen, viror omnis interiit. Secundùm magnitudinem operis, et visitatio eorum; ad torrentem salicum ducent eos.*
(4) Vulgata habet : *Et qui sedent in eis, humiles manu, contremuerunt et confusi sunt, facti sunt velut fœnum agri et virens herba tectorum, quæ arefacta est antequàm veniret ad maturitatem.*
(5) *Fragmenta* ad Calmetum., n. 178.

Eruditissimus Ursinus biblicas herbas in quatuor classes distribuit, sic : esculentæ, ornamentales, medicinales et vestiariæ, vel quæ in vestimentorum fabricam usurpantur. Talis ordo tamen proposito nostro non stat, idcircò non adoptabitur.

SECTIO PRIMA.

GRANUM, SEU FRUMENTUM.

Visitâsti terram et inebriâsti eam : ubertate ditâsti eam rivo Dei, qui plenus est aquâ. Præparas eis frumentum, quandò sic ei providisti. Sulcos ejus abundanter irrigas, sulcos ejus tu statuis ; eam pluviis emollis; germini ejus benedicis, annum bonitate coronas, et vestigia tua rorant pinguedine. Valles frumento cooperiuntur ; ipsæ gaudio exultant, ipsæ quoque canunt. Ps. 64, 9-13. (Translat. ex Hebr.)

Genericum apud Hebræos grani seu frumenti nomen est *dagen*, haud dubiè ex abundanti ejus fructificatione. In Gen. 26, 12, et S. Matth. 13, 8, frumenti mentio fit quasi faciat fructum centuplum; antiquamque Palæstinæ fertilitatem omnes auctores unanimi concentu testantur. Statuit Burckhardt, in quibusdam Haran partibus, quæ est pas regionis ad orientalem amnis Jordanis plagam jacentis, se invenisse hordeum reddens fructum octogesimum, etiam nunc, cùm hæc regio sit prorsùs neglecta et inculta (1).

Evidenter patet ex Ruth 2, 14; 2 Reg. 17, 28, 29, et aliis locis, frumentum frixum partem constituisse ordinarii Israelitarum victûs, ut est etiam nunc Arabum. Frumentum ad panis fabricam sequenti modo præparabant : Frumentum terebatur vel baculo, vel flagello, pedibus animalium (Deut. 25, 4, vel *plaustro triturante, rostrâ serrantia habente* (Isai 41, 15) quod plastro non longè absimile erat, et super frumentum equis aut bobus trahebatur. Ubi terebatur frumentum, à paleis et pulvere excutiebatur, in aerem vanni aut palæ ope jactum (Matth. 3, 12; deinde granum cribro succernebatur, ut ab omnibus immunditiis purgaretur (Amos. 2, 9; S. Luc. 22, 31). Inde areæ aperto cœlo erant. Jud. 6, 11; 2 Sam. 24, 18. Granum sic præparatum in farinam vertebatur molis trusatilibus, quæ componebantur inferiùs ex molâ lapideâ, cujus superior facies concava erat, et superiùs etiam molâ lapideâ, cujus inferior facies erat convexa. In superioris molæ medio foramen erat ad recipiendum frumentum, et inter molendum, inferiori molâ fixâ jacente, superior verò velocissimè manuum ope circumvertebatur. His molis adhùc nunc utuntur in Oriente et in quibusdam Scotiæ locis, ubi vocantur *querns, pistrillæ*. Illud molendi genus solis feminis addictum est; hâcque consuetudine illustratur prophetica Salvatoris nostri animadversio de Jerosolymæ destructionis die : « Duæ erunt (mulieres) molentes in molâ : una « assumetur, et una relinquetur. » Matth. 24, 41.

D. Pennant à quo specialis data fuit notio harum molarum, ut in Scotiâ iis utuntur, observat, mulieres voces suas semper stridoribus lapidearum molarum associare ; ubi verò decem vel duodecim habentur sic occupatæ mulieres, furibundos cantus tam altè attolli, ut, salvâ etiam charitate, mulierum à dæmone correptarum turbam censere posses. Cùm molarum labor vulgò manè oriente die perficiebatur, mulierum molæ trusatili laborantium tumultus in totâ civitate audiebatur, quo indolentium earum dominorum somnus sæpè abrumpebatur. Scripturæ hujus tumultûs absentiam ut desolationis signum notant, Jer. 25, 10, et Apoc. 18, 22. Humana lex erat : *Nemo accipiet loco pignoris inferiorem et superiorem molam, quia in pignus accipit vitam hominis.* Deut. 24, 6. Suum enim ille quotidianum panem molere nequiret (1).

Recentior Calmeti editor (2) pretiosas quasdam habet notiones de frumenti assumptione in futuri statûs symbolum. Apologiâ non indigemus ut lectoribus nostris ejus inquisitionum fructus offeramus.

Vitæ finis maturâ ætate comparatur acervo frumentorum perfectè maturorum : *Ingredieris sepulcrum in plenâ ætate, sicut infertur acervus tritici* (in granarium) *tempore suo.* Job. 5, 26. Vide etiam Gen. 25, 8, et Job. 42, 17.

Salvator noster comparat se grano frumenti quod decidit in terram, et postea multum fructum affert, Joan. 12, 24; et Osee propheta, 14, 7, habet : *Crescens quasi vinea et reviviscens quasi frumentum.* Reipsâ vegetationis reditus in verno anni tempore, ut expressivum resurrectionis symbolum generaliter sumptus est. Simili locutione utitur Paulus Apost. de vitâ post resurrectionem : *Seminatur nudum granum, ut putà tritici, aut alicujus cæterorum ; sed, post proprium tempus, id surgit ad lucem, viriditate vestitur, siliquis et aliis ipsi pertinentibus et accessoriis, juxtà naturam quam huic seminis speciei affixit Dominus.....; his consonat corporis resurrectio*, etc., 1 Cor. 15, 37. Nam, siè jusmodi comparatione veteres uterentur (et Gemma Monsfalconii ejus antiquitatem astruit), ea difficilè ignota Corinthiis in suâ doctâ et politâ civitate, quæ Græciæ lumen erat, remansisset; neque philosophis hujus loci tantùm restricta, sed iis quoque nota esse debuit ad quos Apostoli generaliter scripserunt. Quòd si ita sit, non tantùm sacer scriptor ab omni culpâ eximitur quòd illam explicationis causâ selegerit, sed etiam major ipsi quàm supposuerunt moderni inconsiderati quidam, aderat ratio eos vocandi *insanos* qui non satis ad id attendebant, quod apud ipsos notum et admissum erat.

Potuit Apostolus, nec hoc ulli dubium, in humanæ vivificationis progressu divinam potentiam adumbrare; indeque inferre eamdem potentiam quæ à principio vitam contulit, eam certè ad vitam revocare posse quidquid unquàm vitâ fruitum est. Potuit enim verbis tectis uti, et de vegetali semine loqui elegisse, quippè communi hominum notitiæ magis obvium; non intendens autem cogitatum suum intra quamdam vegetationis qualitatem includere. Eumdem loquendi

(1) *Itinera in Syriâ*, etc., p. 296.

(1) Vide auctoris *Biblic. Socium*, p. 536.
(2) *Fragmenta*, n. 212.

modum apud Menu invenimus, qui de natis discurrens ait: *Quæcumque sit qualitas seminis agro debito tempore præparato mandati, planta ejusdem qualitatis in hoc agro exsurgit, propriis quibusdam visibilibus additis proprietatibus. Contingere nequit ut alia planta seminetur, alia producatur; quodcumque semen terræ mandetur, id propriam suam speciem producit. Nunquàm semen effundatur in alterius agro.* Hâc metaphorâ vetus legislator adulterium prohibet, ut statim postea effusè statuit.

Valdè inexpectato metaphoræ genere utitur Apostolus Paulus ad Rom. 6, 3-5: *An ignoratis quià quicumque baptizati sumus in Christo Jesu, in morte ipsius baptizati sumus? Consepulti enim sumus cum illo per baptismum in mortem... ut et nos in novitate vitæ ambulemus. Si enim complantati facti sumus similitudini mortis ejus, simul et resurrectionis erimus.* Sed quid de baptismo ad plantationem? In quo eorum consistat similitudo, ut legitima fiat hìc usurpata comparatio? In S. Pet. 1 Epist. 3, 21, Apostolus loquitur figurativè de baptismo quo *salvi fimus;* alluditque ad Noe qui diù in arcâ inclusus remansit, ut frumentum diù sepultum in terrâ jacet. Itaque, quemadmodùm homo conversus, postquàm recepto baptismo veteris suæ vitæ consuetudini mortuus est, tanquàm ad novam vitam resurrexisse censetur, sic, postquàm segregatus fuit à veteribus suis affectibus, quasi à natali thalamo, et mortuus est in eo quòd fuit *complantatus*, tanquàm ad novam vitam resurrexisse quoque existimatur. Eædem prorsùs sunt igitur ideæ Apostoli in istis versiculis, etsi variæ sint metaphoræ. Cæterùm, si olim commune fuerit de homine baptizato loqui quasi ad novam vitam surrexerit, granumque etiam considerare ut ad novam vitam germinans, indè nobis apparet quàm facilè Hymenæus et Philetus (2 Tim 2, 17, 18) contrà veritatem erraverint dicentes (hominis) resurrectionem jam esse in baptismo factam (quasi in eo quòd plantatus fuit, id est, in eo quòd ad Christianismum transiit). Hoc errore nihil aliud agebant quàm christianæ institutioni veteres suas paganismi notiones adnectere. Facilis admodùm erat transitio; sed nisi error opportuno tempore fuisset repressus, periculosissimus fieri potuisset.

FRUMENTUM, seu TRITICUM.

Hæc est præcipua et pretiosissima omnium grani specierum. Vocatur ab Hebræis *chetah;* de vocis hujus etymologiâ aliquid certum offerre facile non est. Varias conjecturas lector videre potest apud Parkhurst, qui radicem ex Samaritanâ et Chaldæâ linguâ deducens, suggerit *delicatum* vel *deliciosum* aut aliquid simile, idealem esse ejus significationem, granique hoc genus ita vocari ex eo quòd cætera grana sapore et deliciis superet. In 2 Sam. 17, 28, vox ista in plurali formâ occurrit, undè infert Scheuchzer illam olim omne granorum frumenti genus comprehendisse, quæ ab immunditiis purgata sunt. Hoc tamen dubium videtur; nam hordeum ipsi connexum expressè dicitur; pertinet forsan ad plures frumenti species; vel, quod probabilius est, exemplum est laxi hujus loquendi modi qui adeò vulgaris et sanè in omni linguâ necessarius.

Carnis oblationes, ut in Anglicâ Bibliâ vocantur, Leviticæ dispensationis, non erant quod earum denominatio implicare videretur, *animalis caro*, sed frumentum, sive in simplici suo statu, sive in farinam resolutum, sive in placentas subactum. Vide Lev., cap. 2.

Triticum, Jer. 28, Joel. 2, 24, et Amos 5, 11, haud dubiè est *burr*, seu agreste triticum Arabum, de quo loquitur Forskal. In Gen. 4, 35, eadem vox redditur *frumentum.*

HORDEUM.

Notissimum hoc granum nomen suum Hebraicum *shoreh* sumit ex longis aristis quibus ipsius spicæ muniuntur (1).

In Palæstinâ hordeum mense octobri terræ mandabatur, et colligebant illud desinente martio, statim post Pascha. In Ægypto, tempore septimæ plagæ (Exod. 9, 13), quæ paucis diebus antè Pascha locum habuit, hordeum in viridibus spicis erat, undè videtur ibi messem tardiorem fuisse quàm in terrâ Chanaan, etc.

In 3 Reg. 4, 28, de hordeo agitur quasi usuali jumentorum pabulo, sicque in Syriâ esse perseverat, ut videri potest apud Hasselquist. Itin. in Syriâ, etc., p. 294, 295, Burkhardt (2) et alios viatores.

Plinius, teste Menandro, statuit hordeum fuisse antiquissimum generis humani alimentum, evidenterque patet ex pluribus Scripturæ locis, illud usui fuisse ad conficiendos panes apud Judaicum populum. Vide 2 Jud. 17, 28; 4 Reg. 4, 22; 2 Paral. 2, 15; S. Joan. 6, 8-10, etc.

SECALE.

Hæc grani species vocatur *cesmeth*, probabiliter ex longis suis crinibus vel aristis. Aquila et Symmachus, necnon et Septuag., Theodotionque vertunt illud *spelt.* Quamvis inter se conveniant Græcæ versiones, doctor Shaw tamen supponit oryzam esse granum ab auctore intentum, Pliniumque citat asserentem oryzam fuisse veterum olyram. Ex aliâ parte statuit Hasselquist Ægyptios oryzæ culturam didicisse sub califis; et Parkhurst ostendit viatorem malè Romani naturalistæ testimonium intellexisse. In Ezech. 4, 9, vox Hebræa vertitur *vicia*, quod est zizanii genus.

MILIUM.

Hebraicum hujus grani nomen est *dechen* è radice quæ significat *pulsare, propellere*, etc., sicque forsitan vocatur quòd granorum ita innumeram, supra omnes notas nobis plantas, copiam producat. Itaque Latinè dicitur *milium*, quasi unus culmus mille grana ferat (3). Haud dubiè idem grani genus est quod vocatur nunc in Oriente *durra*, quod est, juxta Niebuhr (Arabiæ descriptio, p. 45, 135-136), milii species; ex eo malus conficitur panis cum cameli lacte, oleo, butyro vel

(1) Vide Martini *Lexicon etymolog.* in *hordeum*, vel Parkhurstum sub voce.
(2) *Itinera.*, p. 129.
(3) Martini *Lexicon etymolog.* in *milium*.

adipe, qui unicum ferè alimentum quo vescitur vulgus in Arabiâ felice. Ipsi adeò injucundus visus est, ut libenter hordeaceum panem prætulisset. Notio ista ad Ezech. 4, 9, illustrandum intendit.

SECTIO SECUNDA.

ARUNDINES.

Generale nomen *arundo* adoptamus, Hebræo *agmun*, respondens, velut includens plurimas cannæ et juncorum species de quibus mentio fit in Scripturis, quasque singulas recensebimus. Attendere necesse est duobus vel tribus locis Scripturæ, in quibus generica *arundo* vox ab interpretibus nostris usurpata fuit, qui eam specificæ plantæ, originali textui respondentis, designationi anteposuerunt.

Arundines in immensam copiam pullulant in ripis et alveo Nili, indeque probabiliter in 4 Reg. 8, 21, Ægyptia regio vocatur arundo : *An speras in baculo arundineo atque confracto Ægypto, super quem si incubuerit homo, comminutus ingredietur manum ejus, et perforabit eam? Sic est Pharao rex Ægypti omnibus qui confidunt in se.* Propheta Ezechiel ducis Assyrii observationis veritatem testatur : *Et scient omnes habitatores Ægypti quia ego Dominus; pro eo quòd fuisti* (rex Ægyptius) *baculus arundineus domui Israel. Quando apprehenderunt te manu, et confractus es, et lacerâsti omnem humerum eorum, et innitentibus eis super te, comminutus es, et dissolvisti omnes renes eorum*, cap. 29, 6. Indè novimus quid intelligendum sit per calamum quassatum in Isa. 42, 3 ; et, si referatur ad Ecclesiam, de modicæ fidei homine illud intelligere debemus, vel forsan specialiùs de homine cujus cor confractum et contritum est ob præteritas iniquitates.

In 3 Reg. 14, 15, Israelis prævaricationes sequentem pœnæ interminationem postulant : *Percutiet Dominus Deus Israel, sicut moveri solet arundo in aquâ, et evellet Israel de terrâ bonâ hâc quam dedit patribus eorum, et ventilabit eos trans flumen : quia fecerunt sibi lucos ut irritarent Dominum.* Eadem habetur allusio in S. Matth. 11, 7, ubi Salvator noster ait de Joanne Baptistâ illum non esse *arundinem vento agitatam.* Nihil versatile aut instabile in ejus indole erat ; mens ejus in veritate constans et fixa stabat, ejusque testimonium in Salvatoris characterem semper idem erat.

Ex Ezech. 40, 3, et Apoc. 11, 1, discimus longum arundinis stipitem in modum virgæ mensuralis adhibitum fuisse ; et ex Isai. 46, 6, in modum lancis juxta forsitan Romanæ stateræ formam usurpatus fuisse videtur.

In Suez viciniâ quædam ex istis arundinibus duodecim *yards* altitudinem attingunt ; inde nobis patet quàm facilè, unius ipsarum ope, miles qui stabat ad pedes Salvatoris nostri crucis, ad os ejus spongiam aceto imbutam admovere potuerit. S. Matth. 27, 48.

Innotatum linquere non debemus arundines scribendi arti fuisse appropriatas ante vulgarium nostrarum pennarum inventionem, cùm plures sint ad illas allusiones in sacris Scriptis, licèt in Anglicâ Bibliâ non discernantur.

PAPYRUS.

Arundo hæc duobus verbis exprimitur in veteri Testamento, *agmen* et *gema*, quæ Anglicâ Bibliâ diversè vertuntur *rush* et *Bulruch*. Nullum dubium est tamen quin Ægyptiacam arundinem denotent, seu *cyperem papyrum* Linnæi.

Papyrus adolescit in Ægypti paludibus vel in stagnantibus Nili partibus, quæ ex cursu fluminis oriuntur, ubi profunditas duos cubitos non excedit. Radix ejus tortuosa est, et quatuor vel quinque unciarum crassitudine ; culmus est triangularis decem cubitorum altitudinem attingens, desinensque in tenuium fibrarum, crinium speciem referentium, coronam, quibus thyrsum veteres comparare solebant.

Tanta erat papyrorum copia in Nili ripis ut eas sylvæ comparet Cassiodorus : *Ibi ad conspectum surgit hæc absque ramis sylva, hic absque foliis rubus, hæc aquarum messis, hoc paludum ornamentum* (1).

Papyrus inter graminosas plantas vel gramina ab antiquis botanistis collocabatur. Ignari quam ad peculiarem speciem pertineret, illum sub nomine *papyri* designavère, cujus duæ erant species, Ægyptius et Siciliensis. Ostendere enixi sunt recentiores duas has unam et eamdem esse cyperi speciem. Hoc sub genere inveniuntur in catalogis et plantarum descriptionibus publicatis ab editione Morrisonis operis, in quo papyrus vocatur *cyperus Niloticus*, vel *Syriacus maximus papyraceus.* Cesalpinus tamen, qui plantam ipse examini subjecit, statuit papyrum Siciliensem ab Ægyptio differre (2).

Arundinis hujus maximus usus erat regionis in quâ nascitur incolis. Medullâ in stipite contentâ ad alimentum, ligneâ verò parte ad navium confectionem utebantur. Quo consilio eam juncorum instar, in fasciculos componebant, iisque simul connexis, naviculis suis legitimam formam et soliditatem dabant. Vasa papyri (Isa. 18, 2) de quibus in sacrâ profanâque historiâ agitur, ait doctor Shaw, nihil aliud fuère quàm latiores species fiscellæ scirpeæ, in quâ positus est Moses infantulus (Exod. 2, 3), quæ tabulis et aliis solidioribus materiis locum cesserunt, et in usu esse desivère. Loquitur Plinius (3) de naviculis ex papyro confectis, noliticisque navicularum ornamentis, et alio in loco (4) ait : *Ex ipso papyro nautica vasa conficiunt.*

Papyri tamen utilissima pretiosissimaque pars est tenuis cortex, vel pellis, quâ usi sunt veteres ut in eo scriberent. Sic ad hunc usum præparabatur papyrus ; plurimæ fibræ quibus truncus constabat magnâ curâ separatæ, et super mensam extensæ, solertèque coæquatæ et simul compressæ Nili aquâ humectabantur, quâ cùm dissolverentur glutinosi plantæ succi, fibræ illæ simul strictissimè adhærebant. Postea etiam premebantur, deinde in sole siccabantur, et ità idoneæ fiebant ut in eis scriberetur, litteræque colorato liquore

(1) Lib. 2, cap. 38.
(2) Shaw, *Panorama Naturæ*, p. 793.
(3) *Nat. Hist.*, lib. 6 cap. 16.
(4) Lib. 13, cap. 2.

per cavam arundinem fluente depingebantur.

Vegetalium hoc genus magnâ aquarum copiâ indiget ut incrementum capere possit. Ubi igitur amnis, cujus in ripis nascitur, imminuitur aquis, ante alias plantas perit. Illud explicat Job. 8, 11, ubi ad hoc alluditur velut ad fugacis prosperitatis imaginem : *Numquid vivere potest scirpus absque humore? aut crescere carectum* (seu arundo) *sine aquâ* (1)?

Cùm papyrus sit planta esculenta, minimè mirum est eo vesci populos, ut indicatur Jer. 15, 16; Ezech. 3, 1; et Apoc. 10, 10.

CANNA.

In Anglicâ Bibliâ habemus *suavis canna*, *calamus* quoque et *suavis calamus*, quæ omnia idem designant, et Hebræo *kaneh* respondent, cui aliquando additur *beshem*, *aromaticus* vel *suavis*, et aliquando *toov*, *bonus*, *placens*, etc., etc.

Calamus aromaticus, seu *suavi olens canna*, nascitur in Ægypto, in Judæâ, et in plurimis Syriæ partibus, sed melior species in Arabiâ et Indiâ reperitur. Planta hæc probabiliter admixta erat cæteris quas regina Saba Salomoni obtulit. Ea est ejus fragrantia, ut dicatur aerem ingenti aromatico sapore repleri, eâ adhuc vividâ (vide Cant. 4, 13, 14), ubi verò arida et in pulverem resoluta, in pretiosissimorum unguentorum partem venit. Ad hunc finem eo utebantur Judæi. Exod. 30, 23; Isa. 43, 24.

Dicunt Theophrastus (2) Pliniusque (3) optimam hujus arundinis speciem nasci in Syriâ propè montem Libanum; sed illud difficilè conciliari potest cum Jerem. (cap. 6, 20), qui de pretiosâ aromaticâ cannâ loquitur, quasi è longinquâ regione, undè sanè non fuisset allata, si æquè bona tàm propè inventa fuisset. Probabilius est, ut suggerit doctor Harris, hanc arundinem non minùs ac incensum, de quo simul fit mentio, ex Sabâ provenire, ubi, uti certi facti sumus à Strabone et Diodoro Siculo (4), nascitur abundanter. Plinius quoque in citato loco de eâ loquitur quasi nascatur in Arabiâ; et Dionysius eam inter fragrantes hujus regionis productiones numerat. Saba, ut novimus, sita erat versùs meridionalem Arabiæ peninsulam, ita ut reipsà, respectu Judææ, regio longinqua esset; sic quoque apud Joelem 3, 8. Salvator noster loquens de reginâ Sabæ, quam vocat reginam Austri, eam è terræ finibus venisse ait, Matth. 12, 42. In lib. Exod. quoque calamus venire dicitur è longinquâ regione (5).

GLADIOLUS.

Duæ sunt in Hebræo voces, *achu* et *suph*, aliquandò redditæ *flag*, *gladiolus* in Bibliis nostris, quamvis in Gen. 41, 2, 18, prior vertitur *pratum*, et in Jon. 2, 5, posterior *weeds*, *malæ herbæ*. Designatur probabiliter gladiolus vel longum gramen, quod in niloticis pratis nascitur.

(1) Good *Translatio*.
(2) *Hist. plant.*, lib. 9, cap. 7.
(3) *Hist. nat.*, lib. 12, § 38.
(4) Lib. 3, p. 125, edit. Rhodom
(5) Harris, *Hist. nat.*, in voce.

SECTIO TERTIA.

PISUM.

Vox *pisum* plantis leguminosis, vel granis seminibusve illis quæ in siliquis nascuntur, data fuit; sed Hebræum *keli*, quod ubicumque occurrit, aliquod granorum horum assorum vel testorum denotare videtur. In 2 Sam. 17, 28, vox ista bis occurrit : unâ vice hordeo et farinæ mixta est, atque rectè in nostrâ versione *frumentum frixum* vertitur; alterâ vice, fabas et lentes sequitur, proprièque intelligitur *cicer frixus*. Duo ista nunc etiam populorum orientalium victûs partem constituunt. Itaque, ait Hasselquist (1), in viâ ab Acrâ ad Seide, pastorem vidimus prandentem; prandium ejus spicæ frumenti semi-maturæ erant, quas ipse frigebat, edebatque non minori appetitu quàm Turcicus homo *pillans* suos. Frixæ frumenti spicæ, addit ille, vetus sunt esculentum in Oriente, de quo mentio fit in libro Ruth 1, 22. Quoad *frixum cicerem*, 2 Sam. 17, 28, docet nos doctor Shaw (2) *garvancos*, *cicerem*, multùm reputari, ubi frixum in sartagine aut clibano fuit, tuncque vocari *leblebby*. Iste summæ esse antiquitatis videtur. Plautus de eo velut de re tunc temporis vulgatissimâ loquitur. Idem apud Aristophanem occurrit. Leblebby istorum temporum probabiliter esse potest *keli*, *cicer frixus*, sacræ Scripturæ.

LENTES.

Ea est pisi species quâ abundat Ægyptus, quâque multùm alimento utuntur. De Alexandriæ lentibus ut specialiter pretiosis loquitur S. Augustinus (3). Parvi à Romanis æstimabantur, infraque eas grani species, ex quo cervisiam quamdam conficiebant, *alicam* scilicet, ponebantur. Statuit verò doctor Shaw in Barbariâ eas non minùs ac fabas incolarum victûs præcipuam partem constituere. Eodem modo ac fabæ parantur, inquit ille, id est, elixantur incoquunturque cum oleo et allio, facilèque in massam solutæ pulmentum efficiunt, chocolati colorem referens. Ea fuit, addit doctor iste, coctio rufa, pro quâ Esaü, inde vocatus Edom, primogenita sua vendidit. Gen. 25, 30, 34 (4).

FABÆ.

Fabam Hebræi vocant *pul*, ex verbo *separarè*, *dividere*, etc., alludentes probabiliter ad modum quo nascuntur. Non enim crassâ tantùm involvuntur siliquâ, quâ ab externo aere separantur, sed unaquæque ab alteris in ipsâ siliquâ dividitur. Fabæ numerantur inter cibaria Davidi Mahanaim allata (2 Reg. 17, 28), et etiam inter res quibus suum panem conficere jussus est Ezechiel propheta, cap. 4, 9. Illustrari possunt ista loca ex dictis à doctore Shaw de hodierno Barbariæ (5) populi victu. Fabæ postquàm elixæ et coctæ cum allio sunt, omnis ordinis personarum præcipuam escam constituunt.

(1) *Itinera*, p. 166.
(2) *Itin.* vol., 1, p. 257.
(3) *In Psalmum* 46.
(4) *Itin.* vol. 1, p. 256.
(5) *Ibidem.*

SECTIO QUARTA.

ALGÆ.

In Jonâ, 4, 6, vox Hebræa *suph* vertitur *weed*, et hic est unicus Anglicæ Bibliæ locus ubi sic vertitur. Ut collectivum nomen, ait Parkhurst, plantas seu algas significat, quæ in littore maris aut fluminis nascuntur, perpetuòque fluctibus verruntur et deterguntur. Hujus speciei plantæ sanè Jonæ libri loco apprimè concordant.

Hebræum maris Rubri nomen est *jam suph*, mare algosum; Diodorusque Siculus et Artemidorus in Strabone, quem citat Bochartus, præcipuo modo attenderunt ad muscos et algas seu plantas marinas quibus abundat, et ex quibus ejus insigniter viridem colorem repetunt. Comp. Sap. 19, 7. Attendit quoque doctor Shaw ad algarum et fuci varietatem quæ in alveo ejus nascuntur, et cùm aquæ decreverint, præcipuè post magnos æstus, ventos et currentes, in littore maris ingenti copiâ relictæ jacent (1). Atverò quantùm hoc doctoris Shaw testimonium ad algas extendendum sit, dubio esse potest, ait Parkhurst; quippe quòd D. Bruce (2) positivè asserit in mari Rubro, quod in totâ extensione invisit, se nunquàm ullius generis algam vidisse. Supponit igitur mare hoc suum nomen sumere ex magnis albi curalii arboribus vel plantis, quæ, in ejus sinu, undequàque diffunduntur, perfectamque terrestrium plantarum similitudinem referunt.

Quod asserit D. Bruce tamen, ei non contradicitur tantùm à doctore Shaw, sed et à pluribus non infimæ notæ viatoribus. Auctor *Scenarum et impressionum in Ægypto*, qui mare illud perlustravit à Mochâ, quæ est vix ultrà fretum Bab-el-Mandeb, usque ad Kosseir, quæ non ampliùs quàm centum et quinquaginta milliariis ad Australem sita est partem sinûs Suez, et cui igitur adfuit opportunitas totam maris extensionem explorandi, expressè loquitur de stratis viridis marinæ algæ in aquis ejus (3). Lord Valentia asserit mare Rubrum magis quàm ullum alterum algis abundare; et D. Dawson Turner in suo pulcherrimo *de fuco* opere tabulis depicta dedit plura ex iis quæ domum, jussu suo, specimina allata fuerant (4).

ACONITUM.

Hebræa vox *basheh* quam vertimus *cokle*, petunculus, solummodò in Job occurrit 31, 40, et diversè in versionibus redditur. Isaias propheta, 5, 2, 4, cujusdam plantæ vel fructûs simillimi nominis *bashin* mentionem facit; in Anglicâ versione *labrusca* est, sed Hasselquist albidum solanum esse putat, quod in Ægypto, Palæstinâ et Oriente commune est, vitique perniciosissimum. Michaelis (5) tamen, etsi ad Hasselquist opinionem attendat, contendit, post Celsium, utramque vocem *aconitum* designare, plantam venenosam, quod in apricis collibus, qui ad vineta eligi solent, spontè nascitur. Hanc interpretationem certam esse dicit, quia, ut observavit Celsius, *bish*, in Arabicâ linguâ aconitum denotat, illudque loco Jobi citato magis congruere, ubi nasci loco hordei dicitur.

(1) *Itin.* vol. 2, p. 325.
(2) *Itin.* vol. 1, p. 237.
(3) *P.* 35.
(4) Vide *modern. Viatorem*, Arabiâ, p. 221 et 222, nota.
(5) *Supplem. ad Lex. Hebr.*

VICIA.

Duæ sunt in Hebraicâ Bibliâ voces quas Anglici translatores viciam reddiderunt, *ketzach* et *hesmet*; posteriorem ut *secale* designantem habuimus; nobis igitur nunc de priori inquirendum, quæ solummodò in Isaiâ 38, 25-27, occurrit, et de quâ non conveniunt critici. Hieronymus, Maimonides et Rabbini eam intelligunt de *gith*, quod à Græcis vocatur μελάνθιον, et à Latinis *nigella*; et rabbinus Obdias de Bartenorâ expressè ait barbaricum seu vulgare *ketzach* nomen esse *nielli*, nigellam (1).

Ausonius ait *gith* pungere ut piper, et Plinius (2) addit semen ejus ad cibos condiendos idoneum esse. Statuit etiam illud magno esse usui in pistrinis, deliciosumque pani condimentum afferre, cùm forsan, velut apud nos careo et aliis parvis seminibus, eo panis conspergitur.

Censet Parkhurst *gith* idem fuisse ac nostrum feniculum, Ballesterumque citat dicentem *gith* communiter in hortis inveniri, cubiti altitudinem et aliquandò ampliùs attingere. Folia parva sunt, ut feniculi; flos cæruleus, et ubi flos decidit, ovarium in summâ parte apparet, papaveris ad modum, parvulis cornibus instructum, oblongum, membranisque in plurimas partitiones et cellulas divisum, ubi nigerrimi coloris, ac porri non absimilia, sed fragrantissima semina includuntur. Atverò, ut rectè suggerit D. Taylor circumstantiam Ballesteri *gith* feniculo comparantis, decretoria est contra id quod notat Parkhurst particularem esse plantam. Ejusdem esse ac feniculum classis admitti potest, minimè verò idem esse (3).

CAPUT II.

PLANTÆ ET ARBUSCULÆ.

SECTIO PRIMA.

PLANTÆ AROMATICÆ.

Ubi in eo ordine dispositi sunt omnes anni fugacis colores, ab habili latenterque operantis naturæ manu, splendescit hortus liberumque aerem prodigâ fragrantiâ implet.

CAMPHORA.

Hebræa vox *kepher* abruscula est in Cypri insulâ vulgaris, unde Latinum nomen habet. Botrus Cypri, ait D. Mariti, raræ et exquisitæ uvæ species esse supponitur, ex Cypro in Engaddi transplantata; sed botrus Cypriis incolis notus est ut odorifera arbuscula, *henna* vel *alkanna* vocata (4).

Arbuscula ista primò habita est ligustri vel cypri quædam species, cui reipsâ multùm affinis est; sed differentia in fructificationis partibus botanistas im-

(1) Vide Harris, *Hist. nat.*, in voce.
(2) Lib. 2, cap. 8.
(3) *Script. illust.*, expos. index, p. 170.
(4) *Itin.*, vol. 2, p. 4; et vol. 1, p. 353.

pulit ut distinctum genus ex eâ facerent, quod à Linnæo vocatur *lawsonia*, et quoad speciem de quâ tractamus *lawsonia inermis*. Arabicum nomen est *henna*, et, addito articulo, *al-henna* (1).

De alhennâ mentio fit in Cant. 1, 14, et 4, 13, ut de *unguento*; in priori loco ad fasciculos ejus attenditur. Doctor Shaw eam describit speciosam suaveque olentem arbusculam, quæ ad decem duodecimve pedes altitudinis assurgit, floresque in fasciculos emittit qui suavissimum, camphoræ (2) similem, odorem effundunt. At completissima alhennæ descriptio datur à Sonnini, ex quo sequentia extrahemus.

Alhenna alta est arbuscula, supra modum abundans in Ægypto; folia sunt oblongè ovatâ formâ, sibi invicem opposita, et pallidè viridi colore. Flores in extremâ ramorum parte nascuntur in longos patulosque fasciculos; tenues ramuli quibus inhærent rubri sunt, parique modo oppositi, ex axillæ cavitate parvulum folium, propè rotundum, et in aculeum desinens exoritur; corolla quatuor petalis constat, crispis et fulvo colore. Inter quodque petalum duo sunt alba stamina cum flavo apice; unicus est albus pistillus. Pediculus, quâ ramo adhæret, subruber est, et in pallidum viride se subducit. Calix in quatuor partes resecatur tenerè virentes suprà, versùs extremam partem quæ subrubra est. Fructus seu granum, antequàm maturescat, capsula viridis est; ubi maturescit, rubrum colorem assumit, fuscumque ubi aruit. Dividitur in quatuor cellas, ubi inclusa sunt semina, triangularia et fusco colore. Stipitis et ramorum cortex cinereus est, lignumque intùs leviter flavescit; quanquàm ejus figura in plurimis historiæ naturalis libris jam vulgata sit, in nullo tamen fideliter, et eâ singularum partium accuratione quâ illam Rosettæ depinxi, exhibita est.

Reverà una est ex arbusculis visu saporeque jucundissimis. Lætè saturatus stipitis color, frondium viridis nitor, suavis albi flavique mixtio quâ flores in longos fasciculos, ut liliacum, collecti, colorantur; ruber ramusculorum quibus adhærent color, jucundissimi aspectûs copulationem constituunt. Flores isti, quorum adeò sunt umbræ gratæ, suavissimis undequàque circùm odores emittunt, hortosque et domos quos exornant gratissimè perfundunt. Pulchritudinis ergò sunt floridus fasciculus. Mulieres (quæ invidiæ carcerum ornatus sunt, dùm totius regionis decus esse possent) pulcherrimis istis fragrantiæ fasciculis semetipsas domusque exornare, ad balnea eos ferre, in manibus tenere, uno verbo, sinum suum iis perfundere delectantur. Tanti possessionem hanc, quam cœli temperies, culturæque facilitas sibi raro denegat, faciunt, ut eam sibi libenter vindicarent exclusivè, ægroque animo Christianas et Judæas mulieres in partem ejus venire patiantur....

Nec mirandum adeò exquisitum florem gratissimas Orientali poesi allusiones obtulisse, et amatorias similitudines. Hoc quoque responsum suppeditat ad solvendam quadragesimam quintam Michaelis quæstionem. Nam *hennæ* flos in fasciculos disponitur, Ægyptiæque mulieres, quas ejus suavitas multùm delectat, illum secum ferendi studio capiuntur, ut dixi, in loco textu indicato, sinibus suis (1).

At verò non ad id tantùm hennâ utuntur mulieres in Oriente. Statuit doctor Shaw hujus arbusculæ folia, siccata, in pulveremque resoluta, in magnam utilitatem Tuneti usurpari. Quæcumque enim Africanæ matronæ pulverem istum emere possunt, eo labia, crines, manus pedesque tingunt, sicque ferrugineo croceoque colore fiunt, qui apud ipsas speciosissimus habetur (2). Eamdem apud Ægyptias matronas consuetudinem describit Sonnini, Russelque apud Alepianas (3). Mulieres in quibusdam Yemen, seu Arabiæ Felicis tractibus eamdem tenent consuetudinem (4), nobisque asserit Hasselquist se quarumdam momiarum ungues alhennâ tinctas vidisse; ex quo patet quàm sit antiqua hæc consuetudo (5). Alluditur probabiliter ad istam consuetudinem in Deut. 21, 12, ubi legimus, *circumcidere* seu *facere* ungues, aut potiùs, *adornare* vel *colorare* ungues. Sic quoque in 2 Reg., 19, 24, probabiliter agitur de tingendâ plantâ pedum arbusculæ hujus succo: *Mephiboseth pedes suos non paraverat*, id est, pedes ejus hoc colore tincti non fuerant.

Ut alhennæ nativæ regio non Palæstina, sed India et Ægyptus videatur, deque eo in Cant. 1, 14, mentio fiat tanquàm de re rarâ et singulari in Engaddi vineis nascente, probabile est, non obstantibus locis ad quæ modò allusimus, Judæos eo tanquàm tincturâ et colore uti calluisse antequàm odoriferam ejus qualitatem experti sint, illumque ex priori hâc causâ vocare *kepher*, quod significat *tegere, diffundere* (6).

ALOE.

Latè extenditur plantarum hæc tribus, quarum præcipuæ species ad novem referuntur. Valdè inter se quoad volumen differunt; sed Calmetus communiùs notam sic describit: Arbusculæ hujus frondes duabus circiter unciis crassæ sunt, aculeatæ, canaliculatæ; medius surgit stipes; ex flore granum nascitur album, nitidissimum, propèque rotundum. Duobus circiter pedibus assurgit aloe, cùm floribus sex sint stamina. Linnæus eam in sexto ordine ponit, qui vocatur *hexandria monogynia*.

Ex hâc plantâ exprimitur liquor catharticus, dictus *aloes*, qui est amarissimus, et de quo in condiendis corporibus utuntur ad removendam putrefactionem. Nicodemus attulit libras ferè centum myrrhæ et aloes ut condiret corpus Salvatoris nostri. S. Joan. 19, 39 (7).

(1) *Fragmenta* ad Calmetum, n. 404.
(2) Itin., vol. 1, p. 214.

(1) *Itin.*, vol. 1, p. 234, etc., ut citatur in *Fragment.* ad Calmetum, ubi supra.
(2) *Itin.*, vol. 1, p. 214.
(3) *Histor. nat.*, Aleppi, p. 103.
(4) Niebuhr, *Arabiæ descriptio*, p. 57, 58.
(5) *Itin.*, p. 246.
(6) Vide Parkhurstum *Lex. Hebr.*, in voce.
(7) Censent quidam commentatores aloem, de quo

MYRTUS.

Nostro sub insalubri cœlo myrtus parvula est arbuscula, sed in aliis, genialioribusque regionibus in parvam arborem aliquando exsurgit. Solidus est et ligneus stipes, qui ingentem parvulorum flexibiliumque ramorum copiam emittit, frondibus instructorum, buxi speciem referentibus, sed minutioribus acutioribusque, tactu lenes sunt, lucidæ, molles, speciosè virentes et odoriferæ. Flores inter folia nascuntur, et quinque albis petalis constant in rosæ formam dispositis : ipsis est grata suavitas decorusque aspectus. His succedit ovatum, oblongum granum coronulâ calicis segmentis confectâ ornatum; in tres cellulas dividitur semina continentes (1).

Magnas inter arbores myrtus in Scripturâ aliquandò collocatur, ut cedrum et olivam, quibus comparata amplitudinis respectu, minutissima est. Ubi verò attenditur prophetam variæ excellentiæ et pulchritudinis scenam describendi in animo habere, evanescit ista, quæ primariò apparebat improprietas. *Dabo in solitudinem cedrum, et spinam et myrtum et lignum olivæ.* Isa., 41, 19; id est, ait Paxton. horrendum et nudum desertum arboribus staturâ, formæ magnitudine et pulchritudine, saporisque fragrantiâ famosis, adornabo. Et rursùs : *Pro urticâ crescet myrtus, et erit Dominus nominatus in signum æternum, quod non auferetur.* Isa. 55, 13.

Hæc, prosequitur modò citatus scriptor, relationem dicunt ad effectum Evangelii seu regni Christi in mundi statum et animorum dispositiones; his prænuntiatur moralis paradisus creatrice Jehovæ potentiâ producendus, ubi scelus et miseria ante dominabantur. Myrtum eligit propheta Zacharias ad exprimendam pulchritudinem, utilitatem depressamque Ecclesiæ conditionem : *Vir ascendens super equum rufum, et ipse stabat inter myrteta quæ erant in profundo*, cap. 1, 8...Visionis ista scena, dùm rectam humilis et depressi Ecclesiæ statûs ideam exhibet, multasque gratissimas de ejus conservatione et securitate sub ejus Salvatoris protectione reflexiones suggerit, ea optimè congruit naturæ aspectui in Oriente, ubi myrteta tam frequenter ad magnam altitudinem se extollunt, etsi non tantam ut virum equo sedentem contegere possint, præsertim ubi ille vir opportunè in loco elato stat, vel ut Propheta in visione stetisse videtur.

Naturæ aspectus ad quem alludunt hæ Scripturæ, magnificentissimè evolvitur vivido Savary calamo in ejus *de Græciâ* Epistolis. Scenam in extremâ Plataneæ sylvâ describens, ait : « Myrti roseis lauris intermixtæ « nascuntur in vallibus, decemque pedum altitudi- « nem obtinent. Earum niveo candore flores intùs « orâ purpureâ circumdati, modo insigniter felici « sub viridi fronde emicant. Ipsis myrtus quæque « onusta est, odoresque exquisitiores rosis exhalant; « suaviter quisque permulcetur, suavibusque sensi- « bus anima repletur (1). »

Nativum Estheris Judaicum nomen est *hedeseh*, femininum genus *hedes*, MYRTUS (Esth. 2, 7). Chaldaici Targum nota in hunc locum cui attendatur digna videtur : *Vocabant eam* HEDESEH, *quia justa erat, justique sunt qui myrto comparantur* (2).

LILIUM.

Notissimus ille et speciosissimus flos in Hebræo *shushan* et in Græco *κρίνον* vocatur; quæ voces lucem, quam tam potenter reflectit ut Salomon ipse in omni gloriâ suâ non coopertus sit sicut unum ex ipsis, Matth. 6, 28-29, denotare videtur.

. . . . *Vide quomodò lilia ebibunt*
Latentes rivulos per gramina lentè fluentes, augerique superbiunt.
Vel speciosâ profusione humidas ripas exornant!

Suggerit D. Taylor florem istum probabiliter esse designatum à sponsâ, quæ seipsam flori, in orâ rivuli (Cant. 2, 1), non qui in culto horto nascitur, comparat. Album lilium flos est agrestis in Perside, et quædam ejus specierum agrestes quoque dici possunt in Judæâ. Insuper ibi invenitur *martagum*, corona imperialis, et alia colorata lilia. Si Domini nostri similitudo ad candorem vestis Salomonis referenda sit, splendidum sanè lilii candorem nunquàm attigit; si verò ad colorum splendorem, tunc colorum mixtura, splendor et igneus nitor in quibusdam lilii speciebus, excedit et superat quidquid ii, qui pannos conficiendos curant, pro Salomonis vestiario componere poterant. Præsens forsàn aderat lilium camporum, et illud ostendebat divinus Magister, quandò verba ista protulit. Si res ita se habet, ad agreste lilium illum intendisse certum est (3).

Plinius lilium habet rosæ in excellentiâ secundum; et sequens D. Salt in Abyssiniam Itineris (pag. 419) locus istius ordinationis improprietatem ostendet : « Paucis ab Adowâ milliariis, novas et speciosissimas « amaryllidis species detegimus, quæ decem vel duo- « decim florum spicas in unoquoque stipite ferebant, « non minùs ac belladonæ latorum, quæ à communi « fonte erumpebant. Generalis corollæ color albus « erat, et quodque petalum lineâ solummodò lucidæ « purpuræ infra medium signabatur. Flos suavè ole- « bat, ejusque odor, licèt multò gravior, lilii val- « lium suavitatem referebat. Omnium admirationem « movit magnifica hæc arbuscula, mihique in animum « subitò revocavit pulcherrimam similitudinem quâ « usus est Salvator noster in particulari occasione : « *Dico autem vobis, quoniam nec Salomon in omni glo-* « *riâ suâ coopertus est sicut unum ex istis.* »

Dicitur lilium originaliter allatum fuisse ex Perside,

hìc mentio, non esse plantam aloem, sed aromaticam arborem, dictam quoque *agollochum*, atque *hylaloem*, cujus ligno pariter utebantur Ægyptii in condiendis cadaveribus. Vide Celsium, Hieros. 1, 35, Michaelem, sup. ad Lex. Heb. 1, 32, Salmasium. *Exerc. Plinii*, 747; Rosenmuller, *Schol.* num. 24, 6. Vide etiam caput 3, inferiùs, de Arboribus, sect. 2, § 1.

(1) Harris, *Hist. nat.*, p. 276.

(1) Paxton, *Illustrationes*, vol. 1, p. 250, 251.
(2) Parkhurst. *Lex. Hebr.*, in voce.
(3) *Script. illustrata*, in loco.

cujus præcipua civitas dicebatur *Shushan*, unâque ex ejus provinciis Susianâ, ex pulcherrimorum horum florum sponte nascentium copiâ. In Oriente, ut apud nos, symbolum est puritatis et excellentiæ moralis; unde Persicus poeta Sadi amabilem adolescentem comparat albo lilio in lecto Narcissino, quòd bonitate juniores omnes pastores superabat (1).

In Cant. v. 13, sponsa comparat labia dilecti sui liliis distillantibus suavè olentem myrrham; quod referendum est, juxta P. Souciet, è societate Jesu, quem citat Calmetus, ad *coronam imperialem*, seu lilium Persicum, quod rubrum est, et aliquem liquorem distillat. Deorsùm semper incurvantur, in modumque coronæ in extremâ stipitis parte disponuntur, qui foliorum fasciculum comam habet. In imâ parte cujusque floris hujus folii, aquosus quidam adest humor, formans, si fas ita loqui, candidissimam gemmam, quæ gradatim nitidissimas purissimasque aquæ guttulas distillat. Hoc probabiliter sponsa myrrham vocat.

Inter ornamenta quibus templum instruebatur, conspicuum locum tenebat lilium. *Labium maris fusilis floribus lilii sculptum erat*, 3 Reg., 26; *capitella quæ erant super capita columnarum quasi opere lilii fabricata erant*, v. 19; *et super capita columnarum opus in modum lilii posuit*, v. 22.

Sir Robertus ker Porter, describens architecturæ fragmentum, quod in ruderibus palatii quadraginta columnarum Persepoli observat: Quisque ferè in hâc processione in manu suâ velut speciem loti tenet. Flos iste apud veteres significationum plenus erat, et ubique in Oriente occurrit. Ægyptus, persis, Palæstina Indiaque illum in architecturâ ubique offerunt, in manibus vel in capite figurarum sculptarum, sive sint signa sive anaglypha. Invenimus illum quoque in sacris vestimentis et architecturâ tabernaculi et templi Israelitarum, deque eo à Salvatore nostro, velut peculiaris pulchritudinis et decoris imagine, mentio fit, cùm naturæ opera artis decorationibus comparat. Adest quoque in omnibus picturis salutationis Gabrielis archangeli ad Virginem Mariam; et reipsà mysticæ venerationi omnium gentium et temporum populis fuit. Vetus heroicum opus *Theatrum honoris*, in Galliâ editum circiter ducentis abhinc annis attentione dignam hanc loti liliive rationem dat. Symbolum est divinitatis, puritatis, abundantiæ, amoris in perfectione completissimi, charitatis et benedictionis; ut in Scripturâ, hoc castitatis speculo, Susanna dicitur Susa, quod significat *lilii florem*, præcipuâ Persarum civitate nomen hoc per excellentiam ferente. Hinc tria lilii folia in Galliæ insignibus pietatem, justitiam et charitatem significant. Quæcumque peculiaris veneratio generaliter huic pulcherrimo et fragranti flori collata sit, at Persæ illi peculiarem sanctitatem attribuebant (2).

CYMINUM.

Hebraicum hujus arbusculæ nomen *cemun* generaliter retentum est in Arabico *kimmum*, Latino *cyminum*, Græco κύμινον, et Anglico *cummin*. Umbellifera est arbuscula speciem feniculi referens, abundantissimum in minori Asiâ, Ægypto, Syriâ, Hispaniâ, Italiâ et aliis calidis regionibus. Semen profert, quod amarè acri gustu mordet, aromaticumque odorem, non ex gratissimis, exhalat. Illud in agris seminant Judæi, et, ubi maturum est, baculo grana excutiunt, Isa. 28, 25-27. Illud quoque seminant Melitenses (1), eodemque modo grana colligunt. Scribas et Pharisæos reprobat Dominus noster, quòd tam scrupulosè mentham, anethum cyminumque decimant, neglectis bonis operibus, et essentialiorè divinæ legis obsequio, Matth. 23, 23.

ANISUM.

Professor Campbell errorem ostendit in quem translatores nostri ceciderunt. Permixtis duobus verbis quæ nullam connexionem habent, ἀνεθὸν et ἀνισὸν. Prius in textu occurrit, significatque non *anisum*, sed *anethum*; posterius *anisum* designat, sed in sacris Scripturis non occurrit.

HYSSOPUS.

Vegetale hoc vocatur *azub* ex suis detersivis et purgativis proprietatibus, unde eo utebantur ad spargendum paschalis agni sanguinem (Exod. 12, 22); ad mundandos leprosos (Levit. 14, 4, 6, 51, 52); ad conficiendam purificationis aquam (Num. 19, 6), illamque spargendam, v. 18. Typus erat vis purgativæ amarorum Christi dolorum, idque in animo prophetam habuisse, Psal. 1, 9, planum est (2).

Hyssopus planta est amaro gustu inque montibus propè Jerusalem nascitur, non minùs ac in civitatis muris. De quâdam hyssopo loquitur Hasselquist, quod minutissimus muscus erat, altæque et augustæ cedro singulari modo dispar. Vid. 3 Reg., 4, 33.

Bochartus, Scheuchzer, Parkhurst et alii critici, ut se ab apparenti inter Evangelistas discrepantiâ expediant, arbitrati sunt hyssopum, Joan. 19, 29, synonymum esse posse arundinis seu cannæ, Matth. 27, 48, et Marci 15, 36; indeque Wolfius aliquid laboris et operæ in eo posuit, ut ostenderet illud quamdam fuisse hyssopi speciem, cujus stipes aliquando duobus pedibus longus erat, et consequenter idoneus ad attingendum hominem cruci affixum, quæ nullo modo tam alta erat, quàm aliqui putaverunt (3). Sed difficultas, ut ostendit doctor Harris, in ipso textu non stat, qui satis intellectu facilis et apertè cum cæterorum Evangelistarum narratione conciliari potest. De arundine non loquitur S. Joannes, sed ait, milites, postquàm hyssopo spongiam circumposuerint, id est, postquàm amarum acido, seu fel aceto miscuerint, ori Salvatoris nostri, arundine, haud dubiè, admovisse.

JUNIPERUS.

Valdè dubium est utrùm de hâc arbusculâ mentio

(1) Harris, *Hist. nat.*, p. 246.
(2) *Itin. in Georgiam, Persiam*, etc., vol. 1, p. 627.

(1) Harris, *Hist. nat.*, p. 92.
(2) Vide Scheuchzer, *Phys. sacrâ*, Exod. 12, 22.
(3) Ibid., Matth. 27, 48.

fiat in Scripturâ, licèt in nostrâ versione occurrat. Plerique interpretes conveniunt inter se Hebræum *retem* significare genistam, seu Hispanicam genistam, vocatam quoque ab Arabibus *retemeth*.

Vox *retem*, ait doctor Good (1), est Arabica, generaliterque significat hæc arbuscularum genera, quæ in modernâ botanicâ sub nominibus spartii, genistæ et ulicis nota sunt. Occupatâ ab unâ ex potentissimis Arabum domibus Hispaniâ, regnoque sub nomine Occidentalis *califat* constituto, vocem istam conjunctim cum multis aliis in linguam Hispanicam transire necesse fuit; indeque *retama* generale est totius hujus arbuscularum familiæ nomen Hispanicum, ut *retamal* myricæ vel graminis quæ simul nascuntur cum ipsis.

In 3 Reg. 19, 4, agitur de prophetâ sedente in umbrâ juniperi, *retem*; quod non consistere putatum est cum opinione quæ tenet *retem* genistam esse, quæ nisi mediocrem contra urentem solis æstum umbram afferre posset. Idem tamen pari, si non majori vi, objici posset de junipero quæ humilis arbusculæ tantùm staturam habet. At verò, ut suggerit Parkhurst, textus hanc sententiam involvit magis quàm ei contradicit, et eos inferre licet prophetam umbrâ genistæ (2), quam in deserto nasci notat Bellonius, meliore deficiente, contentum fuisse, quemadmodùm Jonas modico cucurbitæ tegmine uti lætatus est contra oppressivum solis ardorem. Jon. 4, 6.

In Job 30, 3-4, afflictus patriarcha de sibi illudentibus ait :

Qui heri rodebant in eremo, in desertis et in solitudinibus,
Urticasque ex rubis, aut juniperi (retem)
Radicem in victum avellentes.

Locus iste multùm nobis præstò non est ad definiendum utrùm *retem* sit *juniperus* an *genista*, neutrius enim aut alicujus alius arbusculæ radices in his solitudinibus esculentam nutrimenti speciem offerre possunt. Illud notatur ut earum extremæ destitutionis argumentum, ostenditque Parkhurst, ex pluribus scriptoribus, minimè alibiles substantias comestas fuisse à multis populis, in temporibus et locis famis et inediæ. Hunc Lucani locum citat doctor Good, ut singularem cum Jobi descriptione affinitatem habentem :

..... *Aspicit miserabilem turbam*
Pecorum pabula arripientem, dumos aculeatos
Carpentem, nemusque morsu tondendo cædentem.

Psalmista (Ps. 120, 4) loquitur de *retenim* carbonibus ut vividissimum ignem ex omnibus materiis concipiendo alendoque igni aptis, quæ in deserto inveniuntur, et ideò aptissima videntur linguæ dolosæ pœna : *Qui detur tibi, aut quid apponatur tibi ad linguam dolosam? Sagittæ potentis acutæ, cum carbonibus desolatoriis* (Hebr. *retenim*) JUNIPERI. Id est, ira Dei, quasi acuta hamataque sagitta, ab Omnipotentis arcu emissa, solidissimam armaturam perfodiet, et durissimum cor profundè feriet, et velut productæ juniperi flammæ, angoribus ineffabilibus mendaces torquebit, Paxton, vol. 1, p. 246.

(1) Job. translatio, p. 344.
(2) Optimum de Grotii et Petri martyris opinionibus quoad prophetæ consilium se umbrâ *retem* protegendi articulum habet Harmer. *Observ.* vol., 4.

SECTIO SECUNDA.

CUCUMERA.

Magna hæc est vegetalium familia aut tribus, plurimas involvens species à se volumine, colore internisve qualitatibus dispares. Solæ tamen species de quibus Scriptura loquitur, *cucumer* propriè dictum, melo et mandragora sunt; quibus quidam scriptores cucurbitam addunt; sed cùm dubium sit utrùm hæc propriè fuerit identificata, in aliâ hujus operis parte locum obtinebit.

CUCUMER.

Vulgarissimus est apud nos fructus, sed multò adhuc in Ægypto vulgarior, ubi gustu jucundior, digestuque facilior est. Supponit Hasselquist cucumer de quo in Num. 11, 5, esse *cucumis chate*, seu cucumerum reginam, quod sic describit : « Nascitur in fertili solo, « circa Cairum, post Nili inundationem, non verò in « alio Ægypti tractu, nec in ullo alio solo. Cum aquo- « sis peponibus maturatur, ejusdem ferè substantiæ « carnem habet, sed longè minùs frigidam. Eo ve- « scuntur magnates quasi jucundiorem nullum cibum « invenientes, et à quo minùs sit ipsis metuendum. « Exquisitissimum est ex iis quæ hujus familiæ nunc « nota sunt. » (*Itin.*, p. 258.)

« Hunc locum invenimus apud D. Jowett in ejus « *christianis Inquisitionibus :* Latè patentes melonum « cucumerumque maturantium agri amnis (Nili) ripas « adornabant; adeò abundanter nascuntur ut nautæ « liberè sibi non deessent. Custodes tamen in iis con- « stituuntur. Per occasionem, sed longis desolatisque « intervallis parvum tugurium observare nobis licet, « arundinibus constans, unius tantùm viri capax; et « reipsâ vix aliud quàm à septentrionali vento pro- « tectio erat. His in tuguriis aliquando pauper vir « senilis, fortè membro captus, infirmè proprietatem « protegens mihi apparuit. » Id accuratè illustrat illud Isa. 1, 8 : *Et derelinquetur filia Sion.... sicut tugurium in cucumerario...* Maximè necessariorum horum vegetalium copia in animum revocat Israelitarum murmurationes : *In mentem nobis veniunt cucumeres et pepones, porrique et cæpe, et allia; sed nunc anima nostra arida est*, Num. 11, 5.

MELO.

Melones in Hebræis Scripturis vocantur *ablechim*, ex verbo *belech*, cujus sensus est inhærere, etc..., sicque profecto vocantur, quòd eorum surculi omnibus iis adhæreant, quæ attingere possunt, ut sustineantur. « Melo, inquit Hasselquist, colitur in Nili ripis, in « pingui et argilloso solo, quod inundationis tem- « pore recedit, et in insulâ Deltâ, præcipuè Burlos, « unde ampliores melioresque afferuntur. Iis utuntur « Ægyptii ad victum, potum, medicamentumque; « eorum caro cum pane editur; succus verò in fora-

« mine, quod in melone fodiunt, colligitur, maximèque « refrigeratorius, sed aliquando periculosus est potus; « idemque succus rosaceâ aquâ et parvo saccharo « mixtus unicum est medicamentum quo vulgus ad « febrem discutiendam utatur. Patienti gratissimus « est, quippe qui eo refrigeratur (*Itin.* p. 355) refi- « citurque. » (Vid. Num. 11, 5.)

MANDRAGORAS.

Arbuscula hæc, in Hebræo *dudaim* dicta, melonis species est, de quâ veteres, interque cæteros Josephus plures singulares ideas conceperunt. Duo sunt genera : feminea, quæ nigra est, folia lactucæ non absimilia habens, licèt minora angustioraque, quæ in terrâ se explicant, injucundumque emittunt odorem. Fert fructus sorbi non nihil similes, pallidos, gravè olentes, intùs grana piri similia habentes. Ipsi duæ tresve sunt amplissimæ radices simul implicatæ, albæ intùs, nigræ extra, densoque cortice involutæ. — Altera species, seu masculæ, vocatur *morion* seu *insaniæ*, quia sensuum usum suspendit. Baccas producit femineis bis ampliores, suavè olentes, crocoque proximantem colorem habentes. Folia ejus alba, lata, expansa, tactu lenia, velut fagi frondes. Radix ejus femineæ similis est, sed crassior ampliorque. Planta ista stupefacit eos qui eâ utuntur, intellectu eos aliquando destituens, sæpèque talium vertiginum et lethargiæ causa est, ut qui ita capiuntur, si præsens, non adsit auxilium, in convulsionibus pereant. Pythagoras primus mandragoræ nomen *anthropomorphos*, quod vulgatissimum evasit, contulit. Quam ob rationem hoc fuerit datum cognomen notum certè non est; statuit Calmetus id fuisse, quòd radices in medio deorsùm dividuntur, femorum, tibiarumque similitudinem non nihil referentes (1).

Ex Cant. 7, 13, patet *dudaim* insignem odorem effundere, quo tempore vites et malusgranata florebant; quod in Judæâ evenit circa finem aprilis aut initium maii. Probabile est ideò, quod hìc de sapore dicitur, fructibus potiùs quàm floribus esse referendum, præsertim cùm Brookes (2), à quo plantæ particularis data est descriptio et pictura, expressè observet fructum gravem et nauseosum odorem habere, etsi nihil de floris odore dicat. Illud nobis quodam modo rationem reddet de eo quod animadvertit Hasselquist, nempe Arabes Nazareth illam nomine vocare, cujus in eorum linguâ sensus est, *diaboli victualia.* Sic à summo Samaritanorum pontifice audiit Maundrell mandragoras esse plantas latæ frondis, quoddam fructûs genus ferentes, formâ malis simile, maturescens tempore messis, sed malè olens et insalubre. Addit verò ipsis vim inesse conceptionis adjuvandæ, ubi sub geniali cubili positæ fuerint; mulieresque iis nunc ad hunc finem uti solitas esse, ex opinione quam de earum vi prolificâ retinent (3).

Ex eo quod de mandragoris retulimus evidenter

(1) *Biblia encyc.*, art. *Mandragoras.*
(2) *Hist. nat.*, vol. 6, pp. 253, 254.
(3) *Diarium* martii 24.

patet Rachel iis indigere non potuisse sive ad victum sive ad fragrantiam; et ex toto narrationis tenore in Gen. cap. 30, comparato ad cap. 29, 32-34, apparet utrasque Rachel et Liam talem quamdam habuisse notionem, ac summus Samaritanorum pontifex de earum vi geniali conceperat. Et nonne de iis à Judaicâ reginâ mentio facta in Cant. 7,13, aliquid similis generis intimat, eamdemque opinionem ætate Salomonis (1) apud Judæos prævaluisse ostendit? Nec solorum Judæorum fuit hæc opinio : eadem mandragorarum notio Græcis erat et Romanis, à quibus huic fructui cognomen datum est *malum amoris* et Veneri cognomen *Mandragoritis.* Julianus imperator in suâ ad Calixenem Epistolâ ait se mandragoræ succum bibere ad excitandos amatorios affectus (2). Et antea Dioscorides (3) de eâdem plantâ observaverat : radix supponitur usui esse ad philtra poculaque amatoria (4).

Quidquid sit, parùm dubium videtur utrùm planta ista qualitatem productivam habuerit, ideòque Hebraicum ejus nomen *dudaim* propriè deduci potest ex *dedim, amoris deliciæ.*

SECTIO SECUNDA.

SPINOSÆ ARBUSCULÆ ET PLANTÆ.

..... *Conspicuus in latè patentibus campis, vel ad radices sepis, ubi profusæ nascuntur violæ, vel in sylvarum sepibus, quercum propè, vel, ab hominis lapsu, in Eden specioso horto profusus, caput attollit* TRIBULUS *altum petens, licèt ipse maledictus, omnisque terræ maledictionis symbolum et particeps.*

Maledictio quâ Deus terram feriit, Gen. 3, 17-18, ait doctor A. Clarke, multò plura involvit quàm vulgò existimatur. Stupenda quorumdam ex communissimis tribulis et spinis fœcunditas, ea latæ in hominem sententiæ exequendæ aptissima facit instrumenta. Supra modum multiplicantur tribuli : species quæ dicitur *carolina sylvestris* fert ordinariè à viginti ad quadraginta capita, quorum quodque à centum ad centum et quinquaginta semina continet. Alia species, *acanthum vulgare* dicta, 100 circiter producit capita, quorum quodque à 300 ad 400 semina continet. Supponatur, inquimus, tribulos istos, sumpto medio termino, 80 solummodò capita producere, et caput quodque 300 semina ferre, prior eorum messis ad 24,000 assurgeret. Serantur hæc; messis eorum 576 milliones attingeret. Sere iterùm ; tunc habebis 13,824,000,000,000, seu tredecim billiones, octingentos et viginti quatuor millionum millia ; unicaque hujus posterioris proventûs seminatio producet 331,776,000,000,000,000, seu trecenta et unum et triginta millia, septingenta et sex et sexaginta billionum millia, quæ tertii tantùm anni proventus erunt; quarti anni proventus erunt 7,962,624,000,000,000,000,000, id est, septem millia nongenta et duo et sexaginta trilliones, sexcenta et quatuor et viginti billionum millia ! Quæ progenies ad im-

(1) Vide *Prælud. novi commentarii* in Cant. Salomonis, p. 329.
(2) Calmetus, ubi suprà.
(3) Lib. 9, cap. 67.
(4) Parkhurstus, *Hebr. Lexic.*

plendam non tantùm orbis universi, sed et omnium planetarum, in solari systemate, faciem sufficeret, ita ut nulla alia plantæ aut vegetale nasci posset, assignato cuique plante unius tantùm pedis quadrati spatio! Carduus vulgatissimus viarum, seu communis sepium tribulus, prætermissâ propè infinitâ alatorum seminum copiâ quam emittit, radices suas plurimas circùm *yards* extendit, surculosque ubique agit, qui vice suâ non ferunt fructus tantùm, sed et radices emittunt, sobolescuntque, parentis more, aliamque omnem vegetationem suffocant et destruunt.

Quoad spinas, paliurus, qui adeò communis occurrit, adeòque est nocivus, sufficiens adest argumentum quàm benè media ad securitatem finis disponuntur. Genista, seu *spina vulgaris*, ab aliis dicta *spinosa genista*, ab aliis *ulex*, unus habetur ex maximè noxiis rubis super faciem terræ. Eum propè nihil nasci potest, tamque densis aculeis instruitur, ut ferè impossibile sit absque vulneribus eam tangere. Valdè prolificus est, mediâ ferè anni parte floribus cooperitur, siliquas granis plenas producentibus. Radices insuper longè latèque emittit, ex quibus surculi et juniores stipites perpetuò enascuntur, et alios vice suâ producunt. Ubi illi dilatandi datur facultas, mox universum solum occupat, ejusque radicibus terram purgare supra modum difficile est, in quâ semel sedem fixerit. Sic Deus justus implendam providit maledictionem quam in omnem terram tulerat, propter habitantium crimina (1).

SPINA.

Spinæ plures sunt species, et ad eas designandas variis vocibus utuntur sacri scriptores, quas accuratè et confidenter discriminare facile non est. Recentior Calmeti editor octo voces apud originalem textum numeravit, quæ in versione nostrâ *spinæ* vel *myricæ* vertuntur, quorum adhuc catalogus à doctore Harris extenditur (2).

Ista arbusculæ species primâ vice occurrit, ubi denuntiat Deus pœnam in genus humanum, Gen. 3, 18, *spinas* et *tribulos*, juxta Septuag. ἀκάνθους και τριβύλους. Iisdem verbis utitur S. Paulus ad Hebr., 6, 8, ubi posterius *myricæ* redditur. Reperiuntur quoque apud Jos., 10, 8. Vox *keutz* in aliis locis pro spinis ponitur, Exod. 22, 6; Jud. 8, 6; 28, 24; sed utrùm specificum spinæ genus denotet, an verò genericum sit nomen pro cæteris spinarum speciebus, incertum est. Pulcherrimum est apophthegma in Prov. 15, 19: *Iter pignorum quasi sepes spinarum; via justorum absque offendiculo.* Pulcherrima textûs originalis oppositio in Anglicâ versione conspicua non est: *Angusta via pigrorum est quasi perplexa semita inter acutas spinas, dùm lata via justorum alta est ripa* (agger aut moles), id est, *plana* et *aperta*, *offendiculis libera, directa*, *conspicua, aperta semita.* Hunc in locum animadvertit doctor Taylor: « 1° Communiùs utriusque hujus indolis « hominum vitæ cursus isti similitudini respondet; « 2° eorum incumbendi rei, vel eam transigendi mos, « isti respondet: *Piger* intricatiorem semper præfert, « magis obliquum et exitu dubium, spinosiores pro- « positi sui perficiendi modos; *justus* verò liberalissi- « mum et apertissimè planum (1). »

Jam animadvertimus vocem in novo Test. pro spinis usurpatam esse *akantham*. Variæ sunt apud criticos opiniones de naturâ spinæ quâ nostri Salvatoris corona confecta est, Matth. 27, 29. Haud dubiè ex quâdam acutâ rubi specie, quanquàm nihil de eo certi nunc dici potest.

PALIURUS.

Vox *atard* in Jud. occurrit, 9, 14, 15, et in Ps. 58, 10. In posteriori loco vertitur *spinæ*, in priori verò *paliurus*. Parùm dubium est *rhamnum* esse, seu *nabiam paliurum athenæi*, quæ communis est in Oriente, spinis instruitur, ramuli ejus lenti et flexiles, frondes ejus altè viridantes, hederæ similes. Certum est eam arbusculam ad ritè denotandum tyrannum usurpari, quæ nedùm umbram et protectionem affert iis qui ejus petunt auxilium, è contra suis eos spoliant, ut paliurus spoliat ovem quæ propè accedit, aut in umbrâ suâ jacet (2).

Locus est in Hollandi translatione Plutarchi quo mirum in modum illustratur res de quâ inter nos agitur: « Interea putatum est eum (Demosthenem) signa « sua reliquisse et fugam cepisse; cùm verò festi- « naret, paliuro occurrit, quâ vesti suæ à tergo ad- « hærente, ipse conversus ad paliurum. *Serva mihi* « *vitam*, inquit, *et pretium sume.* » (Folio 567.)

URTICÆ.

Quæ sunt voces variæ, quæ in Anglicâ Bibliâ *urticæ* vertuntur: *Kimosh* (Prov. 24, 31; Isa. 34, 13; Jos. 9, 6, 9), de quibus non disputatur; atque *cherul* (Job. 30, 7; Prov. 24, 31; Zach. 2, 9), quas identificare nullo modo possumus, et quæ profectò *urtica* esse nequeunt. Doctor Good, post doctorem Stock, Jobi locum sic vertit: *Inter rubos gemebant*, *sub sentibus confusè latebant*; animadvertitque: « Cur Junius et « Tremellius, Piscatorque *cherul* verterent *urtica*, et « communis nostra lectio, post ipsos, *nettle*, id me « fugit. In quocumque loco occurrit vox ista, ea sem- « per *spina*, *paliurus*, *rubus* vertitur (3). » D. Scott locum non minori vi et proprietate sic reddidit: *Ad spinarum umbraculum gementibus turmis festinabant*, *commixtimque abjectè coacervati rubum benedicebant.* Talis recessûs incommoda patent in hoc Denonis loco: Hoc afferunt incommodum Ægypti vegetales sentes, quòd sub ipsis remanere difficile sit, quòd nona pars ex decem arborum et plantarum inexorabilibus spinis instruitur, quæ inquietam tantùm umbraculi possessionem, magnoperè tamen desiderabilem, permittunt, cùm semper necesse sit cautè se ab ipsis defendere.

(1) Vide Hale. *veget. stat.*
(2) Quisque studens utiliter consultare potest Hilleri *Hierophyt.*, p. 470; Ursini *Arboret. Bibl.*, cap. 23, etc.

(1) *Expositorius Index*, p. 148.
(2) *Script. illustrata*, *Expos. Ind.*, p. 82.
(3) *Job Translatio*, p. 346.

SECTIO QUARTA.

BULBOSÆ PLANTÆ.

Cæpæ.

Vox *batzal* in Num. 11, 5, solummodò occurrit, sed de ejus sensu nullum dubium occurrit. Hebraicum nomen adhuc servatur in Arabico *basal*, CÆPE... Quisquis cæpas in Ægypto gustavit, ait Hasselquist, fateri debet nullas meliores in quâvis orbis parte posse reperiri; ibi suaves sunt, alibi, in aliis regionibus, nauseosæ et graves; ibi molles, alibi in septentrionalibus et aliis regionibus duræ, corticesque adeò compacti, ut duræ sint digestionis. Inde nullo in loco, minori incommodo et majori voluptate quàm in Ægypto edi possunt. Iis frixis, in quatuor partes divisis, aliquot additis carnis frixæ offulis, quas Turcæ in Ægypto *kebab* vocant, vescuntur, hâcque escâ adeò delectantur, ut audiverim eos cupere se eâ in Paradiso fruituros. Ex iis quoque *suppam* conficiunt, cæpis in parvas offulas sectis : hæc est una ex optimis escis quibus unquàm usus sim (1).

Ad illustrandum ampliùs locum, cui jam superiùs allusimus, observare possumus Maillet, qui ab Harmero citatur, asserere, inter vegetalia quibus ad victum Ægyptii utuntur, pepones, cucumeres et cæpas vulgatissima esse. De postremis ait ille : *Suaviores sunt quàm in ullâ aliâ orbis parte;* et Cairi per vias venales sunt, paratæ ad esum (2). Addit Harmerus, juxta Plaistead, eos qui solitudines peragrant, cæpas inter alios cibos frequenter secum ferre. Si antiquitùs ita ageretur, murmuratores Israelitæ Ægypti cæparum vix oblivisci poterant, cùm in solitudine in eâ deperirent quibus in Ægypto frui fuerant.

Notum est Ægyptios cæpe adorâsse. Hanc superstitionem ad imaginariam inter plantam istam et lunam affinitatem refert Plutarchus. Porri quoque et varia legumina simili æstimatione gaudebant (3).

ALLIUM.

Vox *shum* ut *batzal* in uno tantùm Scripturæ loco occurrit (Num. 11, 5), ubi porris et cæpis adjuncta est, ejusdemque speciei planta haberi deberet. D. Harmerus tamen dubium movit utrùm vox ista ad denotandum allium tendat, cùm præsertim asserat Hasselquist allium in Ægypto non nasci, atque, quamvis eo multùm utantur Ægyptii, hùc ex Archipelagi insulis adferri. Si ita sit, arguit ille, servi Israelitæ allio valdè assueti non erant; itaque probabilius est radices colocasiæ quæ latæ sunt, fermè rotundæ et subrubro colore, in loco de quo nunc agitur designare (4). Atverò, non obstante Hasselquist testimonio, quod impugnandi animus nobis non est, nobis adest Dioscorides (5) asserens allia antiquitùs abundantissimè in Ægypto nasci, ubi comesa simul et culta fuêre, atque Buxtorf plurima Talmudi loca citavit, quibus patet allium in magnâ æstimatione habitum fuisse, eoque multùm usos esse Judæos.

PORRUS.

Vox Hebraica *chetzir*, quæ vertitur *porrus* in Num. 11, 5, generale, ut jam superiùs notavimus, nomen est herbarum vel graminum, sicque multis in Bibliæ locis redditur. Alludens ad 3 Reg., 18, 5, ait Harmerus vix concedi posse *chetzir* significare porrum, quia ibi ad exprimendum equorum et mulorum pabulum sumitur; sed apprimè his stare posse vegetalibus quæ, ut intuba et cichoria, cum gramine promiscuè crescunt; quæ cùm frigidissimæ naturæ sint et in Ægypto usitatissima, ea intentam ab originali textu herbam esse habet ille (1).

Censere tamen nequiemus illud esse satis magni ponderis ut à sensu recedatur quem originali textui anglici nostri interpretes, Septuag., qui in Ægypto sedêre, innixi, dederunt. Ut herba ista *chetzir*, ex suâ peculiari structurâ et tubulari formâ dicitur, nonne ita denominari per excellentiam potuit porrus, quasi dicatur rotunda planta? *Karrat*, seu porrus, ait Hasselquist, unum profectò est ex iis in quæ deperibant Israelitæ, ab omni enim hominum memoriâ in Ægypto cultus est. Illius valdè studiosi sunt Ægyptii, et plebecula eo crudo cum pane, ad jentaculum præcipuè vescitur.

SECTIO QUINTA.

LINUM.

Notissimum illud est vegetale, in quod humana industria maximo fructu et utilitate exercita est. Ubi lini campum quis pertransit, stupore tactus considerat hanc externâ facie nullius momenti plantam, humano labore et industriâ planè novam speciem et formam assumere, voluptatique et valetudini jucundum et decorum nobis apparatum præstando, inservire posse !

Ab omni hominum memoriâ celebris erat Ægyptus (2) pro lini productione et fabricâ. In inferiores vestes elaboratum præcipuus erat incolarum vestitus, nec presbyteri aliud vestis genus superponebant (3). Subtile Ægypti linum celebratur apud omnes veteres auctores deque ejus superiore excellentiâ mentio fit in Scripturis (4). Lini fabrica adhùc viget in hâc regione. Rabbi Benjamin Tudela de fabricâ Damietæ loquitur, et Edmont Heymanque describit linum hujus fabricæ, ut speciosissimo colore, adeòque subtiliter netum, ut fila vix discerni possint.

In Deut. 27, 11, linum simul et lanam in vestem intexere prohibetur. Originalis vox, quæ vertitur linum et lana (Lev. 19, 19) difficilis est explanationis. Proni sumus ad eam potiùs referendam ad vestitum variarum specierum, quàm ad eum quem *linsey-wool-*

(1) *Itin.*, p. 290.
(2) *Epist.* 9.
(3) Minutius Felix, *Octav.*, p. 278.
(4) *Observ.* 28.
(5) Lib. 1, p. 80.

(1) *Observ.*, vol. 4, obs. 28.
(2) Herodotus, lib. 2, p. 121; cap. 105, p. 151; Plin. *Hist. nat.*, lib. 19, cap. 1, p. 156; Arrian., *Peripl.*, p. 145; Kircher, *Ægypt. rest.*, p. 370; Philostr., *Vitâ Apoll.*, p. 258.
(3) Herod., p. 116.
(4) Prov. 7, 16; Ezech. 27, 7.

sey, Gallicè *tiretaine*, vocamus, ad vestitum variis specierum partibus consutum, vario colore et ordine dispositis, ad superbiam forsan et ostentationem, ut tunica polymita quam Jacobus Josepho fecit, Gen. 37, 3.

Vaticinatus est Isaias quantâ lenitate, prudentiâ, benignitateque Messias opus suum perfecturus erat (Isai. 52, 3), illudque proverbio feliciter illustrat: *Calamum quassatum non conteret, et linum fumigans non exstinguet.* Ille quassatum etiam lignum non conteret, qui confringitur statim ac aliquo gravi pondere premitur; nec fumigans etiam linum extinguet, aut lampadis ellychnium, quod, ubi ardere incipit, levissimo motu exstinguitur. Benigno hoc et clementi vultu in populi infirmissimos, et datis his primis magnæ spei indolis initiis et indiciis, procedet ille, donec *in veritate educat judicium* (1), seu, donec justæ suæ causæ det victoriam. Locus iste in Matth. citatur 12, 20, ubi facili metonymiâ, materiâ pro re ex eâ factâ, linum pro lampadis ant candelæ ellychnio usurpatur, et insuper synecdoche pro lampade et candelâ ipsâ quæ, jamjam defectura, fumum magis quàm lucem emittit. Ipse non exstinguet nec auferet morientem lampadem (2).

In Jerem. 13, 1, *lumbaris linei* mentio datur; et in Ezech. 40, 3, *funiculi linei*, seu *mensuræ lineæ* (3).

Comparato Ezech. 44, 17, 18, cum originali instituto in Exod. 18, 29; 39, 27; et Lev. 7, 10, *pishtah* substitutum *bad* et *shesh* vocibus invenimus, quibus Judæi rabbini Ægyptiacum Indianumque linum vocabant (4). Sed probabilius videtur *pishtah* genericum esse lini nomen, et, per metonymiam, omnium quæ ex lino conficiuntur, qualia sunt fila, funes, ellychnia, et lineæ vestes. *Bad* vestem agrestioris texturæ, *shesh* verò delicatioris denotare, vel etiam posterius ad lini candorem referri potest (5).

Ad notionis hujus confirmationem animadverti potest, comparato Exod. 25, 4; 26, 23, cum 2 Paral., 2, 14; et Exod. 26, 31, cum 2 Paral., 3, 14, patet *butz* vocari *shesh*; et comparato Exod. 28, 42, cum cap. 29, 28, *bad* quoque vocari *shesh*.

Cùm versio nostra de specioso Ægypti lino haud semel loquatur, plurimi ex populo, ait D. Harmer (6), proni fuerunt ad censendum eorum lini fabricas delicatioris speciei fuisse, donec è contra agrestes tantùm erant. Hoc probatur ex examine linteaminum quibus eorum mumiæ involutæ reperiuntur (1). Itaque observat Hasselquist (2): Multa dixêre veteres de pulchro Ægypti lino, pluresque ex nostris doctis viris illud adeò pulchrum pretiosumque fuisse arbitrantur, ut artem etiam amiserimus, nec adeò bonum conficere posse. Ad ita censendum eos impulit quidquid in lini Ægyptiaci commendationem profusè Græci protulêre. Istis ita agendi legitima causa fuit: linum enim non habebant, intexendi artis rudes erant; quòd si verò lini Hollandiæ pannum ei comparetur in quo positæ sunt mumiæ, quodque ex antiquissimis optimisque Ægypti fabricis exierit, nobis valdè agreste videbitur speciosum Ægypti linum, comparato eo quod nunc conficitur. Ægyptiacum linum pulchrum erat, et à regibus principibusque emebatur, dùm Ægyptus unica fuit regio quæ linum coleret, eoque uti calleret.

D. Harmerus (3) producit longiùs ingeniosas suas notiones de variis lini generibus in Ægypto fabrefactis, quibus quædam addidit doctor Harris; pauca ex eo extrahemus.

Quemadmodùm Ægyptiacum linum antiquitùs celeberrimum exstitit, ita ratio adest putandi varia fuisse vestium linearum genera apud veteres; nam, quamvis paucissimè copiosa sit Hebraica lingua, in eâ tamen non minùs quàm quatuor sunt variæ voces, quæ versæ sunt *linum*, vel *pulchrum linum*, à translatoribus nostris. Illud vix evenire posset, si variæ non essent species.

Translatores nostri infeliciter supposuerunt unam ex istis vocibus *sericam* significare posse, prætermissis ex gossipio factis vestibus. Ubi Josephus in Ægypto prorex constitutus est ejus regionis, exhibetur stolâ byssinâ vestitus (Gen. 41, 42); sed cùm ipsis vocis sensus dubius ibi videretur, eam in margine *sericam* verterunt. Hoc infelicissimum fuit; ii enim non tantùm vocem *shesh* in multis aliis locis *linum* reddìdêre, sed profectò, quicumque possit esse sensus, certè serica esse nequit, quæ in usu non fuit, ut ex justissimis causis putamus, in hâc orbis parte, usque longè post Josephi ævum (4). Longiùs processêre: vocem enim *sericam* Hebraicæ vocis *shesh* textualem translationem fecerunt in Prov. 31, 22, quo versiculo mulieris Judææ industriæ felices effectus describuntur: *Stragulatam vestem fecit sibi; byssus et purpura vestimentum ejus.* Supponunt igitur Judæas mulieres, nec eas primi et altissimi ordinis, Salomonis ævo, indutas fuisse vestimentis ex materiâ tam pretiosâ in remotis temporibus, ut, sic enim traditum est, æquali auri pondere solverentur; quam ob causam, ut aiunt, Aurelianus imperator ex hâc materiâ vestem conjugi suæ denegavit, etsi illa ejusmodi molestè cuperet; Aurelianus,

(1) S. Matth. 12, 20, habet: *Donec ejiciat ad victoriam judicium.*

(2) Campbell, in loco.

(3) Sic Græci voce σχοῖνος (undè forsan nostra Anglica vox *skein*) *funiculus*, pro mensurâ aut perticâ utebantur.

(4) Maimonidis Tr. *kel hammak.*, c. 8, conf. Sheringham ad Tr. *Jòma*. Abarbanel ad Exod. 25: *Shesh est linum Ægyptiacum, quod est præstantissimum omnis generis lini.*

(5) D. Harmerus his verbis inferri posse existimat vestis colorem; vulgis color in Ægypto cæruleus erat. Obs. vol. 4, p. 102, quarta edit. — Ex *shesh* sumitur nostra vox *sash*, linum, sericumve cingulum.

(6) *Observ.*, vol. 4, obs. 34.

(1) Vide *Comment.* doctoris Hadley, in *Phil. trans.*, pro 1764.

(2) *Itin.*, p. 398.

(3) *Observ.*, vol. 4, p. 95, quarta edit.

(4) Boothroyd in Gen. 41, 42, citat Forsterum ut probantem textum originalem significare *nebulam lineam*, quam describit Plinius, declaratque presbyteros eam pro vestibus ferre propter ejus tenuitatem et candorem.

princeps qui super omnem Syriam et Ægyptum, super regiones de quibus nunc loquimur et super reliquas Romani imperii partes regnabat, quique annos ferè mille et trecentos post Salomonem vixit, propiorque tempori quo adeò vulgaris facta est serica, hoc valdè mirum videtur!

Si sericam impropriè introduxerunt, ut aliquando hæsitantes circa significationem vocis communiter *linum* redditæ, id etiam causam afferre potest, cur vestimenta ex gossipio facta omiserint, cujus magna copia in Ægypto et Syriâ nunc producitur, earumque regionum commercii notabilis pars est (1).

Maximè tamen fieri potest gossipium in Syriâ non à remotissimâ antiquitate inveniri: ibi tamen plurima abhinc secula, id credere nobis licet, plantatum fuit; et antequàm illud colere incœperint, fabricas gossipii ex locis in Oriente remotioribus allati nôsse poterant, et profectò noverunt (2). Inde enim adhuc nunc *calicota* et nebulæ lineæ in Syriam afferuntur (3), et, cùm juxta ingeniosissimum *Ruinarum Palmyræ* Editorem, Orientalis Indiæ commercium tam antiquum esset quàm dies Salomonis (4), et Palmyra hujus commercii causâ condita fuerit, quædam ex istis tenuissimi gossipii fabricis à caravanis inde, ut probabile est, allatæ sunt; hicque est genuinus Hebraicæ vocis *butz* sensus. Septem (octo) in locis, ut censemus, vox *butz* occurrit in veteri Testamento. Prima de eo mentio fit in hoc 1 Paral. loco, cap. 15, 27, ubi dicitur David indutus fuisse stolâ byssinâ, *burtz*, quandò arcam ex domo Obededom in Sion deduxit. Duo alia loca ad Salomonis templi ornamentum referuntur, quartus ad levitarum vestitum; in quinto describitur, ut una ex mercibus quæ de Syriâ Tyrum ferebantur; et duo cætera ad Assueri Persidis regis regiam referunt. Quàm naturæ consentaneum est loca hæc intelligere de Orientalis Indiæ fabricis, nebulis lineis et tenuissimis *calicotis!*

CAPUT III.

ARBORES.

Tota frondosa sylva stat explicata plenèque
Luxurians gementibus auris; ibi dama fugit
Per implexas sentes, et aves canunt latentes.

Arbor in Scripturâ vocatur *otz*, ex verbo *otzeh*, *figere*, *confirmare*, seu *stabilire;* sicque ab herbis vel plantis distinguitur, quæ molliores laxioresque sunt.

Lucos paganismi diis consecratos fuisse notum esse debet cuicumque veterem historiam legit. Ista adeò antiqua est consuetudo ut templorum et altarium consecrandorum usum antecessisse reputetur; quod tamen valdè dubium est, nam *asnel* Abrahami, quod in Anglicâ versione *lucus* vertitur, cùm diversè à consecratis lucis, de quibus in veteri Testamento mentio fit, exprimatur, intelligendum est potiùs mera arbor, quercus forsan aut tamarinus. Quidquid verò sit, certum est sacrorum lucorum usum ad mysteriorum celebrationes, à remotissimâ esse antiquitate, et forsan omnium universissimum. Primùm in his lucis neque templum, neque ara erat; meri recessus erant quò profanis, aut deorum servitio non devotis, aditus nullus. Postea his in recessibus erecta templa, utque tàm antiqua servaretur consuetudo, lucos, quotiescumque id in eorum potestate fuit, plantandos curaverunt circa templa et aras; qui luci non tantùm consecrati sunt diis, quorum in honorem templa fuerant erecta, sed et ipsi sanctuarium, aut asylum reis erant, qui hùc in refugium confugerant.

Quæ prævaluit ista consuetudo ortum duxisse videtur ex hâc ideâ quòd umbra et solitudo religiosis ritibus mysterii et pietatis speciem afferant, idoneæque erant ad solemnem et superstitiosum deorum, quos his in locis astantes credere edocebantur, cultoribus injiciendum timorem. Si invenias, inquit Seneca (1), lucum antiquis quercubus densatum, quæ in magnam altitudinem creverunt, arborum proceritas, loci recessus umbræque jucunditas subitò tibi in mentem ingerit ibi deum quemdam sedem habere. Propheta quoque hanc fuisse causam intimat: *Super capita montium sacrificabant, et super colles accendebant thymiama, super quercum, et populum et terebinthum, quia bona erat umbra ejus.* Ose. 4, 13.

Cùm istis in lucis proximiùs agerentur impuri et obscœni ritus qui præcipuus plerorumque idololatrici cultûs systematum character erant, Judæorum legislator prohibuit ne populus lucos plantaret circa aut propè Dei altare: Non plantabis lucum et omnem arborem juxta altare Domini Dei tui, Deut. 16, 21. Adeò tamen ad imitandos vicinarum gentium mores proni erant Judæi, ut sacrificiorum in excelsis et in lucis oblatorum rei facti sint; tantaque fuit unius ex eorum regibus impietas ut unum ex his lucis Jerusalem plantaverit, 4 Reg., 21, 7.

Ostendere conatus est Landseer vocem *ashreh*, redditam *lucos* in nostrâ Scripturarum versione, significare magis planeticæ armillarisve machinæ genus quâ in divinationibus utebantur; cui hominis staturæ altitudinem fuisse supponit ille scriptor, et parvulas sphærulas quasi ramusculi curvâ lineâ et virgâ sustinenti, seu axi, erumpentes. Alludensque ad 4 Reg. 20, 1, ait Sabæum luci idolum in atriis templi, ubi erecta fuerant quoque altaria, positum fuisse; sed præter hoc, immobiles forsan armillares machinas in usum divinationum, quas in atriis templi Manasses construxerat, in templi quoque interiore parte parvum luci et idoli simulacrum, aut similitudinem habuit, haud dubiè, ut Sabæorum istorum rituum celebrationibus, quæ per idololatricum ejus regnum in templo agebantur, et

(1) Vide Norden, *Respectu ad Ægyptum* vol. 1, p. 110, et Le Bruy quoad Syriam, t. 2, p. 150.

(2) Serica, non minùs ac gossipium, magnâ copiâ in Syriâ producitur, præcipuamque ejus regionis divitiarum partem constituit. *Itin. in Syriam*, à Delaroque, p. 8.

(3) Rawolf, p. 84: *Eodem modo afferuntur ex Orientalibus Indis in Ægyptum.* Norden, vol. 1, p. 70. Maillet, epist. 13, p. 194.

(4) Ps. 18.

(1) Epist. 61.

ab Ezechiele describuntur, inservirent: legitimum enim nullum esse potest dubium quin idololatriæ à prophetâ visæ juxta fluvium Chobar, eæ forent quibus reverà templum pollutum ut (1).

Certum est vocem quæ vertitur *lucus* non posse semper intelligi nemus arborum, quippè hæc, 4 Reg. 17 et seq., legimus : *Fecerunt sibi lucos subter omne lignum nemorosum;* nec semper strictè sumi pro *simulacro*, nam legimus quoque hæc : *Fecerunt sibi conflatile et lucos, et adoraverunt universam militiam cœli..... et divinationibus inserviebant*, etc., vers. 16, 17. (Vide etiam Jud. 6, 25, 26, 28, 30, etc.) Hinc supponit Selden vocem de quâ agitur usurpatam esse pro simulacris quæ in lucis adorabantur, speciatim pro Astarte et Venere. Conjecturârunt alii, sicut Baal solem repræsentabat, ita idolum luci, vel luci ipsi lunam quæ ut regina (2) cœli colebatur.

Sacros istos lucos evertere vel devastare sacrilegium habebatur, omnium forsan veniâ indignissimum. Lucanus loquens de arboribus quas evertit Cæsar propè Massiliam ad struendas belli machinas, militum apprimè consternationem describit, qui huic operi inservire renuebant, donec dux ipse securim caperet, unamque ex ipsis dejiceret. Religioso tacti horrore in luci sanctitatem, firmiter persuasum habebant, si aliquam ex arboribus succidere confidenter attentavissent, in seipsos securim fore reversuram (3). Quòd ejusmodi prævaleret opinio, id addititia potuit esse causa cur luci ab idololatris chanaanitis polluti succidi juberentur (Ex. 24, 13; Deut. 7, 5); et diligentia quam adhibuit Josias in polluendis lucis quos Astaroth, Chamos et Melchom in monte olivarum consecrârat Salomon in diebus apostasiæ suæ, clarè ostendit quàm ab ejus animo alienæ fuerint infames istæ superstitiones, quanta ejus fides in Deum Israel, dùm sententiæ nimiùm inter populos suos vulgari obstare præsumit.

SECTIO PRIMA.

ARBORES FRUGIFERÆ.

...........Ubi seorsim
Patriarcha Palma mellitorum suorum pomorum onus
fœcunda deponit : ubi ficus, fortitudinis symbolum,
pinguiaque malogranata suavi pulpâ gravia involvunt
semina ; vel ubi, aureo fructu maturum citreum
teneros ramos agitat. (MASON.)

MALUS SEU CITRUSH.

Tapuash quod Anglicæ Bibliæ interpretes *malum* habuerunt plurimis in locis, ubi de eo agitur, ut una ex nobilissimis naturæ horti arboribus exhibetur, jucundissimum saporem emittens, gratissimæque speciei fructum ferens. *Sicut malus inter ligna sylvarum, sic dilectus meus inter filios. Sub umbrâ illius quem desideraveram, sedi; et fructus ejus dulcis gutturi meo*, Cant. 2, 3; *Ascendam in palmam, et apprehendam fructus ejus; et erunt ubera tua sicut botri vineæ, et odor oris tui sicut malorum.*, cap. 5, 7. In sequenti loco inter arbores numeratur quæ singulariter speciosæ sunt et pretiosæ : *Vinea confusa est et ficus elanguit; malogranatum, et palma, et malum, et omnia ligna agri aruerunt; quia confusum est gaudium à filiis hominum.* (Joel. 1, 12.)

Illa tamen nullo modo congruunt cum iis quæ à modernis viatoribus statuuntur de malis regionis Chanaanitidis. Primò statuit Forshal arborem istam rarissimè in hâc regione occurrere, quanquàm, quòd in loco proximè citato vineis et aliis frugiferis arboribus, quæ in Palæstinâ et Syriâ vulgatissimæ sunt, consocietur, necnon et inter ligna agri numeretur, satis patet illam minimè fuisse rarissimam. Sed malus non modò in Palæstinâ et Ægypto rara est, ast ubi invenitur, nulli pretii est, et consequenter ab *tapuach* Scripturæ valdè absimile. Maillet, qui semper ad loquendum modo maximè favorabili de Ægypti productionibus paratus est, mala piraque adeò esse insuavia fatetur, ut valdè indifferentia, quæ ex Rhodo et Damasco afferuntur, maximo pretio væneant (1). Atverò, si Ægypti mala valdè insuavia sunt, et Damasci valdè indifferentia, probabile non est mala Judææ, quæ inter has regiones sita est, esse multò suaviora. D. Arvieux decretorium est testimonium : statuit enim inter poma quibus sæpissimè vescuntur Arabes montis Carmeli, mala et pira ex Damasco (2) afferri, haud dubiè quia in terrâ Juda produci nequeunt. Probabile igitur est voce *tapuach* aliam à malo arborem designari.

Episc. Patricius (3) supponit vocem *tapuchim*, quæ vertitur *mala*, intelligendam esse fructum cui nomen hoc damus, et etiam mala aurea, citrea, persica, et alia poma, quæ fragrantiam exhalant. Sed ejus sententiæ veritatem in dubium vocat Harmerus. Romani quidem scriptores, ut animadvertit iste, malogranata, cydonea, persica, armeniaca, communi malorum nomine vocant cuncta, addito tantùm epitheto, ad discernendas pomorum species quæ hoc nomine, ab iis quæ alio dicuntur; sed ita loqui Hebræos scriptores non videtur (4). Suum speciale nomen malogranato certè est, liberque Canticorum hoc nomine particulares arborum species indicare videtur, quippè eas cæteris nemorum arboribus anteponit.

Quam igitur arboris speciem, inquirit D. Harmerus, vocem istam intelligere debemus, quoniam eo particularem speciem designari probabile est, nec tamen supponi potest propriam esse malum? Sex in locis occurrit, ex quibus novimus illam nobilissimam esse inter ligna sylvarum, ejusque fructum dulcissimum, vel jucundissimum (Cant. 2, 3), colorem aureum (Prov. 25, 11); fragrantissimum (Cant. 7, 8), languentiumque naribus aptissimè admovendum (Cant.

(1) *Sabæan.*, *Inquis.*, p. 285-287.
(2) *De diis Syriis*, syntag. 2.
(3) Vide Borlase, *Antiquit. Cornwall*, cap. 17 ; Banier, *Mytholog.* vol. 1, lib. 3, cap. 7 ; Young in *Idololatr. corrupt. in relig.* vol. 2, p. 26-29; et doctori Townley, Translat. *More Nevochim* Maimonidis, *Not.* 339-340.

(1) Epist. 9, p. 15, 16.
(2) *Iter in Palæst.*, p. 201.
(3) *Comment.* cant. 8, 8.
(4) *Observ.*, vol. 2, obs. 76

2, 5). Nil particulare continent quintus sextusque locus (Cant. 8, 5; Joel 1, 12); sed descriptio in quatuor prioribus data citro et pomis ejus perfectè respondet.

D. Forshal auctoritatem reveritus, qui malum ab incolis Palæstinæ vocari *tyffah* statuit, quod nomen Hebræo *tapuach* valdè affine est, si non idem reipsà, recentior Calmeti editor quanquàm ad vertendam vocem hebræam *citrum* pronissimus, ad malum iterùm revertitur. Quod jam adversùs malum dictum fuit, habendum tamen foret, nostro sensu, magis decretorium quàm mera nominis adoptio vel retentio quam sæpissimè valdè arbitrariam esse novimus.

At possibile id reputari potest, D. Harmerus suggerit, malum aureum, et limoniam, quæ nunc in Judæâ copiosè abundant (1), non minùs ac citrea, descriptioni apprimè respondere. Esto; sed multùm dubio est eminentissimis naturalistis, nominatim *Ray* (2), utrùm veteribus notæ essent, dum iis notissimam fuisse citrum certum est. Quod narrat Josephus de plebeculâ malis citreis quodam die festo Alexandrum Jannæum lacessente, argumentum est citrea mala multò ante ortum Christi nota fuisse; supponiturque ea multò longiùs in hâc regione stetisse.

Citrus lata est pulcherrima arbor, cujus frondes semper virides, exquisitis aerem perfundentes odoribus, profundamque et refrigeram umbram in anhelantibus torridarum regionum incolis expandunt. Rectè igitur sponsa clamare potuit: *Sicut citrus* (3) *inter ligna sylvarum, sic dilectus meus inter filios. Sub umbrâ illius quem desideraveram, sedi, et fructus ejus dulcis gutturi meo.* Vix aliquid pulchrius excogitari potest quàm lata et patula citrus, pomis aureis onexta, frondibusque viridibus lautè vestita. Maundrello magis arridebat aureorum malorum hortus, vel citreorum nemus Beyriti, Emiri Faccardini palatium in Syriæ littore, quàm quidquid alibi sibi occurrit, etsi solummodò latus esset quadrangularis terræ campus, in sexdecim angusta quadrata distributus; sed ita malis aureis vastæ et latè expansæ amplitudinis, et tàm magnificè pomis adornatis, umbrata erant ambulacra, ut nihil in hoc genere perfectius esse reputaret; vel, si ritè culta fuissent, nihil potuisse jucundius et gratius haberi. Ubi animadvertimus discrimen inter citreum et aureum malum vix nisi fructu patere, et utrumque eumdem aureum colorem habere; hic Maundrelli locus verborum Salomonis modò citatorum commentarium esse potest.

Mira est quoque fructûs fragrantia; apprimè igitur odor oris sponsæ malis citreis comparatur; dùm perit omninò similitudinis energica vis, si vox de malis intelligatur. Mala citrea gustu quoque gratissima esse noscuntur et jamjam deficientium ori aptissimè admovenda, quippè eorum cortex juxta eos qui de materiâ medicâ scripsêre, tàm cor lætificat quàm succus corroborat refrigeratque. *Fulcite me floribus; stipate me malis* (citreis), Cant. 2, 5.

Ad morem citrea in regiâ suâ apponendi intendere Salomon videtur quando ait: *Mala aurea in lectis argenteis, qui loquitur verbum in tempore suo*, Prov. 25, 11. Utrùm lecta opere fuerint aperto, canistrorum instar, ut supponit Maimonides, an solertissimè argento inclusa, definire operæ pretium non est. Sed animadvertere extra causam non est hanc magnificentiam; id supponendi ratio nobis est, valdè vulgarem hâc ætate non esse, quippe poma d'Arvieux oblata à majori Arabum Emiro splendidiùs non allata sunt quàm in depictis ligneis vasis (1). Antiquo forsan isti ligneorum depictorum vasorum in afferendis fructibus usui Salomon regiæ suæ magnificentiam opponit (2).

Atverò, dùm loci allusionem explanare conamur, genuinum ejus sensum è visu non amittamus. Rectè animadvertit D. Horne (3) regium Philosophum hìc præcipuas hujus compositionis generis excellentias explanare, in quâ occurrunt verba ejus, completam que exhibere definitionem *proverbii*, et faustum rei quam describit specimen: Mala aurea in lectis argenteis, qui loquitur verbum in tempore suo. Sic igitur intimat rex graves et profundos sensus molli et benè tornatâ phraseologiâ adornandos; sicut pulcherrimi et exquisitissimo colore fructûs species, vel ejus forsan in pretiosissimâ materiâ similitudo adornatur, si per vasi exquisitissimè sculpti reticula, quasi per velum conspiciatur. Insuper regius herborista insinuat non tantùm eleganti formâ et expositâ dictione commendanda esse Proverbia, sed veritati ipsi accedere addititium decus, quandò per elegantis fictionis et similitudinis velum partim emicat.

AMYGDALUS.

Spes felicioris horæ, in somniis, quæ
In miseriæ frontem descendit, ex argenteo amygdali
Flore oritur, qui in infronde ramo dehiscit.

Notior est amygdalus quàm ut hìc descriptione indigeat. Hebræum arboris hujus nomen *sheked*, vigilans, haud dubiè ex eo oritur, quòd arborum frugiferarum prima floret amygdalus: floret enim mense januario vel februario, martioque fructus ad maturitatem venit (4). Ad hanc arborem alludit visio Jeremiæ, cap. 1, 11-12: *Et factum est verbum Domini ad me dicens: Quid tu vides, Jeremia? Et dixi: Virgam vigilantem,* SHEKED, *ego video. Et dixit Dominus ad me: Benè vidisti, quia* VIGILABO *ego super verbo meo ut faciam illud.* Hoc in loco una est ex istis paranomasiis,

(1) Observavit Thevenot hortos Naplusii aureis simul et citreis malis refertos (p. 1, p. 215); Egmont et Heyman limoniaca mala Hattin et Saphet in Syriâ viderunt, vol. 2, p. 48. Vide etiam *Itin. Pocok*,, vol. 2, p. 67.

(2) Ejusdem esse opinionis videtur doctor Saw. *Itin.*, p. 341.

(3) Vulgata, *malus.*

(1) *Iter in Palæst.*, p. 2.

(2) Harmerus, ubi supra.

(3) *Introductio ad Scripturas*, vol. 2, p. 624.

(4) Russell. *Hist. nat.*, Aleppi, p. 13; Hasselquist, *Itin.* p., p. 25-26; Shaw., *Itin.*, p. 144; Plin., *Hist. nat.*, lib. 16, cap. 25, etc.

tam frequentibus in Hebraicis Scripturis, quas in versionibus retinere impossibile est.

Probabile est, ut suggessit Parkhurstus, principum tribuum quamque virgam amygdali ferre, suæ vigilantiæ symbolum. (Num. 17, 6-8). Arida amygdali virga Aaronis, quæ posteà flores et fructus tulit, accommodatissimus fuit typus ejus qui primus è mortuis surrexit.

Senectutis appropinquationem et imaginem apprimè descripsit Salomon, juxta interpretum pluralitatem, in verbis istis : *Amygdalus florebit*, Eccl. 12, 5. Albi ejus flores tàm maturè, inque *infrondibus* adhùc ramis apparent; sed fatendum ibi magnam in eo vim inesse, quod urget Harmerus in hanc interpretationem. Canities, inquit ille, validæ adhùc et sospiti senectuti optimè consistit. Prætereà, valdè insonum foret supponere florum istorum ortum, qui hiemis finem indicat verisque, jucundissimi anni temporis, appropinquationem, arboremque in toto suo decore exhibet, usurpatum fuisse ad humanæ vitæ hiemem, quam mors sequitur, et ejus è terrà viventium discessum designandum. Profectò, addit ille, unum vix intendi potest alterius esse descriptio; et, si res ita sit, quærenda est alia quædam explanatio, quanquàm ista maturiùs obtinuisse videatur, si ex Septuag. interpretatione nobis dijudicare licet.

Jàm vidimus vocem Hebraicam litteraliter significare *vigilantem*, *vigilarium;* et methaphoricè de amygdalo dicitur. Hoc admittens Harmerus suggerit clausulam naturaliter interpretari posse, eam, intelligendo de medicorum attentâ curâ, quæ frequentissimi in regiâ apparent, maximèque florent, ubi in declivissimo statu est princeps, mortique proximus accedit. (Vide 2 Paral., 16, 21.) Medici officia in corpus, vigilariique in palatium, non sunt absimilia: apparent enim identidem in regiâ, sed multò apertiùs et frequentiùs apprehensionis et periculi (1) quàm aliis temporibus.

FICUS.

Non prætereat innotata viridis ficus; aspice latè
Expansas ejus frondes; audi plumigeros cantores in ramis ejus;
Ex frondium lapsu discito proximam esse hiemem.

Ficus valdè vulgaris est in Palæstinâ et Oriente, maximâque luxuriâ floret in his aridis et calculosis solis ubi vix alia crescit arbor.

Duæ sunt fici species, *boccorus* et *kermusia*. Boccorus, seu præcox ficus in junio producitur, dùm kermusia, quæ est ficus propriè dicta, servaturque et in placentas conficitur, raró antè augustum maturescit. Est et longa, nigroque colore kermusia, quæ totâ aliquandò hieme arboribus suspensa remanet; eæ enim ficus diù ordinariè ab arbore pendent antequàm decidant, dùm è contrà boccori decidunt statim ac maturæ, et juxtà speciosissimam prophetæ Nahum allusionem: *Si concussæ fuerint, cadent in os comedentis*, 12, 12. D. Shaw, cui hanc notionem debemus, notat arbores istas propriè non florere aut flores emittere, ut hoc Hab. vertimus, 3, 7 : *Ficus enim non florebit*. Dicendæ sunt potiùs fructum suum emittere, ut reverà est, ut plures gemmulas cum floribus, qui parvuli quidem et imperfecti in illis includuntur (1).

Cùm callidus iste viator Palæstinam peragraret sub ultimo martii fine, boccorus longè aberat à statu maturitatis; nam, ut in Scripturâ exprimitur, Marc. 11, 13: *Non enim erat tempus ficorum*, id est, non erat adhùc dimidium, vel ultimus junii finis. Tempus hìc expressum supponitur à quibusdam auctoribus tertius annus in quo particularis ficûs speciei fructus ad perfectum statum venire dicitur. Ast species illa, si qua sit, nota magis et descripta esse debet antequàm aliquod in eâ stare possit argumentum. Dionysius Syrius, juxtà D. Losti versionem, ad propositum magis facit: *Non erat*, inquit, *tempus ficorum*, quià mensis nisan erat, quo flores, non fructus, arbores emittebant. Frequenter tamen in Barbariâ evenit, et haud dubiè sub calidiore Palæstinæ cœlo, ut pro præcedentis æstatis qualitate, quædam ex præcocioribus et validioribus arboribus, nunc et deinceps paucas maturas ficus sex vel ampliùs hebdomadas antè plenam æstatem daturæ sint. Aliquid ejusmodi intenditur ab Osee prophetâ, ubi ait: *Quasi prima poma ficulneæ in primo tempore ejus* (2), *vidi patres eorum*, cap. 9, 10; et ab Isaiâ, qui de Samariæ pulchritudine subitâque dejectione loquens, ait : (Ipsa) *Erit flos decidens, et ut præmaturus fructus antè ætatem* (3), *quem cùm aspexerit videns, statim ut manu tenuerit, devorabit illum*, cap. 28, 4.

Ubi boccorus ad maturitatem vertit, tum kermusiæ, æstivæ ficus, seu caricæ, formari incipiunt, etsi antè augustum raró maturentur; quo tempore tertii apparent fructus, seu hiemales ficus, ut vocari possunt. Multò productioris formæ et durioris compositionis hæ vulgò quàm kermusia sunt, ab arbore pendent et in eâ maturantur, etiam cùm frondes jam ceciderè, et dùm hiems placida temperataque fluat, ut gratiosissimus cibus, tempore veris colliguntur. Ex Plinio discimus (4) biferam esse ficum, id est, duos ficorum proventus ferre; scilicet boccorum, ut putamus, et kermusiam, quanquàm id quod inferiùs refert (5), indicare possit quoque hiemales fructus; seri fructus per hiemem in arbore manent et æstate inter novas frondes et folia maturescunt. Ficus alterum edit fructum, ait Columella, et in hiemem seram differet maturitatem (6).

Notissimum est arborum istarum prolificarum fructum semper frondibus anteire, idcòque, quandò Salvator noster unam vidit ficulneam summo vigore folia habentem, Marc. 11, 13, potuit, juxtà communem naturæ cursum rectissimè ex eâ fructum quærere, et forsan boccoros, si non hiemales ficus etiam

(1) Vide ampliùs in *Observat.*, vol. 3, obs. 13.

(1) *Itin.* vol. 1, p. 264.
(2) Vulgata habet: *In cacumine ejus*.
(3) Juxtà Vulg. verò: *Et erit flos decidens gloriæ exultationis ejus... quasi temporaneum ante maturitatem autumni...*
(4) Lib. 16, cap. 26.
(5) Cap. 27.
(6) *De Arbor.*, cap. 21.

in eâ invenire (1). Ad difficultates quæ rei istius narrationi connectuntur nos eam in hoc tam angusto dicendi modo dimittere non sinent. Dicimus *narrationi;* arbitramur enim doctoris Shaw animadversiones satis omninò esse ad probandum Domini nostri agendi in hâc occasione modum rationi fuisse consentaneum, non obstantibus innumeris quibus illum ignorantia et irreligio urgent objectionibus.

Recentiori Calmeti editori debetur adnotâsse se conjecisse arborem de quâ agitur sycomorum esse, quæ fructus pluriès in anno fert, nullâ particulari servatâ æstate, ita ut nemo asserere possit absque sedulâ attentione, utrùm adsit fructus, an non (2). Sed, ne quid dicamus contra auctoritatem quâ *syke*, sycomorus reddendum proponitur quod proprium suum nomen habet *sykomoraia*, Luc. 30, 4, assumptum videtur insufficiens ad reddendam rationem de latâ in eam maledictione; quippè planum est hanc arborem tunc temporis fructu destitui, nec tamen ullo modo frondibus nudari debuisse. Doctoris Shaw igitur conjectura omninò satis esse videtur: id est, sicut ficulnea semper fructus ante frondes emittit, et tunc non erat tempus ficorum (vel potiùs ficorum messis, sic enim verba ferunt), Salvatori nostro jus erat sperandi se in arbore fici aliquem fructum inventurum.

Nunc attendemus ad constructionem textûs, qui tot molestias commentatoribus attulit, quique pluries discussioni locum forsan dedit, quàm quælibet novi Testamenti alia narratio. Nostrâ in versione, locus iste, qui strictè ordinem verborum textûs originalis sequitur, sic habet: *Et aliâ die, cùm exirent à Bethaniâ, esuriit* (Jesus). *Cùmque vidisset à longè ficum habentum folia, venit si quid fortè inveniret in eâ; et cùm venisset ad eam, nihil invenit præter folia, non enim erat tempus ficorum. Et respondens dixit ei: Jam non ampliùs in æternum ex te fructum quisquam manducet.* Marc. 11, 12-14. Tota difficultas sita est in connexione posteriorum duarum vers. 13, clausularum: *Et cùm venisset ad eam nihil invenit præter folia; — non enim erat tempus ficorum.* Nam quòd declaretur non adhùc esse ficorum messem, id, ut ferre videtur ordo verborum, esse causa nequit cur nihil præter folia tunc in arbore esset, quia, ut vidimus, ficus est ex illâ vegetalium tribu, in quâ fructus antè folia apparent. Profectò, ait D. Werton, expectari fructus potuit ex arbore cujus folia à longè conspiciebantur, et cujus fructus, si fert aliquem, folia antecedebat. Si verba fuissent hæc: Nihil invenit præter virides ficus, quia tempus maturi fructûs non erat, ait Campbell, rectè conclusissemus posteriorem clausulam intentam fuisse, quasi rationem ejus quod in priori asseritur, sed, ut sunt, hanc interpretationem admittere nequeunt.

Nulla tamen ampliùs erit ambiguitas, si priorem clausulam parenthicalem habeamus, ejusque modi trajectionem admittamus, quæ in veteribus linguis infrequens non est, quanquàm eas in modernas vertendo, transpositione uti necesse foret, ut ejus generis loca, harum linguarum stylo accommodarentur; hoc transpositionis genere utitur doctor Campell. Prædicti loci sensus tunc erit ut sequitur: « Venit, si « quid fortè inveniret in eâ (non enim erat tempus « colligendi ficus), sed folia tantùm invenit; dixit« que, » etc.; ejusmodi inversiones et trajectiones notatæ sunt à commentatoribus in aliis novi et veteris testamenti locis; in hoc ipso Evangelio (Marc. 16, 3, 4), unam specialiter notat Campbell: *Dicebant: Quis revolvet nobis lapidem? Et respicientes viderunt revolutum lapidem: erat quippè magnus valdè.* Id est, dicebant: Quis revolvet nobis lapidem? erat quippè magnus valde (1), etc.

Spiritualis hujus historiæ ad Judæos applicatio satis est obvia. Observare tamen possumus cum Storr, maledictionem fuisse actum symbolicum; et cum Lightfoot, nemini injuriam facere; quippè arbor, ut ex Matthæo discimus, secùs viam stabat, et ideò communis proprietas erat.

In Oriente ficus in ingentem amplitudinem dilatatur; adeò ampla fit ut defatigato viatori satis umbraculi contrà solares radios afferat. Qui à Tiberiade iter faciunt Nazareth, ait Hasselquist, sese reficiunt sub umbrâ unius ex istis arboribus, ubi fons est juxta quem pastores cum pecude convenire solent, sed absque tabernaculo, tuguriove (2). Sic Moryson: Cùm ad parvulum ficulnearum umbraculum venimus, propè Tripoli in Syriâ, ibi æstu diurno remansimus, cibariisque nostris vescebamur (3). Hæc lectori scripturam in mentem revocant 3 Reg., c. 4, 25; Mic. 4, 4; Zach. 3, 10 et Joan. 1, 48, ubi ad amicum arboris hujus umbraculum evidenter alluditur.

SYCOMORUS.

Visenda hæc arbor duarum distinctarum specierum naturæ particeps esse videtur mori et fici, prioris in foliis, posterioris verò in fructu, et inde nomen habet συκόμωρον, compositum ex συκὸς, ficus, et μῶρον, morus. Sic à Norden (4) describitur sycomorus: Notandum est duas esse in Ægypto ficuum species; sed si quæ inter eas intersit differentia, magis differt particularis species; eam intendo quam fert sycomorus, cujus nomen Arabicum *giomen.* Super hujus speciei arborem conscenderat Zacchæus ut Salvatorem conspicere posset, cùm per Jericho transiret. Sycomorus fago altitudine par est, fructumque suum modo à cæteris arboribus prorsùs alieno profert. Ipsi stipiti inhærent fructus, ex quo exeunt parvi surculi in uvæ petioli formam, cujus in extremâ parte nascuntur fructus sibi invicem, ut uvarum racemi, adhærentes. Viridis semper est arbor, fructusque pluries in anno, certâ nullâ servatâ æstate, profert. Vidimus enim sycomoros, quæ duos menses post alias fructus dederunt. Verarum ficuum formam corticemque fructus habet, sed illis

(1) Shaw, *Itin.*, vol. 2, p. 149-159.
(2) Fragmenta ad Calmet, n. 67.

(1) Vide Bloomfieldi., *Critic. Digest.*, in loco.
(2) *Itin.*, p. 157.
(3) *Ibid.*, p. 243.
(4) *Ibid.*, vol. 1, p. 79.

gustu cedit, cùm insulsâ dulcedine fastidiat (1). Color ejus flavus est, ochræ proximans, carneo colore adumbratus : intùs communi ficui similis est, excepto quòd subrubrum colorem cum flavis maculis habeat. Satis vulgaris est ista arboris species in Ægypto; ejusque fructu plebis maxima pars vescitur.

Ex 3 Reg., 10, 27; 1 Paral., 27, 28, et 2 Paral., 1, 15, evidenter patet istam arborem satis in Palæstinâ, non secùs ac in Ægypto, fuisse communem; et quòd in Ps. 78, 47 vineis consocietur, quòdque David specialem præfectum instituerit, qui ejus plantariis invigilaret, videtur illam non minoris habitam fuisse in veteribus quàm magni in modernis temporibus. Ex Is. 9, 10, discimus sycomori materiam ædificandis domibus adhibitam esse, et non obstante porosâ spongiosâque ejus apparentiâ, diutissimè, ut ex doctore Shaw discimus, durabat. In catacumbarum mumiarumque Ægypti Descriptione callidus iste scriptor asserit se mumiarum capula, quadratasque pixidulas in quibus variæ continentur figuræ ad cujusque mumiæ pedes positas invenisse. Sycomori ligno confecta erant, sicque integra et incorrupta tria ad minus annorum millia, emanserant (2).

In Amos. 7, 14, haud dubiè intenditur modus quo coluntur arbores istæ scalpto vel inciso earum fructu. Sic intellexisse videntur Septuag., sicque Parkhurstus ex unitis naturalium historicorum testimoniis, textum originalem ferre contendit. Statuunt Plinius (3), Dioscorides (4), Theophrastus (5), Hasselquist (6), et alii scriptores sycomori fructum incidendum aut vellicandum esse, sive ungue, sive ferro, antequàm maturesceret; huicque operi, ut probabilissimum est, addictus erat Propheta antequàm ad sustinendum propheticum characterem vocaretur. Si voces textûs redderentur *sycomori vellicator*, loco *sycomori fructuum collector*, in eis, ut suggessit D. Harmerus, fructuum scarificatio simul et collectio includerentur.

In loco ex Norden supra citato viator ille attendit ad Zacchæi ascensionem in sycomorum, ut videret Salvatorem nostrum Jericho perambulantem, Luc. 19, 4; notatque D. Bloomfield hunc conspiciendi modum, non videri infrequentem, eò magis quòd id ortum dedisse proverbio videtur quod citat ex Libanio.

Altè sub solum immittit suas latè divergentes radices sycomorus, eoque sub respectu, ad illam intendit Salvator noster, ait Paxton, quasi difficillimè omnium eradicari, et in alium locum transferri possit. *Si habueritis fidem sicut granum synapis, diceris huic arbori sycomoro* (1). *Eradicare, et transplatare in mare; et obediet vobis.* Luc. 17, 6. Summa difficultas arboris hujus è nativo solo in alium locum transferendi peculiarem verbis Domini nostri vim et decus addit. Quò validiores divergentioresque sunt arboris cujusdam radices, eò difficiliùs eradicatur, iterùmque inseritur, ita ut radicem immittat et crescat; atverò multò difficilius eam in mare transplantare, ubi tàm altè infrà superficiem solum stat, et ubi irrequieti fluctus ex uno loco in alium illam exagitant; dicit tamen Salvator noster opus non minùs effectu difficile, à genuinæ fidei viro peragi uno verbo posse; nam Deo nihil est impossibile, nihil difficile (2), aut laboriosum. In simili loco Matth. 17, 20, varia est hyberbole, mons sycomoro substituitur. Locus sic Rosenmullerii paraphrasi explanatur: Quamdiù in Deum et in me confidetis, nec in vobismetipsis præsumentes, maximè ardua opera Religionis meæ promovendæ causâ susceptа, perficere poteritis.

PALMA.

Hæc vividarum palmarum arboreta, quæ
Languidulè sua foliis redimita capita currant,
Ut juvenes puellæ, quando somnus descendens
Eas ad sericos lectos invitat. (Moore.)

Arbor ista dicitur *tamar*, ex suâ rectâ proceràque staturâ, quâ quâlibet aliâ conspicabilior videtur. Ad centum pedes aliquando assurgit, unaque est ex speciosissimis regni vegetalis arboribus. Stipites generaliter asperis nodis horrent, quæ lapsarum frondium sunt vestigia : truncus enim non est solidus, ut cæteris arboribus, sed ejus interior pars pice referta est, circa quam viscosus est cortex, validis fibris plenus dùm junior est arbor; quæ, ubi senuerit, duræ et ligneæ fiunt. Strictè cortici frondes adhærent, quæ in centro rectè in altum ascendunt; sed, ubi vaginam quâ involvuntur superavêre, latè ex omni trunci parte expanduntur, et lapsis veteribus foliis, procerior fit truncus. Folia, ubi arbor sat ampla facta est ad ferendos fructus, sex vel octo pedes longa sunt; cùm expansa fuerint, valdè larga sunt, eisque ad tecta domorum cooperienda, aliosque fines utuntur.

Fructus, qui *datta* vocatur, sub foliis in racemis nascitur, suavisque et gratus gustu est. Doctus Kœmpfer, ut botanista, antiquarius et viator, totam palmarum materiam exhausit. Diligentes incolæ, inquit Gibbon, sex et trecentos usus, quibus truncus, rami, folia, succus et fructus sagaciter adhibebantur, sive in versibus, sive in prosâ celebrabant. Immensa palmæ utilitas, ait doctor Clarke, una est ex maximè conspicuis rebus in quas intendere possit viator. Maxima Ægypti, Arabiæ et Persidis incolarum pars ejus fructu omninò ferè vescitur, ejusque medicinalem vim exaltat. Palmæ pomorum nucleis camelos suos alunt. Ex foliis cubilia, canistra, saccos, mattas, scopulasque; ex ramis caveas pro volucribus suis; hortisque sepes; ex ramorum fibris, fila, funes, rudentesque conficiunt; ex arboris humore spirituosus liquor præ-

(1) Hasselquist tamen hujus fructûs sapore valdè delectabatur; statuto enim illum esse mollem, aquosum, et subdulcem, leviterque aromatico gustu. « Postquàm, addit ille, illum gustavi, vix ab esu abstinebam, et, si frigidos fructus salutares esse putâssem, magnam istius sanè copiam comedissem. » *Itin.*, p. 261.

(2) *Itin.*, vol. 2, p. 212.

(3) *Hist. Nat.*, lib. 13, cap. 7.

(4) Lib. 31. cap. 143.

(5) *Hist.*, lib. 4, cap. 2.

(6) *Itin.*, p. 264.

(1) Juxta Vulg., *moro*.

(2) *Illustrationes*, vol. 1, p. 259.

paratur, ignisque alimenta præstat arboris corpus; dicitur etiam ex unâ palmæ varietate, *phœnix farinifera*, extractam fuisse farinam quæ inter trunci fibras invenitur, eamque in victum transîsse.

Terræ sanctæ, non minùs ac Idumææ, quæ ipsi contigua jacet, plurimæ partes à Veteribus describuntur palmis abundare. Judæa præsertim in pluribus Vespasiani pecuniis exhibetur sub typo mulieris inconsolabilis, sub umbrâ palmæ sedentis. In Græcis quoque filii ejus Titi pecuniis, in pari occasione cusis, scutum videmus palmæ suspensum, cum Victoriâ in ipso scribente. Eadem arbor in Domitiani numismate emblema est Neapolis, olim Sichem, vel Naplusiæ, ut nunc dicitur; idem est de Sephoris, aut Sepphuri, juxtà præsens nomen, Galilææ metropolis, in Trajani numismate. Præsumendum est igitur palmam in terrâ sanctâ multùm olim fuisse cultam.

In Deut. 34, 3, Jericho dicitur *civitas palmarum*, quia, ut animadverterunt Josephus, Strabo et Plinius, palmis antiquitùs abundabat; statuitque doctor Shaw plurimas adhuc ex his esse Jericho, ubi adest, quam requirunt sæpiùs irrigari opportunitas, ubi quoque cœlum est calidum, solùm arenosum, seu ejusmodi ut in eo feliciùs veniant, utque delectentur. Attamen Jerusalem, Sichem et in aliis locis, septentrionem versùs, asserit doctor Shaw se rarò ampliùs quàm duas vel tres simul vidisse, eæque, cùm earum fructus rarò aut nunquàm ad maturitatem venit, nullius majoris sunt utilitatis (ut palma Deboræ) quàm ut umbraculo tegant recessus aut sanctuaria *Cheiles*, ut olim earum ramis processionum solemnitates adornabantur, Joan. 12, 13. Ex præsenti statu et qualitate palmarum in hâc terræ sanctæ parte concludit doctor Shaw eas nunquàm ibi fuisse numerosas aut frugiferas, et ideò, quod Relandus aliique sensêre, id est, *Phœnicem* idem esse ac palmarum regionem, probabile non videri, nam, si ejusmodi utilis et benefica arbor ibi unquàm fructuosè fuisset culta, nunc quoque adhuc, ut in Ægypto et Barbariâ, coleretur.

Singulare prorsùs videtur arbores istas masculum et feminam esse, posteriorisque fructum aridum et insulsum fore, nisi præviè priori communicaverit. Mense igitur martii aut aprilis, quandò vaginæ quibus juniores masculorum florum racemi et femineus fructus ex utrâque parte includuntur, dehiscere incipiunt, quo tempore posterior formatur, priores verò farinosi sunt, unus duove sumuntur ramusculi masculi racemi, inque feminei vaginam inseruntur; vel aliter totus arboris masculæ racemus sumitur, ejusque farina super omnes femineæ racemos diffunditur. Posterior usus in Ægypto, ubi numerosæ sunt masculæ palmæ, vulgaris est, sed Barbariæ arbores priore modo imbuuntur; una enim mascula quadringentis vel quingentis feminis satis est.

Palma suum summum vigorem obtinet annos triginta postquàm fuit transplantata, sicque septuaginta annos posteà perseverat, quoque anno quindecim vel viginti pomorum racemos ferens, quorum quisque quindecim aut viginti libras ponderat. Post illud tempus deficere incipit gradatìm, vulgòque sub ultimo secundi sui seculi fine decidit. *Exaltari* aut *florere* sicut palma tàm legitimæ propriæque sunt locutiones, hujus arboris naturæ accommodatæ, quàm *multiplicari* sicut Cedrus. (P. 91, 12.)

E palmæ radicibus ingens nascitur surculorum numerus, qui in altum assurgentes, genus quoddam nemoris efficiunt. Sub ejusmodi parvulo nemore, ut sensit Calmetus, habitabat prophetissa Debora, Rama inter et Bethel, Jud. 4, 5. Ad hanc quoque palmarum multiplicationem, ut suggerit ille, alludit propheta in hoc versiculo : *Justus ut palma florebit* (Ps. 91, 12, comp. Ps. 1, 3); magis quàm ad turritam ejus proceritatem, ut supponit doctor Shaw.

Aquæ studiosior est palma quàm plurimæ aliæ nemorum arbores, eaque est ratio cur meliùs in quibusdam locis floreat quàm in aliis. Ubi Moyses et populus ejus, in suâ ad promissam terram viâ, venerunt in Elim, duodecim fontes aquarum juxtà septuaginta palmas invenerunt, Ex. 15, 27. Ex Wilsone, quoque, *Historiâ expeditionis Ægyptiacæ*, p. 18, discimus, cùm in Ægyptum appulit Anglicus exercitus, anno 1801, ut ex hâc regione Gallos expelleret, sir Sydney Smith, certas fecisse copias ubicumque inveniuntur palmæ, ibi propè aquas adesse; et ità eas, effossâ terrâ invenerunt, tali vulgò distantiâ ut humorem ex iis ebibere possent radices. Pluribus in locis hoc confirmat Burckhardt (1).

Propheta Jeremias callido ironiæ stylo Paganorum idola describens ait : *Ut palma erecta sunt* (9, 5) quod Calmetus sumit esse ad earum formam allusionem, animadvertens ex Diodoro Siculo, Veteres, antequàm sculpturæ ars ad perfectionem veniret, omnes suas imagines ex solido conficere, erectas, manus deorsùm labentes et lateribus adhærentes, crura simul juncta, clausos oculos, staturâ perpendiculari nec à palmâ arbore absimili. Tales sunt quæ remanent adhuc Ægyptiacarum statuarum figuræ. Celeberrimus Græciæ architectus et sculptor Dœdalus libera crura statuit, oculos aperuit, liberiorem facilioremque dedit habitum.

Recta et elata palmæ proceritas, ejus longævitas et ingens fœcunditas, permanentia, et perpetua floritio foliorum, formaque solaribus radiis simillima, illam, inquit D. Parkhurtus, accuratissimum naturalis et etiam divini luminis emblema constituunt. Hinc, in Sancto sanctorum, seu sanctuario templi (Christi corporis quod emblema fuit), palmæ insculptæ erant in muris et foribus, duo inter cherubim, 3 Reg., 6, 29, 32, 35; Ezech., 41, 18, 19, 20, 25, 26. Indè in festo Tabernaculorum palmæ ramis, inter alia, in erigendis suis tentoriis utebantur. Comp. Lev. 23, 30; Neh., 8, 15. Palmæ quoque rami ut victoriæ typus cùm à fidelibus tùm ab idololatris sumebantur. Eam causam afferunt Plutarchus et Aulus Gellius cur sic ramis palmarum uterentur posteriores, earum scilicet ligni naturam, et quòd incumbenti pressuræ fortiter resistant. Atverò,

(1) *Itin. in Syriam*, etc., p. 473, p. 497, etc.

haud dubiè fideles, cùm post victoriam, vel ovantes, palmæ ramos ferunt, supremum successûs sui et prosperitatis auctorem agnoscere, mentem suam ad divinum lumen, ad magnum peccati et mortis victorem erigere intendunt. Comp. 1 Mach., 13, 51; 2 Mach., 10, 7; Joan. 12, 13; Apoc. 7, 9. Idololatræ quoque pariter iisdem in circumstantiis palmis probabiliter utebantur, non absque ad Apollinem, solemve respectu, cui apud illos consecratæ erant. Indè, probabiliter, loci Baal-Tamar (Jud. 20, 33) nomen habemus. *Tamar* enim, ut diximus, palmæ nomen est, sicque vocatur in honorem Baal aut Solis, cujus imago forsan arbori isti adjuncta erat. Asserit Herodotus plurimas palmas juxtà templum Apollinis, Bruti, in Ægypto, stetisse; Saïsque in templo Minervæ Atheneæ (quod nomen pro solari luce est) factitias in similitudinem palmarum stetisse columnas.

In Cant. 7, 7, statura sponsi assimilatur palmæ, quâ jucunda gratiæ ejus et decoris idea exhibetur. Sic cypresso in horto Helenam comparat Theocritus; sed Ulysses eamdem ferè similitudinem ac Salomon instituit, cùm principem Nausicaam juniori palmæ, juxtà aram Apollinis Deli stanti, assimilat.

Probabile est Tamar, Ezech. 47, 19, vel Tadmor, 3 Reg., 9, 18, quam ædificavit Salomon in deserto, et à Græcis postea Palmyra vocata est, nomen istud ex innumerâ palmarum copiâ, quæ in his locis nascebantur, obtinuisse. Apud Parkhurstum longus est in hâc materiâ articulus, ad quem lector remittitur.

OLIVA.

Duas olivarum species distinguit Apostolus Paulus, Rom. 11, 24; *oleastrum*, scilicet, seu sylvestrem, naturalemve olivam, et eam quæ hominum curam et culturam recipit. Cultæ olivæ modicæ est proceritas, truncus nodosus, cortex mollis et cineris colore, lignum solidum et subflavo colore; oblonga folia, salicis ferè similia, viridi colore, nigra superiùs, alba verò inferiùs. Mense junio albos flores emittit, qui in racemos dilatantur. Unius tantùm partis est quisque flos; expanditur superiùs et in quatuor partes dividitur. Oblongus est et corpulentus fructus, primò viridis, deindè pallidus, et, ubi maturus est, niger. Oleaster in omnibus suis partibus inferior est.

Pro olivæ culturâ conspicua unquàm fuisse Ægyptus non videtur. Abundabat tamen in Syriâ, ibique superioris sunt qualitatis, quàm in aliquâ ex Orientalibus regionibus.

Ad olivam sæpè intenditur in Scripturâ, quod quidem aliquam molestiam cuidam intulit clarissimo viatori, eò quòd hujus speciei arbores vividis frondibus careant. Sequentes observationes ex D. Harmero extrahemus:

D. Sharpe, in suâ *de Italiâ* epistolâ 48, suam mentalem molestiam his verbis exprimit: « Campi, inquit, et universa Tuscaniæ facies olivis aliquo modo « cooperiuntur; sed oliva valdè aliena est ab ideâ « quam de eâ conceperam. Regius Psalmista, et qui« dam ex sacris scriptoribus, cum animi raptu de vi« ridi olivâ loquuntur, ita ut magnificè virentes fron« des sperarem; sed fateor tibi, miserabiliter delusus « fui, cum earum color, sepium nostrarum, ubi pulvere « conteguntur, similia apparuit. Oliva forsan in aridis « Judææ locis arridere potest, sed haud dubiè virum « Angliæ viriditati assuetum fastidiret. »

Ex hâc objectione discimus nullius momenti non esse, minutis et primâ facie etiam trivialibus rebus attendere, de quibus in sacris scriptis mentio fit. Methoaus ab isto scriptore proposita ad imminuendam difficultatem, admitti nequit. Judæa enim adeò non est viriditate destituta ut arbor quæ pulvere circumfusa ex omni parte videtur, satis esse dicatur ad oculos colore suo recreandos; et istius modi suppositio minùs admittenda adhuc videtur, ubi intenditur ad tempora præterita, cùm oliva meliùs quàm nostris temporibus coleretur. Unica solvendæ difficultatis via est, vocem quæ vertitur, *viridis*, habere, non ut coloris descriptionem in locis istis, sed cujusdam aliæ proprietatis, juventutis scilicet, vigoris, prosperitatis, etc. Hoc sensu certè intelligenda est pluribus in locis in quibus occurrit. Sic apud Dan. 4, 1, Nabuchodonosor ait: *Quietus eram in domo meâ, et florens* (Hebr. *viridis*), *in palatio meo*. Sed quis supponat illum intendere suum corporis habitum vel vestimentum esse *viride?* Interpretes nostri rectè verterunt: *Florens in palatio meo*, id est, tali erat in statu, quoad suum imperium, qualis est arbor, ut vegetale considerata, quando viridis est. Sic in Ps. 52, David hominem impium exhibet, ut mox defecturum, atque ab oculis subducendum, dùm ipse erit quasi junior et valida oliva quæ diù vivet florebitque. Olivæ pulchritudo, cui in aliis Scripturæ sacræ locis alluditur, in ramorum expansione, non in ejus colore sita est: *Ibunt rami ejus et erit quasi oliva gloria ejus*, Osee, 14, 73; quando ait Psalmista: *Ego delibor oleo virente* (juxta Angl. versionem, *recente* (1), Ps. 91, 11. Cùm ibi eadem vox *viridis* in originali textu occurrat, supponere non possumus eam viridis coloris oleum designare, sed potiùs pretiosum, suavè fragrans oleum, quali utebantur principes prosperis temporibus; fragrans ut *ager, cui benedixit Dominus*, floridus ager omni viriditate suâ vestitus, cujus odori Isaac assimilabat fragrantiam vestimentorum Jacobi, quandò ei benedixit pater suus. Gen. 37, 27. Supponere naturale est plerùmque, si non semper, oleum quo utebantur ad ungendum plus vel minùs fragrans factum fuisse, infusis in eo odoriferis plantis, vel substantiis; aliter enim vix finis obtentus fuisset, ad quem in his fervidis climatibus adhibebatur. Ob hanc rationem oleum valdè necessarium factum est ad vitæ felicitatem; atque ideò Israelitis propheta minabatur, eos olivas calcaturos, oleo verò ungendos non esse, Mich. 6, 15. Unde in eo delusum fuisse videmus D. Sharpe, non quòd sacri scriptores rem malè expresserint, sed solummodò quòd ipse (2) eorum sensum malè conceperit.

(1) Vulgata habet: *Et senectus mea in misericordiâ uberi.* Hebræum habet, *in oleo virente.* Vide hujusce versûs comp. Scripturæ sacræ, tom. 15, col. 1198.

(2) Harmeri, *Observ.*, vol. 3, obs. 10.

Oliva, quia oleum solandum, relaxandum, præveniendum, mitigandumque labores est aptissimum, adoptata fuisse videtur ab ævis antiquissimis, ut emblema divinæ naturæ benignitatis; præsertim post lapsum, bonitatis et placationis Dei per Christum symbolum fuit, necnon et sacrorum Spiritûs sancti effectuum in molliendâ curandâque nostrâ ægrâ naturâ, et in destruendo expellendove antiqui (spiritalis) serpentis veneno, non secùs ac naturalis serpentis aut viperæ virus oleo expellitur. Inde videmus speciali modo consentaneum fuisse ut folium vel ramus olivæ à divinâ Providentiâ eligeretur quasi signum Noe datum cessationis diluvii super terram, Gen. 8, 11; indè quoque edocti sumus cur rami olivæ designati fuerint velut ex materiis quibus conficienda erant tentoria in festo Tabernaculorum, Neh., 8, 15; unde pacis symbolum facti sunt in variis et longinquis nationibus. Visum est celeberrimo Cook (1) quòd viridis ramus in manu delatus, vel in terrâ defixus, ubique, in orbe terrarum, ab omnibus insulariis, etiam in australibus maribus, eo sensu intelligeretur (2).

In sacris Scripturis olivæ aliquandò exhibentur dejectæ ab arboribus, Deut. 24, 20; aliquandò verò ab arboribus excussæ, Is. 17, 6; 24, 13. Hoc tamen non indicat perfectiorem posteris temporibus factum originalem eas colligendi modum, nec varia eâdem ætate apud gentes quæ oliveta possidebant agendi modos et methodos admissa fuisse, sed potiùs differentiam exprimit inter collectionem præcipuæ olivarum vindemiæ à dominis factam, et modum quo pauperes paucas quæ remanserant olivas, et quas ipsos sumere lex patiebatur, colligebant.

Usualis oleum ex olivis extrahendi methodus fuisse videtur eas pedibus calcare, Deut. 33, 24; comp. Mich. 6, 15. Utrùm prævia necessaria esset præparatio, non constat; nunc verò trapeti usus prævaluit.

Aptâ hâc et terribili similitudine S. Paulus exhibet Judæorum rejectionem, electionem autem gentium à Deo, fractis olivæ ramis, juniorisque olivæ surculo in veteri arbore inserto, Rom. 11, 17; productâque eâdem imagine, quàm strictè præcavet ne gentiles insolenter glorientur adversùs fractos ramos, et ne gloriosiùs arbitrentur ramos non fuisse fractos, nisi ut ipsi insererentur: *Si enim Deus naturalibus ramis non pepercit, iis magis timendi locus est quin Deus ipsis parcat;* reminiscantur Judæos propter voluntariam in christianismum incredulitatem fractos fuisse, ipsos verò gentiles, si religioni suæ dedecori sint, Dei favorem æquè amissuros, et eorum quoque in præsenti florentes ramos frangendos esse. Ut gentilibus christianis humilitatem ingereret, concludendo asserit Judæorum gentem, quanquàm Dei severitatem experta sit (sic enim loquitur), à Deo tamen omninò non esse oblitam, ramosque, licèt fractos et antiquo decore nudatos, totali ruinæ non esse dimissos; quandò ex incredulitate suâ revertentur Judæi, eos inserendos esse; Omnipotentis manus adhùc eos in suo originali trunco rursùm inserere potest (1).

(1) *Itin.* passim, et Calcott, tractatus de Diluvio, p. 94, nota, 2 edit.
(2) Parkhurstus, *Hebr. Lex.* sub voce.

Ex 3 Reg. 6, 23 et seq. discimus olivæ lignum usuale fuisse in ædificando templo, imò in quibusdam ex delicatissimis, decorissimisque partibus. Nunc etiam in Oriente, ut arbitrarium lignum habetur. Nam lady Mary Wortley Montague asserit se Raya palatii Adrianopoli hibernacula, tessellato conchæ margaritiferæ opere, diversi coloris ebore, et olivæ ligno, velut pyxidiculæ quæ indè sunt allatæ, strata invenisse (2).

MALUS GRANATA.

Malum granatum, seu malum Punicum Romanorum, maturescit in Barbariâ, mense augusto. Erat olim unus ex delicatissimis Orientis fructibus (Num., 13, 23; 25, 5; Deut. 8, 8; Cant. 4, 13.), Malum aureum, Armeniacum Persicumque et duracinum Persicum tam maturè in Occidentem (3) non processerunt. Ea est doctoris Woodville hujus arboris descriptio: Pluribus pedibus procera fit; subnigro cortice induitur, et in multos ramusculos spinis armatos dividitur. Folia oblonga, vel in modum lanceæ, acuta, venosa, viridi saturato colore, parvo suppedaneo stant; ampli sunt flores, coccineo colore pulcherrimo, et in summâ juniorum ramorum parte oriuntur. Fructus malo aureo ferè volumine par est, pulcherrimisque calicis dentibus coronatur. Cortex crassus est et durus, extra subruber, intra subflavus, succulentâ pulpâ refertus, in cellularibus perlucidisque membranis contentâ, novemque cellulis inclusâ, in quibus oblongorum et angularium granorum copia quoque collocatur. Arbuscula hæc Hispaniæ, Italiæ, Barbariæ, etc., nativa est. Quædam ex ipsis octodecim aut viginti pedibus altæ fiunt (4).

Præcipuum ex fructu valorem habet malus granata, qui, cùm aliorum æstivorum fructuum generales qualitates habeat, æstum temperat, sitimque exstinguit. Quanti eum fecerint filii Israel inferri potest eò quòd una fuerit ex tribus fructuum speciebus, quas exploratores ex Eschol Moysi et populi congregationi attulerunt in deserto, Num. 13, 22; 20, 5; quòd etiam à rebellibus populi designetur ut una ex gratissimis voluptatibus, quibus in Ægypto fruiti erant, cujusque defectum tam acerbè in arenoso deserto sentiebant. Malum granatum à Moyse enumeratum cum frumento, et hordeo, vineis et ficulneis, oleo et melle, erat, sub hoc respectu, ex iis pro quibus terra sancta præcipuè commendabatur (5), Deut. 8, 8.

In Cant. 8, 2, poculum ex vino, malorumque granatorum musto dilecto sponsa condiendum proponit: *Dabo tibi poculum ex vino condito, et mustum malorum granatorum meorum.* Notat Russel tres esse Aleppi malorum granatorum species; acres, dulces, aliamque medium inter istas tenentem; incolasque condimentis

(1) Horne, *Introductio*, vol. 3, p. 448, 449.
(2) *Epistolæ*, vol. 2, p. 161, 162, 3ª edit.
(3) Shaw, *Itin.*, vol. 1, p. 265 266.
(4) *Medic. botan.*, vol. 1, p. 151.
(5) Paxton, *Illustrationes*, vol. 1, p. 271.

suis gratissimum acorem ex malorum granatorum limoniorumque succo addere solitos. Id probabilissimum esse putat doctor Harmerus in remotissimæ antiquitatis ævo, malorum granatorum succo usos fuisse illarum regionum incolas, ubi nunc malorum limoniorum succus prævaluit, in escis et potu; quod ita esse desiit, ubi postea, cùm limonia habere cœperunt. Aliter, nulla jam adest causa cur in describendâ terræ sanctæ fœcunditate, malorum granatorum mentio fiat, Deut. 8, 7, 8; Num. 20, 5. Nunc in ejusmodi descriptionibus, juxtà prædicti doctoris sensum, malogranata non occurrerent, quippe quòd limoniorum, aureorumque pomorum succi usus, malorum granatorum succi usui successit.

Doctor Russel tamen in notâ manuscriptâ à doctore Clarke citatâ, in suâ Observ. editione, hunc nullo modo casum esse dicit, animadvertitque malum granatum per hiemem faciliùs conservari, sæpèque in arte coquinariâ limonio anteponi: ideò in describendâ regionis fertilitate, de illo fructu mentio fieri debuit. Sedulò coluntur malogranata, ubi etiam abundant limonia.

Cùm verò Hebraicum Græcumque arboris istius nomen ingentem luminis projectionem reflexionemve exprimat, sive ex fructu, sive ex flore, stellæ simili, in extremâ suâ parte, sibi in animum induxit Parkhurstus malogranata ærea, quæ Salomon posuit in retiaculis super capitella in summitate duarum ærearum columnarum, 3 Reg. 7, 18, 20, 42; 2 Paralip. 4, 13; Jerem. 7, 22, 23, eâ mente posita fuisse, ut stellas adumbrarent, quibus tanta in terram et planetas lux reflectitur. Sic quoque factitia malogranata, quæ deorsùm ad pedes Aaronis tunicæ suspendi jussum est, Ex. 28, 33, 34; has, ut censet ille, adumbrabant spirituales stellas, imò filios Dei, qui luminis ope à summo eorum pontifice decurrentis, *lucent sicut lumina, aut luminaria, in mundo,* Philip. 2, 15; comp. Matth. 5, 14-16; Eph. 5, 8; 1 Thessal. 5, 5; Apoc. 1, 16-20; qui etiam, velut tintinnabula, quæ malogranatis addebantur, virtutes ejus indesinenter annuntiare debent, *qui de tenebris eos vocavit in admirabile lumen suum,* 1 Pet. 2, 9.

VINEA.

In valle procul, quam interfluit Eschol, ecce mons
ad cœlum assurgens. Supra hunc sol altum petit, sublimis,
dùm radiis splendentibus excelsum ejus cacumen denudat.
Aspero ejus lateri luxurians vinea inhæret;
tener est palmes, folia lata ipsa excelsa. Purpureus
ejus fructus, gustu gratissimus, vinum producit ad lætificandum
cor hominis, ad sanandum ægrum, ad infirmum
sustentandum, omnesque consolatione recreandos.

Plurimæ sunt pretiosæ hujus et notissimæ arbusculæ species, et ad eam in Scripturâ sæpiùs alluditur. In Palæstinâ abundabat, et quibusdam locis speciali pulchritudine pollebat. Celebrantur in Scripturâ vineæ Sorec, Sibmah, Jazer et Abel; et de exquisitissimis Gazæ, Sareptæ, Libani, Aaronis, Ascalonis, Tyrique vinis loquuntur profanè scriptores. Cùm Ægypti uvæ sint minutissimæ, facilè intelligimus cur tantâ Israelitæ miratione moti sint, cùm testes astitêre uvarum racemi, quem ex valle Eschol exploratores in castris attulerant, Num. 13, 24. Moysis tamen narratio plurimorum viatorum testimonio confirmatur. Asserit nobis Doubdan in valle Eschol uvarum racemos fuisse, decem aut duodecim libris graves; narrat quoque Forster se à religioso edoctum fuisse, qui plures annos in Palæstinâ degerat, uvæ racemos in valle Hebron tales inveniri, ut unum duo viri vix ferre possent. Comp. Num. 13, 24. Etsi Mahumetana superstitio vineæ culturæ non faveat, inquit, Rosenmuller, vineta tamen in Palæstinâ non desunt. Præter ingentem uvarum et racemorum copiam quæ in Jerosolymæ et aliorum oppidorum emporia quotidiè deferuntur, sola Hebron, in primâ decimi octavi seculi medietate, quoque anno, trecentos camelos onustos, id est, tria ferè millia uvarum succi, mellisve librarum in Ægyptum mittebat (1).

Ex Bocharto discimus triplicem vineæ proventum singulis annis colligi. Mense martio, postquàm primos racemos tulit vitis, lignum quod fructum non fert, à stipite exciditur. Mense aprili, novus palmes fructum ferens è ramo exsurgit in martio relicto, qui et ipse exciditur; hic quoque rursùm, maio mense, surculum emittit, seris uvis onustum. Qui florent mense martio racemi, maturi fiunt et colligi possunt augusto; qui florent aprili, septembri colliguntur; qui verò maio, colligendi sunt octobri.

In Oriente uvæ in cibos et cibaria largissimè ingrediuntur. Sic Norden ab Aga Essuaen appositus est caffæus et exquisitissimo gustu uvarum racemi.

Ut ostenderet quanta vinearum copia in partem Judæ ventura erat in terræ promissæ partitione, de tribu ejus dicit Jacob, eum inveniendum esse, *ligantem ad vineam pullum suum, et ad vitem asinam suam. Lavabit in vino stolam suam et in sanguine uvæ pallium suum,* Gen. 49, 11.

Ostendit Paxton in quibusdam Persidis tractibus de more olim fuisse pecora in vineta, post vindemiam, ducere, ut vineas carperent, quarum quædam adeò sunt amplæ, ut earum truncum brachiis homo vix complecteretur. Unde evidenter patet, asinum potuisse securè ad vineam alligari, quin arbori detrimentum afferret, folia et ramos carpendo. Mos idem iste juxtà plurimorum viatorum narrationes, in Minori Asiâ generaliter prævaluisse videtur. Observat Chandler, in vinetis circa Smyrnam, vinearum folia dejici, aut excuti à camelis aut caprarum pecoribus, quibus ea post vindemiam carpere fas est. Quo tempore Smyrnam reliquit, die septembris trigesimo, nudata jam erant vineta, ubi verò Phygellam obtinuit, die octobris quintâ sextâve, ejus campos vineis adhùc virentes invenit; undè patet vineta Smyrnæ à pecoribus excussa fuisse, quæ foliis vesci delectat.

Mos iste sufficientem nobis affert causam cujusdam præcepti legis Mosaicæ; cujus sensus imperfectissimè

(1) Burder, *Orient. Litter.*, vol. 1, p. 279.

fuit intellectus. Prohibetur ne *quis in vinetum vicini jumentum suum introducat.* Ratio est quòd id vineæ detrimentum afferebat, antequàm fructus colligeretur, et post vindemiam, id adhùc malis erat injuria, quippe quòd dominum privaret pabulo, armentis et pecoribus gratissimo, et forsan ad ea per hiemem sustentanda absolutè necessario. His consideratis, in hoc mandato magni legislatoris (1) justitiam, sapientiam bonitatemque discernere nobis licet.

Jubebat lex ut qui vineam plantaverat, ejus fructu antè annum quintum non vesceretur, Lev. 19, 24, 25. Nec uvæ etiam anno septimo colligebantur; pauperi igitur, orphano peregrinoque fructus dimittebatur. Viatori fas erat colligere et comedere racemos in vineto, cùm hàc pertransiret, non verò secum foràs efferre quidquam, Deut. 23, 24.

Apud Joan. 15 declarat Dominus noster se esse *vitem veram.* Doddridge, post Wetstein, supposuit hanc ipsi ideam vitis aspectu inditam fuisse; sive ex fenestrâ, vel in areâ, juxta latus domûs; sed hoc controvertitur ab Harmero, à quo animadvertitur hortos in Jerusalem non exstitisse, nec probabile esse vites juxta domorum latera positas fuisse. Quod asserit tamen Harmerus à doctore Russel parvi habetur, qui asserit de more fuisse gradus quibus ad superas harem partes ascendebatur, vitibus operiri. Hoc planè explanat pulcherrimam metaphoram in Ps. 127 : *Uxor tua sicut vitis abundans in lateribus domûs tuæ*, quæ multam D. Harmero molestiam intulit. Utrùm verò talis vitis Domini nostri verbis locum dederit, valdè dubium est.

Apud Rosenmuller longus adest articulus in Parabolam, quem transtulit doctor Wait in suo *Repertorio theologico.* Hæc in substantiâ continet : Notato quòd omnes sermonum partes, qui apud Joan. 13-18 inveniuntur, nec in eodem loco, nec in continuatâ serie habitæ fuerint, tunc pergit ad ostendendum Domini nostri similitudinem ad veram naturalemque vitem non referri, cùm semper Joannes adjectivo, ἀληθινὸς, *vera*, utatur in oppositionem ad aliquid *falsum*, *confictum*, et *non genuinum*, Ex.gr., 4, 23; 1, 47; 8, 31. Sed quæ igitur adest oppositio in loco hoc, ubi Christus *vera vitis* denominatur? Ea esse deberet, juxta superiùs exposita, genuina aut vera vitis ; at iterùm urgebitur hanc (id est, vitem de quâ in Parabolâ agitur) longè plura *ad veram vitem* jura habere quàm Christus, qui semetipsum huic tantùm assimilabat, seque ut meram ejus imaginem exhibebat. Quoniam igitur dicit se *veram vitem*, quamdam in oppositum rem habere necessariò debuit, quæ, licèt non *genuina* aut *vera vitis*, quam inter et seipsum significantissima existebat analogia, vitem repræsentaret. Quòd res ista probabiliùs esset, pergit ille ostendere.

In templo Jerosolymitano supra et circùm portam cubitis septuaginta excelsam, quæ ab atrio ad sanctum locum ducebat, speciosè sculpta vitis in modum limbi et ornamenti extendebatur. Palmites, claviculæ, et folia ex auro purissimo, racemorum ramuli humanæ staturæ longitudinem habebant, racemique ex eis pendentes ex pretiosissimis gemmis erant. Herodes prior hanc vineam ibi posuit ; divites verò et patriæ studiosi Judæi ejus ornatui identidem addebant, unus novam uvam, alter folium, tertius etiam ejusdem pretiosæ materiæ racemum contribuebat. Si valorem ejus ad 12,000,000 dollars et ampliùs referre sit nimium, indubium tamen est vitem hanc in mente Judæorum non communis fuisse momenti, sacrumque sensum habuisse. Quàm splendidâ majestate tempore vespertino fulgebat, cùm cercis collustrata erat?

Si igitur Jesus vespere, celebratâ Paschâ, in templum cum discipulis abiit, quid magis naturæ consentaneum quàm ut, antè et post deambulantium animos vitis hæc, auro et gemmis fulgens, super omnia attentos tenuerit; spectaculique majestuosâ magnificentiâ defixi, in admiratione et contemplatione de verâ hujus artis operis significatione toti fuerint? Intelligamus igitur nos Jesum tunc, alludendo ad hanc vitem, dixisse discipulis suis : *Ego sum vitis vera.* Quàm igitur accurata, quàm significantia videri ejus verba debuêre ! Quàm clarè igitur et expressè eorum sensus apparere debuit!

Vitis à Judæis arborum nobilissima, omniumque, quæ erant excellentia, potentia, utilia et prospera symbolum habebatur. Itaque gentem Judæam Judæorumque Ecclesiam Prophetæ assimilabant magnæ vineæ, pulcherrimo fructu adornatæ, à Deo plantatæ, servatæ et custoditæ, Jer. 2, 21; Ezech. 19, 10 et seq.; Ps. 80, 9, 15 et seq. Deus ipse cultor erat vineti, Israel vinetum erat et vinea. Is. v. 1 et seq.; 27, 2 et seq.; Os. 10, 1; verus quisque Israelita, capita præsertim et principes populi, rami erant. Is. 16, 8; Jer. 5, 10. Gentis vis et potestas pleni et turgentes racemi. Metaphora semper in eo stabat, quòd Israel erat prima et sanctissima gens in terrâ, quòd Deus conditor ejus et protector erat.

Conspicuo valdè et splendido opere vitis, de quâ superiùs, quam in templum introduxerat Herodes, symbolum erat peculiaris, proximæ et lætissimæ relationis, in quâ Deus ad Israelitas stabat. Patriæ studiosissimi Judæi, ejus aspectu gaudentes, superbientesque, altam populi dignitatem et supereminentiam reputabant. *Exire et intrare sub vineam*, phrasis erat quâ vitam pacificam, felicem et lætam denotabant. Inde ornamentum hoc, supra viam extensum, quæ ducebat ad locum sanctum, non minùs conspicuum et significans erat, ac pietatem promovens orthodoxis Judæis; indè suum quisque contribuebat ad augendam ejus magnificentiam, seque dignum sanctæ hujus et gloriosæ gentis membrum comprobandum.

Cùm Jesus semetipsum designâsset, qui viti hâc præfiguraretur, ideæ quas istâ parabolâ exprimere volebat non intelligi non potuerunt.

Parabola hæc igitur proximè Apostolos spectat. Jesus enim non tantummodò sub metaphorâ vitis in angustiore prædicatoris sensu seipsum exhibet, sed et in elatiore et latissimo sensu Messiæ è cœlo missi ad

(1) *Illustrat.*, vol. 1, p. 280.

condendum novum Dei regnum. Suos Apostolos considerat ut ramos in se, non tantùm ut discipulos et amicos, sed ut nuntios et cooperatores à se electos et vocatos, ad condendum extendendumque suum regnum. Connexio quam ipsos inter et seipsum servare volebat, non tantùm in amore et in amicitià consistere debet, sed in verà mandatorum suorum executione, quæ fidem in sublimem suam naturam et dignitatem fundamentum habet. Quos expectat fructus ex ipsis non sunt tantùm fides et virtus, ut ex cæteris omnibus Christianis, sed magna in propagandâ christianâ doctrinâ adjumenta; eosque ad id perficiendum divinæ gratiæ et assistentiæ promissione incitat.

Hic loquendi modus : *Habitabat unusquisque sub vite suâ* (3 Reg. 4, 25; Mich. 4, 4), ad gratissimas Orientalium pergulas probabiliter alludit, quæ partim vitibus constabant. De vineaticis pergulis loquitur Norden, quasi in Ægyptiacis hortis communibus, veterisque hujusmodi pergulæ figura nobis datur in Prænestinensi pavimento, in *Itin.* doctoris Shaw. Ille loquendi modus in sensu auctoris referendus est ad tempus quietis et altæ pacis.

In loco Isaiæ, ad quem modò referebamus, mentio fit de labruscis, seu sylvestribus uvis; quod explicationem requirit : *Et expectavit ut faceret uvas, et fecit labruscas*, Is. 5, 2. Eàdem imagine utitur Jeremias ad eumdem finem in elegantissimâ partis hujus Isaiæ parabolæ paraphrasi, juxta suum effusum et queribundum modum : *Ego autem plantavi te vineam* (*sorec*) *electam, omne semen verum; quomodò ergo conversa es mihi in pravum, vinea aliena?* cap. 2, 21. His labruscis, seu venenosis granis, intelligere debemus non tantùm inutiles, nullius momenti uvas, quales sunt labruscæ, sed uvas narium offensivas, noxias, venenosas. Consideratis allegoriæ vi et intento, bonis uvis opponi debent fructus noxiæ et perniciosæ naturæ, ut, in ejus explicatione, judicio opponitur tyrannis, et justitiæ oppressio. *Gephen*, seu vitis, commune nomen est aut genus, plures in se species involvens; Moysesque ut veram vitem, seu ex quâ fit vinum, ab aliis distingueret, vocat eam *gephen hayayin*, id est, vitem vini, Num. 6, 4. Quædam è cæteris speciebus naturæ venenosæ erant, ut patet ex historiâ relatâ inter Elisei miracula : ... *Invenitque quasi vitem sylvestrem, et collegit ex eâ colocynthidas agri, et implevit pallium suum, et reversus concidit in ollam pulmenti : nesciebat enim quid esset. Infuderunt ergo sociis ut comederent; cùmque gustâssent de coctione clamaverunt, dicentes : Mors in ollâ, vir Dei; et non potuerunt comedere. At ille, afferte, inquit, farinam. Cùmque tulissent, misit in ollam, et ait : Infunde turbæ, ut comedant. Et non fuit ampliùs quidquam amaritudinis in ollâ.* 4 Reg. 4, 39-41.

Ex istis venenosis uvæ speciebus has Moyses energicas et altè poeticas sumpsit imagines, quibus futuram prædicit Israelitarum corruptionem et extremam degenerationem, in allegoriâ quæ in re et imaginibus, Isaiæ allegoriæ simillima est. Deut. 33, 32-33 : *De vineâ Sodomorum, vinea eorum, et de suburbanis Gomorrhæ : uva eorum, uva fellis, et botri amarissimi. Fel draconum vinum eorum, et venenum aspidum insanabile.*

Pronus sum ad credendum, ait Hasselquist, prophetam hìc, Is. 5, 2, intendere *solanum incanum*; quippè quòd in Ægypto, Palæstinâ et Oriente vulgare est, et optimè ei concordat arabicum nomen. Arabes illud vocant *aneb dib*, id est, *lupi uvæ*. Nullam viti magis oppositam plantam invenire poterat propheta; nascitur enim multùm in vinetis, eisque maximè noxia est, quapropter illam eradicant : illa quoque arbustivo suo stipite (1) viti similis est.

Sequens scripturalis notitia de vinea culturâ, de vindemiâ et de vinis Palæstinæ, quæ haud dubiè lectori grata erit, sumitur ex *Investigatore.*

Vineta sua communissimè plantabant Judæi in australi collium aut montium latere, locus verò lapidibus expurgatus erat, spinarumque sepe aut vallo circumdatus, Is. 5, 1-6; Ps. 80, et Matth. 21, 33. Bonum vinetum mille vitibus constabat, milleque argenteos, aut siclos argenti reddebat. Is. 7, 23. Ducenti necessarii erant ad solvendos vinitores, Cant. 8, 11, 12. Ibi custodes et vinitores fodendo, plantando, putando, vites adminiculando, uvas colligendo, vinumque conficiendo laborabant. Laboriosum valdè opus, viteque sæpè reputatum, 4 Reg. 25, 12; Cant. 1, 6; Is. 41, 5. Vites cum teneris uvis suavem maturè, verno tempore, odorem fundebant.

Vindemia frumenti messem et trituram sequebatur, Lev. 26, 5, Amos 9, 13, circa junium juliumve mensem, quandò uvarum racemi falculæ ope colligebantur, et in cartallis positi (Jer. 6, 9), delati, et in vinarium lacum, seu torcular conjecti, ibique primò ab hominibus, ut probabile, calcati, deinde premebantur; Apoc. 14, 18, 20. Id tanquàm magni operis et potentiæ Messiæ signum traditur, quòd figurativum torcular calcavit solus; et de gentibus non erat vir cum eo. Is. 63, 3; Apoc. 19, 15. Vindemiæ tempus erat ingentis gaudii. Ex pressarum uvarum succo vinum et acetum conficiebantur.

Vina Chanaan, cùm caput tentarent, in usu vulgari aquâ miscebantur, ut apud Italos, aliquando etiam incenso, myrrhâ, calamo et aliis aromatibus perfundebatur, Prov. 9, 2, 5; Cant. 8, 2; necnon et aliquando malogranatis, aut ex eorum vino, ut ea nos grossulariæ acinorum succo cum saccharo fermentato, miscemus (2). Optimum est vinum, cùm vetus est, et fæcibus, crassamentis imo fundo delapsis. Is. 25, 6. Suave vinum est, quod uvis prorsùs maturis conficitur, Is 49, 26. Duæ aceti species Israelitis erant : unum erat tenue ac leve vinum, quo in communem potum in messoriis campis utebantur, Ruth 2, 14, ut nunc quoque Hispani Italique; probabile quoque est hujus vini viginti millia metretas à Salomone danda fuisse Hiram, pro servis ejus, operariis qui ligna in Libano cædebant, 2 Paral. 2, 10. Alterum, ut nostrum, acerrimum gustu

(1) *Itin.* pag. 289.
(2) Notitia variarum vini specierum de quibus in Scripturâ agitur, videri potest in Harmer, vol. 3, pp. 283-290, doctoris A. Clarke editione; — vel in Calmeti Biblicâ Encyclopædiâ, art. *Vinum.*

erat, indeque innuit Salomon : *Sicut acetum dentibus, et fumus oculis, sic piger* (offendit et vexat) *his qui miserunt eum*. Prov. 10, 26; et sicut aceto superfuso nitrum vi suâ nudatur, ita qui cantat carmina cordi afflicto nihil aliud proficit quàm dolorem ejus ingravat, cap. 25, 20. Patiebantur pauperes derelictas uvas, spicas et alia derelicta colligere, Lev. 19, 10; Deut. 24, 21; Is. 3, 14; 17, 6; 24, 13; Mich. 7, 1; discimusque spicilegium uvarum Ephraim melius esse vindemiis Abiezer, Jud. 8, 2.

Uvæ quoque siccabantur, fiebantque uvæ passæ. Inter ea quæ Abigaïl Davidi obtulit, centum erant ligaturæ uvæ passæ, 1 Reg. 22, 18; et cùm Siba Davidem adiit, idem numerus inter oblata ejus erat, 2 Reg. 16, 1; 1 Reg. 30, 12; 1 Paral. 12, 40.

SECTIO SECUNDA.

AROMATICÆ ARBORES.

CEDRUS.

Cœlo coronatis montibus coæva (cedrus) *gigantea*
Sua brachia latè expandit. (Mason.)

Ita fuit olim in celeberrimo monte Libano ; sed cedrorum sylva, quæ tot speciosissimas sacris scriptoribus suppeditavit similitudines, nunc ferè omninò evanuit. Paucæ quædam remanent arbores, quasi ad revocandum nobis memoriam veteris suæ gloriæ, Isa. 60, 13, docendumque nos omnium rerum sublunarium inconstantiam.

Antiquas has sylvarum habitatrices, quæ ex eis sunt quorum visendorum studio moventur viatores, sic describit Burckhardt : Solo aspero stant, parvumque nemus efficiunt. Antiquissimarum et aspectu pulcherrimarum undecim vel duodecim numeravi; viginti quinque amplissimarum ; mediæ amplitudinis circiter quinquaginta , trecentas et ampliùs inferiores et juniores. In eo distinguuntur antiquissimæ, quòd frondes et parvos ramos in capite tantùm habeant, et ex unâ basi in quatuor, quinque aut etiam septem truncos assurgant. Cæterarum frondes et rami demissiores erant, sed nullam vidi, cujus frondes terram attingerent, ut quæ stant in hortis Knew. Antiquissimarum cedrorum trunci operiuntur nominibus viatorum et aliorum qui eas inviserunt : unum vidi, cui appositus erat annus decimi septimi seculi. Antiquissimarum trunci omninò mortui videntur; lignumque cinereo (1) colore est.

Cedrus est vasta et augusta arbor, altitudinem triginta aut quadraginta *yards* attingens, quædamque in ambitu triginta quinque inter et quadraginta pedes habent. Pulcherrima est, semper viridis ; frondes habens rosmarini ferè similes, gummique genus distillat, cui variæ attributæ sunt qualitates. Folia ejus , juxta Le Bruyn, alta petunt, fructus verò deorsùm pendent, pinearum modo crescunt , sed longiores sunt , duriores, solidiores, et à trunco difficilè separantur. Semen habent cupressino simile.

(1) *Itin. in Syriam, etc.*, p. 19-20.

Cedrinum lignum pretiosissimum est, odorem gravem aromaticum habet, incorruptibileque reputatur. Arcæ testamenti et plures templi Salomonis partes cedro constructæ erant.

Cedrus Libani , ait Paxton , una est ex naturalibus similitudinibus quæ frequenter in poetico prophetarum loquendi modo occurrunt, eoque designantur reges, principes , optimatesque altissimi ordinis. Sic Isaias propheta, Dei judicium in superbos et arrogantes denuntians, ait : *Dies Domini exercituum* (erit) *super omnes cedros Libani sublimes, et super omnes quercus Basan*. cap. 2, 13. Eâdem figurâ usus est rex Israel, in suo ad provocationem regis Judæ responso : *Carduus Libani misit ad cedrum, quæ est in Libano, dicens : Da filiam tuam filio meo uxorem. Transieruntque bestiæ saltûs, quæ sunt in Libano, et conculcaverunt carduum*, 4 Reg. 14, 9. Eidem nobili arbori à Psalmistâ comparatur spiritualis justi prosperitas : *Justus ut palma florebit : sicut cedrus Libani multiplicabitur*. Ps. 91, 13. *Confringere cedros*, ingentesque moles, in quibus stant, *commovere*, figuræ sunt, quibus utitur David ad exprimendam terribilem majestatem et infinitam Jehovah potentiam : *Vox Domini in virtute. Vox Domini confringentis cedros; et confringet Dominus cedros Libani ; et subsilire faciet tanquàm vitulum Libanum, et Sarion tanquàm pullum unicornis*, Ps. 28, 4. Hæc divinæ majestatis et potentiæ descriptio reverendæ sublimitatis characterem habet, cui fortè æquum non est, etiam in inspiratis paginis. Uno tantùm Dei verbo, cedrus, quæ ignitis cœli ventis immota resistit, confringitur, cedrus ipsa Libani, cujus ramus quisque arboris ambitum adæquat, uno Dei verbo, ingens materiæ moles, in quâ stat cedrus, usque in fundamentis conquassatur, in tantum ut, quantùmvis latè patens et alta et ponderosa sit, ipsa saliat ut pullus pecoris in lætis suis gaudiis, et subsilit ut pullus unicornis, omnium quadrupedum alacerrimus. Innumera arborum istarum copia, Salomonis ævo, earumque mira amplitudo revocanda est, ut sublimis hujus propheticæ declarationis vim sentiamus : *Libanus non sufficiet ad succendendum, et animalia ejus non sufficient ad holocaustum*, Is. 40, 16. Etsi tremefactus peccator Libanum eligeret in altare, omnesque sylvas ejus in alimentum ignis succideret; etsi ligni hujus fragrantia, additis omnibus ejus gummibus, incensum forent, vinum Libani expressum ex omnibus vinetis ejus, libamen, et omnia quæ in eo morantur animalia, sacrificium propitiatorium ; omnia ista insufficientia forent ad expianda hominum peccata, et nihil reputarentur in oculis supremi Judicis, ad unam etiam tantùm expiandam transgressionem. Justa sanctaque Dei lex, nobilius altare, pretiosius sacrificium et odorem suaviorem requirit, obedientiam nempe et mortem personæ divinæ, ad delenda nostra peccata, et sempiternæ ejus intercessionis incensum, ut suscipi à Patre misericordiarum, et in æternæ quietis mansionem admitti mereamur (1).

(1) *Illustr.* vol. 1, p. 139-141.

BALSAMUM.

Balsamum, etsi Judææ non nativum, summâ perfectione colebatur in hortis propè Jericho, juxta flumen Jordanis. Loquens de valle Jericho, ait Josephus (1) : Nunc hìc est fertilissima Judææ regio, quæ ingentem fert palmarum copiam, et insuper balsamum cujus surculos lapidibus acutis incidunt, quibus ex incisionibus succum colligunt, qui, ut lacrymæ, deorsùm destillat. Tanti erat momenti quod istis arboribus producebatur balsamum, ut notetur ab omnibus scriptoribus qui de Judæâ tractavêre. Arbor illa, inquit Plinius, quæ *Juris*, seu valli Jericho peculiaris erat, viti magis quàm myrto similis erat. Unam quisque ex his arbusculis Romam, ut visu rarissimam, detulêre Vespasianus et Titus, easque in suo triumpho ferre superbiebat Pompeius. Cùm esset in Juriâ Alexander Magnus, non ampliùs quàm unum balsami cochlearium in unâ æstivâ die colligi poterat, et in anno fœcundissimo, magnum regis septum arborum istarum sex tantùm *gallons;* minus verò septum unum tantùm *gallon* reddebat. Adeò igitur charum erat balsamum, ut pro duplici argenti pondere væniret. Sed, cùm multùm requireretur, mox sequebatur adulteratio, spuriaque species in communem usum tradebatur minori pretio. Totius opulentiæ nationalis fontem balsamum facit Justinus; nam, de hâc regionis parte loquens, ait : Judææ gentis opulentia ex opobalsamo oritur, quod in istis tantùm regionibus invenitur; vallis est enim horti simillima, continuis collibus circumcincta, et, ut ita dicam, vallo inclusa. Vallis bis centum millia acrarum spatium continet, vocaturque Jericho. Hâc in valle nemus est tam fructuum copiâ quàm suâ amœnitate mirabile; palmis enim et opobalsamis permixtum est. Opobalsamum relationem dicit ad abietem, sed minùs altum est, plantatumque et cultum more vinearum, certoque anni tempore balsamum destillat. Insuper, loci quoque tenebræ non minùs sunt mirabiles quàm ejus fœcunditas. Nam, etsi usquàm in orbe æstu majori sol non luceat, ibi tamen naturaliter moderata perpetuaque regnat aeris (2) obscuritas. In æstimatione reditûs quem percipiebat Cleopatra ex regione circa Jericho, quæ sibi ab Antonio data fuerat, et quam ab ipsâ postea conduxit Herodes, dicitur : « Regio ista hoc fert balsamum quod ex aromatibus pretiosissimum est, nec alibi invenitur. » Joseph. *Ant. Jud.* lib. 15, cap. 4, sect. 2. In loco Scripturæ ubi narratur reginam Saba Salomonem adiisse ex studio virum sapientiâ suâ adeò celebrem videndi, dicitur, eam ipsi dono obtulisse viginti auri talenta, immensamque aromatum et gemmarum copiam, traditumque est, addit Judæus historicus (Josephus) « balsami radicem, quod nostra fert adhuc regio, mulieris istius dono deberi. » Balsamum hoc in Scripturis occurrit sub nomine *balsami Galaad*, Jer. 8, 22; 46, 11; 51, 8. Postquàm Palæstina in Romanorum ditionem venit, balsamum omninò periit; non ullum nunc invenire est (1).

De balsamo sequens notitia ex D. Bruce à doctore Harris extracta est : Balsamum arbuscula semper viridis est, vel arbor quæ quatuordecim circiter pedibus alta fit; sponte suâ, absque culturâ, in nativâ suâ regione, Azab, et juxta totum littus usque ad Babel-Mandel crescit. Trunci diametros octo vel decem circiter unciarum est; lignum leve et apertum, gummosum; exteriùs subrubro colore, poliri nequit; plano cortice junioris cerasi simili, indutum est. Cacumine depressum est balsamum, in modum arborum quæ nivosis turbinibus et aeri maris obnoxiæ sunt, undè eis retorta forma accedit. Florum penuriâ conspicuum est. Flores acaciæ similitudinem referunt; parvi et albi sunt; hoc tantùm adest discriminis, quòd tres flores tribus capillamentis vel ramusculis inhærent, ubi unum tantùm habet acacia. Duo ex istis floribus decidunt, unumque fructum relinquunt; utrosque præsentis anni ramusculi ferunt, qui subrubro colore et veteri ligno duriores sunt. Floribus succedit flavum, suaveque olens semen subrubrè nigrâ pulposâque nuce inclusum, subflavumque, mellis instar, liquorem continet. Amarior est et linguæ subacida; ejusdem formæ et amplitudinis ac terebinthus, densa in medio, et in extremis partibus aculeata.

Tria balsami genera ex hâc arbore exprimuntur : primum dicebatur *opobalsamum*, maximique pretii æstimabatur : spontè, vel incisionis ope, ex arboris trunco, aut ramis fluebat æstivo tempore. Secundum dicebatur *carpobalsamum*, quod maturos fructus premendo conficiebant. Tertium, et quod omnium minimi fiebat, ex decoctis coliculis et turionibus conficiebatur, *hylobalsamum* erat.

Quanti æstimatum fuerit aromatum hoc genus in Oriente, in ipsis etiam prioribus ævis, apparet. Ismaelitæ, seu Arabes vectores, mercatoresque, qui de Arabicis mercibus in Ægypto negotiabantur, secum balsamum, quasi unam oneris sui partem afferebant. Gen. 37, 25; 43, 11.

Strabo solus ex veteribus veram nobis dedit notitiam nativi ejus arboris loci. In hâc felicissimâ Sabæorum terrâ, ait ille, invenitur incensum, myrrha et cinnamomum; et in littore quod juxta Sabam jacet, balsamum quoque. Inter myrrhas, infra Azab, secùs totum littus, nativus est ejus locus. Nulla nobis ratio dubitandi quòd maturè in Arabiam transplantatum fuerit, id est, in australem Arabiæ Felicis par-

(1) *De Bello Judaico*, lib. 1, cap. 7, sect. 6.

(2) Justin. *Hist.* lib. 36.

(1) Itinera in Palæstinam, pp. 299-300. Ex Burckhardt tamen discimus balsamum nunc adhuc partitò coli in hortis propè lacum Tiberiadis, ubi, sicut ipsi traditum est, prosperè procedit. Descriptum sibi fuit quasi humilis arbuscula, cujus folia vitis similia sunt, fructus tribus ferè unciis longus est, in cucumeris formâ, et ex viridi fulvus fit, ubi maturus est. Mense junio colligitur; tunc oleo superfunditur, coque in statu soli objicitur; post hæc succus quo balsamum conficitur, ex ipso exprimitur. *Itin. in Syriâ*, pp. 323, 324.

tem, quæ Azab immediatè opponitur, ubi nativum est. Alta Arabiæ regio frigidior erat quàm ut illud reciperet, quippe montuosa tota est, et aqua ibi congelatur.

Non obstante positivâ Josephi declaratione, quòd reginæ Sabæ arborem hanc Judæa deberet, id conferre tamen nequimus, ut observat Bruce, cum eo quod in Scripturâ exprimitur, cùm modò vidimus Galaad, in Judæâ, locum esse quo nascebatur balsamum et mercatoribus vendebatur, 1730 et ampliùs annos ante Christum, seu 1000 ante reginam Sabæ; ita ut in versiculi lectione nihil planius esse potest quàm balsamum in Judæâ transplantatum fuisse, floruisse, remque commercii factam in Galaad, diù ante tempus de quo loquitur (1): (Viderunt) *Ismaelitas viatores venire de Galaad et camelos eorum portantes aromata, et balsamum* (Vulgata *resinam*) *et stacten in Ægyptum.* Gen. 37, 25. Etenim, haud dubiè, addit ille, aromata, aut piper Ismaelitæ emebant in ore maris Rubri, ubi Indorum proventuum emporium erat, hucque myrrham afferre debuerunt, quippe melior nec inveniebatur, nec usquàm invenitur quàm in Sabâ aut Azab, ad Orientalem promontorii Gardefui partem, ubi portus erant pro Indiâ, et unde in totum orbem diffundebatur (2).

Nihil magis nobis inextricabile videtur quàm verba sponsæ in Cant. 5, 5, quæ è lecto surgens, ait *manus suas stillare myrrham* (balsamum) *et digitos suos suavè olentem myrrham, in manibus serræ.* Sed D. Taylor putat descriptionem unius balsami speciei, et usûs ad quem fœtus ejus adhibentur, à Forskal datam, multùm nos juvare posse in intelligendâ allusione. *Amynis*, KATAF, kafal valdè similis, ab Arabibus dicitur pluviarum mense turgescere, et opportuno tempore rubrum et suavè olentem pulverem effundere, quo hujus regionis, Abu-Arisch, mulieres, ubi copiosissimè abundat, caput suum superfundunt, vel semetipsas abluunt. El-caja fructus, qui in Yemen montibus invenitur, cujus flores citri similes sunt, his liquidis odoribus immiscetur, quibus Arabicæ mulieres caput suum abluunt. Excerptia hæc, inquit D. Taylor, nostras de textu explicando conjecturas adjuvare possunt. Consideremus scilicet, vocem, quæ vertitur *suavè olens* significare *spontè fluens*, destillans, vel prælìberè veniens, ut chimista loqueretur. At, cùm illam ad succum vel liquorem restringere nihil nos cogat, illam pro hoc rubro et suavè olenti pulvere sumere possumus, quem sponte effundit arbor illa. Insuper, cùm Abu-Arisch mulieres hoc mero pulvere uti nequeunt ad se abluendas, sed illum aquâ, vel liquore, vel alicujus generis liquidis odoribus permiscere necesse sit, admittere sat est, nostro sensu, sponsam liquido odore, quem balsamum vocat, sese recentissimè, id est, antequàm cubitum iret, perfudisse, ut percipiamus rem istam, quæ nos tantoperè implicat, quia nostris moribus non consonat, Orientalium moribus perfectè congruere, nec ullo modo extraordinariam in Arabiâ habendam. Etsi sponsa caput solùm liquido hoc odore perfuderit, aliquid ex eo tamen manibus remanere poterat; sed si, quod nihil impedit, et manus et brachia inunxerit, inde profectò naturâ evenire potuit, ut quæ à somniando sibi agere videbatur, manus digitosque aliquid ex hoc liquido odore ubique et in quodcumque tangebant effundere supposuerit. Mulieres in Arabiâ pluribus uti fragrantium liquidorumque odorum speciebus; hujus moris satis multa à Forskal exempla afferuntur (1).

(1) Quoad observationes Bruce, in mentem revocare debemus Bochartum probandum suscepisse, in Gen. 37, 25, et 43, 11, vocem *tezri* significare solummodò resinam aut terebinthum; contenditque balsamum ignotum fuisse in Judæâ ante Salomonis ævum. Jeros. lib. 14, cap. 11. Vide quoque versionem Samar., Munsterum, Pagninum, Arcam Montanum, Malvendam, Junium, Ursinum et Ainsworth. — Harris.

(2) *Itin.*, vol. 5, p. 19-23.

CUPRESSUS.

Frondes tuæ semper virescunt; dùm immutantur
Cæteræ arbores, temporaque tibi ordine superfluunt,
Tu quod eras, nunc adhuc es. Æqui tibi non
Sunt pictores, vel poetæ, cùm ex te luctûs emblema
Sumunt : rectiùs pietatis similitudinem refers.

Arbor ista occurrit tantùm in Is. 44, 14 (2) et inter criticos non convenit utrùm vox Hebr. *terzeh* verè cupressum indicet. Aquila, Theodotion, Septuaginta (Ald. et Complut.), et Celsius pro ilice seu sylvestri quercu stant; Loceth verò et Parkhust pinum intendi censent. Sed cùm cupressinum lignum ad finem in textu expressum magis sit idoneum quàm alia quæ in ejus locum proponuntur, cùmque ob diuturnam suam durationem, à veteribus in fabricam idolorum vulgò usurparetur, nihil melius agere possumus quàm interpretum nostrorum sententiam adoptare.

Cupressus arbor est magnæ proceritatis, quia difficillimè colitur. Fructus ejus edi nequit, amaræ sunt frondes, et, juxtà Plinium, odor et umbraculum ejus pernoxia sunt. Inde arborem funebrem eam Romani habebant, illamque in funeribus et luctuosis cæremoniis adhibebant. Lignum est semper viride, gravissimum, odore aromatico; rubigini obnoxium non est, nec à tineis exedi potest. Distinguitur in masculam et femineam : masculæ rami horizontaliter deprimuntur, femineæ verò altum petunt. Fructus rotundus est, olivo colore, nucis amplitudine; in locis separatis nascitur, parvulaque angularia semina continet. Communis est cupressus in Coos, Cyrene, Rhodo et Cypro insulis, et etiam in montibus Libani (3).

Bochartus, Fuller et alii scriptores contenderunt ligna lævigata, quibus arca confecta fuit, Gen. 6. 14, cupressum fuisse; Avenarius, Munsterus, Taylor et alii quidam critici pinum putant aptissimam ad præstanda ligna voce Hebraicâ designata; relativo ejus *gophrit* (lævigatum), significante *sulphur*, *bitumen*, etc., nec ullâ arbore picem, resinam, terebinthum et alia concipiendo igni apta abundantiùs quàm pinus produ-

(1) *Script. illustrata*, ordinatio p. 25.

(2) In Vulgatâ de cupresso non agitur hoc loco Isaiæ; sed in aliis duobus locis, quæ sunt Eccli. 24, 17; 50, 11.

(3) Calmeti *Biblia encyc.*, in voce.

cente (1). Cæterùm, ait Parkhurstus, *gopher* genericum nomen forsan esse potest omnium arborum, quæ resinam et succos igni concipiendo aptos, ut cedrus, cupressus, abies et pinus, etc., proferunt.

LIGNOSA ALOE.

Aloe arbor Indiæ nativa est, et ab octo ad decem pedes assurgit; magnos in cacumine foliorum racemos habet, quæ crassa et dentata, in imo lata, sed juxta acumen contractiora fiunt; quatuor circiter pedibus longa sunt. Flos ruber est, flavo colore intermixto, duplex in modum ocelli; hoc ex flore procedit fructus, rotundus ut major cicer, albus et ruber. Sed alia est arboris species dicta *Syriana aloe*, aliter *asphalatha*, quæ parva est arbuscula, spinis aspera : ejus ligno, cortice detracto, unguentarii utuntur ad densanda unguenta sua, quæ aliter nimis exilia liquidaque forent. Illud suavissimè olere notat Cassiodorus, suoque ævo ante altaria, incensi loco, comburi. Probabile est hanc esse arbusculam Hebraicâ voce *ahalim* designatam, quæ ligno suavè olenti applicatur, Prov. 7, 17; Ps. 44, 9; Cant. 4, 14, quod non est *agalloch* seu lignum *aloes*.

ROSA.

Sed nunc expanditur nemus; nunc ROSA, *hortorum regina,*
Inter humiliores floridorum suorum subjectorum illecebras,
In omnibus campis roseum suum splendorem devolvit.

Ex quodam libri Ecclesiastici loco discimus rosam deliciis fuisse apud Judaicum populum, ut adhuc est in Orientalioribus gentibus; et insuper eam nobilem fuisse arborem : *Quasi palma exaltata sum in Cades, et quasi plantatio rosæ in Jericho*, cap. 24, 18. Inde patet arbusculam, quæ nunc rosa Jericho dicitur, *vegetale* esse valdè diversæ speciei. In campo Jerichuntino, ait Thevenot, rosæ sunt Jericho, sed non habent qualitates quæ eis à pluribus attribuuntur; dehiscunt enim quin in aquâ ponantur, omnique tempore florent et omni horâ; quod sententiæ contradicit et eorum qui dicunt eas non florere, nisi in nocte natalis Domini, et aliorum, qui in omnibus beatæ Virginis festivis diebus eas florere volunt; additis multis aliis insulsis istiusmodi commentis. Aliquot ex his rosis quoque in deserto montis Sinai inveni (2). Medicalis scriptor, quem citat Harmerus, rosam Jericho, parvulam omninò esse arbusculam ait, quatuor circiter digitis altam, lignosam, ramis plenam, parvi globuli similitudinem referentem et cinereo colore, parvulis simul foliis et floribus (2). Sequens locus, qui ex celeberrimo viatore excerptus est, qui rosam Persiæ describit, satis forsan probabilem afferet accuratamque ideam celeberrimarum Saron et Jericho rosarum, antequàm fertilissimæ hæ regiones desolatione devastatæ fuerint.

« Ubi primùm intravi hunc fatidicarum regni celeberrimum nemus, subierunt mihi oculos duæ rosæ arbusculæ non minùs quàm quatuordecim pedibus altæ, millibus floribus in omni expansionis gradu onustæ, tamque vivido colore et exquisitis odoribus, ut exquisitissimis suavitatibus tota atmosphera perfunderetur : ita sanè censeo nusquàm in orbe terrarum tam perfectam inveniri rosam quàm in Persiâ; nusquàm ita coli et ab incolis pretio teneri. Horti eorum et areæ his arbusculis implentur; vasa, collectis earum racemis referta, exornant conclavia, omniaque balnea plenè expensis floribus sparguntur, qui è stipitibus semper onustis absciduntur. Imò humillimus quisque paucos cupreos nummos pro paucis *kalioun* anhelitibus solvit, duplici afficitur voluptate, cùm in eo perfusum sentit charissimæ hujus nativæ arbusculæ oculum. Atverò, in hoc gratissimo Negauvistan horto visus et odoratus soli non sunt rosæ præsentiâ delectati; auris quoque demulcetur agrestibus et pulcherrimis innumeræ lusciniarum multitudinis modulatibus, quarum cantibus melos et lenitatem addere videtur gratissimorum earum florum expansio : sicque confirmatur et verum probatur hoc eorum poetæ effatum : *Ubi transière nemorum deliciæ, queruli lusciniæ cantus jam non scenam vivificant* (1). »

Æquum erat, ait Paxton, adeò gratissimam religioni consecrare arbusculam. Eam igitur elegit Salomon ad repræsentandas incomparabilem divini sui Redemptoris excellentiam : *Ego sum* ROSA *Saron* (2), Cant. 2, 1. Et propheta Isaias, ut levem nobis daret ideam mirabilis mutationis quam effecit Evangelium in mundi statu, post ascensionem Christi, ait : *Lætabitur deserta et florebit, quasi rosa pulcherrima florebit* (3), cap. 35, 1.

SECTIO TERTIA.

LIGNOSÆ ARBORES.

QUERCUS.

Rex sylvarum, benè tibi nomen adest!
Cum majestate firmus, sublimiter altus!
Risu contemnis ventum, fluctus, flammam;
Ubi etiam marcescis, superbè desolatus stas!

Adeò nota est quercus ut particularis descriptio necessaria non sit : sed cùm interpretes nostri eam cum terebintho confusisse existimantur præcipua in hujus arboris charactere lineamenta prosequemur. Mariti (4) terebinthum ait esse semper viridem, mediocri amplitudine, sed cacumen et ramos, pro stipite amplo habentem; folia olivæ similitudinem referunt, sed viridi sunt colore, rubro et purpurâ intermixtis, virgulæ quibus folia feruntur, in simplex semper folium desinunt. Flores vitis floribus similes sunt, et in racemos eodem modo coacervati, purpureique. Fructus juniperi seminis amplitudinem habent, in racemis pendent, et quisque semen unum, acinæ crassitudine par, continet; subrubrâ sunt purpurâ et insigniter succosi. Alius etiam fructus, seu potiùs

(1) *Script. illustr.*, expos. index, p. 10.
(2) Pars 1ª, lib. 2, cap. 41.
(3) *Observat.*, vol. 3, obs. 5.

(1) Sir R. K. Porter, *Itin. in Georgiam et Persiam*, vol. 1, p. 337.
(2) Vulgata habet : *Ego flos campi, et lilium convallium.*
(3) Vulgata verò : *Florebit quasi lilium.*
(4) *Itin.*, vol. 2, p. 214.

tumor, in hâc arbore occurrit inter folia diffusus, nucis castaneæ volumine similis, purpureo colore, viridi et albo variegatus. Hunc muscæ morsu produci dicunt Cyprii; ubi aperiuntur isti tumores, vermibus scatere videntur; lignum durum est et fibrosum, resinaque vel gummi è trunco fluit. Arbor hæc abundat propè Jerusalem et in Cypro.

Terebinthus sub quâ cum Angelis Abraham conversatus est (Gen. 18, 1) celeberrima est apud veteres. Dicit Josephus (1), sex stadiis ab Hebron, ostendi latissimam terebinthum quam incolæ tam esse antiquam quàm mundus ipse putant. Certos nos facit Eusebius, suo ævo, Abrahami terebinthum adhuc esse conspicuam et magnâ cultam veneratione, cùm à Christianis, tùm à gentibus, tam in honorem Abrahami, quàm cœlestium hospitum quibuscum ibi conversabatur. S. Hieronymus duo milliaria ab Hebron arborem istam fuisse dicit; eam verò quindecim stadia ab hâc civitate collocat Sozomenus. Ista opinionum varietas dubium movet utrùm de eâdem arbore loquantur. Terebinthus subter quam infodit Jacob deos, quos sui à Mesopotamiâ attulerant (Gen. 35, 4), post urbem Sichem erat, et ideò longè distans ab eâ in quâ Abraham manebat propè Hebron: fuêre tamen absurdissimè simul confusæ. Censitum est subter eamdem terebinthum fœdus Domini à Josue renovatum fuisse, et Achimelech, filium Gedeonis, regem à Sichimitis proclamatum (2).

Prophetica Nephthali benedictio, Gen. 49, 21, sic redditur à doctore Geddes et ab aliis criticis: *Nephthali expansa est terebinthus pulcherrimos ramos emittens.*

Jam de religiosâ veneratione quâ paganæ antiquorum temporum gentes quasdam arborum species prosequebantur, mentionem fecimus; inter has quercus prominentem locum habuit: *Confundemini à quercubus quas plantâstis*, ait Isaias ad idololatras Israelitas, cap. 1, 29. In Græciâ, ævo remotissimo, nobis occurrit famosissimum Jovis oraculum apud Dodonæas quercus. Apud Græcos Romanosque nobis adest sacra Jovi quercus, etiam in proverbium assumpta. In Galliâ et Britanniâ præcipuum religionis cultum eidem arbori ejusque visco tributum fuisse, præsidibus Druidis, id est, *querceis prophetis* vel *sacerdotibus*. Pauci sunt quos fugiat viscum verè extraordinariam esse arbusculam quæ in terrâ nunquàm colitur, sed semper aliis arboribus inhæret, ut quercui, malo, etc. Druidæ, inquit Plinius (3), nihil magis sacrum habent quàm viscum et arborem in quâ nascitur, dummodò quercus sit. Quercuum nemora proprio sibi modo eligunt, nec ullum sacrum ritum perficiunt absque arborum istarum frondibus, ita ut supponi possit eos hâc ratione ex Græcâ etymologiâ dictos fuisse *Druidas*. Ubicumque viscum quercui inhæret, illud è cœlo missum putant, signumque est Deum hanc arborem elegisse. Rarissimè quidem invenitur, sed ubi detectum fuit, magnis cæremoniis illud prosequuntur. Nomine vocant, quod in linguâ suâ omnium malorum curatorem significat. Ritè igitur præparatis subter arborem festis suis et sacrificiis, duos albos tauros adducunt, quorum cornua primâ vice tunc ligantur. Sacerdos, albâ stolâ indutus, ignem accendit, aureâ falculâ succidit viscum, quod in albo sago aut linteo recipitur. Tunc victimas immolant, Deum precantes, ut proprio suo dono benedicat pro his quibus illud concessit.

Impossibile est, ait Parkhurstus, hominem christianum narrationem legere ex quâ quædam excerpta transcripsimus, quin de eo cogitet, *qui desideratus omnium gentium erat;* de homine cujus nomen *virga* aut *ramus* erat; qui patrem in terris non habuit, sed è cœlo venit, qui omnia nostra mala sanaturus venit, et, postquàm divino consilio succisus fuit, linteo involutus est, et in monumento positus, propter nostram salutem! Addere non vereor, ille prosequitur, viscum cæteris Celticis gentibus emblema fuisse, ut et, exempli gratiâ, antiquis Italiæ incolis. Aureus ramus de quo tam fusè loquitur Virgilius in sexto Æneidos libro, et quo deficiente nemo ab inferis regionibus redire posset, ad viscum alludere videtur, ut ipse planè intimat, illum huic plantæ comparando. Conf. lin. 126, cum lin. 205, etc.

Ex Hebr. *asel*, quercus, deduci potest, si fides Parkhursto, famosi nomen *asyli* apertum à Romulo inter duo quercuum nemora Romæ (1).

ABIES.

Pulcherrima est arbor hæc et semper virescens. Osee, 14, 8, cujus alta proceritas et densæ frondes volucribus cœli habitaculum, Ps. 114, 17, et commodissimum defatigato viatori umbraculum suppeditabat, 4 Reg. 19, 23; Is. 55, 13; Ezech. 21, 8. Ligno hoc antiquitùs utebantur in perficiendis sumptuosorum ædificiorum internis partibus, 3 Reg. 6, 15, 34, 2 Paral. 3, 5; Cant. 1, 17; et etiam in conficiendis navibus, Ezech. 27, 5. Dicitur in 2 Reg. 6, 5: *David et omnis Israel ludebant coram Domino in omni genere instrumentorum factorum ex ligno abiete* (2), etc. D. Taylor pronus est ad putandum vocem *beroshim* hoc in loco aliquod potiùs musicæ instrumentum exprimere quàm lignum quo conficiebatur, sed consuetâ ingenuitate hunc excerptum ex historiâ musicæ doctoris Burney locum citat: Hæc ligni species naturâ tam mollis et arte tam sonora, à veteribus anteposita fuisse videtur non minùs ac à modernis omni alii speciei ad musicorum instrumentorum, et præsertim ventris instrumenti, ex quo præcipuè tonus dependet, confectionem. Citharæ, testudinis, clavicini et violonis ventres in præsentibus usibus constanter abiete ligno conficiuntur (3).

POPULUS.

Arbor ista, de quâ tantùm agitur in Gen. 30, 37, et Osee 4, 13, nomen suum *lebneh* habere censetur ex

(1) *De Bello*, lib. 4, cap. 7.
(2) Calmetus, *Biblia encyc.*, art. *Terebinth.*
(3) *Hist. nat.*, lib. 17, cap. 44. — Vide etiam *Hist. univers.*, vol. 18, p. 543. 546, 548; et vol. 19 p. 24, 77.

(1) *Hebr. Lex.*, sub voce.
(2) Vulgata verò: *In omnibus lignis fabrefactis.*
(3) *Scriptura illustr.*, ordinatio, p. 29.

foliorum, corticis et ligni albo colore. Utroque in loco illud interpretatur Vulgata *populum;* in posteriore Septuaginta et Aquila illud vertunt *album*, id est, *populum*. Sic Virgilius :

..... *Hic candida populus antro*
Imminet. (Eclog. 9.)

SALIX

Salix, quæ juxta fluminis ripam incurvatur,
Et totam suam vitam è torrente juxta fluente ebibit,
Vicissim vitam hanc in commodum datoris expendit,
Flumenque contra cœli æstum umbra protegit.

(EDMESTON.)

Vulgaris est arbor salix in locis palustribus veniens, Lev. 23, 40; Ps. 136, 2; Is. 44, 4, foliumque habens olivæ simile. Extra omne est dubium, ait D. Taylor, vocem *orebim* significare salices; in hoc omnes conveniunt interpretes. *Salix ploratrix* Orientalium regionum nativa est. Ingentem proceritatem obtinet, nec gratior in lacûs fluminisve margine arbor stare potest. Ramusculis ejus in conficiendis canistris magnoperè utuntur.

SINAPIS.

Data à Domino nostro sinapis descriptio apud Matth. 13, 31, 32, et similia loca, multas speculationes et conjecturas inter doctos viros movit. Verba ejus hæc sunt : ...: *Grano sinapis, quod accipiens homo seminavit in agro suo; quod minimum quidem est omnibus seminibus; cùm autem creverit, majus est omnibus oleribus, et fit arbor, ita ut volucres cœli veniant, et habitent in ramis ejus.* Ut ratio daretur de differentiâ existenti inter hanc descriptionem et sinapis nigræ, seu vulgaris sinapis characterem, suppositum fuit eam in felicioribus Orientis climatibus longè dimensionibus et vi superare illam quæ in istis frigidioribus regionibus invenitur. Locum ex Talmud citat Lightfoot, in quo sinapis dicitur ramos satis latos habuisse, ut tentorium contegeret, et Scheuchzer describit repræsentatque plantæ hujus speciem, pluribus pedibus altam, quæ arboris similitudinem refert.

Ad stabiliendam hanc conjecturam animadvertit doctor Clarke : cùm terræ quædam magis quàm aliæ luxurientur, et cœlum sit calidius, planta eadem amplitudinem perfectionemque obtinet longè majorem quàm in solo pauperiore frigidioreve posset. Refert Herodotus se in regione Babylonis frumentum hordeumque vidisse quæ calamos quatuor digitorum amplitudinis ferebant, ibique milium et sesamum incredibilem amplitudinem obtinere. Asserit doctor se in unâ ex Normanniis insulis communium brassicarum agrum vidisse, quarum quæque septem ad novem pedes alta erat, unam quæ in amici cujusdam horto, quæ juxta malum creverat, etsi loci latitudo 48° 18' septent. tantùm esset, et quindecim pedibus alta erat. Hæc et multa alia, quæ afferri possunt, juxta doctoris Clarke sensum, possibile esse confirmant quod Dominus noster de sinapi dicit, quantùmvis incredibilia hæc videri possint iis qui septentrionalium tantùm regionum et frigidorum climatum productionibus assueti sunt (1).

Insignia hæc sunt profectò specimina ingentis discriminis quod inter ejusdem speciei productiones existit variis in regionibus et climatibus; earum tamen distinctivus character idem remanet, dùm è contra relatio in Domini nostri parabolâ, adeò essentialem differentiam implicat, ut herbacea planta in arborem transeat, et ita identitatem characteris destruat.

Ad removendas igitur has difficultates, D. Frost, vir propter sua in botanicâ scientiâ inventa commendatissimus, opus edidit, in quo contendit novi Testamenti sinapim non designare aliquam speciem generis, quod nunc *sinapi* designamus; sed quamdam *phytolaccæ* speciem. Quædam libri ejus excerpta transcribere libet, lectoremque suam ipsum sententiam de idoneâ ejus rationum ad pervincendum vi ferre sinemus.

Plantæ herbaceæ semen, talis est enim sinapis nigra, seu vulgare sinapi, arborem producere nequit; et quantùmcumque altitudinis et ambitûs gradum obtineat vulgaris sinapis stipes, ita tamen fieri non potest, ut volucres cœli habitent in ramis ejus, etiamsi, quod nunquàm visum est, eam ad octo pedum altitudinem attingere concederetur.

Granum sinapis non est minimum ex omnibus seminibus, ut implicat parabola : namque *digitalis purpureæ* et *nicotianæ tabacæ* semina infinitè minora sunt : herbaceæ sunt plantæ non minùs ac sinapis nigra; et concesso aliquantisper quòd vulgaris sinapis semen intentum fuerit, superiùs allatæ rationes parabolæ validitatem destruerent. Hanc discrepantiam amovere tentatum est referendo ad *sinapim erucoidem* seu sinapi arbusculam, sed hujus quoque minimum non est semen, et, posito quòd, argumenti gratiâ, arbuscula hæc soli cœlique luxurie, majorem altitudinem ambitumque obtineat latèque ramos expandat, seminis volumen idem semper remanebit, vocesque *minimum ex omnibus seminibus* ei tribui non poterant.

Inter alia quæ de amplitudine quam sinapis obtinere aliquando potest statuta, quemdam notat D. Frost scriptorem qui fatetur se unam sinapim adeò latam vidisse, ut ingens arbuscula facta sit, altioremque altissimo quem unquàm vidisset homine, hancque arbusculam ex semine excrevisse. Hoc noster ille auctor libenter verum esse concipit, sed minimè rem enodare ipsi videtur, quia annualis planta, qualis est sinapis nigra, ne arbuscula quidem, multò minùs arbor fieri potest.

Postquàm igitur probare conatus est granum sinapis novi Testamenti oriri non posse ex sinapi nigrâ, aliisve hujus generis speciebus, D. Frost statim pergit ad ostendendum identitatem quæ inter *kokkon sinapeos* existit et *phytolaccam dodecandram*, quam δένδρον μέγα Scripturæ esse putat. *Phytolacca dodecandra* in Palæstinâ abundat (2); semen habet ex omnibus arboribus

(1) Comment. in loco.

(2) Phytolacca deducitur ex φύτον, *planta*, et *lacca*

minimum, tantamque et majorem etiam altitudinem quantam ulla alia in regione suâ nativâ obtinet.

Vulgaris sinapis ad culinares simul et medibiles usus adhibetur; ideò sunt multæ phytolaccæ species. Nonnihil mirum videtur posterioris acrimoniam Linnæum induxisse ad ponendum genus istud in naturali *piperitarum* ordine, dùm è contra de Jussieu illud ad *artiplicum* familiam referret, quæ profectò ædibiles acresque ejus proprietates præ se fert. Septentrionales Americi phytolaccam dodecandram (in hortis nostris vulgò notam sub nomine Americani *poke-weed*, sylvestrem sinapim vocant. Murray, in suo *Apparatu medico*, longam prosequitur narrationem exquisitarum juniorum surculorum qualitatum; animadvertit verò, ubi maturi facti sint, impunè comedi non posse. Linnæus, in suâ materiâ medicâ, ad eadem relationem dicit. Quòd edi possit, ex verbo Græco λαχάνον, deduci potest, quod occurrit Matth. 13, 32; et Marc. 4, 32.

Semen sinapis exterius ut stimulans, in modum sinapismi applicatur, et phytolaccæ dodecandræ folia in exteriorem canceraticis tumoribus admotionem adhibetur.

De acribus phytolaccæ dodecandræ qualitatibus dubium moveri nequit, ita ut maxima occurrat analogia inter generalis sinapis et phytolaccæ effectus et proprietates. Insuper, quartum ultimum chymicum elementum, nitrogenum, inesse asserui in phytolaccæ cujusdam speciei semine. Nitrogenum inesse tantùm dicebatur in plantis ad naturales *cruciatæ* et *fungi* ordines pertinentibus, quorum in primo commune sinapi, sinapis nigra, collocatur.

Deinde suum D. Frost resumit argumentum ostendendo phytolaccam dodecandram arborem esse de quâ in Evangelio agitur, his rationibus. Quia una est ex maximis arboribus regioni, in quâ facta est observatio, indigenis; quia semen habet ex omnibus arboribus in hâc regione minimum; quia eo ut culinari vegetali et medibili stimulo utuntur, quod idem de vulgari sinapi est; quia species una ejusdem generis notissima est in Fœderatis Provinciis Americæ, sub nomine *sylvestris sinapis;* quia ultima chymica elementa sinapis nigræ seminis eadem sunt ac phytolaccæ dodecandræ.

In conclusione genericos amborum vegetalium characteres addit auctor, propter quos, botanicè loquendo, distinctæ esse familiæ videntur.

CAPUT IV.

DUBIÆ PLANTÆ ET ARBORES.

LAURUS.

Arbor ista occurrit tantummodò in Ps. 36, 35, 36: *Vidi impium in magnâ potentiâ seque latè spargere, sicut laurum virentem* (1). *Transii tamen, et ecce non erat; ita quæsivi eum, sed inveniri non potuit.* Sed vox originalis *azrech* significat tantùm nativam arborem, id est, arborem quæ in suo solo nativo crescit, nullam passa transplantationem; et ideò spargit se latè et luxuriatur. Ea est ad minus opinio Aben-Ezræ, Iarchi, Kimchi, S. Hieronymi, Parkhursti, Taylor et aliorum clarorum criticorum.

PINUS.

Tribus in locis Bibliæ nostræ occurrit hæc arbor, sed modus quo introducitur nullum nobis medium suppeditat asserendi utrum sit accurata vocis originalis translatio. Primus locus est in Nehem. 8, 15, ubi statuitur pini ramos adhibendos esse ad erectionem tabernaculorum in festo Tabernaculorum. Voces *olzshemen* litteraliter significant *arbores pinguedinis*, sicque gummosam vel resinosam arborum speciem, quarum succi superabundant exsudantque, exprimere videntur. Septuaginta legunt cupressum, et Scheuchzer ait cupressum à Turcis vocari *zemim.* D. Taylor anteponit totam speciem dictam gelsiminum, propter virentes ejus frondes, fragrantiam et flores quæ magni habentur. Vox *gelsiminum*, inquit ille, et turcarum *jasemin* valdè similes sunt *shemen* textûs Hebraici in hoc loco. Persæ quoque vocant hanc plantam *simen* et *symsyk* (1).

In Isa. 41, 19, et 60, 13, vox *thedher* est, arborque ita vocatur, ait Parkhurst., propter ligni sui flexibilitatem, vel elasticitatem. Lutherus ulmum esse putavit; nil impedit tamen quin vox *pinus* retineatur, quæ, ut ex D. La Roche discimus, in Syriâ invenitur (2).

SETIM.

Arbor illa tantùm occurrit in Is. 41, 19, sed de ligno ab ipsâ præstito agitur pluribus in locis veteris Testamenti. Quàm sit difficile setim ad unam eamdemque arborem referre senserunt omnes interpretes, ut evidenter patet ex eo quòd plurimi nomen Hebraicum retinuerint, alii verò variis modis reddiderint. Doctor Shaw, D. Parkhurstus et D. Taylor *setim* eamdem esse sumunt ac acanthum, aut acaciam veram, quæ est arbor moro amplitudine ferè par, flavos flores producens, siliquasque, lupinis similes. Ea quoque Arabicam gummim profert. Certos nos faciunt Prosper Alpinus et Belon eam in Ægypto abundanter nasci, in locis à mari remotis, in montibus Sinai, juxta mare Rubrum, circa Suez, et in solitudinibus; eorumque narratio à Shaw et Burckhardt confirmatur. Arboris hujus cortex subcinereo nigro colore est, lignum pallidè flavescens, folia lentis similes, plurimæ quæ simul eidem ramorum parti inhærent. Spinis horrent rami, quæ sæpè binæ sunt, frondesque ejus arctissimæ (3).

Arca fœderis, Ex. 24, 10; mensa panum propositionis, vers. 23; vectes et tabulæ tabernaculi, cap. 26, 26, 32, 37; altare holocaustorum, cap. 27, 1; vel *lac*, gummis resinosus exsudans humor, rubro colore.

(1) Locus iste in Vulgatâ aliter vertitur, et præsertim loco *lauri virentis*, quæ significatio Hebraici textûs esse videtur, Vulgata habet *cedros Libani.* Vide *Cursum compl. Script. sacræ*, vol. 15, col. 344.

(1) *Exposit.* Index, p. 124.
(2) *Descriptio Syriæ*, p. 160.
(3) Burckhardt, *Itin. in Syriam*, etc., p. 477.

38, 1, et altare incensi, cap. 30, 1, lignis setim omnia erant confecta, quæ Septuaginta cùm lignum istud ad unum idemque referre nequirent, *lignum incorruptibile* vocant.

THYINUM.

Thyina ligna occurrunt in 3 Reg. 10, 11, 12, inter pretiosissimas res quas classis Hiram ex Ophir ad regem Salomonem afferebat.

Sigillatim exponere varias quæ à doctis viris susceptæ sunt opiniones de particulari arbore per *tyinum* lignum intentâ, parvâ sanè referret, etsi non angustum locum teneret. Totum tamen locum, qui ad illud pertinet, ex Josepho transcribemus, quantùm id quod ab ipso statutum est, alicujus momenti, hâc in materiâ, esse videtur. Eodem ferè tempore Regi afferebantur ex aureâ Chersoneso (sic vocabatur regio quædam), pretiosi lapides et *pini arbores*; et arbores istæ adhibitæ sunt ad fulcra domûs Domini et domûs regiæ, et ex iis quoque factæ sunt musicalia instrumenta, citharæ et psalteria, quibus uti debebant Levitæ in suis ad Deum hymnis. Quod ipsi afferebatur lignum tunc temporis, amplius pulchriusque erat, quàm quodlibet antea allatum; sed nemo existimet pinus istas similes fuisse iis quæ nunc ita vocantur, et quæ suum nomen à mercatoribus tenent, qui eas sic vocant, ut iis admirationem moveant, qui eas emunt: ligna enim, de quibus loquimur, similia erant aspectu ligno ficûs, sed candidiora lucidioraque. Porrò sic multa nos diximus, ut neminem fugiat discrimen has inter lignorum species; nec quis genuinæ pinûs naturæ rudis existat, existimabamusque opportunum esse et humanum de eâ loqui, et de usibus ad quos eam adhibuit rex Salomon, ut prædictum discrimen eo modo explanaretur (1).

Calmetus, sumpto *ab* pro articulo, lignum gummosum et oleosum intelligit; sed è contrario D. Taylor in eo est ut existimet ibi litterarum fuisse transpositionem, et *al* scribendum fore *la*; quod oppositum prorsùs sensum daret LA-GUMIM, *absque gummi;* LA-MUGGIM *absque humore;* animadvertitque ligna gummi abundantia longè minùs esse idonea ad aliquod instrumenti aut supellectilis genus conficiendum, quàm quæ humorem non continent (2).

BUXUS.

Buxus, cùm sit semper viridis, satis benè Hebraicæ voci *tâshur* respondet, quæ perpetuam probabiliter viriditatem implicat. Objectio quòd scilicet hæc arbor satis alta non est, nullius esse ponderis videtur quippe quòd in aliis sacrarum Scripturarum locis, res occurrant, amplitudine æquè dispares, quæ communem tamen characterem participant. Hunc sensum ferre videntur loca in quibus de arbore hâc agitur, scilicet: *Non interruptæ ariditati perpetua succedet viriditas.* « Dabo in solitudinem cedrum et spinam, et myrtum, « et lignum olivæ; ponam in deserto abietem, ul- « mum et buxum simul. » Is. 41, 19; 50, 13. Sed,

(1) *Antiquit.* Lib. 8, cap. 7, 51.
(2) Exposit. Index, p. 108.

cùm nulla sufficiens adsit ratio asserendi satis utrùm arbor de quâ loquitur Propheta sit ista, eam in hoc articulo positam maluimus.

ALKEROA, seu EL-KEROA, *Cicinum.*

D. Michaelis in suis in Jonam Animadversionibus ait: Celsius mihi probavisse videtur hanc arborem (*kikium*) esse Ægyptiacum *kiki*. Illam ad vicini, id est, majoris catapuci, familiam refert. Si fides Dioscoridi celeriter crescit et baccas fert, unde exprimitur oleum, lib. 4, cap. 164. In Arabicâ loci hujus versione, quæ apud Avicennam occurrit, ità redditur: *Ex iis exprimitur oleum, dictum kiki, quod est oleum alkeroa* (1). Sic ait Herodotus (2): Palustrium solorum incolæ in Ægypto oleo quodam utuntur, quod *kiki* dicunt, ex sillicypriâ arbusculâ expressum. Spontè in Græciâ nascitur planta ista, absque culturâ; Ægyptii verò eam serunt in fluviorum canaliumque ripis; ibi magnam fructuum copiam profert, sed gravissimi odoris. Ubi verò collecta est, ex eâ sive frictione, sive pressurâ unguinosum liquorem obtinent, qui noxium effundit odorem, sed ad comburendum oleo olivarum qualitatibus non cedit. Planta hæc in validum stipitem herbaceum surgit, ab octo ad decem duodecimve pedum altitudinem; largissimis foliis instruitur à platani non absimilibus. Dicit Rabbi Kimchi Orientalem populum eam ante tabernas suas, umbraculi gratiâ, plantare, seque sub illius umbrâ refrigerare. Vidi ego, ait D. Nieburh (3), primâ vice Basrâ, plantam *el-keroa*, de quâ in Michaelis Quæstionibus agitur, 87, arboris speciem habet. Truncus foliis magis quàm ligno similis esse mihi visus est; nihilominùs durior est quàm qui Adami ficum profert. Quisque *el-keroæ* ramus unam tantùm largam frondem habet, in quâ sex vel septem sunt plicaturæ; planta hæc juxta rivulum stabat à quo copiosè rigabatur. Sub octobris 1765 fine, octo circiter pedes, quinque mensium spatio obtinuerat, simulque flores et fructum, maturum immaturumque ferebat. Alia ejusdem speciei arbor, quæ ita non fuerat rigata, ampliùs non creverat totius anni spatio. Quæ ex eâ collegi folia, paucis minutis emarcuerunt, ut de celeriter crescentibus arboribus semper evenit. Aleppi, arbor ista dicitur *Palma Christi*. Ex eâ expressum oleum dicitur *oleum keroæ; oleum cicinum; oleum ficûs infernalis*. Christiani et Judæi Mosul (Ninive) keroam non esse dicunt, cujus sub umbrâ refrigeravit se Jonas propheta, sed quamdam cucurbitæ speciem, *el-kera*, cujus largissima sunt folia, amplissimus fructus, quatuorque circiter menses perdurat.

E[illegible]etum quo propheta de plantâ hâc loquendo utitur: *filius noctis erat, et filius noctis mortuus est*, nos non compellit ad credendum illam unâ nocte crevisse, sed potiùs vel eam, expressiorâ orientali fi-

(1) S. Hieronymus ait Punicum et Syriacum *kikiun* nomen esse *alkeroa;* Copticum igitur Lexicon vocem hanc explicat *alkeroæ fructus*. Abenbitar quoque Dioscoridis *kiki* in Arabicum *alkeroa* vertit.
(2) Hist. Euterpe, § 94.
(3) *Descript. Arab.*, p. 180, Gall. edit.

gurâ, celeriter crevisse, vel nocti affinem fuisse, umbraculo quod ipsi ad quiescendum suppeditabat. Figura infrequens non est in Oriente, et quidam ex poetis nostris rosam vocavit *filiam æstatis.* Nec verbum *cràs* intelligere cogimur ut strictè proximam diem designans, quippe quòd ad remotius multò tempus relationem dicit, Ex. 13, 5; Deut. 6, 20; Jos. 4, 6 : sumi sanè simpliciter potest pro *postea.* Illud leviter prætermittendum non est, quòd scilicet keroæ flores et et folia tàm subitò marcescant, nec quòd præsens ejus nomen sit *cicinum,* quod (si litteræ *c* durus sonus detur), sufficienter Jonæ *kikiun* affine est. *Illustratæ Scripturæ* auctor hæc animadvertit : Cùm, inquit, in Jonæ historiâ expressis verbis dicatur Dominum hanc plantam præparavisse, haud dubiè illam habere debemus ut extraordinariam in specie suâ, mirum in modum celeriter crescentem, mirum in modum in stipite duram, mirum in modum validam in ramis, miramque valdè propter latè expensas frondes et altam umbraculi obscuritatem ; miram quoque tandem quòd, postquàm certo tempore manserit , subitò emarcuerit, impatientique Prophetæ prorsùs inutilis facta sit.

De sylvestribus cucurbitis 4 Reg. 4, 39, locuti sumus in art. de vite.

TAMARINUS.

Erit quasi myricæ in deserto, ait Propheta, *et non videbit cùm venerit bonum; sed habitabit in siccitate in deserto, in terrâ salsuginis.* Jer. 17, 6; Et rursùs : *Fugite, salvate animas vestras, et eritis quasi myricæ in deserto,* 48, 6. Sed quæ planta sit ista quam Vulgata vocat *myricam?* Septuaginta habent *tamarinum; alii arborem infrondem;* et Parkharstus, à D. Taylor citatus, *arborem turbine excussam , foliis nudatam.* Si planta sit particularis, *tamarinus* tàm probabiliter quàm alia ulla esse potest, inquit ille, quia arbores istæ magnâ non pulchritudine conspicuæ sunt; earum enim rami tam longè à se invicem distant, ut nullo modo regulariter in altum erigantur; earumque frondes raræ generaliter in ramis sunt, et hiemali tempore delabuntur, ita ut nullâ aliâ re quàm suâ flexibilitate conspicuæ sint. Sed ibi sese offert quæstio, ait D. Taylor, an possit tamarinus in terrâ salsuginis vivere, in locis aridis? Negat ille ; quâ de causâ Hebr. *orur* inter *lichenos* quærendum proponit, plantarum species quæ ultimæ sunt vegetationis productiones, sub severo glacialis zonæ frigore, vel sub urenti æquinoctialium regionum solitudinum æstu ; ita ut locorum aridorum et terræ salsuginis patientissimæ videantur.

De plurimis à se visis speciebus in Ægypto, Arabiâ Syriâque mentionem facit Hasselquist; ita quoque de montis Sinai peninsulâ loquitur D. Burckhardt.

In Jerem. 48, 6, Septuaginta evidenter legerunt *orud* loco *orur ;* vertunt enim *onager : Estote quasi* ONAGER *in deserto;* idque fugæ commendatæ optimè congruit. Inquirit D. Taylor utrùm ORUD, *onager,* non possit esse utriusque loci subjectum; si res ita sit, terræ salsuginis inhabitatio prorsùs naturalis est (1).

(1) *Scriptura illustr.* Exposit. Index, p. 177.

CICUTA.

Vox *rash* usurpatur ad designandum lethale venenum in genere, sive animale sive sit vegetale, Deut. 29, 18. Libadio seu terrestri felli frequenter adjungitur, et ex comparato Psal. 69, 22, cum Joan. 19, 29, existimat doctissimus Bochartus herbam *rash* in Psalmis, idem esse ac quæ ab Evangelistâ dicitur *hyssopus,* cujus species in Judæâ nativæ amariores esse probat ex Isaac Ben-Omran, Arabico scriptore; additque : *Adeò amara est, ut edi nequeat* (1). S. Chrysostomus, Theophylactus et Nonnus venenosam habuerunt hyssopum, de quâ hic S. Joannes loquitur. Theophylactus expressis verbis ait hyssopum additam fuisse ut deletoriam vel venenosam, et Nonnus sic ait : *Datum est lethale acetum hyssopo mixtum* (2). Sed ex Osee 10, 4, videtur vocem istam usurpatam quoque fuisse ad denotandum speciale quoddam vegetale : *Judicium orietur ut cicuta in sulcis campi* (3). Hìc similitudo, ut suggerit D. Taylor, ad amaram herbam est, quæ inter frumentum crescens, suffocat utile vegetale, et herbam noxiam substituit pro eo. Si verò similitudo sit ad plantam germinantem in sulcis agri, strictè loquendo, ille prosequitur idem scriptor, non satis magna nobis adest plantarum copia, ut ad aliquam earum descriptio hæc referri possit; si verò sepes circumstantes vel humida humiliaque loca quæ in ipso sunt agro assumere possimus, tunc alias plantas amplecti poterimus, et nulla adest ratio cur cicuta intenta non fuerit. Hanc in partem inclinat Scheuchzer, magis quàm ad *absinthium* aut *agnostem* ἀγνωστήν, ut verterunt Septuaginta. Supponit insuper D. Taylor, maximis de causis, prophetam in animo habere aliquod vegetale, quod sanum appareret, iis quæ salutaria reputantur simile videretur, quale reverà propriè judicium, cùm est justum, sed ex experientiâ pateret ejus malignitas, ut de judicio injusto fit, cùm perficitur. *Rash* venenosum est, et præsertim *rash* aquosum , ambo tamen confundi possunt, et quædam ex eorum partibus, radix, verbi gratiâ, recipi potest, sed infaustiore fato (4)!

ABSINTHIUM.

Hoc valdè propriè *rash cicutam* aut fel terrestre sequi potest, ut reverà ipsi sæpiùs in Scripturâ adjungitur. Nostros tamen excedit limites pro certo asserere quæ particularis planta sit intenta voce Hebr. *loneh.* Vulgata, ut etiam Syriaca Arabicaque versio eam reddunt *absinthium,* sed notandum est noxias qualitates plantæ huic attributas. Deut. 29, 18 ; Prov, 5, 4 : Jer. 9, 15; 23, 15; Amos 5, 7, et Apoc. 8, 11, nullo modo Europensi absinthio congruunt, quod salutaris herba potiùs quàm lethale venenum est. Genuinum ergo absinthium intendi nequit, sed quædam ipsi formâ vel specie affinis planta : vel quæ, si ejusdem sit familiæ, terribilioribus suis qualitatibus differt (5).

(1) Bochartus, *Jerosol.* vol. 2, p. 590, 592.
(2) Parkhurst. *Hebr. Lex.*, sub voce.
(3) Vulgata verò : *Germinabit quasi amaritudo judicium, super sulcos agri.*
(4) *Scriptura illust.* Expos. Ind., p. 185.
(5) Ibid. Expos. Ind., p. 76.

Vocem istam ordinariè per verba figurativi sensûs expressiva Septuaginta interpretantur.

ZIZANIA.

Definire facile non est, ait D. Taylor, utrùm per vocem *zizania*, S. Matth. 13, Salvator indifferenter intelligat omnes plantas, quæ inter frumentum crescunt, vel aliquam tantùm particularem speciem. Certi omnes sumus ex parabolæ adjunctis eam esse plantam quæ frumento altitudine par est. Mintertum citat Parkhurstus, juxta quem planta est specie à frumento non absimilis, quæ primò idem calami genus, eamdem viriditatem habet, sed ullum, bonum saltem, fructum non profert. Addit etiam ex Joanne Melchoir, zizanium non omnem significare noxiam herbam in genere, quæ inter frumentum crescit, sed quamdam particularem speciem, in Chanaan notam, quæ à frumento absimilis non erat, sed, ubi terræ mandata erat degenerabat, aliamque naturam et formam induebat. *Zonim* eam vocant Talmudistæ (1), cujus sonus, cùm pronuntiatur, eumdem esse ac zizania ostendit, nosque ad veram hujus vocis derivationem perducit; scilicet ex Chaldæo *zên*, genus aut species frumenti; unde corruptum Hebræum aut Syriacum *zizana*, quod in veteri Syriacâ versione, Græco zizania apprimè respondet. S. Matth. 13, 25 et seq. Inter noxias herbas, ait Johnson (2), folium album primum locum tenet, folia profert frumenti vel hordei similia, sed duriora, cum longâ spicâ pluribus parvis spicis compositâ, quarum unaquæque duo aut tria grana, frumenti granis minutiora, continet; aliquâ vix paleâ cooperuntur, unde facilè grana excutiuntur et diffunduntur. In agris simul cum frumento, et hordeo crescunt, oriuntur et florent cum frumento semenque augusto mense maturescit. DARNELL, *lolium album*, vocatur *zizania* in linguâ Arabicâ. Hujus ultimæ assertionis veritatem contendit Parkhurstus, ex Castell argumentis, existimatque *darnell* lolium album, meliorem esse vocis Græcæ translationem quàm TARES, *zizania*, quanquàm in septentrionali Angliæ parte *darnell* adhuc nomine TARES, *zizania*, designent.

Forskal, à D. Taylor citatus, ait DARNELL, *lolium*, Aleppi incolis esse notissimum. *Inter frumentum crescit;* ejus si semina cum similâ mixta remanent, ebrium faciunt quicumque hoc pane vescitur. *Herbam non separant messores, sed post trituram, grana ventilabri cribrivi ope rejiciunt.* Nihil clarius in lucem emittit plantam à Domino nostro intentam, ait D. Taylor, quàm hùc excerpta : *Crescit inter frumentum;* ita in parabolâ. *Herbas non separant messores :* ita in parabolâ. Ambo simul crescunt usque ad tempus messis. *Post trituram eas separant;* in parabolâ, colliguntur ex frumento, et ope manuum separantur, et in fasciculos alligantur. *Grana*, si qua remaneant, *ventilabro tandem separantur :* eâ igitur agendi ratione præparantur ambo ut colligantur, frumentum scilicet in horreum aut apothecas, noxiæ verò plantæ in tumulos ad comburendum, ut igne sicut noxiæ herbæ consumantur (1).

(1) *Halach* 1, tract. *Kilaim* 1.
(2) *Herbal*, fol. p. 78.

MELUCH, SEU MALVA.

Vox *meluch*, *mallows*, id est, *malva* versionis nostræ, in Job solummodò occurrit, 30, 4, ubi, loquens de quorumdam, qui se nunc derisui habebant, miserabili olim conditione, ait patriarcha : *Qui cædebant malvas juxtà rubos, et juniperi radices in cibum suum.* Remisso lectore ad ea quæ de junipero diximus, pro generalibus quibusdam de loco isto notionibus, ibi tantùm addemus ex Parkhursto nomen ipsum indicare vegetale, de quo agitur, radium esse gustu subsalsam. Addit ille, ex Scott, Arabiæ deserta salinariis particulis abundare, quæ paucis audacibus plantis, ibi viventibus, subsalsum amarumque gustum communicant. Existimat Bochartus particularem arbusculam, quam Græci ἅλιμὸς, Romani verò *halimus* vocant, intendi; primò, quia Syri nunc adhuc illam eodem nomine vocant; secundò, quia utrumque Hebraicum græcumque nomen relationem dicit ad salsum gustum, quem Arabes plantæ istæ tribuunt; tertiò, quia sicut *meluch* describitur cibus esse pauperis in Job, ita de halimo est apud Athenæum; quartò, quia Septuag. vertunt *meluch* ἅλιμα; postremò, quia describitur in Job ut carptum super rubum, quod accuratè congruit iis quæ dicunt Arabici scriptores de *meluch* aut *halimo*, scilicet ejus capita ab ipsis comedi (2).

MANNA.

Remissis nostris lectoribus ad Exod. 16, 1, ubi narratur quomodò Deus mirabiliter hanc substantiam in cibi supplementum largitus sit, et circumstantiæ exponuntur quæ mirando huic dono sunt connexæ, ad id jam devenimus, ut quæ de re ipsâ à nobis sunt collecta statuamus.

Ad describendam hanc substantiam statuit sacer scriptor, eam esse *minutum quoddam et rotundum, in similitudinem pruinæ super terram*, Ex. 16, 14; esse è *quasi semen coriandri, album, gustumque ejus quasi similæ cum melle*, vers. 31; *et colorem quasi bdellii*, Num. 11, 7. Ex hâc descriptione plurimi intulerunt scriptores manna, de quo narrat Moyses, eamdem esse substantiam ac illa quæ nunc in Arabiâ Petræâ et locis adjacentibus invenitur; quæ regio arena fuit eventûs de quo hìc agimus. Quod narrat eâ de re Burckhardtus transcribere libet :

« Wady El Sheikh, in montis Sinai peninsulâ, pluribus in locis densè repletur tamarinis, aut *tarfa ;* « hæc est unica vallis in peninsulâ, ubi arbor ista « inveniatur, tunc temporis, copiosè abundans, licèt « parvæ hujus generis arbusculæ in aliis partibus passim occurrant. Ex tarfâ obtinetur manna, valdèque « mirum est rem istam in Europâ ignotam remansisse, « donec D. Seetzen de eâ mentionem fecerit in brevi « notâ *Itineris sui ad Sinai*, quod editum est in opere, « cui titulus : *Fodinæ Orientis.* Substantia hæc à Be-

(1) *Biblica Ordinatio*, p. 19.
(2) *Hierozoicon*, vol. 2, p. 174-175.

« duinis *manni* vocatur, et accuratè similis est de-
« scriptioni manna in Scripturis datæ. Mense junio, « manna istud ex tamarini spinis guttatim defluit in « delapsos surculos, folia et spinas, quibus semper terra « cooperitur sub hâc arbusculâ, in statu naturali; « colligitur ante solis ortum, quando coagulatum est; « dissolvitur enim statim ac solaribus radiis collu- « stratur. Arabes mundant illud foliis, pulvere, etc., « quæ ei adhærent, decoctumque et crasso linteo « saccatum, in coriaceis pellibus ponunt, quo modo « illud ad usque proximum annum servant, et eo ut « melle utentes, in azymos panes suos effundunt, vel « in eo panem suum intingunt. Scire non potui eos ex « eo manna unquàm panes vel placentas confecisse. « Manna invenitur in annis tantùm quibus copiosæ « deciderunt pluviæ, aliquando nullomodo, ut probabi- « liter anno hoc accidet, producitur. Nullum ejusmodi « manna vidi apud Arabes, sed parvulam anni proxi- « mè elapsi proventûs particulam obtinui in mona- « sterio ubi, cùm infrigidâ umbrâ et moderatâ hoc in « loco cœli temperie servatum fuerat, omninò soli- « dum factum fuerat, parvulumque panem efficiebat; « ubi verò aliquantisper in manu retentum, emol- « litum est; si radiis solaribus objectum quinque « minutas, dissolvebatur; sed in frigidum locum « restitutum, quartâ horæ parte, solidum rursùs fie- « bat. Quo tempore illud colligunt Arabes, illum nun- « quàm duritiei statum obtinet, quo possit pilo tundi, ut « Israelitæ manna suum tundere dicuntur in Num. 11, « 8. Colore est obscurè flavum, gustu gratum, sub- « aromaticum, et suave sicut mel. Ubi copiosè esum, « leviter purgativum esse dicitur..... Illud maxima « quæ sua profert regio cupedia Arabes habent. Mes- « sis eorum mense junio ordinariè fit, sexque circi- « ter hebdomadas perdurat; mense maio, aliquando « incipit.

« In Nubiâ et in quâlibet Arabiæ parte, tamarinus « una est ex communioribus arboribus; juxtà Eu- « phratem, vel Astaboram, in omnibus Hedjaz et « Bedja vallibus copiosissimè abundat, nusquàm ta- « men illam manna proferre audivi, nisi in monte Si- « nai; fateor tamen de eo à me alibi non esse inquisi- « tum, et nihil forsan de illo hìc edoctus fuissem, « nisi repetitis quæstionibus de manna, eâ mente « ut ad Scripturarum explanationem prodesset inqui- « sivissem..... Animadvertit quoque Niebuhr (qui suo « solito candore et veracitate fatetur se in suâ ad mon- « tem Sinai peregrinatione, de manna inquirere obli- « tum esse), manna in Mesopotamiâ pluribus arbori- « bus ex quercuum specie produci. Idem mihi assertum « est à cujusdam Turcicæ matronæ nato, de quo in « præcedenti paginâ, qui magnam adolescentiæ suæ « partem Erzeri in Asiâ Minore transegerat : narravit « igitur mihi Moush, quæ est urbs trium vel quatuor die- « rum itinere ab Erzero distans, ex arbore substan- « tiam colligi, à quâ fel producitur, peninsulæ manna « gustu et consistentiâ prorsùs similem, eâque in lo- « cum mellis uti incolas (1). »

(1) *Itin. in Syriam*, etc., p. 599-601.

In multis profectò conveniunt vegetalis substantia dicta nunc *manna*, et illud manna quo Israelitæ in solitudine vescebantur. Utrumque parvis globulis cadebat in terram, solis æstu dissolvebatur, gustu mellis simili erat; utrumque firmam consistentiam obtinebat, quando à solaribus radiis amovebatur.

Sed non obstantibus his similitudinis characteribus. prætermittendum non est alia esse in quibus istæ duæ substantiæ ita graviter discrepant, ut inquiri posset, quin multiplicentur in tali casu miracula, utrùm illud pro certo statuerimus de quo loquitur Moyses. Doctissimus Abarbanel, inter alias rationes cur vulgare Orientis manna illud esse non possit de quo loquimur, has enumerat : Verno tantùm tempore decidit vulgare manna, Israelitarum verò manna omnibus anni mensibus decidebat; vulgare manna non fœtet, nec vermes generat, sicut illud, quandò usque ad manè servatur; molâ vel pilo tundi nequit, ita ut ex eo panes fiant, ut illud poterat; medebile est et purgativum manna vulgare, nec, ut illud, in victum et nutritionem transire potest; Israelitarum manna duplici copiâ sextâ die decidebat, et minimè in sabbato quod evidenter accidisset, si naturali modo id fieret; Israelitas in omnibus suis peregrinationibus secutum est, ubi tentoria defixerunt, eoque præcisè anni tempore cessavit, quo alterum decidere solet scilicet mense martio (probabiliùs aprili), quandò Israelitæ ad Galgala pervenerunt. Quæcumque fuerit ista substantia, ait doctor A. Clarke, nihil erat solitudini commune. Evidenter patet illud anteà ab Israelitis visum non fuisse; dicit enim Moyses, Deut. 8, 3: *Dedit tibi cibum manna quod ignorabas tu et patres tui;* et probabilissimum est nihil ejus generis visum fuisse anteà; quia verò vas eo refertum in arcâ fuit positum, æquè, ut probabile est, nihil ejus generis unquàm postea apparuisse, ex quo miraculosè concessum in solitudine supplementum cessavit. Pro præsenti rerum conditione creatum fuisse videtur, addit idem scriptor, et, sicut ille cujus typus erat, unicam fuisse generis rem, unicum de cœlo panem quem unquam dedit Deus ad servandam hominis vitam: sicut Christus est panis qui de cœlo descendit et pro mundi vitâ datus est (1).

Interpretes nostri, unà cum Luthero, Deodati, Leclerc, Houbigant, Dathe, unusque vel duo alii inauditam sanè et inintelligibilem narrationis hujus vers. 15, versionem dederunt : *Et quandò filii Israel id viderunt, sibi invicem dixerunt : Hoc est manna; nam quid esset nesciebant.* Hebræum est simpliciter : *Quid est hoc?* sicque Septuaginta et omnes antiquæ versiones, unâ exceptâ, illud intellexerunt. Expressè ait Josephus (2) : Nunc Hebræi cibum hunc *manna* vocant; nam particula *man* in nostrâ linguâ, interrogativa est, *quid est hoc?* Kennicott igitur ait : Verba sic litteraliter transferantur : *Dicebant unus ad alterum: Quid est hoc?* Nesciebant enim quid esset. Ex

(1) *Comment.* in loco.
(2) *Antiquit.*, lib. 3, cap. 1, § 6.

hâc interrogatione *man*, quæ in Chaldæo nunc significat *quid?* manna nomen postea sumpsit.

Psalmista hoc manna supplementum et coturnices intendens phraseologiam admittit quæ clarè implicat miraculosum ejus characterem : *Mandavit nubibus desuper et januas cœli aperuit. Et pluit illis manna ad manducandum, et panem cœli dedit eis. Panem angelorum manducavit homo ; cibaria misit eis in abundantiâ.* Ps. 77, 23 et seq.

Hunc articulum claudemus excellentissimâ D. Bloomfieldi in Joan. 6, 31-33 (1), notâ ; qui locus primâ fronte Psalmistæ textui contradicere videtur : *Patres nostri manducaverunt manna in deserto, sicut scriptum est : Panem de cœlo dedit eis manducare. Dixit ergo eis Jesus : Amen, amen dico vobis, non Moyses dedit vobis panem de cœlo, sed Pater meus dat vobis panem de cœlo verum. Panis enim Dei est, qui de cœlo descendit, et dat vitam mundo.* Contendunt quidam hâc responsione Jesum in animo tantùm habuisse Judæorum opinionem de manna origine repellere, et idcircò dicebat panem quem eorum Patres à Moyse receperunt è cœlo non venisse, sed naturali tantùm viâ confectum fuisse. Atverò alium hoc loquendi modum requireret. Videtur potiùs Jesum, cujus mens erat errores longè graviores removere qui etiam ad hominum mores pertinebant, vulgarem loquendi modum secutum esse ; itaque seipsum sapientissimè innoxiæ eorum opinioni accommodans, ut minimè necessariam eis dare offensionem devitaret. Sic paraphrasi explanari potest iste locus : Panem de cœlo, verè cœlestem panem in patres vestros non effudit Moyses : præstitit tantùm eis panem quo satiaretur corporalis appetitus, quique ad hanc fugacem tantùm, transitoriam vitam pertinebat (vide vers. 49) ; sed Pater meus in vos per me effudit panem, qui in completissimo sensu panis de cœlo dici potest ; datus est enim in cibum animæ, æternamque salutem conferet (vers. 33). Dicit se Jesus verè cœlestem panem, eò quòd cùm è cœlo descenderat, in homines animæ cibum effundebat, divinas nempe et salutares Evangelii sui veritates (kuinoël). Cùm igitur manna panem esse de cœlo in sensu proprio supponebant, eorum erroneam notionem emendat Jesus, eis insinuando verum cœlum hìc per catachresin usurpari pro aere aut firmamento, sicut cùm dicitur volucres cœli, id est, aeris : quasi diceretur : Sicut iste panis ex alto descendens, eos alebat qui ejus erant participes, sic et ego ; sed ille ex aere erat, ego autem ex vero cœlo sum ; iste corpora alebat, ego verò animas hominum sustento et confirmo. Domini nostri declarationis sensum esse existimat D. Bloomfield, quòd in subordinato sensu tantùm id quod è nubibus guttatim decidebat, et in corporum, adhuc mortalium alimentum emittebatur, panis cœli vocari poterat, cùm typus esset solummodò ejus qui de cœlo cœlorum descendit, ut immortales animas in æternam vitam aleret, quique idcircò est in sublissimo sensu, panis cœli.

(1) *Recens, synopt. annot. sac.* in loco.

CAPUT V.

VEGETALES SUBSTANTIÆ.

SECTIO PRIMA.

LIGNA.

THYLA.

De ligno hoc mentio fit in Apoc. 18, 12, inter varia ad luxum pertinentia, in recentiorum temporum Babylonem illata. Ejus nomine indicatur lignum odoriferum, et ita sanè apud Homerum exhibetur : *Et ignis ex odorifero ligno, cedro, thyinoque latè insulam suavissimis odoribus perfundebat.* Odys. 5.

Dicit Theophrastus *Thyam* crescere juxta templum Jovis Ammonis in Africâ, in Cyrenaicâ, cupresso similem esse ramis, foliis, trunco, fructu, lignumque esse incorruptibile. Magni fiebat apud Paganos, qui ex eo sæpè templorum januas et deorum simulacra conficiebant (1).

CASIA.

In Exod. 30, 24, præscribitur *casia* quasi unum ex iis quæ in conficiendo sacro unctionis oleo adhibenda erant. Cortex est arboris ad lauri familiam pertinentis, quæ nunc in orientali Indiâ præcipuè crescit. Cortex iste veteribus notissimus, et ab eis magni fiebat, sed ex quo cinnamomi usus generaliter prævaluit, casia in contemptum venit, eò quòd inferior reputetur. Crassior est enim et densior quàm cinnamomum, minoris pretii, viscosâque et muccilaginosâ materiâ magis abundat. In multis tamen, cùm longè minoris sit expensionis, casia cinnamomi loco adhibetur, et præsertim in præparatione ejus quod dicitur oleum cinnamomi (2).

Casia una erat ex mercium speciebus in Tyri emporiis, Ezech. 27, 19. Casia de quâ in Psalm. 45, 8, expressum è cortice oleum vel *essentia* esse reputatur.

CINNAMOMUM.

Unum quoque erat cinnamomum ex iis quæ in confectionem sacri unctionis olei ingrediebantur (Exod. 30) ; sed nullo modo certum est utrùm foret ejusdem arboris cortex, ac illa quâ nunc vulgò utentur. In orientali Indiâ tantùm et apud Sinas reperitur, quibuscum dicere necesse non est nullas extitisse relationes, quo tempore vivebat Moyses. Plinius loquitur de cinnamomi specie, quæ nascitur in Syriâ et probabiliter cinnamomo Ceylan cedebat.

De arbore cinnamomo mentio fit inter alia aromata in Cant. 4, 14 ; et cùm nullo modo improbabile est Salomonem quædam ex istis aromatibus ex Indiâ detulisse, sequens illius arboris descriptio hìc extra locum non erit.

Pretiosa hæc laurus ad viginti circiter pedes in altum surgit : trunci longitudo ad sex circiter pedes extenditur, diametrosque sesquipedalis est. Numerosos emittit ramos, qui plano cortice induuntur, cujus

(1) Parkhurst. *Græc. Lex.* in voce. Vide quoque Wetstein, et comp. Plin. *Hist. nat.*, lib. 13, cap. 16.
(2) Bingley, *Utilis notit.* vol. 2, p. 117.

color subrubrè cinereus est; stant frondes in paribus oppositis, brevi ramusculo inhærentes; forma ovata, oblongaque est, et in obtusum acumen desinit; integræ sunt, firmæ, à tribus ad quatuor uncias longæ, clarè virescenti colore tribusque longitudinalibus subalbis nervulis insignitæ. Communes pedunculi ex junioribus ramis oriuntur, divisique florem in modum paniculatæ umbellæ producunt. Sex sunt petalia, ovata, acuminata, concava, expansa, subviridè albo vel subflavo colore, tresque remotiores cæteris sunt latiores; novem sunt stamina, corollâ breviora, subplana, erecta, ternariè stantia, et ad imam partem cujusque trium interniorum duæ stant rotundæ parvæ glandulæ; antheræ duplices sunt et in summo stamine adunatæ; oblongum germen, stylus simplex, stamini longitudine par, stigma verò depressum est, et triangulare. Fructus est pulposum pericarpium, parvulæ olivæ, cæruleo saturatiore colore, simile, in corollà incertum, oblongamque nucem continet.

Cinnamomi usus ad corticem non restringitur. Conspicuum est enim folia, fructum, radicemque æquè oleum, qualitatibus longè diversum, et pretiosissimum reddere: quod ex foliis exprimitur *caryophilli oleum* dicitur, et *oleum malabathri*; quod ex fructu fragrantissimum est, crassum et consistens, in Ceylan in candelas confingitur, ad unius regis usum. Radicis cortex non tantùm aromaticam affert *essentiam*, seu quod vocatum fuit *camphoræ oleum*, quod magni pretii, ob suum medebilem usum, reputatur, sed et etiam camphoræ speciem, quæ multò purior et candidior est quàm quod in tabernis servatur.

Aroma nobis adeò notum sub nomine cinnamomi, interior est arboris hujus cortex, eæque arbores illud in perfectissimo statu producunt quæ sexennes vel septennes sunt; sed id pro circumstantiis variare necesse est.

Cortex, cùm adhuc arbori inhæret, suâ externâ subviridi pelliculâ nudatur, tunc longitrorsùm incisus, et ex arbore detractus, in arenâ siccatur, donec ad emporium idoneus fiat, quod evenit ubi subrubrè flavo, vel pallido rubiginosi ferri colore factus est, tenuissimus, exilis, et in calamos vel cannas convolutus, quæ paululùm durâ et fibrosâ texturâ sunt. Casiâ frequenter commiscetur, quæ gustu suo sensibiliter viscoso à cinnamomo distinguitur. Cortex iste unum est ex gratissimis aromatibus; fragrantissimo odore, moderatè pungens, gustu acri, non tamen igneo, cui accedit insignis suavitas, et aliquis (1) astrictionis gradus.

SECTIO SECUNDA.

FRUCTUS.

NUCES.

De iis mentio fit inter varia quæ à filiis suis sumenda et munera Ægypti Præfecto, quem suum esse natum nesciebat, deferenda voluit Israel, Gen. 43, 11. Existimant Bochartus, Shaw, et quidam alii pistacii nucem hìc intendi, quæ pulchrior in Syriâ quàm ullo mundi loco invenitur; sed juxtà alios cujusdam terebinthi speciei fructus erat, quæ à quibusdam pistacio anteponitur, amygdaloque à quibusdam superior habetur. Terebinthi hujus speciei Arabicum nomen est *beten;* quæ vox in loco de quo nunc agitur occurrit (1).

(1) Woodville, *Med. Bot.*, vol. 1, p. 80, etc.

SILIQUÆ.

Admittendum nunc esse videtur ex Syriacâ versione, Grotio, Brown, Sauberto et Bocharto, ait D. Bloomfieldus, vocem, *ceration*, designare non ciceres aut fabas, sed fructum ceratoniæ, vel siliquæ, communis in Hispaniâ, Italiâ, Turcico imperio et Oriente, ubi fructus iste ad eosdem usus nunc adhibitur ac in S. Lucâ refertur, 15, 16. De eo loquitur Galenus tanquàm de lignoso alimenti genere, bilem generante, et ad coquendum necessariò gravi. Sir Thomas Brown primus habetur vegetalis speciem hìc intentam detexisse, cùmque totam hanc materiam modo quàm quilibet alius completiore gratioreque tractaverit, et opus ipsum non frequenter occurrat, scriptor modò citatus, hæc excerpta tradit.

Quòd prodigus cupiebat edere de siliquis quæ porcis dabantur, haud facilè vobis in mentem veniet ibi de fabarum cicerumve aut ejus generis edulium siliquis agi; intelligitis enim textûs vocem κεράτιον propriè designare siliquæ fructum, tàm frequentem in Syriâ, et quo homines et bestiæ vescuntur. A quibusdam etiam intelligitur fructus locustæ arboris, seu panis sancti Joannis, quia existimant eum partem fuisse victûs sancti Joannis in deserto. Non in Asiâ tantùm et orientalibus partibus frequens adest arbor ista et fructus, sed et notissimus est in Apuliâ et Regno Neapolitano, crescitque secùs Viam Appiam à Fundi ad Mola: Dura valvuli et siliquæ se invicem percutientia, ventoso tempore, strepente sonitu resonant. Ab Italis vocantur *carobbe*, vel *carrobole, siliquæ*, et à Gallis *carouges*. Eorum suavi pulpâ Indi, à quibusdam Zimgiberi, mirabolana et moschatas nuces servare existimantur. Ex iis, si fides Plinio, vini speciem quamdam veteres conficiebant, succo fortiter expresso; atque ita siliquarum expressas, minùsque utiles partes et relictam pulpam sæpè suis porcis dare poterant; quæ cùm nec gustu desererentur, nec injucunda offa essent à prodigo fame pereunte cupi (2) potuerunt.

Istis adjungemus, ex D. Taylor sequentem hujus arboris descriptionem et quasdam quoque fructûs particulariores notiones.

Fervido situ feliciùs venit arbor ista, procerissima fit, crasso stat stipite et validos, amplos solidosque ramos expandit. Folia alarum formam habent, leviter subrotunda, tribus unciis vel ampliùs lata, et paulò longiora. Flores lacteo sunt colore, fructus in siliquis includitur, digito longioribus, crassioribusque; paululùm complanatus et planus, suavis edulisque. Juxta Dioscoridem fructus, ubi novus recensque est, stoma

(1) *Script. illustr. Expos. Index*, p. 32
(2) *Recens. Synopt. Annot. sac.* vol. 2, p. 418, 419.

cho molestus est, et viscera relaxat. Idem à Plinio audimus. Ægyptii, juxta Alpinum, suavissimum ex istis siliquis mel extrahunt, quo Arabes in condiendo sacchari loco utuntur. Usuale quoque est mel istud loco mellis apum in clysteribus; et à quibusdam in modum cibi ad relaxanda viscera datur. Probabile est igitur prodigum ex hoc fructu, urgente fame comedisse, ut de glandibus in Angliâ fit (1).

SECTIO TERTIA.

GUMMI.

INCENSUM.

Aromaticum hoc et odoriferum gummi, ab arbore haud certè notâ, et à veteribus *thuriferâ* dictâ oriebatur. Si fides Theophrasto, folia ejus piri foliis similia sunt. Varius est Plinius in suis descriptionibus, aliquandò Theophrasto consentaneus, sed aliàs illam arborem lauri esse speciem vel etiam terebinthi statuit.

Duplex est incensi species, masculum et feminum. Prius et optimum, rotundum est, album, pingue et ad exardescendum facile; posterius verò molle, gummosius odoreque minùs jucundum quàm alterum. Incensum unum erat ex iis quibus conficiendum erat sacrum unguentum. Ex. 30, 34; Is. 9, 6, et Jer. 6, 20, discimus illud è Sabâ in Judæam devectum fuisse.

Unum erat ex sacerdotalibus officiis, sub veteri lege, incensum adolere in loco sancto templi quoque die, manè et vesperè, et in solemni expiationis die, cùm intrabat in sanctum sanctorum, summus sacerdos, incensum super ignem in thuribulo suo ponere jussus erat, ut nebula fumi inde orta operiret propitiatorium, Lev. 16, 13, ne fortè curiositate motus, profanâ nimis curiositate ad divinæ hoc præsentiæ symbolum inspiciendum induceretur.

GALBANUM.

Juxtà ea omnia quæ hìc à nobis recensentur, galbanum in confectionem sacri unctionis olei, aut sacri thymiamatis, ut describitur Ex. 30, veniebat. Gummis est oriens ex umbelligerâ arbusculâ quæ in Perside et pluribus Africæ locis occurrit. Quasi cera mollis est, et, ubi recens expressa, alba; sed postea subflava, vel subrubra fit. Gravis est odore, gustu acris et subamara, in modum resinæ ad exardescendum facilis, et quasi gummis aquâ solvitur.

MYRRHA.

Hæc quoque vegetalis est productio, ex gummis vel resinæ genere, per incisionem et aliquandò sponte suâ fluens è trunco et majoribus ramis arboris, quæ in Ægypto, Arabiâ et Abyssiniâ invenitur. Gustu acris et amara est cui peculiaris aromaticus, sed nauseosissimus accedit sapor; odor, etsi gravis, injucundus

(1) *Script. illustr. Expos. Ind.* p. 202.
(2) Parkhurst., G. Lex., sub voce.

non est. Hebræum ejus nomen *mur*, undè modernum nomen descendit, evidenter ex verbo *mer*, *amarum esse*, ob ejus gustum, deducitur (1).

Myrrhæ vim inesse putrefactioni resistendi creditur, undè à Judæis et Ægyptiis adhibita est, quasi unum ex præcipuis, quæ in condiendis corporibus mortuorum inserviebant. S. Joan. 19, 39 (2).

Aliquam esse Matth. 27, 34, inter et Marc. 15, 23, discrepantiam existimatum fuit. In priore loco statuitur *acetum felle mixtum* à Judæis Salvatori nostro potum esse datum; in posteriore verò, *myrrhatum vinum*. Ad removendam hanc apparentem discrepantiam suppositum est Evangelistas de duabus variis potionibus loqui (3) vel Matthæum qui Syriacè scripsit, verbo, *mer*, usum fuisse, quo quoddam amarum condimentum significatur, quod ejus translator falsè pro *mur myrrha* sumpsit (4). Minimè nobis necesse videtur ad istas conjecturas confugere, ut prædicta Evangelistarum loca concilientur. Ostendit Grotius argumentis quibus irrefragari non potest, vocem, *oxos*, quâ utitur Matthæus, non *acetum* sed multò inferiùs vinum significare, quo plebecula tantùm utebatur. Ex suo acore sic vocabatur; quapropter in usu semper myrrhâ incenso, et absinthio aliquandò sedulò condiebatur. Hanc igitur potionem, *vinum myrrhâ mixtum*, vel *myrrhatum vinum* vocat Marcus; et ità sanè impropriè vocari poterat. Ex Galeno apparet hanc potionem turbationis mentalis causam esse. Inde, vinum myrrhâ aut herbis inebriantibus mixtum vulgò, humanitatis gratiâ, his administrabatur qui dolorosam mortem sustenturi erant. Jesus tamen hanc dolorum suorum mitigationem forti animo repulit, et idcircò, ut gustavit, vas rejecit (5).

Ex Cant. 1, 13, videtur mulieres in quibusdam Orientis regionibus sacculos vel loculos myrrhæ secum deferre; hoc enim indicat loci hujus sensus: *Fasciculus, vel loculus myrrhæ dilectus meus mihi.* Quoad quasdam annotationes in Cant. 5, 5, ubi sponsa ait: *Manus meæ distillaverunt myrrham, et digiti mei pleni myrrhâ probatissimâ,* remittitur lector ad ea quæ observavimus in balsamum.

STACTE.

Vulgò hæc prima myrrhæ species habetur. Vox in textu originali est *neteph*, Ex. 30, 34, cujus sensus proprius est *gutta;* et inde existimat D. Parkhurstus myrrham esse destillantem, guttatim et spontè ab arbore, absque incisione, decurrentem. Scheuchzer verò balsamum hìc intendi contendit, quod propriè loquendo *gutta* est.

(1) Parkhurst., *Gr. Lex.*, sub voce.
(2) Comp. Herodot., lib. 2, cap. 86.
(3) Edwards, Jones, et cæteri.
(4) Doctor Harris. *Hist. nat. Myrrha.*
(5) Vide Bloomfield in loco.

PARS TERTIA.
ZOOLOGIA.

Etsi homo, cùm sit ipsa Dei imago, decoris gratiam, et mentis ardorem revelet, impressamque in fronte divinitatem gerat, — bruta, pennatique aeris incolæ; insectorum tribus et turba squamosa, quæ suam liquidam volatu viam percurrit, Deum proclamant! Aspice leonem, cùm è latibulo suo igneos volvens oculos exilit; vel ursam audi, cùm horridis oculis solitudinem gelu coopertam percurrit, aeremque suis tremendis ululatibus implet; vel vide Leviathan, altum mare ab imo commovens, fluctusque in procellas exagitans; vel tandem attende ad regiam aquilam quæ summum cœlum penetrat, obnitentesque nubes perfrangit! Magne Deus! hæc tuî scintillam mortalibus oculis ostendunt!

(MONTGOMERY.)

CAPUT PRIMUM.

HOMO.

Ubi primùm increatus creavit hominem,
Vividumque in imaginem effluxit decus,
Dùm nuda ejus gratia spirantem terram premeret,
Quot sublimes ejus ortum proclamabant vires!
Serenè superba, ignea ejus frons insitam etiam gerebat
Libertatem, quâ immortalis Dei hæres frui debebat!

(ROB. MONTGOMERY.)

Physicum moralemque hominis characterem investigare, totamque ejus ab incunabulis ad sepulcrum historiam prosequi, qualis in sacris Scripturis evolvitur illustraturque, opus foret æquè gratum, et ad docendum idoneum. Ejus origo, natura, character, officia, labores, obligationes; calamitatum ejus, necnon et felicitatis fontes, ultimus existentiæ finis ex sacris Scripturis sufficienter stabiliri possunt. Sed ut tam latè patens inquisitio fusè suscipiatur, volumen, non verò caput requireretur: id unum igitur ad summum attentare possumus, scilicet ut quædam ex iis particularibus seligamus.

Notanda sunt quædam de primo hominis nomine. *Adam*, quod fuit appellativum humanæ naturæ nomen, generaliter deducitur è voce quæ *vegetalem terram seu pulverem* significat, quia homo terræ pulvere formatus est.

In Gen. 4, 26, justus Seth suum primogenitum vocat *Enoch* (miserum) propter infirmum miserumque hominis statum super terram, ex quo in Deum peccavit. Notandum est eo vocabulo generaliùs vocari humanum genus in Scripturâ, sedulaque ad ejus significationem attentio magnam quibusdam Scripturæ locis, quæ aliter plenè intelligi nequeunt, lucem afferet. Sic: *Pone, Domine, terrorem eis; ut sciant gentes homines esse se*, Ps. 9, 21, transl. ex Hebr., id est, infirmas, fragiles, miserabiles creaturas.

Quoad originem et complexum hominis characterem, decretorium est Scripturæ testimonium. Creatus in gloriosam Conditoris sui imaginem, Gen. 1, 27, quæ supereminenter *in justitiâ* et *sanctitate veritatis* consistebat, Eph. 4, 24; et secundariò, in intellectualibus suis dotibus, Col. 3, 10, et ipsi delegatâ in cuncta animantia inferiora potestate, Gen. 1, 28, 29; 9, 2, 3, *homo* nobilissimum creatricis Dei potentiæ monumentum incedebat. Variis animalium generibus corporeâ suâ organizatione connexus, ab iis in infinitum inteligentis immortallisque animæ possessione removebatur. *Minuisti eum paulò minùs ab angelis, gloriâ et honore coronâsti eum, et constituisti eum super opera manuum tuarum. Omnia subjecisti sub pedibus ejus..... Domine Dominus noster, quàm admirabile est nomen tuum in universâ terrâ!* Ps. 6 et seq.

Animalis intellectualisque hominis vita intimata esse supponitur in Gen. 2, 7: *Formavit igitur Dominus Deus hominem de limo terræ, et inspiravit in nares ejus* (Vulg., *in faciem ejus*) *spiraculum vitæ, et factus est homo in animam viventem.*

Activa et potentissima vis quæ aliquo modo omnem organizatæ materiæ formam, sed apertiùs et magis præcipuè sensitivas creaturas animat; ex quâ identitas individualitasque entis pendet; quâ deficiente, forma individualis cessat, organa relativam suam connexionem amittunt, leges chronicæ, quas superior ejus auctoritas antea compescuerat, actionem suam exerunt, totumque systema in sua primaria elementa decompositum fit et resolutum ea sapientissimi cujusque et optimi inter humanum genus, in cunctis mundi ætatibus, inquisitione movit. Sed necesse non est nos etiam advertere ad innumeras theorias quæ de hâc re statutæ sunt, scopus noster est scripturales aliquot intimationes detegere, atque detectarum cum scientiæ inventis consensionem ostendere.

In animum sibi revocabit quisque Bibliæ lector, vitam in Moysis scriptis generaliter exhiberi tanquàm *in sanguine* consistentem; quâ de ratione, peremptoriè prohibebatur ne Israelitæ liquorem istum quâcumque sub formâ comederent, et idcircò insuper, ut expiationis medium statuebatur: *Homo quilibet de domo Israel, et de advenis qui peregrinantur inter eos, si comederit sanguinem, obfirmabo faciem meam contra animam illius, et disperdam eam de populo suo,* QUIA ANIMA CARNIS IN SANGUINE EST, *et ego dedi illum vobis, ut super altare in eo expietis pro animabus vestris, et*

sanguis pro animæ piaculo sit, Lev. 17, 10. Nova tamen ea doctrina non erat; inter patriarcharum ritus locum habuit, Gen. 9, 4; unde à Persis, Indis et aliis orientalibus gentibus remotissimæ antiquitatis deducta est. Apud verò Græcos et Romanos, si quid juvare potest poetarum auctoritas, hanc hypothesim stare nunquàm desivisse existimaremus : *Purpurea* enim *mors* Homeri, et Virgilii *purpurea vita*, communes sunt inter eorum loquendi modos.

Nostris autem temporibus, hæc hypothesis iterùm orta est, et ad meridianum etiam splendorem insurrexit, sub auspiciis quæ ei attentissimam à nobis considerationem demerentur. Harvey, cui plenam et perfectam sanguinis circulationis notitiam debemus, ortûs ejus *Phosphorus* haberi potest; Hoffman mox ad redivivam doctrinam conversus est : Huxam non tantùm ei adhæsit, sed eam tanto ardore prosecutus est, ut, in propriâ suâ opinione, immediatam sanguinis partem indagetur in quâ vitæ principium distinctè resideat, quam partem esse supponit rubras ejus particulas. Sed ab hoc verè originali physiologistâ Joanne Hunter, speranda nobis solummodò est systematis hujus, in præsentis diei favorem, plena perfectaque restitutio, vel in aliquo rationali fundamento erectio. Variis maximi momenti experimentis indefatigatus ille et accuratus observator ad id venit, ut modo prorsùs inconcusso probaverit sanguinem in longè majore gradu contribuere non tantùm ad vitalem actionem, sed etiam ad vitalem systematis materiam, quàm quælibet ex eo consistens pars, sive liquida, sive solida sit. Sed ultra adhùc processit ejusdemque generis rationibus ostendit sanguinem non solùm esse cæteris omnibus corporis partibus vitæ principium mediumque, sed ipsum etiam actu vividum esse. Difficultas, inquit ille, concipiendi sanguinem esse vitâ præditum in suâ circulatione, inde tantùm oritur quòd sit res liquida, nec menti nostræ familiaris est liquoris viventis idea (1).

Quanticumque sint momenti quæ ab Hunter collecta sunt, ea tamen de quâ agitur quæstionem penitùs non solvunt. Iis sufficienter quidem statuitur sanguinem esse vividum, sed non edocemur quid ipsi vitam conferat; è contrario iis perducimur ad inquirendum externum quoddam et superadditum principium : quod enim certo quodam tempore vivit, et alio tempore moritur, vita ipsa esse nequit. Inde sequitur neque physiologiam, neque chymiam, quantàcumque curâ et assiduitate his scientiis studuerint annorum proximè elapsorum doctores, sistere posse, vel evolvere fugitivum vitæ principium. Nobis forsan evolverunt causas quibus vita in animali formâ producitur et servatur, sed nihil de ipsâmet re nos edocuerunt. Ante oculos nostros instrumentum videmus, quidam etiam ex digitis qui in eo ludunt, nobis conspicui sunt, sed nihil prorsùs novimus mirabilis scientiæ quæ in vitalibus tubis manet, et vitalem harmoniam constituit (2).

(1) Hunter, *de Sanguine*, p. 20.
(2) Vide Good, *Liber Naturæ*, vol. 2, p. 243-246.

Hæc hominis anatomia attentos nos postulat.

Humana forma solidæ fluidæque materiæ ritè sibi consentientis et æquè ad suam quæque perfectionem contribuentis combinatio est. Vitale principium qualibus cumque consistat, in utrisque his materiis, apud quasdam species in majore, apud alias verò in minore gradu, existit. Quoad fluidas materias, D. Hunter illud in earum primario et infimo existentiæ gradu detexit; in chylo enim illud agnovit; et evidentibus argumentis constat illud plurimis ex iis quæ à corpore eliminantur, adhærere; inest in sanguine, ut jam diximus, in alto activitatis gradu, et probabiliter in altiore adhùc gradu, in nervoso liquore existit. In solidis æquè materiis variat; plurimæ sunt in quibus vix agnosci potest, nisi ex earum incremento, qualia sunt membrana cellularis et ossa; in cæteris internam perpetuam activitatem, seu ad externas impressiones susceptibilitatem invenimus. Sed in his irritabilibus fibrarum filamentis, quæ generalem musculorum, seu carnis animalium substantiam constituunt, vitale principium potissimùm se in modum maximi stupendum exerit (1).

Hominis anatomia, ait Galenus, sexcentos circiter musculos detegit, et si vel minimùm eos consideremus, nobis patebit decem varias circumstantias in unoquoque eorum à naturâ ordinatas fuisse, ut à se intentus finis obtineatur; hæ sunt : propria figura, conveniens et apta magnitudo, recta omnium finium dispositio, totius summa infimaque positio, legitimaque variorum nervorum, venarum, arteriarumque insertio, adeò ut in solis musculis sex ferè variorum consiliorum et intentionum millia concipi et perfici debuerint. Ducenta et quatuor cum octoginta esse ossa, et varia in uniuscujusque eorum structurâ consilia intexta ferè quadraginta esse supputavit ille scriptor; numerus igitur omnium undecim millia trecenta et sexaginta est! Quàm mirabilissima artificis explicatio in his etiam homogineis partibus! Si verò pellem, ligamina, venas, glandulas, humores, variaque corporis organa et membra consideremus, quantò major fiat admiratio nostra, pro ingenti numero et intricaturâ partium tàm artificiosè inter se compositarum!

Poterimusne mirandissimam hanc structuram intueri quin architecti potentiam sapientiamque demiremur? *Terribiliter et mirabiliter me fecisti* (2); *mirabilia operatur, et anima mea cognoscit nimis!* Ps. 138, 14.) Si autem ex animali hominis parte ad intellectualem convertamur, nostra admiratio in quantum corporeis organis et officiis præstant mentales facultates adaugebitur.

Præter percipiendi, cogitandi vel ratiocinandi facultatem infinitâ ferè aliorum attributorum facultatumque multitudine, ad sapientissimos beneficentissimosque fines inditorum, fruitur humana mens : conscientiâ, judicio, memoriâ et imaginatione, eligendi vel abnuendi facultate, admiratione et desiderio, spe et ti-

(1) Good, *Lib. Nat.* vol. 2, p. 249.
(2) Vulgata verò : *Confitebor tibi quia terribiliter magnificatus est.*

more, amore et odio, luctu et gaudio, exaltatione et timore, irâ, invidiâ et desperatione prædita est. Unaquæque verò ex istis facultatibus, ubi ad actum erigitur, respondentes in corporis organa producit effectus; undè oritur quod à pictoribus *expressio* vocatur, seu *vultûs lingua;* inde etiam sonus articulati, seu *labiorum lingua*; indè micat oculus corporisque habitum animat, inde sermonis energia et harmonicæ ejus periodi; vel inde è contrariò oculus tristitiâ et indignatione, vox autem gemitibus et amaris contumeliis repletur. Externa quæ sic producuntur signa, et internam emotionem exhibentia, reflexo vicissim influxu agunt, et in mente renovant sensus, qui sibimet ortum dederunt.

Variis in hominibus variè modificantur energica hæc principia, inque omnem variarum combinationum modum associantur. Unum aliquando ex ipsis et aliquando alterum et aliquando plurima simul consociata, modo peculiari fiunt activa, et cæteris dominantur. Effectus istos in variis casibus ex variis causis videmus, quales sunt peculiares naturæ, nec non et cœli, morum, consuetudinum aut educationis modi. Inde quoque moralis intellectualisque characteris ortus; peculiares cujusque hominis, vel totius nationis dispositiones, propensionesque. Indè quis naturâ violentus et alter mitis, unus perpetuæ tristitiæ obnoxius, alter spei et confidentiæ plenus; unus ad iram et ultionem pronus, alter omninò benevolus et philanthropicus, unus alacer et promptus, alter gravis et iners. Inde veteris Græciæ nimia elegantia et patriotismus, aspera Romanorum virtus et commercialis Carthaginis mens, inde etiam recentioribus ætatibus silentiosa laboriosaque Batavorum industria, equestris Hispanorum proximè elapsi seculi honor, à lethali morum Corsicorum febre intactus; inquieta Gallorum loquacitas astutaque ambitio; et tandem alta et heroica virtus, libertatis amor, generosus et ad ignoscendas injurias promptus animus, non mobilis honestas et altum eventorum studium, quibus peculiari modo insigniuntur Insularum Britannicarum incolæ.

Mentales ipsæ facultates numerosæ sunt et complexæ adeò ut eas in ordinem et analysim adducere valdè difficile sit. Doctor Good, cui immediatè præcedentes notiones debemus, novam distinctionem obtulit, casque in tria generalia capita hæc dividit: vires, facultatesve *intellectûs;* vires, facultatesve *electionis;* vires, facultatesve *emotionis.* Ad primum caput pertinent perceptionis principia, cogitatio, ratio, judicium, memoria et imaginatio; ad secundum eligendi vel rejiciendi facultas, seu adoptatâ veteri et significantissimâ, quæ nunquàm obsolescere debuisset, metaphysicâ locutione, *willing aut nilling*, *volitio* et *nolitio;* ad tertium verò, spes, timor, luctus, gaudium, amor, odium, ira et ultio, vel quodlibet aliud animum è tranquillo suo et quieto statu amovere potest.

Atverò ad quos usus vel fines ista extensiva complicataque humanæ mentis machina est intenta? Quas mutuas invicem partes implere debent variæ ejus facultates, et quibus mediis operari debent?

Triplex illis est finis, sub omni respectu maximi momenti, et mirum in modum aptus ad probandam omnipotentis architecti sapientiam et benevolentiam. Magni sunt fontes unde homo notitiâ, morali libertate et felicitate fit præditus; et ad sublimem entis rationalis et meriti vel demetiri capacis ordinem elevatur. Prima oritur ex intelligendi, secunda ex volitionis aut electionis facultate; tertia verò ex passionibus, seu moventibus viribus. Illud tamen ex animo nunquàm excidat hominem non posse sub ullo respectu, vel saltem ad notabilem extensionem, vel legitimum finem, unam vel alteram ex his facultatibus possidere nisi mens, ut individuus agens, suum proprium servet dominium, legitimumque in proprias vires dominationis gradum exerceat. Illud cuique obvium esse debet; et in harmonico hoc libramento, hâc æquâ directione et cohibitione consistere solummodò potest, seque exercere humani characteris perfectio. Nisi enim exerantur intellectûs vires, nulla esse poterit cognitio; nisi verò ritè dirigantur, etsi tunc esse possit cognitio, pejoris erit naturæ quàm ultima ignorantia; comedemusque non de misto ligno scientiæ boni et mali, ut stabat antè lapsum, sed de ligno scientiæ mali tantummodò absque ullâ boni unione vel participatione. Eodem modo, nisi voluntas et passiones æquali directionis gradui subjiciantur, mens independens, vel felix esse non poterit, mentale chaos ordinis locum tollet, et omnia confusa perturbataque fient (1).

Remanent tantùm indagandæ humanæ speciei varietates.

Ea sunt discrimina quibus dividuntur variæ magnæ familiæ partes, ut eam in varias classes ordinare naturalistis expedire visum fuerit; magnæque quinque sectiones in quas totus orbis dividitur, æquè naturale et facile classificationis systema suppeditant (2). Ista nobis obvia venit divisio, unà cum humanâ formâ sub quinque Europææ, Asiaticæ, Americanæ, Africanæ, Australianæque gentis capitibus, seu, ut à D. Blumenbach denominantur, Caucasiana, Mongoliana, Americana, Æthiopiana et Malysiana varietates.

1° Maximè symetricalis, et ideò elegantissima, humanæ formæ varietas est Europæa, perfectissimaque hujus varietatis lineamenta in Asiæ Minoris regione juxta Europæ fines occurrunt, undè originalis stipes delatus fuit. Notandum est hoc in orbis terrarum loco hominem fuisse creatum; ibi primum spiraculum vitæ accepit, et ad imaginem Creatoris formatus est. Typus divinum suum signaculum nondùm amisit; ibi enim nobis occurrit, et in quâlibet ætate occurrit (quantùm ad exteriores gratias pertinet) exquisitissimus symetriæ et pulchritudinis typus. Generalis Europææ seu Georgianæ varietatis color flavus est; genarum verò plus minusve ruber; caput globulare, facies recta et ovata; oris lineamenta moderatè distincta; frons leviter complanata; nasus arctus et leviter aduncus, genarum ossa non proeminentia, parvum os, labia

(1) Good. *Lib. Nat.*, vol. 2, ser. 3, lect. 8.

(2) Quæ sequuntur, selecta et ex ipsis quædam contracta, ex D. Good *Nat. lib.* ser. 2, lect. 3.

paululùm retrorsa, inferius præcipuè; mentum plenum et rotundum; oculi capillique varii; illi tamen plerùmque cærulei, hi autem flavi, vel subnigri et fluentes.

2° Asiaticæ color est subflavè fuscus vel olivarius, cum aliquâ vix coloris rubri apparentiâ, qui Europææ soli varietati addictus videtur; caput, nedùm sit globulare, ferè quadratum est; genarum ossa eminentia, generalis facies æquali planitie, oculi nigri parvique, mentum paululùm proeminens, capilli subnigri et rari.

3° Americana obscuri auri, rubiginosi ferri, vel cupri colore, caput minùs quadratum, genarum ossa minùs expansa, faciesque minùs æquali planitie quàm in Asiaticâ, oculi concavi, capilli nigri, erecti et densi. Hæc varietas medium Europæam inter et Asiaticam tenere videtur.

4° Africanæ, seu Æthiopianæ color à saturatiùs ferrugineo ad picem et perfectam gagatam variat. Arctum est caput, arcta facies, projecta versùs inferiorem partem; frons incurva, oculi projecti, crassus nasus, genis ferè intermixtus, labia, superiùs præcipuè, crassissima, maxillæ proeminentes, mentum retractum, capilli nigri, crispati, lanosique. Corporis habitus in hâc varietate magis quàm in cæteris ab Europæâ recedit, propiùsque ad simium descendit.

5° Australiani, seu novarum Australium Galliarum incolæ, et innumeræ insularum multitudinis, quæ ingentem istum inexploratæ regionis tractum circumstant, additis Australis Oceani insulis in genere, nigrè fusco, seu anacardii colore sunt; caput leviter expansum, superior maxilla leviter proeminens, latus nasus, sed distinctus, capilli tactu asperi, crassi, longi et crispati. Varietas ista medium Europæam inter et Africanam locum tenere videtur, sicut et Americana Europæam inter et Asiaticam. Idcircò, in compendiosiore humanæ gentis visu, quinque varietates in tres contrahere possumus, scilicet: *Europæam*, *Asiaticam* et *Africanam*, cæterasque duas merè intercidentes varietatis umbras habere.

n generali quâdem tamen gentis humanæ classificatione duo præcipuè merentur ut eis attendatur: Primò, quòd, etsi distinctiva hæc signa majori parti competant, existimandum non est ea unicuique membro particularis divisionis ad quam referuntur, tribuenda esse, nec ea ad hanc divisionem ita exclusivè pertinere, ut nunquàm, ipsa introducente naturâ, apud cæteras divisiones inveniantur. Secundò, propter inquietum et inquirendi cupidum plurimarum divisionum animum, et inde sequentes migrationes, sperare debemus nos ex occasione, inventuros harum divisionum distincta signa, et in regionibus ad quas naturâ non pertinent.

Omissâ igitur omnium subordinatorum punctorum consideratione, jam nobis inquirendum est undè notata modò signa processerint. Variæ humanæ gentis divisiones suntne meræ communis unius speciei varietates, vel distinctæ species, sub ementito genere merè connexæ? An ab uno stipite, vel à pluribus processit humana gens?

Priori sententiæ quæ à Moyse statuitur, duplicis generis opponentes obstiterunt, quorum quisque variâ objectionum materiâ stetit. Hæc Moysis narratio ab istis ementita, nec unquàm credenda habita est, quasi mera sit allegoria vel fictio; pulcherrimus mythus, cui sæpè orientales scriptores in exordio mutuarum suarum historiarum indulserunt, gratus frons libri ad instruendum compositi.

Alii verò in aliquo gradu in suis aggressionibus moderatiores fuêre, magisque Moysis narrationem inexplicitam quàm ementitam esse conquesti sunt. Postremi isti philosophi existimant quæ invenerunt in libro Moysis, ut vulgaris fert interpretatio, vivido naturæ libro non congruere, indèque vulgarem interpretationem incorrectam esse contendunt; percipiunt, seu percipere existimant varias esse in sacro textu lacunas, quas explere necesse est, antequàm cum naturalibus factis et apparentiis consentaneus fieri possit.

In prioris classis capite stant quorumdam priorum temporis nostri naturalium historicorum et litteratorum nomina, ut Linnæus, Helvetius, Monboddo et Darwin. Unde ergo isti Philosophi, qui sic ab omni Mosaicæ historiæ litterâ et spiritu recedunt, hominem ortum esse contendunt? Tres priores ex *simiorum* gente, posterior verò, ut compleat absurditatem, ex *ostreorum* genere. Ita sanè conjicit doctor Darwin, sicut aquatica animalia ante terrestria procreata fuisse apparent, omnisque vivens substantia è primario simplicissimo et minutissimo nucleo orta est, perpetuòque vires suas evolvit et expandit, et progressivè ad perfectionem contendit, homo ipse ordinis aquatici in primâ suâ creatione esse debuit, tunc quidem ob exilitatem imperceptibilis, sed annorum, seu potiùs ætatum progressu visibilem, seu *ostreariam formam* obtinuit, cum parvulis branchiis in locum pulmonum; et, ut ostrea, spontè productus fuit, absque sexûs discrimine; insuper, quomodò reproductio semper incrementum juvat, aquaticus, seu ostrearius homunculus, cùm progressivè victum suum quærere in recentissimis adhuc primævi Oceani littoribus et oris solitus erat, post innumerarum generationum revolutionem, primò in amphibium, indè in terrestre animal; et eodem modo, ex ente absque sexu, primò quoque in androgynam formam, et deinde in distinctos masculum feminamque increscere debuit (1)!

De isto poetantis philosophi somnio, quod jam diù ante nostram ætatem somniatum fuerat, nihil ampliùs notare necesse est quàm animadvertere illud, sub omni respectu, duarum ex celeberrimis veteris Græciæ scholis opinioni multò inferius esse, Epicureorum, scilicet et Stoicorum, quæ, etsi in omni ferè re dissentirent, in suo hominis originis dogmate conveniebant, cumque novâ cum omnis generis plantis et animalibus ex tenero et eo ævo infinitè majore vi et fœcunditate prædito, recens formatæ terræ solo, ortum existima-

(1) *Templum Naturæ*. Cant. 1, p. 26, 29; 2 p. 54; 4, p. 158; et additæ notæ in spontaneam vitalitatem et reproductionem.

bant, productumque in myriadibus parvularum matricum, quæ in modum cumulorum à talpis suffossorum super faciem terræ eminebant, et postea ejus sustentandi causâ in myriades glandularium lacteorumque bulborum transformatæ sunt, ita ut mira humano pectori substitutio ex iis fieret.

Aggrediamur nos igitur horum recentiorum philosophorum hypothesim qui hominum tribus simiorum tribubus consociare vellent, eosque ab uno communi stipite oriri, quomodò bos et urus è bisonte, diversæque ovium varietates ex argali oriri dicuntur.

In plenum hujus notionis examen ingredi hìc impossibile est, et quidem minimè necessarium, quippe quod paucissimæ animadversiones, si non fallimur, ejus falsitatem exhibebunt. Prætermissis igitur dubiis testimoniis, quibus mirabiles sylvestrium virorum mulierumque, in variis mundi partibus in sylvis repertorum, historiæ fundantur et quibus stat hypothesis ista, tota ista theoria prorsùs ruit, comparatâ anatomicâ utriusque entium classis structurâ, ex quâ evidenter patet plurima esse discriminis puncta, quæ à merâ varietate profluere nequeunt, sed ab originali et inhærente discrepantiâ fluere necesse fuit. *Satyrus* et *Pongo*, qui inter omnes simiorum species propiùs ad sceleti humani structuram accedunt, tres vertebras homine minùs habent. Eis peculiaris est membranaceus sacculus spiritûs meatui, seu vocis organo connexus, qui ad nullam hominis cujuslibet, sive nigri, sive albi divisionem pertinet. Spiritûs ipse meatus ob hanc causam sic peculiari modo constructus est ut minùs quàm omnis ferè alius generis quadrupedes, inarticulatorum etiam sonuum sit capax : ipsis præterea propriè dicti pedes non sunt; nam qui sic vocantur, reipsà tàm veræ sunt manus quàm brachiorum extremæ partes. Hominis pollex, quo præcipuè datur ei facultas in erecto statu ambulandi, verus est manualis digitus in satyro, undè animal hoc ad reptando ascendendum naturâ formatum est. Naturalis ejus in ambulando situs, et quem semper sumit, nisi disciplinæ sit subjectus, quadrupedum omnium positio est, corpore quatuor manibus, in locum quatuor pedum, ut in cæteris quadrupedibus, supposito.

Una ergò sola perplacere videtur hypothesis, quòd ab unico pari tota gens humana prodierit; seu, juxta Pauli ad Areopagum verba : (Deus) *fecit ex uno omne genus hominum inhabitare super universam faciem terræ*. Act. 17, 26. Hic, et in quolibet alio respectu, naturæ liber revelationis libro apprimè concinit : docet enim nos unum tantùm par hominum satis magnum fuisse ad omnes fines, quibus hæc philosophorum classis suas struxit objectiones, ipsosque inferiùs ad id attendendum adducemus quòd causas, ubi necessitas non adest, multiplicare, qualiter ipsi faciunt, non magis operandi naturæ modo consentaneum sit, quàm genuinæ philosophiæ principiis.

Sed redit adhùc quæstio; undè ergo oriuntur stupendæ hæ varietates, inter diversas humani generis gentes quibus supra oblatum systema struitur?

Respondetur eas esse causarum combinationis effectum, quarum quædam obviæ sunt, aliæ conjici possunt, paucæque humanum captum superant; sed eæ omnes cæteris aliis animalibus, non secùs ac homini communes sunt; quanquàm enim extraordinariæ apparere possint istæ diversitates, eæ etiam occurrunt in plurimarum aliorum animalium specierum varietatibus, quæ ex unâ specie, et in uno vel duobus casibus, ab uno pari ortæ esse probari possunt.

Præcipuæ nobis hujus rei notæ causæ, hæ quatuor sunt : *Cœlum*, *cibus*, *vivendi modus* et *hæreditarii morbi*.

1° Cœli præcipuus in humanam formam influxus, pellis colorem et staturæ extensionem maximè afficit. Saturatiores nobis noti colores sub fervidis cœlis occurrunt, leviores verò sub frigidis. Idem de plantis ac de animalibus asseri potest, nihilque ampliùs necesse esse novimus, ut albescant, quàm si à diurnâ luce subtrahantur. Inde volucres, bestiæ, flores et etiam pisces æquinoctialium regionum generaliter lucidiores et saturatiore colore in maculis suis, lineamentis, petaliis et squamis sunt, quàm in ullâ orbis terrarum parte inveniantur. Inde una saltem causa saturatioris gagatæ coloris, qui sub æquinoctiali lineâ in hominibus plerùmque prævalet; nigrè fusci et cupri coloris sub tropicis; olivarii verò, qui per intermedium statum in flavam, sanguineamque complexionem mutatur, prout à cancri tropico ad septentrionem pergimus.

Quò verò propiùs ad polos accedimus, omnia è contrario progressivè albescentia invenimus; ursæ, vulpes, lepores, falcones, corvi et merulæ communia eadem insignia sumunt, dùm ex iis plurimi colores suos cum ætatum mutatione mutant. Eâdem de causâ, et etiam eò quòd exilius mucosum textile habeant, Abyssiani saturato minùs sunt colore quàm nigritæ; nam, etsi eorum geographicum solum sit ferè idem, physicum essentialiter differt; multò altiùs stat regio, et longè inferior est cœli temperatio.

Quidam caloris gradus, quanquàm tropicorum calore minor, staturæ incremento favere videtur, quippe quòd altissimæ quæ nobis innotescant staturæ, ponè *Bonæ Spei* et *Horn* promontoria sitæ sunt; brevissimæ è contra in frigidissimis regionibus, vel in altissimis montibus occurrunt; tales sunt Lapones et Novæ Zembliæ incolæ in Europâ; Samoyedi, Ostiacsi et Tungoosi in Asiâ; et Groenlandes et Esquimalci in Americâ.

2° Diversa alimentorum genera in animale systema non latè minùs patentem aut mirabilem vim habent, quàm cœli differentia. Lanæ vel crinium tenuitas et crassitudo, carnis firmitas et odor, et in aliquo gradu pellis color, et staturæ extensio, alimentorum naturæ influxum sentiunt. Olea et spiritus peculiari modo jecur excitant, atque, ut caloriferi solis radii, media ordinariè fiunt, quibus nimia bilis copia in circulationem transit. Inde lividus et olivarius color plurimorum, qui contra jus vini potationi se dederunt, quique etiam non nisi parùm operam exercent. Inde quoque obscurus et squalidus Pygmæarum gentium color, quæ latè septentrionales latitudines incolunt, et quarum

usualis cibus piscibus et aliis oleis, sæpè rancidis et noxiis, consistit; quanquàm fatendum sit huic colori, plurimis in casibus, multùm favere nubes et fumum quibus constanter involutæ in miserrimis suis casis sedent, necnon et sordes adipesque, quibus corpus suum sæpè conspurgant. Inde etiam una earum diminutivæ staturæ causa est ciborum natura, qui nec concoqui nec alere possunt. Porci et cuncta alia animalia quæ *rubiæ* vel *gallii veri* radicibus vescuntur, ossa ipsa saturatiore rubro vel flavo colore tincta habent, et D. Huber, Lausannensis, probavit se solâ ciborum mutatione, ut longè antea D. Debraw (1), in viridem apem convertere, quæ vulgò, sed impropriè, *neutra* vocatur.

3° Insistere superfluum sanè foret in corporeis et intellectualibus mutationibus, quas in animali systemate affert morum consuetudinumque differentia. Hujus effectûs invictissima nobis argumenta sunt animalia domestica, quibus circumdamur. Compara, si lubet, ferum equum cum domestico, bisontem cum bove qui vulgò *bison* in statu cicurationis habetur, et Syberianum *argali* cum ove, quæ ab ipso exorta dicitur.

Nullâ sanè aliâ viâ quàm diuturnâ et altè inveteratâ consuetudine nigri, rubri olivariique Æthiopum, Americanorum et Mongolorum colores in futuras progenies perseverârunt multis, post eorum in alias orbis partes recessionem, generationibus; nihilque generaliter pellem ad nativum suum flavum colorem reducere potest quàm longa permixtionum cum Europæâ varietate successio. Mirum sanè est quòd nigritarum varietas minùs diuturnum corporis habitum constituere possit quàm rubra aut olivaria, seu, alio nomine, quàm color qui caloriferorum solis radiorum vi et influxu præcipuè producitur. Qui enim ex olivæ cuprique colore parentibus nati sunt filii, paternum ab ipso ortu colorem exhibent; atverò in filiis nigritarum sex, octo vel etiam decem menses effluere solent antequàm plena nigri pigmenti secretio fiat. Aliquando etiam nullo modo fit ista secretio; unde igitur alborum nigritarum anomalia? aliquando quoque per lineas tantùm et partes interrumpitur secretio; unde maculosorum nigritarum anomalia? Nobis insuper occurrunt pauci rarique nigritarum in Americâ casus, in quibus, vi severissimi morbi, totum nigrum pigmentum absorptum est et sublatum, et in ejus locum album pigmentum diffusum est; aliis verbis, exempla adsunt hominis nigri in album subitò mutati. Exempla hæc profectò rarò occurrunt, sed satis sunt ut pateat quàm sit absurdum pluralitatem humanorum stipitum aut specierum ex merâ in pellis colore differentiâ deducere, contendereque, quod argumentum sic esse levissimum probatur, illudque nihil ampliùs esse quàm *corium inane*, graviter asserere possumus.

4° Atverò probabile est plerasque insigniorum de quibus locuti sumus distinctionum et omnes ferè subordinatas varietates ex occasione occurrere, et ex morbidis hæreditariisque affectionibus procedere. Ingens reconditæ hujus, sed activæ causæ in corpus simul et mentem vis et influxus, aliquo modo cuique innotescit, ex factis quæ sese nobis quotidiè offerunt. Videmus articulorum dolorem, phthisim, scrofulas, lepramque, in variis occasionibus propagata, dementiam quoque et hypocondriacos affectus æquè frequenter. Inde infelix Albinosorum proles et universa alborum nigritarum progenies; inde pygmæa quarumdam familiarum statura, et aliarum gigantea amplitudo.

Solum tamen homo animal non est, in quo ejusmodi formæ et lineamentorum varietates occurrant; neque in quo, sive frequentiùs, sive in maximè extraordinarium et inusitatissimum modum occurrant.

Tota inter nigritæ et Europæi hominis cránium differentia nullo modo major est quàm quæ intercedit inter feri apri et domesticæ suis cranium. Quicumque amborum imagines à Daubenton pictas habet, hoc sentire debet, ubi primùm eas simul comparat. Illud quod Indis peculiare est, nempe os cruris insignitè longum, accuratam similitudinem invenit in sue Normannicâ, quæ tam altè stat in suis retrò cruribus, ut dorsum inclinatam ad caput lineam efficiat, et, ut ejusdem directionis ipsum caput particeps factum est, rostrum parùm à terrâ removetur.

In quibusdam profectò regionibus, sus in species degeneravit, quæ in singularitate longè excedunt inusitatissimas quæ apud gentem humanam inventæ sunt species. Quid longiùs distare potest quàm bifulcus pes, et solida ungula? Sues tamen cum utroque inveniuntur. Varietas quæ solidam habet ungulam veteribus innotuit, nuncque adhùc in Hungariâ et Suetiâ existit; imò vulgaris species ab Hispanis in insulam Cuba anno 1509 translata, in varietatem postea degeneravit, quæ ejus generis solidam habet ungulam, et enormis amplitudinis, non minùs quàm semi-dodrantis in diametro.

Quàm absurdum igitur est contendere humanæ gentis in diversas varietates distinctionem è specierum pluralitate profluere debuisse, dùm fateri cogimur ejusdem generis, sed numerosiores inusitatioresque distinctiones ex unâ solâ specie in cæteris animalibus exortas esse!

Nunc huic capiti finis imponendus. Sunt et alia magni momenti in naturalem hominis historiam inquisitionis puncta; sed operis hujus limites ea enumerare nos non sinunt. Materiæ in aliquam nostræ naturalis moralisve historiæ partem apud sacrum volumen non desunt. Completissimam, necnon et gratissimam hominis, ubicumque inveniri possit, descriptionem exhibet Biblia; dùm ante ejus oculos explicat sublimissimas et influentissimas notiones ejus ad Creatorem relationis, altæ et tremendæ quam habet ipsi rationem reddendi obligationis; peccati et pravitatis remedii, et immortalis possessionis, quæ sacram ejus animam in superis regnis manet. Ex hoc libro tantùm, maximi momenti rerum, quæ morali suo charactere connectuntur, notitiam haurire potest, seque iis principiis instruere, quæ ad actionum suarum regulam, et totius entis sui gubernationem requiruntur. *Ecce timor*

(1) Vide *Phil. Trans.*, 1777, p. 15.

Domini, ipsa est sapientia; et recedere à malo, intelligentia. Job. 28, 28.

CAPUT II

BESTIÆ.

SECTIO PRIMA.

ANIMALIA DOMESTICA.

ELEPHANTUS.

Immanis elephante, bestiarum sapientissima!
O verè sapiens, leni robore prœditus :
Quanquàm robustus, destructor non est!

De hoc extraordinario animali nulla usquàm fit in Scripturâ sacrâ (1) mentio, nisi forsan, ut existimant quidam, *Behemoth* sit, de quo in libro Job. Illud tamen nobis valdè dubium videtur, ut videri potest in art. *Behemoth.* In Machabæorum libris narratur quomodò elephantis utebantur in acie, quibus etiam viis in rabidum cum hoste certamen incitabantur. De ebore quoque, notissimo hoc ab elephanto munere, bis in canonicis libris distincta mentio fit, 3 Reg. 10, 22; 2 Parall. 21. His de causis locum in hoc opere invenire debet elephantus.

Elephantus nobilissimus est, sub omni respectu, in naturâ quadrupes; non mole suâ minùs quàm obsequio et intelligentiâ conspicuus. Omnes inter historicos convenit illud ab homine sagacissimum animal describere; si nostram tamen sagacitatis ejus ideam ab externâ facie sumeremus, exigua valdè nobis de ejus intelligentiâ opinio foret. Primâ fronte, spectatori immanem carnis molem offert, quæ vix animata videtur. Immanis corporis moles callosâ depilique pelle cooperta, ampla et deformia crura, quæ vix ad movendum formata dicas, exiles oculi, ingentes auriculæ, longa probescis, omnia hæc ipsi maximæ stupiditatis speciem afferunt. Sed nostra mox amovebitur præjudicata opinio, si ad ejus historiam attendamus : nostra inde magis etiam crescet admiratio, ubi attendemus ad varias quæ ex tam informi conformatione utilitates ipsi profluant.

Elephantus à septem ad quindecim pedes altus apparet. Quantacumque cura nobis sit ingentis in animo animalis imaginem præformandi, primus tamen immanis ejus bestiæ aspectus admiratione semper nos movebit, et etiam aliquo modo ultra id quod conceperamus. Cùm minoribus animalibus uti assueverimus, vix aliquam magnitudinis ejus ideam habemus : mobilis enim carnis columna, quindecim pedibus alta, sic omninò differt ab omnibus quæ constanter sese nobis offerunt, ut oculis subjici debeat antequàm in animo concipiatur. Impossibile igitur foret animalis hujus figuræ ideam solius descriptionis ope exhibere, quæ, etsi ei sculpendi ars præstò foret, rem ipsam non nisi confusè repræsentaret. Generaliter observari potest, frontem altam esse et elatam, ingentes valdè et pendentes auriculas, exilissimos oculos, proboscidem, seu manum longam, corpus rotundum et plenum, dorsum in arcum curvatum, totumque animal pro altitudine contractum. Rotundi pedes in imâ parte; in quoquo pede quinque planæ sunt corneæ particulæ, quæ digitorum extrema esse videntur, sed exteriùs non apparent. Depilis est pellis, vulneribus et cicatricibus conscissa, quas densa nemora et spinosos rubos transeundo recipit. In extremâ caudâ crinium fasciculus sesquipes inest. Minor est femina masculo et anteriora inter crura pendet uber.

Ex omnibus quadrupedibus vialdissimum est elephantus, simul et amplissimum, et tamen in statu naturali nec ferus nec formidandus. Lenis, pacificus, et bello acer, vi et potentiâ suâ nunquàm abutitur, roboreque suo non nisi ad suam et communitatis protectionem utitur. Nativa sua per deserta rarò solus adest, sed sociabilis et amica creatura videtur. Omnium annosissimum agmini anteit, qui verò propius ætate accedit agmen claudit. Juniores, invalidi, ægrique centrum occupant, feminis vitulos suos deferentibus, eosque à casu, proboscidis ope protegentibus. Hunc ordinem in periculosis tantùm itineribus servant, vel cùm victum suum in cultis terris quærere cupiunt; non tantâ curâ inter sylvas et solitudines iterfaciunt, non adeò tamen à se invicem separati et remoti sunt, quin sibi quisque requisitam opem ferre possint. Identidem accidit ut unus vel duo post cæteros demorentur, et illi sunt contra quos venatorum ars et vires uniuntur; valdè enim totum agmen lacessere periculosum foret. Insultanti subitò concurrunt, falcatis dentibus percussum, proboscideque arreptum, in aerem projiciunt, dein pedibus calcantes, in partes comminuunt. Atverò ita feroces tantùm ubi offensi fuerunt, nec ullam personalem injuriam committunt, ubi quietos eos pasci patiuntur. Eos quoque injuriarum esse memores novimus; et, ubi ab homine offensi fuêre, omnem in futurum ulciscendi occasionem quærunt : illum proboscidibus à longè odorantur, quàm festinantissimè vestigiis ejus instant, et quanquàm tardi videantur, eum brevi attingere et destruere possunt.

In naturali suo statu elephantos juxta fluviorum ripas vivere, in profundissimis vallibus degere, in umbrosissimis sylvis et locis aquosis æstum levare delectat. Ab aquis remoti vivere nequeunt, et antè potum aquam disturbant. Proboscidem aquâ sæpè implent, sive ut ejus organi æstum levent, sive ut ludendo, aquam fontis salientis instar, emittant.

Præcipuus eorum victus vegetalium generis est; ab omni enim animalis cibi genere abhorrent. Ubi uni ex ipsis boni pabuli locum invenire contigerit, iste cæteros convocat, conviviique in partem invitat; sed copioso valdè pabulo opus est, ut totius agminis necessitatibus subveniatur. Cùm largis suis et ponderosis pedibus alta, quòcumque eunt, vestigia imprimant, multa magis destruunt quàm devorant, ita ut sæpissimè mansiones mutare et è regione ad alteram

(1) Protestantes enim è canone Scripturarum eliminant libros Machab., de quibus loquitur infrà auctor noster. Ad heterodoxorum confutationem, vide Prolegom. ad Scripturam sacram in Cursu completo, vol. 1.

migrare cogantur. Indi et nigritiæ, quibus isti sæpè graves sunt visitatores, omni ope eos amovere enituntur, magnos tumultus excitando, ingentesque circa suos cultos agros ignes accendendo. Sed hæc semper non prosunt; sepes elephanti sæpè frangunt, totam messem destruunt, parvaque habitacula diruunt. Ubi verò sibi satisfecêre, omniaque in suâ viâ pedibus calcavêre aut voravêre, tunc in sylvas eodem quo irruperant ordine recedunt.

Sic sunt animalis hujus, sub respectu sociali considerati mores; si verò illud sub individuali respectu consideremus, dotes ejus multò magis adhuc extraordinariæ nobis apparebunt. Etsi specie externâ valdè informis, omnibus tamen in magnum perfectionis gradum sensibus perfruitur, eosque ad multò utiliores quàm quilibet alius quadrupes usus adhibere potest. Elephanti ut jam observatum est, exiles valdè, pro immani corporis mole, oculi sunt; sed licèt primo aspectu eorum exilitas deformis esse videatur, si eos examini subjiciamus, jam expressionis varietatem exhibere et varios quibus movetur affectus detegere nobis videbuntur. Eos ad dominum suum attento et amico vultu convertit, eum reflectere et deliberare dicas, utque passiones ejus sibi quæque mutuò lentè succedunt, varii earum actus distinctè apparent. Non minùs corporis habitûs dignitate conspicuus est. Ingentissimæ sunt ejus auriculæ, et asini etiam, servatâ proportione, majores; demissæ vulgò jacent, sed facilè in altum ferri et moveri possunt; iis quoque ad tergendos oculos, et à pulvere muscisque, quibus aliter offendi possent, protegendos utitur. Musicâ delectari videtur, citòque musicum concentum moderari, ad numeros moveri, vocemque suam tympani et tubæ sono jungere discit. Ejus odoratus non modò exquisitus, sed et maximo gradu iisdem quibus homo delectatur odoribus. Magnâ curâ et voluptate carpit flores; illos singulos colligit, in fasciculum adunat odoreque delectari videtur. Aurei mali flos gustûs simul et odoratûs sensui præcipuè gratus apparet; arborem omnibus suis frondibus denudat, eas integras et ramos etiam ipsos devorat. Odoratissimas in pratis plantas deligit, quibus vescatur, et in nemoribus ipsi coco, banana, palma, sagusque cæteris potiores sunt. Cùm eorum surculi sint teneri, medullâque referti, non frondes et fructus tantùm, sed et ipsos ramos, stipitem et totam plantam, usque ad radices, comedit.

Sed in tactûs sensu præcipuè cætera bruta animalia et hominem ipsum forsan superat elephantus. In proboscide totum residet tactûs organum, quæ huic animali instrumenti genus proprium est, quod ipsi manuales usus omnes supplet. Proboscis propriè loquendo, nil aliud est quàm rostrum in magnam extensionem productum, in modum calami perforatum, inque duo foramina seu nares, porci instar, desinens. Elephanto quatuordecim pedibus alto proboscis est octo pedibus longa, quinque pedum cum dimidio ad os, ubi amplior est, ambitum habet; in totâ longitudine perforata, sed ab uno fine ad alterum partita est, ita ut, quanquàm unicus exteriùs calamus appareat, in duos interiùs dividatur. Carneus ille calamus nervis et musculis componitur, propriâ subnigri coloris pelle, ut reliquum corpus, coopertis. In quamlibet partem moveri, produci vel contrahi, demitti vel erigi potest, adeò flexibilis ut quodcumque applicitum sibi corpus amplexetur, adeòque valida, ut ab ejus captu nihil extorqueri possit. In ejus manûs vis adjumentum, parvulæ plurimæ proeminentiæ, erucarum pedum instar, inferiori hujus instrumenti parti adhærent, quæ, haud dubiè, tactûs sensibilitatem, simul et comprehensionis firmitatem juvant. Hujus proboscidis ope, quasi per calamum respirat, bibit et odoratur elephantus; et in extremâ ejus parte rectè supra nares, pellis exstat productio, quinque unciis longa, in modum digiti, quæ reverà ad omnes eosdem ac digitus usus adhibetur: nam cum reliquâ extremæ proboscidis parte, varias ad nutum induere formas, et idcircò ad minutissima quæque etiam accommodari potest. Hujus igitur ope, de terrâ spinam colligere, funis nodos solvere, portam aperire, et etiam calamo scribere potens efficitur. Vidi ipsemet, ait Ælianus, elephantum latinas litteras in tabulâ scribentem, servato perfectè ordine, ductore cujusque litteræ figuram ipsi tantùm ostendente. Interea oculi erant studiosè in scripturam demissi, speciemque magni ingenii et eruditionis exhibebant. Accidit aliquando quòd res major sit quàm ut proboscide corripiatur: tum elephantus aliâ arte, non minus mirabili quàm quælibet è prioribus, utitur. Extremâ proboscidis parte rei ejus extremâ faciei applicatâ, spiritum haurit, sicque onus istud sublevat, retinetque, quantùm hoc in casu suspensum illud retinere potest aer. Eo modo instrumentum istud plerisque vitæ usibus prodest; odoratûs, tactûs respirationisque organum est; animales non tantùm utilitates et subsidia providit, sed ei quoque ad decus et protectionem inservit.

Attamen, quanquàm modo tam mirabili proboscide suâ sit instructus Elephantus, quoad cæteras suæ conformationis partes, motu gravis est et præsidio destitutus. Adeò breve est collum, ut vix caput vertere possit, in orbemque agi debeat ad detegendum hostem à tergo instantem. Qui eum hâc ex parte impetunt venatores, eâ viâ communiter indignationis ejus vim effugiunt, insultusque suos renovandi tempus habent, dùm sibi ille faciem obvertit. Crura quidem adeò non sunt inflexibilia, rigidissima tamen sunt, nec absque difficultate inflectuntur. Ante crura quàm retrò longiora dicas; sed si metiantur, paulò breviora inveniuntur. Juncturæ quà flectuntur in medio, ut hominis genu, crure sunt; et propter ingens quod sustinent onus, ineleganter flectuntur. Ubi junior est, crura flectit, sive ad procumbendum, sive ad surgendum; ubi verò senuerit, aut ægrotat, ad id humano indiget subsidio, idque adeò fit tam incommodum, ut recto situ dormire malit. Pedes quibus ponderosa hæc instant, columnæ basim vix cruribus quæ sustinent latiorem, efficiunt. In quinque digitos dividuntur, pelle

subter coopertos, quorum nullus oculis apparet, sed quædam tantummodò protuberantia, in modum unguium, qui à tribus ad quinque numero variant. Variant quidem apparentes ungues, sed interni digiti idem constanter remanent. Pedum planta pelle non crassâ minùs et durâ quàm cornu instruitur, quæ ex toto pedum infimam partem cooperit.

Cæteris Elephanti impedimentis addi possunt immanes isti falcati dentes qui ad mandendum prodesse nequeunt, sed tantùm ad tegendum arma sunt. Hi, simul atque senescit animal, adeò graves fiunt, ut aliquando stabuli sui parietes perforare, in eo foramine dentes istos sistere, seque ab eos sustinendi labore eximire cogatur. Notissimum est quantam isti dentes amplitudinem obtineant; duo numerantur, è superiore maxillâ exoriuntur, sexque pedes in longitudinem aliquando superant. Existimârunt quidam illos cornua magis quàm animalis esse dentes, sed prætermissâ eorum majore cum ossibus quàm cum cornu similitudine, è superiori maxillâ sine ullâ controversiâ exoriri inveniuntur (1).

Asseruerunt quidam falcatos hos dentes eodem modo decidere ac cervus cornua sua amittit; sed probabilissimum est, ex solidâ eorum consistentiâ, ex eorum accidentalibus defectibus, qui à lento detritu oriuntur, eos infixos esse ut cæterorum animalium dentes generaliter inveniuntur. Certum est eos ab elephanto in domestico statu nunquàm decidere; sed, donec in summo gradu incommodi fiant et onerosi, servantur.

Animal hoc æquè singulare est in cæteris conformationis suæ partibus; labia atque lingua in cæteris ad respirandum, ad dirigendum potum cibumque prosunt, sed in elephanto ad tales usus prorsùs sunt inconvenientia. Non cibum tantummodò proboscidis ope colligit, sed et eâdem viâ sibi providit aquam. Ubi fœnum manducat, parvum ex eo manipulum proboscide capit, versatumque aliquantisper et conformatum instrumenti hujus ope, in os dirigit, ubi molaribus magnis dentibus manditur, quorum amplitudo animalis moli respondet: fasciculus hic, ubi mansus est, deglutitur, nec unquàm remanditur, ut apud vaccas et oves, quippe quòd elephantus stomacho et intestinis equo similior est. Ejus bibendi modus æquè est extraordinarius. Ad hunc finem, immersâ in aquam extremâ suâ proboscide, ad se spiritum trahit quantùm ad carneum ingentem hunc calamum implendum necesse est; tunc caput repletâ proboscide erigit, extremâque parte in os conversâ, quasi totam ipsam proboscidem absorbere intenderet, eam infra spiritûs meatûs ostium dimittit; quo in situ remanente proboscide aquæ plenâ, in eam ex altero fine validè insufflat aquamque in eâ contentam in fauces compellit, per quas altè susurranti murmure fluere auditur, quod perseverat donec totam aquam deorsùm flatu dimiserit. Ille bibendi modus quosdam ad censendum induxit juniorem elephantum proboscide, non ore ubera matris sugere; quod tamen erroneum est.

Elephanti pellis non minùs quàm reliquum corpus conspicua est. Crinibus aut pilis, sicut in plerisque quadrupedibus cooperta non est, sed ferè nuda est. Hìc et illìc tamen paucæ setæ in corporis cicatricibus et rugis exoriuntur, rarissimæque in reliquâ pelle apparent; sed generaliter pellis arida est, dura, rugataque, et annosæ arboris cortici, quàm animalis pelli similior; quoque anno densatur, et constanti hoc substantiæ additamento, morbum sub nomine *elephantiasis*, seu *arabicæ lepræ* notissimum contrahit, cui morbo homo non minùs ac elephantus sæpè obnoxius est. Ad eum avertendum Indi pellem oleo inungunt, frequenter lavant, ut flexibilitatem retineat. Morbi hujus incommodis aliud additur, quod è magnâ partium non callosarum sensibilitate nasci solet. His in partibus magnâ copiâ muscæ inhærent, incessanterque animal torquent. Cui malo ut medeatur omni ope enititur elephantus; non caudâ tantùm et proboscide, juxta naturalem modum, ad eas amovendas utitur, sed et sumpto arboris ramo, aut fœni manipulo, eas feriendo expellit. Ubi verò id non succedit, lutum proboscide colligit, quo omnes sensibiles partes contegit. Visus est pluries in die eo modo se luto contegere, præcipuè cùm ab aquâ recedit.

Non minùs ipsi ac ipse cibus aqua necessaria est. In naturali statu fluviorum ripas rarò relinquit, et in aquâ ad ventrem usque sæpè stat. In statu verò servitutis, Indi providendam ipsi necessariam aquam curant, eum magnâ arte lavant eique omnem cibi non deesse facultatem suppeditant.

Mirum non est animal tot et tam variis commodis roboris, sagacitatis, et obsequii præditum, in humanum servitium venisse. Videmus igitur elephantum ab omni hominum memoriâ, sive ad laborem, aut bellum, aut ostentationem luxûs adhibitum, ad augendam orientalium principum gloriam, vel eorum imperium dilatandum.

Hùc usque elephantum in naturali statu descripsimus; nunc illum sub alio respectu considerare incipiemus, ut è sylvis captum, et ad humanum arbitrium reductum. Nunc videbimus innoxiam hanc strenuam creaturam quasi ab humano genere documenta capientem; et ab hominibus in omnes belli, cædis et excidii artes instruitur. Videbimus nunc hoc semi-intelligens animal in aciem belli ductum, illisque tumultibus et illâ dementiâ attonitum, quæ adhuc augere compellitur.

Elephantus Africæ et Asiæ nativus est; neque enim in Europâ, neque in Americâ inventus est. Feri Africæ incolæ, nedùm robustam hanc creaturam in suos usus subjicere conentur, felices sibi videntur, si ab ejus furore sese tuiti fuerint. Olim quidem, dùm Carthaginiensium floreret imperium, elephanti ad bella adhibiti sunt; sed hoc transitorius tantùm humanæ potentiæ in hâc orbis parte radius fuit. Jam dudùm de-

(1) In 3 Reg. 10, 18, ebur designatur *magnus dens*; quod clarè ostendit, ait D. Taylor, sensum istum, nempe *dentem magnum* voci de quâ agitur ab Hebræis datum fuisse. Utitur Ezechiel locutione quæ correctiùs eorum ad tegendum armorum naturam describit: *cornua dentium.*

generes facti sunt Africæ incolæ, et nonnisi ex vastationibus suis noti sunt apud eos elephanti. Nulli tamen nostris temporibus elephanti in septentrionalibus Africæ partibus occurrunt, non unus quidem in hoc montis Atlantis latere invenitur. Ultra verò fluvium Senegalim, et ita ad pedes promontorii Bonæ Spei non minùs ac in interiori regionis parte copiosè abundant. In hoc immenso terrarum tractu, copiosiores quàm in aliâ ullâ orbis parte esse videntur. Ibi hominem minùs reverentur, minùs in sylvarum latebras recedunt, hominis impotentiam et ignorantiam eos sentire dicas, ejusque parvos labores vastaturi accedunt. Eodem superbo contemptu, quem cæteris animalibus ostendunt, illum prosequuntur, miserabilemque parvam creaturam habent, quæ sibi apertè resistere formidat.

Atverò, quanquàm hæc animalia in Africâ magis abundant, in solâ tamen Asiâ ingentissimi elephanti inveniuntur et humano arbitrio subservientes facti sunt. Ingentissimus in Africâ decem pedes in altitudinem non excedit, in Asiâ à decem ad quindecim alti sunt. Pro magnitudinis incremento, crescit pretium, et ubi quemdam amplitudinis modum excedunt, ut gemonarum, pretium eorum pro arbitrio quanti illud æstimare placeat, statuitur.

Cùm ars bellica paulùm admodùm in Asiâ profecit, pauci sunt Orientis principes qui sibi non habeant, retineantque tot elephantos quot possibile est; et in acie magnam in eorum præsidio spem collocant. Ad eum finem eos feros in nativis suis sylvis capere et cicurare coguntur.

Elephantus, ubi domitus fuerit, lenissimus docilissimusque fit omnium animalium. Mox affectu in eum qui sibi intendit devincitur, illi blanditur, obeditque, ejusque voluntatibus anteire videtur. Brevi tempore sibi facta signa intelligere incipit, variosque vocis sonos; jubentis vocis sonum ab indignantis vel approbantis perfectè distinguit, et ex hoc agit. In voce domini sui rarò errat, cujus jussa attentus suscipit, sagaciterque, festinanter, non tamen præproperè perficit. Motus ejus omnes certi et constantes sunt, ejusque actus staturæ magnitudinem participare videntur, cùm graves, majestate pleni et tranquilli sint. Brevi genua flectere, ascensorem suscipere docetur, proboscide iis blanditur quos novit, quos discernere jubetur salutat, eâque, quasi manu, partem oneris sui adjuvans attollit. Se stratis adornari patitur, inque stratorum elegantiâ complacere sibi videtur. Vehicula, bellica tormenta, naves mirabili vi et constantiâ pertrahit, eoque delectatur, modò absque causâ non feriatur, et conatus suos dominus gratos habere videatur.

Elephanti ductor in collo ordinariè sedet, virgâque ferreâ ad eum regendum utitur, quæ aliquando in aculeum, aliquando in uncum desinit. Hujus ope ad procedendum excitatur, ubi tardus vel inobediens est, sed generaliter uno tantùm verbo lenis ista creatura movetur, ubi præsertim ductori assuefacta est; quod sæpè necesse est; tali enim suum aliquando affectu ductorem prosequitur ut alteri obedire abnuat, et accidit ut luctu interierit, quando in subito dementiæ raptu, ductorem occiderat.

Sed non tantummodò ad onera trahenda in bello præsidio sunt elephanti. In ordines sæpè in Oriente adducuntur; et in periculosissimis aciei partibus debellare coguntur : ducuntur enim, loricis in anteriori parte instructi, quadratamque quisque supra dorsum ferens turrem, quæ à quinque ad septem bellatores continet. Collo sedet ductor, qui in densissimos ordines animal impellit, et ad cladem augendam excitat (1); quòcumque fertur nihil furori ejus obsistere potest, immani corporis mole ordines prosternit, sibi resistentes in altum ventilat, vel sub pedibus obrutos enecat. Intereà qui dorso bestiæ insident tanquàm ab excelso pugnant, jaculaque sua vi duplici velocitati addito pondere, jaciunt (2). Nil igitur formidandum magis aut invictum quàm ejusmodi machina mobilis viris, recentiorum temporum bellicæ artis prorsùs rudibus. Elephantus sic instructus et ductus in mediâ acie debacchans majorem tremorem incutit quàm istæ etiam machinæ, quæ eminùs destruunt, eòque sæpè funestiores quò minùs oculis apparent.

Elephanti magnitudini respondet robur; trahere enim facillimè potest quod sex equi movere nequirent, supra dorsum tria aut quatuor millia librarum onera deferre facilè, supra solos falcatos dentes mille ferè sustinere potest. Æstimari quoque potest virtus ejus ex motûs velocitate, cum corporis mole comparatâ; passibus ordinariis tam celeriter quàm equus leviter succussans; ubi verò conitatus est, tam celeriter movetur quàm equus cursu incitatissimo abreptus. Uno die facilè milliaria quinquaginta vel sexaginta percurrit, et ubi vehementer concitatus, ferè duplò majus spatium. E longissimo cursus ejus auditur, vestigiis quoque illum insequi facile est, quæ altè in terrâ impressa manent, et à quindecim ad octodecim uncias in diametrum habent.

CAMELUS.

Nativum hujus animalis nomen in plerasque, sive recentes sive veteres linguas transiit. In Hebræo vocatur *gemel*, ex verbo significante *rependere*, *par referre*, probabiliter ob ejus ad ulciscendum dispositionem. *Ira cameli* apud Arabes in proverbium transiit, pro implacabili odio. Nullum est animal quod injuriæ diutiùs meminerit, et opportunam ulciscendi opportunitatem ardentiùs arripiat; quod eò magis stupendum est quòd leni sit et docili dispositione moratus, ubi duris tractationibus provocatus non est.

E Scripturis discimus camelos notabilem patriarcharum opum partem constituisse. Job primò tria millia, et, post elapsos afflictionis dies, sex millia camelorum fuerant. Arabes suas opes et possessiones

(1) Et elephantis ostenderunt sanguinem uvæ et mori, ad acuendos eos in prælium, 1 Mach. 6, 34.

(2) Sed et turres ligneæ super eos firmæ protegentes super singulas bestias, et super eas machinæ; et super singulas viri virtutis triginta duo, qui pugnabant desuper, et Indus magister bestiæ. 1 Mach. 6, 37.

ex camelorum numero computant, et ubi de nobilis alicujus viri aut principis gloriâ et opibus, *illi sunt*, inquiunt, *tot cameli*, non verò tot aurei nummi. Madianitis et Amalecitis cameli innumerabiles erant, sicut arena quæ jacet in littore maris, Jud. 7, 12; quorum plurimi vinculis aureis et aliis pretiosis splendidisque ornamentis adornabantur. Tanti fiebat enim camelorum cura et propagatio, ut sub regno Davidis, particulari præfecto eorum ductoribus intendendi cura commissa fuerit. Nec absque speciali consilio Scriptura præfecti hujus originem exprimit: *Ismaelites* erat, et consequenter hujus utilissimi quadrupedis tractandi modum apprimè callebat (1).

Septem à zoologistis cameli species distinguuntur, sed solus Arabicus, vel Bactrianus camelus in Scripturâ notus est. Hoc prima species distinguitur quòd unum tantùm tuber, vel protuberantiam in dorso habeat. Generalis ejus statura, si à summo dorsi tubere ad terram metiatur, sex ferè pedum cum dimidio est; sed à capitis vertice, ubi illud erectum tenet, non multò minùs quàm novem pedes sunt; caput tamen ità fert ordinariè camelus, ut pari ferè libellâ cum tubere sit, vel paulò inferiùs, cùm in generali corporis habitu valdè dimissum collum teneat. Parvulum est caput, longissimum collum, forma corporis producta et macilenta, subexilia crura, et cauda, quæ ad extremam partem paululùm spissa est, posteriorum crurum juncturas attingit. Latissimi sunt pedes, inque particularem modum ungulati, cùm superiùs in duos lobos sint divisi, quorum cujusque extrema pars longissimâ, durâ flexibilique pelle protegitur, quâ in omnem partem cedente, ipsa bestia, modo prorsùs facilè et securò, per aridas, fervidas, lapideas et arenosas regiones, quæ mox ungulam urerent et destruerent, iter facere potest. Sed adsunt cruribus callositates; una in unoquoque genu, una in utriusque anterioris cruris internâ parte, in superiori juncturâ, et in internâ utriusque posterioris cruris parte, ad imum femur. In inferiori quoque pectoris parte ingens inest callositas, seu durum tuberculium, quod gradatim augescit, ob constantem hujus animalis in eâ requiescendi, cùm jacet, consuetudinem.

Camelus inter animalia quæ ruminant numeratur, sed utrùm ungulam plenè dividat lis est adhuc adeò incerta, ut, etiam in Commentariis Parisinianæ academiæ, ad id, sub omni respectu adæquatam responsionem non invenerimus. Pes nunc in duos digitos dividitur, imò etiam infra divisio est completa, ita ut inter animalia munda reputari posset; ac totam pedis longitudinem non attingit ista divisio, sed anteriorem tantùm partem; nam retrò divisus non est, et insuper, infra plantam, et ei adhærentem globulum invenimus, sub quo ambulat camelus. In hoc igitur dubio rerum statu, auctoritate suâ declarat Moyses, Lev. 11, 4, cameli ungulam non esse divisam, quasi significare voluerit animal istud olim ab Ismaelitis, Madianitis et cæteris Arabibus ex Abrahamo ortis, mundum reputatum, ab Israelitis non esse comedendum, eâ probabiliter mente, ut hâc viâ eos ab his nationibus magis separatos teneret; quibuscum ex alterâ parte morum connexione et similitudine adeò affines erant; et forsitan quoque, ut omnem ab eis, sive sibi gratissimum pastoralis errabundæ vitæ modum, in Arabiâ retinendi, sive illum iterùm suscipiendi, voluntatem amoveret. Populus enim in Arabiâ miserrimam semper vitam ageret, si cameli carnem edere et lac bibere non liceret (1). Hanc tamen prohibitionis causam impetit Rosenmuller (2); et prohibitionem in ipsâ carnis cameli, in cibum habitæ, insalubri naturâ, potiùs stare existimat.

Nativa cameli regio Arabia est; ex istis æstu ferventibus desertis in reliquas Asiæ et Africæ partes gradatim diffusus est. Ut cœli donum eum reverentur Arabes, ut animal sacrum, cujus absque subsidio, nec subsistere, nec commercium agere, nec iter facere possent.

Animalium istorum pilis, qui tenues et tactu lenes sunt, et anno quoque renovantur, utuntur Arabes in pannis ad vestitum et supellectilem conficiendis. Hâc materiâ vestitus erat Elias Thesbites, 2 Reg. 1, 8; et etiam Joannes Baptista, Matth. 3, 4. Supponendum tamen non est vestium pilosarum descriptionem, quibus illi et alii prophetæ usi sunt, uti in Scripturâ refertur, aliquâ similitudine ad speciosissima cachemirensia strophia propiùs accedere, quæ in hunc regnum deferuntur. Crassior erat hujus materiæ fabrica, quâ dervices adhuc utuntur. Aliquam probabiliter hujus texturæ ideam obtinere possumus, ex eo quod ait Braithwaite *de Arabum tuguriis*: Pilis camelorum conficiuntur, quasi ferè crassiores pilosi panni, quibus ad involvendum vasa nostra utimur (3).

Camelorum subsidio instructi Arabes non modò nullâ re carent, sed et nihil metuunt. Uno die quinquaginta leucarum spatium in deserto peragrare possunt, sicque hostium inscitationem effugere. Omnes totius orbis exercitus, ait Buffon, in persequendo Arabum agmen perirent. Imaginare tibi igitur, exempli gratiâ, observat ille scriptor, regionem absque viriditate et aquâ, solem æstuantem, cœlum semper purum, arenarum æquora, montesque magis adhuc æstu adustos ubi oculis latè conspicientibus nihil animatum occurrit; solum emortuum, ventorum turbinibus perpetuò exagitatum, ubi nihil nisi ossa, sparsos passim silices, perpendiculares vel dejectas rupes aspicias, nudam solitudinem, ubi viator sub amico umbraculo auras nunquàm capit, ubi nulli sunt ipsi comites, ubi nihil ipsi in animum animatæ naturæ ideam revocat; summam omninò solitudinem, infinitè silvarum profundissimarum solitudinibus horrendiorem (in his enim homini saltem conspiciendæ sunt arbores); solitarius magis et nudus, in immenso vacuo derelictus viator, latè circumjecto spatio, quasi sepulcro, se

(1) Paxton, *Illustrationes*, vol. 1, p. 407.

(1) Michaelis, *Leges Moys.*, vol. 3, p. 534.
(2) Apud Bochart., Jerosolym., sec. 1, p. 12.
(3) *Iter ad Maroc*, p. 138.

undique comprehensum avidet: diurna lux, nocturnis etiam tenebris horridior clariorem sibi tantùm miseriæ et impotentiæ suæ ideam suppeditat, sitùsque horrorem oculis detegit, cùm ipsi immensam latè extendat abyssum, quâ ab omnibus habitabilibus terræ partibus separatur; quam quidem abyssum pertransire frustra conaretur; fames enim, sitis et urens æstus eum occupant, si fortè quid ipsi desperationem inter et mortem temporis remaneat. Arabes tamen cameli subsidio, horrenda hæc naturæ intervalla superare, imò sibi vindicare didicerunt. Ipsi enim sunt asylum, ipsi secura requies, ipsique summam libertatem servant. Atverò, nihil in usum hominis cedit, quin eo abutatur: liber idem, independens et etiam dives Arabs, nedùm deserta sua libertatis munimenta habeat, ea sceleribus polluit; ea trajicit, ut ex vicinis nationibus aurum et servos proripiat; iis utitur ad perpetranda hæc latrocinia, quibus heu! magis quàm libertate fruitur. Qui ad istud piraticæ genus apud Arabes addicitur, à teneris annis itinerum laboribus, insomniis, fami, siti, æstibusque patiendis assuescit; hoc consilio camelos instruit, educat et exercet; paucis ab eorum ortu diebus, membra eorum ita flectit, ut terrâ insidant, hocque in situ eos satis gravibus oneribus gravat, quæ non removentur, nisi ut graviora succedant. Nedùm eos ad arbitrium manducare, vel siti premente bibere permittat, pastum præfinit, gradatimque longa itinera facere cogit, diminutâ pariter pabuli mensurâ. Ubi jam adoleverunt, ad cursum eos exercet, eorum studium equorum exemplo provocat, brevique æquè acres, sed robustiores reddit. Tandem, ubi de eorum robore, velocitate, sobrietateque constat, iis imposito quidquid ad suam et ipsorum subsistentiam necessarium est, simul proficiscitur, inexspectatus deserti fines attingit, primùm obvium viatorem compilat, domos nulli conterminas deprædatur, prædâque camelis onustis, fugam, si quis vestigiis instet, festinare cogitur. Tunc verò suas et camelorum explicat artes; uni ex levissimis insidens, agmenque ducens, simul noctu dieque iter facit, quin ferè ad manducandum bibendumque sistat, eoque modo trecentarum leucarum spatium intra octo dies facilè trajicit. Durante hoc itineris et laboris tempore, nunquàm camelos onere levat, unam tantummodò requietis horam et pastæ globulum quotidiè concedit. Eo modo sæpè currunt octo vel novem diebus, quin aquam inveniant, ubi verò fortè stagnum non ita procul jacet, aquam semi-leucam abhinc odorantur. Siti cogente, gradum duplicant, et quantùm ad præteritum tempus, et ad idem futuri temporis spatium necesse est, unâ vice bibunt; eos enim sæpè iter plures hebdomadas detinet, eorumque usque ad itineris finem abstinentia perseverat.

Natura, inquit Bruce, camelum dotibus et qualitatibus ad officia quibus fungi debet instruxit; nullum aliud pabulum quàm aridissimos carduos et nudissimas spinas requirit utilis iste quadrupes, eaque, ut nullum pereat temporis momentum, ambulando in itinere manducat, quin sistat aut moræ tantulùm faciat. Cùm ipsi datum fuerit immensas, ubi aqua penitùs deficit solitudines peragrare, regionesque quas ros cœli nunquàm madefacit; datum est ei etiam ubi occurrit aqua aquæ copiam ita colligere, quâ ad triginta sibi dies in futurum providere possit. Ad continendam verò tantam aquæ copiam magnas in ipso cisternas natura formavit, ex quibus, cùm impletæ fuerint, urgente siti, ad arbitrium haurit quantùm sibi necesse est, et in stomachum effundit, quasi è fonte ipso illam hauriret (1).

Etsi quidem camelus ultionis adeò cupidus sit, ut animo ferat, et terribilissimo modo sentiat quæcumque sibi inferri potuerit injuria, extraordinaria omninò tamen est ejus patientia. Primo nutu, genua flectit, ventre incubat, seque hoc in situ corporis onerari sinit; altero nutu, surgit cum onere et ductore, qui dorso insidens voce simul et cantu bestiam incitat.

In Turcarum imperio, Persiâ, Ægypto, Arabiâ, Barbariâ, et variis contiguis regionibus, omne mercium genus à camelis defertur; qui exportationis modus, expeditissimus omnium, et minimè sumptuosus est. Mercatores et alii viatores simul conveniunt et in catervam congregantur, ut Arabum aggressiones, latrociniaque devitent; hæ peregrè euntium manus sæpè numerosæ sunt majorique camelorum quàm hominum semper numero coalescunt. Pro vi suâ quisque camelus onus habet; majores à mille ad mille et ducentarum librarum onera, minores verò à sexcentis ad septingenta libras deferunt. Asserit Burckhardtus camelum sistere non posse, suis iter facientibus: itaque gratissimus est Arabibus viator, qui è camelo exilit et in eum rursùm ascendit, quin eum cohibeat, huic enim graviter onerato molestum et laboriosum foret genua flectere; et, antequàm rursùs surgeret, agmen jam longè antecessisset. Juxta eumdem scriptorem, erroneum est sentire camelum arenosis locis delectari. Verum est quidem, observat ille, camelum loca hæc minùs difficilè quàm cætera animalia peragrare, sed ubicumque altæ sunt arenæ, sui ipsius et oneris pondus pedes ejus quoque gradu defigit, ipseque gemit, et sæpè sub onere cedit obrutus; hanc esse causam, ait ille viator, cur cameli sceleti numero plurimi occurrant, ubi profundissimæ sunt arenæ. Asperum calculosumque deserti solum camelo gratissimum est (2).

Bactrianus camelus ex Arabico vel dromedario distinguitur, quòd duo in dorso tubera gerat. Non ita numerosus est, et ad quarumdam Asiæ partium fines restringitur. Seorsùm à dromedario, cujus, ut vidimus, motus est acerrimus, Bactrianus camelus tardo et solemni gradu procedit.

Ex iis quæ nunc de animale hoc narrantur, proprietatem, pulchritudinemque plurimorum Scripturæ locorum, in quibus de eo mentio fit, aut ad illum alluditur, videre possumus.

(1) *Itin.*, vol. 4, p. 596.
(2) Rees, *Encyclop.*, art. *Camelus;* et Burckhardt, *Itin.* p. 445-622.

Fugitivos suos dies reputans, brevitatemque vitæ humanæ ritè æstimans, exclamat Job : *Dies mei velociores fuerunt cursore ; fugerunt, et non viderunt bonum. Pertransierunt quasi naves inflatæ, sicut aquila volans ad escam ;* Job. 9, 25.

Locus iste miserabiliter perplexos tenuit commentatores. Vox originalis in secundo versiculo litteraliter reddita est *naves abeh;* aut, si *abeh* pro velocitate sumatur, *naves velocitatis.* Syriaca versio habet, *hostiles naves;* Chaldaica, *naves exquisito fructu oneratæ ;* aliæ, *naves benè instructæ;* Vulgata, *naves poma portantes;* Parkhurstus, *naves ex papyro confectæ*, et Good, *naves cum velis inflatis.* Satis magna est versionum diversitas (et multùm augeri posset), ut dubium moveat utrùm ulla ex ipsis genuinum sensum loci offerat. Nos ita esse negamus. Hic igitur ad dromedarium relationem esse putamus, quam prætermisêre translatores, eo quòd localem hanc notitiam non haberent quâ solâ poeticæ imagines certè exhiberi possunt.

Ut asserat quid à sacro Scriptore probabiliter intentum esse potuerit, D. Taylor verborum sensum sic commentatur : *Dies mei velociùs fugiunt quàm currens nuntius*, qui velocitatem suam exerit, ubi de magni momenti negotio missus est ; *fugiunt*, ut fugitivus qui ab hoste fugit, ut servet vitam ; *non circumspiciunt, ut quid bonum videant ; transierunt ut naves velocitatis, ut vultur festinanter, volans ad prædam recèns lapsam.* Si ad gradationem attendamus, nuntium velocem invenimus, velociorem adhuc fugitivum, naves fugitivo velociores, velocissimum omnium vulturem. Nonne omnes istas similitudines ad res terrenas restringere debemus, quas Job familiariores fuisse naturâ videtur, consideratis ejus regione et poematis scenâ ? *Naves fructum ferentes* velociores non sunt quàm naves quâlibet aliâ re oneratæ ; et *hostiles naves* è conspectu fugere tam citò nequeunt ; si verò supponi possit animal aliquod, vel aliquod animalium genus tropicè et metaphoricè vocari posse *navem* aut *naves ; cursoremque, nuntium* vel *fugitivum* velocitate superare, tunc illustrari potest locus, adhibitâ tropicâ hâc locutione. Animal istud in dromedario quærere licebit, qui Job notissimus erat, voceque *abeh* describi potest, si hujus vocis sensus sit, ut ex radicali sensu esse videtur, *inflatus dromedarius*, intentis tuberibus quæ in dorso ejus eminent.

In confirmationem ingeniosæ conjecturæ suæ, D. Taylor sequentem ex honesto Sandys locum citat: Peregrè euntium manus, nunc congregata, mille equis, mulis, asinisque constabat, et quingentis camelis. Ii sunt Arabiæ *naves*, maria eorum deserta sunt, creatura ad onera creata, etc. (1) Clarè tamen non apparet in his excerptis, etsi id inde colligi possit, camelum vocari Arabiæ *navem;* sed nobis succurrit D. Bruce, dicens : Quod pastori facultatem præbet longa laboriosaque per Africam itinera perficiendi, *camelus* est, emphaticè ab Arabibus dictus desertorum *navis.* Ille ad hoc ipsum creatus fuisse videtur, etc., etc. (2). Ista igitur emissa idea, et magnâ ex parte à Sandys et Bruce confirmata, adhuc ampliùs confirmatur notitiâ de metaphoricarum istarum navium velocitate quæ in Morgani historiâ Algerii occurrit (1). Statuitur ab illo scriptore dromedarium, in Barbariâ vocatum *aashare*, unâ nocte et per planam regionem tantum trajecturum esse spatium, quantum equus vulgaris noctibus decem trajicere posset. Asserunt Arabes ipsi pro minimo esse ut rapidum illum gradum, qui est citatissimi succussoris, viginti quatuor horas teneat, quin minima fatigationis aut sese reficiendi desiderii signa ostendat; deglutitisque uno vel duobus cujusdam pastæ hordeaceâ farinâ cum modico siccarum palmarum pulvere subactæ globulis, et aquæ vel camelini lactis vase, indefatigatum hoc animal tam integrum esse videri, quàm ubi primùm profectum est, paratumque esse ad currendum eodem vix credibili modo totidem ampliùs horas, sicque ab uno Africanorum desertorum fine ad alterum ; dummodò ductor insomnis et omni alio refectionis genere destitutus remanere possit. Dùm Algerii staret D. Morgan, condicti cujusdam semel particeps fuit, in quo unus ex istis *aashare* contra quosdam ex levissimis equis punicis cucurrit, qui in totâ Nejâ inveniantur, quæ optimos ejus generis equos ex vero Libyco genere habere reputatur, vertagi formam exhibentes, et struthionem aliquando insectantes. Lectori, nostro sensu, non ingratum faciemus, si sequentibus his paginis hujus narrationem transferamus.

Quasi cursores cursum corripuimus, et primo impetu plerique ex nobis optimis equis utentes gradum sat benè tenuerunt; sed nostri fœno vescentes equi brevi defecêre : plures ex Libycis Numidicisque cursoribus gradum tenuerunt, donec nos, qui adhuc cursu citatissimo ferebamur, eos ampliùs discernere nequivimus, et tunc cursum sisterunt, ut reduces nobis narravêre. Postquàm ferè semihoram ab oculis evanuerat dromedarius, nobis tunc rursùm apparuit, ad nos stupendâ velocitate avolans; postque paucissima temporis momenta inter nos erat, prorsùsque integer videbatur ; dùm contra equi et jumenta toti in spumis essent, vixque spiritum traherent, et ipsi etiam juniorum principum cursu leves vertagi, qui toto tempore gradum tenuerant, quique vix ad nos reversi sunt, cùm jacuêre palpitantes, quasi jam expiraturi fuissent (2).

Hæc quoque ostendunt quàm proprio sensu hoc animal à Prophetâ vocatum fuerit *velox dromedarius* (Jer. 3, 23) (3), quàmque prudenter egerint Estheris emissarii, cùm ad deferendas litteras suas ad remotas imperii Persici provincias animal istud elegerunt. Esth. 8, 10.

Ex modò citato scriptore discimus Arabes dromedarios suos lori coriacei ope regere, quod per fora-

(1) *Itin.*, vol. 1, p. 138.
(2) Ibidem, p. 308.

(1) *Itin.* p. 101.
(2) *Fragm. ad Calmet*, n. 122.
(3) Juxta Anglicam Bibliam; in Vulgatâ nihil ejusmodi occurrit; idem de sequenti Esth. textu citato, in quo vox reddita Anglicè *dromedarius*, vertitur *veredarius.*

men, in bestiæ ipso naso ad id effectum, deducitur. Nonne hoc illustrat hanc 4 Reg. 19, 28, locutionem : *Ponam itaque circulum in naribus tuis, et camum in labiis tuis, et reducam te in viam per quam venisti?* Hoc enim denotat quàm alta fuerit Assyriorum humiliatio et fugæ eorum celeritas.

Locus alter, quem illustrandum fore putat D. Taylor, si vox *aashare* veloci dromedario applicetur, occurrit Prov. 6, 10, 11 : *Paululum dormies, paululùm dormitabis, paululùm conseres manus, ut dormias : et veniet tibi quasi viator egestas, et pauperies quasi vir armatus.*

Poeseos Hebraicæ ingenium aliquid à viro armato, vel clypeato, ut ad marginem legitur (1), diversum requireret in oppositionem ad viatorem vel velocem nuntium, in phrasi præcedenti. Evidenter patet scriptoris animum esse exprimere quàm rapidè velociterque accedat egestas; itaque loco *viatoris* legere possumus *cursorem* aut *velocem nuntium, virum expeditum.* Sed hìc nobis res cum viro armato est. Porrò, voces *ish magen*, nullibi usurpantur ad designandum *virum armatum*, vel *clypeatum*, ut redditum litteraliter volunt quidam ; sed paraphrastes Chaldæus eas vertit *gabra cishera*, vel potiùs *ci-ashera*, velox ut *aashare*, vel *aashare insidens*, id est, *aashare equitans*, ut respondeatur ad *cursorem*, in præcedenti phrasi. Sic igitur inculcatum ibi habebimus velocitatis augmentum, ut evidenter postulat locus de quo nunc agitur. Septuaginta vertunt *velocem cursorem*, unde patet eos nihil novisse de clypeato hoc viro, qui sperandus sanè non esset tam liberè cursurus, cùm clypeo impeditus foret, quàm qui clypeum non haberet. Clypeus est ad tegendum : si dictum fuisset *ensis*, designare potuisset *potestatem* et *aggressionem;* sed interpretes nostri, hoc formidantes, ambiguam vocem *armatum* usurpârunt. Sensus igitur loci, juxta principia supra suggesta, sic stabit : *Egestas veniet tibi tam velociter quàm cursor, et pauperies tam festinanter et rapidè quàm* (antagonista), vel *aashare* insidens aut equitans (2).

Hâc in sublimi prophetiâ, ubi prædicit propheta ingens augmentum et florentissimum regni Messiæ statum, conversis et undique accedentibus gentilibus, felicem hanc et gloriosum concursum ingenti camelorum congregatorum agmini comparat : *Inundatio camelorum operiet te, dromedarii Madian et Epha.* Quòd homines, non verò irrationabilia animalia, hìc intendantur, patet ex his verbis : *Omnes de Sabâ venient... laudem Domino annuntiantes,* Isai. 40, 6. Hâc figurâ utendo propheta in animo forsan habere poterat hierographycam Ægyptiorum scripturam, in quâ camelus erat hominis signum et figura ; et, si ita sit, præterquàm id apprimè Hebraicæ poeseos ingenio congruat, intelligere poterimus quàm propriè et accuratè in illustrissimâ hâc prophetiâ introducatur. Quidam piè scriptores ad Christum ipsum prophetiam referunt, eamque impleri cœpisse putant, cùm Magi, ex ipsis locis, de quibus propheta loquitur, venientes, recèns natum Salvatorem adoraverunt, eique obtulerunt *munera, aurum, thus et myrrhum,* S. Matth. 2, 11. Sed Madian et alii de quibus propheta loci, ad meridiem Judææ stant, dùm è contra expressis verbis dicit evangelista Magos ab Oriente venisse ; ex quo non minùs quàm ex ipsorum nomine *Magi*, seu *viri sapientes*, clarè probatur nativam eorum regionem et domicilii locum fuisse Persidem.

Camelum per foramen acûs transire apud antiquissimas gentes proverbialis locutio erat, difficultatem exprimens, quam nec ars nec humana potestas superaret. Eâ uti Dominus noster non dedignatur in suo ad discipulos sermone, ut indicaret quàm difficillimum sit homini diviti omnia dimittere pro Dei et veritatis causâ, bonumque salutis obtinere. *Et iterùm dico vobis : Facilius est camelum per foramen acûs transire, quàm divitem intrare in regnum cœlorum*, S. Matth. 19, 24. Plurimi existimant interpretes hìc ad camelum non alludi, sed ad rudentem quo anchora navi alligatur, et loco *camel*, legunt *camil*, ex quo vox nostra *cable, rudens,* defluere supponitur. Definiri facilè nequit quis horum anteponendus sit, multique non infimæ notæ interpretes utrumque sensum adoptaverunt. Prior tamen generaliter vocis esse significatio habetur. Talmudicis quoque scriptoribus simile est proverbium quoad eum qui perficiendam sibi proponit rem impossibilem, quod his verbis exprimunt : *Tu forsàn ab urbe Pombodithâ es, ubi elephantum per acûs foramen emittunt.* Aliud Hebraicum adagium, de quo doctissimus Buxtorf, strictam ad hoc similitudinem fert : *Nec auream palmam ostendunt, neque elephantum, qui per foramen acûs transit.* Proverbiales illæ locutiones ad id tendebant, ut rem difficillimam vel supra humanam vim et captum, exprimerent, nosterque Salvator loco elephanti camelum, quasi Judæis magis notum, sumpsit.

Stricta tamen analogia, rudentem inter et filum quod per acûs foramen transire solet, ait scriptor ex quo hæc sumpsimus, inducit nos ad amplexandum posteriorem sensum. Per vocem Hebraicam *gemel*, et Græcam κάμηλος, Syrii, Hellenistæ, Judæi et Arabici omnes nauticum rudentem intellexerunt ; indeque Assyrii Arabesque vocem sic interpretandam esse in proverbio de quo nunc contendunt. Talmudici scriptores quoque simile habent adagium, à doctissimo Buxtorf citatum : *Migratio animæ ex corpore difficilis est, ut per arctum foramen rudentis transitus.*

Apud S. Matth. 23, 24, altera occurrit proverbialis locutio : *Colantes culicem, camelum autem glutientes.* Hìc ad morem alluditur qui gentiles inter et paganos prævaluerat liquorem colandi, ex quo bibebant, ut ista ejicerentur insecta, quæ ita in australibus regionibus pullulant, indeque in vinaria vasa facilè decidunt. Quidam interpretes camelum ex hoc loco excutiendum cupiverant, existimantes Salvatorem nostrum tam immane animal exili insecto conjungere non potuisse ; intelligendam igitur proponunt majoris speciei muscam. Conjecturalis tamen hæc emendatio admittenda non est, quæ veteribus versionibus omninò stare nequit. Expressio sumi debet hyperbolicè, ut sit antithe-

(1) Cap. 24, 34.
(2) *Fragm. ad Calmet.*, n. 475.

sis quàm strictissima, duæ res quàm oppositissimæ eliguntur, exilissimum nempe insectum, et amplissima bestia. Hâc ipsâ antithesi Judaici Græcique scriptores utebantur, ut ex Wetstein patet (1).

EQUUS.

Numquid tu equum metallo instruxisti? Numquid collum ejus tonitrui fulgore induisti? Numquid ei dedisti ut quasi sagitta irrueret? Terribilis est gloria narium ejus. In campis salit et exsultat, strepentes in hostes audacter incedit; ridet ad pavorem, nec tremit; nec à gladio se avertit. Contra ipsum sonat pharetra, nitens hasta et clypeus. Rabidus et furens sorbet terram, impatiensque fit, ubi sonat buccina. Ipse inter buccinas exclamat: Vah! Et à procul odoratur bellum, tonitru (strepitum) ducum et plaudentium murmur. (Job. 39, versio doctoris Good.)

Vivida hæc et inimitabilis equi descriptio divinitùs inspirato scriptore digna est, sed ut dijudicare possimus quàm sit accurata, illum non modò in pascuis et stabulis, ubi ab homine cohibetur, sed in vastis his et immensis æquoribus considerandus est, ubi primùm ortus est, ubi nullo impedimento pererrat, et in omnes naturæ luxuriantis varios modos luxuriatur; in ipsâ quoque bellicâ acie, ubi nativus ipsius ardor et virtus foris prodeunt, et in actum, armorum strepitu et clangore buccinarum, moventur.

Equus universè pulcherrimus omnium quadrupedum habetur; nobilis ejus corporis statura, lenis cutis nitor, gratiosa motuum facilitas, formæque perfecta symetria docuerunt nos illum primum omnium habere et perfectissimâ formâ donatum. Attamen, quod satis extraordinarium est, si internè consideretur, ab humanâ structurâ magis quàm alius quilibet quadrupes absimilis invenietur. Ut simius ad nos propiùs quoad internam conformationem accedit, ita remotissimus est equus (2), unde insigniter probatur esse posse pulchritudinis oppositiones, omnemque gratiam non ad eumdem typum, referendam (3).

Definiri nequit è quâ regione ortus venerit equus. Ab Oriente tamen ortum esse probabilissimum videtur, quippe quòd frigida cœli temperatio constitutionem ejus non ita juvat; et etiam pulcherrimi, generosissimi, velocissimi et laboris patientissimi ex totius orbis equis, in Arabiâ et Persiâ inveniuntur.

Animalium istorum incredibilis est velocitas, vividissimisque in sacris Scripturis figuris locum dedit. Sic Isaias terribilem describens devastationem quam passura erat terra Juda ab Assyriorum exercitibus: quorum equi ex genere Persico probabiliter erant, multâ cum vi et gratiâ eorum stupendè veloces quadrigarum motus exprimit: *Rotæ ejus* (erunt) *quasi impetus tempestatis*, cap. 5, 28; sicque Jer. quoque: *Ecce quasi nubes ascendet, et quasi tempestas currus ejus: velociores aquilis equi ejus*, cap. 4, 13. Propheta Habacuc, eamdem equi qualitatem describens, alterâ, sed æquè insigni figurâ utitur: *Leviores pardis equi ejus, et velociores lupis vespertinis; et diffundentur equites ejus: equites namque ejus de longè venient, volabunt quasi aquila festinans ad comedendum*, cap. 1, 8 (1).

(1) Bloomfield, *Recens. synopt. annotat. sacræ*, in loco.
(2) *Hist. nat.* Daubenton, lib. 8, p. 497.
(3) Goldsmith, *Anim. nat.*

In remotissimo historiæ suæ ævo, celeberrima erat Ægyptus propter suorum equorum genus, ut Exod. 14, 9, novimus; eaque fuisse videtur subsequentibus ævis Ægyptiorum equorum excellentia, ut Israelitis denuntiet Isaias propheta, qui, ingruente periculo, spem suam in Ægypti opibus constituturi erant: *Ægyptus homo, et non Deus: et equi eorum caro, et non spiritus*, cap. 31, 3.

Antiquis ætatibus rari erant equi apud Hebræos. Patriarchis nulli erant, et post ab Ægypto exitum prohibitum est ne eorum rex sibi multiplicaret equos, Deut. 17, 16. Ut ab Ægypto generaliter equi deducebantur, eos Deus prohibuit, 1° ne tale ipsis cum Ægypto commercium ageretur, quod ipsos in idolorum cultum inducere posset; 2° ne populus in ritè instructis equitibus quasi certa forent securitas confideret, sicque in promissum Dei auxilium et protectionem sperare desineret; 3° ne equitum ope imperium suum extendere cuperent, sicque inter circumjectas idololatras gentes diffunderentur, et eo modo temporum processu, distinctus separatusque populus jam non forent, quem eos esse Deus volebat, cùm aliter prophetiæ quæ ad Messiam intendebant debitam plenamque impletionem habuisse nosci nequirent.

Judicum tempore, equi et bellicæ quadrigæ erant apud Chananæos, nullæ verò Israelitis: undè generaliter timidiores erant quàm ut in campos descendere auderent, satis habentes sibi montosas regionis partes occupare. Saüle verò regnante, equorum educandorum cura in Arabiam introducta nondùm fuisse videtur, quippe quòd in bello cum pluribus Arabicis nationibus, Israelitæ prædam retulerunt camelos, oves, asinos, sed nondùm equos. Salomon primus apud Hebræos equestres copias instituit; qui equitatus, si cum eo qui nunc usualis est compareter, numero ingentissimus erit, 3 Reg. 10, 25. Ille etiam in Ægyptiis equis pro coronæ lucro negotiatus est, 2 Paral. 9, 28.

Evidenter patet ex Jud. 5, 2, Isai. 5, 28, et Amos. 6, 12, de more apud veteres non fuisse equis soleas induere, ut nunc fit. Idcircò ungulæ vis, firmitas et soliditas longè pluris apud ipsos quàm apud nos fiebat, unaque ex præcipuis pulchri equi dotibus reputabatur. Ultimus ex supra citatis locis à sequenti observatione lucem accipere potest: prædicant Arabes gilvorum equorum pedum firmitatem, juxta Arabicum quoddam adagium, quo significatur, si equestris turba per calculosam regionem iter faciat, gilvos equos pedibus suis calculos fracturos: quæ opinio experientiæ stare videtur; in monte enim Atlante, in quibusdam Susianæ partibus, et in omnibus asperis calculosisque tractibus, gilvi equi multò numerosiores quàm alio quolibet colore tincti occurrunt; quorum pedes adeò

(1) Paxton, *Illustr.*, vol. 1, p. 419.

duri sunt, ut eos duorum dierum viam tenere noverim per calculosos Atlantis calles, incalceatos, et vias currere mobilibus fractisque calculis et balsaticis rupibus constratas (1).

Legimus apud Zach. 6, 1, 3, quatuor quadrigas egredi de medio duorum æreorum montium. In quadrigâ primâ equi rufi, et in quadrigâ secundâ equi nigri, et in quadrigâ tertiâ equi albi, et in quadrigâ quartâ (2) horridi et badii equi. Quatuor hæ quadrigæ interpretibus esse visæ sunt magna quatuor regna Chaldæorum, Persarum, Græcorum et Romanorum, qui successivè Dei misericordiæ et justitiæ consilia executi sunt; variique equorum colores, varii regnorum horum characteres. Sed D. Greenfield eas probabiliùs de angelis intelligit, qui Dei nuntii et ministri sunt, Dominique currus (Ps. 67, 18) vocantur, per quos providentialem suam voluntatem in terris perficit. Equi rufi bellum denotant, nigri famem et pestem, albi judiciorum amotionem, horridi verò varia iræ et misericordiæ dispensatio. Comp. Apoc. 6, 2-8.

Neminem fugit equos à paganis gentibus soli solisve lumini consecratos fuisse: quod numen curru à pulcherrimis velocissimisque mundi equis tracto insidens, sicque quotidiè viam suam ab oriente ad occidentem agens, ut terræ lumen largiretur, repræsentabatur.

Idololatricus iste mos Judæam infecerat; mentio enim fit, 4 Reg. 23, 11, equorum qui à regibus Juda soli vel solis lumini dono dati fuerant.

ASINUS.

Tardus asinus, gravi corporis firmitate prœditus, quem
In latè patentibus arvis puerorum turbæ persequebantur:
Frustrà latus ejus impetunt baculi ictuque franguntur;
Ille fluctuantem segetem tondet, campumque devastat;
Sua dùm cutis debilibus resonat ictibus, ipse immotus,
Loco tamen stat; vix, pueris conantibus, ab agro cedit,
Vixque, saturatus licèt, gradùm tandem accelerat.
(Iliad., lib., 11, v. 557.)

Duæ animalis hujus varietates à naturalistis describuntur, ferus seu *onager*, et domesticus *asinus*. Priore ad tempus prætermisso, ad posteriorem attendemus. Nomen quo generaliter insignitur in Scripturâ *chemor* est, à verbo cujus sensus est *disturbare, ordinem pervertere*, probabiliterque sic vocatur quòd, ubi irâ vel libidine movetur, in modum inusitatum turbulentus apparet. Asinus domesticus notior est quàm ut formam ejus et apparentiam describere necesse sit. Notandum tamen est illum in regionibus orientalibus majorem esse et sub omni respectu conspicuum longè magis, tantique fieri, ut equo in multis domesticis usibus anteponatur. Numerantur asini inter ea quibus Abrahami, Jacobi, Jobique constabant opes, Gen. 12, 16; 30, 43; Job. 42, 12; atque Ana, Horites princeps, suâ indignum dignitate non habuit asinos patris sui Sebeon pascere, Gen. 36, 24. Regnante Davide, tanti fiebant ut Gadias Meronathites, princeps Israeliticus, super asinorum genus præpositus fuerit, 1 Paral. 27, 30. Super asinum ascendere, in diebus Judicum, dignitatis insigne erat, quod probabiliter sibi vindicare vulgus non præsumebat. Illud evidenter patet ex brevi quam dat divino afflatu ductus historicus notitiam de dignitate et opibus Jair Galaadites, qui fuit unus ex judicibus: *Habens triginta filios sedentes super triginta pullos asinarum, et principes triginta civitatum, quæ ex nomine ejus sunt appellatæ Havoth-Jair, usque in præsentem diem*, Jud. 10, 3, 4; Abdon, Pharathonites, alter ex judicibus, *habuit quadraginta filios, et triginta ex eis nepotes, ascendentes super septuaginta pullos asinarum*, Jud. 12, 14. In plurimis ex citatis locis observandum est mentionem fieri de particulari quodam domestici asini genere, *aton*, cujus valor, si ex circumstantiis in quibus illud generaliter collocatum invenimus, rectè judicari possit, vulgaris speciei pretium longè excedit.

Rationi consentaneum est supponere mores et consuetudines electarum tribuum mutationem subiisse quo tempore respublica in monachiam transiit, fascinantesque aulæ voluptates solitum suum influxum exercere incœpisse; nunc usque tamen locum suum in magnatum servitio retinuit asinus. Miphiboseth, Saülis nepos, asino sedebat, sicut et ipse Achitophel, primus Davidis minister, clarissimusque hujus temporis regis consiliarius. Imò, sub ipso Joram, Achab filii, regno, hoc animal in suî servitium adhuc requirebant divites ex Israelitis: Sunamitis, alti generis mulier, *stravit asinam suam et ivit ad montem Carmeli*, ubi Eliseus habitabat, ut filii sui mortem prophetæ annuntiaret, opemque ab eo peteret, 4 Reg. 4, 8, 24.

Ubi verò equorum numerus in Judæâ crevit, et qui primum dignitatis et moris gradum obtinebant, pompæ et ostentationis studiosi facti sunt, nobilioris elegantiorisque animalis motus velocibus, sed minùs exquisitis asini motibus prævaluêre. Quæ mutatio, ut id rationi supponere non repugnat, à Salomonis in regnum accessione ortum habere cœpit; dives enim et splendidus princeps numerosum pulcherrimorum equorum, quos Ægyptus et Arabia præbere possent, gregem proletarium collegit. Res est certissima; quòd nempe, postquàm è diuturnâ suâ Babylonis captivitate Judæi reversi fuerunt, principes et, qui cultui elegantiori indulgebant, plerique equis mulisve insidebant: asinus verò in inferioris ordinis populi tantùm partem cecidit, moxque in publico (1) huic animali insidens apparere, signum fuit paupertatis et generis ignobilitatis. Quòd autem ad istam Judaici populi morum mutationem non attenderunt quidam magni nominis commentatores, obvium S. Matth. 21, 4, 5, sensum insectari ausi sunt, quo in loco describit Salvatorem nostrum Jerusalem ingredientem, asino insidentem; quæ circumstantia hìc, ut et in prophetiâ (Zach. 9, 9) in signum et argumentum dulcis ejus et humilis animi exhibetur. Ipsi tamen, ad mores remotissimorum tantùm reipublicæ temporum intendentes, circumstantiam, de quâ agitur, talem esse reputârunt, ut, juxta

(1) Jakson, *Marocana relatio*, p. 76, in-4°
(2) Vulgata habet hìc: *Equi varii et fortes.*

(1) Paxton, *Illustr.*, vol. 1, p. 430.

populi sentiendi modum, magnum in ipsius characterem decus reflecteret.

Cùm asinus sit ex immundis animalibus, quibus vesci Mosaica lex prohibebat, hic 4 Reg. 6, 25, locus paululùm fit impeditus : *Factaque est fames magna in Samariâ, donec venumdaretur caput asini octoginta argenteis.* Non tanta foret intelligendi loci istius difficultas, si nobis notum non esset, quantùmvis remissi forent Judæi in materiâ morum, nullum tamen laborum dolorumque genus aut modum eos induxisse ad infringendas cæremoniales legis præscriptiones, et præcipuè quæ ad cibos attinebant. Recentissimus Calmeti editor satis accuratè, nostro sensu, locum istum interpretatus est. In 1 Reg. 16, 20, in Bibliis nostris legimus : *Tulit itaque Isai asinum plenum panibus ;* ubi vox *plenum* ab interpretibus addita est ; textus enim nativus fert *asinus panis*, significatque, ut conjicit D. Taylor, non animal quoddam, sed vas panis plenum, modum mensuræ receptum, vel *acervum*. Septuaginta vertunt χόμερ panis. Sic nobis occurrit apud Græcum poetam Sosibum : *Ille ter in unius diei spatio manducat, magnos tres asinos panis ;* quod intelligit Casaubon de *onere* trium asinorum, dum è contra significat id quod in tribus vasis speciei *asinus* dictæ continetur (1). Dubitare quoque possumus utrùm Abigaïl, 1 Reg. 25, 18, reverà onera asinis quadrupedibus imposuerit sua ad Davidem dona ; textus enim nativus hic est : *Ipsa tulit ducentos panes... et posuit eos super ipsos asinos ;* quod aliquid ab asinis animalibus diversum indicat ; tum enim legeretur, ut in nostrâ versione : *Ipsa posuit eos super asinos.* Præterea locus est, Exod. 8, 14, in quo interpretes nostri per, *congregavit*, reddiderunt quod in textu originali est, *asinos asinos : Congregaveruntque eas* (ranas) *in immensos aggeres, asinos asinos*, id est, plurimas ex mensurâ dictâ *asinus ;* sicque Samson ait de profligatis à se hostibus : *Acervus acervi ; asinus asini.* Nunc igitur si vocem nostram Anglicam *pile*, *acervum* sumamus hanc mensuram indicare, non attentantes tamen accuratè definire, ad id ducemur, ut sentiamus Jesse misisse ad Saülem *acervum* panis ; Abigail panem suum, vinum, frumentum, uvas et ficus in *acervos* posuisse ; Ægyptios ranas fœtidas in *acervos* congregavisse ; Samsonis hostes in *acervis* jacuisse. His in versionibus nihil sanè contortum, vel naturæ oppositum occurrit. Sese igitur eo modo à culpâ eximant Judæi locum de quo nunc agitur vertentes non *caput asini*, sed *summam mensuræ* aut modi ; nam in textu originali litteræ sunt prorsùs eædem. Sed quid de capite nobis fiet ? inquirit D. Taylor, et ingeniosè addit verbum *rash*, quod hìc *caput* vertitur, significare *totalem integritatem*, *totum*, ut Ps. 138, 17 (juxta Hebr.) : *Quàm pretiosæ cogitationes tuæ, Deus ! quanta earum summa !* (*totum, integritas.*) Exod. 30, 12 : *Quando tuleris summam filiorum Israel*, etc., etc. His inter se compositis ideis, loci sensus sic efficitur : Adeò graviter premebat fames, ut *summa acervi*, id est, *panis*, seu *integer panis acervus* venundaretur octoginta argenteis. Fatendum est tamen hìc in textu originali panis mentionem non fieri, itaque eò magis indefinita manet quam panis quantitatem vox *acervus* hìc indicet (1).

In ritualibus legibus prohibitum erat ne Judæi in bove simul et asino ararent, Deut. 22, 12. Generalis est opinio quòd variarum specierum in seminibus generibusque, etc., mixturæ ad superstitiosos fines apud paganos fierent, et hæc causa est cur à Moyse prohibeantur. Probabilius tamen est physicam fuisse legis hujus rationem. Ritè enim simul consociari nequeunt duæ variæ speciei bestiæ, nec ita libenter vehiculum vel aratrum trahunt ; et apprimè novit villicus quisque maximi facere ad pecorum commodum, si, quæ sibi invicem chara sunt, simul consocientur. Illud frequenter observari potest in quodam pecorum genere, quæ sub hoc respectu verè *conjugata* reputantur. Cæterùm, ait doctor A. Clarke (2), post D. Clericum, probabilissimum est generalem intentum à Moyse finem fuisse, improprias in civili simul et religiosâ vitâ conjunctiones prohibere. Ad hoc intendere S. Paulus evidenter videtur, 2 Corinth. 6, 14 : *Nolite jugum ducere cum infidelibus ;* quo prohiberi intelligendum est omne christianos inter et infideles sive in sociali, sive in matrimoniali, sive in religiosâ vitâ commercium. Ut hujus legis legitimum sensum edocerentur Judæi varia præcepta ad improprias et heterogeneas conjunctiones attinentia in eorum lege intermixta sunt ; ita ut ea semper in civili et domesticâ vitâ ante oculos habere possent.

Sunt et alia sacrarum Scripturarum loca in quibus ad laboriosum hoc et patiens animal intenditur, sed ad ea advertere necesse nobis non est. Hunc tamen ex exquisitissimo professoris Paxtonis opere seligemus.

Non minùs conspicuus est asinus ob ipsi onera sustinendi inditam facultatem, quàm propter patientiam et tranquillitatem quam ostendit, ubi nimio onere opprimitur. Ut camelus, quietè se gravissimis oneribus submittit, ea tranquillè defert quoad usque ultra procedere nequeat ; et, ubi vires deficiunt, nedùm resistat, aut ab opprimenti onere se excutiat, ipse æquo animo in terram procumbit, et sub onere requiescit, vires suas sibi oblato pabùlo reficit, et deindè, voce magistri, in viam procedit. Ad hunc utilis istius animalis characterem alludit evidenter moriens patriarcha, cùm, divinitùs afflatus, Issacharis et posterorum ejus sortem prænuntiat : *Issachar asinus fortis, accubans inter terminos ; vidit requiem quòd esset bona, et terram quòd optima, et supposuit humerum suum ad portandum, factusque est tributis serviens.* Gen. 49, 14.

(1) D. Relandus ostendit multis argumentis paganos nomen, *asinus*, dare solitos cuidam lagenæ speciei, quæ duas ansas habebat, probabiliter quòd longæ essent duæ hæ ansæ, et ad asini aures similitudinem quamdam haberent. Eam fuisse causam existimat ille, cur dixerint veteres Silenum, Bacchi servum, super asinum devectum fuisse. Dissert. ult. de *Inscript. nummor. Samar.*

(1) *Script. illustr. expos. Index*, p. 116.
(2) *Comment. in Deut.* 22, 10.

Sensus hujus prophetiæ evidenter hic est, scilicet : Tribus hæc, naturâ stulta et stupida, sese, velut animal cujus ipsi character attribuitur, libenter vilissimo magistro et humillimis officiis submittet. Quanquàm enim, ut asinus, facultate polleret, si modo convenienti regeretur, sese ab inglorio servitutis jugo eximendi, Phœnicensium tamen ex unâ parte, et ex alterâ Samaritanorum opprobriis subjici volebat. Issachar erat asinus fortis, capax, ait acutissimus scriptor, onus rejiciendi, non minùs quàm suscipiendi; sed, velut passibilis, servulaque bestia, cui assimilatur, ingloriosam requiem justæ et ritè ordinatæ libertatis commodis jugumque servitutis dubiis belli eventibus anteponebat.

Orientales agricolæ non pauciora huic bestiæ servitia quàm politici viri et mercatores debent. Bos et asinus simul in ejusdem agri culturâ laborabant. Ad hoc evidenter alludit Isaias in sequenti prædictione : *Et tauri tui, et pusilli asinorum, qui operantur terram, nitidum pabulum comedent, quod palâ et ventilabro ventilatum fuit;* 30, 24. His in verbis magnæ copiæ tempus prænuntiat, quando frumento meliore, à paleis separato (ut propriè significat vox quæ in versione nostrâ *nitidum* redditur) aciduloque, ut edendo majori voluptate perfruantur, pecora vescentur. Ad morem qui in Palæstinâ vulgaris erat cum asino arandi intendit evangelista, cùm eum vocat *pullum filium subjugalis*, Matth. 21, 5.

In pinguibus terris, quas irrigari necesse est, agri ad semen recipiendum ope asini parabantur, qui eos pedibus suis conculcabat. Ad hunc terram præparandi modum Prophetam alludere supponit Chardinus, cùm ait : *Beati qui seminatis super omnes aquas, immittentes pedem bovis et asini;* Isai. 31, 20. Beati enim erunt sub futuro Messiæ promissi regno. Ante ipsius adventum, regio eorum fieri debebat terra desolationis; myricis et spinis eorum agri replendi erant, sumptuosa eorum ædificia dejicienda, civitates et munita oppida pulveri adæquanda; ubi verò primùm regnare incipit Messias, tempora inauditæ prosperitatis currere incipient, divina benignitas in fœcundantibus imbribus descendet, ad recreandos agros, rivulosque inflandos, quos humana ars et industria inter plantaria sua deducit, vel quibus à oryzis sata arva inundat. Securus à ruinosis alienorum incursibus, inque certâ copiosæ messis spe constitutus, oryzam agricola suam in ipsâ superincumbentis aquæ facie diffundet, illamque in lutosum solum bovis et asini pedibus immittet. Prosperus ipse et felix, officium suum esse censebit *facere bonum et communicare*, viduæ et orphano opitulari, januam suam peregrino aperire, lumen veritatis circumfundere, summamque humanæ felicitatis diligenti prudentique opum omnium, quas in manibus suis Providentia collocavit, usu inflare.

Præstita ab utili hoc animali officia, in ipsis etiam primitivæ simplicitatis temporibus cum ab omni abusu servare nequiverunt. Nunc neglectu patitur, nunc opprimenti labore, raròque ab ingrato homine benignitatem et indulgentiam, ad quas tot habet jura, expertus est. A vigilanti tamen Creatoris curâ exclusus non est, imò gratiosa cœli benignitas in ejus subsistentiam, subsidium et felicitatem intendit. Vide Exod. 23, 12; Zach. 13, 5; 14, 5. Vir benignus qui asinum etiam suum benignè habebit, mercedem suam non amittet; præterquàm quòd à Deo et conscientiâ suâ approbabitur, ipsius animalis affectuoso amore afficietur. Stultus quanquàm et stupidus, asinus, à procul tamen, juxta Buffon, dominum suum odoratur, loca et vias quas peragrare solet inquirit, cumque à reliquo genere humano facilè discernit. Parem gratitudinis gradum erga summum et optimum Benefactorem, apud intelligentes creaturas non semper invenire est. Asinus, licèt ratione destitutus, imò multis animalibus stultior, quanquàm vulgò duro labori et pravis tractationibus obnoxius, in dominum tamen suum amorem exhibet, quem populus Israel in viventem Deum, qui quotidiè eum suis beneficiis cumulabat, non experiebatur. Ex hâc characteris ejus descriptione in modum non vulgarem pungentior evadit quæ fit à Prophetâ objurgatio hæc : *Bos cognovit possessorem suum, et asinus præsepe domini sui*, benefactorum suorum benignitatis immemor non est; *Israel autem me non cognovit*, Deum salvatorem suum, *et populus meus non intellexit*, ex cujus manu omnia bona sua recipit, nec quid ipsi pro immeritâ benignitate suâ retribuere debeat (1). Isai. 1, 3.

MULUS.

Animal hoc extra ordinarium naturæ cursum stat, cùm equi asinique conjunctione sit ortum. Asseruimus in præcedente articulo strictè prohibitum esse in Mosaicâ lege, ne semina vel animalia diversæ naturæ simul conjungerentur, sicque periret discrimen quod Deus inter plurimas creationis suæ partes instituit. Inde animalia hæc ab Hebræis unquàm educata fuisse non videntur, etsi sanè usualissima fuerint apud ipsos, durante ultimâ reipublicæ periodo. De mulis prima fit mentio in Scripturâ, regnante Davide, 2 Reg. 13, 29; nisi, ut quidam censuerunt commentatores, de iis agatur in Gen. 36, 24, qui locus multarum criticarum conjecturarum fons fuit. Filios Sebeon Horitæ enumerans sacer scriptor, de uno ex ipsis ait : Iste est Ana qui invenit *mulos in solitudine, cùm pasceret asinos Sebeon* patris sui. S. Hieronymus et quidam ab ipso citati commentatores vocem Hebraicam verterunt *aquas calidas;* qui verò Samaritanum textum sequuntur illum intelligunt de *Emim*, populo bellicoso Horitis contermino. Hanc fortiter interpretationem propugnat Bochartus, multosque sacræ Scripturæ locos affert, in quibus eadem expressionis forma *ipse vel ipsi invenerunt* bellicam aggressionem significant (2).

Homines cùm veterum, tùm recentiorum temporum mulo in domesticas utilitates multùm usi sunt. Sub regno Davidis, regii instrumenti partem constituebant, 3 Reg. 1, 33; Sam. 13, 29, etc.; inter alia ma-

(1) *Illustr.*, vol. 1, p. 438, etc.
(2) *Hieros.*, lib. 1, cap. 21. Vide D. Jeddes et A. Clarke, in loco.

gni pretii munera Salomoni oblati sunt, 3 Reg. 10, 25; et ubi summa requirebatur celeritas, iis Mardochæus et Esther ad litteras suas per imperium Persicum deferendas usi sunt, Esth. 8, 10. Romanis matronis vehicula erant quæ muli trahebant, ut ex Juliæ et Agrippinæ numismatibus patet; et nunc quoque in Hispaniâ nobilium rhedæ à mulis ordinariè trahuntur.

Ad peragrandos desertos montuososque regionum tractus equo potiorem esse mulum traditur, cùm sit pedibus valentior. Modus quo ex Alpibus Andibusque, etc., descendunt prorsùs extraordinarius est. His in viis, uno latere præruptæ surgunt rupes, altero autem horrendæ patent abyssi; cùmque generaliter montis directionem sequantur, via, nedùm plana sit et adæquato solo, præruptas declivitates, quæ plures centenas *yards* in altum demittuntur, parvo offert quolibet intervallo. Per has declivitates soli muli descendere possunt, ipsique periculum ibi adesse, cautionemque in ejusmodi descensione adhibendam sentiunt. Ubi igitur ad oram cujusdam ex his abyssis devenerunt, ipsi gradum sistunt, ab equite non cohibiti, qui, si fortè imprudenter eos calcari impellere tentet, ipsi stant immoti. Toto hoc tempore secum ipsi retractare videntur periculum quod ante oculos patet, seque ad luctam præparant. Non tantùm enim attentis oculis viam inspiciunt, sed et ad periculum tremunt et anhelant. Ubi sese ad descendendum paravêre, anterioribus suis pedibus quasi ad standum collocatis, posterioribus verò simul junctis, sed paulò antè, quasi jamjam procubituri essent; hoc in corporis habitu, recognitâ, si licet ita loqui, viâ, in altum fulguris instar, proruunt. Intereà nihil ampliùs ascensori agendum est quàm in sellâ se firmiter stantem tenere, demissis habenis; vel minima enim motio muli æquilibrium turbare posset, quo in casu, mulus simul et eques perirent. Animalium istorum his in rapidis descensibus verè mirabilis est industria, in celerrimo enim suo motu, ubi omnem suî potestatem amisisse videntur, varios itineris anfractus apprimè sequuntur, quasi antè sibi in animo præfinierint viam quam secuturi erant, omnemque ad suam salutem cautionem adhibuerint. Muli quidam, diù in his itineribus exercitati, quamdam securitatis et industriæ famam acquirunt, et pro famâ crescit pretium (1).

BOS.

Bos quo nomine armenta in genere significat naturalis historicus, non attento sexu, unum ex pretiosissimis inter herbivora animalia, et homini utilissimis reputatur. Facilè cicuratus, leni et placidâ indole exiguo sumptu sustentatur, dùmque nisi paululùm consumit, terram ex quâ victum suum habet ditescit et stercoratione refovet. Collum suum jugo patienter submittit, ingentemque suam vim muscularem in deferendis oneribus nostris, in arvis ad semen recipiendum parandis, atque etiam nunc in orientalibus regionibus, in separandis à frumento paleis, postquàm in colligendâ messe auxilio fuit, exerit. Armenti lac nobis abundantem jucundumque potum suppeditat, caro nutritium alimentum, vestimenti nostri partem corium efficit, et in multis orbis regionibus ad bellatorum in die certaminis protectionem adjumento est; aliqua vix hujus animalis pars nominetur, quæ quotidiè utilitatis cultûsque consiliis non subserviat. Ævo patriarcharum, bos non exiguam opum eorum partem constituebat, nuncque adhùc basis est nationum opum quæ generaliter pro soli culturâ et armentorum numero tantummodò florent. In his enim vera consistit opulentia; opum enim symbola sunt tantùm aurum et argentum, quæ intrinsecum parvum valorem possident.

Hæc confirmantur mentione quam sacri scriptores faciunt de bove, quandò primævarum generationum opes describunt: *Abraham*, inquiunt, *dives valdè erat in pecoribus, in argento et auro. Dominus benedixit domino meo valdè*, aiebat procurator domûs Abrahami, *magnificatusque est; et dedit ei oves et boves, argentum et aurum, servos et ancillas, camelos et asinos*, Gen. 24, 35. Simili loquendi modo referuntur opes Jacobi: *Ditatusque est homo ultra modum, et habuit greges multos, ancillas et servos, camelos et asinos*, Gen. 30, 43. Unum tantùm aliud exemplum ex libro Job dabitur: *Et fuit possessio ejus septem millia ovium, et tria millia camelorum, quingenta quoque juga boum, et quingentæ asinæ, ac familia multa nimis; eratque vir ille magnus inter omnes orientales*, Job. 1, 3. Tanti fiebat animal illud ut magis non exiguum foret quàm ut à rege olim donum socio suo offerretur. Moyses enim docet nos quòd *Abimelech tulit oves et boves, et servos et ancillas, et dedit Abrahæ*, Gen. 20, 14. Mox postea fœdus simul inierunt eminentes illi viri, et in hâc occasione Abraham *tulit oves et boves, et dedit Abimelech*, v. 27.

Bos, præsertim ubi saginatus est, rotundiori formâ est quàm ullum domesticum animal; unde illi nomen in Hebræo textu datum est. Pulchritudo formæ ejus celebrata est in scriptis paganorum poetarum et recognita in inspiratorum scriptorum paginis. In Jeremiæ prophetiis regnum Ægypti assimilatur *vitulæ eleganti atque formosæ*, cap. 46, 20; similisque allusio in his Osee verbis involvitur: *Ephraim vitula docta diligere trituram; et ego transivi super pulchritudinem colli ejus*, Osee, 10, 11.

Magnitudinis majestatisque aliquid in motu habituque corporis tauri emicat, quo confirmatur figura quâ Moyses utitur in benedicendo tribui Joseph: *Quasi primogeniti tauri pulchritudo ejus*, Deut. 33, 17. Cordis ejus generositas præsentiæque ejus majestas conspicuæ erant in amabili et ad honores evecto tribûs hujus patre, qui suæ domûs salvator, et summus benigni nostri Redemptoris typus exstitit.

Vituli, gregis filii, ut eum Hebræi elegantissimè vocant, hilaritatem notaverunt cujusque ævi scriptores. Accuratissimè igitur Hebræus poeta terræ concussionem, montiumque et omnium quæ in iis sunt silvarum quassationem, quando in majestate terribili Jo-

(1) Bewick, *Quadrupedes.*

hovah legem è summo Sinai promulgaturus descendit, vitulo exultanti assimilat: *Eos quoque subsilire facit tanquàm vitulum; Libanum et Sarion tanquàm pullum unicornis* (juxta hebr.), Ps. 28, 6. Ad id quoque intendere ab antiquis interpretibus Jeremias propheta supponitur, cùm Babylonis exitium prænuntiat: *Quoniam exultatis, et magna loquimini, diripientes hæreditatem meam, quoniam effusi* (seu pingues) *estis sicut vituli super herbam, et mugîstis sicut tauri*, Jer. 1, 11. Similis apud Malachiam occurrit allusio, ubi gloriosum Messiæ adventum et populi ejus lætitiam describit: *Et orietur vobis timentibus nomen meum sol justitiæ, et sanitas in pennis ejus; et egrediemini et salietis sicut vituli de armento*, Mal. 4, 2.

Conspicua magis est tauri vis, quàm ut describi indigeat, virtusque ejus et ardor tanta sunt ut aliquando cum leone ipso pugnare audeat. Nec minùs ob has qualitates celebratur quàm ob morem conjungendi se suis adversùs communem hostem. Quapropter electus est ab inspirationis Spiritu ad adumbrandum potentissimos, feroces et implacabiles divini nostri Salvatoris hostes, qui oblitis personalibus suis animositatibus, contra pretiosam ejus vitam conspiraverunt, utque crucifigeretur obtinuerunt: *Circumdederunt me vituli multi, fortes tauri Basan obsederunt me*, Ps. 21, 13. Neque strictiorem et accommodatiorem ferocis et immitis bellatoris typum animo concipere possumus, cujus unum occurrit exemplum in hâc Davidis supplicatione: *Increpa turbam lanceis armatam, congregationem taurorum cum vaccis populi, donec quisque sese subjiciat cum argenteis nummis*, Ps. 67, 31 (1). In sublimi Isaiæ descriptione quæ referenda videtur ad quamdam temporibus ipsi longè posterioribus efficiendam revolutionem, probabiliter in ultimis his diebus, quæ millenarium Ecclesiæ statum antecedent, integra fortium ejus et crudelium hostium ruina sic prædicitur: *Et descendent unicornes cum eis, et vituli cum tauris; inebriabitur terra eorum sanguine, et humus eorum adipe pinguium*, Is. 34, 7.

Bos grave est et tardum animal, sensibus hebes, sagacitateque ferè destitutus; jugo tamen submitti potest, dominum suum cognoscere discit, inque ejus servitio cum patienti industriâ perseverat. Vi igitur peculiari et elegantiâ indolem ejus et agendi modum dispositionibus et agendi modo Israelitarum opponit propheta, qui quamvis à Deo magis quàm bestiæ agrorum edocti fuerint, cùm tamen vitiosis suis propensionibus cederent, stultiores quàm stupidissimum stultissimumque viliorum animalium facti fuerant: *Bos cognovit possessorem suum, et asinus præsepe domini sui; Israel autem me non cognovit, et populus meus non intellexit*, Is. 1, 3.

Quo tempore ardescit venere taurus, naturâ audax et intractabilis, jam non ullo modo regi potest sæpèque furit, præcipuè, ubi quis eum vinculo subjicere tentat. Singularis igitur in eo vis adest, quòd propheta filios Sion in diebus afflictionis suæ exhibeat jacentes in capite omnium viarum, ut ferus in rete taurus, furentes et rete suum dirumpere conantes, sed eò magis seipsos implicantes sortemque suam violentis suis libidinibus et inanibus conatibus pejorem efficientes.

Bos, ut inferiora quæque animalia, nec de præterito recogitans torquetur, nec de futuro conjiciens; timoris dubiique expers, inter virentia prata pascitur; cultro saginatur, sibi imminentis fati nescius, et quando dominus illum educit ad laniarium, bruta ejus mens pinguiora prata tantùm, vel jucundiorem socium sibi repræsentat. Æquè inconscius est et lætabundus miserabilis adolescens quem perdita mulier in retibus suis implicuit, inque prohibitas voluptates educit; periculi, miseriæque suæ incuriosus est, et in ruinam suam cæco studio miserabilique gaudio proruit: *Eam sequitur quasi bos ductus ad victimam, et quasi stultus ad castigationem stipitum*, Prov. 7, 22.

Sub lege Deus præceperat vaccam rufam (qui color in Oriente prævalet) offerri in oblationem pro peccato, ut à quibusdam immunditiis legalibus purgatio fieret. Immolabatur animal et comburebatur extra castra (velut hostia expiationis in solemni expiationum die), sanguisque septem vicibus contra fores tabernaculi spargebatur, licèt in altari non fuisset effusus. Requirebat tantùm Mosaica lex ut vacca rufa foret, juvenis, absque maculâ, nec jugum unquàm portavisset. His claris præceptis infinitum curarum et exceptionum numerum in eligendâ ad hanc oblationem vaccâ addiderunt Judæi. Si perfectè rufa, non immixto alio quolibet colore, non esset, si duos tantummodò nigros albosve pilos haberet, ad id impropria reputabatur.

Cur juvenem vaccam magis quàm vitulum (qui generaliter præferebatur à divino legislatore) requirat lex, vel cur perfectè rufam, definire facile non est. Docti quidam viri putant hoc datum fuisse præceptum, ut populus Israel præservaretur ab Ægyptiorum religione qui vaccam, ut Isi sacram colebant, et idcircò ab ideâ illam altari offerendi abhorrebant. Quapropter supponitur Deum præcepisse vaccam potiùs quàm vitulum comburi, et quidem perfectè rufam, quòd ab isto colore maximè abhorrerent Ægyptii, sibi imaginantes Thyphonem juxta suam superstitionem, fontem omnium malorum, hoc fuisse colore; et idcircò ipsi in sacrificium rufum bovem offerebant. Atverò dubium est utrùm hæ superstitiones, quæ à Plutarcho et Herodoto referuntur, Moysis ætate exstiterint; et magis adhuc, utrùm divinus legislator, si quo modo ad Ægyptios ritus attenderit, tantam sacrificiorum multitudinem, nullâ de colore curâ habitâ, mandavisset, et de illo locutus fuisset in hoc tantummodò casu, ubi verum et propriè dictum sacrificium non est. Lewis (Ludovicus) et alii scriptores existimant difficultatem inveniendi vaccam rufam, absque vel minimâ alius color ispilorum intermixturâ, præcepti rationem fuisse; sed facilè non intelligitur cur Deus, in hoc casu, ad magnam vaccæ requisiti coloris obtinendæ difficultatem præcipuè attenderit. In cæteris præceptis benignus legislator, populi sui facilitatem commo-

(1) De hoc vers., vide Cursum Compl. Script. sacræ, vol. 15, col. 722.

dumque respexisse videtur, cùm sibi offerenda jusserit quæ ad manum erant, et facilè aderant. Vaccæ igitur perfectè rufæ inveniendæ difficultas afferri nequit quasi vera hujus mandati ratio, nec sufficienter explanatum est cur hoc in casu vitulo anteposita fuerit vacca. Pii quidam expositores vaccam nostri Redemptoris typum habent; immaculata ejus perfectio Domini nostri integram puritatem et insontem excellentiam; rufus ejus color Christi ad genus nostrum affinitatem indicabat, quod ab Adam deducitur, id est, ab homine ex rufâ terrâ formato, sanguinis ejus effusionem pro populi sui peccatis, et integram victoriam quam ab hostibus suis retulit, quorum cruore vestimenta sua conspersa sunt; jugi verò immunitas voluntariam plenamque ejus ad redemptionis opus devotionem. Nemini rectè dubium esse potest quin vaccæ rufæ combustio Christi dolores et mortem præfiguraret, et quam habent collecti ejus cineres et in aquâ effusi vim purificandi, virtutem quam habet sanguis Christi ab omni peccato purgandi; solus enim sanguis Christi peccata tollere potest. Sed valdè dubium est utrùm omnes hæ relationes exstiterint.

Camporum gramina, nemorumque teneri surculi et frondes pabulum bovi præbent; quod peculiari linguæ suæ motu carpit, et in magnâ copiâ celerrimè devorat. Prius à Psalmistâ exhibetur ut *aggravans circumstantia* ignominiosæ Israelitarum idololatriæ : *Mutaverunt gloriam suam in similitudinem vituli comedentis fœnum*, Ps. 105, 20. Postposito rationis dictamine quæ in mentibus suis afflante Deo insculpta fuerat, gloriosas divinæ præsentiæ manifestationes, vel symbola quibus præditi erant, in similitudinem bovis, quem Ægyptii oppressores sui ad divinum ordinem exaltaverant et absurdo cultu prosequebantur, stupidum et irrationale animal, quod brutum esse, et prono defixoque in terram corporis habitu, in quam *anima* simul et corpus ejus revertitur, vilissimoque victu pasci Creator voluit.

Fœnum ut bos comedere (Dan. 4, 22), pars fuit inauditæ pœnæ quam Altissimus in superbum, tyrannicumque Babylonis regem irrogavit. Ratione destitutus, quâ tantoperè abusus erat, viquc brutorum appetituum omninò traditus, è solio dignitateque dejectus est, et ab humano convictu expulsus, ita ut per apertos campos nudus vagaretur, omnibus cœli inclementiis, quasi greges, quibus associabatur, obnoxius, et velut illi ad fœnum comedendum coactus, in terribile subsequentis cujuslibet ævi oppressorum exemplum.

Ad posterius verò, id est, ad modum quo bos pabulum suum colligit, quantùm devoret et quàm celeriter, alludit rex Moab in suis ad majores natu Madian sermonibus de periculis quæ regionibus suis ex terribilibus invadentium Israelitarum copiis imminebant : (Et Moab) *dixit ad majores natu Madian : Num populus iste devorabit omnes qui in finibus nostris commorantur, sicut bos devorat gramen camporum ?* Num. 22, 4.

Sub pe[illegible]i orientalium agricolarum curâ, bos, prosperis ætatibus, glumis, paleisque minutatim concisis, quibus variæ granorum sedulò ventilatorum et subacidâ quoque aquâ intinctorum species immiscebantur, lautè vescebatur; isque est hujus prædictionis sensus : *Boves quoque et pulli asinorum qui operantur terram, purum* (seu subacidum) *granum, palâ et ventilabro ventilatum comedent*, Is. 30, 24. Ubi conversus erit Dominus ad benedicendum pœnitenti suo populo, adeò dives et abundans erit agrorum proventus, ut viliora ipsa animalia, quæ in hominis servitio operantur rejectaneumque messis sibi in cibum assignatum habent, generalis abundantiæ in partem venient, victuque ex omnibus noxiis materiis mundato, et ad gustum accommodato perfruentur. Apud Judæos verò bos, ubi frumenti trituræ incumbebat, luxuriosissimè vescebatur; divina enim lex cujus multis in præceptis conspicua emicat Dei benignitas prohibet ne bovi trituranti os alligetur, et idcircò ne impediatur edere, etiam ad satietatem, de grano cui à vaginâ excutiendo adhibebatur. Hæc involvitur allusio in prophetæ ad tribus sermonibus, quibus eas monet abundantiam et pacem quâ tamdiù fruitæ erant, eas à debitis innumerorum peccatorum pœnis non exempturam. Despectâ frugi et laboriosâ patrum suorum vitâ, pigri voluptatumque amatores facti fuerant, quasi bos qui collum jugo submittere ampliùs renuit, gratiusque habet facilius frumenti triturandi opus, ubi solutus, luxuriatur in cumulatis cœli benefactis : *Ephraim vitula docta diligere trituram* (seu mollis et delicata), *et ego transivi super pulchritudinem colli ejus*, Os. 10, 11.

Benè de cujusque ævi et regionis hominibus labore suo meritus est bos : ille prior collum aratro submisit, prospectum produxit, subsidiaque orientalium nationum multiplicavit, aut dilatavit. Statim à Jobi temporibus, qui Isaaco probabiliter coævus exstitit, *boves arabant, et asinæ pascebantur juxta eos*, quando *Sabæi irruerunt super eos, et tulerunt omnia*, Job. 1, 14. Longè postero ævo, quando Elias jussus est Eliseum, filium Saphat, prophetam pro se ungere, reperit eum *arantem in duodecim jugis boum*, 3 Reg. 19, 19. Multis temporibus omnes orientalium agricolarum spes in boum laboribus omninò stabant; hoc etiam ævo Salomonis locum habuit, ut ille in uno ex Proverbiis suis notat : *Ubi non sunt boves, præsepe nitidum est* (vel potiùs, *vacuum est), ubi autem plurimæ segetes, ibi manifesta est fortitudo bovis*, Prov 14, 4. Asinus, cursu temporum, obstinatum suum collum jugo inflectere coactus est, et in partem laborum venire; sed adhùc etiam arvorum præparatio, verno tempore ad potentiores illius conatus præcipuè pertinebat. Hoc optimè deduci potest è textu in quo, ut exspectandum erat, bos præfertur : *Boves quoque et juniores asini qui terram operantur purum granum comedent*, Is. 30, 24. Idem quoque deduci potest ex jam citato Salomonis Proverbio, in quo de asino non loquitur, quanquàm magis quàm probabile est, asinum aratro fuisse subjugatum, longè antequàm solio sederet. Bovis superior vis, etiam in levibus et arenosis Syriæ campis

clarè patet, in his Amos verbis: *Numquid currere queunt in petris equi? aut arari potest in bubalis?* Am. 6, 13.

In veteri Græciâ iisdem laboribus adhibebatur bos: comparat enim Homerus utrumque Ajacis filium duobus nigris bobus, qui, pari animo, compactum aratrum per incultum agrum trahunt, profuso sudore ex eorum imis cornibus defluente, Iliad. lib. 13, vers. 703. Græci scriptores domiti bovis, aratroque jugati laudem genti suæ vindicare cupiunt; illud autem opus tot diis deabusque, heroibus et illustribus viris adscribunt, ut evidens fiat benefactorem apud alteram gentem, et in remotiore ætate quærendum esse. Mosaicæ leges, quibus prohibebatur ne eidem jugo bos et asinus jungerentur, mentioque quam nobis dat afflictus patriarcha Job, qui longè ante tempus ejus floruit, de *bobus arantibus*, clarè probat cum à quo inventum aratrum et bos instructus fuit, diù ante Græcorum regnorum conditores exstitisse. Nos verò, inspiratis libris ducti, hoc inventum prioribus communis nostri patris natis, quorum unus pastor, alter verò agricola fuit, attribuere possumus. Neque tamen ei qui revelationis fidem habet hanc laudem ipsis præcipuè assignare licet, sed solius sapientis Dei spiritui eam referre jubetur: *Auribus percipite et audite vocem meam, attendite, et audite eloquium meum. Numquid totâ die arabit arans ut serat, proscindet et sarriet humum suam? Nonne cùm adæquaverit faciem ejus, seret gith, et cyminum sparget, et ponet triticum in ordinem, et hordeum, et milium, et viciam in finibus suis? Deus enim suus erudit illum in judicio*, Is. 28, 23 et seq. Immediatâ igitur revelatione è cœlo, vel internâ divini Spiritûs in animum Adami aut filii ejus Cainæ inspiratione, aratrum conficere, flexibileque bovis collum jugo incurvare didicerunt. Tanti momenti, ut quotidianâ sibi magis ac magis constitit experientiâ, præceptionem in nepotum suorum animis imprimere non omiserunt, sicque pretiosus ille favor ab unâ generatione ad alteram translatus est.

Ubi verò serendi tempus cessaverat, bos quoque cogebatur severiori plaustra aut vehicula trahendi labori incumbere. In libro Numerorum: *Obtulerunt principes Israel munera coram Domino, sex plaustra tecta, cum duodecim bobus*, id est, sex plaustra, quorum quodque à duobus bobus trahebatur; et in eodem capite Moyses: *Duo plaustra et quatuor boves dedit filiis Gerson, juxta eorum officium; quatuor alia plaustra et octo boves dedit filiis Merari, juxta eorum officium;* id est, quodque plaustrum à duobus bobus tractum, Num. 6, 3, 7, 8. Duo generaliter boves uni plaustro subjungebantur; sacerdotes enim et divini quos Philistinorum principes consuluerunt de captâ arcâ Domini, monuerunt eos *facere plaustrum novum, et duas vaccas fœtas jungere in plaustro*, ut terribilis divinæ majestatis symbolum in locum ad ipsum recipiendum destinatum remitteretur, 1 Reg. 6, 7. Plaustrum novum in quo rex Israel et populus ejus arcam Dei ex domo Abinadab sustulerunt, à duobus quoque bobus tractum fuisse videtur, etsi numerus non sit ita clarè statutus, 2 Reg. 6, 3, 6.

Carne gregis non modò populus electus utebatur, sed, ubi erat juvenis, una ex maximis eorum voluptatibus reputabatur. Quapropter patriarcha Abraham, ardens hospitalitatis sectator, sub quercu Mambre ante angelos apponendum curavit vitulum tenerrimum et optimum; et pythonissa Endor nihil exquisitius acceptabiliusque Saüli apponendum existimavit quàm vitulum in frumento triturando saginatum, 1 Reg. 28, 24. Pater quoque, in parabolâ, nil exquisitius in mensâ festivâ, quando prodigum filium suum reducem recepit, apponendum habuit, quàm vitulum saginatum, Luc. 15, 23. Vitulus, seu fœtus gregis numeratur inter bona quæ Deus in populum suum redemptum diffundenda promittebat, electissimisque cibis associatur: *Et venient, et laudabunt in monte Sion, et confluent ad bona Domini, super frumento, et vino, et oleo, et fœtu* (seu vitulis) *pecorum et armentorum; eritque anima eorum quasi hortus irriguus, et ultra non esurient* (vel dolebunt), Jer. 31, 12. Voluptatibus dediti in diebus Amos principes Israelis *in lectis eburneis dormiebant, et in stratis suis lasciviebant, et comedebant agnum de grege, et vitulos de medio armenti*, Am. 6, 4. Obvium est hic indignantem prophetam in animo habere, ut doceat nos degeneris suæ regionis nobiles principesque, prætermodùm cuilibet sensuum voluptati quam luxus suggerere et opes præstare possint, indulgere.

Primævis simplicitatis temporibus, cùm omnes homines generaliter ferè constanter periculosis operosorum laborum curis incumbentes, ingentissimam ad suî sustentationem solidi et valentis cibi copiam requirerent, bos ipse integer præcipuam cujusque publici convivii partem constituere cogebatur. Ubi Adonias sceptrum Israelis arripuit, *ipse immolatis arietibus et vitulis, et universis pinguibus, vocavit universos fratres suos filios regis, et omnes viros Juda servos regis*, 3 Reg. 1, 9. Filius Saphat æquè lautum fecit convivium, quando prophetico munere investitus est, 3 Reg. 19, 21; boum quoque et ovium copiosa multitudo in magnum et splendidum convivium, quod die inaugurationis Davidis celebratum est, allata fuit, 1 Par. 12, 40. Quando Josaphat, rex Juda, descendit ad visitandum Achab, regem Israel, in Samariam, hic *mactavit arietes et boves plurimos, ipsi et populo qui venerat cum eo*, 2 Paral. 18, 2. Hoc epularum genere præcipuè delectabantur, à quo nec divini judicii denuntiatione, nec subitæ occupationis hostium formidine deterrebantur: *Et vocabit Dominus Deus exercituum in die illâ ad fletum, et ad planctum, ad calvitium, et ad cingulum sacci; et ecce gaudium et lætitia, occidere vitulos et jugulare arietes, comedere carnes et bibere vinum*, Is. 22, 12, 13. Qui idem mos usque ad ultima nationalis eorum statûs tempora servatus fuisse videtur; nam in nuptialis convivii parabolâ, hæc defertur invitatio: *Ecce prandium meum paravi, tauri mei et altilia occisa sunt, et omnia parata: venite ad nuptias*, Matt. 22, 4. In Homeri conviviis lauta et copiosa eadem occurrit præparatio; in unoquoque convivio bos

saginatus præcipua pars est, et haud infrequenter unicus in mensâ cibus. Conspicua hæc inter à se adeò diversas gentes similitudo hunc morem apud orientales populos prævaluisse ostendit.

Plures tamen ex ipsis, ut nunc Indi, ab esu carnium prorsùs abstinebant. Ægyptii et Phœnices, ut à Porphyro refertur, humanam victimam potiùs devoravissent, quàm bovis carnem gustâssent. Cyrenenses et Africani pastores, si Herodoti testimonio habenda sit fides, bovis cruorem effundere, ejusque carnem comedere abnuebant; et juxta Ælianum, si Phrygius quidam bovem, qui aratro jugatus fuerat, mactâsset, morte plectebatur. Lex eadem in Græciâ olim exstitit. Bos, ait Varro, socius est hominis in agrorum laboribus, cererisque minister; quapropter veteres eum servandum tantoperè curabant, ut capitali supplicio ejus destructorem plecterent. Græci Romanique contendunt vates, aureis argenteisque ætatibus, quùm genus humanum, juxta naturæ dictamen, in simplicitate et innocentiâ vitam degerent, manus suas homines vituli sanguine intingere abnuisse, nefariamque istam consuetudinem simul cum æreâ, seu, ut putant quidam, cum ferreâ ætate exortam esse, cùm homo degener, crudelis voraxque factus, vitiosis omnibus propensionibus viam aperuit.

Atverò celeberrimi hi pagani parùm adeò in agendi ratione et animi sensibus constabant, ut, dùm, quasi temporis nostri Indi ad solam effundendi sanguinem vel carnem vituli gustandi ideam horrent, ut et ipsi, multis in casibus nefas non esse reputarent suî similis cruorem fundere; et vicini in privatâ vindictâ, vel in publico sacrificio vitam immolare, aut belli ignem accendere, aut in pugnæ cladibus luxuriari, non abhorrebant. Fastidiosis autem his paganorum sapientium vatumque gloriationibus opponendum Abrahami, Eliæ, Josiæ, et multorum aliorum, ob suam sapientiam et sanctitatem æquè veneratione dignorum, agendi modum habemus. Sed et etiam, quod infinitè ampliùs est, opponendam habemus ipsius Dei expressam voluntatem, qui bovem creavit ipsiusque gratiosè curam agit : *Et omne quod movetur et vivit, erit vobis in cibum* (ait ad Noe), *quasi olera virentia tradidi vobis omnia*, Gen. 9, 3. Quæ concessio posthàc Israeli in solitudine his verbis confirmata est : *Hoc est animal quod comedere debetis, bovem, et ovem, et capram*, Deut. 14, 4.

Lactarii proventus minoris vix momenti sunt; sed adeò sunt noti, et Scripturæ textus quibus ad illos alluditur perspicui, ut de iis aliquid animadvertere necesse non sit (1).

Bos apud Ægyptios adorabatur, qui unum Soli, ab ipsis dicto *Mnevis* consecrabant, et alterum Lunæ, quæ *Apis* ab ipsis nominabatur; sed non ita clarè patet utrùm hujus animalis cultus latè per Indiæ populos extensus fuerit, unde probabiliter in Africam transiit. Sir Robertus Ker Porter describens celeberrimam palatii arcem Persepoli, de duobus immanibus et colosseis bobus loquitur à se ibi inventis, qui evidenter ob aliam profundiorem causam quàm merum ornamentum erecti fuerant. In Ægypto, Syriâ et Indiâ bos ut numen colebatur. Indi, qui sua aurea symbola adorant, bovem optimam esse existimant vis creatricis imaginem, et idcircò *seeva creatorem*, sub hâc formâ adorant. Eamdem ob causam Ægyptiorum Apis divinos habebat honores. Veteres Persæ peculiari modo bovem reverebantur, ex eo quòd è Chaldæis astronomis didicerant de ejus cum sole conjunctione, quando almum hoc luminare Tauri sidus intrat; atque magi, ut clariùs cœlestis hujus conjunctionis, divum *Mithra* inter et planetarium animalis ad replendam terram utilissimi emblema, vim regenerantem in animis populi exprimerent, bovem, magnis in rebus, creatori huic numini in sacrificium mactandum jusserunt.

Generaliter censitum est Israelitas, cùm vitulum aureum, quem coluerunt in deserto, conflaverunt, Ex. 32, imitatos esse Ægyptios in cultu Apis, quem repræsentandum intendebant per à se conflatam similitudinem, ut et Jeroboam, cùm vitulum in Bethel posuit, 3 Reg. 12, 27-30. Fatendum est tamen magnâ hanc opinionem involvi difficultate; multæque expressiones in decursu narrationis multam dubitandi causam suppeditant utrùm in utroque hoc casu ità reipsà evenerit. Vix credibile est, non populum tantùm, sed et Aaronem, cùm tam brevi temporis spatio, ex quo divina majestas et omnipotentia oculis suis manifesta mirabiliter illuxit, rei hujus memoriam sic prorsùs amisisse, ut opinio hæc implicare videtur. Insuper prætermittendum non est eâdem opinione ipsis attribui Ægyptii numinis adoptionem, quòd, ex præteritis, si ejus inexistentiam credere reipsà potuerint, implacabilissimum hostem reputare debuerunt. Sed illud magis in hanc notionem decretorium est, quòd, postquàm conflatus est vitulus et à populo recognitus quasi *dii qui eduxerunt eos de terrâ Ægypti*, Ex. 32, 4, Aaron ædificavit altare coram eo, et præconis voce clamavit dicens : *Cras solemnitas Domini est*, non verò *Apis*. Quibus assensit populus, ut ex sequentibus versiculis patet. Crimen igitur in eo non fuit ut idololatricum numinis pagani cultum adoptaverint, sed quòd ita ei sese accommodaverint, ut symbolicam hanc et prohibitam veri Dei repræsentationem crexerint, et in ejus cultum, hoc in casu, quasdam ex abominationibus apud paganos exerceri solitis introduxerint, cap. 32, 6. Quod ad Jeroboam attinet, in mentem revocandum est neque ab ipso, neque à populo Jehovah cultum oblitum fuisse; schisma tantùm fecit, populum à fratribus suis dividens. Qui super cherubim Jerusalem sedens Deus colebatur, idem etiam colebatur in cherubim, seu vitulis aureis Dan et Bethel, quanquàm hos tamen ultimò idololatricâ veneratione populus prosecutus sit. Vide 4 Reg. 17, 21; 3 Reg. 14, 9; Osee 10, 5, 13, 2, etc.

OVIS.

In domestico suo statu ovis est omnium animalium imbellissimum et minimè noxium. Alacritate et astu simul cum libertate exuta fuisse videtur, et quod in

(1) Paxton, *Illustr.*, vol. 1, p. 452.

asino dictum est *patientia*, in ove *stupiditas* apparet. Cùm nihil habeat ad suam propriam defensionem, in vanum omninò conatur; celeritatis expers, fugere tentat, atque destituta, sese aliquando obviam offert (1). In fero verò statu nobile est et alacre animal, omnique viâ sese contra innumera quibus circumdatur pericula protegere potest.

Syriæ ovis duæ sunt species : una dicitur *beduina ovis*, nec ullo modo majori ovium specie in Britanniâ differt, excepto quòd earum caudæ longiores sint et crassiores ; altera verò species ea est de quâ viatores ob insolitas earum caudas sæpè loquuntur. Posterior hæc longè numerosior est. Cauda latissima est et densissima, in parvam appendicem desinens quæ super ipsam revertitur, ejus substantia medium tenet inter adipem et medullam ; non separatim, sed macris plurimarum Arabicarum dapum cibis permixta comeditur, locumque butyri sæpè supplet. Vulgaris hujus speciei ovis, detractis capite, pedibus, pelle et visceribus, à sexaginta ad octoginta libras gravis est, et cauda ipsa generaliter sexdecim aut ampliùs; quæ verò sunt maximæ speciei et saginatæ fuerunt, ultra centum et quinquaginta libras, et cauda sola quinquaginta graves erunt, quod vix credi potest à pluribus. Ne caudæ illæ avellantur, tenuem tabulam Arabes infra, ubi densâ lanâ non cooperiuntur, alligant; parvas quædam habent rotas quà hanc tabulam faciliùs post se trahant; unde, levi hyperbolâ dicuntur plaustra habere quibus caudas suas deferant (2).

Ovis vel agnus vulgaris fuit victima sub Mosaicâ lege ; notandumque est, ubi divinus legislator de hâc victimâ loquitur, eum semper jubere ut renes et cauda integra in igne altaris ponantur. Hujus rei ratio rectè statuta est; pars erat exquisitissima animalis, et ideò dignissima quæ in sacrificium Deo offerretur. Præceptum hoc D. Street videtur ex occasione ad Israelitarum valetudinem attinere, observatque ille scriptor, morbos biliosos in calidis regionibus esse frequentissimos, quos pinguium esus multùm excitat, et quanquàm caudæ adeps nunc deliciæ habeatur, reverà tamen insalubris est.

In domestico statu, ovis, ut jam induximus, animal est infirmum et imbelle ; idcircò in custodis sui potestate est, ut protegatur simul et sustentetur. Ad hanc ejus characteris partem pulcherrimæ in sacris libris occurrunt multæ allusiones. Sic Michæas destitutum Judæorum statum describit, quasi pecus *dispersum in montibus*, *quasi oves non habentes pastorem*, 3 Reg. 22, 17. Vide quoque S. Matt. 9, 36. Prophetizavit Zacharias, cùm bonus Pastor percussus fuerit et amotus à grege, *oves dispergendas*, Zach. 13, 7. Ad istam horum animalium à grege errandi seque ita periculo et ruinæ objiciendi propensionem pluribus vicibus à sacris scriptoribus alluditur. Horum stultum agendi modum secutum fuisse se fatetur David : *Erravi sicut ovis quæ periit*, agnoscensque se longè adhùc procul, ut ipsæ, à grege abiturum fuisse, addit hæc : *Quære servum tuum*, *Domine*, Ps. 118, 176. Illa verò paternam Dei curam derelinquendi propensio Davidi peculiaris non erat; propheta enim simili loquendi modo utitur ad depingendam periculosam tremendamque totius generis humani sortem : *Omnes nos quasi oves erravimus*, *unusquisque in viam suam declinavit*, Is. 53, 4. Ad quærendas has perditas oves, et procul dispersas, nec habentes pastorem, almus Redemptor noster venit in mundum. Ipse est *bonus pastor qui animam suam dat pro ovibus suis*, S. Joan. 10, 11 ; et populus ejus, quanquàm antea quasi oves errantes fuerit, nunc reversus est ad Pastorem et episcopum animarum nostrarum, 1 Pet. 2, 25. Sua pro ipsis cura et eorum sub ipsius protectione securitas pulcherrimè tenerrimèque describitur in capite quod modò citavimus S. Joannis : *Proprias oves vocat nominatim et educit eas. Et cùm proprias oves emiserit, ante eas vadit, et oves illum sequuntur, quia sciunt vocem ejus. Alienum autem non sequuntur, sed fugiunt ab eo, quia non noverunt vocem alienorum... Ego sum ostium ovium. Omnes quotquot venerunt* (*ante me*) *fures sunt et latrones; et non audierunt eos oves. Ego sum ostium : per me si quis introierit*, *salvabitur : et ingredietur*, *et egredietur*, *et pascua inveniet. Fur non venit nisi ut furetur et mactet, et perdat. Ego veni ut vitam habeant, et abundantiùs habeant. Ego sum Pastor bonus. Bonus Pastor animam suam dat pro ovibus suis : mercenarius autem, et qui non est pastor, cujus non sunt oves propriæ, videt lupum venientem, et dimittit oves, et fugit; et lupus rapit, et dispergit oves. Mercenarius autem fugit, quia mercenarius est, et non pertinet ad eum de ovibus. Ego sum Pastor bonus, et cognosco meas, et cognoscunt me meæ. Sicut novit me Pater, et ego agnosco Patrem, et animam meam pono pro ovibus meis. Et alias oves habeo quæ non sunt ex hoc ovili; et illas oportet me adducere, et vocem meam audient : et fiet unum ovile, et unus Pastor.* S. Joan. 10, 3 et seq.

Alacris et jocosa agni indoles in proverbium venit : ipsius in pascuis exultationibus alluditur audaci, sed accommodatissimâ figurâ in Ps. 113 : *Montes exultaverunt sicut arietes, et colles sicut agni ovium.... Quid est vobis, montes, quòd exultâstis sicut arietes, et vos, colles, sicut agni ovium?* Lenis et innocua hujus animalis indoles causa fuit cur à Spiritu sancto electum fuerit quasi aptus Filii Dei et salvatoris mundi typus. Agnus in paschali festo, qui totus assabatur igne, et quo epulabatur quæque liberatorum Israelitarum familia, et cujus sanguis in liminibus eorum domorum aspersus, à gladio angeli exterminatoris eos liberavit, vivida fuit ejus imago quæ tradidit semetipsum pro peccatis nostris, juxta Dei et Patris nostri voluntatem, cujus sanguis effusus est ad expianda hominum peccata ; et quem redemptus quisque Israelita comedit, et per fidem vivit, S. Joan. 6, 51, 55. Ipse est *Agnus Dei qui tollit peccatum mundi*, S. Joan. 1, 29. Expiationis hujus necessitas et efficacia in quotidianis Mosaicæ legis sacrificiis strictissimè præfigurabatur.

CAPER aut HÆDUS.

Vulgare animalis hujus nomen in Scripturâ est *en*,

(1) Goldsmith et Buffon.
(2) Russell, *Hist. Nat.* Aleppi.

cujus sensus est *vis* aut *vigor*, sicque vocari videtur *caper* propter suam agilitatem et vigorem, undè paganis, ut observat Parkhurst, dilatati aeris, vel agentium naturæ virium signum erat. Hoc fuit, procul dubio, antiquissimum signum : in Orphicis enim hymnis *Pana*, id est, *universum*, cognominatum invenimus *capripedem*, *salvatorem*, *capreis gregibus delectatum*, *verè cornutum Jovem*, id est, qui duobus suis cornibus, id est, *lumine* et *spiritu*, vel *crassiore aere* sidera in orbitas suas propellit. Ex Herodoto novimus Ægyptiorum *mendes*, ut Græcum *Pana*, repræsentari cum facie et cruribus capri, istamque vocem in linguâ Ægyptiacâ *caprum* simul et *Pana* significare (1).

Doctor Russell (2) et alii viatores tradunt in Syriâ duas esse caprorum species, quarum una parùm differt à vulgatâ specie in Britanniâ; altera verò conspicua ob auricularum suarum longitudinem, quæ aliquando unum pedem excedit, et pro longitudine lata est.

Ad hanc capri speciem, ut rectè supponit D. Harmerus (3), alludit Amos propheta, ubi paucitatem exprimit hujus partis Israelitarum, qui ruinam fugerunt et in alienis gentibus constiterunt : *Quomodò si eruat pastor de ore leonis duo crura aut extremum auriculæ : sic eruentur filii Israel*, *qui habitant in Samariâ et Damasci*, Am. 3, 12.

Caper unum erat ex animalibus mundis, quibus vesci Israelitæ permittebantur, et ad altare offerre, Ex. 12, 5, etc.; et de capreoli carne mentio frequenter ita fit, ut pateat illam magnis deliciis fuisse, Gen. 38, 16-17; Jud. 16. Promittit Salomon tanquàm mercedem diligenti agricolæ, satis sibi fore : *Lac caprarum in cibos suos*, *et in necessaria domûs suæ*, *et ad victum ancillis suis*, Prov. 27, 27; quod satis nobis mirabile videbitur; sed asserit Russell (4) Aleppi animalia hæc præcipuè servari pro suo lacte, cujus non modica copia ab eis exprimitur; illud verò suave esse et jucundo sapore, et in caseos sæpè coagulari. Hoc inter multa alia argumentum est quantùm historica et localis scientia ad rectè intelligendas sacras Scripturas conferat.

Legimus in Lev. 17, 7 : *Et nequaquàm ultra immolabunt hostias suas dæmonibus* (seu villosis), *cum quibus fornicati sunt.* Vox hìc significat idololatricas imagines caprorum quæ ab Ægyptiis colebantur. Eadem vox redditur *satyri* in Is. 13, 21, ubi Septuaginta eam verterunt Δαίμονες. Locum hunc (5) obscurum illustrat Maimonides, cùm docet nos dæmones ab idololatris Sabæis cultos fuisse sub caprorum figuris, quos in hâc formâ apparere existimabant; undè eos cognominabant *seirim*, id est, *crinosos* seu *villosos;* hancque consuetudinem, cùm inter alias gentes prævaluerit, causam fuisse cur hoc à Moyse datum sit præceptum. Ex Herodoto quoque discimus, ut jam superiùs statuimus, capros ab Ægyptiis Mendes, sacra animalia fuisse habitos, et divum Pana ab eis cum capite et cruribus animalis hujus repræsentatum (1). Ex veteribus istis idololatris ad Græcos Romanosque consuetudo transisse videtur qui suum Pana, faunos, satyros, et alia idola in formâ caprorum exhibebant.

(1) Parkhurst, sub voce.
(2) *Hist. nat.* Aleppi, p. 52.
(3) *Obs.* 148.
(4) *Hist. nat.* Aleppi.
(5) More Nevochim, p. 3, cap. 46.

Ex his omnibus probabilissimum est Israelitas in Ægypto didicisse quosdam dæmones aut agrestes deos sub symbolicâ caprorum figurâ colere. Etsi verba hæc *cum quibus fornicati sunt* eadem sint in Scripturâ, ac, *adulterium perpetrare*, non supponimus tamen ea sumenda non esse in sensu litterali, pluribus in locis, etiam ubi quibusdam idololatrici cultûs actibus connectuntur. Neminem fugit Baal-peor et Astaroth immundis cultos fuisse ritibus, publicamque prostitutionem magnam plurimorum deorum apud Ægyptios, Moabitas, Chananæos, et alios, cultûs partem constituisse. Id hìc eò accuratiùs dici potest, quòd Herodotus, Strabo, Pindarus et Plutarchus testentur, inter eorum capri cultûs cæremonias, morem fuisse Ægyptiis mulieribus sese huic abominandæ consuetudini subjicere cum capro qui dei sui erat symbolum. Hæc nefaria consuetudo explanabitur, Lev. 20, 16, ubi ad superstitiosum Ægyptiorum religiosum cultum relatio adest (2). Existimat Parkhurstus christianos suum dæmonis sub figurâ capri cum caudâ, cornibus et bifidis pedibus pingendi morem, ex paganis Panos, terribilis, repræsentationibus haud improbabiliter sumpsisse.

Præceptum est in Ex. 23, 19, et rursùs in 34, 26; et in Deut., 14, 21, quod, procul dubio, ad aliquem superstitiosum ritum ab idololatris gentibus in honorem deorum suorum usurpatum, alludit. Judæus quidam Caraites, à Cudworth citatus (3), de more apud ipsos fuisse asserit capreolum in lacte matris decoquere, quâ decoctione agros hortosque in magicum modum aspergebant, existimantes se eos hâc viâ fœcundos reddituros.

Quædam erat sub lege Mosaicâ caprum offerendi cæremonia, genere magis extraordinario quàm ut innotata transeat; scilicet *caper emissarius* magnæ diei expiationum. Hæc cæremonia in Lev. 16 describitur. Susceptis à manibus eorum qui universæ multitudinis vicem repræsentabant duobus hircis, summus sacerdos tunc mittebat super utrumque sortem, ut sciretur quis *Domino*, id est, *immolandus*, quis azazel, id est, *caper emissarius* foret. Hoc statuto et mactato eo qui ad sacrificium destinatus erat, et asperso sanguine ejus propitiatorio, caper emissarius emittebatur in desertum. Eo modo res ista perficiebatur : summus sacerdos et stationarii viri, qui universæ populi multitudinis vicem præstabant, *positâ utrâque manu super caput ejus*, *confitebantur* (super illud) *omnes iniquitates filiorum Israel, et universa delicta atque peccata eorum; quæ*

(1) Ex Isis tabulis patet eos *veros capros* divinis honoribus prosecutos esse.
(2) Harris. *Hist. nat.* p. 172; et D. Clarke in Levit. 17, 7, et 20, 16.
(3) *Sermo in Domin. cœnam*, cap. 2.

imprecabantur in caput capri, versiculis 20 et 21. Hâc cæremoniâ, ait Witsius (1), peccator iram Dei deprecabatur, utque caderet in caput ejus victimæ, quam in suî locum supplebat, orabat. Quo facto, viro ad id parato tradebatur emittendus, ut procul deferre posset omnes eorum iniquitates, in terram *separationis*, ubi non ampliùs rememorarentur. Notandum est duos hircos unum tantùm sacrificium constituere videri, etsi unus tantùm ex ipsis mactaretur. Inde existimati sunt duas, divinam scilicet et humanam Salvatoris naturam repræsentâsse, nec non et mortis simul et resurrectionis ejus typus fuisse. Qui immolabatur hircus humanam ejus naturam et mortem, qui verò caper emissarius resurrectionem ejus figurabat; unus expiationem factam pro peccatis mundi, ut justificationis fundamentum exhibebat; alter verò Christi victoriam, criminum remissionem in animæ sanctificationem.

Pilus capri duplicis est generis; unus longus et crassior est, eoque in tentoriarum cortinarum, velorum, et aliorum ejusdem generis fabricâ utuntur; alter tenuior est, sub priore invenitur, et in pannos contexitur, qui sericam ferè in tenuitate adæquant. Ex hâc crassiore pili specie confectæ fuerunt tabernaculi cortinæ. Ex. 26, 7; 30, 26, nuncque eo Orientales in tentoriorum tegumentum utuntur.

Capilli sponsæ in Cantico canticorum assimilantur gregibus caprarum quæ ascenderunt de monte Galaad, cap. 4, 1, id est, Clericus observat, pilis earum qui generaliter longi, et nigro vel subnigerrimo colore sunt, quales esse supponuntur amabilis subfuscæ mulierculæ capilli. Celeberrimus tamen *Theronis* et *Aspasionis* auctor allusionem altero modo vertit. Ecclesiæ amabilitatem in exemplariâ verè credentium conversatione explicat copiosa cæsaries, quæ à divisâ fronte in decentes cincinnos defluit. *Capilli tui sicut greges caprarum sunt*, quæ procul videntur, et in declivo apparent, à montis Galaad vertice, jucundissimè locum adornantes, et oculum spectatoris defixum retinentes. Expositio hæc circumstantiam complectitur quæ pensili pilorum situi respondet, similitudinem pleniorem accuratioremque reddit, unumque est, juxta accuratissimi judicis observationem, ex magis in tali aspectu (2) conspicuis.

CANIS.

Inter omnes notos quadrupedes intelligentissimus canis est et fidelissimus. Omissis formæ ejus gratiâ, alacritate, vi et celeritate, iis insuper, ut animadvertit Buffon, omnibus præditus est internis dotibus, quæ hominis affectus conciliare, tyrannumque in protectorem mutare possunt. Nativa fortitudinis pars, iracunda feroxque indoles canem, in fero suo statu, formidandum cæteris animalibus hostem facit; sed longè aliis in domestico cane dotibus hæc locum mox dant, cujus sola videtur placendi cupiditas.

Blandiens accedit, vim suam, fortitudinem et utiles quasque dotes ad pedes domini sui deponit, jussa exspectat, quæ plenâ prosequitur obedientiâ, oculos ejus interrogat, simplexque nutus satis est ad eum movendum; fidelior est quàm qui maximè hanc laudem apud etiam homines habet; in affectibus constat, amicus commodorum suorum immemor, et pro levissimis favoribus gratias referens; recepti beneficii multò magis quàm injuriarum meminit. Ubi gratiâ excidit, non amovetur tamen, sed humilis, submissus et supplex permanet; sola ejus spes prodesse, solus ejus metus displicere; manum lambit, quæ modò ad eum feriendum erecta est, suppliceque perseverantiâ iram tandem mitigat. Homine docilior, quolibet animale obedientior non modò brevi temporis spatio edocetur, sed et moribus indolique eorum qui sibi imperant se accommodat. Morem ex domo quam inhabitat sumit; ut reliqui servi apud magnates fastidiosus est, et apud rusticos rusticus. Semper in domini sui servitio assiduus, solisque ejus amicis amicus, cæteris indifferens est, sese apertè iis adversum profitetur, qui ut ipse dependere videntur. Quando, vespere, domûs ipsi custodia creditur, munere superbit; vigilantem speculatorem agit, vigilias circuit, à procul alienos odoratur, monetque se suo non deesse officio. Si fortè in ejus aream irrumpere attentaverint, ardentior evadit, ad eos præceps ruit, minatur, pugnat, et vel solus vincit, vel eos excitat quorum maximè sibi adesse interest. Ubi tamen vicit, prædæ quietus incubat, et ab eo abstinet quo ne abuterentur alienos deterruit, sicque simul fortitudinem, temperantiam, fidemque docet.

Primâ fronte mirum videtur quòd animalis, tot eximiis dotibus præditi mentio ferè semper in Scripturâ fiat, verbis satis indicantibus eum magno fuisse contemptui apud Judæum populum. Sed hujus rei non una tantùm esse potest ratio. Primo loco, vitiosæ ejus dispositiones et habitudines tam ferè sunt numerosæ et graves, quàm utiles à nobis superiùs notatæ dotes. Insatiabilis ejus voracitas in proverbium transiit, et iracunda ejus et truculenta indoles ea est, ut non infrequenter alienum aggrediatur et mutilet, quin vel minimùm provocatus fuerit. Nullum animal, ait Scaliger, insocialius; vix enim duo canes, in latissimis etiam ædificiis, simul pacificè vivere possunt, tantusque est apud ipsos suî nimius amor, ut sibi quisque omnia habere velit, nec unquàm alios prædæ suæ participes facere, nisi vi coactus, consentit. Inverecunda ejus impudentia notissima est; ad illam vehementer alluditur in 2 Reg. 3, 7, 8, non minùs ac pluribus aliis in locis. Illud tamen, ut probabile est, causa fuit cur cani in veteri lege inusta fuerit infamiæ nota, tantoque ipse Judæis contemptui fuerit, quòd conspicuum inter veteris Ægypti deos locum teneret.

Notissimum quoque est Turcas canem immundum et impurum animal habere, cumque ab eorum domibus excludi. In eorum igitur imperio canes sunt communes, nec ad aliquem in particulari pertinentes, viasque et compita magis quàm privatas domos cu-

(1) Œconom. Fœd. 2, p. 217.
(2) Paxton, *Illustr.* vol. 1, p. 480.

studiunt. Eo in omnibus orientalibus gentibus tractari modo videntur; in Ægypto enim nunc tanto sunt horrori, quantæ olim venerationi fuêre. Quantæ detestationi hâc in regione canis nunc afficiatur concipi potest, ex eo quòd scurrilissimum epithetum quod in Europæum vel christianum hominem fundere soleant *canis* est. Comp. 1 Reg. 18, 43; 24, 14; 2 Reg. 16, 9; 4 Reg. 8, 13, etc., etc.

Errabundorum horum et peregrinorum animalium vagationibus alludit evidenter Psalmista ubi loquitur de inimicis, qui ipsius vestigiis insidiabantur, suamque vitam petebant: *Revertuntur ad vesperam, et latrant ut canes, et circuibunt civitatem*, Ps. 58, 6, prævidensque spiritu prophetico futuram eorum pœnam et exitium, addit: *Revertantur ad vesperam, et latrent ut canes, et circumeant civitatem. Ipsi dispergantur ad manducandum, et si non fuerint saturati, murmurent*, v. 14, 15.

In sacris Scripturis injuriosum canis epithetum gentilibus applicatur, qui extra promissionis fœdus erant. Matth. 14, 26; religionis contemptoribus, cap. 7, 6, mundanis et carnalibus doctoribus, qui semetipsos in ministrorum officium ingesserunt, Phil. 3, 2; et implacabilibus persecutoribus, Ps. 22, 16-20.

PORCUS.

Porcus in domestico suo statu sordidissimum brutissimumque animalium in naturâ est. Formæ deformitas in appetitus ejus influere videtur, et omnes ejus sensationes tam ignobiles sunt quàm informis ejus figura. Solo insatiabili manducandi studio possideri videtur, idque unum deligere quodcumque maximè noxium reputant cætera animalia. Naturâ stupidissimus, tardissimus gravissimusque est; nisi disturbaretur, mediam temporis partem dormiendo absumeret, sed frequenter cibi appetentiâ excitatur, cui ubi satisfecit, rursùs cubitum abit. Tota ejus vita somni et gulæ vicissitudo est, et si satis copiosum pabulum adsit, brevi propriæ suæ existentiæ ineptus fit; caro ejus in majus intumescit pondus quàm crura ferre possunt; tuncque jacens vel genibus nixus vescitur; immedicabile indultæ sensualitatis exemplum! Plerique hujus animalis morbi ex intemperantiâ oriuntur; in quorum numero lepræ, apostemata, strumosique tumores reputantur.

Porcina caro expressè prohibita fuit Judæis lege leviticali, Lev. 11, 7, propter sordidum ejus characterem, ut existimant aliqui, non minùs quàm quòd caro ista, cùm sit gravis et ad coquendum difficilis, crassissimum præstat alimenti genus, et ad cutaneos, scorbuticos, scrofulososque morbos generandos, præsertim in fervidis regionibus, apta erat. Ait Maimonides (1): Ratio igitur præcipua cur porcum lex prohibuerit, ejus nimia fœditas, et tot immunditias edendi aviditas fuit: notissimum enim est quantâ curâ, et quàm præfinitè lex omnem fœditatem et sordes, in campis etiam et in castris, ut nil de civitatibus dicam, prohibeat. Porrò, si licitus fuisset porcus, jam

(1) *More Nevochim*, p. 119, cap. 8.

publica fora, viæ, domusque noxia devenissent (1).

Isaiæ tamen ætate porcinæ carnis esus (cap. 65, 4) numeratur inter abominationes quæ à degeneribus Hebræis receptæ sunt, eorumque in proximo capite pœna denuntiatur: *Qui sanctificabantur, et mundos se putabant in hortis, post januam* (arborem, juxta alios) *intrinsecùs, qui comedebant carnem suillam, et abominationem, et murem, simul consumentur, ait Dominus*, Is. 66, 17.

Apud S. Matth. 7, 6, injunctio occurrit quæ, ut stat in Anglicâ versione (2), expositione indiget: *Nolite dare sanctum canibus, neque mittatis margaritas vestras ante porcos: ne fortè conculcent eas pedibus suis, et conversi dirumpant vos.* Ut legitur nunc locus iste, ambo maligni actus ad porcum prorsùs impropriè referuntur. Doctor A. Clarke proprium sensum restauravit, transpositis lineis; et episcopus Jebb, hâc utens hypothesi, ostendit locum esse unum ex istis introversis parallelismis, qui in sacris Scripturis abundant. In formâ emendatâ sic legitur:

Nolite dare sanctum canibus
neque mittatis margaritas vestras antè porcos,
ne fortè conculcent eas pedibus suis,
et conversi dirumpant vos.

Hic linea prima ad quartam refertur, et secunda ad tertiam; sensusque clarus perfectè fit, disposito sic parallelismo:

Nolite dare sanctum canibus,
ne conversi dirumpant vos;
neque mittatis margaritas vestras ante porcos,
ne fortè conculcent eas pedibus suis.

Periculosissimus imprudentiæ actus cum funestis suis effectibus in primâ et ultimâ lineâ positus est, ita ut incutiat relinquatque altissimam practicam impressionem. Margaritas ante porcos emittere, puram est et sublimem Evangelii moralem ponere ante voluptuarios et efferatos homines, qui *neque aures, neque animum ad intelligendum sublimem doctrinam et altum mysterium* habent, sed ea haud dubiè in luto conculcabunt. Sanctum dare canibus, altas est christianismi veritates producere ante malignantes et profanos, qui profectò neglectui injuriam addent; qui non tantùm doctrinam odio habebunt, sed et doctorem persequentur. Utroque in casu, inconsultus et nimis profluens zelus seriò causæ *boni* nocere potest; sed in ultimo casu injuria amplificata gravitate in Religionem simul et in inconsideratos Religionis amicos cadet. Monitum igitur adversùs canes in primo et ultimo loco emphaticè ponitur (3).

SECTIO SECUNDA.

FEROCES FERÆ BESTIÆ.

.... *Ibi*
in impavidam sanguinis aviditatem sublimata, fera gens

(1) *More Nevochim*, p. 3, cap. 8.
(2) Hoc in loco Anglica versio à Vulgatâ minimè differt.
(3) Ad ampliorem et accuratiorem hujus loci intelligentiam, vide commentarium Evang. S. Matth. in Cursu comp. Script. S.

vagatur, favente umbrosâ criminis horâ; pravaque patrat facinora, ubi sacros suos purus dies oculos clausit. Tigris ferox impetu irruens in prædam, quam sibi rapido oculorum conjectu designavit; et omnes contemnens artes quas ad cicurandum homo adhibet, crudelis hyæna, ferarum
ferissima, ex inhospitalibus sylvis proruentes, innumeri circùm
villosum regem suum, majestate plenum, et super impressam
arenam incedentem, truculentos volvunt oculos,
et imperiosis repetitisque rugitibus destinatum sibi
cibum postulant. (Thompson.)

Postquàm egimus de diversis animalibus, in hominis ditionem redactis, de quibus mentio fit in Scripturâ, jam ad id devenimus ut et agamus de his quæ usquedùm quidquid ad ea subjuganda tentatum est eluserunt, suamque agrestem et feram independentiam adhùc retinent. Inter hæc prædatrices bestiæ primum locum clamant.

LEO.

Sed ferocior adhuc incedit leo, horrendâ majestate
plenus, in suis solitariis ambulationibus; ubi circùm truculentos
volvit oculos, viventes quæque fugiunt creaturæ. Ille desertum
volventibus oculis collustrat. Dic, mortalis, surgitne hic
ad jussa tua, rugitne tibi et in dexterâ tuâ vivit?
Curvasne huic in sylvis arcum tuum, frustumque in tenebrosum
ejus antrum immittis, ubi morti incubans occulta jacet ejus
ferruginea proles, et in horrendis insidiis latens ad sanguinem
anhelat, vel, effusa in fractis artubus, diem consumit
tenebris involuta, et in prædâ dormitat? Ad pallidum
lunæ splendorem destinatum suum cursum sumunt, et latera
sua verberant, furentesque terram discerpunt. (Young.)

Externa nobilis hujus animalis forma internam ejus generositatem revelare videtur. Conspicua est ejus figura, confidens et audax aspectus, superbus incessus, voxque terribilis. Non immanis, ut elephantus et rhinoceros, nec ut hippopotamus, vel bos, staturâ gravis est. Compactus est, aptâ membrorum compositione et rectâ amplitudine gaudet; perfectusque adest vis cum agilitate conjunctæ typus. Musculosus est et audax, nec adipe aut superfluis carnibus oneratus. Solus ejus aspectus notam tibi facit virium ejus præstantiam. Latum caput, horrendâ jubâ circumdatum; hi omnes musculi qui minimo conatu sub pelle intumescentes apparent, unguium longitudo, membrorumque crassitudo planè evincunt nullum in sylvâ esse animal quod ei resistere possit. Latissima est facies ejus, longissimisque crinibus circumdatur qui augustissimum ipsi conferunt aspectum. Ingentia supercilia, rotundæ et ignitæ oculorum pupillæ, quæ, si vel minimè sit iratus, peculiari modo nitent, unà cum formidabili dentium apparentiâ, terrificæ magnitudinis picturam exhibent, quam describere impossibile evadit. Magni leonis longitudo octo inter et novem pedes stat, altitudo verò quatuor pedes et dimidium habet. Capitis vertex, tempora, genæ, maxilla inferior, collum, pectus, humeri, posterior crurium pars et venter longis crinibus instruuntur, dùm cæteræ omnes corporis partes brevissimis pilis, coloris ferruginei, cooperiuntur. Juba singulis annis longior fit, simul atque ipse senior fit; leæna autem quoquo tempore eâ caret. Generaliter supponitur leonem sensum odorandi non ità perfectum habere ac pleraque animalia, observatumque est nimiam lucem ipsi magno esse incommodo, oculi enim ejus, ut felis oculi, ita sunt aptati, ut in tenebris meliùs videant. Quâ de causâ in aperto die raro apparet, sed noctu præcipuè populatur (1). Vide Ps. 104, 20.

Vires suas cum obvio quoque animale metiri solitum, victoria impavidum leonem terribilemque facit. His in regionibus ubi periculosas artes et inventa hominis nondùm expertus est, vires ejus non reformidat. Eum adversum audaciter adoritur, et vim armorum ejus contemnere videtur. Vulnera iram ejus excitant magis quàm ardorem reprimunt; neque opponentium turbâ terretur; unus sæpè deserti leo integrum peregrinantium agmen aggreditur, et post obstinatam pugnam, ubi se victum sentit, nedùm fugam capiat, pugnæ semper instat, recedens, hostemque adversum adoriens, donec confossus decidat (2). Ad hanc ejus characteris gloriam alludit Job, quando vehementer Omnipotentem his alloquitur: *Quasi ferum leonem venaris me*, cap. 16, 16. Inde quoque patet quàm accuratè Chusai describat fortes exercitûs Absalom viros, *quorum cor est quasi leonis*, 2 Reg. 17, 10.

Fame urgente, omnia quæ sibi in viâ occurrunt animalia leo audacter impetit, sed cùm ita formidandus sit hostis, et illa omnia eum fugere enitantur, sæpè se occultare cogitur, ut fortuitò ea apprehendat. Ad id ventre procumbit in quodam rubo, vel inter alta gramina quæ pluribus in sylvæ locis occurrunt; ibi permanet patienter exspectans donec præda in convenientem distantiam accesserit, tùm subitò erumpit quindecim aut viginti pedes ab illâ, eamque sæpè primo impetu corripit. Ad istud in hujus charactere lineamentum multæ sunt pulcherrimæ in Scripturâ allusiones: *Numquid capies leænæ prædam, et animam catulorum ejus implebis, quando cubant in antris, et in specubus insidiantur?* Job. 38-39, 40: David oppressoris exactorisque characterem verbis depingens ait: *Insidiatur in abscondito, quasi leo in speluncâ suâ. Insidiatur ut rapiat pauperem; incurvat se, humiliat se ut pauper cadat in fortia ejus*, Ps. 10, 9, 10. Quantâ vi hic loquendi modus anhelantem depingit anxietatem quâ mali iniquorum consiliorum suorum expletionem exspectant!

Adeò multisonus est leonis rugitus, ut nocte auditus et à montibus repercussus remoto tonitrui similis sit: omne animalium genus sonitu hoc tremore correptum

(1) Buffon.
(2) Ibid.

jacet, illumque ruinæ initium habet. Inde ait Propheta : *Leo rugiet, quis non timebit? Dominus Deus locutus est, quis non prophetabit?* Am. 3, 8. Ita quoque Osee : *Quasi leo rugiet, et eo rugiente formidabunt filii ab occidente*, Os. 11, 10. Ubi verò suum omnem ad pugnandum terrorem accendit, leonis vox terribilissima est. Longâ suâ caudâ latera verberans, jubam suam in quamcumque partem exagitans, quæ quasi setæ caput ejus circumstat, pelle et musculis faciei ejus commotis, ingentibus ejus superciliis micantium pupillarum mediam partem operientibus, ipse monstrosos dentes, aculeatam linguam, et ad ruinam paratos ungues ostendens formidandum et timorem incutientem rugitum emittit (1). Inde pulcherrimas multas imagines desumpserunt sacri scriptores. Jeremias divinæ iræ terribilem visitationem prædicens loquendi modo ex hâc horrendâ circumstantiâ desumpto, ait : *Dominus de excelso rugiet, et de habitaculo sancto suo dabit vocem suam, rugiens rugiet super decorem suum* (vel habitationem suam), Jer. 25, 30.

Ubi victimæ suæ vitam eripuit, ut plurimùm unguium ictu, eam in partes discerpit, ossa omnia comminuit, eaque cum reliquo corpore deglutit. Ad id in Scripturâ frequenter alluditur : *Salvum me fac ex omnibus persequentibus me, et libera me, ne fortè laceret ut leo animam meam, in partes discerpens, dùm non est qui eruat*, Ps. 7, 2. *Et erunt reliquiæ Jacob in gentibus, in medio populorum multorum, quasi leo in jumentis sylvarum, et quasi catulus leonis in medio pecorum, qui si pertranseat, omnia conculcat et in partes comminuit, et nemo potest eruere*, Mich. 5, 8. Nec ejus voracitas innotata remansit. Asserit nobis Buffon leonem, non modò summâ voracitate prædam suam dilacerare, sed et magnam simul copiam vorare; inque duos vel tres futuros dies ventrem suum implet. Hinc hostes suos David leoni assimilat parato ad prædam, Ps. 16, 12; et Dominus Israeli ob suas transgressiones minitans, ait : *Consumam eos quasi leo*, Os. 13, 8. Eâdem vi et elegantiâ describit Nahum propheta curam quâ leo sociæ suæ et catulis providet : *Ubi est habitaculum leonum, et pascua catulorum leonum, ad quæ ivit leo etiam senex et catulus leonis, et non est qui eos exterreat? Leo dilaceravit sufficienter catulis suis, et necavit leænis suis; et implevit prædâ speluncas suas et antra sua rapinâ*, cap. 2, 11, 12. Buffon Plinium Eustathiumque secutus docet nos leonem, quamdiù ætate et actu viget, venatione subsistere, raròque à desertis et sylvis recedere, ubi ipsi ferarum copia occurrit; ubi verò senior, gravis et ad venandum minùs aptus factus est, ad loca frequentata accedere, periculosioremque homini et domesticis animalibus fieri. Animadversum quidem est, quotiescumque homines et animalia simul reperit, eum posteriora, nusquàm verò priores, nisi quis eum ferierit, impetere; hoc autem in casu, mirum in modum promptus est ad discernendum quis ipsi nocuerit, et sine morâ à prædâ recedit, ut de aggressore ultionem capiat.

(1) Buffon.

Hæc in leonis charactere lineamenta satis ostendunt cur Deus veteri suo populo toties minetur se ut leonem fore. Subitò discernit quis legem suam transgrediatur, et ad sumendam de peccatore ultionem promptus est. Hæc quoque in hunc Osee locum lucem afferunt : *Ego* (ero) *quasi senex leo Ephraïm*, qui, *sylvis relictis*, ad hominum habitacula accedit, et ita magis metuendus fit; *et quasi catulus leonis domui Juda*, qui prædam suam in desertis vel sylvis venatur, minùsque igitur metuendus est, Os. 5, 14. Quàm accuratè hoc congruit cum quodam historico facto, cuique sedulo Scripturarum lectori notissimo! Ephraïm enim, seu decem tribus, è regione suâ in remotas terras expulsi fuerant, ubi diuturnum pati exilium coactæ sunt, dùm Juda terram suam centum et triginta tres annos adhùc retinuit, et, ubi sub ejus periodi fine in captivitatem à rege Babylonis ductus est, ad breve tantùm septuaginta annorum spatium, donec terra sabbata sua habuisset, exulavit (1).

Leo, ut pleraque speciei felinæ animalia, magnis ignibus removetur, quos Africæ Asiæque incolæ, ubi præcipuè occurrit, noctu accendunt, ut greges et pecora sua protegant. Sed ignes isti, additis etiam latratibus canum, aliquando in vanum adhibentur, ad deterrendum eum ne accedat. Omnia quæ sibi in his casibus objiciuntur pericula superare novit, audacterque medium in gregem irrepens, ovem aut capram aufert. Quàm pulchrè ad id alludit Propheta, cùm divinam intercessionem erga veterem Dei populum pollicetur : *Quia hæc dicit Dominus ad me : Quomodò si rugiat leo et catulus leonis super prædam suam, et, cùm occurrerit ei multitudo pastorum, à voce eorum non formidabit, et à multitudine eorum non pavebit : sic descendet Dominus exercituum ut prælietur super montem Sion, et super collem ejus*, Is. 31, 4.

Leo factus est typus augusti nostri Redemptoris. Agnus in suâ passione et morte fuit; sed *leo tribûs Juda* factus est, quando, ruptis mortis vinculis, devorantique infernorum ore recluso, surrexit, et ad Patrem suum, omnium potestatum et tenebrarum victor, triumphans ascendit. Gloriâ majestatis indutus est, et invincibili potentiâ circumcinctus. Nullus hostis impavidi ejus cordis pacem disturbare, vel operis ejus progressum cohibere potest; nullus providentiæ motus quem non dirigat; nullum judicii aut misericordiæ opus, quod non perficiat. Loquitur, et fit quod loquitur; jubet, et stat subitò quod jubet; nemo manum ejus sistere potest, vel ipsi dicere : Quid facis? In celeri Evangelii propagatione, et plurimarum gentium ad christianam fidem conversione, quæ paucis post ascensionem ejus diebus incœpit, impleta fuerunt Joelis verba : *Et Dominus de Sion rugiet, et de Jerusalem dabit vocem suam, et movebuntur cœli et terra; et Dominus spes populi sui, et fortitudo filiorum Israel*, Joel, 3, 16. Nec enim impropriè comparatur leonis rugitui Evangelii prædicatio; audita est enim in omni orbis parte, nec aurem tantùm feriit, sed sibi vi suâ viam in cor aperuit, curamque salutis provocavit,

(1) Paxton, *Illustr.* vol. 1, p. 517.

quam nec temporis longitudo, nec circumstantiarum mutatio vincere potuit.

Symbolus est quoque leo fortitudinis, generositatis, terribilisque angeli præsentiæ. In Prophetiis enim Ezechielis, viventes creaturæ vel *cherubim*, divinæ Providentiæ ministri, habebant quæque quatuor facies; à dexterâ parte facies erat hominis et facies leonis; à sinistrâ verò facies bovis et facies aquilæ, Ez. 1, 10. Apostolus Joannes ejus generis visione in insulâ Pathmos datus est: *In medio sedis, et in circuitu sedis* (erant) *quatuor animalia, plena oculis ante et retrò.* Et *animal primum simile leoni, et secundum animal simile vitulo, et tertium animal habens faciem quasi hominis, et quartum animal simile aquilæ volanti*, Apoc. 4, 6. In utrâque visione, terribilis Dei majestatis, in angelorum ministerio, adversùs inimicos gloriæ ejus symbolum est *leo;* illorum verò constantiæ, patientiæ, firmitatis, et in exequendis Creatoris sui mandatis assiduitatis, *bos*, illorum humanitatis, lenitatis et philanthropiæ, *facies hominis; facies* autem *aquilæ*, vigoris illorum, agilitatis, sublimiumque eorum cœlestis naturæ inclinationum. Quisque ex ipsis altum excellentiæ gradum exhibet: leo primum locum inter feras bestias habet, aquila inter aves, bosque inter greges, omnesque supremæ hominis auctoritati submittuntur. Ex ipsis animalibus, ait Bochartus, duo sunt fera, leo et aquila; duo verò cicurata, homo et bos; illa ad incutiendum timorem rebellibus, hæc ad impertiendam piis consolationem. Leo prædam suam super terram persequitur, aquila per cœli nubes, ut ostendatur angelicos hos Providentiæ ministros, æquè hominum in terrâ repentium agendi modum, et potentiores celeresque apostatarum spirituum in æthereis regionibus motus inquirere (1).

Fortitudo et potentia Judaicæ gentis eodem symbolo in sacris Scripturis sæpè descriptæ sunt. *Ecce*, exclamavit Balaam, despectis ex summo montis Phasga vertice innumeris Israelis tentoriis, *Ecce populus ut magnus leo consurget, et quasi catulus leonis erigetur; non accubabit donec devoret prædam, et occisorum sanguinem bibat*, num. 23, 24. Impleta est prædictio hæc in magnis et conspicuis victoriis, quas exercitus Israelis duce Josue, de quinque Chananæis nationibus retulerunt. Non quieverunt donec omninò victores, totam regionem in ditionem suam redegerint. Josue quidem copiæ, ut feræ quædam adhùc hominum turbæ *prædam non devoraverunt et sanguinem occisorum non biberunt*, talis enim inhumanus agendi modus Dei eorum characteri et legis tenori æquè oppositus fuisset. Clausula igitur tantummodò est metaphoræ continuatio, et completæ victoriæ hyperbolica descriptio, quæ, favente Deo, arma eorum manebat. Ejusmodi hyperbolicæ locutiones frequenter in sacris libris occurrunt, quæ, ubi in aliarum Scripturarum lumine inspiciuntur, æquè consentaneum et utilem sensum admittunt. Sic Psalmista in suâ ad injustos judices objurgatione ait: *Justus pedes suos lavabit in sanguine impii*, Ps. 57, 11; et in suâ, cùm arca translata est, prece: *Dixit Dominus: De Basan convertam, convertam* (populum meum rursùs) *de profundis maris: ut intingatur pes tuus in sanguine* (inimicorum tuorum) *et in eodem ipso lingua canum tuorum*, Ps. 67, 23. Istæ locutiones tantummodò significant victoriam quæ conatus eorum coronatura erat, omninò decretoriam fore. Addit Balaam in eâdem prophetiâ: *Accubans dormivit ut leo, et quasi leæna, quis cum excitabit?* Num. 24, 9. Subditurus erat in futurum tempus terram Chanaan tam perfectè, ut nemo quietem ejus disturbare præsumeret; quod impletum est in regno Davidis et ejus filii Salomonis, cùm heroicâ prioris virtute, posteriorisque sapientiâ, quæ parem nondùm habuit, universæ orientales gentes stupuêre, et pacis amicitiæque deliciis delectatæ sunt.

Symbola quibus populus Judæus repræsentabatur sæpè privatis tribubus attribuebantur; cujus rei insigne occurrit in supremâ morientis Jacob benedictione exemplum: *Catulus leonis Juda; ad prædam, fili mi, ascendisti, requiescens accubuisti ut leo, et quasi leæna, quis suscitabit eum?* Gen. 49, 9; et de Gad Moyses ait: *Benedictus in latitudine Gad; quasi leo requievit, cepitque brachium et verticem* (vel *laceravit brachium et verticem capitis*), Deut. 33, 20; *Dan quoque ait: Dan catulus leonis, fluet largiter de Basan*, v. 22.

Atverò sacri scriptores sæpè ad feros leonis mores alludunt, ejusque his in casibus in malum sensum nomen sumitur. Sic magnus generis humani adversarius leoni assimilatur, qui *circuit, quærens quem devoret*, 1 Petri 5, 8. Furens et immitis ut leo, qui uno impetu prædam tollit, ille miserorum mortalium destructionem non minùs ardenter sitit quàm famosus iste destructor sanguinem cladis, finemque suum majore adhùc et indefessiore vi implere conatur. Impositum summo hominum adversario nomen, impiis quoque, qui crudelitatis ejus et injustitiæ victimæ sunt et instrumenta, apprimè assignatur: *rugitus leonis, et vox ferocis* leonis, *et dentes catulorum leonum contriti sunt.*, Job. 4, 10. Ex contextu autem patet impios hoc in loco intendi: *Vidi eos qui operantur iniquitatem, et seminant dolores* (vel *impietatem*), *et metient eos, flante Deo periisse, et spiritu oris ejus esse consumptos.* (Job. 4, 8, 9.) Pauca sunt hæc ex multis locis in quibus sacri scriptores hoc nomen ad exprimendam impiorum hominum indolem et agendi modum usurpant. Neque tantùm vitiosus et profanus, crudelis et injustus in privatis vitæ semitis homo, sed et regius oppressor, cruentatus populorum domitor, bellicosa gens isto nomine in sacris Scripturis inuruntur, et sub odioso hoc cognomento omnis humani generis exsecrationi traditi: *Rugitus ejus ut leonis, rugiet ut catuli leonum: et frendet, et tenebit prædam, salvamque auferet eam, et non erit qui eruat*, Is. 5, 29. Sed humano charactere nomen istud non restringitur, extenditur et ad quidquid humano generi noxium vel funestum est. Gladius, verbi gratiâ, à prophetâ leoni assimilatur, eò quòd eo instrumento desolatio grassatur: *Devoravit*

(1) Paxton.

gladius vester prophetas vestros, quasi leo vastator. Jer., 2, 30.

Quæ igitur statuimus, si omnes non removeant difficultates quæ Biblico lectori in itinere suo occurrunt, at saltem ultra omne dubium probant quàm aptè nec non accuratè sacri scriptores naturam imitentur, mirabilemque eorum allusionum aptitudinem et proprietatem; quod non modicè religionis causam adjuvat (1).

LEOPARDUS.

Hebraicum hujus animalis nomen *nimrah* ex maculato ejus colore deducitur. Ab Anglis indiscriminatim vocatur *panthera* vel *Senegambicus leopardus*, quâ in regione præcipuè occurrit. Longitudo ejus ab extremo naso ad caudæ originem quæ duobus circiter pedibus longa est, quatuor circiter pedes habet. In eo subfulvus color dominatur, et maculæ quibus inspergitur nigræ sunt. Caput modicè longum est, auriculæ aculeatæ, oculi pallidè flavo colore, totaque ejus facies ferox et crudelis. Indoles ejus tigrinæ indoli propè accedere dicitur; minùs tamen ferox generàliter habetur. Eodem tamen modo ac leo prædam arripit: erumpens enim ex insidiis, in victimam suam subitò cum horrido rugitu irruit. Vox ejus hoc in casu ultra omne quod concipi potest horrida dicitur.

Non multæ sunt in Scripturâ ad hoc animal allusiones, sed ut omnes cæteræ, strictissimâ stant in accuratione. Uno in loco apud Jeremiam ad maculosam ejus pellem refertur (cap. 13, 23), et in altero ad artificiosas ejus insidias (cap. 5, 6); ad hoc quoque in ejus descriptione lineamentum alludit Osee, cap. 13, v. 7 : *Sicut pardus in viâ observabo eos*, haud dubiè ut scelerum suorum manifestorum, et quorum eos non pœnitet, pœnâ afficiantur. Habacuc Chaldæorum in Jerusalem rapidum iter describens, equorum illorum motus extraordinariæ animalis hujus velocitati assimilat : *Leviores pardis equi* (eorum sunt), cap. 1, 8. Sed pulcherrima ad istud animal allusio in Isaiæ de beatis regni Messiæ temporibus prophetiâ occurrit : *Habitabit lupus cum agno, et pardus cum hædo accubabit; vitulus et leo et ovis simul morabuntur, et puer parvulus minabit eos*, Is. 11, 6.

Quanta hæc et quàm inaudita mutatio hæc videri debet, ubi leopardum prædâ nunquàm satiari, naturalemque indolis ejus ferocitatem nondùm ab homine domari potuisse meminimus!

Hæc in Palæstinâ numerosa fuisse animalia videntur, cùm plurima sint ibi loca quorum nomina, pardorum præsentiam indicant. In tribu Gad, urbs erat nomine Beth-Nemra, *leopardi domus* (Num. 32, 36; conf. v. 3); Isaias Jeremiasque de *Aquis Nemrim*, id est, *Leopardorum*, haud longè procul (Jer. 48, 34) loquuntur; et ipse Salomon vehementer intimat ea fuisse numerosa in montibus Libani. Cant. 4, 8.

LUPUS.

Ac veluti pleno lupus insidiatus ovili,
Cùm fremit ad caulas, ventos perpessus et imbres,
Nocte super mediâ : tuti sub matribus agni
Balatum exercent ; ille asper et improbus irâ,
Sævit in absentes : collecta fatigat edendi
Ex longo rabies, et siccæ sanguine fauces.
(Æneid. lib. 9, 59 et seq.)

Animal hoc majore nostrâ molossorum specie paulò majus est, cùm ab extremo naso ad caudæ insertionem tres circiter pedes et septem uncias longum sit, altum verò duos circiter pedes et uncias quinque. Cane omni ex parte lupus fortior apparet, pilorumque longitudo magis adhùc ad robustam ejus apparentiam facit. Pupillarum ejus color acriter viridis est, facieique acrem et tremendam speciem affert. Intùs et extra cani lupus persimilis est, ita ut olim naturalistæ idem esse animal existimarent. Atverò, quantùmvis insolitum videri possit, perfectissimo implacabilissimoque odio à se naturâ dissident.

Lupus unus est ex iis quibus animalis cibi appetitus vehementissimus est, et hujus appetitus satiandi modi maximè varii. A naturâ vim, astutiam, agilitatem et ea omnia quæ ad prædam persequendum, capiendum, comprehendendumque necessaria sunt, habet; et his tamen non obstantibus, fame frequentissimè interit, nam apertus est hominis hostis. Naturâ stupidus est et ignarus, sed frequenter delusus, et ad extremam inediam redactus, ex necessitate callidus fit et fortis. Fame urgente periculum contemnit, et aggreditur animalia quæ sub tutelâ sunt hominis, præcipuè quæ facilè auferre potest. Ubi feliciter cessit excursio hæc, idem sæpè iterat, donec plagis confossus, vel à canibus et pastoribus acriter insectatus, in densissimis locis per diem latet, et noctu tantùm prodire audet; tunc verò in totam regionem excurrit, circa vicos curiosiùs explorat, animalia auxilio destituta aufert, ovium greges aggreditur, unguibus suffodit limina stabulorum, in quibus includuntur, furens intrat, omnesque oves enecat, antequàm consistere, et prædam auferre incipiat. Ubi verò malum exitum habuêre ejus modi excursiones, ad densissimam nemoris partem redit, solaque exiliora hæc quæ, etiam capta, sibi arctum afferunt victum persequitur. Ibi ad opus exit assiduè, vestigiis insistit, in apertum prodit, adhuc persequi non desistit, desperans quidem se prædam obtinere posse, sed expectat donec alter quidam lupus sibi in auxilium veniat, et prædæ particeps esse satis habet. Tandem, arctissimâ urgente necessitate, certæ audacter neci obvium se offert; mulieres puerosque aggreditur, et aliquando in ipsos viros irruere audet; perpetuis suis agitationibus in furorem versus, vitam in amentiâ emittit (1).

Quæ in Scripturâ de animale hoc narrantur apprimè congruunt descriptioni quæ à naturalistis exhibetur. Ignobili et rapaci ejus indoli alluditur in tribûs Benjamin descriptione à patriarchâ datâ : *Benjamin lupus rapax, manè comedet prædam, et vesperè spolia*, Gen. 49, 27. Tota hujus tribûs historia ostendit quàm accuratè hæc ipsi tribuantur. Quâdam virtute et multâ fe-

(1) Paxton, ubi supra.

(1) Buffon.

rocitate præditi, rixas sæpè et parva bella cum vicinis suis gerebant tribubus; desperationisque sensus, in circumstantiis quas fecerat eorum agendi modus, aliquando eos impulit ut res inauditæ virtutis tentarent perficerentque. Vide Jud. 19, 20.

Iniquus principum Israel et rapax agendi modus, ætate Ezechielis et Sophoniæ valdè expressè describitur per allusionem ad hoc animal. *Principes* ejus (Israel) *in medio illius*, ait propheta prior, *quasi lupi rapientes prædam, ad effundendum sanguinem, et ad perdendas animas, et avarè ad sectanda lucra* (inhonesta), Ezech. 22, 27. Posterior propheta circumstantiam addit quæ haud parùm illustrat lupi descriptionem : *Principes ejus in medio ejus quasi leones rugientes; judices ejus lupi vespere, ossa usque mane non rodebant*, Soph. 3, 3. Id est, nedùm innocentem protegerent et malefactorem comprimerent, vel eum juxta scelerum suorum meritum punirent, ipsi vi et oppressione, cruore et rapinâ delectabantur; et adeò insatiabilis erat eorum aviditas, ut quasi vespertinus leo plura destruerent quàm habere poterant; ossa usque mane non rodebant, seu adeò strage delectabantur, ut ossa ad proximum diem in lautam dapem reservarent (1).

Ad nocturnas has lupi circuitiones aggressionesque, cùm magis quàm ordinariè ferox est et sanguinarius, alludit Jeremias in suis ad impia Judæorum Ecclesiæ membra minis : *Idcirco lupus ad vesperam vastavit eos*, Jer. 5, 6; ut et ipse Habacuc in horrendâ suâ Chaldæorum invasionis descriptione : *Leviores pardis equi ejus* (exercitûs Chaldæorum) *et velociores lupis vespertinis*, cap. 1, 8.

Morosa et insocialia in lupi charactere lineamenta adjuvabunt nos in concipiendâ aliquâ ingentis mutationis ideâ quam evangelicæ doctrinæ in charactere et dispositionibus hominum effecturæ erant, ad confirmandum figurativum pulcherrimumque evangelici prophetæ loquendi modum : *Habitavit lupus cum agno* (Is. 11, 6); simulque vinculis amoris invicem conjungentur, quippè qui *pascentur simul*, Is. 65, 25. Vide etiam Matth. 10, 16; Luc. 10, 3; Joan. 10, 12.

Ex dictis sibi animo infingere potest lector falsorum horum doctorum characterem, quorum scopus erat *facere mammonam iniquitatis*, in primitivâ Ecclesiâ, et quos divinus Redemptor non minùs ac divinitùs afflati Apostoli, *lupos* designant : *Attendite à falsis prophetis qui veniunt ad vos in vestimentis ovium, intrinsecùs autem sunt lupi rapaces*, Matth. 7, 15. *Ego scio*, ait S. Paulus ad majores natu Ecclesiæ Ephesiorum, *quoniam intrabunt post discessionem meam lupi rapaces in vos, non parcentes gregi*, Act. 20, 29.

HYÆNA

Animal istud, ad quod pluriès in Bibliâ alluditur, plurimas species offert, sed duæ sunt notiores, *maculosa* et *lineata;* prior in australioribus tantùm Africæ continentis partibus invenitur, dùm posterior in omnibus ferè Indiæ et Syriæ regionibus, necnon et in Abyssiniâ et Senegambiâ reperitur. Ad lineatam igitur hyænam intendunt Scriptores sacri. Majoris molossi amplitudinem habet, jubam crassiorem et horrentem, villosque longissimos. Anteriora crura duobus pedibus longa sunt, pedes plani et duas circiter uncias lati. Difficilè posterioribus cruribus stare videtur; notandumque est, ubi primùm è latibulo mota fuerit, ita inconditè claudicare ut posteriora ejus crura fracta vel luxata diceres. Ubi verò paulisper cucurrit, membrorum hic rigor ab eâ recedit, magnâque incedit elegantiâ. Color ejus cinereus, sed sordidus, varii coloris lineis in collo et cruribus distinctus; undè suum Hebraicum nomen habet. Conspicuus est ejus caput ferendi modus : cani vestigiis instanti subsimilis, naso ad terram obverso. Demisso in hunc modum capite, dorsum velut dorsum porci excelsum videtur, quod, cùm ab uno fine ad alterum longorum villorum lineâ horreat, illi animali persimilem facit.

At quidem adæquata hyænæ figuræ et deformitatis idea verbis exhiberi nequit.

Hyæna ferè generaliter est bestiarum ferissima, rapacissimaque descripta fuit; ferior et indomitior quàm quælibet : *Contemnens omnes quibus homo ad domandum artes utitur, crudelis hyæna, ferarum ferissima.*

Sed character ejus nunc magis notus est, et odioso minùs et horrendo modo exhibetur. In fero statu, formidandus profectò est hostis, etsi ad insectandum se pronam non ostendat. Bruce, qui Abyssiniam peragravit, multa de hyænâ refert, quæ hanc descriptionem confirmant : *Quodam vespere*, ait, *cùm ad tentorium suum rediret, duos cæruleos oculos sibi inardescentes in obscuro aspexit : luce admotâ, hyænam reperit ad cubilis sui caput stantem, duos vel tres candelarum fasciculos in ore gerentem; nec tunc aliam prædam appetere videbatur.* Se ad eam accedere non metuisse, ait D. Bruce; quo facto, arreptam ingentem hastam, in bestiam quàm proximè ad cor infixit. Tunc verò tantummodò ulla feritatis signa dedit illa. Se enim confossam sentiens, candelis dimissis, in aggressorem impetum facere nitebatur, à quo se protexit D. Bruce arrepto sclopeto, et in caput bestiæ disploso. Nec indomabilis est hyæna. Observat Cuvierius eam in domestico statu homini ejusdem generis et gradûs ac canis officia præstare posse. Statuit Barrow illam esse domitam juxta promontorium Bonæ-Spei, nec tantùm optimam ferarum venatricem haberi, sed et fidelem non minùs ac qualemcumque ex vulgaribus canum speciebus; asseritque episc. Heber se quamdam in Indiâ vidisse quæ dominum suum sequebatur ut canis, iisque blandiebatur qui sibi familiares erant.

Cæterùm, fastidiosissimum quiddam habent hyænæ mores. Toto ferè die latet, at sub vespere, è latebris irrepit, septa recognoscit, humana habitacula circumvagatur, ciborum reliquias quotquot invenit vorans, et per campos viventem prædam inquirit, quam furtim et astu aggreditur: et si forte quædam repererit, humanis cadaveribus satiatur. Per horrenda bella quæ apud barbaras Africæ gentes geruntur, ait major Denham, hyænæ vulturesque præliis adesse solent : cæso-

(1) Paxton, *Illustr.*, vol. 1, p. 553

rum insepulta cadavera vultures devorant, hyænæ verò opus ita perficiunt, ut unum vix os stragis testis supersit.

Illud sanè animadversione dignum est in naturâ hujus bestiæ, ejus scilicet à canibus alienatio. Nullus canis, quantùmvis ferox, et aprum aggredi non dubitat, ullo modo ad insectandum hyænam impelli potest. Alienatio hæc, et mutuum inter ambo hæc animalia odium ab antiquissimis ævis in proverbium cesserat, cùm Ecclesiastici auctor interroget : *Quæ communicatio hyænæ ad canem* (1)? cap. 13, 22.

In anglicâ Bibliâ legimus, 1 Reg. 13, 18, *vallis seboim;* et in Jer. 12, 9, *avis discolor.* In utroque loco eadem vox occurrit, et parùm dubium est in utroque ad hyænam alludi. Prior locus sic intellectus fuit ab Aquilâ, Symmacho et Theodotione, qui illum vertunt *vallis hyænarum;* posterior verò ita à Septuag. redditus est : *Qui tradunt,* LATIBULUM HYÆNÆ. Vox Hebræa *tzeboa* retinetur adhuc *hyænæ* nomen in toto Oriente.

Si lectori ad Bibliam suam redire, posterioremque hunc locum legere et illum cum sequenti versione et illustratione, à Calmeti editore datâ, conferre placeat hujus translationis excellentiam confestim agnoscet : *Reliqui domum meam, dimisi hæreditatem meam... Facta est mihi hæreditas mea quasi leonis habitatio; habitatores ejus rugitum suum contra me dederunt, ita ut eam odiverim. Tanquàm* OITH TSEBOAH *hæreditas mea mihi;* OITH *undique eam circumeunt. Idcircò, venite, congregamini, omnes bestiæ terræ, properate ad devorandum* (in omnem partem irruentes), Jerem. 13, 7 et seq.

Hìc agi videtur de homine qui, ingratum animum passus, ingratum omni calamitatum generi permittit; cùm ager suus sibi fera bestia facta sit, illum omnibus feris bestiis dimittit. Rectè dubitari nequit quin animal intentum vocibus *oith tseboah* hyæna sit, cùm *oith* significet *irruens,* et *tseboah,* maculosus vel lineatus; hoc bestiæ apparentia, illo mores describuntur.

In zoologicis Surrey hortis maculosæ sunt et lineatæ hyænæ.

VULPES seu CROCUTA (*Chacal*).

Callidus, æruscator hostis, nocturnus per tenebras latè circumvagatur, et ad destruendum vigilat. In pleno grege miser et innoxius agnus, dolosis ejus artibus ablatus, ipsi calido suo sanguine lautam præstat escam.

(SOMMERVILLE.)

Ratio quædam dubitandi adest utrùm Scripturæ vulpes sit communis vulpes, an crocuta, seu chacal, parva orientalis vulpes, ut ab Hasselquist dicitur. Plura ex Orientalibus crocutæ nominibus, ex suâ cum Hebræo similitudine, posteriori favent animali, et docet nos doctor Shaw, cùm crocutæ in Palæstinâ numerosissimæ sunt, communem vulpem raró ibi inveniri.

Rectè forsan à nobis hoc in casu agetur in admittendo Hebræum *shual* esse Orientalem crocutam. Primò igitur animal describemus, deinde verò Scripturæ locos in quibus intenditur notabimus.

Crocuta, seu *thaleb*, ut in Arabiâ et Ægypto vocatur, mediocris canis amplitudinem habere refertur, vulpi postremis partibus et caudâ præsertim, lupo verò anterioribus partibus, et naso præsertim, persimilis. Crura ejus vulpinis sunt breviora ; colorque ejus fulvus, seu potiùs, sub fervidis cœlis, subrubrè fuscus.

Quanquàm lupi species ad canem proximè accedit, mediam tamen inter eos ponendam esse videtur crocutam; feræ lupi ferocitati impudentem canis familiaritatem addit (1). Clamor ejus ululatus est latratu mixtus, ejulatusque humanæ calamitatis lamentis persimilis. In insectando prædam clamosior est ipso cane, et lupo voracior; etsi nunquàm sola, sed semper congregatis quadraginta vel quinquaginta simul eat. Parùm valdè homines timent, sed ad ipsa domorum limina prædam insectantur, nullo amoris vel timoris exhibito signo. In ovilia insolenter ingrediuntur, inque areas et stabula; et, ubi nil aliud reperêre, coriacea strata, ocreas, calceosque devorant, et, quidquid absumere nequivêre, auferunt. Non vivos tantùm aggrediuntur, sed et mortuos; pedibus recenter tumulatos effodientes, cadaveraque quantùmvis putrefacta devorantes. Sibi invicem in hoc exhumationis opere non minùs ac in venatione auxilium præbent; et, dùm triste suum opus implent, seu invicem luctuosissimo clamore, quasi pueri quibus pœna infligitur, adhortantur. Ut feræ cæteræ, ubi primùm humanam carnem gustavêre, à persequendo homines posteà nunquàm abstinere possnnt. Cœmeteriis invigilant, exercitus sequuntur, et in peregrè euntium postremis ordinibus insistunt.

Raró apparent crocutæ nisi obscurâ jam luce. Prædæ capto odore, in turbis numero triginta vel quadraginta constantibus erumpunt, incessantique assiduitate eam totâ nocte insectantur horridum ululatum proferentes, et tandem magnâ constantiâ perseverantes prædam obtinent. Atverò, leo, tigris, pantheraque quorum appetitus velocitatem superat, ad crocutarum clamorem attendunt, et statim ac eas laboribus suis jam fruituras existimant, unus ex ipsis subvenit, prædâ se satiat, et miser prædæ curator nudâ osseâ formâ (2), quæ sola superest contentus esse cogitur. Ex Orientalibus viatoribus certè facti sumus radicibus fructibusque vesci crocutam, non minùs ac animali carne, sæpèque plantas eradicare ut appetitui suo indulgeat (3).

Ea est descriptio quæ à naturalistis data fuit crocutæ vel Ægyptiacæ vulpis ; videamus nunc quæ ad illam factæ fuerint in Scripturâ allusiones. Ad ejus carnivoram indolem refertur in Ps. 62, 9 : *Qui quærunt animam meam... introibunt in inferiora terræ, gladio cadent, partes vulpium erunt.* Ejus in vinetis deva-

(1) Vulgata habet : *Sancto homini ad canem;* Septuag. verò : *Hyænæ ad canem.*

(1) Buffon.
(2) Goldsmith.
(3) Shaw, *Itin.*, vol. 1, p. 318, in-8°; Hasselquist, p. 184.

stationes intendit Salomon in Cant. 2, 15 : *Capite nobis vulpes, vulpes parvulas, quæ demoliuntur vineas ; nam vinea nostra floruit.* Sensus est : Falsi doctores doctrinæ puritatem corrumpunt, simplicitatem cultûs obscurant, ordinis instituti pulchritudinem disturbant, fidelium unitatem frangunt, christianorumque exercitationum vitam et vigorem extinguunt. In eodem sensu intelligi possunt hæc Ezechielis verba : *O Jerusalem!* Prophetæ tui (seu, ut sensus ex contextu datur), *blandientes tui doctores, sunt quasi vulpes in desertis*, cap. 13, 4. Hoc eis nomen imponitur, quia vulpinâ astutiâ mendacia in hypocrisi loquuntur. Ejusmodi doctores ab Apostolo vocantur *lupi in vestimentis ovium, operarii deceptores, qui artibus suis omnes domos subvertunt, et quorum sermo, ut* vulpium dentes in vineâ, quasi cancer exedit (1).

Datâ quâdam occasione, Dominus noster loquens de Herode, qui sibi necem minatus erat, ipsi metaphoricè vulpis seu crocutæ nomen tribuit : *Ite, dicite vulpi illi*, illi callidæ, crudeli, insidiosæ, voracique huic regiæ crocutæ, seu *vulpi*, quæ suum quidem odium minis suis ostenderat, sicut crocutæ latratibus suis malevolas propensiones suas ; quique crocutarum more, communi consensu cum cæteris meis inimicis allatrat ; ite, dicite illi : *Salvus sum ab ejus furore hodiè, et cràs, et tertiâ die consummor*, omninò extra potestatem ejus ; alludens fortè ad resurrectionem suam die tertiâ. Quædam sunt mota dubia utrùm deceret Redemptorem nostrum his verbis loqui de principe ordinis civilis, cujus sub ditione erat, et cujus idcircò characterem respectu et honore prosequi tenebatur. Nulla tamen istorum scrupulorum ratio stat : Herodis character, utpotè crudelis, insidiosus et callidus princeps, magis notorius erat quàm ut ullam subjectorum ejus partem lateret : et qui cor ejus noverat non minùs ac agendi modi testis aderat, de ejus dispositionibus et consiliis certè loqui poterat. Præterea ejusmodi metaphoricæ applicationes in Oriente multò vulgariores sunt quàm hic ; et idcircò Domini nostri auditoribus non adeò vehementes apparebant.

Ridiculo sæpè ab incredulis in divinam revelationem versum est, sed prorsùs immerito, quod excogitavit Samson, Jud. 15, 4-5. Ait Volney lupum et vulpem in Syriâ rarissimos esse, etsi ingens adsit ibi mediæ speciei copia, quæ crocuta vocatur, et in turmas congregata ambulat. Et rursùs : Crocutæ centuriatim latent in hortis et inter ruinas et sepulcra. Unde igitur Samsoni difficile fuit trecenta horum animalium invenire, præsertim cùm non una tantùm hebdomas, nec etiam unus tantùm mensis ipsi foret ut ea sibi ad finem suum provideret? Insuper rememorandum est Samsonem suum in republicâ tunc sustinuisse munus, et proinde nemini detrimento esse poterat illum in hoc opere adjuvare.

Operæ pretium est animadvertere *Vulpinaria* seu vulpium festa, à Romanis celebrata, non immeritò existimari inde originem duxisse. Frivolior est ab Ovidio allata tàm solemnis ritûs origo, tempusque celebrationis ejus, aprilis die decimâ septimâ, messis tempus non erat, cùm agri aristis cooperiuntur : medius enim aprilis tempus serendi erat in Italiâ, ut ex Virgilii Georgicis patet. Tempus verò optimè congruit cum Samsonis opere. Ex libro Exodi novimus ante Pascha, id est, ante diem quindecimam mensis Abib, seu martii, hordeum apud Ægyptios in spicis esse, Exod. 12, 18; 13, 4; et in cap. 9, 31, dicitur frumentum nondùm in spicas exiisse. Hordei messis igitur in Ægypto, et etiam in regione Philistinorum, quæ ipsi contermina erat, incidere debebat circa medium martium. Frumenti messis, juxta Plinium, mense uno serior erat. Messis igitur frumenti circa medium aprilem incidebat, quo tempore vulpium incendium Romæ celebrabatur.

APER.

Sic feri apri è cubili suio exeunt, canum latratibus
et voce hominum excitati. Incurvata eorum terga spiculis
horrent ; ignita ex eorum sanguineis oculis fluunt fulgura,
ex omni parte stridentes discerpunt arbores, arbusculas
eradicant,
nudasque sylvas relinquunt. Falcatos suos dentes elidunt,
in igne volvitur oculorum acies, donec largum vulnus
fortem
eorum animam expellat.

(ILIAD., lib. 13.)

Animal hoc, quod stipes est cæterarum porcini generis specierum, nullo modo ità stupida est et fœda bestia, ac quam mansuetam fecimus. Paulò exilior est aper quàm domesticus porcus, nec adeò vario colore, cùm cinereo colore ferrugineo, qui ad nigrum vergit, semper occurrat ; majus est ejus quàm edomiti rostrum, auriculæ breviores, rotundiores et nigræ : quo colore sunt quoque pedes et cauda. Falcati verò dentes majores sunt quàm in domitâ specie : incurvati surgunt, et extrema pars acutissima est (1).

Aper terram fodit diverso à vulgari porco modo ; unus terram fodit parvis in locis passim ; alter verò eam orat quasi in sulcos, et irreparabile damnum cultis villici arvis affert, vineæ et cæterarum plantarum radices destruens. Inde quantâ verborum proprietate propheta reipublicæ Judiacæ subversionem sub allegoriâ vineæ ab apro devastatæ repræsentet, videre possumus : *Vineam de Ægypto transtulisti ; ejecisti gentes, et plantâsti eam. Præparâsti locum ante eam, et stabilisti radices ejus, et replevit terram. Extendit palmites suos usque ad mare, et usque ad flumen propagines ejus. Utquid destruxisti maceriam ejus, et vindemiant eam omnes qui prætergrediuntur viam? Vastavit eam aper de sylvâ, et fera agri bestia depasta est eam*, Ps. 79, 8 et seq. Si, ut supponitur, psalmus iste durante captivitate scriptus fuerit, allegoriæ proprietas magis adhuc patet. Vastatis plantis et fructibus, quæ sedulò agricolæ solertiâ curâque creverunt, ferox aper validis suis falcatis dentibus vinearum circumstantium radices et ramos lacerat frangitque, et pedibus con-

(1) Paxton, *Illustr.*, vol. 1, p. 362.

(1) Buffon.

culcat. Hoc facilè lector applicabit ad Chaldæorum agendi modum adversùs Judaicum regnum cujus desolationem sic pathetice propheta queritur : *Dominus calcavit pedibus suis omnes magnificos meos* (viros potentes meos) *in medio meî; vocavit concentum adversùm me, ut contereret juvenes meos : Dominus virginem calcavit, filiam Juda, quasi in torculari*, Lament. 1, 15.

Palustribus arundinosisque locis valdè delectatur aper ; ad quod probabiliter refertur in Ps. 57 : *Increpa congregationem lancearioruin*, seu, ut littera fert, *bestiam arundinis*, vel *calami*.

URSUS.

In Hebræo bestia hæc significantissimè *grunniens* vel *murmurans* vocatur. Tria sunt ursi nota genera, albus, niger et fuscus. De duobus prioribus Scriptura non loquitur, cùm tertia sola species in Orientalibus gentibus innotescat. Fuscus ursus, ait Buffon, non tantùm ferus, sed et solitarius est ; in loca minimè frequentata, in periculosissima præcipitia et maximè impervios montes se recipit. In obscurissimis sylvæ partibus cubile suum eligit, in aliquod specus, quod cursu temporum excavatum est, vel in cujusdam ingentis vetustæ arboris foramine. Torvissima est et rapacissima hujus indoles, ejusque ferocitas in proverbium transiit. Indoli respondet externus corporis habitus : rugatum est ejus corium, membra ejus longa crassaque ; torva et contracta facies indolis altam morositatem indicat. Formidandus hic hostis *regi* sylvarum à sacris scriptoribus frequenter consociatur, cùm sit æquè cavendus et eversor. Sic Amos ante suorum inemendabilium fratrum oculos ponens longam malorum seriem quæ justo Dei judicio, in ipsos jamjam lapsura erant, declarat uno amoto alterum æquè grave mansurum : *Vœ* (vobis) *desiderantibus diem Domini ! Ad quid eam vobis? dies Domini ista, tenebrœ, et non lux. Quomodò si fugiat vir à facie leonis, et occurrat ei ursus*, Amos 5, 18 ; et Salomon, qui plurium regni animalis partium indolem penitùs perscrutatus est, iis vitiosos et omni virtutum genere destitutos principes assimilat : *Leo rugiens, et ursus esuriens, princeps impius super populum pauperem*, Proverb. 28, 15.

Ursa ferocior et metuenda magis quàm ursus dicitur ; præsertim post partum. Tanto catulorum suorum afficitur amore, tantâque invidiâ eos protegit, ut alienus nullus sive homo sit, sive bestia impunè in ejus solitudinem pedem ferre permittatur. Hoc pulcherrimè illustrat pulcherrimam imaginem quam usurpat propheta ad describendam mirabilem mutationem quæ Evangelii Christo prædicatione in humano corde locum erat habitura, et gratissimam, quæ vestigia ejus sequetur concordiam : *Vitulus et ursus pascentur; simul requiescent* CATULI *eorum*, Is. 11, 7.

Ad ursæ furorem, raptis catulis plurimæ sunt in Scripturâ conspicuæ allusiones. Qui ejus in his casibus testes fuêre, rabiem ejus violentissimam sævissimamque esse, et ab eo quem ulciscendi studio insectatur nisi vitæ amissione diverti posse referunt. Quàm tremendæ igitur irati Dei comminationes ob innumeras aggravatasque regni Israelis iniquitates, juxta quod ab Osee prophetâ denuntiatur ! *Occurram eis quasi ursa raptis catulis, et dirumpam interiora jecoris eorum*, Os. 13, 8.

Terribilis ejus denuntiationis executio, cùm Assyriorum exercitus terram Israel invaserunt, regnumque omninò subversum fuit, cuique Scripturarum lectori notissima est.

In visione Danielis, in quâ majores quatuor antiquitatis monarchiæ sub variarum rapacium bestiarum typo exhibentur, quarum indoles ad plurimorum istorum regnorum characterem relationem dicebat, regnum Medo-Persicum per ursam repræsentatur quæ *in unâ parte stetit, et tres ordines erant in ore ejus, et in dentibus ejus, et sic dicebant ei : Surge, comede carnes plurimas*, Dan. 7, 5. Quatuor hæc regna inter se ferocitate et rapacitate perfectè congruunt, sed plures tamen conspicuæ varietates erant in secundariis characteris eorum lineamentis, necnon et in eorum agendi modis, quæ clarè variis eorum symbolicorum typorum characteribus intimantur. Persicum regnum *ursus* adumbrat, ad denotandam ejus feritatem et sanguinis aviditatem ; quam imputationem confirmat ipse propheta Jeremias vocans Persas *prædones*, cap. 51, 48, 56. Doctissimus Bochartus plurima enumeravit similitudinis signa inter hunc Medo-Persarum characterem et bestiæ de quâ agitur propensiones.

SECTIO TERTIA.

FERÆ INNOXIÆ.

ONAGER.

Quis asino sylvestri suum fregit torquem,
et humeros ejus à jugo excussit ? Ferum solitudinis.
incolam illùc ego dimisi liberas auras capturum
inter rubos. Velox ut sagitta in impetu suo volat,
fumantem procul videt civitatem surgere; turbis tumultuantes
vias, ubi onus suum trahit servitus,
clamosum ductorem, urgentesque stimulos contemnit.
Ubicumque alta in montibus librantur infinito
ordine nemora, ille virentia pabula quærit.

Pulchrior est et dignior onager quàm asinus domesticus. Describit illum Oppianus pulchrum, amplum, robustum, ingressu superbum ; corium ejus argenteo colore, nigram habens lineam secùs totam dorsi spinam, et in lateribus partes nivis candorem referentes. Ad currendum naturâ aptatus est, et ità cursu velox, ut optimi equi inferiores ipsi reperiantur. Ex hâc qualitate suum habet Hebræum nomen ; utque asperrimis montibus magis delectatur, per loca difficillima facilè currit. Veteres omnes scriptores qui de eo loquuntur, velocitatem ejus prædicant, et præsertim Xenophon (1), qui illum longa habere crura dicit, cursu esse rapidissimum, velocem quasi turbinem venti, fortesque et solidas ungulas habere.

(1) *Cyrop.*, lib. I.

Sir R. K. Porteri onagri descriptio, quem ipse venatus est, lectori adjumento esse poterit ad existimandum quàm fideliter libri Job scriptor characterem ejus delineaverit : « Vix sol ortus erat in summis « montium Orientalium cacuminibus, cùm vertagus « meus Cooly subitò irruit in vestigia bestiæ, quam « Persæ mei, qui eam quasi per caliginem tantùm vi« derant dorcadem esse dicebant. Calcaribus tunc « equum meum excito, et unà cum meis insector. « Peragratis igitur cursu concitatissimo tribus mil« liariis, canem attigimus qui tunc parùm aberat à « bestiâ quem insequebatur, admiransque, et primò « vexatus, asinum esse video. Sed, ubi paulisper rem « mecum reputavi, ex ejus velocitate existimans ona« grum esse, qui parùm in Europâ notus est, sed « quem Persæ majoris quàm cæteras bestias ut vena« tionem faciunt, tam proximè ad ipsum accedere sta« tui, quàm velocissimus Arabicus equus cui inside« bam deferre me posset. Sed cùm tantisper equum « videndi gratiâ cohibuissem, fera ita à nobis interea « evasit ut, non obstante quàm maximâ celeritate « nostrâ, ipsam adeò propè accedere nequiverimus. « Ego tamen meos longè præiveram, cùm certo quo« dam spatio bestia vice suâ constitit, meque ad sclo« peti ictum accedere permisit : tunc verò irruit ite« rùm quasi ipsa cogitatio velox, pectus arrigens, « calces remittens et in fugâ ludens, quasi non mi« nimè quidem fatigatus esset, et venatio ludus sibi « foret.

« Mihi visus est decem circiter aut duodecim pal« mas altus esse; lenis ut dami pellis, subrubroque « colore. Cervix ipsi vulgaris asini collo exilior; lon« gior, in modum cervi inflexa, crura verò pulcher« rimè tenuia; caput et aures ampla pro formarum « suarum gratiâ videntur, indeque bestiam quam in« sectabat è genere asini esse agnovi. Juba brevis et « nigra, ut et fasciculus extremæ caudæ erat. Nulla « secùs dorsum, vel humeros linea, ut in domitis apud « nos speciebus videbatur. Ubi verò satellites mei, qui « ex hâc regione erant, ad me venerunt conquesti « sunt quòd bestiam sclopeto non confoderim, cùm id « in meâ esset potestate, dicentes ejus carnem maxi« mè apud Persas in deliciis esse, non tamen ad eam « comedendam gratum mihi fuisset illam habere. Mi« rabilis velocitas et peculiaris quo per campos fugie« bat modus apprimè congruit cum descriptione quæ « facta est à Xenophonte bestiæ hujus in Arabiâ. « (Vide Anabasim, lib. 1.) Sed præsertim mihi in « animum revocat accuratissimam ab auctore libri « Job datam descriptionem (1). » Quæ de hâc materiâ diximus cum eâ libri Job descriptione conferantur : *Quis dimisit onagrum liberum, et vincula rudentis quis solvit? Cui dedi in solitudine domum, et tabernacula ejus in terrâ salsuginis. Contemnit multitudinem civitatis, clamorem exactoris non audit. Montium juga pascua ejus sunt; et virentia quæque perquirit*, Job. 39, 5 et seq. Quòd verò onager delectetur nudissimis aridissimisque regionibus, id cujusdem Isaiæ loco accurationem ostendit, ubi extrema terræ Israelis ab exercitibus Nabuchodonosor devastanda prædicuntur : *Super humum populi mei spinæ et vepres ascendent : quantò magis super omnes domos gaudii civitatis exultantis? Dimittentur enim palatia, multitudo urbis relinquetur, castella et turres speluncæ erunt in æternum, gaudium onagrorum, et pascua gregum*, Isa. 32, 13, et seq.

Asserit professor Gmelin onagrum feminam, quæ sibi erat, duos aliquando dies absque potu manere, salsâque aquâ magis quàm vividâ delectari. Pauci frumenti calami, aridæ herbæ, seu paucarum arbuscularum aut plantarum ustarum cacumina, satis erant ad sedandos famis clamores, illamque contentam felicemque reddendam. Unde intelligere possumus quàm extrema miseria Judæ immineret ex fame quam describit Jeremias in quarto decimo prophetiarum suarum capite : *Et onagri steterunt in rupibus, traxerunt ventum quasi dracones, defecerunt oculi eorum, quia non erat herba*, Jer. 14, 6.

Summa Judæorum propensitas ad conjungendos se in idololatrici obscœnique cultûs actibus cum paganis gentibus quæ sibi erant conterminæ, prophetam induxit ut alluderet ad luxuriæ vim et insuperabilem animalis hujus in adimplendâ suâ libidine ardorem : *Quomodò dicis : Non sum polluta, post Baalim non ambulavi? Vide vias tuas in convalle, scito quid feceris : tu es velox dromedarius, transiens vias suas; onager assuetus in solitudine, in desiderio animæ suæ attraxit ventum amoris sui;* quis tunc avertet eam? *Omnes qui quærunt eam non deficient; in menstruis ejus invenient eam*, Jer. 2, 23, 24. Quidquid tentatum est ad avertendos Judæos ab eorum idololatricis usibus prorsùs defecit in vanum : *Trahebant ventum amoris sui*, prophetæque Altissimi deficiebant, donec Chaldæorum exercitus mentes eorum subjugaverint, eosque ad tempus disperserint.

Hominis ignorantia et nimia suî ipsius existimatio vehementer asseritur in Job. 11, 12, referendo ad hoc animal : *Vir vanus in superbiam erigitur, et tanquàm pullum onagri se liberum natum putat*, seu *pullum asini;* proverbialis loquendi modus; nimiam perversitatem feritatemque denotans, et ad quem sæpissimè in veteri Testamento intenditur. Sic in Gen. 16, 12, de Ismaele prædicitur eum fore onagrum virum; durum, agrestem et dissolutum ut onagrum. Sic Osee 13, 15 : *Ipse* (Ephraim) *onager factus est inter rudentia monstra.* Sic rursùm in cap. 8, 9, idem Ephraim tribuitur character, qui ibi vocatur *onager solitarius sibi*, seu forsan onager deserti : fert enim sensum hunc textus originalis. Proverbialis iste loquendi modus, usque nunc apud Arabes descendit, qui, ut observavit Schultens, voces *onager deserti* usurpant ad designandum obstinatum, indocilem contumacemque hominem. In Job 24, 5, fures et prædones odioso *onagri* cognomento insigniuntur. Locus iste, ait D. Good, non tantùm ad superbos ferocesque tyrannos intendit, sed et ad oppressos et miserrimè egentes, Beduinos et alias prædatrices tribus quas sua extor-

(1) *Itin. in Georgiam, Persiam*, etc., vol. 1, p. 459.

quendi vimque inferendi consuetudo à societate hominum expulit, vitæque suæ sustentaculum catervatim publicâ direptione et latrocinio quærere coegit. Hoc in sensu descriptio miram vim et characterem habet. Sic quoque ait filius Sirach, Eccli. 13, 23: *Venatio leonis onager in deserto; sic et pascua divitum sunt pauperes.*

RUPICAPRA, seu IBEX.

Optimam hujus animalis descriptionem præstitit posterior D. Carolus Taylor, ex quo articuli hujus materiem selegimus.

Tribus in Scripturæ locis de animali caprarum genere mentio, sive directè, sive per allusionem facta est. 1 Reg. 24, 3: *Saül... perrexit ad investigandum David et viros ejus, etiam super abruptissimas petras, quæ solis ibicibus* (*iolim*) *perviæ sunt.* Ps. 103: *Montes excelsi* IOLIM (*ibicibus*); *petra refugium* SAPHANIM. Sed et occurrit tertius locus in quo distinctiùs alluditur ad ibicem, et effusiùs mores ejus describuntur; juxta versionem nostram: *Numquid nôsti tempus quo feræ petrarum capræ parturiunt? Potesne observare quo tempore cervæ fœtum deponunt? Dinumerâstine menses conceptùs earum, et scîsti tempus partùs earum? Incurvantur ad fœtum et pariunt, et gemitus emittunt. Filii earum sub-pingues sunt, et pergunt ad pastum; egrediuntur, et non revertuntur ad eas*, Job. 39, 1-4. Quartus locus animal hoc *ioleth* in formâ femininâ exhibet: *Sit uxor tua quasi cerva charissima, et gratissimus hinnulus*, Prov. 5, 19.

Duo posteriora loca infeliciter redduntur; nam, quòd in uno est, *feræ capræ petrarum*, in altero est *gratus hinnulus*, quæ species adeò diversa est, ut una ex istis versionibus erronea esse debeat. Minimè dubium est, in citato Proverbiorum loco, rupicapram aut ibicem pro *hinnulo* esse debuisse.

Cùm verò rarissimus sit ibex, excelsosque et ferè impervios montes inhabitet, nisi valdè inacuratæ et confusæ de eo datæ sunt descriptiones. Hæc *bouquetin* hinnuli (sic enim provinciales vocant ibicem in Alpibus) descriptio præcipuè deducta est ex observationibus doctoris Girtanner, et D. Van Berchem, in diario Rozier, qui ipse nova addidit documenta:

Specificus hinnuli (*bouquetin*) character ex barbâ et cornibus, quæ in superiore, seu anteriore facie nodosa sunt, et ad dorsum recliva, desumitur. Ferus ibex domestico major est, externâ licèt facie persimilis. Caput pro corpore exilius est; rostrum verò crassum depressumque, et leviter curvatum. Magni sunt et rotundi oculi, ignitissimique et micantissimi. Ingentia sunt cornua, ubi altitudinem suam attigerunt, sexdecim aliquando aut octodecim libras gravia, plana ante, et rotunda retrò, unum vel duos longitudinares, plurimos verò transversos apices habentia, et ad extremam partem in nodos desinunt. Color est nigrè fuscus; longa barba, ferrugineo vel nigro colore; exilia crura, ungulæ breves, intùs perforatæ, et extra salienti orâ, ut rupicapra, ad imam partem ambiuntur. Breve corpus, crassum, robustumque; brevis cauda, infra nudata, longis in cæteris partibus cooperta villis qui ad originem ejus et in lateribus albi sunt, supra verò et in extremâ parte nigri. Longus sed non pendulus, cinereo colore, intermixtis aliquot subalbis, villus est. Nigra linea secùs dorsum extenditur, nigraque macula supra et infra genua adest. Color tamen, sicut et cæterorum animalium, pro ejus ætate et locorum circumstantiis varius necessariò est.

Femina masculo tertiâ parte minor est, nec ita corpulenta; color ejus minùs ferrugineus, nec cornua ultra octo uncias ipsi surgunt. In cornibus et in figurâ similitudinem capri refert, qui juvenis castratus est. Duo sunt illi sicut et domesticæ capræ ubera; nulla verò unquàm barba, nisi fortè in senili ætate.

Quieto in statu, rupicapra caput demissum fert ordinariè; in cursu verò erectum, et etiam leviter ante curvatum tenet. Rupem abruptam quindecim pedibus altam tribus saltibus, vel potiùs tribus successivis jactibus, vel triplici successivo quinque pedum impetu ascendit. Eam nullum in rupe locum pedibus invenire diceres, quam tangere tantùm ut repellatur videtur, quasi elastica substantia quæ solidum corpus pulsat. Si fortè duas inter rupes sit, proximè sibi invicem stantes, unumque cacumen, attingere cupiat, ab unius rupis latere ad alterius latus alternis vicibus salit, donec summum obtinuerit. Glaciei quoque strues rapido cursu urgente persecutore pervolat.

Ibices nocte pascuntur in altissimis nemoribus; sed vix primis solis ignibus aurescere cacumina cœpêre, cùm lignosam regionem deserunt, montesque pascendo conscendunt, donec ingentissimam altitudinem attigerint. In latera sese montium recipiunt, quæ adversa Orienti vel Austro stant, ibique in altissimis fervidissimisque locis procumbunt; sed, ubi sol ter quartam sui cursûs partem et ampliùs perfecit, pasci rursùs et ad nemora descendere incipiunt, quò se recipiunt, nivibus probabiliter imminentibus, ibi semper hiemem degunt. Ibices in greges duodecim, ad summum, vel duodecim, vel quindecim consistentes, sed communiùs minori numero, congregantur. Ibices masculi, qui sex vel ampliùs annos sunt nati, excelsiora loca quàm feminæ et juniores habitant; et quò magis ætate graves fiunt, eò minùs societatis studiosi sunt, frequenterque soli omninò vitam degunt. Anteriora crura, cùm sint posterioribus paulò breviora, faciliùs naturâ ascendunt quàm descendunt. Idcircò nihil nisi sevissima tempestas in inferiores regiones ut descendant impellere potest; et etiam hiemali tempore, si pauci sint saltem boni dies, nemora mox deserunt, et altiora petunt. Hæc sanè Psalmistam non fugerunt, ut ex uno supra citatorum locorum videmus.

Nemo animal hoc venatione insectari præsumit, nisi montium incolæ. Ad id enim non tantùm necesse est ut quis ex altissimis cacuminibus in profundum despicere imperterritus possit, ut solertissimus sit, et securo pede in difficillimis periculosissimisque locis ambulare queat, ut quoque sclopeti emittendi sit peritissimus; sed et requiritur insuper magna vis et robur ad ferendum famem, frigus et nimiam fatigationem. Inde patet quàm propriè sacer scriptor horrendos for-

midandosque scopulos, qui mari Mortuo contra desertum Engaddi prominent, vocet *ibicum rupes*, utpote qui his tantùm animalibus impervii non sunt.

Femina pullos suos mensibus quinque comitatur, magnumque capreolis suis amorem impendit, quos ab aquilis, lupis et aliis hostibus protegit. Directa deest affectuosæ ibicis feminæ fidelitatis probatio, ad quam, ut supponitur, referendum est quod intenditur in Prov. 5, 19; sed, cùm asserat Pennant feminas tempore partûs à maribus recedere, et ad alicujus rivi oram se recipere, ad fœtum deponendum, probabile videtur feminas generaliter cum maribus degere, idque fit etiam probabilius, considerato quòd ibex femina, vulgò unum, rarissimè duos capreolos parturiat.

DORCAS.

De hoc animali nulla fit in nostrâ Bibliæ versione mentio, sed generaliter receptum est *zebi*, quem interpretes nostri pro capreolo sumunt, *dorcadem* esse. Prius enim animal rarissimum est in Palæstinâ et adjacentibus regionibus; dùm posterius in quâlibet Orientis parte vulgare est. Adde etiam quòd *zebi* Hebræis permittebatur in cibum, Deut. 12, 5, vixque de eâ re dubium superesse potest.

Animalis hujus nomen, quod à verbo deducitur cujus sensus est *congregare*, vel simul colligere optimè gregarium dorcadum characterem designat, quæ simul aliquando duorum vel trium millium (1) numero congregatæ vivunt. Septuag., seu Græca versio Bibliæ vocem Hebræam *zebi* constanter δορκάς vertunt, cujus primarius sensus est *pulchritudo*; et ita redditur 2 Reg. 1, 19; Is. 4, 2, Ezech. 6, 20.

Dorcas species est connexionis inter capri et dami genera : priori intùs satis similis, posteriori verò externè, si cornua excipias, quæ sunt annulata, seu annulis circùm instructa, cum longitudinariis depressionibus, ab imo ad summum extensis. Ex omnibus in toto terrarum orbe pulcherrimos habere oculos dorcas refertur, qui valdè nitentes sunt, et adeò tamen dulces, ut orientales poetæ oculis hujus bestiæ oculos amicarum suarum comparent. Virgo discipula, nomine Tabitha, quæ interpretata dicitur *Dorcas*, inde probabiliter nomen acceperat, certi facti sumus, *dorcadis oculis insignita pulchritudo*, verba esse officiosissima quibus orientalis amans uti possit.

Ex doctore Russel discimus Syriæ incolas distinguere inter dorcadem montium, et dorcadem camporum. Forma prioris est pulchrior, mirâque agilitate salit; posterior colore longè nitentiori est, nec ita valida, vel agens. Ambæ tamen adeò sunt veloces ut vertagi, quanquàm optimi reputentur, eas attingere nequeant, quin à falcone juventur, nisi tamen altè mollis sit terra (2). Ad priorem hujus animalis speciem, ut probabile est, alludunt sacri scriptores, quippe qui velocitatis ejus super montes distinctè faciant mentionem, 1 Par. 12, 8; Cant. 2, 8, 9; 8, 14.

Modus dorcadis capiendæ vulgaris est eam falconis vel unciæ (1) ope insectari; sed aliquando sequenti modo capitur. Domita dorcas, ad hoc instructa, suis edocetur se associare ubicùmque eas perspexerit. De tacto igitur dorcadum simùl congregatarum grege venator nodum fluentem circa domiti animalis cornua alligat, ut si quæ vel minimùm tangant illum implexæ hæreant; sicque præparatam dorcadem inter cæteras emittit. Domita vix ad alias accedit, cùm mares gregis irruunt ei obvii, cornibus qui impetentes in nodo capiuntur. Ubi verò se laqueo captum sentit, novas ex metu vires et activitatem sumit, vehementissimèque sese expedire conatur et fugere, antequàm venator (2) ipsum attigerit. Conatus ejus hoc in casu imitandi proponuntur iis qui temerè se pro vicino sponsores constituerunt : *Eruere quasi damula* (vel dorcas) *de manu venatoris, et quasi avis de manu aucupis*, Prov. 6, 5, id est, tu teipsum in periculo constituisti, nullâ morâ, te expedire enitere.

Aliquid adeò altè typicum in hâc sponsæ exclamatione (Cant. 1, 6) : *Indica mihi, ô tu, quem diligit anima mea, ubi pascas*, inesse videtur ut nondùm ulli criticorum occurrerit, quòd scilicet quæ loquitur, assumpto dorcadis vel cervulæ charactere, inquirat de loco ubi greges quiescere solent, ubi ipsa etiam quiescere possit. Generaliter supposuêre eam id inquirere sub pastoralis puellæ personâ, quæ significat se pastorem suum comitaturam, eique mediante die, quando requiescet, consociandam. Sir William Jones tamen locum ex Arabico poetâ translulit, qui amicam suam non tantùm dorcadi aut capreolo assimilat, sed et ait illam è suo proprio loco vagari. Hic est profectò intentus à sponsâ sensus : Cur essem quasi quæ vagatur, quasi vaga, erransque bestia, una ex tuo grege, errans tamem et vaga post (vel inter) greges sodalium tuorum?

His ista se habentibus, puellarum responso alia et magis officiosa forma accedit : *Si ignoras, ô pulcherrima inter mulieres, egredere* (seu potiùs viam tuam insequere), *et abi post vestigia gregum, et pasce hædos tuos, juxta tabernacula pastorum* (Cant. 1, 5), id est : Tibi non in personâ vagæ bestiæ, sed in personâ puellæ gregum custodis respondere possumus; tu, in tuâ humilitate, locum assumere potuisti, quem nos humiliorem existimamus, et ad quem deprimere eam nequimus quam inter mulieres pulcherrimam habemus. Hæc ex unâ parte humiliatio et ex alterâ exaltatio, perfectè cum cæteris poematis locis (3) congruit.

CERVUS et CERVA.

Cerva et capreolus, cervus et dorcas magni semper ab orientalibus facti sunt, propter voluptuosam oculorum suorum pulchritudinem, exquisitam formæ elegantiam, suamque in agendo gratiosam agilitatem. In sacris igitur Scripturis, sicut et in aliis Orientalium litterariis compositionibus directæ relationes, seu incidentes ad eorum qualitates moresque allusiones frequentissimè legentibus occurrunt. Cervus una est ex

(1) *Hist. nat.* Aleppi, vol. 2, p. 153.
(2) Ibid., p. 154.

(1) *Uncia* parvula quædam est pantheræ species, quâ Persæ ad venandum utuntur.
(2) Goldsmith.
(3) *Script. illustr. exp. Index*, p. 156.

innoxiis placidisque bestiis quæ sylvas exornare, solitudinesque naturæ animare videntur. Facilis formæ elegantia, motuum agilitas, ingentia hæc cornua, quæ capiti magis ornamento quàm præsidio sunt; statura, vis et velocitas pulcherrimi hujus animalis, illi inter primos quadrupedum et inter maximè conspicua quæ videnda appetunt homines, locum vindicant. Sed cùm adeò sit notissimum illud animal, necesse non est nos multùm temporis in scriptâ ejus descriptione insumere. Cervi tamen cornua, conspicuæ magis sunt descriptionis materies quàm ut ea silentio prætereamus, cùm præcipuè nobis de iis satis peculiari modo agendi sese datura sit occasio, eo fine ut obscuri cujusdam Scripturarum loci genuinum sensum expromamus. Cervini cornu surculorum amplitudo ætati respondet, iique singulis annis labuntur. In cervis qui maturam ætatem obtinuerunt amplissimi sunt capitique expansionem dant et decus, quæ verè conspicua sunt. Illorum augmentum et extensio multis afficiuntur externis circumstantiis, existimatque Buffon eorum accretionem omninò posse impediri, si magnâ victùs sui parte defraudetur cervus. Qui enim in fertilibus pascuis alitur, nec à venatoribus disturbatur, caput habet expansum, surculos cornuorum innumeros, cornuaque ipsa crassa; dùm è contra qui insectationibus sæpè obnoxius est, et malo victu utitur, paucos tantùm cornuorum surculos, parvamque tantùm expansionem habet. Cornuorum igitur pulchritudo amplitudoque vis eorum et vigoris signum est (1).

Cervus est animal ruminans ungulamque dividit; eo igitur vesci licitum erat sub Mosaicâ lege. Deut. 12, 15; 14, 15. Magno id fuit Israelitis commodo, cum Libani Galaad et Carmeli montuosi tractus cervis abundarent, iisque magnam grati cibi copiam præstarent.

Corporis habitudine naturâ fervidâ et aridâ cervus cùm sit, in orientalibus regionibus siti multùm laborat. Ingentissimo igitur studio fontes et rivos quærit, præsertim cùm naturalem sitim auxit venatoris insectatio. Anhelans clamoremque edens in rivum ardenter irruit, ut extemplò urentem febrim, quâ consumuntur ejus vitalia, in frigentibus aquis extinguere possit. Nihil majori vi ardentia amoris suspiria in animâ veri fidelis explanare potens est, eoque usus est sanctus Propheta, mirabili accuratione et effectu, in describendis suis piis affectibus, quandò exul, à domo Domini dejectus vagaretur propè Jordanis fontes : *Quemadmodùm desiderat cervus ad fontes aquarum, ità desiderat anima mea ad te, Deus. Sitivit anima mea ad Deum fortem, vivum; quando veniam et apparebo antè faciem Dei?* Ps. 41, 2, 3. Sic importuna sunt verè sanctorum desideria, sic ardenter uniri cum Deo suo cupit ille; se à sanctuario procul abesse non sustinet nullaque ipsi satis esse possessio nisi sensibilis Salvatoris sui gratiæ possessio videtur.

Cervus capri aliquomodò similis apparet, cùm admodùm firmus stet pedibus, et excelsis locis delectetur. Mirabili præditus est velocitate, unoque saltu, mirâ agilitate magis quàm quinquaginta pedes amplectitur. Mirabili igitur vi et proprietate subitas Salvatoris sui amoris et potentiæ exhibitiones sponsa assimilat cervi saltibus, in montium cacuminibus : *Vox dilecti mei! Ecce iste venit saliens in montibus, transiliens colles*, Cant. 2, 8. Ut aliquo modo nobis exhibeat gaudium triumphumque, quæ Messiæ in humanâ naturâ apparitio, ejus ex mortuis resurrectio, et regni ejus in totâ suâ gloriâ constitutio, in cordibus pereuntium peccatorum productura sunt, eamdem propheta Isaias usurpat figuram : « Tunc saliet sicut cervus « claudus, et aperta erit lingua mutorum. » Is. 35 6 (1).

Cerva, seu cervi femina amabile est animal et elegantis formæ, licèt cervo debilior et cornibus destituta. Notum non est, ut putamus, cervam firmiorem cervo stare pedibus, quanquàm usurpata à Davide et Habacuc figura id indicare videatur. Regius Psalmista ad suum securum statum sub Dei protectione, alludens, ait : *Qui perfecit pedes meos tanquàm cervarum, et super excelsa statuens me*, Ps. 17, 24; atque propheta sub eâdem potentiâ requiescens, plenam è præsentibus turbis liberationem et integram è circumdantibus periculis fugam anticipat : *Ponet* (Deus) *pedes meos quasi cervarum, et super excelsa mea ambulare me faciet*, Hab. 3, 19. In nostrâ Psalmi 28, 9, versione legimus : *Vox Domini cervas parturire facit, et revelat saltus.* Locus iste magnæ inter doctos discussioni locum dedit. Contendit episc. Lowth (2) versionem nostram parùm admodùm congruere cum reliquâ imaginis parte, sive naturâ, sive dignitate. Ipse igitur Syriacum sequitur, qui legisse videtur (3) *quercus.* Doctor Harris sic locum in versus juxta suam versionem expromit : « Audi : vox ejus in tonitrua erumpit; « et quassantur excelsi montes; fortes arbores tempe- « states discerpunt, latasque sylvas denudant! »

Atverò notissimum est cervam summâ cum difficultate et labore parturire. Ad hoc alludit libri Job scriptor : *Potesne observare quandò parturiant cervæ? Sese incurvant, pullos suos edunt, et emittunt suos dolores*, Job. 39, 1-3. Nonne igitur probabile est hujus animalis partum aliquando promoveri posse, ubi timoribus concussa, et corpus ejus tonitruorum motibus agitatum fuerit? Naturalis casus, qui notissimo hebraismo, *vox Domini* significatur. Has inter interpretationes deligere lectori licitum est.

In Prov. 5, 18, 19, admonet Salomon adolescentem virum, ut uxor sinûs sui sit sibi *quasi cerva charissima et gratissimus hinnulus;* pulcherrima allusio ad mutuum cervi cervæque amorem.

Unus tantùm remanet illustrandus Scripturæ locus, in quo de hoc animale agitur, prophetica scilicet benedictio quam moriens patriarcha Nephthali dedit, qui locus ingenti difficultate et obscuritate involutus est. In nostrâ versione sic habet : *Nephthali cerva est*

(1) Buffon et Goldsmith.

(1) Paxton.
(2) Sermon. vol. 2, p. 253.
(3) Differentia in Hebræo ex levissimâ alteratione quæ locum habere potuit, orta videtur.

emissa, et dans eloquia aurea, Gen. 49, 21, quæ versio singularem exhibet idearum confusionem. Prophetiæ subjectum exhibetur quasi sit simul masculinum et femininum; cerva dicitur *loqui verba, aurea verba;* loquendi modus in quo non est allusionis unitas, ne quid dicam de ejus defectu relationis ad subsequentem tribûs istius historiam; quæ relatio, perfectissimo gradu, in unoquoque altero pulcherrimi hujus scripti paragrapho occurrit.

Ad ordinandum textûs sensum paulùm sanè auxilii ex versionibus, sive antiquis, sive recentioribus desumi potest. Septuaginta, Onkelos, Bochartus, Houbigant, Durell, Dathe, Michaelis et Geddes vertunt: « Nephthali est expansa terebinthus, producens pulcherrimos ramos, » quod quidem similitudinem consimilem facit, sed expensâ arbitrariâ originalis textûs adulteratione, quam ferre omninò nequeunt vetera manuscripta. Insuper, cùm arboris symbolum à venerabili patriarchâ filio suo Joseph reservatum fuisse ex consilio videatur, assimilandus hic foret rei inferioris ordinis, si Nephthali parenti arbori antè fuisset assimilatus. Repetitio quoque non est probabilis. Quæ cùm ita sint, recentior Calmeti editor elaboratissimam loci analysim attentavit, sequentemque, ut laboris fructum, dat versionem : *Nephthali cervus est liberè vagus, ipse nobiles ramos emittit* (nobiles cornuorum surculos). Anglica vox *branches, rami*, cervo applicatur eâdem prorsùs allusione ac Hebræa vox; Galli dicunt *bois* (lignum) pro cervi cornibus. Cervi cornua singulis annis labuntur, et nova nascuntur; atque, ut jam diximus, ampla sunt si pascua ejus abundantia sint et nutritia; vel in accretione suâ cohibentur si parcus fuit ejus victus vel nutritionis expers. Effusiùs de hâc materiâ discutit Buffon (1). Adeò intima, inquit, relatio existit nutritionem inter et cornuorum surculorum productionem, etc., etc., ut superiùs statuerimus integram eorum dependentiam ex victûs superabundantiâ. In animalibus generaliter, et in cervo nominatim hæc superabundantia evidentissimis se prodit effectibus; hæc cornua, hæc gutturis tumorem, hæc adipis accretionem, etc., etc., producit. Post primum annum, mense maio, cornua prodire incipiunt, duasque projectiones efficiunt, quæ in longitudinem soliditatemque accrescunt pro eo quod nutrimenti sumit animal. Effectus iste (nutrimenti scilicet) in capitis vertice maximè conspicuus est, ubi magis quàm alio loco cornuum productione apparet. Alia ratio quòd nutrimenti penitùs superabundantiâ exoriantur cornua, discrimen existit quod inter cervorum ejusdem ætatis cornua reperitur, quorum quædam crassissima sunt et expansa, alia verò tenuia et exilia, quod omninò ex nutrimenti quantitate dependet : cervus enim qui fœcundam regionem inhabitat, ubi ad arbitrium pascitur, ubi nec à canibus, nec à viris vexatur, ubi cum quiete comederit, pro libitu suo ruminare potest, pulcherrimum semper ostendet, altum et expansum caput, latas palmas et spississimas, cornuum stipitem crassum, optimè baccatum, cum numerosis surculis, longis et firmis; dùm è contra qui regionem habitat, ubi nec quietus est, nec sufficiens habet nutrimentum, caput tantùm miserabile ostendet, paucos surculos debiles stipites; ità ut, considerato cervi capite, definire semper facile sit utrùm fertilem et quietam regionem inhabitet et utrùm benè vel malè pascatur.

(1) Art. *Corvus*.

Jacob igitur prophetia sic intelligi potest : Nephthali regionem adeò pinguem, fœcundam, quietam, et molestiarum expertem habitabit, ut postquàm abundantissimo victu pastus fuerit, ramos, id est, cornuum surculos augustissimæ magnitudinis proferet. Sic felicem patriarcha Nephthali partem designat, non directè, sed indirectè, non immediatè descriptionis vi, sed ex necessariâ relatione, quæ ex observatis effectibus oritur. Reipsâ tribûs istius pars in pascuis dives erat, solumque ejus, ut observat Calmetus, frumenti et olei feracissimum erat; ita ut prophetiæ verborum proprietatem et subsecutam expletionem in gratiam hujus interpretationis emendaverimus.

Nephthali habitatio erat nemorosa regio, ad montem Libanum extensa, omnisque generis fructuum ferax. Moyses ait, Deut. 33, 23 : *Nephthali abundantiâ perfruetur, et plenus erit benedictionibus Domini.* Josephus, de Bello lib. 3, cap. 2, magnificè loquitur de Galilææ fertilitate, in quâ tribus ejus pars includebatur; et (de Vitâ suâ p. 1017) ducentas cum quatuordecim urbes in hâc provinciâ numerat. Guillelmus à Tyro in suâ sacrorum bellorum historiâ, lib. 18, cap. 2, asserit civitatem Paneadem, quæ in istâ tribu erat, vasto saltu, qui *Paneadum* saltus dicebatur, circumdatam esse. Aptus erat iste saltus ad alendos saginandosque greges, ingensque Arabum et Turcomanorum numerus, inito cum Gotefrido Boloniensi pacis fœdere, cum suis gregibus et pecoribus in illum ingressi sunt. Probare parùm opus est regionem istam cervo quoque probabiliter copiosum victum suppeditâsse, qui prolificam suam vim in cornuum et surculorum incremento et magnitudine exprimeret; ita ut ista regio litterâ impleverit patriarchæ benedictionem ; quod in typico sermone semper expectandum non est. Addi etiam potest, milliario circiter à Paneade stetisse Laïs, seu Dan, cujus populus habitabat *absque ullo timore, quietus et securus*, Jud. 18, 7 ; quod sanè fertilissimam regionem, ne majora dicam, implicat. De adjacenti Kesroan regione, quam nos docet Volney huic Libani lateri homogenam esse, La Roque ait p. 220 (1) : Nihil Kesroan fertilitati par est: mori bombicibus, vineæ exquisitum vinum producentes, olivæ quasi quercus proceræ, prata, pascua, frumenta et omnis generis poma; tales sunt gratissimæ hujus regionis opes, quæ insuper pecoribus, parvis et magnis, avibus ferisque venaticis abundat. Adeò grata regio, sub cœlo sita quod medium censeo, et Syriæ totius temperatissimum aliquo modo ad indolis benignitatem, lenes mores, laudandasque inhabitantium habitudines conferre videtur.

(1) *Fragmenta, supplement. ad Calmet. Hist. nat.*, p. 30-32.

Suppositum est ramosa cervi cornua natorum allegoricè fœcunditatem designare, animadvertere nobis licet, etsi quatuor tantùm Nephthali filii enumerentur, quandò descendit in Ægyptum (Gen. 46, 24), tribus illa in Exodo supra quinquaginta virorum millia numerabat.

SIMIUS.

Risus cuique lectori movebitur, cùm simium inter innoxia animalia aspiciet. Verum est tamen factitias omnes rerum ad historiam naturalem pertinentiam divisiones necessariò esse imperfectas, eò quòd distinctiones delineandi imperiti sumus, ubicumque natura metas suas clarè non definivit. Ex omnibus notis animalibus simiorum tribus pravissima est, et maximè noxia; cùm verò tales sint, ut apparet, ex indolis luxuriâ magis quàm ex sanguinario habitu, culpæ nobis vertendum non esse forsan videbitur, quod in hunc locum ipsos introduxerimus.

Inter animalia simius proximiùs ad humanam figuram accedit, earumdemque physicarum actionum in maximo gradu capax est. Erectus ambulat, caudæ expers est, posteriora carnea habet, in crura parturit, pedesque ejus nostris persimiles sunt.

Doctor Adamus Clarke, in elaboratissimâ ad commentarium suum in Gen. 3, 1, notâ, ostendere conatus est animal quo Dæmonium usus est in tentandis prioribus nostris parentibus, non fuisse, ut generaliter supponitur, serpentem; sed animal ex simii vel satyri specie. Ista opinio, adeò omnium ætatum, Judæorum christianorumque fidei opposita, multos, ut ipse doctor prævidere videbatur, adversarios habuit, paucissimosque ad se convertit. Dissertatio ejus monumentum remanet pravè directi viri scientiâ et ingenio præditi laboris ad statuendam hypothesim, quæ neque Scripturâ, neque naturâ consistit (1).

Traditum est veteres Ægyptios simiam divinis honoribus prosecutos fuisse; nuncque adhuc in multis Indiæ tractibus adoratur. Maffæus magnificum simiæ templum describit, cum atrio ad recipiendas victimas, quæ ipsi immolandæ erant, quod septingentis columnis quæ Pantheonis Romæ columnis non cedebant, sustinebatur (2). Quando Lusitani insulam Ceylan populati sunt, splendidissimum in summo Adam vertice delubrum detexerunt, in quo pyxidiculam invenerunt auro et gemmis refertam, quæ etiam simiæ dentem continebat. Dentem istum, quem devotè colebant, redimere cupientes, hujus regionis reges, septuaginta ducatorum millia offerebant ut sibi redderetur; sed episcopus ad impediendum hunc idololatriæ actum, illum comburendum jussit, cineresque in mare projiciendos. Sunt et nunc in Indiâ templa in quibus et in ipsis contiguis locis non minùs quàm decem simiorum millia servantur et ut sacra animalia retinentur; in pluribus aliis verò minor numerus, sed non minoribus privilegiis et veneratione afficiuntur (3).

(1) Validis argumentis et rationibus nixum in doctoris opinionem scriptum videri potest in *Critic. Bibl.* vol. 1, p. 214.
(2) *Hist. Indiæ*, lib. 1.
(3) *Calmeti Biblia, encyc. Simia.*

LEPUS.

In Lev. 11, Judæorum legislator lepus inter immunda animalia collocat, quia, *quanquàm et ipse ruminat, sed ungulam non dividit.* Quidam naturalistæ asseruêre lepus non ruminare, sed doctor Shaw, in suo exquisitissimo de *generali Zoologiâ* libro, tradit animal hoc, ubi cum omni anatomicâ curâ consideratur, quasdam peculiares structuræ varietates exhibere, quibus ad ruminantia animalia affine clarè constituitur; et insuper vulgare lepus in multis ruminare reputatur. Poeta Cowper hujus rei tamen decretorium affert argumentum; loquens enim de lepore quod apud se retinuit, ait: Cùm illud tractabilissimum reperirem, quotidiè post jentaculum in hortum deferre solebam, ubi generaliter sub cucumerum foliis delitebat dormiens vel ruminans usque ad vesperum.

Lepora vulgatissima semper in Judæâ fuerunt; ita sanè abundant, ut moneat Plaisted eos qui solitudines juxta Bussorah pertransituri sunt, oniones secum deferre, ut iis condire possint lepora quæ sibi occurrent. Tradit ille viginti vel triginta uno die concocta fuisse.

Ut cætera animalia quæ vegetalibus omninò vescuntur, lepus innoxium est et timidum. Cùm ipsi abundantem natura victum suppeditet, hæc in eo non est cibi aviditas, quæ in iis, quibus parcus tantùm sæpè cibus est. Acerrimum est et mirabili velocitate, cui salutem suam potissimùm debet; cùm enim sit rapacium omnium bestiarum præda, incessantibus insectationibus patet. Lati sunt et prominentes oculi leporis, et ita retrò in capite positi, ut ferè post se currendo videre possit. Nunquàm integrè clauduntur, sed, cùm animal semper invigilet, apertis oculis dormit. Auriculæ magis adhuc propter magnitudinem conspicuæ sunt, mobiles sunt et in quamlibet partem diriguntur, ita ut levissimus etiam sonus facilè percipi queat, et ex eo animalis dirigi motus. Corporis musculi validi sunt et adipis expertes, ita ut dici possit superfluum onus nullum ferre carnis in ipsis. Ampliora sunt anterioribus posteriora crura, quod sanè auget adhuc motuum ejus rapiditatem, et cuncta ferè animalia, quæ velocitatis famam habent, excepto equo, simili modo confinguntur. Extra modum sobolescit lepus, et nisi plerorumque aliorum animalium prædationibus pateret, terram brevi cooperiret.

Animalis hujus caro à quibusdam populis deliciis habita fuit, ab aliis verò detestationi. Judæi, veteres Britones et Mahumetani immundam eam reputabant, religiosèque ab eâ abstinebant. E contrario vix ullus est alius populus, quamvis barbarus, qui illam gratissimam escam non reputet (1).

CUNICULUS vel SAPHAN.

Anglici translatores conjunctim cum pluribus aliis animal de quo in Lev. 11, 6, et aliis Bibliæ partibus agitur *coney* esse seu *cuniculum* intellexerunt. Sed ne quomodo contendam probabile non esse ut animal istud in Arabiâ vel Judæâ commune sit, alia est formidanda contra hanc interpretationem

(1) Vide Goldsmith.

objectio, scilicet similitudinis defectus inter cuniculi mores, et qui *saphan* (juxta Anglicam Bibliam cuniculo) à sacris scriptoribus tribuuntur. *Montes excelsi cervis*, ait David, *petra refugium saphan*, Anglicè *conies*, seu cuniculis, Ps. 103, 18. Idem notat Salomon in Prov. 30, 26 : *Saphans* (juxta Angl. vers. *cuniculi*) *grex tantùm invalidus sunt, qui collocat in petrâ cubile suum.* Porrò, notissimum est cuniculum, nedùm cubile suum in saxosis rupibus collocet, generaliter vitam degere in arenosis terris, et constanter campos frequentare.

Bochartus (1), admissis his difficultatibus, *saphan jerboa*, seu salientem murem esse contendit; sed ostendit Bruce unum tantùm huic respondere descriptioni *ashkoko*, seu, ut in Arabiâ Syriâque nominatur *ganam Israel*, seu *Israelis ovis*. Sic visendi hujus animalis descriptio à doctore Shaw datur.

Innoxia est bestia, iisdem ac cuniculus staturâ et qualitatibus, et incurro quoque anteriorum dentium situ et dispositione; fusciore verò colore est; exilioribus oculis, capiteque, ut mus montanus, acuminatiore. Breves sunt anteriores pedes, posteriores verò propè eâdem longitudine, salvâ proportione, ac *jerboa* pedes (2). Quanquàm notissimum sit animal istud aliquando sub terram uniculos agere, cùm tamen usualis ejus habitatio et refugium sit in foraminibus rupium et scissuris, eò magis præsumpta nobis est putandi ratio illud esse posse scripturæ *saphan*, quàm *jerboa*. Discere non potuit doctor cur animal istud *Israelis agnus* dictum fuerit.

Plenissima est D. Bruce descriptio, hæc ex eâ seligemus (3)! *Ashkoko* gregarii sunt et frequenter pluries duodeni super ingentibus lapidibus, juxta os speluncarum sedent, et apricantur, vel etiam egrediuntur, æstivarumque vesperarum frigoribus perfruuntur. Mitissimum quid imbelle et timidum adest in eorum corporis habitu; lenes sunt, facilè domantur, etsi, ubi primùm durè tractantur, gravissimè mordeant. Toto in corpore villos habent diffusos, validos et quasi barbâ suâ politos, et pro maximâ parte duabus unciis et quartâ unciæ parte longos. Rotundæ sunt auriculæ, non autem acuminatæ; clamores non edit, sed certè ruminat. Postquàm igitur contra eorum opinionem qui saphan esse cuniculum contendunt ratione pugnaverit, D. Bruce characterem hujus animalis à sacris scriptoribus datum *ashkoko* applicare conatur. Supra cætera, adeò rupibus delectatur ut celeberrimus viator nunquàm semel illud in terrâ videret, vel remotum à magnis lapidibus juxta os speluncarum ubi constanter remanet. In Judæâ, Palæstinâ et Arabiâ occurrit, et consequenter Salomoni familiare esse debuit. David illum accuratissimè describit, conjungitque cum animalibus omni homini notissimis : *Montes excelsi cervis, petra refugium saphan* (vel *ashkoko*) Ps. 103, 18. Et Salomon dicit : *Quatuor sunt minora terræ, et ipsa sunt sapientiora sapientibus..... saphan* (sunt) *plebs invalida, qui collocant in petrâ cubile suum.* Prov. 30, 24. Hoc arguit Bruce, maximè obviè definit *ashkoko* esse *saphan;* nam hæc invaliditas ad pedes ejus alludere videtur, et quàm impares sunt ad effodenda in rupibus foramina, ubi tamen habitat. Ut jam observavimus, perfectè rotundi sunt, pulposissimi, vel carnosissimi, excoriari facilè vel offendi possunt, et carneâ molli substantiâ constant. Hoc non obstante tamen, sibi domos excavant in durissimis petris magis inaccessas quàm cuniculi receptacula, et in quibus majori securitate degunt, non virium exercitio, vim enim non habent, cùm sint reipsà, ut ait Salomon, plebs invalida, sed propriâ suâ industriâ et sagacitate; rectèque igitur *sapientes* describuntur. Id tandem omne tollit dubium, quòd scilicet quidam ex Arabibus, et nominatim Damir dicunt saphan non esse caudam, fele minorem esse, in domibus vitam degere, id est, non hominum domibus, quippè quòd pauci sint homines in locis ubi saphan habitat, sed quòd sibi domos seu ut de eo locutus est Salomon, nidos palearum ædificent, contra ac cuniculus et mus, cæteraque animalia, quæ sibi sub terram cuniculos agunt, nec dici possunt sibi ædificare domos, ut expressis verbis de saphan dictum est.

(1) *Jerosol.*, lib. 3, cap. 33.
(2) *Itin.* vol. 2, p. 160.
(3) *Ibid.* Appendix, p. 139.

Christiani in Abyssiniâ de hujus animalis carne non comedunt, eam immundam habentes; neque Mahumetani, qui, multis in casibus, hujus generis abstinentiam à ferarum carne, eodem modo ac christiani, scrupulosè servant.

MUSCULUS.

Animal istud à Judæorum legislatore immundum declaratum est : unde patet illud ex occasione in cibum receptum fuisse. Una fuit reipsà ex abominationibus quibus operiebatur populus Isaiæ temporibus, pro quibus ipsis insignis pœnæ intentabatur comminatio. Isai. 66, 17.

Sed hebræum *acbar*, quod versio nostra *soricem* vel *musculum* reddit, *jerboa* significare putatur, quod animal ab Arabibus in familiâ *el akbar*, seu maximâ muris montani specie collocatur. Totam per Africam, Syriam et alias orientales regiones invenitur. Quinque tantùm circiter uncias longus est, posterioribus stat erectus pedibus, tergo sedens aliquandò quiescit, raròque quatuor simul cruribus suis stat. Ubi igitur eo modo stat erectus, permixti animalis speciem exhibet, muris scilicet cum avis volantis cruribus. Adeò brevissimi sunt anteriores ejus pedes, ut eis tantùm simiæ et sciuri instar utatur, quasi manibus, ad admovendum ori pabulum, et ut cuniculus ad excavandam sibi subterraneam domum; posteriora verò crura longa sunt, et ita velocissima, ut quasi avis saliat, et tam celeriter, ut à vertago vix attingi possit.

Capite oreque jerboa leporis speciem refert, sed ab eo differt quòd duos tantùm incisores dentes habeat. Corpus breve est : cùmque pari longitudine caudam habeat, muris cognomine donatus est. Cùm tergum et latera cinereo sint colore, intermixtis subcæruleis lineis, dici potest rufo colore. In Ægypto editur,

gustuque existimatur suavissimus : ejus corium quasi commune, licèt pulcherrimum pellis genus, in pellicandis vestibus adhibetur (1).

Notissima haud dubiè lectori est relatio ingentis devastationis quâ Philistia olim ab hoc exili animali affecta est (1 Reg., 6), postquàm incolæ ejus arcam præsentiæ Domini captam propè idololatrica cultûs sui symbola collocaverint. Neque unica illa est occasio in quâ ingentem locorum istorum agris vastitatem intulit. Incipiente enim circiter duodecimo seculo, ut à Guillelmo à Tyro (2) discimus, christianum Jerosolymæ regnum ita omninò ab innumerâ locustarum et musculorum multitudine sibi succedentium, quatuor annorum spatio, devastatum est, et inde orta tanta et tam generalis calamitas, ut pœnitentialis synodus Naplusiæ congregata fuerit ad reformandos mores, Deique misericordiam, ut terribilia hæc ejus judicia averterentur, implorandam.

TALPA.

Conspicuus iste parvus quadrupes ad vitam sub terrâ degendam formatus videtur, quasi voluerit Ens supremum nullum esse locum qui non aliquo modo habitaretur. Si ex propriis nostris sensibus, de vitâ animalis, quòd super terram nunquàm apparet, sed semper in eâ ad victum quærendum remanere jubetur, quòd, quotiescumque è loco in alium transit, viam sibi per obnitentia elementa aperire cogitur, dijudicandum nobis foret, asserere profectò possemus nullam hâc in naturâ horrendiorem esse, vel magis solitariam existentiam. In talpâ tamen, etsi ad omnia hæc apparentia incommoda damnetur, nulla calamitatis vel angoris signa aspicimus. Nullus pinguior quadrupes, nullis levius vel lenius corium; et quàm multis caret commodis quibus cæteri fruuntur, copiosiùs aliis præditus est, quibus cæteri parciùs donantur.

Statura talpæ medium tenet murem inter et musculum seu soricem; sed neutri ullo modo similis est, cùm sit è genere omninò singulari, et perfectè ab omni alio quadrupede absimilis. Nasus ejus productus et acuminatus, porci rostro similis, sed productior; oculi adeò exiles, ut vix discerni possint; loco aurium foramina tantùm habet; adeò breve collum, ut caput humeris infixum videatur; corpus crassum rotundumque, in tenuissimam brevissimamque caudam desinens; ipsa quoque crura adeò brevia, ut ventre planum incubare dicas. Itaque primâ fronte nobis massa carnea apparet, nigro et pulchrè lucido corio cooperta, exileque caput, ulli vix oculi, ulla vix crura, caudaque. Existimârunt veteres, et quidam etiam ex recentioribus cæcam penitùs esse talpam, sed Derham, ope microscopi, omnes oculi partes, quæ in aliis animalibus innotescunt, detexit. Oculorum exilitas, quæ ad eam cæcam reputandam veteres impulit, ipsi peculiari est commodo. Exiguus visionis modus animali ad vivendum in tenebris destinato sufficit; major luminis copia ipsi tantùm carceris sui horrores detegeret, à quo evadendi omnem ipsi facultatem natura denegavit. Latius si fuisset hoc organum, injuriis, labente in illud pulvere, perpetuò fuisset obnoxium; natura verò, ad removendum hoc incommodum, oculos non tantùm exiguissimos fecit, sed et illos villis operuit. His commodis aliud addunt naturalistæ quod ad ipsius securitatem confert, quemdam scilicet musculum, cujus ope talpa oculos retrahere potest, quotiescumque id necesse est, aut periculum adest (1). At certè tota talpæ figura et conformatio ejus vivendi modo mirabilissimè respondet, vehementerque omnipotentis Creatoris sapientiam et artem illustrat.

VESPERTILIO.

Singularis hæc bestia, cui sunt proprietates quæ eam bestiis simul et avibus connectunt, diverso modo in historiæ naturalis systematibus collocata est. Calmeti editor, quem secutus est doctor Harris, ait : Magis est volucris quàm ut propriè bestia dicatur, magisque bestia quàm ut volucris habeatur. Dubium tamen quoad ejus naturam nunc omne sublatum est. Vespertilioni enim nunc locus assignatur inter animalium tribus, quem locum et quòd pullos suos vivos pariat, et villus, dentes et reliqua pars habitudinum et conformationis ipsi evidenter vindicant. Nullâ in re particulari volucris similis est, nisi quòd in aperto aere stare possit; quæ circumstantia vix eorum pondus adæquat quæ ut illum inter quadrupedes collocantia retulimus.

Hebræum vespertilionis nomen designat *volans in subobscuro*, id est, *vespere*. Simili nomine à Græcis et Latinis dicebatur. In Deut. 14, 18, 19, ritè describitur : *Et vespertilionem, et omne quod reptat et pennulas habet, immundum erit, et non comedetur.*

Variæ sunt vespertilionis species, quarum quædam violentissimæ, validæ et injuriosæ. Vulgaris Europæ vespertilio innoxius est, multòque exilior quàm quidam in Oriente noti, ubi numerosiores quàm in hâc regione sunt.

Vespertilionis crura in modum omninò particularem et ab omni alio animale absimilem confinguntur. Ille volatûs sui instrumentorum ope repit. Totâ hieme in suo foramine latet, ut et etiam totâ die ipsâ æstate, exire non audens, nisi vespere, unius vel duarum horarum spatio, ut sibi cibum ministret. In arborum foraminibus, in obscurâ speluncâ, vel in ruinosæ domûs rimis quibus peculiari modo delectari videtur, communiter habitat. Hoc istum Isaiæ locum illustrat : *In die illâ projiciet homo idola argenti sui, et simulacra auri sui ad talpas et vespertiliones*, Isai. 2, 20; id est, idola sua deferet in obscuras speluncas, in antiqua rudera, vel loca desolata, ad quæ ipse se fugiens recipiet; sicque ea demittet, immundisque animalibus quæ loca hæc frequentant, et quasi proprio domicilio potita sunt, relinquet (2).

(1) Franklin. *Ægyptus*, vol. 1, p. 225.
(2) *Gesta Dei apud Francos*, p. 823; Harmer, *Observ.*, vol. 3, p. 395.

(1) Vide Goldsmith.
(2) Vide Harmer, *Observ.*, vol. 2, p. 455.

SECTIO QUINTA.

DUBIA ANIMALIA.

BEHEMOTH.

Dividuntur aquæ : ecce loricâ instructus caput attollit Behemoth. Perstricto ejus latere ferrum inania in fragmenta dissilit. Ille impavidus per campos incedit vel colles petit, ubi, cùm varia carpit pabula, greges latè circa pascua sua linquunt, et in innoxium peregrinum stupentes oculos conjiciunt.

(THOMPSON.)

Hoc designatum cognomine animal in libro Job, variè à doctis viris definitum est, quorum quidam, antiquiores præsertim christiani scriptores et Judæi rabbini satis absonis opinionibus indulserunt. Eas hìc sigillatim exponere inutile foret, proinde eas silentio præteribimus. Bythner et Reiske vocem *behemoth* plurale putant *behemeh*, *bestiæ* vel *bruti*, illamque bestias in genere designare existimant, peculiaris autem bestiæ naturam annexis certis characteribus definiendam linquentes. Clodius, ut à Scott (1) citatur, observat numerum pluralem ab Hebræis aliquando usurpari ad exprimendam *magnitudinem et præeminentiam;* ita ut *behemoth* sit *magna bestia.* Plerique tamen scriptores in eo conveniunt ut vocem illam nomen singulare cum Ægyptiaco fine(2) peculiare quoddam animal designans habeant; hippopotamusque et elephantus locum sibi in animali creatione vindicare existimantur, qui *behemoth* assignatur. Franzicis, Bruce, Pfeiffer, Schultens, Michaelis et Scott posteriori favent; Scheuchzer verò, Schaw, Taylor et præsertim doctissimus Bochartus pro priore decertant.

Recentior Calmeti editor, cujus immensa scientia et indefessa industria, ipsi semper reverentiam et attentionem vindicabunt, non obstante suo imaginariarum conjecturarum studio, apprimè animadvertit auctorem libri Job magnam operam insumpsisse in delineandis perfectissimis poeticisque conspicuorum horum animalium *behemoth* et *leviathan* picturis, quibus suas animatæ naturæ descriptiones claudit, et sermonis, quem in ore Altissimi ponit, gradationi finem imponit. Hunc etiam interrumpit sermonem, illâque interruptione, ut videretur, has creaturas ab iis quæ jam à se fuerunt descriptæ, separat, de iisque ita disserit ut quo poetico animo scripserit pateat. Leviatham effusiùs quàm behemoth describitur, et ambos quasi socios exhiberi evidenter apparet, sociosque et affines retinendos. Inde pergit D. Taylor ad inquirendum quænam ex creaturis, primævis in temporibus, et in regionibus Ægypto conterminis, ubi poematis hujus scena collocatur, probabiliter conjungi consociarique debuerint; et ex Herculaneis antiquitatibus et Prænestinis pavimentis, famosâque Nili statuâ, eas *crocodilum*, qui nunc generaliter leviathan esse reputatur, et *hippopotamum*, seu *fluviorum equum*, fuisse ostendit.

(1) *Transl. libri Job*, 372, nota.

(2) Editor Bibliæ comprehensivæ existimat *behemoth* idem esse ac Ægyptiacum *pehemon*, *pehemout*, ex *p. articulus*, *ehe*, *vitulus*, et *mout*, *aqua*, id est, *vitulus aquaticus.*

Ex ejusmodi rationibus, animadvertit ille, inferre procul dubio nos posse existimo hanc consociationem nec raram, nec infrequentem fuisse, sed illum reipsà fuisse in antiquis ævis et in regionibus ubi hæc animalia nativa erant cogitandi et consequenter loquendi morem; addereque possumus, cùm in Ægypto notissima, popularisque superbiæ Ægyptiacæ aliquo in gradu essent materia, et ab hujus regionis nativis magnitudine suâ et charactere distinguerentur, ea innotata omitti ab ullo studioso naturalistâ aut historiæ naturalis scriptore non potuisse; ita ut qui ea in hâc libri Job parte omissa supponeret, defectum in libro, quo scriptorem defecisse argueretur, adesse supponeret : si verò ea in eo inseruntur, nulla potest esse alia hippopotami descriptio (1).

Juxta Aristotelem, hippopotamus asini staturâ par est; illum amplissimi bovis staturâ pollere asserit Herodotus; Diodorus altum esse non minùs quàm quinque cubitos, seu septem circiter pedes cum dimidio contendit; Tatiusque illum, ob miram ejus vim, Ægyptiacum elephantum vocat. Sic hujus generis bestiam, quam sibi in occidentali Africâ obviam habuit, describit captain Beaver. Non innatabat bestia, ait, sed in canali, in quinque, ut existimo, circiter aquæ pedibus stabat; immerso toto corpore, capite verò aquas superante. In naviculam nostram defixos firma oculos tenuit donec viginti circiter *yards* ab eà glandem ipsi medium oculos inter et nares defixi, tùm subitò præceps ruit et confestim resurgit, insufflansque in demissiores aquas abiit, ubi totum ejus corpus cernere, hippopotamumque esse novisse potui. Tunc in naviculam paululùm accessit, inde ad oram fluvii, circumque semel aut bis quasi quid agendum sibi nesciret, ex omni parte volvitur, toto hoc tempore vehementer se immergendo. In profundiorem tandem abit aquam, et immergit se : nos verò intenti eramus ad observandum quâ in parte rursùs appareret, et insectabamur; eoque modo tres ferè horas insumpseramus, cùm tandem angusta arenarum moles occurrit, quam pertransiens, in quindecim vel sexdecim aquæ orgyas proripuit. Tunc insequi destitimus, quin alterum in illam ictum explodere potuerimus. Dùm ita persequeremur, non ampliùs quàm viginti minutas sub aquâ delitebat, sed statim post vulnus acceptum, tertiâ quartâve quâque minutâ surgebat. Corpore paulò major quàm major urus videbatur, brevioribus quidem, sed crassioribus cruribus. Caput ejus equini capitis persimile, licèt longius; ingentes prominebant oculi, apertæ et distentissimæ nares, breves et arrectæ aures, in modum equi resectis auribus, ubi eas erigit, vel vertagi ritè sectis auribus simillimæ. Nihil jubæ mihi perceptum est, depileque corium apparuit; de hoc tamen planè certus non sum; cùm enim utrùm bestia fera esset annon penitùs ignari eramus, statim ac glandem explosi,

(1) *Fragm.* ad Calmet, n. 65.

ab eâ recessimus, illam nos insectaturam existimantes (1).

In Job 40, 12, 13, conspicuam behemoth staturæ, vigoris et virium ideam suppeditat sacer scriptor : *Stringit caudam suam quasi cedrum, nervi testiculorum* (femorum) *ejus perplexi sunt. Ossa ejus* (vel costæ ejus) *velut fistulæ æris; cartilago* (vertebræ) *illius quasi laminæ ferreæ.* Inauditi ejus roboris idea crescit adhuc ex iis quæ de ossibus ejus referuntur, quæ validis cupri fistulis et ferreis laminis assimilantur. Ejusmodi figuris vulgò utuntur sacri scriptores ad exprimendam ingentem duritiem et vim; cujus rei conspicua in Michææ hâc prophetiâ occurrit exemplum : *Surge, et tritura filia Sion : quia cornu tuum ponam ferreum, et ungulas tuas ponam æreas : et comminues populos multos, et interficies Domino rapinas eorum et fortitudinem eorum Domino universæ terræ.* Mich. 4, 13. Adeò solida sunt et valida behemoth ossa.

Ipse est principium viarum (seu præcipuum opus) *Dei. Qui fecit eum, applicabit* (seu applicavit) *gladium ejus.* Job. 40, 14. His in verbis quasi omnium ab omnipotenti creatore factorum animalium nobilissimum exhibetur. Mas hippopotamus, quem Zernighi à Nilo in Italiam advexit, sexdecim pedibus et novem unciis ab extremo rostro ad caudæ originem longus erat; sex pedibus cum dimidio altus, quindecim pedibus amplus, cruraque ejus duobus pedibus circiter et decem unciis longæ. Capitis trium cum dimidio pedum erat longitudo, octo verò cum dimidio ambitus ejus; oris hiatus duorum cum quatuor unciis pedum erat, dentiumque maximis uno pede longiores.

Itaque, inaudita ejus vis, impenetrabile corium, ingens oris hiatus et portentosa voracitas, dentium nitor et durities, vitæ ejus modus, quam æquè in terrâ marique, vel in imo Nili flumine transigit, nostram æquè vindicant admirationem, illumque, ait Paxton, dignum exhibent qui *principium viarum Dei* habeatur. Nec minùs tamen ob sagacitatem conspicuus, cujus duo à Plinio et Solino referuntur exempla. Ubi se tritico ingurgitavit, et ad aquas distento ventre redire incœpit, multas aversis pedibus semitas describit, ne insectatores plani itineris vestigia sequentes, resistendi impotentem deprehendant destruantque. Alterum exemplum non attentionem minorem demeretur : ubi nimis luxurianter pinguis evasit, obesitatem suam copiosis sanguinis missionibus reducit. Ad id recenter sectas arundines, vel acutas rupes quærit, in quas irruit, donec satis cutem aperuerit ut sanguis effluere possit : ad promovendam verò hanc sanguinis detractionem, corpus agitare suum traditur; ubi verò satis magnam sanguinis copiam emisisse censet vulnus, in luto se volutando, claudit. Inde Plinius illum sanguinis emittendi artis inventorem, curandique artis magistrum vocat (2).

Sacer scriptor subsequenter addit : *Si furit fluvius, non recedit : stat immotus, etsi Jordanis in os suum irrumpit* (Job. 40, 18). Quantam hæc virium Behemoth ideam suppeditant. Ille ad subitam fluvii irruptionem stat immotus torrentisque violento et rapido impetui resistit !

Opinioni quæ prævaluit indulgentes quâ hæc ad hippopotamum descriptio refertur, quædam ex signis similitudinis inter hunc et libri Job Behemoth occurrentibus exhibere rectum duximus; amborum tamen identitatem dubiam habemus, magisque cum doctoribus Good et Clarke sacrum scriptorem ad exstincti generis animal intendere existimamus. *Mastodonton* aut *mammoth* fuisse putat doctor Clarke, cujus quamdam sceleti partem attentâ curâ expendit, et in suo in Genesim commentario descripsit cap. 1, 24. *Mammoth* ob amplitudinem descriptioni versiculi 19 apprimè respondebit : *Ipse est principium viarum Dei.* Ad quam enim hæc sceleti pars pertinuit bestia non minùs quàm viginti quinque pedibus alta, et sexaginta longa computari debet. Unius ex pedum digitis ossa quæ ego metitus sum, tribus pedibus longa inveni. Unus ex minoribus exstincti hujus animalium generis molaribus dentibus, asperitatibus extra horrens, quæ unam amplius unciam altæ sunt, et bestiam carne vesci ostendunt, à me appensus modò fuit, et, ut aridissimus nunc est, quatuor libris et octo unciis gravis inventus : idem quoque elephanti dens molaris à me quoque appensus, duabus libris inventus est gravis. *Mammoth* igitur, servatâ proportione, duorum cum quartâ parte elephantorum amplitudinem habere debuit. Inde staturam ejus deducere licet : elephanti decem et undecim pedibus frequenter alti sunt; mammoth igitur viginti quinque aut viginti sex ad minus pedibus altus fuisse apparet, et, ut multi-digitatus videtur, saltus quos efficere potens erat, ferè incredibiles esse debuerunt : nihil velocitate insectationes ejus aufugere poterat. Illum Deus ad ostensionem suæ potentiæ fecisse videtur, et si prolificum fuisset, nec jam exstinctum hoc animalis genus, universam terram habitatoribus exhausisset hujus generis bestiæ in Job ævo existere debuerunt : ibique ad behemoth intenditur quasi perfectè et generaliter notus fuerit.

LEVIATHAN.

.... *Ibi Leviathan, ex animatis creaturis*
immanissima, in altis fluctibus, quasi promontorium
immensus,
innatat vel dormit, mobilisque terra apparet, branchiisque suis
absorbet, et proboscide emittit mare. (MILTON.)

Vox *leviathan* in quatuor tantùm Scripturæ locis occurrit, in additum sublimissimæ huic creaturæ, cui cognomen illud datur, descriptioni, in quadragesimo libri Job capite; quæ descriptio summo in gradu poetica est, et in minutissimis etiam partibus rectissima. Vix esse potest dubium quin eadem bestia alibi vocetur *tan* et *tannin*, quæ voces diversè vertuntur *cete, draco, serpens* et *monstrum marinum;* eaque versionum diversitas ab ipsis nativis scriptoribus confirmatur, qui his verbis ad istas et plures forsan alias immanes insuper bestias, inter quas præcipuè *crocodilus* voce Leviathan designatur, describendas utuntur.

(1) *Afric. memoranda*, p. 225.
(2) *Illustrationes*, vol. 1, p. 383.

Indè præcipuè probatur leviathan esse Nilosum crocodilum, ait D. Vansittart (1), quòd plurimæ sint circumstantiæ et adjuncta particularia quæ ad Ægypti, nullius verò cujuslibet regionis crocodilos pertinent; et si eæ sint ejusmodi circumstantiæ ut ex illis ideas suas in leviathan descriptione deducere sacrum scriptorem supponere nobis liceat, certos ferè nos faciunt leviathan Nilosum crocodilum adumbrare. Locum deinde citat scriptor noster ex Herodoto, in quo hoc animal ab historico describitur, et quædam ipsi in Ægypti partibus peculiaria refert, animadvertens quosdam ex Ægyptiis crocodilum sacrum habere, et præsertim Thebarum et alios circa lacum Mœrim incolas, qui crocodilum alebant, annulis et armillis adornabant, sacro cibo ipsi destinato pascebant, et præcipuo penitùs honore afficiebant. Maximo igitur ingenio jam tùm illustrat datam in libro Job descriptionem, eamque Thebaidæ crocodili peculiarem characterem exhibere vehementer existimat.

In sequenti articulo in auxilium nobis advocavimus aptissimam doctoris Harris disquisitionem, qui plùs quàm vulgarem operam in hanc materiam profudit.

Leviathan descriptio incipit à versiculo duodecimo, et in tres partes dividitur, quæ sub diversis titulis ordinantur; 1° partes ejus; 2° ingentes ejus vires; 3° armis instructissima ejus statura. Prima earum partium et tertia illum non secùs ac naturalista describunt; secunda verò quasi Deum illum exaltat.

Sequitur igitur ab illo doctore emendata descriptionis libri Job versio, cui paucas explanationes et ad crocodilum relationes subjungemus: *Ecce leviathan! quem hamo circumagis, vel fune quem rostro ejus alligas.* (Job. 40, 20.) Verba hìc usurpata denotare generaliter videntur quibus instrumentis uterentur, partim ad capiendum in aquis vivum crocodilum, partim ad illum regendum, ubi fuisset in terram adductus. Expressis verbis asserit Herodotus, lib. 2, 70, unum ex modis, quo tunc temporis ex occasione capiebatur, hamum fuisse, suillo tergo instructum et medio in flumine projectum: crocodilus postquàm illum deglutisset, in oram extrahebatur emittebaturque.

Numquid pones circulum in naribus ejus, aut armillà perforabis maxillam ejus (40, 21). Hoc generaliter intendere suppositum est ad modum bestiam capistrandi ut circumduci posset, infixo in naribus hamo vel annulo, ut Deus Pharaoni sub crocodili figurà minatur, Ezech. 29, 4. Sed D. Vansettart verbis illis ornamenta exprimi existimat aitque; secundus versiculus haberi potest exprimere leviathan circumductionem, non ut rem visendam; sed in suo divino statu, cum aureo annulo vel ornamento naribus infixo. In orientalibus regionibus nasi annuli non aliter ac quodlibet aliud ornamentum frequenter occurrunt. Tres proximè sequentes versiculi illum ut domesticum animal exhibent, quasi in fœdus pacis veniens, in ditionem retentum, etc., etc.: *Numquid multiplicabit ad te preces, aut loquetur tibi mollia. Numquid feriet tecum pactum, et accipies eum servum sempiternum?* Hic omninò patet ironia. Miram sacer poeta artem ostendit, derisoriam sui sermonis figuram ita ordinans, ut magni Entis cujus in ore ponitur majestatem non minuat.

Numquid illudes ei quasi avi, aut ligabis eum (seu in caveam includes) *ancillis tuis? facientne socii tui propter eum prandium, et alieni negotiatores in partes illum auferent?* A Job hìc quæritur quid de captivo suo acturus sit, utrùm illum in domo suà ad suum et familiæ oblectamentum, ancillarumque diversiones retenturus sit, vel spectaculum Phœnicensibus catervis ostensurus.

Numquid hamato ferro pellem ejus implevisti, vel caput ejus harpaginibus? hic innuitur pellis ejus impenetrabilitas, effusèque posteà describitur. Joco vertitur missilibus telis eum confodiendi conatus. Nihil ulli animali ità apprimè ac crocodilo convenit. Tela de quibus hìc agitur ea sunt procul dubio, quibus piscatores ad ingentes pisces eminùs confodiendos utuntur.

Pone super eum manum tuam. Aude cum ipso congredi; esto firmus. Ecce spes ejus vana est, et etiam ad aspectum ejus dissipatur (concidit). Absurda est ejus domandi spes. Ipsa ejus adeò formidabilis est apparentia ut congredientis virtus concidat, et audacia frangatur.

Nemo ità confidens est ut illum suscitare audeat. Quis igitur resistere potest vultui meo? Quis stabit coram me confidenter? omnia quæ sub cœlo sunt mea sunt. Confundi nequeo in membris ejus et violentià, neque in potestate ejus et staturæ ejus viribus. Hâc in clausulà docetur Job ad periculum suum formidare quippe qui murmuribus litigationeque terribilis hujus bestiæ creatoris iram provocaverit: Etsi vir Leviatham aggrediendo concidat, tota creatio mea est, ejus magnitudine et structurà ullo modo affici nequeo. Concidere nequeo vel confundi; elinguis reddi non possum.

Statim in hanc descriptionis partem ingreditur poeta, quæ nondùm data fuit, et mirum in modum cum sigillatim depicto bellicosi equi et behemoth charactere congruit. Neque à dignitate in quà hùc usque stetit, descendit, cùm magnum creatorem mirabile suum opus expandentem, hominesque ad consideranda quæque plurima hujus formationis peculiaria invitantem, ut profundiori factoris sui potentiæ sensu afficiatur, exhibet.

Quis revelabit faciem armaturæ (indumenti) *ejus? Et in duplicaturam narium ejus quis progredietur?* obscurus est versiculus iste. Prior tamen pars describere videtur terribilem loricam quà crocodoli caput et facies conteguntur. Verti igitur sic potest: *Quis loricatam ejus faciem revelare poterit.* Si Job tempore, bellici equi omni ex parte loricis contegi mos erat, ad ejus armaturæ revelationem quæstio referetur; eâque similitudine crocodili squamæ exhibebuntur. Posterior igitur pars freni impositionem, sublatà armaturà, ad aliud quodlibet officium, denotat.

Portas vultùs ejus quis aperiet? per gyrum dentium ejus formido; laminæ squamarum ejus triumphus (seu elatio); *corpus ejus quasi scuta fusilia; una uni ità conjungitur* (squama) *ut ne spiraculum quidem incedit per*

(1) *Observat.* in cap. 41, lib. Job. Oxonii, 1810.

eas; una alteri adhæret, et tenentes se, nequaquàm separabuntur. Ingentissimum est crocodili os, dentiumque apparatus perfectè formidabilem hanc descriptionem confirmat. Indissolubilis contextura, squamarumque quibus contegitur latitudo potentibus versiculorum istorum figuris adumbrantur.

Sternutatio ejus splendor ignis (seu lucis); *et oculi ejus ut palpebræ diluculi.* Juxta Schultens notionem, amphibia quo diutiùs spiritum suum sub aquis cohibuêre, eò vehementiùs, ubi primùm emergunt, illum ducunt, spiritusque diù cohibitus cum in modum effervescit et adeò violenter erumpit, ut flammas evomere videantur. Tenues sunt oculi crocodili, sed undas maximè penetrare dicuntur. Inde Ægyptii oculos ejus, ubi primùm ex aquis emergit, soli, è sinu maris, ubi quiescere supponebatur, orienti assimilantes, ortûs solis, seu auroræ hieroglyphicum signum effecêre.

De ore ejus lampades procedunt; scintillæ ignis prosiliunt. De naribus ejus procedit fumus, sicut ollæ succensæ et ferventis. Halitus ejus prunas ardere facit, furensque ignis in conspectu ejus egreditur. Hic bestia prædam suam in terrâ insequens describitur; apertum igitur est os ejus, incredibili vehementiâ halitus emittitur, quasi fumus apparet, tantumque caloris gradum obtinuit, ut urens ignis videatur. Fortissimè quidem sunt et hyperbolicæ figuræ, quibus poeta utitur, sed iis pares sunt quæ in Ps. 17, 9: *Ascendit fumus è naribus ejus, et ignis à facie ejus exarsit; carbones succensi sunt ab eo.*

In collo ejus moratur fortitudo, et faciem ejus præcedit destructio. Fortitudo et destructio hìc animantur. Prior in collo ejus residet, quasi potentiæ ejus signum, vel motuum ejus regula; posterior verò quasi saliens saltansque ante eum, dùm prædam insequitur, ad exprimendum horrendam ab eo patratam stragem.

Membra carnium ejus cohærentia sibi, firma sunt, nec ullo modo viam dabunt. Cor ejus induratur tanquàm lapsis, quasi inferior mola asinaria durum est. Vehementes istæ similitudines non materialem tantùm, sed et moralem duritiem denotare possunt, feram et implacabilem ejus naturam. Ælianus crocodilum vocat *voracem carnis voratorem, animaliumque immitissimum.*

Cùm sese extulerit, potentes expavescunt, commotione conturbati quam in aquis excitat. Gladius aggressoris ipso ictu frangitur, sicut et hasta, jaculum aut harpago. Ferrum quasi paleas reputat, quasi lignum putridum æs. Non fugabit eum vir sagittarius; in stipulam versi sunt ei lapides fundæ. Quasi stipulam bellicam securim reputat, et deridet vibrantem hastam. His vocibus vivido modo vires, fortitudo crocodilique intrepiditas describuntur. Nihil ei timorem incutere potest. Si quis illum aggrediatur, nec gladii, neque jacula, neque hastæ in illum proficient. De eo inter viatores convenit pellem ejus acutis gladiis esse imperviam.

Cubile ejus sunt silicis fragmenta, quæ fracta rupes in lutum effundit. Obscura est clausula hæc, et diversis modis reddita fuit. Idea hæc esse videtur quòd nempè leviathan quiescere potest in acutis rupibus et saxis, non magis reputans quàm si in luto quiesceret. *Fervescere facit quasi ollam profundum mare; æstum ut unguentum anhelat. Post eum lucet semita, profundum spumâ candidâ circumfunditur.* Ut ampliorem hujus bestiæ virium ideam suppeditet poeta, motuum ejus in aquis effectus describit. Ubi ingens crocodilus in altum se immergit, violenta aquarum commotio liquori in ollâ ebullienti apprimè assimilari potest. Ubi verò in aquarum facie innatat, undas ut cymba scindit, spumâque albescere facit; eodem tempore cauda ejus, quasi gubernaculum, post ipsum fluctus spumis albescere et quasi lucis semita scintillare facit. Hæc vulgares sunt apud poetas imagines. Sic Homerus (Odyss. lib. 12, v. 235) ut à Pope vertitur: *Tumultuantes ebulliunt fluctus, commoti sunt, spumis albescunt, vasta surgit confusio, quasi aquæ super flammeo igne ebullientes.*

Suî similem super terram non habet inter ea etiam quæ timoribus inaccessibilia facta sunt. Omnia arroganter despicit; ipse est rex super universos filios superbiæ. Animadvertit doctor Good omnes interpretes in errorem esse lapsos existimando filios superbiæ vel arrogantiæ ad feras bestias aut immanis molis monstra referendos. Longè hominis superbiæ et arrogantiæ, illegitimæ in propriam suam fortitudinem confidentiæ, quam humiliare sublimis hujus loci scopus est, ignobilius est ipsi, inter ipsam brutam creationem, creaturam assignavisse quam aggredi non audet, et quæ omnem ejus superbiam et ostentationem, et jactantiam ridet, illumque in omnibus his casibus realem suam parvitatem et inferioritatem sentire cogit.

Ea est divinitùs afflata mirabilis bestiæ descriptio; et difficile forsan impossibile est ullam in alicujus ævi aut regionis linguâ descriptionem invenire quæ tam mirè sibi constet. Unicum totum et æquè exquisitum efficere videtur.

Suscitare Leviathan in cap. 41, 8-10, ejusdem libri, quasi ineluctabilis ruina exhibetur. Naturæ consentaneum erat ut terribilis hujus eventûs in vehementissimis abhorrentiæ vocibus mentio fieret, iique lugerentur qui ita miserabiliter pereunt, amarissima calamitoso diei imprecantes. Ejus loquendi modi auxilium ut fatalem ortûs sui noctem exsecretur Job invocat.

Voce Leviathan in Ps. 78, 14, Pharaonem repræsentari supponere licet, quemadmodùm rex Ægypti ab Ezech. 29, 3, vocatur: *Draco magnus* (seu crocodilus) *qui cubat in medio fluminum suorum*, atque, ut ait D. Merrich, si Arabici lexographi, à Bocharto citati, rectè asserant Pharaonem in linguâ Ægyptiacâ crocodilum significare, aliaque esse poterit ad ejus nomen in his Psalmistæ et Ezechielis textibus allusio, ut ad draconis nomen fiebat, quando Herodius, in amarulento joco ab Aristotele, Rhet. lib. 2, c. 23, relato, ait leges ejus quæ severiores erant, leges esse non *hominis* sed *draconis.*

UNICORNIS.

Numquid volet altus unicornis (seu *rhinoceros*) *qui dominum præter me non novit, ad præsepe tuum mugire, vel à te subsidium petere? Numquid jugo tuo non assuetum*

subjiciet humerum, vel obnitentes glebas franget, et super sulcis tuis fumabit? Cùm magna sit vis ejus, ito, confide in eum curis vacuus; colli ejus totius anni labores impone, jube illum ad limina tua æstates (seu messes) afferre, onusque suum inter collectos tuos acervos deponere. (YOUNG, *Job translatio.*)

Lectori parùm prodesset varias sigillatim exponere opiniones quæ de identitate bestiæ, quæ in nostrâ Bibliæ versione *unicornis* designatur, habitæ fuerunt. *Oryx*, quædam feri capri species; *urus*, quædam feri vituli species; quædam cervi aut damæ species, et *rhinoceros* ipse, sive simplex cornibus sive duplex habuerunt qui aptè se sacræ scripturæ *reem* prædicarent.

Quòd autem hanc bestiam dubiis animalibus consociaverimus, haud dubiè inferetur aliquam adesse illam cum noto quodam animale identificandi difficultatem. Res ita se habet : dùm enim quædam sunt similitudinis notæ *reem* inter, ut in Scripturâ describitur, et unumquodque ex supra memoratis animalibus, quædam sunt etiam rationes quibus dubium effici videtur utrùm quoddam ex ipsis idem omninò sit animal ac quod à sacro scriptore describitur.

Omninò animadvertere necesse est unicornem, ut à poetis et pictoribus exhibetur, in naturâ nunquàm extitisse, sed tantummodò in unius mente et in tabellâ alterius. Atverò, antequàm inquirendum suscipiamus quæ creatura voce Hebræâ *reem* designetur, operæ pretium erit certo modo exponere verum ejus characterem, sedulo locorum in quibus de illâ agitur, exsamine. Prima ad illam allusio occurrit in Balaam ad Balac responso, quando à tremefacto hoc rege, ut invadentibus Israel agminibus malediceret importunè incitatus ait : *Deus eduxit illum* (Israelem) *de Ægypto, cujus fortitudo similis est rhinocerotis*, seu unicornis, Num. 23, 22; 24, 8. Undè evidenter patet *reem* ingentem fortitudinem habere existimatum fuisse. Huic ideæ congruit Isaiæ locus, in quo propheta illum aliis animalibus consociat magnâ vi præditis, quasi ducum principumque typum hostilis ejus gentis, qui in regionem suam devastationem laturi erant : *Et descendent unicornes cum eis et cum tauris vituli; inebriabitur terra eorum sanguine, et humus eorum adipe pinguium.* Isai. 34, 7. Ex libro Job discimus illum non fuisse tantùm animal ingenti vi præditum, sed et ferocissimâ et intractabili indole : *Numquid volet rhinoceros* (seu unicornis) *servire tibi, aut morabitur ad præsepe tuum? Numquid alligabis rhinocerota ad arandum loco tuo? aut confringet glebas vallium post te? Numquid fiduciam habebis in magnâ fortitudine ejus, aut derelinques ei labores tuos? Numquid credes illi ut sementem reddat tibi, et aream tuam congreget?* Job. 29, 9. Alia quoque ad hanc rem pertinentia è Psalmo 91, 11, colligimus, nempe quòd animal istud unum tantùm cornu habeat et in recto quidem statu, quod in nullo cornutorum animalium occurrit : *Et exaltabis sicut unicornis cornu meum;* dùm è contrà è sequenti loco evidenter patet plus quàm uno aliquando cornu præditum inveniri : *Cornua rhinocerotis, cornua illius* (Joseph). Deut. 33, 17. Non in ullis Scripturæ locis, duobus exceptis, de unicorni fit mentio, duo verò ista loca sunt Ps. 21, 22, et 38, 6. Nihil amplius et novi à priore discimus, posterior verò non nisi parùm notionibus nostris addet : *Eos salire facit ut vitulus; Libanum et Saron quasi filium unicornium.*

Nunc paratiores sumus ad exquirendum quanti valeant quæ in partem animalium quæ Scripturarum *reem* esse supponuntur allata sunt. Audiamus primò D. Bruce : Valdè mirandum est, ait clarissimus ille viator, duas bestias quales sunt elephantus et rhinoceros, sacrorum scriptorum descriptiones penitùs fugisse. Moyses filiique Israel diù morati sunt in locis quæ regionibus horum animalium nativis conterminæ sunt, scilicet in Ægypto et Arabiâ. Animalium in munda et immunda distributio legislatorem impulisse quasi necessariò videtur ad describendum, in alterutrâ divisione, animal cujus carnibus præcipuè vicinorum locorum paganæ gentes vescebantur. Consideratis diuturnis intimisque Salomonis cum meridionali maris Rubri littore relationibus, ferè impossibile est ipsi non innotuisse hæc animalia, cùm præsertim ipse et pater ejus David copiosè ebore usi fuerint, ut ipsi in scriptis suis frequenter referunt, quod simul cum auro ex iisdem tractibus afferebatur. Præctereà Salomon expressè de zoologiâ scripsit, vixque supponere licet illi non innotuisse duo hujus creationis partis præcipuæ animalia, quæ magnum Asiæ, respectu ipsius, orientalis continentem, et Africæ, ad meridiem habitabant, quibus cum terris constantibus relationibus conjunctus erat.

Duo sunt animalia de quibus frequenter in scripturâ agitur, quin inter naturalistas conveniat quæ fuerint. Unum est *behemoth*, alterum *reem*, quæ ambo ut roboris, fortitudinis et ab homine independentiæ typi exhibentur, et ut talia ab ordinariâ bestiarum sorte scilicet ab hominis dominio et ditione exempta. Etsi hoc in sensu litterali non sit accipiendum, quippe quòd nullum est animal super quod timor hominis non sit et quod ultrà potentiæ ejus metam consistat, id intelligendum est de animalibus quorum adeò excedit fortitudo et statura, ut sub illo respectu cæteræ bestiæ nullam cum ipsis relationem proportionemve habeant.

D. Bruce *behemoth* elephantum esse sumit, in quo ab illo differimus; *reem* verò rhinocerota esse contendit ex his consideratis : verbi etymologia in Hebræo et Æthiopico *rectitudo*, seu *erecta statio* esse videtur. Particularis sanè non est in ipsâ bestiâ qualitas, quæ multis aliis quadrupedibus non erectior, quin imò non æquè erecta est; illa verò qualitas ex circumstantiâ et modo quo situm est cornu desumenda est. Apud cætera animalia cornua ad quemdam cum naso vel osse frontis parallelismi gradum inclinant. Rhinocerotis tantùm cornu erectum vel huic ossi perpendiculares stat rectis angulis; undè illi major virium copia, ut rectis, quàm ullum cornu in alio aliquo situ habere possit.

Felicissimo modo ad hunc cornu situm in sacrâ Scripturâ alluditur : *Et exaltabis sicut unicornis cornu*

meum, Ps. 91, 11. Cornu ad quod hìc alluditur penitùs non est typicum, sed est verum ornamentum, quod magnates in diebus victoriæ, promotionis et gaudii ferebant, cùm novo, suavi, vel recenti oleo peruncti erant : quæ circumstantia à Davide cornu erectioni additur.

Difficilè concipitur cur scriptores quidam impulsi fuerint ad habendum unicornem quamdam capri vel dorcadis speciem, cùm è genere sit cujus verus character est metus et imbecillitas, quod omninò oppositum stat, ut notat D. Bruce, qualitatibus quæ *reem* in Scripturâ ascribuntur. Insuper planum est *reem* non esse inter munda animalia recensendum, recensque viator morosissimè illum pro leviathan, quem piscem esse certum est, sumit. Balaam, Madianites sacerdos, et idcircò in locorum viciniâ, ubi rhinoceros habitat, et Æthiopiæ intimè conjunctus (ipsi enim hujus regionis pastores erant), ex contemplatâ Israelis fortitudine cui ad maledicendum adductus fuerat, subitò supra se raptus, ait de eodem Israele : *Cujus fortitudo similis est rhinocerotis,* Num. 23, 22. Frequenter Job ad ejus fortitudinem, feritatem, indocilitatemque alludit, cap. 39, 9, 10; quærit enim : *Numquid volet rhinoceros (reem) servire tibi, aut morabitur ad præsepe tuum?* Id est, venietne libens in stabulum tuum et ad præsepe tuum vescetur? et rursùm : *Numquid alligabis rhinocerota (reem), ad arandum loro tuo, aut confringet glebas vallium post te?* Aliis verbis, potesne illum aratro vel occæ alligare?

Isaias, 34, 7, cui ex omnibus prophetis meliùs innotuisse videntur Ægyptus et Æthiopia, Idumææ destructionem prophetizans ait *unicornes*, *reem*, cum pinguibus pecoribus descensuros; unde patet illos unicornes in viciniâ habitare novisse. Eumdem in modum ac prædicens Ægypti desolationem, ut illam perficiendi modum affert quòd musca ex Æthiopiâ adducetur, quæ pecora in deserto et inter rubeta obtineat, ibique destruat, quò, nisi jussu, hoc ordinariè non accedit insectum (Isai. 7, 18, 19; et Exod. 8, 22); et ubi singulis annis pascuntur pecora, ut sese ab illo eximant.

Rhinoceros in Geez vocatur *arwe harish*, et in Amharic, *auraris*, quæ ambo nomina immanem feram, cornu instructam significant; quod ad eas pertinere videretur species, quibus unum tantùm cornu est. Ex alterâ parte, in regione Shangalla et in conterminâ Nubiâ dicitur *girnamgirn*, seu cornu supra cornu, hocque illum duo cornua habere denotare videretur. Æthiopicus textus vocem *reem* reddit *arwe harish*, et Septuaginta vertunt *μονόκερος*, seu *unicornis*.

Quòd si Abyssinianus rhinoceros duo constanter cornua haberet, probabile non videtur illum à Septuaginta *μονόκερος* vocandum, præsertim cùm hujus generis animal Alexandriæ expositum suâ ætate, cùm primùm in historiâ recensetur, in spectaculo Ptolemæo Philadelpho, in suâ ad coronam accessione, ante patris sui mortem dato, videre debuerunt.

Præcipua causa cur vox *reem*, *unicornis*, non autem *rhinoceros* vertatur, ea est quòd præsumeretur illi unum tantùm cornu esse debere. Sed illud adeò firmiter non stat, ut sufficiens sit ratio admittendi animal exstitisse, quod post tot seculorum inquisitiones nunquàm apparuit. Scriptura, ut vidimus, de unicornis cornibus loquitur, ita ut etiam indè *reem* esse possit rhinoceros, sicut Asiaticus et partis Africæ rhinoceros esse potest unicornis.

Supra hæc docet nos D. Bruce rhinocerota non fœno vel gramine, sed penitùs pasci arboribus; spinosissimis non parcit, sed iis maximè delectari videtur : nec exilis est ramus qui famem ejus fugere possit, firmissimas enim notæ cujuslibet creaturæ maxillas habet, aptissimasque ad molendum, terendumque quamcumque obnitentem materiam. Atverò, præter arbores quæ maximè obnituntur, sunt et in immensis quos habitat saltibus mollioris consistentiæ et succulentioris qualitatis arbores, quæ in præcipuum ejus pabulum reservantur. Ut altissimos earum ramos obtineat, superius ejus labium ita produci potest, ut majori polleat apprehendendi facultate, eodem modo ac proboscide suâ elephantus. Labii hujus et linguæ ope altissimos ramos quibus major est foliorum copia demissos devorat primùm; nudatâ ramis arbore non tamen recedit, sed tam altè in trunco posito rostro suo quàm cornu penetrare licet, arboris stipitem discerpit, et in tenues particulas, ut totidem regulas, comminuit; et ita præparatas, quantùm valent immanes ipsius maxillæ capere, amplectitur, easque non difficiliùs quàm bos apii radicem intorquet (1).

Ea est descriptio quam clarissimus ille scriptor dat animalis, quod *reem* sacrarum Scripturarum esse supponit; minimique sunt ponderis quæ contra ejus opinionem urgentur objecta. Qui ea perpensa confutataque videre cupit, id in *Naturali historiâ fragmentorum ad Calmetum*, præstitum inveniet.

Ab elephanto animalium fortissimum rhinoceros dicitur. Duodecim ab extremo naso ad caudæ insertionem pedibus longus vulgò invenitur, à sex ad septem pedes altus, corporisque ambitus longitudini ferè æqualis est. Elephanto igitur magnitudine par est; nec oculis ita hoc animali minutior apparet, nisi quòd crura ejus multò breviora sunt. Verbis, inquit Goldsmith, nisi confusissima hujus animalis formæ exhiberi potest idea; et pauca tamen sunt quorum ita conspicua sit forma. Dempto cornu, quod jam descripsimus, caput ejus porcini capitis similitudinem refert : nudum est rhinocerotis corium, durum, nodosum, corpusque rugis, modo prorsùs peculiari, involvit (2). Cutis pulvereo fusco colore, adeò crassa est, ut acinacis aciem vertere, et sclopeti glandi resistere possit.

Ea est generalis animalis descriptio, quod ob cornu è rostro eminens præsertim formidandum apparet, naturâque ad aggrediendum magis quàm ad alliciendum propensum. Elephantus, aper, urusque transversè

(1) Bruce, *Itin.*, vol. 5, p. 89-95.

(2) Id tamen occurrit tantùm in unius cornu rhinocerote; quæ verò species duobus cornibus instruitur, his in cute rugis caret; etsi hàc in notione utraque species ut similis generaliter exhibeatur.

ferire coguntur, rhinoceros autem, cornu suo sic stante, quoque ictu vim suam omnem expromit, ita ut tigris aliud quodcumque animal sylvestre aggredi malit quàm quod viribus suis tam integrè utitur. Reipsà nulla vis est quæ terribili huic animali sit formidanda: ex omni parte corneà crassâ cute protectum, quam leonis tigrisve ungues penetrare nequeunt, et antè cornu armatum cui obsistere non eligit elephantus. Certos nos fecerunt viatores elephantum sæpè enecatum in sylvis inveniri rhinocerotis cornu perforatum.

CAPUT III.

VOLUCRES

Sed quis varias dicere potest gentes quæ frequentatum aerem alacribus pennis arant? Hæ comminutum corticem diffindunt ut insectis pascantur; illæ aduncum rostrum in calidum sanguinem immergunt; quædam juncosas paludes incolunt, solitariosque saltus, quædam argenteas suas plumas in fluctibus lavant.

Nunc ad unam ex pulcherrimis, copiosissimisque naturæ animatæ partibus accessimus. Paucas antecedentes præmittere licebit observationes antequàm ad describendas multas species, quæ nobis in recensendâ Bibliæ ornithologiâ notandæ occurrent, procedamus.

Nostram primo loco attentionem vindicat pennatarum tribuum structura. Si cum homine conferantur, multò rudior imperfectiorque videtur earum formatio; æque in genere etiam quadrupedum docilitatis expertes inveniuntur. Ab illis proximum tamen ordinem tenent, piscesque et insecta corporis structurâ et sagacitate longè superant.

Quoad perfectissimi ordinis volucrum structuram pauca nostram attentionem postulant. Totum corpus modo ad iter per aerem faciendum accommodatissimo confingitur; quippe quod, ut observat D. Ray, juxta sir Isaaci Newtonis minimæ resistentiæ formam proximè constructum sit. Juxta Barr, in suâ Buffonis *Continuatione*, nec extremâ est mole, nec æquè in suis cunctis partibus substantiale; sed, cùm ad surgendum in aerem sit destinatum, latam superficiem absque soliditate expandere potest. Anterior corporis pars est acuta ad aperiendam sibi viam per aeris elementum, gradatim crescit ejus moles, donec justam acquirat dimensionem; et in expansam caudam desinit. Cùm sit duplex volucrum motio, *ambulatio* scilicet et *volatus*, cruribus instruuntur, quæ ad ambulandum mirè coapta sunt, easque quasi elaterium ad volandum sublevant; alis quoque, quarum ope alta petunt et cursum suum hùc et illùc ferunt; caudâ tandem, quâ firmæ stant in aere, in evolutionibusque juvantur et in cursu diriguntur.

Quanquàm plumeum volucrum tegumentum mirabiliter ad levitatem et fluitationem sit dispositum, alæ tamen vi stupendâ polleant, iisque incredibili velocitate impelli possunt. Ut ad volandum aptiores fiant, perfectissimo plumæ disponuntur ordine, unicâ serie jacentes; utque lenius illabantur, glandula quædam in uropygio residet ex quâ, datâ occasione, oleum rostro exprimunt plumasque inungunt.

Rostrum est conspicua artis pars durâ corneâque substantiâ constans, modoque ad perrumpendum aerem accommodatissimo constructum. Aures à capite non eminent, ne morentur earum volatum; itaque sunt oculi dispositi, ut hemisphærium propè ex utroque latere capiant.

Volucribus dentes non sunt ad mandendum cibum, sed granivoris avibus duplex est stomachus; in uno cibus emollitur maceraturque, antequàm in alterum transeat, ut penitùs digeratur. Cùm superiores sæpè regiones pertransire debeant, unde gravi illis foret incommodo si pullos suos more quadrupedum parerent, modus earum generandi sapienter factus est alius, earumque proles ovorum medio exoriuntur. In celeri pullorum avium incremento, quo talem virium et staturæ gradum acquirunt ut sibi mox provideant, nobis quoque teneræ Providentiæ curæ adest exemplum.

Quæ occulta vis parvis his creaturis nemorum amorem inspirat, eo ipso tempore, quo affinitates jungere maximè expedit, id est, cùm genialis cœli temperies arbores frondibus operuit, et graminibus campos, et in futuræ prolis sustentaculum tot insectorum examina profert? Unde igitur, ubi vix connubiale vinculum initum est, tenues illi cantores confestim nidis conficiendis incumbunt, teneræque suæ proli præparant? In nidis construendis quanta ars et ingenium! sive luti et mortarii collectis coalescant particulis, sive levissimis muscorum palearumque materiis, eos in accommodatissimam formam effingere, et quâ indigent soliditatem iis conferre satagunt. Nec minùs est mirandum quòd ejusdem speciei volucres, magnis licèt intervallis divisæ, eumdem omnes architecturæ ordinem in ædificandis sibi domibus sequuntur (1); quòd generi quæque suo convenientissimum locum eligit, et in eo omnes conveniunt ut tot ova deponant quot ad servandam speciem necessaria sunt, nec plura tamen quàm decenter incubare et excludere possint.

In incubando quàm patientes! ovis suis, quantùm necesse est, parvulæ hæ creaturæ insident, donec pulli jam prodituri sint; tunc verò quàm officiosè parvulos captivos in sese eximendo adjuvant! Quàm inimitabili posthàc curâ iis invigilant et victum provident, donec sibimetipsi providere possint! quàm diligenti scrupulosâque curâ, hoc temporis, cuique assignatam cibi partem distribuunt! *Quis potens spiritus*, (vos, sapientes, enarrate nobis!) *percepto, sed non audito sermone, volucres cœli edocet? quis, nisi Deus, inspirans Deus, cujus immensus Spiritus et nunquàm remissa potentia, omnia pervadit, adornat, sustinet et commovet?*

Quæ observavimus pennatæ genti in genere attribui possunt, sed ubi ad peculiaria paucis ex variis speciebus convertemur, nobis Dei sapientia et bonitas non minùs conspicua videbitur. Quàm mira est quarum-

(1) Gallinæ incubanti corvum suppone, nec illum ulla sui generis opera videre sinas, quem tamen nidus confinget, idem semper erit, in bifurcâ stipitis parte, cum omnibus ejusdem speciei nidis.

dam avium migratio, vel iste mirabilis instinctus quo *milvus in cœlo cognoscit tempus suum, et ciconia, hirundoque custodiunt tempus adventûs sui!* Jer. 8, 7.

Pauca sunt hæc divinæ sapientiæ et bonitatis testimonia, quæ in hâc creationis parte elucent; sed quanquàm paucissima, satis multa tamen sunt ad movendam nobis admirationem, adorantisque in omnium Creatorem grati animi sensus ingerendos.

Vulgare volucrum nomen in Scripturis Hebraicis est *tzephur, rapidus motor*, vel *festinans*; quod cognomen volatili huic genti apprimè competit; generalius et indefinitum nomen est *ouph, volucris*; sed hæc appellatio quidquid volat, sive avis sit aut insectum, denotat. Frequenter in Anglicâ Bibliâ *fowl, volucris*, vertitur. Prædantes aves vocantur *oith, irruentes*, ex impetu quo in prædam irruunt. In plùribus ex locis ubi occurrit interpretes nostri verterunt illud plurali formâ *fowls, volucres, volatilia.*

Notarum jam avium numerus, ut existimamus, tria inter et quatuor stat millia. Varia à se invicem discernere genera, ejusdemque generis, ubi variæ sunt, species, magnæ opus est difficultatis; et opus, ubi fuisset absolutum, laborem forsan non compensaret. Linnæus dividit aves in sex classes, scilicet: aves *rapacis generis*; aves *picæ generis*; aves *domestici generis*; aves *passeris generis*; aves *anatis generis*; et tandem aves *ciconiæ generis*. Priores quatuor classes varia terrestrium avium genera complectuntur; duæ verò posteriores eas quæ ad aquas pertinent.

Ex Hebræo legislatore, à quo strictissima de animalibus mundis et immundis prodierunt præcepta, æquè strictæ de avibus, quæ inter se qualitatibus et vivendi modis non minùs distinguuntur, naturâ exspectandæ erant regulæ. Atverò animalium characteres ex pedibus sumpti, hìc deficiebant; notasque definire, quæ doctum simul et indoctum agrestem agricolam, et gravem civem quolibet casu ducere possent, facile non erat. Inde in Mosaicis institutis nulla ad conformationem est relatio, quasi medium aves in mundas et in immundas, in legales et in illegales distinguendi: serie tantummodò exceptionum constat sacrum rituale, certaque prætermittuntur genera, nec unum tantùm verbum de iis quæ licita sunt occurrit.

In describendis variis avibus de quibus in Scripturâ mentio fit, triplicem adoptabimus ordinem, ad quem in nostrâ ad zoologiam introductione retulimus.

SECTIO PRIMA.

AEREÆ VOLUCRES.

AQUILA.

Quanquàm fortis falco sit, quanquàm in volando exercitissimus,
illum tamen in humiliori cœlo aquila relinquit; aquila, quandò
humanum prætervolans aspectum, solem in indefesso cursu suo petit.
Numquid ad præceptum tuum flavas alas tàm altè in aerem
elevavit, et in abruptâ rupe insedit, ubi, longè supra mundum
tuum solitaria sedet, et rupum fortitudinem suam superbè
facit; undè latè super naturam oculi ejus prospiciunt, et
uno nutu prædam suam designant? Pullos suos pascit sanguine
et mactatæ nondùm victimæ imminens, promisso sibi cruore gaudet.
(YOUNG.)

Eumdem aquila locum inter volucres occupat ac leo inter bestias. Ingens ejus fortitudo, velocitas et volatûs altitudo ad innatam ejus ferocitatem et voracitatem additæ, regis avium ipsi cognomen obtinuerunt, terroremque omnibus suis aeris habitatoribus sociis injiciendi contulêre facultatem.

Ab Hebræis aquila dicebatur *nesher, lacerator*; utque rapacitate præcellit, prædamque suam in partes discerpit, satis obvia est hujus cognominis proprietas.

Plurimæ sunt aquilæ species à naturalistis descriptæ, neque unam tantùm complecti Hebraicum *nesher* probabile est. Maxima nobilissimaque quæ nota sit species, à Bruce vocatur *aurea aquila*, et ab Æthiopibus *abou duch'n*, seu *pater longâ barbâ*. ex villorum fasciculo, qui infra rostrum ejus dependet. Ab alâ ad alam avis ista octo pedes et quatuor uncias numerat; et ab extremâ caudâ ad extremum rostrum, ubi mortua est, quatuor pedes cum septem unciis Quæ à D. Bruce descripta fuit viginti duas libras pendebat, media ejus falcula duas circiter uncias cum dimidiâ longa erat.

Ex omnibus notis avibus non modò altissimum, sed et rapidissimum volatum habet aquila. Ad id plurimæ sunt conspicuæ in sacris libris allusiones. Inter calamitates quas Israelitis minabatur propheta, nisi obedirent, ista sequentibus verbis exprimitur: *Adducet Dominus super te gentem de longinquo, et de extremis terræ finibus, in similitudinem aquilæ volantis cum impetu*, Deut. 28, 49. Nabuchodonosor adversùs Jerusalem iter similibus verbis prædicitur: *Ecce quasi nubes ascendet, et quasi tempestas currus ejus; velociores aquilis equi illius*, Jer. 4, 13; ut et etiam invasio ejus in Moab: *Hæc dicit Dominus: Ecce quasi aquila volabit, et extendet alas suas ad Moab*, Jer. 48, 40, id est, in devotam regionem, quasi in prædam aquila præceps ruet. Vide etiam Thren. 4, 19; Os. 8, 1; Habac. 1, 8.

Ex omnibus avibus acutissimus est aquilæ oculus, sed ipsi odoratûs sensus ita non est acutus. Prædam igitur nisi in aperto non insequitur, sed ubi primùm illam aspexit, ea est motûs ejus rapiditas, ut certa sequatur destructio. Ad hoc alludit Job, rapidam temporis fugam exprimendo: *Dies mei velociores fuerunt cursore; fugerunt, et non viderunt bonum. Pertransierunt quasi naves veloces, sicut aquila festinans ad escam*, Job. 9, 25, 26.

Generaliter aves istæ in montosis et non ita frequentatis regionibus occurrunt, et inter altissimas rupes aream suam ponunt. Inde sublimis prophetæ loquendi modus, ad superbiam et degradationem Moab alludentis: *Si exaltatus fueris ut aquila, et si inter sidera po-*

sueris nidum tuum, inde detraham te, dicit Dominus, Abd. 4, et etiam Jeremiæ, referendo ad vicinam Edom regionem : *Arrogantia tua decepit te, et superbia cordis tui, qui habitas in cavernis petræ, et apprehendere niteris altitudinem collis; cùm exaltaveris quasi aquila nidum tuum, inde detraham te, dicit Dominus*, 49, 16. Pro rupis vertice proceram aliquando cedrum eligit aquila in habitationem sibi; quæ circumstantia prætermissa non fuit in sacris libris : *Aquila grandis magnarum alarum, plena plumis et varietate* (colorum) *venit ad Libanum, et tulit altissimum cedri ramum*, Ezech. 17, 3.

Aquila, ut traditum est, ad summam senectutem vivit, et, velut rapaces aves, plumas suas incipiente vere amittit. Transactâ hâc æstate, novâ recentique vi ac vigore prædita apparet, ejusque senectus juventutis speciem assumit. Ad id intendit David, cùm grato animo beneficia Dei recensendo ait : *Qui satiat bonis os tuum, ita ut renovetur ut aquilæ juventus tua*, Ps. 102, 5; ita et propheta, renovantem et vivificantem Spiritûs Dei potentiam describendo : *Qui autem sperant in Domino mutabunt* (renovabunt) *fortitudinem; assument pennas sicut aquilæ, current et non laborabunt, ambulabunt et non deficient*, Is. 40, 31. Ad aquilæ plumarum mutationem alludi suppositum est in eo quòd Michæas populum magno ob Dei judicia mœrore affici jubet.... *Decalvare et tondere super filios deliciarum tuarum : dilata calvitium tuum sicut aquila*, Mich. 1, 16..... Nos verò, potiùs existimamus intendi ad naturale peculiaris hujus avis cujusdam speciei calvitium, eò quòd id longè accommodatius foret. Propheta ad mœroris signum intendit, quod vulgò capitis coronam decalvando suscipiebatur; hìc tamen dilatandum extendendumque erat, ut aquilæ, calvitium. Huic opinioni accuratè respondet à D. Bruce data aureæ aquilæ capitis descriptio : « Capitis ejus corona, ait, erat nuda et calva, « sic et frons quo loco rostrum et os capitis conjun« guntur. Sensus igitur à prophetâ intentus esse vide« tur populo satis non esse capitis coronam merè, ut « de more, tondere; sed sub speciali hâc retribuentis « vel ultricis justitiæ visitatione, calvitium ad integrum « caput extendendum. »

Frequenter sese nobis obtulit occasio altam scientiam mirandi quâ libri Job scriptor plurimas animatæ naturæ partes devolvit; quæ de aquilâ disserit magnam accurationem pulchritudinemque proferunt : *Numquid ad præceptum tuum elevabitur aquila, et in arduis ponet nidum suum? In petris manet, et in præruptis silicibus commoratur, atque inaccessis rupibus. Inde contemplatur escam, et de longè oculi ejus prospiciunt. Pulli ejus lambunt sanguinem, et ubicumque strages fuerit, ipsa adest*, Job. 39, 27-30.

Ad postremam citationis hujus phrasim alludere videtur Salvator noster in Matth. 24, 28 : *Ubicumque fuerit corpus, illìc congregabuntur et aquilæ*, id est, ubicumque populus Judæus, qui morali jam et judiciali morte defunctus est, esse poterit, ibi eum Romanorum exercitus, quibus vexillum erat aquila, et quorum vis et ferocitas reginæ avium, suis comparatæ, similes erant, persequentur et devorabunt.

In Deut. 32, 11, pulcherrima adest Dei curæ et paterni in populum suum affectûs comparatio ad naturalem aquilæ in pullos suos sollicitudinem. *Sicut aquila provocat ad volandum pullos suos; super eos volitat; expandit alas suas, assumpsit eos; portat eos in alis suis; ita Dominus solus dux ejus fuit; et non erat cum eo Deus alienus.*

Ad conspicuam pullos suos super alas portandi circumstantiam in aliâ Scripturarum parte alluditur (Exod. 19, 4); multaque loca, in veterum scriptis ei favent opinioni quòd in præsenti aquila timidos pullos assumit, eosque super alas suas portat, donec volare audeant. Supponendum non est eam implumes adhùc pullos per vacua cœli spatia, aut ad remota loca volando deferre; sensus est, ut probabile videtur, eam alis suis eorum debiles et imperfectos ad volandum conatus adjuvare, donec exemplo ejus, et propriis suis successibus, audaciores facti, sese impavidi aeri committant. Sic Deus, ait Paxton, erga suum electum populum egit. Cùm in Gessen dormitarent, vel libertatem se recuperaturos desperantes gemerent, misit ille servum suum Moysem, qui ab ingloriâ suâ eos inertiâ educeret, libertatem assereret, et vincula eorum in capita opprimentium frangeret. Eos ille eduxit ex Ægypto et per desertum in promissam hæreditatem perduxit; eos fortitudinem suam, et artem belli quoque edocuit, ad pugnam duxit, et omnipotenti manu suâ eorum hostes subvertit (1).

Notandum est Cyrum, in Isaiâ, 46, 11, ad aquilam assimilatum (sic enim vox translata *avis rapax* reddenda foret), aquilam pro signo habuisse à Xenophonte prædicari, qui nescius ipsâ etiam prophetæ voce, addito tantùm Græco fine, utitur. Sic perfectè sibi respondent propheta et historicus prædictio et eventus (2).

In Lev. 11, 18, legimus *aquilam*, Hebraicè *racham*; cùm verò aquaticis ibi avibus consocietur, dubium est utrùm hìc ulla aquilæ species intendatur (3).

Sunt et aliæ duæ aquilæ aut vulturis species quæ inter prohibitas aves à Moyse recensentur, *ossifraga* scilicet et *ospraga*, sed peculiarem nullam postulant notionem.

FALCO ET MILVUS.

Quis milvum invenire edocuit, temporum peritum,
perpetuam æstatem et cœlorum mutationem? Quando nubes
annum deformant, ille ventum ascendit, ad austrum tendit,
nec retrò tempestates timet. Sole recedente, ipse redit iterùm,
in radiis ejus vivit, et malas hominibus dimittit dies.
(Young.)

Avis ista, quæ volatûs sui velocitate conspicua est, propriè vocatur *volans* in Scripturis Hebraicis. Vox autem illa ad peculiaris avis propriè vocatæ *falconis* species non restringitur, sed varias falconis familiæ species, quæ numerosissimæ sunt complectitur. Sic enim vocem hanc generaliter usurpant Arabici scriptores.

(1) *Illustrationes*, vol. 2, p. 11.
(2) Harris, *Hist. nat.*, p. 113.
(3) Vulgata legit *Onocrotalus*.

Apud Ægyptios falco ventorum erat symbolum; unde certissimè patet eos motuum ejus rapiditatem magnâ cum admiratione contemplatos esse. Ob eamdem causam, juxta quosdam scriptores, soli sacra erat avis ista, cui stupendâ cursûs velocitate et facilitate, quâ per immensas cœli regiones movetur similis est. Apollini falconem consecrandi morem ab Ægyptiis, apud quos nullum animal ita sacrum erat ac ibis et falco (1), Græci sumpserunt. Tanta erat illorum in hæc animalia veneratio, ut si quis volens vel inscius quoddam ex ipsis occidisset, morte plecteretur, dùm occiso alio animale ad arbitrariam tantùm mulctam damnaretur.

Etsi verò falconem tantâ veneratione pagani prosequerentur, ille tamen à Judæo legislatore immundus declaratur, abominabilisque populo Israel erat; neque caro ejus comedi, neque tangi cadaver ejus impunè poterat. Legis hujus ratio probabiliter detegi potest in habitudinibus hujus avis et qualitatibus; ipsa rapax avis est, et consequenter sævâ indole, et asperis moribus; vivendi quoque ipsius modus injucundum forsan gustum saporemque carni afferebat, illamque in fervidis præsertim regionibus mensæ impropriam reddebat. Audax ejus mens, ejus sanguinis sitis, mira volatûs rapiditas et in venando perseverantia mox falconem venatori utilem adjutorem ostenderunt, qui libenter tamen cadaver ejus bestiis agrestibus devorandum dimittebat (2).

Pleræque falconis species aves sunt migratoriæ, quam ad rem in Job. 39, 26, refertur: *Numquid per sapientiam tuam volat falco* (3) *expandens alas suas ad austrum?* id est, numquid per tuam artem et sapientiam falco novit ipsum fugæ capiendæ vel migrandi, et alas ad australe vel fervidius cœlum expandendi tempus? Migratio ejus ducem non habet hominis sapientiam et prudentiam, sed superintendentem sustentantemque Dei Providentiam.

De milvo propriè hìc mentio fieri potest, quippe qui ad eamdem volucrum familiam pertinet, nec Scripturæ ad illam relationes satis sint magnæ, ut effusam naturæ et habitudinum ejus notitiam requirant. Ob acutam oculorum aciem conspicuus est, ad quam evidenter in Job, 28, 7, alluditur, etsi vultur in authenticâ versione nostrâ inseratur: *Est semita quam avis nulla novit, nec intuitus est eam oculus milvi* (4).

Vox eadem plurali formâ occurrit in Is. 13, 22; 34, 14; et Jer. 1, 39; quibus omnibus in locis versio nostra legit *feræ insularum bestiæ*, quod de crocutis intelligit Bochartus; sed ex pluribus contextibus, ut notat Parkhurstus, et præsertim ex postremo, immundarum avium speciem æquè designare potest.

CORVUS.

Niger avis hujus color plenè in Hebræo ejus nomine agnoscitur, quod ex *orb*, *vespere*, sumptum est. Rectè animadvertit Bochartus colorem corvi non esse opacum, sed splendidè nitentem nigrum colorem, in modum serici; et propriè tenebrarum et splendoris mixtura est (1). Niger color magni apud veteres factus fuisse videtur, nigrique oculi et corvinæ comæ in eorum muliebris pulchritudinis ideâ includebantur. Ad hanc opinionem accedit quod sponsa de dilecto suo affirmat: *Pendulæ ejus comæ nigræ sunt quasi corvus*, Cant. 5, 11.

In omni mundi regione occurrit corvus. Robustus et firmus temporum mutationibus non afficitur; et quando cæteræ aves frigore torpere videntur aut fame languere, corvus alacer et sanus prædam quærens vagatur, aut sub frigidissimo cœlo ludit; alacer et vorax prædator, omnia in suum commodum convertit; utrùm præda sit mortua an vivens non curat: in eam voraci appetitu irruit, et ubi satiatus fuerit, suos nuntius adit ut prædæ participes faciat.

Peculiarem quibusdam Palæstinæ corvorum characterem dare videtur Salomon cùm ait: *Oculum qui subsannat patrem et matri suæ parere despicit, effodiant eum corvi de vallibus, et comedant eum filii aquilæ*, Prov. 30, 17. Hoc in loco, ait Paxton, intendere potest Sapiens ad corvi speciem quæ valles ad habitandum rupium cacuminibus anteponit; vel forsan alludere potest ad quamdam in terrâ promissionis remotam vallem, avibus istis frequentissimam, quæ inde nomen suum habuit; seu, cùm præcipites rupes, ubi nidum ponere corvum juvat, torrenti (qui etiam genuinus est vocis originalis sensus) sæpè imminent, proceraque arbor, quæ ipsi quoque acceptissima est, in ripis ejus stat, regius Doctor, hoc loquendi modo, ad corvos simpliciter intendere potuit, quibus tales situs sunt acceptiores. Conjicit Bochartus vallem ad quam allusio fit esse Thophet, propè Jerusalem, quam Jeremias vocat *vallem cadaverum*, quòd nocentium cadavera illìc projiciebantur, insepultaque manebant, donec corvorum turmis vorarentur, qui in id ex circumvicinis regionibus coalescebant. Quæ si recta sit conjectura, sensus Salomonis hìc esse poterit: Qui tanti sceleris reus est infamem pœnam incurret; projicietur in vallem cadaverum, nec sepulcrum obtinebit, sed voracem immundi rapacisque corvi alvum. Insinuat Sapiens corvos primum suum et vehementissimum ictum in oculos ferre; quod apprimè moribus corvi consentaneum est; hâc enim semper corporis parte primo loco pascitur (2).

Prima corvi facta mentio in Scripturâ in diluvii narratione occurrit, Gen. 8, 7; unde discimus, decrescentibus aquis, audacem hanc et discriminis contemptricem avem à Noe missam fuisse ad agnoscendum circumvicinæ regionis statum.

Res quædam mirabilis in Eliæ historiâ occurrit, 3 Reg. 17, 4-6, quæ ingenti discussioni locum dedit, eò quòd scriptores quidam sese expedire conati sint à prodigioso narrationis hujus charactere, id quod dicitur, prophetam à corvis pastum fuisse, referentes ad homines qui fortè locum ubi manebat permeabant,

(1) Vide Pritchard, *Ægypt. mythol.* p. 317.
(2) Paxton, *Illustr.* vol. 2, p. 50, 51.
(3) Vulgata verò: *Plumescit accipiter.*
(4) Vulgata verò: *Oculus vulturis.*

(1) *Jerosolym.* 3, 199.
(2) Paxton, *Illustr.* vol. 2, p. 37, 38.

dicebanturque *orebim*, sive ex eorum regione, sive ex laboribus quibus incumbebant.

Adversùs hanc tamen interpretationem insuperabiles moventur difficultates quarum ad duas modò intendimus. Primò avidè Eliam quærebat Achab, omnesque jurejurando adegerat, ut ipsum inter habitatores loci non latere affirmarent : conditio ejus igitur summum secretum, et etiam solitudinem requirebat. Secundo loco, siccato torrente Carith, recessum suum linquere coactus est propheta, quod quidem minimè necesse fuisset si habuisset qui sibi providerent; quippe qui aquam non minùs ac escam sibi afferre potuissent. De ipsissimo miraculo sequentes observationes offert recentior Calmeti editor : supponamus paulisper Eliam in aliquo scopuloso vel montoso loco latuisse quò viatores pedem nunquàm ferebant; et quemdam rapacium avium numerum nidum suum in arboribus circumstantibus, vel in projectis rupibus ponere, etc.; avibus istis quotidiè ad providendam pullis suis escam volantibus, quædam ex iis quæ ab illis afferebantur pars in usum prophetæ cedebat; dùmque naturæ dictatis parentes, proli suæ tantùm providere in animo haberent, ipsas eo ipso tempore ad providendum Eliæ necessitatibus divina providentia impellebat; ita ut quæ ipse sive à nidis, unde vel dimittebantur, vel sibi offerebantur, sive fortè utroque modo colligebat, ad diei sustentaculum satis essent. *Corvi* (orebim) *quoque deferebant ei panem et carnes manè, similiter panem et carnes vespere*, 3 Reg. 17, 6. Sed cùm ibi multi forent corvi, D. Taylor ad existimandum inclinat alios panem, alios carnem, variis vicibus detulisse; ita ut pauca ab unoquoque eorum allata solitariam, sed sufficientem escam conficerent. Tantis urgebatur angustiis exul propheta; adeò obnoxia erat hujus studiosi viri Dei conditio!

Quod objectum est, scilicet corvo hoc fuisse mandatum misericordiæ munus, cùm asperrimâ sit et immundâ naturâ removeri aliquo modo potest, considerato quòd Hebraicum nomen, ut jam observatum est, omnes hujus generis aves complectitur, inter quas quædam corvo minùs immundæ existunt; ut *graculus* cujus speciei solummodò mandatum fuisse hoc munus (1) existimat D. Taylor. Quòd verò Deus *corvis præceperit*, id loquendi modus apparebit quo utebantur, ubi vocalia jussa adhiberi nequibant. Vide Job, 38, 41; Ps. 77, 23; Is. 45, 12. *Mandare* seu *præcipere corvis* significare igitur tantùm potest Deum iis uti ad providendum servo suo necessaria.

A naturalistis traditur corvos è nido pullos suos maturè educere; et ut propriæ suæ vitæ subsidia quærant cogere; quam ad rem probabiliter alludit Psalmista dicens : (Dominus) *dat jumentis escam ipsorum, et pullis corvorum invocantibus eum*, Ps. 146, 9; et Job : *Quis præparat corvo escam suam, quando pulli ejus clamant ad Deum, vagantes, eò quòd non habeant cibum?* 38, 41. Sed Providentiæ cura (2), ait professor Paxton, pullis non stat, parentes quoque complectitur, qui, ut sua proles, *non seminant, neque metunt, quibus non est cellarium neque horreum, et Deus pascit illos*, Luc 12, 24; et ex inexhaustis suis thesauris cibum providet. Quæcumque sint eorum indoles et mores infinitæ sapientiæ opus sunt et potestatis, et si ejusmodi creaturas condere omnipotentem Creatorem non dedecebat, nec et ipsis vitæ subsidia providere dedecere potest. Ipsi quoque suam actionis sphæram habent; suæque qualitates et instinctus sibimetipsis et aliis terrestris creationis partibus utiliter inserviunt; quin etiam indolis eorum ignobilitas viro considerato non mediocri est commodo, cùm metus ejus compescat, spemque in sapienti et benignâ Providentiæ ordinatione excitet stabiliatque. Domini nostri argumentum supramodùm est solidum et acutum : Si Omnipotens pullorum corvorum clamorem frustra non audit, surdam sanè aurem populi sui supplicationibus non convertet.

COLUMBA.

Pulcherrima hæc et lenis creatura ab Hebræis dicebatur *ioneh*, ad designandum, juxta Bochartum et alios, illam esse Græciæ (Ioniæ) nativam. Ab hâc opinione tamen dissentit Rosenmuller (1), vocem illam ab Arabico potiùs deducens, ubi sensus ejus est *dulcedo*, lenitas, etc. Parkhurstus Hebraicum nomen à radice deducit cujus sensus esse potest *imbellis*, et *rapinæ violentiæque obnoxius*, conspicua speciosæ hujus avis lineamenta, quæ à quibusdam ex veteribus poetis prædicata fuerunt.

Columba, quæ ut simplicitatis, innocentiæ, fidelitatisque symbolum (2) exhibetur, pulcherrimas multas sacris scriptoribus præstat allusiones. A primævissimis ætatibus in sacrificium oblata fuisse videtur, Gen. 15, 9; et in Mosaicis ritualibus legibus etiam atque etiam ad hunc usum præscribitur.

Columba generaliter inter pulcherrima in naturâ habita est. Plumarum ejus nitor, oculorum splendor, habitûs innocentia, qualitatum excellentia, morumque puritas materia laudum et admirationis quolibet ævo exstitêre. Ad niveum alarum candorem, divitesque et aureos colores quibus adornatur collum ejus, alludere existimatur divinitùs afflatus Psalmista his in elegantibus cantibus : *Etsi dormieritis inter medias ollas, vos, ut pennæ columbæ, auro cooperiemini, et plumæ ejus fulvo auro*, Ps. 67, 14 (3). Existimat tamen D. Harmer Psalmistam non ad animal solis naturæ manibus adornatum alludere, sed ad columbas Syriis diis sacras, aureisque ornamentis adornatas. Juxta hunc igitur sentiendi modum locum sic interpretatur : Israel mihi est ut columba sacra, et licèt ex iis quæ acciderunt vobis magis, ut misera columba, nigri facti videamini, quòd in fumosis rupis foraminibus commorati estis, pulchri tamen et gloriosi, ut deargentata Syria columba, quæ aureo quodam ornamento induta est, fictis (4).

(1) Calmeti *Bibl. encyc.* art. *Elias.*
(2) *Illustr.* vol. 2, p. 41.

(1) Jerosol. p. 1, lib. 2, cap. 50, notâ, vol. 2, p. 530.
(2) Harris. *Hist. Nat. Columba.*
(3) Paxton. *Illustr.* vol 2, p. 57.
(4) *Observat.* vol. 1, obs. 16.

Atverò, ex illâ loci interpretatione fit, juxta professoris Paxton observationem, ut sanctus Spiritus cum aliquo assensu, vel saltem absque censurâ de pagano ritu loquatur, quinimò figuram ab eo sumat ad illustrandos divinæ gratiæ inter populum suum effectus; cùmque nihil istius generis in Scripturâ occurrat, illud hìc admitti non posse existimat, quin valentiores iis quæ ab illo clarissimo scriptore proferuntur rationes allatæ fuerint.

D. William Baxter aliam loci dat versionem, hæc animadvertens : Mos erat, inquit, exercituum Hebræorum, sicut et Syriorum, Assyriorumque, columbam pro signo habere; quem ad morem alludens Psalmista ait : Si vexillo vestrò morantes adhæreatis, quod est columba deargentata, cujus pennæ argento sunt depictæ; quando Deus potentiâ suâ reges dissipaverit, victoriæ signa in vexillo vestro devolventur, et vestra columba candida ut nix apparebit. Omnes interpretes cæci in loco isto Septuaginta secuti sunt, qui sive ignoranter, sive fortè voluntariò illum obscuraverunt. Cùm enim Syrios, qui columbam colebant, tàm honorabili numinis sui mentione delectare nollent, nedùm vocem Hebræam, ut fieri debebat, *vexillum* verterant, eam proprium nomen fecêre, et *montem Selmon* reddiderunt (1).

Auctor *Scripturæ illustratæ* in hâc constructione fusiùs immoratur, novamque versionem profert notis illustratam, quibus alia loca elucidantur. Hanc doctoris Harris in suam *Naturalem Historiam* transtulit, paucis emendatis; et ita emendatam hìc transcribere libet.

Animadverto quòd totus Psalmus triumphalis oda ob reportatam victoriam videtur; doctor inquirit quomodò illi ipsi qui reges istos in fugam verterunt et spolia domi familiis suis dimiserunt inter medias ollas jacere potuerint. Quomodò tanto effecti sint dedecore, eo ipso etiam tempore quo victoriâ perfruebantur! Hoc admodùm incredibile est; quòd si verò nobis in mentem revocemus *vexillum columbæ* in militare signum usurpatum fuisse, et ad illud hìc alludi supponamus, omninò diversam loci interpretationem habebimus, et ita inde illum intelligere poterimus : Reges et exercitus fugerunt, et in insectantium domibus dividebantur spolia. Tu quoque sanè, columba, inter belli uncos dejecta jacebas, tu cujus alæ argento imbricatæ erant, et depictæ auro pennæ! Ita dispersi, duce omnipotente Deo, reges albi facti sunt ut nix in Selmon.

Quòd columba fuerit militare signum colligi potest ex historiâ in Chronico Samaritano, in quo legimus Romanos columbam in monte Garizim collocavisse, ne Samaritani hùc cum turmis adorturi venirent. Quidam ex Samaritanis ascendere tentaverunt; sed illos detexit avis, et clamavit, *Hebræi!* Expergefacti custodes, ascendentes occiderunt. Intellige hìc militares vigiles et vexilla, et confestim intelligibilis fit *columba*.

Regum pallor qui vexillum istud comitabantur supramodùm eorum corporis habitum depingit, quo temporis momento dejectum sacrum emblema et ab Israelitis conculcatum viderunt; vel, si in suo præcipiti cursu, ut velociùs fugerent illud ipsi dejecerant, dedecus prorsùs idem est.

Ex his et aliis consideratis ad concludendum ducimur 1° columbam pro militari vexillo certissimè habitam fuisse, 2° cùm Assyrii præcipuè essent et veteres columbæ adoratores, illam supponi posse eorum accommodatissimè esse signum aut vexillum. Hoc plurimorum Scripturæ locorum translationem, à publicâ nostrâ præsenti versione discrepantem confirmabit.

Jeremias loquens de vastationibus quæ à Nabuchodonosor in Judæâ committendæ erant, ait : *Facta est terra eorum* (Judæorum) *in desolationem à facie iræ columbæ*, cap. 25, 38; et rursùs : *Revertamur ad populum nostrum ad avertendum gladium columbæ*, 46, 16; et in alio loco : *A facie gladii columbæ singuli fugient*, 50, 16. Facilè intelligit quisque hunc locum supposito quòd ad regem Chaldæorum alludatur, qui columbam, in memoriam Semiramis (1), in signis suis ferebat.

Mirus oculorum columbæ nitor, simplicitasque et castitas aspectûs ejus qui in suum marem solummodò dirigitur, à Spiritu Dei selecta est ad exprimendam verè fidelis puritatem et fidelitatem : *Ecce tu pulchra es, amica mea, ecce tu pulchra es, oculi tui columbarum*, Cant. 1, 14. Certum sanctitatis quæ intùs est indicium; videri non ambiunt, nec alieni Domini intuitui obvii sunt. Pulcherrimâ eâdem similitudine Redemptoris nostri eximiæ excellentiæ adumbrantur, et præsertim infinita ejus sapientia et scientia, quæ in populi sui commodum semper exercentur, quæ puræ sunt et sanctæ et à quolibet sancto pretio habitæ, sicut et in propriâ suâ naturâ ineffabili modo pretiosæ sunt et gratæ : *Oculi ejus sicut oculi columbarum super rivulos aquarum, quæ lacte sunt lotæ et ritè constitutæ*, Cant. 5, 12. Oculi columbæ, nitentes semper et speciosi, peculiari decore afficiuntur, cùm juxta crystallinum rivum sedeat : gratissima enim illi est mansio hæc : hìc lavare se amat et extinguere sitim. Sed divinitùs afflatus scriptor intimare videtur columbam rivulo non contentam, his præsertim locis delectari quæ numerosis rivis alluuntur quorum plenus alveus summis oris labentes aquas adæquat, iisque facilem potum offert et abundantem. Lacte lotæ videntur ob nitentem candorem suum, et ritè seu plenè et perfectè compositæ, sicut gemma in auro inserta, nec nimiùm prominens, nec nimis depressa, sed ita composita ut strictâ insertione alveolum impleat. Ita pretiosæ sunt et mirabiliter mediatoris Deum inter et homines muneri accommodatæ Jesu Christi excellentiæ. Deus in unicâ personâ et homo; omnibus simul divinitatis attributis et perfectionibus, quarum natura nostra capax est, investitur. Ut æternus Dei Filius, ipsissima est *sapientia* et *prudentia*; et, ut Filius hominis *sanctus est, innocens, impollutus, et segregatus à peccatoribus*, ad

(1) Bowyer, Visus libri, sub titulo : *Reliquiæ Baxterianæ*, p. 33.

(1) *Script. Illustr. Expos. Index*, in loco; et fragm ad Calmet. n. 269.

Heb. 7, 26; *candidus est et rubicundus, dux inter decem millia; ita, totus est desiderabilis*, Cant. 5.

Columbæ mores non minùs alliciunt quàm forma est elegans et plumæ divites et speciosæ; electus est simplicitatis, lenitatis, castitatis et muliebris timiditatis typus. Ad amabilem ejus indolem mirabili effectu alludit Salvator noster in hoc notissimo ad discipulos suos monito : *Estote prudentes sicut serpentes, et simplices sicut columbæ*, Matt. 10, 16. Sapientia absque simplicitate in astutiam degenerat; simplicitas absque sapientià in stultitiam : ubi verò fuerint unita, altera alterius aut excessum corrigit, aut defectum supplet, ambæque laudum materia fiunt; sed seorsim neque serpentis prudentia, neque simplicitas columbæ hoc in loco Salvatoris commendationem obtinent. Qui ex utrisque coalescit character propiùs ad verum Christianæ excellentiæ typum accedit. Serpentis prudentià fidelis bonum inter et malum, veritatem inter et errorem discernere potest, ut, omnibus probatis, *quod bonum est* firmiter teneat; columbæ verò simplicitate, innoxius fit et sincerus; ut nec decipere, nec offendere proximum suum queat. Eæ sunt qualitates quas Salvator noster sequentibus se commendabat, et quas obtinere Romanos Apostolus cupiebat : *Volo vos sapientes esse in bono, et simplices in malo* (1), ad Rom. 16, 19.

Columbæ gemitus apud Isaiam 38, 14 ; 59, 11, alludit ad querulum avis hujus murmur, præcipuè turturis, quæ dicitur inconsolabilis et mœrore interire, amisso mare. Ad id quoque refert Nahum, quando Ninive desolationem prædicens ait : *Huzzab* (2) *captiva abducetur, attolletur, et ancillæ ejus ducent eam, quasi voce columbarum gementium in cordibus suis*, Nah. 2, 7.

Supponitur in Eccles. 10, 20, ad morem alludi tam antiquum et universè admissum, avibus istis quasi nuntiis uti ad nuntia ab uno loco ad alium deferenda : *In cogitatione tuà regi ne detrahas, et in secreto cubiculi tui ne maledixeris diviti : quia et aves cœli portabunt vocem tuam, et qui habent pennas annuntiabunt sententiam.*

Conjugalem columbæ castitatem prædicârunt quicumque de ejus charactere egerunt. Unum tantùm marem admittit cui summo affectu devinci videtur, et à quo separari eam non novimus, quamdiù vita manet. Nigra columba, inquiunt, defuncto mare, vidua reliquo vitæ tempore manet : summum turturis hoc in casu mœrorem jam notavimus. Hoc adjumento esse potest ad illustranda hæc Scripturæ loca ubi individua simul et indissolubilis Salvatoris inter et Ecclesiam unio sub ejusmodi figuris adumbratur : *Columba mea*, (quæ versaris) *in fissuris petrarum, in secretis rupium latibulis, ostende mihi faciem tuam, sonet vox tua in auribus meis : vox enim tua dulcis, et facies tua decora*, Cant. 2, 14; — *Aperi mihi, soror mea, amica mea, columba mea, immaculata mea*, cap. 5, 2; — *Una est columba mea, perfecta mea, una est matris suæ, electa genitrici suæ*, cap. 6, 8.

In novo Testamento columba sancti Spiritûs emblema eligitur, qui in gratiæ ministerio non solùm viris peccatoribus pacis et gaudii nuntius est, sed et lenis illius et pacati mentis habitûs, quo in cunctis orbis partibus veri in Christum credentes insigniuntur : *Fructus Spiritûs est charitas, gaudium, pax, patientia, benignitas, bonitas, longanimitas, mansuetudo, fides* (seu fidelitas), *modestia, continentia, castitas*, ad Gal. 5, 22.

Samariam obsidente Benadad, rege Syriæ, adeò urgebat fames, qualiter ex 4 Reg. 6, 25, novimus, ut *venundaretur caput asini octoginta argenteis, et quarta pars cabi stercoris columbarum quinque argenteis.* Hoc tamen id non erat quod vox significare videretur, sed quoddam fabæ aut ciceris genus, in Judæâ vulgare, quod isto cognomine vocant Arabes. Vide 2 Reg. 17, 28.

Turtur columbæ tantùm varietas est, sicut et vulgaris *columbus.* Prior paulò exilior est, sed ab aliis hujus speciei avibus in eo præcipuè differt quòd sit migratoria. Ad id evidenter alluditur in Jer. 8, 7 : *Milvus in cœlo cognovit tempus suum; turtur, et ciconia, et hirundo custodierunt tempus adventûs sui*, Jer., 8, 7; ad illud quoque refertur in Cant. 2, 11, 12, ubi agnoscitur ut salutifer veris redeuntis prænuntius : *Surge, propera, amica mea, columba mea, formosa mea, et veni. Jam enim hiems transiit, imber abiit, et recessit, flores apparuerunt in terrâ nostrâ, tempus putationis advenit : vox turturis audita est in terrâ nostrâ.*

HIRUNDO.

Sacrâ præscientiâ optimè nôrunt (hirundines) proximè accedere cœli intemperiem; fragosam tempestatem et gelidam nivem, secum omnem inopiam, et mollis vitæ trahentes pestem. Sic edoctæ, promptum fugam meditantur : ad id nunc etiam validas parant alas; ad id consulunt, deliberant, sese comparant, adhortantur, viresque suas multis in aere circulationibus ostendunt. (Iago.)

Avis istius mentio fit tantùm in Is. 38, 14 ; et Jer. 8, 7. In priore loco Isaias alludens ad recentis sui doloris severitatem ait : *Sicut hirundo, vel ciconia, sic clamitabam.* Hirundinis cantus, cùm sit acutus et lugubris, rex alludere supponitur ad preces suas quæ ita gemitibus intermissæ erant, ut acutis hirundinis clamitationibus similes essent. Propter hoc, ut apparet, supplicationum suarum, quæ intermissis tantùm vocibus proferebantur, sinceritatem fervoremque suspicatur pius princeps, et in amaritudine animæ suæ ad infinitam Dei misericordiam confugit, clamans : *Domine, vim patior, responde pro me.* Jeremiæ locus ad notissimam avis migrationem alludit; unde fidelis propheta occasionem sumit electarum tribuum ingratum animum et infidelitatem reprobandi : *Turtur, et ciconia, et hirundo custodierunt tempus adventûs sui, populus autem meus non cognovit judicium Domini.*

PASSER

In sacris Scriptis vox *tzeppur*, quæ generale est nomen pennatæ genti attributum, in restrictiore sensu passeri applicatur. Hanc notionem in animo retineri

(1) Paxton, *Illustr.* vol. 2, p. 59-68.
(2) Vulgata, *miles.*

maximè necessarium est eò quòd quidam interpretes, et inter ipsos Anglici passerem in textum inseruerunt, ubi evidenter avis ista à sacro scriptore non fuit intenta. In nostrâ tamen propriâ versione unus tantùm locus emendandus est, scilicet Psalmi 101, versic. 7 : *Vigilavi, et factus sum sicut passer solitarius in tecto.* Ad confirmandam hanc versionem interpretes passerem ut solitariam exhibuerunt avem, morosam, quam in tectis tantùm domorum immorari juvat, et ita timidam, ut in obscurissimis angulis latere conetur, noctemque insomnem et anxiam ducat. At verò huic descriptioni indoles ejus et mores nullo modo congruunt; è contrario, passer est alacer, loquax clamosusque, et, nedùm obscurum et solitarium ambiat angulum, vulgò inter multitudinem pipilans et hùc illùc pervolitans invenitur. Textûs igitur vox in sensu generali intelligenda est et probabiliter ad aliquam bubonis varietatem intendit. S. Hieronymus ita vertit : *Vigilavi, et fui sicut avis solitaria super tectum.* Nihil in Hebræo textu adest quod propriè passerem vel ullam exiliorem avem indicare possit; et proinde nihil à mente Davidis remotius esse videtur. Omnes verò circumstantiæ nocturnam quamdam avem denotant. Psalmista enim severi doloris pondere pressus, hominum societatem fugit, incessantesque suos gemitus et lamentationes lugubribus solitariarum harum avium ululatibus miscet, quibus desertum disturbatur. *A voce gemitûs mei, adhæserunt ossa mea carni meæ. Assimilatus sum pellicano deserti; factus sum quasi bubo solitudinum.* Inde hàc similitudine insequitur : *Vigilavi, et fui sicut avis solitaria super tectum. Vigilavi*, id est, noctem insomnem duxi; vel, ut in Paraphrasi Chaldæâ habetur : *Totam noctem vigilavi, quin semel oculos clauserim.* Quæque descriptionis ejus pars mentem nostram ad quamdam nocturnam avem dirigit, quæ lucem odit, et è latibulo suo, noctis cadentibus umbris, prodit, ad quærendam prædam, et è summo ruinosæ cujusdam turris vertice mundo sopito sua gaudia vel mœrores enarrat.

Locus quidam Psalmi 83, qui à regio Prophetâ, ut probabile est, compositus fuit, quo tempore à solio et sacro tabernaculo, inhumani nati rebellione dejectus est, ad illam avem intendit. Ardenter cupiens populo Dei in præscriptis publici cultûs præceptis consociari, Psalmista pius avibus istis ad sacrum altare accedendi facultatem invidere videtur. *Passer invenit sibi domum, et hirundo nidum sibi, ubi ponat pullos suos, imò altare tuum, Domine exercituum, Rex meus, et Deus meus*, Ps. 83, 4. Quasdam vulgaris lectionis difficultates removet Parkhursti translatio : Imò (ut) passer invenit sibi domum, et columba nidum sibi, ubi ponat pullos suos, (sic ego inveniam) altaria tua, ô Domine exercituum, Rex meus et Deus meus.

Accuratas inter et felices illustrationes quæ argumentis à Domino nostro in specialis et particularis Providentiæ probationem allatis intexuntur, una sumitur ex curâ quam Pater noster cœlestis in vilem hanc et generaliter despectam avem exercet : *Nonne duo passeres asse veneunt? Et unus ex illis non cadet super terram sine Patre vestro;* Matt. 10, 29; vel, juxta Luc.: *Et unus ex illis non est in oblivione coram Deo*, cap. 12, 6. Neque nos ex his textibus concludemus, ut falsò Pope his verbis : *Ipse* (Deus) *ut omnium Dominus, æquis oculis videt heroem perire, vel passerem cadere;* qui sensus rationis lumini non minùs oppositus stat quàm totius Salvatoris nostri (Matt. 6) sermonis scopo; unde edocemur Dei in creaturas amorem ad illarum in entium scalâ excellentiam relationem dicere, hisque consideratis Providentiæ ejus curam dirigi : *Respicite volatilia cœli, quoniam non serunt, neque metunt, neque congregant in horrea; et Pater vester cœlestis pascit illa. Nonne vos magis pluris estis illis?* S. Matth., 6, 26.

SECTIO SECUNDA.

TERRESTRES AVES.

STRUTHIO.

Quis in crudeli struthione parentis curam et studiosam
sollicitudinem subegit? Dùm procul fugit, dispersa
in arenoso solo ejus ova, absque possessore jacent;
fortunæ derelicta, cujusque arbitrio permittuntur, vitamque
ab indulgente cœlo mutuantur. Sole adoptata, æstu diurno,
sub prolificis ejus radiis maturescunt. Ipsa immemor quòd
infelix quidam pes pullos suos in neglecto cubili opprimere possit.
Interea dùm ipsa celeri cursu campos hùc et illùc prætervolat,
ascensorem equi contemnit et insequentem equum.

(Young.)

Avium amplissima habetur struthio, quadrupedesque inter et volucres connexionis vinculum. Capite et rostro aliquo modo anatem refert, et collo cycnum, sed hujus collum multò longius est. Crura ejus et femora gallinaceis similia sunt, sed valdè carnosa et amplissima. Extrema pedum pars bifulca est, duoque ingentes digiti, quis ut crura, squamis cooperiuntur. Inæquales isti digiti : major, qui est interior, septem uncias longus est, ungue incluso, cujus longitudo ferè ter quartam unciæ partem habet, est tantùmdem latitudo; digitus alter quatuor tantùm unciis longus est, nec unguem habet. Struthio generaliter pedibus septem alta est à capite ad terram, sed à tergo quatuor tantùm, ita ut caput cum collo tres circiter pedes longum sit; à capite ad extremam caudam, collo lineâ rectâ porrecto, septem pedibus longa est. Una ex alis, evolutis pennis, tribus pedibus longa est. Plumæ generaliter albæ sunt et nigræ, quanquàm quædam ex ipsis cinereæ dicantur. In femorum lateribus et sub alis plumæ desunt. Inferior colli media pars tenuioribus plumis quàm quæ ventri et tergo adhærent, operitur, caputque et superior colli pars villosa sunt. Ad extremam cujusque alæ oram quædam adest calcaris species, in modum aculei histricis, uno circiter digito longi; et uno pede circiter inferiùs in alâ aliud quoque ejusdem generis occurrit, sed paulò minus.

Struthioni varia non sunt, ut plerisque aliis avibus, plumarum genera; cunctæ sunt barbatæ, separatis villis vel lineamentis, neque consistentibus, neque invicem adhærentibus; unde fit ut satis magnam resistentiam aeri opponere nequeant, et idcircò nec ad volandum, nec ad dirigendam fugam prosint. Præter peculiarem alarum structuram, struthio volandi incapax efficitur immani suâ mole, septuaginta quinque aut octoginta libris gravi, quod pondus ut in aerem attolleretur immensam alæ potentiam requireret.

In solis nascitur struthio torridis Africæ et Arabiæ regionibus, quasdamque ex pulcherrimis suis similitudinibus sacris scriptoribus præstitit. Sequentes descriptiones illustrationesque ex professore Paxton et ex doctore Harris præcipuè seliguntur.

Struthio aptè à veteribus vocata est solitudinum amica. Timida summo in gradu, et meticulosa, à cultis terris, ubi ab Arabicis pastoribus et agricolis disturbatur, in altissimos Sahara recessus confugit. His in horrendis solitudinibus paucis tantùm vilibus graminibus pascitur, quæ hùc et illùc languescunt, vel paucis aliis solitariis plantis, quæ nutrimento æquè destituuntur, et juxta Psalmistæ loquendi modum, aruerunt antequàm ad maturitatem venerint. Ad aridum hoc et tostum pabulum addi forsan potest ingens limacium copia quibus fortè herbarum istarum folia et calami cooperiuntur, et aliquod afferre possunt ipsi refrigerium. Nec impossibile est quòd lacertis aliquando et serpentibus, insectisque simul et diversi generis reptilibus pascatur. Cæterùm tamen, consideratâ hujus *cameli volucris* (ut in Oriente vocatur) voracitate et ingenti mole, mirum est quomodò pulli victum et incrementum recipiant, et præcipuè quomodò quæ plenam ætatem attigerunt et multò magis sibi providere tenentur, sustentari queant.

Ad amorem quo avis ista in aridas Sahara solitudines afficitur frequenter alluditur in sacris Scripturis, præsertim in Isaiæ prophetiis, ubi vox *ioneh* infeliciter *bubo* reddita in anglicâ Bibliâ, reddenda est *struthio*. In splendidis Babylonis palatiis quæ tot seculis gaudii et orgiorum area exstiterant, timidæ et meticulosæ struthiones, juxta Prophetæ prædictionem, sedem suam collocaturæ erant : vix ulla menti offerri potest major et magis conspicua fortunæ mutatio!

Ubi provocata fuerit struthio, sævum aliquando, iratum et sibilum, inflato gutture et aperto rostro clamorem edit; ubi verò obvium habet hostem timidum, qui debilem tantùm aggredienti resistentiam opponit, ipsa glocitat et singultit ut gallina, facilisque prædæ spe gaudere videtur. Atverò in silentibus noctis horis, ipsa omninò alienum assumit tonum, luctuosissimumque et horrendissimum sonum edit, qui aliquando rugitûs leonis, et aliis vicibus, tauri et bovis mugitûs similis est. Ipsa frequenter gemit non secùs ac si in extremo agone versaretur, quam ad rem pulcherrimè alludit Propheta : *Faciam luctum ut struthionum*, Mich. 1, 8.

Avis istius Hebræum nomen è verbo deducitur quod *altâ voce clamare* significat, et proinde satis propriè struthioni applicari potest cujus vox alta est et sonora, cùm præcipuè verbum istud nullum certè determinatum vocis aut soni modum, ulli particulari animalium speciei peculiarem denotare videtur, sed qui omnibus illis applicari potest. Struthionis clamor, si fides sit doctor Brown, raucæ infantis voci similis est et etiam horridior. Videri igitur nequit nisi lugubris et etiam terribilis his viatoribus qui non mediocri anxietate immensa hæc deserta ingrediuntur, et quibus vivens quælibet creatura, homine non excepto, terroris est et periculi causa.

Non injucundior tamen et horridior rauca lugubrisque struthionis vox solitario in desertis viatori est, quàm Job amicorum huic afflicto viro sermones. De duris et immeritis eorum censuris, quibus aures suæ perpetuò offendebantur, ipse miserabiliter conqueritur : *Frater sum draconum, et socius struthionum*, Job. 30, 29. Ut istæ melancholicæ creaturæ, quæ solitariis locis delectantur et obscuris recessibus, omni ope destitutus et gemens patriarcha, solus sedere delectabatur ut importunâ sociorum suorum protervià liber esse mœroresque suos liberè effundere posset. Ipse verò clamores quoque edebat ut dracones, et gemitus ut struthiones; sors enim ejus non secùs destituta, et lamenta non secùs alta et incessantia ac illorum. Vel etiam his avibus immisericordes assimilat amicos qui, nedùm consolationis balsamum acriter mordentibus ulceribus admoverent, mœrorem ejus inhumano suo agendi modo acriorem reddebant. Struthio in domestico etiam statu, durum est et ferox animal, hostilitatemque suam peculiari acerbitate dirigere dicitur in miserum destitutumque peregrinum, cui obvius in ejus viâ fieri accidit. Non modò ipsum dejicere, furiosè in illum irruendo conatur, sed et rostro violenter pungere et pedibus impetere non desinet, illique gravissima aliquando vulnera infliget. Istis amicorum domesticorumque suorum dispositionibus et agendi modo vexabatur æquè Job et affligebatur, et quàm rectissimè querebatur ex sequenti ratiocinio patebit : *Inquilini domûs meæ, et ancillæ meæ, sicut alienum habuerunt me, et quasi peregrinus fui in ocellis eorum. Servum meum vocavi, et non respondit; halitum meum exhorruit uxor mea, etsi* PRO AMORE FILIORUM *uteri mei loquerer... Heu! stulti quoque despiciebant me;... et quos maximè diligebam, aversati sunt me* (cap. 19). *Juventus surrexit ad dexteram meam, pedes meos subverterunt, et struxerunt contra me vias destructionis suæ* (seu vias exitiosas). *Corrumpunt semitam meam, ad perniciem meam strenui sunt, nec habent adjutorem. Invadunt me veluti eruptio aquarum latè patens; in desolatione volvuntur super me*, cap. 30.

Accuratissima et poetica struthionis descriptio in cap. 39 libri Job occurrit : *Alæ struthionum ad exultandum sunt, milvi verò et falconis ad volandum. Derelinquit ova sua in terrâ, et in pulvere calefacit ea; obliviscitur quòd pes conculcet ea, aut bestia agri conterat. Ipsa obdurat se pro iis quæ non sunt sua; vanus est labor ejus absque discrimine, quoniam fecit illam Deus instinctu debilem, et illi intelligentiam non impertivit.*

Cùm tempus tamen fuerit, animos superbè assumit, deridet equum et ascensorem ejus.

Interpretes nostri vulgari servierunt errori, quòd scilicet struthio ova sua ipsis insidens ipsa non incubat, sed illa solis calori dimittit. Ita res tamen non se habet. Ipsa generaliter ovis suis, ut cæteræ aves, incubat; sed inde tam sæpè, tamque procul quærendi cibi causâ vagatur, ut frequenter irrita fiant, cùm ab iis tanto tempore abfuerit. Ad id quoque addendum est, ubi nidum suum sive cibi quærendi, sive timoris causâ reliquit, si alius struthionis ova obvia fortè habeat, ipsam iis incubare, suorum immemorem. Leo Africanus ait ova adesse simul decem vel duodecim; sed observat doctor Shaw, ex repetitis ducum suorum, non minùs ac variorum locorum Arabum narrationibus, se certum fuisse factum ea à triginta ad quadraginta reperiri. Magna hæc ovorum copia, addit ille, nobis habenda non est, quasi cuncta ad propagationem speciei destinarentur. Maxima eorum pars in victum servatur, eaque frangit mater, et juxta pullorum numerum et postulata administrat.

Tot edi à struthione ova negat D. Barrow, notatque, cùm sit polygamus avis, et plures feminæ ova sua in eodem nido numero quæque decem aut duodecim edant, id causam fuisse erroris hujus de ovorum à feminâ struthione editorum numero.

Ex nostrâ subsequentis versiculi versione: *Duratur ad pullos suos, quasi non sint sui*, deductum est illam omni naturali in pullos affectu destitui; cui opinioni à D. Buffon vehementissimè controversum est. Arguit D. Vansittart textum non intendere ad indicandum ullum in pullos curæ defectum; sed cùm ovis plures alternis vicibus struthiones feminæ incubuerunt, pullos indiscriminatim consociam esse parientium avium curam. Eadem vox Hebræa, animadvertit ille, semel tantùm excepto hoc loco in veteri Testamento occurrit, scilicet in Is. 63, 17, ubi propheta ad Deum populum suum expellentem, et alienos in eorum locum substituentem alludit; quod illi Job loco apprimè accommodatur.

Existimamus tamen sedulam hanc textûs censuram omninò intempestivè fieri, quippe quòd ipsa facta quæ à Buffon ex Leone Africano et Holbe afferuntur decretoria sunt adversùs Gallici naturalistæ ratiocinium, et Anglicorum interpretum accurationem corroborant.

Magis adhùc ad rem facit doctoris Shaw testimonium: si vel minimus strepitus auditus fuerit, vel occasiuncula nata, ipsa, ait doctor ille, ova sua vel pullos obliviscitur, nec ad illos unquàm fortè revertitur; vel, si redeat, seriùs est ut illis vita restituatur, vel ut istorum vita servetur. Congruenter his notionibus Arabes aliquando integros horum ovorum nidos inveniunt; quorum quædam suavia sunt et bona, alia irrita et corrupta; in aliis quoque pulli sunt quorum varia est ætas, juxta temporis spatium ex quo, ut præsumitur, à matre derelicti fuerunt. Ab iisdem Arabibus aliquando inveniuntur pulli non majores quàm jam adulti pulli gallinacei, famè ferè pereuntes, circumvagi et gementes, ut totidem orphani derelicti, ad matrem suam. Eo modo struthio dici potest *obdurata ad filios suos quasi non sint sui; labor ejus*, iis incubando, et tam procul intendendo, *vanus est, absque timore;* seu minimè curat quid de iis postea fiat. Iste affectûs defectus quoque refertur in Thren. 4, 3: *Filia populi mei crudelis, quasi struthio in deserto;* id est, quòd, ut videtur, suos deserit et alienos eorum loco suscipit. Indè præcipua lamentationum causa fuit, quòd alieni et hostes ingressuri essent Sion, et illam occupaturi. Sic in duodecimo hujus capitis versiculo dicitur: *Non crediderunt reges terræ et universi habitatores orbis, quoniam ingrederetur hostis et inimicus per portas Jerusalem;* et in cap. 5, 2: *Hæreditas nostra versa est ad alienos, domus nostræ ad extraneos.*

Referendo ad hæc verba, *labor ejus vanus est*, D. Vansittart observat illa nunquàm esse posse accurata, dùm eduntur ova, et pulli nascuntur, et etiamsi pullos à se emittat, nec adhùc tamen dici posse vanos labores ejus, eò quòd prole quâdam superstite, evidenter patet eam in vanum non laboravisse. *Labor vanus*, ut inferiùs adnotat, is esse potest qui vel nihil proficit, vel non ei qui laboravit, vel etiam alii proficit qui non laborat. Hoc in casu, ut existimat idem doctor, versatur struthio in interpretatione quæ hìc suggeritur; isque est insuper genuinus Hebraicæ phraseos sensus. Eadem phrasis occurrit in Lev. 26, 16: *Frustra seritis sementem, nam alienus colliget illam, non vosmetipsi.* Simili modo, Is. 65, 21-23: *Et ædificabunt domos, et habitabunt, et plantabunt vineas et comedent fructus earum. Non ædificabunt, et alius habitabit; non plantabunt, et alius comedet...; non laborabunt frustra;* id est, sibi inutiles erunt, et aliis proficient.

Struthio, quod ad cœptum ejus attinet, non minùs stulta et inconsiderata est, præcipuè in eligendo ciborum genere quod sibi detrimentosum valdè est et noxium; omnia enim voraciter et nullo discrimine deglutit, sive sint laceri panniculi, corium, lignum, lapides aut ferrum. Excrementi sui particulari modo avida est quod voraciter absorbet statim ac emissum; nec minùs stercoris gallinarum et cæterorum volatilium avida est; quasi optici ejus et olfactorii nervi minùs quàm in cæteris creaturis ad ejus salutem et conservationem apti et accommodati essent. Divina Providentia in his non minùs ac in aliis respectibus, *privavit illam sapientiâ, nec dedit illi intelligentiam.* Hanc characteris ejus partem plenè admittit Buffon, qui eam iisdem ferè verbis describit.

Postremæ duæ descriptionis lineæ cæteris non sunt minùs accuratæ. Non obstante struthionis stultitiâ, ait doctor Shaw, saluti ejus abundanter providit Creator, datâ ipsi extraordinariâ velocitate, stupendoque ad fugiendum hostem apparatu. Cùm enim *in altum alas erigit, deridet equum et ascensorem ejus.* Opportunitatem illi præbet struthio tantùm admirandi à procul insolitam motuum suorum agilitatem et majestatem, plumarum splendorem et quàm accuratè sibi ascribatur *expansa tremulaque ala.* Nihil sanè visu delectabilius esse potest; alæ rapidis suis et indefessis vibrationibus ipsi remorum velorumque loco sunt; dùm pedes,

qui non minùs adjumento sunt ad illam extra conspectum ferendam, non minùs sunt fatigationis expertes.

Mirandæ avis hujus velocitatis expressa facta est à Xenophonte mentio, in suâ *Anabasis* : loquens enim de deserto Arabiæ, struthionem ibi frequenter aspici asserit; illam à nemine capi posse, quæ mox equitum insectantium conspectum fugit; illam procul recedere, æquè pedibus suis ad currendum, et expansis alis ut velis ad circumvagandum utentem. Hanc descriptionem confirmat auctor *Itineris in Senegambiam*, qui ait: Ipsa concitato cursu proficiscitur, sed postquàm paulùm incitata fuit, alas suas quasi ad capiendum ventum expandit, tantæque velocitati datur, ut terram non tangere videatur. Persuasum habeo, subdit ille scriptor, illam longè retrò velocissimum Anglum cursorem relicturam. Buffon quoque struthionem equo velociùs currere agnoscit.

PAVO.

Quàm dives pavo! quàm splendidus decor à plumâ ad plumam currit, et radiante sole in varios colores transit! Illum decorem superbus aureis radiis explicat, suos cunctis dat colores et adornat diem; consciâ dignitate opes suas in orbem devolvit, et tremulâ luce circumfusus tardè movetur.

(Young.)

Pavonem impropriè introduxerunt interpretes nostri in Job 39, 13, quasi avem in Syriâ ignotam usque ad Salomonis ævum. In tertio Regum libro, cap. 10, 22, et respondenti secundi Paralipomenon loco, cap 9, 21, inter pretiosas res numeratur à navibus Tharsis delatas, quibus Hebræorum rex utebatur, ut gentem suam extranearum gentium productionibus ditaret. Attentè conspiciatur pavo, gloriosè explicatis omnibus caudæ suæ prismaticis coloribus, ait Parkhurstus, nec jam mirum apparebit Salomonis nauticos, qui domini sui in historiam naturalem studii inscii supponi nequeunt, ex suâ ad meridionales plagas navigatione, quosdam ex mirabilibus his avibus secum detulisse.

Pavo avis est Indiæ nativa et inde in Persiam et Mediam allata. Loquitur Aristophanes de *Persicis pavonibus*, et Suidas pavonem vocat *Medianam avem.* Ex Persiâ gradatim diffusus est in Judæam, Ægyptum, Græciam et Europam. Salomonis classes illum habere poterant, sive ex Indiâ ipsâ (1), sive ex Persiâ.

Agnoscitur pavo una ex pulcherrimis pennatarum tribuum avibus. Caudæ ejus plumæ quatuor frequenter pedes longæ sunt, et, ubi explicantur, gratissimorum colorum mixturam exhibent. Caput ejus, collum et pectus pulcherrimi sunt cærulei coloris; tergum et superior alarum pars clarè cineracei, mixtis nigris lineis; et in capite stat plumarum subviridium crista. Pavonis tamen indoles à plumis plurimùm differt; Italiæque incolæ illam apprimè describere traduntur qui dicunt ipsi *angeli plumas esse*, *dæmonis vocem*, et *furis studia.* Alti vocis ejus acutæ clamores injucundè aures offendunt, insatiabilis ejus voracitas et prædatoria mens quàm amplissimè externæ ejus formæ decorem compensant.

(1) *Script. illustr.* Expos. *Index.*

BUBO.

Si lectori ad struthionis descriptionem reverti placeat, plurima Scripturæ loca ad avem istam à nobis referri videbit, quæ in nostris Bibliæ versionibus de bubone intelliguntur. Iis alia accedunt loca in quæ bubonem versio nostra absque causâ introducit, cùm procul dubio originales scriptores alterius generis aves intenderent.

Bubonum familia plures exhibet varietates, quæ pari modo crudeles et rapaces sunt, et quæ feræ suæ indoli additum habent fallaciæ opprobrium, quòd noctu omnes suas deprædationes exerceant. Sic, ut animadvertit Goldsmith, nullus in naturæ catenâ fractus videtur annulus, nusquàm mortua, otiosa quies, sed quisque locus, quæque æstas, quæque noctis et diei hora vitâ personat; et industriæ, propriæ defensionis et invasionis exempla suppeditat.

Bubonum tribus, quantùmvis staturâ et plumis differre possint, in hoc generali charactere conveniunt, quòd scilicet noctu prædantur, et eorum oculi ad nocturnum visum compinguntur. Avium istarum conditor earum oculis optimè providit, unde vel nimiæ luci claudantur, vel satis magnam admittant, dilatatâ vel contractâ pupillâ. Ut in tigrium et felium oculis, qui ad nocturnæ prædationis vitam formati sunt, in retinâ vis quædam residet quâ satis copiosè colliguntur lucis radii, ut in omninò ferè opacis locis videre possint; ita in bubonibus eadem adest organi hujus conformatio, et quamvis, sicut nos ipsi, exclusâ omni luce videre nequeant, ipsi tamen satis sunt perspicaces, quando nos in totali obscuritate remanemus. Insuper quædam adest in aversâ oculi parte irradiatio, ipsaque iris reflectendi luminis radios facultate pollet, ita ut visioni sit adjumento in tenebrosis locis ubi degere aves istæ delectantur.

Prædicens Idumææ desolationem Isaias propheta dicit ejus palatia requiem fore *ossifrago* (Is. 34, 14), cujus horrida et tremenda vox tristè citharæ et tympani melos loco substituetur, quo parietes eorum intùs resonabant. Ut verò quàm latè grassatura sit et quanto tempore ostendat desolatio quam minabatur, propheta versiculo sequenti regionem devotam exhibet diuturnam factam rapacium avium, inter quas occurrit quæ modò à nobis describitur, mansionem. *Ibi nidum suum ponet bubo major, et ova edet, et incubabit, et congregabitur sub umbrâ illius.*

PERDIX.

Hebraicum avis hujus nomen, *ker*, evidenter ex vocis ejus sono (1) sumptum est. *Audire me juvat uocis amantis perdicis* CUR. Loquitur Forshal de perdice cujus arabicum nomen est *kurr*, et Latham refert illam in Andalusiâ, Hispaniæ provinciâ, vocari *churr*. Cùm ita notissima sit avis ista in omni orbis parte, peculiaris descriptio necessaria non est.

(1) Harris, Hist. nat., p. 308.

Duobus tantùm in Scripturæ locis perdicis fit mentio; sed uterque sedulo examine dignus est. Prior in Davidis historiâ occurrit, ubi à Saüle expostulat de injustâ stultâque in se persecutione : *Egressus est rex Israel ut quærat pulicem unum, quasi quis perdicem in montibus venatur,* 1 Reg. 26, 20.

A doctissimo Bocharto contra perdicem hoc in loco objicitur, qui contendit *ker* probabiliùs esse rusticulam, cùm perdix montana avis non sit. In hoc tamen erratur : est perdicis species quæ Davidis descriptioni apprimè respondet, et Barakondæ perdices, in particulari, altissimas rupes et scopulos ad habitandum (1) eligere dicuntur. Modus quo doctor Shaw statuit Arabes perdicem venari, vividam in verba Psalmistæ explanationem affert. Arabibus est alius, laboriosior licèt, aves istas capiendi modus : cùm enim animadversum est ab eis illas, ubi bis vel tribus vicibus fuerunt excitatæ, languidulas et defessas fieri, ipsi confestim irruunt, easque *zerwattys*, seu ferratis baculis feriunt (2). Eodem prorsùs modo Saül Davidem insectabatur, ad ipsum subitò accedens, et è latibulis suis excitans, sperans tandem frequenti hujus agendi modi iteratione fore ut illum opprimeret (3). Ad istam capiendæ perdicis methodum addit doctor Shaw Arabes exercitatissimos esse in hoc capiendi aves modo qui dicitur *tunnelling*, id est, *fornicato reti venatio :* utque abundantiorem prædam faciant, caveam ponè rete ponunt, in quâ cicuratæ quædam includuntur, quæ perpetuò garrientes vocantesque mox ad se omnes à quibus audiri possunt alliciunt, ibique magna earum pars decipulo excipitur. Hoc, inquit ille, ducere nos potest ad genuinam Eccles. 11, 32, interpretationem, ubi vertimus : *Sicut perdix in caveâ capta* (et retenta), *sic est et cor superborum ;* sed esse deberet : sicut perdix illex in caveâ (4), sic, etc., etc. (5).

Locus alter in quo de perdice agitur est Jer. 17, 11 : *Sicut perdix ova fovet, et ea non excludit, sic qui divitias obtinet, et non in judicio, in dimidio dierum suorum derelinquet eas, et in novissimo suo erit insipiens.* Clarè patet, ait D. Taylor, avem istam ovis incubare quæ non sunt sua, ut rectè similitudo ad divitias injustè partas fiat. Ab ovis suis abducitur, ea deserit in dimidio dierum suorum, antequàm tempus ea excludendi advenerit. Cur verò hoc de perdice dicitur potiùs quàm de quâlibet avi, quæ ova fovet et non excludit ea? Plana est hujus ratio, ubi notum est, cùm avis ejus nidus in terrâ fiat, ova pedibus hominum aut aliorum animalium frequenter comminui, ipsamque ea deserere intrusorum accessu ; unde frigefiunt et irrita redduntur. Imbres quoque et humores iis nocere possunt (6). Observato quòd D. Buffon separatam speciem faciat ex *bartavellâ* seu Græcâ perdice, illam ut ipsam avem in his locis intentam exhibet D. Taylor. Ad rufas perdices, inquit, et præsertim ad bartavellam referenda sunt quæ à veteribus de perdice relata fuerunt. Aristoteli magis quàm cuilibet alii innotescere debuit Græca perdix, quippe sola hæc in Græciâ, in insulis Mediterranei maris, et, ut probabilissimum est, in his Asiæ partibus, quas ditioni suæ subjecit Alexander, species occurrit. Certos nos facit Belon bartavellam inter rupes ordinariò commorari, sed instinctu duce in campos descendere ad nidum ibi ponendum, ut pulli ab ipso ortu paratam escam inveniant. Aliam quoque ad gallinam vulgarem habet relationem, quæ fovet vel incubat aliena ossa, suis deficientibus. Notio hæc jam pridem stat, quippe quæ in sacris libris occurrit (1). Porrò, si, absente proprio domino, hæc rufa perdix, bartavella, aliena ova incubat, quando verus dominus ad nidum revertitur alienumque ab eo expellit antequàm ova excludere potuerit, expulsa modo isto perdix accuratissima est hominis imago, qui detentâ aliquandiù alienâ fortunâ, rem à se partam relinquere cogitur antequàm ipsi proficere potuerit : hæc est Prophetæ similitudo; et loco huic quoque congruit (2).

(1) Shaw, *Panorama naturæ*, p. 475.
(2) Idem, *Itin.*, vol. 1, p. 425.
(3) Harmeri *Observ.*, vol. 2, obs. 45.
(4) Vide Bochart. Jerosol. pars post., lib. 1, cap. 15.
(5) Shaw, *Itin.*, vol. 1, p. 425.
(6) Harmer. Observ., 43.

GALLUS et GALLINA.

Notissimæ hæ domesticæ aves Israelitis quolibet illorum historiæ tempore valdè notæ fuisse non videntur, cùm Hebraica Biblia ne nomen quidem illorum exhibet, et semel tantùm in novi Testamenti libris occurrunt.

Vehemens affectus et tenera cura quam gallina in pullos expendit adeò sunt nota ut in proverbium transierint. Wetstein quoddam Græcum epigramma citavit, à Merrich translatum, quo gallina pulcherrimè describitur : Ecce gallina, decidentibus nivibus albescens, foventibus alis pullos suos amplexatur, eorumque gratiâ hiemalibus cœlis obluctatur, donec gelu confossa inclinato capite, moritur !

Ad istas in gallinæ domesticæ charactere qualitates alludit Dominus noster in suis patheticis ad olim sanctam civitatem monitis : *Jerusalem, Jerusalem, quæ occidis prophetas et lapidas eos qui ad te missi sunt, quoties volui congregare filios tuos, quemadmodùm gallina congregat pullos suos sub alas, et noluisti? Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta.* Matth. 23, 37. Pulcherrima sanè imago, quæ amoris signum est et protectionis ! Gallina, ubi rapacem avem accedere cernit, voce prolatâ pullos congregat, ut illos à periculo alarum suarum operculo defendere possit. Romana *aquila* jamjam erat ut in regnum Judæorum irrueret, malum hoc nisi eorum ad Deum per Christum conversione amoveri nequibat ; clamat Jesus per totam regionem prædicans evangelium reconciliationis; ipsi verò congregari noluerunt ; venit Romana aquila, quæ destruxit omnes. Quamdiù ingrata ista et impia gens tenerrimis ejus curis affecta est ! Bis annorum millia et ampliùs in illos sedulissima benignissimæ Providentiæ studia collata sunt ; et tribus publici Domini nostri ministerii annis prædicatio ejus et miracula hoc unum intenderunt, hujus scilicet insen-

(1) Buffon, vol. 4, p. 197.
(2) *Script. illustr*, p. 90.

sati populi instructionem et salutem. Eorum amore qui dives erat factus est pauper, ut per paupertatem ejus ditescerent, eorum amore humiliavit semetipsum, assumptâ in se servi formâ, *et factus est obediens usque ad mortem, mortem autem crucis!* Mortuus est ut non perirent, sed vitam æternam haberent. Sic ad salvandam eorum vitam, propriam libenter amisit (1).

COTURNIX.

Inter doctores non convenit quæ avis intenta sit Hebraicâ voce quam vertimus *coturnix*, Exod. 16, 13. Anglici nostri interpretes innituntur, Septuaginta, Joseph, Philone, Appollinario et rabbinis inter veteres; Bocharto verò, Hasselquist, Shaw, Harmer et plerisque commentatoribus inter recentiores. Ex alterâ parte doctissimus Ludolphus contendit *selavim* fuisse *locustas;* in quo eum secuti sunt Scheuchzer et episc. Patrick. Diuturnam hâc in materiâ investigationem prosecutus est D. Taylor, sed operi finem imponit, nullâ expressâ opinione, etsi pro posteriore interpretatione libentiùs stare videatur. Majus quàm materiæ isti expendere nobis licet spatium necesse foret, ut mutuas conflictantium istarum opinionum rationes inquiramus. Allata in partem *avis* argumenta nobis omninò præstare videntur iis quæ in alteram partem afferuntur; prætermisso etiam Psalmistæ testimonio, quod decretorium habendum esse putamus. Describens enim misericordem Dei in populum electum providentiam, quo tempore in magnâ solitudine errabant, sacer hic scriptor, non ancipite loquendi modo intendit ad divinum *selavim* donum, quæ *volatilia pennata* vocat, *ouph canaph;* quæ voces insectis nunquàm applicatæ fuerunt. *Abstulit Eurum de cœlo, et induxit in fortitudine suâ Africum. Et pluit super eos sicut pulverem carnes, et sicut arenam maris volatilia pennata.* Ps. 77, 26-28.

Coturnix est avis migratoria et circiter turturis staturâ. Asserit Hasselquist coturnices abundare propè littora maris Mortui et Jordanis, et etiam in desertis Arabiæ, earum immensam copiam capi testatur Diodorus circà Rhinocoluram; quas regiones pertransierunt Israelitæ, iter ad promissam terram facientes.

Bis coturnices murmurantium Hebræorum clamoribus concessæ sunt; et in utrâque vice eventus ad supernaturalem Dei interpositionem refertur, Exod. 16, 12, 13; Num. 11, 31. Primâ vice volucres per castra effusæ sunt in unam tantùm diem; in alterâ verò è mari allatæ sunt in integrum mensem. Ingens *selavim* multitudo, quæ populo concessa dicitur, ferè incredibilis habita est, sed nullâ sufficienti causâ, ut ostendi potest, quin supponantur in hanc ipsam occasionem creatæ fuisse. Asserit Varro turtures et coturnices ex suis migrationibus in Italiam infinito numero redire; additque Solinus illas, quando extra omnis terræ conspectum iter faciunt, ingentibus turmis procedere, tantoque impetu, ut sæpè navigatores in discrimen vitæ adducant, noctu velis insidentes et pondere suo naves subruentes. Inde patet omninò credibilem esse hanc narrationis partem, et in eo stetisse miraculum quòd immensæ earum turmæ in peculiarem locum directæ fuerint, cùm maximè populi effervescerent animi, idque ope venti egredientis à Domino, Num. 11, 31.

(1) Doctor A. Clarke, *Comment. in loco.*

SECTIO TERTIA.

AQUATICÆ AVES.

GRUS.

Ejusmodi clangor per cœlos auditur, cùm incessantes imbres et hiemale frigus fugientes, sumunt alas grues, et super Oceanum effunduntur. (COWPER.)

Avis ista nunc in Angliâ ignota est, et quæ de ejus staturâ traduntur à naturalistis et viatoribus nimium in modum discrepant. Willoughby et Pennant eam à quinque ad sex pedes, à rostro ad caudam longam exhibent, alii verò illam quinque circiter pedibus altam statuunt. E contrario, illam fuscâ ciconiâ paulò minorem describit Bresson, tres circiter pedes altam; et quatuor circiter à rostro ad caudam longam. Posterior scriptor generaliter verior habetur, etsi fieri potuerit ut unam ex parvulis describat. Gruis corpus erectum est et exile, productum collum et longa crura. Admodùm in moribus sociabilis est, et generaliter in turmis numero quinquaginta aut sexaginta vitam degit. Grues sunt aves migratoriæ, recedereque et redire constanter videntur quo tempore sua ipsa prævisio invitat aut repellit. Europam generaliter sub extremo autumni fine relinquunt, et incipiente æstate revertuntur. In interioribus continentis partibus, regionem in turmis quinquaginta aut centum, directo à septentrione ad meridiem itinere, permeantes cernuntur. His in itineribus tàm altè aliquando volatum ferunt, ut ab oculis omninò evanescant, sed illarum via alto quodam et peculiari clangore distinctè notatur. Ad instinctivam prævisionem quâ sese aves istæ à famis miseriis, ab unâ terræ parte ad aliam migrando tuentur, allusio fit in Jer. 8, 7, ubi Judaici populi cæcitas ad proximè instantium judiciorum comminationem vehementer reprobatur. *Grus* (vel ciconia) *et hirundo custodierunt tempus adventùs sui: populus autem meus non cognovit judicium Domini.*

CICONIA.

Veræ pietatis typus est ciconia, quia cùm annorum numero volandi impotens facta est mater, illam in dorso suo gratus pullus accipit, eique pabulum providet, sic retribuens quam ab illâ accepit teneram curam, ante quàm ipse volandi capax foret. (BEAUMONT.)

Externâ facie ciconia à grue paulùm differt. Eadem est statura, eadem forma quoad rostrum, collum, crura et corpus, nisi quòd tamen paulò corpulentior sit. Leves tantùm sunt differentiæ; velut color qui in grue cinereus et niger est, in ciconiâ verò albus et fuscus. Digitorum quoque ciconiæ ungues omninò sunt peculiares, cùm non sint ut cæterarum avium adunci, sed ut hominis ungues plani. Genuina tamen

ejus discrimina ex moribus magis quàm ex formâ sumenda sunt. Grui vox est alta et acuta, ciconia muta est, nec aliam vocem emittit quàm inferioris maxillæ in superiorem crepitum; grui mira est asperæ arteriæ per os pectoris convolutio; ciconiæ verò aspera arteria à vulgari modo non recedit; grus præcipuè vegetalibus et granis pascitur; ciconia omninò vescitur ranis, piscibus, avibus et serpentibus; grus urbes fugit et frequentia loca; in ipsis vel proximè semper moratur ciconia; duo tantùm ova edit grus, vulgò autem ciconia quatuor. Satis sunt hæ distinctiones ad specierum notam, non obstante formæ similitudine (1).

Propter pabuli genus quo vescitur avis ista, ut probabile est, prohibitum est ne carnem ejus Judæi comederent, Lev. 11, 19, etc.

Hebræum ciconiæ nomen indolem ejus strictissimè describit; significat enim *benignitas* vel *affectus*, in quo conspicua est ut minimè recusandis testimoniis astruitur (2).

Gratissimam ciconiæ descriptionem dedit Parkhurstus ex *Inspector*, quæ est periodica publicatio, eminentissimo naturalistæ sir John Hille attributa, qui hæc in ejus charactere lineamenta in magnam et speciosam lucem profert.

Ambo parentes progeniem alunt mutuò et custodiunt; unus semper nido remanet, dùm alter pabulum quæsiturus abit. Pullos in nido multò diutiùs quàm cæteræ aves retinent, et, ubi illos per diem è nido eduxerunt, vesperè illos reducunt, illum quasi nativum et proprium domicilium servantes. Ubi primùm pullos auferunt, in volando eos exercent, ad paludes et secùs sepes ducunt illis ranas, serpentes et lacertas, qui proprium sunt sibi pabulum indicant; imò bufones, quos nunquàm comedunt, quærere volunt et illos magnâ et sedulâ curâ discernere edocent. Tempore verò reditûs, invisâ calidiore mensibus hiemalibus quâdam regione, infrequens non est, asserit præditus scriptor, videre plures ex annosis avibus quæ diuturno volatu defessæ et debiles factæ sunt, juniorum identidem dorsis delatas; illudque rustici quasi rem certam referunt, plurimas scilicet ex ipsis, ubi domum sunt reduces, in veteribus nidis sedulò deponi, et à junioribus ali et tenero affectu haberi, quos tantâ curâ proximè elapso vere educaverunt.

Ad protectionem quam pullis suis affert ciconia, evidenter alluditur in Job 39, 13: *Penna struthionis est expansa;* (sed) *estne penna ciconiæ, et plumæ ejus?* id est, numquid ut ciconia illis utitur ad tuendos pullos et proli suæ providendum? Non ita sanè: illa enim (struthio) *deponit ova sua in terrâ et in arenâ calefacit ea; et obliviscitur quòd pes conculcet ea, aut bestia agri conterat.* His ducimur ad notandum quod asseritur à Psalmistâ: Ciconiæ abies domus ejus, Ps. 103, 17; qui locus Michaelis induxit ad quærendum *chasideh* sacri scriptoris in aliâ ave ac ciconiâ *quæ nidum suum in tectis domorum ponit* (1); sed hâc in notione evidenter errat Germanicus criticus. Doubdanus, qui ab Harmero (2) citatur, se immensam harum avium multitudinem in Galilæâ vidisse asserit, easque vespere arboribus insidentes immorari. Shaw (3), qui earum ingentem copiam juxta montem Carmelum vidit, Doubdani assertionem confirmat, ut et Barcherodde, qui est auctor à sir John Hill citatus. Insuper, ut observat Parkhurstus, Psalmista dicere nequit *chasideh* nidum ponere (ad id enim valdè diversum verbum usurpatur) in abietibus, sed domum ipsis esse abietes, quod nihil ampliùs significare potest quàm ibi illam avem quiescere, et somno indulgere, cùm jam diurnæ vagationes cessavêre.

Ut grus, ciconia avis est migratoria et ad periodicam ejus migrationem alludit propheta Jeremias, cap. 8, 7. Nobis exhibet Shaw mirabilis illarum in præparando suo itinere instinctûs exemplum quod notatione dignum est. De ciconiis observatum est, ubi tempus suum agnoverunt, illas quindecim intra dies antequàm è regione ad alteram transeant, in certum quemdam campum ex omnibus circumjacentibus partibus constanter simul confluere, sese ibi semel unâquâque die in concilium (juxta Orientalium loquendi modum) congregantes migrationis præfixum tempus definire dicuntur et futuræ habitationis loca (4).

PELICANUS.

Conspicuæ avis hujus Hebræum nomen, *vomitor*, evidenter sumitur ex ejus more sacculum suum iis quæ in eo continentur exonerandi, ut suam vel pullorum famem compescat.

Cycno multò major est pelicanus et aliquantùm ei formâ et colore similis. Præcipua differentia, et quæ avem hanc à cæteris distinguit, immane est rostrum ejus et extraordinarius sacculus. Ab extremo rostro ad oris hiatum, quindecim adsunt longitudinis unciæ, et infra maxillam sacculus est totam obtinens longitudinem rostri usque ad collum, et quindecim, ut traditur, aquæ quartariorum capax. Vacuus sacculus non apparet, pleni verò magna amplitudo et singularis apparentia facilè concipiuntur. Pelicano, ait Labat, robustæ sunt alæ cinerei coloris plumis instructæ quales sunt cæteræ plumæ in totâ corporis facie. Tenuissimi sunt ejus oculi, si capitis volumini conferantur. In corporis habitu inest quædam tristitia totusque ejus aspectus melancholicus est. Non minùs est in motibus tardus et reluctans quàm *flamingo* levis est et acer. Volatus ejus lentus, et ubi ad volandum assurgit, id difficilè et laboriosè perficit; nullâ re, ut videretur, nisi urgente necessitate induci possunt aves istæ sive ad situm mutandum, sive ad ascendendum aerem; sed ipsis fame pereundum est, vel volandum. Ubi igitur triginta circiter aut quadraginta pedes supra mare assurrexerunt, capite et uno oculo deorsùm converso, hoc

(1) Goldsmith.
(2) Vide Bochart, vol. 3, p. 327.

(1) *Lex. Hebr.*, p. 858.
(2) *Itin.*, vol. 2, p. 272.
(3) *Observat.*, vol. 3, p. 323.
(4) *Itin.*, vol. 2, p. 270.

in situ volare pergunt. Statim ac satis aquarum faciei proximum piscem despexerunt, in illum impetu sagittæ irruunt certâque apprehensione correptum in sacculum reponunt. Rursùs assurgunt non sine multo labore, volitareque et piscari pergunt capite in latus inverso ut antè (1).

Pullos suos pascit pelicanus, pabulum in sacculo depositum in os eorum educendo, quocirca rostro sacculum in pectore fortiter comprimit: quæ res, ait Shaw, locum receptæ traditioni relationique dare potuit quòd pelicanus ad pascendos pullos pectus sibi aperiat et illos sanguine suo alat (2).

Psalmi 101 scriptor solitariæ pelicani in solitudine commorationi intendit, ut quàm acerrimo dolore afficiatur, cùm regionem suam desolatam et sacra altaria profanata cernit, describat.

HALACROCORAX, seu CORVUS AQUATICUS.

Avis ista, quæ Hebræis immunda erat, Lev. 11, 17, Deut. 14, 17, staturam habet majoris Moscoviensis anatis et à cæteris hujus generis distingui potest quòd quatuor ipsius digiti membranis simul uniantur et medius digitus dentatus sit vel incisus in modum serræ, ut hoc ipsi adjumento sit capiendis piscibus. Caput et collum fuligineâ sunt nigredine corpusque crassum et grave, formâ ad anserem magis quàm ad gaviam accedens. Rostrum rectum est usque prope aciem, ubi superior pars in uncum inflectitur.

Atverò, non obstante apparenti corporis gravitate, paucæ sunt aves phalacrocorace rapaciores. Agrestissimis subjacens appetitibus, immunda avis ista rancidissimum et injudicundissimum odorem emittit, fœtidiorque est etiam in optimæ valetudinis statu, quàm putens bestiæ cadaver. Forma ejus, ait scriptor ingeniosus, ingrata est, vox rauca et crocitans, cunctæque ejus qualitates obscenæ. Non mirum igitur quòd Milton Satanæ gerendam avis istius personam imponat, cùm illum ignobilissimos ad fines mittit Paradisi splendidissimas opes dolenter exploraturum, et in arbore vitæ mortem meditantem sessurum (3). Animadversum est quidem de poetâ nostro quòd aquaticæ avis in arbore sedentis exhibitio non magnam naturalis historiæ notitiam implicat. Ast in vindicando Miltone, observandum est Aristotelem expressis verbis dicere phalacrocoracem solam esse aquaticam volucrem quæ in arboribus insidet; ita ut epicus noster vates (4) in historiâ naturali non altè minùs quàm in censurâ versatus fuisse videatur.

Phalacrocorax apud Sinenses et in aliis mundi partibus ad capiendos pisces, quos magnâ dexteritate et perseverantiâ immergendo insectatur, instruitur.

SECTIO QUARTA.

DUBIÆ VOLUCRES.

CUCULUS.

Arbitramur avem in Hebræo *shacheph* et in versione nostrâ *cuculus* vocatam nunquàm propriè ad ullam certam speciem fuisse relatam. Bochartus et versiones in genere pro marinâ gaviâ stant; illud tamen vix admittendum, cùm *shacheph* non inter aquaticas aves, sed inter aereas et etiam rapaces ab Hebræo legislatore collocatur, Lev. 11, 16. Posterior hæc circumstantia adversùs avis speciem, cui in Bibliâ Anglicâ locus datus est, decretoria quoque videtur. Doctor Shaw existimat avem intentam esse *rhaad* seu *saf-saf*, granivoram gregariamque avem, cujus peculiarem dat notionem et etiam picturam (1). Eadem tamen objectio contra *saf-saf* valet, non minùs ac contra cuculum; concipereque difficile est avem, qualem istam describit, in immundarum volucrum serie collocari potuisse.

(1) Goldsmith.
(2) Itin., vol. 2, p. 302.
(3) Vide Pennant. *Zoologia*, p. 477
(4) Goldsmith.

HERODIUS, seu ARDEA.

Magnâ libertate in reddendâ voce Hebræâ *anaph* usum est: quibusdam criticis eam de grue intelligentibus, aliis de clorione, quibusdam de milvo, aliis de rusticulâ, quibusdam de pavone, aliis de psittaco, aliis verò de falcone. Lectori tamen molestiam non afferat ista versionum diversitas, quippe quæ necessariò oriatur ex paucitate relationum ad avem istam in sacro textu, et ex omnis characteris earum et qualitatum descriptionis defectu, in locis ubi de iis agitur. Quod verum est, de herodio tantùm in serie avium lege Mosaicâ prohibitarum mentio fit, Lev. 11, 19; Deut. 14, 18; ex solâ nominis ejus significatione, et ex noto avium quibus aggregatur charactere, aliquo modo specificum ejus characterem nobis conjicere licet. Quòd avis intenta sit aliqua ex aquaticis speciebus dubium vix moveri potest, si sacro scriptori ullam in suâ serie accurationem, et in ordinatione systema concedamus; quæ sit verò species ista, definire nobis non licet. Hebræum nomen est à radice cujus sensus est *anhelare, habitum per nares emittere*, ut in irâ fit; cùmque irritabilissimâ indole dicatur herodius, ipse forsan est avis intenta.

Est et herodius minor, seu *ardeola asterias* D. Pennantis. Quindecim circiter unciis longus est, illumque propè Aleppum vulgarem esse asserit Doctor Russell. Singularis ejus corporis habitus innotatus præterire nequit; corpus, non secùs ac caput et collum stat perfectè elatum.

CAPUT IV.

PISCES.

Freta et maria, sinus quisque innumeris scatent pisciculis,
pisciumque agmina pinnis et lucentibus squamis perlucidos
sub fluctus irrepunt, mediumque mare mole suâ impediunt;
pars, soli vel copulati, marinis algis quasi pabulo pascuntur,
perque corallii sylvas vagantur, seu vivido lumine ludentes
soli ostendunt auro flavescentes squamas; vel in margaritiferis

(1) Itin., vol. 1, p. 335.

Conchis placidi humidum pabulum exspectant, vel
Sub rupibus victum suum junctis armis custodiunt.
(MILTON.)

Pauca tantùm occurrunt in divinis scripturis quæ ad Ichthyologiam (1) pertineant. Obvia est ratio; cùm enim agricola gens esset Judæorum, non ità magnam victûs eorum partem pisces constituebant, neque ex illis, ut ex quadrupedibus et avibus, conspicuam ullam similitudinem aut illustrationem haurire poterant sacri scriptores.

Notissimæ biblicæ appellationes sunt *dag* et *taninin*; prior inauditam eorum fœcunditatem (2) exprimit, posterior verò celeres motus. In Gen. 1, 21, vox *taninin*, quæ in Anglicis nostris Bibliis redditur *cete magnum*, adhiberi videtur ad describendum ingentissimæ molis piscem, quin ad ullam peculiarem speciem restringatur.

Quatuor esse videntur aquaticarum tribuum divisiones clarè in naturâ exhibitæ, quæ vulgo dicuntur *spinosi* pisces, seu ossibus instructæ species; *cartilaginosi*, seu quibus cartilagines in ossium locum sunt; *cetacei*, seu qui ex genere ceti sunt; et *crustacei*, seu concham habentes. Quoad Moysis divisionem piscium in mundos et immundos lector remittitur ad nostram *Introductionem*, sub titulo *Pisces*.

Quanquàm pisces vulgaris forent Ægyptiorum cibus, ab Herodoto (3) tamen et Chæremone, ut à Porphyro (4) citatur, traditum est sacerdotes eorum omni sgeneris piscium carnibus abstinere. Inde nobis patet quàm calamitosa fuerit plaga quâ fluminis aquæ in sanguinem versæ sunt, et periêre pisces. Exod. 7, 18-21. Sacer eorum fluvius adeò pollutus est, ut nec de eo bibere possent Ægyptii nec in eo se lavare, neque aquas illius ad usus usurpare quibus superstitiosè addictæ erant, cap. 2, 5; 7, 15; 8, 20; ipsique usualem communis populi, et sacrum à sacerdotibus habitum cibum, nausearent (5).

Ex Neh. 13, 16, discimus ingentem piscium copiam Jerusalem à Tyriis tempore quo Nehemias vivebat illatam fuisse; quòdque illos in sabbato emerent optimates populi, ab illo religionis patriæ retinentissimo viro objurgatos esse. Cùm verò Tyrii rerum maritimarum peritiâ pollerent, dicere impossibile est quousque paterent eorum piscatus; sed à D. Le Bruyn (6) certi sumus ingentem piscium, exquisitissimæ qualitatis, in maribus civitati eorum vicinis reperiri copiam.

(1) Ex duabus Græcis vocibus quarum sensus est *tractatus* de *piscibus*.
(2) Ab abbate Pluche ostenditur ex Leuwenhoek, moruam unam, non tamen maximæ staturæ, 9,334,000 ovorum continere; adnotaturque ab eodem, etsi vulgari cyprino multùm absit, ut tantus sit ovorum numerus, ita tamen incredibilem esse eorum copiam, etiam primo aspectu, ut ad confirmandam suprà datam supputationem quàm maximè inserviat. *Natura explicata*, vol. 1, p. 230, 231.
(3) Lib. 2, cap. 37.
(4) *De Abstinentiâ*, lib. 4.
(5) Harris, *Hist. nat.*, p. 123. Seu viae Briant, *In plagas Ægyp.*, p. 23-27.
(6) Tom. 1, p. 564.

Neque innotatum nobis prætermittendum est in confirmationem S. Joan. 21, 11, mare Tiberiadis piscibus ingenti mole abundare. Hasselquist (1), Egmont, et Heyman (2) *charmud* notant, qui lacui huic et Nilo communis est, et triginta ferè libris gravis est.

Extraordinariæ Jonæ à morte salvationis narratio, cùm in mare à trementibus nautis præceps datus est, amplam incredulorum cavillationibus, philosophorumque et criticorum speculationibus materiam præbuit. In sacro textu, peculiaris piscis qui inobedientis prophetæ salvator exstitit, non designatur; quanquàm septuaginta Interpretes *cete* inseruerint, atque Evangelistæ referendo Salvatoris nostri verba, quæ ad eventum ipsum et ad typicum ejus characterem attinent, eamdem vocem usurpent. Neque inde tamen sequitur Evangelistas in animo habuisse sanctionem suam huic interpretationi conferre: cùm enim Septuaginta versio communiter in usu esset apud suam gentem, illam ipsi inemendatam citabant, quotiescumque ejus ab originali textu deviatio nullas graves consequentias involvebat.

Etsi cete ingentissimus sit piscium qui nobis innotescunt, angustior est gurges ejus ut per ipsum humano corpori patere possit transitus; et proindè nisi addito miraculo, illud esse piscem intentum admittere nequimus. Supponunt Bochartus Linnæusque *charchariam*, seu *lamiam* (3) fuisse, cui fauces et venter ità prodigiosè ampla sunt, ut hominem, ne minimùm quidem læsum, deglutire possit.

Observat Dominus noster Jonam fuisse signum Ninivitis, S. Luc. 11, 30; valdèque mirum est rei istius tam latè percrebuisse famam, et animos ita attentos detinuisse, ut inter pauca quæ nobis remanent antiquorum temporum fragmenta, parvula hæc historia majorem ab ipsis confirmationem quàm plurimæ aliæ ingentioris extensionis et momenti recipiat. Factum ipsum à Paganis servatum est et Alcidæ attributum. Famosus ille *ter obscurus* leo, ait Lycophron, quem olim Tritonis *charchariam* canis horridis maxillis voravit.

Æneas Gazæus eumdem eventum memorans quem Alcidæ quoque refert eâdem voce κῆτος, *cete*, à Septuaginta et S. Matthæo usurpatâ, utitur: Ut et de Hercule traditum est, quòd naufragium passus à cete, κῆτος, seu pisce ingenti, devoratus est, et tamen salvatus. Quòd autem Hercules in locum Jonæ substituatur, id nullam meritò admirationem movet, cùm agnoscat ipse Tacitus, ut clarissimi hujus viri fama promoveretur, non dubitâsse veteres ipsi adscribere quidquid in historiâ extraordinarium et nobile occurrit, cui legitima laus debeatur non curantes. Celebrem alium quemque, quâlibet ex gente virum omni suâ laude spoliaverunt, ut fabulosum suum heroem spoliis adornarent ex veris dominis furto sublatis et ad alios jure ac meritò pertinentibus (4).

(1) Pag. 158.
(2) Vol. 2, p. 33-220.
(3) Vide Bochart. 3, 743; *Hist. univ.* 10, 554; De Pluche, *Nat. explic.* 3, 140.
(4) *Encyclop. metropolit.*, v. 9, p. 179.

Recentior Calmeti editor in dissertationum serie (1), quæ magis ingenio quàm solidis argumentis præstant, ad probandum incubuit fluctuantem salvatorem, in locum viventis animalis, à sacro scriptore fuisse intentum. Juxta ejus interpretationis regulas sic locum legemus : *Præparavit Dominus* DAG (salvatorem) *grandem, ut reciperet Jonam; et fuit in interiore parte* (ventre aut capacitate) *hujus* DAGAH, *tribus diebus, et tribus noctibus; et postea in littus emissus est.* Ad illud, observat ille, Dominus noster advertit in Matth. 12, 40 : *Jonas fuit in ventre ceti tribus diebus et tribus noctibus* (in corde maris, ait Jonas, cap. 2, 4); *sic et erit filius hominis in corde terræ.*

CAPUT V.

REPTILIA.

Simul prodiit quidquid reptat in terrâ, insecta aut vermes,
hi ut linea longum suum corpus protrahunt, sinuosoque tractu
terram sulcant, nec cuncti sunt naturæ pumiliones: nonnulli
enim ex serpentis genere longitudine et corpulentiâ conspicui,
serpentinos suos flexus et additas alas involvunt.
(MILTON.)

Numerosa hæc et varia entium classis duplici nomine in sacris scriptis insignitur (Gen. 1, 24, 25; 7, 21); quorum unum motum eorum, id est, *reptatum*, alterum verò abundantem prolem aut incrementum exprimit. Omnis generis reptilia, exceptis quæ pennis instructa erant, immunda reputabantur. Lev. 11, 41. De iis loquemur in triplici divisione: *Lacertæ, serpentes* et *vermes*.

SECTIO PRIMA.

LACERTÆ.

Plurima animalia ad hoc reptilium genus pertinentia in nostrâ Biblicæ versione sub nominibus apparent, quibus agnoscere nobis impossibile est familiam ad quam pertinent, ut testudo, viverra, limax et talpa; quæ animalia longè satis ab iis recedunt quæ à Judæo legislatore intendebantur in his codicis ritualis locis, ubi de iis agitur. Sed illud ita intellectum precamur ut has et ejusmodi in varias operis hujus partes notiones offerendo, mens nobis non sit clarissimorum doctissimorumque virorum labores elevare, quibus vernaculam nostram Bibliæ versionem debemus. De rebus quas tractamus arcti ipsis erant notitiæ fontes; et insuper rectè supponi potest à nobis, Ecclesiæ tunc temporis statum, et spiritualis populorum ædificationis promovendæ sollicitudinem causam fuisse cur minùs ad istas scripturalis institutionis materias, quæ sine controversiâ minoris sunt momenti, attenderint, quàm aliter egissent. De iis dicimus, ut et ipsi de iis qui in eodem magni momenti et laboris opere præcesserant. Laus vobis, et nomini vestro summus honor

(1) *Fragmenta*, n. 145.

qui glaciem frangitis, et illud aggredimini quod promovet salutem animarum. Et cum ipsis addimus : de his tamen omnibus, quemadmodùm nihil incipit et statim perficitur et recentiùs cogitata sapere magis putantur, ita, si fundamento eorum qui venerunt ante nos superædificantes et eorum adjuti laboribus, meliùs reddere conamur quod ita bonum reliquerunt, nemini procul dubio nos improbandi jus erit, ipsique, ita persuasum habemus, si adhuc vitâ fruerentur, grato in nos animo forent (1).

Superiùs enumerata animalia satis ex arbitrio inter lacertarum genera ordinari forsan videbitur; lectori tamen, ut speramus, deficiente meliore ordo iste erit acceptabilis.

TESTUDO, seu LACERTA.

Ostendit doctor Shaw *tzab* aut *tjab*, Lev. 11, 29, quam testudinem dicimus, lacertam esse, nomine in Arabico, quod ad Hebræum proximè accedit, *dhab* aut *dab*, formâ et acutissimis caudæ annulis aut squamis *candiverberæ*, seu motacillæ ferè similis, ut in Gesner et Johnson (2) exhibetur. Huic notioni congruunt Septuaginta, et ipse Bochartus qui in confirmationem Damir et Avicenna (3) citat. Citatur à doctore Harris Jackson, qui ait: *Dab* seu *saharana* lacerta ferè octodecim unciis longa est, et tribus aut quatuor per tergum lata; venenosa non est, ova ut testudo edit; velocissima est, et instante venatore in terram latet, quam nasi ope penetrat; nec inde, nisi effosâ humo, extrahi potest (4).

VIVERRA, seu GECKO.

Hebræum nomen, in Lev. 11, 30, *viverra* redditum, doctor Geddes intelligit designare *newt*, seu *aquaticam lacertam*, et doctor James idem pro *rana* sumit; sed, cùm nomen istud sumptum est à clamore quem animal cui proprium est, edit, lacertæ speciem, in Ægypto *gecko* dictam, esse animal intentum probabile est. Sic à Laccpede describitur: Ex omnibus oviparis quadrupedibus quorum historiam edimus, primus est iste qui lethale virus contineat. Lethalis illa lacerta, quæ ob periculosas suas proprietates nostram omnem demeretur attentionem, quamdam ad chamæleontem relationem habet; caput ejus, ferè triangulare, pro corpore amplum est; ingentes oculi, plana lingua, parvulis squamis cooperta, et ad extremum rotunda; acuti dentes et ita valentes ut juxta Bontium, in durissimis substantiis, etiam in acie vestigia imprimant. Verruculis ferè totaliter horret plùs vel minùs prominentibus; inferior femorum pars tuberculiorum ordine instruitur, erectis et introrsùm incisis. Pedes ovatis squamis, plùs vel minùs in medio cavis, totam inferiorem digitorum faciem complectentibus, et ordine unâ invicem superpositis, ut tecti domûs ardosiæ, conspicui sunt. Gecko cauda communiter corpore longior est, etsi aliquandò bre-

(1) *Translatores, Monitum ad lector.*, in Angl. Bibl.
(2) Gesner, de *Quadr. ovip.*, pag. 23; Johnson, *Hist. quadr.*, tab. 79; Shaw, *Itin.*, vol. 1, pag. 325.
(3) *Jerosol.*, lib. 4, cap. 1.
(4) *Maroci Relat.*, p. 48. Vide etiam Burkhardt, p. 534.

vior; rotunda est, gracilis, circulatisque annulis aut lineis, quæ pluribus tenuissimarum squamarum ordinibus constant, cooperta; color ejus clarè virens, lucido rubro distinctus. Nomen *gecko* ad animalis vocem refertur, quæ antè pluvias præcipuè auditur. In Ægypto, Indiâ, Aboynâ, etc., occurrit. Semiputridarum arborum foramina ad habitandum eligit, non secùs ac humida loca; in domibus quoque sæpè invenitur, ubi magnum terrorem injicit, et omnis generis ad illum destruendum conatus admoventur. Statuit Bontius morsum ejus ita esse venenosum, ut nisi pars morsa excidatur et uratur, post horas paucas mors insequatur.

Existimat D. Carolus Taylor (1) ad illud reptile in Deut. 32, 33, alludi: *Fel draconum vinum eorum; et venenum aspidum insanabile.* Ibi allusio ad *taninim* venenum (Anglicâ verò versione *vinum*) refertur; venenumque istud ex comparatione insanabili aspidum, *petenim*, serpentium, veneno assimilatur.

Quæ sequuntur è Bontio (2) extracta sunt: Javanensibus mos est sagittas suas in animalis hujus sanguine intingere. Qui verò apud ipsos venenorum commercium exercent (quæ ars magni in insulâ Javanensi ab utroque sexu habetur), prædictum animal laqueario, valido fune ad caudam alligato, suspendunt, quod cùm iis mediis summoperè exasperatum fuerit, ex ore flavum liquorem emittit, quem infra positis vasibus colligunt, et postea ad solis calorem in compactum quid coagulant. Hanc exercitationem plures simul menses renovant admoto quotidiè ad animal pabulo. Venenum est sine controversiâ in mundo valentissimum; et urina ejus ita corrodet, ut non modò pustulæ exoriantur in quâlibet cutis parte tetigerit, sed et carnem nigro colore inficiat et gangrenâ vitiet.

CHAMÆLEON.

In Anglicâ Bibliâ chamæleon in talpam convertitur, Lev. 11, 30; quod animal reptilibus lacertæ generis associandum se parùm præsumit. Vox Hebræa, è radice, quæ significat *spirare* peculiari modo conspicuo huic animali propria est, quod juxta vulgi opinionem, vento et aere vescitur.

Formâ crocodilum propè refert chamæleon, sed staturâ et indole longè ab eo differt. Duabus circiter unciis longum caput ejus, et ab illo ad ortum caudæ quatuor cum dimidio sunt; cauda quinque uncias longa, pedes verò duas cum dimidio; corporis crassitudo diversis temporibus varia est, est enim ipsi sese inflandi pro libito, vel contrahendi facultas.

Dùm Orientem inviseret, Le Bruyn plurimos emit chamæleontes, eâ mente ut illos vivos haberet, illorumque naturam et mores observaret; sed nulla majoris interest hujus animalis notio, quàm quæ ab audaci et lamentando Belzoni præstatur: hanc transcribere libet:

Tres sunt, ait chamæleontium species, quibus particularis est color; exempli gratiâ, communior species generaliter viridis est, id est, corpus totum viride est, et, ubi gaudio afficitur, pulcherrimè in utroque latere nigris albisque coloribus viridi, non confuso sed quasi depicto modo, superpositis distinguitur. Species ista abundantissima, ipsique nullus unquàm alius color nisi lucidè virens dormienti, et pallidissimè flavescens ægrotanti. Ex quadraginta ferè qui mihi anno priori, cùm in Nubiâ degerem, fuerant, unus tantùm et parvulus quidem secundæ speciei, cui rubræ erant notæ, mihi super erat. Unus ex ipsis mecum octo mensibus vixit, et pro maximâ hujus temporis parte, ille mihi uni ex vestis meæ globulis fixus erat: in humero meo quiescere solebat, vel in capite. Ubi verò illum aliquamdiù in conclavi meo inclusum detinueram, vix foràs eductus aerem aspirare incipiebat; si verò in aliquo amaraco poneretur, plantâ subitò hâc in illum modò prorsùs mirabili agente, lucidior ejus color fiebat. Pluribus arduum fore existimo dicere quibus ex causis id oriatur. Nisi enim colorem mutarent chamæleontes ubi in domibus inclusi detinentur, sed tantùm cùm in hortos educuntur, ex plantarum odoribus colorum mutationem oriri supponere liceret; sed etiam in domibus, si ad illum intendatur, colores mutare decimâ quâque minutâ videbitur; aliquo temporis momento planè viridis, et alio pulcherrimi ejus colores patebunt; ubi verò irritatus fuerit saturatiori nigro colore inficitur, et intumescit, et unum ex pulcherrimis animalibus, in unum ex horridissimis vertitur. Avidissimi sunt equidem recentioris aeris, et, si ad fenestram ubi nihil oculos afficit afferantur, observare facile erit quantâ sanè in hoc voluptate perfruantur: aerem absorbere incipiunt, et color eorum lucidior evadit. Illud oriri aliquâ ratione existimo ex modo quo tum afficiuntur, cùm levis materia illis bilem movere possit. Si, verbi gratiâ, mensam permeantes cohibere vel in aliam viam vertere conatus fueris, jam movere nolunt, et obstinatissimi sunt; ipsis os aperire satis erit, ut in iram vertantur, tunc verò arma induere incipiunt, intumescendo et nigrescendo, aliquandoque pauca, non multa quidem sibila edent. Tertius, quem ex Jerosolymis detuli omnium quos unquàm vidi singularissimus erat; mente, si licet ita loqui, sagacissimus erat et callidissimus. Iste ad viridem speciem non pertinebat, sed ingrati rupicaprarii coloris erat, neque intra duos menses colorem semel mutavit. Cairi, adventu meo, illum per conclave in supellectili reptare permittebam. Ille verò aliquandò descendere tentabat, si fortè liceret, et latebat à me, sed tali in loco, ut me posset aspicere; aliquandò verò me cubile linquente aut ingrediente, adeò se contrahebat, ut omnibus quæ ibi inerant quasi ad libellam responderet, ita ut illum aspicere nequirem. Sic me sæpè declusit. Quâdam die illum à me aliquantisper dimissum, in cubili latere existimabam; cùm verò frustra requisivissem, illum è cubili exiisse et fugam cepisse putabam. Vespere autem, accensâ candelâ, canistrum adii, cui transversa erat ansa; chamæleontem meum vidi, sed coloribus prorsùs mutatis, et ab omnibus quos unquàm anteà vide-

(1) *Script. illustr.*, in loco; seu *Hist. nat.*, in fragm., p. 73.

(2) Ap. Churchill. *Iter* vol. 2, p. 12.

ram alienum : totum corpus, caput et cauda fusco erant colore, cum nigris maculis, et circum nigras pulcherrimæ aderant saturatioris aurei coloris maculæ. Hoc ego sanè gratissimum habui. Eo autem disturbato, colores evanuerunt; quod in aliis non fit. Deinde verò illum priorem ex omnibus observare in mane solebam, cùm ipsi idem forent colores. Præcipua chamæleontium esca muscæ sunt : quæ quidem non moriuntur statim ac devoratæ, sumpto enim in manibus chamæleonte, muscam bombum edere facilè percipiebatur, præsertim ob aerem quem aspirant; multùm intumescunt, et præcipuè, cùm è loco altissimo ipsis saliendum est, sese in modum follis implendo. Cadendo non offenduntur, nisi os leviter eliditur, eò quòd priùs terram tangat. Aliquandò tres quatuorve dies absque potu manent; ubi verò primùm incepêre, quasi sesquihoram bibunt. Vas manu tenui dùm anteriores ambo pedes chamæleontis in ejus margine starent, in alterâ meâ manu duobus posterioribus stantibus. Recto corporis habitu bibebat, caput volatilium instar attollens. Ita linguam ex ore, juxtà longitudinem corporis emittebat, et velocissimo modo muscas apprehendebat, ut rediret quasi machinatione moveretur. Arietinum succum libenter bibunt chamæleontes.

Quandò in Italiâ manerem, vir quidam historiæ naturalis professor duos habebat qui sibi ex Barbariæ littore missi fuerant, sed diù non vixerunt. Illos ipse dissecuit, et de colorum mutatione existimat se in iis invenisse quatuor tenuissimas pelliculas, quæ variorum colorum causæ sunt. Res ita se habere potest; de hoc ego certus sum, undequàque id oriatur, ipsis varios suos peculiares esse colores, distinctos, ab unoquoque independentes et à sibimetipsis. Alio in loco addit chamæleontes in suam speciem esse inveteratissimos, sibi invicem caudam cruraque mordentes, si eàdem in caveâ includantur (1)

RANA.

Rana ex seipsâ maximè innoxium est animal, sed maximè hominum parti, qui eâ tanquàm pabulo non utuntur, fastidiosissimum. Maxima in eo elucet sapientia quòd Omnipotens ranis usus fuerit in unâ ex plagis Ægyptiacis. Deus, inquit doctor Adamus Clarcke, æquè facilè crocodilos, ursas, leones vel tigros in pœnam hujus populi adduxisset; sed si quo ex his formidandis animalibus usus esset, effectus ita causæ adæquatus visus fuisset ut in pœnâ divina manus oblita forsan fuisset; populique ira mota, quin fracta esset superbia. Hoc autem in præsenti casu Deus potentiæ suæ magnitudinem ostendit, omni noxiâ qualitate destitutum animal terribilis hostibus suis calamitatis instrumentum faciens. Quàm facile Dei justitiæ et misericordiæ est vilissimis et despicatissimis destruere vel salvare instrumentis! Quanquàm Dominus exercituum est, ipsi nec potentibus exercitibus, nec Angelorum ministerio, nec justitiæ suæ fulgoribus ad puniendum peccatorem, vel gentem peccatricem opus est; rana vel musca in manibus ejus sufficiens est ultionis instrumentum (1).

Hìc allatæ tam despicatissimi animalis electûs rationi, aliam addere possumus; cùm scilicet rana in Ægypto emblema foret Osiris aut solis, cui primò idololatricus ab Orientalibus nationibus exhibitus est cultus, nihil ad arguendas illas de superstitiosi sui systematis absurditate aptius erat quàm in hoc casu ranis uti.

Ultricia hæc reptilia, ait Paxton, in alveo Nili et in lacubus qui de aquis ejus implebantur producta sunt, quòd iste fluvius ab illâ delusâ gente non vulgarem sanctitatis gradum habere, et religiosam suam venerationem demereri reputaretur; in ipsum confidebant; magnus eorum quibus fruebantur fons et laudum thema habebatur; rectum igitur erat aquas istas innumerâ immundorum animalium multitudine polluere, quibus veneratio et confidentia quæ soli vero Deo, qui pluviæ pater est, debentur, impiè translatæ fuerant. Versæ primùm in sanguinem, in justam immisericordis ejus feritatis et immanitatis pœnam, quam in masculos Hebræorum infantes exercuerant, alterâ vice ad summam deorum et sacerdotum suorum confusionem pollutæ et ignominiâ affectæ fuerunt.

Scriptor ex quo istas observationes citavimus modo ita admirabili totam hanc materiam tractavit ut lectori gratum faciamus paginas nostras quibusdam selectis completare.

Fastidiosa hæc plaga ad omnem locum et ad omnem hominum classem sese extendit. Ascenderunt ranæ, operueruntque terram Ægypti, in domos eorum ingressæ sunt et in cubicula; in ipsismet Ægyptiis reptabant, in eorum stratis et in vasis coquinariis. Tota regio, oppida, templa, homines, cuncta fuerunt polluta et odiosa. Neque ipsis licebat nauseosis sordibus, quibus operiebantur, se lavare, amnis quippè totus et lacus pollutione replebatur. Nihil sanè genti quæ scrupulosissimam in suis corporibus, domibus et vitæ modo puritatem consectabatur, nihil, inquam, magis forsan intolerabile quàm plaga ista excogitari potest. Rana, pluribus aliis reptilibus comparata, animal est innoxium, neque morsu unquàm offendit, nec veneno; sed hoc in casu fastidium movere debuit quo vita onus importabile fiebat. Cruciabatur oculus incedentium immundarum harum legionum aspectu, asperoque earum coaxationum auditu auris. Nullo in strato recumbere Ægyptiis licebat, ubi gelidos, sordidosque earum amplexus pati non cogerentur; cibum tangere qui tactu illarum infectus non esset, nec odorem nisi fœtidum glareæ illarum putorem, aut putridas ex cadaveribus illarum emissas exhalationes percipiebant.

Quanta ex hâc calamitate passi sint Ægyptii evidenter patet ex festinatione quâ Pharao Moysem et Aaron requisivit, eorumque precum petivit auxilium : *Orate Dominum ut auferat ranas à me et à populo meo*;

(1) *Relatio operationum in Ægypto et Nubiâ* vol. 2, p. 316-321.

(1) *Comment. in Exod.* 8, 2.

et dimittam populum ut sacrificet Domino. Exod. 8, 8. In extremis positus, nec per falsa maleficorum suorum miracula liberationem accipiens, ad Deum confugit, de quo superbè quæsierat : *Quis est Dominus, ut audiam vocem ejus, et dimittam Israel?* Exod. 5, 2. Subditus adversitate et edoctus, misericordiam ejus implorat, et nominis ejus gloriam agnoscit; sed non sincero corde, ut probavit eventus.

Hæ preces exauditæ fuerunt, et ablatæ ranæ. Non tamen ablatæ sunt ut locustæ, quæ dein subsecutæ sunt, sed destructæ et in facie terræ relictæ. Ad nihilum redactæ non fuerunt, nec in pulverem resolutæ, nec in flumen projectæ de quo exierant, sed mortuæ in terrâ jacebant, ut miraculi veritas confirmaretur, quòd scilicet non manibus hominum, sed divinâ potentiâ interfectæ fuerant, quòd magna hæc liberatio non erat, ut maleficorum opera, ementitum miraculum, sed realis Omnipotentis potentiæ interpositio et divinæ bonitatis effectus. Ægyptii igitur illas in aggeres congregare coacti sunt; undè accidit ut celeriùs putridæ effluxerint exhalationes et ita ad tempus regionis calamitates auxerint. Illarum destructionem, ut probabile videtur, secuta est pestis quâ multi ex populo sublati sunt, omissis iis quibus mortem attulerant horridæ vexationes, quas ex fastidiosis earum incommodis perpessi fuerant : nam in quodam ex canticis Sion dicitur : *Misit* (Dominus) *ranam, et disperdidit eos,* Ps. 77, 45, terram illorum vastavit, et ipsos pestilentibus morbis infecit.

Rana ab inspirationis Spiritu electa est ad repræsentandos in visione falsos doctores et alios antichristi ministros : *Et vidi,* ait S. Joannes, *de ore draconis, et de ore bestiæ, et de ore pseudoprophetæ spiritus tres immundos in modum ranarum* (exire) ; *sunt enim spiritus dæmoniorum facientes signa.* Apoc. 16, 13, 14. Impuri isti emissarii in luto moralis depravationis generati et educati, quasi ranæ, pacem conturbant et felicitatem omnium qui circùm sunt destruunt. Perpetua eorum loquacitas non fastidiosa minùs est quàm incessans coaxatio immundi animalis cui assimilantur. Questus eorum et reprehensiones, accusationes et maledicta, superbia et vanitas, constantes vehementesque ad movendos in mutuam stragem populos, reges et principes terræ, specie Religionis causæ defendendæ conatus, acerbiora noxiaque magis adhuc sunt quàm obstrepentes clamores, lugubres questus et mutuæ reprehensiones, inverecunda impudentia et superbæ inflationes quibus ranæ in nativis suis paludibus indulgere arguuntur (1).

SECTIO SECUNDA.

SERPENTES.

Ecce viridis anguis è tenebroso suo latibulo, quòd pede premere ipsa mens horret, sole sub medio, irrepens, immensos in orbes corporis tractum colligit, et rursùs emittens, refrigerantem quærit fontem; juxta quem effusus, sinus suos projicit; dùmque minaci lingua et horrendis erectum maxillis monstrum flammantem cristam torquet, cæteri omnes, siti, formidineque correpti, aut tremebundi fugiunt, aut eminùs immoti stant, nec accedere audent.

(Thompson.)

Voce Hebraicâ *nachash* uti videntur sacri scriptores quasi generali totius serpentium familiæ cognomine. Doctor Adamus Clarke (1) in eo quidem incubuit ut quoddam generale esse nomen ostenderet non ad sensum unicum restrictum; sed inaudito modo infelix fuit ejus labor. Voci enim illi, in ejus simplici statu sensus ascripsit doctor, qui veri tantùm sunt, cùm ipsi sub variis modificationibus tribuuntur.

Primus verbi sensus unde Hebræum serpentinæ reptilium classis nomen sumitur, est *inspicere, attentè considerare,* etc., et adeò hoc sub respectu serpentes conspicui sunt, ut serpentis oculus in proverbium apud Græcos Romanosque transierit, et illis applicaretur qui res callidè aut acutè videbant. Scriptor ingeniosus, loquens de suppositâ in oculo serpentis crotali fascinatione ait : Id fortè universalius est inter venenosos serpentes quàm supponitur; in nostrâ enim vulgari viperâ occurrit (2). Serpentis calliditas et subtilitas in Scripturâ exhibentur ut qualitates quibus cæteris agrorum bestiis præstat. Gen. 3, 1; S. Matth. 10, 16. Plurima prudentiæ ejus et calliditatis afferri possent testimonia, ut à naturalistis commemorantur; etsi tamen rectè supponi possit illum, hâc etiam in parte, unà cum cæteris creationis partibus ex communi maledicto graviter esse passum.

Etsi formidabilem ejus progeniem horrori generaliter habeat humana species, gentes tamen fuêre quibus venerationi et cultui fuit. Notissima est in veteri Ægypto serpentis adoratio, ut et draconis Babylone. Loquitur Herodotus de serpentibus cicuratis, Jovi sacris, juxta Thebas; (3) et Ælianus de sacro dracone Dianæ dedicato, et in nemore Phrygiæ servato. (4) Idem idololatriæ genus nunc adhùc in Indiâ prævalet; et in Africâ, ad turpissimos excessus fertur.

Undecim serpentium species à Calmeto enumeratæ sunt, quæ Hebræis innotescebant; 1° *apheh,* vipera; 2° *chephir,* species quædam aspidis, vel leo; 3° *acshub,* aspis; 4° *pethen,* aspis; 5° *tzeboa,* quidam maculis distinctus anguis, qui à Græcis et Ægyptiis *hyæna* dicebatur; 6° *tzimmaon,* juxta S. Hieronymum; 7° *tzepho* aut *tzephoni,* basiliscus, non fabulosus basiliscus, sed anguis aliis similis; 8° *kippos,* acontias; 9° *shephiphon,* cerasta; 10° *shachal,* nigerrimus serpens; 11° *seraph,* volucris anguis.

De iis speciebus loquemur quæ sufficienter identificatæ sunt.

VIPERA.

Serpens iste qui in sacris Scripturis dicitur *apheh,* procul dubio *epha* est Arabum qui ita à doctore Shaw describitur : vulgarissimus, simulque hujus speciei

(1) *Script. Illustrationes,* vol. 1, p. 372-378.

(1) *Comment. in Gen.* 3, 1.
(2) Watson, *Anim. mundus explicatus,* p. 284, à Parkhursto citatus.
(3) Lib. 2, cap. 47.
(4) *De Animal.* lib. 1, cap. 22.

malignantissimus est *leffah* qui, ut nostra vipera aut coluber, minùs uniformi est corporis formâ quàm *zurreike*, et rarò pedem in longitudinem excedit. Ejusdem semper non est coloris, sed aliquo modo mutatur juxta terræ, arenæ aut rupum ubi invenitur, naturam. Torridæ dipsadi apprimè nomen simul et qualitates *leffah* congruunt, qui sic vocatur ex *leffah*, *urere*. Ab Arabibus traditur eamdem *leffah* inter et *taitah* (chamæleontem) antipathiam existere, quæ longè abhinc chamæleonti et viperæ attributæ sunt (1); parvulamque visçosi succi guttulam, quæ ex *taitah* in *leffah* deciderit, hunc in adeò violentas convulsiones conjecturam ut nullâ morâ mors insequatur (2).

Vipera conspicua est ob suum velox et acre virus et idcircò à remotissimis temporibus cujusque rei nocivæ et destruentis emblema exstitit. Reipsà adeò viperarum terribilis erat natura ut communissimè quasi Dei in genus humanum ultionis ministri mitti existimarentur, pro immanibus sceleribus quæ justitiæ cursum fugerant (3). Hujus opinionis testimonium adest in historiâ S. Pauli (Act. 28) quem Melitæ insulæ homines, viperam de manu ejus pendentem videntes, homicidam esse conjecerunt; et confestim deum arbitrati sunt ubi, cùm manus ejus in tumorem convertenda esset et ipse subitò cadere et mori deberet, ipse nihil mali passus reptile in ignem excutiit. Existimare enim satis obvium erat eum saltem in proximâ ad deos relatione stare, qui sic ultionis illorum ministris imperare, et tantâ vi præditorum agentium effectus impedire (4).

Vipera inter venenosa reptilia quæ inaudito numero terram Ægypti infestârunt recensetur apud Isaiam prophetam 30, 6. Maleficam impiorum hominum indolem, et nocivam criminis naturam illustrando, sic iterùm ad noxium hoc animal alludit : *Ova aspidum excluserunt, et telas araneæ texuerunt : qui comederit de ovis eorum, morietur : et quod confotum est, erumpet in viperam.* Isai 59, 5. *Aspis* hìc, ait Paxton, procul dubio viperam significat; ovum enim cujusdam animalis nunquàm, ullo artificio, animal alterius speciei producit. Ubi ovum confotum est, junior vipera expeditur et irrepit parata ad nocendum. Objici potest viperam non esse oviparam (5), sed viviparam (6) et consequenter ad aliud animal à Prophetâ intendi. Atverò in mentem revocandum est, quanquàm catulos suos vivos pariat vipera, illos tamen ex ovis in ventre parentis perfectè formatis erumpere. Hinc de hâc re, ait Plinius, sola inter terrestria animalia vipera in semetipsa ovum uniformis coloris producit et molle quasi piscium ova, seu *lactes*. Conspicuo hoc naturali facto, sacri scriptoris narratio naturalis historiæ veritati concordat. Si quo modo viperæ ovum à corpore separetur, res de quâ loquitur propheta locum profectò habere potest (1). Pater Labat captum viperini generis serpentem præsente se incidi jussit. In ejus utero sex inventa sunt ova, quasi anseris ovarum amplitudine, et à tredecim ad quindecim catulos continentia, qui sex circiter uncias longi erant, et æquè ac anseris pennæ calamus crassi. Vix è carcere excussi sunt, cùm hùc illuc reptare, et in minaci corporis habitu stare inceperunt, sese evolventes et fustem mordentes quo eos interficiebat. Qui verò in uno ex ovis continebantur, eo ipso loco, quo mater cæsa fuerat, ex ovo erumpentes, et inter rubos latentes effugerunt.

(1) Ælian. *Hist. Animal.* lib. 4, cap. 33, etc.
(2) *Itin.*, vol. 1, p. 327.
(3) Mead, *Prælusio in venena.*
(4) Harris, *Hist. nat.* in voce
(5) Ex ovo producens.
(6) Vivum producens.

In Gen. 49, jam è vivis excessurus propheta, Danitas *shephiphon*, probabiliter *cerastæ* comparat, qui est viperi generis serpens, colore leviter fusco, in arenis latens, et in rotarum vestigiis per vias, et inexspectatus transeuntium animalium crura mordet.

Ad depravata scribarum et Pharisæorum corda malignasque dispositiones æquè alludunt Salvator noster et Joannes Baptista in his verbis : *Progenies viperarum, qui demonstravit vobis fugere à venturâ irâ ?* S. Matth. 3, 7. *Serpentes, genimina viperarum, quomodò fugietis à judicio gehennæ ?* cap. 23, 33. Terribiliter significantia verba ! serpentina soboles, è serpentino stipite, ut patres sui, sic et ipsi erant filii diaboli ! Sic Deus peccatorem existimat, sive in divitiis innatet, sive fama altum aerem teneat ! Judæi genimina erant serpentium qui feminæ *seminis* calcaneum contererent, et quorum caput ab ipso contereretur (2).

COLUBER et ASPIS.

Veteribus Hebræis nota erat sub variis nominibus *aspis.* Quidam existimant interpretes vocem *shachal*, quæ in quibusdam Scripturæ partibus *leonem* designat, in aliis *colubrum*, aut quamdam serpentis speciem denotare. Sic in Psalmo 90, illam vertunt *basiliscum* : — *Super aspidem et basiliscum ambulabis, et conculcabis leonem et draconem*, vers. 13. — Reverà inter omnes antiquos expositores convenit quamdam serpentis designari speciem ; utque vox *schachal* bestiis applicata nigrum leonem denotat, sic in præsenti applicatione, nigrum colubrum significare putatur.

Hebræum *pethen*, diversè in nostrâ versione transfertur; attamen ab interpretibus ad aspidem referre generaliter habetur. Non unâ vice ad illud alludit Sophar in suâ viri impii descriptione : *Panis ejus in utero illius vertitur in fel aspidum intrinsecùs........ Caput aspidum surget, et occidet eum lingua viperæ.* Job 20, 14-16. Omnium acerrimum est aspidis venenum et immedicabile ; et nisi pars infecta confestim amputetur, patientis vitæ mox finem imponit. Ad hæc profectò intendit Moyses in suo Paganorum charactere : *Fel draconum vinum eorum, et venenum aspidum insanabile.* Deut. 22, 33. Vide etiam Rom. 3, 13. Summo cum periculo super aspidem ambulatur ; et ad exprimendam modo strictissimo securitatem quâ fruitur Homo Deus sub Patris sui cœlestis protectione, promittitur

(1) *Script. illustratio*, vol. 1, p. 336.
(2) Doctor A. Clarke, *Comment. in Matth.* 3, 7.

illum impunè super aspidem et draconem ambulaturum. Ps. 90, 13. Nemo sponte suâ lethalium horum reptilium cavernam adit; quicumque enim vel minimè illa disturbat, in summo constituitur periculo temeritatis suæ culpam vitæ dispendio luendi. Hinc Isaias propheta, prædicens gentium ad Christi fidem conversionem, gloriosumque pacis et veritatis regnum in iis regionibus quæ antè hoc tempus horridâ sævitiâ replebantur, ait: *Delectabitur infans ab ubere super foramine aspidis; et in cavernâ reguli, qui ablactatus fuerit, manum suam mittet. Non nocebunt, et non occident in universo monte sancto meo : quia replebitur terra scientiâ Domini, sicut aquæ maris operientes.* Isai. 11, 8, 9. In splendidis ætatis aureæ descriptionibus, quæ lectoribus suis ab Orientalibus scriptoribus, et admiratione stupentibus Græciæ Romæque vatibus, legenda præbebantur, feræ domantur, venenum serpentes exuunt, et herbæ nocivæ deletrices suas proprietates : cuncta sunt pax et concentus, abundantia et felicitas.

Sublime elegantium horum scriptorum ingenium non altiorem tamen gradum obtinere potuit quàm negativam felicitatem; sed divinitùs afflatus vates qui istos pulchritudine et elegantiâ, æquè imaginum varietate, quibus easdem ideas induit et exornat, longè antecellit, splendidam positivæ et permanentis felicitatis picturam exhibet. Lupus et leopardus non modò agnum et hædum devorare metuent, sed et cum ipsis habitabunt, et simul accubabunt. Vitulus et junior leo, et ovis saginata non simul morabuntur, sed et sub eodem tegumento requiescent, et eâdem manu securè et quidem à puero parvulo ducentur. Vacca et ursa non tantùm simul pascentur, sed et catulos suos pro quibus invidiosissimè timere solent, in eodem loco collocabunt. Adeò perfectè innoxia erit tota serpentium progenies, ut infans ab ubere, vel qui nuper ablactatus est manum suam mittat in cavernâ reguli, et delectetur in foramine aspidis. Infirmiora animalia prædari non modò leo abstinebit, sed et cicuratus fiet et domesticus, et quasi bos comedet paleas, Is. 11, 6-9. Tot sunt hæ pulcherrimæ circumstantiæ, quarum ne una quidem à veteribus poetis tacta fuit (1).

Serpentium incantatio una est ex rebus valdè conspicuis, et quæ maximè intersunt in historiâ naturali. Mirabilis ars ista quæ iram compescit, et lethalissimi anguis furorem mitigat, illumque incantantis voci obedientem facit, non est recentioris ævi inventio; ejus enim in remotissimâ antiquitate vestigia manifesta occurrunt. Orpheum, qui confestim probabiliter floruit postquàm litteræ in Græciam fuerunt allatæ, proximè imminentis anguis sibilum inhibere, reptantisque serpentis venenum exstinguere novisse traditum est. Dicuntur Argonautæ vi cantûs horrendum subdidisse draconem, qui aureum vellus custodiebat; eumdemque effectum Ovidius quarumdam herbarum et magicarum sententiarum vis oporificæ adscribit. Alii serpentem fascinare tactu manûs solebant. De isto modo loquitur Virgilius in septimo Æneidos libro. Sed persuasum generaliter veteribus fuisse videtur vim incantandi serpentes præcipuam in musicæ suavitate residere. Plinius igitur in hujus opinionis confirmationem ait serpentes è latibulis suis vi musicæ educi. Idem sentit Seneca.

Quantâ vi polleat musica in serpentium speciem confirmatur plurimorum clarissimorum recentiorum temporum scriptorum testimoniis. Coluber, sonante tibiâ, intumescit, in mediâ corporis parte stat erectus, in orbem se movet, musicos modos notat, et instrumentum sequitur. Caput ejus naturâ rotundum et quasi anguilla longum, latum fit et planum ut flabellum (1). Edomiti serpentes, quorum plurimos in domibus suis alunt Orientales, cavernas suas ubi cœlum est fervidum linquere noscuntur, personante musico instrumento, et in fidicinem concurrere (2). D. Shaw opportunitas fuit plures videndi serpentes accuratos cum dervicensibus in circularibus suis choreis modos servare, super caput et brachia irrepere, ipsis circumactis circumagi, et ipsis consistentibus consistere. Serpens crotalus musicæ vim tantùm sentit quantùm qui maximè ex suâ specie; cujus rei sequens testimonium ratio decretoria est. Cùm D. Châteaubriant degeret in Canada, anguis hujus speciei in castra ejus irrepsit. Junior Canadianus, ex turbâ, qui tibiâ canendi peritus erat, et socios suos demulcebat, serpenti obviàm ivit novo hoc armorum genere instructus. Proximè accedente hoste, ferox anguis in spiram se convolvit, caput complanat, buccas inflat, labia contrahit, venenosos dentes et cruentas fauces detegit; duplex ipsius lingua, ut duplex flamma ignescebat; carbones ardentes erant oculi; corpus rabie intumescens, surgebat recidebatque, ut officinæ ferrariæ folles, dilatata cutis ejus asperam squamosamque faciem induebat; et cauda quâ personabat mortis denuntiatio tantâ vibrabat velocitate, ut levis vapor videretur. Tunc tibiâ canere cœpit Canadianus : stupens salit anguis et caput avertit. Simul atque in eum agebat magica vis, oculorum recedebat furor, caudæ oscillationes lentiores fiebant, et sonus quem emittebat minuebatur et gradatim omninò evanuit. Minùs in spirâ suâ perpendiculares fascinati anguis annuli paulatim evolvebantur, et singuli vicissim super terram in concentricis circulis deciderunt. Suus umbris cærulæi, virentis, albi et aurei coloris in tremulâ cute rediit splendor, capiteque lento motu converso, immotus permansit, attenti et complacentis similis. Tunc verò aliquot passibus accessit Canadianus suaves simplicesque è tibiâ sonos emittens. Reptile autem, demisso variegato suo collo, capite viam per alta gramina aperit et post musicum reptare incipit, consistens illo consistente, et illum rursùs insectans statim ac procedere libebat. Eo modo è castris eductus est, multis cùm sylvicolis, tùm Europæis spectantibus, qui suis vix oculis credere poterant, viso hoc mirando

(1) Lowth in *Isaiam*, vol. 2, p. 114.

(1) Chardin.
(2) Greave, *Itin.*

harmoniæ effectu. Omnes unanimo sensu serpentem qui sibi tantam oblectationem attulerat, fugæ permittendum decreverunt (1).

Attamen quosdam in serpentes illæ incantationes vim nullam habere videntur, et ex Scripturâ patet aspidem in se paratæ fascinationi occurrere : *Surda enim aspis obturat aures suas, et non exaudiet vocem sapientissimi incantatoris.* Ps. 57, 5, 6. Eadem allusio in his Salomonis verbis involvitur : *Profectò mordebit anguis remotâ incantatione ; qui occultè detrahit melior non est.* Eccl. 10, 11. Ex eodem fonte manat Jeremiæ prophetæ comminatio : *Ecce ego mittam vobis serpentes regulos, quibus non est incantatio, et mordebunt vos.* Jer. 8, 17. His in omnibus citationibus, sacri scriptores, dùm probatum habent plurimos serpentes carminibus placari, planè quoque admittunt in alios frustra exerceri fascinatoris artem. In causam hujus exceptionis allatum est auditum, in quibusdam serpentibus esse imperfectissimum, dùm è contrà visus est acutissimus ; sed clarissimi inter naturales historicos contrarium verum esse contendunt, et multò acutiorem esse visu auditum. Alii, veritatis vi resistendi impotentes, contendunt aspidem non naturâ, sed consilio surdam esse ; dicit enim Psalmista : (Aspis) *Obturat aures suas, et non exaudiet vocem incantatoris.*

Sed phrasis nihil forsan magis quàm illud significat, quosdam scilicet serpentes adeò esse obstinatâ naturâ, ut variis incantantium artibus non afficiantur ; quasi animalia sunt auditu destituta, vel quorum aures adeò sunt obturatæ, ut nullus intrare possit sonus. Eadem phrasis in aliis Scripturæ locis usurpatur ad designandum cor durum et obturatum : *Qui obturat aurem suam ad clamorem pauperis, et ipse clamabit, et non exaudietur,* Prov. 21, 13. De viro justo in eodem sensu à Prophetâ sumitur : *Qui obturat aures suas ne audiat sanguinem, et claudit oculos suos ne videat malum,* Is. 33, 15. Hic sævis et cruentis malorum consiliis æquè immotus stat, ac si obturavisset aures suas.

Arabici scriptores serpentes dividunt in tres classes. In primâ classe adeò intensa est veneni vis ut patiens non ampliùs quàm tribus horis supersit eorum morsibus, nec medicabile sit vulnus ; ad classem enim surdorum aut stridulorum serpentium pertinent qui nec musicâ nec ullis aliis incantationibus afficiuntur, vel qui alto suo et furibundo sibilo animum incantantis deludunt. Unum tantùm adest hoc in casu remedium, instantanea amputatio, vel caustica vulneris cum fervido ferro adustio quæ virus exstinguit, et ne sanguinale systema attingat impedit. Hâc in classe ponuntur regulus, basiliscus, et varia aspidum genera, et ii omnes quorum virus in summo intensitatis est gradu. Notio hæc apprimè iis quæ à Psalmistâ prophetâque in supra citatis locis, de aspide, regulo vel basilisco referuntur. Certum est tamen ex authenticis variorum viatorum traditionibus, quosdam horum serpentium, ut aspis et basiliscus, qui ab Arabibus inter surdos et indomitos angues, quorum morsus immedicabilis est, ponuntur, sæpè incantantis dominio subjectos fuisse ; neque ad id referre necesse est divinitus afflatorum, scriptorum verba, quippe qui nullibi adoptatam ab Arabicis philosophis classificationem agnoscunt. Illud tantùm legitimè ex eorum verbis concludi potest, quòd incantantis ars sæpè deficit, sive aspidem, basiliscum, sive ullius alterius generis serpentem fascinare conetur. Ad vindicandos sacros scriptores, supponere necesse non est cum Arabibus quasdam existere serpentium species quas frustra fascinare tentat incantator ; nam in easdem species agendo, varius esse potest incantationum ejus exitus (1).

(1) Châteaubriant, *Génie du Christian.* Vide quoque longam et quæ magni interest relationem artis incantandi serpentes, in Bruce *Itiner.*

REGULUS seu BASILISCUS.

Anglicæ Bibliæ translatores variè Hebraicas voces *tzepho* et *tzephoni* reddiderunt *aspidem* et *regulum ;* nec ullo modo certi sumus ad quam particularem serpentis speciem vox originalis accommodetur. In Isaiâ, 11, 8, *tzephoni*, ait D. Harris, malignitate evidenter *peten* superat præcedentem ; et in cap. 14, 29, pejorem sanè *nachach* serpentis speciem indicare debet ; sed illud nos adhuc specifici ejus generis ignaros relinquit. D. Taylor, qui multùm insudavit in accommodando illo peculiari cuidam speciei, ait *naja* esse, seu *cobra di capello* Lusitanorum (2), quem ita à Goldsmith descriptum reperimus : « Inter alios *cobra di capello*, seu cucullatus anguis, maximè lethalia insanabiliaque infligit vulnera. Formidabilis hujus animalis quinque aut sex existunt variæ species, quæ æquè sunt timendæ, et quarum morsus velox certaque mors sequitur. A tribus ad octo pedes longi sunt, duoque ipsis longi dentes ab exteriori superioris maxillæ parte pendent ; crassum est collum, et in fronte nigrè fusco colore macula, quæ, si adversâ facie aspiciatur, quasi conspicillum apparet ; si verò à tergo, quasi felis caput videtur. Acres sunt oculi et ignescentes ; exile caput, planus nasus, latissimis licèt squamis flavi cinereique coloris coopertus ; alba cutis, ingensque in collo tumor planus est, et nitidis oblongisque squamis opertus. Insanabilis animalis hujus morsus dicitur, patiensque unâ circiter horâ post inflictum vulnus moritur, toto corpore in putridam corruptionis molem resoluto. Quæ hìc serpentis istius morsibus attribuuntur apprimè iis congruunt quæ de *tzephoni* in Scripturâ leguntur. Sic in Isaiâ, 11, 3 : Isti (*tzephoni* scilicet proximè præcedentes), *non nocebunt et non occident* (corrumpent) *in universo monte sancto meo ;* et in Prov. 23, 32 : *Sed in novissimo mordebit ut coluber, et sicut regulus punget* (venena diffundet ; sic enim habent Septuaginta et Vulgata).

Nobis innotata prætermittenda non sunt validissima adversùs bibendi intemperantiam allata in proximè citato loco argumenta. Quasi lethalis reguli virus, ea mentis pariter et corporis vires debilitat, et per totum corpus corruptionem mox effundit : *Cui væ? Cui luctus?*

(1) Bochart. *Zoolog. sacra*, p. 394 ; Paxton, vol. 1, p. 30, in *Fragm.*, vol. 2.
(2) *Hist. nat.* p. 80, in *Fragm.*, vol. 2.

Cui rixæ? Cui garrulitas? Cui sine causâ vulnera? Cui suffusio oculorum? Nonne his qui commorantur in vino, et student calicibus epotandis? cap. 23, 29-30. *Luxuria res vinum*, seu juxta Hebr., *vinum est derisor, et tumultuosa ebrietas; quicumque his decipitur, sapiens non est*, cap. 20, 1.

Ad implacabilem Chaldæorum exercituum, sub Nabuchodonosor crudelitatem, et delectos Dei in Judæorum gentem, quibus suæ eum iniquitates inimicum fecerant, iræ ministros, expressè alluditur in loco isto : *Quia ecce ego mittam vobis serpentes regulos, quibus non est incantatio, et mordebunt vos, ait Dominus;* Jer. 8, 17.

In Ægypto aliisque Orientalibus regionibus serpens commune symbolum erat regiæ potestatis : eo regum vestes et diademata picta erant in signum supremæ eorum potestatis et invictæ potentiæ; et etiam quod, sicut insanabile est vulnus à regulo inflictum, ita fatales illorum iræ effectus nec vitari nec ferri poterant. Eæ sunt, ait Paxton (1), allusiones quæ in prophetæ ad implacabiles suæ gentis hostes monitione involvuntur : *Ne læteris, Philistea omnis tu, quoniam comminuta est virga percussoris tui; de radice enim colubri egredietur regulus, et fructus ejus igneus serpens volucris*, Is. 14, 29. Ozias, rex Juda, Philisthæos subdiderat; sed datâ debilis Achaz regni opportunitate utentes, ipsi rursùs regnum Juda invaserant et aliquot meridionalis regionis partis civitates in suam ditionem redegerant. Mortuo Achaz, hanc prophetiam edit Isaias, iis severiorem minitans pœnam de manu Ezechiæ, qui erat nepos Osiæ, cujus victricibus armis pacem petere coacti fuerant, quam ipse perfecit, quandò *percussit Philistæos usque ad Gazam, et omnes terminos eorum*, 4 Reg. 18, 8. Ozias igitur virgâ significari potest, quæ percussit eos, et à serpente ex quo oriturus erat igneus serpens volucris, Ezechias, qui formidabilior quàm ipse Ozias hostis exstitit. At regulum in signum regiæ potestatis cæteris omnibus anteponebant Orientales reges. In hujus facti testimonium adest ipsum ejus Arabicum nomen *melecha*, ex Hebræo verbo *malach*, regnare, ex græco ejus nomine βασιλίσκος, et Latino *regulus;* quæ omnia, ut asseritur, alludebant ad conspicuum locum quem in orientis regum ornamentis tenebat.

Dicuntur omnes aliæ serpentium species basilisci seu reguli supremam auctoritatem agnoscere, è conspectu ejus fugientes et in pulvere latentes. Vitâ quoque cæteris longiore frui supponitur ; unde pagani veteres illum immortalem pronuntiârunt, et in deorum suorum numero recensuerunt; quodque validissima animalia pestiferâ sui halitûs vi occidendi facultate præditus generaliter haberetur, vitæ et mortis potestate instructus videbatur. Gratus igitur evasit regum typus, eoque propheta ad designandum magnum bonumque Ezechiam strictâ proprietate usus est.

SERAPH, SEU IGNITUS SERPENS.

Serpentis hæc species nomen suum *seraph* habet à radice quæ significat *urere*, sive ex suo vivido ignis colore, sive ex æstu et urenti dolore cujus causa est morsus ejus. In n. 21, 6, etc., legimus venenosis his reptilibus usum fuisse Deum ad puniendos incredulos et rebelles Israelitas; undè factum est ut plurimi ex ipsis mortui sint; cæteri verò ab hâc calamitosâ plagâ liberati sunt per serpentem æneum, quem Moyses in medio castrorum pro signo exaltare jussus est, quique signantissimus erat typus promissi Salvatoris, 1. Joan. 3, 14-15.

In Is. 14, 29; et 30, 6, vox eadem, addito epitheto, occurrit, et in nostrâ versione translata est *igniti volucres serpentes;* et si veterum testimoniis inniti fas est, testium nubes afferri potest, de his volucribus, seu pennatis serpentibus (1) loquentium ; etsi tamen, ut observat Parkhurstus, nullus ex ipsis asserat se ejusmodi viventem volantemque reipsâ vidisse. Michaelis tamen adeò his afficiebatur testimoniis ut in suâ quæstione 83 à viatoribus enixè postulet ut de existentiâ naturâque volucrum serpentium inquirant. Ex commendatione hâc Niebuhr (2) sequentem communicavit notionem : « Basna occurrit « serpentis species quam vocant *heie sursurie*, seu « *heie thiare.* Palmis vulgò immorantur isti serpentes, « et, cùm ipsis laboriosum foret è quâlibet altâ arbore « descendere, ut aliam ascenderent, caudâ prioris « arboris ramo cuidam inhærent, quo, motu sibi « impresso saliente, ipsi in alterius ramos insiliunt. « Inde recentiores Arabes eos vocant volucres ser- « pentes, *heie thiare.* Nescio utrùm veteres Arabes, « de quibus loquitur D. Michaelis in suâ quæstione 83, « ullos unquàm volucres serpentes viderint. » Alludit quoque Niebuhr ad id quod refert lord Anson de serpentibus volucribus in insulâ Quibo. Sic habet locus : « Certos quoque nos fecerunt Hispani sæpè in « nemoribus malignissimum reperiri serpentem, « nomine *volucrem serpentem* qui, ut aiunt, ex ramis « arborum in homines bestiasve qui intra captum suum « veniunt insilit, et cujus aculeum certam mortem ferre « existimabant (3). » Citatis his locis, concludit Parkhurstus *seraph moupheph*, de quo agitur in locis ad quos allusimus, hujus fuisse serpentibus speciei qui ex veloci motûs impetu à Græcis *acontias* et à Romanis *jaculus* dictus est. Hujus generis serpentibus enim tam propriè in Hebræo vox *moupheph* applicari potest quàm *volucris*, quæ ipsis à Lucano Latinè applicatur : *Jaculique volucres.* Atverò aliam professor Paxton originalis phraseos interpretationem proposuit, quam æquè ferret textus. Verbum *ouph*, observat ille, aliquando significat *micare*, lucis coruscationes emittere; hoc in sensu vox *thopah* frequenter in sacris Libris occurrit. Sic Sophar, (Job. 11, 17) ait : *Coruscatio* (thopah) *erit quasi manè.* Vox in textibus de quibus

(1) *Illustration.* vol. 1, p. 352-354.

(1) Vide inter alios Herodot., lib. 2, c. 75, 76; lib. 3, c. 107, 108, 109; Ælian. *Hist. animal.*, lib. 2, c. 38; Joseph. *Antiquit.*, lib. 2, c. 10, § 2; Ciceron. *Nat. Deor.*, lib. 1, c. 36; Mela, lib. 3, c. 9; Lucan., lib. 6; Solinus, c. 32; Amm. Marcellin., lib, 22

(2) *Arabiæ Descriptio*, p. 186.

(3) *Iter à Walter*, p. 308, in-8°, 1748.

nunc agitur, referri potest ad pallidè rubrum hujus serpentis colorem, et splendorem exprimit quem ejus squamæ sanè splendidissimæ (1) emittunt, ubi radiis solaribus collustrantur. Probabile igitur videtur *seraph* non fuisse hydrum aut chersydrum, ut supponit Bochartus, sed presteris aut dipsadis ex genere.

DRACO.

Vox ista quæ frequenter in Anglicâ Bibliâ occurrit generaliter respondet Hebræo *tan* et *tannin*, quanquàm voces illæ aliquando reddantur *serpentes*, *monstra marina* et *cete*. R. Jacobus Hurdis, in Dissertatione de verâ significatione vocis tanninin, contendit illam in variis suis formis haud variè crocodilum significare; quæ opinio authenticis nullis factis aut legitimo ratiocinandi modo consistere potest. Doctissimus Calmeti editor, qui sermone luculento contendit solis amphibiis animalibus competere vocem istam, in eâ involvi arbitratur lacertarum classem, à lacertâ aquaticâ ad crocodilum, et etiam phocam, manati, morsam, etc. Rationes ejus sanè sunt ingeniosæ et attentionem merentur, iis tamen de deductionum ejus veritate convinci non potuimus. Multâ adhuc caligine obvoluta est materia, ob apparentem sensûs latitudinem, in quâ vox illa à sacris scriptoribus usurpatur. In Exod. 7, 9 et seq.; Deut. 32, 33; et Jer. 51, 34, ingentem serpentem indicare videtur, seu draconem propriè dictum; in Gen. 1, 21; Job. 7, 12, et Ezech. 29, 3, *crocodilum*, vel aliquod ingens marinum animal; et in Thren. 4, 3, et Job 30, 29, quoddam feræ genus, probabiliter *crocutam* aut lupum, ut denotat Arabica vox teenan. Nos verò ad draconem propriè dictum intendemus.

Quæ sequitur boæ descriptio ex D. Lacépède præcipuè deprompta et translata fuit à D. Taylor, qui illum propriè dictum draconem esse arbitratur.

Boa idem inter serpentes locum tenet atque leo et elephantus inter quadrupedes; vulgò viginti pedum longitudinem attingit, et ad hanc speciem referendi sunt ii qui à viatoribus describuntur, quadraginta vel quinquaginta pedum longitudine pollentes, qualiter ab Owen traditur. Loquitur Kircher de serpente quadraginta palmis longo; ejus generis serpens à Job Ludolph, quasi in Æthiopiâ existens refertur (3). S. Hieronymus in suâ Hilarionis vitâ ejusmodi serpentem *draconem* vocat; illos dicens vocari *boas*, quòd boves deglutire possint et integras vastare provincias. Homines sæpè, inquit Rosman, inventi sunt integri intra serpentium fauces in Littore Aureo (Côte-d'Or), sed longissimus de quo quid legi; à Livio et Plinio prædicatur qui Romano exercitui, duce Regulo, obstitit, juxta flumen Bagradam, in Africâ. Plurimos ille milites devoravit et adeò duræ erant ejus squamæ, ut sagittis et jaculis resisterent; tum demùm, quasi obsidione, cinctus est, et in eum instructæ machinæ ut in munitam civitatem. Centum et viginti pedes longus erat.

(1) *Illustr.* vol. 1, p. 359.
(2) *Hist. nat. serpent.*, p. 15 et 16.

In insulâ Bataviâ captus est serpens qui integrum cervum majoris speciei deglutierat; et alter Bunda captus nigram mulierem eodem modo absorbuerat (1). Leguat in suis *Itineribus* ait esse serpentes quinquaginta pedibus longos in insulâ Java. Bataviæ servatur adhuc cutis serpentis qui viginti tantùm pedes longus puellam deglutivisse traditur (2). Ex iis quæ de boâ dicuntur existimat Taylor probabile esse S. Joannem illum in animo habuisse, quando persecutricem potentiam sub ingentis rufi draconis figurâ exhibet. Veterum draco serpens erat immanis molis, maximèque conspicuus color ejus rufus erat; Apocalypseosque draco caudâ vehementer ferit; sub quibus respectibus apprimè cum boâ congruit (3).

Et *visum est aliud signum in cœlo; et ecce draco magnus, rufus, habens capita septem et cornua decem, et in capitibus ejus diademata septem. Et cauda ejus trahebat tertiam partem stellarum cœli, et misit eas in terram*, Apoc. 12, 3-4. Allegoricus sanè est capitum reptili huic assignatorum numerus; ita et decem cornua et diademata iis alligata. Sed in omnibus his, ait Paxton, divinitùs afflatus scriptor ad historica facta aut naturales apparentias alludere præsumitur. Notissimum est anguis esse quamdam speciem, *amphisbenam* seu, cui duplex caput est, dictam, etsi unum caput in caudâ animalis stet et tantummodò fictitium sit. Quædam enim serpentis species tam sæpè occurrit duplex caput ex eodem collo ortum habens, ut plures arbitrati sint eam peculiarem esse speciem, sed nondùm nobis satis multæ suppetunt rationes ut ejusmodi conclusionem asseveremus. Attamen, supposito quòd serpens amphisbena innaturalis sit productio, hâc ipsâ de causâ à Dei Spiritu eligi potuit ut monstri, de quo in Apocalypsi, typus esset. Cornua referre videntur ad *cerastem*, seu cornutum serpentem; cùm boæ, vel propriè dicto draconi, cornu non sit. Sed immani huic bestiæ crista est clarè flaventis coloris, et in capite protuberantia, cujus color ardentis carbonis similis est; qoud satis obviè diadematis ideam suppeditat. Cætera peculiaria lineamenta ad facta intendunt quæ in boæ et aliorum serpentium historiâ occurrunt. *Draco magnus rufus stetit ante mulierem, ut filium ejus devoraret* (Apoc. 12, 4). Ubi boa inimico suo fit obvius, ipse caudâ stat erectus *stanas*, et horrendâ rabie hominem æquè ac bestiam impetit. Cauda draconis magni rufi *trahebat tertiam partem stellarum cœli, et misit eas in terram*, ibid. Boa frequenter caudæ ictu victimam suam occidit.

Eventum quoddam in suâ ad Surinam expeditione narrat. Stedman unde maxima et copiosissima in hanc operis nostri partem illustratio fluit. Eventum istud intendit ad unum ex his immanibus serpentibus qui, etsi certè à rufo Asiæ Africæque dracone differant, plurima tamen in se complectuntur quæ ad materiam nostram faciunt. Vix viginti *yards* à navi per aquas et limum processerat, cùm serpentem in delapsis ar-

(1) Baldeus in *Churchill.*, vol. 3, p. 732.
(2) Barbot in *Churchill.*, vol. 5, p. 560.
(3) *Script. illustr.*; vel *Hist. nat.* in *Fragm.*, vol. 2.

borum foliis et reliquiis convolutum detegit, et ita coopertum ut nonnisi elapsis aliquot momentis monstri caput distinctè perciperet, à quo non ultrà sexaginta pedes amotus erat, bifulcam linguam moventis, dùm occuli ex insolito suo nitore igneas scintillas emittere viderentur. Tunc ipse sclopetum explodit; sed aberrans à capite glans in corpore infigitur; tum verò tantâ vi et impetu circùm ferit bestia, ut cæduam sylvam cædat, quaci falce fœnum cæditur, exagitatâque caudâ lutum et pulverem super caput suum procul latè spargit. Mox ad prælium redit ille, serpentemque à priori loco paululùm remotum invenit, sed quietissimum, capite ut ante posito, inter lapsas frondes, abscissos ramos et veteres muscos jacentem. Confestim in illum sclopetum explodit: serpens verò levi tantùm vulnere confossus tantam terræ et pulveris nubem emittit, ut scriptor noster asserat idem nisi in tempestatibus non vidisse unquàm. Tertio sclopeti ictu, serpens in capite confossus est. Cuncti adstantes Nigritæ juniorem esse solummodò anguem, mediâ tantùm staturâ asseverârant, etsi viginti duobus pedibus et aliquot unciis longus esset, et amplitudine nigrum adolescentem circiter æquaret, qui duodecim circiter annos natus erat.

Ex his circumstantiis ingens eversio, quam cauda, Apocalypseos draconis inter cœli stellas patravit, illustratur: allegoricum hoc in litteralis draconis naturâ structurâque fundatur. Una tantùm nunc explicanda manet circumstantia, aquæ scilicet flumen à dracone ejectum (c. 12, 15), postquàm frustra mulierem et semen ejus devorare tentâsset. Venenosorum serpentium virus, in ipso morsu, ex dentium molarium foramine emittitur. Certi tamen facti sumus ex pluribus factis, de quibus loquitur D. Taylor, serpentibus facultatem inesse ex ore suo naturâ suâ noxii liquoris copiam emittendi, quæ copia à magno rufo dracone emissa immani corporis ejus moli consentanea est, et dicitur fluvius vel flumen quod terra, quæ adjuvit mulierem, aperto ore suo absorbuit. Gregorius, Ludolphi amicus, in suâ Æthiopiæ Historiâ ait: Est in nostrâ provinciâ genus quoddam serpentis brachii longitudinem habentis; color ejus acriter rubens, licèt subfuscus. Noxius ejus est halitus adeòque venenosum fœtidumque virus emittit, ut quicumque homo vel bestia intra jactum ejus moratur, celerrimâ morte, nisi prompta adsit cura, procul dubio pateat. Mourææ, serpens ingens cujus media pars sub lapidum tumulo latebat, alterâ extra patente, à viro quodam in duas partes sectus est in ipsâ corporis parte quæ extra lapides jacebat; statim verò ac amotus est lapidum tumulus, anguis facie versâ, et in virum intendens tantùm veneni in vultum ejus expuit, ut omninò obcæcaverit, sicque aliquot diebus cæcus remansit, sed tandem visum recuperavit (1).

Ad horridam boæ voracitatem alludit Jeremias, prænuntians exitium Babylonis quæ populum suum crudeliter oppresserat: *Devoravit me Nabuchodonosor rex Babylonis...* (1), *replevit ventrem suum teneritudine meâ*, c. 51, 34. Idem sacer scriptor in sævæ famis descriptione exhibet onagrum in summâ rupe *trahentem ventum quasi dracones*, 14, 6. Neque terribilia ista reptilia fugacem ventum trahere satis habent; sed et ingenti halitûs sui vi, aves supra volitantes, ad se ex aere attrahere dicuntur. Quando veteres Hebræi dracones erectos stantes et expanso ore altum halitum attrahentes aspiciebant, hoc interpretabantur quasi, sublatis in cœlum oculis, apud Conditorem suum de miserrimâ suâ sorte conquererentur, quòd scilicet odio omnibus creaturis et in urentibus et sterilibus desertis conclusi, tædiosam et miserabilem vitam traherent.

Silentes et aridæ solitudines draconis sunt electa habitatio. Hâc de causâ prophetæ Domini populo frequentissimarum civitatum excisionem prænuntiantes, tam sæpè asserunt: *Fient habitatio draconum;* quibus verbis omnimodam et perpetuam desolationem significare videntur. Eadem allusio in hoc Psalmistæ conquesta involvitur: *Confregisti nos in loco draconum*, seu, ut Aquila non impropriè vertit, *in loco inhabitabili* (2).

Vox *draco* in Scripturâ aliquando usurpatur ad designandum dæmonium (Apoc. 12, freq.), probabiliter ob ejus magnam potentiam et ultionis avidam feritatem, quanquàm non sine ad originalem humani generis lapsum relatione.

HIRUDO vel SANGUISUGA.

Vocis Hebraicæ quæ vertitur *hirudo* in Septuaginta, Vulgatâ, Targum, æquè ac in Anglicâ et aliis recentiorum temporum versionibus Scripturæ sacræ nullo modo certa est significatio. OLUKEH, *sanguisugæ*, ait Salomon, *duæ sunt filiæ dicentes: Affer, affer*, Prov. 30, 15. Existimat Bochartus interpretes imprudenter unius vocis sensum pro alterius persimilis sensu sumpsisse, vertendumque esse *fatum*, seu *moriendi necessitas*, cui Rabbini duas dant filias, *Eden* seu Paradisum; ἀδὴν, seu infernum; quarum prior bonos invitat, et posterior vocat malos. Hanc interpretationem confirmare videtur cap. 27, 20: *Infernus et perditio* (ἅδης et sepulcrum) *nunquàm implentur.* Paxton, ex alterâ parte contendit interpretationem communem esse sub omni respectu jure ac meritò præferendam. Salomon, postquàm in præcedentibus versiculis, de iis qui devorant substantiam pauperis, tanquàm de pessimis omnium quas designavit generationum locutus est, nunc in vers. 15, pergit ad astruendam illustrandamque insatiabilem aviditatem, quâ sua rapinæ et deprædationis consilia prosequebantur. Ut igitur sanguisugæ sunt duæ filiæ, crudelitas et sanguinis sitis, quæ satiari nequeunt, sic pauperis oppressori duæ sunt dispositiones animi, *sævitia* et *avaritia* quæ nunquàm dicunt, *satis est;* sed perpetuò novas postulant gratificationes (3).

(1) Barbot in *Churchill*, vol. 5, p. 213, citatus in *Fragm.* ad Calmet. vol. 2, p. 95, *Hist. nat.*

(1) Hìc deest in auctore phrasis ista, quam supplendam contextus postulat: « *Absorbuit me quasi draco.* »
(2) Paxton, *Illustrat.* vol. 1, p. 364-367.
(3) Idem *Illustrat.* vol. 1, p. 334.

LIMAX.

Reptile hoc in duobus Anglicæ Bibliæ locis occurrit; sed impropriè in Lev. 11, 30, ubi Hebræa vox indubiè quoddam lacertæ genus indicat. Sapientissimus naturæ auctor, denegatis limaci pedibus unguibusque, quibus reptare et adrepere posset, ipsi modo pro vitæ genere commodiore in compensationem dedit crassam pellem secùs utrumque ventris latus, et undantem motionem quæ hâc in parte corporis conspicitur. Posteriore hoc limaces reptant; priore verò, additâ glutinosâ glareâ, quæ ex corpore emittitur, omnis generis superficiei firmiter et securè inhærent, partim glareæ suæ tenacitate, et partim atmosphæræ pressione (1). Sic limax, ut ait Paxton (2), sese propriâ suâ motione comminuit, quâcumque undulatione aliquid humidi sui succi retrò linquens; et eodem modo malorum actiones ipsis destructionis causa fiunt. Possunt quidem, ut limax, secum suum præsidium ferre, et in illud, imminente quolibet periculo, se recipere; possunt suis propriis opibus confidere et mali metum procul repellere; sed in ipsis agunt ruinæ principia, et quamvis tardè progrediantur, finis tamen certus est. S. Psalmista, duce Spiritu inspirationis, rogabat: *Quasi limax* (Vulgata *cera*) *quæ fluit*, *unusquisque eorum auferatur*, Ps. 57, 8; et Dominus respondebat: « *Convertentur peccatores in infernum*, *omnes gentes* « *quæ obliviscuntur Deum*. Ps. 9, 18. »

SECTIO TERTIA.

VERMES.

Animalia vermis generis à scientificis scriptoribus quasi prima in zoophytorum (3) classe ponuntur; cùm verò, velut serpentes reptando moventur, ita in genere sub communi reptilium appellatione complectuntur. Quanquàm tamen vermes, æquè ac serpentes, plerùmque pedibus careant, et in ventre super terram reptare existimentur, valdè tamen differunt eorum motus. Serpens, cùm sibi dorsalis spina sit quæ contrahi nequit, corpus suum in modum arcûs incurvat, et à caudâ prosilit; sed vermi sese ad libitum producendi contrahendive inest facultas. Secùs totum corpus, à capite ad caudam spiralis extenditur musculus, æneі staminis subsimilis baculo circumvoluti, quod, subtracto baculo, et uno extremo extenso et firmiter retento, alterum extremum ad se trahit. Hunc in modum terrestris vermis emisso vel extenso corpore firmiter inhæret ope glareæ anterioris suæ partis, sicque contrahit et adducit posteriorem partem et ita progreditur (4). Ex hoc movendi se modo vermis iste in hebræo *projector* vocatur.

Nihil in totâ naturali historiâ mirabilius occurrit quàm quod aliquando videtur in reptilibus vermis generis. Quidam ex ipsis, absque membris suis vivere possunt, eaque sæpè ipsi regenerant; quidam verò, licèt in duas secti partes, non desinunt tamen vivere, nobilioribus partibus vitam retinentibus, dùm cæteræ, quæ resectæ sunt, pereunt. Ast terrestris vermis, et cuncta zoophytorum familia separatis partibus vitam retinent, unumque animal, resectionis ope in duas distinctas existentias, et aliquando in mille dividitur. Plurima Spalanzani experimenta in terrestri vermi tentavit, quorum multa ipsi juxta spem successerunt, etsi cuncta tamen vitale principium in eodem firmitatis gradu non retinuerint. Quidam, statim ac in duas partes secti penitùs periêre; aliis vita tantùm in nobilioribus partibus superstes erat; dùmque caput vividum esset, cauda omninò mortua erat, et alia nova ab extremâ parte germinare videbatur: quod verò cæteris omnibus mirabilius est, in utrâque extremâ parte operandi supererat facultas; caput producebat caudam cum ano, intestinis, annulari musculo et aculeatis barbulis; cauda quoque ex alterâ parte, nobiliora organa proferre videbatur, et, ante elapsos tres menses, caput, cor et cæteros omnes apparatus et instrumenta generationis. Pars ista, ut facilè supponitur, longè priore lentiùs producebatur; novo capiti tres vel quatuor menses et ampliùs ad plenam perfectamque existentiam necessarii erant, dùm novæ caudæ vix idem hebdomadarum numerus requireretur. Sic duo animalia, sectionis ope, ab uno prodiebant, quodque suis cum separatis appetitibus, quodque vitâ et motu præditum, et apertè æquè ambo perfecta ac singulare animal ex quo originem ducebant! Singulare hoc factum signantissimum comparativæ organorum eorum imperfectionis argumentum exhibet, confirmareque videtur illorum inter *zoophyta* classificationem; quod nomen, ut animadvertimus superiùs vegetalem naturam animali vitâ donatam implicat.

Ut apertâ et clarissimâ luce exhiberetur hominis infirmitas et abjectio, sacri scriptores illum sæpè vilissimo huic reptili assimilant. Job, 25, 6; Ps. 20, 6.

In S. Marco, 9, 44, de vermi agitur qui non moritur, et de igne qui non exstinguitur; qui locus evidenter sumitur ex Isaiæ 66, 24, ubi loquitur propheta de pœnis infligendis iis qui in hâc vitâ emendari nolunt, eâ mente ut, juxta scriptorum Judæorum morem, alterius mundi judicium describat. Prætermissâ hâc circumstantiâ, quidam scriptores, qui contra futurarum pœnarum æternitatem arguerunt, improprio prorsùs et inexcusabili modo loci hujus sensum restrinxerunt. Reproborum sedes agro assimilatur quò projiciuntur cadavera, et à vermibus roduntur aut igne consumuntur. Ejusmodi erat eorum gehenna aut vallis Hennon, prope Jerusalem, quæ vallis odio et horrori habebatur, primùm ob sacrificia ibi in honorem Moloch oblata, et postea quòd facta fuerit commune sepulcrum. Clericus et alii quidam existimant ibi ad duas funebrium rituum species, *ustionem* scilicet et *sepulturam* alludi. Indè, ait episc. Lowth, vermes qui cadaveribus vescuntur, et ignis qui consumit victimas (1)

(1) Derham, à Parkhurst., Hebr. Lexic., citatus.
(2) *Illustr.* vol. 1, p. 335.
(3) Id est, substantiæ quæ animalis simul et vegetalis vitæ participes sunt.
(4) Goldsmith, *Hist. nat.*; *Nat. explicata*, vol. 1, p. 4; Derham, *Physico-Theol.*, vol., 1, cap. 1, notâ 1.

(1) Vide Bloomfield, *Recens. synopt.*, *Annot. sac.* vol. 2, p. 74.

CAPUT VI.

INSECTA.

Ex his gradatim quàm numerosa descendunt genera, quæ
microscopicum etiam oculum fugiunt! Tota natura vitâ scalet :
mirabilis animalium moles, vel organis instructi atomi
vitalem halitum expectabant, quando parens cœlum spiritum
suum flare juberet. (Thompson.)

Ex omnibus quæ à naturâ procreata longè numerosissima sunt insecta; cùmque variis reptandi, volandi, natandique facultatibus donentur, vix aliquis est locus quantùmlibet securus et remotus, ubi non inveniantur. In infimis naturæ animatæ ordinibus à naturalistis ponuntur; eorumque conformatio, instinctus et incredibilis numerus ejusmodi classificationis accurationem ostendere dicuntur.

Atverò in numerosâ hâc animatorum entium classe, numquid occurret nobis ullus casus in quo detegatur imperfectio? In omni prodigiosâ varietate quæ scorpionem inter et curculionem intercedit, certè nobis patebit in insectorum structurâ, copiosa exquisitissimæ artis demonstratio; et si microscopii ope inquisitiones nostras infra producamus per munitissimum hunc entium ordinem, donec ad hæc invisibilia animalcula perveniamus quæ millies vigesies millies exiliora curculione ipsâ reputantur, eadem sapientiæ et consilii in quâlibet gradatione argumenta occurrunt, et quælibet imperfectionis ideæ removentur (1).

Minimè igitur mirum est quòd adeò sedulus et accuratus in opera naturæ inquisitor, clarissimus D. Boyle animadvertat se minùs in majoribus naturæ horologiis quàm in ejus *manualibus horologiis* (Gallicè *montres*) admiratione moveri. Pluribus in insectorum speciebus antea humano oculo invisibilibus facilè detegitur, boni telescopii ope, externa eorum orium apparentia, cornua, proboscides, et cætera membra, sed et ipse cordis et pulmonum motus! Cùm igitur exilia hæc animalia, corpora inveniantur organis instructa, quàm tenues subtilesque esse debent plurimæ partes quibus componuntur! Quàm difficilè concipitur summa musculorum tenuitas ad motum cordis necessariorum, glandularumque ad secretionem humorum, stomachi et viscerum ad ciborum concoctionem, exilitas quoque calamorum, nervorum, arteriarum, venarum, et præsertim sanguinis, lymphæ et animalium spirituum, quæ longè magis adhuc quàm quodlibet ex istis exiliora esse necesse est! Hìc quantacumque tentet et enitatur mens, adæquatæ semper perceptionis impotens manet. Hæc autem supra captum mentis miracula, nedùm ullam quoad artificis peritiam imperfectionis ideam suppeditent, varios è contra, juxta id quod apparent, in attenti spectatoris mente motus elicere debent, ipseque clamare cogitur : *Tu verò, quàm mirabilis!*

Minutorum quorumdam horum animalium pulchritudo et symmetria, eo modo conspecta, verè mirabilis est. Quam ergo metamorphosim sub magicâ vitri actione subire videntur! Quæ anteà exilia et despicienda videbantur, nunc naturæ decus apparent, in quod exquisitiorem et perfectiorem artem contulit, colorumque effusiùs divitem picturam, speciosiorem elegantiam et ornatum, quàm in ullam ex majoribus animalium speciebus profudit. Imò ipse pulvis qui papilionis alis inhæret, et cui pulcherrimos et variegatos quibus adornatur colores debet, innumerabilis dicitur tenuissimarum plumarum collectio, non minùs in structurâ et compositionis symmetriâ perfectarum quàm in coloribus speciosarum.

Præterea, ea ipsa quæ in insectis quasi imperfectionis signa afferuntur, videlicet quòd aliquantisper vivere queant cùm organa ad vitam in altioribus ordinibus necessaria amiserunt; et quòd incredibilis sit eorum multitudo, magis in partem oppositæ sententiæ momenta sunt habenda. Prius quidem haud dubiè omninò necessarium est ad servandas species quæ tot casibus obnoxiæ sunt, quales sunt eæ præsertim quæ sanguine pascuntur, nec vesci idcircò possunt, quin inimicis suis notam faciant præsentiam suam; posterius verò ad impediendam exstinctionem gentis brevi viventis, quæ ad vitam prodit eo ipso tempore quo multa ora ad eam devorandam parata sunt.

Præter ambas has insectorum tribuum characteristicas distinctiones, etsi ab imperfectioribus cæcultantium mortalium facultatibus imperfectiones habeantur, probabile est, in antiquissimis ætatibus quasdam ex his exquisitis naturæ peritiæ partibus à creatione abscessisse, et deficientibus his connexionis vinculis, totam pulcherrimam universi orbis fabricam in eo fuisse, ut jamjam corrueret. Nam quantùmvis contemptibilia videri possint minuta hæc et imperceptibilia, sic loquitur de iis Philosophia : Quodque reptile insectum magni momenti locum in ejus consilio tenet qui totam entium scalam confinxit; locum tenet, quo amisso, frangeretur vinculum, et rima maneret cujus ipsam naturam pœniteret.

Nedùm igitur hunc peculiarem creaturarum omnipotentis Dei, in remotissimo gradu, stigmare præsumamus, quasi imperfectionis signa afferret, nos potiùs, his consideratis, accutissimi Swammerdam verba adoptemus : Attentè consideratis, ait ille, tenuissimorum æquè ac amplissimorum animalium naturâ et anatomiâ, non possum non prioribus æqualem, vel fortè majorem dignitatis gradum concedere. Si, dùm sedulò ampliora animalia dissecamus, admirationem nobis movet elegans eorum partium dispositio, quantò majori affici debemus admiratione, cùm easdem illas omnes partes in eodem concinno ordine, apud etiam tenuissima compositas

(1) Artis defectus ope microscopii facilè deteguntur; sed quò strictiùs opera naturæ hujus instrumenti ope inquirimus et scrutamur, eò magis inimitabilis artificis patet perfectio. Per hoc vitrum conspectus tenuissimus acus, quàm politissimus, obtusum asperumque acumen oculis offert; sed aspis aculeus, quantùmvis magnificatus, acuminis semper totam retinet tenuitatem.

delegimus! Atque, ut materiam in verbis alterius naturalistæ recapitulemus (1), ex hoc discursu id tantùm notare necesse est, Creatoris sapientiam ita in cunctis ejus operibus elucere, et adeò mirabilem in cujusque creaturæ corporis machinâ artem detegi, ut difficillimum, si non impossibile, dicere sit ubi magis, vel ubi minùs eluceat.

Jam de Mosaicâ in munda et in immunda insecta divisione egimus, ad quam lectorem remittimus. (Vide Introductionem nostram, sub titulo *Reptilia* et *Insecta.*)

SECTIO PRIMA.

INSECTA PENNIS DESTITUTA.

SCORPIO.

De hoc generaliter convenit, vocem Hebræam *akreb* scorpionem designare, qui maximum est insectorum et malignantissimum. Astaco in generali suâ apparentiâ subsimilis est, sed multò horridior. Qui in Europâ inveniuntur scorpiones, quatuor rarò uncias in longitudinem excedunt, sed sub tropicis non infrequenter duodecim unciis longi occurrunt.

Pauca sunt adeò formidanda animalia, nec ullum scorpione iracundius; sed pro humani generis bono, suî ipsius speciei æquè ac aliorum animalium destructor est. Asserit Goldsmith centum ferè scorpiones in eodem vitreo vase à Maupertio inclusos fuisse; vixque in contactum venerant, cùm totam suam rabiem in mutuam destructionem exerere cœperunt, ita ut paucos post dies quatuordecim tantùm superstites essent, qui reliquos omnes occiderant, devoraveruntque. At illorum malignitas magis adhuc patet ex eorum in fœtus suos crudelitate. Ipse feminam scorpionem fœtam in vitreo vase inclusit, quæ pullos suos statim ac emissos vorare visa est; unus tantùm generali ex ruinâ evasit, cùm in parentis dorsum confugisset, moxque postea fratrum causam vindicavit, vice sua veterem scorpionem occidendo. Adeò terribilis est insecti hujus natura! Quinimò traditum est illos, ubi in quoddam discrimen incidere unde sese eximendi nulla patet via, sibi aculeo mortem inferre. Pro certo, ait D. Taylor, scorpionum mentionem meritò facit Moyses inter pericula solitudinis, Deut. 8, 15. Et quid nobis videbitur de periculosâ Ezechielis conditione qui inter scorpiones, gentem æquè iracundam ac terribile hoc insectum, habitare dicitur? Nec accuratiorem seligere oppositionem poterat Dominus noster: *Si* (filius patrem) *petierit ovum, numquid porriget illi scorpionem?* cap. 12, v. 11-12.

Atverò Scripturæ locus in quo scorpio ampliùs describitur adest, Apoc. 9, 3-10, ubi notandum est hujus insecti aculeum non mortem illaturum, sed cruciatum, et ita intensum, ut miseri patientes mortem quærerent et appeterent, magis quàm cruciatibus ejus sese submitterent. Statuit doctor Shaw scorpionis aculeum non esse semper lethalem; cùm virus malignitas illorum corporis staturæ et complexioni consentanea sit (2). Cruciatus quo homo à scorpione percussus afficitur, ita à Dioscoride describitur, ut citatur à D. Taylor: Percussa à scorpione pars corporis succensa fit et obdurata, tensione rubescit, interdùm crucians, nunc gelida, nunc verò urens. Mox augescit dolor, et aliquando plùs, aliquando minùs urget. Succedit sudor quem suscipit tremor et trepidatio; extrema corporis frigescunt, intumescit inguen, intestina ventum suum emittunt, horrent capilli, pallescunt membra, et cutis in toto corpore perpetuâ quasi acuum puncturâ afficitur, lib. 7, cap. 7.

Discipulis suis Dominus noster potestatem dedit ambulandi super terribilia hæc animalia et ab iis omnem nocendi facultatem auferendi, Luc. 10, 19.

Notare necesse est de oppositione à Domino nostro scorpionem inter et ovum institutâ, insecti hujus corpus ovi simillimum esse; et præcipuè *albi generis* corpus, quæ prima est species, cujus ab Æliano, Avicennâ et aliis mentio fiat; ostenditque Bochartus scorpiones Judææ ovi circiter staturam habuisse.

Flagellis aliquando utebantur Judæi quæ, ob cruciatus quorum causa erant, scorpiones dicebantur. Ad illa, ut probabile est, superbus Roboam alludebat, quandò in gravescentem domui Israel oppressionem comminabatur, 3 Reg. 12, 11.

ARANEA.

In tenebroso loco latens scelesta vivit Aranea, callida et ferox;
horrida mixtio! Inter mutilorum cadaverum acervos, in speculâ vigil
stat, undantia sua retia circumspiciens. Quotiescumque
formidabilem propè cellam impavidus transit concursator, totiès
scelerata frontem prodit: prædâ tandem retibus irretitâ, ipsa
rapido impetu secùs inhærentem lineam tremenda irruit; *infixisque*
in miseram sævis dentibus, retrò ferit horridâ voluptate gaudens.

(THOMPSON.)

His in lineis poeta fastidiosum notissimi hujus insecti characterem accuratissimè describit. Cùm ad rapacem vitam nata sit aranea, neque de alio pabulo quàm insectis vesci possit, cunctæ ejus propensiones in fraudibus et dolis versantur. Telas expandit ad irretiendam prædam; patientiâ prædita est ad exspectandum adventum ejus; armis et viribus ad illam, ubi in retibus illapsa est, destruendam, instructa est.

His in regionibus, ubi cuncta insecta humanâ industriâ comprimuntur, araneæ parvæ tantùm sunt et innoxiæ; in aliis verò orbis partibus terribiles sunt et formidandæ. Unam describit Burkhardt (1), quam juxta montem Sinai occisam vidit, quasi quatuor ferè unciis cum dimidiâ longam, cujus corpus tribus unciis erat. Ex utroque latere quinque ipsi longa crura erant, ut et corpus, setis leviter flavescenti colore cooperta. Caput longum erat et acutum, ingentes oculi nigri,

(1) Bar, in suâ *Buffonis Continuatione.*
(2) *Itin.*, vol. 1, p. 346.

(1) *Itin. in Syriam*, etc., p. 598.

osque duplici dentium superpositorum, acutissimorum aduncorumque pari instructum. Genus hoc aranearum maximè horrent Beduini, morsusque earum, juxta ipsos, si non semper lethalis, magnum saltem tumorem, ferè instantes vomitus et excruciantem dolorem affert.

Bis tantùm araneæ in Scripturâ mentio fit, et in utroque loco sacri scriptores ad agendi modum et sortem impiorum alludunt. Prior locus in quo occurrit est Job, 8, 14-15, ubi denuntiatur hypocritæ pœna, *cujus spes auferetur, et sicut tela aranearum fiducia ejus. Innitetur super domum suam, et non stabit; fulciet eam et non sustinebit.* Proverbialis allusio, ait D. Good, et ita eximia, ut nulla concipi possit figura quâ strictiùs vehementiùsque describatur summa spei et prosperitatis impiorum vanitas (1). Locum hunc nondùm rectè intellectum fuisse existimat ille scriptor, et idcircò, licèt mille varios in modos versum, nondùm satis accuratè translatum esse. Translationem ejus et notæ partem subjungere libet : *Numquid vivere potest scirpus* (vel papyrus) *absque humore* (vel luto)? *Numquid crescere potest carectum sinè aquâ? Cùm adhuc sit in flore* (vel cùm adhuc medio sit in virore) *nec carpatur, ante omnes herbas arescit. Sic viæ omnium qui obliviscuntur Deum, et spes hypocritæ peribit. Sic computrescet sustentaculum ejus, et opus araneæ erit fiducia ejus : et innitetur super domum suam, et ipsa non stabit; illi adhærescet, sed ipsa non sustinebit,* Job. 8, 11 et seq.

Qui loquitur, similitudines suas producit, et ad integram loci pulchritudinem refert ut illum in eo evolvendo sequamur. Sicut jurulentarum harum plantarum succus ante aliarum succum evanescit, ita perit hypocritæ fiducia; et sicut lutum et stagnans aqua, unde suum sustentaculum sumunt, nedùm salubre suum nutrimentum incessanter præstet, computrescit, intolerabilemque cœtorem emittit, ita et computrescet hypocritæ sustentaculum; in vacuum dissolvetur, evanescendoque ipsi nauseam movebit.

Alter locus est apud Isaiam 59, 5, 6 : *Ova aspidum rumpunt, et telas araneæ texunt.... ; telæ eorum non erunt in vestimentum, neque operientur operibus suis; opera eorum opera sunt iniquitatis, et actus violentæ in manibus eorum.* Quo involvit characteris sui deformitatem dolosum velum brevi tantùm stabit tempore; sicut araneæ tela, mox abripietur, et fastidiosa ejus forma omnium oculis patebit. In ipsis domûs hujus ruinis peribit quam tantâ curâ exstruxit, et ubi in fatali securitate quiescit.

Interpretes nostri araneam invenerunt in Prov. 30, 28; sed accuratior est opinio Bocharti existimantis ibi lacertæ minoris speciem significari. In regiis palatiis reperiendam dicit divinitùs afflatus scriptor, Belloniusque de lacertæ specie loquitur, quæ intra domorum parietes irrepit, muscasque apprehendit; et à Græcis dicitur σαμιαμάτον, quod nomen proximè ad Hebræum *sammiath*, quod hic usurpatur, accedit. Loquitur Plinius de *stillione*, quasi in foribus, fenestris et conclavibus immoranti (sanctus); verò Augustinus quasi de domestico animali. Parvularum cinerearum lacertarum numerus (lacerta agilis Linn.) ait Sonnini, hominum ad habitacula accedere delectabatur. Videndæ sunt in parietibus, et etiam intra domos; ista species per totam Ægyptum communis est; et ibi dicitur *bourse.* Sacrum est animal apud Turcas et Ægyptios, et veneratio quâ illud prosequuntur haud dubiè cum hujus hospitalitatis (1) exercitio quæ nunc in Oriente generaliter adoptatur, connexa est.

(1) *Translatio libri* Job, notâ, in loco.

PULEX.

Parvulum hoc despiciendum et sanguinem sitiens animal notissimum est in quâlibet orbis terrarum parte, assumptumque est ab exagitato filio Jesse in signum similitudinis ad reprobandam irati regis Israel stultitiam, 1 Reg. 24, 14; 26, 20. Idea hæc esse videtur, scilicet, cùm tantâ operâ quem persequitur apprehenderit Saül, victoriam illam parùm ipsi commodi allaturam.

PEDICULUS.

Una ex plagis quas in terram Ægypti attulit obstinata et iniqua oppressio quâ filii Israel à Pharaone afficiebantur, causam habuit examina *cenim,* qui *pediculi* à Josepho, Rabbinis et plerisque recentis ævi commentatorum, in quorum confirmandam opinionem multa et ingenti arte et doctrinâ stabilita argumenta adduxerunt Bochartus (2) et Bryant (3), redduntur. Ex alterâ parte Septuaginta, qui in Ægypto commorati sunt, et, ut supponendum est, quibus notum magis esse debuit, quàm nobis præsumere licet, quid Hebraicâ voce intenderetur, verterunt *culices;* eorumque interpretatio à Philone ipso, qui Judæus Alexandrinus, et ab Origene (4), qui Pater christianus fuit, et Alexandriæ quoque commorabatur, confirmatur. Illos hic ut pennata insecta describit, sed adeò exilia, ut oculum nisi acutissimum fugiant, additque illos, ubi corpori adhærent, illud acutissimo et excruciantissimo aculeo pungere. Doctor Geddes, qui pro hâc sententiâ stat, animadvertit Bocharto et Bryant adeò confidenter ad Syriacas, Chaldaicasque versiones non appellandum fuisse, quasi pro suâ parte militarent; vox enim quâ utuntur, absque sufficienti ratione redditur *pediculus* in Polyglottâ et à Buxtorfio. Ex Bar Bahlul, Syriacorum lexicographorum facilè principe discimus respondentem Syriacam vocem *animalcula palpebris inimica* denotare; nec dubium quin Chaldaica eumdem sensum habeat.

Notandum est, ait D. Taylor, cuncta miracula quæ in Ægypto perfecta sunt præcipuè, si non omninò ad aquam et aerem referri. Culices utriusque essent mixtio, cùm in aquâ generentur; citatisque pluribus scriptoribus, qui de cruciatu quem affert hujus insecti morsus, et de ingenti copiâ quæ eorum in Ægypto et quibusdam Orientis partibus occurrit, loquuntur, ipse

(1) *Itin.*, vol. 3, p. 508, ut citatur in Harris *Hist. nat.*, p. 353.
(2) *Jerosol.*, p. 2, 1, 4, cap. 18.
(3) *Plagæ Ægypti*, p. 56 et seq.
(4) Vide loca apud Bochartum.

concludit hæc notando : Ex his expositis judicabit lector utrùm culex non possit esse Hebræum *cenim;* cùm enim sit pennis instructus, sese æquè super regionem aut gentem ac super pagum aut urbem extendere potest, et æquè pecoribus ac hominibus tremendus foret. Insuper *sciniphi* aut *zimb* accuratissimè anteire videtur (1).

Isaias, 52, 6, in versione nostrâ redditur : *Ipsi* (habitatores terræ) *eodem modo interibunt;* quæ versio vim et pulchritudinem sensùs à prophetâ intenti evertit. Meliùs verti potest : *Terra sicut vestimentum atteretur, et habitatores ejus sicut culex interibunt.* Profectò, ephemera quarumdam culicum specierum vita, ut observat Geddes, accuratior esse potest humanæ vitæ brevitatis figura quàm incertissima vitæ pediculi duratio; prætereà minùs ignobilis figura foret, et rei dignitati magis consentanea.

SECTIO SECUNDA.

PENNATA INSECTA.

Sylvarum rami quos innumeros agitant auræ ludentes, humilia virgulta, et liquescentes maturi fructûs pulpæ, innominabiles alunt insectorum evanescentium gentes.

MUSCA.

Recensuit Bochartus in Hebræis Scripturis vel antiquis versionibus septem insectorum species, quas inter muscas, *zebul*, reponit; sed cùm plurimarum ex ipsis in suis propriis locis mentio fiet, eas hìc non recensebimus.

Una ex plagis in inemendabiles Ægyptios emissis muscarum examen constitit; Exod. 8, 21, 24. Originalis usurpata vox est *oreb*, quam Septuaginta vertunt *κυνόμυια*, *musca canina*, quos secutus est doctissimus Bochartus et plerique recentioris ævi interpretes. Insecti hujus, qualis, in Æthiopiâ invenitur, D. Bruce exclusivè descriptio debetur. Vocatur *zimb*, et in staturâ paulò majus api, exilioris est formæ, pennæque ejus, quæ pennis apis latiores sunt, quasi pennæ muscæ separantur : mera *gaza* sunt, absque ullis colore vel maculis. Amplum est caput, superior maxilla, vel labium, acuminata est, et in extremâ parte villum habet, cui firmum est acumen, quarta ferè unciæ parte longum; inferiori maxillæ duo sunt ejusmodi acuminati villi; illeque villorum penicillus, digito tangenti resistit, eodem ferè modo quo firma porci seta. Crura intra sunt serrata, et omninò fusco villo aut lanugine cooperiuntur.... Statim ac istæ *muscæ* apparent et earum susurrus auditur, cuncta pecora pabulum suum obliviscuntur et hùc illùcque per campos currentia vagantur, donec labore, tremore fameque consumpta intereant.

Camelus ipse sustinere nequit violentos morsus quos ipsi acutâ suâ proboscide infigit musca; et absque morâ ipsi recedendum est ad arenas Albara; simul enim atque impetitus fuerit, totum corpus ejus, caput et crura in ingentia tubera turgescunt, quæ tumescunt, rumpuntur, putrefiuntque, in certum ipsius exitium. Quinimò elephantus et rhinoceros sese in cœno lutoque volvere coguntur, quo, ubi siccatum fuerit, quasi armatu proteguntur, et contra pennatum percussorem obniti possunt.

Ex iis omnibus qui de his regionibus scripserunt, ait D. Bruce, solus Isaias propheta hujus animalis ejusque agendi modi mentionem fecit, cap. 7, v. 18-19 : *Et erit in die illâ : sibilabit Dominus muscæ, quæ est in extremo fluminum Ægypti..., et venient, et requiescent omnes in desolatis vallibus et in cavernis petrarum, et super omnibus spinis et super omnibus rubis.* Id est, pecoribus solitam suam ad desertum viam intercludent, occupatis iis locis, ibique ipsæ congregatæ quò nunquàm venire solitæ erant, et quò idcircò pecora confugiebant.

Plagarum quas Deus per manus Moysis Pharaoni irrogavit narrationem legere nequimus, quin aliquantisper stemus in considerandâ peculiari quâdam et valdè præcipuâ ad hanc muscarum plagam pertinente circumstantiâ. Exod. 8, 20, etc., eo ipso temporis momento, et hujus generis insectorum ope dixit se Deus divisionem inter populum suum et Ægyptios positurum; lexque ipsis data fuisse videtur quâ fines habitationis eorum constituerentur. Notissimum est, ut jam pluries dixi, terram Gosken, aut Gessen, quæ erat possessio Israelitarum, pascuis abundare, nec arari aut seri, eò quòd Nili aquis non superflueretur. Regio autem quæ Nili undis superfluebatur, nigra erat vallis Ægypti terra, et in eâ muscas concluserat Deus; *illud enim*, ait ille, *erit signum hujus divisionis populi, quam ipse perfecit, quòd nulla musca videbitur in arenâ; seu terrâ pascuâ,* id est, terrâ Gessen; et reipsâ, terra hæc semper posteà omnium pecorum recessus fuit, quæ à nigrâ terrâ ad humiliorem Albara partem emigrabant. Isaias quidem ait muscas fore in omnibus desertis locis, et consequenter in arenosis; hæc tamen erat peculiaris Providentiæ dispensatio, ad specialem finem, Ægypti scilicet desolationem; nec quidem generalis legis abrogatio, sed ipsius confirmatio, exceptio scilicet ad peculiarem finem et definitum tempus.

Versio Chaldaica tantùm illud animal *zebub* vocat, quod muscam in genere significat, ut et nos Anglicè dicimus. Arabes illud vocant *zimb* in suâ versione, quæ generalem eumdem sensum habet. In Æthiopicâ versione dicitur *tsaltsalya*, quod genuinum est specialis hujus muscæ nomen in Geez; et idem erat in Hebræo (1).

Res est notissima Ægyptios divino cultu plures muscarum et insectorum species prosequi; unde, ut ostendit doctissimus Bryant, peculiaris accedit proprietas judicio quod in ipsos muscarum plagâ Deus exercuit, cùm inflicta ipsis fuerit pœna iisdem rebus quas reverebantur, et quas nullæ maleficorum sacerdotumque cantiones aut magica carmina ullo modo propitiare potuerunt.

Inter ridicula idola quæ Chanaanitæ divinis honoribus afficiebant, *Beelzebud, Deus muscarum* locum habuisse patet, quippe cui in temporibus historiæ veteris Testamenti celeberrimum erat Accaron templum et oraculum, 4 Reg. 1. Nomen istud posteà usurpârunt

(1) *Fragmenta*, vol. 2, *Hist. nat.*, p. 118.

(1) *Itin.* Bruce, vol. 5, p. 5, et alibi.

Judæi ad designandum *principem dæmoniorum* (1), Matth. 10, 24, etc.

Apud Osee, 4, 16, legitur Israel *declinans sicut vacca lasciviens*, ubi vox originalis propriè denotat vaccam quæ à tabano vel alio insecto puncta fuit, et intendit ad hos salutis recessus, quò in ejusmodi circumstantiis animal confugit.

CRABRO.

Vorace hoc et destructore insecto usus est Dominus ad hostes Israel à terrâ promissâ amovendos, Exod. 23, 38; Deut. 7, 20; Jos. 24, 12. In Hebraicis Scripturis dicitur *tzeroeh*, cujus vocis radix in linguâ non occurrit, sed idem probabiliter est ac Arabicum *saraah, dejicere*, vel prosternere, et idcircò accurata est crabronis descriptio. Loca hæc sensu metaphorico à pluribus commentatoribus intelliguntur, quasi designarent Dei terrorem, vel aliquam conspicuam calamitatem, cui regionem ante copias Israel vastare mandavisset, eâ opinione quòd hujus speciei insectum omninò ad perficiendum tale consilium impar existeret. Sed nulla nobis patet à litterali textuum interpretatione recedendi necessitas. Insectum enim istud, quod ad crabronis speciem pertinet, et de vespæ genere est, voracissimum est, et pro corpore valentissimum, quod generaliter unciâ longum est; quanquàm D. Clarke asserit se quædam unciâ cum dimidiâ longa vidisse, et adeò valentia ut cùm unum ejus generis tenui forcipe apprehendisset, istud pluries violentis contorsionibus aufugerit, ita ut tandem omnem illud vivum retinendi, ut ardenter cupiebat, spem amittere coactus fuerit. Quanta calamitas, quantaque desolatio afferri posset ab ejusmodi insectorum multitudine, nemo non conjicit, ait ille clarissimus scriptor; imò unius alvei apes mille viros stultitiâ percutere possunt; sed quantò pejores esse debent vespæ et crabrones! Neque arma, neque gladius contra ipsos prodesse possunt. Pauca eorum millia sat omninò multa forent ut optimâ disciplinâ exercitatum exercitum in confusionem et fugam projicerent (2).

Veteres multi auctores testantur gentes integras è suâ regione expulsas fuisse à variis insectorum generibus; et, quod peculiari modo ad propositum nostrum attinet, juxta Ælianum (3), Phaseliani, qui gens erant à Chanaanitis oriunda, et juxta montes Solymæ commorabantur, è regione suâ à vespis (4) expulsi fuerunt.

CULEX.

De insecto hoc in S. Matth. 23, 24, tantùm mentio fit; Bochartusque in eo insudavit ut probaret voce Græcâ genus insecti designari quod in vini fæcibus exoritur, et postea semper in acidis, dulcia fugiens, vivit. Ita res se habere potest; sed à plurimis statutum est scriptoribus numerosissimos in Oriente culices esse, et in vinum, nisi sedulâ curâ coopertum fuerit, delabi paratissimos. Hoc nobis adjumento esse potest ad intelligendum locum ad quem intendimus, ubi evidenter oppositio ponitur inter culicem quem hypocritæ sanctitatis professores excolare, et camelum, quem deglutire dicuntur.

(1) Harris, *Hist. nat.*, p. 142.
(2) D. A. Clarke, *Comment.*, in loco.
(3) Lib. 11, cap. 28.
(4) Vide Bochart., lib. 2, cap. 13.

Præter hæc quæ jam à nobis de hoc textu dicta sunt superiùs, animadvertere licet D. Bowyer notam, in quâ rationes discutit quibus stabilire conatur *excolare* adulterationem esse genuini textûs, à D. Nichols satis accuratè ponderatam confutatamque. Ista nota in Bibliâ archiep. Parker invenitur; et idcircò in subsequentibus editionibus, *excolure* typographicum est erratum. D. Bowyer vocem originalem vertit (obscurum per obscurius) *dissubstantiare;* vocem *excolare* rejicit (quæ D. Campbell insolitè sonabat, et nullâ stare auctoritate videbatur), observans etiam *excolare culicem* aut impedire ne in liquorem pertransiret, sibi contradictionem in terminis videri; et ita mihi quoque videtur, ait D. Bloomfield. Atverò is non est vocis *excolare sensus*. D. Bowyer aliam proponit vocem quæ non ita propria apparet. Insolentia de quâ conqueritur doctor Campbell non oritur ex Anglicâ phrasi, ut criticus ad quem modo retulimus ostendit, sed ipsi textui originali inhæret cujus sensus est simpliciter *liquorem quemdam percolare*, eo animo ut solidæ particulæ ab eo separentur. Sic apud classicos scriptores sæpè usurpatur, et in Amos, 6-6, juxta Septuag. versionem. Bis in veteri Testamento impropriè de opere liquefaciendi metalli vel liquefactum expurgandi usurpatur. His in cunctis casibus vox ista *liquori* tantùm colando vel expurgando applicatur, nunquàm verò de solidâ materiâ in liquido sumitur. At in loco de quo nunc agitur, res ita se non habet. Vocem igitur intelligere possumus, eam tantùm quasi vocem *prægnantem* habentes, et videre quid significet. Significat igitur *colare* (liquorem), ita ut culices amoveri ab eo et excuti possint. Itaque quilibet vocem hanc per simplicem ullius alterius linguæ terminum vertendi conatus, originalis textûs obscuritatis particeps esse debet; quod ut avertatur circumlocutione uti necesse est. Attamen molestæ sunt ejusmodi circumlocutiones; ut exempli gratiâ, quæ à doctore Campbell datur: *Qui liquorem vestrum colatis ne culicem glutiatis. Excolare culices* igitur, quod satis intellectu facile est, retineri potest. D. Bloomfield vertendum proponit; *excolare culices et camelos glutire*, observans, quod ad præsentem locum attinet (nec infrequenter), vim articuli, quo totum animalis genus denotatur (1), etc.

Septuaginta, Sapientia, Philo, Origenes et Hieronymus insecta quibus producta est plaga quæ dicitur *pediculorum* (Exod. 8, 16) potiùs *culices* esse existimant.

TINEA.

Argentea tinea tenebris delectatur.

De hoc insecto in pluribus Scripturæ locis agitur, exhibeturque sive ut vastationem inferens, sive ut strictissimum humanæ vitæ velocis transitûs et fragi-

(1) *Recensio synopt. annot. sacr.*, in loco.

litatis symbolum. Hominem ob suam parvitatem et vitæ suæ brevitatem, vermi vel insecto assimilare sacris Scripturis vulgare est; sed in nullâ earum parte, nec in quibuslibet aliis scriptis metaphora tam latè applicatur et mirabiliter suscipitur quàm in libro Job. Sic in monitis Eliphaz ad reverendum patriarcham : *Quid igitur de iis qui habitant domos luteas, quorum fundamentum est in pulvere? Deficiunt antè tineam*, Job. 4, 19. Ad eumdem finem, Dei judicia deprecans, Psalmista ait: *Amove à me plagas tuas. Ego consumptus sum ictu manûs tuæ. Quandò in increpationibus pro iniquitate corripis hominem, desiderabilia ejus tanquàm tinea consumuntur : verumtamen vanitas omnis homo*, Selah., Ps. 38, 11, 12.

His in locis idea esse videtur quòd, sicut tinea in pulvere, si vel levissimè prematur aut lenissimè tangatur, conteritur; ita homo facilè dissolvitur et in tenebras evanescit, sub digito Omnipotentis.

Quàm sublimis est sensus, et quàm significantia verba in sequentibus locis, commentario opus non est. *Ecce Dominus Deus auxiliator meus, quis est qui condemnet me? Ecce omnes quasi vestimentum conterentur, tinea comedet eos*, Isai. 50, 9. *Nolite timere opprobrium hominum, et blasphemias eorum ne metuatis. Sicut enim vestimentum, sic comedet eos vermis : et sicut lanam, sic devorabit eos tinea. Justitia autem mea in sempiternum erit, et salus mea in generationes generationum*, cap. 51, 7, 8.

In Job. 27, 18, alia occurrit notanda ad insectum hoc relatio. Loquens de pauperis oppressoribus, afflictus patriarcha ait : *Ædificavit sicut tinea domum suam, et sicut custos fecit umbraculum*; id est, structurâ et materie infirmam, brevi tempore duraturam, et æquè vel tempestati vel imbribus resistendi imparem. Sic in cap. 8, 14 : *Spes ejus auferetur, et sicut tela aranearum fiducia ejus.*

Genus phalenæ aut tinea dividitur in tineam ligni et tineam vestium; ad posteriorem hanc in his locis directè alludi generaliter supponitur. Dubium est; sed de hâc quæstione non magni refert. Domus ad quam hìc intenditur ea est quam sibi in suâ larvâ aut erucæ statu providit insectum, ad temporariam mansionem per mirabilem suam à chrysalide in pennatum aut perfectum insectum mutationem. Mansionis hujus tenuitas iis omnibus notissima est qui vel ad visendas bombycis operationes vel ad species arboribus regionum nostrarum indigenas attenderunt. Ex istis quædam solitariam habitationem construunt, dùm alia gregatim, ingentique numero, sub communi textili, summâ curâ ordinato, commorantur. Vestium tineæ textile ex ipsâ vestis in quâ quiescit substantiâ constat, quæ ad hoc consilium devorata est et postea in tabularem thecam, extremis apertis, et generaliter ad vestis quâ vermis alitur colorem accedentem elaborata (1).

Inter injunctiones quas Salvator noster mentibus discipulorum suorum in inimitabili sermone in monte, apud Matth. 6, insculpsit, una occurrit quâ ad insatiabilem tineæ voracitatem intenditur : *Nolite thesaurizare vobis thesauros in terrâ, ubi ærugo et tinea demolitur*, vers. 19. Destructio quæ à tineis fit in laneis vestibus in nostrâ regione cuique ferè notissima est; sed in Oriente variæ sunt insecti hujus species et quædam naturâ affines quarum vastationum imperfectissimam tantùm animo ideam concipere possumus (1).

(1) Good, *Translatio lib. Job*, notæ, in loco.

APIS.

Creaturæ, quæ naturali regulâ, ordinis exercitium
frequens populo regnum docent. Ipsis sunt rex et varii
generis duces;
ubi quidam, ut magistratus, domi corrigunt; alii, ut
mercatores latè procul negotiari audent; alii, ut
milites, aculeis instructi, in æstivis floribus prædam
agunt,
quam prædam læto gradu ad imperatoris sui regale
tabernaculum deferunt, qui in suâ majestate occupatus
advigilat structoribus, aurea canendo tecta ædificantibus,
civibusque mel suum pinsantibus, et miseris bajulis qui,
gravibus oneribus oppressi, in angustâ suâ portâ densantur;
nec non et gravi oculo justitiæ quæ, severo susurro,
executoris
palo ignavè oscitantem fucum dimittit.

(Shaskpeare.)

Hoc in loco magnus noster poeta mirabili modo industriorum illorum, utilium, notissimorumque insectorum communitatis leges et ordinem descripsit. Cùm verò extremum etiam historiæ naturalis apis ambitum delineandum attentare, majus spatium requireret quàm integro huic articulo concedi potest, lector idcircò ad alia opera remittendus est, nobisque procedendum ad notanda illa Scripturæ loca, ubi de api agitur, et quæ elucidationem postulant (2).

In Jud. 14, 8, narratur Samsonem, inspecto leonis à se aliquantò ante occisi cadavere, examen apum invenisse quæ in eo sedem suam collocârant. Hanc notamus circumstantiam eo quòd Aristotelis et aliorum clarissimorum naturalistarum opinioni contradicere supponitur qui asserunt apes cadaveribus insidere unquàm nolle, vel carnem tangere; easque in loco immundo sedem ponere nunquàm velle, nec in ullâ re quæ insuavem odorem emittit. Discrimen tamen inter hanc opinionem et sacri scriptoris narrationem apparens tantùm est. Frequens occurrens phrasis, *post aliquot dies*, quæ in textu introducta est, ostendit rem de quâ agitur diù post leonis mortem locum habuisse, cujus cadaver, cùm bestiis et rapacibus avibus objectum remansisset, et fervido solis æstu, in merum sceletum redactum erat et putrido quolibet effluvio exutum. Quòd apes in aridis ossibus examina condiderint nobis adest Herodoti (3), Serani et Aldrovandi (4) testimonium. Enimverò cùm ossa, naturâ

(1) Vide artic. *Formica.*
(2) Apud Goldsmith valdè conspicua est apis relatio; maximè verò peculiaris et anecdotica continetur in *Bibliothecâ ludicræ notitiæ, Insectorum architectura.*
(3) Lib. 5, cap. 114.
(4) *Insect.*, lib. 1, p. 110.

suâ, ubi semel arida, aridissima sunt, nihil jam amplius contra talem mansionis sedem quàm contra eamdem inter rupes et lapides dicendum est.

Quidam scriptores contenderunt apes auditu esse destitutas, sed nullo prorsùs fundamento stat eorum opinio. Hoc, si qua necessaria foret probatio, ex sequenti prædictione pateret: *Et erit in die illâ : sibilabit Dominus muscæ, quæ est in extremo fluminum Ægypti, et api, quæ est in terrâ Assur*, Is. 7, 18. Allusio quam involvit textus iste, ad morem intendit apes è suis alveis ad suum in agris laborem sibilo vocandi, iisque reditum præcipiendi, quandò cœlum desidere, aut vespertinæ umbræ cadere incipiunt. Eo modo comminatur Dominus se hostes Juda suscitaturum, et in prædam ducturum. Quantumvis latè sparsi, et procul à loco actionis remoti, vocem ejus audient, et ut apis veloces quæ domini sui vocem agnoscere, et ei vocanti obedire didicit, copias suas congregabunt; et quamvis debiles et minimè metuendi, quasi examen apum in superbi et infatuati populi existimatione, ipsi tamen vi irresistibili venient, et divitem pulcherrimamque regionem à pavidis suis habitatoribus derelictam occupabunt (1).

Moysis allusio ad aggressionem Amorrhæorum, quæ relationem involvit ad irascibilem et injuriam persequentissimum apis animum, justa simul et pulcherrima est: *Itaque egressus Amorrhæus, qui habitabat in montibus, et obviam veniens; persecutus est vos, sicut solent apes persequi, et cecidit de Seir usquè Horma*, Deut. 1, 44. Quicumque disturbatarum apum examen vidit, facilè hostium Israel ferocem hostilitatem et implacabilem iram concipiet, quas designandas intendit ista locutio. Eadem observatio applicari potest, Ps. 18, 12, ubi similis adest allusio.

Mirabilis apis industria à remotissimis ævis generi humano gratissimum quid et utile præstitit in melle quod producit.

In Palestinâ vulgatissimum erat. In Exod. 3, 8, etc., circumstantia hæc, quòd scilicet *flueret lacte et melle*, selecta est ad stricto modo probandum illam esse omnium terrarum decus; et in Deut. 32, 13, et Ps. 80, 16, habitatores *sugere mel de rupibus* dicuntur. His congruunt 2 Reg. 14, 25; S. Matt. 3, 4, etc., et peritissimorum viatorum testimonia. Acram inter et Nazareth, ait Hasselquist, ingens sylvestrium apum copia invenitur in habitantium loci commodum; observatque Maundrel se in ingenti Jerichuntis campo mellis ceræque odorem pluribus in locis percepisse, quasi in apiario fuisset.

Rectè tamen ac meritò supponitur mel de quo in quibusdam locis istis agitur, non produci ab apibus, sed suavem esse liquorem ab arbore palmâ defluentem, quæ communis est in Palestinâ, et hujus generis quid præstitisse noscitur (2). Est et in quibusdam Orientis partibus quædam mellis species quæ in arborum foliis colligitur, rosi subsimilis, et ab incolis magnâ copiâ congeritur. Statuit Burkhardt unam ex præcipuis vallis Jordanis productionibus esse *beyrouck mel*, vel ut ab Arabibus dicitur, *assal beyrouck*. Ipsi descriptus est succus à foliis ramusculisque fluens arboris nomine *gharrab*, cui est oliveæ statura foliaque populi similia, sed paulò latiora. Mel in foliis quasi ros congeritur, et inde vel è terrâ, quæ eo sæpè totaliter cooperta est, colligitur; novumque recensque suavissimum est, sed duobus diebus si servetur, acescit. Illud cum butyro comedunt Arabes; in polentam quoque suam infundunt, et eo in deliniendis aquariis suis pellibus, eâ mente ut excludatur aer, utuntur. Mensibus maio, junioque colligitur, et à quibusdam viatori nostro traditum est eamdem substantiam spinosâ arbore *teresh resh*, eâdem anni æstate, produci (1).

(1) Paxton, vol. 1, p. 312.
(2) Vide Harmeri, *Observ.*, vol. 2, obs. 12.

Ne mel in altari offerretur prohibitum est sub levitico regimine, Lev. 2, 11; primitiæ tamen ejus in sacerdotum sustentaculum afferebantur. Supposuêre scriptores quidam has fuisse mellis palmæ primitias, sed ejusmodi interpretatio contorta est et non genuina: quæ enim intenduntur in vers. 12 eadem prorsùs sunt ac quæ in præcedenti vers. recensentur.

Melli è favo modò expresso peculiares sunt saporis deliciæ, quæ frustrà quærentur cùm jam aliquandiù expressum est, aut dilutum. Id adjumento esse potest ad explanandam vim verborum quibus utitur Psalmista loquens de divinis præceptis: *Desiderabilia super aurum* (sunt)*; ita, super exquisitissimum aurum, et dulciora super mel, et super id quod ex mellifluis favis defluit*, Ps. 18, 10.

Exquisito modo temperantiæ necessitatem docet Salomon: *Mel invenisti? comede quod sufficit tibi, ne fortè satiatus evomas illud*, Prov. 25, 16. In hunc locum citatæ sunt à D. Harris sequentes doctoris Knox observationes: Homo quidem in figurativo dicendi genere dici potest apis. In inquisitionem rerum suavium varias pervadit regiones et invitantem quemlibet florem prædatur, Quidquid pulchram exhibet faciem, illius animum sollicitat, et gratiam, si non affectum ejus, sibi conciliat. Vivido sæpè colore et allicienti formâ quæ nedùm mel præstet, acerrimum venenum producit, decipitur; ipse tamen ab inquisitione suâ non deficit, et, si sæpè adversa patiatur, sæpè quoque prospera non desunt. Id tamen calamitosum est, quod invento melle in illud ita voraci appetitu ruit, ut nimio usu et satietate suas vulgò delicias destruat (2).

FORMICA.

Vade ad formicam, disce ex ejus viis, sapiens esto:
sua maturè congregat horrea, ne superveniat egestas.
Variarum anni tempestatum perita, providè sapiens
æstatem videt in rigoribus hiemis gelatam.
Considera artes ejus: in quâlibet partitâ cellâ
œconomia et abundantia commorari dignantur.
(Devens.)

Celeberrima fuit à totâ retrò antiquitate formica

(1) *Itin. in Syriâ*, etc., p. 392.
(2) *Sermones*, p. 424.

propter sociales et industrios mores et obnoxium animum. Prodigis quasi parcimoniæ, et ignavis indefessæ diligentiæ exemplar est.

In Prov. 30, 25, de formicâ agitur quasi una è quatuor minimis terræ quæ sapientissima sunt: *Formicæ, populus infirmus, qui præparat in messe cibum sibi*; quæ verba vulgò intelliguntur de ejus curâ cibaria in horreis durante æstate adversùs imminentem hiemem congregandi; quæ opinio generaliter apud veteres obtinebat, quanquàm de facto dubium movent recentiores (1). Attamen, donec exoticarum formicarum accuratè explorati fuerint mores, temerarium foret asserere nulli formicæ cibariorum horrea esse; nam, etsi, sæviente in his regionibus hiemium nostrarum frigore, pleræque in statu torporis remaneant et pabulo non indigeant, in fervidioribus tamen regionibus, pluviarum æstate, quando in nidis suis probabiliter concluduntur, cibariorum horreum ipsis est necessarium. Imò et in septentrionalibus regionibus, contra pluviosa tempora, hâc viâ suî sustentaculo providere possunt et nascentis prolis, quæ, ut observat D. Smeatham, voracissima est, nec diù pabulo carere sustinet: aliter enim, cur formicæ vermes, vivida insecta et ejusmodi multa alia in nidos suos deferunt?

Salomonis ad pigrum præceptio generaliter allata fuit ut strictæ veteris opinionis confirmatio; ea tamen intendere potest ad solas tantùm fervidarum regionum species, quarum mores probabiliter ab iis quæ sub frigido cœlo commorantur discrepant; ita ut verba ejus, qualiter vulgò intelliguntur, perfectè accurata, et naturæ consentanea esse possint, quin tamen ullo modo speciebus formicarum Europæ indigenis applicari queant. Quòd si verò Salomonis observationes propriè considerentur, interpretatio hæc ipsis attributa esse magis quàm ab ipsis ritè deducta videbitur. Non enim affirmat formicam quam exemplar pigro proponit, congregare sibi horrea granorum; sed eam ingenti prudentiâ et prævisione propriâ æstate uti ad colligendum sibi sufficientem ad propositum suum annonam. Ne unum quidem verbum occurrit implicans eam in horrea granum aut alia similia congregare. Panem suum parat et pabulum suum congregat; tale scilicet pabulum, quale ipsi expedit, æstatis et messis tempore, id est, cùm maximè abundat; sicque commodis sibi oblatis utendo sapientiam suam prodit et prudentiam. Verba igitur sic intellecta, quin ulla vis inferatur, speciebus quæ apud nos æquè ac iis quæ indigenæ non sunt, competent (2).

In pluribus Orientis partibus insecti hujus species est quæ omni ferè possessionum generi ultra modum noxia est, et adjumento forsan esse potest ad illustrandum, S. Matt. 6, 18, 19; etsi insectum de quo ibi agitur, ad aliud genus pertineat. Sequentia ex *Orientalibus commentariis* D. Forbes citabimus:

Termitæ, seu albæ Bombay formicæ, adeò sunt numerosæ in Anjengo et noxiæ, ut ab earum deprædationibus sese eximere difficillimum sit. Paucas intra horas ingentem librorum, papyrorum, serici, vestimentorumve capsam demoliunt, eam mille foraminibus pertundentes. Pixidem in tabulato domûs linquere non audebamus, quin illam supra vitreas lagenas posuerimus, quas si pulveris expertes serventur ascendere nequeunt. Hæc tamen nugæ sunt, si gravibus cum damnis conferantur, quorum causæ sunt, domûs trabes penetrantes, vel ligna in navibus corrodentes. Ad opus suum noxia hæc animalia per myriadum turmas procedunt sub arcuatâ tenuis arenæ incrustatione, corporis sui humore temperatæ, quà operta via æquè ac cocta argilla durescit, et eas in insidiosis suis operibus reverà protegit.

Multa hìc afferre possem attentione digna deprædationum termitarum testimonia. Mihi ipsi una accidit. Ab Anjengo recesseram, pluviarum æstate, ut cum præfecto aliquot hebdomadas in villâ ejus, Eddova, qui situs agrestis est umbrosusque, traducerem: conclavium proficiscens obseraveram in quo libri, picturæ et pretiosæ quædam res includebantur; sumptâ igitur mecum clavi, servus ingredi non potuit, ut supellectile mundaret. Conclavii parietes dealbati erant, picturis tabellisque, marginibus Anglicis, et vitris inclusis adornati. Domum noctu reversus, cursimque accensæ candelæ ope casâ inspectâ, omnia, in eodem penitùs ordine ac liqueram specie inveni, sed cunctis rursùs seduliùs proximo mane inspectis, promota varias in partes ad picturas meas plurima opera inveni; vitra modo prorsùs insueto obscura videbantur, et pulvere coopertæ tabellarum margines. Pulverem hunc extergere conatus, stupens inveni vitra parietibus alligata, non in marginibus ut ea reliqueram appensa, sed ex omni parte incrustatione circumdata ab albis formicis compactâ, quæ reipsâ integras margines et posticos asseres comederant, majoremque papyri partem; vitra verò inscrustationibus aut opertâ viâ, quam durante deprædatione exstruxerant, appensa linquentes. Quòd enim Batavicæ planæ lagenæ quibus scrinia et thecæ imposita fuerant, me absente extersæ non fuissent, formicæ lagenas pulveris ope conscenderant, perfossâque rodendo thecæ infimâ parte libros et lintea perforantes aliquantùm processerant. Præfecti quoque conjux, quâcum Eddova commoratus sum, ad conclavia sua in arce redux ingentem thecam in quâ *shalls*, nebulas lineas, et alia in suum ab Indiâ discessum collecta deposuerat, omninò à voracibus istis insectis, ex eâdem causâ, destructam reperit.

LOCUSTA.

Formidandissimum profectò hoc est et maximè noxium quod nobis innotescat insectum; tantâque copiâ locustæ, prædatoriâ susceptâ expeditione, congregantur, ut earum vastationibus sæpè obniti impossibile sit, et his in casibus quàm maxima sequitur desolatio.

Locustis, quarum plurimæ sunt species, plurima sunt in Hebræis Scripturis nomina, quorum quodque quædam naturæ vel morum earum exhibet linea-

(1) Vide Bochart. *Jerosol.*
(2) Kirby et Spence, *Introd. ad Entomolog.*, vol. 2, p. 46.

mina. Sic *arbeh* ad extraordinariam earum fœcunditatem intendit, *gob*, ad id quod è terrâ, ubi ova deponuntur, prosiliant; *cheyeb*, ad cucullum quo quædam ex ipsis instruuntur; et *seloom* ad rugatam earum apparentiam.

Fusca ingens locusta quæ una est ex iis quæ nobis magis innotescunt, tres circiter uncias longa est, ipsique duo sunt cornua vel antennæ, unâ ferè unciâ longa, et duplex pennarum par; dorsum clypeo subviridi colore protegitur, generalisque ejus forma vulgaris locustæ persimilis est.

Non unâ vice formidandis his animalibus iratæ Majestatis cœli dextera, quasi flagello, ad castigandum nocentem mundum usa est. Inter plagas quas perversus impiusque superbi Pharaonis agendi modus in regionem suam adduxit, locustarum examen fuit quæ *operuerunt universam superficiem terræ, ita ut nigrescerent campi, vastantes omnia. Devorata est igitur herba terræ, et quidquid pomorum in arboribus fuit, quæ grando dimiserat; nihilque omninò virens relictum est in lignis et herbis terræ, in cunctâ Ægypto*, Exod. 10, 15. Simili calamitate, tempore Romanorum affecti sunt Afri, centum circiter et viginti tribus annis ante Christum. Immensus locustarum numerus universam regionem operuit, omnem plantam et calamum graminis in campis consumpsit, nec radicibus et foliis arborum et ramusculis quibus adhærebant, pepercit. His exhaustis, locustæ dentibus suis in corticem penetrârunt licèt amarum, imò et aridum solidumque lignum corroserunt. Terribili hâc perfectâ destructione, iis subito venti turbine in varias partes dispersis et aliquantisper in aere jactatis, innumerabiles istæ turmæ in mare projectæ sunt. Lethalis tamen ista nondùm stetit calamitas : furentes maris æstus in latè productum hoc littus immanes mortuorum earum et computrescentium corporum aggeres compulerunt; unde intolerabilissimus venenosissimusque fœtor exortus est, moxque pestis quâ cuncta animalium genera affecta sunt; ita ut volucres, oves, pecora et etiam feræ agrorum bestiæ ingenti numero perirent; eorumque cadavera, ob aeris corruptionem mox putrescentia, generali contagio multùm addebant. Humanæ speciei horrida fuit destructio : in Numidiâ, ubi tunc regnabat Micipsa, octoginta hominum millia mortui sunt; et in hâc littoris maris parte, quâ Carthaginensis, Uticensisque regio cingitur, bis centena millia peste interiisse dicuntur (1).

De immensâ migrantium locustarum multitudine locuti sunt plures clarissimi viatores. D. Brown in suis *Itin. in Africam*, ait : Area ferè bis mille quadratorum milliarium ipsis ad verbum cooperta dici potest. Asserit se D. Forbes, dùm Barodhæ, in Indiâ, maneret, ubi locustæ longè minùs quàm in Africâ et Arabiâ noxiæ sunt, illarum gregem vidisse, qui unum et ampliùs milliare in longum complectebatur, et dimidium milliaris in latitudinem : quasi nubes atra procul sub meridiano sole apparuerunt. Iis ab Oriente

(1) Orosius, ab Harmero citatus.

accedentibus, agminis densitas solares radios obscuravit et super hortum ubi stabam, horrendam quasi deficiente sole caliginem effudit, et quasi torrentis fragorem sonitum edebat. Unam ferè horam illarum super locum hunc transitus absumpsit. In Kirby et Spencii *Entomologiâ* legitur unum ex examinibus quæ in Transylvaniam, augusto mense 1748 irruerunt, pluries centenas orgyas in latitudinem amplexatum esse (Viennæ unius examinis latitudo trium milliariorum fuit), et adeò in longitudinem productum erat, ut quatuor horas super Rubram Turrem pertransierint; tantaque erat densitas , ut penitùs intercepta fuerit lux solis, ita ut, ipsis demissiùs volantibus, aliud per viginti passuum spatium videre nemini liceret.

Excerpta hæc quæ multùm multiplicare facile foret, ostendunt quàm propriè Scriptura intendat ad numericas locustarum agminum vires. Vide Jud. 6, 5 ; 7, 12; Ps. 104, 34; Jer. 46, 23; Nah. 3, 15, etc. ; nam, etsi versio nostra *cicada* in quibusdam ex his locis habeat, locusta tamen procul dubio sola originali textu intenditur.

Specialior verò locustarum descriptio in sacris Scripturis apud prophetam Joelem occurrit. 2, 3-10 : *Ante faciem earum ignis vorans, et post eas exurens flamma : quasi hortus Eden* (voluptatis) *terra coram eis, et post eas solitudo deserti, neque est qui effugiat eas. Quasi aspectus equorum, aspectus earum : et quasi equites sic current. Sicut sonitus quadrigarum super capita montium exsilient, sicut sonitus flammæ ignis devorantis stipulam, velut populus fortis præparatus ad prælium. A facie earum cruciabuntur populi : omnes vultus nigredinem colligent* (Vulgata, *redigentur in ollam*). *Sicut fortes current; quasi viri bellatores ascendent murum : viri in viis suis gradientur, et non declinabunt à semitis suis; neque unus coarctabit alterum, singuli in calle suo ambulabunt; et cùm in gladium inciderint, non vulnerabuntur. Urbem pervadent, in muro current, domos conscendent, per fenestras intrabunt quasi fur. A facie earum contremiscet terra, movebuntur cœli : sol et luna obtenebrabuntur, et stellæ retrahent splendorem suum.*

Ea est forsan una ex vividissimis et maximè conspicuis descriptionbus quæ in totâ propheticâ occurrant. Loci contextus supramodùm attentione dignus est; duplexque destructio, quæ à locustis, et ab hostibus quorum prænuntii erant proficienda erat, summâ vi et energiâ pingitur et terribilissimâ accuratione describitur. Nobis in animo, dùm legimus, effingere possumus destructorem exercitum coram nobis moventem, et dùm paginas vertimus, desolationem latè grassantem.

A pluribus scriptoribus mentio fit similitudinis quam caput locustarum ad equinum caput habet (1) : undè ab Italis vocantur *cavalette*. At Propheta insecti formam describere non videtur, cùm illud equo assi-

(1) Theodoretus in Joelem. Albertus, lib. 26 : *Caput oblongum, equi instar, prona spectans.* Ray in *Insecta*.

milat, sed potiùs qualitates ejus ardorem et celeres motus. Sic in Apoc. 9, 17 locustæ assimilantur equis paratis in prælium, furentibus ad bellum, moræque impatientibus.

Sicut sonitus quadrigarum super capita montium exsilient, sicut sonitus flammæ ignis devorantis stipulam, velut populus fortis, præparatus ad prælium. Sonitus adventûs earum procul audietur, quasi sonitus quadrigarum super capita montium transeuntium. Ubi verò in terram decident, et hùc illùcque salient et vorabunt fructus, sonitus erit quasi crepitus paleæ quæ flammis consumitur, vel quasi tumultus et clamores exercitûs ad incipiendam pugnam parati.

Quàm apprimè locustis consentanea sit descriptio hæc abundanter à Bocharto ostenditur, qui, ex pluribus auctoribus asserit eas cum magno sonitu volare; ut et S. Joannes ipsas descripsit: *Et sonitus alarum earum sicut sonitus curruum, equorum multorum currentium in bellum*, Apoc. 9, 9; ita ut audiri possent sex milliariis procul; et iis fructus terræ comedentibus sonitus est quasi flammæ vento jactatæ (1).

Propheta addit: *A facie earum contremiscet terra, movebuntur cœli: sol et luna obtenebrabuntur, et stellæ retrahent splendorem suum.*

Doctor Shaw (2), cujus exquisitis in zoologiam observationibus tot in sacris Scripturis loca elucidata sunt, ostendit ex propriæ suæ experientiæ testimonio poeticas has locutiones vix hyperbolicas esse quoad formidabile hoc insectum. Et à Plinio, Romano naturalistâ, migratoriorum locustæ examinum descriptio datur æquè ferè ac orientalis poetæ sublimis. Plaga hæc, inquit ille, ut iræ deorum manifestatio habetur. Apparent enim insolitâ corporis staturâ, et tanto cum sonitu, ex alarum suarum motu, volant, ut pro avibus sumerentur. Solem obtenebrant. Eas anxietate suspensi vident populi; quisque enim timet ne sua regio ab iis operiatur. Nam vires earum non deficiunt, atque quasi parùm ipsis maria pertransivisse foret, eæ immensos terræ tractus pervadunt, messesque horridâ nube contegunt; solo earum tactu multos ex terræ fructibus destruente, morsu verò omnes ejus productiones et etiam domos omninò consumente (3).

Quæ à Volney de his insectis (4) narrantur et de eorum vastationibus, mira sunt hujus prophetæ loci illustratio. Syria æquè ac Ægyptus, Persia, et tota ferè meridionalis Asiæ pars, calamitati non minùs formidandæ ac vulcanii montes et terræ motus, de quibus jam dixi, obnoxiæ sunt; iis scilicet locustarum nubibus de quibus tam sæpè viatores loquuntur. Insectorum istorum multitudo incredibilis est iis quicumque extraordinarios eorum numeros ipsi non spectârunt; ab iis tota terra plurium leucarum spatio cooperitur. Sonitus quem arbores et herbas carpendo edunt magnis intervallis audiri potest, silentisque exercitûs sonitui similis est. Tartari ipsi non ita noxii sunt hostes quàm parvula hæc animalia. Vestigia eorum ignis secutus esse existimaretur. Ubicumque effusæ sunt eorum myriades camporum viriditas perit; arbores et plantæ foliis suis spoliatæ, et nihil jam amplius quàm nudi rami et stipites, diviti veris spectaculo horrendam, uno temporis momento, hiemis imaginem substituunt. Avolantibus his locustarum nubibus, sive ad superanda quædam obstacula, sive ad pertranseundum citiùs desertum solum, ab iis ad verbum obtenebrati cœli dici possunt. Faustè non frequenter accidit ista calamitas: prænuntia enim est famis et morborum quorum causa est (1).

Usurpatur locusta in libro Revelationis (seu in Apocalypsi) in typum innumerabilium harum et ferarum catervarum quæ sub Sarracenorum principum signis pugnârunt: *Et de fumo exierunt locustæ in terram; et data est illis potestas, sicut habent potestatem scorpiones terræ...; et cruciatus eorum ut cruciatus scorpii, cùm percutit hominem....... Et similitudines locustarum, similes equis paratis in prælium; et super capita earum tanquàm coronæ similes auro; et facies earum tanquàm facies hominum. Et habebant capillos sicut capillos mulierum; et dentes earum, sicut dentes leonum erant: et habebant loricas, sicut loricas ferreas, et sonitus alarum earum sicut sonitus curruum equorum multorum curentium in bellum: et habebant caudas similes scorpionum, et aculei erant in caudis earum....; et habebant super se regem*, Apoc. 9, 3-10. Conspicua hæc similitudo, ait Paxton (2), ferè in cunctis suis partibus Arabibus vulgatissima est. Niebuhr in suâ *Arabiæ descriptione* refert sibi à quodam ex deserto Arabe, propè Bassorah, narratam fuisse singularem locustæ ad alia animalia similitudinem. Terribili hujus loci locustâ sibi non occurrente, similitudinem hanc Arabis ludum habuit, nec ad illam ullo modo attendit quoadusque ab alio ex Bagdad Arabe rursùs enarraretur. Locustæ iste caput equi capiti assimilabat, pectus ejus pectori leonis; pedes pedibus cameli, corpus serpentis corpori, caudam caudæ scorpionis, cornua cincinnis virginis, et sic de cæteris partibus (3).

Jam animadvertimus ab omnibus ferè qui de historiâ naturali scripseruut traditum esse caput locustæ strictam ad caput equi similitudinem gerere. Illam Græci terrestrem equum vocabant. Ad prælium instru-

(1) De iis ait S. Cyrillus, *ubi pabulum suum dentibus comminuunt, sonitus est quasi flammæ vento agitatæ.* Vide Forskal, *Descript. animal., quæ in Itinere orientali* etc., Obs. p. 81.

(2) *Itin. in Orient* p. 256,. , etc., in fol.

(3) Quantumvis extraordinaria videatur posterior hæc circumstantia, quamdam simillimam exhibet Adamson, cujus ipse testis exstitit. *Examen locustarum*, inquit,, *in Senegambiâ aridos etiam calamos devoravit quibus casæ operiebantur. Itin. in Seneg. Nat. hist.*, lib. 11, cap. 29. D. de Bauplan peculiarissimam dat descriptionem vastationis quæ ab his insectis in Ukraine facta est. Narratio ejus ex se foret bonum in Joel prophetiam commentarium. Vide *Collectionem itinerum* Churchili, vol. 1, p. 471.

(4) *Itin.*, vol. 1, *Syriæ status*, cap. 1, sect. 5, p. 188.

(1) Harris, *Hist nat. Bibliæ*, p. 251, etc.

(2) *Illustr.*, vol. 1, p. 328.

(3) *Descriptio Arabiæ*, p. 153.

cti, et insidente feroce et longâ barbâ bellatore, equi Arabici augusta est et formidabilis species; non formidanda minùs orientalium regionum incolis locusta juventute vigentissimâ, et ad incipiendum noxium suum iter parata. Equos suos Sarraceni argenteis habenis et auratis stratis adornabant collumque eorum et pectus ferreis laminis operiebant: unde improbabile non est eos caput quoque suum ornatu quodam coronæ simili, cui haud impropriè locustæ cornua vel antennæ assimilari possunt, exornavisse. Collum etiam formidandi hujus insecti durâ squamosâ substantiâ protegitur, quomodò bellici Arabum equi collum laminis ferreis protegebatur. Arabicus equus sedulâ curâ hostes in acie belli agnoscere discit, quo vix agnito summo impetu in eum ruit, dentibusque in partes discerpere enititur (1). Locustæ dentes acuti valdè et valentes. Quantâ et quàm mirâ celeritate insectum hoc omne viride devoret, et in pulcherrimas terræ regiones desolationem effundat jam expositum est; unde patet Sarracenorum equorum ad locustas similitudinem nullo modo illegitimam esse. Nec minùs conspicuus sonitus alarum earum. Divinitùs afflatus scriptor ait: *Sonitus alarum earum sicut sonitus curruum et equorum multorum currentium in bellum*; viatoresque transitum locustarum super caput suum quasi magnæ cataractæ sonitum esse asseruerunt.

Multa scripta prodierunt de cibi naturâ quo utebatur Joannes Baptista, cujus cibi pars fuisse locustæ statuitur, Matth. 3, 4. Disputatum est enim utrùm hæ locustæ insecta fuerint eo nomine dicta, an arboris cujusdam eodem nomine insignitæ fructus. Quòd locustæ, propriè sic dictæ, in cibum Judæis concessæ fuerint certum est ex Lev. 11, 12; et ex plurimorum fide dignorum scriptorum testimoniis novimus eas adhuc in pluribus orientis partibus ad hunc usum assumi. His tamen non obstantibus, existimamus hoc insectum, quod parandum coquendumque erat, et magnis deliciis Arabibus habetur, plani omninò et simplicis, atque, ut ex Scripturæ testimonio simul et ex falsorum Joannis discipulorum in Syriâ adhuc existentium moribus pateret, solis herbis et fructibus constantis sancti Baptistæ victûs partem non constituisse.

SECTIO TERTIA.

DUBIA INSECTA.

SCARABÆUS.

De scarabæo mentio fit tantùm in Lev. 11, 22, ubi respondet voci Hebraicæ *chergel*, quam critici quidam speciem esse locustarum existimant; alii verò ipsammet scarabæi speciem, quam veteres Ægyptii tantæ venerationi habuerunt ut eam divinis prosequerentur honoribus (1); idemque esse ac *ilek*, quam interpretes nostri *erucam* esse concipiunt; quod evidenter esse nequit, quippè quòd in Nahum 3, 16 alis instrui et volare expressis verbis prædicatur: *Prædatur et avolat.......; concidunt in sepibus in die, et oriente sole, avolant, et non est cognitus locus ubi sunt;* id est, inde in sepes et arbores rursùs recedunt, ubi quiescentes, latentesque commorantur, donec sol rursùs occidat.

(1) Vide *Fragm. ad Calmet.* n. 44.

BRUCHUS.

Hebraicè insectum hoc dicitur *consumens*; et in 3 Reg. 8, 37; 2 Paral. 6, 28; Joel, 1, 4; 2, 25, à locustâ propriè sic dictâ distinguitur. In Joel, 1, 4, exhibetur ut consumens quidquid cæteræ species reliquerant, et idcircò per excellentiam *consumens* vocari potuit. Sed multùm abest ut inter veteres interpretes conveniat quam peculiarem speciem designet. Septuaginta in Parall. et Aquila in Psal. βροῦχος vertunt: ita quoque Vulgata in Parall. et Isaiâ, et Hieronymus in Psal. *bruchus*, quem in præcedenti articulo magnum esse arborum foliorum devoratorem vidimus. Michaelis in suo ad *Lex. Heb. Sup.* se ancipitem esse confitetur inter *bruchum* et *gryllo-talpam*; sed ad priorem, utpotè multò vulgatiorem et notiorem, magis delabitur. D. Taylor longè non abest ab agnoscendâ Hebræâ voce quasi designante *cock-roach* (2), quæ est scarabæi species.

ERUCA.

Existimat Bochartus hebræum *gezem* esse locustæ genus acutissimis dentibus instructæ, quibus gramina, frumentum, arborum folia, et etiam corticem corrodit. Hanc opinionem confirmant Judæi nomen deducendo ex *guz* aut *gazaz*, *secare*, *tondere*, *minuere*. Acutum horum insectorum instrumentum Pisidæ examen locustarum gladio decem millibus acuminibus instructo assimilandi locum præstitit. Attamen hoc non obstante, Septuaginta legunt κάμπη, et Vulgata *eruca;* quam versionem confirmat Fuller (3). Huic opinioni acquiescit Michaelis, existimatque acutos et secantes erucæ dentes, qui quasi secula cuncta sibi obvia decidunt, insecto nomen dare potuisse. Erucæ quoque vastationes suas incipiunt ante locustas; quod, ut observat D. Taylor (4), naturæ insecti hìc intenti consentire videatur: *Residuum erucæ comedit locusta, et residuum locustæ comedit bruchus, et residuum bruchi comedit rubigo,* Joel, 1, 4.

(1) Vide *Horapoll. Hieroglyph.* lib. 1, cap 10; Plut. de *Iside*, cap. 74; Porphyr. de *Abstin.* lib. 4; Euseb. *Præp. Evang.* lib. 3, cap. 4; et Pritchard, *Mythol. Ægypt.* lib. 4, cap. 1, sect. 6, § 3.
(2) *Scriptur. ordinatio.*
(3) *Miscel. sacr.* lib. 5, cap. 20.
(4) *Expos. index. p.* 186.

Dictionnaire
ARCHEOLOGIQUE ET PHILOLOGIQUE
DE LA BIBLE [1].

A

Abeilles, vulgairement *mouches à miel*, genre d'insectes de l'ordre des hyménoptères, très-commun en Palestine. L'abeille commune ou domestique (*apis mellifica*, Linné) est cet industrieux insecte à qui nous devons deux produits aussi utiles qu'intéressants, la cire et le miel. Les abeilles furent d'abord errantes dans les campagnes; on les trouvait dans les creux d'arbres et dans les carcasses d'animaux. Par la suite des temps, on les rassembla dans des cases appelées ruches; alors seulement on put étudier leurs mœurs et la forme de leur gouvernement. Une ruche est composée de trois sortes d'abeilles, l'*abeille reine* ou *mère abeille*, les *abeilles mâles* ou *faux-bourdons*, et les abeilles dites sans sexe ou *mulets*. Chaque ruche renferme seize à vingt-six mille individus, parmi lesquels on compte une seule femelle et environ sept cents mâles; le reste est composé d'abeilles mulets.

L'abeille reine, appelée *roi* par les anciens, qui méconnurent son sexe, a trois anneaux de son corselet plus longs que ses ailes. Elle n'a pas de corbeilles à ses jambes postérieures pour recueillir le pollen des fleurs; elle ne travaille pas, et se sert rarement de son aiguillon, qui est incliné à l'extrémité de son corps. Elle ne paraît avoir d'autre emploi que celui de multiplier l'espèce. Les abeilles ouvrières n'en souffrent qu'une dans chaque ruche, et tuent les autres. Celle qui a été l'objet de leur choix l'est aussi de leurs soins les plus empressés; c'est véritablement une reine chérie, environnée de ses gardes : elle est fécondée dans les airs par les mâles, et pond jusqu'à trente mille œufs. Les mâles ou faux-bourdons sont deux fois plus gros que les abeilles ouvrières; ils ont les ailes aussi longues que le corps, qui est noir et velu, et sont privés d'aiguillon; ils ne sont pas pourvus d'instruments pour le travail, et ne servent qu'à la propagation de l'espèce. Les abeilles mulets sont les travailleuses, les ouvrières : elles sont velues; leurs ailes sont aussi longues que leur corps, elles ont une petite corbeille aux jambes postérieures; leur trompe est longue, leur aiguillon droit. Elles ne diffèrent guère de la reine que par un moindre développement dans les organes génitaux, et sont même quelquefois fécondes. Dans l'état ordinaire, leurs fonctions principales sont d'aller à la récolte du miel et du pollen, de bâtir les cellules, de soigner les larves, de faire la police extérieure de la ruche, et de la défendre contre ses ennemis.

Chez les Hébreux, l'abeille était déclarée *impure* par la loi (*Lévitique*, XI, 20). On voit également dans ce livre (chap. 2), que le Seigneur ne permettait pas qu'on offrît du miel sur son autel. V. *Miel*.

Abîme. Ce mot s'emploie dans l'Écriture pour désigner l'enfer, les lieux les plus profonds de la mer, et le chaos, qui était couvert de ténèbres au commencement du monde. Les anciens Hébreux croyaient, et la plupart des Orientaux croient encore, que l'*abîme*, c'est-à-dire, la mer ou les grandes eaux, environne toute la terre; que la terre est comme flottante sur l'abîme, à peu près, disent-ils, « comme un melon d'eau nage sur l'eau, et dans l'eau qui le couvre dans sa moitié. » Ils croient de plus que la terre a ses fondements dans l'abîme. C'est sous ces eaux et au fond de cet abîme que l'Écriture nous représente les démons, les géants et les impies qui souffrent la peine de leurs crimes.

Les fleuves et les fontaines, selon le sentiment des Hébreux, avaient leur source dans l'abîme ou dans la mer; ils en sortent par des canaux invisibles, et s'y rendent par les lits qu'ils se sont formés sur la terre.

Abimélech. Le nom d'*Abimélech* était commun à tous les rois de la ville de Gérare (dans l'Arabie Pétrée), comme celui de *Pharaon* aux rois d'Égypte.

Abra. Ce terme est générique, et signifie une fille d'honneur, une demoiselle suivante, la servante d'une femme de condition. L'Écriture donne ce nom aux filles de la suite de Rébecca, à celles de la fille de Pharaon, roi d'Égypte, à celles de la reine Esther, et enfin à la servante de Judith. On dit qu'*Abra* signifie proprement une coiffeuse, une pareuse.

Abram, Abraham. Abram signifie *père élevé;* et Abraham, *père élevé de la multitude*. Le Seigneur apparut à Abraham, et lui dit : « Vous ne vous appellerez plus Abram, mais Abraham, parce que je vous ai établi pour être le père d'une multitude de nations. » *Gen.* XVII, 5.

On lit au chap. 9 de *Néhémias*, verset 7 : « C'est vous, ô Seigneur Dieu, qui avez choisi vous-même Abram, qui l'avez comme tiré *du feu* des Chaldéens,

(1) Illud dictionarium, abbreviatum ex Calmet, Bibliis dictis *de Vence*, cæterisque celebratissimis Scripturæ interpretibus, Editorum curâ reformatum, numerisque omnibus completum est.

et qui lui avez donné le nom d'Abraham. » Le texte hébreu porte : « qui l'avez tiré de *Ur*, ville des Chaldéens. » En hébreu, *Ur* signifie *feu*. Les rabbins racontent qu'Abraham fut jeté dans une fournaise ardente, parce qu'il avait brisé les idoles de son père ; mais que les flammes ne lui firent aucun mal. Le silence de la *Genèse*, de Josèphe, qui entre dans les détails minutieux de la vie du patriarche ; de Philon, qui lui a consacré un livre entier ; de l'*Ecclésiastique*, qui raconte au chapitre 44 ses louanges ; de saint Paul, enfin, qui, dans son chapitre 2 aux Hébreux, aurait dû en faire mention en parlant de la foi du saint patriarche, prouve que ce n'est qu'une fable. Saint Jérôme, en traduisant *de igne Chaldœorum*, ne fait nullement allusion à cette rêverie rabbinique. Le *feu des Chaldéens* ne peut signifier que le climat des Chaldéens, comme on le lit dans l'arabe. Les Septante traduisent dans le même sens, *du pays, de la région.*

Abstinence. Plusieurs commentateurs croient que les premiers hommes avant le déluge s'abstenaient de vin et de viandes, parce que l'Écriture marque expressément que Noé, après le déluge, commença à planter la vigne, et que Dieu lui permit d'user de viandes, au lieu qu'il n'avait donné à Adam pour nourriture que les fruits et les herbes de la terre. Mais le sentiment contraire est soutenu par quantité d'habiles interprètes, qui croient que les hommes d'avant le déluge ne se refusaient aucun plaisir, ni de la bonne chère, ni du vin ; et l'Écriture en dit assez en deux mots, pour nous faire connaître à quel excès leur corruption était montée, lorsqu'elle dit que toute chair avait corrompu sa voie ; et que quand Dieu n'aurait permis à Adam l'usage ni de la chair ni du vin, ils se seraient peu mis en peine de ses défenses.

La loi ordonnait aux prêtres de s'abstenir de vin pendant tout le temps qu'ils étaient occupés au service du temple. La même défense était faite aux Nazaréens pour tout le temps de leur nazaréat. Les Juifs s'abstiennent de plusieurs sortes d'animaux. (*V. Animal.*) S. Paul dit que les athlètes s'abstiennent *de toutes choses* pour obtenir une couronne corruptible ; c'est-à-dire, qu'ils s'abstiennent de tout ce qui peut les affaiblir ; et en écrivant à Timothée, il blâme certains hérétiques qui condamnaient le mariage, et l'usage des viandes que Dieu a créées. Entre les premiers chrétiens, les uns observaient l'abstinence des viandes défendues par la loi, et des chairs immolées aux idoles ; d'autres méprisaient ces observations comme inutiles, et usaient de la liberté que Jésus-Christ a procurée à ses fidèles. S. Paul a donné sur cela des règles très-sages, qui sont rapportées dans les *Épîtres aux Corinthiens* et *aux Romains*.

Le concile de Jérusalem, tenu par les Apôtres, ordonne aux fidèles convertis du paganisme de s'abstenir du sang des viandes suffoquées, de la fornication et de l'idolâtrie.

S. Paul veut que les fidèles s'abstiennent de tout ce qui a même l'apparence du mal.

Académies. *V. Écoles des Juifs.*

Acrostiche. On donne ce nom à une petite pièce de poésie, composée d'autant de vers qu'il y a de lettres dans le nom qu'on a pris pour sujet, et dont chaque vers commence par une des lettres de ce nom, prises de suite. « On trouve dans l'Écriture, dit dom Calmet, quelques psaumes et quelques autres ouvrages qui commencent par *aleph*, et dont les autres versets continuent par les lettres suivantes. (*Aleph* est le nom de la première lettre de l'alphabet hébreu ; on en a formé l'*alpha* des Syriens et des Grecs.) Ainsi, dans le psaume CXVIII, *Beati immaculati in viâ*, les huit premiers vers commencent par *aleph*, les huit suivants par *beth*, et ainsi de suite. Dans le psaume CX, *Confitebor tibi*, *Domine*, *in toto corde meo*, ce vers commence par *aleph ;* ce qui suit, *in concilio justorum et congregatione*, commence par *beth*, et ainsi de suite. Dans les *Lamentations* de Jérémie, il y a deux chapitres dont la première strophe seulement commence par *aleph*, la seconde par *beth*, et ainsi des autres. Le troisième chapitre a trois versets de suite qui commencent par *aleph*, puis trois autres par *beth*. Les Hébreux ne connaissaient pas d'autres vers acrostiches. »

Adamites, sortes d'hérétiques du second siècle ; ils avaient pour auteur un nommé Prodicus, disciple de Carpocrate ; ils avaient pris le nom d'Adamites, prétendant avoir l'innocence d'Adam, dont ils imitaient la nudité dans leur église, qu'ils appelaient le paradis. Une des principales de leurs maximes était la communauté des femmes. Ils vivaient, ou ils faisaient semblant de vivre, dans la continence et dans la solitude, condamnant le mariage ; et quand quelques-uns d'eux étaient tombés dans certains crimes, ils disaient que c'était Adam qui avait mangé du fruit défendu, et ils le chassaient du paradis en le chassant de leur assemblée. Cette hérésie a été renouvelée dans le quinzième siècle par un nommé Picard, natif de Flandre, qui se retira en Bohême, où il introduisit cette secte ; elle a trouvé des sectateurs en Pologne et en Angleterre. Quelques anabaptistes sont accusés d'avoir donné dans les rêveries des Adamites.

Adar, douzième mois de l'année sainte des Hébreux, et le sixième de l'année civile ; il n'a que vingt-neuf jours, et répond à février, et quelquefois il entre dans le mois de mars, selon le cours de la lune. *Voyez* ci-après l'article *Mois*.

Le troisième jour d'adar, le temple fut achevé d'être bâti par les sollicitations d'Aggée et de Zacharie, et on en fit la dédicace.

Le septième jour, les Juifs célèbrent un jeûne, à cause de la mort de Moïse.

Le treizième jour, ils célèbrent le jeûne qu'ils nomment d'Esther, à cause de celui de Mardochée, d'Esther et des Juifs de Suses, pour détourner les malheurs dont ils étaient menacés par Aman.

Le quatorzième, ils célèbrent la fête de *Purim* ou des sorts, à cause de leur délivrance de la cruauté d'Aman. (*Esth.* IX, 17.)

Le vingt-cinquième, ils font mémoire de Jécho-

nias, roi de Juda, élevé par Evilmérodach au-dessus des autres rois qui étaient dans sa cour. (*Jérém.* LII, 31, 32.)

Comme l'année lunaire que les Juifs ont coutume de suivre dans leur calcul est plus courte que l'année solaire de onze jours, lesquels, au bout de trois ans, forment un mois, ils intercalent alors un treizième mois, qu'ils appellent *veadar* ou le second adar, qui a vingt-neuf jours.

Adonaï. C'est l'un des noms de Dieu; ce terme signifie proprement *mes Seigneurs* au pluriel, comme *Adoni* signifie *mon Seigneur* au singulier. Les Juifs, qui, par respect ou par superstition, ne prononcent pas le nom de *Jehovah*, lisent à sa place *Adonaï* lorsqu'ils rencontrent *Jehovah* dans le texte hébreu; mais les anciens Juifs n'avaient pas cette délicatesse. Il n'y a aucune loi qui leur défende de prononcer le nom de Dieu.

Adoption. L'adoption est une action par laquelle on prend un étranger pour le mettre en sa famille, le reconnaître pour son fils, et le destiner à sa succession. Parmi les Hébreux, je ne vois pas que l'adoption proprement dite ait été en usage. Moïse n'en dit rien dan ses lois; et l'adoption que Jacob fit de ses deux petits-fils Ephraïm et Manassé, n'est pas proprement une adoption, mais une espèce de substitution par laquelle il veut que les deux fils de Joseph aient chacun leur lot dans Israël, comme s'ils étaient ses propres fils: « *Vos deux fils*, dit-il, *seront à moi; Ephraïm et Manassé seront réputés comme Ruben et Siméon.* » Mais comme il ne donne point de partage à Joseph leur père, toute la grâce qu'il lui fait, c'est qu'au lieu d'une part qu'il aurait eu à partager entre Ephraïm et Manassé, il lui en donne deux; l'effet de cette adoption ne tombait que sur l'accroissement de biens et de partage entre les enfants de Joseph.

Une autre espèce d'adoption usitée dans Israël consistait en ce que le frère était obligé d'épouser la veuve de son frère décédé sans enfants, en sorte que les enfants qui naissaient de ce mariage étaient censés appartenir au frère défunt, et portaient son nom (*Genèse* XVIII, 8); pratique qui était en usage avant la loi, ainsi qu'on le voit dans l'histoire de Thamar. Mais ce n'était pas encore la manière d'adopter connue parmi les Grecs et les Romains.

La fille de Pharaon adopta le jeune Moïse, et Mardochée adopta Esther pour sa fille. On ignore les cérémonies qui se pratiquaient dans ces occasions, et jusqu'où s'étendaient les droits de l'adoption; mais il est à présumer qu'ils étaient les mêmes que ceux que nous voyons dans les lois romaines, c'est-à-dire, que les enfants adoptifs partageaient et succédaient avec les enfants naturels; qu'ils prenaient le nom de celui qui les adoptait, et passaient sous la puissance paternelle de celui qui les recevait dans sa famille.

Parmi les musulmans, la cérémonie de l'adoption se fait en faisant passer celui qui est adopté dans la chemise de celui qui l'adopte. C'est pourquoi, pour dire adopter en turc, l'on dit faire passer quelqu'un par sa chemise; et parmi eux un enfant adoptif est appelé *akiet-ogli*, fils de l'autre vie, parce qu'il n'a pas été engendré en celle-ci. Je remarque parmi les Hébreux quelque chose d'approchant. Elie adopte le prophète Elisée, et lui communique le don de prophétie en le revêtant de son manteau: *Elias misit pallium suum super illum;* et quand Élie fut enlevé dans un chariot de feu, il laissa tomber son manteau, qui fut relevé par Élisée, son disciple, son fils spirituel, et son successeur dans la fonction de prophète.

Moïse revêt Éléazar des habits sacrés d'Aaron lorsque ce grand-prêtre est près de se réunir à ses pères, pour montrer qu'Éléazar lui succédait dans les fonctions du sacerdoce, et qu'il l'adoptait en quelque sorte pour l'exercice de cette dignité. Le Seigneur dit à Sobna, capitaine du temple, qu'il le dépouillera de sa dignité et en revêtira Éliacim, fils d'Helcias. *Je le revêtirai de votre tunique*, dit le Seigneur, *et je le ceindrai de votre ceinture, et je mettrai votre puissance dans sa main.* S. Paul, en plusieurs endroits, dit que les chrétiens *se sont revêtus de* Jésus-Christ, *qu'ils se sont revêtus de l'homme nouveau*, pour marquer l'adoption des enfants de Dieu, dont ils sont revêtus dans le Baptême.

Adorer. Ce terme, pris selon sa signification littérale et étymologique, tirée du latin, signifie proprement porter à sa bouche, baiser sa main ou baiser quelque chose, mais dans un sentiment de vénération ou de culte. *Je me réserverai sept mille hommes qui n'ont pas fléchi le genou devant Baal, et toutes les bouches qui n'ont pas baisé leurs mains pour l'adorer* (III *Reg.* XIX, 18). Minutius Félix dit que Cécilius, passant devant la statue de Sérapis, baisa la main, comme c'est la coutume du peuple superstitieux. Ceux qui adorent, dit S. Jérôme, ont coutume de baiser la main et de baisser la tête; et les Hébreux, suivant la propriété de leur langue, mettent le baiser pour l'adoration; d'où vient que Pharaon, parlant à Joseph, lui dit: *Tout mon peuple baisera la main à votre commandement*, c'est-à-dire, il recevra vos ordres comme ceux de Dieu ou du roi.

Dans l'Écriture, le terme d'adorer se prend non seulement pour l'adoration et le culte qui n'est dû qu'à Dieu seul, mais aussi pour les marques de respect extérieur que l'on rend aux rois, aux grands, aux personnes supérieures. Dans l'une et dans l'autre sorte d'adoration, on s'inclinait profondément, et souvent on se prosternait jusqu'à terre pour marquer son respect.

Adultère. La loi de Moïse punit l'adultère de la peine de mort, dans celui et celle qui tombent dans ce crime. Il semble qu'avant la loi il était puni de la peine du feu, puisque Judas, ayant appris que Thamar sa bru était tombée dans ce désordre, dit: *Qu'on la fasse venir, et qu'on la brûle.* Les lois des empereurs Constant et Constance punissent de mort l'adultère. Les lois des douze tables accordaient l'impunité au mari qui tuait un adultère surpris en flagrant délit, et Solon permettait au mari de le punir à sa volonté. Justinien

avait autorisé la même chose par une loi qui a eu cours parmi les chrétiens. Chez les anciens Égyptiens, on punissait ce crime dans l'homme par mille coups de fouet, et dans la femme en lui coupant le nez. On lit une loi dans le code Théodosien, qui veut qu'on enferme l'adultère dans un sac de cuir, comme on le pratiquait envers les parricides. Capitolin dit que l'empereur Macrin faisait brûler tout vivants les adultères. Constantin ordonna la même chose contre un esclave dont sa maîtresse abusait en secret. Ammien Marcellin raconte que sous Valentinien et Valens, l'on exécuta par l'épée quelques personnes de l'un et de l'autre sexe, convaincues d'adultère.

L'Église a toujours mis l'adultère au rang des trois grands crimes qu'elle soumettait aux plus rigoureuses épreuves de la pénitence, et auxquels elle n'accordait le pardon que dans la dernière extrémité; elle le mettait au niveau de l'homicide et de l'idolâtrie. Dans l'Écriture, l'idolâtrie et l'apostasie sont ordinairement désignées sous les noms d'adultère et de prostitution spirituelle. Se prostituer aux idoles des Chananéens, tomber dans l'adultère de l'infidélité, sont des expressions communes, surtout dans les prophètes. Moïse, dans le *Lévitique*, met l'adultère au rang des incestes, et des autres crimes de même espèce, qu'il condamne par la peine du retranchement, et qui ont mérité que Dieu exterminât les Chananéens, et que leur terre les ait rejetés et vomis avec horreur.

La peine ordinaire de ce crime était la lapidation, comme il paraît par S. Jean (VIII, 4 et 5): *Hæc mulier modò deprehensa est in adulterio; in lege autem Moïses mandavit nobis hujusmodi lapidare.* Nous ne voyons pourtant pas dans Moïse qu'il ait exprimé cette peine, mais l'usage l'avait fixée. Au reste, il ne faut pas s'imaginer que chacun eût la liberté de faire mourir sans forme de procès ceux ou celles qui étaient coupables de ce crime. Car encore que Philon avance que parmi les Hébreux la simple fornication même est punie du dernier supplice, et que pour l'adultère, selon lui, tous les hommes conspirent à reconnaître qu'il est digne de dix mille morts, et à permettre à quiconque surprend un homme dans ce crime, de le mettre à mort sans forme de procès; toutefois nous voyons le contraire dans la pratique des Hébreux. On procéda contre Susanne dans les formes; on entendit les témoins, on les confronta, on retourna au jugement sur l'avis de Daniel; et ceux qui présentèrent à Jésus-Christ une femme surprise en adultère, n'osèrent la lapider sur-le-champ; ils voulurent engager le Sauveur à la condamner, et à les autoriser dans cette exécution. Les Hébreux veulent qu'il y ait au moins deux témoins qui déposent contre une femme adultère, pour pouvoir la condamner à mort. Si le mari manque de témoins, et que d'ailleurs il ait des preuves convaincantes de l'infidélité de son épouse, il est obligé de la répudier, selon cette parole des *Proverbes* (XVIII, 23): *Celui qui retient une femme adultère est un fou et un insensé.* Ils prétendent que quand il n'y aurait qu'un témoin qui déposerait contre la fidélité d'une femme, le mari devrait la renvoyer et la répudier.

Lorsqu'un homme, poussé par l'esprit de jalousie, soupçonnait sa femme d'avoir commis un adultère, il l'amenait devant les juges, et leur exposait, qu'ayant déjà plusieurs fois averti sa femme de ne pas se trouver en secret avec une certaine personne, elle n'en avait tenu compte; mais que comme elle soutenait son innocence, et ne voulait pas avouer sa faute, il demandait qu'elle fût condamnée à boire les eaux d'amertume, afin que Dieu découvrît par ce moyen ce qu'elle voulait cacher. L'homme faisait entendre ses témoins; et ensuite l'homme et la femme étaient conduits à Jérusalem devant le sanhédrin, qui était le seul juge de ces sortes de causes. C'est ce qu'enseignent les rabbins; car toutes ces particularités ne sont pas dans Moïse.

Les juges du Sanhédrin essayaient d'abord par leurs menaces de déconcerter la femme, et de lui faire avouer son crime. Si elle persistait à le nier, on la faisait fatiguer à force de marcher, pour voir si elle confesserait quelque chose. Enfin si elle n'avouait rien, on la menait à la porte orientale du parvis d'Israël; et après lui avoir ôté ses habits ordinaires, et l'avoir vêtue de noir en présence d'une multitude de personnes de son sexe, un prêtre lui disait que si elle se sentait innocente de ce dont elle était accusée, elle n'avait rien à appréhender; mais que si elle était coupable, elle devait s'attendre à souffrir tout ce dont la loi la menaçait, et que nous verrons ci-après. A quoi elle répondait: *Amen, amen.*

Le prêtre écrivait sur un vélin avec une encre faite exprès sans vitriol, afin qu'elle s'effaçât plus aisément les termes de la loi, qui sont: *Si un homme étranger ne s'est point approché de vous, et si vous ne vous êtes point souillée en quittant le lit de votre mari, ces eaux très-amères que j'ai chargées de malédictions ne vous nuiront point; mais si vous vous êtes éloignée de votre mari, et que vous vous soyez souillée en vous approchant d'un autre homme, que le Seigneur vous rende un objet de malédiction, et que vous deveniez un exemple pour tout son peuple; que votre cuisse se pourrisse, et que votre ventre s'enfle, et qu'il crève; que ces eaux de malédictions entrent dans votre ventre, et qu'étant devenue tout enflée, votre cuisse se pourrisse.*

Après cela le prêtre prenait une cruche de terre neuve, la remplissait d'eau du bassin d'airain, qui était près de l'autel des holocaustes, y jetait de la poussière du pavé du temple, y mêlait quelque chose d'amer comme de l'absinthe ou quelque autre drogue; et après avoir lu à la femme les malédictions portées ci-dessus, à quoi elle répondait *amen*, il les ratissait dans l'eau de la cruche. Pendant ce temps-là, un autre prêtre déchirait les habits de cette femme jusqu'à la poitrine, lui découvrait la tête à nu, déliait les tresses de ses cheveux, lui liait avec une ceinture ses habits déchirés au-dessous des mamelles, lui présentait la dixième partie d'un éphi, ou environ trois pintes de farine d'orge, qui était dans une poêle sans huile et sans encens.

L'autre prêtre, qui avait préparé les eaux de jalousie ou d'amertume, les donnait alors à boire à l'accusée ; et aussitôt qu'elle les avait bues, il lui mettait en main la poêle où était la farine. On l'agitait en présence du Seigneur, et on en jetait une partie sur le feu de l'autel. Si la femme était innocente, elle s'en retournait avec son mari, et les eaux, au lieu de l'incommoder, augmentaient sa santé, et lui donnaient une nouvelle fécondité. Que si au contraire elle était coupable, aussitôt on la voyait pâlir, les yeux lui sortaient de la tête : et, de peur qu'elle ne souillât le temple par sa mort, on la faisait promptement sortir, et elle mourait incontinent, avec les honteuses circonstances marquées dans les malédictions; et ces malédictions avaient, dit-on, leur effet même sur celui avec qui cette femme avait péché, quoiqu'il fût absent et éloigné. Que si son mari était lui-même tombé dans l'adultère, les eaux amères n'avaient aucun mauvais effet sur elle.

Les rabbins enseignent que, depuis le retour de la captivité, on supprima l'épreuve des femmes soupçonnées d'adultère, et cela pour deux raisons : la première parce que les adultères étaient devenus trop fréquents; et l'autre pour ne pas exposer le nom de Dieu à être trop souvent effacé dans les eaux d'amertume. Lors donc qu'un mari avait conçu de justes soupçons contre la fidélité de sa femme, et qu'il avait des témoins qui déposaient qu'ils l'avaient vue en secret avec des personnes suspectes, contre la défense de son mari, elle était répudiée sur-le-champ et privée de sa dot. Léon de Modène (*Coutumes des Juifs*, IVe partie, c. 6) assure que, dans ce cas, le mari est obligé de répudier sa femme, quand même il ne le voudrait pas, et de s'en séparer pour toujours. Il est libre après cela à cette femme de se remarier, non pas toutefois avant quatre mois, afin que l'on puisse distinguer si elle est enceinte du fait de son mari, avant qu'elle en épouse un autre.

L'histoire de la femme adultère qui fut présentée à Jésus-Christ, et qui est racontée dans l'évangile de saint Jean, ne se lit pas dans un grand nombre d'exemplaires grecs de cet évangéliste.

Affranchi, en latin *libertinus*. Ce terme signifie proprement un esclave mis en liberté. Dans les *Actes des Apôtres* (vi, 9), il est parlé de *la synagogue des affranchis* qui s'élevèrent contre saint Etienne, qui disputèrent contre lui, et qui témoignèrent beaucoup de chaleur à le faire mourir. Les interprètes sont fort partagés sur ces *libertini* ou affranchis. Les uns croient que le texte grec qui porte *libertini* est fautif, et qu'il faut lire *Libystini*, les Juifs de la Libye, voisine de l'Égypte. Le nom de *libertini* n'est pas grec, et les noms auxquels il est joint dans les *Actes* font juger que saint Luc a voulu désigner des peuples voisins *des Cyrénéens et des Alexandrins*. Mais cette conjecture n'est appuyée sur aucun manuscrit, ni sur aucune version que l'on sache.

D'autres croient que les affranchis dont parlent les *Actes* étaient des Juifs que Pompée et Sosius avaient emmenés captifs de la Palestine en Italie, lesquels ayant obtenu la liberté, s'établirent à Rome, et y demeurèrent jusqu'au temps de Tibère, qui les en chassa, sous prétexte des superstitions étrangères, qu'il voulait bannir de Rome et de l'Italie. Ces affranchis purent se retirer en assez grand nombre dans la Judée, et avoir une synagogue à Jérusalem, où ils étaient lorsque saint Etienne fut lapidé. Les rabbins enseignent qu'il y avait dans Jérusalem jusqu'à quatre cent quatre-vingts synagogues, sans compter le temple.

Agapes. Ce nom est grec, et signifie proprement *amitié*. On l'a donné aux repas de charité qui étaient en usage parmi les chrétiens dans la primitive Église et qui se célébraient en mémoire du dernier souper que Jésus-Christ fit avec ses Apôtres, lorsqu'il institua la sainte Eucharistie. Ces festins se faisaient dans l'église, et sur le soir, après avoir entendu la parole de salut et fait les prières communes. Alors les fidèles mangeaient ensemble, dans la simplicité et dans l'union, ce que chacun apportait ; en sorte que le riche et le pauvre n'y étaient nullement distingués. Apres un souper frugal et modeste, ils participaient au corps et au sang du Seigneur, et se donnaient le baiser de paix. Cet usage, si louable et si beau dans son origine, dégénéra bientôt en abus. Saint Paul, dans sa première *Epître aux Corinthiens* (chap. xi), se plaint que déjà de son temps les riches méprisaient les pauvres dans ces assemblées, et ne daignaient pas manger avec eux. *Lorsque vous vous assemblez*, dit-il, *ce n'est plus pour manger la cène du Seigneur; car chacun y mange son souper particulier sans attendre les autres ; et ainsi les uns n'ont rien à manger, pendant que les autres font bonne chère. N'avez-vous pas vos maisons pour y boire et pour y manger? ou méprisez-vous l'Eglise de Dieu? et voulez-vous faire honte à ceux qui sont pauvres? Que vous dirai-je sur cela? vous en louerai-je? Non, certes, je ne vous en loue point.*

Les Juifs avaient certains repas de dévotion qui avaient assez de rapport aux agapes dont nous venons de parler (*Deutér.* xiv et xxvi). Dans les jours de grandes fêtes, ils faisaient des festins à leur famille, à leurs parents et à leurs amis, auxquels ils invitaient les lévites, les pauvres, les orphelins, et leur envoyaient des parts de leurs victimes. Ces repas se faisaient dans le temple, et devant le Seigneur; et il y avait certaines victimes et certaines prémices ordonnées par la loi, que l'on devait mettre à part pour cela.

Agathe. Les minéralogistes donnent ce nom à plusieurs variétés de silex, remarquables par la finesse de leur pâte, le brillant de leur poli et la vivacité de leurs couleurs. Quelques-unes offrent des dispositions de taches et des accidents qui les faisaient beaucoup rechercher autrefois ; il y en a aussi d'*arborisées* et de *mousseuses*. On a distingué longtemps les agathes en *orientales* et en *occidentales ;* ces épithètes ne servent aujourd'hui qu'à désigner les plus belles d'entre elles, soit qu'elles viennent de Moka et de l'Égypte, soit qu'on les tire de la Sicile, ou même des bords du Rhin. Les cabinets d'histoire naturelle, publics et par-

ticuliers, renferment une grande quantité de plaques et de vases faits avec diverses variétés d'agathes.

Chez les Hébreux, cette pierre précieuse entrait dans la composition du rational que portait le grand-prêtre. (*Exode* XXVIII, 19; et XXXIX, 12.)

AGES DU MONDE. On divise ordinairement tous les temps qui ont précédé la naissance de Jésus-Christ en six âges. Le premier s'étend depuis le commencement du monde jusqu'au déluge, et comprend mille six cent cinquante-six ans.

Le second âge, depuis le déluge jusqu'à la venue d'Abraham dans la terre promise, en 2082. Il comprend quatre cent vingt-six ans.

Le troisième âge du monde, depuis l'entrée d'Abraham dans la terre promise jusqu'à la sortie d'Égypte, en l'an du monde 2513. Il comprend quatre cent trente ans.

Le quatrième âge, depuis la sortie d'Égypte jusqu'à la fondation du temple par Salomon, en l'an du monde 2992. Il comprend quatre cent soixante-dix-neuf ans.

Le cinquième âge du monde, depuis que Salomon eut jeté les fondements du temple jusqu'à la captivité de Babylone, en l'an du monde 3416. Cet âge comprend quatre cent vingt-quatre ans.

Le sixième âge du monde s'étend depuis la captivité de Babylone jusqu'à la naissance de Jésus-Christ, arrivée en l'an du monde 4000, la quatrième année avant l'ère vulgaire. Cet âge comprend cinq cent quatre-vingt-quatre ans. (V. l'*Abrégé de la Chronologie sainte*, p. 1 et suiv. de ce volume.

AGNEAU (*agnus*), nom des jeunes individus du genre mouton. La chair de l'agneau est tendre et délicate; on en mange beaucoup dans les pays chauds; mais elle a le défaut de toutes les viandes qui ne sont pas assez faites, qui sont trop gélatineuses : elle est légèrement laxative.

Sous le nom d'agneau, dit dom Calmet, l'Écriture comprend quelquefois le chevreau. Par exemple, dans le choix de la victime pascale, on pouvait prendre indifféremment l'un ou l'autre. En général, le mot hébreu *seh* se traduit par le petit de la chèvre ou de la brebis. (V. *Pâque*.).

AIGLE (*aquila*), genre d'oiseaux de la famille des rapaces, renfermant des espèces très-nombreuses. L'aigle occupe le premier rang parmi les oiseaux comme le lion parmi les quadrupèdes : ils sont tous deux l'emblème de la force, du courage et de la générosité. L'aigle a le vol très-étendu et très-rapide, sa vue est perçante; il habite les montagnes et les déserts.

Cet oiseau, dont il est souvent parlé dans l'Écriture, est déclaré impur dans le *Lévitique* (XI, 13); c'est-à-dire qu'il n'était pas permis d'en manger.

AILE. L'Écriture ne désigne pas seulement par ce mot les ailes des oiseaux, mais aussi le pan des habits, l'extrémité d'un pays, les ailes d'une armée; et, dans le sens figuré et métaphorique, la protection, la défense.

AIR L'air, regardé longtemps comme l'un des quatre éléments atmosphériques, est un fluide invisible quand il est en petite masse, insipide, inodore, pesant, compressible et très-élastique; il est composé de soixante-dix-neuf parties de gaz azote, et de vingt-une d'oxigène. Le premier gaz, qui est impropre à la respiration, ne sert qu'à diminuer l'action trop vivifiante du second.

L'Écriture désigne souvent l'air sous le nom de *ciel* : *les oiseaux du ciel* pour *les oiseaux de l'air*.

AIRE. Il ne faut pas se figurer les aires des anciens Hébreux comme nos granges; c'étaient, comme encore dans tout l'Orient, des places rondes sur des hauteurs, en plein air, où le blé était battu par le moyen de traîneaux, ou avec des bâtons, ou sous les pieds des chevaux ou des bœufs que l'on faisait courir en rond sur les gerbes dressées les unes auprès des autres, l'épi en haut. Les anciens auteurs qui ont traité de l'agriculture nous donnent exactement la manière dont on faisait ces aires. On mêlait de la lie d'huile avec de la terre grasse, et quand cette terre en était bien imbibée, on la battait et on l'aplanissait. Lorsqu'elle était sèche, ni les rats, ni les fourmis ne pouvaient la pénétrer; l'herbe n'y croissait point, l'eau n'y entrait point et n'y faisait point de boue. Quand le grain était battu et mêlé avec la paille brisée et broyée, on attendait le lever du vent du soir, et alors on jetait le tout en l'air avec des pelles. Le bon grain retombait dans l'aire, et la paille se dissipait et était emportée par le vent. Il est bon d'avoir une idée de ces sortes de choses, qui sont assez différentes de ce qui se pratique dans nos contrées, pour entendre les allusions que l'Écriture y fait en plus d'un endroit.

ALBATRE (*alabastrum*), pierre à faire des vases. On désigne sous ce nom une pierre assez tendre pour être rayée par le fer, et qui est évidemment formée par des dépôts successifs. Il y a deux espèces d'albâtre fort distinctes, l'*albâtre calcaire* et l'*albâtre gypseux* ou *alabastrite*. La blancheur n'est pas le caractère essentiel de cette pierre; car l'albâtre oriental, si estimé, est d'un jaune de miel.

Les Hébreux donnaient le nom d'*albâtre*, en général, à tous les vases destinés à contenir des parfums ou des liqueurs, quelle que fût la matière dont ils étaient composés.

ALEPH, nom de la première lettre de l'alphabet hébreu. (V. *Acrostiche*.)

ALIMENTS. (V. les articles *Animaux*, *Manger* et *Viandes*.)

ALLIANCE. La cérémonie de couper en deux les hosties de l'alliance, et de passer au milieu d'elles (*Gen*. XV, 10), signifiait que les parties contractantes s'obligeaient mutuellement à observer toutes les conditions de leur contrat, sous peine d'être traitées comme ces victimes si elles venaient à y manquer. En général, on ne faisait jamais d'alliance solennelle sans quelques sacrifices; et il semble que c'est de là que sont venues les locutions *percutere*, *scindere fœdus*,

frapper, couper une alliance.

Aloès. Sorte d'arbres qui vient aux Indes (1), de huit ou dix pieds de haut. Son tronc est gros comme la cuisse. A sa tête, il fait un grand amas de feuilles dentelées et épaisses, larges par en bas, et s'étrécissant vers la pointe. Elles sont de quatre pieds de long. Sa fleur est d'un rouge entremêlé de jaune, et double comme l'œillet. De cette fleur vient un fruit rond comme un gros pois, blanc et rouge. On tire le suc de ses feuilles en les fendant avec un couteau, et en recevant ce suc dans des calebasses.

Les géographes orientaux disent tous que le bois d'aloès, dont l'odeur est exquise, et que l'on employait comme parfum, ne se trouve que dans les provinces des Indes comprises dans le premier climat; que le plus excellent de tous est celui qui se trouve dans l'île de Senf, située dans la mer Indienne en tirant vers la Chine. D'autres croient que le bois d'aloès qui vient dans l'île de Comar, ou au cap de Comorin, est le meilleur de tous, et que c'est celui dont un roi des Indes fit présent à Nouschirran jusqu'au poids de dix quintaux, qui se fondait et brûlait au feu comme de la cire. Il vient aussi beaucoup de ce bois des îles de Sumatra et de Ceylan. Voilà pour ce qui regarde le bois d'aloès.

Il y a quelques interprètes qui croient que l'hébreu *ahalim*, *Nomb.* XXIV, 6, signifie l'aloès. La Vulgate dit: *Ut tabernacula quæ fixit Dominus*, comme des tentes que le Seigneur a dressées; mais on peut traduire l'hébreu: *Comme des ahalim que le Seigneur a plantés.* Les Septante et saint Jerôme traduisent quelquefois *ahalim* par *stacten*, ou *aloen*. Mais comme l'aloès, pris dans le sens d'un arbre, n'est commun ni dans l'Arabie, ni dans les pays voisins, d'autres traduisent *ahalim* par *le santal*; mais le santal a été inconnu aux anciens, et les modernes qui en parlent le font venir des Indes. On connaît un aloès de Syrie, de Rhodes et de Candie, nommé *aspalate*, qui est un arbrisseau hérissé d'épines, dont les parfumeurs emploient le bois après lui avoir ôté l'écorce, pour donner du corps aux parfums, qui sans cela seraient trop liquides. (*V. Proverb.* VII, 17; et *Cant.* IV, 14, pour la signification d'*ahalim*.)

On donne aussi le nom d'aloès à une plante dont les feuilles sont de l'épaisseur de deux pouces, piquantes et cannelées. Du milieu sort une tige qui renferme une graine blanche extrêmement légère, et presque ronde. Il se trouve à présent de l'aloès en plusieurs endroits de la France, on en tire un suc très-amer, qui préserve les corps morts de la pourriture. On dit, mais c'est une fable, que l'aloès ne fleurit qu'une fois en cent ans, et que sa fleur en s'épanouissant fait un grand bruit. On en a vu de fleuris assez souvent au Jardin royal à Paris, et sans aucun bruit sensible. Il y a beaucoup d'apparence que cette plante est le seul véritable aloès; car ce que l'on dit du bois d'aloès passe pour fabuleux dans l'esprit de plusieurs savants.

C'est de cette plante que l'on tire la drogue nommée *aloès*, qui est une résine très-amère, qui entrait dans les embaumements pour garantir les corps de la pourriture. Nicodème acheta environ cent livres de myrrhe et d'aloès, pour embaumer le corps de Jésus-Christ. Dans les *Proverbes*, la femme débauchée dit qu'elle a parfumé son lit de myrrhe, d'aloès et de cinname; et l'épouse du Cantique dit que la myrrhe, l'aloès et tous les parfums se trouvent dans le jardin de son époux. Le texte hébreu, dans ces endroits, lit *ahalim*, que les rabbins entendent du santal, qui est un bois aromatique. Mais la plupart l'entendent de l'aloès dont on vient de parler, ou d'un autre aloès de Syrie, dont nous avons parlé plus haut.

Les Arabes appellent *sabr* l'aloès, quand il se prend pour une plante. Ils croient que de toutes les espèces d'aloès, celui qui croît dans l'île de Socotorah, est le plus excellent; qu'Alexandre-le-Grand transporta en Arabie et en Éthiopie les anciens habitants de cette île, et mit en leur place des Macédoniens pour cultiver l'aloès; et les habitants de Socotorah cueillent les feuilles de cette plante au mois de juillet, et les font bouillir dans de grandes chaudières pour en tirer le suc; ils mettent ensuite ce suc dans des outres pour les exposer au soleil pendant les jours caniculaires.

Alpha. C'est la première lettre de l'alphabet des Grecs, de même qu'*aleph* est la première de l'alphabet hébreu. Dans l'alphabet grec, *alpha* vaut un, ou le premier. D'où vient que Dieu, dans l'*Apocalypse*, se qualifie l'*alpha* et l'*oméga*, le commencement et la fin.

Alphabet hébreu. (*Voy.* ci-après *Lettres hébraïques.*)

Amalec. C'est abusivement qu'on écrit *Amalech*: selon l'hébreu et selon le grec, on doit écrire Amalec, comme le portent les meilleures éditions latines.

Les Amalécites, descendants d'Ésaü, conservèrent contre les Hébreux la haine que leur aïeul avait portée à Jacob. Le nom d'*Amalec* est encore très-odieux aux Juifs de nos jours; ils en gratifient tout homme qu'ils regardent comme ennemi de leur nation.

Amandier, arbre de l'icosandrie monogynie de Linné, et de la famille des rosacées de Jussieu. Ses fruits, comme tout le monde le sait, sont très-employés dans les préparations culinaires et pharmaceutiques.

Il est parlé assez souvent de l'amandier dans l'Écriture. Les Hébreux l'appellent *schaked*, d'une racine qui signifie *veiller*, parce que l'amandier est l'un des premiers arbres qui fleurissent au printemps. Le Seigneur voulant montrer à Jérémie qu'il était tout prêt à faire éclater sa colère contre son peuple, lui fit voir une branche d'amandier. *Quid tu vides, Jeremia? Virgam vigilantem ego video.* Au lieu de *virgam vigilantem*, une verge qui veille, l'hébreu lit *une verge d'amandier*.

La verge d'Aaron, qui poussa des fleurs et des

(1) Il règne une grande incertitude sur les diverses espèces de bois d'aloès, et sur les arbres qui les produisent. (*V.* Guibourt, *Histoire des Drogues simples.*)

fruits dans le désert, était aussi de bois d'amandier. L'auteur de l'*Ecclésiaste*, marquant d'une manière énigmatique que les cheveux du vieillard blanchiront, dit que l'*amandier fleurira:* cet arbre fleurit blanc, et de fort bonne heure. Il est dit dans la *Genèse* que Jacob mettait des branches d'amandier devant les canaux où ses brebis venaient boire. Mais l'hébreu, au lieu d'amandier, porte de *noisetier*.

Ame. Le nom d'*âme* est fort équivoque dans le style des Hébreux. Il se prend pour l'âme qui anime l'homme, pour ce qui anime les bêtes, pour une personne vivante : *Donnez-moi les âmes*, dit le roi de Sodome à Abraham, *et je vous abandonne tout le reste.* Et ailleurs : *Abraham et Loth prirent toutes les âmes qu'ils avaient faites à Haram, et vinrent au pays de Chanaan*; c'est-à-dire, les esclaves qu'ils avaient achetés, ou les enfants qui leur étaient nés.

Ame se prend aussi pour la vie : *Mon âme a été sauvée;* et, *Ne tuez point son âme*, ne le faites point mourir. *Mon âme vivra*, vous me conserverez la vie, etc. *Ceux qui cherchaient mon âme*, qui en voulaient à ma vie. *Ne prendre pas son âme en vain*, ne pas jurer faussement par sa vie.

Elle se prend quelquefois pour la mort : *Celui qui se sera souillé sur l'âme d'un homme.* Et : *Le corps mort d'une âme humaine.*

On la met aussi souvent pour le désir, l'amour, l'inclination : *S'il plaît à votre âme.* Et *notre âme est aride* et desséchée, dégoûtée de ne voir que de la manne. *Votre âme séchera de douleur* en voyant votre émule dans le temple en votre place. *Mon âme s'est endormie* de dégoût, de douleur. Et : *J'enivrerai l'âme des prêtres* de toutes sortes de biens, etc.

Enfin l'*âme* se prend pour la vie de la bête. *Prenez garde de manger le sang des animaux ; car leur sang est leur âme*, ou, le sang leur tient lieu d'âme. *Je ferai alliance avec vous et avec toute votre postérité, et avec toute âme vivante qui est avec vous, tant les oiseaux que les autres animaux qui sont sortis de l'arche.* Et : *Le juste connaît l'âme des bêtes;* il compatit à leurs travaux, il les soulage ; *mais les entrailles du méchant sont cruelles.*

Custodivit animam suam (Tobie I, 12) est un hébraïsme très-commun, qui répond exactement au verbe français *se garder* de faire une chose. Ceux qui traduisent *il conserva son âme pure*, ignorent certainement la langue sainte.

Améthyste. C'est une espèce de quartz d'un rouge violacé et très-transparent, à laquelle les anciens attribuaient la triple propriété de garantir des effets du venin, de faciliter la conception, et surtout, comme l'indique son nom dérivé du grec, d'empêcher l'ivresse. L'*améthyste orientale* des lapidaires est la télésie violette. L'*améthyste basaltive* est la chaux phosphatée cristallisée. La *fausse améthyste* est la chaux fluatée violette.

Chez les Hébreux, l'améthyste était la neuvième pierre précieuse en rang dans le rational du grand-prêtre.

Ami. Le nom d'*ami* se prend souvent dans l'Écriture pour le prochain en général : *Vous aimerez votre ami comme vous-même*, c'est-à-dire, votre prochain, votre frère. « Celui qui aura tué *son prochain sans le savoir, et sans avoir eu auparavant aucune inimitié contre lui*, mais dont le fer de la cognée se sera échappé, et aura tué *son ami*, etc. » Et encore « : Si vous entrez dans la vigne *de votre prochain*, vous y pouvez manger du raisin autant qu'il vous plaira ; et si vous entrez dans la moisson *de votre ami*, vous y romprez des épis pour en manger, » etc. On voit que l'*ami* et le *prochain* sont synonymes.

L'ami se prend aussi pour le *favori* d'un prince. *Chusaï était l'ami*, le favori *de David.* Zabub, fils de Nathan, était l'ami de Salomon ; Ochozath était l'ami particulier d'Abimélech, roi de Gérare. Les saints sont nommés les *amis* de Dieu ; mais ce nom a été principalement donné à Abraham. Les musulmans l'appellent communément de ce nom ; ils donnent à la ville d'Hébron, où ils croient qu'est son tombeau, le nom de ville de *l'ami de Dieu. L'ami de l'époux* est le paranymphe, celui qui fait l'honneur de la noce et qui conduit l'épouse de son ami au lit nuptial. S. Jean-Baptiste était, à l'égard de Jésus-Christ et de son Église, l'ami de l'époux. L'*ami* et l'*amie* se prennent aussi dans un bon et un mauvais sens, pour marquer tantôt un amant et une amante qui s'aiment d'un amour permis et légitime, et tantôt ceux qui s'aiment et se recherchent d'une manière impure et illégitime : *Mulier dilecta amico :* une courtisane.

On peut voir les qualités d'un véritable ami, Prov. XVII, 17. *L'ami aime en tout temps, et le frère se trouve dans le besoin.* Et ỳ 24 : *Et un bon ami vaut mieux qu'un frère ;* et dans le livre de l'*Ecclésiastique*, VI, 5, 6, 7 et suiv. : Choisissez bien vos amis, car il y en a qui ne le sont que pendant la prospérité, d'autres qui ne sont que des amis de table ; mais un bon ami est un trésor inestimable : l'or et l'argent, et tous les trésors ne sont rien au prix de lui ; c'est un présent que Dieu fait à ceux qui le craignent. Et ch. IX, 14 : *N'abandonnez point un ancien ami, car un ami nouveau n'en approche point ; un ami nouveau est comme un vin nouveau : laissez-le vieillir si vous le voulez goûter avec plaisir*, etc.

Amphore, dans l'Écriture, se prend souvent dans un sens appellatif pour une cruche, un vase à mettre du vin ou de l'eau. Par exemple : « Vous rencontrerez un homme qui portera un vase plein d'eau : *Amphoram aquæ portans* » (*Luc* XXII, 10). D'autres fois il se prend pour une certaine mesure. Par exemple : « On donnait par jour au dieu Bélus six amphores de vin : *Vini amphoræ sex* » (*Dan.* XIV, 2). L'amphore n'est pas une mesure hébraïque, et l'endroit où se trouve ce terme ne se lit pas dans l'original hébreu. L'amphore romaine contenait deux urnes, ou quarante-huit setiers romains, ou quatre-vingts livres, à douze onces l'une ; mais l'amphore attique ou athénienne contenait trois urnes ou cent-vingt livres, à douze onces l'une, qui

n'en font que quatre-vingt-dix, à seize onces la livre.

Amulettes, ou préservatifs. Ce sont certains caracteres, certains ligaments, ou certaines pierres ou métaux gravés ou constellés, auxquels on attribuait la vertu de préserver des maux, des fascinations, des maladies. Il y en a qui croient que les téraphim de Laban, que Rachel emporta, et que les pendants d'oreilles que Jacob enfouit sous un chêne, étaient des préservatifs ou amulettes. *V.* ci-après, *Talismans.*

Anarchie. Ce terme est grec, et signifie proprement *un interrègne*, ou l'état d'une ville, d'une république, d'un état, où il n'y a ni chef, ni roi, ni souverain. Par exemple, dans l'Écriture, il est dit en quelques endroits : *En ce temps-là il n'y avait point de rois dans Israël; mais chacun y faisait ce qu'il jugeait à propos.* C'est là la vraie peinture d'une *anarchie.* La première anarchie que l'on connaisse dans la république des Hébreux est celle qui suivit la mort de Josué. Ce grand homme étant mort sans désigner de successeur, et le peuple n'ayant point choisi de chef en sa place, le gouvernement fut entre les mains des anciens des tribus, qui gouvernèrent chacun suivant son esprit.

Après la mort des anciens, l'anarchie fut encore plus grande ; et on croit communément que ce fut durant cet intervalle qu'arrivèrent les histoires racontées à la fin du *livre des Juges;* savoir, l'histoire de Michas, et de l'idole qu'il érigea dans sa maison (*Juges* xvii); celle des Danites, qui quittèrent leur pays pour aller s'établir à Laïs (*Juges* xviii), et enfin l'histoire du lévite dont la femme fut déshonorée à Gabaa ; ce qui fut suivi de la guerre des douze tribus contre celle de Benjamin. (*Juges* xix, xx, xxi.) Nous comptons avec Ussérius environ vingt-deux ans d'anarchie, depuis la mort de Josué, l'an du monde 2561, jusqu'à la première servitude des Hébreux, sous Chusan Rasathaïm, l'an du monde 2591. Nous donnons environ quinze ans au gouvernement des anciens, après la mort de Josué ; et sept ans d'anarchie depuis ce temps jusqu'à la domination de Chusan Rasathaïm, roi de Mésopotamie (*Juges* iii), commencée en 2591 et terminée en 2599, par la valeur d'Othoniel.

Il est bon de remarquer que rien n'est plus embarrassé dans la chronologie que les anarchies qui sont arrivées, surtout sous les juges. Chacun les compte à sa manière. Nous avons suivi Ussérius, que l'on peut consulter. Sous les rois, on prétend qu'il y a un interrègne de onze ou douze ans entre Jéroboam II et Zacharie; mais nous croyons avoir montré le contraire dans un autre endroit. Quelques-uns mettent encore une anarchie après le règne de Phacée ; mais nous n'en voyons pas la preuve. La captivité de Babylone n'est pas proprement une anarchie ; c'est une dispersion et une captivité totale de toute la nation juive.

Anathème est un mot grec qui signifie ce qui est mis à part, séparé, dévoué. Il se prend principalement pour marquer le retranchement et la perte entière d'un homme séparé de la communion des fidèles, ou du nombre des vivants, ou des priviléges de la société ; ou le dévouement d'un homme, d'un animal, d'une ville, ou d'autre chose, à être exterminé, détruit, livré aux flammes, et en quelque sorte anéanti.

Le mot hébreu *cherem* signifie proprement, dans la langue sainte, perdre, détruire, exterminer, dévouer, anathématiser. Moïse veut qu'on dévoue à l'anathème, et qu'on extermine, ceux qui sacrifient aux faux dieux. Dieu ordonne que l'on dévoue à l'anathème les villes des Chananéens qui ne se rendront pas aux Israélites. Achan ayant détourné à son usage quelque chose du butin de Jéricho, que le Seigneur avait dévoué à l'anathème, fut exterminé, lui et sa famille, ses animaux, ses meubles, sa tente, et tout ce qui était à lui. Il fut lapidé, et consumé par le feu.

Le nom de *cherem* ou *d'anathema*, se prend aussi quelquefois pour une chose consacrée, vouée, offerte au Seigneur, de telle sorte qu'on ne puisse plus l'employer à des usages communs et profanes. *Tout ce qui est dévoué au Seigneur, soit que ce soit un homme, ou une bête, ou un champ, ne se vendra point et ne pourra être racheté. Tout ce qui aura ainsi été dévoué au Seigneur, sera d'une sainteté inviolable. Tout ce qui aura été dévoué par un homme*, si c'est un animal, *ne se rachètera point; mais il faudra nécessairement qu'il meure.* Il y en a même qui prétendent que les personnes ainsi dévouées, étaient mises à mort ; ce dont on a un exemple mémorable dans la fille de Jephté, qui fut immolée au Seigneur, par son père. (*Juges* xi, 29, etc.) Voyez notre dissertation sur le vœu de Jephté à la tête du *livre des Juges.* Quelquefois toute la nation dévouait quelqu'un ou quelques villes. Par exemple, les Israélites dévouèrent le pays du roi d'Arad. Le peuple assemblé à Maspha, dévoua à l'anathème, quiconque ne marcherait pas contre ceux de Benjamin, pour venger l'outrage fait à la femme du jeune lévite. Saül dévoua à l'anathème, quiconque mangerait quelque chose avant le coucher du soleil, dans la poursuite des Philistins. Il paraît, par l'exécution de tous ces dévouements, qu'il s'agissait de faire mourir ceux qui s'y trouvaient enveloppés.

Quelquefois, des personnes se dévouaient elles-mêmes, si elles n'exécutaient quelque chose. Par exemple, dans les *Actes des Apôtres*, plus de quarante hommes se dévouèrent à l'anathème, qu'ils ne mangeraient ni ne boiraient, qu'ils n'eussent fait mourir saint Paul. Les Esséniens s'engageaient, par les plus horribles serments, à observer les statuts de leur secte ; et ceux qui tombaient dans quelque faute considérable, étaient chassés de leur assemblée ; mouraient d'ordinaire misérablement de faim, et étaient obligés de brouter l'herbe comme les bêtes, n'osant pas même recevoir la nourriture qu'on pouvait leur offrir, parce que les vœux qu'ils avaient faits, les engageaient à n'en pas user.

Moïse et saint Paul se sont en quelque sorte anathématisés eux-mêmes, ou du moins, ont souhaité d'être anathèmes pour leurs frères. Moïse dit au Sei-

gneur, qu'il le conjure de pardonner aux Israélites; sinon, qu'il l'efface de son livre, du livre de vie. Et saint Paul dit qu'il aurait désiré d'être lui-même anathème pour ses frères les Israélites, plutôt que de les voir exclus de l'alliance de Jésus-Christ, par leur endurcissement et leur malice. L'excommunication, l'anathème, le retranchement sont la plus grande peine qu'un homme puisse souffrir en ce monde, soit qu'on l'entende d'une mort violente et honteuse, soit qu'on l'explique de l'excommunication et de l'éloignement de la société des saints, et de la participation de leurs prières, et des choses saintes, soit enfin qu'on l'entende de la réprobation ou malheur éternel, car les interprètes sont partagés sur ces textes. Mais ils conviennent que Moïse et saint Paul ont donné dans ces occasions les preuves les plus sensibles de la charité la plus grande et la plus parfaite, et qu'ils ont exprimé, par l'exagération la plus hardie et la plus forte, l'ardent désir qu'ils avaient de procurer le bonheur de leurs frères, et de les garantir du souverain malheur.

L'excommunication était aussi une espèce d'anathème chez les Hébreux, comme chez les chrétiens. Il y avait divers degrés d'excommunication, dont le plus grand était l'anathème, par lequel l'excommunié était privé, non seulement de la communion des prières et de la participation des choses saintes, mais aussi de l'entrée de l'Église, et de la compagnie des fidèles. Parmi les Hébreux, ceux qui étaient excommuniés ne pouvaient plus faire aucune fonction publique de leurs emplois; ils ne pouvaient être ni juges, ni témoins, ni faire les cérémonies des funérailles, ni circoncire leurs propres fils, ni s'asseoir dans la compagnie des autres hommes plus près que de quatre coudées. On ne leur rendait par les devoirs publics des funérailles; et s'ils mouraient dans l'excommunication, on laissait une grosse pierre sur leurs tombeaux, ou même on lapidait leurs sépulcres, et on y amassait une grande quantité de pierres, comme l'on fit sur le corps d'Achan et sur celui d'Absalon. On peut voir Selden, *de Jure nat. et gent.*, l. IV, c. 1.

Anchiale, *Anchialum.* Ce terme est célèbre parmi les critiques qui ont travaillé sur les affaires des Juifs; il se trouve dans Martial: *Jura, verpe, per Anchialum.* « *Jure, circoncis, par Anchiale.* » Qui est cet Anchiale? Est-ce le nom du vrai Dieu, ou d'un faux dieu? Et pourquoi demande-t-on aux Juifs, qu'ils aient à jurer par Anchiale? Ce peuple méprisé et haï des païens, au milieu desquels il vivait, prenait part aux affaires, et entrait dans le commerce; mais on se défiait beaucoup de leur bonne foi; et comme ils avaient une créance différente de celle des païens, on ne se contentait pas qu'ils fissent les serments ordinaires, on les obligeait de jurer par leurs propres dieux, comme aujourd'hui parmi nous on les oblige de jurer sur leurs livres sacrés, quand on veut s'assurer de leur parole. La question est donc de savoir, ce que c'est qu'*Anchiale;* si c'est un nom, ou une épithète de Dieu?

Il est certain que le jurement le plus ordinaire des Juifs est, *vive le Seigneur!* Ce serment se trouve en plusieurs endroits des livres saints. Le Seigneur lui-même, quand il fait un serment, n'ayant personne plus grand que lui, par qui il puisse jurer, jurer par sa propre vie: *Vivo ego, dixit Dominus.* Or, en hébreu ce serment, Vive le Seigneur! peut se prononcer ainsi: *Hachai-Elion*, par la vie du Très-Haut, ou *Ana-Chi-Eloa*, ah! que le Seigneur vive! ou simplement, *Ha-Chi-El*, par la vie de Dieu: la terminaison latine *um*, qui est à la fin d'*Anchialum*, ne faisant rien à la chose, non plus que la lettre *n* que le poète y a mise, parce que dans la prononciation, en disant *Ha-Chi-el*, ou *al*, il semble qu'on prononce *Han-chi-al.*

Quelques-uns ont cru que l'on faisait jurer les Juifs par une statue de Sardanapale, érigée à Anchiale, ville de Cilicie; mais cela est tiré de trop loin.

D'autres tirent *Anchialon* du grec *anchialos*, qui signifie celui qui est près du rivage; comme si le Juif jurait par le Dieu qu'on adore sur le rivage: parce qu'en effet les Juifs hors de Jérusalem et de leur pays, allaient pour l'ordinaire faire leurs prières sur le bord des eaux. Enfin, on a cru qu'il faisait son serment par le temple du Seigneur, *Heical-iah;* on sait que quelquefois les Juifs juraient par le temple: *Quicumque juraverit in templo* (ou *per templum*) *jurat in illo, et in eo qui habitat in ipso*, dit le Sauveur. Mais je trouve ces explications trop subtiles et trop peu naturelles. Un ancien exemplaire manuscrit, qui appartenait à M. de Thou, porte: *Jura, verpe, per ancharium*, Jure, Juif, par l'âne; car on croyait, ou l'on feignait de croire, que les Juifs adoraient cet animal.

Anciens d'Israel. On entend sous ce nom les chefs des tribus, ou plutôt les chefs des grandes familles d'Israël, qui, dans les commencements, et avant que la république des Hébreux fût formée, avaient une espèce de gouvernement et d'autorité sur leur famille, et sur tout le peuple. Par exemple, lorsque Moïse fut envoyé en Égypte pour délivrer Israël, il assembla les anciens d'Israël, et leur dit que le Dieu d'Abraham, d'Isaac et de Jacob, lui avait apparu dans le désert, et lui avait ordonné de les tirer de l'Égypte. C'est toujours avec les anciens d'Israël que Moïse et Aaron traitent, comme avec ceux qui représentaient toute la nation.

Lorsque le Seigneur voulut manifester sa gloire à Israël, et donner la loi à Moïse, il lui dit: *Prenez Aaron, Nadab et Abiu, ses fils, et les soixante-dix anciens d'Israël, et montez vers le Seigneur*, jusqu'au pied de la montagne. Ils s'avancèrent jusque là, ils virent le Dieu d'Israël, et sous ses pieds comme un ouvrage de saphir, et comme un ciel lorsqu'il est serein; mais ils ne montèrent pas sur la montagne, Moïse seul y monta avec Josué, et en partant il leur dit: *Attendez-nous ici jusqu'à ce que nous retournions; s'il survient*

quelque difficulté, vous avez avec vous Aaron et Hur, vous la leur rapporterez. On voit toujours dans la suite ce nombre de soixante-dix anciens; mais il est à croire que, comme il y avait douze tribus, il y avait aussi soixante-douze anciens, six de chaque tribu, et qu'on a mis un nombre rond de soixante-dix, au lieu de soixante-douze, ou plutôt que Moïse et Aaron faisaient les soixante-onze et douzième, et qu'il n'y avait que quatre anciens de la tribu de Lévi, eux non compris.

Quelques-uns ont cru que ces soixante-dix anciens d'Israël formaient dans l'Égypte une espèce de sénat pour gouverner et juger le peuple, sous la dépendance du roi d'Égypte, et que de là est venu ce fameux Sanhédrin dont il est tant parlé dans les écrits des Juifs. Mais il est bien plus croyable que ces anciens, dans les commencements, n'exerçaient chacun sur leur tribu, et tous ensemble sur tout le peuple, qu'une juridiction semblable à celle que les pères de famille exercent sur leurs enfants, une autorité d'amitié, de conseil, de persuasion, fondée sur l'obéissance respectueuse qui est due aux parents, plutôt qu'une autorité de contrainte et de force. Les commis établis sur les travaux des enfants d'Israël dans l'Égypte, ou, selon l'hébreu, les *sotherim*, étaient, selon quelques-uns, les mêmes que l'on vient de nommer anciens d'Israël, qui jugeaient et qui commandaient le peuple. Les Septante traduisent *des écrivains*, des commissaires qui tenaient le rôle des ouvriers, qui leur partageaient leur ouvrage, et qui avaient soin de les faire travailler.

Depuis l'arrivée de Jéthro dans le camp d'Israël, Moïse fit un changement considérable dans le gouvernement du peuple. Jusqu'alors Moïse avait seul jugé tout le peuple; et ce pénible emploi l'occupait tellement, qu'à peine avait-il le temps de respirer. Sur les remontrances de Jéthro, son beau-père, il établit sur tout Israël des chefs de mille, de cent, de cinquante et de dix hommes, afin qu'ils rendissent la justice au peuple en tout temps, et qu'ils rapportassent à Moïse tout ce qui se rencontrerait de plus difficile; mais cela ne subsista pas longtemps sans changement; car, à l'occasion du murmure du peuple, arrivé dans le campement surnommé les sépulcres de concupiscence, Moïse établit soixante-dix anciens d'Israël, auxquels Dieu communiqua une partie de l'esprit de Moïse; ils commencèrent à prophétiser, et ne cessèrent plus. Et c'est là, selon la plupart des interprètes, le commencement du fameux Sanhédrin; mais pour soutenir ce sentiment, il faut faire bien des suppositions, afin de trouver dans Israël ce tribunal toujours subsistant.

Nous croyons que l'établissement des Septante anciens, fait par Moïse, subsista non seulement pendant la vie de ce législateur, mais encore sous le gouvernement de Josué; et même après sa mort, sous les juges. Les anciens du peuple et Josué jurent l'alliance avec les Gabaonites. Le même Josué, peu avant sa mort, renouvelle l'alliance avec le Seigneur, accompagné des *anciens*, des princes, des chefs et des maîtres. Après la mort de Josué et des *anciens* qui lui survécurent, le peuple tomba sous diverses servitudes, d'où le Seigneur le tira par le moyen des juges. On ne voit pas distinctement quelle autorité avaient les *anciens* pendant tout ce temps, et encore moins sous les rois qui leur succédèrent. Voyez ci-après l'article *Sanhédrin*.

Ane, animal domestique dont il est souvent parlé dans l'Écriture. C'était la monture ordinaire, même des gens de condition, dans la Palestine. Debbora, dans son cantique, désigne les plus puissants d'Israël par ces mots : *Vous qui montez des ânes luisants* (1) ou peints. Jaïr de Galaad avait trente fils, qui montaient autant d'ânes, et qui commandaient dans trente villes. Abdon, juge d'Israël, avait quarante fils et trente petits-fils, qui montaient soixante-dix ânes.

L'âne était un animal déclaré impur par la loi, et dont il n'était pas permis de goûter de la chair, parce qu'il ne ruminait point. Il était défendu d'atteler ensemble un bœuf et un âne, pour les faire labourer ensemble. On sait l'histoire de l'ânesse de Balaam, qui lui parla. Il est fait mention, en quelques endroits de l'Évangile, d'une meule d'âne : *Mola asinaria;* pour dire une grosse meule, telle que les ânes en tournaient, et qui étaient plus lourdes et plus grosses que celles qui étaient tournées par des esclaves.

Les profanes ont accusé les Juifs d'adorer la tête d'un âne.

Appion, le grammairien, paraît être le premier auteur de cette calomnie. Il disait que les Juifs avaient une tête d'âne dans le sanctuaire de leur temple, et qu'on l'y avait découverte lorsque Antiochus Épiphanes prit le temple de Jérusalem, et entra dans le plus secret de ce saint lieu. Il ajoutait qu'un certain Zabidus étant un jour entré secrètement dans leur temple, en avait enlevé la tête d'âne, et l'avait emportée à Dora. Suidas dit que Damocritus, ou Démocritus l'historien, prétendait que les Juifs adoraient une tête d'âne d'or, et lui immolaient un homme, qu'ils hachaient en pièces, tous les trois ans, ou tous les sept ans, comme il lit ailleurs.

Plutarque et Tacite se sont laissé tromper à cette calomnie. Ils croient que les Hébreux adoraient un âne, par reconnaissance de ce qu'après leur sortie d'Égypte un âne leur avait découvert une fontaine, comme ils étaient accablés de soif et de lassitude dans le désert : *Effigiem animalis, quòd monstrante, erro-*

(1) Il existe dans le Levant, dans l'orient de l'Asie et dans la partie septentrionale de l'Afrique, une très-belle race d'ânes, qui, comme celle des plus beaux chevaux, est originaire d'Arabie : cette race diffère de la race commune par la grandeur du corps, la légèreté des jambes et le lustre du poil; ils sont de couleur uniforme, ordinairement d'un beau gris de souris, avec une croix noire sur le dos et sur les épaules; quelquefois ils sont d'un gris plus clair, avec une croix blonde. Ils sortent des *ânes sauvages* ou *onagres*, dont il est aussi souvent parlé dans l'Écriture, et qui étaient autrefois fort communs dans la Palestine. (Buffon.)

rem, *sitimque depulerant*, *penetrali sacravêre*, dit Tacite.

Les païens voulurent imputer la même impertinence aux chrétiens : *Audio christianos*, dit Cæcilius (*apud Minut.*), *turpissimæ pecudis asini caput consecratum ineptâ nescio quâ persuasione venerari.* Tertullien nous apprend la même chose : *Nam et quidam somniatis caput asininum esse Deum nostrum* (Apolog., c. XVI). Il dit de plus que, de son temps, quelques ennemis des chrétiens avaient exposé en public un tableau où était représenté un personnage tenant un livre à la main, et vêtu d'une robe longue, ayant des oreilles d'âne, et un pied semblable à celui d'un âne, avec cette inscription : *Le Dieu des chrétiens à l'ongle d'âne.* Saint Épiphane, parlant des gnostiques, dit qu'ils enseignaient que le dieu Sabaoth avait la figure d'un âne; et que d'autres lui donnaient la figure d'un porc.

Les savants qui ont voulu rechercher la source de cette calomnie, se sont fort partagés. La raison que Plutarque et Tacite en apportent serait la plus plausible, si le fait sur lequel ils la fondent était appuyé sur la vérité. Mais on ne voit rien dans l'histoire des Juifs qui puisse favoriser cette circonstance des ânes, que l'on prétend avoir montré une source d'eau à Moïse. Tanegui Le Fèvre a voulu tirer cette accusation du temple nommé *Onion*, dans l'Égypte, comme si ce nom lui était venu d'*onos*, un âne : conjecture qui est tout-à-fait heureuse, car il est fort croyable que le bruit qui accusait les Juifs d'adorer un âne est venu originairement de l'Égypte; et l'on sait la haine que portaient aux Juifs les bourgeois d'Alexandrie, et leur penchant à la médisance et à la raillerie. Mais ils auraient pu apprendre que le temple d'Onion, bâti à Héliopolis, tirait son nom d'Onias, pontife des Juifs, qui l'avait bâti sous le règne de Ptolémée Philométor et de Cléopâtre, l'an du monde 3854, avant Jésus-Christ 146, avant l'ère vulgaire 150.

D'autres ont cru que l'erreur des païens ne venait que d'une équivoque et d'une mauvaise manière de lire. Les Grecs disaient que les Hébreux adoraient le ciel *Ouranon;* au lieu d'*Ouranon*, on aura écrit par abréviation *Ounon*. Les ennemis des Juifs en ont conclu qu'ils adoraient un âne, *onon*, ou bien, en lisant dans les Latins qu'ils adoraient le Ciel, *Cœlum;*

Nil præter nubes, et cœli numen adorant.

Au lieu de *Cœlum*, ils ont lu *cillum*, un âne, et ont avancé que les Juifs adoraient un âne. M. Bochart croit que leur erreur est venue de ce qu'il est dit dans l'Écriture que *la bouche du Seigneur a parlé :* dans l'hébreu, *pi-Jehovah*, ou *pi-ico*. Or, dans le langage égyptien, *pieo* signifie un âne; les Égyptiens, entendant souvent prononcer aux Juifs *pieo*, ont cru qu'ils invoquaient leur Dieu, et en ont inféré qu'ils adoraient un âne. Ces explications sont assez ingénieuses, mais elles manquent de solidité. Il y a même beaucoup d'apparence que l'on ne donnera jamais de bonne raison d'une chose aussi ridicule que l'est cette accusation. M. Le Moine semble avoir mieux rencontré lorsqu'il a dit qu'apparemment on avait pris l'urne d'or qui renfermait la manne, et que l'on conservait dans le sanctuaire, pour une tête d'âne, et que l'on aura confondu le *gomor* de manne avec l'hébreu *chamor*, qui signifie un âne.

Anesse. On voit dans le *livre de Job*, chap. 1, v. 3, que dans le pays de Hus on faisait beaucoup plus de cas des ânesses que des ânes. Balaam, qui était de la même contrée, a voyagé sur une ânesse (*Nomb.* XXII, 21 et suiv. Voyez aussi *Juges*, v. 10, texte hébreu, IV *Rois* IV, 24). Cette préférence était fondée; car, dans les régions sauvages que l'on avait à parcourir, on trouvait dans sa monture un lait agréable et nourrissant, pourvu qu'elle rencontrât un peu d'herbe et de l'eau.

Animaux. (Voy. *Bêtes.*)

Les Hébreux distinguent les animaux *purs*, c'est-à-dire, dont on peut manger, et que l'on peut offrir au Seigneur, de ceux qui sont *impurs*, et dont l'usage est défendu; ils n'offraient communément en sacrifice, 1° que la vache, le taureau et le veau. Le bœuf ne pouvait être offert en sacrifice, parce qu'il était coupé et imparfait; et lorsqu'il est dit qu'on offrit des bœufs en sacrifice, on doit l'entendre des taureaux. Je ne crois pas même que la mutilation des animaux fût ni permise ni usitée dans Israël. 2° La chèvre, le bouc, le chevreau. 3° La brebis, le bélier et l'agneau; et quand on parle des moutons offerts en sacrifice, il faut l'entendre des béliers, ou des agneaux entiers et sans défauts corporels. J'entends des sacrifices pour l'holocauste et pour le péché; car pour les sacrifices pacifiques ou de dévotion, on pouvait quelquefois offrir une femelle, pourvu qu'elle fût pure et sans défaut.

Outre ces trois sortes d'animaux, qui s'offraient en sacrifice, on pouvait manger de quantité d'autres, soit sauvages ou domestiques, comme le cerf, le chevreuil, et généralement de tous ceux qui ont la corne du pied fourchue et qui ruminent. Tous ceux qui ont la corne du pied d'une seule pièce, ou qui ont le pied fendu et ne ruminent pas, sont censés impurs, et ne se peuvent ni offrir en sacrifice, ni manger dans les tables communes. La graisse de toutes sortes d'animaux immolés était interdite aux Israélites; et le sang de toutes sortes d'animaux généralement, et en toutes sortes de cas, était aussi défendu aux Hébreux sous peine de la vie. Ils n'usaient point non plus du nerf de la cuisse de derrière des animaux, quoique purs d'ailleurs, en mémoire du nerf de la cuisse de Jacob, qui fut frappé par l'ange qui lutta contre lui à Mahanaïm. Enfin, ils ne mangeaient point d'animaux qui avaient été pris et touchés par une bête carnassière et impure, comme un chien, un loup, un sanglier, etc., ni d'un animal mort de lui-même; celui qui en touchait le cadavre était impur jusqu'au soir, et ne rentrait dans le commerce ordinaire des autres Juifs qu'au soir, et après avoir lavé ses habits.

Les poissons qui n'avaient point de nageoires ni d'écailles, étaient déclarés impurs. (*Lévit.* XI, 10.)

Les oiseaux qui marchaient sur la terre à quatre pieds, comme la chauve-souris, les diverses sortes de

mouches, qui ont plusieurs pieds, étaient aussi déclarés impurs; mais la loi excepte les différentes espèces de sauterelles qui ont les pieds de derrière plus hauts que ceux de devant, et qui sautent plutôt qu'elles ne marchent sur la terre. Ces animaux sont purs, et on en peut manger, comme en effet on en mangeait communément dans la Palestine.

On est fort partagé, parmi les interprètes, au sujet de la pureté ou impureté légale des animaux. On croit qu'elle était déjà en usage dès avant le déluge, puisque Dieu ordonna à Noé d'introduire dans l'arche sept couples d'animaux purs, et seulement deux couples d'animaux impurs. Les uns croient que cette distinction est toute symbolique, et qu'elle marque seulement la pureté ou impureté morale que les Hébreux devaient rechercher ou éviter, suivant la nature et les inclinations des animaux dont ils devaient user ou s'abstenir. Le porc, par exemple, signifie la gourmandise; le lièvre, l'impudicité, la brebis, la douceur; la colombe, la simplicité, et ainsi des autres. En défendant l'usage du porc, le principal but de Moïse était d'interdire la gourmandise et les excès dans le boire et le manger. Saint Barnabé, dans son Épître, s'étend au long sur ces significations symboliques.

D'autres croient que Dieu a voulu éloigner les Hébreux de la tentation d'adorer les animaux, en leur faisant manger ceux dont la plupart étaient regardés comme des dieux en Egypte, et en leur faisant regarder avec horreur d'autres animaux, auxquels on rendait aussi des honneurs divins. Ils n'avaient garde de rendre leur culte aux animaux qu'ils mangeaient, et encore moins à ceux dont ils ne daignaient pas même user pour leur nourriture. Tertullien a cru que Dieu avait voulu accoutumer par là les Hébreux à la tempérance, et les éloigner de la gourmandise, en leur ordonnant ainsi de se priver de plusieurs sortes de nourriture.

Enfin, plusieurs commentateurs ne reconnaissent dans les animaux déclarés impurs que des qualités naturelles qui sont réellement nuisibles, ou du moins qui le sont dans l'idée des peuples. Moïse a défendu l'usage des animaux, des oiseaux, des poissons, dont la chair passait pour mauvaise et dangereuse à la santé; les animaux farouches, dangereux, venimeux, ou qui étaient tels dans l'idée du peuple. Il semble aussi que Dieu, ayant voulu séparer les Hébreux des autres peuples, comme une nation sainte et consacrée à son service, il leur interdit l'usage de certains animaux censés impurs, afin que cette pureté extérieure et figurative les portât à une autre pureté plus parfaite et plus réelle. C'est ce qu'il marque assez par ces paroles (*Levit.* xx, 24-26) : *Je suis le Seigneur votre Dieu, qui vous ai séparés de tous les autres peuples; faites donc la distinction des animaux purs et des impurs, des oiseaux purs et des impurs, et ne souillez point vos âmes en mangeant des animaux que je vous ai marqués comme impurs. Vous serez mon peuple saint, parce que je suis saint, moi qui suis le Seigneur, et que je vous ai séparés de tous les autres peuples, afin que vous fussiez particulièrement à moi.*

Voici la liste des animaux impurs, dont Moïse a fait une mention expresse :

Animaux impurs.

1° Le chameau, le lapin, le lièvre, le porc;

2° La belette, la souris, le crocodile, la musaraigne, le caméléon, le stellion, le lézard, la taupe;

3° L'aigle, le griffon, ou plutôt l'*ossifrague*, le faucon, le milan, le vautour, et ceux de son espèce, le corbeau et tous les oiseaux de même espèce, l'autruche, le hibou, la poule d'eau, l'épervier, le chat huant, le cormoran, l'ibis, le cygne, le butor, le porphyrion, le héron, la cigogne, la huppe, la chauve-souris.

Mais il est bon d'avertir que l'on ne connaît que très-imparfaitement la signification des termes hébreux qui signifient la plupart de ces animaux. Nous avons suivi la Vulgate dans la liste que nous en venons de donner. On peut consulter sur cette matière le grand ouvrage que Samuel Bochard a composé sur les animaux dont il est parlé dans la *Bible*, et les commentateurs sur le chapitre XI du *Lévitique* et l'Épître de S. Barnabé. On peut voir aussi, dans ce dictionnaire, les noms de chacun de ces animaux sous leurs articles.

Anis. L'anis est une semence aromatique d'une odeur agréable, provenant du *pimpinella anisum*, plante ombellifère, originaire de l'Orient, et que l'on cultive aujourd'hui dans toute l'Europe.

Jésus-Christ reprochait aux pharisiens leur exactitude scrupuleuse à payer la dîme de l'*anis*, de la menthe et du cumin, chose qui n'est pas expressément commandée par la loi, pendant qu'ils négligeaient la justice, la compassion et la foi qui sont des pratiques essentielles de la religion, *S. Matthieu*, chap. XXII.

Anneaux. L'antiquité des anneaux est connue dans l'Écriture et dans les auteurs profanes. Judas donna son anneau à Thamar; Pharaon ayant donné à Joseph le commandement de l'Égypte, tira l'anneau de son doigt, et le mit en la main de Joseph. Les Israélites, après la victoire qu'ils remportèrent sur les Madianites, offrirent au Seigneur les anneaux, les bracelets et les colliers d'or qu'ils avaient pris aux ennemis. Les femmes israélites portaient des anneaux non seulement aux doigts, mais aussi au nez et aux oreilles. S. Jacques distingue l'homme riche et en dignité par l'anneau d'or qu'il porte à son doigt. Au retour de l'Enfant prodigue, le père de famille ordonne que l'on donne à ce fils nouvellement revenu un habit neuf et un anneau d'or au doigt. Le Seigneur, menaçant le roi Jéchonias des derniers effets de sa colère, dit que quand il serait comme un anneau dans sa main droite, il l'en arracherait.

L'anneau servait principalement à cacheter (1), et

(1) Les cachets et surtout les anneaux à cachets sont fort anciens. Judas, fils de Jacob, en portait un (*Gen.* XXXVIII, 18). Les seigneurs turcs et persans et les scheiks arabes, ainsi que les monarques de plusieurs pays de l'Orient, qui pour la plupart ne savent pas écrire, signent au moyen du cachet de leur anneau. *Voy.* Shaw, *Voyages*, p. 247.

l'Écriture le met principalement entre les mains des rois et des puissants, comme du roi d'Égypte, de Joseph, d'Achaz, de Jézabel, du roi Assuérus, d'Aman son favori, de Mardochée, qui succéda à Aman dans sa dignité, du roi Darius. Les patentes et les ordres de ces princes étaient scellés de leur sceau; c'était ce qui les rendait authentiques et respectables.

L'anneau était l'une des marques de la souveraine autorité. On a déjà remarqué que Pharaon donna son anneau à Joseph en signe de l'autorité dont il le revêtait, et qu'il voulait qu'il exerçât sur tout son peuple. Alexandre-le-Grand ayant donné son anneau à Perdiccas, cela fit juger qu'il l'avait désigné pour son successeur. Antiochus Epiphanes, étant près de mourir, mit entre les mains de Philippe, l'un de ses amis, le diadème, le manteau royal et l'anneau, afin qu'il les remît au jeune Antiochus, son fils et son successeur. Auguste étant tombé malade d'une maladie dont il croyait devoir mourir, donna son anneau à Agrippa, comme au plus juste de ses amis.

On connaît certains anneaux magiques auxquels on attribue plusieurs effets extraordinaires, soit pour se préserver de certains maux, ou pour se procurer certain bonheur et certains avantages. Les Orientaux, par exemple, racontent mille choses d'un anneau prétendu de Salomon, qui lui communiquait des lumières admirables, qui l'ont fait regarder comme le plus sage et le plus heureux des rois; ils disent que ce prince ayant un jour quitté son anneau en prenant le bain, une Furie infernale le lui déroba, et le jeta dans la mer. Salomon s'abstint pendant quarante jours de monter sur son trône, ne se croyant pas capable de bien gouverner, étant dépourvu d'un secours qui lui était si nécessaire; mais enfin, il le recouvra par le moyen d'un poisson qui l'avait avalé, et que l'on servit sur sa table.

Les anneaux ou pendants d'oreilles, si communs dans la Palestine et dans l'Afrique, étaient aussi apparemment des anneaux superstitieux et des talismans ou des phylactères, à qui l'on attribuait des effets surnaturels. Jacob étant arrivé dans la terre de Chanaan, à son retour de Mésopotamie, ordonna à ses gens *de lui donner tous les dieux étrangers qui étaient en leurs mains, et les anneaux ou pendants qui étaient à leurs oreilles;* ce qui semble insinuer que ces dieux étrangers étaient des figures magiques ou superstitieuses, qui étaient gravées dans leurs anneaux, dans leurs bracelets et dans leurs pendants d'oreilles, ou même selon quelques commentateurs, que ces anneaux et ces pendants d'oreilles étaient aux mains et aux oreilles de ces faux dieux. S. Augustin invective fortement contre *ces phylactères des faux dieux*, que les Africains, ses compatriotes, attachaient au haut de leurs oreilles, et auxquels ils attribuaient mille vertus surnaturelles et superstitieuses, cherchant bien moins, par cet ornement, à se parer et à plaire aux hommes qu'à plaire aux démons et à les servir.

Année. Rien n'est plus équivoque que ce terme dans les anciens. L'année a été et est encore aujourd'hui une source de disputes, soit qu'on considère sa durée, son commencement ou sa fin. Il y en a qui croient que depuis le commencement du monde jusqu'à la cent soixantième année d'Enoch on ne compta que par semaines, et que ce fut l'ange Uriel qui révéla à Enoch ce que c'était que le mois, l'année, et la révolution des astres, et le retour des saisons. Quelques peuples, autrefois, ont fait leur année d'un mois, d'autres de quatre, d'autres de six, d'autres de dix, et d'autres de douze. Les uns ont partagé une de nos années en deux, et ont fait un an de l'hiver et un autre de l'été : le commencement de l'année a été fixé tantôt en automne, tantôt au printemps, et tantôt au milieu de l'hiver. Quelques peuples ont eu des mois lunaires, et d'autres des mois solaires; les jours même ont commencé diversement : quelques peuples les commençaient au soir, d'autres au matin, d'autres à midi, et d'autres à minuit. Chez les uns, les heures étaient égales tant l'hiver que l'été; ailleurs elles étaient inégales : on comptait douze heures le jour et autant la nuit. L'été, les heures du jour étaient plus grandes que celles de la nuit; l'hiver, au contraire, les heures de la nuit étaient plus longues que celles du jour. (*Voyez* ci-après l'article *Heures.*)

Les Égyptiens, anciennement, ne donnaient qu'un mois à leur année, puis deux, puis quatre mois, et enfin douze mois. On dit que ce fut le roi Pison qui lui donna une forme régulière de douze mois et cinq jours; mais il faut que ce réglement soit fort ancien, puisque Moïse, qui avait été nourri et instruit en Égypte, n'a pas connu d'autre année que celle de douze mois. Les Égyptiens la commençaient à la canicule ou au commencement de l'automne; car il paraît qu'ils ont varié en cela aussi bien que sur le commencement de leurs mois, les ayant commencés tantôt au soir, tantôt au matin.

On ignore la forme de l'ancienne année des Chaldéens, parce qu'on ne sait pas leur ancienne histoire. Ils se vantaient autrefois d'une antiquité excessive, et prétendaient avoir des observations astronomiques de quatre cent soixante-douze mille ans, selon Diodore de Sicile; ou de quatre cent soixante-dix mille, selon Cicéron; ou seulement de sept cent vingt mille, selon Epigènes, cité dans Pline. Calisthènes étant à Babylone, et curieux d'en savoir la vérité, manda à Aristote qu'il n'en avait pu trouver que depuis mille neuf cent trois ans; ce qui irait, en remontant, à peu près au temps de la construction de Babylone. On assure qu'ils commençaient leur jour au lever du soleil, qui était leur principale divinité.

Les Grecs, dans les commencements, n'avaient point d'années fixes. Plusieurs peuples de la Grèce faisaient leur année de quatre mois. Ceux d'Arcadie l'ont faite d'abord d'un seul mois, et puis de trois mois; ceux de la Carie et de l'Acarnanie la firent quelquefois d'un mois, et quelquefois de six. Mais dès le temps d'Homère, il paraît qu'elle était fixée à douze mois. L'année ancienne des Athéniens était fixée à trois cent soixante jours; on la fit ensuite de trois cent

soixante-cinq. Ils la commençaient à l'équinoxe du printemps; leurs jours se comptaient d'un soir à l'autre, et l'année était partagée en quatre saisons, le printemps, l'été, l'automne et l'hiver. Du temps d'Homère, on ne connaissait point encore les heures, selon notre manière de parler, le nom d'*heure*, dans le poète, signifie les saisons. Ce furent Anaximène et Anaximandre qui reçurent des Babyloniens la coutume de compter par heures.

Chez les Latins ou les peuples d'Italie, l'année ne fut pas plus fixée dans les commencements que chez les autres peuples dont nous venons de parler. L'année de Romulus était de dix mois, aussi bien que celle des Albains : elle était de trois cents jours, commençait en mars, et finissait en décembre. On dit que le roi Tarquin y ajouta les deux mois de janvier et de février. Pour le civil, on en fixa le commencement en janvier, parce qu'alors le soleil se rapproche de nous; mais pour le sacré, on continua de la commencer en mars.

Les peuples de Lavinium faisaient leur année de treize mois, ou de trois cent soixante-quatorze jours; ceux de l'Umbrie de quatorze mois. Les Albains donnaient trente-six jours au mois de mars, douze à celui de mai, vingt-huit à août, seize à septembre; ceux de Tusculum donnaient à juillet trente-six jours, et trente-deux à octobre; ceux d'Aricia lui en donnaient trente-neuf Les Romains ni les autres peuples d'Italie ne comptaient pas par semaines, comme faisaient les Orientaux, mais ils avaient trois termes pour compter les jours de chaque mois : les calendes étaient toujours le premier jour du mois. Dans les mois de mars, de mai, de juillet et d'octobre, les six premiers jours appartenaient aux nones : les autres mois de l'année n'avaient que quatre jours devant les nones. Depuis les nones jusqu'aux ides il y avait toujours huit jours; ce qui restait après les ides était compté suivant sa distance des calendes suivantes.

Les Hébreux ont toujours compté par semaines, en mémoire de la création du monde, qui se fit en sept jours. Ils avaient des semaines de sept ans, dont l'année sabbatique était le terme; des semaines de sept fois sept ans, qui étaient terminées par l'année du jubilé; et enfin des semaines de sept jours.

Les jours se comptaient parmi eux d'un soir à l'autre, dans le sacré comme dans le civil; Moïse ne marque aucune distinction à cet égard les jours de fêtes et les autres jours. Les fêtes se commençaient *inter duas vesperas*, c'est-à-dire, entre le déclin et le coucher du soleil. Depuis que les Juifs furent assujétis aux Grecs, et ensuite aux Romains, ils furent obligés de se conformer à leurs usages pour l'ordre civil, en commençant le jour à minuit ou au matin, et en partageant le jour en douze heures inégales, et la nuit de même. On en voit l'usage bien marqué dans saint Matthieu et dans saint Jean.

Les Hébreux ont toujours eu des années de douze mois; mais dans les commencements, et du temps de Moïse, c'étaient des années solaires de douze mois, à trente jours chaque mois; en sorte néanmoins que le douzième mois avait trente-cinq jours. On voit, par le calcul que Moïse nous donne des jours du déluge, que l'année hébraïque était de trois cent soixante et cinq jours. On présume qu'ils avaient un mois intercalaire au bout de cent vingt ans, lorsque le commencement de leur année était dérangé de trente jours entiers. Mais on avoue qu'il n'est jamais parlé dans l'Écriture de treizième mois, ni d'intercalation. Il est à croire que Moïse savait l'ordre de l'année égyptienne, puisqu'il sortait de l'Égypte, qu'il y était né, qu'il y avait été instruit et élevé, et que le peuple d'Israël, dont il était chef, était accoutumé depuis longtemps à cette sorte d'année. Or, l'année égyptienne était solaire, et de douze mois de trente jours chacun, depuis très-longtemps.

Depuis Alexandre-le-Grand et le règne des Grecs dans l'Asie, les Juifs comptèrent par mois lunaires, principalement en ce qui regarde le sacré et l'ordre des fêtes. *Luna ostensio temporis, et signum ævi. A lunâ signum diei festi. Mensis secundum nomen ejus (lunæ, scil.)*, dit l'auteur de l'*Ecclésiastique*. Saint-Jean, dans l'*Apocalypse*, ne donne que douze cent soixante jours à trois ans et demi; et, par conséquent, trente jours juste à chaque mois, et trois cent soixante jours juste à chaque année. Maimonides dit que les années des Juifs étaient solaires, et les mois lunaires; et Géminius fait la même remarque sur les années des Grecs: *Universi Græci annos juxta solem, menses verò et dies juxta lunam agebant.* Depuis la clôture du Talmud, ils ont usé d'années purement lunaires, ayant à l'alternative un mois plein de trente jours, puis un mois vide de vingt-neuf jours; et pour accommoder cette année lunaire au cours du soleil, ils intercalent au bout de trois ans un mois entier après adar, et ils nomment ce mois intercalé *ve-adar*, ou le second adar.

L'année civile des Hébreux a toujours commencé en automne, au mois qu'ils appellent aujourd'hui *tizri*, qui répond à notre mois de septembre, et qui entre quelquefois dans octobre, selon les lunaisons. Mais leurs années saintes, qu'on suivait selon l'ordre des fêtes, pour les assemblées et les autres actes de religion, commençaient au printemps, au mois de *nisan*, qui répond à mars, et qui occupe quelquefois une partie d'avril, selon le cours de la lune. Voici l'ordre et le nom des mois hébreux d'aujourd'hui :

1. *Tizri*, mois plein, avait trente jours, et répondait à septembre.

2. *Marschevan*, mois vide, n'avait que vingt-neuf jours, et répondait à octobre.

3. *Casleu*, plein, avait trente jours, et répondait à novembre.

4. *Thébet*, vide, n'avait que vingt-neuf jours, et répondait à décembre.

5. *Sébat*, plein, avait trente jours, et répondait à janvier.

6. *Adar*, vide, n'avait que vingt-neuf jours, et répondait à février.

7. *Nisan*, plein, premier de l'année sacrée, avait trente jours, et répondait à mars.

8. *Jiar*, vide, n'avait que vingt-neuf jours, et répondait à avril.

9. *Sivan*, plein, avait trente jours, et répondait à mai.

10. *Thammuz*, vide, n'avait que vingt-neuf jours, et répondait à juin.

11. *Ab*, plein, avait trente jours, et répondait à juillet.

12. *Elul*, vide, n'avait que vingt-neuf jours, et répondait à août.

Voyez ci-après l'article *Mois*.

Les Hébreux avaient des années de quatre sortes : 1° une année civile composée de douze mois, qui furent premièrement solaires, et ensuite lunaires, comme nous l'avons montré plus haut. Cette année commençait au mois hébreu *tizri*, qui répond à notre mois de septembre.

2° L'année sainte, que l'on suivait dans l'ordre des solennités et des cérémonies de religion. Elle commençait au mois de *nisan*, qui répondait au mois de mars; et la fête de Pâques, qui tombait au milieu de ce mois, était comme la mère des autres fêtes, et le commencement de l'année sainte.

3° L'année sabbatique, qui se célébrait de sept en sept ans, et dans laquelle on laissait la terre sans la labourer et sans la moissonner. Ce qu'elle produisait d'elle-même était au premier saisissant; les fruits des arbres et des vignes étaient pour les pauvres, pour les orphelins et les étrangers; en un mot, tout ce qui venait à la campagne était commun pendant toute cette année. Elle commençait au mois de septembre, et finissait de même; en sorte que l'on pouvait recueillir toutes les moissons et les fruits de la sixième année, et que l'on pouvait faire les semailles pour la huitième, afin que la terre ne chômât point deux années de suite.

Dieu avait commandé l'observance de l'année sabbatique, pour conserver la mémoire de la création du monde, pour reconnaître le souverain domaine du Seigneur sur toutes choses, et en particulier sur la terre de Chanaan, qu'il avait donnée aux Hébreux, en abandonnant les fruits de leurs propres champs au pauvre et à l'étranger; c'était une espèce de tribut qu'ils en payaient au Seigneur. De plus, il voulait inspirer l'humanité à son peuple, en ordonnant qu'ils abandonnassent aux esclaves, aux pauvres, aux étrangers et aux animaux les productions de leurs champs, de leurs vignes et de leurs jardins.

On a beaucoup disputé sur la saison de l'année dans laquelle commençait l'année sabbatique. Les uns ont cru qu'il fallait la commencer au premier mois de l'année sainte, c'est-à-dire, à nisan, au printemps; et les autres au premier mois de l'année civile, c'est-à dire, au mois tizri, qui répond à peu près à notre mois de septembre. Moïse ne s'explique pas sur cela d'une manière assez distincte; il dit simplement que l'on ne labourera point la terre, et qu'on ne fera pas la moisson cette année. Les semailles se faisaient dans la Palestine en automne, tant pour le froment que pour les orges; et la moisson des orges se commençait à Pâques, et celle des froments à la Pentecôte. Ainsi, pour entrer dans l'esprit de la loi, en observant le repos de l'année sabbatique, sans que la terre demeurât deux ans inculte, il fallait de nécessité la commencer en automne, après toutes les récoltes; on ne labourait point en automne, et l'on ne faisait point de moisson après l'hiver; mais l'automne suivant on recommençait à labourer, pour pouvoir moissonner le printemps et l'été suivants.

Dieu avait aussi ordonné que les esclaves hébreux fussent mis en liberté cette année, à moins qu'ils ne voulussent librement renoncer à leur droit, et se laisser percer l'oreille en présence des juges, pour marque qu'ils s'engageaient à une servitude perpétuelle, ou du moins à servir jusqu'en l'année du jubilé. Ainsi, dans l'année sabbatique on remettait les dettes, et on rendait la liberté aux esclaves. Mais remettait-on les dettes absolument, ou en suspendait-on seulement le paiement? Plusieurs croient que la rémission était absolue, et que les dettes étaient absolument éteintes en l'année sabbatique. La précaution des riches dont parle Moïse, qui ne voulaient pas prêter à leurs frères quand l'année sabbatique approchait, semble prouver qu'après cette année ils n'espéraient plus rien de leurs débiteurs; car si l'action du débiteur était simplement suspendue pendant cette année, ce n'était pas un motif suffisant pour les empêcher de prêter. Comme il n'est pas question ici du prêt à intérêt, qui était interdit aux Hébreux envers leurs frères, mais d'un simple prêt, le créancier pouvait l'exiger avant ou après l'année sabbatique, dans la supposition de ceux qui croient que la rémission n'était pas absolue.

D'autres distinguent entre les dettes hypothéquées sur des fonds, et dont les contrats portaient la clause de dettes perpétuelles, et celles qui n'étaient point hypothéquées et portées dans de simples contrats. Ces dernières se quittaient pour toujours en l'année sabbatique, mais non pas les autres. Ménochius croit aussi la rémission générale et absolue pour les dettes, mais non pas pour le prêt, ni pour le dépôt. Tout ceci ne regardait que les Hébreux naturels ou ceux qui avaient embrassé le judaïsme, mais non pas les étrangers.

On dispute aussi si les dettes se remettaient et si les esclaves se relâchaient dès le commencement, ou seulement à la fin de l'année sabbatique. L'hébreu à la lettre porte : *A la fin de sept ans, vous ferez rémission;* ce qui a fait croire à quelques-uns que les dettes n'étaient remises ni les esclaves mis en liberté qu'à la fin de l'année sabbatique; mais la plupart croient, au contraire, qu'on commençait par l'année sabbatique. Le texte original l'explique très-naturellement de la

fin de la semaine d'années, après laquelle venait l'année sabbatique qui en était la conclusion.

4° L'année du jubilé se célébrait au bout de sept semaines d'années, ou la quarante-neuvième année. Elle avait toutes les mêmes prérogatives que l'année sabbatique, par rapport au repos de la terre et à la communauté des fruits qu'on abandonnait aux pauvres et aux étrangers, et à la liberté qu'on accordait aux esclaves hébreux. Elle avait ceci de particulier qu'elle affranchissait ceux mêmes qui avaient renoncé à leur liberté en l'année sabbatique, et qu'elle remettait en possession de leurs biens et de leurs héritages ceux qui avaient été obligés de les vendre ou de les engager.

Le principal motif de ces lois était : 1° de rappeler la mémoire de la création du monde par ces différentes sortes de sabbat, de septième jour, de septième année et de sept semaines d'années ; 2° de conserver, autant qu'il était possible, parmi les Hébreux, l'égalité de biens et de conditions, en remettant les esclaves en liberté et en faisant rentrer les anciens propriétaires dans leurs biens engagés ou aliénés ; enfin de marquer le souverain domaine de Dieu sur les biens et sur les personnes des Israélites, en ordonnant que tous les biens de la campagne fussent communs pendant la septième année, et en accordant le repos à la terre, aux esclaves et aux animaux pendant tout le cours de cette année.

Année des Grecs. *L'année des Grecs ou l'ère des Séleucides*, dont il est si souvent parlé dans les livres des Machabées, commençait en l'an du monde 3692, avant Jésus-Christ 308, avant l'ère vulgaire 312. Le premier livre des Machabées commence ces années au printemps, et le second livre des Machabées les commence en automne de l'an du monde 3692, ainsi que les Syriens, les Arabes et les Édesséniens les comptaient.

Antimoine, *stibium*. L'antimoine, natif des anciens, ou sulfure d'antimoine, ayant, dit-on, été administré comme remède à des moines, en fit périr plusieurs, ce qui lui valut son nom. Cette mine, très-abondamment répandue dans la nature, se présente sous formes d'aiguilles ou de lames d'un gris bleuâtre, brillantes, inodores et insipides ; c'est d'elle que l'on extrait l'antimoine métallique.

L'antimoine est aujourd'hui fort employé dans la médecine ; mais avant le douzième siècle on ne s'en servait que dans la composition du fard, et c'est en ce sens et par rapport à cet usage que nous en parlons ici. L'Ecriture nous le décrit comme un fard dont les femmes se servaient pour se noircir les yeux. Jézabel ayant appris que Jéhu devait entrer dans Samarie, *se farda les yeux avec de l'antimoine*, ou, selon l'hébreu, *se mit les yeux dans l'antimoine* ; elle se les frotta entièrement, ou même elle les plongea dans le fard pour parler à cet usurpateur et pour se montrer devant lui.

Comme les yeux grands, bien fendus et noirs passaient pour les plus beaux, ceux et celles qui avaient soin de leur beauté se frottaient les yeux, le tour de l'œil et la paupière avec une aiguille trempée dans une boîte de fard d'antimoine pour se noircir l'œil, pour étendre la paupière ou plutôt pour la replier, afin que l'œil en parût plus grand. Encore aujourd'hui les femmes syriennes, arabes et babyloniennes se frottent et se noircissent le tour de l'œil, et, dans le désert, les hommes comme les femmes se mettent du noir autour des yeux pour se les conserver contre l'ardeur du soleil et contre la vivacité de ses rayons. M. Darvieux dit que les femmes arabes bordent leurs yeux d'une couleur noire composée avec de la tutie que les Arabes appellent *kehel*. Elles tirent une ligne de ce noir en dehors du coin de l'œil pour le faire paraître plus fendu. Isaïe, dans le dénombrement qu'il a fait des parures des filles de Sion, n'y a pas oublié les aiguilles dont elles se servaient pour peindre leurs yeux et leurs paupières.

Jérémie parlant aux filles de Sion : *En vain vous vous revêtirez de pourpre et vous mettrez vos colliers d'or ; en vain vous vous peindrez les yeux avec de l'antimoine ; vos amants vous mépriseront.* Et Ézéchiel, découvrant les déréglements de la nation juive sous l'idée d'une femme débauchée, dit qu'elle s'est baignée, qu'elle s'est parfumée, *qu'elle a frotté ses yeux d'antimoine*, qu'elle s'est parée, qu'elle s'est assise sur un très beau lit et devant une table bien couverte, etc. Job marque assez l'estime que l'on faisait de l'antimoine, en donnant à une de ses filles le nom de *vase d'antimoine*, ou de boîte à mettre ce fard ; *cornu stibii.* L'auteur du livre d'*Enoch* dit que, dès avant le déluge, l'ange Asléel apprit aux filles l'art de se farder.

Tertullien et saint Cyprien ont fort déclamé contre cette coutume usitée en Afrique, même parmi les hommes, de se peindre les yeux et les sourcils : *Inunge oculos tuos non stibio diaboli, sed collyrio Christi*, dit saint Cyprien. Pline, parlant des dames romaines, dit qu'elles se fardaient jusqu'aux yeux : *Tanta est decoris affectatio, ut tingantur oculi quoque.* Sardanapale se peignait les yeux et les sourcils. Josèphe fait le même reproche aux séditieux qui prenaient le nom de *zélés*, et qui s'étaient emparés du temple de Jérusalem.

Anus *des Philistins.* L'arche du Seigneur ayant été prise par les Philistins et ayant été déposée dans la ville d'Azot, la main du Seigneur s'appesantit sur ceux de cette ville et sur les autres satrapies des Philistins, et elle les frappa d'une maladie douloureuse dans l'anus ou dans le plus secret de la partie d'où sortent les excréments. Les interprètes ne sont pas d'accord sur la signification du terme de l'original que l'on a traduit par *anus*, ni sur la nature de la maladie dont les Philistins furent frappés. Les uns croient que Dieu leur envoya les hémorroïdes internes ou cachées. L'hébreu signifie proprement ce qui est obscur ou caché. D'autres l'entendent de la dyssenterie, d'autres de la fistule ou du condyloma, qui est une descente du fondement hors de sa place. Le Psalmiste désigne assez clairement la fistule, lorsqu'il dit (*Ps.* LXXVII) : *Percussit inimicos suos in posteriora, opprobrium sempiter-*

num dedit eis : Il les a frappés dans la partie d'où sortent les excréments, il les a chargés d'un opprobre éternel. Au ỳ. 9, les Septante et la Vulgate ajoutent à l'hébreu, que *les Philistins firent des siéges de peaux* pour s'asseoir plus mollement, à cause de leur incommodité. Hérodote semble avoir eu quelque connaissance de cette histoire ; mais il l'a mal entendue, et en a attribué la cause à autre chose. Il dit que les Scythes ayant pillé le temple d'Ascalon, ville célèbre des Philistins, la déesse (Dercéto ou Vénus) qu'on y adorait, les frappa d'une maladie honteuse qu'on croit être les hémorroïdes, laquelle passa à leur postérité. C'est peut-être ainsi que le racontaient les Philistins ; mais toujours il passait pour constant que cette maladie était ancienne et envoyée de Dieu parmi eux, et qu'elle se transmettait à leurs enfants.

Les Philistins, pour se garantir de cette incommodité et des ravages des rats qui désolaient leur pays, furent conseillés, par leurs prêtres et leurs devins, de renvoyer l'arche du Seigneur dans les terres d'Israël, mais de ne la pas renvoyer sans quelques présents; de faire cinq figures d'anus d'or et autant de figures de rats de même métal, de mettre le tout dans l'arche ou auprès de l'arche, et de rendre gloire à Dieu, en reconnaissant que cette plaie était un pur effet de sa justice. Ce conseil fut suivi, et l'arche fut renvoyée. Josèphe, suivi de quelques interprètes, a cru que les cinq villes des Philistins firent chacune une statue qu'elles consacrèrent à Dieu, comme un monument de leur délivrance. Les païens ont souvent imité cette conduite des Philistins, en offrant aux dieux des figures qui représentent les parties du corps où ils avaient été frappés de maladies. Les chrétiens, à leur imitation, consacrent encore aujourd'hui en plusieurs endroits, en l'honneur des saints, des figures de cire ou de métal des parties du corps où ils croient avoir expérimenté leur puissance dans leur guérison.

Apis. Les Égyptiens adoraient le bœuf ou le taureau ; tous les anciens en font foi. Ils avaient un bœuf consacré au soleil, qu'ils nourrissaient à Héliopolis, et qu'ils appelaient *Minevis.* Ils en avaient un autre nommé *Apis*, et qui était consacré à la lune, et se nourrissait à Memphis. C'était le dieu Osiris qu'on adorait sous la figure de cet animal. Voici les marques auxquelles on le reconnaissait : il était noir par tout le corps, excepté une tache blanche en carré qu'il avait sur le front; il avait sur le dos une figure d'aigle, selon quelques-uns, ou, selon d'autres, la figure d'un croissant; les poils de la queue doubles, et la figure d'un escarbot sous la langue.

Quand on avait trouvé un veau ainsi marqué, on le menait avec de grandes réjouissances au temple d'Osiris, où il était nourri, gardé et adoré en la place de ce dieu tant qu'il vivait. Après sa mort, on l'enterrait avec grande solennité et en grand deuil; après quoi on en cherchait un autre qui eût les mêmes marques. Quelquefois on était plusieurs années à le trouver; mais lorsqu'on l'avait trouvé, c'était une grande fête dans tout le pays. On ne doute pas que le veau d'or qu'Aaron fit aux Israélites dans le désert, et que les veaux que Jéroboam proposa aux dix tribus dans son royaume pour les adorer, ne fussent une imitation du culte superstitieux que les Égyptiens rendaient au taureau Apis.

Quelques savants ont cru que les Égyptiens avaient rendu au patriarche Joseph des honneurs divins sous la figure d'un veau ou sous le nom d'Apis. On dit qu'Apis était un roi de Memphis, qui nourrit ses sujets pendant le temps d'une grande famine; que le nom d'*Apis* signifie un bœuf ; que cet animal est le symbole de l'agriculture. On s'imagine que ce roi de Memphis n'est autre que Joseph, qui, comme on sait, sauva l'Égypte pendant les sept années de stérilité. Le patriarche Jacob, parlant de la violence exercée par Siméon et Lévi contre Joseph, dit que dans leur fureur ils ont tué un homme, et que, dans leur indignation, *ils ont coupé les jarrets à un taureau*; ce que plusieurs interprètes expliquent de Joseph. De plus, le roi Pharaon donnait à Joseph le nom d'*Abis*, mon père, qui ressemble beaucoup à celui d'*Apis*. Mais ces raisons ne sont certainement pas convaincantes pour assurer ce sentiment. Il n'y a nulle apparence que les Égyptiens aient adoré Joseph, qui était d'une religion différente de la leur, et qui avait toujours témoigné tant d'éloignement pour leurs superstitions. D'ailleurs les théologiens égyptiens donnaient à leur culte d'Apis des raisons toutes différentes de celles que l'on donne du culte prétendu de Joseph.

Apocryphes. L'épithète d'*apocryphe* dérive du grec, et signifie proprement *caché*. On donne le nom de livres apocryphes, 1° à ceux dont l'auteur est inconnu, soit qu'il n'ait point mis de nom à son ouvrage, ou qu'il en ait mis un faux ; 2° à ceux qui ne sont pas dans le canon sacré des Écritures, et qu'on ne lisait pas publiquement dans l'assemblée des fidèles, mais qu'on pouvait lire en particulier pour sa propre édification ; 3° il se prend pour un livre qui ne passe pas pour authentique, et d'une autorité divine, quoiqu'il passe pour être composé par un auteur sacré et par un apôtre; par exemple, l'Épître de saint Barnabé; 4° enfin on appelle apocryphes les livres dangereux composés par d'anciens hérétiques, pour autoriser leurs mauvais sentiments.

Il y a donc divers degrés entre les livres apocryphes. Les uns sont absolument faux, dangereux, impies, composés par les hérétiques, pour défendre l'erreur ou la superstition; comme les faux évangiles de saint Thomas, l'évangile des Valentiniens, des Simoniens, des gnostiques, de Marcion, etc. D'autres sont simplement apocryphes, ne contenant rien de contraire à la foi et aux bonnes mœurs, et que l'on peut lire en particulier avec édification ; comme le quatrième livre d'Esdras, les troisième et quatrième des Machabées, l'Épître de saint Barnabé, le livre d'Hermas. Les autres, après avoir été assez longtemps contestés par quelques-uns, sont enfin entrés dans le canon par le consentement des Églises; comme *Judith*, *Tobie*, les deux premiers livres des *Machabées*.

la *Sagesse*, l'*Ecclésiastique*, *Baruch*, les additions qui se trouvent dans le grec de *Daniel* et d'*Esther*, l'histoire de Susanne et de Bélus, que saint Jérôme range au nombre des apocryphes, et qu'il dit que l'Église lit, sans les admettre dans le canon : *Ecclesia quidem legit, sed intra canonicas scripturas non recipit.* Enfin, il y a des parties de l'Écriture qui sont contestées encore aujourd'hui, et qui sont reçues par les uns pour canoniques, tandis que les autres les tiennent pour apocryphes; par exemple, les titres des *Psaumes*, la petite Préface de *Jérémie*, celle de l'*Ecclésiastique*, et, selon quelques-uns, les Additions d'Esther et de Daniel.

Les protestants mettent au rang des apocryphes, non seulement ceux qui passent pour tels dans l'Église romaine, comme l'oraison de Manassé, roi de Juda, les troisième et quatrième livre des *Machabées*, les troisième et quatrième d'*Esdras*, l'Épître de saint Barnabé, le Livre d'Hermas, l'Addition qui est à la fin de *Job*, le *Psaume* cent cinquante-un; mais ils rangent dans le nombre des apocryphes la *Sagesse*, l'*Ecclésiastique*, les deux premiers livres des *Machabées*, *Tobie*, *Judith*, *Baruch*, et les Additions de *Daniel* et d'*Esther*, qui ne se trouvent pas dans l'hébreu. Et, pour le Nouveau-Testament, ils sont partagés sur la canonicité de l'Épître aux Hébreux, de l'Épître de saint Jacques, de la seconde Épître de saint Pierre, de la seconde et de la troisième Épître de saint Jean, de celle de saint Jude et de l'*Apocalypse*.

Si l'on est curieux de voir un catalogue plus long et plus exact des écrits faux et apocryphes, tant de l'Ancien que du Nouveau-Testament, je veux dire des livres composés par d'anciens auteurs sous les noms respectables des patriarches ou des prophètes, on peut voir M. Fabricius dans les deux tomes imprimés à ce sujet; le premier, sur l'Ancien-Testament, intitulé : *Codex pseudepigraphus Veteris Testamenti;* et le second, intitulé : *Codex apocryphus Novi Testamenti.*

Apollyon. Terme grec qui signifie l'exterminateur, et qui répond à l'hébreu *Abadon*, qui signifie la même chose. Saint Jean, dans l'*Apocalypse* (IX, II), dit qu'un ange ayant ouvert le puits de l'abîme, il en sortit une fumée épaisse, et avec cette fumée des sauterelles qui étaient semblables à des chevaux de bataille, et qui étaient commandées par un ange de l'abîme, nommé en hébreu *Abadon*, en grec *Apollyon*, et en latin *Exterminans.*

Aporior, *aporiari*. Ce verbe n'est pas ordinaire ; il signifie être dans le doute, dans l'incertitude, dans la perplexité; il se trouve dans la Vulgate, *Eccli.* XVIII, 6 : *Quam quieverit aporiabitur*, quand l'homme méditera en repos les merveilles de Dieu, il sera dans un profond étonnement. Et dans Isaïe : *Aporiatus est quia non est qui occurrat*, etc. : Il a été dans la douleur qu'il ne se présentait personne pour l'arrêter. Et dans saint Paul : *Aporiamur, sed non destituimur ;* Nous sommes dans la perplexité, mais nous ne perdons point courage. On trouve aussi dans l'*Ecclésiastique* (XXVII, 5) *aporia*, qui vient de la même racine : *Sic aporia hominis in cogitatus illius.* A force de rêver et de réfléchir souvent, à la fin on se trouve plus embarrassé, plus incertain.

Apostat, se dit principalement de ceux qui abandonnent la vraie religion pour embrasser l'idolâtrie, ou le mahométisme, ou l'hérésie, ou le schisme, ou quelque autre religion que ce soit, hors celle qui est approuvée de Dieu, comme était le judaïsme avant la venue de Jésus-Christ, et comme est le christianisme depuis la mort du Sauveur. On donne aussi le nom d'*apostats* à ceux qui quittent une profession sainte, dans laquelle ils se sont engagés par des vœux solennels, pour rentrer dans le siècle. Dans l'Écriture, le nom d'*apostat* ne se prend pas toujours en ce sens. Par exemple, dans Job : *Dieu dit au roi : Vous êtes un apostat.* L'hébreu porte simplement : *Qui dit au roi : Bélial*, Vous êtes un homme de néant, ou un méchant. Et dans les *Proverbes* (VI, 12) : *L'homme apostat n'est bon à rien.* L'hébreu : *L'homme de Bélial*, *l'homme d'iniquité.* Et dans Ézéchiel, II, 3 : *Gentes apostatrices*, signifie des nations qui se sont révoltées contre le Seigneur. Et quand il est dit que le vin et les femmes feront apostasier même les sages, cela veut dire que ces deux choses sont les deux écueils les plus dangereux de l'homme, et ceux qui engagent le plus dans le crime et le déréglement.

Apôtre. Ce nom vient du grec *apostolos*, qui signifie un envoyé, Les Hébreux avaient leurs apôtres, qui étaient envoyés par leur patriarche, pour recueillir chaque année certaine espèce de tributs que les Juifs lui payaient, et qui étaient appelés *aurum coronarium.* On prétend que dès avant Jésus-Christ, ils avaient une autre sorte d'apôtres, dont l'emploi était de recueillir le demi-sicle que chacun des Israélites devait payer par tête au tabernacle, ou au temple du Seigneur. Les députés qui avaient soin de faire payer ce demi-sicle avant la destruction du temple pouvaient être appelés apôtres. Mais je ne remarque pas distinctement que ce nom leur ait été donné, comme il le fut à d'autres officiers des grands-prêtres et des chefs du peuple, qui étaient envoyés pour porter leurs ordres dans les villes et dans les provinces, dès qu'il s'agissait des affaires de la religion.

Par exemple, saint Paul fut député aux synagogues de Damas pour arrêter et mettre en prison ceux qui professaient la religion de Jésus-Christ. Cet apôtre fait allusion à cette coutume, selon la remarque de saint Jérôme, lorsqu'à la tête de son Épître aux Galates, il dit qu'*il est apôtre, non de la part des hommes, ni par l'autorité d'aucun homme, mais par Jésus-Christ.* Comme s'il disait qu'il n'est pas apôtre à la manière de ceux qui se voyaient parmi les Juifs, qui ne tenaient leur mission que des princes des prêtres, ou des principaux de la nation, mais qu'il était apôtre de Jésus-Christ même.

Eusèbe et le même saint Jérôme parlent aussi des apôtres qui furent envoyés par les Juifs pour décrier Jésus-Christ et ses disciples. Saint Justin le Martyr, dans son Dialogue contre Tryphon, dit qu'ils envoyèrent ceux qu'ils appellent apôtres, qui portèrent

des lettres circulaires pleines de calomnie contre les chrétiens. Saint Epiphane, parlant de ces apôtres, remarque que c'était parmi les Juifs un emploi fort honorable et fort lucratif.

A l'égard des apôtres de Jésus Christ, ils furent les premiers et les plus distingués de ses disciples; il leur donna la principale autorité, les remplit de son esprit, les fit dépositaires de ses mystères, et les choisit du milieu de tous ceux qui le suivaient, pour établir sur eux l'édifice de son Église. Jésus-Christ les envoya, après sa résurrection, dans tout le monde pour prêcher et baptiser au nom du Père, du Fils et du Saint-Esprit; leur donna le pouvoir de faire toutes sortes de miracles et de guérisons. Voici les noms des douze apôtres choisis par Jésus-Christ : 1° Pierre, 2° André, 3° Jean l'évangéliste, 4° Philippe, 5° Jacques le Majeur, 6° Barthélemi, 7° Thomas, 8° Matthieu, 9° Simon, 10° Thadée ou Jude, 11° Jacques le Mineur, 12° Judas Iscariote. Ce dernier ayant trahi son maître, et s'étant pendu de désespoir, on choisit en sa place saint Matthias. Enfin, saint Paul, ayant été converti d'une manière miraculeuse par Jésus-Christ même, a été compté parmi les apôtres du premier rang.

Aquilon, vent du septentrion ou nord. Supposant un homme dont le visage est tourné vers l'orient, les Hébreux désignent le septentrion par la gauche, le midi par la droite, le couchant par le derrière, et l'orient par le devant.

Arbres. Il n'y a guère de choses moins connues dans l'Écriture que les noms hébreux des plantes et des arbres. Nous n'en donnons point ici le dénombrement; mais nous parlerons, à mesure que l'occasion s'en présentera, des principaux dont il est fait mention dans les livres saints. Lorsque les Juifs avaient planté une vigne, ou un arbre fruitier, il leur était défendu d'en manger les fruits pendant les trois premières années; ils offraient à Dieu ceux de la quatrième, et après cela ils pouvaient user indifféremment de tout ce que leurs arbres produisaient. Les fruits des trois premières années étaient censés impurs. L'Écriture dit que pendant ces trois années on donnait en quelque sorte la circoncision à ces arbres : *Auferetis præputia eorum.* Après cela ils les rendaient communs. *Ils profanaient* en quelque sorte leurs arbres, après en avoir offert les prémices au Seigneur.

Arc. C'était une arme fort connue des Israélites, et il y avait dans leurs armées plusieurs archers très-habiles. Dans l'Écriture, quand on parle de tendre l'arc, ordinairement on se sert du verbe *fouler aux pieds*, parce qu'en effet on met le pied sur l'arc, pour le tendre avec plus de facilité. Pour l'ordinaire les arcs étaient de bois. Pour dire que Dieu détruira la puissance d'un peuple, Jérémie dit que Dieu lui brisera son arc : *Confringam arcum Ælam*; et Osée : *Conteram arcum Israel.*

Un arc trompeur, *facti sunt quasi arcus dolosus*, signifie un arc qui n'est pas bien monté, qui ne donne pas droit au but. Le roi Ozias fit de bons arsenaux, où il mit quantité de bonnes armes, entre autres quantité d'arcs et de frondes. l'Écriture donne à Dieu l'arc et les flèches, comme on les donne aux guerriers et aux conquérants : *Suscitans suscitabis arcum tuum juramenta tribubus quæ locutus es*, Vous réveillerez votre arc, vous le tendrez, et vous le mettrez en état de tirer, etc. Les enfants d'Ephraïm, qui se vantaient d'être si habiles archers, ont pris la fuite au jour du combat : *Filii Ephraim intendentes et mittentes arcum, conversi sunt in die belli.* Le Seigneur promet de livrer à l'*arc du juste*, de Cyrus, du Messie, les nations, comme la paille qui est jetée au vent. Les Perses, nommés Élamites dans l'Écriture, et dont Cyrus était roi, étaient les plus habiles archers du monde.

Arc de triomphe. Il est dit, dans le premier livre des *Rois*, que Saül, après la défaite des Amalécites, s'érigea un arc de triomphe sur le Carmel : *Eo quòd venisset Saül in Carmelum, et erexisset sibi fornicem triumphalem.* l'hébreu porte qu'il *s'érigea une main*, c'est-à-dire, un monument. On ne sait de quelle nature ni de quelle forme était ce monument. Mais il y a apparence que ce fut quelque monceau de pierres, ou quelque colonne, pour servir à conserver le souvenir de sa victoire contre Amalec. L'auteur des Traditions hébraïques sur les livres des *Rois*, dit que cet arc de triomphe de Saül fut composé de branches de myrte, de palmier et d'olivier.

Arc-en-ciel, ou Iris. On désigne sous ce nom un arc brillant, ordinairement simple, quelquefois double, très-rarement triple, que l'on observe dans l'atmosphère quand il pleut et que le soleil luit en même temps. Il faut pour l'apercevoir que l'observateur ait le dos tourné vers le soleil, et les yeux fixés vers le nuage qui se résout en pluie. Lorsque la lumière solaire traverse les globules d'eau qui forment le nuage, elle éprouve, en pénétrant dans ces globules, une véritable décomposition, et donne ainsi naissance aux brillantes couleurs qui constituent l'arc-en-ciel, et qui sont le violet, l'indigo, le bleu, le vert, le jaune, l'orange et le rouge.

« Le Seigneur, dit dom Calmet, ayant fait alliance avec Noé, et lui ayant promis qu'il n'inonderait plus la terre par un déluge universel, lui donna, pour gage de sa parole, l'arc-en-ciel : *Je mettrai mon arc dans les nues, et il sera le signe de l'alliance qui est entre moi et la terre.* Ce n'est pas à dire qu'avant le déluge on n'ait point vu d'arc-en-ciel; mais depuis le déluge ce signe, qui auparavant était purement naturel, devint par l'institution de Dieu un signe surnaturel, et une preuve certaine que Dieu n'enverrait plus de déluge sur la terre. Le nom d'*Iris* vient apparemment de l'hébreu, ou du chaldéen *Ir*, un veillant, un ange, un messager. On sait qu'*Iris* était la messagère des dieux chez les païens. »

Arche, *Arca*. Le mot français *arche*, que l'usage a conservé, est très-impropre pour signifier ce que l'Écriture entend par *arca*. Ce terme latin signifie proprement *un coffre*, et c'est la vraie signification de l'hébreu *aran*, que Moïse emploie pour désigner le coffre dans lequel on mit en dépôt les tables où étaient

écrites les paroles de l'alliance, ou les dix principaux commandements de la loi. Ce coffre était de bois de séthim, couvert de lames ou de feuilles d'or, ayant deux coudées et demie de long, une coudée et demie de large, et une coudée et demie de haut. Il avait tout autour par le haut une petite espèce de couronne d'or, et deux chérubins étaient attachés à son couvercle. Aux deux côtés de ce coffre il y avait quatre anneaux d'or, deux de chaque côté, dans lesquels on passait des bâtons pour aider à le porter dans les marches du désert. Voilà ce que c'était que *l'arche d'alliance*, un coffre précieux où l'on mettait les deux tables de pierre écrites de la main de Dieu.

Après le passage du Jourdain l'arche demeura quelque temps à Galgal, de là elle fut placée à Silo. Elle était en ce lieu-là lorsque les Israélites l'en tirèrent pour l'emmener dans leur camp. Ils livrèrent la bataille aux Philistins, et l'arche du Seigneur tomba entre les mains des ennemis. Les Philistins, accablés sous la main du Seigneur, qui s'appesantissait sur eux, renvoyèrent l'arche, et elle fut mise à Cariath-ïarim. On la vit ensuite à Nobé sous Saül. David la transporta de Cariath-ïarim dans la maison d'Obédédom, de là dans son palais à Sion; et enfin Salomon la fit venir dans le temple qu'il avait fait bâtir dans Jérusalem.

Elle demeura dans le temple avec le respect convenable, jusqu'aux derniers rois de Juda, qui, s'abandonnant à l'idolâtrie, osèrent placer leurs idoles jusque dans le lieu saint. Alors les prêtres, ne pouvant souffrir cette profanation, prirent l'arche du Seigneur, et la portèrent de lieu en lieu pour la soustraire à la fureur de ces princes impies. Josias leur ordonna de la remettre dans le sanctuaire, et leur défendit de la porter dans le pays, comme ils avaient fait jusqu'alors.

Quelque temps avant la captivité de Babylone, Jérémie, prévoyant les malheurs qui devaient arriver à sa nation, et éclairé d'une lumière surnaturelle, transporta le tabernacle et l'arche d'alliance dans une caverne de la montagne où Moïse était monté peu avant sa mort, et d'où il avait vu l'héritage du Seigneur. Jérémie alla à cette montagne, cacha dans une caverne ces dépôts sacrés; et les prêtres qui l'accompagnaient ayant voulu marquer l'endroit pour s'en souvenir, ne le purent jamais retrouver. Le prophète les reprit de leur curiosité, et leur déclara que ce lieu demeurerait inconnu, jusqu'à ce que le Seigneur rassemblât son peuple dispersé, et se réconciliât avec lui. On doute avec raison que l'arche d'alliance ait été rétablie dans le temple depuis le retour de la captivité de Babylone.

Arche de Noé, en hébreu *thébat*, est une espèce de coffre. Le terme dont se sert Moïse pour l'exprimer est différent du nom ordinaire qu'il emploie pour marquer un coffre. C'est le même terme hébreu, *thébat*, qu'il emploie lorsqu'il parle du petit vase de jonc dans lequel il fut exposé sur le Nil. C'était une espèce de barque ou de nacelle, approchant de la forme d'un coffre. Les anciens nous apprennent que les Égyptiens se servaient de nacelle de jonc pour aller sur le Nil, et qu'elles étaient si légères que quelquefois ils les portaient sur leurs épaules, lorsqu'ils rencontraient des chutes d'eau qui les empêchaient de passer.

A l'égard de l'arche de Noé, il y a toute apparence qu'elle avait la même forme que ces nacelles des Égyptiens, mais elle était d'un volume infiniment plus grand.

Archisynagogus, chef de la synagogue. C'était un titre d'office chez les Juifs; ordinairement il y avait plusieurs notables qui présidaient aux synagogues et aux assemblées qui s'y tenaient. Leur nombre n'était pas fixe ni égal dans toutes les villes; cela dépendait de la grandeur des lieux, et du plus ou moins grand nombre de gens qui venaient aux synagogues. Il y avait telle synagogue où soixante-dix anciens présidaient; d'autres en avaient dix, d'autres neuf, d'autres seulement quatre ou cinq, ou même un seul chef ou *archisynagogus*. On leur donne quelquefois le nom d'ange de la synagogue ou de prince de la synagogue; les Juifs leur donnent aussi le nom de *chachamim*, ou sage. Ils présidaient aux assemblées de religion, invitaient à parler ceux qui s'en trouvaient capables, jugeaient des affaires pécuniaires, des larcins et autres choses de cette nature; ils avaient droit de faire fouetter ceux qui étaient convaincus de quelques contraventions à la loi; ils pouvaient aussi excommunier, et chasser de la synagogue ceux qui avaient mérité cette peine. Voyez Basnage, *Hist. des Juifs*, liv. VII, c. 7; et Vitringa, *De Synagog.*

Architriclinus, que l'on traduit ordinairement par *maître-d'hôtel*, signifie plutôt *le maître* ou *l'intendant du festin*. C'était, dit S. Gaudence de Bresse, un des amis de l'époux, lequel était chargé de l'ordre et de l'économie du festin; il donnait ses ordres aux domestiques, veillait à tout, faisait servir ou desservir selon qu'il jugeait plus à propos. *Qui conviviorum apparatum, ministros atque ordinem dispensaret; et hic pro officio architriclinus, hoc est, triclinii præpositus, dicebatur.* C'était lui qui goûtait et distribuait le vin aux conviés. Voici comme l'auteur de *l'Ecclésiastique* décrit l'office de ce maître du festin: *Vous a-t-on établi maître du repas, ne vous en élevez point; soyez au milieu d'eux comme un d'entre eux, ayez l'œil à tout. Après quoi vous pourrez vous asseoir à table, et recevoir la couronne comme la récompense de votre service.* Chez les Romains, on avait aussi des rois ou des maîtres du repas, *magister in convivio*, comme les nomme Apulée. Varron dit que dans les festins publics on créait encore, de son temps, un roi du repas pour conserver la mémoire de l'antiquité; et qu'alors on faisait courir des vases pour boires à la ronde: *In publico convivio etiam nunc antiquitatis retinendæ causâ, cùm magistri fiunt, potio circumfertur.* Quelques anciens ont cru qu'*architriclinus* était le nom de l'époux des noces de Cana. On lit dans le roman de Garin le Lorrain:

Par cil Dame Deu qui de l'iau fit vin
Au jor des noces de S. Architriclin.

Archives. Les premiers versets du chapitre VI d'*Esdras* prouvent la grande antiquité de l'usage de déposer dans les archives publiques un exemplaire de l'ordonnance ou de la charte qui accorde quelques priviléges ou grâces à une classe d'hommes ou à un individu. C'est ainsi que sur un marbre antique, cité par Thomas Smith, on lit, après la concession perpétuelle d'un terrain pour servir de sépulcre : « Il a été tiré de « cette inscription deux copies, dont l'une a été déposée aux archives. »

Arcturus, signifie proprement la queue de l'ourse, et marque une étoile située derrière la queue de la grande ourse, et dont le lever et le coucher présageaient, disait-on, des tempêtes et du mauvais temps. Job parle de l'*Arcturus* ou de l'ourse sous le nom d'*As*, de l'*Orion* sous le nom de *Chésil ;* c'est cette étoile de la seconde grandeur que les astronomes placent au cœur du Scorpion ; des *Hyades* sous le nom de *Chimah ;* et enfin *du fond du midi* ou du pôle antarctique sous le nom de *interiora austri.*

Aréopage, lieu où les aréopagistes, qui étaient de fameux juges d'Athènes, s'assemblaient autrefois. L'Aréopage est situé sur une hauteur qui était anciennement presque au milieu de la ville ; aujourd'hui il est hors d'Athènes. On en voit encore des restes dans les fondements qui forment un demi-cercle, bâti avec des carreaux de pierres d'une grandeur prodigieuse ; ces fondements soutiennent une terrasse ou plate-forme d'environ cent quarante pas, qui était la cour de cet auguste sénat. Au milieu, on voit un tribunal taillé dans le roc, et tout autour des siéges aussi taillés dans la pierre, où les juges de l'aréopage jugeaient autrefois en plein air et sans aucune couverture. Près de là, on voit quelques cavernes creusées dans le roc, où apparemment l'on tenait les prisonniers qui devaient comparaître devant ces juges. On dit qu'ils prononçaient leurs jugements pendant la nuit, afin que la vue des personnes qui parlaient et se défendaient ne les touchât point. S. Paul ayant prêché à Athènes contre la pluralité des dieux, et ayant avancé qu'il venait annoncer aux Athéniens un Dieu qu'ils adoraient sans le connaître, fut mené devant les aréopagistes comme introducteur d'une nouvelle religion ; il y parla avec tant de sagesse, qu'il convertit Denys, l'un de ses juges, et qu'il fut renvoyé sans qu'on ait eu rien à lui dire.

Argent. Ce métal ne paraît pas avoir été en usage avant le déluge : du moins Moïse n'en parle pas ; il ne nomme que l'airain et le fer. Mais du temps d'Abraham il était déjà commun, et le commerce se faisait avec ce métal. L'Écriture remarque que ce patriarche était riche *en or et en argent*, et qu'il acheta pour *quatre cents sicles d'argent* un sépulcre pour y enterrer Sara. Cet argent n'était pas monnayé, selon toutes les apparences, mais seulement en barres et en lingots, et on le pesait dans le commerce ordinaire. Voyez ci-après l'article *Monnaie*.

Argenteus, pièce d'argent, ce nom se prend ordinairement pour le sicle, qui vaut, selon l'estimation que nous suivons, trente deux sous et demi.

Ariel. Ce mot signifie *lumière* ou *vision de Dieu, puissant lion.* L'autel des holocaustes est appelé de ce nom au chapitre XLIII d'Ézéchiel, ỷ 15 et 16. Isaï (XXIX, 1) prend l'autel pour la ville de Jérusalem, lorsqu'il dit : « Malheur à Ariel, à Ariel, cette ville qui a été prise « par David ! »

Armées. Dans l'Écriture, le Seigneur prend le nom de *Dieu des armées.* Le mot hébreu *zebaoth*, qui signifie *armées*, se prend aussi pour signifier des troupeaux de brebis ; et dans plus d'un endroit des livres saints, on compare les armées à des troupeaux. Saül fait la revue de son armée comme *d'un troupeau de moutons;* Jérémie, parlant de l'armée des Assyriens, dit qu'elle viendra devant Sion, comme *un troupeau conduit par son pasteur*; dans une infinité d'endroits, la nation des Hébreux est l'*armée du Seigneur*, parce que Dieu en était considéré comme le chef et le général ; c'était lui qui nommait les chefs de ses armées, qui ordonnait la guerre et la paix ; ses prêtres y sonnaient de la trompette, et donnaient le signal du combat. Aussi ces guerres étaient ordinairement accompagnées de prodiges.

Les armées d'Israël n'étaient pas composées de troupes soudoyées, réglées et entretenues ; toute la nation était une nation de guerriers, prête à marcher à l'ennemi dès que la nécessité ou les ordres de Dieu le demandaient. L'armée n'attendait point d'autre récompense que la gloire de vaincre, ni d'autre salaire que les dépouilles que l'on prenait sur les ennemis, et qui se partageaient par les chefs. Chacun se fournissait d'armes et de provisions, et, pour l'ordinaire, les guerres étaient de courte durée. Ils combattaient à pied, et on ne vit point de chevaux dans leur armée que sous le règne de Salomon. David est le premier qui ait eu des troupes réglées ; ses successeurs, pour la plupart, n'avaient que des milices, excepté leurs gardes du corps, qui n'étaient pas fort nombreux.

Lorsqu'on était près de livrer la bataille, on publiait à la tête de chaque bataillon (*Deut.* XX) : « Qui est « celui qui a bâti une maison neuve, et qui n'en a pas « encore fait la dédicace ? Qu'il s'en retourne dans « sa maison, de peur qu'un autre vienne et ne la dédie. Qui est celui qui a planté une vigne et ne l'a « pas encore rendue commune, en sorte que l'on « puisse librement manger de son fruit ? Qu'il s'en « retourne, de peur qu'il ne meure à la guerre, et « qu'un autre jouisse du fruit de son héritage. Qui est « celui qui a épousé une femme, et ne l'a pas encore « conduite dans sa maison ? Qu'il s'en retourne, de « peur qu'un autre ne l'épouse. Après cela on disait « encore : Qui est celui qui est timide et qui manque « de cœur ? Qu'il s'en aille, de peur qu'il ne décourage « les autres par son exemple. » En même temps le prêtre se mettait à la tête de l'armée, et disait au peuple : « Écoutez, Israël, vous devez aujourd'hui livrer la bataille à vos ennemis ; ne craignez point, « ne vous effrayez point, ne reculez point, parce que « le Seigneur votre Dieu est au milieu de vous, pour

« combattre pour vous, et pour vous délivrer de la « main de vos ennemis. »

On portait ordinairement l'arche du Seigneur dans l'armée; elle ne quitta pas le camp d'Israël pendant tout le temps du voyage du désert. Josué la fit porter presque toujours avec lui dans les guerres qu'il fit aux Chananéens. Les Israélites ayant été mis en fuite par les Philistins, du temps du grand-prêtre Héli, envoyèrent chercher l'arche du Seigneur; sa venue les remplit d'allégresse, et répandit la terreur dans le camp des Philistins. David ordonna qu'on la portât au siége de Rabbat, où était l'armée d'Israël; et ce prince étant obligé de s'enfuir devant son fils Absalon, le grand-prêtre Sadoc lui apporta l'arche du Seigneur; mais David la fit reporter à Jérusalem. Les Israélites des dix tribus, à l'imitation de ceux de Juda, portèrent leurs veaux d'or dans leur camp, et les Philistins y portaient leurs idoles.

Armes des Hébreux. Les Hébreux se servaient de toutes les mêmes armes qui étaient en usage parmi les autres peuples de leur temps et de leur pays. Ils étaient armés d'épées, de dards, de lances, de javelots, d'arcs, de flèches et de frondes; ils portaient pour armes défensives le casque, la cuirasse, le bouclier, les cuissards. On remarque que dans certains temps, surtout dans des temps d'oppression et de servitude, des armées entières d'Israélites n'avaient aucunes bonnes armes. Dans la guerre de Debbora et de Barac contre Jabin, on ne vit ni boucliers ni lances dans une armée de quarante mille Israélites. Du temps de Saül, au jour de la bataille contre les Philistins, il ne se trouva dans tout Israël que Saül et Jonathas armés de lances et d'épées, parce que les Philistins qui régnaient dans le pays avaient interdit aux Hébreux les métiers de forgerons et de maréchaux, et qu'ils les obligeaient de venir dans leur pays, même pour raccommoder leurs outils de labourage, et ne voulaient pas leur forger des armes.

Les armes anciennement étaient indifféremment de cuivre ou de fer. On voit dans l'Écriture des boucliers, des casques et des arcs d'airain; Goliath portait un casque d'airain, des bottines et un bouclier de même matière. Les Hébreux étaient d'habiles archers et d'habiles frondeurs : on sait de quelle manière David usa de la fronde contre Goliath. Ceux de Benjamin étaient si adroits à tirer de la fronde, qu'ils auraient atteint un cheveu. L'Écriture ajoute qu'ils étaient pour la plupart ambidextres.

L'Écriture emploie dans le texte original jusqu'à quatre termes pour signifier les boucliers. On ne doute pas qu'il n'y eût entre eux quelque différence, mais il serait bien malaisé d'en fixer la forme et l'usage particuliers; on les faisait de bois ou d'osier, et on les couvrait de cuivre, de cuir ou de fer; quelquefois on les bordait simplement de métal, d'autres fois on y mettait plusieurs doubles de cuir. Un large bouclier d'airain couvrait les épaules de Goliath quand il s'avança contre l'armée d'Israël.

Les cuirasses étaient quelquefois de lin, de laine ou de coton battu en manière de feutre; d'autres fois elles étaient de cuivre ou d'airain, tantôt faites en chemises de mailles, et tantôt composées d'écailles ou de lames posées l'une sur l'autre, et tantôt de plaques solides de cuivre, de fer ou d'acier. Goliath avait une *cuirasse d'écailles* (*loricam squammeam*). Saül en avait une de lin très-solide et presque impénétrable. Nous avons fait voir, dans la Dissertation sur la milice des Hébreux, que ces sortes de cuirasses n'étaient pas inconnues aux anciens.

C'était la coutume de suspendre des armes et des boucliers aux tours des forteresses. Il est parlé, dans le *Cantique*, de boucliers suspendus à la tour de David. Ézéchiel parle des boucliers et des casques que les Tyriens, les Perses, les Lybiens et les Lydiens suspendaient aux murs de Tyr. Les Machabées, ayant purifié et de nouveau dédié le temple, ornèrent son portail de couronnes d'or et de boucliers. Simon Machabée orna le mausolée de ses frères avec des armes et des navires taillés dans la pierre.

Saint Paul, dans presque toutes ses Épîtres, fait allusion aux armes, à la guerre, aux exercices militaires, et à ceux des athlètes dans les jeux publics.

Armillus. C'est le nom que les Juifs donnent à l'antechrist. Il naîtra de la conjonction de quelques scélérats de diverses nations à une statue d'une vierge parfaitement belle que l'on verra à Rome; sa taille sera prodigieuse; il publiera qu'il est le Messie, et le Dieu qu'on doit adorer. Toute la postérité d'Ésaü (c'est ainsi qu'ils appellent les Romains) se rangera sous ses lois. Néhémie, fils de Joseph, premier Messie (car ils en attendent deux), lui fera la guerre; il marchera contre lui à la tête de trente mille Juifs; Armillus sera battu, et deux cent mille hommes périront dans le premier combat. Armillus reviendra à la charge, et après avoir perdu une infinité de soldats, il tuera sans le savoir le messie Néhémie.

Alors les Juifs perdront courage et prendront la fuite; toutes les nations les persécuteront, et ils n'auront jamais été traités avec plus de rigueur. A la fin ils se relèveront. L'archange Michel sonnera trois fois de la trompette; au premier coup paraîtra le Messie, fils de David, avec le prophète Élie; les Juifs se rassembleront autour de lui, et feront la guerre à Armillus; celui-ci sera tué dans la bataille. Après cela suivra le règne du Messie, et la ruine entière des chrétiens et des infidèles. Telle est l'idée que les rabbins se forment de l'antechrist. On trouve le nom d'Armillus dans le paraphraste Jonathan; mais on ne sait pas s'il y est de la première main, et s'il n'y a pas été ajouté et mis après coup.

Arrosement. Les Égyptiens arrosaient leurs terres en tirant de l'eau du Nil à l'aide de machines, et la répandaient dans des rigoles pratiquées pour la conduire dans les champs et dans les jardins.

Arsenal, *Arsenaux*. Les anciens Hébreux avaient chacun leurs propres armes, parce qu'ils allaient tous

à la guerre ; ils n'avaient point d'arsenaux ni de magasins d'armes, parce qu'ils n'avaient point de troupes réglées ni de soldats à gage ; ce ne fut que sous les règnes de David et de Salomon qu'on vit des arsenaux dans Israël. David avait fait de grands amas d'armes, qu'il avait consacrées au Seigneur dans son tabernacle. Le grand-prêtre Joïada les tira du trésor du temple pour armer le peuple et les lévites, au jour de l'élévation du jeune roi Joas. Salomon avait amassé de bonnes armes dans son palais nommé *le bois du Liban*, et avait de bons arsenaux dans toutes les villes de Juda qu'il avait fortifiées. Il imposait quelquefois aux peuples vaincus et tributaires l'obligation de lui forger des armes. Le roi Ozias ne se contenta pas de fournir ses arsenaux de lances, de casques, de boucliers, de cuirasses, d'épées, d'arcs et de frondes, il y mit aussi des machines propres à former et à soutenir des siéges. Ézéchias eut la même précaution : *il amassa des armes de toutes sortes*. Jonathas et Simon Machabées avaient des arsenaux de bonnes armes, tant de celles qu'ils avaient prises sur l'ennemi, que de celles qu'ils avaient achetées ou fait forger.

Artaba, sorte de mesure dont les Babyloniens se servaient. Ils offraient tous les jours douze artabes de vin à leur dieu Bélus ; mais Daniel découvrit la friponnerie des prêtres, qui prenaient pour eux ce vin. L'artabe contenait soixante-douze setiers, selon saint Epiphane et saint Isidore de Séville.

Asiarques, *Asiæ principes*, comme ils sont nommés dans la version latine des apôtres. C'étaient des souverains pontifes païens de l'Asie, qui étaient choisis par distinction pour faire célébrer à leurs dépens les jeux solennels et publics. Ceux de la ville d'Éphèse, par amitié et par considération pour saint Paul, l'empêchèrent, dans la sédition de l'orfèvre Démettre, d'aller se présenter au théâtre.

Asmodée, certain démon qui obsédait Sara, fille de Raguel, et qui fit mourir les sept premiers maris qu'on lui donna avant le jeune Tobie ; ce démon fut ensuite chassé par le moyen de la fumée d'un fiel de poisson, et lié par l'ange Raphaël dans les déserts de la Haute-Égypte. On forme sur ce démon Asmodée bien des questions curieuses. 1° On demande ce que veut dire le nom d'Asmodée. Les uns croient qu'il dérive de l'hébreu *Es-Madaï*, le feu de la Médie, parce qu'il inspirait le feu de l'amour impur dans ce pays, dont il se regardait comme le maître. D'autres, avec bien plus de vraisemblance, le font venir de l'hébreu *schamad*, exterminer : de sorte qu'*Asmodée* ne voudrait dire autre chose que l'ange destructeur, ou exterminateur.

Les rabbins disent qu'Asmodée est né de l'inceste de Tubalcaïn et de Noéma sa sœur, et que ce démon étant devenu amoureux de Sara, fille de Raguel, tuait tous ceux qui voulaient s'approcher d'elle, et qui, par la brutalité de leur passion, se livraient en quelque sorte à son pouvoir. D'où vient que l'ange dit à Tobie : *Ceux qui, en s'engageant dans le mariage, bannissent Dieu de leur cœur et de leur esprit, et ne pensent qu'à satisfaire leur passion et leur brutalité, comme les chevaux et les mulets, qui sont sans raison, c'est sur eux que ce démon exerce son pouvoir. Mais pour vous*, ajouta-t-il, *lorsque vous aurez épousé cette femme, vivez en continence avec elle pendant trois jours*, etc.

On demande comment la fumée du fiel d'un poisson a pu chasser Asmodée, et comment l'ange Raphaël a pu l'enchaîner dans la Haute-Égypte. Ceux qui donnent aux anges et aux démons des corps subtils, et qui croient qu'ils sont sensibles aux plaisirs des sens, de l'odorat et de l'ouïe, et qu'ils aiment les concerts et les bonnes odeurs, ne sont nullement embarrassés à résoudre ces difficultés. Ils diront que l'odeur forte du fiel du poisson aura pu faire abandonner à Asmodée la chambre où était Sara ; et qu'ensuite l'ange Raphaël l'aura suivi, et l'aura conduit invisiblement, et avec une promptitude proportionnée à la subtilité de son corps, dans quelque caverne de la Haute-Ègypte, où il l'aura enfermé.

Mais comme la foi nous enseigne d'autres principes, et que nous tenons les anges et les démons pour des substances purement spirituelles, nous croyons que tout l'effet de la fumée du fiel du poisson que brûla Tobie ne tomba que sur les sens de Tobie et de Sara, qu'il amortit dans eux le sentiment du plaisir et les mouvements de la volupté ; et que l'enchaînement d'Asmodée doit s'expliquer, dans un sens allégorique et figuré, de l'ordre de Dieu, qui lui fut signifié par Raphaël, et qui l'obligea de ne plus s'approcher de Sara, et de ne donner plus de marques de sa présence, sinon dans la Haute-Égypte. On peut consulter la Dissertation sur le démon Asmodée, au livre de *Tobie*.

Les rabbins racontent que le démon Asmodée avait chassé Salomon de son royaume, et avait pris sa place ; mais que Salomon étant revenu, le détrôna, et le chargea de chaînes. Ils disent de plus que ce prince avait forcé Asmodée à lui servir dans la construction du temple de Jérusalem ; que, par le secret que ce démon lui enseigna, il l'avait bâti sans employer le fer ni faire du bruit, selon cette parole de l'Écriture : *Malleus et securis, et omne ferramentum, non sunt audita in domo cùm ædificaretur*. Il employa, disent-ils, la pierre de Schamis, qui taillait la pierre comme nos vitriers coupent leur verre avec le diamant. Les Arabes mahométans croient que Salomon enchaîna le démon *Laora-Elmand* sur la montagne de Barend.

Asphalte. Le mot asphalte chez les Grecs signifiait toute espèce de bitume ; aujourd'hui il ne s'emploie plus que comme synonyme de bitume de Judée (Voy. *Bitume*).

Aspic, sorte de serpent, dont le venin est si prompt et si dangereux qu'il tue presque dans le moment qu'il a mordu, sans qu'on y puisse apporter de remède. Il court si vite qu'il semble voler. On dit qu'il est fort petit ; l'Écriture en parle souvent : l'endroit où elle parle de l'aspic sourd, qui se bouche l'oreille pour ne pas entendre la voix de l'enchanteur, est des plus fameux. On assure que cet animal se bouche les oreil-

les pour ne pas entendre celui qui le veut charmer ; et c'est à quoi le Psalmiste fait allusion, lorsqu'il dit que *la fureur du méchant est semblable à celle du serpent et de l'aspic sourd, qui se bouche les oreilles pour ne pas entendre la voix de l'enchanteur.* (Ps. LVII, 5).

Nous avons parlé des enchantements des serpents, dans ce volume et dans différents autres endroits de notre *Cours d'Écriture Sainte*, et nous avons rapporté trois manières diverses d'expliquer le passage du psaume que nous venons de citer. Les uns croient qu'il y a une sorte d'aspic réellement sourd qui est le plus dangereux de tous; et que c'est de celui-là que parle ici le Psalmiste. D'autres veulent que l'aspic étant vieux, devient sourd d'une oreille, et se bouche l'autre avec de la terre pour ne pas entendre la voix de l'enchanteur. D'autres enfin prétendent que l'aspic, de même que les autres serpents, a l'ouïe très-fine, mais que, quand on veut l'enchanter, il se bouche les oreilles par artifice, en appliquant l'une fortement contre terre, et se bouchant l'autre avec le bout de sa queue. On peut voir *Bochart* (1).

ASSARON, ou *gomor*, est une mesure creuse des Hébreux. C'était la dixième partie de l'épha, comme le nom même d'*assaron* le dénote. Ce nom signifie *dixième;* il contenait trois pintes, moins très-peu de chose, mesure de Paris. L'assaron était la mesure de manne que Dieu avait accordée à chaque Israélite.

ASSEZ, *satis*. Le terme latin *satis*, qui signifie *assez*, se met souvent pour l'hébreu *meod*, qui signifie *beaucoup*, par exemple : *Homines isti boni satis fuerunt nobis;* l'hébreu, *valdè boni*. Et ailleurs : *Bellum durum satis fuit;* et l'hébreu, *bellum durum usque ad valde*. Et dans Isaïe : *Ne irascaris, Domine, satis;* l'hébreu, *ne irascaris ad multum*. Et Ézéchiel : *Nonne satis erat vobis pascua bona depasci?* L'hébreu : Est-ce peu pour vous d'avoir pris pour vous les bons pâturages? Et c. XLVII, v. 9 : *Pisces multi satis;* l'hébreu, *multi valdè*. Et dans Zacharie IX, 9 : *Exulta satis, filia Sion;* l'hébreu, *exulta valdè*.

ASSUÉRUS n'est pas un nom propre, mais le nom commun des rois des Perses et des Mèdes. Ce nom signifie *grand guerrier*, dans le dialecte des langues turque et tartare, qui probablement était celui des Mèdes.

ASTARTE OU ASTAROTH, déesse des Phéniciens. L'Écriture la nomme souvent du nom pluriel d'*Astaroth*, qui signifie proprement des troupeaux de brebis ou de chèvres; on la nommait aussi quelquefois *Aserah*, le bocage, ou *Aseroth*, ou *Aserim*, des bois, parce qu'on l'adorait dans les bois, qu'elle était la déesse des bois, et que les bois étaient proprement son temple. On lui consacrait des *asera*, des bois, où l'on commettait d'ordinaire des impudicités qui ont rendu son culte infâme. On la nommait quelquefois *la reine du ciel*, et quelquefois on désigne son culte par celui de *milice du ciel*. Les auteurs sacrés la joignent presque toujours au dieu Baal, et lui donnent le nom de *dieux*, n'ayant point de nom particulier pour exprimer une déesse.

On croit que c'était la lune que l'on adorait sous ce nom ; ses temples étaient d'ordinaire avec ceux du soleil; et pendant qu'on offrait à Baal ou au soleil des sacrifices sanglants et quelquefois des victimes humaines, on présentait à Astarte, ou à la reine du ciel, des pains, des liqueurs, des parfums. On lui dressait des tables sur les plate-formes des maisons, auprès des portes, dans les vestibules, aux carrefours, et on lui servait à souper aux premiers jours des mois ; c'est ce que les Grecs nommaient le souper d'Hécate.

Saint Jérôme traduit en plus d'un endroit le nom hébreu *Asera*, ou *Astarte*, par celui de Priape, comme pour marquer les impudicités qui se commettaient dans les bois consacrés à Astarte. Les Orientaux adoraient en plusieurs endroits la lune sous le nom d'un dieu ; on la représentait avec de la barbe, et armée. La statue qu'on adorait dans le temple d'Héliopolis, en Syrie, était d'une femme vêtue en homme. Salomon, qui avait épousé plusieurs femmes étrangères, introduisit le culte d'Astarte dans Israël ; mais ce fut principalement Jézabel, fille du roi de Tyr, et épouse d'Achab, qui mit en vogue le culte de cette divinité dans la Palestine.

Saint Augustin assure que les Africains descendus des Phéniciens tenaient qu'Astarte était la même que Junon : *Juno sine dubitatione ab illis* (*Pœnis*) *Astarte vocatur*. Hérodien, toutefois, dit que les Carthaginois nomment *Astroarche* la déesse céleste, et qu'ils croient que c'est la même que la lune. Les théologiens phéniciens assuraient que leur Astarte était la Vénus syrienne, native de Tyr et épouse d'Adonis, fort différente de celle qui était née dans l'île de Cypre. Enfin Lucien, qui a écrit exprès sur la déesse de Syrie, qui n'est autre qu'Astarte, dit expressément qu'elle n'est autre que la lune; et il est indubitable que cet astre était adoré sous différents noms dans presque toutes les parties de l'Orient. *Cœlestem Afri, Mithram Persæ, plerique Venerem colunt, pro diversitate nominis, non numinis diversitate.*

La manière dont on représentait Astarte sur les médailles, n'est nullement uniforme : elle est quelquefois en habit long, et quelquefois en habit court; quelquefois tenant un long bâton surmonté d'une croix. Dans d'autres médailles, on la voit couronnée de rayons, et ailleurs couronnée de créneaux ou couronnée par la victoire. Dans une médaille frappée à Césarée de Palestine, elle est en habit court, couronnée de créneaux, tenant de la main droite une tête d'homme, et de la gauche un bâton. On croit que cette tête d'homme est celle dont parle Lucien, et qu'on apporte tous les ans d'Égypte à Biblos, ville de Phénicie, dont nous avons parlé ci-devant dans l'article

(1) L'haje, *coluber haje*, de Linné, si bien figurée dans le grand ouvrage de la Commission d'Egypte (*Reptiles* pl. 7), paraît être le véritable aspic de l'antiquité. On désigne vulgairement sous le nom d'*huile d'aspic* une huile employée dans les arts, et que l'on retire par la distillation de la lavande, *lavandula psica*.

d'*Adonis*. Sanchoniaton dit qu'elle était représentée avec une tête de vache, figurant par ses cornes la royauté et les rayons de la lune.

Astres. Moïse, pour précautionner les Hébreux contre l'abus qui régnait dans presque tout l'Orient d'adorer le soleil, la lune et les astres, nous apprend, tout au commencement de la *Genèse*, que Dieu leur donna l'être, et les tira du sein de la matière qu'il avait produite du néant. Job nous décrit les astres, au commencement du monde qui louent le Créateur; et Isaïe fait dire à Lucifer, dans sa révolte : *Je monterai dans les cieux, j'élèverai mon trône sur les astres, je m'assiérai sur la montagne du testament*, etc.

Les Juifs anciens et modernes donnent beaucoup aux influences des astres. Philon leur attribue une très-grande part à tout ce qui arrive sur la terre; il dit ailleurs que les astres sont non seulement des animaux, mais même qu'ils sont des esprits très-purs; que l'air est plein d'animaux ou d'esprits qui en descendent continuellement pour animer les corps; il avait puisé ces sentiments dans Platon, son maître. Origène a été dans les mêmes erreurs. Les rabbins donnent de même de l'intelligence au ciel et aux étoiles; ils tiennent qu'elles connaissent Dieu, qu'elles se connaissent elles-mêmes, que Dieu est l'objet de leurs désirs, que leurs connaissances et leurs actions sont plus parfaites que celles de l'homme.

Maimonide dit qu'il n'y a point de dispute entre les sages sur le sujet des astres; ils conviennent tous qu'ils ont une grande influence sur la génération et la corruption des corps sublunaires. Quelques-uns attribuent la direction des événements plutôt aux anges qu'aux étoiles; mais d'autres soutiennent que ce sont les astres qui versent leur influence sur la terre. Chaque herbe a, selon eux, son étoile particulière, dont elle reçoit sa vertu; cette vertu s'étend même sur le corps humain et sur les principales actions de la vie. Cela, toutefois, ne détruit pas la liberté de l'homme; les planètes ne lui imposent aucune nécessité : leurs effets tombent principalement sur nos corps, sur la santé, sur la complexion et sur tout ce qui en dépend.

Les livres saints semblent quelquefois donner du sentiment aux astres; on nous dit que les astres louaient le Seigneur au commencement du monde; on invite le soleil, la lune et les étoiles, à louer le Seigneur; on dit que la lune retire sa lumière, qu'elle obéit à la voix de Josué; que le soleil s'arrête au commandement de ce chef du peuple de Dieu, que le soleil se lève comme un époux qui sort de sa chambre nuptiale. Moïse semble favoriser le sentiment qui attribue des influences au soleil et à la lune, lorsqu'il promet à Joseph *abondance des fruits du soleil et de la lune*. Job dit que le Seigneur *donne des ordres au soleil, et qu'il ne se lève point*. Et le Psalmiste, que le soleil connaît le lieu et le temps de son coucher. Et Salomon : *Le soleil se couche et se lève, et revient au lieu d'où il est parti; et renaissant au même endroit, tourne par le midi et s'avance du côté du septentrion : cet esprit visite toutes choses et tourne de tous côtés, et revient sur lui-même par de longs circuits*. Ce qui est assez semblable à l'expression de l'Ecclésiastique : *Sol illuminans per omnia respicit, et gloria Domini plenum est opus ejus*. Et encore : *Sol in aspectu annuntians, in exitu vas admirabile, opus excelsi*. Baruch dit que le soleil et la lune, ces astres si brillants, obéissent au Seigneur, etc.

Mais toutes ces expressions, qui sont purement populaires, ne doivent pas s'expliquer à la lettre; autrement, il faudrait dire que la terre, que les arbres, que les eaux sont animées, puisqu'on trouve dans l'Ecriture des expressions qui semblent aussi l'insinuer. Toutes les créatures louent le Seigneur, bénissent le Seigneur, obéissent au Seigneur, chacune en sa manière. Si l'on donne quelque chose de plus au soleil, à la lune, aux étoiles, c'est que ce sont des créatures plus parfaites, et où la magnificence de Dieu éclate d'une manière plus sensible.

Asyle. Ce terme marque un lieu sacré, où les malheureux pouvaient se retirer pour se mettre à couvert de la violence de leurs ennemis, sans que personne pût les en tirer malgré eux. On prétend que les petits-fils d'Hercule furent les premiers auteurs des asyles. Craignant le ressentiment de ceux que Hercule avait maltraités pendant sa vie, ils établirent un asyle, c'est-à-dire, un temple de la Miséricorde à Athènes. Cadmus en établit aussi un à Thèbes, et Romulus un autre à Rome, sur le mont Palatin. Celui de Daphné, près d'Antioche, est célèbre; et nous lisons dans les *Machabées* qu'Onias III, grand-prêtre des Juifs, s'étant retiré dans cet asyle, et s'y tenant comme dans un lieu de sûreté, Andronique, gagné par Ménélaüs, lui persuada frauduleusement d'en sortir, et le tua aussitôt.

L'autel des holocaustes et le temple du Seigneur étaient aussi des asyles inviolables. Joab s'y retira pour s'y mettre en sûreté; mais Salomon le fit tuer au même endroit, voyant qu'il ne voulait pas quitter l'autel, qu'il tenait embrassé. Moïse ordonne que l'on arrache de l'autel du Seigneur celui qui s'y retire après avoir commis un homicide volontaire. L'asyle n'est point fait en faveur des méchants, comme le reconnaissent même les auteurs profanes, mais en faveur de l'innocence et de la justice injustement attaquées. Lorsque des scélérats se retiraient à l'asyle d'un temple, ou on les y faisait mourir de faim, ou on les forçait d'en sortir en allumant du feu autour d'eux. Nous parlerons ailleurs des villes d'asyle ou de refuge que le Seigneur avait déterminées, dans la terre d'Israël, en faveur de ceux qui avaient fortuitement commis un meurtre involontaire.

Athlète. Il est souvent parlé d'athlètes dans les livres de l'Ecriture composés depuis l'établissement de la monarchie des Grecs dans l'Orient; avant ce temps, ni les athlètes, ni les jeux gymnastiques auxquels ils s'exerçaient n'y étaient connus. Les athlètes étaient des hommes qui s'exerçaient ou pour leur propre satisfaction, ou par principe de santé, ou enfin pour paraître dans les jeux publics, et pour y

remporter les prix et les couronnes qui y étaient proposés. Il y avait plusieurs sortes de jeux ; mais on en comptait principalement six, qui sont la lutte, la course, le saut, le palet, le combat à coups de poings, et à coups de poings et de pieds tout ensemble. La vie des athlètes était très-laborieuse, et ils s'abstenaient de toute délicatesse, et surtout de l'usage du mariage. C'est à quoi S. Paul fait allusion lorsqu'il dit : *Qui in stadio currit, ab omnibus se abstinet.* Il fait encore souvent allusion à leurs exercices, à leurs récompenses, 1 *Cor.* 9, 24 : *Ne savez-vous pas que quand on court dans la carrière, tous courent, mais un seul remporte le prix? Tous les athlètes gardent en toutes choses une exacte tempérance, et cependant ce n'est que pour gagner une couronne corruptible.* (Voyez aussi *Philipp.* III, 14.) Les athlètes qui faisaient profession d'apprendre et d'exercer ce qui se pratiquait communément dans les jeux publics, soit de la course et de la lutte, soit du ceste, du trait et du jeu de palet, vivaient d'une manière fort sévère, entraient jeunes dans les exercices, souffraient le froid et le chaud, vivaient dans un travail presque continuel, s'abstenaient des plaisirs, du vin, de boire frais, ne mangeaient qu'avec règle et mesure, et se privaient de plusieurs sortes de nourritures que l'on croyait propres à les affaiblir.

La récompense des athlètes était une couronne de chêne, de pin, de laurier ou d'olivier ; mais il y avait, outre cela, d'autres prérogatives qui consistaient en exemptions des charges publiques, en certains honneurs, comme d'être menés en triomphe, d'avoir des statues érigées dans les villes. Mais originairement l'honneur de la victoire était le seul prix des vainqueurs ; et on remarque que les premiers athlètes vivaient d'une manière bien plus frugale et plus laborieuse que ne firent ceux qui vinrent dans la suite. Cela sert à concilier ceux qui parlent des athlètes comme de gens mis à l'engrais, *homines altiles*, dit Tertullien, avec ceux qui louent leur abstinence et leur tempérance.

Augure. Le nom d'augure se prend principalement pour ceux qui se mêlent de prédire l'avenir, par le vol, ou le chant, ou le manger des oiseaux. Je ne remarque pas cette espèce d'augure dans l'Ecriture ; mais il y en a un grand nombre d'autres. On a étendu le nom d'augures à tous ceux qui prédisaient l'avenir, soit par la vue des oiseaux, du ciel, des éléments, des animaux, du tonnerre, des entrailles des victimes, de l'eau, des baguettes, etc. Et c'est dans ce sens étendu que l'on trouve quelquefois *auguror* et *augurium* dans l'Écriture pour toute sorte de divination ou de magie. Dieu avait défendu à son peuple de consulter les magiciens sous peine de la vie ; et il avait expressément défendu que l'on ne souffrît aucune sorte de devins ou de magiciens dans le pays des Hébreux.

Nous lisons, dans la *Genèse*, que Joseph fit cacher dans le sac de Benjamin la coupe dont il se servait pour tirer des augures : *Scyphus ipse est in quo bibit dominus meus et in quo augurari solet.* On ne prétend pas dire que Joseph se soit servi de l'art d'augurer d'une manière superstitieuse, il était trop sage et trop religieux pour employer une chose aussi vaine et aussi contraire à la religion que les augures, de quelque nature qu'ils fussent ; mais ses gens ont pu parler aux frères de Joseph, selon l'opinion du peuple d'Egypte, qui tenait Joseph pour un grand devin ; ou bien le mot d'*augurari* se prend dans cet endroit pour prédire l'avenir : ainsi cette tasse est celle dont se sert Joseph pour offrir à Dieu des libations lorsqu'il veut le consulter sur l'avenir. Les Orientaux ont toujours été fort superstitieux : ils ont donné cours à la plupart des augures. On en a vu qui se vantaient d'entendre le langage des oiseaux : c'est sur cela qu'est fondé l'art des augures. Quoique les Romains s'en servissent dans leurs entreprises les plus sérieuses, les plus sensés d'entre eux s'en moquaient intérieurement.

Aujourd'hui ne signifie pas seulement le jour auquel on parle, mais aussi un temps indéfini ; par exemple : *Aujourd'hui, si vous entendez sa voix, n'endurcissez pas vos cœurs;* cet *aujourd'hui*, dit S. Paul, marque toute notre vie. *Per singulos dies donec hodiè cognominatur.* Et : *Je vous ai engendré aujourd'hui*, c'est-à-dire, de toute éternité, et je ne cesse point de vous engendrer. Et S. Paul : Jésus-Christ *était hier, il est aujourd'hui, et sera dans tous les siècles.* Et Néhémie : Nous sommes *aujourd'hui* vos serviteurs ; nous le sommes comme nous l'avons toujours été. Et l'Ecclésiastique : *C'est aujourd'hui à moi, et demain à vous;* il vous faudra subir la même condition que moi. Et Jésus-Christ, dans S. Luc : Il faut que je marche encore *aujourd'hui, demain et le jour suivant,* c'est-à-dire, encore quelque peu de temps.

Aurore. On désigne par ce mot la lumière qui se montre vers l'orient, quelque temps avant le lever du soleil.

Le Psalmiste, parlant de la naissance ou de la génération éternelle du Messie, dit qu'il a été engendré avant l'aurore, ou, selon l'hébreu : *Que sa postérité est comme la rosée qui est produite du sein de l'aurore.* Cette postérité sont les fidèles qui ont cru en Jésus-Christ. Leur multitude est fort bien comparée à une rosée abondante qui tombe le matin, et qui semble sortir du sein même de l'aurore.

Le même Psalmiste, pour montrer la rapidité de sa fuite, s'exprime ainsi : *Si je prends les ailes de l'aurore, et que je veuille m'enfuir à l'extrémité de la mer pour me dérober à votre connaissance, c'est votre main qui m'y conduira, et qui me soutiendra dans mon vol.* On ne connaît rien de plus prompt que l'effusion des rayons du soleil au lever de l'aurore.

Isaïe dit que ceux qui ne s'attacheront pas à la loi et aux observances *ne jouiront pas de l'aurore : « Non erit eis matutina lux : »* Ils périront sans voir la lumière, ils ne dureront pas jusqu'au lendemain.

Job compare les yeux du béhémoth à l'éclat de l'aurore : *Oculi ejus ut palpebræ diluculi :* Ils sont aussi brillants que l'aurore. Le béhémoth est l'éléphant.

AUSTER, le midi. Dans l'Écriture, *négeb*, le midi, marque l'Arabie Pétrée ou l'Idumée méridionale, ou la partie méridionale de Juda. Quelquefois les Hébreux l'expriment par la *droite*. Eusèbe et S. Jérôme se servent souvent du mot Darôma pour désigner le midi. Ce terme se trouve dans l'hébreu, en plusieurs endroits, dans le même sens.

I. AUTEL. Comme les sacrifices offerts à Dieu sont aussi anciens que le monde, les autels n'ont pas une moindre antiquité. L'Écriture nous parle, en quelques endroits, des autels érigés par les patriarches; mais elle ne nous en marque ni la forme, ni la matière. L'autel que Jacob érigea à Béthel, n'était autre que la pierre qui lui avait servi de chevet. Gédéon sacrifia au Seigneur sur un simple rocher qui était près de sa maison. Les premiers autels que Dieu ordonna à Moïse de lui élever devaient être de terre ou de pierres brutes; et le Seigneur lui déclara que s'il y employait le fer, l'autel serait impur. L'autel des holocaustes, qu'il fit faire quelques temps après, était une espèce de bois de séthim, creux, et couvert de plaques de cuivre. Voyez ci-après *Holocauste*, et *Autel des holocaustes*, au même endroit.

L'autel que Moïse ordonne à Josué de bâtir sur le mont Hébal devait être de pierres brutes; et il y a toute apparence que ceux qui, dans la suite, furent bâtis par Samuel, par Saül et par David, étaient de même structure. L'autel que Salomon bâtit dans le temple était d'airain, mais rempli, à ce que l'on croit de pierres brutes. Il avait vingt coudées de long, vingt coudées de large, et dix de haut. Enfin celui que Zorobabel et les autres Juifs, de retour de Babylone, rebâtirent à Jérusalem, n'était que de pierres brutes, non plus que celui que rebâtirent les Machabées. Josèphe dit que celui que l'on voyait de son temps dans le temple était de pierres brutes, haut de quinze coudées, long de quarante, et large d'autant.

II. AUTEL DES PARFUMS. C'était une petite table de bois de séthim, couverte de lames d'or, ayant une coudée de long, une coudée de large, et deux coudées de haut. Il avait aux quatre coins quatre espèces de cornes, et tout autour un petit rebord ou couronne par dessus. Tous les matins et tous les soirs, le prêtre qui était de semaine, et désigné par le sort pour cet office, offrait sur cet autel un parfum d'une composition particulière, et entrait pour cela avec l'encensoir fumant, et rempli du feu de l'autel des holocaustes, dans le saint, où cet autel était placé, vis-à-vis l'autel des pains de proposition. C'est cet autel qui fut caché par Jérémie avant la captivité. Le prêtre ayant mis l'encensoir sur cet autel, se retirait hors du saint.

III. AUTEL DES PAINS DE PROPOSITION. C'était une petite table de bois de séthim, couverte de lames d'or, avec un petit rebord orné de sculpture à jour, par dessus, tout autour. Elle avait deux coudées de long, une coudée de large, et une coudée et demie de haut. Elle était placée dans le saint. On mettait tous les jours de sabbat sur cette table douze pains, avec de l'encens et du sel. Voyez *Pains de proposition*.

IV. AUTEL DES HOLOCAUSTES. Voyez *Holocaustes*.

V. AUTEL *d'Athènes au dieu inconnu*. S. Paul étant arrivé de Thessalonique à Athènes, disputait tous les jours, ou dans la synagogue avec les Juifs, ou sur la place publique avec les philosophes. Comme il parlait de la résurrection des morts, et qu'il annonçait Jésus-Christ crucifié dieu et homme, quelques philosophes le traduisirent devant les juges de l'aréopage, pour y rendre compte de ses sentiments. Lors donc qu'il fut devant ces juges, il leur parla en ces termes: *Peuple athénien, vous me paraissez religieux jusqu'à la superstition : car comme je passais, et que je regardais les images de vos dieux, j'ai rencontré un autel avec cette inscription* : Au Dieu inconnu ; *je viens donc vous annoncer aujourd'hui ce que vous ignorez.*

On demande quel était cet autel consacré au dieu inconnu. S. Jérôme enseigne que cet autel n'était pas précisément inscrit, comme le dit S. Paul, mais qu'il portait : *Aux dieux de l'Asie, de l'Europe et de l'Afrique; aux dieux inconnus et étrangers*; et que l'Apôtre changea exprès le pluriel en singulier, parce qu'il n'avait besoin, pour son dessein, que de montrer aux Athéniens qu'ils adoraient *un dieu inconnu.*

D'autres croient que saint Paul a voulu parler des autels que l'on voyait sans aucune inscription particulière dans plusieurs endroits de l'Attique, érigés par suite d'une expiation solennelle du pays faite par le philosophe Épiménide.

D'autres veulent que l'autel du Dieu inconnu soit celui dont parlent Pausanias et Philostrate. Ces auteurs disent qu'il y avait à Athènes des autels consacrés *aux dieux inconnus* ; il y avait apparemment plusieurs autels, dont chacun était inscrit *au dieu inconnu*; c'est pourquoi ils en ont parlé au pluriel, comme d'autels inscrits *aux dieux inconnus*. Lucien, dans le dialogue intitulé *Philopatris*, jure par le *dieu inconnu* d'Athènes ; il ajoute : *Étant arrivé à Athènes, et y ayant trouvé le dieu inconnu, nous l'avons adoré, et lui avons rendu grâces, élevant les mains au ciel*

Pierre-le-Mangeur, auteur de l'*Histoire scolastique*, raconte que S. Denis l'Aréopagite ayant remarqué, étant à Alexandrie, l'éclipse qui arriva contre nature à la mort du Sauveur, en conclut que quelque dieu inconnu souffrait; et que n'en pouvant alors savoir davantage, il érigea, à son retour à Athènes, l'autel au dieu inconnu, qui donna occasion à S. Paul de faire à l'aréopage le discours que nous rapporte S. Luc.

Théophylacte raconte d'une autre manière l'occasion de cet autel. Après une bataille que les Athéniens avaient perdue, un spectre leur apparut, et leur dit que c'était lui qui était cause du malheur qui leur était arrivé, et que c'était en haine de ce que, célébrant des jeux en l'honneur de tous les autres dieux, ils n'en faisaient point en son honneur : après cela, il disparut sans dire son nom. Les Athéniens pour réparer leur faute, érigèrent aussitôt un autel au dieu inconnu.

Écuménius raconte la chose un peu autrement. Les

Athéniens, frappés d'une maladie brûlante qui ne leur permettait pas de rien souffrir sur leur corps, s'adressèrent inutilement à tous les dieux qui étaient honorés dans leur ville. Voyant qu'ils n'en recevaient aucun soulagement, ils s'avisèrent d'ériger un autel au dieu inconnu, de peur que quelque divinité étrangère ne les eût frappés dans sa colère. On attribua à ce dieu inconnu la guérison de leur maladie.

D'autres disent que, durant la guerre des Perses contre les Grecs, ceux-ci envoyèrent Philippide demander du secours aux Lacédémoniens : le dieu Pan lui apparut sur le mont Parthenius, et se plaignit qu'il était le seul dieu à qui ils ne rendissent point leurs adorations; et en même temps il leur promit son secours s'ils le recevaient au nombre de leurs dieux. Ils le firent, lui érigèrent un autel; et de peur qu'il n'y eût encore quelque autre dieu mécontent de leur indifférence, ils bâtirent un autel au dieu inconnu.

Il n'est aucun de ces sentiments qui ne souffre quelque difficulté. L'autel intitulé : *Aux dieux de l'Asie, de l'Europe, de l'Afrique; aux dieux inconnus et étrangers*, n'est pas apparemment celui dont parle S. Paul; les aréopagites ne l'auraient pas reconnu au seul nom *du dieu inconnu*. Ceux d'Épiménide, qui ne portaient l'inscription d'aucune divinité, ne sont pas non plus l'autel que nous cherchons. Les histoires que racontent l'auteur de l'*Histoire scolastique*, Théophylacte et Écuménius n'ont aucun garant dans l'antiquité. Il y a donc assez d'apparence que les Athéniens, peuple extrêmement superstitieux, dans la crainte d'avoir oublié quelque divinité à laquelle ils n'eussent pas rendu leur culte, avaient érigé dans quelque endroit de leur ville des autels inscrits *au dieu inconnu*, dont saint Paul prit occasion de leur prêcher Jésus-Christ, dieu véritablement inconnu à leur égard, et qu'ils adoraient déjà en quelque sorte sans le connaître.

C'est la pensée de saint Chrysostôme, qui est fondée sur ce que nous avons rapporté ci-devant de Philostrate, de Pausanias et de Lucien.

Saint Augustin ne doute pas que les Athéniens n'aient adoré le vrai Dieu sous le nom de dieu inconnu : il compare leur culte à celui que les schismatiques rendent à Dieu hors de l'Église. L'Apôtre voulait donc les porter à adorer utilement et sagement dans l'Église ce qu'ils adoraient aveuglément et inutilement hors de l'Église : *Ut eumdem Deum quem præter Ecclesiam ignoranter atque inutiliter colebant, in Ecclesiâ sapienter et utiliter colerent.*

Autruche, *struthio-camelus*, genre d'oiseaux de la famille des gallinacées brévipennes, et de l'ordre des coureurs. Ce genre ne renferme qu'une seule espèce, qui habite les plaines ardentes de l'Afrique, et que l'on peut appeler le géant des oiseaux. Les anciens ne sachant comment classer l'autruche, qui, pourvue d'ailes et de plumes, ressemble aux quadrupèdes par ses jambes, son cou, et ses organes génitaux, l'ont appelé *oiseau-chameau*.

L'autruche atteint sept ou huit pieds de hauteur, et pèse jusqu'à quatre-vingts livres : elle ne vole pas, à cause de la petitesse de ses ailes; mais la rapidité de sa course surpasse celle de tous les animaux.

Chez ces oiseaux, dont les anciens avaient fait à tort le symbole de la cruauté envers les enfants, la ponte, selon M. Drapiez, s'opère dans un trou que la femelle creuse au milieu des sables; elle y pond successivement une quinzaine d'œufs, et en dépose un nombre à peu près pareil dans un trou voisin; ceux-ci sont, à ce que l'on assure, destinés à la nourriture des petits qui doivent sortir des œufs du premier nid, les seuls que le père et la mère couvent. Ces œufs, plus arrondis que ceux de la poule, ont ordinairement plus de six pouces de diamètre; leur saveur est douceâtre. Dans la zone torride, la seule chaleur du soleil les fait éclore, à peine l'autruche les couve-t-elle pendant la nuit. Cependant il s'en faut de beaucoup qu'elle les abandonne; elle veille au contraire très-assidûment à leur conservation, et ne les perd guère de vue. C'est de là, dit Buffon, qu'on a pris occasion de dire qu'elle les *couvait des yeux*, à la lettre. Diodore rapporte une manière de prendre ces animaux, fondée sur leur grand attachement pour leur couvée; c'est de planter en terre, aux environs du nid et à une juste hauteur, des pieux armés de pointes bien acérées, dans lesquels la mère s'enferme d'elle-même, lorsqu'elle revient avec empressement se poser sur ses œufs.

Léon l'Africain, a dit que l'autruche était privée du sens de l'ouïe : cependant elle paraît avoir tous les organes d'où dépendent les sensations de ce genre; il est donc probable, ou qu'elle n'est sourde qu'en certaines circonstances, comme dans la saison de l'amour, ou qu'on a imputé quelquefois à sa surdité ce qui n'était que l'effet de la stupidité.

On a dit aussi que l'autruche digère le fer, ce qui a donné lieu à cette locution : *il a un estomac d'autruche;* mais c'est encore une erreur populaire. Cet oiseau avale effectivement quelques morceaux de fer ou de cuivre, si on lui en jette ou qu'il en rencontre, de même que les autres oiseaux avalent de petites pierres ou du sable, non pour s'en nourrir, mais pour aider à broyer leur nourriture. On a trouvé dans l'estomac d'une autruche, dont on a fait la dissection dans l'Académie des sciences, jusqu'à soixante-dix liards, la plupart usés, rayés et consumés presque des trois quarts, apparemment par leur frottement mutuel.

La chair de l'autruche est, en général, dure et de mauvais goût; les peuples qui en mangeaient avaient reçu le nom de *struthophages*.

Les autruches devaient être fort communes en Éthiopie, d'où on les faisait venir à Rome, puisque l'empereur Héliogabale fit un jour servir les cervelles de six cents autruches dans un seul repas.

La peau de l'autruche, préparée convenablement, sert aujourd'hui de cuirasses à quelques tribus arabes. Les longues plumes de la queue et des ailes ont de

tout temps été recherchées comme ornement, et sont l'objet d'un commerce considérable. Les œufs, dont la coque est très-épaisse, servent à faire des coupes et des vases sculptés. On a depuis longtemps fait justice des prétendues propriétés médicinales des différentes parties de l'autruche.

Moïse défendait aux Hébreux l'usage de la chair de cet animal. (Voyez *Lévitique*, XI, 16; *Deutéronome*, XIV, 14.)

Comme nous l'avons dit plus haut, l'autruche dépose ses œufs dans le sable, et pendant la chaleur du jour, laisse au soleil le soin de les faire éclore : c'est apparemment pour cela qu'on l'a prise pour le symbole de la cruauté et de l'oubli. « Les animaux les plus farouches allaitent leurs petits, dit Jérémie; mais la fille de mon peuple est une cruelle, comme une autruche dans le désert. » Job décrit plus au long la cruauté et l'oubli de l'autruche en ces termes : « L'aile des oiseaux de ramage est-elle aussi forte que celles de la cigogne et de l'autruche? Lorsqu'elle abandonne ses œufs sur la terre, sera-ce vous qui les échaufferez dans le sable? Elle s'endurcit contre ses petits, comme s'ils n'étaient point à elle. Elle rend son travail inutile, sans y être forcée par aucune crainte. Dieu l'a privée de sagesse et ne lui a point donné l'intelligence. Lorsqu'elle est poursuivie, elle court, élevant ses ailes, et se moque du cheval et du cavalier. »

L'Ecriture parle encore de l'autruche en d'autres endroits; mais on doute que les termes de l'original signifient réellement cet oiseau. On peut voir les commentateurs sur Isaïe, XIII, 21; XXXIV, 13; XLIII, 20; Jérémie, L, 39; Michée, I, 8.

Aveugle, Aveuglement. L'aveuglement se prend quelquefois pour une privation réelle de la lumière, quelquefois pour un simple obscurcissement passager. Par exemple, l'aveuglement de l'aveugle-né de l'Evangile, celui de Tobie, étaient réels, et ils avaient véritablement perdu la vue. Les hommes de Sodome, qui cherchaient la porte de Lot sans la pouvoir trouver, et saint Paul pendant les trois premiers jours qu'il fut à Damas, étaient seulement privés de l'usage de la vue pour un temps; les fonctions de leurs yeux étaient suspendues. Les Septante ont fort bien fait entendre la situation où étaient ceux de Sodome, en disant qu'ils furent frappés *aurasia*, comme qui dirait *avidentia*, d'une impuissance actuelle de voir.

Moïse défend de mettre quelque chose devant l'aveugle pour le faire trébucher. *Nec coram cæco pones offendiculum.* Ce qu'on peut entendre simplement et à la lettre, ou dire que Moïse recommande par là l'humanité et la charité que l'on doit avoir envers ceux qui manquent de lumière et de conseil : montrer le chemin à ceux qui sont en danger de s'égarer; instruire les ignorants, ne pas scandaliser les petits et les faibles. Moïse, dans le Deutéronome, semble expliquer sa pensée lorsqu'il dit : *Maudit soit celui qui fait égarer un aveugle, en lui montrant un mauvais chemin!*

Azazel ou Hazazel. Voyez *Bouc émissaire.*

Azymes. Ce mot, dérivé du grec, signifie *sans levain.* Les Hébreux usaient de pain sans levain dans une de leurs principales fêtes, qui était la pâque, pendant tout l'octave ; et cela en mémoire de ce que leurs pères, en sortant d'Egypte, furent obligés d'emporter de la farine, et de faire du pain à la hâte ; les Egyptiens les pressant si fort de sortir qu'ils ne leur donnèrent pas le loisir de façonner leur pain et de faire lever leur farine. On commençait à nettoyer la maison de tout levain dès le 13 de nisan ; on cherchait partout avec grand soin, de peur qu'il n'en restât quelque chose dans des recoins ou des armoires : en sorte que dès le 14 de nisan après midi, il n'y en devait plus avoir dans la maison. Les Juifs sont encore aujourd'hui fort religieux sur cette observance, et saint Paul y fait quelque allusion lorsqu'il dit qu'*un peu de levain corrompt toute la masse;* c'est-à-dire, que pour peu de levain qu'il y ait dans une quantité de pain ou de pâte, durant les jours de la pâque, il la corrompt et la rend impure pour ce temps-là. Il faut la jeter ou la brûler. Il n'est plus permis de s'en servir. Il dit ailleurs que la pâque des chrétiens consiste, non pas à s'abstenir du pain levé, mais à vivre dans la pureté, la sincérité et l'innocence ; et notre Sauveur, dans l'Evangile, dit à ses Apôtres de se donner de garde du levain des pharisiens, des saducéens et des hérodiens; c'est-à-dire, de leur doctrine.

Voici ce que les Juifs observent aujourd'hui au sujet des pains sans levain. Il leur est défendu de manger, ni d'avoir chez eux, ni en leur pouvoir, des pains levés ni aucun levain. Pour bien observer cela, ils cherchent dans tous les recoins de leur maison, avec une exactitude scrupuleuse, tout ce qu'il pourrait y avoir de pain ou de pâte levée, ou de choses qui en approchassent. Après avoir ainsi bien nettoyé la maison, ils la blanchissent et la meublent d'ustensiles de table et de cuisine tout neufs, ou d'autres qui ne servent que ce jour-là. Si ce sont des meubles qui aient servi à autre chose, et qui soient de métal, ils les font polir et passer par le feu, pour en ôter toute l'impureté qu'ils pourraient avoir contractée par le levain. Tout cela se fait le treizième jour de nisan, surveille de la fête de pâque, qui commence avec le quinzième du même mois, au soir du quatorzième jour ; car les Hébreux comptent leur jour d'un soir à l'autre.

Le 14 de nisan, sur les onze heures, on brûle du pain ordinaire, pour marquer que la défense de manger du pain levé est commencée ; et cette action est accompagnée de paroles par lesquelles le maître du logis déclare qu'il n'a plus aucun levain en sa puissance ; que du moins il le croit ainsi, et qu'il a fait tout ce qu'il a pu pour cela. Incontinent après ils se mettent à faire des pains sans levain, et ils en font autant qu'il leur en faut pour tout l'octave de pâque. Ils prennent garde que la farine dont ils se servent n'ait été ni échauffée, ni mouillée ; et de peur que leurs pains ne lèvent, ils les mettent promptement au

four; et, au sortir de là, ils les gardent dans un lieu fort net. Ce sont des gâteaux plats, massifs et de différentes figures. Ils en font quelquefois de plus fins pour leurs malades ou pour leurs amis, même chrétiens. Ils les pétrissent avec du lait, du sucre et des œufs; mais ils ont toujours grand soin qu'ils soient sans aucun levain. Ils nomment ces sortes de gâteaux *masa*, *haschira*, riche gâteau sans levain.

Pour la question de savoir si Jésus-Christ, dans son dernier souper, a institué l'Eucharistie avec du pain sans levain ou du pain levé, elle dépend principalement de la question de savoir s'il a fait la pâque comme les autres Juifs, ou s'il l'a anticipée, ou enfin s'il a fait un simple souper avec ses Apôtres. Cette discussion n'est pas la matière de ce Dictionnaire.

B

Baal ou *Bel*, divinité des Phéniciens ou Chananéens. On joint d'ordinaire *Baal* avec *Astaroth;* et comme on croit qu'*Astaroth* marque la lune, on a raison de dire que *Baal* marquait le soleil. Souvent le nom de *Baal* est pris dans un sens générique pour le grand dieu des Phéniciens, des Chaldéens, des Babyloniens, des Moabites, etc. *Baal* en hébreu signifie maître, seigneur, mari. On joint souvent le nom de Baal au nom d'une autre fausse divinité, comme *Béel-phégor*, *Béel-sébub*, *Balgad*, *Béel-séphon*, *Baal-Bérith*. La plus ancienne divinité des Chananéens est Baal. Les Hébreux n'ont que trop souvent imité l'idolâtrie des Chananéens, en adorant Baal. Ils lui offraient des victimes humaines; ils lui bâtissaient des autels dans les bois, sur les hauteurs et sur les terrasses des maisons. Baal avait des prêtres et des prophètes consacrés à son service. On commettait dans les fêtes de Baal et d'Astarte toutes sortes d'impudicités et d'infamies.

Quelques savants ont soutenu que *Baal* des Phéniciens n'était autre que Saturne. On a trouvé que les victimes humaines que l'on offrait à Saturne avaient une grande conformité avec ce que l'Écriture nous apprend des sacrifices de Baal. D'autres ont cru que Baal était l'Herculus phénicien ou tyrien, divinité très-ancienne dans la Phénicie; mais nous avons tâché de montrer dans la Dissertation sur les divinités phéniciennes que Baal était le soleil, et que tous les caractères que l'Écriture donne à cette divinité s'expliquaient aisément dans cette supposition. On adorait cet astre dans tout l'Orient, et c'est la plus ancienne divinité dont on reconnaisse le culte parmi les païens. Les Grecs ont adoré des hommes, et ils ont répandu leur fausse religion parmi les Romains, et presque par toute la terre; mais les peuples de l'Orient ont adoré les astres et les éléments. Les Égyptiens mêmes, qui dans la suite prodiguèrent leur culte aux hommes, aux animaux et aux choses insensibles, n'eurent dans les commencements point d'autres divinités que les cieux, les astres, et les éléments. Leur religion, qui nous paraît et qui est en effet si monstrueuse et si ridicule, l'est principalement par le mélange qu'ils ont voulu faire de la théologie des Grecs avec la leur: et à la fin, les Égyptiens, les Grecs et les Latins, à qui l'on faisait honte d'une religion si bizarre, et de leurs divinités mortelles et vicieuses, se sont avisés de revenir à la simplicité des anciens, qui adoraient l'air, le soleil, la lune, la terre et les éléments, et qui sous ces noms ne reconnaissaient que la nature, mère de toutes choses.

Mais il est impossible de sauver les absurdités de la religion païenne, quelque couleur qu'on lui donne, et de quelque prétexte qu'on la couvre. Le culte d'un astre ou d'un élément n'est pas plus raisonnable que celui d'une autre créature; et si les païens, au lieu de prendre pour objet de leurs adorations des hommes et des femmes corrompus et vicieux, avaient choisi des personnes vénérables par leur vertu et par leur innocence, on ne les blâmerait que d'avoir adoré la créature, et on ne leur reprocherait pas d'avoir divinisé le crime et le désordre.

Ceux qui tenaient que les astres étaient des intelligences très-pures, ou qui les croyaient animés et conduits par les anges, étaient moins inexcusables; dans cette supposition ils ne voyaient dans la nature rien de plus parfait que le soleil, les étoiles et les planètes; ils n'étaient blâmables qu'en ce qu'ils ne s'élevaient pas de la créature au créateur, et qu'ils ne rendaient pas à Dieu la gloire qui lui est due.

Les Hébreux ont quelquefois désigné le soleil sous le nom de *Baal-semés*, Baal le soleil. Manassé adora Baal, planta des bocages, et rendit son culte à toute l'armée du ciel: et Josias, voulant réparer le mal qu'avait fait Manassé, fit mourir *les prêtres des idoles qui brûlaient de l'encens à Baal-semés, à la lune et aux planètes.* Il fit *jeter hors du temple tous les vases qui avaient servi à Baal, à Astarte et à la milice du ciel:* enfin *il fit ôter les chevaux que les rois de Juda avaient consacrés au soleil à l'entrée du temple du Seigneur, et fit brûler les chariots consacrés à cet astre.* Voilà le culte du soleil bien marqué, et le soleil bien désigné sous le nom de *Baal*.

Les temples et les autels du soleil ou de Baal étaient d'ordinaire sur les hauteurs. Comme le temple du dieu d'Israël était sur une montagne, Manassé y plaça, dans les deux parvis, des autels à toute la milice du ciel, et en particulier l'idole d'Astarte ou de la lune. Jérémie menace ceux de Juda qui avaient sacrifié à Baal sur le toit de leur maison. Jozias détruisit les autels qu'Achaz avait érigés sur la terrasse de son palais.

On offrait à Baal des victimes humaines, comme on en offrait au soleil. Mithra, qui était le même que le soleil, était honoré par de pareils sacrifices. Apollon a quelquefois exigé de semblables victimes. Moloch, dieu des Ammonites, est célèbre dans toute l'Écriture par les enfants qu'on faisait passer par le feu en son honneur. Jérémie reproche à ceux de Juda et de Jérusalem *d'avoir bâti un temple à Baal, pour brûler leurs enfants dans le feu, et pour les offrir à Baal en holo-*

causte. Nous n examinons point ici si l'on brûlait réellement ces victimes, ou si l'on les faisait simplement passer par le feu. On peut voir ci-après l'article *Moloch*, et notre Dissertation sur cette fausse divinité.

L'Écriture a un terme particulier pour désigner les temples consacrés au soleil ou à Baal : elle les appelle *chamanim :* c'étaient des lieux fermés de murailles, dans lesquels on entretenait un feu éternel. Ils étaient très-fréquents dans l'Orient, et surtout chez les Perses ; et les Grecs les nommaient *pyreia* ou *pyratheia*, d'un mot dérivé du grec *pur*, le feu, ou *pura*, un bûcher. On y voyait un autel, beaucoup de cendres, et un feu qu'on ne laissait point éteindre, dit Strabon. Maundrel, dans son voyage d'Aleph à Jérusalem, a encore remarqué quelques vestiges de ces enclos dans la Syrie. Dans la plupart on ne voyait point de statues, dans d'autres on en voyait, mais rien d'uniforme pour la figure.

Plusieurs critiques ont cru que le Bélus des Chaldéens ou Babyloniens n'était autre que Nemrod leur premier roi. D'autres ont cru que c'était Bélus l'Assyrien, père de Ninus ; d'autres, que c'était un des fils de Sémiramis. Enfin plusieurs ont prétendu que Bélus était le même que Jupiter. Mais nous nous en tenons à ce que nous avons dit, que Baal était le soleil (1) chez les Phéniciens et les Chananéens; que souvent il désignait en général le grand dieu des Orientaux. Et, à l'égard des Chaldéens et des Babyloniens, il est très-croyable que Bélus était un de leurs premiers rois : mais on ignore si c'est Assur, ou Nemrod, ou Thuras, ou Bélus père de Ninus, ou Bélus fils de Sémiramis.

Il y a plusieurs villes de Palestine auxquelles on joint le nom de Baal, soit qu'on y adorât le dieu Baal, soit que ces lieux fussent comme des capitales de canton.

Baal-bérith, c'est-à-dire, *Seigneur de l'alliance*, divinité des Sichemites. Après la mort de Gédéon, les Israélites abandonnèrent le Seigneur, se prostituèrent à l'idolâtrie de Baal, et *se donnèrent Baal-Bérith pour dieu.* Il y avait à Sichem un temple consacré à Baal-Bérith, où ils avaient mis de l'argent en dépôt, qu'ils donnèrent ensuite à Abimélec, fils de Gédéon. Diodore de Sicile parle d'une déesse des Crétois, nommée *Britomartis*, qui est apparemment la même que *Baal-Bérith. Britomartis* vient de *Marath-Bérith*, maîtresse de l'alliance.

Philon de Biblos dit qu'*Elion* et *Béruth* sont deux divinités phéniciennes qui eurent pour fils *le Ciel*, et pour fille *la Terre.* La beauté de ces deux enfants fut cause qu'on donna leur nom au ciel et à la terre que nous voyons. Si l'on pouvait faire quelque fond sur le récit de cet auteur, il ne faudrait pas aller ailleurs chercher l'origine de *Baal-Bérith ;* mais Porphyre et Sanchoniaton sont aujourd'hui tellement décriés parmi les savants, qu'on n'ose plus les citer ; du moins on ne peut faire aucun fond sur leur témoignage.

Bochart croit que Bérith pourrait bien être la même que Béroé, fille de Vénus et d'Adonis, que Neptune demanda en mariage, et qui fut donnée pour femme à Bacchus, laquelle donna son nom à la ville de Bérith en Phénicie, et en devint ensuite la déesse. C'est la conjecture de Bochart; car on ne trouve aucune preuve que la déesse Bérith ait été adorée dans cette ville.

La manière la plus simple et la plus naturelle d'expliquer le nom de Baal-Bérith, est de le prendre en général pour le dieu qui préside aux alliances et aux serments. En ce sens, le vrai Dieu peut être nommé le Dieu de l'alliance ; et, si l'Écriture n'avait pas ajouté le nom de *Baal* à celui de *Bérith*, on pourrait l'expliquer du vrai Dieu. Mais les nations les plus barbares, de même que les plus superstitieuses, les plus religieuses et les plus éclairées, ont toujours pris Dieu à témoin de leurs alliances et de leurs serments. Les Grecs avaient leur Jupiter témoin et arbitre des serments, *Zeus arkios*, et les Latins leur *Deus fidius* ou *Jupiter Pistius*, qu'ils regardaient comme le dieu de la bonne foi, qui présidait aux traités et aux alliances : ils juraient même quelquefois par Jupiter la pierre, *per Jovem lapidem*, parce qu'on frappait d'une pierre la victime destinée pour ratifier l'alliance, ou parce qu'on priait Jupiter de précipiter celui qui manquerait à sa parole, comme on jetait du haut du Capitole la pierre que le pontife tenait entre ses mains.

Babel, ou *Babylone.* Ce terme signifie confusion ; et on donna ce nom à la ville et à la province de Babylone, parce que, à la construction de la tour de Babel, Dieu confondit le langage des hommes qui travaillaient à cet édifice ; en sorte qu'ils ne pouvaient plus s'entendre. On débite diverses conjectures sur la manière dont s'est faite la confusion des langues à Babel, qui ne sont point de notre sujet. On peut voir sur cela les commentateurs, et ce qu'ont écrit sur ce sujet M. Simon, dans son *Histoire critique sur l'Ancien-Testament*, l. I, c. xiv et xv, et l'auteur des *Sentiments de quelques théologiens de Hollande*, lettre 19. On fixe la construction de la tour de Babel et la confusion des langues, vers l'an du monde 1775, cent vingt ans après le déluge.

On croit que Nemrod, fils de Chus, fut le principal auteur de l'entreprise de la tour de Babel. Il voulait, dit Josèphe, bâtir une tour si élevée, qu'elle pût le garantir d'un nouveau déluge, et se mettre en état de

(1) Il est certain que l'idole Baal, dont il est parlé *III Rois*, xviii, 26, est la même qu'*Apollon* ou le *Soleil.* Or, nous voyons dans Callimaque (*Hymne sur Délos*, v. 435) la description des mêmes cérémonies qu'ici, dans le culte de ce dernier faux dieu. Plusieurs passages de l'Ancien-Testament font allusion à ces pratiques des idolâtres. (*Michée* iii, 5 ; *Zach.* ix, 7.) Plutarque (*Vie de Thésée*) rapporte que ce prince ayant abordé dans l'île de Délos en revenant de Crète, y institua une danse religieuse appelée *grue*, parce qu'on y décrit des cercles comme la grue en volant. Les prêtres de Baal dansaient en rond autour de leur autel. Cette danse, qui imite les détours d'un labyrinte, s'est conservée en Grèce jusqu'à nos jours, sous le nom de *candiot.* Voy. Guy, *Hist. littér. de la Grèce*, lett. 13; et la gravure dans l'ouvrage de Leroy, *Ruines des plus beaux monuments de la Grèce.*

venger, même contre Dieu, la mort de ses ancêtres causée par le déluge. Il est difficile de croire qu'il se soit mis une aussi folle imagination dans l'esprit. L'Écriture dit simplement, que les hommes étant partis de l'Orient, et étant venus dans la terre de Sennaar, se dirent les uns aux autres : Faisons-nous une ville et une tour dont le sommet s'élève jusqu'au ciel, et rendons notre nom célèbre avant que nous soyons dispersés sur toute la terre. Or, le Seigneur voyant qu'ils avaient commencé cet ouvrage, et qu'ils étaient résolus de ne le pas quitter qu'ils ne l'eussent achevé, descendit et confondit leur langage; en sorte qu'ils furent contraints de se disperser par toute la terre, et d'abandonner leur entreprise.

On ne sait jusqu'à quelle hauteur cette tour avait été élevée; et tout ce que l'on en trouve dans les auteurs ne mérite aucune croyance. Plusieurs ont pensé que la tour de Bélus, dont parle Hérodote, et que l'on voyait encore de son temps à Babylone, était la tour de Babel, ou du moins, qu'elle avait été bâtie sur les fondements de l'ancienne. Ce dernier sentiment paraît d'autant plus vraisemblable, que cette tour était achevée et avait toute sa hauteur. Elle était composée, dit Hérodote, de huit tours placées l'une sur l'autre, en diminuant toujours en grosseur depuis la première jusqu'à la dernière. Au dessus de la huitième, était le temple de Bélus. Cet auteur ne dit pas quelle était la hauteur de tout l'édifice, mais seulement, que la première des huit tours, et celle qui servait comme de base aux sept autres, avait un stade ou cent cinquante pas en hauteur et en largeur, ou en carré, car son texte n'est pas bien clair. Quelques écrivains croient que c'était là la hauteur de tout l'édifice, et Strabon l'a entendu en ce sens. D'autres soutiennent que chacune des huit tours avait un stade, et que tout l'édifice avait huit stades, ou mille pas de hauteur, ce qui paraît impossible. Toutefois, S. Jérôme dit, sur le rapport des autres, qu'elle avait quatre mille pas de hauteur. D'autres lui en donnent encore davantage.

Bélus, roi de Babylone, à qui l'on attribue le bâtiment de la tour dont parle Hérodote, a vécu longtemps après Moïse; soit qu'on entende sous ce nom, *Bélus* père de Ninus, ou *Bélus* fils de Sémiramis. Ussérius ne met *Bélus*, père de Ninus, que sous la judicature de Samgar, vers l'an du monde 2682, de la période julienne 3392, longtemps après Moïse.

Les nouveaux voyageurs varient dans la description qu'ils nous donnent des restes de la tour de Babel. Fabricius dit qu'elle peut avoir environ un mille de tour; Guion dit la même chose. Benjamin, qui est beaucoup plus ancien, dit qu'elle avait deux mille pas de long par les fondements. Le sieur de La Boulaye Le Gouz, gentilhomme angevin, qui dit avoir fait un assez long séjour à Babylone ou Bagdad, dit qu'il y a, environ à trois lieues de cette ville, une tour nommée Mégara, et située entre l'Euphrate et le Tigre, dans une rase campagne. Cette tour est toute solide en dedans, et ressemble plutôt à une montagne qu'à une tour. Elle a par le pied cinq cents pas de circuit; et comme la pluie et les vents l'ont beaucoup ruinée, elle ne peut avoir de hauteur qu'environ cent trente-huit pieds de roi. Elle est bâtie de briques qui ont quatre doigts d'épaisseur; et après sept rangs de briques, il y a un rang de paille de trois doigts d'épaisseur, mêlée avec de la poix ou du bitume. Depuis le haut jusqu'en bas, on en compte environ cinquante rangs. Il y a toute apparence que tout ce que l'on raconte de cette tour, excepté ce quel'on en trouve dans l'Écriture, est fabuleux, et que les restes de quelques tours que l'on montre dans la Babylonie, ne sont rien moins que les restes de latour de Babel, mais seulement les débris de l'ancienne Babylone, bâtie par Nabuchodonosor.

Baguette magique. Voyez ci-après *Bâtons*.

Bahem. Dans le premier livre des *Machabées*, il est dit que le roi Démétrius écrivit au grand-prêtre Simon en ces termes : *Coronam auream et bahem quam misistis, suscepimus.* Les uns croient que ce nom *bahem* signifie *des perles*, d'autres *un habit*. Le grec, au lieu de *bahem*, lit *baïnan*, que Grotius dérive de *baïs*, une branche de palmier. Ce sentiment paraît le meilleur. Il était assez ordinaire d'envoyer ainsi des couronnes et des palmes d'or aux rois vainqueurs, en forme de présents.

Baiser. Il y a, dans le style de l'Écriture, des baisers d'amitié, des baisers d'adoration, d'hommage et de respects, et des baisers de paix et de réconciliation. Saint Paul parle souvent du baiser de paix qui était en usage parmi les fidèles, et qu'ils se donnaient même en signe de charité et d'union, dans leurs assemblées publiques de religion : *Salutate invicem in osculo sancto.* Nous avons déjà parlé du baiser d'adoration, sous le terme *adorer* (1). Joseph étant venu visiter son père Jacob, qui était au lit de la mort, ce bon vieillard baisa le bout du bâton de commandement que portait Joseph. Esther baise le bout du sceptre du roi Assuérus, par une manière d'hommage et d'adoration. Le Psalmiste nous exhorte à embrasser le Fils de Dieu, et à reconnaître son empire. Nous baisons le texte des saints Évangiles, la croix, les saintes reliques, les autels, les vases sacrés, par respect, et par une espèce de culte relatif que nous leur rendons. C'est dans ce même esprit que la pécheresse convertie baisait les pieds du Sauveur, les arrosait de ses larmes, et les essuyait avec ses cheveux.

(1) Les païens regardaient le baiser comme un acte d'adoration, aussi bien que la génuflexion. On baisait l'idole même, ou on lui envoyait le baiser, que l'on appliquait sur sa propre main, comme il est indiqué dans le *livre III des Rois*, xx, 18, *osculans manus.* Pline (*Hist. nat.*, xxviii, 2) dit : *In adorando dextram ad osculum referimus.* Minutius Félix cite la même pratique : *Cæcilius, simulacro Serapidis denudato manum ori admovens, osculum labiis pressit.* Cicéron parle, dans une de ses *Verrines*, d'une statue d'Hercule dont le menton et les lèvres étaient tout usés des baisers des adorateurs des faux dieux. Voy. aussi S. Jérôme, *in Oseam*, chap. xiii; *Contra Ruf.*, liv. i; et le texte hébreu, *Ps.* ii, 12; *Job.* xxxi, 26-27, où le verbe *baiser* est employé pour *adorer.*

Baleine, *balæna* ou *cete*, genre de mammifères de l'ordre des cétacés, qui habite la mer, et dont les dimensions sont immenses. « Les baleines, dit M. H. Cloquet, sont les géants du règne animal; leur tête n'est pas renflée en avant comme celle des cachalots; elles ont des nageoires au lieu de membres antérieurs, et sont dépourvues de membres postérieurs. Les baleines n'ont pas de dents; leur mâchoire supérieure est garnie de lames cornées et fibreuses, appelées *fanons*, qui servent à retenir les petits animaux dont ces monstres marins se nourrissent. La plus grande espèce est la *baleine franche* (*balæna mysticetus*), qui se montrait anciennement dans nos mers, mais qu'on est obligé d'aller attaquer aujourd'hui dans le fond du Nord. Un seul individu donne cent vingt tonneaux d'huile qu'on emploie dans les arts. Ses fanons sont aussi fréquemment employés pour la confection de divers instruments. Les Groënlandais font des vitres avec ses intestins desséchés. » La cétine, qu'on appelle improprement *blanc de baleine* (*sperma ceti*), est une matière grasse, onctueuse, entièrement composée d'adipocire, et qu'on retire d'une cavité particulière de la tête de plusieurs espèces de cachalots, surtout du *physeter macrocephalus*, le même qui fournit l'ambre gris. L'énorme tête de ce cétacé en contient quelquefois plus de vingt tonneaux. On extrait aussi la cétine de l'huile des baleines et de celle des poissons en général, dont elle se sépare par le repos. Cette substance, autrefois beaucoup employée en médecine, ne l'est plus guère que comme cosmétique.

Il est souvent parlé dans l'Écriture des baleines; mais le mot hébreu *thannin*, que l'on traduit par *cete*, se donnait indistinctement à tous les grands poissons de mer et même de rivière. Quant au léviathan, dont il est parlé dans le livre de *Job*, et que plusieurs interprètes entendent de la baleine, il désigne plutôt le crocodile.

Baptême. Ce terme vient du grec *baptismos* ou *baptisma*, qui dérive du verbe *baptizo*, je lave, je plonge, je baptise. Les Hébreux avaient plusieurs espèces de baptêmes ou de purifications. Quelquefois ils se lavaient tout le corps en le plongeant dans l'eau; quelquefois ils ne lavaient que les habits; et d'autres fois ils lavaient et le corps et les habits. Les plus superstitieux d'entre eux se lavaient les bras depuis les coudes jusqu'aux extrémités des mains, lorsqu'ils revenaient de la place publique ou de la rue, craignant d'avoir touché quelque chose ou quelques personnes souillées. Ils lavaient aussi fort exactement leurs mains avant et après le repas; enfin ils lavaient les meubles et les ustensiles de table et de cuisine, lorsqu'ils avaient quelque léger soupçon d'avoir été souillés par quelque accident.

Lorsqu'ils recevaient un prosélyte dans leur religion, ils lui donnaient la circoncision et le baptême, prétendant que ce baptême était une espèce de régénération, qui faisait que le prosélyte devenait par là un homme nouveau : d'esclave il devenait libre. Ceux qui étaient ses parents avant cette cérémonie ne l'étaient plus après. On croit que notre Sauveur fait allusion à cela, lorsqu'il dit à Nicomède que, pour devenir son disciple, il fallait naître de nouveau.

Toute la loi et l'histoire des Juifs sont pleines de lustrations et de baptêmes de différentes sortes : Moïse ordonne au peuple de laver ses vêtements et de se purifier, pour recevoir la loi du Seigneur. Les prêtres et les lévites n'entrent la première fois dans l'exercice de leur ministère qu'après s'être lavé tout le corps dans l'eau. Toutes les souillures légales se nettoient par le baptême, ou en se plongeant dans l'eau; il y a même certaines maladies et certains maux, naturels aux hommes et aux femmes, qui passaient pour souillures, et qui devaient être purifiés par le bain. L'attouchement d'un mort et l'assistance à ses funérailles rendaient impurs, et demandaient des purifications.

Mais ces purifications n'étaient pas uniformes; pour l'ordinaire on se plongeait entièrement dans l'eau, et c'est la notion la plus simple et la plus naturelle du mot baptiser. Quelquefois aussi on se contentait d'un baptême par aspersion, ou d'une lustration par laquelle on répandait légèrement du sang ou de l'eau lustrale sur la personne; par exemple, quand Moïse consacra les prêtres et l'autel, lorsqu'il arrosait le tabernacle avec le sang au jour de l'expiation solennelle, ou lorsqu'il offrait le sacrifice pour le péché du grand-prêtre et de la multitude, et qu'il teignait les cornes de l'autel avec le sang de la victime. Lorsqu'on purifiait un lépreux après sa guérison, ou un homme souillé par l'attouchement ou par la rencontre d'un mort, on se contentait de les arroser légèrement, et par aspersion, de l'eau lustrale.

Lorsque saint Jean-Baptiste commença à prêcher la pénitence, il institua une sorte de baptême qu'il donnait dans les eaux du Jourdain. Il ne lui attribuait pas la vertu de remettre les péchés, mais seulement de disposer à recevoir le Baptême de Jésus-Christ, et la rémission des péchés par les œuvres de pénitence, dont il voulait que cette cérémonie fut accompagnée. Il ne demandait pas une simple douleur des péchés; il exigeait des œuvres satisfactoires et un changement de vie. Le baptême de Jean était beaucoup plus parfait que celui des Juifs, mais moins parfait que celui de Jésus-Christ. C'était, dit saint Chrysostôme, *comme un pont qui conduisait du baptême des Juifs à celui du Sauveur; plus élevé que le premier, et plus bas que le second.* Celui de saint Jean promettait ce que celui de Jésus Christ exécutait. Après le baptême de Jean, celui de Jésus-Christ était encore nécessaire pour recevoir le pardon des péchés, et la grâce sanctifiante, dit saint Augustin.

Quoique saint Jean n'eût pas ordonné à ses disciples de continuer après sa mort de donner le baptême de la pénitence, parce qu'il devenait inutile après la manifestation du Messie et l'établissement du baptême du Saint-Esprit, toutefois il y eut plusieurs de ses sectateurs qui continuèrent à le donner, et qui, plusieurs années après la mort et la résurrection de Jésus-Christ, ne savaient pas même qu'il y eût un autre bap-

tême que celui de Jean. Tel était Apollon, homme savant et zélé, qui était d'Alexandrie, et qui vint à Ephèse vingt ans après la résurrection du Sauveur: il ne connaissait que le baptême de Jean. Et lorsque saint Paul arriva dans la même ville après Apollon, il y avait encore plusieurs Éphésiens qui n'avaient point reçu d'autre baptême, et qui ne savaient pas même s'il y avait un Saint-Esprit que l'on reçût par le Baptême de Jésus-Christ.

Quant à ce dernier baptême, Jésus-Christ envoyant ses Apôtres prêcher l'Évangile par tout le monde, leur dit : Allez, enseignez toutes les nations, et baptisez-les au nom du Père, du Fils et du Saint-Esprit; quiconque croira et sera baptisé sera sauvé; mais quiconque ne sera pas baptisé sera condamné. Le Baptême est donc absolument nécessaire au salut; et c'est le premier caractère des vrais disciples de Jésus-Christ, croire et être baptisé au nom du Père, du Fils et du Saint-Esprit. Nous ne nous étendons pas sur cette matière, qui n'entre qu'indirectement dans le plan de notre Dictionnaire.

Le nom de *baptême* se prend assez souvent dans l'Écriture pour les souffrances. Par exemple : *Pouvez-vous boire le calice que je boirai, et être baptisés du baptême dont je dois être baptisé?* Et ailleurs : *Je dois être baptisé d'un baptême; et combien me sens-je pressé jusqu'à ce qu'il s'accomplisse?* Expressions dont on trouve des vestiges dans l'ancien Testament, où les eaux marquent souvent les tribulations, et où l'on dit : *Etre abîmés sous les eaux* ou *passer de grandes eaux*, pour être accablés de malheurs ou de disgrâces.

Baptême par le feu. Les paroles de saint Jean-Baptiste, qui dit que pour lui il ne baptise que par l'eau, mais que *celui qui viendra après lui baptisera par le Saint-Esprit et par le feu*, nous donnent lieu d'examiner ce que c'est que le baptême par le feu. Plusieurs anciens Pères ont cru que tous les fidèles, avant que d'entrer dans le paradis, passeraient à travers un feu qui purifierait les souillures qui pourraient leur rester à expier. Ce sentiment est proposé, mais avec quelque différence, par la plupart des anciens; il est fondé sur ce qui est dit dans la *Genèse*, du chérubin placé à l'entrée du paradis terrestre avec un glaive de feu, et sur ce que dit saint Paul : *Si l'on élève sur le fondement de Jésus-Christ un édifice d'or, d'argent, de pierres précieuses, de bois, de foin, de paille, l'ouvrage de chacun paraîtra enfin, et le jour du Seigneur fera voir quel il est; car il sera découvert par le feu, et le feu mettra à l'épreuve l'ouvrage de chacun.*

D'autres Pères expliquent ce feu de celui de l'enfer; d'autres du feu des tribulations et des tentations; d'autres d'une abondance de grâces; d'autres de la descente du Saint-Esprit sur les Apôtres en forme de langues de feu; d'autres enfin ont prétendu qu'en cet endroit le nom de *feu* était ajouté, et qu'il fallait simplement lire dans saint Matthieu : Je baptise par l'eau, mais celui *qui viendra après moi baptisera par le Saint-Esprit.* Il est certain qu'il y a plusieurs exemplaires manuscrits de saint Matthieu où l'on ne lit pas le nom de *feu;* mais on le lit dans saint Luc et dans les versions orientales de saint Matthieu.

Quelques anciens hérétiques, comme les Séleuciens et les Hermiens, prenaient ceci à la lettre, et soutenaient que le feu matériel était nécessaire dans l'administration du baptême; mais on ne nous dit pas ni comment, ni à quelle partie du corps ils l'appliquaient, ou s'ils se contentaient de faire passer les baptisés par-dessus ou à travers les flammes. Valentin rebaptisait ceux qui avaient reçu le baptême hors de sa secte, et les faisait passer à travers le feu : *Bis docuit tingui, traducto corpore flammâ.*

Héraclion, cité dans saint Clément d'Alexandrie, dit que quelques-uns appliquaient un fer rouge aux oreilles des baptisés, comme pour leur imprimer un caractère. On dit que les Éthiopiens, encore à présent, impriment des stigmates aux enfants nouveau-baptisés avec un fer chaud en trois endroits, savoir : sur le nez, entre les yeux et sur les tempes. Le père Eugène Royer dit qu'ils se servent pour cela d'un petit fer chaud à deux tranchants. On assure que les jacobites, chrétiens d'Orient, impriment un fer chaud sur le front de leurs enfants, après leur avoir donné la circoncision.

Mais M. l'abbé Renaudot soutient que tout ce que l'on dit de ce prétendu baptême par le feu, pratiqué chez les Ethiopiens, est faux; et M. Ludolf avoue que ni l'Ethiopien Grégoire qu'il consultait, ni les pères jésuites missionnaires, n'en ont rien dit; mais il remarque que les peuples d'Afrique, tant païens que mahométans, ont coutume d'appliquer un cautère à leurs enfants sur les tempes, pour les préserver du catarrhe; que quelques Ethiopiens en usent de même; que c'est apparemment ce qui a donné lieu de croire que c'était là un acte de leur religion.

De tout ce que l'on vient de dire, on peut inférer que l'Eglise n'a jamais approuvé ceux qui, prenant les paroles de l'Evangile à la lettre, prétendaient que le feu devait entrer dans la cérémonie du baptême de Jésus-Christ; mais qu'elle a laissé la liberté d'expliquer ce feu, ou de l'abondance de grâces qui est répandue dans nos âmes par le baptême, ou du feu qui accompagna la descente du Saint-Esprit sur les Apôtres, ou du feu des tribulations, de la douleur et de la pénitence, qui doit accompagner le baptême.

Baptême au nom de Jésus-Christ. On a formé plusieurs difficultés sur ces paroles de saint Luc dans les Actes des Apôtres : *Que chacun de vous soit baptisé au nom de* Jésus-Christ, *pour recevoir la rémission de ses péchés* (*Actes* II, 38). Et plus loin : *Le Saint-Esprit n'était encore venu sur aucun d'eux, mais ils étaient seulement baptisés au nom de* Jésus (XIII, 16). L'on demande si l'on a jamais baptisé au nom de Jésus-Christ seul, sans faire mention expresse des autres personnes de la Trinité, et si ce baptême est valide et légitime.

Le vénérable Bède, saint Bernard, le pape Nicolas I, les conciles de Fréjus de l'an 791, et de Nîmes

de l'an 1284, Hugues de Saint-Victor, le maître des sentences, Pierre de Poitiers, Alexandre d'Alez, saint Thomas, et plusieurs autres docteurs scolastiques, Théophylacte, Denys-le-Chartreux, le cardinal Hugues, croient sans difficulté que les Apôtres ont quelquefois baptisé au nom de Jésus-Christ seul, et que ce baptême était bon et légitime.

Mais comme ce sentiment n'est fondé que sur un fait douteux et sur un texte obscur, il n'est nullement impossible que les Pères et les docteurs, et même les conciles particuliers que l'on vient de citer, ne se soient trompés, premièrement sur le fait et sur l'explication du texte de saint Luc, et ensuite dans la conséquence qu'ils en ont tirée. De plus, il est certain que les auteurs latins, et les conciles que nous avons rapportés, se sont principalement appuyés sur l'autorité de saint Ambroise, qui leur a paru décisive pour la validité de ce baptême. Nous pensons, 1° que le texte des *Actes des Apôtres* n'est nullement clair pour cette opinion; 2° qu'il est par conséquent très-douteux que les Apôtres aient jamais baptisé au nom de Jésus-Christ seul; et 3° que saint Ambroise même n'est pas favorable à ce sentiment.

Baptiser au nom de Jésus-Christ peut signifier deux choses : ou baptiser en invoquant le nom de Jésus-Christ seul, sans faire mention expresse des autres personnes de la Trinité; ou baptiser en son nom, par son autorité, et du baptême qu'il a institué, en exprimant les trois personnes de la Trinité, comme il l'a ordonné clairement et expressément dans S. Matthieu (XXVIII, 19). Puis donc que nous tenons un texte clair et exprès, qui nous oblige de le quitter pour en suivre un autre qui est susceptible de différents sens? Qui croira que les Apôtres, abandonnant la forme du baptême prescrite par Jésus-Christ, en aient institué une autre toute nouvelle sans aucune nécessité?

Au reste, le sentiment qui tient que le baptême doit être nécessairement conféré au nom de toute la sainte Trinité, et avec l'invocation expresse des trois personnes, et que celui où l'on n'invoquerait que l'une des trois personnes serait invalide, est celui des plus savants théologiens qui ont écrit sur cette matière.

Baptême pour les morts. S. Paul, dans sa première épître aux Corinthiens, s'applique à prouver le dogme de la résurrection des morts; et après plusieurs autres raisons, il dit : *Si les morts ne ressuscitent point, que feront ceux qui reçoivent le baptême pour les morts?* On demande ce que c'est que ce baptême pour les morts? La première pensée qui vient à l'esprit, c'est que ceux à qui S. Paul écrit se faisaient baptiser pour leurs parents ou leurs amis décédés sans avoir reçu le baptême, espérant que le baptême qu'ils recevaient pour eux leur servait dans l'autre vie; de même qu'à proportion les prières et les aumônes que l'on fait pour les morts leur servent pour effacer les péchés véniels qu'ils n'auraient pas expiés, et pour hâter leur béatitude.

On ne prétend pas dire que l'Apôtre approuve ici cette pratique, ni qu'il autorise ces sentiments; il suffit qu'il y ait eu des gens qui pensaient et qui agissaient selon ces principes, pour raisonner contre eux par un argument qu'on appelle *ad hominem;* il ne dit pas que les Corinthiens se faisaient baptiser pour les morts, mais *que feront ceux qui se font baptiser pour les morts?* Comment soutiendront-ils cette pratique? Sur quoi la fonderont-ils, si les morts ne ressuscitent point, et si les âmes des morts ne subsistent pas après le décès?

Il n'est question que de montrer qu'en ce temps-là il y avait des personnes qui se disaient chrétiennes, et qui se faisaient baptiser pour les morts et au profit des morts, pour leur soulagement et pour leur avantage; or nous savons que dès le temps de la première Épître aux Corinthiens, c'est-à-dire, vingt-trois ans après la résurrection du Sauveur, les hérétiques simoniens, gnostiques et nicolaïtes subsistaient, qu'ils niaient la réelle résurrection des morts, et n'en reconnaissaient point d'autre que celle qui se reçoit dans le baptême par la grâce sanctifiante.

On sait de plus que les marcionites qui parurent quelque temps après étaient dans les mêmes principes, niaient la résurrection des morts, et, ce qui est plus particulier, recevaient le baptême pour les morts. C'est ce que nous apprenons de Tertullien, lorsqu'il dit aux marcionites qu'ils ne devaient point se prévaloir de l'autorité de S. Paul pour établir leur pratique sur le baptême qu'ils recevaient pour les morts; et que si l'Apôtre a fait mention de cet usage, ce n'est que pour prouver contre eux-mêmes la résurrection des morts. *Ut tantò magis sisteret carnis resurrectionem, tantò illi qui vanè pro mortuis baptizarentur, fide resurrectionis hoc facerent.* Dans un autre endroit il reconnaît que du temps de S. Paul il y avait des gens qui recevaient un second baptême pour les morts, dans l'espérance qu'il servirait aux autres pour la résurrection.

S. Chrysostôme entre dans un grand détail; il dit que quand il est mort parmi les marcionites quelques-uns de leurs catéchumènes, ils couchent une personne vivante sous le lit du mort, puis s'approchant du mort, ils lui demandent s'il ne veut pas recevoir le baptême. Celui qui est sous le lit répond pour lui qu'il souhaite de tout son cœur d'être baptisé; on le baptise donc au lieu du mort, par une momerie plus digne du théâtre que d'un ministère si sacré. S. Épiphane avance que les marcionites recevaient le baptême, non seulement une fois, mais deux et trois fois, et aussi souvent qu'on le jugeait à propos; qu'ils se faisaient baptiser au nom de ceux d'entre eux qui étaient morts sans baptême, et que ce sont ces hérétiques que S. Paul avait en vue, en établissant le dogme de la résurrection dans la première Épître aux Corinthiens.

Le sentiment que nous venons de proposer a été suivi par les plus anciens et les plus fameux commentateurs de la première Épître aux Corinthiens.

Barbares.*Ce terme ne se trouve qu'une seule fois dans la traduction latine des livres saints écrits en hébreu ; c'est au psaume cxiii, 1. *In exitu Israel de Ægypto, domûs Jacob de populo barbaro.* Selon les Hébreux, le terme *loëz*, qu'on a rendu par *barbare*, signifie un étranger qui ne sait ni la langue sainte, ni la loi du Seigneur. Dans l'idée des Grecs, les *Barbares* étaient ceux qui n'étaient point Grecs, ou qui n'étaient pas policés par des lois, comme les Grecs ; ainsi les Perses, les Égyptiens, les Hébreux, les Arabes, les Gaulois, les Allemands, les Latins même étaient barbares à leur sens. S. Paul, par exemple, comprend tous les hommes sous les noms de Grecs et de Barbares : *Græcis et Barbaris, sapientibus et insipientibus debitor sum.* S. Luc appelle les habitants de l'île de Malte *Barbares.* S. Paul, dans son Épître aux Colossiens, met le *Barbare* et le *Scythe*, comme termes à peu près de même valeur ; et, dans la première Épître aux Corinthiens, il dit que si celui qui parle une langue étrangère dans une assemblée n'est pas entendu de ceux à qui il parle, il sera *barbare* à leur égard ; et réciproquement, s'il n'entend pas ceux qui lui parlent, ils seront *barbares* à son égard. Barbare est donc mis pour tout étranger qui ne parle pas notre langue, soit que nous soyons Grecs, Latins ou Hébreux, etc.

L'on ne convient pas de l'origine du nom *barbare* : les uns le dérivent de *bar*, qui en arabe signifie *désert.* D'autres le font venir de l'adverbe chaldéen *bara*, qui signifie *dehors;* d'autres, de *barbar*, qui signifie *murmurer.* D'autres veulent que ce terme vienne originairement d'un son qui ne signifie rien, et que les Grecs, pour imiter en raillant le langage des étrangers, disaient *barbar*, d'où ils ont formé les mots de *barbaros* et *barbarizein.* Le concile de Calcédoine donne aux évêques qui sont hors des limites de l'empire romain, le nom de *Barbares.* Nous donnons, depuis plusieurs siècles, le nom de *Barbarie* à une partie de l'Afrique qui est située sur la Méditerranée, ayant l'Égypte à l'orient, le Bidalgerib et le mont Atlas au midi, l'Océan au couchant, et la Méditerranée au septentrion. On croit que ce nom lui vient de ce qu'une partie de ce pays n'était pas soumise à l'empire romain; or, les Romains, comme on l'a vu, nommaient barbares ceux qui n'étaient pas de leur domination.

Barbe. Les Hébreux portaient tous la barbe sur le menton, mais non pas sur la lèvre d'en haut, ni sur les joues. Moïse leur défend de *couper entièrement l'angle*, ou l'extrémité *de leur barbe;* c'est-à-dire, de la faire à la manière des Égyptiens, qui ne laissaient qu'un toupet de barbe à l'extrémité du menton ; au lieu que les Juifs encore aujourd'hui laissent un filet de barbe, depuis le bas de l'oreille jusqu'au menton, où ils ont un bouquet de barbe assez long, ainsi que sur la lèvre d'en bas. Dans leur deuil, ils rasaient entièrement les poils de leurs cheveux et de leur barbe, et négligeaient de faire leur barbe, c'est-à-dire, de couper ce qui croissait sur la lèvre d'en haut, et sur leur joue. Dans les temps de douleur et d'affliction, quelquefois ils s'arrachaient la barbe et les cheveux, comme le pratiquaient les autres nations dans leurs plus fâcheuses disgrâces.

Le roi des Ammonites, voulant faire insulte aux ambassadeurs de David, leur coupa la moitié de la barbe et la moitié des habits, c'est-à-dire qu'il leur coupa la barbe de tout un côté du visage ; et David ne permit pas qu'ils parussent à sa cour que leur barbe ne fût entièrement revenue.

Lorsqu'un lépreu était guéri de sa lèpre, il se lavait dans le bain, et se rasait tous les poils de son corps, puis rentrait dans le camp ou dans la ville, et sept jours après il se baignait de nouveau avec ses habits, rasait tout son poil, et offrait les sacrifices ordonnés pour sa purification.

Les lévites, au jour de leur consécration, se purifiaient par le bain, et en lavaient leur corps et leurs habits, puis se rasaient tous les poils du corps, et offraient ainsi les sacrifices de leur consécration.

Quoique les Hébreux eussent grand soin de leur barbe, de la faire d'une certaine manière dans le temps qu'ils n'étaient pas dans le deuil, et au contraire de la laisser croître dans le deuil, toutefois je ne remarque pas qu'ils aient eu aucune vénération pour leur barbe. Les Arabes, au contraire, ont tant de respect pour elle qu'ils la « considèrent comme un ornement sacré « que Dieu leur a donné pour les distinguer des femmes. « Ils ne la rasent jamais, et la laissent croître dès leur « première jeunesse. Il n'y a point de plus grande in- « famie pour un homme que de la raser : ils en font « un point capital de leur religion, parce que Mahomet « ne l'avait jamais rasée. C'est aussi une marque d'au- « torité et de liberté parmi eux, aussi bien que parmi « les Turcs. Les Persans, qui la rognent et qui la « rasent par-dessus la mâchoire, sont réputés héré- « tiques. Le rasoir ne passe jamais sur le visage du « Grand-Seigneur : tous ceux qui servent dans son sé- « rail l'ont rasée, pour marque de leur servitude : ils « ne la laissent croître que quand le sultan les a mis « en cette liberté qui leur tient lieu de récompense, et « qui est toujours accompagnée de quelque emploi...

« Les jeunes gens qui ne sont pas mariés peuvent « couper leur barbe ; mais quand ils sont mariés, ou « dès qu'ils ont un enfant, ils ne la coupent plus, pour « marquer qu'ils sont devenus sages, et qu'ils ont re- « noncé aux vanités de la jeunesse, et qu'ils ne son- « gent plus qu'à leur honneur et à leur salut. Lors- « qu'ils peignent leur barbe, ils tiennent un mouchoir « sur leurs genoux, et ramassent soigneusement les « poils qui tombent ; et lorsqu'ils en ont ramassé une « certaine quantité, ils les plient dans du papier, et « les portent au cimetière.

« C'est encore parmi eux une plus grande infamie « de couper la barbe à quelqu'un, que parmi nous de « donner le fouet et la fleur de lis. Il y a beaucoup de « gens en ce pays-là qui préféreraient la mort à ce « genre de supplice (1).

(1) Faire raser la barbe est un affront sanglant au-

« Les femmes baisent la barbe à leurs maris, et les « enfants à leurs pères, quand ils viennent les saluer: « les hommes se la baisent réciproquement des deux « côtés, lorqu'ils se saluent dans les rues, ou qu'ils « arrivent de quelques voyages..... Ils disent que la « barbe est la perfection de la face humaine, et qu'elle « serait moins défigurée si, au lieu d'avoir coupé la « barbe, on en avait coupé le nez....

« Ils admirent ceux qui ont une belle barbe, et leur

dessus duquel on ne peut rien imaginer en Orient. (Voy. I *Rois*, x, 4.) Il nous reste des vestiges de la même opinion parmi nous, témoin cette expression proverbiale, *faire la barbe à quelqu'un.* Chez les Orientaux, surtout chez les Arabes et les Ottomans, la barbe est une marque de liberté et de dignité; on la coupe aux esclaves et aux captifs: de là vient l'impression défavorable que produit parmi les Turcs la vue d'un Européen. (Voy. Volney, *Voyages*, vol. 1, p. 118.) Cette phrase, « Ibraim-Bey *permit* à Ali *de laisser croître sa barbe* », équivaut à « *lui rendit la liberté* ». Un grand nombre d'Arabes aimeraient mieux perdre la vie que la barbe; d'Arvieux rapporte qu'un Arabe qui avait reçu une blessure dans la mâchoire préféra s'exposer à mourir plutôt que de permettre au chirurgien de lui ôter la barbe: On sait l'opposition qu'éprouva Pierre-le-grand quand il demanda à ses sujets le sacrifice de leur barbe. Plus d'un Moscovite, obligé de céder et de se séparer de sa chère barbe, la conservait religieusement, et recommandait instamment à sa famille de l'enterrer avec lui. Les Perses, qui se rognent la barbe et ôtent les favoris, sont censés hérétiques. Les Juifs de la Pologne regardent comme apostats ceux de leurs frères qui se coupent la barbe: c'est pourquoi nos rabbins conservent et entretiennent soigneusement l'ornement de leur menton, ce qui ne laisse pas de leur donner un air savant.

La plus grande peine que les Spartiates purent imaginer contre ceux qui auraient la lâcheté de tourner le dos à l'ennemi était de les obliger à paraître en public ayant la moitié de la barbe rasée. Schab-Abbas, roi de Perse, furieux contre l'empereur de l'Indostan, qui par mégarde lui avait donné un titre inférieur à celui de *grand schab-in-schab* (grand roi des rois), fit couper la barbe à ses ambassadeurs. De même en 1765, Kerim-Khan, l'un des prétendants à la couronne de Perse, entra avec une armée formidable dans le Benderrig, pour venger l'affront que Mir-Mahenna, souverain de ce pays, lui avait fait en privant de la barbe les ambassadeurs qu'il lui avait envoyés pour demander un tribut considérable.

Les Arabes ont un si grand respect pour la barbe, qu'ils jurent par elle-même quand il s'agit de faire un serment solennel. Veulent-ils demander une grâce avec instance, ils disent: *Pour l'amour de votre barbe; Je vous prie par la vie de votre barbe; Que Dieu préserve la vie de votre barbe bénie!* Veulent-ils exprimer qu'une chose est très-précieuse, ils diront qu'elle vaut encore plus que la barbe. Parmi les Maures de Maroc, quand des amis se rencontrent, ils s'embrassent et se baisent pendant quelques instants la figure et la barbe. Conférez aussi II *Rois* xx, 9: *Et tenuit manu dexterâ mentum Amasæ quasi osculans eum.*

Le prophète Ezéchiel, pour exprimer la première dignité de Jérusalem, et ensuite sa profonde humiliation, ne trouve pas de comparaison plus forte que celle d'une barbe que fait tomber un fer injurieux. Nous en voyons également des exemples dans l'antiquité païenne. Thétis prie Jupiter en tenant de sa droite la barbe du dieu (*Iliad.*, I, 501).

Pline (*Hist. nat.* XI, 35) rapporte que c'était un usage commun parmi les Grecs de prendre par le menton ceux dont on voulait obtenir une grâce.

« portent envie. Voyez, je vous prie, disent-ils, cette « barbe: il ne faut que la voir pour croire que c'est un « homme de bien. Que si un homme avec une belle « barbe fait quelque chose de messéant, ils disent: « Quel dommage de cette barbe! cette barbe est à « plaindre. S'ils veulent faire quelque correction, ils « diront plusieurs fois: Soyez honteux de votre barbe! « la confusion ne tombe-t-elle pas sur votre barbe? « S'ils prient quelqu'un, ou s'ils font des serments « pour nier ou pour affirmer, ils disent: Par votre « barbe, par la vie de votre barbe, accordez-moi cela; « ou: Par votre barbe, cela est ou n'est pas. Ils disent « encore pour remerciement: Dieu veuille conserver « votre bénite barbe; Dieu veuille verser ses bénédic- « tions sur votre barbe! Et dans les comparaisons: « Cela vaut mieux que la barbe.

« Une des principales cérémonies dans les visites « sérieuses est de jeter de l'eau de senteur sur la barbe « et de la parfumer ensuite avec du bois d'aloès qui « s'attache à cette humidité et lui donne une odeur « agréable. » (D'Arvieux, *Mœurs et Coutumes des Arabes.*) Ceci est assez semblable à ce qui est dit dans le psaume cxxxii, ℣ 2, que l'onction qui fut répandue sur la tête d'Aaron coula jusque sur sa barbe et sur le bord de son habit: *Sicut unguentum in capite, quod descendit in barbam, barbam Aaron.*

Barres. Ce terme signifie proprement les barres des portes, tant des maisons particulières que des portes des villes; il se prend quelquefois pour toutes sortes de défenses et d'obstacles. Dieu dit, par exemple, qu'il a mis des portes et des barres à la mer pour l'empêcher de se répandre sur la terre; ailleurs il dit *qu'il brisera les barres de l'Egypte,* ses forteresses, ses barrières. Il promet à Cyrus qu'il marchera devant lui, et qu'il brisera en sa présence les portes d'airain et les barres de fer; c'est-à-dire, qu'il le rendra maître des villes les plus fortes. Et Amos (i, 5): Je briserai les barres de Damas. Jonas (ii, 7), décrivant l'état où il se trouva étant englouti par le poisson, dit que les barres de la terre l'ont enfermé: *Vectes terræ concluserunt me;* c'est-à-dire, qu'il s'est trouvé renfermé de tous côtés dans les abîmes, comme dans une prison fermée de bons barreaux.

Basilic, en latin *basiliscus* ou *regulus*, sorte de serpent très-dangereux, qui tue, dit-on, par son seul souffle, ou même par sa vue. On lui a donné le nom de *regulus*, qui est équivalent à celui de *basiliscus*, comme qui dirait *petit roi;* parce qu'il porte sur la tête une espèce de couronne, et parce qu'il est le plus dangereux de tous les serpents. Gallien dit qu'il est jaunâtre, ayant la tête munie de trois petites éminences, marquetées de taches blanchâtres, qui lui font paraître une espèce de couronne. Elien dit que son venin est si pénétrant, qu'il fait mourir les plus grands serpents par sa seule vapeur. Il tue ceux dont il a seulement mordu l'extrémité du bâton. Il chasse tous les autres serpents par le bruit de son sifflement. Pline dit qu'il tue ceux qui l'ont regardé. On montre dans quelques boutiques d'apothicaires de petits ser-

pents morts, que l'on dit être des basilics. C'est une espèce de petit oiseau, à peu près comme un coq, mais sans plumes, ayant la tête élevée, des ailes presque comme la chauve-souris, de grands yeux, et le cou assez court.

Mais les plus habiles des médecins et des philosophes modernes traitent de fable tout ce que l'on a dit du basilic, et soutiennent que tout ce que l'on en a dit est inventé à plaisir; que personne n'a vu de vrais basilics; que ceux que l'on montre et que l'on vend à Venise et ailleurs ne sont autres que de petites raies, à qui l'on donne par artifice la forme d'un jeune coq, en leur étendant les ailes et leur formant une petite tête avec des yeux postiches. Et c'est en effet ce que nous avons remarqué dans un prétendu basilic que l'on nous a montré dans une boutique d'apothicaire à Paris, et dans une autre chez les jésuites de Pont-à-Mousson. On peut voir notre commentaire sur le psaume xc, 13. Le terme hébreu *peten*, que l'on a traduit par *basilic*, signifie un *aspic*, du consentement des meilleurs interprètes (1).

Bassin, ou *grand lavoir du tabernacle*. Moïse remarque qu'il fut fait de l'airain des miroirs des femmes dévotes qui veillaient et qui faisaient sentinelle à la porte du tabernacle. Athénée nous apprend que chez les Perses il y avait des femmes qui veillaient la nuit, et qui faisaient garde à la porte du palais du roi : elles dormaient le jour, et passaient la nuit à chanter et à jouer des instruments à la clarté des lampes. Cet ancien usage de voir les femmes faire la garde à l'entrée du palais des rois d'Orient subsiste encore aujourd'hui. C'est apparemment de cette sorte que ces femmes israélites passaient la nuit, mais d'une manière plus modeste, à la porte du tabernacle comme à la porte de leur seigneur et de leur monarque.

A l'égard des miroirs, on en faisait autrefois de toutes sortes de métaux, d'argent, de cuivre, d'étain, et d'un mélange d'étain et de cuivre. En Orient, encore aujourd'hui, presque tous les miroirs sont de métal : il fut donc facile à Moïse de les jeter en fonte pour en former le bassin du tabernacle. Il en fallut un grand nombre pour composer un aussi grand vaisseau; mais, selon la force des termes de l'original, ces femmes venaient en troupe, comme une espèce d'armée, à la porte du tabernacle; ainsi il dut y en avoir encore de reste.

Batir, édifier. Outre la signification propre et littérale de ce terme, il se met aussi pour donner des enfants et une nombreuse postérité. Sara prie Abraham de prendre Agar pour femme, afin que par son moyen, *elle puisse se bâtir*, c'est-à-dire, avoir des enfants pour soutenir sa maison. Les sages-femmes qui n'avaient pas voulu déférer aux ordres de Pharaon, qui voulait qu'on fît mourir tous les enfants mâles des Hébreux, en furent récompensées, parce que Dieu bâtit leur maison, leur donna une nombreuse postérité.

(1) Le basilic des naturalistes modernes est un lézard innocent, voisin, par ses rapports organiques, des dragons, plus innocents encore.

Le prophète Nathan promet à David, de la part de Dieu, qu'il lui bâtira sa maison, qu'il lui donnera des successeurs et des enfants. L'Ecriture, parlant de la formation de la première femme, dit que Dieu la bâtit avec la côte d'Adam. Édifier, dans le sens moral, se dit des bonnes instructions et des bons exemples que l'on donne au prochain pour lui inspirer l'amour de la vertu, pour l'entretenir dans ces sentiments, et pour les augmenter en lui.

Baton. Tobie dit que son fils était *le bâton de sa vieillesse*. Dieu menace Moab de lui briser *le bâton de sa gloire*, de sa force, dans lequel il mettait sa confiance. *Quomodò confracta est virga fortis, baculus gloriosus?* Les prophètes, menaçant de la famine, disent que Dieu brisera le bâton du pain : *Conteram baculum panis*, et qu'il les réduira dans la dernière disette. Espérez-vous de trouver du secours dans ce *bâton de roseau*, dans le roi d'Egypte? c'est un roseau fragile qui se brisera sous celui qui voudra s'en servir pour marcher, et ses éclats entreront dans sa main et le blesseront. Les méchants seront comme un bâton dans la maison de Dieu; il s'en sert souvent pour éprouver les bons : *Assur, virga furoris mei, et baculus*, etc. On verra encore, dans Jérusalem, des vieillards qui s'appuieront sur leurs bâtons. Jacob dit qu'il a passé le Jourdain n'ayant qu'un bâton à la main, et qu'il le repasse avec deux grosses troupes de personnes et de bestiaux. Dieu ordonne aux Israélites qui mangent la pâque d'avoir un bâton à la main comme des voyageurs. David fait une espèce d'imprécation contre Joab, en disant qu'il y ait toujours dans sa maison des gens qui marchent avec un bâton, c'est-à-dire, des boiteux. Saint-Jérôme a traduit des hommes qui manient le fuseau, *tenentes fusum*.

Bâtons ou baguettes magiques et divinatoires. Il est dit dans Ezéchiel, que *le roi Nabuchodonosor, venant avec son armée vers la Palestine, s'arrêta à la tête de deux chemins, et mêla des flèches dans un carquois pour en tirer un augure de la route qu'il devait prendre.* Saint Jérôme, Théodoret, Grotius, et la plupart des nouveaux interprètes, écrivant sur ce passage d'Ezéchiel, disent que les Chaldéens avaient coutume, lorsqu'ils voulaient entreprendre quelque chose, quelque voyage, d'écrire sur des baguettes, ou sur des flèches qu'ils mêlaient dans un carquois, le nom des villes où ils voulaient aller, ou des choses qu'ils voulaient entreprendre; et qu'ensuite, tirant au hasard les flèches du carquois, ils se déterminaient à ce qui était écrit sur la flèche ou sur la baguette qui venait la première. Cet usage de deviner par les baguettes est très-ancien dans l'Orient. Les Scythes et les Alains devinaient par le moyen de certaines branches de saule ou de myrte. Les Arabes, encore aujourd'hui, se servent de trois flèches renfermées dans un sac; sur l'une ils écrivent : *Commandez-moi, Seigneur;* sur l'autre : *Empêchez, Seigneur;* et ils n'écrivent rien sur la troisième. Si la flèche que l'on tire du sac la

première porte : *Empêchez, Seigneur*, on n'entreprend point la chose dont il est question. On voit aussi quelque chose de pareil chez les Turcs, chez les Chinois, et anciennement chez les Mèdes et les Hébreux. Tacite le remarque chez les anciens Germains ; ils coupaient en plusieurs pièces une branche d'un arbre fruitier, et, les marquant de certains caractères, les jetaient au hasard sur un drap blanc. Alors le père de famille levait ces branches les unes après les autres, et en tirait des augures pour l'avenir par l'inspection des caractères qui y étaient.

Bâtons, *bastonnade*, supplice usité chez les Grecs et les Romains, et que l'on voit aussi chez les Hébreux. Il est dit que le saint vieillard Eléasar fut conduit au supplice ; et qu'étant sur le point d'expirer sous les coups de bâton, il dit en gémissant : Le Seigneur est témoin des douleurs que je souffre, accablé de coups de bâton. Ce supplice s'appelait *tympanum*, parce que le patient était frappé à coups de verges comme un tambour. Saint Paul dit que quelques saints *ont souffert le supplice du tympanum*, *espérant une meilleure résurrection*.

Cette peine est encore en usage aujourd'hui en Orient. On fait coucher le coupable sur le ventre ; il a les pieds élevés en haut, et attachés à un piquet qui est soutenu par les soldats. On le frappe avec un bâton sur la plante des pieds, et même sur l'échine et sur le dos, et on lui donne quelquefois jusqu'à cinq cents coups. L'ordinaire est de cent coups ; ceux à qui on en donne mille survivent rarement à ce supplice.

Bath ou Bathus, ou Epha, sorte de mesure des Hébreux, contenant la dixième partie du *chore* ou *gomor*, c'est-à-dire, vingt-neuf pintes, chopine, demi-setier, un poisson, et cette fraction de pouce 475158/701969. Quelques-uns ont imaginé, sans aucune raison, un bath sacré, différent du bath ordinaire. Le premier, disent-ils, contenait un bath ordinaire ; ce que l'on essaie de prouver, parce que, dans le *livre des Rois*, il est dit que la mer de Salomon contenait deux mille baths, et que dans les *Paralipomènes* il est dit qu'elle tenait trois mille mesures ou trois mille baths ; mais on concilie aisément cette différence en disant que la coupe ou cuvier de la mer d'airain contenait deux mille baths, comme le dit le troisième *livre des Rois*, et que le pied de ce vase, qui était creux, en contenait encore mille ; en tout trois mille baths, comme portent les *Paralipomènes*.

Baudrier. (*V.* ci-après *Ceinture*.)

Baume (*balsamum*). Le nom de *balsamon* peut venir de l'hébreu *baalschemen*, comme qui dirait l'huile royale, ou la plus précieuse des huiles de parfum. Ce nom ne se trouve dans aucun lieu des livres hébreux de l'ancien Testament ; mais on trouve, dans le *Cantique des Cantiques*, *les vignes d'Engaddi*, que l'on croit être celles du baume ; et dans *Ezéchiel* on lit le terme *pannag*, que la vulgate a traduit par *balsamum* ; ce qui est entendu de même par le Chaldéen et plusieurs autres interprètes.

Le baume est un arbrisseau qui ne s'élève guère plus haut que nos grenadiers. Dapper dit qu'il est de la forme de l'*agnus-castus*, et qu'il est de la hauteur du troëne. Il a peu de feuilles, jette beaucoup de branches garnies de petites feuilles arrondies, toujours vertes ; son bois est gommeux et de couleur rougeâtre ; ses branches sont longues, minces, et garnies de peu de feuilles ; ses fleurs sont petites, blanches, et fort odoriférantes ; son fruit est un noyau couvert d'une peau sèche, brune ; il renferme ordinairement une petite amande ; mais quelquefois, sa semence étant avortée, ce noyau est rempli d'une liqueur jaune, semblable à du miel, d'un goût amer, et qui pique la langue. Le baume se cultive à peu près comme la vigne. La plante ne devient pas grande, et on ne la laisse pas croître non plus que la vigne. Marmol lui donne trois pieds de haut, et dit que ses branches sont comme le sarment de la vigne et de même couleur, et que la graine est rouge.

Quelques auteurs ont écrit que l'arbre au baume était propre à la Judée. Diodore de Sicile et quelques autres assurent qu'il n'en venait en aucun endroit du monde, sinon aux environs d'Engaddi et de la mer Morte ; que c'était là que le vrai et le bon baume croissait ; mais on sait, à n'en pouvoir douter, que cet arbrisseau est propre à l'Arabie ; qu'il vient comme naturellement en ce pays-là, aux environs de la Mecque et de Médine ; que sur la montagne et dans la plaine, dans les terres cultivées et incultes, et même sur les sablons, il croît une infinité d'arbres résineux ; que les habitants de ces lieux, pour en tirer plus de profit, les ôtent de ces lieux incultes et stériles, et les transplantent dans des lieux plus gras et plus fertiles ; que ceux qui viennent dans des lieux sablonneux ne rendent que fort peu de baume, mais beaucoup de graines, que l'on envoie vendre en Europe. Les Arabes enseignent que leur pays n'en a jamais été dénué ; c'est de là que la reine de Saba en fit apporter en Judée, et que Salomon en fit cultiver dans les plaines d'Engaddi et de Jéricho. Celui qui croît en Égypte, aux environs de Matara, vient originairement d'Arabie. Depuis que les Arabes se sont aperçus du grand profit que l'on pouvait faire sur le baume, ils en ont entièrement multiplié l'espèce ; cependant il y a une loi qui défend de semer ou de multiplier cet arbre sans la permission du Grand-Seigneur.

La liqueur du baume se recueille de l'arbre dont nous venons de parler pendant les mois de juin, juillet et août, par le moyen des incisions qu'on fait à l'écorce, ou par l'écoulement qui s'en fait naturellement ; ces incisions se font avec des couteaux de verre, de pierre ou d'ivoire, car on prétend que le fer est mortel à cet arbre. Ce suc est blanc au commencement, peu après il devient vert, et ensuite de couleur d'or ; et quand il vient à vieillir, il est de couleur de miel : il est trouble d'abord, après il s'éclaircit, et a la consistance de la térébenthine. Son odeur est agréable et fort pénétrante, son goût amer, âcre et astringent ; il est fort léger quand il est nouveau. Si on en

verse dans l'eau, il ne s'enfonce pas; mais, s'élevant tout aussitôt, il se répand sur toute la surface de l'eau, il se mêle avec elle, et s'y dissout promptement; mais peu après il se coagule et devient blanc comme du lait, et c'est alors qu'on le tire de l'eau.

Il y en a qui disent qu'en arrachant la feuille de la plante du côté du soleil levant, et y faisant une incision, il en découle aussitôt une liqueur très-odorante.

Le baume qu'on apporte d'Arabie au Caire, encore qu'il soit de bonne odeur, n'est pas tout de véritable résine de cet abrisseau, ni de larmes qu'on tire de son écorce, car il en tombe fort peu. La plupart du baume qu'on vend chez les marchands est fait du bois et des branches vertes de l'arbre, distillées au feu; encore n'est-il pas pur: on le falsifie en y mêlant de la térébenthine d'Égypte. De plus, on extrait de la graine une liqueur qu'on fait passer pour du véritable baume, quoiqu'il n'ait pas l'odeur si forte, et qu'il soit plus amer au goût.

Outre le baume d'Arabie ou de la Mecque, il en vient de plusieurs sortes de l'Amérique; les plus considérables sont ceux du Pérou, de Tholu et de Capaïba. Mais comme ils n'ont pas été connus des anciens, il est inutile d'en parler dans ce Dictionnaire, qui n'est fait que pour éclaircir le texte de la Bible (1).

Bdellion. C'est une gomme qui vient d'un arbre assez commun en Arabie et en plusieurs autres endroits de l'Orient (2). Pline dit que le meilleur bdellium vient de la Bactriane; que l'arbre qui le produit est noir, de la grandeur d'un olivier, ayant des feuilles comme le chêne, et portant des fruits comme le caprier. Le bdellium doit être clair et jaune comme la cire, amer au goût, gras, et ayant l'odeur de *l'unguis odoratus* quand il est brûlé; il se trouve aussi du bdellium dans l'Arabie, dans la Médie et dans la Babylonie. L'hébreu l'appelle *bdolach*. Moïse dit qu'on en trouve dans le pays où coule le Phison, et que la manne avait la couleur du *bdellium*, c'est-à-dire, qu'elle tirait sur le jaune.

beauté. Le terme hébreu *naveh*, qui signifie *beauté*, se prend aussi souvent pour *une demeure*. Le Seigneur a aimé *la beauté de Jacob*, son temple, sa demeure, qu'il a choisie dans Jacob: *Elegit nobis hæreditatem suam, speciem Jacob quam dilexit.* On peut expliquer de même cet autre passage (*Psalm.* xlix, 2): *Ex Sion species decoris ejus.* Et encore (*Psalm.* lxvii, 13): *Speciei domûs dividere spolia;* l'hébreu, *la demeure de la maison:* ceux qui sont demeurés au logis ont partagé le butin avec ceux qui ont été à la guerre. Le temple du Seigneur et son tabernacle, qui sont les lieux de sa demeure pour les hommes, sont aussi nommés sa demeure. Le Seigneur livra *la beauté des Israélites*, l'arche du Seigneur, entre les mains des Philistins. *Jérémie* (xxxi, 2) nomme le temple *pulchritudo justitiæ; mons sanctus*, et ailleurs il le compare à un lion, et l'appelle *pulchritudinem robustam*, à cause de sa force. Job dit qu'il a maudit la beauté de l'impie, *Job*, v. 3; l'hébreu, *sa demeure*.

Béel-Phégor ou le dieu Phégor, ou Phogor. C'est le même dieu qu'Adonis ou qu'Orus, adoré par les Egyptiens et par la plupart des peuples d'Orient. L'Écriture dit que les Israélites, étant campés au désert de Sin, se laissèrent aller à l'adoration de Béel-Phégor, qu'ils participèrent à ses sacrifices, et qu'ils tombèrent dans l'impudicité avec les filles de Moab; et le Psalmiste, racontant le même événement, dit que les Hébreux furent initiés aux mystères de Béel-Phégor, et qu'ils participèrent *aux sacrifices des morts. Phégor*, ou *Péor*, est le même qu'*Or* ou *Orus*, en retranchant de ce mot l'article *Pé*, qui ne signifie rien. Orus est le même qu'Adonis ou Osiris. On célébrait les fêtes d'Adonis comme des funérailles; on commettait dans ces fêtes mille dissolutions, lorsqu'on disait qu'Adonis, qu'on avait pleuré mort, était vivant.

Origène a cru que *Phégor ou Béel-Phégor*, dieu des Moabites, était le même que *Priape* ou *l'idole de turpitude*, qui était adoré principalement par les femmes, et que Moïse, craignant de souiller les oreilles des Hébreux, n'a pas jugé à propos de distinguer d'une manière plus claire de quelle sorte de turpitude il voulait parler. Saint Jérôme dit que cette idole était représentée d'une manière obscène, comme l'on a accoutumé de représenter Priape. Il croit que les hommes efféminés et les femmes qui se prostituaient en l'honneur des idoles, dont parle si souvent l'Écriture, étaient consacrés à Béel-Phégor ou à Priape; il semble croire que cette honteuse divinité avait en la bouche ce que l'on a accoutumé de représenter dans les figures de Priape.

Maïmonides veut qu'on ait adoré Béel-Phégor en découvrant devant lui ce que l'honnêteté cache avec le plus de soin, et Salomon Jarchi qu'on lui ait offert des excréments. Il est indubitable que Béel-Phégor était un dieu d'impureté: on sait avec quelle impudence les filles de Moab engagèrent les Israélites dans l'impudicité; et le prophète Osée, parlant de ce crime, dit *qu'ils sont allés vers Béel-Phégor, qu'ils se sont égarés dans leurs actions honteuses, et ont commis des choses abominables, suivant le penchant de leur amour*,

(1) « On donne, dit M. Orfila, le nom de baume à des substances végétales, concrètes ou liquides, très-odorantes, amères et piquantes, composées de résine, d'acide benzoïque, et quelquefois d'une huile essentielle, qui laissent dégager l'acide benzoïque par l'action de la chaleur, qui se dissolvent facilement dans les huiles volatiles, l'alcool et l'éther, et qui, traitées par les alcalis, donnent un benzoate soluble, et laissent précipiter la résine. On ne connaît que cinq baumes: celui du Pérou, le baume de tolu, le benjoin, le styrax solide ou storax, et le styrax liquide. Il existe une foule de préparations pharmaceutiques et de sucs résineux d'une odeur balsamique, auxquelles on donne improprement le nom de *baumes;* mais elles en diffèrent essentiellement par leur composition et par leurs propriétés: tels sont le *baume tranquille*, le *baume de vie*, le *baume vert*, le *baume de copahu*, le *baume de Judée*, le premier qui ait été appelé baume, » etc.

(2) Le végétal qui produit cette gomme-résine est encore inconnu des botanistes.

D'autres ont prétendu que Béel-Phégor était *Saturne*, divinité adorée en Arabie. L'aventure que l'on raconte de cette divinité, mutilée par son propre fils, a pu donner lieu aux obscénités du culte de Béel-Phégor, dont nous avons parlé; on pourrait encore trouver quelques marques de ressemblance entre Saturne et Lot, père des Moabites, adorateurs de Béel-Phégor.

Quelques-uns ont cru trouver dans Béel-Phégor le dieu que les païens ont adoré sous le nom de *Crepitus*; le verbe *Phégor* dérive d'une racine qui signifie lâcher le ventre. D'autres ont cru que les Moabites adoraient leur dieu sous le nom de *Beel-Reem*, le dieu du tonnerre; mais que les Hébreux, par dérision, lui donnaient le nom de *Béel-Phégor*, le dieu Pet. Vossius croit que les Moabites adoraient le soleil et Priape sous le nom de Béel-Phégor. Selden veut que Béel-Phégor soit le dieu Pluton; il fonde sa conjecture sur ce qui est dit dans les Psaumes : *Ils se firent initier aux ministères de Béel-Phégor, et mangèrent des sacrifices des morts.* Ces sacrifices sont, dit Selden, ceux qu'on faisait aux mânes pour les apaiser. Apollinaire, dans sa paraphrase sur ce psaume, dit que les Hébreux se souillèrent dans les sacrifices de Béel-Phégor, en mangeant des hécatombes immolées aux morts. On dit que Saturne mit au rang des dieux son fils *Moth*, qu'il avait eu de Rhéa, et que Moth fut adoré des Phéniciens, tantôt sous le nom de la Mort, et tantôt sous celui de Pluton.

Mais tous ces divers sentiments nous paraissent encore moins probables que celui que nous avons proposé et soutenu dans notre Dissertation sur Béel-Phégor, savoir : que cette fausse divinité n'était autre qu'*Adonis* ou *Osiris*. On peut ajouter à ce que nous en avons dit ailleurs, que, selon quelques-uns, Adonis était père de Priape; qu'on faisait en son honneur des repas funéraires, que l'on peut entendre sous le nom de sacrifices : *Sacerdotes rugiunt clamantes contra deos suos, sicut in cœnâ mortui. Baruc.* VI, 31. Si le Psalmiste a désigné sous un nom pluriel, *comederunt sacrificia mortuorum* (B. CV, 28), c'est que les sacrifices de Béel-Phégor n'étaient pas comme ceux des autres divinités; c'étaient des repas comme aux funérailles des morts, à la différence que souvent ceux des morts étaient accompagnés et suivis de douleur réelle et véritable; et qu'au contraire, dans ceux d'Adonis, ce n'était que pleurs, feintes et véritables dissolutions.

Béel-zébub, dieu mouche, divinité adorée par les habitants d'Accaron. On dispute sur la forme et sur les qualités de ce dieu ridicule. Nous en avons traité assez au long dans la dissertation sur les divinités des Philistins, imprimée à la tête de notre commentaire sur le premier livre des *Rois*, p. XXVII. *Béelzébub*, ou, comme il est assez souvent appelé dans le grec et dans le latin, *Béel-zébul* ou *Béelzébut*, avait un temple et un oracle célèbres à Accaron. Ochozias, roi d'Israël, étant tombé de la terrasse de sa maison dans sa salle à manger, et étant dangereusement blessé, envoya consulter Béel-zébub s'il guérirait de sa blessure. Dans le nouveau Testament, Béel-zébub est souvent appelé le prince des démons.

Quelques commentateurs veulent que le nom de Béel-zébub ne soit pas le vrai nom de cette divinité; mais que son vrai nom fût *Belsamin*, le dieu du ciel, à qui les Hébreux, par dérision, donnaient le nom de *Béel-zébub*, le dieu mouche, ou *Béel-zébul*, le dieu d'ordure. D'autres croient que l'on donnait au dieu des Accaronites le nom de dieu des mouches, parce qu'il garantissait des mouches; de même que les Éléens adoraient Jupiter le chasseur de mouches, et que les Romains adoraient Jupiter sous la même qualité. Enfin, d'autres croient qu'on adorait à Accaron la mouche ou l'escarbot, et la figure de cet insecte; c'est l'opinion qui nous paraît la plus certaine. Pline assure que les Égyptiens, si voisins des Philistins, où était Accaron, rendaient des honneurs divins à l'escarbot. On remarque des escarbots dans le tableau d'Isis, commenté par Pignorius. L'auteur du livre de la *Sagesse*, après avoir dit que Dieu envoya contre les Chananéens et les Amorrhéens des mouches et des guêpes pour les chasser petit à petit de leur pays, ajoute que Dieu les châtia par les mêmes choses à qui ils rendaient des honneurs divins : ils adoraient donc des mouches et des guêpes. On dit que l'on trouve des médailles ou cachets antiques où sont représentés des mouches et des escarbots. On ne sait pas bien pourquoi les Juifs du temps de Jésus-Christ appelaient Béel-zébub le prince des démons.

Il y a des auteurs qui croient que le nom d'Achor, divinité qu'on invoquait à Cyrène contre les mouches, vient du dieu d'*Accaron*, ville où l'on adorait Béel-zébub. D'autres croient que le vrai nom que les Philistins donnaient à leur divinité était *Béelzébach*, dieu du sacrifice, ou *Béel-zébaoth*, dieu des armées, ou *Béelzébul*, dieu de l'habitation ou du ciel; et que les Juifs, qui se plaisaient à défigurer les noms des faux dieux, et qui se faisaient même un scrupule de les nommer par leur nom, lui donnaient par dérision celui de dieu mouche ou de dieu d'ordure. Le nom de *Béelzébuth* n'est pas fort éloigné de celui de *Béelzébaoth*, dieu des armées.

Le culte de ce faux dieu devait être encore en réputation du temps du Sauveur, puisque les Juifs l'accusaient de chasser les démons au nom de Béelzébut, *prince des démons;* c'est-à-dire, de Satan, de Lucifer, du chef des anges révoltés, à qui les Juifs, du temps de Jésus-Christ, donnaient le nom de Béelzébut ou de Béel-zébub. Cela paraît clairement par la réponse et par le raisonnement du Sauveur : *Si Satan chasse Satan, son royaume est divisé; et comment pourra-t-il subsister?*

On demande quelle est la vraie leçon du texte de *saint Matthieu*, XII, 24; si c'est *Béelzébub*, comme nous lisons dans la Vulgate; ou *Béelzébul*, comme lisent la plupart des anciens exemplaires grecs et les versions orientales faites sur le grec; ou *Belzébuth*, comme nous prononçons en français. Il est certain que, dans les livres hébreux de l'ancien Testament, on lit tou-

jours *Béelzébub*, c'est-à-dire, le dieu mouche ou le dieu de la mouche. Les Septante le traduisent par *Baal la mouche*, et par conséquent ils lisaient *Béelzébub*. Il y en a qui croient que les originaux du nouveau Testament lisaient de même, et que les copistes, par ignorance ou par dérision, y ont substitué *Béelzébul*, le dieu de l'ordure ; mais c'est de quoi on n'a aucune preuve. Pour *Béelzébuth*, on voudrait le justifier en disant que c'est le pluriel de *sébub*, et que l'on a dit d'abord *Béelsébuboth*, dieu des mouches, et par abréviation *Béelsébuth ;* mais on ne peut produire aucun passage où l'on trouve *Béelsébuboth*, au lieu de *Béelsébub*. On peut voir Brochart. *De Animal. sacr.*, p. II, l. IV, c. 9; et Selden, *De Diis Syris*, *Syntag*. 1. c. 6.

BÉHÉMOTH. Job parle d'un animal qu'il appelle *béhémoth*, et qu'il décrit assez au long, chapitre X. Brochart a fort travaillé pour faire voir que c'est l'hippopotame, ou cheval de rivière. Sanctius croit que c'est le bœuf; les Pères l'entendent du démon. Nous croyons, avec la plupart des interprètes, que c'est l'éléphant. *Béhémoth*, en hébreu, signifie en général des bêtes, surtout de gros animaux (1) de service. Les rabbins enseignent que béhémoth est le plus grand des animaux à quatre pieds que Dieu ait créés; qu'il en fit deux au commencement, le mâle et la femelle. Il tua la femelle, et la sala pour en faire un régal aux élus au temps du Messie : le mâle vit encore, et il le tuera dans ce même temps pour le donner aux Israélites ressuscités. Ils sont si persuadés de ces rêveries, qu'ils jurent souvent sur leur part du béhémoth.

BÉLIAL. Ce terme est purement hébreu ; il signifie un homme qui ne vaut rien, un méchant, un homme qui ne veut point souffrir de joug, un rebelle, un désobéissant. Ainsi on donne dans l'Écriture le nom de *Bélial* aux habitants de Gabaa, qui abusèrent de la femme du lévite. Ophni et Phinées, fils du grand-prêtre Héli, sont aussi appelés *enfants de Bélial*, à cause de leurs crimes, et de la manière indigne dont ils se conduisaient dans le tabernacle du Seigneur.

Quelquefois on prend le nom de *Bélial* pour désigner le démon. Par exemple, saint Paul dit : *Quel accord y a-t-il entre Jésus-Christ et Bélial?* Ce qui fait juger que de son temps les Juifs entendaient communément le démon sous le nom de Bélial, dans les lieux où ce terme se rencontre dans l'ancien Testament.

BÉLIER, *aries ;* c'est le mâle de la brebis. Le bélier dogue, c'est-à-dire, se défend en présentant la tête au chien, ou à un autre bélier qui l'attaque, et va doguer contre lui. Il semble que cet animal ait été la victime la plus agréable au Seigneur. Dans le sacrifice que Dieu ordonne à Abraham de lui offrir, il lui demande un bélier de trois ans. Le même patriarche étant près de sacrifier son fils, suivant l'ordre qu'il en avait reçu, l'ange du Seigneur lui fit voir un bélier qu'il offrit en holocauste à la place de son fils : à la consécration d'Aaron et de ses fils, le Seigneur commande à Moïse d'immoler deux béliers. Enfin, dans la plupart des sacrifices de l'ancienne loi, il était ordonné d'immoler des béliers sans taches et sans défauts. Voyez *Sacrifices*.

(1) La forme plurielle du nom singulier *béhémoth* exprime la grande masse du corps de cette bête.

BÉLIER, machine de guerre. Il en est parlé dans Ézéchiel en deux endroits (IV, 1 , 2 ; XXI, 22), et Nabuchodonosor s'en servit au siége de Jérusalem. Pline dit que ce fut Epéus qui inventa le bélier au siége de Troie. Mais Vitruve et Tertullien en attribuent l'invention aux Carthaginois. Ézéchiel est le plus ancien auteur qui fasse mention de cette machine.

BÉNÉDICTION. Les Hébreux entendent souvent sous ce nom les présents que se font les amis; apparemment parce qu'ils sont d'ordinaire accompagnés de bénédictions et de compliments de la part de ceux qui les donnent, et de ceux qui les reçoivent. Voy. *Genes.* XXXIII, 11; *Josué*, XV, 19; I *Reg*. XXXV, 27; XXX, 26; IV *Reg*. V, 15; etc.

Bénédictions. Les prêtres donnaient au peuple des bénédictions solennelles dans certaines cérémonies ; par exemple, Moïse dit au grand-prêtre Aaron : *Quand vous bénirez les enfants d'Israël, vous direz : Que le Seigneur vous bénisse et vous conserve; que le Seigneur fasse briller sur vous la lumière de son visage, qu'il ait pitié de vous, qu'il tourne sa face vers vous, et qu'il vous donne sa paix!* Il prononçait ces paroles debout, à voix haute , et les mains étendues et élevées. Les prophètes et les hommes inspirés donnaient aussi souvent des bénédictions aux serviteurs de Dieu, et au peuple du Seigneur. Les *Psaumes* sont pleins de pareilles bénédictions. Les patriarches, au lit de la mort, bénissaient leurs enfants et leurs familles. Le Seigneur ordonne que le peuple d'Israël étant arrivé dans la terre promise, on assemble toute la multitude entre les montagnes d'Hébal et de Garizim, et que l'on fasse publier des bénédictions pour ceux qui observent les lois du Seigneur sur la montagne de Garizim, et des malédictions contre les violateurs de ces lois sur la montagne d'Hébal. C'est ce que Josué exécuta après qu'il eut fait la conquête d'une partie de la terre de Chanaan.

Bénédiction, signifie aussi abondance : *Celui qui sème avec épargne moissonnera peu, et celui qui sème avec bénédiction moissonnera avec bénédiction*, avec abondance, II *Cor.* IX, 6.

BERGERS. Voyez *Pasteurs*.

BÉRIL ou BÉRYLLE, la huitième pierre du rational du grand-prêtre ; elle est nommée dans la Vulgate et dans les Septante, *Bérile*, et en hébreu *Jasphé*. On a déjà remarqué que la valeur des noms hébreux des pierres précieuses était inconnue pour la plupart aux Hébreux et aux commentateurs.

BÊTE, animal dénué de raison , destiné au service de l'homme, et à l'ornement de l'univers. Dieu créa au commencement les poissons de la mer et les oiseaux du ciel, le cinquième jour du monde : il créa ensuite les animaux de la terre, et l'homme le sixième jour. Enfin, il amena à Adam les oiseaux du ciel et les animaux de la terre, afin qu'il leur imposât leurs noms, et qu'il commençât par là l'exercice du domaine que

Dieu lui avait donné sur tous les animaux. Le Seigneur bénit l'homme, les oiseaux, les poissons et les bêtes de la terre; leur commanda de se multiplier, et leur donna pour leur nourriture tous les fruits et les herbes de la terre. Il n'accorda à l'homme l'usage de la viande que depuis le déluge, et encore lui défendit-il l'usage du sang, en le menaçant de punir l'effusion du sang par une peine pareille, et de châtier même les bêtes qui auraient répandu le sang humain.

En effet, dans la loi de Moïse, l'animal qui aura tué un homme, ou qui aura servi d'instrument à un crime abominable, est puni de mort. Les villes coupables d'apostasie sont dévouées au feu avec leurs habitants et leurs animaux. Lorsque Noé sort de l'arche avec ses enfants et les animaux qu'il avait conservés avec lui, Dieu dit qu'il fait alliance avec Noé, avec sa famille, avec leurs descendants, et avec tous les animaux qui sont sortis de l'arche, et qu'il s'engage envers eux à ne plus envoyer de pareil déluge sur la terre. Dieu ordonnant le repos du sabbat, déclare qu'il entend que les animaux, de même que les esclaves, se reposeront ce jour-là. Dieu frappa dans l'Égypte les premier-nés des hommes et des animaux; et, pour mémoire de ce qu'il avait épargné les Hébreux, il ordonne qu'ils lui consacrent les premiers-nés des hommes et des animaux.

Ève s'entretient avec le serpent, sans s'étonner de l'entendre parler et raisonner. Balaam parle de même à son ânesse, et lui répond comme il aurait fait à un homme raisonnable. Après la chute d'Adam et d'Ève, Dieu parle au serpent, le maudit, le punit, lui prédit son malheur, comme il fait à Adam et à Ève. Moïse remarque que le serpent était le plus fin des animaux de la terre, et le Sauveur nous ordonne d'avoir la prudence du serpent et la simplicité de la colombe; le sage renvoie le paresseux à la fourmi, et nous décrit ces animaux comme composant une petite république pleine d'activité et de prévoyance. Dans les prophètes, Dieu menace d'exterminer les peuples et les animaux des pays qui ont encouru son indignation. Jonas ayant prêché à Ninive, que le Seigneur était prêt à faire éclater sa colère contre la ville, les Ninivites se convertirent, se couvrirent de sacs, depuis le plus petit jusqu'au plus grand; le roi même descendit de son trône, et défendit que *ni les hommes ni les bêtes ne bussent ni ne mangeassent*. Pourquoi faire jeûner les bêtes, si elles ne sont pas capables de raison ni de mérite, ou de démérite? Et lorsque Dieu, touché de l'humiliation des Ninivites, eut remis leur péché, et que Jonas se plaignit de l'indulgence du Seigneur, il lui fut dit : Pourquoi ne pardonnerais-je pas à cette ville, dans laquelle il y a un si grand nombre d'hommes qui ne savent pas distinguer leur main droite de la gauche, *et un si grand nombre de bêtes?* Comme si cette multitude d'animaux était un motif pour pardonner à Ninive.

Les Égyptiens, parmi lesquels les Hébreux ont demeuré si longtemps, adoraient les animaux, et par conséquent les croyaient non seulement raisonnables, mais aussi supérieurs à l'homme. Les Israélites étaient aussi apparemment dans les mêmes principes, puisqu'ils rendirent leur culte au veau d'or dans le désert, et que depuis le schisme de Jéroboam, ils continuèrent à adorer de pareilles divinités.

Le dogme de la métempsycose, si commun dans tout l'Orient, et même parmi les Hébreux, ce dogme dont on voit des vestiges dans les Israélites du temps de notre Sauveur, et même dans les apôtres avant qu'ils eussent reçu le Saint-Esprit, ce sentiment suppose manifestement que les animaux sont raisonnables, puisque les mêmes âmes qui ont animé les hommes les plus sages et les plus éclairés passent successivement dans le corps des animaux.

Omnia mutantur : nihil interit. Errat, et illinc
Hùc venit, hinc illùc, et quoslibet occupat artus
Spiritus, èque feris humana in corpora transit,
Inque feras noster : nec tempore deperit ullo.
Ovid. *Metam.*, lib. xv.

Ces sentiments ne sont ni nouveaux ni rares parmi les Juifs. On les remarque, quoiqu'avec quelques variétés, dans Philon, et dans les plus célèbres rabbins.

Plusieurs prétendent que les oiseaux ont entre eux une espèce de langage. Porphyre rapporte que Thrésias et Apollone de Thyane entendaient ce langage; et il y a encore aujourd'hui des gens dans l'Arabie qui se vantent de le savoir. Ils disent que cette science leur est connue depuis le temps de Salomon et de la reine de Saba, lesquels avaient un oiseau nommé *huddud*, qui est la huppe, pour messager de leurs amours. Quelques auteurs arabes ont cru qu'il y avait des éléphants musulmans, et qui adoraient Dieu. Pline, et d'autres après lui, ont écrit que les éléphants étaient capables de religion, qu'ils adoraient le soleil et la lune.

La plupart des philosophes de l'antiquité, Empédocle, Pythagore, Gallien, Cléante, Eudoxe, Porphyre, Élien, Pline, ont cru que les bêtes raisonnaient. Diogène de Laërce dit qu'Eudoxe, philosophe pythagoricien, avait traduit de l'égyptien en grec un dialogue des chiens. Enfin, presque tout le monde, philosophes et autres, croyaient, en Europe, que les bêtes raisonnaient avant que M. Descartes eût inventé son système des machines. Il est vrai qu'avant lui un médecin espagnol, nommé Gosnesius Pereira, avança que les bêtes n'étaient que des machines : il fut trente ans à composer son livre, et il le fit paraître en 1554; mais on y fit si peu d'attention, qu'on ne daigna pas le réfuter. Le R. P. Pardies, jésuite, a fait un livre de la connaissance des bêtes, pour montrer qu'elles ne sont dépourvues ni d'intelligence, ni de sentiment. Thomas Willis a fait aussi un traité de l'âme des brutes : il y a aussi un traité de M. Le Grand sur le même sujet, et un livre intitulé *de l'Ame des bêtes*, imprimé à Lyon en 1676, composé par Antoine d'Illy, prêtre d'Embrun.

Salomon, dans le livre de *l'Ecclésiaste*, soit qu'il propose ses propres sentiments, ou les sentiments des philosophes et des esprits forts de son temps, s'exprime d'une manière à faire croire que les bêtes ont

de l'intelligence, et une âme raisonnable : *J'ai dit dans mon cœur que Dieu éprouve les enfants des hommes, et qu'il fait voir qu'ils sont semblables aux bêtes; car les hommes meurent comme les bêtes, et leur condition est semblable : comme l'homme meurt, la bête meurt aussi ; les uns et les autres respirent de même, et l'homme n'a rien plus que la bête..... Qui sait si l'âme des enfants des hommes monte en haut, et si l'âme des bêtes descend en bas ?* L'Écriture parle de la mort des animaux, comme de celle des hommes : *Vous retirerez leur esprit, et ils mourront, et ils rentreront dans la poussière d'où ils sont tirés.* Et Job : *Si Dieu retire son souffle et son esprit, toute chair tombera dans la défaillance.*

Mais il ne faut pas pousser trop loin les conséquences de ces passages, et l'on n'en doit pas inférer que la bête soit en tout égale à l'homme, qu'elle raisonne comme lui, qu'elle soit capable de religion, de connaître Dieu, de parvenir à la béatitude, d'agir par des vues surnaturelles ; les connaissances, les raisonnements, les désirs, les vues de la bête sont bornés à la connaissance et au discernement de ce qui peut contribuer à sa béatitude temporelle, et à la conservation de son corps, et à la multiplication de son espèce. Son âme peut bien juger et discerner entre le chaud et le froid, entre l'utile et le dangereux pour sa santé ; mais elle n'ira pas jusqu'à distinguer le bien du mal moral, entre le juste et l'injuste, le licite et l'illicite ; elle sera, si l'on veut, immortelle et éternelle, puisqu'enfin, si elle pense, elle est nécessairement spirituelle ; mais c'est un privilége qui lui est commun avec les corps et avec la matière, dont l'essence est indéfectible, et dont la nature ne peut pas périr. La matière peut changer de figure, de situation, être en repos ou en mouvement ; mais elle ne peut être anéantie, ni cesser d'être, à moins que Dieu ne cesse de la conserver ; et en ce sens les anges mêmes et l'âme de l'homme ne sont pas plus privilégiés que la matière.

Mais que devient l'âme de la bête, séparée de la matière ? Nous n'avons sur cela aucune réponse à faire, parce que nous n'avons aucun principe qui puisse nous le faire connaître ; ni la révélation, ni l'expérience, ni le raisonnement par les effets ni par les causes, ne nous fournissent sur cela la moindre lumière : nous savons que Dieu a créé toutes choses pour sa gloire ; que l'âme de la bête est incapable de s'élever jusqu'à la connaissance et à l'amour de son Créateur ; il faut donc qu'il en soit glorifié par quelque autre manière qui ne nous est pas connue. Pourquoi vouloir sonder les secrets de sa sagesse, et porter nos jugements au-delà de nos connaissances ?

Bethsaïda. Les exemplaires latins et quelques manuscrits grecs lisent *bethsaïda* (dans *saint Jean*, v. 2), qui signifie *maison de pêche* ; mais la plupart des exemplaires grecs lisent *bethesda*, qui signifie *maison de miséricorde.*

Beurre. *Laver ses pieds dans le beurre*, ainsi qu'il est dit au *livre de Job* chap. xxix, v. 6, est un tour poétique pour exprimer l'abondance ; toutefois, je ne saurais m'empêcher de citer les deux faits suivants, qui peuvent jeter de la lumière sur ce passage. Hasselquist (*Voyage*, p. 58) rapporte que les prêtres grecs de Magnésie, à la cérémonie du lavement des pieds du jeudi-saint, *oignent de beurre frais* les pieds qu'ils viennent de laver. Bruce nous apprend que le roi d'Abyssinie a coutume de s'oindre la tête tous les jours avec du beurre.

Bible. Ce terme vient du grec *biblos*, qui signifie *un livre.* Nous donnons au recueil des saintes Écritures le nom de *Bible* ou de *livre* par excellence ; et les Hébreux lui donnent celui de *mikra*, qui signifie *lecture* ou *écriture.* Ils ne reconnaissent pour canoniques que vingt-deux livres de la Bible, et voici l'ordre qu'ils leur donnent :

Ordre des livres de la Bible, selon les Hébreux.

La Loi.

1. La Genèse, en hébreu *Bereschit ; In principio.* Ce sont les premiers mots du livre.
2. L'Exode, en hébreu *Véellé Schemoth; Et hæc sunt nomina.*
3. Le Lévitique, en hébreu *Vaiikra ; Et vocavit.*
4. Les Nombres, en hébreu *Bammidbar ; In aeserto.*
5. Le Deutéronome, en hébreu *Elle addebarim ; Hæc sunt verba.*

Les premiers Prophètes.

6. Josué.
7. Les Juges.
8. Le premier et le second livre de Samuel, qui n'en font qu'un chez les Hébreux.
9. Le premier et le second livre des Rois, qui n'en font qu'un chez les Hébreux.

Les derniers Prophètes.

10. Isaïe.
11. Jérémie et Baruc.
12. Ézéchiel.
13. Les douze petits prophètes ne font qu'un livre, savoir : Osée, Joël, Amos, Abdias, Nahum, Jonas, Michée, Abacuc, Sophonie, Aggée, Zacharie, Malachie.

Les livres sacrés, ou les hagiographes.

14. Les Psaumes. Les Hébreux les partagent en cinq livres.
15. Les Proverbes.
16. Job.
17. Le Cantique des Cantiques (1).
18. L'Ecclésiaste.
19. Esther.
20. Daniel.
21. Esdras et Néhémie.
22. Les deux livres des Paralipomènes ou des Chroniques.

Voici un catalogue des livres sacrés, selon les Hébreux, tiré d'Origène, tom. 1, édit. *Huet*, p.

(1) Les juifs mettent les *Lamentations* et les *Livres de Ruth* après le *Cantique des cantiques.*

1. La Genèse.
2. L'Exode.
3. Le Lévitique.
4. Les Nombres.
5. Le Deutéronome.
6. Josué.
7. Les Juges et Ruth.
8. Le premier et le second de Samuel.
9. Le premier et le second des Règnes.
10. Le premier et le second des Paralipomènes.
11. Le premier et le second d'Esdras.
12. Les Psaumes.
13. Les Proverbes.
14. L'Ecclésiaste.
15. Le Cantique des Cantiques.
16. Isaïe.
17. Jérémie et les Lamentations, et l'Épitre aux Captifs.
18. Daniel.
19. Ézéchiel.
20. Job.
21. Esther.
22. Les petits Prophètes.

Ordre et division des livres de la Bible, tant de l'ancien que du nouveau Testament, suivant la decision du concile de Trente, session IV, *décret* I.

La Genèse.
L'Exode.
Le Lévitique.
Les Nombres.
Le Deutéronome.
Josué.
Les Juges et Ruth.
Le premier livre des Rois.
Le second livre des Rois.
Le troisième livre des Rois.
Le quatrième livre des Rois.
Le premier livre des Paralipomènes.
Le second livre des Paralipomènes.
Le premier livre d'Esdras.
Le second livre d'Esdras ou Néhémie.
Tobie.
Judith.
Esther.
Job.
Les Psaumes.
Les Proverbes.
L'Ecclésiaste.
Le Cantique des Cantiques.
La Sagesse.
L'Ecclésiastique.
Isaïe.
Jérémie et Baruc.
Ézéchiel.
Daniel.
Osée.
Joël.
Amos.
Abdias.
Nahum.
Jonas
Michée.
Abacuc.
Sophonie.
Aggée.
Zacharie.
Malachie.
Le premier livre des Machabées.
Le second livre des Machabées.

Les livres du nouveau Testament sont :

L'Évangile de saint Matthieu.
L'Évangile de saint Marc.
L'Évangile de saint Luc.
L'Évangile de saint Jean.
Les Actes des Apôtres.

Les Épîtres de saint Paul.

L'Épître de saint Paul aux Romains.
La première Épître de saint Paul aux Corinthiens.
La seconde Épître aux Corinthiens.
L'Épître aux Galates.
L'Épître aux Éphésiens.
L'Épître aux Philippiens.
L'Épître aux Colossiens.
La première Épître aux Thessaloniciens.
La seconde Épître aux Thessaloniciens.
La première Épître à Timothée.
La seconde Épître à Timothée.
L'Épître à Tite.
L'Épître à Philémon.
L'Épître aux Hébreux.

Épîtres canoniques.

Épître de saint Jacques.
I. Épître de saint Pierre.
II. Épître de saint Pierre.
I. Épître de saint Jean.
II. Épître de saint Jean.
III. Épître de saint Jean.
Épître de saint Jude.
L'Apocalypse de saint Jean.

Des livres apocryphes de la Bible.

Les livres apocryphes de l'*ancien Testament* sont : le *livre d'Hénoch*, les troisième et quatrième *livres d'Esdras*, les troisième et quatrième *livres des Machabées*, l'*Oraison de Manassé*, le *Testament des douze Patriarches*, le *Psautier de Salomon*, et quelques autres pièces de cette nature.

Les livres perdus cités dans l'*ancien Testament* sont : le *livre des Justes; Josué* x, 13, et I *Rois* XVII, 18; le *livre des guerres du Seigneur*, cité *Nomb*. XXI, 14; les *Annales des rois de Juda et d'Israël*, citées si souvent dans les *livres des Rois et des Paralipomènes*. Ces annales avaient pour auteurs les prophètes qui vivaient dans les royaumes de Juda et d'Israël. Nous n'avons aussi qu'une partie des trois mille paraboles de Salomon et de ses mille cinq cantiques; et nous avons entièrement perdu ce qu'il avait écrit sur les plantes, sur les animaux sur les oiseaux, sur les poissons et sur

les reptiles. L'on n'a plus l'écrit du prophète Jérémie, par lequel il ordonna aux captifs qui allaient en Babylone, de prendre le feu sacré, et de le cacher; et les préceptes qu'il leur donna pour se garder de l'idolâtrie. Enfin, on doute que l'on ait les lamentations qu'il composa sur la mort de Josias, roi de Juda; car celles que nous avons de ce prophète, paraissent avoir pour objet la prise et la ruine de Jérusalem par Nabuchodonosor.

Les livres apocryphes du *nouveau Testament* sont: l'*Epître de saint Barnabé*, *l'Epître prétendue de saint Paul aux Laodicéens*, plusieurs faux *Evangiles*, plusieurs faux *Actes des Apôtres*, et plusieurs fausses *Apocalypses;* le livre d'Hermas, intitulé : *le Pasteur;* la *Lettre de Jésus-Christ à Abgare*, les *Epîtres de saint Paul à Sénèque*, et diverses autres pièces de pareille nature que l'on peut voir dans le recueil des pièces apocryphes du *nouveau Testament*, ramassé par M. Fabricius.

De la langue en laquelle ont été écrits les livres de la Bible.

Les livres de l'*ancien Testament* ont été écrits en hébreu pour la plus grandes partie. Il y a quelques endroits d'*Esdras* et de *Daniel* qui sont écrits en chaldéen; *Tobie*, *Judith*, *les Machabées* et l'*Ecclésiastique* ont aussi été écrits en cette langue ou en syriaque; mais pour le *livre de la Sagesse*, il n'a jamais été écrit autrement qu'en grec.

Les livres du *nouveau Testament* ont tous été écrits en grec, à l'exception de saint Matthieu, qui a écrit en hébreu, c'est-à-dire, en syriaque, qui était la langue que l'on parlait de son temps dans la Judée. On dispute si saint Marc a écrit en latin ou en grec, et si l'*Épître aux Hébreux* n'a pas d'abord été écrite en hébreu; mais nous démontrerons dans les préfaces sur ces ouvrages, qu'ils ont été composés originairement en grec. Voy. *Septante et Vulgate.*

Bibliothèque. On appelle quelquefois *Bibliothèque sacrée* le corps des saintes Écritures de l'*ancien* et du *nouveau Testament.* Ainsi l'on dit la bibliothèque sacrée de saint Jérôme pour dire le recueil des livres sacrés qu'il a traduits. Nous ne lisons pas qu'il y ait eu des bibliothèques formées chez les anciens Hébreux, avant le temps de Néhémie et de Judas Machabée; mais on peut considérer comme des bibliothèques, les *Annales des rois de Juda et d'Israël*, dont il est parlé si sommairement dans les *livres des Rois* et dans les *Paralipomènes.* Salomon se plaignait déjà de son temps qu'il n'y avait point de fin de faire des livres; lui-même en avait écrit un grand nombre; et parmi les effets de sa magnificence, il est très-probable qu'il n'avait pas manqué de composer une riche bibliothèque.

Esdras, qui a retouché et rédigé la plupart des livres historiques de l'Écriture, avait sans doute un grand nombre de mémoires, d'annales, de registres généalogiques, et autres qu'il cite lui-même, principalement dans les *Paralipomènes.* Il est remarqué expressément, dans le second *livre des Machabées*, que Néhémie amassa dans Jérusalem une bibliothèque composée des *livres des Rois, des Prophètes, de David* ou *des Psaumes*, et des mémoires des offrandes que l'on avait faites au temple. Judas Machabée imita la diligence de Néhémie; il ramassa ce que la guerre d'Antiochus Épiphanes avait dispersé, et il répara ce qu'elle avait ruiné. Il est aussi parlé, dans le *livre des Proverbes*, du *Recueil des sentences morales*, qui avait été fait par Ézéchias. Benjamin de Tudèle, voyageur juif très-célèbre, dit que sur le bord de l'Euphrate, près du sépulcre du prophète Ézéchiel, il y a une grande bibliothèque qui contient les livres qui étaient sous le premier et sous le second temple. On y voit entre autres le volume du prophète Ézéchiel, écrit de sa propre main. Il y a aussi plusieurs autres livres; et tous ceux qui n'ont pas d'enfants ont coutume de léguer leurs livres à cette bibliothèque.

Bitume de Judée, ou Asphalte. C'est une substance noire, solide, friable, vitreuse, inflammable, d'une odeur fétide, qui donne une huile par la distillation. Ce bitume flotte en grande quantité sur la surface du lac Asphaltite ou mer Morte en Judée. Noé enduisit l'arche avec du bitume, et les bâtisseurs de la tour de Babel employèrent la même matière au lieu de ciment. On enduisit aussi de bitume le petit vaisseau dans lequel Moïse fut exposé au bord du Nil.

Blasphème. Le crime de blasphème consiste à parler de Dieu ou de ses attributs d'une manière outrageuse, soit qu'on lui attribue des qualités qu'il n'a pas, ou qu'on lui ôte celles qu'il a. La loi condamne les blasphémateurs à mort. Tous ceux qui avaient ouï le blasphème, et qui étaient témoins du crime, mettaient leurs mains sur la tête des coupables, comme pour témoigner par cette cérémonie qu'ils se déchargeaient sur eux de toute la peine de cette action; on conduisait les coupables hors de la ville, et tout le peuple les lapidait.

Blé. Voy. *Aire.*

Bonnets des prêtres hébreux. Voy. *Cidaris* et *Prêtres.*

Borith, plante mentionnée par Jérémie, II, 22, et que l'on croit généralement être le *salsola kali*, espèce appartenante au genre soude, et que l'on emploie dans la fabrication du savon. *Si multiplicaveris tibi herbam borith, maculata es iniquitate tuâ*, dit le Prophète.

Bouc émissaire, bouc que l'on mettait en liberté au jour de l'expiation solennelle. Voici la cérémonie qui s'observait à l'égard du bouc émissaire. Le grand-prêtre recevait de la main du peuple deux boucs pour le péché. Il présentait devant le Seigneur les deux boucs à l'entrée du tabernacle de l'alliance, et jetait le sort sur les deux boucs, pour voir lequel des deux serait immolé, et lequel serait renvoyé en liberté. Il immolait celui qui était destiné par le sort à être immolé; et pour celui qui devait être mis en liberté, il le présentait devant le Seigneur, faisait sur lui certaines prières, et lui ayant mis les deux mains sur la tête, il confessait toutes les iniquités des enfants d'Israël, toutes leurs offenses et tous leurs péchés, en disant: Seigneur, j'ai failli, j'ai manqué, j'ai péché

devant vous, moi et ma maison; pardonnez-nous, Seigneur, les péchés, les fautes et les offenses que nous avons commis devant vous, moi et ma maison; à quoi les prêtres et tout le peuple répondaient : Que le nom vénérable de son règne soit loué dans les siècles des siècles!

Après avoir fait cette confession, et ayant chargé la tête du bouc d'imprécations, et de la peine des péchés de la multitude, il l'envoyait au désert par les mains d'un homme préparé pour cela. Cet homme le menait dans un lieu désert et escarpé, et le laissait là en liberté. Après quoi il revenait au camp; mais il n'y rentrait qu'après avoir lavé son corps et ses habits dans l'eau pure. Voilà ce que l'Écriture ordonne sur le bouc émissaire. Il y a assez d'apparence que ce bouc était de ces sortes de victimes d'expiations que l'on chargeait de malédictions, et que l'on croyait propres à détourner la colère des dieux de dessus les hommes. Tels étaient ces hommes que les Marseillais précipitaient du haut d'un rocher, et ces animaux dont les Égyptiens jetaient la tête dans la mer, après les avoir chargés d'imprécations. Il y en a qui croient que l'on précipitait le bouc émissaire, et d'autres qu'on le mettait simplement en liberté, l'abandonnant à ce qu'il plaisait à la Providence d'en ordonner. Voy. *Azazel*.

Boucs. Les démons sont quelquefois appelés *boucs*, ou velus, soit à cause qu'on s'imagine qu'ils apparaissent en forme de boucs, ou parce que les Hébreux adoraient des idoles sous la forme des boucs, ou qu'enfin ils adoraient de véritables boucs. Dans le *Lévitique*, Dieu ordonne à son peuple d'amener à la porte de son tabernacle tous les animaux qu'il voudra immoler: *Et ils n'immoleront plus leurs hosties aux démons* : à la lettre, *aux boucs, auxquels ils se sont prostitués*. Et dans les *Paralipomènes*, il est dit que Jéroboam établit des prêtres pour les hauts lieux, *pour le service des boucs et des veaux qu'ils avaient faits*. Isaïe, parlant de l'état auquel Babylone devait être réduite après sa destruction, dit que *les boucs y danseront*. Et ailleurs : que *les boucs se répondront l'un à l'autre*.

La plupart l'entendent des démons, des spectres, des satyres, des figures de boucs, auxquels les Égyptiens et les Hébreux idolâtres rendaient leurs adorations. Hérodote dit qu'à Mendèse, dans la basse Égypte, on adorait le bouc et la chèvre; qu'on dépeignait cette divinité comme les Grecs représentent le dieu Pan, avec un visage et des cuisses de bouc: non pas qu'ils le crussent de cette figure, car, selon eux, il ne diffère pas de la figure des autres dieux, mais parce qu'ils étaient dans l'usage de le représenter ainsi, et qu'ils croient que les dieux aiment d'être dépeints sous la figure des animaux. Ils adoraient aussi de vrais boucs, et on les voit communément ainsi dans le tableau d'Isis. Les abominations que l'on commettait dans les fêtes de ces infâmes divinités ne sont que trop connues, et les auteurs anciens qui en ont parlé ne justifient que trop les termes de prostitutions et de fornications dont Moïse se sert en parlant du culte qu'on leur rendait.

Sous le nom de boucs, les Hébreux entendent quelquefois les chefs du peuple. *Je ferai la revue des boucs*, dit le Seigneur dans *Zacharie*, x, 3; je commencerai ma vengeance par les chefs de mon peuple. Et Isaïe (xiv, 9) : *Tous les boucs de la terre vous viendront au-devant lorsque vous descendrez dans l'enfer, ô roi d'Assyrie!* tous les rois, tous les grands. Et Jérémie, parlant aux princes des Juifs : *Sortez de Babylone, et soyez comme des boucs devant le peuple*. Jésus-Christ, dans l'Évangile, dit qu'au jour du jugement les boucs, c'est-à-dire, les méchants, les réprouvés, seront mis à la gauche, et condamnés au feu éternel.

Bouche. Nous avons remarqué, sur le verbe *adorer*, que baiser sa main, et la porter à sa bouche, était une marque d'adoration. Les Hébreux, par une manière de pléonasme, disent assez souvent : Ouvrant la bouche, il parla, il maudit, il chanta, etc. Ils disent aussi que Dieu ouvre la bouche des prophètes, qu'il met ses paroles dans leur bouche, qu'il leur ordonne de parler, et de dire ce qu'il leur inspire. *Interroger la bouche du Seigneur*, le consulter. Dieu dit qu'il sera dans la bouche de Moïse et d'Aaron. *Demandons la bouche de la fille*, sachons ce que Rebecca en pense. Entendons ce qui est dans la bouche d'Achitopel, consultons-le sur cette affaire.

Ouvrir la bouche, emporte assez souvent une espèce d'emphase, pour dire parler hautement, hardiment, librement. I *Reg*. ii, 1 : *Dilatatum est os meum super inimicos meos*, dit Anne, mère de Samuel. *Ezech*., xxiv, 27 : *In die illâ aperietur os tuum, et loqueris et non silebis*. Et *Isaïe*, lvii, 4 : *Super quem dilatasti os;* et dans un sens contraire, fermer la bouche, imposer silence, est une marque d'humiliation et de douleur : *Omnis iniquitas oppilabit os suum*. Et Psalm. xxxvii, 14 : *Factus sum sicut mutus, non aperiens os suum, et non habens in ore suo redargutiones*. Mettre sa bouche dans le ciel, signifie parler arrogamment, insolemment, sans craindre Dieu.

Bouclier. Dans l'Écriture, Dieu est souvent appelé le bouclier de son peuple. *Je serai votre bouclier*, dit le Seigneur à Abraham. *Vous me couronnerez de votre bienveillance comme d'un bouclier*, dit le Psalmiste. *Sa vérité vous environnera comme un bouclier*. Les grands, les princes, sont aussi nommés les boucliers du peuple : Saül est appelé le bouclier d'Israël. *Les boucliers de la terre appartiennent au Seigneur*, sont dans sa dépendance. Les Septante : *Les dieux forts de la terre se sont fort élevés*.

On pendait des boucliers aux tours pour l'ornement, et pour s'en servir dans l'occasion. La tour de David était ornée de mille boucliers qui pendaient autour d'elle : on y voyait des armes de toutes sortes : *Mille clypei pendent ex eâ, omnis armatura fortium*. Les Machabées ornèrent la façade du temple avec des boucliers qu'ils y suspendirent : *Ornaverunt faciem templi coronis aureis et scutulis*. On les ôtait de là quand il était question de marcher à l'ennemi : *Parietem nu-*

davit clypeus. Ezéchiel dit que les Perses, les Lydiens et les Libyens avaient suspendu leurs boucliers dans Tyr, pour l'ornement de la ville : *Clypeum et galeam suspenderunt in te pro ornatu tuo.*

La matière ordinaire des boucliers était le bois : on les couvrait de cuir, de lames d'or ou d'airain : quelquefois on les faisait tout d'or ou d'airain. Ceux que Salomon fit faire étaient d'or. Sesac, roi d'Égypte, les ayant enlevés, Roboam en mit d'autres d'airain en leur place. Le bouclier de Goliath était d'airain. Nahum décrit les boucliers des Chaldéens comme tout étincelants. Le Psalmiste dit que Dieu fera régner la paix parmi son peuple, et qu'il jettera les boucliers au feu : *Et scuta comburet igni* (Psalm. XLV, 10). Ces boucliers étaient donc de bois.

Bourreaux. Les Hébreux, ainsi que beaucoup de peuples modernes de l'Orient, n'avaient pas de bourreaux en titre; les princes, ou leurs premiers officiers, faisaient eux-mêmes les exécutions.

Bras, *brachium.* Le bras est le symbole de la force. Dieu a délivré son peuple de la servitude d'Egypte, *avec un bras étendu, in brachio extenso :* par la force de son bras, *in magnitudine brachii sui :* avec un bras élevé, *in brachio excelso.* Pour dire qu'on réduira un homme dans l'humiliation, dans la disette, dans l'impuissance, on dit qu'on lui brisera le bras : *Præcidam brachium tuum, et brachium domûs patris tui,* dit le Seigneur au grand-prêtre Héli. *Vous avez tendu mes bras comme un arc d'airain,* dit David. Malheur à celui qui met sa confiance en un bras de chair ! *Qui ponit carnem brachium suum.* Le bras du méchant sera desséché, et il ne pourra s'en servir : *Brachium ejus ariditate siccabitur.*

Pour exprimer une famine extrême, Isaïe dit que chacun mangera la chair de son bras, tant la famine et le désespoir seront grands. Dans Daniel, *des bras* pris absolument marquent des hommes forts et puissants. *Brachia ex eo stabunt, et polluent sanctuarium fortitudinis.* Et dans l'Ecclésiastique, *brachia* signifie l'épaule de la victime pacifique que l'on donnait au prêtre pour son honoraire. *Propurga te cum brachiis;* et un peu après : *Datum brachiorum tuorum, et sacrificium sanctificationis offeres Domino :* Offrez au Seigneur les épaules de vos victimes.

Brebis. Par le nom de *brebis,* l'Écriture entend souvent les peuples : *Nous sommes votre peuple et les brebis de votre pâturage, Psaume* LXXVIII, 13. Et ailleurs : *O pasteurs d'Israël, qui conduisez Joseph comme un troupeau de brebis, Psaume* LXXIX, 2. Jésus-Christ dit qu'il n'est envoyé qu'aux brebis égarées d'Israël, *Matth.* XV, 24 : Les justes sont souvent comparés à des brebis exposées aux violences des méchants, à la rage des loups, à la boucherie, *Ps.* LXIII, 22 : *Æstimati sumus sicut oves occisionis.* Au jugement dernier, les justes, représentés sous le nom de brebis, seront à la droite du souverain juge, et mis en possession du royaume des cieux. Le Sauveur dit que les séducteurs sont des loups qui se couvrent de la peau de brebis, *Matth.* VII, 15. Voy. *Mouton.*

Buffle, *bubalus.* Il est assez souvent parlé de *bubalus* dans l'Écriture. Moïse en permet l'usage aux Hébreux, et on en servait sur la table de Salomon. L'hébreu *jachmur* signifie un certain animal qui se trouve vers l'Euphrate, ayant des cornes comme le cerf, et le poil roux. C'est ainsi que les auteurs arabes nous décrivent le *jachmur,* que la Vulgate a traduit par *bubalus.*

Bugée, *bugeus ;* c'est le surnom que l'Écriture donne à Aman, ennemi des Juifs. Le grec *bugeus,* ou *bougaïos,* signifie un homme vain et bouffi d'orgueil. *Bugeus* ne se lit pas dans l'hébreu, mais seulement dans le grec. Je crois que *bugeus* est mis pour *bagoas,* qui signifie un eunuque, un officier de la cour du roi de Perse.

Bul, huitième mois des Hébreux, nommé depuis *Marshevam.* Il répond à notre mois d'octobre. C'est le second mois de l'année civile, et le huitième de l'année ecclésiastique. Il est composé de vingt-neuf jours. Le sixième jour de ce mois était jeûne, à cause que Nabuchodonosor fit mourir en ce jour-là les enfants de Sédécias en présence de ce prince malheureux, et qu'ensuite il lui fit crever les yeux à lui-même. Voy. IV *Rois* XXV, 7. On ne trouve le nom de *Bul* que dans le troisième livre des *Rois* VI, 38, du temps de Salomon.

Butin. Moïse, ou plutôt le Seigneur, ordonne dans la loi que le butin pris sur l'ennemi, *se partagera également entre ceux qui ont combattu, et tout le reste du peuple;* c'est-à-dire, que l'on devait partager tout le butin en deux parties égales, dont la première était pour ceux qui avaient été à la guerre, et l'autre partie était pour le peuple qui était demeuré dans le camp. Ainsi, si l'armée qui avait combattu n'était que de vingt mille hommes, et que tous ceux qui étaient demeurés dans le camp fussent de quarante mille, les premiers avaient toute la moitié du butin, quoique bien moindres en nombre.

Moïse ajoute : *Vous séparerez aussi la part du Seigneur, que vous tirerez de tout le butin de ceux qui ont combattu ; et de cinq cents hommes, ou bœufs, ou ânes, ou brebis, vous en prendrez un que vous donnerez au grand-prêtre, parce que ce sont les prémices du Seigneur. Quant à l'autre moitié du butin, qui appartiendra aux enfants d'Israël,* qui n'ont pas combattu, *de cinquante hommes ou bœufs, ou ânes ou brebis, ou autres animaux, quels qu'ils soient, vous en prendrez un, que vous donnerez aux lévites, qui veillent à la garde et aux fonctions du tabernacle du Seigneur.* De cette sorte la portion d'Éléazar et des prêtres se trouva beaucoup plus grande à proportion que celle des douze mille soldats qui avaient été à la guerre, et que celle des lévites : et ce qui se pratiqua dans cette occasion fut une loi pour toute la suite des temps. On en peut voir un exemple dans ce qui arriva sous David, après la défaite des Amalécites qui avaient pillé Sicéleg.

Les rabbins prétendent que sous les rois d'Israël on suivit une autre règle dans la distribution du butin. L'on donnait au roi, 1° tout ce qui avait appartenu au roi vaincu : sa tente, ses esclaves, ses animaux, ses

dépouilles, son trésor. Après cela on partageait le reste du butin en deux parties égales, dont le roi avait moitié, et les soldats qui avaient combattu, l'autre moitié. Cette dernière partie était distribuée également entre les soldats qui avaient combattu, et ceux qui étaient demeurés pour la garde du camp. Ils prétendent que ces règles subsistaient dès le temps d'Abraham : il est malaisé de le prouver; mais nous savons qu'Abraham offrit au Seigneur la dîme de ce qu'il avait pris sur les cinq rois, et qu'il en fit présent à Melchisédech.

Chez les profanes on remarque à peu près les mêmes usages que nous voyons ici. Parmi les anciens Grecs, les soldats mettaient tout le butin en commun, puis le roi ou le général le partageait également entre eux. On donnait aussi aux dieux leur part des dépouilles gagnées sur l'ennemi. Numa avait ordonné qu'on en offrît à Jupiter Férétrius la première partie; la seconde à Mars, la troisième à Quirinus. Quelquefois on brûlait en l'honneur des dieux la part du butin qu'on leur destinait, et d'autres fois on la mettait dans leurs temples.

Dans l'*Alcoran*, sous le titre *Anfal*, il est porté que de tout ce qui s'est pris chez l'ennemi, des cinq parts, les soldats en auront quatre, *et la cinquième partie appartiendra à Dieu, au prophète Mahomet, à ses parents, aux orphelins, aux pauvres et aux pélerins*. Plusieurs interprètes musulmans tiennent que ce n'est que par honneur et par cérémonie qu'il est parlé de donner à Dieu une part du butin; mais d'autres soutiennent au contraire que la chose est d'obligation, et que cette part doit être employée aux réparations et à l'ornement du temple de la Mecque et des autres mosquées. Quant à la portion du prophète et de ses parents, les uns disent qu'elle est devenue caduque par sa mort et par celle de ses proches, et qu'ainsi le cinquième du butin appartient entièrement aux orphelins, aux pauvres et aux pélerins. Les autres soutiennent que la portion du prophète doit être employée aux affaires générales des musulmans, ou donnée au chef de la mosquée du lieu ou des lieux où il y a plus de nécessité. Cela nous importe assez peu; mais il est visible que ce faux prophète avait tiré ceci des lois de Moïse.

Byssus (1). On entend communément, sous ce nom, du fin lin d'Égypte, que l'on employait pour les tuniques des prêtres. Mais dans l'Écriture on doit bien distinguer trois sortes de choses que l'on confond ordinairement, et que l'on comprend sous le nom de lin; 1° l'hébreu *bad*, qui signifie du lin; 2° *schesch*, qui signifie du coton; 3° *buz*, qui est ce que l'on appelle communément *byssus*, et qui n'est autre que la soie qui naît à la racine d'un poisson à écailles, nommé *pinna*. Philon dit que le byssus est un lin, le plus pur, le plus beau, le plus blanc, le plus brillant et le plus fort; qu'il n'est point tiré d'une chose mortelle, c'est-à-dire, de la laine ou de la peau d'aucun animal, mais qu'il vient de la terre et devient toujours plus blanc et plus brillant lorsqu'on le lave comme il faut. On trouve dans les confins de l'Arabie, et dans l'île de Chypre, une espèce de pierre-ponce nommée amiante ou incorruptible, laquelle se bat et se dissout de la même manière que nous faisons le papier, puis, étant desséchée, se file comme du coton. Les Arabes se font des bas, des chaussons et des caleçons de cette matière, pour se garantir des chaleurs brûlantes des sables de l'Arabie. Cette espèce de toile est incorruptible, et ne se brûle point, mais se nettoie dans les flammes. Pline appelle ce lin *linum vivum*, et dit que les Romains en faisaient des nappes et des serviettes, qui se nettoyaient, et devenaient plus belles en passant par le feu. On pourrait croire que Moïse n'aurait pas oublié cette espèce de lin parmi celles dont il parle. Mais l'a-t-il exprimé sous le nom de byssus? C'est ce qu'on ne peut assurer sans témérité.

Dom Calmet se déclare, dans le *Commentaire sur l'Exode et sur les Paralipomènes*, en faveur de cette espèce de soie qui se trouve à la queue d'un poisson nommé pinna, et qui le tient attaché à la terre par une espèce de houppe qui a la couleur d'une soie jaune et dorée, et dont on faisait autrefois des manteaux précieux pour les rois. Procope dit que l'empereur Justinien avait un manteau de cette sorte de soie, dont il se servait dans les cérémonies.

Toutefois j'ai encore quelque doute sur ce sentiment; car je ne trouve pas le nom de *buz* dans le texte hébreu de Moïse, quoique les interprètes grecs et latins aient employé celui de byssus pour signifier le fin lin de certains habits des prêtres. Il y a donc lieu de croire que Moïse n'en a pas voulu parler. Le nom de buz ne se trouve dans la Bible que dans les *Paralipomènes*, dans *Ézéchiel* et dans *Esther*. On y voit David revêtu d'un manteau de buz, avec tous les chantres et tous les lévites. Salomon emploie le buz dans les voiles du temple et du sanctuaire. Les tentes d'Assuérus étaient soutenues par des cordons de buz; et Mardochée fut revêtu d'un manteau de pourpre et de buz, lorsque le roi Assuérus l'eut honoré du premier emploi de son royaume. Enfin on remarque qu'il y avait une manufacture de buz dans la ville de Béersabée en Palestine. J'ai peine à me persuader que, du temps de David et de Salomon, la soie du poisson pinna eût pu être si commune en ce pays-là : il fallait pourtant que le *buz* fût différent du lin ordinaire, puisqu'au même lieu où l'on dit que David avait *un manteau de byssus*, on lit aussi *qu'il portait un éphod de lin*. Voyez aussi ci-après l'article *Coton* (1).

(1) Étoffe précieuse que les uns assimilent au lin le plus fin, d'autres au coton, à la ouate, à la toile d'asbeste, et même à la soie, qui était totalement inconnue aux anciens. Tant de variations peuvent faire croire que sous la dénomination générique de *byssus* les anciens entendaient les étoffes les plus rares et les plus précieuses.

(1) Forster, *De Bysso*, et Larcher, *traduction d'Hérodote*, t. II, p. 357, ont prouvé que le Byssus était le coton. (Letronne.)

C

Cabale. Ce terme, dans le style des Hébreux, a une signification fort différente de celle qu'on lui donne en notre langue. L'hébreu *cabala* signifie *tradition*; et les rabbins, qui sont nommés *cabalistes*, s'appliquent principalement à la combinaison de certains mots, de certaines lettres, de certains nombres, par le moyen desquels ils se vantent de découvrir les choses futures, et de pénétrer le sens de plusieurs passages difficiles de l'Écriture. Cette science n'a point de principes assurés; mais elle suit certaines traditions des anciens, d'où lui vient le nom de cabale. Les cabalistes ont un grand nombre de noms qu'ils appellent sacrés, par lesquels ils invoquent les esprits, et dont ils prétendent tirer de grandes lumières; ils enseignent que les secrets de la cabale furent découverts à Moïse sur le mont Sinaï, et qu'ils sont venus de père en fils jusqu'à eux sans interruption et sans aucun usage des lettres, parce qu'il n'est pas permis de les écrire. On dit qu'il y a grand nombre de Juifs cabalistes dans la Pologne et dans d'autres endroits du Nord. Voyez *Basnage*, continuation de Josèphe, t. vi, l. ix, c. 7.

Cabalistes. On nomme ainsi les docteurs juifs rabbinistes, qui reçoivent non seulement les textes des Écritures, mais aussi les explications du *Talmud* et les traditions des anciens, et qui, outre cela, s'appliquent à chercher dans l'Écriture des sens cachés et mystérieux que Dieu y a mis, et qu'il a laissés à la recherche des hommes; car, selon eux, il n'y a pas un mot, pas une lettre, pas un accent dans la loi qui ne soit rempli de mystère.

Le premier auteur cabaliste qu'on connaisse est Simon, fils de Joachaï, que les Juifs et quelques chrétiens vantent beaucoup, et qu'ils prétendent avoir vécu peu de temps avant la ruine de Jérusalem par Tite; mais d'autres ne le mettent qu'au dixième siècle, et rangent au nombre des fables tout ce qu'on dit de ce fameux personnage. Son livre intitulé *Zohar* est imprimé; mais on convient qu'on y a fait quantité d'additions.

Cabus ou Cab, mesure hébraïque, qui était la sixième partie du *séah* ou *satum*, et la dix-huitième partie de l'*épha*. Le *cab* était d'une pinte, chopine, un poisson, un pouce cube, et un peu plus. Le *quart de cab* était cette mesure de fiente de pigeon ou d'une sorte de pois chiches appelés de ce nom, qui fut vendue à Samarie jusqu'à cinq sicles pendant le siége. Ce *quart de cab* contenait un demi-setier, un pouce cube, et un peu plus; on l'appelle aussi *rog* ou *robah*. Le *cab* est fort différent du *cad* ou *cadus*.

Cad ou Cadus signifie en hébreu une cruche, une barrique, un seau; mais dans *Saint Luc* (xvi, 6), il est mis pour une certaine mesure : *Combien devez-vous à mon maître? Cent cades d'huile*. Le grec lit : *cent baths*. Or, le *bath*, autrement *éphi*, contenait vingt-neuf pintes, chopine, demi-setier, un poisson et un peu plus, mesure de Paris. Le *cad* est fort différent du *cab*, qui était une mesure qui n'était que la dix-huitième partie de l'*épha* ou du *cadus*.

Cadran. V. *Horloge*.

Caille (1). On sait que Dieu donna des cailles à son peuple dans le désert en deux occasions : la première, dans le désert de Sin, peu de jours après le passage de la mer Rouge; et la seconde, au campement nommé en hébreu *Kibéroth-aba*, ou sépulcres de concupiscence. L'une et l'autre arrivèrent au printemps, lorsque les cailles passent de l'Asie dans l'Europe; alors on en trouve une très-grande quantité sur les côtes de la mer Rouge et de la Méditerranée. Dieu fit élever un vent qui les jeta au-dedans, et autour du camp des Israélites; c'est en cela que consiste le miracle de les avoir amenées en ce lieu-là à point nommé, et en si grande quantité qu'il y en eut pour rassasier plus d'un million de personnes pendant plus d'un mois. Le terme hébreu *schalav* signifie une caille, du consentement des anciens interprètes; et les langues chaldéenne, syriaque et arabe les appellent à peu près de même. Cependant M. Ludolf (*Hist. Æthiop.*, l. i, c. xiii, § 96) s'efforce de montrer que Moïse a parlé non des cailles, mais des sauterelles.

Voici les raisons que M. Ludolf apporte pour prouver que Moïse a voulu parler non des cailles, mais des sauterelles, dans l'*Exode* (xvi, 3, 13), et dans les *Nombres* (xi, 32). Il remarque que le terme original *selaw* peut dériver d'une racine qui signifie *abondance;* ce qui convient mieux aux sauterelles qu'aux cailles. Il avoue que les versions orientales l'expliquent des cailles; mais il soutient qu'ils n'ont pas entendu le vrai sens du texte. Porphyre remarque qu'une armée près de mourir de faim en Afrique fut secourue fort à propos par une nuée de sauterelles qui lui servit de nourriture. Ludolf conjecture que ce fut un pareil événement qui satisfit aux désirs des Israélites dans les déserts d'Arabie. On prouve aisément, par le témoignage de plusieurs auteurs anciens et modernes, qu'il y a une quantité presque incroyable de sauterelles dans l'Orient; que des peuples d'Arabie vivent de sauterelles qui leur sont apportées par les vents; qu'ils les amassent en monceaux; qu'ils les conservent dans le sel; qu'on les mange, qu'on les sert même sur la table des rois; qu'elles sont excellentes au goût et salutaires à la santé.

Quelquefois les sauterelles volent dans les airs en si grand nombre, qu'elles obscurcissent le soleil, et couvrent les moissonneurs comme d'une nuée de mauvais augure; que, quand elles s'abattent sur une contrée, elles n'y laissent rien d'entier, elles rongent, elles dévorent, elles brûlent tout, jusqu'aux bois les plus durs. On a vu des nations entières être obligées de quitter leurs demeures pour s'éloigner de ces formidables insectes.

(1) Caille (*coturnix*), genre d'oiseaux de l'ordre des gallinacées et de la famille des alectrides. La caille vulgaire est un oiseau de passage et de plaine, de la grosseur d'une grive, et qui est très-recherchée sur les tables.

Ludolf montre ensuite que le récit de Moïse est favorable à son opinion. 1° Les sauterelles sont bonnes à manger, et permises expressément par la loi de Moïse. 2° Ce fut le vent qui amena dans le camp les animaux dont parle ce législateur ; ce qui convient beaucoup mieux aux sauterelles qu'aux cailles. 3° Il est dit qu'ils étaient répandus sur le camp, et qu'ils le couvraient à une journée de chemin ; qu'ils étaient à la hauteur d'une coudée, qu'on les ramassait par monceaux, qu'on en recueillait dix chomers : expressions qu'on a toutes les peines du monde à soutenir dans le système ordinaire des cailles, et qui s'expliquent aisément des sauterelles. 4° *On étendait ces animaux tout autour du camp;* selon la *Vulgate : On les séchait autour du camp;* ce qui ne peut s'entendre des cailles, qui auraient été bientôt remplies de vers, si on les avait ainsi exposées au soleil.

Mais ce qui renverse toutes ces conjectures, c'est premièrement le consentement des langues et des versions orientales, qui ont entendu des cailles sous le nom de *selaw*. Les Septante, Josèphe et tous les commentateurs anciens et modernes, l'entendent de même. De plus, les Hébreux demandaient de la chair à Moïse, la manne les dégoûtait : auraient-ils voulu se contenter de sauterelles ?

Mahomet, dans l'*Alcoran*, parle du miracle que Dieu fit en envoyant de la chair aux Israélites, et il se sert du même mot que Moïse.

Calamus. Voy. *Canne*.

Calembac. On lit dans *Esdras*, chap. vii, v. 26, 27 : « Et je remis entre leurs mains deux vases d'un *airain clair et brillant, aussi beaux que s'ils eussent été d'or.* » Chardin fait mention d'un métal composé, appelé *calembac*, qui se trouve dans l'Orient, et qui est plus précieux que l'or, ayant un poli plus beau. Des marchands hollandais, qui l'ont vu dans les îles de Sumatra et de Macassar, pensent qu'il est composé d'or et d'acier, ou de cuivre et d'acier. Plusieurs savants étrangers pensent que, dans le verset 27, il est question de ce métal.

Calendes. C'est le premier jour du mois, dans le style des Latins. Les Grecs n'ont point de calendes, d'où vient qu'en proverbe on renvoie aux calendes grecques, c'est-à-dire, à un temps inconnu et incertain. Chez les Hébreux, le premier jour de chaque mois avait certaines cérémonies particulières, dont nous parlerons sous l'article de *Néoménie*, qui, en grec, signifie la même chose que *calendes*. Les traducteurs de l'Écriture emploient indifféremment l'un et l'autre de ces deux mots, pour marquer le premier jour du mois.

Calendrier des Juifs. L'année des Hébreux est composée de douze mois lunaires, dont le premier a trente jours et le second ving-neuf, et ainsi de suite des autres alternativement. Cette année commence en automne pour le civil, et au printemps pour le sacré. Les Juifs avaient anciennement des calendriers où étaient marquées toutes les fêtes, tous les jeûnes et tous les jours où l'on célébrait la mémoire des grands événements arrivés à la nation. Ces anciens calendriers sont quelquefois cités dans le *Talmud ;* mais les rabbins reconnaissent qu'ils ne subsistent plus. Ceux que nous avons, tant imprimés que manuscrits, ne sont pas fort anciens. Celui qui passe pour le plus vieux est celui qui a pour titre : *Megillah Taanith*, le *Volume d'Affliction*, qui comprend les jours de fêtes et de jeûnes qui étaient autrefois en usage parmi les Juifs, mais qui ne s'observent plus aujourd'hui et ne se trouvent plus dans les calendriers communs. Nous marquerons ici les principaux événements historiques tirés tant de ce *volume Taanith*, que des autres calendriers ; et, pour abréger, nous omettrons les articles qui ne regardent que les lectures qu'on fait dans les synagogues.

Tizri, premier mois de l'année civile, et le septième de l'année sacrée. Il a trente jours, et répond à la lune de septembre.

1er jour. Néoménie. Commencement de l'année civile. La fête des trompettes. *Lévit.* xxiii, 34, et *Nomb.* xxix, 1, 2.

3e. Jeûne pour la mort de Godolias. IV *Rois* xxv, 25. *Jérém.* xli, 2.

Le même jour, abolition des contrats par écrit. Les rois impies ayant fait défense aux Israélites de prononcer le nom de Dieu, lorsqu'on se fut remis en liberté, les Asmonéens ou Machabées ordonnèrent qu'on écrirait le nom de Dieu dans les contrats, de cette sorte : *Une telle année du grand-prêtre N., qui est ministre du Dieu très-haut*, etc. Et les juges, à qui l'on présentait de ces sortes d'écrits, ordonnaient qu'on y satisfît en disant, par exemple : Demain, ou un autre jour, un tel débiteur paiera telle somme portée dans sa promesse ; après quoi on déchirera la cédule. Mais on trouvait que le nom de Dieu était ôté de cet écrit, et ainsi le tout devenait inutile et sans force ; c'est pourquoi ils abolirent tous ces contrats par écrit, et ils établirent un jour de fête en mémoire de cela. *Megill. Taanith*, c. 7.

5e. Mort de vingt Israélites. Le rabbin Akiba, fils de Joseph, meurt en prison.

7e. Jeûne ordonné à cause de l'adoration du veau d'or et de la sentence que Dieu prononça contre les Israélites à cause de ce crime. *Exod.* xxxii, 6, 7, 8, 34.

10e. Jeûne de l'expiation. *Lévit.* xxiii, 10 et suiv.

15e. Fêtes des tabernacles, avec octave. *Lévit.* xxiii, 34, 35.

21e. *Hosanna rabba.* Septième jour de la fête des tabernacles, ou fête des rameaux.

22e. Octave de la fête des tabernacles.

23e. La réjouissance de la loi, ou solennité instituée en mémoire de l'alliance que le Seigneur fit avec les Hébreux, en leur donnant la loi par la médiation de Moïse.

Ce même jour, la dédicace du temple de Salomon fut achevée. III *Rois* viii, 65, 66.

30e. Première néoménie du mois marschevan ; car les Juifs, de peur de s'y méprendre font toujours

deux jours de néoménie.

Marschevan, second mois de l'année civile et huitième de l'année sainte. Il n'a que ving-neuf jours, et répond à la lune d'octobre.

1er. jour. Seconde néoménie, ou premier jour du mois.

6e. Jeûne, à cause que Nabuchodonosor fit crever les yeux à Sédécias, après avoir fait mourir ses enfants en sa présence. IV *Rois* xxv, 7, et *Jérém.* LII, 10.

19e. Jeûne, les jours de lundi et de jeudi, et le lundi suivant, pour expier les fautes commises à l'occasion de la fête des tabernacles. Vide *calendar. à Bartoloccio editum.*

23e. Fête, ou mémoire des pierres de l'autel profané par les Grecs, qu'on [cacha en attendant qu'il parût un prophète qui déclarât ce qu'on en devait faire. I *Mach.* 46; *Megillah.* c. 8.

25e. Fête en mémoire de quelques lieux occupés par les Chutéens, et dont les Israélites, de retour de la captivité, se mirent en possession.

26e. Dispute du rabbin Jochanan, fils de Zachaï, contre les Saducéens, qui prétendaient qu'on ne devait pas offrir sur l'autel le pain des prémices (marqués *Lévit.* XXIII, 17, 18); mais qu'il fallait les manger tout chauds. *Megillah*, c. 9.

29e. Première néoménie du mois casleu.

Casleu, troisième mois de l'année civile, et neuvième mois de l'année sainte ou ecclésiastique. Il a trente jours, et répond à la lune de novembre.

1er jour. Seconde néoménie, ou premier jour du mois.

2e. Prière pour la pluie. *Calendar. Bartolocci.*

3e. Fête instituée en mémoire des idoles que les Asmonéens jetèrent hors du parvis où les gentils les avaient mises. *Megill. Taanith.*

4e. Jeûne en mémoire du volume de Jérémie que le roi Joakim déchira et brûla. *Jérém.* XXXVI, 23.

7e. Fête en mémoire de la mort d'Hérode-le-Grand, fils d'Antipater, qui fut toujours ennemi des sages. *Megillah*, c. 11.

21e. Fête du mont Garizim. Les Juifs racontent que leur grand-prêtre Simon, avec tout son clergé, étant allé au-devant d'Alexandre-le-Grand, les Chutéens ou Samaritains y allèrent aussi, et demandèrent à ce prince qu'il leur abandonnât le temple de Jérusalem, et qu'il leur vendît une partie du mont Moria. Alexandre leur accorda leur demande. Mais le grand-prêtre des Juifs s'étant ensuite présenté, et le roi lui ayant demandé ce qu'il désirait, Simon le pria de ne pas permettre que les Samaritains détruisissent le temple de Jérusalem. Le roi lui répondit qu'il lui abandonnait ce peuple, et qu'il pouvait lui faire tel traitement qu'il voudrait. Alors le grand-prêtre et les autres habitants de Jérusalem prirent les Samaritains, leur percèrent le talon, les attachèrent à la queue de leurs chevaux, et les traînèrent jusqu'au mont Garizim, qu'ils labourèrent, et qu'ils semèrent de vesces, ainsi que les Samaritains avaient dessein de le faire au temple de Jérusalem. C'est en mémoire de cet événement qu'ils instituèrent cette fête.

25e. Dédicace, ou renouvellement du temple, profané par l'ordre d'Antiochus Épiphanes, et purifié par Judas Machabée. (I *Mac.* IV, 52, et II *Mac.* II, 16; *Joan.* X, 22.) Cete fête se célèbre avec octave; Josèphe dit que de son temps on l'appelait *la fête des lumières*; peut-être, dit-il, à cause que ce bonheur du rétablissement du temple parut aux Juifs comme un nouveau jour. (*Antiq.* l. XII, c. XI, p. 416, *a.*) Mais les auteurs juifs donnent une autre cause de ce nom *des lumières*. Ils enseignent que lorsqu'on travailla à nettoyer le temple profané par les Grecs, on n'y trouva qu'une petite fiole d'huile scellée par le grand-prêtre, et qui suffisait à peine pour entretenir les lampes pendant une seule nuit; mais que Dieu permit qu'elle suffît pendant plusieurs jours, et jusqu'à ce qu'on en eût fait de nouvelle : en mémoire de quoi les Juifs ont coutume d'allumer plusieurs lampes dans la synagogue et à la porte de leur maison. Voy. *Selden, de Syned.* lib. III, c. 13. D'autres, comme l'*Histoire scolastique*, saint Thomas et le cardinal Hugues, *in* I *Mac.* IV, 52, veulent que ce nom de *fête des lumières* vienne de ce que le feu du ciel alluma le bois qui était sur l'autel des holocaustes, ainsi qu'il est raconté dans le second livre des *Machabées*, 1, 22.

Quelques-uns veulent que cette fête de la dédicace ait été instituée en mémoire de Judith. Mais on doute si on doit l'entendre de Judith, fille de Mérari, qui tua Holoferne, ou d'une autre Judith, fille de Mathathias, et sœur de Judas Machabée, qui tua, dit-on, Nicanor. Cette dernière Judith n'est connue que dans les écrits des rabbins, et il n'en est fait aucune mention dans les *livres des Machabées*, ni dans *Josèphe*. Mais il y a beaucoup d'apparence que les Juifs ont travesti notre *Histoire de Judith*, pour la placer aux temps de Judas Machabée.

Prière pour la pluie. Alors commençaient les semailles dans la Judée.

30e. Première néoménie du mois thebet.

Thebet, c'est le quatrième de l'année civile, et le dixième de l'année ecclésiastique. Il a vingt-neuf jours, et répond à la lune de décembre.

1er jour. La néoménie.

8e. Jeûne à cause de la traduction de la loi d'hébreu en grec. Ce jour et les trois suivants, furent obscurcis par des ténèbres épaisses.

Jeûne du dixième mois. *Calend. Bartolocci.*

9e. Jeûne dont les rabbins ne donnent pas la raison.

10e. Jeûne en mémoire du siége de Jérusalem par Nabuchodonosor. IV. *Rois* XXVI, 1.

28e. Fête instituée en mémoire de l'exclusion des Saducéens, qui furent chassés du sanhédrin, où ils étaient les plus forts, du temps du roi Alexandre Jannée. Le rabbin Siméon, fils de Shatach, trouva moyen de les en faire sortir l'un après l'autre, en leur substituant des pharisiens. *Migellah Taanith.*

29e. Première néoménie du mois scheveth.

Sebath ou *Scheveth*, cinquième mois de l'année civile, et onzième de l'année ecclésiastique. Il a trente jours, et répond à la lune de janvier.

1er jour. La néoménie ou premier jour du mois.

2e. Réjouissance pour la mort du roi Alexandre Jannée, grand ennemi des Pharisiens. *Megill.*

4e ou 5e. Jeûne en mémoire de la mort des anciens, qui succédèrent à Josué. *Judith.* II, 10.

15e. Commencement de l'année des arbres; c'est-à-dire, qu'on commençait alors à compter les quatre ans pendant lesquels les arbres étaient censés impurs, depuis qu'ils étaient plantés. (*Levit.* XIX, 23, 24, 25.) Quelques-uns mettent le commencement de ces quatre ans au premier jour du mois.

22e. Fête en mémoire de la mort d'un nommé *Niskalenus*, qui avait ordonné que l'on mît dans le temple des images ou des figures défendues par la loi. Mais il mourut, et ses ordonnances n'eurent point d'exécution, Les Juifs mettent ceci sous le grand-prêtre Simon-le-Juste. On ne sait qui était ce Niskalenus. *Megill.*, c. 11.

23e. Jeûne pour la guerre que les dix tribus firent à celle de Benjamin, à cause de l'insulte faite à la femme du lévite. *Juges* XX.

On fait aussi mémoire de l'idole de Micha. *Juges* XVIII.

29e. Mémoire de la mort d'Antiochus Épiphanes, ennemi des Juifs. I *Mac.* VI, 1 *Megillah.*

30e. Première néoménie du mois adar.

Adar, sixième mois de l'année civile, et douzième de l'année ecclésiastique. Il n'a que vingt neuf jours, et répond à la lune de février.

1er jour. Néoménie.

7e. Jeûne à cause de la mort de Moïse. *Deut.* XXXIV, 5.

8e, 9e. On sonnait de la trompette en action de grâces de la pluie accordée dans ce mois, et pour la demander pour l'avenir. *Megillah Taanith.*

9e. Jeûne en mémoire de la division qui sépara les écoles de Schammaï et de Hillel.

12e. Fête en mémoire de la mort des deux prosélytes, Hollianus et Pipus son frère, qu'un certain Tyrinus ou Turianus voulut forcer à violer la loi dans la ville de Laodicée, et qui aimèrent mieux mourir que de rien faire contre la loi. *Selden.* l. III, c. 13, *de Syned ex. Megill. Taanith.*

13e. Jeûne d'Esther; apparemment en mémoire de celui d'Esther. *Esth.* IV, 16. *Geneb. Bartolocci.*

Fête en mémoire de la mort de Nicanor, ennemi des Juifs. I *Mac.* VII, 44, et II *Mac.* XV, 30, 31 *et seq.* Quelques Hébreux veulent que Nicanor ait été tué par Judith, sœur de Judas Machabée.

14e. Premier purim, ou petite fête des sorts. (*Esth.* IX, 21.) Les Juifs des provinces cessèrent de tuer leurs ennemis le 14 de nisan, et firent ce jour-là de grandes réjouissances. Mais ceux de Susan tuèrent encore pendant le 14, et ne cessèrent de tuer que le 15. Ainsi Mardochée établit la fête des sorts pour le 14 et le 15 de ce mois.

15e. La grande fête de purim ou des sorts, ou second purim. Ces trois jours, le 13, le 14 et le 15, sont ordinairement nommés *les jours de Mardochée*, quoique la fête pour la mort de Nicanor n'ait aucun rapport avec Esther ni avec Mardochée.

Les receveurs du demi-sicle, que chaque Israélite payait par tête au Seigneur (*Exod.* XXX, 13), en faisaient la recette le 15 du mois adar, dans les villes, et le 25 dans le temple. *Thalmud Tract. Schekalim.*

17e. La délivrance des sages d'Israël, qui, fuyant la persécution d'Alexandre Jannée, roi des Juifs, s'étaient retirés dans la ville de *Koslik* en Arabie; mais voyant que les gentils, habitants du lieu, voulaient les égorger, ils se sauvèrent pendant la nuit. C'est en mémoire de cette retraite qu'ils établirent cette fête. *Megillah Taanith.*

20e. Fête en mémoire de la pluie qu'un certain *Onias Hammagel* obtint de Dieu pendant une grande sécheresse du temps d'Alexandre Jannée. *Megillah Taanith.*

23e. Dédicace du temple de Zorobabel. (I *Esdr.* VI, 16.) On n'en sait pas bien le jour. Quelques-uns la mettent au 16, et le calendrier de Sigonius au 23.

28e. Fête en mémoire de la révocation de l'édit par lequel les rois de Grèce avaient défendu aux Juifs de circoncire leurs enfants, d'observer le sabbat, et d'éviter le culte étranger. *Megillah Taanith, et Gemar, ad tit. Tainith*, c. 2.

29e. Première néoménie du mois nisan.

Lorsque l'année est de treize mois lunaires, on met ici, par intercalation, un second mois d'*adar*.

Nisan ou *Abib.* (*Exod.* XIII, 4), septième mois de l'année civile, et premier de l'année sainte. Il a trente jours, et répond à la lune de mars.

1er jour. Noéménie.

Jeûne à cause de la mort des enfants d'Aaron. *Lévit.* X, 1, 2.

10e. Jeûne à cause de la mort de Marie, sœur de Moïse (*Nomb.* XX, 1), et en mémoire de ce qu'après sa mort l'eau manqua aux Israélites dans le désert de Cadès. *Nomb.* XX, 2, etc.

Ce jour-là, chacun se pourvoyait d'un agneau ou d'un chevreau, pour la pâque suivante.

14e. Sur le soir du 14 on immolait l'agneau pascal, on commençait à user de pain sans levain, et on observait le repos de toute œuvre servile.

15e. La solennité de la Pâque, avec octave; premier jour des azymes, jour de repos. On ne mange que du pain sans levain pendant huit jours.

Après le coucher du soleil on cueillait une gerbe d'orge que l'on apportait au temple. *Cod. Menachot.* VI, 3.

16e. Le second jour de la fête, on offrait l'orge qu'on avait cueilli la veille, comme les prémices de la moisson; et dès lors il était permis de mettre la faucille dans les grains.

Commencement de la moisson.

C'est de ce jour-là qu'on commence à compter les cinquante jours jusqu'à la Pentecôte.

21e. Octave de la fête de Pâque. Fin des azymes. Ce jour est plus solennel que les autres de l'octave; on n'y garde pas toutefois le repos des œuvres manuelles.

26e. Jeûne pour la mort de Josué. *Josué* XXIV, 29.

29e. On demandait la pluie du printemps. *Geneb.*

30e. Première néoménie du mois jiar.

Le livre intitulé *Megillah Taanith* ne fournit aucune fête particulière pour le mois de nisan.

Jiar. Huitième mois de l'année civile, et second de l'année ecclésiastique. Il n'a que vingt-neuf jours, et répond à la lune d'avril.

1er jour. Néoménie.

6e. On jeûne trois jours pour les excès commis durant la fête de Pâque; savoir, le lundi, le jeudi et le lundi suivant. *Calendar. Bartolocci.*

7e. Dédicace de Jérusalem, lorsque les Asmonéens la rétablirent après les persécutions des Grecs. *Megillah Taanith*, c. 2.

10e. Jeûne pour la mort du grand-prêtre Héli, et pour la prise de l'arche.

14e. Seconde Pâque, en faveur de ceux qui n'avaient pu célébrer la première au 14 de nisan.

23e. Fête pour la prise de la ville de Gaza par Simon Machabée. *Calendar. Scaligeri.* Vide I *Mac.* XIII, 43, 44.

Ou pour la prise et la purification de la citadelle de Jérusalem par les Machabées, selon le calendrier de Sigonius. I *Mac.* XIII, 49, 53; XIV, 7, 36.

Fête pour l'expulsion des Caraïtes hors de Jérusalem, par les Asmonéens ou Machabées. *Megill. Taanith.*

27e. Fête pour l'expulsion des Géliléens, ou des Couronnés, qui affectaient de mettre des couronnes sur les portes de leurs temples et de leurs maisons, et même sur la tête de leurs bœufs et de leurs ânes, et de chanter des hymnes en l'honneur de leurs faux dieux. Les Machabées, les ayant chassés de Juda et de Jérusalem, établirent cette fête pour perpétuer la mémoire de leur expulsion. *Megill. Taanith.*

28e. Jeûne pour la mort du prophète Samuel. I *Rois* XXVI 1.

29e. Première néoménie du mois sivan.

Sivan. Neuvième mois de l'année civile, et troisième de l'année ecclésiastique. Il a trente jours, et répond à la lune de mai.

1er jour. Néoménie.

6e. La Pentecôte, le cinquantième jour après Pâque. On l'appelle aussi la *Fête des Semaines*, parce qu'elle arrive sept semaines après Pâque. On ne trouve point qu'elle ait eu une octave.

15e, 16e. Fête pour célébrer la victoire des Machabées contre ceux de Bethsan. I *Mac.* V, 52; XII, 40, 41. Vide *Megillah Taanith.*

17e. Fête pour la prise de Césarée pas les Asmonéens, qui en chassèrent les païens et y établirent des Juifs. *Megillah Taanith.*

23e. Jeûne en mémoire de la défense faite par Jéroboam, fils de Nabat, à ses sujets, de porter leurs prémices à Jérusalem. III *Rois* XII, 27.

25e. Jeûne en mémoire de la mort des rabbins Siméon, fils de Gamalie, Ismaël, fils d'Élisée, et Chanina, vice-gérant du grand-prêtre.

Fête en mémoire du jugement solennel rendu en faveur des Juifs par Alexandre-le-Grand, contre les Ismaélites, qui prétendaient, en vertu du droit d'aînesse de leur père, entrer en possession de la terre de Chanaan, contre les Chananéens, qui la répétaient, comme en ayant été les premiers possesseurs; et contre les Égyptiens, qui demandaient la restitution des vases que les Hébreux avaient empruntés d'eux en sortant de l'Égypte. Voyez *Megillah Taanith.* Mais la Gemarre de Babylone, tit. *Sanhédrin*, c. II, fixe le jour de ce jugement au 14 de Nisan.

27e. Jeûne à cause que le rabbin Chanina, fils de Thardion, fut brûlé avec le livre de la loi.

30e. Première néoménie du mois thamuz.

Thamuz ou *Tammus.* Dixième mois de l'année civile, et quatrième de l'année sainte. Il n'a que vingt-neuf jours, et répond à la lune de juin.

1er jour. Néoménie.

14e. Fête pour l'abolition d'un livre pernicieux des Saducéens et des Béthusiens, dans lequel ils prétendaient ruiner la loi orale, et toutes les traditions. *Megillah Taanith.*

17e. Jeûne en mémoire des tables de la loi brisées par Moïse. *Exod.* XXXII, 19.

Le même jour, la ville de Jérusalem fut prise. Le sacrifice perpétuel du soir et du matin fut interrompu pendant le siége de Jérusalem par Tite. Épistémon déchira le livre de la loi, et plaça une idole dans le temple. On ne nous dit pas si ceci arriva sous Nabuchodonosor, sous Antiochus Épiphanes, ou sous les Romains.

29e. Première néoménie du mois *ab.*

Ab. Onzième mois de l'année civile, et cinquième de l'année ecclésiastique. Il a trente jours, et il répond à la lune de juillet.

1er jour. Néoménie.

Jeûne à cause de la mort du grand-prêtre Aaron.

5e. Mémoire des enfants de Jéthuel, de la race de Juda, qui, après le retour de la captivité, fournirent les bois au temple. *Megillah Taanith.*

9e. Jeûne du cinquième mois, en mémoire de ce que Dieu déclara ce jour-là à Moïse qu'aucun des Hébreux murmurateurs n'entrerait dans la Terre promise. *Nomb.* XIV, 29, 31.

Le même jour, le temple fut pris et brûlé, premièrement par les Chaldéens, et ensuite par les Romains.

18e. Jeûne à cause que du temps d'Achaz la lampe du soir s'éteignit.

21e. Xylophorie. Fête dans laquelle on portait au temple la provision de bois nécessaire. (*Selden.* Voyez *Joseph*, *de Bello*, lib. II, c. 17, p. 811.) Scaliger met cette fête au 22 du mois suivant.

24ᵉ. Fête en mémoire de ce que les Asmonéens ou Machabées abolirent la loi que les Saducéens avaient introduite dans les jugements, suivant laquelle les garçons et les filles héritaient également des biens de leur père. *Megillah Taanith.*

30ᵉ. Première néoménie du mois *élul.*

Élul. Douzième mois de l'année civile, et sixième de l'année ecclésiastique. Il n'a que vingt-neuf jours; il répond à la lune d'août.

1ᵉʳ. jour. Néoménie.

7ᵉ. *Dédicace des murs de Jérusalem*, par Néhémie. (II *Esdr.* XII, 27.) On lit dans *Néhémie* que ces murs furent achevés le 25 du mois élul. (II *Esdr.* VI, 15.) Mais comme il y avait encore beaucoup de choses à faire pour donner la dernière perfection à cet ouvrage, on put en différer la dédicace jusqu'au 7 d'élul de l'année suivante. *Megill. Seld.*

17ᵉ. Jeûne à cause de la mort des envoyés, qui firent un rapport désavantageux de la Terre promise. *Nomb.* XIV, 36, 37.

Fête en mémoire de l'expulsion des Romains (ou plutôt des Grecs), qui voulaient empêcher les Hébreux de se marier, et qui déshonoraient les filles d'Israël. Comme ils voulurent user de violence envers Judith, fille unique de Mathathias, celui-ci, aidé de ses fils, leur résista, et se délivra de leur joug, en mémoire de quoi on établit cette fête.

21ᵉ. Xylophorie. Fête dans laquelle on apportait au temple la provision du bois nécessaire pour entretenir le feu de l'autel des holocaustes. Le calendrier de Scaliger met cette fête au 22 de ce mois. *Voy.* le 21 du mois précédent.

22ᵉ. Fête en mémoire de la punition exercée envers de mauvais Israélites, dont on ne put autrement réprimer l'insolence qu'en les punissant de mort, parce qu'alors la Judée était occupée par les gentils. On donna donc trois jours à ces méchants Israélites pour rentrer en eux-mêmes; mais, comme on vit qu'ils ne donnaient aucun signe de repentance, on les condamna à mort. *Megillah Taanith.*

29ᵉ. Première néoménie du mois tizri.

Calice. Ce terme se prend, dans l'Écriture, au sens propre et au sens figuré. Dans le propre, il signifie une coupe ordinaire dans laquelle on boit dans les repas, ou une coupe de cérémonie dont on se sert dans les repas solennels et de religion, comme dans celui de Pâque, où le père de famille prononce certaines bénédictions sur la coupe, et, après en avoir goûté, en fait boire à toute la compagnie et à toute sa famille à la ronde.

Le nom de *calice*, dans le sens figuré, se prend d'ordinaire pour les afflictions que Dieu nous envoie. Boire le calice, signifie souffrir les peines que Dieu a résolu que nous souffrions. *Levez-vous, Jérusalem, vous qui avez bu le calice de la colère de Dieu*, dit Isaïe. Et le Psalmiste : *Le Seigneur tient en sa main un calice pour en faire boire à tous les pécheurs de la terre.* On dit, dans le même sens, enivrer de douleur, enivrer d'afflictions, enivrer du vin de la colère de Dieu; toutes ces expressions sont des suites de cette première métaphore du *calice.* Elle vient de la coutume qui s'observait dans les festins, de boire à la ronde, et dans la même coupe. On ne souffrait pas dans un festin ceux qui refusaient le calice ou la coupe à leur tour. « Qu'il boive ou qu'il s'en aille : » c'était une espèce de proverbe. Quand les enfants de Zébédée demandèrent au Sauveur les premières places dans son royaume, et d'être assis à sa table, l'un à sa droite et l'autre à sa gauche, il leur répondit : *Êtes-vous d'humeur à boire le calice que je dois boire?* etc.

Caméléon (*chamæleon*), genre de reptiles de l'ordre des sauriens et de la famille des eumérodes. Son nom vient de deux mots grecs, dont le premier signifie *par terre*, et le second, *lion*, comme qui dirait *lion rampant.* Cet animal, qui ressemble beaucoup aux lézards, habite les contrées les plus chaudes de l'Afrique et de l'Asie ; toutefois on le trouve encore assez fréquemment dans le midi de l'Espagne. Son corps est presque transparent, ce qui rend sa couleur variable à chaque inspiration. De grisâtre qu'elle est habituellement, sa peau se bigarre par degré de teintes jaunâtres, purpurines ou rembrunies. La crainte, la colère, l'amour, les rayons de la lumière ou l'obscurité sont les causes d'un changement de couleur qui n'est ni aussi prompt ni aussi considérable qu'on le croit, d'après les préjugés reçus. Emblême du courtisan, le caméléon est encore moins changeant que l'homme.

Moïse, dans le *Lévitique* (XI, 30), défend aux Hébreux l'usage de la chair du caméléon, comme d'un animal impur. Mais de savants interprètes doutent que le terme hébreu que l'auteur de la Vulgate a traduit par *caméléon*, désigne véritablement cet animal. Bochard, qui a beaucoup étudié tout ce qui regarde les animaux de l'Écriture, croit que l'hébreu *hacoah* signifie une espèce de lézard très-vigoureux, qui se trouve dans l'Arabie, et qui attaque les serpents dans leur repaire, les en chasse et les tue. Les Arabes le nomment *alvarlo.*

Caméléopard (*camelopardus* ou *camelo-pardalus*), animal dont Moïse permet l'usage aux Hébreux. Le caméléopard tire son nom de ce qu'il ressemble au chameau par sa taille, et à la panthère par son poil. D'autres traduisent *camelopardus* par girafe.

Bochard croit que Moïse n'a pas voulu sous ce nom désigner la girafe, parce que cet animal était inconnu aux Hébreux, et qu'il ne se trouvait que dans des pays trop éloignés. Il dit de plus que le chameau étant un animal déclaré impur par la loi, il n'y a point d'apparence que le caméléopard ait été permis. Enfin, il croit que l'hébreu *samer* signifie une chèvre sauvage. D'autres le traduisent par l'*élan*, ou le *chamois.*

Canne (*calamus*), sorte de mesure; en hébreu, *kanna.* Ézéchiel et saint Jean, dans l'*Apocalypse*, parlent de cette canne de mesure ou toise; et Ézéchiel dit qu'elle avait six coudées et un palme, ou plutôt six coudées et six palmes ; c'est-à-dire, six coudées

hébraïques, dont chacune est plus grande d'un palme que la coudée babylonienne. Le prophète est obligé de déterminer ainsi la coudée dont il parle, parce qu'alors il était au-delà de l'Euphrate, et que les mesures de ce pays étaient moins grandes que celles de la Palestine. La coudée hébraïque avait vingt-quatre doigts ou six palmes, ou environ vingt pouces et demi, en prenant le pouce à douze lignes.

La canne ou la toise hébraïque était de dix pieds trois pouces.

Canne odorante (*calamus aromaticus*). Il en est parlé en quelques endroits de l'Écriture, où il est fait mention des drogues qui entraient dans la composition des parfums. C'est une racine noueuse, rougeâtre au-dessus et blanche au-dedans, qui pousse des feuilles longues et étroites. La véritable canne vient des Indes. Les prophètes en parlent comme d'une marchandise étrangère et de prix. Théophraste et Pline parlent des cannes odorantes qui naissaient dans la Syrie, au-delà du Liban, entre cette montagne et une autre petite montagne, dans un lac dont on desséchait les marais pendant l'été, et qui occupait un espace de plus de trente stades, et qui était à cent cinquante stades de la mer : toutes circonstances qui nous font croire qu'ils parlent du lac Séméchon. Ces cannes odorantes ne donnent aucune odeur quand elles sont vertes, mais seulement lorsqu'elles sont sèches. Leur forme n'est point différente des autres roseaux, et leur odeur se fait sentir dès qu'on entre dans le marais.

Canne, ou *Jonc à écrire* (*calamus scriptorius*, ou *arundo scriptoria*). Les anciens se servaient de stylets pour écrire sur des tablettes enduites de cire, ou de jonc, ou de canne, pour écrire sur le parchemin ou le papier d'Égypte ; car notre papier ordinaire est d'une invention nouvelle. Le Psalmiste dit que sa langue est comme la canne ou le jonc à écrire d'un écrivain habile : *Lingua mea calamus scribæ*. Mais le texte hébreu signifie plutôt un stylet qu'une canne à écrire. L'auteur du troisième livre des *Machabées* dit que les écrivains employés à faire le rôle des Juifs qui étaient en Égypte vinrent montrer leurs roseaux tout usés, disant qu'ils ne pouvaient suffire à faire le dénombrement que l'on demandait. Baruch écrivait ses prophéties *avec de l'encre*, et par conséquent avec les roseaux dont nous venons de parler ; car il ne paraît pas que l'usage des plumes fût connu en ce temps-là. Saint Jean, dans sa troisième *Épître*, dit qu'il n'a pas voulu écrire avec l'encre et le roseau : *Nolui per atramentum et calamum scribere tibi*. Cet usage est trivial chez les profanes.

Les Arabes, les Perses, les Turcs, les Grecs et les Arméniens, se servent encore aujourd'hui de ces cannes ou roseaux, comme le témoignent les voyageurs.

Canon. Ce terme signifie *règle*, selon la force du grec. Il est consacré dans le style de l'Église, pour signifier les règles que les conciles prescrivent sur la foi, sur la discipline ou sur les mœurs. On l'emploie aussi pour marquer les livres de l'Écriture qui sont reçus pour inspirés et pour canoniques, et pour les distinguer des livres profanes, ou même des livres apocryphes et contestés. On dit, par exemple, que la *Genèse* est dans le canon sacré des Écritures, et qu'elle est reconnue pour canonique par les Juifs et par les chrétiens. On dit au contraire que le livre de la *Sagesse* est dans le canon des chrétiens, mais non pas dans celui des Juifs. Enfin, on dit que certains livres ont été contestés pendant quelque temps, et n'ont été reçus dans le canon d'un consentement unanime de toutes les églises chrétiennes, qu'après quelques siècles ; comme la *Sagesse*, l'*Éclésiastique*, *Tobie*, *Judith*, les deux premiers livres des *Machabées*, Baruch ; et pour le Nouveau Testament, l'*Épître aux Hébreux*, la seconde de saint Pierre, les seconde et troisième de saint Jean, et l'*Apocalypse*.

Les Hébreux n'admettent que vingt-deux livres dans le canon des saintes Écritures, ou au plus vingt-quatre, en séparant *Ruth* des *Juges*, et les *Lamentations* de *Jérémie*. On peut voir la manière dont ils les distribuent dans leur Bible, ci-devant sous l'article *Bible*.

Cantique. Les Hébreux avaient coutume de composer des cantiques dans des occasions importantes ; par exemple, Moïse en composa un après le passage de la mer Rouge, pour rendre grâces à Dieu de la délivrance de son peuple, et pour célébrer la grandeur de ce prodige. David composa un cantique lugubre à la mort de Saül et de Jonathas, et un autre à la mort d'Abner. Jérémie écrivit ses *Lamentations*, qui sont un cantique où il déplore la ruine de Jérusalem. Il en avait encore composé un autre à la mort de Josias, roi de Juda. Debbora et Barac firent un cantique de victoire après la défaite de Sifara, et Judith après la défaite d'Holopherne. Le *Cantique des cantiques* et le *psaume* XLIX sont des cantiques pour célébrer un mariage ; ce sont des pièces que les Grecs appellent *épithalames*. Anne, mère de Samuel, et le roi Ézéchias (I *Rois*) remercièrent Dieu de la grâce qu'ils avaient reçue de lui, par des cantiques solennels. Les cantiques que la Sainte-Vierge, que Zacharie, père de saint Jean-Baptiste et que le vieillard Siméon composèrent, sont de la même nature. Ce sont des actions de grâces des faveurs de Dieu. L'Écriture dit que Salomon avait composé cinq mille cantiques, dont il ne nous reste que celui qui est intitulé *Cantique des Cantiques*, c'est-à-dire le plus excellent des cantiques. On croit que Salomon le composa à l'occasion de son mariage avec la fille du roi d'Égypte, et que c'est comme son épithalame. Mais, pour en pénétrer le sens et en comprendre tout le mystère, il faut s'élever à des sentiments au-dessus de la chair et du sang, et y considérer le mariage de Jésus-Christ avec la nature humaine, avec l'Église, et avec une âme sainte et fidèle. C'est là la clef de ce divin livre, qui est une allégorie continuée, où sous les termes d'une noce ordinaire on exprime un mariage tout divin et tout surnaturel. Les Hébreux avaient sagement défendu qu'on en fît la lecture avant l'âge de trente ans.

Capitation des Juifs. Moïse avait ordonné que chaque Israélite donnât un demi-sicle par tête *pour son âme*, ou pour son rachat, *lorsqu'on ferait le dénombrement du peuple, afin qu'ils ne fussent pas frappés de plaies.* Et plusieurs habiles interprètes croient que Moïse faisait cette loi pour toutes les fois que l'on ferait le dénombrement du peuple, et que David ayant manqué à faire payer le demi-sicle par tête, lorsqu'il ordonna le dénombrement de ses sujets, ce fut pourquoi Dieu en frappa de mort un si grand nombre. Mais la plupart tiennent que Moïse ordonne ici un tribut par tête sur tout le peuple, payable chaque année, pour fournir aux frais de l'entretien du tabernacle, pour les hosties, le bois, l'huile, le vin, la farine, les habits et la nourriture des prêtres et des lévites. Du temps de notre Sauveur, on payait exactement ce tribut au temple.

Au retour de la captivité de Babylone, les Israélites s'obligèrent de payer au temple un tiers de sicle, n'étant pas apparemment alors en état, à cause de leur pauvreté, d'en faire davantage. Après la ruine du temple de Jérusalem par les Romains, on obligea les Juifs à payer au temple de Jupiter Capitolin le demi-sicle qu'ils avaient coutume de payer au temple de Jérusalem. Ils le levaient dans toutes les provinces où ils se trouvaient, et ils avaient des procureurs qui le portaient à Jérusalem. Cicéron remarque que Flaccus défendit d'y porter celui qu'on levait sur les Juifs d'Italie; et Tite, parlant aux Juifs, leur reproche leur ingratitude de ce que les empereurs romains leur ayant permis, par une indulgence particulière, de lever ce tribut pour être employé au culte de leur dieu, ils l'ont employé contre leurs bienfaiteurs, et pour faire la guerre aux Romains.

Les rabbins remarquent que tous les Juifs généralement, même les prêtres, à l'exception des femmes, des enfants au-dessous de treize ans, et des esclaves, étaient soumis à payer le demi-sicle. Les collecteurs le demandaient dès le commencement du mois de nisan, mais on ne contraignait personne jusqu'à la fête de Pâque : alors on obligeait de payer ceux qui ne l'avaient pas fait, ou on leur prenait des gages. Le demi-sicle valait environ seize sous de notre monnaie. Moïse dit qu'on le payait *selon la mesure du temple*, c'est-à-dire, selon la plus juste mesure, dont les étalons se conservaient dans le temple. *Voy.* l'article *Poids*.

Caroubier. Voy. *Gousses*.

Casleu, neuvième mois des Hébreux, suivant l'ordre du sacré ; et le troisième, suivant l'ordre civil et politique. Il répond à peu près à novembre : il a trente jours pleins. Le septième de casleu, les Juifs font un grand jeûne, en mémoire de ce que le roi Joakim perça d'un canif le livre des *Prophéties de Jérémie*, et les jeta sur des charbons allumés dans une chaufferette. Le quinzième du même mois, ils s'affligent devant le Seigneur, à cause qu'en pareil jour Antiochus Epiphanes profana le temple de Jérusalem, et y plaça la statue de Jupiter Olympien. Le vingt-cinquième de casleu, Judas Machabée purifia le temple, et en fit de nouveau la dédicace. On en conserva religieusement la mémoire ; et dans *saint Jean*, nous voyons que Jésus-Christ se trouva à la fête qu'on en célébrait tous les ans : *Facta sunt Encœnia Jerosolymis ; et hiems erat*, etc. On dit aussi que le trentième de ce mois, Néhémie offrit un sacrifice solennel, et répandit sur l'hostie de l'eau boueuse, qui avait été trouvée au lieu où l'on avait auparavant caché le feu sacré. Dieu fit descendre une flamme du ciel, et alluma le feu sur l'autel.

Cataractes. Le terme latin *cataracta* vient du grec *cataractes*, qui signifie ce qui tombe avec raideur et impétuosité. Il se dit principalement d'une chute d'eau, d'une cascade, d'une rivière qui tombe et se précipite avec rapidité d'un rocher. Les cataractes du Nil, qui saute à bas d'un très-haut rocher, sont célèbres. Moïse dit que Dieu ouvrit les cataractes du ciel, et en fit tomber un déluge d'eau pour inonder les méchants. Le terme Hébreu *aruboth*, qu'on a traduit par *cataractes*, se peut prendre pour des fenêtres, des ouvertures pratiquées en un lieu élevé ; et l'Ecriture se sert du même terme pour marquer une tempête ou une pluie abondante qui tombe du ciel : elle dit que Dieu ouvre pour cela les cataractes du ciel. *Isaïe* XXIV, 18; et *Malac.* III.

Le Psalmiste, pour exprimer les malheurs dont il a été comme accablé, dit que *l'abîme a appelé un autre abîme au bruit des cataractes du ciel, qu'il a ouvertes* pour l'inonder. Le terme hébreu dont il se sert en cet endroit est différent de celui qui est employé dans les autres passages où se trouve le mot de *cataracta*. Celui du psaume XLI est *zenor* qui signifie des canaux, des gouttières. *L'abîme* des eaux de la mer *a appelé l'abîme* des eaux du ciel *au bruit de vos gouttières*, pour m'inonder ; les eaux de la mer et celles du ciel se sont, pour ainsi dire, appelées, afin de m'accabler de concert.

Catéchisme, *catéchiser, catéchèses*. Ces termes sont grecs, et signifient instruction, instruire ; *catéchiste*, celui qui instruit ; *catéchumène*, celui qui se fait instruire pour entrer dans le christianisme. Saint Paul (*Galat.* VI, 6) veut que celui qui reçoit les instructions d'un autre lui fasse part pe tous ses biens, en reconnaissance du service et de la grâce qu'il en reçoit.

Catholique. Ce terme est grec dans son origine. Il signifie universel ou général. On appelle l'Église de Jésus-Christ Catholique, parcequ'elle s'étend par tout le monde, et qu'elle n'est point bornée par les temps. On dit des *vérités catholiques*, parce qu'elles sont reçues de tous les fidèles. *Catholique* est souvent opposé à *hérétique*, ou *sectaire*, et à *schismatique*, ou séparé de la veritable Eglise.

Catholiques. *Épîtres catholiques* ou *canoniques*. Elles sont au nombre de sept ; savoir, celle de saint Jacques, les deux de saint Pierre, les trois de saint Jean, et celle de saint Jude. On les appelle catholiques, parce qu'elles sont adressées à tous les fidèles, et non pas

à une Église particulière; et canoniques, parce qu'elles contiennent d'excellentes règles de foi et de morale. Il y a quelque différence entre l'ordre que ces *Epîtres* tiennent aujourd'hui dans nos *Bibles*, et celui qu'elles tenaient autrefois chez les Grecs. Sur quoi on peut voir notre préface générale sur ces *Epîtres*. Les anciens ont été partagés sur le nombre de ces *Epîtres*. Les uns les recevaient toutes sept; les autres n'en recevaient que trois, et rejetaient la seconde de saint Pierre, la seconde et la troisième de saint Jean et celle de saint Jude. Le but principal de ces sept *Epîtres* est de réfuter les hérésies de Simon, de Nicolas, de Cérinthe, et des autres premiers hérésiarques, qui, abusant de la liberté que l'évangile nous a procurée, niaient la nécessité des bonnes œuvres.

Cèdre, arbre fameux dans les Ecritures. Il y en a encore aujourd'hui sur le Liban, mais en assez petit nombre, au-dessus et à l'orient de Biblos et de Tripoli; on n'en voit point ailleurs dans ces montagnes. Mais il y a apparence qu'autrefois il y en avait beaucoup davantage, puisqu'on en employait à tant de grands ouvrages. Ces arbres sont d'une grosseur et d'une grandeur prodigieuses. Parmi ceux qu'on voit aujourd'hui sur le Liban, on dit qu'il y en a qui ont trente-cinq et quarante pieds de grosseur. Le cèdre jette ses branches à dix ou douze pieds de terre. Ces branches sont grandes et éloignées les unes des autres. Ses feuilles sont assez semblables à celles du romarin. Il est toujours vert, et distille une espèce de gomme à qui l'on attribue différents effets. Son bois est incorruptible, beau, solide, tirant sur le brun. Il porte une petite pomme semblable à celle du pin, si ce n'est que l'écorce en est plus délicate, plus unie, et moins ouverte.

Le cèdre aime les lieux froids et les montagnes; et si on lui taille la cîme, il meurt. Les branches qu'il pousse d'espace en espace, et par certains intervalles, en diminuant toujours jusqu'en haut, forment comme une espèce de roue, et s'élèvent en forme de pyramide. Bruyn, dans son voyage de la Terre-Sainte, dit que les feuilles du cèdre montent en haut, et que le fruit pend en bas. Ce fruit est fait en pommes semblables à celles des Perses, mais plus longues, plus dures et plus nourries, et sont difficiles à détacher de leur queue. Elles contiennent une graine semblable à celle du cyprès, et jettent une résine grosse, épaisse, transparente, d'une odeur forte, qui n'est point coulante, mais qui tombe goutte à goutte. Cet auteur dit qu'ayant eu la curiosité de mesurer deux cèdres du Liban, de ceux qui lui parurent les plus gros, il trouva que l'un avait cinquante-sept paumes de tour, et l'autre quarante-sept. Il croît des cèdres non seulement sur le Liban, mais aussi en quelques endroits de l'Afrique, dans l'île de Cypre, et dans celle de Crète ou de Candie. Les naturalistes distinguent plusieurs sortes de cèdres; mais nous nous bornons à celui du Liban, qui est le seul dont parle l'Ecriture. On se servait des cèdres pour faire des statues quand on voulait qu'elles fussent d'une longue durée; on se servait de ce bois non seulement pour des poutres et pour des ais qui couvraient les édifices, et servaient de plafond aux appartements; on le mettait aussi dans le corps des murailles, et on les arrangeait avec la pierre, en sorte qu'il y avait, par exemple, trois rangs de pierres et un rang de bois de cèdre. Quelquefois ces bois étaient posés d'un parement de mur à l'autre, alternativement avec des rangées de pierres qui allaient aussi d'un parement à l'autre, et qui faisaient à chaque parement comme un échiquier. Le temple de Jérusalem et le palais du roi Salomon étaient bâtis de cèdres; et il y en avait une si grande quantité, que quelquefois le temple est appelé Liban : *Aperi, Libane, portas tuas*; et que la maison où Salomon logeait à Jérusalem est nommée la maison du bois du Liban : *Domus saltûs Libani*. Le toit du temple de Diane d'Ephèse était aussi de cèdre, selon Pline. Josèphe dit que Salomon planta des cèdres dans la Judée en si grande quantité, qu'on y en vit autant que de sycomores, qui sont des arbres très-communs dans ce pays-là.

On attribuait apparemment au cèdre une vertu purgative, puisque Moïse ordonne que dans la purification d'un lépreux, on emploie ce bois avec l'hyssope pour faire un bouquet, avec lequel on arrose le lépreux. Voici comme était fait ce bouquet : on prenait une branche de cèdre et une branche d'hyssope, avec un oiseau pur : on liait le tout avec un ruban de pourpre ou cramoisi, de manière toutefois que l'oiseau avait la tête du côté du manche : on trempait ce bouquet dans une eau où l'on avait fait couler le sang d'un autre oiseau pur, on en arrosait le lépreux, puis on lâchait l'oiseau vivant, et on le mettait en liberté. On se servait aussi d'un pareil bouquet, à l'exception qu'on n'y mettait point d'oiseau vivant, dans les aspersions qui se faisaient le jour de l'expiation solennelle avec le sang de la vache rousse.

Ceinture. Les Hébreux ne portaient pas ordinairement de ceinture dans la maison ni même au-dehors, sinon lorsqu'ils travaillaient ou qu'ils allaient en voyage. Alors ils se retroussaient et ceignaient leurs habits, qui étaient longs, comme les portent encore aujourd'hui les Orientaux. Cela paraît par plusieurs endroits de l'*Ancien* et du *Nouveau Testament*. Le jeune Tobie ayant trouvé l'ange Raphaël *ceint, et comme prêt à marcher*, le pria de l'accompagner dans son voyage. Le Seigneur voulant se mettre en état de laver les pieds à ses disciples, *se ceignit d'un linge*. Les soldats étaient aussi d'ordinaire ceints de leur baudrier : *Præcinxisti me virtute ad bellum*.

Souvent les baudriers étaient d'une matière précieuse. La femme forte faisait des ceintures précieuses, et les vendait *aux Chananéens*, c'est-à-dire, aux marchands phéniciens. Ces ceintures étaient communes aux hommes et aux femmes : celles des femmes sont plus souvent nommées *zona*. On peut juger de leur prix, parce que les rois de Perse donnaient quelquefois des villes ou des provinces entières à leurs épouses,

pour la dépense de leurs ceintures. Le Sauveur, dans l'*Apocalypse*, paraît à S. Jean avoir une ceinture d'or; et dans le même livre, les sept anges qui sortent du temple sont vêtus de lin, et ceints de ceintures d'or; au contraire les prophètes, les personnes qui faisaient profession de pénitence et de mépris du monde, portaient des ceintures de peaux ou de cuir simple. Le prophète Élie en portait de cette sorte, aussi bien que S. Jean-Baptiste. Dans le deuil on prenait des ceintures de cordes pour marque d'humiliation et de douleur. Isaïe menace les filles de Sion, qui l'avaient offensé par l'excès de leurs parures, de les réduire à porter le cilice et la ceinture de cordes. Ailleurs il menace Jérusalem de la réduire en captivité, de lui faire couper ses cheveux, instruments de son orgueil, et de lui faire porter un sac pour ceinture : *ad planctum*, *ad calvitium, et ad cingulum sacci.*

La ceinture militaire ou le baudrier ne descendait pas de dessus l'épaule, comme chez les anciens Grecs; elle était portée sur les reins, d'où viennent ces expressions : *Gladio accinctus renes*, ou *Balteo accinctus renes.* Ces baudriers d'ordinaire étaient précieux, et on les donnait quelquefois pour récompense aux soldats (1). Joab dit à celui qui avait vu Absalon pendu à un arbre : *Si tu l'avais percé, je t'aurais donné dix sicles ou un baudrier.* Jonathas, fils de Saül, fit présent de son baudrier à David. Job, relevant la puissance de Dieu, dit qu'il ôte le baudrier aux rois, et qu'il leur donne pour ceinture une corde.

Nous parlerons de la ceinture des prêtres sous l'article Prêtres.

La *ceinture* servait *de bourse* autrefois, comme on le voit dans les livres du *Nouveau Testament*, et dans plusieurs passages des anciens. Le Sauveur défend à ses apôtres de porter de l'argent dans leurs ceintures : *Neque pecuniam in zonis vestris.* Ces ceintures étaient larges et creuses, comme celles des Orientaux encore aujourd'hui, à peu près comme une dépouille de serpent ou la peau d'une anguille. Aggée voulant marquer l'inutilité du travail d'un ouvrier, dit *qu'il met son salaire dans une ceinture percée.* Horace dit que celui qui a perdu sa ceinture, c'est-à-dire, son argent, est prêt à tout faire :

Ibit eò quò vis qui zonam perdidit.

Les femmes portaient aussi des espèces de ceintures qui leur serraient le sein. Isaïe menace les filles de Sion de leur donner un cilice, au lieu de ces rubans qui leur serrent le sein et les mamelles. Et Jérémie demande si l'épouse oubliera cet ornement : *An obliviscetur fasciæ pectoralis suæ?* Le Seigneur, dans *Ézéchiel*, dit qu'il a donné à son épouse une ceinture du plus fin lin : *Cinxi te bysso.*

Cénacle, en latin *cœnaculum*, en grec *hyperoon*, signifie proprement une salle en haut ou un appartement où l'on avait coutume de manger. Notre Sauveur, la veille de sa passion, dit à ses disciples de lui aller préparer à souper dans Jérusalem, et qu'ils y trouveraient un grand cénacle tout préparé : *Cœnaculum grande stratum*, une salle à manger, avec les lits de table à l'ordinaire. On a montré à Jérusalem, dans les siècles postérieurs, une grande salle, qui fut ensuite convertie en église par l'impératrice Hélène, où l'on prétendait que notre Sauveur avait fait son dernier souper, et avait institué l'Eucharistie. Mais on a grand sujet de douter que cette salle se soit garantie de la ruine de Jérusalem par les Romains.

(1) La ceinture, chez les Hébreux, est une grande marque d'honneur, et l'insigne du commandement. Voyez I *Rois* XVIII, 4, et Lydius, *De Re Militari.*

Cendre. *Faire pénitence sur le sac et sur la cendre*, s'affliger pour ses péchés ou pour quelque disgrâce, et s'asseoir sur une étoffe grossière, et dans la poussière ou dans la cendre, sont des expressions toutes communes dans l'Écriture. *Je ne suis que poussière et cendre*, disait Abraham au Seigneur. Dieu menace son peuple de faire pleuvoir sur ses terres de la cendre au lieu de pluie, afin de les rendre stériles au lieu de leur donner la fécondité; pour les dessécher de plus en plus au lieu de les humecter. Thamar, après l'outrage que lui fit Amnon, son frère, se couvrit la tête de cendres. Le Psalmiste, dans sa douleur, dit qu'il se nourrissait de cendre au lieu de pain : c'est une hyperbole. Il était assis sur la cendre, il avait jeté de la cendre sur sa tête; sa nourriture, son pain était gâté par cette cendre dont il était tout couvert. Jérémie, dans ses *Lamentations*, fait dire à Jérusalem que le Seigneur l'a nourrie de cendre. Job dit que l'homme, qui n'est que cendre, doit aussi retourner en cendre.

On composait une espèce de lessive et d'eau lustrale avec la cendre d'une génisse rousse qu'on immolait au jour de l'expiation solennelle, et dont on distribuait la cendre au peuple; et on se servait de cette eau pour se purifier, lorsqu'on avait touché un mort ou assisté à des funérailles.

Les anciens Perses avaient une sorte de supplice qui consistait à faire mourir dans les cendres certains grands criminels. C'est ainsi qu'on fit périr le méchant Ménélaüs, qui était la cause de tous les troubles dont la Judée était agitée. On le précipita dans une tour de cinquante coudées de haut, qui était remplie de cendres à une certaine hauteur. Le mouvement que se donnait le criminel pour se tirer de ce lieu l'y enfonçait toujours davantage; et on augmentait encore cette agitation avec une roue qui remuait sans cesse la cendre autour de lui, jusqu'à ce qu'enfin elle l'étouffât. Voyez l'article *Supplices*.

Centurion, chef de cent hommes d'armes. Il répond à peu près à ce que nous appelons capitaine. Il est souvent parlé de centurion dans les livres du *Nouveau Testament*. Dans l'hébreu de l'*Ancien Testament*, on l'appelle *chef de cent hommes*.

Ceps. Les ceps ou entraves sont deux ais de bois qui se réunissent et qui sont percés à diverses distances, dans les trous desquels on mettait, chez les anciens, les pieds des prisonniers à plus ou moins d'intervalle; ils demeuraient ainsi couchés sur le dos, ayant les pieds serrés et les jambes étendues d'une

manière fort gênante.. Voyez *Actes des Apôtres*, XVI, 24.

Céraste, c'est-à-dire, *cornu*, sorte de serpent ainsi nommé, parce qu'il a, dit-on, quatre espèces de cornes sur la tête. Il se cache dans le sable, et ne laisse paraître que ses cornes, qui sont prises pour de la chair par les oiseaux, dont le céraste fait ensuite sa pâture lorsqu'ils veulent s'approcher pour le manger. On dit de plus qu'il a la couleur du sable, et qu'il marche ou rampe de biais, et semble siffler en marchant. C'est là ce que l'on dit du céraste. Ce nom ne se trouve qu'une fois dans l'Écriture. *Que Dan soit comme un serpent dans le chemin, comme un céraste dans le sentier.* L'hébreu, au lieu de *céraste*, porte *schephiphon*, que les uns entendent de l'*aspic*, d'autres du *basilic*. Mais Bochart à qui nous déférons volontiers dans ces matières, soutient qu'il faut s'en tenir à la version qui porte *céraste*.

Cérémonies. Le terme de *cérémonie*, ou *cérimonie*, vient du latin *cœrimonia* ou *cœremonia*, qui signifie les rits extérieurs, et la manière dont les ministres de la religion doivent s'acquitter de leurs fonctions sacrées. Le vrai culte de Dieu, le culte essentiel que la Divinité demande de nous, est le sacrifice de notre esprit et de notre cœur. *Les vrais adorateurs doivent adorer Dieu en esprit et en vérité.* Mais cela n'empêche pas que le culte extérieur, les cérémonies, ne fassent partie de la religion, et même partie essentielle et nécessaire, dès qu'on conçoit les hommes réunis dans une société sainte, et formant un corps d'église et de religion, de quelque nature qu'il soit. Sans cela, leur religion ne serait qu'une cohue, et leur culte dégénérerait aisément en superstition, chacun ne suivant que sa fantaisie et son propre esprit : et par-là l'union et le concert qui doivent en être l'âme en seraient bientôt bannis.

Dans la première alliance, Dieu donna d'abord les grands préceptes de sa loi, qui renferment les obligations essentielles de l'homme envers Dieu et envers le prochain. Il ne prescrivit les cérémonies qu'après coup. Il voulait, par cet amas de pratiques extérieures, réprimer le penchant que les Hébreux avaient à l'idolâtrie, et les accabler pour ainsi dire sous le joug des cérémonies, afin de leur faire désirer plus ardemment leur affranchissement et la venue du souverain libérateur. Jésus-Christ, dans la nouvelle alliance, ni les apôtres instruits par son esprit, n'ont presque point ordonné de cérémonies. Ils ne les ont regardées que comme des accessoires à la religion chrétienne. Ils n'ignoraient pas que cette religion, quelque sainte et spirituelle qu'elle fût, ne pouvait entièrement s'en passer; mais ils jugèrent qu'on ne devait les employer que comme des moyens pour entretenir le culte intérieur, et par condescendance pour les plus faibles.

Le terme *cérémonie* se trouve souvent dans la Vulgate de l'*Ancien Testament;* mais saint Jérôme, qui est l'auteur de cette traduction, n'a pas toujours employé le même nom pour exprimer le terme hébreu, qu'il rend quelquefois par *cœremonia;* et on peut dire même que les Hébreux n'en ont aucun qui signifie précisément la même chose que le latin *cœremonia.* Moïse se sert de ce terme, qui signifie le culte, le service, les ordonnances, les statuts, les préceptes; et tout cela se rend quelquefois par *cœrimonia.*

C'est une grande question de savoir si les cérémonies des Juifs sont imitées de celles des Égyptiens, ou si celles des Égyptiens au contraire sont imitées de celles des Juifs. La conformité que l'on a remarquée de tout temps entre les lois, les pratiques et les cérémonies de ces deux peuples, a partagé la plupart des savants. Dès le temps des premiers empereurs romains, on confondait d'ordinaire les superstitions juives et égyptiennes, et elles étaient également odieuses aux étrangers. Le chevalier Marsham et Jean Spencer, Anglais, ont prétendu montrer que Moïse avait en beaucoup de choses imité les Égyptiens. Leur sentiment a été suivi par plusieurs savants.

On peut remarquer d'abord qu'en effet il y a beaucoup de ressemblance entre certaines cérémonies qui sont communes à ces deux peuples; mais aussi qu'en d'autres choses il y a une très-grande différence, qui paraît même étudiée et affectée. De plus on remarque un grand éloignement réciproque entre ces deux peuples, et cependant un très-grand penchant de la part des Israélites à imiter le culte et les superstitions des Égyptiens; et à proportion de la part des Égyptiens, une forte passion d'introduire dans leur religion les cérémonies des peuples leurs voisins. Ces inclinations si opposées ont dû produire nécessairement, d'une part, plusieurs lois et plusieurs cérémonies entièrement opposées entre les deux peuples, et, d'une autre part, plusieurs autres toutes semblables.

Quand après cela on vient à l'examen des lois et des cérémonies particulières des deux peuples, on distingue certaines cérémonies particulières dans lesquelles Moïse a voulu par condescendance au goût, à l'inclination, à l'habitude, aux préjugés, et même à la dureté du cœur des Hébreux, permettre ou défendre certaines pratiques qui étaient permises ou défendues parmi les Égyptiens; par exemple, il a pu se conformer à eux sur les habits et les ornements des prêtres, sur le choix de certaines victimes, sur leur poil, leur sexe, leur âge, et la manière de les offrir : il a pu prendre quelque chose de la forme de leurs temples et de leurs autels. De la même manière pour les lois judicielles, il y en a plusieurs parmi les Hébreux qui paraissent copiées sur celles des Égyptiens. La raison en est aisée à comprendre : les Israélites demeurèrent longtemps en Égypte; ils commencèrent à former un peuple dans ce pays; ils furent obligés de suivre les lois de ce peuple. Moïse, comme un législateur prudent et discret, sut conserver plusieurs choses utiles ou même indifférentes auxquelles le peuple était habitué, se contentant de supprimer ou de condamner les usages et les lois pernicieuses et contraires à la justice, à la pudeur, à la religion.

De là tant de réglements et de cérémonies dont nous avons peine à reconnaître les causes et les mo-

tifs, et tant d'autres qui nous paraissent frivoles et de nulle importance. Elles sont très-sagement établies et très-sérieuses dans leur fin, qui est d'éloigner les Hébreux des sentiments, des usages, des superstitions des Égyptiens, et de mettre entre ces deux peuples une distance aussi grande qu'il était nécessaire pour garantir les Juifs de l'idolâtrie, et pour les guérir du penchant qu'ils avaient à imiter le culte et les abominations des Égyptiens. Nous n'entrons point ici dans le détail des cérémonies particulières, des lois et des sacrifices des Hébreux, cela mènerait à l'infini; on en produira quelques exemples dans le cours de ce Dictionnaire.

Chair, se prend en différentes manières, par exemple, pour la chair qui est la matière du corps des hommes et des animaux. Les Hébreux n'usaient pas de la chair de certains animaux, parce qu'ils la croyaient impure. Saint Paul nous apprend que plusieurs fidèles faisaient scrupule de manger de la chair des animaux consacrés aux idoles; mais il nous apprend aussi que tout est pur à ceux qui sont purs, et que le royaume de Dieu ne consiste pas dans la nourriture, ni dans le choix des viandes et des boissons.

La chair se met aussi pour l'homme vivant, et même pour tous les animaux en général. *La fin de toute chair est arrivée en ma présence :* Je suis résolu de faire périr tout ce qui a vie. Crucifier sa *chair* avec sa concupiscence; ne point accomplir les désirs de la *chair;* les Juifs selon la *chair*, et les Juifs selon l'esprit; la sagesse de la *chair*, la prudence de la *chair*, etc., sont des expressions connues dans l'Écriture, et qui ne demandent point d'explications particulières.

Qui nous donnera de sa chair, afin que nous le dévorions? C'est le discours des ennemis ou même des domestiques de Job, dans sa disgrâce. Ils voudraient le manger tout vif, tant ils sont animés contre lui; c'est ainsi qu'ils paient d'ingratitude les services qu'il leur a rendus. Le Psalmiste dit à peu près de même : *Ceux qui me veulent perdre sont prêts à fondre sur moi, comme pour me manger tout vivant.* Cette expression marque la haine la plus outrée, la plus excessive cruauté; elle insinue que la coutume de manger de la chair des hommes vivants, ou du moins de se repaître de chair humaine, n'était pas inconnue dans ces pays-là. L'auteur du *livre de la Sagesse* reproche aux Chananéens d'avoir mangé des entrailles d'hommes : *Comestores viscerum hominum* (*Sap.* XII, 5). On a, dans l'Histoire sainte et dans celle de Josèphe, quelques exemples de cette barbarie. Jérémie menace ceux de Jérusalem de les réduire à une telle extrémité, qu'ils seront contraints de manger la chair de leurs enfants et la chair de leurs amis; et dans ses *Lamentations*, nous apprenons que la chose arriva en effet : *Manus mulierum misericordium coxerunt filios suos, facti sunt cibus earum.* On voit la même chose dans *Ézéchiel* (V. 10). Josèphe raconte un exemple fameux d'une pareille inhumanité, exercée par une mère contre son fils pendant le dernier siége de Jérusalem par les Romains.

Chamarin. Ce terme se trouve, dans l'hébreu, en plus d'un endroit de l'Ancien Testament; et on le traduit ordinairement par *les prêtres des idoles* ou *des prêtres vêtus de noir*, parce que *chamar* signifie *noir* ou *noirceur.* Saint Jérôme le traduit, dans le quatrième *livre des Rois*, par *aruspices.* Dans *Osée* et dans *Sophonie*, il traduit par *œditui*, des marguillers; mais les meilleurs commentateurs croient qu'on doit entendre sous ce terme les prêtres des faux dieux, et en particulier des adorateurs du feu.

Chameau (1), animal très-commun dans l'Arabie, dans la Judée et dans les pays voisins. L'Écriture l'appelle *gamal*, et il n'y a nulle difficulté sur la signification de son nom. Moïse le met au nombre des animaux impurs.

Les Arabes, les Perses et d'autres peuples, mangeaient de la viande de chameau, et on en servait sur les meilleures tables; mais l'usage en était interdit aux Hébreux, comme nous l'avons déjà dit. Il se met sur ses genoux pour se reposer. Éliézer, serviteur d'Abraham, fit plier les genoux à ses chameaux pour les faire reposer près de la fontaine de Haran. Les chameaux gardent l'eau fort longtemps dans leur estomac pour se rafraîchir; la nature leur a donné pour cela un grand ventricule autour duquel on trouve un nombre considérable de sacs enfermés entre ses tuniques, dans lesquels il y a apparence que ces animaux mettent leur eau en réserve. On assure qu'ils demeurent dix ou douze jours sans boire ni manger.

Dès que le chameau est né, on lui lie les quatre pieds sous le ventre, on lui met sur le dos un tapis dont les bords sont chargés de pierres, afin qu'il ne puisse se relever pendant vingt jours; c'est ainsi qu'on lui fait prendre l'habitude de fléchir les genoux pour se reposer, ou lorsqu'on le veut charger et décharger. Il a le pied large et solide, mais non pas dur. Au printemps, tout le poil lui tombe en moins de trois jours, et la peau lui demeure toute nue; alors les mouches l'incommodent extrêmement, et il n'y a point de remède que de lui goudronner le corps. Pour le panser, au lieu d'étrille on se sert d'une petite baguette dont on frappe sur lui comme sur un tapis, pour en ôter la poussière. Lorsqu'il est en marche, le maître le suit en chantant et sifflant; et plus il chante fort, mieux il marche. (V. *Dromadaire.*)

Chamos, idole ou dieu des Moabites. Le nom de *Chamos* vient d'une racine qui, en arabe, signifie se *hâter.* C'est ce qui a fait croire à plusieurs que Chamos était le soleil, à qui la précipitation de sa course a pu faire donner le nom de hâté ou de vite; d'autres ont confondu Chamos avec le dieu *Hammon*, adoré non seulement dans la Lybie et dans l'Égypte, mais aussi dans l'Arabie, dans l'Éthiopie et dans les Indes.

(1) Chameau (*camelus*), genre de mammifères de la famille des ruminants, renfermant deux espèces : le chameau qui a deux bosses, et le dromadaire qui n'en a qu'une. Toutes les deux sont à l'état de domesticité dans le Levant, et sont d'une grande utilité aux voyageurs qui traversent les déserts sablonneux de l'Afrique et de l'Asie.

Macrobe montre qu'Hammon était le soleil, et que les cornes qu'on lui donnait désignaient ses rayons. Nous croyons que le dieu *Hamanus* et *Apollon Chomeus*, dont parlent Strabon et Ammien Marcellin, n'était autre que Chamos ou le soleil.

Chandelier d'or à sept branches, qui fut fait par Moïse pour être mis dans le tabernacle. Il était d'or battu au marteau, du poids d'un talent; il avait un pied de même métal, et une tige accompagnée de sept branches ornées à distances égales de six fleurs comme des lis, d'autant de boules, et de six coupes placées alternativement. Au-dessus de la tige et des six branches du chandelier étaient des lamperons d'or amovibles, dans lesquels on mettait l'huile et la mèche. On allumait ces sept lampes tous les soirs, et on les éteignait le matin.

Lorsque Salomon eut bâti le temple du Seigneur, il ne se contenta pas d'y mettre un chandelier d'or; il en mit dix de même forme et de même métal que celui de Moïse : cinq au septentrion, et cinq au midi du saint. Les mouchettes et pincettes qui servaient aux chandeliers d'or, tant à celui de Moïse qu'à ceux de Salomon, étaient d'or très-pur.

Chantres. Il y avait dans le temple de Jérusalem grand nombre de lévites employés à chanter les louanges du Seigneur, et à jouer des instruments devant son autel. Sous le règne de David, il y avait quatre mille chantres avec leurs chefs et leurs présidents. Asaph, Héman et Idithun étaient les maîtres de la musique du temple, sous les règnes de David et de Salomon : Asaph avait quatre fils, Idithun six, et Héman quatorze. Ces vingt-quatre lévites, fils des trois grands-maîtres de la musique, furent établis à la tête de vingt-quatre bandes de chantres; chacun d'eux avait sous lui onze maîtres d'un ordre inférieur, qui présidaient à d'autres chantres et qui les instruisaient. Ceux de la famille de Caath tenaient le milieu dans le temple; ceux de Mérari la gauche; et ceux de Gerson la droite. Il semble qu'ils étaient encore distingués par les instruments de musique dont ils se servaient. Les fils d'Idithun jouaient du *cinnor* ou *cythare ;* ceux d'Asaph du *nabal* ou *psaltérion ;* et ceux d'Héman jouaient du *mizlothaïm*, qui était une espèce de cloche.

Les chantres et les lévites occupés à chanter, à jouer des instruments, et aux autres fonctions du temple, n'avaient point d'habits distingués du reste du peuple; toutefois, dans la cérémonie du transport de l'arche dans le temple de Jérusalem, bâti par Salomon, les chantres parurent revêtus de tuniques de byssus ou de fin lin. Josèphe remarque que, du temps du roi Agrippa, ils obtinrent de ce prince de porter dans le temple la robe de lin, comme les prêtres la portaient. Agrippa crut qu'il serait glorieux à son règne de le signaler par un changement aussi considérable que celui-là. Les autres lévites occupés dans le temple à différents exercices, sous le commandement des prêtres, obtinrent aussi la permission d'apprendre à chanter, afin de pouvoir jouir des mêmes prérogatives que leurs frères. Cela était contraire aux lois de Dieu, dit Josèphe.

Chariots de guerre. L'Écriture parle de deux sortes de chariots de guerre : les uns étaient pour la monture des généraux et des princes, et les autres pour rompre les bataillons des ennemis, en lâchant contre eux de ces chariots armés de fer, qui faisaient de terribles ravages dans les armées. Les plus anciens chariots de guerre dont on ait connaissance sont ceux de Pharaon, qui furent submergés dans la mer Rouge. Les Chananéens, que Josué combattit aux eaux de Mérom, avaient de la cavalerie et une multitude de chariots : *Equi et currus immensæ multitudinis*. Sisara, général de l'armée de Jabin, roi d'Asor, avait dans son armée neuf cents chariots de guerre. La tribu de Juda ne put se rendre maîtresse des terres de son partage, parce que les anciens habitants du pays étaient forts en chariots armés de fer. Les Philistins, dans la guerre qu'ils firent à Saül, avaient jusqu'à trente mille chariots et six mille chevaux. David ayant pris sur Adarézer, roi de Syrie, mille chariots de guerre, coupa les jarrets aux chevaux et brûla neuf cents chariots, n'en réservant que cent pour lui.

Il ne paraît pas que les rois hébreux aient jamais employé les chariots dans la guerre. Salomon en avait un nombre considérable; mais nous ne connaissons aucune expédition militaire où il les ait employés. Il avait, dit l'Écriture, quatorze cents chariots et douze mille chevaux. Comme la Judée était un pays fort montueux, les chariots de guerre n'y pouvaient être d'aucun usage que dans les plaines, et souvent les Hébreux les ont rendus inutiles en combattant sur leurs montagnes; et de là vient aussi apparemment qu'ils ne furent jamais fort curieux d'en avoir dans leurs armées.

Il est parlé, dans les *livres des Machabées*, des chariots armés de faux, que le roi de Syrie mena contre la Judée; or, voici la description que les anciens nous donnent de ces chariots : Le timon auquel étaient attachés les chevaux était armé de piques avec des pointes de fer qui s'avançaient en devant; les jougs des chevaux avaient aussi deux pointes longues de trois coudées. A l'essieu étaient aussi attachées des broches de fer, armées de faux à leurs extrémités : on plaçait entre les rais des roues des dards qui donnaient en dehors; les jantes même des roues étaient garnies de faux qui mettaient en pièces tout ce qu'elles rencontraient.

L'essieu était plus long qu'à l'ordinaire, et les roues plus fortes, pour pouvoir résister à l'effort du mouvement, et afin que le chariot fût moins sujet à verser. Le siége du cocher était une espèce de petite tour de bois bien solide, et élevée à hauteur d'appui; le cocher était armé de toutes pièces, et tout couvert de fer. Quelquefois on mettait sur les chariots plusieurs hommes bien armés, qui combattaient à coups de dards et de flèches. On peut juger des effets terribles que causaient ces machines, quand une fois elles étaient en

mouvement, et qu'elles rencontraient les troupes des ennemis.

Les rois d'Israël allaient ordinairement à la guerre montés sur des chariots; ils combattaient ainsi, et donnaient leurs commandements; et il y avait toujours un second chariot vide qui les suivait, afin que si le premier venait à se rompre, ils pussent aussitôt monter sur le second.

On consacrait quelquefois des chariots au soleil, et l'Écriture remarque que le roi Josias brûla ceux qui avaient été offerts au soleil par les rois ses prédécesseurs. Cet usage superstitieux était imité des païens, et principalement des Perses, qui avaient des chevaux et des chariots consacrés en l'honneur du soleil. Hérodote, Xénophon et Quinte-Curce parlent des chariots blancs et couronnés qui étaient consacrés au soleil, et que les Perses conduisaient dans leurs cérémonies avec des chevaux blancs consacrés à ce même astre.

Les Rhodiens jetaient tous les ans un chariot dans la mer, en l'honneur du soleil, parce qu'ils croyaient qu'il faisait tous les jours le tour de la terre monté sur un chariot.

Chariots ou Traînoirs propres à battre les grains. (Voyez ci-après *Traînoirs*.)

Chasse, *chasser*. La chasse est comme un apprentissage et une imitation de la guerre : *Nemrod était un grand chasseur devant Dieu.* C'était un guerrier, un conquérant, un tyran, qui s'assujétissait les hommes libres, et mettait à mort ceux qui ne voulaient pas se soumettre à son empire. Les prophètes expriment quelquefois la guerre sous le nom de chasse : *Je leur enverrai des chasseurs*, dit Jérémie, *et ils les prendront dans les montagnes, les collines et les antres des rochers.* Il parle des Chaldéens ou des Perses qui prirent les Juifs et les tinrent sous leur domination. Quelques uns croient que les chasseurs dont parle Jérémie sont les Perses, qui mirent les Hébreux en liberté; et, dans un sens plus relevé, les Apôtres, qui font comme des chasseurs qui cherchent à prendre les hommes par leurs prédications. Ezéchiel parle aussi des rois persécuteurs des Juifs sous le nom de chasseurs : *Principes aquilonis omnes, et universi venatores.* Il les place dans l'enfer, avec les rois incirconcis.

Pour la chasse avec les *chiens*, on peut voir l'article *Chien*.

Chat-huant ou *hibou*, oiseau impur, dont il est défendu aux Juifs de manger. Il n'est pas certain que l'hébreu *tachmas*, que l'on a traduit dans le *Lévitique* par le hibou, signifie cet oiseau. Bochart l'entend du mâle de l'autruche. Il est parlé du hibou, dans le *Psaume*, sous un autre nom; et on ne peut pas contester qu'il ne signifie une chouette, puisqu'il est synonyme de *l'oiseau solitaire*, dont il est parlé au même endroit : *Sicut nycticorax in domicilio, et sicut passer solitarius in tecto.* L'hébreu *schelech*, que l'on traduit par une chouette dans le *Deutéronome*, signifie plutôt un plongeon, au jugement des meilleurs interprètes; et le terme *ineschoph*, que l'on explique communément du hibou, est rendu par les *Septante* et la *Vulgate*, tantôt par un *ibis*, et tantôt par un *cygne*, mais jamais par une chouette. Il faut avouer que l'on ne sait point au vrai la signification de ces termes.

Chaussure *des Hébreux*. Les Hébreux communément parlant, allaient chaussés, surtout à la campagne et dans la ville; mais dans la maison et dans leur particulier, assez souvent ils étaient déchaussés. Ils quittaient aussi quelquefois leur chaussure par respect, comme Moïse devant le buisson ardent, Josué devant l'ange qui lui apparut dans la plaine de Jéricho, les prêtres dans le temple durant le temps de leur service; quelquefois par un principe de douleur et de pénitence, comme David quand il sortit de Jérusalem pendant la révolte d'Absalon, et les Juifs le jour de l'expiation solennelle, et dans le deuil. Dieu défend à Ézéchiel de se déchausser et de faire le deuil de son épouse, qui venait de mourir. Isaïe reçoit ordre d'aller nu-pieds et de quitter ses habits, pour marquer d'une manière plus expresse la future captivité de l'Égypte.

Quelques anciens ont cru que notre Sauveur n'avait point de souliers, et qu'il marchait ordinairement nu-pieds; mais d'autres soutiennent le contraire. Saint Jean-Baptiste dit qu'il n'est pas digne de porter ou de délier les souliers de Jésus-Christ; et il n'est pas croyable qu'il ait voulu, dans une chose aussi indifférente, s'éloigner de la pratique de sa nation, ni qu'il eût permis à ses apôtres de porter des souliers, s'il n'en eût pas porté lui-même.

Les femmes de condition portaient des chaussures précieuses, comme on le voit par l'épouse du *Cantique*, par Judith, et par Ézéchiel, qui met les chaussures précieuses parmi les présents qu'il a faits à son épouse, qui n'est autre que son peuple. L'Écriture dit que les chaussures de Judith ravirent les yeux d'Holoferne. Les souliers que le Seigneur donne à son épouse sont de couleur de pourpre.

La matière des chaussures était le cuir, ou le lin, ou le jonc, ou le bois, car on n'a rien de certain sur cela. Pour l'ordinaire ils étaient d'un fort bas prix, et on dit, par une manière de proverbe : Aussi vil, aussi méprisable que des souliers. *Ils ont vendu le pauvre pour des souliers*, dit Amos. L'Écriture rend témoignage du désintéressement de Samuel, qui n'a pas même reçu des souliers de qui que ce soit. Les gens de guerre portaient quelquefois des chaussures de fer et d'airain : *Ferrum et æs calceamentum ejus*. On peut voir l'article *Sandales*.

Chauve-souris (1), oiseau impur, qui participe de l'oiseau et de la souris, ayant le corps d'une souris et les ailes d'un oiseau, non pas toutefois avec des plumes, mais avec une certaine peau qui s'étend et qui forme des ailes, dont elle se sert pour voler. Elle fait ses petits vivants, et les allaite, comme les animaux à quatre pieds, et ne pond pas simplement des œufs comme les oiseaux. Le terme hébreu *hatalaph*, que les interprètes expliquent communément de la chauve-

(1) On donne vulgairement ce nom aux mammifères de la famille des chéiroptères.

souris, signifie *l'hirondelle*, selon les rabbins. Il y a une sorte de chauve-souris en Orient, qui est plus grosse que l'ordinaire, que l'on sale et que l'on mange.

La chauve-souris ne s'apprivoise jamais; elle se nourrit de mouches, d'insectes, de choses grasses, comme de la chandelle, de l'huile, de la graisse. Elle ne paraît que la nuit, et encore quand il fait beau et que le temps est chaud. Celles d'Afrique et d'Éthiopie ont une queue longue comme celle de la souris, qui s'étend au-delà de ses ailes et de sa membrane : il s'en trouve qui ont quatre oreilles, d'autres seulement deux. Elles ne bâtissent point de nid, mais font leurs petits dans quelques creux ou fentes des toits et des couvertures des maisons. Il y en a de noires, de blanches, de fauves et de cendrées. La mère allaite ses petits attachés à ses mamelles; et lorsqu'elle est obligée de les quitter pour aller chercher sa nourriture, elles les détache de ses mamelles, et les suspend à la muraille, dont ils ne se détachent point. On dit qu'il y a des chauve-souris dans la Chine, qui sont aussi grosses que des poules, et qui ne sont pas moins délicates. Celles du Brésil, de Madagascar et des Maldives sont grosses comme des corbeaux, et ont la tête de la forme de celle d'un renard : elles se pendent aux arbres par de petites agrafes qui sont au nœud de leurs ailes, et sucent le sang des hommes endormis pendant la nuit, s'attachant au premier membre qu'elles trouvent découvert.

Cheminée (*caminus*), fournaise, foyer. On ne doit pas s'imaginer que les Hébreux ni les Égyptiens eussent des cheminées comme les nôtres, ni que *caminus* signifie proprement une cheminée à notre manière. Dans la Palestine, dans l'Arabie et dans l'Égypte, on use peu du feu pour se chauffer, parce que ces pays sont fort chauds; et si on se chauffe, c'est à un foyer ou à une chaufferette remplie de charbons. Le roi Joakim était assis dans son appartement d'hiver, ayant un brasier devant lui, lorsqu'on lui présenta le volume de *Jérémie;* il le coupa avec un canif, et le jeta sur le feu du brasier. Quand il est dit dans l'*Exode* que Moïse prit des cendres de la cheminée (*plena manus cineris de camino*), l'hébreu lit de la fournaise ou de la forge, *de fornace*. L'Écriture parle souvent du *caminus*, ou de la forge, ou creuset, où l'on épure l'or et l'argent, et où l'on fond les métaux; et par métaphore on appelle *la fournaise de l'humilité*, *de la pauvreté*, *de la servitude*, l'état triste et douloureux des pauvres, des esclaves, des opprimés. Moïse dit que Dieu a tiré les Hébreux de la fournaise de fer (de l'Égypte), expression qui se trouve répétée dans plus d'un endroit de l'Écriture.

Cheval *(equus)*, animal très-commun et très-connu dans nos pays, mais qui a été très-rare parmi les Hébreux jusqu'au temps de Salomon (1). Avant lui on ne connaît point de cavalerie dans les armées d'Israël. Dieu défend aux rois de son peuple d'avoir beaucoup de chevaux, et de se servir de ce prétexte pour ramener le peuple en Égypte. Il ordonne à Josué de couper les jarrets aux chevaux des Chananéens qu'il prendra dans les batailles, et de brûler leurs chariots de guerre. David ayant gagné une grande bataille contre Adarézer, roi de Saba, lui prit dix-sept cents chevaux, et coupa les jarrets à tous les chevaux des chariots de guerre, réservant seulement cent chariots. La monture ordinaire des juges et des princes d'Israël était des ânes ou des mules. Depuis David, on vit plus communément des chevaux dans le pays.

Salomon est le premier des rois de Juda qui ait eu un grand nombre de chevaux, et il les nourrissait plutôt pour la pompe que pour la guerre; car on ne lit pas qu'il ait fait des expéditions militaires. Il avait, dit l'Écriture, quarante mille crèches de chevaux destinés à conduire ses chariots, et douze mille pour les chevaux de monture. Il avait quatorze cents chariots et douze mille cavaliers distribués dans ses places fortes; il tirait ses chevaux de l'Égypte, et il n'y avait point d'attelage de chevaux qui ne lui revînt à plus de six cents sicles, qui font environ 913 liv. 6 s. 8 d. de notre monnaie.

Chevaux *consacrés au soleil*. On lit, dans les *livres des Rois*, que Josias ôta les chevaux que les rois de Juda ses prédécesseurs avaient consacrés au soleil. On sait que le soleil était adoré dans tout l'Orient, et que le cheval, comme le plus vite des animaux domestiques, était consacré à cette divinité, qu'on se figurait montée sur un chariot attelé des plus beaux et des plus vites chevaux du monde, aller tous les jours de l'Orient à l'Occident porter sa lumière aux hommes. Dans la Perse et chez les Massagètes, on sacrifiait des chevaux au soleil.

Cheveux. La loi de Dieu n'avait fait aucune ordonnance aux Hébreux au sujet des cheveux. Ils les portaient longs, comme ils venaient naturellement; seulement les prêtres se les faisaient couper, pendant qu'ils étaient occupés au service du temple, tous les quinze jours : ils n'y employaient que les ciseaux, et non le rasoir; de plus, il leur était défendu de couper leurs cheveux en l'honneur du mort, c'est-à-dire, d'Adonis, quoique dans les autres deuils ils se les coupassent sans aucun scrupule.

Dieu leur avait aussi défendu de couper leurs cheveux en rond : *Neque in rotundum attondetis comam*, à l'imitation des Arabes, des Ammonites, des Moabites, des Iduméens, des peuples de Dédan, Théma et Buz; c'était, dit-on, pour imiter Bacchus, qui avait ainsi porté sa chevelure.

Les Septante traduisent le texte de Moïse : *Vous ne ferez point de sisoë des cheveux de votre tête.* Ce terme hébreu *sisoë* signifie, selon un ancien scoliaste, une tresse de cheveux que l'on offrait à Saturne. Lucius

(1) Le cheval était un animal impur, dont les Hébreux ne devaient pas manger; mais nous voyons un grand nombre d'exemples dans l'Ancien Testament que ces défenses étaient levées en cas de besoin urgent. Voyez à cette occasion la leçon sublime du Verbe éternel, Matth., xii, 4; Luc., vi, 3.

rapporte que les Syriens offraient ainsi leurs cheveux à leurs dieux.

On sait que souvent les païens faisaient vœu de ne se couper ni les cheveux ni la barbe qu'ils n'eussent vaincu leurs ennemis (1).

Lorsqu'un homme était soupçonné d'avoir la lèpre, on examinait soigneusement si la couleur de ses cheveux changeait, ou si les cheveux tombaient, car c'était là une marque de lèpre; et lorsqu'il était guéri de sa lèpre, il lavait ses habits et son corps, coupait ses cheveux, sa barbe et tout le poil de son corps, et offrait son offrande à la porte du tabernacle; mais il n'entrait dans le camp que huit jours après, en coupant de nouveau tout le poil de son corps.

Chez les Hébreux, les cheveux noirs passaient pour les plus beaux; c'était aussi le goût des Romains.

Chèvre (2). Chez les Hébreux les chèvres étaient du nombre des animaux purs dont on pouvait manger, et qu'on pouvait offrir en sacrifice. On les tondait dans la Palestine et dans plusieurs autres endroits, comme on fait encore aujourd'hui dans l'Orient, et on en faisait des étoffes qui servaient pour des tentes. Dans l'*Exode*, Dieu ordonne plusieurs fois à Moïse de faire une partie des voiles du tabernacle avec du poil de chèvre.

Chien (3), animal domestique, fort connu, déclaré impur par la loi, et fort méprisé parmi les Juifs. Ils n'ont rien de plus injurieux à dire que de comparer un homme à un chien mort. David, pour faire sentir à Saül qu'il ne retirait aucun honneur de l'injuste persécution qu'il lui faisait éprouver, lui dit : *Qui persécutez-vous, roi d'Israël, qui persécutez-vous? Vous persécutez un chien mort.* Et lorsque David fit l'honneur à Miphiboseth de lui donner sa table, Miphiboseth, en le remerciant, lui dit : Qui suis-je, moi votre serviteur, pour mériter que vous jetiez les yeux sur un chien mort comme moi? Job dit que dans sa disgrâce des jeunes gens l'osaient insulter, dont il n'aurait pas daigné auparavant mettre les pères au rang des chiens qui gardaient ses troupeaux.

Le nom de chien se met quelquefois pour un homme qui a perdu toute pudeur, pour un homme qui se prostitue par une action abominable; car c'est ainsi que plusieurs entendent la défense que Moïse fait d'offrir au tabernacle du Seigneur *le prix de la prostitution, et la récompense du chien*, et ce que dit l'*Ecclésiastique :* Quel rapport y a-t-il *entre un homme pur* et sanctifié, *et un chien?* Jésus-Christ, dans l'*Apocalypse*, exclut de sa maison *les chiens, les empoisonneurs, les impudiques, les homicides, les idolâtres*, etc. Saint Paul donne le nom de chien aux faux apôtres, à cause de leur impudence, et de leur avidité pour le gain sordide. Enfin Salomon et saint Pierre comparent les pécheurs qui retombent toujours dans leurs crimes, aux chiens qui retournent à leur vomissement. David compare ses ennemis à des chiens qui ne cessent d'aboyer contre lui par leurs médisances, et de le mordre par leurs persécutions et leurs mauvais traitements.

Je ne remarque pas que les Hébreux se servissent de chiens pour la chasse. Le gibier qui aurait été tué par un chien aurait été souillé, et ils n'auraient pu s'en servir. Je ne trouve aucune mention de chiens lorsqu'il est parlé de chasse, ni aucune mention de chasse quand il est parlé de chiens. Dans l'Orient on se sert plutôt de lions, de léopards, ou de quelques autres animaux semblables, qu'un cavalier porte en croupe, ou devant lui à cheval; et lorsqu'il aperçoit le gibier, il ôte une espèce de bourrelet que l'animal a sur les yeux, et, lui montrant sa proie, il se jette dessus avec une très-grande agilité. Je ne voudrais pas toutefois nier qu'ils ne pussent se servir de chiens, pourvu qu'ils empêchassent qu'ils ne tuassent les animaux qu'ils poursuivaient; car le chien ne souille pas tant qu'il est en vie.

Les Arabes, de même que les Juifs, tiennent les chiens pour impurs, les flattent de paroles, les nourrissent bien, mais ne les touchent pas, surtout s'ils étaient mouillés; ils ne les laisseraient point approcher, de peur que quelque goutte d'eau ne tombât sur leurs habits, ce qui les rendrait incapables de faire leur oraison. Mais ceux qui aiment la chasse ne laissent pas de nourrir des lévriers et des chiens couchants : disant que ces chiens, étant toujours à l'attache, et ne mangeant rien d'impur, sont exempts de la loi commune. Ils en disent de même des petits chiens. Personne chez eux ne fait de mal aux chiens, et si l'on en tuait quelqu'un de propos délibéré, on en serait châtié en justice.

Chouette (*noctua*), oiseau nocturne, déclaré impur dans Moïse. L'hébreu *thacmas* signifie, selon Bochart, l'autruche mâle. Voyez ci-devant *Chat-Huant*.

Chrétien (*christianus*), disciple de Jésus-Christ. Ce fut à Antioche que l'on commença à distinguer les chrétiens des Juifs, et qu'on leur donna le nom de *christianus*, ou disciple de Christ. On les nommait communément frères, fidèles, saints, croyants. Les

(1) Couper simplement les cheveux était, chez les Juifs, une peine infamante et non afflictive, mais souvent on ne se bornait pas à couper les cheveux aux coupables : on les leur arrachait de la même manière que l'on plume un oiseau en vie (voy. *Néhémias*, XIII, 25). On répandait quelquefois des cendres chaudes sur la peau dont on avait arraché les cheveux, pour augmenter les souffrances du patient. A Athènes on faisait ce traitement aux adultères, selon la remarque du scoliaste sur Aristophane (*Nubes*). Cette peine était commune en Perse. Artaxerxès l'abolit seulement à l'égard des généraux d'armée (Plutarque, *Apophth.*). Domitien fit raser au philosophe Apollonius les cheveux et la barbe (*Philostrate*, III, 24).

(2) (*Capra*), genre d'animaux mammifères de la famille des ruminants. La chèvre ordinaire (*capra hircus*) est un animal domestique, aux diverses parties duquel on a longtemps attribué des propriétés médicinales. Aujourd'hui on n'emploie que son lait dans les irritations chroniques de la poitrine.

(3) Chien (*canis*), genre d'animaux mammifères de la famille des carnivores, lequel renferme le chien ordinaire, le loup, le renard, le chakal, etc. Les excréments de chien étaient autrefois employés en médecine sous le nom d'*album græcum*.

païens leur donnèrent aussi le nom de *Nazaréens* et de *Galiléens*, parce que Jésus-Christ était de Nazareth en Galilée. Plusieurs ont cru que le nom de *chrétien* venait du grec *chrestos*, bon, utile : et Suétone, parlant de Claude, qui chassa les Juifs de Rome, dit qu'il les en chassa parce qu'ils étaient continuellement en dissension à cause de Chrest : *Judæos, impulsore Chresto, assiduè tumultuantes, Româ expulit.* Le nom de *Christ* n'est pas un nom propre, dit Lactance : c'est un nom qui marque la puissance : car les Juifs avaient coutume d'appeler ainsi leurs rois (ils les appelaient Christ ou oints, à cause de l'onction sainte qu'on leur donnait). *Mais les païens*, ajoute-t-il, *donnent à J.-C., par erreur, le nom de Chrestus.: Sed eum, immutatâ litterâ, Chrestum solent dicere.* Et Tertullien : Le nom de chrétien vient de l'onction que Jésus-Christ a reçue ; et celui de *chrestianus*, que vous nous donnez quelquefois par erreur (car vous ne savez pas même distinctement notre nom), désigne la douceur dont nous faisons profession : *Sed et perperam chrestianus pronuntiatur à vobis (nam nec nominis certa est notitia penes vos), de suavitate vel benignitate compositum est.*

Chrétiens de saint Jean. Ceux que les voyageurs appellent chrétiens de saint Jean, et les Orientaux *Sabiens*, ne sont pas une nation particulière, comme serait celle des *Sabéens* en Arabie ; mais ceux qui font profession d'une religion particulière, assez répandue dans les provinces d'Orient : il n'est pas même aisé de marquer en quoi consiste particulièrement cette religion, les auteurs orientaux étant assez peu d'accord sur cela ; mais il est constant que la religion des sabiens est une des trois auxquelles Mahomet a donné sa protection dans l'*Alcoran ;* et ces trois religions sont le judaïsme, le christianisme et le sabéisme.

Chrétiens de la ceinture. On appelle ainsi dans l'Orient les nestoriens ou jacobites, et quelquefois même les maronites, quoique ces derniers soient catholiques ; voici l'origine de cette dénomination : Motavakel, dixième calife de la maison des Abbassides, fut le premier des princes mahométans qui obligea les chrétiens et les Juifs de ses états de porter une ceinture de cuir noir assez large, qu'ils portent encore aujourd'hui, principalement dans l'Asie, pour se distinguer des mahométans. Depuis ce temps les chrétiens de Syrie et de Mésopotamie, qui sont presque tous nestoriens ou jacobites, la portent ordinairement, ce qui leur a fait donner le nom de chrétiens de la ceinture. Lorsqu'on excommuniait quelqu'un de ces gens-là, on leur coupait la ceinture nommée *zonnar*, et on leur en donnait même quelques coups sur les épaules. Lorsque les poètes orientaux veulent louer leurs princes, et exagérer leurs conquêtes sur les chrétiens, ils disent qu'ils ont fait taire leurs cloches, et mis en mille pièces leurs ceintures noires.

Christ. Ce nom vient du grec *christos*, qui signifie *oint*, et qui répond à l'hébreu *messiah.* C'est le nom que les Hébreux attribuaient au libérateur et au sauveur qu'ils attendaient, et qui leur était promis par tous les prophètes. Comme on donnait l'onction sainte aux rois, aux prêtres et aux prophètes, en désignant le sauveur promis sous le nom de *Oint* ou de *Messie*, on témoignait assez qu'il devait réunir éminemment dans sa personne les qualités de roi, de prophète et de grand-prêtre, et qu'il devait exercer ces qualités non seulement sur les Juifs, mais sur tous les hommes, et d'une façon plus particulière sur ceux qui croiraient en lui, et qui le reconnaîtraient pour leur sauveur, leur roi, leur prêtre et leur prophète.

Chroniques. On donne le nom de *Chroniques* aux deux livres que nous appelons *Paralipomènes*, et les Hébreux *Dibrei-Haiamim* ou paroles des jours. Voyez *Paralipomènes.*

Les Juifs ont en leur langue des chroniques ou histoires, mais elles sont peu correctes et assez modernes.

Chronologie. Voyez l'*Abrégé chronologique* placé en tête de ce volume.

Chrysolithe, pierre précieuse, qui était la dixième dans le rational du grand-prêtre, et sur laquelle on avait gravé le nom de Zabulon. Cette pierre est transparente, de couleur d'or, et mêlée de vert qui jette un beau feu. L'hébreu porte *tharsis.* Les Septante et saint Jérôme ont quelquefois traduit Tharsis par *l'escarboucle.* Les rabbins l'expliquent du *béril.* Mais on peut assurer qu'ils ne la connaissent point.

Chrysoprase. La céleste Jérusalem avait pour fondement, en dixième lieu, la chrysoprase, qui était une pierre précieuse, dont la couleur était d'un vert semblable à celui du porreau, mais tirant sur l'or comme son nom même le marque.

Cidaris, bonnet du grand-prêtre des Hébreux. L'hébreu lit toujours *miznepheth*, quand il s'agit de la mitre du grand-prêtre, et *mygbaoth*, quand il parle du bonnet des simples prêtres. Les rabbins disent que ces deux termes signifient la même chose, et que le bonnet des prêtres, en général, était composé d'une bande de toile longue de seize aunes, qui enveloppait la tête des prêtres, comme un casque ou un turban ; et toute la différence qu'ils mettent entre le bonnet des simples prêtres et celui du souverain pontife, est que celui-ci était plus plat, et plus approchant de la forme d'un turban ; au lieu que celui des simples prêtres allait un peu plus en pointe. Je ne parle pas ici de la lame d'or, qui était un ornement particulier au bonnet du grand-prêtre.

Josèphe dit que le bonnet des simples prêtres est composé de plusieurs tours d'une bande de lin repliée et cousue, en sorte qu'il paraît comme une couronne épaisse faite d'un tissu de lin. Par-dessus ce bonnet, il y a une toile qui l'enveloppe tout entier, et qui descend jusque sur le front, pour cacher la difformité des coutures. A l'égard du bonnet du grand-prêtre, il dit qu'il est semblable à celui que nous venons de décrire, mais que par-dessus on met un autre bonnet de couleur d'hyacinthe, qui couvre le derrière de la tête et les tempes, et est environné d'une triple couronne d'or, où il y a de petits boutons de fleurs de jusquiame. Le contour de ces fleurs est interrompu

par-devant la tiare, à l'endroit où la lame d'or, qui est chargée du nom de Dieu, se rencontre.

Saint Jérôme assure que le bonnet des prêtres était rond, semblable à celui que l'on met sur la tête d'Ulysse, comme si l'on coupait une sphère en deux, et que l'on en prît la moitié pour servir de bonnet. Il n'avait point de pointe en haut, et ne couvrait pas toute la chevelure, mais en laissait le tiers découvert par-devant; et afin qu'il ne tombât pas, il était attaché par un ruban qui se nouait par derrière. Le bonnet était de fin lin, et couvert d'un linge avec tant de propreté, qu'il en cachait toutes les coutures. Il croit que c'est là ce que les Hébreux appellaient *miznepheth*, et que cette sorte de bonnet était à l'usage des simples prêtres et du grand-prêtre : *Pileo de quo diximus, tam sacerdotes quàm Pontifices utebantur*.

Par tout ce que nous venons de dire, il paraît que la forme des bonnets des prêtres hébreux n'est pas bien connue, puisqu'il y a tant de diversité entre les descriptions qu'on nous en donne. Moïse nous dit expressément que la tiare du grand-prêtre était de *schesch*, c'est-à-dire, de coton; et celle des simples prêtres, seulement de lin. La tiare et les bonnets des simples prêtres étaient liés d'un ruban, qu'Ézéchiel appelle couronne; mais celle du grand-prêtre était plus précieuse, et remarquable par une lame d'or chargée du nom de Dieu, qui était par-devant la tiare, et qui couvrait une partie du front du grand-prêtre; le ruban se nouait par-derrière la tête : enfin le terme hébreu *migbaoth*, qui désigne le bonnet des simples prêtres, et que S. Jérôme traduit par *mitra*, insinue que ce bonnet ressemblait à un casque. Et celui de *miznepheth*, qui marque la tiare du grand-prêtre, et que S. Jérôme a rendu par *cidaris*, était apparemment d'une autre forme, et peut-être semblable à ces tiares droites que portaient les rois de Perse. Nous voyons dans *Isaïe* que les rois de Juda portaient sur la tête un bonnet nommé *zenuph*, qui vient de la même racine que *miznepheth*. Au reste, les prêtres hébreux ne paraissaient que la tête couverte dans le temple. Encore aujourd'hui dans l'Orient, c'est une incivilité et une marque de mépris de se découvrir, et de montrer sa tête nue devant quelqu'un.

Ciel. Le ciel se met aussi fort souvent pour l'air; *les oiseaux du ciel* sont les oiseaux qui volent dans l'air; *les eaux du ciel, les cataractes du ciel* sont les eaux des pluies. Dieu fit pleuvoir le soufre et le feu *du ciel* sur Sodome, c'est-à-dire, il fit descendre tout cela de l'air. *La rosée du ciel*, la manne qui tombait *du ciel*, les nuées *du ciel*, les vents *du ciel;* dans tous ces passages, le ciel est mis pour l'air.

Les étoiles sont placées *dans le ciel* ou *dans le firmament*. Les Hébreux concevaient le ciel des étoiles comme une voûte solide et étendue. *Dieu plaça le soleil et la lune dans le firmament du ciel*. Les astres sont nommés la milice *du ciel*. Dieu, comme un puissant monarque, impose les noms aux étoiles, et leur donne ses ordres.

Le Dieu des Hébreux est nommé non seulement par les Juifs, mais aussi par les païens et par les peuples étrangers, le *Dieu du ciel*, parce que les Juifs n'adoraient rien de sensible, et qu'ils disaient que leur Dieu était au ciel, qu'il y avait son trône, et qu'il y exerçait sa domination souveraine sur toutes les créatures.

Le ciel des cieux est le plus haut des cieux, comme *le Cantique des cantiques* est le plus excellent cantique; *le Dieu des dieux, le Seigneur des seigneurs*, le plus grand des dieux, le plus puissant des seigneurs. C'est aussi le *troisième ciel* dont parle S. Paul dans sa seconde *Épître aux Corinthiens*, chap. x; car les Hébreux connaissent trois cieux : 1° le ciel aérien, où les oiseaux volent, où les vents règnent, et où les pluies se forment; 2° le ciel des étoiles, ou le firmament; 3° le ciel des cieux, ou le troisième ciel, qui est la demeure de Dieu, des anges et des bienheureux.

Cigogne (1), *ciconia*, sorte d'oiseau assez connu. Les Hébreux l'appellent *chaseda* ou *chasida*, qui signifie *miséricorde*, apparemment à cause de sa tendresse pour ses père et mère, qu'il n'abandonne jamais, mais qu'il nourrit et défend jusqu'à la mort.

La cigogne a le bec et les jambes longues et rouges : elle vit de serpents, de grenouilles et d'insectes. Son plumage serait entièrement blanc, si ce n'était qu'elle a l'extrémité des ailes noires, et quelque peu de la tête et des cuisses. Elle couve l'espace de trente jours, et ne fait que quatre œufs. On ne mangeait pas autrefois de cigognes, à présent on les estime pour la délicatesse de leur chair; elles s'en vont à la mi-août, et reviennent au printemps. Bellon dit que la dernière qui arrive au lieu où elles s'assemblent pour partir est tuée sur la place : elles partent la nuit dans les pays méridionaux.

Outre la cigogne ordinaire que nous venons de décrire, il y en a une noire, que les Égyptiens appellent ibis, qui n'est point un oiseau de passage, mais qui demeure toujours dans le pays. Nous en parlerons ci-après, à l'article *Ibis*.

La cigogne est un oiseau passager qui va durant l'hiver dans les pays chauds : *La cigogne et l'hirondelle savent le temps de leur retour*, dit Jérémie. Saint Jérôme et les Septante rendent quelquefois l'hébreux *chasida* par *herodius*, le héron, et quelquefois par *pélican*, ou *milan*. Mais les interprètes sont assez d'accord pour lui faire signifier une cigogne. Moïse la met parmi les animaux impurs; le Psalmiste dit qu'elle fait son nid sur les plus hauts sapins. Dans nos contrées, elle le fait plutôt sur les hautes tours, ou sur le faîte des maisons; mais dans la Palestine, où les toits des maisons sont en plate forme, elle le fait sur les plus hauts arbres. Les auteurs profanes parlent beaucoup de la piété de la cigogne, et de sa reconnaissance envers ses père et mère. Saint Ambroise (*in Hexaemer*) dit que les Romains l'appelaient, pour cette raison, *avis pia, pietatis cultrix*.

(1) Genre d'oiseaux de l'ordre des échassiers.

Cilice (*cilicium*), sorte d'habit d'étoffe grossière, et de couleur noire ou sombre, qui était autrefois en usage parmi les Hébreux dans le deuil et dans la disgrâce. On leur donnait le nom de cilice, parce qu'ils venaient de Cilicie, ou plutôt parce que les Ciliciens avaient inventé cette sorte d'habit, fait de poil de chèvre, et usité principalement dans les camps et dans les vaisseaux, pour les soldats et les matelots. Les Septante et l'hébreu appellent *des sacs* ce que S. Jérôme rend par *cilicia*, soit à cause que ces étoffes servaient à faire des sacs, ou parce que les cilices étaient serrés et étroits comme un sac. Saint Jean, dans *l'Apocalypse*, fait voir que ces sacs ou cilices étaient noirs, lorsqu'il dit que le soleil devint noir comme un sac de Cilicie : *Sol factus est niger tanquàm saccus cilicinus.*

Il est dit dans l'Écriture que Jacob se revêtit d'un cilice, lorsqu'on lui eut dit que son fils Joseph était mort. Respha, concubine de Saül, se coucha sur un cilice en gardant ses fils, que les Gabaonites avaient mis en croix. Achab se revêtit d'un cilice, ayant ouï les menaces que le prophète Élie lui faisait de la part du Seigneur. Le même prince portait un cilice sur sa chair pendant que les Syriens assiégeaient Samarie; et ayant appris qu'une femme avait mangé son propre enfant, il déchira ses habits royaux, et tout le peuple vit le cilice qu'il portait sur sa chair. Ainsi ces cilices étaient assez différents de ce que nous appelons aujourd'hui de ce nom. Les anciens moines allaient assez souvent vêtus de cilices, mais de ces cilices antiques, c'est-à-dire d'habits grossiers, rudes et d'une couleur obscure, tel que peut être l'habit des capucins. S. Paulin dit, en parlant de S. Martin :

Quin et contexto setis coopertus amictu
Exesa assiduo compunxit acumine membra.

Cinnamome. Dieu (*Exode* xxx, 23) ordonne à Moïse de prendre du cinnamome et divers autres aromates, et d'en composer une huile de parfum, pour oindre le tabernacle et tous ses vases. Le cinnamome est un arbrisseau dont l'écorce a une odeur admirable. Plusieurs modernes le confondent avec la cannelle et la casse aromatique. D'autres distinguent ces aromates. Il est certain que le vrai cinnamome est très-rare. Matthiole assure que, quelque recherche qu'il en ait pu faire, il n'en a jamais trouvé de vrai; et, du temps de Galien, il était déjà si rare que l'on n'en trouvait que dans les cabinets des empereurs. Pline dit que le prix du cinnamome était autrefois à mille deniers; mais que le prix en était crû de moitié par le dégât des Barbares, qui en avaient brûlé tous les plants. Matthiole croit que le cinnamome a manqué en Arabie, de même que le baume en Judée. Quelques rabbins entendent l'hébreu *cinnamon* de l'aloès.

Cinyra. C'est le même que l'hébreu *cinnor*, qui est ordinairement traduit par *cithara*, ou *lyra*, ou *psalterium.* Cet instrument était en usage dès avant le déluge, et Jubal, fils de Lamech, l'avait inventé. C'est du *cinnor* que David jouait devant Saül; et c'est lui que les lévites captifs pendaient aux saules de Babylone. Cet instrument était de bois, et on en jouait dans le temple de Jérusalem. Isaïe insinue que le son en était triste et lugubre (*Isai.* xxiii, 16) : *Mon ventre, dans ma douleur, résonnera comme le cinnor.* Hésychius remarque que *cinuros*, en grec, signifie triste et lamentable. Josèphe dit que la *cynare* du temple avait dix cordes, et qu'on la touchait avec l'archet. Il dit ailleurs que Salomon en fit un très-grand nombre avec un métal précieux, nommé *electrum ;* en quoi il est contraire à l'Écriture, qui porte que les cinnors de Salomon étaient de bois.

Le premier livre des Machabées semble distinguer la *cythare* de la *cinyra : Templum renovatum est in canticis, et cytharis, et cinyris.* D'autres les confondent. Il est sûr que ces instruments étaient fort peu différents entre eux, et que toute la différence consistait peut-être dans le nombre ou la disposition des cordes; car, chez les anciens, nous voyons des cythares ou lyres de diverses sortes. Il paraît certain que du cinnor des Hébreux sont venus la plupart des instruments dont nous parlent les anciens, et même ceux qui sont aujourd'hui en usage, comme la lyre, la guitare, le psaltérion, le luth, le violon, la basse, etc. Ce que les Grecs nous racontent de l'invention de la lyre, par Mercure, et de sa perfection, par différents musiciens, ne regarde que la Grèce. La musique et les instruments étaient connus et perfectionnés chez les Hébreux longtemps avant Mercure, Orphée, Linus, Therpandre, Simonide et Timothée.

Circoncision. Ce terme est pris du latin *circumcidere*, qui signifie couper tout autour, parce que les Juifs, qui donnaient la circoncision à leurs enfants, leur coupaient ainsi la pellicule qui couvre le prépuce. Dieu ordonna la circoncision à Abraham, pour marque de l'alliance qu'il faisait avec lui : *Voici le pacte que vous observerez*, dit le Seigneur à Abraham, *entre moi et vous, et votre postérité après vous. Tous les mâles qui sont parmi vous seront circoncis, afin que cela soit une marque de l'alliance entre moi et vous. L'enfant de huit jours sera circoncis, tant les enfants libres et domestiques que les esclaves et les étrangers qui seront à vous. L'enfant dont la chair ne sera pas circoncise sera exterminé de son peuple, parce qu'il a rendu inutile mon alliance.* Ensuite de cette ordonnance, Abraham, qui était alors âgé de quatre-vingt-dix-neuf ans, se circoncit; il circoncit aussi son fils Ismaël, avec tous les esclaves de sa maison.

Dieu réitéra le précepte de la circoncision en parlant à Moïse; il ordonna que tous ceux qui voudraient participer à la victime pascale reçussent la circoncision, et que l'on fît cette opération aux enfants nouveau-nés, au huitième jour après leur naissance. Les Juifs ont toujours été assez exacts à observer cette cérémonie; et il paraît même que dans l'Égypte ils ne la négligeaient pas. Mais Moïse étant chez Jéthro, son beau-père, à Madian, n'avait point circoncis les deux fils qui lui étaient nés en ce pays-là, et durant le voyage du désert on ne donna point la circoncision aux enfants qui naquirent; apparemment à cause du danger

de leur vie, parce que le peuple n'était pas fixe dans un seul endroit, et qu'il était obligé de changer très-souvent de demeure.

La loi n'a rien ordonné, ni sur le ministre, ni sur l'instrument de la circoncision. Le père, ou un autre parent, ou un chirurgien, ou tel autre que l'on veut choisir, peut faire cette cérémonie. On se sert ordinairement d'un couteau ou d'un rasoir. Séphora, femme de Moïse, circoncit son fils Éliezer avec une pierre tranchante. Josué en usa de même envers les Israélites qui n'avaient pas reçu la circoncision dans le désert. C'était apparemment de ces pierres, faites en forme de couteaux, dont les Égyptiens se servaient pour ouvrir les corps des personnes qu'ils embaumaient. On prétend que ces sortes de couteaux sont bien moins dangereux que ceux de fer ou d'airain, et qu'ils ne causent point tant d'inflammation dans la plaie. Les Galles, qui sont les prêtres de la mère des Dieux, se mutilaient avec une pierre tranchante, ou avec un têt de pot cassé, ne pouvant le faire autrement sans se mettre en danger de leur vie.

Voici les cérémonies que les Juifs d'aujourd'hui observent dans la circoncision. Quand il est né un fils dans une maison, quelques-uns ont coutume de mettre sur de petits billets, aux quatre coins de la chambre, *Adam et Ève; Lilith, hors d'ici* (les Juifs tiennent que Lilith est la première femme d'Adam, qui, s'étant séparée de lui, demeure dans les airs, et est ennemie de l'accouchement et des enfants nouveau-nés). Ils y écrivent aussi le nom de trois anges, afin de garantir l'enfant de tout sortilége; mais tous n'observent pas ces pratiques superstitieuses.

Le père est obligé de faire circoncire son fils au huitième jour, à moins que la faiblesse ou l'infirmité de l'enfant n'oblige à différer. La nuit qui précède la circoncision se nomme *veille*, parce que toute la famille ne dort point pour garder l'enfant; et les amis et amies visitent le père et la mère : ce qui se passe en civilités et en réjouissances. Les parrains et marraines sont déjà choisis auparavant. Le parrain tient l'enfant pendant la circoncision, et la marraine le porte à la synagogue. A l'égard de celui qui donne la circoncision, on choisit qui l'on veut; le père même de l'enfant peut faire cette fonction, s'il en est capable. C'est un grand honneur parmi les Juifs d'être *mohel*, c'est-à-dire, circonciseur. Il n'est pas nécessaire d'aller dans la synagogue pour circoncire l'enfant; on peut le faire dans la maison, si l'on veut.

On prépare pour cela deux siéges avec deux carreaux de soie. L'un des siéges est pour le parrain qui tient l'enfant; l'autre demeure vide, et il est destiné, disent quelques-uns, pour le prophète Élie, qu'ils croient assister invisiblement à toutes les circoncisions, tant il avait de zèle pour observer la loi. Celui qui circoncit vient avec un plat où sont les instruments et les choses nécessaires pour l'opération, comme le rasoir, les poudres astringentes, le linge, la charpie et l'huile rosat. Ceux qui sont présents chantent quelques cantiques en attendant la marraine, qui apporte l'enfant sur ses bras, accompagnée d'une troupe de femmes; mais pas une ne passe la porte de la synagogue. Là elles donnent l'enfant au parrain; et aussitôt tous les assistants crient : *Baruch haba*, le bienvenu.

Le parrain s'assied sur son siége, et ajuste l'enfant sur ses genoux; puis celui qui doit circoncire développe les langes. Il y en a qui se servent d'une pincette d'argent pour prendre du prépuce ce qu'ils en veulent couper; d'autres le prennent avec les doigts. Puis tenant le rasoir, celui qui circoncit dit : *Béni soyez-vous, Seigneur, qui nous avez commandé la circoncision!* Et, en disant cela, il coupe la grosse peau du prépuce; puis, avec les ongles des pouces, il déchire une autre peau plus délicate qui reste. Il suce deux ou trois fois le sang qui abonde, et le rend dans une tasse pleine de vin. Ensuite il jette sur la plaie du sang-dragon, de la poudre de corail et autres substances, pour arrêter le sang; à quoi il ajoute des compresses d'huile rosat, et enveloppe bien le tout. Après cela, il prend la tasse où il a rendu le sang qu'il a sucé de la plaie, la bénit, bénit aussi l'enfant, lui impose le nom que le père souhaite, en prononçant ces paroles d'Ézéchiel : *Et j'ai dit : Vis en ton sang;* et lui mouille les lèvres de ce vin qui est dans la tasse. Après quoi on récite le psaume 128 : *Bienheureux tout homme qui craint le Seigneur!* Cela fait, le parrain rend l'enfant à la marraine, pour le porter au logis, et le remettre entre les mains de sa mère. Tous ceux qui ont assisté à la cérémonie disent au père en s'en allant : *Puissiez-vous ainsi assister à ses noces!* L'enfant est ordinairement guéri de la plaie de la circoncision en vingt-quatre heures. Si l'enfant meurt avant le huitième jour, il y en a qui lui donnent la circoncision après sa mort, en lui coupant le prépuce avec un roseau.

A l'égard des filles qui naissent aux Juifs, comme elles ne reçoivent point la circoncision, voici ce qui s'observe : La mère demeure dans sa maison pendant quatre-vingts jours, après quoi elle va à la synagogue, et le chantre prononce une bénédiction en faveur de la petite fille, et lui impose le nom que le père ou la mère désirent. Dans certains endroits, l'on ne porte pas l'enfant à la synagogue; mais le chantre va faire la cérémonie dans le logis de l'accouchée. Ils ne pratiquent plus ce qui est marqué dans la loi, que la mère qui avait eu un fils ou une fille allait à la porte du temple ou du tabernacle, et offrait un agneau et une tourterelle, ou une colombe, pour être immolés au Seigneur. Depuis la ruine du temple, cette cérémonie ne peut plus se pratiquer.

On dispute si la circoncision remettait le péché originel, ou si c'était une simple marque qui distinguait les Juifs des gentils. Les anciens Pères, qui ont vécu avant saint Augustin, avaient borné les effets de la circoncision à imprimer aux Hébreux un caractère sensible, qui les distinguât des autres peuples qui n'étaient point dans l'alliance du Seigneur. C'est le sentiment de saint Justin le martyr, de saint Irénée, de

saint Chrysostôme, de saint Épiphane, d'Hilaire diacre, de saint Jérôme, de saint Jean-Damascène. Mais saint Augustin a prétendu que la circoncision remettait le péché originel, fondé sur ce que l'Écriture condamne à l'extermination les enfants qui n'auraient pas été circoncis le huitième jour. Or de quel autre péché cet enfant pouvait-il être coupable, sinon du péché originel? Saint Grégoire-le-Grand, Bède-le-Vénérable, saint Fulgence, saint Prosper, saint Bernard, et plusieurs théologiens, ont suivi le sentiment de saint Augustin. On peut voir ce qui est dit à ce sujet au commentaire sur saint Paul.

La circoncision a été en usage, non seulement parmi les Hébreux, mais aussi parmi les Arabes, les Égyptiens, les Éthiopiens et les Iduméens. Il y a même des auteurs de réputation qui ont prétendu que c'était des Égyptiens qu'elle était venue aux autres peuples. Celse et Julien-l'Apostat soutenaient qu'Abraham avait appris cette cérémonie dans l'Égypte. Marsham et M. Le Clerc ont adopté ce sentiment. Mais Hérodote, qui assure (*l. II*, c. 35) que la circoncision n'est connue que des peuples à qui les Égyptiens l'ont communiquée, ne mérite pas d'en être cru sur sa parole, ou plutôt sur celle des prêtres égyptiens, qui lui en imposaient en vantant leur antiquité et leurs cérémonies. L'Écriture nous parle de l'institution de la circoncision d'Abraham comme d'une chose toute nouvelle. Elle nous dit que c'est le sceau de l'alliance que Dieu fait avec ce patriarche. Et comment la circoncision aurait-elle été un caractère qui distinguât Abraham et sa race du reste des peuples, si elle eût été commune aux Égyptiens et aux Éthiopiens, aux Phéniciens, et à tant d'autres peuples qui l'ont pratiquée autrefois.

Nous ne sommes pas embarrassés à trouver l'origine de la circoncision chez les Arabes, les Sarrasins, les Ismaélites. Ces peuples sont sortis d'Abraham comme les Hébreux; mais ils n'ont jamais regardé la circoncision comme une cérémonie essentielle, qui les obligeât sous peine d'être retranchés de leur peuple. Ils la prennent plutôt par dévotion que par nécessité. Les Samaritains ou les Chutéens reçurent la circoncision en prenant la loi de Moïse. Les Iduméens, quoique descendus d'Abraham et d'Isaac, ne se firent circoncire que depuis que Jean Hircan les eût vaincus, et les eût forcés à recevoir la circoncision et la loi de Moïse. Ceux qui avancent que les Phéniciens se font circoncire entendent apparemment sous ce nom les Samaritains; car on sait d'ailleurs que les Phéniciens n'observaient point cette cérémonie.

A l'égard des Égyptiens, la circoncision n'a jamais été chez eux d'une obligation générale et indispensable pour toute la nation. On y obligeait simplement certains prêtres et certaines professions. Philon ne donne que des raisons naturelles ou symboliques de cette pratique. Vesting, fameux médecin, croit qu'il y a des raisons naturelles pour les hommes, et même pour les femmes, en Égypte, de recevoir la circoncision. Artapane, cité dans Eusèbe, assure que ce fut Moïse qui la communiqua aux Égyptiens. Origène dit que ce qui a donné tant de vogue à la circoncision, parmi les étrangers, est que l'on croyait qu'il y avait un ange qui mettait à mort ceux qui étaient incirconcis, et qui n'avait aucun pouvoir sur ceux qui avaient reçu la circoncision. Plusieurs pensent que ce fut sous le règne de Salomon que les Égyptiens commencèrent à se circoncire. D'autres, comme Bochart, soupçonnent que ce n'est point des Juifs, mais des Arabes, que les Égyptiens prirent cette coutume. Enfin, la plupart soutiennent que les Hébreux sont les premiers qui l'aient pratiquée. On peut voir Spencer (*De Legib. Ritual.* l. I, c. IV), et ce qui est dit sur l'origine de la circoncision, dans notre commentaire sur la *Genèse*.

Quant à la circoncision des femmes, elle n'a jamais été en usage chez les Hébreux, mais seulement chez les Égyptiens, et dans quelques endroits d'Arabie et de Perse. S. Ambroise avance indéfiniment que les Égyptiens donnent la circoncision aux hommes et aux femmes au commencement de la quinzième année. Strabon dit aussi que les femmes égyptiennes reçoivent la circoncision. Mais les voyageurs et les médecins, qui nous apprennent que cet usage est encore aujourd'hui commun dans l'Égypte, ne nous disent pas qu'il y soit général, ni d'aucune obligation. Il n'est fondé, cet usage, que sur des raisons naturelles, qui n'ont pas lieu chez toutes les femmes de ce pays-là. Chardin dit qu'elle n'est d'obligation que dans quelques pays d'Arabie et de Perse, comme vers le golfe Persique et la mer Rouge, où l'on circoncit les deux sexes avec une pareille régularité; mais avec cette différence, que l'on peut circoncire les hommes à cinq, six, neuf ou treize ans. Quant aux femmes, on ne les circoncit que lorsqu'elles ont passé la jeunesse; parce qu'auparavant il n'y a point d'excroissance pour l'excision.

Réitérait-on quelquefois la circoncision? On ne la réitérait jamais aux Hébreux, non plus que nous ne réitérons jamais le Baptême à ceux qui l'ont reçu comme il faut; mais quand les Juifs recevaient un prosélyte d'une nation où la circoncision était en usage, comme un Samaritain, un Arabe, un Égyptien, s'il avait déjà reçu la circoncision, on se contentait de lui tirer quelques gouttes de sang du même endroit où l'on donne la circoncision, et ce sang s'appelait *le sang de l'alliance*. S. Épiphane dit qu'on réitérait la circoncision aux Samaritains lorsqu'ils se faisaient juifs. On en usa ainsi envers Symmaque, qui embrassa le judaïsme. Trois témoins assistaient à cette cérémonie, afin de la rendre plus authentique : on y bénissait Dieu, on y récitait cette prière : *O Dieu, faites-nous trouver dans la loi les bonnes œuvres et votre protection, comme vous avez introduit cet homme dans votre alliance.*

Les Juifs qui renonçaient au judaïsme s'efforçaient d'effacer en eux-mêmes la marque de la circoncision, comme on le voit dans le livre des *Machabées* : *Fecerunt sibi præputia, et recesserunt à Testamento sancto.* Les rabbins prétendent qu'Ésaü est le premier qui mit

en usage cette manière de déguiser sa circoncision, en abandonnant l'alliance du Seigneur et la religion d'Abraham et de Jacob. Quelques-uns croient que les Israélites dans le désert avaient aussi caché la marque de leur circoncision, ce qui obligea Josué à les circoncire une seconde fois. On dit que plusieurs Juifs employèrent l'artifice pour faire recroître leur prépuce pendant la persécution qu'ils souffrirent sous les Romains après la ruine du temple; mais que Barcochebas les fit tous circoncire de nouveau. Il semble que S. Paul craignait que les Juifs convertis au christianisme ne s'avisassent de faire de même : *Circumcisus aliquis vocatus est? non adducat præputium.*

Il est vrai que S. Jérome, et quelques autres après lui, ont prétendu que la marque de la circoncision était tellement ineffaçable, que rien n'était capable de supprimer cette marque dans la chair du circoncis : *Neque enim potestatis nostræ est adducere præputium post circumcisionem;* et que ce que l'on dit dans les *Machabées* doit s'entendre des pères qui ne voulaient pas donner la circoncision à leurs enfants. Origène, dans un endroit, dit de même qu'il est impossible de faire renaître la peau qui est une fois coupée dans la circoncision : mais ailleurs il reconnaît que plusieurs, pour cacher la difformité de leur circoncision, se mettaient entre les mains des chirurgiens pour retirer la peau.

S. Épiphane parle de l'instrument dont les médecins se servaient pour cela, et des moyens qu'ils employaient pour faire reprendre la peau qui avait été rompue. Le fameux médecin Cornélius Celsus a fait un chapitre exprès pour cette opération : Gallien en parle à peu près de même que Celse. Bartolin cite Ægineta et Fallopius, qui ont enseigné le secret de couvrir les marques de la circoncision; et Buxtorf le fils, dans sa *Lettre à Bartolin*, cite un grand nombre de Juifs qui parlent de cette pratique comme usitée parmi les apostats de leur religion.

Citerne. Il y avait plusieurs citernes à la campagne dans la Palestine. Il y en avait aussi dans les villes et dans les maisons particulières. Comme la plupart des villes étaient bâties sur des montagnes, et que les pluies ne tombent régulièrement dans la Judée qu'en deux saisons de l'année, au printemps et en automne, on était obligé de conserver de l'eau dans les citernes à la campagne, pour abreuver les animaux; et dans les villes, pour les besoins des hommes. On en voit encore aujourd'hui dans la Palestine de très-grandes, dont les unes sont longues de cent cinquante pas et larges de soixante; d'autres, longues de cent vingt-deux pas et larges de cinquante-quatre. On en voit une à Rama, qui a trente-deux pas de long et vingt-huit de large. On confond assez souvent les puits et les citernes, et même les fontaines et les sources, dans le langage de l'Écriture.

Cithara. Le terme hébreu *kinnor* est assez souvent traduit par *cithara*. Or, la cythare ou la lyre ancienne est un instrument qui n'est plus en usage aujourd'hui. Il était composé d'une espèce de base ou ventre creux et résonnant, et de deux branches élevées perpendiculairement aux deux côtés de ce ventre. Au haut de ces branches était un bois qui traversait et qui tenait de l'une à l'autre branche. A ce bois étaient attachées trois, six ou neuf cordes qui rendaient un son harmonieux, lorsqu'elles étaient ou pincées avec le doigt ou touchées avec l'archet. (Voy. ci-devant *Cinyra.*)

Clef. Il est souvent parlé de clef dans l'Écriture, tant dans le sens littéral et naturel que dans le sens figuré et moral. Les clefs des anciens en général étaient fort différentes des nôtres, parce que leurs portes et leurs coffres ne se fermaient ordinairement qu'avec des liens, et que la clef ne servait qu'à délier ces liens, et à les lier d'une manière artificieuse. Les clefs, encore aujourd'hui dans l'Orient, sont assez peu semblables aux nôtres. Chardin dit que la serrure des Orientaux est comme une petite herse qui entre à demi dans une gâche de bois; et la clef est un manche de bois au bout duquel sont des pointes qu'on pousse par-dessus dans la gâche, et qui lèvent cette petite herse. (Voyez aussi *Dandini*, *Voyage au mont Liban*, ch. XIV.)

Clochette. Moïse avait ordonné que le bas de la tunique couleur d'hyacinthe, que le grand-prêtre portait dans les cérémonies, serait orné de pommes de Grenade et de sonnettes d'or, entremêlées également et à distances égales. Les pommes de Grenade étaient de laine de couleur d'hyacinthe, de pourpre et de cramoisi, et les sonnettes étaient d'or. Moïse ajoute : *Aaron se revêtira de cette tunique dans l'exercice de son ministère, afin qu'on entende le son de ses sonnettes lorsqu'il entrera dans le sanctuaire, en la présence du Seigneur, ou qu'il en sortira, et qu'il ne soit point puni de mort.* Quelques Hébreux croient que ces sonnettes étaient rondes comme nos grelots; d'autres les représentent comme les sonnettes ordinaires.

On dit que les rois de Perse avaient le bord de leurs robes orné, comme celui du grand-prêtre des Juifs, de pommes de grenade, et de sonnettes d'or. Les femmes arabes qui sont auprès de la personne du roi, qui le servent et le divertissent, ont des grelots d'or aux jambes, au cou et aux coudes; et lorsqu'elles dansent, le mouvement de ces sonnettes fait une harmonie fort agréable. Les princesses arabes portent aux jambes de gros anneaux d'or creux, que l'on remplit de petits cailloux qui sonnent comme des grelots lorsqu'elles marchent; ou bien ce sont de gros cercles garnis de petits anneaux qui pendent à l'entour, et qui font le même effet. Ces anneaux sont ouverts en un endroit en forme de croissant, par où elles passent le plus menu de la jambe. Elles ont, outre cela, quantité de pendeloques plates attachées au bout de leurs cheveux nattés en long par derrière, qui font du bruit lorsqu'elles se remuent, et qui avertissent que la maîtresse du logis passe, afin que les domestiques se tiennent dans le respect, et que les étrangers se retirent pour ne pas voir la personne qui passe.

C'était donc apparemment pour avertir que le grand-

prêtre passait, qu'il portait aussi des sonnettes au bas de sa robe ; ou bien c'était comme une espèce d'avertissement qu'il entrait dans le sanctuaire. Dans la cour des rois de Perse on n'entrait point dans les appartements qu'on n'avertît, et on n'avertissait pas en heurtant ou en frappant ou même en parlant, mais par le son de quelque chose. Ainsi le grand-prêtre par respect ne frappait pas en entrant dans le sanctuaire ; mais par le son de ses sonnettes qui étaient au bas de sa robe, il demandait en quelque sorte permission d'entrer, *afin qu'on entende le son des sonnettes, et qu'il ne soit point puni de mort*, dit Moïse.

On n'est pas d'accord sur le nombre des clochettes que portait le grand-prêtre. Les uns en mettent douze, les autres cinquante, les autres soixante-six, les autres soixante-douze, et les autres quatre-vingts. Rien de certain, cela dépend de la grosseur dont on les faisait ; car si c'était de petits grelots, on en pouvait mettre un assez grand nombre pour garnir le bas de la tunique du grand-prêtre.

Il est souvent parlé dans l'Écriture de sonnettes ou de clochettes dont on se servait quelquefois dans le temple. Nous n'en savons pas la figure. L'hébreu les nomme *mizcloth* ou *mizlothaïm*. Elles étaient de cuivre, et rendaient un son aigu, et que l'on entendait de loin. Le prophète Zacharie parle des sonnettes qu'on mettait à la bride des chevaux de bataille pour les accoutumer au bruit : *Le temps viendra*, dit ce prophète, *qu'on écrira sur les brides des chevaux ces mots : Consacré au Seigneur*. On appelait parmi les Grecs *un cheval qui n'a point ouï le bruit de la sonnette*, celui qui n'était point aguerri, et à qui on n'avait pas fait porter la clochette. On avait mis une sonnette d'or à chaque mâchoire des mulets qui conduisaient le convoi d'Alexandre-le-Grand.

Cœur. Les Hébreux regardaient le cœur comme la source de l'esprit, de l'intelligence, de l'amour, du courage, de la douceur, du plaisir ; de là viennent une infinité de manières de parler : *trouver son cœur*, *posséder son cœur*, *incliner son cœur*, *porter son cœur* vers le Seigneur ; *un bon cœur*, *un mauvais cœur*, un cœur libéral, un cœur qui fait plaisir librement, volontairement, de grandlcœur, etc. ; endurcir son cœur, élever son cœur à Dieu ; le prier de changer nos cœurs de pierre en des cœurs de chair ; aimer de tout son cœur, n'avoir qu'un cœur et qu'une âme avec quelqu'un ; *convertir les cœurs des enfants vers les pères*, *et les cœurs des pères vers les enfants*, faire qu'ils soient parfaitement réconciliés, et qu'ils soient dans les mêmes sentiments.

Manquer de cœur, marque quelquefois manquer d'intelligence et de prudence. *Columba seducta non habens cor :* une colombe sans finesse et sans esprit. O insensés et tardifs de cœur ! *O stulti et tardi corde !* insensés, hommes sans lumière et sans intelligence.

Tendre de cœur, c'est-à-dire, *timide*. Le cœur se dilate dans la joie, se resserre dans la tristesse, se brise de douleur, s'engraisse et s'endurcit dans la prosdérité ; il résiste quelquefois à la vérité ; Dieu l'ouvre, le prépare, et le convertit quand il veut. On dit *dérober le cœur de quelqu'un*, faire quelque chose à son insu. *Le cœur se fond* dans le découragement ; *le cœur s'abandonne* dans la frayeur ; *le cœur est désolé* dans l'étonnement ; *le cœur est flottant* dans le doute. *Posséder son cœur*, être le maître de ses mouvements. *Parler au cœur d'une personne*, la consoler, lui dire des choses touchantes et flatteuses.

Le cœur se dit aussi du milieu ; par exemple, *Tyr est dans le cœur de la mer*.

Cohorte, en latin *cohors*, en grec *speira*. Terme de la milice romaine. La cohorte était d'ordinaire de six cents soldats à pied. La légion avait dix cohortes : chaque cohorte avait trois manipules, et chaque manipule était composé de deux cents soldats. Ainsi la légion était de six mille hommes. D'autres ne donnent que cinq cents hommes à chaque cohorte. Ainsi la légion n'aurait été que de cinq mille hommes. Il y a beaucoup d'apparence que chez les Romains, les cohortes, comme parmi nous les compagnies, ont souvent varié quant au nombre.

Colère. L'Écriture attribue souvent la colère au Seigneur, non que Dieu soit capable de ces mouvements déréglés que cause cette passion, mais parce qu'il punit les méchants avec la sévérité d'un père ou d'un maître irrité.

La colère se met souvent pour la peine, pour le châtiment.

Souvent on joint la colère à la fureur, *ira furoris*, *même en parlant de Dieu ;* mais c'est pour exagérer les effets de sa colère, ou les justes sujets de son indignation : *Quæ est hæc ira furoris ejus immensa ?* Éloignez de nous la fureur de votre colère : *Averte à nobis furorem iræ tuæ*.

Les Hébreux mettent la colère dans le nez : *Que votre nez* ne se fâche pas, ne s'enflamme pas. Un homme colère est appelé *au court nez*, et le patient *au nez long*. (Voyez *Nez*.)

Le jour de la colère est le jour du jugement de Dieu, le jour de sa vengeance. S. Jean-Baptiste l'appelle aussi la colère future.

Les vases de la colère de Dieu sont tous les instruments dont il se sert pour nous punir, la guerre, la disette, la stérilité, les maladies, etc. ; mais surtout la guerre, qui est l'assemblage de tous les maux, et la plénitude du *calice de la colère de Dieu*. *Consommer*, *achever*, *remplir* sa colère ; c'est-à-dire, en faire sentir les effets dans toute la rigueur.

Colombe (1), pigeon, oiseau domestique, déclaré pur par la loi de Moïse, qui ordonne que, quand une femme allait au temple au temps marqué après ses couches, elle devait offrir au Seigneur un agneau et une colombe, ou une tourterelle, ou bien un jeune pigeon, ou un petit de tourterelle. L'agneau était offert en holocauste, et le pigeon en hostie pour le péché. Mais si la personne n'était pas aisée, au lieu d'un agneau, elle offrait deux pigeons ou deux tour-

(1) Colombe (*columba*), dénomination générique des pigeons oiseaux de l'ordre des gallinacées.

terelles. Il n'importait de quel sexe ils fussent, ni peut-être de quel âge ; car *pullus columbæ* peut marquer ou un pigeon en général, ou un jeune pigeon. La sainte Vierge, pour satisfaire à cette loi, quoiqu'elle n'y fût pas obligée à la rigueur, offrait deux pigeons, ou deux tourterelles, parce qu'elle était pauvre. Et comme il aurait été malaisé que toutes celles qui venaient de loin pussent apporter des colombes pour les offrir au temple, les prêtres avaient permis qu'on vendît de ces oiseaux dans les parvis du lieu saint ; ce que Jésus-Christ ne put souffrir. Étant un jour entré dans le temple, il fit un fouet avec des cordes, et en chassa tous ceux qui y faisaient trafic de colombes.

Il y avait encore d'autres occasions où l'on pouvait offrir au Seigneur des oiseaux en holocauste, ou même pour l'expiation de quelque péché. Ceux qui étaient riches offraient des animaux à quatre pieds; les pauvres ne présentaient que des colombes. Voici les cérémonies avec lesquelles on les sacrifiait. Le prêtre prenait la colombe, lui tordait avec violence le cou et la tête. Quelques interprètes croient même qu'il lui arrachait entièrement la tête. D'autres veulent qu'il lui tordît simplement le cou, et c'est ce qui paraît le plus certain. (Voy. *Lévit.*, v. 8.) Il lui faisait avec les ongles une ouverture, pour faire couler le sang sur le bord de l'autel. Il jetait les plumes et la petite vessie du gosier, c'est-à-dire, le jabot, à l'orient de l'autel, au lieu où l'on mettait les cendres qu'on ôte de l'autel. Après cela il rompait les ailes de l'oiseau ; et, sans diviser l'hostie avec le fer, il la mettait sur le feu de l'autel, où elle était entièrement consumée. Si c'était un sacrifice pour le péché, on y observait les mêmes cérémonies qu'on vient de marquer, à la réserve que le sang de l'hostie était répandu, non seulement aux côtés, mais aussi au pied de l'autel.

Il est dit dans le quatrième livre des *Rois*, chap. vi, 25, que pendant le siége de Samarie, sous le règne d'Achab, roi d'Israël, la famine fut si grande que l'on vendit jusqu'à cinq sicles, ou environ huit livres de notre monnaie, *le quart d'un cab de fiente de pigeons ;* c'est-à-dire, une mesure qui tenait un demi-setier, un poisson, un pouce cube, et un peu plus. Mais nous croyons avec Bochart, que cette *fiente de pigeons* n'était autre chose qu'une espèce de pois chiche nommé par les Arabes *usnen* ou *kali.* Or les Hébreux appellent *kali* les pois chiches rôtis à la poêle, dont on use beaucoup dans l'Orient, et dont il y a des boutiques au Caire et à Damas, où l'on ne fait autre chose que frire des poids chiches, pour la provision des voyageurs. (Voyez *Pois chiches.*) Les autres endroits de l'Écriture où il est parlé des colombes, ne sont pas difficiles à expliquer. Par exemple, il est dit, dans le *Cantique des Cantiques*, que l'épouse est semblable à une colombe dans son trou de rocher, parce que, dans l'Orient, il y a ainsi beaucoup de pigeons sauvages et même de privés, qui se retirent dans des creux de rochers.

Jérémie, parlant des ravages que Nabuchodonosor devait faire dans la Judée, dit : *La terre a été désolée par la colère de la colombe.* Et encore : *Fuyons dans notre pays pour éviter la gloire de la colombe.* Et ailleurs : *Chacun fuira devant l'épée de la colombe.* Quelques-uns, sous le nom de *colombe*, entendent en cet endroit le Seigneur, qui de colombe était devenu un lion rugissant, armé du glaive, et prêt à saccager tout le pays ; d'autres entendent Nabuchodonosor, roi des Chaldéens, lequel portait, dit-on, une colombe dans ses enseignes, en mémoire de Sémiramis, que l'on disait avoir été métamorphosée en colombe, ou qui est appelée colombe par antiphrase. Mais il est plus simple et plus naturel de traduire l'hébreu *jona* par un ennemi, un destructeur, un ravageur ; c'est une épithète qui convient admirablement à Nabuchodonosor. La terre a été désolée par ce ravageur ; fuyez devant l'épée de ce prince, qui porte la terreur et le feu dans tous les lieux où il va. On ne nous prouve pas bien que les Chaldéens portassent la colombe dans leurs étendards.

La colombe est le symbole de la simplicité et de l'innocence ; le Saint-Esprit paraît dans le baptême du Sauveur sous la forme d'une colombe. Jésus-Christ recommande à ses disciples la prudence du serpent et la simplicité de la colombe. Le prophète Osée compare les Israélites à une colombe séduite, qui n'a point de cœur ou d'intelligence. La colombe est un animal sans défense, sans ruse, sans fiel, exposée à la poursuite des hommes et des animaux, qui ne sait ni se défendre ni défendre ses petits, ni se précautionner contre ceux qui en veulent à sa liberté et à sa vie. Ainsi les Israélites, malgré les châtiments dont Dieu les avait frappés et les captivités où ils les avait réduits, ne laissaient pas de retomber toujours dans leurs déréglements, et de s'exposer de nouveau aux mêmes disgrâces.

L'Écriture, en quelques endroits, semble attribuer à la colombe de la réflexion et de la méditation : *Meditabor ut columba;* et, *et quasi columbæ meditantes*, etc. Mais on l'entend ordinairement de ses gémissements : *Gementes ut columbæ.* La colombe et la tourterelle gémissent et roucoulent. L'épouse du *Cantique* est souvent comparée à la colombe, à cause de son innocence, de sa douceur, de sa candeur et de sa fidélité. Noé fit sortir la colombe de l'arche pour savoir si les eaux du déluge s'étaient retirées. Il choisit la colombe, comme un oiseau domestique, ennemi du carnage et de l'ordure ; elle revint à lui d'abord, n'ayant pu trouver où asseoir son pied, parce que les eaux du déluge ne s'étaient pas encore retirées. Il la renvoya une seconde fois, et elle revint portant en son bec un jeune rejeton d'olivier vert, qui avait déjà poussé depuis le déluge ; enfin, il l'envoya une troisième fois, et elle ne revint plus, parce que le déluge était entièrement cessé.

Dans l'Orient, surtout dans la Syrie, dans l'Arabie et dans l'Egypte, on dresse des pigeons à porter des billets sous leurs ailes, et à rapporter la réponse à ceux qui les ont envoyés. Le Mogol fait nourrir en beaucoup d'endroits des pigeons qui servent à porter

les lettres dans les occasions où l'on a besoin d'une extrême diligence; ils les portent d'un bout de ses états à l'autre. Tous les jours, le consul d'Alexandrette envoie des nouvelles à Alep en cinq heures, quoique ces villes soient éloignées de trois journées de cheval. En Hollande, on s'est quelquefois servi de cette invention dans les occasions de siége. Les caravanes qui voyagent en Arabie font savoir leur marche aux souverains arabes, avec qui elles sont entrées en alliance, par des pigeons à qui on met un billet sous l'aile. Ces oiseaux vont avec une rapidité et une promptitude extraordinaire, et reviennent avec encore plus de diligence pour se rendre au lieu où ils ont été nourris et où ils ont leurs nids. On a souvent vu de ces pigeons couchés sur le sable, le ventre en l'air et le bec ouvert, attendant la rosée pour se rafraîchir et reprendre haleine.

Il y a dans les villes d'Égypte certaines gens qui font métier de dresser les pigeons à cet exercice, et d'autres dont la principale occupation est de voler des pigeons, et de les attirer des colombiers des autres dans les leurs. Les Hébreux excluent de l'entrée du sanhédrin ceux qui s'exercent à de pareilles choses.

Colonnes. *Une colonne de nuée, une colonne de feu, une colonne de fumée*, signifient une nue, un feu, de la fumée, qui s'élèvent vers le ciel en forme d'une colonne irrégulière : *Les colonnes du ciel* (*Job* xxvi, 11) et *les colonnes de la terre* (*Job* ix, 6, et *Psaume* lxxiv, 4), sont des expressions métaphoriques qui supposent que le ciel et la terre sont comme un édifice élevé de la main de Dieu, fondé sur son fondement et sur ses bases.

Les colonnes de l'Église : *Jacques, Céphas et Jean, qui paraissaient être les colonnes, me donnèrent les mains;* et dans l'Apocalypse : *Celui qui remportera la victoire sera une colonne dans le temple de Dieu.* Il sera l'appui, la force, l'ornement de la maison de Dieu. L'Église de Jésus-Christ est nommée par S. Paul *la colonne et l'appui de la vérité* (1).

Coloquinte, ou *courge sauvage* (2). La coloquinte est une plante qui produit ses sarments et ses feuilles semblables aux concombres de jardins, qui rampent par terre, et sont mi-parties et chiquetées. Son fruit, nommé coloquinte, est de la grosseur et figure d'une orange ; il est d'une substance légère et blanche lorsqu'on lui a ôté son écorce, et d'un goût si amer qu'on lui a donné le nom de *fiel de la terre*.

On lit, dans le quatrième *livre des Rois*, qu'Élisée étant allé à Galgala pendant une grande famine, dit à un de ses serviteurs de préparer des aliments aux prophètes qui devaient manger en ce lieu-là. Ce serviteur étant allé au champ, trouva des coloquintes, en cueillit plein son manteau, et, les ayant rapportées, les coupa par morceaux et les mit dans le pot, ne sachant ce que c'était. Lorsqu'on servit à manger, les prophètes, en ayant goûté, s'écrièrent que c'était un poison mortel. Aussitôt l'homme de Dieu se fit apporter de la farine, la jeta dans le pot, et leur dit d'en manger sans crainte; ils en mangèrent, et n'y sentirent plus aucune amertume. Cette plante ou ce fruit s'appelle, en hébreu, *pékaah*.

Colosse. Le colosse de Rhodes était une statue d'airain d'une si grande hauteur, que les navires passaient à pleines voiles entre ses jambes. C'était une des sept merveilles du monde; il avait septante coudées ou cent-cinq pieds de haut. Charès, disciple du fameux Lysippe, l'avait jeté en moule. Il y avait peu de gens qui pussent embrasser son pouce; il était consacré à Apollon ou au soleil. Le roi Démétrius, après avoir assiégé pendant un an la ville de Rhodes sans pouvoir s'en rendre maître, fit la paix avec les Rhodiens; et, s'en retournant, il leur fit présent de toutes les machines de guerre qu'il avait employées à ce siége. Ils les vendirent quelque temps après pour la somme de trois cents talents, qu'ils employèrent, avec quelques autres sommes qu'ils y joignirent, à faire ce colosse. Charès y travailla pendant douze ans. Il fut commencé l'an du monde 3700, et renversé par un tremblement de terre soixante ans après qu'il eut été érigé.

Les Rhodiens, feignant de vouloir relever le colosse, firent des quêtes chez tous les états Grecs et chez tous les rois d'Égypte, de Macédoine, de Syrie, du Pont et de Bithynie; ils surent si bien exagérer leur perte, que la cueillette qu'on fit pour eux alla pour le moins à cinq fois autant que leur véritable perte. Au lieu d'employer cet argent à rétablir leur colosse, ils prétendirent que l'oracle le leur avait défendu, et gardèrent pour eux cet argent. Le colosse demeura abattu pendant huit cent quatre-vingt-quatorze ans, au bout desquels, l'an de Jésus-Christ 672, Moavias, sixième calife des Sarrasins, ayant pris Rhodes, vendit l'airain du colosse à un marchand juif, qui en eut encore la charge de neuf cents chameaux, ce qui, en comptant huit quintaux pour une charge, se montait encore à sept mille deux cents quintaux, ou à sept cent vingt mille livres.

Les Rhodiens représentaient ordinairement sur leurs médailles, d'un côté la tête d'Apollon ou du soleil, et de l'autre une rose avec cette légende : ΡΟΔΙΩΝ, des Rhodiens. Quelques-uns ont prétendu que c'était de ces pièces que les Juifs donnèrent à Judas pour le prix de sa trahison.

Concile, en latin *concilium*. Ce terme se prend quelquefois, dans un sens générique, pour toute sorte d'assemblées; d'autres fois pour l'assemblée du *sanhédrin* ou du sénat de Jérusalem; et d'autres fois pour une assemblée des pasteurs qui se trouvent réunis

(1) Chez les anciens, la place la plus honorable et la plus distinguée dans les assemblées était toujours *auprès d'une colonne*. Nous en voyons fréquemment des exemples dans Homère, *Odyss.*, viii, 65, 473; xxiii, 90. Voy. aussi le texte hébreu, IV *Rois* xxiii, 3.

(2) La coloquinte (*cucumis colocynthis*) est une plante de la famille des cucurbitacées, originaire de l'Égypte et des autres contrées du Levant. Sa pulpe, excessivement amère, offre un purgatif très-énergique, beaucoup plus employé autrefois qu'actuellement. On la désigne vulgairement sous le nom de *chicotin*.

pour terminer les affaires ecclésiastiques, soit qu'elles regardent la foi, la discipline ou les mœurs. Ainsi, l'assemblée des apôtres et des prêtres à Jérusalem, pour décider si l'on imposerait aux gentils convertis le joug de la loi, est regardée comme le premier concile de l'Église chrétienne. Les mêmes apôtres, peu de temps après l'ascension du Sauveur, furent cités, et comparurent devant le sanhédrin, qui les fit frapper de verges, et leur défendit de prêcher la doctrine de Jésus-Christ; mais ils ne déférèrent pas à cette sentence, et sortirent de l'assemblée, s'estimant heureux d'avoir souffert quelque chose pour le nom de leur divin maître. (Voyez ci-après *Sanhédrin*.)

Quelques auteurs rapportent une suite de conciles des Juifs, qu'ils croient avoir été tenus avant et après la venue de Jésus-Christ; mais ces prétendus conciles ne sont point du tout marqués dans l'Écriture. A l'égard du premier concile tenu à Jérusalem, qui est le modèle que l'on s'est proposé dans tous ceux que l'on a tenus dans l'Église, il ordonna qu'on n'imposerait point aux gentils convertis à la foi le joug de la circoncision et des autres observances de la loi, mais qu'on les obligerait à s'abstenir des chairs immolées aux idoles, des animaux suffoqués du sang et de la fornication. Je ne parle point des autres conciles tenus dans l'Église depuis les apôtres, parce qu'il n'en est point parlé dans l'Écriture. Il y en a qui croient que les apôtres s'assemblèrent en concile pour composer le Symbole.

Concordances de la Bible. On appelle de ce nom une espèce de dictionnaire où les mots de la Bible sont rangés selon leur ordre alphabétique, et cotés par livres, par chapitres et par versets.

Concubine. Ce terme, dans les auteurs latins, signifie d'ordinaire une femme qui, quoiqu'elle ne soit pas mariée avec un homme, vit avec lui comme sa femme; mais, dans les auteurs sacrés, le nom de *concubine* se prend en un autre sens, il marque une femme légitime, mais qui n'a pas été prise avec les solennités et les cérémonies ordinaires; une femme du second rang, et inférieure à la maîtresse du logis, à la matrone. Les enfants des concubines n'héritaient pas des biens du père; mais le père pouvait, de son vivant, les pourvoir et leur faire des présents. Ainsi, Abraham avait pour femme Sara, qui lui donna Isaac, l'héritier de toutes ses richesses; mais il eut aussi deux concubines, savoir, Agar et Céthura, qui lui donnèrent d'autres enfants qu'il sépara de son fils Isaac, et à qui il fit des présents. Parmi les Juifs, où la polygamie était tolérée, il était ordinaire de voir dans chaque famille une, ou deux, ou plusieurs femmes légitimes, et outre cela plusieurs concubines. David avait sept femmes et dix concubines; Salomon avait jusqu'à sept cents femmes ayant train de reines, et trois cents concubines; Roboam, son fils, eut dix-huit femmes et soixante concubines. Depuis que Jésus-Christ a abrogé la polygamie et réduit le mariage à sa première institution, l'abus des concubines a été condamné et interdit dans le christianisme, quoiqu'on y ait toléré assez longtemps les mariages clandestins, dans lesquels on appelait assez souvent la femme du nom de *concubine*.

Concupiscence. Terme pris par saint Jean pour signifier l'amour déréglé du plaisir, des richesses, des honneurs. Les Hébreux ayant demandé à Moïse de la chair en des termes de murmure et avec un désir déréglé, Dieu les punit par la mort de plusieurs d'entre eux, et le lieu fut nommé *les sépulcres de concupiscence*. Concupiscence se met ordinairement en mauvais sens, surtout pour les désirs de la chair; mais quelquefois elle se prend en bonne part; par exemple, pour l'amour de la science et de la sagesse: *Concupiscentia sapientiæ deducit ad regnum perpetuum*. (*Sap.* vi, 21.)

Confesseur, Confession. Dans le style de l'Église, on donne le nom de *confesseurs* à ceux qui ont confessé le nom de Jésus-Christ devant les juges, ou qui ont souffert quelque peine pour la défense de la foi. S'ils donnaient leur vie dans les tourments, on les nommait *martyrs*. Jésus-Christ dit qu'il confessera devant son père céleste celui qui l'aura généreusement confessé devant les hommes; et saint Paul loue Timothée d'*avoir confessé une bonne confession*, c'est-à-dire, d'avoir, au péril de sa vie, rendu un illustre témoignage à la vérité. Le même apôtre dit que Jésus-Christ a rendu *une bonne confession devant Ponce-Pilate*.

Dans l'Ancien Testament, nous trouvons deux sortes de confessions: la confession des louanges, et la confession des péchés. Rien n'est plus ordinaire, dans l'Écriture, que ces mots: *Confitemini Domino, confitebor Domino*, etc., c'est-à-dire, louez le Seigneur, je louerai le Seigneur. Les Israélites avaient aussi la confession des péchés tant en public qu'en particulier; ils confessaient leurs péchés au Seigneur, et ils les confessaient aux prêtres. Dans la cérémonie de l'expiation solennelle, le grand-prêtre confessait en général ses péchés, ceux des autres ministres du temple, et ceux de tout le peuple; et dans toutes les autres occasions, lorsqu'un Israélite venait offrir une victime pour le péché, il mettait les mains sur la tête de l'hostie, et confessait ses fautes.

La confession que saint Jean-Baptiste exigeait de ceux qui s'approchaient de son baptême n'était pas seulement une déclaration générale par laquelle ils se reconnaissaient pécheurs, ou une confession vague des fautes qu'ils avaient commises par pensées, par œuvres et par omission; c'était une déclaration distincte et particularisée des fautes qu'ils avaient pu commettre contre la loi, semblable à celle que les Hébreux faisaient en mettant leur main sur la tête des victimes qu'ils offraient pour le péché. Et le baptême de Jean ne remettait pas réellement les péchés ainsi confessés; il en promettait seulement le pardon, qu'ils recevraient dans le baptême de Jésus-Christ: *Ut ab eo baptizatis in spe remitterentur peccata, reipsà verò in Domini baptismo id fieret*. Il ne se contentait pas même de cette confession, et de la douleur intérieure qui devait l'accompagner; il demandait *de dignes fruits de pénitence*,

On voit, dans les *Actes des Apôtres*, que les gentils qui se convertissaient venaient confesser leurs péchés aux pieds des apôtres : *Multi credentium veniebant confitentes, et annuntiantes actus suos.* Les Juifs d'aujourd'hui se confessent à peu près comme nous au lit de la mort. Les plus ignorants ont une formule générale de confession, qu'ils récitent; les autres expriment leurs péchés en particulier. Au commencement de l'année, ils confessent aussi leurs péchés, étant dans une cuve pleine d'eau : leur formule de confession a vingt-deux mots, autant qu'il y a de lettres dans leur alphabet; et à chaque fois qu'ils prononcent une parole de la confession, un homme qui est présent leur enfonce la tête dans l'eau, et le pénitent se frappe la poitrine avec la main droite.

Le jour de l'expiation solennelle, voici de quelle manière ils se confessent : deux Juifs se retirent dans un coin de la synagogue; l'un s'incline profondément devant l'autre, ayant le visage tourné vers le nord; celui qui fait l'office de confesseur frappe trente-neuf coups d'une lanière de cuir sur le dos du pénitent, en récitant ces mots : *Dieu, qui est miséricordieux, condamne l'iniquité, mais il n'extermine pas le pécheur ; il a détourné sa colère, et n'a pas allumé toute sa fureur.* Et comme il n'y a que treize mots dans ce verset récité en hébreu, il le répète trois fois, et frappe un coup à chaque mot; ce qui fait trente-neuf mots, et autant de coups de lanière. Pendant ce temps, le pénitent déclare ses péchés, et se frappe la poitrine à chaque péché qu'il confesse; après cela, celui qui a fait l'office de confesseur se prosterne par terre, et reçoit à son tour trente-neuf coups de fouet de son pénitent.

Confirmation. Le sacrement de confirmation est celui qui nous rend chrétiens parfaits, et qui nous imprime, après le baptême, un caractère ineffaçable, et nous donne un esprit de force pour confesser la religion chrétienne, même au péril de notre vie. Il est souvent nommé, dans les anciens, *imposition des mains*, parce qu'on le confère par l'imposition des mains. L'administration de ce sacrement fut, dès le commencement, réservée aux apôtres, ou aux évêques leurs successeurs, qui en sont les seuls ministres ordinaires. On en voit la pratique dans les *Actes des Apôtres*, où il est dit que les apôtres, ayant appris que ceux de Samarie avaient reçu la parole du Seigneur et avaient été baptisés par le diacre Philippe, les apôtres Pierre et Jean s'y rendirent, et imposèrent les mains à ceux qui avaient cru, lesquels reçurent le Saint-Esprit. (*Actes* viii, 14-16.)

Quant à la manière dont les apôtres donnaient la Confirmation, l'Écriture ne parle que de l'imposition des mains et de la prière. Les plus anciens Pères, de même que les plus anciens rituels, n'expriment aussi que l'imposition des mains. Dans les églises orientales, depuis un très-long temps, les évêques et les prêtres ont confirmé par l'onction de l'huile sainte ; et dans l'Église latine, les évêques, qui sont les seuls ministres ordinaires de ce sacrement, le confèrent par l'imposition des mains et par l'onction du saint-chrême faite sur le front, avec cette prière : *Je vous marque du signe de la croix, et je vous confirme avec le chrême du salut, au nom du Père, du Fils, et du Saint-Esprit.*

Consacrer, Consécration. Consacrer est destiner ou offrir quelque chose au culte et au service du Seigneur. Dans l'ancienne loi, Dieu avait ordonné que tous les premier-nés, tant des hommes que des animaux, lui fussent consacrés. Il avait aussi consacré spécialement à son culte toute la race d'Abraham par Isaac et par Jacob ; enfin, il avait destiné encore plus particulièrement à son service la tribu de Lévi et la race d'Aaron. Outre ces consécrations, que le Seigneur avait faites par son autorité souveraine et absolue, il y en avait d'autres qui dépendaient de la bonne volonté des hommes, qui se consacraient eux-mêmes, ou qui consacraient les choses qui leur appartenaient ou les personnes qui étaient dans leur dépendance, au service du Seigneur pour toujours, ou pour un temps seulement.

Josué dévoua ou consacra les Gabaonites au service du tabernacle. David et Salomon dévouèrent de même les Nathinéens, qui étaient des restes des Chananéens, au service du temple ; et cela pour toujours, tant pour eux que pour leurs descendants. Anne, mère de Samuel, offrit son fils au Seigneur, pour servir dans son tabernacle tous les jours de sa vie. L'ange qui promit un fils à Zacharie lui ordonna de la part du Seigneur de le consacrer à Dieu, et de lui faire observer les lois du nazaréat tout le temps qu'il vivrait. Les simples Nazaréens étaient aussi consacrés au Seigneur, mais seulement pour un certain temps.

Les Hébreux vouaient quelquefois leur bétail ou leurs champs au Seigneur, et dès lors ils n'étaient plus en leur pouvoir ; il fallait qu'ils les rachetassent, s'ils voulaient en jouir de nouveau. David et les rois ses successeurs ont souvent voué et consacré au Seigneur des armes et des dépouilles prises sur les ennemis. Quant aux consécrations ou dévouements que l'on faisait quelquefois des ennemis, de leurs villes ou de leur pays à une perte entière, on peut consulter ci-devant l'article *Anathême.*

Dans le Nouveau Testament, nous voyons à proportion les mêmes sortes de consécrations que dans l'Ancien. Tous les fidèles sont consacrés au Seigneur ; ils sont sa race sainte et son peuple choisi. Les évêques et les autres ministres sacrés lui sont dévoués d'une manière plus spéciale que le commun des chrétiens, et ceux qui se consacrent au Seigneur par le vœux solennels, et par l'exercice de la vie religieuse, répondent à peu près aux Nazaréens perpétuels de la loi de Moïse. Les temples, les cimetières, les maisons de piété, les monastères, les vases sacrés, et tout ce qui appartient au culte du Seigneur, sont aussi des choses consacrées qui méritent plus ou moins de respect, selon qu'ils ont plus ou moins de rapport au sacrifice non sanglant du corps et du sang de Jésus-Christ, qui s'offre sur nos autels, qui est le saint des

saints, et qui répand la sanctification sur tout ce qui en approche.

CONSEIL. Outre la signification ordinaire de ce terme, on peut remarquer que dans l'Écriture il se met souvent pour les décrets de Dieu, les ordres de sa providence. Jésus-Christ est nommé dans *Isaïe* (IX, 6), selon les Septante, *magni consilii angelus*, l'ange, le ministre, l'exécuteur de ce grand et admirable dessein de Dieu pour sauver les hommes.

CONSISTOIRE (*consistorium palatii*), dont il est parlé dans *Esther*, est nommé autrement *basilica regis;* en hébreu, *maison du royaume.* Il faut remarquer que, dans l'appartement du roi de Perse, il y avait trois pièces principales : la première était le parvis extérieur, *atrium exterius*, où se tenaient les courtisans qui venaient à la cour (*Esth.* VI, 4); la seconde, la salle ou le parvis intérieur, *atrium interius*, où il était défendu d'entrer sous peine de la vie, à moins que l'on y fût appelé (*Esth.* IV, 11); la troisième était le cabinet, ou une espèce de réduit ou d'alcôve, dans lequel se voyait le trône du roi, nommé *consistorium palatii* ou *basilica regis* (*Esth.* V, 1, 2).

Pour ce qui regarde les différents consistoires ou lieux dans lesquels les Hébreux rendaient la justice, nous en parlerons sous le titre de *Sanhédrin* ou *Tribunal.*

CONSOLER, *consolation*, se mettent assez souvent chez les Hébreux dans le sens de *venger.*

CONSOMMATION. Ce terme ne signifie pas seulement l'achèvement, la fin, la perfection d'une chose, il marque aussi fort souvent le dernier malheur. On lit dans *Jérémie* (IV, 27) : *Deserta erit omnis terra, sed tamen consummationem non faciet :* Le Seigneur réduira le pays en solitude, mais il ne le perdra pas entièrement.

CONTRADICTION. *Eaux de contradiction.* C'est le nom qu'on donna au campement dans lequel Moïse frappa le rocher pour en tirer de l'eau, et où il témoigna quelque défiance aux paroles du Seigneur; ce qui fut cause que le Seigneur lui déclara qu'il n'entrerait point dans la terre promise. Cela arriva dans le désert de Pharan, au campement de Cadès; et on donna à ces eaux le nom d'*eaux de contradiction*, parce que les Israélites se soulevèrent contre Moïse, et murmurèrent contre le Seigneur.

COQ (*gallus*), mâle de la poule, oiseau domestique fort connu. Il est dit dans Job : *Qui a donné au coq l'intelligence?* Ce qu'on explique de l'exactitude avec laquelle le coq par son chant marque les heures de la nuit; car il chante d'ordinaire trois fois la nuit; à minuit, deux heures avant le jour, et au point du jour.

Dans les *Proverbes*, on loue la démarche majestueuse du coq : *Gallus succinctus lumbos.*

Isaïe menace Sobna de le faire transporter dans son pays, comme on porte un coq au marché : *Dominus asportari te faciet, sicut asportatur gallus gallinaceus.*

Les Juifs, la veille de l'expiation solennelle, prennent un coq blanc, s'ils en peuvent trouver de cette couleur, et jamais un coq rouge, s'imaginant que le coq blanc marque l'innocence, et le coq rouge le péché. Après avoir prononcé quelques prières, ils se frappent trois fois la tête avec le coq, en disant : *Que ce coq soit immolé au lieu de moi!* il souffrira la mort pour moi; il sera mon expiation et ma réconciliation. Après cela ils tuent le coq, ils lui coupent le cou, ils le jettent par terre, l'éventrent, et jettent ses tripailles sur le toit de la maison, et le font rôtir. Tout cela a ses significations figuratives qu'il n'est pas nécessaire de reproduire ici. Léon de Modène dit que les Juifs d'Italie et du Levant ne pratiquent plus guère cette cérémonie, parce qu'ils ont reconnu que c'était une superstition qui n'était fondée sur rien. Mais il paraît, par Buxtorff, qu'elle se pratique encore en Allemagne.

CORAIL. Les rabbins prétendent que l'hébreu *almugin*, que saint Jérôme a traduit par *ligna thyïana*, III *Rois* X, 11, signifie du corail.

Cette sorte d'arbre pierreux et d'un beau rouge, dont on fait des bijoux, et que l'on nomme *corail*, est un dépôt formé dans l'intérieur d'un animal composé de la famille des polypes. Dans l'état de vie, le corail est enveloppé d'une écorce charnue, creusée d'une multitude de petites cellules; chaque cellule contient un polype, qui peut à volonté s'y tenir renfermé ou s'étendre au-dehors. Ces polypes ressemblent à autant de petites fleurs, parce que leurs bras, disposés en rayons autour de leur bouches, représentent des pétales. Ils s'en servent pour saisir les petits animaux qui passent à leur portée et dont ils font leur nourriture, et tous les polypes d'un même tronc de corail communiquent tellement ensemble par l'écorce générale à laquelle ils adhèrent, que ce que chacun d'eux mange profite également à tout l'ensemble de cet animal composé. Le dépôt pierreux que l'on appelle proprement *corail* se forme par couches du dedans en dehors; la couche extérieure étant toujours la plus nouvelle, à peu près comme dans les arbres. Ces couches diffèrent quelquefois en couleur. (*Cuvier.*)

CORBAN (*Marc* VII, 11), ou *carbona* (*Matth.* XXVII, 6). Ce terme vient de l'hébreu *karab* ou *hekerib*, offrir, présenter. Il se met pour une offrande, un don, un présent que l'on fait à Dieu ou à son temple. Les Juifs faisaient quelquefois serment par le *corban*, ou par les dons qui étaient offerts à Dieu : *Quicumque juraverit in dono quod est super altare*, *debet.* Théophraste dit que les Tyriens proscrivaient l'usage des serments étrangers, et en particulier du *corban,* qui n'était, dit Josèphe, en usage que chez les Juifs.

Jésus-Christ, dans l'Évangile, reproche aux Juifs leur dureté envers leurs parents, et il dit que pour se dispenser de leur faire part de leurs biens, ils leur disaient : *Que ce que vous me demandez soit corban*, et consacre à Dieu : ou, *Que tout ce que je pourrais vous donner me soit corban*, et tellement dévoué à Dieu, que ni vous ni moi n'en puissions rien employer à notre usage; ou enfin : *Je jure par le corban*, ou par le don qui est fait au Seigneur, *que je ne vous aiderai en quoi que ce soit.* S. Matthieu exprime ainsi la réponse des

fils envers leurs parents : *Munus quodcumque est ex me, tibi proderit :* L'offrande que je fais à Dieu vous sera utile. J'ai voué à Dieu ce que vous me demandez ; il n'est plus ni à vous ni à moi, mais vous aurez part au mérite de mon offrande.

Josèphe remarque que, parmi les Hébreux, les hommes et les femmes se rendaient quelquefois *corban*, c'est-à-dire, qu'ils se consacraient à Dieu ou à certains ministres pour son service. Lorsque ces sortes de personnes voulaient se faire délivrer de l'obligation qu'elles s'étaient imposée, ou du ministère auquel elles s'étaient vouées, elles donnaient au prêtre une somme d'argent ; l'homme, cinquante sicles, et la femme trente. Que s'ils ne se trouvaient pas en état de satisfaire à cette somme, ils s'arrangeaient avec le prêtre, et lui donnait ce dont il voulait bien se contenter.

Corbeau (*corvus*), oiseau de rapine, de plumage noir, déclaré impur par la loi de Moïse. Noé ayant fait sortir un corbeau de l'arche pour voir si les eaux s'étaient retirées de dessus la terre, cet animal ne revint point.

Le prophète Élie s'étant retiré par l'ordre de Dieu sur le torrent de Carith, le Seigneur le fit nourrir pendant quelque temps par des corbeaux, qui lui apportaient le soir et le matin du pain et de la chair. Quelques interprètes, au lieu des corbeaux, traduisent les termes de l'original par *des Arabes* ou *des marchands*, ou même des habitants de la ville d'Arabo ou d'Oreb, près de Bethsan. Pour appuyer ces traductions, on remarque que le corbeau étant un oiseau déclaré impur par la loi, il n'y a pas d'apparence que Dieu l'eût voulu employer à ce ministère. Mais, malgré ces raisons, la plupart des interprètes et des commentateurs s'en tiennent à la version qui porte *des corbeaux*. Si ceux qui apportaient de la chair et du pain à Élie étaient des hommes, pourquoi ne lui auraient-ils pas aussi apporté de l'eau lorsque le torrent de Carith fut desséché, pour lui épargner la peine d'aller chercher une autre retraite chez une pauvre veuve à Sarepta ?

Le corbeau était consacré à Apollon comme au dieu de la divination. La noirceur du corbeau est passée en proverbe : *Comæ tuæ nigræ quasi corvus.* On voit toutefois des corbeaux blancs, et ils ne sont pas rares dans les pays septentrionaux, où la neige demeure longtemps sur la terre.

Corbeaux. Il est parlé dans l'Écriture de certaines machines avec quoi on démolissait les villes et on arrachait les pierres des murailles. Ces machines s'appelaient des *corbeaux*, et les anciens s'en sont beaucoup servi dans les siéges des villes.

Corde, *funiculus*. Mettre des cordes sur ses reins ou se ceindre d'une corde, était une marque d'humiliation et de douleur : *Dieu ôte aux rois leurs baudriers, et leur donne une corde pour ceinture*, dit Job. Les serviteurs de Benadad, roi de Syrie, se présentèrent au roi d'Israël, *ayant des sacs sur leurs reins et des cordes sur leurs têtes*, pour venir implorer la clémence d'Achab envers Benadad. *Isaïe* (iii, 24) menace les filles de Sion de leur donner *pro zonâ funiculum*, des cordes pour ceintures.

Corde (*funiculus*) se met souvent pour le partage : *Je vous donnerai la terre de Chanaan, la corde de votre héritage. Joseph a une double corde*, un double lot. C'est qu'on mesurait la terre avec la corde ; et Josué distribua à chaque tribu un certain nombre de cordes, d'arpents, etc. *Funes ceciderunt mihi in præclaris*, mon lot est tombé dans un excellent pays.

Les cordes de l'enfer m'ont environné, ou, comme lit l'hébreu, *les câbles de l'enfer*, du tombeau, m'ont enveloppé. Il fait allusion à ces bandelettes dont on enveloppait les corps morts, il les appelle encore au même endroit *les liens de la mort.* Les Septante, au lieu de *câbles de l'enfer*, ont traduit, au psaume xvii, 6, *les douleurs de la mort.* S. Pierre dit que le Seigneur a entraîné dans le Tartare les anges rebelles *avec les câbles de l'enfer :* il veut marquer par là des cordes d'une solidité et d'une force à qui rien n'est capable de résister.

Les cordes des pécheurs, *funes peccatorum circumplexi sunt me*, sont les piéges dans lesquels ils prennent les plus faibles, les innocents. *Les cordes des péchés* dont parle le sage (*Prov.* v, 22) sont les suites des crimes et des mauvaises habitudes : le crime ne demeure jamais impuni, soit dans ce monde, soit dans l'autre; et les mauvaises habitudes que l'on contracte sont comme des liens indissolubles dont il est presque impossible de se défendre.

Baruch parle d'une coutume fort extraordinaire des Babyloniens : *des femmes ceintes avec des cordes sont assises dans les rues, brûlant des noyaux d'olives ; et lorsque l'une d'elles a été emmenée par quelque paysan, elle insulte à celle qui est auprès d'elle, de ce que la corde dont elle est ceinte n'a pas été rompue.* Il fait allusion à la cérémonie dont parle Hérodote : Les femmes babyloniennes, dit-il, ont coutume de se prostituer une fois en leur vie, en l'honneur de Melitta ; elles se tiennent près le temple de la déesse, ayant des cordes autour de la tête pour marque de leur dévouement. Elles sont séparées entre elles par des cordeaux ; les étrangers entrent dans ces séparations, emmènent celles qu'ils jugent à propos, et rompent les cordes dont elles ont la tête enveloppée.

Tendre le cordeau sur une ville signifie la ruiner, la détruire de fond en comble, la mettre au niveau de la terre. Jérémie (*Lament.* ii, 8) : *Cogitavit Dominus dissipare murum filiæ Sion, tetendit funiculum suum, et non avertit manum suam à perditione.*

Les cordages qu'on tendait pour dresser les tentes fournissent aussi diverses métaphores ; par exemple : Les cordages de Jérusalem ne seront point rompus, ni les clous qui les attachent ne seront point arrachés. Et ailleurs : Vos cordages sont relâchés, et ne peuvent se soutenir. Et Jérémie, ch. x, v. 20 : *Mes tentes sont ravagées, mes cordages sont rompus*, etc.

Les Juifs ne fermaient pas les coffres ni les cassettes à la clé, mais avec des cordes liées d'une manière artificieuse. Voyez *Ézéch.* xxvii, 24.

Corde. La corde se prend encore dans l'Écriture pour la *mesure* et la durée de la vie; les Égyptiens comptaient les mesures de chemin par cordes, et l'expression des Septante a rapport à cette usage. Voyez *Psaume* CXXXVIII.

Core (*corus ou chomer*), sorte de mesure des Hébreux, qui contenait dix baths ou deux cent quatre-vingt-dix-huit pintes, chopine, demi-setier, et $\frac{310720}{704969}$ de pouce cube. Lorsque Dieu envoya des cailles pour la seconde fois dans le camp des Hébreux, chacun en ramassa en si grande quantité que ceux qui en avaient le moins en eurent jusqu'à dix cores : *Qui parùm, decem coros.*

Coriandre (*coriandrum*), plante de la famille des ombellifères, exhalant, lorsqu'elle est fraîche, une odeur de punaise très-prononcée. Les graines sèches sont au contraire un aromate fort agréable.

Moïse (*Exod.* XVI, 31; *Nombres* XI, 8) dit que la manne que Dieu donna aux Israélites dans le désert était semblable, quant à la forme, à la graine de coriandre. Mais, pour sa couleur, la manne était blanche, ou couleur de bdellium, comme le dit Moïse aux mêmes endroits, où il la compare à la coriandre.

Corne. Les Hébreux, sous le nom de *corne*, entendent quelquefois une hauteur, un angle, un coin : *Vinea facta est dilecto meo in cornu filio olei.* Mon bien-aimé a une vigne située sur une hauteur, ou sur le coin d'une montagne fertile et grasse. Plusieurs entendent *les cornes* de l'autel des holocaustes, des angles de cet autel; mais il est certain qu'il y avait outre cela *des cornes* ou des éminences aux quatre coins de l'autel, auxquelles étaient attachées quatre chaînes, d'où pendait la grille de l'autel.

La *corne* marque aussi la gloire, l'éclat, les rayons; par exemple, on dit que le visage de Moïse était environné de cornes, c'est-à-dire, qu'il était rayonnant, et qu'il en sortait comme des cornes de lumière. Et, dans d'autres endroits, on dit : *Dieu a élevé ma corne; il a élevé la corne de son oint;* c'est-à-dire, il m'a comblé de gloire; il a relevé la gloire de son roi, ou de son prêtre. *N'élevez point votre corne,* dit le Psalmiste, ne vous glorifiez point. *Sa corne sera élevée en gloire*, il sera comblé d'honneur, etc.

Comme les anciens se servaient souvent de cornes pour mettre des liqueurs, l'Écriture donne souvent le nom de cornes aux vases où l'on mettait l'huile et les parfums, soit qu'ils fussent réellement de corne, ou d'autre matière : *Imple cornu tuum oleo*, dit le Seigneur à Samuel, et allez donner l'onction royale à David. Le grand-prêtre Sadoc prit une corne d'huile du tabernacle, et en alla oindre Salomon. Job donne à l'une de ses filles le nom de *corne d'antimoine*, *cornu stibii*, ou de corne à mettre de l'antimoine, dont se servent encore aujourd'hui les femmes dans l'Orient.

La principale défense et la plus grande force des bêtes à cornes consiste dans leurs cornes : aussi l'Écriture nous donne la corne comme le symbole de la force. Le Seigneur élève la corne de David, la corne de son peuple; il brise la corne des méchants; il coupe la corne de Moab; il casse dans sa fureur toute la corne d'Israël, il promet de faire pulluler la corne d'Israël, de le rétablir en honneur, et de lui rendre sa première vigueur. Moïse compare Joseph à un jeune taureau, et dit qu'il a des cornes comme celles du rhinocéros. Les auteurs sacrés expriment souvent la victoire par ces mots : Vous les jetterez en l'air avec les cornes; vous les dissiperez comme un taureau dissipe avec les cornes tout ce qui se présente devant lui.

Les royaumes, les grandes puissances, sont aussi souvent désignés sous le nom de cornes. C'est ainsi que Daniel nous décrit la puissance des Perses, celle des Grecs, celle de Syrie et d'Égypte. Il nous dépeint Darius et Alexandre comme un bouc et un bélier qui se heurtent violemment avec leurs cornes; et Antiochus Épiphanes, comme une corne qui prononce des blasphêmes, et qui fait la guerre aux saints.

Dans ces passages, le prophète nous représente ces animaux comme ayant plusieurs cornes, dont l'une naissait de l'autre, ce qui ne doit pas surprendre, puisque dans la Barbarie et dans l'île de Chypre on voit encore aujourd'hui des béliers qui ont plusieurs cornes. Dans Daniel elles sont mystérieuses, mais le mystère est fondé sur une chose qui arrive quelquefois dans la nature.

Dans les livres des Machabées, l'aile droite et l'aile gauche d'une armée sont nommées la corne droite et la corne gauche. Et dans Habacuc il est dit que le Seigneur vient de Pharan tout environné de gloire et de majesté, *ayant des cornes dans ses mains;* c'est-à-dire, ayant les mains armées de dards enflammés, de flèches de feu. Dans les auteurs profanes, on donne quelquefois aux flèches ou aux dards le nom de cornes, parce qu'autrefois on les armait de cornes. Plusieurs peuples garnissaient de cornes le bout de leurs dards; et le centaure Dorylas était armé de deux cornes de bœuf, au lieu de javelots.

Coton (*gossypium*), sorte de bourre qui entoure les graines du cotonnier (malvacées), et qui offre l'une des productions les plus précieuses du règne végétal.

« Nous croyons, dit D. Calmet, que c'est du coton qu'il est parlé dans l'Écriture sous le nom hébreu de *schesch*, et qui est traduit en latin par *byssus*. Le nom de *xilinum*, qui signifie du coton, peut dériver de *schesch* ou *xes*, et de *linum;* et celui de *gossypium*, qui signifie la même chose, peut être formé de l'hébreu *ægos*, une noix, et *pioth*, les bouches, parce que la noix qui porte le coton s'entr'ouvre, et fait voir la bourre dont elle est remplie. »

Coudée (*cubitus*), sorte de mesure usitée chez tous les anciens. Les Hébreux la nomment *amma*, comme qui dirait la mère des autres mesures. La coudée originairement n'était autre que la distance depuis le coude replié, jusqu'à l'extrémité du doigt du milieu

de la main. Cette mesure est la quatrième partie de la taille d'un homme bien proportionné. La coudée ordinaire est de dix-huit pouces. La coudée hébraïque, selon la supputation de M. Cumberland et de M. Pelletier de Rouen, que nous avons suivie, est de vingt pouces et demi, mesure de Paris. Plusieurs autres la fixent à dix-huit pouces juste. Les Talmudistes remarquent que la coudée hébraïque était plus grande d'un quart que la romaine. Origène a cru que la coudée dont se servit Noé dans la construction de l'arche était de six coudées ordinaires. Saint Augustin a suivi le sentiment d'Origène, et traite de ridicules les objections que quelques-uns faisaient contre l'énorme grandeur qu'aurait eue l'arche en suivant ces dimensions.

Louis Capelle et plusieurs autres ont prétendu qu'il y avait chez les Hébreux deux sortes de coudées, l'une sacrée et l'autre commune : la première, de trois pieds de roi, et la seconde d'un pied et demi. Voici les preuves dont on appuie ce sentiment : Moïse (*Nomb.* xxxv, 4) assigne aux lévites mille coudées (*sacrées*) autour de la ville de leur demeure; et, au verset suivant, il leur en donne deux mille (*de communes*). De même (III *Rois* vii, 15) on donne dix-huit coudées aux deux colonnes de bronze qui étaient dans le temple de Salomon; et au second livre des *Paralipomènes*, iii, 15, on les fait de trente-cinq coudées; ce qui ne peut se concilier qu'en distinguant deux sortes de coudées, dont les unes sont le double des autres.

Villalpand, et plusieurs écrivains après lui, ne donnent à la coudée sacrée qu'un palme par-dessus la coudée ordinaire. Il prétend que Moïse a parlé de la coudée commune, lorsqu'il a dit (*Deut.* iii, 11) qu'elle était de la grandeur ou de la mesure du bras replié de l'homme, *ad mensuram cubiti virilis manûs;* et que la coudée sacrée avait un palme par-dessus cette autre coudée commune, comme il est assez bien marqué dans *Ézéchiel*, xl, 9, et xliii, 13 : *Istæ mensuræ altaris in cubito verissimo, qui habebat cubitum et palmum.*

Nonobstant ces raisons, nous sommes persuadés que parmi les Hébreux, depuis leur sortie d'Égypte jusqu'à la captivité de Babylone, il n'y eut qu'une sorte de coudée, qui est la même que la coudée d'Égypte, dont on a pris depuis quelques années la mesure sur les anciens étalons du grand Caire; et que ce n'est que depuis le retour de la captivité, que l'Écriture a marqué deux sortes de mesures pour distinguer l'ancienne coudée hébraïque de celle de Babylone, à laquelle les captifs s'étaient accoutumés pendant leur séjour au-delà de l'Euphrate. C'est sur cela qu'est fondée la précaution que prend Ézéchiel de remarquer que la coudée dont il parle est la vraie et l'ancienne coudée, plus grande d'un palme que la coudée ordinaire. A l'égard des autres passages, il est aisé d'y satisfaire sans recourir à cette coudée sacrée, que l'on prétend avoir été double de l'ordinaire.

Coupe. On peut voir ce que nous avons dit sur le mot *Calice*. *La coupe de bénédiction* est celle que l'on bénissait dans les repas de cérémonie, et dans laquelle on buvait à la ronde. C'est ainsi que, dans la dernière cène Jésus-Christ bénit le calice de son sang après le souper, et le fit boire à tous ses apôtres. *La coupe de salut*, dont il est parlé dans les *Psaumes*, est une coupe d'action de grâces que l'on buvait en bénissant le Seigneur, et en lui rendant grâce de ses miséricordes. On en voit encore la pratique dans le troisième *livre des Machabées*, où les Juifs d'Égypte, dans les festins qu'ils firent pour leur délivrance, offrirent des coupes de salut.

Les Juifs ont encore aujourd'hui de ces coupes d'action de grâces, que l'on bénit dans les cérémonies de leurs mariages, et dans les repas qu'ils font pour la circoncision de leurs enfants. Quelques commentateurs croient que *la coupe de salut* n'est autre chose que le vin que l'on répandait sur les victimes d'action de grâces, suivant la loi de Moïse.

La coupe, dans le style de l'Écriture, marque aussi quelquefois le partage : *Dominus pars hæreditatis meæ et calicis mei;* parce que dans les repas on donnait à chacun sa coupe, que l'on remplissait de vin autant de fois qu'il en avait besoin : ou bien le Prophète parle de ces coupes que l'on buvait en cérémonie, et chacun à son tour. *Dieu est mon héritage et ma coupe :* je ne veux avoir aucune part à l'héritage, aux festins, aux sacrifices, aux partages, à la société des méchants; Dieu seul me suffit, il est mon partage et ma coupe; je n'en désire pas davantage.

La coupe de Joseph dont parle l'Écriture, et que l'on cacha dans le sac de Benjamin, le plus jeune des frères de ce patriarche, est le sujet de plusieurs différentes conjectures, fondées sur les paroles des officiers de Joseph : *La coupe que vous avez volée est celle dans laquelle mon seigneur boit, et dont il se sert pour prédire l'avenir.*

On demande si en effet Joseph se servait de la coupe pour prédire l'avenir, ou si ces gens le croyaient ainsi, ou s'ils disent cela suivant l'opinion commune des Égyptiens, qui tenaient Joseph pour un grand magicien, où s'ils le disent pour intimider les frères de Joseph, leur faisait accroire que Joseph, qu'ils ne connaissaient pas encore pour leur frère, était un homme très-expert dans l'art de deviner, qui avait connu par la vertu de son art le vol qu'ils lui avaient fait.

Tous ces sentiments ont leurs défenseurs. Il est certain que les anciens avaient une sorte de divination par la coupe. Les Orientaux disent que l'ancien roi Giamschid, qui est le Salomon des Perses, et Alexandre-le-Grand avaient des coupes par le moyen desquelles ils connaissaient toutes les choses naturelles, et quelquefois même les surnaturelles. Les anciens parlent de certaines coupes divinatoires pleines de vin ou d'autres liqueurs, que l'on répandait en cérémonie du côté de l'anse, et dont on tirait des présages pour l'avenir. Pline parle des divinations par le moyen des eaux et des bassins. Or, voici de quelle manière on devinait par le gobelet. On y jetait

de petites lames d'or ou d'argent, ou quelques pierres précieuses sur lesquelles étaient gravés certains caractères ; après quelques invocations et cérémonies superstitieuses, on consultait le démon. Il répondait en plusieurs façons : quelquefois par des sons articulés, quelquefois il faisait paraître sur la superficie de l'eau les caractères qui étaient dans le gobelet, et formait sa réponse par leur arrangement : quelquefois il traçait l'image de la personne au sujet de laquelle on l'avait interrogé.

D'autres fois on attachait un anneau à un fil, qu'on tenait suspendu sur l'eau qui était dans la coupe. L'anneau marquait par ses différentes percussions les choses qu'on voulait savoir. Quelquefois aussi on jetait, dans l'eau qui était contenue dans le gobelet, des gouttes de cire fondue, qui s'arrangeaient avec art, et formaient les réponses aux questions qu'on avait faites.

Nous ne prétendons nullement prouver par-là que Joseph se soit servi de la coupe pour deviner : il était certainement très-habile dans la science de prédire l'avenir ; mais ce n'était pas une science acquise, ni un art curieux et diabolique : c'était une vertu surnaturelle que Dieu lui avait communiquée et qui lui avait attiré cette haute considération où il était dans l'Égypte, Il n'est pas incroyable que les Égyptiens, et peut-être une partie de ses gens, le crussent vraiment magicien, et qu'ils en aient parlé suivant cette prévention ; mais il ne s'ensuit pas qu'il ait usé de la coupe pour deviner.

Le texte hébreu, même de la *Genèse*, peut avoir un autre sens : *N'est-ce pas la coupe dans laquelle mon seigneur boit, et qu'il cherche avec beaucoup de soin ?* Ou bien : *N'est-ce pas la coupe dans laquelle mon seigneur boit, et par laquelle il vous a éprouvé?* Il va éprouver si vous êtes aussi reconnaissant que vous devez l'être des bontés qu'il a eues pour vous. Cette coupe servira à donner une preuve de votre ingratitude et de votre infidélité.

COURONNE. Il est souvent parlé de couronne dans l'Écriture, et il paraît que l'usage en était fort commun parmi les Hébreux. Le grand-prêtre portait une couronne, qui ceignait sa mitre ou son bonnet par le bas, et qui se nouait par derrière la tête. Au-devant était une lame d'or, sur laquelle étaient écrits ces mots : *La sainteté est au Seigneur.* Il semble que les simples prêtres, et même les simples Israélites, portaient aussi une espèce de couronne, puisque Dieu ordonne à Ézéchiel de ne pas ôter sa couronne, et de ne pas prendre les marques d'un homme qui est dans le deuil ; ce qui marquait que les Israélites dans leur captivité en useraient de même, et ne pourraient pas témoigner leur douleur de la mort de leurs proches. Cette couronne était un simple ruban, ou un bandeau, nommé en hébreu *péer*, dont les Juifs se ceignaient la tête ; coutume qui leur était commune avec plusieurs autres peuples d'Orient, qui n'avaient rien autre chose sur la tête que ce bandeau ou ruban, lequel ne différait du diadème des princes que par la couleur et par le prix. Lorsque Moïse ordonne aux Israélites de porter les paroles de la loi comme une couronne sur la tête, et comme un bracelet sur la main, il insinue que l'usage des couronnes et des bracelets était commun parmi eux.

Les nouveaux mariés et les nouvelles mariées portaient des couronnes, mais plus précieuses et plus belles que l'ordinaire. On se couronnait de fleurs dans la prospérité, dans les festins, dans la joie.

On confond souvent *la couronne*, *le diadème*, *la mitre*, *le bandeau royal*, *la tiare*. La couronne se donnait aux dieux, aux rois et aux princes, comme la principale marque de leur dignité. David prit la couronne du dieu Moloch ou Melchom, qui était d'or et enrichie de pierreries, et la mit sur sa tête, ou plutôt il la suspendit sur sa tête, car elle pesait un talent, c'est-à-dire, cent soixante-treize marcs, six onces, trois gros, un demi-gros, vingt-deux grains, et deux septièmes. L'Amalécite qui se vantait d'avoir tué Saül, apporta à David le diadème ou bandeau royal de ce prince. L'épouse du *Cantique* invite ses compagnes à voir le roi Salomon avec le diadème dont sa mère lui avait fait présent au jour de ses noces. C'était une bande de toile précieuse, et ornée de broderie, travaillée apparemment par la reine Bethsabée. On mit le diadème sur la tête du jeune roi Joas, lorsqu'on le présenta au peuple pour le reconnaître. Les idoles des Babyloniens portaient des couronnes d'or, dit Baruch. Les reines portaient aussi le diadème parmi les Perses. Le roi Assuérus avait honoré de cette marque de puissance la reine Vasthi son épouse ; et après qu'il l'eut répudiée, il accorda la même faveur à Esther. Dieu dit qu'il a mis une couronne d'or sur la tête de la nation juive, qu'il représente comme son épouse. On envoyait des couronnes d'or aux vainqueurs, aux rois et aux conquérants.

Les rois prenaient quelquefois plusieurs diadèmes, lorsqu'ils avaient plusieurs royaumes. Par exemple, le roi Ptolomée, ayant conquis la Syrie, fit son entrée à Antioche, et mit sur sa tête deux diadèmes, celui d'Égypte et celui d'Asie. Dans l'*Apocalypse*, le dragon à sept têtes avait sept diadèmes, un à chaque tête, et dans le même livre, la bête qui sortait de la mer ayant dix cornes avait aussi dix diadèmes. Enfin, le Verbe éternel, le vrai et le fidèle, avait sur la tête plusieurs diadèmes : *In capite ejus diademata multa.*

Les époux et les épouses portaient des couronnes le jour de leurs noces ; nous l'avons déjà remarqué dans Salomon. Isaïe le prouve encore, *Quasi sponsum decoratum coronâ ;* et Ezéchiel, *Coronas speciosas in capitibus eorum.* Le même prophète insinue la même chose pour l'épouse : *Dedi coronam decoris in capite tuo.*

Les personnes élevées en dignité portaient le même ornement. Aman dit au roi Assuérus, que celui que le roi veut combler d'honneur, doit être revêtu d'habits royaux, et porter un diadème sur la tête ; ces honneurs furent en effet donnés à Mardochée : il paraissait en public avec une couronne d'or : *Fulgebat vestibus regiis.... coronam auream portans in capite.*

Enfin, dans la joie, dans les festins, dans les réjouis-

sances, on portait des couronnes ou des diadèmes : mais il y avait toujours de la différence entre la couronne des rois et des grands, et celle des particuliers, soit dans la forme ou dans la matière. Le diadème des rois était d'ordinaire un bandeau blanc dont ils se ceignaient le front, et dont les extrémités, nouées derrière la tête, retombaient sur le cou. Quelquefois ils étaient d'un tissu d'or orné de pierreries. Celui du grand-prêtre des Juifs, qui est le plus ancien dont on ait la description, était une bande d'or posée sur le front, et nouée par derrière avec un ruban de couleur d'hyacinthe ou de bleu céleste ; ce diadème ou cette couronne ne se mettait, qu'après que le grand-prêtre avait pris son bonnet.

Couronne d'épines de Notre-Seigneur. Les soldats de la garde de Pilate, pour insulter à Jésus-Christ, qui se disait roi des Juifs, lui mirent sur la tête une couronne d'épines. On ne sait pas de quelle sorte d'épines elle était composée. Les uns croient que c'était de l'aubépine, d'autres du nerprun, d'autres de l'épine-vinette, d'autres du groseiller, et d'autres du jonc marin ou de l'acacie. (Voyez *Épine.*)

Couronne, dans le sens figuré, signifie l'honneur, la joie : *La couronne des vieillards est la grande prudence* (*Eccli.* xxv, 8). *Vous êtes ma joie et ma couronne*, dit S. Paul aux Philippiens (*Philipp.* iv, i). Ce mot se met aussi pour la récompense, parce qu'on couronnait les vainqueurs dans les jeux publics.

Courriers. (Voyez *Postes.*)

Créanciers. Suivant l'ancien droit des Hébreux et de plusieurs autres peuples, le créancier avait droit de vendre ou de réduire en esclavage ses débiteurs insolvables, avec toute leur famille.

Crocodile (*crocodilus*) (1), animal amphibie, cruel, vorace, de la forme à peu près d'un lézard, mais beaucoup plus gros ; il se trouve principalement dans le Nil. On en a vu aussi dans le fleuve d'*Arat*, dans la Mauritanie et dans les Indes. Il paraît qu'on en a vu aussi dans la Palestine, puisque Pline et Ptolémée parlent de la ville nommée *Crocodilôn*, entre Ptolémaïde et Césarée de Palestine. Le crocodile est couvert d'écailles très-dures et très-difficiles à percer, excepté sous le ventre, où il a la peau tendre. Il a la gueule grande, avec des dents aiguës et séparées qui entrent l'une dans l'autre ; et il en a plusieurs rangs. Il est fort bas sur ses pieds, et rampe presque par terre. Il court avec beaucoup de vitesse, mais il ne se tourne pas aisément. Il vit longtemps, et on dit qu'il croît toujours jusqu'à la mort ; mais cela n'est nullement vraisemblable. On en voit de la longueur de quinze ou dix-huit coudées.

Les crocodiles font leurs œufs sur la terre ou sur le sable des rivages. Ces œufs sont comme des œufs d'oie ; et quelquefois ils en font jusqu'à soixante. Ils les couvrent dans le sable, afin que la chaleur du soleil contribue à les faire éclore. Lorsqu'on les éventre ou qu'on les blesse, ils sentent fort bon. Il y a diverses manières de les prendre. Quelquefois on les attrape avec de grands hameçons, auxquels on attache de la chair de porc, qu'ils aiment beaucoup. D'autres fois, on les prend dans des fosses couvertes de branchages et de terre, où ils tombent, et d'où ils ne peuvent sortir. On dit que l'ichneumon, ou rat d'Inde, qui est de la grosseur d'un chat domestique, écrase les œufs du crocodile lorsqu'il les rencontre sur le rivage, qu'il entre même dans le ventre de cet animal lorsqu'il le trouve endormi la gueule ouverte, qu'il lui ronge les entrailles et le fait mourir.

Les Égyptiens lui rendaient des honneurs divins (1), particulièrement ceux d'Arsinoé, et ceux qui demeuraient aux environs de Thèbes et du lac Mœris ; mais ceux de Tentyre et d'Éléphantis, les tuaient et les mangeaient. Nous croyons que c'est de ces peuples que Job a voulu parler, lorsqu'il a dit : *Que ceux qui maudissent le jour, et qui sont prês de susciter le léviathan* ou d'éveiller le crocodile *maudissent le jour de ma naissance!* Voyez aussi le psaume lxxiii, 14 : *Vous avez brisé la tête du léviathan, et vous l'avez donné à manger aux peuples de Chus.*

Job fait une peinture admirable du crocodile sous le nom du léviathan, dans les chapitres xl, ỳ 20 et suiv. ; et xli, 1, 2, etc. On peut voir Bochart, *de Animal. sacr.*, part. 2, l. V, c. 16.

Il est parlé dans le *Lévitique* d'une espèce de crocodile nommé, en hébreu, *choled*, que les Septante ont rendu par *crocodile de terre*, et qui est mis parmi les animaux impurs. Ce crocodile de terre se nourrit des plus odorantes fleurs qu'il puisse trouver, ce qui fait fort estimer ses intestins pour la bonne odeur. Saint Jérôme dit que les Syriens mangent de ces sortes de crocodiles, qui ne vivent que sur la terre. Quelques interprètes traduisent l'hébreu *choled* par *une tortue*, ou *une grenouille verte*. Saint Jérôme a suivi les Septante, en traduisant *crocodile.*

Croissant, sorte d'ornement que les filles de Jérusalem portaient (*Isai.* iii, 24). Voy. ci-après *Lunules.*

(1) Crocodile *(crocodilus)*, genre de reptiles de l'ordre des sauriens. Son nom vient, dit-on, de deux mots grecs qui signifient *qui craint le safran.* Cette étymologie, fort incertaine, est fondée sur un préjugé qui donne aux crocodiles de l'horreur pour cette plante

(1) Hérodote (liv. II, § 148) dit que les souterrains du fameux labyrinthe d'Égypte *servaient de tombeau* aux crocodiles sacrés, mais non pas qu'on les y nourrissait, ce qui, du reste, ne se concevrait pas facilement. C'est une erreur de Bossuet, qui a été reproduite par Rollin.

On a dit aussi que le crocodile était utile aux Égyptiens, en ce qu'il défendait le pays contre l'incursion des voleurs arabes : cela est fort douteux. Cicéron dit : *Possem de ichneumone utilitate, de crocodilorum, de felium dicere* (*De Nat. deor.*, I, § 36) ; mais il aurait été vraisemblablement assez embarrassé pour dire quelle pouvait être l'utilité des crocodiles. Enfin, on a prétendu que les hommages des Égyptiens s'adressaient particulièrement à une espèce de crocodiles d'un naturel fort doux ; malheureusement pour cette explication, on lit dans Élien (*Hist. des Animaux*, X, 21), et dans Maxime de Tyr (*Dissert.*, xxxviii), que les crocodiles sacrés dévoraient les enfants de leurs adorateurs.

(Letronne.)

Croix. Sous le nom de croix, nous entendons un gibet composé de deux bois croisés, soit qu'ils se croisent à angles droits au haut de l'un d'eux, ou au milieu de leur longueur, ou en croix de saint André, ou en forme de fourche. Le grec *stauros* qui signifie une croix, se met aussi souvent pour un simple bois fiché en terre, nommé par les Latins *palus* ou *vallum*: mais la croix, proprement dite, ressemble au T. La croix était le supplice des plus vils esclaves : on appelait ce supplice *servile supplicium*. C'était une grande infamie à un soldat, à un officier, à un homme de condition, d'être mis en croix (1). Ce supplice était si commun parmi les Romains, que les peines, les afflictions, les chagrins, les mauvaises affaires, s'appelaient croix, et qu'on se servait du verbe *cruciare* pour toutes sortes de châtiments et de peines de corps et d'esprit.

Le supplice de la croix était commun chez les Syriens, les Égyptiens, les Perses, les Africains, les Grecs, les Romains et les Juifs. Le pannetier de Pharaon fut décapité, selon la prédiction de Joseph, puis son cadavre fut attaché à la croix. Aman avait fait dresser une grande croix pour y attacher Mardochée; mais il y fut pendu lui-même. Josué fit pendre à une croix le roi de Haï, et Moïse pendit de même à des poteaux ou à des croix les princes d'Israël qui s'étaient laissé aller aux abominations de Béel-Phégor. Tout le monde sait que ce supplice était très-commun parmi les Grecs et les Romains; et il est inutile d'en rapporter des preuves et des exemples, on en trouve à chaque pas dans l'histoire.

Les Juifs reconnaissent qu'à la vérité on crucifiait les hommes dans leur nation, mais ils nient qu'on les y ait crucifiés tout en vie. On les faisait premièrement mourir, puis on les attachait à la croix par la main ou par le cou. Voyez l'article *Supplice*. On trouve, en effet, plusieurs exemples d'hommes ainsi attachés au poteau après leur mort. Mais on peut montrer, par des preuves indubitables, que souvent aussi on les mettait en croix tout en vie. Les adorateurs de Béel-Phégor, et le roi de Haï, dont on a parlé, furent pendus tout vivants, aussi bien que les descendants de Saül, qui furent livrés aux Gabaonites. Le Psalmiste, en parlant de la mort du Messie, dit : *Ils ont percé mes pieds et mes mains, et ils ont compté tous mes os.* Le prophète Zacharie dit qu'au jour du jugement les Juifs verront celui qu'ils ont percé de clous : *Aspicient ad me quem confixerunt.* Josèphe raconte qu'Alexandre, roi des Juifs, ayant fait crucifier huit cents de ses sujets rebelles, ordonna que l'on mît à mort au pied de leur croix et à leurs yeux, pendant qu'ils vivaient encore, leurs femmes et leurs enfants.

La loi ordonnait qu'on ne laissât pas les suppliciés attachés à la croix jusqu'après le coucher du soleil, parce que celui qui est ainsi pendu est maudit de Dieu : *Son cadavre ne demeurera point attaché au poteau, mais on l'en détachera avant le coucher du soleil, parce que le pendu est anathème du Seigneur.* Josué ayant fait crucifier le roi de Haï, ne laissa son corps à la croix que jusqu'au soir. Les Juifs croient que les âmes de ceux qui demeurent attachés au gibet, et sans sépulture, ne jouissent pas de la paix, ne profitent pas des prières que l'on fait pour elles, et demeurent vagabondes jusqu'à ce que leurs corps soient ensevelis; ce qui est conforme au sentiment des Grecs et des Romains.

Quelquefois on attachait le patient la tête en bas : c'est ainsi que saint Pierre voulut être crucifié par respect pour Jésus-Christ son maître, ne se croyant pas digne d'être mis en croix comme lui. Sénèque parle de ce supplice : *Alios converso capite in terram suspendere.* Eusèbe remarque qu'en Égypte on fit souffrir le même supplice à plusieurs martyrs. Quelquefois on allumait au pied de la croix un feu pour faire mourir le patient à la flamme et à la fumée. L'empereur Alexandre Sévère fit ainsi mourir un trompeur, un charlatan, un vendeur de fumée, afin qu'il y eût quelque rapport entre son crime et son supplice : *Præcone dicente : Fumo punitur qui fumum vendidit.*

La manière ordinaire de crucifier était d'attacher le criminel avec des clous, un à chaque main, et un aux deux pieds, ou un à chaque pied, car la chose n'était pas uniforme, les anciens nous représentant Jésus-Christ, tantôt crucifié avec quatre clous, et tantôt avec trois. Souvent aussi on attachait avec des cordes; et ce supplice, qui paraît plus doux en un sens, puisqu'il cause moins de douleur, était plus cruel en un autre, puisqu'il faisait languir plus longtemps les patients.

Avant que d'attacher le patient à la croix, on le fouettait d'ordinaire avec des fouets ou des étrivières, ce qui passait pour plus dur et plus infamant que d'être frappé de verges. Quelquefois on attachait à ces fouets des osselets ou des morceaux d'os, pour faire souffrir davantage le criminel. On fouetta rudement notre Sauveur durant sa passion. Pilate l'ayant condamné, le fit fouetter, et le livra pour être crucifié. On attachait assez souvent les esclaves criminels à une fourche ou à une croix, et on les promenait ainsi par la ville en les frappant de verges. C'est ainsi que l'on chargea Jésus-Christ du bois de sa croix; et, comme il succombait sous le faix, on contraignit Simon le Cyrénéen de la porter après et avec lui.

Le criminel était crucifié tout nu. Le Sauveur du monde ne fut pas apparemment plus épargné que les autres à qui l'on faisait souffrir ce supplice. Les soldats partagèrent entre eux ses habits, mais ils tirèrent au sort sa tunique, qui est l'habit de dessous, et qui se portait sur la chair comme la chemise. Les chrétiens, par respect et par un principe de pudeur, ont représenté Jésus-Christ couvert d'une manière décente, tantôt entièrement vêtu, tantôt couvert depuis les reins jusqu'aux genoux, tantôt seulement couvert

(1) Chez les Juifs, plus une croix était élevée, plus le supplice était infamant. Plusieurs savants prétendent que par la même raison la croix de Notre-Seigneur dépassait les hauteurs ordinaires. Voy. *Gretser, De Cruce*, 1, 7.

d'un voile sur les parties que la pudeur veut qu'on cache. Mais cet usage ne prouve nullement que l'on en usât ainsi pour l'ordinaire, ni qu'on ait eu cet égard pour Jésus-Christ qu'on ne connaissait pas, et qui a voulu se charger de la peine et de la honte de nos iniquités.

La croix est le symbole des ignominies et des souffrances; c'est, pour ainsi dire, la devise et la gloire des chrétiens.

Crsital. (Voy. ci-après *Verre.*)

Cuisse. Abraham envoyant son serviteur Eliézer pour chercher une femme à Isaac son fils, lui dit : *Mettez votre main sous ma cuisse, et jurez-moi, par le Seigneur, que vous ne prendrez aucune femme chananéenne pour la faire épouser à mon fils.* Jacob, au lit de la mort, dit de même à Joseph son fils : Mettez votre main sous ma cuisse, et promettez-moi avec serment de ne me pas enterrer dans l'Egypte. Depuis ce temps, nous ne voyons pas qu'en aucune occasion les Juifs aient employé cette cérémonie dans leurs jurements. On ignore les motifs de cet usage, et toutes les conjectures des commentateurs ne satisfont pas. Les Juifs croient que ces patriarches, par cette action, voulaient exiger le serment par la circoncision, qui était alors le caractère de la vraie religion ; d'autres, qu'ils faisaient jurer par le Messie, qui selon le langage des Juifs, devait sortir de la cuisse des patriarches. Josèphe dit que l'on était encore dans cette pratique de son temps; et on assure que les Juifs pratiquent encore à présent cette manière de prêter serment entre eux.

Les âmes qui sont sorties de la cuisse de Jacob, c'est-à-dire, les personnes qui sont sorties de lui immédiatement, ou médiatement, par ses fils et par ses filles. Cette expression est très-commune dans l'Écriture.

Les Juifs portaient l'épée ou le coutelas sur la cuisse : *Accingere gladio tuo super femur tuum.* Et dans le *Cantique : Uniuscujusque ensis super femur suum propter timores nocturnos.*

Frapper sur sa cuisse marque un grand étonnement, une grande douleur : *Postquàm ostendisti mihi, percussi femur meum.* Et *Ezéchiel* (xxi, 12) : *Clama et ulula.... quia gladio traditi sunt, idcircò plaude super femur.* Dans le livre des *Juges*, il est remarqué que Samson fit tant de maux aux Philistins, qu'ils mettaient la jambe sur la cuisse : *Ita ut stupentes suram femori imponerent.* Ils demeuraient tout interdits et comme sans résolution, tenant leurs jambes sur la cuisse.

Cumin (*cuminum*), genre de plantes de la famille des ombellifères, ne renfermant qu'une espèce, le cumin officinal, qui est originaire de l'Égypte et du Levant. Les graines du cumin ont une odeur assez agréable et une saveur piquante; leurs propriétés sont analogues à celles de l'anis ; elles sont rarement employées en médecine. Les Hollandais en mettent dans leurs fromages, les Allemands dans leur pain , les Turcs dans tous leurs ragoûts. Les pigeons en sont très-friands.

Jésus-Christ, dans *saint Matthieu*, xxiii, 23, dit aux scribes et aux pharisiens qu'ils sont fort soigneux de payer la dîme de la menthe, de l'aneth et du cumin, tandis qu'ils négligent les œuvres et les pratiques essentielles de la loi divine.

Cygne (1). Le cygne est un gros oiseau aquatique, qui a le cou long et fort droit : il est très-blanc, excepté quand il est jeune. Ses jambes, ses pieds et son bec sont noirs ; son bec approche de celui de l'oie, mais il est un peu plus rond et un peu crochu en bas par le bout; les deux côtés du dessous de ses yeux sont noirs et éclatants comme de l'ébène. Cet oiseau étend ses ailes à la manière des voiles, afin que le vent le pousse quand il est dans l'eau. Il se nourrit d'herbes et de quelques grains, comme l'oie ; il vit fort longtemps, et on en a vu qu'on dit avoir vécu trois cents ans. Il y a une espèce de cygne qui a le pied droit comme les serres d'un oiseau de proie : il s'en sert pour prendre du poisson en plongeant ; mais son pied gauche est comme celui d'une oie, et ne lui sert qu'à nager. Il y en a encore une autre espèce, qui a toutes les plumes de la tête, du côté de la poitrine, marquées à l'extrémité d'un point jaune comme de l'or tirant sur le rouge ; et c'est apparemment cette espèce de cygne qu'Horace appelle *purpurei*, et à qui il fait traîner le char de Vénus. Le cygne était consacré à Apollon comme au dieu de la musique, à cause qu'on croyait qu'il chantait très-mélodieusement lorsqu'il était près de mourir (2). Le texte latin de l'Écriture ne parle du cygne que dans le dénombrement des oiseaux dont il est défendu de manger.

Moïse met le cygne parmi les animaux impurs ; au moins, c'est ainsi que saint Jérôme a traduit l'hébreu *tanschemeth*, que les Septante ont entendu du porphyrion, qui est un oiseau qui a les jambes et le bec rouges comme le porphyre.

Cyprès (*cupressus* ou *cypressus*), arbre fort haut, fort droit, qui ne vient que difficilement, dont le fruit est inutile, dont les feuilles sont amères, et dont l'odeur même et l'ombre sont dangereuses : *Arbor natu morosa, fructu supervacua, baccis torva, folio amara, odore violenta, ac ne umbrâ quidem gratiosa*, dit Pline. D'où vient que les Romains le regardaient comme un arbre funeste, et qu'on l'employait dans les cérémonies lugubres et dans les funérailles. Le bois du cyprès est toujours vert, fort massif, de bonne odeur, et n'est jamais ni pourri ni vermoulu, non plus que celui du

(1) Cygne (*cygnus*), genre d'oiseaux de l'ordre des palmipèdes, et voisin des oies et des canards. La blancheur des cygnes est passée en proverbe ; cependant la Nouvelle-Hollande en produit de noirs.

(2) L'opinion que les cygnes ne chantent que quand ils sont près de mourir, et qu'alors ils chantent fort mélodieusement, est cependant fondée sur quelque chose de réel. Les observations des modernes et particulièrement de M. Mongez, ont constaté que les cygnes sauvages sont doués d'une espèce de chant. Ainsi les anciens ne se sont pas trompés en leur attribuant cette faculté ; ils ont erré seulement en l'attribuant à tous les cygnes sans distinction, tandis qu'elle est particulière aux cygnes sauvages. Voy. Mongez, *Dictionnaire des Antiquités*, article *Cygnes*. (Letronne.)

cèdre, de l'ébène, de l'if, du buis, de l'olivier; il hait le fumier et les lieux aquatiques, qui le font mourir. On distingue le cyprès mâle et le cyprès femelle : les branches du premier sont comme horizontales, et celles de la femelle sont droites; et c'est de cette dernière que l'on prend ordinairement pour les palissades des jardins et pour en dresser des pyramides. Les fruits du cyprès sont ronds, couleur d'olive, gros comme des noix dans leur maturité, et viennent dans des endroits séparés. Les Latins l'appellent *conus*, à cause de sa figure. Ce fruit est composé de quelques espèces d'écailles, qui cachent dans leurs fentes de petites semences aplaties et anguleuses. Cet arbre croît fort bien de graine, et vient fort vite.

Le cyprès est commun sur le mont Liban, et les auteurs sacrés tirent quelquefois des comparaisons du cyprès comme d'un arbre beau et grand : *Je me suis élevée comme le cèdre dans le Liban, et comme le cyprès dans le mont Hermon*. Le mont Hermon faisait comme partie du Liban. Et ailleurs : *Simon, fils du grand-prêtre Onias, a paru comme un olivier qui pousse ses rejetons, et comme un cyprès qui s'élève en hauteur*. L'épouse du *Cantique* dit que *les lambris de sa maison sont de cyprès*. L'hébreu porte *beroth*, que plusieurs entendent du sapin ; mais il vaut mieux l'entendre d'une espèce de cyprès nommé *bruta*, qui a l'odeur et la solidité du cèdre, mais qui ne vient pas si grand.

D

Daim (*dama* ou *damula*), bête fauve et sauvage, de grandeur moyenne entre le cerf et le chevreuil, portant ses cornes tournées en avant, mais dont les perches et chevillures sont larges et plates, et non rondes. Il est naturellement fort peureux et fort timide. Le daim passait pour un animal pur, et dont la chair était bonne à manger; on estime surtout le jeune daim pour la délicatesse et le bon suc de sa chair. Il en est parlé dans le *Cantique*, dans les *Proverbes* et dans *Isaïe*, comme d'un animal beau, aimable, prompt à la course. L'hébreu *tzeb*, ou *tzebi*, se prend pour le *chevreuil* et pour le *daim*.

Décalogue. Ce sont les dix principaux points de la loi de Moïse, contenus dans les dix-sept premiers versets du chap. xx de l'*Exode*. Le nom de *décalogue* est formé du grec *deca*, dix, et *logos*, parole ; comme qui dirait *les dix paroles*, qui est le nom que les Juifs donnent aux dix préceptes dont j'ai parlé. Voyez *Lois*.

Décurion, officier des troupes romaines qui commandait à dix hommes ; il y en avait aussi dans les armées des Hébreux, comme on le voit par Moïse, qui, par le conseil de Jéthro, son beau-père, établit des chefs de mille hommes, des chefs de cent, de cinquante et de dix hommes pour gouverner le peuple, pour le juger, et pour le conduire en paix et en guerre. Judas Machabée, en suivant cette disposition de Moïse, établit dans son armée de toutes ces sortes d'officiers. Joseph d'Arimathie est nommé dans l'Évangile, *noble décurion ;* mais le texte grec porte *riche conseiller* ou *riche sénateur;* saint Luc, simplement *conseiller*. On appelait *décurions* les sénateurs des villes municipales et des colonies ; et c'est apparemment ce qui a obligé l'auteur de la Vulgate à traduire le grec *bouleutès* par *decurio*.

Dédicace. Fête de la dédicace du temple de Jérusalem. (V. *Hanuca*.)

Déluge (*diluvium*). On appelle ainsi dans l'Écriture, non seulement cette terrible inondation par laquelle Dieu fit périr tous les hommes et tous les animaux terrestres et aériens qui ne se trouvèrent pas dans l'arche, mais aussi toutes sortes d'inondations ou d'amas d' eau extraordinaires. Ainsi, le Psalmiste parlant des eaux de la mer ou d'une violente tempête, l'exprime sous le nom d'un déluge. On remarque dans le langage commun les mêmes expressions. On donne le nom de déluge à toutes les inondations extraordinaires, comme celles qui arrivèrent du temps de Deucalion et d'Ogygès, et à celles que nous voyons dans nos rivières après de longues pluies ou après des orages extraordinaires. Dans le sens spirituel et allégorique, on dit un déluge de maux, d'afflictions ; dans le style de l'Écriture, les grandes eaux marquent de grandes calamités.

Mais on entend principalement sous le nom de *déluge* celui qui arriva sous Noé, et dans lequel, comme dit saint Pierre, il n'y eut que huit personnes qui furent sauvées. Voyez *Arche*.

Demain, se met dans l'Écriture pour le temps à venir indéfiniment ; par exemple : *Lorsque* demain *votre fils vous demandera ce que veut dire cette cérémonie du rachat du premier né, vous lui direz : Le Seigneur nous a tirés de la terre d'Égypte par la force de son bras.* (*Exod.* xiii, 14; *Deut* vi, 20.) Dans le style des Orientaux, *aujourd'hui* signifie souvent la vie présente, et *demain* la vie future. Jésus-Christ défend à ses disciples de s'inquiéter *du lendemain*, et leur dit que le lendemain aura soin de lui-même ; qu'aujourd'hui suffit sa malice, ses inquiétudes, etc.

Démon. Les Grecs et les Latins donnent ce nom aux bons et aux mauvais anges, mais bien plus communément aux mauvais anges. En français, ce terme est borné aux seuls mauvais esprits. Les Hébreux ont exprimé le nom de démon par ceux de *serpent*, de *satan* ou *tentateur*, de *seddim* ou destructeurs, de *sehirim*, boucs ou velus ; et, dans les livres écrits en grec, par ceux de *dæmones* ou *diabolus*, c'est-à-dire, *calomniateurs* ou *esprits impurs*, ou autres semblables. Le prince des démons est nommé Béelzébub, Sammael, Asmodée, Bélial, Satan, Dragon, ange exterminateur, prince des puissances de l'air.

Les Juifs donnent au chef des démons le nom de Sammael, comme nous lui donnons celui de Lucifer.

Denier (*denarius*), sorte de monnaie romaine que l'on estime ordinairement à dix sous de France ; elle

valait cinq petits sesterces romains. Le nom de *denarius* ne se lit pas dans l'*Ancien Testament*, mais il se lit souvent dans le *Nouveau*, et il y est pris pour une pièce d'argent en général, c'est-à-dire, pour le sicle, qui était la monnaie la plus ordinaire parmi les Hébreux, avant qu'ils fussent soumis aux Grecs et aux Romains. Saint Marc et saint Luc appellent *denier* ce que saint Matthieu appelle *numisma census*, la pièce d'argent que l'on payait par tête aux Romains dans la Judée. Mais on en ignore la vraie valeur. Les rabbins, sous le nom de *denier*, entendent d'ordinaire un quart de sicle, c'est-à-dire, environ huit sous de notre monnaie.

Dénombrement. Au chapitre xxx de l'*Exode*, il est expressément défendu de compter les individus dans le dénombrement du peuple, sous peine d'attirer la mortalité sur celui-ci. On ne devait compter que les pièces de monnaie ou autres objets donnés par chacun de ceux dont on faisait un recensement. La somme provenant de ces oblations individuelles était consacrée au Seigneur. Dans le temple de Jérusalem, quand les prêtres se disputaient quelqu'une des fonctions, on avait recours au sort des nombres; celui auquel se terminait un nombre donné était *vainqueur;* mais, dans ce cas, on évitait soigneusement de compter les personnes. (Voyez *Talmud*, traité *Yoma*, fol. 22; et Maimonide, traité *Themidin*, iv, 4. Voyez aussi ma note, I *Rois* xv, 4.) Les Juifs modernes ont grand soin de ne pas compter des individus de leur nation. David a donc péché par le mode de recensement; son peuple a également péché en ne fournissant pas pour le service du culte la somme qui d'ordinaire était le résultat de cette opération. (Voyez II *Rois* xxiv, 1-10.)

On lit dans *Esdras :* « Toute cette multitude était comme un seul homme, et elle comprenait quarante-deux mille trois cent soixante personnes. » Les sommes précédentes ne produisent que *vingt-neuf mille huit cent dix-huit* personnes. Cependant le même total se trouve répété dans le livre de *Néhémias* 7, 66. C'est ce qui fait dire à Voltaire dans sa *Bible expliquée*, que *si Esdras fut inspiré en parlant, ses cinq secrétaires ne le furent pas en écrivant;* et à certains vengeurs de l'*Écriture sainte*, que cette différence de sommes provient de la méprise des copistes. Mais il est constant qu'il y a eu plusieurs dénombrements, par exemple, au départ de Babylone, à l'arrivée en Judée, et lors de la dédicace du temple. Les naissances et les morts survenues entre ces recensements et le nombre de ceux qui renoncèrent au voyage de la Judée après s'être fait inscrire, devaient nécessairement donner des résultats différents, dont l'un a été suivi par Esdras, l'autre par Néhémie.

Désert. Ce terme est fort connu. Les Hébreux entendaient, sous le nom de *midbar*, désert, tout lieu non cultivé, particulièrement les montagnes. Il y avait des déserts entièrement arides et stériles; d'autres étaient très-beaux, et très-fertiles en pâturages; d'où vient que l'Écriture, en plus d'un endroit, parle de la beauté du désert: *Pinguescent speciosa deserti*, Psalm. 64, 13. Et : *Super speciosa deserti planctum assumam*, Jerem. 9, 10. Et : *Ignis devorabat speciosa deserti*, Joel, 1, 20. L'Écriture nomme plusieurs déserts de la terre promise, et il n'y avait guère de ville qui n'eût son désert, c'est-à-dire, des lieux incultes pour les pâturages et pour les bois.

On donne particulièrement ce nom au désert de l'Arabie, dans lequel les Israélites voyagèrent pendant quarante ans après leur sortie de l'Égypte.

Destin, en latin *fatum*. Ce terme ne se lit pas dans l'Écriture. Nous entendons sous le nom de destin un ordre ou un enchaînement des causes secondes qui emporte une nécessité de l'événement. Les stoïciens soumettaient les dieux mêmes à la nécessité du destin; les philosophes païens, n'osant, d'un côté, imputer aux dieux le malheur qu'ils prétendaient leur arriver injustement; et, de l'autre, ne voulant pas reconnaître que c'était par leur faute, ont forgé le destin, dont ils n'ont jamais eu d'idée bien distincte. Les anciens Hébreux attribuaient tout à Dieu, les biens et les maux, hors le péché. Dieu vengeur et juste envoyait les maux, les maladies, la guerre, la peste; Dieu bon et miséricordieux accordait les biens et les grâces; il employait pour nous faire du bien les bons anges, et pour les maux les mauvais anges. Tout mal était envoyé ou pour punir nos péchés, ou ceux de nos pères, ou de nos princes, ou de nos enfants, ou pour faire éclater les œuvres de Dieu. Voilà le système des Hébreux adopté par l'Église chrétienne.

Ils croyaient que tous les événements, même ceux qui paraissent les plus fortuits, étaient ordonnés par la Providence; qu'il ne tombait pas un oiseau en terre sans le Père céleste; que les cheveux de notre tête étaient comptés; que la Providence s'étendait jusqu'aux moindres animaux et jusqu'aux plantes.

Deuil. Les Hébreux, à la mort de leurs amis et de leurs proches, donnaient toutes les marques sensibles de douleur et de deuil. Ils pleuraient, déchiraient leurs habits, se frappaient la poitrine, jeûnaient, se couchaient sur la terre, allaient nu-pieds, s'arrachaient quelquefois les cheveux et la barbe, ou du moins se les coupaient, et se faisaient des incisions ou des égratignures sur le sein. Le temps du deuil était ordinairement de sept jours; mais quelquefois on l'abrégeait ou on l'allongeait, selon les circonstances et la disposition où l'on se trouvait. *Luctus mortui septem dies*, dit Jésus, fils de Sirach. Mais ailleurs il dit : *Faites le deuil de votre ami dans l'amertume de votre âme pendant un ou deux jours, pour vous mettre à couvert des traits de la médisance; mais après cela, consolez-vous, car la tristesse abrège la vie.* Les rabbins reconnaissent aussi divers degrés dans la douleur et dans le deuil. Dans les trois premiers jours il est permis de s'abandonner aux larmes et à toute la vivacité de sa douleur; les sept jours suivants, la douleur doit être plus modérée. Mais si l'on persiste dans le deuil pendant un mois entier, on doit le faire avec beaucoup de tempérament. Les deuils de Saül, de Judith, d'Hérode-le-Grand, ne furent que de

sept jours; ceux de Moïse et d'Aaron furent de trente jours. Josèphe dit que le deuil de trente jours doit suffire aux plus sages dans la perte de leurs plus proches parents et de leurs plus chers amis.

Pendant toute la durée du deuil, les plus proches parents du mort, comme père, mère, mari, frère, sœurs, enfants, demeurent dans leur maison assis et mangent par terre. La nourriture qu'ils prennent est censée impure, comme eux-mêmes passent pour souillés; au moins cela était ainsi avant la ruine du temple par les Romains. *Leurs sacrifices sont comme le pain de ceux qui pleurent un mort*, dit Osée; *quiconque en mange sera souillé.* Ils ont le visage couvert et ne peuvent pendant tout ce temps vaquer à leur travail, ni lire le livre de la loi, ni faire leurs prières accoutumées. Ils ne se chauffent point, ne se font point leur lit, ne découvrent point leur tête, ne se font point raser, ne coupent point leurs ongles, ne saluent personne, ne prennent point le bain. On ne leur parle point qu'ils n'aient parlé les premiers; ordinairement on va les visiter pour les consoler, et on leur porte quelque chose à manger, selon ces paroles : *Donnez du vin à ceux qui sont affligés, et à ceux qui sont dans l'amertume de leur cœur ; qu'ils boivent, et qu'ils oublient leur pauvreté*, leur affliction, *et qu'ils perdent pour jamais la mémoire de leurs douleurs.*

Léon de Modène dit qu'au retour des funérailles, les parents du mort s'asseient par terre, et qu'après avoir ôté leurs souliers, on leur sert du pain, du vin et des œufs durs. Dans quelques endroits on fait un grand repas à la parenté et à ceux qui ont assisté au convoi. Josèphe dit qu'Archélaüs ayant fait pendant sept jours le deuil du grand Hérode son père, traita magnifiquement le peuple, et que c'est la coutume parmi les Juifs dans ces rencontres de donner de grands repas à la parenté, ce qui incommode beaucoup de personnes qui ne peuvent soutenir cette dépense. Anciennement ils mettaient du pain et de la viande sur les tombeaux des morts, afin que les pauvres en pussent profiter, et qu'ils priassent pour le repos du défunt.

Anciennement, dans les deuils publics, les Hébreux montaient sur les toits ou sur les plates-formes de leurs maisons, pour y déplorer leur malheur. Dans toutes les villes de Moab, dit Isaïe, *je ne vois que des personnes revêtues de sacs ; je n'entends sur tous les toits et dans les places publiques que des hurlements et des cris de douleur.* Et ailleurs, en parlant à Jérusalem, il lui dit : *Qu'avez-vous donc que vous voilà toute montée sur les toits, et qu'on n'entend de toutes parts que lamentations au milieu de vous, ville de joie et de plaisir ?*

On employait des pleureuses à gages et des joueurs d'instruments dans les funérailles des Hébreux, de même que dans celles des Romains; mais cet usage ne se remarque que depuis la domination des Romains dans l'Orient. Ils y introduisirent aussi cette coutume. Les personnes âgées étaient conduites au tombeau au son de la trompette, dit Servius, et les jeunes gens au son de la flûte. Dans saint Matthieu, nous voyons une troupe de joueurs de flûte appelés pour les funérailles d'une jeune fille de douze ans. Chez les Romains, les rois avaient fixé le nombre de joueurs de flûte dans les funérailles. Il n'était pas permis d'en avoir plus de dix. Les rabbins décident, parmi les Hébreux, que le mari n'en pouvait avoir moins de deux aux funérailles de sa femme, sans compter les deux pleureurs et la pleureuse à gages qui s'y trouvaient toujours. Si une femme de condition avait épousé un mari de moindre qualité, l'homme devait traiter son épouse dans sa pompe funèbre suivant sa condition, et non selon la sienne; car, selon les rabbins, *la femme monte avec son mari, mais elle ne descend pas avec lui, même à la mort.*

Tous ceux qui rencontraient une pompe funèbre ou une compagnie de deuil devaient, par honneur, se joindre à elle, et mêler leurs larmes à celles de ceux qui pleuraient. C'est à quoi saint Paul semble faire allusion lorsqu'il dit : *Il faut pleurer avec ceux qui pleurent, et se réjouir avec ceux qui se réjouissent.* Et le Sauveur, dans l'Évangile : *A qui comparerai-je cette race? Ils sont semblables aux enfants qui sont dans les places publiques et qui crient à leurs semblables : Nous vous avons joué de la flûte, et vous n'avez point voulu danser; nous avons fait des lamentations, et vous n'avez point pleuré.* Lorsque Jésus-Christ était conduit au supplice, les femmes de Jérusalem le suivaient, et faisaient de grandes lamentations. La fille de Jephté, étant dévouée par son père pour être immolée, alla sur les montagnes pour y faire avec ses compagnes des lamentations de sa propre mort, et de ce qu'elle mourait sans avoir été mariée; coutume qui s'observa dans la suite dans le pays, où les filles allaient sur les montagnes pour pleurer la virginité de la fille de Jephté. Dans la Palestine et dans la Syrie, les femmes vont aussi, certains jours, dans les cimetières pour y faire le deuil de leurs proches.

L'habit de deuil, parmi les Hébreux, n'est fixé ni par la loi ni par la coutume; on voit seulement dans l'Écriture que, dans ces circonstances, ils déchiraient leurs habits, pratique qu'ils observent encore aujourd'hui, mais ils n'en déchirent qu'une petite partie, et seulement pour la forme. On voit aussi que dans le deuil ils se revêtaient de sacs ou de cilices, c'est-à-dire, d'habits rudes et mal faits, et d'une étoffe brune ou noire, et d'un tissu fort grossier. Aujourd'hui, pour ne se pas rendre ridicules, ils portent le deuil à la manière du pays où ils vivent, sans y être astreints par aucune loi. On peut voir ci-après l'article *Funérailles.*

Deutéronome, le dernier des cinq livres de Moïse. Les Grecs lui ont donné le nom de *Deutéronome*, qui signifie la seconde loi ou répétition de la loi; parce qu'en effet Moïse y fait une espèce de récapitulation de ce qu'il avait fait et établi dans les livres précédents.

Deutérose. C'est ainsi que les Juifs appellent leur *misne* ou seconde loi. *Deutérosis,* en grec, a la même

signification à peu près que *misna* en hébreu ; l'une et l'autre signifient *seconde*, ou plutôt itération. Eusèbe accuse les Juifs de corrompre le vrai sens des Écritures par les vaines explications de leurs deutéroses. Saint Jérôme parle toujours des deutéroses avec un souverain mépris ; il les regardait comme un recueil de fables, de puérilités, d'obscénités.

Devins. (V. *Divination* et *Magie*.)

Diable. Ce terme vient du grec *diabolos*, qui signifie *un calomniateur;* il se trouve assez rarement dans l'ancien Testament. Quelquefois il répond à l'hébreu *bélial*, et d'autres fois au nom *Satan :* le premier signifie un homme qui ne vaut rien, un libertin ; et le second, un adversaire, un accusateur en justice. L'auteur de la Vulgate a mis aussi *diabolus* dans *Habacuc : Egredietur diabolus ante pedes ejus;* au lieu de l'hébreu *rescheph*, qui signifie *un charbon.* Ainsi, il faudrait traduire : La mort, ou *la peste, marchera devant sa face, et le charbon ira devant lui.* Dans les livres de l'ancien Testament qui sont écrits en grec, *diabolus* se prend pour *le démon*, ou simplement pour *ennemi;* mais, dans le nouveau Testament, il signifie toujours le démon, le grand ennemi du genre humain.

Diaconesse. On appelait diaconesses certaines veuves ou vierges qui servaient l'Église dans des ministères que les diacres ne pouvaient pas exercer par eux-mêmes, comme : 1° de garder les portes de l'endroit de l'église où les femmes s'assemblaient, car elles ne se trouvaient pas dans les mêmes lieux que les hommes ; elles avaient dans l'église des places séparées ; 2° les diaconesses aidaient à déshabiller les femmes avant le baptême, et à les habiller au sortir des saints bains; 3° elles instruisaient dans le particulier les personnes de leur sexe, et allaient visiter ceux qui étaient en prison pour la foi. On les choisissait d'un âge mûr et avancé, de bonnes mœurs et de bonne réputation. Anciennement, on les établissait en cérémonie et avec l'imposition des mains. Saint Paul, dans l'*Épître aux Romains*, parle de Phœbé, diaconesse de l'église qui était au port de Cenchrées. Le même apôtre veut que celle que l'on reçoit au rang des veuves, pour servir l'Église, n'ait pas moins de soixante ans ; qu'elle n'ait eu qu'un mari; qu'on lui rende témoignage de ses bonnes œuvres ; si elle a bien élevé ses enfants, si elle a exercé l'hospitalité, si elle a lavé les pieds aux saints, si elle a secouru les affligés, si elle s'est appliquée à toutes sortes de bonnes œuvres. Il exclut de ce nombre les jeunes veuves.

Diacre, vient du grec *diaconos*, qui signifie *ministre*, serviteur. On emploie ce terme dans le langage ecclésiastique pour signifier ceux dont la fonction est d'aider l'évêque ou le prêtre dans l'offrande du saint sacrifice de l'autel et dans la distribution de l'eucharistie, et, outre cela, dans le service des pauvres et dans la distribution de ce qui leur est nécessaire. Le nombre de disciples croissant de jour en jour à Jérusalem, il s'éleva un murmure des Grecs, c'est-à-dire, des gentils convertis, contre les Hébreux, de ce que leurs veuves étaient négligées dans la distribution journalière des aumônes. Alors les apôtres assemblèrent la multitude des fidèles, et leur dirent : Il n'est point juste que nous abandonnions la parole de Dieu pour avoir soin des tables ; ainsi, choisissez d'entre vous sept hommes de bon témoignage, remplis du Saint-Esprit et de sagesse, afin que nous les établissions pour avoir soin de ce ministère. Ils en choisirent donc sept, savoir : Étienne, Philippe, Procore, Nicanor, Timon, Parménas et Nicolas, qu'ils présentèrent aux apôtres, et qui furent ordonnés par l'oraison et l'imposition des mains.

Saint Paul, dans sa première Epître à Timothée, veut que les diacres soient chastes, sincères, irréprochables ; qu'ils ne soient ni grands buveurs, ni attachés à un gain sordide ; qu'ils conservent le mystère de la foi dans une conscience pure ; qu'on les éprouve bien avant que de les admettre au sacré ministère ; qu'ils n'aient épousé qu'une femme ; qu'ils aient soin de leur maison et de leur famille.

Dimanche (*dies Dominica*), jour du Seigneur. Il en est parlé dans l'*Apocalypse : Fui in spiritu in Dominicâ die.* Les chrétiens, dès le commencement, honorèrent d'une façon particulière le jour de la résurrection du Sauveur, qui arriva le lendemain du sabbat. Les apôtres, pour conserver la mémoire de ce jour si glorieux à Jésus-Christ et à son Église, jugèrent à propos de transporter au dimanche le repos qui s'observait parmi les Juifs le samedi, jour du sabbat.

Dîme. Voyez *Dixmes*.

Disque. Le disque était un lourd palet de plomb, de fer ou d'airain, ou une pierre ronde, que les athlètes s'exerçaient à jeter le plus loin et le plus haut qu'ils pouvaient. « Sous l'impie Jason, usurpateur du nom de grand-prêtre, les prêtres mêmes, ne s'attachant plus aux fonctions de l'autel, couraient aux jeux de la lutte et aux exercices de disque. » II *Machab.* IV, 14.

Divination. Les Orientaux, et surtout les Israélites, ont toujours été fort attachés à la divination, à la magie, aux arts curieux d'interpréter les songes, et de chercher à connaître l'avenir par des voies illicites : c'est une suite de leur génie timide et superstitieux. Lorsque Moïse publia la loi du Seigneur, ce mal était déjà très-commun dans l'Égypte et dans les pays voisins ; et pour guérir les Israélites du penchant qu'ils avaient à consulter les devins, les diseurs de bonne aventure, les augures, les interprètes des songes, etc., il leur promit que l'esprit de prophétie ne sortirait point du milieu d'eux, et leur défendit, sous de très-grièves peines, de consulter les devins, les astrologues et les autres personnes de cette espèce; il ordonna de lapider ceux qui se vantaient d'avoir l'esprit de Pithon ou de divination. Les écrits des prophètes du Seigneur sont pleins d'invectives contre les Israélites qui consultaient les devins, et contre les faux prophètes qui se vantaient de prédire l'avenir, et séduisaient ainsi les peuples.

Il y avait plusieurs sortes de *divinations;* on devinait par l'eau, par le feu, par la terre, par l'air, par le

vol des oiseaux, par leur chant, par les sorts, par les songes, par la baguette, et par les serpents.

Divorce, ou *Répudiation*. Moïse avait toléré le divorce pour de justes causes.

L'école de Sammaïas, qui vivait peu de temps avant Jésus-Christ, enseignait que pour pouvoir légitimement répudier sa femme, il fallait que l'homme eût trouvé dans elle quelque action réellement honteuse, et contraire à l'honnêteté. Mais l'école d'Hillel, disciple de Sammaïas, enseignait au contraire que les moindres raisons suffisaient pour autoriser un homme à répudier sa femme : par exemple, qu'il pouvait faire divorce avec elle, si elle lui faisait une mauvaise cuisine, ou qu'il trouvât une autre femme qui fût plus de son goût.

Mais Jésus-Christ avait limité la permission de répudier au seul cas d'adultère.

Parmi les Juifs, le divorce est devenu beaucoup plus rare depuis qu'ils se sont trouvés dispersés parmi les nations, qui ne permettent pas la dissolution du mariage pour des causes légères : toutefois on ne laisse pas de voir encore aujourd'hui quelque divorce parmi les Juifs et leurs femmes. Un mari jaloux défend d'abord à sa femme de voir celui qui lui fait ombrage ; si après cela le bruit court qu'elle continue de voir son galant, et qu'on les trouve ensemble, surtout en flagrant délit, alors les rabbins lui ordonnent de la répudier pour toujours, quand même il ne voudrait pas : cependant il est libre à cette femme de se remarier à qui elle juge à propos, pourvu que ce ne soit pas à celui qui a donné lieu à la répudiation.

Une jeune fille au-dessous de dix ans, soit qu'elle ait son père ou non, après avoir épousé un mari, si ce mari ne lui agrée point, elle peut se démarier, jusqu'à ce qu'elle ait douze ans et un jour, qui est le temps auquel elle a la qualité de femme. Il lui suffit de dire qu'elle ne veut point un tel pour son mari, dont elle prend deux témoins, qui mettent par écrit sa déclaration, après quoi elle peut se marier à qui elle juge à propos.

Pour empêcher que les hommes juifs n'abusent de la liberté qu'ils ont de faire divorce, les rabbins ont ordonné plusieurs formalités, qui consomment bien du temps, et donnent le loisir aux mariés de se réconcilier, et de bien vivre ensemble. Quand l'accommodement est désespéré, une femme, un sourd, ou un notaire dresse la lettre de divorce. Il l'écrit en présence d'un ou de plusieurs rabbins ; elle doit être écrite sur un vélin réglé qui ne contienne que douze lignes en lettres carrées, en observant une infinité de petites minuties, tant dans les caractères que dans la manière d'écrire, et dans les noms et surnoms du mari et de la femme. De plus, l'écrivain, les rabbins et les témoins ne doivent être parents ni du mari, ni de la femme, ni entre eux.

Voici la substance de cette lettre, qu'ils appellent *gheth : Un tel jour, mois, an et lieu, moi N. je vous répudie volontairement, je vous éloigne, je vous rends libre, vous N. qui avez été ci-devant ma femme, et je vous permets de vous marier à qui bon vous semblera.* La lettre écrite, le rabbin interroge avec subtilité le mari, pour savoir s'il est porté volontairement à faire ce qu'il a fait. On tâche qu'il y ait au moins dix personnes présentes à l'action, sans compter les deux témoins qui signent et deux autres témoins de la date : après quoi le rabbin commande à la femme d'ouvrir les mains et de les approcher l'une de l'autre pour recevoir cet acte, de peur qu'il ne tombe à terre ; et après l'avoir interrogée tout de nouveau, le mari lui donne le parchemin, et lui dit : « Voilà ta répudiation, je t'éloigne de moi, et te laisse en liberté d'épouser qui tu voudras. » La femme le prend et le rend au rabbin, qui le lit encore une fois, après quoi elle est libre. On omet quantité de petites circonstances qui n'ont été inventées que pour rendre cette action plus difficile. Ensuite le rabbin avertit la femme de ne se point marier de trois mois, de peur qu'elle ne soit enceinte. Depuis ce temps l'homme et la femme ne peuvent plus demeurer seuls en aucun endroit, et chacun d'eux peut se remarier.

Dixmes ou *Décimes*. Nous ne connaissons rien de plus ancien en fait de dîmes, que celle qu'Abraham donna à Melchisédech, roi de Salem, au retour de son expédition contre les quatre rois ligués avec Codorlahomor. Abraham lui donna la dîme de tout ce qu'il avait pris sur l'ennemi. Jacob imita la piété de son aïeul, en vouant au Seigneur la dîme de tout ce qu'il pourrait acquérir dans la Mésopotamie. Sous la loi, Moïse veut *que toutes les décimes de la terre, soit des grains, soit des fruits des arbres, appartiennent au Seigneur ; que si quelqu'un veut racheter ses dîmes, il donnera un cinquième par-dessus leur valeur. Toutes les dîmes des bœufs, des brebis, des chèvres, et de ce qui se passe sous la verge du pasteur, seront offertes au Seigneur.*

Les pharisiens du temps de Jésus-Christ, pour se distinguer par une observation plus littérale de la loi, ne se contentaient pas de payer la dîme des grains et des fruits de la campagne, qui sont compris sous le nom général de *proventus*, revenus ; ils donnaient aussi la dîme des légumes de leurs jardins, que la loi n'exigeait point. Le Sauveur ne désapprouve pas leur exactitude ; mais il se plaint de leur hypocrisie et de leur orgueil. On lit encore, dans leur *Talmud*, que tout ce qui se mange, qui se met en réserve, et qui vient de la terre, est sujet aux prémices et à la dîme.

La dîme se prenait sur tout ce qui restait après les offrandes et les prémices payées. L'on apportait les dîmes aux lévites dans la ville de Jérusalem, ainsi qu'il paraît par *Josèphe* et par *Tobie*. Les lévites mettaient à part pour les prêtres la dixième partie de leurs dîmes ; car les prêtres ne les recevaient pas immédiatement du peuple, et les lévites ne pouvaient pas toucher aux dîmes qu'ils avaient reçues, qu'ils n'eussent auparavant donné aux prêtres ce qui leur était assigné par la loi.

Sur les neuf parts qui restaient aux propriétaires après la dîme payée aux lévites, on en prenait encore

une dixième que l'on faisait transporter en espèce à Jérusalem, ou, si le chemin était trop long, on y portait la valeur en argent, en y ajoutant un cinquième sur le tout, ainsi que l'enseignent les rabbins. Cette dîme était employée à faire dans le temple des festins qui avaient assez de rapport aux agapes des premiers chrétiens.

Aujourd'hui les Juifs ne paient plus la dîme, du moins ils ne s'y croient plus obligés, si ce n'est ceux qui sont établis dans le territoire de Jérusalem et de l'ancienne Judée ; car il y a peu de Juifs aujourd'hui qui aient des terres en propre, ni des troupeaux ; on donne seulement quelque chose pour le rachat des premiers-nés, à ceux qui ont quelques preuves qu'ils sont sortis de la race des prêtres ou des lévites. On assure toutefois que ceux des Juifs qui veulent passer pour les plus religieux donnent aux pauvres la dixième partie de tout leur revenu.

Les chrétiens paient aussi la dîme de leurs terres aux ministres du Seigneur ; mais ce n'est pas en vertu d'aucune loi que Jésus-Christ ou ses apôtres aient promulguée : le Sauveur n'a rien ordonné sur ce sujet ; seulement en envoyant ses apôtres prêcher dans les villes d'Israël, il leur défendit de porter ni bourse, ni provisions, mais d'entrer dans la maison de ceux qui voudraient les recevoir, de manger ce qu'on leur offrirait ; car, ajoute-il, tout ouvrier est digne de sa récompense et de son vivre. Et saint Paul veut que celui qui reçoit l'instruction partage ses biens avec celui qui la lui donne ; c'est là l'ordre naturel, il est juste que ceux qui servent à l'autel vivent de l'autel : et qui a jamais fait la guerre à ses propres frais ?

Mais, dans les commencements de l'Église, les ministres des autels ne vivaient que des aumônes et des oblations des fidèles. Dans la suite on donna des terres et des revenus fixes aux églises et aux ministres du Seigneur ; les fidèles même commencèrent d'assez bonne heure à leur donner une certaine portion de leurs biens, que l'on nomma *dîme*, à l'imitation de celle que l'on payait aux prêtres de l'ancienne alliance, quoique chacun ne donnât que ce que sa dévotion lui inspirait, sans aucune obligation marquée, ni pour la quantité ni pour la qualité. Enfin les évêques, de concert avec les princes séculiers, en firent une loi, et obligèrent les chrétiens à donner aux ecclésiastiques la dîme de leur revenu et des fruits qu'ils recueillaient. Comme ces réglements ne se sont pas faits en même temps, ni d'une manière uniforme, on ne peut marquer au juste l'époque de l'établissement de la dîme ; mais elle est ancienne, et dès le sixième siècle on la payait déjà, quoique d'une manière non uniforme, ni sous une égale obligation partout. Origène croit que les lois de Moïse touchant les dîmes et les prémices ne sont pas abrogées par *l'Evangile*, et qu'on doit encore les garder sous la loi nouvelle. Fra Paolo, dans son *Traité des Bénéfices*, dit qu'avant les huitième et neuvième siècles, on n'avait point payé de dîmes en Orient et en Afrique ; mais ceux qui ont traité cette matière avec plus d'exactitude ont fait voir qu'on avait payé les dîmes dès les premiers temps. Tout l'Orient étant à présent sous la domination des princes infidèles, l'usage de payer les dîmes n'y est plus connu.

Les peuples barbares, les Grecs et les Romains païens, par un sentiment de religion commun à toutes les nations, ont souvent offert leurs décimes à leurs dieux : les uns s'en sont fait une obligation permanente, les autres l'ont fait dans des cas particuliers, et par le mouvement d'une dévotion passagère. Les marchands arabes qui faisaient le trafic de l'encens, n'en osaient vendre qu'ils n'en eussent payé la dîme à leur dieu Sabis. Les Perses étaient fort religieux à offrir à leurs dieux la dîme des dépouilles qu'ils avaient prises sur l'ennemi. Les Scythes eux-mêmes envoyaient leurs décimes à Apollon. Les Carthaginois avaient coutume d'envoyer à Tyr, dont ils étaient une colonie, la dîme de tous leurs biens, et ils envoyèrent à Hercule de Tyr la dîme des dépouilles qu'ils avaient prises en Sicile. Le vaisseau qui apportait la dîme ordinaire des Carthaginois à Tyr, y arriva peu de temps avant qu'Alexandre en fît le siége. Pisistrate écrivant à Solon, pour l'engager à retourner à Athènes, lui dit que chacun y paie la dîme de ses biens pour offrir des sacrifices aux dieux. Les Pélasges, qui s'étaient établis en Italie, reçurent commandement de l'oracle d'envoyer leurs décimes à Apollon de Delphes. Plutarque fait mention en plus d'un endroit de la coutume des Romains d'offrir à Hercule la dîme de ce qu'ils avaient gagné sur l'ennemi.

Dracme (*drachma*). La valeur de la dragme ordinaire était de huit sous un denier ; les deux dragmes font à peu près le demi-sicle, et les quatre dragmes, le sicle.

Dragon (1). Ce terme se trouve souvent dans l'Écriture ; il répond d'ordinaire à l'hébreu *thannim* ou *thannin*, qui signifie un grand poisson, un dragon marin. Les Septante le traduisent communément par *dracones*, rarement par *de grands poissons*, quelquefois par des *sirènes*, ou des *autruches*. Saint Jérôme le rend plus souvent par *dracones*, mais il le prend quelquefois pour des *sirènes*, ou des *lamies*. On voit à peu près les mêmes variétés dans Aquila, Symmaque et Théodotion. Sous le nom de *sirènes*, ils entendent apparemment des monstres marins ; car on ne peut pas l'expliquer des animaux fabuleux de ce nom, dont parlent les poëtes. Il est certain, en comparant les divers endroits où se rencontre le therme *thannim* ou *thannin*, qu'il signifie quelquefois de grands poissons soit des fleuves ou de la mer ; et d'autres fois des serpents de terre.

Dragon, dans l'Écriture, se prend quelquefois pour le démon.

(1) Les naturalistes modernes ont donné ce nom à un genre de reptiles de l'ordre des sauriens. Ce sont de petits lézards, en général assez doux, qui peuvent voltiger d'un arbre à l'autre, à l'aide de deux ailes membraneuses placées de chaque côté de leur corps.

Droite. La main droite marque la puissance, la force. L'Écriture attribue d'ordinaire à *la droite de Dieu* les plus grands effets de sa toute-puissance.

Etre assis à la droite de Dieu, se met ordinairement pour avoir une égalité de gloire et de puissance. Le Fils de Dieu est souvent représenté comme assis à la droite du Père céleste.

La droite marque habituellement le côté du midi, comme la gauche celui du septentrion ; car les Hébreux parlaient des parties du monde par rapport à eux, comme ayant la face tournée à l'Orient, le dos au couchant, la main droite au midi, et la gauche au septentrion.

L'accusateur était ordinairement à la droite de l'accusé ; par exemple : *Diabolus stet à dextris ejus*. Et dans *Zacharie*, le démon était à la droite du grand-prêtre Jésus pour l'accuser : *Satan stabat à dextris ejus, ut adversaretur ei*.

Souvent dans un sens tout contraire, *être à la droite de quelqu'un* signifie le défendre, le soutenir, le protéger ; par exemple : *le Seigneur est à ma droite, afin que je ne sois pas ébranlé*. Et ailleurs : *Le Seigneur est à la droite du pauvre pour le garantir*, etc.

Dromadaire, sorte de chameau nommé dromadaire, *dromas*, ou *dromedarius*, à cause de sa promptitude à courir, d'un terme dérivé du grec *dremo*, je cours. Les dromadaires sont plus petits que les chameaux ordinaires, plus grêles, plus dispos. Ils ont sur le dos une espèce de selle naturelle, qui est composée d'un grand poil qui se dresse, et forme comme une assez grosse bosse. Les personnes de qualité, dans l'Orient, se servent ordinairement de dromadaires lorsqu'ils veulent faire plus de diligence. On assure qu'ils peuvent faire en un jour plus de cent mille pas, qui font un peu plus de trente-trois lieues, à trois mille pas la lieue. Il y en a même qui font cinquante lieues par jour, selon Vincent-le-Blanc. *Isaïe*, chapitre 46, v. 20, le nomme *biccuroth*, selon Bochart. Mais le mot *bichrim*, que l'on trouve dans le même prophète, et que saint Jérôme a traduit par dromadaire (*dromedarii Madian et Epha*), signifie, selon plusieurs interprètes, de jeunes chameaux. Toutefois *bichra*, qui est le féminin de *bicher*, se prend pour une dromadaire dans *Jérémie ;* et c'est ainsi que l'entendent Aquila, Symmaque et Théodotion. Saint Jérôme, *cursor levis*, un coursier.

Le nom de *bactrien*, que l'on donne au dromadaire, approche assez de l'hébreu *bikker*, un dromadaire, et *bikkerah*, ou *bikerath*, une femelle dromadaire. Il y a des dromadaires de deux sortes, l'un plus grand, qui a deux bosses sur le dos, et l'autre plus petit, qui n'en a qu'une. L'un et l'autre sont fort communs dans les parties occidentales de l'Asie, comme la Syrie et l'Arabie. Celui qui n'a qu'une bosse sur le dos est le plus communément appelé *chameau ;* l'autre se nomme *dromadaire*. Ils sont l'un et l'autre capables d'une fort grande fatigue, ils ont le poil doux et ras ; mais, vers le milieu du dos, le chameau a une petite éminence couverte d'un poil élevé d'un pied sur la bosse, et le dromadaire a deux bosses et deux éminences de poil. Toutefois ces éminences sont petites ; et, à le bien prendre, les dromadaires et les chameaux ne sont guère plus bossus que les autres animaux. Ils n'ont point de dents canines et incisives ; ils n'ont point de corne aux pieds, mais leurs pieds sont seulement couverts d'une peau charnue. On dit qu'en buvant ils troublent l'eau avec le pied, ce que les uns attribuent à une cause, les autres à une autre : on croit néanmoins que c'est pour rendre leur eau moins légère, afin qu'elle leur dure plus longtemps dans l'estomac. On dit qu'ils en boivent quantité, et la gardent longtemps pour la soif future ; on veut même que les voyageurs, dans une nécessité pressante, leur ouvrent l'estomac pour en tirer l'eau, et se désaltérer. Leur estomac est composé de quatre ventricules, et au second il y a plusieurs ouvertures qui donnent entrée à environ vingt cavités faites comme des sacs, qui leur servent de réservoirs. Le dromadaire a sept pieds et demi de haut depuis le sommet de la tête jusqu'à terre. Voyez *Chameau*.

E

Ecclésiaste, livre canonique de la *Bible*, indiqué ordinairement par l'abréviation *Eccl*.

Ecclésiastique, livre canonique de la *Bible*, désigné par l'abréviation *Eccli*.

Éclipse. Ce mot ne se lit pas dans l'Écriture. Les Hébreux ne paraissent pas avoir beaucoup philosophé sur les éclipses. Ils les considéraient comme des effets miraculeux, comme des marques sensibles de la colère de Dieu. Job semble dire que l'éclipse est causée par l'interposition de la main de Dieu entre nous et l'astre éclipsé, *in manibus abscondit lucem, et præcipit ei ut rursùs adveniat*. Il dit ailleurs que Dieu fait défense au soleil de se lever, et qu'il ne se lève point ; qu'il enferme les étoiles, et les met comme sous le sceau. Ézéchiel parle d'une manière plus populaire, lorsqu'il dit que Dieu couvre le soleil de nuages, lorsqu'il nous en dérobe la lumière.

Écoles ou *Académies des Juifs*. Les Hébreux ont toujours été très-soigneux d'enseigner et d'étudier les lois qu'ils avaient reçues de Moïse. Les pères de famille étudiaient et enseignaient dans leurs propres familles. Les Rabbins enseignaient dans le temple, dans les synagogues et dans les académies. L'on prétend que, dès avant le déluge, il y avait des écoles de science et de piété, dont les patriarches étaient les directeurs.

Tout cela est certainement très-peu solide et très-incertain. On ne peut douter que Moïse, Aaron et les anciens d'Israël n'aient instruit le peuple dans le désert, et que plusieurs bons Israélites n'aient été très-soigneux d'instruire dans la crainte de Dieu leur fa-

mille; mais tout cela ne nous prouve pas encore les écoles que nous cherchons. Sous Josué, nous voyons des espèces d'académies de prophètes, où *les enfants des prophètes*, c'est-à-dire, leurs disciples, vivaient dans l'exercice d'une vie retirée et austère, dans l'étude, la méditation et la lecture de la loi de Dieu. Il y avait de ces écoles de prophètes à Naïoth de Ramatha sous Samuel; David et Samuel s'y retirèrent. Saül y envoya du monde pour prendre David; mais les envoyés s'étant approchés de la troupe des prophètes, à la tête desquels était Samuel, ils se mirent à prophétiser avec eux : le second et le troisième que ce prince envoya en firent de même; et lui-même y étant venu, fut saisi de l'esprit de Dieu, et se mit à prophétiser comme les autres.

Nous en voyons encore, sous les prophètes Élie et Élisée, à Béthel et dans la plaine de Jéricho. Il y en avait un grand nombre même dans le royaume d'Israël. Quelques-uns ont cru qu'Élie en avait aussi une communauté sur le mont Carmel. On allait consulter ces prophètes sur les affaires importantes; on allait écouter leurs leçons, comme il paraît par l'hôtesse d'Élisée; son mari lui demande pourquoi elle va voir le prophète, puisque ce jour n'était *ni le sabbat, ni la néoménie.* Ces écoles subsistèrent jusqu'à la captivité de Babylone, et il semble même que les captifs allaient encore entendre les prophètes, lorsqu'il s'en trouvait dans les lieux où ils étaient. Ézéchiel raconte divers entretiens qu'il eut avec les anciens d'Israël, qui vinrent le voir et le consulter plusieurs fois. Le peuple s'assemblait aussi autour de lui comme pour l'entendre et l'écouter; mais il se souciait peu d'exécuter ses paroles.

A ces écoles ou communautés de prophètes, succédèrent les synagogues. On doute qu'il y en ait eu avant la captivité de Babylone : cependant on lit dans le psaume XXXIII, ℣ 8, que Nabuchodonosor brûla toutes les synagogues du pays. Les anciens d'Israël passèrent la nuit en prières dans le lieu de l'assemblée (*per totam noctem intra ecclesiam oraverunt*), demandant le secours du Seigneur contre Holoferne. Le grec d'*Esther*, c. IV, ℣ 16, insinue qu'il y avait aussi des synagogues à Suse du temps d'Esther et de Mardochée. On assure que le nombre s'en multiplia tellement dans la Judée depuis le retour de la captivité, qu'il y en avait dans la seule ville de Jérusalem jusqu'à quatre cents, selon les uns, ou trois cent quatre-vingt-quatorze, selon les autres. Chaque corps de métier y avait la sienne, et les étrangers y en avaient aussi plusieurs.

Ce ne fut que depuis le retour de la captivité que l'on vit dans Israël les distinctions des sectes de pharisiens, de saducéens, d'esséniens : on trouve aussi dans l'Évangile celle des hérodiens. Chaque secte avait ses écoles particulières. On peut voir les articles de chacune d'elles.

La méthode d'enseigner dans les synagogues et dans les écoles se remarque parfaitement dans l'*Évangile* et dans *les Actes*.

Saint Jérôme dit que peu de temps avant la naissance de Jésus-Christ, deux fameux rabbins, Sammaï et Hillel, chefs de deux célèbres écoles, formèrent deux partis parmi les Juifs, et furent maîtres des scribes et des pharisiens. Akiba leur succéda et fut maître du fameux Aquila, interprète des écritures de l'*ancien Testament*. Akiba eut pour successeur Meïr, après lequel parut Johanan, fils de Zachaï, puis Éliézer, ensuite Delphon, Josèphe-le-Galiléen, et enfin Josué, qui présida à cette école jusqu'à la prise de Jérusalem. C'est ainsi que les Juifs donnaient la succession de leurs docteurs au temps de saint Jérôme.

Les rabbins enseignent qu'après la ruine de Jérusalem, on établit une école à Japhné, nommée depuis Ivelin en Galilée, et une autre à Lydde, ou Diospolis. Akiba professa d'abord à Diospolis, puis à Japhné. Gamaliel lui succéda à Diospolis, et il succéda à Gamaliel à Japhné. Mais la plus fameuse académie de ce pays-là fut celle de Tibériade sur la mer de Galilée. C'est là où professèrent successivement Juda-le-Saint, disciple de Meïr, Chanina et Johanan. Quelque temps après, Juda se retira de Tibériade et ouvrit une école à Séphoris, et y professa pendant dix-sept ans. Mais il est bon de remarquer que toute cette succession de maîtres et d'écoles est très-peu certaine.

Après la chute des écoles de la Palestine que l'on fixe vers le milieu du troisième siècle, les Juifs vont chercher la succession de leurs docteurs au-delà de l'Euphrate, à Sora, à Pundebita, à Nahardea et à Perutz-Schibbur, lieux peu connus, et dont la situation est fort douteuse. Ils croient que ce furent les docteurs Rab et Samuel, disciples de Juda-le-Saint, qui les fondèrent vers l'an 220. Elles subsistèrent, disent-ils, pendant huit cents ans, jusque vers l'an 1030 de Jésus-Christ : alors elles furent détruites par les Sarrasins.

Du débris de ces écoles se formèrent celle de l'Egypte et de l'Europe; leurs docteurs parurent principalement en Espagne. Moïse, fils de Maïmon, ou Maïmonide, était né à Cordoue : il fut disciple d'Averroès; il se retira en Égypte et y mourut vers l'an de Jésus-Christ 1205. Rabi Nathan, chef de l'école de Rome, mourut en 1106. Abenezra, autre fameux rabbin, est mort à Rhodes en 1174. Le rabbin Salomon, nommé autrement Raschi, ou Jarchi, natif de Lunel en Provence ou de Troyes en Champagne, mourut à Trèves en 1180. Kimchi était né à Narbonne : il a fleuri depuis l'an 1200 jusque vers l'an 1250. Voilà les principaux rabbins et le temps auquel ils ont vécu. On peut se former, par ce qu'on vient dire, une idée de de leurs écoles et de la succession de leurs docteurs.

ÉCRITURE. On dispute sur l'invention des lettres et de l'écriture. Quelques-uns soutiennent que l'on écrivait dès avant le déluge, et qu'Adam est l'inventeur des lettres; d'autres croient que Moïse est le premier auteur dont on ait des écrits, et qu'avant lui on n'a aucun monument écrit. Dans toute la vie des patriarches, on ne voit aucun vestige d'écriture. Moïse ne

cite aucun écrit composé avant lui; car le *livre des Guerres du Seigneur*, cité dans les *Nombres* (XXI, v. 14), est un passage ajouté au texte de Moïse, ou c'est un écrit composé de son temps. Il est vrai que l'on parle d'un livre composé par Adam, et d'un autre par Énoch, et qu'on attribue au premier homme et à Énoch quelques autres écrits. Josèphe parle de certaines colonnes avec inscriptions faites avant le déluge : on rapporte aussi certains écrits que l'on dit avoir été composés par Abraham; mais tout cela passe pour fabuleux et apocryphe au jugement des plus judicieux critiques.

On convient que dans le monde nous n'avons rien aujourd'hui de plus ancien ni de plus authentique que les livres de Moïse; mais il ne s'ensuit pas qu'avant lui on n'ait pas écrit. Il paraît, au contraire, par son récit même, que l'écriture était assez commune en ce temps-là, et dans l'Égypte d'où les Hébreux étaient sortis, et parmi les Israélites. Ceux-ci paraissaient tout accoutumés à cette manière d'exprimer ses pensées et ses sentiments. Les principaux de la nation lurent, sans doute, les tables de la loi : Moïse avait été instruit de toute la science des Egyptiens : il avait donc sans doute appris leur manière d'écrire. Voy. l'article *Lettres*.

Le terme *Écriture*, pris absolument, marque d'ordinaire les livres sacrés de l'*ancien* et du *nouveau Testament*.

ÉDITS. Il paraît que chez les Perses les édits faits avec solennité, et de l'aveu des grands ou des conseillers du roi, étaient irrévocables.

ÉGYPTIENS (ÉTAT DES ARTS CHEZ LES). Voici le résumé de ce que les nouvelles découvertes en Egypte ont fait connaître sur l'état de l'industrie et des arts chez les anciens Egyptiens.

Ils fabriquaient des toiles de lin aussi belles et aussi fines que les nôtres : on trouve, dans les enveloppes des momies, des toiles de coton d'une finesse égale à celle de notre mousseline et d'un tissu très-fort; et l'on voit, par quelques-unes de leurs peintures qu'ils savaient faire des tissus aussi transparents que nos gazes, nos linons, ou même que nos tulles.

L'art de tanner le cuir leur était parfaitement connu; de même que celui de le teindre en diverses couleurs, comme nos maroquins et d'y imprimer des figures.

Ils savaient fabriquer aussi une sorte de verre grossier, avec lequel ils faisaient des colliers et autres ornements.

L'art d'émailler, et celui de la dorure étaient portés chez eux à un haut degré de perfection : ils savaient réduire l'or en feuilles aussi minces que les nôtres, et possédaient une composition métallique semblable à notre plomb, mais un peu plus molle.

Ils avaient porté fort loin l'art de vernir. La beauté de la couverte de leurs poteries n'a point été surpassée, peut-être même égalée, par les modernes.

La peinture n'a jamais été très-perfectionnée par eux; ils paraissent avoir toujours ignoré l'art de donner du relief aux figures, par le mélange des clairs et de l'ombre; mais ils disposaient les couleurs avec intelligence, et le trait dans leurs beaux ouvrages est d'une hardiesse et d'une pureté extraordinaire. Du reste, ils n'entendaient rien à la perspective, et presque tous leurs dessins ne présentent les objets que de profil : l'uniformité des attitudes et des poses montre assez qu'en peinture, comme en sculpture, les artistes égyptiens étaient forcés de ne point s'écarter d'un certain style de convention qui s'est conservé jusque sous les derniers empereurs romains.

Il en était de même de l'architecture : très-remarquable par la grandeur des masses, par la majesté de l'ensemble, par le grandiose qui en caractérise tous les détails, elle était lourde, sans goût dans la disposition des parties, dans le choix des ornements. Il paraît que, dès les plus anciens temps, ils l'ont portée au plus haut degré qu'il leur était donné d'atteindre, et qu'elle n'a éprouvé presque aucun perfectionnement sensible dans les siècles postérieurs.

(LETRONNE)

ÉLECTRUM, métal composé de quatre parties d'or et d'un cinquième d'argent. Quelques commentateurs prétendent que le mot hébreu dont se sert Ézéchiel (I, 4) doit s'entendre de l'*aurichalcum*, qui était un mélange d'or et d'argent. C'est aussi le sentiment de Bochart.

ÉLÉPHANT (1), le plus gros des animaux à quatre pieds. Ceux qui ont étudié plus exactement la nature de l'éléphant nous disent plusieurs choses fort extraordinaires de la sagacité, de la fidélité, de la prudence, de l'intelligence même de cet animal. On lui a souvent vu faire des choses qui sont fort au-dessus de ce que font les autres bêtes. Les Hébreux semblent l'avoir ordinairement désigné sous le nom de *béhémoth*, qui signifie en général des animaux de service. Les Grecs et les Latins ont souvent désigné les éléphants sous le nom général de bêtes, qui revient à la signification de l'hébreu *béhémoth*. Le nom *elephas* peut venir d'*alep*, qui signifie instruire, à cause de la docilité de cet animal, ou d'*eleph*, qui signifie un chef, un capitaine, parce que l'éléphant est comme le chef des autres animaux terrestres.

Voyez ce que le Seigneur, parlant à Job, dit de l'éléphant ou *béhémoth* (*Job*, XL) : *Il mange le foin comme un bœuf*.

Il est parlé, dans le troisième *livre des Rois*, *des dents d'éléphants*, ou de l'ivoire. L'hébreu porte *schenhabbim*; on sait que *schen* signifie *une dent*, mais on a raison de douter que *habbim* signifie l'éléphant. J'aime mieux dire que *schen* signifie l'ivoire, ce qui est incontestable, et *habbim*, ou plutôt *habenim*, signifie de l'ébène; ainsi il faut séparer ces deux mots, que l'on a mis en un mal à propos.

Il est souvent fait mention d'éléphants dans les *livres des Machabées*, parce que, depuis le règne d'A-

(1) Éléphant *(elephas)*, mammifère de la famille des pachydermes. Sa chair est un bon aliment; ses défenses nous fournissent l'ivoire.

lexandre, on se servit beaucoup de ces animaux dans les armées des rois de Syrie et d'Égypte; au lieu qu'auparavant il ne paraît pas qu'on en ait vu dans la Judée ni dans la Syrie.

On lit dans les *livres des Machabées*, que l'on montra aux éléphants de l'armée d'Antiochus Eupator, du jus de raisins et de mûres, pour les animer au combat, comme pour les accoutumer à voir le sang, car naturellement cet animal n'est pas sanguinaire ni cruel. On voit, dans un autre endroit, qu'on les enivrait en leur donnant *du vin pur mêlé avec de l'encens* ou *avec des paquets d'encens;* on trempa ces paquets dans le vin pour le rendre plus fumeux et plus propre à enivrer les éléphants, dans la vue de faire écraser sous leurs pieds les Hébreux qui étaient en Égypte : ce supplice est connu dans l'antiquité.

Éliachim. Le grand-prêtre Éliachim, dont il est parlé dans le livre de *Judith*, iv, 5, est appelé Joachim au chap. xv, ŷ. 9. Ces deux noms signifient la même chose en hébreu : *Domini, vel Dei, firmitas*.

Élul, mois des Hébreux, qui revient à peu près à notre mois d'août. Il n'a que vingt-neuf jours. C'est le douzième mois de l'année civile, et le sixième de l'année sainte. Le septième ou le neuvième jour de ce mois, les Juifs jeûnent en mémoire de ce qui arriva après le retour de ceux qui étaient allés considérer la terre promise.

Le vingt-deuxième de ce mois se fait la fête de la Xylophorie, dans laquelle on portait le bois au temple. Selden dit qu'on la célébrait le dix-huitième du mois *ab*. Le vingt-sixième du même mois, on fait mémoire de la dédicace des murs de Jérusalem par Néhémie.

Embaumer. Les anciens Égyptiens, et à leur imitation les Hébreux, embaumaient les corps des morts (1). Joseph fit embaumer le corps de Jacob, son père, *par les médecins, et il se passa quarante jours pendant qu'ils exécutaient ses ordres; car c'est la coutume d'employer tout ce temps à embaumer un corps, et toute l'Égypte pleura Jacob pendant septante jours*.

Les Égyptiens attribuaient à Isis l'invention de l'art de la médecine, et en particulier du remède de l'immortalité, qui n'est autre, à mon sens, que celui d'embaumer, et de rendre par ce moyen les corps incorruptibles. On prétend que les inondations du Nil ont rendu les embaumements comme nécessaires à l'Égypte, parce que les eaux du Nil tenant tout le plat pays inondé pendant près de deux mois, on n'y peut enterrer les morts, et on est obligé de les conserver dans les maisons pendant tout ce temps, à moins de les porter sur les hauteurs et dans les rochers, qui se trouvent souvent bien éloignés des demeures du mort. Ajoutez que quand on aurait enterré avant l'inondation quelques corps dans la terre, l'inondation qui survient le rejetterait hors de la terre, le terrain sablonneux et humide ne se trouvant pas assez ferme pour le retenir dans son sein contre l'action de l'eau, qui le soulèverait et le pousserait hors de la terre, comme plus léger que le sable.

(1) C'est peut-être pour avoir abandonné la coutume d'embaumer les corps que l'Égypte se voit maintenant si fréquemment ravagée par la peste.

Or, voici la manière dont les Égytiens embaumaient les corps. Quand un homme est décédé, on porte son corps chez des ouvriers dont le métier est de faire des cercueils; ils prennent la mesure du corps, et lui font un cercueil proportionné à sa taille, à sa qualité et au prix qu'on y veut mettre; car il y a une grande diversité de prix, à cause de la différence de la façon. Le dessus du cercueil représente celui qui y doit être renfermé, si c'est un homme, ou si c'est une femme; si c'est un homme de condition, on le marque à la figure qui est représentée sur le couvercle du cercueil : on y joignait d'ordinaire des peintures et des embellissements proportionnés à la qualité de la personne.

Quand le corps est rapporté au logis, on convient avec les embaumeurs du prix qu'on veut mettre à l'embaumement; car il y en a de plusieurs prix. Le plus haut est d'un talent; le médiocre est de vingt mines, et le moindre est très-peu de chose. On croit que le talent égyptien valait 2,688 livres de notre monnaie. On fait venir d'abord un dessinateur qui marque sur le corps étendu l'endroit qu'il faut ouvrir au côté gauche, et la longueur de l'incision : un disséqueur, avec une pierre d'Éthiopie fort tranchante, fait cette incision, et se retire au plus vite, parce que les parents du mort, qui sont présents, prennent des pierres et le poursuivent comme un impie pour le lapider.

Cette opération étant achevée, les embaumeurs, que l'on considère comme des personnes sacrées, entrent pour faire leur office; ils tirent par les narines, avec un fer crochu fait exprès, tout le cerveau du mort, et remplissent le crâne de drogues astringentes; ils tirent aussi, par l'ouverture qu'on a faite au côté, tous les viscères, à la réserve du cœur et des reins. On lave les intestins dans du vin de palmier, et dans d'autres drogues fortes et astringentes. On oint tout le corps d'huile de cèdre, de myrrhe, de cinnamome et d'autres drogues, pendant environ trente jours; de manière que le corps se conserve tout entier sans pourriture, sans perdre son poil; et non seulement il est exempt de pourriture, mais il conserve même une bonne odeur.

Après cela, on met le corps dans le sel pendant environ quarante jours. Ainsi, quand Moïse dit qu'on mit quarante jours pour embaumer Jacob, il faut l'entendre de ces quarante jours qu'il demeura dans le sel de nitre, sans y comprendre les trente jours qu'on mit à faire les autres cérémonies dont on a parlé auparavant; en sorte qu'en tout on fut soixante-dix jours à faire son deuil en Égypte, comme le marque aussi Moïse.

Ensuite on tire le corps du sel, on le lave, on l'enveloppe de bandelettes de lin trempées dans la myrrhe, et on le frotte d'une gomme dont les Égyptiens se servent au lieu de colle. Alors on rend le corps aux pa-

rents, qui le mettent dans le cercueil, et le gardent dans leurs maisons ou dans des tombeaux faits exprès. On en trouve aujourd'hui, dans l'Égypte, dans des chambres ou voûtes souterraines, qui justifient pleinement ce que nous venons de dire.

Ceux qui n'ont pas le moyen de faire la dépense que nous avons marquée se contentent de seringuer dans les intestins du mort, par le fondement, une liqueur tirée du cèdre; et, l'y laissant, enferment le corps dans du sel de nitre. Cette huile ronge les intestins; en sorte qu'on la fait sortir avec les intestins desséchés, et exempts de pourriture. Le corps, enfermé dans le nitre, se dessèche, et il ne reste que la peau collée sur les os. Ceux qui sont trop pauvres pour faire aucune dépense considérable se contentent de déterger l'intérieur, en y seringuant une liqueur qui le lave, et puis mettent le corps dans le nitre pendant soixante-dix jours pour le dessécher, sans autre cérémonie.

L'Écriture parle encore de l'embaumement de Joseph, de celui du roi Asa, et de celui de Jésus-Christ. Joseph fut sans doute embaumé à la manière des Égyptiens, puisqu'il mourut dans ce pays. Asa fut embaumé ou plutôt brûlé d'une manière particulière. Le texte porte *qu'on le mit sur son lit tout rempli d'odeurs et de parfums les plus excellents, et qu'on brûla le tout sur lui avec beaucoup d'appareil et de pompe*. L'hébreu, à la lettre : *On le coucha dans le lit qu'on avait rempli de parfums et de diverses espèces d'aromates, et on les lui brûla dans un très-grand feu*, comme si ces aromates avaient brûlé auprès de son corps; mais la plupart des interprètes croient qu'on le brûla, avec ces aromates, dans un lit de parade, à peu près comme on faisait pour les empereurs romains.

Il paraît certain que l'on brûlait quelquefois les corps morts, surtout ceux des rois; et je ne sais si la coutume n'en vint pas du roi Asa, dont on vient de parler. L'Écriture remarque qu'on ne fit pas au roi Joram l'honneur de le brûler, comme on avait fait à ses prédécesseurs : *Non fecit ei populus secundùm morem combustionis exequias, sicut fecerat majoribus suis.* Jérémie promet au roi Sédécias qu'on lui rendra ce dernier devoir, comme on avait fait aux rois ses prédécesseurs : *Secundùm combustiones patrum tuorum regum priorum, sic comburent te.* On brûla le corps du roi Saül après l'avoir enlevé des murs de Bethsan, où les Philistins l'avaient attaché.

Quant à l'embaumement de Jésus-Christ, les évangélistes nous apprennent que Joseph d'Arimathie ayant obtenu son corps, acheta un linceul blanc pour l'envelopper, et que Nicodème acheta cent livres de myrrhe et d'aloès, avec quoi ils l'embaumèrent et le mirent dans le tombeau de Joseph d'Arimathie, qui était creusé dans le roc; ils n'y purent faire plus de cérémonie alors, parce que la nuit approchait, et qu'on allait entrer dans le repos du sabbat.

Émeraude, pierre précieuse de couleur verte, nommée en latin *smaragdus*. Nous croyons que c'est le *sohem* marqué dans Moïse (*Gen.* II, 12), et rendu dans la Vulgate par *lapis onychinus*. Il est encore parlé de l'émeraude (*Exod.* XXVIII, 17) parmi les pierres qui étaient au rational du grand-prêtre. Mais l'hébreu porte en cet endroit *barabeth*, qui signifie un éclair, le brillant d'un astre; ce qui peut faire conjecturer qu'il désigne plutôt la pierre nommée *ceraunia*, *astroïtes* ou *iris*, dont Pline rapporte plusieurs espèces. On peut se souvenir de ce qu'on a déjà dit, que l'on n'a rien de certain sur la signification de la plupart des noms hébreux qui marquent des pierres précieuses. On trouve dans les histoires d'Orient plus d'un roi nommé *Soem* ou *Sohem*, que nous croyons signifier l'émeraude.

Encens, Encensoirs. L'encens est une résine aromatique et odoriférante; elle sort d'un arbre surnommé *thurifère*, dont les feuilles sont semblables au poirier, selon Théophraste. On l'incise aux jours caniculaires, pour en faire sortir la résine. L'encens mâle est le meilleur; il est rond, blanc, gras au dedans, et s'enflamme sitôt qu'on le met sur le feu : il est aussi appelé *oliban*. L'encens femelle est mou, plus résineux, et moins agréable à l'odeur que l'autre. Celui du pays de Saba est le meilleur et le plus estimé des anciens; ils en parlent avec éloge :

India mittit ebur, molles sua thura Sabæi.

Présenter l'encens était une fonction propre aux prêtres; ils entraient dans le saint tous les jours deux fois, savoir : le matin et le soir, pour y brûler l'encens. Le jour de l'expiation solennelle, le grand-prêtre prenait avec une cuillère de l'encens ou parfum concassé et prêt à être mis dans l'encensoir, et le jetait sur le feu dans le moment qu'il entrait dans le sanctuaire, afin que la fumée qui s'élevait de l'encensoir l'empêchât de considérer avec trop de curiosité l'arche et le propitiatoire : Dieu le menace de mort s'il manque à cette cérémonie. Il n'appartenait pas aux lévites de mettre la main à l'encensoir, on sait quelle terrible punition Coré, Dathan, Abiron et leurs complices, éprouvèrent pour avoir voulu imprudemment s'arroger cet honneur. Les encensoirs des anciens Hébreux étaient fort différents de ceux dont on se sert aujourd'hui; ils ne pendaient pas à de grandes chaînes : c'étaient des espèces de réchauds ou cassolettes avec un manche, ou même sans manche, que le grand-prêtre posait sur l'autel des parfums, ou qu'il portait dans le sanctuaire. Saint Jean, dans l'*Apocalypse*, parlant des encensoirs que tenaient les quatre animaux et les vingt-quatre vieillards, leur donne simplement le nom de plats ou coupes d'or pleines de parfums : *Phialas aureas plenas odoramentorum;* ce qui donne l'idée d'encensoirs fort différents les nôtres. On voit dans les médailles de Simon Machabée des encensoirs fumants, semblables à une coupe, ou à un calice avec son pied.

Encens (*incensum*) signifie quelquefois, dans l'Écriture, les hosties et les graisses des victimes qu'on immolait, comme en ce passage : *Aaron et ses fils offraient l'encens sur l'autel des holocaustes et sur l'aut. des parfums.* On sait que l'on n'offrait point d'encen

sur l'autel des holocaustes, mais que l'on y brûlait des victimes, comme une odeur agréable au Seigneur.

ENCHANTEMENT. La loi de Dieu condamne les enchantements et les enchanteurs; elle se sert de plusieurs termes pour marquer les enchantements : *lachasch*, qui signifie proprement parler à voix basse, comme font les magiciens dans leurs évocations et leurs opérations magiques. Moïse se sert du mot *latim*, secrets, lorsqu'il parle des enchantements faits par les magiciens de Pharaon. On emploie aussi le mot *caschap*, qui signifie ceux qui usent de prestiges, de fascinations, de tours de passe-passe pour tromper les yeux et les sens; on se sert aussi du terme *chabar*, qui signifie proprement lier, assembler, associer, réunir, ce qui a lieu principalement chez ceux qui charment les serpents, qui les apprivoisent et les rendent doux et sociables, de farouches, de dangereux et d'intraitables qu'ils étaient.

Nous avons des exemples de toutes ces manières d'enchantements. Dans l'Écriture, il est ordinaire aux magiciens, aux sorciers et aux enchanteurs, de parler à voix basse et comme en chuchotant; on les appelait *ventriloqui*, parce qu'ils parlaient comme du fond de leur estomac; ils affectent le secret et des manières mystérieuses, pour cacher la vanité, ou le ridicule, ou la honte de leur art pernicieux. Souvent leur prétendue magie ne consiste que dans la subtilité de leurs tours, dans leur souplesse, ou dans des secrets naturels inconnus aux ignorants; d'où vient qu'ils affectent l'obscurité et la nuit, ou qu'ils ne veulent faire paraître leur science que devant les ignorants, et en présence du petit peuple, et ne craignent rien tant que l'examen sérieux, le grand jour et la présence des gens éclairés.

Quant aux enchantements dont se servirent les magiciens de Pharaon pour contrefaire tous les miracles que fit Moïse, il faut dire, ou que ce furent de pures fascinations et des illusions qu'ils firent aux yeux des spectateurs; ou que, s'ils firent de vrais miracles et des changements réels dans leurs verges, dans les eaux du Nil et dans tout le reste, c'est par l'application des causes secondes à la production des effets qui dépendent originairement et essentiellement de la puissance de Dieu.

Enchanter les maladies, arrêter le sang par des enchantements, guérir les morsures des serpents, enchanter la goutte et les entorses, sont choses communes dans l'antiquité. Pindare assure que Chiron le centaure guérissait toutes sortes de maladies par ses enchantements, et qu'Esculape guérissait toutes sortes de fièvres, d'ulcères, de blessures et de douleurs, par de doux enchantements, par des potions, par des remèdes topiques ou par des incisions. Homère assure qu'on arrêta le sang qui coulait de la plaie d'Ulysse, en usant d'enchantements. Caton rapporte certains vers que l'on prononçait pour guérir un membre déboîté.

On usait aussi quelquefois de la musique et du chant, qui est une espèce de charme et d'enchantement, pour guérir certaines maladies de l'esprit, ou du moins causées par le dérangement de l'esprit, ou par l'émotion des passions. Gallien dit qu'il a sur cela une grande expérience, et qu'il peut encore employer l'autorité d'Esculape, son compatriote, qui soulageait par la musique et la mélodie ceux dont le tempérament était altéré par une trop grande chaleur; et Platon dit que les sages-femmes d'Athène avaient le secret de faciliter les accouchements par certains charmes et par des enchantements.

Les Hébreux, peuple extraordinairement superstitieux, n'ont pas, à la vérité, poussé si loin l'usage des enchantements et des charmes dans la guérison des maladies, parce qu'ils étaient retenus par leur loi, qui leur interdisait les enchantements et la magie, et parce que leurs rois et leurs prêtres veillaient avec un soin égal à prévenir ces désordres, et à en arrêter le cours. Toutefois, on ne laisse pas de voir parmi eux des vestiges de cette superstitieuse manière de guérir les maladies. Il y en a même qui prétendent l'autoriser par l'exemple de Moïse, qui fit mettre au bout d'une pique un serpent ailé d'airain, afin que ceux qui avaient été mordus des serpents nommés *saraph* fussent guéris en le regardant. Nous avons déjà vu que la coutume d'enchanter les serpents et de charmer leurs morsures était commune parmi les Israélites, puisque Jérémie les menace, au nom du Seigneur, d'envoyer contre eux des serpents contre la morsure desquels l'enchanteur ne pourra rien, et que l'*Ecclésiastique* dit que personne n'aura pitié de l'enchanteur qui aura été mordu des serpents. Saül employa la musique et le son de la harpe de David, pour se faire soulager dans les accès de sa mélancolie, et de la possession du démon qui le tourmentait.

Josèphe assure que Salomon reçut de Dieu l'art de guérir les maladies, et la vertu de chasser les démons; qu'il composa des charmes ou enchantements contre les maladies, et des exorcismes contre les démons. Il ajoute que cette manière de guérir était encore de son temps fort usitée parmi les Juifs; qu'il y avait un Juif, nommé Éléazar, qui avait ce secret, et qui, par le moyen d'un anneau dans lequel était enchâssé une racine montrée par Salomon, avait délivré plusieurs possédés en présence de l'empereur Vespasien et de ses fils. Le roi Ézéchias, voyant l'abus que le peuple faisait du serpent d'airain composé par Moïse, le fit mettre en pièces. Il brûla aussi, dit-on, les livres de médecine que l'on attribuait à Salomon.

ENFANT, *puer* ou *filius*. L'Écriture donne souvent le nom d'enfant ou de fils aux disciples. Salomon, dans ses *Proverbes*, donne à son disciple le nom d'enfant : *Audi, fili mi*, etc. Les enfants du démon, les fils de Bélial, sont ceux qui suivent les maximes du monde et du démon. On donne aussi le nom de fils ou d'enfants aux descendants d'un homme, quelque éloignés qu'ils en soient; par exemple, les enfants d'Edom, les enfants de Moab, les enfants d'Israël. On dit les enfants de la noce, les enfants de lumière, les enfants de ténèbres, pour dire ceux qui sont de la noce, ceux qui

s'attachent à la lumière ou aux ténèbres ; les enfants du royaume, ceux qui appartiennent au royaume.

Le nom d'*enfant* se donne souvent à des personnes assez âgées. Par exemple, Joseph est appelé *puer*, enfant, quoiqu'il eût au moins seize ans. Isaac en avait plus de vingt lorsqu'Abraham lui donnait encore ce nom. Benjamin, âgé de plus de trente ans, est encore nommé *puer parvulus*. Les Hébreux, de même que les Grecs et les Latins, donnaient aussi à leurs serviteurs et à leurs esclaves le nom de *pueri*, enfants. Enfin ce nom d'enfant se met souvent pour des hommes. *Des enfants étrangers m'ont manqué de parole; ils se sont attachés à des enfants étrangers. L'enfant de cent ans mourra*; c'est-à-dire, l'homme mourra à l'âge de cent ans, on ne verra plus de morts prématurées.

Enfants. Dans les prières publiques que motivaient de grandes calamités, les Hébreux cherchaient souvent à apaiser Dieu par le cri des petits enfants, espérant que leur innocence désarmerait sa colère. Voyez II *Paralip*. xx, 13.

Chez les Juifs, le père avait le droit de vendre ses enfants ; c'était par cette raison une propriété saisissable par les créanciers (voyez IV *Rois* IV, 1). La même chose avait lieu chez plusieurs peuples de l'antiquité, particulièrement à Athènes et à Rome. Tavernier rapporte que chez les Géorgiens le créancier a le droit de vendre les femmes et les enfants de son débiteur insolvable.

L'abbé Fleury se trompe, lorsque dans les *Mœurs des Israélites* (§ xxiv), il assure que les Hébreux avaient sur leurs enfants droit de vie et de mort. Le chap. xxi du *Deutéronome* prouve le contraire ; il cite, à l'appui de son sentiment, ce passage des *Proverbes* (xix, 18) : *Erudi filium tuum; ad interfectionem autem ejus ne ponas animam tuam*, où l'on ne voit nullement que le père ait la permission de tuer son fils ; le sage lui recommande au contraire de ne pas se laisser emporter à sa colère en corrigeant son fils, parce que cela l'exposerait à le tuer.

Chez les peuples de l'Orient, où la femme est un objet de mépris, la naissance d'un garçon est un événement très-heureux. Les Arabes félicitent les jeunes mariés en ces termes : « Puissiez-vous vivre longtemps, et avoir des enfants mâles ! » Les femmes juives, quand elles sont enceintes, ne cessent de demander dans leurs prières d'avoir des garçons. Ce n'est pas qu'elles méprisent leur sexe, mais elles savent qu'en mettant au monde des filles, elles s'exposent à être battues par leurs maris, que cela met en mauvais humeur; car le *Talmud* dit expressément, comme aussi peu galamment : « Heureux celui qui a des enfants mâles ! malheur à celui qui a des enfants femelles ! »

Enfants de Bélial. Voy. *Bélial*.

Enfants immolés a Moloch. Voy. *Moloch*.

Enfer, *infernus ;* en hébreu *scheol*. Ce terme, dans l'Écriture, signifie souvent le tombeau, le fond de la terre où reposent les corps des morts. Jacob dit qu'il descendra dans l'*enfer*, c'est-à-dire, dans le tombeau, accablé de douleur, pour la mort de son cher fils Joseph.

L'enfer se met aussi pour la demeure des âmes après leur séparation du corps. C'est dans ces lieux souterrains, *où les géants gémissent sous les eaux*, suivant l'expression de Job. C'est là où le mauvais riche fut enseveli, et où les anges rebelles sont précipités et retenus par les chaînes de l'enfer : *rudentibus inferni*.

Enfin, le nom d'enfer désigne quelquefois le lieu où les âmes des saints attendaient la venue du Sauveur.

Énoch. C'est abusivement qu'on écrit *Énoch*, sans aspiration; son nom en hébreu, est *Hhanohh*, en latin *Henoch*, comme l'exprime notre Vulgate.

Entrailles. Les entrailles sont le siége de la miséricorde, de la tendresse, de la compassion. *Les entrailles de Joseph furent émues* à la vue de son frère Benjamin ; il se sentit attendri et touché.

Job, décrivant un riche dur et impitoyable, dit que ses entrailles sont chargées de graisse; et Salomon, dans les *Proverbes*, que les entrailles des impies sont cruelles.

Les Hébreux mettent aussi quelquefois dans les entrailles la sagesse et l'intelligence : *Qui a mis la sagesse dans les entrailles de l'homme?* dit Job. Et le Psalmiste : *Mettez un esprit de droiture dans mes entrailles*.

La *Sagesse* parle des Chananéens, qui mangeaient *des entrailles d'hommes*, des mangeurs de chair humaine. Voyez *Chair*. Autrefois, on sacrifiait un homme à Bacchus dans l'île de Chios, et on le déchirait tout vivant. On en faisait autant dans l'île de Ténédos. Encore au neuvième siècle, on vendait de la chair humaine à la Chine, dans les places publiques. Pour ce qui est de manger de la chair et des entrailles des animaux tout vivants, cela était commun dans les bacchanales.

Épaule. Donner ou *prêter son épaule pour porter le fardeau*, signifie se soumettre à la servitude. Baruch (ii, 21) exhorte les Juifs captifs à Babylone à soumettre leurs épaules au roi Nabuchodonosor, afin qu'ils puissent vivre en paix sous son empire. Dans un sens contraire, l'Écriture appelle une épaule rebelle, *humerum recedentem*, celle qui ne veut pas se soumettre au joug ; et ceux qui le portent de concert et ensemble, *servientes humero uno*. (*Sophon*. iii, 9.)

On portait quelquefois sur les épaules, les marques d'honneur et d'empire. Job prie Dieu de rendre son jugement sur son sujet, *afin que je porte ma sentence sur mon épaule, et que je m'en fasse comme une couronne*. Isaïe dit que le Messie portera la marque de son empire sur son épaule : *Factus est principatus ejus super humerum ejus*.

Etre porté sur les épaules, marque quelquefois une sorte de distinction et d'honneur. Dieu dit que quand il fera revenir son peuple de la captivité de Babylone, il donnera le signal aux peuples, et *qu'ils rapporteront*

ses fils entre leurs bras, et ses filles sur leurs épaules. Quelquefois au contraire cela marque une grande impuissance, une extrême disgrâce. Isaïe et Baruch, pour marquer l'impuissance des idoles, disent qu'on est obligé de les porter sur les épaules.

Éphi, mesure creuse des Hébreux, qui contenait vingt-neuf pintes, chopine, demi-setier, un poisson et un peu plus. Le *bath* est le même que l'*éphi* ou *épha*.

Éphod, sorte d'ornement des prêtres hébreux. *Éphod*, vient du verbe *aphad*, qui signifie lier, attacher, ceindre; et l'usage de cet habillement, revenait fort bien à cette signification, puisque l'éphod était une espèce de ceinture qui, prenant derrière le cou et par-dessus les deux épaules, venait descendre par-devant, se croisait sur la poitrine, et servait ensuite à ceindre la tunique en faisant le tour du corps. Elle avait quelque rapport à l'étole de nos prêtres, avec cette différence que nous laissons pendre les deux bouts de l'étole, après l'avoir croisée sur la poitrine, au lieu que l'éphod faisait deux fois le tour du corps, ceignait la tunique, et, après cela, ses extrémités tombaient par-devant jusqu'à terre.

Il y avait deux sortes d'éphod : l'un de simple lin pour les prêtres, et l'autre de broderie pour le grand-prêtre. Comme celui des simples prêtres n'avait rien de particulier, Moïse ne s'est point arrêté à le décrire; mais il nous décrit au long celui du grand-prêtre (Voy. *Exod.* XXVIII.)

Époque. Terme de chronologie qui marque certains points fixes et assurés, pour compter les années depuis un temps jusqu'à l'autre. La création du monde est la première de toutes les époques; elle se fixe à l'an 710 de la période julienne, quatre mille ans avant Jésus-Christ.

La seconde est celle du déluge, l'an du monde 1656, et 2344 avant Jésus-Christ.

La troisième est celle de la tour de Babel, que l'on met diversement. Nous la plaçons vers l'an du monde 1800, avant Jésus-Christ 2200.

La quatrième est à la seconde vocation d'Abraham de la ville de Haram, l'an du monde 2083, avant Jésus-Christ 1917.

La cinquième, à la sortie des Israélites de l'Égypte, l'an du monde 2517, avant Jésus-Christ 1483.

La sixième, à la dédicace du temple, en 3001, avant Jésus-Christ 999.

La septième, à la fin de la captivité de Babylone, en 3468, avant Jésus-Christ 532.

La huitième, à la naissance de Jésus-Christ, en l'an du monde 4004 avant l'ère vulgaire. (Voy. la *Chronologie* placée en tête de ce volume)

Époux, Épouse, qui se marie, qui est conjoint par mariage. Selon la coutume des Hébreux, l'époux achetait son épouse : avant les fiançailles on convenait des conditions du mariage, et de la dot que le mari donnait à son épouse, et des présents qu'il devait faire au père et aux frères de la fille. Ce qui se voit assez clairement dans l'histoire de Jacob. (Voy. *Mariage*.)

Escarboucle, en latin *carbunculus*, en grec *anthrax*, et en hébreu *nophec*. L'escarboucle est comme un gros rubis, ou grenat rouge-brun et foncé, tirant sur le sang de bœuf. Elle jette des rayons qui brillent même pendant la nuit, et qui étincellent beaucoup plus que ceux du rubis. Au reste, Braunius observe, après Boetius de Boot, que l'*anthrax* ou *carbunculus* des anciens, n'était autre que notre rubis.

Esclaves. Les Hébreux avaient des esclaves étrangers, acquis par la voie de la guerre ou par leur argent, ou nés dans leurs maisons. Les maîtres avaient sur eux une autorité entière et souveraine : ils pouvaient les vendre, les échanger, les punir, les juger, les faire mourir même, sans forme de procès.

Voici les règles que Moïse prescrit pour les esclaves hébreux (*Lév.* XXV) : *Si la pauvreté réduit votre frère à se vendre à vous, vous ne l'opprimerez point en le traitant comme un esclave, mais vous le traiterez comme un ouvrier à gages. Il travaillera chez vous jusqu'en l'année du jubilé, et alors il sortira avec sa femme et ses enfants, et il retournera à la famille et à l'héritage de ses pères ; car ils sont mes esclaves, dit le Seigneur, c'est moi qui les ai tirés de l'Égypte ; ils ne seront point vendus à des étrangers comme les autres esclaves. Ayez des esclaves des nations qui sont autour de vous.... Voilà ceux que vous prendrez pour esclaves.* Ce n'était donc pas l'intention du Seigneur que les Israélites fussent réduits en servitude perpétuelle par leurs frères, ni qu'ils fussent vendus à des étrangers, pour demeurer esclaves toute leur vie. Si un Hébreu s'était vendu à un étranger demeurant dans le pays, cet Hébreu pouvait se racheter par son épargne, s'il en avait le moyen; sinon un de ses plus proches parents le pourra racheter, en rendant au maître la somme qu'il en a donnée, déduction faite des services qu'il lui a rendus, et en comptant ce qui lui reste de temps à servir jusqu'au jubilé ; car alors il avait droit de sortir de servitude sans rançon.

Dans un autre endroit (*Exod.* XXI), Moïse fait ces ordonnances au sujet des esclaves hébreux : *Lorsque vous achèterez un esclave hébreu, il vous servira pendant six ans, et la septième année il sera mis en liberté, sans vous rien donner.* Les rabbins veulent que l'esclave ait été obligé de servir pendant les sept années pleines ; mais la plupart des commentateurs croient qu'il sortait libre en l'année sabbatique, quand même il n'aurait encore servi que deux ou trois ans. Moïse ajoute : *Il aura en sortant le même habit qu'il avait en entrant, et sa femme sortira avec lui.* L'hébreu porte : *S'il vient avec son corps, il sortira avec son corps; s'il vient marié, sa femme sortira avec lui.* Les rabbins disent que le maître était obligé de nourrir la femme et les enfants de l'esclave, quoiqu'il n'y eût que le mari qui fût esclave.

Mais si le maître lui a donné une femme dont il ait eu des enfants, la femme et les enfants demeureront au maître, mais l'esclave sortira avec ses habits ou *avec son corps.* On peut donner plusieurs sens à cette loi : un maître pouvait faire épouser à un esclave hébreu une

femme esclave d'une autre nation ; et comme cette femme n'était pas Israélite, elle ne pouvait pas jouir du privilége de l'année sabbatique, mais son mari hébreu la quittait, et rentrait en liberté dans cette année. On demande si le mariage était dissous par cette séparation. Les sentiments des interprètes sont partagés sur cette question. Ce qui nous paraît le plus certain, c'est que comme il n'y avait point proprement de mariage entre les esclaves qui s'étaient ainsi pris sans choix et sans liberté, aussi il n'y avait point de dissolution de mariage dans leur séparation. On peut voir les commentateurs sur cet endroit. *Que si un esclave dit : J'aime mon maître, ma femme et mes enfants, je ne veux point sortir pour jouir de la liberté ; son maître l'amènera devant les dieux* (devant les juges), *et ensuite, le faisant approcher de la porte* du logis de son maître, *il lui percera l'oreille avec une alène*, *et il demeurera en servitude pour toujours ;* c'est-à-dire, selon les commentateurs, *jusqu'en l'année du jubilé ;* car alors tous les esclaves sans exception rentraient en liberté. Les rabbins ajoutent qu'ils étaient aussi affranchis à la mort de leurs maîtres, et qu'ils ne passaient pas à ses héritiers.

Si quelqu'un vend sa fille pour être servante ou esclave, *elle ne sortira pas de servitude comme les autres servantes ont coutume de sortir :* c'est-à-dire, les lois que l'on vient de voir ne la regardent point. Il y a une autre jurisprudence pour les filles que pour les hommes ou les garçons hébreux. Un père ne pouvait vendre sa fille pour esclave qu'elle ne fût en âge de puberté, disent les rabbins, et qu'il ne fût lui-même réduit à la dernière indigence. De plus, quand un maître achetait une fille israélite, c'était toujours dans la présomption qu'il la prendrait pour femme, ou qu'il la ferait épouser à son fils. D'où vient que Moïse ajoute que *si elle ne plaît pas à son maître*, et qu'il ne veuille pas l'épouser, *il la mettra en liberté ;* ou, selon l'hébreu, *il la fera racheter, et il ne lui sera plus permis de la vendre à un peuple étranger, en lui faisant injustice*, *et en contrevenant à sa parole*, à la promesse, au moins implicite, qu'il lui avait faite de la prendre pour femme.

Que s'il la fait épouser à son fils, il la traitera comme on traite les filles libres ; il aura soin que son fils la traite comme son épouse ; qu'il ne la méprise point et ne la maltraite point ; *et s'il en fait épouser une autre à son fils, il lui donnera sa dot, ses vêtements, et ce qui lui est dû pour sa virginité ;* ou, selon l'hébreu, s'il en fait épouser une autre à son fils, *il ne diminuera point les vêtements, la nourriture et la demeure de la première*, c'est-à-dire, selon plusieurs commentateurs, si le maître qui a acheté cette fille, et qui l'a fait épouser à son fils, fait prendre une seconde femme à son fils, il aura soin que son fils traite cette première femme comme son épouse ; qu'il lui donne la nourriture, le vêtement, et lui rende les devoirs du mariage comme à sa véritable épouse, sinon *il sera libre à cette femme de sortir de chez lui sans rien payer.*

Autrement, si le père de famille qui a acheté la fille israélite ne l'épouse pas, et ne la fait pas épouser à son fils ; ou s'il veut la renvoyer après l'avoir gardée quelque temps, il sera obligé de la marier à un autre, ou de la vendre à un autre maître hébreu, aux mêmes conditions qu'il l'avait prise lui-même, en lui donnant la dot, les habits et le prix de sa virginité, conformément à l'usage, ou selon qu'il sera réglé par les juges.

Un Hébreu pouvait tomber dans l'esclavage de plusieurs manières : 1° dans une extrême pauvreté, ils pouvaient vendre leur liberté (*Lévit.* xxv, 29). 2° Un père pouvait vendre ses enfants pour esclaves (*Lévit.* xxi, 7). 3° Les débiteurs insolvables étaient livrés pour esclaves à leurs créanciers (IV *Rois* iv, 1). 4° Les voleurs qui ne pouvaient restituer leur vol, ou la valeur, étaient vendus au profit de celui à qui ils avaient fait le vol (*Exod.* xxii, 3). 5° Ils pouvaient être pris en guerre ou par les voleurs. 6° Ils pouvaient être volés par le crime qu'on nomme *plagium*, et ensuite vendus pour esclaves, comme Joseph fut vendu par ses frères. 7° Enfin un esclave hébreu, racheté d'un gentil par un de ses frères, pouvait être vendu par celui-ci à un autre Israélite.

Dans les grandes maisons, où il y avait beaucoup d'esclaves, on donnait à l'un d'eux, chez les anciens, l'intendance sur tous les autres. Son principal emploi était de surveiller sur leur conduite, et de leur distribuer la nourriture.

En Orient, les pères qui n'ont pas de fils donnent fort souvent leurs filles en mariage à leurs esclaves, avec des dots considérables (Voyez I *Paralip.* ii, 34 et 35). Hassan, kiaya au Caire, c'est-à-dire, commandant de quatre à cinq mille hommes, avait été esclave de son prédécesseur, le célèbre Kamel, qui lui avait fait épouser sa fille, et lui laissa les richesses immenses qu'il avait amassées pendant sa longue carrière (Voyez les *Lettres de Maillet*).

On voit des esclaves monter aux plus hautes dignités chez les Mogols, les Turcs, les Persans, les Arabes, et particulièrement chez les mamelucks de l'Égypte. Le corps de ces derniers se compose presque en entier de ces parvenus. Dans tous ces pays, les esclaves qui se distinguent par de bonnes qualités deviennent les amis et les confidents de leurs maîtres. Ceux-ci leur donnent souvent la liberté et leurs propres filles.

Esséniens. On ignore l'origine des Esséniens et l'étymologie de leur nom. Pline dit qu'ils subsistaient depuis plusieurs milliers d'années, sans mariage, et sans aucun commerce avec des personnes d'un autre sexe : *Ita per seculorum millia, incredibile dictu, gens æterna est, in quâ nemo nascitur.* Le quatrième livre des *Machabées* les appelle *Hasdanim*, et dit qu'ils subsistaient déjà du temps d'Hircan, grand-prêtre des Juifs, vers l'an du monde 3894, avant Jésus-Christ 106, avant l'ère vulgaire 110. Le premier Essénien dont Josèphe fasse mention est un nommé Judas, qui vivait du temps d'Aristobule et d'Antigone, fils d'Hircan. Suidas, et quelques autres après lui, ont cru que les

Esséniens étaient une branche des Réchabites, qui, comme on sait, vivaient dès avant la captivité de Babylone.

Saint Epiphane dérive leur nom de *Jessé*, père de David, ou de Notre-Seigneur Jésus-Christ, dont le nom, selon lui, signifie médecin ou sauveur. Il dit que c'était une secte de Samaritains à qui Elxaï avait inspiré diverses erreurs. Drusius croit que les Esséniens sont une branche des pharisiens. Saumaise veut qu'ils aient tiré leur nom de la ville d'*Essa*. Enfin Serrarius (*Tri-hæresi* lib. III, c. 1) rapporte jusqu'à douze opinions sur le seul nom des Esséniens. Nous croyons que les *Chasidim*, dont il est parlé dans quelques Psaumes, et les *Assidéens* des *Machabéens*, sont la vraie source des *Esséniens*.

Josèphe et Philon ont décrit assez au long les mœurs des Esséniens.

Et. La conjonction *et* se met souvent au commencement des livres historiques des Hébreux ; c'est une des propriétés de leur langue. Voy. les premiers versets de l'*Exode*, du *Lévitique*, des *Nombres*, de *Josué*, de *Judith*, etc.

Étoiles (*stellæ*) ; en hébreu, *cochab*. Les anciens Hébreux comprenaient sous le nom d'*étoiles* tous les astres, les constellations et les planètes ; en un mot, tous les corps célestes et lumineux, à l'exception du soleil et de la lune. L'Écriture s'exprime souvent d'une manière qui semble attribuer de l'intelligence et du sentiment aux astres. Le soleil et la lune étaient nommés par les Israélites idolâtres le roi et la reine du ciel, et les étoiles en étaient comme l'armée ou la milice. Les uns et les autres ont souvent reçu des honneurs qui ne sont dus qu'au Créateur.

Études des Hébreux. La principale étude des Hébreux a toujours été la loi du Seigneur. On en voit la pratique recommandée dans tout l'*ancien Testament*. Moïse veut que la loi du Seigneur soit dans leur bouche jour et nuit, qu'elle soit comme un avertissement devant leurs yeux, et un signe dans leurs mains Il veut qu'ils la gravent dans leurs cœurs, qu'ils l'apprennent à leurs enfants, qu'ils la méditent en tout temps, assis dans leurs maisons, marchant à la campagne, durant la nuit, pendant le sommeil, et le matin en s'éveillant ; qu'ils en fassent comme un bracelet sur leurs bras, et comme un pendant au milieu de leurs yeux, et qu'ils l'écrivent sur les montants de leurs portes : c'était là l'étude des prophètes, des patriarches, et des bons Israélites.

Leur étude ne se bornait pas aux lois et aux cérémonies prescrites par Moïse. Ils étudiaient leurs histoires, et même les généalogies ; en sorte que les enfants des Juifs, au rapport de saint Jérôme, savaient sur le bout du doigt toutes les généalogies qui se trouvent dans les *Paralipomènes*. Dès leur plus tendre jeunesse, dit Josèphe, ils s'accoutument à étudier les lois de Dieu, à les apprendre par cœur, à les pratiquer ; et ils s'y affectionnent de telle sorte, qu'ils sont prêts à donner leur vie pour leur observation.

Depuis qu'ils eurent les écrits des prophètes, ils s'appliquaient très-sérieusement à connaître le sens des prophéties, et à en étudier les sens cachés. Nous le voyons par Daniel, qui s'appliquait avec tant de soin à développer le sens de ses propres révélations et de celles du prophète Jérémie, qui marquaient la fin de la captivité du peuple de Dieu.

Depuis les conquêtes d'Alexandre-le-Grand, les Juifs, qui se trouvèrent mêlés avec les Grecs dans la plupart des provinces d'Orient, commencèrent à prendre quelque goût pour leur langue et pour leur étude. A l'imitation des philosophes de la Grèce, ils se partagèrent en différentes sectes : les uns, comme les pharisiens, donnèrent dans une partie des sentiments des stoïciens et des platoniciens ; les autres, comme les saducéens, embrassèrent quelque dogme des épicuriens ; les autres, comme les Esséniens, méprisaient, rapporte Philon, la logique, la physique et la métaphysique, c'est-à-dire, ce qu'il y a d'inutile et de pure curiosité dans ces sciences ; ils ne s'appliquaient qu'à la morale et à la loi de Dieu, qu'ils expliquaient d'une manière relevée et allégorique.

Du temps de notre Seigneur, il paraît que le fort des études des docteurs juifs roulait principalement sur les traditions de leurs pères. Jésus-Christ leur reproche, en toute occasion, d'avoir abandonné la loi de Dieu et son vrai sens, pour donner dans des explications contraires au sens des lois et à l'intention du législateur. Saint Paul, qui avait été dans ces principes, en fait voir aussi les inconvénients dans ses *Épîtres*, en rappelant toujours les lois à leur origine, et à leur véritable sens. Mais tout cela n'a pas été capable de guérir l'esprit des Juifs sur cet article : ils sont aujourd'hui plus entêtés que jamais de leurs traditions ; elles font le principal objet de leur étude. Voy. l'article *Écoles*.

Évangéliste. Ce nom signifie celui qui annonce une bonne nouvelle. On nomme donc *évangélistes* non seulement ceux qui écrivent, mais aussi ceux qui prêchent l'*Évangile* de Jésus-Christ, et en général tous ceux qui annoncent quelque heureuse nouvelle. Dans *Isaïe*, le Seigneur dit qu'il donnera à Sion un *évangéliste*, un ambassadeur, un prophète, un envoyé, qui lui annoncera ce qu'il voudra lui faire savoir. Dans les *Actes*, on donne à Philippe, l'un des sept diacres le nom d'*évangéliste*. Saint Paul parle des évangélistes, et il les met dans un rang au-dessous des apôtres et des prophètes. Il dit à Timothée de faire le devoir d'évangéliste. Il y avait au commencement du christianisme de ces évangélistes ou de ces prédicateurs, qui, sans être attachés à aucune église, allaient prêcher partout où le Saint-Esprit les conduisait. Enfin on nomme plus communément *évangélistes* saint Matthieu, saint Marc, saint Luc et saint Jean, qui sont auteurs des quatre *Evangiles*, les seuls que l'Église reconnaisse pour canoniques.

Ève. C'est abusivement qu'on écrit et qu'on prononce en français *Ève* sans aspiration. Le vrai nom de la première femme est *Hève*, en latin *Heva*, comme l'exprime la *Vulgate*. Les Septante l'expliquent par le

nom de *vie*, parce qu'en effet ce nom est relatif à celui qui, en hébreu, signifie la vie.

Évêques. Le nom d'*évêques*, en grec, signifie inspecteurs et surveillants. Saint Pierre (*Épître I*, chap. II), donne à Jésus-Christ le nom de *pasteur* et *d'évêque de nos âmes ;* et saint Paul, dans sa *première Lettre* à Timothée, chap. III, décrit les qualités que doit avoir un évêque.

Quoique les fonctions des évêques et celles des prêtres aient toujours été fort distinctes dans l'Église, cependant leurs noms ont été quelquefois pris l'un pour l'autre dans l'antiquité, parce que les évêques possèdent la plénitude du sacerdoce, et que les prêtres partagent avec eux le soin de veiller sur les fidèles.

Eunuque vient du grec *eunouchos*, qui signifie un homme qui a la garde du lit, parce que ordinairement, dans les cours des rois d'Orient, on confiait à des eunuques la garde des lits et des appartements des princes et des princesses, mais principalement des princesses, qui, comme on le sait, vivent fort resserrées et fort éloignées de la vue et de la compagnie des hommes. Le terme hébreu *saris* signifie un véritable eunuque, soit qu'il soit né tel naturellement, ou qu'il ait été fait eunuque par la main des hommes. Mais assez souvent ce terme, de même que le grec *eunouchos* et le latin *eunuchus*, se prend dans l'Écriture pour un officier d'un prince, servant à la cour, et occupé dans l'intérieur du palais, soit qu'il fût réellement eunuque ou non. Putiphar, eunuque de Pharaon, et maître de Joseph, avait femme et enfants. Ce nom était un nom d'office et de dignité ; et encore aujourd'hui, dans la cour des rois de Perse et des Turcs, les premiers emplois de la cour sont possédés par de vrais eunuques.

Dieu, dans le *Lévitique* (XXII, 24), avait défendu à son peuple de faire des eunuques, et de couper même les animaux.

Il y avait des eunuques dans la cour des rois de Juda et d'Israël, des officiers nommés *sarisim*, eunuques : mais c'étaient apparemment des esclaves des peuples étrangers, ou, si c'étaient des Hébreux, le nom d'eunuques qu'on leur donne marque simplement leur office et leur dignité. Notre Sauveur, dans l'Évangile, parle d'une sorte d'eunuques différente de celle dont on vient de parler ; ce sont ceux *qui se sont faits eunuques pour le royaume des cieux*, c'est-à-dire, qui, par un motif de religion, ont renoncé au mariage et à l'usage de toutes sortes de plaisirs de la chair. Origène et quelques anciens hérétiques avaient autrefois pris les paroles de Jésus-Christ à la lettre, et prétendaient qu'il conseillait de se faire eunuque pour gagner le royaume du ciel.

Excommunication, peine ecclésiastique qui, en punition d'un péché mortel et grave, sépare de la communion de l'Église, et prive des biens spirituels ceux qui l'ont encourue. Il y a deux ou trois sortes d'excommunications : La grande, qui sépare la personne du corps des fidèles ; ainsi, saint Paul excommunia l'incestueux de Corinthe. La mineure, qui est une défense d'administrer ou de recevoir les sacrements. La dernière est celle qui prive seulement de la compagnie des fidèles. Il en est parlé dans la seconde Épître aux Thessaloniciens.

L'ancienne Église a été fort réservée à séparer les fidèles de son sein par l'excommunication. Elle ne l'a fait que rarement, pour des raisons très-sérieuses et très-importantes, et toujours avec douleur.

Excréments. La coutume d'employer les excréments des bœufs et des chameaux pour faire cuire le pain était commune dans les pays pauvres de l'Orient ; et les voyageurs modernes nous apprennent qu'elle se conserve encore parmi les Arabes voisins de l'Euphrate, et en d'autres endroits. On étend sur une pierre une pâte sans levain et épaisse ; on la couvre d'excréments d'animaux ; on les allume, et le pain cuit assez promptement sous ces cendres.

C'est d'après ces usages qu'on doit se former une idée de l'ordre que Dieu donna à Ézéchiel, *en vision*, et non en réalité (*Ézéch.* IV, 12). Il voulait que le prophète fît du feu pour cuire son pain avec des excréments humains dont les plus pauvres n'avaient pas besoin de faire usage, afin de marquer l'extrême misère où seraient réduits les Juifs en punition de leurs crimes. Ainsi tombent les sales et fades bouffonneries de Voltaire au sujet de ce qu'il appelle le *déjeuner d'Ézéchiel.*

Exode. Ce nom, dérivé du grec, et qui signifie *sortie*, se donne au second livre de l'*ancien Testament.*

Exorcistes. Ce terme vient du grec *exorcizein*, qui signifie *conjurer*, employer le nom de Dieu pour chasser les démons des lieux ou des corps qu'ils possèdent. Nous appelons *exorcistes*, dans l'Église chrétienne, un des quatre ordres mineurs, dont l'office était de conjurer les possédés et les énergumènes. On voit, par les premiers apologistes de notre religion, que les démons redoutaient les exorcismes des chrétiens, et que les simples fidèles exerçaient sur ces malins esprits un très-grand empire. Il est croyable que le don des miracles n'étant plus si commun, on ordonna d'assez bonne heure dans l'Église des exorcistes, qui exerçassent d'office ces fonctions, que la plupart des fidèles exerçaient auparavant d'eux-mêmes, ou par le mérite de leur foi, ou par un don particulier qu'ils avaient reçu au baptême.

Les Juifs avaient aussi leurs exorcistes, comme Jésus-Christ l'insinue dans l'Évangile ; car les pharisiens ayant avancé qu'il ne chassait les démons qu'au nom de Béelsébub, il leur répond : *Si c'est par Béelsébub que je chasse les démons, par qui vos enfants les chassent-ils? C'est pourquoi ils seront eux-mêmes vos juges.* Josèphe raconte qu'un certain Juif nommé Éléazar guérissait les possédés par le moyen d'un anneau, où était enchâssé une racine que l'on disait avoir été découverte par Salomon. L'odeur de la racine, mise sous le nez du possédé, le faisait tomber par terre ; et l'exorciste conjurait le démon, et lui défendait de

retourner dans ce corps. Il dit ailleurs qu'une certaine racine nommée *barad*, qui naît en Judée, a la vertu de chasser les démons, lorsqu'on l'applique sur le corps des possédés.

Les apôtres nous apprennent qu'il y avait de ces exorcistes juifs qui se mêlaient de chasser les démons au nom de Jésus-Christ.

Expiation. Les Hébreux avaient diverses sortes de sacrifices d'expiation pour les fautes d'ignorance commises contre la loi (*Lévit.* iv), et pour se purifier de certaines souillures légales qui étaient regardées comme des indécences, ou même comme des fautes qui méritaient d'être expiées par certaines victimes. Par exemple, une femme après ses couches, un lépreux lorsqu'il était nettoyé de sa lèpre, devaient offrir quelques hosties pour se purifier; de même que ceux qui, ayant touché quelque chose d'impur, avaient oublié ou négligé de se purifier au temps et à la manière qui sont prescrits par la loi. Ces sacrifices d'expiation ne remettaient pas par eux-mêmes les fautes réelles commises contre Dieu, ils n'effaçaient pas la difformité du péché qui déplaît à Dieu, mais ils réparaient simplement la faute extérieure et légale, et mettaient le transgresseur à couvert de la peine temporelle dont Dieu ou les juges punissaient ces fautes, lorsqu'on négligeait de les expier par les voies marquées par la loi.

Voici les cérémonies qui s'observaient lorsqu'un Israélite offrait un sacrifice pour le péché. Il amenait sa victime au tabernacle, mettait la main sur la tête de l'animal, confessait sa faute, immolait son hostie dans le parvis, au lieu où on immolait les holocaustes, au nord de l'autel. Le prêtre prenait du sang de l'animal, en touchait avec les doigts les cornes de l'autel des holocaustes, répandait le reste du sang au pied de l'autel, ôtait toute la graisse qui couvrait les intestins et les reins de la victime, et faisait brûler cette graisse sur l'autel. Enfin le prêtre priait pour celui qui offrait la victime, et sa faute lui était pardonnée.

On pouvait offrir, pour l'expiation du péché, ou une chèvre, ou une brebis, ou un agneau, ou un chevreau, ou deux colombes, ou enfin quelque offrande de farine pour les plus pauvres. Il y avait quelques cérémonies particulières lorsque le grand-prêtre, ou un prince du peuple, ou tout le peuple, étaient tombés dans quelques fautes. Mais c'était presque toujours la même chose quant au fond. La chair des animaux offerts pour l'expiation du péché était aux prêtres; nul étranger n'avait droit d'en goûter.

La *fête de l'expiation solennelle* se célébrait le dixième du mois de *tizri*, qui répond au mois de septembre. Les Hébreux l'appellent *Kippur*, ou *Chippur*, c'est-à-dire, pardon ou expiation, parce qu'on y expiait les fautes de toute l'année.

Ezricam, grand-maître de la maison du roi Achaz. Quelques traducteurs français ont mis dans leurs versions *Ezrica*, dans la persuasion que *Ezricam* de la Vulgate était l'accusatif de Ezrica. La terminaison *am* est dans l'hébreu.

F

Famine. L'Ecriture parle de plusieurs famines arrivées dans la Palestine et dans les pays voisins; par exemple, du temps d'Abraham, et encore du temps d'Isaac. Mais la plus grande dont on ait connaissance est celle de sept ans, qui arriva en Égypte du temps de Joseph. Elle est considérable, et par sa durée, et par son étendue, et par sa grandeur, et en ce que l'Égypte est un des pays du monde les moins sujets à ces maux, à cause de son extrême fécondité.

Nous voyons la famine avoir lieu quand le Nil ne déborde pas en Égypte, ou que la pluie ne tombe pas en Judée dans les temps où elle a coutume de tomber, c'est-à-dire, au printemps et à l'automne, ou lorsque les chenilles, les hannetons ou les sauterelles viennent fondre sur le pays, et en consument les fruits. Les prophètes nous marquent ces dernières causes de la famine en plus d'un endroit. Voyez, par exemple, la magnifique description que fait Joël de la venue des sauterelles dans le pays : il les compare à une armée nombreuse et terrible, et décrit les ravages qu'elles faisaient.

Fard. On donne ce nom à diverses substances, plus ou moins nuisibles, que l'on emploie dans le dessein d'embellir le teint, ou de rendre la peau plus douce. « Jézabel ayant appris l'arrivée de Jéhu, se para les yeux avec du fard d'antimoine » (IV *Rois*, ix, 30). Chez les Romains dégénérés, l'usage de se farder était commun aux hommes aussi bien qu'aux femmes. (Voyez Pline, *Hist. nat.* xi, 37, et Juvénal, ii, 93.) Chez les Persans, de grands yeux noirs, doux et languissants constituent la perfection de la beauté : les femmes cherchent à atteindre cette perfection par l'emploi de l'antimoine cru (sulfure d'antimoine). Voyez *Antimoine*.

Farine. La loi de Moïse permettait aux plus pauvres des Israélites, qui n'avaient pas le moyen ni d'offrir de gros animaux, ni même des oiseaux ou des colombes, en holocauste, ou pour le péché, d'offrir au moins de la farine. Si l'offrande était pour le péché, on donnait au prêtre la dixième partie d'un éphi, c'est-à-dire, environ trois pintes de farine, mesure de Paris. On ne l'arrosait point d'huile, et on n'y mettait point d'encens, parce que c'était une offrande pour le péché. Le prêtre en prenait une poignée, qu'il jetait sur le feu de l'autel; et après avoir prié pour l'expiation de celui qui fournissait l'offrande, le reste de la farine était à lui. C'était comme son honoraire et sa récompense. Si l'offrande était de pure dévotion, on y mêlait de l'huile, et on mettait par-dessus de l'encens. Le prêtre en jetait une poignée sur le feu de l'autel; et tout l'encens qu'on avait mis dessus, et tout le reste, lui demeurait comme une chose qui lui était due. Mais nul autre que les prêtres n'en pouvait manger, et encore n'en mangeaient-ils que dans le

lieu saint, c'est-à-dire, durant le temps de leur service dans le tabernacle. On offrait aussi dans le tabernacle diverses sortes de gâteaux, ou de pains. Voyez le *Lévitique*, chap. v, ℣. 4, 5, 6, 7, etc., pour les cérémonies qui s'y observaient.

Femmes. Les Juifs n'épousaient que très-rarement des femmes d'une autre tribu. Aussi quand ils voulaient indiquer la tribu dont une femme était issue, ils se contentaient le plus souvent de nommer celle de son époux. Quand l'évangéliste veut faire connaître l'origine de la très-sainte humanité de Jésus-Christ, il donne la généalogie de saint Joseph, *l'époux de Marie, de laquelle est né Jésus.*

Fer (*ferrum*). Moïse défend d'employer à l'autel du Seigneur des pierres qui aient été touchées par le fer, comme si le fer leur imprimait quelque souillure. Il dit que les pierres de la Palestine sont du fer : *Enim lapides ferrum sunt*, c'est-à-dire, qu'elles sont d'une dureté égale au fer, ou qu'étant fondues elles forment le fer. La servitude des Hébreux dans l'Égypte est nommée en plus d'un endroit *fornax ferrea.*

Fêtes. Dieu, par un effet de sa sagesse, avait établi plusieurs fêtes parmi les Juifs pour plusieurs raisons : 1° pour perpétuer la mémoire des grands événements et des merveilles qu'il avait faites en faveur de son peuple : par exemple, le sabbat rappelait la création du monde ; la Pâque, la sortie d'Égypte ; la Pentecôte, la loi donnée sur le Sinaï, etc. ; 2° pour attacher le peuple à sa religion par la vue des cérémonies, et par la majesté du service divin ; 3° pour lui procurer certains plaisirs et certains repos permis, car les fêtes étaient accompagnées de réjouissances, de repas de charité, de divertissements honnêtes ; 4° pour leur donner des instructions, car dans les assemblées de religion on lisait et on expliquait la loi de Dieu ; 5° pour renouveler les connaissances, les liaisons, l'amitié des tribus et des familles entre elles, lorsque des différentes villes du pays elles venaient et se rencontraient trois fois l'année dans la ville sainte.

Les Hébreux avaient un grand nombre de fêtes (1). La première et la plus ancienne de toutes était le sabbat ou le septième jour de la semaine, institué pour conserver la mémoire de la création du monde. Quelques anciens Pères et quelques rabbins ont cru que le sabbat avait été observé parmi les justes dès le commencement du monde. Mais le sentiment le plus universel est qu'on ne commença à le chômer que depuis le commandement que le Seigneur en donna aux Israélites au campement de Mara, quelque temps après leur sortie d'Égypte.

L'année sabbatique, qui revenait tous les sept ans, et qui était toute destinée au repos, et l'année du jubilé, qui arrivait au bout de sept fois sept ans, ou la quarante-neuvième année, étaient encore des espèces de fêtes, qu'on peut regarder comme une suite de celle du sabbat.

La Pâque était instituée en mémoire de la sortie d'Égypte, et de la grâce que le Seigneur avait faite à son peuple, en épargnant ses premier-nés lorsqu'il passa dans l'Égypte, y faisant mourir tous les premier-nés des Égyptiens. On la célébrait le quatorzième ou plutôt le quinzième du premier mois de l'année sainte, qui était le septième de l'année civile. La fête commençait l'après-midi du quatorzième, et se célébrait proprement le quinzième de nisan ; elle durait sept jours, mais il n'y avait que le premier et le dernier jour de l'octave qui fussent chômés. Voyez l'article *Pâque.*

La fête de la Pentecôte se célébrait le cinquantième jour après la Pâque, en mémoire de ce que la loi fut donnée à Moïse sur le mont Sinaï, cinquante jours après la sortie d'Égypte. On comptait sept semaines de jours depuis Pâque jusqu'à la Pentecôte, à commencer au lendemain de la Pâque. Les Hébreux l'appellent pour cela *la fête des semaines*, et les chrétiens *Pentecôte*, qui signifie *le cinquantième jour.*

La fête des Trompettes se célébrait au commencement ou au premier jour de l'année civile, auquel on sonnait de la trompette pour annoncer le commencement de l'année, qui était au mois de tizri, répondant à notre mois de septembre ; c'était plutôt une fête civile qu'une solennité sacrée. On ne connaît aucune cause religieuse de son établissement. Moïse ordonne de la chômer, et d'offrir ce jour là certains sacrifices. Les rabbins veulent que l'on sonne de la trompette, en réjouissance de ce qu'Isaac fut délivré lorsqu'il était sur le point d'être immolé.

Les Néoménies, où les premiers jours de chaque mois étaient en quelque sorte une suite de la fête des Trompettes. La loi n'obligeait pas au repos ce jour-là, mais elle ordonnait simplement d'offrir certains sacrifices particuliers. Il paraît que ces jours-là on sonnait aussi de la trompette, et que l'on faisait quelque espèce de fête et de festin. Voyez *Calendes* et *Néoménies.*

La fête de l'Expiation, ou du *Chippur*, ou du *Pardon*, se célébrait au dixième jour de tizri, qui était le premier mois de l'année civile ; elle était instituée pour l'expiation de tous les péchés, des irrévérences et souillures que tous les Israélites, depuis le grand-prêtre jusqu'au dernier du peuple, avaient pu commettre pendant l'année ; on y jeûnait rigoureusement, et on y offrait divers sacrifices. Voyez ci-devant *Expiation.*

La fête des Tentes ou *des tabernacles*, dans laquelle tous les Israélites étaient obligés de se trouver au temple, et de demeurer pendant huit jours sous des tentes faites de feuillages, en mémoire de ce que leurs pères, dans le désert, étaient demeurés pendant quarante ans dans des tentes, comme des voyageurs. Elle se célébrait le 15 du mois de tizri, qui était le

(1) Les grandes fêtes des Juifs duraient une octave, dont le premier et le dernier jours étaient les plus solennels.

Les Juifs ne peuvent s'éloigner du lieu de leur demeure, aux jours de sabbat et autres fêtes solennelles, que de la distance de deux mille pas. C'est ce que les rabbins appellent *circonscription du sabbat.*

premier de l'année civile. Le premier et le septième jour de cette fête étaient très-solennels ; mais pour le reste de l'octave, on pouvait travailler. Au commencement de la fête on portait au temple en cérémonie deux vases d'argent, l'un plein d'eau, et l'autre plein de vin, que l'on répandait tous les sept jours de la fête au pied de l'autel des holocaustes.

L'octave des trois grandes fêtes de l'année, qui sont Pâque, la Pentecôte et les Tabernacles, c'est-à-dire, le septième jour après ces fêtes, était chômée comme le jour même de la fête, et tous les mâles étaient obligés de se trouver au temple dans ces trois fêtes. Mais la loi ne les obligeait pas d'y demeurer pendant toute l'octave. Ils pouvaient s'en retourner dès le lendemain de la solennité, si ce n'est dans la fête des Tabernacles, où il semble qu'ils devaient demeurer pendant tous les sept jours.

Outre ces fêtes marquées dans Moïse, on trouve aussi *la fête des Sorts* ou *Purim*, instituée à l'occasion de la délivrance des Juifs, qu'Aman voulait faire périr sous le règne d'Assuérus.

La mort d'Holoferne, marquée dans *Judith*. Voyez *Judith*.

La fête de la dédicace du temple, ou plutôt du renouvellement du temple, qui avait été profané par Antiochus Épiphanes, se célébrait pendant l'hiver, et on croit que c'est cette fête qui est nommée *Encœnia* dans l'Évangile. (Voyez ci-devant *Dédicace*.) Josèphe dit qu'on l'appelait *fête des Lumières*. Voici ce qui en est dit dans les *livres des Machabées :* « Judas et ses frères, ayant défait l'armée de Gorgias, se rendirent au temple de Jérusalem, qu'ils trouvèrent profané et abandonné ; en sorte que les parvis étaient pleins de ronces et de halliers, les portes étaient brûlées, l'autel profané et les bâtiments ruinés. Après avoir répandu bien des larmes, ils commencèrent à nettoyer la place, et employèrent les prêtres à démolir l'autel qui avait été profané ; ils en mirent les pierres dans un lieu propre, en attendant qu'il vînt un prophète qui leur dit ce qu'il en faudrait faire. Ils en érigèrent un autre de pierre brute, rétablirent le saint et le sanctuaire, y mirent le chandelier, la table des pains de proposition et l'autel des parfums ; ils allumèrent les lampes, mirent les pains sur la table sacrée, firent brûler l'encens, offrirent des hosties et des holocaustes, et firent la dédicace du temple pendant huit jours, avec toute la solennité que les circonstances purent permettre. Josèphe ajoute qu'on donna à cette fête le nom de *fête des Lumières*, apparemment à cause que ce bonheur leur était arrivé lorsqu'ils l'attendaient le moins, et qu'ils l'avaient regardé comme une nouvelle lumière qui se levait sur eux.

Le vingt-unième de septembre, les Juifs font une fête qu'ils appellent *des Rameaux*, en mémoire de la prise de Jéricho. Dans le même mois, ils ont *la fête des Collectes*, parce que ce jour-là on fait une cueillette pour la dépense des sacrifices.

Ils ont encore la fête pour la mort de Nicanor, I *Mac.* VII, 48, 49 ; et II *Mac.* XV, 37.

La fête pour la découverte du feu sacré sous Néhémie, II, *Mac.* I, 18 *et suiv.*

La fête de la Xylophore, dans laquelle on portait le bois au temple. *Joseph., de Bello*, l. II, c. Aα, *seu* 17, *in Lat.*, p. 811.

Dans l'Église chrétienne, nous ne voyons point de fête distinctement instituée par Jésus-Christ ni par les apôtres ; toutefois, Jésus-Christ nous ayant ordonné de manger son corps et de boire son sang, et de faire mémoire de sa passion toutes les fois que nous célébrerions ses mystères, a semblé instituer dans son Église une fête et une mémoire perpétuelle de sa passion. Les chrétiens ont toujours célébré la mémoire de sa résurrection ; et ne se contentant pas d'en faire la fête une fois chaque année, ils l'ont faite tous les dimanches ; et nous voyons dans l'*Apocalypse* que ce jour était déjà communément nommé *le jour du Seigneur : Fui in spiritu in Dominicâ die.* S. Barnabé dit que nous célébrons le huitième jour dans la joie, parce que c'est le jour auquel Jésus-Christ est ressuscité.

Fiançailles. Les fiançailles, chez les Hébreux, avaient l'effet d'un véritable mariage, et nécessitaient la cérémonie du divorce en cas de séparation. Les époux fiancés ne devaient pas cohabiter ; mais l'infidélité de la femme était punie comme crime d'adultère. Voyez *Mariage*.

Figue, Figuier. Cet arbre et ce fruit sont fort connus ; ils étaient très-communs dans la Palestine, et il en est fort parlé dans l'Écriture. Nos premiers parents couvrirent leur nudité avec des feuilles de figuier, soit qu'on l'entende des figuiers ordinaires, ou d'une autre sorte de figuier dont les feuilles sont beaucoup plus larges.

Le prophète Amos étant repris par Amasias, prêtre de Béthel, de ce qu'il prophétisait des choses fâcheuses contre le royaume d'Israël, répondit à Amasias : *Je ne suis ni prophète, ni fils de prophète ; mon occupation est de conduire des troupeaux et de piquer des figues sauvages*, ou des sycomores (*ficus sycomorus*). Pline, Théophraste et Dioscorides parlent de ces figues sauvages et de la manière de les piquer, ou caprification.

Il est dit dans l'Évangile que Jésus-Christ venant de Béthanie assez matin, se sentant pressé de la faim, s'approcha d'un figuier pour y cueillir quelques figues ; mais n'y ayant trouvé que des feuilles, *car ce n'était pas le temps des figues, il le maudit, et aussitôt il sécha jusqu'à la racine.*

Théophraste et Pline reconnaissent une sorte de figuier toujours vert et toujours chargé de fruits, les uns mûrs ou fort avancés selon la saison, et les autres en fleurs ou en boutons. En Palestine, où l'hiver est fort tempéré, il pouvait aisément y avoir des figues précoces au mois de mars ; ainsi, Notre-Seigneur n'a rien fait contre les règles de la sagesse et de la bienfaisance, en allant chercher des figues en cette saison sur un figuier chargé de feuilles ; et la malédiction qu'il donna au figuier infructueux, dans cette occasion, est une figure exacte de la réprobation des Juifs,

Dans le style de l'Écriture, vivre en paix *sous sa vigne et sous son figuier* marque un temps de bonheur et de prospérité : *Habitabit Juda et Israel absque timore ullo, unusquisque sub vite suâ et sub ficu suâ.* (Voyez aussi *Mich.* IV, 4; *Zach.* III, 10 ; et I *Mac.* XIV, 12.)

Isaïe appliqua un paquet de figues sèches sur l'abcès ou sur l'ulcère, ou enfin sur la gorge d'Ézéchias (car on ignore quelle sorte de maladie il avait), et bientôt après il fut guéri. Les médecins conviennent que les figues sont utiles dans toutes ces sortes d'incommodités ; elles s'emploient utilement pour mûrir les abcès, pour guérir les ulcères, et contre les maux de gorge ou esquinancies.

FLÈCHES. *Sort avec les flèches.* Ézéchiel nous apprend que Nabuchodonosor s'étant mis à la tête de ses armées pour marcher contre Sédécias, roi des Juifs, qui s'était révolté contre lui, et contre celui des Ammonites, qui était aussi entré dans sa révolte ; Nabuchodonosor, dis-je, étant arrivé à la tête de deux chemins, mêla ses flèches dans un carquois, pour en tirer un augure de la marche qu'il devait prendre; qu'il consulta les téraphim, et regarda le foie des animaux pour savoir quel parti il devait prendre, et lequel il devait attaquer plutôt, de Sédécias ou du roi d'Ammon. Saint Jérôme, Théodoret, et après eux les nouveaux commentateurs, croient que ce prince prit plusieurs flèches, écrivit sur chacune d'elles le nom d'un roi, d'une ville ou d'une province qu'il devait attaquer ; par exemple, sur l'une, *Jérusalem ;* sur l'autre, *Rabbath*, capitale des Ammonites ; sur une autre, *l'Égypte*, etc. Après avoir jeté ces flèches dans un carquois, il les faisait mêler, puis on les tirait ; et celle qui venait la première était regardée comme une déclaration de la volonté des dieux, qui voulaient qu'il attaquât premièrement la ville, la province ou le royaume dont le nom était sur la flèche.

Les anciens Arabes idolâtres, avant Mahomet, avaient une manière de divination qu'ils appelaient le sort des flèches. Ces flèches étaient sans fer et sans plume, et ils les appelaient en leur langue *acdah* et *azlam*. Elles étaient au nombre de trois, enfermées dans un sac, qui était entre les mains de celui qu'ils nommaient *le devin du dieu Hobal*, idole du temple de la Mecque, avant la venue de Mahomet. Sur l'une de ces flèches il était écrit : *Commandez-moi, Seigneur ;* sur la seconde : *Défendez-moi, Seigneur ;* sur la troisième il n'y avait rien d'écrit. Quand quelqu'un voulait entreprendre quelque action, il allait trouver le devin, auquel il portait un présent : ce devin tirait une des flèches de son sac : si la flèche du commandement sortait, l'Arabe entreprenait aussitôt son affaire ; si celle de la défense paraissait, il différait d'exécuter son entreprise pendant un an entier. Lorsque la flèche blanche sortait, il fallait tirer de nouveau.

Les Arabes consultaient ces flèches sur toutes sortes d'affaires, mais particulièrement sur leurs mariages, sur la circoncision de leurs enfants, sur leurs voyages et leurs expéditions de guerre. Ils s'en servaient encore pour diviser quelque chose entre eux, et particulièrement les parties de la victime ou du chameau qu'ils sacrifiaient sur certaines pierres, ou à des idoles qui étaient autour du temple de la Mecque. Mahomet défend très-expressément ces sortes de divinations dans son *Alcoran*.

M. Thévenot dit que, dans le Levant, on voit encore à présent grand nombre de devins, qui sont assis à terre sur un petit tapis au coin des rues, avec quantité de livres étalés devant eux. Ils prennent quatre flèches, qu'ils dressent en pointe l'une contre l'autre, et les font tenir à deux personnes ; puis ils mettent sur un coussin une épée nue devant eux, et lisent un certain chapitre de l'*Alcoran*. Si l'on demande, par exemple, lequel des Turcs ou des chrétiens aura l'avantage dans une guerre qu'on veut entreprendre, on donne le nom de *chrétien* à deux de ces flèches, celui de *turc* aux deux autres. A mesure que le devin lit son *Alcoran*, les flèches s'agitent malgré ceux qui les tiennent, comme si elles se battaient, et étaient capables de sentiment. Celles qui abattent les autres et montent sur elles sont les victorieuses, et prédisent sûrement la victoire à ceux qu'elles représentent, soit Turcs, soit chrétiens.

Les anciens Germains coupaient en plusieurs pièces une branche d'un arbre fruitier, et, marquant ces branches de certains caractères, les jetaient au hasard sur un drap blanc. Alors le père de famille, si la chose se passait dans une maison particulière, levait ces branches l'une après l'autre, et en tirait des augures pour l'avenir, par l'inspection des caractères qu'il y remarquait.

Les Scythes avaient aussi leur manière de tirer des augures par les branches d'arbres. Leurs devins prenaient de grands fagots de branches de saule, qu'ils déliaient et étendaient par terre l'un après l'autre, en prononçant certaines prédictions. Ils reprenaient ensuite ces branches dans un ordre contraire, et liaient de nouveau les fagots, prononçant à chaque verge d'autres prédictions. Tout cela fait voir l'antiquité de cette superstitieuse manière de tirer des augures de l'avenir par les flèches ou les branches des arbres. On peut voir aussi Ammien Marcellin (l. XXXI) sur la manière dont les Alains tiraient des pronostics de l'avenir par l'inspection des verges.

FLUTE, instrument de musique dont il est quelquefois parlé dans l'Écriture sous les noms de *chalil*, *machalath*, *masrokithé et huggab*. Ce dernier est ordinairement traduit par *organum*, l'orgue. Mais ce n'était apparemment qu'une flûte à plusieurs tuyaux de grandeur inégale, qui n'avaient point de trous, et qui n'étaient ouverts que par le haut. On en jouait en faisant couler successivement ces tuyaux sur la lèvre d'en bas, et en soufflant dedans. Voy. *Orgue*.

Pour les autres flûtes marquées dans l'Écriture, il n'est pas aisé d'en indiquer la forme. On dit qu'anciennement ceux qui jouaient de la flûte en avaient deux dans la bouche, l'une au côté droit, qui n'avait qu'un trou, et l'autre au côté gauche, qui en avait deux. Celle-ci rendait un son plus aigu, et l'autre un

son plus grave. Il est parlé dans l'Évangile (*Matth.* IV, 21, 24) des joueurs de flûte qui étaient assemblés pour assister aux funérailles de la fille de Jaïr, et pour conduire son corps au tombeau au son de leurs instruments.

Les rabbins enseignent qu'il n'était pas permis d'avoir moins de deux joueurs de flûte dans les obsèques des personnes de moindre condition, outre la pleureuse de cérémonie; et Josèphe raconte que le faux bruit de sa mort s'étant répandu à Jérusalem, plusieurs personnes louèrent des joueurs de flûte pour faire ses funérailles. Mais dans l'*Ancien Testament* nous ne voyons rien de pareil. Les Juifs avaient apparemment pris cet usage des Romains. Quand c'était une vieille personne qui était morte, on se servait de la trompette, et de la flûte quand c'était une jeune fille, comme on le voit pratiqué dans l'histoire de l'Évangile que nous venons de rapporter

Fontaines. Les Hébreux appellent *fontaines* toutes les sources d'eaux vives, même celles qui sont au fond des puits.

Fornication. Ce terme se prend dans l'Écriture, non seulement pour le crime d'impureté, mais aussi pour l'idolâtrie, et pour toutes sortes d'infidélités commises contre Dieu.

Fort armé. Le fort armé, appelé par les anciens *atriensis*, était un officier vaillant, à qui l'on confiait la garde de la porte d'une grande maison. Les anciens confiaient même leur argent à ces officiers; et ils étaient comme les intendants des grandes maisons.

Fosse. D'après les livres des rabbins modernes, il est défendu, le jour du sabbat, de tirer de la fosse un animal qui y est tombé; mais cette défense est une de celles ajoutées postérieurement par les rabbins à titre de *haie autour de la loi*, précaution pour empêcher d'arriver jusqu'à l'infraction des défenses de la loi écrite. Munster raconte que, dans une ville d'Allemagne, les Juifs ne voulurent pas retirer, au jour du sabbat, un de leurs frères qui était tombé dans les latrines; l'autorité du lieu, révoltée de cette barbarie fanatique, ne leur permit pas de retirer le cadavre le lendemain, disant qu'ils ne devaient pas travailler le dimanche, conformément au réglement de la police.

Fouet. Le supplice du fouet était fort commun chez les Hebreux. Moïse ordonne que celui qui aura mérité la peine du fouet soit condamné par les juges *à être couché par terre, et battu de verges en leur présence, autant que la faute le demandera; en sorte néanmoins qu'on n'excède pas le nombre de quarante coups, afin que votre frère ne sorte pas de devant vous indignement déchiré.* Il y avait deux manières de donner le fouet : l'une, avec des lanières, ou des fouets de cordes ou de cuir; et l'autre avec des verges ou des branches de quelque arbre.

Les rabbins croient que les fautes ordinaires commises contre la loi et soumises à la peine du fouet, étaient punies, non à coups de verges, mais à coups de fouet; ils comptent jusqu'à cent soixante et huit fautes soumises à cette peine, et ils tiennent que toutes les fautes punissables, auxquelles la loi n'attache pas la peine de mort, s'expient par le fouet. On dépouillait le coupable depuis les épaules jusqu'à la ceinture, et on le liait par les bras à une colonne assez basse, afin qu'il fût penché, et que l'exécuteur pût aisément frapper sur son dos. Il y en a qui soutiennent qu'on ne donnait jamais ni plus ni moins de trente-neuf coups; mais que, dans les grandes fautes, on frappait avec plus de force. Mais d'autres croient que, lorsque la faute ou d'autres circonstances le demandaient, on pouvait ajouter à ce nombre de coups. S. Paul nous apprend qu'il a reçu, à cinq occasions différentes, trente-neuf coups de fouet de la part des Juifs, ce qui insinue que ce nombre était fixe, et qu'on ne le passait point.

Le même Apôtre marque clairement, au même endroit, le châtiment des verges différent de celui du fouet : *Ter virgis cæsus sum.* Et lorsqu'il fut arrêté par les Juifs dans le temple, le tribun des troupes romaines étant accouru pour le tirer des mains des Juifs, et voulant savoir la raison du tumulte qui était arrivé à son occasion, le fit lier, et étendre par terre, pour lui donner la question, et pour le faire frapper de verges; car c'est ainsi que les Romains donnaient la question ordinaire. La bastonnade, que l'on donnait quelquefois sur le dos, et que l'on donne aujourd'hui dans l'Orient sur la plante des pieds élevés en haut, pendant que le patient est couché sur le ventre : cette peine est différente de la flagellation ou du fouet.

Les rabbins enseignent que la peine du fouet n'était pas ignominieuse parmi eux et qu'on ne la pouvait reprocher comme une tache à ceux qui l'avaient soufferte. Ils prétendent qu'aucun Israélite, pas même le roi ou le grand-prêtre, n'était dispensé de cette loi, lorsqu'il était tombé dans quelque faute qui méritait qu'on la lui fît subir. Mais il faut l'entendre de la peine du fouet qu'ils donnaient dans leurs synagogues, et qui était plutôt une peine légale et particulière qu'un supplice public et honteux. Philon, parlant de la manière dont Flaccus traita les Juifs d'Alexandrie, dit qu'il leur fit souffrir la peine du fouet, qui n'est, dit-il, pas moins insupportable à un homme libre que la mort même. Notre Sauveur, parlant des douleurs et des ignominies de sa passion, met d'ordinaire sa flagellation au premier lieu.

Fourmi (1), insecte fort commun, qui a fourni au sage le symbole de la vie laborieuse et diligente. Voyez aussi *Prov.* XXX, 24, 25, où le sage relève la sagesse de la fourmi, qui amasse pendant l'été de quoi se nourrir pendant l'hiver.

Frère. Ce terme se prend non seulement dans sa signification ordinaire et littérale, mais aussi en géné-

(1) Fourmi (*formica*), genre d'insectes hyménoptères, fournissant un acide particulier, appelé *acide formique*.

ral, pour un parent, un homme du même pays, de la même nation; et encore plus généralement pour un homme en général, pour notre prochain, dans l'idée que Jésus-Christ a voulu que nous ayons de tout le monde, et qu'il nous a commandé d'aimer comme nous-mêmes.

Frère se met aussi quelquefois pour celui qui ressemble à un autre dans le bien comme dans le mal: *Celui*, dit l'Ecclésiastique, *qui répand le sang et celui qui trompe l'ouvrier à gages, sont frères :* ces deux crimes sont égaux.

Frère se met aussi pour l'ami, pour l'époux, comme la sœur pour l'épouse.

Selon la loi de Moïse, le frère d'un homme mort sans enfants était obligé d'épouser la veuve de son frère.

Frères. La coutume entre les souverains de s'appeler frères est très-ancienne (V. III *Rois* ix, 13; xx, 33). Le nom de frère se donnait souvent aussi aux gouverneurs des provinces, II *Machab.* xi, 22.

Fronde, en latin *funda.* Instrument de corde dont on se sert pour jeter des pierres avec plus de violence. On attribue l'invention de la fronde aux Phéniciens, ou aux habitants des îles Baléares, nommées aujourd'hui Majorque et Minorque. Les Hébreux s'en sont beaucoup servis autrefois; ceux de la tribu de Benjamin avaient tant d'adresse à manier la fronde, qu'ils auraient adressé dans un cheveu, sans que leur pierre s'en écartât le moins du monde. Cela est exagéré, je le veux; mais cela prouve toujours leur extrême habileté à user de la fronde. On sait la gloire que David s'acquit, lorsqu'il terrassa d'un coup de fronde le géant Goliath, qui était la terreur de tout Israël. L'Écriture remarque que David étant à Sicéleg, il lui vint une troupe de frondeurs habiles, qui se servaient de la main gauche comme de la droite. Ozias, roi de Juda, avait fait de grands amas d'armes dans ses arsenaux, et en particulier d'arcs et de frondes à jeter des pierres.

Frontaux. C'est un carré de peau de veau dure, qui renferme quatre morceaux de parchemin sur lesquels les Juifs écrivent quatre passages de la loi, et qu'ils mettent sur le front. Voici comme Léon de Modène décrit les frontaux : On écrit sur quatre morceaux de parchemin, avec de l'encre faite exprès, et en lettres carrées, ces quatre passages, un sur chaque morceau : 1° *Consacrez-moi tous les premier-nés des hommes*, etc., depuis le commencement du chapitre xiii de l'*Exode* jusqu'au ℣ 10. 2° Depuis le ℣ 11 du même chapitre jusqu'au ℣ 16 : *Et lorsque le Seigneur vous aura fait entrer dans le pays des Chananéens*, et ce qui suit. 3° Depuis le ℣ 4 du chapitre vi du *Deutéronome : Écoutez, Israël; le Seigneur votre Dieu est le seul Dieu;* et ce qui suit jusqu'au ℣ 9 du même chapitre. 4° Depuis le ℣ 13 du chapitre xi du même livre : *Si vous obéissez à tous les commandements que je vous fais*, etc., jusqu'à la fin du ℣ 21 du même chapitre; et tout cela pour obéir à ces paroles de Moïse : *Ces commandements seront comme un signe dans votre main, et comme quelque chose qui est pendu entre vos yeux, afin que vous vous en souveniez.*

On attache ensemble ces quatre petits morceaux de parchemin, et on en forme un carré sur lequel on écrit la lettre *schin;* puis on met par-dessus un petit carré de peau de veau dure, d'où il sort deux courroies larges d'un doigt, et longues d'une coudée et demie ou environ. Ce carré se met sur le milieu du front; et les courroies, après avoir ceint la tête, font un nœud en forme de la lettre ד, puis viennent se rendre devant l'estomac. On l'appelle *teffila-schel-rosch*, ou tephila de la tête. Les plus dévots le mettent non seulement à la prière du matin, mais aussi à celle du midi; mais le commun des Juifs ne le met qu'à la prière du matin. Il n'y a que le chantre de la synagogue qui est obligé de le porter à midi comme au matin. Voyez l'article *Théphilim.*

On demande si l'usage des frontaux et des autres phylactères a été ordonné à Moïse comme une observation littérale et d'obligation, en sorte que de tout temps les Hébreux les aient portés ou aient été obligés de les porter : les sentiments sont partagés sur cela. Ceux qui en croient l'usage d'obligation rigoureuse se fondent sur le texte de Moïse, qui en parle d'une manière positive, et comme des autres préceptes de la loi; il veut qu'on écrive les commandements de Dieu sur les portes des maisons, qu'on les écrive comme un signe sur ses mains et comme un ornement sur son front. S'il y a obligation d'écrire ces commandements sur sa porte, comme le texte l'insinue, il n'y en a pas moins pour les écrire sur ses mains et sur son front. Du temps de Jésus-Christ, l'usage en était très-commun, non seulement dans la Judée, mais aussi parmi les Juifs indiens, perses et babyloniens, selon saint Jérôme; et, longtemps auparavant, les docteurs que le grand-prêtre Éléazar envoyait à Ptolémée-Philadelphe, roi d'Égypte, parlaient de ces phylactères comme d'une chose reçue de tout temps parmi eux, et en rapportaient le commencement à Moïse.

On ajoute, pour confirmer ce sentiment, que du temps de Moïse les païens étaient chargés d'amulettes ou de préservatifs remplis de superstitions, et même de choses sales et honteuses; que, pour guérir son peuple de ces mauvais usages, ou pour les prévenir et les en garantir, il lui ordonna de porter sur leurs mains et sur leurs fronts des phylactères ou préservatifs d'une autre sorte, c'est-à-dire, les paroles saintes de ses ordonnances.

D'autres soutiennent, au contraire, que les préceptes de Moïse qui parlent de ces écritures sur les portes, des signes sur la main et des frontaux entre les yeux, se doivent prendre dans un sens allégorique et figuré, pour dire qu'il faut être fort soigneux à conserver le souvenir de la loi de Dieu et à observer ses commandements; qu'il faut les avoir toujours présents, et ne les oublier jamais. Il est certain qu'avant la captivité de Babylone on n'en voit pas la moindre trace dans l'histoire des Juifs. Jamais les prophètes

n'ont invectivé contre l'omission ou la négligence de cette pratique; jamais il n'en a été question dans les réformes des mœurs des anciens Hébreux. On ignore le temps auquel on a écrit l'ouvrage qui contient l'histoire de la prétendue version des Septante et de la mission des soixante-dix docteurs par le grand-prêtre Éléazar; mais les savants sont aujourd'hui assez d'accord que toute cette histoire est faite à plaisir, et qu'elle n'est guère plus ancienne que Josèphe et Philon. L'usage reçu et presque général dans tout l'Orient, du temps de Notre-Seigneur, de porter des phylactères et des frontaux, ne décide ni pour l'antiquité de cette pratique, ni pour son utilité. Jésus-Christ ne l'a pas absolument condamnée; elle est d'elle-même fort indifférente; mais il en a condamné l'abus, qui consistait en ce que les pharisiens les portaient avec affectation, et plus grands que le commun des Juifs. Encore aujourd'hui, les Juifs caraïtes, qui ne s'attachent qu'à la lettre de la loi et méprisent les vaines traditions des pharisiens, appellent les autres Juifs *des ânes bridés*, parce qu'ils portent de ces théphilim et de ces frontaux. On peut voir ci-après *Phylactères*.

Fruit. (Voyez *Pomme.*) Le fruit marque quelquefois la récompense : *Si utique est fructus justo;* et Salomon : *Comedent fructus viæ suæ.* Ils recevront la récompense de leur mauvaise conduite. *Le fruit du ventre* signifie les enfants : *De fructu ventris tui ponam super sedem tuam. Le fruit des lèvres*, la peine ou la récompense de ses paroles, selon qu'elles sont bonnes ou mauvaises. Je visiterai le fruit du grand cœur du roi d'Assyrie : *Visitabo super fructum magnifici cordis regis Assur*, je le punirai des discours insolents qu'il a tenus contre moi. *Le fruit incirconcis* ou impur, dont il est parlé dans le *Lévitique*, est le fruit des trois premières années d'un arbre nouvellement planté; il était censé souillé, et il n'était pas permis d'en manger pendant tout ce temps. La quatrième année, on l'offrait au Seigneur ; après quoi il était commun et d'un usage ordinaire. *Les fruits de l'esprit*, dont parle S. Paul, *sont la charité, la joie, la paix. Les fruits de la justice*, dont parle le même Apôtre, *se sèment dans la paix* du Saint-Esprit. Les passions déréglées et les sentiments de la chair produisent des fruits de mort.

Funérailles. Les Hébreux étant persuadés de l'immortalité de l'âme et de la résurrection future, il n'est pas étrange qu'ils aient eu beaucoup de considération pour les morts. Ils regardaient comme un souverain malheur d'être privés de la sépulture, et les plus gens de bien se faisaient un devoir d'ensevelir les morts, de faire leurs obsèques, de porter à manger sur leurs tombeaux, afin que les pauvres en profitassent.

Lorsqu'un Israélite venait à mourir dans une maison ou dans une tente, tous ceux qui s'y trouvaient et tous les meubles qui y étaient contractaient une souillure qui durait sept jours. Tous ceux qui, à la campagne, touchaient le corps d'un homme mort naturellement ou tué, ainsi que ceux qui touchaient ses os ou son sépulcre, étaient impurs pendant sept jours; et voici la manière dont cette souillure s'expiait. On prenait de la cendre d'une vache rousse immolée par le grand-prêtre au jour de l'expiation solennelle; on en jetait dans un vase plein d'eau, et un homme exempt de souillure trempait un bouquet d'hyssope dans cette eau, et en arrosait les meubles, la chambre et les personnes souillées. On faisait cette cérémonie le troisième et le septième jour; mais, outre cela, il fallait que celui qui avait contracté cette souillure se baignât tout le corps et lavât ses habits le septième jour; après quoi il était censé parfaitement purifié.

Les rabbins enseignent que l'on ne contractait point de souillure dans les funérailles, à moins que le mort ne fût un Israélite : car pour les Gentils, disent-ils, ils souillent pendant leur vie ceux qui les approchent; mais après leur mort, leur cadavre demeure pur, et n'imprime aucune impureté. Les Israélites au contraire pendant leur vie, exhalent une odeur de pureté qui sanctifie ceux qui s'en approchent; mais après leur mort leur âme et le Saint-Esprit les ayant quittés, ils ne sont plus propres qu'à répandre l'infection et la souillure. Les règles que nous avons rapportées, pour la purification de ceux qui avaient touché un mort ou assisté à des funérailles, ne s'observent plus depuis la destruction du temple, et depuis qu'on ne fait plus le sacrifice de la vache rousse. Ainsi les Juifs ne se tiennent plus souillés par aucun mort. Voyez Léon de Modène, *Cérém. des Juifs.*

Tous ceux qui se trouvent présents au lieu où un malade vient d'expirer déchirent leurs habits, suivant la très-ancienne coutume des Hébreux ; mais on n'en déchire d'ordinaire que l'extrémité, et de la largeur de la main, moins pour marquer une vive douleur que par cérémonie. Si la déchirure est faite pour un parent, on ne la recoud pas ; si c'est pour un étranger, on peut la recoudre au bout de trente jours. C'est un ancien usage de répandre dans la rue toute l'eau qui se trouve dans la maison et dans le voisinage. Les rabbins disent que l'ange exterminateur a lavé dans ces eaux le glaive meurtrier dont il a tué le malade, et qu'il leur a communiqué un poison mortel. Après cela, on met le mort étendu sur le pavé, on lui replie le pouce dans la main, on allume un cierge aux pieds ou à la tête du mort; ensuite on lave le corps, on lui met une chemise, et sur la chemise un autre habit de fine toile, dont il se revêtait le jour de l'expiation solennelle ; puis son *taled*, qui est une pièce d'étoffe carrée avec des houpes. Enfin, on lui met un bonnet blanc sur la tête ; et, en cet état, il est enfermé dans le cercueil.

Dans la Palestine, anciennement, il paraît que les personnes de quelque distinction, et qui en avaient le moyen, faisaient embaumer leurs corps ; mais cet usage ne fut jamais général. S. Jean remarque que Notre-Seigneur fut enveloppé de linges et frotté d'aromates, comme c'est la coutume des Juifs : *Sicut mos*

est Judæis sepelire. Nous lisons que l'on brûla, ou avec le corps, ou auprès du corps de quelques rois de Juda, quantité d'aromates ; mais on ne peut pas assurer qu'il y ait eu aucun usage uniforme sur cela. Après que le corps a été quelque temps exposé, les parents s'assemblent pour le porter en terre ; on l'emporte les pieds devant, selon les rabbins. Anciennement ils avaient des pleureuses à gages et des joueurs d'instruments lugubres qui accompagnaient le convoi ; les rabbins disent qu'il n'était pas permis à un Israélite d'avoir moins de deux joueurs d'instruments aux obsèques de sa femme, sans compter la pleureuse à gages, qui y était toujours. Ceux qui rencontraient une pompe funèbre devaient, par honneur, se joindre à elle, et mêler leurs plaintes à celles des parents du mort ; c'est à quoi le Sauveur semble faire allusion, lorsqu'il dit : *Nous avons fait des lamentations, et vous n'avez point pleuré avec nous.* Et S. Paul veut qu'on pleure avec ceux qui pleurent, et qu'on se réjouisse avec ceux qui se réjouissent.

Lorsqu'on est arrivé au cimetière, on place le cercueil à terre ; puis, si le mort est de quelque considération, quelqu'un de la compagnie fait son éloge. Après cela, ils font dix fois le tour de la fosse, en récitant une assez longue prière qui commence par ces paroles : *Le Dieu fort ; son œuvre est parfaite*, etc. Ensuite on descend le mort dans la fosse, le visage tourné vers le ciel. Les plus proches parents jettent les premiers de la terre sur le mort, puis on remplit la fosse avec une pelle ; ils se retirent du cimetière marchant en arrière ; et arrachant trois fois de l'herbe ils la jettent derrière le dos en disant : *Ils fleuriront comme l'herbe de la terre.* Ils croient que tous les corps des Juifs se rendent dans la Palestine par des conduits souterrains ; ce qu'ils appellent *le roulement des morts* ou *le roulement des cavernes;* ils espèrent ressusciter et jouir de la béatitude en ce pays-là. Ils ne croient pas que l'âme du mort soit reçue dans un lieu de repos avant que le corps soit réduit en poussière ; ils s'imaginent que, pendant l'année qui suit son décès, elle va souvent visiter son corps dans le tombeau. (Voyez *Deuil.*)

L'usage des Juifs est encore à présent d'entretenir une lumière en l'honneur des morts pendant le grand deuil de sept jours, et quelquefois durant la première année.

Les Juifs portaient en terre les princes et les personnes de qualité sur des lits de parade extrêmement riches. Josèphe en donne la description dans ses *Antiquités* XVII, 8, § 3, et dans la *Guerre des Juifs*, I, 33, § 9. Les Juifs modernes appellent encore le convoi *lit.*

Si un enfant juif vient à mourir dans les premiers trente jours de sa naissance, on l'enterre sans la moindre cérémonie dans une petite boîte, et les parents n'observent aucun deuil. L'enfant qui n'a pas encore atteint l'âge d'un mois n'est pas regardé parmi les Juifs comme viable, ou plutôt comme vivant ; s'il meurt, ce n'est qu'un *avorton.* C'est ainsi que les rabbins expliquent pourquoi les lévites ne furent compris dans le recensement de leur tribu qu'à partir de l'âge d'un mois. (*Nomb.* III, 14 *et suiv.*)

G

Gaons. On appelle ainsi un ordre de docteurs juifs qui parurent en Orient après la clôture du *Thalmud.* Le nom de *gaons* signifie *excellents*, sublimes ; comme dans nos écoles de théologie nous avons des docteurs irréfragables, sublimes, résolus, angéliques, subtils. Les *gaons* succédèrent aux *sébureens* ou *opinants*, vers le commencement du sixième siècle. Chanan Meischka fut le chef et le premier des *excellents;* il rétablit l'académie de Pundébita, qui avait été fermée l'espace de trente ans.

On compte encore au rang des excellents un certain *Judas l'aveugle*, qui enseignait vers l'an 763. On lui est redevable de quelques leçons que sa nation estime fort. Pour ne lui pas reprocher le défaut de ses yeux, les Juifs l'ont surnommé *plein de lumières*.

Scherira, l'un des gaons, parut avec beaucoup d'éclat à la fin du dixième siècle. Il se dépouilla de sa charge pour la céder à son fils *Haï*, qui fut le dernier des excellents. Haï vivait au commencement du onzième siècle, et fut estimé *comme le plus excellent des excellents.* Il enseigna jusqu'à sa mort, qui arriva en 1037, et alors finit l'ordre des *gaons*, qui avait subsisté deux cent quatre-vingts ou trois cent cinquante, ou même quatre cent quarante-huit ans ; car, comme on ne convient pas du commencement de ces docteurs, on dispute sur la durée de leur règne.

† Gateaux. Les Hébreux avaient plusieurs sortes de gâteaux qu'ils offraient dans le temple. Ces gâteaux étaient de farine de froment ou d'orge : on les pétrissait quelquefois avec de l'huile et quelquefois avec du miel, et d'autres fois on se contentait de les frotter d'huile quand ils étaient cuits, ou de les faire frire dans l'huile sur le feu dans une poêle. Dans la cérémonie de la consécration d'Aaron, on offrit en sacrifice *un veau et deux béliers, avec du pain sans levain ; des gâteaux sans levain frottés d'huile, des tourteaux sans levain arrosés d'huile, le tout de la plus pure fleur de farine* (*Exod.* XXIX, 1 et 2).

Le texte hébreu appelle *mincha* toutes les offrandes qui se faisaient de grains ou de farine, de pâte, de pain ou de gâteaux, de quelque nature qu'ils fussent. Ces offrandes étaient offertes ou seules, ou avec d'autres choses. Quelquefois on offrait de la pure farine, *simila erit ejus oblatio.* Quelquefois c'étaient des gâteaux, ou autres pièces de four, *sacrificium coctum in clibano;* d'autres fois, c'étaient des gâteaux cuits dans la poêle, *oblatio de sartagine;* ou cuits dans une poêle percée ou sur une grille à sec, *oblatio de craticulâ.* Enfin on offrait quelquefois des épis pour les griller et en tirer le grain, pour ensuite le réduire en farine ou en gruau.

Toutes ces espèces d'offrandes de pâtes, de grains.

de pain, de gâteaux, ou de farine, étaient instituées principalement en faveur des pauvres, qui ne se trouvaient pas en état de faire des sacrifices d'une plus grande valeur. Ce qui doit s'entendre des offrandes volontaires et qui n'étaient point ordonnées par la loi; car, pour les sacrifices d'oblation, la loi avait changé un animal contre un autre; par exemple, au lieu de deux agneaux et d'une brebis, elle permet aux pauvres de n'offrir qu'un agneau et deux petits de colombe.

Quant à la manière d'offrir des gâteaux, il fallait observer premièrement que ces offrandes fussent salées et sans levain : car on n'offrait rien sur l'autel qui ne fût salé, ni rien où il se trouvât du levain; mais on pouvait donner aux prêtres pour leur nourriture des pains levés et ordinaires. Si donc les gâteaux qu'on offrait étaient cuits au four et arrosés d'huile, ou pétris avec de l'huile, on offrait le tout au prêtre, qui élevait cette offrande au Seigneur, puis en prenait ce qui devait être brûlé sur l'autel, le jetait sur le feu, et gardait le reste pour lui. Si l'offrande était d'un gâteau pétri avec de l'huile, et cuit dans la poêle, on le réduisait en miettes, on jetait de l'huile par-dessus; puis on le présentait au prêtre, qui en prenait plein sa main, le jetait sur le feu de l'autel, et le reste était à lui.

Que si ces gâteaux ou ces pains étaient offerts avec des sacrifices d'animaux, comme il était ordinaire (car les grands sacrifices étaient toujours accompagnés de leurs offrandes de gâteaux, et de leurs libations de vin et d'huile), on pétrissait ces pains ou ces gâteaux avec de l'huile, et on les offrait au Seigneur, non en les versant sur la tête de l'animal qui allait être immolé, comme cela se pratiquait chez les Grecs et les Romains, mais on les répandait sur le feu où l'hostie se consumait. La loi avait réglé la quantité de farine, de vin et d'huile qui devait accompagner chaque victime; car autre était la quantité qu'on en offrait aux sacrifices de bœufs, autre aux sacrifices de moutons, autre à ceux de chèvres, de brebis ou d'agneaux. On ajoutait aux sacrifices de bœufs trois assarons de fleur de farine, pétrie avec la moitié d'un hin d'huile et un demi-hin de vin; à ceux de moutons, deux assarons ou deux dixièmes d'épha de fleur de farine, avec un tiers de hin d'huile et un tiers de hin de vin; à ceux de chèvres et de brebis, d'agneaux et de chevreaux, un dixième de fleur de farine, pétrie avec un quart de hin d'huile et un quart de hin de vin. On peut voir, dans la table des réductions des mesures creuses des Hébreux, la capacité de l'*assaron* et du *hin*.

Géant. En grec *gigas*, en hébreu *nophel*, ou *nephilim*; ce qui peut marquer ou *un monstre*, ou *un homme terrible*, qui abat et qui renverse les autres hommes. l'Écriture parle des géants qui vivaient avant le déluge; elle les nomme des *nephilim*, des *hommes puissants et fameux dans l'antiquité*. Au lieu de *gigantes*, Aquila traduit *des hommes qui attaquent*, qui tombent avec impétuosité sur leurs ennemis, traduction qui rend fort bien toute la force de l'hébreu *nephilim*. Symmaque traduit *des hommes violents, cruels*, qui ne suivent pour règle que la violence et la force de leurs armes.

L'Écriture les nomme aussi quelquefois *rephaïms;* par exemple, Codorlahomor et ses alliés battirent les *rephaïms*, ou les géants, à Astaroth-Carnaïm. Les *Emims*, anciens habitants du pays de Moab, étaient d'une taille gigantesque; ils étaient du nombre des rephaïms. Les rephaïms et les phéréséens sont joints ensemble, comme anciens habitants du pays de Chanaan. Job dit que les anciens rephaïms gémissent sous les eaux; et Salomon, dans les *Proverbes*, dit que les voies de la femme débauchée conduisent aux *rephaïms*, c'est-à-dire, dans l'enfer, où sont les géants; et que celui qui s'écartera de la voie de la sagesse ira demeurer dans l'assemblée des géants, dans les enfers, etc.

Les *énacims*, ou les fils d'Énac, étaient les plus fameux géants de la Palestine. Ils demeuraient à Hébron, et aux environs. Leur taille était si fort au-dessus de l'ordinaire, que les Israélites qui avaient été envoyés pour considérer la terre promise dirent au peuple, à leur retour, qu'ils avaient vu en ce pays des géants de la race d'Énac, qui étaient d'une grandeur si monstrueuse, que les Israélites, en comparaison, n'étaient que comme des sauterelles.

Enfin les Septante traduisent quelquefois par *gigas* le mot hébreu *gibbor*, qui, à la lettre, ne signifie qu'un homme puissant, un homme de cœur, de valeur, un guerrier. Par exemple, ils disent que Nemrod était un géant devant le Seigneur; que le soleil se lève comme un géant, pour fournir sa carrière; que le Seigneur abattra le géant et l'homme guerrier; qu'il appellera ses géants dans sa colère, pour tirer vengeance de ses ennemis; qu'il ruinera la puissance de l'Égypte par l'épée de ses geants, c'est-à-dire, de ses guerriers.

Il y a beaucoup d'apparence que les premiers hommes étaient tous d'une taille et d'une force beaucoup au-dessus de celles des hommes d'aujourd'hui, puisqu'ils vivaient beaucoup plus longtemps : la longue vie étant d'ordinaire l'effet d'une constitution forte et vigoureuse. L'Écriture dit qu'il y avait sur la terre beaucoup de ces hommes d'une hauteur extraordinaire, lorsque Noé parut; mais qu'il y en avait dès auparavant, et qu'on y en vit surtout depuis que les enfants de Dieu s'allièrent avec les filles des hommes. Voici le texte de Moïse : *En ce temps-là, il y avait des géants sur la terre, et aussi depuis que les enfants de Dieu s'allièrent avec les filles des hommes.* Plusieurs anciens pères, trompés par le livre apocryphe d'*Énoch*, ont avancé que les géants étaient les productions du mariage des anges avec les filles des hommes. Ils se fondaient aussi sur le texte des Septante, qui portait dans quelques exemplaires : *Les anges de Dieu ayant vu que les filles des hommes étaient belles prirent pour femmes toutes celles qu'ils avaient choisies.* Mais Moïse, en cet endroit, ne veut dire autre chose, sinon que les hommes de la race de Seth, qui était la race des

justes et des enfants de Dieu, se corrompirent par l'amour des filles de la race de Caïn, qui sont ici désignées sous le nom de *filles des hommes.* C'est ainsi que S. Chrysostôme, Théodoret, S. Cyrille d'Alexandrie, S. Augustin et une infinité d'autres l'ont expliqué.

Quant à l'existence des géants, plusieurs écrivains, tant anciens que nouveaux, se sont imaginé que les géants dont il est parlé dans l'Écriture étaient à la vérité des hommes d'une taille avantageuse, mais qui n'était pas aussi fort au-dessus de l'ordinaire que se le sont figuré ceux qui nous décrivent les géants comme trois ou quatre fois plus grands que les hommes d'à présent. C'étaient, disent-ils, des hommes fameux par leurs violences et par leurs crimes, plutôt que par leur force ou par la grandeur de leur taille.

Mais on ne peut nier qu'il n'y ait eu autrefois des hommes d'une stature fort au-dessus de la grandeur des hommes ordinaires, à moins qu'on ne veuille s'inscrire en faux contre l'Écriture-Sainte, contre les histoires les plus certaines, et contre la tradition de tous les peuples. Moïse parle du lit d'Og, roi de Basan, qui avait neuf coudées de long sur quatre de large, c'est-à-dire, quinze pieds quatre pouces et demi de long. Goliath avait six coudées et un palme de haut, c'est-à-dire, dix pieds sept pouces. Ces sortes de géants étaient encore communs sous Josué et sous David, dans un temps où la vie des hommes était déjà si fort abrégée, et où l'on peut présumer que la grandeur et la force des corps étaient aussi très-diminuées.

Gêne du feu. Ce nom a été donné à l'enfer relativement à la vallée d'Hennom, où l'on brûlait autrefois des victimes humaines en l'honneur de Moloch, et qui était devenue depuis la voirie de Jérusalem. Cette vallée était nommée en cyriaque *Ge-hennam*, d'où s'est formé en grec et en latin le mot *gehenna;* de là en français le vieux mot gehenne, dont on a fait *gêne*.

Généalogie vient du terme grec *genealogia*, qui signifie le dénombrement des ancêtres. L'hébreu l'exprime d'ordinaire par *sepher toledoth*, *liber generationum.* Les Hébreux étaient fort attentifs à conserver leurs généalogies, et on ne vit peut-être jamais de nation plus circonspecte sur cet article que la nation des Juifs. Nous trouvons encore aujourd'hui dans leurs livres saints des généalogies conduites pendant plus de trois mille cinq cents ans; et dans nos évangélistes, nous voyons la généalogie de Jésus-Christ conduite pendant quatre mille ans, depuis Adam jusqu'à S. Joseph ou jusqu'à Marie, ses père et mère. Dans *Esdras.* il est remarqué qu'on ne voulut pas admettre au sacerdoce des prêtres qui n'avaient pu produire une généalogie exacte de leurs familles; et Josèphe dit que dans sa nation on voit une suite de prêtres non interrompue depuis deux mille ans. Il ajoute que les prêtres ont un très-grand soin de conserver leurs généalogies; et que non seulement dans la Judée, mais aussi dans la Babylonie, dans l'Égypte, et partout où ils se trouvent, ils ne se mésallient jamais, et ont des tables généalogiques exactes, dressées sur ces monuments authentiques qui se conservent à Jérusalem, et auxquelles on a recours dans le besoin; que dans les guerres, les persécutions et les disgrâces publiques, on a toujours eu une attention toute particulière à sauver ces monuments, et à les renouveler de temps en temps.

Il faut pourtant avouer que depuis la guerre des Romains contre les Juifs, arrivée environ trente ans après la mort de notre Sauveur, et depuis leur entière dispersion sous Adrien, arrivée à l'occasion de la révolte de Barcoquebas, les Juifs ont perdu leurs anciennes généalogies; et il n'y en a peut-être aucun, même de ceux qui se disent de la race des prêtres, qui puisse produire des preuves authentiques de sa généalogie. S. Jérôme dit que les Juifs sont si versés dans la lecture de leurs livres, et savent si parfaitement les généalogies qui y sont marquées, qu'ils récitent tous les noms depuis Abraham jusqu'à Zorobabel, comme s'ils prononçaient leur propre nom. S. Paul semble condamner cette affectation de savoir les généalogies anciennes; il les traite de vaines, d'inutiles et d'impertinentes, comme elles le sont en effet, lorsqu'elles ne servent qu'à l'ostentation, et non à l'édification.

Génération. Ce terme, outre sa signification ordinaire, se met aussi pour l'histoire et la généalogie d'un homme; par exemple : *Hic est liber generationis Adam*, voilà l'histoire de la création d'Adam et celle de sa postérité; *Istæ sunt generationes cœli et terræ,* voilà le récit de la création du ciel et de la terre; et *Liber generationis Jesu Christi filii David*, voici la généalogie de Jésus-Christ et l'histoire de sa vie.

Les anciens comptaient quelquefois par génération, et l'Écriture assez souvent suit cette méthode. *Vos descendants reviendront à la quatrième génération.* Joseph vit les enfants d'Éphraïm jusqu'à la troisième génération. Le bâtard n'entrera pas dans l'assemblée du Seigneur *jusqu'à la dixième génération.* Mais parmi les anciens, lorsque la durée des générations n'était pas bien marquée par l'âge de quatre hommes qui se succédaient de père en fils, on la fixait les uns à cent ans, les autres à cent dix, les autres à trente-trois, à trente, à vingt-cinq ou même à vingt ans. Ainsi il n'y avait sur cela rien de fixe et d'uniforme. Seulement on remarque que la durée des générations est d'autant plus longue, qu'elle approche plus des anciens temps.

Genèse, le premier livre sacré de l'Écriture. Il est nommé *Genèse* ou génération, parce qu'on y trouve la généalogie des premiers patriarches, depuis Adam jusqu'aux fils et petits-fils de Jacob. Ce livre est appelé *Béreschith* en hébreu, parce que dans la langue originale il commence par ces termes. Il contient l'histoire de deux mille trois cent soixante-neuf ans, depuis le commencement du monde jusqu'à la mort du patriarche Joseph. Nous ne doutons pas que la *Genèse* et tout le *Pentateuque* ne soient l'ouvrage de Moïse.

Genévrier, sorte d'arbre fort commun (1). Il en est fait mention dans le texte latin de l'Ecriture en deux endroits. Elisée, fuyant Jézabel, alla du côté de Bersabée, et, étant accablé de fatigue, il se jeta sous un genévrier. L'hébreu *rethem*, que saint Jérôme, après Aquila, a traduit par un *genévrier*, est rendu dans le syriaque par un *térébinthe*, et dans le chaldéen par un *genêt*. Les Septante ont conservé l'hébreu *rathom* ou *rethem*, et Symmaque a mis simplement *un couvert*. Dans *Job* il est aussi parlé du genièvre, selon le texte de la Vulgate : *La racine des genévriers leur servait de nourriture*. Mais ce qui rend cette traduction fort suspecte, c'est que la racine du genévrier n'est nullement propre à manger, non plus que celle du térébinthe ou du genêt. Ainsi il y a assez d'apparence que l'hébreu *rethem* signifie en général un arbuste sauvage, ou même une plante sauvage. Le grec *radhamos*, qui vient de l'hébreu *rathom*, signifie en général une jeune plante, un rejeton, un germe, etc.

Genou. « Elie monta sur le haut du Carmel, où, se penchant en terre, il mit son visage entre ses genoux » (III *Rois* xix, 42). Telle est la posture la plus recueillie parmi plus d'un peuple de l'Orient. Le voyageur Shaw nous apprend que c'est celle des mahométans quand ils prient avec ferveur. Au rapport de Chardin, les derviches, surtout ceux de l'Inde, prennent, quand ils veulent méditer, la posture qu'avait Elie sur le mont Carmel; ils s'attachent les genoux au ventre avec leur ceinture. Le poète persan Sadi s'exprime ainsi dans la préface de son *Jardin de Roses* : « La tête sur les genoux, j'étais absorbé dans de pieuses considérations, tellement que je n'entendais pas la voix de l'ami qui m'appelait. »

Gentil. Les Hébreux appelaient les gentils du nom général de *goiim*, qui signifie les nations qui n'ont reçu ni la foi ni la loi du Seigneur. Tout ce qui n'est point Juif ni circoncis est compris sous le nom de *goiim*. La porte de la vie et de la justification n'était ouverte aux nations que par la foi et par la profession de la religion des Juifs avant Jésus-Christ. Ils appelaient *prosélytes* ceux qui se convertissaient et qui embrassaient le judaïsme. Depuis la prédication de l'Evangile, la vraie religion n'est point bornée à une seule nation et à un seul pays, comme autrefois; Dieu, qui avait promis par ses prophètes d'appeler les gentils à la foi, a exécuté ses promesses avec une surabondance de grâces; en sorte que l'Eglise chrétienne n'est presque composée que de gentils convertis; et les Juifs, trop fiers de leurs prérogatives, ont été pour la plupart abandonnés à leur sens réprouvé, et ont méconnu Jésus-Christ, leur Messie et leur libérateur, après lequel ils soupiraient depuis tant de siècles. Dans *saint Paul*, ordinairement les gentils sont compris sous le nom de Grecs : *Judæus* et *Græcus* marquent les Juifs et les gentils. Saint Luc, dans les *Actes*, s'exprime de même.

Saint Paul est communément appelé l'*Apôtre des Gentils* ou des Grecs, parce qu'il était principalement envoyé vers les peuples idolâtres pour leur prêcher Jésus-Christ, au lieu que saint Pierre et les autres apôtres prêchaient plus ordinairement aux Juifs, d'où vient qu'on les nomme les *Apôtres de la circoncision*.

Gerbe. Le lendemain de la fête de Pâques, on apportait au temple une gerbe, comme les prémices de la moisson des orges, et voici les cérémonies qui s'y observaient. Le quinzième de nisan au soir, lorsque la fête du premier jour de la pâque était passée, et que le second jour, qui était jour ouvrable, était commencé, la maison du jugement députait trois hommes pour aller en solennité cueillir la gerbe d'orge. Les villes des environs s'assemblaient pour voir la cérémonie. L'orge se cueillait dans le territoire de Jérusalem; les députés demandaient par trois fois si le soleil était couché, et on leur répondait trois fois qu'il l'était; ensuite ils demandaient trois fois la permission de couper la gerbe, et trois fois on la leur accordait. Ils la moissonnaient dans trois champs divers avec trois faucilles différentes, et on mettait les épis dans trois cassettes pour les apporter au temple.

Lorsque la gerbe, ou, si l'on veut, les trois gerbes, étaient au temple, on les battait dans le parvis, et du grain qui en résultait on en prenait un plein gomor, c'est-à-dire, environ trois pintes, après l'avoir bien vanné, bien rôti et concassé. On répandait par-dessus un log d'huile, qui faisait un demi-setier, un poisson et un peu plus; on y ajoutait une poignée d'encens, et le prêtre qui recevait cette offrande l'agitait devant le Seigneur, vers les quatre parties du monde, en forme de croix. Il en jetait une partie sur l'autel, et le reste était à lui; après cela chacun pouvait commencer sa moisson.

Gith, sorte de grain que les Grecs appellent *mélanthion*, et les Latins *nigella*, parce qu'il est noir, et les Français *nielle* (1) ou poivrette, parce qu'il ressemble à un grain de poivre en grosseur et en couleur. Isaïe dit que le gith ne se foule point avec les instruments ordinaires de la trituration, avec la roue du chariot et les pointes de fer, mais qu'on le bat avec une simple verge.

Gnostiques. Le nom de gnostiques ne se rencontre pas dans les livres sacrés de l'*Ancien* ni du *Nouveau Testament;* mais les Apôtres saint Pierre et saint Paul attaquent souvent dans leurs Epîtres les hérétiques de leur temps, qui dans la suite furent connus sous le nom général de *gnostiques* ou *doctes*. Ces disciples de Simon-le-Magicien soutenaient que le Verbe, que le Christ avait paru sur la terre sans s'incarner, sans naître de la Vierge, sans avoir un corps réel, sans souffrir véritablement. Il faut voir la seconde Epître de saint Pierre, ch. ii, ỳ 9, 10 et suiv., et celle de

(1) Genévrier (*juniperus*), genre de la famille des conifères de Jussieu, et de la diœcie monadelphie de Linné.

(1) Nom vulgaire de la nigelle (*nigella*), plante de la famille des renonculacées.

saint Jude, ℣ 10 et suiv., où l'on trouve le caractère de ces hérétiques bien marqué.

Gog. On lit dans *Ezéchiel*, ch. XXXVIII : « Fils de l'homme, tournez le visage vers *Gog*, vers la terre de *Magog*, vers ce prince de Mosoch et de Thubal, et prophétisez sur lui. » Comme ce nom de *Gog* est mystérieux, les interprètes sont partagés sur sa signification. Quelques commentateurs pensent que dans le sens littéral et immédiat il désigne Cambyse, fils et successeur de Cyrus; d'autres croient que c'est Antiochus Epiphanes. Saint Ambroise pensait que ce nom pouvait désigner les Goths, qui de son temps menaçaient l'empire romain : *Gog iste Gothus est;* et, sous ce point de vue, il semble que l'on pourrait dire que *Gog* et *Magog* représentent les Goths et les Lombards qui pénétrèrent jusque dans le sein de l'Italie, où ils causèrent de grands maux, et où leur puissance s'éteignit. Mais tous conviennent du rapport manifeste qui se trouve entre cette prophétie et celle de saint Jean dans l'*Apocalypse*, XX, 7 et suiv., où reparaissent les mêmes noms de *Gog* et *Magog*, sous lesquels saint Jean paraît désigner l'Antechrist et son peuple; en sorte que cette prophétie d'Ezéchiel, touchant l'irruption et la défaite de Gog, paraît être un symbole de la persécution et de la ruine de l'Antechrist.

Gomor, mesure creuse des Hébreux, à qui nous donnons trois pintes, à très-peu de chose près. Le gomor est le même que l'*assaron*, ou la dixième partie de l'*épha*. Voyez *Assaron*.

Gousse, en latin *siliqua*. L'enfant prodigue (*Luc*, XV, 16), accablé de misère et pressé de la faim, aurait désiré de se rassasier des gousses dont les pourceaux se nourrissaient. Les plus habiles interprètes croient que le grec *keratia* signifie des caroubes ou carouges, fruit d'un arbre d'Égypte qui porte le même nom. On en tirait une espèce de vin ou de liqueur d'un grand usage dans la Syrie et dans l'Égypte, et le marc se donnait aux porcs. Les Grecs et les Latins parlent de ces *caroubes* sous le nom de *ceratia*, et Pline les nomme *siliqua*, de même que la Vulgate.

On croit que le grec *keratia* signifie des caroubes ou carouges. Ce fruit est fort commun dans la Palestine, la Grèce, l'Italie, la Provence, la Barbarie : on le laisse mûrir et sécher sur l'arbre; les pauvres s'en nourrissent, et on en donne au bétail pour l'engraisser. Le caroubier (1) est un arbre de moyenne grandeur, branchu et garni de feuilles arrondies, d'un pouce ou deux de diamètre. Ses fleurs sont de petites grappes rouges, chargées d'étamines jaunâtres. Ses fruits sont des gousses plates, longues depuis un demi-pied jusqu'à quatorze pouces, sur un pouce et demi de large; elles sont brunes en dessus, courbées quelquefois, composées de deux cosses, qui sont séparées par des membranes en plusieurs loges, où sont contenues des semences plates, approchant de celles de la casse. Ces cosses sont remplies dans leur substance d'un suc mielleux, douceâtre, qui ne s'éloigne pas beaucoup de celui de la moelle de casse. C'est apparemment la figure courbée de cette gousse qui lui a fait donner en grec le nom de *keratia*, qui signifie *de petites cornes*.

(1) Le caroubier (*ceratonia siliqua*) est un arbre de la famille des légumineuses; on l'appelle encore *pain de Saint-Jean des Allemands* et *des Belges*.

Goutte, *goutteux*. On croit que le mal de pieds dont le roi Asa fut si fort incommodé pendant sa vieillesse était la goutte. L'Écriture lui reproche d'avoir mis sa confiance plutôt dans l'art des médecins que dans le Seigneur. Je ne remarque dans l'Écriture que ce seul endroit où il soit fait mention de la goutte.

Gouvernement des Hébreux. Voy. ci-après l'article *Théocratie*.

Graisse. Dieu avait défendu aux Hébreux de manger de la graisse des animaux : *Toute la graisse appartiendra au Seigneur par un droit perpétuel, de race en race; et dans toutes vos demeures vous ne mangerez ni sang, ni graisse.* Quelques interprètes prennent ces paroles dans toute la rigueur de la lettre, prétendant que l'usage de la graisse est entièrement interdit aux Juifs, aussi bien que le sang. Josèphe dit que Moïse défend seulement la graisse des bœufs, des chèvres et des brebis, et de leur espèce; ce qui est conforme à la loi du *Lévitique*, chap. VII, 23 : *Adipem ovis et bovis et capræ non comedetis.* Les nouveaux Juifs sont dans cet usage. Et, à l'égard de la graisse de toute autre sorte d'animaux purs, ils se la croient permise, même celle des animaux qui sont morts d'eux-mêmes; ce qui est conforme à cette autre loi : *Vous vous servirez à différents usages de la graisse des animaux morts d'eux-mêmes, et de ceux qui ont été pris par une bête.*

Mais d'autres interprètes soutiennent que la loi, qui semble défendre généralement l'usage de la graisse, doit se restreindre à la graisse qui est séparée des chairs, comme celle qui couvre les reins et les intestins; et cela seulement dans le cas de l'offrande actuelle du sacrifice; ce qui est confirmé par ce passage du chap. VII, 23 du *Lévitique*, où Dieu défend de manger de la graisse des bœufs, des chèvres et des brebis; puis il ajoute : *Si quelqu'un mange de la graisse qui doit être brûlée au Seigneur, il périra du milieu de son peuple.*

Ce nom *graisse*, dans le style des Hébreux, signifie non seulement la graisse des animaux, mais aussi tout ce qui y a du rapport dans les autres choses; par exemple, la graisse du froment. Il les a rassasié de la graisse du froment : *Cibavit eos ex adipe frumenti.* (*Ps.* LXXX, 17.) La graisse se met aussi quelquefois comme la source ou la cause de la compassion, ou de la miséricorde. Comme les entrailles se sentent émues au récit de quelque malheur, ou à la vue de quelque objet triste et affligeant, on a cru que la sensibilité résidait principalement dans les entrailles, qui d'ordinaire sont chargées de graisse. Le Psalmiste reproche aux méchants d'*avoir fermé leur graisse*, d'avoir fermé leurs entrailles sur lui, de n'avoir pas été touchés de compassion en voyant l'accablement où il était : *Ini-*

mici mei animam meam circumdederunt, adipem suum concluserunt (Ps. XVI, 10).

GRAND-PRÊTRE, ou souverain sacrificateur. V. l'article *Prêtre.*

GRÊLE DE PIERRES. V. *Pierres.*

GRENADIER (1) (*malus punica* ou *malo-granatum*), arbrisseau qui porte des grenades. La grenade est une espèce de pomme couverte d'une écorce rougeâtre en dehors et rouge en dedans, qui s'ouvre en long, et qui montre au-dedans des grains rouges, remplis de suc, comme du vin, avec de petits noyaux dedans. Il y a un grenadier domestique et un grenadier sauvage. Le grenadier cultivé a plusieurs rameaux menus, anguleux, armés de quelques épines, et couverts d'une écorce rougeâtre. Ses feuilles sont petites, semblables à celles du myrte, mais moins pointues, de couleur verte, tirant un peu sur le rouge. Sa fleur est grande, belle, de couleur rouge, tirant sur le purpurin, composée de plusieurs pétales disposés en rose, dans les échancrures du calice; ce calice est oblong, dur, purpurin, ayant en quelque sorte la figure d'une cloche. Ce grenadier cultivé porte quelquefois des fleurs doubles, et alors il ne donne point de fruits.

Le grenadier sauvage est un arbrisseau semblable au précédent, mais il est plus rude et plus épineux; ses fleurs sont appelées *balaustes* chez les apothicaires; elles sont astringentes, et très-bonnes pour la dyssenterie.

Dieu ordonna à Moïse de mettre, au bas de la robe d'hyacinthe du grand-prêtre, des grenades en broderie, avec des clochettes sonnantes d'or. Comme les grenades étaient communes dans la Palestine, et que ce fruit est fort beau, l'Écriture emploie assez souvent des similitudes tirées de la grenade.

GRENOUILLE (2) : elle était impure chez les Hébreux. Moïse ne la nomme pas parmi les animaux dont il était défendu de manger, mais il la distingue assez lorsqu'il dit : Vous ne mangerez point de tout ce qui se remue dans la mer, dans les fleuves, ou dans les étangs, à moins qu'il n'ait des nageoires et des écailles. Et saint Jean, dans l'*Apocalypse*, dit qu'il vit sortir de la bouche du faux prophète trois esprits immondes, sous la forme de grenouilles.

Lorsque Moïse frappa l'Égypte de la plaie des grenouilles, il y en eut dans ce pays une si grande quantité, qu'elles couvraient toute la terre, entraient dans les maisons, et jusque dans les fours et les lieux où l'on gardait à manger; et, lorsqu'elles moururent, on les amassa en grands monceaux, qui, s'étant corrompus, causèrent dans l'Égypte une infection insupportable.

GRIFFON (*griphus*, ou plutôt *gryphus*). Les Septante et l'auteur de la Vulgate se servent de ce terme en deux endroits; savoir, *Lévitique* XI, 13, et Deut. XIV, 12, pour marquer une sorte d'animal impur, dont il est défendu de manger. Le terme grec *grups* signifie un oiseau qui a le bec crochu comme l'aigle; et *gryphus* se prend pour le *griffon*, qui est un oiseau fabuleux, qui a, dit-on, le corps d'un lion, la tête et les ailes d'un aigle. Mais l'hébreux *pérés* signifie, selon les uns, un épervier; selon d'autres, un faucon ou un milan, ou plutôt une sorte d'aigle. Bochart et Junius croient qu'il signifie l'aigle nommé *ossifraga*, parce qu'après avoir mangé la chair, il laisse tomber les os sur les rochers, pour les rompre et en tirer la moelle.

On convient que le griffon, tel que nous le décrivent les poètes, et tel qu'on le voit représenté dans plusieurs monuments antiques, est un animal fabuleux, consacré au soleil, à Jupiter et à la déesse Némésis. C'était un animal quadrupède, ayant la tête et les ailes d'un aigle, et le corps d'un lion, avec de très-grandes griffes aux pattes.

GUERRE. Les Hébreux ont été autrefois une des plus belliqueuses nations du monde. Les livres qui nous parlent de leurs guerres ne sont ni des auteurs flatteurs, ou ignorants, ou prévenus; ce sont des écrivains remplis de l'esprit de vérité et de sagesse. Leurs guerriers ne sont ni de ces héros fabuleux, ni de ces conquérants à titre d'office, dont l'emploi était de ravager les villes et les provinces, et de réduire les peuples sous leur domination, par la pure envie de se faire un nom et de dominer. Ce sont pour la plupart de sages et vaillants généraux suscités de Dieu *pour faire les guerres du Seigneur*, et exterminer ses ennemis; ce sont des Josué, des Caleb, des Gédéon, des Jephté, des Samson, des David, des Josias, des Machabées, dont le nom seul suffit pour faire leur éloge.

Leurs guerres n'ont pas été entreprises pour de petits sujets, ni exécutées avec une poignée de monde. Il était question sous Josué de se rendre maître d'un vaste pays que Dieu leur avait abandonné, d'exterminer plusieurs peuples puissants que Dieu avait dévoués à l'anathème, et de venger la Divinité offensée, et la nature outragée par un peuple impie et corrompu, qui avait rempli la mesure de ses crimes. Sous les juges, il s'agissait de se mettre en liberté, en secouant le joug des rois puissants qui les tenaient assujétis ; sous Saül et sous David, on vit les mêmes motifs pour entreprendre la guerre, et on y joignit celui de faire la conquête des provinces dont Dieu avait promis la jouissance à son peuple. Il ne s'agissait de rien moins que d'abattre la puissance des Philistins, des Ammonites, des Moabites, des Iduméens, des Arabes, des Syriens, et des différents princes qui possédaient ces pays.

Dans les derniers temps des royaumes d'Israël et de Juda, on a vu ces rois soutenir l'effort des plus grandes puissances de l'Asie, des rois d'Assyrie et de Chaldée, Salmanasar, Sennachérib, Assaraddon et Nabuchodonosor, qui faisaient trembler tout l'Orient. Sous les Machabées, il fallait avec une poignée de gens résister à toute la puissance des rois de Syrie, et soutenir contre eux la religion de leurs pères, et secouer le joug d'une domination qui n'en voulait pas moins à leur religion qu'à leur liberté. Dans les der-

(1) Genre de plantes de la famille des passiflorées (J.), et de la gynandrie pentandrie. (L.)
(2) Genre de reptiles de l'ordre des batraciens.

niers temps de leur nation, avec quel courage, quelle intrépidité, quelle constance n'ont-ils pas soutenu la guerre contre les Romains, qui étaient les maîtres du monde!

Mais quelles armées mettaient-ils sur pied? Au commencement, sous Moïse et sous Josué, ils étaient tous guerriers. Ils sortirent d'Égypte au nombre de six cent mille combattants; lorsque Josué entra dans la terre de Chanaan, il combattit, tantôt avec des détachements de ses troupes, et tantôt avec toute l'armée, selon les occurrences et le besoin. Souvent Dieu, pour signaler sa toute-puissance, et pour confondre l'orgueil humain, a donné la victoire à de fort petites armées : par exemple, sous Gédéon, où il ordonna à ce général de renvoyer la plus grande partie de son armée, et de n'en retenir que trois cents hommes, avec lesquels il défit une multitude innombrable de Madianites et d'Amalécites.

Si l'on veut des exemples d'armées nombreuses, Abia, roi de Juda, attaqua, avec une armée de quatre cent mille hommes, Jéroboam, roi d'Israël, qui en avait jusqu'à huit cent mille, et de ces huit cent mille hommes, il en demeura d'une seule bataille jusqu'à cinq cent mille de tués sur le champ de bataille. Phacée, fils de Romélie, roi d'Israël, tua en un seul jour cent vingt mille hommes des troupes de Juda; Asa, roi de Juda, ayant une armée de six cent mille hommes, fut attaqué par Zara, roi de Chus, qui avait une armée d'un million d'hommes; Zara fut entièrement défait par les troupes d'Asa. Les forces ordinaires de David et de Salomon étaient de plus de trois cent mille hommes toujours prêts à combattre. Josaphat, roi de Juda, avait onze cent soixante mille hommes de guerre, sans compter les garnisons de ses places.

On distingue deux sortes de guerres parmi les Hébreux. Les unes étaient d'obligation, et commandées par le Seigneur; les autres étaient libres et volontaires. Les premières étaient celles que Dieu ordonnait de faire, par exemple, aux Amalécites et aux Chananéens, nations dévouées à l'anathème; les autres étaient entreprises par les chefs du peuple de Dieu, pour venger les injures de la nation, pour punir le crime ou l'insulte : par exemple, celle que les Hébreux firent contre la ville de Gabaa et contre la tribu de Benjamin, qui voulut soutenir son crime, et celle que David fit contre les Ammonites, dont le roi avait insulté ses ambassadeurs; ou pour soutenir et défendre ses alliés, comme celle de Josué contre les rois chananéens, qui attaquèrent les Gabaonites : enfin, toutes les raisons qui peuvent autoriser une nation ou un prince à faire la guerre à une autre nation ou à un autre prince, subsistaient à l'égard des Hébreux. Toutes les lois de Moïse supposent partout que les Israélites feraient la guerre, et la soutiendraient contre leurs ennemis.

La première des lois de la guerre est qu'on la déclare à son ennemi, et qu'on lui demande premièrement réparation du tort qu'on prétend qu'il a fait, avant de l'attaquer. *Lorsque vous irez assiéger une ville,* dit Moïse, *vous lui offrirez premièrement la paix; si elle la reçoit, et qu'elle ouvre ses portes, tout le peuple qui s'y trouvera aura la vie sauve; mais il vous demeurera tributaire. Que si elle ne veut pas entrer dans votre alliance, et qu'elle combatte contre vous, vous l'assiégerez; et lorsque le Seigneur vous l'aura livrée entre les mains, vous mettrez à mort tous les mâles qui y seront, réservant seulement les femmes, les enfants, les animaux, et tout ce qui sera dans la ville. Vous en partagerez le butin à vos soldats, et vous mangerez ce que vous aurez pris sur les ennemis que le Seigneur vous aura livrés. Voilà ce que vous ferez à l'égard des villes qui sont éloignées de vous, et qui ne sont pas du nombre de celles que vous devez posséder comme votre héritage; car, pour celles-ci*, je veux dire celle des Chananéens, *vous n'y laisserez personne en vie, et vous passerez tout au fil de l'épée.*

Déclaration de guerre. On a plusieurs exemples de défi ou de déclaration de guerre, ou de plaintes de la part de ceux qui étaient attaqués, sans qu'on leur eût auparavant déclaré la guerre. Les Ammonites ayant inopinément attaqué les Israélites de delà le Jourdain, Jephté, qui avait été élu chef des Israélites, envoya leur dire : *Qu'y a-t-il entre vous et moi, pour venir ainsi en armes contre moi, et ravager mon pays?* Les Ammonites renouvelèrent alors une ancienne querelle, et prétendirent que les Hébreux, au sortir de l'Égypte, avaient envahi leur pays. Jephté justifia aisément son peuple de ce reproche; et comme les enfants d'Ammon ne se rendirent pas à ses raisons, il leur dit : *Que le Seigneur soit juge aujourd'hui entre Israël et les enfants d'Ammon.* Après quoi il les attaqua, et les défit. Les Philistins étant entrés sur les terres de Juda pour se venger du feu que Samson avait mis dans leurs moissons, ceux de Juda vinrent leur demander : *Pourquoi êtes-vous ainsi venus contre nous dans notre terre?* On leur dit qu'on n'en voulait qu'à Samson, qui avait désolé les campagnes des Philistins. Ceux de Juda promirent de leur livrer le coupable, et les Philistins se retirèrent.

Amasias, roi de Juda, enflé de quelques avantages qu'il avait remportés contre les Iduméens, envoya défier Joas, roi d'Israël, en lui disant : *Venez, voyons-nous.* Le roi d'Israël, sans s'émouvoir, lui fit réponse : *Le chardon envoya un jour au cèdre du Liban lui demander sa fille en mariage pour son fils; mais les bêtes du Liban passèrent sur le chardon, et l'écrasèrent. Vous avez battu les Iduméens, et votre cœur s'en est élevé. Contentez-vous de la gloire que vous avez acquise, et demeurez chez vous.* Amasias ne se rendit pas. Les deux rois se virent avec leurs armées à Bethsamès; mais celui de Juda fut battu. Bénadad, roi de Syrie, étant venu avec son armée devant Samarie, envoya déclarer la guerre à Achab, roi d'Israël, en disant : *Votre or et votre argent, vos femmes et vos enfants, sont à moi.* Achab, qui se sentait trop faible pour lui résister, répondit : *Selon votre parole, mon seigneur et mon roi, je suis à vous, moi et tout ce qui m'appartient.* Alors Bénadad, plus fier qu'auparavant, lui fit dire : *Vous me donnerez votre or et votre argent, vos femmes et vos*

enfants; et demain, à cette heure, j'enverrai vers vous mes serviteurs : ils chercheront dans votre maison et dans celles de vos serviteurs, et y prendront ce qu'il leur plaira. Ces demandes parurent injustes et exorbitantes à Achab et à son conseil : ils résolurent de se défendre, et de soutenir le siége, que Bénadad fut obligé d'abandonner après une grande perte.

La guerre étant résolue, on assemblait, ou tout le peuple capable de porter les armes, ou seulement une partie, selon l'exigence du cas et la nécessité et l'importance de l'entreprise ; car il ne paraît pas qu'avant le règne de David il y ait eu des troupes réglées dans Israël : on leur marquait un rendez-vous général, on en faisait la revue par tribus et par familles, et on marchait à l'ennemi. Saül, au commencement de son règne, ayant appris la cruelle proposition que les Ammonites avaient faite à ceux de la famille de Jabès en Galaad, coupa en pièces les bœufs de sa charrue, et les envoya par tout le pays, disant : *C'est ainsi qu'on traitera celui qui ne viendra pas au secours de Jabès.* Après cela, il marcha contre l'ennemi. Les enfants d'Israël, ayant appris le crime commis par ceux de Gabaa contre la femme du lévite de Bethléem, résolurent d'en tirer vengeance, et de ne pas entrer dans leurs maisons qu'ils n'eussent vengé cet outrage : en même temps ils consultèrent le Seigneur, qui leur dit que la tribu de Juda leur fournirait un chef pour cette entreprise. Ils choisirent dix hommes de cent, cent de mille, et mille de dix mille, pour porter les vivres à l'armée ; après cela, ils marchèrent contre l'ennemi.

Lorsque les Hébreux allaient faire la guerre à leurs ennemis, et que l'heure du combat était proche, le prêtre se présentait à la tête de l'armée, et parlait ainsi au peuple : « Écoutez, Israël ; ne craignez point vos ennemis, parce que le Seigneur votre Dieu combat pour vous. » Après cela, les officiers criaient à la tête de leurs troupes, dans toute l'armée : « Y a-t-il quelqu'un qui ait bâti une maison neuve, et qui ne l'ait pas encore habitée? Qu'il s'en aille, et s'en retourne dans sa maison, de peur qu'un autre ne vienne, et n'y loge le premier. Y a-t-il quelqu'un qui ait planté une vigne, et qui ne l'ait pas encore vendangée ? Qu'il s'en retourne, de peur qu'un autre ne le fasse avant lui. Y a-t-il quelqu'un qui ait été fiancé à une fille, et qui ne l'ait pas encore épousée ? Qu'il aille dans sa maison, de peur qu'il ne meure dans le combat, et qu'un autre ne la prenne. »

Ils ajoutaient : « Y a-t-il quelqu'un qui soit timide, et dont le cœur soit frappé de frayeur ? Qu'il s'en retourne, de peur qu'il ne jette l'épouvante dans le cœur de ses frères, et qu'il ne leur inspire la timidité dont il est rempli lui-même. » Le Seigneur ordonne que quand les Israélites voudront assiéger une ville, ils lui offrent d'abord la paix, et que si elle l'accepte, et leur ouvre ses portes, ils conservent la vie aux habitants, et se contentent de les avoir assujétis. Si elle refuse de leur ouvrir les portes, qu'ils l'assiégent, et qu'après l'avoir prise, ils fassent mourir tous les mâles, et réservent tout le reste. Enfin, il veut que dans les siéges qui sont longs, et dans lesquels on est obligé d'employer des machines, on épargne les arbres fruitiers, et que l'on se contente de couper les arbres sauvages, pour les employer dans les divers ouvrages.

Dans les anciens temps, ceux qui allaient à la guerre y portaient ordinairement leurs provisions, ou ils les prenaient sur le pays ennemi ; d'où vient que la plupart de ces guerres étaient de très-courte durée, parce qu'il était presque impossible de faire subsister longtemps de nombreuses armées avec les provisions que chacun emportait de chez soi. David, le plus jeune des fils d'Isaï, étant demeuré auprès des troupeaux de son père, pendant que ses frères étaient à l'armée de Saül, Isaï envoya David porter des vivres à ses frères. Nous croyons que cette manière de faire la guerre s'observa sous Josué, sous les juges, sous Saül, sous David, au commencement de son règne, sous les rois de Juda et d'Israël, successeurs de Roboam et de Jéroboam, et sous les Machabées, jusqu'au temps de Simon Machabée, prince et grand-prêtre des Juifs, qui eut des troupes soudoyées et entretenues (Voy. I *Mac.* XIV, 32). Chacun se fournissait aussi d'armes pour la guerre. Les rois des Hébreux n'ont commencé que depuis David à avoir des arsenaux.

Les rois allaient à la guerre en personne, et, dans les premiers temps, ils combattaient à pied comme les premiers des soldats. On ne lit en aucun endroit qu'il y ait eu des chevaux ni pour les généraux, ni pour les officiers, du temps des juges, de Saül et de David. Depuis ce temps, ils furent moins rares, et il paraît que les rois de Juda et d'Israël allaient autrefois à la guerre montés sur des chariots. Voy. ci-devant l'article *Chariots*.

Les officiers de guerre chez les Hébreux étaient, premièrement, *le général des armées*, ou *le prince de la milice*, tel qu'était Abner sous Saül, Joab sous David, Banaïas sous Salomon; *les princes des tribus*, ou *les princes des pères*, ou des familles d'Israël, qui étaient à la tête de leurs tribus. Ils avaient de plus des *princes de mille*, ou des *tribuns*, des *capitaines de cent hommes*, des *chefs de cinquante hommes*, des *tierciers*, nommés en hébreu *schalishim*, mais dont on ignore les fonctions; et enfin des *décurions*, ou des chefs de dix hommes. Ils avaient aussi des *schopherim*, des scribes, ou des écrivains, qui étaient des espèces de commissaires qui tenaient le registre des troupes, et des *schoterim* ou inspecteurs qui avaient autorité pour commander les troupes sur lesquelles ils avaient inspection. On peut voir la Dissertation de M. le chevalier Folard *sur la tactique des Hébreux*; celle de Calmet *sur la milice des anciens Hébreux*, et celle que le même auteur a faite *sur les officiers de la cour et des armées des rois hébreux*.

GUITARE. Ce terme vient apparemment du grec *cithara*, et de l'hébreu *cinnor*. Mais la forme de la guitare est fort différente de celle de la cithare ancienne et du cinnor des Hébreux. La cithare, ou lyre antique était montée de manière que les cordes étaient tendues de haut en bas, soutenues par deux espèces de bras attachés par le bas à un ventre creux et résonnant; et

par le haut, à un bois de travers, qui tenait d'un bras à l'autre, et auquel les cordes étaient liées.

Gymnase *(gymnasium)*, lieu d'exercice, ainsi nommé à cause qu'on s'y exerçait nu : *gumnos* signifie nu. Les Grecs étaient passionnés pour les exercices du théâtre, dans lesquels des hommes nus, ou presque nus, s'exerçaient à la lutte, à la course, au palet, à tirer de l'arc, etc. Ils portèrent ces inclinations dans l'Orient, et introduisirent ces jeux et ces exercices dans les lieux de leurs conquêtes. Les peuples vaincus et assujétis, voulant imiter leurs vainqueurs, s'adonnèrent aux mêmes jeux, et cherchèrent à se distinguer dans ces mêmes exercices. Jason ayant introduit ces nouveautés dans Jérusalem, et y ayant bâti un gymnase, on vit plusieurs Juifs s'adonner entièrement à ces jeux, imiter en tout les coutumes des païens; et, méprisant ce qui était en honneur dans leur pays, ne chercher qu'à exceller en ce qui était en estime parmi les Grecs. Les prêtres mêmes, négligeant les fonctions de leur ministère et les sacrifices du temple, couraient aux exercices, et aspiraient aux prix dont on récompensait ceux qui y réussissaient. C'est ce que nous apprenons de l'auteur du second livre des *Machabées*.

H

Habits (*vestis*, *vestitus*). Moïse défend aux Hébreux de se déguiser : « L'homme ne prendra pas les habits de la femme, ni la femme les habits de l'homme » (*Deuter*. xxxii, 5). Le législateur a voulu par-là précautionner les Hébreux contre les abus qui sont les suites ordinaires de ces déguisements. Une femme revêtue d'un habit d'homme ne sera plus si fort retenue par la pudeur qui est propre à son sexe; et un homme vêtu d'un habit de femme pourra pénétrer sans crainte et sans honte dans des lieux où sans cela la pudeur et la crainte l'empêcheraient d'entrer et d'y paraître. L'importance et la sagesse de ces lois est encore plus sensible dans les mœurs des Orientaux, où les femmes demeurent toujours cachées dans des appartements où les hommes étrangers n'ont point d'accès. Tout le monde sait l'éclat que fit à Rome l'action de Clodius, qui se travestit en femme pour se glisser parmi les dames romaines qui célébraient une fête en l'honneur de la bonne Déesse.

Quelques interprètes croient que Moïse, par cette défense, voulait principalement interdire aux Hébreux les superstitieuses cérémonies qui se commettaient dans certaines fêtes des divinités païennes. Dans les fêtes de Bacchus, par exemple, les hommes se travestissaient en femmes. On en usait de même dans les fêtes de Vénus et de Mars : dans les premières, les hommes prenaient des habits de femmes, et dans les secondes, les femmes prenaient des habits d'hommes. Dans l'Orient, les hommes sacrifiaient ordinairement à la lune en habits de femmes, et les femmes en habits d'hommes, parce qu'on adorait cet astre sous le nom de dieu et de déesse, et qu'on lui donnait les deux sexes. On observait la même cérémonie dans les sacrifices de Vénus de Cypre, au rapport de Servius.

D'autres veulent que Moïse ait seulement défendu aux femmes l'usage des armes, et aux hommes les exercices des femmes, comme s'il avait voulu dire que dans la nation des Hébreux, il n'y aurait point de ces femmes guerrières, comme les Amazones et Sémiramis, et qu'on ne verrait point de ces sortes de gens parmi les soldats, à cause de l'indécence et des inconvénients qui en peuvent arriver. Le texte hébreu est assez favorable à cette opinion; et elle est soutenue par plusieurs habiles interprètes. L'hébreu porte à la lettre : *Les vases* (les instruments, les armes) *de l'homme ne seront point sur la femme, et l'homme ne se revêtira point des habits de la femme.*

Albéric Gentil, savant jurisconsulte, a jugé que Moïse a voilé sous ces paroles une impudicité abominable, qu'il craignait de faire trop connaître en la nommant par son nom. Ces crimes n'étaient alors que trop connus, surtout dans la terre de Chanaan. Et ce qui fait croire que Moïse a voulu défendre quelque chose de plus qu'un simple changement d'habits, c'est qu'il dit *que celui qui fait cela est abominable aux yeux de Dieu.*

Changer d'habits, et laver ses habits, étaient des cérémonies usitées pour se disposer à quelque action sainte, et qui demandait une pureté particulière. Jacob, quelque temps après son retour de Mésopotamie, dit à ses gens de jeter les dieux étrangers qui étaient dans leurs maisons, de changer d'habits, et de venir avec lui sacrifier à Béthel. Moïse ordonne au peuple de se disposer à recevoir la loi du Seigneur en se purifiant et en lavant ses habits. *Sanctifica illos hodiè et cras, laventque vestimenta sua.* Cela se voit en plusieurs endroits de l'Écriture.

Déchirer ses habits dans le deuil est une coutume marquée en une infinité d'endroits des livres saints. Jacob ayant appris que son fils Joseph avait été dévoré par une bête farouche, déchira ses habits, se revêtit d'un cilice, et fut longtemps inconsolable. Celui qui apporta au grand-prêtre Héli à Silo la triste nouvelle de la prise de l'arche d'alliance, parut avec ses habits déchirés et la tête couverte de poussière. (Voyez *Deuil* et *Funérailles*.)

Un habit tissu de laine et de lin était défendu par la loi. *Veste quæ ex duobus texta est, non indueris.* Les Juifs observent encore aujourd'hui cette défense, et même ils ne cousent pas un habit de laine avec du fil, ni un habit de toile avec de la laine, etc.

L'habit nuptial. Il est ordinaire, chez toutes les nations policées, de prendre aux jours de noces et de cérémonies semblables, des habits de fêtes; comme, au contraire, de prendre des habits de deuil aux cérémonies lugubres. Cicéron reproche à Vatinius d'avoir paru avec un habit de deuil à un repas de joie, ou à une fête que donnait Quintus Arius, pendant que celui-ci et les autres conviés étaient vêtus de blanc. Les Essé-

niens, chez les Hébreux, se baignaient et prenaient des habits fort blancs lorsqu'ils devaient manger ensemble. Dans le sens moral, l'habit nuptial marque la charité agissant par les bonnes œuvres, ou la grâce et les dons du Saint-Esprit.

L'habit étranger, dont il est parlé dans Sophonie (*visitabo super omnes qui induti sunt veste peregrinâ*), peut marquer les habits singuliers que prenaient les Hébreux à l'imitation des étrangers, dont ils suivaient les modes, ne se contentant pas des étoffes, des toiles, des couleurs, des teintures de leur pays, et allant en chercher dans la Babylonie, la Chaldée, l'Égypte, Tyr, etc. Quelquesuns croient que les Hébreux ne se contentaient pas d'imiter le culte et les superstitions des idolâtres; ils prenaient aussi leurs habits dans leurs cérémonies impies et sacriléges. D'autres entendent les habits étrangers de ceux qu'ils avaient pris à gages chez le pauvre et le malheureux, et qu'ils s'appropriaient injustement, contre la défense expresse de la loi, qui veut qu'on les rende aux pauvres lorsque la nuit est venue.

Vestis stragulata, la tapisserie que la femme forte s'est faite (en hébreu *marbadim*), signifie plutôt des couvertures, des tapis de lit, des courtes-pointes, ou des tapis relevés des deux côtés.

L'habit traînant (*vestis poderis*) dont il est parlé dans la *Sagesse*, dans l'*Ecclésiastique* et dans l'*Apocalypse*, signifie à la lettre un habit qui descend jusqu'aux pieds, un habit long et traînant, un habit de cérémonie. Dans la *Sagesse*, il marque le manteau sacerdotal du grand-prêtre, nommé en hébreu *mehil*, qui était de lin couleur de bleu céleste, ayant au bas des pommes de grenades faites avec des laines couleur d'hyacinthe, de pourpre et de cramoisi, et des sonnettes d'or entrelacées. Dans l'*Apocalypse*, il marque l'habit dans lequel Jésus-Christ apparut à saint Jean; il était vêtu d'un habit long, et ceint d'une ceinture d'or. Dans l'*Ecclésiastique*, *poderes honoris* marque un habit d'honneur, de distinction, un ornement qui ne se donne qu'aux personnes constituées en dignité.

Les anciens conservaient souvent un grand nombre d'habits : comme on ne les taillait pas, ils pouvaient servir presque indifféremment à toute sorte de personnes. Les rois hébreux avaient des magasins d'habits, et souvent ils faisaient des présents d'habits. Cet usage est encore ordinaire dans l'Orient, surtout parmi les Arabes.

Nous nous sommes étendus sur la matière *des habits des Hébreux* à l'article *Vêtements*. Voici encore quelques remarques sur ce sujet, tirées de Léon de Modène. Les Juifs d'aujourd'hui s'abstiennent de porter des habits tissus, ou même cousus de deux matières différentes, et de se déguiser ou travestir, comme nous l'avons déjà dit. De plus, ils se croient défendues toutes actions efféminées, le fard, les dépilatoires; et de même les femmes ne se permettent rien, à cet égard, de ce qui est propre aux hommes. Cet auteur semble croire que Moïse a défendu aux hommes de se couper tout le poil de la barbe, de peur de se rendre en cela semblables aux femmes, qui n'ont pas de poil au menton.

Pour ce qui est de la manière de se vêtir, ils n'imitent pas volontiers les autres nations, si ce n'est pour s'empêcher d'être tournés en ridicule : il ne leur est pas permis de couper leurs cheveux en rond ou en couronne, ni d'y laisser des touffes, comme font les Turcs; mais ils aiment en tous lieux à aller en habits longs ou en robes. Les femmes se vêtent à la mode du pays où elles sont, excepté que le jour de leurs noces elles couvrent leurs cheveux d'une perruque ou d'une coiffure qui ressemble à des cheveux naturels, gardant la mode du pays à l'extérieur; mais elles évitent sur toutes choses de laisser voir leurs propres cheveux.

Les hommes, chez les Juifs, tiennent pour une action indécente d'avoir la tête découverte, parce qu'ils ne croient pas que cela marque du respect; aussi ne le pratiquent-ils pas, même dans la synagogue; ce qu'ils ont conservé des mœurs des Doriens : toutefois, comme parmi les chrétiens on se découvre devant les personnes de qualité, ils s'en acquittent de même.

Chaque habit qu'ils portent doit avoir quatre pans, et à chacun un cordon pendant en forme de houppes, qu'ils nomment *zizith*. (Voyez ci-après l'article *Zizith*.)

Ce précepte ne regarde que les hommes, Moïse n'ayant rien réglé sur l'habit des femmes, peut-être parce qu'elles ne doivent pas paraître au-dehors. Présentement même les Juifs, pour ne se pas rendre ridicules, se contentent de porter sous leurs habits un morceau d'étoffe carré, avec les quatre houppes ou cordons dont on a parlé. Mais dans la synagogue, au temps de leurs prières, ils se couvrent d'un voile de laine carré, qui a ces quatre houppes aux coins; c'est ce qu'ils appellent *taled*.

Les hommes devraient aussi toujours avoir sur le front ce que l'Écriture appelle *totaphot*, et dont nous avons parlé ci-devant sous le nom de *frontaux;* mais, pour n'être pas raillés du peuple en une chose qu'ils tiennent pour sacrée, ils se contentent de mettre leur *totaphot* dans le temps de leurs prières.

Ils croient, de plus, qu'il est de la bienséance de porter une ceinture sur leurs habits, ou quelque autre chose qui fasse séparation de la partie supérieure d'avec l'inférieure.

Étendre ses habits. L'usage d'étendre ses habits sous les pieds ou sur le passage de celui à qui on veut témoigner du respect est fort ancien. C'est ainsi que le peuple de Jérusalem reçut le Fils de David, notre Sauveur, aux cris joyeux des *hosannah*. Quelques-uns répandaient dans les rues des fleurs et des branches d'arbres (*Matth.* XXI, 8). Lorsque Caton d'Utique quitta l'armée de Macédoine, où il avait commandé comme tribun de légion, les soldats étendirent leurs habits sur son chemin (Plutarque, *Caton*). Lorsque les chrétiens tendent leurs maisons, et jonchent de fleurs les rues où passe Notre-Seigneur Jésus-

Christ, dans le sacrement de l'Eucharistie, ils se conforment à une pratique de la plus haute antiquité.

Hachamoni, père de Jahiel. La terminaison *i* appartient au nom hébreu *Hhahhmôni*, que saint Jérôme a laissé invariable, comme il use d'ordinaire pour les noms propres. Nos traducteurs français, tels que Sacy, de Carrières, Genoude, etc., s'imaginant que *Hachamoni* devait être le génitif de *Hachamonus*, ont à tort traduit *Hachamon*.

Haïr. Ce verbe, dans l'Écriture, ne signifie pas toujours avoir de la haine, de l'aversion, mais simplement ne pas aimer autant que celui pour qui on a une prédilection particulière.

Harpe, instrument de musique de figure presque triangulaire, qu'on tient debout entre les jambes pour en jouer. Il est certain que la harpe a été inconnue aux anciens, et Fortunat marque assez qu'elle vient des Barbares :

Romanusque lyrâ, plaudet tibi barbarus harpâ,
Græcus Achilliacâ, crotta Britanna canat.

On dispute sur l'étymologie du mot *harpe* : les uns le font venir des peuples nommés en latin *Arpi*, qui se servaient de cet instrument; d'autres le dérivent de l'allemand *herp* ou *herff*; d'autres, du latin *carpo*. Les Cimbres ou Anglo-Saxons l'appelaient *harpa* ou *hearpa*; et il y a assez d'apparence que c'est de leur langue que ce mot est venu, et peut-être aussi l'instrument, car jusqu'ici on ne nous a pas encore appris qui nous l'avait communiqué.

Les figures de harpe ou de *cinnor*, qu'on voit sur les médailles de Simon Machabée, n'ont aucun rapport à la harpe dont nous venons de parler, et que nos peintres mettent entre les mains du roi David; elle ressemble beaucoup à la lyre ou cithare, inventée par Mercure; mais elle n'a que trois ou quatre cordes, et les plus anciennes figures de lyre qu'on voit dans les bas-reliefs ou dans les médailles n'en ont pas davantage. (Voyez l'article *Musique*.)

On traduit d'ordinaire le mot *cithara* ou *cinyra* par la harpe, et on dépeint David avec une harpe; mais on peut assurer que *cithara* signifie la lyre ancienne, que nous avons décrite ci-devant sous le nom de *guitare*. Le *nebel* ou nable, ou psaltérion ancien, avait quelque rapport à notre harpe; mais ce qui lui ressemblait le mieux était le *hasur*, ou instrument à dix cordes, dont il est fait mention dans les *Psaumes*. La différence qu'il y avait entre le *nebel* et le *hasur* était que le premier avait le ventre creux et résonnant par le haut, et se touchait par le bas; le *hasur*, au contraire, avait son ventre creux par le bas, et se touchait par le haut.

Hauts lieux, en hébreu *bamoth*, et en latin *excelsa*. Il en est souvent parlé dans l'Écriture; et les prophètes ne reprochent rien avec plus de zèle aux Israélites que d'aller adorer sur les hauts lieux. C'est une louange que l'Écriture ne donne qu'à peu de bons princes d'avoir détruit les hauts lieux; et plusieurs d'entre eux, quoique zélés pour l'observance de la loi, n'eurent pas le courage de ruiner ces hauteurs, et d'empêcher le peuple d'y aller sacrifier.

Les hauts lieux, tandis que le temple du Seigneur ne fut pas bâti, n'avaient rien de fort contraire aux lois du Seigneur, pourvu qu'on n'y adorât que lui, et qu'on n'y offrît ni encens ni victimes aux idoles. Il semble que sous les juges ils étaient tolérés; et Samuel a offert des sacrifices, en plus d'un endroit, hors du tabernacle et de la présence de l'arche. Sous David même, on sacrifiait au Seigneur à Silo, à Jérusalem et à Gabaon; mais depuis que le temple fut bâti et que la demeure de l'arche fut fixée, on ne permit plus de sacrifier hors de Jérusalem. Salomon, au commencement de son règne, alla en pélerinage à Gabaon; mais, depuis ce temps, on ne voit plus de sacrifice légitime hors du temple.

Les hauts lieux furent fort fréquentés dans le royaume d'Israël. Le peuple superstitieux allait quelquefois sur les montagnes sanctifiées par la présence des patriarches et des prophètes, et par les apparitions du Seigneur, pour y rendre son culte au vrai Dieu. Il ne manquait à ce culte, pour le rendre légitime, que de le faire au lieu que le Seigneur avait choisi; mais souvent sur ces hauteurs on adorait les idoles, et on commettait mille abominations dans les bois de futaie, dans les cavernes, et dans des tentes consacrées à la prostitution. C'est ce qui allumait le zèle des saints rois et des prophètes pour supprimer et détruire les hauts lieux.

Heptateuque. Ce terme signifie à la lettre *les sept ouvrages*, et on entend sous ce nom les sept premiers livres de l'Ancien Testament, qui sont la *Genèse*, l'*Exode*, le *Lévitique*, les *Nombres*, le *Deutéronome*, *Josué* et les *Juges*.

Hérésie. Ce terme vient du grec *airesis*, et signifie en général une secte, un choix. Il se prend plus ordinairement en mauvaise part, dans le style ecclésiastique, pour une erreur fondamentale en fait de religion, à laquelle on s'attache avec opiniâtreté; ainsi on appelle l'hérésie des ariens, des pélagiens, des novatiens, etc. Saint Paul dit qu'il faut qu'il y ait dans l'Eglise des hérésies, afin que ceux qui sont éprouvés soient manifestés. Il veut que Tite évite et fuie même la compagnie d'un hérétique, après une première et une seconde admonition. Saint Luc, dans les *Actes*, parle de l'hérésie des saducéens et de celle des pharisiens.

Or, il est visible que, parmi les Juifs, ces hérésies ou ces sectes, surtout celle des pharisiens, n'étaient nullement odieuses, puisque saint Paul, même depuis sa conversion, déclare qu'il est de la secte des pharisiens. Le même Apôtre dit que l'on donnait au christianisme le nom de secte d'hérésie; et, en effet, dans les commencements on ne considérait guère parmi les étrangers la religion chrétienne que comme une secte ou une réforme du judaïsme; et les premiers Pères n'ont point fait difficulté de donner quelquefois à notre religion le nom de *secte divine*. Tertulle, avocat des Juifs, accuse saint Paul, devant Félix, d'être le chef *de l'hérésie des nazaréens*. Saint

Paul déclare qu'il a vécu sans reproche *dans l'hérésie des pharisiens*, qui était la plus autorisée de sa nation. Les Juifs de Rome étant assemblés auprès de saint Paul, lui dirent qu'ils souhaiteraient savoir ses sentiments sur ce qui concernait le christianisme; que pour eux ils ne savaient autre chose *de cette hérésie*, sinon qu'elle était combattue partout.

Je ne parle pas ici des sectes ou hérésies des philosophes païens, qui ont donné occasion aux sectes qui ont paru parmi les Juifs; car, de même que les païens distinguaient leurs philosophes en stoïciens, platoniciens, péripatéticiens, épicuriens, etc., ainsi les Hébreux, depuis le règne des Grecs en Orient, se partagèrent en saducéens, pharisiens, esséniens ou assidéens, et hérodiens, etc. On peut à proportion montrer dans la religion chrétienne des sectes ou hérésies à peu près pareilles à celles des Juifs, non seulement dans les écoles de philosophie, mais aussi dans celles de théologie, où l'on trouve des partages de sentiments sur des matières problématiques et non décidées, qui ne portent aucun préjudice au fond de la religion, ni à l'unité qui doit joindre tous les membres du corps de l'Église, dans la subordination aux mêmes chefs, dans la communion des mêmes sacrements, et dans la confession des mêmes principes essentiels de la créance.

Dès le commencement de l'Église chrétienne, il y eut des hérésies très-dangereuses, et on peut même assurer que jamais on n'en vit de plus pernicieuses, puisqu'elles attaquaient les dogmes les plus essentiels de notre religion, comme la divinité de Jésus-Christ, sa qualité de Messie, la réalité et la vérité de son incarnation, la résurrection des morts, la liberté et l'affranchissement des cérémonies de la loi, et autres points de cette nature. Le plus ancien des hérésiarques est Simon-le-Magicien, qui voulut acheter le don de Dieu à prix d'argent et qui voulut ensuite se faire passer pour le Messie, et pour le Dieu créateur et tout-puissant. Cérinthe et les faux apôtres, contre qui S. Paul invective si souvent dans ses *Épîtres*, voulaient que les fidèles reçussent la circoncision, et se soumissent à toutes les observances de la loi.

Les nicolaïtes permettaient la communauté des femmes, et ne se faisaient aucun scrupule des actions les plus honteuses, ni des superstitions du paganisme. Ils passèrent dans la secte des caïnistes, qui reconnaissaient une vertu supérieure à celle du Créateur. S. Jean, dans l'*Apocalypse*, parle des nicolaïtes comme d'une secte d'hérétiques subsistante, et qui faisait de grands ravages dans les églises d'Asie. On voyait dans le même temps de faux christs et de faux prophètes. S. Paul parle d'Hyménée et d'Alexandre, qu'il avait été obligé de livrer à Satan, pour les empêcher de dogmatiser. Il parle aussi d'Hyménée et de Philète, qui s'étaient égarés de la vérité, en disant que la résurrection des morts était déjà arrivée. Il prédit que dans les derniers temps il y en aura qui abandonneront la foi pour se livrer à l'esprit d'erreur et à la doctrine du démon. S. Pierre et S. Jude font les mêmes prédictions, et ils ne font que suivre ce que Jésus-Christ lui-même avait dit dans l'Évangile, qu'il viendrait de faux christs et de faux prophètes qui séduiraient les simples par leurs prestiges et leur fausse doctrine. On peut voir les articles particuliers des NICOLAÏTES, des SIMONIENS, etc.

HÉRISSON (*hericius* ou *herinacius*, ou *ericius*, ou *chœrogryllus*). Le hérisson (1) est un petit animal à quatre pieds, tout couvert de pointes. Dès qu'il se voit aperçu par un homme ou par un chien, il se roule, et forme comme une boule toute hérissée de pointes, en sorte qu'on ne le peut toucher sans se blesser. Il demeure dans une tanière sous la terre, et se nourrit de fruits sauvages. Dans le *Lévitique*, le hérisson est déclaré immonde, parce qu'il ne rumine pas. L'hébreu *saphan*, que les Septante et la Vulgate ont rendu par *chœrogryllus*, un hérisson, signifie, selon quelques-uns, *un lapin*, selon d'autres, *un lièvre*, et, selon Bochart, un certain gros rat commun en Arabie, qui est bon à manger, et nommé *aliarbuho*.

HERMAPHRODITE. Ce terme vient du grec *Hermès*, qui signifie *Mercure*, et d'*Aphroditè*, qui signifie *Vénus*. Il désigne une personne qui participe des deux sexes, du mâle et de la femelle. Les rabbins disent qu'au commencement Dieu avait créé Adam hermaphrodite, c'est-à-dire apparemment, qu'il avait deux corps, l'un mâle et l'autre femelle, collés dos contre dos, ou simplement collés par le côté; et que Dieu en créant la femme ne fit que séparer ces deux corps. On fonde ce ridicule sentiment sur ces paroles de Moïse : *Il les créa mâle et femelle*, *Gen.* 1, 27.

HÉRODIENS, l'une des quatre sectes qui étaient parmi les Juifs du temps de notre Sauveur. Cette secte alors n'était pas ancienne, et elle ne peut pas avoir précédé le règne des Hérodes dans la Judée. Ni Josèphe ni Philon n'en parlent sous le nom d'hérodiens. Mais l'*Évangile* les désigne sous ce nom en plus d'un endroit. On est fort partagé sur la secte des hérodiens : on peut compter jusqu'à huit ou neuf opinions particulières sur leur origine. Les uns ont cru que les *hérodiens* tenaient Hérode pour le Messie, mais comme on connaît plusieurs Hérodes qui ont régné sur les Juifs, on est encore partagé, pour savoir lequel d'entre eux on prenait pour le Messie. La plupart sont pour le grand Hérode, fils d'Antipater, qui mourut quelques mois après la naissance de Jésus-Christ. Il parut dans un temps où tout le monde était dans l'attente du Messie. C'était un prince puissant, vaillant et belliqueux; on dit qu'il fit brûler les archives où l'on conservait les mémoires généalogiques de la maison de David, afin que personne ne pût prouver qu'il n'était pas de cette famille, d'où l'on savait que le Messie devait naître. Enfin on cite Perse, qui parle d'une fête du roi Hérode, que l'on célébrait à Rome même parmi les Juifs, avec de grandes illuminations.

D'autres ont cru que le chef des hérodiens était Hérode II, surnommé Antipas, tétrarque de Galilée. Ce fut un prince fort ambitieux et fort politique, puis-

(1) Genre de mammifères carnassiers.

que le Sauveur lui donne le nom de *renard*. Il pouvait bien avoir l'ambition de passer pour le Messie.

Philastrius et quelques autres ont cru qu'Hérode Agrippa, qui fut établi roi de Judée par Caligula, avait donné son nom aux hérodiens ; mais comment soutenir ce sentiment, puisque les hérodiens étaient déjà connus quelques années avant que ce prince montât sur le trône ?

Le P. Hardouin a imaginé que les hérodiens étaient des platoniciens que le roi Hérode avait mis en crédit dans la Judée, à l'imitation des platoniciens d'Athènes, dont il suivait la secte. Ces platoniciens, selon lui, étaient dans les mêmes principes que les saducéens ; d'où vient que dans l'Évangile on met les hérodiens pour les saducéens; et Jésus-Christ ayant dit à ses disciples, dans *saint Marc*, de se garder *du levain des pharisiens et d'Hérode*, leur dit, dans *saint Matthieu*, de se garder *des pharisiens et des saducéens*. Mais dans d'autres endroits les évangélistes distinguent clairement les saducéens des hérodiens ; et il est très-vraisemblable que S. Marc a suppléé à ce qui manquait dans *S. Matthieu*.

L'auteur de l'ouvrage imparfait sur S. Matthieu croit que les hérodiens étaient des païens sujets d'Hérode Antipas ; mais est-il croyable que les pharisiens se soient concertés avec des païens pour tenter Jésus-Christ ?

Plusieurs Pères et plusieurs commentateurs ont avancé que les hérodiens étaient des gens de la suite d'Hérode, qui, pour contenter leur curiosité, ou pour faire leur cour à leur maître, vinrent avec les pharisiens tenter Jésus-Christ sur le paiement du tribut; mais il paraît, par le récit des évangélistes, que les hérodiens étaient une secte subsistante dans la Judée, indépendamment du roi Hérode et de sa puissance à Jérusalem.

Quelques-uns ont voulu que les hérodiens fussent des politiques qui favorisaient la domination d'Hérode et des Romains contre les Juifs, zélés pour la liberté de leur nation. Les premiers soutenaient qu'il fallait payer le tribut aux rois établis par les Romains, et on leur donna le nom d'*hérodiens*, comme qui dirait *royaux* ou *royalistes*, par opposition aux autres Juifs qui n'étaient pas du même sentiment, et qu'on pouvait appeler *républicains* ou *libres*.

Saint Justin-le-Martyr dit que les hérodiens étaient des partisans d'Hérode, qui le reconnaissaient pour grand-prêtre de leur nation, ce que les autres Juifs ne voulaient pas faire. Strabon dit que ce prince prit la souveraine sacrificature, que ses prédécesseurs n'avaient point possédée. Mais Josèphe ne dit rien de pareil; seulement il reconnaît qu'Hérode, après la mort de son beau-frère Aristobule, disposa de la souveraine sacrificature à sa volonté, ce qui déplut sans doute aux bons Israélites. Mais on n'a aucune preuve que ceux qui approuvaient en cela la conduite d'Hérode aient fait une secte dans la nation.

Scaliger et quelques autres ont cru que c'était une espèce de confrérie érigée en l'honneur d'Hérode, comme il y en eut à Rome en l'honneur d'Auguste, d'Adrien, d'Antonin, nommés pour cette raison *sodales augustales*, augustaux, adrianaux, etc.; mais cette confrérie ou société des augustaux ne fut établie à Rome qu'après la mort d'Auguste, et aussi par conséquent après celle d'Hérode, qui mourut avant Auguste.

M. Prideaux prouve fort bien que les hérodiens étaient une secte formée chez les Juifs; qu'ils avaient *un levain* ou des dogmes particuliers distingués de ceux des pharisiens et des saducéens, desquels Jésus-Christ veut qu'on se garde. On ne peut douter qu'ils n'aient pris leurs sentiments du grand Hérode, puisqu'ils en portaient le nom : ils étaient apparemment ses partisans ou ses domestiques, comme les appelle la version syriaque. Il n'est question que de savoir quels étaient les dogmes des hérodiens. Cet auteur croit qu'ils se réduisaient à ces deux chefs : 1° en ce qu'ils croyaient que la domination des Romains sur les Juifs était juste et légitime, et qu'il fallait s'y soumettre; 2° qu'on pouvait en conscience, dans les circonstances présentes, suivre plusieurs usages et plusieurs modes des païens. Il est certain qu'Hérode était dans ces principes, puisqu'il s'excuse sur la nécessité des temps d'avoir fait plusieurs choses contre les maximes de la religion des Juifs.

Après avoir exposé ces différents sentiments sur le sujet des hérodiens, il nous reste à prendre notre parti sur cette question. Nous voyons, par l'Évangile, 1° que c'était une secte formée et subsistante parmi les Juifs du temps de Jésus-Christ; 2° qu'elle différait des pharisiens, des saducéens et des esséniens. Nous avons fait voir que la preuve qu'on apporte pour montrer qu'ils étaient les mêmes que les saducéens n'était pas solide; 3° ils paraissaient toujours avec les pharisiens; 4° ils s'intéressaient à savoir s'il fallait payer le tribut aux Romains, ou non; 5° ils étaient dans des principes dangereux, puisque le Sauveur veut qu'on se défie de *leur levain*. Or, je ne vois que les disciples de Judas-le-Gaulonite ou le Galiléen, à qui tous ces caractères conviennent. Ils composaient une secte bien marquée dans Josèphe; ils étaient d'accord en toutes choses avec les pharisiens : la seule chose qui les distinguait était leur amour excessif pour la liberté, persuadés qu'il n'y avait que Dieu seul à qui les hommes doivent l'obéissance. Cette secte était dans toute sa vigueur au temps de Jésus-Christ; elle se dissipa après la ruine de Jérusalem, lorsque la nation fut dispersée, et réduite en servitude.

Judas-le-Gaulonite ou le Galiléen parut *au temps que se fit le dénombrement de tout le peuple*, par ordre d'Auguste, l'an de Jésus-Christ 10, de l'ère vulgaire 14, dix ans après le dénombrement qui s'était fait à la naissance de Jésus-Christ. Ce Judas prétendit que les vrais Israélites, étant le peuple de Dieu, ne devaient être assujétis à aucun homme. Il eut grand nombre de disciples, que les uns nommèrent *galiléens*, parce que Gaulon est dans la haute Galilée; et les autres

hérodiens, parce que cette ville était du royaume d'Hérode Antipas. Josèphe ne leur donne aucun nom particulier; il dit simplement qu'ils étaient sectateurs de Judas-le-Gaulonite, grands amateurs de la liberté, et, au reste, dans les mêmes sentiments que les pharisiens. Tout ce que l'Évangile nous dit des Hérodiens revient parfaitement à l'idée que Josèphe donne des disciples de Judas-le-Gaulonite. Saint Jérôme ne doute pas que ce ne soit contre ces hérétiques que saint Paul s'élève dans ses *Epîtres*, lorsqu'il recommande la soumission aux puissances séculières établies de Dieu.

HÉRON (1), *herodius*, *herodion*. Cet oiseau est aquatique et sauvage : il est distingué par son grand bec et son long cou. Il vole assez haut, habite le long des lacs, des marais et des rivières, et se nourrit de poissons. Il paraît que les Septante et saint Jérôme l'ont pris pour la *cigogne*, puisqu'ils traduisent l'hébreu *chasid* par *herodion*. Chasid signifie miséricordieux, compatissant. La cigogne passe pour un oiseau bénin, doux, et qui nourrit ses parents durant leur vieillesse; en quoi les anciens ont dit que souvent elles étaient plus justes que les hommes. Moïse déclare la cigogne immonde, peut-être à cause qu'elle se nourrit de serpents. Le héron est un animal dont Moïse a défendu l'usage aux Hébreux. Job en parle ainsi : *Penna struthionis similis est pennæ herodii.* Et le Psalmiste : *Herodii domus dux est eorum.* Mais le terme de l'original, qui est *chasidah*, signifie, selon la plupart des interprètes, *une cigogne;* il dérive de l'hébreu *chesid*, qui signifie la miséricorde, dont la cigogne est le symbole. Quelques anciens psautiers latins, au lieu de *herodii domus*, lisent : *fulicæ domus*, la maison *de la foulque*, ou *de la poule d'eau*. Mais les Septante et plusieurs interprètes tiennent pour le héron.

HEURES. Les anciens Hébreux ne partageaient pas les jours par heures. Le jour se partageait en quatre parties, le matin, le haut du jour ou midi, la première vêpre et la dernière vêpre; et la nuit se partageait en trois parties, le soir, minuit, et la garde du matin. Si l'on trouve quelquefois le nom *d'heures* dans les Septante, c'est pour marquer les saisons, de même que dans Homère et dans Hésiode.

Les livres de *Daniel*, de *Tobie* et de *Judith* sont les premiers où l'on trouve le nom d'heure marqué d'une manière expresse dans le sens que nous lui donnons, ou plutôt dans le sens que lui donnaient les anciens, qui ont employé ce terme en grec ou en latin pour signifier une partie du jour ou de la nuit. Daniel (IV, 16) dit qu'il fut *environ une heure* à penser ce que signifiait la vision du roi Nabuchodonosor. Tobie (XI, 14) dit qu'il demeura environ *une demi-heure* dans une très-grande douleur, après quoi la taie tomba de dessus ses yeux. Le même Tobie (XII, 22) raconte qu'après que l'ange Raphaël lui eut déclaré, et au jeune Tobie son fils, qui il était, ils se prosternèrent, et demeurèrent en cet état pendant environ *deux heures*. Judith (VII, 18) raconte que le peuple de Béthulie, assemblé dans la synagogue, fut *plusieurs heures* à crier au Seigneur, pour le prier de les délivrer de la main d'Holoferne. Le texte hébreu ne parle pas précisément d'*heures*, mais seulement de *lignes* ou *degrés*, en parlant de l'horloge d'Achaz, ou de la rétrogradation du soleil dans cette horloge ou dans ce cadran. Mais, de quelque manière que le texte s'exprime, il est toujours certain qu'il s'agit là d'heures, et du partage du jour en plusieurs parties. Or Achaz est beaucoup plus ancien que Daniel, Tobie et Judith.

Mais quelles étaient les heures dont parlent ces livres? C'est ce qu'il est fort malaisé de dire avec certitude. Les auteurs sacrés ne nous en instruisent pas; il ne nous reste aucun auteur chaldéen, ni syrien, d'une assez grande antiquité pour nous en dire des nouvelles; et les Grecs, qui sont à notre égard les dépositaires de la plus profonde érudition et de la plus haute antiquité, après les livres saints, ignorent l'origine des heures chez les nations étrangères, et ne la font remonter chez eux qu'au temps d'Anaximénès, ou d'Anaximander, qui vivait sous le règne de Cyrus, vers la fin de la captivité de Babylone. Cet auteur avait voyagé en Chaldée, et pouvait bien en avoir appris la manière de partager le jour par heures. Hérodote, qui vivait sous Xerxès, dit expressément que les Grecs ont reçu des Babyloniens l'usage de l'aiguille solaire et des horloges. Et Xénophon, qui a suivi le jeune Cyrus dans son expédition, fait dire à Euthydème que le soleil, qui est lumineux, nous découvre *les heures du jour*, et que les étoiles nous découvrent les heures de la nuit. Aristophane, qui vivait du temps de Socrate, parle aussi de l'aiguille solaire et des heures. Il fait demander à un de ses acteurs : Quelle heure l'aiguille du cadran marque-t-elle? On peut voir ce que nous avons remarqué sous le nom d'*horloge*.

De tout ce qu'on vient de dire, il résulte que l'usage des horloges ou des cadrans solaires, et la distribution du jour en plusieurs heures, sont plus anciens chez les Orientaux que chez les Grecs; que l'auteur de cette invention n'est pas connu, et que le premier monument que nous connaissions, qui en parle d'une manière expresse, est le quatrième livre *des Rois*, ch. XX, où est raconté le miracle de la rétrogradation du soleil au cadran d'Achaz; et qu'enfin on ignore la manière dont les anciens Babyloniens, Chaldéens et Hébreux partageaient leurs heures du jour et de la nuit; si elles étaient égales ou inégales.

Dans les livres du Nouveau-Testament on voit distinctement le jour partagé en douze heures égales, à la manière des Grecs et des Romains. Ces heures étaient toujours égales entre elles, mais inégales par rapport aux différentes saisons. Les douze heures des grands jours d'été étaient beaucoup plus longues que celles des plus courts jours d'hiver. La première heure était celle qui suivait le lever du soleil, et ré-

(1) Héron (*ardea*), genre d'oiseau de l'ordre des échassiers.

pondait à nos six heures du matin dans l'équinoxe; et aux autres temps, à proportion de la longueur ou de la brièveté des jours. La troisième heure répondait à neuf heures du matin dans l'équinoxe, la sixième heure en tout temps répondait à midi, et ainsi des autres. Dans le nouveau Testament, nous remarquons aussi la nuit partagée entre quatre veilles, usage que les Juifs avaient emprunté des Romains.

Hhanuca. Les Juifs célèbrent encore de nos jours l'anniversaire de la nouvelle consécration du temple de Jérusalem. Cette fête, appelée *hhanuca*, c'est-à-dire, *dédicace du temple*, commence le 25 du mois de *kislèv* (*casleu*), et dure huit jours, pendant lesquels les Juifs récitent la prière par laquelle ils remercient le Seigneur des secours miraculeux qu'il a prêtés aux Asmonéens, c'est-à-dire, Machabées. (V. la traduction des Prières journalières des Juifs par Drach, p. 76, 77; un vol. in-12.) Ils allument le premier soir une lumière, le second soir deux, ajoutant toujours une lumière chaque soir jusqu'au huitième. Ceci se fait en souvenir d'un autre miracle conté par le *Thalmud* (*Traité Schabat*, *fol.* 23, *verso*), savoir : quand on purifia le temple on ne trouva qu'une seule fiole d'huile bénite, et consacrée pour l'usage du chandelier du sanctuaire. Il n'y avait de l'huile que pour un jour: cependant elle se multiplia au point d'alimenter le chandelier pendant huit jours, temps nécessaire pour en préparer et consacrer d'autre. Voici quelques-unes des pratiques de la fête de *hhanuca*. Le soir, quand les lumières dont nous venons de parler sont allumées, on fait sauter les enfants par-dessus à plusieurs reprises; à tous les repas on fait de l'extraordinaire; mais le samedi qui se rencontre dans ces jours est consacré à de véritables orgies : j'ai vu plus d'une fois des docteurs en Israël ivres-morts s'exposer aux risées de leurs ouailles pour glorifier Dieu en ce saint jour; les écoles sont fermées : hommes, femmes, enfants, tout le monde joue aux cartes des sommes considérables, presque sans relâche, jour et nuit. On pense bien que ces jeux sont ordinairement accompagnés de tricheries, de rixes et de jurements affreux. Voilà comment le peuple, autrefois le peuple de Dieu, dont les nations étrangères admiraient la majesté et la sainteté du culte, maintenant déplorable héritier de l'aveuglement et de la réprobation de ses pères déicides, prétend honorer le Dieu infiniment parfait!

Hibou, autrement *chat-huant*, nommé en latin *bubo*, *ulula*, *noctua*, *nycticorax*, ou *corbeau de nuit*. On le confond souvent avec la chouette, comme un oiseau de même espèce, c'est-à-dire, qui va la nuit, et qui voit dans les ténèbres. On compte plusieurs espèces de hiboux. Cet animal a la tête d'un chat, et de grandes griffes fort aiguës. Il prend les souris comme les chats; ses yeux ne peuvent souffrir la grande lumière du soleil. Les oiseaux le haïssent, et lui font la chasse; et réciproquement le hibou poursuit et mange les petits oiseaux. Son cri est lugubre et affreux : il passe pour un oiseau de mauvais augure. Il était consacré à Minerve, et, en cette qualité, il était en honneur chez les Athéniens, qui le représentaient sur leurs médailles. On dit qu'aujourd'hui il est encore en honneur parmi les Tartares. On dérive le nom de hibou de *bubo*, qui signifie la même chose en latin; ou du chaldéen *ibbou*, qui a la même signification.

Moïse met le hibou parmi les oiseaux impurs. Isaïe, parlant de Babylone réduite en solitude, dit que les hiboux s'y répondront l'un à l'autre. Enfin le Psalmiste dit que, dans son affliction, il a été comme un hibou sous un toit. Mais les interprètes ne conviennent pas de la signification des termes hébreux, que l'on traduit par *bubo*, *ulula*, *nycticorax*, *noctua*. Il faut consulter les commentateurs, et voir ci-devant l'article *chat-huant* et *chouette*.

Hippopotame (1). Ce terme ne se trouve pas dans le texte de l'*Ancien Testament*. Mais Bochart, et quelques autres avant lui, ont prétendu que l'hébreu *béhémoth*, qui signifie *des animaux* en général, marquait en particulier l'*hippopotame* dans le texte de *Job*, ch. XL, ỳ. 10. Le nom d'*hippopotame*, dérivé du grec, signifie *un cheval de fleuve*. Il se trouve principalement dans le Nil, dans l'Indus, et dans d'autres grandes rivières.

Nous avons expliqué l'hébreu *béhémoth* de l'éléphant.

Hirondelle (2), *hirundo*. Il est parlé de l'hirondelle dans Isaïe : *Je crierai comme le petit de l'hirondelle*. Et dans Jérémie : *Le milan*, *la tourterelle*, *l'hirondelle et la cigogne ont connu le temps de leur retour*. Il est marqué dans *Tobie* que la fiente tombée d'un nid d'hirondelle dans les yeux de ce saint homme lui fit perdre la vue. Le terme hébreu *sis*, que l'on a traduit par une *hirondelle*, signifie, selon quelques interprètes, *une grue*; et celui qui lui est joint dans Isaïe et dans Jérémie, c'est-à-dire, *hagur*, signifie, selon les mêmes interprètes, une *hirondelle*. Le Chaldéen et Symmaque traduisent le passage d'Isaïe par : *Je criais comme l'hirondelle qui est prise;* Aquila : *Comme le cheval Agur*.

Les Septante, la Vulgate et Bochart croient que *sis* signifie l'hirondelle. Mais pour *hagur*, les Septante, la Vulgate et Symmaque l'ont pris comme un verbe. Bochart croit qu'il signifie *une grue*. Il est certain par Jérémie que ces deux mots signifient deux oiseaux différents. Voici les raisons qui peuvent faire croire que *sis* signifie l'hirondelle : 1° les anciens interprètes grecs l'ont pris en ce sens; 2° le nom *sis* répond aussi au cri de l'hirondelle, et la déesse Isis fut, dit-on, changée en cet oiseau; 3° l'hirondelle est un oiseau plaintif et passager, ce qui revient parfaitement aux passages d'Isaïe et de Jérémie. Quant à l'endroit de *Tobie*, tout le monde convient qu'il signifie une hirondelle.

On lit dans le chap. II de *Tobie*, ỳ. 11 : « Et pendant qu'il dormait, il tomba d'un nid d'hirondelle de la fiente chaude sur ses yeux; ce qui le rendit aveugle. »

(1) Genre de mammifères de la famille des pachydermes.

(2) Genre d'oiseaux de l'ordre des passereaux.

Il y a dans ce verset des difficultés qui arrêtent Voltaire : « Les critiques naturalistes disent que la m.... d'hirondelle ne peut rendre personne aveugle ; qu'il faudrait dormir les yeux ouverts pour qu'une ch.... d'hirondelle pût blesser la *conjonctive* ou la cornée. » Tout le monde sait que beaucoup de personnes dorment les yeux entr'ouverts. Les critiques naturalistes, tels que Aldrovandi, Gesner, F. de Valois, Sérarius, disent précisément que dans les pays orientaux la fiente d'hirondelle est plus chaude et plus corrosive que dans nos climats. D'ailleurs la disposition des yeux, peut-être malades, de Tobie pouvait rendre l'accident plus funeste.

Holocauste. Le nom d'*holocauste* vient du grec, et signifie *ce qui a été brûlé entièrement*. Ce sacrifice était ainsi appelé, parce que la victime offerte était entièrement consumée sur l'autel, à l'exception de la peau.

La plupart des commentateurs prétendent que les prêtres seuls avaient droit d'immoler et d'égorger la victime ; mais M. Drach pense, avec les docteurs du *Thalmud*, que celui à qui était la victime l'immolait, et que les prêtres en offraient le sang. (Voyez le *Lévitique*, I, 5 ; et ci-après l'article *Sacrifices*.)

Homicide. Voyez *Meurtre*.

Homme. Il est dit dans la *Genèse*, par exemple, que l'*homme fut créé mâle et femelle*, c'est-à-dire, selon quelques-uns, qu'il fut créé androgyne, ou que l'homme et la femme furent créés tenant l'un à l'autre par le côté ; mais le sens le plus simple et le plus naturel du texte de Moïse est que Dieu créa l'homme et la femme comme il créa les autres animaux, par couple, le mâle et la femelle de chaque espèce. Mais au lieu que les autres animaux furent créés tous ensemble, et par un seul *fiat*, Dieu créa l'homme et la femme séparément, et à quelque distance de temps l'un de l'autre. La femme fut créée dans le Paradis, et tirée du côté d'Adam endormi ; et les autres animaux, tant le mâle que la femelle, sortirent immédiatement du sein de la matière inanimée.

L'homme a été créé *à l'image et à la ressemblance de son Créateur*. Cette ressemblance consiste principalement dans les qualités de son âme ; il est créé libre, intelligent, immortel, capable de vertu, de justice, de sagesse, de beatitude. Il perdit, par son péché, une grande partie de cette ressemblance, du moins elle fut fort diminuée, fort affaiblie, fort altérée. On peut dire aussi qu'il a quelque ressemblance avec Dieu, par le domaine que Dieu lui a donné sur les creatures ; il l'a établi comme un petit Dieu sur la terre. Enfin cette ressemblance peut aussi regarder celle qui devait se rencontrer entre Jésus-Christ incarné et l'homme innocent. Jésus-Christ, en se revêtant de notre nature, a rendu en quelque manière l'homme semblable à lui, en devenant semblable à l'homme.

L'homme se prend quelquefois pour l'homme en général, pour toute la nature humaine, et quelquefois pour Adam en particulier.

L'homme de Dieu signifie ordinairement un prophète, un homme dévoué à Dieu et à son service. Jésus-Christ se donne souvent à lui-même le nom de Fils de l'homme.

Honnête, Honnêteté, se mettent souvent pour les richesses. C'est ainsi qu'il est dit de Jacob : *Honestavit illum in laboribus*. La sagesse l'a enrichi dans ses travaux ; elle l'a rendu riche : *Honestum fecit illum*.

Honneur, Honorer. Dans le style de l'Écriture, l'honneur ne se prend pas seulement pour le respect intérieur ou extérieur que l'on porte et qu'on rend aux personnes qui nous sont supérieures, et auxquelles on doit des déférences et des distinctions ; il se prend encore pour les services effectifs qu'on leur doit ; par exemple : *Honorez votre père et votre mère, afin que vous viviez longtemps sur la terre*. Ce précepte exige que non seulement on donne aux parents des marques de respect et de déférence, mais aussi qu'on leur donne les secours et qu'on leur rende les services dont ils peuvent avoir besoin. Et Balac, roi de Moab, dit à Balaam : *Je vous ai privé de l'honneur que je vous destinais ;* c'est-à-dire de la récompense. Et Salomon : *Honorez le Seigneur de votre substance, et donnez-lui les prémices de vos biens ;* témoignez-lui votre respect par vos présents et par vos offrandes.

L'honneur se prend aussi pour le culte d'adoration qui n'est dû qu'à Dieu : *J'ai eu peur de transporter à un homme l'honneur de mon Dieu*, dit Mardochée. Et le Psalmiste : *Rendez au Seigneur la gloire et l'honneur*. Et Malachie : *Si je suis le Seigneur, où est l'honneur qui m'est dû ? Ubi est honor meus ?* Et saint Paul : *A Dieu seul honneur et gloire*.

Honte (*ignominia*). Découvrir l'*ignominie*, ou *la honte*, ou *la nudité* d'une personne, sont synonymes. Isaïe menace les Égyptiens d'être emmenés captifs tout nus, sans avoir de quoi couvrir *leur honte*, leur nudité. Le veau d'or, que les Hébreux adorèrent dans le désert, est appelé par Moïse *ignominia sordis*, une honte sale, une idole d'ordure et honteuse. Habacuc appelle *la honte du vomissement* celle d'un homme qui, après avoir bu avec excès, est obligé de rendre d'une manière honteuse et indécente.

Horloge. Il n'est point fait mention d'horloge, dans l'Écriture, avant le règne d'Achaz ; et nous ne voyons pas même distinctement que, depuis ce temps, les Juifs aient ordinairement partagé leur temps par heures ; ils continuèrent à compter à leur ordinaire.

Nous avons montré, dans l'article des *Heures*, que l'on trouve dans *Daniel*, dans *Tobie* et dans *Judith*, les heures distinctement marquées. Il devait donc dès lors y avoir des *horloges*, de quelque nature qu'elles fussent, soit qu'on mesurât les heures avec les pieds sur l'ombre de son corps, ou qu'on mesurât par l'ombre d'une aiguille, ou d'une colonne, ou d'un degré, ou de quelque autre manière ; car toutes ces sortes d'horloges ont été autrefois en usage. Les montres solaires sont encore aujourd'hui très-communes ; et les gens de la campagne jugent encore assez juste de l'heure qu'il est par l'ombre de leur corps ou de leur maison.

Le terme hébreu *maaloth* (III *Rois* xx, 11 ; *Is*,

xxxviii, 8), que l'on a traduit dans la Vulgate par *horlogium*, par *linea* et par *gradus*, signifie à la lettre *une montée, un degré ;* et par conséquent on n'en peut rien conclure pour la forme de l'horloge ou du cadran d'Achaz. Était-ce un degré fait exprès pour marquer les heures, ou seulement y servait-il par hasard et par occasion? Était-ce une montée ordinaire, ou une montre ou cadran solaire, à qui l'on donne le nom de degrés, à cause des lignes qui y étaient tracées ou gravées?

Une autre question aussi difficile à résoudre que la première est de savoir d'où vient l'usage des montres et des horloges, de quelque manière qu'on les prenne; car il est aisé de perfectionner une invention une fois trouvée. En voilà l'usage dans la Judée marqué sous le règne d'Achaz, et sous celui de Manassé dans le *livre de Judith.* Assez longtemps après nous voyons le même usage dans la Chaldée, au-delà de l'Euphrate, dans les *livres de Tobie* et de *Daniel;* et nous n'avons rien qui nous persuade que l'invention en était nouvelle ni en Judée, ni en Chaldée, lorsque ces auteurs en ont parlé. Les Égyptiens se vantent d'avoir donné commencement à la coutume de partager le jour en douze heures égales, et par conséquent d'avoir introduit dans le monde l'usage des horloges, puisque, comme nous l'avons déjà remarqué, l'un ne peut guère aller sans l'autre. On dit que Mercure Trismégiste, ayant remarqué que le singe nommé cynocéphale urine douze fois par jour, et toujours à une distance égale, et qu'il jette des cris à des heures réglées, partagea le jour en douze parties égales, qu'on nomma *heures.* Mercure Trismégiste est beaucoup plus ancien qu'Achaz, Tobie et Daniel, s'il est vrai qu'il ait vécu peu de temps après Moïse.

Cela peut servir à confirmer l'opinion de ceux qui tiennent que l'invention des cadrans vient de delà l'Euphrate. D'autres croient que cette invention vient des Phéniciens, et que le premier vestige que l'on en rencontre dans l'antiquité est ce qu'en dit Homère : *Il y a*, dit-il, *une île nommée Syrie, au-dessus d'Ortygie, où l'on voit les révolutions du soleil;* c'est-à-dire, on voit dans cette île les retours du soleil, les solstices. Comme on croit que les Phéniciens avaient habité cette île, on présume que c'étaient eux qui y avaient laissé ce monument de leur science dans l'astronomie.

Environ trois cents ans après Homère, Phérécides dressa dans la même île un cadran solaire pour marquer les heures. Enfin les Grecs avouent que ce fut Anaximander qui, le premier, partagea le temps par heures, et qui leur apporta les cadrans solaires. Usserius met la mort d'Anaximander sous l'an du monde 3457, sous le règne de Cyrus, et pendant la captivité de Babylone, cinq cent quarante-trois ans avant la naissance de Jésus-Christ, et cinq cent quarante-sept ans avant l'ère vulgaire. Comme ce philosophe avait voyagé en Chaldée, il pouvait en avoir apporté le cadran et l'aiguille, qui y étaient en usage.

Hosanna, ou *Hosiah-na* signifie, en hébreu, *sauvez, je vous prie!* C'était une acclamation, comme dans notre langue, *vive le roi!* ou plus simplement en latin, *vivat!* et qui renferme le souhait, non seulement de la vie, mais d'une vie accompagnée de prospérité et de gloire.

Hospitalité. L'hospitalité a toujours été fort en honneur parmi les peuples policés. Nous voyons dans Homère, et dans les anciens auteurs grecs, quel respect ils avaient pour les hôtes. Ils croyaient que les dieux allaient quelquefois par le monde, déguisés en voyageurs, et observant la conduite que tenaient les hommes envers leurs semblables. La crainte qu'on avait de mépriser un dieu au lieu d'un voyageur, faisait qu'on recevait avec respect les plus inconnus, et les droits de l'hospitalité étaient parmi eux les plus sacrés et les plus inviolables.

L'Écriture nous fournit divers exemples de l'hospitalité exercée par les patriarches. Abraham reçoit les trois anges, se prosterne à leurs pieds, les invite, les presse, les sert lui même, se tient debout en leur présence; Sara, son épouse, fait la cuisine et cuit le pain pour ses hôtes. Loth attend à la porte de la ville pour recevoir les hôtes qui y pouvaient arriver. Lorsque les habitants de Sodome se présentent devant sa maison pour faire insulte à ses hôtes, il sort, il leur parle, il s'expose à leur fureur, et offre de livrer ses propres filles à leur brutalité, pourvu qu'ils épargnent ces mêmes hôtes. On voit à peu près la même chose dans ce vieillard de Gabaa qui avait reçu le jeune lévite avec sa femme. Saint Paul se sert de l'exemple d'Abraham et de Loth pour animer les fidèles à exercer cette vertu, disant qu'elle a mérité à ceux qui l'ont exercée l'honneur de recevoir des anges sous la forme d'hommes.

Les apôtres saint Pierre et saint Paul, remplis de Jésus-Christ, ont eu grand soin de recommander l'hospitalité aux fidèles, et les premiers chrétiens ont fait de l'exercice de cette vertu un de leurs plus importants devoirs. Le Sauveur dit à ses apôtres que quiconque les reçoit le reçoit lui-même, et que celui qui leur donnera même un verre d'eau ne perdra pas sa récompense. Enfin, au dernier jour du jugement, il dira aux méchants : *Allez, maudits, au feu éternel; j'ai été hôte, et vous ne m'avez point reçu..., et ce que vous n'avez pas fait au moindre des miens, vous ne l'avez pas fait à moi-même.* Saint Pierre veut que les fidèles exercent l'hospitalité envers leurs frères, sans murmure et sans plainte : *Hospitales invicem sine murmuratione.* Saint Paul, dans plusieurs de ses *Épîtres*, recommande l'hospitalité : *Hospitalitatem nolite oblivisci*, dit-il aux Hébreux (Voyez *Rom.* xii, 13); *hospitalitatem sectantes.* Mais il la recommande surtout aux évêques. Dans les deux *Épîtres à Timothée* et *à Tite*, où il marque les devoirs et les qualités de l'évêque, il n'oublie pas l'hospitalité. *Que celui qui n'exerce pas l'hospitalité ne soit pas fait évêque*, dit saint Grégoire-le-Grand. Et si l'évêque ne reçoit pas tous les étrangers dans sa maison, il est inhumain : *Episcopus nisi omnes receperit, inhumanus est*, dit saint Jérôme.

Les premiers fidèles étaient si zélés et si exacts à

s'acquitter de ce devoir, que les païens mêmes en étaient dans l'admiration. Ils exerçaient l'hospitalité envers tous les étrangers, mais principalement envers ceux qui étaient de la même croyance et de la même communion : *domesticos fidei.* Les fidèles n'allaient guère sans lettres de communion, qui témoignaient la pureté de leur foi. Il n'en fallait pas davantage pour les faire recevoir par tous les lieux où Jésus-Christ était connu. Nous croyons que les deux dernières lettres de saint Jean l'Évangéliste pourraient bien être de ces lettres de communion et de recommandation que l'on donnait aux chrétiens qui allaient en voyage.

Hosties humaines, Hosties pacifiques. Voyez *Sacrifices.*

Huile. On sait que les Hébreux s'oignaient d'huile tout le corps, et principalement la tête ; qu'on oignait les rois et les grands-prêtres. On peut voir ce que nous en dirons ci-après à l'article *Onction.*

Isaïe appelle une hauteur féconde et grasse une corne, fille de l'huile : *Vinea facta est dilecto meo in cornu filio olei.* Et ailleurs il dit que Dieu fera pourrir le joug des Israélites par la quantité d'huile qu'il y répandra : *Computrescere faciam jugum à facie olei;* il en ôtera toute la rigueur, toute l'austérité. Le grand-prêtre Josué et le prince Zorobabel sont nommés *fils de l'huile*, c'est-à-dire, que l'un et l'autre avaient reçu l'onction sainte. Job, parlant de l'état de sa première prospérité, dit qu'alors les rochers étaient pour lui des sources d'où coulait l'huile.

L'Huile de joie, *oleum lætitiæ* (*Psalm.* xliv, 8), et *oleum gaudii* (*Is.* lxi, 3), était l'huile de parfum dont on se frottait dans les jours de joie et de cérémonie. Moïse dit que Dieu a fait sucer à son peuple l'huile et le miel qui coulaient des rochers ; c'est-à-dire, qu'au milieu des plus affreux déserts il leur a fourni abondamment toutes les choses, non seulement nécessaires, mais même celles qui sont agréables. Notre Sauveur nous recommande, quand nous jeûnons, d'oindre notre tête et de laver notre visage, afin d'éviter toute ostentation dans le jeûne. *Mentietur opus olivæ*, les oliviers manqueront. Les vierges folles de l'Évangile ne prirent point d'huile pour mettre dans leurs lampes (Voyez l'article *Lampe*). Saint Jacques ordonne *qu'on oigne avec l'huile les malades au nom du Seigneur.*

Huppe, en latin *upupa.* Le nom hébreu de cet oiseau est *dukipha.* Les Septante le traduisent par *une huppe*, de même que saint Jérôme. Moïse la déclare impure.

Hyacinthe. Sous ce nom on entend une pierre précieuse, une sorte de fleur et une sorte de couleur. Il n'est point parlé dans l'Écriture de la fleur d'*hyacinthe*, mais seulement de la couleur et de la pierre du même nom, dont nous allons parler dans leur article.

Pierre d'hyacinthe. L'épouse du *Cantique* (v. 14) dit que les mains de son époux sont faites au tour, et pleines ou ornées d'hyacinthe ; et saint Jean, dans l'*Apocalypse*, dit que le onzième fondement de la céleste Jérusalem est d'hyacinthe. Or, on compte quatre sortes d'hyacinthes : la première tire sur la couleur du rubis ; la seconde est d'un jaune doré ; la troisième d'un jaune de citron ; la quatrième de couleur de grenat. Le texte hébreu du *Cantique*, au lieu de pierre d'hyacinthe, porte pierre de *Tharsis.* Il en est encore parlé dans l'*Exode.* On ne sait pas bien quelle pierre c'est, mais la plupart l'expliquent de *la chrysolithe.*

Quant à la couleur d'hyacinthe, Moïse en parle souvent. Il emploie le terme hébreu *techeleth*, qui était, selon les plus savants interprètes, de bleu céleste, ou de violet fort chargé, comme la couleur de la violette.

Hysope (1), herbe assez connue, nommée en hébreu *esob.* On s'en servait ordinairement, au lieu d'aspersoir, dans les purifications. Par exemple, au sortir de l'Égypte, Dieu ordonna aux Hébreux de prendre un bouquet d'hysope, de le tremper dans le sang de l'agneau pascal, et d'en arroser les chambranles et le haut de la porte. Quelquefois on y joignait un peu de laine couleur d'écarlate. Par exemple, dans la purification des lépreux, on trempait un bouquet composé d'hysope, de branches de cèdre et de laine rouge, dans l'eau où l'on avait fait couler le sang d'un oiseau, et on en arrosait le lépreux.

(1) Plante aromatique appartenant à la famille des labiées.

I

Ibis (1), oiseau immonde (*Lévit.* xl, 17), fort commun en Égypte. Strabon dit qu'il est semblable à la cigogne, et que les uns sont blancs et les autres noirs. Les Égyptiens adoraient ces oiseaux, à cause qu'ils dévoraient les serpents, lesquels, sans cela, auraient inondé leur pays. Le terme hébreu *janeschoph*, que l'on a traduit par *ibis*, peut venir de *nescheph*, qui signifie les ténèbres ; ce qui est cause que Junius et Bochart, au lieu de l'ibis, entendent sous ce nom la *chouette.* Le syriaque le rend par un *cygne*, et l'arabe par *nisus*, qui est un aigle de mer.

L'ibis blanc est répandu dans toute l'Égypte, mais le noir ne se voit communément que vers Damiette. Les Égyptiens avaient tant de vénération pour l'ibis, que c'était parmi eux un crime capital d'en avoir tué un seul, même par mégarde. Cambyse, roi de Perse, qui n'ignorait pas leur superstition à cet égard, fit mettre devant son armée des ibis, pendant qu'il assiégeait Damiette. Les Égyptiens n'osant tirer contre eux, ni par conséquent contre les ennemis, laissèrent prendre la ville, qui était comme la clé de toute l'Égypte. Non seulement l'ibis mange les serpents volants, ou saraph, mais il les tue lorsqu'il en a mangé son soûl. Il mange aussi les œufs des serpents, et les porte à ses petits, qui en sont fort friands. Après la mort de l'ibis,

(1) Ibis (*tantalus*), genre d'oiseaux de l'ordre des échassiers. L'espèce adorée chez les Égyptiens était le *tantalus æthiopicus.*

les Égyptiens l'embaumaient pour le conserver, lui faisaient des espèces de funérailles, et lui rendaient de grands honneurs.

Idolatrie, culte superstitieux qu'on rend aux idoles et aux faux dieux. En général, ce terme se prend pour tout culte impie, superstitieux et sacrilége. Les Hébreux n'ont point eu d'idolâtrie, ni de dieux qui leur aient été propres; ils ont imité les superstitions des autres peuples, mais ils ne paraissent pas avoir été inventeurs en fait de religion. Dans l'Égypte, ils adorèrent les divinités égyptiennes; dans le désert, les dieux des Chananéens, des Égyptiens, des Ammonites et des Moabites; dans la terre promise, les dieux des Phéniciens, des Syriens et des autres peuples qui les environnaient.

Idoles. Le nom grec *eidolon* signifie en général une représentation, une figure. On le prend toujours en mauvaise part dans l'Écriture, pour toutes sortes de représentations des fausses divinités du paganisme, soit des hommes, des astres ou des animaux, soit des figures en relief, en bosse, en peinture, de quelque matière et de quelque nature qu'elles soient. Dieu défend toutes sortes d'idoles, ou de figures et de représentations des créatures, pour leur rendre un culte idolâtre et superstitieux.

Les païens avaient des idoles de toutes sortes et de toute matière : l'or, l'argent, l'airain, la pierre, le bois, l'argile, en ont été la matière. Les astres, les esprits, les hommes, les animaux, les fleuves, les plantes, les éléments, en ont été le sujet et le modèle. On a vu des peuples entiers adorer une pierre brute. Les Arabes, au rapport de Maxime de Tyr, adoraient une grande pierre carrée. Il est certain qu'avant Mahomet ils avaient une très-grande vénération pour une certaine pierre noire qui est encore aujourd'hui attachée à une colonne du portique du temple de la Mecque, et que les mahométans baisent par dévotion. Les anciens Israélites avaient plusieurs divinités ou plusieurs idoles dont on ne connaît point la figure. Les mahométans parlent d'une idole nommée *Soüaa*, qu'ils disent avoir été adorée dès le temps du patriarche Noé, avant le déluge. Les anciens Arabes adoraient aussi une idole nommée *Uza*, comme qui dirait *le dieu fort*, ou puissant. Le dieu Hélagabale n'était qu'une pierre en forme de cône, sous laquelle on adorait le soleil. On a adoré aussi des hastes ou lances, des poutres, du feu, des animaux, le soleil, la lune, les astres, la terre, les fleurs, les plantes, les arbres, les fontaines. Les peuples barbares, comme les anciens Gaulois et les Germains, n'avaient guère d'autres dieux que ceux-là.

On sait quelles étaient les anciennes idoles des Égyptiens, parce qu'il en est venu un grand nombre jusqu'à nous. La plupart sont des figures d'un très-mauvais goût, représentant des animaux ou des figures symboliques, composées de l'homme et des animaux : ici une tête de chien entée sur le corps d'un homme; là la tête d'un chat sur celui d'une femme : les bœufs, les éperviers, les corbeaux, les serpents, les plus vils insectes, les herbes même de leurs jardins, recevaient en ce pays des honneurs divins.

Si l'on s'en rapporte aux rabbins et à la plupart des interprètes, les idoles dont il est parlé dans l'Écriture étaient des figures grotesques. *Dagon* avait la forme d'un poisson; *Béel-Zébub* celle d'une mouche; les veaux d'or de Jéroboam, de même que celui que les Hébreux adorèrent dans le désert, avaient la figure d'un taureau de fonte. Nous avons parlé de toutes ces idoles sous leurs titres.

Iles. Les Hébreux donnent le nom d'*îles* à tous les pays occidentaux, où l'on ne va de chez eux que par mer.

Imprécations. Le terme latin *imprecor*, se prend quelquefois en un bon sens, pour dire souhaiter du bien, faire des vœux favorables à une personne : par exemple, les frères de Rébecca la laissèrent aller avec Éliézer pour épouser Isaac, en lui souhaitant toutes sortes de prospérités : *Imprecantes prospera sorori*. Et le jeune roi Joas ayant été placé sur le trône de Juda par le grand-prêtre Joïada, on lui mit le diadème et le livre de la loi sur la tête, et on fit d'heureuses acclamations, en criant : *Vive le roi! Imprecatique sunt ei, atque dixerunt : Vivat rex!*

Mais pour l'ordinaire le mot d'imprécation, en latin comme en français, signifie faire des imprécations, dévouer quelqu'un aux malheurs. Ainsi on chargeait d'imprécations et de malédictions le bouc Azazel; on l'envoyait au désert pour y être précipité. Josué, ayant pris et ruiné la ville de Jéricho, prononça des imprécations contre celui qui la rebâtirait. Moïse ordonne que si une femme est soupçonnée d'infidélité par son mari, on lui fasse boire des eaux de jalousie, sur lesquelles le prêtre aura prononcé des imprécations et des malédictions. Il veut de plus que lorsque les Hébreux seront entrés dans la terre promise, ils se transportent entre les montagnes d'Hébal et de Garizim, et que l'on prononce de dessus le mont Hébal des malédictions et des imprécations contre ceux qui violeront la loi de Dieu, et des bénédictions de dessus le mont Garizim envers ceux qui l'observeront.

Impureté. Il y avait plusieurs sortes d'impuretés que l'on contractait sous la loi de Moïse (V. le *Lévitique*, chap. XI et suiv.). Les unes étaient volontaires, comme l'attouchement d'un homme mort, ou d'un animal mort de soi-même, ou d'un reptile, ou d'un animal impur; ou l'attouchement des choses saintes par celui qui n'était pas pur, ou qui n'était pas prêtre; ou l'attouchement d'un homme lépreux, ou incommodé de la gonorrhée, ou souillé par un mort ou d'une femme nouvellement accouchée, ou dans le cours de ses incommodités ordinaires, ou incommodée de quelque perte de sang extraordinaire. Quelquefois ces impuretés étaient involontaires; comme lorsque l'on se trouvait sans y penser dans la chambre d'un homme qui tombait mort, ou que par mégarde on touchait des os, ou un tombeau, ou quelques-unes des choses souillées dont on vient de parler; ou lorsqu'on tombait la nuit ou le jour dans quelques pollutions involontaires ou enfin dans quelques maladies

qui souillaient, comme la lèpre, la gonorrhée, etc. Enfin l'usage du mariage, soit légitime ou illégitime, souillait ceux ou celles qui en usaient.

Les lits, les habits, les meubles, les pots qui avaient touché quelque chose de souillé, contractaient aussi une sorte de souillure, et souvent la communiquaient à d'autres. On a parlé des animaux impurs sous l'article *Animaux*. La plupart des souillures légales se purifiaient par le bain, et ne duraient que jusqu'au soir. La personne souillée se plongeait tout entière dans l'eau, ou avec ses habits, ou elle et ses habits séparément. D'autres duraient sept jours, comme celle que l'on contractait en touchant un mort. Celle des femmes, dans leurs mois, durait aussi longtemps que cette incommodité n'était pas guérie. D'autres duraient quarante ou cinquante jours, comme celle des femmes nouvellement accouchées. Elles étaient impures quarante jours après la naissance d'un garçon, et cinquante après la naissance d'une fille. D'autres duraient aussi longtemps que l'on n'était pas guéri, comme celles des lépreux et des personnes incommodées de la gonorrhée. Enfin, il y avait certaines impuretés qui excluaient du commerce du monde et des villes, comme la lèpre. D'autres excluaient simplement de l'usage des choses saintes, comme l'attouchement involontaire d'un animal impur, l'usage du mariage, etc. D'autres n'excluaient pas du commerce de la vie, mais seulement séparaient la personne de ses proches dans sa propre maison; en sorte que l'on n'en pouvait approcher qu'à une certaine distance, comme les femmes qui étaient nouvellement accouchées, ou dans leurs infirmités ordinaires. Ceux qui les auraient touchées étaient impurs pendant tout le jour, jusqu'au soir.

Il y avait plusieurs de ces souillures qui, comme on l'a dit, se purifiaient par le bain. D'autres s'expiaient pas des sacrifices, et d'autres par une certaine eau ou lessive, où il entrait de la cendre d'une génisse rousse, qui s'immolait au jour de l'expiation solennelle. Lorsqu'un lépreux était guéri de sa lèpre, il allait au temple, et y offrait un sacrifice de deux oiseaux, dont l'un était tué et l'autre mis en liberté. L'homme qui avait été souillé par l'attouchement d'un mort, ou pour avoir assisté à des funérailles, devait se purifier par l'eau d'expiation dont nous avons parlé, et cela sous peine de la vie. Un homme qui se serait approché de sa femme durant ses incommodités ordinaires était condamné à mort, et elle aussi, si la chose était portée en justice. La femme qui avait enfanté un garçon ou une fille venait au tabernacle après le temps prescrit, et y offrait pour son expiation une tourterelle et un agneau, ou, si elle était pauvre, deux tourterelles ou deux jeunes pigeons.

Ces sortes d'impuretés, que la loi de Moïse a exprimées avec tant d'exactitude et de soin, n'étaient que figuratives d'autres impuretés bien plus importantes, qu'elle a eu soin aussi de bien marquer, qui sont les péchés et les infidélités que l'on commet contre Dieu, ou les fautes que l'on commet contre le prochain.

Incendie. On donna le nom d'*incendie* (*incendium* ou *incensio*, en hébreu *taveera*) au campement où les Hébreux arrivèrent après qu'ils furent décampés de Sinaï. Ce qui donna lieu à ce nom fut que Dieu, irrité par les murmures des Israélites, qui se plaignaient qu'ils ne mangeaient point de viande, envoya contre eux un feu qui dévora l'extrémité du camp, et fit périr un grand nombre d'Israélites.

Inceste. Conjonction illicite entre des personnes qui sont parentes jusqu'aux degrés prohibés par les lois de Dieu ou de l'Église. L'inceste se prend plutôt pour le crime qui se commet par cette conjonction, que pour la conjonction même, laquelle, dans certains temps et dans certains cas, n'est pas considérée comme criminelle; car, au commencement du monde, et encore assez longtemps depuis le déluge, les mariages entre frères et sœurs, entre tante et neveu, et entre cousins germains, ont été permis. Les fils d'Adam et d'Ève n'ont pu se marier autrement, non plus que les fils et filles des enfants de Noé, jusqu'à un certain temps. Du temps d'Abraham et d'Isaac ces mariages se permettaient encore (V. *Mariages*).

Tous les degrés de parenté dans lesquels il n'était pas permis de contracter mariage, sont exprimés dans ces quatre vers :

Nata, soror, neptis, matertera, fratris et uxor,
Et patrui conjux, mater, privigna noverca,
Uxorisque soror, privigni nata, nurusque,
Atque soror patris, conjungi lege vetantur.

Moïse défend tous ces mariages incestueux, sous la peine du retranchement : *Quiconque aura commis quelqu'une de ces abominations périra du milieu de son peuple;* c'est-à-dire, sera mis à mort. Cela se prouve parce que l'adultère, et d'autres crimes que la loi soumet à la mort dans d'autres droits, sont soumis ici à la même peine *du retranchement* du milieu de son peuple.

Instruments. Voyez *Musique*.

Isis. Il est parlé si souvent dans l'Écriture des dieux de l'Égypte, qu'on ne peut guère se dispenser de dire ici quelque chose d'Isis, qui était la principale de ces déités. Isis, selon la théologie des Égyptiens, était la même qu'Io, que Jupiter avait aimée, et qui, ayant été métamorphosée en vache par la haine de Junon, se retira en Égypte, où Jupiter lui rendit sa première forme. Elle y épousa Osiris, roi du pays : Osiris et Isis gouvernèrent avec tant de sagesse et de douceur, et rendirent de si grands services à l'Égypte, que les Égyptiens leur rendirent les honneurs divins. On dit qu'elle leur enseigna l'art de filer la laine, et de la mettre en œuvre; l'art de cultiver la terre, de recueillir le blé et d'en faire du pain; elle leur donna des lois et les poliça.

Si l'on veut recueillir les sentiments de tous les auteurs qui ont écrit sur Isis et Osiris, on trouvera que ces deux déités renferment tous les dieux du paganisme. Isis est, selon eux, Cérès, Junon, la Lune, la Terre ou la Nature, Minerve, Proserpine, Thétis, la mère des dieux ou Cybèle, Vénus, Diane, Bellone, Hécathé, Ramnusia. En un mot, on lui donnait le sur-

nom de *Myrionyma*, c'est-à-dire, la déesse à mille noms. Un ancien marbre de Capoue la qualifie déesse Isis, qui êtes toutes choses : *Te tibi, una quæ es omnia, dea Isis;* et dans la ville de Saïs on voyait, au rapport de Plutarque, sur le pavé d'un temple de Minerve, qui est la même qu'Isis, ces paroles : *Je suis tout ce qui a été, ce qui est, et ce qui sera, et nul d'entre les mortels n'a encore levé mon voile.*

Les Égyptiens représentaient Isis avec une tête de vache ou du moins avec des cornes, ou avec le croissant sur la tête ; et entre les cornes du croissant on met d'ordinaire un globe qui désigne le monde. On la représente aussi ayant sur la tête un oiseau qu'on croit être l'ibis. Souvent on la voit avec une clé, avec la croix, avec un fouet à la main. Son culte était fameux dans toute l'Égypte, mais principalement à Bubaste, à Copte et à Alexandrie.

Les anciens Germains adoraient aussi Isis ; mais leur Isis était différente de celle des Égyptiens. On tenait qu'elle avait été femme de Mannus, fils de Thuiscon, dont les Germains prétendaient tirer leur origine. Quelques savants ont prétendu que, sous les noms de *Mannus* et d'*Isis*, ces anciens peuples voulaient marquer Adam et Ève. *Mannus* en allemand signifie l'homme, de même qu'*Adam* en hébreu ; et *Isis* est le même nom que *Ischa*, ou *Ischet*, qui est le nom que le premier homme donna à Ève, *hæc vocabitur virago;* l'hébreu, *ipsa vocabitur Ischa.* On a cru la même chose d'*Isis* et d'*Osiris*, adorés chez les Égyptiens.

La question à présent est de savoir si les Israélites ont adoré Isis, et quel nom ils lui donnaient. Il est bon premièrement de remarquer que les Hébreux n'ont point de nom pour signifier une déesse. 2° Que, puisqu'on représentait Isis avec une tête et des cornes de bœuf, il est assez croyable que c'est elle que les livres saints appellent *le Veau d'or*, ou, comme lisent les Septante, *les Génisses d'or.* Plusieurs Pères, parlant de l'adoration du Veau d'or, ont dit que les Israélites adorèrent une tête de veau. 3° Comme les Juifs ont adoré le soleil et la terre sous différents noms, comme de *Gad*, de *Meni*, de *Baal*, d'*Astaroth*, du roi et de la reine, et de toute la milice du ciel, il est à croire qu'ils ont rendu leurs honneurs à Isis et à Osiris sous ces différents noms.

Ivoire. L'hébreu appelle l'ivoire *schen*, c'est-à-dire, une dent, parce que l'ivoire est une dent d'éléphant. Ézéchiel l'appelle *corne de dent*, parce que c'est une dent en forme de corne, et qu'il a plutôt la nature de la corne que celle d'une dent, étant maniable et aisé à travailler comme la corne. Varron soutenait que le nom de dent ne convenait nullement à l'ivoire, et que c'était une vraie corne : *Nam quos dentes multi vocant, sunt cornua.* Dans le troisième livre *des Rois* (x, 22), il est dit qu'on apportait du pays d'Ophir à Salomon des dents d'éléphants : *dentes elephantorum.* L'hébreu porte *schen-abim;* et Bochart croit que *schen-abim* est mis pour *schen-hahabim*, prétendant que *hahabim* signifie des éléphants ; de quoi il ne donne aucune preuve. Nous croyons qu'il faut lire ces deux mots séparément, *schen-habenim*, *des dents*, ou de l'ivoire et de l'*ébène. Habenim* signifie l'ébène dans *Ézéchiel* (xxvii, 15).

L'Écriture parle de l'ivoire rouge : *Rubicundiores ebore antiquo*, plus rouges que l'ancien ivoire. Homère parle de cette couleur qu'on donnait à l'ivoire : on se servait de cet ivoire ainsi coloré pour en orner les brides des chevaux. Ovide insinue qu'on teignait ainsi l'ivoire pour empêcher qu'il ne se jaunît, comme il fait ordinairement quand il est vieux.

Le trône de Salomon était tout d'ivoire, et revêtu d'or pur ; on y montait par six degrés, et douze lions d'or, placés un à un à chaque côté des degrés, en faisaient un admirable ornement.

Quant aux maisons d'ivoire dont parlent *Amos* et le troisième livre *des Rois*, il y a assez d'apparence que c'étaient de véritables maisons, ornées de quantité de meubles d'ivoire, comme de lits, de tables, de cassettes et d'autres embellissements, où l'on avait employé l'ivoire ; ces ouvrages étaient apparemment plus en usage et plus en estime en ce temps-là qu'à présent.

Ivraie ou Yvraie (*lolium*), genre de plantes de la famille des graminées. Le *lolium temulentum*, l'une de ses espèces, vulgairement appelée *zizanie*, *herbe d'ivrogne*, croît au milieu des moissons, et a des propriétés vénéneuses assez prononcées. La bière et le pain dans la confection desquels il est entré beaucoup de graines de cette plante enivrent, et causent des vertiges accompagnés de vomissements. Lorsque cette plante est grande et sur le point de fleurir, on la distingue facilement du froment par la position de ses épillets, qui regardent l'axe par une de leurs faces, et non par un de leurs côtés. Aussi, dans la parabole de l'ivraie et du bon grain, le Seigneur dit à ses moissonneurs d'attendre le temps de la moisson pour arracher l'ivraie, en faire des fagots, et la jeter au feu.

Ivre, Ivresse. Ces termes, dans l'Écriture, ne doivent pas toujours se prendre dans le sens odieux qu'on leur donne communément. Assez souvent ils ne signifient que boire autant qu'on peut et qu'on doit dans un repas d'amis, où le vin n'est pas épargné.

Ixion. Sorte d'oiseau dont il est parlé dans le *Deutéronome* (xiv, 13). Moïse le met au nombre des oiseaux impurs. C'est une espèce de vautour qui est blanc, et dont la vue est fort perçante. Saint Jérôme a rendu, dans le *Lévitique* (xi, 14), par *milan*, ce terme hébreu, qu'il traduit ailleurs par *ixion*. Ce terme hébreu est *raah* ou *daah :* les copistes, ayant confondu le resch avec le daleth, ont écrit *raah* dans le *Deutéronome*, et *daah* dans le *Lévitique*.

J

Jalousie. Eaux de jalousie, que l'on faisait boire à une femme soupçonnée d'adultère par son mari. (*Nomb.* v. 17, 18, etc.) Il en est parlé assez au long dans l'article *Adultère*. Nous ne voyons dans l'his-

toire des anciens Juifs aucun exemple d'une femme éprouvée par les eaux de jalousie. La voie du divorce, qui était ouverte aux Juifs, était plus courte et plus aisée. Il est dit assez souvent dans l'Écriture que Dieu a sur son peuple un amour de jalousie, et qu'il le punit, lorsqu'il tombe dans l'infidélité, de la même sorte qu'un époux transporté d'amour et piqué de jalousie punit une femme qui manque à son devoir.

Jardin, en latin *hortus*, en grec *kèpos*, et en hébreu *gan*, se dit communément d'un jardin potager. Mais il se prend aussi pour un verger; d'où vient le nom de *jardin d'Éden*, ou de jardin de délices, donné à celui où Dieu plaça nos premiers parents. Mais, pour signifier un verger, les Hébreux se servent plus souvent du mot *paradis;* d'où vient le grec *paradeisos*, qui signifie un jardin planté d'arbres. Il est quelquefois parlé dans l'Écriture des *jardins du roi*, qui étaient ou dans la ville, ou au pied des murs de Jérusalem ; c'est là qu'étaient les tombeaux des rois. Isaïe reproche aux Juifs les abominations et les actes d'idolâtrie qu'ils commettaient dans leurs jardins : *Erubescetis super hortis quos elegeratis.* Ces jardins étaient consacrés à Vénus et à Adonis ; ils y sacrifiaient : *Qui immolant in hortis ;* et après cela, ils croyaient s'être bien purifiés quand ils s'étaient lavés dans l'eau.

Jaspe (1), en latin et en grec *jaspis*, en hébreu *jaspé*, se prend ordinairement, dans l'Écriture, pour une pierre précieuse, quoique, dans l'usage de notre langue, le jaspe soit plutôt mis au nombre des marbres. On lui attribuait autrefois diverses propriétés, comme d'arrêter le sang, d'aider les femmes qui sont en travail d'enfant, de servir de préservatifs et de contre-charmes. Dans l'*Exode* (xxviii, 18), où nous lisons *jaspis* dans la Vulgate, l'hébreu porte *saphir ;* et au ỳ 20, où nous lisons *beryllus* dans la Vulgate, l'hébreu porte *jaspé*, qui est rendu dans les Septante *onyx ;* dans *Joseph*, *béryllé ;* dans *Jonathan*, *panthère*, à cause de la variété des couleurs du jaspe ; mais l'hébreu *jaspé* signifie certainement le jaspe. Les Septante ne sont pas uniformes dans la manière dont ils traduisent les noms hébreux des pierres précieuses qui sont dans l'hébreu; et nous avons déjà averti que les Hébreux eux-mêmes ne savent pas la vraie signification de la plupart des noms de ces pierres : ils les traduisent au hasard.

Jéhova. Le nom de *Jéhova* signifie l'*être ;* il renferme les trois temps du verbe substantif *être : il fut*, *il est*, *il sera.* C'est le grand nom de Dieu, que les Juifs appellent *ineffable*, et qu'ils s'abstiennent de prononcer ; ils le remplacent par le mot *Adonaï*, qui signifie le *Seigneur*.

Jémini. Ce nom se met ordinairement pour *Benjamin*. Ainsi, on dit que Géra, aïeul d'Aod, était fils de *Jémini*, c'est-à-dire, de la tribu de Benjamin ; et en parlant de Saül, qu'il était fils d'un homme de *Jémini*, c'est-à-dire, de la tribu de Benjamin. Ailleurs, *la terre de Jémini* est la terre de Benjamin. *Jémini*, en hébreu, signifie *ma droite.* C'est le nom que Jacob donna à son fils, que Rachel avait nommé *Ben-oni*, ou fils de ma douleur.

Jeune. Le jeûne a été dans tous les temps, et parmi toutes les nations, un exercice usité dans le deuil, dans la douleur, dans la tristesse ; c'est un sentiment qui est en quelque sorte inspiré par la nature, qui, dans ces circonstances, se refuse la nourriture, et émousse le sentiment de la faim. Nous ne voyons aucun exemple du jeûne proprement dit avant Moïse, soit que ce législateur n'en ait point remarqué dans les anciens patriarches, ce qui est assez difficile à croire, puisqu'on y voit des deuils très-grands et très-bien marqués, comme celui d'Abraham pour Sara, et celui de Jacob pour son fils Joseph ; soit qu'il n'ait pas jugé nécessaire d'en parler d'une manière expresse. Mais il paraît par la loi que les jeûnes même de dévotion, pour expier ses fautes, étaient communs parmi les Israélites. Moïse ordonne que si une femme mariée s'engage par vœu à un jeûne de surérogation, si son mari ne s'y oppose pas, elle sera obligée d'y satisfaire. Je ne parle pas du jeûne de quarante jours, que Moïse passa sans manger sur la montagne d'Horeb, parce que ce jeûne n'est point dans les règles ordinaires de la nature.

Depuis Moïse, les exemples du jeûne sont communs parmi les Juifs ; mais pour les jeûnes qui se lisent dans leur calendrier, ils sont postérieurs à la loi. Moïse n'ordonne aucun jeûne particulier dans ses livres, sinon le jeûne et l'expiation solennelle, qui est d'une obligation stricte et générale.

Les païens mêmes jeûnaient quelquefois ; et le roi de Ninive, effrayé par la prédiction de Jonas, ordonna que non seulement les hommes, mais aussi les animaux, demeureraient sans boire et sans manger ; que les hommes et les animaux seraient couverts de sacs, et crieraient chacun en leur manière au Seigneur. Les Juifs, dans les calamités publiques, publiaient des jeûnes extraordinaires, et faisaient jeûner jusqu'aux enfants à la mamelle, comme on le voit par Joël. Quelques Pères ont avancé que, dans le jeûne des Ninivites, on fit jeûner jusqu'aux enfants à la mamelle. Voyez, à l'article *Calendrier*, les principaux jours où les Juifs sont obligés au jeûne.

Jeux. On ne voit dans l'Écriture aucune sorte de jeux particuliers, ni jeux de hasard, ni jeux de représentations sur les théâtres, ni de courses de chevaux ou de chariots, ni de combats d'hommes ou d'animaux. Salomon, qui avoue qu'il ne s'était refusé aucun plaisir, ne parle de rien de semblable ; il ne parle que de beaux bâtiments, de jardins, de vignes, de vergers, de réservoirs d'eaux, de bonne chère, d'amas d'or et d'argent, de musiciens et de musiciennes, etc. Les Israélites étaient un peuple laborieux et belliqueux ; ils bornaient presque tous leurs jeux et leurs divertissements aux plaisirs champêtres, et à ceux

(1) On donne aujourd'hui le nom de *jaspe* à une substance opaque, résultant du mélange de la matière quartzeuse avec différentes matières colorantes, ayant une cassure terne et compacte, et des couleurs plus ou moins vives.

qu'ils goûtaient dans les solennités du Seigneur, dans leurs voyages de religion, et dans les repas qu'ils prenaient dans le temple.

Je parle des temps où la loi était observée, et des anciens temps de la république des Hébreux; car lorsqu'ils se déréglaient, ils donnaient dans tous les plus grands excès des nations idolâtres, et se livraient à leurs jeux et à leurs divertissements impies et honteux. Depuis le règne des Grecs, je veux dire depuis la mort d'Alexandre-le-Grand et la domination des rois de Syrie dans la Judée, ils commencèrent à prendre goût aux jeux d'exercices des Grecs. On vit dans Jérusalem des gymnases et des places où l'on s'adonnait à toutes les sortes d'exercices des Grecs : la lutte, la course, le palet, etc. (I *Mac.* ỳ 16; et II *Mac.* IV, 13, 14, 15.) Et les Romains ayant succédé aux Grecs, Hérode bâtit des théâtres et des amphithéâtres dans les villes de Palestine, et y fit représenter des jeux de toutes les sortes. On peut voir Josèphe et la Dissertation touchant les jeux des Hébreux, composée par M. Vangenseil.

Jour. On distingue quatre sortes de jours : *le jour naturel, le jour astronomique, le jour civil, et le jour artificiel.* Le jour naturel ou solaire est la durée de vingt quatre heures. Le jour astronomique est la durée de la révolution entière de l'équateur, et la portion du même équateur que parcourt le soleil pendant un jour naturel, par son propre mouvement. Le jour civil est celui que l'usage commun d'une nation détermine à l'égard de son commencement ou de sa fin. Les Hébreux commençaient leurs jours d'un soir à l'autre, tant pour le civil que pour le sacré : *A vesperâ usque ad vesperam celebrabitis sabbata vestra* (1). L'Église catholique en use encore à présent le même pour l'office ecclésiastique, mais non pas pour le repos des fêtes. Les Babyloniens comptaient leurs jours d'un lever du soleil à l'autre; ce qui est pratiqué encore aujourd'hui par ceux de Nuremberg : les Italiens d'un coucher du soleil à l'autre; les astronomes, d'un midi à l'autre midi; les catholiques romains, de minuit à minuit. Enfin le jour artificiel est la durée du temps que le soleil est sur l'horizon; ce qui est inégal selon le temps et les lieux, à cause de l'obliquité de la sphère. Les auteurs sacrés partagent ordinairement le jour en douze heures inégales, et la nuit de même. La sixième heure répond toujours à midi dans toutes les saisons de l'année; et la douzième heure, à la dernière heure du jour. Mais, pendant l'été, cette douzième heure, de même que toutes les autres, était plus grande que celles de l'hiver. Voy. l'art. *Heures.*

Jugement; en hébreu, *mischphat;* en grec, *krisis;* en latin, *judicium.* Ces termes ont diverses significations dans l'Écriture. Ils se prennent, 1° pour le pouvoir de juger absolument. *Dei judicium est :* le pouvoir de juger appartient à Dieu; les juges ne sont que ses lieutenants.

2° *Judicium* se met pour la droiture, l'équité, et les autres bonnes qualités du juge. *Deus, judicium tuum regi da; et justitiam tuam filio regis :* Seigneur, accordez à votre roi la droiture dans les jugements; donnez au fils du roi la justice et l'équité.

3° *Judicium* signifie assez souvent la justice vindicative, et la rigueur des jugements de Dieu. Par exemple : *In cunctis diis Ægypti faciam judicia :* J'exercerai ma vengeance, mes jugements, sur tous les dieux de l'Égypte.

4° *Facere judicium et justitiam,* marque l'exercice de toute vertu; la justice, l'équité, la vérité, la fidélité : *Scio quòd (Abraham) præcepturus sit filiis suis ut faciant judicium et justitiam :* Je sais qu'Abraham recommandera à ses enfants d'agir selon l'équité et la justice. *Feci judicium et justitiam :* J'ai pratiqué la justice et l'équité.

5° *Judicium* se met assez souvent pour les lois de Dieu, et surtout pour les lois judicielles. *Hæc sunt judicia quæ propones eis :* Voilà les ordonnances que vous leur proposerez.

6° *Judicium* se met aussi pour la coutume, l'usage. *Miserere meî secundùm judicium diligentium nomen tuum :* Ayez pitié de moi, et traitez-moi comme vous avez accoutumé de traiter ceux qui vous aiment. Cette expression, *secundùm judicium,* selon la coutume, est bien plus fréquente dans l'hébreu que dans la Vulgate, où elle a été traduite par, *ut assolet, ut decet, pro more,* etc. (*Lévit* v, 10. Hebr.) *Faciet holocaustum secundùm judicium :* Il fera brûler l'holocauste selon la coutume, etc.

7° *Judicium* se met pour la discrétion, la sagesse, la prudence. *Disponet sermones suos in judicio :* Il réglera ses discours avec sagesse.

8° On appelait le pectoral du grand-prêtre, *pectorale judicii,* et quelquefois *judicium* simplement. *Aaron gestabit judicium filiorum Israel :* Aaron portera le jugement des enfants d'Israël, c'est-à-dire, le pectoral, qui est la marque de son autorité sur les enfants d'Israël. Le grand-prêtre était le chef de la justice de la nation des Hébreux.

9° *Judicium* se prend pour le jugement dernier. *Judicium post mortem veniet, quando iterùm reviviscemus :* Le jugement arrivera après notre mort, quand nous ressusciterons.

Jugement de zèle. Les Juifs prétendent que, dans certaines circonstances où l'on voit un Juif qui blesse l'honneur de Dieu, qui viole impunément la loi, qui blasphème contre Dieu, contre son temple, ou contre son législateur; ou même lorsqu'on voit un païen qui veut engager le peuple dans le désordre, dans l'idolâtrie, dans le violement des lois du Seigneur, on peut impunément le mettre à mort; et, sans autre forme de justice, s'abandonner à son zèle, et ôter ce scandale du milieu du peuple. Ils fondent cette jurisprudence sur l'exemple de Phinées, fils d'Éléazar, qui, ayant vu entrer un Israélite dans la tente d'une fille

(1) *Levit.* XXIII, 32. Moïse ne met jamais de différence, quant au commencement et à la fin, entre le jour civil et le jour sacré. Il met toujours le soir le premier. Par exemple, au commencement de la *Genèse,* en parlant du premier jour de la création : *Factum est vespere et mane dies primus,* etc.

prostituée de Madian, prit un javelot, le suivit, et tua ces deux coupables dans le moment qu'ils commettaient le crime. Ils citent aussi l'exemple de Mathathias, père des Machabées, qui, emporté par son zèle, mit à mort un Israélite qui voulait sacrifier aux faux dieux.

Les inconvénients de cette sorte de jugement de zèle sont sensibles : une multitude inconsidérée, un Israélite outré, un fanatique, se croira permis de faire périr un homme qu'il croira contraire aux intérêts de Dieu et de la religion. Les exemples n'en sont que trop fréquents dans l'histoire. C'est par ce faux zèle qu'ils lapidèrent S. Étienne, qu'ils se saisirent de S. Paul, dans la résolution de le faire mourir, et que plus de quarante hommes firent vœu de ne boire ni manger qu'ils ne l'eussent mis à mort. S. Jacques, évêque de Jérusalem, fut exécuté de la même sorte; et Jésus-Christ n'aurait pas évité la mort dans le temple, un jour qu'ils s'imaginèrent qu'il blasphémait, s'il ne se fût caché, et retiré du milieu d'eux.

Jugement (*La fontaine du*) est la même que *la fontaine de Cadès*, au midi de la terre promise. On donna aux eaux de Cadès le nom d'*eaux de contradiction*, parce que Moïse y fut contredit et irrité par les murmures des Israélites ; et celui de *Fontaine de Jugement*, parce que Dieu exerça sa colère contre Moïse, et lui dénonça qu'il n'entrerait point dans la terre promise, parce qu'il ne l'avait point honoré aux yeux des enfants d'Israël. Les rabbins veulent que le nom de Fontaine du Jugement lui vienne de ce que les peuples voisins s'assemblaient en cet endroit pour recevoir la justice, et pour terminer leurs différends.

Juges, en hébreu *sophetim*. On donne le nom de juges à ceux qui gouvernèrent les Israélites depuis Josué jusqu'à Saül. Les Carthaginois, colonie des Tyriens, avaient aussi des magistrats, ou gouverneurs, qu'ils appelaient *suffettes*, ou *sophetim*, ayant, comme ceux des Hébreux, une autorité presque égale à celle des rois. Quelques-uns croient que les *archontes* chez les Athéniens, et les dictateurs chez les Romains, étaient à peu près la même chose que les juges chez les Hébreux. Grotius compara le gouvernement des Hébreux sous les juges, à celui qu'on voyait dans les Gaules, dans l'Allemagne et dans la Bretagne, avant que les Romains l'eussent changé. La charge de juge n'était pas héréditaire chez les Israélites. Ces gouverneurs n'étaient que les lieutenants de Dieu, qui en était le seul vrai monarque ; c'était lui qui suscitait les juges et qui leur donnait toute leur autorité. Lorsque les Hébreux demandèrent un roi comme en avaient les autres peuples des environs, Dieu dit à Samuel : *Ce n'est point vous qu'ils ont rejeté, c'est moi, puisqu'ils ne veulent plus que je règne sur eux.* Quand on offrit la royauté à Gédéon, et à sa postérité après lui, il répondit : *Je ne vous dominerai point, ni moi, ni mon fils après moi ; ce sera le Seigneur qui sera votre roi.*

La dignité de juge était à vie ; mais leur succession ne fut pas toujours suivie et sans interruption : il y eut de temps en temps des anarchies, ou des intervalles pendant lesquels la république était sans chefs et sans juges. Il y eut aussi d'assez longs intervalles de servitude et d'oppression, pendant lesquels les Hébreux, gémissant sous la domination des étrangers, n'avaient ni juges ni gouverneurs. Quoique régulièrement Dieu suscitât lui-même d'une manière particulière, et par une déclaration expresse de sa volonté, ceux qu'il voulait donner pour juges aux Israélites, toutefois dans quelques occasions, sans attendre une révélation particulière, le peuple choisissait celui qui lui paraissait le plus propre à le tirer de l'oppression; par exemple, quand les Israélites de delà le Jourdain choisirent Jephté pour les conduire dans la guerre contre les Ammonites. Comme assez souvent les oppressions qui faisaient recourir au secours des juges ne se faisaient pas sentir sur tout Israël, le pouvoir des juges choisis ou suscités pour procurer la délivrance de ces servitudes ne s'étendait pas sur tout le peuple, mais seulement sur le pays qu'ils avaient délivré. Par exemple, nous ne voyons pas que Jephté ait exercé son autorité au-deçà du Jourdain, ni que Barac, par exemple, ait exercé la sienne au-delà de ce fleuve.

Le verbe *juger*, et le nom de *juge*, se met quelquefois dans l'Écriture pour régner, exercer la souveraine autorité sur un peuple. *Donnez-nous un roi qui nous juge*, disent les Israélites à Samuel. Salomon demande à Dieu les lumières nécessaires pour juger Israël. Jonathan, fils d'Azarias, roi de Juda, gouvernait le palais en la place de son père, qui était lépreux, *et jugeait le peuple du pays.* Et Absalon, briguant la royauté, disait : *Qui m'établira juge du pays?* Aussi l'autorité des juges n'était pas inférieure à celle des rois. Elle s'étendait sur les affaires de la guerre et de la paix. Ils jugeaient les procès avec une autorité absolue; mais ils n'avaient aucun pouvoir de faire de nouvelles lois, ni d'imposer de nouvelles charges au peuple. Ils étaient protecteurs des lois, défenseurs de la religion, et les vengeurs des crimes, surtout de l'idolâtrie ; au reste, sans éclat, sans pompe, sans gardes, sans suite, sans équipage, à moins que leurs richesses ne les missent en état de se donner un train conforme à leur dignité. Le revenu de leur charge consistait en présents qu'on leur faisait; ils n'avaient aucun émolument réglé, et ne levaient rien sur le peuple. La durée du temps des juges, depuis la mort de Josué jusqu'au commencement du règne de Saül, est de trois cent trente-neuf ans.

Le *livre des Juges*, que l'Église reconnaît pour authentique et canonique, est attribué par quelques-uns à Phinéès ; par d'autres, à Esdras ou à Ézéchias, et par d'autres, à Samuel ou à tous les juges, qui auraient écrit chacun l'histoire de leur temps et de leur judicature. Mais il nous paraît que c'est l'ouvrage d'un seul auteur, et qui vivait après le temps des juges.

Juges ordinaires pour les affaires civiles et pour les affaires de religion. Moïse avait ordonné que l'on établît dans chaque ville des juges et des magistrats pour terminer les différends du peuple, et que lorsqu'il ar-

viverait quelque affaire d'une plus grande importance, on se transportât au lieu que le Seigneur aurait choisi, pour y examiner la difficulté devant les prêtres de la race d'Aaron, et devant le juge (ou le chef du peuple) que le Seigneur aurait suscité en ce temps-là ; et il veut qu'on défère à leur jugement, sous peine de la mort. Lorsque Josaphat, roi de Juda, voulut réformer ses États, il établit dans toutes les villes des juges, auxquels il recommanda la vigilance et la justice, comme exerçant l'autorité de Dieu même. Il établit aussi à Jérusalem deux tribunaux, l'un de prêtres et de lévites, et l'autre de princes des familles de la nation. Le premier connaissait des affaires qui concernent la loi et les cérémonies de la religion, qui leur étaient renvoyées par les juges civils; et le second connaissait *de ce qui regarde l'office du roi*, c'est-à-dire, les affaires civiles et les intérêts des particuliers. Voilà quelle était la police des Hébreux avant la captivité de Babylone, autant que nous en pouvons juger par les livres saints.

Mais les docteurs juifs nous en donnent une idée assez différente; ils tiennent qu'il y avait à Jérusalem une assemblée de soixante-douze juges; ils nomment cette assemblée *sanhédrin*, qui est un mot corrompu, formé sur le grec *sunédrion*. Ils croient que cette compagnie subsista toujours dans leur nation depuis son établissement sous Moïse, lorsqu'il désigna soixante-douze anciens, à qui Dieu communiqua son esprit pour lui aider dans le gouvernement du peuple. Mais nous croyons que cet établissement ne subsista que jusqu'au temps du partage de la terre promise par Josué, et qu'il ne fut rétabli que depuis les Machabées. Il subsistait du temps de Notre-Seigneur, et dura apparemment jusqu'à la ruine du temple, mais non pas toujours avec une égale autorité ; car depuis l'exil d'Archélaüs, les Romains ayant réduit la Judée en province, s'attribuèrent à eux seuls le droit de vie et de mort. Voyez ci-après *Sanhédrin*.

Quant aux tribunaux inférieurs, voici, selon les rabbins et les interprètes, quels ils étaient du temps de Notre-Seigneur : 1° Il y avait dans chaque ville trois juges qui connaissaient des moindres fautes, comme du vol et choses semblables ; 2° il y avait un autre tribunal, composé de vingt-trois juges qui jugeaient des affaires importantes et criminelles, et dont les sentences allaient ordinairement à la mort, d'autant qu'on ne portait devant eux que des causes qui méritaient cette peine ; 3° le grand sanhédrin était à Jérusalem, et connaissait des affaires les plus importantes de la religion et de l'État, et de celles qui concernaient le roi et le grand-prêtre. On croit que Notre Sauveur faisait allusion à ces deux derniers tribunaux, lorsqu'il disait : *Quiconque se mettra en colère contre son frère méritera d'être condamné par le jugement*, c'est-à-dire, par les vingt-trois juges. *Et celui qui dira à son frère* Raca, *méritera d'être condamné par le conseil*, c'est-à-dire, par le grand sanhédrin. On peut voir la Dissertation de D. Calmet sur la police des Hébreux, imprimée à la tête du *livre des Nombres*. Le lieu ordinaire où les juges s'assemblaient était la porte de la ville. (Voyez ci-après *Porte*.) Le sanhédrin s'assemblait dans une des salles du temple.

Voici quelques remarques tirées de la *Misne* et de ses commentateurs, au sujet des différents juges qui se voyaient dans la Palestine, et de leur juridiction. Les rabbins conviennent que dans chaque ville où l'on comptait au moins cent personnes, il devait y avoir un tribunal de trois juges, devant lesquels se plaidaient les petites causes, *sur le gain, sur la perte, sur la restitution*. Ces trois juges avaient droit seulement de condamner au fouet. On consultait ce tribunal sur l'intercalation des mois. Les trois juges pouvaient donner l'imposition des mains, et recevoir des docteurs; ils pouvaient installer des juges, en disant : *Toi, rabbi, tel N., tu as été honoré du pouvoir de juger et d'infliger des peines*. Mais il fallait pour jouir de ce droit, qu'au moins l'un des trois juges eût reçu l'ordination, afin de la pouvoir donner aux autres. C'étaient les parties qui nommaient leurs juges ; une des parties choisissait son juge, l'autre partie en nommait un second; et les deux juges en prenaient un troisième avec lequel ils décidaient.

Josèphe nous donne une idée assez différente de la police des Juifs ; il dit que Moïse ordonna qu'on établît dans chaque ville sept juges d'une vertu reconnue, ou un corps de sénateurs composé de sept juges ; et à la compagnie de sept juges on donne deux ministres de la tribu de Lévi. Ainsi il devait, selon cet auteur, y avoir dans chaque ville sept juges laïques, et deux ministres de l'ordre des lévites. Or, certainement Josèphe est plus croyable dans ces sortes de choses que les rabbins, puisqu'il est beaucoup plus ancien et mieux instruit que les docteurs juifs. Josèphe a vu la république des Hébreux subsistante et florissante ; et les rabbins ne sont venus que longtemps après la ruine du temple et la dispersion de la nation.

Le second tribunal était composé de vingt-trois juges qui jugeaient des causes capitales, et qui condamnaient à mort les hommes et les bêtes qui avaient blessé un homme. Je ne trouve ce nombre de juges ordonné ni dans Moïse, ni dans les auteurs sacrés. Josèphe n'en parle point, il dit simplement que si les sept juges dont nous avons parlé ne se trouvaient pas assez éclairés pour juger quelqu'une des causes qu'on leur avait portées, ils les rapportaient au grand-prêtre dans la ville sainte.

Il n'est pas hors de propos de représenter la manière dont les juges de ce tribunal prenaient leur séance, parce qu'ayant rapport à celle du grand sanhédrin, cela servira à donner une idée plus juste, et à expliquer les sentiments des docteurs juifs.

Les vingt-trois juges faisaient un demi-cercle; au milieu était assis le président, qu'on appelait *le prince du sénat ;* son mérite et sa sagesse l'élevaient à cette dignité. Le père du sénat était assis à sa droite, et tenait le second rang; mais cette charge a été imaginée par les docteurs thalmudistes. Chacun des vingt-trois juges prenait sa place à droite et à gauche selon

son rang. Quelques-uns mettent trois secrétaires, l'un pour recueillir les suffrages de ceux qui *absolvaient*, le second pour recueillir les suffrages de ceux qui *condamnaient*, et le troisième recueillait les uns et les autres. Les trois ordres de disciples étaient placés sur des bancs au bas de la salle, chacun selon leur âge et leur capacité. On faisait venir de toute la Judée les plus habiles, en les faisant passer des autres tribunaux à celui de Jérusalem, composé de vingt-trois juges ; on les mettait d'abord dans la dernière classe, et ces élèves montaient ensuite par degrés à la qualité de juges. Par cette description, il paraît que les rabbins ont voulu donner une haute idée de leur magistrature et de leurs magistrats ; cependant on semble vouloir préférer leur autorité à celle de Josèphe, qui renverse toutes ces idées.

Juif errant. Je suis si persuadé que tout ce qu'on débite du Juif errant est fabuleux, que je ne daignerais pas en parler ici, si je ne savais qu'il y a encore des gens assez simples pour croire qu'il en est quelque chose.

Il a paru de temps en temps des imposteurs, qui, profitant ou plutôt abusant de la crédulité des peuples, se sont donnés pour le Juif errant, et mettant à profit quelque connaissance qu'ils avaient de l'histoire ancienne et des langues d'Orient, ont persuadé aux simples qu'ils étaient le prétendu Juif errant. Il s'en présenta un à Hambourg en 1547 : c'était un homme qui paraissait âgé de cinquante ans, d'une taille avantageuse, portant de longs cheveux épandus sur ses épaules ; il gémissait souvent, ce qu'on attribuait à la douleur qu'il avait de sa faute. Il disait qu'au temps de la Passion de Jésus-Christ, il était cordonnier à Jérusalem, demeurant près la porte par où le Sauveur devait passer pour aller au Calvaire. Il était Juif, et s'appelait Assuérus ; Jésus se trouvant fatigué, voulut se reposer sur sa boutique ; Assuérus le frappa, et Jésus lui dit : *Je me reposerai ici, mais tu courras jusqu'à ce que je vienne.*

Jurement. Dieu défend le faux serment et les serments inutiles : mais il veut que quand la nécessité et l'importance de la matière demandent que l'on jure, on le fasse en son nom, et non pas au nom des dieux étrangers ou au nom des choses inanimées et terrestres, ou même par le ciel et par les astres, ou par la vie de quelque homme que ce soit. Notre Sauveur, qui était venu, non pour détruire la loi, mais pour la perfectionner, défend toutes sortes de jurements ; et les premiers chrétiens observaient cela à la lettre, comme on le voit dans Tertullien, dans Eusèbe, dans saint Chrysostôme, dans saint Basile, dans saint Jérôme, etc. Il faut toutefois avouer que ni les apôtres ni les Pères universellement n'ont condamné le jurement ni même les serments pour toute occasion et pour toutes sortes de sujets. Il est des circonstances où l'on ne peut moralement s'en dispenser. Mais il ne faut jamais jurer sans une très-grande nécessité ou utilité. Nous devons vivre avec tant de bonne foi et de droiture, que notre parole vaille un serment, et ne jurer jamais que selon la justice et la vérité. Voyez *saint Augustin*, *Ep.* 157, *n.* 40, et les commentateurs sur saint Matthieu, v. 33, 34.

L

Lamentations. On donne le nom de *lamentations* à un poëme lugubre que Jérémie composa à l'occasion de la mort du pieux roi Josias, et qui fut longtemps dans la bouche de tous les chantres et les chanteuses d'Israël. On croit que ce fameux poëme est perdu ; mais il nous en reste un autre du même prophète composé sur la ruine de Jérusalem par Nabuchodonosor. On en voit les preuves dans tous les chapitres des *Lamentations*. La préface, qui est très-ancienne, le marque expressément ; Jérémie parle partout de Jérusalem et du temple, comme de choses détruites, désolées, profanées ; l'auteur de l'*Ecclésiastique* dit qu'après la prise de Jérusalem, les ennemis *rendirent désertes les voies qui mènent à Jérusalem*, faisant allusion à ce passage des *Lamentations : Viæ Sion lugent, eò quòd non sit qui veniat ad solemnitatem.*

Les Hébreux donnent au livre des *Lamentations* le nom d'*Echa*, du premier mot du texte, ou *kinnoth*, c'est-à-dire, *lamentations*. Les Grecs les appellent *Thrènes*, qui signifie la même chose en leur langue. Le style des *Lamentations* de Jérémie est vif, tendre, pathétique, touchant. C'était le talent particulier de ce prophète, que d'écrire des choses tristes et touchantes. Il n'y eut jamais de sujet plus digne de larmes, ni écrit dans des sentiments plus affectifs et plus tendres.

Les Hébreux avaient coutume de faire des lamentations ou des cantiques lugubres à la mort des grands hommes, des princes, des héros qui s'étaient distingués dans les armes, et même à l'occasion des malheurs et des calamités publiques. Ils avaient même des recueils de ces sortes de lamentations, comme il paraît par les *Paralipomènes* (II, xxxv, 25) : *Ecce scriptum fertur in Lamentationibus.* Nous avons encore celles que David composa à la mort d'Abner et de Jonathas. Les prophètes Isaïe, Jérémie et Ézéchiel, après avoir prédit la désolation de l'Égypte, de Tyr, de Sidon et de Babylone, ont fait des lamentations sur la chute de ces villes ou de ces états. Il semble, par Jérémie, qu'ils avaient des pleureuses à gages. *Vocate lamentatrices, et veniant ; et ad eas quæ sapientes sunt, mittite, et properent : festinent et assumant super nos lamentum*, etc. (ix, 17).

Lamies. Les anciens donnaient le nom de *lamies*, de *lemures*, de *larves* et d'*empuses*, à certaines femmes ou plutôt à certains démons, qui, sous la figure de femmes, attiraient par leurs caresses de jeunes enfants qu'ils dévoraient ensuite. Ces lamies n'ont certainement jamais existé que dans l'imagination des nourrices et des femmes ; non plus que ces sorcières qu'on dit aller la nuit au sabbat, transportées au travers des airs. Toutefois saint Jérôme n'a pas fait de difficulté de se servir de ce terme dans la Vulgate, en

deux endroits. Jérémie, dans ses *Lamentations : Les lamies mêmes*, toutes cruelles qu'elles sont, *ont découvert leurs mamelles, et ont donné à téter à leurs petits. Mais la fille de mon peuple est aussi cruelle que l'autruche dans le désert*. Le terme hébreu *thannim* signifie un grand poisson, un dragon marin ; et il est très-croyable que S. Jérôme, en cet endroit, a voulu marquer le *lamia*, le chien marin, ou même la baleine, qui produisent leurs petits tout vivants, et qui les nourrissent de leur lait. Cela revient à la comparaison que fait Jérémie de la lamie à la fille de son peuple.

Lampes. Il est souvent parlé de lampes dans l'Écriture, et il est bon de remarquer quelle était leur forme anciennement. 1° Les anciens ne se servaient communément ni de cierges, ni de suif pour brûler; ils brûlaient plutôt de l'huile dans leurs lampes. La lampe ou le chandelier à sept branches que Moïse mit dans le Saint, et ceux que Salomon mit dans la suite au temple de Jérusalem, n'étaient que des lamperons qu'on remplissait d'huile, et que l'on mettait sur des branches du chandelier. Il y a difficulté, parmi les interprètes, si ces lamperons étaient amovibles, ou s'ils étaient adhérents au chandelier ; mais on convient qu'on les remplissait d'huile. (Voyez ci-devant l'article *Chandelier*.)

Les lampes ou les chandeliers dont on se servait dans les maisons, étaient d'ordinaire mis sur un guéridon placé à terre, mais assez élevé. Les lampes des soldats de Gédéon, et celles des vierges folles et des vierges sages, dont il est parlé dans l'Évangile, étaient d'une autre sorte. C'étaient des espèces de falots de fer ou d'argile, enveloppés de vieux linge, que l'on arrosait d'huile de temps en temps. M. Bernier dit que dans les Indes on se sert encore de ces sortes de lampes. Ce n'est, dit-il, qu'un fer emmanché dans un bâton, dont on entoure le bout de vieux linge, qu'on arrose d'huile de temps en temps. C'est le porte-flambeau qui l'arrose avec un vase d'airain ou de fer-blanc, à long col, qu'il porte toujours à la main.

Gallonius dit qu'on trouve encore dans les ruines de Rome des anciennes lampes dont voici la description : c'étaient des vases de fer ou d'argile, larges, et ouverts par en haut de la largeur de quatre pouces, ou un peu plus, finissant en pointes par le bas, et entés dans un morceau de bois qui servait de manche. On mettait dans ces vases de l'huile pour entretenir le feu ou la lumière. Dans Homère, on allume du feu avec des bois gras et odorants, sur des chandeliers hauts, et placés au milieu de la chambre. Ce que l'on vient de dire n'empêche pas que l'on ne reconnaisse aussi qu'anciennement on se servait de cierge, de flambeaux et de falots enduits de cire et d'autres matières combustibles, et même de bois gras et résineux dans certaines cérémonies : par exemple, lorsque Jason, grand-prêtre des Juifs, reçut à Jérusalem le roi Antiochus Épiphanes, à la lumière des flambeaux et aux chants d'allégresse : *Cum facularum luminibus et laudibus*.

Ce terme *lampe*, outre sa signification commune, signifie aussi, dans le sens figuré, l'espérance, l'héritier, la ressource, le guide du peuple. Les Israélites, après le danger que David courut, étant attaqué par le géant *Jesbisbenob*, lui dirent : Vous ne marcherez plus à la guerre avec nous, *de peur que vous n'éteigniez la lampe d'Israël*.

Les lampes marquent quelquefois les éclairs et le feu du ciel. Le peuple voyait *les voix et les lampes* : les tonnerres et les éclairs.

On allait au devant d'Holoferne *avec des lampes et des couronnes*, pour lui faire honneur. On en usait de même envers les nouveaux époux, comme il paraît par la parabole des dix vierges.

Les commandements de Dieu sont comme une lampe qui conduit les justes : *Lucerna pedibus meis verbum tuum*. Et dans les *Proverbes* (VI, 23) : *Mandatum lucerna est*. (Voyez *Lumière*.)

Saint Jean-Baptiste est nommé la *lumière brillante et ardente*. Dans saint Jean et dans l'*Apocalypse*, le Sauveur est la lampe de la nouvelle Jérusalem.

Langue. Ce terme se prend en trois manières différentes : 1° Pour la langue matérielle, qui est l'organe du parler. 2° Pour le langage que l'on parle dans chaque pays. 3° Pour les bons et les mauvais discours. Ainsi on dit une mauvaise langue, une langue médisante, ou simplement, avoir de la langue, pour beaucoup parler.

Manger sa langue est une marque de fureur, de désespoir, de douleur. Les hommes, adorateurs de la bête, *mangèrent leur langue de douleur, et commencèrent à blasphémer contre Dieu, à cause de la douleur que leur causaient les plaies dont ils étaient frappés*.

Langue de mer, langue de terre, se mettent dans l'Écriture pour l'extrémité ou *la pointe de la mer Morte* ; par exemple : *Initium ejus à summitate maris salsissimi, et à linguâ ejus quæ respicit meridiem;* ou une péninsule, un cap, une portion de terre qui s'avance dans la mer.

Lingua eucharis, une langue bien disante, par opposition à une mauvaise langue, à une langue médisante : la première se fait des amis, et entretient l'union et la charité parmi les hommes; l'autre la ruine, et y répand la haine, la division et la mésintelligence.

Flagellum linguæ, le fléau ou la plaie de la langue, sont les mauvais discours, les médisances, les calomnies, les discours insultants et offensants. Le sage dit qu'une femme jalouse est un fléau de langue : *In muliere zelotypâ flagellum linguæ omnibus communicans*. Dans les familles des Hébreux, où la polygamie était en usage, la jalousie entre les femmes était une source d'une infinité de mauvais discours. Le même auteur dit encore : *Le coup de verge fait une meurtrissure, mais la langue brise les os*. Et Job : *A flagello linguæ absconderis;* Dieu vous mettra à couvert du fléau de la langue : vous ne serez point exposé à ses traits, etc.

Lapider. La lapidation était un supplice fort usité parmi les Hébreux, et les rabbins font un grand dénombrement des crimes soumis à cette peine. Ce sont

en général tous ceux que la loi condamne au dernier supplice, sans exprimer le genre de la mort ; par exemple, l'inceste du fils avec sa mère, ou de la mère avec son fils, ou du fils avec sa belle-mère, ou du père avec sa fille, ou de la fille avec son père, ou du père avec sa belle-fille, ou d'un homme qui viole une fille fiancée, et de la fiancée qui consent à ce violement ; ceux qui tombent dans le crime de sodomie ou de bestialité, les idolâtres, les blasphémateurs, les magiciens, les nécromanciens, les violateurs du sabbat, ceux qui offrent leurs enfants à Moloch, ceux qui portent les autres à l'idolâtrie, un fils rebelle à son père et condamné par les juges.

Les rabbins disent que quand un homme était condamné à mort, il était mené hors de la ville, ayant devant lui un huissier avec une pique en main, au haut de laquelle était un linge pour se faire remarquer de plus loin, et afin que ceux qui pouvaient avoir quelque chose à dire pour la justification du coupable le pussent proposer avant qu'on fût allé plus avant. Si quelqu'un se présentait, tout le monde s'arrêtait, et on ramenait le criminel en prison pour écouter ceux qui voulaient dire quelque chose en sa faveur. S'il ne se présentait personne, on le conduisait au lieu du supplice, on l'exhortait à reconnaître et à confesser sa faute parce que ceux qui confessent leur faute ont part au siècle futur. Après cela, on le lapidait. Or, la lapidation se faisait de deux sortes, disent les rabbins. La première, lorsqu'on accablait de pierres le coupable, les témoins lui jetant les premiers la pierre. La seconde, lorsqu'on le menait sur une hauteur escarpée, élevée au moins de la hauteur de deux hommes, d'où l'un des deux témoins le précipitait, et l'autre lui roulait une grosse pierre sur le corps. S'il ne mourait pas de sa chute, on l'achevait à coups de pierres. On voit la pratique de la première façon de lapider dans plus d'un endroit de l'Écriture : mais on n'a aucun exemple de la seconde ; car celui de Jézabel, qui fut jetée à bas de la fenêtre, ne prouve rien du tout.

Ce que nous avons dit, que l'on lapidait ordinairement les criminels hors de la ville, ne doit s'entendre que dans les jugements réglés. Car, hors ce cas, souvent les Juifs lapidaient où ils se trouvaient ; par exemple, lorsque, emportés par leur zèle, ils accablaient de pierres un blasphémateur, un adultère, ou un idolâtre. Ainsi, lorsqu'on amena à Jésus une femme surprise en adultère, il dit à ses accusateurs, dans le temple où il était avec eux et avec la femme : *Que celui d'entre vous qui est innocent lui jette la première pierre*. Et une autre fois les Juifs ayant prétendu qu'il blasphémait, ramassèrent des pierres dans le temple même pour le lapider. Ils en usèrent de même un autre jour, lorsqu'il dit : *Moi et mon père ne sommes qu'un*. Dans ces rencontres, ils n'observaient pas les formalités ordinaires ; ils suivaient le mouvement de leur vivacité ou de leur emportement. C'est ce qu'ils appelaient *le jugement du zèle*.

On assure qu'après qu'un homme avait été lapidé, n attachait son corps à un pieu par les mains jointes ensemble, et qu'on le laissait en cet état jusqu'au coucher du soleil. Alors on le détachait, et on l'enterrait dans la vallée des cadavres, avec le pieu auquel il avait été attaché. Cela ne se pratiquait pas toujours, et on dit qu'on ne le faisait qu'aux blasphémateurs et aux idolâtres ; et encore serait-il bien malaisé d'en prouver la pratique par l'Écriture.

Larcin. Chez les Hébreux, le larcin n'était pas puni de mort. *Ce n'est pas une grande faute qu'un homme dérobe pour avoir de quoi manger, lorsqu'il est pressé de la faim. S'il est pris, il rendra sept fois autant, et il donnera tout ce qui est dans sa maison* (*Prov.* vi, 30, 31). La loi permettait de tuer le voleur nocturne (*Exod.* xxii, 2), parce que l'on présumait qu'il en voulait à la vie autant qu'aux biens. Elle condamnait le simple voleur à rendre la chose au double. S'il avait pris un bœuf, il en rendait cinq : s'il avait pris une brebis, il en rendait quatre. Mais si la chose se trouvait encore en vie dans sa maison, il ne rendait que le double. S'il ne faisait pas la restitution, on saisissait ce qui était dans sa maison, on le mettait à l'enchère, et on le vendait lui-même, s'il n'avait pas de quoi payer. Le Sage, dans l'endroit que nous avons cité, semble dire que le voleur restituait sept fois la valeur de la chose : *reddet septuplum ;* mais *sept fois* est mis pour plusieurs fois. Zachée s'engage à rendre le quadruple de ce qu'il peut avoir mal acquis dans son emploi de publicain ; mais c'est que les lois civiles condamnaient les receveurs des deniers publics à restituer au quadruple les fraudes et les vols qu'ils avaient faits.

Le voleur, étant pris et conduit devant les juges, était interrogé juridiquement, et interpellé au nom du Seigneur de déclarer le fait : s'il s'opiniâtrait à le nier, et qu'il fût ensuite convaincu de parjure, il était condamné à mort, non à cause du vol, mais à cause du parjure. Le complice ou le recéleur du vol était soumis à la même peine, s'il ne découvrait pas la vérité devant les juges, en étant requis au nom du Seigneur.

Si quelqu'un avait volé un Israélite libre ou esclave, et qu'il l'eût vendu à un autre, il était condamné à mort : *Qui furatus fuerit hominem et vendiderit eum convictus noxæ morte moriatur.* L'hébreu porte : *Celui qui aura volé un homme*, et l'aura vendu ; et s'il est trouvé entre *ses mains*, *il sera puni de mort.* Mais on peut l'entendre ainsi avec Glassius : *Celui qui aura volé un homme, soit qu'il l'ait vendu, ou qu'il l'ait encore entre, ses mains*, sera puni de mort. Les Juifs ne croient pas que cette loi leur défende, sous peine de mort, le vol d'un homme d'une autre nation, mais seulement le vol fait d'un Hébreu. Les lois athéniennes et les lois romaines punissaient aussi de mort le vol d'un homme.

On vendait les voleurs qui n'avaient pas de quoi restituer leur vol ; on vendait aussi les enfants des débiteurs insolvables. Les rabbins enseignent qu'une femme qui était convaincue de vol ne pouvait jamais être vendue, et qu'on ne pouvait jamais vendre un Hébreu, à moins que la chose qu'il avait volée n'excédât le prix de sa personne. S'il valait cent écus, on ne le vendait pas pour un vol de quatre-vingt-dix écus.

Lavement, lotion, purification. Voyez ci-devant l'article *Baptême*.

Lavement des pieds. Les Orientaux avaient coutume de laver les pieds aux étrangers qui venaient de voyage, parce que pour l'ordinaire on marchait ayant les jambes nues, et les pieds garnis seulement d'une sandale. Ainsi Abraham fit laver les pieds aux trois anges. On lava aussi les pieds à Éliézer, et à ceux qui l'accompagnaient, lorsqu'ils arrivèrent à la maison de Laban, et aux frères de Joseph, lorsqu'ils vinrent en Égypte. Cet office s'exerçait d'ordinaire par les serviteurs et les esclaves. Abigaïl témoigne à David, qui la demandait en mariage, qu'elle s'estimerait heureuse de laver les pieds aux serviteurs du roi.

Le Sauveur du monde, après le dernier souper qu'il fit avec ses apôtres, voulut leur donner la dernière leçon d'humilité en leur lavant les pieds.

L'usage de laver les pieds aux nouveaux baptisés se voyait dans plusieurs endroits de l'Italie, dans les Gaules, dans l'Espagne et dans l'Afrique. Quelques anciens lui ont donné le nom de sacrement, et lui ont attribué la grâce de remettre les péchés véniels.

Les Syriens célèbrent la fête du lavement des pieds le jour du jeudi saint; les Grecs font le même jour le sacré *niptere*, ou le sacré lavement, on pratique aussi ce jour-là la dévote cérémonie du lavement des pieds dans l'église latine. Les évêques, les abbés, les princes, en plusieurs endroits, le pratiquent en personne. Le concile d'Elvire, voyant l'abus que quelques-uns en faisaient, par la trop grande confiance qu'on y avait, la supprima en Espagne.

Se laver les pieds, dans le sens moral, signifie se purifier des affections terrestres et charnelles.

Laver les mains. On se lavait fréquemment les mains parmi les Hébreux, comme on le voit dans S. Marc: *Nisi crebrò laverint manus, non manducant*. Le grec peut signifier qu'ils se lavaient les mains depuis le coude jusqu'à l'extrémité des doigts. Élisée versait de l'eau sur les mains d'Élie. Pilate lava ses mains pour marque de son innocence, dans le jugement injuste qu'il porta contre Jésus-Christ.

On lavait les enfants aussitôt après leur naissance: *Quando nata es, aqua non es lota in salutem*. On lavait aussi les morts; ainsi on lava Tabithe. On lavait ses vêtements lorsqu'on voulait se purifier de quelque souillure, ou se disposer à quelque action qui demandait une sainteté particulière. Les lotions extérieures étaient des symboles de la pureté intérieure que Dieu demande de ceux qui s'approchent des choses saintes, et de ceux qui le servent.

Laver ses pieds dans le beurre (1), *laver son habit dans le vin*, *laver ses pieds dans le sang du pécheur*, sont des expressions exagérées, pour marquer l'abondance du beurre et du vin, et la vengeance que le juste tire du pécheur.

Lentille, sorte de légume dont il est parlé en plus d'un endroit de l'Écriture. Ésaü vendit à Jacob son droit d'aînesse pour un mets de lentilles. Les lentilles d'Égypte étaient fort estimées chez les anciens. S. Augustin dit qu'on en portait en plusieurs endroits du monde.

Les Latins ont formé sur la lentille la figure de certains vases, auxquels ils ont donné le nom de *lenticula*.

Lentisque (*schinus*), genre de plante de la *diœcie décandrie* de Linné, et de la famille de térébinthacées de Jussieu; il est parlé de cet arbre résineux dans *Daniel* (xiii, 60): Un des vieillards accusateurs de Suzanne dit qu'il l'a vue parler à un jeune homme sous un lentisque, *sub schino*.

Léopard (*felis leopardus*, L.), quadrupède féroce du genre du chat, et originaire des parties les plus chaudes de l'Asie et de l'Afrique.

« Le nom de *léopard*, dit dom Calmet, ne se trouve dans les auteurs latins que depuis le quatrième siècle. Les anciens lisent *pardus* en latin, et *pardalis* ou *panther* en grec. L'auteur de la Vulgate met toujours *pardus*, et jamais *Leopardus*.

« Il paraît, par l'Écriture, que cet animal ne devait pas être rare dans la Palestine. On y trouve une ville nommée Beth-Nemrah, ou simplement Nemrah ou Nemrim, demeure de la léoparde, ou simplement *léoparde* ou *léopards*. Isaïe, décrivant l'heureux règne du Messie, dit que *le léopard demeurera avec le chevreau, et le lion avec l'agneau*. Jérémie dit que le léopard est en embuscade près des villes des méchants; que tous ceux qui en sortiront seront pris par cet animal. Et Osée, que le Seigneur sera comme une lionne et comme un léopard en embuscade sur le chemin des Assyriens, pour dévorer tous ceux qui passeront par là. »

L'hébreu *nemor*, qui signifie un léopard, marque, selon la lettre, ce qui est tacheté de diverses couleurs. Jérémie parle des taches du léopard: *L'Éthiopien changera-t-il sa couleur, et le léopard ses taches?* L'Écriture joint souvent le léopard et le lion, comme des animaux d'une égale férocité. Habacuc dit que les chevaux des Chaldéens vont plus vite que les léopards. L'épouse du *Cantique* parle de la montagne des léopards, c'est-à-dire, des montagnes remplies de bêtes sauvages, comme le Liban, le mont Sanir, le mont Hermon. Brocard dit que la montagne nommée *des léopards* est à deux lieues de Tripoli, vers le nord, et à une lieue du Liban. J'ai de la peine à croire que Salomon, dans le *Cantique*, ait eu en vue cette montagne particulière. Sur le léopard, on peut voir Bochart, *De Animalib. sacr.*, l. iii, c. vii, p. 785 *et seq.*

Lèpre. Moïse (*Lévit.* xiii) reconnaît trois sortes de lèpres: la lèpre des hommes, la lèpre des maisons, et la lèpre des habits.

La lèpre (1) *des hommes* est une maladie qui affecte la peau, et qui s'augmente quelquefois de telle sorte qu'elle y cause des croûtes, des gales et de violentes démangeaisons, et qu'elle corrompt toute la masse du

(1) Voyez l'article *Beurre*.

(1) On a donné le nom de *lèpre* à plusieurs affections très-différentes.

sang; d'autres fois c'est une simple difformité, comme l'enseigne Hippocrate, et comme le disent les Pères en parlant des lépreux que Jésus-Christ a guéris dans l'Évangile. Les Juifs regardaient la lèpre comme une maladie envoyée de Dieu; et Moïse ne prescrit aucun remède naturel pour la guérir: il veut simplement que le malade se présente au prêtre; que le prêtre juge de la qualité de sa lèpre; et que, s'il trouve que ce soit une véritable lèpre et capable de se communiquer aux autres, il sépare le lépreux de la compagnie des hommes; il ordonne certains sacrifices et certaines cérémonies pour la purification du lépreux, pour le faire rentrer dans la société civile, dans la participation des choses saintes, et dans le commerce des autres hommes.

Les différentes marques que Moïse donne pour distinguer la lèpre sont des signes des divers progrès de cette maladie: une tumeur au-dehors, une pustule, une tache blanche, luisante et vermeille, donnaient un juste soupçon qu'un homme était attaqué de la lèpre. Lorsqu'on voit une tache blanchâtre, rougeâtre et luisante dans la chair, le poil de cet endroit pâle-roux, l'endroit plus enfoncé que le reste de la peau, c'est une marque certaine de la lèpre. Ceux qui ont traité de cette maladie ont fait les mêmes remarques; mais ils ont distingué une lèpre naissante, d'une lèpre formée et d'une lèpre invétérée. La lèpre naissante se peut guérir; mais la lèpre invétérée est incurable. Les voyageurs qui ont vu des lépreux en Orient disent que cette maladie attaque principalement les pieds. Prosper Alpin dit qu'elle est encore fort commune dans l'Égypte. Maundrel, qui a vu des lépreux dans la Palestine, dit qu'ils ont les pieds enflés comme ceux des éléphants ou des chevaux rongés de farcin. M. de Tournefort, qui en a vu plusieurs dans ses voyages, croit que la lèpre n'est autre chose que le mal vénérien invétéré, et que la plupart en guériraient si on les soulageait de bonne heure; car la lèpre se communique avec une très-grande facilité, d'où vient que Moïse a pris tant de précautions pour empêcher que les lépreux ne pussent avoir communication avec les personnes saines. Cela s'étendait jusqu'aux corps morts infectés de lèpre, que l'on n'enterrait pas avec les autres. (Voyez *Lépreux.*)

La lèpre des maisons, dont il est parlé au *Lévitique*, XIV, 34 *et suiv.*, devait être connue des Israélites, qui avaient vécu en Égypte; et elle devait être fort commune dans la terre de Chanaan, où ils allaient entrer. Nous croyons que cette espèce de lèpre est causée par des vers qui rongent les pierres; ces vers sont noirs, de la longueur d'environ deux lignes, larges de trois quarts de ligne, enfermés dans une coque grisâtre, ayant une tête très-grosse, dix yeux fort noirs et fort ronds, quatre espèces de mâchoires disposées en croix, qu'ils remuent continuellement, et qu'ils ouvrent et ferment comme un compas à quatre branches. Le mortier est aussi mangé par une infinité de petits vers qui sont noirâtres, gros comme des mites de fromage, et qui ont quatre pieds assez longs de chaque côté, comme les mites.

La lèpre des habits est aussi marquée dans Moïse comme une chose commune de son temps. Voici comme il en parle: Si l'on remarque sur une étoffe de laine, sur une toile ou sur une peau, quelques taches verdâtres ou rouges, on portera ces habits au prêtre, qui les enfermera pendant sept jours; et si au bout de ce temps il remarque que ces taches s'augmentent et s'accroissent, il brûlera ces vêtements comme infectes d'une véritable lèpre. Si le prêtre voit que ces taches ne soient point augmentées, il fera laver ces habits; et au cas qu'après cela il n'y remarque rien d'extraordinaire, il les déclarera purs. Si les taches verdâtres ou rouges y sont demeurées, il fera brûler ces vêtements comme impurs; si elles se sont répandues et augmentées, il fera aussi brûler l'habit; enfin, si l'endroit soupçonné de lèpre paraît de la couleur d'un habit brûlé, et plus profond que le reste, on arrachera cet endroit de l'habit, et on pourra conserver ce qui en restera.

Pour expliquer la nature et les causes de cette lèpre des habits, nous suivrons la même hypothèse que nous avons proposée sur la lèpre des hommes et des maisons: nous croyons, et l'expérience le confirme, que les laines mal dégraissées, les étoffes gardées trop longtemps, certaines tapisseries d'Auvergne, sont sujettes aux vers et aux teignes qui rongent ces étoffes, ces peaux et ces laines. Il est très-croyable que la lèpre des habits et des peaux dont parle Moïse était causée par cette sorte de vermine. Dans les pays chauds, et dans un temps où les arts et les manufactures n'étaient pas encore portés au point de perfection où nous les voyons, les étoffes et les ouvrages de laine étaient apparemment plus exposés à la vermine qu'ils ne le sont dans nos climats, qui sont plus froids, et dans ce temps où l'industrie et l'expérience ont ajouté tant de perfection aux arts.

Lépreux. La loi excluait les lépreux du commerce des hommes; elle les reléguait à la campagne et dans des lieux inhabités; souvent plusieurs personnes attaquées de cette maladie se mettaient ensemble, et composaient une espèce de société. Nous en voyons des exemples dans les quatre lépreux qui étaient hors de Samarie, pendant que Bénadad, roi de Syrie, assiégeait cette ville, et dans les dix lépreux qui vinrent demander leur guérison à Jésus-Christ. On était si ponctuel sur cet article, que les rois mêmes étaient mis hors de leurs palais, exclus de la société et privés du gouvernement, lorsqu'ils tombaient dans cette maladie, ainsi qu'il arriva à Osias ou Azarias, roi de Juda, qui fut frappé de ce mal pour avoir voulu mettre la main à l'encensoir.

Lorsqu'un lépreux était guéri, il se présentait à la porte de la ville, et le prêtre examinait si véritablement il était nettoyé de sa lèpre. Alors cet homme allait au temple, prenait deux oiseaux purs, faisait un bouquet avec une branche de cèdre et une branche d'hysope liés avec un ruban de laine couleur d'écar-

late ; on remplissait d'eau un vase de terre, on attachait un de ces oiseaux vivants au bouquet dont on vient de parler. Le lépreux guéri tuait l'autre oiseau, et en faisait couler le sang dans le vase rempli d'eau. Après cela, le prêtre prenait le bouquet avec l'oiseau vivant, les plongeait dans l'eau teinte du sang d'un des oiseaux, et en arrosait le lépreux ; on lâchait ensuite l'oiseau vivant, et l'homme guéri et purifié rentrait dans la société des hommes sains et dans l'usage des choses sacrées.

Les lépreux étaient autrefois très-communs dans l'Europe. Il y en a qui croient que le commerce qu'on avait avec les Juifs, qui y étaient en grand nombre, contribuait à rendre la lèpre plus fréquente ; d'autres soutiennent qu'elle venait des nombreux voyages faits en Palestine du temps des croisades. On appela ces lépreux *ladres*, et on bâtit pour eux une infinité de léproseries consacrées à S. Ladre ou à S. Lazare, frère de Marie et de Marthe, ou à S. Job. Matthieu Pâris dit qu'il y avait en Europe jusqu'à dix-neuf mille ladreries. On séparait les lépreux du commerce des hommes, et on les obligeait de se tenir dans leurs léproseries ; on leur donnait des marques pour se faire connaître : ils portaient ordinairement des cliquettes ou des barils, afin qu'ils fussent connus et évités du peuple.

Depuis deux cents ans, la lèpre a presque entièrement cessé en Europe.

LETTRE. Le mot hébreu que l'on traduit par *epistola*, missive, signifie proprement *un écrit roulé*. Les anciens Hébreux, ainsi que font les Arabes modernes, *roulaient* leurs lettres. Dans tout l'Orient, lorsqu'on écrit à une personne de distinction, on renferme la lettre dans un sac plus ou moins riche, selon les rapports des correspondants. Par exemple, le pacha de Belgrade envoya sa réponse à l'ambassadeur anglais dans une *bourse de satin rouge*. Voyez la *Lettre* XXIII de lady Montagu. Mais Sanaballat envoya à Néhémias une *lettre ouverte*, c'est-à-dire, qui n'était pas renfermée dans un sac. Par là, il témoignait le peu de cas qu'il faisait du prince hébreu. Voy. *Néhémias* VI, 5.

LETTRES. Les Hébreux ont vingt-deux lettres, dont voici les noms et la valeur :

1. Aleph, A.
2. Beth, B.
3. Gimel, Gh.
4. Daleth, Dh.
5. Hé, H.
6. Vau, V.
7. Sain, S.
8. Cheth, Ch.
9. Theth, T.
10. Jod, I.
11. Caph, C.
12. Lamed, L.
13. Mem, M.
14. Nun, N.
15. Samech, S.
16. Hain, Ha.
17. Pé, Ph, ou P
18. Tzadé, Tz.
19. Koph, K.
20. Resch, R.
21. Schin, ou Sin, Sch, ou Sc.
22. Thauh, T.

On ignore qui est le premier inventeur des lettres et de l'écriture. On convient que c'est un art admirable et tout divin

De peindre la parole et de parler aux yeux,
Et, par les traits divers de figures tracées,
Donner de la couleur et du corps aux pensées.
(BRÉBEUF, trad. de la *Pharsale*, l. III.)

Quelques-uns ont cru qu'elles avaient toujours été en usage, et que Dieu, en inspirant à l'homme la raison et l'usage de la parole, lui avait aussi donné le secret d'exprimer ses pensées par l'écriture. On sait ce que dit Josèphe de certaines colonnes érigées avant le déluge par les fils de Seth, sur lesquelles ils avaient écrit leurs inventions et leurs observations astronomiques. On a attribué des livres à Adam et à Énoch. On supposait donc qu'ils avaient l'usage de l'écriture. L'ouvrage que les Sabiens attribuent à Adam subsiste encore aujourd'hui. On dit que le caractère en est tout-à-fait extraordinaire. Pour celui d'Énoch, on n'en a que des fragments qui sont d'une traduction grecque, ou plutôt qui sont tirés de l'original même : car on ne croit pas qu'il ait jamais été écrit en une autre langue, et que c'est l'ouvrage de quelque imposteur.

D'autres soutiennent que l'usage des lettres est bien plus récent. Quelques-uns en font honneur à Abraham, d'autres à Moïse, d'autres aux Phéniciens, d'autres à Saturne, d'autres aux Égyptiens. D'autres ont raisonné plus juste, et partagent l'honneur de cette invention à plusieurs personnes, et reconnaissent qu'elle a commencé plus tôt chez les peuples d'Orient, et plus tard chez ceux d'Occident ; que les uns ont inventé, et les autres seulement perfectionné cette invention ; que, dans les commencements, l'usage des lettres était rare et imparfait ; que leur figure était irrégulière et longue à former ; que dans la suite on les a perfectionnées, et qu'on en a rendu l'usage plus aisé et plus commun.

LEVAIN ; en grec, *zumé ;* en latin, *fermentum ;* en hébreu, *seor*. La loi défendait aux Hébreux de manger du pain levé, ou autre chose où il entre du levain, pendant les sept jours de la Pâque. Les Juifs avaient grand soin de purifier leurs maisons de tout levain dès la veille de cette fête, et Dieu avait défendu de lui offrir dans son temple ni levain, ni miel, c'est-à-dire, ni pain levé, ni miellé, dans les offrandes de gâteaux et d'autres pièces de four, qui se présentaient au Seigneur sur son autel. Mais, dans d'autres rencontres, rien n'empêchait que l'on ne lui offrît des pains levés et du miel. (Voyez *Nomb.* XV, 20, 21, où Dieu demande qu'on donne aux prêtres ou aux lévites les prémices des pains que l'on pétrissait dans toutes les villes d'Israël.) Saint Paul veut que les fidèles cé-

lèbrent la Pâque chrétienne avec les pains sans levain, *in azymis*, qui signifient, dans un sens mystique, la sincérité et la vérité; en quoi il nous donne deux instructions : la première, que la loi qui obligeait à l'observation littérale de la Pâque ne subsiste plus; et la seconde, que les pains sans levain désignaient la vérité et la pureté du cœur. Le même Apôtre fait allusion à ce qui se pratiquait dans la cérémonie de la Pâque, où l'on avait grand soin de nettoyer la maison de tout levain, lorsqu'il dit : Veillez sur vous-même, *car un peu de levain corrompt toute la masse* qui est dans le pétrin. Il ne faut que gros comme une noix de levain pour rendre impur tout ce que vous aurez pétri de pain. Ainsi, dans le moral, l'impureté du cœur souille toutes nos actions. Jésus-Christ appelle *levain des pharisiens* et des hérodiens, les maximes et la doctrine de ces gens-là.

Léviathan. Ce qui est dit du *Léviathan*, livre de *Job*, ch. xl, vers. 20 et suiv., les Pères l'expliquent allégoriquement du démon; plusieurs interprètes l'expliquent littéralement de la baleine. Samuel Bochart, dom Calmet et d'autres l'entendent du crocodile. (Voyez *ce dernier mot*.)

Lévites. Tous les descendants de Lévi peuvent être compris sous le nom de lévites; mais on entend principalement sous ce nom ceux qui étaient employés aux plus bas ministères du temple, pour les distinguer des prêtres descendus d'Aaron, qui étaient aussi de la race de Lévi, par Caath, mais employés à des exercices plus relevés dans le temple.

Les lévites donc étaient tous les descendants de Lévi par Gerson, Caath et Mérari, à l'exception de la seule famille d'Aaron; car les enfants mêmes de Moïse n'avaient aucune part au sacerdoce, et n'étaient que de simples lévites. Dieu les choisit en la place des premier-nés de tout Israël, pour le service de son tabernacle et de son temple. Ils étaient chargés d'en garder les portes, d'y faire garde nuit et jour, de porter, durant les marches du désert, les vases et les instruments, les ais, les voiles, les cordages et les tables du tabernacle. Ils obéissaient aux prêtres dans le ministère du temple, en leur présentant le bois, l'eau et les autres choses nécessaires pour les sacrifices. Ils chantaient et jouaient des instruments dans le temple et dans les autres cérémonies. Ils s'appliquaient à l'étude de la loi, et étaient les juges ordinaires du pays, mais toujours subordonnés aux prêtres.

Dieu avait pourvu à la subsistance des lévites, en leur donnant toutes les dîmes des grains, des fruits et des animaux dans Israël. Mais ils devaient donner aux prêtres la dîme de leurs dîmes; et, comme les lévites ne possédaient point de biens en fonds dans le pays, ces dîmes qu'ils donnaient aux prêtres étaient regardées comme les prémices qu'ils devaient offrir au Seigneur.

Dieu leur assigna quarante-huit villes dans le pays pour leur demeure, avec des champs, des pâturages et des jardins. De ces quarante-huit villes, on en donna treize aux prêtres, parmi lesquelles on en choisit six pour être villes de refuge. Tandis que les lévites étaient occupés au service actuel du temple, ils y étaient nourris des provisions qui y étaient, et des offrandes journalières qu'on y faisait; et si un lévite quittait le lieu de sa demeure pour venir servir au temple même hors le temps de son semestre ou de sa semaine, il y était reçu, nourri et entretenu comme ses autres frères qui y étaient en semaine.

La consécration des lévites se faisait assez aisément. Ils ne portaient point d'habits distingués du reste des Israélites, et Dieu ne leur ordonne rien de particulier pour le deuil. Voici la manière dont on les consacra au Seigneur. Le Seigneur dit à Moïse : Prenez les lévites du milieu des enfants d'Israël, et purifiez-les. Vous les arroserez de l'eau d'expiation, et ils raseront tout le poil de leur corps, et ils laveront leurs habits. On amènera deux bœufs, ou plutôt deux taureaux devant la porte du tabernacle. Alors tous les enfants d'Israël étant assemblés, mettront leurs mains sur la tête des lévites, comme pour marquer qu'ils les offrent au Seigneur. Après cela, les lévites mettront leurs mains sur la tête des deux taureaux, dont l'un sera offert en holocauste, et l'autre pour le péché. Vous présenterez les lévites au grand-prêtre Aaron et à ses fils, qui les offriront au Seigneur, et les élevant en l'air, vers les quatre parties du monde, ou en leur faisant faire quelques mouvements qui aient du rapport à celui que les prêtres faisaient en agitant certaines offrandes vers les quatre parties de la terre.

Josèphe raconte que, sous le règne d'Agrippa, roi des Juifs, environ l'an 62 de Jésus-Christ, et six ans avant la ruine du temple de Jérusalem par les Romains, les lévites demandèrent à ce prince la permission de porter, dans le temple, la tunique de lin comme les prêtres; ce qui leur fut accordé. Cette innovation déplut aux prêtres; et l'historien juif remar que que l'on n'avait jamais abandonné impunément les anciennes coutumes du pays. Il ajoute qu'Agrippa permit aux familles des lévites, dont la fonction ordinaire était de garder les portes et de faire d'autres fonctions pénibles, d'apprendre le chant et de jouer des instruments, pour pouvoir aussi servir au temple en qualité de musiciens.

Les lévites étaient partagés en différentes classes, savoir, les gersonites, les caathites, les mérarites et les aaronites, ou sacrificateurs. Voici le dénombrement que Moïse en fit après leur sortie d'Egypte, de tous les mâles depuis un mois et au-dessus, suivant l'ordre exprès qu'il en reçut de Dieu. (Voyez *le troisième chapitre des Nombres*.)

Les gersonites étaient au nombre de 7,500 : leur office, dans les marches du désert, était de porter les voiles et les courtines du tabernacle. Eliasaph, fils de Laël, était leur chef.

Les caathites étaient chargés de porter l'arche et les vases sacrés du tabernacle; leur nombre était de 8,600. Elisaphan, fils d'Oziel, était à leur tête.

Les mérarites étaient au nombre de 6,200; leur charge était de porter les pièces du tabernacle que l'on

ne pouvait mettre sur les chariots; ils avaient pour commandant, Suriel, fils d'Abihaïel.

Les aaronites étaient des sacrificateurs qui servaient dans le sanctuaire; Eléazar, fils d'Aaron, était leur général.

Dans les campements du désert, les lévites étaient distribués tout autour du tabernacle. Moïse et Aaron étaient à l'orient; les gersonites, à l'occident; les caathites, au midi; et les mérarites, au septentrion. Moïse avait ordonné que les lévites ne serviraient au tabernacle que depuis l'âge de vingt-cinq, ou, comme il dit ailleurs, depuis l'âge de trente ans jusqu'à cinquante. Mais David voyant qu'ils n'étaient plus occupés à ces gros travaux de transporter les vases du tabernacle, les obligea à servir dans le temple dès l'âge de vingt ans. Les prêtres et les lévites servaient par tour et par semaines dans le temple. Ils entraient en semaine le jour du sabbat, et en sortaient le même jour de la semaine suivante. Lorsque quelque Israélite faisait des festins de dévotion dans le temple, le Seigneur voulait qu'on y invitât les lévites.

Lévitique. C'est le troisième livre du *Pentateuque.* Il est appelé *Lévitique,* parce qu'il comprend principalement les lois et les réglements qui regardent les prêtres, les lévites, les sacrifices; d'où vient que les Hébreux lui donnent le nom de *loi des prêtres*, parce qu'il renferme plusieurs ordonnances concernant les sacrifices.

Lézard (1). Moïse met entre les animaux impurs, dont il défend de manger, deux sortes de lézards, *stellio* et *lacerta*. (*Lévit* xi, 30.)

Nous trouvons plusieurs sortes de lézards dans l'Ecriture; du moins nous trouvons jusqu'à trois ou quatre termes pour l'exprimer : *letaa*, *chometh*, *tinschemeth* et *schemamith*. Les trois premiers mots se trouvent dans l'endroit cité par Moïse. Les deux premiers sont traduits par *stellio* et *lacerta*. Le troisième est traduit par *une taupe;* mais Bochart soutient que c'est *un caméléon.* Le quatrième est décrit dans les *Proverbes* (xxx, 28), et il y est traduit par *stellio*, un lézard.

Libation, *libamen*, *libamentum*. Ces termes sont consacrés dans le langage de l'Ecriture pour marquer l'effusion des liqueurs, du vin, par exemple, que l'on répandait sur les victimes immolées au Seigneur. La mesure du vin pour les libations était la quatrième partie du hin, c'est-à-dire, une pinte, un poisson, cinq pouces cubes et un peu plus.

Chez les Hébreux, les libations se faisaient sur la victime déjà immolée, et sur les pièces de l'hostie posée sur l'autel, et prête à être consumée par les flammes. (Voyez *le Lévitique.*)

Ces libations consistaient en offrandes de pain, de vin et de sel; les offrandes de pain étaient des gâteaux de plusieurs sortes : les uns cuits au four, les autres cuits dans la poêle, ou dans une tourtière; les uns pétris avec de l'huile, les autres frottés d'huile, et les autres frits dans l'huile; quelquefois c'était de la simple farine, ou du gâteau arrosé d'huile. On en offrait sur l'autel une partie qui devait être consumée avec la victime; le reste demeurait au prêtre qui était de service, et se partageait avec les autres prêtres qui étaient actuellement dans le temple; car les offrandes ne se portaient pas et ne se consumaient pas au-dehors.

Chez les Grecs et les Latins, on offrait aussi des libations avec les sacrifices, mais on les versait sur la tête de la victime pendant qu'elle était encore en vie.

Licorne, *unicornis* des Latins, *monoceros* des Grecs. Cet animal, qui n'a été vu par aucun zoologiste, et dont il est fait mention dans *Moïse*, *Job*, *Isaïe*, et les auteurs profanes, est aujourd'hui placé, d'un accord presque unanime, au rang des êtres fabuleux. Les prétendues cornes de ce quadrupède, qu'on disait avoir découvertes, et qu'on a montrées en divers lieux, se sont trouvées à l'examen n'être que des cornes d'orix, des dents de narwhal (1), quelquefois même de l'ivoire tourné.

Lierre (*hedera helix*), arbrisseau toujours vert, qui s'attache aux murailles et aux arbres pour se soutenir. Le lierre était consacré à Bacchus, et l'on imprimait avec un fer chaud la figure d'une feuille de lierre sur ceux qui étaient dévoués à cette fausse divinité. On ignore comment les Hébreux appelaient le lierre, car il est certain que l'hébreu *kikaion*, qu'on lit dans *Jonas* (iv), ne signifie point du tout cet arbrisseau.

Lièvre (*lepus*). Cet animal est de la taille d'un lapin, mais plus gros. Les Hébreux regardent le lièvre comme un animal impur, peut-être parce qu'en Palestine il est sujet à la gale et à la lèpre comme le renard. Quelques médecins croient que la chair de cet animal est nuisible. Les Romains, au contraire, en faisaient grand cas :

Inter quadrupedes gloria prima lepus.

Moïse le range parmi les animaux immondes, quoiqu'il rumine, dit-il, mais parce qu'il n'a pas le pied fendu en deux : *Nam et ipse ruminat, sed ungulam non dividit.* Il a le pied fendu en plusieurs ongles ou espèces de doigts; ce qui seul suffisait pour le faire déclarer impur. On est persuadé aujourd'hui que le lièvre ne rumine pas; mais apparemment que l'on croyait le contraire du temps de Moïse, car les naturalistes conviennent qu'il ne rumine point, et on ne connaît aucun auteur, hors Moïse, qui ait écrit qu'il rumine. Seulement Aristote a remarqué que le lièvre a cela de commun avec les animaux ruminants, que l'on trouve du caillé dans son estomac. Le pape Zacharie, dans son *Epître* à saint Boniface, archevêque de Mayence,

(1) Genre de reptiles sauriens, de la famille des eumérodes.

(1) Le narwhal, par comparaison, a été nommé *licorne de mer.*

Quelques naturalistes pensent que les prétendues licornes pourraient bien être des antilopes anomales. Pallas a en effet remarqué le premier que la corne, chez les antilopes qui par anomalie n'en ont qu'une, acquiert un développement considérable, et prend une forme et une direction différentes de celles qu'elles ont dans l'état normal.

exhorte les chrétiens à s'abstenir de la chair de lièvre. Au reste, les interprètes ne sont point partagés sur la signification de l'hébreu *arnebeth;* ils conviennent qu'il signifie le lièvre.

LIGURE, pierre précieuse; en latin, *ligurius;* en hébreu, *leschem*. Théophraste et Pline décrivent le ligure comme une pierre semblable à l'escarboucle, et d'un éclat luisant comme le feu. Saint Epiphane et saint Jérôme ont cru que c'était une espèce d'hyacinthe. Quelques-uns ont prétendu que c'était la même que le *lyncurius*, ou pierre de lynx, qui se forme, dit-on, de l'urine de lynx qui se congèle en une pierre luisante dès qu'elle est sortie de son corps. Mais cela est fabuleux, comme le remarque Pline lui-même qui le rapporte. Le ligure était la première pierre du troisième rang du rational du grand-prêtre, et elle était inscrite du nom de *gad*.

LIMBES. Terme consacré aujourd'hui, dans le langage des théologiens, pour signifier le lieu où les âmes des saints patriarches étaient détenues, avant que Jésus-Christ y fût descendu après sa mort et avant sa résurrection, pour les délivrer et pour les faire jouir de la béatitude. Le nom de *limbes* ne se lit ni dans l'Écriture ni dans les anciens Pères, mais seulement celui d'*enfers, inferi*, ainsi qu'on le voit dans le symbole : *Descendit ad inferos*.

LIMITES, *bornes*. Moïse défend de toucher aux bornes des héritages de son prochain : *Non transferes terminos proximi tui, quos fixerunt priores in possessione tuâ*, etc. Tout le peuple donne sa malédiction à celui qui transfère les bornes plantées par ses devanciers. Job met ce crime parmi ceux des voleurs, des ravisseurs, de ceux qui oppriment les pauvres. Les bornes sont des choses sacrées, elles font partie du droit public. Siculus Flaccus, *de Conditionibus agrorum*, dit que quand on posait des bornes, on les oignait, on les couronnait, on les couvrait de voiles précieux : *Unguento velaminibusque et coronis eos coronabant*. Les docteurs juifs condamnent ceux qui transfèrent les bornes à une double peine du fouet : premièrement, à cause du vol de l'héritage d'autrui ; et secondement, à cause du violement de la loi, qui défend expressément de toucher aux bornes.

Chez les Romains, on punissait du dernier supplice un esclave qui, de son chef et à mauvais dessein, avait changé une borne. L'homme de condition était quelquefois exilé, et les particuliers étaient punis, selon les circonstances du crime, par des amendes pécuniaires ou par des châtiments corporels. Le respect des anciens pour les bornes allait presque jusqu'à l'adoration. Numa Pompilius, roi des Romains, ordonna qu'on ferait des offrandes aux bornes avec de la bouillie, des gâteaux et des prémices des fruits. Ovide dit qu'on leur immolait un agneau, et qu'on les arrosait de son sang.

LIN (*linum*) nommé en hébreu *bad*, plante assez connue, dont l'écorce, étant préparée, sert à faire des toiles très-fines et très-estimées.

Il y a une autre sorte de lin que l'Écriture appelle *schesch*, et que nous croyons être le coton. (V. ci-devant l'art. *Coton*.)

Le byssus est aussi compris sous le nom de lin, mais c'était une matière assez différente et du lin et du coton ; c'était une espèce de soie attachée au poisson enfermé dans la nacre rouge, que Rondelet a appelé *pinna manga*. (V. ci-devant *Byssus*.)

Enfin la plante du lin est encore nommée en hébreu *pista*, aussi bien que le lin dont on faisait les habits.

LION, animal fort connu, et dont il est très-souvent parlé dans l'Écriture. Le lion passe pour le roi des animaux à quatre pieds. Les Hébreux ont sept termes pour signifier le lion dans ses différents âges : 1° *gur* ou *gor*, un lionceau ; 2° *chephir*, un jeune lion ; 3° *ari* ou *arié*, un lion jeune et vigoureux ; 4° *schachal*, un lion dans la force de son âge ; 5° *schachaz*, un lion vigoureux ; 6° *labi*, un vieux lion ; 7° *laisch*, un lion décrépit et cassé de vieillesse. Mais dans l'usage on ne fait pas toujours ces distinctions.

Le lion était fort commun dans la Palestine, les auteurs sacrés en parlent très-souvent, et tirent leurs similitudes et leurs comparaisons du lion. Quelques anciens ont cru que le lion avait le cou composé d'un seul os, parce qu'ils le lui voyaient fort raide. Mais il est composé de plusieurs os ou vertèbres, comme ceux des autres quadrupèdes. C'est une erreur populaire de croire que le coq ait peur du lion ; c'est encore une fable que les lions dorment les yeux ouverts. Le lion était consacré au soleil ; et les profanes représentent le char de Cybèle conduit par des lions.

Le lion de la tribu de Juda, dont il est parlé dans l'*Apocalypse*, est Jésus-Christ, qui est sorti de la tribu de Juda et de la race de David, et qui a vaincu la mort, le monde et le démon.

LIS (*lilium*), genre de plantes de la famille des liliacées et de l'hexandrie monogynie. Les lis étaient fort communs dans la Judée, et y venaient en pleine campagne. Le P. Souciet prétend que le lis dont il est parlé dans l'Écriture, sous le nom de *sonsan*, est la *couronne impériale*.

Dans *Judith* (x, 3), il est parlé d'un ornement de femmes qui s'appelait *lis : Assumpsit dextraliola et* LILIA *et inaures*. « On ignore, dit D. Calmet, ce que c'était que ces lis. Ce pouvait être, au jugement de Grotius, quelque chose qui pendait du cou. Peut-être aussi que *lilia* du texte est une faute du copiste, qui, au lieu de *psilia*, des bracelets, qu'il n'entendait pas, aura mis *lilia*. Il est certain que le grec dit *pselia*, et que le syriaque a lu de même. »

LITURGIE. Ce terme est grec d'origine et est consacré dans l'Église pour signifier le saint sacrifice de l'autel, où l'on consacre le corps et le sang de Jésus-Christ. Cependant il ne se trouve pas toujours dans ce sens dans les livres du *Nouveau Testament*. Saint Luc et saint Paul l'emploient quelquefois pour désigner le service des prêtres de l'*Ancien Testament*, par exemple, en parlant du ministère de Zacharie, père de Jean-Baptiste, et du ministère sacerdotal de Melchi-

sédech. Il s'emploie aussi pour marquer le service que saint Paul rendait aux fidèles dans la prédication de l'Évangile, et dans les aumônes qu'il leur procurait. Dans les livres de l'*Ancien Testament*, il est mis pour le service que les prêtres et les lévites rendaient au Seigneur dans le temple. Il répond à l'hébreu *aboda*, qui signifie *servitus, officium, ministerium*.

Livre ; en latin, *liber* ; en hébreu, *sepher ;* en grec, *biblos*. On s'est servi autrefois de différentes choses pour faire les livres. Les lames de plomb et de cuivre, les écorces des arbres, les briques, les pierres, les bois, furent les premières matières qu'on employa pour y graver les choses et les monuments que l'on voulait transmettre à la postérité. Josèphe parle de deux colonnes, l'une de pierres et l'autre de briques, sur lesquelles les enfants de Seth écrivirent leurs inventions et leurs découvertes astronomiques. Porphyre fait mention de quelques colonnes que l'on conservait en Crète, où étaient écrites les cérémonies des sacrifices des corybantes. Les œuvres d'Hésiode furent d'abord écrites sur des tables de plomb que l'on conservait dans le temple des Muses en Béotie. Les lois du Seigneur furent écrites sur la pierre, et celles de Solon sur des ais de bois. Les tablettes de buis et d'ivoire furent aussi fort communes dans l'antiquité. Quand elles étaient de simple bois, souvent on les enduisait de cire pour avoir la facilité d'écrire et d'effacer avec le stylet.

Aux ais de bois succédèrent les feuilles de palmier et l'écorce la plus mince et la plus déliée des arbres, comme du tilleul, du frêne, de l'érable, de l'orme. De là est venu le nom de *liber*, qui signifie l'écorce intérieure des arbres. Et comme on roulait ces écorces pour les transporter avec plus de facilité, ces rouleaux furent appelés *volumen*, volume, nom qui fut donné aussi aux rouleaux de papier et de parchemin dont nous allons parler.

Le *papyrus* des anciens est une espèce de roseau qui croît sur le bord du Nil. Le tronc de cette plante est composé de plusieurs feuilles posées l'une sur l'autre, que l'on détache avec une aiguille. On les étend ensuite sur une table, mouillée à la largeur que l'on veut donner à la feuille de papier. On couvre cette première planche d'une couche de colle-forte fine ou de l'eau boueuse du Nil échauffée ; puis on pose une seconde planche de feuilles de papier sur cette colle, et on laisse sécher le tout au soleil. Voilà ce que c'était que le papier d'Égypte, qui a donné son nom à notre papier, qui en est si différent.

Les rois d'Égypte, ayant amassé à Alexandrie une nombreuse bibliothèque, ceux de Pergame voulurent suivre cet exemple. Mais les rois d'Égypte, par jalousie ou autrement, défendirent le transport du papier hors de leurs états ; ce qui obligea les rois de Pergame d'inventer le parchemin, nommé *pergamenum*, à cause de la ville de Pergame ; ou *membrana*, à cause qu'il est fait de la peau qui couvre les membres des animaux. Avec ces feuilles de vélin ou de parchemin, on fit des livres de deux sortes : les uns étaient des rouleaux composés de plusieurs feuilles de vélin, collées ou cousues l'une à l'autre bout à bout ; ces livres ne s'écrivaient que d'un côté, et, pour les lire, il fallait les dérouler et les étendre ; les autres livres étaient, comme les nôtres, composés de plusieurs feuillets liés les uns auprès des autres, écrit des deux côtés, et qui s'ouvraient comme nous ouvrons nos livres. Les Juifs se servent encore de rouleaux dans leurs synagogues, et les Bibles qu'ils y lisent en solennité sont faites à la manière des anciens volumes.

Les anciens écrivaient aussi sur le linge. Pline dit que les Parthes, encore de son temps, écrivaient sur leurs habits ; et Tite-Live parle de certains livres de linge, *lintei libri*, sur lesquels on écrivait les noms des magistrats et l'histoire de la république romaine, et que l'on conservait dans le temple de la déesse Moneta.

Quant au papier dont nous nous servons aujourd'hui, et qui est fait avec de vieux linges pourris, broyés et réduits en une espèce de bouillie, on n'en sait pas l'origine. On ne voit aucun livre, vieux de plus de cinq cents ans, qui soit écrit sur ce papier ; et peut-être que le plus ancien auteur où il en soit fait mention est Pierre-le-Vénérable, qui parle des livres faits de vieux linges : *ex rasuris veterum pannorum*. Le P. dom Bernard de Montfaucon a traité aussi du papier de coton, *carta bombycina*, qu'il montre avoir été en usage il y a plus de six cents ans. L'origine de ce papier n'est pas bien connue ; mais sa matière est certainement le coton, et l'usage en est assez commun depuis le dixième siècle.

Livres sacrés ou *canoniques*. Ce sont ceux qui sont imprimés dans nos Bibles. (Voyez ci-devant *Bible et Canon.)*

Livres apocryphes. (Voyez *Apocryphes*

Livre (*libra*), sorte de poids. La livre romaine est de douze onces, et la livre de France est de seize onces. Les Hébreux, au moins dans l'*Ancien-Testament*, et avant la domination des Grecs dans l'Orient, n'ont point mesuré par livres. On ne trouve le nom de *libra* que dans le *Nouveau-Testament*. Les anciens Hébreux employaient le terme de *siclus* quand il était question de poids ordinaires ; et du nom de talent quand il s'agissait de grands poids. Or, le sicle pesait une demi-once, ou quatre dragmes romaines. Le talent était de trois mille sicles, ou de quinze cents onces romaines. Ainsi il fallait trente-deux sicles pour une livre de Paris ; et le talent hébreu faisait quatre-vingt-douze livres six onces du poids de Paris.

Log, mesure hébraïque, qui tenait le quart du cabe, et par conséquent un demi-setier, un poisson, un pouce cube, et un peu plus. Il est parlé du log (IV *Rois* vi, 25) sous le nom de *quarta pars cabi*. Mais, dans le *Lévitique*, le nom de *log* se trouve souvent pour marquer la mesure d'huile d'olive que les lépreux devaient

offrir au temple, après qu'ils étaient guéris de leur incommodité.

Loi. Dans l'Écriture, le nom de *loi* tout seul se prend pour la loi de Moïse, et quelquefois pour toute la religion des Juifs, opposée à l'Évangile et à la religion chrétienne.

Le Psalmiste parle de la loi de Dieu sous différents noms; il la nomme *loi*, *commandements*, *ordonnances*, *statuts*, *témoignages*, *voie*, *sentier*, *parole*, *jugements*. Pour ne point répéter, nous réunirons ici ce qui est à remarquer sur ces différents noms. Le nom de loi, *lex*, est le nom générique. Les *commandements* sont les différentes parties de la loi, de même que les ordonnances et les statuts; l'hébreu distingue ces deux noms, *commandements* et *ordonnances;* la Vulgate les traduit l'un et l'autre par *mandatum;* le nom de *statuts* est celui que la Vulgate traduit par *justificationes, justifications*; et ce nom de *justifications* convient aussi à la loi de Dieu, soit en ce qu'elle justifie et rend justes ceux qui l'observent, soit en ce qu'elle est elle-même pleine de justice. Les commandements et les préceptes du Seigneur sont aussi appelés *témoignages*, *testimonia*, parce qu'ils nous attestent et témoignent la volonté de Dieu. Ils sont appelés *voie*, *via*, et *sentier*, *semita*, parce qu'ils nous enseignent la conduite que nous devons suivre, et qu'ils sont en effet comme la voie et le sentier par où nous devons marcher. Sous le nom de *parole* se doit comprendre, non seulement la loi en elle-même, mais encore les promesses et les menaces qui l'accompagnent; dans nos traductions vulgaires ce mot *parole* répond à trois expressions de la Vulgate, *verbum*, *eloquium*, *sermo;* et ces deux expressions de la Vulgate, *verbum*, *sermo*, dans le Psaume CXVIII, répondent à une seule de l'hébreu, qui signifie proprement *verbum*. Enfin, sous le nom de *jugements*, *judicia*, se doivent comprendre, non seulement les préceptes et les décrets du Seigneur, mais encore l'exécution des promesses et des menaces qui accompagnent ces préceptes et ces décrets.

Lot. C'est à tort qu'on écrit *Loth* en latin et en français. D'après l'hébreu et le grec, on doit écrire *Lot :* les meilleures éditions latines suivent cette dernière orthographe.

Loup (*lupus*), en hébreu *seeb*, en grec *lucos;* animal sauvage et farouche, demeurant dans les bois, ennemi du bétail, carnassier, goulu, rusé, d'un odorat exquis; ayant une tête carrée, et le poil tirant sur le gris.

L'Écriture signale neuf choses remarquables du loup. Elle dit : 1° qu'il vit de rapine; 2° qu'il est violent, cruel et sanguinaire; 3° qu'il est vorace et avide; 4° qu'il sort le soir pour ravir sa proie; 5° qu'il a la vue très-perçante; 6° qu'il est grand ennemi des troupeaux de brebis; 7° que Benjamin est un loup ravissant; 8° que les faux docteurs sont des loups couverts de peaux de brebis; 9° que les persécuteurs de l'Église, et les faux pasteurs, sont aussi des loups ravissants. Les prophètes, en plus d'un endroit, parlent des loups du soir. Par exemple, Jérémie dit que *le loup du soir dévorera les méchants.* Et Habacuc : *Ils sont plus légers que les loups du soir.* Et Sophonie : *Les juges sont les loups du soir.* S. Jérôme, sur Habacuc, remarque que vers le soir les loups sont plus dangereux, parce qu'alors la faim les presse. Les Septante, au lieu de *loups du soir*, ont traduit des *loups d'Arabie*, parce que le terme hébreu *Arab* signifie le soir et l'Arabie. Les loups sont communs en Arabie, mais ils n'ont rien de particulier en ce pays-là. Ainsi il n'est pas nécessaire de recourir à cette traduction.

Lucifer. Ce terme se prend, ou pour l'étoile du matin, ou pour Jésus-Christ, qui est la lumière du monde; ou enfin pour le démon, qui est souvent appelé *Lucifer* dans les écrits des Pères.

Lumière. En beaucoup d'endroits de l'Écriture, *lumière* signifie *bonheur*, *prospérité;* comme les mots *ténèbres*, *obscurité*, *nuit*, désignent le malheur, les calamités.

Lunatique. On donne ce nom à certains malades que l'on croit principalement attaqués dans les lunaisons, par exemple, aux épileptiques, aux maniaques, ou à ceux qu'une noire mélancolie tourmente; et enfin aux possédés du démon, car souvent on a pris pour de vrais possédés ceux qui étaient simplement tourmentés par une trop grande mélancolie. S. Jérôme croit que les lunatiques de l'Évangile étaient des possédés, à qui le peuple, par erreur, donnait le nom de lunatiques, parce qu'il les voyait plus tourmentés pendant les lunaisons. On peut voir les commentateurs sur *S. Matth.* IV, 24, et les auteurs qui ont traité exprès des maladies dont il est parlé dans l'Écriture.

Lune. Le Seigneur créa le soleil et la lune le quatrième jour du monde, afin qu'ils présidassent au jour et à la nuit, et qu'ils servissent à faire distinguer les temps et les saisons. Le soleil préside au jour, et la lune à la nuit; le soleil règle le cours de l'année, et la lune celui du mois; le soleil est comme le roi de l'armée du ciel, et la lune en est comme la reine. Moïse parle de la lune comme d'un corps lumineux, à peu près égal à celui du soleil : *Fecit Deus duo luminaria magna; luminare majus, ut præesset diei, et luminare minus, ut præesset nocti.*

Les auteurs sacrés nous disent aussi que la lune fut destinée de Dieu pour marquer les temps, les jours de fêtes et d'assemblée : *La lune*, dit l'auteur de l'*Ecclésiastique*, *dans toutes les révolutions qui lui arrivent*, *est la marque des temps*, *et le signe des changements de l'année. C'est la lune qui fixe les jours des fêtes : la lune a donné le nom aux mois.* Les Hébreux ont varié sur la manière de compter leurs mois et leurs années. Nous croyons que du temps de Moïse, et encore longtemps depuis, ils ont suivi l'année solaire; mais depuis le retour de la captivité de Babylone, ils ont eu leurs années lunaires; c'est ce que l'auteur de l'*Ecclésiastique* insinue dans le passage que nous venons de citer. Il est toujours vrai, soit qu'on suive l'année solaire ou lunaire, que la lune marque les révolutions

des temps, et que les hommes ont partagé l'année en douze mois, en suivant les douze révolutions qu'il ont remarquées en la lune dans le cours d'une année.

Je ne sais si les Hébreux connaissaient la cause des éclipses de lune : mais ils en parlent toujours en des termes qui marquent qu'ils les considéraient comme miraculeuses, et comme des effets de la puissance et de la colère de Dieu. Les prophètes, parlant de la ruine des empires, ne manquent guère de dire que le soleil sera couvert de ténèbres, que la lune retirera sa lumière, que les étoiles du ciel tomberont. Ces expressions sont très-communes, et je ne sache pas qu'il soit parlé expressément d'éclipses en aucun endroit. Aussi les Hébreux, qui ne croyaient pas que le soleil tournât autour de la terre, ne pouvaient expliquer d'une manière physique les éclipses de la lune, ni celles du soleil.

Les Orientaux en général, et les Hébreux en particulier, avaient plus de respect pour la lune que pour le soleil. Le culte de la lune, parmi eux, était plus étendu et plus célèbre que celui du soleil. Moïse dit aux Israélites de se donner de garde, en voyant le soleil, la lune, les étoiles et la milice du ciel, de leur rendre un culte superstitieux, puisque ce ne sont que des créatures destinées au service de toutes les nations qui sont sous le ciel. Job parle aussi du culte du soleil et de la lune : *Si j'ai vu le soleil dans sa clarté et la lune dans son éclat, si je m'en suis réjoui dans le secret, et si j'ai porté ma main à ma bouche pour la baiser* en signe d'adoration. Les Hébreux adoraient en particulier la lune sous le nom de *Meni*, d'*Astarte*, de déesse du bois, de reine du ciel, etc. Les Syriens lui rendaient leur culte sous le nom d'*Astarte* et d'*Uranie*, ou de *Céleste;* les Arabes, sous le nom d'*Alilat;* les Égyptiens, sous celui d'*Isis;* les Grecs, sous le nom de Diane, Vénus, Junon, Hécate, Bellone, Minerve, etc.

Macrobe et Julius Firmicus disent que les hommes déguisés en femmes, et les femmes déguisées en hommes, sacrifiaient à la lune; et le rabbin Maimonides croit que c'est là ce que Moïse a voulu défendre en interdisant les déguisements et les changements d'habits. La lune était adorée sous le nom d'un dieu, et non d'une déesse, chez les peuples de Syrie, de Mésopotamie et d'Arménie. Les Sépharvaïms l'appelaient *Ana-Melech*, le roi bénin. Strabon le nomme *Men.* Isaïe lui donne le même nom. On la dépeignait vêtue en homme, et on voit encore des médailles où elle est dépeinte sous l'habit et la forme d'un homme armé, ayant à ses pieds un coq, et coiffée d'un bonnet à la phrygienne ou à l'arménienne. Spartien assure que ceux de Charrès, en Mésopotamie, croyaient que tous ceux qui tenaient la lune pour une déesse, seraient toujours assujétis à leurs femmes. Il ajoute qu'encore que les Grecs et les Egyptiens lui donnent quelquefois le nom de déesse, toutefois ils lui donnent toujours le nom de dieu dans leurs mystères. Dans l'Écriture nous n'avons aucun nom pour désigner une déesse; et *Astarte*, qui est la lune, est nommée dieu, de même que Baal, qui est le soleil.

On faisait à la lune des sacrifices de plusieurs sortes. On voit, dans Isaïe et dans Jérémie, qu'on lui offrait, aux carrefours ou sur le toit des maisons, des sacrifices de gâteaux et de semblables offrandes. C'est ainsi que les Grecs honoraient *Hécate* ou *Trivia*, qui est la même que la lune; mais ailleurs on lui offrait des victimes humaines. Strabon raconte que, dans les pays voisins de l'Araxe, on adore principalement la lune, qui y a un temple fameux. La déesse y a plusieurs esclaves, et tous les ans on lui en immole un en sacrifice, après l'avoir nourri toute l'année somptueusement. Lucien parle de semblables sacrifices qu'on faisait à la déesse de Syrie, qui n'était autre que la déesse céleste, ou la lune. Les pères conduisent leurs enfants enfermés dans des sacs, au haut du vestibule du temple de la déesse, et les précipitent dans la place; et lorsque ces malheureuses et innocentes victimes crient et se plaignent, les pères répondent que ce ne sont pas leurs fils, mais des bœufs.

Les Juifs attribuaient différents effets à la lune; par exemple, Moïse parle des fruits du soleil et de la lune : *De pomis fructuum solis et lunæ.* Le soleil et la lune sont considérés comme les deux principes de la production des fruits de la terre. La lune leur fournit l'humidité, et le suc qui les nourrit; le soleil cuit cette humidité, et dissipe ce qui abonde : *Lunæ femineum ac molle sidus atque nocturnum, solvere humorem et trahere, non auferre.* Quelques commentateurs croient que les *fruits du soleil* sont ceux qui ne viennent qu'une fois l'année, comme le froment, les raisins, etc., et que les fruits de la lune sont ceux qui se recueillent en différents mois de l'année, comme les concombres, les figues, etc.

LUNULES (*lunulæ*). Dieu menace, dans *Isaïe*, d'ôter aux filles de Sion leurs chaussures précieuses et leurs lunules ou leurs croissants, qui servaient à orner leur chaussure : *Auferet Dominus ornamentum calceamentorum et lunulas.* Les sénateurs romains mettaient à l'endroit de la cheville, au-dessus du talon, une espèce de boucle qu'ils appelaient *lune*, parce qu'elle avait la figure d'un croissant : *Patricia clausit vestigia luna.* Quelques-uns ont cru qu'on la mettait au-devant et au bas de la jambe; mais ce sentiment est singulier; les anciennes figures la représentent autrement. Bruduas, frère d'Hérode Atticus, mettait cette lune au-dessus du talon sur la cheville. Elle était d'ivoire, et avait la forme d'un croissant. Le terme hébreu, que saint Jérôme a rendu par *lunulas*, signifie en effet une *lune;* et *meniscos*, dont se servent les Septante, peut aussi signifier la même chose.

LUSTRATIONS. Ce terme est consacré, dans le style des auteurs qui ont traité des cérémonies religieuses, pour marquer les aspersions, fumigations et autres cérémonies employées pour purifier les lieux ou les personnes souillées. Par exemple, Dieu ordonne à Moïse de prendre les lévites du milieu des enfants d'Israël, et de les purifier par l'eau d'expiation : *Aspergantur aquâ lustrationis.* Ailleurs il ordonne, sous peine de la vie, que quiconque se sera souillé par

l'attouchement d'un mort, ou en assistant à des funérailles, se purifie en s'arrosant avec l'eau de lustration. Cette eau était une espèce de lessive que l'on faisait en jetant dans de l'eau pure une pincée de la cendre d'une vache rousse immolée au jour de l'expiation solennelle. On arrosait de cette eau les personnes et les choses qui avaient contracté quelque souillure à l'occasion d'un mort. On peut aussi donner le nom de lustration à ce qui se pratiquait lorsqu'un lépreux était guéri de sa lèpre, ou qu'une femme venait se présenter au temple après ses couches.

On se sert aussi souvent du verbe *lustrare*, en parlant de la consécration que les parents faisaient de leurs enfants en l'honneur du faux dieu Moloch. Ils les faisaient passer ou par-dessus les flammes, selon quelques-uns, ou entre deux feux, selon les autres ; ou enfin ils les consumaient dans les flammes, suivant la plus commune opinion. C'est ce que Dieu avait très-expressément défendu, et ce qui ne laissa pas de se pratiquer assez souvent dans Israël. Voyez ci-après *Moloch*.

Luth. Instrument de musique à cordes. Autrefois il n'avait que six cordes, à présent il en a onze. Il est composé de la table, qui est de bois de sapin ou de cèdre ; du corps, fait de neuf où dix éclisses ; du manche, qui a neuf touches, et de la tête, ou sont les chevilles qui servent à monter les cordes au ton qu'on veut leur donner. Elles sont attachées à un chevalet qui est au bas de la table, et par l'autre extrémité elles portent sur un morceau d'ivoire, où il y a de petites entailles, et qui est au bout du manche. Le son sort par une rose qui est au milieu de la même table. On pince les cordes de la main droite, et on se sert de la gauche pour appuyer sur les touches. On traduit ordinairement le latin *cithara*, *testudo* ou *chelis* par un luth ; mais il est certain que la cithare ancienne, nommée *kinnor* dans l'hébreu, est fort différente du luth.

Lycanthropie (1). On appelle ainsi la maladie dans laquelle tombe un homme, lorsque, par un effet d'une imagination blessée et d'un cerveau échauffé, il s'imagine être devenu bœuf, loup, chien ou chat, etc., et prend toutes les inclinations, les manières et les sentiments de ces animaux. On croit communément que Nabuchodonosor, par un effet de la puissance de Dieu, tomba dans cette manie : ainsi ce prince, croyant fortement qu'il était devenu bœuf, commença à marcher à quatre *pattes*, à brouter l'herbe, à frapper de la tête comme avec des cornes, à demeurer dans les champs, à fuir la compagnie des hommes, à laisser croître ses cheveux, sa barbe et ses ongles comme une bête. Ses gens étonnés d'un événement si prodigieux, le saisirent et le lièrent, comme le marque Daniel : *Alligetur vinculo æreo et ferreo*. Ils le traitèrent comme on traite les maniaques et les furieux, de peur qu'ils ne commettent quelque violence ou qu'ils ne se jettent dans quelque précipice. Mais enfin il s'échappa, et vécut à la campagne comme une bête. Ces sortes de maladies ne sont nullement inconnues aux médecins, et il y a peu de livres de médecine qui n'en parlent.

(1) Les nosologistes modernes regardent la lycanthropie comme une variété de la mélancolie.

Lyre, instrument de musique qui se trouve assez souvent dans l'Écriture. *Lyra*, en latin et en grec, répond à l'hébreu *kinnor*, qui se traduit assez souvent par *cithara*. C'était un instrument à cordes, qui se trouve représenté sous plusieurs figures différentes dans les anciens bas-reliefs, médailles et peintures, tantôt avec trois cordes ou avec quatre, et tantôt avec cinq ou six, ou sept, toujours tendues du haut en bas, et résonnant sur un pied creux. On représente ordinairement Apollon avec une lyre en main. On dit que Mercure fut inventeur de cet instrument, mais nous savons par l'Écriture qu'il était en usage dès avant le déluge.

Lys (*lilium*), fleur très-commune. Voyez ci-devant *Lis*.

M

Machabées. Nous avons quatre livres des *Machabées*, dont les deux premiers sont canoniques, et les deux autres apocryphes.

Machines de guerre. Les machines de guerre propres à assiéger les villes sont d'une invention assez récente, comparées à la plus haute antiquité. Il n'en est fait aucune mention dans Homère ; et Diodore de Sicile remarque que Sardanapale, roi d'Assyrie, soutint dans Ninive un siége de sept ans, parce qu'alors les machines propres à battre et à prendre les villes n'étaient pas encore inventées. Mais vers le même temps nous lisons qu'Osias, roi de Juda, avait amassé dans ses arsenaux *des boucliers, des lances, des casques, des cuirasses, des arcs et des frondes pour jeter des pierres. Il fit de plus dans Jérusalem des machines d'une invention particulière pour être placées sur les tours et sur les angles des murs, pour lancer des dards et de grosses pierres ; et son nom devint célèbre dans les pays éloignés, parce qu'il se rendit admirable par cette manière de se fortifier.* (II *Paralip.* xxvi, 14.) Voilà peut-être le premier exemple de machines de guerre.

Quelque soixante et dix ans après, Nabuchodonosor, dans les siéges qu'il fit de la ville de Tyr et de celle de Jérusalem, employa les béliers et les balistes. Le mot hébreu *car*, que l'Écriture emploie pour désigner cette machine de guerre, signifie un *vrai bélier*, et par métaphore, une machine avec laquelle on enfonçait les portes et on renversait les murailles des villes. Le prophète Ézéchiel, parlant du siége de Tyr par Nabuchodonosor, marque la manière ancienne dont on

assiégeait les places : *Le roi de Babylone élèvera contre vous des tours ; il formera des terrasses autour de vous ; il lèvera le bouclier contre vous, il placera ses machines de cordes, il les placera contre vos murs, et il détruira vos tours par ses armées.*

Les anciens, lorsqu'ils assiégeaient une place, l'enfermaient d'ordinaire de terrasses, de tours et de fossés, afin que les assiégés ne pussent ni faire de sorties, ni tirer du secours de dehors. *Lever le bouclier*, peut marquer ce que les Romains appelaient *faire la tortue*, lorsqu'on faisait approcher les soldats couverts de leurs boucliers, serrés les uns contre les autres, comme l'écaille d'une tortue, pour faire la sape des murailles, ou pour briser les portes, ou y mettre le feu. *Les machines de cordes* sont les *balistes* ou les catapultes dont on se servait pour lancer des pierres ou des dards; ou bien, on peut entendre sous ce nom des corbeaux ou crochets attachés à des cordes, que l'on jetait au haut des murs, et par le moyen desquels on les arrachait et on les démolissait. On peut entendre de ces mains ou de ces crochets de fer, ce passage du second livre des *Rois : Alors tout Israël amassera des cordes contre cette ville, et ils en arracheront jusqu'à la dernière pierre dans le torrent.*

Magiciens. Le nom de *magicien*, *magus*, *magi*, se trouve assez souvent dans l'Écriture. D'ordinaire c'est pour désigner un devin ou un diseur de bonne aventure, etc. Moïse, par exemple, défend de consulter ces sortes de gens, sous peine de mort : *Non declinetis ad magos, nec ab ariolis aliquid sciscitemini........, Anima quæ declinaverit ad magos et ariolos.........., ponam faciem meam contra illam et interficiam illam de medio populi sui.* Les termes hébreux *oboth* et *jedonim* signifient à la lettre, le premier des gens *remplis de l'esprit de Python* ou du démon, qui se mêlent de prédire l'avenir; et le second, des *connaissants*, des gens qui se vantent de connaître les choses cachées. Ce sont ces sortes de gens que Saül extermina des terres d'Israël.

Daniel parle aussi des *magiciens* et des devins qui étaient en Chaldée sous le roi Nabuchodonosor. Il en nomme de quatre sortes : *chartumim*, *asaphim*, *mecasphim* et *casdim*. Les premiers signifient, selon Théodotien, des *enchanteurs;* selon les Septante, des *sophistes*; selon S. Jérôme, des devins, *ariolos*, des diseurs de bonne aventure, des tireurs d'horoscope. Le second terme, *asaphim*, a beaucoup de rapport au grec, *sophos*, sage, soit que les Grecs aient pris ce terme des Babyloniens, ou les Babyloniens des Grecs. Le nom d'*asaphim* n'a pas sa racine dans la langue chaldéenne, et Grotius croit qu'il vient du grec. Théodotien et saint Jérôme l'ont rendu par des *magiciens*, et les Septante par des *philosophes.*

Le troisième terme, qui est *mecasphim*, est traduit, par saint Jérôme et par les Grecs, *malefici*, des enchanteurs, de ces gens qui usent d'herbes et de drogues magiques, du sang des victimes, des os des morts, pour leurs opérations superstitieuses. Le quatrième, qui est *casdim*, des Chaldéens, a deux significations : la première marque le peuple chaldéen dont Nabuchodonosor était alors monarque; la seconde désigne une sorte de philosophes nommés Chaldéens, qui occupaient un quartier séparé de la ville, et qui étaient exempts des charges et des impositions publiques, dont l'étude était la physique, l'astrologie, la divination, la prédiction de l'avenir par l'inspection des astres, l'interprétatio des songes, la science des augures, le culte des dieux, etc. (Voyez *Diodore de Sicile*, liv. I et II, et *Strabon*, liv. VI.)

Tous les arts curieux et superstitieux étaient interdits parmi les Israélites; et afin de leur ôter l'envie d'imiter les autres peuples d'Orient, qui avaient tous leurs devins, leurs magiciens et leurs enchanteurs, Dieu leur avait donné les prophètes, qui leur découvraient l'avenir et les choses cachées d'une manière sûre, claire et aisée; au lieu que les prédictions des devins étaient toujours obscures, énigmatiques, douteuses et dangereuses, tant par rapport à ceux qui consultaient, qu'à ceux qui étaient consultés. Les lois les condamnaient également à mort.

Magie. Il y a plusieurs sortes de magies. La loi de Dieu condamne toutes celles qui ne sont point naturelles, et où l'on emploie les conjurations et les invocations du démon ; en un mot, toute magie noire, et toutes les manières superstitieuses que les sorciers, les enchanteurs, les nécromanciens, les exorcistes, les astrologues, les devins, les interprètes des songes, les diseurs de bonne aventure, les tireurs d'horoscope, emploient pour exercer leur art diabolique, soit pour nuire aux hommes, ou pour leur procurer la santé ou d'autres avantages. Dieu défend de consulter les magiciens, sous peine de la vie. Il menace d'exterminer ceux qui les consulteront en secret. Saül fit ce qu'il put pour les chasser du pays d'Israël; mais il ne put empêcher qu'il ne s'y en trouvât, et que les Israélites ne fussent toujours adonnés à ces sortes de superstitions. On sait que les magiciens de Pharaon imitèrent, par leurs enchantements, les vrais miracles de Moïse.

Mains (*manus*). *L'imposition des mains* est une cérémonie fort usitée dans l'Ancien et le Nouveau Tesment.

1° Souvent elle se prend pour l'ordination et la consécration des prêtres et des ministres sacrés, tant chez les Juifs que chez les chrétiens. 2° Elle s'emploie aussi quelquefois pour l'établissement des juges et des magistrats à qui l'on imposait les mains, en leur confiant ces emplois. Jacob imposa les mains à Ephraïm et à Manassé, en leur donnant sa bénédiction. Le grand-prêtre étendait les mains vers le peuple, lors qu'il récitait la formule solennelle des bénédictions. Les Israélites qui présentaient des hosties pour le péché au tabernacle imposaient leurs mains sur ces hosties, en confessant leurs péchés. Les témoins imposaient les mains sur la tête de la personne accusée, comme pour marquer qu'ils se déchargeaient sur elle de la peine de son sang. Notre Sauveur imposait les mains aux enfants qu'on lui présentait, et il les bénis-

sait. On trouve aussi l'imposition des mains employée pour le sacrement de la Confirmation. Les Apôtres donnaient le Saint-Esprit aux baptisés, en leur imposant les mains. Les Israélites mirent les mains sur les lévites, en les offrant au Seigneur pour être consacrés à son service.

Main (manus) se met quelquefois pour l'étendue : *Hoc mare magnum et spatiosum manibus* (Psalm. CIII, 26), et Isaïe (XXII, 18, Hébr.) : *Terram spatiosam manibus;* Genes. XXXIV, 21, et II Esd. VII, 4.

La main se met aussi pour un monument qu'Absalon érigea auprès de Jérusalem (II Reg. XVIII, 18) : *Absalon erexerat sibi, dùm adhuc viveret, titulum in valle regis... et appellatur Manus Absalon, usque ad hanc diem.*

La main se prend aussi souvent pour la puissance et pour l'impression de l'Esprit-Saint qui se fait sentir sur un prophète : *Facta est super eum manus Domini.* Il est dit en plusieurs endroits que Dieu a donné sa loi, ou qu'il a envoyé ses ordres *par la main* de Moïse, ou de quelque autre prophète ; qu'il a parlé à son peuple *par la main des prophètes*, etc., c'est-à-dire, par leur moyen, par leur bouche, etc.

La main élevée marque la force, l'autorité. Ainsi il est dit que Dieu a tiré son peuple de l'Égypte la main haute et élevée, c'est-à-dire, avec hauteur, avec autorité, sans que les Égyptiens aient pu s'y opposer. La main élevée signifie aussi quelquefois l'insolence du pécheur qui s'élève contre Dieu sans crainte et sans respect : *Peccare elatâ manu* (*Deut.* XXXII, 27).

Main se met quelquefois pour la vengeance que Dieu exerce contre quelqu'un. *La main du Seigneur s'appesantit sur les Philistins* lorsqu'ils eurent pris l'arche d'alliance, et on leur dit qu'elle ne cesserait pas de les opprimer qu'ils n'eussent renvoyé l'arche avec des présents.

Main se dit aussi pour *fois*. Daniel et ses compagnons se trouvèrent *dix mains* plus sages que tous les mages et les devins du pays. De là peut venir le mot de *maint* et *mainte*, beaucoup, plusieurs.

Jeter de l'eau sur les mains de quelqu'un, signifie le servir ; ainsi on dit qu'Élisée jetait de l'eau sur les mains d'Élie, pour dire qu'il était son serviteur.

Laver ses mains (1). Pilate lave ses mains pour marquer qu'il est innocent de ce qu'on veut lui faire faire en condamnant Jésus, dans lequel il ne trouvait aucun sujet de condamnation. Le Psalmiste *lave ses mains dans le sang des pécheurs;* il approuve la vengeance que Dieu tire de leur iniquité. Le juste *lave ses mains parmi les innocents;* il est lié d'amitié avec eux.

Baiser sa main est un acte d'adoration : *Si j'ai vu le soleil dans son éclat, et si j'ai baisé ma main*, dit Job.

Remplir ses mains signifie prendre possession du sacerdoce, entrer en possession d'une dignité sacerdotale, en faire les fonctions ; parce que dans cette cérémonie on mettait dans les mains du nouveau prêtre les parties de la victime qu'il devait offrir.

S'appuyer sur les mains de quelqu'un est une marque de familiarité et de supériorité. Le roi d'Israël avait un de ses confidents sur qui il s'appuyait, et le roi de Syrie s'appuyait ainsi sur Naaman, lorsqu'il allait au temple du Dieu Remmon.

La main se met quelquefois pour le bord, le côté, les gonds d'une porte, les bras, les soutiens d'un trône, etc.

Lever la main est une manière de prêter serment, usitée parmi toutes les nations.

Donner les mains signifie, dans l'Écriture, accorder la paix, jurer amitié, promettre toute assurance, faire alliance : *Dexteram dedit, accepit, abiit.* Les Juifs disent qu'ils ont été obligés de *donner les mains* aux Égyptiens et aux Assyriens, pour avoir du pain ; c'est-à-dire, de se rendre à eux, de faire alliance avec eux, pour pouvoir subsister, pour sauver leur vie dans leur extrême nécessité.

La main droite, chez les Hébreux, signifie ordinairement le côté du midi. (Voyez ci-devant *Droite.*)

MAISON. Le Seigneur vous *fera une maison*, hébraïsme pour, *vous donnera une postérité illustre.*

MALADIES. Les maladies et la mort sont des suites et des effets du péché ; c'est l'idée que l'Écriture nous en donne. Les anciens Hébreux, peu versés dans l'étude de la physique, et peu accoutumés à recourir aux causes naturelles, et à consulter les médecins dans leurs maladies, les attribuaient ordinairement aux mauvais esprits, exécuteurs de la vengeance divine. Pour peu que les incommodités parussent extraordinaires, et que la cause leur en fût inconnue, ils ne manquaient pas de dire que c'était un coup de la main vengeresse du Seigneur ; les plus pieux et les plus sages recouraient à Dieu pour en obtenir la guérison ; et on blâme le roi Asa de ce que, dans les

(1) Les Juifs modernes, c'est-à-dire, les pharisiens, seule secte qui ait survécu à la nation, se lavent les mains avant de faire leurs prières. Il y a pour cet objet à l'entrée de chaque synagogue une fontaine à robinet, avec de l'eau ; à défaut d'eau, on y supplée par de la terre sèche, dont on se frotte les mains. Nous voyons absolument le même usage chez les mahométans. Quelques interprètes pensent que Naaman (IV *Rois* V, 17), voulait emporter de la terre pour suppléer aux eaux du Jourdain de ladite manière ; mais le texte de ce verset fait voir que la destination de cette terre était pour faire un autel, conformément au précepte de l'*Exode* (XX, 24) : *Altare de terrâ facietis mihi.* D'ailleurs Naaman aurait emporté deux charges d'eau aussi facilement que deux charges de terre.

Les Juifs sont tenus de se laver les mains avant de manger du pain, et de prononcer cette bénédiction : « Soyez béni, ô Adonaï, roi de l'univers, qui nous avez sanctifiés par vos commandements, et nous avez ordonné de laver nos mains ! » Celui qui manque à ce précepte, disent les rabbins, est digne de mort. Le lavement des mains n'est pas prescrit par la loi de Moïse ; ce n'est qu'un commandement des pharisiens, et ces messieurs prétendent qu'on l'observe comme venant de Dieu même : la transgression en est punie plus rigoureusement que celle de la plupart des préceptes du *Pentateuque.*

douleurs de la goutte dont il était attaqué aux pieds, il n'eut pas recours au Seigneur, mais de ce qu'il mit sa confiance aux médecins : *Nec in infirmitate suâ quæsivit Dominum, sed magis in medicorum arte confisus est.* Les amis de Job ne balancent pas à attribuer à la justice de Dieu toutes les incommodités dont ce saint homme était accablé. La lèpre, si commune parmi les Juifs, se traitait comme une maladie envoyée de Dieu; c'étaient les prêtres qui jugeaient de la nature et des qualités de ce mal, qui renfermaient le malade, qui le déclaraient guéri ou atteint de lèpre; et, après sa guérison, le malade offrait un sacrifice, comme pour expier sa faute. Marie, Giezi, et le roi Ozias, frappés soudainement de lèpre (la première, en punition des discours de détraction; le second, pour son avarice; et le troisième, pour sa présomption); tout le peuple d'Israël frappé de peste, pour punir la vanité de David; et quantité d'exemples de même nature, fomentaient et augmentaient la prévention du peuple à cet égard.

Dans l'Évangile, on attribue la cause de la plupart des maladies au démon.

Mammona. Ce nom est proprement syriaque. Il signifie *les richesses.* Notre Sauveur dit qu'on ne peut à la fois servir Dieu et les richesses, et que nous ne devons pas nous faire des amis du *mammone*, ou des richesses d'*iniquité*, c'est-à-dire, des richesses temporelles, qui sont d'ordinaire des instruments d'iniquité, et qui ne s'acquièrent que trop souvent par des voies injustes. Quelques-uns ont avancé que *mammona* signifiait le dieu des richesses; mais on n'a aucune preuve de ce sentiment. *Mammon*, en hébreu, signifie caché; et *mammona*, les richesses. Saint Augustin remarque que, dans la langue punique ou africaine, *mammona* signifie le gain : *Mammona apud Hebræos divitiæ appellari dicuntur. Congruit et Punicum nomen; nam lucrum Punicè, mammon dicitur.*

Mamzer. Ce terme est hébreu, et il signifie *un bâtard.* Dieu défend d'admettre les *mamzers*, ou bâtards, dans l'assemblée de son peuple, jusqu'à la dixième génération. Les rabbins distinguent trois sortes de *mamzers :* 1° ceux qui sont nés d'un mariage contracté entre parents; dans les cas défendus par la loi, 2° ceux qui viennent d'une conjonction criminelle, et punissable par les juges du dernier supplice, comme sont les enfants adultérins; 3° ceux qui naissent d'un commerce incestueux, et condamné dans la loi sous peine de retranchement. Ils distinguent encore entre les mamzers certains et les mamzers incertains. Les premiers sont ceux dont la naissance est notoirement corrompue, et ils sont exclus sans difficulté de l'assemblée du Seigneur. Les mamzers douteux sont ceux dont la naissance est incertaine. On ne pouvait pas, en rigueur, les exclure de l'assemblée; toutefois les scribes les en éloignaient, de peur qu'il ne se glissât parmi eux quelques mamzers certains.

Mais la Vulgate, les Septante et les auteurs du droit canon, prennent *mamzer* pour le fils d'une femme prostituée.

Mandragore (*atropa mandragora*). Cette plante, très-commune en Asie et dans l'Europe méridionale, appartient à la famille des solanées; elle est très-purgative et répand une odeur fétide. Les anciens ont débité sur son compte une foule de fables ridicules : aujourd'hui, elle est sans usage.

Le terme *dudaim*, dont Moïse s'est servi (*Genèse* xxx, 14), et que l'on a traduit par mandragore, est du nombre de ceux dont on ignore aujourd'hui la véritable signification.

Manger (*manducare*). Les anciens Hébreux ne mangeaient pas indifféremment avec toutes sortes de gens; ils auraient cru se souiller et se déshonorer de manger avec des gens d'une autre religion ou d'une profession honteuse et décriée. Du temps du patriarche Joseph, ils ne mangeaient point avec les Égyptiens, ni les Égyptiens avec eux. Du temps de notre Sauveur, ils ne mangeaient point avec les Samaritains : *Non enim coutuntur Judæi Samaritanis.* Et les Juifs étaient fort scandalisés de voir que Jésus-Christ mangeait avec les publicains et les pécheurs : *Quare cum publicanis et peccatoribus manducat magister vester?* Comme il y avait plusieurs sortes de viandes qui leur étaient défendues, ils ne pouvaient avec bienséance manger avec ceux qui en mangeaient, de peur de contracter quelque souillure en touchant de ces viandes, ou que, par accident, on en laissât tomber sur eux quelque chose.

Aussi l'on remarque dans les repas des anciens Hébreux que chacun avait sa table à part. Joseph donnant à manger en Égypte à ses frères, les fit asseoir séparément, chacun ayant sa table, et lui-même était assis séparément avec les Egyptiens qui mangeaient avec lui; et il envoya de devant lui, à chacun de ses frères, ce qui leur devait être servi. Elchana, père de Samuel, distribua de même à ses deux femmes leurs portions séparément. Dans Homère, chacun des conviés a sa petite table à part; et le maître du festin fait la distribution des viandes à chacun d'eux. On assure qu'à la Chine la même chose se pratique encore à présent; et dans les Indes, il y a plusieurs personnes qui ne mangent jamais dans un même même plat, ni sur une même table, et ne croient pas non plus le pouvoir faire sans péché. Ce qu'ils observent non seulement dans leur pays, mais aussi lorsqu'ils sont en voyage et dans des pays étrangers.

Les mœurs antiques que l'on voit dans Homère se remarquent de même dans l'Écriture au sujet du manger, du boire et des repas. On y trouve de l'abondance, mais peu de délicatesse; un grand respect pour les hôtes, faisant consister l'honneur qu'on leur rend à leur servir à boire et à manger plus abondamment qu'aux autres. Dans le repas qu'Abraham fit aux trois anges qu'il reçut dans sa tente, il leur servit un veau gras entier, du lait, du beurre et du pain cuit sous la cendre, où l'on avait employé trois mesures de farine, dont chacune tenait plus de vingt-huit pintes de farine. Joseph fit servir devant son frère Benjamin une portion de viandes cinq fois plus grande que celle de

ses frères; Samuel mit devant Saül un quartier de veau tout entier. Régulièrement les femmes ne paraissaient point à table dans les repas des hommes. Ç'aurait été parmi ces peuples, comme c'est encore aujourd'hui en Italie et en Espagne et dans tout l'Orient, une indécence que personne n'aurait approuvée.

Les assaisonnements étaient le sel, le miel, l'huile, la crème. La plupart des épiceries dont nous nous servons leur étaient inconnues. Ils connaissaient l'anis, le gingembre, le safran et quelques autres herbes souvent nommées dans l'Écriture; et on ne doute pas qu'on ne s'en servît dans les sauces. Le miel, encore aujourd'hui, entre dans la plupart des ragoûts des peuples de la Palestine. Les repas solennels étaient accompagnés de chants et d'instruments. Amos reproche aux débauchés d'Ephraïm de se divertir dans leurs repas au son des instruments, comme s'ils en savaient aussi bien jouer que David. Les parfums et les odeurs précieuses étaient en usage dans toutes les fêtes. La femme pécheresse de l'Évangile répand de l'huile de parfum sur les pieds de Jésus-Christ. Marie, sœur de Lazare, en fait de même. L'heure ordinaire du repas était midi. Joseph fit servir à manger à ses frères à cette heure là. Saint Pierre étant sur la terrasse de Simon-le-Corroyeur, voulut descendre pour prendre de la nourriture à midi. Les juges de Babylone, qui voulaient séduire Suzanne, se retiraient dans leurs maisons pour manger à midi. Les docteurs juifs enseignent que les jours de fête il n'était pas permis de manger avant midi, qui était l'heure où les cérémonies étaient achevées. Le *Thalmud* marque la onzième heure du matin comme la plus propre à prendre de la nourriture. Si l'on diffère davantage, ils croient qu'il en peut arriver des inconvénients; et qu'alors si l'on refuse au corps la nourriture dont il a besoin, il se consume lui-même et se nourrit de sa propre substance, comme l'ours pendant l'hiver.

Anciennement, les Hébreux étaient assis à table, de même que nous le sommes aujourd'hui; dans la suite, ils imitèrent les Perses et les Chaldéens, qui mangeaient couchés sur des lits de table. On remarque toutefois dans les *Proverbes* de Salomon, dans Amos, dans Ézéchiel et dans Tobie, quelques vestiges des lits de table; mais l'usage n'en était pas général. On voit, dans des auteurs sacrés du même temps, des expressions qui prouvent qu'on s'asseyait aussi à table. On était couché sur des lits de table au festin d'Assuérus, et dans celui qu'Esther donna au roi et à Aman; le Sauveur était de même couché à table lorsque la Madeleine oignit ses pieds d'un parfum précieux, et lorsque, dans la dernière cène, saint Jean l'Évangéliste avait la tête posée sur son sein.

Nous parlerons ailleurs de la distinction des viandes que les Hébreux observent dans leurs repas. Ils sont sévères à l'égard de la loi qui défend l'usage du sang et de la graisse, et du nerf de la cuisse de l'animal. Les anciens docteurs hébreux avaient interdit l'usage de la chair et du poisson dans le même repas; mais aujourd'hui ils se sont mis au-dessus de ces réglements, et en mangent indifféremment, pourvu que ce soit des animaux et des poissons permis par Moïse. Ce législateur défend de cuire le chevreaux ou l'agneau dans le lait de sa mère. Les Juifs l'expliquent d'une défense de manger du lait, du beurre ou du fromage avec de la viande, et ils l'observent très-religieusement.

Avant de se mettre à table, ils ont grand soin de se laver les mains; ils parlent de cette pratique comme d'une cérémonie essentielle et d'une stricte obligation. Après le repas, ils les lavent de nouveau.

Manne ou Man. C'est la nourriture dont Dieu nourrit les Israélites dans le désert d'Arabie pendant les quarante ans de leur voyage, depuis leur huitième campement dans le désert de Sin. La manne commença à tomber le matin du vendredi seizième du second mois, nommé dans la suite *jiar*, qui répond, selon Ussérius, au vendredi 5 juin; elle continua à tomber tous les jours au matin, à l'exception du jour du sabbat, jusqu'après le passage du Jourdain, et à la pâque de la quarantième année, depuis la sortie d'Égypte. La manne tomba donc depuis le vendredi 5 juin de l'an du monde 2513 jusqu'au second jour de la pâque, qui était un mercredi 5 mai de l'an du monde 2553, avant Jésus-Christ 1447, avant l'ère vulgaire 1451.

La manne dont parle Moïse était un petit grain blanc comme la bruine, rond et gros comme la coriandre. Il tombait tous les matins sur la rosée; et lorsque la rosée était dissipée par la chaleur du soleil, la manne paraissait et demeurait seule sur un rocher ou sur le sable.

On est partagé sur le mot de *manne :* les uns croient que *man* est mis au lieu de l'hébreu *mah*, qui signifie, qu'est-ce que cela? et que les Hébreux, ayant vu pour la première fois cette nouvelle nourriture que Dieu leur envoyait, se dirent l'un à l'autre : *Man-hu*, au lieu de *mah-hu*, qu'est-ce que ceci? D'autres soutiennent que les Hébreux connaissaient fort bien la manne; et qu'en ayant vu une grande abondance autour de leur camp, ils se dirent *man-hu*, voici de la manne. M. de Saumaise et quelques modernes sont de ce dernier sentiment; ils tiennent que la manne que Dieu envoya aux Israélites n'était autre que cette rosée grasse et épaisse qui tombe encore aujourd'hui dans l'Arabie, laquelle se condensait sur-le-champ, et servait à la nourriture de tout le peuple; que c'est la même chose que le *miel sauvage* dont saint Jean se nourrissait; et que le miracle dont parle Moïse ne consistait pas dans la formation d'une nouvelle substance, mais dans la manière ponctuelle et uniforme dont elle était dispensée par la Providence, et par la quantité qui en tombait, qui était suffisante pour nourrir une si grande multitude.

Les Hébreux et les Orientaux croient au contraire que la manne est toute miraculeuse. Les Arabes la nomment *la dragée de la Toute-Puissance;* et les Juifs sont si jaloux du miracle sur cet article, qu'ils prononcent malédiction contre ceux qui oseront soutenir l'opinion contraire. Akiba soutenait que la manne avait été produite par l'épaississement de la lumière

céleste, laquelle était devenue matérielle, et propre a servir de nourriture à l'homme. Le rabbin Ismaël désapprouva cette opinion, et la combattit sur ce principe que la manne, selon l'Écriture, *est le pain des anges*. Or les anges, disait-il, ne sont pas nourris par une lumière devenue matérielle, mais par la lumière de Dieu même. Voilà quelques exemples de l'idée qu'ils se forment de la manne.

Celle qu'on vend dans les boutiques d'apothicaires, et qu'on appelle ordinairement *manne de Calabre*, est une liqueur blanche et douce qui découle d'elle-même, ou par incision, des branches et des feuilles de frêne, tant ordinaires que sauvages. Pendant la canicule, et un peu auparavant, on ne la trouve que sur les frênes, et encore n'est-ce pas sur tous, mais seulement en Calabre et aux environs de Briançon. On l'amasse en plein soleil, qui la condense et la sèche. Dès le mois de juillet, elle sort d'elle-même de l'arbre; au mois d'août, on fait une incision à l'arbre, qui en donne encore une certaine quantité; et dans le même mois, lorsque celle-ci a cessé, il en sort une troisième sorte, qui se forme comme une espèce de sueur en la partie nerveuse des feuilles du frêne. La manne purge doucement, prise dans du bouillon. Fuschius dit que les paysans du mont Liban mangent la manne qui vient dans leur pays, comme ailleurs on mange le miel.

MANTEAU, en latin *pallium*, se prend dans l'Écriture 1° pour l'habit de dessus; 2° pour toute sorte d'étoffe ou de couverture. Par exemple, on appela *pallium* les rideaux du tabernacle que Moïse fit dans le désert : *Ut unum pallium ex omnibus sagis fieret*, on composa un grand voile de tous les rideaux de poil de chèvre qui couvraient le tabernacle. Dans les décampements, on enveloppait l'arche et la table des pains de proposition, et d'autres choses, dans le voile précieux de couleur de bleu céleste : *Involvent hyacinthino pallio*, etc. L'épée de Goliath était dans le tabernacle, enveloppée dans un voile : *Involutus pallio, post ephod*.

Le *pallium* ou le manteau, en hébreu *muhil*, était un habillement propre aux femmes et aux hommes. Rebecca, ayant vu de loin Isaac son futur époux, se hâta de se couvrir de son manteau. L'hébreu lit *zaiph*, qui signifie plutôt un voile dont les femmes se couvraient la tête et le visage. L'épouse du *Cantique* dit que les gardes de la ville l'ont trouvée, et lui ont ôté son manteau. L'hébreu *redid* signifie aussi un voile précieux propre aux femmes. On peut dériver ce terme de l'hébreu *radah*, dominer; et alors il aura la même signification que *potestas*, que saint Paul veut que les femmes portent sur leur tête : *Debet mulier potestatem habere super caput propter angelos*. Ce voile, *cette puissance*, est la marque de l'autorité de l'homme sur la femme. Ruth portait aussi un manteau dans lequel Booz lui chargea six mesures de levain; et l'Écriture lui donne le nom de *mipheat*, différent de ceux que nous venons de voir.

Quant au manteau des hommes, il paraît, par toute l'Écriture, qu'ils le mettaient par-dessus la tunique, et qu'il n'était point taillé : c'était une simple pièce d'étoffe ou d'autre matière dont on s'enveloppait de différentes manières, selon le besoin et selon les circonstances où l'on se trouvait. On le tournait et retournait en tous sens; on s'en enveloppait la tête ou les épaules; on l'attachait sur la poitrine, ou sur l'épaule, ou autour du cou, avec une agrafe. La femme de Putiphar arrache le manteau de Joseph; les fils de Noé prennent un manteau à reculons, et jettent ce manteau sur la nudité de leur père. Les Hébreux, au sortir de l'Égypte, n'ayant pas eu le temps de cuire du pain, emportèrent de la farine dans leurs manteaux. Saül, voulant arrêter Samuel, qui se retirait de lui, le prit par le manteau, et le rompit. Le prophète Ahias coupe en douze pièces le manteau qu'il portait, pour marquer la séparation future des dix tribus de Juda. Elisée ayant ramassé le manteau d'Élie, le roula, et en fit une espèce de bâton dont il frappa les eaux du Jourdain, et les divisa, etc.

La matière du manteau était la laine ou la peau, ou d'autre matière précieuse. Joseph, ayant été établi intendant de l'Égypte, fut revêtu du plus fin coton ou du lin le plus précieux. David, dans la cérémonie du transport de l'arche à Jérusalem, portait un manteau de byssus. Mardochée, élevé en honneur par le roi Assuérus, paraissait avec un manteau de byssus ou de soie couleur de pourpre : *Amictus serico pallio atque purpureo*. Les faux prophètes et les hypocrites se revêtaient de manteaux de cilices pour se rendre vénérables par l'austérité de leur vie, feignant d'imiter la vie des vrais prophètes : le manteau était une espèce de marque de dignité. La Pythonisse, consultée par Saül, dit qu'elle voyait paraître un homme vénérable *avec un manteau*, etc.

Pour distinguer les Hébreux des autres peuples, même par l'habit, Dieu leur commande de porter aux quatre coins de leurs habits des houppes de couleur d'hyacinthe ou de bleu céleste; le long du bord du même habit, une frange ou galon, dont il ne prescrit ni la couleur, ni la largeur, ni la matière. Jésus-Christ portait de ces franges à son manteau, comme il paraît par l'Évangile : *Si tetigero tantùm fimbriam vestimenti ejus, salva ero*, disait l'hémorroïsse. Le Sauveur reproche aux pharisiens de porter par affectation de plus grandes franges au bas de leurs manteaux, ou de plus longues houppes aux coins de leurs habits : *Magnificant fimbrias*.

Les Juifs d'aujourd'hui, pour ne se pas rendre ridicules par la singularité de leurs vêtements, ne portent plus au dehors ces houppes ni ces franges à leurs manteaux; mais ils ont sous leurs habits une pièce de soie ou de lin carrée, avec quatre petites houppes aux quatre coins. Cette espèce d'habillement est double; une partie se met par devant et l'autre par derrière, et les deux pièces sont attachées par des cordons qui tiennent sur les deux épaules. C'est ce qu'ils appellent *harbacanephoth*, les quatre ailes ou les quatre coins; c'est un diminutif de leur ancien manteau. Dans l'Écriture, il est parlé assez souvent *des ailes du manteau*,

qui n'étaient autres, apparemment, que les quatre coins dont nous venons de parler. Saül arracha l'aile du manteau de Samuel, et David coupa l'aile du manteau de Saül dans la caverne.

Maran atha. Ces deux mots sont syriaques, et signifient *notre Seigneur vient*. C'était le plus grand des anathêmes par lequel on dévouait un homme au dernier malheur, en le menaçant de la venue et du jugement du Seigneur. Le terme dont se servent encore aujourd'hui les Juifs pour exprimer *anathême, excommunication*, a absolument la même signification que *maran atha*. Voyez I *Épître aux Corinthiens*, XVI, 22.

Marbre, carbonate de chaux en masses dures, blanches, ou diversement colorées et veinées, susceptibles de recevoir un beau poli. Les minéralogistes donnent aussi le nom de marbre à des roches calcaires; telles sont celles que l'on désigne sous le nom de *marbre de Carrare*, de *marbre cipolin*, de *marbre bleu turquin*. Le marbre est, de temps immémorial, employé dans les arts. Il est question, au premier livre des *Paralipomènes* (XXIX, 2), du marbre de Paros, qui était, comme on le sait, l'un des plus beaux et des plus renommés; mais le texte hébreu ne dit pas *de Paros;* c'est, comme l'ont fait remarquer des auteurs, une addition des Septante.

Mariage. Le mariage passe pour être d'une obligation stricte parmi les Hébreux. Ils prennent à la lettre, comme un précepte, ces paroles dites à nos premiers pères : *Croissez et multipliez-vous, et remplissez la terre.* Ils croient que celui qui ne marie pas ses enfants prive Dieu de la gloire qui lui est due, devient en quelque sorte homicide, détruit l'image du premier homme, et est cause que le Saint-Esprit se retire d'Israël. On fait cette question dans le *Thalmud :* Qui est celui qui prostitue sa fille? Et on répond : C'est le père qui la garde trop longtemps à la maison, ou qui la marie à un vieillard. L'âge où le mariage devient une obligation est l'âge de vingt ans; mais d'ordinaire les Juifs marient leurs enfants de meilleure heure. Toutefois une fille mariée par son père avant l'âge de puberté, qui est douze ans et demi, peut se séparer de son mari, sur un simple dégoût qu'elle aura conçu de lui.

Le mariage d'Adam et d'Ève est le plus beau et le plus solennel qui se soit jamais célébré, soit qu'on considère le ministre, le témoin et le paranymphe, qui est Dieu même, soit qu'on envisage le mérite et la dignité des personnes qui le contractent, qui sont la tige de tous les hommes qui ont été ou qui seront à jamais, dans la suite de tous les siècles.

Dans les premiers temps, les mariages entre frères et sœurs étaient non seulement permis, mais même nécessaires, à cause du petit nombre de personnes qui étaient dans le monde. Depuis la multiplication du genre humain, ils ont été illicites, et même condamnés sous de grièves peines (1). Toutefois, les patriarches ont usé assez long-temps de la liberté d'épouser leurs proches parentes, même après que le monde a été assez peuplé pour qu'ils en pussent prendre ailleurs; mais ç'a été aussi dans d'autres vues : par exemple, de peur de s'allier dans des familles corrompues par le culte des faux dieux, ou pour conserver dans leurs propres maisons la vraie religion, dont ils étaient dépositaires. C'est pour cela qu'Abraham épousa *Sara*, sa sœur ou sa nièce, et que ce patriarche donna des ordres si exprès à son intendant Éliézer d'aller chercher une femme à son fils parmi les filles de ses neveux; et que Jacob épousa les deux sœurs filles de son oncle.

Les filles, avant leur mariage, ne paraissaient point d'ordinaire en public. Elles étaient appelées *alma*, vierge, cachée, enfermée. Souvent la demande s'en faisait sans qu'elles eussent vu ceux qui les recherchaient.

L'on voit la manière dont on demandait une fille en mariage, dans ce que fit Hémor, père de Sichem, et Sichem lui-même, en demandant Dina à Jacob. (*Genèse* XXXIV, 8 *et suiv.*)

Le mari donnait la dot à sa femme. C'était en quelque sorte un achat que l'homme faisait de la personne qu'il voulait épouser. Avant les fiançailles, on convenait de la dot que le mari lui donnerait, et des présents qu'il ferait au père et aux frères de l'épouse.

Les fiançailles se faisaient ou par un écrit, ou par une pièce d'argent que l'on donnait à la fiancée, ou par la cohabitation et le commerce charnel. Voici la formule de l'écrit qu'on dressait dans ces occasions : *Un tel jour, de tel mois, de telle année, N., fils de N., à N., dit à N., fille de N. : Soyez mon épouse suivant la loi de Moïse et des Israélites, et je vous donnerai*,

(1) Il y avait parmi les Hébreux plusieurs degrés d'affinité qui empêchaient qu'on ne se pût marier : par exemple, 1° le fils ne pouvait épouser sa mère, ni la seconde femme de son père; 2° le frère ne pouvait épouser sa sœur, soit du père seul ou de la mère seule, beaucoup moins de tous les deux; 3° l'aïeul ne pouvait épouser sa petite-fille, soit du côté de son fils ou du côté de sa fille; 4° nul ne pouvait épouser la fille de la femme de son père; 5° ni la sœur ou de son père, ou de sa mère; 6° ni l'oncle sa propre nièce, ni la tante son neveu; 7° ni la femme de son oncle paternel; 8° ni le beau-père ne pouvait épouser sa belle-fille; 9° ni le frère la femme de son frère encore vivant, ni même après la mort du frère, si celui-ci laissait des enfants; que s'il n'avait point laissé d'enfants, le frère vivant devait susciter des enfants à son frère mort en épousant sa veuve; 10° il était défendu d'épouser la mère et la fille ensemble, ni la fille du fils de la mère, ni la fille de sa fille, ni deux sœurs ensemble.

Si les patriarches qui vivaient avant la loi ont quelquefois épousé leurs sœurs, comme Abraham épousa Sara, fille de son père, mais d'une autre mère, ou les deux sœurs ensemble, comme Jacob épousa Rachel et Lia, ou leurs propres sœurs de père et de mère, comme Abel et Caïn, ces cas ne sont point à proposer pour exemple, parce que dans les uns ils sont autorisés par la nécessité, et dans les autres par l'usage; et qu'alors la loi ne subsistait pas encore. Si l'on trouve quelques autres exemples avant la loi ou depuis la loi, l'Ecriture les désapprouve expressément : comme l'inceste de Ruben avec Bala, concubine de son père, et l'action d'Amnon avec Thamar sa sœur, et celle d'Hérode Antipas, qui épousa Hérodias sa belle-sœur, femme de son frère Philippe, qui était encore vivant,

pour la dot de votre virginité la somme de deux cents zuzims, qui est ordonnée par la loi. Et ladite N. a consenti de devenir son épouse sous ces conditions, que ledit N. a promis d'exécuter au jour du mariage. C'est à quoi ledit N. s'oblige, et pourquoi il engage tous ses biens, jusqu'au manteau qu'il porte sur ses épaules. Promet, de plus, d'accomplir tout ce qui est ordinairement porté dans les contrats de mariage, en faveur des femmes israélites. Témoins N., N., N.

La promesse par une pièce d'argent, et sans écrit, se faisait en présence de témoins, et le jeune homme disait à sa prétendue : *Recevez cet argent pour gage que vous deviendrez mon épouse.* Enfin l'engagement par la cohabitation était, selon les rabbins, permis par la loi (*Deutér.* XXIV, 1); mais il avait été sagement défendu par les anciens, à cause des abus qui pouvaient en arriver et à cause des inconvénients des mariages clandestins. Les fiançailles donnaient aux jeunes gens la liberté de se voir, ce qui ne leur était pas permis auparavant. Si durant ce temps la fiancée tombait dans quelque faute contre la fidélité qu'elle devait à son fiancé, elle était traitée comme adultère. Les docteurs juifs enseignent que si les fiancés abusaient de la liberté qu'ils avaient de se voir, ils étaient condamnés à la peine du fouet. Souvent, entre les fiançailles et les épousailles, il se passait un assez long temps, soit à cause du bas-âge des fiancés, ou pour autres raisons de nécessité ou de bienséance.

Léon de Modène dit que l'usage des Juifs est de choisir, pour la célébration du mariage, un mercredi ou un vendredi, si c'est une fille; ou un jeudi, si c'est une veuve. La veille de la cérémonie, la fiancée va au bain et se plonge tout le corps dans l'eau. Elle est accompagnée de plusieurs femmes, qui la mènent au bain au son de plusieurs instruments de cuisine, afin que tout le voisinage sache qu'elle va se marier. Il y a de la diversité entre Selden, Buxtorf et Léon de Modène, sur le sujet des cérémonies du mariage; ce qui fait juger que les usages varient suivant les lieux et les personnes. On pare l'épousée de tout ce que l'on peut trouver de plus beau et de plus riche; puis on la conduit dans un lieu découvert, sur un fleuve, dans une cour ou dans un jardin. Quelquefois cela se fait dans une salle parée exprès. L'époux et l'épouse sont placés sous un dais, ayant l'un et l'autre un voile noir. On leur met sur la tête un autre voile carré, d'où pendent aux quatre coins quatre houppes. C'est ce voile que les Hébreux appellent *taled*.

Alors le rabbin du lieu, ou le chantre de la synagogue ou le plus proche parent du marié, prend une tasse pleine de vin, et, ayant prononcé cette bénédiction : *Soyez béni, Seigneur, qui avez créé l'homme et la femme, et ordonné le mariage*, etc., il présente le vase à l'époux, puis à l'épouse, afin qu'ils en goûtent. Ensuite l'époux met au doigt de son épouse, en présence de deux témoins, un anneau, en disant : *Par cet anneau, vous êtes mon épouse, suivant l'usage de Moïse et d'Israël.* Buxtorf dit que cet anneau doit être d'or massif et sans aucune pierre enchâssée, et que l'époux prend à témoin la compagnie qu'il est de bon or et de valeur convenable. Après cela, on fait lecture du contrat de mariage, que l'époux remet entre les mains des parents de l'épouse. Alors on apporte de nouveau du vin dans un vase de matière fragile, on récite six bénédictions, on présente à boire aux mariés, puis on jette le reste à terre en signe d'allégresse. L'époux prend le vase et le jette avec raideur contre terre ou contre la muraille, et le met en pièces, en mémoire, dit-on, de la désolation du temple.

Les rabbins enseignent qu'avant la ruine du temple de Jérusalem, l'époux et l'épouse portaient des couronnes dans la cérémonie de leurs noces, mais que depuis ce temps on n'en a plus porté. Dans l'Écriture, on voit distinctement la couronne de l'époux, mais non pas celle de l'épouse. Aussi la coiffure des femmes n'était nullement propre à porter la couronne. Les Juifs d'aujourd'hui, en quelques endroits, ont coutume de jeter sur les mariés, et particulièrement sur l'épouse, du froment à pleines mains, en disant : *Croissez et multipliez.* Dans d'autres endroits, ils y mêlent quelques pièces d'argent, qui sont ramassées par les pauvres.

On voit, par l'Évangile, qu'on donnait à l'époux un *paranymphe*, que Jésus Christ appelle *l'ami de l'époux.* Un nombre de jeunes gens l'accompagnaient aussi par honneur pendant les jours de la noce; et des jeunes filles, de même, tenaient compagnie à la mariée durant tout ce temps. Les compagnons de l'époux sont bien marqués dans l'histoire de Samson et dans le *Cantique des Cantiques*, et les compagnes de l'épouse dans le même *Cantique*, chap. I, 4; II, 7, 8, 16; III, 5; VIII, 4, et dans le Psaume XLIV, 8, 13, 15. Le devoir du paranymphe était de faire les honneurs de la noce en la place de l'époux, et d'exécuter ses ordres.

La cérémonie de la noce se passait avec beaucoup de bienséance, les jeunes gens de l'un et de l'autre sexe n'étant point ensemble pêle-mêle. Ils étaient dans des appartements séparés, mangeaient à différentes tables et se divertissaient de manière que les jeunes filles étaient avec les jeunes filles, et les garçons avec les garçons. La réserve des Orientaux envers les femmes exigeait cela. On en voit des preuves dans l'histoire du mariage de Samson, dans celui d'Esther, dans le *Cantique des Cantiques.* Les jeunes hommes prenaient leur plaisir quelquefois à proposer des énigmes, et l'époux proposait des prix à ceux qui les expliqueraient. On sait l'histoire de Samson, et l'énigme qu'il proposa aux jeunes Philistins qui l'accompagnaient dans cette fête.

La cérémonie de la noce durait ordinairement sept jours pour une fille, et trois jours pour une veuve. Ces sept jours de réjouissance se faisaient d'ordinaire dans la maison du père de la fille, et après cela on conduisait en solennité l'épouse dans la maison du marié.

Cette conduite se faisait d'ordinaire avec grande pompe, suivant les facultés et la condition des per-

sonnes. Souvent on choisissait le temps de la nuit.

Quant au mariage des chrétiens, Jésus-Christ l'a appelé à sa première perfection, en condamnant absolument la polygamie et en ne permettant le divorce que dans le cas d'adultère, ne laissant pas même aux parties ainsi séparées la liberté de se marier, ce qui est fort différent de ce que la loi tolérait. Le Sauveur a béni et sanctifié le mariage, en assistant aux noces de Cana.

Les livres sacrés du *nouveau Testament* ne prescrivent aucune cérémonie particulière pour le mariage; mais il est certain que dans l'Église on a toujours donné la bénédiction aux mariés, et que pour élever le mariage au rang des sacrements de l'Église, il a dû être célébré au nom de Jésus-Christ et avec des cérémonies sacrées, lesquelles ont assez varié selon les temps et les lieux

MASSORE, *massorèthes*. Ce terme hébreux *massora* signifie *tradition*. Il dérive du verbe *masar*, qui signifie *donner*, présenter, offrir. L'on nomme *massorèthes* les docteurs hébreux qui ont fixé la leçon du texte sacré en y ajoutant les points-voyelles, qui ont fait les remarques marginales que l'on voit aux marges des Bibles hébraïques imprimées, et qui ont compté avec une exactitude scrupuleuse tous les mots et les versets et même les lettres de chaque livre, afin que dans la suite on ne pût plus y faire aucun changement, et que la leçon en fût fixée pour toujours.

Les uns ont fort loué cette entreprise, et ont regardé l'ouvrage des massorèthes comme une invention admirable pour ôter du texte une infinité d'équivoques et d'embarras, et pour mettre un frein à la licence et à la témérité des copistes et des critiques, qui souvent changeaient ou altéraient le texte sacré de leur autorité privée, ne consultant que leur propre esprit et leur fantaisie. D'autres ont blâmé cette entreprise, et ont soupçonné les massorèthes d'avoir donné atteinte à la pureté du texte, en substituant à l'ancienne et véritable leçon de leurs pères une autre leçon plus favorable à leurs préjugés et plus contraire au christianisme, dont ils ont toujours, autant qu'ils ont pu, affaibli les preuves et les témoignages. Il est indubitable qu'ils ont souvent suivi et autorisé des leçons fort différentes de celles que suivaient les anciens interprètes grecs qui ont vécu avant Jésus-Christ. Quelquefois même ils s'éloignent de la leçon du chaldéen, qui est le plus ancien auteur qui ait interprété, en une langue approchant de l'hébreu, le texte original de l'Écriture.

MATHUSALEM. Le vrai nom de ce patriarche est *Mathusala;* sa mort eut lieu l'année même du déluge.

MÉDAILLES. On peut dire, 1° que toutes les médailles hébraïques où l'on voit des inscriptions en caractères hébreux d'aujourd'hui, sont modernes et fausses; 2° que celles qui sont inscrites en lettres samaritaines sont vraies et authentiques; 3° que ces lettres samaritaines sont l'ancien caractère hébreu, phénicien ou chananéen, dont Moïse et les Hébreux se sont servis jusqu'après la captivité de Babylone; 4° que le caractère hébreu moderne vient d'Assyrie ou de Chaldée, et n'a été mis en usage parmi les Juifs que depuis Esdras; 5° que très-probablement toutes les vraies monnaies des Juifs que nous avons n'ont été frappées que depuis les Machabées, et depuis l'an 170 des Séleucides, qui est l'époque de la délivrance de Jérusalem du joug des étrangers; 6° que ces monnaies n'ont pas été frappées par les Samaritains, ni dans les villes samaritaines, à l'insu des Juifs, par les ordres de Simon, mais apparemment par des monnayeurs tyriens, que Simon et les Juifs employèrent pour cela; 7° que le caractère tyrien et samaritain qu'on y voit était le caractère le plus commun pour le commerce dans la Judée, dans la Samarie, dans la Phénicie; 8° qu'il n'y eut jamais de plainte de la part des Juifs au sujet des empreintes de ces monnaies, comme induisant à l'idolâtrie, et que s'il y a eu quelque interruption dans le frappement qu'on en a fait, elle est venue de la part des rois de Syrie, ou de la mort de Simon; 9° qu'il n'y a guère d'apparence que les rois de Juda et d'Israël, avant la captivité, aient jamais frappé de monnaies; qu'il est assez probable que, sous les Machabées, les Juifs en frappèrent d'abord en leur nom; puis Antiochus Sidètes ayant accordé à Simon le privilége d'en frapper à son coin, il frappa celles qui portent son nom, et ses successeurs continuèrent d'en user de même jusqu'aux Hérodes, où l'on commença à y mettre le caractère grec.

MÉDECINE. Jésus, fils de Sirach (*Eccli.* XXXVIII, 1, 2, 3), attribue l'invention de la médecine à Dieu même: *Honorez le médecin à cause du besoin que vous en avez, car c'est le Très-Haut qui l'a créé. C'est de Dieu que vient toute guérison.* L'Écriture ne nous parle pas de médecins avant le temps du patriarche Joseph. Elle dit qu'il ordonna à ses serviteurs les médecins d'Égypte, d'embaumer le corps de son père Jacob. Ces médecins se mêlaient d'embaumer les corps morts et de guérir les vivants. L'art de la médecine était très-ancien dans l'Égypte; on en attribuait l'invention à Thaut ou à Hermès, ou à Osiris ou à Isis; et quelques savants ont cru que Moïse ayant été instruit de toute la science des Égyptiens, il savait aussi les principaux secrets de la médecine. On prétend même le prouver par ce qu'il ordonna dans la loi touchant la lèpre, et touchant les incommodités ordinaires des femmes; touchant les animaux purs et impurs, l'adoucissement des eaux de Mara, etc.

On ne voit guère que les Hébreux aient eu communément des médecins, surtout pour les maladies internes; mais pour les plaies, les fractures, les meurtrissures, ils avaient des médecins qui savaient bander les plaies et y appliquer certains médicaments, comme la résine, le baume, la graisse, les huiles.

Mais dans les maux qui ne paraissaient point au-dehors, comme les fièvres, la goutte, les douleurs d'entrailles, la peste, les douleurs de tête, on ne parlait ni de remèdes, ni de médecins. Asa étant attaqué de la goutte aux pieds, et s'étant adressé aux médecins,

on lui en fait un reproche, comme d'une action contraire à la confiance qu'il devait avoir au Seigneur. Ézéchias ayant un abcès dont il devait mourir, en est guéri par Isaïe, qui y applique un cataplasme de figues. On ne connaissait aucun remède à la lèpre et aux incommodités qui sont les suites de l'incontinence, et qui ne sont que trop connues dans l'Écriture. Job étant frappé d'une maladie terrible, on ne parle point d'employer l'art des médecins. On regarde son infirmité comme un coup de la main de Dieu. Ses amis en raisonnent suivant leurs préjugés, et prétendent prouver que c'est une juste peine de ses péchés passés.

Le peu d'usage que l'on avait de la médecine, et la persuasion où l'on était que les maladies étaient des effets de la colère de Dieu, causés par les mauvais esprits exécuteurs de sa vengeance, faisaient que, dans les maladies extraordinaires, on s'adressait ou aux devins, aux magiciens, aux enchanteurs, ou aux faux dieux des païens, qui étaient en réputation de rendre des oracles et de prédire l'avenir, ou enfin aux prophètes du Seigneur, pour recevoir d'eux la guérison, ou du moins pour savoir si l'on relèverait de sa maladie. Ochosias, roi d'Israël, s'étant laissé tomber de la plate-forme qui servait de toit à sa maison, envoie consulter le faux dieu Béel-Zébub à Accaron, ville des Philistins. Jérémie parle des enchantements qu'on employait contre la morsure des animaux venimeux : *J'enverrai contre eux des serpents dangereux, contre la morsure desquels les charmes ne feront rien.* Hazaël, roi de Syrie, fait consulter le prophète Élisée sur sa maladie. Naaman le Syrien vient dans les terres d'Israël, pour obtenir d'Élisée la guérison de sa lèpre. Du temps que Notre-Seigneur parut dans la Palestine, il y avait sans doute des médecins dans le pays; mais il paraît que les peuples s'en servaient peu, et y avaient peu de confiance. On apportait au Sauveur et à ses apôtres une infinité de malades de tous les endroits du pays.

Les auteurs juifs parlent des médecins d'une manière qui ne leur est nullement honorable : *Le meilleur des médecins*, disent-ils, *mérite l'enfer*, *et le plus juste des bouchers est le compagnon d'Amalech. Le médecin tue plusieurs personnes par son ignorance, qu'il pourrait guérir par son art; il laisse périr plusieurs pauvres, qu'il pourrait soulager par ses médicaments; il permet à plusieurs une nourriture trop forte, qui les fait mourir; il en éloigne d'autres de la confiance qu'ils devraient mettre en Dieu, en la mettant dans leur art.* Ils disent comme par manière d'imprécation : *Que celui qui pèche contre son Créateur puisse tomber entre les mains du médecin !* Enfin ils disent : *Oh! que le meilleur des médecins aille en enfer ; car il vit splendidement, il ne craint point la maladie, il ne brise point son cœur devant Dieu, et il tue le pauvre en lui refusant son secours.*

Encore que l'Écriture ne parle pas expressément de médecins ni de médecine avant le temps du patriarche Joseph, qui commanda à ses médecins d'embaumer le corps de Jacob, son père, on n'en doit pas conclure que l'art de la médecine soit nouveau dans le monde. Adam, qui avait reçu une connaissance si parfaite et si étendue des choses naturelles, de la force des simples, des vertus des sucs, des liqueurs et des métaux, ne manqua pas sans doute de cultiver et de perfectionner cette connaissance, depuis qu'il se vit condamné à la maladie et à la mort par un arrêt irrévocable. Le besoin où il se trouva de réparer ses forces et de conserver sa santé le mit dans la nécessité de recourir aux remèdes naturels, et par conséquent à celle d'en étudier la nature, les effets et les propriétés.

Une science si utile ne demeura pas ensevelie dans l'oubli : Adam l'enseigna à ses enfants, et l'on doit croire que ceux-ci la cultivèrent et la transmirent à la postérité. Les anciens parlent très-avantageusement de la connaisance que les Égyptiens avaient de la médecine. Homère dit que les Égyptiens sont les plus habiles médecins du monde, et que chacun d'eux est médecin. C'est sans doute une exagération. Mais Hérodote avoue que tout est plein de médecins en ce pays-là, parce que chaque partie du corps et chaque maladie a son médecin ; les uns se bornent aux maux des yeux, les autres aux maux des dents, et d'autres aux maux de la tête. Diodore de Sicile remarque que ces peuples avaient certains livres sacrés qui renfermaient les préceptes de la médecine usitée dans le pays. Il n'était pas permis, en traitant les malades, de s'éloigner de ces préceptes ; si on réussissait à guérir, à la bonne heure ; sinon on ne pouvait faire aucun reproche au médecin, pourvu qu'il eût suivi les règles de son art. Mais s'il s'en éloignait, il était puni de mort, quand même il aurait réussi à guérir.

Moïse avait étudié toutes les sciences d'Égypte : *Eruditus est in omni sapientiâ Ægyptiorum.* Il y avait sans doute appris la médecine comme tout le reste. Ce qu'il dit de la lèpre, de la manière de la connaître, de la discerner, de la guérir, ou du moins de juger si elle était commencée, invétérée et incurable, ou si on pouvait espérer de la guérir, marque une assez grande connaissance de cette maladie. On croit que le bois qu'il jeta dans l'eau à Mara, pour adoucir une source ou un puits amer ; que le serpent d'airain qu'il éleva dans le désert, pour guérir ceux qui avaient été mordus des serpents, étaient des secrets d'une médecine cachée et mystérieuse. La distinction qu'il fait des animaux purs et impurs, et des défauts des prêtres qui les excluaient du ministère sacré, et quantité d'autres remarques que l'on voit dans ses livres sur certaines incommodités des hommes et des femmes, marquent assez qu'il n'ignorait pas les secrets de la physique. Saint Clément d'Alexandrie dit expressément que Moïse apprit la médecine auprès des plus savants maîtres de l'Égypte.

Je ne voudrais pourtant pas assurer que les anciens médecins de l'Égypte s'appliquassent aux maladies internes, comme la fièvre, et tant d'autres incommodités qui sont des suites du dérangement du sang ou des humeurs. Il est certain que les plus fameux médecins

de la Grèce, Chiron, Machaon, Podalyre, Pæon, Esculape même, n'étaient que de bons chirugiens ; leur art n'aboutissait qu'à guérir les blessures, comme le remarque Pline. Celse fait observer que Podalyre et Machaon, fils d'Esculape, qui accompagnèrent le roi Agamemnon à la guerre de Troie, ne furent jamais employés contre la peste, ni contre les maladies internes, mais seulement pour guérir les blessures.

La médecine des Hébreux n'était peut-être pas plus parfaite : Salomon, qui savait si parfaitement les secrets de la nature et la vertu des simples, qui avait écrit sur tous les animaux, les oiseaux et les poissons, et qui avait composé des traités sur les arbres et sur les plantes, depuis le cèdre du Liban jusqu'à l'hyssope ; ce prince, si éclairé, aurait pu nous donner de grands éclaircissements sur cette matière, si Dieu avait permis que ses ouvrages parvinssent jusqu'à nous. Josèphe dit que Salomon avait reçu la vertu de chasser les démons, et de guérir les maux qu'ils font aux hommes ; qu'il avait composé des charmes contre les maladies, et des formules d'exorcismes pour chasser les mauvais esprits des corps des possédés, et pour empêcher qu'ils n'y revinssent plus. Il ajoute que les Juifs de son temps se servaient encore beaucoup de ces remèdes.

Mégiddo. Voyez *Mageddo*.

Mégillah, ou *Mégilloth*. Ce terme hébreu signifie *un rouleau*. Les Hébreux donnent le nom de Mégilloth à cinq livres : l'*Ecclésiastique*, le *Cantique des cantiques*, les *Lamentations*, *Ruth*, et *Esther*. Cest ce qu'ils nomment *les cinq Mégilloth*.

Menthe, herbe odoriférante. La loi n'obligeait pas à donner la dîme de ces sortes d'herbes ; elle ne soumettait à la loi de la dîme que ce que l'on comprenait sous le nom de revenus, *proventus*, sur tout ce qui se recueillait à la campagne. Les pharisiens, voulant se signaler par une observance plus littérale et plus exacte que les autres, donnaient la dîme de la menthe, de l'anet et du cumin. Voyez ces mots.

Mer, en latin *mare*, en hébreu *jam*, en grec *thalassé*. Les Hébreux donnent le nom de mer à tous les grands amas d'eaux, aux grands lacs, aux étangs. Ainsi la mer de Galilée, ou de Tibériade, ou de Cinéreth, n'est autre que le lac de Génézareth ou de Tibériade, dans la Galilée. La mer Morte, la mer du Désert, la mer d'Orient, la mer de Sodome, la mer du Sel, ou la mer Salée, la mer Asphaltite ou du Bitume, n'est autre que le lac Asphaltite ou le lac de Sodome. La mer de Séméchon est le lac de même nom. La mer de Jazer (*Jérém.* XLVIII, 32) est le lac qui était auprès de la ville de Jazer, au-delà du Jourdain. La mer de Suph est la mer Rouge. La mer Occidentale, ou la Grande-Mer, ou la mer de Derrière, est la Méditerranée, On donna le même nom de *mer* à un très-grand bassin de bronze que Salomon fit faire dans le temple pour la commodité des prêtres, qui y lavaient les pieds et et les intestins des victimes, et les instruments dont ils se servaient dans les sacrifices.

Mesures. Pour les mesures de longueur et de capacité en usage chez les Hébreux, voyez les articles *Coudée*, *Palme*, *Assaron*, *Ephi*, etc.

Métempsycose. Le sentiment de la métempsycose, quoi qu'en puissent dire les Juifs modernes, n'est enseigné en aucun endroit de l'*ancien* et du *nouveau Testament*. Il paraît, au contraire, par la loi, par les prophètes et par les auteurs sacrés du *nouveau Testament*, que les âmes des hommes après leur mort étaient dans un état fixe, et qu'elles n'avaient plus aucune relation à la vie présente. *L'esprit s'en va, et ne revient plus :* et *la chair retourne en la terre dont elle est tirée, et l'esprit retourne à Dieu qui l'a fait.* Les Juifs citent, pour appuyer leur opinion sur la métempsycose, ces paroles de Job : *Le Dieu fort fait ces choses deux et trois fois envers l'homme;* comme s'il voulait parler d'une triple révolution, et d'un triple retour de l'âme dans le corps ; mais le vrai sens du passage est que Dieu garantit du danger *jusqu'à trois fois*, c'est-à-dire, plusieurs fois, l'homme qui met en lui sa confiance. Il y a beaucoup d'apparence que les Juifs puisèrent ce sentiment dans la Chaldée, pendant leur longue captivité de Babylone, ou par le commerce qu'ils eurent avec les Grecs, qui l'avaient eux-mêmes emprunté des Orientaux.

Ce qui est certain, c'est que, du temps de Jésus-Christ, ce dogme était très-commun parmi les Juifs. Ils le témoignent assez dans l'Évangile, lorsqu'ils disent que les uns croient que Jésus-Christ est Jean-Baptiste; les autres, Élie ; d'autres, Jérémie, ou quelqu'un des anciens prophètes ; et Hérode le tétrarque, entendant parler des prodiges de Jésus-Christ, disait : *C'est Jean-Baptiste que j'ai fait décapiter, qui est ressuscité.* Josèphe et Philon, qui sont les plus savants d'entre les Juifs, après les auteurs sacrés qui nous restent, parlent de la métempsycose comme d'un sentiment très-commun dans leur nation. Les pharisiens, selon Josèphe, tenaient que les âmes des bons pouvaient aisément retourner dans un autre corps, après la mort de celui qu'elles avaient quitté. Il dit ailleurs que les âmes des méchants entrent quelquefois dans les corps des hommes vivants, qu'elles les obsèdent et les tourmentent. Philon dit que les âmes qui sont descendues de l'air dans les corps qu'elles animent, retournent en l'air après la mort de ces corps ; que quelques-unes conservent toujours un grand éloignement de la matière, et craignent de s'engager de nouveau dans le corps; mais que d'autres y retournent avec inclination, et suivent le penchant qui les y appelle.

Les docteurs juifs qui enseignent la métempsycose n'en parlent pas d'une manière si claire et si simple. Ils l'enveloppent sous des termes mystérieux et cachés. Ils croient que Dieu destine toutes les âmes à un certain degré de perfection, auquel elles ne peuvent atteindre pendant le cours d'une seule vie. Elles sont donc obligées de revenir plusieurs fois sur la terre, et d'animer successivement plusieurs corps, afin d'accomplir toute justice, et de pratiquer les préceptes tant affirmatifs que négatifs, sans quoi elles ne peuvent parvenir à l'état où Dieu les demande. D'où vient, disent-ils,

qu'on voit des gens de bien qui meurent dans leur plus vigoureuse jeunesse? C'est qu'ayant acquis de bonne heure la perfection, il ne leur reste plus rien à faire dans un corps fragile et mortel. D'autres, comme Moïse, meurent à regret, parce qu'ils n'ont point encore rempli tous leurs devoirs. D'autres, au contraire, comme Daniel, meurent avec joie, et désirent la mort, parce qu'il ne leur reste plus rien à faire dans le monde.

La métempsycose ou révolution des âmes se fait de deux sortes. La première, lorsqu'une âme survient à un corps déjà animé. C'est ainsi qu'Hérode le tétrarque disait que l'âme de Jean-Baptiste, qu'il avait fait décapiter depuis peu de temps était entrée dans le corps de Jésus-Christ, pour faire des miracles. D'autres fois, les âmes entrent dans un corps déjà animé, pour y acquérir quelque nouveau degré de perfection qui leur manquait, ou pour aider celle qui est déjà dans le corps, aux œuvres que Dieu demande d'elle. Ils disent, par exemple, que l'âme de Moïse doit s'unir à celle du Messie, etc.

La seconde manière de révolution est lorsqu'une âme rentre dans un corps nouvellement formé, soit pour expier quelque faute qu'elle avait commise dans un autre corps, ou pour devenir plus sainte. Quelques âmes, d'une nature plus relevée, n'ont que de l'éloignement pour la matière, et ne reviennent que difficilement animer les corps. D'autres, plus charnelles, conservent toujours un penchant vers le corps, et y retournent souvent sans autre raison que de contenter ce désir. Les Juifs croient que cette révolution se fait jusqu'à trois ou quatre fois. Ils étendent même cette transmigration jusqu'aux bêtes et aux choses inanimées, et le nombre des partisans de ce dogme n'est pas petit. Les plus célèbres docteurs juifs l'adoptent, et prétendent que Pythagore, Platon, Virgile, et les autres anciens philosophes, qui l'ont enseigné, l'avaient tiré des écrits des prophètes.

MEURTRE, *meurtrier*. Le meurtre volontaire a toujours été puni de mort, et le meurtre involontaire chez les Hébreux était seulement puni de l'exil; on assignait à l'homicide involontaire des villes d'asile, où il pouvait se retirer et demeurer en sûreté jusqu'à la mort du grand-prêtre (*Nombres* XXXV, 28). Alors il lui était libre de retourner en sa ville et en sa maison; mais pour le meurtrier volontaire, il était mis à mort sans rémission; le parent du mort pouvait le tuer impunément (*Ibid.* ỳ 27). On ne pouvait recevoir de l'argent pour lui sauver la vie (ỳ 31), et on l'arrachait même de l'autel, s'il s'y était réfugié (*Exod.* XXI, 14).

Lorsque l'on trouve dans un pays le corps d'un homme qui aura été tué sans que l'on connaisse le meurtrier, Moïse ordonne (*Deutér.* XXI) que les anciens et les juges des lieux voisins se transportent dans l'endroit, et, qu'ayant examiné quelle est la ville la plus proche, les anciens de cette ville prendront une génisse qui n'ait point encore porté le joug; ils la conduiront dans une vallée inculte et raboteuse, qui n'ait été ni labourée, ni semée; là ils couperont le cou à la victime, après quoi les prêtres du Seigneur, avec les anciens et les magistrats de la ville, viendront auprès du corps mort, et, lavant leurs mains sur la génisse qui a été immolée, ils diront: *Nos mains n'ont point répandu ce sang, et nos yeux ne l'ont point vu répandre. Seigneur, soyez favorable à votre peuple d'Israël, et ne lui imputez point le sang qui a été répandu au milieu de son pays.* Toute cette cérémonie nous fait voir l'idée que l'on avait du meurtre, combien ce crime était en horreur, et la crainte où l'on était que Dieu ne le vengeât sur tout un pays, et les souillures que ce pays était censé contracter par le sang qui y était répandu, à moins qu'on ne l'expiât, ou qu'on ne le vengeât sur celui qui en était l'auteur, si on venait à le découvrir.

MIEL. L'abeille est le plus petit des animaux qui volent, dit l'*Ecclésiastique*, et son fruit est la chose du monde la plus douce. L'Ecriture, pour marquer une troupe d'ennemis qui poursuit avec opiniâtreté et avec ardeur, se sert de la similitude des abeilles: *Sicut solent apes persequi.* Et ailleurs: *Circumdederunt me sicut apes.* Dieu, pour nous donner une idée de sa toute-puissance, dit qu'il fera venir d'un coup de sifflet la mouche qui est sur les fleuves d'Égypte, et l'abeille qui est dans le pays d'Assur, pour se répandre sur le pays de son peuple. Cette mouche et cette abeille ne sont autres que les rois d'Égypte et d'Assyrie. Voyez ci-devant *Béel-Zébub*, et ci-après *Mouche*, où nous parlons du culte que les Philistins ont rendu à la mouche.

Quant au miel, on voit, dans le *Lévitique*, que le Seigneur ne permettait pas qu'on lui en offrît sur son autel: *Nec quidquam fermenti ac mellis adolebitur in sacrificio Domini.* On donne plusieurs raisons de convenance de cette loi: par exemple, que le miel ne s'accommode pas avec les autres choses que l'on offrait en sacrifice, qu'il fait aigrir le pain, qu'il n'est pas bon avec la viande rôtie; ou bien parce que la mouche est un insecte qui passe pour impur; ou parce que le miel est le symbole des voluptés charnelles; ou enfin pour s'éloigner des usages des païens, qui avaient coutume d'offrir du miel dans leurs sacrifices.

Mais en même temps que Dieu défend de lui offrir du miel en sacrifice, il ordonne qu'on lui en offre les prémices (*Lévit.* II, 12): *Primitias tantùm offeritis et munera.* Ces prémices et ces offrandes étaient destinées à la nourriture et à l'entretien des prêtres, et ne se présentaient pas sur l'autel. Au reste, sous le nom de *miel*, les rabbins et les auteurs de dictionnaires hébreux entendent non seulement le miel des abeilles, mais aussi le miel des dattes de palmiers, ou les dattes mêmes, dont on tire du miel; et il semble que quand Dieu ordonne qu'on lui offre les prémices du miel, il faut l'entendre des prémices des dattes; car on sait qu'en général l'on n'offrait les prémices que des fruits.

Tout le monde sait que le miel était autrefois très

commun dans la Palestine. Les expressions de l'Écriture, qui portent si souvent que ce pays est une terre où coulent des ruisseaux de miel et de lait, en sont une bonne preuve. Moïse dit que le Seigneur a introduit son peuple dans un pays où l'huile découle des rochers, et dont les pierres produisent le miel en abondance. Le miel coulait sur la terre, dans la forêt où Jonathas trempa le bout de son bâton dans cette liqueur, et la porta à sa bouche. Les voyageurs remarquent qu'il y est encore aujourd'hui très-commun, et que les habitants du pays le mêlent dans toutes leurs sauces. Saint Jean-Baptiste se nourrissait de miel sauvage, qui se trouvait à la campagne dans les rochers, ou dans le creux des arbres. On nourrissait les enfants avec du lait, de la crême et du miel : *Butyrum et mel comedet, ut sciat*, ou *donec sciat reprobare malum, et eligere bonum.* C'était ce que l'on connaissait alors de plus doux et de plus délicieux avant l'invention et la préparation du sucre. Le Seigneur se plaint de Jérusalem, qui avait offert aux idoles le pain, l'huile et le miel qu'il lui avait donnés pour sa nourriture. Enfin la trop grande quantité de miel nuit à l'estomac, et lui cause du dégoût : *Vous avez trouvé du miel*, dit le Sage, *mangez-en autant qu'il faut, de peur que si vous en preniez trop, vous ne soyez contraint de le rendre.*

Milan, oiseau de proie, nommé en latin *milvus*, et en hébreu *daah.* Quelques-uns traduisent ce terme par *une pie;* et d'autres, par *un vautour.* L'hébreu *daah* signifie *voler.* Le milan vole fort vite et fort haut. Moïse le range parmi les oiseaux impurs.

Milice des Hébreux. Voyez ci-dessus l'article *Guerre.*

Millet (1), sorte de grain nommé en latin *milium.* Il en est parlé dans *Isaïe* et dans *Ézéchiel.* Isaïe dit que le laboureur *sème dans sa terre du blé, de l'orge, du millet et de la vesce, chacun en sa place.* Et Ézéchiel reçoit ordre, de la part du Seigneur, de se faire du pain avec un mélange de blé, d'orge, de fèves, de lentilles et de millet. Le terme dont se sert Isaïe est *nisman;* et celui dont se sert Ézéchiel est *dochan.* Les Septante rendent l'un et l'autre par *kenchron*, qui signifie du millet. Mais on doute de la signification de *nisman.* Les uns le rendent par l'épautre ou la vesce ; d'autres le joignent à *hordeum*, et traduisent *hordeum signatum*, ou *insigne.* Le terme *nisman* ne se trouve qu'en cet endroit. *Dochan* ne se trouve non plus qu'au passage que nous avons cité d'*Ézéchiel.*

Mine, *mina* ou *mna*, sorte de monnaie nommée en hébreu *min*, ou *mina*, qui signifie proprement *une partie*, ou *une fois.* Je ne remarque ce terme que dans le livre des *Rois*, des *Paralipomènes*, d'*Esdras* et d'*Ézéchiel.* Ce prophète nous apprend que la mine valait soixante sicles, qui font quatre-vingt-dix-sept livres cinq sous de notre monnaie. Voilà pour la mine hébraïque. Mais la mine grecque ou attique, qui est apparemment celle dont il est parlé dans les livres des *Machabées* et dans le *nouveau Testament*, valait cent dragmes, ou cinquante livres de notre monnaie. Il y avait aussi une petite mine qui valait soixante-quinze dragmes.

(1) Plante de la famille des graminées.

Minutum, petite pièce de monnaie qui valait le quart d'un sou romain, c'est-à-dire, neuf deniers de notre monnaie. *Saint Marc*, xii, 42 : *Misit duo minuta, quod est quadrans.* Voyez aussi *Luc.* xii, 59; et xxi, 2.

Miroirs. Moïse dit que les femmes dévotes qui veillaient à la porte du tabernacle dans le désert, offrirent d'un grand cœur leurs miroirs, pour être employés à faire un bassin d'airain qui devait servir aux purifications des prêtres (*Exod.* xxviii, 8). Ces miroirs étaient d'airain sans doute, puisqu'on en fit ce bassin avec sa base. Cependant quelques interprètes croient qu'ils étaient de verre, ayant seulement la bordure d'airain; d'autres veulent qu'on les ait placés autour du vase d'airain, afin que les prêtres pussent s'y regarder au miroir : mais il est inutile de recourir à ces explications, puisque l'on sait que l'on faisait autrefois des miroirs de cuivre, d'étain, d'argent, et d'un mélange de cuivre et d'argent. Ces derniers étaient les plus estimés : *Optima apud majores fuerunt brundusina, stanno et œre mixtis* (*Plin.* xxxiii, 9). On en voit encore aujourd'hui de métal qui sont estimés. Saint Cyrille d'Alexandrie dit que lorsque les femmes égyptiennes vont au temple en habit de lin, elles portent un miroir à la main gauche, et un sistre à la main droite. (*De Adorat. in spiritu*, lib. II.)

Les magiciens se sont quelquefois servis de miroirs dans leurs opérations superstitieuses et diaboliques; et il y en a qui veulent que Salomon même et Alexandre-le-Grand aient eu de ces miroirs, par le moyen desquels ils connaissaient toutes les choses naturelles, et quelquefois même les surnaturelles. La manière de deviner par le moyen d'un miroir est connue chez les anciens. On disait qu'en bandant les yeux à un enfant, il ne laissait pas de voir dans le miroir ce que l'on désirait connaître. Les sorciers de Thessalie, qui se vantaient de faire descendre la lune, écrivaient sur un miroir les choses sur lesquelles on les consultait, et celui qui les consultait lisait la réponse, non sur le miroir, mais dans la lune, qu'ils faisaient, disait-on, descendre du ciel : *lunam deducere.*

Les miroirs des anciens étaient ronds pour l'ordinaire. Sénèque invective contre le luxe des femmes de son temps, qui était venu à un tel point qu'un miroir était aussi grand que le corps humain, et coûtait plus qu'il ne fallait autrefois pour la dot de la fille d'un général de l'armée romaine. Croyez-vous, ajoute-t-il, que les filles de Scipion eussent des miroirs enchâssés dans l'or, elles à qui le sénat donna une dot médiocre, qui ne suffirait pas aujourd'hui à acheter un miroir à la fille d'un affranchi?

Sophocle, cité dans Athénée (livre xv), représente Vénus se considérant au miroir, après s'être parfumé tout le corps. Cela montre l'antiquité des miroirs chez les Grecs. Pausanias (livre vii, chapitre 21) parle d'un

autre miroir dont on se servait pour savoir si les malades guériraient ou non. On attachait le miroir à une ficelle, on le descendait doucement jusque sur la superficie de l'eau, en sorte que son rond, son extrémité ou sa bordure touchait à l'eau; alors on faisait sa prière à la déesse en lui brûlant de l'encens, et on considérait dans le miroir la personne malade, dans l'état où elle devait être après sa maladie, morte ou en santé.

Mois, en latin *mensis*, en grec *men*, en hébreu *chodesch* ou *jérach*. Les anciens Hébreux n'avaient pas de noms réglés pour désigner leurs mois; ils disaient le premier, le second, le troisième mois, et ainsi du reste. Dans Moïse, nous trouvons le mois *abib*, ou le mois des nouveaux épis ou des nouveaux fruits, qui est apparemment le nom que les Égyptiens donnaient au mois que les hébreux appelèrent dans la suite *nisan*, et qui fut le premier de l'année sainte. Partout ailleurs ce législateur ne désigne les mois que par l'ordre qu'ils tenaient entre eux. Dans les livres de *Josué*, des *Juges*, et dans les deux premiers des *Rois*, nous voyons le même usage. Sous Salomon, nous trouvons le mois *sio* ou *sif*, qui est le second mois de l'année sainte, et qui répondait à celui qui porta dans la suite le nom de *jiar*. Dans le même chapitre, on lit le mois de *bul*, qui est le huitième de l'année sainte, et qui répond à *marschevan* ou octobre. Enfin au chapitre VIII du même livre, on lit le mois *ethanim*, ou le mois des forts, qui répond à *tizri*, qui est le septième de l'année sainte.

On n'est pas d'accord sur l'origine de ces noms de mois. Scaliger a cru que Salomon les avait empruntés des Phéniciens, avec qui il fut dans un grand commerce.

Grotius croit qu'ils viennent des Chaldéens; et le P. Hardouin les fait venir des Égyptiens. Quoi qu'il en soit, on ne les voit ni avant ni après Salomon. Mais depuis la captivité de Babylone, ils prirent les noms des mois des Chaldéens et des Perses, chez qui ils avaient demeuré si longtemps. Voyez dans ce dictionnaire, à l'article *Calendrier*, les noms de ces mois et l'ordre qu'ils tiennent entre eux dans l'année sainte et dans l'année civile. V. aussi l'article *Année*.

Moisson. Dans la Palestine, la moisson des orges se commençait immédiatement après la fête de Pâque. Le lendemain de cette fête, ou plutôt le soir du 15 de nisan, auquel commençait le 16 du même mois, qui était un jour ouvrable, la maison du jugement envoyait hors de Jérusalem des hommes pour cueillir la gerbe des nouveaux orges, pour sacrifier au Seigneur des prémices des moissons. Les villes voisines s'assemblaient au lieu où l'on devait cueillir cette gerbe, pour être témoins de la cérémonie. Lorsque la nuit commençait, les envoyés demandaient trois fois si le soleil était couché. On leur répondait autant de fois qu'il l'était. Ils demandaient trois fois, et on leur accordait de même la permission de moissonner. Trois hommes moissonnaient, avec trois faucilles différentes, une gerbe, qui faisait la mesure de trois sata de grain. On la mettait dans trois coffres différents, et on l'apportait au temple (*Lévitique* XXIII, 10), où elle était battue, vannée et préparée, pour être offerte au Seigneur le lendemain matin. Josèphe (*Antiquit.* lib. III, cap. 10) raconte que cette offrande se faisait un peu autrement de son temps. On prenait une gerbe d'orge, dont on tirait le grain, en grillant le haut de l'épi. Après avoir nettoyé ce grain, on le broyait dans le mortier ou sous la meule; on en tirait un assaron, ou environ trois pintes; on le présentait au prêtre, qui en jetait une poignée sur le feu de l'autel. Le reste demeurait pour son usage.

Les prémices de la moisson du froment se présentaient au temple, à la Pentecôte; mais la moisson du froment se faisait auparavant. Les Juifs marquent le commencement de la moisson du froment au 18 du mois *jiar*, qui est le trente-troisième jour après la fête de Pâque.

Moïse ordonne que quand on moissonne un champ, on ne le moissonne pas entièrement; mais qu'on en laisse un petit coin pour le pauvre et l'indigent. Il ne détermine pas la quantité qu'on en doit laisser: mais les rabbins enseignent que ce doit être au moins la soixantième partie de la moisson: ce qu'ils étendent aux vendanges, aux fruits et à toutes sortes de grains. (V. dans la *Misne*, livre I, article *De angulo*, ou *Miscath Peah.*) Moïse veut aussi que l'on ne soit pas trop scrupuleux à ramasser les épis qui tombent, ni à aller rechercher, par exemple, une gerbe qui aurait été oubliée dans le champ; mais qu'on les y laisse pour les pauvres qui iront glaner.

Moloch ou Melchom, dieu des Ammonites. Le nom de *Moloch* signifie roi, et celui de *Melchom*, leur roi. Moïse défend, en plus d'un endroit, aux Israélites, de consacrer leurs enfants à Moloch, en les faisant passer par le feu en l'honneur de ce faux dieu; il veut qu'on punisse de mort celui qui aura contrevenu à cette ordonnance; et Dieu menace d'arrêter l'œil de sa colère sur cet homme, de l'exterminer du milieu de son peuple. Il y a beaucoup d'apparence que les Hébreux étaient adonnés au culte de cette déité dès avant leur sortie de l'Égypte, puisque Amos, et après lui S. Etienne, leur reprochent d'avoir porté dans le désert la tente du dieu Moloch: *Portâstis tabernaculum Moloch vestro.* Salomon bâtit un temple à Moloch sur le mont des Oliviers; et Manassé, longtemps après, imita son impiété, en faisant passer son fils par le feu en l'honneur de Moloch. C'était principalement dans la vallée de Tophet et d'Hennon, à l'orient de Jérusalem, que s'exerçait le culte impie que les Juifs rendaient à Moloch, en lui consacrant leurs enfants et en les faisant passer par le feu en son honneur.

Quelques-uns ont cru que l'on se contentait de faire sauter ces enfants par-dessus un feu consacré à Moloch pour les consacrer par là à ce faux dieu, et pour les purifier par cette lustration, usitée dans d'autres rencontres parmi les païens. D'autres croient qu'on les faisait passer entre deux feux mis vis-à-vis l'un de l'autre pour le même dessein; enfin, d'autres sou-

tiennent que l'on brûlait réellement les enfants en l'honneur de Moloch. L'Écriture fournit plusieurs preuves de cela. Voyez *Psaum.* CV, 37; *Isaïe* LVII, 5; *Ezéch.* XVI, 21; et XXIII, 39, où il est dit d'une manière très-expresse que les Hébreux *immolaient* quelquefois *leurs enfants* aux démons, à Moloch, aux dieux étrangers; et au quatrième *livre des Rois*, il est dit expressément que les habitants de Sépharvaïm brûlaient leurs enfants par le feu, en l'honneur d'Anamélech et d'Adramélech leurs dieux, qui sont sans doute les mêmes que le Moloch des Ammonites. Je ne voudrais pas, toutefois, assurer que toujours on brûlât réellement les enfants en l'honneur de ce faux dieu; et peut-être que quand il est simplement marqué qu'on faisait passer par le feu, *lustrare per ignem*, ou *transferre per ignem*, cela veut dire, en quelques endroits, faire sauter par-dessus les flammes, ou passer promptement entre deux feux. Mais nous sommes persuadés que, pour l'ordinaire, les adorateurs de Moloch immolaient leurs enfants, et les faisaient mourir en l'honneur de cette divinité.

Les rabbins assurent que l'idole de Moloch était de bronze, assise sur un trône de même métal, ornée de la couronne royale, ayant la tête d'un veau, et les bras étendus comme pour embrasser quelqu'un. Lorsqu'on voulait lui immoler quelques enfants, on échauffait la statue en dedans par un grand feu; et lorsqu'elle était toute brûlante, on mettait entre ses bras la misérable victime, qui y était bientôt consumée par l'excès de la chaleur; et afin qu'on n'entendît pas les cris de ces enfants, on faisait un grand bruit de tambours et d'autres instruments autour de l'idole. D'autres disent que la statue avait les bras étendus et penchés vers la terre, en sorte que quand on mettait un enfant entre ses bras, il tombait aussitôt dans un grand feu qui était allumé au pied de la statue. D'autres racontent qu'elle était creuse, et que dans sa concavité on avait ménagé sept armoires, l'une desquelles était destinée pour y mettre de la farine; dans la seconde, il y avait des tourterelles; dans la troisième, une brebis; dans la quatrième, un bélier; dans la cinquième, un veau; dans la sixième, un bœuf; dans la septième, un enfant. On brûlait tout cela, en échauffant la statue par-dedans.

David, ayant conquis le pays des Ammonites, prit *la couronne de leur dieu Melchom*, ou simplement il prit *la couronne de leur roi*, qui pesait un talent d'or, et il s'en fit à lui-même une couronne. Le talent hébreu pesait trois mille sicles ou cent vingt-cinq livres romaines; ce poids est excessif pour une couronne royale. On croit donc que ce prince ne la portait pas sur sa tête, mais qu'il la fit suspendre sur son trône au-dessus de sa tête; ou enfin, que le talent d'or dont parle l'Écriture ne marque pas le poids de la couronne, mais sa valeur. Elle était d'or et de pierreries, comme l'insinue le *livre des Paralipomènes : Invenit in eâ auri pondo talentum, et pretiosissimas gemmas.* Ces pierreries en augmentaient considérablement le prix; mais son poids était comme celui d'une couronne royale ordinaire. C'est le sentiment de quelques interprètes. (Voyez les commentateurs sur le second livre des *Rois* XII, 30.)

On est partagé sur le rapport que Moloch avait avec les autres divinités des païens. Les uns croient que Moloch était le même que Saturne, à qui tout le monde sait qu'on immolait des hommes. D'autres ont cru qu'il était le même que Mercure; d'autres, le même que Vénus; d'autres, le même que Mars ou Mithra. Nous avons essayé de montrer que Moloch signifiait le soleil, ou le roi du ciel. On peut voir la Dissertation sur Moloch, imprimée à la fin du Commentaire sur le *Lévitique*. Voyez aussi Selden, *De Diis Syris;* et Spencer, *De Legibus Hebræorum ritualib.*, l. II, c. 10; et Vossius, *De Origine et Progressu idololatriæ*, l. II, c. 5.

MONDE, en latin *mundus*, en grec *kosmos*, en hébreu *tebel*, Le nom de *monde* a, dans l'Écriture, plusieurs significations : 1° quelquefois il se prend pour tout l'univers; 2° il se prend seulement pour le globe de la terre et des eaux, et tout ce qu'il contient; 3° pour tous les hommes; 4° le monde se met aussi pour les amateurs du monde, les biens du monde.

Les anciens Hébreux avaient, sur la disposition de l'univers, un système assez différent de celui de nos philosophes modernes. Ce système était fort simple et fort populaire; et l'Écriture le propose plutôt comme un sentiment établi, auquel elle est obligée de se proportionner pour se faire entendre du peuple, qu'elle ne l'établit et ne l'approuve comme un dogme sur lequel elle exige notre croyance et notre soumission. Elle laisse ces disputes aux recherches des philosophes, et ses expressions sur cela ne doivent point tirer à conséquence. Les Hébreux croient qu'au commencement de la création Dieu avait partagé les eaux en deux parties, dont les unes furent mises dans les abîmes, et formèrent la mer; et les autres furent placées au-dessus du firmament, où elles fournissent la matière des pluies qui tombent sur la terre; ils croyaient que la terre était très-vaste, plate, immobile, environnée par la mer de tous côtés, et fondée sur les eaux.

Ils croyaient que la terre était tout imbibée, toute pénétrée par les eaux; que toutes les fontaines et tous les fleuves entrent dans la mer, d'où ils sont sortis. Ils croyaient qu'il y avait trois cieux : le premier, où se forment les nues et où volent les oiseaux; le second, dans lequel sont comme enchâssés les astres; le troisième, où réside la majesté du Très-Haut et où S. Paul fut ravi, et dans lequel il entendit des choses qu'il n'est pas permis à l'homme de publier. Ils ne croyaient pas qu'il y eût des antipodes, ni que les cieux enveloppassent la terre par dessous, ni par conséquent que le soleil, la lune et les autres astres tournassent autour de la terre, ou que la terre fît un mouvement qui produisît, à notre égard, le même effet que si toute la machine du ciel tournait autour de la terre. On peut voir cette matière, qui regarde le système des anciens Hébreux sur la forme et la disposition de l'univers, dans la Dissertation sur ce sujet,

imprimée à la fin du Commentaire sur l'*Ecclésiastique*.

Monnaie. Il est souvent parlé, dans l'Écriture, d'argent, d'or, de cuivre, de certaines sommes d'argent, d'achat à prix d'argent, d'argent coursable, d'argent d'un certain poids; mais je n'y remarque l'argent monnayé et frappé au coin qu'assez tard, ce qui me persuade que les anciens Hébreux ne prenaient l'argent et l'or qu'au poids; qu'ils n'y considéraient que la pureté du métal et l'aloi, non pas l'empreinte. C'est ce que Calmet a tâché d'établir dans une Dissertation exprès, imprimée avec notre commentaire sur la *Genèse*, et dont nous allons donner ici un précis.

La plus ancienne manière de trafiquer parmi les hommes est l'échange des marchandises : l'un donnait ce qui lui était inutile ou superflu à un autre qui rendait ce dont il se voulait défaire, et recevait ce qui lui était plus utile. Dans la suite, on employa les métaux précieux dans le commerce, comme chose dont la valeur était plus généralement reconnue. Enfin, on s'avisa de donner à ce métal une certaine marque, un certain poids et un certain aloi, pour fixer sa valeur, et épargner aux acheteurs et aux vendeurs la peine de peser et d'examiner le métal.

Au siége de Troie, on ne parle ni d'or, ni d'argent monnayé; on y exprime la valeur des choses par le nombre de bœufs qu'elles valaient. On y achetait, par exemple, du vin en donnant des bœufs, des esclaves, des cuirs, du fer, etc. Lorsque les Grecs commencèrent à voir des monnaies, ce ne fut que de petites broches de fer ou d'étain nommées *oboles*, broches dont une poignée faisait la *dragme*. Hérodote croit que les Lydiens sont les premiers qui ont frappé de la monnaie d'or et d'argent, et qui l'ont employée dans le commerce. D'autres disent que ce fut Ithon, roi de Thessalie, fils de Deucalion; d'autres attribuent cet honneur à Érichthonius, qui avait été élevé par les filles de Cécrops, roi d'Athènes; d'autres à Phidon, roi d'Argos.

Parmi les Perses, on dit que ce fut Darius, fils d'Hystaspe, qui fit le premier frapper quelque monnaie d'or. Lycurgue bannit l'or et l'argent de la république de Lacédémone, et n'y admit qu'une sorte de grosse monnaie de fer trempée dans le vinaigre; Janus, ou plutôt les rois de Rome, firent de grosses monnaies de cuivre, où l'on voyait d'un côté la double tête de Janus, et de l'autre une poupe de navire.

Je ne trouve rien sur les monnaies des Égyptiens, des Phéniciens, des Arabes et des Syriens avant les conquêtes d'Alexandre-le-Grand. Il est inutile de parler des Scythes, des Germains, des Gaulois et des Espagnols; ils n'ont commencé à avoir des monnaies propres à leur pays et à leurs nations que longtemps après. Dans la Chine, encore aujourd'hui, on ne fabrique aucune monnaie d'or ou d'argent, mais seulement de cuivre. L'or et l'argent passent pour meubles et pour marchandises, et n'ont point cours dans le commerce. Si on présente de l'or ou de l'argent pour acheter quelque chose, ils les reçoivent et les donnent au poids et comme marchandises; ainsi, on est obligé de les couper par morceaux avec des cisailles faites exprès, et ils portent un trébuchet à la ceinture pour les peser. Quant au cuivre, ils en font de la monnaie mêlée d'un certain alliage de matières différentes. D'un côté, elle est marquée de caractères chinois qui en montrent la valeur; au milieu, elle est percée d'un trou carré par où on l'enfile dans un cordon.

Les peuples d'Albanie et des environs de l'Araxe n'avaient ni monnaie, ni poids, ni mesure, et ne comptaient pas au-delà de cent. M. Tournefort dit qu'encore aujourd'hui les Géorgiens, qui ont succédé aux peuples dont nous venons de parler, méprisent l'argent, et ne veulent pas vendre leurs denrées; ils les troquent. Tout le commerce de Mingrélie se fait par échange; en Éthiopie et dans le Bengale, il n'y a point de monnaie : on s'y sert de coquillages de la mer des îles Maldives, au lieu de basse monnaie; on s'en sert aussi aux Maldives et en plusieurs endroits des Indes, de même que dans les côtes de Guinée et aux royaumes de Congo et de Siam.

Venons à présent aux Hébreux. Abraham pèse quatre cents sicles pour le tombeau de Sara; et l'Écriture remarque qu'il donna de bon argent et de la monnaie publique et coursable · *Argenti probatæ monetæ publicæ*, ou, selon l'hébreu, *de l'argent qui passe chez les marchands*. Joseph est vendu par ses frères à des Madianites pour la somme de vingt pièces d'argent; *viginti argenteis*; l'hébreu, *vingt sicles d'argent*. Les frères de Joseph lui rapportent en Égypte l'argent qu'ils avaient retrouvé dans leurs sacs, au même poids qu'ils l'avaient donné : *Argentum in pondere suo*. Les bracelets qu'Éliézer donne à Rébecca pesaient dix sicles, et les pendants d'oreilles deux sicles. Moïse ordonne que l'on prenne le poids de cinq cents sicles de myrrhe, et deux cent cinquante sicles de cinname du poids du sanctuaire, pour composer le parfum qui devait être brûlé sur l'autel d'or du Seigneur. Il raconte ailleurs qu'on offrit pour les ouvrages du tabernacle soixante et douze mille talents d'airain. On lit dans les *livres des Rois* que le poids des cheveux d'Absalon était de deux cents sicles de poids public ou du poids du roi, lorsqu'il les faisait couper tous les ans. Isaïe représente les impies qui pèsent de l'argent dans une balance pour faire une idole, et Jérémie pèse dans une balance dix-sept pièces d'argent pour un champ qu'il achète. *Venez acheter du vin et du lait sans argent et sans échange*, dit Isaïe. *Pourquoi pesez-vous votre argent, et pourquoi donnez-vous votre travail pour acheter du pain?* Amos représente les marchands qui s'exhortent *à diminuer leurs mesures* pour vendre, *à augmenter le poids du sicle* pour recevoir le paiement, *et à se servir de balances trompeuses* dans le commerce : *Imminuamus mensuram, augeamus siclum, supponamus stateras dolosas*.

Dans tous ces passages, il n'est fait mention que de trois choses : 1° du métal d'or et d'argent, et jamais de cuivre, car il n'était pas alors dans le commerce

comme monnayé ; 2° du poids du talent, du sicle, de l'obole ou du *gerah*, du poids du sanctuaire et du poids du roi ; et 3° de l'aloi de l'or ou de l'argent pur et de bon aloi ; qui est reçu chez le marchand. Il n'est parlé nulle part ni de l'empreinte ni du coin ; il est dit souvent que l'on pèse l'argent, que l'on pèse toutes sortes de choses au poids du sicle et du talent. Ce *sicle* et ce talent n'étaient donc pas des monnaies fixes et déterminées ; c'étaient des poids que l'on employait indifféremment pour toutes choses dans le commerce. De là ces balances trompeuses des marchands qui veulent *augmenter le sicle*, c'est-à-dire, le poids dont ils se servaient pour vérifier l'or et l'argent qu'ils recevaient, afin d'en prendre une plus grande quantité ; de là *ce poids du sanctuaire* dont on conservait l'étalon dans le temple pour empêcher la fraude ; de là ces défenses d'avoir dans son sac diverses sortes de poids : *Non habebis in eodem sacculo diversa pondera.* De là ces trébuchets que les Hébreux portaient toujours à leur ceinture, et les Chananéens à la main, comme les Chinois en portent encore à présent à la ceinture pour peser l'or ou l'argent qu'ils recoivent, lequel, comme on l'a dit, n'est pas encore monnayé parmi eux.

Et remarquez que dans le texte original il n'est jamais parlé de monnaie, ni de rien de semblable. L'or et l'argent que l'on offre à Moïse dans le désert pour la construction du tabernacle, et celui qu'on donne à Aaron pour faire le veau d'or, et celui dont Gédéon fit un éphod, et celui qui tenta Achan, et celui que David laissa à Salomon, et celui que Giézi reçut de Naaman, n'était que de l'or ou de l'argent façonné en bagues, en bracelets, en pendants d'oreilles, en vaisselle ou en lingots : pas un mot de monnaie, ni de marque, ni d'empreinte ; aucun terme qui marque la forme de la monnaie, ni la figure qui y était représentée ; car d'ordinaire les monnaies frappées au coin prennent le nom du prince, ou de l'animal, ou de la fleur qui y est représentée. On dit, chez les Grecs, un philippe, un archer, un bœuf, une chouette, etc., à cause des empreintes qui représentent le roi Philippe, un archer ou un homme qui tire de l'arc, et ainsi du reste. Rien de pareil chez les Hébreux.

Il est vrai qu'on trouve, dans le texte hébreu de la *Genèse*, que Jacob acheta un champ pour la somme de cent *kesitah*, et que les amis de Job donnèrent à ce modèle de patience, après le rétablissement de sa santé, chacun un *kesitah* et un pendant d'oreilles d'or. On y trouve aussi des dariques, nommées dans l'hébreu *darcmonim* ou *adarcmonim*, et des *mines*, des statères, des oboles ; mais ces dernières sortes de monnaies sont étrangères, et sont mises pour d'autres termes qui, dans l'hébreu, ne signifient que le poids du métal. Le *kesitah* ne nous est pas bien connu ; les uns le prennent pour une brebis ou un agneau, d'autres pour une monnaie ayant l'empreinte d'un agneau ou d'une brebis. Nous croyons que c'est plutôt une bourse d'argent d'un certain poids.

Les *darcmonims* ou dariques sont des monnaies des rois de Perse ; et l'on convient que sous Darius, fils d'Hystaspe, on commença à voir de la monnaie frappée au coin. Ézéchiel nous dit que la mine fait soixante sicles ; il rappelle cette monnaie étrangère au poids des Hébreux. La mine pourrait bien être originairement une monnaie des Perses, qui fut adoptée par les Grecs et par les Hébreux ; or, sous la domination des Perses, les Hébreux n'étaient guère en état de faire de la monnaie à leur propre coin, étant soumis à ces princes, et ne faisant alors que très-petite figure dans leurs pays. Ils étaient encore bien moins en état d'en faire sous les Chaldéens durant la captivité de Babylone, ni enfin sous la domination des Grecs, auxquels ils ont obéi jusqu'au temps de Simon Machabée, à qui Antiochus Sidètes, roi de Syrie, donna la permission de frapper de la monnaie à son coin dans la Judée : *Permittimus tibi facere percussuram proprii numismatis in regione tuâ.* Ce sont les premières monnaies hébraïques que l'on connaisse ; c'étaient des sicles et des demi-sicles d'argent.

Morts. Voyez, dans ce Dictionnaire, les articles *Deuil* et *Funérailles*.

Mouche, insecte volant fort connu, et déclaré impur dans la loi de Moïse : *Tout animal qui a plusieurs pieds et qui marche sur son ventre sur la terre, sera impur*. Les Philistins adoraient le dieu mouche sous le nom de *Béel-Zébub*. Les Égyptiens rendaient aussi un culte superstitieux à l'escarbot ; et on voit la mouche sur quelques médailles phéniciennes, comme aussi sur la statue de la déesse Diane d'Éphèse. L'auteur du *livre de la Sagesse*, après avoir dit que Dieu envoya des mouches et des guêpes contre les Amorrhéens et les Chananéens, pour les chasser petit à petit de leur pays, ajoute que Dieu les châtia par les mêmes animaux à qui ils rendaient des honneurs divins ; ils adoraient donc la mouche aussi bien que les Philistins. (Voyez ci-devant *Béel-Zébub.*) Le Seigneur avait promis à son peuple qu'à son entrée dans la terre de Chanaan il enverrait contre les Chananéens une armée de mouches et de guêpes pour les chasser de leur pays. C'est ce qu'il exécuta en effet, comme on le voit par Josué et par le *livre de la Sagesse* ; et on ne peut pas douter que plusieurs Chananéens n'aient effectivement quitté leur pays pour se garantir de ces fâcheux insectes.

Mouchettes (*emunctoria*). Les mouchettes dont il est parlé dans l'Écriture, servaient à moucher les lamperons du grand chandelier d'or à sept branches, qui étaient dans le Saint. Leur matière était d'or, et leur forme était apparemment comme les pincettes dont nous nous servons pour moucher nos lampes. Le terme de l'original vient d'une racine qui signifie prendre, pincer, serrer, recevoir.

Moulins. Avant l'usage des moulins que le vent ou l'eau fait tourner, on se servait de moulins à bras, que l'on faisait tourner par des esclaves. Quelquefois on employait à ce travail des ânes ou des chevaux ; et alors les meules étaient grosses à proportion.

Mouton. C'est par abus ou par licence que nous traduisons par *mouton* l'hébreu *car* ou *sch*, et le latin

agnus, car on sait que les Hébreux ne coupaient point leurs animaux.

Muid (*modius*). Saint Jérôme se sert souvent du terme latin *modius* pour marquer l'*épha*. Dans le chap. xi, ℣ 17, du *livre de Rhut*, il met que l'*épha* vaut *trois modius*, et (I *Rois* i, 24) il traduit l'éphi par *tres modios*. Ailleurs il traduit éphi par *amphoram*. Les Septante le traduisent d'ordinaire par *mensuram*. Or, l'*épha*, ou l'*éphi*, ou le *bathe*, comparé à nos mesures, contient vingt-neuf pintes, chopine, demi-setier, un poisson et un peu plus.

Mulet, animal infécond, engendré de deux animaux de différentes espèces, d'un cheval et d'une ânesse, ou d'un âne et d'une cavale. Il y a beaucoup d'apparence que les Juifs ne firent point naître de mulets, puisqu'il leur était défendu d'accoupler ensemble des animaux de différentes espèces : *Non facies coire jumentum tuum cum alterius generis animantibus*. Mais il ne leur était pas défendu de s'en servir. Aussi voit-on, surtout depuis David, que les mules et les mulets sont assez communs chez les Hébreux. Auparavant ils ne se servaient guère que d'ânes ou d'ânesses.

Murier, en latin *morus*. L'auteur du Psaume lxxvii, ℣. 52, dit que le Seigneur, parmi les plaies dont il frappa les Égyptiens, fit mourir leurs vignes par la grêle, et leurs mûriers par la bruine. L'hébreu dont se sert l'auteur du Psaume signifie, selon la plupart des interprètes, qu'il fit mourir *leurs sycomores par la gelée*, ou par une grosse grêle. Le sycomore est commun en Égypte. Il a la feuille assez semblable au mûrier, et le fruit approchant de la figure, d'où lui vient le nom de *sycomore*, qui est composé de *sucos*, une figue ou un figuier, et de *moros*, un mûrier.

Musique. Les anciens Hébreux avaient beaucoup de goût pour la musique. Ils l'employaient dans leurs cérémonies de religion, dans leurs réjouissances publiques et particulières, dans leurs festins, et même dans leurs deuils. Nous avons dans l'Écriture des cantiques de joie, d'actions de grâces, de louanges, de deuil; des épithalames ou des cantiques composés à l'occasion de quelque mariage fameux, comme le *Cantique des Cantiques*, et le Psaume xliv, que l'on croit avoir été composés à l'occasion du mariage de Salomon; des cantiques lugubres, comme ceux que David composa à la mort de Saül et d'Abner, et les *Lamentations* que Jérémie fit à la mort de Josias; des cantiques pour célébrer l'avénement d'un prince à la couronne, comme le Psaume lxi : *Deus, judicium tuum regi da;* des cantiques de victoire et d'actions de grâces, comme celui que Moïse chanta après le passage de la mer Rouge, celui de Debbora et de Barac, et quelques autres. Enfin le *livre des Psaumes* est un vaste recueil de différentes pièces de musique composées sur toutes sortes de sujets par divers auteurs inspirés. Nous ne parlerons point ici de la poésie des Hébreux, ni de la nature des vers de ces divins cantiques; nous en dirons quelque chose ailleurs. Voyez *Poésie*.

La musique est très-ancienne dans le monde. Moïse nous parle de Jubal, qui vivait dès avant le déluge, et qui fut père ou maître de ceux qui jouaient du *kinnor* et du *hugab*. Le premier signifie apparemment la lyre, et le second l'orgue ancien, c'est-à-dire, une espèce de flûte composée de plusieurs tuyaux de différente grandeur, attachés l'un auprès de l'autre. Laban se plaint que Jacob, son gendre, l'ait quitté sans lui dire adieu, et sans lui donner le loisir de le conduire *au chant des cantiques, et au son des tambours et des cithares*. Moïse, après le passage de la mer Rouge, compose un cantique, le chante avec les hommes, pendant que Marie sa sœur le chante en dansant, et en jouant des instruments, à la tête des femmes israélites. Ce législateur fit faire des trompettes d'argent, pour en sonner dans les sacrifices solennels, et dans les festins de religion. David, qui avait beaucoup de goût pour la musique, voyant que les lévites étaient fort nombreux, et n'étaient plus occupés comme autrefois à porter les ais, les voiles et les vases du tabernacle, depuis que sa demeure était fixée à Jérusalem, en destina une grande partie à chanter et à jouer des instruments dans le temple.

Asaph, Héman et Idithun étaient les princes de la musique du tabernacle sous David, et du temple sous Salomon. Asaph avait quatre fils, Idithun six, et Héman quatorze. Ces vingt-quatre lévites, fils des trois grands maîtres de la musique du temple, étaient à la tête de vingt-quatre bandes de musiciens, qui étaient fort nombreuses, et qui servaient au temple tour à tour. Leur nombre y était toujours grand, surtout dans les grandes solennités. Ils étaient rangés autour de l'autel des holocaustes. Ceux de la famille de Caath occupaient le milieu; ceux de Mérari, la gauche; et ceux de Gerson, la droite. Comme ils passaient toute la vie à apprendre ou à exercer la musique, ils devaient la savoir parfaitement, soit qu'ils jouassent simplement des instruments, ou qu'ils chantassent de leur voix. Le Seigneur avait abondamment pourvu à leur subsistance, et rien n'empêchait qu'ils ne se perfectionnassent dans leur art, et qu'il n'y réussissent.

Les rois avaient aussi leur musique particulière. Asaph était grand-maître de la musique du roi David. *Il était*, dit l'Écriture, *prophète à la main du roi*. Et Berzellaï disait à David : *Suis-je d'un âge à prendre plaisir aux voix des musiciens et des musiciennes?* Dans le temple même, et dans les cérémonies de religion, on voyait des musiciennes, aussi bien que des musiciens. C'étaient pour l'ordinaire les filles des lévites. Héman avait douze fils et trois filles qui savaient la musique. Le Psaume ix est adressé à Ben ou Banaïas, chef de la bande des jeunes filles qui chantaient au temple. Esdras, dans le dénombrement qu'il fait de ceux qu'il ramène de la captivité, compte deux cents, tant chantres que musiciennes. Le paraphraste chaldéen, sur le chapitre xi, ℣ 8, de l'*Ecclésiaste*, où Salomon dit qu'*il s'est fait des musiciens et des musiciennes*, l'entend des musiciennes du temple. Dans le premier livre des *Paralipomènes*, il est dit dans l'hé-

breu que Zacharie, Oziel et Sémiramoth présidaient à la septième bande de la musique, qui était la bande des jeunes filles.

Quant à la nature de leur musique, nous n'en pouvons juger que par conjecture, parce que depuis longtemps elle est perdue et hors d'usage. Mais il y a assez d'apparence que ce n'était qu'un mélange de plusieurs voix, qui chantaient toutes sur le même ton, chacune selon sa force et sa portée; et qu'il n'y avait pas parmi eux ces différents accords, et cette combinaison de plusieurs voix et de plusieurs tons, qui forment notre musique composée. Il est très-probable aussi que pour l'ordinaire le son des instruments accompagnait les voix. Mais s'il est permis d'inférer de la beauté de leur musique par ses effets merveilleux, et par la grandeur, la majesté, la beauté des choses qui sont renfermées dans leurs cantiques, il faut convenir que leur musique devait être très-excellente et très-parfaite. Tout le monde sait que David, par le son de la harpe, dissipait la mélancolie de Saül, et qu'il chassait le mauvais esprit qui l'agitait. Ce même Saül ayant envoyé du monde pour arrêter David, qui s'était retiré au milieu d'une troupe de prophètes à Najoth de Ramatha, ces envoyés n'eurent pas plus tôt entendu le son des instruments des prophètes, qui chantaient et jouaient, qu'ils furent tout d'un coup comme transportés par un enthousiasme divin, et commencèrent à faire comme eux. Une seconde compagnie, que Saül y envoya, en fit de même. Enfin ce prince y étant venu lui-même, fut saisi de l'esprit divin, et commença à faire tous les mouvements que font les hommes inspirés, avant même qu'il fût arrivé au lieu où étaient les prophètes. Le prophète Élisée, se trouvant un peu ému, fit venir un joueur d'instruments pour calmer son humeur, et pour le mettre en état de recevoir l'impression de l'esprit divin. On peut voir la Dissertation de D. Calmet sur la musique des Hébreux à la tête du second tome sur les Psaumes.

Les instruments de musique des anciens Hébreux sont peut-être ce qu'il y a eu jusqu'ici de plus inconnu dans le texte des Ecritures. Les rabbins n'en savent pas plus sur cet article, que les commentateurs les moins instruits des affaires des Juifs. On ne peut lire sans quelque pitié ce qu'ils disent la plupart sur certains termes inconnus qui se trouvent dans les titres des Psaumes, et qu'ils prennent au hasard pour des instruments de musique. De ce nombre sont, par exemple, *neghinoth*, *hannechiloth*, *hascheminith*, *siggaion*, *gitthith*, *halmoth*, *michtam*, *haïeleth*, *haschasar*, *schoschanim*, etc. Mais si l'on veut examiner les choses de plus près, on trouvera que les Hébreux ont un bien moindre nombre d'instruments de musique, et qu'on peut les réduire à trois classes : 1° les instruments à cordes ; 2° les instruments à vent, ou les diverses sortes de flûtes; 3° les différentes espèces de tambours.

Les instruments à cordes sont *le nable*, *le psaltérion*, ou *psanneterim;* et ces trois instruments ne sont apparemment que la même chose. Ils ont quelque rapport avec la harpe et la *cithare*, ou le *hasur*, c'est-à-dire, avec l'instrument à dix cordes. L'un et l'autre étaient à peu près de la figure d'un delta, Δ : mais le *psaltérion* ou *nable* était creux par le haut, et se touchait par le bas; au lieu que la cithare, ou l'instrument à dix cordes, se touchait par le haut, et était creux par le bas. L'un et l'autre se touchaient avec l'archet et avec les doigts.

Le *cinnor*, ou *lyre antique*, était tantôt à trois, tantôt à six, et tantôt à neuf cordes. Ces cordes étaient tendues de haut en bas, et résonnaient sur un ventre creux qui était au bas. Il se touchait avec les doigts ou avec l'archet.

La symphonie ancienne était à peu près la même que notre vielle.

La sambuque était un instrument à cordes, que nous croyons avoir été à peu près de la forme du psaltérion moderne. Voilà ce que je trouve d'instruments à cordes dans l'Ecriture.

On y remarque aussi diverses sortes de trompettes et de flûtes, dont il est malaisé de donner la figure. Ce qu'il y a de plus remarquable en ce genre est l'orgue ancien, nommé en hébreu *huggab*, qui n'est autre apparemment que ces flûtes antiques composées de plusieurs tuyaux de grosseur et de grandeur inégales, qui rendaient un son harmonieux lorsqu'on soufflait, en les passant successivement sous la lèvre d'en-bas.

Les tambours étaient de plusieurs sortes. Le terme hébreu *tuph*, d'où vient *tympanum*, se prend pour toutes sortes de tambours ou de timbales. Le *zalzelim* est ordinairement traduit dans les Septante et dans la Vulgate par *cymbala*, qui est un instrument de cuivre d'un son fort perçant, fait en forme de calottes, que l'on frappe l'une contre l'autre en les tenant une de chaque main. Les nouveaux interprètes, par *zalzelim*, entendent le *sistre*, qui est un instrument autrefois fort commun en Egypte. Il était de figure ovale, ou en demi-cercle alongé en forme de baudrier, traversé par quelques verges de bronze qui jouaient dans des trous, où elles étaient arrêtées par leurs têtes.

Le texte hébreu parle d'un instrument appelé *schalischim*, que les Septante ont rendu par *cymbala*, et saint Jérôme par *sistra*. Il ne se trouve qu'en un seul endroit de l'Ecriture, savoir, I *Rois* XVIII, 6. Le terme *schalischim* insinue qu'il était de forme triangulaire, et qu'il pourrait bien être cet instrument ancien triangulaire, dans lequel étaient plusieurs anneaux que l'on agitait avec une baguette, et qui rendait un son perçant.

Enfin, il est parlé dans le texte des *mezilothaïm*, qui étaient de cuivre, et rendaient un son aigu et perçant. On les traduit ordinairement par *cymbala*. D'autres les traduisent par *tintinnabula*, des clochettes. Zacharie dit que le temps viendra que l'on écrira sur les méziloths des chevaux : *Consacré au Seigneur*, ce qui pourrait faire juger que ce terme signifie une clochette, puisqu'on sait qu'anciennement on en mettait aux chevaux de bataille pour les accoutumer au bruit.

Nous avons traité, dans un autre endroit de notre Cours, des instruments de musique des anciens Hébreux et nous avons aussi dit quelque chose de chacun des principaux instruments, sous leurs titres particuliers.

Myrrhe (*myrrha*), en hébreu *mor*, sorte de gomme qui vient d'un arbrisseau commun de l'Arabie, et qui est haut d'environ cinq coudées, d'un bois dur, et dont le tronc est chargé d'épines. L'Ecriture distingue deux sortes de myrrhe : l'une *myrrha electa*, à la lettre, *myrrhe de liberté*, qui coule d'elle-même et sans incision; c'est la meilleure de toutes. Pline dit, en parlant de l'arbre qui porte la myrrhe : *Sudant sponte priusquàm incidantur, stacten dictam, cui mella præfertur.* C'est cette myrrhe qui est aussi appelée *stacté;* l'autre est la myrrhe simple et ordinaire. On l'employait dans les parfums et dans les embaumements, pour préserver les corps de la corruption. Les mages qui vinrent d'Orient pour adorer Jésus-Christ à Bethléem lui présentèrent de la myrrhe.

Il est parlé dans l'Évangile de *myrrhatum vinum*, d'un vin mêlé de myrrhe, que l'on offrit à Jésus-Christ dans sa passion, pour amortir en lui, à ce qu'on croit, le trop vif sentiment de la douleur. On avait coutume parmi les Hébreux de donner à ceux qu'on menait au supplice de ces sortes de liqueurs assoupissantes. Quelques-uns croient que *myrrhatum vinum* de saint Marc est le même que *vinum felle mixtum* de saint Matthieu, mais d'autres les distinguent. On donna au Sauveur du vin de myrrhe, par un motif d'humanité, pour lui ôter le trop vif sentiment de la douleur; mais les soldats, par un effet de leur cruauté, y mêlèrent du fiel, aussi Jésus-Christ n'en voulut-il pas boire; ou enfin saint Matthieu ayant écrit en syriaque se sera servi du mot *marra*, qui signifie de la myrrhe, de l'amertume ou du fiel. Le traducteur grec l'aura pris pour du fiel, et saint Marc pour de la myrrhe. Au reste, *le vin de myrrhe* était fort estimé des anciens. Pline dit : *Lautissima apud priscos vina erant, Myrrhæ odore condita.* Les lois des douze Tables défendaient d'en répandre sur les morts : *Ne murrhata potio mortuo inderetur.*

Myrthe, en latin *myrthus*, en hébreu *chadas*, se prend pour l'arbrisseau qui porte la fleur de myrthe, et pour la fleur même, et pour le parfum qu'on en tire. *Myrthetum* est un lieu planté de *myrthes*. Cet arbrisseau était commun dans les campagnes de Judée. Esdras envoya le peuple chercher à la campagne du *myrthe*, des branches d'olivier et de palmier, pour faire des tentes à la fête des tabernacles.

N

Naphte ou *naphta*, sorte de bitume qui se trouve aux environs de Babylone. Daniel dit que l'on alluma la fournaise où l'on devait jeter Misach, Sidrach et Abdénago, avec du naphte, de la poix, et d'autres matières combustibles. On croit que Noé se servit de naphte ou de bitume pour enduire l'arche, et que les murs de la tour de Babel étaient liés avec un mortier où il entrait beaucoup de naphte.

Le naphte est une espèce de *pétrole* ou fruit de roche qui se trouve en divers endroits du monde, tantôt d'une couleur, tantôt d'une autre, selon la nature du rocher ou de la terre qui le produit, tantôt plus liquide et tantôt moins; toujours fort inflammable, sulfureux, gluant. Le nom de *naphte* dérive du chaldéen ou de l'hébreu *noph* ou *naph*, *stillare*, découler, parce qu'il coule et dégoutte comme un bitume, dit Pline; on en tire grande quantité de certaines sources qui sont proche la ville de Hit en Chaldée. On en trouve aussi beaucoup dans les montagnes de Farganah, dans la province de Transoxane. Les Turcs, pour distinguer le naphte de la poix, l'appellent du mastic noir. Il y a une autre espèce de naphte qu'on appelle pierreuse, *naphta petræa*, parce qu'elle coule des rochers. On en trouve dans le duché de Modène, qui découle d'une roche située dans une certaine montagne. Il y en a aussi aux environs de Raguse, et même en plusieurs provinces de France, comme en Auvergne, etc. Le naphte de France est mou comme la poix, liquide, noir, de mauvaise odeur. Celui d'Italie est une espèce de pétrole ou une huile claire, tantôt blanche, tantôt rouge, tantôt jaune, tantôt verte, tantôt noire. Isaac Vossius a écrit une *Dissertation sur le naphte ancien et moderne.*

Nard (1), plante qui croît dans les Indes, et dont la racine est fort petite et menue. Elle pousse une tige longue et mince, et a plusieurs épis à fleur de terre, ce qui l'a fait appeler *spic nard*. Le nard des montagnes est plus odorant que celui qui croît le long des eaux. Toutes les espèces de nard sont chaudes et dessicatives. Elles provoquent l'urine et resserrent le ventre, quand on les prend en breuvage. Le nard indique, nommé communément *spica nardi*, pour être véritable, doit être de couleur jaune tirant sur le purpurin, et avoir ses épis longuets, en sorte que les poils de l'épi soient larges et odorants. Leur goût doit être un peu âcre et amer, dessécher la langue, et laisser ensuite la bouche remplie d'une odeur assez agréable. On croit que le romarin, l'aspic et la lavande sont des espèces de nard (2). On faisait un parfum assez estimé avec l'épi du nard, et dont l'Ecriture parle assez souvent. L'épouse du *Cantique* dit que, *pendant que le roi se reposait, le nard dont elle était parfumée a répandu sa bonne odeur*. Et, dans l'Evangile, saint Marc parle d'un parfum *d'épi de nard*, et saint Jean d'un parfum *de nard pistique*, que plusieurs entendent de nard pur et non sophistiqué. Mais il y a beaucoup d'apparence que les copistes de saint Jean

(1) *Andropogon nardus*, genre de la famille des graminées.

(2) On donne dans les officines le nom de *nard commun* à la lavande en épis et à la racine de l'asaret.

ont mis nard pistique, *nardi pistici*, au lieu de nard en épis, *nardi spicati*. Le *spic nard*, comme on l'appelle en français, ou l'épi du nard, est le plus estimé pour faire des parfums, et le parfum que l'on tire de ses feuilles est beaucoup moins précieux. *Cacumina nardi in aristas se spargunt*, dit Pline; *idèò geminâ dote nardi spicas et folia celebrant.*

Nathinéens. Ce terme vient de l'hébreu *nathan*, qui signifie *donner*. Les *nathinéens* ou *néthinéens* étaient des serviteurs qui avaient été donnés et voués au service du tabernacle et du temple, pour les emplois les plus pénibles et les plus bas, comme d'y porter le bois et l'eau. On y donna d'abord les Gabaonites. Dans la suite, on assujétit aux mêmes charges ceux des Chananéens qui se rendirent, et à qui on conserva la vie. On lit dans Esdras que les nathinéens étaient des esclaves voués par David et par les princes, pour le ministère du temple; et ailleurs, qu'ils étaient des esclaves donnés par Salomon : *Filii servorum Salomonis*. En effet, on voit dans les livres des *Rois*, que ce prince avait assujéti les restes des Chananéens, et les avait contraints à diverses servitudes; et il y a toute apparence qu'il en donna un nombre aux prêtres et aux lévites, pour les servir dans le temple. Les nathinéens furent menés en captivité avec la tribu de Juda, et il y en avait un grand nombre vers les Portes Caspiennes, d'où Esdras en ramena quelques-uns. Au retour de la captivité, ils demeurèrent dans les villes qui leur furent assignées; il y en eut aussi dans Jérusalem qui occupèrent le quartier d'Ophel. Ceux qui revinrent avec Esdras étaient au nombre de deux cent vingt; et ceux qui suivirent Zorobabel formaient celui de trois cent quatre-vingt-douze. Ce nombre était petit, eu égard aux charges qui leur étaient imposées. Aussi voyons-nous que dans la suite on institua une fête nommée la *xylophorie*, dans laquelle le peuple portait en solennité du bois au temple, pour l'entretien du feu de l'autel des holocaustes.

Néoménie. Ce terme vient du grec, et signifie premier jour du mois. On sait que les Hébreux avaient une vénération particulière pour le premier jour de chaque mois; et Moïse ordonne pour ce jour-là certains sacrifices particuliers (*Nombres* xxviii); mais il n'ordonne pas qu'on le chôme. Aussi ne peut-on pas montrer que les anciens Juifs en aient regardé l'observation comme un précepte. C'était une fête de pure dévotion. Il semble que, dès le temps de Saül, on faisait ce jour-là quelque repas de famille et de réjouissance, puisque David devait se trouver à la table du roi, et que Saül trouva mauvais qu'il ne s'y fût pas présenté. Moïse insinue qu'outre les victimes qu'on y offrait toujours au nom de la nation, chaque particulier y faisait aussi des sacrifices de dévotion. Le commencement du mois s'annonçait au son des trompettes, que l'on sonnait en offrant les sacrifices solennels. Mais la néoménie la plus solennelle de toutes était celle du commencement de l'année civile, à la tête du mois *tizri*. Ce jour était sacré; on n'y faisait aucune œuvre servile, on y offrait des holocaustes particuliers, et on y sonnait des trompettes du temple.

Dans le royaume des dix tribus, les gens de bien s'assemblaient quelquefois chez les prophètes pour ouïr leurs instructions. La femme de Sunam, hôtesse d'Élisée, voulant aller voir ce prophète, son mari lui dit : Pourquoi y allez-vous aujourd'hui, puisque ce n'est ni jour de sabbat, ni de néoménie? Isaïe déclare que le Seigneur a en horreur les néoménies, les sabbats et les autres jours de fêtes et d'assemblées des Juifs, qui n'étaient pas d'ailleurs fidèles à observer ses lois. Ézéchiel dit que les holocaustes qui s'offraient le jour de la néoménie étaient fournis aux frais du roi, et que ce jour-là on devait ouvrir la porte orientale du parvis des prêtres. Judith ne jeûnait point les jours de fête et de néoménie. Les Juifs d'aujourd'hui ne tiennent la néoménie que comme une fête de dévotion, que chacun peut garder ou ne pas garder. Ils croient qu'elle regarde plutôt les femmes que les hommes. Les femmes s'abstiennent de leur travail, et on fait un peu meilleure chère que les autres jours. Dans les prières de la synagogue, on lit depuis le Psaume cxiii jusqu'au cxviii. L'on tire le rouleau de la loi, et on y lit à quatre personnes. On fait aussi mémoire du sacrifice qui s'offrait ce jour-là au temple. Le soir du sabbat qui suit le renouvellement de la lune, ou un autre soir suivant, lorsqu'on aperçoit le croissant, tous les Juifs s'assemblent et font une prière à Dieu, le nommant créateur des planètes et le restaurateur de la nouvelle lune; puis se haussant vers le ciel, ils demandent à Dieu qu'ils soient exempts de tous malheurs; et après avoir fait mention de David, ils se saluent et se séparent.

Spencerus a fait une longue dissertation sur la néoménie, dans laquelle il montre fort bien que les gentils ont autrefois honoré le premier jour du mois, en l'honneur de la lune. Il en voulait conclure que les Hébreux ont imité cette pratique des peuples étrangers et idolâtres, mais il ne le prouve nullement; et il est bien plus probable que c'est des Hébreux que les autres nations ont pris cette pratique, où même que, sans vouloir imiter les Hébreux, elles ont jugé à propos d'honorer la lune au commencement du mois, lorsqu'elle commence à paraître. Le culte de la lune a été très-commun chez presque tous les peuples idolâtres.

Néophyte. Ce terme vient du grec et signifie à la lettre *nouvellement semé* ou *planté*. On donne ce nom aux nouveau-convertis à la religion, aux nouveau-baptisés. S. Paul ne veut pas que l'on établisse évêque un néophyte, *de peur*, dit-il, *qu'il ne s'élève d'orgueil, et qu'il ne tombe dans la même condamnation, que le diable* (*I Tim.* iii, 16).

Nerf. Les Hébreux ne mangent point le nerf de la cuisse des animaux, en mémoire du nerf de la cuisse de Jacob, que l'ange lui toucha et qu'il engourdit de telle sorte que, selon quelques interprètes, il en demeura boiteux toute sa vie. Cette abstinence du nerf

de la cuisse des animaux n'est commandée par aucune loi aux Israélites; mais il faut qu'ils s'en soient abstenus même avant la loi, si la remarque qu'on lit dans la *Genèse*, ch. XXXII, ỷ 32, a été écrite par Moïse. Il y a des interprètes qui croient que cette abstinence n'est pour eux qu'une chose de dévotion. Dans certains endroits, ils s'abstiennent du quartier de derrière des animaux, et ils le vendent à d'autres. Dans d'autres lieux ils se contentent d'en ôter le nerf et mangent la viande.

Nesroch, dieu des Assyriens. Sennachérib fut tué par deux de ses fils, comme il adorait son dieu Nesroch dans son temple (IV *Rois* XIX, 37). On ne sait qui est le dieu *Nesroch*. Les Septante le nomment *Mesrach;* Josèphe, *Araskés*. L'Hébreu de Tobie, donné par Munster, l'appelle *Dagon*.

Le nom de cette divinité se remarque dans les noms de *Sarac* et de *Sargon*, roi d'Assyrie. Peut-être que *Sarac* est encore le même que *Sarak;* mais rien de tout cela ne nous apprend quel était le dieu *Nesroch*.

Nez, *nasus, nares*. Les Hébreux mettent communément la colère dans le nez : *Ascendit fumus de naribus ejus;* dans Moïse, *tunc quàm maximè furor ejus fumet*. Voyez aussi *Psaume* XVII, 9 : *Ascendit fumus in irà ejus;* l'hébreu, *in naso ejus*. *Job* XLI, 11, *de naribus ejus procedit fumus*. Les anciens auteurs grecs et latins parlent à peu près de même. Perse :

Disce; sed ira cadat naso, rugosaque sannas,

et Plaute :

Fames et mora bilem in naso conciunt.

Les femmes d'Orient, en plusieurs endroits, mettent des cercles d'or à une de leurs narines. Salomon fait allusion à cette coutume lorsqu'il dit : *Circulus aureus in naribus suis, mulier pulchra et fatua*, une femme belle, mais insensée, est comme un anneau d'or au groin d'un pourceau... *Ézéchiel* XVI, 12 : *J'ai mis des pendants à votre nez et des anneaux à vos oreilles*.

On mettait aussi des anneaux aux naseaux des bœufs et des chameaux pour les conduire : *Numquid pones circulum in naribus ejus, aut armillâ perforabis maxillam ejus* (*Job*. XL, 21).

Nilomètre. Comme la richesse de l'Égypte dépendait des débordements du Nil, on en avait, dit Rollin, étudié avec soin toutes les circonstances, et, par une longue suite d'observations régulières, l'inondation même faisait connaître quelle devait être la récolte de l'année suivante. Les rois avaient fait placer à Memphis une mesure où ces différents accroissements étaient marqués; et, de là, on en donnait avis à tout le reste de l'Egypte, qui, par ce moyen, était avertie de ce qu'elle avait à craindre ou à espérer pour la moisson. Il existe encore dans l'île d'Eléphantine un nilomètre mentionné par Strabon, on a trouvé sur ses parois l'échelle métrique qui indiquait en coudées la hauteur des eaux. C'est le module de cette coudée dont M. Letronne s'est servi pour l'évaluation des mesures égyptiennes.

Nisan, mois des Hébreux qui répond à notre mois de Mars, et qui, quelquefois, tient aussi de février ou d'avril, suivant le cours de la lune. Il fut établi le premier mois de l'année pour le sacré, au sortir de l'Egypte : *Mensis iste principium mensium; primus erit in mensibus anni*. Il était le septième de l'année civile. Dans Moïse, il est appelé *abib*. Le nom de Nisan ne se trouve que depuis Esdras et le retour de la captivité de Babylone. Voici les principales choses que les Juifs observent dans ce mois.

Le premier jour est la néoménie. Jeûne pour la mort des enfants d'Aaron (*Lévit*. X, 1, 2, 3.).

Le dixième jour, on célèbre le jeûne pour la mort de Marie, sœur de Moïse, et chacun se pourvoit d'un agneau pour la Pâque. Ce même jour, les Israélites passèrent le Jourdain sous la conduite de Josué.

Le quatorzième jour au soir, on immolait l'agneau pascal, et le lendemain, 15, était la Pâque solennelle (*Exod*. XII, 18, et suiv.).

Le seizième, on offrait la gerbe des épis d'orge, comme les prémices des moissons de l'année (*Lévit*. XIII, 15).

Le vingt-unième était l'octave de la Pâque, qui se solennisait avec des cérémonies particulières.

Le vingt-sixième les Juifs jeûnent, en mémoire de de la mort de Josué. Ce jour, ils commençaient les prières pour demander les pluies du printemps.

Le vingt-neuvième, ils font mémoire de la chute des murailles de Jéricho.

Nitre (1), sorte de sel ou de salpêtre commun dans la Palestine, dans l'Arabie et dans l'Égypte. Les Hébreux l'appellent *nether*, et ils se servent de ce terme pour marquer un sel propre à ôter les taches des habits, et même celles du visage. Le sage dit : *Celui qui chante des cantiques à un homme affligé est comme celui qui verse du vinaigre sur du nitre*. C'est-à-dire, la musique sert à dissiper la tristesse, et à rendre au cœur sa gaîté ordinaire; de même que le nitre, dissous dans le vinaigre, ôte les taches du visage, et même des habits. On faisait dissoudre le nitre dans le vinaigre, lorsqu'on voulait le mettre en œuvre. Voyez le commentaire sur le *Prov*. XXV, 20. Jérémie parlant à son peuple, sous l'idée d'une épouse infidèle et corrompue, lui dit : *Quand vous vous laveriez avec le nitre, et que vous vous frotteriez avec l'herbe borith*, vous êtes trop souillée à mes yeux pour pouvoir vous nettoyer. Ce passage prouve l'usage que l'on faisait du nitre pour se purifier de ses taches extérieures.

Noces. Voyez l'article *Mariage*.

Noix, fruit fort commun et fort connu. Il est dit, dans l'*Exode*, que les branches du chandelier d'or devaient être ornées *de trois coupes en forme de noix*, et qu'il y avait entre chaque coupe une pomme et un

(1) Ce sel, appelé aujourd'hui *nitrate de potasse*, entre dans la poudre à canon. On l'emploie en médecine comme diurétique.

lis; mais le texte hébreu lit, *trois coupes qui produisent des amandes*, c'est-à-dire, comme une fleur d'amandier, du milieu de laquelle sortait la tige du chandelier, comme le fruit sort du milieu de la fleur. Le seul endroit où il soit parlé de noix est celui-ci, dans le *Cantique des Cantiques : Descendi in hortum nucum* : Je suis venu dans le jardin des noix ou des noyers.

Nombres. Le livre des *Nombres* est le troisième du *Pentateuque*. Les Hébreux l'appellent *vajedabber, et il parla;* parce que dans l'hébreu il commence par ces mots. Quelques Juifs l'appellent *bemiddebar*, *dans le désert*, parce qu'il renferme l'histoire de ce qui se passa dans les trente-neuf ans du voyage des Israélites dans le désert. Enfin les Grecs, et après les Latins, l'ont appelé les *Nombres*, parce que les trois premiers chapitres contiennent les dénombrements des Hébreux et des lévites, que l'on fit séparément après l'érection et la consécration du tabernacle.

Nombril. Anciennement, on se frottait le nombril d'huile et de parfums qu'on croyait propres à la santé.

Noms. Nous voyons au livre de *Job*, chap. xlii, que ce patriarche appela la première de ses filles, *Jour;* la seconde, *Cannelle;* et la troisième, *Vase de parfums*. L'usage de donner des noms semblables, surtout aux femmes, est très-commun chez les Arabes et chez les Persans. Les *Mille et une Nuits* en offrent de nombreux exemples. Le nom de la princesse *Schemselnihar* est composé de deux mots arabes qui signifient *lumière du jour*. Quand *Tourmente*, favorite du calife, revient de son évanouissement, elle appelle les esclaves qui la servaient : « *Fleur de jardin ! Branche de corail ! Canne de sucre ! Lumière du jour ! Etoile du matin ! Délice du temps !* parlez donc, où êtes-vous ? »

Nuit. Les anciens Hébreux commençaient leur jour artificiel au soir, et le finissaient de même; en sorte que la nuit précédait le jour, et qu'on disait : *Factum est vespere et mane dies unus*. Ils donnaient douze heures à la nuit, et autant au jour. Les heures du jour, et celles de la nuit, n'étaient égales entre elles que dans l'équinoxe. Aux autres temps, lorsque les heures de la nuit étaient longues, celles du jour étaient courtes; et réciproquement lorsque les douze heures de la nuit étaient fort courtes, comme dans le grand été, les heures du jour étaient longues à proportion.

La nuit est mise pour le temps d'affliction et d'adversité. *Vous avez éprouvé mon cœur, et vous l'avez visité la nuit; vous m'avez examiné par le feu*, c'est-à-dire, par l'adversité et par la tribulation. Et *Isaïe* (xxi, 12) : *Venit mane, et nox...* Le matin est venu, et voilà la nuit ; nous attendions la paix , et nous voilà accablés de maux et de troubles.

La nuit est aussi le temps de la mort. *La nuit vient, où l'on ne peut plus travailler* (c'est Jésus-Christ qui parle) : je dois remplir les devoirs de ma mission pendant qu'il est jour, et que je vis. Et S. Paul dit que le *jour du Seigneur viendra comme un voleur de nuit.* L'on croit que la fin du monde et le jour du jugement viendront pendant la nuit.

Les enfants du jour et les *enfants de la nuit*, dans le sens moral et figuré, sont les gens de bien et les méchants, les gentils et les chrétiens. Les disciples du Fils de Dieu sont les enfants de la lumière. Ils appartiennent à la lumière, ils marchent à la lumière des vérités de l'Évangile, ils brillent comme des astres par l'éclat de leur bonne vie. *Les enfants* de la nuit, au contraire, marchent dans les ténèbres de l'ignorance et de l'infidélité, et ils ne font que des œuvres de ténèbres : *Omnes enim vos filii lucis estis, et filii diei : non sumus noctis, neque tenebrarum.*

On a déja remarqué ailleurs que les anciens patriarches, de même que les héros dans les temps héroïques, se levaient de très-grand matin, et même pendant la nuit et avant le jour; d'où vient que *se lever la nuit pour faire quelque chose*, se met pour le faire avec soin, avec diligence. *Dieu dit qu'il s'est levé la nuit pour rappeler son peuple* par la voix de ses prophètes, c'est-à-dire, qu'il n'a rien omis pour les tirer de leurs désordres, etc. On peut voir ce que l'on a dit ci-après sous l'article *Ténèbres*.

O

Obole, est la vingt-cinquième partie du sicle, *Siclus viginti obolos habet*. L'hébreu lit : *Le sicle vaut vingt gérahs*. Le gérah est la plus petite des monnaies hébraïques ; elle vaut un sou sept deniers et quinze trente-deuxièmes de denier de notre monnaie.

Offrandes. Les Hébreux avaient plusieurs sortes d'offrandes qu'ils présentaient au temple. Il y en avait de libres, et il y en avait d'obligation : les prémices, les décimes, les hosties pour le péché, étaient d'obligation; les sacrifices pacifiques, les vœux, les offrandes de vin, d'huile, de pain, de sel et d'autres choses, que l'on faisait au temple ou aux ministres du Seigneur, étaient de dévotion. Les Hébreux appellent en général *corban* toutes sortes d'offrandes. Ils appellent *mincha* les offrandes de pain, de sel, de fruits et de liqueurs, comme de vin, d'huile, que l'on présentait au temple. Les sacrifices ne sont pas proprement des offrandes ; on ne les désigne pas d'ordinaire par ce nom.

Les offrandes de grains, de farine, de pain, de gâteaux, de fruits, de vin, de sel, d'huile, étaient communes dans le temple. Quelquefois ces offrandes étaient seules, et quelquefois elles accompagnaient les sacrifices. Le miel ne s'offrait jamais avec les sacrifices, mais on pouvait l'offrir, seul, en forme de prémices. Or, voici les règles qu'on observait dans la présentation de ces offrandes, nommées en hébreu *mincha*, ou *kosban mincha ;* dans les Septante, offrandes de sacrifices, et dans saint Jérôme de même, *oblationem sacrificii*. Il y avait de ces sacrifices , ou de ces offrandes, de cinq sortes : 1° de pure farine ; 2° de gâteaux de diverses sortes, cuits au four ; 3° de gâteaux cuits

dans la poêle ; 4° d'une autre sorte de gâteaux cuits sur le gril, ou dans une poêle percée ; 5° les prémices de grains nouveaux qu'on offrait ou purs et sans mélange, ou rôtis et grillés dans l'épi, ou hors de l'épi.

Les gâteaux étaient ou pétris avec l'huile d'olive, ou cuits dans l'huile, dans la poêle, ou simplement frottés d'huile, après avoir été cuits. Le pain offert pour être présenté sur l'autel devait être sans levain, car le levain ne s'offrait jamais sur l'autel, ni avec les sacrifices, mais on pouvait faire des présents de pain ordinaire aux prêtres et aux ministres du temple.

La différence qu'il y avait entre les offrandes de farine, de vin et de sel, dont les Grecs et les Latins accompagnaient leurs sacrifices sanglants, et celles dont les Hébreux se servaient dans leur temple, consistait en ce que les Hébreux jetaient ces oblations sur les chairs de la victime, déjà immolée et mise sur le feu ; au lieu que les Grecs les jetaient sur la tête de la même victime encore vivante, et prête à être sacrifiée. Voy. ci-devant les articles *Farine*, *Libation*, etc.

Oholaï. La plupart des commentateurs chrétiens pensent qu'Oholaï était une fille, parce qu'il est dit au verset 34, liv. I., chap. 2, des *Paralipomènes*, que *Sésan n'eut point de fils*. Mais l'hébreu s'exprime au masculin : *Et les fils de Sésan* (pl. pour le sing., trope très-fréquent dans l'hébreu de ce chapitre et du précédent). David Kimchi et d'autres rabbins disent donc qu'Oholaï était un fils, et que si le verset 34 annonce que Sésan n'eut point de fils, c'est parce que la mort lui avait enlevé Oholaï.

Oiseaux. Le sentiment qui tient que les oiseaux sont sortis des eaux, de même que les poissons, paraît fondé dans l'Écriture et dans les Pères. Le texte de Moïse lui est très-favorable. Il rapporte dans la *Genèse*, chap. I, v. 20, la création des poissons et des oiseaux. Il ne dit pas un mot des oiseaux au sixième jour, où il parle de la production des animaux terrestres (*Genèse* I, 24, 25) ; et dans la récapitulation des ouvrages du cinquième jour, chap. I, ℣ 21, il dit expressément que Dieu créa les poissons et les monstres marins, et tous les oiseaux selon leurs espèces. Enfin il dit que Dieu bénit ce qu'il avait créé le cinquième jour, et qu'il dit aux poissons : Multipliez-vous et *remplissez la mer* ; et aux oiseaux : *Remplissez la terre*. Les Pères et la plupart des interprètes ont entendu le texte de Moïse en ce sens. Ils ont cru que les poissons et les oiseaux avaient la même origine, et avaient été créés le même jour.

Une autre preuve, qui fait voir que les anciens croyaient que les poissons et les oiseaux étaient sortis des eaux, c'est qu'ils se sont permis l'usage de la volaille aux jours de jeûne et d'abstinence. C'est ce qui paraît dans Socrate l'historien et dans Nicéphore, qui disent qu'autrefois plusieurs mangeaient indifféremment de la volaille et du poisson, sur ce fondement que les uns et les autres étaient tirés de l'eau. On a plusieurs exemples de saints personnages qui ont usé de volailles, quoiqu'ils fissent profession de l'abstinence de la viande. Saint Épiphane ayant servi un oiseau devant saint Hilarion, ce saint solitaire n'y voulut point toucher, disant qu'il ne mangeait rien qui eût eu vie. Saint Épiphane n'ignorait pas certainement les règles de la vie monastique, et il n'avait garde de tenter saint Hilarion pour l'engager à les violer. Saint Jérôme, dans sa lettre à Salvine, suppose que l'on usait quelquefois de volailles durant les jours de jeûne, quoiqu'il n'approuve pas l'abus que quelques-uns faisaient de cette permission, en lâchant la bride à leur sensualité.

Les Hébreux offraient des oiseaux en sacrifice dans plusieurs occasions ; par exemple, dans les sacrifices ordonnés pour le péché, celui qui n'avait pas une chèvre ou une brebis pouvait offrir *deux tourterelles ou deux petits de colombes, l'un pour le péché, et l'autre en holocauste; il les présentera au prêtre, qui, offrant le premier pour le péché, lui tordra la tête du côté des ailes, en sorte néanmoins qu'elle demeure attachée au cou, et qu'elle n'en soit pas tout à fait arrachée. Il brûlera l'autre tout entier en holocauste, selon la coutume* (*Lévit.* V). Dans un autre endroit (*Levit.* I), Moïse raconte plus au long la manière dont se faisait le sacrifice des oiseaux.

On laissait quelquefois dans la Palestine les corps morts exposés aux oiseaux carnassiers, comme il paraît par plusieurs passages de l'Écriture. Mais pour l'ordinaire on les enterrait le soir, et on détachait même du poteau les corps des criminels. Il n'y avait que certains cas extraordinaires où l'on laissait les corps morts à la voirie.

Moïse, pour inspirer l'humanité aux Israélites, leur ordonne, s'ils trouvent un nid d'oiseaux, de ne pas prendre la mère avec les petits, mais de laisser aller la mère en prenant les petits, *afin*, dit-il, *que vous soyez heureux et que vous viviez longtemps*.

Il paraît par l'Écriture que les anciens faisaient la chasse aux oiseaux ; Baruc, parlant des rois de Babylone, dit qu'ils se jouent avec les oiseaux, *qui in avibus cœli ludunt*. Daniel dit à Nabuchodonosor que Dieu lui a soumis jusqu'aux oiseaux du ciel.

Les prophètes parlent souvent des oiseaux de passage, de l'hirondelle et de la cigogne, qui reviennent au lieu de leur première demeure, tandis que l'homme ne reconnaît pas le Seigneur son Dieu.

Pour ce qui regarde la distinction des oiseaux purs et impurs, voyez ci-devant leur dénombrement dans l'article *Animal*. On peut consulter le *Lévitique* XI, 13, 24, et *Deut.* XIV, 11, 12 et suiv. Nous avons aussi parlé de chacun d'eux en particulier sous leurs titres.

Oliviers (1). Il y a deux espèces d'oliviers, l'un franc et cultivé, et l'autre sauvage. Saint Paul distingue l'un de l'autre dans son Épître aux Romains : *Tu ex naturali excisus oleastro, et contra naturam insertus es in bonam olivam*. Il appelle *naturalis olivaster*, l'olivier sauvage et non cultivé.

Noé ayant lâché la colombe, elle lui rapporta dans

(1) Arbre de la famille des jasminées.

l'arche une petite branche d'olivier avec ses feuilles, ce qui fit connaître à ce patriarche que les eaux du déluge s'étaient retirées. Salomon fit faire dans le temple de Jérusalem des chérubins avec du bois d'olivier, et des portes qui séparaient le saint du sanctuaire avec le même bois. Eliphaz compare l'homme méchant à une vigne qui perd ses fleurs au printemps, et à un olivier dont les fleurs tombent prématurément, et qui par conséquent ne porte point de fruit. Les écrivains sacrés se servent souvent de similitudes tirées de l'olivier. *Vos enfants sont comme de jeunes oliviers autour de votre table.* L'auteur de *l'Ecclésiastique* compare la sagesse *à la rose de Jéricho et aux beaux oliviers de ses campagnes.*

Onction. Les onctions étaient très-fréquentes parmi les Hébreux; ils s'oignaient et se parfumaient par principe de santé et de propreté; ils oignaient les cheveux, la tête, la barbe. Dans les festins et dans les cérémonies de réjouissance, ils oignaient tout le corps, et quelquefois seulement la tête ou les pieds. L'onction s'employait aussi sur les morts, pour les garantir de la corruption et de la puanteur. On oignait les rois et les grands-prêtres pour la cérémonie de leur inauguration; on oignait même les vases sacrés du tabernacle et du temple, pour les sanctifier et les consacrer au service du Seigneur.

Onyx ou Onix. Ce terme se trouve en deux sens tout divers dans l'Écriture; il se met pour l'*ongle odorant* (1), et pour la pierre nommée *onyx*. Selon la force de l'étymologie, *onyx* signifie *un ongle*. L'hébreu *schecheleth*, que saint Jérôme, après les Septante, traduit par l'*ongle aromatique*, est entendu par d'autres du *labdanum* ou du *bdellium;* mais la plupart des commentateurs l'expliquent de l'*onyx* ou de l'ongle odorant, qui est une coquille semblable à celle du poisson à coquille nommé *purpura*. On pêche l'onyx dans les marais des Indes, où croît le *spica nardi*, dont ce poisson se nourrit, et c'est ce qui rend son écaille si odorante. On va recueillir ces écailles lorsque la chaleur a desséché ces marais. Le meilleur onyx se trouve dans la mer Rouge, et est blanc et gros; le babylonien est noir et moindre : c'est ce qu'en dit Dioscoride.

L'*onyx*, pierre précieuse (2), était la onzième dans le pectoral du grand-prêtre. L'hébreu porte *sohem;* et ce terme est traduit diversement, dans l'Écriture, par *onyx*, *sardoine*, *émeraude*. Nous croyons que sa vraie signification est l'émeraude. On peut voir les commentateurs sur la *Genèse*, chap. II, ℣ 12. A l'égard de l'*onyx*, c'est une espèce d'agathe de couleur blanchâtre et noire; et comme le blanc qui y est tire sur la couleur de l'ongle, on lui a donné le nom d'*onyx* ou d'ongle.

Oracles. Le plus fameux de tous les oracles de la Palestine était Béel-Zébub, dieu d'Accaron, que les Juifs eux-mêmes allaient consulter assez souvent; il y avait aussi des téraphims, comme celui de Micha, dont il est parlé dans les *Juges;* l'éphod que fit Gédéon, et les faux dieux que l'on adorait dans le royaume de Samarie, lesquels avaient leurs faux prophètes, et par conséquent leurs oracles, soit que ces oracles se rendissent réellement par l'opération du démon, ou que les prêtres et les faux prophètes séduisissent les peuples et leur fissent accroire qu'ils étaient inspirés, quoiqu'ils ne parlassent que par leur propre esprit.

Parmi les Juifs, on distingue plusieurs sortes de vrais oracles : ils avaient 1° l'oracle de vive voix, comme lorsque Dieu parlait à Moïse face à face, et comme un ami parle à son ami; 2° les songes prophétiques et envoyés de Dieu, comme les songes que Dieu envoya à Joseph, et qui marquaient son élévation future; 3° les visions, comme lorsqu'un prophète ravi en esprit, sans dormir ni veiller proprement, avait des visions surnaturelles; 4° l'oracle d'Urim et Thummim, qui étaient joints à l'éphod ou au rational dont le grand-prêtre se revêtait, et auquel Dieu avait attaché le don de prédire l'avenir : on a souvent employé cette manière de consulter le Seigneur depuis Josué jusqu'au temps de l'érection du temple de Jérusalem; 5° depuis l'érection du temple, on consulta plus souvent les prophètes, qui furent fréquents dans les royaumes de Juda et d'Israël. Depuis Aggée, Zacharie et Malachie, qui sont les derniers des prophètes dont on ait les écrits, les Juifs prétendent que Dieu leur donna ce qu'ils appellent *bathkol,* la fille de la voix, qui était une manifestation surnaturelle de la volonté de Dieu, qui se faisait ou par une forte inspiration ou voix intérieure, ou par une voix sensible et extérieure, qui se faisait entendre par un nombre de personnes suffisant pour en rendre témoignage. Par exemple, celle qu'on entendit au baptême de Jésus-Christ : *Celui-ci est mon Fils bien-aimé*, etc.

On a beaucoup écrit sur les oracles depuis quelque temps, et les savants ont été fort partagés sur cette matière. Les uns ont attribué au démon tous les oracles de l'antiquité; d'autres les ont attribués à la friponnerie des prêtres, et d'autres enfin ont prétendu qu'il y avait des oracles de plusieurs sortes. Les uns étaient des illusions et des tromperies du démon; les autres, des effets de la friponnerie ou de la malicieuse industrie des prêtres. L'Écriture nous fournit des exemples de toutes ces sortes d'oracles.

Oreilles. On perçait l'oreille avec une alène au serviteur qui renonçait au privilége de sortir de servitude en l'année sabbatique; cela se faisait en présence des juges, et on lui perçait l'oreille à la porte de son maître. Cette marque était un signe ignominieux de sa servitude. *Vous m'avez découvert l'oreille;* hebraïsme, pour dire : Vous m'avez fait savoir quelque chose, vous me l'avez dit à l'oreille (*Exod.* XXI, 6; *Deuter.* XV, 17). Quand on veut signifier un malheur qui étonnera tous ceux qui en seront informés, on dit : Il sera tel, que *les oreilles tinteront à tous ceux qui l'enten-*

(1) *Blatta byzantia* ou *unguis odoratus* paraît être l'opercule de la coquille appelée *pourpre*.
(2) C'est une variété de quartz agathe à zones parallèles.

dront; le son en étourdira et en percera leurs oreilles.

Écouter de ses oreilles, *incliner son oreille pour entendre*, sont des expressions qui se trouvent à chaque pas dans les auteurs sacrés; elles seraient ennuyeuses dans notre langue.

Orfraie. Les naturalistes modernes pensent que l'orfraie n'est que le jeune pygargue, que l'on a considéré longtemps comme une espèce distincte sous le nom de *falco ossifragus*. « L'*ossifrague* ou orfraie, dont la chair est défendue dans le *Lévitique* x., 7, sous le nom de griffon, est ainsi nommée, dit dom Calmet, parce qu'elle casse les os et se repaît de leur moëlle. »

Orge. C'est, de tous les grains, le premier mûr. Les Hébreux le nomment *sehar*. On en commençait la moisson immédiatement après la fête de Pâque, et le lendemain de Pâque on en offrait au temple les prémices que l'on avait été cueillir exprès à la campagne. (Voy. ci-devant l'article *Gerbe*.)

Dans la Palestine, les orges se semaient en automne et se moissonnaient au printemps, c'est-à-dire, à la fête de Pâque. Les rabbins appellent quelquefois l'orge la nourriture des bêtes, parce qu'en effet on en nourrissait les animaux; l'on donne toujours de l'orge aux chevaux, dans Homère et dans les autres anciens; et dans l'épreuve de la femme accusée d'adultère, on n'offre que de l'orge, à cause du crime honteux et bestial dont elle est accusée; et sur cet orge on ne met ni huile, ni encens, parce que c'est un sacrifice de jalousie, *quia sacrificium zelotypiæ est*, dit Moïse. Hérodote dit que les Égyptiens ne mangeaient ni froment, ni orge, ni rien de ce qui en était fait; ils avaient une sorte de blé dont ils se nourrissaient.

Les Hébreux, au contraire, usaient souvent du pain d'orge, comme on le voit par plusieurs passages de l'Écriture. Par exemple, les amis de David lui apportèrent dans sa fuite du froment, de l'orge, de la farine, des pois, des fèves, de la lentille. Salomon envoyait du froment, de l'orge, du vin et de l'huile aux serviteurs que le roi Hiram lui fournissait pour les travaux du Liban; et dans l'Évangile, Jésus-Christ et ses apôtres n'avaient pour provision que cinq pains d'orge. On vint faire présent à Élie de vingt pains d'orge et du froment cru, qu'un homme lui apporta comme des prémices.

Moïse remarque que, quand la grêle tomba sur l'Égypte, le lin et l'orge furent brisés et perdus, parce que le lin avait sa hauteur, et que l'orge commençait à former son épi vert; mais que le froment et les grains plus tardifs ne furent pas endommagés, parce qu'ils étaient encore en herbe, et que la grêle ne froissa pas le germe qui produit l'épi. Tout cela arriva quelques jours avant la sortie d'Égypte ou avant la pâque. En Égypte, la moisson de l'orge ne commence que vers la fin d'avril.

L'orge se met quelquefois pour une chose vile et d'un bas prix. Ézéchiel se plaint des faux prophètes, qui séduisaient le peuple du Seigneur, et qui lui faisaient de vaines promesses *pour une poignée d'orge et un morceau de pain*. Le prophète Osée dit qu'il acheta une épouse pour *quinze pièces d'argent et un core et demi d'orge*.

Orient. Les Hébreux marquent l'orient par *kedem*, qui signifie le devant; le couchant, par *le derrière*; le midi, par *la droite*; et le septentrion, par *la gauche*, suivant la situation d'un homme qui aurait le visage tourné à l'orient. Ils désignent assez souvent sous le nom d'orient, non seulement l'Arabie déserte et les pays de Moab et d'Ammon, qui étaient véritablement à l'orient de la Palestine, mais aussi l'Assyrie, la Mésopotamie, la Babylonie, la Chaldée, qui sont plutôt au septentrion qu'à l'orient de la Judée. Nous avons remarqué précédemment que, sous le nom de *kedem* ou d'orient, les Hébreux entendaient souvent les pays de delà l'Euphrate, et ceux qui, dans la rigueur, sont plutôt au nord qu'à l'orient de la Palestine.

Les prophètes donnent quelquefois le nom d'*Orient* au Messie.

Orion, signe du ciel qui est immédiatement avant celui du taureau. L'hébreu *Chesil* signifie, selon les anciens Hébreux, cette étoile de la seconde grandeur que les astronomes appellent *le Cœur du Scorpion*. Elle paraît au commencement de l'équinoxe d'automne, et présage le froid. Virgile lui donne l'épithète de *nimbosus Orion*. Il désigne aussi l'occident; d'où vient que les Septante, sur *Job* ix, 9; et Théodotion, sur *Amos*, v. 8, le traduisent par *vesperum*.

Osiris, dieu fameux des Égyptiens, qu'on disait être le fils, le frère et le mari de la déesse Isis. On prétend qu'il fut changé en bœuf par les dieux, suivant les principes de la métempsycose, et que c'est lui que les Égyptiens adorent sous le nom d'Apis et de Sérapis. De là la grande vénération des Égyptiens pour le taureau et le culte du veau d'or adoré par les Israélites dans le désert, et par les sujets de Jéroboam dans le royaume des dix tribus. De là les figures d'Osiris avec des cornes ou avec une tête d'épervier, ou avec une tête de loup, ou avec une tête de serpent, parce qu'on prétendait qu'il était le soleil. Il y a même des auteurs qui croient que le culte des vaches, qui est commun encore aujourd'hui dans les Indes et dans quelques autres endroits de l'Orient, est une suite des honneurs que les Égyptiens rendaient à Osiris et à Isis.

On donna au Nil le nom d'Osiris, et on lui rendit des honneurs divins comme à l'auteur de la fertilité de l'Égypte. On dit qu'Osiris enseigna l'agriculture et plusieurs autres arts aux Égyptiens; c'est ce qui le leur rendit si cher. Hellanique dit que le nom propre de ce dieu était Arsaphes, et que les prêtres lui avaient donné celui d'Osiris. Pline confond Osiris, Pan, Sérapis et Hammon. Le chevalier Marsham croit qu'Osiris est Menès ou *Cham*. Vossius le prend pour *Misraïm*, fils de Cham, et père des Égyptiens. On l'a pris pour le soleil, pour la planète de Jupiter, pour Apis, pour Athys, pour Adonis, pour Pluton, pour Titan, pour

Apollon, pour Mithras, pour Typhon, pour l'Océan, etc.

Les Égyptiens admettaient deux principes dans le monde : l'un bon et l'autre mauvais; dans le bon principe on reconnaissait trois choses, dont l'une avait la qualité et faisait l'office de père, l'autre celui de mère, et le troisième celui de fils. Le père était nommé Osiris, la mère Isis, et le fils Orus. Ils étaient les trois divinités qui étaiant reconnues pour le bon principe. Le mauvais principe était Typhon. Osiris était dans dans le monde ce qu'est dans l'homme la raison et la pensée. Typhon tenait lieu des passions qui répugnent à la raison. Dans le corps humain le bon tempérament venait d'Osiris; les maladies et les indispositions avaient Typhon pour cause. Dans le ciel et dans les éléments, le bon ordre et l'égalité du mouvement représentaient Osiris; et tout ce qui s'écartait de cet ordre était l'image de Typhon. Voilà, selon Plutarque, l'idée que les Égyptiens avaient de la divinité. Tout cela est peut-être d'une invention nouvelle. Mais, quoi qu'il en soit, c'est apparemment selon cette idée qu'Osiris et Isis étaient le père et la mère de toutes choses, que les païens ont donné à Osiris les attributs de presque tous les dieux, et à Isis ceux de toutes les déesses.

Il est très-croyable que les dieux que les Israélites portèrent dans le désert, et dont Amos leur fait des reproches, étaient Osiris et Isis.

Ours, en latin *ursus*, en grec *arctos*, en hébreu *dob*, à cause de l'épaisseur de son poil, dont il est chargé dans toutes les parties de son corps. Il a les ongles fort crochus, et il s'en sert pour monter au plus haut des arbres. Il se nourrit de fruits, de miel, de mouches à miel et de chair. On voit des ours blancs dans les pays septentrionaux; on en voit beaucoup en Pologne, en Moscovie, dans la Lithuanie, dans les grandes forêts d'Allemagne. L'on a cru que l'ours mettait ses petits au monde tout informes, et qu'à force de les lécher, la mère les perfectionne. Il y a même des écrivains qui dérivent *ursus* du verbe *ordiri*, commencer, comme qui dirait *orsus*, commencé, ébauché; mais c'est une erreur populaire. Les anciens estimaient fort la chair de l'ours. Encore aujourd'hui, la patte de l'ours salée et fumée se sert sur la table des princes. Cet animal, tout grossier et tout stupide qu'il paraît, est capable de discipline; il saute, il danse au son de la trompette, et fait mille petits tours.

L'ours était fort commun dans la Palestine. David dit qu'il a souvent combattu contre des ours et des lions. Le prophète Élisée ayant maudit les enfants de Béthel, qui lui criaient d'une manière insultante : « Monte, chauve ! monte, chauve ! » deux ours sortis de la forêt voisine dévorèrent quarante-deux de ces enfants. Les auteurs sacrés, pour exagérer le transport d'un homme en colère, disent qu'il est outré de douleur et de dépit, comme une ourse à qui l'on a pris ses petits.

Isaïe, décrivant le bonheur du règne du Messie, dit qu'alors on verra le bœuf et l'ours paître ensemble, et les petits de l'un et de l'autre vivre en paix dans une même étable. L'ours marquait le peuple gentil; le bœuf, le peuple juif : ces deux peuples réunis dans l'Église ne formeront qu'un seul troupeau. Daniel, dans la description qu'il fait des quatre grandes monarchies, représente celle des Chaldéens sous l'idée d'une lionne, celle des Perses sous l'idée d'un ours, celle des Grecs sous la figure d'un léopard, et celle des successeurs d'Alexandre-le-Grand sous l'idée d'un animal terrible. L'ours que le prophète décrit avait trois rangs de dents dans la gueule; il désigne principalement Cyrus.

Dans l'*Apocalypse*, saint Jean nous dépeint les persécuteurs de l'Église sous l'idée d'une bête à sept têtes, ayant dix cornes avec dix diadèmes chargés des noms de blasphèmes. Son corps ressemblait à celui du léopard; ses pieds étaient comme ceux de l'ours, et sa gueule comme celle d'un lion. On croit que cette bête à sept têtes désignait les sept empereurs romains qui ont persécuté l'Église depuis saint Jean l'évangéliste; savoir, Dioclétien, Maximien, Galère, Maximin, Sévère, Maxence et Licinius. Ils réunissaient en leurs personnes la cruauté, la force, la voracité, la malice du léopard, de l'ours et du lion.

L'auteur de l'*Ecclésiastique* dit que la *colère de la femme lui change tout le visage : elle prend un regard sombre et farouche comme un ours, son teint devient livide comme un sac.* L'ours en colère est terrible. Cet animal, de lui-même, a un regard hideux; mais quand il est en colère il fait trembler.

Isaïe compare le désespoir des méchants aux rugissements de l'ours : *Rugiemus quasi ursi omnes.* Le cri de l'ours en fureur est capable d'effrayer les plus intrépides.

Ourse, constellation. Voyez *Arcturus*.

Outre, ou Oudre, sac de cuir de bouc, dont le poil est en dedans, bien poissé et cousu, dans lequel on conserve l'huile et les autres liqueurs. L'ouverture de l'outre est par une des pattes de l'animal qui en fournit la matière. Il est souvent parlé d'outres dans l'Écriture.

P

Pain. Dans le style de l'Écriture, *le pain* se prend pour toute sorte de nourriture : *Vous mangerez votre pain à la sueur de votre visage. Je vous servirai un peu de pain*, dit Abraham à ses hôtes. *Si Dieu me donne du pain pour vivre,* dit Jacob, en faisant son vœu à Béthel. *Faites-le venir, afin qu'il mange du pain*, invitez-le à venir manger avec nous, etc. La manne est nommée *un pain descendu du ciel;* Dieu dit, en la donnant, qu'il nourrit son peuple de pain, qu'il leur donne du pain en abondance, etc.

Les anciens Hébreux avaient plusieurs manières de cuire le pain. Souvent ils le cuisaient sous la cendre. Abraham sert aux trois anges, qu'il reçut dans sa tente, *des pains cuits sous la cendre.*

Les Arabes, et les autres peuples d'Orient où le bois est rare, cuisent souvent leurs pains entre deux brasiers de fiente de vache allumée, qui brûle d'un feu lent, et cuit le pain tout à loisir. La mie de ce pain est fort bonne, quand on la mange le jour même ; mais la croûte est noire et brûlée, et conserve une odeur de ce qui a servi à la cuire. Cela peut aider à expliquer un passage d'Ézéchiel qui choque extrêmement la plupart des auteurs. Voyez l'article *Excréments*.

Les Hébreux, et les autres Orientaux, ont encore à présent une espèce de four nommé *tannour*, qui est comme une grande cruche de grès, ouverte par le haut, dans laquelle ils font du feu ; lorsqu'elle est bien échauffée, ils détrempent de la farine dans de l'eau, comme nous faisons pour faire de la colle à châssis ; ils appliquent cette pâte avec le creux de la main au-dehors de la cruche, elle s'y cuit dans un instant, et, l'humidité en étant desséchée, elle se détache mince et déliée comme nos gaufres. Les Orientaux tiennent que le four d'Ève était de cette sorte, qu'il fut laissé à Noé, et que de l'eau bouillante qui en sortit, se fit le déluge : rêveries.

Une troisième sorte de pain usitée parmi les Orientaux est celle qui se cuit dans une grande cruche à demi-pleine de certains petits cailloux blancs et luisants, sur lesquels ils jettent la pâte étendue en forme de galettes. Le pain est blanc et de bonne odeur ; mais il n'est bon que le jour qu'on le fait, à moins qu'on n'y mêle du levain pour le conserver plus longtemps. Cette manière est la plus ordinaire dans la Palestine.

Durant toute l'octave de Pâques, les Hébreux n'usent que de pains *azymes*, c'est-à-dire, *sans levain*, en mémoire de ce qu'au temps de leur sortie d'Égypte ils n'eurent pas le loisir de cuire du pain levé ; mais étant sortis en précipitation, ils se contentèrent de cuire des pains sans levain et sous la cendre. C'est ce qu'ils pratiquent encore aujourd'hui avec une exactitude scrupuleuse. Voyez l'article *Azymes*.

Comme les Hébreux faisaient ordinairement leur pain fort mince, et en forme de gaufre ou de galettes, ou de petits gâteaux, ils ne le coupaient pas avec le couteau, mais ils le rompaient, d'où vient cette expression si ordinaire dans l'Écriture, *rompre le pain*, pour dire manger, se mettre à table.

On remarque aussi que ceux qui se mettaient en voyage, pour l'ordinaire, faisaient provision de pain, parce qu'alors on ne trouvait ni hôtelleries, ni boulangers dans la Palestine ; du moins ils y étaient fort rares.

Pains de proposition, ou, suivant le texte hébreu, *pains des faces ;* c'étaient des pains qu'on offrait à Dieu tous les samedis, sur la table d'or posée dans le saint. Les Hébreux assurent que ces pains étaient carrés, à quatre faces, et couverts de feuilles d'or. Ils étaient au nombre de douze, en mémoire des douze tribus d'Israël, au nom desquelles ils étaient offerts. Chaque pain était composé de deux assarons de farine : les deux assarons font environ six pintes.

Ces pains de proposition ne se mangeaient que par les prêtres seuls. Toutefois David en ayant reçu du grand-prêtre Achimelech, en mangea sans scrupule dans la nécessité, et Notre Sauveur se sert de cet exemple pour justifier ses apôtres qui mangeaient des épis, et qui les froissaient le jour du sabbat. Le prêtre Achimelech appelle *laicos panes* ceux dont il est permis à tout le monde de manger, et *panes sanctos*, ceux dont il n'y a que les prêtres qui mangent.

Pain de mensonge. C'est un faux pain, un pain qui a l'apparence d'un bon pain, et qui n'est en effet qu'un mauvais pain ; ce qui est dans l'Écriture un symbole de tous les faux avantages de la vie, de tous les faux biens du monde : « Nourrir quelqu'un d'un *pain de* « *douleur*, et d'une *eau d'affliction* » est un hébraïsme qui signifie *qu'on ne lui donne qu'un peu de pain et un peu d'eau*. Voyez II *Paralip*. XVIII, 26.

Les Juifs ne mangent pas de pain sans prononcer auparavant cette bénédiction : « Soyez béni, ô Adonaï « notre dieu, souverain de l'univers qui tirez le pain « de la terre. » On appelle cette prière *môtsi*.

PALME (*palma*), palmier ou palme ; *palma*, la paume de la main ; *palmus*, une paume ou un palme, certaine mesure.

Le palme, ou *paume*, est une mesure de quatre doigts ; il revient à l'hébreu *tophac*, qui contient trois pouces, trente-sept quatre-vingt-neuvièmes de pouce.

Le palmier était un arbre fort commun dans la Palestine. Les Hébreux l'appelaient *thamar*, et les Grecs *phœnix*. Les plus beaux et les meilleurs palmiers étaient aux environs de Jéricho et d'Engaddi. Il y en avait aussi beaucoup le long du Jourdain, et vers Scythopolis. Jéricho est quelquefois nommée *la ville des palmiers*. Outre les dattes, le palmier porte aussi une sorte de miel, qui n'était guère moins bon que le miel ordinaire ; et on en tirait un vin qui était d'un très-grand usage dans tout l'Orient. Saint Chrysostôme et Théodoret, croient que c'est ce vin de palmier, que Moïse a voulu exprimer sous le nom de *sicera*.

Il est dit dans *Job* (XIX, 18) : *Sicut palma multiplicabo dies :* Je multiplierai mes jours comme ceux du palmier. Quelques anciens lisent : Je vivrai aussi long-temps que le *phénix*, ou je multiplierai mes jours comme le phénix ; mais l'hébreu porte : *Je multiplierai mes jours comme le sable*. On a déja vu que le grec *phœnix* signifie *un palmier ;* il signifie aussi *un phénix* et *un Phénicien*. Voyez la Dissertation de Calmet sur cet endroit, imprimée avec notre commentaire sur *Job*.

Le palme, ou la branche du palmier, est un symbole de victoire ; et dans les cérémonies de réjouissance, comme quand on recevait un conquérant dans une ville, on portait des palmes devant lui. On envoyait aussi une branche de palmier d'or aux rois de Syrie, comme une espèce de tribut ou de présent. Ils appelaient cela en grec *baina*. On en offrait aussi au temple de Jérusalem. Je pense que tous ces usages viennent des Grecs, car, je n'en remarque rien dans l'*Ancien Testament* avant les Machabées.

La *ville des Palmes*, c'est Jéricho, ainsi qu'on le voit par le second livre des *Paralipomènes ;* les palmiers de la plaine de Jéricho sont fameux dans toute l'Écriture, et dans les auteurs profanes.

Dans le temple de Jérusalem, Salomon fit faire des colonnes ou des pilastres en forme de palmiers, apparemment à l'imitation des Égyptiens, qui avaient dans leurs temples, de pareilles colonnes. Voy. *Hérodote*, livre II., chap. 169.

PAON (*pavo*), en hébreu *thuchiim*. Les interprètes s'accordent assez sur la signification de ce terme. Les Septante ne l'ont point exprimé dans leur traduction.

Le paon, est un oiseau de basse-cour, remarquable par la beauté de son panache : il a la queue fort grande, diversifiée de plusieurs couleurs, et chargée de plusieurs marques, de distance en distance, en forme d'yeux. Il a sur la tête un petit bouquet comme un arbre chevelu. Ses ailes sont mêlées d'une couleur d'azur et d'or; son cri est très-perçant et très-désagréable. On dit qu'il a la tête de serpent, la queue d'ange et la voix de diable. Ses pieds sont malpropres, et ne répondent point à la beauté de son plumage, au printemps surtout, il fait la roue pour se mirer dans sa queue, dont l'éclat est redoublé par celui de la lumière, qui n'embellit pas seulement ses couleurs, mais qui les multiplie.

PAPIER (*papyrus*). Le *papyrus* est une plante ou une espèce de jonc qui vient en Égypte sur les bords du Nil. Les Égyptiens s'en servaient à différents usages, comme à faire des paniers, des souliers, des habits, de petits bateaux pour voyager sur le Nil, du papier à écrire. On dit même que la partie du papyrus, qui est le plus près de la racine, est bonne à manger. Isaïe parle d'une espèce de navire ou de petite barque de papier, faite en forme de tête, où les Égyptiens mettaient une lettre, par laquelle ils donnaient avis à ceux de Biblos, de la découverte de leur dieu Adonis, que l'on pleurait comme mort. On l'envoyait par la Méditerranée, et l'on faisait accroire au peuple, qu'elle arrivait en l'espace de sept jours à Biblos, sur les côtes de Phénicie, qui était à plus de quatre-vingts lieues de l'Égypte. Le terme hébreu *gomé*, dont se sert Isaïe, signifie un jonc, un roseau; et Moïse se sert du même terme pour marquer la matière du petit vaisseau, dans lequel ses parents l'exposèrent au bord du Nil.

Quant au papier à écrire, dont se servaient les anciens, et qui était fort différent de ce lui dont nous nous servons, il était composé de feuilles du *papyrus* dont nous venons de parler, d'où lui est venu le nom de papier. Voici de quelle manière on le mettait en œuvre. Le tronc du papyrus est composé de plusieurs feuilles posées l'une sur l'autre, que l'on détachait et que l'on séparait avec une aiguille. On les étendait ensuite sur une table mouillée à la longueur et à la largeur que l'on voulait donner à la feuille de papier. Par-dessus ce premier lit de feuilles de papier, on mettait une couche de colle très-fine, ou simplement de l'eau du Nil boueuse et échauffée, sur laquelle on rangeait un second lit de feuille de papier; puis on laissait sécher le tout au soleil. Les feuilles les plus proches du cœur de la plante sont les plus fines, et font le papier le plus estimé. On en faisait le papier fin nommé *papyrus Augusta*, à cause de l'empereur Auguste. Les feuilles qui étaient immédiatement sur ces premières, faisaient un papier moins fin, qui s'appelait *papyrus Julia*, à cause de l'impératrice Julie. Enfin, l'empereur Claude, en ayant inventé une manière encore moins fine, on lui donna le nom de *papyrus Claudia*. On peut voir cette matière traitée à fond par *Guillaudinus*.

Il y a beaucoup d'apparence que c'est le papier d'Égypte qui est désigné en quelques endroits de l'Écriture par *charta* et *liber ;* et que les volumes anciens n'étaient que de papier d'Égypte. On commença à se servir de vélin ou de parchemin assez tard. Ce furent les rois de Pergame qui le mirent en usage, y étant contraints par la nécessité : car les rois d'Égypte ayant défendu le transport du papier hors de leur pays, ceux de Pergame furent contraints de se servir de peaux d'animaux préparées pour écrire, et pour composer la bibliothèque qu'ils voulaient dresser, à l'imitation de celle des Ptolémées. On fit avec ces membranes, des livres de deux sortes : les uns en rouleaux, faits de plusieurs feuilles cousues ensemble bout à bout, et écrites seulement d'un côté; et les autres, de plusieurs feuilles liées ensemble l'une auprès de l'autre, et écrites des deux côtés, comme sont nos livres ordinaires. Je doute néanmoins que la chose soit ainsi : je ne trouve nulle part que l'on composât de longs rouleaux de simple papier; cette matière n'est pas assez solide ni assez ferme, pour être ainsi cousue bout à bout. Il est bien plus croyable que ces rouleaux étaient faits de peaux ou de vélin, comme ils le sont encore aujourd'hui. Diodore de Sicile rapporte que les Perses écrivaient autrefois leurs registres sur des peaux, et Hérodote parle des peaux de moutons et de boucs employées par les anciens Ioniens pour écrire dessus. Les prophètes Isaïe, Jérémie et Ézéchiel, parlent expressément de ces rouleaux; le livre de la loi que l'on trouva sous Helcias, était apparemment de même écrit sur du vélin, ainsi que celui dont parle Job en ces termes : *Qui me donnera quelqu'un pour m'entendre, afin que mon juge écrive un livre et que je le porte sur mes épaules, et que je le mette sur ma tête comme une couronne?*

Il faut donc dire que le roi de Pergame perfectionna simplement les peaux, et qu'il les fit préparer d'une manière qui était si commode, qu'on ne se mit plus en peine d'avoir du papier d'Égypte. En effet, le vélin est d'un bien meilleur user que le papier d'Égypte; tout ce que nous avons de plus anciens manuscrits, latins ou grecs, sont écrits sur du vélin; à peine reste-t-il dans les archives quelques anciens titres écrits sur du papier d'Égypte, et encore sont-ils à demi-usés et d'une caducité extrême. Vossius croit néanmoins

l'usage du vélin bien plus ancien que les rois de Pergame.

Enfin, quant au papier dont nous nous servons aujourd'hui, et qui est composé de drapeaux et de linges pourris, broyés, réduits en bouillie, et puis étendus et mis en feuilles, l'usage n'en est pas bien ancien. Il n'en est pas expressément parlé, que nous sachions, avant le temps de Pierre-le-Vénérable, abbé de Cluny, qui vivait il y a cinq cents ans. Ainsi ce ne peut être de cette espèce de papier qu'il est parlé dans l'Écriture sous le nom de *charta*.

PAQUE ou PASQUES (*pasqua*). Ce terme est hébreu, et signifie *passage*. Les Juifs prononcent *pesach*. Quelques-uns ont voulu le dériver du grec *pascho*, je souffre, comme par allusion à la passion de Jésus-Christ : mais sa vraie étymologie est le verbe hébreu *pasach*, passer, sauter. On donna le nom de Pâque à la fête qui fut établie en mémoire de la sortie d'Égypte, à cause que la nuit qui précéda cette sortie, l'ange exterminateur, qui mit à mort les premier-nés des Égyptiens, passa les maisons des Hébreux sans y entrer, parce qu'elles étaient toutes marquées du sang de l'agneau qu'on avait immolé la veille, et qui, pour cette raison, est appelé agneau pascal.

Le nom de *pâque* se prend dans l'Écriture, 1° pour le passage de l'ange exterminateur ; 2° pour l'agneau pascal ; 3° pour le repas où on le mangeait ; 4° pour la fête instituée en mémoire de la sortie d'Égypte et du passage de l'ange exterminateur ; 5° pour toutes les victimes particulières qui s'offraient durant la solennité pascale ; 6° pour les pains sans levain dont on usait pendant toute l'octave de la Pâque ; 7° pour toutes les cérémonies qui précédaient et qui accompagnaient cette fête.

PARABOLE. Ce terme est formé du grec *parabolè*, qui vient du verbe *paraballeîn*, qui signifie comparer quelque chose, en faire le parallèle et la comparaison avec une autre chose. Dans l'Écriture on confond assez souvent la comparaison, la similitude, la parabole, la manière de parler sentencieuse, par proverbe, par sentence, par similitude. Ce que nous appelons les *Proverbes de Salomon*, et qui sont des maximes et des sentences morales, sont appelées par les Grecs *Paraboles de Salomon*.

Les prophètes se sont servis de paraboles, pour rendre plus sensibles aux princes et aux peuples les menaces ou les promesses qu'ils leur faisaient.

Notre Sauveur, dans l'Évangile, ne parle guère autrement aux peuples qu'en paraboles. Il en usait ainsi afin de vérifier la prophétie d'Isaïe, qui portait que ce peuple verrait sans connaître, ouïrait sans entendre, et qu'il demeurerait dans son endurcissement et dans son aveuglement au milieu des instructions qu'il recevrait. S. Jérôme remarque que cette manière d'instruire et de parler par similitudes et par paraboles est commune parmi les Syriens, et surtout parmi les peuples de la Palestine. Il est certain que les anciens sages affectaient, s'il est permis de le dire, cette sorte de style.

Il y a certaines paraboles, dans le *Nouveau Testament*, que l'on soupçonne être de véritables histoires, comme celle du mauvais riche et de Lazare, celle du Samaritain qui trouva sur le chemin de Jéricho un homme blessé par les voleurs, celle de l'enfant prodigue. Il y en a d'autres où Jésus-Christ semble faire allusion à quelques points d'histoire de ce temps-là.

PARACLET, en grec *paracletos*, ou, selon une autre prononciation de l'*eta* en *iota*, *paraclitos*. Ce nom signifie celui qui exhorte, qui défend, qui console, qui prie et intercède pour un autre. On donne communément le nom de *paraclet* au Saint-Esprit, et Notre-Seigneur le lui a souvent donné. Jésus-Christ lui-même se nomme aussi *paraclet* ou consolateur, lorsqu'il dit : *Je prierai le père, et il vous donnera un autre paraclet, afin qu'il demeure toujours avec vous.* Et S. Jean l'évangéliste dit que nous avons *un avocat* (en grec *un paraclet*) *auprès du Père ;* et cet avocat, ce paraclet, ce défenseur, ce médiateur, *est* Jésus-Christ, *qui est la victime de propitiation pour nos péchés.* Mais, comme nous l'avons dit, le nom de *paraclet* est principalement affecté à la personne du Saint-Esprit. Voyez *S. Jean* XIV, 26 ; XV, 26 ; XVI, 7.

PARADIS. Ce terme vient de l'hébreu, ou plutôt du chaldéen *pardes*, dont les Grecs ont fait *paradeisos*, et les Latins *paradisus*. Selon la force de l'original, il signifie proprement un verger, un lieu planté d'arbres fruitiers, et quelquefois un bois de futaie. On trouve ce nom dans trois endroits du texte hébreu de *l'Ancien Testament*. Les Grecs ont reconnu que le terme *paradisus* leur venait des Orientaux, des Perses, qui nommaient *paradisus* leurs jardins à fruits et leurs parcs, où ils nourrissaient toutes sortes d'animaux sauvages. Xénophon et les autres auteurs grecs se servent assez souvent du même terme en ce sens.

Les Septante se sont servis du terme *paradeisos* en parlant du *jardin d'Éden*, que le Seigneur planta au commencement du monde, et où il plaça Adam et Ève ; et ce fameux jardin est connu communément sous le nom de *paradis terrestre*. On forme bien des difficultés sur sa situation. Quelques-uns ont cru que le paradis terrestre n'avait jamais existé, et qu'on doit expliquer allégoriquement tout ce qui en est dit dans l'Écriture ; d'autres ont cru qu'il fallait le placer hors du monde. Quelques-uns ont prétendu qu'il avait été *au commencement*, c'est-à-dire, avant les autres êtres matériels. On l'a placé dans le troisième ciel, dans le ciel de la lune, dans la lune même, dans la moyenne région de l'air, au-dessus de la terre, sous la terre, dans un lieu caché, et éloigné de la connaissance des hommes, dans le lieu qu'occupe aujourd'hui la mer Caspienne sous le pôle arctique, et à l'extrémité du midi.

Il n'y a presque aucune partie du monde où l'on ne l'ait été chercher : dans l'Asie, dans l'Afrique, dans l'Europe, dans l'Amérique, dans la Tartarie, sur les bords du Gange, dans les Indes, dans la Chine, dans l'île de Ceylan, dans l'Arménie, sous l'équateur, dans la Mésopotamie, dans la Syrie, dans

la Perse, dans la Baylonie, dans l'Arabie, dans la Palestine, dans l'Éthiopie, où sont les montagnes de la lune, aux environs des montagnes du Liban, de l'Antiliban et de Damas. M. Huet, ancien évêque d'Avranches, le place sur le fleuve que produit la jonction de l'Euphrate et du Tigre, qu'on appelle aujourd'hui *fleuve des Arabes*, entre cette jonction et la division que fait ce même fleuve avant d'entrer dans la mer Persique. Il le met sur le bord oriental de ce fleuve, lequel étant, dit-il, considéré selon la disposition de son lit, et non pas selon le cours de son eau, se divisait en quatre têtes ou quatre ouvertures différentes. Ces quatre branches sont quatre fleuves : deux au-dessus, savoir l'Euphrate et le Tigre ; et deux au-dessous, savoir, le Phison et le Géhon. Le *Phison* est, selon lui, le canal occidental, et le *Gehon*, le canal oriental du Tigre, qui se décharge dans le golfe Persique. On dit que M. Bochard était à peu près dans le même sentiment, comme on le recueille de quelques endroits de ses écrits.

D'autres habiles gens ont placé le paradis terrestre dans l'Arménie, entre les sources du Tigre, de l'Euphrate, de l'Araxe et du Phasis, que nous croyons être les quatre fleuves désignés par Moïse. L'Euphrate est bien exprimé dans Moïse. Le *Chidkel* est le Tigre, nommé encore aujourd'hui *Diglito*. Le Phasis est le *Phison* ; la ressemblance des noms est sensible. Le Géhon est l'*Araxe*. *Araxès*, en grec, signifie impétueux, de même que Géhon en hébreu; et on ne connaît dans le monde aucun fleuve plus rapide que l'Araxe.

Le pays d'Eden était dans ce pays-là, autant qu'on en peut juger par quelques vestiges qui en sont restés dans les livres saints. Le pays de Chus est l'ancienne Scythie, située sur l'Araxe. Hévila est apparemment la Colchide, pays très-célèbre par son or. On peut voir le Commentaire de D. Calmet sur la *Genèse*, chap. II, ℣ 8, où il a essayé d'établir ce sentiment par toutes les preuves qu'il a pu ramasser. Des voyageurs qui ont été dans ces pays rendent témoignage de leur fertilité; et c'est encore aujourd'hui la tradition de ces peuples que le paradis terrestre était dans leur province.

Dans les livres du *Nouveau Testament*, le mot de *paradis* se met pour un lieu de délices où les âmes des bienheureux jouissent de la béatitude éternelle. Ainsi, Jésus-Christ dit au bon larron : *Vous serez aujourd'hui avec moi dans le paradis*, c'est-à-dire, dans le séjour des bienheureux.

Paralipomènes. Nous donnons ce nom à deux livres historiques de l'Écriture, que les Hébreux appellent *Dibréiamim*, les paroles des jours, ou les journaux ; d'autres les citent sous le nom de *chroniques*. Le nom de *Paralipomènes* est pris du grec, et signifie *les choses omises*, comme si ces livres étaient une espèce de supplément qui nous apprît ce qui est omis ou trop abrégé dans les *livres des Rois* et dans les autres livres de l'Ecriture; et, en effet, on y trouve diverses particularités qu'on ne lit point ailleurs. Mais il ne faut pas croire que ce soient les journaux ou mémoires des rois de Juda et d'Israël qui sont cités si souvent dans les *livres des Rois* et des *Paralipomènes;* ces anciens journaux étaient bien plus étendus que ce que nous avons ici, et les livres mêmes des *Paralipomènes* renvoient à ces mémoires, et nous en rapportent de longs extraits.

On ne connaît point l'auteur de ces livres.

Paranymphe. Ce terme, suivant la force du grec *paranymphos*, signifie celui qui est auprès de l'époux, l'ami de l'époux, celui qui fait les honneurs de la noce, et qui conduit l'épouse chez l'époux. Les rabbins disent que le principal devoir du paranymphe était d'observer que l'époux et l'épouse ne se fissent aucune fraude dans ce qui regarde le sang qui était la marque de la virginité de l'épouse, et dont parle Moïse (*Deut.* XXII, 14, 15), de peur que l'époux ne supprimât le linge où ce sang paraissait, ou que l'épouse n'en supposât de faux. Saint Jean-Baptiste dit qu'il y a bien de la différence entre l'époux et le paranymphe : l'époux est celui qui a l'épouse, et pour qui se fait le mariage ; le paranymphe, ou l'ami de l'époux, se contente d'exécuter les paroles de l'epoux. Il se réjouit de lui obéir : *Qui habet sponsam, sponsus est; amicus autem sponsi, qui stat et audit eum, gaudio gaudet propter vocem sponsi.* Parmi les Grecs, le paranymphe gardait la porte du lit nuptial, et avait soin de toute l'économie du repas et des autres réjouissances. Il y en a qui croient que l'*architriclinus*, dont il est parlé dans l'Évangile à la cérémonie des noces de Cana, était le paranymphe. Saint Gaudens de Bresse assure, sur la tradition des anciens, que pour l'ordinaire le président du festin nuptial était pris du nombre des prêtres, afin qu'il eût soin qu'il ne s'y commît rien de contraire aux lois et à la bienséance. C'était lui qui réglait l'ordre des officiers et la disposition du repas. Voyez ci-devant l'article *Mariage*.

Parascève est un mot grec qui signifie *préparation*. Les Juifs donnent le nom de *parascève* au vendredi, parce que, n'étant pas permis de préparer à manger le jour du sabbat, ils en préparent le jour précédent. Saint Jean dit que le jour du vendredi, auquel Jésus-Christ souffrit la mort, était la *parascève de la pâque*, parce que la pâque se devait célébrer le lendemain. Saint-Matthieu désigne le jour du sabbat, ou du samedi, par ces mots : *Le jour qui suivit la parascève.* Tous les Evangélistes remarquent qu'on se hâta de descendre Jésus de la croix, de le mettre dans le tombeau le plus voisin, parce que c'était la *parascève* au soir, et que le sabbat allait commencer aussitôt après le coucher du soleil ou le lever des étoiles.

Parfums. L'usage des parfums était fréquent parmi les Hébreux, et en général parmi les Orientaux, avant qu'il fût connu des Grecs et des Romains. Pline dit qu'on ignore qui est le premier auteur des parfums, et qu'on ne le connaissait point encore au temps du siége de Troie. Ovide attribue l'honneur de cette invention à Bacchus. Arnobe soutient qu'ils étaient inconnus dans les temps héroïques; mais du temps de Moïse ils devaient être connus en Egypte, puisqu'il

parle de l'art du parfumeur, qu'il donne la composition de deux espèces de parfums, dont l'un devait être offert au Seigneur sur l'autel d'or qui était dans le saint, et l'autre était destiné à oindre le grand-prêtre et ses fils, de même que le tabernacle et tous les vases qui étaient destinés à son service.

Le premier de ces parfums était composé de stacté, d'onyx ou d'ongle odorant, de galbanum, d'encens; le tout de poids égal. Ce parfum était une chose sacrée et inviolable; et il était défendu, sous peine de la vie, à quelque homme que ce fût, de s'en servir pour son usage. On en portait tous les matins et tous les soirs sur l'autel d'or qui était dans le saint: c'était la fonction d'un des prêtres de semaine. C'est ce parfum que Zacharie, père de saint Jean-Baptiste, allait offrir, lorsque l'ange lui apparut, et lui prédit la naissance du précurseur du Messie.

L'autre espèce de parfum, qui était plutôt un onguent pour oindre les prêtres et les vases sacrés du tabernacle, était composé de la myrrhe la plus excellente, du poids de cinq cents sicles; de cinnamome, du poids de deux cent cinquante sicles; de canne aromatique, pareille quantité; de casse aromatique, du poids de cinq cents sicles; et d'un hin d'huile d'olive. Le tout étant bien mêlé servait à faire un onguent précieux dont on oignit Aaron et ses fils et tout ce qui appartenait au tabernacle. Mais on croit que l'on n'oignit plus dans la suite les successeurs d'Aaron, parce que, leur dignité étant successive, cette onction ne paraissait pas nécessaire. Dieu avait réservé cette onction ou ce parfum à son service; et quiconque en aurait fait pour soi, ou pour d'autres, était exterminé du milieu de son peuple. Il est parlé de l'autel des parfums à l'article *Autel des Parfums*.

Les Hébreux avaient aussi des parfums qu'ils employaient pour embaumer les morts. On n'en connaît pas distinctement la composition; mais on sait que pour l'ordinaire ils y employaient la myrrhe, l'aloès, et d'autres drogues fortes et astringentes, propres à empêcher la puanteur, l'infection et la corruption, et par conséquent salées, âcres et astringentes. On peut voir ce que dit Hérodote de la manière dont les Égyptiens embaumaient les corps: car il semble que c'est des Égyptiens que les Hébreux avaient pris cet usage.

Outre les parfums dont nous venons de parler, il y en a encore d'autres qui nous sont connus par l'Écriture.

Parjure. La loi de Dieu condamne sévèrement le parjure, les faux serments, les vœux, les promesses faites sans dessein de les exécuter, ou les serments faits au nom des faux dieux. Le parjure offense la vérité et la justice de Dieu même; il insulte en quelque sorte à sa puissance et à sa majesté, en le prenant à témoin de son mensonge, et se couvrant de son nom redoutable pour mal faire. Voyez Philon, *De decem præceptis* et *De specialibus legibus*. Moïse, dans le *Lévitique*, semble assigner des sacrifices pour expier le parjure; ce qui est contraire à saint Paul, qui assure que les sacrifices et les cérémonies légales ne remettaient point les péchés intérieurs, mais seulement les fautes extérieures et légales. Il faut donc dire que ces sacrifices, ordonnés par Moïse, ne regardent que l'ignorance et la précipitation de celui qui aura promis trop légèrement, ou seulement le serment ou la promesse secrète; ou qu'il suppose que celui à qui il ordonne d'offrir un sacrifice a déjà expié sa faute intérieure par une parfaite contrition, et que le sacrifice extérieur qu'il prescrit n'est, pour ainsi dire, qu'afin de satisfaire aux fautes qu'il avait pu commettre, en s'approchant des choses saintes étant dans un état de souillures. On sait d'ailleurs que le faux serment prononcé en public et devant le juge ne se remettait point par des sacrifices, même selon Moïse. Il était puni par la sentence des juges lorsque le coupable était convaincu: *Portabit iniquitatem suam*. Ce que l'on entend ordinairement de la peine de mort. Voyez *Lévit.* v, 1; xix, 8; xx, 17, 19, 20; xxiv, 15. *Nomb.* ix, 13; xv, 31.

Parvis, en hébreu *chazer*, en latin *atrium*. L'on donne le nom de parvis aux grandes cours qui étaient dans le temple de Jérusalem. La première de ces cours était nommée le parvis des gentils, parce que les gentils pouvaient entrer jusque-là; mais il ne leur était pas permis d'entrer plus avant. Le second parvis était nommé le parvis d'Israël, parce que tous les Israélites, pourvu qu'ils fussent purifiés, avaient droit d'y entrer. Le troisième parvis était celui des prêtres, où était l'autel des holocaustes, et où les prêtres et les lévites exerçaient leur ministère. Les simples Israélites qui voulaient offrir des sacrifices au Seigneur pouvaient amener leurs victimes jusque dans l'intérieur de ce parvis; mais ils ne pouvaient passer un certain mur de séparation qui coupait ce parvis en deux, et les laïques se retiraient quand ils avaient remis leurs hosties et leurs offrandes au prêtre, ou qu'ils avaient fait leur confession, en mettant les mains sur la tête de la victime, si c'était un sacrifice pour le péché.

Quant à la forme, aux ornements et aux dimensions des parvis du temple, on peut voir l'article *Temple*, et les plans qu'on en a donnés.

Pas, *passus*. Le pas est une mesure de cinq pieds géométriques. Il y a cent vingt-cinq pas dans un stade, et deux mille cinq cents pas ou trois mille pas dans la lieue.

Passereau, *passer*, en hébreu, *tzipphor*. Ce terme hébreu se prend non seulement pour le moineau, mais aussi pour toutes sortes d'oiseaux purs, c'est-à-dire, dont la loi ne défend pas l'usage. Les rabbins Kimchi, Pomarius et Aquinas prétendent même qu'il signifie généralement toutes sortes d'oiseaux. C'est ce qui est fort bien confirmé par Bochart. Mais il montre qu'il signifie en particulier le moineau. Dans la plupart des passages où se trouve le nom de *passer*, il faut entendre un oiseau en général. Par exemple, *Transmigra in montem sicut passer*: Sauvez-vous dans la montagne comme un oiseau. On sait que le moineau n'est pas un oiseau de montagnes. Et ailleurs: *J'ai veillé, et j'ai été comme le passereau solitaire sous le toit*. Il faut l'entendre du hibou, qui se cache sous

le toit des maisons. Et encore : *Cedri Libani, illic passeres nidificabunt;* Les moineaux ne vont pas nicher sur les cèdres du Liban. Dans ces endroits, *passer* signifie donc un oiseau en général.

Il y a un passage fameux dans le *Lévit.* (XIV, 4), où Moïse ordonne à celui qui est déclaré nettoyé de sa lèpre de présenter au prêtre, à l'entrée du tabernacle, *deux passereaux vivants, et dont il est permis de manger*, ou plutôt deux oiseaux purs et vivants ; car si ce sont nécessairement des passereaux, pourquoi ajouter qu'ils doivent être de la nature de ceux dont on peut manger? comme s'il y en avait de deux sortes. Ainsi les Septante lisent simplement *des oiseaux;* et l'interprète d'Origène, *deux poules*. Le lépreux devait donc apporter deux oiseaux purs à la porte du tabernacle, avec un bouquet fait de branches de cèdre et d'hysope, liées par un ruban d'écarlate. On remplissait d'eau un vase de terre, puis le prêtre prenait un des petits oiseaux, et l'attachait avec le ruban d'écarlate au bouquet de cèdre et d'hyssope, la tête du côté du manche, et la queue et les ailes du côté de la partie du bouquet qui devait être plongée dans l'eau. Le lépreux prenait l'autre oiseau, le sacrifiait, faisait couler son sang dans l'eau préparée dans un vase ; puis le prêtre trempait le bouquet de cèdre et d'hysope, avec l'oiseau vivant, dans l'eau mêlée de sang, et en faisait des aspersions sur le lépreux guéri ; après quoi il mettait en liberté le petit oiseau, qui avait été teint du sang de son compagnon. La même cérémonie se pratiquait lorsque le prêtre purifiait une maison où il avait paru quelque tache de ce que l'on appelait lèpre des maisons. Il y avait encore d'autres sacrifices d'oiseaux que la loi ordonnait principalement en faveur des plus pauvres : mais l'espèce des oiseaux était fixée. Moïse avait expressément demandé des colombes. Voy. (*Lévitique*, I, 15 ; V. 8.) ce qui a été dit sous l'article *Colombe*.

PASTEURS. Lorsque le patriarche Joseph fit venir son père et ses frères en Égypte, il leur recommanda de dire à Pharaon qu'ils étaient pasteurs de brebis, afin qu'on leur donnât pour demeure la terre de Gessen, parce que, dit Josèphe, les Égyptiens ont en horreur les pasteurs de brebis : *Quia detestantur Ægyptii omnes pastores ovium*. On demande d'où venait cette haine des Égyptiens contre les pasteurs de brebis. On en donne ordinairement deux raisons : la première, que les Hébreux qui paissaient les brebis ne se faisaient nul scrupule de les tuer, de les manger, de les immoler à leur dieu ; au lieu que les Égyptiens adoraient et les brebis, et les chèvres, et tous les animaux de cette espèce, et auraient cru commettre un grand crime de les immoler et de les faire mourir. Diodore de Sicile (liv. I) dit que les brebis sont dans une très-grande vénération dans toute l'Égypte; et Strabon (liv. VII) assure qu'on ne les immolait que dans le seul nome de Nitrie, ou dans celui de Mendèse, selon Hérodote (liv. II, chap. 49).

Tacite remarque que les Israélites immolaient des agneaux et des brebis, comme pour insulter à Jupiter Ammon, divinité des Égyptiens ; et qu'ils tuaient indifféremment les bœufs, comme pour faire injure au bœuf Apis : *Cæso ariete velut in contumeliam Ammonis : bos quoque immolatur, quem Ægyptii Apim colunt.* Mais tout cela ne prouve pas que la qualité de pasteurs de bœufs fût odieuse par elle-même aux Égyptiens, ainsi que l'Écriture l'insinue : cette qualité au contraire aurait dû les rendre chers à ces peuples, s'ils n'avaient pas tué ces animaux ; comme dans le nome de Mendèse, les gardiens de chèvres sont honorés, parce que le bouc est la divinité favorite de ce canton.

Il faut donc chercher une autre cause de cet éloignement que les Égyptiens avaient des bergers de brebis. Manéthon raconte (voyez *Josèphe*, lib. I, contre Appion) qu'une armée d'étrangers, venus du côté de l'Arabie ou de l'Orient, fit irruption dans l'Égypte ; et l'ayant trouvée sans défense, ils la soumirent par force, et eurent des rois dans la basse Égypte pendant environ cinq cent onze ans ; après quoi les rois de la Thébaïde et du reste de l'Égypte leur firent une longue guerre, et les chassèrent enfin du pays. La race de ces princes s'appelait *hic-sos*, c'est-à-dire, *rois pasteurs*. Les uns disent qu'ils étaient Arabes, dit Manéthon ; mais on lit dans d'autres livres qu'ils étaient non rois, mais captfis ; car en égyptien, *hic*, quand il se prononce comme *hoc*, signifie un captif, etc. Cette raison de la haine des Égyptiens contre les pasteurs paraît plus plausible. Mais quoi qu'il en soit du motif, la chose ne souffre pas de difficulté.

Abel était pasteur de brebis, selon Moïse ; et la plupart des anciens patriarches ont suivi la même profession. Lorsque les hommes commencèrent à se multiplier et à se distinguer entre eux par la diversité de leurs métiers et de leurs emplois, Jabel, fils de Lamech le bigame et d'Ada, fut reconnu pour père et instituteur des pasteurs et des nomades, dont la demeure était dans des tentes : *Fuit pater habitantium in tentoriis, atque pastorum.*

Dieu prend quelquefois le nom de *pasteur d'Israël*, de même que les rois, dans l'Écriture et dans les anciens, sont qualifiés *pasteurs des peuples* ; et les peuples abandonnés sont comparés à un troupeau sans pasteur. Isaïe dit que le Messie paîtra son troupeau ; Dieu appelle Cyrus son pasteur ; les prophètes invectivent souvent contre les pasteurs d'Israël, contre les rois qui se repaissent eux-mêmes, qui abandonnent leurs troupeaux, qui les accablent et les maltraitent, qui les séduisent et les égarent. Voyez surtout Ézéchiel XXXIV.

PATRIARCHES. On donne ce nom aux anciens pères qui ont vécu principalement avant Moïse, comme Adam, Lamech, Noé, Sem, Phaleg, Héber, Abraham, Isaac, Jacob, Juda, Lévi, Siméon et les autres fils de Jacob, et les chefs des douze tribus. Les Hébreux les nomment princes de tribus, ou chefs des pères, *rosché abot*. Le nom de patriarche vient du grec *patriarcha*, qui signifie chef de famille. C'est par une extension et une imitation du nom des premiers pères de l'*Ancien*

Testament, que l'on donne dans l'Eglise chrétienne le nom de patriarche aux évêques des premières églises d'Orient, comme Antioche, Alexandrie, Jérusalem et Constantinople ; comme aussi aux principaux fondateurs des ordres religieux, tels que saint Basile, saint Benoît, saint Augustin, etc.

Peaux. Nos premiers pères, après leur péché, s'étant aperçus de leur nudité, se firent des ceintures avec des feuilles de figuier cousues ensemble. Mais peu de temps après, Dieu leur donna des tuniques de peaux, et les en revêtit : *Fecit eis tunicas pelliceas, et induit eos.* Quelques anciens, par ces tuniques de peaux, ont entendu des écorces d'arbres. D'autres traduisent l'hébreu par : « Il leur fit des tuniques pour couvrir leurs peaux ; » le chaldéen : « Il leur fit des habits d'honneur pour couvrir leur chair. »

Moïse abandonne aux prêtres les peaux des victimes, et c'était un de leurs principaux revenus ; mais lorsque la victime s'offrait pour le péché du prêtre, la peau s'en brûlait hors du camp ou hors de la ville.

Les tentes, anciennement, étaient composées de peaux ; *pelles terræ Madian*, les tentes des Madianites, *Pelles Salomonis*, les tentes du roi Salomon. L'arche du Seigneur était logée dans une tente couverte de peaux ; *cùm arca Dei posita sit in medio pellium*. Le Psalmiste compare le ciel à une vaste tente de peaux : *Extendens cœlum sicut pellem* : Mes tentes ont été renversées tout d'un coup ; *Repentè vastata sunt tabernacula mea, subitò pelles meæ.*

Les gens de campagne se revêtaient assez souvent d'habits de peaux ; et on trouve les peaux dans les dénombrements des habits du peuple. Les prophètes, et ceux qui faisaient profession d'une austérité particulière, portaient des ceintures de cuir ; Élie et saint Jean-Baptiste en portaient de cette sorte : *zona pellicea circa lumbos ejus.*

Les Philistins ayant été frappés de l'incommodité des hémorroïdes pour avoir enlevé l'arche du Seigneur se firent des siéges de peaux ; *fecerunt sibi sedes pelliceas*, apparemment pour s'asseoir plus mollement. Ce passage n'est ni dans l'hébreu, ni dans le chaldéen, ni dans un bon nombre d'éditions des Septante ; mais dans d'autres, on le lit de même que dans la Vulgate.

Pédagogue. Ce terme, en notre langue, emporte une espèce d'idée de mépris. Quand on dit un *pédagogue* sans addition, cela marque un pédant qui prend sur les autres un air d'autorité qui ne lui convient point. Chez les anciens, il n'en était pas ainsi. Un pédagogue, chez eux, était un homme à qui ils donnaient le soin de leurs enfants, pour les conduire, les garder, et même leur donner les premières instructions. Cette qualité de pédagogue répondait à peu près à ce que nous appelons un gouverneur, chargé d'accompagner toujours un enfant pour lui apprendre à vivre, et former ses mœurs en toutes rencontres.

Saint Paul, parlant aux Corinthiens, leur dit que, *quand ils auraient dix mille pédagogues en* Jésus-Christ, *ils n'auraient pas néanmoins plusieurs pères.* Que pour lui, il est leur père dans la foi, puisqu'il les a engendrés dans l'Évangile. Le pédagogue, si l'on veut, aura de l'ascendant sur son élève ; il prendra sur lui un air d'autorité, mais il n'aura jamais le naturel et la tendresse d'un père.

Dans l'*Épître aux Galates*, il dit que *la loi est le pédagogue des chrétiens;* elle les a conduits à Jésus-Christ; elle le leur a fait voir dans les Écritures, dans les figures et dans les prophéties de l'*Ancien Testament;* mais depuis qu'ils ont embrassé la foi, ils n'ont plus besoin de pédagogues, comme l'on n'en donne plus aux enfants quand une fois ils ont atteint l'âge viril : *At ubi venit fides, jam non sumus sub pedagogo.*

Peinture. Voyez, ci-après *Représentation*.

Pélican, *pelicanus*. L'auteur du Commentaire sur les *Psaumes*, qui porte le nom de saint Jérôme, dit qu'il y a deux sortes de pélicans : l'un demeure sur les eaux, et se nourrit de poissons ; l'autre demeure dans les déserts, et se nourrit de serpents et d'autres reptiles. Eusèbe dit que le pélican a une tendresse particulière pour ses petits. Il place ordinairement son nid sur un rocher escarpé, afin que les serpents n'y puissent monter ; mais le serpent, ennemi de cet oiseau, observe le vent, et, lorsqu'il porte vers le nid du pélican, il y darde son venin, et tue les petits. Le pélican, pour lui rendre la vie, s'élève au-dessus des nues, et, se frappant les côtés avec ses ailes, en fait sortir du sang, lequel, tombant à travers les nues dans son nid, rend la vie à ses petits. Saint Augustin et saint Isidore de Séville observent la même chose, quoique avec quelque différence. Ils veulent que le pélican se tire du sang à coups de bec, et qu'en arrosant sa nichée, il lui rende la vie. Mais on peut mettre ces histoires parmi les erreurs de l'ancienne philosophie.

Le terme hébreu *kaath*, que les Septante ont rendu par *pelicanus* au Psaume ci, 7; et *Lévit.* xi, 18, est traduit en d'autres endroits par *mergulus*, un plongeon, comme *Deut.* xiv, 17 ; ailleurs, par des *oiseaux*, comme *Isaïe*, xxxiv, 11 ; et ailleurs, par des *lions*, comme *Sophon.* ii, 14. S. Jérôme l'a rendu par *onocrotalus*, *Lévit.* xi, 18 ; *Isaïe*, xxxiv, 11, et *Sophon.* ii, 14. D'autres entendent sous ce nom le butor, ou le héron, ou le cygne, ou la huppe, ou le coucou. Bochart croit que le terme hébreu *kaath* signifie le *pélican*, oiseau aquatique, qui se remplit, dit-on, le jabot de coquillages, qu'il vomit ensuite pour en tirer le poisson, lorsque la chaleur de son estomac les a fait entr'ouvrir. *Kaath* vient de *kaah*, qui signifie *vomir*.

Pentapole. On donne ce nom aux cinq villes, Sodome, Gomorrhe, Adama, Séboïm et Ségor. Elles étaient toutes cinq condamnées à une perte entière ; mais Loth obtint la conservation de *Ségor*, autrement appelée *Bala*. Sodome, Gomorrhe, Adama et Séboïm furent consumées par le feu du ciel ; et en la place où elles étaient situées se forma le lac Asphaltite, ou le lac de Sodome.

Pentateuque. Ce terme est tiré du grec, et signifie, à la lettre, le recueil des cinq instruments ou des cinq livres de Moïse, qui sont *la Genèse, l'Exode, le Lévitique, les Nombres et le Deutéronome.* Nous avons parlé de chacun de ces livres sous leurs articles.

Pentecote. Ce terme est pris du grec *pentécosté*, qui signifie cinquantième, parce que la fête de la Pentecôte se célébrait le cinquantième jour après le 16 de nisan, qui était le second jour de la fête de Pâque. Les Hébreux l'appellent *la fête des Semaines*, parce qu'on la célébrait sept semaines après la Pâque. On y offrait les prémices des moissons du froment, qui s'achevaient alors. Ces prémices consistaient en deux pains levés, de deux *assarons* de farine ou de trois pintes de farine chacun. Outre cela on présentait au temple sept agneaux de l'année, un veau et deux béliers, pour être offerts en holocauste; deux agneaux en hosties pacifiques, et un bouc pour le péché. On ne trouve pas dans le texte de l'Écriture, ni dans Josèphe, que la Pentecôte ait eu une octave, quoiqu'elle fût une des trois solennités où tous les mâles devaient paraître devant le Seigneur. Outre les victimes ordonnées au *Lévitique*, chap. xxiii, 18, 19, pour être offertes le jour de la Pentecôte, on offrait aussi deux veaux et un bélier en holocauste, sept agneaux en hosties pacifiques, et un bouc pour le péché. (Voyez *Nomb*. xxviii, 27.) Josèphe joint toutes ces victimes ensemble. *Antiq*. l. iii, c. 10.

La fête de la Pentecôte était instituée parmi les Juifs, 1° pour obliger les Israélites à venir au temple du Seigneur, et pour y connaître son domaine absolu sur tout leur pays et sur leurs travaux, en lui offrant les prémices de leurs moissons; 2° pour faire mémoire, et pour lui rendre leurs actions de grâces de la loi qu'il leur avait donnée à Sinaï à pareil jour, qui était le cinquantième après leur sortie d'Égypte.

L'Église chrétienne célèbre aussi la fête de la Pentecôte cinquante jours ou sept semaines après la Pâque ou la résurrection de notre Sauveur.

Perdition, *perditio*. Ce terme se dit d'ordinaire d'une mort funeste, et envoyée de Dieu pour punir le crime. La *perdition* se met aussi pour *l'enfer*, pour le lieu où les méchants expient dans des tourments éternels leurs crimes passés.

Perdition se prend aussi le plus souvent pour une simple perte; par exemple : *Ut quid perditio ista unguenti facta est.*

Perdrix. La perdrix est un oiseau excellent à manger, dont le vol est bas et de peu d'étendue. Les perdrix grises sont les plus communes, les rouges sont les plus grosses. Il y a des perdrix blanches dans les Alpes, qui sont velues par les pieds. S. Augustin dit que la perdrix est un animal querelleur, et qui aime la contention. On emploie pour la prendre cette même inclination qui la porte à contester ; elle se jette avidement par-là dans les filets de l'oiseleur : *Perdix nimis contentiosum animal, notum est quantâ aviditate ipsius contentionis currat in laqueum.* Il lui compare les hérétiques qui aiment à contester, et qui veulent l'emporter dans la dispute pour séduire les simples.

D'autres croient que le terme hébreu *koré*, qu'on a traduit par *une perdrix*, signifie plutôt *un coucou*. Koré signifie celui qui crie. Le *coucou* n'est guère connu que par son cri. On dit qu'il couve ce qu'il n'a point pondu, ou qu'il pond ses œufs dans le nid d'un autre oiseau. Cela revient assez à ce que dit Jérémie. Rien n'est plus incertain que la signification des noms hébreux des oiseaux. On n'a point d'autre preuve que l'hébreu *koré* signifie une perdrix que le témoignage des Septante, qui le rendent ainsi. Bochart croit qu'il signifie plutôt la bécasse, *rusticula*.

Père, *pater*. Ce nom, outre sa signification ordinaire de père immédiat, se prend aussi dans le style de l'Écriture pour l'aïeul, le bisaïeul, ou même l'auteur et le premier père d'une famille, quelque éloigné qu'il soit de ceux qui parlent. Par exemple, les Juifs du temps de Notre-Seigneur, et ceux d'aujourd'hui, et ceux qui vivront jusqu'à la fin des siècles, se qualifieront fils d'Abraham, d'Isaac, de Jacob. Nabuchodonosor est nommé père de Balthasar, quoique Balthasar ne fût que son petit-fils. Jésus-Christ est nommé fils de David, quoique David fût éloigné de lui de tant de générations.

Père se prend aussi pour l'instituteur, le maître de ceux qui sont d'une certaine profession. *Jabel fut le père de ceux qui vivaient à la campagne dans des tentes, et qui faisaient métier de conduire des troupeaux. Jubal fut père de ceux qui jouaient des instruments* de musique, *de la cithare et de l'orgue*, ou de la flûte, etc.

Père est un terme de respect que les inférieurs donnent souvent à leurs supérieurs, et les serviteurs à leurs maîtres.

On dit qu'un homme est le père des pauvres et des orphelins, lorsqu'il prend soin de leurs nécessités, qu'il est touché de leurs misères, qu'il pourvoit à leurs besoins.

Dans les saintes Écritures, *père* signifie quelquefois *prédécesseur*. C'est ainsi que Bénadad appelle Baasa *père* d'Achab, dont il n'était que le prédécesseur. (Voy. *Rois*, xx, 34.)

Les Orientaux de toutes les classes donnent le titre de *père* à ceux qu'ils respectent particulièrement, et dont ils ont coutume de suivre les conseils. C'est ainsi que Joseph était qualifié *père de Pharaon*, et Aman *père d'Assuérus*. Le sultan renvoie quelquefois les ambassadeurs étrangers à son *père*, appelant ainsi son premier ministre.

Perle (1). Les Arabes, les Persans et les Turcs se servent du mot *merovaride* pour signifier des perles. Le terme *margarites* ou *margarita*, dont se servent les Grecs et les Latins, semble venir de là. Les perles naissent dans la mer et dans des coquillages; les plus belles perles se pêchent dans le golfe Persique, nommé

(1) Les perles sont une concrétion composée de carbonate de chaux et de matière animale, qui se forme dans plusieurs espèces de coquillages, et en particulier dans l'*avicule*, qu'on a pour cette raison nommée autrefois *mater perularum*.

aujourd'hui *la mer du Catif*, à cause de la ville de Catif qui se trouve sur ses bords : on en pêche dans l'île de Kis et sur la côte de *Bareïn*, ainsi nommée à cause de la ville de ce nom qui est située sur les côtes d'Arabie. Comme l'Idumée et la Palestine ne sont pas éloignées de cette mer, il n'est pas étonnant que les perles aient été si connues de Job et des Hébreux.

Peste. Dans le langage des Hébreux comme dans les autres langues, le nom de *peste* se met pour toutes sortes de maladies et de fléaux ; il répond à l'hébreu *deber*, qui signifie proprement *la peste*, et qui s'étend aussi aux autres maladies épidémiques et pestilentielles; d'ordinaire les prophètes joignent *le glaive*, *la peste et la famine*, comme trois mots qui ne vont guère l'un sans l'autre, en prenant le nom de *peste* dans l'étendue que nous venons de marquer(1).

Peuple. C'est l'usage des Hébreux de mettre le verbe au pluriel avec le mot *peuple*, qui est un nom collectif.

Pharaon, nom commun des rois d'Égypte.

Pharisiens. La secte des pharisiens était l'une des plus anciennes et des plus considérables qui fussent parmi les Juifs. On n'en sait pas exactement l'origine.

On voit par plusieurs endroits de Josèphe, qu'ils étaient en crédit longtemps avant Hérode, sous les règnes d'Hircan, d'Alexandre Jannée, et de Salomé, sa femme.

Les pharisiens tirent leur nom d'un mot hébreu qui signifie division ou séparation, parce qu'ils se distinguaient des autres Israélites, par une manière de vie plus exacte dont ils faisaient profession. Ils donnaient beaucoup au destin ou à la fatalité, et aux décrets éternels de Dieu, qui a ordonné toutes choses avant tous les temps. Josèphe, qui était pharisien, nous apprend que les sentiments de cette secte approchaient assez de ceux des stoïciens ; qu'ils ne donnaient pas tout au destin, mais qu'ils laissaient à l'homme la liberté de faire ou de ne pas faire le bien ; de manière que leur sentiment sur la fatalité ne ruinait pas le libre arbitre, comme S. Épiphane semble l'avoir cru. Il ajoute qu'ils étaient fort adonnés à l'astrologie, comme si, par la considération des astres, ils eussent cru pouvoir parvenir à la connaissance des secrets de la Providence.

La secte des pharisiens était très-nombreuse et très-étendue. La réputation qu'ils s'acquirent par leur savoir et par la régularité de leur vie les rendit d'assez bonne heure redoutables aux rois mêmes. Alexandre Jannée, roi des Juifs, avait été toute sa vie fort mal avec les pharisiens, et souvent il eut lieu de s'en repentir. En mourant il dit à son épouse, que si elle voulait régner heureuse, il fallait qu'elle gagnât les pharisiens. Elle suivit cet avis ; et les pharisiens, profitant de l'occasion, se rendirent maîtres du gouvernement, et la reine les laissa disposer de tout à leur fantaisie.

Lorsque Jésus-Christ parut dans la Judée, les pharisiens y étaient dans un grand crédit parmi le peuple, à cause de l'opinion que l'on avait de leurs lumières, de leur bonne vie, et de leur exactitude dans l'observance de la loi. Ils jeûnaient beaucoup, faisaient de longues prières, payaient exactement la dîme, distribuaient de grandes aumônes. Mais tout cela était corrompu par l'esprit d'orgueil et d'ostentation, d'hypocrisie et d'amour-propre. Semblables à des sépulcres blanchis, ils paraissent beaux au-dehors, pendant qu'au-dedans ils étaient pleins de corruption et de laideur (*Matth.* XXIII, 17). Ils portaient sur le front et sur le poignet de larges bandes de parchemin où étaient écrites certaines paroles de la loi, et affectaient de mettre aux coins et aux bords de leurs manteaux des houppes et des franges plus longues que celles du commun des Juifs, pour se faire distinguer par-là comme plus grands observateurs des lois que les autres.

Phurim. « Aman, fils d'Amadath, de la race d'Agag, ennemi déclaré des Juifs, avait formé le dessein de les perdre, de les tuer, de les exterminer; et il avait pour cela jeté le *phur*, c'est-à-dire, le sort... Mais Esther entra ensuite chez le roi, le suppliant de rendre vaines les entreprises d'Aman par une lettre, et de faire retomber sur sa tête le mal qu'il avait médité contre les Juifs. Enfin on pendit Aman à une croix, aussi bien que tous ses fils; c'est pourquoi ces jours ont été appelés *Phurim.* » (*Esdras* IX, 24-26.)

Les Juifs célèbrent encore cette fête le 14 du mois d'*adar;* et si c'est une année embolismique (de treize lunaisons), le 14 d'*adar second.* Ce mois commence vers l'équinoxe du printemps. A la prière du soir, après le coucher du soleil du 13 et du lendemain matin, on donne dans la synagogue lecture du *livre d'Esther* en hébreu, qui doit être écrit à la plume sur du parchemin en forme de rouleau, comme les lettres chez les anciens. Chacun doit lire tout d'une haleine les noms des dix enfants d'Aman. Les Juifs se félicitent que celui-ci n'ait pas une famille plus nombreuse ; car il y aurait eu de quoi suffoquer avant d'arriver au bout. Toutes les fois qu'on prononce le nom d'Aman, il se fait un vacarme terrible, comme dans un moulin qui va très-fort. Tous les auditeurs, grands et petits, frappent des pieds ou avec des marteaux et autres instruments contondants sur des images d'Aman pendu à la potence, ou, faute d'image, sur son nom, et même sur tout ce qui se présente, mais à son intention, pour *effacer le souvenir de l'Amalécite* (*Deut.* XXV, 19). Après cette expédition, on s'envoie mutuellement des présents de comestibles ; ensuite on fait des festins auxquels on invite ses connaissances et des pauvres. Il est prescrit dans le *Talmud*, traité *Méguilla*, fol. 7, verso, de s'enivrer en ce jour jusqu'à ne pas savoir lequel est

(1) Pendant une période de plus de trois mille ans, l'Égypte a été, comme le dit Hérodote, l'une des contrées les plus saines de la terre. Deux maladies seulement, l'éléphantiase et l'ophthalmie, en affligeaient les habitants. Quant à la peste qui la désole aujourd'hui, elle ne la connaissait pas. (E. Pariset, *Mémoire sur les Causes de la Peste, et sur les moyens de la détruire.*)

digne de bénédiction ou de malédiction, de Mardochée ou d'Aman. La veille de cette fête est un jour de jeûne, appelé *jeûne d'Esther*. L'abstinence de toute nourriture s'observe depuis le point du jour jusqu'au soleil couché, et non pendant vingt-quatre heures, comme le dit dom Calmet.

PHYLACTÈRES. Les Juifs appelaient ainsi certaines pièces qu'ils portent encore en faisant leur prière. Ils les mettent autour du bras en forme de bracelets, et y écrivent certaines paroles de la loi. En hébreu, ces pièces ou bandes se nomment *théphillim*, c'est-à-dire, *instrument de prière*. Moïse avait ordonné aux Hébreux d'avoir toujours les commandements de Dieu sur leur front comme un ornement, et à leurs mains comme un bracelet (*Exod.* XIII, 16; *Deutér.* VI, 8; XI, 18). Depuis l'origine de la secte des pharisiens, on commença de prendre ces paroles à la lettre, et d'attacher à ces bandes de parchemin la vertu chimérique de préserver des maladies et de garantir des insultes du démon : d'où leur vint le nom grec de *phylactères*, qui signifie *préservatifs*.

PIED. Mesure de douze pouces. Les Hébreux n'avaient point proprement cette mesure, car le *zereth* ou demi-coudée, ne contenait que dix pouces et vingt-deux quatre-vingt-neuvièmes.

PIEDS. Anciennement on lavait les pieds aux étrangers qui venaient de voyage, parce que d'ordinaire ils n'étaient pas chaussés, et ne portaient que des sandales qui ne garantissaient point de la poussière ni de la boue. Saint Paul veut qu'on examine si les veuves qu'on prend pour le service de l'Église ont lavé les pieds des saints, des fidèles. Jésus-Christ, pour nous donner un exemple d'humilité, lave les pieds de ses apôtres, et leur enseigne par là à se rendre les uns aux autres tous les services les plus humbles.

Les pieds, dans le style des auteurs sacrés, se prennent souvent pour les inclinations, les affections, les penchants, les actions, les mouvements. Conduisez mes pieds dans vos voies; éloignez vos pieds du mal; les pieds de la femme déréglée descendent à la mort; que le pied de l'orgueil ne vienne pas sur moi : *Non veniat mihi pes superbiæ*. Et ailleurs : *J'ai conduit mes pieds dans vos préceptes*.

Être aux pieds de quelqu'un se met pour lui obéir, être à son service, le suivre.

Les Hébreux, par modestie, expriment quelquefois, sous le nom de *pied*, des parties que la pudeur ne permet pas de nommer; par exemple, *l'eau des pieds* signifie l'urine. *Couvrir ses pieds*, selon l'hébreu, se met pour satisfaire aux nécessités naturelles (1).

Colligere pedes super lectulum, se dit d'un vieillard qui se meurt; la métaphore est prise d'un homme qui est saisi de froid, et qui se ramasse dans son lit.

Jacob dit à Laban : Le Seigneur vous a comblé de bénédictions *à mon pied*, c'est-à-dire, comme traduit saint Jérôme, *Ad introitum meum*, depuis que je suis venu chez vous; et que j'ai pris la conduite de vos troupeaux.

Être sous les pieds de quelqu'un, lui servir de marche-pied, est une manière de parler figurée, pour marquer la sujétion du sujet au souverain, du serviteur au maître : *Omnia subjecisti sub pedibus ejus*. Vous avez mis toutes choses sous les pieds de l'homme; Mes ennemis tomberont sous mes pieds, *Cadent subter pedes meos*; Asseyez-vous à ma droite, jusqu'à ce que je réduise vos ennemis à servir de marche-pied à vos pieds, etc.

Mettre le pied dans un lieu, signifie en prendre possession, s'en rendre le maître : *Locum quem calcaverit pes vester, vester erit*.

Porter les souliers, ou délier les courroies des souliers de quelqu'un, c'est lui rendre les services les plus bas (Voyez *Matth.* III, 11; *Marc.* I, 7; Luc. II, 16.)

Marcher droit dans une affaire, se conduire avec sincérité, sans détours, sans déguisement, est opposé à ce que l'Écriture appelle clocher de deux côtés, *usquequò claudicatis in duas partes?* et dans les Psaumes : *Filii alieni claudicaverunt à semitis suis*.

La nudité des pieds était une marque de deuil (1) : *Vous gémirez dans le silence*, dit Dieu à Ézéchiel : *Vous ne ferez point de deuil à l'ordinaire; vos souliers seront en vos pieds*, etc. C'était aussi une marque de respect : *Déliez les souliers de vos pieds, car le lieu où vous êtes est un lieu saint*. Les rabbins enseignent que les Juifs et les prêtres étaient nu-pieds dans le temple.

Job dit qu'il *était le pied du boiteux et l'œil de l'aveugle;* qu'il conduisait l'un et soutenait l'autre. Il dit ailleurs que *Dieu a mis un lien à ses pieds, et qu'il a observé toutes ses démarches*, comme un oiseau ou un autre animal qu'on conduit par le pied attaché à une ficelle ou à une corde, et qui ne peut faire la moindre démarche qu'au gré de celui qui le guide.

Laver ses pieds dans l'huile ou dans le beurre marque une abondance de toute sorte de biens. *Laver ses pieds dans le sang des pécheurs*, en tirer une vengeance éclatante, en répandre le sang par ruisseaux.

L'insensé parle du pied, dit Salomon : *Annuit oculis, terit pede*. L'hébreu : *Loquitur pede*, il gesticule des pieds et des mains en parlant. Les anciens sages blâmaient beaucoup ces trop grands gesticulateurs qui parlent de tous leurs membres. Ézéchiel reproche aux Ammonites d'avoir frappé des mains et des pieds en signe de joie en voyant la désolation de Jérusalem et du temple. Ailleurs il marque les mêmes mouvements pour des signes de douleur, à cause de la ruine de son peuple.

Les femmes juives portaient des anneaux précieux aux pieds.

(1) En hébreu, le mot *pied* est souvent mis pour les organes sexuels, de même que la *soif du gosier* pour la luxure (Voy. *Jérém.* II, 25).

(1) Les Juifs modernes ont conservé la coutume de rester nu-pieds pendant leur grand deuil, et quand ils veulent donner des signes d'une profonde affliction, comme en assistant à l'oraison funèbre de quelque rabbin ou d'un autre Juif de marque, et le jour des expiations, pour exprimer le regret qu'ils ont de leurs péchés.

Les hommes étaient ordinairement pieds nus dans la maison ; les pauvres allaient presque toujours pieds nus, même en voyage. Mais pour l'ordinaire on se chaussait quand on se mettait en campagne. Voyez *Souliers et Chaussure.*

PIERRES. Nous avons parlé, autant que l'occasion s'en est présentée, des diverses *pierres précieuses* dont il est fait mention dans l'Écriture. Tout ce que l'on trouve sur cette matière, dans les commentateurs, est très-peu assuré, parce que ni les Juifs ni même les anciens interprètes grecs ne paraissent pas avoir assez connu la propre signification des termes de l'original. Louis-de-Dieu en a traité exactement dans son commentaire sur l'*Exode*, chap. XXVIII, 17 et suivants; et Braunius : *de Vestitu sacerdotum Hebræorum*, liv. II, chap. 8, 9, 10 et suiv. Voyez aussi François de La Rue, *de Gemmis.* Voici les noms des pierres précieuses dont il est parlé dans l'*Exode* (XXVIII, 17, 18, 19, 20), et qui étaient dans le rational du grand-prêtre. On pourra les chercher chacune sous son article particulier.

1. La sardoine. L'hébreu, *odem.* Elle était inscrite du nom de Ruben.

2. La topaze. L'hébreu, *pithera.* Le nom de Siméon y était gravé.

3. L'émeraude. L'hébreu, *barecheth.* La tribu de Lévi.

4. L'escarboucle. L'hébreu, *nophech.* La tribu de Juda.

5. Le saphir. L'hébreu, *sapphir.* La tribu de Dan.

6. Le jaspe. L'hébreu, *jahalom.* La tribu de Nephthali.

7. Le ligure. L'hébreu, *leschem.* La tribu de Gad.

8. L'agate. L'hébreu, *schebo.* La tribu d'Aser.

9. L'améthyste. L'hébreu, *achelamah.* La tribu d'Issachar.

10. La chrysolithe. L'hébreu, *tharsis.* La tribu de Zabulon.

11. L'onyx. L'hébreu, *schonem.* Le nom de Joseph.

12. Et le bérille. L'hébreu, *jaspe.* Le nom de Benjamin.

Sur les deux épaules du grand-prêtre étaient deux pierres nommées dans l'hébreu *sohem*, dans la Vulgate *onyx*, dans les Septante *des émeraudes.* Nous croyons que c'est la vraie signification du terme hébreu *sohem.*

Saint Jean, dans l'*Apocalypse*, nous parle de la nouvelle Jérusalem, épouse de l'agneau, dont les fondements étaient des pierres précieuses. Le premier fondement était de *jaspe*, le second de *saphir*, le troisième de *chalcédoine*, le quatrième d'*émeraude*, le cinquième de *sardonix*, le sixième de *sardoine*, le septième de *chrysolithe*, le huitième de *bérille*, le neuvième de *topaze*, le dixième de *chrysophrase*, le onzième d'*hyacinthe*, le douzième d'*améthyste.*

On peut ajouter à ces pierres précieuses la pierre de *sis*, *sés* ou *saïs*, marquée I *Par.* XXIX, 2, et *Esth.* I, 6, que l'on traduit ordinairement par un marbre blanc et précieux.

Il est aussi parlé dans l'Écriture de diverses pierres ou rochers remarquables par quelques événements particuliers. Par exemple :

La pierre du désert. C'est la ville de *Pétra.* Voyez son article.

La pierre de division. C'est le rocher où David et ses gens étant assiégés par Saül, on vint dire à ce prince que les Philistins avaient fait irruption dans le pays, ce qui l'obligea d'abandonner son entreprise.

La pierre d'Étan. Rocher dans lequel Samson demeura caché pendant qu'il faisait la guerre aux Philistins.

La pierre ou *le rocher d'Oreb*, où Gédéon fit mourir *Oreb*, prince de Madian.

La pierre d'Odollam. Rocher où il y avait une caverne, dans laquelle David se retira. I *Par.* XI, 15.

La pierre d'Ézel, ou le rocher près duquel David devait attendre la réponse de son ami Jonathas. I *Rois* XX, 19.

La pierre du secours. C'est le lieu où les Philistins prirent l'arche du Seigneur.

La pierre angulaire. C'est celle que l'on met à l'angle du bâtiment, soit qu'on l'explique de celle qui se met au fondement de l'édifice, ou de celle qui se met au haut du mur. Jésus-Christ est la pierre angulaire qui a été rejetée par les Juifs, mais qui est devenue la pierre angulaire de l'Église, et la pierre qui réunit la synagogue et la gentilité dans l'union d'une même foi, d'un même baptême, d'une même Église.

La pierre de Zohaleth était, disent les rabbins, une pierre qui servait aux exercices des jeunes gens, qui éprouvaient leurs forces à la lever, à la rouler, ou à la jeter; car on ne convient pas tout-à-fait de son usage. Voyez aussi *Zach.* XII, 3, *une pierre d'épreuve.*

La pierre de Bohen, ou *Aben-Bohen*, est marquée dans *Josué* XV, 6 ; XVIII, 17.

Les Hébreux donnent quelquefois le nom de *pierre* ou de rocher aux rois, aux princes, à Dieu même. Joseph, dans l'Égypte, devint *la pierre d'Israël.*

Ils donnent encore le nom de *pierre* aux poids dont ils se servaient dans le commerce : *Ayez des pierres de justice*, des poids justes : *N'ayez pas deux sortes de pierres*, *une grande et une petite;* c'est-à-dire, deux sortes de poids. *La pierre du roi*, c'est-à-dire, le poids du roi. (II *Rois* XIV, 26.) Voyez aussi *Prov.* XVI, 11 ; XX, 10, 23, et *Mich.* VI, 11, *une pierre de fraude*, c'est-à-dire, un poids faux.

Ils appellent une grosse grêle *des pierres de grêle.* (Voyez *Isaïe*, XXX, 30.)

Pierre de Jacob. C'est la pierre qui lui servit de chevet allant en Mésopotamie, et sur laquelle il répandit de l'huile par une espèce de consécration, parce qu'il devait y ériger un autel au Seigneur après son retour. En effet, il vint y rendre ses vœux et offrir ses sacrifices, lorsqu'il fut de retour de ce pays. C'est de cette pierre, que Jacob oignit, que les païens prirent la coutume de répandre de l'huile sur certaines

pierres qu'ils adoraient. Saint Clément d'Alexandrie assure qu'ils rendaient un culte religieux à ces sortes de pierres. Arnobe avoue qu'il était tombé lui-même dans ce genre d'idolâtrie avant qu'il eût embrassé le christianisme : *Si quando conspexeram lubricatum lapidem, et ex olivi unguine lubricatum, tanquàm inesset vis præsens, adulabor, affabar.*

Les anciens Phéniciens appelaient *béthulées* les pierres qui étaient consacrées au culte divin. Sanchoniathon en attribue l'invention au dieu *Cœlus ;* il dit que ce sont des pierres vives et animées : on en vit fort longtemps aux environs du mont Liban. Asclépiade en marque près d'Héliopolis en Syrie, et Damascius dit qu'il en a vu en l'air et en mouvement : on leur attribuait des oracles, et la présence de quelque déité ou de quelque génie qui les animait. Quelques-uns de ces béthules étaient consacrés à Saturne, d'autres au soleil ou à d'autres divinités. Hésychius dit que les poëtes appellent *béthules* la pierre que Saturne dévora en la place de son fils Jupiter. Je ne doute pas que ces noms de *béthules* et *béthulées* ne soient dérivés de *Béthel,* où Jacob oignit une pierre en l'honneur du vrai Dieu.

Pierre de foudre (1). Nous croyons que la pierre *gabisch* ou *algabisch,* dont il est parlé dans *Job* et dans *Ézéchiel*, est la pierre de foudre. Les anciens connaissent *les pierres céraunies* ou de foudre, et en font grand cas. Job met la pierre de *gabisch* entre les pierres de prix ; et Ézéchiel dit que le Seigneur accablera les méchants par une pluie impétueuse, qu'il les écrasera par la pierre de gabisch. De la manière dont Pline en parle, c'était des pierres noires ou rouges ayant la forme d'une cognée. Anselme de Boot dit qu'on en montre dans les cabinets des curieux, qui ont la forme d'une hache, d'un soc de charrue, d'un marteau, d'un maillet ou d'un coin ; que leur substance est pareille à celle de nos pierres à fusil ; que leur couleur n'est pas uniforme ; qu'elles sont percées pour la plupart, et semblent avoir servi à divers usages de la guerre, ou de la vie champêtre.

Ces remarques nous font croire que ces prétendues pierres de foudre ne sont autre chose que des pierres dont les anciens se servaient au lieu de fer ou d'acier, pour labourer, pour s'armer, pour attaquer et pour se défendre ; on voit des haches, des couteaux, des socs de charrues de ces sortes de pierres. Les anciens Hébreux se servaient de couteaux de pierre pour la circoncision. Les Galles, prêtres d'Isis, s'en servaient de même pour se couper. Hérodote dit que les Éthiopiens armaient leurs flèches par le bout d'une pierre fort dure. Les haches de pierre, qu'on trouva sous la tête de quelques Barbares enterrés depuis plusieurs siècles dans un village près d'Évreux, étaient de pierre, et il y en avait d'une très-belle jade. Il n'est donc pas étonnant qu'on en fît du cas, et qu'on les mît au rang des pierres précieuses.

On attribue encore aujourd'hui à ces pierres de foudre des effets extraordinaires. Pline dit que les mages des Perses recherchaient avec grand soin une sorte de pierre de foudre qui était fort rare, et dont ils se servaient dans leurs opérations. C'est, dit-il, celle qui tombe avec la foudre. Locatus parle de deux autres espèces, à l'une desquelles on attribuait la vertu de prendre des villes, et à l'autre de battre les armées navales. Ces pierres se trouvent aujourd'hui assez communément dans la Picardie, dans la Germanie et dans les pays des Moriens.

Mais les vraies pierres de foudre sont différentes de tout cela.

Dans la langue syriaque, qui est celle que Jésus-Christ parlait, il n'y a point de différence de genre, comme il y en a en latin et en français entre *Petrus,* qui est le nom propre de Pierre, et le nom commun *petra*, qui signifie une pierre ; en sorte que, dans la langue syriaque, l'allusion est plus naturelle et plus simple lorsque Jésus dit : *Vous êtes Pierre, et sur cette pierre je bâtirai mon Église.* (*Saint Matth.* XVI, 18.)

Pigeon. Voyez l'article *Colombe.*

Piscine probatique, piscine où on lavait les brebis et les moutons que l'on devait immoler dans le temple. Probatique vient du grec *probaton*, une brebis.

Plagiare. S. Paul, écrivant à Timothée, met les *plagiaires* avec les plus grands scélérats. Le nom de plagiaire, en cet endroit, marque le vol d'un homme libre que l'on vend pour esclave. On donnait le même nom de *plagiaires* à ceux qui achetaient ou retenaient un homme libre. Ainsi Joseph fut vendu pour esclave par ses propres frères. C'est la plus grande injure et le plus grand tort que l'on puisse faire à un homme que de lui ravir sa liberté. On a étendu le nom de plagiaires à ceux qui s'approprient les ouvrages d'autrui, qui les copient et les donnent pour leurs propres ouvrages.

Plaie. Le terme latin *plaga* se prend quelquefois pour un côté : *plaga orientalis*, le côté de l'orient ; *ad australem plagam Cerethi*, au midi des Céréthiens, ou des Philistins ; *plaga maris*, le côté de la mer Méditerranée, c'est-à-dire, l'Occident.

Plaga, dans le sens de *plaie*, signifie blessure, châtiments, fléaux envoyés de Dieu, ou malheurs causés par les hommes.

Planète. On ne trouve point le nom de *planète* dans l'Écriture. Je ne sais si les anciens Hébreux distinguaient Vénus, Jupiter, Mercure, Saturne et Mars des étoiles fixes. Après le soleil et la lune, ils mettaient tous les autres corps célestes et lumineux au rang des étoiles. Voyez ci-devant l'article *Étoiles.*

(1) C'est ainsi qu'on appelait autrefois les pierres tombées de l'atmosphère : on a un assez grand nombre d'exemples de leur chute pour ne plus la révoquer en doute. Toutes ces pierres, nommées aujourd'hui *aérolithes*, contiennent une assez grande quantité de fer, de la silice, de la magnésie, du chrome, du soufre et du nickel ; elles tombent à la suite d'une violente explosion d'un corps enflammé.

Platane (1), *platanus*. L'hébreu *harmon*, que les Septante et S. Jérôme traduisent par *un plane*, dans la *Genèse*, est rendu par des châtaigniers chez les nouveaux interprètes qui suivent d'ordinaire les rabbins. Dans *Ezéchiel*, les Septante le traduisent par *des sapins*, tant il est vrai que l'on n'a presque rien de certain sur la signification des noms d'arbres marqués dans le texte hébreu. On peut voir J.-H. Ursin, *Arboretum biblicum*.

Pléiades. Les Pléiades sont sept étoiles au derrière du taureau, qui paraissent au commencement du printemps. Job parle des Pléiades et des Hyades, qui sont sept autres étoiles à la tête du taureau, et qui désignent l'orient et le printemps. L'hébreu lit *chima*. *Pourrez-vous lier les délices du chima?* Pourrez-vous empêcher que les Pléiades ne se lèvent en leur saison? Il leur donne le nom de *délices du chima*, à cause des agréments du printemps. S. Jérôme a traduit *chima* par *hyadas*, *Job* IX, 10, et par *pleiadas*, *Job* XXXVIII, 31, et dans *Amos*, par *Arcturus*, la queue de l'Ourse. Aquila traduit quelquefois de même. L'Ourse était au fond du septentrion; et *chima* signifie plutôt les *Pléiades*.

Pleurer. Les anciens Hébreux pleuraient et faisaient éclater leurs douleurs dans le deuil et dans l'affliction. Ils ne faisaient pas consister le courage et la grandeur d'âme à paraître insensibles dans l'adversité, et à retenir ses larmes. Ils se livraient aux mouvements de la nature, et n'avaient pas honte de témoigner leur douleur par les larmes. Cela paraît dans toute l'Écriture. Les héros, dans Homère, en usent de même. On regardait aussi comme un grand malheur de n'être pas plaint dans ses funérailles: *L'impie sera enterré sans que ses veuves le pleurent*, dit Job. Et le Psalmiste, parlant de la mort des prêtres Ophni et Phinéès, relève comme un grand malheur que leurs veuves ne les pleurent point. Dieu défend à Ézéchiel de pleurer et de faire le deuil de son épouse, pour marquer que les Juifs seront réduits à de si grands maux, qu'ils n'auront pas même la liberté de se plaindre et de pleurer.

Pleureurs; pleureuses. Les anciens Hébreux avaient des pleureurs et des pleureuses à gages dans les funérailles. Voyez ce que dit le Seigneur dans Jérémie: *Allez chercher des pleureuses, et qu'elles viennent. Envoyez quérir des femmes qui sachent faire des lamentations, et qu'elles se hâtent; qu'elles commencent leurs lamentations sur le malheur de Sion.* Et Amos: *On ne verra que deuil dans toutes les places, et partout on n'entendra que malheur, et, hélas! ils appelleront les pleureurs pour pleurer, et ceux qui savent faire les lamentations pour le deuil.* Tous les pleureurs et pleureuses d'Israël chantaient autrefois les lamentations que Jérémie avait composées sur la mort du pieux roi Josias. Les docteurs Juifs enseignent que dans les funérailles d'une mère de famille, le mari doit avoir au moins deux joueurs d'instruments, outre la pleureuse à gages.

(1) *Plane* ou *platane*, genre de la famille des amentacées.

Il paraît, par l'Évangile, que quand on rencontrait une pompe funèbre, on devait mêler ses pleurs et ses chants lugubres à ceux qui pleuraient: *Nous avons joué de la flûte, et vous n'avez point dansé; nous avons pleuré, et vous n'avez point pris de part à nos lamentations.* Jésus, fils de Sirach, insinue que le convoi du mort et les pleureurs faisaient le tour de la place, *l'homme ira dans la maison de son éternité* (dans le tombeau), *et les pleureurs feront le tour de la place.* Et le prophète Zacharie, décrivant un deuil célèbre, dit que les familles iront séparément par bandes faire leurs lamentations, les hommes d'un côté et les femmes de l'autre. Les prophètes ont accoutumé, après avoir annoncé le malheur d'un pays et d'une nation, de composer un cantique lugubre, comme pour être chanté par les pleureurs et les pleureuses au jour de l'événement. Voyez *Jérém.* IX, 10, 18, 20; *Ézéch.* XXVI, 17; XXVII, 1; XXXIII, 2, etc.

Plomb, métal. Du temps de Jérémie on se servait du plomb pour séparer et purifier les métaux dans le creuset. Voyez *Jérém.* VI, 29.

Pluie. Il semble, par quelques expressions de l'Écriture, que les anciens Hébreux concevaient que les pluies venaient de certains grands réservoirs qu'ils supposaient être au-dessus des cieux, et que Moïse appelle *les eaux supérieures*, opposées *aux eaux inférieures*, qui sont celles de la mer. Par exemple, Moïse dit qu'au temps du déluge les eaux ne tombèrent pas à l'ordinaire, mais que les *cataractes du ciel furent ouvertes.* Voyez aussi *Psaum.* XXXII, 7; XLI, 8. Osée dit que dans les temps de sécheresse, les nues crient vers le Seigneur, et le prient de faire couler dans elles les eaux qu'il tient dans ses trésors, ou dans ses réservoirs. En d'autres endroits, l'Écriture nous décrit les nues comme des outres qui se remplissent des eaux que le firmament laisse couler dans leur capacité. Les rosées elles-mêmes *viennent de l'abîme d'en haut*, c'est-à-dire, des eaux supérieures.

Les auteurs sacrés parlent souvent de la pluie de la nouvelle saison, et de la pluie de l'arrière-saison: *Imber temporaneus, et imber serotinus. Dabit terræ vestræ pluviam temporaneam et serotinam.* Voyez aussi *Osée* VI, 3. *Veniet quasi imber nobis temporaneus et serotinus.* Les rabbins et la plupart des interprètes croient que *pluvia temporanea*, nommée en hébreu *jorah*, signifie la pluie de l'automne; et que *pluvia serotina*, en hébreu *malkusch*, signifie celle du printemps. On sait que les Juifs commençaient leur année en automne; ce qui donne quelque vraisemblance à l'opinion qui veut que *pluvia temporanea* signifie la pluie de l'automne.

Mais nous croyons au contraire que *jorah* signifie la pluie du printemps, et *malkusch* la pluie de l'automne. Dans la Judée, il ne pleuvait ordinairement qu'en deux saisons: au printemps et en automne. *Jorah* est toujours mise la première, et *malkusch* la seconde. C'est l'ordre naturel des saisons; le printemps est avant l'automne. *Malkusch* dérive du verbe *lakasch*, qui signifie faire la vendange, tarder, différer et re-

cueillir le regain, ou l'herbe des prés qui vient dans l'arrière-saison. De plus *malkusch* signifie une pluie que la terre désire avec grande ardeur, comme celle qui succède aux sécheresses de l'été. Joël dit que le Seigneur donnera à Israël la pluie du printemps, *jorah*, et *la pluie de l'automne* (malkusch) *au commencement* de l'année. Or si *malkucsh* signifie la pluie de l'automne, on conviendra sans doute aisément que *jorah* signifie celle du printemps. Les Septante l'ont pris dans le sens que nous venons de marquer; et Hésiode a exprimé la pluie du printemps et celle de l'automne, par des termes de même valeur que ceux dont se sont servis les Septante.

Moïse décrivant la terre de Chanaan, dont il relève les avantages sur ceux d'Égypte, dit que le pays de Chanaan n'est pas comme celui d'Égypte, où l'on est obligé de conduire les eaux par machines et à force de travail sur les campagnes et sur les jardins, parce qu'il ne pleut point en ce pays-là; au lieu que la Palestine est un pays de montagnes et de vallées, qui attend les pluies du ciel; *sed montuosa est et campestris, de cœlo expectans pluvias.* Pour la terre de Chanaan, tout le monde sait qu'elle est arrosée de grosses rosées pendant l'été, et de pluies au printemps et en automne; d'où vient, que Dieu promet aux Israélites, s'ils demeurent fidèles à ses commandements, de leur donner les pluies en leur temps: *Dabo vobis pluvias temporibus suis.* Et au contraire Moïse les menace, s'ils manquent à la fidélité qu'ils doivent à Dieu, de leur envoyer des pluies de sable et de poussière: *det Dominus imbrem terræ tuæ pulverem*, plus capables de dessécher et de brûler, que de rafraîchir leur terre.

Poésie des hébreux. Il n'y a guère de point de critique sur lequel on ait tant écrit, que sur la poésie des Hébreux. Les plus habiles commentateurs et les plus savants critiques se sont exercés sur cela, et l'on ne peut pas dire que la matière soit épuisée, ni la difficulté résolue. Les doutes et les difficultés subsistent et subsisteront apparemment toujours, puisqu'on ne sait plus et qu'on ne saura jamais la véritable prononciation de la langue hébraïque; et par conséquent on ne peut sentir ni l'harmonie des paroles, ni la quantité des syllabes, qui font néanmoins toute la beauté des vers. On n'a pas non plus en hébreu, comme en grec et en latin, des règles pour deviner la quantité des syllabes, le nombre des pieds, les règles de la cadence et de la construction des vers; et toutefois il est certain que les Hébreux observaient ces choses au moins en partie, puisqu'on voit dans leurs poésies des lettres ajoutées ou retranchées à la fin des mots, qui marquent quelque sujétion à la rime ou au nombre et à la mesure des syllabes. On ignore encore plus le chant et la danse qui accompagnaient d'ordinaire les poésies hébraïques; car on sait qu'elles se chantaient et qu'elles n'étaient faites que pour cela; et l'Écriture parle souvent des chœurs et des danses dans les cérémonies de religion. Ainsi nous ne connaissons et ne connaîtrons jamais que très-imparfaitement les vers et la poésie des Hébreux.

De la manière dont Josèphe, Origène, Eusèbe et S. Jérôme ont parlé de la poésie des Hébreux, il paraîtrait que de leur temps on en connaissait encore toute la beauté et toutes les règles. Josèphe dit en plusieurs endroits que les cantiques composés par Moïse sont en vers héroïques, et que David composa diverses sortes de vers et de cantiques, d'odes et d'hymnes en l'honneur de Dieu, dont les uns étaient en vers trimètres, ou de trois pieds, et les autres pentamètres, ou de cinq pieds. Origène et Eusèbe ont suivi le même sentiment, soit par pure déférence pour l'opinion de Josèphe, soit qu'ils en fussent convaincus par eux-mêmes; car Origène savait l'hébreu, et Eusèbe était l'un des plus savants hommes de son siècle.

Saint Jérôme a encore enchéri sur cela, en disant que le Psautier était composé de vers alcaïques, ïambiques et saphiques, à la manière de ceux de Pindare et d'Horace; et que les cantiques du *Deutéronome* et d'*Isaïe*, le livre de *Job* et ceux de *Salomon*, sont en vers hexamètres et pentamètres. Il dit ailleurs que le cantique du *Deutéronome* est en vers ïambiques de quatre pieds, de même que le psaume CXVIII, *Beati immaculati in viâ*, et le CXIV, *Exaltabo te, Deus meus rex;* au lieu que les psaumes CX et CXI, *Confitebor tibi, Domine, in toto corde meo, in consilio justorum*, etc., et *Beatus vir qui timet Dominum, in mandatis ejus volet nimis*, sont en vers ïambiques, mais de trois pieds seulement.

Il remarque dans les *Lamentations de Jérémie* une espèce de vers saphiques, et de trois mesures. Il parle en divers endroits du livre des *Psaumes* comme d'un ouvrage composé de vers lyriques, tels que sont ceux de Pindare, d'Alcée, d'Horace, de Catulle, de Sérénus. Dans la préface sur le livre de *Job*, il dit que depuis ces paroles, *Pereat dies in quâ natus sum*, ce sont des vers hexamètres, composés de dactyles et de spondées, où l'on fait entrer de temps en temps d'autres pieds de même mesure, quoiqu'ils n'aient pas le même nombre de syllabes, à cause de la diversité de la langue. Quelquefois, dit-il, sans avoir égard à la quantité de syllabes, le poëte y fait sentir une certaine cadence ou harmonie, qui touche ceux qui sont instruits des règles de la poésie.

Philon dit que les Esséniens ont d'anciennes poésies, dont les vers sont de plusieurs formes et de plusieurs mesures. Les uns sont de trois membres; les autres sont des hymnes qui se chantent pendant les sacrifices; quelques-uns se récitent dans le repas, et les autres sont accompagnés de danses. On assure que François Vatable avait découvert la vraie méthode des vers de Job et du Psautier; mais jusqu'ici personne n'a eu connaissance du secret de Vatable. Théodore Herbert a cru trouver dans la *Bible* des vers semblables aux vers grecs et latins, et il en a en effet remarqué quelques-uns. Meibomius s'est vanté que, depuis plus de deux cents ans, nul autre que lui n'a connu la poésie des Hébreux; mais il s'en réserve la

connaissance, et ne juge pas à propos de la communiquer au public. On sait seulement que par le moyen de sa poésie, et des corrections qu'il fait dans l'Écriture il en dérange tout le texte. François Gomam, dans son traité intitulé : *Davidis lyra*, a prétendu donner des règles de la poésie hébraïque, toute pareille à celle des Grecs et des Latins ; mais il s'est attiré une réfutation de Louis Cappel, à laquelle on n'a pas répondu.

M. Le Clerc a fait une fort belle dissertation pour montrer que la poésie des Hébreux était en rimes, à peu près comme celle des Français ; et son sentiment a trouvé un assez bon nombre de partisans. D'autres soutiennent que, dans les vers hébreux anciens, il n'y a aucune mesure ni aucun pied. Scaliger soutient même que leur langue, non plus que celles des Syriens, des Arabes et des Abyssins, n'est pas susceptible de la contrainte des pieds et des mesures. Augustin d'Eugubio dit que les Hébreux n'ont ni vers héroïques, ni vers ïambiques, ni d'aucune autre mesure, mais seulement quelque chose qui en approche, comme sont les chants des Barbares. Ce sentiment est soutenu par Louis Cappel, Martin Martinius, Samuel Bohlius, Vasmurh, Auguste Pfeiffer, et quelques autres. Grotius se déclare aussi pour cela ; et c'est le parti qui nous paraît le plus soutenable. On peut voir la Dissertation de don Camet sur la poésie des Hébreux.

Quant à la poésie des Hébreux modernes, on peut consulter les grammairiens, et, en particulier, le *Thesaurus* de Buxtorf, qui en donne les règles et les différentes espèces, Voyez aussi le R. P. Morin, *Exercitat. Biblic.*, l. II, *Exercit.* XVIII, c. 7, p. 537, etc.

Poids. Les anciens Hébreux, n'ayant pas l'usage de la monnaie frappée au coin, et d'un certain poids déterminé, pesaient tout l'or et l'argent dans le commerce. Le nom général dont ils se servaient pour marquer un poids était *une pierre* : *N'ayez point dans votre sac une pierre et une pierre ;* c'est-à-dire, n'ayez point différents poids, un juste et un faux ; mais seulement *une pierre de perfection et de justice*, un poids juste et fidèle. *Une pierre et une pierre, un épha et un épha, sont en abomination aux yeux du Seigneur.* Dieu condamne les fraudes et les injustices dans le commerce. Le sicle, le demi-sicle, le talent, sont non seulement des noms de monnaie, et d'une certaine valeur de l'or et de l'argent, mais aussi d'un certain poids. Moïse marquant les drogues qui composaient le parfum qu'on devait brûler sur l'autel d'or dit, par exemple, qu'on y devait mettre le poids de cinq cents sicles de myrrhe, etc. Dans les livres des *Rois* on dit que les cheveux d'Absalon pesaient deux cents sicles. Il en est de même, à proportion, du terme *talent*, en hébreux *kikar*. On l'emploie pour marquer toutes sortes de poids d'une grandeur considérable.

Poids du sanctuaire, ou *poids du temple.* Moïse parle souvent du *poids du sanctuaire*, lorsqu'il est question de marquer un poids juste, public, sûr. Plusieurs savants ont prétendu que ce poids du sanctuaire était plus fort que le poids ordinaire. D'autres au contraire ont donné un plus grand poids au poids commun qu'au poids du sanctuaire ; ils sont encore partagés entre eux sur la valeur et sur le poids de ces deux sicles, et sur la distinction qu'il y a à faire entre le sicle du sanctuaire et le sicle public, ou *le sicle du roi*, ou le sicle commun. Les uns croient que le poids du sanctuaire et le poids du roi sont mis par opposition au poids des peuples étrangers, comme les Égyptiens, les Chananéens, les Syriens. D'autres veulent que *le poids du roi* signifie le poids babylonien ; et le poids du sanctuaire le poids des Juifs ; que, jusqu'à la captivité de Babylone, il n'y a point eu de variété de poids parmi les Juifs ; que le seul endroit où il est parlé du poids du roi a été écrit ou retouché depuis le retour de cette captivité.

Enfin les meilleurs critiques soutiennent que la distinction du poids du sanctuaire et du poids public est chimérique, et que toute la différence qu'il y a entre ces deux poids est celle qui se trouve entre les étalons qui se conservent dans un temple ou dans une maison de ville et les poids étalonnés dont se servent les marchands et les bourgeois ; et c'est ce qui nous paraît le plus certain. On voit par les *Paralipomènes* qu'il y avait un prêtre dans le temple qui avait soin des poids et des mesures : *super omne pondus atque mensuram.* Moïse ordonne que toutes les choses susceptibles d'être estimées à prix d'argent le seront sur le pied du poids du sanctuaire : *omnis æstimatio siclo sanctuarii ponderabitur ; siclus viginti obolos habet.* Il ne marque jamais de différence entre ce sicle de vingt oboles ou de vingt gérah et le sicle ordinaire. Ézéchiel, parlant des poids et des mesures ordinaires qui étaient dans le commerce des Juifs, dit que le sicle pesait vingt oboles, ou vingt gérah. Il était donc égal au poids du sanctuaire. Ni Josèphe, ni Philon, ni S. Jérôme, ni aucun ancien, n'a marqué cette distinction prétendue du poids du temple et du poids du peuple.

Au reste, la coutume de conserver les étalons des poids et des mesures dans les temples n'est pas particulière aux Hébreux. Les Égyptiens, au rapport de S. Clément d'Alexandrie, avaient dans le collége de leurs prêtres un officier dont l'emploi était de reconnaître toutes les mesures, et d'en conserver les mesures originales. Les Romains avaient la même coutume ; l'empereur Justinien ordonna, par une loi expresse, que l'on garderait les poids et les mesures dans les églises des chrétiens.

Poids, en latin *onus*, en hébreu *massa*, se met communément, dans les *Prophètes*, pour une prophétie fâcheuse : *Onus Babylonis, onus Ninive, onus Moab, onus Ægypti ;* et les Juifs demandent avec insulte à Jérémie : *Quod est onus Domini?* Il leur répond : *Vos estis onus*, vous êtes comme un poids insupportable au Seigneur ; il vous jettera par terre et vous froissera ; et vous deviendrez l'opprobre des peuples.

Poils. Les lévites, au jour de leur consécration au

service du Seigneur, se rasèrent tous les poils du corps : *Radent omnes pilos carnis suæ;* lavèrent leurs habits dans l'eau pure, furent arrosés d'eau d'expiation, offrirent des sacrifices, et furent offerts au Seigneur par Aaron.

Les lépreux, de même, devaient raser tous les poils de leur corps le jour de leur purification et de leur expiation. Cette cérémonie marquait qu'ils ne voulaient laisser sur eux-mêmes aucun endroit où il pût rester la moindre souillure, qui ne fût découvert, nettoyé et purifié.

Poil de chèvre. Moïse employa le poil de chèvre pour faire les courtines du tabernacle; les anciens et les nouveaux écrivains parlent souvent des chèvres d'Asie, de Phrygie, de Cilicie, dont on tond le poil, qui est très-grand, pour en faire des étoffes. Bellon dit que ces chèvres ont le poil blanc; et Busbèque assure qu'il est très-fin et très-brillant, et qu'il pend jusqu'à terre; qu'il est d'une beauté qui ne le cède guère à la soie; qu'on ne le tond jamais, mais qu'on l'arrache avec des peignes. Les bergers ont soin de les laver souvent dans les rivières. Les femmes de ce pays filent ce poil, et on le porte à Angora, où on le met en œuvre, et où on lui donne la bonne teinture; il s'en fait encore aujourd'hui un grand trafic à Angora et à Alep. On peut voir aussi Aristote, *Hist. animal.*, l. VIII, c. 18, 22; Pline, l. VIII, c. 50 ; Varron, *De Re rusticâ*, l. II; et Virgile, *Georgic.*

M. Tournefort a fait dessiner et graver ces chèvres d'Angora avec leur poil : il dit que ce sont les plus belles chèvres du monde; qu'elles éblouissent par leur blancheur. Leur poil est aussi fin que la soie, frisé naturellement par tresses de huit ou neuf pouces de long; on en fait plusieurs belles étoffes, et surtout de camelot. Ces chèvres ne se voient qu'à quatre ou cinq journées d'Angora et de Beibasar; leurs portées dégénèrent quand on les transporte plus loin, apparemment à cause du pâturage, qui est plus gras qu'aux endroits que nous avons nommés. Le poil de chèvre se vend depuis quatre livres jusqu'à douze ou quinze livres l'oque; il y en a même de vingt ou vingt-cinq écus l'oque; mais ce dernier est destiné uniquement pour le camelot qu'on fait pour le sérail du Grand-Seigneur.

Les ouvriers d'Angora emploient le fil de chèvre tout pur dans leurs camelots, au lieu qu'à Bruxelles (je ne sais pour quelle raison) on est obligé d'y mêler du fil de laine. En Angleterre, on mêle de cette toison dans les perruques; mais il ne faut pas qu'elle soit filée.

Poil de chameau. S. Jean-Baptiste était vêtu d'un habit de poil de chameau ; non pas d'une peau de chameau, comme nos peintres et nos sculpteurs le dépeignent quelquefois, mais d'un gros camelot composé de poil de chameau. Cet animal porte une soie fort fine en certains endroits, et on en fait des étoffes fort estimées; mais son poil est dur, et n'est guère propre qu'à faire de gros habits et des espèces de cilices. C'est la remarque de l'auteur de l'ouvrage imparfait sur S. Matthieu, qui est imprimé parmi les œuvres de S. Chrysostôme. Élien raconte que, sur la mer Caspienne, il y a des chameaux dont la laine est si fine, qu'elle ne le cède point à la laine de Milet; que les prêtres et les plus riches du pays se servent de l'étoffe qu'on en fait. Quelques-uns croient que le camelot tire son nom du chameau, parce qu'il est fait de laine et de poil de chameau ; mais aujourd'hui, il n'entre point de poil de chameau dans sa composition.

Poinçon à écrire. Voyez *Stylet.*

Points voyelles. Quoique les Hébreux, dans leur alphabet, aient des voyelles et des consonnes, de même que les autres peuples, il est vrai néanmoins que souvent, en écrivant, ils ne mettent pas les voyelles avec les consonnes. Quelquefois les voyelles mêmes qui y sont ne se prononcent pas ; ou enfin ces voyelles ayant tantôt un son et tantôt un autre, étant tantôt longues et tantôt brèves, il est très-malaisé à ceux qui n'ont pas une longue habitude dans la langue hébraïque de lire comme il faut les livres écrits en hébreu. C'est cette difficulté qui a donné occasion d'inventer et de mettre en usage *les points voyelles,* qui sont certains points, au nombre de quatorze, qu'on met au-dessous ou au-dessus des consonnes, et qui suppléent aux voyelles lorsqu'elles manquent dans l'écriture, ou qui en fixent le son, la quantité et la valeur, lorsqu'elles s'y rencontrent.

Poireau ou Porreau (*porrum*). Voyez *Porreau.*

Pois chiche (*cicer*). Les anciens Hébreux se servaient de pois chiches comme d'une provision ordinaire, lorsqu'ils se mettaient en campagne; ils les grillaient et les mangeaient ainsi. Berzellaï apporta à David, dans sa fuite, entre autres provisions, des pois chiches grillés, *frixum cicer.* Encore aujourd'hui, dans l'Égypte, lorsqu'on se met en voyage, on se munit de pois chiches grillés dans la poêle. Bellon assure qu'au grand Caire et à Damas il y a plusieurs boutiques où l'on ne fait autre chose que frire des pois pour la provision des voyageurs. En Éthiopie ils prennent de l'orge rôtie de même. En Turquie, ils font provision de riz préparé et écossé. Le terme hébreu *cali* signifie proprement *du grillé* en général, et on l'entend de l'orge, des pois, du riz grillés : il y en a même qui l'entendent du café. Il y a une sorte de pois chiche que l'on appelle *fiente de pigeon.*

Poissons, en hébreu *dag.* Les Hébreux mettent les poissons au nombre des reptiles. Nous avons très-peu de noms hébreux qui marquent des poissons en particulier, et je ne sais s'il y en a aucun dans le texte sacré. Moïse se contente de dire en général que l'on peut manger de toutes sortes de poissons de rivière, d'étang et de mer, pourvu qu'ils aient des écailles et des ailerons; mais que ceux qui n'ont ni l'un ni l'autre sont impurs et défendus. Il ne nomme aucun poisson en particulier, ni de ceux qui sont permis, ni de ceux qui sont défendus; cependant S. Barnabé, dans son *Épître,* cite comme de l'Écriture : *Vous ne mangerez ni la murène, ni le polype, ni la sèche.* Nous avons parlé de la *baleine* et du *crocodile* sous leurs articles.

Police des Hébreux. Voyez *Sanhédrin*, *Tribunaux et Juges*.

Polygamie. La polygamie était tolérée parmi les Hébreux, et autorisée par l'exemple des patriarches. On ne la voit établie par aucune loi, et l'Écriture, qui nous donne le nom du premier bigame et de ses deux femmes, semble insinuer que son action ne fut pas approuvée des gens de bien, et qu'il en craignait les suites, puisqu'il est ainsi rapporté : Or Lamech *dit à ses deux femmes Ada et Sella : Femmes de Lamech, écoutez ma voix, entendez ce que je vais dire : J'ai tué un homme par ma blessure, et un jeune homme par ma meurtrissure.* (Ou *ai-je tué un homme par ma blessure?* etc.) *On vengera la mort de Caïn jusqu'à sept fois, et celle de Lamech jusqu'à septante fois sept fois.* Comme s'il voulait rassurer ses femmes effrayées du désordre de sa polygamie. Ce n'est point un crime qui mérite la mort, je n'ai point tué un homme. Quiconque osera mettre la main sur moi en sera sévèrement puni. Comparez mon action à celle de Caïn, et jugez si le meurtrier de Caïn mérite punition, ce que ne méritera pas le meurtier de Lamech.

Les rabbins soutiennent que la polygamie était en usage dès le commencement du monde, et qu'avant le déluge chaque homme avait deux femmes. Tertullien croît au contraire que Lamech fut le premier qui pervertit l'ordre établi de Dieu, en prenant deux femmes; que la polygamie a commencé par un homme maudit : *Numerus matrimonii à maledicto viro cœpit.* Il dit que le mauvais exemple de cet homme eut des suites qui durèrent jusqu'à la fin de la nation juive, et qu'avant le déluge personne n'imita Lamech. S. Jérôme dit que Lamech, qui était un homicide et un sanguinaire, est le premier qui partagea une seule chair à deux femmes; que le déluge expia tout ensemble son parricide et sa polygamie. (Il suppose que Lamech avait tué Caïn.) Le pape Nicolas Ier accuse Lamech d'adultère, à cause de sa polygamie; et le pape Innocent III soutient qu'il n'a jamais été permis d'avoir plusieurs femmes à la fois sans une permission et une révélation particulières de Dieu.

C'est par cette raison qu'on justifie la polygamie des patriarches. On croit que Dieu la leur permit, ou du moins qu'il la toléra pour des vues supérieures. Les lois de Moïse supposent manifestement cet usage, et ne le condamnent point. Les rabbins permettent au roi jusqu'à dix-huit femmes, à l'exemple de Roboam, roi de Juda, qui en avait autant. Ils permettent aux Israélites d'en épouser autant qu'ils en peuvent nourrir. Toutefois les exemples de polygamie parmi les particuliers n'étaient pas communs. Les plus sages en voyaient trop les inconvénients; mais au lieu de femmes on prenait des concubines, ce qui n'était pas sujet aux mêmes désordres; on met cette différence entre une femme et une concubine, selon les rabbins, qu'une femme était épousée par contrat, et qu'on lui donnait sa dot, au lieu que les autres se prenaient sans contrat, et qu'elles demeuraient dans la soumission et la dépendance de la mère de famille, comme Agar envers Sara, et que les enfants des concubines n'héritaient pas dans les biens-fonds.

Le Sauveur du monde a rétabli le mariage dans son premier et légitime état, en révoquant la permission qui tolérait la polygamie et le divorce. Il ne permet aux chrétiens qu'une seule femme, selon cette parole du Créateur : *Dieu créa au commencement l'homme mâle et femelle; l'homme s'attachera à sa femme, et ils ne seront ensemble qu'une seule chair.*

La polygamie n'est plus permise à présent aux Juifs, ni en Orient, ni en Occident. Les empereurs Théodose, Arcade et Honoré la leur défendirent par leurs rescrits. Les mahométans, qui ne se refusent pas cette liberté, ne l'accordent pas aux Juifs dans leur empire. Les Samaritains, fort attachés aux lois de Moïse, n'épousent qu'une seule femme, et font un crime aux Juifs de leur polygamie secrète en Orient. On a imprimé à Londres un livre intitulé : *Polygamia triumphatrix*, dont l'auteur, nommé Lyserus, natif de Saxe, s'est déguisé sous le nom de *Théophile Aletheus*. Cet ouvrage a été réfuté par plusieurs savants.

La polygamie se divise en simultanée et successive. La première est lorsqu'un homme a tout à la fois plus d'une femme : elle est condamnée par les lois canoniques et civiles. La polygamie successive est lorsqu'on a de suite plusieurs femmes qu'on épouse après la mort de la première : elle est soufferte dans l'Église, quoique avec assez de répugnance, les conciles et les Pères ayant souvent témoigné qu'ils ne louaient pas les secondes noces; et les canons ne reçoivent pas dans les ordres sacrés ceux qui sont dans ces cas, à moins qu'ils n'obtiennent dispense.

Pomme, *pomum*, *malum; pommier*, *malus*. Le nom *malus* ou *malum* se prend quelquefois en général, et répond à l'hébreu *peri*, qui signifie *un fruit;* et quelquefois il se prend pour une pomme et un pommier, et il répond à l'hébreu *taphua*.

Pontife. V. ci-après l'article *Prêtre*.

Porphyrion, *porphyrio* (1), sorte d'oiseau de rivière à qui l'on a donné ce nom à cause de son bec rouge. Il a le champ de son pennage de couleur bleue, la moitié de sa queue jusqu'à son extrémité est d'un cendré blanchâtre, ses yeux sont noirs, son bec et ses jambes sont de couleur de pourpre très-éclatante. Il a quatre doigts disposés comme ceux des pies. Cet oiseau est rare; on en voit aux environs de Narbonne, ville d'Espagne, où on lui donne le nom de *Calamon*.

Moïse défend aux Juifs l'usage du porphyrion, peut-être à cause de sa voracité. La chasteté et la pudeur du porphyrion sont passées en proverbe : *Porphyrione castior*.

Porreau ou **Poireau** (*porrum*), herbe potagère fort connue. Les Hébreux, dans le désert, se plaignaient que la manne leur causait du dégoût, et ils regrettaient les porreaux et les oignons qu'ils mangeaient en Égypte. Les voyageurs assurent que dans l'Afrique et dans la Grèce les oignons sont fort bons à manger

(1) Porphyrion ou poule sultane, espèce du genre talève.

crus. On a reproché aux Égyptiens de jurer par les porreaux et les oignons de leurs jardins : *Allium cepasque inter deos in jure jurando habet Ægyptus*, dit Pline. Juvénal raille ces peuples superstitieux qui n'osaient manger ni d'ail, ni d'oignon, ni de porreau, de peur de faire outrage à leurs dieux.

Porte. Nous n'avons rien à remarquer sur les portes matérielles des maisons des anciens Hébreux, si ce n'est peut-être qu'ordinairement les jambages étaient de bois : par exemple, les portes de la ville de Gaza, que Samson emporta sur ses épaules, c'est-à-dire, la porte, les barres, les jambages, les serrures, s'il y en avait, il enleva le tout ensemble. Aujourd'hui, dans la Palestine, la plupart des maisons, et même des églises, ont leurs portes fort basses, de peur, dit-on, que les Arabes, qui vont toujours à cheval dans le pays, n'y entrent et n'y commettent quelque insolence. Cependant je ne remarque rien de semblable parmi les anciens Israélites.

Mais le nom de porte se trouve souvent dans l'Écriture pour désigner le lieu des assemblés, et où l'on rendait la justice. Comme les Juifs étaient pour la plupart employés aux travaux de la campagne, on avait sagement établi que l'on s'assemblerait à la porte des villes, et qu'on y rendrait la justice sommairement, afin d'épargner le temps de ces hommes laborieux et occupés à leurs travaux, et afin que ceux de la campagne qui avaient des affaires à la ville ne fussent pas obligés d'entrer et de perdre leur temps.

L'Écriture remarque que l'idole de Dagon, divinité des Philistins, ayant été renversée en présence de l'arche du Seigneur, et les deux mains de cette statue ayant été trouvées sur le seuil de la porte de son temple, les prêtres de Dagon s'abstinrent dans la suite de mettre le pied sur le seuil.

Parmi les Tartares on ne marche pas sur le seuil de la porte des princes, par un principe de respect. Les califes de Bagdad faisaient prosterner tous ceux qui entraient dans leur palais sur le seuil de la porte, où ils avaient enchâssé un morceau de la pierre noire du temple de la Mecque, pour le rendre plus vénérable aux peuples. Ceux-ci y appliquaient leur front. Ce seuil était assez élevé, et c'eût été un crime d'y poser les pieds.

Dans le style des Orientaux, les portes désignent les puissances, parce que c'était aux portes des villes que les puissances de la terre tenaient leurs cours. De là vient qu'encore aujourd'hui on dit la *Porte Ottomane* pour dire la puissance des Turcs. Quand Jésus dit à Pierre que les portes de l'enfer ne prévaudront pas contre l'Église, *les portes de l'enfer* désignent la puissance du démon.

C'est un usage en Orient, usage qui paraît remonter jusqu'aux Hébreux, de condamner les portes par lesquelles passe un grand personnage dans une circonstance mémorable, afin qu'elles ne soient plus profanées par les pas du vulgaire.

Postes. On donne ce nom aux messagers ou courriers réglés, établis pour porter en diligence les dépêches des princes, ou en général les lettres des particuliers. Louis Hornigk a fait un traité fort exact de l'origine des postes. Il en a fait de quatre sortes, à cheval, en bateau, en chariot et à pied. On peut encore rapporter aux postes la manière de faire connaître les nouvelles par des feux ou des signaux qu'on élevait de distance en distance sur les montagnes. Cette dernière manière se voit dans l'Écriture. Isaïe dit que le Seigneur élèvera un signal parmi les nations pour rassembler les fugitifs d'Israël, et pour les ramener dans leur pays des quatre coins de la terre. Ailleurs il dit que l'on élèvera des signaux pour rassembler les troupes qui doivent composer l'armée de Darius-le-Mède. Et encore : *Habitants du monde, lorsque l'étendard sera élevé sur les montagnes, vous le verrez, et vous entendrez le bruit éclatant de la trompette.* On mettait ces signaux sur des mâts fort élevés. *Ceux qui resteront d'entre vous seront comme un mât qu'on élève sur une montagne.* Et *Isaïe*, XXXIII, 23 : *Sic erit malus tuus, ut dilatare signum non queas.* (Voy. aussi *Isaïe*, XLIX, 22, LXII, 10; *Jérém.* IV, 6; L, 2; LI, 12, 27.)

On croit que les postes sont venues des Perses. Diodore de Sicile remarque dans son dix-neuvième livre que ces princes, dans le dessein de connaître tout ce qui se passait dans toutes les provinces de leurs vastes états, placèrent des sentinelles sur les hauteurs, de distance en distance, où l'on avait bâti des tours un peu élevées. Les sentinelles, d'une voix forte et retentissante, faisaient savoir l'une à l'autre les nouvelles publiques, qui passaient de cette sorte, avec une diligence extrême, d'un bout du royaume à l'autre.

Mais comme cela ne pouvait servir que dans les nouvelles générales que l'on voulait bien que tout le monde sût, Cyrus, au rapport de Xénophon, établit des courriers et des relais sur toutes les routes, faisant bâtir exprès sur les grands chemins, d'espace en espace, des lieux où les courriers rendaient les paquets à d'autres qui couraient avec de nouveaux chevaux jusqu'au lieu marqué; ce qui continuait jour et nuit, sans que ni la pluie, ni les mauvais temps les arrêtassent : en sorte qu'au jugement de plusieurs, ils allaient plus vite que le vol des grues; c'est ce que dit Xénophon.

Hérodote avoue qu'on ne connaît rien de plus vite en fait de voyage par terre. Xerxès, dans sa fameuse expédition contre la Grèce, avait disposé des postillons depuis la mer Égée jusqu'à Suse, pour y donner avis de tout ce qui arrivait à lui et à son armée. Il avait placé des postillons d'espace en espace pour porter les paquets, à la distance du chemin qu'un cheval peut faire d'une traite.

On voit ces courriers ou postillons bien marqués dans le livre d'*Esther*. Il y est dit qu'*Assuérus*, autrement Darius, fils d'Hystaspe, roi de Perse, envoya des courriers ou des postillons à tous les satrapes de ses états, pour leur porter des ordres de mettre à mort tous les Juifs de son royaume : *Missæ sunt per cursores regis ad universas provincias;* et quand il fut question de révoquer ces premiers ordres, on envoya des dé-

pêches par des courriers : *Missæ per veredarios, qui per omnes provincias discurrerent.*

Les Orientaux attribuent à Darab, roi de Perse, contemporain de Philippe, roi de Macédoine, l'invention des postes dans toutes les provinces de son état, pour savoir plus promptement ce qui se passait. Darius Codoman, qui fut vaincu par Alexandre-le-Grand, était courrier ou postillon du roi, avant qu'il parvînt à la royauté.

Les Grecs prirent des Perses l'usage des postes, et donnèrent comme eux à leurs courriers le nom d'*angari*. Jésus-Christ, dans l'Évangile, fait allusion à l'usage des angares ou des postes, lorsqu'il dit : Si l'on vous contraint de marcher mille pas, marchez-en deux : *Si quis te angariaverit milliarium, vade et duo*, parce qu'on contraignait les villes à fournir des chevaux ou des courriers pour les postes publiques.

Parmi les Romains, ce fut Auguste qui institua les postes réglées. D'abord ce furent des jeunes hommes choisis, fort habiles à la course, qui couraient d'une poste à l'autre, et se rendaient les paquets de main à main; ensuite il établit les chariots et les chevaux, pour aller plus vite : *Juvenes primò modicis intervallis, deinde vehicula disposuit* (Sueton, in *Augusto*). Adrien régla les postes avec plus d'ordre qu'auparavant, et déchargea les peuples de l'obligation de fournir les chevaux et les voitures.

Procope assure que les empereurs avaient établi des postes sur les grands chemins, afin d'être servis plus promptement, et d'être avertis à temps de tout ce qui se passait dans l'empire. Il n'y avait pas moins de cinq postes par journée, et quelquefois huit. On entretenait quarante chevaux dans chaque poste, et autant de postillons et de palefreniers qu'il était nécessaire. Justinien cassa les postes en plusieurs endroits, et surtout celles par où l'on allait de Chalcédoine à Diacibiza, qui est l'ancienne Lybissa, fameuse par le tombeau d'Annibal, située dans le golfe de Nicomédie. Le même auteur avance que Justinien établit les postes aux ânes en plusieurs endroits du Levant.

L'usage des postes étant tombé avec l'empire, Charlemagne fit quelques efforts vers l'an 807 pour les relever; mais son dessein fut abandonné par ses successeurs. On croit que ce fut Louis XI qui établit les postes ordinaires, de deux lieues en deux lieues, dans tout le royaume de France. Le comte de Taxis les établit, le premier, en Allemagne, à ses frais; et, pour récompense, l'empereur Matthias, en 1616, lui donna en fief la charge de général des postes pour lui et pour ses successeurs.

Il y avait dès le neuvième siècle des courriers publics établis en plusieurs endroits de l'empire mahométan. Les uns étaient à pied, les autres à cheval, qui portaient les ordres du roi avec une diligence incroyable. Il y en a de même chez les Chinois; mais ils ne sont établis que pour porter les ordres du roi et des gouverneurs, et, en un mot, pour les affaires publiques et importantes.

Potier de terre. Il est souvent parlé du potier de terre dans l'Écriture (1). Jérémie nous le représente qui travaille assis sur deux pierres; et l'auteur de l'*Ecclésiastique* dit qu'*Il s'assit près de son ouvrage, tourne la roue avec ses pieds. Il est dans un soin continuel sur son ouvrage, ne fait rien qu'avec art et mesure; son bras donne la forme qu'il veut à l'argile, et il courbe sa force devant ses pieds.* Homère, cité dans Strabon, dit que le potier tourne sa roue avec ses mains. Encore aujourd'hui il y a assez de différence dans la manière et la posture dont les potiers de terre travaillent.

Dieu, pour marquer son souverain domaine sur les hommes, et son pouvoir absolu sur leur cœur, se sert assez souvent de la comparaison du potier de terre, qui fait de son argile tout ce qu'il veut, qui en fait un vase d'honneur ou d'ignominie, qui le forme ou qui le brise, qui le conserve ou qui le rejette : *Vous gouvernerez les peuples rebelles avec la verge de fer, et vous les briserez comme un vase d'argile.* Les hommes *sont entre les mains de Dieu comme l'argile est entre les mains du potier, pour la former et la disposer. L'argile dira-t-elle au potier : Pourquoi m'avez-vous faite ainsi? Le potier n'a-t-il pas le pouvoir de faire de la même masse de terre un vase d'honneur et un vase d'ignominie?* Voyez aussi *Jérémie* xviii, 2, 3, *et suiv.*

Pourceau, Porc, animal fort connu, et dont l'usage était expressément défendu aux Hébreux. Ils ont tant d'horreur de la chair de cet animal, qu'ils ne daignent pas même prononcer son nom, ils disent : cette bête, cette chose. Le saint vieillard Eléazar ayant été pris par les gens d'Antiochus Épiphanes, fut fortement sollicité de goûter, ou même de faire semblant de goûter, de la chair de pourceau. On lui ouvrit de force la bouche pour l'obliger d'en manger, mais il aima mieux souffrir la mort que de violer la loi de Dieu. Quelques auteurs anciens ont cru que les Juifs ne s'abstenaient de chair de porc que parce qu'ils rendaient à cet animal les honneurs divins. (Voyez Pétrone, *Satyr.*) Mais c'est une calomnie qui ne mérite pas même que l'on prenne la peine de la réfuter. Les profanes se raillaient de cette abstinence, et disaient que les Juifs auraient autant aimé tuer un homme qu'un pourceau :

Nec distare putant humanâ carne suillam.
(Juv., sat. xv.)

Auguste disait qu'il aurait mieux valu être le pourceau que le fils d'Hérode, parce que ce prince avait fait mourir deux ou trois de ses enfants. L'horreur

(1) L'origine de l'art du potier remonte à l'origine même des sociétés : l'argile, matière facile à travailler, se trouvait partout : séchée d'abord au soleil, et ensuite au feu, elle prenait la consistance nécessaire pour les vases qui en étaient composés. Successivement les formes très-simples d'abord, et imitant des objets naturels, se perfectionnèrent quand le goût se fut associé à l'industrie humaine, et les artistes s'appliquèrent alors à inventer ce qu'on appelle le *galbe* ou *profil*, qui comprend les bonnes proportions et la grâce de l'ensemble. Les Égyptiens ont trouvé les premiers de beaux modèles; les Étrusques les connurent aussi, mais l'art des Grecs les surpassa tous. (Champollion-Figeac, *Résumé d'Archéologie.*)

du porc n'était pas particulière aux Juifs. Les Egyptiens l'avaient si fort en horreur, que si quelqu'un, même par hasard, venait à le toucher, il allait aussitôt se plonger tout vêtu dans la rivière. Ils ne permettaient point aux porchers l'entrée de leurs temples, et ne voulaient avoir aucun commerce avec eux. Les Arabes scénites ne mangeaient point de porc ; et Solin assure même que si l'on en portait dans leur pays, il mourait aussitôt. On sait qu'Adrien ayant rebâti Jérusalem, fit mettre sur les portes de cette ville un porc en relief, afin que les Juifs n'en approchassent point, et pour marquer un plus grand mépris de ce misérable peuple.

Pourpre, couleur de pourpre ; en hébreu *argaman*, en grec *porphuros*, en latin *purpura*. Les Grecs se servent aussi du terme *amorgé*, qui est dérivé de l'hébreu *argaman*. On croit que la belle couleur de pourpre fut inventée par Hercule, Tyrien, dont le chien, ayant mangé un poisson à écailles nommé *murex* ou *purpura*, et étant revenu vers son maître ayant les lèvres teintes de couleur de pourpre, donna l'idée de cette belle et précieuse teinture. Mais il est certain que la pourpre est beaucoup plus ancienne qu'Hercule, puisqu'on la voit dans Moïse en plusieurs endroits ; à moins que, sous le nom d'Hercule, les Tyriens n'aient entendu quelque ancien héros, que les Grecs dans la suite ont confondu avec d'autres. Quoi qu'il en soit, la couleur de pourpre était d'un rouge très-foncé, et en même temps brillant et doux. Pline la compare à la couleur d'une rose qui tire sur le noir, *nigrantis rosæ colore sublucens*, ou d'un sang caillé qui tire sur le noir et dont le rouge brille encore doucement, *concreti sanguinis nigricans aspectu, idemque suspectu refulgens*. Il y avait de la pourpre de plus d'une sorte. L'une était plus foncée, et tirant sur le violet, mêlé d'un peu de rouge, qui en faisait le fond. L'autre était d'un rouge foncé, mais brillant, comme du sang caillé ; et l'autre plus déchargée, à peu près comme notre écarlate. On voulait que la pourpre frappât doucement et agréablement la vue, et d'une manière moins vive que ne fait l'escarboucle : *Aspectu leniter blandum, neque in oculos, ut carbunculi, vibrat.*

Moïse employa beaucoup de laine couleur de pourpre dans les ouvrages du tabernacle, et dans les ornements du grand-prêtre. La pourpre était la couleur dont les princes et les grands se servaient par distinction. Dans le *livre des Juges*, il est remarqué que l'on fit présent à Gédéon des habits de pourpre dont les rois de Madian avaient accoutumé de se revêtir. L'époux de la femme forte était habillé de pourpre et de coton. Le mauvais riche de l'Evangile était vêtu de pourpre et de fin lin. On voit par Jérémie et par Baruc, que l'on donnait aux idoles des Babyloniens des habits de pourpre et de couleur de bleu céleste. Daniel ayant expliqué l'écriture que Dieu fit paraître à Balthazar pendant le festin impie qu'il fit à Babylone, fut revêtu de pourpre et orné d'un collier d'or. Alexandre Ballès, roi de Syrie, envoya à Jonathas Machabée une couronne d'or et un habit de pourpre, et lui permit de prendre la qualité d'ami du roi. Enfin, pour rendre la royauté de notre Sauveur ridicule et méprisable, on le revêtit durant sa passion d'un mauvais manteau de pourpre.

Poussière. Dans le deuil, les Hébreux se chargeaient la tête de poussière ou de cendre : *Miserunt pulverem super capita sua.* Dans les *Actes* : Quelques Juifs, dans l'excès de leurs emportements, jetaient de la poussière en l'air, comme pour marquer qu'ils voulaient mettre en poudre l'apôtre saint Paul, qu'ils venaient de prendre dans le temple. Dans l'affliction ils s'asseyaient dans la poussière, et se jetaient le visage contre terre.

Presque dans tout l'Orient, ceux qui se portent plaignants contre un criminel lui jettent de la terre et de la poussière, pour signifier qu'il mérite d'être mis sous terre.

Prémices (*primitiæ*.) On appelait de ce nom les présents que les Hébreux faisaient au Seigneur d'une partie des fruits de leur récolte, pour témoigner leur soumission et leur dépendance, et pour reconnaître le souverain domaine de Dieu, auteur de tout bien. On offrait ces prémices au temple d'abord, avant que de toucher aux moissons, et ensuite après les moissons, avant que les particuliers commençassent à en user ; et c'est pour cela qu'on les appelait *prémices*. Les premières prémices qui s'offraient au nom de toute la nation, étaient d'une gerbe d'orge que l'on cueillait le soir du 15 de nisan, et que l'on battait dans le parvis du temple. Après l'avoir bien vannée et nettoyée, on en prenait environ trois pintes que l'on rôtissait et concassait dans le mortier. On jetait par-dessus un log d'huile, on y ajoutait une poignée d'encens ; et le prêtre, prenant cette offrande, l'agitait devant le Seigneur vers les quatre parties du monde ; il en jetait une poignée sur le feu de l'autel, et le reste était à lui, après quoi chacun pouvait mettre sa faucille dans sa moisson. Voy. ci-devant l'article *Gerbe*.

Lorsque la moisson du froment était achevée, c'est-à-dire, le jour de la Pentecôte, l'on offrait encore au Seigneur des prémices d'une autre sorte au nom de toute la nation, lesquelles consistaient en deux assarons, c'est-à-dire, de trois pintes de farine chacun. Ces pains étaient de pâte levée. Josèphe ne met qu'un pain, et il dit qu'on le servait aux prêtres à souper le soir même avec les autres offrandes, et qu'il fallait les manger ce jour-là sans qu'il en restât rien pour le lendemain.

Outre ces prémices qui s'offraient au nom de toute la nation, chaque particulier était obligé d'apporter ses prémices au temple du Seigneur. L'Ecriture n'en prescrit ni le temps ni la quantité. Les rabbins enseignent qu'il fallait apporter au temple au moins la soixantième partie de leur récolte et de leurs fruits. Les plus libéraux donnaient le quarantième, les moins libéraux le cinquantième, les autres le soixantième.

Ils s'assemblaient par troupes de vingt-quatre personnes, pour apporter en cérémonie leurs prémices. Cette troupe était précédée d'un bœuf destiné pour le sacrifice, couronné d'une couronne d'olivier, et ayant les cornes dorées. Un joueur de flûte marchait devant eux jusqu'à Jérusalem. Les prémices étaient de froment, d'orge, de raisins, de figues, d'abricots, d'olives et de dattes. Chacun portait son panier; les plus riches en avaient d'or, d'autres d'argent; les plus pauvres en avaient d'osier. Ils marchaient en pompe jusqu'au temple, en chantant des cantiques. Lorsqu'ils approchaient de la ville sainte, les bourgeois allaient au-devant d'eux, et les saluaient civilement.

Quand ils arrivaient à la montagne du temple, chacun, même le roi, s'il y était, prenait son panier sur son épaule, et le portait jusqu'au parvis des prêtres. Alors les lévites entonnaient ces paroles : *Je vous louerai, Seigneur, parce que vous m'avez élevé,* etc. (*Psaum.* xxx, 2.) Et celui qui apportait les prémices disait : *Je reconnais aujourd'hui publiquement, devant le Seigneur votre Dieu, que je suis entré dans la terre qu'il avait promis avec serment à nos pères de nous donner.* Alors il mettait le panier sur sa main, le prêtre le soutenant par-dessous, et il continuait : *Lorsque le Syrien poursuivait mon père, il descendit en Égypte;* ou plutôt : *Mon père était un pauvre Araméen qui descendit en Égypte, et y demeura comme étranger, ayant très-peu de personnes avec lui. Mais il s'accrut depuis jusqu'à former un peuple grand et puissant, qui se multiplia jusqu'à l'infini. Cependant les Égyptiens nous affligèrent et nous persécutèrent, nous accablant de charges insupportables. Mais nous criâmes au Seigneur le Dieu de nos pères, qui nous exauça, et nous tira de l'Égypte par sa main toute puissante.... Il nous a fait entrer dans ce pays, et nous a donné cette terre, où coulent des ruisseaux de lait et de miel; c'est pourquoi j'offre maintenant les prémices des fruits de la terre que le Seigneur m'a donnée.* Ayant dit ces mots, il mettait son panier à côté de l'autel, il se prosternait et s'en allait. On peut voir ce qui regarde les prémices traité fort au long dans la *Misne*, dans les traités intitulés *Trumoth* et *Becorim*, et les commentateurs qui ont écrit sur la *Misne*, et sur les ch. XXII, 29, et XXIII, 19 de l'*Exode*.

Il y avait encore une autre espèce de prémice qui se payait au Seigneur. Lorsqu'on avait pétri le pain dans chaque famille, on en mettait à part une portion qui se donnait au prêtre ou au lévite qui demeurait dans la ville. S'il ne s'y trouvait ni prêtre ni lévite, on la jetait au four, et on la laissait consumer par le feu. La loi n'avait pas fixé la quantité de pain que l'on devait offrir à chaque fois; mais saint Jérôme dit que la coutume et la tradition l'avaient déterminée entre la quarantième et la soixantième partie de ce que l'on pétrissait. Philon parle de cette coutume comme d'une chose usitée parmi tous les Juifs. Léon de Modène témoigne qu'elle s'observe encore aujourd'hui. C'est un des trois préceptes qui regardent les femmes, parce que ce sont elles ordinairement qui font le pain. Lorsqu'on fait a un morceau de pâte gros de quarante œufs, on en prend une petite partie qu'on forme à la manière d'un gâteau, puis on la jette au feu, en disant : *Soyez béni, Seigneur notre Dieu, roi du monde, qui nous avez sanctifiés par vos préceptes*, et qui nous avez commandé de séparer *un gâteau de notre pâte.* Les rabbins tiennent qu'on n'est obligé à payer les prémices que dans la terre promise, qu'on doit donner au moins la vingt-quatrième partie de la masse qu'on a pétrie, et que les boulangers n'en doivent que la quarante-huitième.

Enfin, dans l'Écriture, on donne souvent le nom de *prémices* aux offrandes de dévotion que les Israélites apportaient au temple pour y faire des repas de charité auxquels ils invitaient leurs parents et leurs amis, et les lévites qui étaient dans leurs villes. Les prémices étaient, avec les dîmes, le plus solide et le plus assuré revenu des prêtres et des lévites. On leur donnait les prémices de tous les fruits de la campagne, et de tous les animaux premier-nés. Les enfants même premier-nés étaient au Seigneur. On les offrait dans son temple, et on les rachetait d'une certaine somme d'argent qui était de cinq sicles, ou huit livres deux sous un denier.

Le nom latin de *primitiæ* se prend non seulement à la lettre pour les prémices des fruits de la terre et les offrandes qu'on faisait au Seigneur, mais aussi pour ce qu'il y a d'excellent en chaque chose. Par exemple, saint Paul dit que les chrétiens ont *les prémices du Saint-Esprit, primitias Spiritûs habentes*, c'est-à-dire, une plus grande abondance de l'esprit de Dieu, et des dons plus parfaits et plus excellents que n'en avaient eu les Juifs. Ailleurs il est dit que Jésus-Christ est ressuscité des morts, comme les prémices de ceux qui sont décédés : *Primitiæ dormientium.* Jésus-Christ est, ainsi qu'il est dit ailleurs, le premier-né des morts ou le premier-né des ressuscités : *Primogenitus mortuorum.* Et le même saint Paul dit que les Thessaloniciens sont comme des prémices que Dieu a choisies pour les sauver : *Elegit vos Deus primitias in salutem.* Il les a choisis par une distinction particulière, comme on choisit les prémices parmi ce qu'il y a de plus exquis dans les fruits, pour les offrir au Seigneur.

PRÉPUCE, peau qui couvre le gland de la partie naturelle de l'homme, et que l'on coupe lorsqu'on circoncit un enfant. On a parlé au long de cette cérémonie sous l'article *Circoncision*.

PRÉSENTATION. On entend d'ordinaire, sous ce nom, la présentation que les pères et mères faisaient de leurs enfants premier-nés au Seigneur dans son temple, ou celle qu'ils lui faisaient de leurs enfants ou d'autres choses qu'ils lui avaient vouées. Ainsi Samuel, fils d'Elcana et d'Anne, fut présenté au Seigneur pour ces deux raisons, et comme premier-né d'Anne, et comme voué par elle au Seigneur. Comme premier-né, il aurait pu être racheté, et rendu à ses parents moyennant la somme de cinq sicles; mais, ayant été voué au Seigneur pour être employé à son service tous les jours de sa vie, il demeura au taber-

nacle depuis l'âge de trois ans, et y rendit tous les services dont il fut capable.

La sainte Vierge présenta notre Sauveur au temple au jour de sa purification, parce qu'il était son premier-né, et elle le racheta, selon la loi, pour la somme de cinq sicles; il en était de même de tous les premier-nés d'Israël.

Pressoir (*torcular*), en hébreu *gath*. Il est assez souvent parlé de pressoir dans l'Écriture; mais ce nom s'emploie non seulement pour marquer la machine sous laquelle on écrase le raisin, mais encore la cuve ou le réservoir où le vin qui coule du pressoir est reçu et conservé, et que l'on appelle en hébreu *jekeb*, et en grec *laccos*. C'était une espèce de citerne souterraine dans laquelle le vin était reçu, et où on le gardait jusqu'à ce qu'on le mît dans des cruches ou dans des tonneaux d'argile ou de bois. Voyez Pline, l. XIV, c. 21; Columell., l. XII, c. 18; Caton, *de Re rustic.*, c. 113, où ils parlent de ces cuves souterraines où l'on mettait le vin.

Prétoire (*prætorium*). Chez les anciens, le *prétoire* était le palais du gouverneur; la cour de ce palais était appelée *prétoire*, parce que le préteur, ou gouverneur, y tenait ses assemblées publiques. Voyez *saint Marc* XV, 1 et 16; et *saint Matthieu* XXVII, 1 et 2.

Prêtre. Ce nom vient du grec *presbuteros*, qui signifie proprement *un ancien, un vieillard*. Le nom hébreu dont se sert l'Écriture pour désigner les *prêtres* est *cohen*, et le grec *hiereus*, et le latin *sacerdos* ou *presbyter;* mais ce dernier terme ne marque pas toujours un prêtre dans le texte latin de l'Écriture. Par exemple, Judith fit venir dans sa maison Chabri et Charmi, anciens du peuple, *presbyteros civitatis*. Jésus, fils de Sirach, conseille aux pauvres de s'abaisser devant les anciens, et de paraître avec un air respectueux devant les grands : *Presbytero humilia animam tuam*. Et ailleurs : Trouvez-vous dans l'assemblée des vieillards,*in multitudine presbyterorum prudentium sta*. On donne aussi le nom de *presbyteri*, ou d'anciens, aux deux juges d'Israël accusateurs de Susanne; mais dans le latin du *nouveau Testament*, le nom *presbyter* se met toujours pour *les prêtres*.

Dans l'*ancien Testament*, le sacerdoce ne fut attaché à une certaine famille que depuis la loi de Moïse. Auparavant, les premier-nés des maisons, les pères de famille, les princes, les rois, étaient prêtres nés dans leur ville et dans leur maison. Caïn et Abel, Noé, Abraham et Job, Abimélech et Laban, Isaac et Jacob, offrent eux-mêmes leurs sacrifices. Dans la cérémonie de l'alliance que le Seigneur fit avec le peuple au pied du mont Sinaï, Moïse fit l'office de médiateur, et on choisit, pour faire celui de prêtres, des jeunes hommes du milieu des enfants d'Israël.

Mais depuis que le Seigneur eut choisi la tribu de Lévi pour le servir dans son tabernacle, et que le sacerdoce fut fixé dans la famille d'Aaron, alors le droit d'offrir des sacrifices à Dieu fut réservé aux seuls prêtres de cette famille.

Le grand-prêtre était chef de la religion, et le juge ordinaire des difficultés qui la concernaient, et même de tout ce qui regardait la justice et les jugements de la nation des Juifs; il avait seul le privilége d'entrer dans le sanctuaire une fois l'année, qui était le jour de l'expiation solennelle, pour expier les souillures de tout le peuple (voyez l'article *Expiation*). Il devait être né d'une personne de sa tribu, que son père aurait épousée vierge, et exempt de tous les défauts corporels marqués dans le *Lévitique*. En général, tout prêtre qui avait des défauts corporels ne pouvait ni offrir des sacrifices, ni entrer dans le Saint pour y présenter les pains de proposition; mais il lui était seulement permis de se nourrir des offrandes que l'on faisait au tabernacle. (*Lévit.* XXI, 21, 22, 23.)

Il était défendu au grand-prêtre de faire le deuil d'aucun de ses proches, pas même de son père ou de sa mère, et d'entrer dans un lieu où il y aurait un mort, de peur d'y contracter quelques souillures. Il ne pouvait épouser ni une veuve, ni une femme répudiée, ni une courtisane, mais seulement une fille vierge de sa race; il devait garder la continence pendant tout le temps de son service.

L'habit du grand-prêtre était beaucoup plus magnifique que celui des simples prêtres; il avait sur les reins un caleçon de fin lin, et sur la chair une tunique aussi de lin, et d'une tissure particulière. Sur la tunique, il portait une longue robe couleur de bleu céleste ou d'hyacinthe, au bas de laquelle était une bordure composée de sonnettes d'or et de pommes de grenade faites de laine de différentes couleurs, et rangées de distance en distance les unes auprès des autres. Cette robe était ceinte d'une large ceinture faite par l'art du brodeur. C'est ce que l'Écriture appelle *éphod*. (Voyez ce mot.)

La tiare du grand-prêtre était plus ornée et plus précieuse que celle des simples prêtres; mais on ne sait pas distinctement quelle était sa forme (voyez ce que nous avons dit à l'article *Cidaris*). Ce qui distinguait principalement la tiare du grand-prêtre était une lame d'or qui était sur son front et sur le devant de son bonnet, sur laquelle était écrit ou gravé : *La sainteté est au Seigneur*. Cette lame était liée par derrière la tête avec deux rubans qui tenaient à ses deux bouts.

Les prêtres particuliers servaient immédiatement à l'autel, offraient les sacrifices, égorgeaient les hosties, les dépouillaient, et en versaient le sang au pied de l'autel; ils entretenaient le feu perpétuel sur l'autel des holocaustes, et les lampes du chandelier d'or qui était dans le saint, pétrissaient les pains de proposition, les faisaient cuire, les offraient sur l'autel d'or qui était dans le saint, et les ôtaient tous les jours du sabbat, pour y en mettre d'autres. Tous les jours au soir et au matin, un prêtre désigné par le sort, au commencement de la semaine, portait dans le saint un encensoir fumant, et le posait sur la table d'or, autrement nommée l'autel des parfums. L'habit ordinaire des prêtres était une aube ou tunique de lin sans couture, avec une ceinture de diverses

couleurs, creuse comme la peau d'un serpent, tissue fort lâche, de la largeur de trois doigts. C'est ainsi que la décrit Josèphe; il ajoute que les prêtres la portaient sur la poitrine, au-dessous des bras; que diverses fleurs y étaient représentées avec des laines de couleur d'écarlate, de pourpre et d'hyacinthe; qu'elle faisait deux fois le tour du corps, qu'elle était nouée devant, et tombait jusqu'aux pieds pour rendre les prêtres plus vénérables. Lorsqu'ils offraient actuellement le sacrifice, ils rejetaient cette ceinture sur l'épaule gauche, pour être plus libres à s'acquitter de leur ministère. Les rabbins donnent jusqu'à trente-deux coudées ou trente-deux aunes de long à cette ceinture.

On croit que la ceinture du grand-prêtre était d'un tissu plus précieux, car Moïse dit qu'elle était faite par l'art du brodeur; et on croit qu'outre les laines de pourpre, de cramoisi et d'hyacinthe, il y entrait du fil d'or. D'autres soutiennent qu'elle ne différait en rien de celle des simples prêtres. On peut voir Braunius, qui a exactement examiné tous ces détails dans son ouvrage des habits des prêtres hébreux. Le grand-prêtre avait deux ceintures : l'une qui ceignait sa tunique de lin, qu'il portait par dessous; et l'autre qui ceignait sa robe couleur de bleu céleste, et qui est nommée *chescheb éphudath* (*Lévit.* VIII, 7), et que nous avons décrite en parlant de l'éphod.

Les prêtres ne portaient point de grands cheveux dans le temple. Ils ne se rasaient pas non plus la tête, mais ils en coupaient les cheveux avec les ciseaux : *Caput suum non radent, neque comam nutrient, sed tondentes attondent capita sua.* Ils ne paraissaient point la tête nue durant leurs cérémonies. Paraître tête nue et découverte devant quelqu'un était un manque de respect, comme il l'est encore aujourd'hui chez certains peuples. Ils portaient des caleçons de lin, de même que le grand-prêtre, de peur qu'en montant à l'autel ils ne se découvrissent d'une manière indécente. Les lévites n'avaient point d'habit particulier pour les cérémonies de religion; mais environ l'an 26 de Jésus-Christ, ils obtinrent du roi Agrippa de porter la tunique de lin comme les prêtres; ce qui fut regardé, dit Josèphe, comme un mauvais présage, l'expérience ayant fait voir que l'on n'avait jamais impunément donné atteinte aux anciennes pratiques de la religion.

Il n'était pas permis aux prêtres d'offrir de l'encens au Seigneur avec un feu étranger, c'est-à-dire, qui ne fût pas tiré de l'autel des holocaustes. On sait avec quelle rigueur Dieu châtia Nadab et Abiu pour y avoir manqué. Les prêtres et les lévites servaient par semaine et par quartier dans le temple. Ils entraient en semaine le jour du sabbat, et en sortaient de même. Moïse avait fixé l'âge auquel ils devaient entrer dans le sacré ministère à vingt-cinq ou trente ans, et la fin à cinquante; mais, du temps de David, on changea cet ordre, et on les obligea au service du temple dès l'âge de vingt ans. Ceux qui voulaient se consacrer à servir pour toujours dans le temple y étaient bien reçus, et y étaient entretenus des offrandes communes et journalières.

Le Seigneur n'avait point donné de partage dans le pays à la tribu de Lévi. Il entendait qu'ils vécussent des dîmes, des prémices, des offrandes que l'on faisait au temple, et des parts des victimes pour le péché, et d'actions de grâces, que l'on immolait dans le temple, et dont certaines parties leur étaient assignées pour leurs honoraires. Dans les sacrifices pacifiques, le prêtre avait l'épaule et la poitrine. Dans les sacrifices pour le péché, on brûlait sur l'autel les graisses qui couvrent les intestins, la taie du foie et les reins. Le reste était pour le prêtre. La peau de toutes les victimes était aussi pour lui; et cela seul n'était pas un petit profit. Lorsqu'un Israélite tuait quelque animal pour son usage, il donnait au prêtre l'épaule, le ventricule et les mâchoires. On leur donnait aussi une partie de la laine des brebis qu'on tondait. Tous les premier-nés, tant des hommes que des animaux, étaient au Seigneur, c'est-à-dire, à ses prêtres. On rachetait les hommes pour la somme de cinq sicles; on rachetait ou l'on échangeait les premier-nés des animaux impurs; mais on ne rachetait pas les animaux purs, on les immolait au Seigneur, on répandait leur sang autour de l'autel, et tout le reste était au prêtre. Les premiers fruits des arbres, c'est-à-dire, ceux qui venaient la quatrième année, étaient au prêtre. (*Lévitique*, XIX, 23, 24.)

On offrait au temple les prémices de tous les fruits de la terre, et la quantité en était fixée, par la coutume, entre la quarantième et la soixantième partie. On y offrait, outre cela, tout ce que chacun avait voué au Seigneur. Voyez ci-devant l'article *Prémices*. On donnait aussi aux prêtres ou aux lévites les prémices de la pâte qu'on pétrissait. Ils avaient la dîme de tous les fruits de la campagne, et de tous les animaux qui passent sous la verge du pasteur. Et lorsque les lévites avaient recueilli toutes les dîmes et toutes les prémices, ils en mettaient à part la dixième partie pour les prêtres. Ainsi les prêtres, sans avoir aucun bien en fonds dans le pays, ne laissaient pas d'être fort à leur aise, et d'avoir très-abondamment de quoi subsister. Dieu avait aussi pourvu à leur logement, en leur assignant quarante-huit villes pour leur demeure. Ils ne possédaient dans la banlieue de ces villes que la longueur de mille coudées au-delà des murailles. De ces quarante-huit villes, il y en eut six de destinées pour servir de villes de refuge à ceux qui avaient commis un meurtre casuel et involontaire. Les prêtres en eurent treize pour leur part. Toutes les autres furent pour les lévites.

Une des principales fonctions des prêtres, après les sacrifices et le service du temple, était l'instruction des peuples et le jugement des affaires. La distinction des différentes sortes de lèpre, les causes de divorce, des eaux de jalousie, les vœux, les cas concernant la loi, et les souillures que l'on contractait en différentes manières, étaient du ressort des prêtres. *Les lèvres du prêtre conservent la science, et on les con-*

sultera sur ce qui regarde la loi. Ils donnaient publiquement la bénédiction au peuple au nom du Seigneur. Dans la guerre, ils étaient chargés de porter l'arche d'alliance, de consulter le Seigneur, de sonner des trompettes sacrées, et de prononcer ces paroles à la tête de l'armée : *Ecoutez, Israël : vous allez combattre vos ennemis ; ne craignez point, parce que le Seigneur est au milieu de vous : il combattra pour vous, et vous garantira du danger.*

Quant aux prêtres de la nouvelle alliance, leur dignité est infiniment plus relevée que celle des prêtres hébreux, parce que leurs fonctions sont plus nobles, et leur objet plus sacré et plus divin. Ils consacrent le corps et le sang de Jésus-Christ sur l'autel ; ils ont le pouvoir de lier et de délier, de remettre ou de retenir les péchés ; ils portent un caractère sacré et inviolable. Le sacerdoce chrétien est la réalité et la vérité, dont celui des Juifs n'était que l'ombre et la figure.

Prophétiser. Dans le style de l'Ecriture, prophétiser n'est pas seulement prédire l'avenir, mais en général parler au nom de Dieu et par la vertu de son esprit. Il signifie encore lire publiquement l'Ecriture sainte, ou l'expliquer, prêcher, chanter dans l'église, ou enfin y paraître dans l'enthousiasme sacré, ce qui, dans les premiers temps du christianisme, était assez commun. Le mot *prophète* a les mêmes acceptions.

Proverbes. Les Hébreux donnent le nom de proverbes, de paraboles ou de similitudes, aux sentences morales, aux maximes, aux comparaisons, aux énigmes proposées d'un style poétique, figuré, concis et sentencieux. Les Hébreux appellent *mislé* ces sortes de proverbes. Salomon dit que, de son temps, c'était la principale étude des sages, que ces sortes de maximes. Voy. *Parabole.*

Les Proverbes de Salomon sont, sans contredit, le plus important de ses ouvrages. Il nous apprend lui-même que c'est le fruit de sa plus profonde méditation et de sa plus excellente sagesse. On trouve dans ce livre des règles de conduite pour toutes les conditions.

Psaltérion, instrument de musique ancien, dont il est quelquefois parlé dans l'Ecriture. Nous croyons qu'il répond à l'hébreu *nebel*, que les Septante traduisent ordinairement par *psaltérion* ou *nablon*. C'était un instrument fait de bois, ayant des cordes, et dont on se servait avec d'autres instruments dans les pompes et les cérémonies de religion. Il semblerait, par quelques endroits des Psaumes, que le *nebel* était le même que le *decachordum*, ou instrument à dix cordes, appelé en hébreu *hashur*. Mais, ailleurs, il en est assez clairement distingué : *Je vous louerai sur le nebel et sur le hasur.*

Mais il est certain que ces deux instruments avaient beaucoup de proportion et de conformité l'un avec l'autre. Le nable ancien était à peu près de la figure d'un delta Δ, disent saint Jérôme, Cassiodore et saint Isidore, ayant un ventre creux par le haut et des cordes tendues de haut en bas vis-à-vis ce creux, qui les fait résonner lorsqu'on les touche avec les doigts ou avec l'archet. La différence que saint Basile, saint Augustin, saint Hilaire et ceux que nous venons de citer un peu plus haut, mettent entre le *psaltérion* et la *cithare*, c'est que le psaltérion se touchait par le bas, et rendait le son par le haut ; et, au contraire, la cithare se touchait par le haut et résonnait par le bas. Ces instruments avaient beaucoup de conformité avec notre harpe. Ovide dit qu'on touchait le nable avec les deux mains :

Disce etiam duplici genialia nablia palmâ
Plectere ; conveniunt dulcibus illa modis.

Josèphe dit que les nables du temple de Jérusalem étaient d'un métal précieux, nommé *electrum;* mais les livres des *Rois* et des *Paralipomènes* marquent expressément que Salomon les fit de bois *almugim* ou *algumin*, qui est une sorte de bois qui nous est inconnue. Le même Josèphe dit en un autre endroit que le nable avait douze cordes, et qu'il se touchait avec les doigts. Aristote parle du psaltérion à trois angles, dont toutes les cordes étaient également tendues. Juba, dans Athénée, dit qu'Alexandre de Cythère ajouta plusieurs cordes au psaltérion, et qu'il conserva dans le temple d'Ephèse ce chef-d'œuvre de son industrie.

Le psaltérion moderne est un instrument plat qui a la figure d'un triangle. Il est monté de treize rangs de cordes de fil de fer ou de laiton, accordées à l'unisson ou à l'octave, montées sur deux chevalets qui sont sur les deux côtés. Ces cordes sont tendues d'un côté à l'autre, et se touchent avec une espèce d'archet. Ainsi cet instrument est fort différent du psaltérion ancien.

Psaumes. Le livre des *Psaumes* est appelé dans l'hébreu *Sepher tehillim, livre des Hymnes.* Dans l'Evangile, on le nomme quelquefois *le livre des Psaumes*, et quelquefois simplement *le Prophète* ou *David*, du nom de son principal auteur. Ce livre est regardé avec justice comme une espèce de précis de toute l'Ecriture. Il contient en raccourci tout ce que l'on trouve dans les autres livres sacrés.

Le Psaume CXVII (*Confitemini Domino*, etc.) se chante dans la synagogue, aux grandes fêtes et quand on célèbre quelque réjouissance publique ; il y remplace le *Te Deum* des chrétiens. C'est ce qu'on appelle le *grand hallel.*

Puberté. C'est l'âge où le poil vient ordinairement aux jeunes gens dans les parties que la bienséance ne permet pas de nommer. Chez les Romains, l'âge de puberté était entre quatorze et seize ans ; en sorte, qu'au commencement de la dix-septième année ils prenaient la robe virile, comme entrant dans l'âge d'homme. Chez les Athéniens, les jeunes hommes n'entraient dans l'état des *éphèbes*, et ne sortaient de la puberté, qu'à dix-huit ans. Enfin, chez les Hébreux, l'âge de puberté, pour les garçons, était entre treize ans et treize ans et six mois, en sorte, qu'à treize ans ils étaient encore censés enfants. Depuis treize ans jusqu'à treize ans et demi ils étaient *pubères.* Au-delà de treize ans et demi ils étaient censés hommes, sou-

mis à tous les préceptes de la loi, et, en particulier, à l'obligation de se marier.

Pour les filles, l'âge de puberté commençait à douze ans et finissait ordinairement à douze ans et demi, à moins qu'à cet âge la nature n'eût point encore fait paraître les marques de puberté, ce qui apportait une exception à la loi commune. Dès qu'une fille avait donc atteint l'âge de douze ans et demi, ou que les marques de puberté avaient paru en elle, elle était émancipée, et son père n'était plus le maître de l'empêcher de se marier; elle était entièrement maîtresse de sa conduite. Mais les rabbins conseillent fort aux pères de se hâter de marier leurs filles dès qu'elles arrivent à l'âge de puberté, c'est-à-dire à douze ans accomplis. Saint Paul semble faire allusion à cela lorsqu'il dit : *Si le père croit que ce lui soit un déshonneur que sa fille passe la fleur de son âge sans être mariée, et qu'il juge la devoir marier, qu'il fasse ce qu'il voudra.*

Suivant ce que nous venons de dire, les Hébreux mariaient leurs filles fort jeunes; et l'Ecriture, pour exprimer le déréglement d'une femme qui se livre au désordre, dit qu'elle abandonne le conducteur de sa jeunesse ou de sa puberté : *Reliquit ducem pubertatis suæ*, celui à qui elle a donné ses premières inclinations. Et de même, pour marquer un deuil amer, elle le compare à celui d'une jeune veuve qui a perdu l'époux de sa jeunesse : *Plange quasi virgo accinta sacco super virum pubertatis suæ.*

Publicain (*publicanus*) en grec *télonès*, un fermier, un receveur des deniers publics, un homme attaché à la douane, à une recette de certains droits odieux aux peuples. Chez les Romains, il y avait deux sortes de fermiers : les uns étaient des fermiers généraux, qui, dans chaque province, avaient des commis et des sous-fermiers qui ramassaient les domaines et les autres droits de l'empire, et rendaient compte à l'empereur. Ces fermiers du premier rang étaient fort considérés dans la république ; et Cicéron dit qu'on trouvait parmi eux la fleur des chevaliers romains, l'ornement de la ville de Rome, la force de la république : *Flos equitum romanorum, ornamentum civitatis, firmamentum reipublicæ, publicanorum ordine continentur.* Mais les sous-fermiers, les commis, les publicains d'un moindre rang, étaient regardés comme autant de voleurs. On demandait à Théocrite quelle était la plus terrible de toutes les bêtes. Il répondit : L'ours et le lion, entre les animaux des montagnes; les publicains et les parasites, entre ceux des villes.

Parmi les Juifs, le nom et la profession de publicain étaient odieux plus qu'en aucun lieu du monde. Cette nation se piquait particulièrement de liberté : *Nemini servivimus unquàm.* Ils ne pouvaient voir qu'avec une extrême répugnance, dans leur pays, les publicains, qui exigeaient avec rigueur les droits et les impôts ordonnés par les Romains. Les Galiléens surtout, c'est-à-dire, les hérodiens ou les disciples de Judas-le-Gaulonite, souffraient très-impatiemment cette servitude, et ne croyaient pas même qu'il fût permis de payer les tributs à une puissance étrangère, comme ils le témoignèrent, en demandant à Jésus-Christ : *Est-il permis de donner le tribut à César, ou non?* Les Juifs regardaient ceux de leur nation qui entraient dans ces emplois comme des païens : *Sit tibi sicut ethnicus et publicanus.* On dit même qu'ils ne leur donnaient point entrée dans leur temple, ni dans leurs synagogues, et ne les admettaient point à la participation de leurs prières, ni dans leurs charges de judicature, ni à rendre témoignage en justice. Enfin, on assure qu'on ne recevait point leurs présents au temple, non plus que le prix de la prostitution et des autres choses de cette nature.

Il paraît, par l'Evangile, qu'il y avait plusieurs publicains dans la Judée du temps de notre Sauveur. Zachée était apparemment un des principaux fermiers, puisqu'il est appelé *prince des publicains.* Mais saint Matthieu était un simple commis ou publicain. Les Juifs reprochaient à Jésus-Christ qu'il était l'ami des publicains, et qu'il mangeait avec eux ; et le Sauveur disait aux Juifs que les femmes de mauvaise vie et les publicains les précèderaient dans le royaume des cieux. Dans la parabole du publicain et du pharisien qui font leurs prières dans le temple, on voit les sentiments d'humilité que la vue de son état inspire au publicain. Il se tient loin, et apparemment il n'ose pas même entrer dans le parvis du peuple; il n'ose lever les yeux au ciel, il frappe sa poitrine, et demande humblement pardon à Dieu. Zachée dit au Sauveur qui lui avait fait l'honneur de choisir sa maison pour y loger, qu'il est prêt de donner la moitié de ses biens aux pauvres, et de rendre le quadruple de ce qu'il a mal acquis. C'est qu'alors les lois romaines condamnaient les fermiers convaincus de malversation à restituer quatre fois la valeur de ce qu'ils avaient volé.

Quelques-uns ont cru que la loi des Juifs leur défendait et de payer le tribut, et d'exercer le métier de publicain, fondés sur ce passage du *Deutéronome : Non erit vectigal pendens de filiis Israel.* Mais, 1° il est certain qu'il y avait des publicains de la race d'Israël, comme étaient Zachée et saint Matthieu, quoique leur condition fût très-odieuse parmi leurs frères ; 2° les hérodiens, qui refusaient de payer le tribut aux étrangers, ne se fondaient point sur cette loi, puisqu'elle ne se trouve pas dans le texte original de Moïse, et que les Hébreux n'expliquent pas en ce sens l'endroit tiré du *Deutéronome ;* 3° les disciples de Judas-le-Gaulonite fondaient leur refus de payer les impôts sur leur qualité de peuple du Seigneur, et sur ce qu'il n'était pas permis à un vrai Israélite de reconnaître d'autre souverain que Dieu.

Pur, Purim, sorts, la fête des sorts. V. *Phurim*, et l'article *Impureté.*

Purgatoire. Ce nom ne se trouve point dans l'Ecriture, ni de l'*Ancien*, ni du *Nouveau Testament ;* mais les auteurs sacrés de l'une et de l'autre alliance croyaient la chose qui est exprimée par ce terme, et ils l'ont marquée d'une manière équivalente en plus d'une occasion. Nous entendons donc sous la

nom de *purgatoire* l'état des âmes qui, étant sorties de cette vie sans avoir expié certaines souillures qui ne méritent pas la damnation éternelle, ou qui n'ont pas acquitté les peines dues à leurs péchés, les expient par les peines que Dieu leur impose, avant qu'elles jouissent de sa vue.

Pour le *Nouveau Testament,* Jésus-Christ, dans l'Evangile, dit qu'il y a certains péchés qui ne se remettent, ni en ce monde ni en l'autre. Il en reconnaissait donc quelques-uns qui pouvaient être remis dans l'autre vie. Saint Paul prie pour Onésiphore, qui était décédé, *que le Seigneur lui fasse la grâce de trouver miséricorde devant lui en ce dernier jour.* Or, comme l'on prie pour les morts, il y a donc un purgatoire, et un état où elles peuvent être soulagées par nos prières. Les Juifs reconnaissent une sorte de purgatoire qui dure pendant toute la première année qui suit la mort de la personne décédée.

Les musulmans, dont la fausse religion est un composé du judaïsme, du christianisme et du déisme, ont sans doute emprunté des chrétiens et des Juifs les idées qu'ils ont du purgatoire. Ils en reconnaissent aux moins deux. Le premier est celui qu'ils appellent *adhab hal-kabor*, la peine du sépulcre. Aussitôt qu'un homme est enterré, deux anges nommés *Moukir* et *Nekir* interrogent le mort, et le condamnent à expier dans le même lieu les péchés qu'il a commis; mais au jour du jugement ils en sont délivrés par la soumission à la justice de Dieu, et par l'intercession de leurs faux prophètes. Dans ce premier jugement du sépulcre, il est permis à chacun de parler pour sa justification ; mais au dernier jugement les hommes n'oseront rien dire, et n'oseront alléguer aucune excuse. Les Turcs nommés *motazales* n'admettent point le premier purgatoire du sépulcre ; mais c'est la créance générale des autres mahométans.

Le second purgatoire, selon plusieurs musulmans, est le lieu nommé *Araf*, situé entre le paradis et l'enfer. Ce qui les sépare est un voile, selon les uns, ou une muraille épaisse, selon les autres : on n'est pas d'accord qui sont ceux qui demeurent dans cet *Araf*. Les uns y mettent les patriarches et les prophètes ; les autres, les martyrs et les plus éminents en sainteté d'entre les fidèles. Mais plusieurs docteurs y placent ceux d'entre les musulmans dont les bonnes et les mauvaises actions sont dans une telle égalité, qu'elles n'ont pas assez mérité pour entrer en paradis, ni assez démérité pour être condamnés aux peines d'enfer. Ils voient de là le bonheur des bienheureux; mais ils ne le goûtent point, et cette privation fait leur plus grand tourment. Mais au grand jour du jugement, ceux qui seront détenus dans ce lieu viendront se prosterner devant le trône du souverain juge, reconnaîtront et adoreront sa puissance ; et par ces actes d'adoration, leurs bonnes œuvres venant à surpasser leurs mauvaises actions, ils seront reçus dans la béatitude.

Outre ces deux purgatoires dont nous avons parlé, ils en ont encore un troisième nommé *barzak*. Les mahométans appellent de ce nom l'espace de temps qui doit s'écouler entre la mort et la résurrection. Ils croient qu'il n'y a ni paradis, ni enfer pour les hommes pendant tous ces intervalles ; ce qui paraît avoir été pris du sentiment mal entendu de quelques Pères, qui ont cru que l'état des âmes n'était fixé qu'après le jour du jugement.

Purifications. Il y avait parmi les Hébreux plusieurs sortes de purifications, qui avaient rapport aux impuretés que l'on avait contractées. On peut voir ci-devant l'article *Impuretés Légales.*

Q

Question (*quæstio*). Ce terme se met ordinairement pour *dispute*, difficulté, procès : *Si quid natum fuerit quæstionis*, s'il naît quelque difficulté. Saint Paul veut que ses disciples Timothée et Tite évitent *les vaines questions* ou les vaines disputes, qui ne roulent que sur des généalogies et des sens de la loi, parce que ces sortes de questions sont plus propres à scandaliser qu'à édifier. Le sage dit qu'il sait que Dieu a créé l'homme droit, mais que l'homme s'est embarrassé dans *mille questions*, dans mille disputes ennuyeuses et embarrassantes.

Question, supplice ; c'était la coutume chez les Romains d'appliquer à la question les criminels, en leur donnant le fouet, non à coups de verges, mais à coups de fouet ou d'escourgée. Les uns croient qu'on dépouillait le coupable jusqu'à la ceinture, et qu'on lui liait les mains à une colonne, afin qu'il tendît le dos sans pouvoir éviter les coups. D'autres veulent qu'on attachât les mains à un piquet planté en terre, d'un pied et demi ou deux pieds de haut ; en sorte que le criminel était penché le visage vers la terre, présentant le dos à découvert aux soldats. D'autres enfin disent que des soldats le liaient par la tête et par les pieds, et le tenaient étendu par terre, tandis que d'autres soldats le frappaient partout le corps. Cette manière de donner le fouet est encore commune parmi les Orientaux.

Saint Paul haranguant le peuple à Jérusalem, et leur racontant l'histoire de sa conversion, ils l'écoutèrent attentivement jusqu'à l'endroit où il leur dit que Dieu l'envoyait prêcher aux Gentils ; alors ils élevèrent leurs voix et s'écrièrent qu'il fallait le faire mourir. Le tribun Lysias ordonna qu'on l'appliquât à la question ; mais comme on l'eut lié, Paul dit à un centenier qui était présent : Vous est-il permis de fouetter un citoyen romain, et qui n'a point été condamné ? Le centenier l'alla dire au tribun, et celui-ci vint aussitôt à Paul, et l'interrogea, savoir s'il était citoyen romain ; et comme il lui répondit : Je le suis, en même temps ceux qui devaient lui donner la question se retirèrent, et Lysias le fit délier.

R

Rab, rabbin, rabban, rabbani, nom de dignité parmi les Hébreux. On donnait le nom de *rab* aux maîtres, aux docteurs, aux premiers d'une classe, aux principaux officiers de la cour d'un prince. Par exemple, Nabuzardan, général de l'armée de Nabuchodonosor, est toujours appelé *rab tabachim ; magister laniorum*, le maître des bouchers, des cuisiniers, des gardes. Esther dit qu'Assuérus avait établi sur chaque table des conviés un *rab de sa maison*, pour avoir soin qu'il n'y manquât rien. Daniel parle d'Asphenez, *rab des eunuques* de la maison de Nabuchodonosor, et du *rab des saganim*, chef des magistrats ou des satrapes. Ce prophète fut établi chef des interprètes des songes, *rab des chartumim*. Il paraît que ce nom vient des Chaldéens ; car avant la captivité, et lorsqu'on parle de la Judée, on ne le trouve point; on le trouve seulement quand il est question des officiers des rois de Babylone.

Rab ou *rabban*, signifie proprement *maître* ou *celui qui excelle ; rabbi* ou *rabbani*, mon maître ; *rabbin* est le pluriel. Ainsi *rab* est plus noble que *rabbi*, et *rabbin* ou *rabbim* est plus excellent que *rab* et que *rabbi*.

Il y a plusieurs degrés pour parvenir à la qualité de rabbin, comme parmi nous pour arriver au doctorat. On appelle *cacham* ou *sage*, celui qui est le maître ou chef de l'école ; et on donne le nom de *bachur* ou *élu* à celui qui aspire au doctorat, et qui fréquente pour ce sujet l'école du cacham. Lorsqu'il est plus avancé, on lui donne le nom de *cabar de rab*, compagnon du maître. Enfin quand il est plus versé dans les sciences de la loi et de la tradition, on le nomme simplement *rab* ou *rabbim* et *morena*, notre maître.

Léon de Modène dit que parmi les Juifs il y a une espèce de honte de rechercher le doctorat. Cela passe pour une vanité méprisable. Aussi ne les examine-t-on pas. Mais quand on voit un homme qui a étudié la loi de bouche plus que toute autre science, alors la voix publique lui donne le titre de *cacham*, c'est-à-dire sage. Au moins c'est la coutume du Levant, au lieu qu'en Allemagne et en Italie il reçoit ce titre du plus ancien des rabbins, qui, de vive voix ou par écrit, le nomme *caber de rab*, compagnon du maître, ou *rab*, ou *morena*, maître.

Le *cacham rab*, ou le maître rabbin, prononce sur toutes sortes de différends, décide des choses défendues ou permises, et juge de toutes matières de religion, se mêlant même du civil. Il célèbre les mariages, et déclare les divorces. Il prêche, s'il en a le talent, et est chef des académies. Il occupe la première place dans les assemblées et dans les synagogues. Il châtie les désobéissants, et peut même les excommunier : ce qui fait qu'il est fort respecté.

Dans leurs écoles ils étaient assis dans des chaires élevées, et leurs écoliers étaient à leurs pieds ; d'où vient que dans les *Actes* il est dit que saint Paul avait étudié aux pieds du docteur Gamaliel. Philon dit que, parmi les esséniens, les enfants sont assis dans les écoles aux pieds de leurs maîtres, qui leur expliquent la loi d'une manière allégorique. L'ambrosiaster, sur la première Épître aux Corinthiens, nous apprend que les rabbins dans leurs écoles sont assis dans des chaires, les plus avancés de leurs disciples sont sur des bancs, et les derniers sont à terre assis sur des nattes. Les Juifs ont coutume de dire aux enfants, par une manière de proverbe : *Roulez-vous dans la poussière des pieds de vos maîtres ;* fréquentez assidûment leurs écoles, asseyez-vous à leurs pieds. Notre Sauveur reproche aux rabbins et aux maîtres, dans Israël, leur vanité et leur empressement à avoir les premières places dans les festins, et les premières chaires dans les synagogues ; à être salués dans les rues, et à être appelés *rabbi*, mon maître.

Les études des rabbins ont pour objet ou le texte simple de la loi, ou les traditions, ou la cabale, c'est-à-dire, la théologie secrète de l'Écriture. Ces trois objets forment autant de sortes d'écoles et de rabbins. Ceux qui s'appliquent principalement à la lettre et au texte de l'Écriture sont nommés *caraïtes*, comme qui dirait *littéraux*. Ceux qui font leur principale étude des traditions et des lois orales et du *Thalmud*, sont nommés *rabbanistes*, comme qui dirait attachés à la doctrine et aux sentiments de leurs anciens maîtres, de qui ils ont reçu la tradition par le canal de leurs *cachams*. Enfin ceux qui s'appliquent à la théologie secrète et mystérieuse, qui consiste à expliquer l'Écriture suivant certaines combinaisons de lettres et de nombres, sont appelés *cabalistes*, comme qui dirait *traditionnaires*, parce que ces explications et combinaisons se font suivant certaines règles qu'ils ont reçues de leurs maîtres.

On distingue neuf classes de docteurs parmi les Juifs. La première est celle de Moïse, de Josué, d'Éléazar et des Septante, hommes choisis par Moïse pour le soulagement dans le gouvernement du peuple. La seconde est celle des anciens qui succédèrent à Josué et à Éléazar, et elle comprend, selon eux, les juges et les sénateurs du sanhédrin. La troisième est celle des prophètes. La quatrième est la grande synagogue, composée de six-vingts personnes après le retour de la captivité. La cinquième, des thanaïm, dont il est parlé dans la *Misne*. La sixième, des Amoraïms ou des commentateurs de la *Misne*. La septième, des Giours, ou docteurs excellents. La huitième, des Séboréens, ou doutants. La neuvième et dernière, des Gaons.

Raisin. Voyez *Vigne*.

Rameaux. Les Hébreux portaient des rameaux verts dans leurs réjouissances publiques. Voyez *Palme*.

Rat. Voyez *Souris*.

Rational du jugement. On appelle ainsi une pièce de broderie d'environ dix pouces en carré, d'un tissu fort précieux, que le grand-prêtre des Juifs portait sur sa poitrine, et qui était chargée de quatre rangs de pierres précieuses sur chacune desquelles était gravé

le nom d'une des tribus d'Israël. Le rational *était double*, c'est-à-dire, d'un tissu double et épais, ou composé de deux pièces repliées l'une sur l'autre, comme une espèce de malle, dans laquelle étaient renfermés l'*Urim* et *Thummim*, selon les rabbins. On donne à cette pièce le nom de *rational* ou de *rational du jugement*, apparemment parce qu'il découvrait le jugement et la volonté de Dieu, ou parce que le grand-prêtre qui le portait était le chef de la justice, et se revêtait de cet ornement lorsqu'il prononçait des jugements en matière de conséquence.

Reins. Les Hébreux attribuent aux reins la connaissance, la joie, la douleur, le plaisir ; d'où vient qu'il est dit si souvent dans l'Écriture que Dieu sonde les cœurs et les reins : *Scrutans renes et corda Deus;* qu'il éprouve le cœur et les reins : *Probans renes et corda.* Ailleurs elle leur attribue l'amour et la source de la génération : *Filius tuus qui egredietur de renibus tuis.* Dieu reproche aux Juifs qu'ils l'ont bien dans la bouche mais non pas dans les reins et dans le cœur : *Prope es tu ori eorum, et longe à renibus eorum ;* vous êtes loin de leur cœur, de leur affection. Le prophète prie le Seigneur d'embraser ses reins du feu de son amour : *Ure renes meos, et cor meum.* Ailleurs il se plaint que la maladie a mis le feu dans son cœur, et a causé une grande inflammation dans ses reins : *Inflammatum est cor meum, et renes mei consummati sunt.*

Dans la douleur et dans la crainte, les reins sont émus, tremblants : *Contremuerunt renes ejus.* Ils tombent en défaillance : *Defectio in cunctis renibus.* Ils se relâchent et laissent couler l'eau : *Compages renum ejus solvebantur.* Et *Ezéchiel* (XXIX, 7) : *Dissolvisti omnes renes eorum.* Le Psalmiste dit que ses reins l'ont excité, l'ont exhorté à louer Dieu. *Increpuerunt me renes mei.* Jérémie dit : Le Seigneur a mis les filles de son carquois dans mes reins, *misit in renibus meis filias pharetræ suæ ;* c'est-à-dire, il m'a percé de ses flèches, il a épuisé sur moi tout son carquois. Les filles du carquois sont les flèches. Par métaphore on dit *la graisse des reins du froment,* pour marquer la plus pure farine ; ou, comme l'a traduit la *Vulgate, medulla tritici*, la moelle du froment.

Ceindre les reins. Les longues robes dont se servent les Orientaux les obligent de ceindre leurs reins, quand ils ne veulent pas être gênés pour marcher ou pour agir. Ainsi ces paroles du Seigneur (*Jérém.* I, 17) *: Ceignez vos reins*, signifient : tenez-vous prêts à exécuter promptement mes ordres.

Remmon, idole des peuples de Damas. Naaman-le-Syrien confesse à Élisée qu'il a souvent été au temple de Remmon avec le roi de Damas, son maître, lorsque celui-ci s'appuyait sur son bras, en rendant ses adorations à *Remmon.* On croit que ce dieu n'est autre que le soleil, et qu'on lui donne le nom de Remmon, c'est-à-dire, haut, à cause de son élévation. Grotius croit que c'est Saturne, parce que cette planète est la plus élevée de toutes. Selden veut que ce soit le dieu très-haut, le dieu *Elion* des Phéniciens. Serrarius croit que c'est la déesse Vénus. On ne connaît dans l'antiquité aucun dieu du nom de Remmon, que celui-ci.

Renard ; en latin *vulpes*, en grec *alôpex*, en hébreu *sual*, animal fort connu et fort célèbre, principalement par ses ruses. L'Écriture en fait mention en plusieurs endroits. Elle dit, par exemple, que Samson prit trois cents renards, qu'il attacha les uns aux autres deux à deux par la queue ; et qu'ayant mis au milieu de la corde qui les liait un brandon ou un fallot allumé, il les lâcha dans les moissons des Philistins, et que ces animaux y mirent le feu. De là ils passèrent dans les plants d'oliviers, qu'ils brûlèrent aussi. On s'étonne avec raison que Samson ait pu ramasser un si grand nombre de renards ; mais on répond qu'en ce pays-là les renards sont très-communs ; ce qui se prouve aisément, et par l'Ecriture et par le témoignage des voyageurs. Salomon, dans le *Cantique des Cantiques*, dit que les jeunes renards ravageaient ses vignes. Jérémie dit que les renards parcourent le mont de Sion, qui est abandonné. On trouve quelques cantons et quelques villes de la Palestine qui tirent leurs noms des renards, sans doute à cause du grand nombre de ces animaux qui y étaient ; par exemple, la *Terre de Sual*, ou du renard (I *Rois* XIII, 17) ; *Hazer-sual*, la demeure du renard, ville de Juda ou de Siméon (*Josué* XV, 28, et XIX, 3), et la ville de *Saalabim*, appartenant à la tribu de Dan, dont était Samson.

Repas (1). V. l'article *Manger des Hébreux*.

Quant aux *repas* qu'on portait sur les tombeaux des morts. V. *Deuil*.

Repos. Le repos était commandé aux Israélites le jour du sabbat, pour glorifier Dieu de ce qu'il s'était reposé après les six jours de la création. V. *Sabbat*.

Repos, marque aussi une demeure tranquille, fixe et assurée. Vous accompagnerez vos frères, *jusqu'à ce que le Seigneur leur ait donné un lieu de repos* dans le pays dont ils vont faire la conquête. Et ailleurs : *Dieu ne vous a pas encore donné le repos ;* vous n'êtes pas encore établis dans le pays que vous devez posséder. Et Noéma dit à Ruth : *Je veux vous procurer un lieu de repos*, je songe à vous établir. Et David, parlant de l'arche d'alliance, qui jusqu'à son temps n'avait pas encore été placée dans un lieu fixe : *Seigneur, levez-vous, et entrez dans le lieu de votre repos.* Et l'Ecclésiastique : *Ayez pitié de Jérusalem, qui est la ville de votre repos.*

Dans le sens moral et spirituel, *requies* signifie l'état de repos fixe et permanent des bienheureux dans l'éternité.

Représentation. La loi de Dieu condamne toutes sortes de représentations d'hommes, de bêtes, d'astres ou d'autres choses faites pour leur rendre un

(1) On lit dans *Job* (I, 4) : « Que ses fils allaient « les uns chez les autres, et qu'ils donnaient des re- « pas chacun à leur jour. »

Cet usage se voit encore chez les Chinois, qui ont des *confréries du mois*, c'est-à-dire, des sociétés composées de trente membres, dont chacun traite ses confrères un jour du mois. (*Hist. de la Chine*, par Semedo, part. I, ch. 13.)

culte superstitieux, soit en relief, en bosse, en peinture, en bois, en pierre, en terre, en cuivre, en or ou en argent, tout ce qui conduit à l'idolâtrie : *Vous n'aurez point de dieux étrangers en ma présence; vous ne vous ferez point d'image en sculpture, ni aucune représentation de ce qui est en haut dans le ciel, ou de ce qui est en bas sur la terre, ni de ce qui est dans les eaux sous la terre.* Mais les meilleurs interprètes remarquent qu'il faut limiter cette défense, qui est générale, par les paroles du *Lévitique* (XXVI, 1), où le même précepte est répété : *Ut adoretis ea.* Vous ne ferez point de ces choses pour les adorer. On sait que Moïse lui-même fit des chérubins, et les plaça sur l'arche; que Salomon mit aussi plusieurs figures de chérubins dans le sanctuaire, qu'il fit faire des figures de taureaux de bronze pour soutenir la mer d'airain. Lors donc qu'il n'y avait point de danger d'idolâtrie, Dieu ne défendait point les figures ni les représentations faites simplement pour servir d'ornements.

Le terme hébreu *pesel*, que la Vulgate a rendu par *sculptile* (*Exod.* XX, 3, 4), c'est-à-dire, image de sculpture, est traduit dans les Septante par *idolum*, une vaine représentation; et dans Onkélos, par *zelum*, qui signifie *une image*, une peinture. Ainsi on peut entendre sous ce terme toutes sortes de figures en relief; et sous le nom d'*omnem similitudinem* que la Vulgate emploie ensuite, toutes sortes de représentations, soit en peinture, en broderie, tapisserie, émail, gravure, etc.

Reptiles, en latin *reptilia*, en grec *herpeta*, en hébreu *ramisim*, signifient les animaux qui n'ont point de pieds, ou qui les ont si courts qu'ils paraissent ramper sur la terre. Ainsi les serpents, les vers de terre, les sauterelles, les chenilles, les mouches, passent pour reptiles (1). Les Hébreux mettent aussi au nombre des reptiles les poissons, de quelque nature et de quelque forme qu'ils soient. Ce nom s'étend même quelquefois aux animaux terrestres qui ne sont pas de la nature des gros animaux de service, ni des grandes bêtes sauvages. En un mot, *repere super terram*, se met quelquefois pour se mouvoir, aller et venir sur la terre, comme font tous les animaux à quatre pieds.

Rhinocéros, genre d'animaux mammifères, de la famille des pachydermes, et dont les espèces sont reconnaissables, en ce qu'elles portent une ou deux cornes sur le nez. Ces animaux, d'une taille gigantesque, vivent en Asie et en Afrique. On attribuait autrefois à leurs cornes des vertus alexitères tout-à-fait merveilleuses. Le nom de *rhinocéros* se trouve dans la Vulgate en ces endroits : *Nomb.* XXIII, 22; XXIV, 8. *Deut.* XXXIII, 17. *Job.* XXXIX, 9, 10. L'hébreu *réem* se traduit, dans la Vulgate et dans les Septante, assez indifféremment par *monoceros, unicornis*, ou *rhinocéros*.

(1) Les zoologistes modernes réservent le nom de reptiles à une classe d'animaux vertébrés, à sang rouge et froid, qui, dans leur état parfait, respirent constamment l'air par des poumons, et n'ont ni poils, ni mamelles, ni plumes. On a divisé les reptiles en quatre ordres, qui sont les *chéloniens*, les *sauriens*, les *ophidiens* et les *batraciens*.

Roi du repas. Dans les grands festins, on créait un roi qui assignait à chacun sa place. Ce roi était élu par le sort, ou était choisi par celui qui donnait le repas. Il commandait, et on était obligé de lui obéir. L'auteur du livre de l'*Ecclésiastique* parle de cette coutume : *Vous a-t-on établi roi du festin? ne vous en élevez point; soyez parmi eux comme l'un d'eux; ayez soin d'eux, et, après cela, asseyez-vous. Prenez votre place après que vous vous serez acquitté de tous vos devoirs, afin que vous vous réjouissiez en les voyant contents, et que vous receviez en récompense la couronne des grâces.* Il semble que cet usage était connu, non seulement chez les Grecs et chez les Latins, mais aussi chez les Perses. Dans le festin d'Assuérus, il n'y avait point de roi du repas, *nec erat qui nolentes cogeret ad bibendum :* chacun y buvait à sa soif, sans que le roi du repas prescrivît à personne le nombre de coups qu'il devait boire. Empédocle se plaignait d'un roi du festin qui lui avait commandé de boire, et qui avait ordonné, s'il ne buvait pas, qu'on lui versât du vin sur la tête.

Rois. Les Israélites n'ont commencé à avoir des rois de leur nation que depuis Saül. Avant lui, ils furent gouvernés d'abord par des anciens, comme dans l'Égypte; puis par des chefs suscités par Dieu, comme Moïse et Josué; puis par des juges, comme Othoniel, Aod, Samgar, Gédéon, Jephté, Samson, Héli, Samuel; et enfin par des rois, comme Saül, David, Salomon, Roboam.

Sous l'ancienne loi, les princes laïques exerçaient l'autorité civile envers les prêtres comme envers tous leurs autres sujets; mais leur pouvoir ne s'étendait pas au spirituel. Ainsi Salomon aurait pu condamner à mort Abiathar, coupable de trahison envers son souverain, s'il n'avait voulu user de clémence (III *Rois* II, 26). Quant au caractère sacerdotal d'Abiathar, jamais Salomon ne put l'en dépouiller, ainsi qu'on le voit plus bas (IV, 4). Le texte dit seulement que Salomon exila ce prêtre, qui, par cela seul, se trouva dans l'impossibilité d'exercer ses fonctions. Ainsi Puffendorf et d'autres protestants sont tombés dans une grave erreur, quand ils ont voulu prouver, par ce passage, que l'autorité royale est supérieure à l'autorité ecclésiastique.

Rois (*livres des*). Nous avons dans nos *Bibles* quatre livres qui portent le nom de *Livres des Rois*. Anciennement, dans les *Bibles* hébraïques, ils n'en faisaient que deux, dont le premier portait le nom de *Samuel*, et l'autre celui *des Rois* ou *des Règnes*. A présent dans les exemplaires hébreux, comme dans les grecs et dans les latins, il y a quatre livres, dont les deux premiers portent dans l'hébreu le nom de *Samuel*, et les deux derniers celui *des Rois*. Les Grecs les citent tous quatre sous le nom de *Livres des Règnes*, et les Latins sous le nom de *Livres des Rois*.

Rue (*ruta*), herbe domestique assez connue. Jésus-Christ (*Luc* XI, 42) reproche aux pharisiens que, par

une mauvaise affectation, ils payaient la dîme de la menthe et de la rue qui croissaient dans leurs jardins, et qui, pour cette raison, n'étaient pas en rigueur soumises à la loi qui commandait la dîme.

S

Sabactani. On lit ce terme dans l'Évangile. Jésus-Christ étant à la croix, s'écria : *Eli*, *Eli*, *lama sabactani!* Mon Dieu, mon Dieu, pourquoi m'avez-vous abandonné! C'est une corruption de l'hébreu *asabtani* ou *azabta-ni*, *vous m'avez abandonné;* ce qui est tiré du Psaume xxi.

Sabaoth, ou plutôt *Zabaoth;* nom hébreu, qui signifie les armées : *Jehova sabaoth*, le Seigneur des armées, soit qu'on l'entende des armées du ciel, c'est-à-dire, des anges, ministres du Seigneur, ou des astres, qui sont comme une armée rangée en bataille, exécutant la volonté de Dieu ; soit enfin qu'on l'explique du peuple du Seigneur de l'ancienne et de la nouvelle alliance, qui est véritablement l'armée du Seigneur, dont Dieu est le chef et le commandant.

Sabbat. Ce terme, en hébreu, signifie *le repos.* Dieu ayant créé le monde dans l'espace de six jours, se reposa le septième jour, c'est-à-dire, il cessa de produire au-dehors de nouveaux êtres sensibles. Il bénit ce jour-là et le sanctifia, parce qu'il s'y était reposé. il le destina dès lors à son culte ; et les Hébreux, dans la suite, pour conserver la mémoire de la création, sanctifièrent par son ordre le jour du sabbat, ou le septième jour, en s'abstenant de toute œuvre servile, et en s'employant au service du Seigneur, à l'étude de sa loi, et à la prière.

Sabbat se prend quelquefois simplement pour *le repos;* quelquefois pour la félicité éternelle. Voy. *Hébr.* ix, 9; et iv, 4 et suiv.

Sabbatha. Les jours de sabbat se prennent pour toutes les fêtes des Juifs. *Sabbatha mea custodite;* gardez mes fêtes, c'est-à-dire, la fête de Pâque, la Pentecôte, les Tabernacles et les autres.

Sabbathum se prend aussi pour toute la semaine : *Jejuno bis in sabbatho*, je jeûne deux fois la semaine. *Una sabbathi*, le premier jour de la semaine.

Sabbat (le) *transféré au dimanche.* L'obligation de donner à Dieu une partie de notre temps, pour être employée à son culte et à son service, est fondée sur le droit naturel. La loi de Moïse avait fixé ce jour au septième, ou au jour du sabbat. Les apôtres pour honorer le jour de la résurrection de Jésus-Christ, l'ont déterminé de même au septième jour, et l'ont fixé au dimanche, qui est le premier jour de la semaine, selon les Hébreux, et le jour consacré au soleil, selon les païens. Voyez l'article *Dimanche.*

L'année sabbatique se célébrait, parmi les Juifs, de sept ans en sept ans, et on y laissait reposer la terre sans la cultiver. Ils rendaient la liberté aux esclaves, et chacun rentrait dans ses héritages aliénés.

Sacrificateurs. Voy. *Prêtre.*

Sacrifice. Le sacrifice est une offrande qu'on fait à Dieu sur les autels par la main d'un légitime ministre, pour reconnaître sa puissance et lui rendre hommage. Le sacrifice diffère de la simple oblation en ce que, dans le sacrifice, il faut qu'il y ait changement réel ou destruction dans la chose offerte, au lieu que l'oblation n'est qu'une simple offrande du don. Les sacrifices sont aussi anciens que le monde. Comme les hommes ont toujours été dans l'obligation de reconnaître le souverain domaine de Dieu sur leur personne et sur ce qui leur appartenait, et qu'il s'est toujours trouvé des personnes qui se sont fidèlement acquittées de ce devoir, on peut dire qu'il y a toujours eu des sacrifices dans le monde.

Adam et ses fils, Noé et ses descendants, Abraham et les siens, Job et Melchisédech, avant la loi, ont offert à Dieu de vrais sacrifices; la loi n'a fait que régler la qualité, le nombre, les circonstances des sacrifices. Auparavant, tout cela était arbitraire : on offrait les fruits de la terre, la graisse ou le lait des animaux, les toisons des brebis, ou le sang et la chair des victimes : chacun suivait sa dévotion, son zèle, son goût, sa reconnaissance; mais la loi fixa aux Juifs ce qu'ils devaient offrir, et en quelle quantité. Avant la loi, chacun était prêtre et ministre de ses propres sacrifices ; du moins il lui était libre de choisir, pour présenter ses victimes, quel prêtre il jugeait à propos. Ordinairement on déférait cet honneur aux plus anciens, aux chefs de famille, aux princes, aux plus gens de bien. Depuis Moïse, cela fut réservé à la seule famille d'Aaron.

On dispute si au commencement il y avait d'autres sacrifices que les holocaustes : il n'en paraît point d'autres dans l'Écriture. Les thalmudistes assurent qu'Abel n'offrit que des holocaustes, consumant toute la chair de l'hostie par le feu, parce qu'il ne lui était pas permis d'en manger. Grotius ne croit pas que ce patriarche offrît des sacrifices sanglants. Le texte de Moïse porte qu'il offrait *des premier-nés de son troupeau*, *et de leurs graisses;* mais l'hébreu se peut traduire par *des prémices et du lait.*

Les Hébreux n'avaient proprement que trois sorte de sacrifices ; savoir, *l'holocauste*, *le sacrifice pour le péché*, ou le sacrifice d'expiation, et *le sacrifice pacifique* ou d'actions de grâces (1). Il y avait, outre cela,

(1) « Salomon, pour hosties pacifiques, égorgea et immola au Seigneur vingt-deux mille bœufs et cent vingt mille brebis. » (III *Rois* viii, 63.) Voltaire veut faire passer pour une exagération le nombre de victimes énoncé en cet endroit. On voit dans la description du Tonquin, par Tavernier, des exemples de victimes bien plus nombreuses; le roi régnant envoyait aux temples des idoles cent mille têtes de chaque espèce.

Il faut remarquer de plus que Salomon n'a pas immolé toutes ces victimes en un jour, mais successivement pendant la quinzaine qu'il a retenu à Jérusalem tout le peuple d'Israël, qui a été admis à ces repas sacrés. C'est donc en pure perte que le philosophe de Ferney fait de l'esprit en disant : « Ajoutez-y le pain et le vin, c'est un grand repas. » Il n'a point pensé au grand nombre des convives et des repas.

différentes sortes d'offrandes, de grains, de farine, de gâteaux, de vin, de fruits, et une espèce de sacrifice qui ne se rapporte à aucun de ceux que nous venons de nommer, qui est celui où l'on mettait en liberté l'un des deux passereaux que l'on offrait pour la purification du lépreux, et le bouc émissaire que l'on menait dans un lieu éloigné et escarpé, où on le laissait en liberté : ces animaux, ainsi livrés à eux-mêmes, étaient considérés comme des victimes d'expiation, qui étaient chargées des péchés de ceux qui les avaient offertes.

Saducéens. Les saducéens, disciples de Sadoc, formaient une des quatre principales sectes des Juifs. Ce qui les distinguait principalement des autres Juifs était le sentiment qu'ils avaient sur l'existence des anges, sur l'immortalité de l'âme. Ils ne niaient pas que nous n'eussions une âme raisonnable ; mais ils soutenaient qu'elle n'était pas immortelle, et par une conséquence naturelle, ils niaient les peines et les récompenses de l'autre vie. Ils prétendaient aussi que ce que l'on dit de l'existence des anges, et de la résurrection future, ne sont que des chimères. Saint Épiphane, et après lui saint Augustin, ont avancé que les saducéens niaient le Saint-Esprit ; mais ni Josèphe, ni les Évangélistes ne les accusent d'une semblable erreur. On leur a aussi imputé de croire Dieu corporel, et de ne pas admettre les prophéties.

Safran (*crocus*), en hébreu *carcos* ou *corcos*, plante fort connue (1). Sa fleur est de couleur bleue, au milieu de laquelle il sort certains filets de couleur jaune, dont l'odeur est très-agréable. Salomon, dans le *Cantique des Cantiques*, la joint à d'autres aromates, *nardus, et crocus, et fistula*, etc. Jérémie parle des habits de couleur de safran, *qui nutriebantur in croceis*. Mais l'hébreu de Jérémie signifie plutôt la pourpre, ou le cramoisi.

Sagan. Les Hébreux appellent ainsi le vicaire ou le lieutenant du souverain pontife, qui suppléait à son office, et qui en faisait les fonctions en l'absence du grand-prêtre, ou lorsqu'il lui était arrivé quelque accident qui le mettait hors d'état de les faire en personne, ce dont on a quelques exemples dans l'Histoire de Josèphe. Les Juifs croient que l'office de ces sagans est très-ancien parmi eux. Ils tiennent que Moïse était *sagan* d'Aaron. Je ne trouve pas le nom de *sagan* en ce sens dans l'Écriture, mais il est fréquent dans les rabbins.

Sagan se met aussi pour les princes, les grands du royaume ; et ce terme se rencontre souvent en ce sens dans les livres d'*Esdras* et de *Néhémie*, dans *Isaïe*, *Jérémie*, *Ézéchiel* et *Daniel*. *Sagan* est plutôt chaldéen qu'hébreu ; et il y a toute apparence que c'est des Chaldéens que les Hébreux l'ont pris pour marquer les princes, le grands de la cour, les magistrats, les puissants, non seulement parmi les Babyloniens, mais aussi parmi les Hébreux. Saint Jérôme traduit ordinairement ce terme par *les magistrats*, et les Septante par *les satrapes*, *les princes*, *les chefs*, *les gouverneurs*.

Sage, *le sage*. On donne ordinairement cette épithète par excellence à Salomon. On met aussi le nom de *sage* pour un homme pieux, prudent, éclairé, savant, craignant Dieu, vertueux, etc.

Sage-Femme (*obstetrix*). Il est parlé des sages-femmes dans la *Genèse* et dans l'*Exode*. Phua et Séphora étaient deux sages-femmes de l'Égypte auxquelles Pharaon ordonna, quand elles accoucheraient des femmes israélites, de faire mourir tous les enfants mâles, et de ne réserver que les filles. Josèphe, suivi de plusieurs interprètes, croit que ces sages-femmes étaient Égyptiennes. Les Hébreux, saint Augustin et quelques autres, soutiennent qu'elles étaient Israélites. Les rabbins prétendent même que Phua est la même que Jocabeb, mère de Moïse et d'Aaron ; et que Séphora est Marie, fille de Jocabeb, et sœur de Moïse et d'Aaron ; ce qui est contre toute vraisemblance, quoiqu'il soit fort probable qu'elles étaient de la race des Hébreux, puisqu'elles témoignèrent tant de crainte de Dieu dans cette rencontre ; et d'ailleurs, quelle apparence que les Hébreux, qui avaient tant d'éloignement pour les Égyptiens, eussent voulu employer des personnes de cette nation pour servir leurs femmes dans leurs couches ?

Il y avait, sans doute, plus de deux sages-femmes dans un si grand peuple ; mais Phua et Séphora étaient les plus connues. L'Écriture dit qu'elles n'obéirent pas au commandement du roi, et que, retenues par la crainte de Dieu, elles conservèrent les enfants mâles. Et lorsque Pharaon leur en fit des reproches, elles répondirent : Les femmes des Hébreux ne sont pas comme les Égyptiennes, car elles savent elles-mêmes accoucher ; et avant que nous soyons venues, elles sont délivrées. Le texte hébreux porte à la lettre : *Les femmes des Hébreux sont des bêtes farouches ;* elles accouchent avec autant de facilité que les bêtes de la campagne. D'autres traduisent : *Elles sont si pleines de vigueur*, qu'elles n'ont pas besoin du secours de sages-femmes pour accoucher. On croit qu'elles firent un mensonge en disant cela au roi ; car, quoique les femmes égyptiennes, et en général les femmes d'Orient, accouchent avec beaucoup de facilité, et que souvent elles n'aient pas besoin de sages-femmes, on ne peut pas dire que cela ait été général pour toutes les femmes des Hébreux. Et quand Moïse dit que Dieu les récompensa *et établit leurs maisons*, en considération de la crainte de Dieu qu'elles avaient fait paraître, il ne loue pas ni n'approuve pas le mensonge, mais seulement la piété, la compassion, la crainte de Dieu, dont elles donnèrent des marques dans cette rencontre : *Remunerata est benevolentia, non fallacia ; benignitas mentis, non iniquitas mentientis.*

Au lieu de ces paroles : *Dieu établit leurs maisons*, l'hébreu porte simplement : *Il leur bâtit des maisons*.

(1) Genre de la famille des iridées. Le safran cultivé (*crocus sativus*) est une plante bulbeuse, vivace, dont on récolte soigneusement les stygmates, qui dans le commerce, porte le nom de *safran oriental*. Les médecins administrent le safran comme anodin et emménagogue. Les peintres et les teinturiers en font aussi un usage fréquent.

Ce que les uns entendent comme si Pharaon avait fait faire exprès des maisons pour y loger ces sages-femmes, afin que les femmes des Hébreux s'y rendissent pour y faire leurs couches en présence des commissaires nommés par le roi, qui examinaient si les enfants étaient mâles ou femelles. D'autres le rapportent à Dieu, qui les récompensa en leur donnant une nombreuse postérité ; car c'est le sens de cette parole : *Il leur bâtit des maisons.* Mais le texte hébreu fait voir que cela regarde non les sages femmes, mais les Hébreux, dont Dieu établit les maisons en leur donnant beaucoup d'enfants.

Sages de Chaldée. Voy. *Mages.*

Sagesse ; en latin, *sapientia ;* en grec, *sophia ;* en hébreu, *chachemah.* Les Juifs donnent une bien plus grande étendue au nom de *sage* et à celui de *sagesse*, que ni les Grecs ni les latins. Chez eux, la sagesse se met, 1° pour l'intelligence, la connaissance des choses surnaturelles et divines. Elle se trouve souvent de cette sorte dans les Psaumes et dans les livres sapientiaux. C'est là proprement *la sagesse* que Salomon demanda à Dieu avec tant d'instance, et que Dieu lui accorda avec tant de libéralité.

2° *Sagesse (la)*, se prend pour l'adresse à inventer et à exécuter les divers ouvrages où il faut plus d'invention et d'industrie que de force de corps. Par exemple, Dieu dit à Moïse qu'il a rempli de sagesse, d'intelligence et de science Béséléel et Ooliab, pour inventer et exécuter toutes sortes d'ouvrages pour la perfection du tabernacle.

3° *Sagesse (la)*, est mise pour la ruse, la finesse, et cela en bonne et en mauvaise part. Par exemple, Moïse dit que Pharaon usa de sagesse ou d'industrie pour opprimer le peuple Juif dans l'Égypte. Il est remarqué que Jonadab, ami d'Amnon, et neveu de David, était très-sage, c'est-à-dire, très-rusé, très-adroit. Et Job dit que Dieu surprend les sages dans leur sagesse. Et Salomon : *La sagesse du rusé consiste à connaître sa voie*, etc.

4° *Sagesse (la)*, se prend pour la doctrine, la science, l'expérience. Par exemple, *la sagesse réside dans les vieillards ;* et : *Le sage vous découvrira-t-il la science des vents ?* vous en décrira-t-il la cause et la source ? *Qui fera le dénombrement des cieux par sa sagesse ?* Et le Psalmiste : L'aspic n'écoutera pas la voix du *sage enchanteur*, ou de l'enchanteur habile, entendu. Pharaon établit Joseph sur toute sa maison, pour enseigner la sagesse et la prudence à ses anciens et à ses conseillers. Enfin l'Écriture donne quelquefois le nom de sage aux magiciens, aux enchanteurs, aux tireurs d'horoscope, aux devins, aux interprètes des songes.

5° *Sagesse (la)*, se met pour la sagesse éternelle, le Verbe, le Fils de Dieu. C'est par sa sagesse que Dieu a affermi les cieux et fondé la terre ; c'est cette sagesse que Dieu a possédée au commencement de ses voies ; c'est elle qui existait avant que Dieu créât aucune chose, et qui accompagnait le Créateur dans la production des êtres sensibles. Elle a été établie sur toutes les créatures, etc. Voyez aussi les livres de *la Sagesse* et de *l'Ecclésiastique*, où l'on trouve des éloges magnifiques non seulement de la sagesse comme vertu, mais aussi comme Verbe, et Fils unique de Dieu, engendré avant tous les temps.

6° Saint Paul parle de la sagesse de la chair, de la sagesse du monde ; de la sagesse humaine opposée à la vraie sagesse, à la sagesse de Jésus-Christ, à la sagesse de l'esprit, et saint Jacques parle d'une sagesse terrestre, animale et diabolique, opposée à la sagesse qui vient d'en-haut, et qui est premièrement chaste, puis amie de la paix, modérée et équitable, susceptible de tout bien, pleine de miséricorde et des fruits des bonnes œuvres. Elle ne juge point, elle n'est point dissimulée, etc.

Sagesse des Égyptiens, dont Moïse fut instruit. Voy. *Sciences.*

Sagesse. Le livre de Sagesse, ou comme lisent les Grecs, *Sagesse de Salomon*, est cité, par quelques anciens, sous le nom grec de *Panaretos*, comme qui dirait, recueil ou trésor de toute vertu, ou instruction pour nous conduire à la vertu. La fin principale que l'auteur de cet ouvrage se propose est d'instruire les rois, les grands et les juges de la terre. Il leur adresse son discours, et proportionne ses maximes à leurs besoins. Pour les porter plus efficacement à l'étude de la sagesse, il emprunte le nom de Salomon, il leur parle au nom de ce grand prince, et le propose pour modèle. Il leur enseigne les moyens pour acquérir la sagesse, et leur fait voir que la voie pour y parvenir n'est nullement difficile. Il menace les méchants des jugements de Dieu ; il les représente dans le désespoir où ils seront dans l'autre vie, à la vue du bonheur des justes. Il prouve les avantages que la sagesse procure aux hommes ; il fait l'éloge non-seulement de la sagesse vertu, mais aussi de la sagesse éternelle et increée. Enfin on ne trouve en aucun autre livre de l'Écriture des idées plus nobles et plus grandes de la Divinité que dans celui-ci.

Le texte original de cet ouvrage est grec ; et il n'y a nulle apparence qu'il ait jamais été écrit en hébreu, quoi qu'en aient pensé quelques auteurs. On n'y voit point les hébraïsmes et les barbarismes qui sont presque inévitables à ceux qui traduisent un livre sur l'hébreu. L'auteur écrivait assez bien en grec, il avait lu Platon et les poètes grecs ; il emprunte même des expressions qui sont propres aux poètes grecs ; comme l'ambroisie, le fleuve de l'oubli, le royaume de Pluton, où d'Adès, etc. Son style est enflé d'épithètes, guindé, obscur, poétique et figuré. Les anciens Juifs en ont eu quelque connaissance, et l'ont quelquefois cité ; mais ce qu'ils en rapportent est pris sur le grec. Il cite toujours l'Écriture suivant les Septante, lors même que ceux-ci s'éloignent de l'hébreu ; ce qui est une preuve que le livre a été écrit originairement en grec.

La traduction latine que nous avons de ce livre n'est point de saint Jérôme ; c'est l'ancienne Vulgate usitée dans l'Église dès le commencement, et faite

sur le grec longtemps avant saint Jérôme. Ce saint docteur avoue qu'il n'a pas touché à la traduction de cet ouvrage. Le traducteur est très-ancien, et très-attaché à son texte. Mais, quoiqu'il ait vécu dans un temps où la langue latine était dans sa pureté, il emploie souvent des termes qui ne sont pas du bel usage. Par exemple, il met *honestas*, pour les richesses; *honestus*, pour un homme riche; *respectus* ou *visitatio*, pour la punition que Dieu exerce contre les impies; *supervacuitas*, pour la vanité, la vaine gloire; *animalia supervacua*, des animaux nuisibles, et dangereux.

L'auteur du livre dont nous parlons est entièrement inconnu.

Saisons. Il paraît que les Hébreux ne distinguaient que deux saisons, l'été et l'hiver; ils n'ont pas de terme qui signifie le printemps ni l'automne. Les rabbins modernes appellent ces deux dernières saisons *temps des primeurs*, *temps des récoltes ou vendanges*.

Salive. La salive de celui qui est incommodé de la gonorrhée rendait impur celui sur qui elle tombait par hasard; il demeurait souillé jusqu'au soir, et n'était purifié qu'après s'être lavé avec ses habits. Cracher au visage de quelqu'un était un des plus grands outrages qu'on lui pût faire. Voyez *Nomb*. xii, 14: *Si son père lui eût craché au visage, ne devait-elle point demeurer au moins sept jours chargée de confusion?* La veuve d'un homme mort sans enfants pouvait cracher au visage du frère ou du proche parent de son mari, s'il ne voulait la prendre pour femme. Les soldats crachèrent au visage de notre Sauveur dans sa passion.

Sandales. On trouve le nom de *sandales* dans trois endroits de l'Écriture. Judith, allant au camp d'Holoferne, mit à ses pieds des sandales, et Holoferne fut pris par les yeux, ayant vu les sandales de Judith: *Sandalia ejus rapuerunt oculos ejus*. C'était donc une chaussure magnifique, et d'une beauté extraordinaire, qui était propre aux dames de condition et aux personnes qui se piquaient de beauté. Elles avaient d'ordinaire des esclaves qui portaient leurs sandales, qui étaient quelquefois d'or ou d'autre matière précieuse, et souvent elles avaient des boîtes pour serrer ces sandales. Ces boîtes sont nommées, dans Ménandre, *sandalothecæ;* et les esclaves qui portaient ces chaussures sont appelés, dans les auteurs latins, *sandaligeruli pueri* ou *sandaligerulæ puellæ*. Saint Jean-Baptiste dit qu'il ne s'estime pas digne d'être le porte-sandales du Sauveur: *Cujus non sum dignus calceamenta portare*. Les auteurs profanes ont dit qu'Hercule, devenu l'esclave d'Omphale, reçut souvent des coups de sa sandale.

Mais il y avait aussi des sandales qui servaient aux hommes, et qui n'étaient nullement précieuses. Jésus-Christ en permet l'usage à ses disciples. Des nations entières, comme les Nabathéens, en portaient. D'abord, les sandales ne furent que des semelles liées par-dessus le pied par des liens ou des courroies, ensuite on les couvrit; enfin, on nomma même les souliers sandales; et dans les auteurs qui parlent des rits et des ornements ecclésiastiques, on trouve le nom de *sandales* pour marquer les souliers précieux que les prélats portent dans les cérémonies. On peut voir Benoît Baudouin dans son traité *De Calceo antiquo;* M. Ducange, *Glossar., Sandalia;* Saumaise sur Tertullien, *De Pallio*, etc.

Sang. Dieu défendit, dès le commencement du monde, de manger ni le sang seul, ni le sang mêlé avec la chair, c'est-à-dire, les chairs étouffées et dont on aurait pas tiré le sang, parce que l'âme de l'animal est dans le sang; c'est-à-dire, la vie animale dépend tellement du sang, que l'animal ne peut vivre sans cela. De là viennent les diverses acceptions du terme *sang*.

1° Il se prend pour la vie: *Dieu répétera le sang de l'homme*, c'est-à-dire, il punira l'homicide, de quelque manière qu'il soit arrivé.

2° *Le sang* se met pour la parenté. Nul ne s'approchera de la femme qui est sa proche parente: *Ad proximam sanguinis sui.*

3° *Le sang* se met pour ce qui arrive d'ordinaire aux femmes: *Qui coierit cum muliere in fluxu menstruo..... ipsaque aperuerit fontem sanguinis sui, interficientur ambo*. Et: *Si coierit cum eâ vir tempore sanguinis menstrualis, immundus erit septem diebus..... Si peperit masculum, triginta tribus diebus manebit in sanguine purificationis suæ.*

4° *La chair et le sang* sont souvent opposés à l'esprit et à la raison. « Ce n'est pas la chair et le sang qui vous ont révélé cela; c'est mon Père qui est dans les cieux. » « La chair et le sang ne posséderont point le royaume de Dieu. »

5° Le vin est aussi nommé *le sang de la vigne: Sanguinem uvæ biberet meracissimum.* Et Juda lavera son manteau dans le sang du raisin.

6° Les prêtres sont établis de Dieu pour juger entre lèpre et lèpre, *entre sang et sang;* c'est-à-dire, pour juger dans les matières criminelles, et où il s'agit de la mort d'un homme, si le meurtre est casuel ou volontaire, ou s'il est digne de pardon.

7° David dit qu'il ne boira point le sang de ses héros, qui avaient exposé leur vie pour lui aller quérir de l'eau à la citerne de Bethléem, c'est-à-dire, qu'il ne boira pas de cette eau qui a failli de leur coûter la vie.

8° Dieu s'était réservé le sang de toutes les victimes, comme maître absolu de la vie et de la mort. On devait répandre le sang des animaux sur son autel ou au pied de son autel, selon la nature des sacrifices; et si l'on était trop éloigné du temple, on le versait à terre et on le couvrait de poussière. Ce sang des victimes de l'*ancien Testament* n'était que la figure du sang que Jésus-Christ a versé pour nous, et qui nous a mérité le pardon de nos péchés.

Sanglier (*aper* ou *singularis ferus*). Cet animal était impur, de même que le porc. Le prophète se plaint, dans les *Psaumes*, que le sanglier de la forêt a ravagé

la vigne du Seigneur : *Singularis ferus depastus est eam.* Ce qu'on entend ou de Sennachérib, ou de Nabuchodonosor, ou d'Antiochus Épiphanes, qui ravagèrent la Judée. Le terme hébreu *sis* se met, en général, pour tous les animaux sauvages (Voy. *Psaume* XLIX, 11). Le syriaque l'entend, dans l'endroit cité, de *l'âne sauvage ;* et le chaldéen, du *coq sauvage.*

Sangsue, sorte de ver aquatique, de couleur noire ou brune, qui s'attache à la chair, et qui ne la quitte point qu'il ne soit entièrement plein de sang : *Non missura cutem, nisi plena cruoris hirudo*, dit Horace. Salomon, dans les *Proverbes*, dit que la sangsue a deux filles qui ne disent jamais : C'est assez. Cette sangsue est la cupidité ; ses deux filles sont l'avarice et l'ambition, qui ne sont jamais remplies. Les Septante portent *trois filles*, au lieu de deux filles. Bochart croit que le terme hébreu *halukah*, que les Septante et la Vulgate ont traduit par *sangsue*, signifie le destin ; et que les deux filles de ce destin sont le tombeau et l'enfer, qui ne disent jamais : C'est assez.

Sanhédrin ou Sanhédria, mot corrompu et formé sur le grec *sunédrion*, qui signifie *assemblée*, comme celles des parlements et des cours souveraines, où plusieurs juges et plusieurs conseillers s'assemblent pour juger des grandes affaires. Les Juifs nomment *sanhédrin* ou *beth-din*, maison du jugement, une compagnie de soixante-dix sénateurs, qui s'assemblaient dans une salle du temple de Jérusalem, et qui y décidaient les plus importantes affaires de la nation. Le chef de cette assemblée était appelé *nasi* ou *prince ;* son lieutenant, *ab-beth-din*, père de la maison du jugement ; et son sous-lieutenant, *chucam*, c'est à-dire, sage. Les autres se nommaient *anciens*, ou sénateurs. La salle où ils s'assemblaient était sphérique. La moitié était bâtie au-dedans du temple, et l'autre moitié au-dehors, c'est-à-dire, qu'il y avait un demi-cercle de la salle qui était au-dedans de l'enceinte du temple ; et comme il n'était jamais permis de s'asseoir dans le temple, ils disent que c'est là où les parties demeuraient debout. L'autre moitié, ou l'autre demi-cercle de la salle, s'étendait hors du lieu saint ; et c'est là où les juges étaient assis.

Le *nasi*, ou prince, était sur un trône au fond de la salle, ayant le lieutenant à sa droite et son sous-lieutenant à sa gauche. Les autres sénateurs étaient rangés de suite à ses deux côtés. Cette salle était appelée *liscath-haggazith*, la salle au pavé de pierres ; et quelques-uns croient que c'est elle qui est nommée, dans saint Jean, *lithostrôtos*, pavée de pierres. Ils supposent (ce qui ne me paraît nullement probable) que les Juifs accusateurs de Jésus-Christ, n'ayant pas voulu entrer dans le prétoire, de peur de se souiller, Pilate eut la complaisance de se transporter au sanhédrin pour écouter leurs accusations contre le Sauveur.

Les rabbins prétendent que le sanhédrin a toujours subsisté dans leur nation, depuis Moïse jusqu'après la ruine du temple par les Romains. Ils en trouvent l'établissement dans ce qui arriva dans le désert quelque temps après que le peuple fut parti de Sinaï. Moïse, rebuté par les murmures continuels des Israélites, s'adressa à Dieu pour le prier de le décharger au moins d'une partie du poids du gouvernement. Alors le Seigneur lui dit : Assemblez-moi soixante-dix des anciens d'Israël ; vous les mènerez à l'entrée du tabernacle, je vous y apparaîtrai, et je prendrai de l'esprit qui est en vous pour le leur communiquer, afin qu'ils vous aident à porter le poids du gouvernement. Le Seigneur répandit donc de son esprit sur ces hommes qui commencèrent dès lors à prophétiser, et qui ne cessèrent plus depuis ce temps-là. Le sanhédrin était composé de soixante-dix conseillers, six de chaque tribu ; et Moïse, comme président, faisait le soixante-onzième. Pour montrer une succession non interrompue des juges du sanhédrin, il n'y a rien que ses partisans ne mettent en œuvre ; ils le trouvent où d'autres n'en voient pas même l'ombre et l'apparence. On peut voir Grotius en plusieurs endroits de ses commentaires sur l'Écriture, et dans son premier livre *de Jure Belli et Pacis*, c. III, art. 20 ; et Selden, dans son grand ouvrage divisé en trois tomes, où il traite *de Synedriis veterum Hebræorum.* Enfin on peut voir la Dissertation de Calmet sur la police des anciens Hébreux, imprimée avec notre commentaire sur les *Nombres.*

Quant aux qualités personnelles des juges de cette compagnie, leur naissance devait être pure ; souvent on les prenait de la race des prêtres ou des lévites ou du nombre des juges inférieurs, ou du petit sanhédrin, qui n'était que de vingt-trois juges (Voyez l'article *Juges*). Ils devaient être savants dans la jurisprudence de la loi écrite et non écrite ; ils étaient obligés d'étudier la magie, la divination, les sortiléges, la médecine, l'astrologie, l'arithmétique et les langues. Les Juifs disent qu'ils devaient savoir jusqu'à soixante-dix langues, c'est-à-dire, qu'ils les devaient savoir toutes ; car les Hébreux n'en reconnaissaient que soixante-dix, et peut-être en admettaient ils un trop grand nombre. On excluait du sanhédrin les eunuques, à cause de leur cruauté ; les usuriers, les joueurs de jeux de hasard, ceux qui avaient des difformités corporelles, ceux qui dressaient des pigeons à en appeler d'autres dans les colombiers, et ceux qui faisaient trafic de fruits dans l'année sabbatique. Quelques-uns en excluent aussi le grand prêtre et le roi, à cause de leur trop grand pouvoir ; mais d'autres veulent que les rois y aient toujours présidé, tant qu'il y en eut dans Israël. Enfin, on voulait que les membres du sanhédrin fussent d'un âge mûr, riches et bien faits de corps et de visage. Nous parlons suivant l'idée des rabbins, sans prétendre garantir leurs sentiments ; nous nous en sommes assez expliqués dans la Dissertation ci-devant citée.

L'autorité du grand sanhédrin était immense. Cette compagnie jugeait des grandes causes qui lui étaient portées par appel des tribunaux inférieurs, le roi, le grand prêtre, les prophètes, y étaient soumis. Si le roi péchait contre la loi, par exemple, s'il épousait

plus de dix-huit femmes, s'il avait trop de chevaux, s'il amassait trop d'or ou d'argent, le sanhédrin le faisait dépouiller et fouetter en sa présence ; mais la peine du fouet n'était pas, dit-on, ignominieuse parmi les Hébreux, et le roi prenait ce châtiment par forme de pénitence, et choisissait lui-même celui qui devait lui donner les coups. Les affaires générales de la nation étaient aussi portées au sanhédrin. Le droit de juger à mort était réservé à cette compagnie, et ce jugement ne pouvait se prononcer ailleurs que dans la salle nommée *laschat-haggazith ;* d'où vient que les Juifs quittèrent cette salle dès que le droit de vie et de mort leur fut ôté, quarante ans avant la destruction de leur temple, et trois ans avant la mort de Jésus-Christ.

Du temps de Moïse, cette assemblée se tenait à la porte du tabernacle du témoignage. Depuis que le peuple fut en possession de la terre promise, le sanhédrin suivit le tabernacle ; on le vit successivement à Galgal, à Silo, à Cariathiarim, à Nobé, à Gabaon, dans la maison d'Obédédom ; et enfin, il fut fixé à Jérusalem jusqu'à la captivité de Babylone ; durant la captivité, il subsista à Babylone ; au retour de Babylone, il demeura à Jérusalem jusqu'au temps des sicaires ou des assassins. Alors, voyant que ces malheureux, dont le nombre se multipliait tous les jours, évitaient quelquefois la mort par la faveur du président ou des juges, on le transporta à Hanoth, qui étaient certaines demeures situées, disent les rabbins, sur la montagne du temple ; de là, il descendit dans la ville de Jérusalem, en s'éloignant toujours petit à petit du temple. Après, il alla à Jamnia, et successivement à Jéricho, à Usa, à Sépharvaïm, à Bethsanim, à Séphoris, et enfin à Tibériade, où il demeura jusqu'à son entière extinction. Voilà à peu près ce que les Juifs nous apprennent du sanhédrin.

Mais les savants ne conviennent pas de tout cela. Le P. Pétau ne fixe le commencement du sanhédrin que sous Gabinius, gouverneur de la Judée, qui établit des tribunaux dans les cinq principales villes de Judée, à Jérusalem, à Gadare, à Amathus, à Jéricho, et à Séphora ou Séphoris, ville de Galilée. Grotius en met le commencement sous Moïse avec les rabbins ; mais il en fixe la fin au commencement du règne d'Hérode. M. Basnage, dans son *Histoire des Juifs*, avait d'abord cru que le sanhédrin avait commencé sous Gabinius ; mais ensuite il le mit sous Judas Machabée ou sous son frère Jonathas. En effet, sous Jonathas Machabée, en 3860, nous voyons le sénat avec le grand-prêtre qui envoient des ambassadeurs aux Romains. Les rabbins disent qu'Alexandre Jannée, roi des Juifs, de la race des Asmonéens, comparut devant le sanhédrin, et voulut s'y asseoir malgré les sénateurs. Josèphe nous apprend qu'Hérode, n'étant encore que gouverneur de Galilée, fut cité devant le sénat, et y comparut ; il faut donc avouer que le sanhédrin subsistait avant le règne d'Hérode. Il subsista encore depuis, ainsi qu'on le voit dans l'Évangile et dans les *Actes*. Jésus-Christ, dans *S. Matthieu*, distingue deux tribunaux : *Celui qui se mettra en colère contre son frère sera coupable du jugement* (c'est, dit-on, le tribunal des vingt-trois juges) ; *et celui qui lui dira raca sera jugé devant le conseil*, devant le grand sanhédrin, qui avait droit de vie et de mort, au moins ordinairement, et avant qu'il lui eût été ôté par les Romains. Il y en a qui croient que le conseil des vingt-trois juges avait aussi ce droit ; mais il est certain que le sanhédrin était au-dessus de ce tribunal de vingt-trois juges. Voyez aussi *S. Marc* XIII, 9 ; XIV, 55 ; XV, 1. *S. Luc* XXII, 52, 66. *S. Jean* XI, 47. *Act.* IV, 15, et V, 21, où il est parlé du synédrion.

De tout cela on peut conclure que l'origine du sanhédrin n'est nullement certaine ; car les soixante et dix anciens établis par Moïse n'étaient pas proprement ce que les Hébreux entendent sous ce nom ; de plus, on ne voit pas que cet établissement ait subsisté ni sous Josué, ni sous les juges, ni sous les rois : on n'en trouve rien, après la captivité, jusqu'au temps de Jonathas Machabée. Les tribunaux établis par Gabinius étaient encore forts différents du sanhédrin ; celui-ci devait être unique, et fixé à Jérusalem. Gabinius en établit cinq dans cinq villes différentes, et ces tribunaux ne paraissent pas avoir été subordonnés les uns aux autres. Enfin, il est certain que ce sénat subsistait du temps de Jésus-Christ, et lorsque S. Matthieu, S. Marc, S. Luc et S. Jean écrivaient, puisqu'ils en parlent dans leurs écrits ; mais les Juifs nous apprennent eux-mêmes qu'alors ils n'avaient plus le droit de vie et de mort. Voyez les auteurs que nous avons cités auparavant sur cette matière.

Saphir, pierre précieuse qui porte aussi en hébreu le nom de *saphir*. Les Grecs et les Latins l'écrivent avec deux *p*, *sapphirus*. Il en est souvent parlé dans l'Écriture. Job dit qu'il y a des lieux dont les pierres sont des saphirs, c'est-à-dire, que les saphirs sont communs dans certains pays. Pline dit que les meilleurs viennent de la Médie, peut-être du pays des Sapires ou de Séphar, dont parle Moïse. Le saphir oriental est de couleur de bleu céleste et bel azur ; d'où vient que les prophètes décrivent le trône de Dieu comme de couleur de saphir, c'est-à-dire, d'un bleu céleste azuré. *Saphir* ou *schaphar*, en hébreu, signifie aussi *la beauté*.

Les Hébreux, pour exprimer la beauté et le prix des tables de Moïse, et du bâton miraculeux de ce législateur, disent que l'un et l'autre étaient de saphir. Les Orientaux ont une estime extraordinaire pour cette pierre ; ceux qui en portent croient qu'elle est la source de leur bonheur.

Sardoine (*sardius-lapis*), en hébreu *odem*. Ce terme signifie rougeur ; d'où vient que quelques-uns le traduisent par *rubis* ou par pyrope. La sardoine est rouge, tirant sur le blanc, ainsi que l'ongle de l'homme.

Sardonyx, comme qui dirait une sardoine jointe à l'onyx. Or, l'*onyx* est une pierre précieuse qu'on nomme communément *cornaline*. La cornaline a le fond blanc, comme l'ongle posé sur la chair vive. On

a traduit par *sardonicus lapis* l'hébreu *schohem*, qui signifie plutôt l'*émeraude*.

SATRAPE est un nom persan qui dans son origine signifie proprement un général d'une armée navale ; mais depuis il a été communément donné aux gouverneurs des provinces et aux principaux ministres des rois de Perse. Nous les trouvons, même bien longtemps avant les rois de Perse, dans les *satrapies* des Philistins, qui subsistaient dès le temps de Josué ou des juges. Il est vrai que les *satrapes des Philistins* sont appelés dans l'hébreu *seranim*, d'où vint le nom de *surènes*, qui était aussi un nom de dignité chez les Perses. Le général de l'armée des Parthes qui tua Crassus se nommait *Surena*. Pour ce qui est du nom de *satrape*, dont il s'agit ici, je le trouve dans le chaldéen de Daniel, dans Esdras et dans Esther, sous le nom d'*Achasparné*, d'où les Grecs ont fait *satrapœ*, par l'élision de quelques lettres du commencement et de la fin du mot. Ce terme, selon son étymologie, signifie *un grand qui voit la face du roi*, ou *les portiers de la majesté*. Voyez les auteurs des Dictionnaires hébreux et chaldéens, et les commentateurs sur Daniel, III, 2. On trouve aussi dans Jérémie et dans Nahum le nom de *tapsar*, que les interprètes traduisent par *satrapes*.

Les satrapes des Philistins étaient comme des rois qui gouvernaient avec un pouvoir absolu les cinq satrapies, c'est-à-dire, les cinq villes principales des Philistins. Ces peuples avaient aussi quelques rois dans d'autres villes. Par exemple, Abimélech, roi de Gérare, et Achis, roi de Geth, étaient Philistins, mais différents des *surènes* ou *satrapes* des cinq satrapies dont il est souvent parlé dans le *livre des Juges* et dans le premier *livre des Rois*. Mais les satrapes des Perses étaient de simples gouverneurs de provinces envoyés de la part du roi, ou des officiers de ses troupes. Saint Jérôme traduit quelquefois par *satrapæ* l'hébreu *pachat*, qui signifie un chef de troupes, un gouverneur de province, d'où vient le nom de *bacha* ou *pacha*, qui est encore aujourd'hui en usage chez les Turcs. Mais le vrai nom de *satrape* est caché sous le terme *achasdrapné*, qu'on lit dans *Daniel*, dans *Esdras* et dans *Esther*, qui sont des livres écrits pendant ou depuis la captivité.

SAULE (*salix*) (1), arbre fort commun, qui vient dans les lieux humides, et dont la feuille est à peu près semblable à celle de l'olivier. Dieu parlant de la fête des Tentes, ordonne que les Hébreux prendront des branches des plus beaux arbres, et en particulier *des branches de saules qui sont sur le torrent*, et qu'ils les porteront en leurs mains devant le Seigneur, en signe de réjouissance.

SAUTERELLES. Les Hébreux ont plusieurs noms pour signifier les sauterelles, et ils en reconnaissent de plusieurs sortes qui sont inconnues parmi nous. Dieu frappa l'Égypte de la plaie des sauterelles, qui ravagèrent tout ce qui était resté à la campagne dans ce pays-là. Les anciens historiens et les nouveaux voyageurs remarquent que dans l'Afrique, et dans plusieurs endroits de l'Asie, les sauterelles sont en très-grand nombre ; que quelquefois elles viennent s'abattre dans un pays comme une nuée, et rongent tout ce qu'elles rencontrent; que leur quantité est même quelquefois si grande, qu'elles obscurcissent le soleil ; et que les peuples les voyant en l'air, sont saisis, dans l'incertitude si elles ne tomberont pas sur leur pays. Le prophète Joël, rapportant une stérilité arrivée dans la Judée par suite d'une multitude de sauterelles qui l'avaient désolée, en parle comme d'une armée ennemie qui y aurait commis toutes sortes de dégâts. Isaïe remarque que quand les sauterelles sont emportées par le vent dans la mer, et qu'ensuite elles sont rejetées par monceaux sur le sable, on fait de grands trous dans la terre pour les enterrer, ou bien on les brûle pour empêcher l'infection qu'elles pourraient produire dans l'air. Et, en effet, il est quelquefois arrivé qu'elles ont causé de grandes pestes.

Moïse déclare impurs tous les animaux qui volent, et qui marchent à quatre pattes ; mais il excepte ceux qui, ayant les pieds de derrière plus grands, sautent et ne rampent pas sur la terre. Ensuite il désigne quatre sortes de sauterelles, nommées en hébreu *arbé*, *salah*, *chargal* et *hachagab*, que saint Jérôme a rendu par *bruchus*, *attacus*, *ophiomacus* et *locusta*. On peut voir, sur le sujet des *sauterelles*, Bochart, dans son grand ouvrage *de Animalibus sacris*, partie II, l. IV, c. 1-8.

Après la défense que Moïse fait d'user de sauterelles, on ne peut douter que l'on ne mangeât communément de ces animaux dans la Palestine et dans les pays voisins ; ainsi il n'y a nulle difficulté que le terme *acrides* dont se sert saint Matthieu en parlant de ce qui servait à la nourriture de saint Jean, ne puisse signifier des sauterelles. Les anciens font foi que dans l'Afrique, dans la Syrie, dans la Perse, et presque dans toute l'Asie, les peuples mangent communément de ces animaux. Il y a même des peuples entiers à qui l'on donne le nom d'*acridophages* ou mangeurs de sauterelles, parce que c'est là leur principale nourriture. Plusieurs auteurs nouveaux témoignent que l'usage en est encore commun aujourd'hui dans l'Afrique et dans l'Orient.

SCEAU (*sigillum*, *signum*, *signaculum*). Les anciens Hébreux portaient leurs sceaux ou leurs cachets au doigt dans des bagues, ou dans des bracelets sur le bras. Aman scella les ordres du roi Assuérus contre les Juifs *avec l'anneau du roi*. Les prêtres de Bel prièrent le roi de sceller *de son anneau* la porte du temple de cette divinité, pour faire croire qu'ils n'y entraient point la nuit. L'époux du *Cantique* souhaite que son épouse le mette comme un sceau sur son bras. *Pone me ut signaculum super brachium tuum.*

Pline remarque que l'usage des sceaux ou cachets était encore rare au temps de la guerre de Troie, et qu'on se contentait de fermer les lettres avec différents nœuds ; mais chez les Hébreux ils sont bien plus anciens. Juda, fils de Jacob, laissa pour gage à Thamar, qu'il ne connaissait pas, son cachet, son bracelet et

(1) Genre de la famille des amentacées.

son bâton. Moïse, dans le *Deutéronome*, dit que Dieu tient scellé dans ses trésors, qu'il tient sous le sceau, les instruments de sa vengeance. Job dit qu'il tient les étoiles comme sous le sceau, qu'il en est le maître, qu'il leur permet de paraître quand il le juge à propos. Et ailleurs : *Vous avez scellé mes péchés comme dans votre bourse.*

Quand on voulait cacheter une lettre ou un livre, on l'enveloppait de lin ou de fil, et on appliquait la cire et puis le sceau par dessus. Le Seigneur ordonne à Isaïe de lier ou d'envelopper le livre où étaient ses prédictions, et de les cacher jusqu'au temps qu'il lui dirait de les publier : *Liga testimonium, et signa legem in discipulis meis.*

Il fait le même commandement à Daniel : *Tu autem, Daniel, signa sermones, et claude librum usque ad tempus.* Le livre que Dieu fit voir à saint Jean l'évangéliste, dans l'*Apocalypse*, était scellé de sept sceaux, et écrit dedans et dehors. Nul n'osa l'ouvrir ni le lui expliquer, que l'agneau immolé dès le commencement du monde. Il était rare qu'on mît un si grand nombre de sceaux ; mais cela marquait l'importance de sa matière et sa profondeur.

Dans les contrats civils, d'ordinaire on faisait deux originaux : l'un demeurait ouvert, et était conservé par celui au profit de qui était le contrat ; l'autre était cacheté, et mis en dépôt dans un lieu public. On le scellait, afin qu'on n'y pût toucher, ni le falsifier. Jérémie achète un champ auprès d'un nommé Hananéel, dans Anathoth sa patrie ; il en écrit lui-même le contrat, il prend des témoins, il scelle le tout, et le met entre les mains de Baruc, son disciple, et il lui dit : *Prenez ces deux contrats, celui-ci qui est scellé, et celui-là qui est ouvert, et mettez celui qui est scellé dans un vase d'argile, afin qu'il y puisse durer longtemps.* Les Grecs en usaient de même dans leurs écritures. Ils conservaient les originaux des contrats et des autres pièces de conséquence, dans des vases d'airain ou d'argile.

Sceptre (*sceptrum*) ; en grec *sceptron*, en hébreu *schebet*. Ce terme signifie proprement, 1° un bâton de commandement, un sceptre que l'on met en la main des dieux, des rois, des gouverneurs de province, des chefs du peuple. Jacob prédit à Juda *que le sceptre ne sortira point de Juda jusqu'à la venue de celui qui doit être l'attente des nations.* Et Balaam, prédisant aussi la venue du Messie, dit qu'*il sortira un sceptre d'Israël.* Baruc parle du sceptre que les Babyloniens mettaient entre les mains de leurs dieux : *Sceptrum habet ut homo, sicut Judex regionis.* On en donne aussi aux scribes, aux commissaires qui tiennent registre des troupes. Les prophètes parlent assez souvent du sceptre de la domination ; et Amos désigne la souveraine puissance par *celui qui tient le sceptre.* Assuérus avait en main un sceptre d'or, etc. (*Esth.* VIII, 4.)

2° *Le sceptre* se met pour la verge de correction, pour l'autorité souveraine qui frappe et qui abaisse : *Vous les briserez avec un sceptre de fer.* Le sage se sert ordinairement de l'hébreu *schebet* pour marquer la verge dont on frappe l'enfant désobéissant et le serviteur indocile.

3° *Le sceptre* se prend très-souvent pour *une tribu*, apparemment parce que les princes des tribus portaient un sceptre ou un bâton de commandement pour marque de leur dignité. Les Septante et saint Jérôme traduisent ordinairement ce terme hébreu par *tribu ;* mais quelquefois aussi ils conservent le mot de *sceptrum.* Voyez pour les Septante, I *Rois* IX, 21 ; X, 19, 20, 21 ; XV, 17 ; III *Rois* VIII, 16 ; XI, 13, 32, 35 ; XII, 20, 21 ; et pour la Vulgate, voyez *Nomb.* XVIII, 2 ; *Jérém.* LI, 19.

4° *Le sceptre*, c'est-à-dire, l'hébreu *schebet*, signifie la verge du pasteur, le bâton d'un homme de guerre ou un simple bâton, le dard ou la lance d'un guerrier, la verge avec laquelle on bat les moindres grains.

Schisme, terme formé sur le grec *schisma*, qui signifie rupture, division. Saint Paul prie les Corinthiens de vivre dans une si grande union qu'il n'y ait entre eux aucun schisme : *Ut non sint in vobis schismata.* Saint Jean dit que les Juifs étaient partagés entre eux à l'occasion de Jésus-Christ ; les uns disant qu'il était vrai prophète, et les autres que c'était un séducteur : *Et schisma erat inter eos.* Lorsque Jéroboam se fut soulevé contre Roboam, et qu'il eut été reconnu pour roi des dix tribus, il fit schisme, et se sépara de la religion du Seigneur, quitta la communion de la tribu de Juda, et ne vint plus au temple de Jérusalem, qui était le lieu choisi et destiné pour rendre au Seigneur le culte qui lui est dû. Les chutéens, autrement les samaritains, qui vinrent de delà l'Euphrate, pour s'établir dans les villes des dix tribus, demeurèrent aussi dans le schisme jusqu'à l'établissement de la religion chrétienne. Les Juifs d'aujourd'hui regardent les caraïtes comme schismatiques, parce qu'ils ne reçoivent point leurs traditions.

On a vu plusieurs schismes dans l'Église chrétienne, depuis son origine jusqu'aujourd'hui. La différence que l'on met entre le *schisme* et l'hérésie, est que l'hérésie est fondée sur des erreurs capitales que l'hérétique soutient opiniâtrément, et au mépris des censures et des foudres de l'Église. Le schisme, au contraire, n'est pas précisément fondé sur les erreurs de celui qui est séparé de l'Église, mais sur son opiniâtreté à ne vouloir pas reconnaître son chef véritable, ou à demeurer séparé de sa communion. Ainsi on a souvent vu des schismes dans les Églises d'Occident, parce que les unes obéissaient à un pape, et les autres à un autre, lorsqu'il y avait plusieurs compétiteurs qui s'arrogeaient la papauté. Les Grecs et la plupart des chrétiens d'Orient, sont encore aujourd'hui schismatiques, parce qu'ils ne reconnaissent pas l'autorité du pape, et qu'ils ne communiquent pas avec les Églises latines.

Scie. Le supplice de la scie n'était pas inconnu parmi les Hébreux. Il en est parlé dans *Daniel*, et dans l'épître aux Hébreux. Je pense que ce supplice

vient originairement des Perses, ou des Chaldéens. On m'a assuré qu'il était encore connu chez les Suisses, et qu'ils l'exercèrent il y a peu d'années sur un de leurs compatriotes coupable d'un grand crime, dans la plaine de Grenelle près Paris. Ils le mirent dans un espèce de cercueil, et le scièrent en long en commençant par la tête, comme on scie une poutre de bois. Parisatis, roi de Perse, fit scier en deux Roxane toute vivante. Valère Maxime dit que les Thraces faisaient quelquefois souffrir ce supplice à des hommes vivants : *Vivos homines medios secare.* Les lois des douze tables, qui avaient été empruntées des Grecs par les Romains, soumettaient certains crimes au supplice de la scie. Mais l'exécution en était si rare, dit Aulu-Gelle, qu'on ne se souvenait pas de l'avoir vu pratiquer. Hérodote raconte que Sabacus, roi d'Égypte, reçut ordre en songe de couper en deux tous les prêtres de l'Égypte. L'empereur Caïus Caligula condamna souvent des gens de condition à être sciés en deux par le milieu, *aut medios serra dissequit.*

La chose n'est pas moins commune dans l'Écriture. Saint Paul, dans l'Épître aux Hébreux, parlant des maux qu'on a fait souffrir aux prophètes et aux saints de l'*Ancien Testament*, dit qu'il y en a qui ont souffert le supplice de la scie : *secti sunt.* Origène, saint Justin le martyr, saint Jérôme, l'auteur du poème contre Marcion, imprimé sous le nom de Tertullien, et plusieurs autres anciens, ont expliqué ce passage de la mort d'Isaïe, qu'on dit avoir été mis à mort par le roi Manassé, avec une scie de bois. Cette circonstance d'une scie de bois embarrasse, car on ne fait point de scie avec le bois ; et d'ailleurs on ne saurait scier un homme avec une telle scie. Nous avons proposé ailleurs quelque conjecture sur cela, en disant que cette scie de bois n'était peut-être que de certains traîneaux armés de pierre et de fer, avec lesquels on lissait les épis pour en tirer le grain. Mais ne pourrait-on pas l'entendre plus simplement d'*une scie de bois*, c'est-à-dire, d'une scie propre à scier du bois ; car il y a des scies de plusieurs sortes, scie pour la pierre, pour le marbre, pour le fer, pour les os, pour les arbres, à l'usage des jardiniers, pour le bois, à l'usage des charrons et menuisiers.

Daniel parle aussi du supplice de la scie : *L'ange du Seigneur est prêt à vous scier en deux, dès que la sentence sera prononcée.* Saint Matthieu dit que le mauvais serviteur sera coupé en deux, et rangé parmi les hypocrites. Le texte hébreu de l'*Ancien Testament* fait assez souvent allusion à cet usage, lorsqu'il emploie le verbe *couper en deux*, *diviser*, pour mettre à mort. Voyez I *Rois* XVI, 31, 33, *Exod.* XIX, 14, et II *Rois*, VI, 8.

SCIENCE (*scientia*). Dans le style des Hebreux, *la science du bien et du mal* signifie une science parfaite, telle qu'est celle de Dieu. Voyez *Gen.* III, 5.

SCIENCES. *État des sciences chez les Égyptiens* (1). Quoi qu'en aient publié le septicisme et la dérision, quiconque se respecte ne parlera jamais avec légèreté d'un peuple qui a tout inventé, et de qui nous tenons tout par l'intermédiaire des Grecs et des Romains ses dominateurs, après avoir été ses disciples ; d'un peuple que Théophraste a proclamé le plus éclairé de l'univers ; qui, plusieurs milliers d'années avant notre ère, avait, pour emprunter ses métaphores, uni le ciel à la terre, et, en réglant les travaux de la culture par les révolutions des astres, trouvé le vrai système du monde, l'exacte longueur de l'année, le retour des éclipses, les grandes périodes astronomiques ; établi ce que nous n'avions pas, il y a un demi-siècle, un système de mesures fondé sur la mesure du cercle terrestre ; déterminé la figure de la terre, dressé des cartes géographiques, formé des bibliothèques, écrit des codes, érigé des tribunaux, institué tout ce qui donne à la société humaine du lustre, de la félicité, de la durée, l'amour du travail, de l'ordre, de la justice et des mœurs. Je laisse au génie de Champollion le soin de parler de son histoire et de ses grands monuments, les plus augustes qui soient sous le ciel ; monuments durables comme le monde, qu'ils étonnent encore de leur langage muet et solennel. Je rappellerai seulement que ce peuple a créé la médecine. Sa chirurgie a mérité les éloges de Celse. Il connaissait à fond les diverses propriétés des aliments. Il avait inventé la gymnastique, et la faisait entrer dans l'éducation, parmi les exercices militaires. Il s'était astreint par ses lois à la circoncision, et à une propreté jalouse ; la propreté était pour lui la beauté suprême. Ces notions étaient si répandues et si familières que tout Égyptien voyageur était partout consulté comme médecin, de la même façon que les Européens le sont aujourd'hui dans tout l'Orient. Enfin, je rappellerai qu'il avait relégué les sépultures loin des villes, loin de la terre habitée, loin des atteintes du fleuve, dans des sables stériles, dans le sein des montagnes désertes, loin même de tout lieu où un arbre pouvait croître, fleurir et fructifier. Par là, religion, économie, salubrité, tout était satisfait ; car un des caractères de la sagesse égyptienne était d'accomplir à la fois plusieurs choses par une seule. Or, lorsque dans une discipline sociale tout est réglé pour la conservation particulière et publique, tout, jusqu'aux moindres détails du vêtement et de la nourriture, comment ne pas rapporter au même but la pratique des embaumements ? Pratique si utile, je le répète, et si simple, qu'elle a survécu à vingt révolutions, et que les rois grecs, maîtres de l'Égypte, l'avaient adoptée pour leur nouvelle capitale, comme le témoignent, et les catacombes creusées dans les rochers de la nécropole, et les momies que l'on en retire encore de nos jours. Que l'Égypte ait sanctifié cette pratique, surtout pour les animaux, l'Égypte suivait en cela le système général de ses idées. Plus l'embaumement s'étendait, plus il devenait difficile ; on l'a rendu sacré pour le rendre obligatoire, pour y contraindre par la force de la religion ; sorte d'artifice

(1) Voyez à l'article *Égyptiens* le tableau des arts chez ce peuple industrieux, par M. Letronne.

qu'ont imité dans la suite, et pour des vues analogues, tous les législateurs de l'Orient, et spécialement le plus renommé d'entre eux, Moïse; Moïse, l'élève de l'Égypte, selon la parole de l'Écriture. Ouvrez le *Lévitique* et les *Nombres :* c'est l'Égypte, c'est son esprit qui vous parle : ce sont ses préceptes que Moïse a consacrés par les siens. (É. Pariset, *Mémoire sur les causes de la peste, et sur les moyens de la détruire.*)

Scorpion (*scorpio*). Genre d'insectes aptères de la famille des aranéides. L'extrémité de la queue des scorpions est munie d'un aiguillon avec lequel ils font des blessures dangereuses, par l'effet du venin qu'ils laissent couler dans la piqûre.

« Dans l'Écriture, dit dom Calmet, les scorpions, dans un sens figuré, marquent les méchants : Vous vivez avec des méchants et des mutins, *vous habitez avec des scorpions*, dit le Seigneur à Ézéchiel. *Celui qui tient une mauvaise femme est comme celui qui prend un scorpion*, dit l'*Ecclésiastique.* Il court risque d'être infecté de son venin. Le même auteur met les scorpions parmi les instruments de la vengeance du Seigneur.

Scorpions, sorte de fouets armés de pointes. Roboam répondit aux Israélites qui se plaignaient de la pesanteur du joug dont Salomon les avait accablés : *Mon père vous a fouettés avec des verges, et moi je vous fouetterai avec des scorpions*, avec des verges ou des fouets armés de pointes ou d'épines pointues comme la queue du scorpion.

Scorpions, machine de guerre avec laquelle on lançait des flèches. On donnait aussi à ces flèches le nom de scorpions. Cette machine est décrite par Tertullien au commencement de son livre intitulé *Scorpiaque.* »

Scribe, *scriba;* en hébreu *sopher*, en grec *grammateus.* Le nom de scribe est fort commun dans l'Écriture, et il a plusieurs significations.

1° Un écrivain, un secrétaire. Cet emploi était très considéré dans la cour des rois de Juda, dont l'Écriture nomme assez souvent les secrétaires, comme des premiers officiers de la couronne. Saraïa était *scribe* ou secrétaire de David. Siva et Séméias exercèrent le même emploi sous le même prince. Sous le règne de Salomon, nous connaissons Élihoreph et Ahia, secrétaires du roi; Sobna, sous Ézéchias; et Saphan, sous Josias. Comme il y avait peu de gens en ce temps-là qui sussent bien écrire, le nom et la qualité de scribe et d'écrivain étaient fort considérés.

2° *Scriba* se met pour un commissaire d'armée qui fait la revue des troupes, qui en tient registre, qui en fait le dénombrement. Par exemple, il est dit que, dans la guerre que Barach fit à Sisara, il y vint de Zabulon des scribes habiles à manier le stylet ou le roseau à écrire. On marque sous le règne d'Osias, roi de Juda, Jéhiel, secrétaire, qui avait sous sa main les armées du roi. Jérémie parle d'un scribe qui était prince, ou chef des soldats, et qui faisait faire l'exercice aux jeunes soldats : *Scribam principem militum, qui probabat tirones.* L'hébreu porte : *L'écrivain prince de l'armée, qui fait aller à la guerre le peuple du pays.* Dans le livre des *Machabées*, Judas dit aux scribes de se tenir sur le bord du ruisseau que l'armée devait passer, et leur ordonne de ne laisser aucun homme au-delà de l'eau, mais de les faire tous marcher à la guerre.

3° *Scriba* se met pour un homme habile, un docteur de la loi, un homme savant, et qui entend les affaires. Jonathan, oncle paternel de David, était scribe, et fort habile. Baruc, disciple et secrétaire de Jérémie, est aussi nommé scribe, de même que Gamarias, fils de Saphan, et Jonathan, qui vivaient sous le règne de Josias. Jésus, fils de Sirac, dit que « le bonheur de l'homme est dans la main de Dieu, et que c'est lui qui comble d'honneurs le visage du scribe. » On sait les éloges que l'Écriture donne à Esdras, qui est loué comme un écrivain habile dans la loi de son Dieu : *Scriba velox in lege Moïsi.* Les scribes du peuple, dont il est parlé assez souvent dans l'Évangile, étaient des écrivains publics et des docteurs de profession qui lisaient et expliquaient la loi et les saintes Écritures.

Quelques-uns mettent l'origine des scribes sous Moïse; mais leur nom ne paraît pour la première fois que sous les juges (*Juges* v, 14). D'autres croient que David les institua lorsqu'il établit les classes des prêtres et des lévites (I *Par.* xxiv, xxvi). Saint Epiphane met leur origine du temps où commença la secte des saducéens. Il est parlé dans les *Actes* des scribes du parti des pharisiens, ce qui a fait croire à quelques-uns que les scribes étaient tous de la secte des pharisiens. Mais ils n'étaient attachés à aucune secte particulière, et il y en avait de toutes les sectes.

Scribes et docteurs de la loi, dans l'Écriture, ne veulent dire que la même chose. Et celui qui, dans saint *Matthieu* (xxii, 35), est appelé *docteur de la loi*, dans saint *Marc* (xii, 28), est nommé scribe : *Un des scribes ;* et comme toute la science des Juifs, en ce temps-là consistait principalement dans les traditions pharisiennes, et dans l'usage qu'on en faisait pour expliquer l'Écriture, le plus grand nombre des docteurs de la loi, ou des scribes, étaient pharisiens, et on les voit presque toujours joints ensemble dans l'Évangile; les uns et les autres se piquaient de savoir la loi, de l'étudier, de l'enseigner. Ils avaient la clef de la science, et étaient assis sur la chaire de Moïse. Saint Épiphane et l'auteur des *Recognitions* attribuées à saint Clément, comptent les scribes parmi les sectes des Juifs ; mais il est certain qu'ils ne faisaient point de secte à part; seulement ils se distinguaient par leur étude de la loi.

Sebath ou Schebeth, cinquième mois de l'année civile, et onzième de l'année ecclésiastique. (Voyez l'article *Calendrier des Juifs.*)

Secte. Ce nom latin a la même signification que le nom grec *hæresis*, quoiqu'il ne soit pas aussi odieux. L'on connaissait parmi les Juifs quatre sectes particulières, qui se distinguaient par la singularité de

leurs pratiques ou de leurs sentiments, et qui demeuraient unies de communion entre elles, et avec le corps de leur nation. Ces sectes sont celles des pharisiens, des saducéens, des esséniens et des hérodiens, dont nous avons parlé sous leurs articles particuliers. Au commencement du christianisme, on voulait faire passer la religion de Jésus-Christ comme une secte du judaïsme. Tertulle, avocat des Juifs, accusant saint Paul devant Félix, dit qu'*il est chef de la secte séditieuse des nazaréens ;* et les Juifs de Rome disaient à saint Paul, lorsqu'il fut arrivé dans cette ville : ***Ce que nous savons de cette secte, c'est qu'on la combat partout.*** Saint Pierre, dans sa seconde *Épître*, prédit aux fidèles qu'il y aura parmi eux de faux docteurs, ***qui y introduiront de pernicieuses sectes, et, renonçant au Seigneur, qui les a rachetés, attireront sur eux une soudaine ruine.*** Il ajoute que ces gens, trop amoureux d'eux-mêmes, ***blasphèment la sainte doctrine, et ne craignent point d'introduire de nouvelles sectes.*** Mais, dans ce dernier passage, le nom de *secte* se prend dans le sens d'***hérésie.***

Ce qui a donné naissance aux différentes sectes qui ont paru parmi les Juifs est apparemment ce que l'on vit parmi les Grecs, où les philosophes étaient partagés en différentes sectes ; par exemple, des académiciens, des stoïciens, des péripatéticiens, des cyniques, des épicuriens, etc. Les Juifs à l'imitation des Grecs, commencèrent à se partager en différentes sectes, vers le temps des Machabées. Il semble que les Corinthiens avaient envie d'introduire quelque chose de pareil dans le christianisme, lorsqu'ils disaient : ***Pour moi, je suis disciple de Pierre, moi de Paul, et moi d'Apollon.*** Abus que saint Paul réprima si fortement dans sa première *Épître aux Corinthiens.* Encore aujourd'hui, dans l'Église chrétienne et catholique, on souffre des espèces de sectes en philosophie et même en théologie, à l'égard des questions que l'Église n'a pas décidées, et qu'elle laisse à la liberté des écoles. Ainsi nous voyons en philosophie des péripatéticiens, des scotistes, des nominaux, des cartésiens, des gassendistes, etc. ; et en théologie, des thomistes, des augustiniens, des scotistes, des molinistes, des congruistes.

Sel. Le sel, chez les Orientaux, désigne l'*entretien*, la *nourriture* que l'on reçoit ; de même que, dans l'Occident, l'argent que l'on donne à un serviteur pour son entretien s'appelle *sal-arium* en latin, et *salaire* en français. En Orient, on dit qu'un domestique mange le *sel* de son maître. Des Hindoux appellent un domestique infidèle *nemek-haram*, de *nemek*, sel, et *haram*, infidèle.

Mais pourquoi a-t-on de tout temps désigné par le terme sel la nourriture et les autres besoins de l'homme, c'est-à-dire, ce qui restaure et entretient notre vie ? Nous trouvons la réponse dans ces paroles de saint Jérôme sur Ézéchiel (xvi, 4) : *Scio me legisse* ***in quodam volumine de Domino Salvatore quòd ipse sit*** **sal cœleste.** C'est pourquoi l'Écriture sainte appelle le sel ***sal fœderis Dei tui*** (*Levit.* ii, 13), le *sel de l'alliance de ton Dieu.* Par la même raison, il était prescrit d'ajouter du sel à tous les sacrifices de l'ancienne loi (*Lévit.* ii, 13), parce qu'ils n'étaient que l'ombre de la seule victime digne d'être offerte à Dieu son père, l'ombre du *sel céleste,* du *sel de l'alliance de notre Dieu.*

Les vérités de notre sainte Religion se trouvent, non seulement dans la tradition des Juifs, mais aussi dans celles des païens, plus ou moins purement conservées. Il est vrai que l'Église ne nous prescrit pas de croire que le *sel* désigne notre divin Sauveur ; mais ce que je viens de dire le rend assez probable, outre qu'un saint et savant Père l'a lu formellement dans un ancien livre : *Scio me legisse in quodam volumine.* Eh bien, Homère (*Iliad.* x, 214) appelle le sel *divin.* Platon, ainsi que le rapporte Plutarque (*Sympos.* vi, 10), assure que le *corps du sel est très-aimé de Dieu.* Au rapport d'Arnobe (*livre* ii), les Romains regardaient comme sacrées les tables sur lesquelles on avait servi du sel. Pline (*Nat. Hist.* xxx, 41), nous apprend également le grand respect qu'ils avaient pour le sel : *Maxima tamen in sacris intelligitur auctoritas salis quando nulla sacrificia conficiuntur sine molâ salsâ.* Le respect qu'ont pour le sel les Juifs modernes, tous les Orientaux en général, et particulièrement les Arabes bédouins, va jusqu'à la superstition.

Semaine. Les Hébreux avaient trois sortes de semaines : 1° Des semaines de jours qui se comptaient d'un sabbat à l'autre ; 2° des semaines d'années qui se comptaient d'une année sabbatique à l'autre, et qui étaient de sept années ; 3° enfin des semaines de sept fois sept années, ou quarante-neuf ans, qui se comptaient d'un jubilé à l'autre. Tout cela se voit dans Moïse et dans la pratique des Juifs.

Sens de l'Écriture. On peut distinguer cinq sens dans l'Écriture : 1° le sens grammatical ; 2° le sens littéral ou historique ; 3° le sens allégorique ou figuré ; 4° le sens anagogique ; 5° Le sens tropologique ou moral.

I. *Le sens grammatical* est celui que les termes du texte présentent à l'esprit, suivant la propre signification des termes. Ainsi, quand on dit que Dieu se repent, qu'il se met en colère, qu'il monte, qu'il descend, qu'il a les yeux ouverts et les oreilles attentives, etc. Le sens grammatical de toutes ces expressions, conduirait à croire que Dieu serait corporel, et sujet aux mêmes infirmités que nous. Mais comme la foi nous apprend qu'il n'a aucune de nos faiblesses et de nos imperfections, dans ces rencontres on n'en demeure jamais au sens grammatical.

II. *Le sens littéral et historique* est celui qui s'attache à l'histoire, au fait, au sens que le récit et les termes de l'Écriture présentent d'abord à l'esprit. Ainsi, quand on dit qu'Abraham épousa Agar, qu'il la renvoya ensuite, qu'Isaac naquit de Sara, qu'il reçut la circoncision ; tous ces faits, pris dans le sens historique et littéral, ne disent autre chose, sinon ce qui est exprimé dans l'histoire, le mariage d'Abraham avec Agar, la naissance d'Isaac, etc.

III. *Le sens allégorique et figuré* est celui qui recher-

che ce qui est caché sous les termes ou sous l'événement dont il est parlé dans l'histoire. Ainsi, le mariage d'Abraham avec Agar, qui fut ensuite répudiée et chassée à cause de son insolence et de celle de son fils, est une figure de la synagogue, qui n'a jamais été qu'une esclave, et qui a été réprouvée à cause de son infidélité et de son ingratitude. Sara est la figure de l'Église, et Isaac la figure du peuple choisi.

IV. *Le sens anagogique*, ou de convenance, est celui qui rapporte quelques expressions de l'Écriture à la vie éternelle, à la béatitude, à cause de quelque conformité ou proportion entre les termes dont on se sert pour exprimer ce qui se passe en ce monde, et ce qui arrivera dans le ciel. Par exemple, à l'occasion du sabbat, ou du repos qui était commandé au peuple de Dieu on parle du repos dont les saints jouissent dans le ciel. A l'occasion de l'entrée des Israélites dans la terre promise, on traite de l'entrée des élus dans la terre des vivants, etc.

V. *Le sens moral* ou *tropologique*, est celui qui tire des moralités ou des réflexions pour la conduite de la vie et pour la réforme des mœurs, de ce qui est dit ou raconté historiquement et littéralement dans l'Écriture. Par exemple, à l'occasion de ces paroles du Deutéronome : *Vous ne lierez point la bouche du bœuf qui foule le grain*, S. Paul dit qu'il faut fournir aux prédicateurs et à ceux qui nous instruisent, de quoi se nourrir et s'entretenir.

Le sens littéral a pour objet les faits et l'histoire ; l'allégorique, ce que nous croyons, ou les mystères de notre foi ; l'anagogique, la béatitude, et ce qui y a rapport ; le tropologique, le réglement de nos mœurs. Tout cela est compris dans ce distique :

Littera gesta docet ; quid credas, allegoria ;
Moralis, quid agas ; quo tendas, anagogia.

On peut remarquer les cinq sens dont nous venons de parler, dans le seul mot de Jérusalem. Selon le sens grammatical, il signifie la vision de la paix ; selon le littéral, une ville capitale de Judée ; selon l'allégorique, l'Église militante ; selon l'analogique, l'Église triomphante ; selon le moral, l'âme fidèle dont Jérusalem est une espèce de figure.

Sept. Ce nombre est consacré, dans les livres saints et dans la religion des Juifs, par un grand nombre d'événements et de circonstances mystérieuses. Dieu crée le monde dans l'espace de sept jours ; il consacre au repos le septième jour. Ce repos du septième jour marque, selon S. Paul, le repos de l'éternité. Non seulement le septième jour est en honneur chez les Hébreux par le repos du sabbat ; toutes les septièmes années sont aussi consacrées au repos de la terre, sous le nom d'année sabbatique, de même que toutes les semaines de sept années, c'est-à-dire, les quarante-neuvièmes années, ou l'année du jubilé. Dans le style des prophètes, *une semaine* marque souvent sept années. Jacob sert pendant sept années son beau-père Laban pour chacune de ses filles ; le songe mystérieux de Pharaon lui représente sept bœufs gras et sept bœufs maigres, et sept épis pleins et autant de vides et desséchés, qui marquaient les sept années de fertilité et les sept années de stérilité. Le nombre de sept jours observé dans les octaves des grandes solennités de Pâque, des tabernacles, de la dédicace du tabernacle et du temple ; les sept branches du chandelier d'or ; le nombre de sept victimes ordonné dans plusieurs occasions ; sept trompettes, sept prêtres qui en sonnent sept jours pendant lesquels on fait le tour de Jéricho. Dans l'*Apocalypse*, sept églises, sept chandeliers, sept étoiles, sept lampes, sept sceaux, sept anges, sept fioles, sept plaies, etc. ; en un mot, le nombre de sept se trouve, pour ainsi dire, à chaque page dans l'Écriture.

Dans certains passages, le nombre de *sept* est mis pour un grand nombre. Isaïe dit que sept femmes prendront un homme pour lui demander qu'il les épouse. Anne, mère de Samuel, dit que celle qui était stérile a eu sept enfants, ou, selon la Vulgate, elle a eu plusieurs enfants : *Peperit plurimos*. *Jérémie* (xv, 9) se sert de la même expression. Dieu menace son peuple de le frapper *sept fois* pour ses péchés, c'est-à-dire, plusieurs fois. Le Psalmiste, parlant d'un argent bien épuré, dit qu'il est épuré sept fois. Et ailleurs, rendez à nos voisins la pareille *sept fois*, punissez-les sévèrement, et aussi souvent qu'ils le méritent. Le meurtrier de Caïn sera puni sept fois ; mais celui de Lamech le sera septante fois sept fois. Ne semez pas dans les sillons de l'injustice, si vous ne voulez en moissonner *sept fois* la peine, c'est-à-dire, plusieurs fois. Le paresseux s'estime plus sage que *sept hommes* qui prononcent des paraboles. Il croit mieux valoir que sept sages. Saint Pierre demande au Sauveur : Combien de fois pardonnerai je à mon prochain ? *jusqu'à sept fois*. Et Jésus-Christ lui répond : Je ne vous dis pas jusqu'à sept fois, mais jusqu'à septante fois sept fois.

Septante disciples. C'est le nom qu'on donne aux soixante et douze disciples que Jésus-Christ choisit, et qu'il envoya prêcher devant lui dans tous les lieux où il devait aller (*Luc*. x, 1, 17). Voyez ci-devant l'art. *Disciples*.

Septante, ou *septante interprètes*. On entend ordinairement sous ce nom les soixante et dix ou soixante et douze interprètes qui, selon l'opinion commune, traduisirent d'hébreu en grec les livres de l'*Ancien Testament*, ou du moins le *Pentateuque*, si l'on en veut croire saint Jérôme et plusieurs autres critiques.

Cette version grecque que nous avons aujourd'hui entre les mains, et que nous citons sous le nom des Septante, est certainement ancienne, et elle peut bien avoir été faite dès le temps de Ptolémée Philadelphe ; du moins les cinq livres de Moïse, dont la version est plus exacte et plus fidèle que celle des autres livres, mais on n'en sait précisément ni le temps ni les auteurs. Les traductions des autres livres paraissent avoir été faites par d'autres interprètes aussi inconnus que les premiers, et qui pouvaient vivre en différents temps ; car on n'a aucune preuve qu'elles soient d'un même auteur : la diversité du style, et de la manière dont ils traduisent le même terme, fait juger qu'ils

sont différents entre eux. On ne sait pas non plus si c'est des interprètes ou des copistes que viennent les renversements que l'on remarque dans le texte grec de l'Écriture, comparé au texte hébreux, et les changements que l'on a faits dans la *Genèse* sur l'âge des patriarches qui ont vécu avant et après le déluge, jusqu'à la tour de Babel; car ces altérations et ces additions ne paraissent nullement des effets du hasard, et elles sont en très-grand nombre, surtout dans *Job*, dans les *Proverbes*, dans les grands prophètes et dans les livres *des Rois*.

Sépulcre. Les Hébreux ont toujours eu un grand soin de la sépulture des morts. La plupart de leurs sépulcres étaient creusés dans le roc; par exemple, celui qu'Abraham acheta pour y mettre Sara; ceux des rois de Juda et d'Israël, et celui où notre Sauveur fut mis au mont Calvaire. Quelquefois aussi ils étaient en pleine terre, et ordinairement hors des villes, dans des cimetières destinés pour cela. Pour l'ordinaire on mettait quelque pierre taillée ou autre chose par-dessus le tombeau, pour montrer qu'il y avait là une sépulture, afin d'avertir les passants de n'en point approcher, de peur de se souiller.

Jésus-Christ, dans l'Évangile, dit que les pharisiens étaient semblables à *des sépulcres blanchis*, qui paraissent beaux au-dehors, et qui sont remplis de pourriture au-dedans. Ligfoot montre que tous les ans, au 15 de février, on avait soin de les reblanchir de nouveau. Dans un autre endroit, le Sauveur compare les pharisiens à des sépulcres cachés sur lesquels on passe sans savoir que ce sont des endroits impurs; ce qui fait qu'on contracte une souillure inconnue et involontaire. Nous avons parlé des sépulcres des Juifs dans la *Dissertation* de Calmet *sur les funérailles*. On peut voir aussi le livre de Jean Nicolaï, *de Sepulcris Judæorum;* et pour les modernes, Léon de Modène, *Cérémonies des Juifs, parties* 5 *et* 8, et Buxtorf, *Synagog. Judæorum.*, c. 35.

Sépulture. Les Hébreux ont toujours eu grand soin de la sépulture des morts. Parmi eux, être privé de la sépulture était un des plus grands déshonneurs que l'on pût faire à un homme. On ne refusait ce devoir à personne, pas même aux ennemis; mais on ne l'accordait à ceux qui s'étaient donné la mort qu'après le coucher du soleil; et on croyait que leurs âmes étaient précipitées dans l'enfer. Ce grand soin des sépultures venait de la persuasion où ils étaient de l'immortalité de l'âme. L'Écriture menace les méchants, comme d'un souverain malheur, d'être privés de la sépulture. Un homme qui vivrait longtemps et aurait eu cent fils, s'il meurt et qu'il soit privé de la sépulture, je soutiens qu'il vaut moins qu'un avorton, dit le Sage. Jérémie menace les rois et les prêtres, et les faux prophètes qui ont adoré les idoles, de faire jeter leurs os hors de leur sépulture, comme le fumier qu'on jette sur la terre. Le même prophète prédit à Joakim, roi de Juda, qui bâtissait sa maison dans l'injustice, qui se livrait au crime, à l'avarice, à la violence, il lui prédit qu'il sera enseveli de la sépulture des ânes, *sepulturâ asini sepelietur;* qu'il sera jeté à la voirie hors des portes de Jérusalem. On voit, dans le second livre des *Machabées*, que Jason, qui avait privé plusieurs Juifs de la sépulture, fut traité de même, mourut dans une terre étrangère, et fut jeté aux champs comme une charogne, sans pouvoir être mis même dans un tombeau étranger, *sepulturâ neque peregrinâ usus*. Les gens de bien faisaient consister une partie de leur dévotion à ensevelir et à enterrer les morts, comme on le voit par l'exemple de Tobie.

Il n'y avait rien de déterminé pour le lieu de la sépulture des morts. On voyait des tombeaux dans la ville, on en voyait à la campagne, on en voyait sur les chemins, dans les jardins, dans les montagnes. Ceux des rois de Juda étaient dans Jérusalem et dans les jardins du roi. Ézéchiel insinue qu'ils étaient creusés sous la montagne du temple, puisque Dieu dit qu'à l'avenir sa montagne sainte ne sera plus souillée par les cadavres de leurs rois. Le tombeau que Joseph d'Arimathie avait préparé pour lui-même, et dans lequel il mit le corps du Sauveur, était dans son jardin. Celui de Rachel était sur le chemin de Jérusalem à Bethléem; celui des Machabées était à Modin, sur une hauteur d'où on le pouvait voir de loin, tant de la terre que de la mer (II *Machabées* xiii, 25, 27, 29). Les rois d'Israël avaient leurs sépultures dans Samarie: Samuel fut enterré dans sa maison; Moïse, Aaron, Éléazar, Josué, dans les montagnes. Le roi Saül et Debbora, nourrice de Rébecca, sous des arbres. On assure que les tombeaux du peuple même de Jérusalem étaient dans la vallée de Cédron: là étaient aussi les cimetières pour les étrangers.

Les Juifs appellent le cimetière *la maison des vivants*, pour marquer leur créance de l'immortalité de l'âme et de la résurrection; et lorsqu'ils y arrivent, portant un corps mort, ils s'adressent à ceux qui y reposent comme s'ils étaient encore vivants, et leur disent: *Béni soit le Seigneur qui vous a créés, nourris, élevés, et enfin tirés du monde par sa justice! Il sait le nombre de vous tous, et il vous ressuscitera dans le temps Béni soit le Seigneur qui fait mourir, et qui rend la vie!* Leur respect pour les tombeaux va jusqu'à bâtir des synagogues et des lieux de prières près de ceux des grands hommes et des prophètes. Par exemple, ils ont des synagogues près des tombeaux d'Ézéchiel, de Zacharie, de Mardochée et d'Esther. Ils vont prier auprès des sépulcres, persuadés, comme nous, de l'efficacité des prières pour les morts, et de l'intercession des saints. Les rabbins enseignent qu'il n'est pas permis de renverser les tombeaux, ni de troubler le repos des morts en enterrant un autre mort dans la même fosse, même après un long temps, ni de traverser le cimetière par un aqueduc, ni par un grand chemin, ni d'y aller recueillir du bois, ni d'y laisser paître du bétail.

Lorsque les Juifs sont arrivés avec le convoi au cimetière, on récite la bénédiction adressée aux morts, comme on l'a vu ci-devant: on met le corps à terre et, si c'est une personne de considération, on fait son

éloge et une espèce d'oraison funèbre; puis ils font le tour de la fosse en récitant une assez longue prière, qu'ils appellent *la justice du jugement*, parce qu'on y rend grâces à Dieu d'avoir prononcé un jugement équitable sur la vie et la personne du mort. Elle commence par ces paroles du Deutéronome : *Le Dieu fort, son œuvre est parfaite;* et on met un petit sac rempli de terre sous la tête du mort; on cloue et on ferme le cercueil. Si c'est un homme, dix personnes font dix tours autour de lui et font une prière pour son âme; le plus proche parent déchire un coin de son habit; on descend le mort dans la fosse, le visage tourné vers le ciel; on lui crie : *Allez en paix*, ou plutôt : *Allez à la paix*, selon les thalmudistes. Les plus proches parents lui jettent les premiers de la terre sur le corps, puis tous les assistants, avec la main ou avec des pelles : après cela ils se retirent marchant à reculons, et, avant de sortir du cimetière, ils arrachent par trois fois quelque brin d'herbe et le jettent derrière leur dos, en disant : *Ils fleuriront comme l'herbe de la terre.*

Je ne remarque dans l'antiquité aucun exemple d'épitaphe mise sur les tombeaux des Hébreux; car pour celle qu'on nous rapporte d'Adoniram, trouvée en Espagne, et quelques autres de pareille autorité, nous n'y faisons aucune attention. L'on érigeait les monuments en mémoire d'un roi, d'un héros, d'un prophète, d'un guerrier : le tombeau parlait assez, et la mémoire de la personne se perpétuait parmi le peuple. Le roi Josias, détruisant les tombeaux des faux prophètes de Baal et des prêtres des veaux d'or, remarqua parmi les autres une pierre sépulcrale qu'on lui dit être le tombeau de cet homme de Dieu qui vint annoncer à Jéroboam qu'un roi nommé Josias brûlerait sur l'autel de Béthel les os des faux prophètes. Il n'y avait donc point d'épitaphe. Absalon donna à son tombeau le nom de *main d'Absalon*. Les tombeaux des rois qui étaient dans des cavernes creusées dans le roc n'étaient pas, sans doute, ornés d'épitaphes.

Voici la formule des épitaphes des Juifs d'aujourd'hui : *Cette pierre est placée à la tête de N., fils de N., qui a été enterré le jour de N, l'an N. Qu'il repose dans le jardin d'Éden, avec tous les justes qui y sont dès le commencement! Amen, amen, Sélah.* Ou bien : *Que son âme soit liée dans le jardin d'Éden! Amen, amen, amen, Sélah.* Ou autrement : *Ce monument* ou *cette colonne est érigée près la tête de très-illustre, très-sainte et très-pure vierge Rébecca, fille du sieur Samuel, lévite, qui est morte en bonne réputatian, le N. du mois N., l'an N. Que son âme soit liée dans le jardin d'Éden! Amen, amen, amen, Sélah.* Mais ces formules ne sont ni anciennes ni uniformes. Benjamin de Tudèle dit que, voyageant par la Palestine, il remarqua cette inscription sur le tombeau d'Abraham : *Ici est le sépulcre d'Abraham, notre bienheureux père.* Mais tout cela est fait après coup. Voyez ci-devant *Sépulcre*, et le livre de Jean Nicolaï, *de Sepulcris Hebræorum*, et ci-devant ce que nous avons dit sur l'article *Funérailles.*

Sérapis, divinité des Égyptiens. Son nom ne se trouve pas dans le texte de l'Écriture; mais on ne peut guère se dispenser de le mettre ici, à cause qu'on a prétendu que les Égyptiens avaient adoré le patriarche Joseph sous le nom de Sérapis. Ce sentiment se trouve dans quelques anciens, comme Julius Firmicus et Rufin, et il a été embrassé par quelques savants modernes, comme Vossius, Onzelius, Spencer et quelques autres. On fonde cette opinion sur plusieurs vraisemblances entre Joseph et Sérapis. On dit que Sérapis avait mérité les honneurs divins en Égypte pour avoir délivré le pays de la famine. On le dépeignait avec une corbeille et des épis sur la tête.

On prétend que Sérapis est le même qu'Apis, et qu'il n'y a de différence entre l'un et l'autre que comme entre un bœuf vivant et un bœuf mort et mis dans le cercueil. Tandis que le taureau Apis était vivant, il était adoré sous le nom d'*Apis;* dès qu'il était mort, on lui donnait le nom de *Sérapis*, comme qui dirait en grec *Apis en soro*, Apis dans le cercueil, ou *soros Apidos*, le cercueil d'Apis. On confondait aussi Sérapis avec Pluton, avec Jupiter, avec Osiris, avec le soleil, avec Esculape. De plus, on lui donnait une étymologie hébraïque qui revenait plus au caractère de Joseph. *Sar*, en hébreu, signifie *prince; Apis*, le taureau Apis, ou *sarabir*, le prince puissant; et comme on trouve encore entre Joseph et *Apis* et *Osiris* quelques traits de ressemblance, on s'est persuadé que les Égyptiens avaient voulu honorer Joseph sous les noms de ces différentes divinités.

Mais on oppose à cela une raison qui renverse tout ce système. Les historiens enseignent que Sérapis est une divinité nouvelle dans l'Égypte. Tacite raconte l'histoire de sa translation de Sinope, ville de Pont, à Alexandrie, par les soins de Ptolémée, premier roi d'Égypte. Origène, parlant de ce dieu, dit qu'il est récent dans l'Égypte, que son histoire est longue et peu assurée, et qu'il n'a été mis en crédit que par le roi Ptolémée, qui avait entrepris d'introduire son culte dans son royaume. Sur ce pied-là, on ne peut pas dire que Sérapis soit le même que Joseph, ni que les Égyptiens aient voulu rendre leur culte à ce patriarche sous le nom de Sérapis, puisque Joseph est de tant de siècles plus ancien que Sérapis dans ce pays-là. Quant aux étymologies du nom de Sérapis qui sont tirées du grec, elles ne méritent aucune attention, puisque la langue grecque n'a été connue dans l'Égypte que depuis les Ptolémées, et d'ailleurs ces étymologies ne prouvent rien du tout pour le sentiment qui veut que ce soit le même que Joseph.

Il est vrai que quelques-uns croient qu'il y a deux Sérapis connus en Égypte, l'un ancien, connu dans le pays longtemps avant celui qui fut apporté de Sinope, puisqu'il est le même qu'*Apis* et *Osiris;* l'autre plus moderne, dont nous avons parlé ci-devant. Tacite distingue clairement ces deux divinités, lorsqu'il dit que le roi Ptolémée fit bâtir à Sérapis un temple magnifique à Rachotis, au lieu où auparavant on voyait une chapelle consacrée à Sérapis et à Isis;

Fuerat illic sacellum Serapidi atque Isidi antiquitùs sacratum. Mais comment ce prétendu ancien Sérapis a-t il échappé à la diligence d'Hérodote et aux autres anciens qui ont traité de la religion des Égyptiens? Tacite a donc mis, sans doute, Sérapis et Isis au lieu d'Osiris et d'Isis.

Serment. Dans toute l'Écriture, on ne trouve qu'Abraham et Jacob qui aient obligé, l'un son serviteur, l'autre son fils, à mettre la main sous leur cuisse pour s'obliger par serment. Quelques Pères et quelques commentateurs pensent que c'est une action mystérieuse par laquelle ces deux patriarches exigeaient le serment au nom du Messie qui devait sortir de leur race. Voy. *Gen.* xxiv, 2 et 3; xlvii, 29.

Serpent. Le culte du serpent est connu dans toute l'antiquité païenne. Le démon, qui tenta la première femme sous la figure d'un serpent, a pris plaisir de diviniser cet animal, comme un trophée de sa victoire sur les hommes. Les Babyloniens du temps de Daniel adoraient un dragon, que ce prophète fit mourir. On sait le culte qu'on rendait au serpent à Épidaure, la manière prétendue miraculeuse dont il fut amené à Rome. Les Égyptiens représentaient quelquefois leurs dieux avec des corps de serpents, et ils rendaient un culte superstitieux à ces animaux si odieux et si dangereux. Ils les appelaient les bons démons, et les regardaient comme le symbole de la médecine, du soleil, d'Apollon. On les mettait au char de Cérès et de Proserpine.

Elien parle d'un dragon sacré qu'on nourrissait en Phrygie, dans un bois consacré à Diane : il parle aussi des serpents domestiques qui étaient dans les maisons des Égyptiens, qu'on y nourrissait, et qui étaient regardés comme des divinités domestiques, et d'un autre serpent adoré dans une tour à Mélite en Égypte. Il avait un prêtre et des officiers : on lui servait tous les jours, sur une table ou un autel, de la farine détrempée avec du miel, qui se trouvait mangée le lendemain. Encore aujourd'hui les serpents sont honorés dans le Calicut. Les rois et les bramins les regardent comme des animaux créés de Dieu pour affliger les hommes, et les punir de leurs péchés.

Les *ophites* tiraient leur nom d'*ophis*, qui en grec signifie un serpent. Ces anciens hérétiques adoraient le serpent qui séduisit Ève, et attribuaient à cet animal toutes sortes de sciences : ils croyaient qu'il en était l'auteur et le maître. En un mot, ils prétendaient que le serpent qui tenta Ève était le Christ, qui dans la suite descendit et s'incarna dans Jésus; que c'était *Jésus*, et non le Christ, qui avait souffert. C'est pourquoi ils faisaient renoncer Jésus à tous ceux qui entraient dans leur secte. Lorsque leurs prêtres célébraient leurs mystères, ils faisaient sortir d'un trou l'un de ces animaux, et après qu'il s'était roulé sur les choses qui devaient s'offrir en sacrifice, ils disaient que Jésus-Christ les avait sanctifiées, et les donnaient au peuple, qui les adorait.

Serviteur. Ce terme signifie ordinairement un esclave; car anciennement, chez les Hébreux et les peuples voisins, la plupart des serviteurs étaient esclaves, c'est-à-dire, étaient absolument à leurs maîtres, qui avaient droit de disposer de leurs personnes, de leurs corps, de leurs biens, et même de leur vie dans certains cas.

Les Hébreux avaient deux sortes de *serviteurs* ou d'esclaves. Les uns étaient étrangers, ou achetés, ou pris à la guerre, et leurs maîtres les gardaient, les échangeaient ou les vendaient, en un mot, en disposaient comme de leurs biens. Les autres étaient des esclaves hébreux, qui vendaient leur liberté, pressés par la pauvreté, ou étaient vendus pour leurs dettes, ou étaient livrés pour être esclaves par leurs parents, dans les cas de leur nécessité. Ces sortes d'esclaves hébreux ne demeuraient en esclavage que jusqu'à l'année du jubilé. Alors ils pouvaient rentrer en liberté, sans que leur maître les pût retenir malgré eux. S'ils demeuraient volontairement chez leur maître, on les amenait devant les juges; ils y faisaient leur déclaration qu'ils renonçaient pour cette fois au privilége de la loi; on leur perçait l'oreille avec une alène, en les appliquant aux montants de la porte de leur maître; et dès lors ils ne pouvaient plus recouvrer leur liberté, sinon en l'année du jubilé, qui se célébrait au bout de quarante-neuf ans.

Sicaires *(sicarii)*, ainsi nommés du mot latin *sica*, une dague. C'étaient des voleurs ou des assassins, qui parurent en Judée quelque temps avant la guerre des Juifs contre les Romains. Josèphe dit que ces malheureux, portant secrètement leur dague sans que personne s'en aperçût, se mêlaient avec la foule de ceux qui venaient aux grandes fêtes à Jérusalem, et perçaient ceux qu'ils jugeaient à propos, et, après cela, étaient souvent les premiers à crier au meurtre.

Sicle *(siclus)*, en hébreu *schekel;* poids et monnaie hébraïque. Il dérive du verbe *schakal*, qui signifie *peser*. On emploie le nom de *sicle* pour marquer toutes sortes de poids, comme du fer, des cheveux, des aromates, et autre chose. Entre les différents sentiments qu'on a sur le poids et sur la valeur du sicle, nous nous sommes déterminés au sentiment de M. Le Pelletier de Rouen, qui dit qu'il est du poids d'une demi-once, ou quatre dragmes romaines, ou deux cent soixante-six grains et 14/35 de grain; et que le sicle d'argent valait précisément trente-deux sous cinq deniers et 3/8 de denier de notre monnaie. Moïse et Ezéchiel disent qu'il valait vingt *oboles* ou vingt *gérah*. *(Nomb.* xviii, 16; et *Ézéch.* xlv, 12.*)*

Le sicle d'or était de même poids que le sicle d'argent, et il valait vingt-trois livres quatre sous et quatre deniers.

Le sicle du sanctuaire était, selon plusieurs interprètes, le double du sicle commun, mais ce sentiment manque de bonnes preuves. Nous croyons que c'est le même que le sicle ordinaire, et que l'on n'ajoute ces mots, *du sanctuaire*, que pour marquer un poids juste et exact, tel que les étalons que l'on gardait dans le tabernacle ou dans le temple.

Siècle *(seculum)*, se prend d'ordinaire pour une durée de cent ans; mais je ne crois pas qu'il se trouve en ce sens dans l'Écriture.

Seculum est mis pour un long temps; par exemple: *Les géants sont ces hommes fameux depuis longtemps: Potentes à seculo viri famosi.* On donne aussi ce nom au temps qui s'écoule d'un jubilé à un autre. L'esclave hébreu qui ne voulait pas profiter du privilége que lui donnait l'année sabbatique pour rentrer en liberté, demeurait chez son maître pour toujours, c'est-à-dire, jusqu'à l'année sabbatique : *Erit ei servus in seculum.*

Seculum se met pour toujours, pour l'éternité : *Éloignons Adam du jardin d'Éden, de peur qu'il ne prenne du fruit de l'arbre, et qu'il ne vive, in seculum,* dit l'hébreu, c'est-à-dire, *pour toujours.* L'Écriture appelle souvent *une alliance du siècle*, *fœdus seculi*, une alliance qui doit durer toujours. Les Hébreux appellent le tombeau *la maison du siècle.*

Seculum marque le monde, la vie : *Les inquiétudes de ce siècle; les enfants de ce siècle.*

Siffler, est une espèce d'insulte et de mépris. *Tous ceux* qui verront ce temple détruit *seront frappés d'étonnement, siffleront, et diront :* D'où vient que le Seigneur a ainsi traité cette ville en ce temps? Et Job, parlant de l'impie humilié, dit qu'on *frappera des mains et qu'on sifflera, en considérant le lieu où il était.* Je rendrai cette ville un sujet de risée et de moquerie.

Appeler quelqu'un en sifflant est une marque d'autorité et de puissance. Le Seigneur dit que dans sa colère il sifflera et appellera les ennemis contre Jérusalem : *Sibilabit ad eum de finibus terræ :* d'un coup de sifflet il les fera venir des extrémités de la terre.

Simoniens, hérétiques, sectateurs de Simon-le-Magicien. Ils vivaient, autant qu'ils pouvaient, dans toutes sortes de débordements, qui surpassaient, dit Eusèbe, tout ce que l'on en pourrait dire, et ils avouaient dans leurs livres que ceux qui entendraient parler pour la première fois de leurs mystères les plus secrets, seraient surpris d'étonnement et d'effroi. Outre l'impudicité, ils s'adonnaient encore à toutes sortes de sorcelleries; et quoiqu'au-dehors ils fissent en quelque sorte profession du christianisme, ils ne laissaient pas d'adorer Simon et Hélène représentés sous la figure de Jupiter et de Mars, et de leur offrir des victimes et des libations de vin. Ils regardaient même le culte commun des idoles comme une chose indifférente; en sorte qu'ils ne s'exposaient point aux persécutions et aux tourments, comme les chrétiens, pour ne pas offrir de l'encens aux idoles; et les païens les laissaient en repos, pendant qu'ils persécutaient le plus ouvertement les catholiques.

La peinture que saint Paul fait des simoniens en plusieurs endroits de ses Épîtres fait voir que la corruption de leurs mœurs était extrême, et que leur doctrine n'était pas plus pure que leurs sentiments.

La secte des simoniens dura jusqu'au quatrième siècle. S. Justin dit que de son temps, c'est-à-dire, vers l'an 150, presque tous les samaritains, et encore quelque peu d'autres, en divers pays, reconnaissaient Simon pour le plus grand des dieux. Saint Clément d'Alexandrie dit que ses sectateurs l'adoraient, et tâchaient de se rendre semblables à lui.

Sindon. Ce terme signifie proprement un linceuil, et les évangélistes s'en servent pour marquer le linge dans lequel Joseph d'Arimathie enferma le corps de Jésus-Christ, après l'avoir embaumé, l'avoir enveloppé de bandelettes, et lui avoir mis un suaire autour de la tête; car saint Jean supplée ces circonstances, que saint Matthieu a omises.

Singe (*simia*), en hébreu *koph.* Les interprètes sont d'accord sur la signification de ce terme. L'Écriture dit que la flotte de Salomon rapportait entre autres choses de l'ivoire et *des singes.* Les Égyptiens de Babylone d'Égypte adoraient une espèce de singe que Strabon appelle *keipos.* On peut voir Bochart, *de Animal. sacr.*, p. I, l. 2, c. 23.

Sistre, instrument de musique fort commun autrefois chez les Égyptiens :

Isiacos agitant mareotica sistra tumultus.

Isis inventa, dit-on, cet instrument, et les prêtres le portaient ordinairement dans les cérémonies :

Jactantem phariâ tinnula sistra manu.

Le sistre est de figure ovale, ou en demi-cercle allongé en forme de baudrier, traversé par quelques verges d'airain qui jouent dans des trous, où elles sont arrêtées par leurs têtes. On en joue en remuant le sistre en cadence, et par le même moyen les verges de métal, qui rendent un son aigu et perçant.

Le nom de *sistre* se trouve dans deux endroits de l'Écriture (I *Rois* XVIII, 6) : Les femmes d'Israël vinrent au-devant de Saül, *in tympanis lætitiæ, et in sistris;* et (II *Rois* VI, 5) : On conduisait l'arche du Seigneur au son de toutes sortes d'instruments de musique, *tympanis et sistris, et cymbalis.* Je ne remarque pas que les Septante se soient servis de ce terme.

Sœur (*soror*). Dans l'Écriture, *sœur* signifie *épouse*, comme on le voit dans les livres de *Tobie* et *d'Esther.*

Dans le *Nouveau Testament*, *sœur* signifie souvent *chrétienne*, comme *frère* signifie *chrétien.*

Soleil. C'est le grand luminaire que Dieu créa au commencement pour présider au jour, de même qu'il créa la lune pour présider à la nuit. Les Hébreux ne croyaient pas que le soleil fît le tour de la terre, ni que la terre tournât sur son axe dans le tourbillon du soleil; mais ils s'imaginaient que le soleil, étant arrivé au terme de son coucher, revenait au lieu de son lever par des routes inconnues. Le soleil a été l'objet du culte et des adorations de la plupart des peuples d'Orient. Nous croyons que c'était lui principalement que les Phéniciens adoraient sous le nom de Baal, et les Moabites sous le nom de Chamos, et les Ammonites sous celui de Moloch, et les Israélites sous

le nom de Baal et de roi de la milice du ciel. Ils ne séparaient pas son culte de celui de la lune, qu'ils nommaient *Astarte* et *la reine du ciel*. Ils leur rendaient leur culte sur les hauteurs, dans les bois, sur les toits des maisons.

Le soleil fournit la matière à la plupart des plus nobles similitudes dont se servent les auteurs sacrés.

Solitude, *désert*. Les Hébreux donnent le nom de *désert* à tous les lieux qui ne sont pas cultivés, mais qui sont principalement destinés à la pâture des animaux, et occupés par des arbres sauvages. Ainsi, quand on parle de *solitude* dans l'Écriture, on ne doit pas se figurer un pays désert, abandonné, sans villes, sans habitants; ce terme marque seulement le terrain près d'une ville ou d'un village qui était destiné à produire des pâturages, et où l'on ne mettait point la charrue. Aussi, dans l'Ecriture, il y a peu de villes auxquelles on ne donne un désert. Ainsi on trouve les déserts de Zin, de Cadès, de Thécué, d'Auran, de Damas, de Ziph, de Jéruel, de Jéricho, de Jérusalem, de Maon, de Gabaon, de Béthel, d'Engaddi, de Bethsaïde. Voy. *Désert*.

Songe (*somnium*). On donne ordinairement ce nom aux songes envoyés de Dieu, qui sont prophétiques ou significatifs. Les Orientaux, et les Juifs en particulier, étaient fort attachés aux songes; ils les observaient, et en demandaient l'explication à ceux qui se vantaient de les expliquer. On voit l'antiquité de cet usage parmi les Egyptiens, dans l'histoire de l'échanson et du pannetier de Pharaon, et dans Pharaon lui-même. On la remarque chez les Chaldéens, dans la personne de Nabuchodonosor. Dieu avait très-expressément défendu à son peuple d'observer les songes, et de consulter ceux qui se mêlaient de les expliquer. Il condamnait à mort celui qui se vantait d'avoir des songes prophétiques, et de prédire l'avenir, quand même ce qu'il aurait prédit serait arrivé, si après cela il voulait engager le peuple dans l'idolatrie. Mais il ne leur était pas défendu, lorsqu'ils croyaient avoir eu quelque songe significatif, de s'adresser aux prophètes du Seigneur, ou au grand-prêtre revêtu de l'éphod, pour en avoir l'explication.

Aussi le Seigneur, dans l'endroit même où il défend aux Hébreux de consulter les devins, les magiciens et les interprètes des songes, leur dit : Les peuples dont vous allez posséder la terre consultent les devins et les augures, mais, pour vous, ce n'est pas ainsi que vous avez été instruits. Le Seigneur suscitera du milieu de vous et d'entre vos frères un prophète comme moi; vous le consulterez, et vous l'écouterez. C'était donc à Dieu et à ses prophètes que les Israélites devaient s'adresser pour apprendre l'explication des songes, et la prédiction des choses futures. Saül, un peu avant la bataille de Gelboé, alla consulter une pythonisse, *parce que le Seigneur s'était retiré de lui et n'avait pas voulu l'écouter*, et lui faire connaître le succès de cette guerre, *ni par le moyen des prophètes*, *ni par les songes*, *ni par l'urim et thummin*.

Pour se proportionner aux préjugés et à l'idée de ces peuples, qui croyaient que souvent les songes étaient significatifs et envoyés de Dieu, le Seigneur découvrait effectivement quelquefois ses volontés en songe, et suscitait des personnes qui en donnaient l'explication. Il avertit Abimélech en songe que Sara était épouse d'Abraham. Il fit voir en songe à Jacob l'échelle mystérieuse; il lui révéla en songe la manière de multiplier les troupeaux. Joseph fut de très-bonne heure favorisé des songes prophétiques, dont Jacob son père vit aisément la signification. Les songes du pannetier et de l'échanson du roi d'Égypte furent expliqués par Joseph, aussi bien que ceux de Pharaon. Dieu dit qu'il parle aux autres prophètes en songe, mais à Moïse face à face. Les Madianites croyaient aussi aux songes, comme il paraît par celui qu'un madianite racontait à son compagnon, et dont Gédéon tira un heureux présage pour le succès de son entreprise.

Jérémie invective contre les faux prophètes qui se vantaient d'avoir des songes, et qui abusaient de la crédulité du peuple qui les écoutait.

Sonnettes d'or placées au bas de la robe du grand-prêtre. Voy. ci-devant *Clochettes*.

Sort (*sors*); en hébreu, *goral;* en grec, *kléros;* en persan, *pur*, d'où vient la fête *phurim*, ou la fête des sorts. On voit l'usage du sort en une infinité d'endroits dans l'Écriture. Dieu ordonne, par exemple, que l'on jette le sort sur les deux boucs que l'on offre pour les péchés de la multitude, le jour de l'expiation solennelle, pour savoir lequel des deux sera immolé, et lequel sera mis en liberté. Il veut aussi que l'on partage au sort la terre promise, lorsqu'on en aura fait la conquête; et c'est ce que Josué exécuta en effet. On donna de même aux prêtres et aux lévites les villes qui leur échurent par le sort. Enfin, du temps de David, on distribua par le sort les vingt-quatre classes des prêtres et des lévites, pour savoir en quel rang elles serviraient dans le temple. Dans le partage du butin, après la victoire, on jetait aussi le sort pour distribuer à chacun sa portion. Dans le *Nouveau Testament*, les soldats tirèrent au sort les habits de Jésus-Christ, ainsi qu'il avait été prédit par le prophète; enfin, après la mort de Judas le traître, on jeta le sort sur les deux sujets qu'on avait choisis, pour connaître lequel des deux serait mis à la place de Judas.

Quant à la manière de jeter le sort, nous ne la voyons pas distinctement marquée dans l'Écriture, et les interprètes ne sont pas d'accord sur cela.

Soufre (*sulfur*). L'Écriture parle du soufre en plus d'un endroit. Les Hébreux l'appellent *gofrith*, d'un nom qui a beaucoup de rapport à l'hébreu *gopher*, qui signifie le bois dont Noé se servit pour faire l'arche. Moïse dit que le Seigneur fit pleuvoir *le feu et le soufre* sur Sodome et Gomorrhe; c'est-à-dire, par des exhalaisons sulfureuses et enflammées; et dans le *Deutéronome*, chapitre XXIX, 23, il dit que Dieu consuma ces villes *par le soufre et par l'ardeur du sel*. Les Hébreux donnent le nom de sel au nitre, au bitume, au soufre, qui sont des matières inflammables. Il est

certain que le feu du ciel tomba sur ces villes criminelles. On sait encore que le terrain où elles étaient situées était tout rempli de nitre et de bitume. Encore aujourd'hui, le fond de la mer Morte et les environs en sont pleins. Il est donc très-croyable que le feu du ciel ayant mis le feu à ces bitumes, à ce soufre, à ce nitre, réduisit en cendres, non seulement les cinq villes, mais aussi tout le terrain qu'occupe aujourd'hui le lac Asphaltite ou la mer Morte.

On voit, par un passage de *Job* (XVIII, 15), à quelle haute antiquité remonte l'emploi du soufre allumé dans la lustration des maisons. Dans l'*Odyssée*, liv. XXII, nous voyons Ulysse purifier son palais au moyen du *feu* et du *soufre*. Le soufre, dit Pline (*Hist. nat.*, XXXV, 15), s'emploie dans les cérémonies religieuses pour purifier les maisons; on en faisait trois fois le tour avec du soufre allumé, en prononçant sept noms sacrés tirés d'un ancien livre; les Grecs faisaient leur eau de purification en y mêlant du sel et du soufre.

Souliers. Nous en avons parlé sous l'article *Chaussure des Hébreux*. On peut voir aussi l'article *Sandales*.

Souper. Voyez *Repas*.

Souris (1), en grec et en latin *mus*, en hébreu *acbar*. Ce petit animal est connu de tout le monde. Moïse a déclaré le rat immonde, ce qui insinue qu'on en mangeait quelquefois. En effet, on dit que les Juifs furent tellement pressés par la faim durant le siége de Jérusalem par les Romains, qu'ils furent contraints de manger des chiens et des rats; et Isaïe reproche aux Juifs de manger de la chair de souris, et des choses impures et abominables. Les rabbins disent qu'une des raisons pourquoi la loi a défendu l'usage du rat, c'est que sa chair fait perdre la mémoire. D'où vient, disent-ils, que les chats n'ont point de mémoire? c'est qu'ils mangent les souris. Hérodote attribue aux souris la ruine de l'armée de Sennachérib; il dit que ces animaux ayant rongé, en une nuit, les courroies de leurs boucliers et les cordes de leurs arcs, Sennachérib fut obligé de se retirer. On sait le dégât que firent les souris dans les campagnes des Philistins, après que ces peuples eurent mené dans leur pays l'arche du Seigneur: et la résolution que prirent les principaux des Philistins de renvoyer l'arche avec des rats d'or, pour expier l'irrévérence qu'ils avaient commise, et pour éloigner de leur terre ce fléau de la vengeance divine. Les Assyriens qui assiégeaient Béthulie, voyant les Hébreux qui sortaient de la ville en ordre de bataille, dirent : *Voilà les souris qui sortent de leurs trous.*

Stacté. Ce terme grec signifie la goutte qui coule de l'arbre qui produit la myrrhe. Saumaise distingue *stacté* de *plasté*, en ce que *stacté* est la partie liquide de la myrrhe, qui se tirait de la myrrhe par contusion, et qui en était la portion la plus précieuse. On l'appelait aussi simplement parfum ou myrrhe. *Plasté* était la partie la plus dure, qui demeurait après qu'on en avait exprimé la myrrhe nommée *stacté*.

(1) Petit quadrupède du genre et de la famille des rats, et de l'ordre des rongeurs.

Stade (*stadium*), mesure de chemin qui était de cent vingt-cinq pas géométriques. Les huit stades sont le mille, et les trois milles sont la lieue commune.

Stade, s'emploie aussi pour le lieu où l'on faisait les exercices publics de la course. S. Paul fait allusion à ces spectacles et à ces exercices, lorsqu'il dit que plusieurs courent *in stadio*, mais qu'il n'y en a qu'un seul qui remporte le prix. Ces lieux étaient appelés *stadia*, à cause que les espaces y étaient distingués par stades; en sorte que certains coureurs ne couraient qu'un stade, d'autres deux, et d'autres trois, chacun selon ses forces.

Stater, pièce de monnaie qui valait un sicle. Notre Sauveur ayant envoyé S. Pierre pêcher dans le lac de Tibériade, cet apôtre y prit à la ligne un poisson qui avait dans la bouche un *stater*; cela servit à payer ce que Jésus-Christ et lui devaient pour le temple, c'est-à-dire, chacun un demi sicle. Dans le premier *livre des Rois*, *le quart d'un sicle* est traduit par *quarta pars stateris;* et dans *Jérémie*, S. Jérôme traduit le sicle par *stater*. Voyez aussi *Ézéchiel* IV, 10; V, 1.

Statue. Voyez *Représentation*.

Stigmates (*stigmata*), certaines marques ou incisions que les païens faisaient sur la chair en l'honneur d'une fausse divinité. Ces stigmates s'imprimaient ou par un fer chaud, ou par une aiguille avec laquelle on faisait plusieurs piqûres, que l'on emplissait ensuite d'une poudre noire, violette ou d'une autre couleur, qui s'incorporait avec la chair, et demeurait imprimée pendant toute la vie. La plupart des femmes arabes ont les bras et les joues chargés de ces sortes de stigmates. Lucien, dans son *livre de la déesse de Syrie*, dit que tous les Assyriens portaient de ces caractères imprimés, les uns sur les mains, et les autres sur le cou. Moïse défend aux Israélites de se faire aucune figure ni aucun stigmate sur le corps; l'hébreu, à la lettre : *Vous ne vous ferez aucune écriture de pointes*, aucun stigmate imprimé avec des pointes.

Ptolémée Philopator ordonna qu'on imprimât une feuille de lierre, qui est un arbre consacré à Bacchus, sur les Juifs qui avaient quitté leur religion pour embrasser celle des païens.

Philon-le-Juif dit qu'il y a des hommes qui, pour s'attacher au culte des idoles d'une manière plus solennelle et plus déclarée, se font sur la chair, avec des fers chauds, des caractères qui prouvent leur engagement et leur servitude. Procope remarque l'ancien usage des chrétiens, qui se faisaient sur le poignet et sur les bras des stigmates qui représentaient la croix ou le monogramme de Jésus-Christ, usage qui subsiste encore aujourd'hui parmi les chrétiens d'Orient, et parmi ceux qui ont fait le voyage de Jérusalem.

Stoïciens, sortes de philosophes païens qui tiraient leur nom du grec *stoa*, qui signifie *un portique* ou vestibule, à cause que Zénon, chef des stoïciens, tenait son école dans un portique de la ville d'Athènes. On peut voir Diogène de Laërce, dans la *Vie de Zénon*,

et les autres qui ont traité des sectes des philosophes. Josèphe dit que les pharisiens approchaient assez des sentiments des stoïciens ; ils affectaient leur raideur et leur patience, leur apathie, leur austérité et leur insensibilité. La secte des stoïciens était encore considérable à Athènes lorsque S. Paul y arriva, puisqu'il y eut des conférences avec eux (*Actes* XVIII, 18) Les stoïciens mettaient le souverain bien à vivre conformément à la nature et à la raison ; il semble qu'ils regardaient Dieu comme l'âme du monde.

STORAX (1). Jacob envoya du *storax* à son fils, qu'il ne connaissait pas encore, et qui était intendant de toute l'Égypte. L'hébreu lit *necoth*, et les Septante *du parfum*. S. Jérôme a suivi Aquila, qui a rendu *necoth* par *storax*. Quelques-uns confondent le storax avec le stacté, dont on a parlé ci-devant. Il n'est nullement certain que l'hébreu *necoth*, signifie storax ; les Septante l'ont toujours rendu par *aromata*.

STYLE, STYLET A ÉCRIRE. Tout le monde sait que les anciens se servaient souvent de stylets pour écrire sur des tablettes enduites de cire. Ces stylets étaient de fer, de cuivre ou d'os, pointus d'un côté et aplatis de l'autre, ou même pointus d'un côté, et fermés en manière d'une petite cuiller ronde de l'autre bout. La partie aiguë servait à écrire et à former les lettres ; l'autre côté servait à effacer. La commodité était grande pour celui qui écrivait ; il effaçait tant qu'il voulait, sans que la rature parût : le plat du stylet ne laissait aucune trace de ce qui avait été écrit. On écrivait de nouveau sur le même endroit tout ce qu'on jugeait à propos, sauf à effacer une seconde, une troisième, une quatrième fois, et tant qu'on voulait, sans qu'il y parût. De là ce conseil d'Horace : « Tournez souvent le style, effacez souvent, si vous voulez écrire des choses qui méritent d'être lues. »

L'Écriture marque le même usage par ces paroles : *Delebo Jerusalem sicut deleri solent tabulæ, et delens vertam et ducam crebrius stylum super faciem ejus :* J'effacerai Jérusalem comme on efface l'écriture tracée sur des tablettes ; je tournerai et je ramènerai souvent le style sur la cire, jusqu'à ce qu'il ne paraisse plus rien ; je ne laisserai pas la moindre trace de cette ville criminelle.

Isaïe reçoit ordre du Seigneur d'écrire dans un grand rouleau de parchemin, avec un style d'homme, *stylo hominis*, ce qu'il lui dira. On demande ce que c'est que *ce style d'homme ;* il est certain que ce n'est pas de ces stylets de métal dont nous venons de parler : on ne les employait pas à écrire sur le vélin, mais sur le bois, sur l'ivoire ou sur la cire. Il y a donc apparence que le *style d'homme*, en cet endroit, signifie une manière d'écrire intelligible, simple, naturelle, sans énigme, sans figure. D'ordinaire, les prophètes s'exprimaient en style parabolique, énigmatique et obscur ; ici Dieu veut qu'Isaïe parle et écrive non comme les prophètes, mais comme le commun des hommes.

Job souhaite que ses discours soient écrits ou gravés dans un livre avec un stylet de fer, ou sur une lame de plomb, ou sur la pierre, avec le ciseau ou le burin : *Quis mihi det ut exarentur in libro stylo ferreo et plumbi lamina, vel celte sculpantur in silice.* Les anciens manuscrits latins varient sur le mot *celte ;* les plus anciens, et les meilleurs pour l'ordinaire, lisent *certè*, les autres *celte*. Or, celte signifie un burin. Le texte hébreu ne parle point de burin ; le voici à la lettre : *Que mes paroles soient écrites dans un livre avec un stylet de fer et sur le plomb pour toujours, et qu'ils les gravent sur le rocher.* Le stylet de fer servait à écrire sur le plomb, comme sur la cire, sur l'ivoire.

Jérémie dit que le stylet des docteurs de la loi est vraiment un style d'erreur, et qui n'a écrit que le mensonge ; l'hébreu, à la lettre : *Certes, voilà que le style des scribes a travaillé dans le mensonge ;* ils vous ont promis la paix, et voilà la guerre. Ailleurs, il dit que le crime de Juda est écrit avec un stylet de fer et une pointe de diamant ; qu'il est gravé sur la table de leur cœur, ou qu'il est gravé sur leur cœur comme sur des tablettes. L'hébreu, au lieu d'*une pointe de diamant*, porte *un burin de samir*. Or, le *samir* est une pierre nommée *smyris*, dont on se servait pour polir les pierres précieuses et pour couper le verre. Tous ces passages marquent clairement l'usage des tablettes et des styles ou stylets.

SUPPLICES DES HÉBREUX. On remarque plusieurs sortes de supplices usités parmi les Hébreux, et marqués dans l'Écriture. On peut les réduire à ceux-ci : 1° le supplice de la croix ; 2° la suspension, ou la corde ; 3° la lapidation ; 4° le feu ; 5° le tympanum, ou le fouet ; 6° la prison ; 7° l'épée, ou le supplice de trancher la tête ; 8° précipiter en bas d'un rocher ; 9° être écrasé sous des épines ou sous les pieds des animaux ; 10° être scié par le milieu du corps ; 11° être précipité dans une tour remplies de cendres ; 12° couper les cheveux des coupables ; 13° faire perdre les yeux ; 14° étendre les condamnés sur le chevalet. Il y en a encore un bon nombre d'autres marqués dans le *livre des Machabées* ou dans le *livre de l'Empire de la Raison*, comme celui d'une poêle ardente, d'arracher la peau avec les cheveux de la tête, brûler les côtés et les entrailles avec des torches ardentes ; les déchirer avec des peignes de fer, étendre sur la roue, couper les extrémités des pieds et des mains.

Nous avons déjà parlé de la plupart de ces supplices dans leurs articles particuliers.

Les rabbins racontent plusieurs formalités qui accompagnaient et qui suivaient la décision des juges en matière criminelle. Quand il était question de décider de la vie ou de la mort d'un homme, on y procédait avec beaucoup de maturité. Lorsque les témoins avaient été ouïs, on renvoyait l'affaire au lendemain ; les juges se retiraient chez eux, mangeaient peu, et ne buvaient point de vin. Le lendemain, ils se rassemblaient deux à deux pour examiner de nouveau, plus à loisir, les

(1) On donne le nom de *storax* ou de *styrax* à diverses substances balsamiques, de consistance variable, et d'une odeur plus ou moins agréable.

circonstances du procès. Après cet examen, on pouvait encore réformer le jugement, de manière que celui qui avait été pour la condamnation pouvait changer de sentiment et absoudre; au lieu que celui qui avait absous ne pouvait varier ni condamner.

La sentence étant confirmée et prononcée, on conduisait le criminel au supplice. Un homme placé à la porte de la cour tenait un mouchoir à la main; un peu plus loin était posté un cavalier, ou un hérault à cheval. S'il se présentait quelqu'un pour parler en faveur du condamné, la première sentinelle faisait signe avec son mouchoir, et le cavalier courait, et faisait ramener le coupable. Deux juges marchaient à ses côtés pour entendre s'il avait lui-même quelque chose à dire pour sa justification. On pouvait ramener le criminel jusqu'à cinq fois, pour entendre ceux qui voulaient produire quelque chose pour sa justification. S'il n'y avait rien qui arrêtât l'exécution, on publiait à haute voix : *Un tel est abandonné pour tel crime; tels et tels ont déposé contre lui. Si quelqu'un a des preuves de son innocence, qu'il les produise.*

Les Juifs croient que la mort des suppliciés peut leur être d'un grand mérite pour le salut, s'ils la souffrent pour satisfaire la justice de Dieu et pour l'expiation de leurs péchés. On leur conseille de confesser leur faute, et de dire : Que ma mort serve à l'expiation de tous mes péchés! Ils ont pour maxime *que celui qui confesse sa faute a part au siècle futur.*

On donnait aux suppliciés à boire du vin mêlé d'encens, de myrrhe, ou d'autres drogues fortes, et capables d'engourdir les sens et de leur faire perdre le sentiment de la douleur. Salomon conseille de donner du vin à ceux qui sont accablés de douleur, et nous voyons la pratique de cette œuvre d'humanité envers Jésus-Christ dans sa passion : on lui offrit du vin de myrrhe avant qu'il fût crucifié, et du vinaigre lorsqu'il était à la croix. Ces remarques sont générales, et regardent tous les suppliciés.

Sycomore (1), arbre appelé *figuier d'Egypte.* Son nom est composé de *sucos*, figuier, et *morus*, un mûrier. Il participe de l'un et l'autre de ces deux arbres : du mûrier par ses feuilles, et du figuier par son fruit, qui est assez semblable à la figue par sa forme et par sa grosseur.

Il croît beaucoup de sycomores en Egypte, surtout aux environs du Caire; et il y en a qui sont si gros, qu'à peine trois hommes les pourraient embrasser. Il y en avait aussi en Judée, puisque Zachée monta sur un sycomore pour voir passer Jésus-Christ, la petitesse de sa taille l'empêchant de le voir autrement dans la foule.

Synagogue. Ce terme grec signifie ou une assemblée ou le lieu de l'assemblée. Dans le premier sens, on l'entend d'ordinaire de l'église des Juifs, comparée ou opposée à celle des chrétiens; ainsi l'on dit que la synagogue est esclave, qu'elle est réprouvée, qu'elle est la rivale de l'Eglise chrétienne. Saint Jean, dans l'*Apocalypse*, parlant des hérétiques qui corrompaient la saine doctrine de Jésus-Christ, les appelle *la synagogue de Satan.*

Saint Jérôme, dans le texte latin de la Vulgate, donne le nom de princes de la synagogue ou de l'assemblée, *principes synagogæ*, aux principaux des Juifs qui avaient rang dans les assemblées du peuple dans le désert. On trouve aussi *synagoga deorum*, *synagoga potentium*, *synagoga peccatorum*, *synagoga populi*, *synagoga superborum*, pour l'assemblée des juges, des grands, des pécheurs, des superbes et du peuple. Il est fait mention, dans les *Machabées*, *de la synagogue des assidéens*, qui était apparemment une sorte de secte ou d'ordre de Juifs qui faisaient une profession particulière de piété.

Synagogue signifie plus souvent le lieu où les Juifs s'assemblaient pour prier, pour lire et entendre la lecture des livres saints et les autres instructions; il en est souvent parlé dans l'Evangile et dans les *Actes*, parce que Jésus-Christ et les Apôtres allaient ordinairement prêcher dans les synagogues. L'origine de ces synagogues n'est pas bien connue, et plusieurs savants les ont crues assez nouvelles; cependant, on en voit des vestiges dès le temps d'Elisée.

Depuis les Machabées, les synagogues devinrent si fréquentes dans Israël, qu'il y en avait presque dans tous les lieux du pays. On dit que dans la seule ville de Jérusalem il y en avait jusqu'à quatre cent soixante, ou même quatre cent quatre-vingts. Chaque corps de métier y avait la sienne, et les étrangers mêmes y en bâtirent en particulier pour ceux de leur nation; de là viennent, dans les *Actes des Apôtres*, *les synagogues des Alexandrins*, *des Asiatiques*, *des Ciliciens*, *des affranchis*, *de ceux de Cyrène*, destinées pour ceux de ces villes ou de ces nations qui se trouvaient à Jérusalem. Nous parlerons ci-après, à part, de la synagogue des affranchis, *synagoga libertinorum.*

La synagogue était un édifice public situé au-dedans ou au-dehors de la ville, et ordinairement dans un lieu élevé. Les Juifs veulent qu'elles dominent tous les autres édifices ou maisons particulières, et ils ne manquent point à cela, à moins qu'ils n'en soient empêchés par une puissance supérieure. Pour l'ordinaire, elles sont couvertes, à la différence des *proseuques*, qui sont ordinairement à la campagne et découvertes. Au milieu de la synagogue est une tribune ou pupitre sur lequel on lit le livre ou rouleau de la loi en cérémonie; c'est là que se place celui qui veut parler au peuple. Au fond de la synagogue, du côté de l'orient et vis-à-vis la porte, qui est toujours au couchant, autant que faire se peut, est l'armoire où se conserve le livre ou rouleau de la loi, enveloppé de quelque linge précieux et chargé d'ouvrages en broderie. Les femmes y sont séparées des hommes, et placées sur une tribune fermée de jalousies; en sorte qu'elles peuvent voir et écouter sans être vues.

Chaque synagogue a son chef ou ses chefs et ses officiers en plus grand ou en moindre nombre, selon la qualité des lieux. Il y a un homme, nommé *chazan*,

(1) *Ficus sycomorus*, genre de la famille des urticées.

qui ordonne et entonne les prières; il y en a un autre qui en tient les clefs, et qui en est comme le marguillier : ils l'appellent *sciamas* ou *serviteur*. Le prince de la synagogue, nommé *archisynagogus* dans l'Evangile, et *ange de la synagogue* ou *sage*, en hébreu *chacham*, préside aux assemblées et aux jugements qui s'y rendent quelquefois contre ceux qui ont causé quelque scandale, et violé la loi dans quelque point important; ils imposent aux coupables trente neuf coups de fouet. Les mêmes présidents invitent à parler dans la synagogue ceux qu'ils en croient capables, et déférent cet honneur aux étrangers, s'il s'en trouve qui aient le talent de la parole. Ainsi, notre Sauveur parla souvent dans ces assemblées; et saint Paul, étant à Antioche de Pisidie, fut invité par les princes de la synagogue de leur dire quelque chose d'édification.

Le nom de *synagoga*, comme signifiant lieu d'assemblée, s'emploie aussi pour marquer les églises chrétiennes, par exemple, saint Jacques : *Si introierit in conventum vestrum* (le grec lit *in synagogam vestram*) *vir aureum annulum habens;* s'il entre dans votre assemblée un homme avec un anneau d'or, etc. Et saint Paul : *Non deserentes collectionem nostram* (le grec *synagogam nostram*); ne vous séparez point de notre assemblée.

Synagogue des affranchis (*synagoga libertinorum*), était, selon plusieurs interprètes, celles des Juifs qui, ayant été menés captifs en Italie par Pompée et par Sosius, avaient ensuite recouvré leur liberté, et s'étaient retirés à Jérusalem lorsque Tibère chassa les Juifs de toute l'Italie. D'autres veulent que saint Luc ait écrit *libystinorum* au lieu de *libertinorum*; et que *libystini* soient les peuples de la Lybie joignant l'Egypte. *Libertini* n'est pas un mot grec, et *libystini* reviendrait mieux à la suite du discours de saint Luc; mais les manuscrits ne favorisent point cette conjecture. Voyez les commentateurs sur les *Actes* VI, 9.

Grande synagogue. Les Hébreux donnent ce nom à une compagnie de cent vingt personnes, à la tête desquelles Esdras était au retour de la captivité de Babylone; cette compagnie était principalement instituée pour deux choses : la première, pour travailler à rétablir l'observation de la loi selon la pratique ancienne, et approuvée avant la captivité; et la seconde, à rassembler en un corps les livres sacrés, en composer ce qu'on appelle le canon des Écritures sacrées, et en donner une édition exacte et correcte.

T

TABERNACLE, en latin *tabernaculum*. et en grec *skénè*, en hébreu *hoel*. Ce terme signifie proprement *une tente*. Les anciens patriarches ont habité des tabernacles, c'est-à-dire, dans des tentes. Il y avait dans le camp d'Israël, du temps de Moïse, deux tabernacles ou tentes, dont il est souvent fait mention dans l'Écriture. Le premier, nommé *tabernaculum conventûs* (la tente de l'assemblée), où le peuple s'assemblait pour ses affaires ordinaires; le second, *tabernaculum testimonii* (la tente du témoignage), ou le tabernacle du Seigneur, ou simplement le tabernacle, qui était le lieu où les Israélites, durant leur voyage du désert, faisaient leurs principaux actes de religion, offraient leurs sacrifices, et adoraient le Seigneur.

Voyez la description de ce tabernacle, chap. XXVI et XXVII de l'*Exode*.

La *fête des tabernacles* est nommée dans l'Évangile la *scénopégie*, qui signifie en grec la fête où l'on dresse des tentes. Le nom de *scenopegia* se trouve aussi dans les *Machabées*. Les Hébreux l'appellent *chaghassuchoth*, *la fête des tentes*, parce qu'elle se célébrait sous des tentes de verdure, en mémoire de la demeure que les Israélites avait faite sous des tentes dans le désert. C'était une des trois grandes solennités des Hébreux, où tous les mâles étaient obligés de se présenter devant le Seigneur. Elle se célébrait après les moissons, le quinzième jour du mois tizri, qui était le premier de l'année civile, et qui répond à la lune de septembre. On y rendait grâces à Dieu de toute la récolte qu'on avait faite. La fête durait huit jours, mais le premier et le dernier jour étaient les plus solennels. (*Lévit.* XXIII, 34, 35, etc.) Il n'était pas permis d'y travailler, et on y offrait des sacrifices particuliers.

TALENT (*talentum*), en hébreu *chiccar*. Le talent hébraïque valait trois mille sicles (*Exod.* XXXVIII, 24, 25, 26), et était par conséquent du poids de quinze cents onces romaines, ou vingt-cinq livres romaines, et de notre poids de marc de quatre-vingt-six livres quatorze onces et cinq gros, et de la valeur de quatre mille huit cent soixante-sept livres trois sous neuf deniers de notre monnaie. Le sicle d'or était de même poids, et de la valeur de soixante-neuf mille cinq cent trente-une livres trois sous de notre monnaie.

Le talent commun d'Athènes était de la valeur de deux mille quatre cents livres.

Plusieurs auteurs ont prétendu qu'il y avait parmi les Hébreux deux sortes de talents, le grand et le petit, le talent du sanctuaire, et le talent commun. Le premier était, dit-on, double de l'autre. Mais je ne trouve point cette distinction fondée dans l'Écriture.

TALION. La peine du talion est ordonnée par la loi de Moïse contre ceux qui ont blessé leur prochain dans leur corps. *Vie pour vie, œil pour œil, dent pour dent, main pour main, pied pour pied, brûlure pour brûlure, plaie pour plaie, meurtrissure pour meurtrissure.* Les interprètes sont partagés sur le sens de ces lois. Les uns les prennent dans toute leur rigueur, et le texte du *Deutéronome* les favorise : *Auferes malum de medio tui, ut audientes cæteri timorem habeant... non misereberis ejus; sed animam pro animâ, oculum pro oculo*, etc. Les saducéens n'y admettaient

aucune mitigation ; mais les autres Juifs, et plusieurs commentateurs chrétiens, prétendent que ces lois, dans l'exécution littérale, emportant de grands inconvénients, on doit les prendre dans un sens adouci et mitigé, et que l'on faisait payer aux coupables une amende pécuniaire, ou quelque autre peine proportionnée à la faute. Un homme qui avait fait perdre l'œil à son prochain était condamné à perdre un de ses yeux, ou à le racheter par une bonne somme, et ainsi du reste.

Dieu ne permet pas par là la vengeance, mais il la modère : *Non fomes, sed limes furoris est*, dit saint Augustin. Il retient la main des particuliers en établissant la loi du talion, et en les menaçant d'une peine pareille à celle qu'ils auront fait souffrir aux autres. Cette loi, dit encore saint Augustin, est une justice d'hommes injustes, non qu'il y ait de l'injustice à punir les coupables, mais l'envie de se venger est injuste : *Oculum pro oculo, etc.....injustorum justitia est, non quia iniquum est ut recipiat unusquisque quod fecerit...., sed quia ulciscendi libido vitiosa est.*

Philon assure que la loi du talion ne s'exécutait point à la rigueur, à moins que l'injure ne fût faite à un homme libre. Mais les rabbins ne reconnaissent point cette distinction. Et Josèphe enseigne qu'il était au pouvoir de celui qui avait été blessé de poursuivre la vengeance réelle de sa blessure, et qu'on ne pouvait l'obliger malgré lui à prendre de l'argent pour s'indemniser. Les lois grecques et romaines, et même les lois ecclésiastiques et canoniques, autorisent la loi du talion.

Talmud. Voyez *Thalmud*.

Taupe (1), animal déclaré impur par Moïse. L'hébreu *tinscnameth* est entendu par le syriaque d'un animal à plusieurs pieds, peut-être *le scolopendre*. Chastelion traduit l'hébreu par *crapaud*, d'autres par *une belette*, Bochart croit qu'il signifie *le caméléon*. Mais le chaldéen et les rabbins l'entendent de *la taupe*. Le même Bochart croit que le vrai nom de la taupe est *choled* (*Lévit.* xi, 29), que la Vulgate a traduit par *la belette*.

On trouve encore le nom de *taupe* dans la Vulgate (*Isaïe* ii, 20) ; mais l'hébreu lit *chaporpheroth*, qui dérive d'une racine qui signifie *fouir* ; et, du consentement des interprètes, il signifie en cet endroit *des taupes*. On voit par ce passage d'Isaïe jusqu'à quel point allait l'aveuglement des Juifs, de rendre les honneurs divins à de tels animaux.

Taureau. Cet animal était réputé pur parmi les Hébreux, et on s'en servait ordinairement pour les sacrifices. Les Septante et la Vulgate ont souvent rendu par *bœuf* ce qui signifie *un taureau*, comprenant sous le nom de *bœuf* plutôt l'espèce que le sexe ou la qualité de l'animal. En général, les anciens Hébreux ne coupaient aucun animal ; et quand on lit *bœuf* dans le texte, il faut entendre un taureau.

Témoin, celui qui rend témoignage à quelque chose. Ainsi on dit : Vous êtes témoin, un témoin fidèle, un faux témoin, Dieu m'est témoin, etc.

La loi veut qu'on croie en justice deux ou trois témoins, mais un témoin n'est pas cru : *In ore duorum aut trium testium peribit qui interficietur. Nemo occidatur uno dicente contra se testimonium.* Lorsqu'on condamnait un homme à mort, les témoins le frappaient les premiers ; ils lui jetaient, par exemple, la première pierre s'il était lapidé. La loi condamne le faux témoin à la même peine qu'il voulait faire souffrir à son prochain. Jérémie dit que Dieu *est juge et témoin*, c'est-à dire, qu'il n'attend pas qu'on vienne accuser devant lui les méchants, qu'il n'a que faire du témoignage et de l'accusation des hommes pour savoir le mérite des coupables. Il les accuse, il les châtie, il les condamne, il connaît tous leurs désordres, par sa sagesse, sa justice, sa pénétration infinie.

Témoin, en grec, *martur*, signifie un martyr ; celui qui rend témoignage à la vérité aux dépens de son sang, de sa vie, de ses biens, etc.

Temple, maison de Dieu, sanctuaire, tabernacle du Seigneur, palais du Très-Haut, etc. Ces termes sont ordinairement synonymes dans l'Écriture, quoique, dans la rigueur, ils signifient des choses assez différentes ; car le *sanctuaire* n'est qu'une partie du tabernacle ou du temple, et le nom de temple ne convient pas au tabernacle, ni celui de tabernacle au temple. Enfin, quoique les Hébreux n'aient point eu proprement de temple avant Salomon, ils ne laissent pas quelquefois de se servir du nom de temple pour désigner le tabernacle, comme ils emploient quelquefois le nom de tabernacle du Seigneur, pour désigner le temple bâti par Salomon.

Terre. Chez les Orientaux, et particulièrement chez les Perses, à la reddition d'une ville, on offrait au vainqueur *de la terre et de l'eau*, symbole des *champs* et des *villes* ; aussi Nabuchodonosor, roi des Assyriens, ordonne à Holoferne d'avertir les peuples qui n'ont pas déféré au commandement de sa bouche de *préparer de la terre et de l'eau*, parce qu'il va marcher contre eux dans sa colère. (*Judith*, trad. du grec, xi 6 et 7.)

La loi de Moïse défendait aux Hébreux d'aliéner leurs terres. Ils pouvaient seulement les engager par bail emphytéotique, lequel devait toujours expirer dès le commencement de l'année jubilaire. (Voyez *Lévit.* xxv, 23)

Tête (*caput*). Chez les Juifs, c'est une grande marque de respect de se couvrir la tête et même la figure (Voy. *Exod.* iii, 6 ; *Isaïe* 2). On voit dans les synagogues tout le monde couvert, et les plus dévots s'enveloppent totalement la tête du voile appelé *talet*. Les Romains s'enveloppaient aussi la tête dans leurs cérémonies religieuses. *Et capita ante aras phrygio velamur amictu*, dit Virgile, *Æneid.* iii, 543.

Se couvrir la tête était encore une marque de deuil commune chez les Perses et beaucoup d'autres peuples. C'était aussi une manière d'indiquer sa douleur

(1) Genre d'animaux mammifères plantigrades.

et sa confusion Après avoir servi d'ornement au triomphe de Mardochée, « Aman se hâta d'aller chez lui, gémissant et ayant la tête couverte » (*Esther* VI, 12.) Démosthène ayant été sifflé par le peuple, se retira également chez lui, la tête couverte. (Plutarque, *Vie de Démosthène.*)

Tétrarque (*tetrarcha*). Ce terme, selon la formule du grec, signifie un seigneur qui a la quatrième partie d'un état, d'une province ou d'un royaume, en toute souveraineté, sans toutefois porter le diadème, ni le nom de roi. Le nom de *tétrarque* se trouve quelquefois dans l'Ecriture, et il a été fréquent parmi les descendants du grand Hérode, auxquels les empereurs romains partagèrent ses états comme ils le jugèrent à propos. Au reste, quoique le nom de *tétrarque* et de *tétrarchie* ne marque que la quatrième partie d'un royaume ou d'une province, cela ne doit pas s'entendre dans la rigueur. On donne le nom de tétrarque à celui qui possède une moitié ou un tiers d'un état ou d'une province. Souvent même on a donné le nom de *roi* à ceux qui n'étaient que *tétrarques*, et celui de *royaume* à ce qui n'était qu'une simple *tétrarchie.*

Thalmud ou Talmud. Le *Thalmud* comprend le corps de la doctrine, de la religion et de la morale des Juifs. Ils ont deux ouvrages qui portent ce nom. Le premier s'appelle *Thalmud de Jérusalem*, et l'autre *Thalmud de Babylone.* Le premier a été compilé par le rabbin Johanan, qui avait présidé à l'Académie de Palestine pendant quatre-vingts ans, et qui l'acheva, dit-on, l'an 230 après la ruine du temple, c'est-à-dire, vers l'an 200 de l'ère vulgaire, en faveur des Juifs qui demeuraient en Judée. Ce *Thalmud* est plus abrégé et plus obscur que celui de Babylone; mais il est plus ancien.

Il est composé de deux parties, savoir : la *Misne* et la *Gémarre.* La *Misne* est l'ouvrage du rabbin Juda, surnommé le Saint, qui la compila vers l'an 120, après la ruine du temple de Jérusalem par les Romains, et l'an 190 de l'ère vulgaire. La *Misne* signifie *la seconde loi.* C'est un recueil de toutes les traditions des docteurs juifs que Juda ramassa en un seul corps, de peur que, par la dispersion des Israélites et la ruine de leurs écoles, elles ne vinssent à se perdre et à s'oublier dans sa nation. Environ cent ans après, le rabbin Johanan composa la *Gémarre*, c'est-à-dire, *le complément* ou la perfection, pour ajouter à la *Misne* du rabbin Juda-le-Saint. Et ces deux ouvrages forment le corps du *Thalmud de Jérusalem*, dont nous parlons ici.

Le *Thalmud de Babylone* est composé de la *Misne* de Juda-le-Saint, dont nous avons parlé, et de la *Gémarre* composée par le rabbin Asé, qui vivait à Babylone environ cent ans après le rabbin Johanan. Ce recueil est appelé *Thalmud de Babylone*, parce qu'il a été compilé à Babylone, et qu'il était principalement à l'usage des Juifs de delà l'Euphrate. Les Juifs se servent plus volontiers de celui-ci que de celui de Jérusalem, parce qu'il est plus étendu et plus clair. Il est rempli d'une infinité de fables et de contes ridicules, dont pourtant il ne leur est pas permis de douter, à moins de vouloir passer pour hérétiques Ils préfèrent l'autorité du *Thalmud* à celle de l'Ecriture. Ils comparent la Bible à l'eau, la *Misne* au vin, et la *Gémarre* à l'hypocras. Ils croient que les traditions et les explications contenues dans ce livre sont venues de Dieu même; que Moïse les a révélées à Aaron, à ses fils et aux anciens d'Israël; que ceux-ci les ont communiquées aux prophètes, et les prophètes aux membres de la grande synagogue, et ceux-là de main en main aux docteurs qui ont rédigé la *Misne* et la *Gémarre.* La *Misne* est écrite en hébreu, d'un style serré et obscur; et la *Gémarre* est écrite d'un style mêlé d'hébreu et de chaldéen, et de divers termes des autres langues.

Comme le rabbin Asé fut prévenu de la mort avant que d'avoir achevé son ouvrage, ses enfants ou ses disciples qui le continuèrent, ne l'achevèrent qu'assez tard, c'est-à-dire, suivant Serrarius, Bartolocci, Triglande et plusieurs autres, vers l'an de Jésus-Christ, 500 ou 505. Le P. Morin soutient même que la *Misne* n'a pu être composée avant l'an 500, et que le *Thalmud de Babylone* n'a été achevé que vers l'an 700 ou environ; et, à l'égard du *Thalmud de Jérusalem*, il ne croit pas qu'il soit antérieur au cinquième siècle. Et certes, si la *Misne* elle-même n'est que de l'an 500 ou environ, le *Thalmud de Jérusalem* doit être encore plus récent. On peut consulter sur ces matières la *Bibliothèque rabbinique* de Bartolocci; *les Exercitations bibliques* du P. Morin, et *la Continuation de l'Histoire des Juifs* par Josèphe, t. VI, l. IX, c. 3 et 4, edit. parisienne.

Le *Thalmud de Jérusalem* et la *Misne* sont, après les paraphrases chaldaïques d'Onkélos et de Jonathan, ce que les Juifs ont de plus ancien en fait de livres de doctrine, à l'exception des livres sacrés : Ligtfoot en a tiré beaucoup de lumières pour expliquer quantité de passages du *Nouveau-Testament*, en comparant les expressions de *la Misne* à celle des évangélistes et des apôtres. Maimonides a fait un extrait ou un abrégé du *Thalmud de Babylone*, qui, au jugement des plus savants, vaut mieux que le *Thalmud* même, parce que, écartant ce qu'il y a de fabuleux, de puéril, d'inutile dans le *Thalmud*, il s'est appliqué à recueillir uniquement les décisions des cas dont ce gros ouvrage est rempli. Il a donné à cet ouvrage le titre de *Jad-Hachazacah*, ou *main forte;* c'est un digeste des lois des Juifs des plus complets qui se soient jamais faits, non par rapport au fond, mais pour la clarté du style, la méthode et la belle ordonnance de ses matières.

Les thalmudistes, c'est-à-dire, ceux qui enseignent les traditions des Juifs contenues dans le *Thalmud*, ont eu parmi eux différents noms, selon les temps; depuis la grande synagogue jusqu'à la *Misne*, on les nommait *thannaïm*, comme qui dirait *traditionnaires*, dérivé du nom *tanach*, qui en chaldéen signifie donner par tradition; depuis la *Misne* jusqu'au *Thalmud* on les nomma *amoraïm*, prononçants, disants, dictants; parce qu'ils expliquaient et dictaient à leurs élèves les ex-

plications dont la *Gémarre* est composée; après le *Thalmud* ils sont nommés *suburaïm*, c'est-à-dire, *opinants*. Ensuite on leur donna le nom de *géonim*, excellents, sublimes. Aujourd'hui ces noms fastueux sont supprimés parmi eux : ils se contentent du nom de *rabbi* ou de *chachan* : le premier signifie *maître*, et le second *sage*.

Vers l'an 1236, un Juif de la Rochelle s'étant converti, et ayant reçu le nom de Thomas au baptême, alla trouver le pape Grégoire IX, la douzième année de son pontificat, c'est-à-dire, en 1238, et lui découvrit les erreurs du *Thalmud* : le pape les envoya en trente-cinq articles aux archevêques de France, en 1239, avec une lettre par laquelle il leur ordonnait de se saisir de tous les livres des Juifs, et de faire brûler ceux où il y aurait des erreurs. Il en écrivit autant aux rois de France, d'Angleterre, d'Aragon, de Castille, de Léon, de Navarre et de Portugal. En conséquence de cet ordre, on brûla en France la valeur de vingt charrettes de livres hébreux.

Innocent IV, successeur de Grégoire, donna commission à Eudes de Château-Roux, son légat, d'examiner le *Thalmud* et les autres livres des Juifs; et, après les avoir examinés soigneusement, il les toléra en ce qui ne serait pas contraire à la religion chrétienne, et les leur rendit. Le légat écrivit au pape que les tolérer serait les approuver; c'est pourquoi le quinzième jour de mai 1248, il les condamna juridiquement.

Les deux *Thalmuds* sont imprimés, celui de Jérusalem, en un gros volume *in-folio;* celui de Babylone, en douze volumes *in-folio*, à Amsterdam, et encore ailleurs.

Thaschlihh. Le premier jour de l'année judaïque, vers le milieu de septembre, jour auquel, à en croire les rabbins, Dieu juge chaque homme et prononce son arrêt, les Juifs se rendent auprès d'une eau où il y a des poissons. Là, hommes, femmes et enfants secouent les pans de leurs vêtements, et *font choir* tous leurs péchés dans l'eau. Malheur aux poissons assez imprudents pour avaler les iniquités d'Israël moderne! On appelle cette cérémonie *thaschlihh*. L'origine en est due à la prière du prophète Michée (VII, 19), qui demanda au Seigneur de précipiter dans les profondeurs de la mer, les péchés d'Israël. Ceci prouve jusqu'à quel point les Juifs s'attachent à la lettre.

Thebet, ou *thevet*, mois des Hébreux. Il répond à la lune de décembre, et est le dixième mois de l'année sainte, et le quatrième de l'année civile. Voyez l'article *Calendrier*.

Théocratie. Ce terme est employé par Josèphe, pour marquer la forme du gouvernement des Juifs. « Entre les différents peuples, dit-il, les uns ont choisi le gouvernement monarchique, les autres le gouvernement populaire; mais notre législateur a établi une manière de gouverner toute différente de celle des autres, c'est-à-dire, une théocratie, s'il est permis de parler ainsi, qui donne à Dieu le pouvoir et la conduite de toute la nation, en nous inspirant cette maxime que Dieu voit tout, et qu'il est la cause de tous les biens qui nous arrivent. »

Le gouvernement des Juifs, que Josèphe nomme une *théocratie*, a souvent varié. On a vu dans cette nation successivement le législateur Moïse, Josué, son successeur, les juges, les rois, les grands-prêtres, la gouverner. Dans toutes ces révolutions, Dieu était à la vérité toujours regardé comme le monarque d'Israël; mais il s'en faut bien qu'il exerçât toujours son autorité et son domaine de la même sorte. Voyez les articles *Juges et Rois*.

Théphilim, ou *tepilim*, autrement *totaphot*, *frontaux* ou *phylactères*, dont les Juifs se servent durant leur prière du matin, et que quelques dévots mettent aussi à la prière d'après-midi; mais, excepté le chantre, il y en a peu qui le mettent à cette heure-là. Voyez la description qu'en donne Léon de Modène, et que nous avons rapportée sous l'article *Frontaux*.

Tizri, Tisri, premier mois hébreu de l'année civile, et septième de l'année ecclésiastique ou sacrée. Les Hébreux le nomment *rosch haschana*, c'est-à-dire, *le commencement de l'année*. Il répond à la lune de septembre. Voy. *Calendrier*.

Tobie. Voltaire est vraiment curieux : il voudrait savoir « comment ce *pauvre homme* avait gagné dix talents d'argent auprès de Salmanasar, dont il ne pouvait pas plus approcher qu'un esclave chrétien ne peut approcher du roi de Maroc. Dix talents d'argent ne laissent pas de faire 20,000 écus; c'est beaucoup pour le mari d'une *blanchisseuse.* » Comme si le texte (*Tobie* 1, 16) ne disait pas que Tobie *avait été honoré de cette somme par le roi*, c'est-à-dire, que le roi la lui avait accordée, soit comme gratification, soit comme honoraire; car le texte grec nous apprend que Tobie remplissait à la cour une charge considérable, ce qui devait le mettre dans une position autre que celle des esclaves de Maroc, traités sur le pied de nos galériens.

Mais il est fâcheux, pour notre candide et judicieux critique, qu'aucun texte ne dise que la femme était *blanchisseuse*. Quoi qu'il en soit, c'est toujours une générosité de la part du philosophe de n'avoir pas fait de la femme de Tobie une *lavandière*, bien qu'il en fasse aussi une *ravaudeuse*. Voltaire appelle cette blanchisseuse-ravaudeuse *Sara* ; le texte l'appelle *Anne*. Car il est dit que Tobie ayant été dépouillé de toute sa fortune, et se trouvant dans un grand dénuement, *Anna verò uxor ejus ibat ad opus textrinum quotidiè*.

Toit (*tectum*, *doma*, *solarium*). La plupart des toits dans la Judée étaient en plate-forme. On y montait dans les calamités publiques (*Jérémie*, XLVIII, 38). Ces plates-formes étaient découvertes, et munies tout autour d'un mur à hauteur d'appui pour empêcher qu'on ne tombât de là dans la rue. Moïse l'avait ainsi ordonné dans sa loi (*Deutér.*, XXII, 8). Il y avait aussi pour l'ordinaire au milieu de cette plate-forme une ouverture qui répondait à la salle qui était au-dessous ;

c'est par là que le roi Ochosias tomba de sa terrasse dans sa salle à manger, et qu'il se blessa mortellement. Enfin on descendait ordinairement de ces plates-formes par des escaliers qui étaient en dehors de la maison.

Tombeau. (Voyez ci-devant *Sépulcre*.)

Tondre, Tonsure, se prennent pour la tondaille des brebis, et pour la tonsure des cheveux et de la barbe d'un homme. Les tondailles des troupeaux se faisaient dans la joie, c'était une fête à laquelle on invitait ses amis. Nabal, époux d'Abigaïl, faisant sa tondaille, avait préparé un repas comme un festin de roi. David crut que dans cette circonstance il ne lui refuserait pas quelque secours pour sa troupe. Absalon invita toute la famille royale aux tondailles de ses troupeaux.

Toparchie, terme qui vient du grec *toparchia*, qui signifie seigneurie, gouvernement d'un lieu, d'un canton, qui se donne à celui qui ne possède aucun titre particulier, ni de gouverneur, ni de président, ni d'ethnarque, ni de roi. Il est souvent parlé dans les *Machabées* des trois toparchies *Apheréma*, *Lydda* et *Ramatha*. Pline remarque dix toparchies de la Judée, savoir : Jéricho, Emmaüs, Lydda, Joppé, l'Acrabatène, la Gophnitique, la Thamnitique, la Betleptéphène, la Montueuse où était Jérusalem, et enfin Hérodium. Josèphe en nomme aussi dix, dont Jérusalem était comme la clé, Gophna, Acrabate, Thamna, Lydda, Ammaüs, Pella, l'Idumée, Engaddi, Hérodium, Jéricho. Ailleurs il nomme trois toparchies ajoutées à la Judée, savoir : la Samarie, la Galilée, la Pérée. En un autre lieu il fait mention des trois toparchies, Samarie, Joppé, la Galilée.

Topaze (*topasius*), en hébreu *pitdath*. Les Septante, saint Jérôme, Pagnin, Léon de Juda, Junius, et la plupart des modernes, traduisent *pitdath* par la topaze; les paraphrastes Onkélos et Jonathan, par *une pierre verte*. Kimchi traduit de même, ce qui convient parfaitement à la topaze, dont les plus belles sont vertes. Pline : *Egregia topasis gloria est, suo virenti genere*. Cependant d'autres soutiennent que les plus belles topazes sont couleur d'or. Quoi qu'il en soit, il y a assez d'apparence que Moïse a voulu marquer *la topaze* par l'hébreu *pitdath*, qui a beaucoup de rapport à *topazios*, en retournant les lettres. On prétend que cette pierre a pris le nom de topaze d'une île de la mer Rouge, qui a le même nom. Pline veut que Juba, roi de Mauritanie, soit le premier qui l'ait trouvée. Mais si Moïse l'a connue, elle est bien plus ancienne que Juba. Job parle du *pitdath de Chus*, ce qui se rapporte au sentiment qui fait venir la topaze de la mer Rouge, puisqu'il y avait un pays de Chus sur le bord oriental de cette mer.

D'autres soutiennent que le *pitdath* signifie l'émeraude. Pline dit que l'émeraude est d'un beau vert, et qu'elle vient dans l'Éthiopie. Le pays de Chus marque souvent l'Éthiopie, et Job parle des *pitdath de Chus*, comme nous l'avons vu. Cette pierre était la seconde du premier rang du rational, et était gravée du nom de Siméon. (*Exod.* xxviii, 18).

Les Septante, au Psaume cxviii, ỳ 127, traduisent par *topazion* le mot hébreu *pas* ou *phas*, qui signifie plutôt l'or le plus pur, l'or du phase ou du phison. Comparez *Jérém.* x et 5; *Rois* ix, 28; *Dan.* x, 5; *Psaum.* xx, 4; *Job* xxviii, 17.

Torrent (*torrens*), en grec *cheimarros*, en hébreu *nachal*. On distingue le torrent du fleuve, en ce que le fleuve coule toujours, et que le torrent ne coule que de temps en temps; par exemple, après les grandes pluies ou la fonte des neiges. Comme le terme hébreu *nachal* signifie une *vallée*, aussi bien qu'un *torrent*, souvent dans l'Écriture on met l'un pour l'autre; par exemple, *le torrent de Gérare* pour *la vallée de Gérare*. L'équivoque en cela n'est pas fort dangereuse, puisque les torrents se trouvent ordinairement dans les vallées; mais il est bon de la remarquer, parce qu'on attribue quelquefois à la vallée ce qui ne convient qu'au torrent; par exemple, à la vallée de Cédron, ce qui doit s'entendre du torrent de même nom.

On n'observe pas toujours dans l'Écriture la distinction qui se trouve entre le torrent et le fleuve, et souvent on prend l'un pour l'autre, en donnant le nom de torrent à de grandes rivières, comme l'Euphrate, le Nil, le Jourdain, et à des rivières qui coulent toute l'année, comme le Jabok et l'Arnon. On donne au Nil le nom de *torrent d'Égypte* dans les *Nombres* xxxiv, 5; *Josué* xxv, 4 et 47; *Isaïe* xxvii, 12, et à l'Euphrate, *Psaum.* cxxiii, 5; et dans *Isaïe*, ce fleuve est nommé *le torrent des saules*, *Isaïe* xv, 7.

Dans la Palestine, dans l'Arabie, et dans les pays voisins où les eaux sont rares et les chaleurs excessives, trouver un torrent dans le désert et dans un voyage, est une chose fort agréable et fort avantageuse. Dieu promet à son peuple que, dans son retour de la captivité de Babylone, il lui procurera des torrents dans les déserts par où il sera obligé de passer : *Scissæ sunt in deserto aquæ et torrentes in solitudine* : et Jérémie : *Adducam eos per torrentes aquarum in via rectâ* : et le Psalmiste nous décrit le Messie comme un conquérant à la tête de son armée, qui trouve des eaux en abondance sur sa route, *de torrente in viâ bibet*.

Dans le sens figuré, *un torrent* signifie ordinairement l'abondance, soit en bien, soit en mal. *Un torrent de larmes*, *un torrent d'iniquités* ou *des torrents de Bélial*, selon l'hébreu. *Mon âme a passé le torrent*, elle a été comme submergée dans les eaux, mais Dieu l'en a garantie. *Un torrent de soufre*, etc.; et dans un sens contraire, *un torrent de délices*, *un torrent de paix*, *des torrents d'or*, *des torrents de beurre et de miel*.

Tourterelle (1), oiseau pur, dont il est assez souvent parlé dans les livres saints, et qu'on offrait quelquefois en sacrifice. On pouvait offrir ou des tourterelles ou de jeunes pigeons. Ces sacrifices étaient

(1) Espèce d'oiseaux formant le type d'une grande division dans le genre pigeon.

institués en faveur des pauvres qui n'avaient pas de quoi donner de plus grosses victimes. Dès avant la loi, Abraham offrit à Dieu un holocauste d'une vache, d'une chèvre et d'un bélier, ayant chacun trois ans, et de deux oiseaux, savoir : une tourterelle et une colombe; et lorsqu'il coupa en deux les autres victimes, il laissa entiers les deux oiseaux. Moïse avait ordonné qu'une femme qui venait après ses couches au tabernacle pour se purifier, si elle n'avait pas de quoi offrir un agneau pour le péché, et un autre en holocauste, présentât deux tourterelles ou deux petits de colombe, l'un en holocauste, et l'autre pour le péché. C'est ainsi qu'en usa la sainte Vierge au jour de sa purification. (*Luc.* II, 24.)

Les Nazaréens offraient deux tourterelles ou deux petits de colombe à la porte du tabernacle, l'un pour être immolé pour le péché, et l'autre en holocauste, lorsque pendant leur nazaréat ils avaient été souillés malgré eux par la présence d'un mort. Lorsqu'un lépreux était pauvre, et ne pouvait offrir de plus grandes victimes, la loi lui ordonnait au jour de sa purification d'offrir deux tourterelles ou deux petits de colombe, l'un pour le péché, et l'autre en holocauste. Un homme qui était incommodé de la gonorrhée, ou une femme qui souffrait un flux déréglé, étaient obligés l'un et l'autre d'offrir deux tourterelles ou deux petits de colombe, l'un pour le péché, et l'autre pour l'holocauste, et cela au huitième jour qui suivait leur guérison. Un homme qui avait touché sans y penser un animal immonde, ou qui avait proféré sans réflexion quelques promesses ou quelques serments inconsidérés, lorsqu'il s'apercevait de sa faute, s'il était pauvre, offrait au Seigneur deux tourterelles ou deux petits de colombe, l'un pour le péché, et l'autre pour l'holocauste. Voilà les endroits et les cas où l'on offrait des tourterelles en sacrifice.

Traineau, espèce de char nommé en latin *traha* ou *plaustrum*, dont on se servait dans la Palestine pour tirer le grain de son épi, et pour briser la paille. Il en est souvent parlé dans l'Écriture; par exemple, Isaïe : *Triturabitur Moab sicut teruntur paleæ in plaustro.* Et ailleurs, chap. XXVIII, ℣ 27 : *Non enim in serris triturabitur gith, nec rota plaustri super cyminum circuibit.* Et encore, chap. XLI, 15 : *Ego posui te sicut plaustrum triturans novum, habens rostra serrantia.* Et Amos (I, 3) : *Eo quod trituraverit in plaustris ferreis Galaad.* Ces traîneaux ou ces chariots étaient portés sur des roues fort basses et fort épaisses, garnies de fer, qu'on roulait sur les gerbes et sur la paille, pour les briser et en tirer le grain. C'est la description qu'en donne saint Jérôme dans son Commentaire sur Isaïe, chapitre XXV : *Sunt autem carpenta ferrata, rotis per medium in serrarum modum se volventibus; quæ stipulam conterunt et comminuunt in paleâ.*

Il y avait des machines de plusieurs sortes; en certains lieux c'étaient de gros rouleaux de bois armés de pointes de fer ou de pierres que l'on faisait passer sur les gerbes. Virgile parle de ces machines nommées *plaustra, tribulæ, trahæ :*

Tardaque Eleusinæ matris volventia plaustra,
Tribulæque, traheæque.

Sur quoi Servius remarque que *trahea* est un chariot sans roue, et *tribula* une espèce de chariot armé de dents de toutes parts, *omni ex parte dentatum*, dont on se servait principalement en Afrique pour battre le grain.

Les Septante et saint Jérôme nomment quelquefois ces chariots des espèces de scies, *Plaustrum habens rostra serrantia*, parce qu'en effet ils avaient toute leur superficie hérissée de dents, comme celles d'une scie. David s'étant rendu maître de la ville de Rabbat, capitale des Ammonites, fit écraser sous des roues armées de fer, et sous des traîneaux, comme ceux dont nous venons de parler, tous les habitants de cette ville : *Populum adducens serravit, et circumegit super eos ferrata carpenta.* Amos dit que le roi de Damas traita de même les Israélites du pays de Galaad. Cela avait assez de rapport à un genre de supplice en usage chez les Romains, les Carthaginois et les anciens Germains, lequel consistait à faire mourir un homme sous une claie chargée de grosses pierres, *sub crate necare.* Plaute : *Sub cratim ut jubeas sese supponi, atque eo lapides imponi multos, ut sese neces.* Voyez l'article *Supplices.*

Tremblement de terre. L'Écriture parle de plusieurs tremblements de terre naturels. Un des plus fameux est celui qui arriva la vingt-septième année d'Ozias, roi de Juda, l'an du monde 3221, avant Jésus Christ 779, avant l'ère vulgaire 783. Il est parlé de ce tremblement dans *Amos* (IV, 1), dans *Zacharie* (XIV, 5), et dans *Josèphe*, qui ajoute qu'il fut si violent, qu'il détacha la moitié de la montagne qui était à l'occident de Jérusalem, et la fit rouler dans l'espace de quatre stades, ou cinq cents pas; en sorte qu'elle ne fut arrêtée que par la rencontre de la muraille qui est du côté de l'orient de Jérusalem, la terre ayant fermé le chemin, et couvert les jardins du roi.

Un autre tremblement de terre fort célèbre est celui qui arriva à la mort de Notre-Seigneur.

Trésor, en latin *thesaurus*, en grec *thesauros*, en hébreu *ozer*. Le nom de *trésor*, chez les Hébreux, signifie toute sorte d'amas, de provisions, de magasins. Ainsi on dit un trésor de blé, de vin et d'huile; des trésors d'or, d'argent et de cuivre, des trésors d'argent monnayé. La neige, les vents, la grêle, la pluie, les abîmes, sont dans les trésors de Dieu. *Dieu fait sortir les vents de ses trésors* (*Psaume* CXXXIV, 7, et *Jérémie* LI, 16). On dit aussi des trésors de bonnes œuvres, des trésors d'iniquités; amasser des trésors dans le ciel; tirer du bien ou du mal du fond du trésor de son cœur. Les mages ouvrirent leurs trésors, c'est-à-dire, leurs malles, leurs valises, pour offrir des présents au Sauveur. Joseph fit dire à ses frères, lorsqu'ils trouvèrent leur argent dans leurs sacs, que Dieu leur avait donné des trésors. Moïse dit à Dieu : *Seigneur, ouvrez votre trésor à ce peuple; faites-lui venir une source d'eau vive* (*Nomb.* XX, 6). Les trésors de la maison de Dieu, soit en argent, en blé, en vin

ou en huile, étaient sous la garde des lévites, qui étaient portiers du temple. Les rois de Juda avaient aussi de semblables gardes de trésors, tant à la ville qu'à la campagne, et les lieux où étaient ces magasins étaient nommés *villes des trésors*.

TRIBUN, nom de dignité chez les Romains. Il y avait des tribuns de plusieurs sortes; les uns avaient le commandement des troupes, les autres avaient part au gouvernement de la république. On en connaît qui étaient nommés *tribuni celerum*, et qui commandaient des espèces de chevau-légers: d'autres, *tribuni ærarii*, qui avaient quelque inspection sur le trésor public; d'autres, *tribuni fabricarum*, qui avaient soin de la fabrique des armes; d'autres, *tribuni maritimorum*, qui avaient l'intendance des ports de mer, du cours des rivières, des salines; *tribuni plebis*, qui étaient comme les protecteurs du peuple, et qui contrebalançaient la puissance des grands; enfin *tribuni militiæ*, qui étaient divisés en grands et petits tribuns. Les premiers étaient les tribuns des légions, et les seconds les tribuns des cohortes.

Dans l'Écriture, on emploie assez souvent le nom de *tribun*, même dans l'*Ancien Testament*, parce que les traducteurs n'ont point connu de termes plus propres pour exprimer certains emplois, qui ont quelque rapport à celui des tribuns de la république romaine. Par exemple, saint Jérôme a traduit par *tribunos* ce que l'hébreu appelle *prince de mille;* et les Septante, *chiliarchæ*, qui a la même signification que l'hébreu. Dans le *Nouveau Testament*, le nom de *tribun* a plus de rapport aux charges et aux emplois des Romains, puisque c'était en effet des officiers des troupes romaines; par exemple, dans saint *Jean* XVIII, 12, et *Act.* XXI, 31, 32, 33, 37, etc. Saint Marc parle des tribuns de la cour d'Hérode le tétrarque (*Marc* VI, 22). Les uns et les autres sont appelés dans le grec *chiliarchoi*, chefs de mille hommes, tels qu'étaient les tribuns des légions. Mais celui qui arrêta saint Paul, et qui le tira des mains des Juifs (*Act.* XXI, 31), était simplement chef d'une cohorte.

TRIBUNAUX, lieux où l'on rend la justice. Moïse avait ordonné que l'on établît dans chaque ville des juges et des magistrats pour terminer les différends qui survenaient dans le pays; et que s'il arrivait quelque affaire d'une discussion plus difficile, on se transportât au lieu que le Seigneur aurait choisi, pour y examiner la difficulté devant les prêtres de la race d'Aaron, et devant le juge que le Seigneur aurait suscité en ce temps-là. Voyez ce qu'on a dit à l'article *Juges* et à celui de *Sanhédrin*. Les rabbins prétendent qu'il y avait trois sortes de tribunaux dans Israël, un de trois juges, un de vingt-trois, et un de soixante. Le tribunal de trois juges se trouvait dans chaque bourgade, et jugeait des procès où il ne s'agissait que d'argent et de choses mobilières. Le tribunal de vingt-trois juges se tenait dans les villes, et pouvait juger même des choses où il s'agissait de la vie et de la mort. Enfin, le troisième tribunal était unique, et ne se tenait que dans Jérusalem, dans une salle du temple. C'est ce que les Juifs appellent le grand sanhédrin, à l'autorité duquel le roi, le grand-prêtre, les tribus d'Israël, les faux prophètes, les affaires de la religion, étaient soumises. Les rabbins enseignent que le droit de vie et de mort lui fut ôté quarante ans avant la ruine du temple et de la ville de Jérusalem, c'est-à-dire, l'an 30 de l'ère vulgaire, sept ans avant la mort de Notre-Seigneur. Aussi les Juifs dirent-ils alors à Pilate qu'il ne leur était permis de faire mourir personne: *Nobis non licet interficere quemquam.*

TRIBUS. Jacob ayant eu douze fils, qui furent chefs d'autant de grandes familles, et qui toutes ensemble formèrent un grand peuple, chacune de ces grandes familles fut nommée tribu. Mais comme Jacob, au lit de la mort, adopta Éphraïm et Manassé, fils de Joseph, et voulut qu'ils composassent deux tribus d'Israël, au lieu de douze tribus, il s'en trouva treize, celle de Joseph ayant été partagée en deux. Toutefois, dans la distribution des terres que Josué fit au peuple par l'ordre de Dieu, on ne compta que douze tribus, et on ne fit que douze lots; la tribu de Lévi, qui était attachée au service du tabernacle du Seigneur, n'ayant point eu de partage dans la terre, mais seulement quelques villes pour y demeurer, et les prémices, les dîmes et les oblations du peuple pour sa subsistance.

Les douze tribus demeurèrent unies sous un même chef, ne formant qu'un même État, un même peuple et une même monarchie, jusqu'après la mort de Salomon. Alors dix tribus d'Israël quittèrent la maison de David, et reconnurent pour roi Jéroboam, fils de Nabat; et il ne demeura sous la domination de Roboam que les tribus de Juda et de Benjamin. Cette division peut être regardée comme la cause des grands malheurs qui arrivèrent dans la suite aux deux royaumes et à toute la nation des Hébreux.

TRIBUT (*tributum*), en grec *phoros*, en hebreu *mas*, qui dérive du verbe *masas*, fondre, liquéfier. Les Hébreux ne reconnaissent proprement pour souverain que Dieu seul, d'où vient que Josèphe appelle leur gouvernement *une théocratie*, ou gouvernement divin. Ils reconnaissaient le souverain domaine du Seigneur par un tribut ou capitation que chaque Israélite lui payait par année d'un demi-sicle par tête. Aussi Notre-Seigneur, dans l'Évangile, fait ce raisonnement à saint Pierre: *De qui est-ce que les rois de la terre reçoivent le tribut? Est-ce de leurs propres enfants ou des étrangers?* voulant dire qu'en qualité de Fils de Dieu, il devait être exempt de cette capitation. Je ne vois pas que ni les rois ni les juges des Hébreux, quand ils étaient de leur nation, exigeassent d'eux aucun tribut.

Salomon, au commencement de son règne, obligea les Chananéens qui étaient demeurés dans le pays de lui payer tribut, et de servir par corvées aux ouvrages publics qu'il avait entrepris; et pour les enfants d'Israël, il ne permit point qu'aucun fût employé à ces ouvrages; mais il en fit ses hommes de guerre, ses ministres, ses principaux officiers pour commander ses armées, ses chariots et sa cavalerie. Toutefois, sur la fin de son règne, il leur imposa des tributs, et les

fit servir par corvées à ses travaux, ce qui aliéna beaucoup les esprits, et jeta les semences de la révolte qui commença par la rébellion de Jéroboam, fils de Nabat, qui fut d'abord obligé de se sauver en Égypte, mais qui éclata enfin par le soulèvement total des dix tribus.

TROMPETTE. Le Seigneur ordonne à Moïse de faire deux trompettes d'argent battu au marteau, afin de s'en servir pour assembler le peuple lorsqu'il faudra décamper (*Nombres*, x). On se servait aussi principalement de ces trompettes pour annoncer le commencement de l'année civile, le commencement de l'année sabbatique, et le commencement du jubilé. Josèphe dit que ces trompettes étaient longues de près d'une coudée, et avaient le tuyau de la grosseur d'une flûte ordinaire; elles n'avaient qu'autant d'ouverture qu'il en fallait pour les emboucher : le bout était semblable à celui d'une trompette. Il n'y en eut d'abord que deux dans le camp; mais ensuite on en fit un plus grand nombre. Dès le temps de Josué, il y en avait sept; à la dédicace du temple de Salomon, il y avait jusqu'à cent vingt prêtres qui sonnaient de la trompette. Josèphe veut que ce prince ait fait *deux cent mille trompettes, ainsi que Moïse l'avait ordonné.* Je ne sais où il a pris ce grand nombre de trompettes.

Outre les trompettes sacrées du temple, dont l'usage était réservé aux prêtres seuls, même à la guerre et dans les combats, il y en avait d'autres dont les généraux se servaient quelquefois pour assembler leurs troupes.

La fête des trompettes se célébrait le premier jour du septième mois de l'année sainte, qui était le premier de l'année civile. Ce mois s'appelait *tizri*, et répondait à la lune de septembre. On annonçait le commencement de l'année au son des trompettes. Ce jour était solennel; toute œuvre servile y était défendue; on y offrait, au nom de toute la nation, un holocauste solennel d'un veau, de deux béliers, et de sept agneaux de l'année, avec les offrandes de farine et de vin que l'on avait coutume d'offrir avec ces sacrifices. L'Écriture ne nous dit point la raison de l'établissement de cette fête. Théodoret croit que c'était en mémoire du tonnerre que l'on avait ouï sur le mont Sinaï lorsque Dieu y donna sa loi. Les rabbins veulent que ce soit pour faire souvenir de la délivrance d'Isaac, en la place duquel Abraham immola un bélier.

Aujourd'hui, les Juifs ont coutume, ce soir-là, de se souhaiter l'un à l'autre une bonne année, de faire meilleure chère qu'à l'ordinaire, et de sonner la trompette à trente diverses fois.

TRÔNE (*solium*), se dit d'un siége magnifique où un prince souverain reçoit les hommages de ses sujets ou les visites des ambassadeurs, où il paraît dans les cérémonies d'éclat, d'où il rend la justice; en un mot, le trône, le sceptre, la couronne sont les marques ordinaires de la royauté. L'Écriture nous représente ordinairement le Seigneur assis sur un trône; quelquefois on dit que le ciel est son trône, et la terre son marche-pied : *Cœlum sedes mea, terra autem scabellum pedum meorum.* Le Psalmiste, en plus d'un endroit, dit que Dieu a affermi son trône dans le ciel de toute éternité.

TROUPEAUX (*pecus*). Abel faisait paître ses troupeaux; mais Jabel, fils de Lamech et d'Ada, fut le premier qui fit une profession spéciale de conduire des troupeaux.

TUNIQUE (*tunica*). La tunique, ou robe, était l'habit de dessous; le manteau, l'habit de dessus. Les Hébreux ne portaient que ces deux habits. Voy. l'article *Vêtements.*

TYMPANUM, instrument de musique dont il est souvent parlé dans l'Écriture. Les Hébreux l'appellent *toph;* et je pense que, sous ce nom, ils comprennent en général toutes les sortes de tambours. Je ne remarque pas que les Hébreux s'en soient servis à la guerre, mais seulement dans leurs réjouissances; et d'ordinaire on le met entre les mains des femmes.

Tympanum, dans le sens d'un supplice, se trouve dans le grec de saint Paul aux Hébreux, chap. XI, 35. Les anciens et les nouveaux interprètes sont fort partagés sur le sens de ce terme; quelques-uns l'ont expliqué du chevalet, ancien supplice fort fréquent dans l'antiquité, mais fort inconnu aujourd'hui.

TYPHON, divinité des Égyptiens. Ces peuples admettaient deux principes : l'un, du bien; l'autre, du mal. Du principe du bien venait la génération, et du principe du mal la corruption de toutes choses. Le principe du bien avait la supériorité sur celui du mal, mais non pas jusqu'au point de le détruire et d'empêcher ses opérations. Isis, Osiris et Orus étaient les principes du bien; Typhon était le principe du mal. Osiris était dans le monde ce qu'est la raison dans l'homme; Typhon tenait lieu des passions qui répugnent à la raison. Dans le corps humain, le bon tempérament venait d'Osiris; les maladies et les indispositions avaient Typhon pour cause : on lui imputait aussi les tempêtes, les inondations, les tremblements de terre, les éclipses du soleil et de la lune, et tout ce qui passait pour dérangement de la nature. L'âne était son symbole, aussi bien que le crocodile; on lui rendait des honneurs divins dans le canton d'Égypte nommé Papremis.

U

URIM et THUMMIM. Ces deux termes signifient à la lettre, selon l'hébreu, *les lumières et la perfection*, ou *les brillants et les parfaits;* selon saint Jérôme, *la doctrine et le jugement;* d'après les Septante, *la déclaration et la vérité*, ou *la manifestation et la vérité*. Quelques-uns veulent qu'*urim et thummim* soient des épithètes des pierres du rational : « Vous y placerez des pierres éclatantes et sans défaut. » D'autres croient que ces deux termes sont plutôt égyptiens qu'hébreux, et que les Septante en ont exprimé la vraie signification en les traduisant par *la déclaration et la vérité*. L'auteur de l'*Ecclésiastique* s'exprime comme si *la manifestation et la vérité*

étaient des qualités du grand-prêtre qui était revêtu de l'éphod : *Viri sapientis, judicio et veritate præditi.* On voit la même chose encore plus clairement dans le premier *livre d'Esdras*, chap. II, ℣. 63 : *Donec surgeret sacerdos doctus atque perfectus*; l'hébreu : *Donec surgeret sacerdos cum urim et thummim.*

Mais Josèphe, et après lui plusieurs auteurs, tant anciens que nouveaux, ont prétendu que l'urim et thummim n'étaient autre chose que les pierres précieuses du rational du grand-prêtre, lesquelles, par leur éclat extraordinaire, lui faisaient connaître la volonté de Dieu, et le succès des événements pour lesquels on le consultait. Mais lorsque ces pierres ne rendaient point d'éclat, ou du moins qu'il n'y paraissait rien d'extraordinaire, on jugeait que Dieu n'approuvait point la chose dont il était question. Josèphe ajoute qu'il y avait deux cents ans, lorsqu'il écrivait son histoire, que ces pierres ne jetaient plus cette lueur. Ainsi elle aurait cessé seulement cent dix ou douze ans avant la naissance de Jésus-Christ.

D'autres croient que l'*urim* et *thummim* étaient quelque chose d'ajouté au rational, mais on ne convient pas de ce que ce pouvait être, et, ce qui est assez extraordinaire, ni Moïse, ni aucun autre auteur sacré ne nous a marqué distinctement ce que c'était.

Usure (*usura* ou *fœnus*). C'est ce qu'on reçoit au-delà du principal, en vertu du prêt usuraire. Il est inutile de s'étendre au long sur l'usure, qui est condamnée par toutes les lois naturelles, divines et humaines. Voyez les casuistes et les commentateurs sur l'*Exode*, chap. XXII, 25 26.

V

Vases. Les Hébreux mettaient les liqueurs dans des vases de corne. (I *Rois* XVI, I.) Voy.. *Potier de terre*, et *Verre*.

Vautour, oiseau de proie, déclaré impur par Moïse, qui l'appelle en hébreu daah ou daia; mais les interprètes ne conviennent pas tous que ce terme signifie un vautour. Bochart distingue aïa de daïa, et il soutient que le premier signifie un émérillon, et le second un vautour. D'autres croient que daah ou daïa signifie un milan, et aïa un vautour ou un corbeau. *Daah* est traduit par *un aigle*, dans *Jérémie*, XLVIII, 40; XLIX, 22; et *daïa* par *un milan*, dans *Isaïe*, XXXIV, 15. Les Septante et saint Jérôme rendent dans *Job* par un *vautour* l'hébreu *haït*, qui signifie plutôt un oiseau en général.

Veau. Il est parlé très-souvent de veaux dans l'Écriture, parce qu'on les employait communément pour les sacrifices. Mais, en plusieurs occasions, *vitulus* est mis pour un jeune taureau, qui, selon notre manière de parler, ne serait plus simplement veau. *Vitulus de armento*, le veau du troupeau, se met apparemment par opposition au veau qui tette encore, et qui est sous sa mère. *Vitulus* se prend quelquefois pour un taureau déjà grand : *Circumdederunt me vituli multi.* Le veau gras, *vitulus saginatus*, était un veau engraissé exprès pour faire une noce ou un festin de religion.

Veau d'or, que les Israélites adorèrent au pied du mont Sinai. (*Exod.* XXXII.)

On ne doute pas que les Hébreux, dans cette occasion, n'aient voulu imiter le culte du dieu Apis, qu'ils avaient vu dans l'Égypte (1).

Vendanges. Voyez *Vignes*.

Vendre. Les Hébreux pouvaient vendre leur propre liberté; les pères pouvaient vendre celle de leurs enfants.

On vendait aussi les débiteurs insolvables, et même leurs enfants, comme on le voit par l'Évangile et par les *livres des Rois*. On vendait quelquefois les hommes libres pour esclaves, comme Joseph fut vendu par ses frères; et ce crime s'appelait *plagium*, et la loi le punissait de mort.

Vent (le), *ventus*, est souvent appelé *spiritus*, et en quelques passages on est partagé de sentiments; savoir, s'il signifie le vent ou le Saint Esprit; par exemple : *Spiritus Domini ferebatur super aquas;* ce que les uns entendent du Saint-Esprit, et les autres d'un vent violent. *Isaie* (XL, 7) : *Exsiccatum est fœnum, quia spiritus Domini sufflavit in eo.* Mais ordinairement la suite du discours fait assez distinguer si *spiritus* signifie le Saint-Esprit, ou le vent, ou l'âme qui nous anime.

Les Hébreux reconnaissaient comme nous quatre vents principaux : le vent d'orient, en hébreu, *kadim*; le vent du nord, *tzaphon*; le vent du midi, *darom*; et le vent d'occident, ou de la mer Méditerranée, en hébreu, *rouahaïam*.

Ventre. *Le fruit du ventre*, sont les enfants : *Privavit te Deus fructûs ventris tui;* et le psalmiste : *Merces Domini, fructus ventris;* les enfants sont la bénédiction du mariage.

Le ventre se prend souvent pour la gourmandise, comme dans l'*Épître aux Romains*, XVI : « Ces sortes de gens ne servent pas Jésus-Christ, *mais sont esclaves de leur ventre.* »

Le ventre se met aussi pour le cœur, le fond de l'âme : « Conservez les leçons de la sagesse; si vous la gardez dans *votre ventre*, dans votre cœur, elle éclatera sur vos lèvres. » (*Prov.* XXII, 18.)

Le ventre de l'enfer, c'est le tombeau, ou un danger imminent de mort. L'*Ecclésiastique* dit qu'il a été délivré *de altitudine ventris inferi;* et *Jonas*, qu'il a crié vers le Seigneur *de ventre inferi*, du fond de la mer et du ventre du poisson.

Ventriloque, en latin *ventriloquus*, en grec *engastrimuthos*, celui qui parle du ventre, du fond de l'estomac; un devin ou une devineresse qui avait ou feignait avoir un esprit familier, un esprit de Python, qui lui parlait du fond de l'estomac. Voyez *Python*.

Vénus, déesse de l'impudicité, adorée par les païens. Voyez *Astarte*.

(1) Philon a cru que les Hébreux avaient eu envie d'adorer Typhon, divinité égyptienne, que cet auteur confond ordinairement avec Osiris.

Ver (*vermis, vermiculus*). L'Ecriture voulant marquer la bassesse et la faiblesse de l'homme, le compare à un ver de terre; parce qu'en effet, dans la nature, on ne connaît rien de plus méprisable. *Je suis un ver de terre, et non un homme, l'opprobre des hommes et le rebut du peuple*; paroles que le Fils de Dieu a bien voulu adopter, pour marquer l'état d'humiliation où il s'était réduit.

Vermiculus se prend pour l'écarlate. Moïse se sert souvent de ce terme dans le dénombrement qu'il fait des étoffes et des couleurs qui entraient dans les voiles du tabernacle de l'alliance. L'hébreu *tolahat schani*, que la Vulgate a traduit par *coccum bis tinctum* ou *vermiculum*, et que les Septante ont rendu par une couleur rouge comme l'écarlate, signifie proprement le vermisseau du coccus, le *kermès* (1).

Vermillon. Ce terme vient du latin *vermiculus*, un *vermisseau*, parce que le cramoisi et l'écarlate se teignent avec de petits vermisseaux que l'on ramasse sur une espèce de chêne-vert qui porte le kermès ou la graine d'écarlate. Mais le vrai vermillon est tout autre chose, et il n'a aucun rapport avec le *vermiculus* que par la couleur. Le vermillon, connu des anciens, se trouvait en Espagne sur des rochers inaccessibles. C'était des pierres qu'on abattait avec des flèches. Il s'en trouvait aussi dans la Colchide; l'artificiel se faisait d'un sable rouge qui se voyait auprès d'Éphèse, après qu'on l'avait lavé plusieurs fois. Le vermillon dont on se sert présentement se fait avec le cinabre artificiel, qui a été broyé longtemps sur le porphyre, et réduit à une poudre très-fine.

Verre. Il est incontestable que le verre était déjà connu du temps de Salomon. Pline (*Nat. Hist.* xxxvi, 65) nous apprend que, pendant un grand nombre de siècles, *multa per secula*, on ne fabriquait le verre qu'avec le sable du fleuve Bélus en Phénicie; or, du temps d'Aristophane, c'est-à-dire, quatre cents ans avant Jésus-Christ, la Grèce avait déjà des verreries; et il y avait des verres brûlants à Athènes, des verres préparés pour des expériences physiques. Ceci fait donc remonter bien haut dans l'antiquité ce grand nombre de siècles où les voisins de la Judée étaient seuls en possession de fabriquer le verre.

Les vases en verre furent en usage chez les anciens: l'Égypte travailla de toute antiquité cette matière; il nous est parvenu beaucoup d'objets de ce genre des Romains, des urnes cinéraires avec leur couvercle, des vases de diverses formes et de diverses grandeurs; les plus communs sont les fioles qui renfermaient les onguents, les huiles et les baumes odoriférants, qu'on a pris mal-à-propos pour des *lacrymatoires*. Cette opinion, trop accréditée, a été victorieusement renversée par des découvertes récentes de M. Mongez; rien ne permet de donner à ces vases à long cou le nom de lacrymatoires, et un bas-relief de Clermont-Ferrand, qui semblait accréditer cette méprise, a été reconnu pour faux. On ne doit donc plus donner à ces vases d'autre nom que celui de fioles à huile, à parfum, etc. (Champollion-Figeac, *Résumé d'Archéologie*.)

Vesce, ou *vesse* (*vicia*), plante rampante, dont le grain sert de nourriture aux pigeons, qui en sont friands.

Il est parlé de la *vesce* dans *Isaïe*, xxviii, 25: *Viciam in finibus suis*. L'hébreu porte *cusmeth*, que quelques-uns traduisent par *spelta*, de l'épautre; d'autres, *zea*, sorte de froment. Ezéchiel (iv, 9) emploie le même terme; et les Septante le rendent par *olyra* qui est une espèce de froment. On a déjà averti plus d'une fois que l'on n'a rien de bien certain sur les plantes de l'Écriture.

Vêtements. Les Hébreux n'avaient pour habits que la tunique, nommée *chetonet*, et le manteau, nommé en hébreu *mehil*. La tunique était l'habit de dessous, qui couvrait immédiatement la chair. Le manteau était l'habit de dessus: ces deux habits ensemble faisaient ce que l'Ecriture appelle *mutatorias vestes*, des habits à changer, ou *mutatoria vestium*, que Naaman portait par présent au prophète Elisée. La tunique d'ordinaire était de lin, et le manteau d'étoffe. Comme les manteaux n'étaient qu'une grande pièce d'étoffe, qui n'était pas taillée, on en avait souvent de réserve, et on en faisait des présents. Les Hébreux ne changèrent jamais de mode pour les habits, que nous sachions; mais ils s'habillaient suivant l'usage du pays où ils demeuraient. La couleur blanche ou la couleur de pourpre était la plus estimée. Voyez *Habits*.

Veuve. Chez les Hébreux, même avant la loi, la veuve qui n'avait point eu des enfants de son mari devait épouser le frère de son époux décédé, afin de lui susciter des enfants qui héritassent de ses biens, et qui fissent passer son nom et sa mémoire à la postérité. Nous voyons la pratique de cet usage avant la loi, dans la personne de Thamar, qui épousa successivement Her et Onan, fils de Juda, qui devait encore épouser *Sela*, troisième fils de ce patriarche, les deux premiers étant morts sans lignée.

Le veuvage, de même que la stérilité, était une espèce de honte et d'opprobre dans Israël.

Viandes. Les Hébreux avaient plusieurs sortes d'animaux, dont ils ne mangeaient pas. Nous en avons parlé sous l'article *Animaux*.

Victimes. (Voy. *Hosties*, *Sacrifices*.)

Victimes humaines. (Voy. *Sacrifices*.)

Vignes, *vignobles*. Il y avait dans la Palestine, plusieurs excellents vignobles. L'Écriture loue les vignes de Sorec, de Sébama, de Jazet, d'Abel. Les profanes parlent des excellents vins de Gaze, de Sarepte, du Liban, de Saron, d'Ascalon, de Tyr.

Noé planta la vigne après le déluge et commença à la cultiver. Plusieurs tiennent que le vin n'était pas inconnu avant le déluge, et que ce patriarche continua de cultiver la vigne après ce grand événement, ainsi qu'il avait fait auparavant: mais les Pères croient qu'*

(1) Le kermès est un genre d'insectes de l'ordre des hémiptères, et dans lequel les individus femelles sont remarquables par le défaut d'ailes; il ressemble à une petite coque inanimée.

ignorait la force du vin, n'en ayant jamais usé auparavant, et n'ayant vu personne qui en usât. Il fut le premier qui ramassa le jus du raisin, et qui le réduisit en liqueur. Avant lui, on se contentait de manger le raisin comme un autre fruit.

La loi de Moïse ne permettait pas au propriétaire qui plantait une vigne, d'en manger le fruit avant la cinquième année. On ne touchait point aux vignes la septième année. Le raisin qu'elles produisaient alors était pour le pauvre, l'orphelin et l'étranger. Il était permis à un passant de cueillir et de manger du raisin dans la vigne qu'il trouvait sur le chemin, mais il était défendu d'en porter dehors. Il était aussi défendu de semer dans la vigne d'autres choses : *Non seres vineam tuam altero semine.*

Les vendanges, chez les Hébreux, étaient accompagnées de festins et de réjouissances.

Vin. On ne faisait ordinairement point de sacrifice, tant soit peu considérable au Seigneur, où l'on n'y fît des libations de vin (1).

L'usage en était défendu aux prêtres pendant tout le temps qu'ils étaient dans le tabernacle, et occupés au service de l'autel. Cette liqueur était aussi interdite aux Nazaréens; et quand le vin était défendu, d'ordinaire on comprenait sous la même défense, toute liqueur capable d'enivrer, et exprimée dans la Vulgate sous le nom de *sicera*. Les Réchabites observaient une rigoureuse abstinence de vin tous les jours de leur vie, suivant l'ordre qu'ils en avaient reçu de Réchab leur père.

Dans le style des auteurs sacrés, le vin ou le calice marquent souvent la colère de Dieu : *Vous nous avez abreuvés du vin de componction,* de douleur; à la lettre, *du vin de lie,* ou *du vin de tremblement. Le Seigneur tient en sa main une coupe pleine de vin trouble et mêlé* avec les liages; *il en fera boire à tous les pécheurs de la terre.* Le Seigneur dit à Jérémie : *Prenez cette coupe du vin de ma colère, et faites-en boire à tous ceux à qui je vous enverrai.*

On donnait du vin à ceux qui étaient dans le deuil et dans la tristesse : *Ne donnez point de vin aux rois, parce qu'il n'y a point de secret où règne l'ivrognerie; donnez à ceux qui sont affligés une liqueur capable de les enivrer, et du vin à ceux qui sont dans l'amertume de leur cœur. Qu'ils boivent et qu'ils oublient leur pauvreté,* etc. Les rabbins enseignent que l'on donnait à boire du vin et des liqueurs fortes à ceux qui étaient condamnés au dernier supplice, pour leur ôter une partie de la frayeur et du sentiment de leurs peines. Il y avait, dit-on, à Jérusalem, des femmes charitables qui se mêlaient de faire la mixtion de certaines drogues avec le vin, afin de le rendre plus fort et plus capable d'amortir le sentiment de la douleur.

Les anciens Juifs n'avaient pas l'usage des tonneaux de bois, à la manière d'aujourd'hui; ils conservaient leur vin dans des cuves souterraines bien enduites et bien solides, comme des citernes, d'où ils le tiraient pour le mettre dans de grands vases de grès ou d'argile bien vernissés ou bien poissés; et quand il était question de le transporter ailleurs, on en remplissait des outres, et on les chargeait sur des animaux ou sur les épaules des hommes, sans crainte, ni que ces vaisseaux se rompissent, ni que la liqueur se répandît. Nous avons traité cette matière assez au long dans le commentaire sur *Jérémie,* chap. XLVIII, II. Il y a grand nombre d'expressions dans l'Écriture, qu'il est malaisé de bien entendre, si l'on ne sait ces anciens usages.

Vinaigre. On fait du vinaigre de vin, de bière, de cidre, et même avec de l'eau; le vin de palmier se tourne en vinaigre, si on le garde trois ou quatre jours. Les anciens avaient plusieurs sortes de vinaigre dont ils se servaient pour boire. L'empereur Pescennius Niger avait ordonné que ses soldats ne boiraient que du vinaigre dans les expéditions : *Neminem in expeditione vinum bibere, sed aceto universos esse contentos.* Booz disait à Ruth de venir tremper son pain dans le vinaigre avec ses gens : *Intinge buccellam tuam in aceto.* Les moissonneurs se servaient de cette liqueur pour se rafraîchir : *Aceto summa vis in refrigerando,* dit Pline. Il y a beaucoup d'apparence que le vinaigre que les soldats romains donnèrent à Jésus-Christ, pendant qu'il était à la croix, était du vinaigre dont ils se servaient eux-mêmes pour leur boisson. Le grand Constantin leur permit le vin alternativement avec le vinaigre de deux jours l'un.

Ce vinaigre n'était pas de ces sortes de vinaigre dont nous nous servons dans les salades et dans les sauces, mais un petit vin nommé *pesca* ou *sera,* dont les auteurs de *de Re rusticâ* nous ont donné la composition. On s'en sert encore beaucoup en Espagne et en Italie pendant les moissons; on s'en sert aussi en Hollande et dans les vaisseaux, pour ôter à l'eau son mauvais goût.

Vipère, sorte de serpent nommé *vipera,* comme qui dirait *vivipara,* parce qu'elle produit ses petits en vie. Le venin de la vipère est très-dangereux, et sa chair était autrefois employée dans un grand nombre de maladies.

Il est parlé de vipère en plus d'un endroit de l'Écriture. Job : *La langue de la vipère le fera mourir.* L'hébreu *peten* signifie, dit-on, plutôt *l'aspic* que la vipère. Isaïe parle aussi de la vipère, et l'hébreu porte *éphée,* qui est, à ce qu'on croit, le vrai nom de la vipère.

(1) On verse de l'eau dans le vin du calice de la sainte messe avant la consécration. Les théologiens en donnent d'excellentes raisons, mais aucun d'eux ne fait connaître l'origine de cette pratique. La voici : le *Thalmud,* traité Bérahhot, fol. 50, dit formellement que dans la Terre-Sainte, où le vin est extrêmement fort, on ne devait bénir la coupe des repas qu'après y avoir mêlé de l'eau pour le rendre potable. Or, Notre-Seigneur, qui a bien voulu se soumettre à toutes les pratiques de l'ancienne loi, jusqu'à son entière abrogation, a dû nécessairement verser un peu d'eau dans le vin qu'il allait bénir, et ensuite changer en son sang. L'Église a conservé cet usage, parce que notre divin Sauveur s'y est conformé. Remarquons de plus que, d'après le *Thalmud,* si la quantité d'eau est telle qu'elle affaiblisse trop le vin, on ne peut plus bénir la coupe, parce que ce n'est plus du vin. Dans le calice de la sainte messe, on met également moins d'eau que de vin.

On peut voir Bochart, *de Animal, sacr.*, part. II, liv. III, chap. I, p. 358 *et suiv.* Saint Jérôme, dans *Isaïe* (LIX, 5), traduit *éphée* par le *basilic, regulus.* Les Septante traduisent de même.

VITRES. Dans la Palestine, on n'usait point de vitres pour les fenêtres; elles étaient simplement fermées par des rideaux ou par des grillages.

VOL, VOLEURS. La loi condamne le vol, *non furtum facies;* mais elle n'y ajoute aucune peine, sinon la restitution plus ou moins grande, selon la nature du vol. Mais le vol d'un homme libre ou d'un hébreu, pour le réduire en servitude, est puni de mort : *Qui furatus fuerit hominem, convictus noxæ, morte moriatur* (*Exod.* XXI, 16). Les Juifs ne croient pas que le vol d'un homme d'une autre nation mérite la peine de mort, mais seulement le vol d'un homme hébreu libre ; si on vole un étranger, on est seulement condamné à restitution. Ils fondent cette distinction sur une loi du *Deutéronome*, qui limite la loi dont nous parlons: *Si furatus fuerit hominem de filiis Israël;* exception que les Septante et Onkélos ont même exprimée dans le texte de l'*Exode* (XXI, 16). Les lois des Athéniens condamnaient à mort le *plagium* ou vol d'un homme libre ; et les lois romaines condamnent à la même peine le vendeur et l'acheteur de l'homme libre, s'ils connaissent sa condition.

Le voleur d'un bœuf était puni par la restitution de cinq bœufs ; celui d'une brebis ou d'une chèvre par la restitution de quatre brebis ou de quatre chèvres. On croit que le vol du bœuf et de son espèce est puni plus sévèrement, parce que cet animal est d'une plus grande utilité que les autres. Le législateur limite cette loi un peu après, en disant, ℣ 4 : *Que si ce qu'il a volé se trouve chez lui encore vivant, soit que ce soit un bœuf, un âne ou une brebis, il rendra le double;* ou selon l'hébreu, *si l'on trouve entre ses mains ce qu'il a volé, il en rendra deux vivants* pour un qu'il a volé.

Le voleur nocturne pris sur le fait pouvait être tué impunément; mais il n'était pas permis de tuer un voleur qui volait pendant le jour. On présume que celui qui se présente pour percer un mur et pour voler la nuit en veut à la vie de celui qu'il attaque ; et celui-ci, dans cette présomption, peut prévenir celui qui vient pour le tuer. Mais il n'en est pas de même de celui qui vole pendant le jour ; on peut se défendre contre lui s'il attaque ; et s'il vole on peut poursuivre devant les juges la restitution de ce qu'il a pris.

Si le voleur n'avait pas de quoi restituer le vol selon la loi, on pouvait le vendre ou le réduire en esclavage : *Si non habuerit quod pro furto reddat, ipse venundabitur.* Les enfants même des débiteurs insolvables étaient vendus pour les dettes de leurs pères. Nous en voyons la pratique dans le quatrième *livre des Rois.* Une femme veuve vint trouver Élisée, et lui dit que son mari, qui était craignant Dieu, et disciple des prophètes, était mort, et que son créancier venait pour enlever ses deux enfants et les réduire en servitude ; le prophète multiplia en sa faveur un peu d'huile qu'elle avait dans sa maison, afin qu'elle la vendît pour payer son créancier. Et dans l'Évangile, un débiteur qui se trouvait en arrière de dix mille talents fut vendu, lui, sa femme, ses enfants et tout ce qu'il avait, pour satisfaire à ce qu'il devait à son maître.

Les rabbins enseignent qu'une femme qui était convaincue de vol ne pouvait être vendue ; qu'on ne vendait jamais un voleur, à moins que son vol ne fût plus grand que le prix qu'il valait lui-même ; s'il valait vingt écus, il n'était pas vendu pour un vol de dix écus, et le voleur ainsi vendu n'était obligé de demeurer en servitude que jusqu'à la concurrence de la valeur de ce qu'il avait volé : c'est la doctrine des rabbins. Quant à la restitution au double, au triple ou au quadruple, elle ne se faisait que quand il était mis en liberté.

On demande si le vol, outre la peine de la restitution, n'était pas soumis à quelques peines corporelles. Quelques-uns croient qu'on mettait quelquefois le voleur à mort, parce que Jacob dit à Laban : *Et quant à ce que vous m'accusez de vol, si vous trouvez vos dieux chez quelqu'un, qu'il soit mis à mort en présence de nos frères.* Estius croit que, s'il était insolvable, il était châtié à coups de fouet, ou même qu'il était pendu, s'il était convaincu d'avoir volé plusieurs fois. Mais je ne crois pas que chez les Hébreux le simple vol fût puni de mort, ni même de peines corporelles. La loi n'impose la peine de mort qu'au *plagium*, ou au vol d'un homme libre.

Salomon, dans ses *Proverbes,* dit *que celui qui s'associe avec un voleur hait sa propre vie.* Il s'expose à faire une mauvaise vie, non que toute sorte de vol emporte la peine de mort, mais parce qu'il y a certains cas où le vol était puni du dernier supplice, ainsi qu'on l'a vu, et d'ailleurs parce qu'il s'expose à faire un faux serment, et à se parjurer à l'occasion du vol, auquel cas il mérite la mort, non pas précisément à cause du vol, mais à cause du parjure : *Adjurantem audit, et non judicat,* dit Salomon ; et Moïse : *Si quelqu'un est interrogé en justice, et qu'il ne veuille pas déclarer ce qu'il sait ou ce dont il a été témoin* ou complice, *il portera son iniquité;* il sera puni du dernier supplice, à cause du parjure et de la profanation du nom de Dieu. Voyez aussi *Prov.* XXX, 9 : *Seigneur, ne me donnez ni les richesses ni la pauvreté, de peur que je ne sois contraint de voler, et qu'ensuite je ne me parjure, et que je ne profane le nom de Dieu.*

Il semble que le simple vol parmi les Hébreux n'emportait point une infamie particulière. *Ce n'est pas une grande faute qu'un homme dérobe, car il vole pour se rassasier,* dit le sage ; ou, selon l'hébreu : *On ne méprise point un homme qui a volé pour se rassasier;* la loi ne lui inflige aucune peine particulière, et on ne lui fait souffrir aucun supplice honteux et infamant. Salomon ajoute : *S'il est pris, il en rendra sept fois autant, et il donnera tout ce qu'il a dans sa maison.* Voilà à quoi il s'expose en volant.

Plusieurs peuples des environs de la Judée faisaient une espèce de profession de voler. Isaac avait prédit

à Esaü qu'il vivrait de son épée, c'est-à-dire, qu'il vivrait de brigandages. Ismaël, fils d'Abraham, n'eut point d'autre métier que la guerre et que le brigandage; il devint *ferus homo* et *juvenis sagittarius*, et il fut toujours en guerre avec ses voisins : *Manus ejus contra omnes, et manus omnium contra eum.* Les Ismaélites, ses descendants, ont imité leur père, et ils ne se font nul scrupule de dérober sur les grands chemins ; ils s'en font même une gloire et une espèce de métier.

L'Écriture parle souvent des troupes de *voleurs de Moab*, de *Syrie*, de *Chaldée*, d'*Ammon*, et d'autres semblables gens qui exerçaient leur brigandage partout où ils le pouvaient faire impunément. Jephté, qui devint chef du peuple de Dieu, était d'abord à la tête d'une troupe de voleurs; David et ses gens eurent affaire à ces voleurs des environs de la Palestine. Ce furent de ces sortes de gens qui pillèrent Sicéleg, et dont David tira vengeance à son retour de l'expédition où il avait accompagné Achis, roi de Geth. Isboseth, fils de Saül, avait à son service deux chefs de voleurs, qui lui tranchèrent la tête pendant qu'il dormait. Razon, qui devint roi de Damas, était auparavant chef de voleurs; les trois troupes de Chaldéens qui enlevèrent les chameaux de Job étaient de ces troupes de voleurs.

Le vol parmi ces peuples n'était pas si odieux ni si honteux qu'il l'est parmi nous; cela se voit aussi dans les temps héroïques, et même encore depuis, parmi les Grecs.

Vomissement. Les médecins grecs conseillaient de boire, dans certaines circonstances, du vin avec excès, pour provoquer le vomissement; et ils regardaient cette pratique comme une purgation salutaire. Les Romains allèrent plus loin : dans l'excès de leur intempérance, ils en vinrent à rejeter la nourriture dont ils avaient surchargé leur estomac, pour se livrer de nouveau et sans intervalle à leur gourmandise; et Sénèque n'a point exagéré, en disant : *Vomunt ut edant, edunt ut vomant.* Quelques hommes qui croient avoir fait faire un pas à la raison humaine quand ils ont jeté du ridicule sur ce que respectèrent les Newton, les Pascal, les Leibnitz, ont voulu retrouver cet usage infâme chez les Hébreux, et ont avancé qu'il était même autorisé et conseillé par l'auteur de l'*Ecclésiastique* (XXXI, 25); mais ici leur érudition, qui n'est pas toujours empruntée aux meilleures sources, est en défaut. Un passage d'*Isaïe* (chap. XXVIII, ℣ 8) fait assez voir que les Hébreux avaient en horreur le vomissement considéré comme une suite des excès de la table. L'*Ecclésiastique* conseille, il est vrai, à celui que l'on a contraint à manger au-delà du besoin, de quitter la salle du festin, et de débarrasser son estomac du poids qui le fatigue : *Cela*, ajoute-t-il, *vous soulagera.* Les hommes sensés ne voient là qu'un précepte d'hygiène, qui n'a rien qui répugne à la majesté des livre saints; et, pour peu que l'on fasse attention à une multitude de passages du même chapitre, dans lesquels l'auteur recommande la sobriété, et indique les suites funestes de la débauche et de l'intempérance, on ne saurait y voir autre chose.

Vulgate. On donne ce nom au texte latin de la *Bible* qui a été déclaré authentique par le concile de Trente. Ce concile ayant ordonné que *l'Écriture sainte serait imprimée au plus tôt, le plus correctement qu'il serait possible, particulièrement selon l'édition ancienne de la Vulgate*, le pape Sixte V donna ses principaux soins à procurer une édition parfaite de la Vulgate latine, qui pût servir de modèle à toutes celles que l'on ferait dans la suite pour toute l'Église catholique. Il employa à cet ouvrage plusieurs savants théologiens, qui y travaillèrent avec beaucoup d'application. Son édition fut faite dès l'an 1589; mais elle ne parut qu'en 1590. Et, comme elle ne se trouva pas encore dans toute la perfection que l'on désirait, le pape Clément VIII en fit une autre édition en 1592, qui a toujours depuis été considérée comme le modèle de toutes celles que l'on a imprimées. C'est cette édition que l'église latine tient pour authentique, suivant la déclaration du concile de Trente, et selon la bulle de Clément VIII. Il ne faut pas toutefois s'imaginer que cette dernière édition soit entièrement exempte de défauts. Le cardinal Bellarmin, qui avait travaillé avec d'autres théologiens à la corriger, reconnaît, dans sa lettre à Luc de Bruges, qu'il y a encore plusieurs fautes que les correcteurs n'ont pas jugé à propos d'en ôter, pour de justes causes : *Scias velim Biblia Vulgata non esse à nobis accuratissimè castigata; multa enim de industriâ justis de causis pertransivimus.*

X

Xylophorie. Fête des Hébreux, dans laquelle on portait en solennité du bois au temple pour l'entretien du feu sacré qui brûlait toujours sur l'autel des holocaustes. Nous ne trouvons cette fête marquée dans aucun endroit de l'Écriture; mais Josèphe en fait mention, livre II de la *Guerre des Juifs*, ch. XVII, pag. 811. Selden veut que cette provision se fît dans le mois ab, qui revient à peu près à juillet. D'autres la mettent au mois élul, qui répond au mois d'août. Les rabbins enseignent qu'on préparait avec grand soin le bois qui devait être brûlé sur l'autel, qu'on le nettoyait très-proprement, et qu'on n'y laissait ni pourriture, ni rien de gâté et de vermoulu

Z

Zélateurs ou Zélés. On donna ce nom à certains Juifs qui parurent dans la Judée vers l'an 66 de l'ère vulgaire, et quatre ou cinq ans avant la prise de Jérusalem par les Romains. Ils prirent le nom de *zélateurs*, à cause du zèle mal entendu qu'ils prétendaient avoir pour la liberté de leur patrie. On leur donna aussi, vers le même temps, le nom de *sicaires* ou *assassins*, à cause des fréquents assassinats qu'ils com-

mettaient avec des dagues, nommées en latin *sica*. Nous croyons que ce sont les mêmes que les *hérodiens*, dont il est parlé dans l'Évangile.

Zèle (en latin *zelus*, en hébreu *kanah*) se prend 1° pour l'ardeur que nous avons pour quelque chose ;

2° Pour la colère ;

3° Pour la jalousie ;

4° Pour l'envie.

Jugement de zèle. Voy. l'article *Jugement*.

L'idole du zèle (*idolum zeli*), dont parle Ézéchiel, est, à ce qu'on croit, le faux dieu Adonis, justement appelé l'*idole de jalousie*, à cause qu'il était aimé de Vénus, et que Mars, piqué de jalousie, envoya contre lui un sanglier, qui le tua d'un coup de dent. De plus, en suivant le récit d'Ézéchiel, on voit que le même simulacre, qui est nommé au ℣ 5 l'*image de jalousie*, est appelé, ℣ 14, *thammuz*, en l'honneur duquel les femmes faisaient des lamentations, comme tout le monde sait qu'on en faisait aux fêtes d'Adonis.

Zizith. C'est ainsi que les Juifs appellent les houppes qu'ils portaient autrefois aux quatre coins de leurs manteaux, et qu'ils ne portent maintenant que par-dessous leurs habits, et attachées à une pièce carrée, qui représente le manteau dont ils étaient couverts anciennement dans leur pays, avant leur dispersion. Le *zizith* des Juifs d'aujourd'hui est une houppe composée de huit fils de laine filée exprès pour cela, avec cinq nœuds chacun, qui occupent la moitié de la longueur. Ce qui n'est pas noué étant effilé achève de faire une espèce de houppe.

Dictionnaire GÉOGRAPHIQUE DE LA BIBLE.

A

Abana, rivière de la Syrie, qui, de même que le Pharphar, arrosait le territoire de Damas. C'était probablement le nom de l'une des branches du *Baradi*, le *Chrysorrhoas* (courant d'or) des Grecs et des Romains, lequel, descendant des montagnes de l'Anti-Liban, vient encore aujourd'hui fertiliser le riche territoire de Damas, et traverse la ville, fort appauvri, il est vrai, par les nombreuses saignées qu'il y subit. Le reste de ses eaux disparaît dans un lac à quelques lieues de la ville.

Abarim, c'est-à-dire, *des passages ;* chaîne de montagnes à l'orient de la mer Morte et du Jourdain. Elle s'étendait à travers le pays de Moab et dans la tribu de Ruben ; le torrent d'Arnon la séparait en deux parties : celle du nord et celle du sud, à la première appartenait le mont Nébo, dont le sommet se nommait Phasga.

Abdon ou Abran, ville de la tribu d'Aser, limitrophe de la tribu de Nephthali ; elle fut donnée aux lévites de la famille de Gerson.

Abel, ville du pays des Ammonites, située dans une contrée de tout temps fertile en vignobles, ce qui la fit surnommer *Keamin* ou *des vignes ;* elle est à deux lieues environ au N.-O. de Rabbath-Ammon ou Philadelphie, capitale du pays.

Abel (le grand), pierre située à Bethsamès, et sur laquelle fut placée l'arche sainte, lorsque les Philistins, vainqueurs des Israélites à Aphec, la rapportèrent pour se délivrer des maux dont ils étaient affligés depuis sa présence parmi eux.

Abela, Abela-beth-maacha, Abel-maison-de-maacha ou Abel-maim, ville célèbre, et *mère de beaucoup d'autres*, suivant les paroles de l'Écriture. Elle paraît avoir été située au N. de la terre d'Israël, tribu de Nephthali, peut-être à l'O. du lac Samochonites. Elle était défendue par de fortes murailles quand Séba, révolté contre David, s'y réfugia. Benadab, roi de Syrie, et postérieurement Théglath-Phalasar, roi d'Assyrie, s'en emparèrent. Ce dernier en transféra les habitants dans son état. D'Anville place cette ville à l'O. de la mer de Galilée et au N.-E. du mont Thabor.

Abel-Mehula, ville située sur la rive droite du Jourdain, non loin de la ville de Bethsan ou Scythopolis. Elle devait appartenir à la demi-tribu de Manassé, en-deçà du Jourdain. Patrie du prophète Élisée.

Abel-Mizraim, nom donné à l'Aire d'Atad par les habitants du pays de Chanaan. Voyez *Atad*.

Abel-Satim, dernier lieu de campement des Israelites avant le passage du Jourdain. Ce campement s'étendait jusqu'à Beth-Simoth, vis-à-vis de Jéricho, dans les parties les plus plates du pays des Moabites. Une ville du nom de *Settim* était tout proche de ce lieu. Quelques auteurs ont confondu l'une avec l'autre. Ceux qui les ont considérées comme distinctes, ont pensé que le mot *Abel*, signifiant en hébreu *deuil*,

affliction, et ayant été ajouté à celui de *Satim* ou *Settim*, indiquait la plaine et la vallée près de Settim, où 24, 000 hommes, tant Israélites que Moabites, périrent en punition du crime de fornication qu'ils avaient commis, et qu'il servait à consacrer le souvenir de cet événement déplorable.

Aben-Boen, ou *pierre de Boën*, rocher énorme qui se trouvait sur la frontière des tribus de Benjamin et de Ruben, peut-être dans le lit même du Jourdain, au S. de Beth-Agla, ville de la tribu de Benjamin.

Abes, ville de la tribu d'Issachar, vers le S.-E. de la tribu.

Abila ou abilène, partie de la Cœle-Syrie ou Syrie-Creuse, située au N. de Damas, et ainsi nommée de sa capitale Abila. Quelques auteurs l'ont comprise dans la tribu de Nephthali, quoiqu'elle ne paraisse pas lui avoir jamais appartenu. Maundrell rapporte que le lendemain du jour où il eut quitté Damas pour revenir à Tripoli, il vit dans un petit village nommé *Sénie* une vieille construction élevée sur le sommet d'une haute montagne, et que l'on supposait être le tombeau d'Abel, lequel aurait autrefois donné son nom à l'Abilène. La longueur de ce monument est de 90 pieds, et l'on croit encore aujourd'hui qu'il était dans ses dimensions en rapport avec la taille du personnage qu'il renfermait. Cette partie de la Cœle-Syrie fut, sous Tibère, erigée en tétrarchie.

Abimael, nom de l'un des fils de Jectan. Le peuple qui en était issu devait demeurer dans l'Arabie vers le Sud.

Abran. Voy. *Abdon*.

Accaïn, ville de la tribu de Juda, près du désert de Thécua.

Accaron, autrefois *Écron*, à deux lieues de la mer, sur la limite méridionale de la tribu de Dan. Elle fut assignée à la tribu de Juda, mais elle dépendit constamment des Philistins. C'était une ville riche et puissante, la capitale de l'un des cinq princes ou rois de cette nation. Le roi de Syrie, Alexandre Bala, en fit don à Jonathas, en reconnaissance des services qu'il en avait reçus. On y adorait Béel-Zebub, dont les rois d'Israël eux-mêmes recherchèrent les oracles. On donnait son nom à la *vallée* qui l'avoisinait.

Accho, depuis *Ptolémaïs*, aujourd'hui *Acre* ou *Saint-Jean-d'Acre*. Voy. *Ptolémaïs*.

Achad, écrit *Archad* dans la version des Septante, ville du royaume de Babylone, située dans la terre de Sennaar. Sa dénomination se sera probablement conservée, dit M. Ed. Wells (*An historical Geography of the Old and New Testament*), dans celle de la rivière *Argades*, citée par Ctésias comme étant voisine de Sittace, ville bâtie elle-même près du Tigre, et la capitale du pays. On l'a même prise pour *Sittace*. S. Jérôme la reconnaissait dans la ville de *Nisibe*.

Achaïe, l'une des deux grandes divisions de la Grèce. Lorsque les Romains furent devenus les maîtres de la Grèce, ils y comprirent, indépendamment des pays qui composaient la Grèce proprement dite, l'ancien royaume de Macédoine; et ils en formèrent deux provinces; 1° la *Macédoine*, renfermant la Macédoine, l'Illyrie, l'Épire et la Thessalie; 2° l'*Achaïe*, comprenant la Grèce proprement dite et le Péloponèse, chacune de ces deux provinces était gouvernée par un proconsul. Corinthe était la capitale et le siége du proconsul d'Achaïe.

Achazib. Voy. *Achziba*.

Achor, vallée située non loin de Jéricho, au N.-E. de la tribu de Juda. C'est là que fut lapidé Achan en punition du vol qu'il avait commis. Comme son crime avait causé un grand trouble dans Israël, cette vallée reçut le nom d'*Achor*, c'est-à-dire, *du Trouble*. Il paraîtrait y avoir eu de bons pâturages.

Achsaph ou Axaph, ville de la Galilée supérieure, dans la tribu d'Aser, sur la frontière. Elle avait un roi particulier lors de l'arrivée des Israélites.

Achzib, ville de la tribu de Juda, entre Ceïla et Maresa.

Achziba ou Achazib, nommée *Ecdippa* par les Grecs, ville de la tribu d'Aser, située sur la mer, entre Ptolémaïs et Tyr. Elle était déjà importante à l'époque où les Israélites s'en emparèrent : aussi se donnèrent-ils bien de garde d'en détruire la population. Aujourd'hui elle se nomme *Zib*.

Acrabathane, lieu situé vers la montée du Scorpion, non loin des frontières de l'Idumée. Les habitants en furent longtemps indomptables. On donnait aussi ce nom à la contrée qui s'étendait entre Jéricho et Sichem.

Acron, ville assignée à la tribu de Dan, peut-être bien la même que Accaron. Voy. *Accaron*.

Adada, ville de la tribu de Juda, sur la limite de l'Idumée.

Adadremmon, ville de la Samarie, située dans la plaine de Mageddo, demi-tribu O. de Manassé. On l'appella aussi *Maximianopolis*.

Adama, ville située dans la plaine du Jourdain, au bord de la vallée des Bois, vallée remplie de sources de bitume, et qui depuis est devenue la mer Salée ou la mer Morte. Réunie à Sodome, Gomorrhe, Séboïm et Bala ou Segor, villes voisines, Adama forma avec elles le pays appelé *Pentapole*. Au temps d'Abraham, chacune de ces villes avait son prince particulier. Adama fut, ainsi que Sodome, Gomorrhe, Séboïm, et tout le pays d'alentour, auparavant arrosé comme un jardin de délices, détruite par une pluie de soufre et de feu ; elle fut envahie par les eaux.

Adami, ville de la tribu de Nephthali, située près des eaux de Mérom ou du lac Samochonites. On la nommait aussi *Neceb*.

Adar ou Addar, ville de la tribu de Juda, sur la limite du pays de Chanaan, au S., non loin du désert de Cadès-Barné.

Adarsa, lieu où Judas Machabée défit, à la tête de 3,000 hommes, Nicanor, général de l'armée de Syrie, qui commandait une armée considérable. Ce lieu est placé par saint Jérôme dans la tribu d'Ephraïm : ce serait proche de Gazara.

Adazer, lieu confondu, avec assez de vraisem-

plance, par quelques auteurs avec Adarsa, quoique le texte sacré cite l'un et l'autre dans le même chapitre.

ADDAR. Voy. *Adar.*

ADDUS, forteresse située dans la tribu de Dan, au S.-E. de Lydda, et considérée comme imprenable. On suppose que c'était la même que l'*Adida* de Josèphe; on la confond quelquefois aussi avec la suivante.

ADIADA, ville fortifiée, que Simon Machabée construisit dans la plaine de Séphela, tribu de Dan, d'après l'ordre des anciens du peuple, pour servir de rempart contre les attaques du roi de Syrie.

ADITHAÏM, ville de la tribu de Juda, près de celle de Dan.

ADOM, ville de la tribu de Ruben, sur le Jourdain, à peu près en face de Galgala. Ce fut là que les Israélites, conduits par Josué, passèrent le Jourdain.

ADOMMIM, passage dans les montagnes entre Jéricho et Jérusalem, vis-à-vis de Galgala, tribu de Benjamin. Il paraîtrait, d'après le témoignage de saint Luc, que ce lieu était, de son temps, un repaire de voleurs et de brigands; on y trouve aujourd'hui un karavansérail.

ADON ou ADDON, pays de la Chaldée, d'où plusieurs des enfants d'Israël, à qui l'édit de Cyrus avait rendu la liberté, revinrent en Judée avec Zorobabel.

ADOR, quelquefois confondue avec *Dor*, ville de la demi-tribu occidentale de Manassé.

ADRIATIQUE. Voy. *Mer Adriatique.*

ADRUMÈTE, ou plutôt ADRAMYTTIUM, ville et port de la Mysie, dans l'Asie-Mineure. Cette ville donne son nom au golfe sur lequel elle est située.

ADULLAM-SOCHO, ville de la tribu de Juda, la même qu'Odollam. Voy. *Odollam.*

ADURAM, ville de la tribu de Juda, citée au nombre de celles que Roboam releva et ferma de murailles, de manière à en faire des places très-fortes. On a mal à propos confondu cette ville avec celle d'Adullam ou Adollam, car cette dernière est citée pour le même fait dans le même chapitre des *Paralipomènes.*

AËN ou AÏN, ville lévitique de la tribu de Siméon.

AFRIQUE, l'une des cinq grandes divisions du globe; elle est située au S. de l'Europe, dont elle est séparée par la mer Méditerranée, et se rattache à l'Asie, au N.-E., par l'isthme de Suez; du reste, elle est partout entourée par les eaux de la mer. Sa forme est celle d'un grand triangle, dont la base est formée par la Méditerranée, et le sommet par l'extrémité sud, le cap de Bonne-Espérance. Malgré la désignation de cette contrée, faite par le traducteur de la Bible dans le passage où le prophète Isaïe prédit la conversion future des gentils, il ne faut pas lui attribuer un sens plus étendu que le prophète n'en donne au terme qu'il emploie; il ne pouvait avoir sur l'Afrique les mêmes idées que les modernes. Les connaissances des Hébreux n'étaient point en effet à beaucoup près aussi avancées; elles se bornaient aux parties septentrionales et orientales de cette grande contrée, et encore étaient-elles à beaucoup d'égards, très-vagues. Quant à la dénomination *Afrique*, appliquée par les Romains à tout ce qu'ils en connaissaient, elle a été adoptée par les modernes; mais elle n'appartenait primitivement qu'à cette partie de l'Afrique qui est située à l'opposé de l'Italie, et qui forma autrefois le territoire de la république de Carthage. Ce nom reçut d'eux la même extension que celle que les Grecs avaient donnée auparavant au mot *Libye* (voy. *Libye*), et les auteurs sacrés au mot *Éthiopie* (voy. *Ethiopie*).

AGARÉENS ou AGARÉNIENS, peuple issu d'Agar, l'esclave d'Abraham, et cité par les auteurs profanes, qui le nomment les uns *Agræi*, et les autres *Agareni.* Les Agaréens appartenaient à la famille des Ismaélites; mais, d'après le langage du Psalmiste, ils en formaient une branche tout à fait distincte. Du temps de Saül, ils demeuraient à l'orient de Galaad, près des Moabites. Malgré leur alliance avec les Iduméens, les Ismaélites et les Moabites, les Agaréens furent vaincus par les Israélites, qui s'emparèrent de leur territoire; beaucoup des leurs périrent: tout ce qu'ils possédaient, 50,000 chameaux, 250,000 brebis, 2,000 ânes, fut la proie des vainqueurs, qui firent, en outre, 100,000 prisonniers. A cette énumération de richesses et de prisonniers que l'Écriture semble donner aux Agaréens seulement, il faut penser qu'ils formaient un peuple puissant. — On croit qu'ils furent les ancêtres des *Saraceni* ou *Sarrasins*, souvent appelés *Agareni*, et dont le nom est devenu si formidable.

AGARÉNIENS. Voy. *Agaréens.*

AHALAB, ville de la tribu d'Aser.

AHAVA, AVA ou AVAH, lieu où Esdras réunit les familles juives qui revinrent de Babylone à Jérusalem avec lui après la captivité. On a supposé que ce nom devait s'appliquer exclusivement à une rivière de l'Assyrie ou à un canal qui aurait uni le Tigre à l'Euphrate: sans doute l'auteur sacré, Esdras, donne cette dénomination à une rivière qui se jetait dans le Tigre, mais au verset 15 du chap. VIII, il l'attribue aussi à une *localité*, soit ville, soit contrée, située sur la rivière ou le fleuve du même nom. L'existence de ce lieu se trouve confirmée au chap. XVII, verset 24, du liv. IV *des Rois*, par la mention du nom d'*Avah* parmi ceux des villes d'où furent tirés les habitants que Salmanasar transféra en Samarie à la place des Israélites, car *Avah* et *Ahava* paraissent identiques. La position d'Ahava est au reste difficile à fixer; cependant ce lieu, ville ou contrée, devait se trouver en Assyrie. On l'a reculé jusque dans la Bactriane, où Ptolémée cite un peuple qu'il nomme *Avaditæ.*

AHION ou AÏON, ville de la tribu de Nephthali, au N. Ce fut une de celles dont Theglath-Phalasar transféra les habitants en Assyrie.

AHOH, lieu situé non loin de Bethléem, dans la tribu de Juda, Patrie d'Éléazar, l'un des trois plus vaillants capitaines de David. — *Ahohite,* habitant d'Ahoh

AÏALON, ville très-forte de la tribu de Benjamin, à l'O. de Gabaon; elle donnait son nom à la *vallée* la plus voisine. Si le soleil s'arrêta sur Gabaon, la lune ne dut point s'avancer sur la vallée d'Aïalon, comme

l'ordonna Josué. Sous le règne d'Achaz, cette ville tomba, ainsi que plusieurs autres villes du midi de Juda, au pouvoir des Philistins.

Aïalon, ville lévitique de la tribu de Dan. Elle était située sur la montagne d'Harès c'est-à-dire *d'argile*, près d'Odollam; on l'appelait aussi *Hélon*. Ses habitants étaient des Amorrhéens, que les Danites ne purent expulser de leurs demeures, d'où ils faisaient de fréquentes irruptions dans la plaine. Cependant ils finirent par être assujétis à un tribut.

Aïath, probablement ville. Il n'en est fait aucune mention assez détaillée pour qu'on puisse lui assigner une position.

Aïlath. Voyez *Elath*.

Aïn. Voyez *Aën*.

Aïon ou Ahion. Voyez *Ahion*.

Aire d'Areuna ou d'Ornan, Aire d'Areuna ou Ornan, Jébuséen de nation, laquelle était située sur le mont Moria dans Jérusalem. David y construisit un autel; depuis, Salomon y éleva le temple du Seigneur.

Alexandrie, ville de la Basse-Égypte, située sur le bord de la mer, en dehors du Delta, à 31° 13' 5" de lat. N., et à 27° 35' 30" de long. E. de Paris. Elle se partage en deux villes, l'ancienne et la nouvelle. Celle-ci, sans régularité, même dans ses édifices, occupe une langue de terre étroite qui s'est formée entre le continent et la petite île de Pharos, placée vis-à-vis, et où s'élève à 450 pieds de hauteur le fanal que Ptolémée Philadelphe y fit construire, et ne renferme que 25 à 30,000 âmes. Pour l'ancienne ville, on en reconnaît l'enceinte parsemée de ruines antiques usées, renversées par le temps, et parmi lesquelles se distinguent encore la colonne en granit rouge dite à tort de *Pompée* (élevée de 86 pieds 6 pouces), les restes de l'hippodrôme, et les deux obélisques fameux nommés *Aiguilles de Cléopâtre*, dont un seul est debout, mais qui tous les deux sont couverts de caractère hiéroglyphiques. L'ancien phare appelé *pharillon*, sert encore à éclairer les vaisseaux à 25 lieues en mer. Cette ville, construite ou plutôt reconstruite par Alexandre-le-Grand au bord de la mer et du lac Maréotis, par lequel elle communiquait avec le Nil, le fut en 332 avant Jésus-Christ, sur l'emplacement de l'antique *Rhacotis*, et ne tarda pas à acquérir, par le fait de sa position, la plus grande importance. Elle devint bientôt en effet l'entrepôt du commerce de l'Orient avec l'Occident, et l'une des villes les plus florissantes du monde. Alexandre l'avait presque entièrement peuplée de Grecs, mais beaucoup de Juifs vinrent à diverses époques se mêler à cette population. Sous les Ptolémées, elle fut la capitale de l'Égypte, et quand le pays fut réduit en province romaine, elle continua d'en être la métropole ou la ville principale. Alexandrie devint aussi le siége des arts, des sciences et des lettres, et, sous ce rapport, on connaît la célébrité dont jouit l'*École d'Alexandrie*. Ce fut là que fleurirent entre autres Ératosthènes de Cyrène et Ptolémée de Péluse, deux des plus célèbres géographes de l'antiquité; ce fut là aussi que soixante-douze interprètes firent sur le texte hébreu la version grecque de l'*Ancien Testament*, qui de leur nombre fut appelée *version des Septante;* ce fut là enfin qu'exista cette fameuse bibliothèque qui, brûlée lorsque César s'empara de la ville, reformée par Cléopâtre, dont elle reçut de précieux dons, et enrichie ensuite par de nombreuses acquisitions, fut tout entière, au VIIe siècle, livrée aux flammes par les ordres du farouche Omar. Alexandrie jouit encore dans l'Orient d'une prépondérance religieuse étendue. Aux premiers temps de l'Église, saint Marc, son évêque, portait le titre de patriarche, et telle était la vénération qui s'attachait à la mémoire de ce saint personnage longtemps même après sa mort, que l'on vit les Vénitiens, à leur retour de la Terre-Sainte, enlever en fraude ses reliques, et les transporter à Venise dans la célèbre église de Saint-Marc, qu'ils avaient construite pour les recevoir. — On a bien à tort confondu Alexandrie avec la ville de No la *nourricière*, citée dans le texte de Jérémie et d'Ézéchiel, car le nom de *No* désigne un tout autre lieu. Il a été appliqué par les Septante à la ville que les Grecs appelèrent *Diospolis*, c'est-à-dire *de Jupiter*, nom qui n'était autre que celui qu'ils donnaient à l'antique cité de Thèbes, la *ville aux cent portes*, dans la Haute-Égypte. — *Alexandrins*, habitants d'Alexandrie.

Alim, ville grande et forte du pays de Galaad, tribu de Gad.

Almath ou Almon, ville lévitique de la tribu de Benjamin, au N.-E. d'Anathoth.

Almon. Voyez *Almath*.

Alus, dixième station des Israélites au désert de Lin, dans la presqu'île de Sinaï.

Alva, peuple de l'Idumée, issu d'Ésaü par son petit-fils Alva.

Amaai, ville de la Galilée supérieure, tribu d'Aser.

Amalec, montagne du pays d'Éphraïm. Tombeau d'Abdon de Pharathon, qui fut juge d'Israël pendant huit ans.

Amalech, ville capitale des Amalécites, peu éloignée sans doute de la frontière des Israélites.

Amalécites, peuple issu d'Amalech, petit-fils d'Ésaü, établi dans l'Arabie Pétrée vers l'Égypte, au S. des terres d'Israël, et sur la côte, et gouvernée par des rois. Ce peuple s'opposa à la marche des Israélites, lorsque ceux-ci se rendaient dans la terre promise. Il vint les combattre à Raphidim, mais il y fut défait par Josué, et Moïse prédit alors que la main de Dieu s'appesantirait sur lui de génération en génération. Voisins des Israélites, les Amalécites s'allièrent avec tous leurs ennemis, et ne cessèrent de les inquiéter et de piller leurs terres. Gédéon, Saül et David les combattirent successivement, parvinrent à les dompter, mais ce ne fut qu'après les avoir presque entièrement exterminés. Quoiqu'il soit dit, chap. XIV, ỳ 7 de la *Genèse*, que le roi des Élamites ravagea le *pays des Amalécites*, il faut entendre le *pays qui fut depuis connu sous le nom des Amalécites*, car ce peuple

descendant d'Ésaü, il est bien impossible qu'il ait existé au temps d'Abraham, dont le roi Chodorlahomor était le contemporain.

AMAM, ville de la tribu de Juda, sur le torrent de Besor.

AMANA, branche de l'Anti-Liban, d'où descendent les cours d'eau qui arrosent le territoire de Damas, et au nombre desquels il faut compter l'Abana. Il paraît que du temps de Salomon cette partie de montagnes, de même que les monts Sannir et Hermon, était remplie de lions et de léopards, animaux que l'on n'y rencontre plus à présent.

AMATH ou EMATH (pays d'). Voy. *Emath.*

AMMA, ville de la tribu d'Aser, à l'E. de Tyr.

AMMONI, ville de la tribu de Benjamin, sur la limite d'Éphraïm, à l'O. Patrie de Selec, un des plus vaillants hommes des armées de David.

AMMONITES, peuple issu d'Ammon, fils de Lot, de même que Moab, qui fut le père des Moabites. Les enfants de Moab et d'Ammon se partagèrent une partie des pays situés à l'orient du Jourdain, occupés alors par des nations nombreuses et puissantes, que leur haute stature faisait considérer comme des géants, et qu'ils exterminèrent. Le pays des *Émins* échut aux Moabites et celui des *Zomzommins* aux Ammonites. Les uns et les autres s'étendirent entre les torrents de l'Arnon et du Jabock, pays qui depuis paraît avoir été conquis par le roi des Amorrhéens, et qui faisait partie de ses domaines, du moins à l'époque où les Israélites vinrent dans la terre promise. Ce pays entra dans le partage des tribus de Gad et de Ruben; pour les Ammonites, ils se retirèrent à l'orient, audelà des montagnes, qui les abritaient contre leurs ennemis, mieux que ne l'auraient pu faire de fortes garnisons. Cependant ils furent successivement vaincus par Jephté, par Saül, et, après une guerre très-acharnée par, David. Mis, par les pertes nombreuses qu'ils avaient éprouvées, hors d'état de résister encore, ils furent, sous ce dernier prince, soumis aux Israélites. Plus tard ils secouèrent le joug, mais, vaincus de nouveau, ils payèrent le tribut à Ozias et à son fils, rois de Juda. De même que les Israélites, ce peuple subit la loi des Assyriens et de Nabuchodonosor. Il ne fut point, il est vrai, transporté hors de son territoire, mais il n'en éprouva pas moins tous les maux prédits par les prophètes. Cependant, au retour des Juifs de la captivité, les Ammonites avaient repris assez de force pour s'opposer à la reconstruction des murailles de Jérusalem, que ceux-ci fortifiaient. Judas Machabée fut aussi obligé de les combattre, et les vainquit; ce qui ne les empêcha pas de favoriser encore les ennemis des Juifs. Au deuxième siècle après Jésus-Christ, les Ammonites disparurent de la scène du monde, ou du moins se perdirent parmi les Arabes. Ils étaient gouvernés par des rois. Leur capitale était *Rabba* ou *Rabbath-Ammon*. Pour principale divinité ils reconnaissaient *Moloch* ou *Melchom*, à qui l'on sacrifiait des enfants.

AMONA, ville de la tribu de Ruben, à l'E. de la mer Morte. C'était près de cette ville que se trouvait la *vallée des troupes de Gog.*

AMORRHÉENS, peuple descendu d'Amorrheus, quatrième fils de Chanaan. Il habitait au S.-E. du pays de Chanaan, une partie des montagnes qui s'étendent entre la Méditerranée et la mer Morte. Au temps d'Abraham, Asesonthamar ou Engaddi, et la vallée de Mambré, étaient en son pouvoir; peut-être bien les Héthéens lui étaient-ils soumis. A l'époque de l'arrivée des Israélites, cinq rois amorrhéens régnaient à Hébron, à Jérimoth, à Lachis, à Eglon, et même à Jérusalem. Il devait y en avoir encore d'autres; car, malgré la défaite et la mort de ces rois, la tribu de Dan fut peu après tellement resserrée dans les montagnes par les Amorrhéens, maîtres d'Aïalon, de Salebim et autres lieux, qu'ils n'osaient risquer de descendre dans la plaine. Le peuple amorrhéen a eu aussi son époque de conquête et de gloire, probablement peu de temps avant l'arrivée des Israélites. Des montagnes en deçà de la mer Morte et du Jourdain, il s'élança au delà de ce fleuve, se jeta sur les terres des Moabites et des Ammonites, s'avança dans le pays de Galaad, et rendit tributaires plusieurs princes de Madian. Deux rois amorrhéens, Sehon et Og, maîtres du pays qu'ils avaient hérité ou conquis par eux-mêmes, régnaient l'un au sud, entre l'Arnon, le Jourdain, le Jaboc, et la limite des Ammonites; et l'autre au nord, entre le Jaboc, le Jourdain, et le mont Hermon. Ce dernier royaume portait le nom de *royaume de Basan.* Le pays de Basan n'était cependant pas entièrement occupé par les Amorrhéens, car ceux-ci ne paraissent guère avoir habité que le pays de Galaad. Il s'y trouvait aussi des restes d'une ancienne race de haute stature, appelée *race des géants*, qui avaient couvert autrefois le pays, et dont le roi Og était lui-même issu, si on en juge du moins par les énormes dimensions de son lit, que l'on voyait chez les Ammonites à Rabbath-Ammon. Quoi qu'il en soit de leur puissance, ces deux rois furent assujétis par les Israélites, et leurs pays, fertiles en pâturages, furent donnés aux tribus les plus riches en bestiaux, à celles de Ruben et de Gad, et à la demi-tribu de Manassé. Mais les Israélites avaient détruit beaucoup de villes, exterminé une grande partie des habitants, en sorte qu'ils furent obligés de relever ces villes abattues, et de les repeupler; alors ils leur donnèrent quelquefois d'autres noms. Ceux des Amorrhéens qui échappèrent aux massacres que firent les Israélites sur plusieurs points du pays de Chanaan devinrent tributaires d'abord de la maison de Joseph, et ensuite du roi Salomon.

AMORRHÉENS (montagnes des). Sous cette désignation, il faut sans doute entendre non point une dénomination particulière, une localité distincte, mais une mention générale; elle semble appliquée par Moïse à tout le pays occupé dans la terre de Chanaan par les Amorrhéens; peut-être même l'est-elle à la terre de Chanaan tout entière. Placés au midi, vivant dans les montagnes, les Amorrhéens furent le premier peuple que les Israélites rencontrèrent en ve-

nant du désert, et le premier qu'ils combattirent. Ceux-ci trouvèrent même en lui une telle résistance, qu'ils furent forcés de se retirer à Cadès-Barné, où ils séjournèrent encore pendant trente-huit années. Ils auront donc pu, dans le premier moment surtout, appliquer le nom des Amorrhéens à tout le pays.

Amosa, ville de la tribu de Benjamin, située proche d'Ammoni.

Amphipolis, ville de la Macédoine, sur le Strymon. Fondée par les Athéniens, cette ville était une place fortifiée ; et sous Philippe, père d'Alexandre, ce fut un des boulevarts de son empire. Elle porta aussi le nom de *Novem-viæ*; aujourd'hui, en ruines, sous le nom de *Jeni-Keuï*. Son port était *Eion*, actuellement en ruines comme elle.

Amthar, ville de la tribu de Zabulon sur la frontière de Nephthali.

Ana, ville située vraisemblablement sur le bord de l'Euphrate, dans la Mésopotamie. On trouve en effet dans cette ancienne province du royaume d'Assyrie, dans une île de l'Euphrate, une ville nommée *Anatho*, dont s'empara l'empereur Julien ; et sur le bord méridional du fleuve, et en face de cette position, est aujourd'hui un lieu que l'on appelle encore *Ana*. Ce ne serait donc point le nom d'une divinité, comme l'ont prétendu quelques commentateurs de la *Bible*.

Anab, ville de la tribu de Juda, dans les montagnes non loin d'Hébron. Ses premiers habitants appartenaient à la race des Géants, que Josué extermina.

Anaharath, ville de la tribu d'Issachar, vers la source du Cison.

Anama, ville de la tribu de Benjamin, où les enfants de Benjamin se rendirent au retour de la captivité ; elle était près de la ville d'Anathoth.

Anamim, peuplade de l'Afrique septentrionale, issue de Mezraïm par Anamim. Les uns la placent dans le voisinage du temple de Jupiter Ammon ; d'autres la reportent jusqu'au pays des Garamantes.

Anathoth, ville de la tribu de Benjamin, au N.-E. de Jérusalem. Elle avait été affectée aux lévites. Patrie de Jérémie. Ce prophète, de même qu'Isaïe, lui annonce les plus terribles châtiments. La tour d'Anathoth existait encore au temps de saint Jérôme ; mais aujourd'hui on n'y voit plus que les restes d'une belle église, construite par sainte Hélène en l'honneur de Jérémie, un monastère, près duquel coule une source médicinale, et quelques masures.

Anem, ville lévitique de la tribu d'Issachar. On suppose avec raison qu'elle est la même que la ville d'Engannim, citée par Josué. Elle ne devait pas être éloignée de Bethsan.

Aner, ville de la demi-tribu occidentale de Manassé. Elle fut donnée aux lévites.

Angé, montagnes élevées de la Cilicie, branche du mont Amanus.

Anim, ville de la tribu de Juda, peu éloignée de Dabir, et dans les montagnes.

Anti-Liban, partie orientale et la plus élevée de la chaîne des montagnes du Liban ; elle s'étend de la Galilée supérieure au S., jusqu'à la ville d'Héliopolis au N., et comprend les monts *Amana*, *Hermon* et *Sannir*. La vallée qui la sépare à l'occident du Liban était très-fertile. Voy. *Liban*.

Antioche, ville bâtie peu après la bataille d'Ipsus sur l'Oronte, à environ 5 lieues de la mer Méditerranée, par Séleucus-Nicanor, qui en fit la capitale de son empire, et lui donna le nom de son père Antiochus. Ce fut pendant longtemps l'une des cités les plus importantes de l'Orient. Dans les temps florissants de l'empire romain, Antioche était la résidence ordinaire des gouverneurs de l'Orient. Étendue et populeuse, elle avait 5 lieues de tour ; la nature autant que l'art avait contribué à rendre sa position formidable. Dès les premiers moments de son existence, cette ville s'embellit de palais somptueux et de temples magnifiques. Son cirque, ses théâtres, ses riches bazars, contribuèrent aussi à lui donner une célébrité qui s'accrut considérablement, lorsqu'elle fut devenue le siége des sciences et des lettres. Ses volupteux bosquets de lauriers firent donner à l'un de ses faubourgs, qui renfermait d'ailleurs un temple consacré à Daphné, le nom de *Daphné ;* et elle-même reçut de là le surnom *Épi-Daphné*, qui la distingua de six autres villes qui, soit en Syrie, soit ailleurs, portaient le même nom. Aujourd'hui, cette ville est en ruines ; on la nomme *Antakièh*. Son port était *Seleucia-Pieria*, à l'embouchure de l'Oronte. Beaucoup de Juifs demeuraient à Antioche ; ils y jouissaient des mêmes droits et des mêmes priviléges que les Grecs. Ce fut là que les disciples de Jésus-Christ, désignés sous le nom de *Nazaréens*, furent pour la première fois appelés *Chrétiens*. Antioche était la patrie de saint Luc l'évangéliste, de Théophile, surnommé d'Antioche, de saint Chrysostôme, de saint Ignace et d'Ammien-Marcellin. Dans les premiers temps du christianisme, son évêque portait le titre de patriarche. Lat. N. 36° 12' 30" ; long. E. de Paris, 34° 2' 30".

Antioche de Pisidie, capitale de la Pisidie, dans l'Asie-Mineure, ville dont Séleucus-Nicanor fut encore le fondateur ; il s'y établit une colonie romaine. Maintenant on l'appelle *Akshehr*, ou la *Ville-Blanche*. Saint Paul y éprouva une persécution qui le força à quitter le pays, d'où il se rendit à Icone.

Antipatride, ville de la Samarie, primitivement connue sous le nom de *Capharsalama ;* mais, rebâtie par Hérode, elle fut ainsi appelée en l'honneur de son père Antipater. C'est maintenant le bourg d'*Arsuf*. Elle était sur la route de Jérusalem à Césarée.

Antonia, forteresse de Jérusalem élevée sur un rocher à l'angle N.-O. du temple par Hérode, qui lui donna, en l'honneur de Marc-Antoine, le nom qu'elle portait. Elle dominait sur tous les bâtiments du temple, et avait une garnison romaine ; les prisons de la ville s'y trouvaient sans doute placées. Elle renfermait le *prétoire*, lieu où se rendait la justice ; et le *palais*, qui était occupé par les gouverneurs de la Judée, lorsque quelque événement les appelait de Césarée, leur résidence ordinaire, à Jérusalem.

Apamée, ville de la Syrie, aujourd'hui *Famièh*, située sur l'Oronte, et où Séleucus-Nicanor faisait garder ses éléphants. Son territoire portait le nom d'*Apamée*.

Aphoerema, ville primitivement dépendante de la Samarie, et qui fut annexée à la Judée, ainsi que les villes de Lydda et de Ramatha, auxquelles l'Écriture donne comme à elle le titre de *toparchie*. Ce fut à la demande de Jonathas que le roi de Syrie, Démétrius Nicanor, renonçant aux impôts et à tous les produits de ces trois villes, les consacra avec toutes leurs dépendances à l'entretien des prêtres du temple de Jérusalem.

Aphara, ville de la tribu de Benjamin, au S.-E. de Jéricho.

Apharsachéens ou Apharsatachéens, peuple assyrien, envoyé en Samarie par Asarhaddon à la place des Israélites, qui furent transférés au-delà de l'Euphrate. Lorsque, rendus à la liberté, les Juifs revinrent dans leur patrie, les Apharsachéens voulurent mettre obstacle à la construction du temple de Jérusalem, mais Darius, se conformant à l'édit de Cyrus, qu'il fit vérifier, ordonna que les travaux fussent continués.

Apharsatachéens. Voy. *Apharsachéens*.

Apharséens, peuple tiré de l'Assyrie et établi en Samarie comme les Apharsachéens, dont il suivit l'exemple en empêchant les Juifs de reconstruire le temple de Jérusalem.

Aphec, ville de la tribu d'Aser, au pied du Liban. Avant l'arrivée des Israélites cette ville était gouvernée par un roi ou prince indépendant, qui fut soumis par suite de la conquête. Aphec fut témoin de quatre victoires remportées successivement par les rois d'Israël sur Benadab, roi de Syrie, et sur Hazaël son fils.

Aphec, ville de la tribu d'Issachar, dont l'Écriture donne la position près de Jezrahel. Trois fois les Israélites y furent vaincus par les Philistins. La troisième fois Saül vint mourir sur la montagne de Gelboé.

Apheca, ville de la tribu de Juda, située vers le sud d'Hébron.

Aphutéens, habitants d'un lieu voisin de Cariathïarim, d'où ils tiraient leur origine.

Apollonie, ville de la Macédoine, située à l'entrée de la Chalcidique, et d'où saint Paul se rendit à Thessalonique. Elle ne présente plus aujourd'hui que des ruines sous le nom de *Palæo-Chori*.

Appius (marché d'). Voyez *Forum Appii*.

Ar, ville capitale des Moabites, au S. de l'Arnon. Les Grecs la nommèrent *Areopolis*. Ses murailles, dit Jérémie, étaient de briques. Le prophète l'appelle *Moab*, du nom du fils de Lot, père des Moabites. Eusèbe et saint Jérôme la désignent ainsi; d'autres écrivains la nomment *Rabbath*. Elle subit plusieurs révolutions. On l'a confondue à tort avec la ville d'Aroër au delà de l'Arnon. Ses murailles tombèrent en une nuit par l'effet du fameux tremblement de terre arrivé 365 ans après Jésus-Christ. *El-Raba* est son nom actuel.

Ara, ville située sur le fleuve Gozan, une de celles où Théglath-Phalasar, roi d'Assyrie, transféra une partie des habitants des tribus situées à l'orient du Jourdain : exemple suivi bientôt après par Salmanasar. Il est vraisemblable que cette ville appartenait à l'*Arie*, partie de la Médie représentée aujourd'hui par le territoire de *Hérat*. Dans cette contrée était *Artacoana*, connue aussi sous le nom d'*Aria*, et dont *Fuchendj* est le nom moderne. Y aurait-il identité entre l'Ara de l'Écriture et cette ville d'Aria ?

Arab, ville de la tribu de Juda, située au S. vers l'Idumée.

Arabes, peuples de l'Arabie. Voyez. *Arabie*.

Arabie, grande presqu'île formée par le golfe Persique à l'E., la mer Rouge ou golfe Arabique à l'O., et la mer des Indes, l'ancienne mer Érythrée, au S. Au N. elle était séparée de l'Assyrie et de la mer de Chanaan par de vastes plaines sablonneuses, qui, des bords de l'Euphrate, s'étendaient jusqu'au rivage de la Méditerranée. Placée à l'extrémité de la terre habitable, suivant Hérodote, cette contrée était aussi peu connue des anciens qu'elle l'est encore des modernes. Elle semblerait, par la nature de sa constitution, être une continuation de l'Afrique plutôt qu'une dépendance de l'Asie. Sous les mêmes degrés de latitude, ce sont, en effet, de part et d'autre, des déserts absolument pareils; de telle sorte que, sans la présence de la vallée du Nil et de la mer Rouge, il n'y aurait aucune interruption dans le prolongement des déserts, qui du pied de l'Atlas, s'étendraient ainsi jusqu'à l'extrémité orientale de l'Arabie. De même qu'en Afrique, la fertilité du sol ne reparaît que vers le 20e degré de lat. Les montagnes, qui servent en quelque sorte de ceinture à cette vaste presqu'île à l'O. et au S., favorisent, par les nombreux cours d'eau auxquels elles donnent naissance, cette fécondité si précieuse qui a fait donner à une partie de l'Arabie le nom d'*Arabie-Heureuse*. Pour le centre du pays, il est couvert d'immenses déserts, qui, à l'exception de quelques parties privilégiées, comme le Nedjed, berceau de la nouvelle secte musulmane des Wahabis, lui donnent la plus monotone uniformité. Les similitudes qui viennent d'être signalées avec l'Afrique, relativement au sol, sont les mêmes pour le climat. L'*Yemen*, dont le nom a désigné tantôt toute la partie méridionale, tantôt toute la partie S.-O. de la presqu'île, jouissait anciennement d'un double avantage, comme lieu de production et comme lieu d'échelle pour le commerce de l'Afrique et de l'Inde. On en tirait des parfums précieux, surtout de l'encens, comme on en tire à présent le meilleur café; et quoiqu'on n'y trouve plus d'or aujourd'hui, c'était autrefois un pays renommé pour cette production, aussi bien que pour ses pierreries, onyx, agates, rubis, etc. Ces avantages réunis lui donnaient une grande importance : on vantait non seulement ses propres richesses, mais encore celles que lui procurait son commerce, et qui passaient ensuite en Phénicie, où tous ces produits, indigènes

ou exotiques, étaient considérés comme lui appartenant. Sans parler des dons précieux du pays d'Ophir, on voit les marchands ismaélites, ceux à qui Joseph fut vendu par ses frères, chargés de baume, de myrrhe, et d'aromates qu'ils portaient en Égypte; et les Madianites laisser les Israélites, après leur entière extermination, maîtres d'un butin si considérable encore, qu'ils en firent de nombreux ornements de parure pour eux, et même des colliers pour leurs chameaux. Le commerce, dans l'intérieur de l'Arabie, se faisait alors, comme il a lieu encore aujourd'hui, par caravanes. Le cheval y est rarement employé, si ce n'est par les gens qui servent d'escorte; les bagages et les marchandises sont portés par les ânes, les chameaux et les dromadaires; de là vient la fréquente mention que l'Écriture fait de ces divers animaux, en parlant des contrées de l'Arabie.

Malgré l'aridité et la stérilité d'une grande partie de son sol, l'Arabie fut promptement peuplée. Les fils de *Chus* s'y établirent, particulièrement à l'occident, mais ils ne paraissent pas y être demeurés tous. Une partie passa de là dans l'Éthiopie, qu'elle peupla. Ils résulte de cette émigration que les habitants de l'Éthiopie, quelquefois appelés *Chusites*, ont eu une origine commune avec les habitants de l'Arabie, en sorte que les mots *Ethiopie* ou *Ethiopiens* et *Chusites*, sont souvent reproduits par l'Écriture pour désigner l'*Arabie* ou les *Arabes* en général. Pour ceux des enfants de Chus qui continuèrent d'habiter le pays, ils donnèrent séparément leur nom aux localités dans lesquelles ils étaient établis. Postérieurement vinrent les *enfants de Jectan*, descendants de Sem par Héber, et par conséquent parents des Hébreux. A leur tour ils peuplèrent plusieurs parties de l'Arabie, auxquelles ils communiquèrent leur nom. La descendance d'Abraham, par Agar les Ismaélites, et par Céthura les Madianites, etc., vinrent au nord de l'Arabie, mais ils furent séparés de la terre de Chanaan par les *Amalécites* et les *Iduméens*, peuple issu d'Esaü ou d'Edom. Enfin, dans le N.-E. étaient les *Moabites* et les *Ammonites*, peuples qui descendaient tous les deux de Lot. Quant à la dénomination d'*Arabes*, donnée à tous les peuples de la presqu'île, elle ne le fut que longtemps après l'établissement de ces diverses populations.

La division de l'Arabie en trois parties, 1° l'*Arabie Pétrée*, 2° l'*Arabie Heureuse*, et 3° l'*Arabie Déserte*, ne paraît pas remonter plus haut que Ptolémée. La première occupait le N.-O., la seconde l'O. et le S. et la troisième s'étendait du centre jusqu'au golfe Persique et même au N.-E. jusqu'à l'Euphrate. Cependant les anciens plaçaient souvent dans l'Arabie-Heureuse toute la partie de la presqu'île resserrée entre deux golfes. L'Arabie ne comprenait alors que les déserts renfermés entre la Syrie, la Mésopotamie et la Chaldée. Cette division est encore suivie par les modernes. L'Arabie Pétrée fut ainsi appelée, de Pétra, sa ville principale; les autres reçurent leur nom de la nature du pays, du climat et de la richesse ou de la stérilité du sol.

1. L'*Arabie Pétrée*, qui fut subjuguée par David et qui depuis passa sous la domination des Perses, et ensuite des Romains, renfermait les *Amalécites*, les *Thémanites*, et autres peuples issus d'Esaü et comme eux *Iduméens* ou *Edomites*, les *Nabathéens*, descendus soit de Nabajoth, fils d'Ismaël, soit de Nabath, petit-fils d'Esaü par Rahuel, les *Cédarites* ou émirs de Cédar, Ismaélites, et enfin les *Madianites*, venus de Madian, l'un des fils d'Abraham et de Céthura. Le nom des *Nabathéens* fut cependant celui qui l'emporta sur les autres; les Grecs désignèrent en effet presque tous ces peuples sous cette dénomination, plus tard cependant, on la restreignit à l'Hedjaz. Leur capitale était *Pétra* (aujourd'hui *Karak*), dans une position très-forte et de la plus grande importance pour son commerce *Ailath*, *Asiongaber* et *Madian* appartenaient encore à cette division de l'Arabie. Les déserts s'étendaient surtout au N.; cependant au milieu de ces déserts s'élevaient les *montagnes de Seïr* et quelques autres chaînes de collines. Au S. entre les golfes *Héroopolites* et *Elanitique*, formés par le fond de la mer Rouge, est la *presqu'île de Sinaï*, couronnée par les *monts Melanes* ou *Noirs*, dont le mont *Sinaï* et par conséquent le mont *Horeb* font partie. Les *déserts de Sur*, de *Sin*, de *Pharan* et de *Sinaï*, au milieu desquels les Israélites demeurèrent pendant quarante ans, se prolongent jusqu'à la mer Morte.

2. L'*Arabie-Heureuse* se compose, malgré son nom, de déserts beaucoup plus étendus que les terres douées de fertilité. Ces dernières sont particulièrement situées le long de la mer Rouge et de la mer des Indes, où des hauteurs les abritent contre l'ardeur du climat et le mouvement des sables. Les descendants de Chus, ceux qui du moins restèrent dans l'Arabie, s'y confondirent avec les enfants de Jectan; cependant quelques-uns d'entre eux paraissent avoir conservé leur position première. Chus eut un fils et un petit-fils nommés *Saba*, et l'un des enfants de Jectan porta le même nom. Auquel attribuer l'origine des *Sabœi?* Il en est de même du nom d'*Hevila :* il appartient à un fils de l'un et de l'autre; de ceux de *Dadan* ou *Dedan*, attribués à un fils de Chus et à un fils de Céthura, et d'*Ophir* et *Opher*, donné à un descendant de Jectan et à un fils de Madian. Ces similitudes de noms produisent des difficultés qu'il est impossible de lever. Quoi qu'il en soit, en venant du nord, on trouvait *Thœma* (aujourd'hui *Tima*), dont le nom rappelle celui d'un fils d'Ismaël; plus loin *Reema*, qui pourrait bien être dû à Regma ou Reema, fils de Chus, de même que *Sabbatha*, qui est tout-à-fait au S., sur la côte, au lieu à présent nommé *Schibaim* (suivant Gosselin), reproduit la dénomination d'un autre de ses fils. Pour le nom des *Sabœi*, dont la capitale était *Saba* (aujourd'hui *Sabbea*), son origine devient fort incertaine. *Dadan* fils de Chus, pourrait bien être le *Dan* ou *Vadan* d'Ézéchiel. On le place à l'extrémité S.-E. de l'Arabie. Ce pays de Dan diffère d'un autre nommé *Dedan* ou *Dedanim*, et qu'il faut reconnaître sur le golfe Persique, peut-être à l'île Bahrein, si renommée aujourd'hui

pour sa pêche de perles. D'un autre côté les enfants de Jectan furent au nombre de treize. *Elmodad*, l'un deux, passe pour être le père des *Allumæi* de Ptolémée ; un autre, *Seleph*, serait celui des *Salapeni*, placés par d'Anville, *carte d'Asie*, sous le nom d'*Alapeni*, dans les contrées du Nedjed ; *Asarmoth* ou mieux *Adramaut*, ou *Chotsarmavet*, variation du même nom, serait celui des *Adramites* ou *Chatramotites*, sur la côte méridionale de l'Arabie. *Jaré* aurait peuplé la partie de cette côte appelée Côte de la Lune. *Uzal*, la ville d'*Azal*, dont *Sanaa* serait le nom plus moderne. *Saba* serait la souche des *Sabœi*, chez lesquels régnait la puissante reine qui vint voir Salomon à Jérusalem. M. Gosselin place dans leur contrée le célèbre *pays d'Ophir; Ophir* était aussi un des fils de Jectan. Quant à ses autres enfants, *Adurum*, *Decla*, *Ebal*, *Abimaël*, *Hevila*, *Jobab*, on ne peut déterminer leur position ; leurs dénominations elles-mêmes ne sont pas toutes certaines. *Hevila*, cependant, paraîtrait avoir occupé le pays au fond du golfe Persique. Outre ces peuples ou tribus, il y en avait d'autres dans l'origine desquels on se perd. Parmi ceux-ci se distinguent surtout les *Homérites*, appelés *Hémiarites* par les Orientaux, nation qui subjugua les *Sabœi* et réunit leur pays au sien. Son territoire était, comme le leur, riche en aromates. *Jatrippa* (Médine), *Jambia*, *Macoraba* (la Mekke,) très-ancienne ville, qui, suivant les Arabes, fut fondée par Abraham, *Haran*, *Saba* (Sabbea), *Mariaba* (Mareb), capitale des Homérites, *Raema*, *Musa* (Moka), *Aden* ou *Eden*, l'*Arabiæ emporium* de Ptolémée, *Cana*, ports sur la côte, et *Gerrha* (El-Katif), sur le golfe Persique, étaient les villes les plus importantes de cette partie de l'Arabie, surtout Aden et Gerrha, centres du commerce de l'Inde avec les Phéniciens et l'Occident. Le rivage du golfe Persique était en partie occupé par les Arabes appelés *Ichtyophages*, c'est-à-dire, *mangeurs de poissons*, et sur ce rivage on trouvait les *îles de Tylos* et d'*Arados*.

3. L' *Arabie Déserte* était peuplée dans les parties les plus voisines de la mer Morte par les *enfants de Moab* et d'*Ammon*, obligés, après la conquête des Israëlites, de prendre place, les uns tout-à-fait au S. de l'Arnon, et les autres à l'E. du pays de Galaad ; par les *Ituréens* et les *Iduméens orientaux*. Les *Cédarites* paraissent s'être également étendus jusque-là, aussi bien que les *Agaréens* ou *Agaréniens*, qui étaient de la même famille qu'eux. On a quelquefois donné le nom de ces derniers à une tribu arabe qui, peu considérable d'abord, a fini par prendre une grande extension : c'étaient les *Sarrasins*. Outre cela, le pays était parcouru, comme il l'est encore à présent, par des hordes errantes dont la masse portait le nom d'*Arabes Scénites*, c'est-à-dire, *vivants sous des tentes*. Cette partie de l'Arabie ne présente, si ce n'est vers l'O., qu'un vaste désert de sable avec lequel vient se confondre une plaine immense à laquelle les Romains donnèrent le nom de *province d'Arabie* et dont la forteresse de Bostra devint la capitale; c'est là que régnèrent les rois arabes Emalcuel et Arétas. Ce dernier paraît avoir été, au temps de saint Paul, maître de la ville de Damas, puisqu'il y avait établi un gouverneur.

Parmi les Arabes, les uns mènent une vie sédentaire : ce sont ceux qui habitent les parties les plus fertiles; les autres, nomades par caractère autant que par le besoin de chercher leur subsistance, et divisés par tribus ou peuplades, se transportent continuellement d'un lieu dans un autre avec leurs troupeaux, vivent sous la tente, ne reconnaissant d'autre autorité que celle de leur chef ou émir. Ils remplissent les déserts de l'Arabie et de la Syrie, et tels ils sont aujourd'hui, tels ils ont toujours été. Ces peuples rendaient à Tyr et aux Phéniciens les mêmes services que les tribus nomades de l'Afrique rendaient à Carthage pour son commerce. C'était à eux en effet que l'on s'adressait pour monter des caravanes, et ils louaient ou vendaient leurs nombreux chameaux avec leurs gardiens ou conducteurs aux marchands étrangers. Avant le règne d'Alexandre, ils étaient les conducteurs des caravanes dans toute la Perse, où ils paraissent s'être étendus de bonne heure. Si ces tribus nomades ou errantes sont généralement portées au pillage, l'hospitalité a été du moins de tout temps en grand honneur parmi elles.

Aracéens, peuple issu d'Araceus, fils de Chanaan, et établi au pied du Liban. *Arcen* ou *Arcas*, depuis *Demetrias*, non loin de Tripoli, paraît avoir été sa principale ville. Il existe encore à l'E. de Tripoli un lieu nommé *Arka*.

Arach, ville de la tribu de Ruben ; patrie de Chusaï, le conseiller de David.

Arach, ville du royaume de Babylone, située dans la plaine de Sennaar.

Arad, ville Amorrhéenne de la tribu de Juda, au S. d'Hébron; elle eut, jusqu'à l'arrivée des Israélites, un roi particulier.

Arad, Aradon ou Arphad, ville bâtie sur un rocher de 7 stades de circuit, située à une demi-lieue de la côte de la Phénicie ; on nomme encore ce rocher *Ruad*. Vis-à-vis de cette île, sur le continent, était une autre ville que l'on appelait *Antarad* ou *Antaradus* (aujourd'hui Tortose). Tout annonce qu'Arad était une ville très-commerçante dont la puissance ne laissait pas d'être considérable, même au temps des Romains. Alliée de Tyr, elle lui fournissait des soldats et des matelots. De même que la plupart des villes phéniciennes, Arad eut ses princes ou rois particuliers. On y adorait les faux dieux; une colonie sortie de cette ville participa, de concert avec les Sidoniens et les Tyriens, à la fondation de la ville de Tripoli, qui par ce motif reçut des Grecs le nom de *Tripolis*.

Arada, vingt-unième station des Israélites dans le désert; elle était située dans le pays des Amalécites.

Aradiens, descendants d'Aradius, fils de Chanaan ; ils habitaient la ville d'Arad, et avaient la réputation d'être bons soldats et bons matelots : ils étaient en grand nombre sur les flottes de Tyr.

Aradon. Voy. *Arad*.

Aram, nom donné à tout le pays compris entre la

Méditerranée, le mont Amanus, les montagnes de la Perse et celles de l'Arménie, c'est-à-dire, la *Syrie* prise dans sa plus grande extension. On l'avait ainsi nommée d'*Aram*, le plus jeune des fils de Sem, qui se serait établi dans ce pays; et, en effet, l'idiome général de ses habitants, quoique varié dans ses dialectes, paraissant, dit le savant Heeren (*Politiq. et Comm. des peuples de l'antiquité*, t. 1, p. 190, trad. franç.), être le même dans toute l'étendue de cette région de l'Asie, prouverait qu'une peuplade considérable s'y serait originairement fixée. L'Arménie, la Mésopotamie, la Babylonie, l'Assyrie proprement dite, ou le Kurdistan au-delà du Tigre, et la Syrie propre entre l'Euphrate et la mer Méditerranée, auraient donc été comprises dans cette vaste région appelée *Aram* dans l'Écriture, et *Syrie* dans les temps postérieurs. Ce dernier nom, de formation assez récente, dérive probablement du mot *Sour* ou *Tyr;* car les anciens écrivains grecs employaient le mot Ἄριμοι, *Arimi*, et non celui de *Syriens*, pour désigner les habitants de ces pays. C'est celui sous lequel on les reconnaît dans Homère (*Il.* II, v. 783.) Voy. *Syrie.*

Aram, nom qui, mentionné au livre des *Nombres*, paraît désigner la partie de l'Aram située près de l'Euphrate au-delà du pays des Ammonites, et où résidait le devin Balac; peut-être bien est-ce la Mésopotamie?

Arama, ville de la tribu de Nephthali. Il devait y avoir une autre ville du même nom au S. de la Palestine; ce serait celle aux habitants de laquelle David envoya une partie du butin fait sur les Amalécites, après leur défaite près de Siceleg.

Ararat, nom d'une partie de l'*Arménie.* L'Arménie forme un plateau élevé, qui lui-même est dominé de tous côtés par des montagnes d'une grande hauteur, sur lesquelles l'emporte cependant le mont *Ararat*, dont le nom est resté au pays qui l'avoisine, et qui, suivant le prophète Jérémie, a dû former un royaume particulier. Le mont Ararat, célèbre parce que l'arche de Noé s'y serait arrêtée après le déluge, se rattache aux monts Gordyens ou des Carduques; aujourd'hui encore il est appelé *Kuhi-Nuch ou montagne de Noé* par les Persans; les Arméniens le nomment *Macis*, et les Turcs *Agri-Dagh*, c'est-à-dire, la *montagne très-élevée.* Cette grande masse se compose de deux sommets, dont l'un, plus bas que l'autre, est aussi plus aigu. M. Parrot, qui gravit cette montagne en 1829, donne 2,700 toises au-dessus du niveau de l'Océan à la plus élevée de ses deux cimes. La neige et la glace dont elles sont couronnées, l'air qui se raréfie à mesure que l'on approche du faîte, et la forme conique de la montagne, en rendent l'accès sinon impossible, du moins très-difficile. La hauteur de la ligne des neiges éternelles est à 2,000 toises, hauteur extraordinaire pour cette latitude, qui est de 39° 45'. Beaucoup de cendres, de laves et de scories font présumer l'existence d'anciennes éruptions volcaniques, et cependant les moines du couvent d'Etzchmiazin, dont les prédécesseurs ont, depuis 800 ans, observé tous les phénomènes qui se sont passés sur cette montagne, n'y ont pas vu une seule fois de la fumée. — Le nom *Ararat*, donné par l'Écriture aux montagnes de l'Arménie, devait, suivant certaines hypothèses, s'étendre bien au-delà de ce pays. Il aurait, dit-on, suivant Moïse, été appliqué à la grande chaîne du Taurus; ce qui donne assez de latitude pour permettre de s'étendre jusqu'aux confins de la Tartarie, de la Perse, et même de l'Inde, où les uns font séjourner l'arche de Noé, tandis que les autres fixent le lieu où elle s'arrêta aux monts Gordyens, non loin des sources du Tigre. L'argument sur lequel se fondent les premiers, c'est que les peuples partis du côté de l'orient, descendirent dans les plaines de Sennaar, où ils habitèrent; mais cette opinion ne paraît pas pouvoir soutenir un sérieux examen.

Arari, ville de la tribu de Juda, patrie de l'un des vaillants capitaines de David.

Arbates, ville de la tribu d'Issachar.

Arbath, ville, patrie de l'un des vaillants capitaines de David, peut-être la même que la précédente?

Arbée. Voy. *Hébron.*

Arbelles, ville de la Galilée, tribu de Zabulon, située à peu de distance du Cison, au S. de Sepphoris, ou Dio-Cæsarea; elle donnait son nom au pays qui l'entoure.

Arbi, ville de la tribu de Benjamin, patrie de l'un des vaillants capitaines de David.

Archi-Ataroth, petit pays situé sur la limite méridionale de la tribu d'Ephraïm.

Arebba, ville de la tribu de Juda, à l'O. de Jérusalem.

Arecon, ville de la tribu de Dan, dans le voisinage de Joppé.

Aréopage, nom du plus ancien et du plus honoré des tribunaux d'Athènes. Ce tribunal s'assemblait quelquefois sous le portique royal; mais le lieu ordinaire de ses séances était sur une hauteur à quelque distance de la citadelle, appelée Ἄρειος πάγος, consacrée au dieu Mars, et du nom de laquelle se forma celui d'*Aréopage.* Ce fut en se défendant devant ce tribunal que saint Paul convertit au christianisme un de ses juges, qui depuis fut saint Denys, surnommé l'*Aréopagite.*

Areuna. Voy. *Aire d'Areuna.*

Argob, pays fertile situé au-delà du Jourdain, demi-tribu E. de Manassé, non loin du lac de Génézareth; il faisait partie de la domination du roi Og, lorsque les Israélites s'emparèrent du royaume de Basan. Donné à Jaïr, petit-fils de Manassé, ce pays possédait alors, dit l'Écriture, qui sans doute entend désigner sous ce nom tout le Basan, 60 villes fort grandes et fermées de murailles, sans parler de plusieurs bourgs et villages. Sa capitale portait le même nom; dans la suite on l'appela *Ragab.*

Argob, lieu dont il est mention au liv. IV *des Rois*, à l'occasion de la conspiration de Phacée, fils de Romélie, contre Phacéia, roi d'Israël, et de son attaque contre lui dans la tour de Samarie. Il est cité,

ainsi qu'un autre lieu nommé *Arié*, comme étant voisin du point où Phacée se jeta sur Phacéia, et par conséquent comme situé dans la ville même de Samarie.

Arié, lieu appartenant sans doute comme le précédent, à la ville de Samarie.

Ariel, nom sous lequel, suivant saint Jérôme, le prophète Isaïe aurait désigné la ville de David.

Arimathie, ville de Samarie sur le mont Ephraïm, tribu d'Ephraïm, au S. de Lydda, patrie de Joseph, qui ensevelit le corps de Jésus-Christ. Eusèbe et saint Jérôme la confondent avec la ville de *Ramatha*, où Samuel reçut le jour. Voy. *Ramatha*.

Armagedon, mot qui, en hébreu, signifie *mont Magedon*. C'était le nom d'une montagne située près de la ville de Magedo, et qui devait dominer la grande plaine qui s'étend jusqu'au pied du mont Carmel, et dont plusieurs batailles ont rendu le nom célèbre.

Arménie, contrée de l'Asie, au N. de la Médie, de l'Assyrie et de la Mésopotamie, connue aujourd'hui encore sous le même nom, quoique d'une moindre étendue que dans l'antiquité. Elle embrassait tout le pays où sont les sources du Tigre et de l'Euphrate, du Cyrus et de l'Araxe, ce qui lui valut l'honneur d'avoir, suivant quelques opinions, renfermé le *Paradis Terrestre*. Elle formait un plateau, dont la partie la plus élevée était occupée par le pays d'Ararat et par la montagne de ce nom. Elle est encore remarquable par les mêmes produits que ceux qu'on en tirait dans les temps anciens, où on la représentait comme un pays riche en chevaux et en mulets, dont beaucoup étaient vendus sur les marchés de Tyr. Le satrape, ou gouverneur de l'Arménie, envoyait annuellement au roi de Perse jusqu'à 20,000 poulains. Les anciens parlent aussi de mines d'or situées dans les montagnes, mais on n'y exploite plus à présent que le fer et le cuivre. On divisait cette contrée en deux parties, la *grande* et la *petite Arménie*. D'après le langage de l'*Ancien Testament*, l'Arménie comprenait les trois pays de *Thogorma*, d'*Ararat* et de *Menni*. Le *Thogorma* s'étendait au S. du Caucase, entre les deux mers Noire et Caspienne; l'*Ararat* avoisinait la montagne du même nom, et le *Menni*, dont le nom est cité par S. Jérôme, était proche de l'Ararat, dans le canton que l'on appelle encore *Minyas*. Bochart (lib. I, cap. iii, p. 22.), explique le nom *Arménie* par celui de *Harmini*, c'est-à-dire, montagne de *Mini*, le pays montueux de Minyas. D'après Wahl (*Asien.*, p. 807), le nom *Minyas* a le même sens que le mot *Menni* de l'Écriture. De cette expression *Har-Menni*, s'est formé le nom *Arménie Har-Menni* signifie *montagne du ciel* (*Hornung. Handb. zur Erlaut. aer Bibl. Gesch. u. Geogr.*, p. 20). Les Arméniens reconnaissent cependant pour leur auteur *Armenag*, arrière-petit-fils de Japhet par Haïg, Thogorme et Gomer.

Armon, pays situé au pied du mont Hermon.

Arnon, rivière qui a sa source dans la chaîne des montagnes de Galaad, vers son point de réunion avec celle des monts Abarim. Elle coule d'abord au S. dans une vallée appelée *Vallée de Gad*, sans doute parce qu'elle appartenait à la tribu de ce nom; puis, à l'O., à travers les déserts et les terres des Moabites, dont elle forma la limite au N., et, enfin, elle se jette dans la mer Morte, au N.-E. L'Écriture l'appelle *torrent*, ce qui annoncerait un cours violent, impétueux, mais momentané. Son lit était parsemé de rochers.

Aroër, ville importante, située sur l'Arnon, vis-à-vis Rabbath, la capitale des Ammonites. Elle fut en partie détruite lors de la conquête du pays, en sorte que les Gadites, à qui elle échut, furent obligés de la reconstruire.

Aror ou Arori, patrie de trois des braves capitaines de David.

Arphad. Voy. *Arad*.

Arphaxad, nom de l'un des fils de Sem, qui franchit le Tigre, et vint s'établir dans l'*Arrapachitide*, pays dépendant de l'Assyrie, et auquel il communiqua son nom. On étend quelquefois la demeure de sa postérité jusque dans la plaine de Sennaar, et par conséquent dans la Chaldée. Ce qui donne de la force à cette opinion, c'est que ce fut de la ville d'Ur, qui appartenait à cette contrée, que sortit Abraham, l'un des descendants de ce fils de Sem, quand il se rendit au pays de Chanaan.

Aruboth, ville ou pays dont l'intendance, réunie à celle de Socho et du pays d'Epher, fut donnée par Salomon, à l'un de ses officiers. Ce pays devait être à l'O. de Jérusalem, non loin de cette ville, et dans la tribu de Juda.

Asan, Jéta ou Jota, bourg, ou plutôt ville lévitique de la tribu de Siméon. Il est fait mention, au premier *livres des Rois*, des habitants des environs du *lac d'Asan*, auxquels David donne une part dans le butin qu'il a fait sur les Amalécites. Ce lac serait-il situé près de cette ville? S. Jérôme le place dans le voisinage d'un autre lieu du même nom, appartenant à la tribu de Juda : de son temps, on la nommait *Beth-Asan*.

Asarmoth, un des descendants de Sem, par Héber et Jectan, dont le nom s'écrit quelquefois *Hadramaut*, et même *Chatsarmavet*. Il s'établit dans le S.-O. de l'Arabie-Heureuse, où le nom *Hadramaut* s'est conservé. Voy. *Arabie*.

Asasonthamar. Voy. *Engaddi*.

Ascalon, ville maritime, du territoire des Philistins, située dans une contrée fertile, par 31° 39' lat. N., et 32° 12' 40" long. E. de Paris. On la considérait comme une des plus fortes places de la côte de Phénicie. C'était la patrie de la célèbre Sémiramis. Ascalon ne fut bien soumise aux Israélites que sous le règne de Salomon. Elle subit aussi successivement la domination des Assyriens, des Perses, des Macédoniens et des Romains. Origène parle de quelques puits et citernes situés près de la ville, et dont on attribuait la construction à Abraham. Ascalon avait un temple consacré à Vénus-Uranie, lequel fut détruit par les Scythes, 630 ans avant Jésus-Christ, un autre, dédié à Dercéto, que l'on croit être la même idole que Dagon, la divinité tutélaire des Philistins, à qui

on rendait un culte particulier, et un autre où l'on adorait Apollon, et que desservait comme prêtre Hérode, le père d'Antipater, et l'aïeul d'Hérode-le-Grand, qui était lui-même né dans cette ville; ce qui lui fit quelquefois donner le surnom d'*Ascalonite*. Dans les premiers temps du christianisme, Ascalon fut le siége d'un évêché. A l'époque des croisades elle n'était point encore sans importance : on la décora de plusieurs beaux édifices, mais, dans ce temps-là même, prise et reprise plusieurs fois par les Sarrasins, elle finit par être entièrement détruite. Ses ruines existent encore tout près d'une réunion d'humbles chaumières que l'on nomme *Djorra*. Elles gisent au bord de la mer, et embrassent un circuit de plusieurs milles. Quoique cette ville ait été une des principales cités maritimes de la Phénicie, elle n'offre pas aujourd'hui le moindre vestige d'un port; mais elle est dans une position élevée, et susceptible d'être fortifiée.

Ascenez, nom de l'un des fils de Gomer, et petit-fils de Japhet. Comme nom de pays, ce mot n'est cité que par Jérémie; le prophète réunit, dans sa prédiction contre Babylone et les Chaldéens, le nom du *roi d'Ascenez* à ceux des rois arméniens d'Ararat et de Menni, ce qui doit faire supposer que ce prince habitait au moins un pays voisin, sans doute, les bords de la mer Noire. Dans cette hypothèse, on a étendu la descendance d'Ascenez dans le N.-O. de l'Asie-Mineure; nous ne parlons pas de ceux qui l'ont refoulée jusqu'en Allemagne. Les uns l'ont donc placée dans la Bithynie, les autres dans le Pont. Il y avait, en effet, dans la Bithynie, une *baie* qui portait le nom d'*Ascanius*, et dans laquelle se perdaient les eaux d'une rivière qui sortaient d'un *lac* du même nom; une *ville* et une *province* même de la Troade s'appelait *Ascania;* sur la côte se trouvaient aussi plusieurs *îles* nommées *Ascaniennes*; enfin le nom d'*Ascanius*, ou *Ascagne*, appartenait à plusieurs personnages du pays. Bochart a fait, entre les noms d'*Ascenez* et celui d'*Euxin*, qui en serait dérivé, un rapprochement ingénieux, qui ne paraît nullement dénué de vraisemblance. A la suite de l'établissement de la famille d'Ascenez, sur la côte de l'Asie-Mineure, la mer Noire a reçu le nom de *mer d'Ascenez*. De ce nom les Grecs auraient fait, selon cet auteur, celui de Πόντος Ἄξεινος, *Pontus Axenus*, d'autant plus facilement que, perdant de vue l'origine du mot, ils ont pensé qu'il indiquait une mer que le caractère des peuples dont elle était entourée dans les premiers temps, rendait *inhospitalière*, comme cela a lieu encore aujourd'hui sur quelques parties de ces côtes. Mais plus tard, lorsqu'ils n'y rencontrèrent plus que des nations policées par leurs fréquents rapports avec eux, ils ont fait le changement de Πόντος Ἄξεινος, *mer inhospitalière*, en Πόντος Εὔξεινος, *mer hospitalière*, que l'on a rendu depuis par les mots *Pont-Euxin*.

Asedoth ou Asedoth-Phasga, ville de la tribu de Ruben, dans la plaine qui s'étend au pied du mont Phasga, dont elle a reçu le nom.

Asedoth-Phasga. Voyez *Asedoth*.

Asem ou Esem, ville de la tribu de Siméon, près de la frontière de l'Idumée.

Asemona, ville de la tribu de Juda, non loin du torrent de Bésor, et sur la limite de l'Idumée; c'était encore un bourg considérable du temps de S. Jérôme.

Asena, ville de la tribu de Juda, sur le torrent de Sorec.

Aser, nom de la tribu dont les membres descendaient d'Aser, huitième fils de Jacob. Cette tribu occupait une partie de la Galilée, ayant pour limite, au N. le territoire de Sidon, à l'O. la mer Méditerranée, au S. la demi-tribu occidentale de Manassé et la tribu d'Issachar, et à l'E. les tribus de Zabulon et de Nephthali. Resserrée entre les montagnes du Liban et la mer, elle possédait sur son territoire, le mont Carmel et plusieurs ports; mais soit faiblesse, soit insouciance, cette tribu ne posséda jamais tout le pays qui lui avait été assigné. Néanmoins, sous le règne de David, le nombre des individus appartenant à la tribu, et en état de porter les armes, s'élevait à 26,000 hommes. Le pays d'Aser se distinguait par sa grande fertilité. Jacob avait en effet prédit que le *pain d'Aser serait excellent, et que les rois y trouveraient leurs délices*. Le territoire de Tyr était enclavé dans le sien.

Asergadda, ville de la tribu de Juda, voisine de Gerara.

Asiarque, natif d'Asie, nom donné par S. Paul aux habitants d'Éphèse.

Asie, la partie la plus orientale de l'ancien continent, séparée de l'Afrique par la mer Rouge et l'isthme de Suez, de l'Europe par la Méditerranée, l'Archipel, la mer Noire, la mer Caspienne, le fleuve et les monts Ourals, et entourée des autres côtés par l'Océan. Son étendue est de 2,000,000 lieues carrées, et sa population de 530,000,000 d'habitants. Les anciens n'avaient point une connaissance aussi étendue de cette partie du monde que les modernes. La Sibérie et toute la partie orientale de l'Asie, la Chine et autres pays étaient ignorés d'eux. Les notions des Hébreux étaient à cet égard beaucoup plus bornées encore que celles des Grecs et des Romains; et cependant l'Asie fut le berceau du genre humain, le siége des plus grands empires de l'antiquité, celui des nations les plus industrieuses et les plus commerçantes, et des villes les plus riches et les plus policées. Elle vit le peuple de Dieu s'établir dans la terre de promission et connut ses prophètes; elle donna le jour à Jésus-Christ, et de son sein sortirent les apôtres, qui ont porté dans le monde entier les lumières de l'Évangile. — Ce nom d'*Asie* n'appartenait dans les plus anciens temps qu'à une portion de la Lydie, celle qu'arrose le Caystre, et dont les habitants se nommaient *Asiones*. Quand les Grecs s'établirent sur les côtes, le nom d'Asie reçut une plus grande extension. Il désigna tous les pays à l'orient de l'Europe. On appela *Asie inférieure* ou *antérieure* tout le pays à l'O. de l'Euphrate, et *Asie supérieure*, celui à l'E. pour le nom d'*Asie mineure*, il ne fut en usage qu'au quatrième siècle; il s'étendait sur la Mysie, la Lydie, l'Ionie et la Carie, avec la Doride

à l'O.; la Bithynie, la Paphlagonie et le Pont au N.; la Phrygie avec la Lycaonie et l'Isaurie, la Galatie et la Cappadoce au centre; la Lycie, la Pamphylie, la Pisidie et la Cilicie au S. Néanmoins les Romains ne donnèrent le titre d'*Asie proconsulaire*, qu'à la Mysie réunie à la Troade, à la Lydie, embrassant l'Eolie et l'Ionie, à la Phrygie et à la Carie renfermant la Doride. Quoi qu'il en soit cependant, on ne rencontre dans la Bible le nom d'Asie qu'aux *Livres des Machabées* et dans le *Nouveau Testament*, et encore n'est-il employé dans les *Machabées* que comme synonyme du mot *Syrie : roi d'Asie*, *armée d'Asie*, *diadême d'Asie*, tels sont les termes habituellement en usage pour désigner le *royaume de Syrie*. On a pensé que dans le *Nouveau Testament*, le mot *Asie* indiquait particulièrement la contrée qui avoisine Ephèse, mais c'est une erreur; il s'étendait au moins à l'Asie proconsulaire, où se trouvaient les sept églises chrétiennes de l'Asie : *Éphèse*, *Smyrne*, *Pergame*, *Thyatire*, *Sardes*, *Philadelphie* et *Laodicée*. Cette contrée porte aujourd'hui le nom d'*Anatolie* (Levant), qui lui a été donné en raison de sa position orientale relativement à la Grèce. C'est une large presqu'île dont les contours sont dessinés par le Pont-Euxin (mer Noire), le Bosphore de Thrace (détroit de Constantinople), la Propontide (mer de Marmara), l'Hellespont (détroit des Dardanelles), la mer Egée (Archipel) et la Méditerrânée. A l'est, cette péninsule est limitée par l'Arménie et au S.-E. par la Syrie. Elle présente des montagnes qui ne sont que des ramifications du Taurus, et qui étaient autrefois vantées pour leurs richesses métalliques. Aujourd'hui, il y a encore quelques mines en exploitation. Les rivières, quoique célèbres, sont peu considérables, à l'exception du *Kizil-Irmak* ou *Fleuve Rouge* (anc. *Halys*), dont le cours n'a pas moins de 220 lieues de longueur, et qui va se perdre dans la Méditerranée. Un grand nombre de lacs sans écoulement, et dont les eaux sont imprégnées de sel, atteste le peu de pente des parties centrales du pays. Outre les sources minérales que cette région renferme, elle possède des sources de bitume. On y trouve aussi des terrains volcaniques; et les tremblements de terre y sont fréquents. Le bois, si ce n'est au nord, est abondant; la vigne, l'olivier, donnent des fruits excellents; et les chevaux et les moutons étaient jadis renommés. La descendance de Japhet s'établit dans cette contrée, où quelques Syriens vinrent se mêler à eux, surtout dans la Cilicie et la Cappadoce, ses parties les plus orientales, successivement soumises aux grands empires des Assyriens, des Mèdes et des Perses.

Asiongaber, ville de l'Idumée située sur le bras de la mer Rouge nommé *golfe Élanitique*, au S. de la ville d'Elana ou Elath, avec laquelle on l'a mal à propos confondue. Ce fut la trente-deuxième station des Israélites dans le désert. Son port, ce que l'on a peine à concevoir aujourd'hui d'un pays non moins dépourvu de bois que d'eau, et de tout ce qui est nécessaire au gréement des navires, acquit une très-grande importance dans les rapports des Phéniciens et même des Hébreux avec l'Afrique et les pays maritimes de l'Asie. Il fut, quoique à peu près inabordable à présent, l'un des entrepôts du commerce phénicien. De là partit la flotte que Salomon envoya dans les riches contrées d'Ophir. Il semblerait, ainsi que le pense le savant M. Heeren (*Comm. et Polit. des Peupl. de l'Antiq.*, t. II, p. 62, trad. fr.), que lorsque David eut reculé les frontières de la Judée jusqu'au golfe Arabique, les Phéniciens profitèrent de la circonstance pour porter leur commerce de ce côté, et pour ouvrir, de concert avec les Hébreux leurs alliés, une navigation avantageuse aux deux peuples, et que ceux-ci ne pouvaient entreprendre seuls, si on en juge d'après le secours que Salomon tira du roi de Tyr, en marins expérimentés et en vaisseaux. La difficulté est cependant de savoir si les Hébreux, devenus les maîtres de l'Idumée, n'y trouvèrent point les Phéniciens déjà établis, comme on pourrait le croire d'après l'expérience des marins de Tyr, expérience relative sans doute à la navigation de la mer Rouge, et si ceux-ci, redoutant peu les Hébreux, qui n'étaient rien moins que navigateurs, n'ont point préféré traiter avec eux, afin de conserver leurs établissements. On peut d'autant mieux le supposer avec M. Heeren, que les marchands qui, selon Théophraste (*Hist. Plant.*, IX, 4), exploitaient le commerce de l'encens, et qui venaient de la ville d'Héroopolis dans le golfe Héroopolite, puis au pays des Sabéens, devaient être des Phéniciens. En voyant Azarias, nommé Ozias dans les *Paralipomènes*, reconquérir la ville d'Elath, on doit croire que cette ville, aussi bien que le pays voisin, n'avait échappé à la domination de Juda que depuis peu, car l'Écriture apprend que l'un des prédécesseurs de ce prince, Josaphat, voulut aussi, à l'exemple de Salomon, équiper à Asiongaber, ce qui annonce bien que ce port était en sa possession, une flotte destinée à faire le voyage d'Ophir, mais que ce fut sans succès. Asiongaber reçut des Grecs le nom de *Bérénice;* aujourd'hui elle se nomme *Calaat-el-Acaba* ou le *Château de la Descente.*

Asom, ville de la tribu de Siméon.

Asor ou Hasor, ville très-forte de la tribu de Nephthali, située sur une hauteur au pied de laquelle coule le petit Jourdain, et qui domine la plaine dans laquelle Jonathas battit les généraux de Démétrius. Son roi, Jabin, était un des plus puissants de la contrée quand Josué vint dans le pays, mais il fut défait, et Asor sa capitale fut brûlée; Salomon la releva cependant sous le nom d'*Heser* ou *Aser*. Le titre de roi ne s'était point perdu malgré la conquête de Josué et la destruction d'Asor, car un autre prince, qualifié du titre de *roi chananéen d'Asor*, et nommé aussi Jabin, régna sur cette même contrée; il demeurait à *Haroseth*. Ce roi fit beaucoup de mal aux Israélites, et les tint pendant longtemps dans l'oppression; mais ceux-ci s'en affranchirent en faisant mourir Sisara, général de ses armées, et se rendirent à leur tour maîtres de ses états.

Asor, ville de la tribu de Benjamin.

Asor, nom de trois villes de la tribu de Juda. L'une

était l'*ancienne Asor*, située près de Cadès-Barné; l'autre la *nouvelle Asor*, au N.-O. de celle-ci; et la troisième la ville d'*Asor*, ou autrement de *Carioth-Hesron*, bâtie sur le torrent de Bésor. Ces trois villes sont toutes au S. de la Palestine, sur les confins de l'Idumée.

Asphaltite, lac ainsi nommé de la grande quantité d'asphalte ou de bitume dont ses eaux sont imprégnées. Voy. *Mer Morte.*

Asphar, lac situé dans la tribu de Juda, au désert de Thécua, non loin du rivage de la mer Morte.

Assedim, ville très-forte de la tribu de Nephthali, vers la limite d'Aser, au N.

Asson, ville et port de mer de l'Éolide, dans l'Asie-Mineure, vis-à-vis l'île de Lesbos.

Assur. Voy. *Assyrie.*

Assurim, fils de Dadan, arrière-petit-fils d'Abraham et de Céthura. Voy. *Arabie.*

Assyrie. Sous ce nom, dérivé de celui d'Assur, fils de Sem, sont compris l'*Assyrie proprement dite* et les deux *empires d'Assyrie.* L'*Assyrie propre*, située dans l'Asie supérieure, était limitée au N. et au S. par l'Arménie et la Babylonie, et à l'E. et à l'O. par les monts Zagros et le Tigre; elle renfermait l'*Arrapachitide*, la *Corduène*, l'*Adiabène*, l'*Aturia*, l'*Arbelitide*, le pays de *Garamea*, la *Chalacène*, l'*Apolloniatide*, la *Chalonitide* et la *Sitacène*. Le Tigre et les rivières de Zab ou Lycus, le Gyndes et le Sillas, en étaient les cours d'eau principaux. La fameuse ville de Ninive, sur le Tigre, était sa capitale; parmi ses autres villes, l'Écriture cite Chalé et Resen. La richesse de ce pays en grains, en beaux fruits et pâturages, et ses sources de naphte aussi abondantes que celles de la Babylonie, l'avaient autrefois rendue célèbre; c'était là que se trouvait le lieu appelé *Gaugamela* ou *la maison du chameau*, destiné par Darius, fils d'Hystaspe, au somptueux entretien du chameau qui avait sauvé ses jours dans les déserts de la Scythie.

L'*Empire*, ou la *monarchie d'Assyrie*, avait une beaucoup plus grande étendue que l'Assyrie propre; elle embrassait une très-grande partie de l'Asie supérieure, et s'avançait même, du côté de l'occident, jusqu'à la mer Méditerranée. La Mésopotamie et la Babylonie y furent comprises à certaines époques, et quelquefois la Syrie se confondit avec lui. Ce furent les descendants d'Assur qui originairement l'habitèrent; de là vient que le nom d'*Assur* a souvent, dans l'Écriture, le sens du mot *Assyrie.* Ils sortaient de la Babylonie, au nord de laquelle ils s'établirent; peu à peu ils s'étendirent aux dépens de leurs voisins, et construisirent des villes. Bélus paraît être le premier qui porta les limites de l'empire hors de l'Assyrie propre; c'est à lui qu'est dû, malgré le rapport de Diodore de Sicile (lib. II, cap. I), qui l'attribue à Ninus, la conquête de Babylonie. Ninus imposa un tribut à l'Arménie, et triompha du roi des Mèdes; avec le secours des Arabes, il parcourut en vainqueur l'Égypte, la Cælésyrie, où les Assyriens devinrent des voisins fort incommodes pour les Israélites, une partie de l'Asie-Mineure et les pays qui confinent avec le Tanaïs. Plus tard, il se rendit maître de la Bactriane, contrée riche alors du commerce que lui procurait sa situation au centre de l'Asie et le pays des Saces. Sémiramis succéda à la fortune comme au trône de Ninus, son époux; elle ajouta à l'empire, si l'on en croit Ctésias, l'Égypte, une partie de l'Éthiopie et de la Libye; mais elle vint échouer sur les bords de l'Indus, où à son tour elle fut défaite. Depuis Ninyas son fils jusqu'à Sardanapale, l'histoire reste silencieuse sur les faits relatifs à l'Assyrie. Pour Sardanapale, contre qui les gouverneurs de la Médie et de la Babylonie s'étaient révoltés, il périt avec ses trésors dans les flammes, où il se précipita. Avec lui finit le premier empire d'Assyrie.

A peine cet empire fut-il renversé, que plusieurs États indépendants s'élevèrent sur ces ruines; tels furent les *royaumes de Médie*, de *Babylone* et celui de *Ninive* ou d'*Assyrie.* A Ninive, régnèrent successivement, 1° Phul ou Sardanapale II; 2° Théglath-Phalasar; 3° Salmanasar; 4° Sennachérib; 5° Asar-Addon, quelquefois appelé *Sargon* dans l'Écriture; 6° Saosducheus, ou Nabuchodonosor Ier; 7° Sarac, ou Chinaladan. Ce fut là la seconde monarchie des Assyriens; elle dura de l'an 750 à l'an 650 environ avant Jésus-Christ. Faibles dans l'origine, ces princes prirent insensiblement une grande force. Phul fait irruption sur les terres d'Israël, et soumet Manahem au tribut; Théglath-Phalasar ruine Damas, et se rend maître du pays de Galaad, de la Galilée et des terres de Nephthali, dont il emmène les habitants captifs en Assyrie, où il les établit comme colons; Salmanasar détruit le royaume d'Israël, et, à l'exemple de son prédécesseur, en entraîne les habitants en Assyrie; il tente ensuite, mais sans succès, la conquête de Tyr. Sennachérib, non moins ambitieux, est un moment maître de toute la Judée, excepté de Jérusalem, dont il abandonne le siége pour regagner honteusement l'Assyrie, où il est assassiné. Cet échec semblait devoir laisser respirer les malheureux habitants de la Palestine; mais, sous Asar-Addon, Manassé leur roi est pris et mené à Babylone, événement qui précéda de peu de temps la chute du royaume de Juda. C'est ainsi que les princes assyriens se trouvèrent, hormis quelques villes maritimes dont ils essayèrent vainement la conquête, maîtres de la Syrie et de la Palestine. La Médie et la Babylonie subirent à leur tour le joug; Asar-Addon s'empara de Babylone. Mais sous Nabuchodonosor Ier commence la décadence; Holofernes, son général, est tué à Béthulie; et lui-même, battu par Cyaxare, roi des Mèdes, est assiégé dans sa capitale. La monarchie finit dans la personne de son successeur, qui perdit la vie après la prise de Ninive par Nabopolassar, gouverneur de Babylone, révolté contre lui. Malgré cet événement, le nom des Assyriens ne continua pas moins d'être en usage; car les princes babyloniens héritiers du pouvoir des rois assyriens sont désignés sous cette dénomination, du moins chez les auteurs sacrés.

Assyriens, habitants de l'Assyrie, dénomination continuée aux Babyloniens lorsque ceux-ci eurent renversé le second empire d'Assyrie. Les Assyriens jouirent d'une civilisation assez avancée; ils cultivèrent avec succès, ainsi que l'attestent les monuments de la ville de Ninive, les arts aussi bien que quelques branches des sciences. Ce fut de ce peuple que, suivant toute apparence, les autres nations de l'Orient reçurent leurs caractères d'écriture; leur langage avait de l'affinité avec celui des Syriens, peuple avec lequel on les confondit fréquemment. Quant aux travaux industriels, ils s'en occupèrent également: on mit de bonne heure en œuvre chez eux les produits du pays, et l'Assyrie fit le commerce avec Tyr; ses draps de pourpre et ses broderies étaient en réputation, et son commerce avait, suivant les témoignages d'Ezéchiel et de Nahum, une très-grande activité. Voy. *Assyrie.*

Astaroth-Carnaim, ou simplement Astaroth ou Carnaim, ville du pays de Basan ou de la Batanée, demi-tribu E. de Manassé, sur la rive méridionale de l'Hieromax; c'était une des plus importantes du pays, même du temps d'Abraham. Prise par Judas Machabée, elle vit son temple incendié. Ce temple était celui d'Astarté (la lune), qu'on y adorait particulièrement comme à Sidon, et qui lui avait, dit-on, donné son nom. D'Anville considère, nous le croyons à tort, comme deux villes distinctes *Astaroth* et *Astaroth-Carnaïm.*

Atad, lieu situé à l'orient du Jourdain, et où les funérailles de Jacob furent célébrées avec grande pompe; on l'appela depuis *Abel-Mizraïm*, c'est-à-dire, le deuil de l'Egypte. Il ne devait pas être éloigné de la ville d'Hébron.

Ataroth, ville de la tribu de Gad, au N. d'Hésebon; elle fut détruite lors de la conquête, et rebâtie depuis.

Ataroth-Addar, ou simplement Ataroth, ville située à l'orient de la tribu d'Ephraïm, assez proche du Jourdain.— Une autre dans la même tribu, entre Béthel et Béthoron-la-Basse.

Ater, Athar, Ather ou Ether, ville de la tribu de Siméon, à l'E.

Athach, ville de la tribu de Juda, à laquelle David donna une part du butin fait sur les Amalécites.

Athar ou Ether. Voy. *Ater.*

Athènes, capitale de l'Attique, fondée par Cécrops 1582 ans avant Jésus-Christ, et l'une des villes les plus importantes de la Grèce. A peu de distance de la mer, cette ville avait trois ports, le *Pirée*, *Munichie* et *Phalère*, auxquels elle était réunie par deux murailles de 40 stades de longueur, et que l'on nommait les *longs murs;* elle était défendue par une citadelle appelée *Cécropia* ou *Acropolis*, dont la position était formidable. Le nombre de ses autels, de ses temples, de ses palais et autres monuments, pour lesquels l'art n'avait rien négligé, y était prodigieux. Ce fut une des villes de l'antiquité qui eut le plus de puissance, et cette puissance, elle l'avait acquise par sa navigation et son commerce, qui lui avaient permis non seulement d'étendre sa domination sur plusieurs îles, mais encore de porter au loin des colonies, et de combattre souvent contre les ennemis les plus redoutables. Sans parler de ses guerres contre les étrangers, elle soutint contre Sparte, sa rivale, et pour la domination de la Grèce, la *guerre* dite du *Péloponèse,* qui dura 28 ans. Elle succomba dans cette lutte mémorable, et cependant elle n'en conserva pas moins dans la Grèce un ascendant considérable. Plusieurs fois elle fut dévastée: d'abord par les Perses; puis par Lysandre, général des Lacédémoniens, qui força les Athéniens à abattre les longs murs; enfin par Sylla, qui y mit le feu en plusieurs endroits et l'abreuva de sang. Depuis ce temps Athènes fut sans murailles; mais la faveur de l'empereur Hadrien la releva, et plusieurs de ses monuments, dont on voit aujourd'hui les ruines, sont dus à sa munificence. La barbarie eut son tour; tout s'y dégrada, et c'est à peine si à présent elle remplit la moitié de son ancienne enceinte: le reste est occupé par les débris de sa grandeur passée. Le culte que l'on y rendait aux dieux y était peut-être plus étendu que partout ailleurs; dans presque toutes les rues et les places publiques on voyait des autels et des idoles.... Chaque divinité avait son autel; et pour qu'il n'en manquât pas, on en avait consacré aux *dieux inconnus.* Siége des arts et des sciences, Athènes ne perdit point le renom que ses grands écrivains et la pureté de son langage lui avaient fait: c'était une école célèbre où la jeunesse romaine venait de toutes les provinces de l'empire s'instruire dans les lettres grecques, et Cicéron lui-même se rendit à Athènes dans ce but. A toutes les époques, les philosophes et les *discoureurs* furent en grand nombre dans la capitale de l'Attique; ils y soutenaient toutes les maximes. Aussi est-ce porté autant par l'usage qu'inspiré par son zèle religieux, que saint Paul prêchait non seulement dans la synagogue, mais encore dans la place publique en présence de tous, luttant surtout contre les stoïciens et les épicuriens, qui, au lieu de le réfuter, le dénoncèrent au tribunal de l'Aréopage. Là saint Paul eut la gloire de triompher de ses accusateurs; et, bien plus, celle de convertir un de ses juges à la foi chrétienne.

Athéniens, habitants de l'Attique et surtout d'Athènes. Vivant sur un sol généralement sec et stérile, les Athéniens portèrent de bonne heure leur attention vers la mer. Le commerce leur procura de grandes richesses et, par suite, de la puissance. Lorsqu'ils devinrent sujets des Romains, ils continuèrent encore à jouir d'une liberté plus grande qu'aucun autre peuple conquis. Les Athéniens étaient en général braves, entreprenants et spirituels, mais aussi curieux, bavards à l'excès et légers. D'un caractère inconstant, ils se montrèrent souvent ingrats envers leurs plus grands citoyens: ils les condamnèrent soit à l'exil, soit à d'autres peines. Aucun pays ne présente, relativement à son étendue, plus d'hommes célèbres que la ville et le territoire d'Athènes. Dans l'art de la guerre brillèrent Miltiade, Thémistocle, Cimon; parmi les hommes d'état, Pisistrate, Solon et Périclès; parmi les

philosophes, Socrate et Platon; parmi les poètes, Eschyle, Sophocle, Euripide et Aristophanes; parmi les orateurs, Démosthènes et Eschines; parmi les historiens, Thucydide et Xénophon; et enfin parmi les artistes, Dedalus, Panænus, Phidias et Ictinus. Les Athéniens se disaient *autochtones*, ou originaires du pays; mais ils étaient des Pélasges venus, à ce qu'il paraît, du Péloponèse. En s'établissant dans l'Attique, Cécrops y avait apporté le culte de Minerve, qui devint la protectrice d'Athènes.

Ather. Voy. *Ater*.

Atmatha, ville de la tribu de Juda, au S.-E. d'Hébron.

Attalie, ville maritime de la Pamphylie, ainsi nommée d'Attale II, roi de Pergame, qui fut son fondateur. Elle avait un port commodément placé pour le commerce, ce qui la préserva de sa ruine; car les Turcs, loin de songer à la détruire, prirent au contraire grand soin d'en entretenir les fortifications et surtout celles de son château. On croit cependant la ville moderne, *Sattalia*, plus près de la mer que ne l'était l'ancienne.

Auran, ville capitale de l'Auranitide, pays situé au N.-E. d'Israël et au S. de Damas; on l'a confondue avec la ville de *Bostra*.

Ausite. Contrée située entre le pays des Philistins et l'Égypte.

Autel du témoignage ou le Témoin: autel dressé près du Jourdain, non loin de Galgala, par les tribus de Ruben, de Gad et de Manassé, lorsqu'elles vinrent s'établir à l'orient du fleuve.

Ava ou Avah. Voyez *Ahava*.

Avim, ville de la tribu de Benjamin, au S. de Béthel.

Avith, ville de l'Idumée, résidence de l'un de ses rois.

Axaph. Voy. *Achsaph*.

Azà, ville de la tribu d'Ephraïm, à l'E. de Sichem.

Azanoth-Thabor, ville de la tribu de Nephthali, au S., et près du mont Thabor.

Azeca ou Azecha, ville forte de la tribu de Juda, située dans le pays de Dommim, entre Jérusalem et Eleutheropolis. Ce fut devant cette place que David combattit et tua le géant Goliath. Lorsque Nabuchodonosor fit la guerre contre le malheureux Sédécias, cette ville se défendit, ainsi que Lachis, avec le plus grand courage et ne fut prise qu'une des dernières parmi les villes de la Palestine.

Azgad, canton de la Judée auquel appartenait un nombre considérable des Israélites emmenés en captivité.

Azmaveth, canton de la Judée, au S.-E. de Jérusalem, cédé aux lévites, au retour de la captivité.

Azot ou Azdod, ville du pays des Philistins, capitale de l'une de ses cinq provinces. Située à quelque distance de la mer, entre les villes d'Ascalon et d'Accaron, Azot était une ville fortifiée célèbre surtout pour le culte que l'on y rendait au dieu Dagon. Elle échut à la tribu de Juda; mais elle n'en continua cependant pas moins de rester au pouvoir des Philistins. Ses habitants firent avec succès de fréquentes incursions sur les terres d'Israël, soit seuls, soit de concert avec les peuples voisins. Assiégée par les Assyriens, Azot devint leur possession, ainsi que toute la contrée qui l'entourait Plus tard, le roi d'Égypte la prit après un siége prolongé, et la détruisit. Elle se releva cependant; car au temps des Machabées elle paraît avoir recouvré une partie de son importance. Mais, à cette époque même, elle fut entièrement ruinée par Jonathas, pour avoir prêté asile aux débris des troupes syriennes. Non seulement le temple de Dagon fut, avec tous les malheureux qu'il renfermait, livré aux flammes, mais la ville elle-même fut renversée. Dans la suite, elle fut rebâtie par le général romain Gabinius. Dans les premiers temps du christianisme, Azot fut un siége épiscopal, et continua de former, jusqu'au temps de saint Jérôme, un beau village. On l'appelle encore aujourd'hui *Ezdod*.

Azot, mantagne située près de la ville de ce nom, et au pied de laquelle périt Judas Machabée, au moment de son triomphe sur l'armée syrienne, commandée par Bacchide.

B

Baal ou Baalath-Beer-Ramath, ville de la tribu de Siméon, au S. du torrent de Bésor et sur la limite du désert.

Baala, montagne servant de limite à la tribu de Juda, vers le N.-O. Auprès d'elle est une ville du même nom.

Baala ou Bala, ville de la tribu de Siméon, près de la montagne du même nom, sur la limite de la tribu de Juda.

Baala ou Cariathiarim. Voy. *Cariathiarim*.

Baalam, ville de la demi-tribu occidentale de Manassé, assignée aux lévites de la maison de Caath.

Baalath, ville construite ou plutôt reconstruite par Salomon, dans la fertile vallée qui sépare le Liban de l'Anti-Liban, et que l'on nomme aujourd'hui *El-Beqâa*, par 33° 25' lat. N. Son nom signifie *Temple du Soleil*, c'est le même que celui de *Baalbeck*, qui veut dire *Vallée du Soleil*. *Héliopolis*, nom qui lui fut appliqué par les Grecs, est l'exacte traduction de la première de ces deux dénominations. Cette ville, où l'on rendait un culte renommé à *Baal* (le soleil), comme cela avait lieu dans un grand nombre de villes moins célèbres qui cependant avaient reçu de là une partie au moins de leur dénomination, possédait de très-beaux monuments dont on ne voit plus que les débris. Le temple du Soleil est celui dont les ruines frappent le plus vivement d'admiration pour ces antiques édifices. La main des Turcs, autant que les tremblements de terre, a concourru à la destruction de la belle ville

de Baalbeck. Cette cité faisait autrefois un grand commerce.

Baalath, ville de la tribu de Dan, près de Gadara.

Baalath-Beer-Ramath ou Baal. Voy. *Baal.*

Baal-Bérith, temple élevé par les Sichemites dans leur ville à Baal, dont ils adoptèrent le culte. Le trésor de ce temple était très-riche; on en tira des sommes considérables, qui furent données à Abimélech, fils de Gédéon.

Baal-Gad, ville de la Galilée supérieure, sur la limite septentrionale de la tribu de Nephthali, au pied de l'Hermon, différente d'Héliopolis, ou Baalbeck, avec laquelle on l'a confondue à tort.

Baal-Hasor, ville de la Samarie, tribu d'Ephraïm.

Baal-Hermon, partie de la montagne d'Hermon, comprise dans le territoire de la demi-tribu E. de Manassé. Quelques-uns considèrent ce nom comme étant celui d'une ville située au N.-E. de Paneas.

Baal-Maon, Baal-Méon, ou Beelméon. Voy. *Baalméon.*

Baalméon, une des plus belles villes des Moabites, tribu de Ruben; elle était située au S.-E. d'Hesebon. Détruite lors de la conquête, elle fut reconstruite par ses nouveaux maîtres, les Rubenites.

Baal Pharasim, c'est-à-dire, la *Plaine des divisions;* lieu de la tribu de Juda, situé soit dans la vallée de Raphaïm, soit auprès de Jérusalem. David y défit les Philistins.

Baal-Salisa, ville de la Samarie, tribu d'Ephraïm, à 5 milles de distance de Diospolis, au N. sur le mont Ephraïm.

Baal-Thamar, lieu de la tribu de Benjamin, situé près de Gabaa.

Babel, c'est-à-dire, *confusion*, nom donné à la tour immense que les hommes bâtirent après le déluge dans la plaine de Sennaar, au bord de l'Euphrate, et sur l'emplacement occupé depuis par la ville de Babylone, parce que, pendant la construction, leur langage cessa, selon la volonté divine, d'être le même; ce qui introduisit parmi eux une confusion qui les força à abandonner leur ouvrage et à se disperser. Les Grecs ont changé le nom de *Babel* en celui de *Babylone*, aujourd'hui *Bir's-Nemrod*. Voy. *Babylone.*

Babylone ou Babel, capitale de la Babylonie, une des quatre villes fondées par Nemrod. Elle était située sur les deux rives de l'Euphrate, à côté de la petite ville moderne de *Hilla*, par 32° 30' lat. N. C'était la ville la plus grande et la plus célèbre de l'Orient. « *La reine entre les royaumes du monde,* » dit le prophète Isaïe : « *Une coupe d'or entre les mains du Seigneur* », suivant le langage de Jérémie. Au rapport d'Hérodote, qui l'avait visitée, Babylone formait un *vaste carré*, dont chaque côté avait 120 stades de longueur. Elle était entourée d'un fossé large et profond, rempli d'eau, revêtu de briques, et ayant une largeur et une profondeur considérables, et ceinte d'une *triple muraille* bâtie en briques. La muraille intérieure avait une épaisseur de 50 aunes et une élévation de 200. Les deux autres ne doivent pas avoir été dans de moindres proportions. La muraille extérieure était défendue par 250 *tours;* et, de chaque côté du carré de la ville, on avait pratiqué 25 *portes*. Ces portes étaient d'airain et fermées par des barres de fer. Dans cette enceinte si vaste, les rues étaient très-larges, tirées au cordeau, et séparées quelquefois par des espaces considérables : on y comptait beaucoup de jardins et même des champs ensemencés et cultivés, pour fournir aux substances de la ville en cas de siége. Sémiramis et Nitocris ont, de même que Nabuchodonosor, semblé rivaliser d'ardeur et de zèle, pour rendre cette ville la plus magnifique du monde. Un *pont* en pierre, long d'une stade et large de 30 pas, couvert d'un plancher en bois, que l'on enlevait à volonté, réunissait les deux rives du fleuve. Aux extrémités de ce pont, s'élevaient les deux plus fameux monuments de la ville, *le palais du roi*, entouré aussi d'une triple muraille et fortifié, et le *temple de Belus*, dont l'enceinte avait 2 stades de circonférence. Au milieu de cette enceinte, était une tour haute de 855 pieds, et à 8 étages ou terrasses, dont la plus basse avait un stade en carré. En dehors de l'édifice, on avait pratiqué tout autour des escaliers ayant un pallier à chaque étage. A la dernière, et à la plus haute terrasse, se trouvait le sanctuaire avec une table et un siège d'or. Le temple renfermait à l'étage inférieur la grande statue assise de Belus; elle était en or massif, et avait coûté 800 talents. Le trône et les degrés pour y arriver, la table qui était placée en avant, étaient, aussi bien qu'un grand nombre de vases, d'ustensiles et d'objets d'ameublement, également en or. Chacun des maîtres de Babylone s'était plu à orner ce temple et à l'enrichir de ses dons. Ce fut là que Nabuchodonosor II fit apporter les objets les plus précieux qu'il avait enlevés au temple de Jérusalem. Fondé par Sémiramis, suivant les uns, par Nabuchodonosor, selon les autres, ce magnifique monument aurait été restauré par Alexandre-le-Grand. Il existait encore en partie du temps de Pline, vers la fin du premier siècle de l'ère chrétienne. Il est vraisemblable qu'il servit d'observatoire pour étudier le cours des astres. Les fameux *jardins suspendus* dépendaient du palais du roi. Ils furent construits par Nabuchodonosor, pour plaire à sa femme, qui, habituée aux pays montueux de la Médie, où elle était née, ne pouvait voir sans peine l'uniformité des plaines de la Babylonie. De 400 pieds de longueur, ces jardins reposaient sur des voûtes élevées, soutenues par de fortes colonnes dont le dessus formait terrasse, et étaient arrosés par des jets d'eau tirée du lit de l'Euphrate. Alexandre-le-Grand voulait établir sa résidence dans cette ville célèbre, et en faire le centre de sa domination; mais la mort le surprit avant l'exécution de son projet. Babylone perdit beaucoup de son importance lors que Séleucus fonda, 293 ans avant Jésus-Christ, à deux journées de distance de son enceinte, sur la rive méridionale du Tigre, la ville de *Séleucie*, et lui conféra de nombreux priviléges. Dans

les IVe et Ve siècles avant notre ère, elle était tellement délaissée que les rois Parthes en faisaient un lieu de chasse. Aujourd'hui, son antique enceinte n'offre plus que des ruines. Les nombreux monticules sous lesquels elles sont souvent enfouies laissent encore apercevoir la brique avec laquelle on construisait même ses grands édifices. Trois de ces monticules, situés à l'orient de l'Euphrate, sont surtout remarquables : 1° le *Mucallibé* (la Ruine), qu'on a pris à tort pour l'ancien temple de Belus, et dont l'intérieur est rempli de cavernes, retraite habituelle des bêtes féroces, qui en rendent l'approche dangereuse, et confirment par leur présence les prédictions si terribles des prophètes contre la grande Babylone ; 2° l'*El-Kassr* (le Château ou Palais), qui paraît avoir été le plus remarquable des édifices construits dans la partie orientale de la ville, et que l'on pourrait supposer être un reste des jardins suspendus ; 3° l'*Amram*, monticule de forme irrégulière, qui reçut son nom du prophète dont il renfermait le tombeau, et qui ne présente plus qu'un amas de briques, de mortier et de ciment. On peut encore reconnaître autour de ces différentes collines des restes des anciens murs et remparts. A l'ouest du fleuve, les ruines sont moins apparentes, hormis celles du *Bir's-Nemrod* (Bourg de Nemrod), qui occupent plus de 2 milles de terrain, et dont les retraites sont également occupées par les bêtes féroces. Babylone l'emportait sur toutes les autres villes de l'Asie par son heureuse position. Située près de l'embouchure de deux grands fleuves, le Tigre et l'Euphrate, elle pouvait faire le commerce non seulement avec les peuples de l'intérieur, mais encore, par le moyen du golfe Persique, avec ceux de la côte de ce golfe et celle de la mer des Indes ; aussi était-elle devenue le centre de relations actives et étendues qui justifièrent sans doute, par les richesses immenses qu'elles rapportèrent, les récits de tous les historiens sacrés ou profanes sur l'opulence et le faste de Babylone, la licence et la dépravation de mœurs de ses habitants.

Babylone, ville bâtie par une colonie persane à l'orient du Nil, et où l'on suppose que saint Pierre écrivit sa première *Épître;* mais l'opinion générale est que sous ce nom le saint fait allusion à la ville de Rome.

Babylonie, contrée de l'Asie, arrosée par l'Euphrate et le Tigre, désignée dans les livres bibliques sous différents noms, et dont les limites ont varié suivant les époques. Le nom sous lequel elle fut primitivement connue fut celui de *Sennaar* ou de *pays de Nemrod ;* mais ces dénominations étaient restreintes à sa partie méridionale. On l'appela aussi *Chaldée*. Pour le nom de *Babylonie*, dérivé de celui de *Babel*, il lui fut appliqué par les Grecs. Sous Nemrod et Amraphel, les limites du royaume de Sennaar étaient très-resserrées ; sous Nabonassar, 747 ans avant Jésus-Christ, quand après la mort de Sardanapale la Babylonie fut séparée de l'Assyrie, elle était bornée par la Mésopotamie, l'Arabie, le golfe Persique, l'Euphrate et le Tigre. Vers 680 elle cessa de former un état particulier. Reconquise par les Assyriens, elle fut de nouveau réunie à leur empire, en sorte que pendant 56 ans elle eut des gouverneurs ninivites. Mais en 625, Nabopolassar, l'un d'eux, renversa Sarac, son maître, le força à se donner la mort, et étendit à son tour son autorité sur tous les pays de la domination assyrienne. Le pouvoir des rois de Babylone succéda ainsi à celui des princes de Ninive ; Nabuchodonosor II lui donna la plus grande extension. Vainqueur de Néchao, roi d'Égypte, à Circesium, il s'empara deux fois de Jérusalem, et emmena les Juifs en captivité. Tyr tomba, après un siége de onze ans, sous son pouvoir, que furent obligés de reconnaître les Sidoniens et tous les peuples voisins de la Palestine ; ce prince poursuivit même sa marche triomphale jusqu'en Égypte, dont la peste seule le contraignit à sortir. Après lui l'empire tomba rapidement en décadence. En 538, le fondateur de la monarchie des Perses, Cyrus, en était le maître ; en sorte que, depuis, la Babylonie fut réduite à ne plus être qu'une simple province ou satrapie de la Perse. Alors ses limites redevinrent ce qu'elles avaient été au temps de Nabonassar. Définitivement cette contrée peut être considérée comme bornée à l'O. par le désert de l'Arabie, au S. par le golfe Persique, à l'E. par le Tigre, et au N. par la Mésopotamie. Une muraille en briques liées avec du bitume, et connue sous le nom de *mur médique* ou *mur de Sémiramis*, parce qu'on en attribuait la construction à cette reine, joignait l'Euphrate au Tigre, et séparait la Babylonie de la Mésopotamie. On n'en connaît point aujourd'hui les vestiges ; mais on en a découvert un autre beaucoup plus rapproché de Babylone. Ces constructions n'avaient sans doute d'autre but que de défendre le pays contre les incursions des brigands nomades qui les entouraient. Quelquefois on distingue la Babylonie de la Chaldée ; et réservant pour la partie septentrionale le nom de *Babylonie*, on donne à la partie méridionale celui de *Chaldée ;* mais, dans la réalité, ce n'était qu'un seul et même pays soumis au même peuple, les Chaldéens. Voyez *Chaldéens*. Tous les écrivains de l'antiquité se sont accordés pour vanter la prodigieuse fertilité de la Babylonie. Outre ses deux grands fleuves, le Tigre et l'Euphrate, qui périodiquement inondaient une immense étendue de terre, elle était arrosée par un nombre considérable de canaux, dont quelques-uns servaient à la navigation ; les autres étaient spécialement destinés à l'irrigation des terres. Les trois canaux principaux étaient le *Fleuve royal*, qui unissait les deux fleuves ; le *Maarsares*, au N. de Babylone, lequel servait à alimenter les canaux voisins ; et le *Pallacopas*, au S. de Babylone, qui arrosait la campagne à l'O. de la ville, et se perdait dans les lacs et marais voisins. Les lacs étaient en effet nombreux : le génie actif et industrieux de l'habitant sut les rendre aussi utiles que les canaux. Le plus considérable, creusé, dit-on, par Nitocris, au N. de la capitale, à une assez grande distance, n'avait pas moins de 20 lieues de circuit, et longeait l'Euphrate dans une partie de son cours. Ce lac factice servait à Cyrus pour détourner, lorsqu'il fit

le siége de Babylone, le cours de l'Euphrate ; en sorte qu'il entra dans la ville par le lit du fleuve mis à sec. Les irrigations exerçaient une grande influence sur les récoltes ; elles donnaient souvent deux et trois cents pour cent. Le blé en était le produit le plus important ; il formait, avec le dattier et le palmier, la principale ressource du pays. Ce n'est pas cependant que l'on n'y rencontre aussi des parties de pays couvertes de steppes arides et tout-à-fait incultes. Le manque de bois à brûler était cause que l'on avait fréquemment recours, pour les usages domestiques, au bitume et à la fiente des animaux. Cette disette de bois obligea Alexandre à transporter sa flotte par terre, des ports de la Phénicie, dans les eaux de l'Euphrate. A défaut de bois et de pierres, la nature a doté tous les environs de Babylone de cette excellente terre à tuile, qui, séchée au soleil ou cuite au feu, acquérait un tel degré de dureté, que les ruines des édifices, à la construction desquels on l'employa, ont résisté pendant des siècles aux injures du temps, et ont conservé intactes ces inscriptions gravées en caractères cunéiformes qui fixent à un si haut degré l'attention des savants modernes. Des sources abondantes de naphte ou de bitume minéral lui fournissaient aussi un produit excellent pour remplacer la chaux et former le ciment.

Babyloniens, habitants de la Babylonie et de la ville de Babylone. Assujétis par les Chaldéens, qui ne commencèrent à dominer dans leur pays que vers l'an 630 avant Jésus-Christ, ils paraissent appartenir à la descendance de Sem ; et leur langue, qu'on nomme mal à propos *chaldéenne*, puisque les Chaldéens, au contraire, peuple barbare et ignorant, échangèrent leur idiome grossier contre le leur, est un dialecte araméen très-peu différent du vrai syriaque (Heeren, *Comm. et Politiq.*, t. II, p. 166, trad. fr.). Toutefois, il est à remarquer que cette langue dut subir de grandes modifications par le contact continuel des peuples dans un pays qui est devenu le centre du commerce. Les Babyloniens, civilisés, avaient non seulement des demeures fixes, mais encore des connaissances fort avancées. Dès les premiers temps, en effet, où ils apparaissent dans l'histoire, on les voit soumis même à des institutions politiques ; on les a confondus le plus souvent avec les Chaldéens, et l'on a fait à ceux-ci l'honneur de beaucoup de découvertes qui originairement ont dû leur appartenir. Si l'écriture et l'astronomie ne furent point inventées, ils les mirent, du moins, beaucoup en pratique; lorsqu'on sait que leurs bergers, leurs marchands, leurs guerriers, se guidaient d'après le cours des astres, il est naturel de penser que, dès l'origine, la fameuse tour de Bélus dut servir d'observatoire. Les Babyloniens étaient livrés au culte des faux dieux ; et ils déposaient dans leurs temples, comme dans des archives sûres, les observations qu'ils recueillaient. Bel, Socoth-Benoth, Nabo, sont les dieux cités à plusieurs reprises par l'Écriture. On offrait chaque jour à Bel, qui avait un collége nombreux de prêtres, douze mesures de farine du plus pur froment et six grands vases de vin, et on lui immolait quarante brebis. Les idoles étaient d'or et d'argent, ainsi que la plupart des ornements consacrés à leur culte. Les Babyloniens croyaient aux devins, aux mages et aux enchanteurs, aux prédictions et aux songes. Ils fabriquaient des toiles très-fines ; leur huile de sésame, leurs riches tapis, leurs étoffes brodées et leur vêtements, avaient de la réputation. Les bateaux qui leur servaient à naviguer sur les fleuves ou sur les canaux étaient en saule, et garnis en cuir ; et, pendant qu'au moyen de leurs caravanes ils faisaient fleurir le commerce dans l'intérieur des terres, ils se livraient aussi, comme on doit le penser, d'après le prophète Isaïe, à la navigation et au commerce extérieur (xliii, 14). Ils étaient, malgré leurs excessives richesses, doux et affables; mais leurs mœurs dégénérèrent, et ils tombèrent dans la plus honteuse corruption.

Bacenoris, lieu qui appartenait probablement à la tribu de Siméon.

Bahurim, lieu de la tribu de Benjamin, situé un peu à l'E. de Jérusalem.

Bala ou Baala. Voy. *Baala*.

Bala ou Segor. Voy. *Segor*.

Baloth, ville située au S. de la tribu de Juda.

Baloth, petit pays voisin de la tribu d'Aser.

Bamoth ou Bamoth-Baal, ville de la tribu de Ruben, dans la Perée, sur une élévation voisine du mont Abarim. Ce fut une des stations des Israélites. On y rendait, à ce qu'il paraît, un culte particulier à Baal, car le nom de cette ville signifie *haute place de Baal*.

Bamoth-Baal ou Bamoth. Voy. *Bamoth*.

Bané, ville de la tribu de Dan.

Barach, ville de la tribu de Dan.

Barad, partie du désert situé au S. de la tribu de Juda, et au N. de Cadès-Barné. Entre ces deux lieux était le puits ou la fontaine d'Agar

Barasa, ville de la tribu de Gad, au pays de Galaad ; elle était grande et fortifiée : on l'a confondue avec celle de *Bosra*.

Basan, partie de la Palestine situé à l'O. du Jourdain et échue à la demi-tribu orientale de Manassé. Comme royaume, dont Og le souverain fut défait par les Israélites. Le Basan embrassait tout le pays qui s'étend entre la rivière de Jaboc au S., et le mont Hermon au N., et entre le Jourdain à l'O., et les déserts de l'Auranitide à l'E. L'Écriture parle beaucoup des hautes montagnes de ce pays, de ses chênes, dont le bois était propre à faire des galères et des rames, et qui s'expédiaient à Tyr, de ses fruits, de ses pâturages, de ses troupeaux de menu bétail surtout, et généralement de sa beauté comme de sa fertilité. Ses premiers habitants étaient de la race des géants, dont Og paraît être lui-même un reste. La taille de ce prince était prodigieuse en effet, si on en juge d'après les dimensions de son lit, que l'on conservait dans la capitale des Ammonites. Le territoire de Basan comprenait la Batanée, la Gaulonitide, le pays d'Argob, et en outre une partie du pays de Galaad, et renfermait un grand nombre de villes fortifiées. *Edraï*, près de

laquelle Og fut vaincu par les Israélites, et qui paraît avoir été la capitale; *Astaroth*, *Gaulon*, ville de refuge et lévitique, comme Astaroth et *Salecha* en étaient les plus importantes.

Bascaman, ville de la tribu de Gad, où Tryphon fit assassiner Jonathas, frère de Judas Machabée.

Bascath, ville de la tribu de Siméon, située non loin de Lachis.

Bathuel, ville de la tribu de Siméon. Sa position était peu éloignée de celle de Sicéleg.

Baurami ou Beromi, patrie d'Azmoth ou Azmaveth, un des vaillants hommes de David. Elle appartenait à la tribu de Benjamin, et était voisine de Jérusalem.

Baziothia, ville de la tribu de Juda, près de Bersabée.

Bean, ville fortifiée, située sur les confins du pays de Gad, et assiégée par Judas Machabée.

Beelméon, Baalmaon, Baalméon. Voy. *Baalméon*.

Beelphégor, ville de la tribu de Ruben, probablement voisine du mont Phogor.

Beelséphon, lieu voisin de la mer Rouge, auprès de l'endroit où les Hébreux traversèrent cette mer. Sur une hauteur, et à la frontière de l'Égypte, le temple de Baal, qui y était, semble en quelque sorte avoir pour but de servir à protéger cette frontière. On l'a quelquefois confondue avec la ville d'Héroopolis.

Belma, ville de la tribu de Zabulon, voisine de Béthulie, et dans les montagnes. C'était là qu'Holoferne avait établi son camp lorsqu'il vint faire le siége de cette place.

Bene-Jaacan ou Jacam, lieu situé dans le désert, la 28e station des Israélites.

Ben-ennom ou Ge-ennom, ou vallée du fils d'Ennom, ou Gehenna. Voy. *Ennom*.

Benjamin, nom de l'une des douze tribus d'Israël. Cette tribu, placée entre celles de Juda, de Dan et d'Éphraïm, s'appuyait à l'O. sur le Jourdain, qui formait sa limite. Parmi ses principales villes se distinguaient *Jérusalem*, *Jéricho*, *Béthel*. On appelait ses habitants *Benjaminites*. La population y était considérable : le dénombrement fait, deux ans après la sortie de l'Egypte, en portait le chiffre à 35,400 hommes en état de prendre les armes, et le second dénombrement, fait avant l'entrée dans la Terre promise, s'élevait à 45,600. Réunie à la tribu de Juda, cette tribu forma sous Roboam, après la mort de Salomon, et lorsque les dix autres tribus eurent fait schisme, le *royaume de Juda*. — Benjaminites, les Israélites de la tribu de Benjamin.

Béra ou Bérée, bourg où Joatham, fuyant son frère Abimélech, vint chercher un refuge. Il était, suivant S. Jérôme, au N. d'Eleuthéropolis; cependant, d'après le livre des Machabées, sa position semblerait plus rapprochée de Jérusalem. Peut-être bien, comme le pense Reland, se trouvait-elle sur la route de Jérusalem à Sichem.

Bérée ou Béra. Voy. *Béra*.

Bérée, ville de la Macédoine, où S. Paul et Silas furent conduits de Thessalonique. C'était alors une ville grande et peuplée. S. Paul y prêcha l'Evangile, mais il y fut encore poursuivi par les Juifs de Thessalonique, qui le forcèrent à la quitter. Bérée était au S.-O. de cette ville.

Bérith, lieu de la tribu d'Ephraïm, situé près de Sichem, sur le mont Selmon. Il y avait un temple consacré à Bérith, divinité des Sichémites, circonstance d'où il avait pris son nom. Il était extrêmement fort : on lui avait élevé une tour qu'Abimélech brûla.

Béromi ou Baurami. Voy. *Baurami*.

Béroth, ville de la tribu de Benjamin, auparavant dépendante des Gabaonites. Patrie de l'un des vaillants de David, et de l'un des deux chefs de brigands qu'Isboseth avait à son service.

Béroth, peut-être la *Bérotha* d'Ézéchiel, ville maritime de la Phénicie, au N. de Sidon. Elle fut prise sur le roi Adarezer par David, qui en enleva une prodigieuse quantité d'airain. Détruite par Diodotes Tryphon, 140 ans avant Jésus-Christ, elle fut rebâtie par les Romains, et jouit du *jus italicum*. On l'appelle aussi *Colonia Felix Julia* et *Colonia Julia Augusta, Felix Berytus*. Aujourd'hui elle se nomme *Bairouth ;* mais elle n'a plus de ses magnifiques édifices construits par Auguste, Agrippa et autres souverains du pays, que des fragments de colonnes et des chapiteaux qui gisent sur le sol, ou sont employés à divers usages.

Bérotha. Voy. *Béroth*.

Bersabée, c'est-à-dire, *puits du Jurement* ou *Sabée*, ville située sur la frontière d'Israël, dans le pays des Philistins, à l'entrée du désert. Elle appartenait à la tribu de Siméon. Bersabée fut la demeure d'Abraham, qui y planta un bois, et d'Isaac. Elle avait été ainsi nommée de l'alliance contractée entre Abimélech et Abraham, et jurée quand le puits, creusé par les gens de ce dernier, eut été achevé. Ce fut une ville importante ; elle est désignée, par les écrivains profanes, sous le nom de *Berzimma* ou *Bersabe*. Les croisés, maîtres de la Terre-Sainte, la regardant comme importante en raison de sa position sur la frontière, la fortifièrent. Les Romains y tenaient garnison; aujourd'hui encore *Bir-Sabea*.

Besecath, ville de la demi-tribu O. de Manassé, patrie de la mère du roi Josias.

Bésor (torrent de), situé au S. de la Judée. Il traversait les tribus de Juda et de Siméon, et le pays des Philistins ; ses eaux se jettent dans la Méditerranée, au S. de Gaza. Souvent à sec, son lit a environ 25 pieds de largeur. C'est sur le bord du Bésor que David défit les Amalécites, en fit un grand carnage, et leur prit un butin considérable.

Béte, ville de la Syrie Soba, conquise sur le roi Aderezer par David, qui en enleva, comme de Béroth, ville voisine, une immense quantité d'airain.

Beten, ville de la Galilée Supérieure, dans la vallée S.-E. de Tyr.

Béthacarem ou béthacharam, ville de la tribu de Juda, au S. E. de Bethlehem et près de cette ville, sur une hauteur.

Béthacharam ou béthacarem. Voy. *Béthacarem*.

Béthanan, ville de la tribu de Dan, entre Elon et Bethsamès.

Béthanath, ville de la Galilée-Inférieure, tribu de Nephthali, à l'E. de Sepphoris ou Dio-Cæsarea. Les Nephthalites, sans prendre cette ville, non plus que celle de Bethsamès, dont les habitants étaient Chananéens, se contentèrent de leur imposer un tribut.

Béthanie, bourg de la tribu de Benjamin, situé à environ 15 stades de Jérusalem, sur la montagne des Oliviers, et entouré de figuiers, de palmiers, et de dattiers qui lui firent donner son nom. Jésus-Christ y vint souvent méditer ; ce fut là qu'il ressuscita Lazare. Là aussi était la maison de Simon le lépreux. Maintenant Béthanie est un misérable village habité par les Arabes. On y montre encore la maison de Lazare et son tombeau creusé dans le roc, et où l'on descend par un escalier de dix à douze marches en pierre.

Béthanie, ville de la tribu de Gad, sur la rive orientale du Jourdain : c'était là que saint Jean administrait le baptême. La plupart des interprètes s'accordent à reconnaître qu'une faute de copiste a transformé, dans le texte de saint Jean (I, 28), *Béthabara* ou *Bethbera*, en *Béthanie*.

Béthanoth, ville de la tribu de Juda, au N. d'Hébron.

Bétharaba, ville de la tribu de Benjamin, sur la limite de celle de Juda.

Bétharam ou **Bétharan**, ville de la tribu de Gad, vers le confluent du Jaboc et du Jourdain, rebâtie et fortifiée par les Gadites après leur établissement. Près de là était une vallée à laquelle la ville donnait son nom. Philippe-le-Tétrarque fit de cette place une très-belle et forte ville qu'il nomma *Julias*, en l'honneur de la femme d'Auguste.

Béthasmaved, lieu voisin de Jérusalem.

Béthaven, ville située sur la frontière de Benjamin, à l'E. de Béthel, avec laquelle on l'a confondue à tort. Jéroboam y avait placé, dans un temple, une vache d'or, à laquelle on rendait, surtout les habitants de Samarie, un culte particulier. L'idole fut transportée en Assyrie lors de la conquête d'Israël par les Assyriens. Il y avait auprès de Béthaven une étendue de terrain vague qui portait le nom de *désert de Béthaven*.

Bethbera, lieu situé sur le bord du Jourdain, et où l'on traversait ce fleuve. C'était un poste important que Gédéon confia aux Éphraïmites pour intercepter le passage aux Madianites. Ce lieu paraît être le même que celui que l'évangile selon saint Jean (I, 28) désigne sous le nom de *Béthanie*.

Bethberaï, ville de la tribu de Siméon, non loin de Sicéleg.

Bethbessen, de la tribu de Juda, ville que Simon et Jonathas Machabée relevèrent de ses ruines, et dont ils firent une place forte.

Beth-car, ville de la tribu de Dan, peu éloignée de Bethsamès.

Beth-dagon, ville de la Galilée-Supérieure, située dans la tribu d'Aser, sur la limite de celle de Zabulon.

Beth-dagon, lieu de la tribu de Siméon, situé à peu de distance de la ville d'Azot, où les Syriens avaient leur idole Dagon. Poursuivis par Jonathas Machabée, les Syriens vinrent y chercher asile dans le temple de leur dieu, mais Jonathas y mit le feu après en avoir remporté les dépouilles : 8000 hommes périrent dans cette occasion, autant par le fer que par le feu.

Béthel, auparavant *Luza*, était située dans la tribu de Benjamin, quelques lieues au N. de Jérusalem, sur une montagne qui avait reçu de là son nom. Elle paraît avoir joui d'une certaine importance ; c'était une ville royale des Chananéens lorsque les Israélites s'emparèrent du pays ; mais déjà, et longtemps avant cet événement, Jacob y avait eu la célèbre vision de l'échelle mystérieuse, qui donna lieu au changement du nom de *Luza* en celui de *Béthel*, c'est-à-dire, *maison de Dieu*. Lorsque Jéroboam y eut placé un des deux veaux d'or qu'il avait fait couler exprès pour qu'on les adorât, lorsqu'il y eut bâti les hauts lieux, établi des fêtes, institué des prêtres, et fait lui-même des sacrifices, il attira sur Béthel, comme sur lui, la malédiction céleste. Béthel existait encore au retour de la captivité ; du temps des Machabées c'était une ville fortifiée.

Beth-emec, ville frontière de la Galilée-Supérieure, tribu d'Aser.

Bether, montagne située probablement sur le territoire de la tribu de Benjamin.

Bethgamul, ville de la Moabitide.

Bethhagla, ville de la tribu de Benjamin, sur la limite de Juda ; elle était peu éloignée du Jourdain.

Beth-horon ou **Bethoron**, nom de deux villes de la Samarie, situées dans la tribu d'Ephraïm, sur la limite de Benjamin ; elles furent fondées par Sara, arrière-petit-fils d'Ephraïm, à peu de distance l'une de l'autre, et distinguées par les surnoms de *Haute* et de *Basse Bethhoron*. La première était en effet placée sur une hauteur à l'O. de Gabaon. Toutes deux étaient lévitiques. Salomon les fortifia ; mais sous les Machabées, *Bethhoron la Haute* seule fut réparée et fortifiée de nouveau en même temps que les places voisines.

Bethjesimoth, ou **Bethsimoth**, ville de la tribu de Ruben, autrefois dépendante des Moabites. Josué l'indique comme étant située sur la limite méridionale du royaume de Sehon, prés de la mer Morte ou Salée ; et Eusèbe cite une place de ce nom à l'E. du Jourdain, à environ 10 milles de Jéricho, vers le sud.

Bethlebaoth, ville de la tribu de Siméon, que l'on confond avec celle de *Bethberaï*.

Bethléem ou **Bethlehem**, ville de la tribu de Juda, vers la limite de Benjamin, à environ 2 lieues au S. de Jérusalem. Primitivement cette ville se nommait *Ephrata*, dénomination qu'elle devait aussi bien que

celle de *Bethlehem*, à la fertilité de son territoire. Elle a acquis une grande célébrité par la naissance de David, ce qui l'a fait appeler *ville de David* par saint Luc, et plus grand encore par celle de Jésus-Christ. Les premiers chrétiens y élevèrent une chapelle qui renfermait l'étable où naquit le divin Rédempteur. L'empereur Hadrien renversa cette chapelle et lui substitua l'autel d'Adonis, détruit à son tour par la mère de Constantin, qui construisit sur ses débris une église superbe dont la forme et l'architecture rappellent l'église de Saint-Paul-hors-des-Murs de Rome. Au-dessous de ce monument est une autre église dans laquelle se trouve la grotte où Jésus-Christ reçut le jour. Cette église souterraine est remarquable par ses chapelles incrustées de marbre, de jaspe et de lames de bronze doré, et éclairée par une innombrable quantité de lampes d'or et d'argent. La fertilité du territoire de Bethlehem est encore aujourd'hui la même : on y voit croître la vigne et l'olivier. Sous le nom actuel de *Beyt-el-lahm*, cette ville renferme environ 3000 habitants, pour la plupart chrétiens des rites grec et catholique, et dont la principale industrie consiste dans la fabrication d'objets du culte, tels que crucifix, chapelets, etc. Le tombeau de Rachel était peu éloigné de cette ville. Au temps de David il y avait près des portes de la ville une belle piscine; elle se trouvait sans doute du côté de Jérusalem, où Salomon fit exécuter de grands travaux, entre autres un aqueduc et des fontaines. Du côté d'Hébron s'étendait un souterrain qui venait de Bethléem, et se nommait le *Labyrinthe*. Le couvent des franciscains, que l'on trouve près de là, est un édifice fortifié, qui renferme cependant peu de moines.

Bethléhem, ville de la Galilée Inférieure, tribu de Zabulon.

Bethmaon, ville de la tribu de Ruben, autrefois de la Moabitide. Jérémie menace ses habitants d'une cruelle captivité en punition de leurs crimes.

Bethmarchaboth ou Medemena, ville de la tribu de Siméon, dans le voisinage de Sicéleg.

Bethnemra, ville de la tribu de Gad, que les Gadites furent obligés de rebâtir, et qu'ils fortifièrent quand ils prirent possession du pays. Elle devait, aussi bien que la *vallée* à laquelle elle donnait son nom, se trouver sur la limite méridionale de la tribu, et près du Jourdain.

Bethoron ou Beth-Horon. Voy. *Beth-Horon*.

Bethphagé, bourg à une demi-lieue de Jérusalem, situé, comme Béthanie, sur la montagne des Oliviers. Ce fut là que Jésus-Christ envoya ses disciples chercher l'ânesse sur laquelle il fit son entrée dans Jérusalem.

Bethphalet ou Bethphelet, ville de la tribu de Juda, au S., près du puits d'Agar.

Bethphelet ou Bethphalet. Voy. *Bethphalet*.

Bethphèses, ville de la Galilée Inférieure, tribu d'Issachar.

Bethphogor, ville de la Pérée, tribu de Ruben, située sur le mont Phogor, d'où elle prit son nom. Il y avait un temple dédié à Baal, qui avait également reçu le nom de *Baal-Phogor*.

Bethshaïda, *piscine des brebis*, ou réservoir, situé à Jérusalem, et où les malades se rendaient pour obtenir leur guérison. La source qui fournissait ses eaux était minérale ; elle sortait du rocher au N. de la piscine. Ce réservoir avait 120 pieds de longueur sur 40 de largeur et 8 de profondeur. Autour se trouvaient cinq rangs de galeries où se tenaient les baigneurs. Jésus-Christ y guérit un homme qui était perclus depuis 38 ans. On l'appelait *piscine des brebis*, parce qu'avant d'être offerts en sacrifice, ces animaux y étaient lavés et purifiés.

Bethsaïde, bourg de la Galilée, tribu de Nephthali, sur le bord occidental du lac de Tibériade. Il était habité par un grand nombre de pêcheurs, parmi lesquels étaient nés les apôtres Pierre, André et Philippe. Il est célèbre par plusieurs miracles qui eurent lieu dans son voisinage. Il y avait aussi une ville de *Bethsaïda*, au N. du lac, dans l'endroit où le Jourdain vient s'y jeter. C'est la même que *Chorazin* ou *Julias*.

Bethsamès, ville de la Galilée Inférieure, tribu de Nephthali, située proche de Sepphoris ou Dio-Cæsarea, vers la frontière d'Issachar. Les Nephthalites laissèrent les Chananéens de Bethsamès et ceux de Bethanath en paix ; ils ne s'emparèrent point de leurs villes, mais ils se contentèrent de leur imposer un tribut annuel.

Bethsamès, ville lévitique, de la tribu de Juda, sur la frontière, du côté de Dan. Ce fut dans ses murs que les Philistins, espérant être délivrés des maux dont ils étaient affligés, portèrent l'arche d'alliance, dont ils s'étaient emparés sur les Israélites. Cette ville fut témoin de la défaite d'Amasias, roi de Juda, par Joas, roi d'Israël, qui le fit prisonnier. — *Bethsamites*, habitants de Bethsamès.

Bethsan ou Scythopolis, *ville des Scythes*, appartenant à la demi-tribu O. de Manassé, et située non loin du Jourdain, au S.-E. de Jezrahel, vers l'extrémité de la plaine d'Esdrelon. Un grand nombre de Scythes, de ceux qui conquirent la Médie et la Syrie, étant restés dans cette ville, les Grecs la nommèrent *Scythopolis*. Ce fut aux murailles de Bethsan que les Philistins, après leur victoire sur le mont Gelboé, suspendirent le corps de Saül. Ce fut là aussi que l'ambitieux Tryphon attira le malheureux Jonathas, et le retint perfidement prisonnier, quand il l'eut engagé à se détacher de presque toute son armée. Gabinius fit de cette ville une place forte. Au IVe siècle elle avait un siége épiscopal, mais dans le XIVe, au temps d'Abulfeda, elle ne présentait plus que quelques murailles. Aujourd'hui, sous le nom de *El-Baisan*, ce n'est plus qu'un chétif village, autour duquel gisent de grandes masses de laves provenant des montagnes voisines, dont la constitution paraît tout à fait volcanique.

Bethsetta, ville de la demi-tribu O. de Manassé, près de Bethsan. Ce fut jusque-là que Gédéon pour-

suivit les Madianites, qui, troublés, s'entretuèrent les uns les autres, et firent d'eux-mêmes un horrible carnage.

Bethsimoth ou Betjesimoth. Voy. *Bethjesimoth.*

Bethsur ou Bethsura, ville de la tribu de Juda, située dans un défilé, à 5 stades de Jérusalem. Elle fut rebâtie et fortifiée par Roboam, et, en effet, par sa position, elle couvrait Jérusalem du côté de l'Idumée. Sous les Machabées Bethsura devint une place de guerre d'une très-grande importance, dont la possession fut souvent disputée entre eux et les rois de Syrie. C'était une des places les mieux fortifiées de la Judée.

Bethsura ou Bethsur. Voy. *Bethsur.*

Beth-taphua, ville de la tribu de Juda, au S.-O. d'Hébron.

Bethul ou Césil, ville de la tribu de Siméon, non loin de Sicéleg. On l'a confondue avec celle de *Bathuel.*

Béthulie, ville de la Galilée Inférieure, tribu de Zabulon, à l'O. du lac de Tibériade, dans un pays montueux, et riche en sources et fontaines, d'où la ville tirait, par un aqueduc, une partie des eaux nécessaires à sa consommation, et dont Holoferne avait eu soin de la priver, soit en coupant l'aqueduc, soit en mettant des gardes aux fontaines. Le siége que ce général mit devant cette ville, et l'action courageuse de Judith qui, parvenue dans sa tente, lui trancha la tête, et délivra ainsi la ville de 142,000 ennemis qui l'assiégeaient, donnent à Béthulie une place importante dans l'histoire.

Bethzacara, ville de la tribu de Juda, à 70 stades de Bethsura, où Judas Machabée avait établi son camp, dans le combat contre Lysias, général du roi de Syrie, Antiochus V Eupator. Ce fut là que périt Eléazar.

Bethzecha, lieu situé au N. de Jérusalem, et nommé *Bezetha* (ville *nouvelle*) par Josèphe. Il fut enfermé dans l'enceinte de la ville par Hérode-Antipas. Voy. *Jérusalem.*

Bétonim, ville de la tribu de Gad, sur la frontière de Ruben, peut-être au N. d'Hesebon.

Bezec ou Bezech, ville de la tribu de Juda, près de Jerusalem, peut être bien la même que *Betzecha.*

Bithynie, province de l'Asie-Mineure, située sur les bords du Pont-Euxin et de la Propontide. C'était en général un pays uni, quoiqu'on y remarquât l'Olympe, montagne élevée et boisée. Le Sangarius en était le fleuve le plus considérable; il y avait son embouchure. La Bithynie était fertile en grains, fruits et légumes; et de bons pâturages permettaient d'y élever un nombreux bétail, qui à son tour offrait à l'habitant les moyens de faire des fromages excellents. Les forêts se prolongeaient de l'intérieur jusqu'au bord de la mer, et fournissaient des matériaux faciles et abondants pour la construction des navires aux habitants des colonies grecques, dont la côte était parsemée, et surtout à ceux d'Héraclée. On vantait beaucoup le cristal de roche et le marbre de la Bithynie. Des peuples qui l'habitaient la plupart était d'origine thrace: parmi eux se distinguaient les *Bebryces* et les *Mariandins.* Quant aux *Bithyniens proprement dits*, ils paraissent être sortis des bords du Strymon dans la Macédoine; ils formèrent un royaume qui occupait presque toute l'ancienne province connue au temps d'Alexandre, et antérieurement, sous le nom de *Petite-Phrygie.* Nicomède, qui en fut le dernier roi, le légua aux Romains. Plusieurs villes célèbres appartenaient à la Bithynie: c'étaient *Nicomédie*, *Nicée*, *Chalcédon*, *Prusa* et *Héraclée.* On voit, d'après la première lettre de saint Pierre, qu'il s'était formé en Bithynie plusieurs communautés chrétiennes.

Boen (Pierre de). V. *Abenboen.*

Bonsports, port situé sur la côte N.-E. de l'île de Crète, non loin du Samonium-Promontorium, et où saint Paul aborda.

Bosès, un des deux rochers très hauts et très-escarpés qui bordaient le chemin que gravit Jonathas, fils de Saül, afin de surprendre les Philistins dans leur camp; l'autre se nommait *Séné.* Ils étaient situés entre Machmas et Gabaa, tribu de Benjamin.

Bosor, ville lévitique de la tribu de Juda, choisie pour être une des villes de refuge. Elle était située dans la Solitude de Misor, à laquelle elle donnait aussi son nom, sans doute, dans les plaines de Moab. Du temps des Machabées, Bosor était une ville importante par ses fortifications. Elle était défendue par une forteresse dont Judas fut obligé de faire le siége, quoiqu'il fût déjà maître de la ville, dont il avait passé tous les hommes au fil de l'épée, dont il avait enlevé toutes les richesses, et qu'il avait fini par incendier.

Bosphore, expression qui, dans le langage du prophète Abdias, semble indiquer les limites de l'Asie du côté de l'Europe, c'est-à-dire le *Bosphore de Thrace.* Le texte d'Abdias restreint l'*armée des enfants d'Israël* à de telles limites, qu'il ne paraît guères possible d'admettre qu'il ait, par l'expression de Bosphore, entendu parler du détroit de Gibraltar, comme quelques commentateurs l'ont pensé.

Bosra, ville contre laquelle les prophètes ont émis des prophéties terribles, et bien différente de celle de *Bosor*, avec laquelle, et dom Calmet est du nombre, plusieurs commentateurs l'ont confondue. Elle appartenait à la demi-tribu E. de Manassé, et fut donnée aux lévites. Etant située sur la frontière, au pays de Theman, dans l'Idumée orientale, on a supposé, avec assez de vraisemblance, que c'était la même ville que *Bostra*, qui donna naissance à l'empereur Philippe, surnommé l'Arabe, successeur de Gordien III. D'après les paroles d'*Isaïe* (LXIII, 1), on pourrait croire qu'il y avait à Bosra des ateliers où l'on teignait fort bien les étoffes en rouge.

Bubaste, ville d'Égypte à l'É. de l'une des branches du Nil, qui avait reçu d'elle le nom de *Fleuve Bubastique*, mais qui est plus connue sous le nom de *Branche Pelusiaque.* C'était une des villes les plus anciennes de la Basse-Egypte, et une des plus célèbres. Elle possédait un temple remarquable par la pureté de son architecture; ce temple était dédié à la déesse Bubaste (Diane). Plus de 700,000 personnes s'y rendaient

annuellement de toutes les parties de l'Egypte à l'époque de la fête de la déesse ; et, pendant la durée de cette fête, on consommait plus de vin que dans tout le reste de l'Egypte. *Hérodote.* Ce fut sans doute cet éclat qui environnait Bubaste qui l'exposa aux menaçantes prédictions du prophète Ezéchiel. Ses ruines occupent 12 à 1,400 mètres d'étendue; sa circonvallation était bâtie en briques, comme celle des autres villes égyptiennes. Parmi d'énormes blocs de granit sculptés et enterrés, on trouve encore un obélisque dont une des faces est parsemée d'étoiles placées irrégulièrement (Champoll., *Égypte sous les Phar.*, t. II).

Buz, pays de l'Arabie, menacé du courroux céleste par le prophète Ezéchiel. Peut-être bien appartenait-il à l'Idumée? Adrichomius le place au N. du Mont-Hor.

C

Cabséel, ville de la tribu de Juda, située sur la limite du pays d'Edom, patrie de Banaïas, l'un des plus vaillants hommes de David. Elle existait encore au retour de la captivité.

Cabul ou Chabul, lieu de la tribu d'Aser, dont le nom fut donné par Hiram, roi de Tyr, à tout le canton où se trouvaient les vingt villes que Salomon lui avai cédées. *Cabul*, en hébreu, signifiant *déplaisir*, *dégoût*, on a supposé que tout ce canton avait été ainsi appelé par Hiram, parce qu'il ne lui plaisait pas. Josèphe cite une ville du nom de *Chabalo* ou *Chabalon*, auprès de Ptolémaïs.

Cademoth, Cedimoth ou Jethson. V. *Cedimoth*.

Cades ou Cedès. V. *Cedès*.

Cadès ou Cadès-Barné, ville de l'Idumée sur la frontière de Juda, dans le désert. Cette ville était déjà importante lors de l'arrivée des Hébreux, qui séjournèrent longtemps dans ses environs. Au temps d'Abraham, il paraît y avoir eu une fontaine que l'on nommait *Misphat*, nom sous lequel la *Genèse* désigne le lieu même de Cadès. Cependant les Israélites y manquèrent d'eau, et il y eut parmi eux une sédition. Dieu permit enfin que l'eau coulât; mais à cause du soulèvement cette eau reçut le nom d'*eau de contradiction*. Le *Psalmiste* parle du désert de Cadès-Barné, dénomination que l'on peut considérer dans sa bouche comme générale. Elle semble, en effet, s'appliquer à tous les déserts de l'Arabie dans lesquels les Israélites errèrent pendant quarante ans. De la position de Cadès, premier lieu que l'on rencontre dans le désert en sortant du pays de Chanaan, il est assez naturel de penser que son nom a pu s'étendre à l'ensemble du pays. C'est d'ailleurs ce que l'on doit conclure des *livres de Moïse*, qui placent Cadès, soit au désert de Pharan, soit au désert de Sin.

Cadumim, sans doute un des affluents du Cison, sur les bords duquel l'armée de Sisara fut défaite.

Calané, la même que Chalané, ville de la Chaldée à la ruine de laquelle Isaïe et Amos font allusion. On a pensé que la ville de *Ctésiphon*, la capitale des Parthes, avait été construite sur son emplacement au bord du Tigre.

Calvaire ou Golgotha, lieu, car les évangélistes ne se servent point d'un autre terme, quoiqu'on le désigne habituellement par le nom de *mont*, situé au dehors de Jérusalem, et près de ses murs, à l'O. Ce fut dans ce lieu légèrement élevé, et où on exécutait habituellement les malfaiteurs, que Jésus-Christ fut entraîné à sa sortie du prétoire, crucifié et ensuite enterré. Renversée par Titus, Jérusalem fut relevée par Hadrien, qui comprit le Calvaire et une partie du mont Ghion dans son enceinte. Il est vrai que cet empereur fit élever sur le Calvaire même la statue de Vénus, en même temps qu'il faisait placer celle de Jupiter sur le saint Sépulcre ; mais, deux siècles plus tard, Constantin et sainte Hélène, sa mère, déterrèrent les lieux saints, les ornèrent avec la plus grande magnificence, et les rendirent à la vénération des chrétiens. Aujourd'hui le *Calvaire*, le *saint Sépulcre*, le *lieu de l'Invention de la Croix*, et plusieurs autres également révérés, sont enfermés dans la magnifique église de la *Résurrection* ou *du saint Sépulcre;* aussi cette vaste basilique présente-t-elle dans sa construction une forme très-irrégulière. Cependant on y reconnaît la figure d'une croix de 20 pas de largeur sur 70 de longueur. Elle est surmontée de trois dômes qui lui donnent l'apparence de trois églises distinctes. Celui qui couvre le saint Sépulcre et la nef de l'église a 30 pas de diamètre, et est ouvert par le haut comme la rotonde de Rome. Cette coupole est appuyée sur 36 pilastres séparés par une arcade qui forme une tribune circulaire partagée entre les diverses communions admises dans la basilique. Autrefois, on entrait dans l'église par trois portes, aujourd'hui, il n'y en a plus qu'une seule qui soit ouverte, et encore les Turcs en gardent-ils soigneusement l'entrée. Personne ne peut y pénétrer, même les moines qui desservent le temple, sans acquitter le paiement qu'il a plu aux Turcs d'imposer. La pierre d'onction sur laquelle le corps de Jésus-Christ fut oint de myrrhe et d'aloès avant que d'être mis dans le sépulcre est le premier objet que l'on y rencontre. Elle est couverte de marbre blanc, entourée d'une balustrade en fer, et au-dessus, huit lampes sont continuellement allumées. A 30 pas de là, et au milieu du grand dôme, est la chapelle du saint Sépulcre. Cette chapelle, de forme carrée, est construite en marbre, éclairée par des lampes d'une grande richesse, et recouverte en entier d'une tenture en velours. Le sépulcre lui-même est en marbre et assez bas, il a sept pieds de longueur sur deux et demi de largeur. Un escalier de 22 marches conduit de l'église à une autre chapelle construite sur le haut du Calvaire qui est assez peu élevé ; cependant, pour avoir pu être enclos dans l'église elle-même, cette chapelle, qui est revêtue de marbre en dedans, est séparée en deux par une arcade. La partie qui regarde le nord est l'endroit où Jésus-Christ fut attaché à la croix : il y a toujours 32 lampes ardentes entre-

tenues dans ce lieu ; celle du midi est la partie de la montagne où fut plantée la sainte Croix. Là aussi, 50 lampes brûlent constamment. Le couvent des pères de la Terre-Sainte est à 400 pas de l'église.

Camon, lieu de la sépulture de Jaïr, un des juges d'Israël, au pays de Galaad, demi-tribu E. de Manassé.

Camp de Dan, lieu situé au N. de Cariathiarim, et où campèrent les 600 Danites qui passèrent de là à la montagne d'Éphraïm, et ensuite à Dan, dans le nord de la Palestine.

Camp de Dan. V. *Dan*.

Cana, ville de la tribu d'Aser, surnommée la *grande*, pour la distinguer de la suivante.

Cana, surnommée la *petite*, ville de la tribu de Zabulon, à peu de distance de Capharnaüm, au S.-O., patrie de Nathanaël. Ce fut là que Jésus-Christ fit son premier miracle en changeant l'eau en vin.

Canath ou Nobé, ville de la demi-tribu E. de Manassé, dans le pays de Galaad. Elle fut appelée *Nobé*, par Nobé, celui des fils de Manassé qui s'en empara. Gédéon y défit aussi les rois madianites Zébée et Salmana, qui s'y croyaient à l'abri de sa poursuite.

Caphara ou Caphira. V. *Caphira*.

Capharnaum, ville de la Galilée Inférieure, tribu de Nephthali, non loin de la limite de Zabulon, à l'extrémité d'une belle prairie, sur le bord occidental du lac de Génézareth. Sa position était tellement agréable, que c'était, disait-on, de là qu'elle tirait son nom, qui signifie *champ de joie* ou *de beauté*. L'Évangile la nomme la *ville de Jésus-Christ*, parce que ce fut pendant trois années le principal théâtre des instructions de Notre-Seigneur. Aujourd'hui, on ne voit plus sur son emplacement que des ruines éparses Cette ville fut siége épiscopal ; alors on la nommait *Caparcotia*. Près de ses murs est une fontaine remarquable par sa beauté, et que l'on a appelée *fontaine de Capharnaüm*.

Capharsalama, ville de la tribu de Benjamin, située dans le voisinage de Jérusalem, et où Nicanor fut défait par Judas Machabée.

Caphététha, nom donné à la muraille orientale de la ville de Jérusalem, rétablie par Judas Machabée.

Caphira ou Caphara, ville de la tribu de Benjamin, autrefois dépendante des Gabaonites, et située non loin de la ville au N.-O.

Caphtorins, peuples issus de Mesraïm, fils de Cham, de même que les Philistins, dont ils devaient être voisins. Ils venaient de l'Égypte. On a fait dériver leur nom de celui de *Coptos*, appartenant à une ville de ce riche pays.

Cappadoce, province de l'Asie-Mineure, dont le nom s'étendit d'abord à tout le pays compris entre l'Halys et l'Euphrate, le Pont-Euxin et le Taurus : avec elle on confondait le Pont. Sous l'empire des Perses, tout ce pays fut divisé en deux satrapies, la *Grande Cappadoce* et le *Pont*, qui, sous les successeurs d'Alexandre, formèrent également deux royaumes distincts. Les Romains laissèrent les Cappadociens libres de se choisir un gouvernement ; mais ceux-ci préférèrent le gouvernement monarchique, et élurent un souverain, dont les successeurs les gouvernèrent jusqu'au temps de Tibère, époque où la Cappadoce fut réduite en province romaine. Les Cappadociens étaient d'origine syrienne ; mais à cause de leur teint, qui, dit Strabon (p. 819), était plus blanc que celui de leurs compatriotes du sud, ils ne sont désignés par les auteurs du temps des Perses que sous le nom de *Syriens blancs*. La Grande-Cappadoce, ou Cappadoce proprement dite, peu favorisée par la nature de son sol, était mal cultivée. Des terres labourables on tirait cependant quelque froment ; mais la majeure partie du pays, étant couverte de hautes steppes, seulement propres aux pâturages, et placée sous un climat âpre et rigoureux, était abandonnée. Le bois manquait aussi, ce qui, en mettant entrave à la construction des habitations, et par suite à celle des villes, réduisit le plus grand nombre des Cappadociens à la condition de pasteurs. Il est vrai que leur menu bétail et leurs chevaux étaient renommés ; ceux-ci, surtout, étaient vantés à cause de leur légèreté ; aussi étaient-ce là les objets les plus importants des exportations. Le peuple avait le renom d'être menteur. Il était réduit à un état d'esclavage dont il ne cherchait point à sortir, bien qu'il fût exposé à être vendu par les seigneurs, qui s'en défaisaient comme ils se débarrassaient de leurs bestiaux, et tiraient même de cette vente leur principal revenu. Comme au moyen-âge, dans les pays de l'Europe, la Cappadoce était alors couverte de châteaux-forts On recherchait à Rome, pour en faire des portefaix, les hommes sortis de cette partie de l'Asie ; leurs larges épaules leur permettaient en effet de porter les plus lourds fardeaux. *Mazaca*, depuis *Cæsarea*, et aujourd'hui *Kaisarieh*, située au pied du mont Argée, en était la capitale. S. Basile y vit le jour.

Cappadoce. Quelques versions de la *Bible*, entre autres celle de de Sacy, que nous avons suivie dans notre travail, portent dans le texte du *Deutéronome* et dans celui des prophètes *Jérémie* et *Amos*, le mot *Cappadoce*, où d'autres écrivent *Caphtor* : ce qui annonce au moins de l'incertitude dans le nom à adopter. *Jérémie* indique que les Philistins sont sortis de l'île de Cappadoce. Peut-on interpréter que ce soit de la province de ce nom, située dans l'Asie Mineure ? D'un autre côté, est-ce bien la qualification d'*île* qui convient ici ? Ceux qui l'ont pensé ont fait application de la localité désignée aux îles de Crète ou de Chypre. Il est cependant des interprètes qui ont pensé qu'il s'agissait plutôt d'une *région maritime* du continent que d'une île. Et, en effet, si on recourt au mot *Caphtor*, employé par quelques interprètes, et si surtout on se rapproche de celui de *Caphtorins*, qui se trouve même dans la version de de Sacy, et qui est appliqué à un peuple voisin des Philistins, v. *Caphtorins*, cette dernière hypothèse ne semblera point dénuée de quelque fondement.

Carcaa, ville de la tribu de Juda, située sur sa limite méridionale, près du torrent de Bésor.

Carehim, ville attribuée, sans autorité cependant, à la demi-tribu E. de Manassé.

Cariath, ville de la tribu de Benjamin, au N. du Cédron.

Cariathaïm ou Carthan, ville lévitique et de refuge de la tribu de Nephthali.

Cariathaïm ou Savé-Cariathaïm, ville forte du pays de Moab, où Chodorlahomor, roi d'Elam, défit les Emites. Elle était située au S. d'Hésébon, entre cette ville et la mer Morte. Elle fut détruite par les Israélites, et rebâtie plus tard par les Rubenites, à qui elle était échue en partage. De même que les autres villes de Moab, Cariathaïm fut le sujet des prédictions menaçantes des prophètes. Auprès de cette ville était la *vallée de Savé*, appellée aussi la *vallée du Roi*, où le roi de Sodome vint au-devant de Chodorlahomor.

Cariath-arbé, c'est-à-dire, *ville d'Arbée*, Hébron ou Chébron. V. *Hébron*.

Cariath-baal, Baala ou Cariathiarim. V. *Cariathiarim.*

Cariathiarim, c'est-à-dire, la *ville des Forêts*, Cariath-baal ou Baala, ville située sur une colline, dans la tribu de Juda, sur les confins de Benjamin, vers l'O. Elle paraît avoir été originairement sous la dépendance des Gabaonites; mais, à son tour, elle aurait été la souche d'où seraient sortis les habitants de quelques lieux voisins. tels que les *Jéthréens*, les *Aphulthéens*, les *Sémathéens*, les *Maséréens*, desquels sont aussi venus les *Saraïtes* et les *Esthaolites.* Comme l'arche d'alliance rapportée par les Philistins à Bethsamès, et déposée par les Bethsamites à Cariathiarim ou sur son territoire, d'où David la fit porter à Jérusalem, y resta vingt ans, l'Écriture donne au territoire de cette ville le nom de *lieu du Repos.* Le prophète Urie, fils de Semeï, était né à Cariathiarim.

Cariath-senna, Cariath-sepher ou Dabir. Voy. *Dabir.*

Cariath-Sepher, c'est-à-dire, *ville des Lettres*, Cariath-senna ou Dabir. V. *Dabir.*

Carie, province excessivement fertile et très-commerçante, à l'extrémité S.-O. de l'Asie Mineure, entre l'Ionie, la Lydie, la Phrygie, la Pisidie, la Lycie et la Doride. Elle est arrosée par le Méandre, si connu par son cours sinueux. Ses habitants, dont l'origine était la même que celle des Lydiens, se servaient comme eux de la langue grecque. Ces deux peuples faisaient en commun des sacrifices avec les Mysiens. Les Cariens ont longtemps exercé le métier de pirates, ce qui leur donna les moyens de se rendre maître des Cyclades. Sous les Romains, le gouverneur de cette province résida d'abord à Halycarnasse, et ensuite à Aphrodisias.

Carioth, ville des Moabites, enveloppée dans les fatales prédictions des prophètes.

Carioth-hesron ou Azor. V. *Asor.*

Carith, torrent que l'on suppose être un de ceux qui se jettent dans l'Hieromax, rivière tributaire du Jourdain.

Carmel, ville située sur la montagne du même nom, appartenant à la tribu de Juda. Elle existait encore au temps des Croisades, et se trouvait, suivant Eusèbe, à 10 milles à l'E. d'Hébron. C'était la patrie d'Hesraï, un des forts de David.

Carmel, chaîne de montagnes de la tribu de Juda qui s'étendait à l'orient d'Hébron, vers la mer Morte. Ce fut sur ces montagnes que Saül éleva un arc de de triomphe en commémoration de sa victoire sur les Amalécites. Nabal, de la race de Caleb, avait son bien sur cette montagne; c'était des troupeaux de 3000 brebis et de 1000 chèvres qui y paissaient d'excellents pâturages. Après sa mort, sa veuve Abigaïl épousa David, dont elle eut un fils. Aujourd'hui, cette montagne se nomme encore *El-Carmel.*

Carmel, suite de montagnes qui limitent, au S. et au S.-E., le bassin du Cison, dont les eaux baignent sa base. Elle s'étend jusqu'à la mer au S. du golfe de Ptolémaïs, et forme même un petit promontoire appelé le *cap Carmel.* Son nom signifie *champ fertile;* elle le conserve encore aujourd'hui, et, en effet, le Carmel est couvert d'oliviers, de figuiers, de vignes et d'autres arbres à fruits, et les bois de chênes et de pins y sont encore à présent assez abondants pour que l'on puisse reproduire, à leur égard, les expressions de *grands bois* et de *forêts* du Carmel dont se sert l'Ecriture. Ses pâturages, remarquables par leur bonté, contribuaient autant que ses jardins et ses vergers à donner au Carmel un aspect de beauté qui devait en rendre le séjour agréable, et bien fait pour lui mériter les louanges des prophètes. Les grottes dont le Carmel est percé sont innombrables; plusieurs ermites y sont venus, à diverses époques, chercher un paisible asile. Le séjour d'Élie et d'Élisée les ont surtout rendues célèbres. Au haut de la montagne, on montre encore celle où le prophète Elie se cacha pour fuir la persécution de Jésabel. Cette grotte peut avoir 15 ou 16 pieds de longueur sur 10 à 12 de largeur; on y descendait comme dans un puits. Une chapelle dédiée à la Vierge, qui venait souvent à Nazareth visiter le Carmel, est adossée à cette grotte, où l'on entre à présent par une porte; à côté est un hospice destiné aux pélerins. Plus haut que cette grotte, on trouve celle d'Elisée, qui peut avoir 25 pieds de longueur sur 10 à 12 de largeur. Ce fut au pied de cette montagne, sur le bord du Cison, que le culte de Baal fut détruit, que les 450 prophètes de ce dieu et les 400 prophètes des grands bois furent massacrés par l'ordre d'Elisée, et que l'impiété d'Achab se trouva confondue. Lors de la conquête du pays par Josué, la contrée du Carmel était gouvernée par un roi dont *Jachnan* était la résidence, et qui avait dans son domaine plusieurs bourgs et villages situés sur la montagne. Dans le partage du pays de Chanaan, le Carmel échut à la tribu d'Issachar. Du temps de Vespasien, on y adorait une divinité que l'on croit avoir été Baal, et que Suétone prétend même avoir

été consultée par ce prince, fait auquel Tacite donne le démenti. Dès cette époque, le Carmel paraît s'être peuplé de pieux solitaires à qui l'on attribuait le pouvoir de prédire l'avenir. Au XIIIe siècle, l'Ordre des Carmes y prit naissance ; son fondateur fut saint Albert, patriarche de Jérusalem. Saint Louis et Jeanne de Dreux, femme de Philippe-le-Long, visitèrent le Carmel, et firent, surtout cette dernière, de grandes largesses au couvent.

Carnaïm ou Astarothcarnaïm. V. *Astarothcarnaïm.*

Carnion, place forte, considérée, en raison de sa position, comme imprenable. Elle était située dans la Batanée, sur une des branches de la rivière Hiéromax, et il fallait traverser plusieurs défilés avant que d'y arriver ; malgré cela, Judas Machabée s'en empara sur Timothée, qui y avait envoyé ses bagages comme dans un lieu sûr : Judas y tua 25,000 hommes. Au temps de saint Jérôme, on l'appelait *Carnea*, on l'a à tort confondue avec la ville de *Carnaïm.*

Cartha ou Cateth, ville lévétique de la tribu de Zabulon, située au pied du mont Thabor, dont elle a quelquefois reçu le nom.

Carthaginois, habitants de la ville et du territoire de Carthage. Carthage était une colonie phénicienne fondée sur le rivage d'Afrique, vers l'an 1260 avant notre ère, dans une position habilement choisie ; elle était située sur l'isthme d'une péninsule de 15 lieues de circuit, dans le golfe actuel de Tunis. Depuis, vers 860, Didon vint de Tyr, à la tête d'une nouvelle colonie, s'établir à Carthage ; ce fut elle qui éleva la citadelle de *Byrsa*, sur une hauteur qui dominait la ville, et au point culminant de laquelle on construisit un temple consacré à Esculape. Cette ville avait deux ports, l'un *extérieur*, destiné à la marine marchande ; et l'autre *intérieur*, réservé aux navires de guerre. Ce dernier, creusé en partie de main d'homme, se nommait *Cothon ;* il renfermait une petite île du même nom, entourée, comme le port lui-même, de loges couvertes dans lesquelles 230 navires trouvaient un abri sûr. Ces deux ports sont aujourd'hui comblés, et l'isthme de la presqu'île, s'est lui-même élargi de telle sorte, qu'il ne reste plus à découvert que très-peu de ruines de cette ancienne ville, qui fut pendant si longtemps la rivale de Rome. Les Phéniciens l'avaient appelée *Carthada ;* ce qui, dans leur langue, signifiait *ville nouvelle.* Les Grecs changèrent ce nom en celui de *Carchedon*, dont les Romains ont fait *Carthago.* Cette cité fut puissante sur mer, même du temps que Tyr florissait encore, et elle hérita de son commerce quand cette dernière fut totalement ruinée. Carthage forma d'abord une république de marchands, et c'est à son grand commerce, en effet, que le prophète Ézéchiel fait allusion ; elle devint ensuite conquérante, et soumit à son empire presque toute l'Afrique septentrionale, l'Espagne, les îles de Corse et de Sardaigne, et une partie de la Sicile. Ses expéditions appelèrent enfin l'attention des Romains, qui soutinrent contre elle, avec des chances diverses, trois guerres cruelles qui ne finirent qu'à la destruction complète de la ville. Malgré l'espèce d'anathème lancé par le sénat romain contre celui qui la relèverait, Jules César y envoya une colonie romaine, et la rebâtit. Depuis lors, Carthage devint la résidence du proconsul chargé du gouvernement de la province. Elle fut de nouveau détruite par les Arabes vers la fin du VIIe siècle, et de ses ruines s'est augmentée *Tunes* ou *Tunetum*, la moderne *Tunis*, capitale de la régence de ce nom, située à côté de l'emplacement de l'ancienne colonie phénicienne. Térence, esclave et ensuite affranchi à Rome, avait reçu le jour à Carthage.

Carthan ou Cariathaïm. Voy. *Cariathaïm.*

Casaloth, ville de la tribu d'Issachar, entre Sunam et le mont Gelboé.

Casbon, ville du pays de Galaad, tribu de Gad, au N., dont Judas Machabée s'empara sur Timothée.

Casis, vallée située dans la tribu de Benjamin, entre Jéricho et la mer Morte.

Casphia, un des lieux où les Israélites avaient été transplantés lors de la captivité ; peut-être bien ce lieu était-il situé dans la *Cissia*, sur le Choaspes.

Casphin, ville forte de la tribu de Dam, située non loin de Jamnia ou Jabné ; elle était environnée de hautes murailles, et on n'y entrait qu'au moyen de ponts-levis. La population, mélange de diverses nations, confiante dans la force de ses murailles et dans l'abondance des vivres dont elle avait fait provision, se défendait avec négligence, lorsque Judas Machabée, profitant de son aveugle sécurité, se jeta sur cette place, la prit, et fit un tel carnage des habitants, que l'étang qui était auprès de la ville, et qui avait deux stades de largeur, en fut totalement rougi.

Casphor, ville de la tribu de Gad, au N. C'était une place très-fortifiée, qui fut prise par Judas Machabée, de même que les autres villes du pays de Galaad, dont Timothée et les siens avaient cru se faire un rempart.

Cateth ou Cartha. Voy. *Cartha.*

Caude, petite île au S. de la partie occidentale de la Crète, et au-dessous de laquelle fut poussée par le vent l'embarcation que montait saint Paul, lorsqu'il se rendait au port de Phénice, aujourd'hui *Grande-Gozo.*

Caverne double ou Sépulcre des Patriarches, situé dans la vallée de Mambré, tout près de la ville d'Hébron. Cette caverne, où Abraham ensevelit Sara, avait été acquise, ainsi que le champ sur lequel elle se trouve, d'Éphron, moyennant 400 sicles d'argent.

Caverne de Lot, retraite de Lot et de ses deux filles après l'embrâsement de Sodome ; elle devait être située dans les montagnes, au S. de la mer Morte, non loin de Ségor, d'où Lot sortait lorsqu'il vint y chercher asile.

Caverne de Saül, située dans le désert d'Engaddi, sur la rive occidentale de la mer Morte, et où David, maître de la personne de Saül, qui le cherchait pour

le faire périr, se contenta de lui couper le bord de son vêtement.

Cédar, contrée de l'Arabie-Pétrée, située près des Nabathéens, et dont les habitants descendaient des fils d'Ismaël. Les Cédarites vivaient sous des tentes, comme le font encore les Arabes qui demeurent dans les mêmes lieux; ces tentes étaient noires, au dire du *Cantique des Cantiques*. Les Cédarites étaient occupés au transport des marchandises, se faisaient conducteurs des caravanes, et menaient en Palestine leurs agneaux, leurs béliers et leurs boucs, dont ils trouvaient un bon débit. Leurs archers avaient une grande réputation. Ils furent, comme tous les peuples de l'Arabie, enveloppés dans les menaces des prophètes. On les appela aussi *Cédareni*, et on les confondit avec les *Saraceni*. Sous le nom de *Cédar*, l'Écriture désigne souvent toute l'Arabie.

Cédes, Cades ou Cydissus, ville lévitique et de refuge de la tribu de Nephthali, dans la Galilée Supérieure. A l'arrivée des Israélites, Cédes avait un roi qui fut, comme les autres rois chananéens, vaincu par Josué. Située au N.-O. de la tribu au-delà d'Asar, elle fut témoin de la défaite des troupes de Démétrius Nicanor par Jonathas.

Cédimoth ou Cadémoth, la même que *Jethson*, ville lévitique et de refuge de la tribu de Ruben.

Cedmonéens, anciens habitants de la terre de Chanaan, probablement tout-à-fait exterminés par les Israélites lorsque ceux-ci s'emparèrent du pays; peut-être habitaient-ils au S.-E. de l'Hermon.

Cédron, torrent qui prend naissance au N. de Jérusalem, coule à travers la vallée de Josaphat, entre la ville et la montagne des Oliviers, et va se perdre dans la mer Morte. Son lit est souvent à sec; mais, lorsque la tempête éclate et que la pluie tombe, il se gonfle et croît avec une extrême rapidité; sa largeur est d'un peu plus de trois pieds, et sa profondeur à peine de deux. Jésus-Christ le passa peu de temps avant sa mort, pour se rendre dans le jardin où Judas le trahit. David l'avait également franchi lorsque, fuyant son fils Absalon, il quitta le séjour de Jérusalem. Ce fut dans la vallée de ce torrent qu'Asa, Ézéchias et Josias, brûlèrent les idoles au culte desquelles les Juifs s'étaient abandonnés. Son nom lui venait, suivant les uns, des cèdres qui croissaient sur ses rives; suivant les autres, de l'obscurité mystérieuse que l'ombrage des arbres y répandait. On voit dans cette vallée le lieu du martyre de saint Étienne, et le caveau consacré par les sépultures de la Vierge, de Joseph, de sainte Anne et de saint Joachim.

Cédron, ville frontière de la Judée, du côté des Philistins, au S.-E. de Jabné ou Jamnia, qu'Antiochus avait fait fortifier par Cendebée. On la confond quelquefois, mais à tort, avec *Gedor*.

Céelatha, dix-septième station des Israélites dans le désert; elle devait se trouver près du torrent d'Égypte.

Ceïla, ville de la tribu de Juda, à l'O. ou au S.-O. de la tribu, dans les montagnes. Les Philistins l'attaquèrent, mais elle fut défendue par David, qui sauva ses habitants en remportant sur les assiégeants le triomphe le plus éclatant. On y place le mausolée du prophète Habacuc.

Célésyrie ou Syrie Creuse, partie de la Syrie située au N. de la Palestine, et composée particulièrement des vallées formées par le Liban et l'Anti-Liban, qui lui avaient fait donner le nom qu'elle porte, et de la plaine où se trouve Damas et son territoire. Dans les premiers temps, ce pays était soumis aux rois syriens de Damas. Après la conquête de David, il fut assujéti au royaume d'Israël, et passa ensuite successivement sous la domination des Assyriens, des Babyloniens, des Perses, d'Alexandre, des Séleucides, et enfin des Romains. Le nom de Célésyrie date de l'époque des Séleucides; sous les Romains il s'éteignit insensiblement. Dans son acception la plus large, il embrassait tout le pays au S. de la Syrie des Séleucides jusqu'aux confins de l'Égypte, et déjà dans l'*Histoire des Machabées* on voit les noms de Célésyrie et de Phénicie toujours cités ensemble. Dioclétien précisa le tout en réunissant la Palestine et la Phénicie à la Célésyrie, et en donnant à tout ce pays le nom de *Phœnicia Libanesia* ou *Salutaris*. La Célésyrie était communément montueuse, mais d'une extrême fertilité, aussi bien dans les vallées que dans les plaines. *Damas* en était la capitale, quoique ce ne fût pas la ville la plus importante. *Baalbeck* ou *Héliopolis* était en effet plus considérable. Voyez *Baalath*.

Cellon, contrée de l'Idumée orientale qu'Holoferne ruina avant de se jeter sur les terres de la Palestine.

Cenchrée, un des ports de Corinthe, à peu près à trois lieues et demie au N.-E. de la ville, sur le Saronicus Sinus, aujourd'hui *Kenkrie*. Saint Paul, en quittant Corinthe, s'y embarqua pour retourner en Syrie.

Cénéreth ou Cénéroth, ville de la Galilée Inférieure, dans la tribu de Nephthali, sur le bord occidental du lac ou mer de Galilée, de Génésareth ou de Tibériade, auquel elle a également communiqué son nom, que saint Jérôme écrit *Chenereth*. Sur son emplacement fut bâtie la ville de *Tiberias*.

Cénéroth ou Cénéreth. Voyez *Cénéreth*.

Cénéséens (mer de) ou de Cénéroth, Lac de Génésareth ou Eau de Génésar, Mer de Galilée ou Mer de Tibériade. Voy. *Mer de Cénéreth*.

Cénéreht ou Génészens, peuple descendant probablement de Cenez, et habitant au midi de la terre de Chanaan.

Céni, ville située au midi de la tribu de Juda, et que l'on a supposée peuplée par les Cinéens; peut-être bien la même que *Cina*.

Céréthiens, nom donné dans diverses circonstances, dit D. Calmet, aux Philistins; ils signifie *voleurs*. Il y avait dans la garde de David, usage qui paraît s'être conservé sous ses successeurs, une légion composée de Céréthiens et une autre de Phélétiens. D. Calmet suppose que ce nom peut venir du mot *crétense*, parce que les Philistins, dit-il, étaient originaires de l'île de Crète. Dans leurs prophéties, Ézéchiel et Sophonie

font allusion à ce peuple, qui habitait le bord de la mer.

CÉSARÉE DE PALESTINE, sur le bord de la mer, par 32° 41' lat. N. et 32° 24' 30" long E. de Paris, ville qui subsistait encore au temps des Croisades, mais dont il ne reste plus aujourd'hui que les ruines. Avant de s'appeler *Césarée*, dénomination qui lui fut donnée en l'honneur d'Auguste, par Hérode-le-Grand, lorsque ce prince la rebâtit, elle se nommait *Tour de Straton*. Cette ville n'acquit cependant de l'importance que sous ce nouveau nom. Dans la division de la Palestine en trois provinces, celle dont Césarée fut la métropole fut la première, et comme le gouverneur de la Palestine pour les Romains y avait établi sa demeure, qu'il y avait son tribunal et même sa cour, où il recevait jusqu'à des rois, cette cité conserva longtemps sa suprématie. Dans les premiers temps de l'Église, elle forma un siége épiscopal, puis archiépiscopal, auquel Jérusalem fut subordonnée jusqu'au moment où elle devint elle-même le siége d'un patriarche. C'est à Césarée que saint Paul fut amené de Jérusalem et mis en prison, et qu'il comparut devant le tribunal du gouverneur Félix. Les Arabes l'appellent encore *Kaisarièh*. La conservation de ses remparts, de son port et de ses monuments, inspire, dit un voyageur récent, une surprise indéfinissable.

CÉSARÉE DE PHILIPPE, anciennement *Paneas*, ville située au pied de la branche du Liban appelée Hermon, sur lequel eut lieu sans doute la transfiguration de Jésus Christ. Ce fut en reconnaissance de ce qu'Auguste l'avait mis en possession de la Trachonitide, qu'Hérode éleva sur le mont Panium un temple à ce prince. Dans le partage des États d'Hérode entre ses enfants, Philippe, l'un d'eux, eut la Trachonitide. Soit parce qu'il hérita des sentiments de son père pour Auguste, soit par orgueil, ce prince changea le nom ancien de *Paneas* en celui de *Césarée*, et pour distinguer sa ville des autres qui portaient le même nom, il la surnomma *de Philippe*. Les croisés s'emparèrent de cette place, mais il la perdirent ensuite. On reconnaît encore dans son nom moderne, *Baneias*, le nom ancien *Paneas*, mais on ne retrouve plus sur son emplacement que des ruines.

CÉSÉLETHTHABOR, ville de la tribu de Zabulon, près du mont Thabor, dont elle a pris en partie le nom.

CÉSIL OU BÉTHUL. V. *Béthul*.

CÉSION, ville lévitique de la tribu d'Issachar.

CÉTHÉEN, CÉTHÉENNE OU HÉTHÉEN, HÉTHÉENNE. V. *Héthéen*.

CÉTHÉENS, habitants de la Macédoine, ainsi désignés comme descendants de Céthim.

CÉTHIM, dénomination qui, à certains égards, peut sembler générale pour désigner les habitants des côtes de l'Asie, de la Grèce et de l'Italie, mais qui cependant paraît s'appliquer, 1° à la *Macédoine*, suivant le *livre des Machabées*; et, 2° à l'*île de Chypre*, selon Isaïe et Jérémie. Ce n'est cependant pas que, d'après la première partie de la prédiction d'Isaïe contre Tyr, on ne puisse croire que ce prophète fait allusion à la puissance d'Alexandre qui viendra détruire le commerce de Tyr, etc. Voyez *Chypre*.

CÉTHLIS, ville de la tribu de Juda, au N.-O.

CÉTRON, ville de la tribu de Zabulon, au N. Les Zabulonites aimèrent mieux épargner et ménager les habitants de cette ville, et leur imposer un tribut, que de les détruire, comme le firent des Chananéens de quelques-unes des autres tribus.

CHABUL OU CABUL. Voyez *Cabul*

CHALANNÉ OU CALANÉ, ville du royaume de Babylone, dans la terre de Sennaar.

CHALDÉE OU PAYS DES CHALDÉENS, nom donné à la partie méridionale de la Babylonie, et quelquefois à la totalité de la Babylonie, quand elle fut au pouvoir des Chaldéens. Cette dénomination s'étendait primitivement sur une partie de la Mésopotamie, au S. de l'Arménie, où se trouvait la patrie d'Abraham, et où les Chaldéens habitaient encore au temps de Job, soit qu'ils fussent originaires de ce pays, soit qu'ils vinssent des contrées situées plus au N. Ce n'est que par suite de l'établissement de ce peuple dans le sud de la Babylonie, qu'une partie de cette dernière contrée en a pris le nom. Dans les prédictions de Jérémie et d'Isaïe, il s'agit de la Chaldée Babylonique. Voyez *Babylonie*.

CHALDÉENS, peuple qui paraît avoir originairement habité des contrées beaucoup plus septentrionales que celles où l'histoire nous les montre établis en maîtres. MICHAELIS (*Spicileg. geogr. Hebr. exter.*, II, 77, etc.) les considère comme des Scythes; M. HEEREN (*Politiq. et Comm. des Peupl. de l'antiq.*, t. II, p. 169, trad. fr.) les fait descendre, soit des montagnes de la Tauride, soit de celles du Caucase. Quoi qu'il en soit, il est certain qu'ils sont venus du septentrion, et rien n'empêche que, comme l'ont fait d'autres peuples sortis des mêmes contrées, leurs hordes se soient répandues dans la Mésopotamie, où quelques-unes se fixèrent. C'est là qu'ils paraissent au temps d'Abraham; ils y vécurent comme vivent encore les Curdes, que l'on regarde comme leurs descendants, au milieu des montagnes, menant la vie des peuples nomades, et pillant partout où il y avait à prendre, mais vendant cependant leurs services aux étrangers, aux Assyriens, par exemple, car ils étaient remplis de bravoure. Des montagnes, quelques-uns descendirent dans les plaines, et se montrèrent en conquérants, soumettant à leur domination, non seulement la Babylonie, mais encore toute la Syrie, la Phénicie, la Palestine, et, selon toute apparence, l'Égypte. Cette époque brillante commence environ 625 ans avant notre ère. Nabuchodonosor II est celui des princes chaldéens qui a le plus fait pour sa nation, et l'un de ceux qui ont le plus travaillé à l'agrandissement et à l'ornement de la ville de Babylone. Sous son petit fils Baltassar, Cyrus assiége et prend Babylone. Le royaume des Chaldéens est alors partagé en plusieurs provinces, à la tête desquelles Cyrus place des gouverneurs ou satrapes.— Si l'on en croit Isaïe, les Chaldéens de la Babylonie se livraient non seulement à la navigation intérieure, mais encore à la navigation extérieure ou grande navigation. Leurs connaissances en astronomie leur

vinrent sans aucun doute des Babyloniens, mais elles leur procurèrent une telle réputation, que, devenus les astrologues de la nation, leur nom fut donné à tous ceux qui se mêlaient de prédire les événements à venir. Le *livre de Daniel*, en effet, confond sous cette dénomination les mages, les enchanteurs, les augures, les sages enfin. A ce dernier titre, prêtres, interprètes des Écritures, les Chaldéens réunissaient dans leurs attributions tout ce qui peut asservir la raison humaine. Soit par suite de leur origine, soit par suite de leur contact avec les peuples d'origine araméenne, les Chaldéens parlaient la langue syriaque.

Chalé ou Hala, ville de l'Assyrie, située dans la Chalonitide, sur le Sillas, affluent du Tigre. Elle fut fondée par Assur, et reçut une partie des Israélites que les premiers Assyriens transférèrent de leur pays dans ces régions lointaines.

Chali, ville de la tribu d'Aser, sur la frontière, au N.

Cham, un des trois fils de Noé. Cham eut une postérité très-nombreuse : ses fils furent *Chus*, *Mesraïm*, *Phuth* et *Chanaan*, dont les enfants se répandirent en Afrique et dans quelques parties de l'Asie. Ceux de *Chus* peuplèrent la Babylonie, une partie de l'Arabie et de l'Éthiopie; ceux de *Mesraïm* la partie orientale et centrale de l'Afrique et le pays des Philistins en Asie; l'Égypte en reçut même le nom de *terre de Mesraïm ;* ceux de *Phuth* s'établirent vers l'occident de l'Afrique, dans la Mauritanie, et enfin *Chanaan* et ses enfants demeurèrent dans le pays de l'Asie qui s'étend entre le Jourdain et la mer Méditerranée, pays conquis, excepté la Phénicie, par Josué. Quelques-uns s'étendirent encore un peu plus au N.

Cham (terre de), dénomination appliquée, selon quelques auteurs (Champollion, *Égypte sous les Pharaons*, t. I. p. 104, 111), à toute l'Égypte, et suivant d'autres (Bonjour, *Monument. coptic. Biblioth. Vatic.*) à la Basse Égypte seulement. Ce nom semble naturellement dérivé de celui du troisième enfant de Noé, dont le fils, *Mesraïm*, s'établit dans l'Égypte, et lui communiqua pareillement son propre nom. Cependant le savant Champollion, envisageant la question sous un autre point de vue, présente une explication différente du nom de *Cham*, ici employé, et la tire de la langue copte, ancien idiome, idiome primitif de l'Égypte. Le mot *chami*, *chimi* ou *chmi*, que les anciens Égyptiens employaient pour désigner leur pays, signifiait, dans leur langage, *noir*, *noire*. Or, si l'on s'en rapporte au témoignage d'Hérodote, qui dit (ii, 12) que le sol de l'Égypte, crevassé et friable, est *noir;* à celui de Plutarque, qui avance qu'il est *fort noir*, voy. *Égypte*, on ne saurait nier que cette particularité ait pu avoir de l'influence sur la dénomination donnée au pays, et que le mot *chami*, se rapprochant par sa forme de celui de *cham*, ait pu être adopté avec d'autant plus d'empressement par les Hébreux qu'il s'adaptait fort bien à leurs traditions; au surplus, tel fut le sens que les Grecs donnèrent au mot *chami* ou *cham*, qu'ils surnommèrent l'Égypte Μελάμβωλος *aux mottes de terre noire* (Steph. Byzantin), et qu'ils l'appelèrent même Χώρα Μελαμπόδων, *le pays de ceux qui ont les pieds noirs*, ou *qui habitent une terre noire* (Eustath).

Chamaam, fils de Berzellaï de Galaad, qui, après la mort d'Absalon, suivit David à Jérusalem. Le roi reconnut les services que le père lui avait rendus, en comblant le fils de ses bienfaits. Il lui fit don, entre autres choses, d'un bourg fort riche, situé près de Bethléem, dans la tribu de Juda, bourg qui reçut de là le nom de *Chamaam*.

Chanaan, pays ou terre de *Chanaan* ou des *Chananéens* (noms très-fréquemment employés dans le *Pentateuque* et le *livre de Josué*, mais beaucoup moins dans le reste de *la Bible*), *Terre promise* ou *Terre du Seigneur*, pays habité par les descendants de Chanaan. La postérité de ce fils de Cham fut nombreuse : ses fils étaient, suivant *la Genèse*, *Sidon*, *Hetheus*, *Jebuseus*, *Amorrheus*, *Heveus*, *Araceus*, *Sineus*, *Aradius*, *Samareus*, *Amaltheus* ou *Amatheus*, et *Gergeseus ;* ce dernier est cité seulement aux *Paralipomènes*. Chacun d'eux devint le père d'une lignée, qui forma autant de peuples différents renfermés dans l'étendue du pays dit de *Chanaan*, et désignés sous la dénomination commune de *Chananéens*. Issus de Cham, leur présence au milieu des descendants de Sem paraît due à quelques circonstances particulières qui nous sont inconnues. Au N. et à l'E., en effet, ils étaient en contact avec la postérité d'Aram, fils de Sem ; mais au S. et au S.-E., ils confinaient avec la descendance de Chus, sortie de la même souche qu'eux. On pourrait croire, avec Reland et d'autres, que le pays de Chanaan était restreint à la région située entre la mer Occidentale ou Méditerranée et le Jourdain, et ne dépassait pas ce fleuve. C'est ce qu'autorisent d'ailleurs à penser plusieurs passages du *Pentateuque*, quoique Dieu ait dit que les limites de son peuple s'étendraient depuis les déserts du midi jusqu'au Liban, et depuis la mer Occidentale jusqu'au grand fleuve de l'Euphrate. Dans cette hypothèse, il y aurait donc une différence essentielle entre le pays de *Chanaan* et la *Terre Promise*. Celle-ci aurait compris, non seulement cette terre de Chanaan si délicieuse, où, selon les expressions de l'Écriture, *coulaient des ruisseaux de lait et de miel*, expressions qui indiquent bien l'abondance dont le peuple de Dieu devait y jouir, mais encore les terres à l'orient du Jourdain, où s'établirent aussi les enfants d'Israël, et qu'ils confondirent par extension avec le pays des Chananéens. Le mont *Liban* n'y était point renfermé, puisque l'Écriture distingue le pays des Chananéens de celui du Liban. Josué admet le pays du S.-O., où demeuraient les cinq rois *Philistins* de Gaza, d'Ascalon, d'Azot, de Geth et d'Accaron, quoique les Philistins soient issus, d'après *la Genèse*, d'un fils de Mesraïm et non de Chanaan ; ce qui ferait supposer que leur demeure première était en Égypte. Pour les peuples de la *Phénicie*, nul doute que leur pays ne fût occupé par des Chananéens. Là vivaient certainement les fils de *Sidon*, d'*Araceus*, d'*Aradius* et d'*Amatheus*. Enfin Moïse indique, comme les points extrêmes de la terre des Chananéens, Sidon et Lesa

au N.; Gerara, Sodome, Gomorrhe, Adama et Séboïm au S. Le nom de *Terre-Promise* fut donné à toute cette contrée, et étendu même aux terres situées à l'orient du Jourdain, en raison de la promesse faite par le Seigneur à Abraham dans la vision qu'eut le patriarche à Sichem. Depuis, cette promesse ne cessa d'être renouvelée, et très-souvent les prophètes y font allusion. *La Genèse* donne le nom des dix peuples dont les Israélites durent conquérir le territoire; c'étaient les *Cinéens*, les *Cénézéens*, les *Cedmonéens*, les *Héthéens*, les *Phérézéens*, les *Raphaïtes*, les *Amorrhéens*, les *Chananéens* proprement dits, les *Gergéséens* et les *Jébuséens*. Dans les autres parties de la *Bible*, et même dans l'*Exode* et le *Deutéronome*, on n'en trouve communément que sept. Ces sept peuples sont les *Chananéens*, les *Héthéens*, les *Amorrhéens*, les *Phérézéens*, les *Gergéséens*, les *Hévéens* et les *Jébuséens*. De là il faut conclure que parmi les peuples cités dans *la Genèse*, il en est qui depuis lors se sont éteints ou ont été soumis à d'autres plus puissants qu'eux, qui ont émigré ou qui se trouvent placés en dehors de la limite expresse donnée à la terre de Chanaan. Et, en effet, quelques-uns purent se porter dans les pays situés au N. de Chanaan ou bien s'établir sur la côte, où ils vécurent tranquilles, et se livrèrent au commerce, tandis que d'autres allèrent au loin. Suivant une tradition recueillie par Procope (Ουανδαλικῶν, ή, b' 30), et consignée dans Suidas (v°. Χαναάν), les habitants du rivage septentrional de l'Afrique seraient les descendants des Chananéens, qui, à l'arrivée de Josué, quittèrent leur pays. Une inscription gravée en caractères puniques, sur deux colonnes de pierre, à Tingis, le prouverait. Les fugitifs se seraient d'abord rendus en Égypte, et de là ils seraient passés en Afrique, où ils auraient occupé plusieurs villes, jusqu'aux colonnes d'Hercule.

La terre de Chanaan était très-fertile et riche en toutes sortes de produits; elle répondait parfaitement sous ce rapport à l'idée que les Israélites en avaient conçue; mais ce qui frappa surtout les espions envoyés par Moïse pour reconnaître le pays, ce fut la taille extraordinaire de ses habitants, qui leur parurent des *monstres*, et auprès desquels ils semblaient eux-mêmes n'être que des *sauterelles*. Ces hommes étaient les fils d'Enac, de la *race de géants*. Les sept peuples que nous avons indiqués plus haut étaient à cette époque les plus considérables du pays; ils étaient beaucoup plus nombreux et plus puissants que n'étaient les Israélites, et pourtant ils succombèrent sous leurs coups. Voici quelle était, autant que l'on peut la reconnaître, la position de chacun d'eux: 1° *Chananéens proprement dits:* ils s'étendaient, dit Josué, de l'orient à l'occident, c'est-à-dire, suivant le livre des *Nombres*, qui peut servir à expliquer les paroles de Josué, le long des côtes de la mer et du Jourdain. Abraham les trouva à Sichem, et le pays des Phéniciens était compris dans leur territoire; 2° *Phérézéens:* ils paraissent souvent confondus avec les Chananéens, au S. desquels ils vivaient probablement; 3° *Hévéens*: ils habitaient depuis le pied du mont Hermon ou Baal-Hermon jusqu'au pays d'Emath; 4° *Gergéséens:* ils demeuraient vers les sources du Jourdain; cependant on les a portés plus au S., jusqu'à Gérasa, ville située à l'orient de la mer de Galilée, mais on s'est à tort fondé sur la prétendue conformité de leur nom avec celui des *Géraséniens* des Evangélistes; 5° *Héthéens*, 6° *Jébuséens*, 7° *Amorrhéens*. Ces trois peuples vivaient dans les montagnes, au midi de Chanaan, entre la mer Morte et la Grande-Mer. Les Héthéens étaient au S.-O. et aux environs d'Hébron; ce fut d'eux qu'Abraham acheta dans la vallée de Mambré, la double caverne dans laquelle il ensevelit Sara; les Jébuséens, plus au nord, occupèrent l'emplacement où s'éleva depuis Jérusalem, et les Amorrhéens, qui acquirent assez de puissance pour soumettre les autres peuples, et porter leurs conquêtes même au delà du Jourdain, vécurent primitivement dans les montagnes, au S. et au S.-E. d'Hébron. Ces populations n'obéissaient point à un seul chef, elles en reconnaissaient au contraire plusieurs, indépendants les uns des autres, et se faisant souvent la guerre; il n'y avait, pour ainsi dire, aucune ville qui n'eût le sien, et les Amorrhéens eux-mêmes, le peuple le plus puissant à l'arrivée de Josué, comptaient plusieurs princes ou rois. Dès le temps d'Abraham, ce pays était partagé en un grand nombre de royaumes; l'Ecriture nous montre, en effet, le saint patriarche marchant contre le redoutable roi d'Elam avec les cinq rois de *Sodome*, *Gomorrhe*, *Adama*, *Séboïm* et *Ségor*, dont les états, formés probablement d'une seule ville, étaient situés dans la vallée des Bois, devenue depuis la mer Morte. Quand les Israélites arrivèrent, sous la conduite de Josué, on ne voit pas figurer moins de 33 rois qu'ils vainquirent; et Adonibezec, roi des Chananéens, s'accuse après sa défaite, et pendant qu'on le mutile, d'avoir fait couper l'extrémité des pieds et des mains à 70 rois. L'état de guerre dans lequel vivaient continuellement ces rois, et qui avait toujours pour inévitable résultat la destruction d'une partie de la population, fut sans doute ce qui fit dire aux envoyés de Moïse que cette terre dévorait ses habitants. D'après le rapport de ces envoyés, Moïse ne pouvait point espérer dompter avec les Hébreux, dont la race s'était amollie en Egypte, des peuples habitués à combattre, et représentés surtout sous des traits qui devaient inspirer de la terreur; aussi les Israélites restèrent-ils encore errants pendant 39 ans dans le désert, en attendant que la race abâtardie se fût renouvelée et eût fourni des hommes forts et braves.

Conquise, par les Israélites, la terre de Chanaan reçut le nom d'*Israël*, et *de terre* ou *pays d'Israël;* ses nouveaux habitants y conservèrent leur ancienne dénomination d'*Israélites* ou d'*Hébreux*, et prirent dans la suite celui de *Juifs*. Quant aux terres, le partage, préparé par Moïse entre les douze tribus, fut mis à exécution par Josué, qui les tira au sort. Le pays n'était cependant pas dans un tel état de sujétion que les restes de l'ancienne population n'aient pu s'y maintenir sur beaucoup de points, et surtout dans les mon-

tagnes, en possession du sol qu'ils occupaient. Beaucoup, il est vrai, payèrent au prix de leur vie la résistance qu'ils opposèrent, mais ceux que les tribus ménagèrent bon gré mal gré, dans les commencements, leur firent souvent la guerre. Dieu les avait d'ailleurs laissés subsister pour tenir son peuple en haleine et le former aux combats. Ces populations, alors isolées, et sans lien qui les unît entre elles, ne furent, malgré cette cause de faiblesse, totalement soumises que sous le règne de Salomon. Ce prince aima mieux leur imposer un tribut que continuer à les combattre. La terre de Chanaan n'était point, au moment de l'invasion, dépourvue de civilisation; elle possédait un grand nombre de cités fortes et importantes, dont plusieurs opposèrent une résistance opiniâtre aux vainqueurs. L'une d'elles, *Hébron*, était très ancienne; elle avait été bâtie sept ans avant Tanis, ville d'Egypte déjà très-florissante au temps d'Abraham. *Sichem*, *Bethel* ou *Luza*, *Haï*, *Gerara*, et d'autres, existaient déjà, aussi bien que les cinq villes de la Pentapole, *Sodome*, *Gomorrhe*, *Adama*, *Séboïm* et *Ségor*, lorsque le saint homme descendit du pays d'Ur et d'Haran dans celui de Chanaan. Voyez *Israël* et *Palestine*. — *Chananéens*. Nom sous lequel l'Ecriture désigne les habitants de la terre de Chanaan. Il est parfois employé dans un sens très-large, et alors il s'applique à tous les peuples d'origine chananéenne; mais le plus souvent il l'est dans un sens restreint. Dans ce cas il appartient aux peuples qui demeuraient dans la partie septentrionale du pays de Chanaan, entre la Méditerranée et le Jourdain. Voyez *ci-dessus*.

Characa, ville forte située sur le territoire des Tubianéens, qui devaient habiter aux environs des sources de Jaboc. Judas Machabée croyait y surprendre Timothée; mais celui-ci l'avait prévenu en quittant la ville, où cependant il avait laissé une garnison de 10,000 hommes, qui fut taillée en pièces par Judas.

Charan, ville de l'Idumée, au pied des montagnes de Seïr.

Charan ou Haran. Voyez *Haran*.

Charcamis, depuis *Circesium*, ville de la Mésopotamie, au confluent du Chaboras et de l'Euphrate, aujourd'hui *Karkisia*. Ce fut près de là que Nabuchodonosor, roi de Babylone, battit l'armée de Néchao, roi d'Égypte. Dioclétien la fortifia.

Chasluim, un des fils de Mesraïm, de qui sont issus les Caphtorins.

Chatiment d'Oza. Voyez *Chidon*.

Chebbon, ville de la tribu de Juda, non loin d'Églon.

Chébron ou Hébron, auparavant Cariath-arbé. *Voyez Hébron*.

Chelmad, ville que l'on suppose appartenir à la Médie.

Chelmon, village dans la plaine d'Esdrelon, tribu d'Issachar.

Chené, ville commerçante que quelques interprètes confondent avec *Chalané*, mais que d'autres croient avoir été voisine de Damas.

Chesلon, ville de la tribu de Juda, sur sa frontière, au S. de Bethsamès.

Chidon ou Nachon (aire de), champ de Chidon, situé près de Cariathiarim, et où Oza fut frappé de mort subite pour avoir porté témérairement sa main sur l'arche du Seigneur, qui vacillait sur le chariot où elle était placée. Depuis cet évènement, ce champ a été appelé le *Châtiment d'Oza*.

Chio, île de la mer d'Égée, située sur la côte de l'Ionie, au S. de Lesbos. Son vin et ses figues jouissent encore à présent de la réputation qu'ils avaient dans l'antiquité. Les femmes de Chio avaient un grand renom de beauté. Aujourd'hui *Scio*.

Chobar ou Chaboras, rivière au bord de laquelle Ézéchiel eut ses visions prophétiques. Elle sortait, suivant Ptolémée, du mont Masius, non loin de Resaina, coulait à travers la Mésopotamie, et venait se perdre dans l'Euphrate, près de Circesium. Aujourd'hui *Al-Chabur*.

Chorréens ou Horréens, peuple qui vivait dans les montagnes de Seïr en Idumée, avant que les Édomites ou descendants d'Esaü ne vinssent s'y établir, et ne les forçassent à se répandre dans les déserts de l'Arabie Pétrée. Ils demeuraient dans les antres des rochers.

Chub, peuple que l'on place, les uns en Nubie, les autres en Ethiopie; d'autres enfin dans la Marmarique, vers les confins de l'Égypte. Saint Jérôme dit que les Chubéens étaient des Arabes établis dans la Haute-Egypte.

Chun, ville de la Syrie dont David s'empara sur Aderezer, et d'où il enleva une grande quantité d'airain, qui servit ensuite à Salomon pour l'ornement du temple. David dépouilla de même les villes de Bété, Béroth et Thébath. Chun devait être sur une colline du Liban, entre Baalath ou Héliopolis, et Laodicæa, près du passage pratiqué au-dessus de l'Eleutherus.

Chus, l'aîné des fils de Cham. Il eut pour fils *Saba*, *Hevila*, *Sabatha*, *Regma*, *Sabatecha* et *Nemrod*. Celui-ci fonda sur les bords de l'Euphrate un empire puissant. Ses autres fils s'établirent dans l'Arabie ou sur les confins de l'Arabie, d'où la descendance de quelques-uns d'entre eux passa dans l'Ethiopie. Voy. *Arabie et Ethiopie*. Il y avait dans la Susiane un peuple qui se nommait *Chusii*, et encore aujourd'hui la Susiane elle-même porte le nom de *Khozistan propre*. Ces dénominations ne se rattacheraient-elles pas au nom de Chus? Il n'est rien de plus naturel à penser, car la colonie dont Nemrod fut le père, et qui était par conséquent Chusite, put certes bien facilement s'étendre dans les contrées situées à l'orient du Tigre, et en Susiane plutôt qu'ailleurs.

Chypre, île que l'on appelait aussi *Cethim*, dénomination qui s'étendait non-seulement à cette île, mais encore aux côtes et aux îles voisines. Elle était située entre la Syrie et l'Asie-Mineure, non loin des côtes, dans cette partie de la mer Méditerranée que l'Ecriture appelle la *Grande-Mer*. C'était la plus grande île de cette mer; elle avait 120 lieues de circuit, et était

très-fertile. On en tirait du vin excellent, de l'huile, du miel, de la laine, du cuivre et du cristal. L'air doux et pur qu'on y respirait avait une grande influence sur les mœurs des habitants, qu'on représentait comme livrés à la mollesse et à tous les plaisirs des sens. Vénus y était adorée plus particulièrement qu'en aucun autre lieu du monde. L'île avait reçu des colonies phéniciennes bien longtemps avant que des colonies grecques ne vinssent, postérieurement à la guerre de Troie, y former des établissements. Il y avait entre autres villes d'origine phénicienne, une place nommée *Citium*, dont le nom a servi en partie à motiver le rapprochement que l'on a établi entre le mot *Cethim* des écrivains sacrés et l'île de Chypre. L'île renfermait neuf villes assez considérables pour avoir chacune un roi. Ces rois furent d'abord tributaires de la Perse, ensuite d'Alexandre, et, après ce conquérant, des rois de Syrie. L'île passa des mains de ces derniers dans celles des Romains. Après la mort de saint Étienne, l'île de Chypre fut le refuge d'une partie des chrétiens qui quittèrent Jérusalem. Saint Paul et saint Barnabé y firent des prédications. Ce fut à Paphos, l'une de ses villes principales, qu'ils trouvèrent Bar-Jésu, juif magicien et faux prophète, qu'ils punirent en le privant de la vue, miracle qui causa la conversion du proconsul Serge Paul à la religion chrétienne.

Cibsaïm, ville lévitique de la tribu d'Éphraïm, au centre de la tribu.

Cilicie, province située sur la côte méridionale de l'Asie-Mineure, à l'E. de la Pamphylie, et séparée de la Syrie par le mont Amanus. Entrecoupée de hautes montagnes, la Cilicie renfermait partout à l'E. de grandes plaines et des vallons d'une extrême fertilité, qui donnaient en abondance des grains de toute espèce, des fruits et des raisins. Un certain *Cilix*, phénicien, vint s'y établir à la tête d'une colonie considérable ; ce serait de lui que l'île aurait reçu son nom. Les Ciliciens s'étendaient jusque dans la Cappadoce. Pendant longtemps le pays forma un royaume ; au temps de Cyrus, on y voit régner un prince nommé Syennesis. Elle fut assujétie aux Perses, et gouvernée par des satrapes ; et sur les flottes persanes se trouvaient beaucoup de matelots ciliciens. Soumise par Alexandre, la Cilicie passa de ses mains dans celles des rois de Syrie, dont elle forma une province. Sous les Romains, elle conservait encore quelques princes particuliers, quoique ceux-ci y envoyassent des gouverneurs. Cicéron, l'un d'eux, fut obligé de faire la guerre aux peuples des montagnes, et Pompée de combattre ses pirates, qui infestaient les mers et portaient la dévastation et la ruine jusque sur les côtes de l'Italie. On divisait la Cilicie en deux parties, la *Cilicia trachea* ou la *Cilicie montueuse*, et la *Cilicia campestris* ou la *Cilicie des plaines*. *Tarse*, la patrie de l'apôtre saint Paul, ville considérable, riche et magnifique, sur le Cydnus, en était la capitale. Cette province forme actuellement la partie orientale de la *Caramanie*. On donnait le nom de *mer de Cilicie* et de *Pamphylie* à la partie de la mer Méditerranée qui baigne les côtes de ces deux contrées de l'Asie-Mineure.

Cina, ville de la tribu de Juda, vers son extrémité méridionale ; peut-être la même que *Cenni*.

Cinéens, peuple issu de Cin, et vivant au S.-E. de la terre de Chanaan vers le pays des Moabites. Ce peuple fit occasionnellement cause commune avec les Amalécites contre les Israélites. Ses demeures étaient au milieu des rochers ; cependant Héber-le-Cinéen s'était séparé du corps de la nation, et était venu s'établir à la tête d'une colonie sur le territoire de la tribu de Nephthali, non loin de Cadès, dans une vallée appelée Sennim.

Cison, rivière auprès de laquelle Sisara fut mis en déroute. Elle coulait de l'E. à l'O., en traversant la plaine d'Esdrelon, et se jetait dans la mer Méditerranée, au N.-E. du mont Carmel. Ce fut en partie la limite des conquêtes de Téglath-Phalasar en Israël. En été, le Cison n'est qu'un ruisseau insignifiant ; mais dans la saison des pluies, il se change en un torrent large et impétueux. Ce fut probablement dans une circonstance de cette nature que les troupes de Sisara furent submergées dans ses eaux.

Citerne. C'était une vieille citerne abandonnée où Joseph fut précipité par ses frères ; elle était dans la tribu de Zabulon, au N.-O. de Béthulie.

Coa, lieu où il paraît que l'on élevait des chevaux de prix, et d'où Salomon en fit venir pour son usage. On donne, relativement à ce nom, diverses interprétations : aux yeux des uns, *Coa* serait l'île de *Cos* ; d'autres y voient une ville de l'Arabie, d'autres encore une de l'Egypte ; mais D. Calmet présente ce mot comme un mot hébreu de l'espèce de ceux que l'on nomme *appellatifs*. Cependant Ptolémée place une ville de *Coa* dans l'Arabie heureuse.

Cocyte, rivière de l'Épire, en Grèce, au N.-O. de l'Achéron, auquel elle vient se mêler, et dont elle partage la célébrité dans les traditions païennes. Son nom est tiré d'un mot grec qui signifie *gémir*. Le Cocyte entourait, disait-on, le Tartare, et ne se grossissait que des larmes des malheureux qui, après leur mort, erraient sur ses rivages pendant cent ans faute de sépulture.

Colline de Dieu, située sur la frontière du pays des Philistins, et où se tenait une garnison composée de gens de cette nation.

Colline de l'Aquéduc, sur le bord de la vallée qui conduit à Gabaon, dans la tribu de Juda, et où Joab poursuivit Abner, après avoir tué son frère Azaël.

Colosse ou Conos, ville de la Phrygie, située à l'endroit où le Lycus se perd sous terre pour ne reparaître qu'à cinq stades de là, et se jeter bientôt après dans le Méandre. Du temps de saint Paul, le christianisme y fit de grands progrès : l'épître que le saint apôtre adresse de Rome à ses habitants en l'an 62 en fait foi. Colosse fut détruite par un tremblement de terre en même temps que Laodicée et Hiérapolis, peu après que saint Paul eut écrit cette épître. Elle

fut, il est vrai, rebâtie; mais depuis longtemps elle est en ruines.

Coo ou Cos. Voy. *Cos.*

Corinthe, auparavant *Ephyra*, une des villes les plus importantes de l'ancienne Grèce, située sur la pente d'une colline d'où elle dominait l'isthme de son nom et deux mers, le golfe Saronique à l'E., et le golfe de Corinthe à l'O. La position élevée de sa citadelle, l'*Acro-Corinthe*, au S. de la ville, avait donné lieu à ce proverbe, d'un fréquent usage dans l'antiquité : *Non cuivis homini contingit adire Corinthum;* il n'est pas permis à tout le monde d'aller à Corinthe. Cette citadelle était située par 37° 53' lat. N. et 20° 32' long. E. de Paris. Le voisinage des deux mers donnait à Corinthe le moyen de faire un commerce immense; son port était *Cenchrées*, sur le golfe Saronique. Elle implantait ses colonies dans les pays qu'elle visitait. Les côtes de la Thrace, celles de l'Épire, de l'Italie et de la Sicile en reçurent plusieurs. Près de la ville, on célébrait les jeux isthmiques, qui attiraient un grand concours de monde venu de diverses parties de la Grèce. Corinthe fut détruite l'an 146 avant Jésus-Christ par le consul Mummius, qui fit transporter à Rome une partie de ses richesses; mais César la releva, et y envoya une colonie romaine, qui prit le nom de *Colonia Laus Julia Corinthus*, et elle devint le siége du proconsul d'Achaïe. Aujourd'hui, sous le nom de *Corinthe*, cette antique cité, si riche et si florissante, ne se compose plus que de quelques habitations éparses entremêlées de nombreuses ruines. Saint Paul y vint prêcher ; il a écrit deux épîtres particulièrement adressées à l'*Église de Corinthe. — Corinthiens*, habitants de la ville et du territoire de Corinthe.

Corozaïm, petite ville située sur la rive septentrionale de la mer de Galilée, et qui, plus tard, reçut le nom de *Julias*, que lui donna Hérode en l'honneur de la femme de Tibère.

Cos ou Coo, petite île de la mer Égée, à l'entrée du golfe Céramique, au S.-O. d'Halycarnasse et au N.-O. de Cnide. Elle était généralement connue dans l'antiquité pour ses vers à soie; on y cultivait aussi beaucoup la vigne, qui produisait d'excellents vins. Aujourd'hui *Stanchio*.

Crète, actuellement *Candia*, grande île oblongue, située à l'extrémité méridionale de la mer Egée, et s'étendant du 21e au 24e degré de long. E. de Paris, et du 34e 58 minutes au 35e degré et demi seulement de lat. N., entre les terres de la Grèce européenne et de la Grèce asiatique. Cette île montueuse, et où dominait le célèbre mont Ida, avait un sol fertile, abondant en vin, en huile, en blé et autres produits. Sa population était nombreuse, et elle passait pour avoir renfermé cent villes. La Crète fut d'abord habitée par des *Telchines*, qui paraissent être venus de l'Asie-Mineure ou de la Syrie. Ces peuples prirent ensuite le nom de *Curètes*. Les Phéniciens firent aussi plusieurs établissements dans la Crète, et la mythologie de cette île porte en effet des traces évidentes d'une origine phénicienne. Le culte d'Hercule s'y était naturalisé, et la fable de l'enlèvement d'Europe, dont la Grèce lui devait la connaissance, venait certainement (Heeren., *Com. et Politiq. des Peupl. de l'Antiq.*, t. II, p. 43, tr. f.) de la Phénicie. L'île de Crète reçut aussi plusieurs colonies de la Grèce. Ses villes principales étaient : *Cnossus*, la patrie d'Épiménides; *Cydonia* et *Gortyna*, auprès de laquelle était le fameux labyrinthe, que l'on croit retrouver dans une carrière du mont Ida. — *Crétois*, habitants de l'île de Créte; ils passaient pour menteurs. On connaît ces mots d'un poète crétois de l'antiquité qui, dit saint Paul, passait pour un de leurs prophètes : *Les Crétois sont toujours menteurs; ce sont de méchantes bêtes qui n'aiment qu'à manger et à ne rien faire.* Ils avaient, au temps du saint Apôtre, conservé le même caractère.

Cutha, pays d'où Salmanasar tira des colonies pour remplacer, dans le royaume d'Israël, les captifs qu'il en avait arrachés. On a placé ce pays dans la Susiane, où on voit quelque temps après, suivant l'histoire d'Esther et de Mardochée, des Juifs établis et fixés. On l'a aussi reculé jusque dans le pays des Scythes: mais la première de ces deux conjectures nous paraît la plus vraisemblable. —*Cuthéens*, habitants de Cutha.

Cyrène, aujourd'hui *Grennah*, ville située sur un plateau à environ 4 lieues de la mer, par 32° 50' lat. N., et 19° 28' long. E. de Paris, dans la Lybie propre, autrefois une des plus grandes et des plus commerçantes de l'Afrique : son port était *Apollonia :* Cyrène était la capitale de la *Cyrénaïque*, et la principale des cinq villes qui firent donner à cette contrée le nom de *Pentapole*. Son origine était grecque; elle avait été fondée 631 ans avant notre ère, par une colonie sortie de l'île de Théra dans l'Archipel. Pendant longtemps elle forma un royaume, puis elle devint république; alors son territoire s'étendait beaucoup vers le S. Elle eut assez de force pour lutter contre Carthage; mais elle subit la domination des Ptolémées d'Égypte, et enfin devint province romaine. Au liv. IV *des Rois,* aussi bien que dans les prophéties d'*Amos*, il semble que *Cyrène* ait été soumise à la domination des rois d'Assyrie, puisqu'il y est dit qu'on y transporta des habitants captifs d'Israël; mais il est probable que le nom hébreu, rendu dans la traduction de la *Bible* par le nom de *Cyrène*, et dans la version d'autres interprètes par le mot *Kir*, est tout-à-fait autre que celui de la ville de *Cyrène*, et qu'il faut chercher le lieu indiqué dans les pays qui composaient l'ancienne Assyrie. Les lettres et les arts florissaient à Cyrène. Eratosthène, l'astronome et le géographe, Carnéades le philosophe, et le poète Callimaque, étaient natifs de cette ville. Les Juifs y étaient nombreux : en s'emparant de Jérusalem, Ptolémée Soter en avait emmené à Alexandrie un grand nombre dont beaucoup ne restèrent pas dans cette ville, mais se répandirent dans le nord de l'Afrique et surtout à Cyrène. Simon, qu'on força à porter la croix de Notre-Seigneur, lorsqu'on menait celui-ci au supplice, était né parmi les Juifs de Cyrène. La Cyrénaïque était un

pays fertile et riant; il produisait, par un climat excessivement doux, des grains, des orangers, des oliviers, des vignes; et une de ses plantes, que l'on paya quelquefois à Rome au poids de l'or, tant elle était précieuse, était le *sylphium*. Enfin tel est l'ensemble des beautés que présente cette contrée, bordée cependant par les arides déserts de sable de la Lybie, que les anciens y placèrent le *jardin des Hespérides*. Les cinq villes de la Pentapole étaient avec *Cyrène*, *Ptolémaïs*, *Barce*, *Teuchira* ou *Arsinoë*, et *Bérénice*. — *Cyrénéens*, habitants de Cyrène et de la Cyrénaïque; ils passaient pour être très-adonnés au luxe et à la volupté; aussi ne purent-ils, comme on l'a remarqué (Pacho, *Voyage dans la Cyrénaïque*), supporter le poids de la liberté, qui cependant s'offrit bien souvent à eux.

D

Dabereth, ville lévitique de la tribu d'Issachar, sur les confins de celle de Zabulon, au pied du mont Thabor.

Dabir, Cariathsenna ou Cariath-Sepher, ville lévitique de la tribu de Juda. On l'avait nommée *Cariath-Sepher*, ou *ville des lettres*, soit parce que cette ville, étant le dépôt des archives du peuple, avait par ce motif acquis une importance toute particulière, soit parce que ce fut là que les premières écoles furent établies. Elle était peu éloignée de la ville d'Hébron; elle fut, comme elle, dévastée par Josué, et vit toute sa population, qui appartenait à la race des géants, passée au fil de l'épée, sans qu'il en restât rien. Son roi avait été un des cinq princes amorrhéens qui avaient opposé le plus de résistance à Josué. Il paraît que, malgré cet épouvantable désastre, Dabir se releva promptement de ses ruines et que quelques restes de la race des géants continuèrent de l'habiter; car, après la mort de Josué, Othoniel s'en empara de nouveau au nom de Caleb.

Dabir, ville de la tribu de Gad, située près du confluent de la rivière de Jaser et du Jourdain.

Dadan. Un des fils de Chus, qui pourrait bien être le *Dan* ou *Vadan* d'Ézéchiel, et dont la descendance aurait occupé l'extrémité S.-O. de l'Arabie. Voy. *Arabie*. Il y avait un autre *Dadan*, petit-fils d'Abraham et de Céthura, dont la postérité a dû se confondre avec les peuples de l'Idumée.

Dalmanutha, ville située dans un petit pays du même nom à l'orient de la mer de Galilée, dans la demi-tribu de Manassé, près de *Magedan*, avec laquelle on l'a confondue. Ce fut là que les pharisiens et les saducéens vinrent au-devant de *Jésus-Christ*, et lui demandèrent de leur faire voir quelque prodige dans le ciel; mais Jésus leur répondit qu'il ne leur en serait pas donné d'autre que celui du prophète Jonas. Cette ville fut entièrement détruite par les Romains.

Dalmatie, partie de l'Illyrie romaine. Elle s'étendait le long de la mer Adriatique, entre la Macédoine, la haute Mésie et la Liburnie. On la connaît encore à présent sous le même nom. C'est un pays montueux où l'on trouvait cependant sur le bord de la mer quelques villes importantes. Les plus considérables étaient *Delminium*, la capitale du pays; *Epidaurus*, et *Salone*, aujourd'hui en ruines, mais célèbre par la retraite de Dioclétien, lorsque ce prince eut abdiqué l'empire. Tite, disciple de saint Paul, vint en Dalmatie pour y enseigner l'Évangile.

Damas. Une des villes les plus remarquables du monde entier pour son antiquité, puisqu'elle existait déjà au temps d'Abraham. Elle est située par 33° lat. N., et 34° 53' long. E. de Paris, dans une plaine immense qui s'étend au pied de l'Anti-Liban sur le *Chrysorrhoas*, le *Baradi* d'aujourd'hui, qui, par ses branches diverses, représente l'*Abona* et sans doute aussi le *Pharphar* de la Bible. Sa position est tellement riante que son territoire passe chez les Orientaux pour avoir été le siége du *Paradis-Terrestre*. A cet avantage, Damas en réunissait d'autres; elle avait acquis, dès la plus haute antiquité, une très-grande renommée pour son industrie, son commerce, ses richesses et sa puissance. Jérémie la dit *belle* et l'appelle *ville de délices*, et Ézéchiel parle de son trafic avec Tyr, où elle portait des ouvrages variés et d'immenses richesses, du vin excellent et des laines d'une couleur vive et éclatante. Il faut croire, d'après cela, que Damas était un grand centre de commerce, un lieu de ralliement pour les caravanes qui parcouraient à longues journées les déserts de l'Arabie ou les riches contrées situées au N et à l'E. de cette ville. Sa position semble l'avoir protégée, et lorsque tant de villes ont disparu, Damas a duré jusqu'à nous et s'est maintenue une des villes les plus florissantes du Levant. Sous la domination des Perses et des Séleucides, elle conserva son éclat; sous les Romains, elle fleurit encore. Julien l'appelait *l'œil de tout l'Orient*. Dioclétien y avait établi, suivant la Chronique de Malala, plusieurs ateliers d'armes, et c'est depuis lors que la réputation des ouvrages d'acier et de lames d'épées, appelés *damas*, et fabriqués dans la ville, a commencé. C'est aussi de cette ville qu'est venue la fabrication de cette espèce d'étoffe si riche, connue également sous le nom de *damas*, et que l'on y faisait avec la plus grande perfection. Damas fut la résidence des rois de Syrie, dont il est fait mention dans l'Ancien Testament; elle était alors considérée comme la capitale de la Syrie, et tout le district qui l'avoisine avait reçu d'elle le nom de *Syrie de Damas*, pour distinguer cette partie de la Syrie de toutes les autres. David profita de ce que les Syriens de Damas avaient prêté leur assistance à Adérezer, roi de la Syrie-Soba, pour placer garnison dans la ville, soumettre toute la Syrie et la rendre tributaire. Avec les rois d'Israël, Damas recouvra son indépendance; cependant elle tomba entre les mains des rois de Juda, auxquels Jéroboam II, roi d'Israël l'arracha. Vers ce même temps les entreprises des Assyriens s'étendirent, non seulement sur le royaume d'Israël,

mais encore sur la Syrie. Damas fut prise, pillée, incendiée et ses habitants transférés par Téglath-Phalasar à *Cyrène*, suivant quelques versions, et à *Kir*, suivant d'autres. Rasin, alors roi de Syrie, fut tué. Damas s'était cependant relevée de ce désastre, lorsque Nabuchodonosor y porta le fer et le feu. Ses campagnes furent entièrement dépouillées par Holoferne de leurs moissons, de leurs arbres, de leurs vignes, que le général, aussi cruel que son maître, n'épargna même point. Damas avait été puissante et riche; plusieurs fois elle avait agi contre le peuple de Dieu, de là les prédictions des Prophètes contre elle. Sous les Séleucides, elle devint la capitale de la Célé-Syrie, mais avant la domination romaine, il paraît qu'elle tomba au pouvoir des Arabes; car on voit un des princes de ces derniers, Aretas, avoir à Damas un gouverneur qui régissait la province en son nom. Ce fut ce gouverneur qui fit enfermer S. Paul dans une prison, d'où le saint Apôtre put cependant s'échapper en descendant dans une corbeille. Damas avait une synagogue de Juifs, et S. Paul, dont la merveilleuse conversion eut lieu dans cette ville, y prêcha l'Évangile, mais ce fut ce qui lui attira l'inimitié de beaucoup de Juifs, et ce qui causa sa détention. Dans le VIIe siècle, elle fut pendant quelque temps la résidence des califes. Voici ce que rapporte, de son aspect actuel, un voyageur qui l'a récemment visitée, M. J. Buckingham. (Voy. *parmi les tribus arabes*, 1825). « La longueur de cette ville paraît être de trois milles et sa largeur de deux; elle s'étend sur la ligne orientale d'une belle plaine, sur un site uni, auprès d'une chaîne de collines qui se prolonge au N.-O., et la plaine s'agrandit à perte de vue. Les bâtiments de Damas étant construits, le bas en pierres et le haut en briques jaunes, tandis que les édifices publics sont peints des plus riantes couleurs, l'aspect de la ville est ravissant. Au centre se trouvent le château, entouré de murailles et la grande mosquée, édifices imposants par leur magnificence. Les nombreux minarets qui s'élèvent dans tous les quartiers donnent à la cité un caractère particulier d'élégance. Les jardins qui l'entourent du côté du N., ses plantations d'oliviers et ses longues avenues au midi, ses nombreux villages à l'E., le grand faubourg de *Salehyah* à l'ouest, tout cela joint aux sombres et hauts cyprès, aux peupliers élancés, aux champs de blés et aux rivières et ruisseaux qui fertilisent le sol, présente un paysage enchanteur et digne de l'imagination descriptive d'un conteur arabe. » Il ne faut donc pas s'étonner qu'on y ait placé le *Paradis Terrestre*. La population de Damas est estimée être d'environ cent dix mille âmes.

Damna ou Remmon. Voy. *Remmon*.

Dan, une des douze tribus d'Israël, formée de la postérité de Dan, cinquième fils de Jacob. Elle occupait sur le bord de la mer, entre le pays des Philistins et les tribus de Siméon, de Benjamin et d'Éphraïm, un des meilleurs cantons de la Palestine, qui, par sa position, leur offrait en outre le moyen de se livrer à la navigation; et, en effet, ils possédaient les ports de Joppé et de Jamnia. Ils eurent, lors de leur établissement dans le pays, beaucoup à souffrir de la part des Amorrhéens, qui, réfugiés dans leurs montagnes, ne cessaient de les harceler. Moïse avait prédit que Dan serait comme un *lion*, pronostic que justifia la bravoure des Danites; ils prospérèrent. A l'époque du dénombrement fait par Moïse, le nombre des hommes propres au combat s'élevait à 62,700; dans la suite, il augmenta à un tel point, que les Danites se trouvèrent trop à l'étroit, et qu'une partie d'entre eux alla former au nord de Nephthali une colonie importante.

Dan (camp de), lieu situé entre Saraa et Esthaol, d'où partirent les 600 Danites qui vinrent de là à Cariathiarim, derrière laquelle ils plantèrent leurs tentes, et se dirigèrent ensuite au nord vers Laïs, où ils s'établirent. Depuis cette époque, on a continué d'appeler ce lieu le *Camp de Dan*.

Dan, dans le pays de Rohob, au N. de la tribu de Nephthali, sur le petit Jourdain. Cette ville, colonie des Danites, se nommait auparavant Laïs; elle était fort éloignée de Sidon. Sans aucun commerce avec qui que ce fût, et tout-à-fait isolés, les habitants y jouissaient d'une paix profonde; leur pays était étendu, riche et très-fertile. Tel fut du moins le rapport qu'en firent les envoyés de Dan, chargés d'aller l'explorer, rapport à la suite duquel six cents hommes de Saraa et d'Esthaol quittèrent leur patrie pour venir prendre possession de Laïs et de son territoire. Ils passèrent par Cariathiarim, où ils formèrent un *camp;* puis, traversant la montagne d'Éphraïm, ils se dirigèrent au N. Les habitants de Laïs, qui ne s'attendaient point à leur arrivée, ne purent se défendre; ils furent néanmoins passés au fil de l'épée, et leur ville fut brûlée; mais les Danites s'aperçurent bientôt de leur faute, ils rebâtirent la ville, et à son nom de *Laïs* substituèrent celui de *Dan*. En raison de sa position sur l'extrême frontière d'Israel, au N., cette ville est souvent citée dans l'Écriture pour indiquer la limite du pays de ce côté. Il y avait dans les environs un bois qu'on nomma *bois de Dan;* et sur les hauts lieux voisins, Jéroboam éleva un des deux veaux d'or qu'il avait fait fabriquer pour les exposer à l'adoration du peuple; il avait placé l'autre à Béthel. Quant à ses vicissitudes politiques, cette ville, qui paraît avoir joui de quelque importance, subit le même sort que celles de Nephthali, dans la guerre d'Israël contre Benadab; elle fut prise, et sans doute qu'une partie de ses habitants fut depuis transférée en Assyrie, comme le furent ceux des autres villes de la même contrée..

Dan, que quelques versions écrivent *Vadan*, pays de Dadan, situé dans la partie S.-O. de l'Arabie.

Dan, nom de l'une des portes de Jérusalem du côté de l'orient.

Danna, ville de la tribu de Juda, vers la frontière de Siméon.

Daphca, septième station des Hébreux dans le désert.

Ils arrivèrent à Daphca en venant du désert de Sin; de là ils se rendirent à Alus.

Daphné, faubourg de la ville d'Antioche, qui en avait reçu le nom d'*Épidaphne*. Ce fut là que se réfugia le grand-prêtre Onias, supplanté par Ménélaüs, mais il y périt bientôt de la main d'Andronique, qui avait été gagné par ce dernier.

Daphnis, fontaine située vis-à-vis Rebla, sur la frontière d'Israël, au nord de Nephthali.

Datheman, forteresse du pays de Galaad, où les Juifs, persécutés par les habitants du pays, qui voulaient les exterminer, vinrent chercher asile, et d'où ils implorèrent le secours de Juda Machabée; elle était située sur la frontière orientale de la tribu de Gad.

Debbaseth, ville de la tribu de Zabulon, sur la limite S.-E. de cette tribu.

Debera, ville située sur la limite N.-E. de la tribu de Juda.

Deblatha ou **Deblathaïm**, ville située dans un désert dépendant de la tribu de Ruben, non loin de l'Arnon.

Deblathaïm ou **Deblatha**. Voy. *Deblatha*.

Décapole, réunion de dix villes situées particulièrement vers le bord du Jourdain et de la mer de Galilée, contrée que Jésus-Christ a souvent parcourue, et où il a fait plusieurs miracles. Ces dix villes n'étaient point occupées par des Juifs; elles étaient peuplées en partie de Syriens et en partie de Grecs, et étaient dans une situation politique autre que celle des autres villes de la Palestine. Elles jouissaient, sous l'administration immédiate des Romains, de plusieurs priviléges particuliers. *Bethsan*, ou *Scythopolis*, passe pour avoir été la principale d'entre elles. *Gerasa* (Dsierès), *Gadara*, et même *Philadelphie* (Amman), en étaient également. Leurs ruines magnifiques, qui ne le cèdent en rien à celles de Palmyre, les débris de leurs temples, de leurs colonnades, de leurs amphithéâtres, montrent, d'après le rapport des voyageurs Seetzeen, Burckard, Banks et Buckingham, quelles furent dans l'antiquité leur grandeur et leur richesse. Outre ces villes, Pline (V, 18) cite comme étant comprises dans la Décapole, les villes de Damas, de Raphana, de Hippos, de Dium, de Pella et de Canathe; d'autres auteurs indiquent quelques lieux différents de ceux-ci, en sorte qu'il règne de l'incertitude sur le fait même de la réunion de quelques-uns d'entre eux à la Décapole.

Decla, un des fils de Jectan, dont la postérité s'établit en Arabie.

Dedan ou **Dedanim**, peuple de l'Arabie soumis aux menaces des prophètes. Ce peuple était d'origine iduméenne, si l'on en croit Jérémie et Ézéchiel; et cependant plusieurs auteurs, judicieux critiques, l'ont placé dans le golfe Persique, à l'une des îles Bahrein ou l'une des îles voisines (Heeren, *Comm. et Politiq. des Peupl de l'Antiq.*, t. II, p. 270, traduct. franç. d'Assemanni, *Bibl. orient.*, t. III), position très-éloignée de l'Idumée, dont la limite orientale ne s'étendait guère au-delà du 34e degré de long. Quoi qu'il en soit, les *Dédanites* formaient une population très-commerçante, dont le trafic avec Tyr était considérable, car ils venaient par caravanes jusque sur les marchés de cette ville, apporter de l'ivoire, de l'ébène et de magnifiques housses de chevaux, produits sans contredit étrangers à leur pays, mais qu'ils recevaient de nations plus éloignées par les différents ports de l'Arabie. Isaïe, menaçant l'Arabie de l'invasion des conquérants étrangers, ne manque pas de faire voir que le commerce qui forme la vie de ces populations, et entre autres de celles de Dedan, sera anéanti.

Dedanim ou **Dedan**. Voy. *Dedan*.

Delean, ville de la tribu de Juda, au sud de *Lachis*.

Délos, la plus petite des îles Cyclades. Elle était autrefois célèbre pour le culte que l'on rendait à Apollon, qui y était né, et en l'honneur de qui on y célébrait des fêtes où l'on se rendait de toutes les parties de la Grèce. Ce fut dans cette île que les Grecs placèrent le trésor commun. Après la destruction de Corinthe, Délos fit un commerce considérable. La mention particulière qui en est faite au livre des *Machabées* prouve qu'elle n'était point alors sans importance. Cette île et celle de Rhenée, qui en est voisine, sont appelées aujourd'hui les deux Délos.

Denaba, ville de l'Idumée, capitale des rois du pays, ou du moins résidence indiquée de Bala, l'un d'eux; Adrichomius croit qu'elle devait se trouver vers la source du torrent d'Égypte.

Derbe, petite ville de la Lycaonie, sur la limite de l'Isaurie, où saint Paul et saint Barnabé se retirèrent lorsqu'ils furent forcés à quitter Icone, ce qui ne les empêcha cependant pas d'y retourner. Gaius, un des disciples de saint Paul, était natif de cette ville, qui fut aussi la patrie de saint Timothée.

Désert, mot qui dans l'Écriture désigne un lieu inculte, un peu montagneux. Les déserts prennent en général leur dénomination des villes qui en sont voisines. Quant au mot *désert* employé seul, et d'une manière absolue dans la *Bible*, il indique en général le désert de l'Arabie entre la mer Rouge, les montagnes de Galaad et l'Euphrate; souvent il s'applique seulement à la portion du désert parcourue par les Hébreux à leur sortie de l'Égypte.

Dessau, forteresse située dans le voisinage de Jérusalem, et où se rendirent par l'ordre de Judas Machabée, les Juifs effrayés de l'arrivée de Nicanor.

Dibon, ville située dans un pays fertile et riche en pâturages, au N. de l'Arnon, assignée aux enfants de Gad, rebâtie par eux, et entrée depuis sans doute dans le partage de la tribu de Ruben. Dibon, aujourd'hui *Diban*, a été le sujet des prédictions faites contre Moab; on y voit encore quelques ruines.

Dibon ou **Dimona**, ville située au S. de la tribu de Juda, peut-être à l'O. de Cabséel.

Dibongad, la trente-sixième station des Israélites dans

le désert; elle était située dans la Moabitide, entre le torrent de Zared et l'Arnon.

Diévéens, peuple originaire de la Chaldée, et établi sur les terres de Juda après la translation de la population Israélite de ce pays dans l'empire Chaldaïco-Babylonien. Ils s'opposèrent à la reconstruction du temple.

Dimona ou Dibon. Voy. *Dibon*.

Dinéens, peuple sorti originairement des terres de l'empire Chaldaïco-Babylonien, et établi dans la Judée lors de la captivité des Israélites. Ils s'opposèrent à la reconstruction du temple.

Doch, petit fort construit auprès de Jéricho, par Ptolémée, gouverneur de cette ville, qui y attira Simon Machabée et ses deux fils par trahison, et leur ôta la vie.

Dodanim, nom de l'un des quatre fils de Javan, que les uns ont fixé dans la Doride et l'île de Rhodes, et que d'autres ont transporté en Épire, vers le lieu où depuis s'éleva Dodone et son temple.

Dommim, pays dépendant de la tribu de Juda, vers la source du torrent appelé *Sorec*, entre les villes de Socho et d'Azeca. Ce fut près de là que David tua le géant Goliath.

Dor ou Dora, ville maritime de la Samarie dans la demi-tribu O. de Manassé, ville royale avant l'arrivée des Hébreux, et capitale d'un district situé entre le mont Carmel et Césarée. Lorsque la tribu prit possession du pays, elle sut en ménager les habitants et se contenter de les rendre tributaires. Ce fut dans cette ville que se retira Tryphon, poursuivi par Antiochus, qui investit la ville par terre et par mer, à la tête d'une armée de 128,000 hommes et d'une flotte nombreuse, sans pouvoir parvenir, malgré cela, à s'emparer de cet ambitieux révolté.

Dora ou Dor. V. *Dor*.

Dothan ou Dothaïn. V. *Dothaïn*.

Dothaïn ou Dothan, lieu où Joseph fut vendu par ses frères. Il appartenait à la tribu de Zabulon, et était situé à peu de distance au N. de Samarie, auprès de la célèbre vallée de Jezrahël, à laquelle il a aussi en partie donné son nom, car la *Genèse* l'appelle *plaine de Dothaïn*.

Duma, nom du sixième fils d'Ismaël, lequel fonda la ville de *Duma*, capitale de la contrée de Seïr. La version des Septante traduit ce mot par Ἰδουμαῖα, *Idumée*.

Dura, plaine située dans la province de Babylone, et où Nabuchodonosor fit élever une statue d'or de 60 coudées de haut et de 6 de large, qu'il exposa à l'adoration de tous ses sujets. Ce nom de Dura ne serait-il pas celui de la ville de *Duraba*, placée par Ptolémée au N. de la Chaldée, sur la rive orientale de l'Euphrate?

E

Eau de Génésar ou lac de Génésareth, mer de Cénéreth ou de Cénéroth, mer de Galilée ou de Tibériade. V. *Mer de Cénéreth*.

Eau de contradiction, nom donné par Moïse aux eaux que Dieu fit couler à Cadès à la suite de la sédition du peuple.

Ecbatanes, ancienne capitale de la Médie, sur l'emplacement ou du moins très-près de la ville moderne d'*Hamadan*, au pied du mont Oronte, le mont Almend d'aujourd'hui (Mannert, t. V, p. 160). Ecbatanes était, à son origine, plutôt un château-fort qu'une ville; cependant elle ne tarda pas à devenir la demeure des anciens rois des Mèdes, et plus tard elle fut aussi, à certaines époques, celle de plusieurs des souverains de la Perse. Ce fut ainsi qu'elle se plaça au rang des premières villes de l'Asie. L'un des princes Mèdes, depuis vaincu par Nabuchodonosor, Arphaxad, en fit une ville très-forte; il y éleva des murailles de 70 coudées de largeur sur 30 de hauteur, protégées de distance en distance par des tours hautes de 100 coudées: ces tours étaient carrées, et sur chaque face elles avaient 20 pieds de largeur. Les portes de la ville étaient aussi élevées que les tours; quant à son intérieur, cette ville avait un palais dont la magnificence pouvait lutter avec celle des palais de Suse et de Babylone. Selon Polybe (X, 27), ce palais avait 7 stades de circonférence, et on y avait prodigué les richesses de toute nature. Toute la boiserie était en bois de cèdre ou de cyprès, et partout resplendissaient des plaques d'or ou d'argent; les tuiles étaient en argent: tout cela fut enlevé par Alexandre, Antiochus et Séleucus-Nicanor; et cependant Antiochus-le-Grand y trouva encore assez d'argent pour en faire frapper 4,000 talents en monnaie. Il ne reste plus rien aujourd'hui de ce palais si magnifique, et où tant de richesses étaient accumulées. Suivant MM. Porter (t. II, p. 103), et Morier (t. II, p. 267), qui en ont reconnu l'emplacement, la ville s'étendait du sommet d'une colline occupée par le fort dans une plaine des plus pittoresques, et arrosée par des eaux nombreuses qui descendaient de l'Oronte. M. Morier vit sur un rocher de cette montagne deux fragments d'inscriptions gravées en caractères cunéiformes, ressemblant aux inscriptions de Persépolis. Tout concourut à l'éclat que jeta la ville d'Ecbatanes: un sol fertile, un climat doux, le séjour d'une cour brillante, et surtout sa position sur une grande route commerçante qui menait de l'O. à l'E. de l'Asie; mais tout a changé, et c'est à peine si on retrouve encore à Hamadan quelques restes de cette opulente cité.

Édéma, ville de la tribu de Nephthali, sur la limite d'Aser.

Éden, pays appartenant à la Mésopotamie, et situé dans le pachalick actuel de Diarbékir, à l'O. du Tigre. Suivant Assemanni (*Bibl. orient.*, II, 224), ce serait le pays appelé aujourd'hui *Maadan*. On a cependant appliqué aussi cette dénomination, dans le prophète *Ézéchiel*, au port de l'Arabie Heureuse, nommé encore à présent *Aden*. —Selon les versions, autres que celle de Sacy, le prophète Amos parlerait aussi d'une ville d'Éden, mais différente de celle-ci; cette ville

aurait été située dans le Liban, auprès du fleuve *Adonis*.

Éden ou Paradis, où Dieu plaça, dès le moment de la création, Adam et Ève. Il en sortait un fleuve qui se divisait en quatre canaux : le *Phison*, qui coule autour du pays d'Hévilath; le *Géhon*, qui entoure le pays d'Éthiopie; le Tigre (*Hiddekkel*), qui se répand vers les Assyriens, et l'Euphrate (*Phrath*). Mais rien n'est plus incertain que la position de ce jardin de délices; elle a donné lieu à un nombre infini d'opinions. On l'a placé sur la terre et hors de la terre; on l'a transporté des régions glacées de la Suède aux climats étouffants de l'équateur, dans l'Inde, et même en Amérique. Cette question, d'une solution réellement difficile, sinon impossible, ne saurait avoir un terme qu'autant que l'on serait bien fixé sur le nom, la position et la correspondance de chacun des quatre canaux dont la *Genèse* fait mention. Voici les principales hypothèses qui ont été émises à ce sujet. Bochart et Huet, conservant, comme l'ont fait d'autres commentateurs, les noms du Tigre et de l'Euphrate, font du *Phison* la branche occidentale du Tigre, et du *Géhon* la branche orientale. Dans ce cas, le mot *Éthiopie*, version du mot *pays de Chus* de la *Genèse*, devrait être rendu par le nom moderne de *Khosistan;* et alors *Éden* serait dans le pays de Sennaar, pachalick actuel de Bagdad. — Reland et D. Calmet font correspondre le *Phison* au *Phase*, le *Géhon* à l'*Araxe*, et placent le pays d'*Hévilath* dans la *Colchide*, celui de *Chus* dans le pays des *Cosséens*, et *Éden* dans l'*Arménie*.— Leclerc (*Comm. in Pentat.*) adopte le *Chrysorrhoas* pour le *Phison*, l'*Oronte* pour le *Géhon*, et met *Éden* en Syrie, aux environs de Damas, où le reconnaissent d'ailleurs les mahométans. — Suivant Michaelis, le Géhon est l'*Oxus*, et le Phison est l'*Araxe;* Éden serait donc dans le lieu que couvre maintenant la mer Caspienne : opinion dont se rapproche, quant à *Éden*, M. Latreille (*Mém. sur divers sujets de Géogr. anc.*, Paris, 1819, in-8°), qui le place dans le *Mazanderan*, pays situé sur le bord de cette mer, prenant l'*Oxus* pour le Phison, le Géhon pour le fleuve *Tedzen*, le *Mardus* pour le *Hiddekkel*, et le *Phrath* pour le *Phase* ou l'*Araxe*. — M. Hartemann (*Auklar. über. Asien*, t. I, p. 3 seq.), reconnaissant le *Phase* dans le *Phison*, l'*Oxus* dans le *Géhon*, la *Colchide* dans le pays d'*Hévilath*, la *Bactriane* dans celui de *Chus*, range *Éden* dans la riche plaine de *Cachemire*, le paradis des Indous.—M. Battemann (*Erdk. des Morgenlands*, Berlin, 1803) fait correspondre *Éden* avec les Indes : pour cela, le *Bésynga* représente le *Phison;* le *Ganges*, le *Géhon;* l'*Indus*, le *Hiddekkel;* le pays d'*Ana*, celui d'*Hévilath;* enfin l'*Éthiopie*, celui de *Chus*. L'honneur de renfermer le Paradis Terrestre a encore été attribué à l'île de *Ceylan*, à la *Prusse* et même à la *Suède*. Au milieu des difficultés sans nombre qui surgissent de cette question, il est, comme on le voit, à peu près impossible d'avoir une opinion établie sur une base fixe et sûre.

Eder, ville située sur la limite de la tribu de Juda, vers l'Idumée, et confondue, non sans vraisemblance, avec celle d'*Adar*.

Edom, c'est-à-dire *roux*, dénomination très-fréquemment reproduite, soit seule, soit avec l'adjonction des mots *terre* ou *pays*, et qui désigne la contrée où s'établit la descendance d'Esaü, aussi appelé *Edom*. Cette contrée, dépendante de l'Arabie-Pétrée, était la montagne de Seïr, au midi de la terre de Chanaan. Là étaient fixés les Horréens, mais les enfants d'Esaü ou les exterminèrent ou les chassèrent, en sorte qu'ils devinrent les seuls maîtres du pays. On appela ce pays, non seulement *Edom*, mais encore *terre des enfants d'Esaü*, ou *montagne d'Esaü*, ou bien *Idumée* (Voy. *Idumée*); et ses habitants furent indifféremment nommés *enfants d'Esaü*, *Edomites* ou *Iduméens*. Le territoire d'Édom se borna, dans le principe, au pays compris entre les monts Seïr et Hor, et le désert de Sin. Plus tard il se prolongea vers le S. et l'E., il s'étendit jusqu'à la mer Rouge, jusqu'à Dédan, Bosra, et même jusque dans la terre de Hus. Il renfermait une immense étendue de déserts et quelques montagnes, parmi lesquelles le mont Hor. On y trouve aussi, au S. de la mer Morte, la *vallée des Salines*. Les habitants se livraient au commerce et à l'éducation du bétail. Leurs villes principales furent *Elath*, *Asiongaber*, *Avith*, *Théman*, *Bosra*, *Dédan*, *Duma* et *Séla* ou *Pétra*. Les Edomites passaient pour être braves : Jérémie leur donne l'épithète de *vaillants*. Leur sort, aussi bien que celui du pays, fut souvent le sujet des prédictions des prophètes. Ils étaient gouvernés par des rois, dont *la Genèse* et les *Paralipomènes* donnent la série, puis par des gouverneurs. Tout formidables qu'ils étaient, au dire du Psalmiste, ils furent vaincus par Saül; et David les dompta entièrement. Leur pays devenait une acquisition importante pour le royaume d'Israël, puisqu'elle lui livrait deux ports sur la mer Rouge, Elath et Asiongaber, dont Salomon tira un si grand parti. Sous ce prince, il y eut bien quelques soulèvements, mais ce ne fut que sous Joram, roi de Juda, que l'affranchissement du joug étranger fut complet, et que la royauté fut rétablie. Amasias, roi de Juda, reprit cependant la forteresse de *Jectehel*, après avoir remporté sur les Iduméens un magnifique triomphe; et Azarias, selon le *livre des Rois*, ou Osias, suivant les *Paralipomènes*, reprit Elath et la rebâtit. Victorieux à leur tour, les Edomites s'allièrent avec les Chaldéens contre les Israélites; ce fut alors qu'ils donnèrent à leur territoire une si grande extension, que non seulement ils possédèrent Dédan, Elam, Bosra et la terre d'Hus, mais, au temps de l'exil des Israélites, ils s'emparèrent encore des terres méridionales de la Judée, et de plusieurs places, entre autres de celle d'*Hébron*, que dans la suite Judas Machabée leur arracha. Jean Hyrcan les assujétit entièrement, et leur pays fut alors incorporé au royaume de Judée, et passa avec lui sous la domination romaine. Des rois Iduméens s'assirent sur le trône de Judée : Hérode-le-Grand, et les deux Hérode Antipas, étaient, en effet, issus de ce pays.

Edraï, ville de la demi-tribu E. de Manassé, dans l'ancien pays de Basan, dont elle était une des deux villes principales, et où se livra la bataille qui fit perdre la couronne et la vie au roi Og, et détermina la soumission de tout le pays de Galaad et de Basan aux Israélites. Ses habitants passaient pour appartenir à la race des géants. Elle était située à l'O. de Bostra, sur une montagne. C'est aujourd'hui le village de *Draa*, dans l'ancienne Auranitide ; on y voit quelques ruines.

Edraï, ville de la Galilée Supérieure, tribu de Nephthali, au S.-E. de Cédès.

Eglon, ville de la tribu de Juda, dont le roi fut un de ceux que défit Josué. Elle était située au N.-O. d'Hébron ; on la nomme encore aujourd'hui *Églon*; on y voit des ruines.

Egypte, *pays* ou terre d'Egypte, dont le nom se reproduit à tout instant dans l'Écriture, *terre de Mesraïm* ou *Cham*, *maison de l'esclavage* ou *de la servitude d'Israël*, contrée étendue, située au N.-E. de l'Afrique, séparée de l'Asie par l'isthme de Suez, que le prophète Isaïe appelle *langue de la mer d'Égypte*, et à l'extrémité orientale de laquelle coule le fleuve ou torrent d'Egypte, et par la mer Rouge ; et bornée au S. par l'Éthiopie, au-dessus de l'Egypte, à l'O. par les déserts de la Libye, et au N. par la mer Méditerranée. Le Nil l'arrose, d'une extrémité à l'autre, sur une longueur de sept degrés et demi. Comme les rives de ce fleuve sont bordées à l'E. et à l'O. du 24e au 30e degré par des chaînes de montagnes, la chaîne arabique et la chaîne libyque, ce fleuve coule à travers une vallée quelquefois excessivement resserrée : de là le nom de *vallée du Nil*, donné à une grande partie de la contrée qu'il parcourt. Le Nil sort des montagnes de l'Abyssinie, et procure à l'Égypte, dans ses débordements périodiques, une extrême fertilité, en répandant sur les terres le limon qui les féconde, voy. *Nil* ; bienfait d'autant plus précieux pour cette contrée que l'on y passe souvent toute une année sans pluie. L'industrie de l'habitant a su tirer parti de sa position, en creusant des canaux artificiels qui permettent aux eaux du Nil de s'étendre plus au loin sur les terres, et d'y déposer le limon dont elles sont chargées. L'antiquité avait pris soin aussi de construire des réservoirs qui, destinés à recevoir le trop-plein des eaux, venaient au secours de l'agriculture, lorsque l'inondation trop abondante menaçait de submerger tout-à-fait le pays. Le lac Mœris fut le plus beau monument de ce genre. Au moyen des dépôts, laissés annuellement par le Nil, les champs de l'Egypte jouissaient d'une fertilité extraordinaire, pourvu toutefois que les eaux ne se portassent pas à un niveau trop élevé, ou ne fussent pas au dessous du niveau déterminé, et dont la mesure, conservée avec le plus grand soin à Memphis, comme on la garde encore aujourd'hui au Caire, permettait de préjuger l'importance de la récolte de chaque année. Ce niveau devait être, selon Pline, de seize coudées, la coudée valait un pied et demi. Le sol de l'Egypte, dit Hérodote, ne ressemble en rien, ni à celui de l'Arabie, qui était limitrophe, ni à celui de la Libye, ni même à celui de la Syrie : il consiste en une terre noire, friable, espèce de limon évidemment charié de l'Ethiopie par les eaux du Nil. Nous voyons, au contraire, le sol de la Libye rougeâtre et sablonneux, et celui de l'Arabie et de la Syrie plus argileux et pierreux. Ces observations, dont tous les voyageurs modernes ont confirmé la justesse, et cette particularité d'un sol noirâtre que Virgile avait lui-même signalée lorsqu'il a dit, en parlant du Nil (*Georg.* iv, 25) :

Et viridem Ægyptum nigra fecundat arena.

furent, selon Champollion (*Egypte sous les Pharaons*, t. II, p. 107), le motif qui fit donner par les Égyptiens à leur pays le nom de *Chami* ou *Chmi*, dont les Hébreux ont fait *terre de Cham*. Ce sol, continuellement augmenté par l'accumulation de nouveaux dépôts, produisait toute sorte de grains, de légumes et de fruits ; et telle était l'abondance dont on jouissait sous ces rapports, qu'à toutes les époques, l'Égypte fut le grenier non seulement des peuples voisins, comme les Chananéens, les Syriens, les Phéniciens et les Tyriens, à qui, suivant Isaïe, elle fournissait leur nourriture habituelle, mais encore des nations éloignées. La Grèce, l'Italie, Constantinople, y ont cherché tour à tour leur subsistance; et, encore à présent, cette dernière ville demande une grande partie de ses approvisionnements à l'Égypte. Le *papyrus*, le *lotus*, le *byssus*, et d'autres plantes, dont on tirait un immense parti, croissaient aussi en grande quantité en Égypte. Le papyrus était une espèce de roseau, dont les feuilles préparées servaient à l'usage auquel nous employons aujourd'hui le papier; du lotus on faisait, dans plusieurs localités, du pain d'un bon goût et très-sain ; et on filait le byssus, espèce de lin extrêmement fin et délié, qui, tissu ensuite, soit simplement, soit en broderie, acquérait partout un si grand renom. Tyr empruntait aussi à l'Égypte les toiles dont elle fabriquait les voiles de ses riches navires (*Ézéch.* xxvii, 8). De grasses prairies, qui s'étendaient le long des *grandes eaux* (*Ézéch.* xxxii 13), c'est-à-dire, *du Nil*, donnaient à l'Égypte les moyens d'élever du bétail. Les chevaux étaient renommés, et formaient un article d'exportation d'un haut intérêt. Salomon en fit venir plusieurs à Jérusalem; il en paya un seul jusqu'à 150 sicles d'argent. La grande réputation des chevaux de l'Orient était donc déjà établie à cette époque. Il y avait encore surabondance de volaille, de gibier et de poisson. On faisait couver les œufs dans des fours artificiellement chauffés. Si l'Égypte était d'une telle fécondité que l'Écriture (*Jérém.* xlvi, 20) la compare à une *génisse belle et agréable*, il faut avouer cependant qu'elle était privée de beaucoup de productions importantes. Le palmier excepté, on n'y voyait point de bois ; et le fer et les autres métaux manquaient. En outre, cette fertile contrée était exposée à de cruels fléaux ; et sans parler de la peste, maladie qui paraît avoir été peu connue des anciens, et qui aujourd'hui y est cependant endémique, nous citerons les nuées de moucherons, les

pluies de sauterelles, les déluges de poussière, qui parfois y produisaient les ravages les plus épouvantables. Ces fléaux si terribles, qui détruisent si vite les espérances du cultivateur, sont au nombre *des plaies* dont Dieu affligea l'Égypte.

L'Égypte se partage naturellement en deux parties, *la Haute* et *la Basse-Égypte;* le Nil sert de base à cette division. La Haute-Égypte se prolonge en effet dans toute la vallée, depuis Éléphantine jusqu'à Cercasore, où le fleuve se divise en plusieurs bras. Là, les deux chaînes latérales de montagnes rompent leur direction pour courir l'une au N.-E., dans le voisinage de la mer Rouge; l'autre au N.-O., formant un évasement considérable, entre les bords duquel sept bras du Nil prennent leurs cours jusqu'à la mer, et présentent par leur disposition la figure du *delta*, lettre grecque dont cette partie de l'Égypte conserve le nom. La Haute-Égypte comprenait aussi les déserts à l'E. et à l'O. du fleuve. A l'E. vivaient quelques tribus arabes; à l'O. s'étendaient les déserts de la Lybie, où l'on trouvait les oasis de *Siouah* et d'*Audgelah* sur la limite de l'Égypte. Cette contrée possédait peu de ports commodes et sûrs, et cependant depuis Alexandre-le-Grand, fondateur ou restaurateur d'*Alexandrie*, qu'il agrandit au moins des deux tiers, elle jouit à l'extérieur d'une prépondérance commerciale considérable. Sur la mer Rouge, elle avait peut-être encore moins de ports que sur la Méditerranée, quoiqu'elle ait possédé, à certaines époques, quelques territoires à l'orient de cette mer. *Albus-Portus* ou *Myos-Hormos*, et *Bérénice*, étaient du temps des Ptolémées les grands ports de ce côté de l'Égypte. Riches de la fertilité de leur territoire, peu curieux de multiplier des relations avec les étrangers, peu portés d'ailleurs à le faire d'après la nature de leurs institutions, les habitants de l'Égypte entretenaient cependant des rapports fréquents avec les Arabes, et par l'intermédiaire de ceux-ci, avec l'Inde. Les vaisseaux de Tyr visitaient aussi leurs ports. Sous les anciens rois de race égyptienne, l'Égypte fut partagée en provinces, dont le nombre varia suivant les époques, mais que Séthosis fixa à trente-six (*Diod. Sic.* I, 50); les Grecs les appelèrent *nômes*, dénomination correspondante à celle qui servait à désigner ces divisions. Sous les Grecs et les Romains, l'Égypte se partageait en trois parties, la *Haute-Égypte* ou *Thébaïde*, au S, qui renfermait dix nômes; l'*Égypte du Milieu* ou *Heptanomide*, aujourd'hui *Ouestanièh*, qui en comprenait seize; et la *Basse-Égypte* ou *Delta*, actuellement *Bahri*, qui en comptait dix. Ces nômes étaient subdivisés eux-mêmes en *toparchies*. A la Thébaïde appartenaient *Syène* (*Assuan*), *Éléphantine*, *Philœ* et *Thèbes*, la ville aux cent portes, la *No* de l'Écriture, la *Diospolis* des Grecs, toutes riches par la magnificence de leurs ruines, principalement cette dernière, sur l'emplacement de laquelle s'élèvent plusieurs villages, entre autres *Louqsor* et *Karnaq*. Dans l'*Heptanomide* était *Memphis*, la capitale de l'Égypte après Thèbes, aujourd'hui village en ruines, connu sous le nom de *Menfi*, et au nord duquel s'élève la ville moderne du *Caire*, la capitale actuelle. *Héliopolis*, *Bubaste*, *Héroopolis*, *Tanis*, *Saïs*, *Canopus*, et *Alexandrie* dépendaient de la *Basse-Égypte*. La *terre de Gessen* ou de *Ramessès*, où séjourna le peuple de Dieu, y était aussi renfermée. Les Égyptiens eurent des institutions qui les distinguèrent de tous les peuples de l'antiquité, et dont les législateurs et les philosophes de la Grèce ne dédaignèrent point l'étude. La royauté était héréditaire; mais les rois étaient les premiers sujets de la loi. Placés au plus haut degré de l'échelle sociale, ils devaient en toute chose donner l'exemple. A leur mort ils étaient jugés, et leur mémoire était, suivant les actes de leur vie, recommandée à la vénération de tous ou flétrie à jamais. On les appelait *Pharaons*, titre générique et non particulier à tel ou tel prince. Les prêtres tenaient en Égypte le premier rang après les rois. Dotés de grands priviléges, ils jouissaient d'immenses revenus, et formaient une caste à part. Outre les affaires du culte auxquelles ils donnaient leurs soins, ils étaient les *sages*, c'est-à-dire, les savants de la nation, et, à ce titre, les conseillers du roi, les interprètes de la loi, et les juges du peuple. Eux seuls avaient la connaissance des traditions historiques relatives à leur pays; ils possédaient seuls la clé de ce langage figuré dont les signes pris des objets naturels exprimaient soit des sons comme simples caractères alphabétiques, soit des idées. Les idées étaient figurées à leur tour, tantôt par la représentation d'objets matériels, tantôt d'une manière allégorique. Ce langage était le langage, ou, pour mieux dire, l'écriture *hiéroglyphique*, dont les caractères se retrouvent encore sur les plus anciens monuments de l'Égypte. Les principaux colléges de prêtres étaient à Memphis, à Thèbes, à Héliopolis et à Saïs, où se trouvaient les idoles les plus vénérées et les temples les plus beaux. Les études des prêtres étaient en quelque sorte secrètes; le vulgaire en était repoussé, et cependant Moïse, le législateur des Hébreux, était parvenu à se faire initier à toutes leurs connaissances, car il était instruit, dit l'Écriture, *dans toute la sagesse des Égyptiens.* C'était à l'aide du secret dont ils environnaient ainsi leurs actions que les prêtres égyptiens entretenaient cette prépondérance qu'ils gardèrent si longtemps. Après la caste sacerdotale venait la caste militaire, qui jouissait également de grands priviléges; des terres étaient héréditairement assignées à ses membres dans différents nômes, car ils n'étaient ni également ni indifféremment disséminés dans toute l'Égypte. Selon Hérodote (II, 165, 166), tous les guerriers compris, leur nombre s'élevait à 410,000 hommes. L'Égypte ne commença à avoir des troupes mercenaires composées d'étrangers que sous le règne de Psammétique. C'étaient des Grecs, dont le nombre augmenta rapidement en Égypte. Le reste de la population, c'est-à-dire, les laboureurs, les pasteurs, les interprètes et les mariniers, formait le peuple. Autrefois, comme le fait observer M. Guizot (*Notes sur Rollin*), ces deux dernières classes ne durent être introduites que lorsque les relations avec les

étrangers et la navigation intérieure eurent reçu un grand développement. Jamais nation ne fut plus superstitieuse que celle des Égyptiens; elle adorait une foule de divinités de différents ordres et de différents étages. Osiris et Isis étaient honorés dans toute l'Égypte. On a cru qu'ils représentaient le soleil et la lune; et, en effet, c'est par le culte des astres qu'a commencé l'idolâtrie. Mais outre ces dieux, l'Égyptien adressait un culte aux animaux, tels que le bœuf, le chien, le loup, l'épervier, le crocodile, l'ibis, le chat, etc. De tous ces animaux, le bœuf *Apis* était le plus révéré : on lui avait élevé des temples magnifiques. Sa mort était l'objet d'un deuil général. Les Égyptiens avaient l'esprit inventif. Ce qui étonne le plus dans leurs travaux, ce sont ces masses gigantesques encore existantes aujourd'hui, et dont la construction annonce une connaissance approfondie des sciences et des arts. Tels sont non seulement les magnifiques monuments de l'antique cité de Thèbes et de la plupart des villes de l'Égypte, mais encore ces *obélisques* de 50 à 180 pieds de hauteur que l'on avait élevés dans tout le pays, à l'entrée des temples, des palais et des galeries, et dont plusieurs ont été transportés de l'Égypte à Rome, à Constantinople et même à Paris; ces immenses *pyramides*, plus merveilleuses encore, monuments de grandeur et de magnificence destinés à la sépulture des rois, et dont la plus haute, bien que dégradée à sa base et à sa plate-forme, a plus de 474 pieds perpendiculaires, comptant encore 716 pieds 6 pouces à sa base, et 30 pieds 6 pouces à l'un des côtés de sa plate-forme; *le labyrinthe*, réunion de douze palais sous le même toit, renfermant trois mille chambres, dont la moitié était souterraine, et qu'Hérodote (II, 148) considère comme le plus magnifique ouvrage des hommes; et enfin le fameux *lac Mœris*, aujourd'hui *Birket-el-Keroun*, ou lac du Fayoum, dans la province de ce nom, lequel avait environ 35 lieues de tour. Hérodote (II, 149) le plaçait beaucoup au-dessus des pyramides, et même au-dessus du labyrinthe. On estime que la superficie de l'Égypte est d'environ 22,000 lieues; pour sa population, d'après Diodore de Sicile (I, 31), et Josèphe (B. J., II, 16, 34), elle était de 7 à 8 millions d'habitants, ce qui donnerait 318 à 365 habitants par lieue carrée. Vraisemblablement cette population ne s'élève pas aujourd'hui à 3 millions, c'est-à-dire, à 136 habitants par lieue. Elle compta, lors de la prise de Jérusalem par Nabuchodonosor, un grand nombre de Juifs qui vinrent y chercher asile, et qui y restèrent même après que Cyrus eut rendu la liberté à leurs compatriotes. Ces Juifs s'étaient particulièrement établis dans la Basse-Égypte. Ils encoururent par cette émigration les menaces des prophètes, menaces qui ont aussi frappé l'Égypte. On voit qu'au temps d'Abraham, l'Égypte, monarchie déjà existante depuis longtemps, jouissait de toutes les formes d'un gouvernement régulier. A l'époque où Jacob y alla, ses relations commerciales avec l'étranger s'étaient étendues, et la présence de Joseph prouve que le peu de penchant des Égyptiens pour les étrangers avait déjà bien diminué; mais ce ne fut qu'une trêve en quelque sorte momentanée; car les Hébreux, descendants des soixante-dix personnes venues avec Jacob en Egypte, et multipliées dans l'espace de 220 ans environ, au point qu'à leur sortie d'Egypte ils comptaient, sans les enfants, 600 mille hommes de pied, leur causèrent de l'inquiétude, les ramenèrent à leur premier penchant, et firent naître cette jalousie haineuse qui les porta à maintenir, depuis la mort de Joseph, la postérité de Jacob dans une continuelle oppression, à leur imposer les tâches les plus rudes; et, bien plus, à ordonner après tout la destruction des mâles nouveau-nés. A leur départ, les Hébreux furent accompagnés d'une multitude considérable de petit peuple d'Egypte; en sorte que la masse de ces émigrants devint immense. Ils emmenèrent aussi avec eux une multitude considérable de troupeaux de brebis et de bêtes de toute espèce. Ainsi composée de gens de tout rang, de tout âge, de tout sexe, et suivie d'animaux sans nombre, cette prodigieuse caravane devait sans cesse éprouver, dans des pays dénués de ressources, des privations de toute nature; aussi fallut-il toute l'autorité que Moïse s'était acquise par ses vertus et par *sa sagesse* pour la contenir. Jusqu'au règne de Salomon, qui épousa une fille du pharaon d'Egypte, ce pays n'eut plus que peu de rapport avec les Israélites. Sous le règne de Roboam, Sésac, roi d'Egypte, envahit le royaume de Juda, et pilla le temple. Osée, roi d'Israël, entra en négociations avec le roi d'Egypte pour s'affranchir du joug d'Assyrie; mais ce fut sans résultat, car avant que ce prince eût reçu aucun secours de l'Egypte, Samarie était prise, et ses habitants transférés en Assyrie. Sous le règne de Josias, roi de Juda, le pharaon Néchao marcha contre les Assyriens; vainement Josias chercha à s'opposer à sa marche, il fut vaincu et tué; mais, à son tour, Néchao fut défait sur les bords de l'Euphrate, et Nabuchodonosor devint le maître de tout le pays qu'il avait conquis. Déjà à son déclin, le royaume de Juda avait peine à se contenir; il invoqua le secours des Egyptiens, comme l'avait fait Israël, mais ce fut pour sa perte, car les Babyloniens finirent par le renverser totalement, emmenèrent un grand nombre de captifs; et, poursuivant leurs conquêtes, ravagèrent l'Egypte et la soumirent à leur pouvoir. L'Egypte fut ainsi dépendante d'eux jusqu'au temps de Cyrus, qu'elle se révolta; mais Cambyse, son fils et successeur, la fit rentrer dans l'obéissance. Sous le règne de Darius, fils d'Hystaspe, les Egyptiens s'insurgèrent encore, mais Xerxès les maintint dans une position plus dure. Ainsi s'accomplirent les prédictions des prophètes à l'égard de l'Egypte. Après plusieurs tentatives inutiles pour recouvrer son indépendance, ce pays fut enfin réduit en province de l'empire des Perses 350 ans avant Jésus-Christ. Telle était sa position lorsque Alexandre l'attaqua et le conquit. A la mort du jeune héros, elle échut à l'un de ses généraux, Ptolémée-Soter, dont les successeurs se maintinrent sur le trône jusqu'à la mort de Cléopâtre, qui amena la réduction de l'Egypte en province romaine. Peu après la mort de Mahomet, Omar la soumit; mais,

en 1174, les Turcs en prirent possession. De leurs mains elle passa dans celles des Mamelucks, qui étaient originairement des esclaves nés en Circassie, et qui formaient alors la garde des califes. Les Turcs la reprirent ; et encore aujourd'hui, sous leur dépendance, l'Egypte est gouvernée par les pachas que la Porte y envoie. Le pacha actuel, Méhémet-Ali, a cependant su malgré tout s'y maintenir ; il a considérablement amélioré l'état du pays : et sa position ressemble plus à celle d'un vassal quelque peu indépendant, craint et redouté de son souverain, le Grand-Seigneur, qu'à celle d'un pacha soumis et tremblant devant les décisions de Sa Hautesse.

Égypte (fleuve ou torrent d'), torrent situé sur la limite méridionale de la terre de Chanaan, du côté de l'Égypte. On le considère généralement comme le torrent qui se jette à la mer près de l'ancienne *Rhinocorura*. Cependant on le confond quelquefois, comme le fait Reichard, dans sa *carte de la Palestine*, avec le torrent de Bésor. On l'appelait aussi *Sihor*.

Élam. Il devait y avoir deux lieux de ce nom dans les tribus de Juda et de Benjamin, puisque 1254 individus qui en étaient issus, revinrent de la captivité sous la conduite de Zorobabel, mais rien n'indique quelle pouvait être leur position. — Serait-ce de l'une de ces villes ou d'une troisième qui aurait été reconquise sur les Juifs par Rasin, roi de Syrie, et qui passa ensuite entre les mains des Iduméens, qu'il serait question au liv. IV des *Rois?* Quelques versions portent *Elath*, port situé sur la mer Rouge et non *Elam*, et nomment les *Syriens* à la place des *Iduméens*. Suivant cette leçon il est facile de concevoir que Rasin, en guerre avec le roi de Juda, se soit emparé de la ville d'Élath, et que des Syriens s'y soient établis pour faire le commerce.

Élam, un des fils de Sem, dont la descendance peupla en grande partie le rivage du golfe Persique, à l'orient du Tigre. Sous son nom, on comprit cependant d'une manière spéciale le pays renfermé entre l'Euloeus et l'Oroates, la Médie et le golfe Persique, qui conserva pendant toute l'antiquité la dénomination d'*Elymaïs*. Au N., l'Elymaïs était montueuse, et au S., marécageuse. Suivant Daniel, *Suse* a dû en être la capitale, quoique l'on trouvât sur les bords de l'Oroates, une ville d'Elymaïs qui était loin d'être sans importance. Ses habitants, appelés *Elamites*, étaient surtout ceux du nord, bons archers et guerriers redoutables, mais livrés au brigandage, comme l'ont toujours été à peu près les peuples montagnards de cette partie de l'Asie ; les autres se livraient plus facilement aux travaux sédentaires et surtout à l'agriculture. Dès le temps d'Abraham, on voit un de leurs souverains, Chodorlabomor, jouir d'un grand pouvoir ; il tient sous le joug, pendant trois ans, les peuples du pays de Chanaan. C'est à la suite d'une révolte de ces peuples, tentée dans le but de repousser cette domination étrangère, que la *Genèse* nous apprend ce fait qui, sans elle, nous serait inconnu. Les rois de Sennaar et de Pont fournirent des secours à ce prince, peut-être à un autre titre que celui d'allié, car on pourrait les croire alors sous la dépendance du roi d'Élam. Quoi qu'il en soit, ce pouvoir n'était pas très-bien affermi, car après la défaite de Chodorlabomor par Abraham, il n'est plus question de la puissance des princes d'Élam. Élam subit en effet le joug des Assyriens, des Mèdes et des Babyloniens, avant de s'élever, sous le nom de Perse, au degré de gloire que lui acquit le génie du grand Cyrus. Lors de la destruction du royaume de Juda, par Nabuchodonosor, une partie de la population juive fut remplacée sur les terres de la Judée par des peuples tirés de divers lieux du pays d'Élam ; et, au retour de la captivité, ceux-ci figurent encore au nombre des peuples transplantés qui s'opposèrent le plus vivement à la reconstruction du temple de Jérusalem.

Élath ou Ailath, ville de l'Idumée, située au fond du golfe Élanitique, port non moins important pour le commerce que celui d'Asiongaber, avec lequel on l'a quelquefois mal à propos confondu. Voisine de cette ville, Elath, aujourd'hui *Ailah*, a été soumise aux mêmes vicissitudes qu'elle. Voy. *Asiongaber*.

Elcès, patrie du prophète Nahum. C'était un bourg de la Galilée dont on voyait encore les ruines du temps de saint Jérôme. Adrichomius l'a placé dans la tribu de Nephthali, près de Sephet.

Éléalé, ville de la tribu de Ruben, située à un mille environ, au N., d'Hésebon, anciennement dépendante du pays de Moab, renversée lors de la conquête, et relevée par les Rubénites. Ses environs étaient très-fertiles, et les moissons abondantes. On y cultivait aussi beaucoup la vigne. Cette ville est comprise avec tout le pays de Moab, dans les fatales prédictions des prophètes.

Éleph, ville de la tribu de Benjamin, entre Jérusalem et Sela.

Éleuthère, fleuve de la Syrie, qui prend naissance dans le Liban, et vient se jeter dans la mer Méditerranée, au N. d'Orthosia. Burckhardt le désigne comme un fort torrent qui devient très-dangereux lors de la fonte des neiges : aujourd'hui *Nahr-el-Kebir*.

Éliciens, peuple que l'on suppose avoir habité dans l'Élymaïs, auprès de Suse, et dont le roi Érioch rendit de grands services à Nabuchodonosor, dans la guerre que celui-ci fit à Arphaxad, roi des Mèdes.

Élim aux 12 fontaines et aux 70 palmiers, sixième station des Israélites, dans le désert entre le mont Sinaï et le désert de Sin. Ceux-ci y arrivaient de Mara, où ils avaient eu tant à souffrir de la privation d'eau. Selon Burckhardt, ce serait le *Wady-Corondel*, dans la riante vallée de Corondel, à environ 10 ou 12 lieues de Tor, et où Shaw ne compta que neuf puits, les trois autres ayant été probablement comblés par l'accumulation des sables.

Élisa, un des fils de Javan, dont la famille s'établit dans la partie occidentale du pays affecté à Javan, c'est-à-dire, sur la côte S.-O. de l'Asie-Mineure. Les Éoliens sont considérés par Josèphe comme devant leur origine à Élisa, dont ils auraient reçu le nom, et

qui se trouvait aussi placé au N. de Dodanim, son frère. Bochart (*Phaleg. III*, 4) place Élisa dans l'*Elide*; d'autres dans la *Hellade*, et, comme Ezéchiel (XXVII, 7) dit que les Tyriens en tiraient de l'hyacinthe et de la pourpre, on l'a porté jusque dans la *Laconie*, qui était, suivant Pline (IX, 86), riche en coquillages donnant la pourpre.

ELMELECH, ville de la tribu d'Aser, située sur le bord de la rivière de Belus.

ELMODAD ou ALMODAD, un des fils de Jectan, dont le nom a été rapproché de celui des *Allumæi*, que Ptolémée place vers le centre de l'Arabie.

ELON, ville située sur la limite septentrionale de la tribu de Nephthali.

ELON, HÉLON ou AÏALON, dans la tribu de Dan. Voy. *Aïalon.*

ELTÉCON, ville de la tribu de Juda, sur la frontière de Benjamin.

ELTHÉCÉ ou ELTHÉCO, ville lévitique de la tribu de Dan, sur la frontière méridionale.

ELTHOLAD, ville de la tribu de Juda, assignée ensuite à celle de Siméon.

ELYMAÏDE, ville considérable de l'Élymaïs, sur l'Oroates. Antiochus Épiphane ayant su que son temple était très-riche, et qu'il renfermait une multitude d'objets précieux qu'Alexandre-le-Grand y avait laissés, marcha contre la ville pour s'en emparer et la piller; mais les habitants surent la défendre et le contraindre à la retraite, en sorte que cette ville opulente évita ainsi les horreurs d'un siége et du pillage. Son temple avait de la célébrité; il était dédié à Diane. On a supposé, mais à tort, que cette ville était la même que Persépolis.

EMATH, ville située au N. de la tribu de Nephthali, et servant de ce côté de limite à la Palestine. Elle devait se rapprocher par sa position du défilé ou passage qui menait à travers les montagnes du Liban à la grande ville syrienne d'Émath, et que pour cette raison on voit peut-être fréquemment désignée dans l'Écriture sous la dénomination de *l'Entrée d'Émath.* Cette désignation aussi souvent opposée à celle du *torrent* ou de *la rivière d'Egypte*, qui est au S. de la terre de Chanaan, que celle de Dan l'est au nom de la ville de Bersabée, indique la délimitation de ce pays au N.

EMATH, HÉMATH ou AMATH, appelée par les Grecs *Epiphania*, et aujourd'hui *Hamàh*, grande ville de la Syrie, bâtie sur l'Oronte, et où régnait dans le XIVe siècle le sultan Abulféda, plus connu comme historien et géographe, que comme prince. Emath, dont on a rapporté l'origine à Amatheus, le onzième fils de Chanaan, était une ville riche et puissante, assez importante pour avoir mérité les funestes menaces des prophètes. On y adorait une idole appelée *Asima.* Emath eut ses princes particuliers ; du temps de David on y voit en effet régner un roi nommé Thoü, qui envoie son fils complimenter l'élu de Dieu, au sujet du triomphe qu'il a remporté sur Adérézer, roi de Soba. Quelle était la puissance du prince d'Émath? on pourrait croire, d'après le langage des *Paralipomènes*, que le pays de Soba dépendait jusqu'à un certain point de lui, puisque Soba est dans le pays d'Émath, et qu'Adérézer agissant contre David, d'après les instigations du roi d'Émath, aurait ensuite été abandonné par lui, et traité en ennemi. Quoi qu'il en soit, après la défaite d'Adérézer, Thoü reconnut David comme son maître, mais son pays fut positivement pris par Salomon, qui y fit même fortifier plusieurs villes déjà très-fortes. Il subit ensuite le même sort que le royaume d'Israël, et devint la proie des Assyriens, qui en tirèrent des colonies, qu'ils établirent dans la Samarie pour remplacer les Israélites que Téglath-Phalasar emmenait captifs.

EMATH, une des tours qui servaient à la défense de Jérusalem. Elle fut construite à l'époque dite du *second temple.*

EMER, ailleurs *Immer*, un des cantons de l'empire chaldaïco-babylonien, où des Juifs furent transférés. Les *Immireni* étaient une nation tributaire de la Perse.

ÉMIM, peuple belliqueux, et appartenant à la race des géants, et dont le nom signifie *terrible.* Il fut au nombre de ceux que vainquit Chodorlabomor et ses alliés. Il paraît avoir particulièrement occupé le pays des Moabites, d'où ceux-ci les chassèrent.

EMMAUS, ville de la tribu de Benjamin, située à 60 stades au N.-E. de Jérusalem, et dans le territoire de laquelle Judas Machabée remporta une victoire signalée sur l'armée de Syrie. Depuis elle fut fortifiée, et devint une des principales places de la Judée. Ce fut là que Jésus-Christ se fit voir le jour même de sa résurrection à deux de ses disciples. Il y avait une autre ville du même nom dans la Galilée Inférieure.

ÉMONA, ville de la tribu de Benjamin, à l'O. de Jéricho.

ÉNAC, au pluriel ÉNACIM, peuple qui habitait au S. de la terre de Chanaan, et qui avait pris son nom d'*Enac*, le fils d'Arbée. Ce peuple passait aux yeux des Israélites, d'après le rapport que leur en firent les hommes envoyés par Moïse dans le but de reconnaître la Terre-Promise, pour être d'une taille extraordinaire, pour habiter des villes dont les murailles s'élevaient jusqu'aux nues, pour être enfin des *monstres* auprès desquels ils paraissaient eux-mêmes n'être, suivant leur langage, que des *sauterelles.* Cette opinion, qui avait rempli les Israélites d'épouvante, fut cause de leur séjour prolongé dans le désert; et dans leur esprit ces peuples ne furent plus que des *géants.* Ces géants habitaient tout le midi des terres de Chanaan et les montagnes de Juda, mais surtout autour d'Hébron, où résidaient les trois fils d'Énac, Sisaï, Ahiman et Tholmaï, de Dabir, d'Anab, et d'autres lieux, quand les Israélites s'emparèrent du pays; ils furent exterminés ou disparurent, il n'y en eut plus que quelques restes qui habitèrent dans les villes des Philistins, *Azot, Gaza* et *Geth*, d'où était natif le géant Goliath, tué par David. Les *Emim* et les *Zomzommim*, habitants anciens du territoire de Moab

et de celui d'Ammon, passaient aussi pour être des géants. Il y en avait encore dans le Basan, et les villes d'Astaroth et d'Édraï en étaient peuplées. Og lui-même, roi de Basan, appartenait à cette race. Mais de tout ce que l'Écriture rapporte, il faut croire que l'imagination épouvantée des Hébreux a beaucoup grandi à leurs yeux, et ces peuples et leurs villes, et que l'opinion qu'ils en avaient était bien plutôt fondée sur la force et le courage de leurs ennemis que sur leur haute stature. Fréret, dans son savant *Mémoire sur les premiers habitants de la Grèce*, prétend que le nom *d'Enac*, au pluriel *Enacim*, était attribué particulièrement aux princes et aux plus braves du pays de Chanaan, et que les Grecs ont conservé dans leur mot Ἄναξ, *roi*, et ses dérivés, et le nom d'*Enac* et le sens de ce mot. Le célèbre Inachus, dont le nom figure dans l'histoire des colonies étrangères fondées en Grèce, et qui était sorti de l'Egypte, ne serait lui-même, suivant ce savant, qu'un chef d'origine chananéenne, dont le nom *Enac* aurait été changé en *Inachus*, et qui se serait porté, à une époque reculée, de l'Egypte, où une partie des Chananéens avait émigré, dans la Grèce. Clavier (*Histoire des premiers temps de la Grèce*, t. 1, p. 20) adopte la même opinion.

Enaïm, ville de la tribu de Juda, au N.-E. d'Hébron.

Enan ou Enon, village situé sur la frontière septentrionale de la tribu de Nephthali, du côté de Damas.

Endor, ville de la demi-tribu O. de Manassé, dont Saül vint consulter la pythonisse, et où périt l'armée de Jabin. Cette ville était située auprès du torrent du Cison. Elle existait encore au temps d'Eusèbe: aujourd'hui *Endar*.

Engaddi ou Asasonthamar, ville de la tribu de Juda, située auprès de la mer Morte, et dont les vignobles avaient de la renommée. Ses environs furent témoins de la défaite des Amorrhéens, des Amalécites et autres peuples confédérés contre le roi des Elamites Chodorlahomor et ses alliés, et de celle des Ammonites et des Moabites réunis contre Josaphat, roi de Juda. Ce fut aussi au désert d'Engaddi que David séjourna quelque temps dans les cavernes pour éviter les poursuites de Saül. Celui-ci ayant su le lieu de sa retraite, vint à sa recherche après avoir battu les Philistins, mais il y fut surpris dans une de ces grottes par David et ses compagnons, et forcé à reconnaître son innocence.

Engallim, ville de la tribu de Benjamin, située à l'embouchure du Jourdain, dans la mer Morte. Le prophète Ézéchiel en fait mention, et l'oppose à la ville d'Engaddi, lorsqu'il dit: « Depuis *Engaddi jusqu'à Engallim* on séchera les filets », ce qui indique que sa position se trouvait sur le bord de la mer.

Engannim, ville de la tribu de Juda, peu éloignée d'Enaïm.

Engannim ou Anem. Voy. *Anem*.

Enhadda, ville de la tribu d'Issachar, située près de celle d'Engannim.

Enhasor, ville de la tribu de Nephthali vers le centre de la tribu.

Ennom (vallée du ou des fils d'Ennom), Ben-ennom ou Ge-ennom, vallée charmante et fertile située au S.-E. de Jérusalem, au pied des hauts lieux appelés Topheth. Les Israélites lui ont donné de la célébrité par le culte effroyable qu'ils y rendirent à Moloch, l'idole des Ammonites, auquel ils sacrifiaient leurs enfants. Ce culte atroce fit appliquer à cette vallée le nom de *Vallée du Carnage*, et plus tard celui de *Geenna*, l'enfer. On y voit encore un grand nombre de tombeaux taillés dans le roc et couverts d'inscriptions.

Ennon, ville de la demi-tribu O. de Manassé, située non loin du Jourdain, sur un ruisseau qui court s'y jeter, et à peu de distance de Salim. Saint Jean y administrait le baptême.

Enon ou Enan. Voy. *Enan*.

Ensemès, c'est-à-dire, la *fontaine du soleil*, sur la limite de la tribu de Benjamin, au N. Ses eaux s'écoulaient dans le Jourdain et formaient la ligne de démarcation entre les deux tribus d'Éphraïm et de Benjamin.

Épha, canton de l'Arabie qui avait reçu ce nom de l'un des fils de Madian, et qui sans doute était dans le voisinage du pays habité par les Madianites. Isaïe prédit le rétablissement de Jérusalem, et fait allusion aux chameaux et aux dromadaires de Madian et d'Epha, dont les marchands ne voyageaient que par caravanes.

Épher, canton situé probablement dans le voisinage du territoire de Socho, ville de la tribu de Juda.

Éphèse, ville de l'Ionie, une des plus célèbres de la Grèce asiatique; elle était située par le 58e degré lat. N., et le 25e degré 30' long. E. de Paris, à une lieue environ du bord de la mer, à l'embouchure du Caystre. Elle fut très-florissante par son commerce, et très-grande; mais ce qui lui avait surtout donné sa renommée, c'était son fameux temple de Diane, qui passait pour une des merveilles du monde. Si elle jouit, sous ce rapport, d'une grande importance à l'époque du paganisme, dans le premier âge du christianisme elle fut également ornée d'une magnifique église dédiée à saint Jean, qui y avait résidé pendant longtemps, et qui de là avait administré les églises d'Asie. Son théâtre, dont il est question dans la grande sédition racontée dans le *livre des Actes des Apôtres*, est presque entièrement détruit; il n'y reste plus que quelques gradins. Éphèse fut la métropole de l'Asie proconsulaire, et dans l'*Apocalypse*, elle est citée comme *une des sept églises de l'Asie*. Saint Paul y vint, et prêcha dans la synagogue de la ville, car il y avait beaucoup de Juifs à Éphèse, et en dehors de la synagogue; il y convertit beaucoup de Juifs et de gentils; une de ses épîtres est même adressée aux Éphésiens. Les prédications et le nombre des prosélytes qu'elles attiraient excitèrent vivement contre lui le peuple de la ville, soulevé par les fabricateurs de petits temples en argent de la déesse d'Éphèse, dont ils faisaient un

trafic considérable. Ceux-ci, voyant le nombre des conversions toujours croissant, et craignant que leur genre d'industrie n'en souffrît, voulaient perdre saint Paul et les apôtres de la vérité. Ils eurent donc recours, mais sans succès, aux troubles et à la sédition. C'est ce qui fit dire à saint Paul qu'il avait combattu à Éphèse contre des bêtes farouches. Encore si florissante à la naissance du christianisme, et siége d'un évêque métropolitain, Éphèse ne compte plus aujourd'hui aucun chrétien parmi ses habitants. On lui donne, ou plutôt on donne à ses ruines le nom d'*Ayo-Soluc* ou *Ayo-Theologos*, dénomination sous laquelle les Grecs désignent saint Jean l'évangéliste, fondateur de l'Église d'Éphèse. C'est à Éphèse que se tint le troisième concile général, dans lequel Nestorius fut condamné. — *Éphésiens*, habitants d'Éphèse.

Éphra, ville de la demi-tribu O. de Manassé, célèbre pour avoir donné le jour à Gédéon. Ce fut là que ce personnage eut la vision dans laquelle un ange lui annonça qu'il était l'élu de Dieu pour délivrer son peuple du joug des Madianites. Il mourut dans cette ville et y fut enterré comme son père. Son fils, l'impie Abimélech, y fit mourir 70 de ses frères.

Éphraïm, terre ou pays d'Éphraïm, une des douze tribus d'Israël, descendant d'Éphraïm, un des fils de Joseph. Elle occupait tout le territoire qui s'étend au N. des tribus de Benjamin et de Dan ; elle s'ouvrait à l'O. sur la mer Méditerranée, à l'E. elle s'appuyait sur le Jourdain, et au N. elle était bornée par la demi-tribu O. de Manassé. La fertilité et l'abondance régnaient sur ses terres, qui étaient les meilleures d'Israël. L'olivier et la *vigne*, cette dernière surtout, y croissaient à merveille et y donnaient des fruits excellents, qui ont servi à désigner quelquefois Éphraïm allégoriquement. A l'époque du dénombrement dans le désert, la tribu comptait 40,500 hommes en état de porter les armes. Mais ce nombre augmenta prodigieusement dans la suite, car, dans la guerre d'Éphraïm contre Galaad, 42,000 hommes d'Éphraïm succombèrent en une seule fois. De même que les autres tribus, celle-ci fournit aussi 24,000 hommes pour la garde de David. Les enfants d'Éphraïm passaient pour habiles archers. En prenant possession du pays, les Éphraïmites ménagèrent les habitants; ils se contentèrent de leur imposer un tribut. *Samarie* fut leur ville capitale; les autres villes les plus importantes ensuite furent *Sichem* et *Thirza*. Éphraïm se livra entièrement au culte des idoles, ce qui fut cause que les prophètes lancèrent contre elle leurs anathèmes; ils lui reprochaient aussi d'avoir sollicité contre Juda les secours étrangers des Assyriens et des Égyptiens. Le nom d'*Éphraïm* est quelquefois pris à part de celui du reste d'Israël, comme l'est celui de Juda. Dans beaucoup de circonstances, en effet, la tribu d'Éphraïm paraît et agit seule. —Le nom d'*Éphratéens* est donné, au *livre des Juges* et *des Rois*, à ses habitants.

Éphraïm (montagne d'), chaîne de montagnes commençant vers la limite des tribus de Benjamin et d'Éphraïm, et s'étendant au N. jusque dans la tribu d'Issachar. Elle appartenait presque entièrement aux tribus des enfants de Joseph, Éphraïm et Manassé; elle contenait plusieurs villes importantes : telles étaient *Thamnat-Saara*, qui fut donnée à Josué; *Sichem*, *Gabaa*, *Phanuel*, etc. Salomon établit une intendance pour elle seule. C'était sur cette montagne que se trouvaient en partie les hauts lieux d'Israël, et où était pratiqué, par conséquent, le culte des idoles.

Éphraïm (forêt d'), forêt située au-delà du Jourdain, dans le pays de Galaad, auprès de la ville de Manahaïm. Ce fut le théâtre de la défaite d'Absalon.

Éphraïm, nom de l'une des portes de Jérusalem, au N.

Éphrata ou Bethléhem. Voy *Bethléhem*.

Éphrem, peut-être bien la même que l'*Éphron* des *Paralipomènes*, ville de la tribu de Benjamin, dont Abner, roi de Juda, s'empara sur Jéroboam, roi d'Israël, ainsi que de Béthel et de Jédasa, et où Jésus-Christ se retira avec ses disciples après la résurrection de Lazare.

Éphron ou Éphrem. Voyez *Éphrem*.

Éphron, montagne de la tribu de Juda, située sur les confins de celles de Benjamin et de Dan, vers Cariathiarim.

Éphron, ville très-forte de la tribu de Gad, dans le pays de Galaad, vers le confluent du Jaboc et du Jourdain; ou, suivant d'autres, au N.-O. de Bethsan ou Scythopolis. Elle fut détruite par Judas Machabée.

Erchuéens, ailleurs *Arkéviens*, un des peuples tirés de l'empire babylonien, et établis sur les terres de Juda lors de la captivité des Juifs. Ils furent du nombre de ceux qui s'opposèrent à la reconstruction du temple de Jérusalem.

Ésaan, ville de la tribu de Juda, au S. d'Hébron.

Ésau (enfants d'), Édomites ou Iduméens, habitants du pays d'*Édom* ou de l'*Idumée*. Voy. *Édom*.

Escol (vallée d') ou de la Grappe de raisin, vallée de la Judée située près d'Hébron, où l'on cultivait principalement la vigne, comme on la cultive encore, au dire de Shaw. Les espions envoyés par Moïse y coupèrent une branche de vigne avec sa grappe; elle était d'un tel poids, qu'il fallut deux hommes pour la porter; c'est de là que lui vint son nom de *Vallée de la Grappe de raisin*. Au fond de cette vallée coulait un torrent qui avait également reçu de là son nom *Nehel-Escol*, ou *Torrent de la Grappe*.

Esdrelon (grande plaine d'), Plaine de Mageddo ou Vallée de Jezrael, ou simplement Grande plaine; plaine ou vallée, car dans les écrivains bibliques ces dénominations ont souvent le même sens, d'environ 12 à 13 lieues de longueur sur 5 ou 6 de largeur, située dans la tribu de Zabulon, entre le mont Carmel et le Jourdain à son issue de la mer de Galilée. Dans les premiers âges du peuple juif, à l'époque de l'empire romain, au temps des croisades, et même dans les temps tout modernes, cette plaine fut le théâtre d'événements mémorables; aussi en y entrant, comme l'observe M. Buckingham, le voyageur ne peut-il se défendre de cette sorte d'émotion que Johnson attri-

bue avec tant e vérité et d'éloquence aux campagnes de Marathon. Cette plaine est enfermée de tout côté par de hautes collines; c'est à peine si l'on y aperçoit quelques masures servant d'abri aux rares pasteurs arabes qui errent sur ses excellents pâturages, et cependant elle se fait encore remarquer par un luxe de productions qui justifie bien ce don spécial de fertilité qui lui est attribué par les livres saints ; le Cison l'arrose en partie. Elle reçut les différents noms qui lui ont été appliqués de la position des lieux importants qui la dominent, tels que *Mageddo*, *Jezraël* et *Esdrelon*.

Esem ou Asem. Voy. *Asem*.

Esna, ville de la tribu de Juda, à l'O. d'Hébron.

Espagne, grande contrée de l'Europe, située à son extrémité S.-O., et formant une vaste péninsule. Après la réduction des Cantabres, qui eut lieu enfin sous Auguste, l'Espagne fit partie de l'empire romain. Les Grecs la nommaient *Iberia*, et les Romains *Hispania*, d'où est venu le nom moderne *Espagne*. Le pays fut peuplé par les *Ibères* ou Ibériens, que quelques auteurs font venir de la Colchide, d'autres de l'Inde, mais qui paraissent être sortis de l'Italie. L'intérieur était habité par des Celtes ou Gaulois, qui, par leur mélange avec les Ibériens, ont formé ce que depuis on a appelé les Celtibériens. Sur les côtes, les Phéniciens, puis les Carthaginois, formèrent des établissements; c'est parmi ces établissements qu'il faut chercher *Tartessus*, le *Tharsis* de l'Écriture, si remarquable par ses richesses. — Les principaux fleuves de l'Espagne étaient l'*Iberus* (Ebre) au N., lequel se jette dans la Méditerranée; le *Durius* (Douro ou Douero), le *Tagus* (Tage), l'*Anas* (Guadiana), et le *Bœtis* (Gualquivir), qui se perdent dans l'Océan. Le sol est montueux; les montagnes les plus connues étaient le mont *Idubeda*, qui couvrait les sources du Durius et du Tagus; l'*Orospeda*, d'où descendait le Bœtis; et le mont *Marianus* (Sierra-Morena). Parmi les caps se distinguaient, comme ils se distinguent encore aujourd'hui, le *Dianum promontorium* (cap Saint-Martin), et le *Charidemum promontorium* (cap de Gata), sur la Méditerranée; le *Sacrum promontorium* (cap Saint-Vincent), et l'*Artabrum* ou *Nerium promontorium* (cap Finistère) sur l'Océan. Ses ports étaient nombreux et commodes. Les Romains, maîtres de la plus grande partie de l'Espagne, y établirent leurs divisions territoriales; ils en firent deux provinces distinctes, l'Espagne *citérieure* et l'Espagne *ultérieure*. Sous Auguste, cette dernière province fut divisée en deux parties : l'une s'appela la *Bétique*, et l'autre la *Lusitanie;* et l'Espagne citérieure prit du nom de *Tarraco* (Tarragone), sa capitale, la dénomination de *Tarraconaise*. Dans l'intérieur, le peuple était à peine civilisé, pauvre, âpre, rude et sauvage; mais sur les côtes, il était riche, de mœurs douces et policées, adonné au luxe, et jouissait de toutes les aisances de la vie. Le commerce, facilement alimenté par les produits intérieurs, donnés en échange des produits des contrées les plus éloignées, lui procurait en effet une opulence inconnue ailleurs. Parmi les villes, *Gades* (Cadix) était la plus importante. Les bienfaits de la religion chrétienne n'étaient point encore, au temps de S. Paul, parvenus dans cette contrée. Le saint Apôtre avait, comme il nous l'apprend dans son *Épître aux Romains*, formé le projet de s'y rendre; mais il ne put mettre ce projet à exécution.

Esron, ville de la tribu de Juda, située au N. de Cadès-Barné.

Estémo, Esthamo ou Istémo. Voy. *Esthamo*.

Esthamo, Estémo ou Istémo, ville lévitique de la tribu de Juda, entre Hébron et Eleuthéropolis, sur la limite de Siméon. Ce fut une de celles à qui David envoya une part du butin qu'il fit sur les Amalécites, auprès de Sicéleg.

Esthaol, ville de la tribu de Dan, à l'O. de Cariathiarim. Ce fut une des deux villes d'où partit la colonie qui alla fonder la ville de Dan, au N. de la tribu de Nephthali, sur l'emplacement de la malheureuse *Lais*. On donnait à ses habitants le nom d'*Esthaolites*.

Étam, bourg ou ville de la tribu de Juda, rebâtie et fortifiée par Roboam. Dans les environs de cette ville, qui devait se trouver sur la frontière, vers le S.-O., était le rocher d'*Étam*, dans la caverne duquel Samson alla demeurer, après avoir brûlé les moissons des Philistins, et où trois mille hommes de la tribu de Juda vinrent le trouver pour le livrer à ses ennemis.

Étham, deuxième station des Israélites, après leur départ de la terre de Gessen, à l'extrémité du désert. Ils venaient de Soccoth, et devaient ensuite se rendre à Phihahiroth. Suivant M. Dubois-Aymé (*Notice sur le séjour des Hébreux dans le désert*), Étham se nommerait aujourd'hui *Bir-Souès*, ou le *Puits de Suez*.

Étham (désert d'), à l'orient de la mer Rouge, le long du golfe Héroopolite; ce fut le premier désert que les Hébreux traversèrent pour arriver à *Mara*.

Éther, Ater, Ather ou Athar. Voy. *Ater*.

Éthiopie, grande contrée de l'Afrique, au sud de l'Égypte, dont le nom se rencontre souvent dans les divers livres de *la Bible*. Généralement les anciens désignaient sous cette dénomination tous les pays méridionaux de l'Afrique qu'ils ne connaissaient point, réservant celle d'*Éthiopie au-dessus de l'Égypte* à la partie de l'Éthiopie qui était la plus rapprochée d'eux. Le reste était appelé *Éthiopie intérieure*. Suivant quelques géographes, la rive orientale du Nil et la mer Rouge en formaient la limite; suivant d'autres, elle s'étendait plus à l'occident, et comprenait toute la *Nubie* et l'*Abyssinie* ou *Hhabesch*. On a même reculé ses bornes, au S., jusqu'au cap moderne Delgado, c'est-à-dire jusqu'à la côte de *Zanguebar*. Les pays qui avoisinent la Haute Égypte, et que l'on a coutume de désigner sous le nom de *Nubie*, sont en grande partie un vaste désert de sable, dans lequel ont erré de tout temps des hordes nomades. Le long du golfe Arabique courait la chaîne de montagnes qui s'étend aussi jusqu'en Égypte, et dont la portion comprise dans la Nubie était d'autant plus importante qu'elle contenait de riches mines d'or qui se trouvaient immédiatement au-dessus des frontières de l'Égypte, des

émeraudes et peut-être des topazes, si toutefois le témoignage de Job se rapporte à cette partie de l'ancien pays de Chus. Le lit du Nil se replie sur lui-même dans la Nubie, et sa navigation devient, sinon dangereuse, au moins très-laborieuse à cause des rochers dont son lit est encombré. Au-delà du 16e degré, la nature et l'aspect du sol changent; on y voit des terres fertiles, et on y recueille de précieux produits. L'encens y croît en abondance, ce qui fait appliquer au pays le nom de *Cinnamomifera* ou *Thurifera Regio*. L'or s'y trouve aussi, en sorte que ce pays, qui offrait avec l'Arabie, située de l'autre côté de la mer Rouge, une similitude si frappante pour les productions, a joui des mêmes avantages qu'elle, et fait un commerce lucratif, surtout avec l'Égypte, qui paraît avoir eu d'ailleurs avec lui d'étroites relations. L'Éthiopie renfermait autrefois beaucoup d'habitants, et ce fut par elle que se peupla ou se civilisa l'Égypte. Quant à sa propre population, elle était en partie arabe, c'est-à-dire venue des parties de l'Arabie où s'établirent plusieurs enfants de Chus. Aussi la dénomination de *pays de Chus* ou *Chusan* s'étendit-elle, dans l'origine, sur l'Arabie de même que sur l'Éthiopie, et même sur tous les pays occupés par la postérité de Chus : fait qui résulte de l'examen approfondi de la *Bible*, quoique, dans quelques-unes des versions qui en ont été faites, les mots *pays de Chus* soient toujours rendus par le nom de l'Éthiopie. On ne saurait douter que l'Écriture ne donne, dans certains passages, le *nom de pays de Chus* à l'Arabie, comme elle l'applique dans d'autres, évidemment à l'Éthiopie. Pour les autres passages qui font mention de ce nom, ils pourraient s'appliquer à l'une aussi bien qu'à l'autre de ces deux contrées. Ce qu'il y a de remarquable à cet égard, c'est qu'Homère (*Od.* I, 23, 24) semble reconnaître aussi deux *Éthiopies*, lorsqu'il dit *que les Éthiopiens sont partagés en deux parties, et qu'ils habitent aux extrémités de la terre, les uns vers le soleil couchant, et les autres vers le soleil levant*. Le nom de *Chus*, lui-même, ne s'éteignit pas promptement, car, au temps de Josèphe, il était encore en vigueur. Le temps n'a rien fait, dit l'historien (*Ant.* I, 6, 32), au nom de *Chusan*, *car les Éthiopiens s'appellent encore eux-mêmes Chuséens*, et *c'est ainsi que les désignent les peuples de l'Asie*. De bonne heure, il se forma des états régulièrement organisés dans l'Éthiopie au-dessus de l'Égypte. Il y en a eu de très-puissants, car les Éthiopiens se rendirent, pendant un temps, maîtres de l'Égypte, et on cite un de leurs rois, Thearco, vraisemblablement le Tharaca de l'Écriture, qui aurait non seulement porté les armes contre la Palestine, mais qui aurait encore pénétré jusqu'en Espagne par le détroit de Gibraltar. Le principal de ces états, ou du moins le plus connu, fut celui de *Méroé*, dont la capitale portait le même nom. Il existait encore du temps d'Hérodote (II, 30); c'était là que s'étaient établis les Égyptiens chargés de la garde de la frontière de leur patrie, du côté d'Éléphantine, mais qui l'abandonnèrent sous le règne de Psammétique. Des terres leur furent concédées, dit l'historien, par le roi du pays. Méroé n'était qu'un état composé de prêtres, avec un roi à leur tête, comme les autres états égyptiens (Heeren; *Man. d'Hist. anc.*, trad. fr., 1827, p. 33). Sous le nom de *Méroé*, on comprenait le pays situé entre le Nil, du côté de l'O., et l'Astaboras, ou *Tacazze*, qui se joint au Nil, à l'E.; ce qui lui fait donner improprement le nom d'*île*. *Axum* ou *Auxume*, dont il n'est fait mention que bien postérieurement à Méroé, paraît cependant remonter, si l'on en juge d'après les restes encore subsistants, à une aussi haute antiquité que les autres villes de l'Égypte. Dans les premiers temps de l'administration romaine en Égypte, l'Éthiopie, ou une partie de l'Éthiopie, était gouvernée par une reine puissante, Candace, dont un des principaux officiers se convertit au christianisme. Les habitants du pays, où les *Éthiopiens*, passaient pour les plus justes des hommes; et, pour cette raison, on croyait que les dieux leur accordaient une longue vie. Le long de la côte de la mer Rouge, vivaient les *Éthiopiens Ictyophages*, ainsi appelés parce qu'ils ne se nourrissaient que de poisson, et les *Éthiopiens Troglodytes*, qui demeuraient dans des cavernes sous terre, et dont était composée une partie de l'armée que Sesac, roi d'Égypte, mena contre Juda.

Etroth, ville de la tribu de Gad, rebâtie par les Gadites, après qu'ils eurent pris possession du lot qui leur était échu. Elle pouvait être au centre de la tribu.

Euphrate, ailleurs *Phrath*, fleuve de l'Asie occidentale sortant de deux sources qui sont situées dans les montagnes de l'Arménie et qui se réunissent un peu au-dessous d'Erzeroum pour ne plus former qu'un seul fleuve, courant d'abord dans la direction du sud et ensuite dans celle du sud-est. Il côtoyait, sur un cours estimé à 185 myriamètres de longueur (environ 417 lieues de 25 au degré, la Cappadoce, la Syrie, la Mésopotamie, l'Arabie Déserte et la Babylonie. C'est dans cette dernière région, à Corna, qu'il se joint au Tigre; depuis lors, les deux fleuves réunis sous le nom commun de *Schatt el-Arab*, le *Pasitigris* d'autrefois, se jettent, après un cours d'une trentaine de lieues, dans le golfe Persique. Cependant le cours de l'Euphrate ne fut pas toujours tel. Ce fleuve se rendait autrefois directement dans le golfe Persique. On en voyait encore les traces à l'occident du Pasitigris. L'Euphrate roule un volume d'eau considérable dans un lit en général peu profond et entre des rives basses, et son cours a moins de rapidité que celui du Tigre. M. Rich (*Voyage aux Ruines de Babylone*) a mesuré sa largeur à la hauteur de la position de Babylone, et lui a trouvé 75 brasses ou 450 pieds, mais comme le fleuve passe à travers des ruines, cette largeur varie. Sa profondeur était de deux brasses et demie. Le peu d'élévation de ses bords est souvent cause de crues subites qui produisent de vastes inondations. Au surplus, il a aussi, comme le Nil, ses crues périodiques, et les pays qu'il traverse, soit par lui-même, soit par les canaux qui en sont dérivés,

jouissent d'une grande fertilité. Il se gonfle en hiver, mais c'est au printemps que sa grande crue a lieu; cette crue qui commence en mars, et que l'on peut dire arriver généralement entre le 15 avril et le 15 mai, dure une quinzaine de jours; elle varie d'une année à l'autre en élévation. Pendant sa durée, le fleuve inonde tout le pays, remplit les canaux qu'on lui a préparés et facilite l'agriculture à un point surprenant. Son eau est regardée comme plus salutaire que celle du Tigre. Sans parler de la place que l'Écriture donne au fleuve sur la limite du Paradis-Terrestre, elle le cite souvent, et presque toujours en le qualifiant de *grand fleuve*. Elle en fait une des bornes de la Terre-Promise, et en effet David étendit ses conquêtes jusque-là, en sorte que l'empire de Salomon, son fils, allait des rives de l'Euphrate à celles du fleuve d'Égypte. Ces rives furent aussi témoins de la défaite du pharaon Néchao à Charcamis et de celle d'Arphaxad dans la plaine de Ragaü, qu'il arrose.

Ezeb, pierre ou rocher situé à 5 stades de Jérusalem, et où Jonathas vint avertir David des mauvaises dispositions de Saül à son égard.

F

Fontaine d'Agar, que l'ange fit connaître à la mère d'Ismaël. Elle est située au S. de la tribu de Siméon, entre la Palestine et l'Égypte : on l'appelait aussi le *Puits de celui qui vit et qui voit.*

Fontaine de Dapnis. Voyez *Daphnis.*

Fontaine du Dragon, fontaine qui coulait sous les murs de Jérusalem et au pied du Calvaire.

Fontaine d'Élisée, source miraculeuse dont les eaux mauvaises furent purifiées par le prophète Elisée, de qui elle a pris le nom. Les eaux devinrent saines, au grand avantage de la ville de Jéricho, à côté des ruines de laquelle on la trouve encore, dit le voyageur Buckingham. Auparavant elles faisaient périr les fruits de la terre et rendaient même, prétendait-on, les mères sériles, ou faisaient mourir les enfants dans leur sein.

Fontaine de Gihon. Voy. *Gihon.*

Fontaine d'Harad. Voy. *Harad.*

Fontaine des jardins et puits des eaux vivantes, sources qui descendent avec fracas des montagnes du Liban.

Fontaine de Jacob, source sur le bord de laquelle Jésus-Christ, fatigué, vint se reposer; elle était en Samarie, non loin d'une ville nommée Sichar, au pied de la montagne sur laquelle s'élève Sichem.

Fontaine de Jezrahel, fontaine située auprès de Jezrahel, dans la vallée de ce nom. Les Israélites, prêts à combattre les Philistins qui étaient à Aphec, vinrent y établir leur camp.

Fontaine de Samson, source sortie de la mâchoire d'âne avec laquelle Samson combattit les Philistins; elle était située près du rocher d'Etam. Samson commençait à défaillir, lorsque cette eau le ranima; le nom en est resté à l'endroit où elle se montra.

Fontaine de Nephtoa, fontaine placée sur la limite des tribus de Juda et de Benjamin.

Fontaine de Rogel, source près de laquelle David se détermina, lors de la révolte de son fils Absalon, à passer le Jourdain. Il y avait auprès un rocher nommé *la pierre de Zoheleth*, sur lequel Adonias, qui aspirait à la couronne de David, son père, offrit un festin à tous ses frères, excepté Salomon, et à tous ceux de Juda qui étaient au service du roi.

Fontaine de Misphat, à Cadès. Voy. *Cadès-Barné.*

Fontaine du Soleil ou Ensemès. Voy. *Ensemès.*

Fontaine de Taphua. Voy. *Taphua.*

G

Gaas, montagne dépendante de la montagne d'Ephraïm, et au N. de laquelle était situé Thamnathsaré, où Josué fut enseveli. Du pied de cette montagne s'échappe un torrent, le *Cana*, qui court se perdre dans la Méditerranée. Sur les bords de ce torrent était né un des forts de David.

Gab, selon D. Calmet, grande plaine du pays des Philistins, où se livrèrent deux batailles importantes entre ce peuple et les Hébreux.

Gaba, ville située dans le voisinage du mont Carmel, au S.-E., dans la tribu d'Issachar.

Gabaa, Gabaé, Gabée, ou Géba, ville lévitique de la tribu de Benjamin, au N.-O. de Jérusalem, lieu de la naissance de Saül. Cette ville fut cause, par la conduite de ses habitants envers la femme du Lévite, qu'ils accablèrent d'outrages et finirent par tuer, de la guerre qui éclata entre les tribus d'Israël et la tribu de Benjamin, guerre qui se termina par la perte de 25,000 Benjaminites, et la mort de tous les hommes et les animaux de la ville de Gabaa. Asa, roi de Juda, la reconstruisit avec les matériaux de Rama. Gabaa est quelquefois prise comme ville marquant la limite du royaume de Juda, et opposée dans ce cas à la ville de Bersabée, qui est située au S. On conserva pendant quelque temps, à Gabaa, l'arche apportée de Cariathiarim. Ce fut de là que David la fit transporter à Jérusalem. Les habitants de Gabaa avaient la réputation d'être très-habiles à se servir de la fronde.

Gabaath, ville de la tribu de Benjamin où fut enseveli Eléazar, fils d'Aaron. C'était aussi la patrie de l'un des forts de David. Isaïe la nomme *ville de Saül*, ce qui semblerait, du moins à ses yeux, en faire la même ville que Gabaa.

Gabaé, Gabée, Gabaa ou Géba. Voy. *Gabaa.*

Gabaon, ville lévitique de la tribu de Benjamin, située sur une hauteur, au N. de Jérusalem. C'était, dit le livre de *Josué*, une ville grande comme une ville royale et plus grande que Haï. Ses habitants passaient pour être très-vaillants. Cependant le sort que subit la ville d'Haï terrifia les Gabaonites au point

qu'ils allèrent faire leur soumission à Josué; mais ils n'entrèrent dans l'alliance des Israélites qu'en se résignant au service le plus rude vis-à-vis du peuple. Les Gabaonites étaient d'origine amorrhéenne, et ils étaient assez puissants pour tenir dans leur dépendance, *Caphira, Béroth* et *Cariathiarim*. Leur défection leur attira l'inimitié et les hostilités de la ligue amorrhéenne, formée des cinq rois de Jérusalem, d'Hébron, de Jérimoth, de Lachis et d'Eglon, qui tentèrent de s'emparer de leur ville. Josué vint de Galgala, où était son camp, à leur secours; il se fit un grand carnage des Amorrhéens. Une pluie de pierres tomba du ciel pour les accabler, et ce fut dans cette occasion *que Josué commandant au soleil de s'arrêter sur Gabaon, et à la lune de ne point s'avancer sur la vallée d'Aïalon, le soleil et la lune s'arrêtèrent. Jamais jour ne fut aussi long,* dit Josué. Gabaon fut témoin de la défaite et de la mort d'Abner, général d'Isboseth. La rencontre entre ce général et les troupes de David eut lieu près de la *piscine de Gabaon*, alimentée sans doute par les sources environnantes, que Jérémie appelle les *grandes eaux*. Avant la bataille il y eut un combat particulier entre douze hommes des deux armées, qui s'entre-tuèrent de manière à ce qu'aucun d'eux ne survécut, ce qui fit donner à cet endroit le nom de *champ des vaillants*. Sept des enfants de Saül y furent aussi sacrifiés par les habitants de Gabaon, en représailles du sang que ce prince avait versé dans leur ville. Ils furent crucifiés. Gabaon fut le plus considérable des hauts lieux d'Israël. Le tabernacle du Seigneur, que Moïse avait fait dans le désert, et l'autel des holocaustes, y restèrent pendant quelque temps déposés; Salomon vint y sacrifier, et le Seigneur lui apparut dans cette ville. *Samaïas*, le plus brave d'entre les trente vaillants de David, était aussi de cette ville. Isaïe appelle *vallée de Gabaon* celle qui ailleurs est désignée sous le nom d'*Aïalon*. Voy. *Aïalon*. — Gabaon communiquait aussi son nom à une partie du territoire qui l'environnait, et que l'on appelait le *désert de Gabaon*. — Ses habitants se nommaient *Gabaonites*.

Gabathon ou Gebbethon. Voy. *Gebbethon*.

Gabée, Gabaé, Géba ou Gabaa. Voy. *Gabaa*.

Gabim, lieu cité seulement par Isaïe, et dont on ignore la position. D. Calmet pense que ce nom s'applique généralement aux pays élevés, et que le passage d'Isaïe où il se trouve, signifie : *Et vous, habitants des collines, mettez-vous en sûreté*.

Gad, l'une des douze tribus d'Israël, descendant de Gad, fils de Jacob, et dont le nom signifie *prospérité*. Cette tribu était située à l'orient du Jourdain, et comme elle était riche en bestiaux, aussi bien que les tribus de Ruben et de Manassé, on lui abandonna, de même qu'à ces deux tribus, les anciens royaumes de Sehon, roi des Amorrhéens, et d'Og, roi de Basan, c'est-à-dire, tout le pays de Galaad et de Basan, terres fertiles et abondantes en pâturages. Les Gadites y firent des parcs, des étables pour leurs bestiaux, et construisirent ou relevèrent des villes fortes détruites par suite de l'invasion. Placés entre la tribu de Ruben, au S., et la demi-tribu de Manassé, au N., ils occupaient la partie méridionale du pays de Galaad, dont les montagnes formaient la limite à l'E; à l'O. coulait le Jourdain, dans lequel venait se rendre le Jaboc, limite donnée à la tribu par le *Deutéronome*, et quelques autres rivières ou torrents qui entretenaient la fertilité du pays. Les villes principales furent *Aroër, Jazer, Dibon, Succoth, Phanuel, Mahanaim, Ramoth-Galaad* et *Maspha*. Plus tard ce pays entra en partie dans la Pérée et la Batanée. La tribu de Gad prospéra; les villes reconstruites acquirent de l'importance : ainsi se réalisa la prédiction de Moïse, *Gad a été comblé de bénédictions; il s'est reposé comme un lion; il a saisi le bras et la tête de sa proie*. Lors du dénombrement fait dans le désert, il se trouva dans la tribu 45,650 hommes en état de porter les armes. Depuis, ce nombre dut augmenter; il y eut un corps militaire de 24,000 Gadites compris dans la garde du roi David.

Gad, vallée étendue, située auprès d'Aroër, dans la tribu de Gad.

Gader ou Geder, ville royale des Chananéens, située dans le sud de la Judée, du côté de Dabir.

Gadéra ou Gédéra. Voy. *Gédéra*.

Gadéroth ou Gidéroth, ville de la tribu de Juda, patrie de l'un des vaillants capitaines de David.

Gadgad, vingt-sixième station des Israélites dans le désert, montagne située entre Béné-jaacan et Jétébatha, et dépendant sans doute des *Nigri montes* ou montagnes Noires.

Gadi, patrie de l'un des forts de David, ville que l'on suppose appartenir à la tribu de Gad, au S. de Jazer.

Gador ou Gédor. Voy. *Gédor*.

Galaad, dont le nom est fréquemment reproduit, partie de la Palestine située à l'orient du Jourdain, et s'étendant entre ce fleuve et les montagnes de Galaad, depuis le pied du mont Hermon jusqu'au fleuve d'Arnon. Le Jaboc la coupait à peu près vers le centre. Le sol y était bon, gras, fertile et riche en pâturages; le bétail y venait et y multipliait très-bien; aussi futelle assignée aux tribus qui possédaient le plus de bétail, à celles de Ruben et de Gad pour la portion située au S. du Jaboc, et à Manassé (demi-tribu orientale) pour la portion qui était au N. de cette rivière. Le pays de Galaad renfermait plusieurs villes importantes. Jaïr, fils de Manassé, en possédait soixante qui prirent aussi le nom général de *Havoth-Jaïr*, c'est-à-dire, *villes de Jaïr*. Osée, prophétisant contre ce pays, l'appelle une retraite de fabricateurs d'idoles. — Les *Galaadites* étaient les habitants du pays de Galaad.

Galaad, chaîne de montagnes qui s'étend entre la Pérée et l'Arabie, à l'orient du pays de Galaad. Quelquefois cette dénomination s'applique à toute la suite des montagnes qui se prolongent depuis le mont Liban jusqu'à celles qui sont situées au N.-E. de la mer Morte. Cette montagne était célèbre pour son baume. Ce fut là que Laban retrouva Jacob qui fuyait;

il y eut paix entre eux ; pour la cimenter, ils élevèrent sur la montagne un petit monument en pierre sur lequel ils mangèrent ensemble. Ce monument fut nommé *Galaad*, c'est-à-dire, *monument du témoin.*

Galatie, province de l'Asie-Mineure située au centre de la presqu'île, entre la Bithynie, la Paphlagonie, le Pont, la Cappadoce, la Lycaonie et la Phrygie, et ainsi nommée des *Galates* ou *Gaulois*, reste de ceux qui, après avoir pillé le temple de Delphes, passèrent en Asie. Originaires de la Gaule, les Galates formaient trois peuples différents : les *Tolistoboïens*, les *Tectosages* et les *Trocmiens*. Ils ravagèrent l'Asie-Mineure, vendirent leurs secours aux princes du pays en guerre les uns contre les autres, et finirent par se faire céder différents cantons pris sur la Phrygie, la Bithynie, la Paphlagonie et la Cappadoce, lesquels réunis formèrent la *Galatie*, que l'on nomma aussi *Gallo-Grèce* (Strab., XII, 567). C'était un pays montueux et cependant très-fertile, arrosé par le *Sangarius* et l'*Halys*, qui tous deux se jettent dans la mer Noire. Parmi ses montagnes se distinguent le mont *Olympe*, au N.-O. d'Ancyre, et le mont *Adoreus*, près de Pessinus. Les *Tolistoboïens* habitaient à l'O., ayant pour villes principales *Pessinus*, *Gordium* ou *Juliopolis* et *Amorium*, patrie d'Esope. Les *Tectosages* étaient contigus; *Ancyre* (Angora) était leur principale ville. Les *Trocmiens*, les plus reculés à l'E., avaient pour capitale *Tavium*. Ces peuples conservèrent leur langage pendant 600 ans environ. Ces trois divisions furent dans la suite partagées chacune en 4 *cantons* que l'on appela *tétrarchies*, en sorte que le nombre de ces tétrarchies fut de 12; chaque tétrarchie avait son *tétrarque*, son *décaste* et son *stratophylax*, c'est-à-dire, son gouverneur, son juge et son général. Il y avait un conseil ou sénat composé de 300 anciens. La constitution était aristocratique, et les assemblées générales se tenaient dans une forêt de chênes, *drynemetum* (Strab., XII, 567, trad. fr., t. IV, 2e part., p. 90). L'exercice de la souveraineté était d'abord entre les mains de trois chefs; elle passa bientôt entre celles de deux, et enfin un seul la posséda. Sous Dejotarus et Amyntas, qui s'élevèrent au rang de rois, le territoire de la Galatie s'accrut d'une partie de la Pamphylie et de la Lycaonie. Sylla, Pompée, Antoine, y firent la guerre. Devenus les maîtres du pays 25 ans avant Jésus-Christ, sous Auguste, les Romains, réunissant tout ce qui avait été ajouté par Amyntas à la Galatie, en firent une seule province. Sous Théodose-le-Grand ou Valens, on partagea cette province en *Galatia Prima* ou *Proconsularis*, capitale *Ancyra*, et en *Galatia Secunda* ou *Salutaris*, capitale *Pessinus*.— La population, composée de Grecs, de Celtes, et d'autres nations, était très-mélangée. Beaucoup d'habitants étaient Juifs. S. Paul les visita pendant son second voyage apostolique, et y fonda plusieurs communautés chrétiennes; en l'an 52 il écrivit de Corinthe à ces communautés ou églises son *Épître aux Galates*, et vint les visiter de nouveau l'année suivante.— *Galates*, habitants de la Galatie.

Galgal, contrée que les uns ont placée au N.-O. de la Palestine, et que d'autres ont reportée à Galgala de Judée, ou bien à *Galgala* de la tribu d'Ephraïm.

Galgala, ville de la tribu de Benjamin, à l'O. du Jourdain, entre ce fleuve et Jéricho, un des lieux les plus célèbres de la Palestine. Les Israélites après avoir franchi le Jourdain, y restèrent campés pendant quelque temps, et en reconnaissance de leur passage, ils y élevèrent un monument composé *de douze pierres* tirées du fond du fleuve. Ce monument donna de l'importance à Galgala, qui devint dès lors une ville considérable. L'arche, qui y resta déposée pendant quelque temps, y attira un grand concours de peuple. Saül y fut confirmé roi par le peuple ; ce fut là aussi que le malheureux roi des Amalécites, Agag, que Saül avait conservé malgré l'ordre de Dieu, fut coupé en morceaux. Élie sortait de Galgala, et était accompagné d'Élisée lorsqu'il fut enlevé au ciel. A son retour à Galgala, où régnait la famine, Elisée fit plusieurs miracles. La présence de l'arche à Galgala attira une grande vénération sur ce lieu, où on sacrifia plus tard aux idoles. C'est là le motif de cette prédiction d'Amos, *que Galgala seraemmenée captive.*

Galgala ou Galgal, ville autrefois royale, située dans la plaine de Saron, en Samarie, dans la tribu d'Ephraïm, à 6 milles N. d'Antipatris, selon Eusèbe et S. Jérôme. C'était là que Josué avait établi son camp lorsque les Gabaonites vinrent lui faire leur soumission.

Galilée, contrée de la Palestine située au N. de la Samarie, et au S. des montagnes du Liban, bornée à l'E. par la mer de Galilée ou lac de Génésareth et le Jourdain, et à l'O. par la mer Méditerranée. Elle comprenait quatre tribus d'Israël et plusieurs villes phéniciennes. On la divisait en *Galilée-Supérieure* ou *Haute-Galilée*, et en *Galilée-Inférieure* ou *Basse-Galilée*. Celle-ci renfermait les tribus d'Issachar et de Zabulon, et celle-là, les tribus de Nephthali et d'Aser. On donnait encore à cette dernière la dénomination de *Galilée* des *Nations* ou des *Gentils*, parce qu'elle s'étendait sur toute la côte de la Phénicie, depuis le mont Carmel jusqu'à Tyr. La Galilée est la partie de la Palestine la plus fréquemment citée dans le *Nouveau Testament*. Jésus-Christ y fit beaucoup de voyages, de prédications et de miracles : aussi les chrétiens du pays l'appellent-ils le *Pays de l'Annonciation* ou de l'*Evangile* (*Voyages de Jésus-Christ*, par C. M. D* M*, p. 187). — On nomme les habitants *Galiléens*. Suivant Josèphe (B. J., III, 2), ils étaient belliqueux et braves, ce qui tient sans doute à ce que, entourés de beaucoup de peuples étrangers, ils étaient souvent obligés de guerroyer contre eux. Leur territoire était très-fertile ; aucune de ses parties ne restait sans culture. Leurs villes étaient nombreuses et riches, et la population y était considérable. Cette population subit quelquefois de grandes catastrophes, témoin, la transplantation de ses habitants en Assyrie par Téglath-Phalasar.

Galilée (mer de), souvent citée dans le *Nouveau*

Testament, ou de TIBÉRIADE, *mer de* CÉNÉRETH ou de CÉNÉROTH, *eau de* GÉNÉSAR ou *lac de* GÉNÉSARETH. V. *Mer de Cénéreth*.

GALLIM, ville de la tribu de Ruben, située non loin du torrent de Zared, dans le pays de Moab. C'était la patrie de Phetti, à qui Saül avait donné sa fille en mariage.

GAMZO, ville de la tribu de Juda, située vers la frontière du pays des Philistins, et dont ceux-ci s'emparèrent sur le roi Achaz.

GAREB, colline située près de Jérusalem.

GARIZIM, montagne située au S. de Sichem, vis-à-vis le mont Ebal, dans la tribu d'Ephraïm en Samarie, sur laquelle Josué fit élever, après le passage du Jourdain, et suivant l'ordre de Moïse, un autel de pierres pour offrir à Dieu des actions de grâces. Tant que les Hébreux restèrent unis par les liens de la religion, il n'y eut rien qui distinguât le Garizim des autres montagnes du pays; mais sous le règne de Darius-Nothus, roi de Perse, Manassès, fils de Jaddua ou Jaddus, grand-prêtre des Juifs, ayant été forcé de quitter Jérusalem à cause de son mariage avec la fille du gouverneur de la Samarie, éleva sur cette montagne un temple dont il se déclara le grand-prêtre. Les Samaritains préférèrent ce temple à celui de Jérusalem; ils s'y rendirent en foule, y firent des sacrifices, et offrirent des prières à Dieu. De là date le schisme qui s'éleva entre les Juifs et les Samaritains. Sous le règne d'Antiochus-Epiphanes, les Samaritains, voulant se rendre agréables à ce prince, consacrèrent leur temple à Jupiter, sous l'invocation de qui il resta jusqu'à ce que Jean Hyrcan l'eût détruit. Cependant les Samaritains qui voulaient adorer Dieu n'en continuèrent pas moins de se rendre sur cette montagne qui était le but de nombreux pélerinages; aussi voit-on une Samaritaine demander à Jésus-Christ si c'était sur cette montagne ou à Jérusalem qu'il fallait adorer Dieu. Encore aujourd'hui la communion de Naplouse, composée de plus de 200 familles, regarde cette montagne comme *sacrée*.

GAVER, ville de la demi-tribu O. de Manassé, à l'E. de Mageddo. Ce fut là que le roi de Juda, Ochosias, reçut dans sa fuite une blessure dont il alla mourir à Mageddo même.

GAULON ou GOLAN, ville lévitique et de refuge de la demi-tribu E. de Manassé, laquelle a donné son nom à la *Gaulonitide*, district de l'ancien pays de Basan, dans lequel elle est située, et dont elle était la principale ville. D'ANVILLE la place au nord du Jaboc, et près de la mer de Cénéreth; d'autres la portent vers le centre du pays de Manasse oriental.

GAZA, ville du pays des Philistins, formant une de leurs satrapies, et située à une demi-lieue environ de la mer sur une éminence, et à l'extrémité de la terre de Chanaan. Elle était environnée de remparts et flanquée de tours; et cependant, malgré la force de sa position naturelle, augmentée encore par les ressources de l'art, elle ne put tenir contre Juda, à qui elle avait été assignée en partage; mais les conquérants en furent bientôt chassés par les naturels, qui en restèrent les maîtres, sans trouble, jusqu'au temps de Samson. Gaza subit toutes les vicissitudes des contrées voisines, et tomba successivement au pouvoir des Chaldéens, des Perses, et d'Alexandre-le-Grand. Alexandre en fit le siége en personne, et y fut blessé dans l'assaut. Plus tard, elle fut prise par les Machabées. Simon en chassa les habitants, la repeupla et la fortifia de nouveau. Une place si fréquemment exposée aux ravages de la guerre n'a pu conserver que bien peu de débris de sa grandeur passée. Aussi les *Actes des Apôtres* en parlent-ils comme d'une *ville déserte*. C'est à peine s'il en reste aujourd'hui quelques débris. Ses superbes colonnes de marbre, citées par quelques écrivains, ont disparu; les sépulcres mêmes ont été détruits avec les dépouilles qui leur étaient confiées (BUCKINGHAM, *Lettres sur la Palestine*, traduct. fr., p. 218). On voit à l'orient de la ville une vallée étroite; et derrière, un peu plus au N., une hauteur considérable, que l'on croit être la montagne qui regarde Hébron, et où Samson déposa les portes de la ville. Le port de Gaza se nommait *Majuma*. Plus tard, on l'appela *Constantia*. Quelquefois pour distinguer cette possession de Gaza de la ville même, les anciens l'ont nommée *Gaza Maritima*.

GAZARA, GÉZER ou GÉZERON, place forte, d'une grande importance du temps des Machabées, située dans l'ancien territoire des Philistins, sur la frontière du pays d'Azot, et qui devint la résidence habituelle de Jean Hyrcan, lorsque Simon Machabée, son père, le fit général de ses troupes, et lui confia la garde de cette partie du pays. On la confond ordinairement avec *Gazer*, ville dépendante évidemment de la tribu d'Ephraïm. Nous croyons cependant ces deux villes tout-à-fait distinctes l'une de l'autre.

GAZER ou GOB, ville lévitique de la tribu d'Éphraïm, située à l'O. de la tribu, dans la campagne d'Ono. C'était une ville royale, dont le roi, Horam, fut défait par Josué; cependant ses habitants, Chananéens d'origine, furent épargnés par Éphraïm. Cette ville fut prise par le roi d'Égypte, qui la brûla et en extermina les habitants; mais donnée par ce prince à Salomon, comme dot de sa fille, celui-ci en releva les murailles. On a pensé, nous le croyons, à tort, qu'il y avait identité entre elle et Gazara. Voy. *Gazara*.

GAZER, JASER ou JAZER. Voy. *Jazer*.

GÉANTS, ou RACE DES GÉANTS. Voy. *Enac*.

GÉANTS (vallée des) ou de RAPHAÏM. Voy. *Raphaïm*.

GÉBA, GABAA, GABAÉ ou GABÉE. Voy. *Gabaa*.

GÉBAL, partie de l'Idumée, aussi nommée *Gabalène*, au midi de la tribu de Juda, et dont la ville principale était *Petra*.

GÉBAL ou GIBLOS. Voy. *Giblos*.

GEBBAR, ville de la tribu de Juda, dont 95 habitants revinrent de la captivité avec Zorobabel; peut-être, près de Bethléhem.

GEBBÉTHON ou GABATHON, ville forte des Philistins, attribuée à la tribu de Dan, et désignée comme lévitique. Ce fut là que Baasa, qui avait usurpé la

couronne d'Israël, tua Nadas, fils de Jéroboam.

Géder ou Gader. Voy. *Gader.*

Gédéra ou Gadéra, ville de la tribu de Juda, au N.-O.

Gédérothaim, ville de la tribu de Juda, dans le voisinage de Gédéra.

Gédor ou Gador, ville de la tribu de Dan, à l'E. de Jamnia, patrie de l'un des forts de David. Cendebée la releva et la fortifia. Près de là était une *vallée* qui portait son nom.

Geenna, vallée des fils d'Ennom, Ben-ennom ou Ge-ennom. Voy. *Ennom.*

Ge-ennom, Ben-ennom, vallée des fils d'Ennom ou Geenna. Voy. *Ennom.*

Géhon, second fleuve du Paradis terrestre. Il entourait le pays de Chus. Voy. *Eden.*

Gelboé, montagne de la tribu d'Issachar, formant l'extrémité nord des montagnes d'Ephraïm sur la limite N.-O. de la plaine de Jezrahel ou d'Esdrelon, et devenue célèbre depuis la défaite et la mort de Saül et de Jonathas son fils. On lui donne environ 1,000 pieds d'élévation. On y voyait un bourg assez considérable, appelé du même nom.

Gelboé, bourg situé en Issachar, sur la montagne de Gelboé.

Gélo, patrie de l'un des vaillants de David, et ville de Juda au S.-E. d'Hébron, sans doute la même que *Gilo.*

Génésar ou Génésareth, petite contrée de la Galilée, dans la tribu de Nephthali, située sur le bord N.-O. de la mer de Galilée, à laquelle elle communiquait aussi le nom de lac de *Génésareth.* Elle était très-fertile et bien cultivée.

Génésar (eau de) ou lac de Génésareth; mer de Cénéreth ou de Céníroth, mer de Galilée ou de Tibériade. Voy. *Mer de Cénéreth.*

Génésareth ou Génésar. Voy. *Génésar.*

Génésareth (lac de) ou eau de Génésar, mer de Cénéreth ou de Céníroth, mer de Galilée ou de Tibériade. Voy. *Mer de Cénéreth.*

Génészens ou Cénéséens. Voy. *Cénéséens.*

Gentils (pays des) ou des Nations. Sous ce nom, traduit du mot latin *gens*, au pluriel *gentes*, *nations*, l'Ecriture désigne les pays habités par les restes de l'ancienne population chananéenne, qui n'avaient pu être détruits. Ce nom établissait en outre, sous le rapport religieux, une ligne de démarcation très-prononcée entre ceux qui adoraient le vrai Dieu et les païens. Comme la Galilée Supérieure renfermait une grande partie de la population idolâtre, on l'avait nommée *Galilée des Gentils;* le roi d'Asor, Jabin, qui régnait à Haroseth, était du nombre.

Gérara, ville du pays des Philistins, non loin du torrent de Bésor, à l'E. de Gaza et au S. de la terre de Chanaan. C'était autrefois une des principales villes de la contrée, et même sa métropole; Abimélech en était le roi quand Abraham et Isaac s'y rendirent. Auprès de cette ville coulait un *torrent* qui prenait son nom du sien, et sur le bord duquel Isaac établit sa demeure, mais où il eut des querelles avec les pasteurs de Gérara, qui bouchèrent les puits qu'il avait fait creuser, et auxquels il donna les noms de *Puits de l'Injustice* et *Puits de l'Inimitié.* Quant à celui qu'il appela *Puits de Largeur,* comme il ne fut le sujet d'aucune querelle, il en put jouir librement. Asa, roi de Juda, poursuivit jusqu'à cette ville, Zara, roi d'Éthiopie (d'Arabie), et ravagea tout le pays. Quoique sur le bord du désert, le territoire de Gérara paraît avoir été favorable à l'éducation du bétail : on appela *Gérarïtique* le canton auquel cette ville appartenait.

Géraséniens, habitants de la ville et du territoire de Gérasa, une des villes de la Décapole, que d'Anville place au N.-E. de la mer de Galilée, et que, dans la carte de la Palestine, M. Dufour indique au S.-E., sur un petit torrent qui se jette dans le Jaboc. Cette ville, nommée aujourd'hui *Dsières*, possède des ruines non moins remarquables que celles de Palmyre et de Baalbeck, et qui témoignent de sa grande importance : c'est en touchant son territoire que Jésus-Christ guérit deux possédés du démon, qui étaient si furieux que personne n'osait y passer, à cause de la terreur qu'ils inspiraient. Ce territoire devait s'étendre jusqu'au bord de la mer de Galilée. On a, nous le croyons, confondu à tort les *Géraséniens* avec les *Gergéséens.*

Gergéséens, un des peuples qui habitaient la terre de Chanaan à l'arrivée des Israélites; ils devaient habiter vers les sources du Jourdain; ils descendaient de Gergeseus, un des fils de Chanaan.

Gerréniens, habitants de Gerra, dont le territoire formait une des limites; l'autre était Ptolémaide, du pays donné par Antiochus Eupator, roi de Syrie, à Judas Machabée à titre de chef et de prince. Quelques auteurs ont supposé qu'il était ici question de la ville de Gerra située dans la Basse-Egypte, entre Péluse et le lac Sirbonis; d'autres ont cru qu'il s'agissait de la ville de Gerra située dans l'Arabie, sur la côte O. du golfe Persique. Mais pour admettre la première conjecture, il faudrait qu'Antiochus eût été le maître de la partie de l'Egypte dont il gratifiait Judas.

Gerzi, pays au S. de la Judée, et peut-être du pays des Philistins, où David venait, de Sicéleg, faire de fréquentes incursions.

Gessen, contrée située dans la Basse-Egypte, au N. E. de la ville d'Héliopolis, entre le Nil à l'O. et l'isthme de Suez à l'E., et dans laquelle Jacob et sa famille vinrent s'établir. C'était la plus fertile de toute l'Egypte, et celle qui convenait le mieux sans doute à leurs nombreux troupeaux, à cause de ses pâturages; aussi fut-ce pour ce motif que le roi d'Egypte, auprès de qui Joseph était alors en si grande faveur, voulut qu'on la donnât aux Hébreux. Ceux-ci y séjournèrent 220 ans environ; pendant ce temps, leur nombre s'accrut prodigieusement. Lors de la sortie de la terre d'Egypte, on ne comptait pas moins de 600,000 hommes en état de porter les armes; ce qui ferait supposer une population totale de deux millions d'individus et plus. Ils se livraient beaucoup à l'éducation du bétail;

et si les Egyptiens leur montrèrent autant d'aversion qu'ils le firent, il est très-probable qu'*ayant en abomination* les pasteurs de brebis, dit la *Genèse*, ils avaient fait porter aux Israélites le poids d'une haine qui rejaillissait sur tout ce qui menait une sorte de vie nomade, peu en rapport avec leurs habitudes et leurs institutions. Cette circonstance réunie à la qualité d'étranger que l'Hébreu conservait sur la terre d'Egypte, dut en effet avoir une grande part dans la conduite que l'Egyptien tint vis-à-vis de lui. Cela devait être plus prononcé encore à son égard qu'à celui de tout autre peuple, puisque, indépendamment de ce que sa loi défendait à l'Israélite de s'allier avec aucun étranger, il conservait toujours sa langue, sa religion et ses coutumes particulières; d'un autre côté, sa population augmentait à tel point qu'elle devait donner les plus grandes inquiétudes.

Gessur ou Gessuri, partie de la Syrie située sur la limite de la Palestine, au N., et avec les habitants de laquelle les membres de la tribu de Manassé vécurent en bonne intelligence. Il semble, d'après Josué, que ce pays, qui confinait avec celui d'Argob et le territoire de Basan, ait fait partie de la demi-tribu E. de Manassé; et cependant, d'après les autres passages de *la Bible*, il paraît n'avoir été que contigu au territoire de cette tribu. Ce qui tend surtout à le faire croire, c'est que, tandis que partout dans le territoire les rois sont tués ou ont disparu, ici ils se sont maintenus; ils existent même au temps de David, à qui Tholmaï, l'un d'eux, donne sa fille en mariage. De cette union naquit le fougeux Absalon, qui vint à Gessur, chez son aïeul, comme dans un lieu de refuge, d'où Joab le ramena à Jérusalem. Ce pays de Gessur devait être une partie de ce que l'on a appelé depuis *Trachonitide* et *Iturée*.

Gessuri, pays situé au S.-E. de celui des Philistins, probablement sur les confins de Juda et non loin du fleuve Sihor. De Sicéleg, qu'Achis, roi de Geth, lui avait donnée pour demeure, David y fit plusieurs courses dont le pillage et l'incendie furent, en général, les résultats.

Geth, ville du pays des Philistins, une de leurs cinq satrapies, dont la position est fort incertaine. Les uns, Reichard, la placent près du bord de la mer, un peu au N. d'Azot; les autres, d'Anville, la reportent dans les terres au N.-O. d'Eleuthéropolis. Malgré l'extermination générale de la race des géants par les Israélites, il continua d'en exister à Geth, de même qu'à Gaza et à Azot. L'Écriture en cite plusieurs appartenant à *Geth;* le plus remarquable était Goliath, qui fut terrassé et tué par David. Ce prince fut maître de cette ville, et dans sa garde se trouvaient 600 hommes de Geth. Ethaï, qui était de cette ville, fut l'un des généraux de son armée. Roboam rebâtit la ville de Geth, et la fortifia; mais elle échappa, à ce qu'il paraît, des mains de ses successeurs immédiats, puisque le roi Osias s'en empara de nouveau. Le prophète Michée appelle Geth *ville de mensonge.* — *Géthéens*, habitants de Geth.

Geth, ville de la tribu de Zabulon. Au lieu de *Geth qui est en Opher*, quelques leçons écrivent *Gath-Hepher* ou *Geth-Épher*. Elle était peu éloignée de Sephoris; c'était la patrie du prophète Jonas.

Gether, troisième fils d'Aram, sixième fils de Sem. On croit que ses descendants allèrent peupler la Bactriane.

Géthaim, ville de la tribu de Benjamin, où s'enfuirent les habitants de Béroth après la mort d'Abner. Il faut la chercher près de la position de cette ville.

Gethremmon, ville lévitique de la tribu de Dan, à l'E. de Jamnia.

Gethremmon ou Jéblaam. Voy. *Jéblaam*.

Getsémani, vallon situé au pied de la montagne des Oliviers, entre cette montagne et la ville de Jérusalem. C'était dans un jardin de cette ville que Jésus-Christ se retirait pour prier quand il fut trahi par Judas. Cet endroit, à peine grand d'une demi-acre, est en partie fermé par une muraille peu élevée; on y voit huit oliviers d'une vénérable antiquité, dont on fait remonter la plantation au temps où le Christ fit son entrée dans la ville, quoique, d'après le témoignage de l'historien Josèphe, Titus ait fait couper pour les travaux du siége tous les arbres existants autour de Jérusalem.

Gézer, Gazara ou Gézéron. Voyez *Gazara*.

Gézéron, Gézer ou Gazara. Voyez *Gazara*.

Giblos ou Gebal, ville de la Phénicie, située au N. de Tyr et de Sidon, et appelée *Byblos* par les Grecs et les Romains. C'était une des plus anciennes villes; elle était surtout connue pour son temple consacré à Vénus et par les fêtes que l'on y célébrait en l'honneur d'Adonis. Cette ville possédait, à ce qu'il paraît, d'habiles ouvriers; il y en eut qui travaillèrent au temple du Seigneur à Jérusalem; ils étaient aussi adonnés à la mer, et soit qu'ils fissent le commerce par eux-mêmes, soit qu'ils fussent sur les flottes de Tyr comme marins, ils avaient sous ce rapport de la réputation. Sous le nom moderne de *Dschébail*, cette ancienne cité présente encore quelques ruines remarquables.

Gidéroth ou Gadéroth. Voyez *Gadéroth*.

Giéabarim ou Jéabarim, trente-cinquième station des Israélites dans leur marche, lieu situé sur la frontière méridionale du pays de Moab, près de l'extrémité S. de la mer Morte.

Gihon, fontaine que les commentateurs confondent avec celle de Siloé, et où Salomon fut sacré roi par le prophète Nathan et le grand-prêtre Sadoc. Ézéchias, voulant remédier à ce que les ennemis empêchâssent, en cas de siége, les habitants de Jérusalem d'user de cette source en bouchant le cours supérieur, en introduisit les eaux dans la ville par un canal souterrain. Voyez *Siloé*.

Gilo ou Gélo. Voyez *Gélo*.

Gnide, ville située sur un promontoire ou cap du même nom, dans cette partie de la Carie que l'on a plus spécialement nommée Doride. Gnide était remarquable par son temple de Vénus, qui renfermait la célèbre statue de la déesse due au ciseau de Praxitèle.

Ctésias l'historien, médecin d'Artaxerxès Memnon, et Eudoxe l'astronome, étaient nés dans cette ville, qui possédait autrefois un observatoire. En venant d'Alexandrie pour se rendre à Rome, saint Paul vint toucher à Gnide.

Goatha, Golgotha ou Calvaire. Voyez *Calvaire.*

Gob ou Gazer. Voy. *Gazer.*

Gog et Magog, dénominations qui designent ici les Scythes, là les Perses, et ailleurs les Goths. Ceux qui embrassent cette dernière opinion prétendent que les guerres dont parle Ezéchiel ne sont autres que celles que les Goths firent, dans le ve siècle, contre l'empire romain. Il est aussi quelques interprètes qui pensent que ces deux noms doivent être pris dans une acception tout allégorique, pour les princes et les peuples ennemis de l'Église. En conséquence, le Gog d'Ezéchiel représenterait Antiochus-Epiphanes, le persécuteur des Juifs; celui que l'*Apocalypse* désigne comme l'Antechrist serait l'ennemi de l'Église et des fidèles. Josèphe applique le nom de Magog aux Scythes.

Golan ou Gaulon. Voy. *Gaulon.*

Golgotha ou Calvaire. Voy. *Calvaire.*

Gomer, fils de Japheth, dont la descendance paraîtrait s'être établie dans le nord de l'Asie-Mineure. Les anciens habitants des pays qui furent depuis occupés par les Galates, se nommaient *Gomares.* Gomer fut, dit-on, aussi le père des Cimmériens, établis au N. du Pont-Euxin dans la Crimée actuelle, et sa postérité peupla également la Grèce, l'Italie, la Germanie et les Gaules. La plupart des habitants de l'Europe lui seraient aussi redevables de leur origine. Au nombre des peuples que Gog doit rassembler contre Israël, Ezéchiel cite Gomer, avec toutes ses troupes, en même temps que Thogorma : ils viennent l'un et l'autre du côté de l'aquilon.

Gomorrhe, une des villes de la Pentapole, située dans la vallée de Siddim ou des Bois, et détruite, à cause des crimes de ses habitants, par le feu du ciel. Son emplacement est aujourd'hui recouvert par les eaux de la mer Morte. On prétend en voir les restes non loin d'Engaddi; cependant sa position est portée quelquefois plus au S., sur la même côte. Dans leurs prophéties, les prophètes menacent très-souvent les autres villes du châtiment qu'éprouvèrent Sodome, Gomorrhe et les villes qui périrent en même temps qu'elles. Voy. *mer Morte.*

Gortyne, une des trois villes les plus considérables de l'île de Crète. Elle était située, suivant Strabon, dans une plaine, au pied du mont Ida, et sur le bord du Léthœus : ses deux ports étaient *Lebena* et *Metallum.* Du temps d'Homère, Gortyne était déjà une ville importante; elle était entourée de murailles, et possédait un temple célèbre consacré à Artémis. Il paraît qu'à l'époque des Machabées, elle n'avait point cessé d'être florissante. On voit encore aujourd'hui ses ruines dans les environs de la ville moderne d'*Ajousdeka.* Auprès était le labyrinthe de Crète, que l'on croit retrouver dans une carrière du mont Ida.

Gosen, pays situé entre les montagnes de Juda et du Carmel, au S. de la ville d'Hébron. La ville, qui portait le même nom, fut une de celles de la tribu de Juda.

Gozan, rivière située vraisemblablement dans la province médique de l'Arie, et sur les bords de laquelle s'élevait la ville d'Ara, une de celles dans lesquelles furent transférés, par ordre de Téglath-Phalasar, une partie des habitants des tribus qui demeuraient à l'orient du Jourdain. Quelques auteurs indiquent ce fleuve dans la Mésopotamie, d'autres le cherchent en Assyrie, dans la Chalonitide.

Grande-Mer ou mer Méditerranée. Voy. *Méditerranée.*

Grèce, contrée de l'Europe située à l'O. de la mer Égée, et séparée de l'Italie par la mer Adriatique. L'Illyrie, et, jusqu'au temps de Philippe, père d'Alexandre, la Macédoine marquaient sa limite au N. Du reste, entourée d'eau de tout côté, elle forme une presqu'île que les modernes nomment *presqu'île Hellénique.* Dans cet état, la Grèce se divise en deux parties distinctes, la Grèce et le Péloponèse, ou la Morée, autre presqu'île rattachée à la presqu'île Hellénique par l'isthme étroit de Corinthe. Une chaîne de montagnes traverse tout le centre de la Grèce, jetant, à l'E. et à l'O., des ramifications qui portent des noms divers et forment des limites positives à plusieurs de ses provinces. Cette chaîne est celle du Pinde, d'où se détachent, vers l'E., les monts *Cambuniens*, *Olympe*, *Ossa* et *Pélion*, *Othrys*, *Œta*, *Parnasse*, *Hélicon* et *Cythéron*, et vers l'O., les montagnes de l'*Epire*, parmi lesquelles figurent les monts *Callidrome.* Dans la Morée, le *Taygète* était la chaîne principale. Ces diverses montagnes, ou ramifications de montagnes, donnent nécessairement naissance, par leur prolongement, à un grand nombre de promontoires ou caps considérables, dont les principaux étaient, les promontoires *Sépias* en *Thessalie*, *Sunium* en Attique, *Scyllœum* en Argolide, *Malée* et *Tenare* en Laconie, *Acritas* en Messénie, *Chelonites* en Elide, *Leucate* en Acarnanie, et *Chimerium* en Epire. Ces caps, aussi bien que les golfes profonds appelés *Maliaque*, *Saronique*, *Argolique*, *Laconique*, *Messeniaque*, *Cyparissius*, *Corinthiaque* et *Ambracique*, donnent à toutes ces côtes, un aspect particulier. De ces fleuves, les plus importants étaient : le *Pénée*, le *Céphise*, l'*Asopus*, l'*Eurotas*, l'*Alphée*, l'*Evenus*, l'*Achéloüs*, l'*Achéron*, la *Thyamis* et l'*Aoüs.* Parmi ces villes, Athènes brilla de l'éclat le plus vif, et *Thèbes*, *Corinthe*, *Argos*, *Mycène*, *Sparte*, jouirent aussi d'une grande splendeur. Les îles de la mer Egée, excepté celles qui sont situées le long de la côte asiatique, celles de la mer Ionienne, et l'île de Crète, faisaient aussi partie de la Grèce. Avant que Philippe eût asservi la Grèce, cette contrée renfermait l'Epire, la Thessalie, la Grèce proprement dite, le Péloponèse et les îles; depuis, la Macédoine y fut comprise. Sous les Romains, toute la Grèce, prise dans sa plus grande extension, fut partagée en deux provinces, la *Macédoine* et l'*Achaïe.* Outre la Macédoine, la première renfermait l'Epire et la Thessalie, et la seconde la Grèce propre, ou Hellade,

et le Péloponèse. Dans l'*Ancien Testament* il faut prendre le mot Grèce dans sa plus large acception ; il n'en est pas de même dans le *Nouveau*, car toutes les fois qu'il se reproduit, c'est abstraction faite de la Macédoine, qui d'ailleurs y est toujours mentionnée à part. Le mot *Grèce* devient donc, dans ce dernier cas, l'équivalent du mot *Achaïe*, tel que l'entendaient les Romains. Voy. *Achaïe*. Pour le nom même de *Grecs*, il reçut aussi, suivant les temps, une extension plus ou moins grande. Appliqué d'abord aux peuples de la Grèce seulement, il fut ensuite donné aux peuples soumis à Alexandre et à ses successeurs, auxquels beaucoup de Grecs vinrent se mêler; et ce nom envisagé sous ce dernier rapport, est souvent opposé, dans l'Ecriture, à celui des Juifs, qui s'étaient également répandus partout. Il peut même, alors, être considéré comme synonyme du mot *païen ;* c'est ainsi que le *Nouveau Testament* distingue les Grecs d'Antioche, d'Icone, d'Alexandrie, de Thessalonique et de Corinthe, des Juifs qui ont leur synagogue établie dans ces mêmes villes. Les cités commerçantes de la Grèce entretenaient autrefois un trafic considérable avec Tyr; les prophètes y font allusion. On portait dans cette ville, soit de ses ports, soit de Thubal ou de Mosoch, car Ezéchiel ne distingue pas des esclaves et des vases d'airain ; sans doute que ces derniers objets sortaient de Corinthe. On tirait aussi de la Grèce des ouvrages renommés en fer poli. Après les conquêtes d'Alexandre, les usages des Grecs prévalurent dans tout l'Orient, en même temps que leur pouvoir et leur nom. Aussi voit-on les mœurs des Juifs, sinon se relâcher, du moins changer. On lit, en effet, au livre deuxième *des Machabées*, que les prêtres eux-mêmes ne font plus aucun cas de tout ce qui était en honneur dans leur pays, et qu'ils croient n'y avoir rien de plus grand que d'exceller en tout ce qui est en estime parmi les Grecs.

Gurbaal, ville et pays habité par les Arabes, et qui devait se trouver dans l'Idumée. On a pensé que ce pouvait être la partie de l'Arabie-Pétrée nommée *Gabalène*. Ce serait, dans ce cas, le même pays que le *Psalmiste* nomme *Gébal*, et dont la ville principale était *Petra*. Voy. *Gébal*. Le roi de Juda Osias combattit contre ses habitants, et les vainquit.

H

Habor, ville située sur le fleuve Gozan, et où furent transférés, par Téglath-Phalasar, une partie des Israélites enlevés à leur patrie. Ceux qui considèrent le fleuve Gozan comme étant le Chaboras, le placent, ainsi qu'Habor et Hala, sans doute, dans la Mésopotamie; d'autres le mettent en Assyrie. Ce serait donc là, dans cette opinion, qu'il faudrait chercher la ville d'Habor, de même que celle d'Hala.

Haceldama, c'est-à-dire *le champ du sang*, nom donné au champ d'un potier, que les princes des prêtres et les sénateurs du peuple juif achetèrent avec les 30 pièces d'argent que *Judas*, repentant de sa trahison, leur avait rapportées. Comme cet argent était le prix du sang de Jésus-Christ, le terrain acheté reçut le nom de *champ du sang*. Il était situé dans la vallée de Tophet ou Ennom, au sud de Jérusalem, et servait à la sépulture des étrangers.

Hachila, colline située dans la tribu de Juda, vis-à-vis le désert de Ziph, dans une contrée boisée, à laquelle l'Écriture donne le nom de *forêt*. C'est là que David se retira pour éviter la fureur de Saül.

Hadassa, ville de la tribu de Juda, vers l'E.

Hadid, ville de la tribu de Benjamin, au N. de Jérusalem.

Hadrach, pays menacé par le prophète Zacharie. Hadrach devait être une ville de la Syrie, située, elle et son territoire, non loin de la ville de Damas : c'est probablement la ville d'Adra, que Ptolémée place dans la Célésyrie.

Haï, ville de la tribu de Juda, située à l'orient de Béthel, dans le voisinage de Bethaven. C'était une des villes les plus anciennes du monde; elle existait déjà du temps du patriarche Abraham. Les habitants étaient d'origine amorrhéenne, comme le récit de Josué porte à le croire. Haï fut prise, pillée et incendiée par les Israélites, conduits par Josué, et toute sa population fut détruite par le fer ou le feu. Mais avant de devenir, suivant les paroles de l'Écriture, un *tombeau éternel*, elle fit une résistance courageuse, et causa de grandes pertes à ses ennemis. Son roi, vaincu par la ruse, fut attaché d'abord à une potence, et ensuite lapidé. Il paraît que depuis Haï se releva, car elle est indiquée comme subsistant encore à l'époque du retour de la captivité.

Hala, Lahela ou Chalé. Voy. *Chalé*.

Halcath, Helcath ou Hucac, ville lévitique, de la tribu d'Aser, sur le bord de la mer, au N. de Ptolémaïs.

Halhul, ville de la tribu de Juda, au S.-E. de Bethléhem.

Halicarnasse, ville dorienne, capitale de la Carie, et résidence de ses rois, située sur la côte vis-à-vis de l'île de Cos. Quoique d'un très-difficile accès, et défendue par le brave Memnon, elle ne put résister à Alexandre, qui s'en rendit maître, mais ne la rasa cependant pas comme on l'en a accusé. Elle jouissait encore, à l'époque de la domination romaine en Asie, d'une importance assez grande pour que les Romains l'aient considérée plutôt comme alliée que comme sujette. Deux des historiens les plus recommandables de l'antiquité y ont reçu le jour : Hérodote, surnommé à si juste titre le *Père de l'histoire*, et Denys, surnommé d'*Halicarnasse*. Vitruve vante beaucoup la magnificence de cette ville.

Hamatheus ou Amatheus. Voy. *Emath*.

Hamon, ville de la tribu d'Aser, vers le nord.

Hamon ou Hammothdor. Voy. *Hammothdor*.

Hammothdor ou Hamon, ville lévitique et de refuge de la tribu de Nephthali tout-à-fait au nord.

Hananéel, tour de Jérusalem, élevée de cent coudées, et située à son côté oriental.

Hanathon, ville de la tribu de Zabulon, vers le N.

Hanes, ville de la Basse-Egypte, dont le nom ressemble exactement au nom copte *Hnès* d'Héracléopolis, mais que Champollion (*Égypte sous les Pharaons*, I, p. 313) croit cependant indiquer la ville que les Grecs appelèrent *Daphnes*; il pense que le nom *Hhanes* ou *Hanes* du texte hébreu, n'est qu'une corruption *de Tahhaphnes*, nom primitif dont les Grecs ont fait celui de *Daphnes*. Cette ville, située à environ cinq lieues de Péluse, sur la branche pélusiaque, fut, sous les rois de race égyptienne, une place forte dans laquelle ces monarques entretenaient une garnison considérable pour s'opposer aux Arabes et aux Syriens, qui, à des époques fort anciennes, faisaient des invasions assez fréquentes dans la Basse-Égypte, voisine des contrées qu'ils habitaient.

Hapharaïm, ville de la tribu d'Issachar, vers l'O.

Harad, fontaine située sur un lieu élevé au midi de la tribu d'Issachar.

Haran, **Charan**, ou **ville de Nachor**, ville de la Syrie des rivières, ou Mésopotamie, située dans une contrée montueuse, à deux journées au S.-E. d'Edesse. Ce fut après Ur le premier séjour d'Abraham. Son nom s'est conservé dans celui de *Carræ* ou *Carrhæ*, sous lequel elle est connue dans les temps postérieurs; les pâturages y étaient abondants, et les troupeaux de Laban, comme l'apprend l'histoire de Jacob, y multipliaient beaucoup; mais, en outre, il paraît, d'après le prophète Ezéchiel, que la ville était également importante sous le rapport commercial. Lorsque le pays fut conquis par les Assyriens, Haran fut ravagée et ses dieux détruits. On sait que ce fut là que se retira Crassus après la défaite que les Parthes lui avaient fait éprouver près d'un petit endroit nommé *Ichnæ*; mais en se retirant et en cherchant à gagner cette ville, il fut de nouveau attaqué à *Sinnaca* dans les montagnes de l'Arménie, et tué. Les Romains, complétement défaits, perdirent dans cette circonstance 20,000 hommes tués, et 10,000 prisonniers. Ce lieu est en grande vénération chez les Turcs et les Persans comme ayant été le séjour d'Abraham.

Harès, montagne de la tribu de Dan, sur laquelle continuèrent de rester, malgré les Israélites, les Amorrhéens, qui se maintinrent longtemps maîtres dans Aïalon et Salebim. De là ils inquiétaient vivement les nouveaux possesseurs de la plaine.

Haret, forêt de la tribu de Juda, où se retira David fuyant les persécutions de Saül.

Harma, **Herma** ou **Horma**, auparavant **Sephaath**. Voy. *Horma*.

Harodi, patrie de deux des vaillants de David; position ignorée.

Haroseth, ville du pays des Gentils, située dans la Galilée-Supérieure, non loin du lac Samochonites. Elle était devenue, depuis la ruine d'Asor, la capitale des rois de ce dernier pays. Jabin, dont le général Sisara périt si misérablement sur les bords du Cison, régnait à Haroseth.

Haruphi, patrie de l'un des vaillants de David; elle appartenait à la tribu de Juda.

Hasarsuhal ou **Hasersual**. Voy. *Hasersual*.

Hasarsusim, **Hasersusa** ou **Sensenna**. Voy. *Hasersusa*.

Haserim, ville située au midi du pays de Chanaan, et peut-être dans la tribu de Siméon. Ce fut jusqu'à Gaza la demeure primitive des Hévéens, qui, chassés par les Caphtorins, se retirèrent vers le nord auprès du mont Hermon. D. Calmet la confond avec Haseroth.

Haseroth, douzième station des Israélites dans le désert, la première avant Cadès-Barné.

Hasersual, ville de la tribu de Siméon, à l'E. de Bersabée.

Hasersusa, **Hasarsusim** ou **Sensenna**, ville de la tribu de Siméon au N. de Gerara.

Hasor ou **Asor**. Voy. *Asor*.

Hassemon ou **Asemona**. Voy. *Asemona*.

Havoth-Jaïr ou **Bourgs de Jaïr**, dénomination donnée aux villes ou bourgs que posséda Jaïr, l'un des descendants de Manassé, dans la demi-tribu E.; il y en avait 60.

Hebal, un des sommets des montagnes d'Éphraïm, situé en face d'un autre appelé le Garizim, entre lequel et lui est située la ville de Sichem. Cette montagne, plus rocailleuse que le mont Garizim, était aussi moins fertile; son nom est associé à l'un des grands événements qui se sont passés parmi les Hébreux, lorsqu'ils se furent emparés du pays. Voy *Garizim*

Hébreux, dénomination venue, suivant l'opinion du plus grand nombre d'auteurs, d'*Héber*, fils d'Arphaxad et petit-fils de Sem, mais qui, d'après Bochart, aurait une autre origine. Abraham est le premier personnage que l'Écriture qualifie du titre d'*hébreu*. Quelle était donc l'origine d'Abraham, et d'où venait-il? Il était bien descendant d'Héber, mais il sortait des pays situés au-delà de l'Euphrate, du pays d'Ur en Chaldée; ce qui a fait dire à Judith que *les Hébreux étaient de la race des Chaldéens*. Or, ce serait là ce qu'exprimerait dans cette opinion le nom *hébreu*; il indiquerait un homme venu des pays situés au-delà du fleuve de l'Euphrate, considéré généralement dans l'Écriture comme le fleuve par excellence; il serait dérivé, soit du mot hébreu *habar*, qui signifie *transire*, *passer*, soit de la préposition *heber*, *ultra*, *trans*, *au-delà*; et de la sorte le mot *hibri*, que les nations occidentales ont représenté sous la forme *hebræi*, voudrait dire *ceux qui ont passé*, et on aurait donné ce nom à Abraham et à ses descendants, qui demeuraient primitivement au-delà de l'Euphrate, comme on a donné le nom d'*ultramontains*, de *transalpins*, aux peuples qui habitaient au-delà des montagnes, au-delà des Alpes. La vraisemblance de cette explication l'a fait adopter par plusieurs auteurs ecclésiastiques anciens et modernes. Cependant on n'a pas moins continué communément de rapporter le nom *Hébreu*, à *Héber*, bien que l'on ignore les faits qui ont donné à ce descen-

dant d'Arphaxad une importance que n'ont pas les autres. Les Hébreux prirent aussi le nom d'*Israël*, peuple *d'Israël* ou *Israélites*, et de *Juifs;* mais les époques pour ces deux dernières dénominations sont distinctes, l'une était en usage avant, et l'autre le fut après la captivité. Voyez *ces mots*. Pour le nom *Hébreu*, on l'a indifféremment employé dans tous les temps, quoique moins fréquemment depuis la captivité. S. Paul a adressé une de ses épîtres aux Hébreux.

Hébron ou Chébron, auparavant Cariath-arbé, c'est-à-dire, la ville d'Arbé, ville fondée sans doute par *Arbé*, le père d'Énac, de la race des géants, dont elle prit dans les premiers temps la dénomination. Elle est à sept fortes heures de Jérusalem, au sud de cette ville sur la montagne de Juda, au bord de la vallée de Mambré, ou d'Hébron, où Abraham vint demeurer. Elle paraît avoir été déjà florissante dès le temps du S. patriarche. C'était en effet une des villes des plus anciennes, car elle avait été bâtie sept ans avant Tanis, ville d'Égypte. Lorsque les Israélites en firent la conquête, Hébron était une ville gouvernée par un roi chananéen. Josué en fit une ville de refuge, et la donna aux Lévites, en réservant toutefois son territoire et les villages qui en dépendaient à Caleb. Ce fut là que la tribu de Juda reconnut, après la mort de Saül, David pour roi, et l'oignit de l'huile sainte. David en fit sa résidence pendant sept ans et demi, après lesquels la mort d'Abner, et ensuite celle d'Isboseth, ce dernier fils de Saül, le laissant maître de tout Israël, les autres tribus le reconnurent aussi pour roi; alors il échangea le séjour d'Hébron contre celui de Jérusalem. Absalon, son fils, y fit sans succès ses premières tentatives de révolte. La position d'Hébron était assez importante pour que, en songeant à la rebâtir, Roboam en fit une place-très forte; mais pendant le temps de la captivité à Babylone, les Iduméens n'étant plus contenus, s'en emparèrent, et la gardèrent longtemps. Judas Machabée la leur enleva cependant, ainsi que les villes qui en dépendaient. Hébron avait communiqué son nom à la *vallée* située au-dessous d'elle. Il y avait dans la ville une *piscine* auprès de laquelle furent suspendus les restes des meurtriers d'Isboseth, tués par l'ordre de David. Abner y fut enseveli, et la tête d'Isboseth fut déposée dans son tombeau. Sous le nom moderne *d'Él-Kalil*, cette ville est devenue un repaire affreux de malfaiteurs, ce qui fait que les voyageurs la visitent peu. Sa population se compose de 4 à 5,000 Turcs et de quelques Juifs. La montagne sur laquelle elle est assise est nue et aride; mais au-dessous, la vallée qu'elle commande est fertile, et produit des oliviers, des vignes et de l'indigo. Hébron conserve encore son ancien temple converti en mosquée, et dont le portique est soutenu par seize colonnes. Aucun chrétien ni aucun juif ne peut y pénétrer. Le voyageur suédois Berggren faillit être lapidé par la populace, pour s'être montré dans un lieu public : ce qui justifie sans doute le mauvais renom de ses habitants. Les habitants se nommaient *Hébronites*.

Hébron, vallée. Cette vallée, d'où Joseph fut envoyé par son père vers ses frères à Sichem, où ils faisaient paître leurs troupeaux, paraît être la même que la vallée de Mambré. Voy. *Mambré*.

Hébrona, vingt-huitième station des Israélites dans le désert, entre Jétébatha et Asiongaber.

Hélam, lieu situé sur la frontière S.-E. de la Syrie, suivant Hase (*Regn. David. et Salomon.*) Ce serait le *Cholle* de la table de Peutinger, au-delà de Palmyre, vers l'Euphrate. David y vainquit Adérézer l'allié des Ammonites. Cette position nous paraît toutefois devoir être rapprochée de la limite d'Israël, et indiquée non loin du mont Hermon

Helba, ville de la tribu d'Aser, dont les Asérites conservèrent la population chananéenne.

Helcath, Halcath ou Hucac. Voy. *Halcath*

Heleph, ville de la tribu de Nephthali, au N.-O.

Héliopolis ou On, *la ville du Soleil*, une des villes les plus considérables de l'Égypte, vers le sommet du Delta du Nil, à 5 ou 6 lieues au N. de Memphis; en dehors du Delta, puisqu'elle était située sur une éminence factice qui s'étend à l'E. du Nil, et au pied de laquelle étaient des lacs ou des canaux qui la mettaient directement en rapport avec le Nil. Héliopolis jouissait, surtout comme ville *sacrée*, d'une grande importance sous les rois de race égyptienne. Elle couvrait un très-vaste espace; et, parmi ses nombreux monuments, ce qu'on admirait le plus, c'était son grand temple du soleil, où le bœuf Mnevis était adoré comme le bœuf Apis l'était à Memphis. Mnevis était nourri dans le sanctuaire même (Strab. xvii, 805). Ce temple était précédé d'une allée de sphinx et orné d'obélisques élevés par Séthosis, 1900 ans avant notre ère. Ses prêtres cultivaient la philosophie et l'astronomie; et les savants qui vécurent dans l'enceinte de ses temples lui donnèrent une grande célébrité. Putipharé paraît en avoir été le chef à l'époque où Joseph épousa sa fille, dont il eut deux fils, Ephraïm et Manassé. Les vastes bâtiments dans lesquels ces prêtres étudiaient les secrets du sanctuaire, subsistèrent même longtemps après la ruine totale de la ville, qui, sous Auguste, n'offrait plus que les tristes débris d'un éclat qui avait cessé. C'était là que les sages et les législateurs de la Grèce étaient venus puiser des documents et des principes déja bien altérés sous l'influence étrangère. On nous montra dans ces bâtiments, dit Strabon (*ibid.*, 806), les endroits où avaient demeuré et étudié Platon et Eudoxe. Il faut reconnaître avec d'Anville et les autres géographes modernes l'emplacement de cette magnifique cité sur le lieu appelé aujourd'hui *Mathariah* ou *Aïn-Schams*. Les lacs dont parle le géographe grec existent à Mathariah, et un de ces obélisques de granit qui ornaient le grand temple, et dont deux furent transportés à Rome par l'ordre d'Auguste, y est encore debout sur sa base. Çà et là gisent d'autres ruines entourées de l'ancien mur d'enceinte, que l'on voit aussi debout. Ce mur était bâti en briques crues, et avait 50 pieds d'épaisseur.

Helmondéblathaïm, trente-septième station des Israélites dans leur marche. Ils se trouvaient alors dans le pays de Moab. Ce fut en quittant ce lieu qu'ils arrivèrent aux monts Abarim.

Hélon, Élon ou **Aïalon**, dans la tribu de Dan. Voy. *Aïalon*.

Hémath, Émath ou **Amath**. Voy. *Émath*.

Hénoch, ville bâtie par Caïn après le meurtre de son frère, et ainsi appelée du nom d'*Hénoch*, son fils. Où était-elle située? A l'Orient du *Paradis-Terrestre*. Mais rien n'est plus incertain que la position même du Paradis. Huet (*de Sit. Paradis Terrestris*) l'a placée en Susiane, au lieu même où Ptolémée indique une ville d'*Anuchta*, dont le nom serait dérivé, quant aux deux premières syllabes, de celui d'*Hénoch*. D'autres (M. Ed. Wells, *An historic. geogr. of the Old et New Testam.*, t. 1, p. 28.) la transportent dans l'Arabie-Déserte, se fondant 1° sur ce que Moïse, en désignant la position de cette ville à l'Orient le faisait eu égard à sa position plutôt qu'à celle du Paradis Terrestre; et, 2° sur ce que la Susiane, pays riche et fertile, est peu propre à l'accomplissement des dessins de Dieu dans le châtiment qu'il veut infliger à Caïn, en lui disant : *Quand vous l'aurez cultivée* (la terre) *elle ne vous rendra pas son fruit*. D'autres enfin transportent cette ville dans le Caucase, au milieu des *Heniochi*. Adrichomius la suppose dans la tribu d'Aser, et près du Liban.

Héred, ville royale des Chananéens, dont le prince fut au nombre de ceux que vainquit Josué. Reichard, *Carte de la Palestine*, la confond avec la ville d'*Arad*, qu'il appelle aussi *Eder*, sur la limite méridionale de Juda.

Herma, Harma ou **Horma**, auparavant **Séphaath**. Voy. *Horma*.

Hermon, montagne surnommée *Major* ou *la Grande*, au delà du Jourdain, dans la demi-tribu E. de Manassé. Cette chaîne de montagnes, la plus élevée de la Palestine, fait suite à l'Anti-Liban, et se rattache aux montagnes de Galaad. Elle formait au N. la limite des états d'Og, roi de Basan. Les Sidoniens ou Phéniciens la nommaient *Sarion*, et les Amorrhéens *Sanir*. Cependant les *Paralipomènes* et le *Cantique des Cantiques* font des monts Sanir et Hermon deux montagnes tout-à-fait distinctes. On l'appelait également mont *Sion*. Elle servait autrefois, d'après l'Écriture, de retraite aux lions et aux léopards, animaux qui, aujourd'hui, ne se retrouvent plus dans le pays. Le mont Sanir produisait des sapins recherchés par les Tyriens pour la construction de leurs flottes. Aujourd'hui, le mont Hermon se nomme *Dschebel-el-scheikh*.

Hermon, montagne surnommée *Minor* ou *la Petite*, située en deçà du Jourdain, au S. du mont Thabor, dans la tribu d'Issachar.

Hésébon, ville lévitique importante de la tribu de Ruben, Avant la conquête des Hébreux, c'était la capitale du royaume de Séhon, roi des Amorrhéens, qui est même souvent désigné sous le titre de roi d'*Hésébon*. Auparavant, elle avait appartenu aux Moabites, sur lesquels ce prince s'en empara. Elle fut, à ce qu'il paraît, comme beaucoup d'autres villes dont elle partagea le sort, détruite et ensuite rebâtie par les Rubénites. Elle possédait des fontaines et des bains chauds qui avaient de la renommée, puisque l'époux compare, dans le *Cantique des Cantiques*, la beauté des yeux de l'épouse aux piscines d'Hésébon, situées, comme dit le passage de l'Écriture, *à la porte du grand concours des peuples*; c'est-à-dire, de la terre de Chanaan. Hésébon eut, en diverses circonstances, beaucoup à souffrir de l'hostilité des peuples voisins. C'est une des villes qui semblent avoir disparu les premières. Isaïe dit : Les *environs d'Hésébon*, qui, selon Josué, renfermaient tant de villages disséminés dans la plaine, *sont déserts*; et Jérémie ajoute : *Moab ne se glorifiera plus d'Hésébon*; ce qui annonce que si, de leur temps, cette ville n'avait pas cessé d'exister, elle avait du moins beaucoup perdu de son importance. Seetzen a cru retrouver son emplacement dans le lieu appelé aujourd'hui *Husbân*.

Heser, Asor ou **Hasor**. Voy. *Asor*.

Hesmona, vingt-deuxième station des Israélites, entre Methea et Moseroth.

Heth (enfants de). Voy. *Héthéens*.

Héthalon, ville de la Syrie, située dans le Liban, près de l'entrée d'Émath, au N. de la Palestine.

Héthéens ou **Céthéens**, peuple de la terre de Chanaan issu de *Heth* ou *Hetheus*, et habitant les montagnes au S. de Juda. Les Héthéens étaient répandus autour d'Hébron et de Bersabée; ils ne purent être détruits par les Israélites; mais, sous le règne de Salomon, leurs rois, car ils en avaient encore, devinrent tributaires de ce prince. Ils existaient aussi comme peuple distinct au retour de la captivité.

Hetthim, petit pays que l'on croit avoir appartenu à l'ancienne patrie des Hévéens, au S. des tribus de Juda et de Siméon, et où un homme sorti de Béthel vint fonder une ville de *Luza*, qu'il appela aussi du nom de *Béthel*, lieu de sa naissance.

Hévéens, peuple descendant d'*Hévéus*, fils de Chanaan, et habitant au pied du mont Hermon, d'où il s'étendit jusqu'à l'entrée d'Émath. Il faut croire qu'il occupait primitivement le pays aux alentours de *Gaza*, de *Sichem*, et celui de *Gabaon* à l'arrivée de Josué, car il s'en trouvait encore à cette époque dans cette dernière ville de même que dans la première. Si une partie considérable de ce peuple fut détruite par les Israélites, une autre partie resta cependant indépendante dans les montagnes, et ne fut soumise au tribut que par Salomon. Les Hévéens étaient adonnés au culte des faux dieux; leurs divinités étaient Nebahas et Tharthac.

Hévila, nom de l'un des fils de Chus, dont la descendance s'établit dans l'Arabie-Heureuse, au pays des *Chaulotæi*, le *Chaulan* actuel, entre les monts Lamlam et la mer Rouge.

Hévila, nom de l'un des fils de Jectan, de la race de Sem, et dont la descendance s'établit dans l'Arabie-Déserte, sur la côte orientale du golfe Persique, peut-

être vers le pays des Léonites, et vers l'enfoncement du golfe qui porte ce nom.

HÉVILATH, pays entouré par le Phison, et où, suivant le témoignage de la *Genèse*, on trouvait de l'or très-bon, le bdellium et la pierre d'onyx. Considérant le Phase comme étant le Phison, on a placé ce pays dans la Colchide ; et, ainsi que le fait observer ROSENMULLER (*Handb. der Bibl. Altherthum.*, t. 1), ce n'est pas seulement sur la ressemblance des deux noms de fleuves qu'il faut se fonder pour admettre cette opinion, mais encore sur cette circonstance que, dans toute l'antiquité, le Phase est connu pour charrier de l'or, et pour sortir d'une contrée riche de ce précieux métal. Reland avait déjà admis cette opinion, controversée cependant, car d'autres auteurs ont placé la contrée d'Hévilath dans l'Arabie (ED. WELLS), dans la Susiane (BOCHART), sur les bords du Ganges (EUSÈBE et S. JÉRÔME), et jusque dans le royaume d'Ava, dans la presqu'île Transgangétique (BUTTEMANN, *Géogr. du Levant*).

HIÉRAPOLIS, ou *ville sainte*, située sur le bord du Lycus, au N. de Laodicée, dans la Phrygie. On l'avait ainsi appelée à cause de son temple de Cybèle, qui jouissait d'une grande célébrité. Elle était également renommée par le nombre extraordinaire de ses sources chaudes. Il y avait dans cette ville quelques chrétiens, comme l'annonce l'Épître de saint Paul aux habitants de Colosse, ville voisine. L'apôtre Philippe y fut enterré en l'an 84 de Jésus-Christ. Hiérapolis était la patrie du philosophe Épictète. Aujourd'hui on la nomme *Bambuk-Kalassi*, ou *Château de Coton*, parce que les rochers qui l'avoisinent sont d'une blancheur éblouissante et présentent l'aspect de cette substance.

HIR-MÉLACH, c'est-à-dire, *la ville du Sel*, ville de la tribu de Juda, sur le bord de la mer Morte, non loin d'Engaddi.

HIR-SEMES, c'est-à-dire, *la ville du Soleil*, ville appartenant à la tribu de Dan, dans le canton d'Estaol.

HOBA, ville de la Syrie, au N. de Damas, où Abraham, à la tête de ses gens et de ses alliés, combattit et défit le roi d'Élam à son retour de la terre de Chanaan, d'où il avait emmené Lot prisonnier. On trouve encore, à un quart de lieue au N. de Damas, un village nommé *Hoba*.

HODLI, pays où Joab passa en venant de la terre de Galaad et en se rendant en Nephthali, pour faire, suivant l'ordre de David, le dénombrement du peuple d'Israël. Cette contrée se trouvait peut-être dans les terres basses et marécageuses situées entre le lac Samochonites et la mer de Galilée.

HOLON ou OLON, ville lévitique de la tribu de Juda, vers le S. d'Hébron.

HOR, montagne située vers les confins du pays d'Edom et de Juda, et sur le haut de laquelle mourut Aaron. Les Israélites, sortant de Gadès-Barné et allant à Salmona, firent leur trente-et-unième campement au pied de cette montagne.

HOREB, montagne située dans la presqu'île formée par les golfes Héroopolite et Élanitique, à l'O. du mont Sinaï, auquel il est contigu, et avec lequel l'Écriture semble le confondre. Ce fut sur cette montagne que Dieu apparut à Moïse au milieu d'un buisson ardent, et lui ordonna non seulement de délivrer son peuple de la dure servitude sous laquelle il gémissait en Égypte, mais encore celui où il lui donna le code religieux et civil qui devait le régir, ce qui valut à la montagne le nom de *Montagne de Dieu*. Le *rocher d'Horeb*, d'où Moïse fit jaillir l'eau en le frappant avec sa baguette, et qu'il appela, en raison des murmures du peuple, *tentation et murmure*, s'y trouvait également. Enfin, le prophète Élie, fuyant la persécution de la reine Jézabel, vint chercher dans les retraites du mont Horeb un refuge contre la vengeance de cette cruelle princesse.

HOREM, ville située vers le centre de la tribu de Nephthali.

HORMA, HARMA ou HERMA, c'est-à-dire *anathème*, auparavant *Séphaath*, ville de la tribu de Siméon, au S. de Sicéleg. Les Chananéens et Amalécites y furent d'abord vainqueurs des Israélites ; mais ensuite ceux-ci se vengèrent, prirent la ville, et passèrent à leur tour les habitants au fil de l'épée. C'était, avant l'arrivée des Israélites, une ville royale dont le prince fut défait par Josué.

HORMA, ville de la tribu d'Aser, sur la limite N.-O.

HORONITE, terme ethnique fort incertain. On en a fait un synonyme du nom des *Horréens*, et on a supposé aussi, d'un autre côté, que c'était les habitants de la ville d'*Oronaïm* que l'on désignait ainsi.

HORRÉENS ou CHORRÉENS. Voyez *Chorréens*.

HOSA, ville de la tribu d'Aser, peu éloignée du rivage de la mer.

HUCAC, ville lévitique de la tribu d'Aser, sans doute la même qu'*Halcath*. Voyez *Halcath*.

HUCUCA, ville de la tribu de Nephthali, sur la frontière de celle de Zabulon.

HUS, patrie de Job, terre située sur les confins de la Palestine, au N.-E., à l'entrée des déserts.

HUSATI ou HUSATHI, patrie de Sobochaï, un des chefs de l'armée de David, lequel tua, dans une guerre contre les Philistins, Saphaï, qui descendait de la race des géants. Aucun indice ne nous règle dans la détermination de sa position.

HUZAL ou UZAL. Voyez *Uzal*.

I

ICONE, capitale de la Lycaonie, sur la petite rivière nommée aujourd'hui *Marama*, auprès du lac Coralis. Elle jouit autrefois d'une grande importance. Le jeune Cyrus et les dix mille Grecs qui vinrent en Asie soutenir sa cause, y séjournèrent pendant trois jours. Elle fut, en l'an 1074, la résidence des Turcs Seljoucides, dont la dynastie se maintint pendant plusieurs siècles dans ces contrées. Lorsque saint Paul y vint,

l'an 45 de notre ère, il y fit beaucoup de conversions, et entre autres celle de sainte Thècle ; mais, craignant d'y être lapidé par les Juifs, il se retira à Lystre, en Lycaonie. Sous le nom moderne de *Konièh*, cette ville occupe encore une circonférence de deux ou trois milles, sans compter ses faubourgs, qui sont tout aussi populeux qu'elle peut l'être elle-même. Ses murailles sont fortes, élevées, et flanquées de tours carrées, bâties du temps des princes seljoucides, qui employèrent à cette construction les restes des anciens monuments d'Iconium. On aperçoit encore à Konièh un grand nombre d'autels grecs, d'inscriptions, de colonnes, et d'autres fragments d'édifices anciens, mais dont l'antiquité ne remonte même pas jusqu'au temps de l'empire romain (Leake, *Tour and Geography of Asia Minor*, in-8°).

Idumée, Terre des enfants d'Ésau ou Édom. Voyez *Édom.*

Idumée (désert de l'), dénomination appliquée à l'Idumée, à cause du désert qui couvre une partie de son étendue.

Iduméens, Édomites ou enfants d'Ésau, habitants de l'Idumée ou pays d'Édom. Voyez *Edom.*

Illyrie, contrée de l'Europe, située le long des côtes des mers Ionienne et Adriatique. Dans son sens le plus large, ce nom s'étendait, sous les Grecs, à tous les pays montueux situés au N. de la Grèce ; et du temps des Romains, avant et sous Auguste, il embrassait les pays situés au S. de la Save et du Danube. Dans une acception plus restreinte, il s'appliquait à tout le pays situé entre le fleuve Arsia en Istrie et le fleuve Drilo ; et, dans l'intérieur, il allait du Drin à la Save. Cette partie de l'Illyrie porta, chez les Romains comme chez les Grecs, le nom d'*Illyrie barbare.* Elle se divisa en trois parties : 1° la *Japydie ;* 2° la *Liburnie;* 3° la *Dalmatie.* Enfin, dans son sens le plus étroit, le nom d'Illyrie appartenait à tout le pays que Philippe, père d'Alexandre, annexa à la Macédoine, et qui se prolongeait du Drin à l'Aoüs. Ce pays fut le théâtre des premières guerres qui eurent lieu entre les Romains et la Macédoine. On l'appelle l'*Illyrie grecque.* Saint Paul dit, dans son *Épître aux Romains*, avoir prêché l'Évangile dans cette contrée.

Iles des nations ou iles de la mer, termes sous lesquels les Hébreux comprenaient non seulement les terres entourées de tous côtés par les eaux, et que nous nommons *îles*, mais encore les pays dont la mer les séparait d'eux ou des Égyptiens, au milieu desquels ils demeurèrent si longtemps. Tout peuple qui leur était étranger et qui venait d'au-delà des mers était désigné par la qualification générale de peuple des îles : telles furent les contrées de l'Europe, de l'Asie-Mineure, et quelquefois même des pays maritimes dont la situation était peu éloignée de la leur. D'après un passage d'Isaïe (xi, 11), les *îles des nations* ou *de la mer* étant, en effet, parfaitement distinguées des pays intérieurs, tels que l'Assyrie, l'Égypte, Phétros, l'Ethiopie, Elam, Sennaar et Emath, ces expressions *îles des nations* ou *de la mer* devaient indiquer naturellement les nations d'au-delà de la mer, celles de l'Europe ou de l'Asie-Mineure, par exemple, qu'on ne visitait qu'en traversant la mer ; sinon, à quoi eût répondu cette mention à part des *îles* après les pays intérieurs cités par le prophète. Ézéchiel (xxxvii, 3) corrobore cette opinion, lorsqu'il dit que *Tyr est près de la mer ;* qu'*elle est le siége du commerce et du trafic des peuples de* tant d'îles différentes, c'est-à-dire, de tant de peuples qui habitent au-delà des mers. Enfin, d'après le premier *livre des Machabées,* au milieu des louanges qui sont faites de Simon (xiv, 5), qui *prit Joppe pour lui servir de port et pour aller dans les* iles de la mer, il devient évident que par les termes *îles des nations* ou *îles de la mer* les Juifs désignaient les pays occupés par les nations avec lesquelles leurs ports trafiquaient par le moyen de la navigation.

Indes ou Inde, grande contrée de l'Asie, bornée à l'O. par une portion de la chaîne du Paropamisus ; au N. par le reste de cette chaîne et les monts Imaüs et Emodus (Hindoukouch, Belurtag, Mustag et Himalaya), représentant le noyau des montagnes de l'Asie, et les points culminants du globe ; à l'E. par le pays des Sines, c'est-à-dire, la Chine, et au S. par la mer Érythrée ou l'Océan indien. De ce dernier côté, les Indes forment, telles que nous les connaissons, deux vastes presqu'îles, dont l'une triangulaire se termine au S. par le cap Comorin, le *Comaria* des anciens. Elles reçurent leur dénomination de l'*Indus* ou *Sind*, un des principaux fleuves de la contrée. Un autre fleuve, d'une importance au moins égale, est le *Ganges*, dont le cours a servi de fondement aux divisions établies de l'*Inde en deçà*, et de l'*Inde au-delà du Ganges.* Ainsi que nous venons de les circonscrire, les connaissances des anciens sur l'Inde semblent avoir été étendues et complètes ; loin de là, cependant, leurs notions, relativement à ces régions, étaient fort bornées et fort vagues ; et lorsqu'il est question dans l'antiquité de l'Inde, ce n'est même pas de la presqu'île entière de l'Indostan qu'il s'agit mais seulement de la partie septentrionale, c'est-à-dire, des pays situés entre le Ganges et l'Indus, aussi la configuration que les géographes grecs antérieurs à Ptolémée donnent à ce pays est-elle tout aussi bizarre que les récits que les historiens font des peuples qui l'habitent. Outre la division adoptée et encore suivie par les modernes, il y en avait une autre fondée sur le cours de l'Indus. On partageait, relativement à ce fleuve, les Indiens en *Indiens citérieurs* à l'O., et *Indiens ultérieurs* à l'E. Le pays des premiers forma l'*Inde Persique* ou *Macédonienne :* il avait effectivement fait partie des états assyriens et mèdes, et de la Perse ; et il fut subjugué par Alexandre. C'est vraisemblablement de cette partie du pays des Indiens que parle le livre premier des *Machabées* (viii, 8), car elle passa *à Séleucus-Nicanor*, qui paraît lui-même avoir poussé ses conquêtes jusqu'à la ville de *Palibothra* sur le Ganges. La domination des Séleucides sur l'Inde ne pouvait être que nominale ; car, bien que ces princes la comptassent au nombre de leurs possessions, leur pouvoir y était nul

ou à peu près, puisque le pays était occupé par plusieurs peuples indépendants d'eux, et soumis d'ailleurs à des princes différents. Si les connaissances des Grecs et des Romains sur l'Inde étaient bornées, à bien plus forte raison celles des Hébreux l'étaient-elles aussi. Comme cela arrive de toute région éloignée, on s'en formait les idées les plus merveilleuses; les Indes passaient pour être excessivement riches, et dans la réalité, on en tirait beaucoup de produits précieux. Des autorités d'un grand poids y placèrent la contrée d'*Ophir*, si vantée dans l'Écriture, sans que sa position soit nulle part précisée. Beaucoup de ses produits passaient dans le commerce que Tyr faisait avec l'Orient, mais sans désignation. Cependant Job parle expressément de marchandises que distinguait la vivacité de leurs couleurs, et Ézéchiel cite son ivoire comme un produit important.

Iscariote, bourg de la tribu d'Éphraïm, où l'on croit qu'était né le perfide Judas. Qulques auteurs substituant le nom *Issachariota* à celui d'*Iscariotha*, le placent dans la tribu d'Issachar; il en est aussi qui font dériver ce nom de la ville de *Carioth*, de la tribu de Juda.

Ismaélites, descendants d'Ismaël, fils d'Abraham et d'Agar. Ismaël habita d'abord le désert de Pharan, où sa mère lui fit épouser une Égyptienne. Il eut douze enfants: *Nabajoth*, *Cédar*, *Abdéel*, *Mabsam*, *Masma*, *Duma*, *Massa*, *Hadar*, *Théma*, *Jéthur*, *Naphis* et *Cedma*, qui devinrent ensuite les chefs de douze tribus différentes, et se répandirent depuis Hévila jusqu'à Sur. Placés en tête du désert, les Ismaélites se livrèrent au commerce, soit pour leur compte, soit comme commissionnaires. Ils faisaient, dans ce but, de fréquents voyages en Égypte, y portant, sur leurs chameaux, des parfums, de la résine et de la myrrhe. Ce fut à des marchands de cette nation, quelquefois confondus par l'Écriture avec les Madianites, que Joseph fut vendu par ses frères, et emmené en Égypte. Ce peuple vivait sous des tentes; un de ses usages était de porter des pendants d'oreille en or.

Israel, terre ou terres d'Israel, pays d'Israel, dénomination donnée, depuis l'entrée des Israélites, au pays conquis par eux sur les Chananéens, à cette terre délicieuse que Dieu avait promise à Abraham, Isaac et Jacob, et où il avait conduit son peuple après la sortie de l'Égypte et du désert. Le pays des Chananéens était d'abord resserré entre la Méditerranée, à l'O., et le fleuve du Jourdain, à l'E.; sous les Israélites, le nom de *terre de Chanaan* paraît avoir pris une acception plus large, et s'être étendu à l'orient du fleuve. Voy. *Chanaan*. Toutefois ce nom ne fut pas le seul en usage chez les Hébreux pour désigner le pays qu'ils occupaient; ils se servirent plus souvent encore de celui d'*Israël*, de *terre*, *pays d'Israël* ou *montagne*, auquel ils joignirent quelquefois celui *de Juda*. Quant aux noms de *Terre-Promise*, de *Terre du Seigneur*, on les trouve souvent reproduits dans l'Écriture pour désigner le même pays; celui de *Terre-Sainte* paraît beaucoup plus tard. Le nom de *Palestine* se trouve aussi dans la bouche des prophètes, mais, en général, avant Jésus-Christ, il s'applique plus spécialement au pays des Philistins, qu'à l'ensemble des *terres d'Israël*. Voy. *Palestine*. — *Israël*, c'est-à-dire, *fort contre Dieu*, fut le nom donné par le Seigneur à Jacob; il est passé à toute sa postérité, qui s'est nommée *Israël*, *enfants* ou *peuple d'Israël*, *maison d'Israël*. L'Écriture appelle indifféremment *Israélites*, *Hébreux* ou *Juifs*, tout le peuple. Elle le désigne aussi sous les noms de *peuple de Dieu*, *peuple saint*, de *nation sainte*. Ce ne fut qu'après le schisme, ou la séparation des dix tribus sous Roboam, que l'on distingua la maison d'Israël de celle de Juda, et le peuple d'Israël de celui de Juda. Mais quand l'Écriture veut parler de l'ensemble d'Israël, elle se sert des termes *tout Israël*. Le mot *Juif* est postérieur à l'époque de la captivité. Voyez *Juifs*.

Israel (royaume d') nom donné, avant le schisme des tribus, sous Roboam, à la totalité du pays occupé par les Israélites, mais réservé exclusivement, depuis cette époque, à celui où demeuraient les dix tribus qui s'étaient choisi un roi, en se séparant de celles de Juda et de Benjamin. Ce royaume ne laissa pas d'être assez puissant, car Jéroboam put y lever une armée de 800,000 combattants; mais, voisins des rois de Syrie, il fut exposé à de fréquentes attaques. Il succomba sous les coups des rois d'Assyrie, 130 ans environ avant que le royaume de Juda ne pérît sous ceux du fameux Nabuchodonosor. Ses capitales furent successivement *Sichem*, *Thirza* et *Samarie*. Voy. *Chanaan*, *terre d'Israël et Palestine*.

Israel (montagne d'), nom appliqué par le prophète Ezéchiel à la terre de Chanaan, en possession des enfants d'Israël. Voy. *Chanaan*, *Israël* et *Palestine*. On le donnait cependant aussi à la montagne d'Ephraïm.

Issachar, une des 12 tribus d'Israël, descendant du cinquième fils de Jacob. Elle était située au N. de la demi-tribu O. de Manassé, et au S. de celles de Zabulon et d'Azer. Le Cison la séparait de cette dernière. Elle renfermait le mont Carmel, le mont Gelboé, et la grande plaine d'Esdrelon. Cette tribu fut une de celles qui multiplièrent le plus; dans la deuxième année après la sortie d'Egypte, elle comptait 54,400 hommes capables de porter les armes, et lors du second dénombrement 64,300; sous David, sa prospérité était assez grande pour que ce nombre montât à 87, 000. Les villes furent *Casaloth*, *Sunem*, *Hapharaïm*, *Anaharath*, *Rabboth*, *Césion*, *Abès*, *Rameth*, *Engannim*, *Enhadda* et *Bethphasès*.

Isthémo, Estémo ou Estamo. Voy. *Estamo*.

Istob, vraisemblablement le même pays que *Tob* Voy. *Tob*.

Italie, vaste contrée de l'Europe, formant une longue presqu'île, baignée par les eaux des mers Méditerranée, Thyrrhénienne, Ionienne et Adriatique, et bornée au N. par les montagnes des Alpes, qui semblent former un arc autour d'elle. A cette contrée se rattachent les îles de la Sicile, de la Sardaigne et

de la Corse, les îles voisines de ses côtes les plus considérables. Sans parler des Alpes, qui couronnent la Péninsule au N.-O., au N. et au N.-E., sous diverses dénominations, l'*Apennin*, ou les *monts Apennins*, la traversent d'une extrémité à l'autre. Cette chaîne commence dans la Haute-Italie, à cette partie des *Alpes* que l'on appelle *maritimes*, suit le rivage de la mer d'assez près, et vient ensuite joindre le centre de l'Italie. Dans le S., elle se bifurque de manière à former d'un côté les promontoires de Zéphyrium et de Lacinium, et de l'autre celui d'Iapyge ou de Salente. Le *Padus* (Pô), quelquefois nommé *Éridan* chez les Grecs, en était le fleuve principal; il coule au N. de l'Italie, ayant sa source dans les Alpes, et son embouchure dans l'Adriatique. L'*Arnus* (Arno), le *Tiberis* (Tibre), et d'autres d'un cours beaucoup moins étendu, viennent ensuite. Les affluents du Pô sont nombreux; la plupart sont plus considérables, par le prolongement de leurs cours, que les autres fleuves de l'Italie. Au pied des Alpes sont des lacs nombreux, et qui présentent une vaste surface. Les caps, ou promontoires, sont ceux de *Populonium* en Étrurie, de *Circejum* et de *Cajetæ* dans le Latium, de *Misène* et de *Minerve*, ou de *Sorrente*, dans la Campanie, de *Palinure* dans la Lucanie, de *Zephyrium* et de *Lacinium* dans le Bruttium, de *Salente* ou *d'Iapyge* dans la Calabre, et enfin, de *Cumerium* dans le Picentin. Le sol de l'Italie est excellent, et généralement très-fertile, si ce n'est dans les parties montueuses et couvertes de rochers. Les graines, en général, et les plantes, y viennent bien. Le gros et le menu bétail des pays de l'O. et du N. de l'Europe y sont beaux, si ce n'est dans certaines localités. L'*Italie* se partageait entre plusieurs nations d'origines différentes. Le nom d'Italie ne dépassait guère le Rubicon (Fiumesino) et la Macra (Magra). Tous les pays situés plus au N., et habités par des peuples en grande partie de race gauloise, portaient la dénomination générale de *Gaule Cisalpine* ou *en-deçà des Alpes*, qu'on divisait en *Gaule Transpadane* et en *Gaule Cispadane*. La partie la plus méridionale de l'Italie s'appelait la *Grande Grèce*, à cause de nombreuses colonies grecques qui s'étaient établies sur ses côtes. De toutes les villes de cette contrée, la plus importante fut, comme elle l'est encore à peu près à présent, la ville de Rome, la capitale de l'empire romain. Au nord, fleurirent beaucoup de villes importantes, entre autres *Mediolanum*, *Papia*, *Mantua*, *Genua*, *Placentia*, *Bononia*, *Ravenna*, *Patavium* et *Verona*; dans le centre, on trouvait *Luna*, *Pisæ*, *Florentia*, *Arretium*, *Perugia*, *Clusium*, *Vulsinii*, *Tarquinii*, *Centum-Cellæ* et *Roma*; au midi étaient *Neapolis*, l'ancien *Parthenope*, *Herculanum*, *Pompei*, *Metaponte*, *Pestum*, ou *Posidonia*, *Rhegium*, *Sybaris*, *Crotone*, *Tarentum* et *Brindisium*. Il paraît que les Phéniciens tiraient différents produits de l'Italie, puisqu'Ézéchiel (XXXVII, 6) parle de ce qui vient d'Italie et sert à faire les chambres et les magasins des vaisseaux tyriens. Peut-être le prophète entend-il parler des bois précieux d'orangers, de citronniers et autres que l'Italie donne en abondance? Dans la prédiction de Balaam sur Israël, il est aussi question de l'Italie; mais cette prédiction doit se rapporter, ce semble, à la puissance romaine, qui s'est étendue jusqu'en Asie dans l'ancien pays des Assyriens et des Hébreux. Cependant, suivant d'autres versions que celle que nous suivons, il ne s'agit pas, au livre des *Nombres*, de l'Italie, mais du pays de *Cethim*, ce qui alors ferait rapporter la prédiction de Balaam à l'invasion macédonienne en Asie.

Iturée, province de la Palestine, sur les confins de la Syrie et de l'Arabie, à l'Orient de la Gaulonitide, et au midi de la Trachonite, avec laquelle elle fut réunie au temps de Jésus-Christ pour former la *tétrarchie* qui fut donnée à Philippe, un des fils d'Hérode. Son nom lui venait, dit-on, de *Jethur*, ou *Jetur*, l'un des fils d'Ismaël. Ses habitants avaient la réputation d'être bons archers.

J

Jabès ou Jabès-Galaad, ville de la demi-tribu E. de Manassé, au pied de la montagne de Galaad. N'ayant pas voulu prendre part à la guerre que tous les Israélites réunis firent à la tribu de Benjamin, à cause du meurtre commis à Gabaa sur la femme du lévite, les habitants de Jabès furent passés au fil de l'épée; les femmes et les enfants périrent, il n'y eut d'épargné que 400 vierges qui furent livrées aux Benjaminites échappés au dernier combat. Quelques années après, vivement pressés et menacés par Naas, roi des Ammonites, les habitants étaient sur le point de se rendre, lorsque la présence de Saül délivra leur ville. Ils en conservèrent une si grande reconnaissance pour Saül et sa famille, que lorsque ce prince fut mort, ils allèrent chercher son corps et celui de ses fils qui avaient succombé avec lui, les transportèrent dans un bois voisin de leur ville, les ensevelirent honorablement, et firent ensuite un jeûne de sept jours.

Jabnie ou Jamnia. Voy. *Jamnia*.

Jaboc ou Jeboc, torrent qui descend des montagnes de Galaad, et qui vient se décharger dans le Jourdain, à trois lieues environ au S. de la mer de Galilée, suivant d'Anville, et à 14 milles géographiques, selon Reichard. Il formait la ligne de démarcation entre le territoire de Séhon, roi d'Hésébon, et celui d'Og, roi de Basan. Ce fut sur les bords de ce torrent que Jacob fit la rencontre de son frère Esaü.

Jacan ou Benejaacan. Voy. *Benejaacan*.

Jachanan du Carmel, Jeconam ou Jecnam, ville lévitique de la tribu de Zabulon, située au pied du Carmel. Avant la conquête, elle avait un prince qui fut vaincu par Josué.

Jadason, sans doute un des affluents du Tigre, près duquel Nabuchodonosor vainquit le roi des Mèdes, Arphaxad.

Jagur, ville de la tribu de Juda vers le S.-E.

Jaïr. Voy. *Havoth-Jaïr*.

Jamnia, ou Jabnie, ville la plus septentrionale du pays des Philistins. Le roi Osias s'en empara, et en fit démolir les fortifications. Depuis, quelques Juifs vinrent l'habiter. Elle avait un port qui fut, ainsi que les vaisseaux qu'il contenait, brûlé par Judas Machabée. Celui-ci vengea sur cette ville et sur Joppe les cruautés commises contre les gens de sa nation par ceux de Joppe. Aujourd'hui ce n'est plus qu'un lieu misérable occupé par quelques pasteurs arabes : on l'appelle *Zania*.

Janoé, ville de la tribu d'Éphraïm, à l'E. de Sichem. Ce fut une des villes prises par Téglath-Phalasar, sur Phacée, roi d'Israël.

Janum, ville de la tribu de Juda, vers le S. d'Hébron.

Japheth, ville indiquée par Judith, comme le terme des victoires d'Holoferne. On a supposé qu'elle appartenait au pays de Madian, dont il est dit, immédiatement après le nom de Japheth, que ce général emmena une partie des habitants.

Japheth, l'un des trois enfants de Noé, celui dont la descendance occupa le N. et l'O. de l'Asie, et s'étendit ensuite en Europe. Ses fils furent, *Gomer*, *Magog*, *Madaï*, *Javan*, *Thubal*, *Mosoch* et *Thiras*. Les poètes profanes de l'antiquité ont eux-mêmes fait allusion à cette origine des peuples de l'Europe, témoins ces mots d'Horace : *Audax Japeti genus* (Od. III, lib. I). Virgile, Ovide, Valérius-Flaccus, font également des allusions de ce genre.

Japhié, ville de la tribu de Zabulon, sur sa frontière méridionale.

Jaramoth ou Rameth, ville lévitique de la tribu d'Issachar, sur la frontière de Manassé.

Jaré, un des fils de Jectan, dont la postérité s'établit, suivant quelques interprètes, sur le bord de la mer Rouge, dans le voisinage des Adramites.

Jaréphel, ville de la tribu de Benjamim, à l'O. de Jérusalem.

Jarim, montagne située vers les confins des tribus de Juda et de Benjamin, près de la ville de Cariathiarim.

Jasa, Jassa ou Jaser, ville lévitique de la tribu de Ruben, célèbre par la défaite de Sehon, roi des Amorrhéens. Elle était située au S. de Medaba.

Jaser, Jasa ou Jassa. Voy. *Jasa*.

Jaser, Jazer ou Gazer. Voy. *Jazer*.

Jassaa ou Jaser. Voy. *Jasa*.

Javan, quatrième fils de Japheth, et père d'*Elisa*, de *Tharsis*, de *Cetthim* et de *Dodanim*. De Javan descendirent les Ioniens ou Grecs, qui peuplèrent l'Asie-Mineure. Les auteurs profanes eux-mêmes reconnaissent à ces derniers cette origine. Quelques traductions de la *Bible* ont conservé dans le texte d'Ézéchiel le nom de *Javan* au lieu de celui de Grèce, que donne la version de Sacy. Cela explique suffisamment comment cette opinion, que Javan fut le père des Grecs, s'est maintenue et propagée.

Jazer, Jaser ou Gazer, ville lévitique des Amorrhéens, dans la tribu de Gad, qui la rebâtit. Ses terres étaient, comme celles de Galaad, propres au pâturâge; et ce fut le motif qui la fit donner avec son territoire à cette tribu, qui était riche en bétail. Judas Machabée livra près de là une bataille qui le rendit maître de cette ville et de celles qui en dépendaient.

Jazer (*mer de*), c'est-à-dire, *lac* situé près de la ville de Jazer, et d'où sort un torrent qui va rejoindre le Jaboc.

Jéabarim ou Giéabarim. Voy. *Giéabarim*.

Jeblaam ou Gethremmon, ville lévitique de la demi-tribu O. de Manassé, sur la frontière d'Issachar, non loin de Mageddo.

Jebnael, ville de la tribu de Nephthali, sur la frontière orientale, au bord du *Jordanus minor*.

Jebnéel, ville originairement de la tribu de Juda et depuis de celle de Dan, située proche de la mer. On la confond quelquefois avec Jamnia. Voy. *Jamnia*.

Jéboc ou Jaboc. Voy. *Jaboc*.

Jébus, ville des Jébuséens, sur l'emplacement de laquelle fut bâtie Jérusalem. Ce qui fait dire à Josué, *Jébus qui est la même que Jérusalem*. C'était déjà, à ce qu'il paraît, une ville importante lorsqu'elle échut à la tribu de Benjamin. Au temps de David, elle était encore entre les mains des Jébuséens. Voy. *Jérusalem*.

Jébuséens, habitants du pays de Chanaan lorsque les Israélites en firent la conquête. Issus de Jebuseus, fils de Chanaan, ils habitaient vers le midi; et *Jebus*, sur l'emplacement de laquelle fut construite la ville de Jérusalem, était leur ville capitale. Soit par crainte, soit par politique, les Israélites les ménagèrent, en sorte que les enfants de Benjamin, à qui leur pays était échu en partage, purent vivre en bonne intelligence au milieu d'eux et dans leur ville. Cependant les Jébuséens refusant d'ouvrir leurs portes à David, lorsque ce prince revenait d'Hébron, à la tête de tout Israël, on fit le siége de la ville : elle fut prise, mais les habitants furent épargnés. Salomon les traitant comme les autres peuples chananéens, dont les restes subsistaient encore, leur imposa un tribut qu'ils continuèrent de payer jusqu'à la dissolution du royaume de Juda.

Jecmaan, ville lévitique de la tribu d'Éphraïm, peu éloignée du Jourdain et vis-à-vis la ville d'Abel-Mehula.

Jecnam, Jeconam ou Jachanan du Carmel. Voy. *Jachanan*.

Jeconam, Jecnam ou Jachanan du Carmel. Voy. *Jachanan*.

Jecsan, l'un des fils d'Abraham et de Céthura, et père de Saba et de Dadan. Sa postérité s'établit en Arabie. Voy. *Arabie*, *Dadan* et *Saba*.

Jectan, fils aîné d'Heber. Il eut en partage, dit la *Genèse*, *le pays qui s'étend de Messa à Sephar, qui est une montagne du côté de l'orient*. Messa a été considéré comme représentant la région où se trouve le mont Masius, en Mésopotamie; et dans le mont Sephar, quelques auteurs ont cru reconnaître le mont Imaüs. Cependant on l'a aussi reculé jusqu'aux Andes dans l'Amérique méridionale. Mais Jectan, ou du moins ses

treize enfants, ne se maintinrent pas dans ces limites, ils vinrent s'établir en Arabie. Suivant les chroniques de Samuel Arniensis et de George-le-Syncelle (*ap. Euseb. Chron. Pars* II, *p.* 9), ils auraient peuplé l'Inde, la Bactriane, la Scythie, l'Hyrcanie et l'Arabie. Voy. *Arabie.*

Jectéhel, forteresse située dans le pays des Iduméens. Amasias, roi de Juda, s'en empara après avoir défait les Iduméens dans la vallée des Salines; mais il souilla son triomphe par la plus atroce cruauté, en faisant précipiter du sommet du rocher sur lequel cette forteresse était assise dix mille prisonniers. D. Calmet pense que cette forteresse n'est autre que la ville de Petra, capitale de l'Arabie Pétrée.

Jecthel, ville de la tribu de Juda, à l'O.

Jedala, ville de la tribu de Zabulon, vers l'O. du mont Thabor.

Jegbaa, ville de la tribu de Gad, reconstruite par les Gadites, et à peu de distance de Jazer.

Jemini, mot qui, suivant D. Calmet, est employé à la place de celui de Benjamin. C'est dans ce sens, dit-il, que l'Écriture énonce que Saül était fils d'un homme de Jemini, c'est-à-dire, de la tribu de Benjamin. Jemini, en effet, signifie en hébreu *ma droite*, nom que Jacob donne à son fils Benjamin.

Jephlet, ville de la tribu d'Éphraïm, sur la frontière de celle de Benjamin.

Jephta, ville de la tribu de Juda, vers l'O.

Jephthael, vallée dépendante de la tribu de Zabulon, et lui servant en partie de limite au N., vers les confins d'Aser.

Jéraméel, pays situé peut-être vers le S. de la terre des Philistins. David y faisait de Sicéleg, où il demeurait, de fréquentes incursions.

Jéricho, ville de la tribu de Benjamin, située à environ sept lieues à l'E. de Jérusalem, et à deux du Jourdain, dans une plaine fertile au milieu de jardins délicieux; ce qui avait donné lieu à ce dicton, *Sicut plantatio rosæ in Jericho*, et l'avait fait appeler la *ville des Palmes*. Ce fut parmi les villes de Chanaan celle que Josué attaqua la première après le passage du Jourdain. Dieu lui avait ordonné de faire faire pendant sept jours à ses troupes le tour de la ville. Josué obéit; le septième jour, les murs s'écroulèrent au son des trompettes, et la ville fut prise. Son roi fut attaché à une potence, et ses habitants, hommes ou femmes, vieillards ou enfants, furent tous passés au fil de l'épée; il n'y eut d'épargné que la courtisane Rébab, qui avait reçu chez elle les espions des Hébreux envoyés pour explorer le pays. La ville ellemême fut brûlée et rasée, et tout ce qu'elle renfermait fut consacré au service du Seigneur; anathème fut lancé contre celui qui la rebâtirait. Cela n'empêcha cependant pas Hiel, natif de Béthel, de la relever sous le règne de Josaphat; mais cet homme entreprenant subit les effets malheureux de l'anathème, car il perdit son fils aîné au moment où il jeta les fondements des murailles, et son fils le plus jeune lorsqu'il en posa les portes. Dans l'intervalle de temps qui s'est écoulé entre la ruine de Jéricho par Josué et sa reconstruction par Hiel, il est encore question dans l'Écriture de cette ville; c'est là ce qui a porté D. Calmet à penser qu'il y avait eu non loin de l'emplacement de la ville de Jéricho une Jéricho nouvelle; mais cette opinion trouve peu d'appui dans le texte de l'Écriture, qui permet de penser que la dénomination de cette ville ne se reproduit dans l'espace de temps indiqué que pour désigner les gens qui habitent sur l'emplacement de la ville ou aux environs. Sous les Machabées, Jéricho fut fortifiée. Le Sauveur du monde fit dans cette ville, alors une des cités les plus importantes de la contrée, plusieurs miracles, entre autres, ce fut là qu'il guérit l'aveugle. Jéricho était encore remarquable quand les chrétiens se rendirent maîtres de la Terre-Sainte, mais aujourd'hui cette ville ne consiste plus, sous le nom de *Ryhah*, qu'en un mauvais fort, gardé par une garnison de douze hommes, et quelques cabanes d'Arabes qui cultivent la canne à sucre et l'indigo. On sait que le sol de Jéricho, stérile avant qu'Élisée n'eût assaini ses eaux, était devenu ensuite d'une grande fécondité, ce qui provient vraisemblablement de ce que depuis lors on mit les irrigations en pratique. Il se distinguait encore sous ce rapport au temps de Jésus-Christ; mais nulle part son aspect ne paraît avoir éprouvé d'aussi grands changements que ceux que l'on reconnaît dans la *plaine*. Le précieux arbuste qui fournissait le baume n'existe plus: on ne voit rien qui puisse être un reste de la fameuse *rose de Jéricho;* et un triste palmier isolé rappelle seul les plantations nombreuses qui firent donner à cette cité le nom de *ville des Palmes*. En vain chercherait-on le figuier dont parle saint Luc; on ne voit qu'un *désert* aride et dépouillé de verdure depuis les montagnes de la Judée jusqu'aux rives du Jourdain (*Bullet. de la Soc. géogr.*, t. v, p. 111). Entre Jérusalem et Jéricho, le pays, couvert de rochers et d'une désolante aridité, était tellement infesté par les brigands, qu'il s'y commettait continuellement des meurtres qui ont fait donner à ses montagnes le nom d'*Adommin* ou du *Sang*. Depuis les approches de Jéricho, le long du Jourdain et de la mer Morte à l'occident, existait une immense *solitude*, ou désert, que l'on appela le *Désert de Judée*. Ce fut là, non loin de Jéricho, que l'infortuné Sédécias fut pris et amené à Nabuchodonosor.

Jérimoth ou Jérimuth, ville amorrhéenne, dont le roi Pharan fut un des cinq qui opposèrent le plus de résistance à Josué. Elle était située dans la tribu de Juda, vers le N.-O. Elle existait encore au retour de la captivité. Néhémias l'appelle *Jérimuth.*

Jéron, ville de la tribu de Nephthali, vers le N.-E.

Jéruel, partie du désert de Juda, situé à l'occident de la mer Morte, et où le roi Josaphat remporta une victoire signalée sur les Ammonites, les Moabites et autres peuples qui étaient venus l'attaquer.

Jérusalem, capitale de l'ancienne Palestine, située dans une position élevée, à 10 lieues environ du Jourdain et 16 de la mer Méditerranée, par 31° 47' 47" lat.

N., et 33° long. E. de Paris. Son origine remonte à l'une des époques les plus reculées de l'antiquité. On l'attribue à Melchisédech, roi et prêtre du Très-Haut tout à la fois, qui, vers l'an 1920 avant la naissance de Jésus-Christ, en jeta les fondements sur les monts *Moria* et *Acra*. Melchisédech l'appela *Salem*, c'est-à-dire la *Paix*, terme en contradiction avec les destinées de cette ville telles qu'elles se sont accomplies. Soixante ans s'étaient en effet à peine écoulés, que les Jébuséens, descendants de Jébus, fils de Chanaan, s'en emparèrent. Pour mieux assurer leur conquête, non seulement ils en fortifièrent les remparts, mais ils élevèrent encore une citadelle sur la montagne de Sion, qui était voisine de la ville, lui donnèrent le nom de *Jébus*, leur père, et en firent leur capitale. On commença à l'appeler aussi la ville de Jérusalem, mot qui signifie *vision de paix*, dont les Grecs ont fait Ἱεροσόλυμα, et les Latins *Hierosolyma*. Sous l'empire d'Adrien, elle prit le nom d'*Ælia Capitolina*. Quelques savants ont pensé, et Volney est du nombre, que c'était elle qu'Hérodote (II, 159; III, 5) désignait sous le nom de *Cadytis*. Les Juifs la qualifièrent du titre de *cité de Dieu*, et de *ville sainte*, dénominations justifiées par tous les événements importants pour la religion dont cette ville fut le théâtre. Danville (*Dissertation sur l'anc. Jérusalem*, 8°, p. 58) porte à environ 2,550 toises le circuit de la ville de Jérusalem ; mais il la considère dans sa plus grande extension, car l'étendue de la ville a différé suivant les époques. Josèphe l'a décrite dans un assez grand détail (B. J. VI, 6). Elle était assise sur deux collines situées en regard l'une de l'autre et séparées par une vallée que cet historien nomme *Tyropœon*, qui se prolongeait jusqu'à la source de Siloé, et où se trouvaient de nombreuses habitations : l'une, sur laquelle était la ville primitive, se nommait *Acra*, et l'autre *Sion*. Sion, au S. d'Acra, était la plus élevée des deux ; elle formait la *ville haute*, tandis que l'Acra formait la *ville basse*. Celle-ci avait une pente douce et facile, et celle-là, une pente au contraire, roide et prolongée. Une troisième colline plus basse que l'Acra était *Moria*, à l'E. Un étroit vallon qui fut comblé par les princes asmonéens les séparait l'une de l'autre. C'était sur cette dernière que s'élevait le temple si vénéré de Jérusalem. A l'angle N.-E. de Sion et au S. de Moria se trouvait le lieu d'*Ophel*, que rien n'annonce avoir été même un monticule (Voy. *Ophel*), mais qui fut enfermé dans l'enceinte de la ville par le roi Manassé. Il se forma, à ce qu'il paraît, vers le N. du temple, une réunion d'habitations qui, avec le temps, prit quelque extension, et finit par être comprise dans la ville : on l'appelait *Bezetha*, ou la nouvelle ville. Ce fut le roi Agrippa qui étendit jusque là l'enceinte de Jérusalem. La ville s'appuyait donc à l'E. sur le torrent de Cédron, et au S. sur la vallée des fils d'Ennon ; à l'O. elle était naturellement défendue par la pente des montagnes de Sion et d'Acra ; au N. elle offrait un plus facile accès. Les Hébreux la ceignirent de murs : du temps d'Ézéchias, on voit le peuple élever une deuxième enceinte. Josèphe parle de trois murs qui servaient à la défense de la ville, partout où les vallées qui l'entouraient n'étaient point impraticables. L'historien détermine avec soin l'emplacement de chacun d'eux. Celui qu'il nomme le plus ancien couvrait, selon d'Anville, non seulement Sion, mais séparait même la haute ville de la ville basse. Ce mur répondrait à l'enceinte méridionale de la ville moderne qui exclut Sion et dont on reporte la construction à Soliman, vers l'an 1520. La tour *Hippicos*, élevée à la partie S.-O. de cette enceinte, est le point de départ de ce vieux mur indiqué par Josèphe. Cet historien suit ce mur depuis la tour Hippicos, vers le N., jusqu'au temple, puis il revient à l'O. ; et par le S. il arrive à la fontaine de Siloé (Voy. *Siloé*), d'où il traverse *Ophel* et vient joindre la face orientale du temple. Le second mur était renfermé dans l'intérieur même de la ville. Prenant à la porte de Genath ou des Jardins, qui s'ouvrait dans le mur précité entre Sion et Acra, il avançait droit vers le N. de la ville et venait se replier à l'angle N.-O. du temple. Ce mur indiquerait-il une ancienne enceinte de la ville ? Pour le troisième mur, joint au premier, il achève la circonscription de Jérusalem. Il commence en effet à la tour Hippicos, et va directement au N. trouver une autre tour considérable que Josèphe nomme *Psephina*, qui n'était pas moins importante que toute autre pour la défense de Jérusalem, et que d'Anville prouve avoir été bâtie sur les fondements de l'ancienne tour de David, du haut de laquelle ce prince découvrit Bethsabée se baignant dans les jardins d'Urie. Sur son emplacement existe aujourd'hui le château de *Castel-Pisano*. Citadelle des Turcs, demeure de l'aga, Castel Pisano sert à tenir en bride les habitants de la ville. Cette tour se trouvait à l'angle de la ville faisant face au N. et à l'O. laissant en dehors le lieu du Calvaire, qui ne fut compris dans l'enceinte de la ville qu'au temps d'Adrien. De Psephina, le mur tournait carrément autour du quartier de Bezetha, en passant au N. par les *grottes royales*, que l'on peut considérer comme voisines de la *grotte* dite *de Jérémie ;* il venait aboutir au temple, le long du Cédron. Ce fut Agrippa qui, sous l'empire de Claude, le commença dans cette partie ; mais ce prince ne put l'achever, en sorte que ce mur ne fut terminé que postérieurement à lui. Un circuit de murailles aussi prolongé devait être défendu par des tours fortement construites. On en compta effectivement plusieurs, mais dont la position ne se trouve pas toujours suffisamment déterminée. Telle est celle des tours d'Hananeel, d'Emath et des Fours ; il n'en est point de même des tours Hippicos, de Psephina, de Phasaël, d'Antonia et de Mariamne. Quant aux portes de la ville, elles étaient nombreuses et en rapport avec sa circonférence envisagée aux diverses époques. Le livre de *Néhémias* en compte dix-huit.

Dès les premiers temps l'assiette du mont Sion avait paru importante pour la défense ou l'attaque de la ville. Ce fut là ce qui engagea les Jébuséens à s'en rendre maîtres, et quoique les Hébreux fussent en

possession de la ville, ils s'y maintinrent jusqu'au règne de David, qui les en chassa 824 ans après qu'ils s'y étaient établis. David fixa sa demeure dans cette formidable position. Bientôt les habitations se multiplièrent autour de lui, et Sion eut toute l'importance d'une ville. Elle prit le nom de *ville* ou *cité de David*, ou de *Sion*, dénomination qui, dans le livre des *Machabées*, s'étend sur la totalité de la ville. Outre plusieurs maisons que David bâtit à Sion, ce prince y prépara un lieu pour y placer l'arche du Seigneur; circonstance qui donna à la montagne de Sion un intérêt particulier; car bien que l'arche n'y soit point restée longtemps, puisque Salomon la fit transporter de là dans le temple, cette montagne n'en demeura pas moins consacrée aux fêtes solennelles des Juifs, et n'en conserva pas moins le nom de *Montagne sainte.* Voy. *Sion.* Salomon augmenta la Cité sainte; il bâtit sur la colline Moria ce premier temple dont l'Écriture et l'historien Josèphe vantent la magnificence, et pour lequel Salomon composa lui-même de si beaux cantiques; il l'éleva dans l'espace de treize années. Salomon construisit aussi le palais des rois, dont l'éclat répondait à celui du temple. La ville avait été cependant munie à diverses reprises de hautes murailles et de fortes tours. Il paraît même qu'Ézéchias en rebâtit avec soin les remparts, qui, de son temps, tombaient en ruines, et qu'il établit à l'extérieur une seconde enceinte. Il mit la forteresse en état, et fit aussi d'autres constructions dans la ville : il y bâtit entre autres une piscine et un aqueduc pour fournir de l'eau aux habitants, car l'aqueduc dit *du haut Étang*, ou de *la Piscine supérieure*, qui était situé sur le chemin du champ du Foulon, ne suffisait pas à la consommation. D'après deux passages combinés du livre de *Néhémias*, on doit croire que c'est le même *que l'aqueduc du Roi*, et que la piscine n'est autre *que la piscine même de Siloé*, qu'Isaïe nomme la *piscine d'en bas*, tandis qu'il paraît désigner l'autre sous le nom de *piscine ancienne.* Quant à la piscine *probatique* de l'Évangile, que l'on nommait aussi *Bethsaïde* (Voy. *Bethsaïde*), Josèphe l'appelant *l'étang*, ou *piscine de Salomon*, semble l'attribuer au fils de David. Ce qui en reste laisse voir un réservoir de 150 pieds de long et de 40 de large : il est soutenu par des murs. Cette piscine est maintenant desséchée et à demi comblée : il y croît quelques grenadiers et autres arbustes; au côté occidental sont deux arcades qui donnent naissance à deux voûtes. C'était peut-être un aqueduc qui conduisait l'eau dans l'intérieur du temple (M. de Chateaubriand, *Itinéraire à Jérusalem*). Manassé reprit aussi la construction des murailles de la ville : il les poussa jusqu'à Ophel; mais tant de précautions ne purent tenir contre les Chaldéens, qui, vers l'an 600, se rendirent maîtres de la ville, en abattirent les murailles, la saccagèrent, renversèrent son temple, la privèrent de sa population, qu'ils emmenèrent captive, et en firent un désert. Au retour de la captivité, vers l'an 536, les Juifs, conduits par Zorobabel et le grand-prêtre Josué, travaillèrent à relever les murailles, le temple et les maisons de la ville; ils y parvinrent malgré l'opposition des peuples étrangers établis à leur place sur le sol de la Judée. On peut lire dans le livre de *Néhémias* l'intéressant détail des travaux auxquels concoururent dans cette circonstance les enfants de Juda. Cette époque est connue dans l'histoire sous le nom d'époque du *second temple.* Jérusalem redevint après cette construction une ville très-forte; son étendue était considérable, mais la population manquait. Il fut donc convenu que les princes du peuple demeureraient dans la ville. Pour le peuple, on le divisa en dix parties, et le sort dut décider quelle serait la dixième partie qui devrait s'y fixer. Les neuf autres dixièmes devaient s'établir dans les autres villes. Néanmoins, beaucoup restèrent volontairement. La ville fut alors divisée en plusieurs quartiers et subdivisions de quartiers, gouvernés chacun par un chef particulier. Jérusalem subit les vicissitudes du pays; comme lui elle passa sous le joug des successeurs d'Alexandre dans cette partie de l'Asie. Ptolémée, fils de Lagus, et son fils, Ptolémée Philadelphe, la traitèrent bien; mais il n'en fut pas de même des rois de Syrie. Poussés par une haine aveugle contre les Juifs, dont ils voulaient anéantir et la religion et le nom, ils firent éprouver à la ville, à son temple, à sa population, toute sorte de désastres, de profanations et d'avanies. Un des gouverneurs envoyés par Antochius-Epiphanes osa mettre le feu à la ville (1 *Mach.* I, 30 34), et pour que tant de haine et d'oppression n'enfantassent pas la rébellion, les Syriens se retirèrent dans une forteresse qu'ils élevèrent sur la colline d'Acra, comme le dit positivement Josèphe, d'accord avec le livre des Machabées, qui applique sans doute dans cette circonstance le nom de *ville de David* à toute la cité de Jérusalem. Non content de tant de violences, Antiochus fit placer dans le temple l'idole de Jupiter Olympien; mais grâce au généreux dévouement des frères Machabées, la lutte, égale d'abord entre les deux partis, se termina à l'avantage des Juifs. Simon s'empara enfin de cette forteresse, qu'il abattit; et pour qu'à l'avenir le temple dominât sur la ville, au lieu d'être dominé par elle, il rasa le sommet de l'Acra. Il profita de ces travaux pour fortifier aussi la montagne du temple. Simon transmit à Hyrcan, son fils, le gouvernement de sa patrie libre et indépendante; mais la dissension ne tarda pas à s'y introduire. A sa faveur, Pompée assiége la ville et prend le temple; Crassus la pille; les Parthes viennent plus tard, ils saccagent la ville. Hérode-le-Grand, fils d'Antipater, officier de la cour d'Hyrcan, soutenu par les Romains, s'empare du royaume de Judée; et Antigone, le dernier des Machabées, est envoyé à Antoine. Attaché au poteau, ce prince, descendant d'une famille qui s'était sacrifiée aux intérêts du pays, est battu de verges et mis à mort. Hérode, possesseur paisible de Jérusalem, la remplit de monuments superbes : il restaura le temple, doubla l'espace de terre qui l'environnait, et le fit entourer à grands frais d'une longue muraille. Il éleva tout autour de

magnifiques portiques, et réunit à cet édifice, à l'angle N.-O., la forteresse *Antonia*. Il construisit aussi dans la partie supérieure de la ville deux vastes palais, qui surpassaient même le temple par leur beauté. Ce fut sous le règne de ce prince que Jésus-Christ vint au monde. Hérode-Agrippa renferma dans la ville le quartier de *Bezetha*, séparé d'Antonia par un fossé très-profond ; toutefois il n'accomplit pas entièrement son projet, la politique soupçonneuse de l'empereur Claude ne le lui permettant pas ; s'il eût en effet continué la muraille comme il l'avait commencée, la ville serait devenue inexpugnable. Après la mort d'Agrippa, la Judée devint province romaine. Mais, impatients de leur joug, les Juifs se révoltèrent. Après un très-long siége, Titus s'empara, en l'an 70, de la ville, qui fut entièrement saccagée. Son temple ne fut point respecté, il fut brûlé ; il est vrai que ce fut malgré le général romain. Onze cent mille hommes perdirent la vie dans ce siége mémorable, et quatre-vingt-dix-sept mille furent faits prisonniers, dit Josèphe. La population de Jérusalem, qui, au temps d'Alexandre, n'était que d'environ cent vingt mille âmes, et qui, à d'autres époques, a pu monter jusqu'à cent cinquante mille, n'a sans doute point fourni un aussi grand nombre de combattants. Beaucoup de Juifs étaient en effet accourus du dehors à la défense de leur ville et du temple. Sous Adrien eut lieu une nouvelle révolte. Tout ce que Titus avait épargné fut alors renversé et détruit ; et sur les ruines de l'antique Jérusalem, où Adrien envoya une colonie romaine, s'éleva la ville nouvelle d'*Ælia Capitolina*. Défense fut faite aux Juifs d'y entrer, si ce n'est, suivant le témoignage de S. Grégoire de Nazianze, une fois par an. Le Calvaire fut compris dans la ville nouvelle ; mais la montagne de Sion et une partie du quartier de Bezetha en furent exclues : en sorte que la ville ancienne, qui présentait un carré long dans la direction N. et S., en forma un autre dans la direction E. et O. ; en définitive, son étendue fut moindre. Cette guerre nouvelle fut en quelque sorte encore plus funeste aux Juifs que ne l'avait été celle de Titus. Afin de mieux parvenir à faire tomber en oubli le nom de la sainte cité, non seulement on le changea, mais on fit de la ville une ville toute païenne en plaçant la statue de Vénus sur le Calvaire, et celle de Jupiter sur le saint Sépulcre. Ce ne fut que deux siècles après que Constantin et Hélène, sa mère, renversèrent les idoles, et consacrèrent les saints lieux par les édifices qu'on y voit encore. Depuis lors, Jérusalem éprouva encore bien des revers ; les Perses la conquirent en 613, mais Héraclius la leur arracha quatorze ans plus tard. En 636, les Mahométans en devinrent les maîtres. Elle ne leur fut enlevée par les Chrétiens, qui la possédèrent un siècle environ, qu'en l'an 1099. Les nouveaux possesseurs rétablirent partout les saints lieux, et encouragèrent les établissements utiles au christianisme. Mais les Mahométans la prirent de nouveau, et aujourd'hui encore ils en sont en possession. C'est ainsi que la cité de Dieu est devenue une dépendance du pachalich de Damas. La forme actuelle de Jérusalem est celle d'un carré. Cependant ses murailles n'offrent une ligne droite que du côté du Cédron ; du reste, elles sont inégales comme la pente des montagnes sur lesquelles elle est assise. Son enceinte remonte à Soliman, qui la traça en 1520. La hauteur des murs est de six brasses sur trois pieds d'épaisseur avec des tours placées de distance en distance. *Le Castel Pisano*, ou tour des Pisans, est aujourd'hui le siége du gouvernement turc. L'intérieur de la ville est mal construit, les rues sont étroites, et, pour la plupart, non pavées. Nous voudrions indiquer les monuments dont les ruines sont encore existantes ; mais nous aimons mieux renvoyer le lecteur à l'*Itinéraire* de l'illustre auteur du *Génie du Christianisme* de *Paris à Jérusalem*; ouvrage qu'on ne peut se dispenser de consulter pour connaître ces contrées à jamais célèbres, et où se trouvent exposés, comme dans toutes les œuvres du même auteur, tant d'aperçus nouveaux et de vues profondes. Les Turcs, maîtres de Jérusalem, possèdent plusieurs mosquées ; la principale est sans contredit celle qu'Omar, maître de la ville, établit sur une partie de l'emplacement de l'ancien temple, couvert de décombres depuis la fatale expédition de Titus. Elle est devenue pour les musulmans presque aussi sacrée que les mosquées de la Mecque et de Médine. Les Juifs n'y ont plus qu'une synagogue, et sont tenus d'habiter dans un quartier séparé de la ville. Enfin les Chrétiens de toutes les communions y possèdent plusieurs églises, surtout les Grecs schismatiques, dont le nombre est considérable. Mais le temple le plus considérable et le plus vénéré de la sainte cité est l'église de *la Résurrection* ou du *Saint-Sépulcre*, qui est située dans la partie occidentale de la ville, et qui renferme le Calvaire. Voy. *Calvaire*. La population de Jérusalem ne dépasse pas vingt-cinq mille habitants arabes, arméniens ou juifs. A peine y compte-t-on deux cents familles catholiques.

JÉSANA, ville de la tribu d'Éphraïm, voisine de Béthel, et prise par Abia, roi de Juda, sur Jéroboam.

JÉSIMON, ville de la tribu de Juda, peu éloignée de Ziph, vers l'E.

JESSÉ (*pays de*) ou *terre de* GESSEN. Voy. *Gessen*.

JESSÉ, ville de la tribu de Juda, vers le S.

JÉTA, JOTA ou ASAN. Voy. *Asan*.

JÉTÉBA, ville de la tribu de Juda, patrie de la mère du roi Ammon.

JÉTÉBATHA, vingt-septième station des Israélites dans le désert, au N. d'Hébrona et d'Asiongaber ; terre pleine d'eau et de torrents, dit le *Deutéronome*. Ce fut là que la tribu de Lévi fut choisie pour porter l'arche sainte et remplir les autres fonctions du sacerdoce.

JÉTHÉLA, ville de la tribu de Dan, vers le centre de la tribu.

JETHER, ville lévitique de la tribu de Juda, au S. d'Esthémo, sur la frontière de celle de Siméon. David

lui envoya une part du butin fait sur les Amalécites à Sicéleg.

Jethnam, ville de la tribu de Juda, vers le S.

Jéthréens. Voy. *Jéthri.*

Jéthri ou Jéthrith, patrie de deux vaillants capitaines de David. Les Jéthréens, cités au premier livre des *Paralipomènes*, paraissent en être les habitants; ce serait alors une colonie de Cariathiarim, peu éloignée de cette place, dans la tribu de Juda.

Jéthrith. Voy. *Jéthri.*

Jethson, Cadémoth ou Cédimoth. Voy. *Cédimoth.*

Jéthur, un des enfants d'Ismaël, le père des Ituréens, qui soutinrent une guerre malheureuse, de concert avec les Agaréens et d'autres peuples du voisinage contre les Rubénites, les Gadites et la demi-tribu E. de Manassé, lorsque ceux-ci prirent possession du pays qui leur était échu en partage.

Jéser ou Jazer. Voy. *Jaser.*

Jezrael, ville de la tribu de Juda.

Jezrael ou Jezrahel. Voy. *Jezrahel.*

Jezrael, ou Jezrahel (vallée de), ou plaine de Mageddo, *grande plaine d'*Esdrelon, ou simplement Grande Plaine. Voy. *Esdrelon.*

Jezrahel ou Jezrael, ville importante de la tribu d'Issachar, dans la vallée du même nom: auprès d'elle est située la ville d'Aphec, célèbre par les échecs que les Philistins y ont éprouvés.

Jim, ville de la tribu de Juda, vers le S.

Jobab, un des enfants de Jectan. Voyez *Arabie.*

Joppe, ville maritime de la tribu de Dan, située dans une position très-favorable au commerce, dans la plaine de Saron, au N.-E. de Jérusalem. Aussi s'en servit-on comme lieu de débarquement de tous les matériaux tirés du Liban, tant pour la construction du premier temple de Jérusalem que pour celle du second. Ses relations s'étendirent au loin. Jonas s'y embarqua pour se rendre à Tharsis; et lorsque Simon Machabée en fut le maître, non seulement il la fortifia, mais il en fit encore *un passage pour aller dans les îles des Nations.* Cependant Joppe ne lui resta pas entre les mains; elle rentra en la possession du roi de Syrie; mais ses habitants, pleins de haine pour les Juifs, en firent périr deux cents par la plus affreuse perfidie en les noyant après avoir obtenu d'eux qu'ils s'embarquassent sous le prétexte de faire une promenade en mer. Juda tira de cette trahison une vengeance éclatante. Joppe fut témoin du miracle de S. Paul, qui y fit ressusciter une femme nommée Tabithe. Ce fut là aussi que S. Pierre eut une vision. Cette ville qui serait, dit-on, antérieure au déluge, porte aujourd'hui le nom de *Yaffa* ou *Jaffa*, devenue célèbre à la fin du siècle dernier par le siége mémorable qu'y mirent les Français, alors que leur armée était horriblement décimée par la peste. Le port est devenu, dans ces derniers temps, inaccessible aux vaisseaux d'une grande capacité: les sables, poussés par les vents dans la direction du N., s'y sont amoncelés; mal qui n'est cependant point tout à fait sans remède. « Jaffa deviendrait, dit le voyageur Buckingham, un entrepôt pour les manufactures de l'Europe, le blé de l'Egypte, les pierres précieuses et les épices de l'Inde, entre les mains d'un gouvernement actif et animé d'un bon vouloir. » L'eau potable, ce qui est un avantage d'autant plus précieux pour cette ville que la côte n'en est généralement point très-pourvue, y est abondante. Deux fontaines en fournissent aux habitants de la ville au-delà de leurs besoins. M. de Chateaubriand parle beaucoup des sources qui existent dans les environs, et à peu de profondeur de la surface du sol. Pendant le temps des croisades, Joppe fut conquise par les Chrétiens, qui s'y maintinrent jusqu'à l'an 1188; les soudans d'Egypte s'en emparèrent alors. La femme de S. Louis y accoucha d'une fille qui fut nommée *Blanche.* La situation de Joppe offre deux déterminations différentes: selon M. de Hell, elle serait de 32° 2' 30" lat. N., et 32° 30' 35" long. E.; suivant M. le capitaine Gautier, ce serait 32° 3' 25" lat. N., et 32° 25' 55" long. E.

Josaphat, ou vallée de Bénédiction, vallée où toutes les nations réunies doivent, dit le prophète Joël, assister au jugement dernier. Il existe, à l'égard de cette vallée, diverses conjectures. L'opinion la plus commune, attribuant son nom à Josaphat un des rois de Juda, prince renommé pour sa justice et sa vertu, l'applique à la vallée qui s'étend à l'orient de Jérusalem entre la ville et le mont des Oliviers, et que traverse le torrent du Cédron; ce qui a fait également appeler cette vallée la *vallée du Cédron.* Voy. *Cédron.* Cependant on a cru aussi que ce nom de Josaphat n'était point un nom propre, mais que c'était un mot purement appellatif, et qu'il exprimait *le Jugement de Dieu* ou *le grand jugement.*

Jota, Jéta ou Asan. Voyez *Asan.*

Jourdain, fleuve de la Palestine, dont les sources sont situées au pied des montagnes de l'Anti-Liban, sur les limites de la contrée. Il y a deux sources principales dont la plus orientale sort d'un petit lac nommé *Phiala*, et après un trajet d'environ cinq milles sous terre, se précipite, près de Paneas ou Césarée de Philippe, d'une grotte située au pied d'une montagne; l'autre, la plus occidentale, porte le nom de *Jordanes minor* ou *petit Jourdain.* Toutes deux se réunissent un peu au N. du lac de Samochonites, appelé dans l'Écriture les *Eaux de Mérom*, et formant le véritable ou le *Grand Jourdain.* Cinq milles au-delà, ce fleuve entre dans la mer de Galilée ou lac de Tibériade. A sa sortie de ce lac par trois courants séparés, qui bientôt se réunissent, il se dirige par un cours sinueux vers le S., et arrose une plaine étendue, qui, en été, est excessivement sèche et chaude; mais qui, en hiver, est sujette à des inondations périodiques. Il faut cependant excepter de cette sorte d'anathème lancé sur le pays à l'orient du Jourdain par l'Écriture elle-même, qui l'appelle quelquefois *désert* (il est vrai qu'elle applique particulièrement ce nom aux pays du S.), les rives du fleuve qualifiées de *superbes* par les prophètes Jérémie et Zacharie, couvertes de bois, et où vécurent autrefois, à ce qu'il paraît, des lions que l'on y chercherait vainement aujour-

d'hui. Toutefois, il ne faut pas croire à la stérilité des terres à l'orient du fleuve : le Basan, le Galaad, étaient riches de leurs produits, et généralement les pâturages y abondaient, ce qui avait été le motif qui avait fait attribuer ces pays aux tribus de Ruben, Gad, et de Manassé E., comme étant celles qui possédaient le plus de troupeaux. En hiver, le Jourdain déborde; mais en été, il est extrêmement étroit, et l'Écriture signale des gués en plusieurs endroits, et surtout auprès de Bethsan et de Jéricho. Après un cours d'environ 150 milles, ce fleuve tombe dans un grand lac ou *mer close*, le lac Asphaltite ou mer Morte. A son entrée dans cette mer, il est profond et rapide, et il entraîne avec lui un volume d'eau considérable. Sa largeur paraît être, dans cet endroit, de 2 ou 300 pieds, quoique généralement son lit n'ait que 30 ou 40 pieds de largeur. Malgré l'abondance de ses eaux, ce fleuve s'entr'ouvrit pour laisser passer les Israélites, qui, en reconnaissance, élevèrent à Galgala, vis-à-vis Jéricho, un autel composé de douze pierres. Depuis, un autre autel fut encore élevé sur le bord du fleuve par les Rubénites, les Gadites et par ceux de la demi-tribu E. de Manassé, quand ils vinrent prendre possession des lots qui leur étaient échus. A la sortie de la mer de Galilée, l'eau du fleuve est d'une teinte sulfureuse blanchâtre, sans être cependant d'un goût désagréable : au moment où elle se jette dans la mer Morte, sa couleur est terne; mais généralement cette eau est limpide et brillante. Avant les grandes catastrophes qui ont bouleversé la contrée et détruit les cinq villes de la Pentapole, le cours de ce fleuve traversait la vallée des Bois, depuis devenue la mer Morte ou Salée, et se dirigeait vraisemblablement vers le golfe Elanitique de la mer Rouge, où il devait avoir son embouchure au moins à l'époque de la saison des pluies. Ses principaux affluents étaient à l'E., le *Hieromax* et le *Jaboc*. Ce fleuve si célèbre dans l'antiquité hébraïque, fut-il réellement la limite première de la terre de Chanaan? Cela doit être, car au-delà étaient les terres des rois amorrhéens Og et Séhon. Voy. *Chanaan*. Quoi qu'il en soit, le Jourdain divisait les terres d'Israël en deux parties, l'une orientale et l'autre occidentale, en sorte que l'on distingue toujours les terres placées *en deçà* de celles placées *au-delà* de ce fleuve. Saint Jean baptisait sur les rives de ce fleuve, et aujourd'hui, en commémoration de ce fait, on y célèbre des fêtes religieuses. Les pèlerins chrétiens aiment à se baigner dans ses eaux, et les chrétiens grecs y fêtent solennellement, le 6 janvier de chaque année, la consécration du Jourdain.

Jucadam, ville de la tribu de Juda, vers le S.

Jud, ville de la tribu de Dan.

Juda (*tribu*, *terre* ou *pays*, *maison*, *royaume de*), nom de l'une des tribus d'Israël, quelquefois, mais rarement donné à l'ensemble du pays. Cette tribu était située tout à fait au S. de la terre de Chanaan, et séparée du désert par une suite de montagnes appelées du nom général de *Montagnes de Juda*, où vivaient plusieurs peuples, les Amorrhéens, entre autres, qu'il fallut souvent combattre. Le territoire de cette tribu était plus considérable que celui des autres; il embrassait presque un quart de la totalité de la terre de Chanaan. Primitivement il s'étendait de la mer Morte à la mer Méditerranée; mais les parts des tribus de Dan et de Siméon ayant été prises sur lui, il se trouva réduit du côté de l'O. La tribu de Juda était la plus nombreuse et la plus puissante. Jacob avait dit de Juda que c'était *un jeune lion*, et qu'il mettrait *sous le joug tous ses ennemis;* et en effet cette tribu comptait 74,600 hommes, braves et en état de porter les armes. C'est là ce qui plus tard lui donna le moyen de contrebalancer, avec la tribu de Benjamin, le pouvoir des autres tribus. Après le schisme de Roboam, jusqu'au retour de la captivité, les noms *de terre* ou *pays de Juda*, *maison de Juda* ou simplement celui de *Juda*, se reproduisent fréquemment dans l'Ecriture comme spécialement appliqués aux *tribus de Juda et de Benjamin* réunies, et sur lesquelles le fils de Salomon conserva son empire. Mais au retour de la captivité, et surtout après l'introduction de nouvelles divisions dans la Palestine (voy. *Palestine*), ce nom reçut une plus grande extension et devint synonyme du mot *Judée*. C'est ainsi qu'il faut le considérer dans les livres des *Machabées*. Voy. *Judée*. Ses habitants étaient appelés *enfants* ou *peuple de Juda*, ou simplement *Juda*. On les nomma aussi *Juifs;* mais cette dénomination s'applique souvent à la totalité des peuples de la Palestine après le retour de la captivité. Voy. *Juifs*.

Judée, aussi nommée quelquefois pays de Juda, une des quatre grandes divisions de la Palestine, formée après le retour de la captivité. Elle se composait des anciennes tribus de Juda, de Benjamin, de Dan et de Siméon et du pays des Philistins, et comprenait tout le midi de la Palestine. Sous la domination romaine, on l'appela *Palestine consulaire*. Elle se divisa d'abord en sept petites provinces qui étaient, 1° la *Géraritique*, au S., sur la frontière de l'Egypte; 2° la *Daromas*, au S-E., sur les confins de l'Idumée et de la mer Morte; 3°, la *Philistée*, à l'O., au-dessus de la Géraritique et sur le bord de la mer; là s'étendait la grande plaine de *Séphéla;* 4° la *Joppique*, au N.-O., au-dessus de la Philistée, renfermait la plaine de *Saron;* 5° la *Gophnitique;* 6° la *Thamnitique*, et 7° l'*Acrabatène*, toutes trois au nord, sur les confins de la Samarie. Pline (V, 15) la partage en dix *toparchies*, dont l'historien Josèphe (*B. J.* III, 4) porte le nombre à quatorze. Quoique le nom de Judée appartienne spécialement à la partie sud de la Palestine, quelques auteurs, Ptolémée entre autres, et Pline, en font aussi une dénomination générale qu'ils donnent à la totalité de la contrée. Sous la domination persane on y jouit d'une assez grande liberté, et les grands-prêtres y exercèrent un pouvoir fort étendu. Il n'en fut plus de même sous les rois de Syrie : ce fut sous ces derniers que les Machabées s'élevèrent et acquirent une si grande gloire. Le fils de Jean Hyrcan, Aristobule, héritier de toute leur

gloire et de leur puissance, prit le titre de *roi de Judée*, mais il ne le posséda pas longtemps, et des dissensions intestines suivirent sa mort. Hérode, surnommé le Grand, profita de ces dissensions et des troubles auxquels le meurtre de César donna lieu, pour se faire donner, par les Romains, le titre de roi. Mais à la *Judée*, la libéralité d'Auguste ajouta la possession de la *Samarie*, de la *Galilée* et de la *Pérée*, c'est-à-dire, de la Palestine tout entière avec l'*Idumée*. Les trois fils d'Hérode se partagèrent les domaines de leur père : Archélaüs, l'un d'eux, régna sur la *Judée*, la *Samarie* et l'*Idumée* avec le titre d'*ethnarque ;* mais son règne fut de courte durée; car, en l'an 6 de l'ère chrétienne, la Judée et la Samarie furent ajoutées à la province romaine de Syrie, et soumises à des procurateurs, parmi lesquels le plus connu est *Ponce-Pilate*. La résidence de ces gouverneurs était à Césarée de Palestine. Voyez *Palestine*.

Judée (désert de), où les Cinéens se retirèrent après avoir quitté Jéricho. Ce désert commençait aux environs de cette ville et se prolongeait à l'occident du Jourdain et de la mer Morte jusqu'au S. de la tribu de Juda. Ce fut dans le nord, sur le Jourdain, que saint Jean prêcha et baptisa, et probablement ce fut au S. de Jéricho, et dans la partie la plus montueuse et la plus solitaire de ce désert que Notre-Seigneur se retira après son baptême. Volney donne une idée de ces contrées sauvages lorsqu'il dit, en parlant des montagnes de la Syrie, qu'à mesure que l'on approche de la Judée, ces montagnes se dépouillent de leur verdure, que les vallées se resserrent, qu'elles deviennent arides et nues, et qu'elles se terminent par une masse énorme de rochers remplis de précipices et de cavernes. Du sommet de ces montagnes Maundrell nous apprend que l'on jouit d'une vue délicieuse des montagnes de l'Arabie, de la mer Morte et de la plaine de Jéricho.

Judée (montagnes de). Ces montagnes s'étendent à l'occident de la Judée, sur les confins de l'ancienne tribu de Siméon.

Juifs. Ce fut après la captivité de Babylone que ce nom fut donné à la race d'Abraham, que dans le principe on avait appelée *peuple de Dieu*. Son premier nom fut cependant celui de peuple *Hébreu*. Elle reçut ensuite de Jacob celui d'*Israélite*, et enfin, au retour de la captivité, la tribu de Juda étant la plus puissante de toutes celles dont il revint des enfants en Palestine, son nom resta au peuple, qui fut depuis appelé le *peuple Juif*. La ville et le temple furent alors relevés, le culte rétabli et les lois de Moïse reprirent leur cours. Les Juifs vécurent tranquilles sous la domination persane et sous le règne d'Alexandre-le-Grand et de ses successeurs jusqu'à celui d'Antiochus-Epiphanes, qui les persécuta. Ce prince entreprit de détruire le temple, la loi de Moïse et la nation juive tout à la fois, mais il trouva dans la famille des Asmonéens ou Machabées une résistance opiniâtre. Ceux-ci triomphèrent en effet non seulement des efforts d'Antiochus, mais de ceux de ses successeurs. Simon, l'un d'eux, parvint enfin à affranchir sa nation du joug de l'étranger, et réunit le pouvoir suprême au titre de grand-prêtre. Son fils Hyrcan le remplaça et montra non moins de courage. Il laissa la Judée à ses deux fils Aristobule et Alexandre, qui régnèrent l'un après l'autre; mais peu de temps après il s'éleva au sein de la famille des Asmonéens des dissensions qui n'eurent d'autres résultats que de favoriser les vues ambitieuses d'Hérode Antipas, l'Iduméen, qui, appuyé sur l'autorité de Jules-César, s'empara du royaume de Judée. Ce fut sous le règne d'Hérode que le Messie vit le jour; les Juifs le méconnurent, l'outragèrent indignement, le condamnèrent à mort et se vouèrent par là à toutes sortes de maux. Sous le règne de Vespasien, non seulement leur ville fut prise par les Romains après un siége opiniâtre conduit par Titus, fils de ce prince, mais le temple fut renversé, un très-grand nombre de Juifs périt, et ceux qui survécurent à ce désastre furent privés de leur liberté et vendus à l'encan. La nation ne put jamais se relever d'une si grande catastrophe; cependant du temps d'Adrien les Juifs éprouvèrent une nouvelle défaite, à la suite de laquelle ils se dispersèrent en Europe, en Afrique et surtout en Asie, où, méprisés, odieux à tous, ils restèrent néanmoins toujours attachés à leurs lois. Ils se les partagèrent en deux sectes principales : *Karaïtes*, qui ne reconnurent d'autre règle que la loi écrite par Moïse, et les *Rabbinistes*, qui ajoutèrent à cette loi les préceptes du Talmud.

L

Laabim, fils de Mesraïm. On a supposé que *Laabim* et *Lubim* n'étaient que le même nom un peu altéré seulement par le temps, et que de lui était dérivé le nom de *Libye*, dont Laabim aurait été de la sorte le premier habitant. Il faut toutefois penser que, dans le principe, cette dénomination n'était appliquée qu'à la partie septentrionale de la région africaine que l'on connut depuis sous le nom de *Libye*, c'est-à-dire, à la *Cyrénaïque*. Ce seraient les Grecs qui auraient changé le nom de Laabim ou Labim, en celui de Λιβύη, *Libye*, qu'ils auraient ensuite étendu à toute la côte du continent située vis-à-vis d'eux, de l'autre côté de la Méditerranée.

Laban, lieu que dom Calmet place dans la plaine de Moab, au-delà du Jourdain.

Labana, Lebna ou Lobna. Voyez *Lebna*.

Labanath, ville de la tribu d'Aser, sur la frontière méridionale.

Lac de Génésareth ou eau de Génésar, mer de Cénéreth ou de Cénéroth, mer de Galilée ou de Tibériade. Voyez *Mer de Cénéreth*.

Lac de Tibériade ou mer de Tibériade, mer de Cénéreth ou de Cénéroth, eau de Génésar ou lac de Génésar ou mer de Galilée. Voyez *Mer de Cénéreth*.

Lacédémone ou Sparte, ancienne capitale de la Laconie, dans le Péloponèse, située sur le bord de

l'Eurotas. Ce pays, d'abord habité par les Leléges, le fut ensuite par les Achéens, puis par les Doriens, qui y fondèrent la monarchie de *Sparte*, autrement appelée *Lacédémone*, du nom d'un de ses anciens rois. Cette ville ne fut entourée de murailles que postérieurement au siècle d'Alexandre. Jusque-là ses habitants s'étaient crus assez forts pour la défendre. Et en effet les Spartiates étaient extrêmement braves et courageux; ils menaient une vie dure et étaient toujours dans les camps. Par ce moyen ils acquirent une prépondérance marquée sur tous les peuples du Péloponèse et se rendirent dignes de commander à tous les Grecs. Tant qu'ils suivirent les lois de Lycurgue, leur législateur, leurs mœurs conservèrent leur pureté, mais dès que le luxe se fut introduit parmi eux, ils dégénérèrent, et la conséquence fut leur asservissement à des tyrans des mains desquels ils passèrent entre celles des Romains. La ville de Sparte est actuellement détruite. Son emplacement porte le nom de *Palæa-Polis* ou *Palæo-Chori*. De ses ruines on a construit la ville de *Misitra* ou *Mistra*, qui en est éloignée d'environ trois quarts de lieue. Une tradition conservée chez les Juifs, c'est que les Lacédémoniens étaient issus du même sang qu'eux. *Il a été trouvé dans un écrit touchant les Spartiates et les Juifs*, dit le livre des *Machabées*, *qu'ils sont frères et qu'ils sont tous de la race d'Abraham*. Cette tradition, dont ce livre seul fait mention, dénuée d'ailleurs de tout appui, n'acquiert ici que le crédit d'une assertion. Toutefois ce fut dans cette persuasion que leur origine était commune que les Juifs sollicitèrent sous Jonathas Machabée l'alliance de leurs frères de Lacédémone. Cette recherche de l'amitié de Sparte prouve que, quoique soumise aux Romains, cette ville avait, comme Athènes et d'autres villes, conservé quelque liberté. — *Lacédémoniens* ou *Spartiates*, habitants de Lacédémone ou de son territoire.

Lachis, ville très-forte, située au S.-O. de Jérusalem, dans la tribu de Juda; elle était gouvernée par un roi amorrhéen, un des cinq qui s'allièrent contre Josué. Elle fut prise par le chef des Hébreux, et tous ses habitants furent passés au fil de l'épée. C'est à Lachis que fut tué le roi de Juda Amasias, qui était venu y chercher asile. Roboam la fortifia, mais elle fut prise par Sennachérib et ensuite par les Chaldéens. Lachis fut cependant une des premières villes habitées par les Juifs à leur retour de Babylone.

Lahéla ou Hala, ou Chalé. Voy. *Chalé*.

Lahem, ville de la tribu de Juda, confondue quelquefois avec Bethléhem.

Laïs, Lésa, Lésem-Dan ou Dan. Voy. *Dan*.

Laïsa, ville de la tribu de Benjamin, où Judas Machabée tailla en pièces, avec une armée de 5,000 hommes, le général de l'armée de Syrie qui en avait 20,000 sous ses ordres. Elle devait être dans l'O. de la tribu.

Lampsaque, ancienne *Pityusa*, ville célèbre sur le bord de l'Hellespont, à son issue de la Propontide. C'était la patrie d'Anaximène, précepteur d'Alexandre. Cette ville et son territoire étaient connus pour leurs vignobles que l'on cultive encore sur les coteaux voisins. On y adorait plus particulièrement que partout ailleurs le dieu Priape. Ce n'est point aujourd'hui *Lampsaki*, comme on l'a cru à tort, mais un petit village nommé *Tcherdak*. (J.-D. Barbié du Bocage, *Géogr. anc.*)

Laodicée, aujourd'hui *Eski-Hissar*, ville métropole de la Phrygie Pacatienne, dans l'Asie-Mineure, peu éloignée de Colosses. Elle comptait beaucoup de Chrétiens, et figurait au nombre des *sept églises*, ou communautés d'Asie. Son territoire était autrefois renommé pour la blancheur et la finesse de ses laines. — *Laodicéens*, habitants de Laodicée.

Lébaoth, ville de la tribu de Juda, que l'on croit être la même que *Beth-Lébaoth*. Voy. *Beth-Lébaoth*.

Lebna, quinzième station des Israélites dans le désert; ils venaient de Remmon-Pharès, et se rendaient à Ressa.

Lebna, ou Labana, ou Lobna, ville chananéenne, dont le roi eut le même sort que celui de Jéricho. Les habitants furent passés au fil de l'épée par Josué, et la ville fut saccagée : elle était située non loin du Sorec, au S.-O. de Jérusalem; c'était une ville forte : elle fut donnée aux lévites. Il paraît y avoir eu une révolte sous le règne de Joram, roi de Juda.

Lébona, ville de la tribu d'Ephraïm au N. de Silo, et non à l'O., comme l'indique la *carte de la Palestine de* Reichard.

Léchi, c'est-à-dire, *la mâchoire*, ou Ramath-Léchi, c'est-à-dire, *élévation de la mâchoire*, lieu de la tribu de Juda, sur la limite du pays des Philistins, où Samson défit ceux-ci avec une mâchoire d'âne. Samson ayant enlevé une grosse dent de cette mâchoire, il en jaillit une source, qui fut appelée *Fontaine de Samson*. Voy. *Fontaine de Samson*.

Lécum, ville de la tribu de Nephthali.

Léhéman, ville de la tribu de Juda, vers le N.-O. de Lachis.

Lésa, Lésem-Dan ou Laïs, au N. de la Palestine. Voy. *Laïs* et *Dan*.

Lésem-Dan, Lésa, Laïs ou Dan. Voy. *Laïs* ou *Dan*.

Lévi, tribu descendant du troisième fils de Jacob. Cette tribu était chargée de toutes les fonctions sacerdotales. Dieu l'avait choisie dans le désert pour le service du tabernacle et du culte. Les lévites étaient en outre les législateurs du peuple et le jugeaient. Celui-ci devait leur remettre pour leur subsistance la dixième partie des grains, des fruits et des animaux récoltés. De plus, quarante-huit villes leur furent assignées dans toute l'étendue de la terre de Chanaan avec des champs et des jardins et un territoire d'environ deux mille pas autour de chacune d'elles. Ce sont ces villes qu'on appela *villes lévitiques*. De ces quarante-huit villes, douze furent choisies pour être villes de refuge. Voy. *Palestine*.

Liban, chaîne de montagnes la plus considérable et

la plus célèbre dont il soit fait mention dans l'Écriture; elle formait la limite de la Terre-Promise au N. Cependant elle donne naissance à plusieurs rameaux, qui, sous des noms différents, se projettent dans l'intérieur des terres. Les Hébreux la nomment Lebanon, ce qui signifierait *montagne de neige*, dénomination justifiée par les paroles du prophète Jérémie : *La neige du Liban peut-elle jamais cesser de couvrir la pointe de ses rochers? Peut-on faire tarir une source dont les eaux vives et fraîches coulent sur la terre?* » Les Grecs ont adopté ce nom, et de leur bouche il est passé dans celle des Romains. La chaîne de montagnes qu'il sert à désigner s'étend depuis les environs de Sidon à l'O., jusqu'au voisinage de Damas à l'E. Elle consiste en deux branches principales, distinguées chez les écrivains grecs sous deux noms différents; l'une à l'Occident est le *Liban*, et l'autre à l'Orient est l'*Anti-Liban*, c'est-à-dire, la branche opposée à celle qui est proprement appelée le *Liban*. Ces deux parties de la chaîne sont non seulement opposées l'une à l'autre, mais elles sont aussi parallèles; et, d'après Maundrell (*Journ. from Aleppo*, etc., p. 118), elles se ressemblent parfaitement. Entre elles est située la Célé-Syrie, ou Syrie creuse. Sa plus grande hauteur est estimée être d'environ 3,000 yards (environ 2,743 mètres). La neige y séjourne une grande partie de l'année; cependant cette chaîne est en général bien cultivée et bien peuplée. Les cèdres, tant vantés dans les monuments bibliques, croissent dans les parties les plus élevées de la montagne, et sont remarquables autant par leur antiquité que par leur grosseur. Maundrell en mesura un des plus grands, et lui trouva 12 yards 6 pouces (environ 11 mètres de tour); son couvert occupait un espace de 37 yards (33 mètres) par le développement de ses branches. Le Bruyn dit aussi qu'il eut la curiosité de mesurer la grosseur de deux des cèdres les plus forts qu'il y ait rencontrés; il les trouva l'un de 57 palmes environ, et l'autre de 47. Quoique couverts de neige, ces arbres restent toujours verts. Outre les magnifiques cèdres dont le bois fut employé autrefois à la construction du premier et du second temple de Jérusalem, et à celle du *palais de Salomon*, qui en avait reçu le nom de *maison de bois du Liban*, ces montagnes renfermaient de vastes forêts de pins et de sapins; dans les parties basses on trouvait aussi le palmier, l'aloès, des plantes aromatiques et médicinales, et d'autres encore pleines de force et de vigueur. Ces dernières parties de la montagne contenaient aussi des pâturages où paissaient de jeunes taureaux; mais un des objets les plus estimés, celui dont le prophète Osée fait mention, c'est la vigne du Liban, remarquable surtout, à ce qu'il paraît, par l'excellent bouquet du vin qu'elle fournit. On recueille ce vin particulièrement encore aux alentours de l'antique couvent de *Canobin*. Ce couvent, occupé par les Maronites, est généralement fréquenté par les voyageurs; c'est là que réside le patriarche de cette secte religieuse. La situation du couvent dans la vallée de Canobin, longue de plus de 7 lieues, semble délicieusement choisie pour servir de retraite; aussi ne faut-il point s'étonner du nombre d'ermitages, de cellules, de monastères qui ont peuplé cette vallée. Des deux côtés, elle est escarpée, et arrosée par des sources nombreuses qui y forment d'agréables cascades. Il semble que l'on se trouve à cette *fontaine des jardins*, et à ce *puits des eaux vivantes* dont le *Cantique des Cantiques* parle avec tant de complaisance. Le Liban est encore aujourd'hui, comme autrefois, rempli de cavernes; mais ces cavernes ne servent plus de retraite ni aux léopards ni aux lions, qui ne vivent plus même dans ces contrées, et où on ne rencontre pas davantage la licorne. Les peuples qui habitent au pied du Liban, vers le S., paraissent avoir été, pour la plupart, d'origine chananéenne.

Libye, dénomination qui peut avoir originairement appartenu, sous la forme *Lubim* ou *Laabim*, à la Cyrénaïque, mais qui cependant, chez les Grecs qui convertirent le mot *Lubim* en celui de Λιβύη, *Libye*, eut un sens plus étendu. V. *Laabim*. Chez les Hébreux eux-mêmes, ce nom ne paraît pas avoir toujours servi à désigner une contrée particulière, distincte, mais s'être appliqué quelquefois aussi à une vaste étendue de pays; toutefois, il est à remarquer que rarement il est séparé de celui de l'Éthiopie ou Chus, et de l'Égypte. Parfois aussi il est réuni à celui des Lydiens, que nous supposons remplacer, dans ces circonstances, le nom de *Ludim*, peuple éthiopien. V. *Ludim* Une erreur, en quelque sorte contraire, paraît exister dans le livre de *Judith*, où le nom de la *Libye* se trouve jeté parmi ceux de plusieurs peuples asiatiques sans rapports avec l'Afrique. Peut-être bien la traduction est-elle ici fautive, et devrait-elle porter, cette fois, *Lydie* au lieu de *Libye*. Le nom de Libye a eu, dans l'antiquité, trois significations différentes : 1° il s'est appliqué à *toute l'Afrique;* 2° on l'a donné à la partie de l'Afrique qui s'étend entre les Syrtes et l'Égypte; il comprenait alors la Cyrénaïque, la Marmarique et le nôme égyptien de la *Libye;* 3° il appartenait encore en propre au nôme *Libyque*. En outre, les anciens donnaient le nom de *Libye-Extérieure* à la Cyrénaïque et à la Marmarique, celui de *Libye-Intérieure* à tout le pays au sud de la Cyrénaïque, et celui de *Libye Maréotide* à toutes les terres placées entre l'Égypte et les *Syrtes*. Les Libyens étaient les habitants de cette terre généralement aride et sablonneuse, si ce n'est dans quelque pays privilégiés ou oasis, et sur le fertile et riche plateau de la Cyrénaïque.

Lobna, Lebna ou Labana. V. *Lebna*.

Lod, ville de la tribu de Benjamin, proche du Jourdain. Ce fut une des premières qui furent rebâties au retour de la captivité.

Lodabar, ville où Miphiboseth, fils de Jonathas et petit-fils de Saül, s'était retiré lorsque David le fit venir à sa cour. Elle était située au-delà du Jourdain.

Lotan, un des fils de Seïr. Il devait être fixé au midi des Chananéens, dans la terre de Seïr.

Lud, quatrième fils de Sem. Il serait, dit-on, le père

des Lydiens dans l'Asie-Mineure; cependant il paraît plus convenable de placer sa postérité entre celle d'Arphaxad et celle d'Aram.

Ludim, un des enfants de Mesraïm. Ce personnage passe pour être le père des *Éthiopiens*, bien que cet honneur puisse être partagé par la portion de la postérité de Chus qui passa de l'Arabie en Éthiopie. Il est vraisemblable, malgré la version française de la Bible, qui rapporte ce fait aux *Lydiens*, par le nom desquels elle nous paraît avoir à tort rendu le mot *Ludim*, du texte hébreu, que c'est du peuple issu de Ludim, et descendant par conséquent de Mesraïm, que les prophètes Isaïe, Jérémie et Ézéchiel parlent, lorsqu'ils vantent son habileté à tenir l'arc et à lancer des flèches.

Luith, nom d'une colline du pays de Moab, voisine du mont Phogor.

Luza ou Béthel. V. *Béthel*.

Luza, ville située au pays d'Hetthim, fondée par un habitant de Luza ou Béthel. V. *Hetthim*.

Lycaonie, petite province de l'Asie-Mineure, autrefois dépendante de la Phrygie, et située au N.-E. de la Pisidie, et au N. de la Pamphylie et de la Cilicie. C'était un pays montagneux dont les habitants parlaient une langue particulière, probablement un idiome mélangé de grec et de syriaque, comme dans la Cappadoce. Au temps des apôtres, *Iconium* en était la capitale; en outre, elle renfermait les villes de *Derbe* et de *Lystre*.

Lycie, province maritime de l'Asie-Mineure, située sur la côte méridionale, au S.-E. de la Carie, au S. de la Phrygie, et au S.-O. de la Pamphylie. *Myra* et *Patara* en étaient les ports principaux. Les Lyciens jouissaient de quelque civilisation, résultat de leur voisinage de la mer. Au dire de Strabon, leurs villes étaient confédérées depuis des temps très-anciens, à l'instar de la ligue achéenne. Leur liberté ne paraît avoir expiré que lorsque Cyrus devint le maître de leur pays; cependant, il paraît y avoir eu, sous la domination persane, quelques révoltes.

Lydde ou Diospolis, ville située à l'E. de Joppé, et où saint Pierre guérit un paralytique. Elle fut, en même temps que Ramatha et Aphœrema, annexée à la Judée V. *Aphoerema*. C'était une ville assez considérable, qui, dans le premier siècle de notre ère, fut livrée aux flammes par Cestius. Cestius s'en était emparé pendant que les habitants étaient allés à Jérusalem pour prendre part à la fête des tabernacles : il n'en restait plus que cinquante dans la ville. Les Grecs nommèrent cette cité *Diospolis*, *ville de Jupiter*, et les chrétiens lui donnèrent, à l'époque des guerres saintes, le nom de *Saint-George*, en partie à cause d'un temple magnifique que l'empereur Justinien avait fait élever en l'honneur du saint martyr, et principalement dans l'opinion que c'était là le lieu de son martyre.

Lydie, une des provinces les plus riches de l'Asie-Mineure, à l'Occident de la presqu'île. Avant que d'être assujétie aux Perses, la Lydie était indépendante; l'Halys était alors sa limite à l'Orient. Depuis, les Perses la regardèrent comme la plus importante de leurs conquêtes. *Sardes*, ancienne résidence des monarques lydiens, en était la capitale. La fécondité des terres était extraordinaire; et, par sa position, ce pays jouissait en outre, des avantages d'un commerce considérable. Il était, en effet, le centre du trafic qui se faisait entre l'Asie et les ports de l'Europe. Dans ses vastes plaines serpentaient le *Méandre* et le *Caystre*; et le *Tmolus*, montagne aurifère, s'éloignait peu de sa capitale, arrosée d'ailleurs par le petit ruisseau du *Pactole*, dont le nom a acquis tant de célébrité. Tout démontre qu'à l'époque de sa conquête par Cyrus, cette partie de l'Asie était dans l'état le plus florissant. Les Lydiens se sont toujours montrés fort industrieux; on leur attribue d'avoir les premiers monnayé l'argent. Les écrivains bibliques reproduisent plusieurs fois, suivant les diverses versions qui en ont été faites, les noms de *Lydie* et de *Lydiens*. Nous avons établi. (V. *Laabim*, *Ludim* et *Libye*), que les interprètes avaient substitué leurs opinions au véritable nom inscrit dans le texte, et que c'est ainsi qu'ils ont souvent traduit à tort le mot Ludim par celui de *Lydiens*; ce qui introduit une grande confusion dans les recherches géographiques relatives à ce pays. — *Lydiens*, habitants de la Lydie.

Lystre. Il y a deux villes de ce nom citées dans l'Écriture : l'une était située dans la Lycaonie, et l'autre dans la Lycie, selon la version française et même la version latine. Cependant il faut dire que cette seconde ville doit disparaître, car il y a erreur. L'interprète a substitué le mot *Lystra* au nom *Myra*; or, *Myra* est une ville de la Lycie qui n'en renferme point du nom de Lystre. Ces deux villes se réduisent donc à une seule, celle de la Lycaonie, à environ 50 milles au S. d'Iconium. Saint Paul guérit, dans cette ville, un homme perclu de tous ses membres et boiteux de naissance. D'abord, considéré par la population, lui et ses compagnons, comme des dieux, le saint apôtre ne tarda pas à éprouver les plus infâmes traitements de la part de cette même population, excitée par les Juifs; il fut lapidé et traîné hors de la ville comme mort. *Lystre* est une ville célèbre chez les chrétiens qui la considèrent comme la patrie de saint Timothée, à qui saint Paul adressa deux de ses *épîtres*.

M

Maacha ou Machati, dont le nom a été donné à la portion de la Syrie qui est voisine de Gessur, pays situé au N. de la Palestine, vers la source orientale du Jourdain. Reichard place Machati sur le bord du lac Samochonites, au nord. Toujours réuni au pays de Gessur, dans la mention qu'en fait l'Écriture, le pays de *Maacha* ou *Machati* semble avoir éprouvé le même sort. On pourrait croire, d'après le livre de Josué, que ces deux territoires faisaient partie de la demi-tribu E. de Manassé, et cependant on voit ailleurs que Gessur est gouvernée par un roi nommé Tholmaï, même au temps de David. A la même époque, le roi

de Maacha prêtait son secours aux Ammonites contre ce prince. Tout porte donc à penser que le territoire de Maacha, de même que celui de Gessur, n'était que contigu avec celui de la demi-tribu E. de Manassé, mais qu'il n'en faisait point partie intégrante. (V. *Gessur.*)

Maaba, lieu situé sur la limite de la tribu d'Aser, et appartenant aux Sidoniens. On y éleva, sous le règne des chrétiens, une forteresse qui passait pour imprenable. Reland y place une ville.

Maccès, canton de la tribu de Dan, où existe, selon Reland, une ville de même nom.

Macéda, ville royale chananéenne, au S.-O. de Jérusalem, sur le Sorec, près d'une grotte dans laquelle se réfugièrent les cinq rois amorrhéens que Josué fit prendre, et attacher à une potence. Cette ville dont les habitants furent alors passés au fil de l'épée, fit depuis partie de la tribu de Juda.

Macédoine, contrée située au N.-E. de la Grèce. Elle était bornée au N. par les monts Scardus et Orbelus, qui la séparaient de la Dardanie; à l'E. par le mont Pangée, qui marquait sa limite entre elle et la Thrace; au S. par le mont Olympe et les monts Cambuniens, par lesquels elle confinait avec la Thessalie; et à l'O. par les montagnes du Pinde, qui laissaient derrière elle l'Épire et l'Illyrie. Trois grands fleuves l'arrosaient, le *Strymon*, l'*Axius* et l'*Haliacmon*. Une partie de ses habitants était de race illyrienne ou slave, et une partie d'origine Thrace; plusieurs étaient Grecs. Néanmoins, au livre des *Machabées*, la Macédoine est positivement appelée *Céthim* et ses habitants *Céthéens;* ce qui reporterait leur origine, suivant les écrivains sacrés, à *Céthim*, fils de Javan. Quoi qu'il en soit, ce pays fut d'abord divisé en une multitude de petits états différents, que Philippe réunit sous sa puissance, et dont il forma un état puissant qui donna bientôt à Alexandre le moyen de conquérir la plus grande partie de l'Asie. Lorsque Philippe, puis Persée, eurent succombé dans la lutte qu'ils soutinrent contre les Romains, la Macédoine devint province romaine. Bientôt après Corinthe fut prise, en sorte que les Romains furent maîtres de toute la Grèce. Ils réunirent alors la Macédoine à la Grèce, et du tout formèrent deux provinces : 1° la *Macédoine*, qui embrassait la Macédoine proprement dite, la partie de l'Illyrie qui y touchait à l'O., l'Épire et la Thessalie; et 2° l'*Achaïe*, qui comprenait tout le reste de la Grèce. Thessalonique, Philippes, colonie romaine, Amphipolis, Appollonie, villes citées dans les écrivains sacrés, appartenaient à la Macédoine.

Macéloth, vingtième station des Israélites dans le désert; ils venaient d'Arada, et se rendaient à Thabath.

Machoerus, forteresse située au-delà du Jourdain, dans la tribu de Ruben, au N.-E. et près de la mer Morte, sur un rocher élevé, entouré de profondes vallées. Les Machabées l'avaient considérablement fortifiée. Gabinus la renversa; mais Hérode-le-Grand mit tous ses soins à la rétablir. C'est là qu'eut lieu, par l'ordre d'Hérode-Antipas, la décollation de saint Jean-Baptiste.

Machati ou Maacha. Voy. *Maacha.*

Machmas, ville située sur la frontière des tribus de Benjamin et d'Éphraïm, à l'orient de Béthaven. Les Philistins vinrent y établir leur camp avant de se rendre à Gabaa, où ils furent complètement battus par les Israélites, qui les poursuivirent ensuite depuis Machmas jusqu'à Aïalon. Machmas existait encore à l'époque du retour de la captivité. Le *livre des Rois* la place à l'orient de *Béthaven*, et Eusèbe et saint Jérôme nous apprennent que, de leur temps, il y avait une grande ville conservant son ancien nom, et gisant, à 9 milles de Jérusalem, près de Rama. Ces deux énonciations ne sont point conciliables. A quoi cela tient-il? est-ce au texte hébreu de la Bible? Les Septante écrivent *Béthoron* au lieu de *Béthaven*, et les versions syriaque et arabe *Béthel*. Il en résulte que Machmas pourrait se trouver à l'E. de Béthel, et certainement à l'E. de Bethoron-la-Basse, mais non à l'E. de Béthaven; néanmoins, elle pourrait être située tout aussi près de Rama ou de Jérusalem que le disent Eusèbe et saint Jérôme. Si Béthaven est la véritable leçon, le mot hébreu qu'on traduit par celui d'*est*, doit être rendu par le mot *devant*, ou bien, comme il est dit dans la version des Septante, à l'*encontre :* de cette manière, les deux récits se concilient.

Machméthath, ville de la demi-tribu O. de Manassé, sur la limite septentrionale de la tribu d'Ephraïm, au N. de Samarie.

Madaba ou Médaba. Voy. *Médaba.*

Madaï, troisième fils de Japheth. L'opinion communément admise est que Madaï fut le père des Mèdes, peuple établi dans la contrée qui avoisine la mer Caspienne. Cependant le savant M. Mède émet une opinion toute différente, et rapporte au nom de Madaï celui d'*Æmathia*, l'ancien nom de la Macédoine; il explique l'addition de l'*A* qui précède le mot *Æmathia* par le mot hébreu *ai*, qui signifie une *région*, et dont les Grecs formèrent leur mot *αἶα*, *aia*, *terre*, dont le sens est le même. De la sorte, le mot *Aimadia* ou *Aimathia*, converti chez les Latins en *Æmathia* par le changement de la diphtongue Ai en Æ, signifierait *αἶα Μαδαί*, *terre de Madaï*. Dans cette hypothèse ingénieuse, mais susceptible de réfutation, Madaï représenterait donc la Macédoine.

Madian, l'un des fils d'Abraham et de Cétura, dont les enfants s'établirent primitivement dans le voisinage des Moabites, à l'E. de la terre de Chanaan. Ce fut là que le peuple de Madian se développa et s'étendit de manière à devenir redoutable non seulement par son alliance avec les autres peuples ennemis des Israélites, mais encore par sa propre force. Ceux-ci, avant leur entrée dans la Terre-Promise, eurent à les combattre. Les habitants de Madian étaient voués au culte des idoles : des filles de leur nation, mêlées aux Israélites, avaient porté ceux-ci au désordre et les avaient excités à rendre un culte à Phogor. Dieu les en punit : mille hommes de chaque tribu attaquèrent,

sous la conduite de Phinées, le peuple de Madian, le mirent en fuite, tuèrent ses rois, incendièrent ses villes, villages et châteaux, et firent un immense butin. Le faux prophète Balaam, dont les funestes conseils étaient cause de cette guerre cruelle, subit la peine de son crime; il perdit la vie. Quoique, d'après le langage de l'Écriture, le peuple de Madian paraisse avoir été alors détruit, on le voit cependant reparaître plus tard, jouissant encore d'un pouvoir imposant; il maintient même, pendant sept années, les Israélites sous le joug le plus dur, s'établissant avec ses tentes et son nombreux bétail sur leurs terres, pillant et ravageant leur pays, surtout à l'époque des récoltes. Gédéon mit fin à cette calamité; suivi de 300 hommes seulement, il vainquit, dans la plaine de Jezrahel, les Madianites réunis aux Amalécites et à d'autres peuples de l'Orient, qui, franchissant le Jourdain, s'étaient portés jusque dans cette plaine célèbre, les força à la fuite, les poursuivit même au-delà du fleuve, et s'empara de quatre de leurs rois, qu'il fit tous périr. Depuis lors, dit le livre des *Juges*, *les Madianites ne purent plus lever la tête*. Cependant le nom de la nation ne disparut pas entièrement, car on le voit de temps en temps se montrer encore; mais il ne jette plus aucun éclat. Les Madianites ne formaient point un peuple soumis à une seule domination; vivant comme les Arabes ont toujours vécu, ils étaient sans doute partagés par tribus obéissant à autant de chefs ou émirs différents qu'ils comptaient de tribus, mais se réunissant lorsque quelque entreprise importante se présentait dans leur intérêt. Primitivement fixés aux bords orientaux de la mer Morte, ils s'étendirent vers le sud, et une de leurs colonies ou de leurs tribus vint s'établir sur le bord de la mer Rouge, non loin du mont Horeb. Ce fut là que Moïse, fuyant la colère du roi d'Égypte, vint chercher un refuge chez Jéthro, prêtre de cette colonie, dont il épousa la fille Séphora. Les Madianites se livraient beaucoup à l'éducation du bétail; et sous ce rapport, d'après l'inventaire du butin présenté par le *Pentateuque* comme fait sur eux, leur richesse était considérable. Ainsi, sans compter les jeunes vierges captives, car tous les mâles et toutes les femmes qui avaient approché des hommes furent exterminés, on amena au camp des Israélites, dans la plaine de Moab, 675,000 brebis, 72,000 bœufs, et 61,000 ânes; et l'or s'y trouva en telle quantité, que les Israélites en firent ensuite non seulement leur parure ordinaire, comme bagues, anneaux, bracelets, pendants d'oreilles, etc., mais qu'ils en fabriquèrent encore des colliers pour leurs chameaux. Les Madianites, que le livre des *Juges* confond avec les *Ismaélites*, sont un des premiers peuples que l'on voie apparaître dans le commerce de l'Asie occidentale et méridionale; ils transportaient leurs marchandises le long de la frontière septentrionale de l'Arabie, et les déchargeaient dans le voisinage de la Phénicie. Ce fut, en effet, à des marchands de cette nation qui se rendaient dans ce dernier pays, chargés de baume, de myrrhe et d'aromates, que les fils de Jacob vendirent leur frère Joseph. Facteurs actifs de ce commerce, ils acquirent ainsi ces richesses immenses dont il vient d'être question. Quelques passages de l'Écriture disent que Moïse, en prenant la fille de Jéthro en mariage, épousa une femme *éthiopienne*, ou autrement une femme *chusite*. Il faut croire que ce mot *éthiopienne* ou *chusite* est alors synonyme des mots *femme d'Arabie*, dont le pays de *Madian* faisait partie, et qui est souvent, ainsi que cela est démontré ailleurs, appelé *pays de Chus*. Voy. *Arabie* et *Éthiopie*.

Madon, ville située vers le nord du pays de Chanaan, et dont le roi Jobab, allié avec plusieurs autres princes voisins contre Josué, succomba avec eux. Pris par Josué, il fut tué et sa ville incendiée.

Magala, lieu où les Israélites avaient établi leur camp lorsque David tua le géant Goliath. Il devait être peu éloigné de la ville de Geth.

Magdal ou Magdalo, ville située à l'extrémité de la mer Rouge, sur la côte occidentale du golfe Héroopolite, à l'entrée de l'Égypte. Il y avait beaucoup de Juifs établis dans cette ville au temps du prophète Jérémie.

Magdalel, ville de la tribu de Nephthali, vers l'O.

Magdalgad, ville de la tribu de Juda, au S.-O. de Lachis.

Magdalo ou Magdal. Voy. *Magdal*.

Magédan, ville située dans la demi-tribu E. de Manassé. On l'a confondue avec *Dalmanutha*. Voy. *Dalmanutha*.

Mageddo ou Mageddon (plaine de), grande plaine d'Esdrelon, vallée de Jezrhael, ou simplement grande Plaine. Voy. *Esdrelon*.

Mageth, ancienne ville du pays de Galaad, dépendante de la tribu de Gad, dont elle était une des places fortes.

Magog, deuxième fils de Japhet. Voy. *Gog*.

Magron, ville de la tribu de Benjamin, située aux environs de Gabaa, et où Saül apprit la victoire remportée sur les Philistins par Jonathas, son fils.

Mahanaïm ou Manaïm, ville lévitique de la tribu de Gad, située non loin du Jourdain, sur le bord du Jaboc, suivant d'Anville, et de l'Hiéromax, suivant Reichard, qui donne, il est vrai, à cette rivière une position plus méridionale que d'Anville. Ce fut là que David rencontra les anges de Dieu après la mort de Saül. Manaïm fut le lieu qu'Isboseth choisit pour séjour; là aussi se retira David lorsque ses troupes poursuivaient son malheureux fils Absalon, qui fut vaincu et périt près de cette ville.

Mahumi, patrie de l'un des vaillants hommes de David.

Mallo, ville située à l'E. de Tarse, en Cilicie, sur le fleuve Pyramus. Cette ville avait acquis de la célébrité; ses habitants se révoltèrent, de même que ceux de Tarse, contre le roi de Syrie, Antiochus Épiphanes.

Malte. Il existe deux opinions relativement à cette île, sur laquelle la tempête jeta saint Paul: l'une toute

vivante dans l'île de Malte, située entre la Sicile et l'Afrique, veut que ce soit sur cette île que le saint apôtre ait trouvé son salut; l'autre, qui offre aussi quelque vraisemblance, le fait aborder dans l'île de *Méléda*, au N.-O. de Raguse, sur la côte de la Dalmatie. Il faut, dans cette dernière opinion, supposer que, lorsque la tempête surprit saint Paul dans son voyage à Rome, Brindes était le port vers lequel on se dirigeait pour aborder en Italie; et en effet, Brindes était alors le port le plus fréquenté pour le passage de l'Italie en Grèce, et réciproquement. La tempête aurait, dans ce cas, porté le navire plus au N. que la position de Brindes, et l'aurait fait échouer sur le rivage de *Méléda*.

Mambré ou Vallée d'Hébron, vallée fertile, située au-dessous de la ville d'Hébron. Ce fut là qu'Abraham vint s'établir, et que séjournèrent Isaac et même Jacob; ce dernier y demeurait lorsqu'il envoya Joseph vers ses frères, qui faisaient paître leurs troupeaux à Sichem. C'est là que fut enterrée la femme d'Abraham, Sara, morte à l'âge de 127 ans.

Manahath, lieu de la demi-tribu O. de Manassé, peuplé par des Benjaminites.

Manaïm ou Mahanaïm. Voy. *Mahanaïm.*

Manassé, fils aîné de Joseph, à qui Jacob prédit, en lui donnant sa bénédiction, qu'il serait, et cela est effectivement arrivé, *la souche d'un grand nombre de peuples.* A la sortie d'Égypte, la tribu de Manassé ne comptait que 32,600 hommes en état de porter les armes; et lors du second dénombrement, ce nombre était de 52,700. Elle trouva, comme les autres tribus, sa part de la Terre-Promise, partie *en deçà*, partie *au-delà* du Jourdain; ce qui l'a fait diviser en *demi-tribu occidentale* et *demi-tribu orientale.* La demi-tribu O. prit, en deçà du fleuve, position entre les tribus d'Ephraïm au S., et d'Issachar au N.; et la demi-tribu E. eut en partage la moitié du pays de Galaad, tout le Bassan, ancien royaume d'Og, et le pays d'Argob. Après l'expédition des trois tribus situées au-delà du Jourdain contre les Agaréens et leurs alliés, expédition qui se termina heureusement, les habitants de la demi-tribu E. de Manassé prirent, à ce qu'il paraît, quelque extension vers le nord; ils prolongèrent leurs demeures jusque sur la montagne d'Hermon, parce qu'ils étaient en fort grand nombre. Cette tribu était riche en bétail; aussi lui attribua-t-on au-delà du Jourdain des terres fertiles en pâturages. Les habitants, surtout ceux d'au-delà du Jourdain, passaient pour être hommes de guerre habiles, réputation qu'ils partageaient avec les Gadites et les Rubénites, et pour porter très-bien l'arc et l'épée; malgré cela, ils ne purent résister à l'invasion du roi de Syrie, Hazaël, qui ravagea entièrement leurs terres, non plus qu'à celle de Téglath-Phalasar, qui leur fit partager le sort des pays dont il emmena une partie de la population en captivité. Les villes principales de la tribu de Manassé étaient, en deçà du Jourdain, *Bethsan*, *Jéblaam*, *Dor*, *Thénac*, *Mageddo* et *Nophet;* et au-delà, sans parler des 60 villes ou bourgs de Jaïr, *Édraï*, *Astaroth* et *Gaulon.*

Maon, ville de la tribu de Juda, auprès d'un désert auquel elle donnait son nom, sur les bords des montagnes du Carmel, à l'E. de Siméon. David y séjourna quelque temps pendant que Saül le persécutait.

Mara, quatrième station des Israélites dans le désert. En sortant de l'Égypte, ceux-ci trouvèrent dans le désert d'Etham, dans lequel ils s'engagèrent, des eaux tellement amères, que ni eux ni leurs bestiaux ne purent en boire; ils leur donnèrent le nom de *Mara*, et se révoltèrent; Moïse pria le Seigneur; et lorsqu'il eut jeté dans ces eaux le *morceau de bois* que Dieu lui avait montré, ces eaux devinrent aussitôt douces et potables, et la sédition s'apaisa.

Marché d'Appius, lieu situé, ainsi que les trois loges ou tavernes dont parlent les *Actes des Apôtres*, sur la route que parcourut saint Paul de Pouzzoles à Rome. Il se trouvait sur la voie Appienne, à environ trois milles de *Torre de Tre-Ponti*, à l'endroit appelé aujourd'hui encore *Tor-Appio*, à quelques milles de Rome.

Marésa, ville de la tribu de Juda, à l'O. de Lachis, une de celles que fortifia Roboam. Ce fut près de là, dans la vallée de Séphata, que Zara, roi d'Éthiopie, fut défait par Asa, roi de Juda.

Mareth, ville de la tribu de Juda, au N. d'Hébron.

Masal ou Messal, ville lévitique de la tribu d'Aser, sur le bord du Cison, à son embouchure dans la mer.

Masaloth, ville de la tribu de Zabulon, dans la Galilée Inférieure, près d'Arbelles.

Maséphа, ville de la tribu de Juda, au S.-O., sur le bord du Sorec.

Maséréens, habitants d'un lieu qui devait être peu éloigné de Cariathiarim, d'où ils étaient originaires.

Maséréphoth, lieu situé sur le bord de la mer, non loin de Sidon, et connu pour ses salines. Comme il renfermait beaucoup de marais salants, c'est là sans doute ce qui le fait désigner par Josué sous le titre d'*eaux de Maséréphoth.*

Masobia, patrie de l'un des vaillants hommes de David.

Maspha ou Masphath, ville située sur la limite des tribus de Benjamin et de Juda, où les Israélites vinrent jurer de venger sur les Benjaminites les cruels outrages faits au Lévite d'Éphraïm; ils firent le serment de ne leur donner aucune de leurs filles. Maspha était un lieu de réunion de prières pour Israël; c'était là que Samuel avait rendu la justice au peuple.

Maspha ou Masphé, ville de la tribu de Gad, située dans les montagnes de Galaad. Ce fut là que Jephté rassembla les troupes avec lesquelles il combattit contre les Ammonites. Judas Machabée s'empara de cette place, en enleva les richesses, et la brûla.

Maspha, pays situé au pied du mont Hermon, et

dont le nom rappelle la défaite des Chananéens du N. par Josué, qui les poursuivit depuis les eaux de Mérom jusqu'à Sidon, Maseréphoth et le pays de Maspha, à l'Orient.

MASPHA. Il paraît y avoir eu une forteresse de ce nom au pays de Moab.

MASPHATH ou MASPHA, dans la tribu de Benjamin. Voy. *Maspha*.

MASRÉCA, ville royale de l'Idumée.

MATHANI, supposé le même lieu que *Matthana*, dans le pays le Moab. Patrie de l'un des forts de David.

MATTHANA, ville située dans le pays de Moab, non loin de d'Arnon, au N. de ce torrent.

MÉCHÉRATH, patrie de l'un des forts de David.

MECHMAS ou MACHMAS. Voy. *Machmas*.

MÉDABA, ville ancienne du pays de Moab, donnée à la tribu de Ruben, au S.-E. d'Hesebon. Elle est menacée de même que tout Moab par les prophéties d'Isaïe.

MEDDIN, lieu de la tribu de Juda, à l'orient dans le désert.

MÉDÉMÉNA ou BETHMARCHABOTH. Voy. *Bethmarchaboth*.

MÉDÉNA, mot traduit par le nom de MÉDIE, conformément à l'avis de la plupart des interprètes. Voy. *Médie*.

MÉDIE. *Madaï* est considéré communément comme le père des Mèdes, qui d'après cela seraient de race *Japhéthique*. Sa postérité, lors de la dispersion des peuples, aurait pris la direction du nord-est pour se fixer soit aux approches de la mer Caspienne vers le sud-est, soit plus au nord. Quoi qu'il en soit, l'histoire nous montre les Mèdes, peuple conquérant, habitant au S. de la mer Caspienne, et ayant pour frontière à l'O. le fleuve du Tigre. A l'E. leur limite a fréquemment changé; il serait impossible de la fixer. Cependant l'*Arie* et la *Bactriane* jusqu'à l'Indus et à l'Oxus durent autrefois s'y trouver comprises; *Ecbatane*, leur capitale, *Ragès*, *Hala*, *Habor*, sont au nombre des villes que l'Écriture cite comme leur appartenant. Ils possédaient quelques places fortes; leur frontière occidentale paraît en avoir été bien munie; parmi elles étaient *Mespila* et *Larissa* (*Xenoph. Anab.*). L'empire des Mèdes, qui s'éleva sur les débris du premier empire d'Assyrie, eut une grande puissance. Conquérants d'abord, les Mèdes s'étaient façonnés ensuite aux habitudes des peuples qu'ils avaient subjugués; aussi jouissaient-ils d'un assez haut degré de civilisation, qu'ils partagèrent plus tard avec les Perses, lorsque ceux-ci s'emparèrent de leur pays. Néanmoins, si l'on en juge d'après *Hérodote*, et même d'après *Isaïe*, ce peuple était toujours disposé à franchir ses limites; c'est ainsi qu'il poussa ses expéditions dans l'Asie occidentale jusqu'au bord même de l'Halys. Avant la domination persane, la Médie était le pays le plus policé de l'Asie. Elle devait ses richesses non seulement à ses conquêtes et aux tributs qu'elle recevait, mais encore à sa propre situation, qui en faisait un passage continuel pour le commerce du centre de l'Asie. Rien n'égale le luxe de ses rois, qui jouissaient d'ailleurs d'un pouvoir illimité. Sa religion était celle des mages. Conquise par les Perses, la Médie n'en fut plus qu'une simple province, mais resta toujours un des pays les plus fertiles de l'Asie, des mieux cultivés, et par conséquent des plus riches. On la divisa en deux parties, la *Petite-Médie* ou *Atropatène*, au N., pays montueux et d'un climat rude, et la *Grande-Médie* (Irak-Adjemi), formée de vastes plaines, parsemées de riches et verdoyantes collines. Ses pâturages, surtout ceux des environs de Nysa, jouissaient d'un renom qui s'étendait encore à plusieurs autres de ses productions.

MEGBIS, ville appartenant probablement à la tribu de Benjamin, et où 150 individus revinrent de la captivité.

MÉJARCON, ville de la tribu de Dan, située près de Joppe.

MELLO, ville de la tribu d'Éphraïm, peu éloignée de Sichem.

MELLO, vallée profonde, dépendante de la montagne de Sion à Jérusalem, et que Josèphe nomme *Tyropœon*. Elle s'étendait au N. de la montagne jusqu'à la source de Siloé. Elle fut remblayée par l'ordre de David et de Salomon, et convertie en une rue large et spacieuse, où le peuple s'assemblait. Salomon y bâtit des habitations royales pour la fille du roi d'Égypte, qu'il épousa; mais pour cela il fit une coupure dans une partie des remblais qu'il avait apportés précédemment, de manière à isoler cette habitation, et à l'aide d'un pont qu'il y établit, il ménagea les moyens de se rendre de là au temple qui s'élevait sur le mont Moria. Le peuple de Jérusalem vit ce changement avec une peine d'autant plus vive, que pour tous les travaux entrepris par Salomon il était accablé d'impôts; ce fut à cette occasion que Jéroboam, le même qui depuis régna sur Israël, se souleva contre l'autorité royale. Joas habitait Mello; il y fut tué. Le nom de forteresse de *Mello* est quelquefois aussi appliqué à la forteresse même de Sion. Voy. *Jérusalem* et *Sion*.

MÉLOTHE, ville de la Cilicie, prise d'assaut par Holopherne. C'est vraisemblablement la même ville que *Mello*, située près de Tarse.

MEMPHIS, ville de l'Égypte, dont on rapporte la fondation à Ménès. Elle s'élevait sur le lit même du Nil, que ce prince avait détourné en lui en creusant un autre plus à l'orient que le premier, et au S. du point où commence à se former le delta du Nil. Memphis succéda à Thèbes comme capitale de l'Égypte, s'augmenta et s'embellit au point de devenir une ville très-considérable. Suivant d'ANVILLE elle aurait eu, d'après Diodore de Sicile, 6 lieues un quart de circuit. Cependant il est hors de doute qu'elle eut une plus grande étendue. Abd-Allatif, qui vivait dans le XIIIe siècle de notre ère, dit que ses ruines occupaient alors environ *une demi-journée de chemin en tout sens*. Longtemps la position de Memphis fut incertaine: on crut

d'abord la reconnaître dans l'emplacement du *Caire;* aujourd'hui on ne peut douter qu'elle ait occupé la situation de *Métraihè*. Ses environs sont couverts de ruines : au N. apparaissent ses trois grandes pyramides si imposantes, et l'énorme Sphinx, et à l'O., dans la plaine de Sakkarah, sont éparpillées d'autres pyramides moins grandes, destinées à servir de sépulture. En devenant la capitale du pays, Memphis devint en même temps, à la place de Thèbes, la principale échelle du commerce de l'Égypte. Il s'y établit même une colonie phénicienne (*Hérod.* II, 212) qui en occupait tout un quartier ; ce qui prouve que le commerce que faisait cette nation avec l'Égypte était réellement considérable. Des Juifs vinrent aussi y former, à diverses époques, des établissements : fait qui leur attira le courroux des prophètes. A son tour, la fondation d'Alexandrie porta un coup fatal à Memphis, en lui enlevant même une partie de sa population. Cette ville était tellement diminuée à l'époque de Strabon, que le palais des rois, monument immense, n'était plus qu'un déplorable monceau de décombres. Dans le VIIe siècle, elle devint la proie des Arabes, qui aux anciennes dévastations en joignirent de nouvelles ; il ne faut donc pas s'étonner, surtout en Égypte, de ce qu'une ville autant dévastée n'ait bientôt plus offert de traces évidentes de son existence. Par suite de l'état de barbarie dans lequel le pays est tombé, on a délaissé les canaux qui servaient de décharge au trop plein des eaux du Nil, et le transportait dans les lacs creusés pour le recevoir ; rien n'a pu mettre, dès-lors, obstacle à ce que les couches du limon du Nil, se succédant annuellement, n'aient comblé en grande partie l'enceinte de la ville, ni à ce que les sables de la Libye, poussés par les vents, n'aient achevé l'œuvre et enfoui totalement ses beaux monuments. Memphis était, sous le rapport religieux, une des principales villes de l'Égypte, elle possédait un collége de prêtres. Les prophètes parlent de la dépravation de ses mœurs, qui ont perdu les Juifs. L'Écriture appelle cette ville *Noph*.

Menni, nom d'une partie de l'Arménie, dans le voisinage du mont Ararat. Le peuple de ce pays est cité par le Prophète au nombre de ceux qui doivent fondre sur Babylone. Voy. *Arménie*.

Mennith, ville du pays de Moab, au N.-E. d'Hésebon.

Méphaath, ville lévitique et de refuge du pays de Moab, donnée à la tribu de Ruben, et comprise par les prophètes dans leurs funestes prédictions contre Moab. Reichard la place au S. de l'Arnon.

Mer. Ce mot se rencontre souvent dans la Bible, sans appartenir cependant exclusivement aux mers proprement dites. On en trouve l'application fréquemment faite aux lacs, et même à des lacs de fort peu d'importance. Quand le nom de *mer* se trouve sans autre addition de mot, il se rapporte communément à la *mer Méditerranée*.

Mer Adriatique, nom donné aujourd'hui à la partie de mer qui s'étend entre les côtes orientales de l'Italie et occidentales de la Grèce. Cette mer le reçut de la ville italienne d'*Atria*, autrefois située sur son rivage occidental, mais à présent reculée à 6 lieues environ dans les terres, soit à cause des sables qui s'amoncellent continuellement sur la côte, soit à cause des dépôts successifs, formés par les fleuves voisins. Sous le nom de *mer Adriatique*, rapporté dans le récit de la navigation de saint Paul en Italie, il faut entendre toute cette portion de la mer Méditerranée qui de l'île de Crète se prolonge jusqu'à la Sicile, en comprenant l'Italie Inférieure, et dans laquelle saint Paul éprouva cette tempête si violente qui le fit aborder à Malte. Cependant quelques auteurs ont pensé que les termes de *mer Adriatique* se rapportaient à cette mer prise dans sa moindre étendue. Dans cette dernière opinion, il faudrait regarder l'île de *Méléda* sur la côte de la Dalmatie au N.-O. de Raguse, comme étant celle sur laquelle la tempête porta saint Paul, et supposer que le vaisseau qu'il montait se rendait au port de Brindes, où on l'aurait débarqué, et que de là il aurait traversé toute l'Italie pour se rendre à Rome. Cependant un fait établi par Strabon, contemporain de la rédaction des *Actes des Apôtres*, c'est que la mer Ionienne était considérée comme une portion de l'Adriatique.

Mer de Cénéreth ou lac de Tibériade, lac situé dans la Galilée-Inférieure, entre la tribu de Nephthali et la demi-tribu orientale de Manassé, et nommé *mer* par un usage assez familier aux peuples de l'Orient. Il est formé par le Jourdain, qui le traverse, et dont on aperçoit très-bien le courant au milieu même du lac. Sa longueur est de 6 lieues environ, et sa largeur n'en dépasse pas deux; le fond est sabloneux, et l'eau en est claire, douce et saine, et de plus, très-poissonneuse. Autrefois, une multitude de pêcheurs répandus sur ses rives y trouvaient leur existence ; on sait que ce fut parmi eux que Jésus-Christ choisit ses premiers disciples. Ce lac est environné de quelques hauteurs qui semblent le mettre à l'abri des vents, et cependant on y éprouve des tempêtes violentes qui agitent la surface de ses eaux, comme celles de la mer dans les temps d'orage. Les environs sont pittoresques, et ajoutent à la vive impression qu'éprouve tout chrétien qui vient visiter ses lieux, témoins de tant de miracles. La fertilité y était grande, mais à présent le sol reste inculte faute de bras ; et à la place des nombreuses habitations et des villes qui existaient autrefois sur les rives du lac, on ne voit plus que des ruines. Cependant on y recueille encore une sorte de baume dont on faisait un si grand cas à Rome, que, selon Pline, Pompée voulut pour donner plus de magnificence à son triomphe, qu'on y portât un des arbres qui le produisaient; c'est ce baume qui jouit d'une si grande renommée sous le nom de *baume de la Mekke*.

Mer du Désert, mer Salée ou mer Morte. Voy. *Mer Morte*.

Mer d'Égypte ou mer Rouge. Voy. *Mer Rouge*.

Mer ou lac de Galilée, mer ou lac de Tibériade,

Eau de Génésar ou lac de Génésareth, mer de Cénéreth ou de Céneroth. Voy. *Mer de Cénéreth.*

Mer (grande), mer Occidentale, mer des Philistins, mer Méditerranée ou simplement **mer.**

Mer Méditerranée, Grande mer, mer Occidentale, mer des Philistins, ou simplement **mer.** Le nom de *mer Méditerranée* est un mot nouveau, ainsi que l'indique son étymologie. On ne saurait le rapporter au temps des Hébreux, ni même au temps des Grecs ; il signifie *mer située au milieu des terres.* Les Romains, qui le mirent en usage concurremment avec le mot MARE INTERNUM, *mer intérieure*, ne l'admirent cependant eux-mêmes que fort tard, et lorsqu'ils eurent pris, par leurs conquêtes successives, possession des terres qui entouraient le bassin de cette mer. Alors, maîtres de l'Italie, de l'Espagne, de la Grèce, de l'Asie-Mineure, de l'Égypte et de toute la côte de Barbarie, ils considérèrent la Méditerranée comme intérieure, c'est-à-dire, comme située au centre de leur territoire; bien plus, comme leur appartenant en propre, car ils la nommèrent aussi MARE NOSTRUM, *notre mer*. Le nom de Méditerranée s'est conservé, et aujourd'hui encore c'est le seul en usage. Par le sens qui s'y attache, il donne l'idée de ce qu'est effectivement cette mer, partout environnée de terres, et n'ayant de communication avec d'autres mers que par des détroits très-resserrés, celui de Gibraltar à l'O., et celui des Dardannelles au N. Mais inconnue aux Hébreux, qui étaient loin d'en connaître les parties autres que celles qui les avoisinaient, et qui cependant la croyaient très-vaste, elle fut désignée par eux sous la dénomination générale de *Grande mer* ou de *mer* par excellence, expression qui montre assez l'idée qu'ils s'en formaient. On trouve cependant le nom de *mer des Philistins* appliqué, dans l'*Exode*, à la partie de la Méditerranée qui baignait les terres de ces peuples. Quant au nom de *mer Occidentale*, il tient évidemment à la position de cette mer relativement aux Hébreux, à l'occident desquels elle se trouve. La mer Méditerranée est fort étendue, mais on la connaissait peu ; les Phéniciens et leurs colonies la pratiquèrent seuls dans l'origine, et ce n'est que bien postérieurement à eux que vinrent les Grecs et leurs colonies. La mer Adriatique en est une dépendance.

Mer Méridionale ou mer Rouge. Voy. *Mer Rouge.*

Mer Morte, mer du Désert, mer Salée ou lac Asphaltite, dénominations fondées sur l'immobilité en quelque sorte de cette mer, sur sa position aux confins du désert, ou sur la nature des substances qu'elle renferme. Cette mer, que les Arabes nomment *bahar Loth*, *mer de Loth*, occupe la plus grande partie du moins le fond de l'ancienne vallée du Siddim ou des Bois, autrefois si riche en pâturages et autres produits, et sur laquelle la vengeance divine s'appesantit, en même temps qu'elle frappa les cinq villes corrompues de la Pentapole. D'après MAUNDRELL (*Jour. from Aleppo*), elle est ceinte à l'E. et à l'O. de montagnes extrêmement élevées; au N., elle a pour imite la plaine de Jéricho, où elle reçoit les eaux du Jourdain; au S., elle est ouverte et s'étend à perte de vue : cependant on lui donne 24 lieues de longueur et 6 ou 7 de largeur. Vers le sud on trouve, mais latéralement, une petite chaîne de hauteurs appelée *montagnes de Sel;* et la portion de la vallée qui lui fait suite, et par laquelle il semble que le Jourdain ait dû se frayer autrefois un chemin jusqu'à la mer Rouge, se nomme *la vallée des Salines.* Rien de plus triste et de plus affligeant que le spectacle que présente la mer Morte et ses aproches : sur quelques points on trouve dans la roche une épaisse incrustation de soufre qui paraît étrangère à la substance même qui compose la montagne, et dans les descentes escarpées qu'on y rencontre, sont plusieurs cavernes profondes où le Bédouin vient de temps en temps chercher asile pour la nuit. Nulle part on n'aperçoit d'écoulement et rarement on y voit des oiseaux. Quant au lac considéré en lui-même, l'eau paraît être très-basse, même à une distance considérable ; elle ne ressemble, sous le rapport de sa couleur et de sa qualité, à celle d'aucun lac : elle est pesante, salée, âcre et amère. Il s'en exhale des vapeurs bitumineuses que les rayons brûlants du soleil pompent de sa surface ; les vapeurs y prennent l'apparence de brouillards, et se montrent quelquefois sous la forme d'une trombe. Des masses de cette substance visqueuse et sulfureuse, dont les sources abondaient autrefois dans la vallée de Siddim, et qu'on appelle *naphte*, flottent en effet sur ses vagues sombres et indolentes, qui cependant rejettent sans cesse sur le rivage des bois pétrifiés et des pierres poreuses et calcaires. Cette mer ne contient pas un poisson vivant dans son sein, et aucun esquif n'en sillonne la surface. Comme la terre d'alentour, elle paraît inanimée, morte ; le sable, sans cesse mis en mouvement par les vents, semble le seul être doué de quelque vie dans cette contrée. Les Arabes racontent de cette mer des choses merveilleuses; ils n'en parlent qu'avec le respect le plus religieux. Sans doute que partout ici on reconnaît l'image de la désolation, terrible effet de la vengeance d'un Dieu outragé et méconnu; cependant, il est manifeste aussi que toutes les régions placées entre la mer de Cénéreth et la mer Morte ont, dans des temps reculés, été sujettes à des convulsions volcaniques, et il est probable que les sources brûlantes de Tibériade, le bitume de la mer Morte et la poudre de soufre répandue sur les terres environnantes, doivent leur commune existence à la même origine, qu'attestent ces trombes de fumée qui s'échappent encore aujourd'hui du sein du lac et des crevasses nouvelles qui se forment continuellement sur ses bords. Pourquoi une convulsion de cette nature n'aurait-elle point concouru avec le fait de la punition des cinq villes maudites, qui disparurent sous une pluie de soufre et de sel ou s'abîmèrent sous les flots de la mer? Le texte même de la *Genèse* n'autorise-t-il pas à le penser, lorsqu'il dit *que des cendres enflammées s'élevèrent du sein de la terre, comme la fumée s'échappe de la fournaise.*

Mer Occidentale, Grande mer, mer Méditerranée ou simplement mer. V *Mer Méditerranée.*

Mer Orientale. On a supposé que, mise en opposition, par *Joël*, avec la mer la plus reculée vers l'occident, cette mer Orientale devait correspondre au golfe Persique; cependant, d'après *Ézéchiel*, on pourrait aussi l'appliquer à la mer Morte.

Mer des Philistins, partie de la mer Méditerranée avoisinant le pays des Philistins. V. *Mer Méditerranée.*

Mer Rouge, golfe de l'Océan Indien, resserré entre l'Arabie et l'Égypte, et séparé de la Méditerranée par l'isthme de Suez, et de l'Océan indien par le détroit de Bab-el-Mandeb. On lui donne environ 500 lieues de long et 60 dans sa plus grande largeur; quant à son niveau, il paraît être plus élevé que celui de la Méditerranée. Ce fut pendant longtemps le seul chemin de l'Inde pour le commerce de l'Europe, et pourtant sa navigation, embarrassée par un grand nombre de rochers et de bancs de corail réunis aux courants, aux bas-fonds multipliés que l'on y rencontre et aux vents, est fort dangereuse. Le nom de *Bab-el-Mandeb*, donné au détroit qui sépare cette mer de l'Océan indien, est fait, sans doute, pour porter l'épouvante dans les esprits; il signifie *portes de la mort*. Néanmoins, les navigateurs de l'antiquité et du moyen-âge ont affronté ces dangers. Durant ces deux grandes périodes, rien ne coûta pour les braver : témoins les navigations des Phéniciens et des Hébreux, qui partaient d'Elath et d'Asiongaber pour aller faire le trafic de l'Inde ou de la côte d'Afrique, et les flottes qui, sorties de Suez et de Cosseyr, avaient la même destination. A son extrémité septentrionale, la mer Rouge se divise en deux golfes, celui d'*Acaba* à l'E., et celui de *Suez*, à l'O. les golfes *Elanitique* et *Héroopolite* de l'antiquité. Dans la bifurcation que forment ces deux enfoncements, s'élèvent, en Arabie, les monts Sinaï et Horeb, si célèbres dans l'histoire du peuple hébreu. La mer Rouge ne reçoit aucun cours d'eau important; les marées y atteignent une hauteur considérable et une force qui peut-être devient plus sensible, parce qu'il ne s'y précipite point de fleuve qui vienne combler le déficit causé par le reflux. Ainsi, pendant que les eaux courent vers Bab-el-Mandeb, l'équilibre n'étant pas rétabli par un versement de fleuve, Suez, de même qu'un long espace du bas-fond reste à sec. Peut-être bien est-ce là une des circonstances dont le savoir et la politique de Moïse surent tirer parti aux yeux des Israélites, en leur faisant voir, dans un événement dont la cause paraît aujourd'hui naturelle, le doigt de la Providence qui les dirige, eux, abattus, fatigués, et regrettant déjà l'existence facile que leur procurait la fertile Égypte, et qu'ils commençaient à échanger contre d'arides déserts où ils entrevoyaient toute sorte de privations. C'est probablement dans le voisinage de Suez, suivant M. Dubois-Aymé (*Notice sur le séjour des Hébreux en Egypte, et sur leur fuite dans le désert*), à *Hadjéroth*, qui remplace aujourd'hui l'ancienne ville de *Phihahiroth*, près de l'endroit où fut depuis bâti *Clysma*, que les Hébreux franchirent la mer Rouge; c'est encore le lieu où la traversent les caravanes qui vont à la Mekke. Il n'y a dans cet endroit que des flaques d'eau, et en basse marée beaucoup de parties du sol sont à sec; mais lorsque la marée monte et lorsque le vent du midi souffle, le passage devient dangereux. Plusieurs voyageurs ont été victimes de leur imprévoyance. Napoléon faillit y périr un jour que, durant la basse marée il s'était hasardé à aller visiter les puits dits *fontaines de Moïse*, au-delà de ce bras de mer. Les Hébreux purent donc passer la mer à gué; mais le flux, arrivant, aura empêché les Egyptiens de le franchir, ou les aura engloutis s'ils ont eu la témérité de le tenter. Les Hébreux appelèrent cette mer *Jom-Souh*, *mer des Roseaux*, à cause des gouëmons et autres fucus qui en tapissent le fond. Les Arabes la nomment *Bahr-el-Colzoum*, du nom du port de *Colzoum*.

Mer Salée, mer du Désert ou mer Morte. V. *Mer Morte.*

Mérala, ville de la tribu de Zabulon, vers l'O.

Mérom (eau de), petit lac situé au N. de la Palestine, dans la tribu de Nephthali, et que traverse le Jourdain; c'est le même que le lac *Samochonites.* Josué vainquit sur ses bords les rois chananéens du nord confédérés contre lui.

Méromé, lieu situé probablement aux environs des eaux de Mageddo, où les troupes de Sisara furent mises en déroute.

Méronath, patrie de l'un des officiers du service de David. *Néhémias* cite un habitant de cette ville, un *Méronathite*, qui s'employa à la reconstruction des murailles de la ville sainte, au retour de la captivité.

Méroz, pays dont les habitants ont été maudits pour n'avoir pas marché contre Sisara. Reland l'a placé près du Cison.

Merrha, pays de l'Idumée. *Baruch* parle de ses habitants, qu'il réunit aux Agaréens et aux Thémanites, dont il combat et relève la fausse sagesse.

Mès, quatrième fils d'Aram, que l'on suppose avoir possédé le mont Masius dans la Mésopotamie. De cette montagne s'écoule une rivière que Xénophon (*Anab.* I) appelle *Masca*, et que l'on a conjecturé devoir son nom au petit-fils de Sem. Les habitants de la contrée voisine du mont Masius sont expressément appelés, par Etienne de Bysance, *Masieni*, ou *Masiani :* circonstance dans laquelle on a cru trouver un motif de plus pour fixer la demeure de Mès dans cette localité.

Mésopotamie, contrée de l'Asie, séparée de l'Arménie par le mont Masius, partie de la chaîne du Taurus, qui la couvre au N.; de la Syrie, à l'O., et de l'Assyrie, à l'E., par les deux fleuves de l'Euphrate et du Tigre, qui en forment, pour ainsi dire, l'encadrement, même au S. Le nom de *Mésopotamie* est grec, et de formation assez récente parmi les Grecs eux-mêmes : il signifie *pays situé entre les fleuves.* Les habitants du pays l'appelaient *Aram-Naharaïm*, c'est-à-dire, *Syrie-des-Rivières*, dénomination équivalente. La plupart des

passages de l'Ecriture qui font mention de ce pays, ajoutent, au nom de *Mésopotamie*, ces mots : *de Syrie* ou *qui est en Syrie;* et, en effet, on comprenait, dans ces temps reculés, ce pays au nombre de ceux de la Syrie ; d'ailleurs le langage des peuples était le même. Sous la domination persane, le mot de Mésopotamie n'était point encore en usage, car Xénophon appelle ce pays *Arabie;* non plus qu'Hérodote, il ne connaît le nom de Mésopotamie : d'immenses steppes, semblables à celle de l'Arabie, et, plus que cela, le nombre des hordes arabes qui les parcourent, ont contribué à établir cette conformité de dénomination qui existait déjà, à quelques égards, dans la nature et l'aspect du pays. On désignait quelquefois aussi la Mésopotamie sous le nom d'*Assyrie*, mais c'était lorsqu'on y réunissait la Babylonie; enfin les modernes la nomment *Djezira*, d'un mot arabe qui signifie *île*, terme répondant à la position isolée de la contrée entre les fleuves et les montagnes. Malgré la présence de ses steppes, le sol de la Mésopotamie, généralement plus uni que montueux, offre de la variété. Si dans certaines parties on n'y voit d'habitants que quelques hordes nomades sorties de l'Arabie, ou descendant des montagnes, dans d'autres, et surtout au bord de l'Euphrate, et au pied même des montagnes, le pays est plus fertile et mieux cultivé. Aussi était-ce là que se trouvaient les villes les plus considérables, telles qu'*Edesse*, *Circesium*, la *Carchemis* de l'Ecriture, et autres situées dans le voisinage de l'Euphrate, et *Nisibis* vers le nord. Les villes d'*Ur* et d'*Haran* appartenaient également à cette contrée, bien que la première de ces deux villes soit considérée par *la Genèse* comme dépendante de la Chaldée. V. *Chaldée* et *Ur*. La population des montagnes se compose en partie de tribus barbares et belliqueuses qui ne reconnurent le joug d'aucun maître ; c'était particulièrement celle qui longeait le Tigre. La Mésopotamie fit cependant partie des états de presque tous les conquérants de l'Asie, jusqu'à ce qu'elle fût partagée par les Romains et les Parthes, qui s'en disputèrent souvent la possession. A la faveur des troubles auxquels l'empire de Syrie fut en proie, la petite contrée d'Osroëne se forma en royaume, lequel dura fort longtemps, même pendant la domination romaine : Edesse en était la capitale.

Mesphé ou Maspha. Voy. *Maspha.*

Mesraïm, le second des fils de Cham. Son nom est un de ceux sous lesquels les Hébreux connaissaient l'Egypte, et encore aujourd'hui, les Arabes nomment cette même contrée Missr. Quoique la *Genèse* ne fasse mention que de *Ludim*, *Ananim*, *Laabim*, *Nephthuim*, *Phetrusim* et *Chasluim*, comme enfants de Mesraïm, les Arabes rapportent le nom de *Missr* à un autre de ses fils, tandis que les Hébreux en font honneur à *Mesraïm* lui-même : différence légère, qui n'altère en rien ce fait traditionnel, que l'origine de la population de la vallée du Nil est *Chamite*, ainsi que l'établit d'une manière si précise le *Psalmiste*, quand il désigne l'Égypte sous le nom de *terre de Cham*. Arrivés dans la vallée du Nil, par le midi, c'est-à-dire, par l'Éthiopie, ce n'est que petit à petit, sans doute, que Mesraïm et sa postérité ont descendu le fleuve et formé leurs établissements. Il y en eut, cependant, qui restèrent en arrière dans l'Éthiopie : les autres se portèrent dans les contrées environnantes. Chacun des six enfants de Mesraïm, cités par la *Genèse*, trouve sa place en dehors de la vallée du Nil, soit en Afrique, soit au S.-O. de l'Asie ; il en résulte donc que, bien que l'Écriture n'en fasse pas mention, il faut que Mesraïm ait eu encore d'autres enfants qui seront restés sur les bords du Nil. Il en aurait eu : ce serait *Kobth*, que nous écrivons souvent ainsi *Cophte* ou *Copte*, ou bien *Missr*, suivant les Arabes. (Champoll., *Egypte sous les Phar.*, etc., t. I, p. 99, ex *Abd-Arraschid-el-Bakouï*). Indépendamment du nom de *Missr* qu'ils donnent au pays, ceux-ci appellent encore *Kobthi* les descendants des anciens Égyptiens ; et il est démontré que la langue copte n'est autre que l'ancien idiome égyptien. Le savant M. Et. Quatremère a prouvé (*Recherh. sur la lang. et la littérat. de l'Egypte*, Paris, 1808, 8°, p. 4 et suiv.) qu'elle fut en usage jusqu'au xve siècle de notre ère.

Messa, lieu sur lequel on est fort peu d'accord, et dans lequel on a cru reconnaître le mont Masius, en Mésopotamie. C'est, avec Séphar, une des limites assignées à la postérité d'Hébert.

Messa, vraisemblablement le nom d'un palais à Jérusalem.

Messal ou Masal. Voy. *Masal.*

Methca, vingt-deuxième station des Israélites dans le désert; ils venaient de Tharé et se rendaient à Hesmona.

Milet, place maritime de la plus grande importance, dans l'Ionie, partie de l'Asie-Mineure. Ce fut, après Tyr, la ville la plus commerçante de l'antiquité et la métropole de plus de cent colonies, dont plusieurs égalèrent en richesse et en grandeur la mère patrie, et la surpassèrent même dans la suite. Mais lorsque S. Paul y aborda, en venant de Samos, Milet était déchue et fort au-dessous, pour l'importance, de beaucoup d'autres villes de l'Asie-Mineure. Aujourd'hui, cette ancienne patrie de Thalès, d'Anaximandre, cette reine des cités commerçantes de l'Orient, ne présente plus que des ruines gisant aux environs des petits villages de *Palatsha*. Le golfe sur lequel elle était située est même comblé par les sables.

Misor, lieu du pays de Moab ; il donnait son nom à la partie du désert qui l'avoisinait, et où se trouvait la ville de Bosor. Voy. *Bosor.*

Misphat (fontaine de), le même lieu que Cadès. Voy. *Cadès-Barné.*

Mitylène, une des principales villes de l'île de Lesbos, où S. Paul se rendit en sortant d'*Assos*. Cette place devint, avec le temps, assez importante pour donner son nom à la totalité de l'île, qui se nomme encore aujourd'hui *Metelin*, à environ sept milles, moins de deux lieues, de la côte de Troade. Cette île est une des plus grandes de l'Archipel ; elle est

célèbre pour avoir donné le jour à plusieurs personnages remarquables de l'antiquité, à *Sapho*, *Alcée*, *Pittacus*, *Eschine*, *Théophraste*, et au musicien *Arion*. La ville était située dans une position très-agréable, sur la côte orientale de l'île, dans une petite péninsule, et possédait deux ports; elle était elle-même coupée par des canaux que la mer alimentait et que l'on nommait *euripes*. On célébrait autrefois, à Mitylène, des jeux où l'on disputait le prix de *poésie*.

Moab, c'est-à-dire, *engendré du père*, fils incestueux de *Loth*, et le père des *Moabites*, qui, primitivement, habitèrent tout le pays à l'orient de la mer Morte et de l'embouchure du Jourdain, jusqu'au temps où les conquêtes des Amorrhéens les forcèrent à se maintenir au S. de l'Arnon. Leur pays était, avant eux, occupé par les *Emim*, peuple de la race des géants. Il y eut toujours de grandes inimitiés entre les Moabites et les Israélites, et une haine qui, avec le temps, ne fit que s'accroître. Ils s'opposèrent, mais vainement, à ce que les Israélites missent, à leur arrivée, le pied sur leur territoire, et leur refusèrent, au milieu des nombreuses privations auxquelles ils étaient en proie, le pain et l'eau. Balac, roi de Moab, ordonna même au faux prophète Balaam de les maudire : ce qui fit dire par Moïse *que jamais ce peuple ne reconnaîtrait le vrai Dieu.* Néanmoins, Dieu conserva les Moabites comme instrument des punitions qu'il voulait infliger à son peuple : il permit qu'Israel subît leur joug pendant l'espace de dix-sept années après la mort de Josué. David combattit cette population remuante et la soumit au tribut qui paraît avoir été de cent mille brebis avec leur toison, et de cent mille agneaux. A l'époque du schisme, Moab passa sous le pouvoir des rois d'Israël, mais à la mort d'Achab, il se révolta. Joram et Josaphat se réunirent, Moab fut vaincu, mais ce triomphe des rois d'Israël et de Juda, à qui s'était joint le prince d'Édom, n'amena aucun résultat important. A son tour Nabuchodonosor dévasta Moab lorsqu'il vint conquérir la Syrie, et il est probable que les habitants eurent alors le même sort que les enfants d'Israël, et qu'ils furent transférés en d'autres pays. Les prophètes font de vives menaces contre Moab qu'ils appellent, dans leur indignation, *peuple de Chamos*, nom de l'idole à laquelle les Moabites rendaient les principaux honneurs religieux. Le pays de Moab fut, de beaucoup, réduit par les Amorrhéens; sa limite fut le lit du torrent de l'Arnon qui, ensuite, le sépara du partage de Ruben. Des autres côtés, il ne devait point avoir de borne précise, car il se prolongeait dans les grands déserts de l'Arabie. C'est là, sans doute, que les Madianites se trouvèrent établis au milieu des Moabites. Moab renfermait quelques villes importantes, entre autres la ville d'*Ar*, depuis *Areopolis*, sa capitale. Il avait aussi de grandes richesses en or et en argent. David déposa ce qu'il lui enleva dans la maison du Seigneur.

Moab (plaines de). Voy. *Plaines de Moab*.

Mochona, ville de la tribu de Juda, une de celles que les Juifs rebâtirent au retour de la captivité; elle devait se trouver près de Sicéleg.

Modin, patrie des Machabées, et ville ou forteresse où Mathatias, le chef de la famille, se retira lors des persécutions que les rois de Syrie firent éprouver aux Juifs de Jérusalem. Suivant la *carte de la Palestine de* Reichard, et celle du docteur Pococke, cette place, bâtie sur une montagne, serait située dans la tribu de Dan. Cependant des voyageurs récents (Richardson, ii, p. 226) portent cette ville à environ 10 milles au N.-O. de Jérusalem; position que lui assigne à peu près la *carte de la Palestine de* d'Anville. Il y eut un magnifique mausolée élevé dans cette ville par Simon, après le meurtre de son frère Jonathas par Tryphon, à la mémoire de Mathatias son père, mais ce monument fut détruit pendant la guerre qui rendit Titus maître de Jérusalem.

Molada, ville de la tribu de Siméon, située vers l'E., et rebâtie au retour de la captivité.

Molathi, ville que l'on confond avec la précédente.

Montagne, sans autre désignation, fort haute, et sur laquelle l'ange tentateur transporta Notre-Seigneur. On la place non loin de Jéricho.

Montagne des Amorrhéens. Voy. *Amorrhéens*.

Montagne du Scandale, montagnes où Salomon éleva, comme dans les hauts lieux, des autels aux idoles des peuples étrangers. Les uns croient reconnaître, dans la désignation qu'en donne le *livre des Rois*, la *montagne des Oliviers*; d'autres croient plutôt qu'il s'agit ici d'une hauteur située au S. de Jérusalem, au-delà de la vallée des fils d'Ennon.

Montagne du Temple, ainsi nommée du temple qui y était construit; c'est la même que le mont Moria. Voy. *Moria*.

Montée du Scorpion, défilé situé sur les confins de la tribu de Juda et de l'Idumée, à l'O. de la pointe méridionale de la mer Morte.

Morasthi, patrie du prophète Michée; c'était suivant saint Jérôme, un bourg de la tribu de Juda, à l'E. d'Eleuthéropolis.

Moria, une des collines renfermées dans l'enceinte de Jérusalem, celle où était située l'aire d'Areuna, ou d'Ornan, et où David dressa, pour remercier Dieu d'avoir délivré Jérusalem de la peste, un autel remplacé depuis par le temple. Cette colline était d'abord de forme irrégulière; aussi fallut-il, pour construire le temple et ses dépendances sur une surface unie et suffisamment étendue, augmenter son aire, et soutenir par d'immenses constructions ses côtés, qui formaient un carré. A l'orient, elle faisait face à la vallée du Cédron, vallée très-profonde, et communément apppelée de *Josaphat*. Au midi, elle dominait sur *Ophel*, d'une hauteur que Josèphe porte à 300 coudées, en sorte qu'il fallait un pont pour communiquer de Sion avec le temple. A l'occident était l'Acra, qui commandait à son tour le temple; et enfin, au nord, un fossé profond creusé de main d'homme, et qui s'interposait entre le temple et le

quartier de Bezetha. La fameuse tour *Antonia*, construite d'abord sous le nom de *Barcis*, par Hyrcan, et restaurée ensuite par Hérode, qui lui donna le nom d'Antoine son bienfaiteur, flanquait le temple à l'angle N.-O. On sait que c'était dans cette forteresse, construite sur un rocher élevé de 50 coudées, et escarpé de tout côté, que siégeait toute l'administration romaine, voy. *Antonia*. Lorsque les Syriens se conduisirent contre les Juifs avec cette atrocité qui devint la cause du généreux dévouement de la famille des Machabées, ils élevèrent sur l'Acra, afin de mieux tenir en leur pouvoir la ville de Jérusalem, une forteresse qui dominait sur le temple et sur la ville. Simon parvint à s'en emparer ; son premier soin fut de la raser, de combler le vallon qui séparait l'Acra de Moria, et d'abaisser le sommet de la première de ces deux collines, pour que désormais le temple pût tout commander par sa position élevée et être vu de tous. Ces hauts faits de Simon furent consacrés par la reconnaissance publique. Des tables d'airain durent le transmettre à la postérité, et non seulement on en plaça, comme c'était l'usage pour les actes publics, sur la montagne de Sion, mais encore dans les galeries du temple : une copie en fut conservée dans le Trésor. Pour les changements survenus sur le mont Moria, voy. *Jérusalem*, et au *Dictionn. Archéolog.*, le mot *Temple*.

Mosel, ville ou pays commerçant, où l'on faisait un grand trafic d'ouvrages en fer. On ne trouve aucune donnée qui puisse aider à fixer sa position.

Moséroth, vingt-quatrième station des Israélites dans le désert. Partis d'Hesmona ils se rendaient à Béné Jaacan.

Mosoch, nom de l'un des fils de Japheth, toujours uni à ceux de Gog et de Magog. La même obscurité règne sur lui que sur eux. Cependant on a pensé que le prophète Ézéchiel avait désigné par ce nom les monts Moschiques sur les confins de l'Arménie, montagnes riches en mines de cuivre. D'autres versions que celle-ci, donnent au ch. XXVII, 15, *d'Ézéchiel*, le nom de Javan, en sorte que l'on a cru qu'il s'agissait des peuples descendus de Javan, c'est-à-dire, des *Grecs*. Au surplus, suivant le prophète, on tirait de ce pays, où les habitants font encore aujourd'hui la chasse aux hommes, des esclaves et des vases d'airain.

Myndus, petite ville maritime de la Carie, dans l'Asie-Mineure.

Myra, ville maritime de la Lycie, dans l'Asie-Mineure, à l'O. de cette petite province. Dans son voyage à Rome, saint Paul toucha dans ce port, où il passa sur un autre bâtiment. On a confondu dans quelques traductions cette ville de Myra avec une prétendue ville de *Listra*, qui n'existe point en Lycie.

Mysie, province de l'Asie-Mineure, au N.-O. La partie la plus occidentale forma l'ancienne Troade, dont la ville capitale, la malheureuse *Ilion*, acquit une si grande et si funeste célébrité. Des peuples de races différentes en occupaient l'étendue, mais il fut difficile même dans l'antiquité, d'en fixer les limites. Des Grecs éoliens occupaient le littoral, et étendirent la chaîne des colonies cariennes et lydiennes jusqu'à l'Hellespont et la Propontide, où Cyzyque, colonie de Milet, éclipsa toutes les autres. Le sol du pays, suivant le témoignage d'Hérodote (I, 149), surpassait presqu'en fertilité la féconde Ionie, et la culture des terres était l'occupation ordinaire des anciens habitants. *Troade* et *Assos*, où saint Paul débarqua, appartenaient à cette province.

N

Naalol, ville lévitique de la tribu de Zabulon, sur le bord du Cison, et dont les Chananéens restèrent en possession moyennant un tribut qu'ils payèrent aux Zabulonites.

Naama, ville de la tribu de Juda, vers l'O.

Naaratha, ville de la tribu d'Éphraïm, au N.-E. de Jéricho.

Nabajoth, l'aîné des enfants d'Ismaël dont la postérité paraît s'être propagée dans la partie de l'Arabie appelée le *pays des Nabathéens*.

Nabath, petit-fils d'Ésaü : on ne sait si c'est de lui ou bien de Nabajoth, fils d'Ismaël, que les Nabathéens ont reçu leur existence et leur nom.

Nabo ou Nébo. Voy. *Nébo*.

Nabuthéens, plus ordinairement *Nabathéens*, peuple de l'Arabie, issu, soit de *Nabajoth*, fils d'Ismaël, soit de *Nabath*, petit-fils d'Ésaü, par Rahuel. Il règne de l'incertitude sur l'étendue du pays que ce peuple occupait. On lui a assigné toute la contrée comprise entre l'Euphrate et la mer Rouge. Les Nabathéens ne paraissent pas, au moins sous ce nom, dans l'Écriture avant le temps des Machabées. Eux seuls assistèrent alors les Juifs dans les guerres que ceux-ci eurent à soutenir contre les peuples voisins. Cependant cette amitié se démentit plus tard, et les Nabathéens furent battus par Jonathas, frère de Judas, qui ravagea leur territoire. Les Nabathéens étaient un peuple pillard, comme le sont tous les Arabes ; mais ils s'étaient formés cependant à la conduite des caravanes de l'Yémen aux bords de la Méditerranée. L'éducation du bétail était en outre une de leurs principales occupations. Leur nom était celui que les Grecs connaissaient le mieux parmi les populations du nord de l'Arabie. Ils en firent même l'application à plusieurs peuples assez considérables ; dans la suite, cependant, le nom des Nabathéens ne désigna plus que cette partie de l'Arabie que nous appelons aujourd'hui l'*Hedjaz*.

Nachon ou Chidon (aire de). Voyez *Chidon*.

Nachor (ville de), ou Haran, ou Charan. Voyez *Haran*.

Nahaliel, plaine située dans le pays de Moab, au S. de Bamoth. Les Israélites y séjournèrent.

Nahas, ville de la tribu de Juda.

Naïm, ville où Notre-Seigneur rendit à la vie le fils

de la veuve. Elle appartenait à la tribu d'Issachar, et était située au pied du mont Hermon.

NAJOTH, près de Ramatha, dans la tribu d'Éphraïm. David, fuyant la colère de Saül, se retira dans cette ville auprès de Samuel. Il y avait là une école de prophètes.

NAPHIS, nom de l'un des fils d'Ismaël, qui devint celui d'un peuple. Ce peuple devait habiter dans le voisinage de l'Iturée ou d'Iethur, et des Agaréens, puisqu'il s'allia avec eux contre les trois tribus d'au-delà du Jourdain.

NAPLES, c'est-à-dire *Neapolis*, ville de la Macédoine, dans la partie la plus orientale de cette contrée, et où se rendit saint Paul en quittant l'île de Samothrace.

NATION SAINTE. Voy. *Hébreux, Israël et Juifs*.

NAZARÉEN, nom donné à Jésus-Christ comme ayant été élevé dans la ville de Nazareth. Il le fut aussi à tous les chrétiens, et devint ensuite celui d'une secte particulière.

NAZARETH, petite ville située sur une hauteur, au S. de Séphoris, dans la Galilée, tribu de Zabulon, à environ cinq lieues au S.-E. de Ptolémaïs, et à l'O. du mont Thabor. Patrie de la sainte Vierge, Nazareth est célèbre dans l'histoire de la religion. Ce fut là que Notre-Seigneur passa les premiers temps de son existence; il y fut menacé, cependant, par les habitants, qui voulurent le précipiter du haut en bas de la montagne sur laquelle la ville est bâtie. De peu d'importance avant la venue du Christ, elle resta après lui dans l'obscurité. Aujourd'hui ce n'est plus qu'une réunion de petites maisons disséminées en groupes irréguliers, jusqu'au pied d'une colline qui s'élève en forme d'amphithéâtre, et entoure à peu près la ville. Sa population, composée de 12 ou 1400 habitants, est en grande partie chrétienne. Il y a un couvent spacieux et bien construit qui renferme, dit-on, dans son enceinte l'ancienne demeure de Joseph d'Arimathie, et la place où l'ange annonça à la Vierge sa conception miraculeuse. Toute cette contrée est dans l'état le plus déplorable, quoique le sol soit léger et facile à mettre en œuvre. Son aspect justifie presque le sarcasme de Nathanaël : *Peut-il venir quelque chose de bon de Nazareth?*

NÉBALLAT, ville de la tribu de Benjamin.

NÉBO, ville de la tribu de Ruben, rebâtie par les Rubénites, lorsque ceux-ci eurent pris possession des terres qui leur étaient assignées. Quelques-uns de ses habitants furent au nombre de ceux qui revinrent de la captivité. Suivant les prédictions des prophètes, la main de Dieu s'était appesantie sur elle.

NÉBO, montagne dépendante des monts Abarim, et située dans la tribu de Ruben. Ce fut sur cette montagne que mourut Moïse après avoir pu jouir de la vue du pays de Chanaan. Le sommet s'appelait *Phasga*. Voy. *Abarim*.

NEBSAN, ville de la tribu de Juda, située dans le désert, non loin de la mer Morte.

NÉCEB ou ADAMI. Voy. *Adami*.

NÉHÉLAMITE, habitant ou natif de Néhélam : position inconnue.

NÉHEL-ESCOL ou TORRENT DE LA GRAPPE DE RAISIN. Voy. *Escol*.

NÉHIEL, ville de la tribu d'Aser, au S.

NEMRA ou BETHNEMRA. Voy. *Bethnemra*.

NEMRIM (eaux de), petit torrent de la tribu de Ruben, qui court se jeter dans le Jourdain.

NEMROD (pays de), nom donné à la Babylonie, où régna Nemrod, fils de Chus, et où il bâtit les quatre villes de *Babylone, Arach, Achad* et *Chalanné*. Voyez *Babylonie*.

NÉPHATH-DOR, canton de la ville de Dor, de la tribu d'Éphraïm, situé sur la mer Méditerranée, et dont Bénabinadab, gendre de Salomon, eut l'intendance.

NÉPHI, lieu où fut caché, à l'époque de la captivité, le feu sacré pris sur l'autel dans le temple. Il était voisin de la piscine probatique. Néhémias le nomma *Nephtar* ou *Purification*.

NEPHTHALI, sixième fils de Jacob. Il fut la souche de l'une des douze tribus d'Israël. Le sort plaça cette tribu dans la Galilée Inférieure et Supérieure, au N. de la terre de Chanaan. Les Nephthalites aimèrent mieux se concilier l'esprit des habitants du pays que de se les aliéner en essayant de les chasser; ils leur imposèrent un tribut. Le territoire de cette tribu était très-fertile. Moïse avait prédit que Nephthali *jouirait en abondance de toutes choses*, qu'*il serait comblé des bénédictions du Seigneur*, et qu'*il posséderait la mer et le midi*. Ravagée par les Assyriens, la tribu de Nephthali vit ses villes et ses campagnes dévastées et dépeuplées par Téglath-Phalasar, qui en emmena les habitants en captivité. Lors du premier dénombrement dans le désert, Nephthali comptait 53,000 hommes en état de porter les armes; au second, ce nombre n'était plus que de 45,400. Trente-huit mille hommes bien armés de lances et de boucliers vinrent se joindre à David à Hébron, et le conduisirent de là à Jérusalem.

NEPHTHALI, ville de la tribu du même nom, située vers le centre. C'était la patrie de Tobie.

NEPHTALI (montagne de), partie montueuse de la Galilée, dans laquelle était située la ville de Cédès.

NEPHTAR ou NÉPHI. Voy. *Néphi*.

NEPHTOA, source qui se trouvait sur la frontière des tribus de Benjamin et de Juda.

NEPHTHUÏM, le quatrième des enfants de Mesraïm. Bochart place sa postérité dans le pays voisin de la Cyrénaïque, à l'E., c'est-à-dire, dans la Marmarique. D'autres l'établissent dans l'Éthiopie au-dessus de l'Égypte, entre le Nil et la mer Rouge.

NÉSAÏM, position ignorée.

NÉSIB, ville de la tribu de Juda, située dans le voisinage d'Hébron.

NÉTOPHAT, NÉTOPHATI, NÉTUPHA ou NÉTUPHATI, patrie de l'un des forts de David, ville de la tribu de Juda, située aux approches de *Bethléem*.—*Nétophatite*, habitant de Nétophat.

NICOPOLIS, ville que les uns placent en Macédoine, sur le Nessus, et d'autres en Épire, sur le golfe d'Ambracie. Il paraît que S. Paul y passa l'hiver de 63-64,

entre son premier et son second emprisonnement à Rome.

Nil, grand fleuve d'Afrique, célèbre moins par l'étendue de son cours que par les bienfaits qu'il répand sur le sol de l'Egypte : aussi, le peuple égyptien, frappé de son importance, lui a-t-il voué, dans sa reconnaissance, une sorte de culte. Il regardait le Nil comme *sacré*, et Plutarque (*de Isid. et Osirid.*) nous apprend que les Égyptiens le saluèrent du titre de *père* et de *sauveur* de l'Égypte. Sur une médaille de Julien, on lit : Deo. sancto. Nilo., et Parménon de Bysance donnait à ce fleuve le nom de *Jupiter :* Αἰγύπτιε Ζεῦ Νεῖλε (M. Letronne, *Recherches sur l'Egypte*, in-8°, p. 397). Malgré les tentatives qui ont été faites pour y parvenir, les modernes ne sauraient déterminer avec une parfaite exactitude les sources de ce fleuve. Il ne faut donc point s'étonner si le tracé de son cours a donné lieu, à toutes les époques, à tant d'hypothèses différentes. Les uns les plaçaient sur les confins de l'Egypte, au S. ; d'autres les transportaient dans la Mauritanie. Alexandre crut un moment reconnaître ce fleuve dans le cours de l'Hydaspe, rivière de l'Inde (*Strab.* xvii, 826). Dans les temps modernes, les Jésuites portugais les portèrent dans la province de Goyama, en Abyssinie, à l'orient du lac Dembéa ; toutefois, plusieurs géographes, entre autres le célèbre d'Anville, considéraient comme étant le Nil une rivière qui vient du S.-O., et qui est connue sous le nom de *Bahr-el-Abiad*, ou *rivière Blanche*. Cette rivière, dont aucun Européen n'a encore pu visiter les sources, puisqu'aucun ne s'est avancé, de ce côté, au-delà du 10e degré de latitude N., où est arrivé M. Fred. Caillaud, vient, selon les écrivains arabes, des monts *Djébel-Kamar* ou *montagnes de la Lune*, situées vers le 11e degré de lat. S. Cependant le major Rennell indique cette source au S. du Darfour, dans une contrée nommée *Donga*, par 25° long. de Greenw. (23° 20', E. de Paris) ; et 8° lat. N., à plus de 4 degrés au S. de la source de l'*Abawi*, que les Jésuites et Bruce ont pris pour le Nil. Il résulte de cette opinion que l'*Abawi* ou *Bahr-el-Azreq* et le *Tacazze* ou *Athbara*, rivières de l'Abyssinie, répondent à l'Astapus et à l'Astaboras, qui, selon les anciens, se jetaient dans le Nil. C'est au lieu nommé Halfay, situé au-dessus de Chendy, vers le 16° parallèle, que le *Bahr-el-Azreq*, *fleuve Bleu*, se réunit au *Bahr-el-Abiad*, *fleuve Blanc*, pour former le grand et le véritable fleuve du *Nil*, qui traverse toute la Nubie et l'Egypte. Au-dessous de Chendy, deux degrés plus au N. que la position d'Halphay, le Nil se grossit de l'*Athbara*, l'ancien *Astaboras*, limite de l'île de Méroé. Dans la Nubie, le lit du Nil se replie sur lui-même ; mais il est encombré de rochers qui en rendent la navigation sinon dangereuse, du moins très-laborieuse. Il franchit les cataractes, qui ne sont point aussi effrayantes que les anciens nous le disent, et il arrive sur les terres d'Egypte, qu'il parcourt du S. au N. sur une longueur de 7 degrés et demi ; et comme ses rives sont bordées, à l'E. et à l'O., du 24e au 30e degré, par des chaînes de collines, la chaîne arabique et la chaîne libyque, il coule à travers une vallée quelquefois excessivement resserrée. Ainsi maintenu, il reste enfermé dans un seul lit parsemé d'îles plus ou moins considérables jusqu'à la position de Cercasore. Alors, les deux chaînes de collines s'éloignent, et le Nil, partagé en plusieurs bras, forme un triangle dont le sommet est à Cercasore, et dont la base s'appuie sur la mer Méditerranée ; son aspect est celui de la lettre grecque Δ, appelée *delta*, dont le nom est resté à toute cette partie de l'Egypte. Les bras du Nil sont nombreux dans cette partie du cours du fleuve ; mais ils n'ont point tous une égale importance. On les nomme aussi *bouches*. Quelquefois ces bouches éprouvent des changements ; en sorte que de principales qu'elles étaient d'abord, quelques-unes d'entre elles deviennent en quelque sorte secondaires, et réciproquement de secondaires principales. Les plus importantes étaient autrefois au nombre de sept, c'est à savoir, en venant de l'E. à l'O. : 1° la branche *Pélusiaque ;* 2° la branche *Bubastique ;* 3° la branche *Mendésienne ;* 4° la branche *Phatnitique ;* 5° la branche *Sébennytique ;* 6° la branche *Bolbitine ;* et 7° la branche *Canopique*. Les branches Canopique et Pélusiaque étaient autrefois les principales ; aujourd'hui ce sont les branches Bolbitine et Phatnitique. Ce fleuve déborde annuellement, et couvre dans cette circonstance presque toutes les terres de l'Egypte. Dans ses crues périodiques, il y dépose ce limon bienfaisant qu'il apporte des pays où il a sa source et de ceux qu'il traverse, et qui procure au sol de l'Egypte une si incroyable fertilité, voy. *Egypte ;* mais en fertilisant ainsi une contrée naturellement aride, et qui est cependant devenue à beaucoup d'époques le grenier des grandes nations, il exhausse son sol, et en même temps il l'étend ; et en effet, sans cesse il empiète même sur la mer, ainsi que le prouvent les monuments historiques d'époques très-connues et même très-voisines de nous, ainsi que le prouve aussi la position de villes qui, fondées autrefois sur le bord de la mer, en sont aujourd'hui placées à des distances plus ou moins considérables, telles que Damiette et Rosette. Dans l'espace de vingt-six années seulement, cette dernière a été reculée d'une demi-lieue dans les terres (Du Maillet, *Description de l'Egypte*, t. I, p. 128). Hérodote (II, 4, 5) affirme que le Delta du Nil est un présent du fleuve, qu'il fut une époque où il ne formait qu'un immense marais ; et, en effet, tout concourt à le prouver, les changements survenus dans la configuration du sol de la Basse-Égypte, aussi bien que sa propre nature, qui est tout-à-fait alluviale, c'est-à-dire, due aux attérissements qui se sont successivement formés et consolidés. Le Delta a dû, en conséquence, former aux époques, anté-historiques, un golfe immense qui s'est comblé avec le temps, et s'est petit à petit converti en une terre-ferme. Les eaux du Nil sont, dit-on, saines quand elles sont épurées ; mais elles sont très-bourbeuses. Ce fleuve reçut, dans l'antiquité, beaucoup de noms différents ; il en dut quelques-uns à la reconnaissance. Les Grecs l'appelè-

rent ὠκεανὸς, *Océan*, nom corrompu, formé de ὠκειμής, ἀετος, *aigle*, et Αἰγύπτος, *Egyptus*. Pour le mot *Nil*, il est de formation récente (CHAMPOLL., *Egypt. sous les Phar.*, t. I, p. 129). Diodore de Sicile (I, 17) assure que ce fut un roi nommé Νεῖλος, *Nilus*, qui le lui donna; cependant on lui attribue encore d'autres origines. Les anciens Égyptiens appelaient le Nil *Iaro*, *le fleuve*, dénomination conservée aussi par les Coptes (CHAMPOLL., *ib.*). Le prophète Ézéchiel désigne ce fleuve sous le nom de *grandes eaux;* ses rives étaient couvertes de grasses prairies.

NINIVE, dans l'Assyrie proprement dite, ville qui jouit autrefois de la plus grande importance. Suivant la *Genèse*, Assur en fut le fondateur. Les Grecs rapportant sa fondation à Ninus, la nommèrent *Ninus*. Quoi qu'il en soit, elle fut bâtie, peu de temps après Babylone, sur les bords du Tigre; on a cru retrouver son emplacement à une heure de chemin au N.-E. de la ville moderne de Mossoul. Ninive formait un carré long dont les côtés allongés avaient, suivant Diodore de Sicile (II, 3), 150 stades, et les plus courts seulement 90; son circuit était de 450 stades ou 18 lieues environ. Ses murs avaient 100 pieds de hauteur, et ils étaient assez larges pour que trois chars pussent y tenir de front. En outre, 1500 tours s'élevaient encore de 200 pieds au-dessus de ces murs. Depuis la conquête de Ninive par Arbacès, roi de Médie, dans le milieu du VIIIe siècle avant Jésus-Christ, cette ville éprouva un grand bouleversement; mais elle fut de nouveau réparée par ce prince, et devint la capitale du grand empire d'Assyrie. Cent ans après, elle fut de nouveau conquise par Nabopolassar, et entièrement dévastée; c'est à peine si maintenant quelques faibles traces en révèlent l'existence. Lucien prétend, que de son temps, on ignorait son emplacement. Jonas prophétisa sa chute de la manière la plus terrible. Voici ce que rapporte de cette ville le voyageur M. BUCKINGHAM, qui se transporta de Mossoul sur son emplacement présumé; il y reconnut quatre espèces de huttes ou levées de terre disposées dans la forme d'un carré, et sur lequel on ne voit ni briques ni pierres, ni aucun vestige de bâtiments : ce sont simplement de grandes masses de terre recouvertes d'herbes, et ressemblant aux fortifications d'un camp abandonné. Le plus long de ces retranchements va du N. au S., et se présente sous la forme de plusieurs petites chaînes d'inégale hauteur, qui se prolongent sur une étendue de 4 ou 5 milles. Il y en a trois autres près de la rivière, qui courent E. et O.; le premier de ces trois derniers, en partant du S., est appelé *Nebbe-Yonos* ou *Yonas*. On y voit, en effet, un tombeau où l'on prétend que reposent les restes du prophète Jonas; auprès est un petit village. Le second se nomme *Tal-Hermoush*, et n'offre rien de remarquable; le troisième à cause de sa régularité et de sa hauteur est appelé *Tal-Ninoé*, la *colline de Ninive*. On trouve des élévations semblables tant au S. qu'au N. pendant plusieurs milles; elles sont moins caractérisées et moins sensibles. Une plaine unie existe entre elles; on y remarque des fragments de poterie et d'autres débris pareils à ceux que l'on voit sur l'emplacement de toutes les villes détruites. En fouillant le sol, on a trouvé, ajoute plus loin le même voyageur, une foule de pierres précieuses antiques, et d'autres pierres chargées d'inscriptions hiéroglyphiques. Quelques-unes ont été découvertes et dessinées par M. Rich de Bagdad, dans les *Mines de l'Orient*. Dernièrement, on a trouvé une grande table en pierre couverte de dessins et de caractères inconnus (*Travels in Mesopotamià*, Lond., 1827).

NOA, ville de la tribu de Zabulon sur les frontières de Nephthali.

NOB ou NOBÉ. Voy. *Nobé*.

NOBÉ ou NOB, ville sacerdotale de la tribu de Benjamin ou de celle d'Ephraïm, dont Saül fit massacrer les habitants, parce que le grand-prêtre Achimélech, alors dans cette ville à cause de la présence du tabernacle, avait fourni quelques vivres à David.

NOBÉ ou CANATH. Voy. *Canath*.

NODAB, ville de l'Arabie qui subit le même sort que Naphis dans son alliance avec les Ituréens et les Agaréens contre les trois tribus d'au-delà du Jourdain; l'une et l'autre furent totalement dévastées.

NOPHÉ, ville du pays de Moab, conquises par les Israélites sur les Amorrhéens; elle n'était pas éloignée de Médaba.

NOPHET, ville dont un tiers seulement appartenait à la demi-tribu O. de Manassé: les deux autres tiers étaient probablement restés en la possession des Chananéens. Peut-être bien est-ce la même que Néphat, à l'Orient de Dor?

NORAN, ville de la tribu d'Ephraïm, près du Jourdain.

O

OBÉDÉDOM, maison située dans un bourg voisin de Jérusalem, et où l'arche d'alliance fut momentanément déposée.

OBOTH, trente-quatrième station des Israélites dans le désert; ils venaient de Phunon, et se rendaient à Giéabarim. Ce lieu devait se trouver dans la vallée des Salines, au S. de la mer Morte.

ODOLLAM ou ADULLAM-SOCHO, ville de la tribu de Juda, environnée de cavernes dans l'une desquelles se retira David fuyant le courroux de Saül. Ce fut une des villes que Roboam fortifia aussitôt après le schisme. Voy. *Adullam-Socho*.

ODULLAM, ODOLLAM, ou ADULLAM-SOCHO Voy. *Odollam*.

OHOLI, patrie de l'un des forts de David.

OLIVIERS (mont des), montagne située à l'E. de Jérusalem, et séparée de la ville par le torrent du Cédron et la vallée de Josaphat. Elle était éloignée de la ville de toute la valeur *du chemin que l'on pouvait faire le jour du sabbat*. Cette montagne est très-fertile, bien cultivée et couverte d'oliviers qui lui ont fait donner le nom qu'elle porte. Le docteur CLARKE y a trouvé un bosquet de ces arbres d'une immense étendue, qu'il a supposé avoir été le jardin de *Gethsemane*. La montagne se partage

en trois collines; celle du *milieu* domine les deux autres. Ce fut de cette colline qu'après sa résurrection Notre-Seigneur monta au ciel. Sur la plus belle de ces collines, celle qui regarde le midi, Salomon éleva des autels aux faux dieux, d'où cette montagne fut appelée *montagne du Scandale*. Quant à la troisième qui fait face au N., on l'appelle la *montagne du Galiléen*, paroles dites par les anges aux apôtres au moment de l'ascension de Jésus-Christ, prodige qui attira sur cette montagne toute la vénération des chrétiens, et encore aujourd'hui on y remarque les ruines d'une église bâtie par l'impératrice Hélène, sous le titre de l'*Ascension*. Du sommet de la montagne, on jouit de la vue du panorama complet de la ville.

Olon ou Holon. Voy. *Holon*.

Ono, une des villes de la tribu de Benjamin, située sur le bord du Jourdain.

Ophaz, que dom Calmet considère comme le Phase ou Colchide, Saumaise comme l'île d'Ophiode dans le golfe Arabique, et que l'on confond aussi avec Ophir. Voy. *Ophir*.

Ophel, quartier de la ville de Jérusalem, situé entre le mont Sion et le mont Moria, sur lequel s'élevait le temple. Parmi les commentateurs, les uns veulent que ç'ait été un lieu élevé, d'autres un lieu profond. Si l'on s'en rapportait à la version grecque (IV *Rois* v, 24), le mot Ophel serait rendu par celui de σκοτεινός, qui signifie lieu *obscur*, *ténébreux*; d'un autre côté, Josèphe dit qu'Ophel ou Oplan est un *lieu*, Χῶρος. Une circonstance qui doit faire considérer ce dernier terme comme décisif, c'est que cet historien cite ce nom précisément lorsqu'il décrit la direction de l'ancien mur de Jérusalem à travers Ophel, sur lequel il a déjà dit, en parlant du mont Moria, que dominait la face méridionale du temple. Ce fut, à ce qu'il paraît (II *Paralip.* xxxiii, 14), le roi Manassé qui renferma Ophel dans l'enceinte de la ville de David; ce qui prouve que jusque-là la cité de David n'avait point excédé les limites naturelles de la montagne de Sion, qui est réellement bornée par la ravine de Siloë. Manassé l'entoura et la fortifia. Voyez *Jérusalem*.

Opher ou Geth-Opher. Voyez *Geth*.

Ophéra, ville de la tribu de Benjamin, sur la limite au N.-E.

Ophir, lieu, ville ou pays connu pour les richesses que le commerce en rapportait, et qui consistaient particulièrement en or. Sa position a donné lieu à de nombreuses opinions; et jamais question n'a été peut-être plus controversée; il en a été de même pour celle de *Tharsis*. Tous les pays qui possèdent des mines d'or ont eu, quel que fût leur éloignement, l'honneur d'être considérés comme représentant l'*Ophir* de la Bible. On l'a porté en Colchide, sur les bords du Phase, dans le Bengale, au Pégu, à Sumatra, à Ceylan, dans la presqu'île de Malacca, dans l'Inde, sur la côte occidentale de l'Afrique; on l'a même cru, après la découverte du Nouveau-Monde, à Saint-Domingue et au Pérou; enfin, et il faut le reconnaître, c'est l'opinion la plus commune, sur la côte de *Sofala*, en Afrique, vers le 20e degré de latitude méridionale. Pour adopter cette opinion, on s'est fondé, entre autres motifs, sur la ressemblance que l'on a cru remarquer entre ce nom de *Sofala* et celui de *Sophir*, forme sous laquelle les Septante et Josèphe écrivent le mot *Ophir*; mais il n'existerait entre ces mots, selon Michaelis (*Spicileg. Geogr.* Hébr., pars II, p. 199), aucune analogie, car *Sofala*, en arabe, signifie *le rivage de la mer*. D'après le savant Gosselin (*Rech. sur la Géogr. des anciens*, t. II, in 4°), c'est rechercher *Ophir* beaucoup trop loin, et dans des contrées que ni les Phéniciens, ni les Hébreux, ni les Egyptiens, ni même les Grecs et les Romains dans des temps bien postérieurs, n'ont jamais fréquentées. Quelques auteurs ont cependant entrevu que la position d'*Ophir* pouvait être en Arabie, surtout *Niebuhr*. Gosselin est de cet avis, et il l'expose avec détail; il place Ophir dans la position d'une ville appelée *Doffir*, ville considérable, capitale du Bellad-Hadsjé, dans l'Yémen, un peu plus au N. que Loheia, et près d'une autre ville nommée Affar. Doffir, autrefois sur le bord de la mer, en serait aujourd'hui à une quinzaine de lieues de distance, à cause du retrait des eaux. Quelque précision qu'apporte dans sa démonstration le respectable Gosselin, il est permis de croire cependant que la dénomination d'Ophir est une de celles que les anciens employaient, mais avec un sens vague, pour désigner des contrées éloignées; l'antiquité en offre plus d'un exemple. Ophir serait donc, dans cette hypothèse, une expression indiquant non un lieu fixé, mais simplement une région du monde, comme ceux d'*Indes orientales* et d'*Indes occidentales* dans la géographie moderne; elle aurait, en conséquence, appartenu aux riches pays méridionaux du littoral de l'Arabie, de l'Afrique et peut-être de l'Inde, où les Phéniciens avaient déjà gagné de grandes richesses par la voie des caravanes, remplacée depuis par la navigation. Cette opinion, émise par le savant Heeren (*Politiq. et Comm.*, etc., t. II, p. 83), serait-elle plus près de la vérité que les autres, quelles que soient les vraisemblances de nom qui puissent exister d'ailleurs?

Ophni, ville de la tribu de Benjamin, vers le N.

Oreb, rocher auprès duquel deux des chefs madianites furent mis à mort. Il était probablement situé dans la demi-tribu O. de Manassé, sur le bord du Jourdain et près du gué de Bethberra.

Orient (peuples de l'). Par ce mot, les prophètes Isaïe, Jérémie, Ézéchiel et Joël, font allusion aux Arabes, dont la position était orientale relativement à eux.

Ornan ou Areuna. Voyez *Aire d'Areuna*.

Oronaïm, ville de l'ancien pays de Moab, entrée dans le partage de la tribu de Ruben comme ville moabite. Cette ville, qui ne devait pas être éloignée d'Hésébon, est une de celles que les prophètes désignent comme devant être victimes des fautes de Moab, et sur lesquelles doit s'appesantir la justice de Dieu.

Orontes, rivière de la Syrie qui a sa source dans le Liban, traverse Émèse, Apamée et Antioche, au-dessous de laquelle elle se jette à la mer.

ORORI, AROR ou ARORI. Voyez *Aror*.

ORTHOSIADE, ville phénicienne, située sur la côte, au N.-O. de Tripoli. Ce fut là que Tryphon, poursuivi par Judas, se retira honteusement de Joppe sur un vaisseau.

OZENSARA, ville de la tribu d'Éphraïm, dont le fondateur fut Sara, qui bâtit aussi les deux Béthoron, Haute et Basse. Elle était au N. d'Aphærema.

P

PALESTINE. Ce nom, qui dérive de celui des Philistins, s'appliquait originairement à la partie S.-O. de la Grande-Palestine, c'est-à-dire, au pays des cinq princes ou rois philistins d'Accaron, de Geth, d'Azot, d'Ascalon et de Gaza ; mais jamais il ne fut étendu, avant le temps de Jésus-Christ, au pays que les Israélites occupèrent. Ceux-ci employèrent le nom de *terre de Chanaan*, d'abord restreint au pays situé entre la mer Méditerranée et le fleuve du Jourdain, mais qui ensuite, prenant une extension de plus en plus grande, embrassa la totalité des terres où ils demeurèrent, voyez *Chanaan;* celui d'*Israël* ou *terre d'Israël*, auquel on ajoutait quelquefois celui de *Juda* et ceux de *Terre du Seigneur*, *Terre-Promise*, et plus tard celui de *Terre-Sainte*. Les prophètes, surtout Ézéchiel, l'appellent vaguement la *montagne* ou les *montagnes d'Israël*. Ptolémée et Pline (v. 24, 25) la nomment indifféremment *Palestine* ou *Judée*.—Les frontières étaient, au N., la Syrie et une partie de la Phénicie ; au S et l'E., elle était entourée par le grand désert de l'Arabie, sur les confins duquel habitaient les Amalécites, les Iduméens, les Madianites, les Moabites et les Ammonites. Sous les règnes de David et de Salomon, ses limites furent reculées jusqu'à la mer Rouge et à l'Euphrate ; depuis elles se resserrèrent de manière à devenir à peu près ce qu'elles étaient auparavant. En définitive, au temps de Jésus-Christ, la Palestine était bornée à l'E. par les montagnes de Galaad et les déserts de l'Arabie, au N. par la Syrie et le Liban, à l'O. par la Méditerranée et au S. par l'Arabie-Pétrée et l'Égypte. Sa longueur, fixée de Dan au N. à Bersabée au S., comme le fait l'Écriture, était d'environ 50 lieues, et sa largeur, de l'E. à l'O., variait entre 12 et 36. Sa superficie ne dépassait pas 750 lieues carrées, et cependant, dans les temps de prospérité, on y compta jusqu'à 5,000,000 d'hommes. Du nord une chaîne de montagnes, qui se divise au-dessus de la Palestine en deux branches parallèles, le *Liban* et l'*Anti-Liban*, confondues dans l'Écriture sous le même nom de *Liban*, c'est-à-dire, *couvert de neige*, parce que sur le plus haut sommet de cette chaîne la neige ne fond jamais, se projette vers le S. et le S.-E. de manière à circonscrire le bassin du Jourdain. L'*Hermon*, qu'il faut se garder de confondre avec le *Petit-Hermon*, situé de l'autre côté du Jourdain, est le nom appliqué à cette dernière partie du Liban. A la suite viennent les *montagnes de Galaad*, puis celles du *Basan*, et enfin les *monts Abarim :* toutes ces montagnes sont à l'orient du Jourdain. A l'occident de ce fleuve s'étend comme une suite du Liban, la chaîne à laquelle appartient le *mont Thabor*, le *Petit-Hermon*, et qui, au N. de Samarie, se bifurque de manière à pousser vers le N.-O. une branche qui se termine par le *mont Carmel;* puis vient la *montagne d'Éphraïm*, dont dépendait les monts *Gelboé*, *Garizim*, *Ébal*, *Silo* et *Quarantania*. Les montagnes de Juda forment la partie la plus méridionale de toute la chaîne ; elles sont à l'O. de la mer Morte. Les monts *Seïr* et *Carmel* du sud en sont les parties les plus importantes. Parmi les montagnes isolées, la plus remarquable est celle *des Oliviers*, à un quart de lieue à l'E. de Jérusalem. Le grand nombre de montagnes dont le pays est entrecoupé devait naturellement y former beaucoup de vallées ; souvent ces montagnes laissent entre elles des plaines non moins remarquables par leur étendue que par l'intérêt historique qui s'y rattache. Les plus célèbres sont : 1° la *plaine du Jourdain*, ou la vallée formée par les deux rives du fleuve entre le lac ou mer de Cénéreth et la mer Morte, ou bien, suivant Eusèbe, depuis le pied du Liban jusqu'au désert de Pharan dans l'Arabie-Pétrée, de manière à comprendre, non seulement les champs fertiles de Jéricho, mais encore les plaines de Moab ; 2° la *plaine d'Esdrelon* ou *vallée de Jezraël*, entre les montagnes du Thabor, du Carmel et d'Ephraïm ; 3° les *plaines de Saron* et de *Séphéla*, le long de la Méditerranée, entre le promontoire du Carmel et l'extrémité méridionale du pays des Philistins ; 4° la *vallée du Cédron*, entre Jérusalem et la montagne des Oliviers ; 5° la *vallée de Josaphat ;* 6° la *vallée des fils d'Ennom*, fameuse par l'horible culte que l'on y rendait à Moloch ; 7° la *vallée de Réphaïm* ou *des Géants*, qui s'étendait de Jérusalem à Bethléhem ; 8° et enfin la *vallée d'Escol* ou *des Raisins*, non loin de la ville d'Hébron. — Le nom de *désert* apparaît souvent dans la *Bible*, sans s'appliquer toujours à de grandes plaines sablonneuses ; quelquefois on le donnait à des terrains fertiles, mais vagues en quelque sorte et réservés aux pâturages : tels étaient le *désert de Jéricho*, celui *de Juda*, au S. de Bethléhem, ceux *d'Engaddi*, *de Bersabée*, *de Maon* et autres. — La mer *Méditerranée* borde la Palestine à l'O. ; les Israélites la désignaient sous différents noms. Il y avait le long de la côte quelques bons ports. Pour les eaux intérieures, il faut les distinguer en lacs et en eaux courantes. Parmi les premiers sont le lac *Mérom* ou *Samochonites*, au N., le lac de *Cénéreth*, de *Génésareth*, de *Tibériade* ou bien de *Galilée*, que traverse le Jourdain, et la mer *Morte*, mer *du Désert*, lac *Salé* ou lac *Asphaltite*, où ce fleuve a son embouchure. Le *Jourdain* excepté, tous les cours d'eau ne sont que des ruisseaux torrentueux, parmi lesquels il faut cependant remarquer l'*Hieromax*, le *Jaboc* et l'*Arnon*, qui se jettent, les deux premiers dans le Jourdain, et le der-

nier dans la mer Morte. Dans la Méditerranée se perdent le *Belus*, le *Cison*, le *Cana*, le *Sorec* et le *Bésor*. — La *Bible* représente sous les couleurs les plus attrayantes la fertilité et les beautés du pays de Chanaan, qui devaient paraître encore plus séduisantes aux Hébreux après le long séjour qu'ils avaient fait dans le désert, au milieu de privations de tout genre. Ses plaines étaient fécondes, et ses montagnes chargées d'une riche végétation en arbres et en pâturages. Les vignes, les oliviers, les fruits, les aromates et les grains y croissaient en abondance, mais son état actuel contraste bien avec les descriptions bibliques. — Nous avons indiqué au mot *Chanaan*, voy. ce mot, la position des premiers habitants du pays, il ne nous reste donc plus qu'à rendre compte de ce que devint cette contrée entre les mains des Israélites. Ceux-ci, à l'époque de la conquête, formaient, en y comprenant la descendance des deux fils de Joseph, Ephraïm et Manassé, 13 tribus. Douze de ces tribus prirent part à la division des terres qui fut faite au sort; la treizième, celle de *Lévi*, vouée au sacerdoce, n'eut en partage aucune contrée particulière, mais on lui attribua 48 villes disséminées sur le territoire des 12 tribus, et que l'on nomma *lévitiques*. Six de ces villes, appelées *villes de refuge*, avaient le privilége de servir d'asile aux malheureux qui s'étaient rendus involontairement coupables de quelques crimes : ces villes étaient *Cèdes* en Galilée, *Sichem*, *Hébron*, *Bosor*, *Ramoth-Galaad* et *Golan*. Le territoire assigné à la tribu de *Manassé* était partagé en deux parties, l'une située à l'orient et l'autre à l'occident du Jourdain, ce qui forme au total treize divisions, dont dix à l'O. et trois à l'E. du fleuve. Nous ne parlons pas du pays des Philistins qui ne furent que momentanément subjugués sous David. *Tribus à l'occident du Jourdain :* 1° la *tribu de* JUDA, tout à fait au S. et à l'O de la mer Morte, avait le territoire le plus considérable. Ce territoire s'étendait primitivement jusqu'aux frontières de l'Égypte, mais les parts de Dan et de Siméon ayant été prises sur lui, cela resserra beaucoup sa limite à l'O.; 2° la *tribu de* SIMÉON était à l'O. de celles de Juda, entre elle et les Philistins; 3° la *tribu de* DAN, sur le bord de la mer, était au N. des Philistins et de la tribu de Benjamin; 4° la *tribu de* BENJAMIN, au N. de Juda, s'étendait entre celle de Dan à l'O. et le Jourdain à l'E.; 5° la *tribu d'*EPHRAÏM était au N. de celle de Benjamin : son territoire allait de la mer au Jourdain; 6° la *demi-tribu O. de* MANASSÉ se prolongeait de même au N., entre le Jourdain et la mer; 7° la *tribu d'*ISSACHAR s'appuyait au S. sur celle de Manassé, 8° la *tribu de* ZABULON était plus au N., adossée aux montagnes, entre elles et la mer de Galilée; 9° la *tribu d'*ASER était resserrée entre la mer et les montagnes; 10° la *tribu de* NEPHTHALI, dans la position la plus septentrionale, s'étendait au N. de celle de Zabulon, et même de celle d'Aser. — *Tribus à l'orient du Jourdain :* 11° la *demi-tribu E. de* MANASSÉ touchait au Jourdain et au grand Hermon; 12° la *tribu de* GAD était au S., et côtoyait le Jourdain et les montagnes de Galaad et du Basan; 13° la *tribu de* RUBEN, plus au S., avait pour limites Gad, le fleuve du Jourdain, la mer Morte, l'Arnon et l'extrémité des montagnes du Basan. Tels furent les partages préparés par Moïse et exécutés par Josué après l'invasion du pays. Malgré quelques luttes avec les peuples voisins, luttes dans lesquelles les Hébreux n'eurent pas toujours le dessus, la nation sainte affermit sa puissance : Saül la consolida; David l'étendit. Ce prince transmit à son fils Salomon la possession de la plus grande partie de la Syrie et des pays compris entre l'Euphrate, la mer Rouge, l'Égypte et la Méditerranée. Il faut supposer que ce fut alors que David fit ce recensement qui lui donna le nombre prodigieux de 1,500,000 hommes en état de porter les armes; ce qui ne peut se concevoir qu'autant que l'on porterait la population générale de ses états au moins à 12,000,000 d'habitants. Salomon fut maître d'*Asiongaber* et d'*Élath*, et ses flottes visitèrent Tharsis et Ophir. Après lui, la monarchie commença à tomber en décadence. Son fils Roboam ne fut reconnu que par deux tribus, et, dès-lors, il se forma un schisme qui, en détruisant toute unité dans la défense du pays, en fit une proie d'autant plus facile pour le premier venu. Il se forma donc deux royaumes : 1° le ROYAUME DE JUDA, composé des deux tribus de Juda et de Benjamin, et 2° le ROYAUME D'ISRAEL qui comprenait les dix autres tribus. *Jérusalem* resta la capitale du premier; *Sichem*, *Thersa* et *Samarie*, furent successivement capitales du second. Celui-ci succomba sous les coups des Assyriens, 124 ans avant celui-là, qui fut détruit par les Babyloniens. Les habitants de l'un et de l'autre subirent les horreurs de la transplantation et de la captivité, et furent remplacés sur leurs terres par des Asiatiques tirés des contrées où eux-mêmes on les emmenait. Ce fut ainsi que la Palestine devint province de plusieurs empires, en passant tour à tour des Babyloniens aux Perses, de ceux-ci à Alexandre, et d'Alexandre aux Égyptiens, puis aux Syriens, et enfin, après bien des troubles intérieurs, aux Romains. A la chute des deux royaumes d'Israël et de Juda, la division en tribu avait disparu. Au retour de la captivité, et à l'époque dite du *second temple*, de nouvelles divisions les remplacèrent. On y distingua quatre contrées principales : 1° la *Judée;* 2° la *Samarie;* 3° la *Galilée*, toutes trois à l'O. et en-deçà du Jourdain, et 4° la *Pérée* à l'E. et au-delà du fleuve. Cette dernière renfermait six provinces, la *Pérée*, la *Batanée*, la *Gaulonitide*, la *Gamalitique*, l'*Iturée* et la *Trachonitide*. La Palestine fut, sous les derniers Séleucides, en proie à de nombreuses dissensions, au milieu desquelles la famille des Machabées se montra avec la plus grande gloire. Jonathas, membre de cette famille, puis Simon, y acquirent une telle puissance que les rois furent obligés de reconnaître leur pouvoir sur la Judée. Jean Hyrcan, plus puissant qu'eux encore, laissa à son fils Aristobule les moyens de prendre même le titre de *roi;* mais ce ne fut pas sans agitations que ce faible royaume subsista jusqu'au temps d'Hérode. Celui-ci,

profitant des troubles survenus après le meurtre de César, chercha à capter la bienveillance des triumvirs, et se fit donner la Judée et nommer roi. Bientôt après, la générosité d'Auguste ajouta le *reste de la Palestine et l'Idumée* à ce premier don. Les trois fils d'Hérode se partagèrent l'héritage de leur père : Archélaüs eut, avec le titre d'*ethnarque*, la *Judée*, la *Samarie* et l'*Idumée*. Les deux autres, Philippe et Antipas, prirent le titre de *tétrarques*. Le premier régna sur la *Galilée* et la *Trachonitide*, et le second sur la *Pérée*. Mais, dès l'an 6 de l'ère chrétienne, Archélaüs perdit son *ethnarchie*, qui fut jointe à la Syrie et soumise à des procurateurs romains, parmi lesquels le plus connu est *Ponce-Pilate*. En l'an 34, la tétrarchie de Philippe eut le même sort. Cependant Caligula donna cette tétrarchie à Agrippa, petit-fils d'Hérode par Aristobule, lequel eut un moment une grande partie de la Palestine en son pouvoir. Mais à sa mort, arrivée en l'an 44, le tout rentra sous la dépendance des Romains à titre de *province*, et fut incorporé au gouvernement de la Syrie; et Césarée de Palestine, sur le bord de la mer, devint alors le siége du gouverneur particulier de cette province.

Palmes (ville des) ou Jéricho. Voy. *Jéricho*.

Palmier, arbre sous lequel la prophétesse Debora rendait ses oracles. Il était entre Rama et Béthel, dans la montagne d'Éphraïm.

Palmire ou Palmyre, ville située dans un oasis du désert de la Syrie, à la distance d'environ 48 lieues des villes d'Halep et de Damas, et à quelques journées seulement de l'Euphrate. Son territoire était du petit nombre de ceux où la nature du sol permettait la culture, dans les déserts de l'Arabie et de l'Egypte. Il devait sa fécondité aux sources nombreuses qui l'arrosaient; son air était pur, et sa position entre les montagnes la préservait du terrible fléau des sables mouvants qui désolent les autres parties du désert. Palmyre était entourée de palmiers et de figuiers, et, selon les Arabes, elle comptait dix milles de circonférence. Construite entre le golfe Persique et la mer Méditerranée, cette ville avait acquis une très-grande importance pour le commerce de l'Asie entre les deux points. C'était un des anneaux qui unissaient, dans l'antiquité, les contrées orientales de l'Asie avec les régions occidentales. Palmyre était un de ces entrepôts parsemés sur la route des caravanes qui transportaient les richesses des Indes en Europe. Lorsque le pouvoir des Romains et celui des Parthes se contre-balançaient en Asie, elle jouissait encore de la liberté, et sa destinée n'étant point changée, elle continuait d'être le grand marché du commerce entre l'orient et l'occident. Mais après les victoires de Trajan sur les Parthes, sa position cessa d'être la même, et elle se soumit à Hadrien lorsque ce prince se rendit en Egypte par la Syrie. L'empereur, charmé de la beauté de cette ville bâtie au milieu d'une plaine étendue et fertile, et environnée de trois côtés par une chaîne de montagnes, y fit construire plusieurs édifices magnifiques, dont les ruines excitent encore l'admiration des voyageurs et des antiquaires. Odenat de Palmyre, qui força le faible Gallien à l'associer à l'empire, épousa Zénobie, qui tirait son origine des rois macédoniens, et rivalisait de beauté et de talents avec la célèbre Cléopatre. Sous Odenat, Palmyre acquit une plus grande célébrité; mais, après sa mort, Zénobie ayant voulu secouer le joug des Romains, et s'étant déclarée reine de l'Orient, l'empereur passa en Asie à la tête de son armée. Après avoir beaucoup souffert, Zénobie abattue se retira à Palmyre, où elle tenta un dernier effort; mais la fortune la trahit encore. Elle prit inutilement la fuite, et fut bientôt arrêtée. Palmyre devint le prix de la victoire. Peu de jours après, cependant, ses habitants se révoltèrent, et massacrèrent le gouverneur romain avec toute la garnison. Aurélien irrité revint sur ses pas, se jeta sur la ville, s'en empara de vive force, et en ordonna la complète destruction. Les habitants furent passés au fil de l'épée. Aurélien se repentit plus tard d'avoir écouté les sentiments de vengeance qui l'animaient alors : de cette ville si belle, si riche, si utile au commerce, il ne restait plus que des décombres. Il chercha à la réparer; il releva ou restaura le magnifique temple du soleil, et permit aux habitants, qui s'étaient dérobés à la cruelle punition infligée à la ville entière, de revenir, et de la reconstruire; mais comme il est plus difficile d'édifier que de détruire, cet ancien centre du commerce et des arts, dont la fondation remonte au moins jusqu'au temps de Salomon, ne put s'élever au-dessus du rang d'une petite ville; sa forteresse n'eut plus qu'une faible importance; et aujourd'hui, ce n'est plus qu'un misérable village environné de superbes ruines. On n'y parvient plus qu'après de grandes fatigues et des dangers réels. Sa population se compose de trente ou quarante familles arabes qui vivent dans des chaumières construites de boue au milieu de la vaste cour d'un temple magnifique.

Pamphylie, contrée maritime et montagneuse de l'Asie-Mineure, vers le S. Au N. était la Pisidie, au S.-E. et au S.-O. la Syrie et la Cilicie. Reculés dans leurs montagnes, les Pamphyliens y vivaient en véritables barbares, et toujours en guerre avec les prétendus maîtres du pays. A leur exemple, sans doute, quelques-uns des Grecs établis sur la côte se livraient à la piraterie. Les villes principales de la Pamphylie étaient : *Olbia*, *Attalea*, *Perga*, *Aspendus* et *Side*.

Paphos, ville de l'île de Chypre, dans laquelle S. Paul, venant de Salamine, se rendit après avoir traversé l'île entière. C'était une place d'une très-grande importance, sur la côte occidentale de l'île, et le siége d'un proconsul romain. Elle possédait le temple de Vénus le plus ancien et le plus vénéré; la déesse en avait reçu le nom de *Paphia*.

Paradis-Terrestre ou Eden. Voy. *Eden*.

Paros, île de l'Archipel, situé à l'O. de Naxos, et contiguë à une autre île qui, en raison de cette position, porte le nom d'*Anti-Paros*. Cette île, de 16 lieues de tour, était bien cultivée, et nourrissait beaucoup de bétail; mais ce qui avait le plus contribué, sous

le rapport des produits, à lui faire un nom, c'étaient ses carrières de marbre. La matière qui en sortait était très-estimée : on n'en employait point d'autre dans la statuaire. Le poëte Archiloque était natif de cette île, dont la ville principale portait aussi le nom de *Paros.*

Parthes. Le nom de *Parthes*, qui couvrit une grande partie de l'Asie centrale et occidentale, se bornait primitivement aux contrées voisines de la mer Caspienne, au S.-E. et à l'E. Sous un climat rude, ce pays était pauvre; et, lors de la domination persane, tel était le peu de ressource qu'il présentait, que les rois de Perse, dont il formait une des provinces, avaient coutume de le traverser, et non d'y séjourner, parce qu'il n'était point en état de fournir à leur subsistance. Ses habitants étaient barbares dans toute l'acception du mot; mais à leur tour, comme beaucoup d'autres peuples aussi barbares qu'eux, débordant par-dessus leurs montagnes, ils se sont jetés sur le centre de l'Asie, l'ont envahie, conquise, et ont eu assez de force et de puissance pour contrebalancer, sur les bords de l'Euphrate, la puissance romaine. Il y avait parmi eux beaucoup de Juifs, quand les apôtres allèrent y proclamer les vérités de l'Évangile.

Patara, ville de la Lycie, située dans la partie S.-O. de cette province, et sur le bord de la mer. Elle avait un bon port, et s'était acquis de la célébrité par son oracle d'Apollon. S. Paul vint y toucher à sa sortie de l'île Rhodes. Ce fut là qu'il s'embarqua pour Ptolémaïs. Elle porte encore aujourd'hui le même nom.

Pathmos, île de l'Archipel, située au S.-O. de l'île de Samos, aujourd'hui nommée *Palmosa.* Elle est petite, montagneuse, mais extrêmement fertile. Sur une de ses montagnes s'élève une ville du même nom, dominée par un couvent de caloyers ou de moines grecs. C'était, sous la domination romaine, un lieu d'exil.

Péluse, ville de l'Égypte-Inférieure, située tout près de la bouche du Nil, appelée de son nom *Pélusiaque.* C'est en raison de sa position que le prophète Ézéchiel la nomme la *force de l'Égypte.* Elle en était la clé du côté de l'orient, et, de plus, un de ses points militaires les plus importants. A 20 stades de la mer, au temps de Strabon, elle était entourée de vastes marécages, que les naturels nommaient *Bathra*, mais qui rendaient sa position plus sûre. Son territoire fut souvent le théâtre de combats sanglants entre les Égyptiens, les Syriens et les Arabes.

Pentapole, district qui renfermait les cinq villes maudites, *Sodome*, *Gomorrhe*, *Adama*, *Séboïm* et *Ségor.* Ces villes étaient situées dans la vallée des Bois, convertie, par un effet terrible de la vengeance de Dieu, en une vaste plaine liquide, que la nature des substances qui surnagent à sa surface a fait nommer lac Asphaltite, et que l'on appelle aussi mer Morte. Voy. *Vallée des Bois* et *mer Morte.* C'était auparavant une contrée très-fertile, un pays de délices, arrosé par des sources nombreuses.

Pergame, ville de la Mysie, située dans l'intérieur de cette province, à peu de distance du Caïcus. Cette ville fut la capitale d'un royaume assez florissant; lorsqu'elle fut au pouvoir des Romains, elle devint celle de la province. On la nomme encore aujourd'hui *Pergame.* Ce fut une des sept communautés chrétiennes ou *églises de l'Asie.*

Perge, ville de la Pamphylie, célèbre parmi les païens pour son temple de Diane, que l'on nommait *Diana Pergæa*, et en l'honneur de laquelle on célébrait de grandes fêtes. S. Paul, S. Jean et S. Barnabé s'y rendirent en venant de Paphos. S. Jean retourna en Phénicie; les deux autres montèrent à Antioche de Pisidie.

Perse. Suivant les livres saints, les Perses descendaient d'*Élam*, fils de Sem, dont l'Elymaïde a pris et conservé le nom. Hérodote, cependant, les connaît sous l'ancienne dénomination de *Cephènes* et d'*Artéens.* Ce peuple barbare, dont la demeure primitive *fut la Perse proprement dite*, à l'orient de la Susiane ou Cissie, suivit l'exemple des Mèdes et des Chaldéens; comme eux il devint conquérant et assit sa domination sur la leur. En effet, Cyrus, le *Khai-Khosrou* des Orientaux, eut bientôt abattu leur puissance, et porté ses pas dans l'Asie-Mineure. Successivement vainqueur des Mèdes, des Lydiens et des Babyloniens, il fonda, sur les débris de ces divers états, une monarchie puissante, qui subsista l'espace de deux siècles; et le nom de *Perse*, auparavant borné au *Fars* ou *Farsistan* actuel, fut apliqué à tous les pays asiatiques, depuis la Méditerranée jusqu'à l'Indus, excepté à la presqu'île de l'Arabie. Ce qui est remarquable, c'est que, malgré les tentatives faites en certaines circonstances par les Perses pour franchir l'Indus, les auteurs hébreux et grecs (*Esth.* 1, 1; *Fragm.* 1, 1; *Hérod.* IV, 44) s'accordent à reconnaître ce fleuve comme limite de l'empire du côté de l'Orient. Au N., la mer Noire, la mer Caspienne, le Caucase, l'Oxus et l'Iaxartes, couvraient la frontière, qui au midi n'avait d'autres bornes que la mer des Indes, le golfe Persique et l'Arabie. L'Euphrate partageait l'empire en deux grandes divisions, les *provinces en-deçà* et les *provinces en-delà* du fleuve; ce qui doit le faire penser, c'est l'emploi des mots *provinces au-delà* du fleuve, fait par les auteurs hébreux (*Esdr.* III, *pass.*; v. 6) pour désigner les pays conquis au-delà de l'Euphrate, vers la Méditerranée. Dans ces derniers étaient comprises l'Asie-Mineure, la Syrie et la Palestine, et dans les autres toutes les contrées situées entre l'Euphrate et l'Indus. Les Perses ne se continrent cependant pas dans ces limites étendues; Cambyse conquit l'Egypte, une partie de la Libye jusqu'aux Syrtes, et une partie de l'Ethiopie jusqu'à l'île de Méroë; et Darius, fils d'Hystaspes, se rendit maître de quelques territoires sur le littoral de la Thrace. Pour les tentatives de ce prince sur la Grèce, la valeur des Grecs le firent échouer aussi bien que celles de ses successeurs. Le *livre d'Esther* donne 127 provinces ou satrapies à l'empire. Suivant Hérodote, il n'y en aurait eu que 20, sans compter la Perse

propre, directement gouvernée par les officiers du prince. Il est difficile, le défaut de connaissances géographiques à cette époque s'y oppose, de déterminer les limites fixes de chacune, ou au moins de beaucoup de ces provinces. C'est à Darius, fils d'Hystaspes, que l'on rapporte la première division de l'empire; jusque-là les Perses, restés barbares, en avaient peu connu l'utilité; mais ils subirent alors les lois de la civilisation, espèce d'hommage qu'ils rendaient aux peuples qu'ils avaient vaincus, et chez lesquels ils puisèrent des idées d'ordre, de richesse et de luxe, qui les amenèrent à une vie plus régulière et plus policée. A la tête de chacun de ces gouvernements était un gouverneur ou satrape, dont les fonctions étaient d'administrer le pays et de recouvrer les impôts. Quant à l'autorité militaire, elle reposait en d'autres mains tout à fait indépendantes de ces gouverneurs. *Suse*, *Ecbatane* et *Babylone*, furent les capitales de la Perse, et les résidences de ces princes. M. Heeren doute que *Persépolis* ait joui des mêmes avantages. Voy. *Persépolis*.

Persépolis, une des cités les plus considérables et les plus importantes de la Perse, dont les ruines occupent une partie d'un plateau nommé *Merdasht*, d'un village que l'on appelle ainsi. Ce plateau ne comprend pas moins que l'espace d'un degré, du 30e au 31e de latitude septentrionale, ou environ 25 lieues du N. au S., sans suivre cependant la ligne directe. Il est très-fertile; et ce qui contribue à lui donner cet avantage, c'est le cours du *Bend-Émir*, l'ancien Araxe, qui reçoit le *Kur*, Cyrus, et s'écoule dans un petit lac auprès de Schiras. Cette plaine est, en beaucoup de places, couverte d'antiquités qui, d'après leur caractère, appartiennent à des époques bien éloignées l'une de l'autre. *Tchil-Minar* (les 40 colonnes) est le nom que les Arabes donnent, en général, aux restes de l'opulente cité de Persépolis. Cependant, ce nom s'applique particulièrement aux ruines de son palais, auprès duquel on retrouve encore deux grands mausolées. A environ deux lieues de ce palais, au N.-O., sont aussi, outre plusieurs ruines de colonnes, de piliers, etc., quatre autres mausolées nommés *tombeaux des rois*, et ces monuments, en relief ou en inscriptions taillées dans le roc, que le savant M. de Sacy est parvenu à déchiffrer (*Mém. sur des Antiq. de la Perse*, Paris, 1793). Dans la plaine de Murghaub, voisine du plateau de Merdasht, sont aussi les antiquités de *Pasagarda;* et plus au N., enfin, sur la frontière de la Médie, les monuments de *Bisutun*. Cette réunion de monuments indique certainement l'intérêt qui doit s'attacher à l'exploration de ce sol, que l'on peut considérer comme celui de la capitale de la Perse. Cette opinion, attestée par des historiens dignes de foi, et au besoin par la conduite d'Alexandre qui, épargnant les villes de Babylone et de Suse, crut se venger sur la Perse en immolant Persépolis, est cependant, sinon combattue, du moins mise en doute. Selon Heeren (*Politiq. et Comm.*, etc., I, 210), en effet, il ne faudrait pas voir en elle une résidence permanente des souverains de la Perse, comme dans les grandes villes de Suse, d'Ecbatane et de Babylone, avec lesquelles on ne saurait la mettre en parallèle, mais sans doute un séjour passager et fugitif. Toutefois, que Persépolis ait été capitale de l'empire des Perses, ou qu'elle ne l'ait pas été, toujours est-il qu'elle dut jouir d'une grande importance, si l'on en juge d'après les imposantes ruines et les antiquités nombreuses dont le sol qui l'environne est couvert. Antiochus Épiphanes voulut en vain s'en emparer; à sa honte il succomba dans son attaque. Ce fait est rapporté dans le deuxième livre des *Machabées* à Persépolis, et dans le premier à *Élymaïs*. Voy. *Élymaïs*.

Petra, ville de l'Arabie, connue dès les premiers temps sous le nom d'*Arce* (*Joseph. Antiq.* IV, 4), et depuis sous le nom de *Petra*. Dans une situation élevée et forte au pays d'Edom, à l'entrée du désert, cette ville acquit une assez haute importance, commerciale surtout, qui probablement fut cause que son nom devint celui de toute la partie de l'Arabie dans laquelle elle se trouvait, et que l'on appela *Pétrée :* aujourd'hui, les Bédouins la nomment *Karak* ou *Sélah*. On donne sa position par 30° 20' lat. N. et 33° long. E. de Paris. Petra était un de ces lieux privilégiés formant entrepôt pour le commerce; les peuples de l'Arabie méridionale y apportaient leurs diverses marchandises, qui passaient ensuite de là dans le nord. Plusieurs voyageurs modernes ont visité cette place et l'ont décrite. Les monuments qu'ils y ont rencontrés, bien que de l'époque romaine, attestent sa grandeur passée. Ces voyageurs sont MM. Burckhardt, Bankes, Legh, et en dernier lieu M. Léon de Laborde. Selon Diodore de Sicile, Pétra était à 300 stades de la pointe méridionale de la mer Morte. M. Burckhart confirme ce rapport.

Peuple de Dieu, peuple saint, nation sainte. Voy. *Hébreux*, *Israël* et *Juifs*.

Phahat-Moab, lieu appartenant au pays de Moab.

Phaleg, second fils d'Héber, dont le nom signifie *division :* ce qui fait supposer, avec assez de raison, que ce fut de son temps que les hommes se séparèrent pour se répandre sur la surface de la terre.

Phalloni, patrie de l'un des forts de David : peut-être la même que la suivante.

Phalti, patrie de l'un des forts de David. On l'a crue dans la tribu d'Éphraïm.

Phanuel ou Phéniel, lieu où Jacob lutta contre l'ange. Il était vraisemblablement situé dans la tribu d'Éphraïm, où Jéroboam le bâtit.

Phanuel, ville de la tribu de Gad, qui s'attira le courroux de Gédéon, et qui fut détruite par lui au retour de son expédition contre les Madianites. Elle était située auprès du Jaboc, à l'orient de Soccoth, ville plus importante, qui éprouva cependant le même sort.

Phara, ville de la Judée, située au N.-O. de Samarie, bâtie et fortifiée par le général syrien Bacchide.

Pharan, vaste désert de l'Arabie, qui s'étend du

mont Sinaï jusqu'à la limite méridionale de la Palestine, se confondant avec les déserts de Cadès et de Sin. Ce fut là qu'Agar, chassée de la maison d'Abraham, se retira avec son fils Ismaël. Celui-ci y épousa une Égyptienne, et devint le père d'une nombreuse postérité, qui forma la nation des Arabes : c'est à lui, en effet, que ce peuple reporte son origine. Les Israélites séjournèrent pendant 38 années dans cette immense solitude, et, quoiqu'elle fût tout-à-fait inculte, ils y jouirent abondamment de toutes choses : la Providence divine veillait sur eux. David vint y chercher un refuge contre les persécutions de Saül.

Pharathon, patrie d'Abdon, juge d'Israël, et de l'un des forts de David, ville située sur la montagne d'Ephraïm, en Ephraïm.

Pharès ou Pharos. Voy. *Pharos.*

Pharos, lieu de la Palestine d'où étaient issus 2,172 des Juifs qui revinrent de la captivité. Position ignorée.

Pharphar, rivière de Syrie, qui arrosait le territoire de Damas. Voy. *Abana.*

Pharurim, lieu situé près du temple à Jérusalem, et où était la demeure de l'eunuque Nathanmélech, chargé de la garde des chevaux que les rois de Juda avaient donnés au Soleil.

Phasélides, ville maritime de la Pamphylie, retraite de pirates.

Phasga, sommet du mont Nébo. Quelques auteurs donnent cependant ce nom à toute la chaîne des monts Abarim. Voy. *Abarim.*

Phaturès (pays ou terre de), nom sous lequel les prophètes entendent probablement un des nomes de la Haute-Égypte, que l'on appelait *Phaturites*, *Tatyrites*, *Pathurès*, *Patourès* et *Phatrous* (Champoll., *Egypt.*, etc., I, 370). Dans ce nome était comprise la partie de la ville de Thèbes située sur la rive occidentale du Nil. Beaucoup de Juifs s'y étaient réfugiés, ce qui fut la cause des menaces des prophètes contre eux.

Phau, ville de l'Idumée, où régnait Adab, prince iduméen.

Phéléthiens. Il y avait auprès de David deux légions composées, l'une de *Céréthiens*, et l'autre de *Phélétiens ;* ceux-ci paraissent, comme les premiers, être d'origine philistéenne. On a supposé qu'ils étaient des environs de la ville de Geth, si ce n'est de Geth même. Voy. *Céréthiens.*

Phénicie, pays de l'Asie, situé sur les confins de la Syrie, de la Palestine et sur le rivage de la mer Méditerranée. Ce fut, même au temps de toute sa splendeur, un des plus petits états de l'Asie. Suivant Strabon (XVI, 520) la Phénicie comprenait toute la côte qui s'étend depuis Orthosiade, au N., jusqu'à Péluse, en Egypte, au S. ; selon Ptolémée, il faudrait la resserrer davantage. Elle renfermait tout l'espace contenu entre la rivière Eleutherus, au N., et celle de Chorseus, vers le S., au N. de la ville de Césarée ; à l'E., étaient les montagnes du Liban. Cette bande de terrain n'a guère plus de huit à dix lieues de largeur ; sa longueur variait considérablement, comme on vient de le voir : quelques auteurs ne lui accordent que 50 lieues, quoiqu'ils portent sa position plus au nord, à Aradus : il est vrai qu'ils ne la font pas descendre plus au sud que celle de Tyr. On a évalué la superficie de la Phénicie à 240 milles carrés géographiques. Cette côte offrait, par le fait de la présence de ses montagnes, des promontoires qui avançaient en mer de manière à former des baies et des ports multipliés, abrités contre les vents, et sûrs ; d'un autre côté, elle était amplement munie de bois propres à la construction des navires, et dont le transport s'opérait facilement jusque dans les chantiers sur le bord de la mer. Riche sous ce rapport, le sol était ingrat sous d'autres ; il était peu propre à la culture, pauvre, et loin de suffire par ses produits aux besoins d'une population nombreuse. C'était donc, en quelque sorte, pour les Phéniciens une obligation que leur imposait leur position géographique de se livrer à la navigation. Les éléments ne leur manquaient point ; ils possédaient des matériaux abondants pour la construction de leurs flottes. C'est par le commerce, en effet, que ce peuple a brillé. Avec le temps, la mer a brisé et détaché du continent l'extrémité de quelques-uns de ses longs promontoires, et en a formé des îles sur lesquelles se sont élevées des villes également importantes. Aradus occupait la surface de l'une de ces îles nées après coup. *Aradus*, vis-à-vis d'une ville continentale que l'on a, pour ce motif, nommée *Antaradus*, était, au N., le premier anneau de cette chaîne de villes qui s'étendait de là jusqu'au nord de Césarée. Les villes intermédiaires étaient *Orthosiade*, *Tripolis*, *Byblos*, *Béryte*, *Sidon*, *Sarepta*, *Tyr*, et, suivant quelques-uns, la ville même de *Ptolémaïs.* On a varié sur l'origine des Phéniciens, de même que sur celle de leur nom. On les a reconnus parmi les peuples araméens, c'est-à-dire, sémitiques ; on les a considérés aussi comme Chananéens, et par conséquent comme peuple chamite. Ce qui semble fortifier cette dernière conjecture, ce serait non seulement leur voisinage des Chananéens, mais encore leur mélange avec eux ; bien plus, on voit des enfants de Chanaan s'établir sur la côte, y fonder des villes, et y porter des dénominations qui, telles que celle de *Sidon*, se trouvent de tout temps reproduites. D'un autre côté, ce peuple est-il sémitique ? Alors on suppose (Heeren, *Polit. et Comm.*, II, 6) que de la pointe méridionale de l'Arabie il sera remonté, à des époques ignorées, à travers la presqu'île vers le nord, et qu'il aura fondé des établissements au bord de la Méditerranée. Sur la côte de l'Arabie, dans le golfe Persique, on trouve en effet deux îles, *Tylos* et *Arados*, d'où on les a supposés originaires, quoique la conformité de dénomination entre ces îles et celle de deux cités phéniciennes puisse tout aussi bien servir à prouver que ces îles ont pris leur nom d'établissements phéniciens formés à des dates aujourd'hui perdues. Dans l'incertitude où l'on était sur ces origines, on s'est rejeté sur les étymologies : le mot

Phénicie, en grec Φοινίκη *Phénice*, aurait signifié *pays des palmiers*, quoiqu'il ne paraisse plus en exister, au moins aujourd'hui, dans ces contrées. Suivant d'autres, ce mot grec, dérivé lui-même du vieux mot φοινός, sanglant, teint *de sang*, *rouge*, se rapporterait à la *couleur pourpre* que l'on tirait de ces contrées : opinion différente de celle qui, regardant le mot *phœnice* comme la traduction du nom hébreu *édom*, qui signifie *roux*, ferait de la population phénicienne un mélange d'Édomites, d'Horréens, d'Énacims, etc. On fait aussi venir le nom de Phénicie du mot *Énacim*, auquel on aurait ajouté l'article *ph* des Égyptiens; il suivrait de là que les Grecs, qui auraient reçu ce nom de la bouche des Égyptiens, auraient converti *Ph'Énacim* en Φοῖνιξ *Phœnix*, opinion qui demanderait avant tout la preuve que les Grecs ont connu les Égyptiens avant les Phéniciens, ce qui n'est point vraisemblable. Bochart, enfin, (*Phaleg*, p. 362), fait dériver ce mot des mots hébreux ou araméens *Phéné-Anak*, ou *Béné-Anak*, c'est-à-dire, des *Énacims*, que la *Bible* signale comme un peuple de géants établis dans la terre de Chanaan. Quoi qu'il en soit de toutes ces recherches et de leurs résultats, malheureusement incertains tant qu'en l'absence des anciennes annales phéniciennes détruites, on n'aura pas d'autres lumières que celles que l'on possède, tous les monuments historiques nous montrent les Phéniciens comme le peuple qui, dans l'antiquité, surpassa tous les autres dans la navigation et le commerce. Chez eux, et les écrivains hébreux eux-mêmes en font foi, était le marché général où l'on apportait les riches produits de tous les pays. Forcés par leur position à faire de la mer en quelque sorte leur patrie, ils ont prodigieusement étendu leur commerce. Ils visitèrent, au N.-O. de l'Europe, les îles Cassitérides, et pénétrèrent, suivant quelques opinions, jusque dans la Baltique; ils virent le rivage occidental de l'Afrique, naviguèrent sur la mer Rouge, où Salomon sollicita leur expérience, sur le golfe Persique, et sans doute aussi dans les mers de l'Inde. Leurs nombreuses colonies dans la mer Méditerranée attestent la puissance qu'ils ont possédée et l'éclat qu'ils ont jeté; parmi elles brilla surtout *Carthage*. Par la connaissance qu'ils firent avec les autres peuples, les Phéniciens répandirent les arts et les sciences, et firent une foule de découvertes utiles. Plus que tout autre peuple de l'antiquité, ils étaient instruits dans la science des nombres, dans l'astronomie, dans la construction des navires et dans la géographie; c'était là un résultat naturel de leur occupation, que l'on peut appeler *nationale*. Ils inventèrent l'art de battre monnaie, de fabriquer le verre, de construire des galères, et celui bien précieux pour eux de se diriger sur mer la nuit de même que le jour. A Sidon, on tissait les étoffes les plus belles; et Tyr s'élevait par l'emploi de ses coquillages à pourpre, qui donnaient un si grand renom et un si haut prix à ses teintures de couleur écarlate. Ce serait encore aux Phéniciens qu'il faudrait attribuer l'invention des caractères, ceux du moins que Cadmus apporta dans la Grèce. Ils évitèrent tout démêlé avec leurs voisins : aussi se sont-ils conservés longtemps dans un état très-florissant. Lorsque Josué se jeta sur la terre de Chanaan, ils recueillirent beaucoup de Chananéens; quelques autres se réfugièrent en Syrie et ailleurs; mais ils se maintinrent en bonne amitié avec les Hébreux, avec lesquels on les voit même, en plusieurs circonstances, étroitement unis. Comme chez tous les peuples commerçants, la forme de leur gouvernement était celle de la république; s'ils eurent des rois, le pouvoir de ces princes fut très-limité. Les conquêtes des Babyloniens, si terribles pour toute la Syrie, et celles des Perses, ébranlèrent la nation, mais ne la renversèrent pas; elle se releva. A Alexandre était réservé de l'anéantir, non pas tant par la conquête qu'il fit de son territoire, que par le coup qu'il lui porta en élevant Alexandrie, et en faisant de cette ville une rivale d'autant plus redoutable, que beaucoup de marchands phéniciens même quittèrent leurs villes pour aller s'y établir. Les mœurs phéniciennes avaient toute la rudesse de celles d'une nation qui vit beaucoup sur la mer, et dont le territoire est, du reste, enveloppé par des nations à peu près barbares. Quant à la religion, ce peuple, qui avait une mythologie à part, adorait particulièrement le soleil sous l'emblème d'*Hercule*, et la lune sous celui d'*Astarté*. C'était dans leur idée, adorer le père et le maître de la nature, et la nature elle-même; mais ce culte était mêlé de sacrifices humains!

Phéniel ou Phanuel. Voy. *Phanuel*.

Phérézéens, peuple du pays de Chanaan. Ils n'avaient point une demeure fixe : souvent on les voit mêlés aux Chananéens proprement dits. Voyez *Chanaan*.

Phésdomim, lieu de la tribu de Juda où les Philistins furent taillés en pièces par David. Il était situé entre Socho et Azéca, à l'O. de la tribu.

Phétrusim, le cinquième des enfants de Mesraïm. Suivant la *Genèse* elle-même, le père des *Philistins*. Voyez *Philistins*.

Phétro ou Phaturès. Voyez *Phaturès*.

Phihahiroth, lieu situé sur le bord du golfe Héroopolite, dépendant de la mer Rouge, près de l'endroit où fut construit *Clysma*. C'est aujourd'hui *Hadjéroth*.

Philadelphie, l'une des sept communautés chrétiennes ou *églises* d'Asie, ville située dans la Lydie, au N.-E. du mont Tmolus, et à quelques lieues vers l'E. de Sardes. Cette ville fut exposée à de fréquents tremblements de terre, qui la dépeuplèrent et l'appauvrirent considérablement. On l'appelle *Allah-Sher;* on y trouve plus de familles chrétiennes que dans aucune ville voisine.

Philippes, auparavant *Crenides*, ville située dans cette partie de la Macédoine que l'on nommait *Édonide*, entre le fleuve Strymon et la mer, et dont elle était la ville principale. Elle devait son nom au père d'Alexandre, qui l'avait réparée, embellie et fortifiée;

elle était alors importante par les riches mines d'or que l'on y exploitait au pied du mont Pangée. Ce fut dans ses plaines que furent défaits, 42 ans avant Jésus-Christ, les meurtriers de César, Brutus et Cassius, poursuivis par Octave et Antoine. *Philippes* était la métropole de la province de Macédoine. Octave en fit une colonie romaine sous le nom de *Colonia Aug. Julia Philippensis.* Aujourd'hui elle est en ruines ; on la nomme *Félibé.* Saint Paul y fonda une communauté chrétienne en l'an 53 de notre ère ; il félicite même l'église de Philippes dans *l'épître* qu'il adressa à ses habitants, non seulement de leur zèle et de leur amour pour la religion, mais encore de ses libéralités.—Ses habitants se nommaient *Philippiens.*

Philistins, peuple issu, dit la *Genèse*, de Phétrusim, le cinquième des fils de Mesraïm. De même que les autres enfants de ce personnage, Phétrusim dut avoir sa première demeure dans la vallée du Nil ou dans les contrées qui s'en rapprochent. D'après le nom de Philistins, appliqué à sa postérité, et comparé à celui de *Phalasch* ou *Phélesch*, qui signifie *errant*, et que l'on retrouve en Éthiopie (Sickler, *Handb. der alt. Geogr.*), on pourrait supposer que les Philistins vécurent primitivement dans cette contrée, d'où ils descendirent ensuite vers le nord. D. Calmet les considère comme étant sortis de l'île de Crète, et cependant on serait plus porté à croire qu'ils sont partis des parties septentrionales et peut-être maritimes de l'Égypte pour se fixer dans le midi de la terre de Chanaan, où ils se trouvaient à l'époque de l'arrivée d'Abraham dans le pays. Ce fut là qu'ils s'établirent en effet autour d'Hasérim et de Gaza, dans le pays occupé déjà par les Hévéens, qui alors émigrèrent en partie. La possession par les Hévéens du territoire qu'ils envahirent prouve du moins que leur arrivée dans le pays a dû précéder de bien peu de temps celle du saint patriarche. Toutefois un de leurs princes, Abimélech, qui régnait à cette époque à Gérara, était redouté ; il lutta contre Abraham. Lorsque Josué entra dans la Terre-Promise, les Philistins y avaient acquis de la puissance. Quoique vivement froissés dans la guerre qui fut la suite nécessaire de l'invasion des Hébreux, ils purent encore se maintenir ; et si Josué assigna dans le partage des terres quelques villes des Philistins à la tribu de Juda, il est vrai de dire que ce ne fut que de nom, car ceux-ci en conservèrent la possession. Bien plus, sous le gouvernement des juges d'Israël, Dieu permit que son peuple subît leur joug. Les Philistins ne cessèrent de molester les Israélites, quoiqu'ils fussent souvent réprimés dans leurs courses ; la puissance seule de David, qui les soumit à sa domination, put mettre fin à leurs continuelles hostilités. Mais sous les successeurs de ce prince eurent lieu des révoltes fréquentes, à la suite desquelles les Philistins acquirent leur liberté ; ils en profitèrent pour accabler de maux leurs adversaires, ce qui leur attira les menaces et les malédictions des prophètes. Ce peuple passa successivement sous la domination des Assyriens, des Égyptiens, des Perses, et enfin sous celle d'Alexandre-le-Grand : il s'éteignit ensuite comme tous les peuples voisins. Les Philistins honoraient les faux dieux, et leurs villes principales renfermaient des temples consacrés à des divinités pour lesquelles non seulement eux-mêmes professaient une grande vénération, mais que les nations étrangères venaient également encenser. Les Juifs eux-mêmes les consultèrent dans leurs moments d'égarement. Leur pays, une des régions les moins fertiles de la Palestine, quoique arrosé par le Sorec et le Bésor, se composait de *cinq satrapies* ou *principautés ;* c'est à savoir : *Accaron*, *Geth*, *Azot*, *Ascalon* et *Gaza.* Du nom des Philistins s'est formé celui de *Palestine*, attribué à toute la partie méridionale de la Syrie ; il en reste encore aujourd'hui quelque souvenir dans le nom de *Falesthin*, qui s'est conservé.

Phison, un des quatre fleuves qui environnaient l'Éden ou Paradis-Terrestre. Voyez *Éden.*

Phithom, ville de l'Égypte-Inférieure, que les Égyptiens forcèrent les Hébreux à bâtir, dans la terre de Gessen. Hérodote (II, 158) place dans la même partie de l'Égypte une ville nommée *Patumos*, avec laquelle celle de Phithom, de l'*Éxode*, paraîtrait avoir de l'analogie. Quelques-uns veulent que la ville de Phithom soit la même que celle d'*Héroopolis* ; mais cette opinion est contestée. On placerait plutôt Phithom plus à l'occident que la ville d'Héroopolis, à l'entrée d'un lieu resserré et à une distance peu considérable du *Canal des Pharaons.* Dans cette position, *Thoum* ou *Phithom*, se trouvant sur la route de la mer Rouge aux villes de la Basse-Égypte, dut jouir de grands avantages. Elle était peu éloignée de Bubaste.

Phoenice, port de l'île de Crète, dans la partie occidentale de la côte méridionale. S. Paul, battu par la tempête, voulait aller hiverner dans ce port, quand son vaisseau fut jeté vers la petite île de *Caude.*

Phogor, montagne sur le haut de laquelle Balaam conduisit Balac, roi des Moabites, lorsqu'il prophétisa contre Israël. Elle était voisine du mont Nébo, dans le pays de Moab, et il y avait un temple consacré à l'une des principales divinités du pays, dont la célébration de la fête fut la cause d'un grand désordre parmi les Israélites, campés à Abelsettim. Ce fut dans la vallée qui regarde Phogor que Moïse fut enterré.

Phrygie, une des provinces de l'Asie-Mineure les plus grandes et les plus importantes. Elle était bornée, à l'O., par la Mysie, la Lydie et la Carie ; au S., par la Lycie et la Pisidie ; à l'E., par la Cappadoce ; et au N., par la Bithynie et la Galatie. Ainsi limitée, la Phrygie est appelée par les plus anciens auteurs la *Grande-Phrygie*, et elle se distingue par là de la *Petite-Phrygie*, qui comprenait une petite portion de la Mysie, toute la Bithynie et une grande partie de la Galatie. Les peuples qui l'occupèrent avaient une origine très-reculée ; on les regardait comme les plus anciens de l'Asie-Mineure. La Phrygie était située au milieu des terres : mais ses plaines, bien arrosées étaient en général fertiles et bien cultivées, car de bonne heure les habitants profitant de l'excellente nature de leur sol, l'avaient mis en culture, et s'é-

taient fait un renom sous ce rapport. Quelques plaines cependant étaient couvertes d'une légère croûte saline qui mettait obstacle à leurs travaux. On nommait *Katakekaumènè*, la *brûlée*, la partie fertile qui avoisinait la Lydie, parce que le sol y éprouvait de fréquentes secousses de tremblements de terre et y portait quelques indices de feux intérieurs. Le renom que les habitants s'étaient fait par la culture des terres ne les empêcha point de se livrer également à l'éducation du bétail, et surtout des brebis. Les laines des environs de *Celænæ*, leur ancienne capitale, étaient vantées non seulement pour leur finesse, mais encore pour leur beau noir; et l'on sait de quelle réputation jouit encore le poil des chèvres d'Angora, qui appartiennent également à cette région de l'Asie-Mineure. La puissance des Phrygiens a été autrefois fort étendue; elle embrassa presque toute la Péninsule. Cependant ce peuple déchu devint à son tour le sujet de bien des maîtres. Soumis à Crésus, il le fut après aux Perses, puis à Alexandre-le-Grand; leur pays fit ensuite partie du royaume de Pergame, et enfin il devint province romaine. Ceux-ci la divisèrent en trois parties : 1° la *Phrygie-Pacatienne*, à l'O.; 2° la *Phrygie-Salutaire*, à l'E.; et 3° la *Phrygie-Paroréenne*, au S. La *Petite-Phrygie* fut appelée *Epictète. Laodicea*, aujourd'hui *Eskihissar*, fut la résidence du gouverneur romain. Les autres villes importantes furent *Hierapolis*, *Colosse*, *Apamée*, *Cibotus*, antérieurement *Celænæ*, nom sous lequel elle jouit d'une grande prépondérance. S. Paul visita cette province, dont plusieurs habitants embrassèrent le christianisme.

Phunon, trente-troisième station des Israélites dans le désert. Cette place était située entre Salmona et Oboth, probablement au S. de la mer Morte; auprès de ce lieu se trouvaient des mines, aux travaux desquelles on condamna les martyrs chrétiens.

Phuth, troisième fils de Cham, dont la postérité passa en Afrique, vraisemblablement à la suite de celle de Mesraïm. On a fixé sa demeure à l'orient de la Libye, sur la côte actuelle de la Barbarie, et jusqu'en Mauritanie; on trouve dans cette dernière contrée un petit fleuve appelé par Ptolémée *Phthuth*, dans le nom duquel on a cru reconnaître aussi bien que dans d'autres dénominations de cette partie de l'Afrique, quelque analogie avec le nom de Phuth.

Pisidie, dans l'Asie-Mineure, province située entre la Phrygie et la Pamphylie, et en grande partie couverte par la chaîne du Taurus. Le caractère de la population ressemblait à celui des Isauréens et des Pamphyliens; néanmoins la Pisidie renfermait des villes importantes : telle fut *Antioche*, où S. Paul vint prêcher la foi dans la sygnagogue des Juifs, et convertit beaucoup de gentils; ce qui lui attira l'inimitié et les persécutions des premiers.—Les anciens habitants de cette province se nommèrent ausi *Solymes*.

Plaine (grande), Plaine de Mageddo ou Mageddon, Grande campagne d'Esdrelon ou Vallée de Jezrael. Voy. *Esdrelon*.

Plaines de Moab, grande plaine située au-delà du Jourdain, vis-à-vis de Jéricho, au pied des montagnes d'Abarim. C'était le pays le plus plat du territoire des Moabites, celui ou campèrent les Israélites avant de passer le Jourdain. Moïse y donna ses dernières instructions à Israël, et mourut bientôt après.

Pont, province célèbre de l'Asie-Mineure, située sur le bord de la mer Noire ou Pont-Euxin, dont sans doute elle tira son nom. A l'E., elle touchait à l'Arménie; au S., à la Cappadoce; et à l'O., à la Paphlagonie, dont la séparait le fleuve Halys. Dans l'origine, elle avait fait partie de la Cappadoce, dont elle devint un démembrement. L'origine des habitants était en général la même, mais il s'y était aussi établi des populations diverses de mœurs et de civilisation : tels étaient les *Sannes*, les *Macrons*, les *Mosynœques*, les *Chabyles*, les *Tibaréniens*, et en général tous ceux que les Grecs désignaient sous le nom d'*Hepta-cometæ* ou des *sept peuples* ou *bourgades*. L'*Halys*, l'*Iris*, le *Thermodon*, en étaient les fleuves principaux; leurs rives se distinguaient par leur fertilité. A l'occident régnait quelque culture; on y recueillait le froment, l'olive, et tous les fruits de l'Asie et de l'Europe. Ce fut même de l'une de ces villes, de *Cérasonte*, que Lucullus apporta en Italie le cerisier, qui prospéra et se propagea si bien. A l'orient, le pays était plus montueux, le sol moins favorable et le climat plus âpre : on y trouvait des mines de fer et de cuivre. Le Pont forma un royaume qui fut très florissant sous Mithridate VI ou le Grand, mais qui devint bientôt après une province romaine. Les villes principales du Pont étaient *Trapezus*, aujourd'hui Trébisonde, *Cerasus* ou Cérasonte, *Polemonium*, *Themiscyra*, *Amisus*, *Eupatoria*, *Amasea*, patrie de Strabon, *Zela* et *Comana-Pontica*.

Pouzzole, autrefois *Puteoli*, ville d'Italie, située à quelque distance, deux lieues environ au N., de Neapolis ou Naples, en partie sur le rivage de la mer et en partie sur une hauteur. Elle se nomma primitivement *Dicearchia*. Pour le nom de Puteoli, il lui fut donné, disent les uns, à cause des puits que Q. Fabius y fit creuser pour avoir de l'eau qui manquait à la ville; et suivant d'autres à cause de la forte odeur de soufre qu'on y respire : en effet le soufre abonde dans ses environs, aussi bien que les sources chaudes. Quoi qu'il en soit, Pouzzole fut une ville très-importante; elle renfermait des monuments considérables, ainsi que l'attestent ses ruines. Festus la comparait à Délos pour sa magnificence, et Cicéron l'appelait la *Petite-Rome*. Elle faisait, par son port, un commerce considérable, qui la rendait très-florissante. Vis-à-vis d'elle, également sur la mer, était le délicieux séjour de Baiæ. S. Paul se rendit de Reggium à Pouzzole; ce fut delà qu'il alla à Rome.

Ptolémaïde, auparavant *Accho*, et aujourd'hui *Acre* ou *Saint-Jean-d'Acre*, à l'extrémité septentrionale du golfe, dont le promontoire du Carmel forme l'extrémité opposée, par 34° 44' 40" lat. N. et 18° 35' 45" long. E. de Paris. Cette ville fut importante dès les temps les plus anciens : aussi, en prenant possession

du pays, les Asérites se gardèrent-ils de lui porter aucune atteinte. Ptolémée Soter la restaura et l'agrandit, et lui donna son nom de *Ptolémaïs ;* c'est sous ce nom qu'elle est désignée dans le récit qu'a fait saint Paul de son voyage à Césarée. Les Turcs en sont aujourd'hui en possession ; ils lui ont rendu son ancien nom. Ptolémaïs fut mêlée à toutes les guerres des croisades. Sa situation est des plus favorables pour la défen e; au N. et à l'E. de la ville s'étend une plaine vaste et fertile. Dans son état actuel, elle est entourée de hautes murailles, de fossés profonds; et de nouvelles fortifications forment à présent une double enceinte terrassée, flanquée de bastions qui la rendent redoutable. Partout on y trouve un mélange de ruines gothiques et de constructions modernes; ses rues sont étroites et malpropres. Sa population est de 8 ou 10,000 Turcs, Arabes, Juifs et Chrétiens. On y fait encore quelque commerce.

Puits, lieu profond creusé en terre pour en tirer de l'eau potable. Dans les déserts où l'eau est rare, on est obligé de recourir à ce moyen de s'en procurer; mais ceux qui les creusent les cachent ensuite sous des amas de sable, pour que d'autres, survenant après eux, ne les épuisent point. Ces puits, lorsqu'ils sont découverts, donnent souvent lieu à de graves démêlés entre les diverses peuplades du pays, comme autrefois cela arrivait entre les pasteurs. Un de ces puits est celui d'*Agar*, voy. *Fontaine d'Agar*, aussi appelé *le Puits de celui qui vit et qui me voit ;* d'autres furent creusés non loin de Gérara par les pasteurs d'Abraham, et donnèrent même lieu à de vifs débats. Le nom de *puits* est quelquefois employé dans le sens de source, fontaine ; telle est la désignation du *puits des eaux vivantes* descendant du Liban, dont parle le *Cantique des Cantiques*. On le prenait aussi dans le sens d'*endroits profonds*, et parfois encore on lui donnait une signification toute *morale*.

Puits de bitume. Il y avait beaucoup de puits de cette nature dans la vallée des Bois, avant qu'elle n'eût éprouvé le bouleversement qui en a fait un lac ou une mer, sous le nom de mer Morte.

Pygmées, race d'hommes qui passaient dans l'antiquité pour être de très petite taille. Le prophète Ézéchiel parle, dans la mention qu'il en fait, de la défense des murailles de Tyr, à laquelle paraissent contribuer ces Pygmées. Mais dans cette circonstance même il est impossible de donner une explication de leur nom : aussi nous contenterons-nous de faire observer que quelques versions de la *bible* substituent au mot *Pygmées* une dénomination toute différente.

R

Rabath, Rabba ou Rabbath, ville des Ammonites, sur le bord d'un petit torrent qui courait se réunir au Jaboc, dans un pays bien arrosé, non loin d'Abel-Keamin au S.-E., et de Jazer, vers le 32e parallèle. C'était une ville très-importante à l'époque où vécut Moïse, et la capitale des Ammonites; ce qui l'a fait quelquefois appeler *Rabbath-Ammon*. David en fit le siége, et la prit ; ses murailles furent alors renversées, et la plupart de ses habitants périrent dans des tourments affreux. Après le schisme cette ville passa, avec les tribus établies au-delà du Jourdain, sous la domination des princes d'Israël, et partagea le sort des pays qui leur étaient soumis. Les prophètes lancent contre elle des menaces terribles : suivant Ézéchiel, elle ne doit plus être que *la demeure des chameaux*, et *le pays des enfants d'Ammon la retraite des bestiaux*. Ptolémée-Philadelphe la nomma *Philadelphie*. Aujourd'hui ses ruines s'appellent *Ammon ;* elles sont magnifiques, et peuvent être comparées à celles de Palmyre; elles prouvent son ancienne splendeur, quoiqu'elles ne paraissent pas remonter au-delà du siècle des Antonins.

Rabbath-Moab ou Ar. Voy. *Ar*.

Rabboth, ville de la tribu d'Issachar, non loin de Césion.

Rachal, ville située probablement dans la partie sud de la tribu de Juda, une de celles à qui David envoya une part du butin qu'il avait fait sur les Amalécites.

Rachel (sépulcre de). Voy. *Sépulcre de Rachel.*

Ragau, grande plaine dans laquelle Nabuchodonosor, roi de Ninive, défit Arphaxad, le roi des Mèdes. Elle était situé entre le Tigre et l'Euphrate. Quelques critiques pensent que Ragaü est inscrit au livre de *Judith* pour *Ragès*.

Ragès, ville de la Médie, grande et importante, située à l'Orient d'Ecbatane (Hamadan). Les Macédoniens l'appelèrent *Europus*, et les Parthes *Arsacia ;* ses ruines ont, malgré ces changements de nom, conservé celui de *Raï*, évidemment dérivé du nom primitif. C'était là que demeurait Gabelus, à qui le jeune Tobie alla réclamer dix talents.

Rahab. Sous ce nom, qui exprime l'idée d'orgueil, d'arrogance, le *Psalmiste* désigne, selon D. Calmet, l'Égypte. Il place Rahab sur la même ligne que Babylone, au nombre des lieux qui connaîtront la puissance du Seigneur ; d'autres veulent que ce soit un canton de la Chaldée.

Rama, ville de la tribu de Benjamin, au N. de Gabaa. C'était une place fortifiée et située dans une position favorable sous le rapport stratégique, sur un lieu élevé, au centre d'un pays découvert. Baasa, roi d'Israël, s'en empara et la fortifia ; mais les attaques de Bénadab, roi de Syrie, qui, à l'instigation d'Asa, roi de Juda, vint fondre, malgré son alliance avec lui, sur son territoire et lui enlever plusieurs villes, le força d'interrompre ses travaux et de laisser son ouvrage imparfait. Asa profita de cette suspension de travaux pour enlever tous les matériaux et les transporter à Gabaa et à Maspha, aux fortifications desquelles il les employa.

Ramatha, surnommée Sophim, ville située dans la montagne d'Ephraïm, tribu du même nom, vraisemblablement la même que celle d'*Arimathie*. Patrie de

Samuel, c'était le lieu où celui-ci jugeait le peuple d'Israël ; il y fut enterré. Primitivement dépendante de la Samarie, Ramatha fut ensuite annexée à la Judée. Voy. *Aphœrema.*

Ramath-Léchi, c'est-à-dire, *élévation de la mâchoire*, ou Léchi. Voy. *Léchi.*

Ramessès, ville de l'Égypte, située dans la terre de Gessen, terre très-fertile à laquelle elle paraît avoir aussi donné son nom. Cette ville fut une de celles que les Pharaons firent construire par les Hébreux, à qui ils imposaient toute sorte de rudes travaux ; c'est de là que ceux-ci partirent pour la Terre-Promise.

Rameth ou Jéramoth. Voy. *Jéramoth.*

Ramoth, ville de la tribu de Juda, qui prit part au butin fait par David sur les Amalécites.

Ramoth, ville lévitique de la tribu d'Issachar, au S. de Sunem.

Ramoth en Galaad, ville lévitique et de refuge du pays de Galaad, dépendant de la tribu de Gad. Elle était située auprès du Jaboc. Les rois de Syrie en restèrent pendant quelque temps les maîtres ; les tentatives faites pour la leur reprendre coûtèrent la vie à Achab, roi d'Israël, ainsi que l'avait prédit le prophète Michée.

Raphaïm (vallée de) ou Vallée des Géants, célèbre par les victoires de David sur les Philistins. Elle se prolongeait des environs de Bethléhem à ceux de Jérusalem.

Raphaïtes, nom que la *Genèse* donne à une partie de la population d'Astaroth-Carnaïm, ville du pays de Basan. Est-elle ainsi appelée parce qu'elle serait venue de la vallée de Raphaïm dans cette ville, ou bien parce que son nom, portant avec lui le sens de *géant*, a été appliqué par les Hébreux aux populations qu'ils redoutaient?

Raphidim, neuvième station des Israélites au désert, où ils arrivèrent à leur sortie de Sin. L'eau manqua ; il en résulta des murmures dans le peuple. Moïse le conduisit alors au rocher d'Oreb, qu'il frappa d'une verge, et d'où il sortit une eau tellement abondante, que les bestiaux eux-mêmes en eurent assez pour étancher leur soif; cependant Moïse appela ce lieu *murmure* et *tentation*, à cause des murmures d'Israël. Cette station est de plus remarquable par la victoire que Josué y remporta sur les Amalécites, qui voulaient barrer le passage à cette multitude d'émigrants qui menaçaient leur territoire. Pendant le combat, Moïse était monté sur la montagne pour consulter le Seigneur et implorer son secours.

Raphon, place du pays de Galaad, au N. de Jaboc et près de cette rivière. Timothée y était campé avec les Arabes, ses alliés, quand Judas Machabée l'attaqua et le força à prendre la fuite.

Rebla ou Reblatha, ville située sur la limite de la Palestine, au pays d'Émath. Ce fut là que le malheureux roi de Juda Sédécias fut amené au roi de Babylone, qui lui fit crever les yeux et le chargea de chaînes.

Reblatha ou Rebla. Voy. *Rebla.*

Reccath, ville de la tribu de Nephthali.

Récem, ville de la tribu de Benjamin, sur la limite d'Éphraïm.

Réema, contrée de l'Arabie, située sur la côte occidentale de la mer Rouge, et dépendante de l'Arabie-Heureuse. Elle était riche en parfums, en pierres précieuses et en or, suivant le prophète Ézéchiel; elle en faisait un grand commerce. On suppose qu'elle a pris son nom de l'un des fils de Chus.

Regma, un des fils de Chus, qui s'établit en Arabie. Voy. *Réema* et *Arabie.*

Refuge (villes de), villes destinées à servir d'asile aux malheureux qui avaient involontairement donné la mort à d'autres. Une fois réfugiés dans leur enceinte protectrice, ils échappaient à la vengeance de la famille du décédé, et ils avaient le temps de préparer leur défense. A l'O. du Jourdain, ces villes étaient *Cédès* en Nephthali, *Hébron* en Juda, et *Sichem* en Ephraïm ; et à l'E., *Bosor*, *Golan* et *Ramoth-Galaad*, dans chacune des trois tribus situées de ce côté.

Remmon, rocher situé près de Gabaa, dans la tribu de Benjamin, et où se retirèrent les Benjaminites qui échappèrent à la défaite de leur tribu par les autres tribus confédérées pour venger l'outrage fait à la femme du lévite. Ces fugitifs, au nombre de 600, y restèrent retranchés pendant quatre mois.

Remmon, ville de la tribu de Siméon, d'abord assignée à celle de Juda. Elle était située au couchant de Sicéleg.

Remmon, Remmono ou Damna, ville lévitique de la tribu de Zabulon, à peu de distance de la mer de Galilée.

Remmon Pharès, quinzième station des Israélites dans le désert; ils venaient de Rethma, et se rendaient à Lebna.

Remmono, Remmon ou Damna. Voy. *Remmon.*

Resen, grande ville citée par la *Genèse* comme ayant été bâtie par Assur. Elle était située en Assyrie, entre les villes de Ninive et de Chalé. On suppose que ce doit être la même que la ville de *Larissa*, qui était bâtie sur le Tigre. Le nom de *Larissa* est une dénomination grecque ; il paraît pour la première fois dans Xénophon (*Anab.*, III, 18). Cette ville, dit l'historien, était grande, mais déserte ; ses murs avaient deux parasanges de tour et 25 pieds de largeur sur 100 de hauteur ils étaient de briques, mais la partie inférieure était, jusqu'à la hauteur de 20 pieds, construite en pierre. De ce que Larissa est un nom grec, on doit douter que Xénophon ait exactement reproduit le nom de la ville qu'il désigna ; c'est ce qui porte Bochart à supposer que quand les Grecs demandèrent, lors de leur passage, aux habitants du pays, de quelle ville ils voyaient les ruines, ceux-ci leur répondirent *Laresen*, c'est-à-dire, *de Resen*, et que les Grecs changèrent ce mot en celui de Larissa, déjà connu d'eux, puisqu'il existe en Grèce une ville de ce nom, et d'un son plus doux à leur oreille.

Reseph. On trouve dans Ptolémée deux villes dont le nom se rapproche, quant à la forme, de celui de Reseph : l'une, appelée *Resapha*, au S. de l'Euphrate,

était située entre ce fleuve et Palmyre ; l'autre, nommée *Rescipha*, était sur la rive septentrionale de ce fleuve, mais plus à l'orient. Il est probable que quoiqu'on ait cru à l'identité de Reseph avec Resen, Reseph est représentée par l'une des villes que nous venons d'indiquer sur le bord de l'Euphrate. L'Ecriture n'offrant aucune particularité sur cette ville, qu'elle se borne à nommer, ne nous permet point de mieux éclaircir ce fait.

Ressa, dix-septième station des Israélites au désert; de là ils se portèrent sur Lebna.

Rethma, quatorzième station des Israélites au désert; ceux-ci se dirigèrent de là sur Remmon-Pharès.

Rhège, ville maritime de l'ancien Bruttium, en Italie, aujourd'hui *Reggio*, vis-à-vis de Messine, sur le détroit de ce nom, aussi appelé *Phare de Messine*. Fondée par les Chalcidiens, elle fut souvent détruite par les tremblements de terre. En sortant de Sicile, S. Paul s'y rendit, et y séjourna pendant un jour. De là il se dirigea sur Pouzzole.

Rhodes, île située sur la côte méridionale de la Carie, dans l'Asie-Mineure, et dépendante par conséquent de l'Asie, de même que Lesbos et Chypre. Elle était célèbre chez les anciens, par la pureté de l'air que l'on y respirait. On disait que le soleil ne restait pas un seul jour sans s'y montrer, d'où il résultait que cet astre était devenu l'objet du principal culte des habitants. C'était là que se trouvait, dans le port de la ville de Rhodes, le fameux colosse de bronze, haut de 70 coudées, et qui passait pour une des sept merveilles du monde. Il était à l'entrée du port, les deux pieds appuyés sur chaque côté du rivage, en sorte que les vaisseaux passaient entre ses jambes. Ce colosse fut renversé par un tremblement de terre ; et, peu de temps après, le bronze fut transporté en Égypte : neuf cents chameaux furent nécessaires pour ce transport. Rhodes fut de tout temps très-commerçante : elle acquit une grande importance pendant les guerres de la Terre-Sainte. Elle fut le siége de l'*ordre des chevaliers de Saint-Jean de Jérusalem*, depuis appelés *chevaliers de Malte*. S. Paul y aborda en venant de Cos, et en se rendant à Patara. On fixe à 36° 26' 53" lat. N., et 25° 52' 36" long. de Paris, la position de Rhodes à son môle.

Riphath, petit-fils de Japheth par Gomer, dont on a placé, d'après l'historien Josèphe (*Ant.* I, 7) la demeure dans la Paphlagonie. On l'a reculée aussi beaucoup plus au N. au-delà du Caucase, vers les monts Riphées, sur les confins de l'Europe et de l'Asie.

Rogel. Voy. *Fontaine de Rogel.*

Rogelim, ville de la tribu de Gad, en Galaad, résidence de Berzellaï, qui vint joindre David et lui fournit des vivres pour son camp, lors de la révolte d'Absalon.

Rohob, ville de la Syrie, située dans la tribu d'Aser, sur sa frontière, au N. Elle fut attribuée aux lévites. Bon gré, mal gré, les Israélites en respectèrent la population, La ville de Laïs, depuis Dan, était située sur son territoire. Soit que tout le territoire ancien de *Rohob* n'ait point été réuni à la terre d'Israël lors de la conquête, soit tout autre motif inconnu, on voit les Syriens de Rohob faire cause commune contre les Hébreux avec ceux de Soba, les Ammonites et d'autres peuples.

Rohoboth. Si l'on s'en rapporte aux *Paralipomènes*, cette ville aurait été située sur le bord de l'Euphrate, et elle aurait donné le jour à un roi d'Édom, nommé Saül. Cette position est bien éloignée du pays d'Édom ; et cependant on a pensé reconnaître en elle la ville de *Bir* ou *Birtha*, située en Mésopotamie, sur le bord oriental de l'Euphrate, au N. de Thapsaque; mais cette opinion paraît peu vraisemblable.

Romathi, patrie de l'un des officiers du palais de David.

Rome, la capitale de l'empire romain, fut fondée vers l'an 753 avant l'ère chrétienne : Joathan régnait alors sur Juda, et Phacée sur Israël. Cette ville devait, dit-on, sa première fondation à Evandre, qui, chassé du Péloponèse, se retira dans le pays du Latium. Evandre éleva sur le mont *Palatin*, au bord du Tibre, quelques chétives habitations ; mais, lorsque Romulus et Rémus furent venus s'y établir à la tête des pâtres de la contrée, ils lui donnèrent une plus grande étendue, et le premier lui imposa même son nom. Insensiblement la ville s'agrandit, et renferma sept collines différentes, ce qui la fit nommer *septicollis*, ou la ville aux *sept collines*. Son territoire, primitivement borné, pour ainsi dire, à l'enceinte de la ville, prit de l'accroissement par suite du succès des armes romaines. La lutte s'engagea d'abord entre les Romains et leurs voisins, qui furent soumis ; après ceux-ci vinrent les peuples plus éloignés; ensuite l'Italie entière et ses îles ; enfin le monde connu passa sous leur pouvoir, de telle manière que le bassin de la mer Méditerranée ne dut plus être considéré que comme un immense lac au milieu de leur territoire. Aussitôt que le bruit de leur nom eut pénétré dans la Syrie, les Asmonéens cherchèrent à captiver leur bienveillance pour eux et pour le peuple juif De tels succès influèrent sur la ville de Rome elle-même. Elle s'embellit, s'agrandit, se couvrit de temples, de palais, et devint une ville superbe, dont les ruines encore existantes attestent l'antique splendeur. Aujourd'hui, capitale du monde chrétien, elle montre avec orgueil des monuments modernes de la plus grande magnificence, et dignes de lutter avec les chefs-d'œuvre antiques. Saint Paul vint deux fois à Rome ; la première dans l'année 61 de notre ère, par suite de son appel à César, et la seconde probablement en l'année 64. On exerçait alors à Rome contre les chrétiens une cruelle persécution, pendant laquelle, à ce qu'il paraît, le saint Apôtre fut emprisonné, et bientôt décapité près de la ville. Ce fut pendant son emprisonnement, de 61-63, qu'il écrivit ses *épîtres* aux Ephésiens, aux Philippiens, aux Colossiens et à Philémon. Pour la seconde à Timothée il est probable qu'il la rédigea pendant le second emprisonnement. Dans l'intervalle de sa première à sa seconde détention, il pa-

raît que saint Pierre vint aussi à Rome, et que ce fut de là qu'il écrivit également ses deux épîtres. On croit qu'il y fut crucifié la tête en bas, dans le même temps que saint Paul avait la tête tranchée. Saint Marc l'accompagnait vraisemblablement à Rome, car il y rédigea son évangile en 63 ou 64. — *Romains*, habitants de Rome et des autres villes et provinces de la république et de l'empire, jouissant des droits, titres et prérogatives de citoyens romains.

Ruben, fils aîné de Jacob, et souche de l'une des tribus d'Israël. Riche en bétail, cette tribu obtint, de même que celle de Gad, son partage à l'orient du Jourdain, dans des terres grasses et fertiles en pâturages. Son pays avait autrefois appartenu aux Moabites, et en partie aux Ammonites, et il était ensuite passé aux Amorrhéens, dont le nom disparut de ce côté du fleuve, depuis la conquête de Josué. Cette tribu s'étendait donc depuis le Jaboc au N., jusqu'au torrent d'Arnon au S. Les montagnes formaient à l'E. sa limite, qui était déterminée à l'O. par la mer Morte et le Jourdain. Au centre s'étendaient les monts Abarim. Ses villes principales furent *Hésébon*, *Bosor*, *Aroër*, *Jazer* et *Abel-Keamin*. Les Rubénites furent, comme les Gadites, obligés, lorsqu'ils prirent possession de leurs terres, de relever beaucoup de villes détruites par le fait de la conquête. Ils passaient pour gens d'expérience dans l'art de la guerre, et maniaient fort bien l'arc et l'épée; mais souvent ils étaient agités par des troubles intérieurs. Lors du dénombrement dans le désert, ils comptaient 46,500 hommes en état de porter les armes. L'invasion de Téglath-Phalasar ne leur fut pas moins préjudiciable qu'aux autres tribus d'Israël : la population fut transférée en Assyrie.

Ruma, ville de la tribu de Juda, située vers le S.

Ruma, ville de la tribu d'Ephraïm, au S. de Sichem, entre cette ville et le sommet du mont Garizim.

S

Saananim, petit canton situé sur la limite de Nephthali, au N., et où se trouvait la ville d'Elon.

Saaraïm, ville de la tribu de Siméon.

Saba. Cette dénomination appartenait à l'un des enfants de Chus et à l'un des enfants de Jectan, qui tous deux s'établirent dans l'Arabie. Voy. *Arabie*. On a pensé que la ville de *Sabbea*, appelée par Ptolémée *Sabe*, et que cet auteur place dans le pays des Sabéens, par 16° 50', était autrefois appelée *Saba*, nom qui se conserve encore aujourd'hui sous la forme de *Sabiê*, dans la même contrée, et que c'était la résidence de cette célèbre reine qui vint trouver Salomon, chargée de riches présents en or, en parfums et en pierres précieuses, qu'elle apporta en telle quantité que jamais on n'en vit depuis autant à Jérusalem. D'autres, d'après Strabon (XVI, 768) et Pline (VI, 32), ont pensé que l'ancienne *Saba* était la ville de *Mariaba*, appelée *Marib* et *Mareb* par les Arabes, dénomination que Gosselin (*Recherches sur la géographie des anciens*, t. II, p. 103) prétend ne pas signifier autre chose que *métropole*, comme Pline (*ib.*) lui-même l'avance. Ce n'était là par conséquent qu'un terme appellatif, qui se reproduit comme tel chez plusieurs peuples de l'Arabie. Cependant, sur les confins de l'Yemen et de l'Hadramaut, au loin dans les terres, existe une ville de *Mareb*, ancienne capitale des Hémiarites ou Homérites, et maintenant presque détruite. Suivant les Arabes, cette ville, qu'ils prétendent avoir porté, chose au moins douteuse, le nom de Saba, devrait son existence à Saba, fils de Jectan, ou plutôt à Hémiar, fils de Saba. Quoi qu'il en soit, ces pays auraient été autrefois occupés par les *Sabéens*, dont la puissance paraît avoir été fort étendue en Arabie; et les Sabéens, issus de Jectan par Saba, seraient eux-mêmes la tige des *Hémiarites*, peuple également puissant, mais plus connu sous le nom d'*Homérites*. Rien n'égale la magnificence que déploya la reine de Saba; et, sans parler des parfums et des aromates, elle emportait avec elle de l'or et des pierres précieuses. D'un autre côté, les prophètes, et surtout Ezéchiel, font allusion au grand commerce que ce pays faisait de ces produits. Mais aujourd'hui on ne trouve plus d'or en Arabie, et cependant c'est une remarque que les anciens n'ont jamais parlé de l'Arabie sans citer son or. Ils indiquent trois peuples, les *Debæ*, les *Alilæi* et les *Gasandi*, chez lesquels on ramassait l'or vierge ou natif, soit dans le lit des torrents, soit dans le creux des rochers, soit dans le sol. Or les Gasandi confinaient, dit Gosselin, avec les Sabéens, circonstance qui influe beaucoup sur l'opinion de ce savant, qui place le pays d'Ophir chez ces derniers. Voy. *Ophir*. Les Sabéens étaient, suivant Isaïe (xliv, 14), d'une haute taille.

Sabama ou Saban, ville de la tribu de Ruben, rebâtie après la conquête. Elle était située non loin d'Hésébon. Son territoire paraît avoir été fertile en vignobles. Les prophètes Isaïe et Jérémie y font allusion lorsqu'ils annoncent la ruine des Moabites.

Saban ou Sabama. Voy. *Sabama*.

Sabarim, ville de la tribu de Benjamin, voisine d'Haï.

Sabée ou Bersabée. Voy. *Bersabée*.

Sabarim, ville de la tribu de Nephthali, du côté du N., sur les confins du pays d'Emath.

Sabatha et Sabatacha, fils de Jectan, établis en Arabie, vers le S. Il y avait une ville de *Sabbatha* chez les Adramitæ. Voy. *Arabie*.

Sachacha, ville de la tribu de Juda, située vers l'E.

Sadon ou Sidon. Voy. *Sidon*.

Salaboni, patrie de l'un des forts de David.

Salamine, première place de l'île de Chypre où se rendirent saint Paul et saint Barnabé. Elle était située dans sa partie orientale, à laquelle elle donnait son nom. C'était une des quatre villes les plus importantes de l'île de Chypre. Dans les premiers temps

du christianisme, Salamine fut le siége du primat ou métropolitain de l'île. Sous le règne de Trajan, elle fut détruite par les Juifs et reconstruite; mais ayant été prise, saccagée et rasée par les Sarrasins, elle ne put jamais recouvrer son siége métropolitain, qui fut transporté à Nicosie. Des ruines de Salamine s'est formée *Famagusta*, capitale de l'île à l'époque où elle fut prise sur les Vénitiens, en 1570, par les Turcs, qui sont encore aujourd'hui maîtres de toute l'île.

Salebim ou Selebin, ville de la tribu de Dan, située près de celle d'Aïalon. Elle était occupée par les Amorrhéens, qui inquiétèrent vivement et pendant longtemps les Danites.

Salecha ou Selcha, ville du Basan, située sur la limite orientale du royaume d'Og. Elle devint celle de la tribu de Gad du même côté.

Salem, c'est-à-dire, la *paix*, nom primitif de la ville des Jébuséens, qui fut depuis Jérusalem. Voy. *Jérusalem*.

Saleph, un des fils de Jectan, dont le nom se retrouve dans celui des *Salapeni*, que d'Anville place, *Carte d'Asie*, sous le nom d'Alapeni, dans les contrées du Nedjed, en Arabie.

Salim, petit pays situé sur le bord du Jourdain, au S. de Bethsan et au N. d'Ennon, où saint Jean administrait le baptême.

Salines (vallée des). Voy. *Vallée*.

Salisa, pays situé probablement en Ephraïm, sur la montagne d'Ephraïm.

Salmona, trente-troisième station des Israélites au désert, entre le mont Hor et Phunon, en Idumée.

Salmone, aussi appelée Salmonium, promontoire de l'île de Crète, dans sa partie orientale.

Sama, ville de la tribu de Juda, au S., non loin du torrent de Bésor.

Samaraïm, ville de la tribu de Benjamin, dans le voisinage de Béthel.

Samareus, un des onze fils de Chanaan, dont on pense que les Samaritains ont reçu leur nom.

Samarie, ville capitale de la province de la Palestine nommée *Samarie*, auparavant capitale du royaume d'Israël. Fondée par Amri, roi d'Israël, sur une montagne au N. de la tribu d'Ephraïm, achetée, moyennant deux talents d'argent, de *Somer*, dont elle reçut le nom, elle succéda au titre de capitale à la ville de Thersa, de même que celle-ci avait succédé à celle de Sichem. Samarie fut détruite par Salmanasar, roi d'Assyrie, et partiellement reconstruite par les Cuthéens et autres peuples, que ce prince établit en Samarie à la place des habitants qu'il avait emmenés en captivité; mais elle fut de nouveau ruinée par Jean Hyrcan. Sous le règne d'Hérode-le-Grand, qui la rebâtit, elle reprit quelque importance. Ce prince l'appela, en l'honneur d'Auguste, *Sebaste*, dénomination que ses ruines conservent encore aujourd'hui. Dans la dernière guerre des Juifs Samarie prit parti pour les Romains. Sa situation est extrêmement belle et forte par son assiette. La montagne sur laquelle elle repose est en effet isolée, défendue par une vallée profonde et large, et entourée de quatre montagnes d'une élévation à peu près semblable à la sienne. Ses environs étaient propres à la culture de la vigne, à laquelle on paraît s'être beaucoup adonné.

Samarie, province de la Palestine, ainsi nommé de Samarie, sa capitale, auparavant celle de tout le royaume d'Israël. Cette province s'étendait, de l'O. à l'E., des bords de la mer Méditerranée au rivage du Jourdain, et du S. au N., de la Judée à la Galilée, et renfermait les territoires de l'ancienne tribu d'Ephraïm et de la demi-tribu O. de Manassé. Elle fut comprise avec la Judée dans la *première Palestine consulaire*. Lorsque les dix tribus furent emmenées en captivité en Assyrie, beaucoup de peuples de cette dernière contrée furent établis dans le pays. Ils s'y mêlèrent avec ceux des Israélites qui étaient restés, et avec ceux qui plus tard rentrèrent dans leur ancienne patrie. Ces peuples apportèrent le culte de leurs dieux avec eux, et l'imposèrent aux vaincus. Mais il paraît qu'avant la naissance de Jésus-Christ, les Samaritains étaient revenus à l'adoration de Dieu. Cependant ils différaient sous plusieurs rapports des Juifs. Ils n'admettaient que les seuls livres de Moïse comme étant de source divine, et considéraient le mont Garizim comme le seul lieu où la célébration du culte pût être agréable à Dieu. De cette différence de principes, naquit entre les Juifs et les Samaritains, dénomination qui alors ne fut plus seulement géographique, mais qui, sous le rapport religieux, servit à établir une ligne de démarcation bien prononcée, la plus grande aversion. La séparation ou le schisme des dix tribus, l'opposition que les Samaritains mirent à la reconstruction du temple de Jérusalem après le retour de la captivité, l'érection d'un temple sur le mont Garizim, et les avanies que l'on faisait subir à ceux qui traversaient la Samarie pour aller adorer Dieu à Jérusalem; tout cela explique suffisamment la haine des Juifs. Sans doute que des motifs au moins aussi puissants influaient sur la conduite des Samaritains envers eux, mais nous les ignorons. L'histoire de la nation ne nous a été transmise que par des écrivains Juifs, intéressés à faire valoir leur cause. Il est certain que les Machabées prirent et détruisirent leur capitale, et subjuguèrent toute la contrée.

Samaritains, dénomination qui doit être prise dans un double sens: premièrement dans un sens géographique, et alors elle désigne les habitants de la ville et de la province de Samarie; et secondement dans un sens religieux : dans ce dernier cas elle est opposée à celle des Juifs, et elle indique la ligne de démarcation qui existait sous ce rapport entre les uns et les autres. Voy. *Samarie*, province.

Samir, ville de la tribu de Juda, dans les montagnes même de Juda, vers l'O. d'Hébron.

Samir, en Ephraïm, sur la montagne d'Ephraïm, ville où fut enseveli Thola, juge d'Israël.

Samos, île de l'Archipel, autrefois mer Egée, séparée de la côte d'Ionie par un canal étroit. Cette île,

chérie de Junon que l'on croyait y être née, et à qui la ville de Samos était consacrée, s'appela d'abord *Parthénie.* L'air y était sain, et le sol fertile; les figuiers, les pommiers et la vigne même y portaient, suivant Athénée, leurs fruits deux fois par an. On attribue à ses habitants l'invention de la poterie. La capitale était *Samos*, patrie de Pythagore, qui y naquit 608 ans avant notre ère. Saint Paul toucha à Samos en se rendant de Chios à Milet. On a fixé la position d'une de ses montagnes, le Querki, à 37° 43' 44" de lat. N., et 24° 18' 6" de long. E. de Paris.

Samothrace, petite île de l'Archipel ou mer Egée, située vis-à-vis de la côte de la Thrace. Elle fut d'abord appelée *Leucosia*, puis *Samos*, et enfin *Samothrace*, en raison de sa position et de l'origine de ses habitants qui était thrace. On y voyait une ville du même nom, où était un temple dans lequel on célébrait, en l'honneur des dieux *Cabires*, des mystères aussi fameux que ceux d'Éleusis. Saint Paul toucha à Samothrace, en se rendant de Troade à Naples en Macédoine. Cette île porte aujourd'hui le nom de *Samandraki;* elle possède des ports meilleurs, dit-on, que les autres îles de ces parages.

Sanan, ville de la tribu de Juda, près du Sorec. Elle fut vraisemblablement comprise dans la tribu de Dan.

Sanir, Sarion, Sion ou Hermon, montagne. Voy. *Hermon-Major*.

Saphon, vallée située sur la limite des tribus de Gad et de Ruben.

Saraa ou Sarea, ville de la tribu de Dan, qui existait encore au retour de la captivité. Elle était placée à l'O. d'Esthaol et au S. d'Eleuthéropolis. Les 600 Danites qui allèrent fonder Dan sur les ruines de Laïs, au N. de la tribu de Nephtali, étaient sortis de cette ville aussi bien que d'Esthaol. Ses habitants étaient appelés *Saraïtes*.

Saraïm ou Sarohen, ville de la tribu de Siméon à l'ouest.

Saraïtes, habitants de Saraa. Voy. *Saraa*.

Sarathasar, ville de la tribu de Ruben, dans la chaîne des monts Abarim, au N.-O. d'Hésébon.

Sardes, ancienne ville capitale de la Lydie, au confluent du Pactole et de l'Hermus, et au pied du mont Tmolus, représentée aujourd'hui par le chétif village de *Sart*. Après avoir été le séjour des rois de Lydie, elle continua de l'être des satrapes perses, et même des rois, lorsque ceux-ci venaient dans l'Asie-Mineure; mais elle fut ensuite obligée de céder son rang à la ville d'Éphèse, qui devint le séjour du gouverneur de cette province pour les Romains. Sardes était une des sept communautés chrétiennes ou *églises* existant en Asie.

Sarea ou Saraa. Voy. *Saraa*.

Sared ou Sarid, ville de la tribu de Zabulon, au midi.

Sareda, ville de la tribu d'Ephraïm, patrie de Jéroboam qui devint roi d'Israël. Elle était peu éloignée du Jourdain.

Saredatha, ou Sarthan ou Sarthana, ville située au-delà du Jourdain, dans la tribu de Gad, et sur le bord même du fleuve. Lorsque les Israélites traversèrent le Jourdain, et que les eaux se séparèrent pour leur laisser le passage, celles-ci remontèrent jusqu'à Saredatha ou Sarthan. Entre cette ville et celle de Socoth, située plus au sud, mais toujours sur la même rive du fleuve, s'étendait une plaine qui reposait sur un sol d'argile, dans lequel Salomon fit jeter en moule les vases d'airain qu'il destinait au temple du Seigneur.

Sarepta, ville phénicienne, située entre Sidon de qui elle dépendait, et Tyr sur le bord de la mer, aujourd'hui *Sarfand*. Le séjour chez une pauvre veuve de cette ville du prophète Elie, lorsque le royaume d'Israël était en proie à la famine, et surtout le miracle qu'il fit en rendant à la vie le fils de cette femme, l'ont rendue célèbre dans l'Ecriture. Du temps de saint Jérôme, on montrait encore la maison où le prophète avait trouvé cette touchante hospitalité, et sur l'emplacement de laquelle on éleva depuis une église. Il y avait à Sarepta, comme à Sidon, des verreries qui, selon Pline, durèrent une longue suite de siècles.

Sarid ou Sared. Voy. *Sared*.

Sarion, Sanir, Sion ou Hermon, montagne. Voy. *Hermon-Major*.

Sarohen ou Saraïm. Voy. *Saraïm*.

Saron, ville de la tribu de Gad, située vers le S.-E., et près de laquelle était une montagne du même nom, où l'on faisait paître, ainsi que dans les vallées voisines, un grand nombre de bestiaux.

Saron ou Sarone, ville située non loin de Joppe, et qui donnait son nom à la grande plaine de Saron, qui s'étendait sur le bord de la mer Méditerranée jusqu'à Césarée en Palestine.

Sarone ou Saron. Voy. *Saron*.

Sarthan, Sarthana ou Saredatha. Voy. *Saredatha*.

Sarthana, Sarthan ou Saredatha. Voy. *Saredatha*.

Savé, vallée située dans la tribu de Ruben, près de la ville de Cariathaïm, où le roi de Sodome vint au devant de Chodorlahomor. On la nommait aussi *vallée du Roi*.

Savé-Cariathaïm ou Cariathaïm. Voy. *Cariathaïm*.

Scorpion (montée du). Voy. *Montée du Scorpion*.

Scythes, peuple barbare du nord de l'Asie. Ce nom vague s'appliquait à tous les peuples qui habitaient au nord du Pont-Euxin, de la mer Caspienne et même de l'Inde. Faute de savoir leur nom particulier ou plutôt de connaître les localités qu'ils habitaient, on les comprenait tous sous une dénomination générale. Magog aurait, suivant l'opinion commune, été leur père : ils appartiendraient donc aux races japhétiques. Presque tous ces peuples vivant au milieu de steppes immenses, sans avoir de demeure fixe, errants et vagabonds, nomades en un mot, avaient naturellement contracté cette rudesse de mœurs et de caractère qui

frappent si fort les nations civilisées. Aujourd'hui les habitants du même sol mènent à peu près le même genre de vie. Ptolémée partage la Scythie d'Asie, car il y avait aussi des Scythes en Europe, en *Scythie en-deçà* et *Scythie au-delà de l'Imaüs*. L'Imaüs est cette chaîne de montagnes qui occupe le centre de l'Asie, forme le Belur-Tag et l'Indou-Kouch actuels, et à laquelle se rattachent les gigantesques monts Himalaya. Un parti considérable de ces peuples, sortis des Palus-Méotides en Europe, se jeta à travers les défilés du Caucase dans l'Asie, poursuivit ses conquêtes au midi et au centre, laissa quelques-uns des siens sur le bord du Jourdain, dans la ville de Bethsan, qui reçut de là le nom de Scythopolis, et domina en maître dans la Médie pendant vingt-huit ans. Cyaxare, premier roi de Médie, parvint enfin à se défaire de leurs principaux chefs, et à les chasser de son royaume.

Scythopolis, *ville des Scythes*, ou Bethsan. Voy. *Bethsan*.

Séboïm, vallée limitrophe d'Éphraïm et de Benjamin. Elle tirait probablement son nom d'une ville qui fut rétablie après le retour de la captivité, car il n'est pas présumable que la ville reconstruite par les Hébreux, plus religieux alors que jamais, fût la malheureuse Séboïm de la Pentapole, si cruellement châtiée par la Providence.

Séboïm, une des cinq villes de la Pentapole, située dans la vallée des Bois, et détruite par une pluie de feu et de soufre. Voy. *Vallée des Bois* et *Mer Morte*.

Securona, ville de la tribu de Dan, à l'orient d'Accaron.

Sedada, ville de la tribu de Nephthali, sur la frontière, vers l'entrée d'Émath.

Ségor ou Bala, une des cinq villes de la Pentapole, détruite par la même catastrophe qui enveloppa les quatre autres villes, Sodome, Gomorrhe, Adama et Séboïm. Elle était située au point le plus méridional de la mer Morte, dans une des parties les plus désertes et les plus dangereuses de l'Arabie. Josèphe la nomme *Zoara*.

Sehesima, ville de la tribu d'Issachar, vraisemblablement au S.-E. du mont Thabor, sur la limite de la tribu.

Séir, chaîne de montagnes et pays situé sur la limite de la tribu de Juda, au sud, et s'étendant de la mer Morte à la mer Rouge avec une hauteur variée. Cette chaîne paraît élevée et très-abrupte ; un seul passage permet de la franchir, c'est vraisemblablement là le *haut chemin* que les Iduméens permirent à Moïse de traverser. Les Horréens sont les premiers habitants connus de ces montagnes ; après eux vinrent les Édomites, enfants d'Esaü, ou Iduméens, qui les exterminèrent, en partie au moins, et s'établirent sur leurs terres. Ceux-ci y formaient déjà un peuple nombreux et puissant quand les Israélites traversèrent le pays. Les Edomites eurent souvent la guerre avec ces derniers ; souvent ils se réunirent à leurs ennemis ; mais aussi ils subirent leur joug, et l'on voit Amasias, roi de Juda, vainqueur de 10,000 enfants de Séir dans la vallée des Salines. Des habitants de la tribu de Siméon, au nombre de 500, quittèrent, à ce qu'il paraît, vers le temps du règne d'Ézéchias, leur pays, vinrent en Séir, et s'emparèrent de quelques parties de territoire qu'ils ont toujours gardées depuis. Les Iduméens adoraient les faux dieux.

Seirath, lieu situé dans la montagne d'Éphraïm, vers le sud. Ce fut là qu'Aod, juge d'Israël, après avoir tué Églon, roi des Moabites, sous le joug de qui les Israélites étaient restés pendant huit ans, appela ceux-ci à la guerre.

Séla, lieu de la tribu de Benjamin où David fit ensevelir Saül et Jonathas. Ce lieu était situé près de Gabaon.

Selcha ou Salecha. Voy. *Salecha*.

Selebin ou Salebim. Voy. *Salebim*.

Séleucie, ville située sur le bord de la mer Méditerranée, un peu au N.-O. de la ville d'Antioche, près de l'embouchure de l'Oronte, et ainsi appelée de Séleucus, son fondateur, dont le nom fut aussi appliqué à la partie voisine de la Syrie. C'était en quelque sorte le port d'Antioche. Aujourd'hui cette ville ne présente que des ruines que l'on nomme *Suveidièh*. Saint Paul s'y embarqua pour passer dans l'île de Chypre.

Selim, ville détachée de la tribu de Juda, pour être donnée à celle de Siméon.

Sella, nom donné à la pente par laquelle on se rendait de Mello dans la ville même de Jérusalem, et sur laquelle s'étendait, au moins en partie, la maison de Joas, où ce prince fut tué. Voy. *Jérusalem*.

Selmon, montagne dépendante de celle d'Ephraïm, dans le voisinage de Sichem. Abimélech y fit couper une quantité considérable de bois avec lequel il mit le feu à la tour de Sichem. Plus de mille individus, tant hommes que femmes, périrent dans cet incendie. Le Psalmiste (lxvii, 14) parle des neiges du Selmon comme étant de longue durée, ce qui annoncerait que cette montagne avait une élévation considérable.

Sem, l'aîné des trois fils de Noé, dont la postérité peupla le centre de l'Asie, depuis le rivage de la mer Méditerranée jusqu'au rivage des mers de la Chine. La *Genèse* lui donne cinq enfants : *Élam*, le père des Élamites ou des Perses ; *Assur*, de qui sont issus les Assyriens ; *Arphaxad*, de qui descendaient Abraham et les Hébreux ; *Lud*, que quelques auteurs regardent comme le père des Lydiens ; et *Aram*, la souche des Araméens ou Syriens. On se sert de l'expression *langues sémitiques* pour désigner une certaine famille de langues parlées dans l'orient, mais il ne faut pas l'accepter comme devant s'appliquer rigoureusement aux descendants de Sem, car on y comprend quelquefois aussi l'idiome de peuples qui ne paraissent point avoir cette origine. (A. Balbi, *Atlas ethnogr. du Globe*, in-8°, p. 104.)

Sémathéens, habitants d'une ville dont le nom et

la position sont ignorés, mais qui seraient originairement sortis de Cariathiarim.

Semeron, ville royale chananéenne, située dans la partie occidentale de la tribu de Zabulon, sur une montagne à laquelle elle paraît avoir donné son nom.

Sen, ville de la tribu de Dan vers le N. C'était entre cette ville et celle de Masphath que se trouvait la *Pierre du Secours*, lieu ainsi nommé par Samuel en témoignage du secours que les Israélites avaient reçu de Dieu dans le triomphe qu'ils venaient de remporter sur les Philistins.

Senaa, ville dont 3,630 individus revinrent de la captivité; elle appartenait sans doute à la tribu de Benjamin.

Sené, rocher, qui avec celui de Bosès, bordait le chemin que monta Jonathas, fils de Saül, pour surprendre les Philistins dans leur camp. Ces deux rochers, très-élevés et très escarpés, étaient situés dans la tribu de Benjamin, entre Machmas et Gabaa.

Senna, lieu situé au sud sur la limite de la Terre-Promise, entre la montée du Scorpion et Cadès-Barné.

Sennaar, nom ancien et primitif de la Babylonie ou Chaldée; il s'étendait plus particulièrement à la partie méridionale de cette contrée, entre l'Euphrate et le Tigre. C'est dans ces belles plaines que fut élevée la célèbre tour de Babel. Voy. *Babylonie.*

Sennim, vallée située dans la tribu de Nephthali, près de Cadès. C'était là que s'était retiré Haber-le-Cinéen, le mari de Jahel, qui tua Sisara, général de Jabin.

Sensenna, Hasersusa ou Hasersusim. Voy. *Hasersusim.*

Séon, ville de la tribu d'Issachar, vers le nord.

Sephaath, depuis Horma, Harma ou Herma. Voy. *Horma.*

Sephama, ville frontière de la tribu de Nephthali, située vers la source du *Jordanes minor*. On l'a cependant portée beaucoup plus au N., jusque sur l'emplacement d'Apamée.

Sephamoth, une des villes avec lesquelles David partagea le butin qu'il avait fait sur les Amalécites; elle devait se trouver au S. de la tribu de Juda, sans doute près d'Estémo.

Sephar, montagne mentionnée par la *Genèse* comme formant la limite des pays occupés par la postérité de Jectan, vers l'orient, ce qui a fait supposer à quelques critiques qu'elle représentait le mont *Imaüs.* Mais il est à remarquer que les Hébreux regardaient les Arabes comme placés à leur orient, et que ce sont toujours eux que les écrivains *bibliques* indiquent lorsqu'ils se servent des expressions *peuples de l'orient.* Voy. ces mots. Il devient donc naturel de penser que le mont Saphar, situé vers l'orient, était en Arabie; mais dans quelle partie de l'Arabie? Ce nom ne pourrait-il pas se rapporter à celui d'*Afar* ou de *Saphar*, comme on le trouve écrit dans Pline (VI, 26), et dans Ptolémée (*Geogr.* VI, 7), et qui était celui d'une ville dépendante des Homérites, dans l'Arabie-Heureuse. Le mot de montagne est quelquefois employé comme synonyme du mot *pays :* sous ce rapport il pourrait très-bien s'adapter au pays d'*Afar* ou de *Saphar;* en second lieu, Saphar est cité comme limite du pays occupé par la descendance de Jectan. Or, les enfants de Jectan s'établirent dans cette partie de l'Arabie. Voy. *Arabie.* Cette dernière conjecture nous paraît donc de beaucoup la plus probable.

Sépharvaïm, peuple transféré par Salmanasar dans la Palestine, mais dont le pays reste inconnu, à moins que l'on n'admette une sorte de concordance entre ce nom et celui de la ville de *Sipphara*, marquée par Ptolémée sur le bord de l'Euphrate, et à l'E. de Séleucie.

Séphata, vallée située dans la tribu de Juda, aux environs de Marésa, et où Asa, roi de Juda, défit Zara, roi d'Éthiopie, et sa formidable armée.

Séphéla, plaine étendue, située le long de la mer, dans la tribu de Dan, où Simon Machabée éleva et fortifia la ville d'Adiada. Cette plaine fait suite au S à celle de Saron.

Sépher, dix-neuvième station des Israélites au désert. De là ceux-ci se rendaient à Arada.

Séphet, ville de la tribu de Nephthali, située à l'O. de la ville de Nephthali, lieu de naissance de Tobie.

Sépulcre de concupiscence, lieu situé dans le désert, et où Dieu, irrité des murmures des Israélites, les frappa d'une grande plaie. Ce lieu se trouvait entre le mont Sinaï et la station d'Haséroth.

Sépulcre de Débora, lieu où Débora, nourrice de Rebecca, fut enterrée: il était situé au pied de la montagne de Béthel, dans la tribu de Benjamin.

Sépulcre de Rachel, monument élevé à la mémoire de Rachel, fille de Laban, et femme de Jacob, dans le lieu où elle fut ensevelie. Il était situé près de Bethléhem.

Ser, une des villes fortes de la tribu de Nephthali, vers sa limite septentrionale.

Sétim, Settim, ou Abel-Satim. Voy. *Abel-Satim.*

Sicéleg, ville assignée d'abord à la tribu de Juda, et ensuite à celle de Siméon, mais qui paraît être restée au moins jusqu'au temps de David, dépendante du roi de Geth. Celui-ci la donna en effet à David pour demeure, et c'est de cette manière que Sicéleg est venue en la possession des rois de Juda. De là David fit diverses incursions sur les territoires voisins. Sicéleg fut prise, pillée, dévastée, et brûlée par les Amalécites; mais David leur fit payer chèrement ce succès passager; il les battit sur le bord du torrent de Bésor, les détruisit en partie, et fit sur eux un butin immense, qu'il partagea avec plusieurs villes de Juda et de Siméon. Ce fut à Sicéleg que David apprit la mort de Saül et de Jonathas; il en témoigna une vive douleur, et partit de là pour Hébron, où il fut bientôt reconnu roi par une partie d'Israël, et ensuite par tout le peuple. Cette ville fut rebâtie au retour de la captivité.

Sichar, ville que l'on a confondue avec celle de Sichem en Samarie, et que Reichard, *carte de la Palestine*, distingue cependant. Elle était, selon lui, située au N.-E. de cette dernière. Jésus-Christ vint dans cette ville, où il s'arrêta auprès d'un puits nommé

la *fontaine de Jacob*, et convertit à la foi une femme samaritaine.

Sichem, en Samarie, dans la tribu d'Éphraïm, à environ deux lieues S. de Samarie, ancienne capitale du royaume d'Israël. Jéroboam qui la rebâtit y avait en effet établi sa demeure. Elle se trouvait sur le côté oriental d'une étroite vallée, formée par les montagnes de Garizim et d'Ébal, et qui court du N. au S. Cette ville, fort ancienne, devait son origine aux Hévéens; elle existait déjà du temps d'Abraham; et ce fut là que l'on transporta, dans le champ que Jacob avait acheté d'Hémor, les restes de Joseph : singulière destinée, qui donnait à ce personnage un tombeau dans les lieux mêmes où il fut saisi par ses frères, et vendu par eux à des marchands qui le transportèrent et le vendirent en Égypte. Le pouvoir des Sichemites fut, à ce qu'il paraît, assez étendu dans les premiers temps; car ils eurent sous leur dépendance la ville de Salem. Josué réunit à Sichem toutes les tribus d'Israël, et leur présenta dans cette circonstance solennelle les préceptes et les ordonnances du Seigneur. Sichem fut une ville lévitique, et l'une des six villes de refuge. Détruite par Abimélech, ce fut à Jéroboam qu'elle dut sa reconstruction. Elle subit toutes les vicissitudes qu'éprouva la Samarie, et finit par changer de nom. On l'appela *Neapolis*, dénomination qu'elle conserve encore aujourd'hui dans celle de *Naplouse* ou *Nabolos*. Peu de villes, dit Buckingham, l'emportèrent sur elle par la beauté romantique de leur position. Ses édifices semblent s'élever au milieu de bosquets ornés de fleurs de toute espèce; ils sont environnés d'épais bocages et rafraîchis par des ruisseaux de l'eau la plus pure. Le commerce de Naplouse suffit pour donner aux rues principales de cette ville l'aspect du mouvement et de l'activité, quoiqu'elles soient étroites et fangeuses. L'Aga y possède un palais vraiment magnifique.

Sicyone, auparavant *Ægialée*, ancienne capitale de la Sicyonie, pays du Péloponèse, auquel elle avait donné son nom. C'était la plus ancienne ville de la Grèce. Située à peu de distance du golfe de Corinthe, elle était sur un emplacement aujourd'hui couvert de ruines, au milieu desquelles s'élève le petit village de *Basilico*. Aratus, natif de Sicyone, réunit cette ville à la ligue achéenne. A l'époque des Machabées, entièrement soumise aux Romains, elle n'avait plus pour elle que ses anciens souvenirs.

Sicile. Cette île, qui, à cause de sa forme, fut nommée par les Grecs *Trinacria*, c'est-à-dire, l'île aux trois pointes, présente en effet une figure triangulaire. Elle n'est séparée de l'Italie au S.-O. que par un bras de mer fort étroit, que l'on nommait le détroit de Sicile, et qui s'appelle actuellement Phare de Messine. Elle fut successivement occupée par les *Élymes*, les *Sicani* et les *Siculi;* ceux-ci lui laissèrent leur nom, qu'elle porte encore. Les Phéniciens formèrent quelques établissements sur les côtes, et les Grecs vinrent ensuite meubler presque toute l'île de leurs colonies. Longtemps les Carthaginois leur disputèrent la possession du sol, mais les Romains intervinrent. Les Carthaginois furent chassés, et désormais la Sicile n'eut d'autre maître que le peuple romain. Les Grecs y avaient formé quelques états assez puissants : les plus importants furent ceux de Syracuse et d'Agrigente; pour les Romains, ils en furent maîtres absolus. La Sicile est traversée dans toute sa partie septentrionale par une chaîne de montagnes, que les anciens nommaient *monts Nebrodes*, ou *monts Heræi;* sur la côte est le *mont Etna*, volcan remarquable par son élévation, son étendue et sa violence. En général les montagnes de cette île sont disposées de manière à former trois grandes vallées distinctes. L'air de la Sicile est doux et pur, et la fertilité de son sol est extrême. On la considérait autrefois, à cause de l'abondance de ses récoltes, comme le *grenier de Rome*. Ses villes principales étaient *Syracuse*, *Messana*, *Catane* et *Agrigente*.

Siden, ville maritime et port important de la Pamphylie, à l'entrée du Pamphylius Sinus, à l'Orient, et vis-à-vis Phaselis, qui était à l'Occident.

Sidon, longtemps la ville la plus grande et la plus riche de la Phénicie, aujourd'hui *Seïde*, sur le bord de la mer Méditerranée, à 33° 34' 5'' lat. N., et 33° 1' 23'' long. E. de Paris. La conformité de son nom avec celui de l'un des fils de Chanaan porte à penser que cette ville, aussi bien que les autres villes phéniciennes, avait une origine chananéenne : ce qui cependant est contesté. La plus ancienne de toutes ces villes, Sidon, fut la mère du commerce et de la navigation des Phéniciens, et, de plus, ce fut de son sein que sortirent les colons qui élevèrent Tyr, Arvad, et en partie Tripoli. Lorsqu'elle parle de cette ville, l'Écriture la désigne souvent sous le nom de *grande Sidon*. Sidon fut régie par des rois; mais leur pouvoir était très-borné. Son territoire avait quelque étendue; et, comme lieu dépendant de ce territoire, figurent *Sarepta* et *Laïs*, depuis *Dan*, dont la position s'éloignait beaucoup de la sienne à l'E., preuve de l'extension qu'il prenait dans ce sens. Les villes phéniciennes, bien qu'unies par une sorte de lien fédératif, étaient indépendantes les unes des autres; cependant on les voit concourir souvent aux mêmes opérations. Ainsi, c'est à des vaisseaux de l'une et de l'autre que fut confié le transport des matériaux nécessaires à la première et à la seconde construction du temple de Jérusalem, et que l'on tirait du Liban; et, selon Ezéchiel, *Sidon* et *Arvad* fournissaient même à Tyr ses marins et ses soldats. Mais, s'il y eut souvent union entre ces villes, quelquefois aussi il y eut désaccord et même révolte, lorsque Tyr eut pris l'ascendant sur toutes les autres villes, et que Sidon elle-même fut réduite à ne plus avoir que le second rang. Sidon était renommée dans l'antiquité pour certains produits, et surtout pour ses teintures. On y fabriquait aussi, comme à Tyr, une foule d'ornements pour la parure. Aujourd'hui son port est pres que comblé; cependant on y fait encore quelque commerce. Elle est la résidence d'un pacha. Sa population est de 5 à 6,000 âmes.

Vis-à-vis d'elle est une île sur laquelle s'élève une citadelle qui communique avec la terre ferme par un pont magnifique.

Sihor, ville située sur la limite méridionale de la tribu d'Aser.

Sihor ou fleuve d'Egypte. Voy. *Egypte*.

Silo, ville de la tribu d'Éphraïm, située sur une montagne au N. de Béthel, et devenue célèbre par suite de plusieurs événements importants dont elle fut le théâtre. Ce fut là que l'arche sainte fut déposée, et que s'opéra le partage des terres entre les diverses tribus : aussi ce fut, à tous égards, un lieu révéré. La présence de l'arche et du tabernacle y fit célébrer annuellement des fêtes religieuses, auxquelles, dans plusieurs circonstances, tout Israël était convoqué. L'une et l'autre y restèrent jusqu'à ce que les Philistins se fussent emparés de la ville.

Silonite, habitant de Silo.

Siloé, source douce et abondante, située dans le fond d'une ravine profonde, qui coupe, au N.-E., la partie inférieure de la montagne de Sion, et se prolonge jusque sur le bord de la vallée du Cédron. A cette ravine aboutissait la cavité ou le vallon qui séparait Sion d'Acra, et que Josèphe appelle τῶν Τυροποίων, *des fromagers*. Cette source ne paraît point avoir été renfermée dans l'enceinte de la ville, si on en juge d'après le texte même de saint Matthieu (XXIII, 25). L'Edrisi parle du vallon où est situé Siloé, et il le nomme la *vallée d'Enfer*. Ezéchias paraît avoir construit une piscine à la Source de Siloé, et en avoir fait dériver les eaux au moyen d'un aquéduc appelé *aquéduc du Roi*, pour les amener dans la ville. Voy. *Jérusalem*.

Siméon, une des moindres tribus d'Israël, descendant de Siméon, le second fils de Jacob. Elle eut en partage des terres qui avaient été primitivement données à la tribu de Juda. Elle était bornée, au N., par les tribus de Dan et celle de Juda ; à l'E., par cette dernière ; au S., par le désert, et à l'O., par le pays des Philistins. Trop à l'étroit, sans doute, quelques Siméonites se jetèrent dans les monts Séir, où ils formèrent des établissements. Leurs villes principales furent *Bersabée*, *Remmon*, *Aïn*, *Sicéleg*, *Gerara* et *Horma*. Lors du premier dénombrement dans le désert, Siméon comptait 59,300 combattants.

Sin, dénomination qui semble générale et devoir s'appliquer à toute l'étendue de désert comprise entre la mer Rouge, le mont Sinaï et la limite méridionale de Chanaan. S'il en était ainsi, ce désert porterait aussi le nom de *Pharan* et de *Cadès-Barné :* c'est ce que nous pensons en effet. Ce désert est fort vaste ; il peut avoir été désigné comme présentant deux lieux de station différents, par les livres de Moïse, mais toujours est-il que son nom se rapporte à l'ensemble du pays, car il apparaît dès que les Israélites mettent le pied hors d'Egypte, et lorsqu'ils vont quitter le désert, à ses deux limites au N. et au S.

Sina ou Sinaï, montagne qui, par le fait qui s'y est accompli, occupe dans l'histoire sacrée le plus haut rang. Ce fut là, dans le douzième campement des Israélites, que Dieu dicta sa loi à Moïse, au milieu du tonnerre et des éclairs. Cette montagne est située en Arabie, dans la péninsule formée par les deux bras allongés de la mer Rouge, appelés l'un golfe Héroopolite et l'autre golfe Elanitique ; elle touche le mont Horeb. Le voyageur Carne (*Letters* I, 208) dit que l'aspect du pays autour du Sinaï est magnifique. La scène que présente la montagne est frappante : à droite s'étend, à perte de vue, une grande rangée de montagnes qui part du Sinaï ; ces montagnes sont tout à fait nues, mais d'une forme majestueuse. Le Sinaï, ajoute-t-il, a quatre sommets : celui sur lequel se tint Moïse est au milieu des autres, en sorte que d'en bas il ne peut être aperçu. On suppose que le *mont Sainte-Catherine* actuel est le mont Horeb. Pour y arriver, il faut monter des rochers d'une grande hauteur, imposants par leur forme et leur masse. Son sommet n'est qu'un petit pic de 50 pieds de tour tout au plus. Cette montagne est la plus haute de toute la région dans laquelle elle se trouve; mais de son sommet, aussi loin que la vue peut porter, on n'aperçoit que des chaînes de montagnes nues, que séparent quelques ravins ou d'étroits, vallons.

Sion, une des montagnes renfermées dans l'enceinte de Jérusalem, et la plus élevée de toutes, ce qui lui fait donner par Josèphe (*B. Jud.* VI, 6) le nom de *Haute-Ville*, opposé à celui de *Basse-Ville* appliqué au mont Acra, situé au N. de Sion. Lorsqu'ils s'emparèrent de la ville de Salem, les Jébuséens y élevèrent une forteresse qui devait leur assurer la possession de la ville. Plus tard, ils furent eux-mêmes trop heureux d'y trouver un refuge contre les Israélites, maîtres du plat pays et même du reste de la ville. Ils s'y maintinrent néanmoins pendant toute la durée du gouvernement des Juges et du règne de Saül, inquiétant de temps en temps leurs voisins. David les soumit en s'emparant de la citadelle. Ce prince, maître de cette position, fit entourer la montagne de Sion dont dépendait le vallon creux et étroit de Mello ou de Tyropœôn, comme le nomme Josèphe, situé au N., d'une muraille capable de la défendre. Lui-même y établit sa demeure, y fit plusieurs constructions et prépara un lieu pour y placer l'arche du Seigneur, circonstance qui donna à la montagne de Sion un intérêt tout particulier aux yeux du peuple hébreu. Depuis lors, en effet, bien que l'arche ait été transportée dans le temple par Salomon, la montagne n'en resta pas moins consacrée aux fêtes solennelles des Juifs, ce qui lui fit donner, à toutes les époques, le nom de *Montagne Sainte*. C'était là aussi que les actes et avis importants de l'administration étaient exposés à la vue et à la connaissance de tous. Jusqu'au règne de Manassé, la cité de David ne paraît pas avoir dépassé ses limites naturelles ; mais ce prince étendit le mur d'enceinte jusqu'à *Ophel*, qu'il fortifia. Depuis les ouvrages de David, la montagne, qui s'était couverte petit à petit d'édifices et d'habitations, fut

appelée *ville de David* et *ville de Sion*, dénominations quelquefois étendues à toute la cité. Indépendamment de sa forteresse, nommée aussi *Mello*, Sion renfermait le palais du roi, que Salomon avait mis treize années à bâtir, et dont rien n'égalait, dit-on, la magnificence; et les tombeaux des rois, parmi lesquels se distinguait particulièrement le sépulcre de David. Le tribunal, les prisons, l'arsenal étaient attenant au palais même. Lorsque Jérusalem fut ruinée, incendiée, détruite par les Chaldéens, la ville de David partagea son sort; ses édifices s'ensevelirent également sous leurs monceaux de cendres et de décombres. Mais lors de la réédification de Jérusalem, Sion ne put manquer de recouvrer son ancienne importance. Elle fut, à diverses reprises, fortifiée de nouveau de hautes murailles et de fortes tours, surtout au temps des guerres des Machabées contre les rois de Syrie. A l'époque de la Passion de Notre-Seigneur, elle renfermait les maisons des grands-prêtres Anne et Caïphe. Depuis, la cité de David n'a plus été considérée à part du reste de la ville; et son existence se trouve désormais tout-à-fait liée à celle de Jérusalem. Voy. *Jérusalem*.

Sion, Hermon, Sarion ou Sanir, montagne. Voyez *Hermon-Major*.

Sior, ville de la tribu de Juda, voisine de celle d'Hébron.

Sira, citadelle peu éloignée d'Hébron, et où Abner, appelé par Joab, fut tué par lui en trahison.

Sis, montagne que traversa l'armée de Moabites et d'Ammonites que Josaphat battit complètement. Elle était située vis-à-vis du désert de Jéruel, par conséquent dans la tribu de Juda, à l'orient.

Smyrne, une des douze villes de cette brillante confédération ionique qui partageait avec les Phéniciens le privilége d'être les grands marchés du commerce asiatique et européen. Smyrne, dans le fond du golfe de son nom, fut de bonne heure une cité importante, mais elle souffrit et eut son époque de décadence. Alexandre la releva, et la construisit au pied du mont Pagus. C'est encore là que se trouve la moderne Smyrne, devenue la ville la plus considérable de toute l'Asie-Mineure. Sa situation avantageuse pour le commerce et la commodité de son port, y attirent une affluence prodigieuse de commerçants de toutes les nations. Entrepôt général de tous les produits du Levant et des denrées des principaux états de l'Europe, elle semble avoir hérité de toute la prépondérance que possédaient dans l'antiquité les douze cités ioniennes réunies. Sa population actuelle dépasse 130,000 âmes. Cette ville fut une de celles où il se forma le plus promptement une communauté chrétienne; elle fut une des *sept églises* d'Asie.

Soba ou Suba, partie de la Syrie dont Adérézer, défait par David, était roi. Elle devait être située au N.-O. de la Palestine, entre le pays d'Hémath et Damas, peut-être dans la Syrie-Creuse. C'était probablement le même pays que la *Syrie-Sobal* du livre de *Judith* (III, 1).

Socho, ville de la tribu de Juda, fortifiée par Roboam. Ce fut une des places de cette tribu dont les Philistins s'emparèrent sous le règne d'Achaz, roi de Juda. Cette ville doit être la même que celle d'*Adullam* ou *Odollam-Socho*. Voy. ces mots.

Socoth, ville ainsi appelée par Jacob, qui y avait établi ses tentes. Elle appartenait à la tribu de Juda. Son nom signifie *tentes*.

Socoth, première station des Israélites à la sortie de Ramessès, en-deçà de la mer Rouge, du côté de l'Égypte. De là, ils passèrent à Étham.

Socoth, Soccoth ou Sochoth, ville de la tribu de Gad, située vers le confluent du Jaboc et du Jourdain, dont Gédéon fit inhumainement périr les principaux habitants et sénateurs, au nombre de 77, pour avoir plaisanté sur la fuite des princes madianites Zébée et Salmana, que celui-ci poursuivait.

Sodi, fleuve de la Babylonie, sur le bord duquel *Baruch* fit lecture de ses prophéties devant Jéchonias, roi de Juda, et devant d'autres captifs. Sous cette dénomination quelques interprètes ont cru reconnaître l'Euphrate.

Sodome, ville située à l'extrémité de la terre de Chanaan, vers le S., la première des cinq villes de la Pentapole, enveloppée dans la terrible catastrophe qui les anéantit toutes. C'était dans ses environs, abondants en pâturages, que Lot avait été s'établir avec ses troupeaux. Il s'y trouvait à l'époque de sa destruction. Elle avait alors son roi particulier. On place sa position sous les flots de la rive occidentale de la mer Morte, l'ancienne vallée des Bois.

Soleil (fontaine du) ou Ensemès. Voy. *Ensemès*.

Sophan, ville de la tribu de Gad, une de celles que cette tribu rebâtit après son établissement. Elle était vers le S.

Sorec, torrent qui avait sa source dans la tribu de Juda; il se perd dans la mer Méditerranée, près d'Ascalon. C'était dans la vallée du Sorec que demeurait Dalila, qui, gagnée par les Philistins, trahit si misérablement Samson.

Sparte ou Lacédémone. — Habitants, Spartiates ou Lacédémoniens. Voy. *Lacédémone*.

Sual, pays de la demi-tribu O. de Manassé, vers le N.-O.

Suba ou Soba. Voy. *Soba*.

Suh, patrie de Baldad, un des trois amis de Job, pays que l'on suppose avoir fait partie de l'Arabie-Déserte, et auquel Sué, fils d'Abraham et de Céthura, aurait donné ses habitants.

Sunam ou Sunem, ville de la tribu d'Issachar, où vinrent camper les Philistins en guerre contre Saül, dont les troupes étaient alors réunies à Gelboé. Abisag, femme de Sunam, épousa David lorsque celui-ci était déjà vieux. Le prophète Élisée fit plusieurs miracles à Sunam; entre autres, il y ressuscita le fils d'une pauvre femme. Cette ville était située au S. du mont Thabor.

Sunem ou Sunam. Voy. *Sunam*.

Suph, pays où était située la ville de *Ramathaïm-Sophim*, ou *Suphim*.

Sur, désert qui fait suite, si toutefois il n'est le même, à celui d'Étham, le premier que les Israélites rencontrèrent après avoir franchi la mer Rouge. Son nom paraît avoir désigné, en général, la partie du désert qui avoisine l'Égypte; aussi le trouve-t-on fréquemment mis en opposition avec celui d'Hévila, qui appartient à une contrée de l'Arabie orientale baignée par le golfe Persique.

Suse, ville de l'ancienne Susiane, province persane, située à l'O. de la Perse proprement dite, avec laquelle on l'a quelquefois réunie. C'était une des capitales des anciens rois, qui y demeuraient habituellement l'hiver. On y voyait toute sorte d'édifices, des palais, des cours, des jardins d'une étendue immense; mais le temps en a détruit jusqu'aux dernières traces; en sorte qu'il a laissé même de l'incertitude sur le véritable emplacement de cette ville, que l'on a pensé retrouver dans la ville moderne de *Schuster*, arrosée par le *Karun*, mais que d'autres (Rennel, *ap. Kinneir's Mem.*, p. 101) portent à vingt lieues plus à l'E. que cette position, au lieu appelé *Schuch*, dans le voisinage du fleuve Kerah. Suse était située sur le bord de l'*Eulæus*, appelé Ulai par l'Écriture. Les Cissiens étaient au nombre des principaux habitants de la province qui aujourd'hui porte le nom de *Khosistan*, voy. *Chus*; mais qui, bien changée de ce qu'elle était autrefois, ne présente plus que l'apparence d'un désert. Il paraît que Suse était la demeure d'un grand nombre d'anciens captifs juifs.

Susanéchéens, un des peuples étrangers transférés en Israël, et qui s'opposèrent le plus vivement à la reconstruction du temple. Ils appartenaient peut-être à la Susiane.

Syène, ville frontière de l'Égypte, au S., par 24° 5' 23" lat. N., et 30° 30' 18" long. E. de Paris, sur la rive orientale du Nil, la dernière ville un peu considérable de ce côté. C'était une des places de guerre des anciens Égyptiens, qui y entretenaient des troupes afin d'empêcher les peuples de la Nubie de se jeter sur leurs terres. Il y avait des tours d'une hauteur prodigieuse. Syène renfermait, en outre, plusieurs monuments importants: aujourd'hui on la nomme *Assouan*.

Syracuse, ville de la Sicile, où saint Paul aborda, et d'où il partit pour Rhège. De toutes les colonies grecques, celle de Syracuse, fondée par les Corinthiens 757 ans avant Jésus-Christ, sur le rivage oriental de la Sicile, fut sans contredit une des plus importantes sous le rapport politique, de même que sous le rapport commercial. Elle était, en l'an 480, parvenue à une puissance assez grande pour mettre sur pied une armée capable de lutter contre les Carthaginois. Cette ville s'élevait sur un plateau qui venait finir dans la mer sous la forme d'une presqu'île resserrée par deux petits golfes, dont l'un, au N., formait le port de Trogyle, et l'autre, au S., était le grand port. Ce dernier était fermé par une petite île nommée *Ortygie*. La circonférence de la ville était de 180 stades. Cicéron en fait une description magnifique; alors elle comprenait cinq quartiers ou villes différentes: *Ortygie*, *Achradine*, *Tychè*, *Neapolis* et *Épipoles*. Voy. M. Letronne, *Essai sur la topographie de Syracuse*, in-8°.

Syrie, contrée étendue de l'Asie, comprenant, dans le sens que lui donne en général l'Ancien Testament, et même les *livres des Machabées*, la Syrie proprement dite, divisée en plusieurs parties, et la Mésopotamie, désignée par le nom de *Syrie des Rivières*. Voy. *Mésopotamie*. Elle était bornée au N. par la Cilicie, la Cappadoce et l'Arménie, à l'E. par la Babylonie et les déserts de l'Arabie, au S. par la Palestine et la Phénicie, et enfin à l'O. par la mer Méditerranée. La Mésopotamie doit être considérée à part; mais pour la partie de la Syrie à l'occident de l'Euphrate, elle était divisée entre plusieurs souverains dont les royaumes prenaient pour surnom le nom de sa ville principale. Ainsi, l'Écriture indique comme divisions de cette partie de la Syrie, la *Syrie de Damas*, la *Syrie de Rohob*, la *Syrie de Soba* ou *Sobal*, la *Syrie d'Émath*, la *Syrie de Maacha* ou *Machati*, la *Syrie de Gessur* ou *Gessuri*, et la *Syrie d'Istob* ou *de Tob*. Voy. ces différents mots. Le plus important de ces États cependant était celui de Damas, ville dont le Seigneur avait dit: *Damas demeurera la capitale de la Syrie*. (*Isaïe*, vii, 8.) Dans un sens plus étendu, la Syrie comprenait encore la Phénicie et la Palestine. Les Hébreux la nommaient *Aram*. Voy. *Aram*. Le nom de *Syrie* est plus moderne: aujourd'hui on la nomme *Soristan*. De toutes les montagnes de la Syrie, la plus considérable et la plus célèbre est le mont Liban, et le principal fleuve du pays est l'Oronte. Sur les côtes, le sol est montueux; dans l'intérieur, il est très-fertile, riche en vignobles et autres espèces de fruits et de parfums. L'écriture (III *Rois* x, 29; II *Paralip.* i, 17) fait mention des chevaux de prix que l'on tirait de cette province, et le prophète Ézéchiel (xxvii, 16) cite les divers objets exotiques ou indigènes que les Syriens portaient sur les marchés de Tyr; tels étaient la pourpre, les perles, les petits écussons, le fin lin, et toute sorte de marchandises précieuses. La contrée est malheureusement exposée à éprouver de fréquentes secousses de tremblements de terre. Ses villes anciennes les plus importantes étaient *Damas*, *Hamath*, *Palmyre* ou *Tadmor*, *Thapsaque* et *Héliopolis*. Les plus considérables parmi les nouvelles furent *Antioche*, sur l'Oronte, laquelle devint la capitale de l'empire des Séleucides, *Séleucie*, vers l'embouchure de ce fleuve, etc.

Dès les plus anciens temps, on voit la Syrie partagée, de même que la terre de Chanaan, entre plusieurs souverains ou rois dont plusieurs n'ont pour tout territoire que la ville où ils résident; quelques-uns cependant se sont élevés au-dessus des autres: tels furent les rois de la Syrie de Damas; le roi de la Syrie de Soba apparaît souvent aussi. Ces princes sont en lutte fréquente avec les Israélites, soit seuls, soit de concert avec d'autres populations ennemies. Déjà Saül fait la guerre au roi de Soba; mais David le soumet, et, de plus, il triomphe de tous les rois de Syrie,

même de celui de Damas, et met garnison dans sa ville. Des dépouilles des villes syriennes, ce prince enrichit Jérusalem. Sous le règne de Salomon, on voit encore un roi de Soba, nommé Adérézer, comme celui que David avait vaincu ; mais, depuis lors, il ne paraît plus y avoir eu de prince à Soba ni dans d'autres villes de la Syrie : il n'est plus fait mention que d'un roi de Damas. Sous les successeurs de Salomon, les princes de Syrie, affranchis de la domination des Hébreux, se montrent redoutables, et leur alliance est recherchée tantôt par les rois d'Israël, tantôt par ceux de Juda, qui aspirent à s'en faire un appui l'un contre l'autre; quelquefois ces deux princes se réunissent tous les deux contre le roi de Syrie, comme lorsqu'il s'agit de reprendre sur lui la place de Ramoth de Galaad, dont ce prince était en possession. Mais l'invasion de Téglath-Phalasar, roi d'Assyrie, dans les parties occidentales de l'Asie ne fut pas moins fatale aux Syriens qu'aux habitants du royaume d'Israël ; le royaume de Damas, où régnait alors Rasin, fut détruit comme celui d'Israël, et la population syrienne transférée à Kir ou sur le Cyrus, en Perse, comme les Israélites le furent dans d'autres parties de la monarchie assyrienne. C'est ainsi que la Syrie passa successivement sous les dominations assyrienne, babylonienne, persane et macédonienne; elle ne se releva que sous les successeurs d'Alexandre-le-Grand, lorsqu'elle devint le centre du grand et immense empire des Séleucicides, après la bataille d'Ipsus, 301 ans avant notre ère. Cet empire embrassait alors tous les pays compris entre la Méditerranée, le rivage occidental de l'Indus et l'Imaüs, et entre l'Oxus, la mer Érythrée et les déserts de l'Arabie. Les princes Séleucides ont été les ennemis les plus acharnés du peuple juif, dont ils voulaient détruire les croyances et le nom, et ils lui firent à outrance une guerre qui se termina par le succès des Machabées. D'un autre côté, l'empire s'affaiblit : beaucoup de nations, à peine soumises, se révoltèrent; beaucoup d'états nouveaux et indépendants se formèrent; parmi eux surtout s'éleva l'empire des Parthes. La puissance romaine, enfin, entra dans le partage des terres de l'Asie, et contribua au démembrement de cet empire, que la bataille d'Ipsus avait rendu si vaste. La mort d'Antiochus VII, tué par les Parthes, 131 avant Jésus-Christ, et les triomphes d'Hyrcan, portèrent le mal à son comble; la Syrie fut en proie aux plus grands désordres : en cet état, elle tomba entre les mains des Parthes. Tigranes, roi d'Arménie, en fit ensuite la conquête, mais il fut à son tour vaincu par les Romains. Les Séleucides disparurent tout à fait, et avec eux le royaume de Syrie, dont Pompée fit, 64 ans avant notre ère, une province romaine; et, comme telle, la Syrie fut placée sous le gouvernement d'un proconsul. Le langage des anciens Syriens, le *syriaque*, était frère de l'hébreu et de l'arabe, mais cependant il se rapprochait davantage du chaldéen ou araméen oriental; en sorte que les Syriens et les Chaldéens se comprenaient parfaitement. Après la conquête d'Alexandre-le-Grand, l'usage de la langue grecque se répandit de plus en plus, et se mêla au langage des indigènes; aujourd'hui la langue Syrienne s'est à peu près éteinte; elle n'est plus employée que dans les églises des Chrétiens de la Syrie. Cependant, dans quelques districts voisins du mont Liban, on prétend que l'usage s'en est conservé. Quant à la religion, elle offrait un mélange de la religion phénicienne et de la religion babylonienne. Baal était la principale divinité; les Syriens adoraient aussi Astarté ou Astaroth, Moloch, le soleil, la lune et les constellations. Les Hébreux prirent d'eux le culte d'Adonis.

Syrie-Sobal. Voy. *Soba*.

Syriens, habitants de la Syrie. La *Genèse* leur donne pour père Camuel, fils de Nachor. Voy. *Syrie*.

Syriens de cyrène. Il ne saurait être question ici de la ville africaine de Cyrène; le texte ne parle même point de Cyrène, mais bien de *Kir*. Or, le nom de *Kir*, dont il s'agit, doit être celui du fleuve *Cyrus*, qui coulait dans la Perse non loin de Persépolis. De cette manière, le texte d'Amos s'explique, aussi bien que le transport des Syriens et des Israélites, que Salmanasar fit dans ses états; autrement, en considérant le nom de *Kir* comme se rapportant à la capitale de la Cyrénaïque, ce dernier fait surtout devient inintelligible.

Syrophéniciens, nom donné aux habitants de la Phénicie, voisins de la Syrie.

T

Tadmor ou Palmyre. Voy. *Palmyre*.

Tanis, ville de la Basse-Egypte, construite dans une plaine, sur le bord oriental de la branche du Nil qui reçut d'elle le nom de *branche Tanitique*. Capitale du nome de Tanis, elle fut en outre une ville très-considérable. Son enceinte renfermait de très-grands monuments, et ses ruines occupent encore un vaste espace de terrain. Sept obélisques de granit en partie brisés, des fragments de monolithes, des débris d'un colosse et des arrachements d'édifices égyptiens d'une dimension très-remarquable, gisent sur le sol et attestent l'ancienne importance de cette cité. A quelle époque remonte sa fondation? Suivant le livre des *Nombres* (xiii, 23), Tanis n'aurait été construite que sept ans après la ville d'Hébron, laquelle fut, dit-on, élevée peu de temps après le déluge. Il suivrait de là que Tanis serait une ville extrêmement ancienne; et cependant avant elle ont dû se montrer beaucoup de villes égyptiennes importantes, dont quelques-unes étaient déjà considérables lorsque Tanis ne pouvait encore exister. On serait porté à croire que tout ancienne qu'elle peut être, Tanis est récente comparativement aux villes de la Haute et même de la Moyenne-Egypte, car celles-ci, recevant

la civilisation par le sud, ont dû être bâties avant les villes du Delta, qui reposent d'ailleurs sur un terrain en quelque sorte nouveau. Voy. *Nil*. Strabon et Etienne de Byzance la qualifient encore du titre de *grande ville;* mais au temps de Titus elle est tellement déchue, que ce n'est plus qu'une *petite ville*. Aujourd'hui ses ruines portent le nom de *Ssan* ou *Tzan*.

Taphnès ou Taphnis. Voy. *Taphnis*.

Taphnis ou Taphnès, ville importante de la Basse-Egypte, située sur la branche Pélusiaque du Nil, à cinq lieues au S. de Péluse. Hérodote la nomme *Daphnes*, et Etienne de Byzance, *Daphnè*. Sous les princes Egyptiens, cette ville était une place militaire importante où on entretenait une forte garnison pour résister aux incursions fréquentes des Arabes et des Syriens. Il paraît que les rois y avaient un palais (*Jérém.* xliii, 9). On l'a quelquefois confondue à tort avec *Tanis*.

Taphsar, mot pris géographiquement dans la traduction de Sacy, mais qui, dans d'autres versions, est remplacé par le substantif *capitaine*. *Etablissez contre elle* (Babylone), dit le prophète Jérémie (li, 27), *des capitaines, faites monter ses chevaux*, etc.

Taphua, ville de la tribu de Juda, résidence d'un roi chananéen avant sa conquête. Elle était située à l'orient de la tribu, vers Enganmin.

Taphua, torrent ou fontaine située sur la limite de la tribu d'Ephraïm et de la demi-tribu O. de Manassé, et qui se perd dans le Jourdain.

Taphua, ville qui fut donnée à la tribu d'Ephraïm, et dont le territoire échut cependant à la demi-tribu O. de Manassé. Elle était située sur le torrent du même nom, à la limite des deux tribus.

Tarse ou Tharse, ou Tharsis, ville capitale de la Cilicie, une des provinces de l'Asie-Mineure, située sur le *Cydnus*, fleuve qui faillit être si fatal à Alexandre-le-Grand, et sur lequel Marc-Antoine donna de brillantes fêtes à Cléopâtre. Ce fut autrefois une ville commerçante et riche. Les Romains lui conférèrent les grands priviléges des colonies romaines. De là vient que S. Paul, natif de cette ville, et près d'être frappé de verges, invoque sa qualité d'homme libre, de *citoyen romain* (*Act.* xxii, 25-29). Tarse avait de la célébrité comme lieu d'instruction; c'était un des lieux de l'Orient les plus remarquables sous ce rapport. On y cultivait la philosophie comme à Alexandrie et à Athènes. Aujourd'hui cette ville, connue sous le même nom, *Tarsous*, conserve encore quelque importance. Au N. de sa position étaient les *Ciliciæ-Pylæ*.

Tebbath, petit pays situé à l'occident du Jourdain, dans la demi-tribu de Manassé, et où se trouvait la ville d'Abel-Méhula.

Télem, ville située dans la partie orientale de la tribu de Juda.

Terébinthe, arbre planté près de Sichem, et sous lequel Jacob vint enterrer ses idoles domestiques.

Terre-Promise ou Terre du Seigneur, la même que la Terre ou le Pays de Chanaan. Voy. *Chanaan*.

Terre du Seigneur ou Terre Promise, la même que la Terre de Chanaan. Voy. *Chanaan*.

Thabor ou *Itabyrius*, montagne calcaire, isolée, et de la forme d'un cône tronqué, située dans la tribu de Zabulon, au N. de la plaine d'Esdrelon. Elle a environ un quart de lieue en hauteur; ses flancs sont escarpés, mais couverts d'arbres et de broussailles. La vue dont on jouit, du haut de cette montagne, est étendue et véritablement délicieuse. C'était sur cette montagne que campait Barac lorsque, encouragé par Débora, il en descendit à la tête de 10,000 hommes, et défit l'armée de Sisara, à quelques lieues à l'E. du mont Hermon. On a placé sur cette montagne le théâtre de la *transfiguration de Notre-Seigneur*, opinion aujourd'hui contestée.

Thabor, petite ville située au pied du mont Thabor.

Thacasin, ville de la tribu de Zabulon, vers l'orient.

Thahath, vingt-deuxième station des Israélites dans le désert. Ils se rendaient de Maceloth à Tharé.

Thalassar ou Thélassar, petit pays situé probablement au N. de la Sittacène, à peu de distance à l'E. du Tigre, au lieu où Ptolémée indique une ville de *Thelbe*. Quelques Israélites y furent transférés.

Thalasse, ville située dans la partie N.-E. de l'île de Crète, et près de Bonsports, où aborda saint Paul.

Thamar, Asason-Thamar ou Engaddi. Voy. *Engaddi*.

Thamna, Themna ou Thamnan, ville de la tribu de Dan à peu de distance de celle d'Accaron.

Thamnan, Themna ou Thamna. Voy. *Thamna*.

Thamnata ou Thamnatha. Voy. *Thamnatha*.

Thamnatha ou Thamnata, ville de la tribu de Juda, située sur les confins du pays des Philistins. C'était là que demeurait le beau-père et la femme de Samson, qui furent brûlés par les Philistins. Thamnata fut fortifiée par Bacchides contre les Machabées.

Thamnath-Saraa ou Thamnath-Saré, ville de la montagne d'Ephraïm, dans la tribu de ce nom, où Josué établit sa demeure, où il mourut et où il fut enseveli.

Thamnath-Saré, ou Thamnath-Saraa. Voy. *Thamnath-Saraa*.

Thanach ou Thénach, ville lévitique de la demi-tribu O. de Manassé, à l'O., près de la source du Chorseus. Elle avait, avant l'invasion, un roi chananéen. C'était une ville assez considérable, dont les Israélites ménagèrent les habitants. Les eaux de Maggedo en étaient très-peu éloignées.

Thanathselo, petit pays situé sur la limite de la tribu d'Ephraïm, et de la demi-tribu O. de Manassé, à l'O. de Janoé.

Thapsa, ville de la demi-tribu O. de Manassé, située non loin de Thersa, prise et ruinée par Manahem, roi d'Israël.

Thapsaque, ville et place forte, importante, sur le bord de l'Euphrate, au N. de la Syrie, limite de la domination de Salomon, de ce côté.

Tharé, vingt-quatrième station des Israélites dans le désert, entre celles de Thahath et de Méthéa.

Tharéla, ville de la tribu de Benjamin, à l'occident de Jérusalem.

Tharse, Tharsis ou Tarse. Voy. *Tarse.*

Tharse ou Tharsis. Voy. *Tharsis.*

Tharsis, l'un des quatre fils de Javan. Il s'établit avec sa famille dans la partie orientale du sud de l'Asie-Mineure, dans la Cilicie, où l'on trouve la ville de *Tharsis* ou *Tharse*, aujourd'hui *Tarsous*, dont le nom serait, dit-on, dérivé du sien. Josèphe avance (*Ant.* I, 7) que la Cilicie elle-même porta le nom de Tharsis. Quelques opinions ont rattaché à la ville de Tharse en Cilicie les faits qui se rapportent à la fameuse Tharsis, but des navigations des Phéniciens; mais ces opinions offrent peu de vraisemblance.

Tharsis, Tharse ou Tarse. Voy. *Tarse.*

Tharsis. Si la question relative à la position d'Ophir est des plus controversées, il en est de même de celle relative à Tharsis. Les uns, se fondant sur ce que les vaisseaux de Tyr, de même que ceux d'Asiongaber, prenaient part aux navigations de Tharsis, ont cru entrevoir qu'il y avait deux lieux ou pays de ce nom, l'un situé sur la côte de la mer Méditerranée, et l'autre sur la mer des Indes (Gossel., *Recherch.*, II, 127); les autres n'admettant qu'un seul Tharsis, lui ont assigné des places arbitraires. Ainsi on l'a marqué sur la côte méridionale de l'Arabie, sur les côtes orientales de l'Afrique, dans l'Inde, à Ceylan, dans la mer Noire et dans la Thrace, à Tharse de Cilicie, à Tunis, à Carthage, et même sur les côtes occidentales de l'Afrique. Toutefois, l'opinion la plus commune l'indique à Tartessus en Espagne, au-delà du détroit des colonnes d'Hercule. Heeren (*Politiq.*, etc., II, 469) voit dans l'expression de Tharsis un mot d'une acception générale désignant les contrées occidentales de l'Europe. Le savant Gosselin, dans sa *Dissertation sur les voyages de Tharsis* (*Recherch.*, lib.), émet une opinion différente, énoncée vaguement avant lui, il est vrai, par quelques auteurs, mais non discutée. Il fait du mot *Tharsis* du texte hébreu, rendu tantôt par le mot *mer*, tantôt par le mot *Carthaginois*, tantôt par le mot *Tharsis* lui-même, une expression synonyme du mot *mer*, d'où il suit que les expressions *vaisseaux de Tharsis* devraient toujours se traduire par les mots *vaisseaux de la mer*. Cette opinion conforme à la traduction de Luther, comme l'observe Heeren, a été observée par le savant docteur Vincent, dont le nom peut faire autorité en pareille matière. Et, en effet, rendue de la sorte, l'expression *Tharsis* s'explique facilement dans le plus grand nombre des circonstances où il est cité. Dans ce cas il indique la *mer*, une *mer quelconque*, aussi bien la mer Rouge, le golfe Arabique, et la mer des Indes, que la Méditerranée.

Thébath, ville de la Syrie-Soba, dépendante de la domination d'Adérézer, et une de celles d'où David enleva une grande quantité d'airain.

Thèbes, ville de la demi-tribu O. de Manassé au N. E. de Sichem. Ce fut là qu'Abimélech, qui était venu en faire le siége après s'être rendu maître de Sichem, périt la tête fracassée par un morceau de meule de moulin qui lui fut lancé du haut de la tour par une femme.

Thécua ou Thécué, ville de la tribu de Juda, au S.-E. de Bethléhem, fortifiée par Roboam. Elle donnait son nom au désert qui l'environnait, et qui était habité par quelques bergers.

Thécué ou Thécua. Voy. *Thécua.*

Thélassar ou Thalassar. Voy. *Thalassar.*

Thelharsa, vraisemblablement le même pays que Thalassar. Voy. *Thalassar.*

Thelmala ou Thelmela, vraisemblablemet le *Thelme* de Ptolémée, lieu situé sur les confins du désert de l'Arabie, en Chaldée, non loin de l'embouchure du Tigre et de l'Euphrate.

Thelmela ou Thelmala. Voy. *Thelmala.*

Théma, un des fils d'Ismaël, qui par sa postérité peupla une partie de l'Arabie. Dans le nord de l'Arabie, Ptolémée place une ville de *Thœma*, aujourd'hui encore existante sous le nom de *Tima*, et dont la position semble convenir à celle que dut prendre dans cette région Théma et sa descendance.

Théman, nom de l'un des fils d'Éliphaz, donné à une partie du pays d'Édom. De même que les habitants de Merrha, ceux de Théman passaient pour des sages. Après la mort de Jobad, roi d'Édom, Husam, qui était du pays de Théman, le remplaça sur le trône. Quelques auteurs ont confondu ce pays avec celui de *Théma*. — *Thémanites*, habitants de Théman.

Themna, Thamna ou Thamnan. Voy. *Thamna.*

Thénach ou Thanach. Voy. *Thanach.*

Therphaléens, peuples transférés de la Babylonie en Judée; ils furent du nombre de ceux qui s'opposèrent à la reconstruction du temple de Jérusalem.

Thersa, ancienne ville royale des Chananéens, capitale du royaume d'Israël avant que Samarie fût construite, et lui succédât à ce titre. Elle appartenait à la demi-tribu O. de Manassé, et était située à l'orient de Sichem.

Thesbé, patrie du prophète Élie. Quelques auteurs la placent dans la tribu de Gad, et cependant elle paraîtrait être la même ville que *Thèbes*, dans la partie orientale de la demi-tribu O. de Manassé.

Thessalonique, aujourd'hui *Saloniki*, ainsi appelée du nom de Thessalonique, femme de Cassandre. C'était, à l'époque où S. Paul s'y rendit, la capitale de la Macédoine et la ville la plus peuplée de cette contrée. Il semble encore à présent qu'elle a peu perdu de son ancienne physionomie; elle est au fond d'un grand golfe, et possède un bon port, le principal de la côte orientale de la Grèce. Sa population actuelle est d'environ 60,000 âmes, dont un cinquième se compose de Juifs. S. Paul adressa deux de ses *épîtres* aux *Thessaloniciens.*

Thiras, un des fils de Japheth, que l'on suppose avoir été père des Thraces.

Thochen, ville de la tribu de Siméon, probablement voisine de Remmon et d'Ain.

Thogorma, nom de l'un des fils de Gomer, dont les descendants vinrent habiter les pays au nord de la Syrie, c'est-à-dire, une partie de l'Arménie. Ces contrées formaient la partie la plus riche de l'Arménie

en chevaux et mulets. D'après une ancienne tradition des Arméniens, eux, les Géorgiens, les Lesghiens, les Mingréliens et les peuples du Caucase, seraient descendus de Thogorma, petit-fils de Japheth, dont ils prennent eux-mêmes le nom. Lors de la dispersion des peuples, Thogorma partit avec sa famille, et se fixa auprès de l'Ararat; il y vécut 600 ans, et eut une nombreuse postérité qui s'étendit au loin. A l'Orient, elle fut limitée par la mer Caspienne, au midi par l'Assyrie et la Médie, à l'Occident par la mer Noire et l'Asie-Mineure, et au nord par le Caucase.

Tholad, ville de la tribu de Siméon, la même que Eltholad. Voy. *Eltholad.*

Thophel, lieu de la tribu de Ruben, vis-à-vis Jéricho.

Thopo, ville de la Judée, une de celles que Bachides fortifia pour agir plus efficacement et avec moins de péril contre Israël.

Thraces, peuple d'Europe, habitant à l'E. et au N. de la Macédoine, et s'étendant jusqu'au rivage du Pont-Euxin. Ce peuple était un des moins civilisés du monde connu des anciens, même à l'époque de la puissance des rois de Syrie. Les Thraces paraissent avoir été bons cavaliers; il y en avait dans les armées de ces princes. On suppose les Thraces descendus de Thiras, fils de Japheth.

Thubal, un des fils de Japheth, dont le nom est toujours accompagné de celui de Mosoch, autre enfant de Japheth, ce qui semble indiquer au moins le voisinage où ils étaient l'un de l'autre. Les descendants de Mosoch habitaient les monts Moschiques, au midi du Caucase; il y a donc toute apparence que ce serait là qu'il faudrait également chercher le *pays de Thubal.* Les noms de Mosoch et de Thubal se trouvent mêlés dans la bouche des prophètes aux grands projets de vengeance de Dieu contre Babylone, Tyr, et autres villes importantes du midi de l'Asie. Ces contrées sont riches en métaux, et l'on y fait encore, dans certaines parties, le commerce des esclaves, comme cela avait lieu au temps d'*Ézéchiel* (xxvii, 13).

Thyatire, ville de la Lydie, située sur le bord du Lycus, encore importante aujourd'hui, surtout pour son commerce de coton. On y voit de nombreuses ruines. Thyatire fut une des sept villes de l'Asie où se formèrent les premières communautés chrétiennes ou *églises.* Son nom de Thyatire lui fut donné par les Macédoniens. Auparavant elle s'appelait *Pelopia;* à présent c'est *Akhissar* ou le *Château-Blanc.*

Tibériade ou Tibérias, ville bâtie par Hérode-Agrippa, tétrarque de la Galilée, sur l'emplacement de l'ancienne ville de Cénéreth, au bord occidental de la mer de Galilée, également appelée *mer* ou *lac de Tibériade.* Son fondateur la nomma ainsi, en l'honneur de Tibère : aujourd'hui elle s'appelle encore *Tabarièh.* Cette place considérable, même à présent, est fréquentée pour ses bains chauds, qui jouissent d'une grande réputation médicale. L'eau contient une forte solution de muriate de soude, mélangée d'une quantité également forte de fer et de soufre. Elle est tellement chaude, dit le docteur Richardson, qu'on ne peut l'employer que douze heures après qu'elle est dans le bain, et encore alors sa température est-elle très-élevée. Après la destruction de Jérusalem, Tibérias continua d'être la résidence des rabbins juifs, et fut le siége d'un patriarche qui jouissait de l'autorité suprême sur les individus de sa nation. Tibérias possédait une université juive, et même encore aujourd'hui on y voit un collége juif.

Tibériade (lac ou mer de), mer de Cénéreth ou de Cénéroth, eau de Génésar ou lac de Génésareth, ou mer de Galilée. Voy. *Mer de Cénéreth*

Tichon (maison de), lieu situé au S.-E. de la Syrie, sur les frontières de l'Auranitide.

Tigre. Ce fleuve, un des principaux de l'Asie, et dont le cours embrasse une longueur de 100 myriamètres, est un de ceux que la *Genèse* indique comme formant une des limites du Paradis-Terrestre. Voy. *Éden.* Il prend, ainsi que l'Euphrate, avec lequel il finit par se confondre, sa source dans les montagnes de l'Arménie. Il côtoyait la Mésopotamie et la Babylonie ou Chaldée, contrées auxquelles il servait de limite, et sur ses rives s'élevaient plusieurs villes importantes. En avançant vers ce dernier pays, la Babylonie, il se rapproche considérablement de l'Euphrate, et à Apamia, les deux fleuves se mêlent. Il se grossit successivement du *Lycus*, du *Caprus*, du *Sillas*, du *Gyndes* et de l'*Eulæus.* Ce fleuve est infiniment plus rapide que l'Euphrate, et, bien que sorti des mêmes contrées, il ne commence, dit M. Riche, à croître qu'après lui. Quelquefois les inondations de l'Euphrate sont telles, qu'elles viennent presque toucher le rivage du Tigre.

Tob ou Istob, pays dépendant de la Syrie, et situé sur les confins du désert et du pays de Galaad. Ce fut là que Jephté se réfugia, lorsque ses frères l'eurent chassé de la maison paternelle.

Tophet ou Topheth, hauts lieux situés dans la vallée d'Ennom, et où le peuple d'Israël sacrifia aux faux dieux, et surtout à Moloch. V. *Ennom.*

Torrent d'Égypte ou de Sihor. V. *Égypte.*

Torrent de Gérara, petit torrent qui venait tomber dans celui du Bésor, un peu au-dessous de la ville dont il emprunte le nom.

Torrent de la Grappe de raisin ou Nehel-Escol. V. *Escol.*

Trachonitide, contrée dépendante de la Palestine, et située au-delà du Jourdain, sur les confins de la Syrie; elle était bornée au S. par l'Iturée et la Gaulonitide. Pays aride et en partie composé de déserts. Au temps des premiers apôtres, Philippe, fils du premier Hérode, en était tétrarque.

Tripoli, ville phénicienne, située sur la côte, au N. de Berytus, et possédant un bon port; elle fut fondée, comme l'indique son nom, par des colons sortis de trois villes, de Sidon, de Tyr et d'Arvad. Elle existe encore aujourd'hui sous le même nom; et c'est une des villes les plus importantes de la côte.

Troade, dans un petit pays maritime, appelé Troade, du nom même de sa ville principale. Troade est un port de mer bâti à environ une lieue de l'emplacement de l'ancienne Troie, par Lysimaque, un des généraux d'Alexandre-le-Grand, qui la peupla avec les habitants

qu'il réunit des villes voisines, et l'appela *Alexandria* ou *Alexandria-Troas*, en l'honneur de son maître. Mais plus tard on la nomma seulement *Troade*. Ce nom, chez les historiens sacrés, semble s'appliquer aussi bien au territoire de Troade qu'à la ville même. Saint Paul y fit prêcher l'Évangile. Le saint Apôtre y eut une vision, à la suite de laquelle il partit pour la Macédoine.

Troglodytes, peuple *vivant dans les cavernes*. C'est ainsi que l'on désigne les peuples qui n'ont d'autre demeure que les antres des rochers, quel que soit d'ailleurs le pays qu'ils habitent. Cette qualification tout à fait grecque est générale comme celle d'*ichthyophages, mangeurs de poissons*, et autres. Il y avait de ces peuples sur les côtes orientales du golfe Persique, comme il s'en trouvait sur la côte occidentale du golfe Arabique en Éthiopie. Ceux dont il est question au deuxième livre des *Paralipomènes* étaient de l'Éthiopie; ils faisaient partie de l'armée de Lybiens et d'Éthiopiens que Sésac, roi d'Égypte, traînait après lui en Palestine.

Trois Loges, lieu de repos situé sur la route de Rome à Pouzzole, et où les chrétiens de Rome vinrent à la rencontre de l'apôtre saint Paul. Quelques antiquaires croient le reconnaître dans la petite ville de *Cisterna*, qui est à 10 lieues de Rome; d'autres en montrent les ruines à *Sermoneta*, l'ancienne *Sulmona*, à huit milles ou 3 lieues et demie de Cisterna.

Tubianéens, habitants du nord de l'Arabie, sur les confins de la Batanée. Timothée se réfugia chez eux, mais il y fut surpris par Judas Machabée.

Tubin, ville du pays de Galaad, où Timothée exerça de grandes cruautés.

Tyr, aujourd'hui *Sour*, par 33° 17' lat. N., et 32° 52' 18" long. E. de Paris, la ville la plus importante et la plus célèbre de la Phénicie, la *force et la gloire de la mer*, et la *reine des villes*, selon le langage du prophète Isaïe. Tyr était située au S. de Sidon, dont elle était une colonie, et que bientôt elle éclipsa par ses richesses et par sa puissance. Sa position était en effet tellement favorable, qu'elle devint comme la ville de commerce de toutes la nations (*Is.* 23, 3). Tyr avait été primitivement construite sur le continent; elle fut ensuite rebâtie dans une île voisine. Son premier emplacement sur le continent ne porte plus que le nom de *Palæ-Tyr*, ancienne Tyr : on y voit encore aujourd'hui quelques ruines. Lorsque Nabuchodonosor se jeta sur l'Asie occidentale et la Palestine, Tyr, alors capitale de la confédération phénicienne, et que Salmanasar avait en vain essayé de soumettre, tomba aussi en sa puissance; ce ne fut cependant qu'après un siége de onze années. Le roi de Babylone ne trouva pour ainsi dire qu'une ville abandonnée; car, pendant le long siége qu'ils avaient subi, les Tyriens s'étaient transportés et établis dans l'île qui était située vis-à-vis de Palæ-Tyr. Irrités de ne prendre qu'un lieu désert, les Babyloniens la remplirent de ruines. Depuis lors Palæ-Tyr ne fut plus qu'un petit bourg sans importance. Quoi qu'il en soit, cet événement amena la soumission des Tyriens, et les plaça dans la dépendance des Babyloniens, et par suite dans celle des Perses, dont ils paraissent être devenus les tributaires. En attaquant l'empire des Perses, Alexandre-le-Grand dirigea aussi une partie de ses efforts sur la ville de Tyr, qui lui avait fermé ses portes, et dont il ne parvint à s'emparer qu'après un siége de sept mois, pendant lesquels il construisit une chaussée d'environ 4 stades de longueur, à l'aide de laquelle il joignit l'île de Tyr au continent, et assura ainsi son attaque contre la ville. Ce siége coûta beaucoup de sang à la malheureuse Tyr, qui, en outre, perdit et sa liberté et une partie de son importance commerciale. Rien n'égale, suivant le récit des prophètes, l'activité qui régnait dans ses ports, activité qui avait fait de cette ville le centre du commerce de toutes les nations, soit maritimes, soit méditerranées. Le prophète Ézéchiel surtout donne, chap. 27, un compte détaillé, non seulement de chacun des pays avec lesquels Tyr était en rapport, mais encore des produits que chacun d'eux apportait sur ses marchés. Ce monument du commerce de Tyr est le plus précieux que nous possédions. La frontière de la tribu d'Aser s'étendait jusqu'aux murailles de la forte ville de Tyr (*Jos.* 19, 29); ce qui amenait entre les Tyriens et les Hébreux un échange de rapports également avantageux aux deux pays. Aussi vit-on le roi de Tyr, Hiram, envoyer des ambassadeurs à David, et traiter avec Salomon, pour lui fournir tous les matériaux nécessaires à la construction du temple de Jérusalem et du palais du roi, et, en outre, les ouvriers habiles qui devaient s'occuper de ces constructions, et même ceux qui devaient en fabriquer les ornements. Hiram ajouta encore à tant de services celui d'envoyer à Salomon des vaisseaux et des matelots expérimentés, pour faire le voyage d'Ophir. Il est vrai qu'en retour Salomon abandonna à Hiram vingt villes dans le pays de Cabul, et lui concéda sans doute de grands droits et de grands priviléges dans les ports d'Elath et d'Asiongaber. V. *Asiongaber*. Si les habitants de Tyr se réunirent aux Iduméens et aux autres ennemis des Hébreux, ce fut plus tard; peut-être bien la tentative infructueuse du roi de Juda, Josaphat, pour entreprendre de nouveau les voyages faits autrefois en Ophir, sous le règne de Salomon, doit-elle être attribuée à ces hostilités. Dans ce cas, les Tyriens auraient pu être les ennemis de Juda, sans l'être d'Israël. Fille de Sidon, Tyr fut la mère de plusieurs colonies importantes, et entre autres de Tartesse et de Carthage. Sa marine était en effet habile, puissante et nombreuse, et pénétrait dans les pays les plus éloignés et les moins connus. Ses navires paraissent avoir été construits avec luxe, ainsi que nous l'apprend encore Ézéchiel. On y employait, outre le sapin de Sanir et le chêne du Basan, le cèdre du Liban, l'ivoire de l'Inde et des bois précieux de l'Italie. Le fin lin d'Égypte, tissu en broderie, était mis en usage pour faire des voiles, et l'hyacinthe et la pourpre, pour décorer ses pavillons. Sidon et Arad lui fournissaient ses meilleurs rameurs, tandis que le rang

et les fonctions de pilotes étaient réservés aux habitants mêmes de Tyr. Cette cité avait besoin de troupes pour la garde de ses murailles et de son territoire; elle les recrutait à l'étranger, chez les Perses, les Lydiens et même chez les Libyens. Les Phéniciens en fournissaient peu; cependant les soldats aradiens figurent au nombre de ses défenseurs. Une si grande prospérité devait avoir son terme, les prophètes le prédirent. Par suite de sa conquête par Alexandre, Tyr déchut rapidement, ce qui résulta moins cependant de la perte de sa liberté, que de l'élévation de la ville d'Alexandrie, qui, dès sa naissance, devint l'heureuse rivale de Tyr, et lui enleva non seulement la plus grande partie de son commerce, mais encore une portion de sa population. Pour elle, si ses marchands cessèrent d'être des *princes* et les *personnes les plus éclatantes de la terre* (*Is.* 23, 8), elle continua de subsister sous les dominations syrienne et romaine, mais sans autres avantages à peu près que ceux qu'on ne pouvait pas lui enlever. Ainsi, la situation de ces deux ports, l'un au N. du côté de Sidon, et l'autre au S. du côté de l'Égypte, la préserva d'une ruine complète; et elle maintint sa réputation pour ses manufactures de draps teints en pourpre. Suivant le livre II des *Machabées* (4, 18), on y célébrait de cinq ans en cinq ans des jeux solennels. Antiochus l'Illustre, roi de Syrie, y assista. Saint Paul vint de Chypre à Tyr avant de se rendre à Ptolémaïde. Du temps des croisades, Tyr fut plusieurs fois assiégée et conquise; elle finit par tomber pour toujours, et malgré une vive résistance, entre les mains des Mahométans, en 1291. La ville insulaire n'est plus aujourd'hui qu'un misérable bourg, du nom de *Sour;* pour la vieille ville *Palæ-Tyr*, à peine en reste-t-il quelques débris. V. *Phénicie.*

U

Ulaï, nom de la rivière qui passe à Suse et court se réunir au Choaspes, autre rivière tributaire du Tigre. L'Ulaï n'est autre que l'*Eulæus.* Une des portes de la ville de Suse tirait son nom de cette rivière.

Ur, ville située en Mésopotamie, dans la partie de cette contrée où se trouvaient établis les Chaldéens. La tradition s'est conservée dans toute sa force, à *Orfah*, capitale actuelle du Kurdistan, que cette ville représentait l'antique Ur, la patrie ou la demeure d'Abraham. Près de la ville, est un lac que l'on appelle encore *Birket-el-Ibrahim-el-Kalil*, et sur les bords duquel les Musulmans, pleins de vénération pour Abraham, ont construit leur mosquée. Lorsque le patriarche partit de la ville d'Ur pour aller dans le pays de Chanaan, il était chargé de richesses et conduisait avec lui de nombreux troupeaux.

Uzal ou Huzal, un des fils de Jectan, qui s'établit en Arabie, vers le S.-O. Voy. *Arabie.*

V

Vallée, espace creux et enfoncé, resserré entre des hauteurs, et dont le fond est occupé souvent, soit momentanément, soit d'une manière permanente, par un cours d'eau. L'Écriture cite un grand nombre de vallées, qui toutes reçurent leur dénomination, soit de la ville ou du lieu le plus proche, soit de quelque circonstance particulière, physique ou morale. Telles sont la *vallée d'Achor*, près la ville de Jéricho, voy. *Achor;* la *vallée d'Aïalon*, près de cette ville, voy. *Aïalon;* la *vallée de Bénédiction* ou *de Josaphat*, voy. *Josaphat;* la *vallée de Ben-Ennom* ou *des Fils d'Ennom*, voy. *Ennom;* la *vallée des Bois* ou *de Siddim*, voy. *Vallée des Bois;* la *vallée des Cadavres*, qui paraît avoir été sur le bord du mont Golgotha; la *vallée du Carnage*, la même que celle d'Ennom, voy. *Ennom;* la *vallée de Gad*, située au-delà du Jourdain et parcourue par l'Arnon, dans la partie supérieure de son cours; la *vallée des Géants* ou *de Raphaïm*, voy. *Raphaïm;* la *vallée de la Grappe de Raisin* ou *d'Escol*, voy. *Escol;* la *vallée d'Hébron* ou *de Mambré*, voy. *Hébron* et *Mambré;* la *vallée Illustre*, qui devait être située près de Sichem; la *vallée de Jezraël* ou *plaine d'Esdrelon*, voy. *Esdrelon;* la *vallée des Ouvriers*, peut être aux environs d'Ono, sur la limite des tribus d'Ephraïm et de Benjamin; la *vallée des Passants* ou *des Troupes de Gog*, voy. *Amona;* la *vallée du Roi* ou *de Savé*, voy. *Savé;* la *vallée des Roseaux*, non loin de Taphua, sur la limite de la tribu d'Ephraïm et de la demi-tribu O. de Manassé; la *vallée des Salines*, voy. *vallée des Salines;* la *vallée de Séboïm*, voy. *Séboïm;* la *vallée de Séphata*, voy. *Séphata;* la *vallée du Sorec*, où le torrent de ce nom s'est formé un cours, voy. *Sorec;* la *vallée du Térébinthe* ou *d'Elah*, où les Israélites étaient campés lors du combat qui eut lieu entre David et le géant Goliath : elle devait être entre Socho et Azeca; et enfin la *vallée de Vision*, mots qui, dans le style prophétique, se rapportent, dit D. Calmet, à la ville même de Jérusalem.

Vallée des Bois ou de Siddim, vallée située au S.-E. de la Terre-Promise, et changée, par la punition que Dieu infligea aux cinq villes de Sodome, Gomorrhe, Adama, Séboïm et Ségor, à cause de leurs crimes, en un vaste lac auquel on a donné le nom de *mer.* Cette vallée commençait au N., au point où le Jourdain tombe à présent dans la mer Morte, et se prolongeait au S. jusqu'à Ségor. C'était, à ce qu'il paraît, un pays fertile et agréable, tout arrosé d'eaux comme un jardin de délices (*Gen.* XIII, 10). Ces eaux devaient provenir de celles du Jourdain, qui prolongeaient leur cours à travers cette vallée, la fécon-

daient et entretenaient ses pâturages. Ceux-ci devaient être beaux et nombreux, puisque Lot, possesseur d'un riche bétail, avait choisi pour demeure le séjour de Sodome. On y trouvait cependant beaucoup de puits, qui fournissaient du bitume en abondance (*Gen.* XIV, 10). Ce brillant état de choses changea lorsque la main de Dieu se fut appesantie sur toute cette région, dont les habitants, gâtés par les dons naturels dont ils jouissaient, s'étaient dépravés au dernier point. Une *pluie de soufre et de feu* tomba du ciel et perdit les cinq villes, ainsi que tout le pays d'alentour, avec tous ceux qui l'habitaient et tout ce qui avait quelque verdeur sur la terre; et, en outre, des *cendres enflammées s'élevèrent tout à coup de la terre*, comme la fumée du sein d'une fournaise (*Gen.* XIX, 24, 25, 28). Un lac immense se forma, et toute la contrée voisine, couverte par le soufre ou par un sel brûlant, devint sèche, aride et tout à fait privée de verdure; et, désormais abandonnée, elle resta condamnée à une éternelle stérilité. Ce lac est le lac *Asphalite*, aussi bien connu sous le nom de *mer Morte*. Voy. *Mer Morte*.

Vallée des Salines, située au S. de la mer Morte, et où David défit, après sa conquête de la Syrie, 18,000 Iduméens. Cette victoire le rendit maître de toute l'Idumée. Plus tard, Amasias, roi de Juda, y remporta un nouveau triomphe sur le même peuple et s'empara de la forteresse de Jectehel. Cette vallée dépendait en effet de l'Idumée.

Ville de David, nom donné par saint Luc (II, 4, 15) à la ville de Bethléhem, où David était né. Voy. *Bethléhem*.

Ville de David ou Sion. Voy. *Sion et Jérusalem*.

Ville des Palmes ou des Palmiers, ou Jéricho. Voy. *Jéricho*.

Ville du soleil, Héliopolis ou On. Voy. *Héliopolis*.

Ville des Scythes, Scythopolis ou Bethsan. Voy. *Bethsan*.

Z

Zabadéens, peuple de l'Arabie qui habitait dans les montagnes, à l'orient du pays de Galaad : Jonathas les vainquit. Dans Josèphe, on lit Nabathéens à la place du mot *Zabadéens*.

Zabulon, sixième fils de Jacob, dont descend une des douze tribus d'Israël. Cette tribu habitait la Galilée-Inférieure, au S. des tribus d'Aser et de Nephthali et au N. de celle d'Issachar, et s'étendait de la mer Méditerranée au lac de Tibériade. En donnant sa bénédiction à Zabulon, Jacob lui avait prédit qu'*il habiterait au bord de la mer*, mais une très-faible partie de son territoire y touchait ; qu'*il vivrait de sa navigation*, et que *son pouvoir s'étendrait jusqu'à Sidon*. Le pays occupé par cette tribu était fertile et sa population nombreuse ; ses villes principales étaient *Zabulon*, *Cana*, *Nazareth* et *Ptolomaïs*. Lors du premier dénombrement dans le désert, elle comptait 57,400 hommes en état de porter les armes.

Zambri ou Zimri, pays dont les rois sont cités par Jérémie comme devant éprouver le même sort que les rois d'Elam et ceux des Mèdes, mais dont la situation est absolument ignorée.

Zanoa ou Zanoé, Voy. *Zanoé*.

Zanoé ou Zanoa, ville de la tribu de Juda, auprès du mont Carmel, à l'orient d'Hébron. On a supposé qu'il y avait une autre ville de Zanoé vers les sources du Sorec. Ses habitants contribuèrent à la reconstruction de la ville de Jérusalem, et elle-même fut relevée à la même époque.

Zared, torrent ou vallée du pays de Moab lequel se jette dans la mer Morte, vers le sud, dans un enfoncement situé près du *gué* existant.

Zéphrona, ville située tout à fait au N. de la tribu de Nephthali.

Ziph, ville située dans la partie orientale de la tribu de Juda, vers l'E. d'Hébron, à l'entrée du désert du même nom, où était une montagne couverte de bois sur laquelle David, fuyant la persécution de Saül, se retira après la défense de Ceïla contre les Philistins. Il y fut trahi par les habitants de Ziph, et obligé de se réfugier au désert de Maon. Ziph fut au nombre des villes dont Roboam fit des places fortifiées.

Zoheleth, pierre qui était près de la fontaine de Rogel. Voy. *Fontaine de Rogel*.

Zomzommims, c'est-à-dire, *scélérats*, nom que les Ammonites paraissent avoir donné aux habitants du pays qu'ils occupèrent. Les Zomzommims passaient pour être des géants.

Zuzites, peuple de géants qui était allié aux Raphaïtes, lorsque ceux-ci furent défaits par Chodorlahomor à Astaroth-Carnaïm ; mais sous le titre de géants, prodigué à plusieurs populations, il faut voir souvent des hommes robustes et courageux plutôt que des géants proprement dits. Voy. *Enac*.

Alex. — Fr. Barbié du Bocage,

Professeur de Géographie à la Faculté
des Lettres de Paris, etc.

DE SS. BIBLIORUM CHRONOLOGIA [1].

CHRONOGRAPHIÆ LXX INTERPRETUM

Defensio.

Antequàm argumentorum seriem evolvamus, quibus nititur latior illa temporum supputatio à 70 Interpretibus tradita, primò quidem de ipsâ re dicendum est, quibus et quatenùs ab Hebraico textu dissentiat in numeris Græca translatio. Ea sunt enim causæ hujus pondus et natura, ut, etiam neglectis quæ undique suppetunt, argumentis, genuinos Mosaicæ scripturæ numeros Græco textu referri verisimile sit, quippè quòd spurios eò irrepsisse nullâ ratione concipi queat.

Ab Adamo creato ad diluvium, à diluvio autem ad nascentem Abrahamum, in Hebraico textu pariter atque in Græco temporum intervalla eam habent mensuram, ut ex additis inter se uniuscujusque patriarcharum ætatibus, dùm sequentem generant, integra summa confletur. Porrò, in totâ ferè illâ serie, ita dissentit Græcus ab Hebraico textus, ut ille centum annos Hebraicis numeris ante natos filios superaddat, totidemque posteà detrahat, unde totius patriarchalis vitæ summa eadem emergit. Inde sequitur intervallum à diluvio ad natum Abrahamum, si 70 Interpretibus fides habeatur, multis seculis annos Hebraici textûs prætergredi.

Atque istius diversitatis rationem exhibere nequeas, suppetentibus etiam tot errorum causis, unde multæ et variæ lectiones totam Scripturam invaserunt. Scribarum imperitiam, vel oscitantiam, affinium quorumdam characterum similitudinem, variegatos aliquot verborum sensus, tandemque annotationum marginalium in ipsam paginam deflexum, et quidquid aliunde invocent exegetæ, hæc omnia in stupendæ hujus diversitatis enodationem nullo prorsùs modo venire, manifestum est. Siquidem annos quos ex unâ parte additos, eos ex alterâ sublatos reperias, ita ut eadem summa remaneat; nec minùs quàm quindeciès tale artificium nectitur. Si in uno alterove tantùm charactere staret diversitas, nec adeò conspicuâ industriâ texeretur, transcribentium mendam facilè diceremus; quo posito, textus primigenius legitimè fidem sibi vindicaret. Verùm, cùm eâ ratione enodari talia nequeant, indè istud necessariò dilemma exacuitur : Vel Hebraico textui quem præ oculis habebant, consentanea est 70 Interpretum chronographia; vel sanè, si numeros occurrentes subverterint, id nonnisi maximi momenti rationibus agere potuerunt; eædemque toti Judæorum genti, sive Hebraizantes, sive Hellenistas spectes, maximi etiam ponderis necessariò habitæ sunt.

In eo scilicet, quantumvis manifesto, discrimine versari quæstionem manifestiùs faciamus. Et primùm in eâ hypothesi argumenta instituamus, quâ fides 70 Interpretum historiæ adhibetur, repudiatis quibusdam, quæ fabulam redolent, circumstantiis. Quis nisi insaniens, dixerit, septuaginta viros, ex totâ Judæorum gente convenientes, eosque tùm doctrinâ tùm ingenio sanè conspicuos, in id conspirâsse, ne uno quidem renitente (nam unius alteriusve resistentiâ, impossibile facinus evasisset), ut gravissimè Mosaicos numeros vitiarent; cùm inde nihil lucri, nihil commodi, nihil jucundi sibi compararent, illudque pro certo habuissent, Judæos omnes in adversum conclamaturos fuisse, si quidem cunctis, sive Hebraizantibus, sive Hellenistis, innotuerat sacrorum librorum Chronologia? Imò plurimi inter Judæos utramque linguam sanè callebant, undè necessariò et plurimi primigenium textum cum versione conferre studuerunt, et adeò sibi invicem adversari numeros, iidem sanè animadvertissent. Nec tantùm impossibile est tot eximios interpretes, ità ab humani ingenii legibus deflexisse, ut nullâ trahente causâ, in tale discrimen ultrò venissent, verùm etiam reipsâ contigit, ut inter Judæos nulli obstiterint; etenim, ne verbulum quidem reperias, quo bellatum fuerit adversùs Græcos numeros, vel quidquam aliud in 70 Interpretum libro; nisi postquàm intercedente Christianos inter Judæosque disceptatione de Scripturarum sensu, isti quidem Hellenicum textum ideò impugnaverunt, quòd nimis christianis dogmatibus favere reperiretur, eidemque Aquilæ translationem Græcam præhabendam censuerunt. Ergo 70 Seniorum interpretatio primigenio textui maximè consentanea erat qualem præ oculis habebant interpretes; idemque tunc toti Judæorum genti probabatur.

Forsan autem adversarios pudebit quominùs 70 præcellentes viros, nullâ impellente causâ, suæ genti sacrosanctos annales communi consilio adulterâsse dicant; et tunc de ipsâ translatione, qualem eam tradidit historia, dubium instituent; imò, et confictam omninò asserent. Ergo et nos historiam deseramus; ipsi fingamus commentitiam esse, quæ huic versioni tribuitur, originem. Hoc posito, difficilior etiam et intricatior solvendus erit adversariis nodus. Etenim, quocumque è fonte procedat versio illa quæ 70 Senioribus imputatur, hanc sanè pro authenticâ habuerunt omnes Judæi. Siquidem, præter tam multa veterum

(1) Illud opusculum ab Editoribus elucubratum est.

tùm inter Judæos, tùm inter Christianos, testimonia, apud omnes in confesso est, et ipsum Christum et Apostolos, Evangelistas, Paulumque præsertim multa è Scripturis deprompsisse, quæ Judæis pariter ethnicisque objecerunt; eaque Græco textui esse consentanea, iis etiam in locis, ubi ab Hebraico discrepat. An verò quis sanus eos eo textu usos esse contendet, qui pro authentico, à Judæis non fuisset habitus? Prætenquàm ex fonte ambiguo nonnisi iniquè deprompta essent ea testimonia, divinos præcones insimulavissent, et jure quidem, Judæi; quippè quòd è turbato potiùs quàm è sincero textûs Hebraici fonte doctrinarum rationem hausissent.

An verò pro authenticâ, Judæis habita esset versio illa, cujus in origine cæcutivissent? Esto tamen et fingamus quamdam mosaici textûs versionem subitò apparuisse, ignoti auctoris incertique natalitii. Eo ipso quòd circa hæc velum prætenderetur, versionem textui primigenio conferri debuisse manifestum est; cùmque eam ut legitimam tenuerint Judæi, certè eam textui Hebraico optimè consonare, peritissimorum judicio sancitum est: ergo et in ipsâ incertæ originis hypothesi, nullum fuisse Hebraicum inter Græcumque textum, nisi sonorum discrimen evidenter patet. Sin autem Hellenicos adeò à primigeniâ Scripturâ discrepâsse numeros fingas, illicò ut spurios, ipsamque versionem respuissent Judæi; vel saltem nonnisi castigatâ chronologiâ ad normam Hebraici textûs, hæc evasisset, nec alia unquàm ad nos usque transmeâsset temporum supputatio.

Ergo non aliam, nisi quam præ oculis habebant chronologiam retulerunt 70 Interpretes, nostratesque Græci textûs numeros, Hebraicis tunc fuisse concordes manifestum est. Sin aliter, in alteram dilemmatis aciem incident adversarii. Nimirùm, alios scripsisse fingantur 70 Interpretes, quàm quos objiciebant Hebraicæ paginæ; id, nisi impulissent gravissima rationum momenta, aggredi non potuerunt. Et quidem validissimè stateram premebant eæ rationes, quippe quæ non modò tot nobiles viros, ingenio plus minusve dispares, verùm etiam totam Judæorum gentem impulerunt, siquidem castigatior illa supputatio, nullo contradicente, invaluit. Porrò quæ tum doctoribus, tum plebi, sive Hebraizantibus, sive Hellenistis, ejus ponderis habitæ sunt, ut emendandus in numeris sacer codex videretur, eæ sanè 70 Interpretum reformationem (ut supponitur), validissimè fulciunt; ideòque in utrâlibet hypothesi, veritatis characteres præ se fert interpretum supputatio.

Verùm hìc quæstio intercedit utrùm hodierni Græci textûs numeri iidem sint quos scripserunt Interpretes; an verò Hebraicis numeris antiquitùs consentanei, ab iisdem postea defecerint. In hanc mentem abière duo systemata, adeò quidem lanuginea, ut nullos ferè præter auctores, asseclas habuerint; sed de quibus propter originis honorem, tacere nefas sit. Prioris quidem auctor est D. Augustinus, qui cùm et Judæos et 70 Interpretes Hebraicos violavisse numeros æquè absurdum duceret, hancce aggressus est hypothesim. Primò quidem fingit et Hebraicum textum et Græcam translationem, dùm hæc ab Interpretum manu prodiret, in numeris fuisse concordes; hanc verò violatam ab aliquo Alexandrinæ bibliothecæ scribâ. Hic enim, ut inducit Augustinus, cùm in animum duxisset eos esse vitæ patriarchalis annos, ut decem ex istis uni anno solari æquipollerent, absurdum opinatus est quemcumque patriarcharum eo anno filium genuisse, quem textus indicabat. Sic enim Adamus quem anno 130 Sethum procreâsse narrabat Scriptura, 13 tantùm annos natus in hâc hypothesi pater evasisset. Quod quidem utpote incongruum, ægrè ferens Alexandrinus scriba, 230 annos, pro 130, dùm Sethum generaret, Adamo impertivit, qui 23 vulgaribus annis ita coæquarentur; sed etiam ex unâ parte superadditos, ex aliâ tollendos judicavit; inde 100 annos post natum filium, Adamo detraxit, quippe cui eadem totius vitæ, scilicet 930, summa remaneret. Et ea fuisse fingitur Græcorum numerorum origo.

Hanc sententiam non maturo consilio perpendisse videtur eximius doctor, qui eam sanè innumeris vitiis scaturire animadvertisset. Triplicis quidem generis patitur incommoda: 1° Fingatur, quantulùmcumque verisimile sit, extitisse scribam qui vulgares quosque vitæ patriarchalis annos pro denis assumi somniaverit. Ille vel Hebræus erat, vel ethnicus. Faciamus Hebræum. Nihil tunc in ipso textu mutavisset, cujus omnia verba, puncta, commata Judæis omnibus religio erant. Ethnicum fingamus; non magis et iste textum disturbâsset; quid enim ad illum Mosaici numeri? Si falsos nec sibi consentientes judicâsset, non ideò à se immutandos esset arbitratus; quippè quòd ad scribam rei scriptæ ratio minimè pertineat. Aliunde multa in Mosaicis libris magis stupenda, magis incredibilia occurrebant, quæ tamen rescribere, quin ea corriperet, haud quaquàm dubitavit. Forsan etiamsi scribæ rationem computandi Biblici numeri offendissent, notulas de hoc in libri margine exarâsset; sed illum legitimos numeros invertisse, de quibus ipsi cura non erat, cùm è contra fraudis enexæ periculum subiret, nec seriò dici, nec concipi potest. 2° Sibimet adversatur ea discors hypothesis. Etenim, ille ipse scriba, qui utriusque seriei numeros immutâsse fingitur, ne Adamus 13 tantùm annos natus filium generâsset, et sic de aliis, ille, inquam, sibi contradixisset, in posteriori serie, diluvium scilicet inter et Abrahamum; nam cùm ibi reperiantur numeri 130, 100 et 70, ad hanc normam, ut supponitur, ordinati, inde sequeretur scribam illum, quem adeò pigebat Adamum 13 annos natum filios genuisse, cæteris 13 annos, et 10, et 7 etiam tantùm dùm filios generarent, libenter addixisse. Ergo sibimetipsi bellatur, semetipsam profligat et jugulat ea hypothesis. 3° Esto fuerit scriba adeò insanientis cerebri, hic incassùm certè textûs Græci numeros, ad arbitrium ordinare tentavisset. Nec enim si alii scriberentur numeri, sufficiebat; sed et temeratos pro integris ab omnibus suscipi, necesse erat, quod impossibile prorsùs evadit. Vel enim ipsis 70 Interpretum temporibus prodiisset adultera transcriptio, et tunc adversùs illam concla-

mâssent versionis auctores; insuperque sat benè sacra chronologia Judæorum plurimis innotescebat, ut mendacibus succedentibus numeris, adeò portentosa fraus patuisset. Vel contrà jam senuerat 70 Interpretum opus; et tunc plurima, imò innumera undique versabantur operis exemplaria, quæ sanè non è mundo sustulisset unicum scribæ Alexandrini exemplar. In id verò præsertim attendamus. Non modò numerorum varietatem fraudemque animadvertissent plerique Judæorum, sed etiam *unus* tantùm inter tot millia fingatur, qui aut animadvertisset, aut tantùm etiam fuerit suspicatus, jam brevi multis et omnibus necessariò innotuisset exemplarium discrimen; iisque necessariò collatis, fraudulenta versio, sin penitùs lacera, nonnisi castigata saltem evasisset. Ergo stat in eo acumine prior illa hypothesis, ut vel *unum* inter omnes Judæos numerorum discrepantiam fuisse suspicatum, negare debeat.

Eodem impugnatur ariete secundum systema quod somniavit auctor Usserius. Armaghano scilicet geminæ ante Christum exstitisse visæ sunt, sacrorum librorum Hellenicæ versiones, quarum unam 70 Senioribus adscribit, quæ sub Philadelpho nata, hodiernis Hebraici textûs numeris erat consentanea; alterius verò originem, ad Ptolomæi Physconis ætatem refert, quam quidem Alexandrinæ Bibliothecæ insertam, cùm eâ communiùs usi sint Judæi, 70 Interpretibus postremò adscripserunt. Sed quâ ratione spuria illa translatio, cujus tam manifesta vitia patuissent, nihilominùs Judæis accepta fuerit, de hoc minimè curat Usserius. Verùm in hujus sententiam multa graviaque impinguntur. 1° Duplex illa translatio veteribus cunctis ignota fuit, tùm Judæis, tùm Christicolis. Ignoravêre Josephus et Philo; ignoravêre Clemens Alexandrinus, et Origenes, et Epiphanius, et inprimis Hieronymus, qui dùm Hebraico textui contra Græcum adeò patrocinaretur, tale jaculum haudquaquàm neglexisset. 2° Ea, quam retinuimus, Hellenica versio, tum Christo, tum Apostolis citantibus optimè consonat. 3° Testantur, nullo contradicente, veteres, Aquilam primum, post 70 Interpretes, Mosaicos libros in Græcam linguam vertisse. 4° Quìnam fieri potuit, ut paucis annis post peractum 70 Seniorum opus, adeò per totam Judæorum gentem celebre, alia et exorta et præhabita fuerit translatio, incertissimæ originis; quamque ideò primigenio textui collatam, numerorum vitio laborare, inter cætera, animadversum fuisset; siquidem ex hypothesi, nullos alios nisi Hebraicos Judæi novissent? (Vid. Walt. Proleg., pag. 404.)

Ergo hodiernum qui 70 Senioribus adscribitur textum genuinum esse et eumdem quem ipsi exaraverunt, dubitari non potest; nisi attendatur ad illas minimi momenti varietates, quibus laborant etiam sacrorum librorum monumenta, quæque annis intercedentibus, ob vulgares et physicas errorum causas, in perfectissimos codices irrepunt. Talibus levissimè fœdatur 70 Interpretum versio, et ipsos chronologiæ numeros vitium attingit. Verùm quidquid sit de cæteris, illud inconcussum remanet, centenariis numeris discrepare geminos textus, ità re ordinatâ, ut quantùm vitæ patriarchali ex unâ parte additur, tantùm ex alterâ detrahatur; undè summa totius eadem sibi constet. Atqui eam numerorum compositionem, ut omnes consentiunt, cùm nec casum nec scribarum errores redoleat, primigeniæ 70 Interpretum Scripturæ tribui necesse est. Ergo iterùm, vel Hebraico sui temporis codici optimè consonabant Græci numeri, vel jure reformandam chronographiam interpretes censuerunt, iis moti rationibus, quas maximè convenientes censuit et universa gens Judæorum, cùm reformantibus nullus obstiterit. Posteriori huic discriminis parti pauci, ut arbitror, suffragabuntur; renitentes necessariò trahet pars prior dilemmatis, quam et ego longè probabiliorem censeo.

Et nunc quæ 70 Interpretum chronographiæ objiciuntur, sedulò expendenda.

Primò quidem Græcis codicibus crimini vertuntur plurimæ varietates quæ diversis exemplaribus vagantur, ipsosque de quibus res est, numeros attigerunt. Jamque adeò turbatum invenerat textum Origenes, ut in Hexaplis reformare tentaverit, asteriscos obelosque dubiis locis affigens. An verò, inquiunt, jure fidem sibi vindicabit textus ille, tot mendis corruptelisque consutus et hispidus, dùm Hebraicos codices sibi mirum in modum constare videmus?

Ad hæc sanè responsio facilis, utpotè quæ ne uno quidem puncto quæstionem pertingant. Fatemur multas inesse Græco textui varietates, sed præterquàm longè abest quominùs Hebraici codices se hujus vitii immunes jure jactitent, ex quibus discrepant hujus sunt generis, ut non casu, non scribarum errore, sed ex vero nitidoque proposito ortæ sint, ut cæterùm inter omnes convenit. Plus quidem Hebraicis variegatos Græcorum codices ideò invenias, quòd istos longè plures, Judæorum, Christianorum, ethnicorumque etiam manus tractaverint; et adeò tritis error aut damnum certiùs impendebat, quàm Hebraico textui, cujus verba, litteras et apices ad unguem regebat doctorum synodus. Verùm quid inde? Potiorem forsan esse litteris hebraicis fidem, dummodò intercedant vulgares dissonantiæ; secùs autem si singulares quæ coordinationem redoleant. Atqui dici nequit Græcos numeros posteriùs immutatos, siquidem neotericis veteres obstitissent, ut suprà notavimus. Ergò ducit ab ipso principio originem, neque ex immutatis 70 Interpretum numeris, hodierna constat textuum discrepantia.

Quantùmvis aliundè variegati videantur Græcorum codices, unum tamen inconcussum remanet: scilicet quòd plurimis seculis diluvium inter et Abrahamum, Hebraicam Græca prætergrediatur chronographia; porrò in illud tantùm, non in hunc vel istum numerum incumbimus. Nullibi minùs quàm 942, et si juniorem Cainanem excipiamus 1072 anni numerantur. Fingamus mille: Tum 7 seculis vetustior orbis evadet, nec ampliùs sacræ profana contradicet historia. Secundò objicitur illud ex Græcis numeris sequi, Mathusalem 6 integris annis supervixisse diluvio; quod

quidem absurdum est. Responsionem suppeditat ipse Augustinus. Mathusalem diluvio superstes indè inducitur, quòd 167 tantùm annos natus Lamechum genuerit. *Verùm in codicibus antiquioribus et veracioribus, anni leguntur non* 167 *sed* 187. Huncce, non illum si teneamus numerum, ut suffragatur Augustinus, prorsùs evanescit difficultas; cùm, hoc posito, 14 annis antè diluvium Mathusalem decesserit. Aliundè numero 167 longè probabilior est numerus 187. Si enim Hellenicam seriem Hebraicæ conferas, illam ab istâ centenario numero discrepare reperies, ubique superaddito; quam quidem rationem solus fugit numerus, de quo hìc agitur. Hebraicus codex 87 annos exhibet; ergo Græcus 187, additâ centuriâ, non verò 167 annos collegisse, jure habetur.

Objicitur tertiò, 70 Interpretum versionem à solis Hellenistis acceptam fuisse, secùs verò à Judæis hebraizantibus, qui eam adeò repudiârunt, ut solemne et annuum jejunium indixerint, in peractæ translationis infamiam. Verùm primò quidem falsum allegatur. Interpretum versionem lætissimi exceperunt, testibus Josepho et Philone, Hellenistæ Judæi; atqui illi auctores quorum prior Pharisæus erat, et sacerdos, et inter Hebraizantes conspicuus, ne verbulum quidem emiserunt, undè vel suspicari liceat, Hebraizantes versionem respuisse, aut saltem ægrè tulisse. Pœnitentiale jejunium mera est Rabbinorum institutio, nuperrimi natalitii, cui scopus aliundè is erat, ut nefasta haberetur illa dies, *quâ gentibus revelata fuerat Scriptura*. Undè fit ut mirum in modum exsudet Rabbinica cohors, cùm hodiernis doloribus antiquorum doctorum gaudia laudesque opponantur, ut videre est apud Morinum. Inprimis tandem notandum est, inter illa quæ Græcæ translationi objiciunt adversantes Judæi, nihil esse quod ad ipsam chronographiam pertineat.

Quartò objicitur, potuisse Interpretes Mosaicos evertere numeros, tali scilicet ratione et incitamento: Sibi portentosam jactitabant Ægyptii antiquitatem; porrò Ægyptiacos Hebraici offendebant numeri; undè istos in gratiam Ægyptiacæ sententiæ latiores fecerunt Interpretes. At certè, si sanis aut non ebriis, somnolentis saltem arrisit tale figmentum. Sit enim pro nihilo, quòd nequiverint Interpretes, in re tam gravi, tam omnibus conspicuâ, toti Judæorum genti eatenùs illudere; undenam, quæso, chronographiam violandi consilium iniissent? Ut Ægyptiis blandirentur, inquiunt! Verùm undenam illud studium placendi? Quid ad illos Iliacæ plebis fides aut gratia? Philadelpho adulati fuissent, vix de nobilibus viris conciperetur. Quid autem Philadelphum tangebant Memphiticæ annales? Græco imperatori, vel nulla, vel Niloticâ longè strictior erat chronologia. Esto tamen in id consenserint benevoli interpretes. Ut Ægyptiacis consentirent fabulis, 4000 ad minùs annos Hebraicæ chronologiæ assuere, necessum habebant; quo etiam posito, deorum semi-deorumque Ægyptiaca regna, inter fabulas exulâssent. Atqui Mosaici textûs violatione, non magis quàm secula septem concessissent interpretes! Ecquis seriò dicet septuaginta viros ex suâ gente electissimos, ne uno renitente quidem, in sacros libros violandos conspirâsse; cùm is tantùm eis fuisset scopus, ut sibi despectæ plebi blandirentur; nec minùs quàm quadraginta secula petentibus, septem tantùm gratis mentiendo, concessissent?

Quintò objicitur, quòd, cùm inter primigenium cæterosque textus aliquid discriminis intercedat, primigenio certè sit fides adhibenda. *Ei potiùs linguæ credatur*, inquit Augustinus, *ex quâ in alienam facta est translatio*. Quod quidem argumentum, pace S. Doctoris dicam, mera est *petitio principii*. Universis enim, qui Græcis suffragabantur numeris, persuasum erat se veram Moysis chronologiam tenere. Iisdem consequenter Hebraici numeri non primitivæ Scripturæ putabantur; indè cùm illos invocaret Augustinus, quod erat sub lite, pro concesso tenebat. Et eò magis animadvertere debuisset eximius Doctor, litigiosam esse Hebraici textûs integritatem, quòd Judæos tunc plerique Patrum violatæ Scripturæ insimularent; nec diffitebatur ipse Hieronymus. Imò cùm negavisset doctissimus presbyter, Christum et Apostolos, juxtà 70 Interpretes Scripturam legisse, quandò ab Hebræis discrepant, multa Hieronymo objecit Augustinus undè contrarium pateret. Ergo ex ipsâ re, ipsoque Augustino, Christus et Apostoli, *ei linguæ* non *potiùs crediderant, ex quâ in alienam facta erat translatio*, et sic ipse suam D. Augustinus regulam profligavit.

Ex hactenùs dictis, certissimè sequitur:

1° Latiorem chronologiam eamdem esse quam codici suo inscripserunt 70 Interpretes.

2° Eamdem fuisse quam archetypo inscriptam præ oculis habebant, sicque archetypum iis numeris referri.

Sin aliter, gravissimis rationum momentis eam esse reformandam, tùm 70 Seniores censuisse, tùm universam Judæorum gentem, cùm nullus omninò reclamaverit.

Ergo legitima est 70 Interpretum chronologia.

Si quis sedulò expendat quibus nitatur fundamentis Hebraici textûs auctoritas, in hoc præcipuè versari defensionem animadvertet, legitimos esse numeros, eo ipso quòd exstent. Ita exstant, inquiunt; ergo iidem semper exstitêre; si quidem fuisse vitiatos, quo *pacto*, *scopo*, vel *tempore*, haud intelligitur. Valet quidem istud argumentum; nam difficultatem enodare tentantibus, nihil suppetit, nisi meræ conjecturæ, vero plus minùsve propiores, sed quæ nimis impeditos quæstionis reticulos nunquàm fortassè solvent. Verùm et Græcis codicibus auxiliatur idem argumentum. Nulli eos vitiatos affirmare liceat, nisi etiam quo *pacto, scopo*, vel *tempore* vitium invaserit; quod quidem impossibile demonstravimus. Imò textum violare voluerint et potuerint, de 70 Interpretibus difficiliùs quàm de Judæis intelligitur. Nimirùm si in quibusdam mutandis consenserint rabbinorum synedria, quos penès semper fuit Judæorum fides et disciplina librorum, facilè et libros et credentium pecudem ad arbitrium finxis-

sent. Longè aliter autem de 70 Interpretibus; hi enim infideli translatione, et plebem, et doctores, et Hebraizantes, et Hellenistas movissent, nec ullâ reclamantes auctoritate compescuissent. Non quidem gregi Synagogæ decreta avidè glutienti, sed ipsis magistris, sed doctoribus, judicibusque concionabantur, iisdemque nec faventibus nec infensis, ideòque violatores non civium assensus, sed sibila excepissent. Invocent ergo sibi argumentum, textus Hebraicus ut grave, Interpretes ut gravissimum. Sed æquipendere fingantur. Concedamus, quòd si in solis codicibus, hìnc quidem Græco, illinc Hebraico, causa versaretur, neutram in partem incumberet statera. Ergo quærendum est an sint argumenta extrinseca, quæ alterutri systemati faveant, libramque hùc vel illùc deflectant. Atqui talibus argumentis gaudent Græci numeri, saltem si ad eos attendas ex quibus à diluvio ad Abrahamum intervallum coalescit, quosque solos alicujus esse momenti, cum omnibus arbitramur. Hellenicis assentiunt universi testes : Hebraicis nullus tantulùm vir honestus. Quod nunc ordinatim explanare libet.

De Samaritani Pentateuchi auctoritate.

Dùm illi qui codici Hebræo patrocinantur, hunc esse archetypum jactitant, cæteras verò meras imagines, id certè non animadvertunt, nos non Moysis autographo potiri. Hodierno Judæorum libro liber quidam æmulatur, eodem ex fonte manans, eâdem majorique etiam antiquitate venerandus, nec minùs authenticis signatus characteribus. Porrò evolvatur ille codex, Hebraicis Græcisve manibus intemeratus; alterutri enim adversantium textuum consonaverit, is meritò genuinos numeros, Mosaïcamque scripturam retinuisse judicabitur. Atqui tali stadio vincunt 70 Interpretes, quippè quibus suffragatur Samaritani Pentateuchi chronologia.

Ne verò hìc moremur in hujus Pentateuchi auctoritate vindicandâ, si quidem adversùs carpentes ita causam obtinuit, ut nihil ambigui incertivè remaneat. Prorsùs eumdem esse cum antiquiore hodiernum multis evincitur testimoniis Hieronymi, Eusebii, aliorumque Patrum, siquidem Samaritanos textulos ab Hebræis dispares, dùm ex coævo codice referunt, hodiernum legere sanè putarentur. Consonant inprimis chronologici numeri, quos exhibet Eusebius. Et Esdrâ antiquior est ille codex, nec eum à Judæis Samaritani recepêre : nam si secùs, iisdem Chaldaicis characteribus exaratum haberemus; dùm è contra pristinas Hebraicæ linguæ figuras retinuit, ut cum omnibus ipsi Judæi consentiunt. Hocce eodem Pentateucho potiebantur decem Israeliticæ tribus, nullis unquàm manibus recuso, qualiter Hebraico codici, Esdræ temporibus, accidit. Hæc omnia renitentium confessione, postremò sancita sunt (1).

Atqui diluvium inter et nascentem Abrahamum, 70 Interpretibus consonat Samariticus codex, nisi quòd juniorem omittat Cainanem, quem multi auctores à Græco textu relegârunt, quique ab Eusebiano canone exulat. Ergo ex samaritico computo, 942 anni à diluvio ad Abrahamum effluxêre; dùm 292 tantùm si Hebræis credas; et illud inprimis notandum, Samaritanos numeros ita esse Græcis concordes, ut toties anni centeni à secundâ vitæ patriarchalis parte, ad priorem transiliant; quanquàm in pluribus aliundè dissonent. Undenam illa in numeris de quibus res est, concordia? Necessariò sequitur Hebraicum hujus ævi codicem Samaritano fuisse congruum, et utriusque systema 70 Interpretes retulisse. Isti videlicet, utpote Judæi, Hebraico codici incumbentes, suum sanè ex alieno invisoque æmulorum codice non reformâssent; nimirùm, præter hæc reciproca utriusque gentis odia, Samariticum systema, quod nullâ aliunde auctoritate fulciretur, nullâ ratione proprio præposuissent interpretes; nullusque concipitur sic agendi scopus. Si autem ad Samaritanos spectes, et fingantur diversos ab his quos nunc legunt numeros, eâ ætate tenuisse, quâ ratione, quo scopo, ad Judaicæ translationis fidem, composuissent suos, cùm illa translatio, tùm à proprio codice, tùm ab ipso Hebraico textu, discreparet; in eamque impugnandam simul conspirarent, et odium, et consuetudo, et utriusque primigenii textûs auctoritas?

Insuper animadvertendum est illud, ea quæ adversùs 70 Interpretes jaculantur adversarii, etsi quid contra vigerent, Samaritanum codicem ne quidem tangere. Sint ea in exemplum quæ postremò tractavimus. Fingentur ne Samaritani suos in Ægyptiorum gratiam numeros violavisse? Et ità quidem conspirâssent, non unus vel alter, aut pauculi, sed gens universa! An verò dicetur Hebraicum codicem ut potè archetypum, aliis pro normâ esse habendum? Verùm Samaritanus non ex Hebraico, sed ex communi fonte rivus alter emanat; ac proindè æquè archetypus haberi debet.

Attamen notandum est antediluvianos Samaritici textûs numeros, à Græcis esse maximè dispares, nec verò iidem cum Hebraicis consentiunt; nam leguntur in Samaritano codice 1307 anni; in Hebraico 1656; dùm ibidem 2262, 70 Seniores assignant. Forsan etiam integrè verum fuit quod annotat Eusebius Samaritanos ante diluvium numeros Hebraicis consentire; postdiluvianos verò 70 Interpretibus. Quidquid sit, ibi sanè obnubilatur chronologia; ibi quassatur, adversante Samaritano, Græci textûs auctoritas. Sit ergo pro incertâ, ætatis antediluvianæ supputatio; verùm si de posteriori agatur, ex concordantiâ codicum prorsùs à se invicem alienorum, primævam Moysis Scripturam, eam esse quam in utroque nunc et in Hebraico antiquitùs legebatur, firmissimè evicimus.

Nunc de his quæ adversùs Samaritanum codicem objiciuntur, quid sit sentiendum, expendamus.

1° Quidem hodiernum non eumdem esse quem decem tribus retinuêre, plurimi somniârunt. Nostrates auctorem fecêre Dositheum quemdam Apostolis coætaneum, qui cùm se pro Messiâ haberi studeret, Pentateuchum

(1) Vid. Morin., Exerc. in Pentat. Samar.... Waltonis Proleg. in primo hujus *Cursûs* tomo. El. Dupin., *Prolégom. de la Bible*, tom. 2.

in suî gratiam penitùs disturbaverat. Debile istud figmentum hìc quidem pendere non curabimus, siquidem de eo fusiùs et sufficienter tractatum est in Waltonis Prolegomenis, ut videre est in primo hujus *Cursùs* volumine; unum modò hìc animadvertendum videtur, scilicet, quòd Dosithei minimè interesset Biblicam chronographiam immutare. Multi eam à Judæis violatam arbitrati sunt, eò quòd ita confusis Messiæ temporibus, ad longè tardiora confugere poterant; quæ sanè hypothesis, vera sit necne, rationi saltem consentanea videtur. Dositheo autem, Christi coævo, implicati numeri minimè favissent. Ergo, etiamsi cætera, numeros saltem Pentateuchi haudquaquàm immutâsset.

2° Objiciunt, vitiatam è proposito esse Samaritanam Scripturam potissimo in loco, ubi vox *Garizim* vocis *Hebal* locum usurpavit (1); unde patet quòd non pepigerit Samaritanos Mosaicum textum aliquando violare. Facile responsum res ipsa suppeditat. Istius violationis origo prorsùs manifesta, quippe quæ Samariticam hæresim redoleat; unde in eam instituendam conspirare potuit tota gens Samaritanorum. At secùs de chronographicis numeris; cùm enim nullus esset violandi scopus aut commodum, gens suæ Scripturæ tenax adversùs violatores, si qui esse potuerint, certè insurrexisset. Sic, inter cætera, celebrem versiculum, fatente Hieronymo, in Hebraico textu violaverunt Judæi, quem ita de Græco translulit S. Doctor: *Foderunt pedes meos et manus meas*, in cujus vicem, ex industriâ Judaicâ, uno charactere in ferè similem substituto, nunc ita legitur: *Quasi leo manus meas et pedes meos* (2).

Unde evanescit et prophetica vox, et sensus quilibet. Indenam inducent adversarii textum Hebraicum spurium esse, et qui nullam omninò fidem mereatur?

3° Ex Samaritano codice, non ex Hebraico, Græcam translationem exorsam nonnulli finxerunt. Hanc verò sententiam nullo fundamento nixam, simpliciter negando satis refelleremus. Verùm aliunde ex se ipsâ corruit, si attendatur: 1° Judæos translatores, non proprio codice usos sed alieno, et quidem æmulorum hæreticorumque, id ita absurdum sonare, ut contradicere pigeat. 2° Si ex codice Samaritano transtulissent 70 Interpretes, ejusque numeros essent mutuati, universos et ubique usurpâssent, quod à vero maximè abhorret. Et enim in antediluvianâ ætate 900 annis minor est Samariticus computus. Aliunde à Samaritano codice junior Cainan exulat, quemadmodùm ab Hebraico, quem 70 Interpretes, et cum eis Evangelista Lucas excepêre. Talia sanè non intercederent discrimina, si Græco Samaritanus codex typus fuisset et exemplar. Quòd si in cæteris magis inter se consentiant, quàm alteruter cum Hebraico, inde tantùm sequitur istum cum Samaritano, Interpretum temporibus optimè consensisse; nec illud mirandum, quippe quòd eodem ex fonte manaret uterque codex.

(1) Deut. 5, 22; Exod. 20, 18.
(2) Psalm. 21, 18.

4° Denique multotiès illud, et sub multiplici formâ plerique objecerunt, pristinos Samaritani codicis numeros evanuisse, quorum in locum 70 Interpretum numeri irrepserint. Verùm hìc eodem scuto Samaritanos numeros tuemur. 1° Gratis allegatum negamus. 2° Si Græcos numeros ita fuisset aucupatus Samaritani textûs violator, antediluvianos Interpretum annos pariter excepisset, quod procul abest à vero; idemque rei Græcæ tam studiosus et imitator, juniorem non tacuisset Cainanem, de quo in Græco textu plurimæ disserunt lineæ. 3° Nulla erat reformatori ratio, cur Judæorum interpretum numeros, et suis et ipsis Judaici textûs numeris præhaberet. 4° Nec tantùm sufficiebat ut ita sentiret et statueret scriba nescio quis; nam et fraudi assentiri debuisset universa gens Samaritanorum; siquidem innumera obstitissent integri textûs exemplaria.

Et nunc alio sistamus tribunali, unde et 70 Interpretum chronographiæ plenissima intercedet confirmatio.

De Flavii Josephi auctoritate.

En adest optimus quæstionis judex. Rei chronologicæ peritus indagator, omnibus suppetentibus elementis, unde causa æquissimè tractaretur, 70 Interpretibus adversùs Hebraicos numeros, patrocinatus est. Quanti ea valeat auctoritas, sedulò expendamus.

Testatur Flavius in Autobiographiâ se à Tito Cæsare donatum sacris codicibus qui in templo servabantur, nec in dubium venire potest quin ita fuerit, cùm in celeberrimo opere, ubique diffuso, rem auctor asserat, ipsumque Titum, et regem Agrippam testes invocet. Aliunde in proœmio libri de Judaicis Antiquitatibus, quem diù post peractum bellum in lucem ediderat, testatur totam hanc historiam *ex Hebraicis litteris* à se excerptam; unde patet, illam cui suffragatur Josephus chronologiam, eam fuisse quam exhibebant coævi Judæorum codices.

Fatendum est libri Antiquitatum numeros, scribarum manu ita fuisse vitiatos, ut intricatum absurdumque inde evaserit systema; verùm rei circumstantias attentiùs expendenti, minimè obstant fraudes et vitia, quin genuini auctoris numeri luce clariores manifestentur. Inde quos hodierni ostentant codices, hi quidem strictiori, illi verò latiori chronologiæ consonant, quòd cùm ab ipso auctore perpetratum nemo sanus defenderit, omnesque etiam adversarii diffiteantur, hujusmodi portenti ea ratio est: Scilicet illi scribæ, qui Flavianum opus tractabant, cùm animadverterent ejus numeros ab illis discrepare quos veros arbitrabantur, eos corripiendos et in melius immutandos esse rati sunt; inde textûs incongrua violatio, sed imperita nimis ut sibi ipsi consentiat. Nos liti facem admoveamus; ipsos eosque solos qui strictiori chronologiæ favent, mendosos esse clarissimè evincetur.

1° In libri Antiquitatum proœmio, historiam hanc quam ordinare aggreditur, ex sacris gentis suæ codicibus, 5,000 annorum intervallo comprehensam esse declarat. Iterùm sonant ea quinque annorum

millia, in operis initio, quem contrà Apionem Alexandrinum instituit, cùm pridem Antiquitatum librum edidisset; ita ut si in eo 5,000 annorum numero primò quidem erràvisset, tanto intercedente postea intervallo, auctori detectus fuisset sanè et castigatus error, nec eumdem numerum in posteriori opere recantâsset.

Insuper in priori etiam testatur sacram quam ordinat historiam, ad Artaxerxem Longimanum tantummodò produci : cætera verò se non à sacris libris, sed ab alienis mutua tum fuisse. In idem consentit sacrorum librorum elenchus, quem in opere contra Apionem instituit, quippe cui sit finis Estheris historia; desint autem Machabæorum libri. Ergo 5,000 annos circiter ad Artaxerxem dinumerat Flavius; ergo ad nascentem Christum, si iidem credas, non minùs quàm anni 5,400 effluxêre.

An Hebraicis adhæsit numeris Flavius, quos ex 4,000 circiter annis coalescentes, 1,400 seculis suo prætergressus est computo? Hunc, si errore quodam, in ipsâ historiæ fronte scripsisset, eumdemne longo jam tempore elapso, in aliud opus intrusisset, nullo interea reclamante, vel mendam saltem revelante?

Exinde, cujus mentis fuerit Flavius in re chronologicâ, satis et abundè patet. Et illud præsertim animadvertatur, cum 5,000 annorum numerum, quem primùm et denuò jactitat, apud omnes ut genuinum et sincerum constare, semperque ab omni lite fuisse immunem.

Insistamus operi, et quid de antediluvianâ ætate senserit Flavius, ab ipso sciscitemur. Porrò, eo auctore, tantùm senuerat quisque patriarcharum usque dùm sibi filius nasceretur, quantùm assignant 70 Interpretes; hisque 6 annis tantùm in ultimo contradicit. Unde 2256 annorum summa conflatur; quæ ab Hebraicâ longè abhorret.

Cui scriptor faveat, minimè dubium est. Verùm in luculentum computum, character quidam irrepsit, ex quo litem suscitârunt pauculi Hebraici textûs asseclæ. Etsi ex singulis partibus summa 2256 liquidè coalescat, in Flavianâ paginâ, 2656 leguntur. Errorem scribentis in secundo charactere facilè quivis agnosceet, nisi ipsi Josepho tribuatur arithmeticus error; sed etiam hâc subeunte hypothesi, nihilominùs ad 2256 summa exurgeret, quæ meritò Flaviana diceretur sententia. Verùm ex ipsâ numeri 2656 compositione arguitur, quòd cùm primo tantùm charactere discrepet ab Hebraico numero 1656, inde colligere liceat hunc fuisse in Flavianâ historiâ primigenium. Supponitur et scriba Græcis tantùm assuetus numeris, qui primum characterem immutârit, de cæteris non curans; idemque singulares vitæ patriarchalis ita tractaverit numeros, ut hellenicis concordes evaderent. Gratis affirmatum gratis negaremus; sed vitiis multò majoribus laborat ea sententia.

Etenim nonne luce clarius est quòd si iidem primitùs fuissent Flaviani numeri, quos in Hebraico textu legimus, eosque Hellenica manus ita evertisset et extorsisset, ut 70 Interpretibus concordarent, eadem partium summam sedulò collegisset, quæ prioris in locum subrogaretur? Sin contra hodierni Flavianæ historiæ numeri, iidem sint, qui primitùs et semper, facilè intelligitur Hebraicam manum, quæ quidem partium curam non habuisset, isto numero 2256 offensam fuisse, cùm contradiceret Hebraicus 1656 numerus; eamque secundum characterem, ut Hebraicus fieret, sic immutâsse. In adversantium hypothesi, Hellenicus scriba ad primum modò attendisset characterem, de cæteris tribus non curans; in nostrâ verò, priori neglecto, in posterioribus tribus hæsisset manus Hebraica. Has adversas hypotheses, licèt nostra ex se verisimilior, talisque magis et magis videatur genuinos numeros prænuntianti, verborumque sonos perpendenti, æquales tamen, et quæ se pari staterâ elidant, fingamus. Superest illud quòd partium summa, quocumque scripta fuerit modo, ad numerum 2256 nitidè assurgat, nullâ adversante Josephi editione. Ergo, si de ætate antediluvianâ agatur, ab Hebraico textu longè dissentit Flavius; 70 verò Interpretum computo maximè favet.

Et nunc res sit de ætate postdiluvianâ. Ibi quoque summam invenimus ab illâ quæ ex additis partibus coalescit, longè disparem. Verum ibi manifestè patet et intumescit fraus Hebraica. Unicuique patriarcharum dum filium generat, eosdem annos assignat Flavius, quos et 70 interpretes et Samaritanus codex, centenario ubique transiliente numero. Unde 992 annorum summa luculentè exsurgit; et tamen in hodiernis paginis 292 leguntur, quemadmodùm in codice Hebraico. Porrò quis liberæ mentis, inficiabitur, posteriorem hunc numerum Flaviani locum evidenter usurpâsse? Et rem tamen manifestiorem faciamus. Duplici tantùm ratione cur Flaviana summa partibus contradicat, intelligi potest. Vel enim cùm hodiernos Hebraici textûs numeros et summa et partes simul referrent, illam quidem servando, istas evertisset Hellenicus scriba; vel contra Hellenicis numeris et summa et partes assentiebantur, et tunc priorem, integris partibus, ad Hebraicam mentem scriba imperitus reduxisset. Atqui hæc nostra posterior hypothesis, non verò prior humani ingenii naturam et agendi habitum, optimè refert. Primò enim scribam fingamus, strictiori chronologiæ tantummodò attinere. Dùm singulares vitæ patriarchalis partes calamo retingit, de his quidem non curat; quippè quòd nihil sit in ipsis animadvertendum, nisi quâdam mente intentoque animo considerentur. Postremò autem summa occurrit 992, quæ cùm ab Hebraicâ valdè discrepat, scribentis animum vehementer offendit; undè ille mendam esse ratus, Hebraicum et benè notum sibi numerum 292 supponit, quocum prior ille ferè consonat, ideòque magis mendam redolet. Sic egisse facilè intelligitur scriba quidam imperitior; sicque et nunc rem componeret quilibet, omnis chronologiæ, nisi vulgaris, inscius. Cùm enim nascentem Abrahamum à diluvio parùm distare ex vulgari sententiâ, fuerit arbitratus, pro mendoso textum illum haberet, qui mille annos huic intervallo addiceret. Non autem ita facilè nectitur prior hypothesis. Fingitur scriba 70 Interpretum ala-

cer assecla, qui primigenios Flavii numeros ad suam mentem detorserit. Quo posito, non unum alterumve characterem, sed decem numeros, hìc et illùc vagantes immutat; et cùm eam fraudem ita assiduò nexerit, de summâ minimè curâsset, et quam ducebat absurdam, pleno calamo iterùm exarâsset! Facilè animadvertitur summa conspicua, quin simul animadvertantur partes quæ non vividè legentis mentem sollicitant; sed de partibus quis curet, eæque pertractentur et immutentur, nec tamen intendatur in summam quæ partibus quàm quòd maximè contradicit, illud nullo pacto intelligitur. Aliter, summas longè magis, partes longè minùs esse conspicuas, illasque multò pluribus innotescere, fatendum est. Indè sequitur summam vitiari potuisse, quominùs vitiarentur partes, eo ipso quòd præcurrant minùs spectabiles, partes autem immutari non potuisse, quin animadversum fuerit in summam, siquidem ea post jam mutatos numeros occurrit.

Ergo à diluvio ad nascentem Abrahamum 992 annos Flavius numerat; quemadmodùm ferè 70 Interpretes et Samaritanus codex, expuncto juniore Cainane. Undenam hæ discrepantiæ ducant originem, tractare hìc animus non est. De hoc tantummodò agitur Flavii numeros ab Hebraicis prorsùs esse alienos; et 7 seculis majores evadere.

A nascente Abrahamo ad eumdem vocatum 75 annos ut universi codices, numerat Josephus; exindè ad Israeliticam ab Ægypto migrationem 430; et ad morientem Moysen 470; ab Exodo, ad erectum templum 592; tandemque ad idem Babylonicis flammis eversum 470 anni assignantur. De istis numeris, quatenùs à Flavio scriptis, controversia nulla est; aliundè et vulgaribus computis apprimè consentiunt. Indè à nascente Abrahamo ad eversum templum 1567 annorum integra summa exsurgit; cui si 123 annos assuas, ut occurrat ineunte regno Longimanus, 1690 anni conflantur; totque reverà, ex ipso Flavio, fatentibus omnibus, ab Abrahamo ad Artaxerxem effluxisse constat.

Ex illo inconcusso lemmate, plurium numerorum fraus brevi patefiet, quos in Flavii librum intruserunt Hebraici textûs cultores, dùm è contra illorum plenissima fiet confirmatio, ex quibus coalescit summa 5,000 annorum, quam prætendit Flavius. In hodiernis paginis 3,513 ab Adamo ad eversum templum, 3,102 autem ad erectum, anni fluxisse dicuntur. Id digito maximè ostentant adversarii, quòd ea sit ipsius Hebraici codicis supputatio, undè et ita scripsisse Flavium arguunt. Verùm isti ipsi numeri, quos indè supposititios concludere est, adversùs invocantes, versâ facie, bellantur. Expendamus enim quâ ratione, ex ingenii humani naturâ, res processisse, putandum sit.

Ex iis quæ diximus, præsertim de 5,000 annorum numero quem, nullâ lite, prætendit auctor, manifestè sequitur, intervallum ab Adamo ad eversionem templi quæ paululùm Longimanûs regnum antecedit, in Flavii mente *paulò minus* 5,000 annis fuisse; et 4,800, verbi gratiâ, constitisse. Occurrit hic numerus Judæo scribæ, qui ex Hebraico textu, 4,000 tantùm annos ad nascentem Christum numerat, ideòque 3,500 circiter ad eversionem templi. Hìc certè mendosum 4,800 numerum clamat, et continuò expungit. Sed in expuncti locum aliquem subire oportebat. Aderant Hebraici textûs numeri, quos, sive Flavianos in partibus adversari nesciret, sive ex omni parte vitiatos fuerit arbitratus, in genuinorum Josephi numerorum vicem intrusit. Aliâ etiam ratione, non ità scripsisse Josephum, manifestum fit. Fingitur enim 3,513 annos ab orbe condito ad eversum templum numeravisse; 3,102 verò ad erectum. Porrò cùm, eo auctore, 470 annis templum steterit, non potuit geminos, quos supra, scribere numeros, siquidem 411 tantùm annis, inter se differunt. Ergo hìc manifesta fit fraus Judaica, cùm à Flaviano calamo, allegati numeri suam ducere nequeant originem.

Nunc verò ordinemus summam additis partibus ætatum quas nitidè suppeditavit Flavius. Occurrit primò 2256 numerus; dein 992 succedunt anni: postremò tandem 1690 ad Longimanum producuntur. Confice summam: 4938 exsurgent: scilicet, si 62 tantùm addas, ille ipse 5000 annorum numerus, quem semel et bis Flavius protulit! Atque ità patet, quòd si summæ singulares suis partibus, Hebraicâ fraude, contradicant, attamen quæ ex singularibus coalescit *summa integra* ea sit quam in ipsâ operis fronte exaravit Josephus!

Tali argumento catenùs simplici nitidoque, causam esse peractam jure dici potest. Ne tamen hìc moremur; siquidem et alia sunt ex quibus quid in Josephum auserint, magis ac magis manifestum fiet.

In priore contra Apionem libro, intervallum ab orbe creato ad Moysis interitum, 3000 annis *paulò inferius* esse docet Josephus. Mendacem hunc numerum jactitârunt adversarii; eò quòd à Flaviano, qualem admisimus computo longè abhorreat; siquidem ex nostris antè Moysis interitum numeris, anni longè plures quàm 3000 successerint. Verùm si paululùm in rem intendatur, contra adversarios facilè cardine vertetur difficultas. In primigenio Josephi textu, non 3000 sed 4000 olim exstitisse pro certo habendum est, quod quidem ex supradictis necessariò sequitur. Nam ille quem jam induximus Hebraicus scriba, cùm circiter 4000 annos ad Moysis mortem effluxisse legeret, dùm ille vix totidem annos ad Christi ortum numeraret, Flavianam lectionem, ut mendosam, expungere non dubitavit; cujus in locum, uno mutato charactere, 3000 tantùm inscripsit: qui quidem numerus, favente voce *paululùm*, ab Hebraico computo non maximè discrepare visus est. Ea sanè agendi ratio tam facilis occurrit, ut nullis eam argumentis fulciri necesse sit. Verùm etiam ex ipsâ numerorum collatione, res evincitur. Numerus 3000 pro extraneo haberi debet, si, dùm numerus æmulus 4000, toti Flaviano systemati consentit, prior ille nec cum Josepho, nec cum ipsis Hebraici textûs numeris ullo modo consociari queat. Atqui se ita res habent. Etenim Josephus cùm 2256

annos ad diluvium, 992 ad ortum Abrahami; indè 75 ad eumdem vocatum, posteàque 470 ad Moysis mortem, elapsos pronuntiet, sic coalescunt 3793 anni; qui cùm à numero 4000, circiter 200 tantùm annis deficiant, intervallum illud 4000 annis *paulò inferiùs* esse, dici potuit. Si quis verò Hebraicos ordinet characteres, numerosque 1656 et 292 quos ipsi Flavio adscribunt, cum inconcusso numero 545 Moysis mortem attingente, inde summa 2493 annorum coalescet! An verò quis arbitrabitur de tali summâ dixisse Josephum, eam 3000 annis *leviter* inferiorem fuisse?

Institerunt quidam, et antediluvianum 2256 numerum Josepho adscribendum censentes, indè illum de quo hìc disceptatur, nectere tentaverunt. Verùm ita 3093, exsurgunt anni. Hanccine summam dixisset Josephus majori numero 3000, esse inferiorem?

Unum tamen in Flaviano systemate enodandum superest. Declarat Josephus Moysem jam ante annos bis mille natum, continuamque Pontificum seriem per eosdem 2000, Judæis fuisse. Hi si tribus millibus de quibus supra res erat, apponantur, 5000 annos conficient quos adeò jactavimus. Non ergo suppositiius erit ille prior numerus; qui cùm judaicis assonet, Josephum Judaicè sensisse, saltem in pristinis temporibus, manifestum videtur.

Verùm primò notandum est, hos 5000 annos ex nitidis Flavii verbis, ad initium regnantis Longimanûs, nec ultrà procedere; undè ad scriptoris ætatem anni plusquàm 5500 intercedunt. Ergo fictitius ille 3000 annorum numerus nullo Josephi testimonio nititur. Ex 5500 annis, bis mille demas, 3500 circiter supererunt ex orbe enato, ad Moysis interitum. Fatemur hoc numero 3500, vocem illam, 4000 *annis paulò inferiùs*, non apprimè referre, sed certè fatebuntur omnes, eumdem cum minori numero 3000, cui paulò inferior diceretur, multò minùs etiam consentire; aliundè ab Hebraicâ chronologiâ, decem seculis integris distat. Ergo detur prædictum hunc numerum, illud quod Josepho tribuimus systema vellicare, idem Hebraicum jugulabit; illinc difficilis tantùm, hinc impossibilis prorsùs quæstionis enodatio

Quomodò tamen solvatur, forsan sciscitere. Me in hoc cæcutire fateor, et quidem minimi interest. Sententiam dicere coactus, res ità componerem. Fortassè hunc numerum 2000 pro certo non semper habuit Flavius; cui dubio assentient omnes, quibus sacræ extra Pentateuchum chronologiæ nubila innotescunt. Verùm illam, in quâ postremò hæsit, sententiam, cæteris sui systematis partibus, coaptari non apprimè curavit. An verum attingat, necne, hæc hypothesis, liquidum est Hebraicæ chronologiæ sequacibus nihil indè favere; quos, ut sit torquendi finis de Flavianâ chronologiâ, ultimum istud sciscitabimur.

Si Hebraicos numeros fovisset et retinuisset Josephus, num eâ paginâ quâ 70 Interpretum historiam instituit, Græcam translationem primigenio textui prorsùs consentaneam dixisset, idque Judæos omnes, re sedulò perpensâ, et fuisse miratos et conclamâsse? Nonne de vitiatâ chronologiâ, intricatisque mirum in modum numeris verbulo saltem, legentes monuisset?

Cæterùm antiquissima videtur ea Flavianorum numerorum disturbatio, quam Judaica manus perpetravit, ut Latinâ Ruffini translatione constat. In quibusdam istius translationis exemplaribus, singulares ætatum summas quæ in universis Græcis codicibus, 70 Interpretum systemati consonant, truncas et minusculas, ad Hebraicam normam, reperire est; imò in quibusdam lineæ illæ à proœmio abscisæ sunt, quibus 5000 annorum summam prætendit Flavius. Quisquis sit quem violati auctoris meritò insimulemus, extraneis temeratum manibus adeò manifestum est, ut adversantium plerique, sibi nòn auxiliari Flavium fateantur; imò et infensissimum esse; ideòque ejus auctoritatem labefactare conati sint. Nunc ergo expendamus quatenùs eis res successerit.

1° Quidem negaverunt fuisse Josephum calami seduli et veracis, eumdemque pluries esse mentitum in libro ostentârunt. Verùm etiamsi Josephum ea legitimè vituperia premerent, quod de plerisque negari potest, id ad quæstionem nihil omninò attinet. Fingatur, si placeat, Flavius, imperatorum adulator; fingatur temerarii aut pusilli scriptor ingenii, aut quidquid aliud conviciari velis, nemo tamen inficiabitur quòminùs præpalam testatus sit, se suam ex Hebraicis litteris historiam deprompsisse; quo posito, Mosaicos numeros immutare non tentavisset. Nullus enim aderat immutandi scopus; nulla, si voluisset, perpetrandi ratio; conclamâssent enim contribules, eòque libentiùs quòd in ipsum auctorem erant infensissimi. Si fingatur non proposito, sed ex oscitantiâ auctoris irrepsisse errorem, præterquàm in mendas æquè fuisset conclamatum, ita accidisse supponi nequit, si id attendatur, Flavianum computum, et 70 Interpretibus, et Samariticis numeris esse consentaneum, quod certè dormientem scriptorem non redolet.

2° Flavianam historiam, non quidem ab Hebraico textu, sed à Græcâ 70 Seniorum translatione, derivatam plurimi censuerunt. Quæ sanè sententia eorum est qui à Josephi paginis prorsùs sunt alieni. Non ità enim sentirent, si legissent Flavium, dùm publicè testatur, se sacris libris munere donatum, qui in templo servabantur, testesque et regem Agrippam et ipsum imperatorem Titum invocat. Cùmque se ex *Hebraicis litteris* historiam deprompsisse subjungat, quis aliundè quàm ex Hebraicis suos illum composuisse numeros, somniari possit?

Et tamen ita somniatum est. Quod quidem istic tueri debebant, illi qui Josephum Hebraicæ linguæ ignarum seriò dixerunt. Et reverà se ita sentire professi sunt viri maximi et portentosi, Georgius Horn, et Basnage, et fortassè cum eis pauculi. Mirificam sententiam in lucem largiùs prodire faciamus, cui laudes et admiratio, utpotè dignissimæ tribuantur. Arbitrati sunt stupendi illi viri, Græcam linguam fuisse Josepho patriam et naturalem. Atqui in ipsâ libri Antiquitatum fronte palam declarat Josephus, hanc à se primitùs *patrio sermone* conscriptam historiam, sed eamdem

à se in græcum sermonem, qui *suus non sit*, (ξενη διαλεκτω) ideò translatam, ut plerique legere et doceri possint. Idem testatur in priore contra Apionem libro, et hæc subjungit: se Græcis auxiliatoribus usum, ad Græcam translationem, cùm sibi non sit Græcus sermo patrius, ita ut Græcorum verborum rectam pronuntiationem nunquàm potuerit adipisci.

Hæc in talium nugarum ruinam è Josepho deprompsisse supervacaneum censebitur. An enim vir sanæ mentis adeò suî incompos reperiatur, qui neget Josephum, et ipsis Hierosolymis natum, et doctorem legis, et sacerdotem, et Machabeæ familiæ insitum, et rerum Judaicarum gestorem, et qui saltem pluribus annis inter concives degit, patriam, et eorum quos inter degebat, linguam calluisse? Fingeturne illum hujus tantùm linguæ fuisse expertem, quâ scripti erant libri Biblici quæque vulgari illius ætatis sermoni non consonabat! At si talem linguam non calluisset Flavius, nemo certè alius novisset. Putabiturne vir ille eximius, inter suæ gentis nobilissimos eminens, adeò et gentilium disciplinarum peritus, ut mirum in modum testantur universa ejus opera, præsertimque gemini contra Apionem libri, putabitur, inquam, biblicam linguam nescivisse, quam vulgaris ferè referebat, quamque apprimè callebant tot inter Judæos pusilli et obscuri? Tum ecquis esset, harum linearum sensus? *Excusandus sanè Eupalemus, qui plurimos in Judæorum historiâ admiserit errores, quippè qui cùm non satis Hebraicam linguam noverit, ex ipsis fontibus haurire documenta nequiverit.* Ergo ex ipso fonte Hebraico hausit ipse Flavius! Plurima quid memorem? Et tamen hos quoque textulos producere libet. *Omnia hæc quæ narro, in sacris litteris hausi, utpotè ex sacerdotali stirpe, et sacris edoctus scientiis* (1)...; et alias: *Ego tribulorum meorum confessione, eorum disciplinas egregiè calleo*; *Græcanicis quoque litteris operam dedi* (2).

Esto tamen ea Flavianæ ignorantiæ fabula. Quid inde sequeretur? Auctori fuisse ignotam textûs Hebraici chronologiam? Dicere quemvis pudebit. Si enim non eosdem numeros protulisset Hebraicus textus, quos 70 Interpretes, ea sanè Judæis innotuisset discrepantia, et si quibusdam, certè doctioribus, quos inter Josephum præstare nemo inficiabitur. Sunt et hodiè plerique hebræi sermonis prorsùs expertes, qui apprimè noverunt et ipsam discrepantiam, et quid sit de eo discrimine disputatum. Ergo si 70 Interpretum chronographiam referat Josephus, et Hebraici codicis numeros referebat. Aliundè, si ex Hebraicæ linguæ inscitiâ, Græcos numeros tenuisset, hoc eum sanè monuissent, unus aut alter, ex iis omnibus qui librum de Antiquitatibus legerant, et quos inter ne ullum exstitisse quidem, qui Hebraicam Scripturam noverit, nemo defendere audeat. Quo posito, suos ipse numeros castigâsset; quòd nedùm ita sit, iidem ab ipso prolati sunt, in opere contrà Apionem, quod longè posteriùs edidit.

(1) Contr. Ap., lib. 1, cap. 3.
(2) Antiq. Jud., lib. 20, ad finem.

Quid tamen arguant illi qui Flavium in Hebraicis rudem asserant, fortassè inquiritur. Aliquas invocant biblicæ linguæ voces, quas græcè interpretatur Josephus, et malè, ut illi autumant. Adeant Is. Vossium, quo patrocinante, reus abluitur. Sed quid operis, si cum illo respondeatur ea interpretatum fuisse Flavium, non aliter ac Origenes plurimique Hebræi sermonis non inscii? Nonne evidens est, quòd etiamsi sacræ linguæ rudis ipse fuisset, biblica nomina, ex coævorum doctorum auctoritate fuisset interpretatus? unde in ipsos sacræ linguæ magistros causam agunt adversarii. Quidni autem? Nonne ipsos 70 Interpretes, ut Hebræi sermonis ignaros, quidam impetierunt?

3° Objicitur Josephum ideò suum edidisse librum, ut Judaicæ gentis antiquitatem præ cæteris extolleret; unde et ejus originem altiùs producere studuit. Idcircò Moysem antiquiorem Inacho, finxit, et 2000 ante æram christianam ortum. Ad hæc responsio facilis occurrit. Hebrææ gentis cùm sit Abrahamus fons et origo, eumdemque aliæ auctorem habeant, nulla erat ratio, nihil honoris aut commodi, cur tempus à diluvio ad Abrahamum elapsum, ultra metam Josephus produceret. Moysen æquo vetustiorem fecerit, id fingi potest, quin obsistat ratio, siquidem à Moyse ducit originem Hebræorum respublica. Quid verò de eâ ætate curâsset quæ Abrahamum antecedit? Imò et plurimas gentes jam exstitisse concedebat; ut constat ex ipsâ Abrahami historiâ.

Ex dictis sequitur Hebraici textûs chronologiam si de ætate post diluvianâ agatur, diversâ trium testium auctoritate confutari, quos in id unanimes primigenios Moysis numeros referre manifestum est; ergo Hebraicæ longè præstat 70 Interpretum chronographia.

Si verò de antediluvianis numeris res sit; cùm inter se disceptant tres biblici codices, de hoc quidquam stabiliri nequit. Josepho autem 70 Interpretibus consentiente, illùc quò premunt, incumbit statera. Quo posito, numerum 2256, quem Josephus exhibet, cæteris potiorem arbitramur. Et nihilominùs hanc ætatem pro incertâ habendam censemus. De juniore Cainane, quem expungentibus cæteris, exhibent Interpretes, quæstio maximè ardua nec fortassè quæ solvi queat. Gravis etiam circà Tharræ ætatem versatur difficultas. Sed ultra citravè pendeant eæ quæstiones, illud certissimum enatat: Intervallum à cessante diluvio ad nascentem Abrahamum, non minùs quàm 942 annis constare.

Et illud quod tergemini textus adversùs Hebraicum conclamant, aliunde confirmatur, si quædam species in Hebraicis numeris stupenda; et quæ nisi diremptoria videantur, pro gravissimis tamen non habere nequeant.

1° Si numeris Hebraicis credas, 100 tantùm anni, diluvium inter et nascentem Phaleg intercedunt. Porrò cùm in Babelicæ divisionis memoriam, hoc nomine signatus fuerit ille patriarcha, patet, eo nascente, peractam jam fuisse linguarum discordiam. Atqui ex trinis tantùm patribus adeò increvisse orbis incolas, quantùm inducit Scriptura, conceptu arduum est. In

adverso systemate, 4 aut 5 jam effluxerant ante nascentem Phaleg secula; unde penitùs evanescit difficultas.

2° Consentientibus omnibus, post diluvium vixêre, Noe quidem 350, Sem verò 500 annis. Atqui cùm 292 tantùm post diluvium, natus fuerit Abrahamus, si Hebraicis numeris credas, Jacob verò 460 postea, cum Abrahamo Noe vixisset, Jacobo autem Sem fuisset coævus. Hujus et filium Arphaxad ille novisset, unde sequitur Abrahamum patremque Tharram plurimis patriarchis, diluvium attingentibus, fuisse coætaneos. Porrò cùm à patribus filii nequiverint esse alieni, exstitisse tunc idolorum cultum non concipitur, dùm tot exstarent diluvii testes. Insuper Babelicam turrim exsurgentem vidissent et Noe, et filii, nec tamen obstitissent, siquidem de illis nil Scriptura memorat. At sanè obstitisset Noe vir sanctus, nec sanè incassùm; patribus enim quanta eâ ætate fuerit auctoritas, neminem latet.

Nunc inter hodiernum Hebræorum, Græcumque textum, expendamus, uter præstantiores sibi patronos invocet.

De Apostolorum, et SS. Ecclesiæ Patrum auctoritate.

Si nobis incumberet cura probandi, quanti præstet ea 70 Seniorum translatio, quam in textûs primigenii locum, Christiani Judæique ipsi tamdiù suffecerunt, non quorumdam quidem, sed omnium quotquot exstitêre primitùs Ecclesiæ doctorum unanimem assensum objiceremus. Eam solam, pro authenticâ habitam, nec ulli liti obnoxiam fuisse pateret; eam fuisse *Græcam veritatem*, ut aiebat Origenes, antequàm *veritatem Hebraicam* jactâsset Hieronymus. Hoc inprimis fieret manifestum, Scripturam, *juxta* 70 *Interpretes*, eam fuisse quam gentibus Apostoli et evangelistæ revelârunt; ipsumque Christum dùm Scripturam invocaret, ut seniores locutum, etiam quoties ab Hebraico textu discrepant (1). Unde sequitur, et Apostolorum judicio, *Græcam veritatem* scripsisse Interpretes; textumque illum, quem dùm Judæos alloqueretur invocabat Christus, non hodierno quidem Hebraico, sed 70 Interpretibus fuisse consonum. Undè eos fideliter vertisse manifestum fit.

Verùm illud tantùm hìc probare intendimus, Scripturam qualem eam finxit Interpretum versio, pro legitimâ et authenticâ tunc fuisse habitam, divinâque niti auctoritate. Num verò, divini nutûs honore ita gloriaretur, si temeratum quidquam ex Interpretum aut cujusdam scribæ proposito, eo ex fonte manâsset? Græcam translationem suo sigillo signaverunt Christus et Apostoli; idem de Hebraico textu dici potest, qualem eum habemus, aut ipse Hieronymus habebat?

Huic telo clypeum sic objecêre Hebraici textûs sequaces. Ideò, hoc relicto, Græci textûs, ad normam prædicârunt Apostoli, quòd longè diffusior in gentibus foret. Verùm non valet tale argumentum, siquidem eò

(1) Vid. Pezr. *Diff. de l'antiq. des temps*, pag. 157 et suiv.

quòd falsa sint veris diffusiora, non ideò pro veris haberi debeant. Ergo si unicus tunc exstitisset Græcorum textus, nonnisi iniquè sic egissent Apostoli: verùm iniquius fuisset, si cùm æmulus exstaret Hebraicus codex, unde Hellenicæ mendæ castigari potuissent, has tamen retinuissent Apostoli, remotâ genuini textûs veritate.

Sed et sunt notanda quædam exempla, quæ nequidem tangit Hebraizantium hypothesis. Ex iis duo tantùm in scenam prodeant.

1° Dùm ascenderet Jacob in Ægyptum, 66 animas secum abduxit, quibus si Josephum addas, *duos*que ex eo natos, si Hebræis fides sit, 70 coalescunt, et sic reverà numerantur. Porrò, si Interpretibus credatur, *novem* animabus constabat Josephi familia; unde annumeratis qui Jacobum sequebantur, numerus 75 et liquidè exsurgit, et ita scriptus legitur. Hæc sanè adversantur vividè, et gemini systematis gemina mentio fit. Atqui, dùm in synagogâ concionatur D. Stephanus, Græcum numerum usurpat, ideòque falsum (1). Sed ita dicentem non tuetur Hebraizantium excusatio, siquidem coram Judæis orat Stephanus, coram legis doctoribus, qui Hebraico textu sanè utebantur.

2° In Hierosolymitano Apostolorum concilio, S. Jacobum orantem Lucas inducit. Prophetæ Amos verba invocat Apostolus, qualia refert versio Græca, à quibus verò mirum in modum discrepat Hebraicus textus. Non in formâ quidem, sed in ipso sensu discordia est, quàm quod maximè (2); hic ergò Hebraicum textum respuit præco divinus. Nunc ratio ex adversariorum hypothesi ducetur? Dicentne Jacobum ex Græco locutum, ex eo quòd Hebraicum ignoraverint, Deo frustrà afflante, Apostoli, vel quòd Hebraicæ linguæ, cæterarum dono gaudentes, expertes fuerint?

Quod ad chronographiam attinet, quid in hoc senserint Apostoli, non tradidêre; sed inconcussum manet illud, eam quæ ex 70 Interpretibus ducitur, totius Ecclesiæ christianæ fidem, prioribus seculis, habuisse, uti ex Clemente Alexandrino, et Africano, et Origene, et Lactantio, et cæteris constat, usquedùm contrà enisus fuerit S. Hieronymus. Atqui non concipitur universos catenùs fuisse unanimes, si in adversum sensissent apostolici viri, quorum insolutâ catenâ, et mentem et omnes doctrinas primævi illi Patres susceperant. Cùm Stephanum videmus Græcis numeris hærentem; cùm Paulum Hebraicos respuentem, Græcumque testimonium suscipientem, quando de mansionis Ægyptiacæ tempore agitur, concipi nequit quominùs de sacrâ chronologiâ identidem locuti sint apostolici viri; hocque dato, si Hebraicam admisissent, timuissent pariter et primævi doctores, dùm è contra in adversum militant; quid fallor! ita loquuntur unanimes, ut aliam quàm Hellenicam pro verâ haberi posse eos ne quidem suspicari credas!

Quarto tantùm Ecclesiæ seculo, S. Hieronymi studiis primò titubavit Græca sententia. In neutram firmiter inclinavit S. Augustinus; nimirùm, cùm He-

(1) Act. Apost., cap. 7, v. 14.
(2) Act. Apost., cap. 15, v. 1 et seq.

braico textui patrocinetur, in orbis historiâ quam adversùs paganos instituit, Græcorum numerorum sequitur fidem. Et minimè obstitit Vulgatæ editionis auctoritas, quin ad nonum seculum antiqua chronographia pro authenticâ haberetur, in orbe christiano, ut docent Alcuinus et Gregorius Turonensis. Primus in Occidente strictiorem amplexus est Beda, de quo facetè narrat Usserius, quantùm obnoxius ideò fuerit rusticorum injuriis, qui ut in hæreticum conviciabantur. Si Orientalem ad Ecclesiam spectes, Interpretum chronologiam ibi semper regnâsse reperies, ut constat ex Trullano concilio; iisdemque numeris hæsisse Nicænam synodum II, S. Tarasii apologiâ manifestum est.

Et veteris fidei testem se præbet adhuc Romana Ecclesia, quæ Græcam, ut ordinavit Eusebius, retinuit chronologiam; si quidem in Romano martyrologio 5200 circiter computantur anni ab orbe creato ad Christi natalem.

Ergo nobis suppetunt jus et ratio dicendi, Græcos Hebraicis, si patronos expendas, numeros præstare. Sed et quibus concinant gentilitiæ historiæ, nunc inquirendum.

QUID PROFANI DOCEANT HISTORICI.

Triplicis generis ætatibus constant veterum gentium annales libri. Cæteras anteit fabulosa; sequitur dubia, tandemque incedit authentica. Eam dubiam dico, quæ jam non sit fabularum mera series, sed vulgaribus humanæ naturæ fatis generaliter constet, etiamsi quibusdam identidem figmentis adornetur. Et hæc aliquam aliquandò fidem meritò sibi vindicat. Si plurium defectu claudicet eventuum series, aut, urgente criticorum scalpro, quorumdam et formæ et circumstantiæ evanescant, res ipsa nihilominùs in solido sæpè stat, cæterisque coordinatur. Sit in exemplum Atheniensis marmorum Oxoniensium Elenchus. Ibi Cecropis in Atticam adventus, ibi Thesei regnum, et Herculis labores; ibi appulsus Danai ad oram Argolicam; ibi demùm Deucalionis diluvium suo quæque loco assignantur. Atqui certè Cecrops in Atticam adventavit, et regnavit Theseus, et appulit Danaus, nec quæ subnectuntur figmenta rem dubiam faciunt; et hisce meritò credet, qui Cecropem anguiformem, et Thesei descensum ad umbras, et Danaidicum dolium tamen irridebit. Imò et pluribus gestis sat certa assignari sæpè potest epocha, ut cum maximè inconcussis, et de quibus nullus dubitet, ordinari queat synchronismus.

Porrò inter vetustas gentes nulla est quæ integrâ annalium serie, fastisque ab initio fide dignissimis gloriari possit; sed nec obstant nubila quibus vagientes obvolvuntur populi, quin homines, quin facta quædam certo lumine appareant, et suo loco rectè opponantur. Cujus generis fidem si primævarum gentium historiis impertiamur, id animadvertemus, eas cùm 70 Interpretum chronologiâ esse concordes; strictioribus autem Hebraici textûs numeris strangulari. Duas in exemplum gentes promere sat erit.

1° In authenticâ Sinarum historiâ, qualem in libro *Chou-King* exposuit Confucius, primus imperator apparet nomine Yao. Non ii sunt hujus regni plerorumque sequentium eventus, quos in dubium revocare non liceat; quædam sunt verè absimilia; plurima hyperbolen redolent, aut rudioris ætatis ignorantiam. Verùm certè exstitit ille Yao; et certè multis in his Asiæ finibus dominabatur; nec ibi deerat omnis ingenii artiumve cultus. Porrò hujus regni initium, si potioribus computis credatur, in 2357 annum ante æram christianam incidit; pari epochâ ac ipsum diluvium, ex Hebraico computo! Huncce igitur vivide remordet Sinensis chronologia, dùm Græcis numeris apprimè consentanea videtur.

Hanc quidem epocham remotiorem arbitrati sunt plurimi; sed parvi refert an ille aut alter negaverit, tùm in id illi consenserint quorum auctoritatem colunt subeuntque universi. Eo scilicet charactere signatur celeberrimus P. Gaubil. Prædictum hic numerum fovet, nonnisi collatis omnibus Sinensis historiæ monumentis; cùmque de sacrâ chronologiâ non curans, ab omnibus præconceptæ sententiæ impedimentis sit liber. *Quosnam*, inquit, *verè ordiatur Scriptura numeros, me penitùs latet, et doctioribus decernendum relinquo. Et tamen si qui velint hunc detruncare numerum quem addixi, ita ut etiam 150 annis minor evadat, diluvianam ætatem altiùs removendam censeo, ita ut quam assignant epocham Usserius, Petavius, cœterique strictioris chronologiæ sequaces, plurimis seculis prætergrediatur* (1).

Adeò inconcusso solo niti hunc numerum SS. J. Patribus visum est, ut de verâ chronologiâ ambigerent, vulgaremque quassari Romæ nuntiârint. Responsum indè excepit R. P. Schall, anno 1637, ex quo regnum imperatoris Yao ad 2357 referri, et 70 Interpretum chronologiam pro verâ haberi fas esse censebat Romana auctoritas; testibus adductis, et SS. Patribus, et Romano martyrologio (2).

2° Sinensibus relictis, ad Ægyptios convertamur. Isti pariter Hebraicis numeris plus æquo stringuntur. Evanescant Ægyptiorum annalium bullæ, quales prætendit historia Manethonica, certum est tamen ex monumentorum omnium consensu, 18 dynastiam 1830 circiter anno antè æram christianam, imperium iniisse; 16 autem antè natum Abrahamum jam Ægypto imperitâsse, ut refert Eusebius; undè jam diluvii dies attingerentur, in Hebraico systemate. Si collateralibus dynastiis fides habeatur, quam meritò dandam infra demonstrabimus, locum facilè tenebunt cæteræ 15 dynastiæ diluvium inter et Abrahamum, positis 70 Interpretum numeris. Hebraici si promantur, impossibilis evadit ea ordinatio; nam si et simultaneæ fingerentur illæ 15 dynastiæ, quod absurdum est, plurimæ sunt quæ si singulares spectentur, multò diutiùs duraverint, quàm quod sineret Hebraicum intervallum (3). Ergo Hebraico textui

(1) Chron. du P. Gaubil, P. Sylv. de Sacy, 3e part., p. 277.

(2) Ibid. p. 284.

(3) Jul. 4a, 13a, 14a.

adversatur, moderatior et certa Ægyptiorum historia.

Ergo et cæterorum omnium textuum consensu, et annuentibus tum sacris, tum profanis auctoribus, firmissimo nititur fundamento 70 Interpretum chronographia. Nunc ea argumenta expendamus, quibus suam fulciri sententiam, Hebraici codices sequaces arbitrantur.

Refelluntur Hebraizantium argumenta.

I. Inter ea quæ in suî gratiam invocant Hebraici textûs asseclæ, plurima sunt de quibus jam superiùs et abundè dictum est. Sic sibi parcere Josephum quidam existimabant; sic et quibusdam prototypus videbatur Hebraicus codex unde derivaretur Samaritanus. Quid de his sentiendum sit, nunc apertè patet. Insuper de Hebraicæ violationis ratione et modo, id probavimus, quantùmvis ardua sit hujus nexûs solutio, majorem implexum subire, si de cæteris ea quæstio fiat. Et inferiùs aliunde de hoc tractabimus.

His positis, ad hæc tria tantùm referuntur argumenta, quæ in Hebraici textûs gratiam prolata sunt.

1° Objicitur maximam fore Biblicæ auctoritati jacturam, si in textum primigenium errores irrepsisse concedatur.

Ad hæc respondemus :

1° Numericos errores nullius esse momenti. Ita Patres, præsertimque Hieronymus, et theologi postea ferè unanimiter censuerunt.

2° Si judicetur Deum Hebraico textui ita providere debuisse, ut illum ab omni etiam numerorum mendâ esse immunem voluerit, pariter et à fortiori Græcam translationem tueri debuisset ea providentia, siquidem eâ ætate quâ revelabatur Evangelium, non alia erat ethnicis, et neo-christianis, plerisque Judæorum sacra Scriptura. Hanc gentibus ipsisque Judæis commendabant Apostoli, cùm eam in testimonium semper et ubique vocarent; unde manifestum fiebat, eam ab ipsis pro authenticâ haberi, et veri Dei sermonibus consonam reputari. Itane unquàm Hebraicum textum divina auctoritas sancivit.

Aliundè si primigenium textum fideliter referebat Interpretum versio, jam mendis fœdari poterat archetypus, quin ejus sinceritate Deus providere debuisset, siquidem pristino archetypo alter subierat; insuper et istius ad normam prioris errores castigari potuissent. Theologicam rationem, omniumque Patrum et doctorum sensus temerariò tractaret, ille cui foret dubium, quin singulari providentiâ, 70 Interpretum translationem Deus suscitârit, quæ esset christianæ doctrinæ prænuntia et instrumentum. Hoc posito de quo nullus ambigit, Interpretibus favere et affiari, Deus sanè debuit : novamque Scripturam, quæ in veteris vicem, et scopum et honores subibat, divinâ mente tueri. Ergo nequeunt hinc divinam invocare providentiam hodierni textûs sequaces, quin illinc eam negent et evertant.

3° Quidquid de immutabili Hebraico codice concinatur, certissimum est plurimas in eo violationes reperiri, tum numeros, tum etiam plura majoris momenti attingentes. Primò quidem numeros; nam post natum filium Arphaxad in editione Vulgatâ 303 annis Sem vixisse dicitur; in Hebraico textu, qualem habemus, nunc leguntur 404. Secundò, dicuntur in Ægypto vixisse filios Israel 430 annis. Porrò, non solùm ex 70 Interpretibus et Samaritano codice, sed ex ipso Paulo et Stephano, et concomitante textu 215 tantùm Ægyptiacæ habitationi tribuendi sunt, ut nunc fatentur omnes. Tertiò, inextricabilis torsit exegetas, ipsosque SS. Patres nodus, de ætate patri tribuendâ, cùm natus sit Abraham. Hunc indissolubilem fatebatur Hieronymus, et abundè sic esse patet, dummodò pendantur variorum systemata qui sic in eam rem sudaverunt. Porrò facilè solvitur nodus, si numericus error fingatur. Omnis enim evanescit difficultas, si in locum numeri 205 quem et ipsi Interpretes exhibent, numerus 145 sufficiatur, quemadmodùm tenet Samaritanus codex.

Nunc cætera proferamus quæ graviora sunt. Inter multa, duo tantùm seligemus, in exemplum vitiati codicis, et quidem ex concilio. Jam de celebri actum est psalmi 21 versiculo, quem ex 70 Interpretibus ita transtulit Hieronymus : *Foderunt manus meas et pedes meos.* Pro voce, *foderunt*, nunc in hebraico textu legitur, *quasi leo*, quod ab omni sensu prorsùs alienum est. Manifestum est hunc Judæos versiculum temerâsse, quippe qui Christum clariùs vaticinaretur. Fatetur plenissimè Hieronymus, Hebraici textûs fervidissimus defensor (vid. Bonfr. Proleg., pag. 180).

Secundò jam quoque diximus de verbis Jacobi Apostoli, in Hierosolymitanâ synodo. Ab illo plurima referuntur verba prophetæ Amos; sed ea ad Græcam fidem retulit Apostolus; quod longè ab Hebraicâ distat. Sic enim refert Apostolus : *In die illâ reædificabo tabernaculum David... ut requirant cæteri homines Dominum, et omnes gentes super quas invocatum est nomen meum, dicit Dominus :* Sic verò legitur in Hebraico textu, vertente Vulgatâ : *Suscitabo tabernaculum David, et reædificabo illud... ut possideant reliquias Idumææ, et omnes nationes, eò quòd invocatum sit nomen meum super eas, dicit Dominus.* Porrò prophetiam Amos gentium conversionem prænuntiare inducit Apostolus, omnesque homines in Dei hæreditatem, cum et ipsis Judæis jam esse assumendos. Num aliquid simile sonat Hebraicus textus? Nequaquàm et ita intricaverunt ut ad solos Judæos referri videatur, eisque et in Idumæam finitimam et in omnes gentes imperium polliceatur, ex eo quòd soli verum Deum coluerint. Nec ibi tantùm immensa sensûs disparitas, sed evidens est, textum propheticum in suî gratiam Judæos detorsisse, et de eo quem, duce Messiâ, aucupabantur, orbis imperio fuisse interpretatos. Num quid animadvertent in Græco textu adversarii, quod tam aut etiam minùs industriam redoleat ?

II. Hoc secundo suos numeros Hebræi tuentur argumento.

Plurimi extant libri Biblicis affines, quos eamdem ac textus hebraicus, chronologiam referre certum est.

Sic paraphrastes Chaldaici, Jonathan et Onkelos, sic versio Syriaca, sic demùm Mosaicorum librorum quædam exemplaria, quæ secum Indici et Sinenses asportârunt Judæi, cùm in longinquas oras migrârint, plurimis, ut supponitur, antè æram Christianam seculis. Porrò, inquiunt, antiquissimi illi codices Hebraicam hodierni textûs chronologiam integerrimam mansisse demonstrant.

Verùm responsio multiplex adhiberi potest.

1° Legitimè negatur eamdem esse his omnibus antiquitatem, quali gloriatur 70 Interpretum versio. Etenim :

Syriacæ versionis ætas penitùs ignoratur. Sed Christo recentiorem esse indè patet, quòd pluries ad hunc alludatur. Aliundè Origenis obeliscos continet.

Incertior adhuc paraphraseon ætas; de quibus apud Hieronymum nulla mentio fit. Notandum est quòd in illà quæ Jonathani tribuitur, de Constantinopoli, et Longobardiâ, et Talmude sermo sit.

De Indicis autem et Sinensibus libris, nihil hucusque stabilitum est unde et eorum antiquitas et origo definiri queant.

2° Ea sit, quam contendunt, illorum librorum antiquitas, pristinam chronologiam hodierna fortassè non ideò referret. Etenim cùm rabbinicas penès manus fuerint, fieri potest ut rabbinicis manibus decurtatè fuerint eorum numeri, si mendosos ideòque castigandos Judæi doctores arbitrati sint.

3° Aliundè de omnibus istis minimè curamus. Nimirùm, si genuini forent et sinceri libri, id tantùm indè sequeretur, plurima jamdiù extitisse Mosaici operis exemplaria, variasque lectiones. Hodiernus hæc sufficienter probat textus; probat et ille diversus codex quem transtulerunt 70 Interpretes. Huic plurimi adhæserunt; illum alii præhabuêre; in hoc stat quæstio, utri fides sit adhibenda. Ex dictis major assurgit latiori chronologiæ auctoritas; verùm de his fusiùs infrà disseremus.

III. Tertium hoc pro Hebraico textu militat argumentum. Vulgatam editionem pro autenthicâ habendam esse decrevit Tridentina synodus. Atqui non esset authentica, si falsos numeros referret. Ergo legitima est quam ex hebræo suscepit chronologia.

Tenuiore filo texitur tale argumentum. Multis enim testimoniis constat, non eam fuisse sanctæ synodi mentem, ut eam catenùs sinceram editionem decerneret. Nihil esse in editione Vulgatâ quo fides divina moresque offendantur, id certè, sed nec plus ultra concilium decrevit, ut probaverunt Bellarminus, Baronius, aliique plurimi. Undè Græcam chronologiam sectari, planè licitum, eamque retinuit in martyrologio Ecclesia Romana. Quid et Romæ decretum fuerit erga imperatoris Yao ætatem, supra exposuimus. De his omnibus sanè secùs foret, si Hebraicam chronologiam Tridentinum decretum compleeteretur.

Nonne Græcis numeris annuerunt œcumenicæ synodi, ut Nicæna II? Atqui tam explicitus assensus Interpretum chronologiæ plus favet, quàm adversatur Tridentina declaratio.

Denique, si ex eo quòd alicujus textûs authenticitas constaret, eâdem auctoritate pollerent et quos assignat numeri, nullo dubio jam obnoxia foret 70 Seniorum chronologiæ; siquidem cùm eos Interpretes ubique produxerint Apostoli, sic et pro authenticis eos fuisse habitos manifestum est.

Postquàm ita Græcam chronologiam hebraicæ præhabendam esse probaverimus, nunc discordiæ causas et originem scrutari libet. Meris conjecturis arduum aggredimur; sed quanquàm fortassè quæstionem obvolutura sint in æternum nubila, non minor ideò stabit chronologiæ quam defendimus auctoritas.

DE CODICUM DISCORDANTIIS QUID SIT CONJECTANDUM.

Ad tria referri posse videntur hâc de re hypotheses, quas juxtà crescentis probabilitatis ordinem expendemus.

I.

Fingi potest, ut plurimi SS. Patrum arbitrati sunt, Judæos suî textûs, numeros violâsse et intricâsse, ut futuri Messiæ tempora disturbarentur. Si ea fuerit apud Judæos ipsosque christianos fides, futurum esse ut adventârit Messias in *sexto millenario*, *tanquàm in sexto die*, quemadmodùm habent Augustinus, Lactantius et alii, facilè concipitur eam fuisse Judæis mentem ut tempora contraherent, undè Christum ante Messiacam ætatem adventâsse contenderent. Atqui hoc tantùm pacto jam elapsa tempora truncare poterant, scilicet patriarchales annos mutando, et ad morem hodierni textûs componendo.

Haudquaquàm absimilis veri foret hæc prior hypothesis, si certiùs constaret ea opinio de ætate Messiacâ quæ veteribus Judæis ipsisque christianis adscribitur. Sed hâc datâ, et si numeros evertere studuissent Judæi, id facilè perpetrâssent, quanquàm ex adverso contendant D. Augustinus, et Hebraizantium turba. Judæos *longè latèque diffusos*, in unum conspirare non potuisse, ut suos violarent libros, ne quicquam dictitatur. Nonne enim duplici genere constat gens illa Judæorum? Hos quidem docentes, plebisque fidem ad nutum ordinantes videmus; illi verò, servum pecus, quidquid albi nigrive cogitent, ad doctorum normam sedulò fingunt. Unde si hanc vel illam Scripturæ vocem immutari suâ interesse judicaverit synagoga, sic fiet, et assentient sine morâ, grex legentium, præsertim si populum eadem odia vel studia moveant. Et ita peractum esse ex supra allatis constat. Eodem modo geminis in locis intercessit Samaritani Pentateuchi violatio; cùm in locum vocis *Hebal* vox *Garizim*, nullo renitente, subierit.

Objici potest Hebræos codices, in Judaicis manibus tantùm non fuisse versatos; undè nulla fieri potuisset immutatio, quin eam vel denuntiâssent, vel saltem animadvertissent Christiani, qui plurimis Hebraici styli codicibus potiebantur. Verùm è Christianis paucissimi de textu hebraico curabant, cùm Græca translatio suppeteret; sicque præsertim post Hierosolymiticum excidium; quâ ætate, plurima immutari po-

tuerunt, si cautè et separatim, quominùs id Christiani animadvertissent. Et sanè sic subierunt, quas retulimus corruptelæ, haudquaquàm obstantibus, qui penès christianos erant Hebraicis codicibus.

Hanc igitur arcem commodè defendi posse arbitraremur, si qua ratio pateret, undè Judæi in biblicam chronologiam immutandam et studere et conspirare debuerint; quod quidem non abundè liquet. Et reverà in hanc sententiam graviter incumbunt S. Julianus Toletanus, in libro contra Judæos, et Abulfaragius (1). Hi coævam Judæorum gentem multùm id jactitare referunt, quod è biblicis numeris, nondùm 6000 anni effluxerint, nec proindè ætas messiaca jam illuxisset. Hàc sanè jactantiâ firmiter et meritò niterentur hujus opinionis sequaces, si eamdem fuisse et antiquioribus, et recentioribus Judæis, de messiacis temporibus mentem constaret. Sed nullo id hucusque satis probabili evincitur argumento.

II.

DE CODICUM DISCORDIIS SECUNDA SENTENTIA ILLA EST.

Hodierno textui consonabat, si litteram species, ille quem Interpretes transtulerunt Hebraicus codex; verùm eam litteram *interpretati sunt* Seniores, sensumque minùs æquo explicitum liquidiorem fecerunt.

Sint enim in promptu patriarchales anni, præeunte diluvio. Centesimum annum jam vixisse Sem dicitur, cùm genuerit filium Arphaxad; subjungitque Scriptura: *Vixit Arphaxad* 35 *annis et genuit Salam.* Fingi potest seculum quod jam vixerat pater, ut subauditum taceri, quando de Arphaxad agitur; sicque rem componi debere: *Vixit Arphaxad* 35 *annis, ultrà centesimum, de quo superiùs.* Sicque et Sala, *præter centesimum*, 34 annis vixit, et genuit Cainan.... sicque de cæteris. Similes dicendi formas usurpat et Gallicus sermo: sic sæpè dicitur anno 92, pro 1792; cùm ex præmissis liquidum sit 1700 annos esse præhabendos.

Fingatur hanc sermonis rationem Hebraico stylo fuisse congruam eâ ætate, quâ scripserit Moyses, et tamdiù usurpatam, ut è doctiorum, quales erant 70 Interpretes, memoriâ nondùm excidisset, apprimè concipitur, eos talem sensum ambiguis verbis implicari novisse; et cùm in illorum gratiam verterint, qui intacta verba non intellexissent, se centenarium numerum, qui non luculente pateret, rescribere debere arbitrati sunt. Ea tum fuisset nec violatio textûs nec etiam castigatio, sed mera verborum et necessaria *explanatio.*

Sed utrùm meritò et jure id facesserint Interpretes, aliquis fortè sciscitabitur. Verùm ne quem fugiat, nos hìc meras conjecturas versare; nec, si ita decreverint Seniores, 2000 jam intercedentibus annis, an rectè ratiocinati sint, nunc dijudicari posse. Sed quidquid et quibuslibet rationibus egerint, eos omnibus fuisse probatos, conspicuum est, nec certè ullum decet, quòd et ipsi laudaverunt Judæi, in vituperium vocare. Sed etiam concipitur, meram siccamque textûs Hebraici lectionem præ legitimâ interpretatione, postea invaluisse; sicque nunc gemini textus sibi planè adversari videntur.

Huncce interpretandi modum prælibaverant Samaritici codicis regulatores; nec forsan iidem alieni fuêre, ab invehendâ, quam amplexi sunt 70 Interpretes, sententiâ. Verùm et fieri potest, ut ad hanc normam ætas postdiluviana æquissimè appendatur; malè autem antediluviana. Nam eodem pacto haudquaquàm explanaretur undè numerus 130 quem Adamo anti natum Seth hebraicus textus addicit, in 230 mutatus esset, ut habent Interpretes. Latet pariter quâ ratione post eumdem genitum, 800 annos Hebræi, 700 verò tantùm Græci numeraverint. Afferri quidem possunt in hunc nodum solvendum hypotheticæ quædam numerorum ambages; sed minoris refert, nec aliud indè liquidi constaret, nisi unum illud: scilicet, inter dubios antediluvianæ ætatis numeros relegandos esse.

Cæterùm huic hypothesi auxiliatur gravissimum istud. De annis quos in Egypto exegerunt filii Israel, certum errorem admisit textus Hebraicus, de quo inter omnes convenit. Cùm nisi 215 annis in Egypto manserint, et tamen 430 in textu legantur, addidère *interpretationis causâ*, 70 Interpretes et Samaritanus codex hæc verba:... *Ipsi et patres eorum in terrâ Chanaan*, undè benè numerus 430 conflatur. Nisi Hebraico textui adscribatur error crassissimus, fatendum est, Interpretes consultò textum immutâsse, sed benè et meritò, siquidem aliter nulli patuisset Scripturæ sensus. Forsan et ejusdem generis necessitas, scilicet, numerorum patriarchalium ambages solvendi, 70 Interpretibus incubuit.

Quin ita fieri potuerit nequicquàm negaretur, ideòque probabilitate non levi gaudet secunda hæc hypothesis.

III.

Tertia subit sententia, quæ quidem primigeniam discordiarum originem non aucupatur, nec aliquando revelandam sperat, sed nullam sive ab Interpretibus, sive à recentioribus Judæis mutationem patratam fuisse contendit. Ita autem res ordinatur.

Jam plurima exstabant Mosaici textûs exemplaria, cùm vertere Scripturas 70 Interpretes adorti sunt. Porrò diversis lectionibus in quibusdam illa discrepabant, et inprimis patriarchales numeri sibi invicem contradicebant. Undenàm coaluerit ille dissensus, nec decernere nec suspicari quidem tentant ita sentientes, eò quòd altiùs retrocedat, spissiorique antiquitatis velamine obvolvatur origo. Sed hunc legendi modum Interpretes, illum verò recentior Synagoga, ut potiorem quique retinuerunt; unde numerorum conflictus; nec ulla intercessit ab his vel illis textûs violatio.

Quin variis codicibus varia jam legerentur, dubitari nequit. Nam primò quidem exstabat ille codex, quem suis numeris retulerunt Interpretes, ut inconcussis argumentis probavimus; exstabat Samaritanus liber, istis modò discors, modò consentiens; exstabat et ille quem secutus est Josephus, Interpretum codici aliunde affinis. Sed ex adverso stabat ille æmulus, quem He-

(1) Hist. dynast., dyn. 7.

braicum textum hodiè vocamus; quique à prioribus discrepabat, tum patriarchalibus numeris, tum aliis quibusdam. Hunc talem tunc exstitisse certiùs adhuc constaret, si quæ fides esset Indicis et Sinensibus illis libris habenda, qui in Hebraici textûs confirmationem invocantur. Sed de his minimè curandum, siquidem in eâ, de quâ res est, sententiâ, authenticos fuisse diversæ lectionis libros et quidem antiquitùs, libenter fingitur.

Porrò causam hucusque diximus, in eâ hypothesi quòd unicus fuisset Interpretum ætate Scripturæ codex; nec jam legerentur diversa diversis; et unicum illum ab Interpretibus fideliter referri debuisse evicimus. Sin autem duplex aut multiplex fingatur, non ideò deficient ea quæ protulimus argumenta. Fidem faciet ille totius nostræ dissertationis Elenchus.

Vel nulli exstabant Mosaicæ scripturæ codices, præter unum, cujus cuncta inter se consentirent exemplaria; et hunc sedulò retulerunt 70 Interpretes. Quin diversa ab archetypo scripsissent, fieri non posse demonstratum est :

Vel plura à se invicem dissonantia sacrorum librorum exemplaria jam vagabantur. Hoc dato, quodnam sincerius et castigatius, aut potiori jure fidem sibi vindicet, expendendum est. Atqui illud exemplar quo latior chronologia pandebatur, cæteros longè majori auctoritate præcellebat. Quod ut manifestum sit, denuò animadvertendum est :

1° Septuaginta Interpretes, viros scilicet eximios et certè doctrinâ clarissimos, quippe quos inter omnes sua gens elegerit, in sacrorum librorum versionem concinnandam, ita sensisse. Imò et quod secum abstulerunt exemplar, illud nisi ex Synagogæ nutu et consilio cæteris præhabuerunt; unde patet Judæorum doctorum turbam isti favisse; ac proinde illud præ cæteris sincerum et majori fide dignum arbitratos esse (1).

Aliundè et Scripturæ quam tunc gentibus revelari curabat, pro sapientiâ Deus providere debuit, quod quidem non contigisset, nisi ex purissimo fonte derivata fuisset græca translatio :

2° 70 Interpretum exemplari consonabant Samaritana, non tantùm in numeris, sed in aliis pluribus à quibus longè abest Hebraicus textus. At nisi genuinus fuisset Interpretum codex, nullatenùs paterit hujus concordiæ ratio.

3° Ita sensit et Josephus, sacerdos inter suæ gentis doctissimos eminens. Is, cùm duplex iter pateret, illud elegit quo ad latiorem chronologiam duceretur; ergo Interpretum exemplar cæteris fide dignius et ipse judicavit.

4° Cùm certum sit Christum et Apostolos etiam Hebræis concionantes suos ita textus à Scripturâ deprompsisse, ut ab Hebraico textu ferè semper dissentiant, Græco autem consonent, inde sequitur quòd, cùm è puriori fonte sine dubio hauserint pro tali habendum sit illud exemplar, unde verba deprompserunt. Atqui ipsum illud est quod latioris chronologiæ numeros prætendit.

Ergo è puriori fonte derivatur, evaditque probabilior 70 Interpretum chronographia.

Ergo fortassè plures, at saltem non pauciores quàm 942 anni diluvium inter et Abrahamum effluxerunt. Probabiliter et 1072 numerari debent, advecto juniore Caïnane, quem, si spurius foret, ita in patriarchalem seriem intrusum, nullo modo enodari posset; quamque retinuit Lucas evangelista. Unde circiter 3000 anni (une moyenne) à diluvio ad nascentem Christum successere : unde sacra profanis coæquantur, nec ampliùs Mosaicæ gentilitia obstrepet historia (1).

(Editores.)

(1) Notandum est insuper veteri Synagogæ suppetivisse auctoritatem, quâ de sacris libris decerneret; nullam verò recentiori Synagogæ post Christi mortem. Porrò hæc una Hebraicum textum qualem habemus, retinuit; illa verò 70 Interpretum codici favit.

(1) Cùm hæc prælo mandarentur, altera quædam nobis proposita est objectio, quâ nostram de 70 Interpretum chronographiâ sententiam haud parùm labefactandam censuerunt adversarii. Hæc porrò sic se habet : « Ideò obstupuit Abrahamus, cùm filium ab « eo nasciturum angeli nuntiarent, quòd centenarius « esset : id verò certè non fuisset miratus, si atavos « habuisset qui 130 annis nati filios genuissent, ut « 70 Interpretes finxerunt. »

Imbelle verò telum, et quod nisi ipsos lædat, qui illud inconsultò jactârunt. Etenim :

1° Rectà eò tendunt ita ratiocinantes, ut 130 annis natos patriarchas gignere potuisse negent, aut veri absimile ducant. Eam autem sententiam à vero multò magis abhorrere facilè evincitur. Quinque enim secula degebant illi primævi patriarchæ; quid ergo mirum si 130 annis nati filios genuerint? Tantùm vixerunt primi à diluvio septem, ut si quisque 363 annos degisset, et quisque pariter 128 annos consecutus, filios eos genuerit, quos memorat scriptor Biblicus. Ii verò numeri ita inter se habent, quemadmodùm 80 et 28; ita ut si fingantur hujusce ætatis homines 80 annos degere, eumdem referret 28us quem olim 130us in patriarchali vitâ. Ex adversariorum sententiâ sequeretur, jam seniores esse viros qui 28um annum tantummodò attigerunt, ut filios gignere possint!!!!!

2° Non ad atavos quinque seculis tantùm senescentes spectare debebat Abrahamus, sed ad coævos homines, qui bis centenarium annum non attingebant; rem scilicet longè disparis momenti. De centenario Abrahamo dicit Scriptura, eum jam esse *senem*, non secùs ac de sexagenario nunc loqueremur. Cùm verò 175 annos natum defunctum esse refert scriptor Biblicus, eum senem admodùm et diebus plenum ita jactitat, qualiter de centenario nunc diceremus. Unde sequitur centenarium Abrahamum, jam ultra mediam vitam satis largiter processisse; ideòque eum fieri patrem jam fuisse verè absimillimum, ut de sexagenario nunc dici posset. Porrò in 182°, tantùm anno atavorum vita media hærebat : ii ergò pro *junioribus* haberi debebant, et ad generandum aptissimi, cùm 130um degerent : senex verò Abrahamus, dùm centesimum. Is ergo se patrem fieri meritò mirari poterat, et nisi pollicerctur Deus, pro joco ducere.

3° His addas quòd si ultra facilem generandi ætatem jam processerat Abrahamus, hosce, nonnisi leviter, limites erat prætergressus. Ipse enim 85um Sara verò 75m annum agebat, cùm ea se prorsùs sterilem agnoscens, ancillam Agar viro suscipiendam innuit : quâ ille genuit Ismaelem. Ergo non plus quàm 14 anni effluxerant ex eâ ætate quâ tum Abrahamus, tum uxor ad sobolem suscipiendam nondùm erant impares. Insuper cùm ea concepit Isaacum, *Saræ desierant fieri muliebria*, quòd sanè seriò non annotaret Scriptura, postquàm eamdem *nonagenariam* dixit, si

eâ ætate *jamdiù* infecunda mulier evasisset. Ergo nonnisi post 75m annum Sara, Abraham autem post 85m, ad prolem inhabiles, ut quilibet coætanei, facti sunt. Si ergo, nonnisi 85 annis elapsis, ad prolem idonei esse desierint ejus ætatis homines, qui citra bis centenarium annum vivebant, nonnisi post 180m in idem incidere debuerunt patriarchæ primævi, æquâ proportione servatâ.

Insuper notandum est, ut ipse inducit S. Augustinus eos quos Scriptura memorat patriarchas, non natu majores esse habendos, sed meram seriem atavorum tum Abrahami, tum Christi. Notandum et illud; eâ scilicet ætate, providisse Deum, ut fœcundissimi homines evaderent, quod ipsi adversarii jactitant, cùm orbem in ætate Phaleg incolis refertum canunt (100 annis scilicet, post diluvium). Ergo non mirandum esset, si primævos patriarchas induxisset Scriptura, annis non quidem 130, sed 200 aut etiam ampliùs natos, eosdemque tamen prolem suscipientes.

Ergo, cùm de congruâ generandi ætate litem suscitant adversarii, ipsis 70 Interpretum numeris inconsultò blandiuntur et favent.

LE QUIEN VITA.

Le Quien (Michael), ex ordine S. Dominici, Bononiæ in Galliâ natus est, anno 1661. Lutetiam, ad perficiendum studiorum curriculum, se contulit, ibique linguarum peritissimus, theologiæ et antiquitatis ecclesiasticæ nobilis indagator evasit. Sodalibus acceptissimus doctis responsa dabat, ab omnibus dilectus, eò quòd artis criticæ sciens, litterarum urbanus cultor, propriam libenter doctrinam communicaret. Obiit Lutetiæ Parisiorum, anno 1733, septuagesimum et secundum annum ætatis agens.

Inter præcipua ejus scripta numerantur : 1° *Defensio textùs Hebraici*, adversante P. Pezzon, cum novâ responsionis ejusdem confutatione; 2° *Opera sancti Joannis Damasceni*, Græcè Latinèque edita; 3° *Panoplia contra schisma Græcorum*, quod auctor retundit, delitescens sub nomine *Stephani de Altimurâ;* 4° *Nullitates ordinationum anglicanarum;* 5° *Dissertationes plurimæ*, *in Memoriali litterarum et historiæ*, à P. Desmolets collectæ; 6° *Oriens christianus in quatuor patriarchatus digestus*, *in quo exhibentur Ecclesiæ patriarchæ cæterique præsules Orientis*, impensis regiis editum opus. In hoc, omnes Ecclesias Orientales complectitur, ipsas quatuor magnis patriarchatibus assignando, Constantinopolitano scilicet, Alexandrino, Antiocheno, et Hierosolymitano. Diœcesim quamque auctor geographicè delineat, episcopatui suo eam adscribens; ecclesiarum originem, exstructionem, jurisdictionem, jura, potestatem, ordinem et privilegia, episcoporum seriem, politicam administrationem, mutata et correcta, etc., in aperto facit. Huic operi multùm proficit *Gallia christiana*, D. de Sainte-Marthe, cujus apprimè vestigiis institit Le Quien.

Porrò, ne fortè mirentur lectores quòd P. Le Quien *Defensionem textùs Hebraici* eo loci typis recudamus, editâ jam septuaginta Interpretum chronologiæ propugnatione, proprio quidem labore elucubratâ, illud iterùm enuntiare juvat, quod sæpiùs jam monuimus, nempe in his quæ circa res dubias versantur, utramque opinionem in nostro opere conjungendam, ut lector unusquisque alterutram, prout libuerit, amplectatur, ac proprio in sensu possit abundare.

DEFENSE
DU TEXTE HÉBREU ET DE LA VULGATE.

DE L'INTÉGRITÉ DU TEXTE HÉBREU ET DE LA VERSION VULGATE DANS CE QUI REGARDE LA CHRONOLOGIE.

CHAPITRE PREMIER.

Des traditions judaïques touchant le temps de la venue du Messie. Que les Juifs n'ont point corrompu les années du texte hébreu, pour empêcher les Chrétiens de vérifier que Jésus-Christ a paru dans le temps marqué par ces sortes de traditions.

Comme l'auteur de l'*Antiquité des temps* n'a soutenu la corruption du texte hébreu que pour faire tomber sur la malice des Juifs toute la diversité qu'il y a entre la disposition des années qui se trouve dans cet original d'avec celle qui se trouve dans la version des Septante, qu'il fait profession de suivre, il a jugé qu'il était nécessaire de rechercher et de produire le motif qui pouvait avoir poussé les Juifs à commettre ce crime. Il croit l'avoir trouvé enfin dans Vossius (1) qu'il suit pas à pas; et l'on peut dire qu'il ne fait qu'étendre ce que ce savant homme nous avait donné en abrégé dans son livre qu'il a intitulé : *De Ætate mundi.* Voici donc comme il parle dans le chapitre quatrième. « Mais, dira-t-on, pourquoi les Juifs « auraient-ils changé les années des patriarches? A « quoi tendait cette altération? Quelle vue, quel des- « sein avaient-ils en faisant ce changement? Pour- « quoi auraient-ils ravi aux patriarches près de quinze « siècles? C'est, à la vérité, ce que je ne puis conce- « voir, et ce qui semble avoir été caché jusqu'à notre

(1) Præf. in lib. de 70 Interpr.

« temps. Cependant voici le développement de ce « mystère. Tous les anciens Juifs croyaient deux cho-« ses, qu'ils tenaient comme par tradition. La pre-« mière, que le temps de la loi serait de deux mille « ans, *duo millia annorum lex*, comme il est porté « dans leur Talmud. L'autre, que le Messie ne vien-« drait que dans le sixième âge ou sixième millénaire « du monde, comme je vais le faire voir. Jésus-Christ « a paru vers la fin du sixième millénaire, et la loi « avait près de deux mille ans quand il s'est manifesté « au monde. Les premiers chrétiens ont prouvé cela « par les Écritures et par la durée des siècles, et ont « pressé les Juifs de le reconnaître pour le véritable « Messie, qui, selon les prophètes, devait paraître « vers les derniers temps de la loi, *in novissimis « diebus*.

« Qu'ont fait les Juifs, continue-t-il, pour éluder « la force de ce raisonnement, qui était invincible ? « Ils ont eu recours à la fraude ; ils ont corrompu les « livres saints ; ils ont ravi aux patriarches environ « 1500 ans, et ont raccourci le reste du temps qui « s'est écoulé sous la loi. Après cette perfidie, ils ont « osé dire que le Messie n'avait point encore paru, « et que son temps n'était pas encore arrivé, parce « qu'il ne devait paraître que dans le sixième millé-« naire, dont on était encore beaucoup éloigné, se-« lon la supputation de leurs écritures. »

Si l'auteur de l'*Antiquité des Temps* avait examiné les Traditions des Juifs et leur Talmud, il n'en aurait point parlé si hardiment, comme il fait ; il n'en aurait point fait le fondement de son système, et il n'aurait pas cru si facilement que les Juifs ont corrompu leur ancienne chronologie, pour ôter le moyen aux chrétiens de leur faire voir que Jésus-Christ doit être reconnu pour le véritable Messie, parce qu'il a paru dans le temps marqué par ces traditions.

Car premièrement, il ne prouvera jamais que ce fut une tradition commune parmi les Juifs, que le Messie dût se manifester dans le sixième millénaire. L'on trouve au contraire dans le Talmud, au traité du *Sanhédrin*, que selon la tradition d'un certain Elie (que plusieurs croient avec raison avoir été quelque fameux rabbin, et non pas le saint prophète Elie) il devait paraître quatre mille ans après la création du monde, c'est-à-dire, à la fin du quatrième millénaire, ou au commencement du cinquième. Voici ce qu'elle porte : *Traditio domûs Eliæ. Mundus sex millibus annis durabit. Duobus millibus inanitas : duobus millibus lex : duobus millibus tempus Messiæ.* Le Talmud répète la même chose dans le traité de l'*Avodah Zarah*, ou bien de l'*Idolâtrie*, et dans celui du *Sabath*, et elle est devenue si commune, qu'à peine y a-t-il un auteur qui l'ait omis en écrivant contre les Juifs.

Rabbi *Salomoh Jarchi*, qui nous a donné l'explication de cette tradition, dit que les deux mille ans de *Tohu*, ou d'*Inanité*, ont duré depuis la création du monde jusque vers la cinquante ou soixantième année d'Abraham, et que les deux mille ans de Loi ont commencé vers ce temps-là, lorsque Dieu le fi sortir de la Chaldée, et lui donna des lois pour lui et pour toute sa postérité, principalement celle de la circoncision ; et qu'ils ont fini vers la destruction de Jérusalem par Titus. Il ajoute enfin ces paroles : *Mais nos péchés sont la cause que le Messie n'est point venu au bout des quatre mille ans.* L'on peut voir l'explication de ce rabbin dans le *Pugio Fidei* de Raymond-Martin, et par conséquent dans Galatin (1). Génébrard en fait aussi mention dans les collections qu'il a faites des endroits du Talmud qui regardent le Messie, et Malvenda après lui dans son ouvrage de l'Antechrist, liv. 2, ch. 21.

Voilà l'ancienne tradition des Juifs reçue et expliquée par eux-mêmes. Je demande maintenant s'il est croyable que les Juifs aient falsifié leurs écritures saintes en abrégeant les années, pour empêcher les chrétiens de la vérifier ? N'aurait-ce pas été nous donner des armes pour les battre et pour les confondre, en leur faisant voir par un argument *ad hominem*, qu'ils ne peuvent plus se dispenser de reconnaître Jésus-Christ pour le véritable Messie, puisqu'il est venu dans le temps porté par leur tradition, non pas dans le sixième millénaire, comme dit l'auteur, mais après 4000 ans depuis la création du monde, selon le calcul même de leurs bibles hébraïques ?

Je sais que Vossius (2), prévoyant la force de ce raisonnement, a prétendu que les six mille ans ne devaient commencer qu'après le déluge : mais c'est une explication qu'il a inventée, et qui n'a jamais été reçue ni connue des Juifs ; quoique cependant elle semble assez favoriser la fausse croyance qu'ils ont, que la venue du Messie est retardée. Si cela était, ils pourraient encore dire que le temps de sa naissance marqué dans leurs traditions, n'est point arrivé ; c'est néanmoins ce qu'ils ne disent point : au contraire, ils conviennent que ce temps est passé, et que leurs péchés leur ont retardé ce bonheur, ils espèrent cependant toujours. De là vient que leurs rabbins les détournent tant qu'ils peuvent de s'arrêter à ces sortes de traditions ou de prophéties, et qu'ils ont fulminé cette malédiction dont parle l'auteur, sur ceux qui s'appliqueront à les vérifier : מחשבי תפחרוחן של קצין *Animam exhalent illi qui supputant terminos.* C'est ainsi qu'ils font connaître que leur tradition se peut vérifier parfaitement, en la comparant avec la chronologie qu'on tire aujourd'hui du texte hébreu, et qu'ainsi elle leur est entièrement contraire et confond leur opiniâtreté, aussi bien qu'une autre que Génébrard rapporte (3) après celle-ci, selon laquelle le Messie devait venir dans le quatre-vingt-cinquième jubilé, c'est-à-dire, un peu après 4000 ans depuis la création du monde.

On ne peut pas dire aussi qu'ils en avaient autrefois une, selon laquelle le Messie devait paraître dans le

(1) Pugio fidei, 2 p., cap. 10 ; Galat., lib. 4 de Arcan., cap. 9.
(2) In præf. ad lib. de septuag. Interp.
(3) In Collect. de Christo ex Talm. deprompt.

sixième millénaire, et qu'ils l'ont supprimée pour introduire celle qui est à présent dans le Talmud. Ce serait se tromper : car il n'est pas croyable que ceux qui se sont réduits à dire que *leurs péchés sont cause que la venue du Messie a été retardée* aient aboli une tradition, selon laquelle ils pourraient toujours nous répondre, que ce temps heureux n'est point accompli et qu'ils doivent encore l'attendre ; parce que selon leur calcul le sixième millénaire n'est point passé.

Ils firent, à la vérité, une réponse semblable au roi *Erviges* et aux chrétiens d'Espagne, vers la fin du septième siècle ; mais ce ne fut qu'une défaite, dont ils se servirent pour les tromper ; puisque leur Talmud, qui avait été composé longtemps auparavant, et qu'ils avaient alors entre les mains, dit positivement le contraire en trois endroits, comme je viens de le faire voir.

Si S. Julien, archevêque de Tolède, qui disputa contre eux, avait su cette tradition du Talmud, il n'aurait pas tant déclamé contre les écritures hébraïques pour soutenir la version des Septante. Il aurait trouvé dans la nouvelle tradition de S. Jerôme, qui était alors reçue de toute l'église latine, et particulièrement en Espagne, selon le témoignage de S. Grégoire-le-Grand, et de S. Isidore, évêque de Séville, et qu'il avait lui-même entre les mains, de quoi réprimer leur effronterie, et leur prouver par les années de cette édition latine, qui sont les mêmes que celles de l'hébreu, qu'ils devaient reconnaître Jésus-Christ pour le véritable Messie ; parce qu'il a paru au bout des 4000 ans depuis la création du monde, selon la tradition du Talmud : et que ce qu'ils avaient eu l'audace d'avancer, qu'il ne viendrait que dans le sixième millénaire, n'était qu'une nouvelle invention de leur perfidie. Enfin, il ne se serait pas exposé au reproche, qu'ils auraient pu lui faire, s'ils y avaient pris garde, d'avoir cité fort mal à propos les Pères de l'Église qui l'ont précédé, soit lorsqu'il soutient qu'ils s'étaient tous attachés uniquement aux Septante, quoiqu'il y eût plus de 200 ans que la version de S. Jérôme était reçue est estimée des Latins, soit quand il prétend se servir de l'autorité de S. Augustin pour maintenir les années de la tradition des Septante, quoique dans le chapitre treizième du livre 15 de la Cité de Dieu, dont il fait mention, ce saint docteur ait fortement soutenu l'intégrité du texte hébreu, et qu'il ait reconnu la corruption de la version des Septante dans la chronologie, et une corruption faite à plaisir, et non pas par hasard, *nec casum redolet sed industriam.*

Il ne sera pas peut-être inutile de découvrir ici le peu d'exactitude avec laquelle ce saint archevêque cite les Pères de l'Église, et particulièrement S. Augustin ; cette digression fera voir leur sentiment pour ce qui regarde la chronologie du texte hébreu, qu'ils ont suivi et approuvé comme authentique et fidèle, et il n'en faudra pas davantage pour dissuader ceux qui pourraient se prévaloir de son autorité dans la question que je traite. J'avoue que j'ai été surpris quand je m'en suis aperçu. Il faut qu'il s'en soit un peu trop fié à quelqu'un de ses secrétaires, ou qu'étant pressé d'écrire il ait pris ce qui se présentait tout d'un coup à ses yeux, sans examiner ce qui précédait et ce qui suivait ; car il n'y a pas d'apparence qu'il y ait eu de la mauvaise foi dans sa conduite.

Il commence par l'autorité de saint Epiphane, à qui il veut faire dire que l'on doit préférer la version des Septante à l'hébreu, quoique dans le livre *De Ponderib. et Mensuris*, qu'il cite, ce Père parle de notre original dans des termes qui expriment admirablement l'estime qu'il en faisait. Je ne les répète pas ici, parce que je les ai rapportés dans la première partie, chap. 2.

Il s'arrête ensuite aux livres de la Cité de Dieu de saint Augustin. Il fait mention premièrement du chapitre 43, du livre 18, où ce saint docteur assure que l'Église avait préféré la version des Septante à toutes les autres éditions ; mais il serait à souhaiter que ce saint archevêque et notre auteur, qui l'a voulu imiter dans cette citation, eussent fait un peu plus d'attention sur le commencement de ce chapitre. Ils auraient reconnu que saint Augustin ne parle que de la préférence que l'Église a donnée à cette version grecque par-dessus celles d'Aquila, de Symmaque et de Théodotion, et une autre qui fut trouvée dans un tonneau, sous l'empire d'Antonin *Caracalla.* Le seul titre du chapitre les aurait avertis de ne point tant abaisser l'autorité du texte hébreu en voulant appuyer celle de la version des Septante, mais de conserver pour l'un et pour l'autre l'estime et le respect qu'ils méritent. Voici ce qu'il contient : *De auctoritate septuaginta Interpretum, quæ*, SALVO HONORE HEBRÆI STYLI, *omnibus sit interpretibus præferenda*, et s'ils avaient continué leur lecture jusqu'au chapitre suivant, ils auraient remarqué que saint Augustin, après avoir déclaré que son sentiment était que Jonas prêchant aux Ninivites s'était servi des paroles qu'on trouve dans l'hébreu, *Adhuc quadraginta dies, et Ninive subvertetur*, et non pas de celles des Septante, qui ont traduit *Adhuc tres dies*, etc., il conclut en disant que, pour maintenir l'autorité du texte hébreu et de la version des Septante : *utrâque auctoritate non spretâ*, l'on doit tâcher de les accorder lorsqu'ils semblent être opposés, et que, pour son particulier, il ne faisait pas difficulté de consulter l'un et l'autre, à l'exemple des apôtres, qui ont tenu la même conduite en annonçant l'Évangile, parce qu'ils n'ont qu'une même autorité divine, *quoniam utraque una atque divina est.*

Saint Julien de Tolède rapporte ensuite le chapitre 11 du livre 15 de la Cité de Dieu, dans lequel saint Augustin demande d'où peut venir la grande diversité qui se trouve entre le texte hébreu et la version des Septante, dans les années des patriarches qui ont précédé Abraham, sans y répondre à la difficulté qu'il résout dans le chap. 13, où il dit nettement qu'il y a de la corruption dans cette version, et purge entièrement les Juifs des soupçons qu'on pour-

rait former contre eux sur ce sujet (1). « A Dieu ne « plaise, ce sont les paroles de S. Augustin, qu'un « homme sage s'imagine que les Juifs, quelque mé- « chants et artificieux qu'on les suppose, aient pu « faire couler cette fausseté en tant d'exemplaires « dispersés en tant de lieux, ou que les soixante-dix « interprètes, qui ont acquis une si haute estime, se « soient accordés entre eux pour cacher la vérité aux « gentils. Il est donc plus croyable de dire que, quand « on commença à transcrire ces livres de la bibliothè- « que de Ptolémée, cette erreur se glissa d'abord dans « un exemplaire par la faute du copiste, et passa de « celui-là dans les autres; cela paraît assez dans les « années de Mathusalem, et dans cet autre endroit (il « parle des années de Lamech) dans lequel on trouve « vingt-quatre ans de moins que dans l'hébreu. »

Saint Julien n'a pas pris garde à tout ceci en citant saint Augustin, il s'est contenté de rapporter les paroles suivantes : *In his autem annis in quibus continuatur ipsius mendositatis similitudo, ita ut ante genitum filium qui ordini inseritur, alibi supersint centum anni, alibi desint. Post genitum autem, ubi deerant supersint, ubi supererant desint.... videtur habere quamdam, si dici potest, error ipse constantiam, nec casum redolet sed industriam.* Notre saint archevêque s'arrête ici sans passer plus avant. C'est cependant dans ce qui suit que saint Augustin se déclare encore ouvertement pour l'intégrité du texte hébreu, et qu'il reconnaît pour la seconde fois de l'altération dans les années des Septante. « C'est pourquoi, continue ce saint docteur, « l'on ne doit point imputer la diversité qui se trouve « entre les bibles hébraïques et les grecques, ni à la « malice des Juifs, ni à la prudence des septante In- « terprètes; mais on doit l'attribuer à la faute de « l'écrivain qui a le premier entrepris de transcrire « leur traduction qu'on conservait dans la bibliothèque « du roi Ptolémée. » Il ajoute que cet écrivain a pu être porté à faire ce changement dans cette version grecque, de peur que les gentils, lisant cette version de l'Écriture, ne s'imaginassent que les années des premiers patriarches aient été beaucoup plus courtes que les nôtres, et que c'est pour cela que le nombre en est plus grand; et qu'ainsi cet écrivain a jugé à propos de retarder de cent ans la naissance de la plupart de leurs enfants, de peur qu'on ne crût qu'ils en avaient eu avant l'âge de puberté, et qu'on ne tirât de là occasion de rejeter les Écritures comme si elles eussent été remplies de fables. Il conclut ensuite par ces paroles, que saint Julien cite encore mais qu'il n'achève pas : *Sed quomodòlibet istud accipiatur, sive credatur ita esse factum, sive non credatur; sive postremo ita, sive ita non sit; rectè fieri nullo modo dubitaverim.* Ici finit la citation de saint Julien, au milieu de la phrase, que saint Augustin néanmoins achève encore en faveur de l'hébreu : *Rectè fieri nullo modo dubitaverim; ut cùm diversum quid in utrisque codicibus invenitur, quandoquidem ad fidem rerum gestarum utrumque non potest esse verum, ei linguæ potiùs credatur undè per interpretes in aliam est facta translatio.* Le saint archevêque de Tolède ne fait point mention de tout ceci, il se contente de dire que saint Augustin ne parle dans ce chapitre 13, que fort incertainement et sans rien déterminer mais qu'il se déclare hautement dans celui qui suit, lorsqu'il dit (1) : *Ce n'est pas sans raison que personne n'a osé corriger les Septante sur l'hébreu dans plusieurs endroits où ils semblent différents. Car cela fait voir qu'on n'a pas cru que cette diversité fût une faute; et je ne le crois pas non plus. Mais à la réserve de celles des copistes, lorsque le sens est conforme à la vérité, il faut croire qu'ils ont voulu dire autre chose, non en qualité d'interprètes, mais comme des prophètes inspirés par l'esprit de Dieu.* S'il avait lu trois ou quatre lignes plus haut, il aurait vu que ce saint docteur y approuve encore aussi ouvertement les années de l'hébreu que dans le chapitre précédent, et qu'il ne prétend autre chose par ces paroles que de maintenir l'autorité des Septante auxquels il était fort attaché, et de prévenir ceux qui pourraient conclure quelque chose contre leur version, de ce qu'il avait dit auparavant. C'est pour cela qu'il soutient, qu'il faut la suivre, lorsqu'il n'y aura pas d'apparence qu'elle ait été altérée par les copistes, *ubi non est scriptoris error*, et cela sans préjudice à l'hébreu. Voici donc comme il parle (2) : *Et quant à la différence qui se rencontre entre les exemplaires hébreux et les nôtres, elle ne concerne point du tout la longueur de la vie des hommes, dont les uns et les autres conviennent, outre que lorsqu'il y a de la diversité, il s'en faut plutôt tenir à la langue originale qu'à une version. Cependant ce n'est pas sans raison* (non tamen vacat, etc.) *que personne n'a osé corriger les Septante sur l'hébreu, dans plusieurs endroits où ils semblent différents, etc.*

Ce saint archevêque de Tolède n'est pas plus exact

(1) Sed absit ut prudens quispiam, vel Judæos cujuslibet perversitatis atque malitiæ, tantùm potuisse credat in codicibus tam multis, tam longè latèque dispersis; vel septuaginta illos memorabiles viros, hoc de invidendâ gentibus veritate, unum communicâsse consilium. Credibiliùs ergo quis dixerit, cùm primùm de Bibliothecâ Ptolomæi describi ista cœperunt, tunc aliquid tale fieri potuisse, in uno scilicet inde priùs descripto, unde jam latiùs emanaret, ubi potuit quidem accidere scriptoris error; sed et hoc in illâ quæstione de vitâ Mathusalem, non absurdum est suspicari, et in illo alio ubi, superantibus viginti duobus annis, summa non convenit. (*S. August., lib. 15 de Civit. Dei, cap. 13.*)

(1) Non vacat quod 70 Interpretes in plurimis quæ diversa videntur, ex Hebræis codicibus emendare ausus est nemo. Non enim est illa diversitas putata mendositas, nec ego ullo modo putandam existimo. Sed ubi non est scriptoris error, aliquid eos divino spiritu, ubi sensus esset consentaneus veritati, et prædicans veritatem, non interpretantium more, sed prophetantium libertate, aliter dicere voluisse credendum est. (Aug., lib. 15 de Civ., cap. 14.)

(2) Illa verò annorum varietas quæ inter codices Hebræos invenitur et nostros, neque de hâc longævitate dissentit; et si quid habet ita diversum ut verum esse utrumque non possit, rerum gestarum fides ab eâ linguâ repetenda est ex quâ interpretatum est quod habemus. Quæ facultas cùm ubique gentium præsto sit, non tamen vacat quod, etc., ut supra. (Aug., lib. 15 de Civit., c. 14.)

dans ses autres citations, comme quand il assure que S. Jérôme était de son sentiment, quoique ce saint interprète ait reconnu qu'il y avait de la faute dans les années des patriarches rapportées dans la version des Septante. C'est dans les questions sur la Genèse, où faisant mention des années d'Adam et de ses descendants jusqu'au déluge, il dit nettement qu'il y a de la faute dans cette édition (1). Et après avoir rapporté la corruption manifeste de la version des Septante dans les années de *Mathusalé* qu'elle fait vivre quatorze ou quinze ans après le déluge, il conclut qu'il faut qu'il y ait de l'erreur dans les années de ce patriarche aussi bien que dans celles de la plupart des autres. *Restat ergo ut quomodò in plerisque ita et in hoc sit error in numero. Siquidem et in Hebræis et Samaritanorum libris ita scriptum reperi. Et vixit Mathusale centum et octoginta septem annis, et genuit Lamech.* Peut-on douter, après cela, que S. Jérôme n'ait reçu et approuvé les années du texte hébreu, et rejeté celles des Septante? Il ne pouvait point, ce me semble, se servir de termes plus clairs et plus forts pour s'expliquer sur ce point. S. Julien néanmoins nous propose un passage qu'il assure avoir tiré de la préface que ce Père a mise à la traduction qu'il avait faite de la Chronique d'Eusèbe de grec en latin. Voici comme il le rapporte : *Neque me fugit in Hebræorum codicibus dissonantes ætatum annos inveniri, plùs vel minùs prout interpretibus visum est lectitari, sequendumque illùc potiùs quod exemplarium multitudo idem traxit.* Pour moi, je crois que s'il y a quelque chose à conclure de ces paroles obscures de S. Jérôme, c'est plutôt en faveur de la Chronologie des Hébreux, que pour celle des Septante, puisqu'il en rejette toute la diversité sur les interprètes, *prout interpretibus visum est lectitari.* Outre que comme il a toujours remarqué une grande conformité entre les exemplaires hébreux dans l'ordre des années, il est à propos de les suivre et de s'y attacher selon ce qu'il dit : *Sequendumque illùc potiùs quod exemplarium multitudo idem traxit.* Cet adverbe *illùc*, nous conduit en cet endroit au calcul de l'hébreu comme au plus sûr. Mais enfin, quelle apparence que S. Jérôme ait tenu un autre sentiment, en traduisant la Chronique d'Eusèbe, que celui qu'il enseigne et favorise en d'autres occasions, et se soit déterminé pour la Chronologie des Septante, vu qu'Eusèbe lui-même n'en a rien décidé, comme il est aisé de le remarquer, lorsqu'il parle des années des premiers patriarches. Il serait à souhaiter que les paroles que S. Julien nous cite, se trouvassent aujourd'hui dans cette préface. J'y découvrirais peut-être quelque chose davantage que S. Julien peut avoir oublié, comme il a fait en citant S. Augustin. Après cela, je ne m'étonne plus si la congrégation de l'Indice a noté cet endroit des ouvrages de ce saint archevêque, d'un *cautèlege*, dont nous parlerons plus bas.

(1) Sciendum est quòd usque ad diluvium, ubi in nostris codicibus, ducentorum, et quod excurrit annorum, genuisse quis dicitur; in Hebræo habeat centum annos et reliquos triginta, qui sequuntur : *Fuerunt autem dies Adam, postquàm genuit Seth, septingenti anni,* quia in ducentis erraverat consequenter hic ponit septingentos. (Hieron., lib. de Quæst. Hebr.)

Si l'auteur avait pris garde à tout ce que je viens de rapporter, il n'aurait pas fait un si grand fond sur cette autorité, et il ne l'aurait pas citée si souvent, pour appuyer la Chronologie des Septante et pour rejeter celle de l'Hébreu.

Il nous objecte ensuite le témoignage d'un chrétien arabe nommé Grégoire Abulpharages, qui dit dans son livre septième des Dynasties, page 72, que les Juifs ont abrégé leur ancien calcul, pour avoir occasion de répondre aux chrétiens; que Jésus-Christ n'est pas le véritable Messie, parce que le véritable Messie, selon leur tradition, ne devait se manifester qu'à la fin du monde, qu'ils fixaient après sept mille ans, au lieu que Jésus-Christ n'avait paru que vers le milieu de ce temps, selon leur nouvelle supputation. *Atque ita factum est, ut indicat eorum computus, manifestatum esse Christum millenario quinto, propè accedente ad medium annorum mundi; qui omnes secundùm ipsos futuri sunt septies mille.*

Cet historien est trop récent pour nous engager à le croire sur sa seule parole. Il n'a pas plus de 400 ans, comme on le peut voir par son histoire qu'il a continuée depuis la création du monde jusqu'à son temps, et qu'il finit à la 683e année de l'égire, c'est-à dire, vers l'an 1284, depuis la naissance du Fils de Dieu. Il devait confirmer ce qu'il avance par l'autorité de quelqu'ancien Père de l'Eglise : c'est ce qu'il ne fait pas. Aussi en voyons-nous un profond silence dans toute l'antiquité. Ceux d'entre les Pères les plus considérables qui ont recherché la cause de cette diversité de calcul, comme S. Augustin, S. Jérôme et plusieurs autres, l'ont entièrement ignoré, et ils ont mieux aimé reconnaître de l'altération dans la version des Septante, que de la préférer en cette occasion au texte hébreu. Et même cet auteur se trompe quand il dit que la tradition des Juifs porte que le monde durera sept mille ans, et que ce sera vers la fin de ce temps-là que le Messie paraîtra. J'ai déjà fait voir le contraire par le Talmud, et par le témoignage des Juifs mêmes, qui ne donnent que six mille ans à la durée du monde, et qui mettent le temps de la venue du Messie après le quatrième millénaire. Ceux d'Espagne dont nous venons de parler, étaient du même sentiment, comme il paraît par ce que S. Julien de Tolède leur dit dans son troisième livre : *Interim manifestè patescit opinio illa vestra vanissima, quâ et sextam adhuc seculi ætatem expectatis, et seculum istud in sex millibus tantùm annis stare confingitis.* Quelques chrétiens des premiers siècles ont cru à la vérité qu'il y aurait un septième millénaire pour le règne du Messie; mais on ne trouve pas qu'ils aient appris cela des Juifs. Ce ne fut qu'une fausse conséquence qu'ils tirèrent du chapitre 20 de l'Apocalypse, où nous lisons ces paroles : *Et regnaverunt cum Christo mille annis.*

CHAPITRE II.

Continuation du même sujet.

Il y a un point dans la tradition du Talmud, dont

je viens de parler, que j'ai réservé à un examen particulier. Elle porte que le temps de la loi devait durer deux mille ans, jusqu'à la venue du Messie. J'ai déjà fait voir, par le témoignage des rabbins mêmes, que ces deux mille ans ont commencé dès le temps d'Abraham, quand Dieu lui prescrivit des lois pour lui et pour toute sa race. Cela même est évident par la distribution et par la division que le Talmud fait des six mille ans qu'il donne à la durée du monde, sans qu'il soit nécessaire de s'y arrêter davantage.

L'auteur cependant prétend que les deux mille ans de loi ont commencé lorsque Dieu donna la loi aux Israélites, sur la montagne de Sinaï, et il dit que les Juifs *ont corrompu les Écritures, en raccourcissant le temps qui s'est écoulé sous la loi*, pour nous faire croire que Jésus-Christ n'était point le véritable Messie; parce que les 2000 ans de la loi n'étaient pas encore passés, et même qu'il s'en fallait beaucoup quand il a paru dans le monde.

Il devait premièrement prouver que selon la tradition des Juifs la loi de Moïse dût durer deux mille ans avant la venue du Messie. C'est cependant ce qu'il ne fait pas. Il cite à la vérité Joseph et Philon le Juif, qui ont dit, en quelques endroits de leurs ouvrages, qu'il y avait deux mille ans de leur temps, que la loi avait été donnée à Moïse : mais il ne montre pas par ces autorités que cela dût arriver selon quelque tradition Judaïque.

D'ailleurs Philon parle fort incertainement, et il fait assez voir que ce qu'il dit est plutôt en devinant, qu'après l'avoir examiné sérieusement. Καὶ πλειόνων ἔτων διεληλυθότων (τὸ μὲν ἄκριβος οὐχ ἔχω λέγειν ὁπόσα, πλέῳ δ'οὖν ἢ δισχίλια ἔτη) μὴ ῥῆμα γε αὐτοῖς μονὸν τῶν ὑπ' αὐτοῦ γεγραμμένων, κινῆσαι. Comme s'il disait que *les Juifs n'ont osé rien changer dans les livres que Moïse a écrits depuis deux mille ans. Et quoique je ne l'aie point supputé*, ajoute-t-il, *je crois qu'il y en a davantage.* Mais s'il avait bien compté, il en aurait trouvé bien moins.

Pour ce qui est de Joseph, il est vrai qu'il a souvent dit que l'espace de temps qui s'était écoulé sous la loi jusqu'à lui, a été de deux mille ans; mais il parle de la sorte, parce qu'il a voulu un peu exagérer, pour maintenir à Appion et aux Gentils l'antiquité de sa religion, outre qu'il n'y prenait pas garde de si près; parce que son calcul en approchait assez, comme je le ferai voir plus bas.

Ce qui m'étonne ici, c'est que notre chronologiste assure hardiment que les Juifs ont corrompu leurs écritures et *les saints livres, en raccourcissant le temps qui s'est écoulé sous la loi*. Et néanmoins quand il vient dans le détail, il ne nous marque aucun endroit où ils aient introduit cette corruption : au contraire, si on considère le reste de son livre, ses tables et son canon chronologique, on y trouve partout une grande conformité avec le texte latin. Il reçoit les années du règne de chaque juge, comme elles sont marquées dans cet original et dans la Vulgate. Il y a entremêlé à la vérité ses anarchies, qu'il étend tant qu'il lui plaît; de telle sorte qu'elles montent toutes ensemble jusqu'à près de 400 ans; mais il avoue en même temps qu'il n'y a rien d'écrit là-dessus; et même il reconnaît que les écrivains sacrés les ont omises. S'il s'éloigne dans les autres supputations du texte hébreu et de la Vulgate, il se contente de les expliquer, sans y faire mention d'aucune corruption. Il dit que le premier verset du chapitre 6 du troisième livre des Rois, qui met la fondation du temple de Salomon l'an 480 après la sortie d'Égypte, n'a point été altéré, mais parce qu'il ne s'accorde pas avec le grand nombre et la durée des anarchies, qu'il place dans le temps des Juges, il y apporte une explication assez extraordinaire, qui mérite un examen particulier que je donnerai en son lieu, en lui faisant justice sur ce point autant que je pourrai, comme en plusieurs autres, dans lesquels il ne s'est pas éloigné de la vérité. Il donne 80 ans au règne de Salomon, il ne reprend point le texte hébreu qui ne lui en donne que 40 (1). Il avoue que l'historien sacré a omis ceux que ce prince a passé dans le désordre; comme celui qui a fait l'histoire de Saül a dit qu'il n'a régné que deux ans, quoiqu'il en ait régné davantage (2).

Il suit encore le texte hébreu et la Vulgate jusqu'à la captivité de Babylone sans s'en éloigner aucunement. Où est-ce donc qu'il a trouvé que les Juifs *ont raccourci dans les saints livres le temps qui s'est écoulé sous la loi?* Est-ce à cause qu'il n'est fait mention dans les écritures que de quatre rois de Perse, quoique les historiens profanes en aient compté quatorze ou quinze? Cette raison tomberait d'elle-même, parce que les écrivains sacrés ne se sont point appliqués à faire les histoires de ces sortes de nations, et qu'ils n'ont parlé de leurs rois que par occasion en ce qui regardait le peuple de Dieu. Si d'ailleurs les Juifs se sont arrêtés au sentiment de leurs rabbins, qui n'en comptent que quatre, et ne donnent que trente-huit ans au règne des Perses (3) après le rétablissement du temple, il ne s'en suit pas qu'ils aient supprimé les autres des écritures saintes. C'est aussi ce que notre chronologiste n'ose avancer. Comment donc a-t-il pu assurer que les Juifs ont corrompu les saints livres, pour empêcher qu'on ne vérifiât qu'il y avait deux mille ans que la loi avait été donnée à Moïse, quand Jésus-Christ est venu dans le monde, comme il avait été promis par leur tradition? Il me semble qu'il devait en donner quelque preuve; cependant il n'en fait rien, et il fait voir au contraire qu'ils sont tout-à-fait innocents de ce crime.

Il ne paraît pas beaucoup plus exact, quand il dit que les premiers chrétiens ont pressé les Juifs de reconnaître Jésus-Christ pour leur Messie; parce qu'il a paru dans le sixième millénaire, et après 2000 ans de

(1) 3 Reg., cap. 11; 2 Paralip., cap. 9.
(2) 1 Reg., cap. 13.
(3) Juxta sententiam rabbi Jose Persarum imperium stante templo, viguit triginta et octo annis, Græcorum centum et octoginta, Macchabæorum centum et tribus annis. (*Seder olam latinè versum à Genebrardo, cap.* 30.)

loi, selon leur ancienne tradition, et que ç'a été là le motif qui les a portés à corrompre la chronologie du texte hébreu.

Il avance tout ceci dans sa préface et par tout son livre sans en apporter aucune preuve, et sans en produire aucun vestige, ni aucun témoignage de l'antiquité. En effet nous ne trouvons pas qu'aucun des anciens Pères de l'Église aient entrepris de convaincre l'opiniâtreté des Juifs par cette sorte de tradition. Ils ont laissé à la vérité dans leurs livres que le Fils de Dieu devait paraître après six mille ans de la durée du monde; mais ils n'ont prétendu parler que de son second avénement, lorsqu'il viendra juger les hommes, et c'est pour cela qu'ils croyaient communément que le monde ne subsisterait que six mille ans. Le premier qui a tâché de les convaincre par cette tradition a été S. Julien de Tolède; et même ce ne fut que parce qu'ils la lui avaient objectée les premiers; et tant s'en faut qu'il l'ait crue véritable, qu'au contraire il soutient partout qu'elle a été inconnue aux siècles précédents, que les apôtres et les premiers chrétiens l'ont ignorée, et que toutes les raisons qu'ils proposaient à ces perfides n'étaient appuyées que sur l'Écriture, et sur les prédictions des prophètes. Voici comme il parle dans son prologue qu'il adresse au roi Erviges : *Deinde secundi libri serie decurrente, per ostensam Apostolorum doctrinam id curatum est effici, quòd revelata plenitudo temporis, quâ Christus in carne apparuit,* NON IN ANNIS A PRINCIPIO MUNDI COLLECTIS, *à discipulis Domini, cœterisque credentibus sit ostensa, sed legis et prophetarum testimoniis prodita.* Il répète la même chose dans tout son premier livre, et il ajoute, qu'à la vérité les Pères ont toujours cru que le fils de Dieu était né dans le sixième et dernier âge du monde, mais qu'ils n'ont jamais cru que chaque âge dût durer mille ans (1). L'auteur même n'a pas pu tellement dissimuler le sentiment de S. Julien, qu'il ne nous l'ait suffisamment fait connaître en le citant. *Numquid aut per legem, aut per prophetas, alicubi specialiter, in sexto millesimo nasciturus prœdictus est Christus.* Ce sont les paroles de ce Saint, rapportées par l'auteur : comme s'il disait que cette tradition, que les Juifs feignaient de son temps, était nouvellement inventée, parce qu'elle n'avait aucun fondement dans les Écritures saintes. Ainsi si ce saint archevêque met la naissance du Sauveur dans le sixième millénaire, c'est seulement pour confondre les Juifs, et leur fermer la bouche; et c'est pour cela qu'il s'attache si fort à la version des Septante.

Quand je lis encore ce que dit notre auteur, « que « les premiers chrétiens ont pressé les Juifs de reconnaître Jésus-Christ comme le véritable Messie, qui, « selon les prophètes, devait paraître vers les derniers « temps de la loi, *in novissimis diebus* ; » premièrement, je souhaiterais fort apprendre de lui, où il trouve dans ces deux paroles de l'Écriture, *in novissimis diebus*, que la loi devait durer deux mille ans jusqu'à la venue du Messie ? qui est le Père, ou l'interprète qui leur a jamais donné ce sens ?

Secondement, quand bien même elles se devraient expliquer des derniers temps de la loi de Moïse (c'est tout au plus ce qu'elles peuvent signifier, et ce qu'il en peut tirer), elles se seraient toujours vérifiées à la naissance de Jésus-Christ qui la devait abroger, pour en substituer une autre plus parfaite, sans qu'il fût nécessaire qu'elle eût duré deux mille ans entiers.

Troisièmement, plusieurs savants docteurs et interprètes les ont expliquées ou du dernier âge du monde, sans en marquer ni le commencement ni la durée, ou même de la fin du monde, quand toutes les nations de la terre se convertiront à la foi, et reconnaîtront Jésus-Christ pour le véritable Messie. En effet le texte Hebreu confirme cette explication au chap. 2 d'Isaïe, d'où l'auteur semble avoir tiré ces paroles. Nous lisons *et erit in novissimo dierum*, comme saint Jérôme les a tournées dans la même occasion au chap. 4 de Michée. C'est ainsi que l'Écriture appelle ordinairement la fin du monde, comme on peut le voir dans plusieurs endroits, et particulièrement au chap. 3 d'Osée que l'auteur cite fort mal à propos, où il est dit que les Juifs se convertiront et reconnaîtront Jésus-Christ pour leur Sauveur à la fin des siècles : *In novissimo dierum.* C'est encore dans ce sens que Jérémie se sert des mêmes paroles dans le chap. 30, verset 24 : *Non avertet iram indignationis Dominus, donec faciat et compleat cogitationem cordis sui : in novissimo dierum intelligetis ea.*

Enfin, quand bien elles devraient s'entendre du premier avénement du Fils de Dieu, il est encore facile de les expliquer en faveur du calcul du texte Hébreu, en les accordant avec celles d'Habacuc (c. 3), qui semblent placer l'Incarnation au milieu de la durée du monde, *Domine, opus tuum in medio annorum vivifica illud; in medio annorum notum facies,* et en disant que Jésus-Christ a paru effectivement vers le milieu du monde sur le penchant de sa fin.

L'on me dira peut-être que les Septante ont donné un sens bien différent à ce verset d'Habacuc, lorsqu'ils ont traduit : *In medio duorum animalium cognosceris* ; mais si on y prend garde, toute la diversité ne consiste que dans les accents, et si on lit le mot ζωῶν avec un accent circonflexe sur la dernière, on trouvera dans ces paroles un sens très-conforme au texte, en tournant, *in medio duarum vitarum*, ou bien, *duarum ætatum*, etc. C'est la remarque que plusieurs anciens ont faite, selon le rapport de Sévérian (1) évêque de *Gabales* en Syrie, contemporain de S. Jean Chrysostôme, et son grand adversaire, qui ont préféré cette dernière leçon à la première. Sur quoi il sera bon de remarquer en passant, que pour justifier le

(1) Dicimus quidem sine errore, quòd instar sex illorum dierum, sex quoque ætates seculi distinguantur : sed non dicimus, ut ipsæ sex ætates in sex millibus annis distinguantur. (*S. Jul. Toletanus, lib.* 1 *Demonst.*)

(1) Sever., episc. Gabal., inter Opusc. PP. Græcorum, à Combefis. latinè donata.

texte Hébreu et la version des Septante, il est nécessaire de lire l'un et l'autre sans s'arrêter aux accents, ni aux points qu'on a ajoutés dans l'Hébreu ; et même d'examiner si ces interprètes n'auraient point pris quelqu'une des lettres א, ו, י, qu'on nomme communément *evi*, et dont on se servait alors au lieu de points et de voyelles, comme si elles eussent été radicales. Cette règle est très-utile dans cette sorte de critique, et je ne l'ai omise dans le chap. 8 de la première partie, que parce qu'elle est fort connue. Quelques auteurs ont voulu, à la vérité, la décrier; mais pour peu qu'on veuille s'en servir, on trouvera qu'elle est très-juste et très-raisonnable, comme le P. Simon l'a fait voir amplement au livre 2 de la critique du Vieux Testament chap. 8.

CHAPITRE III.

Que les années du texte Hébreu n'ont point été corrompues par R. Akibah, *ni par aucun autre de son temps.*

Tout ce que j'ai dit dans les deux chapitres précédents paraîtra plus clairement quand j'aurai fait voir que Rabbi *Akibah*, que notre chronologiste veut faire passer pour le corrupteur de l'ancien calcul du texte Hébreu, n'a jamais commis ce crime.

Il dit donc dans le dernier chapitre de son livre, « qu'il est rapporté dans le Talmud, au traité du Sanhédrin, que Rabbi *Akibah* et un autre appelé Rabbi « *Samlay* supputaient les années, dont on tirait contre « eux de si puissants arguments; et qu'ainsi ils ont « bien pu les changer et les abréger. Secondement, « que Rabbi *Akibah* a eu pour disciple *Aquila*, fameux « apostat du christianisme, qui donna au public deux « versions Grecques de l'Écriture entièrement gâtées « et falsifiées, que la corruption du texte Hébreu avait « été concertée dès ce temps-là, c'est-à-dire, vers le « milieu de l'empire d'Adrien. Enfin il ajoute que « cet *Akibah* avait beaucoup de disciples, et passait « pour le plus savant d'entre les Juifs, et avait tant « de créance sur leurs esprits, que ce fut lui qui déclara « que *Bar-cochebas* était le Messie; d'où il conclut « que ce Rabbin si fameux et si entreprenant, qui « corrompit le sens des écritures pour faire un messie, « a bien pu corrompre la lettre, pour faire de la peine « aux chrétiens.

Voilà jusqu'où notre auteur pousse ses conjectures. Mais il ne prend pas garde qu'il détruit par là tout ce qu'il soutient dans le reste de son livre, et ce qu'il prétend encore ici maintenir contre le calcul des Hébreux.

En effet, si ce Rabbin avait été le corrupteur des écritures hébraïques; *s'il avait retranché quinze cents ans de la vie des anciens patriarches, et raccourci le temps qui s'est écoulé sous la loi, pour empêcher les chrétiens de prouver que Jésus-Christ est le véritable Messie, parce qu'il a paru dans le sixième millénaire, selon la tradition des Juifs;* aurait-il osé en proposer une autre à ceux de sa nation sitôt après Notre-Seigneur? N'auraient-ils pas cru qu'il se fût moqué d'eux, ou qu'il eût perdu le sens commun, en soutenant d'un côté contre les chrétiens que le temps de la manifestation du Messie n'était pas encore accompli; et d'un autre en prêchant partout que *Bar-cochebas* était ce messie qu'ils attendaient depuis longtemps? Ne lui auraient-ils pas représenté que le cinquième millénaire ne faisant que commencer (selon le texte Hébreu qu'il aurait falsifié) ils avaient encore mille ans à attendre celui que Dieu leur devait envoyer? Et bien loin que ce changement introduit dans les écritures eût fermé la bouche aux chrétiens, ils étaient toujours en droit de le convaincre, que du moins son messie était supposé, puisque selon sa nouvelle supputation il ne paraissait qu'au commencement du cinquième millénaire, et non pas dans le sixième; qui selon notre auteur, était le temps marqué pour la venue du véritable Messie, selon la tradition commune des anciens Juifs, et des premiers chrétiens.

Il ne peut point dire que cet imposteur n'a corrompu ce calcul qu'après la mort de son prétendu messie, qui fut vaincu, et tué par les Romains; parce que, selon les histoires, *Akibah* fut aussi tué à la prise de la ville de *Bether*, où il s'était retiré avec son *Bar-cochebas*, dont il était écuyer; ou du moins il ne lui survécut que fort peu dans une étroite et obscure prison, selon quelques historiens Juifs : ainsi il lui a été impossible de corrompre et de raccourcir la chronologie. Mais il n'y a pas d'apparence que l'auteur veuille se servir de cette défaite, parce qu'il prétend que cette falsification avait été faite, et même introduite dans la version d'*Aquila*, vers le milieu de l'empire d'Adrien, lequel ne survécut que deux ans à la défaite des Juifs après avoir tenu l'empire près de vingt-deux ans.

Ce que le Talmud rapporte des supputations, que faisaient ces deux Rabbins, ne prouve point qu'ils aient raccourci des années de l'Écriture : ils en eussent été détournés, s'ils avaient eu dessein de le faire, par la crainte qu'on ne leur eût reproché qu'ils détruisaient ouvertement par ce changement ce qu'ils prêchaient au peuple, pour les porter à suivre leur prétendu messie, comme je viens de montrer. Outre que le Talmud ne dit pas que les années qu'ils supputaient fussent celles *dont on tirait contre eux de si puissants arguments*, comme l'auteur voudrait nous le faire croire, il devait auparavant nous prouver que les chrétiens tiraient alors de forts arguments contre les Juifs en supputant les années qui se sont passées depuis la création du monde, c'est ce que je lui ai contesté ci-dessus, et c'est ce qu'il ne vérifiera jamais.

Enfin, quand bien même *Aquila* aurait donné de fausses versions de l'Écriture, sous les auspices et sous la direction de son maître Rabbi *Akibah*, il ne s'ensuit pas qu'ils en aient falsifié l'original. Saint Jérôme qui a remarqué les faussetés de cet interprète, n'a pas laissé de reconnaître l'intégrité du texte hébreu et de s'y attacher, parce qu'il a vu que cet apostat ne l'avait pas traduit fidèlement dans les endroits qui favorisent le Christianisme, qu'il trouvait encore

tous entiers et sans corruption, et qu'il leur avait donné de fausses interprétations. C'est ce qui paorté ce saint docteur à conclure avec raison que la malice des Juifs ne les avait jamais poussés à corrompre la lettre de cet original, mais seulement à en falsifier et supprimer le véritable sens.

Il faut que notre auteur ait pressenti tout ceci quand il a fini sa conjecture par ces paroles : *Toujours, si ce n'est pas lui qui l'a altéré, il faut que ce soit quelqu'un de ses maîtres et de ses prédécesseurs ; car, comme dit saint Augustin, cela ne s'est point fait fortuitement ;* mais il fait voir par là que ses vues sont bien courtes, et que tout ce qu'il dit contre le texte hébreu et sa chronologie est fort incertain. Je ne veux que ses propres principes pour dissiper toutes ces imaginations. *Les Juifs*, dit-il dans le chap. 3, *ont falsifié les livres hébreux dans le temps qu'ils en étaient les seuls dépositaires, lorsqu'il n'y avait qu'eux qui entendissent la langue de leurs pères, et pendant que la plupart des chrétiens ne s'en souciaient pas, parce qu'ils ne les regardaient que comme des livres scellés.* Si nous consultons l'histoire de ce qui s'est passé dans l'Église depuis l'Ascension de Notre-Seigneur jusqu'à R. *Akibah*, nous trouverons que les choses étaient dans des dispositions bien différentes de celles-ci. Eusèbe de Césarée (1) nous apprend que le nombre des Juifs qui se convertirent à notre sainte religion pendant tout ce temps allait à l'infini, ce sont ses propres termes : Μυρίων ὅσων ἐκ περιτομῆς εἰς τὸν χριστὸν πεπιστευκότων. Que l'Église de Jérusalem n'était composée que de ceux de cette nation, et que les évêques qui la gouvernèrent successivement, au nombre de quinze, étaient Hébreux et circoncis, οἱ πάντες ἐκ τῆς περιτομῆς. Ils entendaient donc tous la langue hébraïque aussi bien que ceux qu'ils avaient laissés dans leur opiniâtreté ; et si leur affection pour les cérémonies de la Synagogue (2) les engagea à les garder toujours jusqu'à ce temps, est-il vraisemblable qu'ils auront négligé la lecture de la Bible hébraïque qui en était une des plus considérables ? D'autant plus qu'elle leur servait efficacement pour justifier leur conduite et rendre raison de leur foi à leurs compatriotes avec lesquels ils vivaient, et pour confondre leur perfidie par les témoignages des prophètes. Outre que quand cette Église fut fondée, les apôtres lui laissèrent sans doute les livres de l'Écriture sainte : comme donc le texte hébreu était alors sans corruption, et que les fidèles de la Judée étaient déjà accoutumés à la lecture qu'on en faisait dans le temple, et dans les Synagogues, il n'y a point de doute qu'il leur fut laissé comme la règle de leur foi et de leurs mœurs : il faut donc conclure que tandis que cette Église subsista de la sorte, c'est-à-dire, jusqu'à la prise de Jérusalem par Adrien qui en chassa tous les Juifs et les Chrétiens pour y établir des étrangers, il a été impossible à R. *Akibah*, et à ses prédécesseurs qui demeuraient tous dans la Judée de la falsifier.

(1) Hist. cap. 3, et lib. 4, cap. 5.
(2) Act. cap. 15, et cap. 21, v. 20.

Il aurait encore mieux fait de ne point ajouter cette clause, que de l'appuyer de l'autorité de S. Augustin, tirée de l'endroit même où il purge les Juifs du crime que l'auteur leur impose. Si ce saint docteur dit que la diversité des deux chronologies n'est point arrivée fortuitement, *nec casum redolet, sed industriam*, il en rejette la faute sur l'adresse du premier copiste de la version des Septante, et non pas sur la malice des Juifs.

En effet, s'ils avaient voulu nous cacher le temps de l'heureux avénement du Fils de Dieu, ils n'auraient point mis la tradition dont je viens de parler dans le Talmud, qui fut composé vers le commencement du septième siècle de l'Église ; ils auraient corrompu ou supprimé la belle prophétie de *Daniel* qui nous la marque si clairement : c'est cependant ce qu'ils n'ont jamais fait : et si son livre n'est pas au rang des prophètes dans leur canon, ils n'ont pas prétendu pour cela nier qu'il ne contienne de véritables prophéties, ni qu'il ait été écrit par une inspiration spéciale du Saint-Esprit ; ils n'en ont jamais douté, quoi qu'en dise l'auteur. Il suffit qu'ils l'aient inséré dans le canon des saintes Écritures parmi ceux qu'ils appellent *chetuvim*, ou hagiographes, pour nous convaincre qu'ils le reconnaissent pour divin et canonique, aussi bien que les Psaumes de David, les Lamentations de Jérémie, le livre de Job, et plusieurs autres qu'ils ont mis dans le même rang, et dans lesquels ils avouent qu'il y a de véritables prophéties. Et quand ils ont nié que Daniel et David fussent prophètes, ils n'ont voulu dire autre chose, sinon que leur façon de vivre dans les embarras de la cour et du siècle ne ressemblait pas à celles des autres prophètes, qui ont mené une vie entièrement différente de celle du reste des hommes.

Notre restaurateur de l'antiquité fait encore assez voir l'incertitude où il est de la corruption des années du texte hébreu et de la Vulgate, lorsqu'il produit la conjecture de Georges Syncelle, qui a cru que les Juifs ont eu la hardiesse de commettre cet attentat, peut-être pour autoriser les mariages précipités par l'exemple de ces anciens patriarches.

Scaliger (1) n'a point donné d'autre réponse à cette imagination, sinon qu'elle n'en méritait aucune, parce qu'elle est absurde et ridicule. Cependant, quoiqu'elle semble assez juste, comme l'auteur pourrait s'en plaindre, ainsi qu'a fait notre Père Goar dans ses notes sur l'ouvrage de Syncelle, je veux bien le satisfaire, en disant que les mariages précipités ne sont pas criminels, et qu'ils l'étaient encore moins dans le temps de ces patriarches, auquel il s'agissait de peupler l'univers. De plus je trouve que S. Chrysostôme (2) même conseille les parents de marier leurs enfants de bonne heure auparavant de les engager dans aucun emploi séculier, τὸ παρθένον παρθένῳ συνάπτεσθαι, *ut virgo virgini copuletur*, dit ce grand homme. Enfin il me semble que ce n'était pas trop se pres-

(1) In Notis ad Chronolog. Euseb.
(2) Opusc. de educ. Liberis, apud Combefisium.

ser que de se marier à l'âge de vingt-huit ou trente ans, qui est le plus bas auquel on trouve que ces patriarches ont eu des enfants selon le texte hébreu. Si Isaac et quelques autres ont tardé plus longtemps à se marier, ce fut un effet de leur amour pour la continence, et non pas d'une loi imposée à tous les hommes. L'on peut conclure maintenant que ceux qui ont voulu préférer la chronologie des Septante à celle du texte hébreu, n'ont jamais eu aucune raison convaincante pour accuser les Juifs d'avoir corrompu leur calcul, et que leurs conjectures ont été plus imaginaires que véritables.

CHAPITRE IV.

Que la chronologie du texte hébreu et de la Vulgate est plus assurée que celle de la version des Septante.

Tout ce que j'ai dit jusqu'ici est, ce me semble, capable d'ébranler les esprits les plus prévenus contre les Juifs sur cette matière, et de les convaincre que ni la haine que cette nation a toujours portée au christianisme, ni leur perfidie n'ont jamais été jusqu'à ce point que de corrompre l'Écriture, même dans la chronologie. Cela étant, il n'y a rien maintenant qui m'empêche de conclure pour le texte hébreu et sa chronologie, et de rejeter celle des Grecs.

Je veux néanmoins encore appuyer cela par quelque autre preuve plus efficace, et qui semble décider entièrement cette cause en faveur du texte hébreu et de notre Vulgate. C'est par la grande uniformité qui se trouve dans le calcul des Hébreux anciens et modernes, auquel on ne voit aucune variété pour les années qui ont précédé la naissance d'Abraham ; et par la diversité qu'on remarque partout dans les chronologies qu'on a faites autrefois, et qu'on fait encore aujourd'hui sur la version des Septante, selon les différents exemplaires grecs que les auteurs ont suivis. Ce qui sans doute est une marque évidente que les copistes ont disposé les années de ces patriarches comme ils ont voulu, et qu'ainsi ils les ont corrompues.

S. Augustin (1) a reconnu cette corruption, comme nous avons déjà vu en parlant des citations de S. Julien de Tolède. La raison qui l'a pleinement convaincu de cette falsification, c'est que, selon cette version, il faut que *Mathusalé* ait vécu plus de quatorze ans après le déluge, ce qui lui paraissait impossible et à plusieurs de son temps, parce qu'il n'y eut que huit personnes qui se sauvèrent dans l'arche, savoir, Noé, sa femme, ses trois enfants, et leurs femmes. S. Jérôme en a tiré la même conclusion dans ses questions sur la Genèse, et s'est déclaré pour la supputation des Hébreux.

L'on dira peut-être qu'il se trouve aujourd'hui des exemplaires grecs qui ôtent cette difficulté, parce qu'on y voit que *Mathusalé* engendra Lamech la 187e année de son âge, et non pas à la 167e comme portent les autres. De sorte que *Mathusalé*, selon la supputation qu'on peut tirer de ces exemplaires est mort six ans devant le déluge.

(1) Lib. 15 de Civit., cap. 11, 13 et 14.

Mais il faut que cela vienne des écrivains qui ont jugé à propos de s'en rapporter et de se conformer au texte Hébreu dans cette occasion ; parce que les copies les plus anciennes, et qui passaient pour les plus authentiques de cette version grecque, ont toujours mis la naissance de Lamech l'an 167 de *Mathusalé*. Eusèbe de Césarée l'a ainsi trouvé dans l'exemplaire qu'Origène avait mis dans ses Exaples, qui était considéré, comme j'ai dit si souvent, pour la véritable traduction des Septante ; et il assure qu'on voyait la même chose dans tous les autres de son temps, selon lesquels *Mathusalé* avait survécu au déluge près de quinze ans entiers. Οὗτος (Μαθουσάλα) *κατὰ τὰς πανταχοῦ βιβλοὺς, ὑπέρεβη τὸν κατακλυσμὸν ἔτεσι ιε*. Et si George Syncelle n'avait été fortement persuadé qu'il fallait lire de la sorte dans la version des Septante, il se serait bien donné de garde de tomber, comme il a fait, dans cette faute, que l'exemple de plusieurs savants chronologistes (1), et le grand bruit que cette difficulté avait fait dans l'Église, et la raison même l'avertissaient d'éviter, et de suivre l'Hébreu, du moins dans cette occasion. Enfin les éditions latines tirées de celle des Septante, et particulièrement l'ancienne Vulgate, dans lesquelles on trouvait le même défaut, montraient évidemment qu'il n'était pas nouveau.

Si l'édition des Septante a été sujette à ces changements, qui ne sont venus que de l'adresse des copistes, et non pas de leur négligence, dit saint Augustin, *non casum redolet, sed industriam*, le texte hébreu, comme j'ai déjà dit, en a été heureusement exempt, son calcul a toujours été uniforme : il a été suivi des plus anciennes versions, non seulement de la Vulgate, mais encore de la Syriaque, de la Persique et de l'Arabique, et de toutes les paraphrases Chaldaïques, comme il est aisé de le vérifier dans les bibles Polyglottes; et même, quoi qu'en dise notre auteur, Josèphe n'en a point tenu d'autre, comme je le ferai voir plus bas. Notre chronologiste (2) même ne fait point de difficulté de préférer l'Hébreu aux Septante dans plusieurs occasions, comme lorsqu'il parle des années de *Mathusalé*, de *Lamech*, et de *Tharé*, père d'Abraham. Il donne 187 ans au premier quand *Lamech* son fils naquit, au lieu que, comme j'ai fait voir, les exemplaires les plus anciens et les plus authentiques de cette traduction grecque le font seulement âgé de 167 ans. Il dit encore que *Lamech* avait 182 ans quand Noé son fils vint au monde, et qu'il mourut âgé de 777 ans, comme nous trouvons dans l'Hébreu : et toutefois l'on a toujours lu dans la version des Septante, que *Noé* naquit la 188e année de *Lamech*, et que *Lamech* mourut à l'âge de 763 ans, selon quelques éditions, ou de 723 selon Eusèbe *κατὰ τοὺς ἑβδομήκοντα*. L'auteur même reconnaît, après saint Augustin, que cette faute n'est point arrivée fortuitement, non plus que celle qui se trouve dans les années de *Mathusalé*.

Enfin, lorsqu'il marque le temps de la naissance de *Tharé*, il ne s'accorde point avec la version des

(1) Euseb., in Chron.
(2) Auctor. Antiq., in canon. Chronol.

Septante, dans laquelle on trouve qu'elle arriva la 79e année de la vie de *Nachor*, selon les anciens chronologues, et plusieurs exemplaires, ou cent ans après, selon ceux de Rome et d'Espagne. Il ne suit pas non plus de ce que nous lisons aujourd'hui dans le chapitre 6 de Josèphe, que *Nachor* engendra *Tharé* à l'âge de 120 ans. Il se conforme davantage avec l'Hébreu et notre Vulgate, qui donne 29 ans à *Nachor*, lorsque *Tharé* naquit. Toute la différence qu'il y a sur ce sujet entre son canon chronologique et notre original, ne vient que de ce qu'il a ajouté de lui-même un centenaire, en faisant *Nachor* âgé de 129 ans à la naissance de son fils, sans qu'il semble avoir été précédé par aucun auteur considérable, ou pour son antiquité, ou pour sa science. Si donc la version des Septante lui a été suspecte en ces endroits, et dans plusieurs autres, comme il serait aisé de le faire voir, et s'il l'a laissé si librement pour se conformer à l'Hébreu, parce qu'il a été persuadé qu'elle y avait été corrompue adroitement et falsifiée, devrait-il croire qu'elle fût plus fidèle dans tout le reste ?

Tout ceci n'a point été suffisant pour le satisfaire, il s'est imaginé avoir trouvé dans la paraphrase Hiérosolymitaine quelques marques de la corruption que les Juifs ont introduite dans leur ancienne chronologie, et même qu'ils en ont laissé quelques vestiges dans leurs livres et dans leur tradition. « Car, ajoute-t-il, c'en est « une commune parmi eux, et même chez les Arabes, « qui les ont suivis, qu'Adam fut 130 ans depuis la « mort d'Abel sans connaître sa femme. *Et cognovit* « *Adam uxorem suam exactis centum et triginta annis* « *postquàm occisus est Abel.* Ce sont les paroles du Tar- « gum Jérosolymitain (1). Ils ont supposé, continue- « t-il, qu'*Abel* fut mis à mort par *Caïn* son frère vers « la centième année de son âge, et que, 130 ans depuis, « Adam n'a point eu de commerce avec sa femme : d'où « l'on peut conclure qu'il n'a eu *Seth* qu'après 230 ans « comme il est marqué dans *Josèphe* et dans les *Sep-* « *tante.* »

Ce savant chronologiste fait bien voir par tout ce discours qu'il n'a pas examiné avec beaucoup d'attention les paroles du *Targum* et les auteurs qu'il cite à la marge. Un peu plus d'exactitude lui aurait découvert qu'ils ne disent rien moins que ce qu'il voudrait leur faire dire. Car premièrement, quand on lit dans cette paraphrase au chapitre 4 de la Genèse וידע אדם ית אנתתיה לסוף מאה ותלתין שנין דאתקטיל הבל:, il ne faut pas s'imaginer que *Seth* soit né au bout de 130 ans après la mort d'*Abel*, mais seulement qu'Adam engendra *Seth* l'an 130 de son âge, quelque temps après que *Caïn* eut tué son frère *Abel*. De sorte que pour exprimer plus littéralement le sens de cette phrase Chaldaïque, il faut traduire : *Et cognovit Adam uxorem suam in fine centum annorum, cùm jam occisus esset Abel.* En effet, il est dit positivement au chapitre suivant de cette paraphrase, et dans celle de *Jonathan*, fils d'*Uziel*, qu'Adam avait 130 ans quand *Seth* vint au monde, et qu'il vécut encore 800 ans après. De sorte que si Adam avait vécu cent ans devant la mort d'Abel, et 130 ensuite, jusqu'à la naissance de *Seth*, il faudrait que sa vie eût duré 1030 années : c'est à quoi les auteurs des deux paraphrases n'ont jamais pensé.

R. Moses (1), fils de *Majemon*, ne lui est pas plus favorable : il semble même qu'il n'a jamais vu son livre ; puisqu'il n'est point divisé en d'autres livres, comme il le suppose dans sa citation, mais en plusieurs parties, cela soit dit en passant ; car s'il l'avait lu, il aurait trouvé que bien loin que ce rabbin soutienne qu'Adam a vécu l'espace de 130 ans en continence après la mort d'Abel, il assure au contraire qu'il en eut d'autres devant *Seth*, « duquel seul néanmoins il « est dit dans l'Écriture, qu'il l'engendra à son image et « à sa ressemblance ; parce que les autres qui l'avaient « précédé depuis Abel vivaient plutôt comme des bêtes « que comme des hommes, par l'abus qu'ils faisaient « de leur raison. *Unde*, continue-t-il, *in Medrasch*, « *dicitur ; per integros, centum triginta annos meros Spi-* « *ritus, hoc est, Dæmones genuit. Quando verò placuit* « *Deo tunc in imagine et similitudine suâ genuit, sicut* « *dicitur, vixit autem Adam centum triginta et tribus* « *annis, genuitque ad imaginem et similitudinem suam.* Il est donc évident que ni R. Moses, ni le livre qu'il cite, ne conviennent pas qu'Adam ait passé cent trente ans sans avoir commerce avec sa femme, et qu'au contraire il ne s'éloigne aucunement de l'hébreu, qui met la naissance de *Seth* à la 130e année de la vie d'Adam.

On lit à la vérité dans les commentaires de Nicolas de Lyra (2), qu'Adam avait résolu de passer le reste de ses jours dans la continence après la mort d'Abel, et que Dieu lui fit connaître que ce n'était point sa volonté, et qu'il lui donnerait un fils, de la race duquel le Messie sortirait un jour. Mais il n'assure point qu'Adam ait vécu 130 ans en cet état; il suppose même le contraire. Il ajoute ensuite une autre raison que les Juifs disent avoir porté Adam à changer de résolution : comme elle est tout-à-fait ridicule, je ne la rapporterai ici que parce que l'auteur m'y engage, en la citant comme une tradition reçue parmi les Juifs. « Ils disent donc qu'Adam se vit obligé d'avoir « commerce avec Ève, malgré sa résolution, parce « que les femmes de Lamech lui protestèrent qu'elles « n'en auraient aucun avec leur mari, s'il ne leur don- « nait exemple en retournant avec la sienne, et parce « qu'il semble qu'il n'y a pas d'apparence que la race « de Caïn fut déjà à la cinquième génération l'an 130 « de la vie d'Adam, auquel il engendra *Seth* ; et d'ail- « leurs dans un temps auquel il semble que les « hommes n'engendraient que fort tard, et qu'ainsi « Lamech, qui était le sixième depuis Adam, ne « pouvait pas être marié avant la naissance de *Seth*. « Ils répondent que les descendants de Caïn étaient « fort débauchés, et qu'ils se mariaient fort jeunes ;

(1) Lib. Ber. Rabbæ, citatus à Majemonide in More Nevochim, lib. 1, cap. 7 · Lyranus et alii.

(1) Rab. Moses supra citatus.
(2) Lyranus etiam malè citatus in cap. 4 Gen.

« de sorte, disent-ils, qu'ils ont bien pu se multiplier « en 130 ans jusqu'à la sixième génération. »

Voilà ce que notre auteur appelle tradition des Juifs. Je laisse à penser si l'on trouve dans cette fable qu'Adam ait vécu 130 ans depuis la mort d'Abel jusqu'à la naissance de *Seth ;* ne voit-on pas qu'elle suppose toujours ce qui est dans l'hébreu pour véritable? Il n'y a personne qui n'avoue que tout ceci est de l'invention de quelque Rabbin qui a voulu accorder sa rêverie avec l'Écriture. Il faut bien avoir besoin d'autorité, pour en citer de cette nature.

Je ne sais s'il est encore véritable que cette prétendue continence d'Adam soit reçue comme par tradition parmi les Arabes. Notre chronologiste devait nous citer les auteurs desquels il l'a appris. Il pourrait bien s'être trompé au sujet des traditions des Arabes, comme il s'est mépris en citant celles des Juifs. On lit à la vérité dans les annales arabiques d'*Eutychius* (1) qu'Adam et Eve pleurèrent la mort d'Abel cent ans durant; mais outre que cet auteur est assez suspect pour le grand nombre de traditions apocryphes dont il a rempli son histoire, il ne dit pas qu'ils n'aient point engendré d'enfants pendant tout ce temps-là ; et s'il met la naissance de *Seth* l'an 230 d'Adam, c'est qu'il s'est un peu trop attaché à la version des Septante. S'il avait consulté la version arabique que nous avons dans les Polyglottes il ne se serait pas tant éloigné de la vérité ; puisqu'elle est parfaitement conforme à l'hébreu dans la chronologie. Quoi qu'il en soit, l'autorité de cette nation barbare et si crédule à ces sortes d'histoires me paraît trop faible pour me faire douter de la vérité que je soutiens.

CHAPITRE V.

*L'on répond aux autorités des anciens, que l'auteur de l'*Antiquité des Temps *cite en faveur de sa chronologie.*

La principale preuve dont notre réparateur de l'Antiquité se sert pour maintenir sa chronologie, est appuyée sur l'autorité de plusieurs anciens auteurs gentils, juifs et chrétiens, et sur l'antiquité des monarchies égyptienne, chaldéenne et chinoise, qui semblent s'accorder beaucoup mieux avec la chronologie des Septante qu'avec celle du texte hébreu. Je parlerai plus bas des histoires de ces nations. J'examinerai seulement ici ce qu'ont dit ces anciens écrivains dont il fait tant de cas.

« Le premier, dit-il, est *Démétrius Phalereus* (2), « qui compte 5494 ans depuis la création du monde « jusqu'à la quatrième année de *Philometor*, sixième « roi d'Égypte, sous lequel il écrivait son histoire « des Rois de Judée. Or, dans le détail des années « qu'il compte jusqu'à Abraham, l'on voit qu'il ne « s'éloigne point du calcul des Septante. Philon-l'Ancien qui vivait un peu avant les Machabées, *et « qu'on croit avec beaucoup de raison avoir été l'auteur « du livre de la Sagesse*, ne s'est guère éloigné « du sentiment de *Démétrius* en écrivant des rois de « Juda.

« *Eupolémus* (1), *qui fut envoyé en ambassade à « Rome par Judas Machabée*, et qui traita des mêmes « choses vers la cinquième année de *Démétrius Soter*, « roi de Syrie, et la douzième de Ptolomée Physcon « ou *Evergetes*, compte depuis l'établissement du « monde jusques-là 5149 ans. Ce qui a fait, ajoute-« t-il, qu'*Eupolémus* s'est un peu éloigné du calcul « des autres, *c'est qu'apparemment il a beaucoup abrégé « le temps qui s'est passé depuis la sortie d'Égypte jus-« qu'au temple de Salomon, comme Eusèbe a fait depuis « lui.* Josèphe (2), continue-t-il, parlant de ces trois « historiens, dit qu'ils ne sont pas fort éloignés de « la vérité, et qu'on leur doit pardonner, s'ils ne l'ont « pas tout à fait trouvée, ne pouvant pas examiner « les Écritures avec toute l'exactitude qui était né-« cessaire.

« Enfin, outre ces trois auteurs, nous avons encore « les fragments d'Alexandre Polystor, qui dit dans « son histoire qu'il s'était écoulé 3624 ans depuis « Adam jusqu'à l'entrée de Jacob en Égypte, et 1360 « depuis le déluge. »

Notre auteur avance plusieurs choses dans ce long discours, qu'il suppose comme véritables, et qu'il serait bien empêché de prouver. Par exemple, je ne sais comment il a pu assurer si hardiment, *que c'est avec beaucoup de raison, qu'on croit que Philon-l'Ancien a été l'auteur du livre de la Sagesse.* Les critiques, surtout les catholiques, rejettent communément cette opinion comme fabuleuse. Saint Jérôme même, qu'il cite (3), dit seulement que « quelques anciens ont « cru que ce livre était l'ouvrage de Philon-le-Juif. « *Nonnulli Scriptorum veterum hunc esse Judæi Philo-« nis affirmant.* » Ce saint docteur fait voir par cette façon de parler, qu'ils l'attribuaient à *Philon d'Alexandrie*, dont les pères ont toujours fait mention sous le titre de *Philon-le Juif*, et non pas à un plus ancien, qui ne peut être autre qu'un phénicien, et par conséquent gentil, dont Eusèbe fait quelquefois mention (4). Il n'y a que quelques protestants, qui pour détruire l'autorité que l'Église donne à ce saint livre, et ne pouvant soutenir aux catholiques que Philon-le-Juif en est l'auteur, comme ils avaient prétendu auparavant, se sont depuis avisés de l'attribuer à cet infidèle. Je laisse à penser maintenant s'il est bienséant à un catholique d'avancer, *qu'on croit avec beaucoup de raison que Philon-l'Ancien est l'auteur du livre de la Sagesse.* Si notre chronologiste avait seulement considéré avec attention les paroles de Josèphe qu'il rapporte ici tout au long, il aurait douté de la vérité de ce sentiment. Josèphe y parle de *Démétrius*, de *Philon-l'Ancien* et d'*Eupolémus*, comme de personnes étrangères, qui n'avaient point eu la liberté d'exami-

(1) Eutych., Annal. pag. 16.
(2) Apud Clem. Alex., lib. 1 Strom.

(1) Apud Clem. Alex., lib. 1 Strom
(2) Lib. 1 contra Appion.
(3) Præf. in lib. Salom.
(4) Lib. 1, Præpar. Evang., cap. 9 et 10.

ner les écritures dont les Juifs se servaient : *Non inerat eis ut nostras litteras possent omni scrupulositate sequi.* Ce pouvoir ne fut jamais ôté aux savants d'entre les Juifs, et particulièrement à l'auteur d'un si saint livre qu'est celui de la Sagesse, dans lequel on remarque un détail si exact des grâces que Dieu a faites à ce peuple, qu'il est impossible que celui qui l'a composé n'ait eu une parfaite connaissance de leurs histoires, et n'eût sérieusement consulté leurs livres.

Cet endroit de Josèphe détruit encore ce qu'il dit ensuite, qu'*Eupolémus fut envoyé en ambassade à Rome par Judas Machabée* (1). Un de ceux qui furent choisis pour ce ministère s'appelait à la vérité *Eupolémus, fils de Jean, fils de Jacob;* mais il paraît par cette façon de parler de l'Écriture, qu'il était juif de nation; au lieu que celui dont parle Josèphe était étranger et païen, et n'avait eu aucune connaissance des livres qui étaient à l'usage des Juifs, comme je viens de le faire voir par son témoignage cité par l'auteur même. S'il avait encore fait cette réflexion sur l'ouvrage d'Eusèbe de Césarée de la préparation évangélique, où il est fait mention de cet historien, ou sur celui de Clément Alexandrin, qu'il cite à la marge, il aurait vu que ces savants hommes ne parlent de lui que comme d'un gentil, qui avait eu quelque connaissance des histoires des Juifs; pour donner à connaître que Dieu s'était servi de ces sortes d'auteurs afin de disposer les peuples parmi lesquels ils vivaient, à recevoir la lumière de l'Évangile.

La réflexion que notre chronologiste fait sur la supputation d'*Eupolémus*, est encore tout à fait surprenante. Il dit *qu'il s'est beaucoup éloigné des autres, parce qu'il a abrégé le temps qui s'est écoulé depuis la sortie d'Égypte jusqu'au temple de Salomon.* Et néanmoins, Clément Alexandrin, de qui il a tiré le calcul de cet ancien auteur, nous assure « qu'*Eupolémus* a « compté 5144 ans depuis la création du monde jus-« qu'à la cinquième année de Démétrius Ptolomée, « dixième roi d'Égypte, et *deux mille cinq cent quatre-« vingts* depuis que Moïse fit sortir les Israélites de « l'Égypte. » De sorte qu'en ajoutant à ces 2580 ans ceux qui se sont écoulés jusqu'à Notre-Seigneur, on trouve près de 5000 ans; au lieu que le canon chronologique de notre auteur n'en met pas deux mille, quoiqu'il ait alongé horriblement (pour me servir de ses termes) le temps des juges par la durée excessive de ses anarchies. Après cela je demande s'il a eu raison de dire qu'*Eupolémus* a raccourci le temps qui s'est passé depuis la sortie d'Égypte jusqu'au temple de Salomon? Si cela est, il faut qu'il ait étendu celui des rois de Judée, de Perse et de Grèce, jusqu'à son temps, de plus de deux mille ans, ce qui n'est aucunement vraisemblable.

Le lecteur prendra garde aussi que Clément Alexandrin ne dit pas dans l'endroit que l'auteur indique dans sa citation, que Philon-l'Ancien ait laissé quelque dénombrement des années du monde tiré de la version des Septante. Ce grand homme après avoir fait mention de l'histoire des rois de la Judée que *Demetrius Phalereus* avait écrite, ajoute seulement que celle de Philon ne s'accordait point avec lui sur ce sujet. Φίλων αὐτὸς ἀνέγραψε τοὺς βασιλεῖς Ἰουδαίων διαφώνος τῷ Δημητρίῳ, sans même déclarer s'il parle de Philon-l'Ancien ou de Philon-le-Juif.

Après cette petite digression, il est à propos de résoudre la principale difficulté que notre chronologiste nous propose. Pour la résoudre entièrement, il suffit de dire que tous ces auteurs et tous ceux qui les ont imités se sont trompés dans leur calcul, supposé qu'ils aient suivi la version des Septante : parce que, selon la remarque de saint Augustin si souvent citée, cette édition était alors corrompue et altérée dans sa chronologie. Nous avons même vu par le témoignage de celui qui a écrit la vie de saint Lucien, rapportée par Suidas, Métaphraste et *Macarius Logotheta*, que les païens avaient gâté cette version; ce qui n'est arrivé apparemmen que devant l'établissement de l'Église, parce qu'il n'y avait alors personne qui pût les en empêcher : et comme les Égyptiens en ont été les premiers dépositaires, l'on peut conjecturer avec assez de fondement, qu'ils ont été les auteurs de cette dépravation, pour accorder plus facilement leur antiquité fabuleuse avec une histoire si sainte. Si *Vossius* (1) a cru que Manethon a réglé les temps de la nation égyptienne sur l'antiquité de celle des Juifs; je pourrai bien dire que les Égyptiens qui regardaient les livres de leurs histoires comme sacrés et divins, selon le témoignage de Josèphe au livre 1 contre Appion, auront plutôt changé les années dans ceux des Juifs traduits en grec dont ils faisaient moins de cas.

Le passage de Josèphe rapporté par l'auteur, et dont j'ai déjà parlé, nous montre clairement que les supputations de ces écrivains profanes, quoique tirées de la version des Septante, étaient alors fort différentes de celles des Juifs. Je le répéterai ici encore une fois afin que le lecteur puisse en juger plus aisément. « *Demetrius Phalereus*, dit Josèphe, *Philon-l'Ancien* et « *Epolemus*, ne sont pas fort éloignés de la vérité. On « doit leur pardonner, parce qu'ils n'avaient pas la « liberté de consulter nos livres avec toute l'exacti-« tude. » Ils avaient cependant entre les mains la version des Septante, ils en suivaient l'ordre des temps selon l'aveu de l'auteur même. Si donc elle était si conforme à son original, qui les a empêchés de suivre la vérité?

Et même Josèphe aurait-il eu raison d'assurer qu'ils n'ont point eu le pouvoir d'examiner les livres des Juifs puisqu'ils en avaient alors entre les mains une tradi-tion, qu'on nous soutient partout avoir été si fi[illegible]sent conforme à son original? Il faut donc que les [illegible]aient pas dès-lors des écritures saintes qui ne [illegible]ivissent une avec la version des Septante, et [illegible]s n'avaient point chronologie que ces écrivain[illegible]

(1) 1 Mach., cap. 8.

(1) De Ætate mu[illegible]

recherchée ni consultée. C'était sans doute celle que nous trouvons dans le texte hébreu, et dans notre Vulgate, que Josèphe a connue et embrassée comme je vais le faire voir.

Quand notre réparateur de l'antiquité parle de cet écrivain juif, il n'y a point d'éloge qu'il ne lui donne; il l'appelle un *historien incomparable, exact, fidèle*, qui avait consulté les livres hébreux qu'on gardait dans le temple, et qui les a suivis fidèlement. Il s'en faut pourtant beaucoup qu'il possède ces qualités dans un si haut degré : quelque protestation qu'il fasse dans le prologue de ses Antiquités Judaïques et dans le reste de ses ouvrages, d'avoir écrit l'histoire de sa nation comme il l'avait trouvée dans les saintes Écritures : il est certain qu'il n'a point fait difficulté de s'en éloigner dans une infinité d'endroits, qu'il serait trop long de rapporter ici. L'on peut lire ce qu'en dit M. d'Andilly dans la préface qu'il a mise à la tête des ouvrages de cet historien : cela soit dit en passant.

Je trouve plusieurs endroits dans l'histoire de Josèphe, qui me font douter qu'il ait exactement suivi les dénombrements d'années qui se trouvent dans la version des Septante ; et qui me donnent sujet de croire qu'il n'a point eu d'autre règle dans ses supputations des années du monde que le texte hébreu, tel que nous l'avons aujourd'hui, et que les Grecs, qui ont été les premiers dépositaires de ses livres, et qui nous les ont transcrits, les ont corrompus, pour les rendre plus conformes à la version des Septante dans ce qui regarde la chronologie.

Cela se prouve premièrement, parce que si l'on suppute bien toutes les années des premiers pères, qui sont rapportées au chapitre 4 des Antiquités Judaïques, l'on ne trouvera que 2256 ans depuis la création du monde jusqu'au déluge; au lieu qu'on lit dans le même chapitre que tout ce temps a été de 2656 ans; cela ne peut venir que du copiste, qui, ayant voulu introduire dans Josèphe les années des Septante en retardant d'un centenaire la naissance de la plupart de ces patriarches, a mis δισχιλίων ἑξακοσίων et 2656, au lieu qu'on lisait auparavant χιλίων ἑξακοσίων, 1656, conformément au calcul qu'on tire de l'hébreu et de la Vulgate.

Josèphe s'accorde encore parfaitement avec cet original et cette version latine dans le chapitre 6, lorsqu'il dit que le temps qui s'est passé depuis le déluge jusqu'à la naissance d'Abraham, qu'il met à la 70e année de Tharé son père, a été de 292 ans. D'où je conclus qu'on a encore altéré les années des autres patriarches, dont il est fait mention dans ce chapitre :
se que si on les suppute exactement comme elles y
neut portées, elles montent jusqu'au nombre de
Notre atre-vingt-douze.
en disant qu ogiste a cru prévenir ces difficultés,
le déluge arriva ns le chapitre 4 de Josèphe, que
exemplaires les plus onde 2256, et que, selon les
est né l'an 1192, depuis le cet auteur, Abraham
l'on a retranché *Caïnan* des
d'où il conclut que
osèphe, parce

qu'il est impossible de trouver cette somme, si l'on n'y ajoute les 130 années que les Septante lui donnent au chapitre 11 de la Genèse. Mais il nous aurait fait plaisir de nous nommer les bibliothèques où il a rencontré ces livres et ces exemplaires corrects de l'histoire de Joseph dont il parle ici ; il aurait suivi en cela la conduite des habiles critiques, qui s'en sont toujours fait un honneur, pour appuyer les vérités qu'ils avaient découvertes. Je les ai cherchés dans les plus fameuses de Paris : et dans tous les manuscrits de toutes sortes d'âges, que j'y ai vus, je n'ai rien trouvé sur se sujet que de très-conforme aux éditions communes. Ce qui me fait juger que toute la correction qu'on a faite dans ceux dont notre chronologiste s'est servi, n'a point été réglée sur les plus anciens et les plus authentiques : on s'est contenté de donner dans le chapitre 4, la somme totale des années de chacun des patriarches qui y sont rapportées, en mettant 2256 ans, au lieu de 2656, sans avoir examiné et recherché soigneusement le véritable sentiment de Josèphe sur ce sujet, ni si ses livres n'avaient pas été changés dans cet endroit par les copistes Grecs. Ces correcteurs mêmes sont tombés dans une faute grossière, et se sont trompés dans leur calcul, lorsqu'ils ont voulu corriger le chapitre 6, car quand même on compterait les 130 ans de *Caïnan* avec ceux des autres patriarches, dont on y voit le détail, on ne trouvera jamais 1192 ans depuis le déluge jusqu'à Abraham, mais seulement 1122. D'ailleurs, il ne faut que lire ce chapitre entier, pour voir que Josèphe n'a jamais mis *Caïnan* au nombre des descendants de Noé. Il l'exclut absolument des deux catalogues qu'il en a faits ; et quand il dit qu'Abraham a été le 10e, depuis Noé, parce que s'il avait compté *Caïnan* avec les autres, Abraham aurait dû être le onzième. Ainsi il me semble (1) qu'il est plus à propos de s'en rapporter à nos exemplaires ordinaires, lorsque nous y lisons qu'Abraham est né 292 ans après le déluge, et de dire qu'ils ont été altérés dans le reste qui regarde la chronologie, et que Josèphe n'en a jamais reconnu d'autre pour véritable, que celle que nous tirons aujourd'huï des livres hébreux.

En effet cet historien ne s'en éloigne jamais dans le reste de ses livres. Il dit dans le livre 8 de ses Antiquités, chapitre 3, que le temple de Salomon fut fondé l'an 1440 depuis le déluge, et l'an du monde 3102. Cette supputation n'a rien que de très-conforme à l'hébreu, et elle est fort éloignée de la chronologie de la version des Septante, selon laquelle on trouve plus de 4500 ans depuis la création du monde jusqu'à ce temps, et plus de deux mille depuis le déluge.

Josèphe suit encore les années du texte hébreu dans le livre 10, chapitre 11, lorsqu'il compte 1950 ans depuis le déluge jusqu'à la destruction de Jérusalem par Nabuchodonosor, et 3513 depuis la création du

(1) Vid. Morin Exerc. Bibl., l. 1. exerc.7, *c.* 7, *n.* 11.

monde ; au lieu que, si on consulte la version des Septante, on trouve plus de 5000 ans depuis la création du monde jusqu'à ce temps-là, et plus de 3000 ans depuis le déluge, selon la supputation de Jules-l'Africain que notre auteur vante tant.

Je trouve un endroit dans le premier livre de Josèphe contre Appion, qui montre ouvertement qu'il a toujours été fort éloigné de la version des Septante lorsqu'il a compté les années du monde, et qui appuie merveilleusement tout ce que j'ai avancé, pour prouver qu'il n'a jamais eu d'autre règle dans la chronologie que les écritures hébraïques. Il y parle des livres saints qui composent le canon juif, et il dit *que les cinq livres de Moïse contiennent l'histoire de ce qui s'est passé de plus considérable depuis la création de l'homme jusqu'à la mort de ce saint législateur, et qu'il ne s'en fallait guère que tout ce temps ne montât à 3000 ans.* Or, il n'y a personne qui ne voie que ce calcul ne s'accorde aucunement avec la version des Septante, ni avec celui que notre auteur attribue à cet historien, selon lesquels il faut que Moïse soit mort environ 4000 ans depuis la création du monde. Ce passage a paru si clair au vénérable Bède (1) et à Adon (2), archevêque de Vienne, qu'ils ont été entièrement convaincus que Josèphe a préféré les années que nous avons aujourd'hui dans le texte hébreu à celles de la version des Septante, et qu'ils ont renoncé sans aucune peine aux opinions des Grecs touchant la durée du monde.

Enfin, si Josèphe avait cru que le nombre des années qui s'étaient écoulées depuis la naissance d'Abraham eût monté jusqu'à plus de 3500 ans, comme notre réparateur de l'antiquité fait son possible pour le soutenir, et s'il avait suivi une supputation conforme à celle des Septante, aurait-il avancé, aussi souvent qu'il fait par tous ses livres, qu'il a écrit l'histoire de 5000 ans seulement ? N'en aurait-il pas compté plus de 5600 ? d'autant plus qu'il s'agissait de soutenir la gloire et l'antiquité de sa nation, et que c'était là le principal motif qui l'avait engagé à ce grand ouvrage, comme il le témoigne partout et particulièrement dans le prologue de ses Antiquités, et dans son premier livre contre Appion. Il faut donc que Josèphe ait compté les années du monde d'une manière toute différente de celle qu'on lui attribue, et par conséquent qu'il ait suivi le calcul qu'on voit aujourd'hui dans l'hébreu et dans notre Vulgate.

Néanmoins, comme il est fort difficile de trouver 5000 ans depuis la création du monde jusqu'au temps de cet historien, en supputant les années du texte hébreu, il faut remarquer qu'il ne prétend pas que les 5000 ans aient été accomplis justement de son temps ; il se contente de rapporter ce nombre entier, parce qu'il n'était point fort éloigné de son compte. Comme, par exemple, il soutient souvent que la succession des grands sacrificateurs a persévéré 2000 ans, et qu'il y avait 2000 ans que Dieu avait donné sa loi à Moïse, quoique, selon la supputation qu'on peut tirer de son histoire, nous ne trouvions qu'environ 1700 ans. Il faut raisonner de la même manière sur les temps qu'il dit s'être écoulés avant cette succession, c'est-à-dire avant la mort de Moïse, comme je l'ai fait voir ci-dessus. Outre que Josèphe a mis le nombre de 5000, selon sa manière ordinaire d'exagérer dans toutes les occasions où il s'agissait de la gloire de sa nation et de la religion de ses pères, que les Grecs voulaient révoquer en doute.

Vossius (1) a inventé une petite chicane, pour se défaire de la force de ce raisonnement. Il répond que « quand Josèphe assure qu'il a écrit l'histoire de « 5000 ans, il n'y comprend pas tout ce qui s'est « passé depuis la création du monde jusqu'à son « temps, mais seulement ce qui est contenu dans les « livres SS. ἐκ τῶν παρ' ἡμῖν ἱερῶν βιβλίων, c'est-à-dire « dans les 22 livres qui composent le canon des Juifs, « qui étaient les seuls qu'ils reconnaissaient pour « saints et inspirés de Dieu (comme il sera expliqué « dans son premier livre contre Appion), et qui ne font « mention que de ce qui s'est passé jusqu'au règne « d'Artaxerxès. Et, pour l'histoire du temps qui s'est « écoulé depuis Alexandre-le-Grand jusqu'à la 12e année de l'empire de Néron où il la finit, il n'a con« sulté que les monuments de sa nation, qui n'avaient « aucun caractère de sainteté ni de certitude in« faillible. »

Tout ceci n'est qu'une défaite, parce que, quoique Josèphe ne reconnaisse dans son premier livre contre Appion que 22 livres canoniques et divins, il ne nie pas pour cela qu'il n'y en eût plusieurs autres qu'on pouvait appeler *saints*, tant à cause des matières ou des histoires qu'ils contenaient, qui regardaient une république toute sainte, que parce qu'ils étaient écrits par des personnes saintes et consacrées à Dieu par le sacerdoce, et choisies parmi plusieurs autres pour leur vertu et pour leur piété, comme il le dit expressément dans le même livre, un peu auparavant. C'est dans ce sens qu'il ne fait point difficulté de dire dans le dernier chapitre de ses Antiquités « qu'il a tiré des « livres saints tout ce qu'il a rapporté des souverains « sacrificateurs qui se sont succédés les uns aux autres « pendant 2000 ans, et de tous ceux qui ont gouverné « la république des Juifs pendant tout ce temps, selon « la promesse qu'il avait faite au commencement de « son histoire. » Or, il est certain qu'il n'y avait point 2000 ans au temps d'Artaxerxès, que la succession de grands prêtres continuait parmi les Juifs. Il faut donc que Josèphe ait eu entre les mains d'autres livres qu'il reconnaissait pour saints, dont il s'est servi pour achever l'histoire de sa nation jusqu'à son temps. Et il est si vrai que ces livres étaient regardés comme sacrés dans la synagogue, que le même Josèphe ne fait point difficulté de leur donner ce titre à la fin de son

(1) Beda in Prof., ad l. de Rat. temp., et de sextâ ætate mundi.

(2) Ado Viennensis, in Chronico, versu 5, med.

(1) Vossius, lib. de Ætate mundi, cap. 8.

histoire du martyre des Machabées. *Hæc itaque*, dit-il, *quæ in monumentis veterum et sacris litteris de divis comperi Machabæis posteritati in æternum legenda consecravi.* Ces paroles ne se trouvent pas à la vérité aujourd'hui dans le grec; il est pourtant à croire qu'Érasme, qui les a mises dans sa version latine, ne les a pas inventées, non plus que le docte Génébrard, qui ne les a point omises dans sa traduction française, imprimée à Paris en 1609. Quoi qu'il en soit, je suis persuadé que l'auteur de l'*Antiquité des Temps* a des sentiments trop catholiques pour favoriser la réponse de Vossius que j'examine ici, puisqu'elle tend directement à détruire l'autorité que l'Église a donnée à plusieurs livres, qui ne sont point dans le canon des Juifs. En effet, oserait-il dire que l'Église a déclaré canoniques et divins des livres dans lesquels la synagogue, de qui elle les a reçus pour nous les donner, n'a jamais reconnu aucun caractère de sainteté durant le temps que l'esprit de Dieu la conduisait? Mais tant s'en faut que les anciens Juifs eussent si peu d'estime pour eux, qu'ils les appelaient du titre d'*Hagiographes* du temps de saint Jerôme (1).

Il faut donc conclure de tout ceci, que les supputations de Josèphe ne s'accordaient point avec les années des Septante, qu'elles étaient fort éloignées de celles que Vossius et notre réparateur de l'antiquité lui ont attribuées, et que selon toutes les apparences, les livres de ce fameux historien ont été altérés sur ce sujet, par les Grecs, qui les ont copiés. Cette altération même et ce changement, étaient beaucoup plus faciles à faire et à introduire dans les chapitres 4 et 6 du premier livre des Antiquités Judaïques, que dans la version des Septante, parce que Josèphe n'y fait aucune mention des années, que chacun des patriarches a vécu, après la naissance de son fils : ainsi il n'a pas été nécessaire d'apporter toute la précaution, dont on s'est servi en changeant les années de la version des Septante, pour éviter la confusion et les contradictions qui s'en seraient suivies, si on n'avait eu soin de retrancher en même temps, du reste de la vie de ces premiers Pères, les cent ans qu'on leur avait ajoutés avant la naissance de leurs enfants.

Notre chronologiste est tellement prévenu de la vérité de son sentiment, qu'il ne fait pas difficulté de joindre à l'autorité de Josèphe, celle de Tibériade, qu'il assure avoir tenu une supputation différente de celle du texte Hébreu d'aujourd'hui; mais il est fort croyable qu'il n'a parlé que par conjecture, et que, s'étant imaginé que Josèphe favorisait sa chronologie, il a cru que Juste de Tibériade, qui était aussi Juif, et contemporain de Josèphe, en avait fait de même. La raison de cela, est que les œuvres de cet auteur sont entièrement perdues, et que d'ailleurs, s'il en avait pu trouver quelque fragment, qui lui fût avantageux, il n'aurait pas oublié de le rapporter, ou de nous marquer le lieu où il était.

(1) S. Hier., præf. in Tob. et Judith.

Je lui accorderai volontiers, que la plupart des premiers Pères de l'Église et des anciens auteurs, ont suivi une supputation réglée sur la version des Septante; mais ils n'ont parlé que selon les sentiments de leur temps, ou parce qu'ils ne pouvaient point rechercher la vérité de cette matière dans les livres hébreux, ou parce qu'ils ne croyaient pas que ce fût une chose de si grande importance, pour les mettre fort en peine; ou enfin, parce qu'ils ne voulaient pas qu'on leur reprochât qu'ils introduisaient des nouveautés dans l'Église. Ce fut ce qui obligea Origène (1) de dire dans son dialogue, avec les Marcionites, qu'il y avait six mille ans que le monde avait été créé quand Jésus-Christ se manifesta; parce que dans son 39e traité sur l'Evangile de S. Matthieu, expliquant ces paroles de Notre Seigneur : *Cùm videritis abominationem desolationis*, etc., et parlant des septante semaines de Daniel, il semble avoir préféré les années du texte hébreu, à celle de la version des Septante, lorsqu'il dit qu'elles ont commencé avec le monde, quand Dieu le créa de sa seule parole, *ab exitu sermonis*, et qu'elles ont fini à la destruction du temple par Titus, soixante et dix ans après la naissance du Fils de Dieu. Il prend pour cela, chaque semaine en particulier pour sept fois dix ans, *per decadas annorum computans*. Ainsi, il trouve 4900 ans, jusqu'à cette destruction, et 4830 jusqu'à la naissance de Jésus-Christ, compris en 69 semaines. Cette supputation est trop resserrée, pour pouvoir être accordée avec la version des Septante, et elle a beaucoup plus de rapport avec le texte hébreu; si ce n'est qu'Origène a un peu étendu les temps, pour trouver ses 70 semaines, comme Josèphe a fait avant lui, quand il compte 5000 ans depuis la création du monde.

Notre Sixte de Sienne, l. 5 Bibl. ann. 67, rapportant les différentes opinions des anciens dans la chronologie, et les diverses supputations qu'ils avaient faites des années qui s'étaient écoulées, depuis la création du monde, nous assure que Philon-le-Juif a supputé les années des premiers patriarches, comme elles sont rapportées dans l'hébreu. Il ne marque point, à la vérité, l'endroit des œuvres de Philon, où il l'a lu; cependant le P. Riccioli, en convient dans le livre 7 de sa Chronologie, c. 2, lorsqu'il dit que son calcul pris depuis le commencement du monde, ne contenait que 3957 ans. Si donc, il semble avoir favorisé les années de la version des Septante, dans quelque autre endroit, il n'en a usé de la sorte, que parce que les Juifs d'Egypte, parmi lesquels il vivait, s'en servaient alors communément dans leurs Synagogues.

CHAPITRE VI.

*L'on examine toutes les raisons sur lesquelles l'auteur de l'*Antiquité des Temps *établit ce qu'il dit de la durée du second âge du monde.*

Après que notre chronologue a tâché d'appuyer son système par l'autorité de Josèphe, il a recours au texte

(1) Origène., Dial. 2 cum Marc.

hébreu-samaritain. « Ces gens (dit-il parlant des Samaritains) qui, à l'exemple des Juifs, ont corrompu « le texte sacré, n'ont fait nul scrupule d'ôter aux « patriarches jusqu'au déluge neuf cent quarante-neuf « ans, mais ils n'ont point touché aux années de ceux « qui sont venus après, sinon qu'ils ont retranché « *Caïnan*. Du reste ils sont entièrement conformes aux « Septante, au lieu que les Juifs s'en écartent de près « de 900 ans. Ce rapport qu'il y a ici de la supputation « des Samaritains avec celle des interprètes grecs, « n'est-ce pas encore une preuve sensible de la dépravation de l'hébreu et de l'infidélité des Juifs ? »

C'est assez que l'auteur reconnaisse que les Samaritains ont corrompu leur Pentateuque dans les années qui ont précédé le déluge, pour nous convaincre que son autorité ne peut rendre les Juifs suspects d'un pareil crime ; et je pourrai toujours conclure que, s'ils ont eu la hardiesse d'en retrancher plus de neuf cents, ils n'auront point fait de scrupule d'en ajouter aux autres qui l'ont suivi pour se conformer à la version des Septante : c'est ce qu'il semble qu'ils ont voulu faire dans l'ordre des années de Mathusalé, en ne lui donnant que soixante-sept ans à la naissance de Lamech son fils, de la même manière que les Septante en comptent 167, de sorte qu'ils sont tombés dans un semblable inconvénient que ces interprètes, en nous donnant à croire que *Mathusalé* vivait encore après le déluge. Cela est si vrai que les savants y ont reconnu un grand nombre d'additions tirées de cette version grecque, sans celles qu'on y a faites pour rendre le sens du texte plus clair et plus aisé à comprendre ; d'autant plus que s'ils se sont voulu donner la peine de le corriger après plusieurs siècles, qu'ils ont fait profession ouverte de l'idolâtrie, je ne vois point qu'ils en aient eu d'autre moyen qu'en ayant recours à la version des Septante, dont les Gentils faisaient grand cas.

L'auteur passe ensuite à plusieurs conjectures, pour autoriser l'ordre des années des patriarches qui ont suivi le déluge, comme elles se trouvent dans les Septante. « Comme, dit-il, ce fut à la naissance de « Phaleg que se fit la dispersion des enfants de Noé « par toute la terre (c'est pour cela qu'il fut appelé « *Phaleg*, qui signifie *partage* ou *division*), comment « pourrait-on croire que trois personnes, à savoir les « fils de Noé, qui sont Sem, Cham et Japhet, aient en « cent ans produit des hommes en assez grand nombre « pour former des royaumes, des peuples et des colo« nies, puisque les Juifs ne comptent, selon le texte « hébreu, que cent ans depuis l'inondation du déluge « jusqu'à la naissance de *Phaleg* : d'autant plus que « soixante-douze personnes, c'est-à-dire, Jacob, ses « fils et ses petits-fils, dans l'espace de 215 ans qu'ils « ont été en Égypte, n'ont produit que six cent mille « hommes, et encore ç'a été par une bénédiction et « une providence singulière. Je ne crois pas, conti« nue-t-il, qu'en un siècle, ces trois fils de Noé aient « pu donner assez de monde pour peupler une villote « et une bourgade, et l'on prétend qu'ils en ont fourni « pour fonder la grande Babylone, et pour envoyer « par toute la terre. »

Il est aisé de faire voir la faiblesse de ce raisonnement. Quand l'Écriture dit que la terre fut divisée à la naissance de *Phaleg*, elle ne dit pas que les hommes furent alors dispersés par tout le monde. *Phaleg* signifie à la vérité *partage* et *division*, mais il ne signifie point *dispersion*. La terre fut divisée par Noé même, selon Josèphe (1), Eusèbe, Syncelle et notre auteur. Cela étant, comme Noé vivait encore quand Phaleg naquit (selon l'hébreu), il n'y a pas d'inconvénient de dire que sa naissance arriva dans le temps que se fit ce partage. Pour ce qui est de la dispersion, elle ne se fit que longtemps après, et lorsque Dieu eut confondu les langues à la tour de Babel. Cela est si vrai, que les enfants de *Jectan*, frère puîné de Phaleg (Gen. 11), furent du nombre de ceux qui furent dispersés.

D'ailleurs, il n'y a nulle absurdité de dire que les hommes se fussent multipliés en cent ans pour former des colonies, qui dussent peu à peu, et dans la suite, peupler l'univers. Ils venaient de recevoir une nouvelle bénédiction du ciel pour cette multiplication, laquelle sans doute eut alors son effet autant qu'il était nécessaire pour remplir la terre d'habitants propres à la cultiver ; et si un peu auparavant le déluge Lamech eut plus de septante et sept enfants de ses deux femmes, selon le témoignage de Josèphe et la tradition des autres Juifs, rapportée par S. Jérôme dans son épître 125, il n'y a pas de difficulté de soutenir que les descendants de Noé auront pu se multiplier à proportion dans l'espace de cent ans par la polygamie qui recommença alors plus que jamais.

L'exemple qu'il apporte des descendants de Jacob, qui, par une bénédiction particulière, étaient montés dans l'espace de deux cents ans jusqu'au nombre de plus de six cent mille hommes, sans les femmes et les enfants, fait plus contre lui que pour lui. Les enfants de Noé avaient aussi reçu de Dieu une bénédiction particulière pour remplir, non pas une petite partie de la terre, mais toute la terre même, comme je viens de le dire. *Crescite et multiplicamini et replete terram*, leur dit Dieu, lorsqu'ils sortirent de l'arche (Gen., cap. 8 et 9). Si donc les Israélites se multiplièrent pendant deux cents ans jusqu'au nombre de plus de six cent mille combattants, les descendants de Noé auront bien pu se multiplier dans cent ans du moins jusques à cent mille hommes, en comptant les femmes et les enfants. Ainsi, quoi qu'il en dise, une *villote* et une *bourgade* aurait été, ce me semble, trop petite pour contenir cette multitude. On pouvait encore en former de fort belles colonies pour les disperser par toute la terre, et pour peupler Babylone, qu'on n'est pas obligé de croire avoir été fort grande dans ce temps-là, parce que les villes ne s'agrandissent point tout d'un coup, mais peu à peu dans une longue suite de siècles. S'il avait plus réfléchi là-dessus, il n'aurait pas décidé avec tant de

(1) Lib. 1 Ant., cap. 7.

précipitation *que tout cela n'est nullement possible*, et il n'aurait point *osé dire que jamais cela n'est entré dans l'esprit des personnes qui ont un peu de sens.*

J'ajouterai qu'il y a bien peu de vraisemblance qu'un si grand peuple ait demeuré uni pendant plus de 600 ans, sans se séparer pour peupler toute la terre, selon l'ordre qu'ils en avaient reçu de Dieu même, et se soient arrêtés tous ensemble dans une même vallée, sans habitation et sans ville, comme il est porté dans le texte (Gen. cap. 11). *Et invenerunt campum*, ou plutôt, *vallem in terrâ Sannaar*, *et manserunt ibi*, etc. De dire présentement avec notre chronologiste, que ceux qui s'arrêtèrent dans le champ de Sannaar étaient les seuls descendants de Cham, et que les autres avaient déjà pris les parts qui leur étaient échues dans le partage que Noé avait fait : c'est ce qui n'a aucun fondement dans l'Écriture, laquelle ne fait point mention de cette distinction : elle dit même au contraire que ceux qui bâtirent la tour de Babel furent dispersés par toute la terre, et que c'est d'eux qu'est venue la diversité de langage de chaque nation. *Et idcircò vocatum est nomen loci illius Babel, quia ibi confusum est labium universæ terræ, et inde dispersit eos Dominus super faciem cunctarum regionum.*

Je pourrais encore ajouter plusieurs choses pour réfuter plus amplement les conjectures de notre auteur, mais il me semble que ce que je viens de dire est plus que suffisant pour y satisfaire. Je dirai seulement encore un mot sur les autres qu'il propose ensuite.

Il soutient « qu'il n'est pas croyable que Noé ait « vécu presque jusqu'à la naisssance d'Abraham, « Sem jusqu'au temps de Jacob. Que si cela était, il « faudrait que Noé eût vu dix générations, et Sem « douze entières, ce qui est contre toute apparence « de vérité. Voici comme il le prouve. En effet, dit-il, « si Noé et ses trois fils eussent été vivants du temps « d'Hébert, père de Phaleg, eussent-ils souffert que « leurs petits-fils, par une impiété et par un orgueil « inconcevable, se fussent élevés contre Dieu, en élevant la tour de Babel? Que Nemrod fils de Chus, « qui devait habiter les déserts d'Arabie, eût usurpé « la tyrannie, et eût chassé Assur fils de Sem, du « pays de Babylone, qui était son partage? Que le « père, l'aïeul et le bisaïeul d'Abraham se fussent « jetés dans l'idolatrie, et eussent abandonné le « culte du Seigneur? »

Il n'y a rien d'incroyable en tout cela. En effet, si Job dans 140 ans qu'il a survécu à son affliction, a vu la quatrième génération de sa postérité, quel inconvénient que Noé qui survécut au déluge 50 ans, en ait vu dix, et que Sem qui en vécut 500, après avoir eu *Arphaxad*, en ait vu douze dans un temps auquel Dieu avait comblé les hommes de ses bénédictions pour peupler toute la terre ? Il s'agissait seulement qu'un homme en engendrât un autre à l'âge de trente ans et davantage, ce qui n'est pas une merveille ; de sorte que Noé, Sem et Japhet ont vu bâtir la tour de Babel, et les autres crimes de leurs descendants ; mais ils en ont gémi devant Dieu, parce qu'ils ne pouvaient pas les en détourner : de la même manière que le même Noé a gémi de la mauvaise conduite de Cham et de son petit-fils Chanaan, qu'il maudit, Isaac de celle d'Esaü et de ses enfants, comme plusieurs autres saints personnages ont fait depuis.

Il reste encore une difficulté à résoudre au sujet d'un second Caïnan, que la version des Septante fait naître d'Arphaxad fils de Sem, et que le texte hébreu-juif, et le samaritain, les anciennes versions syriaques, arabiques et vulgate, les paraphrases Chaldaïques, Josèphe, Théophile d'Antioche, Jules-l'Africain, Origène, Eusèbe, en un mot les anciens historiens et chronologues ont entièrement omis.

Usserius, savant protestant, a traité cette question fort au long dans un opuscule particulier qu'il a fait sur ce sujet, où il prouve que ce prétendu patriarche n'a jamais été, qu'il a été ajouté dans les éditions communes des Septante par quelque ignorant, et que si on le trouve dans la généalogie de Notre-Seigneur faite par S. Luc, ou le saint évangeliste l'y a mis, parce qu'il l'avait trouvé dans les éditions des Septante, qui étaient entre les mains des gentils, pour ne les point scandaliser en le retranchant du nombre des autres, ou plutôt qu'il a été inséré dans la suite dans son Évangile, par la liberté que les copistes se sont donnée d'ajouter et d'ôter des Écritures ce qui leur plaisait.

Je ne rapporte point ici les raisons de ce savant homme qui en ont attiré tant d'autres dans son sentiment. Comme notre auteur n'y fait aucune réponse, elles subsistent toujours dans leur force, sans qu'il soit nécessaire de les répéter ici. Il prétend à la vérité tirer une forte conséquence de ce que *Usserius* a avoué que *Caïnan* était marqué dans les fragments de *Polystor*, et qu'ainsi il était dans la version des Septante dès avant Jésus-Christ; mais il faut remarquer qu'*Usserius* ne dit pas formellement que *Caïnan* fût dans les fragments de Polystor; mais il conclut seulement que, selon le calcul de Démétrius rapporté par Alexandre Polystor, il semble qu'il a compté *Caïnan* avec les autres patriarches. Quoi qu'il en soit, cette conjecture n'est pas suffisante, pour me convaincre que Démétrius a inséré les années de *Caïnan* dans sa supputation, parce que l'on voit par expérience que ces auteurs n'ont jamais été fort exacts dans leurs dénombrements des années du monde, et qu'ils en ont ajouté ou retranché ce qu'ils ont jugé à propos ; comme par exemple, le même Démétrius n'a mis que 2158 ans depuis la création du monde jusqu'au déluge (1), quoique selon la Version des Septante qu'il suivait, il y en ait eu environ 2242, et comme lorsqu'Eupolémus (2) rapporté par Clément

(1) Demetr. apud Clem. Alex., lib. 1 Strom.
(2) Eupol., apud eumdem ibidem.

Alexandrin a compté 2580 ans depuis la sortie d'Égypte jusqu'au règne de Ptolomée Phiscon; ce que jamais aucun chronologue n'a pu trouver, même jusqu'à la naissance de Notre-Seigneur, qui arriva plus de trois cents ans après.

Le lecteur pourra remarquer en passant que l'auteur de l'*Antiquité des Temps* cite ici *Demetrius* et *Polystor* (1) comme deux autorités différentes pour soutenir son *Caïnan;* quoique Polystor (2) ne fasse autre chose que rapporter le sentiment de *Demetrius*, sans l'approuver aucunement : de la même manière qu'il rapporte celui d'Eupolémus, qui a laissé dans son Histoire, qu'Abraham vivait dans le dixième âge depuis le déluge, μετὰ τὸν κατακλυσμὸν δεκάτῃ γενεᾷ. D'où l'on conclut qu'Eupolémus n'a point compté les cent trente années de *Caïnan*, autrement il aurait mis le temps de la vie d'Abraham vers la fin du onzième âge, ou même dans le douzième : sur quoi il ne sera pas inutile d'avertir, que ceux qui ont voulu prouver par ces paroles d'Eupolémus et par celles de Bérose chaldéen qui leur sont semblables, que *Caïnan* a été inconnu aux anciens, qui ont suivi les années de la version des Septante, se sont trompés en prenant le nom grec γενεὰ pour *une génération ;* parce qu'en le prenant de la sorte, il faudrait conclure que ces deux écrivains auraient compté *Caïnan* avec les autres; autrement la génération d'Abraham ne serait que la neuvième depuis le déluge, et non pas la dixième, comme il est aisé de supputer depuis celle d'*Arphaxad* fils de *Sem :* de sorte que pour pouvoir inférer quelque chose de ces deux autorités, il faut nécessairement prendre le mot grec γενεὰ (3) pour un âge, à la façon des historiens, c'est-à-dire, pour un siècle entier, ou pour l'espace de trente années. Néanmoins quand on m'aurait prouvé que ces auteurs profanes ont trouvé le second Caïnan avec les autres patriarches dans la version des Septante; comme je reconnais, avec saint Augustin et plusieurs autres Pères de l'Église, que cette édition grecque a été corrompue et altérée dans ses dénombrements d'années dès ce temps-là par les Égyptiens et par les Idolâtres; je n'aurai point de peine à croire qu'on y avait dès lors introduit Caïnan avec les autres descendants de Noé.

Notre auteur prétend encore appuyer son sentiment, et soutenir que ce second Caïnan doit être compté avec les autres, parce que S. Luc l'a mis dans la Généalogie de Notre-Seigneur; mais il suppose ce qui est en question, et ce qu'il devrait prouver, parce qu'il y a de puissantes raisons qui font croire qu'il a été omis par le saint évangéliste.

« Les Pères qui ont précédé Origène, continue-t-il, « l'ont aussi reconnu, et quelque chose qu'on en dise, « il était dans les Exaples de cet homme incompara- « ble, mais il y était marqué d'un trait que les anciens « appelaient *obèle* : et ce trait signifiait que Caïnan « n'était point dans l'hébreu. Cette marque fâcheuse « a peut-être été la cause que Jules-l'Africain, et « après lui Eusèbe, ne l'ont point mis dans leur « Chronologie. »

Toute cette objection n'a nul fondement ; il devait citer quelqu'un des Pères qui ont précédé Origène, qui ait fait mention de *Caïnan* parmi les descendants de Noé ; car je ne crois pas qu'il en trouve un seul. Théophile d'Antioche, dans son troisième livre à *Autolycus*, dit positivement qu'*Arphaxad* engendra *Selah*, sans faire mention de *Caïnan*, ni de ses années. Ce Père florissait avant Origène, et par conséquent il n'avait eu aucune connaissance de ses *obèles*, ni de ses *astérisques;* il faut donc qu'il y eût alors des exemplaires des Septante dans lesquels on ne trouvait point *Caïnan* parmi les descendants de Noé. Ceux qui l'ont depuis compté avec les autres, ont suivi l'édition des Septante, appelée κοινὴ ou commune, que S. Jérôme, dans son Épître à Sunia et Frétéla, distingue de celle qui était dans les Exaples d'Origène, et qui passait dans son temps pour la véritable version des Septante, tout entière et sans corruption, au lieu que cette commune était toute pleine de fautes, et entièrement altérée par les copistes κοινὴ (1), *pro locis, et temporibus, et pro voluntate veterum Scriptorum corrupta Editio est*, dit S. Jérôme. Ce fut pour cela qu'Origène y mit ses petites étoiles et ses *obèles*. De sorte que ce qui a porté Jules-l'Africain, Eusèbe et les autres à ne faire aucune mention de Caïnan dans leur Chronologie, c'est qu'ils ne l'ont pas trouvé dans cette belle édition qui était dans les Exaples ; et peut-être même parce qu'ils ont été confirmés dans ce sentiment, à cause qu'Origène, de qui il semble qu'ils se sont rendus les disciples, n'a jamais compté un second Caïnan parmi les aïeuls d'Abraham, comme il est manifesté par son Homélie 20ᵉ sur S. Jean, où il dit qu'Abraham est le 20ᵉ depuis Adam, et le 10ᵉ depuis Noé. Si les autres écrivains leur en ont fait un crime, ils n'en ont pas eu plus de raison pour cela : et Georges Syncelle s'est trompé ouvertement dans l'endroit que l'auteur cite, lorsqu'il a voulu reprendre ces grands hommes. *Caïnan istum*, dit-il, *Eusebius corrupto Hebræo exemplari usus non recensuit, ac pro-*

(1) Polystor. apud Euseb. lib. 9 Præp. evang., cap. 21.
(2) Ibidem cap. 17.
(3) Lexicon Scapulæ, et Basileens., et Suidas.

(1) Il me semble que le R. P. Dom Martiany, qui a écrit depuis peu contre l'auteur de l'*Antiquité des Temps*, n'a point fait réflexion sur cet endroit de la lettre de S. Jérôme à *Sunia* et à *Frétéla*, lorsqu'il a dit que cette édition commune était la version des Septante toute pure et sans mélange; puisque ce saint docteur y dit positivement le contraire, et ne reconnaît aucune traduction des Septante véritable et authentique que celle des Exaples d'Origène.

Ce savant homme m'a encore surpris lorsque j'ai lu dans son livre que *Sunia* et *Frétéla étaient deux grands hommes*. Il semble néanmoins, de la manière dont il parle, qu'il l'a fait pour désabuser ceux qui, sans autre fondement que la terminaison féminine de ces mots, ont cru que c'étaient les noms de deux femmes savantes à qui S. Jérôme écrivait. Il est vrai qu'il n'en apporte point de preuves; mais je pense qu'il a dessein de nous les donner dans quelque autre occasion, sinon il y aura sujet de croire qu'il se sera trompé.

pterea annis 130 hallucinatus est. Africanus pariter, eodem secundo Caïnan non numerato, à vero aberravit. Syncelle devait un peu mieux considérer la conduite d'Eusèbe avant que de prononcer si librement contre ce savant homme. Il aurait vu qu'il n'a fait que rapporter les divers calculs des Hébreux, des Samaritains, de Jules-l'Africain et des Septante, comme il les avait trouvés dans leurs livres, sans en rien déterminer, et par conséquent sans rien retrancher, et qu'ainsi s'il avait trouvé Caïnan dans les exemplaires les plus corrects des Septante, et particulièrement dans celui des Exaples, qu'il avait dans la bibliothèque de Césarée, il n'aurait pas fait difficulté de le mettre avec les autres. Il en faut dire autant de Jules-l'Africain, et d'un grand nombre de bons auteurs chrétiens anciens et modernes, qui ne l'ont pas omis sans de très bonnes raisons. Syncelle devait prouver qu'ils se sont trompés; sa parole n'est pas suffisante pour nous engager à le croire.

Ce qui peut encore confirmer que l'on a inséré ce prétendu patriarche parmi les autres dans la version des Septante, c'est que les exemplaires les plus authentiques n'en font aucune mention au chapitre 1 du premier livre des Paralipomènes; comme celui de Rome, et la version latine de Nobilius : celui d'Alexandrie, rapporté par Walton dans sa Polyglotte, en fait de même au verset 27. Nobilius en cite d'autres dans ses Notes qui font un nommé *Caïna* père de *Caïnan*, et non pas Arphaxad, Καινὰ ἐγέννησε τὸν Καινάν, καὶ ἐγέννησε τὸν Σαλὰ, *Caïna genuit Caïnan et genuit Sala.* Cette grande confusion est, ce me semble, un fort argument que Caïnan n'a jamais été mis par les Septante parmi les descendants de Noé, qu'il a été ajouté dans leur version par la négligence ou par l'adresse des copistes, et qu'ainsi il n'a jamais été dans le texte hébreu.

Il ne faut pas toutefois être surpris que S. Augustin ait compté le second Caïnan avec les autres; il s'imaginait que les Septante l'avaient ajouté par l'inspiration du Saint-Esprit, comme plusieurs autres choses qu'ils ne trouvaient point dans l'hébreu qu'ils traduisaient. L'autorité même de l'Évangile de S. Luc était suffisante pour l'y engager, parce qu'il supposait que le saint évangéliste l'avait mis lui-même.

CHAPITRE VII.

Que les histoires des nations orientales ne détruisent point l'autorité du texte hébreu et de la version Vulgate dans ce qui regarde la chronologie.

Une des principales raisons que l'auteur de l'*Antiquité des Temps* allègue pour soutenir la chronologie des Septante contre celle du texte hébreu, et de notre Vulgate, c'est parce qu'il semble qu'on ne peut accorder les supputations qu'on tire des années de celle-ci avec les anciennes histoires des Orientaux. « Si, « dit-il, il n'y a eu que quatre mille ans depuis la « création du premier homme jusqu'à Jésus-Christ, « comme le prétendent les Juifs et les chronologues « de ces derniers temps, il faut que l'Écriture soit « fausse, elle qui est la source de la vérité; ou bien « que les histoires des nations orientales, ce qu'on ne « croira pas aisément, soient fabuleuses. Ces histoi- « res sont celles des Chaldéens, qui assurent avoir com- « mencé plus de trois mille ans devant Jésus-Christ; « celles des Égyptiens qui disent s'être établis plus « de 2960 ans auparavant, et celles des Chinois, dont « l'empire n'a point discontinué jusqu'au Messie pen- « dant l'espace de 2952 ans, et subsiste encore au siè- « cle où nous sommes. » Tout ce discours ne s'accorde guère avec ce qu'il avoue si ingénûment dans un autre endroit, qu'il *ne peut rétablir la véritable antiquité des temps sans le secours des livres saints, parce que ceux des profanes ne nous apprennent rien de la durée des siècles, non plus que de l'origine du monde; que tout n'est qu'ignorance et que ténèbres chez les gentils, et que tout n'est parmi leurs sages que mensonges et que fables.* Les histoires néanmoins des Chaldéens, des Égyptiens et des Chinois, sont, ce me semble, des *histoires profanes*, elles ont été écrites par *les sages de ces Gentils.* Qui nous empêchera donc de *croire aisément qu'elles sont fabuleuses*, et que, *ce qu'elles nous apprennent de la durée des siècles n'est que mensonge et que fable?*

Plusieurs savants ont cru aisément que l'antiquité que les Égyptiens et les Chaldéens ont donnée à leurs empires n'avait rien que de fabuleux. Saint Augustin a beaucoup favorisé ce sentiment (1), et Cicéron dans son premier livre de la Divination cité par Lactance. L'auteur même ne disconvient point encore que *tout ce que ces deux nations, jalouses l'une de l'autre, ont écrit par une certaine émulation d'antiquité, n'est que fable et que supposition.* Après des aveux aussi sincères que tous ceux-ci, il me semble qu'il est assez difficile de reconnaître les endroits, où ce qu'elles nous ont laissé a commencé d'être véritable, comme aussi d'assurer dans quel temps les dynasties des Égyptiens (dont la plupart ont été collatérales, selon notre auteur) ont commencé d'être successives. Jules-l'Africain, Eusèbe de Césarée, et Georges Syncelle ne se sont point accordés dans la disposition et dans le nombre des années qu'ils leur donnent, aussi bien que quand ils font mention des rois de Chaldée, quoiqu'ils aient suivi tous trois Manethon pour l'histoire d'Égypte, et Bérose pour celle des Chaldéens. Outre cela, Joseph a découvert assez clairement dans ses livres contre Appion, la fausseté de tout ce que Manethon a dit en parlant des Juifs et de leur sortie d'Égypte, et les contradictions où il est tombé; ce qui donne sujet de croire qu'il n'a pas été plus fidèle dans le reste de son histoire. Je laisse à des personnes plus versées que moi dans ces sortes de matières à examiner cela plus à fond; et ayant suffisamment prouvé que les Juifs sont innocents du crime que notre réparateur de l'antiquité leur impute d'avoir corrompu les Écritures, et fait voir par de bonnes raisons que leur malice n'a point été la

(1) August., lib. 12 de Civit., cap. 18, et lib. 18, cap. 40.

cause de la diversité qui se trouve entre leur chronologie et celle des Grecs, il me semble qu'il n'y a plus à balancer, qu'il est à propos de s'attacher au texte hébreu et à la version Vulgate, et de les suivre dans la chronologie, plutôt que la version des Septante et les histoires profanes, et que tout ce qui lui est contraire doit être condamné, et rejeté comme faux, *totum condemnatur ut falsum*, dit saint Thomas (1), après saint Augustin dans le 12e livre de la Cité de Dieu, chapitre 10. C'est ce que l'auteur même reconnaît, lorsqu'il dit, *que si l'on avait conservé l'original hébreu, il est sans doute qu'on l'aurait dû suivre, même dans la supputation des années.*

Je crois néanmoins que les histoires et les chronologies de ces nations peuvent encore être accordées avec le texte hébreu et la Vulgate, dans ce qu'elles ont de moins incertain et de plus vraisemblable. Saint Augustin (2) a voulu nous en proposer les moyens, pour ce qui regarde celles des Égyptiens : il nous assure que leurs années étaient autrefois beaucoup plus courtes que les nôtres, parce qu'ils ne leur donnaient que quatre mois de durée. *Perhibentur Ægyptii tam breves annos habuisse ut quaternis mensibus finirentur.* Diodore de Sicile dit la même chose dans son premier livre, et Pline dans le septième chap. 48.

M. Marsam, à qui nous sommes redevables de l'excellent ouvrage du *Monasticum Anglicanum*, a donné au public un autre livre intitulé : *Chronicus Canon Ægyptiacus*, etc., dans lequel il soutient, que la chronologie des Égyptiens n'a rien de contraire au texte hébreu. *Hebraici codicis numeros* (dit-il pag. 12) *ideò secuti sumus, quòd sint brevissimi : nam si immensa Ægyptiorum chronologia intra terminos istos contineri poterit, nullum superest dubium de laxioribus Græcorum temporibus.*

Cet ouvrage n'a point été inconnu à l'auteur de l'*Antiquité des Temps*, et après avoir parlé de la peine que Scaliger a prise inutilement pour régler les dynasties des Égyptiens en les faisant toutes successives, et du sentiment du P. Petau, qui, en reprenant Scaliger, les a traitées de supposées et de fabuleuses, il ajoute : « L'on peut dire que le célèbre M. Marsam, « homme de qualité et d'une grande érudition, a tra« vaillé là-dessus avec plus de succès dans son canon « chronologique des Égyptiens, et qu'il a réglé assez « heureusement quelques-unes de ces premières dy« nasties; mais du reste il a jeté une étrange confusion « dans cette nation, pour avoir trop resserré les temps « et pour avoir fait du *Sesach* de l'Écriture, le *Sésostris* « des Grecs, c'est-à-dire, pour avoir confondu deux « rois qui ont été éloignés l'un de l'autre plus de cinq « cents ans. Je tâche d'éviter ces extrémités, je ne « donne pas aux dynasties des Égyptiens des temps « immenses, mais aussi je ne les abrège pas trop. »

De tout ce discours du réparateur de l'antiquité, j'infère qu'il ne peut assurer et maintenir rien de certain touchant les dynasties des Egyptiens, et que tout ce qu'il en dit est purement arbitraire, puisqu'il dépend de la volonté des chronologistes d'étendre leur durée, ou de la resserrer, et de les disposer comme il leur plaît, et qu'ainsi on ne peut en rien conclure contre la chronologie du texte hébreu, et de la Vulgate.

Si néanmoins il est véritable que M. Marsam *ait travaillé là-dessus dans son canon chronologique, avec plus de succès que les autres, et s'il a réglé assez heureusement les premières dynasties*, comme ces dynasties correspondent au temps qui s'est écoulé depuis le déluge jusqu'à Abraham, dans lequel consiste tout le différend que j'ai avec l'auteur de l'*Antiquité des Temps*, il s'ensuit que la vérité de ces histoires, supposé qu'elles en aient partout, ne fait aucun tort à l'autorité du texte hébreu, qu'elles ne lui sont pas entièrement incompatibles, et par conséquent qu'il n'est point nécessaire de le rejeter pour s'attacher si fortement à la version des Septante. *Si du reste M. Marsam a trop resserré les temps, et s'il a jeté dans la confusion l'histoire de cette nation*, c'est ce qui ne me regarde point. Je dirai seulement en passant, que lorsqu'il a avancé que le *Sesach* de l'Écriture est le même que le *Sesostris* des Grecs, plusieurs anciens historiens lui en ont donné occasion, et entre autres Hérodote, Diodore de Sicile et Strabon ; puisque, quoi qu'en dise notre auteur, ces trois écrivains semblent conspirer ensemble à nous faire croire qu'il n'y a point eu d'autre *Sesostris* que le *Sesach* de l'Écriture. Hérodote (l. 2) et Strabon (l. 17) rapportent qu'on voyait encore de leur temps dans la Palestine, *in Syriâ Palestinâ*, des monuments de ses conquêtes, qu'il laissait par toutes les terres où il passait avec son armée formidable, et qu'il subjuguait à son empire, lorsque les habitants ne lui résistaient point avec assez de courage. Or, il est très-constant que depuis la sortie d'Egypte les Juifs ne furent soumis aux Egyptiens que sous *Roboam*, que Dieu punit de ses désordres, en attirant *Sesach* dans la Judée, qui prit Jérusalem sans aucune résistance. Il y a donc beaucoup de fondement de croire que le *Sésostris* des Grecs est le *Sesach* de l'Écriture ; et il est si vrai que ç'a été le sentiment d'Hérodote, que Josèphe lui-même le reconnaissait dans le livre 10 de ses Antiquités, chapitre 4. Et comme l'auteur avoue que *Sesach* est le même que le *Sésonchis* des Égyptiens, la version latine de Diodore de Sicile dit positivement que *Sésostris* s'appelait encore *Sesoosis* et *Sesonchis*. Tout cela soit dit en passant, parce que je ne prétends point m'engager à défendre cette cause.

Toutes ces raisons cependant ne sont point à négliger, et particulièrement si on fait un peu d'attention sur ce que dit Jules-l'Africain, rapporté par Eusèbe de Césarée dans son dixième livre de la Préparation évangélique, chapitre 10 (1), « que nous n'a« vons rien de certain dans l'histoire des Grecs jus« qu'à la première Olympiade, que tout y est dans la « confusion ; » et encore sur ce que Théophile, patriarche d'Antioche, tâche de persuader à *Autolycus* dans son troisième livre, que non seulement les poètes,

(1) 1 p., q. 1, art. 6.
(2) Lib. 12, de Civit., cap. 10.

(1) Vide Joseph., lib. 1 cont Appionem versùs init.

mais encore les historiens grecs se sont fatigués inutilement sur des matières obscures et incertaines, ἁπάντων ποιήτων καὶ συγγραφέων τῶν ἐπ᾽ἀδήλῳ συγγραψάντων, on conviendra que toutes les autorités que notre réparateur de l'antiquité accumule pour opposer à ce savant homme, ne sont guère capables de détruire ce qu'il semble avoir si solidement établi.

Si l'on a bien pu trouver le moyen d'ajuster et d'accorder les histoires des Égyptiens avec les années du texte hébreu, il n'y a point de doute qu'il ne soit aussi fort aisé d'en faire de même de celles des Chaldéens et des Chinois. Personne, à la vérité, n'a encore travaillé sur celles des Chaldéens ; mais pour ce qui regarde celles des Chinois, le Père Martini, que notre auteur cite à tout moment, nous en a tracé le plan dans son histoire des empereurs de la Chine. Car quoique cet habile jésuite avoue que la version des Septante favorise grandement le sentiment que cette nation a conçu de son antiquité, il ne laisse pas néanmoins de la révoquer en doute. « On verra par cette histoire (dit-il au livre premier, page 13) que *Fohi*, premier empereur de la Chine, doit avoir vécu trois mille ans devant notre ère, selon les historiens Chinois, *mais je m'en rapporte à eux*, parce que je ne veux rien décider sur une matière de cette importance. » Et dans la suite, faisant le récit de ce qui s'est passé de plus considérable sous *Yao*, et particulièrement du déluge que les Chinois assurent être arrivé de son temps, il explique de la sorte ce qu'il en pense (1) : « Mais parce que l'occasion se présente ici de « parler du débordement d'eaux qui arriva sous cet « empereur et que les Chinois nomment *Déluge;* com« me *selon l'opinion la plus certaine des chronologues eu« ropéens*, Noé a vécu dans le même temps qu'*Yao*, « je conviendrai aisément que tout ce que cette na« tion assure être arrivé avant ce temps-là, ou *n'est « qu'une fiction*, ou qu'ils n'ont fait que rapporter des « choses qui s'étaient passées devant le déluge, dont « on avait conservé la mémoire dans l'arche, aussi « bien que de plusieurs choses qui touchent notre re« ligion, comme les docteurs en conviennent ; mais « ce serait être téméraire que de vouloir persuader « cela aux Chinois, qui ajoutent foi à leurs écrivains « comme à des oracles, et qui ne laissent jamais une « opinion qu'ils ont une fois embrassée. Je ne ferais « néanmoins pas scrupule de dire qu'*Yao* est le même « que Noé, que les anciens ont appelé *Janus*, d'autant « que leurs noms et leurs temps ont beaucoup de rap« port. *A quoi l'on peut ajouter que les Chinois suppo« sent dans ces histoires des choses entièrement éloignées « de la vérité.* » C'est ainsi que le P. Martini s'est expliqué sur cette matière. Je laisse maintenant à penser sur quel fondement l'auteur de l'*Antiquité des Temps* a pu avancer hardiment que *le Père Martini a cru que les histoires des Chinois étaient véritables, qu'il en paraissait fort persuadé*, et que comme *il n'y a point d'autre voie de sauver l'autorité des divines Écritures et de les concilier avec les annales de la Chine qu'en suivant le calcul des Septante, c'est aussi l'unique expédient que trouve le savant Père Martini, qui ayant montré que les Chinois ont commencé près de trois mille ans devant Jésus-Christ, reconnaît que cela détruit la chronologie moderne, et insinue clairement qu'il faut suivre l'ancienne.*

(1) Martinius, lib. 1 Histor. Sinicæ, in Yao.

Le R. P. Coupplet et ses trois compagnons, qui ont aussi fait le voyage de la Chine, confirment encore dans leur déclaration proémiale aux ouvrages de *Confucius* qu'ils ont traduits en latin, tout ce que le P. Martini nous avait appris avant eux. Ils avouent franchement que les annales de cette nation ne nous obligent point de suivre les années des septante Interprètes : *Hos enim* (*interpretes*) *sequi non cogerent annales;* et ils ajoutent, « qu'il n'y a aucun inconvé« nient de retrancher de la Chronologie chinoise les « six premiers empereurs, et de la commencer par « *Yao*, dont nous venons de parler ; parce que les his« toires du temps qui a précédé cet empereur sont en« tièrement remplies de fables et d'autres narrations, « que les plus sages du pays reconnaissent pour apo« cryphes, et pour de pures traditions d'un peuple « ignorant. » Enfin, ils n'ont point fait difficulté de commencer leur Canon chronologique par *Hoamti*, selon ce qu'ils avaient promis dans la préface, en retranchant les deux premiers empereurs *Fohi* et *Xinnum*, avec les 255 années, que l'auteur, plus crédule qu'eux à cette sorte de nation, a voulu compter.

Voilà quel a été le sentiment de cinq fameux jésuites, qui sont revenus de ce royaume, et qui nous en ont donné les relations les plus récentes et les plus fidèles. Comme ils ont examiné soigneusement les livres de ces peuples, nous devons nous en rapporter à eux plutôt qu'à tout autre ; et il me semble qu'il y a quelque sorte de témérité de vouloir engager le public à croire ce dont ils ont douté ; puisque c'est d'eux que nous avons appris ce que nous en savons de plus certain.

On pourrait bien garder la même méthode dans la Chronologie des Chaldéens, en retranchant avec plusieurs chronologistes de notre siècle les sept rois chaldéens, et les six arabes, que l'auteur, après Syncelle, soutient, sur la seule foi et le rapport de Bérose et des autres auteurs chaldéens, avoir régné dans la Chaldée avant *Bélus*. Comme ces anciens écrivains nous doivent être suspects quand ils proposent une grande liste de rois chaldéens, qu'ils font régner longtemps auparavant le déluge, ils ne sont pas plus croyables lorsqu'ils parlent de ceux qu'ils assurent l'avoir suivi de si près ; ou bien l'on peut dire que s'il est véritable que ces rois ont tous régné dans la Chaldée, *Bérose* et les autres, qui étaient aussi jaloux de l'antiquité de leur nation que Manéthon de celle des Égyptiens, nous auront fait passer leur règne pour successif, quoiqu'il ne fût que collatéral, comme les dynasties d'Égypte ; ou même ils nous auront peut-être donné des gouverneurs de provinces pour de véritables rois.

Les raisons sur lesquelles notre réparateur de l'an-

tiquité soutient qu'ils ont succédé les uns aux autres, sont trop faibles pour nous en convaincre. Car premièrement, quand il dit qu'on doit les compter dans la Chronologie, parce que Jules-l'Africain, Eusèbe et Syncelle leur ont donné place dans les histoires des temps, il ne fait point réflexion que ces trois auteurs y ont aussi placé avant le déluge plusieurs rois chaldéens et plusieurs dynasties d'Égypte, qu'ils assurent cependant avoir été purement imaginaires, et que Jules-l'Africain (1) a inséré de la même manière dans le troisième livre de sa Chronologie, ce que les historiens et poètes grecs disent être arrivé avant la première olympiade, quoiqu'il nous proteste auparavant d'en parler, qu'il n'y a rien trouvé de certain, et qu'au contraire tout ce qu'ils en rapportent est dans une très-grande confusion.

L'autorité de Théodoret (2), sur laquelle il prétend que *Mérodach*, que les Babyloniens adoraient comme un dieu, est le même que *Mardocentes*, le premier des six rois arabes, nous donne occasion de croire que du moins les sept autres Chaldéens, qu'il dit les avoir précédés depuis *Nemrod*, n'ont jamais été. En effet, si *Nemrod* fut le premier qui régna en Babylone, selon l'Écriture (Gen. 10), l'endroit de Théodoret, que l'auteur cite ici, porte formellement que les Babyloniens appelaient leur premier roi Mérodach : *Hunc etiam, qui primus Babyloniis imperavit, Merodach vocaverunt;* d'où il semble que l'on peut conclure que *Nemrod* est le même que *Mérodach*, ou *Mardocentes*, et par conséquent qu'il a été le premier des rois arabes qu'on dit avoir régné dans la Chaldée avant *Bélus*, et après les sept rois chaldéens. Il pouvait fort bien être appelé Arabe, parce qu'il n'était point de la race de *Sem*, comme les autres habitants de la Chaldée, mais petit-fils de *Cham*, et fils de *Chus*, qui fut le père de tous ceux qui habitèrent l'Arabie après le déluge. Tout ceci étant très-vraisemblable, comme *Nemrod* commença à régner dans Babylone pendant qu'on bâtissait la tour de Babel, il sera aisé de trouver, en suivant le calcul des Hébreux, les deux cents ans ou environ qu'on donne à la succession des six rois arabes jusqu'à *Bélus*, qui s'empara de Babylone, et qui vivait du temps d'Abraham; puisqu'en supputant les années de chacun des patriarches, comme elles sont rapportées dans l'Hébreu et dans la Vulgate, on trouve plus de trois cent trente ans jusqu'à la naissance d'Abraham. Ainsi il n'est pas impossible d'accorder avec la chronologie du texte hébreu, tout ce qui peut passer pour moins incertain dans ces sortes d'histoires.

Il faut cependant que j'avoue, que ceux qui ont traité cette succession de rois d'imaginaire et d'inventée à plaisir, ne se sont point fort éloignés de la vérité. En effet, les historiens les plus anciens et les plus dignes de foi nous donnent à connaître que *Bélus* et *Nemrod* n'étaient qu'une même personne. Bérose, historien et prêtre babylonien, cité par Josèphe dans son premier livre contre Appion, Eupolémus, Abydène, Artapane, rapportés par Eusèbe dans le neuvième livre de la Préparation Evangélique, et plusieurs autres, disent que Babylone fut bâtie par *Bélus*, père de *Ninus*, et non par *Sémiramis*, femme du même *Ninus*; et tous les écrivains profanes conviennent qu'elle n'est point plus ancienne que *Bélus*. L'Écriture Sainte d'ailleurs, au chapitre 10 de la Genèse, porte que *Nemrod* commença à régner dans Babylone; de sorte qu'il faut, ou qu'il l'ait bâtie lui-même, ou qu'elle le fût déjà auparavant qu'il en fît la capitale de son royaume.

Il n'y a pas d'apparence que ni l'auteur, ni qui que ce soit ose dire que Babylone ait été bâtie avant *Nemrod ;* car autrement il faudrait que *Bélus* et *Ninus* eussent précédé ce géant, ce que personne n'a encore soutenu jusqu'ici, et il détruirait par là toute sa chronologie et son antiquité des temps. Si donc *Nemrod* a bâti Babylone, il faut qu'il soit le même que *Bélus*, et qu'il ait été nommé *Bel* ou *Baal*, à cause de sa puissance qui le rendait redoutable à tout le monde.

Je puis encore confirmer tout ceci par la réponse que Callisthène fit à Aristote, qui l'avait prié de s'informer de l'antiquité des Chaldéens, et s'il était véritable qu'ils eussent des observations astronomiques de 4600 ans, comme on le disait communément parmi les Grecs. Callisthène y satisfit, et l'assura que tout cela était faux, et que les Chaldéens ne comptaient que 1903 ans, selon leurs observations astronomiques, lorsqu'Alexandre prit Babylone. Si maintenant on s'en rapporte à la chronologie du texte Hébreu, cette époque doit avoir commencé vers le temps que *Nemrod* bâtit la tour de *Babel*, et ainsi elle ne lui est point opposée.

Vossius cependant a prétendu (1) qu'elle ne peut être accordée qu'avec celle des Septante. Voici comme il raisonne : « Si nous nous en rapportons aux supputations communes (qu'on tire de l'hébreu) ces « 1903 ans ont commencé la soixante et unième année depuis le déluge. Or, dit-il, il n'y avait point « alors de Chaldéens, il n'y avait point de rois, il n'y « avait même point de Babylone, et enfin on ne s'appliquait point alors à l'astrologie ; il fallait du moins « que cette monarchie fût établie auparavant qu'ils « s'occupassent à cette sorte de science. »

Ce discours aurait quelque vraisemblance, si on suivait les chronologies les plus resserrées qu'on a tirées du texte hébreu ; mais si on s'en rapporte à celles qui ont donné aux temps une juste étendue, comme ont fait Tornielle, Riccioli, Ussérius et plusieurs autres, cette époque chaldéenne a commencé plus de 120 ans depuis le déluge, environ le temps qu'on bâtit la tour de *Babel*. Ainsi l'on peut dire qu'il y avait alors des Chaldéens; parce que la Chaldée était habitée par les descendants de Noé, et ce fut de la Chaldée que sortirent les colonies qui peuplèrent le reste de la terre; *Nemrod* en fut le premier roi qui fit bâtir la tour et

(1) Apud Euseb., lib. 10 Præp. evang.
(2) In cap. 50 Jerem.

(1) Lib. de Ætate mundi, cap 9.

la ville de Babylone (Gen 10); et on s'appliquait alors à l'astrologie, parce qu'au rapport de Josèphe (1), et de plusieurs anciens, dont nous voyons les fragments dans le livre neuvième de la Préparation Evangélique d'Eusèbe de Césarée, c'était une des principales occupations des enfants de Noé et de la race de Seth, aussi bien que l'étude de la géométrie, qui leur servit beaucoup pour bâtir la tour et la ville de Babylone; d'où j'infère que les observations astronomiques des Chaldéens étaient aussi anciennes que leur nation; aussi a-t-elle été reconnue depuis pour la première qui a cultivé cette science, et qui l'a enseignée aux autres.

De plus, Eusèbe de Césarée rapporte dans le liv. 9 de la Préparation évangélique un fragment d'*Artapanus*, dans lequel on lit que plusieurs assuraient que le géant qui bâtit la tour de *Babel* vivait encore du temps d'Abraham. Comme donc ce géant a été *Nemrod*, il faut nécessairement retrancher de la chronologie les années des rois chaldéens et arabes qu'on lui donne pour successeurs dans Babylone avant la naissance d'Abraham, et ne reconnaître aucun autre *Nemrod* que *Bélus*, sous lequel tous les anciens conviennent que ce saint patriarche vint au monde.

Le même Eusèbe ajoute immédiatement après un fragment de l'histoire des Juifs, écrite par un autre auteur très-ancien nommé *Melon*, qui semble entièrement décider cette difficulté, et appuyer fortement la chronologie du texte hébreu et de notre Vulgate, parce qu'on y remarque clairement que les livres des Juifs, que cet historien avait consultés et suivis fidèlement, étaient alors conformes dans l'ordre des années à ceux que nous avons aujourd'hui. On y lit qu'Abraham vivait dans le quatrième siècle après le déluge, μετὰ δὲ τρεῖς γενεὰς Ἀβραὰμ γενέσθαι. Cela étant, je ne vois plus comment notre auteur pourra encore se vanter d'avoir toute l'antiquité pour lui, et que les anciens Hébreux n'ont jamais eu d'autre chronologie que celle qu'il a tirée de la version des Septante. Et il me semble qu'il n'en faut point davantage pour lui prouver que les successeurs chaldéens et arabes qu'il donne à *Nemrod* doivent être considérés comme fabuleux et imaginaires.

Néanmoins, pour le satisfaire sur cette matière, je le prie de remarquer que si les sépulcres qu'Alexandre-le-Grand rencontra dans le pays de Babylone, le long du canal de Pallacope, n'étaient ceux de *Nabonassar* et des autres ancêtres de Nabuchodonosor, nous ne sommes pas obligés de croire pour cela que ce fussent ceux des rois qu'il dit avoir régné avant *Bélus*: d'autant plus qu'Arrien, de qui il a tiré cette histoire, nous donne sujet de croire que c'étaient ceux de quelques-uns des premiers rois assyriens, qui avaient régné longtemps devant *Nabonassar*, et qui avaient choisi ce lieu pour leur sépulture et celle de leurs familles. *Ferunt*, dit Arrien (2), *circa illas lacus et paludes esse complura regum Assyriorum sepulcra*, τῶν βασιλέων τῶν Ἀσσυρίων τοὺς τάφους.

(1) Lib. 1 Ant., cap. 4 et 5.
(2) Lib. 7 de Gestis Alexandri Magni.

Diodore de Sicile, qu'il propose ensuite, ne lui est point plus avantageux; car, lorsque cet historien rapporte (lib. 2) que *Ninus* appela à son secours *Arieüs*, roi des Arabes, pour subjuguer la nation qui habitait dans la Chaldée, avant même que Babylone fût bâtie, il se trompe en plusieurs manières. Premièrement, parce qu'il suppose que Babylone ne fut bâtie que par *Sémiramis*, femme de *Ninus*, quoique l'Écriture nous assure, et notre auteur après elle, qu'elle fut édifiée par *Nemrod*. Secondement, quelle apparence que *Ninus* ait demandé le secours des Arabes pour chasser les Arabes du pays de Babylone? Troisièmement, comment *Ninus* aurait-il fait la guerre au roi arabe qui régnait dans Babylone, ayant succédé aux États de *Bélus* son père, qu'on dit y avoir régné le premier après le dernier roi arabe, nommé *Nabonnadus*? D'ailleurs, on n'a qu'à lire les ouvrages de Diodore de Sicile pour voir qu'il n'a jamais eu une entière connaissance de ce qui regardait les Assyriens et les Babyloniens; comme quand il dit dans le même livre que Ninive était située sur l'Euphrate, quoiqu'il soit très-constant qu'elle fût bâtie sur le Tigre. Je ne ferais néanmoins aucune difficulté de croire que les peuples de la Chaldée, qui étaient des descendants de *Sem*, ennuyés de la tyrannie de *Nemrod*, autrement *Bélus*, petit-fils de *Cham*, s'étant voulu soulever après sa mort, *Ninus* son fils aura fait venir à son secours les Arabes, qui étaient aussi de la race de *Cham*, pour se maintenir dans le royaume que son père lui avait laissé.

Enfin, quand bien même notre réparateur de l'antiquité aurait des raisons incontestables pour prouver que ces nations étrangères sont aussi anciennes qu'il le soutient, l'on ne serait pas obligé pour cela de reconnaître aucune corruption dans les années du texte hébreu et de notre Vulgate. Il serait encore facile, dans cette occasion qui ne se présentera jamais, de défendre l'intégrité et l'autorité de l'un et de l'autre. L'on répondrait alors qu'on ne peut régler une chronologie exacte et assurée sur l'Écriture sainte, et qu'il se peut faire que Moïse aura jugé à propos de ne faire mention que de dix principaux patriarches qui ont précédé le déluge, et de dix autres qui l'ont suivi jusqu'à Abraham, en omettant les autres pour des raisons qui nous sont inconnues; comme saint Matthieu a fait depuis dans la généalogie de Notre-Seigneur, l'auteur du livre de Ruth (c. 4), et celui du premier livre des Paralipomènes (c. 2 et 4) dans celles de David et des grands-prêtres: puisqu'il n'y a point d'apparence que six générations depuis *Naasson*, qui commandait à la tribu de Juda à la sortie d'Égypte, jusqu'à Salomon, et huit autres depuis Éléazar, fils d'Aaron, jusqu'à Sadoch, aient pu remplir l'espace de plus de cinq cents ans qui se sont écoulés jusqu'à la fondation du temple de Salomon, d'autant plus que l'on en compte dix-huit depuis *Coré*, qui se souleva dans le désert contre Moïse, jusqu'à *Héman*, qui servait de chantre au tabernacle, du vivant de David. Josèphe (1) même

(1) Antiq. Judaic. lib. 8, cap. 1, et lib. 20, cap. ult.

nomme plusieurs des aïeuls de Sadoch, dont il n'est fait aucune mention dans l'Écriture, et il assure que ceux qui se succédèrent à la charge de souverain sacrificateur depuis Aaron jusqu'au temps de Salomon furent au nombre de treize.

Ce sentiment est appuyé par un grand nombre de chronologistes et d'interprètes (1), qui, voulant soutenir qu'il y a eu un patriarche nommé *Caïnan* parmi les descendants de Noé, avouent néanmoins que Moïse l'a omis, et que les Septante l'ont ajouté dans leur version, ou par quelque inspiration secrète du Saint-Esprit, ou parce qu'ils avaient appris par quelque tradition qu'on devait le mettre au rang des autres, quoiqu'il n'en fût fait aucune mention dans l'hébreu. Il n'en fallut point davantage pour achever de convaincre le préadamite, qui ne pouvait croire que l'antiquité de ces monarchies fût entièrement fabuleuse, et qui, d'un autre côté, ayant eu la connaissance de la longue chronologie des Grecs, n'avait toutefois pas laissé de tomber dans l'erreur; parce que la version de l'Écriture sur laquelle elle est réglée lui était suspecte et de nulle autorité dans ce qui regarde l'ordre des années.

CHAPITRE VIII.

*Que l'Église romaine n'a point rejeté la chronologie du texte hébreu et de la Vulgate. Examen de quelques endroits de la chronologie de l'*Antiquité des Temps.

Le réparateur de l'antiquité s'étant vanté dans sa préface, et par tout son livre, de soutenir le véritable sentiment de toutes les églises, et particulièrement de celle de Rome, j'ai jugé à propos de remettre l'examen de cette objection à un chapitre particulier, pour y faire voir un peu au long que l'Église n'a jamais reconnu la chronologie des Septante pour certaine et assurée, et que quoique ces sortes de matières ne méritent point qu'elle se rabaisse pour les considérer avec attention, elle n'a point laissé pour cela de faire paraître qu'elle reconnaissait et approuvait celle du texte hébreu et de notre Vulgate, comme je vais le faire voir en répondant aux difficultés proposées par notre auteur.

Il nous objecte premièrement l'autorité du Martyrologe romain, qui suit la chronologie qu'Eusèbe de Césarée a tirée de la version des Septante, lorsqu'il fait mention, au 25 de décembre, du temps auquel Jésus-Christ a paru dans le monde; et même il soutient qu'elle a reçu cette supputation comme par tradition; il cite pour cela le témoignage d'Anastase-le-Sinaïte, patriarche d'Antioche, rapporté par Baronius dans ses Notes sur le Martyrologe romain, et dans l'apparat de ses Annales, qui contient ces paroles : *Aliter computant Hebræi, aliter Romanæ Ecclesiæ traditio*; et il ajoute un canon qu'il attribue au sixième concile général, qui met la naissance de Jésus-Christ l'an du monde 5508.

Quoique nous trouvions aujourd'hui dans le martyrologe romain que Jésus-Christ est né l'an du monde 5199, et l'an 2967 depuis le déluge, selon la supputation qu'Eusèbe a tirée de la version des Septante, l'on peut dire que l'Église n'a fait que conserver l'ancienne façon de compter les années du monde, dont les Pères se servaient autrefois, sans aucunement déroger aux supputations qu'on tire du texte hébreu et de la version Vulgate, qu'elle reconnaît pour authentique dans ce qui regarde la chronologie comme dans le reste; car si elle permet qu'on lise la veille de Noël, dans le Martyrologe, le dénombrement des années de la version des Septante, elle fait lire aussi dans ses leçons (1) de matines, le vendredi et le samedi de la Septuagésime, et le samedi de la Sexagésime, les années des premiers patriarches qui ont suivi et précédé le déluge, comme elles sont dans notre Vulgate et dans le texte hébreu. De sorte même qu'on peut dire qu'elle ne retient la supputation des Septante que par hasard et par manière de récit, le rapportant tel qu'il se trouvait dans le Martyrologe d'Usuard, qu'elle a substitué à la place d'un autre beaucoup plus court, dont elle se servait auparavant, et qu'Héribert Rosweide fit imprimer à Paris en 1613, dans lequel on ne voit aucun dénombrement d'années au 25 de décembre, mais seulement ces paroles : *Nativitas Domini secundùm carnem.* Ainsi je m'étonne que notre auteur ait avancé si librement, dans le chapitre premier, que *la chronologie d'Eusèbe eut, par la traduction qu'en fit saint Jérôme, une si grande approbation, que l'église romaine suivit alors dans son Martyrologe, et suit encore la supputation de cet évêque de Césarée.*

Il devait aussi examiner l'endroit d'Anastase-le-Sinaïte (2) qu'il allègue, et il aurait vu que ce saint patriarche d'Antioche ne fait mention d'aucune supputation chronologique, mais qu'il rapporte seulement les différentes coutumes des Chrétiens et des Juifs, en ce que les premiers se servent d'années solaires, et les autres d'années lunaires, qui ne contiennent que trois cent cinquante-quatre jours. Voici ses paroles fidèlement rapportées : *Secundò autem sciendum quòd aliter computant Hebræi annum, aliter Romanæ Ecclesiæ traditio; nam illi trecentorum quinquaginta quatuor solùm dierum annum numerant.*

Notre réparateur de l'antiquité s'est encore trompé en nous proposant l'autorité du sixième concile général tenu à Constantinople, qu'il dit *avoir canonisé l'antiquité des temps réglée sur la version des Septante, lorsqu'il en a marqué ses actes, et qu'il a compté depuis la création du monde jusqu'à Jésus-Christ cinq mille cinq cent huit ans, comme font encore les Grecs d'aujourd'hui.* Un peu plus d'attention l'aurait averti de ne point confondre le sixième concile général tenu contre les Monothélites avec le Synode qu'on nomme communément *Quinisexta Synodus in Trullo* (can. 3), dans lequel les évêques Grecs assemblés par la seule autorité de l'empereur Justinien-le-Jeune, et sans la partici-

(1) Melchior Cano, de Locis theolog., lib. 2, cap. 13; Malvenda de Anti-Christo, lib. 2, cap. 10; Tirinus et alii.

(1) Breviar. Rom.
(2) Lib. 7, parte primâ

pation du pape *Sergius I* qui était alors assis sur la chaire de S. Pierre, selon l'opinion la plus commune et la plus probable, commencèrent à se déchaîner, et firent un grand nombre de canons injurieux à l'église latine. Il lui était très-aisé d'éviter cette faute, il n'avait qu'à se souvenir que le sixième concile général ne fit aucun canon pour la police et la réformation de l'Église, et qu'on se contenta d'y condamner l'hérésie de Monothélites. Ce furent les Grecs qui lui attribuèrent ceux qu'ils firent dix ans après dans ce conciliabule, qu'ils nommèrent aussi *synodus quinisexta*, πενθέκτη, parce que, disaient-ils, il suppléait à ce que le cinquième concile (où on traita seulement de l'affaire des trois chapitres) et le sixième avaient omis. Ainsi cette prétendue canonisation de la chronologie des Septante ne nous engage aucunement à la recevoir comme certaine et infaillible; et l'on ne peut regarder cette déclaration que comme le sentiment particulier des Grecs, qui se sont fait un honneur de suivre aveuglément partout la version des Septante, parce qu'elle avait été faite dans leur langue. Mais tant s'en faut que la supputation qu'on tire de la version des Septante ait été reçue et approuvée de l'église romaine, et qu'elle l'ait préférée à celle qu'on tire du texte hébreu et de notre Vulgate; que la célèbre congrégation de l'Indice a, pour ainsi dire, censuré en quelque sorte le troisième livre de S. Julien de Tolède contre les Juifs, dans l'endroit où il tâche de prouver qu'il faut s'arrêter au calcul des Septante en rejetant celui du texte hébreu. On y voit ces paroles à la marge, vers le milieu du livre : *Expunge glossam marginalem* : Codices 70 Interpretum Hebræis præferendi, *et scribe :* Cautè lege. *Nam certum est Ecclesiam catholicam in Editione Vulgatâ approbare annorum rationem quæ est in codicibus Hebræis Gen.* 5 *et* 11, *cùm Vulgata egregiè Hebraico fonti consentiat in enumeratione et supputatione temporum.* Les notes qu'Antoine-le-Conte, docteur et professeur en l'Université de Bourges, qui vivait le siècle passé vers l'année 1576, a faites sur la chronologie de S. Nicéphore, patriarche de Constantinople, ont eu le même sort, parce qu'il prenait trop à cœur de défendre la chronologie de la version des Septante, et qu'il semblait condamner celle du texte hébreu et de la Vulgate (1). *Contius* (2), dit l'Indice, *dùm nimio studio* 70 *Interpretum translationis chronologiam tuetur, non videt se incautè Hebraici fontis et Vulgatæ editionis chronologiam labefactare*, etc.

Ce sont là les véritables sentiments de l'église romaine, qui, comme l'on voit, sont bien éloignés de ceux que notre réparateur de l'antiquité lui attribue. En effet, si elle avait appris des apôtres que la chronologie des Septante dût être préférée à toutes les autres; si elle avait jugé qu'elle fût nécessaire pour convaincre les Juifs de la venue du Messie, et si elle approuvait et reconnaissait pour véritable le sentiment des Pères qui ont compté plus de cinq mille ans depuis la création du monde jusqu'à la naissance du Fils de Dieu, aurait-elle prononcé ces censures contre ceux qui les imitent, et qui suivent et défendent ce qu'ils ont enseigné sur ce sujet? N'aurait-elle point changé dans notre version Vulgate, qu'elle propose aujourd'hui aux Chrétiens, comme la règle de leur foi et de leurs mœurs, l'ordre des années que nous y trouvons si conforme à l'hébreu, pour y introduire celui qu'on voit dans la version des Septante, puisque sa condescendance et son amour pour la paix et l'union des fidèles l'ont engagée à y faire des changements de bien moindre conséquence, et d'y ajouter plusieurs choses tirées de l'ancienne *Italique*, depuis qu'elle est sortie des mains de S. Jérôme? Et même ce saint interprète et S. Augustin après lui auraient-ils défendu avec tant de force les années du texte hébreu, s'ils avaient reconnu tous ces avantages dans celles de la version des Septante? ils savaient quels étaient les sentiments des églises de leur temps, qu'on y suivait communément la chronologie des Septante; on a même fait cette objection à S. Augustin; et cependant ils se sont fortement opposés à cette coutume, parce qu'ils ont reconnu qu'elle ne venait que d'une trop grande attache à cette ancienne version qui faisait qu'on se portait aveuglément à la soutenir, dans les fautes mêmes des copistes.

Mais après tout, s'il est constant que le Martyrologe romain nous propose le véritable sentiment de l'Église romaine dans la chronologie, et si l'on a tort de s'en éloigner, pourquoi notre réparateur de l'antiquité ne le suit-il donc pas? Et pourquoi nous donne-t-il une supputation depuis la création du monde jusqu'à Notre-Seigneur, qui excède de près de sept cents ans celle du Martyrologe romain? Quelle raison a-t-il d'invectiver si souvent contre Eusèbe de Césarée, qui en est l'auteur, et de le reprendre *d'avoir osé resserrer l'antiquité des temps, et d'avoir retranché environ trois siècles pour faire Moïse contemporain de Cécrops, contre l'autorité expresse de tous les anciens qui l'ont mis au temps d'Inachus premier roi d'Argos*; d'être tombé *dans l'erreur* en omettant *Caïnan* du nombre des descendants de Noë? s'il a tant de respect pour les sentiments de l'église romaine, il devait nous donner l'exemple le premier en les suivant. Mais enfin, quand il blâme de la sorte la conduite d'Eusèbe, ne voit-il point qu'il accuse en même-temps la conduite de l'église romaine, qu'il assure avoir embrassée, *et suivre encore aujourd'hui la supputation de cet évêque de Césarée*, et qu'ainsi il tombe dans la même faute qu'il reproche aux Chronologistes qui s'attachent au texte Hébreu et à la Vulgate? du moins si le calcul d'Eusèbe et du Martyrologe romain ne lui plaisait point à cause qu'il est trop resserré, il devait s'en tenir à celui que Jules-l'Africain avait aussi tiré de la version des Septante, et ne point y ajouter près

(1) Malvenda, de Anti-Christo, lib. 2, cap. 8; Genebrard., lib. 2 Chronol.; la Bibliothèque des auteurs français par le sieur de la Croix du Maine, imprimée à Paris l'an 1584.

(2) Le R. P. Dom Martiany semble s'être mépris en prenant le P. le Cointe pour Antoine-le-Conte, que l'Indice nomme *Contius*.

de quatre cents ans, puisqu'il avoue qu'il est le plus ancien, et qu'il a été suivi de toutes les églises d'Orient et des plus considérables d'entre les Pères. Quelle raison a-t-il de blâmer ceux qui suivent le texte hébreu et la Vulgate, et de les traiter comme des sectateurs de nouveautés puisqu'il ne fait point difficulté de s'éloigner de ce qu'il soutient avoir été une espèce de tradition autorisée de tous les anciens chrétiens, Juifs et profanes, sans aucun autre fondement que ses propres conjectures: au lieu que nos nouveaux chronologistes ne s'appuient que sur une version que l'Église a déclarée authentique, et commandé à tous les fidèles de recevoir avec respect ?

Je crois que tout ce que j'ai dit jusqu'ici dans les deux parties de ce petit ouvrage, pour la défense du texte hébreu et de notre version Vulgate, sera suffisant pour convaincre entièrement les esprits qui ne cherchent que la vérité. Je finirais ici si l'auteur de l'*Antiquité des Temps* ne me donnait sujet d'ajouter quelques réflexions sur deux ou trois endroits de son livre. Il ne s'agit plus de maintenir l'intégrité des Écritures Saintes, mais seulement de faire voir que les preuves sur lesquelles il y établit son sentiment ne sont point sans réplique, comme il se l'imagine.

Je m'arrêterai premièrement à examiner l'étendue qu'il donne au temps qui s'est écoulé depuis la sortie des Israélites de l'Égypte jusqu'à la fondation du temple de Salomon. Il dit que tout cet espace a duré 873 ans, parce qu'il prétend qu'il y a eu plusieurs anarchies ou interrègnes depuis la mort de Josué jusqu'à Samuel, qui ont été fort longues. Je conviendrai toujours avec lui, qu'il y a eu des anarchies pendant le temps des juges; mais je ne crois point qu'il puisse jamais prouver, par quelque raison solide et efficace, qu'elles aient duré tout le temps qu'il leur donne dans sa Chronologie ; et il me semble, au contraire, que tout ce qu'il en dit est sans fondement, et ne peut être accordé avec l'Écriture Sainte.

Premièrement, la raison sur laquelle il appuie sa conjecture, et qui le porte à étendre ses anarchies comme il fait, semble tomber d'elle-même. Voici comme il parle dans le chap. 8, pag. 71 : « Il y en a « eu avant les servitudes, dont Dieu ne les affligeait « que pour châtier le crime d'impiété et d'idolâtrie, « auquel ils s'abandonnaient insensiblement après la « mort de chaque juge. Car, de s'imaginer qu'incontinent après, ou dès la même année, le peuple d'Israël « retombât dans la captivité, c'est ce qui n'est nullement croyable. L'Écriture dit que, sous ces juges, « ils étaient en repos, et que Dieu faisait éclater sur « eux sa miséricorde, parce qu'ils étaient revenus à « lui. Après leur mort ils retournaient aux superstitions des Chananéens, et faisaient pis que leurs « pères. *Postquàm autem mortuus esset judex, revertebantur, et multò faciebant pejora quàm fecerant* « *patres, eorum sequentes deos alienos, et servientes eis,* « *et adorantes illos.* »

Tout cela prouve, à la vérité, qu'il y a eu des anarchies du temps des juges, mais non pas qu'elles ont été longues, comme l'auteur voudrait le conclure. En effet, je trouve dans le même chapitre du livre des Juges, que ce peuple ingrat et inclin à l'idolâtrie, ne tardait guère après la mort de ces saints personnages de s'y laisser aller, et même qu'ils commençaient à y retomber de leur vivant. *Suscitavitque Dominus judices*, dit l'Écriture, *qui liberarent eos de vastantium manibus; sed nec eos audire voluerunt, fornicantes cum diis alienis, et adorantes eos.* Citò (et non pas insensiblement, comme dit l'auteur) *deseruerunt viam per quam ingressi sunt patres eorum.....; non dimiserunt adinventiones suas, et viam durissimam, per quam ambulare consueverunt.* On voit par ces paroles, que la coutume invétérée de mal faire, les entraînait dès aussitôt qu'ils n'avaient plus personne qui veillât sur leur conduite, et même que la présence et les instructions salutaires de leurs juges n'étaient pas capables de les arrêter.

Cela parut immédiatement après la mort de *Gédéon* (Jud. 9), lorsque les *Sichémites* tirèrent une grande somme d'argent du temple de leur idole *Baal-Berith*, et lorsqu'ils voulurent élever *Abimélech* à la royauté; et il semble, par cette histoire, que ce temple subsistait du vivant de *Gédéon*, et même qu'il était ouvert et entretenu avant la mort de ce grand homme. Si les Hébreux étaient si prompts à offenser Dieu, il ne différait pas longtemps à leur en faire sentir la peine. Les exemples fréquents des punitions dont il châtiait leurs crimes sont une preuve manifeste qu'il ne tardait pas des vingt, trente, quarante et cinquante ans à les châtier.

Cette longue durée des anarchies me paraît encore contraire à l'Écriture. Nous lisons dans le chapitre 11 du livre des Juges, que Jephté étant prêt à faire la guerre au roi des Ammonites, qui contestait aux Israélites plusieurs terres au-delà du Jourdain, lui fit représenter par ses ambassadeurs que ces terres ne lui appartenaient pas, et qu'il ne pouvait avoir aucunes prétentions sur elles, parce qu'elles n'avaient jamais appartenu aux Ammonites ; mais que Moïse les avait conquises sur *Séhon*, roi des Amorrhéens, et que les Hébreux en avaient jusqu'alors joui paisiblement pendant trois cents ans, *per trecentos annos.* Josèphe dit la même chose au livre 5 de ses Antiquités, chap. 9 : μετὰ τριακοσία ἔτη ; et cependant l'auteur compte plus de cinq cents ans depuis la mort de Moïse jusqu'au gouvernement de Jephté, par la durée qu'il a donnée à ses anarchies. Si cet espace de temps avait été si grand, ce Juge s'en serait sans doute servi pour établir son droit par une possession si ancienne et si paisible, qu'elle semble en avoir été le principal fondement.

Il faut cependant avouer ingénument que le temps qui s'est écoulé depuis la sortie d'Égypte jusqu'à la fondation du temple de Salomon, a été plus long que nos chronologistes modernes ne l'ont cru, qui ne comptent que quatre cent quatre-vingts ans, comme il est marqué au sixième chapitre du troisième livre des Rois. Mais il ne s'ensuit pas de là ce que notre savant

évêque de Canarie, et plusieurs autres ont soutenu que cet endroit du troisième livre des Rois soit corrompu (1). Eusèbe de Césarée nous assure dans sa Chronologie avoir appris des Juifs de son temps, que ces quatre cent quatre-vingts ans ne marquaient que les années qu'ils avaient été gouvernés par des chefs, sans y comprendre celles qu'ils avaient passées dans la servitude : Μόνης τῆς τῶν ἐξ Ισραὴλ κριτῶν χρονοκρατίας ἀριθμου μένης, καὶ μὴ λογιζομένης ἰδίω τῆς τῶν ἀλλοφύλων.

Tout ce que je viens de dire est plus que suffisant pour accorder cet endroit du troisième livre des Rois avec ce qui est rapporté dans le texte grec des Actes, chapitre 13, que saint Paul, parlant dans la synagogue d'Antioche de Pisidie, dit que Dieu ayant distribué aux tribus d'Israël la terre de Chanaan, il leur donna des juges pendant quatre cent cinquante ans ou environ, καὶ μετὰ ταῦτα ὡς ἔτεσι τετρακόσιοις καὶ πεντήκοντα ἔδοκε κριτὰς ἕως Σαμουὴλ τοῦ προφήτου. Supposé que ce passage soit entier et sans faute, et qu'on doive le préférer à ce que porte la Vulgate, que le temps des Juges commença environ quatre cent cinquante ans après la vocation d'Abraham ; *et destruens gentes septem in terrâ Chanaan, sorte distribuit eis terram eorum quasi post quadringentos et quinquaginta annos, et post hæc dedit judices usque ad Samuel prophetam.* Cela, dis-je, est plus que suffisant pour accorder ces deux passages de l'Écriture ensemble, sans qu'il soit nécessaire d'étendre le temps qui s'est passé depuis la sortie d'Égypte jusqu'à la quatrième année du règne de Salomon, dans laquelle il jeta les fondements du temple, jusqu'au nombre de 873 ans, comme a fait notre chronologiste, ni de soutenir, avec notre cardinal Cajetain, qu'il faut lire dans cet endroit des Actes τριακόσιοις πεντήκοντα ἔτησι, *trois cent cinquante ans*, au lieu de τετρακόσιοις πεντήκοντα, *quatre cent cinquante ans.* On peut donc dire avec Eusèbe, que l'écrivain sacré qui a composé le troisième livre des Rois, n'a fait mention au chapitre 6, que des années que les Juifs n'ont point été soumis aux étrangers depuis leur délivrance de l'Égypte, et que saint Paul n'a point fait difficulté de les comprendre avec les autres. En effet, on trouve environ quatre cent cinquante ans depuis la division de la terre faite par Josué jusqu'à la fin du gouvernement de Samuel, c'est-à-dire, jusqu'au second couronnement de Saül.

Comme néanmoins je fais profession de défendre notre version Vulgate contre l'auteur de *l'Antiquité des Temps*, je rapporterai en peu de mots les remarques que j'ai faites sur cet endroit des Actes des Apôtres, pour confirmer ce que nous lisons dans cette version latine.

Le célèbre Walton, faisant le recueil des diverses leçons qui se trouvent dans les différents exemplaires, et manuscrits grecs du Nouveau-Testament, en cite plusieurs, dans lesquels on lit ici, comme dans notre Vulgate, que « Dieu donna des juges à son peuple « environ quatre cent cinquante ans après la vocation « de leurs pères. » *Sorte distribuit eis terram eorum, quasi post quadringentos et quinquaginta annos : et post hæc dedit judices usque ad Samuel prophetam.* De sorte que l'antiquité de cette traduction latine, jointe aux autorités de ces anciens exemplaires, semble décider en sa faveur, et ne permet point qu'on s'en éloigne en cette occasion avec tant de liberté.

Après cette digression, il ne sera point inutile de faire voir encore le peu d'apparence qu'il y a que les anciens de Juda aient gouverné le peuple d'Israël pendant l'espace de cinquante ans après la mort de Josué, et qu'il y ait eu après ce temps une anarchie de trente-cinq ans. Car premièrement l'hébreu porte seulement que ces anciens *survécurent à Josué* (Jos. ult. et Jud. 2), sans nous donner à connaître que cette survivance ait duré si longtemps ; *qui prolongaverunt dies suos post Josue.* Secondement, si cela était, il s'ensuivrait qu'*Othoniel* aurait commencé à juger le peuple à l'âge de cent trente ans, qu'il serait décédé âgé de cent septante ans au moins, ce qui paraît assez peu vraisemblable, d'autant que la vie des hommes était alors beaucoup diminuée. La raison de tout ceci est que quand *Othoniel* assiégea et prit (Jos. 15) la ville de *Cariath-Sepher* (qui fut depuis nommée *Dabir*) dans l'espérance d'épouser *Axa*, fille de *Caleb*, il était sans doute dans un âge compétent pour conduire cette entreprise, que l'Écriture nous donne à connaître avoir été assez difficile; ainsi il devait du moins être alors âgé de trente-cinq ans. D'aillleurs cette expédition se fit du vivant même de Josué ; de sorte que, quand bien même Josué n'aurait vécu que cinq ans après, *Othoniel* devait avoir environ quarante ans à la mort de ce saint homme. Joignez-y maintenant les cinquante années du gouvernement des anciens de Juda, les trente-cinq d'anarchie que notre auteur dit avoir suivies, et les huit autres de servitude sous *Chusan-Resathaim*, roi de Mésopotamie, dont l'Écriture fait mention, et vous trouverez plus de cent trente ans jusqu'au règne d'*Othoniel*, qui en dura quarante entiers après qu'il eut délivré les Hébreux de la servitude de ce prince. Ce qui fait en tout plus de cent soixante-dix ans.

L'on pourrait m'objecter que je me suis trompé lorsque j'ai avancé qu'*Othoniel* prit *Dabir* du vivant de Josué, d'autant que cette histoire est encore rapportée au premier chapitre du livre des Juges, après celle de la défaite d'*Adonibesech*, qui n'est arrivée que depuis la mort de ce grand capitaine, *post mortem Josue.* C'est aussi ce qui semble que notre auteur a supposé, quand il a dit que *Caleb* (qui donna sa fille en mariage à *Othoniel* après la prise de cette ville) *a fait puissamment la guerre aux Chananéens après la mort de Josué, et qu'il y a employé environ vingt ans ;* de sorte qu'on ne sera point obligé de croire qu'*Othoniel* fût déjà âgé de quarante ans quand Josué décéda.

Il n'y a personne, à la vérité, qui ne trouve cela assez vraisemblable, si on ne prend garde en même temps que tout ce qu'on lit dans le livre des Juges depuis la

(1) Melch. Cano, de Locis Theol., lib. 11, cap. 5.

défaite d'*Adonibesech* jusque vers le milieu du chapitre 2, n'est qu'une récapitulation de ce qui s'est passé de plus considérable depuis la division de la terre de Chanaan jusqu'au décès de Josué, qui est encore répétée au neuvième verset du même chapitre dans les mêmes termes qu'elle est rapportée à la fin du livre qui porte son nom. Il ne faut que lire les chapitres 10, 11 et 12 du même livre de Josué pour être convaincu que ce grand homme vivait encore lorsque la ville de de *Dabir* fut conquise.

Je n'aurais jamais fait, si j'examinais toutes les parties de sa Chronologie, qu'il a disposées selon ses propres lumières, en s'éloignant du sentiment des autres. Comme, par exemple, qui lui a dit qu'*Ahod* ait gouverné les Israélites pendant quatre-vingts ans, et qu'il y eut ensuite une anarchie d'environ trente-sept ans? Je lis, à la vérité, dans l'Écriture, que la terre fut en paix quatre-vingts ans après qu'*Ahod* eut humilié les Moabites : *Humiliatusque est Moab in die illâ sub manu Israel, et quievit terra octoginta annis;* mais je ne trouve point que ce règne ait duré si longtemps ; et par la façon de parler de l'Écriture, il semble que l'interrègne qui s'est passé jusqu'à la servitude sous les Chananéens, qui dura vingt ans, doit être compris dans les quatre-vingts ans, *et quievit terra octoginta annis*. Quel fondement pouvait-il encore avoir pour placer une anarchie de cinquante ans entre le temps du gouvernement d'*Abdon*, onzième juge des Israélites, et leur servitude sous les Philistins, qui dura quarante ans, puisqu'il avoue lui-même *qu'il n'y a que la dernière anarchie entre Héli et Samuel*, *qui soit marquée dans l'Écriture*.

Il semble néanmoins que notre réparateur de l'antiquité est beaucoup mieux appuyé, quand il soutient que le règne de Salomon a duré quatre-vingts ans, quoique l'Écriture ne lui en donne que quarante. Il a *Josèphe* et *Pierre Comestor* de son côté, car *Théodoret* et *Procops de Gaza*, qu'il cite aussi, ne font que rapporter le sentiment de Josèphe (1), sans se déterminer en sa faveur. Il se sert de l'argument qui fut un jour proposé à S. Jérôme par l'évêque Vital, qui ne pouvait comprendre que Salomon qui, selon les traditions des Juifs, n'avait que douze ans quand il fut élevé sur le trône, soit décédé à l'âge de cinquante-deux ans, et eût laissé *Roboam*, son fils, âgé de quarante-un ans, parce qu'il s'ensuivrait qu'il l'aurait eu dès l'âge de onze ans ; ce qui paraît très-difficile à croire. Il confirme cela sur ce que Salomon n'épousa les femmes étrangères, ni par conséquent *Naama*, Ammonite et mère de Roboam, que lorsqu'il était déjà sur l'âge, selon ces paroles de l'Écriture : *Rex Salomon adamavit mulieres alienigenas multas, et averterunt mulieres cor ejus, cùmque jam senex esset, depravatum est cor ejus per mulieres* (2); d'où il conclut que ce que dit Josèphe est véritable, que Salomon vécut nonante-quatre ans, qu'il régna seul depuis la mort de David son père, pendant quatre-vingts ans, et qu'il n'eut Roboam qu'à la cinquante-troisième année de son âge; mais il ajoute que l'Écriture n'a fait mention que des quarante ans qu'il a passés dans la piété, à peu près comme lorsqu'elle dit dans un autre endroit que Saül n'a régné que deux ans, quoiqu'il en eût été vingt sur le trône.

Ces raisons paraissent assez bonnes, mais il semble qu'elles ne sont point sans réplique. Car, premièrement, Josèphe ne s'est point seulement arrêté à ce qu'il avait appris dans les archives de sa nation, lorsqu'il a composé son histoire; il a encore suivi ses propres lumières et ses conjectures ; et comme celles que notre auteur nous propose sont assez plausibles, et qu'elles en ont attiré plusieurs dans le même sentiment, et entre autres *Pierre Comestor*, qu'il nous cite, elles ont pu y engager aussi cet historien juif.

Plusieurs ont cru satisfaire suffisamment à cette difficulté, en disant qu'il s'est glissé une faute dans les exemplaires hébreux, au chapitre 14 du troisième livre des Rois, et au 12 du deuxième livre des Paralipomènes, et qu'il y faut lire que Roboam était âgé de vingt et un ou de trente et un an quand il monta sur le trône, au lieu qu'on lui en donne quarante et un, de la même manière qu'on trouve dans le chapitre 22 du même livre des Paralipomènes, qu'Ochosias, roi de Juda, avait quarante-deux ans quand il succéda à Joram son père, quoique selon ce qui est rapporté au quatrième livre des Rois, chapitre 8, et selon la vérité de l'histoire, il n'en eût que vingt-deux; car autrement il aurait été au monde devant son père, qui ne vécut que quarante ans. On peut même appuyer ceci sur ce qu'*Abia*, fils de Roboam, reprochant aux dix tribus leur séparation d'avec celle de Juda, de Benjamin et de Lévi, dit que *Jéroboam* les y avait engagées dans le temps que Roboam était encore jeune, et qu'il ne pouvait leur résister, ורחבעם היה נער ou, comme porte la version des Septante, καὶ Ῥοβοὰμ ἦν νεώτερος, et sur ce que nous lisons, que les jeunes gens ילדים qui lui conseillèrent de refuser au peuple la relaxation des tributs que son père leur avait imposés étaient de son âge, et avaient été élevés avec lui, et par conséquent il n'y a point d'apparence qu'il fût alors âgé de quarante et un ans.

Mais sans en venir à cette réponse, qui peut donner occasion à de nouvelles difficultés, il est bon de remarquer que les écrivains sacrés se sont souvent contentés de nous donner le nombre rond et principal au lieu du total, comme celui de *quarante*, au lieu de *quarante et un*, *quarante-deux*, etc., jusqu'à *cinquante*, qu'ils ne nous ont point aussi fait mention des mois et des jours qui cependant, par leur multiplication, forment des années entières; et que les quarante ans que l'Écriture donne au règne de Salomon, n'ont commencé que lorsqu'il régna seul après la mort de David son père, c'est-à-dire, lorsqu'il était âgé de quinze ans ou environ. Cela supposé, je dis que Salomon engendra

(1) Lib. 8 Antiq., cap. 3; Petrus Comest., in Hist. schol., cap. 27, Procop. Gazens. et Theodor. in 3 Reg.

(2) Scripturæ locus mutilatus ab auctore Antiq. restitut., pag. 94.

Roboam à l'âge de dix-sept ou de dix-huit ans, et qu'il a vécu en tout environ soixante ans; il n'y a rien d'incroyable en cela. Car, premièrement, Roboam étant l'aîné de ses frères, l'on doit supposer que *Naama* fut une des premières femmes de Salomon, qu'il avait épousée au commencement de son règne. Elle était, à la vérité, étrangère et Ammonite, mais il la prit comme il prit en même temps la fille de Pharaon, roi d'Égypte, et comme David son père avait pris la fille de *Tolmai*, roi de *Gessur*, nommée *Maacha*, dont il eut Absalon. Il pouvait même le faire légitimement, ou parce qu'elle était du nombre des captives qui furent amenées de la ville de *Rabbath* quand David l'eut conquise, et qu'ainsi la loi lui permettait de l'épouser, ou bien parce que, si nous nous en rapportons à la version des Septante, elle était la nièce d'un homme de bien, appelé *Sobi*, intime ami de David, qui l'avait établi roi des Ammonites, à la place de *Naas* son frère, selon le livre des Traditions judaïques sur les livres des Rois, attribué à S. Jérôme. Il fut même un de ceux qui vinrent au-devant de lui, lorsqu'il fuyait devant Absalon, et lui fournit les choses dont il avait besoin dans le désert, pour lui et pour tous ceux qui l'accompagnaient.

L'on remarque encore que l'Écriture ne dit pas, au chapitre 11 du troisième livre des Rois, que Salomon épousa les femmes étrangères dans sa vieillesse, mais seulement que ce fut alors qu'elles corrompirent son cœur et le firent tomber dans l'idolâtrie. La fille même de Pharaon qu'il avait prise dès sa jeunesse et avant qu'il bâtît le temple, fut une des premières qui contribuèrent à sa perte, comme il est porté expressément dans le même endroit, que l'auteur n'a point rapporté assez fidèlement.

Enfin, quelle apparence que Salomon, ayant commencé ses débauches inouïes à l'âge de plus de cinquante ans, les ait continuées l'espace de quarante ans entiers, c'est-à-dire, jusqu'à l'âge de quatre-vingt quatorze ans, et que d'ailleurs *Aduram* (que les Septante nomment *Adoniram*), qui avait exercé la charge de surintendant des finances du vivant même de David, et qui, par conséquent, était dès lors dans un âge assez avancé pour tenir un emploi de cette importance, eût vécu encore les quatre-vingts ans du règne de Salomon, dans les mêmes fonctions, pour être à la fin malheureusement lapidé sous Roboam par le peuple des dix tribus, comme il est rapporté au troisième livre des Rois, chap. 4 et 12, et au l. 2 des Paralipomènes, chap. 10. Si toutes ces raisons ne sont point assez convaincantes, il me semble qu'elles ne sont point à mépriser, et que du moins elles sont suffisantes pour affaiblir toutes celles que notre réparateur de l'antiquité a proposées pour établir son sentiment.

Après toutes les réflexions que je viens de faire sur sa Chronologie, je laisse maintenant à penser si l'on y peut trouver quelque assurance, puisque sans parler des quinze cents ans qu'il donne aux premiers patriarches, en s'attachant à la version des Septante, il l'a augmentée, dans le quatrième et cinquième âge du monde, de plus de trois cents ans, sans aucune raison solide et valable, bien loin de nous en donner des démonstrations, comme les chronologistes le prétendent ordinairement.

Ainsi l'on peut dire qu'il est tombé dans la faute que Denis d'Halicarnasse (1) l'avait averti d'éviter, non pas en retranchant plusieurs siècles, mais en les y ajoutant, sans autre raison que parce qu'il a voulu étendre la durée des temps : *In supputatione temporum ferendum est si quis paucis annis fallatur in vetustâ et multorum annorum Historiâ; sed totis duabus aut tribus ætatibus à vero aberrare non permittitur.* Je ne m'arrêterai point ici à examiner si cette règle est juste et véritable, ni si notre auteur a eu sujet de la proposer pour condamner ceux qui, en suivant le texte hébreu et la Vulgate, ont ôté quinze siècles de l'histoire des temps; il suffit de dire qu'ils ont eu de puissantes raisons pour en user de la sorte, au lieu qu'il ne s'est appuyé que sur de très-faibles conjectures, quand il a ajouté trois siècles entiers plus que les autres chronologistes anciens ou modernes n'ont jamais compté. (2)

(1) Dionys. Halicarn., initio lib. 7 Antiq. roman.

(2) De toutes les chronologies que l'on a opposées à celle de la Vulgate, il n'en est que deux qui conservent encore quelques partisans, celle des Chinois et celle des Egyptiens, ces deux peuples, ayant été récemment l'objet d'études approfondies, nous avons cru devoir compléter les renseignements donnés par puyée sur un fondement solide, la comparaison n'est le père Lequien, au moyen des résultats obtenus par la science moderne. Rappelons d'abord, que pour que deux chronologies puissent être opposées l'une à l'autre, il faut que leurs bases soient également certaines; car si l'une n'a que des bases hypothétiques et purement arbitraires, tandis que l'autre est applus possible sinon pour corriger l'incertain par le certain et rectifier le calcul hypothétique, lorsque l'on peut établir en quelques points un synchronisme certain entre ce calcul et celui qui offre plus de garantie. Si nous raisonnons d'après ce principe, les chronologies chinoises et égyptiennes seront loin d'être un obstacle à l'adoption de la *Chronologie vulgate.* Un coup d'œil rapide sur les sources de ces deux chronologies va nous le démontrer; commençons par la Chinoise.

Les sources les plus anciennes pour l'histoire de ce pays sont le *Chou King* et autres livres sacrés, les *He Chou*, le *Tchun Tsicou* et les mémoires recueillis par *He Ma Tsien*, dans son *He Ki*, au second siècle avant notre ère. Or ni le *Chou King* ni le *He Chou* ne donnent *aucune date* pour les événements qu'ils rapportent; le *Tchun Tsicou*, qui date les événements pour une petite province de la Chine, ne remonte qu'au septième siècle de notre ère, et *He Ma Tsien*, qui a profité de tous les matériaux rassemblés par ordre des empereurs par deux générations d'hommes savants (voyez Abel Remusat, *Nouveaux mélanges asiatiques*, Vie de *He Ma Tsien*), déclare dans sa préface qu'il n'a pu trouver de dates certaines au-delà de six siècles avant lui, c'est-à-dire, du huitième siècle avant notre ère. Il est vrai que des écrivains postérieurs ont été plus hardis et qu'on trouve dans leurs écrits une suite de dates qui remontent à plus de trois mille ans avant notre ère. Mais les contradictions dans lesquelles tombent ces auteurs, les différences énormes qu'ils présentent pour les années du règne de chaque roi, etc. (voyez de Guigne, Lettre aux auteurs du *Journal des*

Savants, tome 4 de l'*Histoire générale des Huns*), prouvent que ces dates sont fixées par hypothèse et arbitrairement. Et il ne peut en être autrement, puisque l'histoire Chinoise bien suivie depuis *He Ma Tsien*, nous montre que depuis le grand historien, on n'a découvert en Chine aucun monument qui pût servir à fixer les époques qui étaient inconnues de son temps. La chronologie Chinoise n'a donc pour les premiers temps aucune base assez certaine pour qu'on puisse l'opposer à celle du texte hébreu. Il en est de même de l'Egyptienne.

Les sources de cette chronologie se trouvent dans Hérodote, Eratosthènes, et les fragments de Manéthon, conservés par Josèphe, Eusèbe, et le Syncile. Je ne parle pas de Diodore, qui dit expressément n'avoir rien pris dans les monuments égyptiens, mais avoir simplement recueilli ce que quelques auteurs grecs avaient écrit touchant les antiquités de l'Egypte. (Voyez Heine, Dissertation sur les sources où a puisé Diodore, tome premier de l'édition de Wesseling.) Or, Hérodote nous déclare que les prêtres d'Egypte ne savaient rien de leur histoire, antérieurement à Psammetique; reste Manéthon dont on a fait tant de bruit. Cet auteur a prétendu avoir puisé ce qu'il dit dans les monuments sacrés; admettons son témoignage, quoiqu'il nous semble difficile de concilier les attestations des prêtres d'Hérodote, avec l'existence de ces monuments; la chronologie égyptienne n'en devient pas plus certaine, car la véritable leçon de Manéthon est inconnue; et son texte, dans son état actuel, ne peut servir à fixer l'époque d'une dynastie à 300 ans près. Je sais que cette assertion paraîtra singulière à quelques-uns, et qu'ils désireraient en voir ici quelques preuves pour s'en assurer. Que l'on consulte les travaux de Mosheim, ainsi que la seconde édition de Manéthon, publiée par Mgr. Povet. Il est facile de se procurer ces ouvrages, et chacun, en les lisant, sera à même de se convaincre combien sont hasardées les dates que l'on veut tirer de Manéthon.

(Les Éditeurs.)

ANNOTATIONS GEOLOGIQUES
A LA GENÈSE.

(PAR LES ÉDITEURS.)

CONSIDÉRATIONS PRÉLIMINAIRES.

Avant d'examiner en détail chacune des difficultés soulevées par la science contre le récit biblique, il est nécessaire de poser quelques principes généraux sur la matière, bien que chaque difficulté ait sa solution propre. Il est certains principes qui dominent toutes les questions, qui s'y appliquent de plein droit, et comblent le vide que laisse parfois dans nos théories défensives, l'extrême imperfection de nos connaissances. Dans ce but, nous allons définir d'une manière précise les rapports de la science avec la vérité historique en général, et avec l'autorité biblique en particulier.

1° La certitude de l'histoire, ou plus spécialement, la vérité d'un fait, peut reposer sur des bases solides, et offrir à des esprits sages des motifs suffisants de crédibilité, sans que ce fait s'harmonise complètement avec d'autres faits, offrant eux-mêmes autant de conditions de crédibilité que le premier. De l'opposition de deux faits, on conclut ordinairement que l'un des deux est faux; cependant cette opposition présente une autre face qu'on néglige trop souvent d'envisager; c'est que les deux faits pourraient être vrais à la fois, mais que leur opposition apparente n'est due qu'à l'ignorance où nous pourrions être de certains autres faits qui donneraient la solution de l'énigme.

Cette remarque, qui trouve une application fréquente dans l'histoire profane, est d'une haute importance si l'on envisage en particulier la narration biblique. Les points obscurs qui font tache dans les annales historiques des autres peuples, sont dus à l'état incomplet des renseignements qu'ils nous ont laissés, et en partie, à l'ignorance où nous sommes souvent de leur langue, de leurs usages, de leurs mœurs, de leurs croyances. Or, la plupart de ces éléments d'incertitude affectent au plus haut degré l'histoire sainte des premiers temps du monde. En effet, cette époque nous est transmise par un livre écrit depuis 33 siècles, dans une langue dont le génie est fort différent de celui de nos langues modernes; qui par ses formes grammaticales, par ses figures, ses proverbes, ses allusions à des faits, à des habitudes fort éloignées de nous, ne nous offre souvent qu'un sens équivoque ou tout à fait incompris. Cette histoire, dans ses époques primordiales, n'est pas même une histoire proprement dite. C'est la relation sèche et concise de certains faits qui lient la création du monde à l'histoire du peuple Juif; mais ces faits sont complètement isolés de tout le reste; ils nous laissent dans la plus profonde ignorance sur l'état du monde dans les différents âges qu'ils traversent; ils ne sont dans le système général de l'humanité anté-judaïque, que ce que sont dans une vaste plaine quelques jalons traçant une ligne droite entre ses extrémités. Si de plus, les faits primitifs que cette histoire nous retrace, sont d'une taille différente des faits analogues qui constituent dans les âges postérieurs l'ordre habituel de la nature, on conçoit qu'il devra surgir de tout cela une foule de difficultés qui ne prouveront qu'une chose, savoir notre ignorance; et cette ignorance aura précisément pour mesure le nombre et la grandeur de ces difficultés.

Ainsi, en règle générale, une objection insoluble, ou ce qui revient pour nous au même, dépourvue de solution actuelle, ne détruit pas nécessairement une

théorie ou un fait avéré. Cette solution qui nous manque, pourra surgir plus tard; une étude plus attentive et plus approfondie, le progrès de nos connaissances, une découverte inattendue peut-être et enfantée par le hasard, pourront éclairer notre ignorance et faire évanouir le doute. Mais peut-être aussi, nos efforts seront toujours impuissants à percer ces ténèbres; ce qui ne pourrait prévaloir contre les droits légitimes d'une théorie bien fondée. *Non sunt neganda clara*, dit l'adage, *propter quædam obscura.*

A l'appui de ces considérations, je pourrais citer une foule d'exemples puisés dans toutes les parties de l'histoire sacrée; mais je me contenterai d'un seul. On connaît l'opposition apparente qui règne entre les deux généalogies de Jésus-Christ, rapportées successivement par S. Matthieu et S. Luc. Dans la première, S. Joseph est dit fils de Jacob; dans la seconde, il est fils d'Héli, et à partir de là, nous voyons deux séries ascendantes d'aïeux, différentes par les noms et le nombre des personnes; ces deux séries se réunissent dans Zorobabel pour diverger de nouveau, et retrouver leur unité dans la personne de David, qu'elles atteignent par les deux branches de Nathan et de Salomon. Cette difficulté, qui en était déjà une dans les premiers siècles de l'Église, trouve sa réponse dans certaines dispositions de la loi mosaïque; car Joseph pouvait être fils de Jacob par nature, et fils d'Héli par substitution; si, Héli étant mort sans enfants, son frère Jacob eût épousé sa veuve, suivant la prescription légale, les enfants issus de ce dernier mariage, comme pouvait être Joseph, étaient également réputés fils d'Héli. Ou bien l'on peut supposer encore que Joseph était le gendre d'Héli, père de Marie son épouse, et par là son fils aux ayeux de la loi; hypothèse encore plus simple et plus probable et qui s'accommoderait fort bien à l'expression de S. Luc, *qui fuit Heli*, ce qui n'implique pas, comme les paroles de S. Matthieu, une véritable génération. Or supposé que ces solutions n'existassent pas, comme, en fait, elles n'existent pas pour une foule de chrétiens qui les ignorent, la contradiction des deux évangélistes ne devenait pas pour cela un fait avéré, mais présentait simplement une difficulté, un point obscur, une énigme sans solution actuelle. Or, il n'y avait pas là de quoi ébranler l'autorité des Évangélistes, parce qu'en regard de cette difficulté, il existe un argument d'une clarté manifeste et à la portée de tous les esprits : c'est que S. Luc, écrivant son livre après celui de S. Matthieu, n'aurait pas été le démentir sur un fait grave, et infirmer par là l'autorité apostolique; et que d'un autre côté les chrétiens n'auraient pas reçu concurremment les deux évangiles, comme œuvres inspirées, si les deux auteurs eussent été en contradiction véritable. La difficulté n'était donc qu'apparente, et sa solution quelconque parfaitement connue des chrétiens primitifs. Or, quand cette solution serait devenue pour nous un mystère, cela n'affaiblirait nullement l'évidence de ce principe, que le désaccord réel était fondamentalement impossible, et l'autorité de l'Évangile serait encore saine et sauve. C'est ainsi, que dans une foule de cas, des difficultés, des incertitudes assez grandes, sont dominées par des motifs de crédibilité plus puissants encore.

2° Un grand nombre des objections qui s'attaquent au récit de la Bible, repose sur l'opposition des faits bibliques à ce qu'on appelle les lois de la nature. Or, cette manière d'argumenter est vicieuse, car elle n'a pour point d'appui que cette supposition très-gratuite, et tout à fait indémontrable, que les faits actuels sont les faits de tous les temps, et n'ont pu ou ne pourraient jamais se produire d'une autre manière. Ce qu'on appelle *lois de la nature*, n'est qu'un ensemble de faits semblables qui se succèdent régulièrement sous nos yeux, parce qu'il a plu à Dieu d'établir une succession régulière; mais le présent est par lui-même indépendant du passé et de l'avenir; et si Dieu a pu vouloir comme état habituel du monde la série régulière que nous observons maintenant, il a pu vouloir dans le passé, il peut vouloir dans l'avenir des faits tout différents; et ces faits disparates pourraient, soit interrompre passagèrement la succession de ceux que nous appellons *lois naturelles*, soit former à leur tour un ordre régulier et habituel différent de celui qui règne maintenant sous nos yeux. Ainsi, Dieu qui fait sortir d'un atôme sa machine admirable et si compliquée que nous appelons le corps humain, et qui se désorganise sans retour quand sa dernière heure a sonné, Dieu aurait pu établir que cette machine renaîtrait cent jours après sa mort, et revivrait quelques années pour subir ensuite une décomposition définitive. Assurément, cette revivification n'est pas plus difficile que l'organisation première. L'expérience nous prouve que Dieu n'a pas voulu adopter ce système comme ordre régulier; mais nullement qu'il ne l'ait pas pu, nullement qu'il ne le fera pas quelque jour, nullement surtout qu'il n'ait pas produit exceptionnellement quelques faits de ce genre pour des raisons spéciales, et sans détruire l'ordre principal qu'il lui a plu d'adopter.

Ainsi, cet ordre qui ne se compose que d'éléments contingents est une mauvaise base pour arguer contre des faits possibles que Dieu *a pu* vouloir produire. Cette possibilité étant donnée, les faits primitifs ne sont plus des questions de science, des questions d'accord avec les lois naturelles, ce sont de simples questions de témoignage. Le passage de la mer Rouge, par exemple, n'est pas un fait qu'on puisse réfuter en raisonnant sur les principes de l'hydrostatique; la pesanteur qui est l'agent de ces phénomènes est une puissance contingente, et l'expérience ancienne et journalière que nous avons de l'état de niveau des liquides, prouve seulement que Dieu a voulu que les choses se passassent *ordinairement* de la sorte, mais non pas qu'elles se passent ainsi nécessairement; ou que Dieu se soit interdit d'en interrompre jamais le cours.

3° Si la narration mosaïque a révélé aux hommes une partie de l'histoire primitive, il s'en faut de beaucoup que l'écrivain ait parcouru le champ entier de cette histoire. Il nous dit comment a été créé l'homme, et comment les différents corps qui composent le système de l'univers actuel. Mais il est une foule de choses dont il ne nous dit pas un mot, parce que cela ne concerne pas l'homme, ni ne se lie pas à son histoire. L'organisation de l'univers, *et toutes les œuvres que Dieu a faites*, comme dit l'Ecclésiaste, *ont été abandonnées aux éternelles recherches et aux disputes des hommes;* et sur tout cela, la révélation est muette. La science aurait donc mauvaise grâce à demander raison à Moïse de tout ce qu'elle découvre ou croit découvrir dans l'univers matériel qu'elle exploite. Moïse nous a dit de l'enfance de notre monde ce qu'il a jugé indispensable de nous faire connaître, et ce que la science ne nous aurait jamais appris; mais il a pu ne soulever qu'un coin du voile, et nous taire infiniment plus de choses qu'il ne nous en a révélées. La science ne peut donc exiger de la Bible qu'une seule chose; c'est que sa narration ne donne pas le démenti à des faits avérés, et que ceux-ci puissent s'expliquer absolument sans dénaturer le récit biblique. En d'autres termes, la Bible ne doit dire *que ce qui est*, mais non pas *tout ce qui est.*

C'est sur ce terrain que nos livres peuvent accepter les défis de la science, et quand nous acceptons jusque-là son autorité, nous lui faisons une concession bien large, sinon bien généreuse. La science! c'est-à-dire, l'esprit humain sous ses mille formes avec ses mille déconvenues, avec ses brillantes erreurs, ses illusions, ses faiblesses. La science! c'est-à-dire, la série de ces systèmes divinisés à leur naissance, vivant un jour ou deux, puis renversés par des systèmes nouveaux, périssant, eux aussi, le lendemain, de débilité et de vieillesse; si la science et la révélation biblique se trouvaient nettement en désaccord sur quelque point dans ce procès inégal, nous invoquerions, à charge contre la première, son éternelle mobilité, et cette masse d'erreurs avouées, qui, chacune à son époque, s'appelait la science, que demain peut-être la science d'aujourd'hui viendra grossir de ses ruines. Cependant, c'est au progrès de nos connaissances que nous devons nous-mêmes la solution de plusieurs difficultés du récit biblique. De nos jours, la science, naguère hostile, est devenue favorable à nos livres saints; c'est que cette mobile émanation de l'intelligence humaine doit à son origine de s'égarer souvent, et à sa destinée, de graviter sans cesse vers l'éternelle vérité.

ANNOTATIONS.

CHAPITRE PREMIER, *versets* 3 *et* 6

Ces deux versets ont donné lieu à deux objections :

On a reproché au premier de faire précéder la création du soleil par celle de la lumière, qui n'en est qu'une émanation; de placer, par conséquent, l'effet avant la cause. Cette objection est susceptible de deux solutions différentes.

On peut répondre, comme on l'a toujours fait avant notre époque, que Dieu a créé d'abord la lumière, considérée comme matière constituante du soleil et des étoiles; et que le quatrième jour seulement il a organisé les corps lumineux, en condensant cette matière et lui donnant une forme. C'est ainsi que les eaux étaient répandues sur la terre ou même mêlées avec la matière solide du globe avant que Dieu les eût rassemblées le second jour pour en former l'Océan. Cette solution est bonne, et indépendante de toute hypothèse sur la nature de la lumière.

Mais l'état actuel de nos connaissances fournit une seconde réponse plus directe et plus satisfaisante encore. Il est universellement reconnu que la lumière est une substance tout à fait indépendante du soleil; qu'elle est un fluide répandu dans l'espace et mis en vibration par certains corps qu'on appelle lumineux. Mais la lumière n'émane pas plus du soleil qui l'ébranle que l'air n'émane de la cloche qui le fait vibrer; l'air et le métal ne sont pas plus hétérogènes que ne le sont la lumière et les corps qui semblent la produire. La création de la lumière a donc aussi bien pu précéder celle des astres que celle-ci précéder celle des animaux.

Or, il y a ici quelque chose mieux qu'une objection satisfaite : il y a la révélation d'une véritable merveille. Que la lumière émane du soleil et du feu avec la chaleur qui l'accompagne, telle est l'idée qui s'offre naturellement à l'homme, telle a été la croyance dans tous les âges, et les savants à la suite de Newton pensaient comme le vulgaire. Pour détruire cette idée, il a fallu la découverte de phénomènes insoupçonnés et incroyables; il a fallu reconnaître dans des expériences d'une extrême délicatesse que deux rayons lumineux se rencontrant, produisaient par cela même de l'obscurité. Or voilà que Moïse a devancé les conclusions des savants de notre 19e siècle; il a su, il y plus de 3,000 ans, ce qu'ils savent à peine aujourd'hui, et ce que personne d'ailleurs n'a su avant eux. N'a-t-il pas ainsi imprimé au frontispice de son œuvre le sceau d'une révélation manifeste (1)?

(1) Mais que faut-il entendre par l'expression : *Separavit lucem à tenebris?* Il semblerait que l'historien considère les ténèbres aussi bien que la lumière comme des choses substantielles qui se trouvaient d'abord mêlées; or, une telle idée est absurde.

On peut répondre à cela :

1° Que ce verset peut signifier que l'éther ou la matière de la lumière ne fut répandue que dans une portion de l'espace, le reste en demeurant privé. C'est ainsi que notre atmosphère a une limite, malgré son élasticité; et qu'il y a une surface de séparation entre l'air et le vide supérieur.

2° La suite de ce verset ...*appellavitque lucem diem, tenebras autem noctem*, rendent plus vraisemblable que Dieu produisit, dès ce moment, les phénomènes alternatifs que nous appelons le jour et la nuit. Or, pour produire ce double effet, il fallait et il suffisait des deux conditions suivantes : 1° Mettre la lumière en vibration, comme font les astres dans le système actuel; 2° mettre la terre en révolution sur son axe. Or, ces deux conditions sont admissibles; car, pour ce qui est de la seconde, il n'y a aucune raison pour faire commencer le mouvement de la terre à une autre

On reproche au 6e verset et aux suivants de compter trois jours avant la création du soleil, ce qui est, dit-on, absurde, puisque le jour n'est autre chose qu'une révolution solaire soit réelle soit apparente. A cela nous répondons :

1° Que Moïse sachant aussi bien que personne qu'il n'y a pas de jour sans soleil, il en résulte que les jours dont il parle ne sont pas des jours naturels et ordinaires, des jours solaires en un mot. Il ne s'agit que de déterminer le sens qu'il faut attacher à cette expression.

2° Moïse a pu appeler jour, la durée d'un jour ordinaire, quand même ces 24 heures n'eussent pas été réparties entre la lumière et l'obscurité. Les mots *vespere* et *mane*, seraient pris par analogie, pour la fin et le commencement de cet intervalle.

3° Il nous paraît probable que ces trois jours sont tout à fait semblables à nos jours ordinaires, d'après la double hypothèse que nous venons d'exposer. Si la terre étant mise en révolution sur son axe, Dieu a mis en même temps la lumière en vibration (*sit lux!*), les phénomènes diurnes ont du être les mêmes dès ce moment qu'aujourd'hui, si ce n'est que les formes des astres n'apparaissaient pas au ciel. Or, parce qu'au 4e jour, Dieu a confié ce rôle au soleil et aux autres astres, est-ce une raison pour qu'il n'ait pu faire autrement pendant les trois premiers jours?

On nous demandera peut-être pour quelle raison et pour quels yeux Dieu aurait fait vibrer cette lumière? Nous n'en savons rien, je l'avoue ; mais le fait n'en est pas moins certain ; puisque l'existence du *jour* et de la *nuit* sont indiqués dès le premier jour. Mais d'ailleurs rien n'empêche d'admettre que Dieu ait produit les premiers faits de la série qui devait composer les phénomènes futurs et habituels de l'univers, avant que l'homme, créé en dernier lieu, n'en pût avoir la perception.

Ibid. vers. 4.....*Fiat firmamentum in medio aquarum...*

Ce verset indique évidemment, dit-on, que Moïse considérait le ciel comme une voûte solide; erreur grossière, qui est celle du peuple. Ce que nous appelons le ciel n'est qu'un vide immense dans lequel se meuvent les astres. La forme sphérique n'est qu'une illusion qu'on explique facilement, et la couleur bleue est celle de l'air en masse. Hors de notre atmosphère le ciel serait invisible; par la raison que le ciel n'est rien que le vide, et que le vide n'a ni forme ni couleur.

Nous avouons que ce verset pris à la lettre ne semble pas en harmonie avec nos connaissances ; mais nous croyons aussi que nous n'en possédons pas l'interprétation complète. Nous pourrions dire qu'il n'est pas absolument prouvé qu'il n'y ait pas au-delà des étoiles une enveloppe solide à l'univers, et même de l'eau au-dessus de cette enveloppe ; mais cela est excessivement improbable ; aussi n'est-ce pas à cette hypothèse que nous nous arrêterons ; nous ferons remarquer seulement qu'elle est rigoureusement possible. Mais voici ce que nous croyons devoir répondre au sujet de la difficulté qui nous occupe.

1° Il n'y a rien dans la Génèse qui démente les faits connus sur la constitution de l'univers. Moïse ne nie pas qu'il y ait autour de notre globe un espace immense dans lequel les astres sont suspendus. Il n'affirme pas que cette surface bleue qui arrête nos regards soit une enveloppe solide ; enfin il ne prétend pas que les astres soient attachés à cette voûte, comme des lampes à une muraille.

2° Il s'en faut de beaucoup qu'on soit d'accord sur le sens du mot que la Vulgate rend par *firmamentum*, et les Septante par *στερέωμα*. Quoique ces mots indiquent la *solidité*, la racine d'où ils dérivent ne doit pas conduire à ce sens-là. Elle indique l'action d'*étendre* en pressant ; et le mot רקיע qu'on a traduit par *firmamentum*, a dans les lexiques pour premier sens le mot latin *expansum*. Cette remarque a une grande importance ; car elle conduit à un système tout différend sur l'œuvre du second jour. Cet *expansum*, ou cette voûte bleue apparente, ne serait autre chose que l'*atmosphère*. Elle serait nommée *cœlum*, parce qu'elle est le tableau sur lequel se projette le vrai ciel, c'est-à-dire, le système entier des astres ; enfin par les eaux qui sont au-dessus d'elle, il faudrait entendre cette masse de vapeurs qui sont toujours suspendues au-dessus des basses régions. Peut-être même le secret de cette distribution réside-t-il dans l'état des couches supérieures de l'atmosphère. Car il existe de hautes probabilités physiques en faveur de ce système que ces couches sont à l'état liquide. C'est un point sur lequel les savants n'ont aucune idée complète. Enfin, quel que soit cet état, il peut y avoir au-dessus de la dernière couche atmosphérique une masse de vapeur aqueuse extrêmement étendue. L'imperfection de notre science en ce qui concerne l'état de ces régions, nous dispense de nous arrêter davantage sur ce sujet.

Ibid., verset 9.

Nous ferons voir plus loin que l'organisation exprimée par ce verset rend raison de la figure de la terre qu'on ne saurait expliquer physiquement en se plaçant dans une autre hypothèse.

Ibid., vers. 15..... *Duo luminaria magna... et fecit stellas.*

Ces trois mots ont donné lieu à plusieurs objections empruntées à l'ordre moral aussi bien qu'à l'ordre physique. Commençons par les dernières.

1° Cette expression *duo luminaria magna*, appliquée au soleil et à la lune, prouvent, dit-on, que Moïse n'avait aucune idée de la grandeur soit absolue soit relative de ces deux astres, et moins encore de celle des étoiles. Car autrement, il n'aurait pas appelé *grand luminaire*, la lune qui est un corps très-petit ; il n'aurait pas mis sur la même ligne de grandeur la

époque qu'au premier jour de la Genèse, et pour ce qui est des vibrations lumineuses, Dieu a pu les produire immédiatement, avant d'en charger, comme cause *ordinaire*, les instruments qu'il créa plus tard, tels que le soleil et les autres astres.

lune et le soleil; le volume de ce dernier valant plus de 66 millions de fois celui de notre satellite; enfin il semble regarder les étoiles comme de petits corps relativement à la lune; or, le plus grand nombre des étoiles est bien supérieur en taille à notre soleil.

Nous répondons, 1° que Moïse a bien pu ignorer (ce qui n'est d'ailleurs pas probable) les grandeurs, tant absolues que relatives, du soleil et de tous les astres, et connaître néanmoins l'ordre et l'époque de leur création. 2° Qu'il est évident que le soleil et la lune sont considérés dans son récit relativement à leurs effets physiques et sensibles, et non sous le rapport de leur taille, qui est fort indifférente à leur destination; or, en comparaison des étoiles, la lune est un *grand luminaire*, puisqu'elle éclaire à elle seule plus que des milliers de petits luminaires de la taille des étoiles.

2° On a objecté que la lune ne peut être appelée le *luminaire de la nuit*, attendu que sa clarté ne se fait sentir que pendant un intervalle beaucoup moins considérable que la somme de toutes les nuits, et que la plupart des nuits en sont dépourvues.

Nous repondons que la durée des clartés lunaires était tout aussi bien connue de Moïse que des auteurs de cette merveilleuse objection. Il n'a donc appelé la lune, le luminaire de la nuit, que pour la mesure précise de la clarté qu'elle nous donne. Ce n'est donc là qu'une question de mots, et nous renvoyons les ergoteurs aux vocabulaires de toutes les langues, où la lune est appelée, l'*astre des nuits*.

3° On a nié que la lune, plus encore le soleil, et surtout les étoiles aient du être créés pour la terre, comme le récit de Moïse le donne à entendre. Car, 1° la lune ne rend aucun service à la terre, sa clarté étant rare et minime. 2° Le soleil lui-même donne la lumière et la chaleur non pas seulement à la terre, mais à d'autres corps plus considérables (les planètes); dont, par parenthèse, Moïse ne parle pas, ce qui semble indiquer qu'il les ignorait; or, parmi les planètes de notre système, la terre n'occupe aucune place spéciale qui doive faire considérer le soleil comme créé pour elle. 3° Le soleil étant incomparablement plus gros que la terre, Moïse suppose que le plus a été créé pour le moins, 1,400,000 atômes pour un seul, ce qui n'est pas vraisemblable. 4° La difficulté est encore plus grande si l'on considère les étoiles. Il est évident que ces milliares de masses énormes sont étrangères au système de notre terre.

A tout cela nous répondons, en commençant par la quatrième remarque :

1° Que Moïse ne dit pas, et ne donne nullement à entendre que les étoiles et les planètes aient été créées pour la terre. Cela est dit positivement du soleil et de la lune; mais de l'expression subséquente *et fecit stellas*, on ne peut rien induire sur la destination de ces corps. De plus, le premier verset de la Genèse présente *le ciel et la terre* comme formant deux systèmes différents; et l'Écriture est pleine d'expressions de l'immensité des cieux opposée à la petitesse de la terre; ce qui prouve qu'elle n'a pas voulu présenter les cieux, c'est-à-dire, les astres, comme créés exprès pour la terre. Revenons au soleil et à la lune.

2° On prétend que la lune rend peu de service à la terre. Cela pourrait être; et néanmoins, cette planète aurait pu être créée avec cette destination. De plus, l'utilité de la lune trouvera des défenseurs dont la compétence ne sera pas niée. Les astronomes, les navigateurs surtout, lui ont des obligations que le vulgaire comprend à peine, mais qui occupent une large place dans l'inventaire des produits les plus utiles de nos sciences. Les révolutions lunaires sont pour les peuples peu civilisés et incapables de mesurer avec précision le cours du soleil, le seul moyen de mesurer le temps, le seul élément de leur calendrier. Enfin l'action que la lune exerce sur l'Océan est une attribution importante, puisqu'on lui reconnaît un but probable de salubrité.

3° Quant au soleil, on veut bien reconnaître qu'il a avec notre globe des rapports assez intimes. Nous croyons que ces rapports indiquent sa véritable destination, et nous défions tous les savants de prouver le contraire. Que d'autres corps que la terre circulent autour de lui, cela n'empêche pas que Dieu n'ait pu le créer principalement en vue de notre globe, et qu'à cette machine organisée pour nous, Dieu n'ait rattaché d'autres corps qui subissent son influence d'une manière quelconque sans porter aucun préjudice à sa destination principale. C'est ainsi qu'une lampe dont la destination est d'éclairer une chambre, sert souvent à chauffer des liquides; or, la production de ce dernier effet ne prouve rien contre la destination primitive de la lampe.

4° La masse comparativement énorme des corps célestes qui seraient créés pour la terre, est une considération sans nulle valeur. Elle a pour principe cette idée grossière, qu'il y a pour Dieu comme pour l'homme, du plus et du moins dans le fini, et que le créateur a dû viser aux procédés économiques. De plus, l'objection ne considère que les rapports de la matière à la matière, tandis qu'il s'agit ici de tout autre chose. Si Dieu a créé notre immense soleil pour la terre, ce n'est pas pour cette masse ronde et insensible que nous appelons de ce nom, c'est pour l'homme qui l'habite, pour l'intelligence qui sent, qui pense, qui admire. Or, nous croyons que l'homme, que la moindre des pensées de l'homme est supérieure en dignité et en importance aux yeux du Créateur, à tout ce que l'univers renferme de substance matérielle. Si nos livres sacrés affirmaient (ce qui n'est pas) que tout l'univers visible a été créé pour l'homme, nous accepterions ce résultat sans étonnement, tant il est accessible par son point de vue moral. Ce serait l'interprétation complète du verset : *Cœli enarrant gloriam Dei.* Cette importance du centre intelligent de toute création matérielle possible est d'une portée trop haute, peut-être, pour être accessible à certains esprits; mais sa légitimité est manifeste; et nous dou-

tons que les philosophes anti-bibliques parviennent à démontrer le contraire.

5° On objecte contre le récit de Moïse, l'habitation probable des planètes, qu'une foule de similitudes associe à la terre considérée comme séjour d'êtres organisés. Or, si les planètes sont habitées, Moïse a eu tort de n'en rien dire, et probablement même il l'ignorait. En second lieu le soleil serait évidemment créé pour toutes ces planètes, et non pour la terre en particulier.

1° On voit que nous pourrions nous contenter, pour répondre à cette objection, de nier simplement l'hypothèse de l'habitation des planètes. Jusqu'à ce que cette supposition très-gratuite soit élevée au rang d'une probabilité positive, Moïse n'est pas tenu à répondre sur ce chef.

2° Il s'en faut de beaucoup que ce degré de probabilité soit atteint. Les similitudes et les analogies ne sont concluantes que lorsqu'un certain nombre de faits semblables ont été observés, ce qui n'a pas lieu ici. De plus, il est certain que la lune ne saurait être habitée, dépourvue qu'elle est d'atmosphère ; ce qui forme pour les autres planètes une analogie négative.

3° Si les planètes sont habitées, à coup sûr elles ne le sont pas par des hommes. Les températures des planètes extrêmes (Mercure et Uranus) sont trop au-dessus et au-dessous de celles dans lesquelles l'homme peut vivre, pour qu'on puisse y placer une organisation humaine. Si des êtres différents de l'homme y résident, on ne voit pas ce qui aurait obligé Moïse d'en parler. Il ne dit pas un mot de la création des anges, parce que cela ne concernait pas l'homme ; à plus forte raison n'avait-il rien à dire des êtres équivoques qui pourraient exister à la surface des planètes, et surtout s'ils n'existent que dans l'imagination des philosophes.

Enfin, dans le cas où les planètes seraient peuplées par de tels êtres, et qu'ils fussent admis à jouir des bienfaits du soleil, cela n'empêcherait pas que cet astre n'eût été créé *principalement* pour la terre, et que les planètes n'eussent été créées et peuplées qu'accessoirement. Enfin il faut remarquer que la masse de toutes les planètes ensemble égale à peine la huit centième partie de celle du soleil ; ce qui répond encore à l'objection établie ci-dessus sur les masses relatives (1).

CHAP. II, vers. 1. — *Perfectaque sunt cœlum et terra intra sex dies.*

Le récit de Moïse qui crée l'univers et l'organise en six jours, est, dit-on, tout à fait incompatible avec les faits fondamentaux de la science géologique. Donc Moïse ignorait ces faits, et son récit de la création n'est pas la vérité.

Nous répondons qu'aucun des faits avérés par les sciences ne donne le démenti au récit de Moïse. Moïse ne dit pas tout ce qui s'est passé sur notre globe ou dans l'univers ; mais aucune des révélations de la science sur l'état primitif de ces révolutions de la terre n'est en contradiction avec son récit.

Développons successivement l'objection et la réponse.

Exposé des principaux faits géologiques.

I.

La forme sphérique de la terre est celle que doit prendre, en vertu de la pesanteur de tous ses atômes, une masse liquide pour se mettre en équilibre. Donc la terre a été primitivement fluide.

Mais ce qui est plus remarquable encore, c'est que la forme sphérique primitive a été modifiée par la rotation. Notre globe est aplati aux pôles et renflé à l'équateur. Ce phénomène est tout à fait inexplicable si la terre a toujours été solide ; il résulte forcément au contraire de l'hypothèse d'une fluidité primitive ; car la rotation du globe sur son axe produit une force centrifuge variable et décroissante de l'équateur au pôle, et les résultats mécaniques que cette variation détermine sont parfaitement d'accord avec les observations faites sur le globe. Donc celui-ci était primitivement fluide.

Or, il n'y a rien dans le récit de Moïse qui ait rapport à cet état primitif.

II.

S'il est un fait géologique aujourd'hui bien constaté, c'est celui de l'existence d'une chaleur centrale. On sait que l'influence des rayons solaires ne s'étend pas au-dessous de l'épiderme du globe ; que la température des puits et de la plupart des caves est à peu près constante dans toutes les saisons ; ce qui prouve qu'elle est indépendante de l'effet si variable des rayons solaires. Plus on s'enfonce au-dessous de la surface, plus la température des eaux s'élève, et cette loi suit une progression assez constante ; de telle sorte que les eaux souterraines doivent se trouver à la température de l'ébullition à moins de trois quarts de lieue de profondeur, et que les roches doivent être à la chaleur rouge à moins de trois lieues. Il en résulte que la masse entière de la terre, à l'exception d'une légère croûte, est à l'état de lave incandescente et très-liquide, car la température moyenne doit passer de beaucoup le terme de fusion de toutes les roches connues. Telle est sans doute le principe de la chaleur des eaux thermales ; telle est la source des déjections volcaniques. Cet état de choses suppose assez manifestement que la terre était d'abord une masse liquide ardente ; la surface s'est refroidie et figée par le rayonnement dans l'espace, pendant un temps d'une durée immense ; c'est le soleil encroûté de Descartes, de Leibnitz, de Buffon.

Or, tout cela est bien différent du récit de Moïse.

III.

La croûte solide de la terre se compose de différentes couches hétérogènes entre elles, à faces parallèles, d'épaisseur variable, et se succédant dans un ordre à peu près régulier. Or, ces couches sont, à coup sûr, des matières de sédiment ; ce sont des

(1) Voir sur ce sujet *l'Homme et la Création*, par M. Desdouits, chap. 46, in-8°, 1840.

dépôts formés au sein d'un liquide, et tout à fait semblables aux précipités qui se forment au fond des vases, où réside un liquide tenant en suspension des matières insolubles. Au-dessous de toutes les roches, on trouve la roche cristalline, tantôt amorphe, quelquefois feuilletée, qu'on nomme le granit; c'est le terrain primitif au-dessous duquel on n'a pas encore pénétré. Le porphyre lui succède; puis des schistes qui forment les terrains dits de transition. Les terrains secondaires et les suivants se composent de houilles, de marbres, de sables, d'argiles, de calcaires de densité variable; la craie, le calcaire grossier, les gypses leur succèdent, et viennent se fondre dans la couche superficielle de terre végétale. Or, ces diverses substances forment toutes des bancs horizontaux. Donc elles étaient autrefois en suspension dans un liquide primitif; et si l'on compare leur épaisseur à ce que produisent dans l'ordre physique actuel des causes analogues, on doit croire qu'un laps de temps énorme s'est écoulé pendant leur précipitation.

De plus, à l'époque sédimentaire ont succédé des époques de commotion et d'effroyables bouleversements. La surface de la terre est hérissée d'inégalités dont les principales se composent de bancs à faces parallèles, jadis horizontaux, maintenant obliques à l'horizon, ou dans une position verticale. Ces roches ne se sont point formées dans cette position, car le parallélisme des faces serait inexplicable; donc leurs bancs étaient jadis horizontaux, et ont été relevés par une cause quelconque d'une puissance énorme, puisque les plus grandes inégalités du globe montrent ainsi redressés les terrains primitifs.

Or cette liquidité primitive, le temps immense nécessaire pour la formation des dépôts, et les grandes révolutions subséquentes, sont non seulement étrangères au récit de Moïse, mais tout à fait incompatibles avec son système, et particulièrement avec le compte des 6 jours.

IV

Pendant ces grandes époques des révolutions du globe, sa surface n'était pas dépourvue d'organisation et de vie; dans ses plus grandes profondeurs on trouve des empreintes et des reliques végétales, auxquelles succèdent, dans les diverses couches jusqu'à sa surface, une foule de débris animaux, échelonnés dans l'ordre de la perfection croissante de l'organisme. Les bancs granitiques sont entièrement dépourvus de dépouilles et d'empreinte. Dans les terrains de transition, on trouve des produits végétaux, auxquels succèdent des zoophytes, puis des mollusques, puis des poissons, des oiseaux, des ovipares amphibies, puis des mammifères, qui sont les plus voisins de la surface; et ces différents fossiles sont accompagnés d'une telle multitude de coquilles, que certains bancs calcaires en semblent tout formés. De plus, la plus grande partie de ces fossiles appartiennent à des genres qui sont tout à fait perdus; un bien petit nombre se rapproche des races existantes. Quant aux terrains *meubles* de la surface, ils recèlent une grande quantité de débris congénères aux espèces actuelles.

De cet ensemble de faits résultent les conclusions suivantes :

1° Toutes les roches, jusqu'au granit, ont été à l'état de pâte très-fluide, puisque tant de fossiles y sont complètement *empâtés;* et que les empreintes végétales y sont très-nettes, et que beaucoup de coquillages y ont conservé sans altération leurs arêtes les plus fines. De plus, l'intérieur des bivalves est rempli du limon pierreux. Donc il y a eu fluidité; ce qui confirme les observations précédentes.

2° Depuis la formation du granit jusqu'à la surface, les différentes couches ont servi successivement de support à diverses créations végétales et animales, qui ont été détruites et englouties par d'immenses révolutions. Les époques qui ont séparé ces créations diverses sont fort tranchées, puisque dans chaque terrain on ne trouve guère que le même genre de fossiles. L'ensemble de ces époques, qui coïncide avec la durée des formations géologiques, doit donc être immense comme celle-ci; et quoiqu'on ne puisse en préciser l'étendue, on ne peut sérieusement la restreindre à un intervalle de 6 jours.

Ces faits incontestables sont donc incompatibles avec le récit de Moïse.

Voici les réponses à cette objection, et d'abord :

A la première partie tirée de la figure de la terre.

1° Rien n'obligeait Moïse à parler de la figure de la terre et de la modification que cette forme a subie par suite de sa révolution sur son axe. L'historien va droit à son but, en nous disant l'ordre de la création; les accessoires manquent, parce qu'ils étaient inutiles à ce but, et que Moïse n'a pas prétendu nous faire un cours de physique.

2° Cependant la figure de la terre résulte de son récit, où elle est contenue implicitement. En effet :

Nous avons déjà remarqué que les jours sans soleil de la Genèse étaient, suivant l'explication la plus naturelle, autant de révolutions de la terre sur son axe, combinées avec des vibrations lumineuses immédiatement produites par Dieu.

De plus, nous voyons au verset 9 que Dieu sépara la terre des eaux, et qu'il appela la terre l'*aride.* Or, le sens le plus naturel de ce verset est qu'il y avait mélange des eaux et de la terre, ce qui constituait une masse limoneuse sans cohésion; que Dieu sépara la partie liquide, et isola la matière solide à laquelle il donna dès ce moment la fixité nécessaire pour qu'elle servît de support aux créations végétales et animales qu'il allait y établir. La terre était donc encore au troisième jour dans un état de fluidité qui, sous l'action de la force centrifuge, naissant de son mouvement de rotation, a déterminé le renflement équatorial et l'affaissement des pôles. Remarquons que le système de Copernic est là.

Cet état limoneux de la masse du globe est d'autant plus admissible à cette époque, que tel a été certainement l'état du globe à une époque quelconque, puisque l'empâtement des fossiles nécessite forcément

cet état. Or partons du moment où ces fossiles s'ensevelissaient dans ce limon pierreux. Comment a-t-il pu passer à l'état de roche dure où nous le trouvons aujourd'hui ; nécessairement par la suppression de la partie liquide, évacuée soit dans des bassins particuliers, soit dans des réservoirs inférieurs, et la mise à nu d'une masse rendue cohérente par la même opération. Or, une telle opération n'est-elle pas parfaitement représentée par ce 9e verset?

A la seconde partie, tirée de l'existence du feu central.

1° En admettant l'existence du feu central, il ne s'ensuit rien contre le récit de Moïse. Dieu en créant la terre a pu en mettre l'intérieur à une température quelconque, et néanmoins en solidifier la surface, pour la rendre apte à recevoir la destination qu'il lui donnait. Or, c'était là un accessoire à la création du globe, et Moïse n'avait aucune raison d'en parler.

Et parce que, sur les phénomènes qui nous révèlent l'existence de ce feu central, on peut construire un système tel que celui d'une incandescence complète et primitive de la terre, qui serait, par exemple, un soleil encroûté, cela ne prouve pas que tel ait été le fait primitif, le système de la nature. Tout ce qu'on doit accorder, c'est que cette hypothèse est possible ; mais l'hypothèse contraire de la solidité primitive des couches supérieures l'est pour le moins autant ; et si la première plaît davantage à l'imagination de certains géologues, elle n'en est pas pour cela plus solide ; et à ses prétentions anti-bibliques on peut répondre par un démenti pur et simple.

2° En admettant toujours l'hypothèse du feu central, je dis qu'il n'a jamais atteint nos terrains géologiques, et que le système de l'incandescence complète et du soleil encroûté est tout à fait inadmissible. En effet, la nature de la plupart des couches terrestres et l'existence des fossiles s'opposent invinciblement à cette hypothèse. Car, si ces couches eussent éprouvé la fusion ignée, celles qui sont calcaires seraient devenues de la chaux vive ; les argiles eussent été cuites, les couches sableuses vitrifiées, les gypses calcinés, et les coquilles qui sont empâtées dans ces roches eussent été fondues avec elles, au lieu d'être conservées, comme nous les trouvons. Et, comme je l'ai déjà fait remarquer, leur intérieur est complètement rempli par le limon pierreux. Comment concevoir la pénétration de ce liquide incandescent, sans que les coquilles pénétrées eussent, pour ainsi dire, senti le feu. C'est comme si l'on supposait qu'une balle de plomb pût rester à l'état de balle au milieu d'une masse de plomb fondu, et qu'en brisant celle-ci après sa solidification, on pût y retrouver la balle dans son état primitif.

Donc la croûte de la terre a toujours été dans une certaine épaisseur à l'abri des atteintes du feu central. Donc, en supposant l'existence de celui-ci, nos terrains géologiques appartiennent à un système différent ; donc la surface de la terre a pu et même a dû être créé dans son état actuel, comme le suppose Moïse.

3° L'existence du feu central n'est rien moins que prouvée. Les observations nous apprennent seulement que la température est croissante dans toute l'étendue de leur échelle, et l'analogie nous permet d'en reculer les bornes. Mais la source de chaleur pourrait être autre chose qu'un feu central. On sait que les courants électriques et les combinaisons chimiques, qui les déterminent et qui agissent certainement au sein de la terre, sont des sources énergiques de chaleur. Or, les foyers qu'elles forment peuvent avoir leurs centres à une médiocre distance de la surface du globe, et leurs effets s'éteindre à une distance inférieure assez petite. Si cela est, comme cela peut être (et le contraire est impossible à prouver), on voit que Moïse est fort innocent de n'avoir pas dit un mot du célèbre feu central. A cela il faut ajouter que l'hypothèse de la liquidité intérieure de la terre est inadmissible à ce point de vue, qu'elle donnerait lieu à une immense *marée* de lave, qui disloquerait ou tout au moins secouerait la croûte du globe d'une façon continue ; ce dont il n'y a pas la moindre apparence.

Quoique nous soyons ainsi désintéressés dans cette question, nous ne pouvons nous empêcher de faire remarquer combien sont futiles les inductions sur lesquelles les savants ont basé leur système. L'épaisseur observée est à peine $\frac{1}{10,000}$ du rayon terrestre ; et sur ce mince feuillet on conclut la composition du reste ! Les couches observées jusqu'ici sont moins par rapport à l'épaisseur du globe, que n'est l'épiderme d'une orange ou d'une grenade par rapport au diamètre de ces fruits. Or, cette pellicule est d'une composition bien différente de celle de la masse ; les phénomènes de physiologie végétale, auxquels elle sert de sujet, sont fort différents de ceux qui se produisent à l'intérieur. Eh bien ! les géologues du feu central raisonnent et calculent comme ferait l'homme qui, d'après la seule connaissance de cette épiderme, raisonnerait sur la constitution intérieure du fruit.

On invoque les volcans en faveur de l'hypothèse du feu central. Sans examiner ici jusqu'à quel point cette théorie est solide, nous ferons remarquer que les volcans eux-mêmes plaident en faveur de la Bible, contre nos adversaires. En effet, les produits volcaniques, qui sont de composition très-variée, sont *essentiellement différents* des susbstances qui composent les roches de nos couches géologiques. Ces produits sont *calcinés*, tandis que les substances de nos bancs terrestres sont dans l'état opposé à la calcination ; elles n'ont pas subi l'action du feu, comme le prouvent et leur composition, et les fossiles qu'elles récèlent. Donc le feu central, dont les volcans nous représentent le produit, n'a pas fondu, n'a pas même atteint les couches supérieures ; donc, encore une fois, en admettant l'existence de ce feu, la croûte de la terre a été formée indépendamment de lui, et a pu l'être dans son état actuel. Donc, en nous représen-

tant la croûte du globe comme rendue immédiatement solide, et capable de recevoir les végétaux et les animaux, Moïse a dit un fait que rien ne dément, et auquel ne peut porter atteinte l'hypothèse du feu central, quand elle serait quelque chose de mieux qu'une hypothèse très-gratuite.

RÉPONSE *à la 3e et à la 4e partie, tirée de l'existence des bancs géologiques et des fossiles qu'ils recèlent.*

Ces différents faits semblent en effet prouver :

1° Que des dépôts de différentes substances minérales se sont formés au sein d'un liquide, lentement et successivement.

2° Que l'intervalle qui sépare les dépôts extrêmes, quoique indéterminé, et sans doute indéterminable, est néanmoins fort long.

3° Que plusieurs créations végétales et animales se sont succédé sur le globe, et en ont occupé la surface pendant un temps inconnu.

4° Que d'immenses révolutions, à des époques différentes, ont bouleversé les couches sédentaires, et détruit les races diverses qui en peuplaient la surface.

Or tout cela est incompatible avec le système des six jours; du moins en apparence. Quoique les divers systèmes de conciliation imaginés à diverses époques ne soient pas également heureux, nous croyons devoir exposer les principaux de ces systèmes. Nous indiquerons les différents arguments pour et contre chacun d'eux, pour laisser nos lecteurs à même de choisir en connaissance de cause. De ces systèmes que nous réduisons à 5 genres, les trois premiers nous paraissent ne pas pouvoir être admis; les deux autres au contraire, sont de véritables et complètes solutions de la difficulté; mais le 5e qui est de beaucoup le plus vraisemblable, est celui qui nous semble la véritable réponse à la géologie anti-biblique.

PREMIER SYSTÈME.

Le récit de la création dans la Genèse serait purement allégorique, quant à la forme. La matière aurait été créée et organisée dans un seul instant, et par une pensée divine; les six époques ne seraient qu'une division de raison dans l'œuvre de cette création instantanée.

Nous ne citons cette hypothèse qu'à cause de l'autorité dont elle émane. Elle a pour auteur S. Augustin, comme on peut le voir au chap. 6 du premier livre de la Cité de Dieu. Cependant on y reconnaît plutôt une idée jetée au hasard par ce saint docteur, qu'une opinion propre et arrêtée. Quoi qu'il en soit, nous ne nous arrêterons pas à ce système : d'abord, parce qu'il n'a pas de partisans; et en second lieu, parce qu'il ne répond nullement aux difficultés géologiques, auxquelles saint Augustine pensait guère. En le réduisant d'ailleurs au fait de la création instantanée, sans succession d'un temps, nécessaire en apparence pour rendre raison des phénomènes intérieurs du globe, ce système rentre dans un de ceux que nous exposerons ci-après.

SECOND SYSTÈME.

Les formations géologiques et l'enfouissement des fossiles seraient le produit du grand bouleversement dû au déluge Mosaïque.

En faveur de ce système, ses partisans font valoir les considérations suivantes :

1° Les couches géologiques sont remplies de débris végétaux et animaux, qui présentent les caractères de ruines. Ces débris ne peuvent être le produit des 6 jours de la Genèse; puisque ceux-ci sont occupés par les créations successives de tous les objets qui ont rapport à la terre, et qu'il n'y est nullement question de bouleversements. Donc ces ruines sont postérieures aux 6 jours. Or comme elles ne peuvent résulter que d'une immense révolution, il faut les mettre sur le compte du déluge; car ni l'histoire sacrée, ni la profane ne nous offrent d'autre catastrophe assez puissante et assez générale pour rendre raison de l'existence de cette multitude de fossiles au sein de la terre.

2° Les couches géologiques sont évidemment formées par précipitation au fond d'un liquide. Cette origine manifeste s'accorde parfaitement avec l'hypothèse d'une origine diluvienne.

3° On trouve des coquillages dans toute l'étendue des couches, et ces coquillages sont mêlés avec des produits terrestres de tous genres. Ce fait résulterait naturellement de l'invasion des continents par la mer; la confusion générale des éléments pendant le déluge explique le mélange des débris marins et terrestres.

4° Les diverses couches horizontales ne se succédant pas toujours dans le même ordre, ni même dans leur ordre de poids spécifique, on ne peut admettre qu'elles se soient formées à la place où elles se trouvent. Cette opposition s'explique au contraire très-bien par le déluge, puisque ce seraient des terrains de *transport*; et que ce résultat mécanique ne suppose aucun ordre déterminé.

Cette théorie paraît fort simple; mais elle ne résulte que d'un premier aperçu des faits, et ne saurait soutenir l'examen. Voici les raisons qui la combattent :

1° Le premier des arguments allégués ne prouve rien par lui-même, puisqu'il s'agit de savoir d'abord si l'on peut attribuer au déluge les phénomènes géologiques. Si la possibilité du fait est seulement contestée, il ne sert de rien d'affirmer qu'on ne peut expliquer les choses autrement.

2° On suppose que les eaux du déluge ont pu dissoudre toutes les matières qui recèlent des fossiles. Or cela est absolument impossible, du moins dans l'ordre physique actuel. Car les couches géologiques se composent de roches inattaquables par l'eau, et d'une épaisseur énorme. Les marbres, les porphires, les granits qui sont parfois stratifiés, toutes sortes de schistes et de calcaires compacts ne se dissolvent pas dans l'eau, et la *puissance* de ces divers bancs est telle, que quand bien même les matières en seraient solubles, l'eau diluvienne n'aurait jamais eu le temps

d'en dissoudre les différents feuillets sur plusieurs centaines de pieds d'épaisseur. Qu'on mette dans l'eau un morceau de marbre, ou de granit, ou un caillou, qu'on l'y laisse dix ans, si l'on veut, en agitant d'ailleurs le liquide autant qu'on le voudra, le minéral restera intact, sauf les érosions et frisures mécaniques. Donc l'eau du déluge n'a pu pendant quelques mois dissoudre cette énorme quantité de matière compacte et insoluble.

3° Si l'eau diluvienne avait agi comme dissolvant sur cette matière pierreuse, elle eût agi de même sur les coquillages qui y sont enfouis; car ceux-ci sont moins compacts et moins durs que les granits et les marbres dont la nature chimique est la même. Or les coquilles ont été conservées sans altération.

4° Si la matière des roches eût été atomisée par l'eau, soit par voie de dissolution, soit par celle d'érosion et qu'il se fût ensuite formé des précipités, ceux-ci ne seraient pas d'une composition homogène, mais un mélange de toutes les substances divisées par l'eau. Or les bancs géologiques sont homogènes; ce qui indique des précipitations successives et d'une seule matière tenue en suspension dans l'eau pendant un certain intervalle.

5° Cette raison est plus frappante encore, si on l'applique aux fossiles. S'ils devaient leur origine à la grande catastrophe, ils seraient mêlés dans les couches, comme ils l'étaient sur la terre. Les oiseaux, les amphibies, les mammifères, les mollusques et les poissons même, également abîmés et déposés par les flots diluviens, se trouveraient mêlés dans toutes les couches, et de plus se trouveraient aussi pêle-mêle avec les végétaux. Or le fait contraire est le trait le plus saillant de la science géologique. Les couches inférieures ne recèlent presque que des végétaux: auxquels succèdent des mollusques, puis des poissons, puis des amphibies, puis des oiseaux, puis des mammifères; or tout cela forme autant de groupes séparés. Cette succession singulière qui accuse des dépôts d'époques diverses, produits avec régularité et lenteur, est la contre-partie du chaos qui forme le caractère des produits du déluge. Et c'est ce que nous montre l'expérience journalière. L'action de l'eau sur nos terrains entraîne, dépose et confond plusieurs matières différentes; ces dépôts diluviens en miniature sont toujours hétérogènes.

6° Les dépôts dont se composent les couches se sont produits avec calme et lenteur; car une foule de coquillages y ont conservé leurs pointes et leurs arêtes les plus délicates. Or cette conservation est incompatible avec l'action si violente qu'on attribue aux flots diluviens, que l'on suppose avoir réduit en poudre les roches les plus dures à de si énormes profondeurs.

7° Si l'on veut que les diverses couches soient des terrains de transport, en admettant même que les eaux diluviennes aient pu transporter des couches entières façonnées comme avec des instruments, il n'est pas davantage possible d'expliquer pourquoi les fossiles ne seraient pas mêlés. Et si les terrains n'ont pu être transportés sans pulvérisation préalable, toutes les matières terrestres seraient mêlées dans les couches; ce qui est contre l'expérience. Et nous ne voulons rien dire ici des difficultés de tous genres qu'offre cette hypothèse des terrains de transport.

8° Il existe un grand nombre de bancs de sel gemme. Or non seulement le sel ne se dépose pas sous l'eau, à moins que celle-ci ne soit sursaturée, ce que même l'eau de l'océan n'est pas, à beaucoup près; mais de plus il eût fallu que la précipitation de ce sel, qui était répandu dans toute la masse aqueuse, se fît néanmoins en masse sur quelques points seulement, savoir, ceux où existent ces bancs de sel gemme, tandis que les autres points n'en auraient pas reçu un atôme !

9° Les divers dépôts géologiques se sont formés tantôt dans l'eau salée, et tantôt dans l'eau douce, comme le prouve la comparaison des fossiles. Or cette opposition ne peut avoir lieu dans le système du déluge.

10° La plupart des animaux *fossiles* appartiennent à des genres qui n'existent plus. Ces animaux n'auraient donc pas été conservés dans l'arche; ou bien il faut dire qu'ils auraient été détruits postérieurement au déluge. Mais sans compter beaucoup d'autres difficultés, leur enfouissement dans les roches solides serait alors inexplicable. Dira-t-on enfin que ces genres existent encore sur les points du globe non explorés par l'homme? Mais ces points sont si peu nombreux, si peu considérables, que supposer que tous ces genres fossiles s'y soient donné rendez-vous, et ne se trouvent que là, c'est une hypothèse puérile qui ne mérite pas la discussion, et à la quelle Cuvier a surabondamment répondu. (Discours prélim. sur les oss. fossiles.)

11° Il existe une foule de bancs *redressés* qui furent préalablement horizontaux, comme le prouve le parallélisme de leurs faces; et c'est de ces redressements que se composent les montagnes, où se montrent à nu les terrains primitifs. Or, si la stratification de ces bancs est due au déluge, leur redressement serait l'œuvre de révolutions postérieures; et ces révolutions seraient énormes, nombreuses, et d'époques différentes. Or il n'y a de ces révolutions aucune trace dans l'histoire postdiluvienne.

12° Il existe souvent dans les vallées formées par les bancs redressés qui constituent les montagnes, des bancs horizontaux qui contiennent des fossiles, et qui étant supérieurs aux premiers, sont d'une formation plus récente. Donc on ne peut attribuer au déluge les 2 systèmes à la fois; ou bien il faut admettre que pendant le peu de mois que les eaux diluviennes couvrirent la terre, elles firent ce que ne fait pas la mer elle-même depuis tant de siècles, c'est-à-dire, qu'elles pénétrèrent dans les roches dures, qu'elles les attaquèrent à plus de 1,000 pieds de profondeur, puis réduisirent ces roches à l'état de limon, puis les laissèrent se précipiter; que les dépôts eurent le temps de se durcir sous l'eau; puisque d'énormes explosions brisèrent ces couches et les redresse-

rent; puis encore que d'autres dépôts se formèrent à plusieurs reprises dans les vallées formées par les redressements ! Nous ne pensons pas qu'il faille discuter sérieusement de telles conséquences.

Nous n'en dirons pas davantage sur ce sujet, bien qu'il ne soit pas épuisé; car nous pourrions contester, par exemple, cette immense action destructive qu'on suppose au déluge; lequel bien loin de pénétrer l'intérieur du globe, n'a pas même bouleversé entièrement sa surface, puisque les végétaux ont été conservés. Ce qui précède suffit pour montrer combien peu ce système est solide; aussi est-il né à une époque où la géologie n'existait pas. Les effets du déluge existent sur le globe, mais à sa surface, mais dans les terrains meubles; c'est là qu'on trouve une foule de débris que le déluge a faits; des animaux congénères à ceux qui existent encore; des coquillages actuels, des produits marins, des sables, des roches roulées; mais les fossiles ensevelis dans nos couches pierreuses appartiennent à un autre monde. Passons à un troisième système, plus savant, plus spécieux, appuyé par de plus graves autorités, mais qui, nous le croyons, n'est pas plus solide.

TROISIÈME SYSTÈME.

Les faits géologiques auraient leur histoire dans la Genèse, et seraient le produit des six jours de la création. Mais ces faits n'ayant pu se produire en six jours naturels, on considère les six jours de la Genèse comme des PÉRIODES DE DURÉE INDÉTERMINÉE.

Remarque préalable sur ce système.

Il ne s'agit ni d'exposer ni de discuter ici tous les systèmes géologiques qui ont été construits sur le principe fondamental de cette théorie. Il nous faut seulement examiner si l'on peut, sans blesser le texte, donner aux jours de la création cette interprétation large; et si, en admettant que ces jours soient des *périodes* d'une durée aussi étendue qu'on jugerait à propos de l'admettre, les phénomènes géologiques peuvent se concilier avec le récit de Moïse.

Raisons POUR *ce système.*

1° En admettant que les faits géologiques sont le produit des lois naturelles ordinaires, on ne peut les placer après l'époque de la création Mosaïque, puisque la seule cause à laquelle on pourrait vouloir les attribuer, savoir, le déluge, n'a certainement pas pu les produire, comme cela a été prouvé ci-dessus, et comme tous les géologues en conviennent. Mais on ne peut d'ailleurs les placer avant la création. Donc il faut qu'ils soient le produit des six jours génésiaques. Or six jours naturels sont tout à fait insuffisants pour les formations géologiques. Donc ces jours sont des intervalles très-considérables; ce sont des périodes dont la durée doit se calculer sur les données fournies par l'observation.

2° Le mot hébreu qui est traduit par *jour*, signifie quelquefois une simple période de durée arbitraire. entre autres exemples on cite les trois suivants :

Dans le Lévitique, chap. 25, vers. 29, le mot *jour* au pluriel est employé pour exprimer une année, comme le prouvent toutes les traductions.

Le même mot au pluriel exprime encore une année, au chapitre 17, vers. 10 du livre des Juges.

Enfin dans Job, chap. 15, vers. 32, le mot *jour* au *singulier* exprime la vie entière de l'homme, comm on peut le voir par la traduction de la Vulgate.

3° Il est certain qu'il ne s'agit pas dans la Genèse de jours naturels. Car le soleil n'est créé que le quatrième jour. Il y aurait donc eu trois jours sans soleil, ce qui forme un non-sens. Donc le mot *jour* a ici une acception différente de son sens ordinaire et commun. Donc on peut lui attribuer une largeur suffisante pour la production des phénomènes géologiques.

4° On rend raison par ce moyen de ce fait si frappant, que les fossiles suivent dans leur échelonnement l'ordre des créations indiquées par Moïse

5° Tous les faits géologiques s'expliquent facilement dans cette hypothèse; tandis qu'on n'en peut rendre raison de quelqu'autre manière que ce soit.

Raisons CONTRE *ce système.*

Il donne un sens excessivement forcé aux mots, aux phrases, à tout l'ensemble de la narration Mosaïque. En effet :

1° Le mot hébreu יום a rigoureusement le même sens que le mot *dies* en latin, et le mot *jour* en français. Lorsqu'il est pris dans une acception détournée, le sens de la phrase est toujours tel qu'il n'est pas possible de s'y méprendre, comme nos langues modernes en fournissent mille exemples. Les textes cités présentent ce sens large, et l'erreur est impossible par suite de l'ensemble de la phrase. Mais dans le premier chapitre de la Genèse, il est question d'*un jour*; on en désigne les parties, *vespere et mane* : expressions qui n'ont jamais été appliquées à d'autres périodes qu'à la révolution diurne. Si Moïse a voulu indiquer des jours naturels, il ne pouvait s'exprimer plus clairement, tandis que s'il avait voulu désigner des périodes indéterminées, les mots dont il s'est servi eussent été le meilleur moyen de tromper son lecteur.

2° Moïse commande le repos aux Hébreux le septième jour, en termes qui rendent impossible l'interprétation large des jours de la Genèse. « Vous travaillerez six jours, leur dit-il, et vous sanctifierez le septième; parce que le Seigneur a créé le monde pendant six jours, et que le septième a été le jour de son repos (1). » Or, ici le même mot est employé pour désigner et les jours de la création et les jours de la semaine (2). Comment dans la même phrase, surtout quand il s'agit d'établir une similitude, aurait-il employé le même mot dans deux sens si excessivement différents, sans que rien en avertisse?

3° La considération des trois premiers jours sans soleil n'est d'aucune valeur; puisqu'on peut les expliquer, comme nous l'avons fait ci-dessus, par des révolutions diurnes de la terre, ou même, si l'on veut, par de simples durées de vingt-quatre heures, prises d'avance sur le type des jours naturels du globe, lors

(1) Exod., cap. 20, v. 10 et 11.
(2) Ibid., cap 2, v. 2 de la Genèse,

qu'ils seraient réglés par le soleil,

4° Dans le système des périodes, chacune eût été terminée par une immense révolution qui aurait bouleversé toute la surface du globe, et détruit et empâté, au sein des roches rendues liquides, les végétaux et les animaux existant à ces époques. Or est-il croyable que le narrateur ait raconté la création de chaque période, et n'ait pas dit un mot des révolutions effroyables qui, à la fin de chacune, détruisaient ces créations dont il avait signalé la naissance? S'il avait voulu faire croire à son lecteur que les animaux créés le cinquième jour, par exemple, ont continué d'exister jusqu'à l'homme, et sont ceux auxquels Adam imposa des noms, aurait-il pu s'y prendre autrement qu'il ne l'a fait? Il aurait donc, ou de propos délibéré, ou par une incroyable maladresse, induit ses lecteurs dans une erreur profonde sur le sort et la destinée de ces races, dont il disait la naissance et taisait la fin. Telle est l'alternative absurde qui s'offre aux partisans des périodes.

5° Les animaux dont les débris sont empâtés dans nos roches auraient été détruits par d'effroyables convulsions du globe, puisqu'ils sont enfoncés à d'immenses profondeurs. Or, si de telles révolutions ont eu lieu, comment s'expliquer l'existence des races qui auraient survécu à ces révolutions? Tous les animaux et les végétaux auraient dû être ensevelis dans une destruction commune; car dans toute l'étendue du globe les faits géologiques sont les mêmes.

Et comment se ferait-il que les animaux détruits par ces révolutions, au lieu de nous offrir un mélange de toutes les races créées, ne nous présentent au contraire que des genres spéciaux qui n'existent plus, tandis que les espèces actuelles n'y ont que très-peu de représentants?

6° Quand les faits géologiques s'expliqueraient assez bien dans cette hypothèse, cette considération ne détruirait pas les objections ci-dessus. Mais il s'en faut de beaucoup que les faits s'expliquent, et pour taire une foule d'autres difficultés fort graves, voici un résultat absurde qui ressort de tout système géologique fondé sur le principe des périodes.

Les débris des animaux terrestres proprement dits, reposent dans les roches supérieures, telles que les gypses du bassin de Paris. Ces roches et leurs fossiles seraient le produit de la révolution qui aurait terminé la cinquième période. Or ce dépôt se serait formé sur d'autres couches représentant les formations des premiers jours. Comment donc les créations végétales et animales de ces premières époques, étant enfouies dans les couches inférieures, ces végétaux et ces animaux de tous genres se trouveraient-ils à la surface actuelle de la terre, au-dessus des couches de gypse et de toutes les autres qui recouvrent les terrains où, par hypothèse, ils auraient vécu? Les végétaux et les houilles qu'on considère comme leurs débris se trouvent dans les terrains inférieurs; or, ceux-ci ayant été par hypothèse le *substratum* des végétaux créés le troisième jour, la formation des couches supérieures a dû obruer tous les végétaux; comment donc s'en trouverait-il au-dessus de toutes ces couches? Il faudrait donc admettre deux créations, dont la seconde aurait réparé les ravages subis par la première; conséquence aussi absurde en elle-même qu'elle est anti-biblique.

On voit donc qu'indépendamment des difficultés intrinsèques de tous les systèmes géologiques, ceux qui reposent sur l'hypothèse des périodes jettent un désordre complet dans la narration mosaïque; le texte est tellement torturé par les exigences de ces systèmes, que si Moïse eût voulu céler la véritable histoire de la création, supposée conforme à ces hypothèse, il eût choisi précisément le langage que nous trouvons dans la Genèse; car aucun ne représente moins les faits tels qu'on suppose qu'ils se seraient produits et qu'ils se seraient succédé.

Cette considération, que l'ordre des fossiles est précisément celui des créations qui correspondent aux six jours, a pu frapper et séduire même les esprits de quelques savants. Cela ne prouverait rien sinon qu'à des époques différentes Dieu a jugé à propos de suivre le même ordre dans les créations qu'il a produites par une action successive. Mais, en fait, ce phénomène remarquable a été démenti, depuis Cuvier, par une foule de découvertes postérieures. On trouve des animaux dans la région géologique, qui était censée représenter la période de la création des végétaux; résultat qui seul suffit pour ruiner de fond en comble le système des périodes. De tout cela il résulte que ce système, malgré la faveur qu'il a trouvée auprès des savants et chez la plupart des catholiques, est tout aussi inadmissible que le précédent.

QUATRIÈME SYSTÈME.

Les faits géologiques ne seraient pas le produit de l'action successive des causes que nous appelons NATURELLES, *mais résulteraient de la volonté et de l'action immédiate de Dieu. La terre aurait été créée d'*UN SEUL JET, *avec tous les accidents de son intérieur et de sa surface.*

Raisons CONTRE *ce système.*

1° Une telle supposition est gratuite, et même tout à fait incroyable. C'est admettre que Dieu ait créé des apparences de faits qui n'auraient jamais eu lieu; des cadavres qui n'auraient jamais eu vie. Une pareille hypothèse peut-elle se prendre au sérieux? quelle raison peut-on supposer au Créateur pour avoir agi de la sorte? N'est-ce pas lui faire jouer le rôle d'un charlatan qui amuse et dupe le public par des tours de passe-passe?

2° Admettre un tel système serait faire trop bon marché des lois naturelles. Avec lui, il n'y aurait plus de science possible, puisque tout s'expliquerait par la volonté et l'action immédiate de Dieu. Le flux et le reflux de l'Océan ne devront plus s'attribuer à l'action du soleil et de la lune; les phénomènes barométriques à l'action de l'air : on dira simplement que si les choses se passent ainsi, c'est que Dieu l'a vou-

lu; et que par une action immédiate il ballote l'Océan et soutient le mercure.

3° Ce système est contraire au texte; car l'intérieur de la terre étant ainsi organisé avant la surface, Moyse n'aurait pu dire..... *Terra erat inanis et vacua*, puisque l'intérieur aurait été garni de végétaux et d'animaux.

Raisons POUR *ce système et réponses aux objections précédentes.*

1° A moins de nier la puissance ou la liberté divines, on ne peut disconvenir que l'hypothèse actuelle ne soit *possible en soi.*

Si elle est *possible*, on ne peut pas affirmer que Dieu n'a pas agi selon ce système; et comme il était parfaitement libre, la question revient à savoir *s'il a voulu ou non* agir de la sorte.

Or, on ne peut savoir avec certitude quelle a pu être sa volonté que par une révélation de sa part. Mais cette révélation existe; elle existe dans le premier chapitre de la Genèse, et le sens en est assez clair pour exclure tous les systèmes géologiques. Donc la révélation, disent les partisans de ce système, prouve que le possible est la réalité.

Prétendre que Dieu, dans cette hypothèse, induirait lui-même les hommes en erreur, c'est alléguer un principe bien manifestement faux. Car l'homme qui conclut des apparences à la réalité des faits raisonne mal, puisque le contraire est possible; sa conclusion va donc au-delà de ses prémisses; ce dont Dieu n'est nullement responsable. D'ailleurs, si l'homme est entraîné à croire des faits imaginaires, séduit qu'il est par des apparences, la révélation est là pour lui montrer la vérité, et réparer le tort du premier entraînement.

Demander quelle raison Dieu aurait eue pour créer ces apparences trompeuses, c'est poser sous un tour de rhéteur ce principe, que nous devons connaître toutes les raisons des actions divines. Or, ce principe est tellement absurde, qu'on n'oserait le présenter de face, et qu'on a besoin de le dissimuler sous la forme interrogative. En second lieu, il ne serait pas impossible d'assigner une raison très-valable; peut-être Dieu s'est-il proposé d'exercer en cela notre foi, si le texte sacré semble démenti par les phénomènes géologiques. Les mystères de la loi chrétienne doivent nous avoir familiarisés avec des motifs de ce genre.

2° On dit que l'hypothèse actuelle est destructive de toute science, de toute induction philosophique. Mais on répond que la logique d'induction n'est légitime que dans l'ordre habituel de la nature. Cet ordre se composant de faits contingents, une révélation de Dieu sur un fait particulier doit l'emporter sur toutes les considérations empruntées aux lois de la physique. Cela n'empêchera pas d'expliquer par les lois *naturelles*, c'est-à-dire, *ordinaires*, tous les phénomènes dont une révélation divine ne revendiquerait pas la production immédiate. Avec cette restriction, les sciences n'ont pas grand'chose à perdre.

3° Ce qu'on appelle l'*ordre physique* n'est qu'une série de faits indépendants, qui constitue l'état ordinaire, établi librement par Dieu, et qui a dû commencer. Or on ne peut affirmer que Dieu qui l'établissait, s'y soit astreint à *l'origine des choses.* L'établissement des lois naturelles, c'est-à-dire, des phénomènes habituels qui constituent l'ordre du monde, peut être postérieur à beaucoup de faits produits primitivement en sens contraire de ces lois.

4° Les inductions scientifiques ont mauvaise grâce dans leurs prétentions, quand tous les systèmes géologiques sont absurdes, et que, de l'aveu des géologues sincères, un véritable système géologique est impossible. (Cuvier.) Si donc la science est impuissante pour organiser la terre qui se montre rebelle à toutes les théories, il est sage d'admettre la création d'un seul jet.

5° De quelque manière que les faits géologiques se soient produits, les résultats actuels existent parce que Dieu les a voulus tels qu'ils sont. Si Dieu les a voulus, et qu'il ait pu les produire par l'action successive et prolongée des lois ordinaires, il a pu les produire aussi d'un seul coup, tels qu'ils seraient résulté *à la longue* de l'action des lois naturelles. En d'autres termes et en un mot, *il aurait pu supprimer le temps*, et conserver les résultats qu'il voulait, et que ce temps eût amenés. Cela revenait à produire l'effet, en négligeant le moyen, parce que le moyen lui était inutile. Or, comme on ne peut nier que Dieu n'ait pu vouloir cette suppression du temps, il en résulte que, quand bien même on donnerait une excellente théorie géologique de l'énigme du globe, les faits sortant de cette théorie auraient aussi bien pu sortir immédiatement des mains de Dieu.

6° L'objection tirée du texte... *terra erat inanis et vacua*, témoigne d'un singulier scrupule, pour la lettre de la Bible. Il est bien clair que cette inanité de la terre est opposée aux produits que le créateur y dépose pendant les six jours. Or, ces produits ne sont relatifs qu'à sa surface. Moïse, en nous racontant la naissance de tout ce qu'il a vu sur cette surface, prend pour point de départ le néant de tous ces êtres; mais quel rapport cela peut-il avoir avec des ossements placés par Dieu dans la terre? et ne s'ensuivrait-il pas d'ailleurs que la terre était creuse? Si cette prétention puérile avait besoin d'être autrement réfutée, on ferait remarquer que les mots hébreux que la Vulgate traduit par *inanis* et *vacua*, sont rendus par les Septante d'une toute autre manière. Le grec dit *ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος* (invisibilis et ordinata). Ces deux mots indiquent parfaitement le chaos, mais nullement le vide ou le plein. Or, les Septante savaient sans doute aussi bien l'hébreu que les Juifs, qui, plus de 6 siècles après, l'enseignaient à S. Jérôme.

Il résulte de ce qui précède que ce système est une solution fort simple et fort solide des difficultés que nous avons en vue. S'il n'est pas la vérité, il est du moins certain qu'il est impossible de prouver qu'il soit faux, et que toute théorie scientifique dirigée contre lui, frappe nécessairement sur le vide. Si cette formule

négative heurte au premier abord l'intelligence qui veut des solutions positives, et la fait considérer comme une défaite enfantée par l'ignorance et l'erreur, une réflexion plus attentive le montre bientôt sous une autre face. En considérant combien ces formes des phénomènes naturels que nous décorons du nom de lois, sont quelque chose d'incompris et d'équivoque ; en mesurant l'exiguïté du temps sur lequel elles ont régné jusqu'ici, et qui n'est qu'un point dans l'infini où le créateur opère, l'esprit est porté à n'y voir qu'un jeu de sa puissance ; et le système qui place une grande œuvre divine hors du cadre étroit des formes que Dieu a voulu donner à la nature pour un temps, est peut-être le plus philosophique de tous les systèmes.

CINQUIÈME SYSTÈME.

Les faits théologiques seraient le produit de causes naturelles régulières ou non, successives, et d'une durée quelconque, mais antérieurement à la création.

Explication et développement de cette hypothèse.

Dieu aurait produit plusieurs créations successives, à des époques et avec des durées inconnues, et les aurait successivement détruites par des révolutions quelconques. Les stratifications du globe, et les divers fossiles que ces bancs renferment seraient les résultats de ces révolutions. Après celle qui aurait formé la dernière couche minérale, Dieu aurait pris la terre alors dans le chaos, et l'aurait *organisée pour l'homme; c'est de cette organisation que Moïse nous fait l'histoire.* Cette histoire commence au verset.... *Terra erat inanis et vacua*..., et elle passe sous silence les créations antérieures comprises entre la création générale de la matière, exprimée par le premier verset, et l'organisation de la terre de l'homme.

Raisons A L'APPUI *de ce système.*

1° Si les faits géologiques sont le produit d'une action naturelle et successive, il est manifeste qu'ils ne sauraient être contenus dans l'intervalle étroit des six jours naturels de la création, et plus encore qu'il n'y a rien dans le texte qui ressemble d'une manière quelconque à ces phénomènes. Mais ils n'ont pu être produits postérieurement, comme on l'a prouvé en discutant l'hypothèse diluvienne; donc ils sont nécessairement antérieurs aux six jours de Moïse.

2° Dans cette hypothèse la géologie des bancs et des fossiles n'offre aucun embarras. D'abord elle ne laisse plus de difficultés sur le compte du récit biblique; car la narration de Moïse n'ayant aucun rapport avec ces faits qui seraient antérieurs à son point de départ, il n'a nullement besoin d'être défendu contre eux ; et l'explication quelconque qu'on en pourra donner, lui sera parfaitement indifférente.

De plus, les embarras de la science géologique elle-même se trouvent supprimés. Tous les systèmes imaginés pour rendre raison des phénomènes géologiques d'après les lois connues de la nature, présentent des difficultés inextricables. Or, dans l'hypothèse actuelle, ces faits étant antérieurs à la dernière organisation du monde, il n'est pas nécessaire d'admettre que les lois physiques de cette époque fussent les mêmes qu'aujourd'hui.

Objections CONTRE *ce système*

1° La nouveauté de cette idée doit la rendre suspecte. Si le premier chapitre de la Genèse admettait cette interprétation, elle n'aurait pu manquer d'être faite au milieu de cette foule de commentaires qui ont été faits dans tous les siècles sur le premier chapitre de la Genèse.

2° Il n'y a rien dans la narration mosaïque qui puisse faire ou laisser soupçonner l'existence de créations antérieures. Les deux premiers versets sont liés de telle sorte que l'un paraît faire corps avec l'autre, et ne pas laisser de lacune. Tout l'ensemble indique une création unique, et le premier verset, qui semble résumer toutes les œuvres de Dieu, se rapporte évidemment au tableau de l'ouvrage des jours qui le suit immédiatement.

3° Avec un pareil système, il n'y a pas de raison pour ne pas intercaller dans la Bible une foule d'hypothèses auxquelles Moïse n'a pas pensé. Il suffira d'alléguer ce principe que *taire n'est pas nier ;* et l'histoire mosaïque pourra, grâce aux pièces de rapport, devenir un véritable roman.

Réponses à ces objections.

A la première

Il se pourrait que cette idée fût nouvelle, et qu'elle ne fût pas mauvaise pour cela, comme on pourrait le prouver par une infinité d'exemples, supposé que la chose en valût la peine. Si les commentateurs de la Genèse n'ont pas imaginé ce système jusqu'à présent, c'est qu'ils ignoraient les faits géologiques qui le rendent nécessaire. Une connaissance suffisante de ces faits leur aurait montré l'impossibilité des explications différentes de celles-là, et la réflexion les aurait conduits à placer l'histoire des révolutions du globe à une époque antérieure aux faits que Moïse nous retrace, puisque sa narration est exclusive de ces faits.

De plus, il n'est pas exact de dire que cette idée soit nouvelle. Indépendamment des traces qu'on en trouve dans l'antiquité chrétienne, elle a été présentée déjà par le commentateur Pererius, et défendue par beaucoup d'auteurs modernes, parmi lesquels nous citerons le judicieux et savant docteur Wiseman. C'est elle qu'adopte le célèbre Buckland, le Cuvier de l'Angleterre, après beaucoup d'auteurs de ce pays, et nous la croyons destinée à régner sur les ruines de toutes les autres théories (1).

A la seconde :

1° Il n'y a rien, dit-on, dans la narration mosaïque qui tende à nous faire soupçonner l'existence de créations antérieures. Cela est vrai : aussi ce n'est pas d'après des inductions tirées de la substance du récit,

(1) Voir l'article publié sur ce sujet dans l'*Université catholique*, n° de juin, 183...

que nous croyons à l'existence de ces créations; nos motifs sont tirés d'ailleurs; et pourvu qu'ils soient solides, peu importe leur origine. Si Moïse ne nous donne pas à entendre que la terre a reçu plusieurs organisations différentes, avant celle dont il nous fait l'histoire et dont l'homme est le produit, c'est qu'il n'avait aucune raison pour nous révéler ces faits-là, puisqu'ils ne nous concernaient en rien. Mais entre taire des choses qui étaient sans rapport avec l'objet de l'écrivain, et *nier* ces mêmes choses, la différence est immense. Nos sciences se composent d'une foule de notions acquises par notre expérience, en explorant la nature avec succession et lenteur; toutes ces notions, Moïse pouvait nous les donner d'abord, ou en d'autres termes, Dieu pouvait nous les révéler par son moyen : il ne l'a pas fait, parce qu'il a voulu qu'elles fussent la conquête de notre esprit. Ainsi la connaissance que nous avons maintenant des créations géologiques devait être, comme beaucoup d'autres, le fruit de nos études; et son objet, étranger au but de la narration mosaïque, n'être *ni nié ni indiqué* dans ce récit, sans qu'on en puisse rien conclure contre la réalité de ces faits.

2° Cette objection prouverait contre la création des anges, dont Moïse ne nous dit pas un mot. Or pourquoi cela? parce que cette création ne regardait pas l'homme; parce qu'elle était un fait étranger à son histoire; et que l'organisation du séjour de l'homme était indépendante de tout ce qui l'avait précédé. Or si Moïse ne nous dit rien de la création des anges, et de la mystérieuse histoire de ces nobles esprits, à plus forte raison ne devait-il pas nous parler du *palæotherium*, et du *ptérodactyle*, qui nous importaient encore moins. Car les anges se trouvent, dans la Bible, en contact avec l'homme; tandis que les débris des animaux de l'ancien monde n'ont pour nous qu'un intérêt de curiosité.

3° On prétend que les deux premiers versets ont une liaison étroite qui ne permet pas de supposer de lacune. Cette prétention est gratuite et contraire aux faits; car elle est démentie par une foule d'exemples tirés de la Bible elle-même, où l'on voit deux faits liés, ou plutôt séparés par les particules *et*, *autem*, malgré des intermédiaires évidemment négligés. Nous n'en citerons qu'un exemple.

Prenons le verset 18 du 5e chap. de la Genèse, qui est ainsi conçu : *Et vixit Jared 162 annis, et genuit Enoch.* Or il est évident que Jared n'a pas vécu 162 ans sans avoir d'enfants. Car, comme le fait remarquer S. Augustin, et tous les commentateurs après lui, il est manifeste que les générations mentionnées entre Adam et Noé, comme entre celui-ci et Abraham, ne sont pas celles des aînés; ces deux séries sont les lignes qui conduisent aux personnages principaux, savoir, Noé, réparateur du genre humain; et Abraham, père de la nation juive et chef de la race d'où devait sortir le Messie. Donc les faits compris entre la naissance de Jared et celle de son fils Enoch, dans l'intervalle de 162 ans, ces faits, y compris les générations intermédiaires des premiers enfants de Jared, sont passés sous silence, et ensevelis dans la particule *et*, par la raison qu'ils sont inutiles au but de l'écrivain. Ces générations ne sont ni niées ni affirmées par le texte; mais elles résultent assez clairement de considérations extrinsèques. Eh bien! Moïse aura passé sous silence l'*ichthyosaurus* et l'*iguanodon*, comme il a fait pour les fils aînés de Jared. Je choisis ce patriarche pour exemple, parce que les 2 chronologies sont ici d'accord sur son âge.

A la troisième :

1° Avec ce système on peut, dit-on, loger dans la Bible une foule d'hypothèses. Nous répondons que si ces hypothèses sont appuyées sur de bonnes raisons, et que le texte ne les repousse pas, il est très-raisonnable de les admettre malgré le silence du texte. Les faits traditionnels avérés ne sont pas autre chose.

2° Si le silence du narrateur sacré sur un fait hypothétique était un argument contre l'existence de ce fait, cela ne pourrait former preuve que contre ceux qui auraient leur place marquée dans le cours de la narration; car l'historien les y exposera naturellement, à moins de raisons spéciales qui l'engagent à les taire, raisons qu'on discutera dans chaque cas particulier. Mais dans le cas actuel, il en est autrement; les faits dont il s'agit ayant leur place à une époque qui précéderait le point de départ du récit biblique, Moïse a pu les passer sous silence, sans aucune raison particulière; ou plutôt, précisément parce qu'il n'avait aucune raison d'en parler.

3° Nous croyons pouvoir dire que l'hypothèse actuelle a un fondement historique, dont elle n'a d'ailleurs pas besoin; elle nous semble confirmée par un singulier passage de l'historien Josèphe, qui reste une énigme insoluble hors de cette hypothèse.

Ce savant Juif nous parle en plusieurs endroits de ses ouvrages d'un livre qu'il se proposait d'écrire sur les *traditions Judaïques*. A ce livre il renvoie l'explication de ce passage du commencement de la Genèse... *Et fuit vespere et mane dies unus*... Tel fut, dit-il, le *premier* jour; mais Moïse ne dit pas ainsi, il l'appelle seulement *un* jour. « J'en pourrais rendre raison, continue-t-il, mais je me propose de le faire dans un ouvrage spécial où je rendrai raison de beaucoup de choses הו (1). » Le traité sur les traditions Judaïques, ou n'a pas été composé ou ne nous est pas parvenu, de sorte que nous n'avons pas l'explication formelle de cette énigme; mais pour peu qu'on y réfléchisse, le sens est assez clair. Josèphe apposant l'unité à la primauté, et remarquant que Moïse n'a pas voulu nommer ce jour le *premier*, cela ne peut être que parce que ce jour n'était réellement pas le premier de la création; d'où il résulte que, suivant Josèphe, il y avait eu des jours, et par conséquent des créations antérieures à celle du premier jour de la Genèse. Or suivant lui, l'intention de Moïse a été

(1) Joseph. Antiq. Jud. cap. 1.

d'exprimer cette antériorité ; ou du moins, telle est la seule explication qu'il aurait pu donner de sa phrase dans son livre des Traditions. D'où il suit que, d'après les traditions Juives, que Josèphe devait connaître mieux que personne, il y aurait eu des jours, des époques, des créations, avant celle dont Moïse nous fait l'histoire ; ces créations, dont il n'a pas dit un mot dans la Genèse, il les aurait fait connaître oralement à son peuple, et ce fait se serait transmis par tradition jusqu'à l'époque de Josèphe, au moins chez les Juifs les plus instruits. Tel est le sens très-clair, quoiqu'implicite, du passage de Josèphe ; il est tout à fait inexplicable dans toute autre hypothèse.

Ce serait peut-être ici le lieu de faire ressortir l'importance du système de traditions orales que les Hébreux ont dû recevoir de Moïse, en complément des lignes trop concises qu'il a tracées sur l'histoire des temps primitifs. On conçoit en effet que ces quelques pages obscures où il a consigné les rudiments de l'histoire du monde, ne sont que le résumé très-succinct des notions plus étendues que possédait Moïse, de quelque source qu'il les tînt, et que les renseignements qu'il a dû donner à son peuple étaient beaucoup plus étendus, en supposant même que ces connaissances ne fussent pas vulgaires chez les Hébreux. On doit supposer que ce peuple ne se serait pas contenté du canevas génésiaque ; que sa curiosité l'aura porté à interroger Moïse sur les circonstances des faits principaux qu'il nous donne réduits à leur plus simple expression ; et il est impossible que beaucoup de ces révélations secondaires ne se soient perpétuées parmi les doctes de la nation. Lors donc que nous rencontrons une idée d'origine traditionnelle, et que cette idée est pure de tous ces caractères qui décèlent un préjugé populaire, elle mérite non d'abord notre foi, mais du moins notre attention ; car cette forme est celle de beaucoup de réalités sérieuses, qui ne peuvent présenter leur acte de naissance. Le passage cité de Josèphe est évidemment une de ces traditions-là.

Il résulte de ce qui précède que la cinquième hypothèse nous paraît la véritable solution des difficultés géologiques. Elle est le résultat forcé de la comparaison de ces phénomènes, avec le silence évident de la Genèse sur les époques et les révolutions qui les ont enfantés. Nécessaire et vraie, ce qui est son premier et principal titre à la faveur des esprits sages, elle offre de plus l'avantage inappréciable de mettre la Genèse en dehors des théories géologiques ; de la débarrasser des systèmes et des questions dont on l'assaille ; de couper court aux thèses antibibliques et à tous les scrupules des savants. L'explication des stratifications du globe, de l'enfouissement des fossiles, de la formation des montagnes, et de tous les grands accidents de l'intérieur et de sa surface, devient chose tout à fait indifférente à la Bible ; entre tous les systèmes bons ou mauvais qui tenteront de trouver le mot de cette énigme, la Genèse garde la plus complète neutralité. Résumons maintenant le premier chapitre de la Genèse, d'après les principes exposés jusqu'ici :

1° Dieu crée la matière dont il fit postérieurement la terre et les astres; c'est le contenu du premier verset. Mais l'époque de cette opération divine n'est pas définie.

2° Dieu mit cette matière en œuvre sous diverses formes et à différentes époques ; des révolutions nombreuses détruisirent successivement ces organisations diverses. Les couches géologiques de notre globe sont les produits de plusieurs de ces organisations successives, et des révolutions qui les brisèrent. Mais la Genèse garde le silence sur ces faits par ce qu'ils n'ont aucun rapport avec notre histoire.

3° Après un temps indéfini, Dieu prit la terre dans son dernier chaos, et l'organisa pour en faire le séjour de l'homme. C'est cette organisation que Moïse nous raconte, elle commence à ce dernier chaos : *Terra autem erat invisibilis et inordinata.* Or elle était alors au moins dans ses couches supérieures à l'état liquide ou limoneux, comme le prouve l'empâtement des fossiles dans ces couches.

4° Dieu créa d'abord la lumière, substance indépendante des astres qui ne sont pour elle que des instruments vibratoires. Il est dit qu'il sépara la lumière des ténèbres, et leur appliqua les dénominations de *jour* et de *nuit*. Ce qui signifierait qu'il créa le jour et la nuit pour la terre dès ce moment-là. Or le seul moyen qu'on puisse concevoir pour la production de cet effet, consistait 1° à mettre en vibration l'éther par un moyen particulier que remplaça dans la suite la création des astres ; 2° à mettre la terre en mouvement sur son axe. Le concours de ces deux phénomènes constituait un véritable jour naturel. Ainsi se forma le premier jour.

5° Le second jour Dieu sépare les eaux, en plaçant entre elles le firmament. Ce passage est fort obscur, et probablement nous ne le comprenons pas. Provisoirement l'on peut admettre qu'il s'agit de la création de l'atmosphère avec les conditions qui rendent ses couches supérieures le tableau sur lequel se projettent les créations qui peuplent l'espace au-delà.

6° Le troisième jour, Dieu sépare dans la masse limoneuse du globe, les eaux de la terre qui était mêlée avec elles. Il donne à celle-ci une fixité définitive, et en met la surface à nu. Du reste, en se solidifiant, la terre conserve la forme que lui a donnée la force centrifuge, pendant deux jours de révolution sur son axe. Elle reste aplatie aux pôles et renflée à l'équateur. Dieu lui crée alors ses premiers habitants, les végétaux qu'elle est capable de porter, et il peuple les mers de poissons.

7° Le quatrième jour, Dieu crée, pour la terre, le soleil et la lune; et *occasionnellement* tous les autres astres. Les corps célestes deviennent dès ce moment les agents des vibrations de l'éther, *luminaria*, et rem-

placent la cause quelconque qui produisait ces vibrations jusque-là (1).

8° Le cinquième jour Dieu crée les reptiles, les oiseaux, et les quadrupèdes.

9° Le sixième jour il crée l'homme, en formant son corps du limon de la terre.

Mais ici une question se présente, sans importance en elle-même, mais d'une certaine gravité, relativement à l'intelligence du texte. L'œuvre de chaque jour est-elle une véritable création, ou une simple organisation?

On a beaucoup raisonné sur la portée des divers mots employés pour désigner les opérations des six jours. On a remarqué que le mot employé pour exprimer la fabrication du soleil est différent de celui employé dans le premier verset; la Vulgate traduisant ce mot par *creavit*, et le premier par *fecit*. L'expression *sit lux*, celle *germinet terra herbam virentem*, et quelques autres ont un sens équivoque.

Or il est certain que le mot ברא *creavit* est employé à l'égard de l'homme; or cependant ce ne fut pas une création véritable, puisque Dieu prit pour le former une matière déjà existante; *creavit ex limo terræ*. Il n'y a donc pas de raison de croire que la création des végétaux et des animaux soit une véritable création plutôt que celle de l'homme. Mais la question se complique quand il s'agit des astres et surtout de la lumière.

En effet, il est impossible de ne pas admettre que quelque lumière existât avant la dernière époque que Moïse nous raconte, puisque les animaux fossiles, débris du monde antérieur, avaient l'organe de la vision comme ceux du monde actuel. Peut-être donc, le célèbre *sit lux* ne doit-il pas s'entendre d'une création véritable. Il est dit que les ténèbres régnaient sur la terre, et que Dieu ordonna à la lumière d'être. Or le résultat était exactement le même, soit que la lumière fût créée à ce moment, soit qu'inerte jusque-là, elle entrât alors en vibration au commandement divin; la visibilité des corps était le but que Dieu se proposait alors; or quel que soit celui des deux moyens qu'il employa dans ce but, il etait également bien formulé par ce verbe : *Que la lumière soit*. On demandera sans doute, pourquoi Dieu aurait alors mis cette matière en mouvement, et pour *qui* il aurait rendu les corps visibles. Nous ne saurions rendre raison de cet acte; mais il est bien clair par le même passage que le *jour* et la *nuit* ont existé dès ce moment; ils sont explicitement désignés dans le texte; ainsi la difficulté, si c'en est une, existe également dans l'hypothèse d'une véritable création de la lumière au premier jour mosaïque. Quant au soleil et à la lune et aux autres astres, à l'égard desquels est employé le mot *fecit*, il semble au premier abord qu'il est bien difficile d'admettre qu'ils fussent déjà non seulement créés, mais même organisés, avant les six jours de la Genèse. Cependant si l'on considère que, l'action des astres sur la matière éthérée étant tout à fait contingente, ces astres, s'ils étaient d'abord dépourvus de cette action, étaient complétement invisibles, et que leur action était tout à fait nulle par rapport à la terre; il semble que par cela même que Dieu aurait voulu et créé cette action le quatrième jour, ce qui déterminerait pour les astres une existence relative, l'écrivain sacré aurait pu dire, comme il l'a fait... : *Fecit quoque duo luminaria magna; solem, lunam... et stellas*. Ce serait une métaphore beaucoup moins hardie qu'une foule d'autres dont l'histoire sainte est parsemée. Il nous semble donc que le passage des ténèbres à la visibilité des objets, et celui de l'invisibilité des astres à leur apparition dans le ciel, ont pu être légitimement exprimés par les expressions dont se sert Moïse (1).

Telle est la forme que revêt l'histoire de notre globe sous la main régulatrice de l'historien sacré. Il ne serait pas sans intérêt d'examiner ici les prétentions manifestées par les géologues sur l'organisation de la terre. Des systèmes ont été enfantés par douzaines, soit pour contredire positivement la narration de Moïse, soit pour établir la concurrence avec elle. L'histoire de ces systèmes serait quelque chose de curieux et de triste à la fois; car ces débauches de l'imagination des savants nous rappelle cet arrêt de la sagesse divine qui a condamné l'esprit de l'homme à un labeur sans fin et sans fruit, en punition de son orgueil originel. — *Et mundum tradidit disputationibus eorum, ut non cognoscat homo opus quod operatus est Deus ab initio ad finem*. Mais la théorie génésiaque à laquelle nous nous arrêtons, nous dispense de passer en revue ces systèmes dont la raison ou la déraison sont également sans importance pour nous.

Des systèmes géologiques ont été créés aussi par des défenseurs de la Bible. Le plus célèbre est celui de l'illustre Deluc; mais le système le plus solide, le mieux coordonné, le plus semblable aux faits, qu'ait jamais produit un géologue, a le tort fondamental de reposer sur l'hypothèse des jours indéterminés. Nous avons prouvé ci-dessus que cette hypothèse était inadmissible, et, outre la violence qu'elle fait au texte dans le premier chapitre de la Genèse, Deluc est entraîné par ce système à forcer également le sens du texte au chapitre du déluge. Cette grande catastrophe aurait été produite, suivant lui, par la brisure et la submersion complète de l'ancien continent; les continents actuels seraient le lit de l'ancienne mer. Or pour qui considère avec calme la narration de Moïse, le déluge n'apparaît pas sous cette forme de bouleversement complet, et de *retournement* de la terre. A n'examiner donc ce système que sous une seule face, savoir, son accord plus ou moins exact avec le texte de la Genèse, il nous paraît une mauvaise et dangereuse conciliation.

Au reste, ce sera toujours œuvre périlleuse et fragile qu'un système géologique fondé sur la Genèse. C'est mettre l'histoire sacrée à la merci de nos er-

(1) Voir, pour ce qui concerne la destination des étoiles, l'ouvrage déjà cité... *L'Homme et la Création.*

(1) Voir l'article déjà cité : *Université catholique*, juin 183...

reurs, et lui faire porter le fardeau des misères de nos systèmes. La science géologique n'est pas moins mobile pour les défenseurs de la Bible que pour ses adversaires; le sytème le mieux élaboré peut se trouver compromis d'un jour à l'autre par quelque découverte nouvelle, mais le géologue incroyant peut vaguer à son aise dans le champ des erreurs que son imagination parcourt; le géologue biblique ne le peut pas, sans compromettre la cause dont il a pris la défense. La solution que nous avons adoptée, en rejetant au-delà de l'œuvre des six jours, les faits dont l'intérieur de notre globe s'est trouvé le théâtre, n'est pas un système géologique; c'est un système qui vaut mieux que les meilleurs, puisqu'il met la Genèse à l'abri de toute discussion, et rend toutes les théories inutiles. Il laisse au texte son sens naturel et littéral, et aux sciences leurs prétentions bien ou mal fondées à l'organisation de la terre. C'est là un système de conciliation véritable.

Cap. 6, vers. 31...

..... *At Noe erat quingentorum annorum...*

On a élevé des difficultés contre la longévité des patriarches. Des hommes, a-t on dit, n'ont pu vivre plusieurs siècles; les lois connues de la nature ne permettent pas d'admettre des faits qui s'en écartent aussi étrangement.

A cela, l'on peut répondre :

1° Que l'assertion est tout à fait gratuite. Ce qu'on appelle les lois de la nature, n'est autre chose qu'une série de faits semblables qui se produisent les mêmes depuis un temps déterminé lequel a dû avoir un commencement. Or avant cette époque, les faits ont pu être tout autres que nous ne les voyons aujourd'hui, parce que Dieu a pu vouloir que les systèmes eussent lieu successivement. En matière contingente, le présent ne fait règle ni pour l'avenir ni pour le passé.

2° La constitution physique de l'homme, considérée en elle-même, est indifférente à telle ou telle durée de la vie. Même depuis l'ère historique, on a vu, non pas des individus exceptionnels, mais des peuples entiers, présenter, sous le rapport de la durée moyenne de la vie, des résultats extrêmement différents. Les anciens signalaient déjà, à ce titre, les Éthiopiens et les Bretons (1) dont les premiers étaient vieux à 30 ans, tandis que les seconds parvenaient communément à 120. Donc la vie de l'homme n'est pas limitée *par elle-même* à certains termes; sa durée dépend de circonstances qui peuvent la modifier indéfiniment.

Or, la Bible elle-même nous rend raison, sous ce point de vue, du changement qui s'est opéré dans la durée de la vie humaine. Si les circonstances climatériques, et le genre de vie influent si puissamment sur cette durée, on doit concevoir que les modifications que le déluge à fait subir à la terre, ont pu réagir puissamment sur la vie des hommes postdiluviens. La puissance vitale dépend d'une foule de causes dont l'énergie primitive a pu être altérée par le gand cataclysme. On pourrait signaler la composition de l'atmosphère, la qualité nutritive des végétaux, et mille autres, sans compter celles qui nous sont inconnues.

3° La longévité postdiluvienne est un fait historique sur lequel les hommes ne pouvaient être induits en erreur, à l'époque où Moïse écrivait. Alors, en effet, les vies patriarchales étaient des choses récentes, dont la durée devait être très-bien connue par la tradition; ce fait se transmettait et se perpétuait dans les familles, de telle sorte, qu'il était impossible à un homme, à une autorité quelconque, de changer sur ce point les idées reçues dans chaque famille; et si quelques-unes, par un laisser-aller inexplicable, avaient pu abandonner leurs traditions sur l'allégation contraire de Moïse, cent mille familles n'auraient pas concerté ensemble cette abjuration complète de leurs pièces historiques et du sens commun. En un mot, un homme seul comme Moïse n'aurait pu produire un aussi complet bouleversement des idées communes, en matière aussi simple.

Quant à la longévité antédiluvienne, quoique bien supérieure encore à celle des enfants de Noé, elle cesse d'être incroyable, si l'on admet la seconde; car, une fois donné une vie de quatre ou cinq siècles, l'argument tiré des lois actuelles de la nature est inapplicable.

4° Les traditions historiques des différents peuples s'accordent sur ce point avec celles de la Bible, du moins quant au fond. Josèphe cite à l'appui de l'histoire Mosaïque les historiens grecs, Hésiode, Hécatée, Hellanius, Acusilaüs, Éphore, et Nicolas de Damas. Varron reconnaît que la tradition attribue aux hommes primitifs des vies de mille ans, et il l'explique à sa manière, en supposant qu'on a pris des mois pour des années.

L'histoire chinoise nous fournit sur ce sujet des renseignements plus précis. Les empereurs antérieurs à Yao règnent plus de cent ans. L'impératrice Nou-Ua en règne cent trente, Fohi cent treize, et Yao lui-même régna juste un siècle. Or, Yao est de l'an 2357, six à sept siècles après le déluge, selon la chronologie des Septante. Les patriarches bibliques de la lignée d'Abraham, ont vécu plus longtemps encore; cela pouvait tenir à la différence des climats; des différences proportionnelles se rencontrent à toutes les époques entre des peuples contemporains.

Ainsi, l'on ne peut opposer au témoignage de Moïse, que des dénégations gratuites sans aucune importance.

Caput 6, verset. 4.

..... *Erant autem eo tempore gigantes.*

On a traité de fabuleux les géants de la Bible, sans opposer à la tradition mosaïque d'autre argument que son opposition avec les faits actuels. A cette triste objection, nous répondons :

1° Qu'il n'y a rien dans la nature de l'homme qui

(1) Plutarch. De Placit. Philos. lib. 5, cap. 30.

détermine sa taille, et que celle du passé ne relève que de la tradition. Dieu aurait pu établir la taille humaine bien supérieure ou bien inférieure à celle qu'il a adoptée; il a pu la varier et la mêler à différentes époques; l'histoire de Moïse nous dit qu'il l'a fait, et il n'y a pas de physiologiste qui puisse prouver le contraire.

2° Les anciens Germains, les Gaulois de Brennus, et encore aujourd'hui les Patagons, sont de véritables géants, comparativement aux chétifs habitants de la Laponie. Or, si Dieu a placé dans une même époque des Lapons et des Patagons, il a pu vouloir à des époques très-différentes, des géants d'abord, et puis des hommes de la taille moyenne qui domine aujourd'hui. Si la différence des Patagons aux Lapons dépend des climats et du genre de vie, des circonstances analogues séparent les hommes antédiluviens de ceux qui leur ont succédé sur le globe.

3° Il existe maintenant encore des *Nains* bien inférieurs aux Lapons, et l'on rencontre aussi des hommes de grandeur démesurée, dont la taille est plus que double de celle de l'espèce naine. Or, si *quelques-uns* existent dans ces deux genres extrêmes, un *plus grand nombre* pourrait exister; et si ces deux genres peuvent exister simultanément, à plus forte raison des hommes de moyenne taille, et des hommes d'une taille double ont pu exister à des époques différentes. Seulement, les faits actuels prouvent que Dieu a voulu conserver les nains et non conserver les géants.

4° On pourrait citer un certain nombre d'exemples, d'hommes d'une taille extraordinaire et vraiment gigantesque, et ces faits exceptionnels prouveraient surabondamment qu'il n'y a pas de limites véritables à la taille humaine. *Pusio* et *Secundilla*, favoris d'Auguste, étaient deux géants, dont les squelettes conservés dans les jardins de Salluste, avaient au rapport de Pline, une longueur équivalente à neuf pieds français. Il paraît que telle était précisément la taille du fameux Goliath.

5° On pourrait arguer par analogie de la taille *gigantesque* que prennent dans d'autres climats les végétaux que nous voyons tous les jours dans des circonstances moins favorables. La fougère qui n'est chez nous qu'une herbe, atteint une hauteur de cinq mètres en Amérique. La moutarde qui n'est qu'une herbe dans notre climat, devenait un arbre, ou du moins un arbrisseau de grande taille dans celui de la Judée.

Ce gigantisme est encore plus remarquable dans les végétaux fossiles; et si nous jetons les yeux sur les débris animaux des terrains supérieurs et même des terrains meubles, nous reconnaissons que les espèces étaient d'une taille bien supérieure à celle que nous leur trouvons aujourd'hui. Les animaux antédiluviens étaient des géants; l'analogie nous met en droit de conclure qu'il en était de même des hommes; car la cause quelconque qui a rapetissé les proportions des premiers, n'a pu manquer d'agir sur les seconds d'une manière semblable.

Aussi, nous croyons sans importance la remarque faite par quelques commentateurs, sur le sens propre du mot hébreux *néphilim*, qui ne signifierait que des hommes forts et violents. Si les Septante et la Vulgate ont employé le mot *gigantes*, il est clair que tel est le sens, ou propre ou tout au moins local de ce mot. Il ne signifie pas autre chose au verset 34 du chapitre 13 des Nombres, où les explorateurs Israélites parlent des Chananéens, comme d'hommes d'une taille prodigieuse, auprès desquels ils semblaient des sauterelles : le mot *néphilim* signifie évidemment des géants.

La race des enfants d'Énac était une espèce gigantesque, sur l'existence de laquelle l'histoire Juive ne peut laisser aucun doute Mais c'était là une tribu particulière et un fait exceptionnel. Peut-être au contraire la taille gigantesque était-elle un attribut de toute l'espèce antédiluvienne, ou du moins d'une partie notable de cette espèce, comme semble l'indiquer le 6e chapitre de la Genèse. Cette hypothèse résulte d'une manière assez vraisemblable du fait habituel de la longévité patriarchale. La vigueur physique qui produisait des vies de plusieurs siècles devait donner aux corps un développement proportionné, et il est naturel de croire que, dégénérés par l'âge, nous sommes aussi dégénérés dans la puissance expansive du corps. Mais ce n'est là qu'une hypothèse curieuse sur laquelle nous n'insisterons pas, pour ne pas nous écarter de notre objet.

Cap. 7, vers. 11-12... *Quadraginta diebus et quadraginta noctibus..., inundaverunt aquæ super terram.*

L'histoire du déluge mosaïque soulève une foule de questions que nous partagerons en 2 classes :

Les unes sont du ressort de l'exégèse, et leur genre de solution ne rentre pas dans le système de la discussion scientifique.

Les autres, au contraire, sont du domaine de la science.

Voici d'abord quelques-unes des questions du premier genre :

1° D'où sont venues les eaux du déluge, et que devinrent-elles ?

2° Jusqu'où se sont-elles élevées ?

3° Le déluge a-t-il été rigoureusement universel ?

4° Comment furent rassemblés les animaux ?

5° Comment furent conservés les végétaux ?

6° Quelle était la construction et la capacité de l'arche ?

A-t-elle pu contenir tous les animaux qu'il aurait fallu y renfermer ?

Voici maintenant les principales questions du second genre :

1° Le déluge n'a-t-il pas été le produit de causes physiques naturelles ?

2° Reste-t-il des traces du déluge qui puissent lui servir de preuve ?

3° Certains faits géologiques ne prouvent-ils pas que nos continents sont d'une date fort ancienne et incompatible avec la date du déluge mosaïque ?

4° N'y a-t-il pas aussi plusieurs faits géographiques

qui ne peuvent s'expliquer dans l'hypothèse d'un déluge universel ?

Nous avons peu de choses à dire sur les questions du premier genre, parce qu'elles sont toutes dominées par un fait qui en tranche les difficultés, savoir, que le déluge est donné par Moïse comme un fait extraordinaire, produit par une action spéciale et surnaturelle de Dieu. Tout ce qui semble inexplicable dans son histoire trouvant une solution à cette source, il est assez inutile d'explorer le champ de ces questions. Disons cependant un mot de chacune d'elles.

1° Le grand réservoir des eaux diluviennes semble être placé dans cette région inconnue indiquée au 7e verset du premier chapitre. L'ouverture des *cataractes du ciel* donne une issue aux eaux représentées dans ce verset comme étant situées au-dessus *du firmament*. S'il faut admettre ce verset avec le sens littéral qu'il présente, les eaux venant d'une région aussi énormément éloignée de la terre, leur mouvement, la durée de leur chute, les conséquences de la vitesse acquise, semblent donner lieu à de graves difficultés. Mais ces difficultés s'évanouissent en recourant à une action surnaturelle sans laquelle on ne peut concevoir le déluge, et il n'y a pas de raisonnement mathématique ou physique qui ne frappe à vide, en invoquant des lois contingentes auxquelles Dieu ne s'astreint qu'autant qu'il lui plaît.

Il se pourrait aussi que les eaux diluviennes eussent une autre source. Peut-être existaient-elles à l'état de vapeur dans l'espace contigu à notre atmosphère; peut-être même cet espace est-il maintenant encore occupé par un pareil fluide. Cette hypothèse semble d'autant plus légitime que la question des limites de notre atmosphère offre de grandes obscurités. Cette enveloppe gazeuse ne peut se terminer sans un obstacle quelconque qui l'arrête, sans quoi son élasticité serait nulle à sa limite; ce qui la ferait passer à l'état liquide; situation physique où l'équilibre ne se conçoit pas. Il est vrai qu'alors la vapeur aqueuse supérieure devrait être dépourvue de pesanteur vers notre globe, puisque le poids total d'une colonne atmosphérique est celle d'une colonne d'eau de 10 à 11 mètres. Or, les colonnes de vapeur qui se seraient résolues en eau à l'époque du déluge devraient peser autant que les colonnes d'eau qui en seraient résultées; mais celles-ci étaient de plusieurs milliers de mètres. Cette hypothèse offre donc des difficultés qui la rendent invraisemblable et nous dispensent de la discuter à fond.

Le grand abîme dont les sources se rompirent, c'est-à-dire, se firent jour violemment, a donné lieu à diverses interprétations. On a pensé assez généralement que par ce grand abîme il fallait entendre l'Océan, dont les eaux auraient fait irruption sur la terre; et la présence des produits marins sur notre continent semble autoriser, sinon nécessiter, cette supposition. Cependant ni l'examen attentif du texte, ni les raisons physiques ne nous paraissent s'accorder avec cette hypothèse. Car, 1° le mot de *mer* n'est pas prononcé une seule fois dans toute l'histoire du déluge; 2° le mot *fontes* n'offre aucun sens si on l'applique à la mer, tandis qu'il est naturel s'il est relatif à la seconde partie du verset; les mots *fontes abyssi magnæ* et *cataractæ cœli*, étant les expressions *symétriques* d'une même pensée, comme cela est si commun dans l'Écriture; 3° la forme de l'inondation est clairement spécifiée par une *pluie de 40 jours et 40 nuits*; ce qui étant rendait fort inutile l'intervention de la mer, dont l'action aurait été signalée aussi bien que celle de la pluie; 4° les eaux de l'Océan n'auraient pu quitter son lit qu'en se soulevant contre les lois de la pesanteur; fait surnaturel qu'il ne faut pas admettre sans nécessité; 5° la présence des produits marins sur les continents est une conséquence naturelle du mélange qui a dû se faire de toutes les eaux qui couvrirent alors le globe, et qui en firent un océan universel, mais elle ne nécessite pas une irruption violente de la mer sur les continents.

Quant à la question de savoir ce que devinrent les eaux, l'historien biblique ne nous fournit aucun document pour la résoudre. Il est dit que Dieu envoya un vent violent; mais cette expression équivoque qui peut signifier également une aspiration ne nous apprend pas si les eaux remontèrent en vapeurs dans les hautes régions, ou si elles ne trouvèrent pas des issues à l'intérieur de la terre. On peut embrasser l'une ou l'autre hypothèse; mais la dernière est favorisée par la présence au sein du globe de grandes nappes d'eau d'où résultent nos fontaines jaillissantes.

2° La question de savoir jusqu'où s'élevèrent les eaux semble tranchée par cette phrase du récit, qu'elles dépassèrent de 15 coudées les plus hautes montagnes. Mais cette solution n'a qu'une valeur relative subordonnée à cette autre question: le déluge fut-il rigoureusement universel ? Car dans le cas où il aurait été restreint à la terre habitée, les plus hautes montagnes de cette partie pouvaient ne pas être les plus hautes du globe. D'un autre côté, des montagnes ayant pu se former depuis cette époque, le terme de comparaison nous manque. Mais cette question est d'un trop médiocre intérêt, pour mériter de nous occuper davantage.

3° Quant à celle de l'universalité du déluge qu'on a fort agitée, elle n'est pas à beaucoup près aussi grave qu'elle le semble au premier abord, et la solution ne nous en semble pas difficile. Remarquons d'abord que l'opinion contraire à son universalité absolue est légitime et tolérée, comme cela résulte d'un fait très-connu. Cette opinion émise par Isaac Vossius était sur le point d'être condamnée à Rome, lorsque Mabillon consulté, représenta que les mots employés pour représenter l'universalité du déluge, étaient répétés mille fois dans l'Écriture, et dans un sens très-restreint; sur ses citations et ses raisonnements, on s'abstint de qualifier la thèse de Vossius. Ainsi il est permis de croire que l'inondation se réduisit à la terre habitée qui pouvait n'occuper qu'une petite partie de la surface du globe, et il semble en effet naturel d'ad-

mettre que le but que Dieu se proposait étant rempli par là, il n'a pas dû étendre le cataclysme sur la partie de la terre où il n'y avait rien à détruire. Dans tous les cas, la question est assez indifférente en elle-même, car le but de Dieu étant rempli par la destruction du genre humain, peu importe qu'il ait ou non couvert d'eau telle partie de la surface du globe, où il n'existait ni homme ni animal.

Cependant, quoique légitime, cette opinion ne nous paraît pas fondée. En effet, 1° il n'était pas physiquement possible que la terre fût couverte d'eau en partie à une très-grande hauteur, sans l'être en totalité. Il faudrait admettre un miracle destructif des lois de l'hydrostatique ; or supposer un miracle pareil pour faire une simple économie d'eau, c'est faire un choix dont la déraison va jusqu'au ridicule. 2° Rien ne prouve que la terre ne fût pas habitée alors dans toute son étendue, quand bien même la population en eût été clairsemée. 3° Il ne s'agit pas de savoir si Dieu pouvait se contenter d'inonder la partie habitée du globe, ce que personne ne conteste ; mais de savoir ce qu'il a fait ; la question est donc toute entière dans le sens des paroles du texte. Or bien que, pris absolument, les mots employés par Moïse pour dépeindre l'étendue du déluge le soient quelquefois dans un sens restreint, ils ne le sont jamais alors avec les circonstances qui fixent dans le cas actuel leur sens particulier. Car par cela même qu'on s'appuie sur ces exemples pour prouver que leur sens peut être fort restreint, on reconnaît qu'il y a dans ces exemples des circonstances qui en restreignent assez clairement le sens pour que cette restriction soit avouée par tout le monde ; ce qui a lieu en effet. Or dans le cas actuel il n'y a rien de pareil ; l'universalité de l'inondation y est exprimée en termes clairs, énergiques, souvent répétés, sans la moindre circonstance restrictive, et de telle sorte que, pour exprimer l'universalité absolue, l'historien ne pouvait s'exprimer d'une manière plus formelle. Et comme nous l'avons déjà dit dans une circonstance analogue, si dans le cas d'un déluge partiel, l'historien eût néanmoins voulu tromper son lecteur, en lui faisant croire à un déluge total, il aurait dû employer précisément les expressions dont il s'est servi.

4° A la question de savoir comment furent rassemblés les animaux, nous croyons raisonnable de répondre que nous n'en savons rien. Nous pensons que Dieu a dû pourvoir aux moyens d'opérer ce rassemblement, puisque tel était son but ; et, quelles que fussent les difficultés de cette opération, nous croyons qu'elles se sont évanouies complètement devant les ressources de la Providence.

Cependant à considérer la chose par son côté matériel et physique, elle n'offre pas d'aussi grandes difficultés qu'il semble d'abord. Remarquons en effet : 1° que *cent ans* ont été employés par Noé pour faire ses préparatifs. Or, il ne faut pas un siècle pour former, dans les circonstances actuelles, une ménagerie complète ; il est inutile de faire remarquer qu'il ne s'agit nullement des poissons dont Moïse ne dit pas un mot. 2° Les animaux pouvaient être assez peu disséminés, *tous les genres* pouvant être renfermés dans un espace d'un médiocre rayon. 3° Noé n'avait à prendre un couple que de *chaque genre*, et nullement des variétés d'une même espèce ; peut-être même a-t-il dû faire abstraction des espèces. Ainsi, dans les idées de Buffon et de la plupart des naturalistes, toutes les sortes de chiens qui existent aujourd'hui sur le globe, procèdent d'une souche unique qu'il rapporte au chien de berger. Or, en négligeant les variétés et les espèces secondaires de chaque genre, le choix ne portait que sur un assez petit nombre de types. De plus, il serait difficile de prouver que toutes les espèces n'ont pas pu être rigoureusement représentées par le genre, et que le couple générique n'a pas pu après le déluge, et sous l'influence de circonstances qui n'existent plus aujourd'hui, mais qui s'harmoniseraient avec la puissance vitale des hommes, et probablement des animaux de cette époque, se développer suivant des embranchements aujourd'hui fort éloignés, et former toutes les espèces qui présentent aujourd'hui autant de types secondaires. Prenons pour exemple le crocodile, espèce du genre lézard, ne différant que par sa taille et quelques détails insignifiants des petits sauriens qui animent nos jardins. Pourrait-on prouver qu'un couple de lézards de petite taille conservé dans l'arche, n'a pas pu devenir la souche de tous les individus de la famille des sauriens? qu'un seul couple de singes n'a pu devenir l'origine de toutes les races de quadrumanes? et ainsi pour chaque genre. Les raisons alléguées par les naturalistes en faveur de la permanence des races qui sont maintenant distinctes, prouvent pour les temps postérieurs, nullement pour les siècles voisins du déluge. Car la disparité des circonstances physiques, caractérisée par la longueur de la vie patriarchale, suffirait pour rendre raison des développements anormaux qui sont incapables de se produire de nos jours. Enfin, Dieu a pu favoriser directement ces développements qui variaient les espèces, et arrêter plus tard cette puissance de transformation, lorsque le règne animal s'est trouvé suffisamment accidenté ; de même qu'il a réduit la longévité humaine lorsque la population du globe eut acquis le développement qu'il se proposait. En envisageant le problème sous cette face, le rassemblement des animaux semble ne plus offrir de difficultés, puisqu'il ne s'agissait plus d'atteindre qu'un fort petit nombre d'individus.

On demandera aussi si les insectes et les trois autres classes du règne animal furent rassemblées et conservées dans l'arche ; car la Genèse ne mentionne formellement que celle des vertébrés. Il semble nécessaire que ceux de ces animaux qui n'ont pas l'eau pour élément aient été conservés dans l'arche, car l'Écriture dit que tout périt sur la terre ; *cuncta in quibus est spiraculum vitæ*, ce qui caractérise aussi bien les mollusques, les insectes, les rayonnés que la classe des vertébrés terrestres. Comment furent-ils introduits dans le vaisseau conservateur? Nous l'igno-

rons assurément; mais il est assez naturel d'admettre que Dieu les y dirigea et les y introduisit sans que Noé eût besoin d'y mettre ses soins; mais l'on peut admettre aussi que ces trois classes, dont la plupart des individus sont ovipares, ont été refaites non par un couple vivant de chaque genre enfermé dans l'arche, mais par leurs œufs conservés dans la terre comme les racines des végétaux, et vérifiés postérieurement par l'air et le soleil. Nous croyons cette hypothèse très-admissible en tout état de cause; mais s'il fallait faire intervenir l'action providentielle, ce ne serait qu'un fait de plus dans une série de faits étrangers au système ordinaire de la nature, et qui nous est donné comme telle par l'historien lui-même.

5° Il paraît certain que les végétaux se conservèrent sous les eaux diluviennes, ne serait-ce qu'au moyen d'une action surnaturelle. En effet, nous voyons : 1° qu'il n'est nullement question de la conservation des semences végétales, tandis que l'historien entre dans de grands détails au sujet de la conservation des animaux; 2° que sept jours après la première sortie de la colombe, qui n'avait pas trouvé où *reposer le pied*, elle rapporte dans l'arche un *rameau vert d'olivier;* ce fait serait inexplicable si les souches des arbres n'avaient pas été conservées sous les eaux.

6° La construction de l'arche et ses dimensions semblent exprimées très-clairement dans le texte; cependant la taille de ce vaisseau offre de très-grandes incertitudes par suite de l'indétermination de l'unité de mesure. La coudée dont il est question dans le récit est-elle la coudée égyptienne ou la coudée juive? Dans ce dernier cas, est-ce la coudée commune ou la coudée sacrée? Enfin cette coudée est-elle une mesure antédiluvienne, comme semble l'indiquer l'époque où elle est mentionnée? (Cap. 6, v. 15.)

Faute de pouvoir déterminer d'une manière sûre les éléments du calcul, la question de savoir si la capacité de l'arche pouvait suffire à loger tous les animaux n'est pas susceptible d'une solution précise, si l'on fait abstraction de l'autorité du récit. Cependant l'énorme grandeur de l'arche dans toute hypothèse, et le petit nombre des animaux à conserver, en le réduisant, d'après les considérations ci-dessus, à sa plus simple expression, ne permettent pas de résoudre la question négativement: la thèse contraire est trop peu susceptible d'une démonstration véritable, pour prévaloir contre le témoignage historique.

Passons maintenant aux questions du second genre, qui sont du ressort de la science et de l'observation; et qui, si l'on en excepte peut-être la première, sont les seules véritablement importantes. C'est à cette importance que se mesureront les développements que nous allons leur donner.

Première question. — *Le déluge n'était-il pas le produit de l'action des causes naturelles ?*

Parmi les savants qui ont soutenu l'affirmative sur cette question, les uns, tout en admettant la réalité d'un déluge, ont prétendu qu'il fut un accident physique dont la cause facilement assignable est sans rapport avec celle que suppose l'historien biblique. Les autres, au contraire, en attribuant à une cause physique la catastrophe diluvienne, la considèrent comme un agent choisi librement par Dieu pour l'exécution de sa vengeance.

La plupart des uns et des autres ont eu recours au choc d'une comète qui, rencontrant par hasard notre globe sur son chemin, y aurait produit par son attraction une immense marée, ou bien le heurtant directement, aurait changé sa vitesse de translation, sans altérer à un degré égal le mouvement de l'Océan; lequel ne se trouvant pas d'accord avec celui de la masse solide, aurait quitté le bassin qu'il occupe dans son état d'équilibre et se serait rué sur les continents. Le moindre défaut de ces systèmes, est d'être tout à fait gratuits; en conséquence ils ne méritent pas de nous occuper.

Mais il en est un qui, outre le mérite d'une construction fort ingénieuse, a la prétention de s'appuyer sur des faits et des calculs pour expliquer non seulement le fait principal, mais plusieurs des circonstances du récit de Moïse. Ce système dû au savant anglais Whiston, héritier de la chaire de Newton à l'Université de Cambridge, a joui d'une grande célébrité qu'il a failli retrouver de nos jours. Voici en quoi il consiste.

Les années 1680, 1106, 531, et celle 43 avant notre ère, ont été signalées chacune par l'apparition d'une très-grande comète. Si l'on considère que ces quatre époques sont séparées par des intervalles constants de 575 ans, nul doute que les quatre apparitions ne soient celles d'un même astre, dont la période elliptique aurait précisément cette durée. Or, si l'on remonte de quatre périodes au-delà de l'an 43, on tombe sur l'an 2343 avant notre ère, ce qui est presque l'époque du déluge d'après la chronologie vulgaire; et si l'on rétrograde de cinq révolutions, on trouve l'an 2918, qui est à peu près l'époque du déluge d'après les Septante et le texte samaritain. Il faut conclure de là, suivant Wihston, qu'une très grande comète s'est montrée et a passé près de la terre à l'époque quelconque du déluge.

Cela posé, cette comète agissant par attraction sur la masse aqueuse contenue, suivant Whiston, sous la mince écorce de la terre, et ces eaux l'élevant par un effet analogue à celui des marées, auront brisé sur plusieurs points cette écorce, et se seront répandues sur les continents. C'est d'abord en cela que consiste la rupture des *fontaines du grand abîme.* Quant aux *cataractes du ciel*, et à la pluie qu'elles émirent, Whiston trouve tout cela dans la queue de la comète qui aurait été arrêtée par l'atmosphère de notre globe, et dont l'immense volume aurait employé quarante jours pour se fondre tout entière en eau.

Cette ingénieuse théorie tombe néanmoins devant les considérations suivantes :

1° Elle repose tout entière sur la concordance de l'époque du déluge mosaïque, avec les années de l'apparition de la comète. Or rien n'est plus incertain

que l'époque du déluge, soit dans le système de l'hébreu, soit dans celui des Septante. Si l'on s'en tient aux supputations vulgaires, le déluge dans le système de l'hébreu serait antérieur de quatorze ans à l'un des passages de la comète; et si l'on suit les Septante, la coïncidence a encore moins lieu, et la différence peut aller de 20 à 200 ans.

2° La comète n'a exercé aucune action sensible sur le globe en 1680, et à ses apparitions précédentes. Elle n'a donc pu rien produire à l'époque du déluge. Dira-t-on que par l'effet de la résistance de l'éther, son cours a été altéré, et par suite la distance à laquelle elle passe de la terre, ce qui aurait par la suite annulé son action? Mais alors sa période altérée avec son orbite, ne serait plus de 575 ans, et la différence serait très-considérable. Donc la comète diluvienne ne saurait être reconnue dans celle dont la période est de 575 ans; donc il n'y en a aucune qu'on puisse faire passer dans le voisinage de la terre à l'époque du déluge, sinon par une hypothèse tout à fait gratuite.

3° Enfin Whiston, qui change en pluie la queue de la comète, suppose que cet appendice est de nature aqueuse, ce qui est extrêmement invraisemblable.

Il est inutile de passer en revue les autres systèmes qui ont tous pour point de départ des hypothèses plus gratuites encore que celles de Whiston.

Seconde question. — *Existe-t-il quelques traces du déluge qui puissent lui servir de preuves?*

Il existe des preuves géologiques et des preuves historiques du déluge. Si les faits géologiques considérés individuellement ne sont pas tels qu'on ne puisse absolument les expliquer d'une autre manière, il est néanmoins certain qu'ils s'accordent parfaitement bien avec le fait du déluge, et en sont la conséquence naturelle, si on les considère soit isolément, soit dans leur ensemble; tandis que toute autre explication, quoique absolument possible en soi, ne repose que sur des hypothèses gratuites, et sans aucune liaison soit avec les traditions des peuples soit avec quelque phase bien connue de l'histoire du globe.

Preuves géologiques.

1° Il existe sur toute l'étendue des continents d'immenses dépôts de sables marins et de galets. Ceux-ci sont des fragments de roches bien différentes de celles qui constituent les terrains de leur gisement. Donc ce sont des matières de transport. Or ces matières sont celles qui résident dans la mer, et que les flots ballotent tous les jours. Donc les eaux pélagiennes ont passé sur nos continents, et y ont séjourné assez longtemps pour avoir produit de tels dépôts. Or tel a dû être le résultat naturel du déluge mosaïque.

2° On trouve partout à la *surface* et dans les *terrains meubles* de nos continents des dépôts immenses de coquillages tant d'eau douce que d'eau salée; et ces coquilles appartiennent à des espèces actuellement existantes. On en trouve même jusqu'au sommet des montagnes. Donc, à une certaine époque, la terre a été couverte d'eau; et des testacées aquatiques ont été déposés à la surface du sol. De plus, puisque ces produits sont dans des terrains meubles, de formation récente par conséquent, l'inondation qui les a déposés est elle-même d'une époque assez récente.

3° On trouve dans les *terrains meubles* de plusieurs pays une foule de débris d'animaux congénères aux nôtres, mais tellement serrés et multipliés qu'ils présentent l'image d'une immense et subite destruction. De plus, ces animaux se trouvent très-souvent dans des climats fort différents de ceux où ils vivent aujourd'hui. C'est ainsi que Cuvier a trouvé, à notre latitude, les fossiles mêlés de la renne et du rhinocéros; et que les rivages de la mer Glaciale sont semés de débris appartenant à des buffles, des rhinocéros et des éléphants. Ces divers animaux ayant péri là où ils ne vivent pas, il s'ensuit de deux choses l'une : ou qu'ils ont été chassés de leurs résidences et rassemblés ailleurs par quelque grande catastrophe physique; ou que s'ils sont morts dans leurs zones habituelles, leurs débris ont été transportés en masse là où nous les rencontrons. Quelle que soit celle des deux hypothèses qu'on embrasse, le déluge se présente comme l'agent naturel d'un transport violent; hors de là, l'explication de ces faits est au moins fort difficile.

4° Il existe aussi un très-grand nombre de cavernes remplies de produits d'alluvion; et dont le sol meuble se compose de matière de transport renfermant une multitude de débris d'animaux. Or, non seulement, on ne peut expliquer facilement que par le déluge la présence de tant de débris des animaux accumulés dans un dépôt limoneux et dans un espace fort étroit, mais encore il est manifeste que les animaux qui y ont laissé leurs dépouilles s'y trouvaient réunis par une cause extraordinaire et en vertu de quelque contrainte; car le plus souvent les ossements mélangés sont d'espèces antipathiques et ennemies. Ainsi, l'on trouve mêlés ensemble des os de tigres, de lions, d'éléphants, de rhinocéros, d'ours, de bœufs, de chevaux, et d'autres herbivores. Comment expliquer la co-existence de ces diverses races dans ces étroits repaires?

Il faut dire de deux choses l'une : ou bien que ces cavernes servaient d'abri aux animaux féroces qui y transportaient les victimes dont ils faisaient leur proie; ou bien que carnivores et herbivores s'y sont transportés accidentellement et en masse, poursuivis par un danger commun devant lequel ils fuyaient, et contre lequel ces cavernes leur ont paru un refuge. La première hypothèse fût-elle admissible par elle-même, elle ne serait pas pour cela plus vraisemblable que la seconde; et la vraisemblance est tout à fait en faveur de celle-ci. En effet, dans la première supposition, on ne devrait trouver dans les *cavernes à ossements* qu'un seul genre de carnassiers, car autrement il faudrait faire vivre ensemble tous les genres qu'on y trouve mêlés. Or, admettra-t-on que des tigres, des lions, des hyènes et des ours aient eu un même repaire, et s'y soient partagés les victimes

dont ils font leur nourriture? Dira-t-on que les carnassiers n'y ont séjourné que successivement? Mais alors les ossements des herbivores devraient être beaucoup plus nombreux que ceux des carnassiers. Or, dans la célèbre grotte de Gailenreuth, en Bavière, sur 100 ossements, il y en avait 87 d'ours ! Dans les grottes de Bize, département de l'Aude, on trouve, avec une multitude d'ossements d'herbivores, des ossements d'ours, des coquillages, des os humains et des débris de poterie, le tout mêlé dans un limon noir et rouge. Il faudrait donc admettre que l'homme aurait habité cette caverne avec les produits de son industrie, après les ours qui en auraient fait un charnier de bœufs et de chevaux ; et que cet homme y aurait passé et terminé sa vie sans avoir d'autre tombeau que la surface du sol de cette caverne. Mais en acceptant cette hypothèse puérile, les coquillages et l'épais limon qui enveloppent les ossements restent tout à fait inexplicables.

Tout cela, au contraire, est un résultat naturel et presque forcé de l'hypothèse diluvienne. Poursuivis par le torrent à mesure qu'il envahissait les diverses parties du globe, les animaux de tous genres se seront refugiés pêle-mêle dans des cavernes, où les flots les auront atteints; ou bien l'eau diluvienne charriant de nombreux débris se sera engouffrée dans ces souterrains où elle les aura déposés. C'est ainsi que l'homme avec les produits de ses arts, c'est ainsi que des coquillages, se trouvent confondus avec tous les autres fossiles dans l'épais limon abandonné par les flots. Telle est, selon Cuvier, l'idée que fait naître la seule inspection de la caverne de Gailenreuth.

5° Les masses minérales connues sous le nom de *blocs erratiques*, fournissent encore une preuve frappante de l'action diluvienne. On appelle ainsi des blocs, souvent énormes, qu'on trouve *posés* sur des terrains d'une nature tout à fait différente, d'où ils ne peuvent provenir par conséquent; tandis que la roche homogène, dont ils sont les débris, ne se trouve qu'à des distances souvent fort considérables. C'est ainsi qu'on trouve sur le calcaire du Jura des blocs granitiques arrachés aux Alpes; les champs de la Provence et de la Lombardie, ceux de la Norwège et beaucoup d'autres sont semés de pareilles roches, et pour n'en citer qu'un exemple, l'énorme rocher qui sert de piédestal à la statue de Pierre-le-Grand, à Saint-Pétersbourg, est un bloc de granit provenant d'un marais de la Finlande, dont le fond n'est nullement granitique. Ces grandes masses sont donc évidemment une matière de transport; or, leur translation se conçoit très-bien comme résultat du déluge ; hors de là, l'explication en est tellement difficile, que des adversaires du déluge mosaïque ont pris le parti de les attribuer à un déluge différent et antérieur à toute histoire. Cependant des géologues ont eu l'idée de les considérer comme des aérolithes. Mais indépendamment de la gratuité de cette hypothèse, les aérolithes constatés sont d'une nature à peu près identique, et tout à fait différente de celle des blocs en question. On n'a jamais reconnu d'aérolithes granitiques ou calcaires ; quelques blocs erratiques contiennent même des madrépores, ce qui indique une origine évidemment terrestre.

Encore une fois, tous ces faits et beaucoup d'autres peuvent absolument s'expliquer sans le déluge de Moïse, puisque l'on peut les attribuer arbitrairement à des catastrophes terrestres d'époques indéterminées. Mais nous disons qu'étant donné le fait historique du déluge, ces divers faits géologiques en résultent naturellement, et sont parfaitement d'accord entre eux ; tandis que les théories différentes sont toutes gratuites, et d'un arbitaire illimité quant aux principes, aux résultats et aux époques des catastrophes que l'on suppose. C'est ainsi qu'on trouve les traces du feu partout sur les immenses ruines de Persépolis. Or nous savons qu'Alexandre à la suite d'une orgie, incendia cette ville. C'est donc le sceau de la démence du conquérant que nous trouvons partout imprimé sur ces débris. Cependant un sceptique peut absolument nier le principe ; nier qu'Alexandre ait brûlé Persépolis, et prétendre que le feu qui l'a consumé et dont les noirs vestiges y sont partout empreints, est le résultat d'un accident quelconque dont il ne voudra déterminer ni le mode ni l'époque. Ebranlera-t-il pour cela la foi d'un homme sensé ? Non sans doute. Eh bien ! il en est de même dans la question du déluge. De plus, puisqu'on admet des catastrophes quelconques comme principes et causes des phénomènes que nous avons signalés, la question n'est plus alors qu'une question de date, et pour la décider tout à fait en faveur du déluge biblique, il ne s'agira que de prouver qu'elle s'accorde avec l'âge de nos continents, c'est-à-dire, de la terre habitée; c'est une question que nous traiterons plus loin. Produisons maintenant les témoignages de l'histoire à l'appui du récit biblique.

Preuves historiques.

Il est tellement avéré aujourd'hui que le déluge se etrouve à l'origine des annales de tous les peuples, que les adversaires de la Bible en sont convenus, et se sont attachés seulement à combattre les conséquences que nous tirons de cette universalité de témoignages. D'un autre côté, nous croyons que toutes les pièces ne sont pas probantes, parce que plusieurs nations ont pu ne tenir que de seconde main la tradition primitive. Ainsi nous passerons sous silence les traditions américaines des peuples du Mexique et du Pérou, et celles des nations de l'Océanie dont l'origine est encore trop incertaine, et qui peut être par conséquent d'une date trop récente pour qu'on ne puisse contester le principe et la source de ces traditions. Nous ferons seulement remarquer en passant que les traditions Américaines bien connues aujourd'hui sont d'une étonnante ressemblance avec le fait et les circonstances du déluge biblique. Le temps peut amener d'importantes révélations sur les origines Américaines; mais la question étant encore trop neuve, doit-être réservée. Nous nous contenterons donc de citer les

témoignages des peuples *primitifs*. Or ces peuples sont :

1° Les Juifs.

Leur histoire authentique est le plus ancien monument historique qui existe, et l'auteur de la Genèse n'est séparé que par quelques générations des contemporains du déluge. Mais comment croire que Moïse aurait forgé une pareille histoire, et qu'elle aurait été acceptée par tout un peuple qui par ses souvenirs et les traditions de ses ancêtres atteignait facilement à l'époque où Moïse plaçait ce fait important ? Il fallait bien que Moïse ne fût que le rédacteur des traditions nationales ; autrement il eût trouvé parmi les Hébreux des contradicteurs ou des sceptiques ; et cela d'autant mieux qu'ils devaient connaître le système des Égyptiens dont la prétendue haute antiquité ne s'accordait nullement avec les époques de Moïse. Or il n'y a pas la moindre trace de résistance ou de doute !

2° Les Chaldéens.

Il nous reste de leur histoire écrite par leur prêtre Bérose, contemporain d'Alexandre, et qui se donne comme le compilateur de leurs monuments authentiques, quelques fragments conservés par Josèphe, Eusèbe et quelques autres auteurs. Le plus remarquable de ces fragments est une histoire du déluge qui semble calquée sur celle de Moïse. On y voit Xisuthrus, mortel juste et chéri des dieux, échappant dans une barque à l'inondation générale ; et il est à remarquer que ce Xisuthrus est précédé, comme Noé, par dix générations d'hommes depuis le premier homme Alorus.

On peut objecter que Bérose, écrivant postérieurement à la captivité des Juifs, a pu emprunter quelque chose aux traditions hébraïques qui ont dû se répandre dans la Babylonie. Mais nous répondons à cela : 1° que si Bérose a pu prendre aux traditions des Juifs le fond et beaucoup de circonstances de l'histoire du déluge, on ne voit pas pourquoi il n'aurait pas tout pris, et en particulier le nom même de Noé ; car ce personnage, ainsi que tous ceux qui le précèdent, en y comprenant Adam qu'il nomme Alorus, ne sont pas plutôt Juifs que Chaldéens : 2° que puisque Bérose écrivait en grec une histoire des Chaldéens d'après leurs monuments authentiques, il ne pouvait pas y insérer des faits aussi extraordinaires si ceux-ci n'eussent pas été dans leurs annales ; et tout au moins faut-il que l'histoire Chaldéenne prise à son origine ne fût pas en contradiction avec celle des Juifs, et même qu'on pût placer en tête en les acceptant comme authentiques les traditions Hébraïques. Donc si l'histoire du déluge de Xisuthrus n'est pas dans les monuments primitifs de la Chaldée, elle était admise comme vraie, et comme un supplément nécessaire à ces monuments ; ce qui revient à peu près au même. Remarquons de plus que l'objection des Juifs pendant la captivité n'était pas un titre à la confiance des prêtres Chaldéens qui auraient bien cru s'abaisser en mettant leur histoire à la suite des traditions de leurs captifs ; et en second lieu que Bérose écrivait pour les Grecs, et n'avait aucune raison de leur exposer cette histoire du déluge qui n'est même pas partie de l'histoire Chaldéenne, si ce n'est par ce que telle était sa propre foi ; ce qui ne peut s'expliquer qu'en admettant que telle fut la tradition de son pays ou de sa caste.

3° Les Indiens.

Les brahmes reconnaissent quatre yougams ou âges du monde, dont les trois premiers, qui composent une somme de quatre millions d'années, sont écoulés ; le quatrième, dans lequel nous sommes, a commencé il y a environ 5000 ans. Ces différents âges et en particulier le dernier sont précédés par un grand cataclysme. Donc suivant les traditions indiennes, il y aurait eu un déluge vers l'an 3100 avant notre ère ; ce qui coïncide avec l'époque biblique du déluge de Noé, en suivant la chronologie des Septante, la seule que nous croyons soutenable. Enfin il faut remarquer que l'histoire du dernier déluge indien, telle qu'on la trouve dans le poëme de Mahrabarata, est d'une similitude frappante avec la narration biblique.

4° Les Chinois.

Suivant les traditions de ce peuple, à Fohi, leur fondateur, qui aurait régné 115 ans, succède une impératrice *Nou-oua*, laquelle règne 130 ans, et sous laquelle il y eut un *déluge*. Treize règnes après celle-ci, nous trouvons l'empereur Yao, le véritable fondateur de l'empire, qui dessèche le sol de la Chine en *faisant écouler les eaux qui s'élevaient encore en certaines localités jusqu'au sommet des montagnes.* Le déluge de Nou-oua remonte dans l'histoire chinoise à peu près à l'époque de celui de la Bible selon la chronologie des Septante.

On peut objecter que les colonies juives qui, comme on sait, se sont établies en Chine plusieurs siècles avant l'ère chrétienne, y ont répandu leurs livres et leurs traditions qui ont ainsi pénétré dans les premières époques de l'histoire chinoise. Cette confusion des traditions des deux peuples est vraisemblable en plusieurs points ; mais nous répèterons ici ce que nous avons dit plus haut au sujet des Chaldéens. L'histoire chinoise qui remonte (dans sa partie non authentique) au-delà de l'époque du déluge, a donc pu admettre les traditions judaïques sur le déluge, et n'est pas à cette époque en contradiction avec celles-ci. De plus, un peuple aussi fier de lui-même que le peuple chinois, n'aurait pas admis les traditions d'une colonie étrangère au point d'en faire une partie de l'histoire chinoise, s'il n'avait trouvé dans ses propres traditions des faits confirmatifs de celles qu'il adoptait. Dans le cas actuel, le déluge de Nou-oua nous paraît trop différent par ses circonstances de celui de la Bible, pour que nous puissions considérer le premier comme emprunté aux livres des Juifs. Il nous semble avoir tous les caractères d'une tradition chinoise, tradition vraie quant au fond, et à peu près quant à l'époque ; d'ailleurs l'histoire de Yao et de ses dessèchements est nécessaire-

ment une conséquence du fait antérieur du déluge. Or cette histoire est tout à fait authentique et sans rapport aucun avec les livres ou les traditions des Juifs.

5° Les Égyptiens.

Platon nous apprend que les prêtres de Saïs parlèrent à Solon d'un déluge universel qui aurait submergé l'Attique en particulier; mais auquel aurait échappé l'Égypte, par la raison, lui dirent-ils, qu'il n'y pleut jamais. Cette exception en faveur de l'Égypte est le résultat forcé des prétentions de ce peuple à une énorme antiquité.

Un témoignage plus important encore est celui de Manéthon, compilateur des monuments, de l'histoire et de la mythologie égyptiennes, et qui ne peut être suspect aux adversaires de la Genèse, dont sa liste des dynasties royales de l'Égypte favorise si bien les prétentions. Il nous apprend lui-même « que son « histoire d'Égypte a été composée par lui sur les « mémoires gravés par le premier Hermès sur des « colonnes *avant le déluge*, et depuis cet évènement, « traduits en grec par le second Hermès. » Or de quel déluge entend parler Manéthon? Ce ne peut être que du déluge universel, puisqu'il n'y a aucune désignation particulière. On ne dira pas qu'il l'a pris dans les traditions juives. Car 1° les Juifs étaient pour cet homme un objet de mépris et de haine, comme on en peut juger par la manière dont il les traite dans son histoire, où Moïse en particulier est représenté comme un infame imposteur. 2° S'il avait adopté le déluge d'après l'histoire juive, il y aurait également placé l'origine de toutes les nations; or il n'en est rien; puisqu'une partie de l'histoire égyptienne est, d'après le texte cité, antérieure au déluge. Il est vraisemblable qu'il comprenait celui-ci à la manière des prêtres de Saïs; qu'il exceptait comme eux l'Égypte de la dévastation générale, et cela pour les mêmes raisons.

Nous bornons là les témoignages de la véritable antiquité en faveur du déluge. Nous abandonnons même les célèbres traditions grecques des déluges d'Ogygès et de Deucalion, dans lesquelles Cuvier lui-même croit reconnaître des copies défigurées de celui de Moïse. Nous pensons que les déluges grecs peuvent être des évènements différents de celui de la Bible; ce qui nous porte à le croire, c'est que les deux déluges grecs sont distingués l'un de l'autre; c'est qu'on assigne un intervalle assez précis entre ces deux catastrophes; qu'on allègue des circonstances qui se rapportent à l'histoire de la Grèce, au point que le déluge de Deucalion est daté dans la chronique de Paros; enfin que l'on conçoit les causes locales qui auraient pu produire ces cataclysmes locaux. Mais il est certain aussi que toutes les explications qu'on a essayées de ces deux faits, sont sujettes à de fort grandes difficultés, et que des auteurs païens des premiers temps de l'ère chrétienne les ont cités avec des circonstances remarquablement identiques avec celles de la Genèse. Plutarque et Lucien parlent de colombes envoyées hors de l'arche à la découverte, et même du rameau d'olivier qu'elles y rapportèrent. Les médailles d'Apamée, de Phrygie, frappées sous Sévère et Pertinax représentent une arche avec deux personnes, au-dessus desquelles on voit un oiseau portant un rameau d'olivier dans son bec, et une inscription de trois lettres fort débattue des savants nous paraît offrir manifestement le nom de Noé. Il est difficile de dégager les traditions puisées sans doute à différentes sources dont cette peinture paraît être l'expression; mais il suffit que celles des Juifs aient eu cours à cette époque dans tout l'empire romain, pour qu'on puisse expliquer par leur moyen les rapports de ces différents faits avec le récit biblique.

Objections contre le récit du déluge.

1° Si le déluge avait eu lieu de la manière racontée par Moïse, on devrait trouver des fossiles humains, comme on trouve des débris d'animaux de tous genres. Or on n'en trouve aucun.

2° Si le genre humain a été détruit tout entier, moins la famille de Noé, qui sortit de l'arche en Arménie, l'Amérique n'a pu être peuplée, puisqu'elle a été inconnue aux anciens et aux modernes, jusqu'à la fin du 15e siècle. Or au contraire on y a trouvé une population fort considérable, qui n'a pu sortir de la famille de Noé.

Réponses.

A la première :

1° Il pourrait se faire que malgré la destruction de l'espèce humaine par le déluge, il ne se rencontrât pas de fossiles humains dans les terrains meubles. Il suffirait pour cela que les hommes antédiluviens fussent en nombre assez petit pour que leurs débris agités par les flots diluviens, et soumis à toutes les vicissitudes qu'ont éprouvées les terrains meubles par la suite, n'existassent plus qu'en fragments très-atténués et laissant peu de prise à l'observation.

2° Il se peut aussi et il est plus que probable que les animaux étaient incomparablement plus nombreux et plus répandus que les hommes. Lorsque Dieu créa Adam, et lui présenta les animaux qui l'avaient précédé sur la terre, ceux-ci en peuplaient déjà la surface en partie; et en supposant que le rapport de propagation fût le même dans l'espèce humaine que dans les races animales, il y aurait eu à l'époque du déluge beaucoup plus des uns que des autres. On pourrait donc retrouver les débris d'un assez grand nombre d'animaux, sans remarquer les très-rares résidus de l'espèce humaine.

3° Les contrées dans lesquelles, jusqu'ici, les explorations géologiques ont été faites, pouvaient être inhabitées par l'homme, et habitées par beaucoup d'animaux (opposition qui est tout à fait dans la nature des choses), tandis que celles où l'homme séjournait seraient encore inexplorées. Il est facile de concevoir que la Sibérie et le nord de l'Amérique, contrées si remarquables par les fossiles nombreux qu'on y trouve, n'étaient pas habitées par l'homme, tandis qu'elles auraient été le domaine des éléphants, des buffles, des rhinocéros dont les ossements en parsèment la

surface. La race humaine, au contraire, aurait été concentrée dans les régions moyennes de l'Asie, où le sol n'a pas encore été labouré par les géologues, et qui est peut-être le vaste cimetière de l'espèce antédiluvienne.

4° Le principe de la nullité des fossiles humains a déjà reçu plus d'une atteinte. On n'a pas encore trouvé de *véritables fossiles de l'homme*, c'est-à-dire, des ossements incrustés dans les roches *solides*, et Cuvier n'a jamais prétendu autre chose. Mais dans des terrains meubles, des terrains d'alluvion, on a déjà trouvé, même dans nos climats, des débris humains, et même des débris des arts de l'homme, mêlés précisément avec des ossements d'animaux. A mesure qu'on explorera les couches superficielles du globe, il est probable que la science s'enrichira de nombreux faits de ce genre.

A la seconde :

Affirmer que l'Amérique n'a eu de communication avec l'ancien continent qu'à la fin du 15e siècle, c'est alléguer ce qui est en question ; car, de ce que les Européens ignoraient l'existence de l'Amérique avec l'expédition espagnole, il ne résulte pas que la communication n'ait pas eu lieu fort anciennement, et par un moyen ignoré. Eût-on prouvé, ce qui n'est pas, que la communication n'a pas pu s'établir autrefois à travers l'Atlantique, par des vaisseaux phéniciens, carthaginois, ou autres, le détroit de Behring offrirait des moyens de passage et la solution de la difficulté. On a pu passer du nord de l'Asie au nord de l'Amérique, même à une époque fort reculée, soit par ce détroit, soit par la chaîne des îles Aléontiennes, et cette hypothèse est rendue très-vraisemblable par la similitude des races, des mœurs et des usages qu'on remarque des deux côtés du détroit; ressemblance attestée par Cook, Pallas, Buffon, Robertson. On sait que maintenant même, à certaines époques de l'année, les ours passent d'Amérique en Asie, sur un pont de glaces, et que ces migrations ont dû faire connaître aux anciens habitants du nord-ouest de l'Asie l'existence et le voisinage d'une autre terre. L'identité des fossiles superficiels au nord des deux continents tend à prouver aussi que les animaux ont dû passer d'un bord à l'autre. Enfin si la communication entre les deux continents a eu lieu par ce point, il est maintenant plus que probable qu'elle a eu lieu aussi sous une autre latitude. On sait par une découverte toute récente, que les Islandais avaient pénétré dans le Groënland dès le 10e siècle, et y avaient établi des colonies. Les étonnants rapports reconnus entre les produits des arts de l'Égypte et ceux du Mexique ne permettent plus guère de douter que la civilisation ne se soit transportée tout d'une pièce à travers l'Océan Atlantique jusqu'aux rivages américains. Quoique cette théorie soit encore neuve, elle a déjà acquis une haute vraisemblance, et l'isolement de l'Amérique par rapport à l'ancien continent n'est plus qu'une prétention surannée qui n'aura bientôt plus un seul partisan.

TROISIÈME QUESTION. — *Nos continents ne présentent-ils pas des caractères de vétusté incompatibles avec la date du déluge de Moïse?*

Non seulement les faits géologiques connus ne prouvent pas une antiquité de nos continents qui soit incompatible avec la date du déluge de Moïse, mais au contraire ils conduisent pour la plupart à conclure leur nouveauté relative. Avant de discuter les faits cités à l'appui d'une antiquité antibiblique, exposons ceux qui déposent en faveur des dates de la Genèse. Mais d'abord il faut remarquer que nous ne prétendons pas (ce qui est à peu près impossible) prouver que la surface habitable du globe n'est telle que depuis l'époque du déluge biblique. Les caractères de nouveauté que lui reconnaissent les géologues les plus sages ne prouvent pas rigoureusement que son âge ne dépasse pas 5000 ans, qui nous séparent du déluge mosaïque, selon les Septante ; mais seulement qu'on ne peut lui supposer une antiquité *notablement* plus grande; car les caractères ne sont pas susceptibles d'une mesure précise. Ces divers chronomètres peuvent s'accorder fort bien avec un passé de 50 siècles : mais quelques-uns peuvent laisser, selon Cuvier, jusqu'à 2000 ans d'incertitude. Mais l'on comprend aisément qu'une théorie renfermée entre de telles limites favorise et le fait historique en lui-même et la date de ce fait ; car si elle ne s'accorde qu'*à peu près* avec le fait historique, c'est qu'elle-même n'est susceptible que de l'*à peu près*.

La méthode chronométrique imaginée par Deluc consiste à observer certains phénomènes terrestres susceptibles d'un accroissement mesurable dans un temps donné, et de calculer en conséquence l'époque où le phénomène a commencé. La terre végétale, par exemple, existe presque partout en couches peu épaisses; et elle se compose, dans les lieux cultivés des détritus des végétaux périodiquement mêlés avec les roches pulvérulentes qui constituent la terre franche; dans les lieux incultes, ce sont les mousses, les gramens, les bruyères qui se résolvent annuellement en *terreau*. Celui-ci, entièrement végétal, dans les lieux incultes, s'accroît d'une manière assez régulière ; et en comparant son épaisseur totale avec son accroissement dans un temps donné, on pourra en conclure l'époque de la première végétation.

La même forme de raisonnement s'applique aux tourbières dont la matière n'est qu'une masse végétale spongieuse non décomposée, sur laquelle croissent rapidement d'autres végétaux. L'accroissement des couches tourbeuses est très-rapide ; et elles fournissent ainsi des éléments de calcul plus précis que le chronomètre précédent. Du reste les calculs de Deluc, sont appuyés sur des observations de faits authentiques (1).

Des arguments semblables se tirent de l'accroissement des glaciers, des dégradations des montagnes par les eaux pluviales, du rongement des falaises par

(1) *Lett. géol. à Blumenbach...*

la mer, des dunes ou buttes de sable mouvant, et le résultat du calcul se trouve toujours conforme aux chiffres de la Bible.

La formation des roches de corail par le polype qui leur donne naissance se fait, comme on sait, avec une prodigieuse rapidité. Les côtes de la mer Rouge sont encombrés de ces récifs, qui en rendent l'accès fort dangereux. Si ces côtes étaient plus anciennes que notre chronologie ne le suppose, il est clair que les récifs, dont on observe chaque jour les progrès, auraient rendu depuis longtemps la mer Rouge impraticable (1).

Toute la vallée de l'Égypte elle-même serait encombrée par un envahissement d'une autre sorte. Le vent d'ouest amène du désert Lybique des nuées de sable qui ont déjà englouti, non seulement des terrains cultivés, mais des villages et des villes. Il n'y a pas longtemps qu'on a déterré en entier le grand sphynx dont on ne voyait plus que la tête. Des villes autrefois bâties sur des hauteurs, sont maintenant au niveau de la plaine; des villages ensablés laissent passer les pointes de leurs minarets, et Denon ne trouverait qu'un sol plat là où existait autrefois la grande ville d'Oxyrinchus. Qui peut dire ce qu'est devenu le fameux labyrinthe? On ne peut retrouver même ses débris; comme on cherche vainement aussi le gigantesque lac de Myris. Or s'il y avait plus de 5 à 6 mille ans que les choses se passassent de la sorte, l'étroite vallée du Nil ne serait-elle pas comblée depuis longtemps?

Les dunes voyageuses de nos côtes sont un phénomène du même genre. Ces montagnes de sable s'avancent des bords de l'Océan vers l'intérieur par l'effet continu des vents de mer, et leur envahissement irrésistible, qui a été funeste à plus d'un village, suit une progression qu'il est facile de calculer. Cuvier cite les dunes de Gascogne comme le produit d'un mouvement de translation opéré pendant 4,000 ans.

Le même savant, après Deluc, ajoutait, à ces diverses preuves un argument tiré des attérissements fluviatiles. Le limon ou le sable que les fleuves charrient obstruent leur embouchure, et forment des dépôts qui prolongent leur lit en même temps qu'ils en élèvent le fond. De là résulte que certaines villes, jadis au bord de la mer, s'en trouvent aujourd'hui à une assez grande distance, comme, par exemple, la ville de Ravenne, en même temps que le lit des fleuves s'exhausse, et les fait déborder sur les plaines. Celui du Pô s'élève ainsi avec une rapidité effrayante, et oblige de relever fort souvent les digues latérales qu'on lui oppose; mais surtout le cours de ce fleuve s'est prolongé fort avant dans la mer Adriatique, par suite des dépôts de limon qu'il y a jetés. Ces rapides attérissements ont paru un chronomètre commode; car, par leur progression observable dans un temps assez court, on a cru pouvoir calculer le temps pendant lequel ils rempliraient un espace donné, ayant pour limite le gisement de leur source. C'est principalement à la vallée du Nil qu'on a appliqué ces calculs; mais il s'est trouvé qu'on a raisonné sur des données fausses, et que les attérissements de ce fleuve, au lieu d'avoir l'importance qu'on leur supposait, sont au contraire tout à fait insignifiants, comme nous le démontrerons plus bas. Dailleurs cette théorie pèche par la base, puisqu'il est impossible d'assigner quelle quantité de terrain a dû se former par dépôts d'alluvion. De ce que les terres charriées par un courant ressemblent au sol sur lequel elles se déposent, il ne suit nullement de là que celui-ci soit le produit de ces dépôts. Cependant on cite, à bon droit, quelques faits concluants. Nous croyons devoir signaler, à ce titre, les attérissements du Méandre, observés depuis près de 3000 ans. Depuis l'émigration Ionienne, ce fleuve a avancé son embouchure de près de 5 lieues, en comblant un golfe dont un bras, séparé du reste, forme maintenant un lac. Les villes de Myus et de Priène, qui avaient à cette époque d'excellents ports, sont fort éloignées de la mer; les îles de Lade et d'Astérie, celles de Tragée, qui servaient du temps de Strabon de retraite aux pirates, font maintenant partie du continent et y forment des collines. Mais il faut remarquer surtout ce fait signalé par Pausanias: le golfe situé entre Priène et Myus reçut, avec le temps, une telle quantité de limon, qu'il se trouva comblé et changé en un marécage, d'où naquit une telle quantité d'insectes, que les habitants de Myus furent forcés d'abandonner sa place et de se retirer à Milet. Or, il est évident que le comblement du golfe étant postérieur à l'établissement des Myuntins sur ses bords, et cette ville ne prétendant pas à une haute antiquité, il fallait bien que le Méandre ne coulât pas depuis beaucoup de siècles, car le golfe eût été déjà comblé lorsque la ville de Myus y fut bâtie.

Le travail des courants fluviatiles nous paraît offrir un autre chronomètre beaucoup plus précis. On doit concevoir aisément que les premières sources qui surgirent après le déluge ne trouvèrent pas toutes un lit convenable pour conduire leurs eaux à la mer ou dans d'autres courants; que plus d'une rivière dut se trouver arrêtée dans sa marche; et si, au moyen de quelques détours, la plupart purent éviter les obstacles qui arrêtaient dabord leur courant, il dut s'en trouver plus d'une qui rencontrèrent des obstacles insurmontables, et qui se répandirent, sous forme de lacs, sur les plaines adjacentes. La comparaison des surfaces inondées, à une époque connue, avec le produit ordinaire des sources, peut conduire à l'époque où ces sources naquirent. Or, nous trouvons dans l'antiquité plusieurs faits de ce genre.

1° Pausanias nous apprend qu'Eurotas, petit-fils de Lelex, voyant son pays inondé par les eaux qui séjournaient sur la terre, fit ouvrir un canal par lequel une partie de ces eaux s'écoula dans la mer; l'autre partie forma un fleuve qu'il appela de son nom, l'Eurotas. Il est évident qu'à l'époque du petit-fils de Lelex, la source de toutes ces eaux était assez peu an-

(1) *Biblioth. Britann.*, n. 254.

cienne, car les premiers colons de la Laconie n'auraient trouvé qu'une plaine tout à fait inondée, et ne s'y seraient pas établis.

2° Nous lisons dans Strabon (liv. 2) que l'Araxe, qui arrose l'Arménie, était autrefois sans débouché, et inondait la campagne. Jason, chef de l'expédition des Argonautes, se souvenant, dit la tradition, de la manière dont s'était formée la vallée de Tempé, par le brisement de la chaîne Olympique, qui arrêtait jusque là le cours du Pénée, lequel, en conséquence, inondait la Thessalie, Jason, dis-je, ouvrit un canal souterrain par lequel, l'Araxe s'écoula depuis dans la mer Caspienne. Supposez que ce fleuve eût coulé depuis 20 siècles, il eût formé pendant ce temps, par le manque de débouchés, non pas de simple marais, si vastes qu'on les suppose, mais un immense lac qu'on ne se serait pas donné la peine de faire écouler. En donnant à l'Araxe, près de son embouchure, 50 mètres de largeur, 2 mètres de vitesse et 1 mètre de profondeur moyenne, éléments qui sont bien au-dessous de la réalité, on trouve qu'en mille ans le volume d'eau fourni eût été l'équivalent d'un lac de 2,000 lieues carrées, sur 8 à 10 mètres de profondeur générale. Or l'étendue a dû être bien plus grande encore si le fleuve se répandait sur un terrain plat et sans encaissement. En admettant 1,500 ans de cours, ce qui nous laisse encore en-deçà du déluge, nous trouvons ainsi un minimum probable de 4,000 lieues carrées. Certes on ne se serait pas amusé à faire écouler ce lac pour dessécher le terrain : donc l'Araxe ne coulait que depuis peu de siècles.

3° On connaît le célèbre passage du Chou-King, de Confucius, déjà cité en preuve du déluge, et où l'empereur Yao est représenté disant « que les eaux qui « s'étaient élevées autrefois jusques au ciel, baignaient « encore le pied des hautes montagnes et les collines « tout entières, et rendaient impraticables les plaines « qu'elles inondaient. » Sur quoi les commentateurs chinois font remarquer que cela n'indique pas qu'un déluge fût arrivé à la Chine vers cette époque, mais que tel était l'état dans lequel l'empereur Yao avait trouvé la Chine. Le plus célèbre de ces commentateurs et des disciples de Confucius, Meng-Tzé, s'exprime en ces termes : « Jusqu'au temps d'Yao, la Chine était inculte et presque inhabitée, parce que les montagnes « étaient couvertes de forêts fort épaisses, et que les « plaines, inondées par les eaux qui n'avaient pas d'écoulement, étaient autant de marais impraticables. « Yao rassembla les hommes épars dans les forêts, et « leur montra le moyen de dessécher les plaines, en « creusant des canaux qui portassent les eaux à la mer. » Dans cette description ne reconnaît-on pas l'état où devait être la Chine, six ou sept cents ans après le déluge (époque de Yao), s'il s'y trouvait des rivières sans lit naturel? Supposez que ces rivières coulassent depuis douze à quinze siècles, la Chine eût été à peu près totalement inondée, et on ne fût pas venu y établir des colonies. Donc l'époque de Yao (2,357) est assez voisine de l'origine des sources et des rivières; ce qui s'accorde parfaitement avec notre époque du déluge.

On voit par là qu'une infinité d'observations physiques concourent à placer à une époque peu éloignée de nous la naissance de nos continents, quoiqu'il s'en faille de beaucoup qu'on ne puisse mesurer cet intervalle d'une manière un peu précise. Le principal obstacle réside dans l'incertitude où nous sommes de l'époque postdiluvienne à laquelle ont dû commencer les phénomènes que nous analysons. Les sources, par exemple, n'ont pas surgi aussitôt après le déluge ; il a fallu pour cela que les hauteurs se boisassent, ce qui exige un temps peut-être assez court, mais aussi plus long peut-être que celui qui est absolument nécessaire à la formation actuelle des grands végétaux. Les terres incultes qui se composent uniquement des détritus des gramens et des mousses, ont pu ne commencer à se former qu'assez tard ; car la roche nue a pu, sur beaucoup de points, ne recevoir la semence et la développer qu'après un temps assez long. Cependant ces divers phénomènes établissent d'une manière générale que nos continents ne peuvent être *beaucoup plus anciens* que les dates de la Bible, et si l'avantage de la précision manque à cette théorie, en revanche il n'est aucun des arguments proposés par nos adversaires en faveur d'une antiquité anti-biblique, que nous ne puissions renverser très-facilement, comme on va le reconnaître.

Objections contre la nouveauté de nos continents.

La succession de certains phénomènes physiques et géographiques exige depuis la première époque de leur production un temps beaucoup plus long que ne le permet la chronologie biblique. En effet :

1° Le Delta du Nil est tout entier un produit d'alluvion ; et la même nature de terrain s'étend bien au-delà de sa pointe, vers le sud de l'Égypte, comme Hérodote l'avait déjà remarqué, il y a 23 siècles.

Que le Delta soit le produit du limon du Nil, c'est ce qui ne peut souffrir de doute ; car depuis les temps historiques, ce terrain a avancé vers le nord de quantités connues. Ainsi 1° du temps d'Homère, ou si l'on veut, de la guerre de Troie, l'île de Pharos était à une journée de navigation de la côte d'Égypte ; or à l'époque d'Alexandre, elle touchait déjà presque le continent, n'en étant éloignée que de 7 stades. 2° La ville de Damiette était un port de mer du temps de S. Louis; or elle est maintenant à 2 lieues dans les terres. La côte a donc avancé d'autant depuis six siècles. 3° La ville de Rosette est construite, d'après M. Demaillet, sur un terrain déposé par le Nil, bien au-dessous de la ville de Fonah, qui était autrefois port de mer, et qui est maintenant à 7 milles dans les terres. On pourrait citer d'autres faits dans le même sens.

Si l'on considère que tout le terrain de la vallée de l'Égypte est de la même nature que le sol du Delta, qui est un produit d'alluvion, et si l'on remarque en outre que le débordement annuel du Nil y dépose du limon, qui en exhausse tous les ans le sol d'une quantité qu'on a mesurée, on ne pourra se refuser à admettre que tout le terrain de cette vallée ne soit le

produit des dépôts du Nil. Or pour produire tout ce dépôt, il a fallu bien des milliers d'années (15000 ans au moins). Car la mesure de l'exhaussement (1 millimètre et un quart) constatée par les savants de la commission d'Égypte, comparée à l'épaisseur des couches feuilletées du terrain sur les bords du fleuve, couches identiques dans leur composition avec le limon du Nil, et qui ont été sondées à 16 ou 17 mètres de profondeur, sans qu'on eût atteint pour cela la roche vive, cette mesure, dis-je, conduit au minimum que nous venons d'indiquer. Peut-être trouverait-on sur d'autres points une épaisseur plus grande encore, et par suite une antiquité supérieure à celle que nous venons de reconnaître. Or ces faits sont incompatibles avec la prétendue nouveauté de nos continents.

On tire les mêmes conclusions de la considération des vallées de la Lombardie et de l'Inde. Tout le pays arrosé par le Pô, tout celui traversé par le Gange, sont des alluvions de ces fleuves, et le calcul prouve que le temps nécessaire pour le dépôt de ces produits ne peut être moindre que 70000 ans.

2° La décomposition des roches par l'action de l'air est un chronomètre qui prouve manifestement que la surface du globe est découverte depuis au moins 80000 ans. En effet, les rochers granitiques du Limousin sont en voie de décomposition à 2 mètres de profondeur ; tandis que l'altération des pierres qui en ont été tirées pour la construction de la cathédrale de Limoges ne dépasse pas 13 millimètres. Or l'époque de cette construction étant connue, une simple proportion nous conduit à l'époque où l'action desagrégeante de l'air a commencé à s'exercer sur ces roches, et cette époque déborde énormément les dates de la Bible.

3° Les laves de divers volcans, tels que le Vésuve, l'Etna, et plusieurs autres, alternent en grand nombre avec des couches de terre végétale, qui permettent d'en compter les éruptions. L'époque de quelques-unes de ces couches est connue ; il y en avait quatre au-dessus du sol de Pompeïa, seize siècles après la destruction de cette ville par l'ouverture du Vésuve. Or, au-dessous de cette quatrième couche, il y en a au moins sept autres ; et cependant il n'existait de mémoire d'homme aucune éruption antérieure. Il a donc fallu bien des milliers d'années pour produire toutes ces couches.

4° Il existe des arbres, qui, à en juger par le nombre de leurs couches concentriques, doivent avoir de 5 à 7 mille ans. On connaît au moins deux faits bien constatés de ce genre.

Réponses aux objections.

A la première :

La théorie de la formation du Delta d'Égypte par les alluvions du Nil, repose tout entière sur des faits faux ; et fussent-ils vrais, les conséquences qu'on en tire sont vicieuses. En effet :

1° Le célèbre passage d'Homère ne prouve rien dans la question. Car les savants ont reconnu universellement que le mot *Égypte* ne signifie pas là la contrée, mais le fleuve qui l'arrose ; car, outre qu'il a longtemps porté ce nom, comme cela avait lieu au temps d'Homère, ce poète l'appelle partout Αἰγύπτος πόταμος. Or la distance de l'île du Phare à l'embouchure du Nil qui en était la plus voisine n'était pas moindre que 7 à 8 lieues, ce qui, à l'époque de la guerre de Troie, pouvait correspondre à une journée de navigation.

Un savant moderne (M. Letronne) a soutenu récemment que le passage d'Homère devait s'entendre de la distance de l'île du Phare au continent ; mais il prétend en outre que la distance de l'île à la terre-ferme était, à l'époque d'Homère, la même qu'au temps d'Alexandre, et que la grande distance supposée par ce passage n'est qu'une erreur du poète qui ne connaissait pas l'Égypte, et qui s'est laissé abuser par des renseignements imparfaits. Et il est vrai qu'avant d'arguer du témoignage d'un auteur ancien sur un fait, il faut s'assurer d'abord de l'autorité de ce témoignage. Ainsi, dans tous les cas, le passage d'Homère ne prouve rien relativement à la formation du Delta.

2° Le fait de la progression de la côte septentrionale de l'Égypte en avant de la ville de Damiette est également fondé sur une erreur. La ville actuelle de Tamiathis n'est pas la Damiette du temps de S. Louis. Nous savons par les historiens Arabes que celle-ci fut détruite par les Égyptiens, pour qu'elle ne pût plus servir de point d'appui aux invasions chrétiennes, et qu'on la rebâtit à six milles de là, dans l'intérieur. Or il n'y a pas la moindre preuve que cette distance ait changé, et que la côte se soit avancée vers le nord.

On peut faire les mêmes remarques, ou à peu près, au sujet de la ville de Rosette qui existe depuis sept cents ans à une lieue de la mer, comme le prouve le témoignage des historiens. (Voir Fréret.) De plus cette ville étant bâtie en partie sur une montagne de roche, il n'y a pas moyen de dire que son emplacement est un dépôt de limon.

3° Il suffit de jeter les yeux sur une carte d'Égypte pour avoir la preuve que le Delta n'a pu se former par les atterrissements du Nil. En effet, les atterrissements se font dans la direction des courants ; et le lit se prolonge, comme on peut voir sur les deux bouches du Nil qui existent encore. Or, la côte du Delta est convexe vers le nord, et son point le plus septentrional avance de plusieurs lieues au-delà de la double embouchure du fleuve. Si le Delta était produit par alluvion, ce serait au contraire le lit du Nil qui excéderait la ligne de la côte.

On a argué des cartes de Ptolémée, où la côte du Delta est à peu près rectiligne au lieu d'être convexe, et l'on en a conclu que le segment excédent était d'une formation postérieure. Mais il faudrait prouver que les cartes de Ptolémée étaient bien faites, et prouver aussi qu'elles ont toujours été bien copiées. Or ces deux points sont tout au moins douteux par eux-mêmes, et nous allons prouver plus bas que le contraire est certain.

4° Si le Delta était le produit des alluvions du Nil, le terrain et la côte septentrionale en particulier seraient de la même nature que ce qu'on appelle le limon de ce fleuve. Or la partie la plus avancée de la côte est une presqu'île *toute de sable* qui ferme le lac Bourlos. Mais ce n'est pas d'aujourd'hui qu'il en est ainsi. Cette presqu'île existait dans cet état du temps de Strabon qui la mentionne et l'appelle un promontoire *bas et arénacé*. Un pareil terrain ne peut être le produit du prétendu limon du Nil; puisqu'il est différent du reste du sol du Delta qui est censé en provenir. De plus, ce limon, d'après l'analyse que croient en avoir faite les chimistes de la commission d'Égypte, contient à peine 1/25 de silice. Comment aurait-il pu donner naissance à un terrain sablonneux? Dira-t-on que le cap Bourlos était un îlot que les atterrissements du Nil ont fini par atteindre. Mais puisqu'il existait déjà dans cet état du temps de Strabon, et qu'il était *bas* comme aujourd'hui, le limon du Nil aurait dû le recouvrir depuis 18 siècles! Or il ne paraît pas qu'il ait éprouvé de changement.

5° Le cap Bourlos existant déjà à cette époque, et étant plus avancé au nord que les deux embouchures du Nil, cela montre manifestement l'inexactitude des cartes de Ptolémée. De plus, la ville de Paralus, située sur cette côte, du temps du concile de Nicée, auquel assista son évêque, est encore aujourd'hui avec son église sur le bord de la mer. Ainsi ce point n'a pas avancé depuis 15 siècles. On peut voir beaucoup de remarques du même genre dans le célèbre mémoire de Fréret sur cette question. Donc, depuis bien des siècles, les atterrissements du Nil sont sans influence sur l'agrandissement du Delta, ce qui seul rend probable qu'ils ont toujours été étrangers à sa formation.

6° Le Nil débordant sur la plaine avec le sable et le limon qu'il charrie, il est impossible, dit-on, qu'il ne dépose pas ces matières, ce qui exhausse annuellement le terrain. Le Delta est donc formé en partie par les dépôts du fleuve; et comme la nature du sol est la même à une assez grande profondeur, on est, dit-on, autorisé à croire que toute cette masse est un produit d'alluvion. Mais ces conclusions souffrent plus d'une difficulté.

En effet, l'exhaussement annuel du terrain de l'Égypte étant, d'après les documents les plus authentiques, de 1 mill. 1/4 par an, il l'explique suffisamment par les détritus annuels des végétaux, qui dans les terrains cultivés de l'Égypte, sont plus considérables qu'ailleurs, à cause de la pluralité des récoltes dans une même année. Si à cela l'on joint l'envahissement des sables Lybiques qu'amène continuellement le vent d'ouest, l'exhaussement annuel du sol paraîtra excessivement petit, et il ne restera pas de place pour les couches de limon.

Quant au dépôt de celui-ci, fût-il incontestable, il n'en résulterait pas nécessairement l'exhaussement qu'on lui attribue. Car si le fleuve, en débordant, dépose quelque chose dans la vallée, il est possible qu'en rentrant dans son lit, il emporte une partie de la surface du sol au moins égale en volume au limon qu'il aurait déposé. Cela est d'autant plus naturel, que la terre fortement détrempée par le séjour du fleuve sur la plaine, lui offre, lorsqu'il se retire, une surface presque liquide qu'il doit balayer aisément. Ainsi accordât-on le limon du Nil, que plus d'une raison permet de contester, comme on peut le voir dans le mémoire de Fréret, il n'en résulterait pas, non seulement que le Delta fût en totalité le produit des atterrissements du Nil, mais même que son épaisseur augmente au moyen des dépôts annuels du fleuve.

7° Admettons les faits que nous avons niés, et accordons à la fois le mouvement progressif de la côte septentrionale du Delta et l'exhaussement du terrain en tant que produit par le dépôt du limon. La thèse de nos adversaires n'y gagnera rien, car elle n'est au fond qu'une simple allégation, aussi gratuite que possible.

En effet, de ce que le Delta augmenterait en surface et en hauteur depuis une époque connue, ou même antérieure à celle où l'on a commencé à observer, il ne s'ensuit nullement qu'il n'existât pas lorsqu'a commencé à agir la cause quelconque à laquelle il doit son agrandissement. Et si cela est, ce qui est tout au moins possible, que signifient les calculs rétrogrades qu'on pousse jusqu'à l'époque où il aurait dû commencer par l'action de cette seule cause?

La vallée du Nil pouvait être immédiatement après le déluge, comme immédiatement après la création, un sol de terre cultivable, que le Nil aurait contribué à augmenter par ses dépôts. Cette masse de terre pouvait être telle, que si les alluvions du fleuve avaient été employées à la former, il eût fallu pour cela cent mille ans ou plus, ce qui ne prouve nullement qu'elle ait été produite de cette manière.

Toute la terre végétale du Delta sur une grande épaisseur, ressemble, dit-on, au limon que dépose le fleuve; de l'identité de matière on conclut l'identité d'origine. Or, cette conséquence est absurde. En effet, cela prouve seulement que la terre de l'Égypte est de même nature que celle à laquelle le Nil emprunte la matière qu'il charrie, et qu'il dépose ensuite. Car, après tout, puisque Dieu a mis dans les régions que traverse d'abord le Nil, cette terre dont il se charge à son passage, et qui prend dans ses eaux le nom de limon, il pouvait aussi bien en mettre de semblable dans la vallée de l'Égypte, que le fleuve devait traverser à son tour. Dans cette hypothèse fort légitime, le limon du Nil devait ressembler à la matière du sol de l'Égypte, et la prétention de les identifier, comme effet et cause, n'est plus qu'une idée ridicule.

Cette dernière considération qui met dans tout son jour la futilité de la théorie anti-biblique qui argue de l'antiquité du sol de l'Égypte, s'applique également à toutes les espèces du même genre. Nous n'avons pas besoin de discuter les faits relatifs aux atterrissements du Gange, du Pô, et d'autres rivières. En admettant que les observations soient bien faites, et les lois de

formation des atterrissements bien connues, il reste toujours à savoir quel était l'état primitif du terrain, lorsque les fleuves ont commencé à exercer leur action atterrissante. Or, nos adversaires n'ont là-dessus que des assertions toutes gratuites auxquelles s'appliquent les considérations précédentes, et qui ne méritent pas de nous occuper davantage.

A la seconde :

En admettant que les faits soient exacts et les observations bien faites ; en supposant de plus que la proportionnalité des temps avec les effets soit la loi de ces phénomènes, il est clair que les calculs reposent sur une base vicieuse, si les roches natives et leurs fragments travaillés ne sont pas dans les mêmes circonstances physiques Or, cela a lieu en effet, car les premières sont bien autrement exposées que les secondes à la pluie, au soleil, aux infiltrations du sol, à l'électricité, aux vents, à la glace et à toutes les vicissitudes atmosphériques. Les pierres ouvragées et polies par le ciseau sont aussi moins altérables par leur surface, à tel point que sur les obélisques coupés et abandonnés dans les carrières de l'Égypte, les traces laissées par le ciseau sont aujourd'hui, après 3,000 ans, aussi douces, aussi nettes que si l'ouvrier les avait frappées hier, tandis que la roche vive n'offre qu'une surface noire et rude. Or, puisque l'action désagrégeante de l'atmosphère jouit d'une telle puissance, de grandes différences dans les circonstances de cette action doivent en modifier tellement les résultats, que les calculs établis sur des bases fixes deviennent complètement illusoires. Et il suffit de jeter les yeux sur ce qui se passe autour de nous, pour comprendre l'inanité de la théorie que nous combattons. Dans nos édifices, nous pouvons observer, à de petites distances les unes des autres, des pierres homogènes, que dis-je, souvent une même pierre, offrant dans quelques parties une surface saine et vive, tandis que près de là elle est délitée et ruinée au point que si l'on faisait des calculs d'après le système des adversaires, on en conclurait que les différentes parties d'une même pierre ont été mises en place à des époques diverses, et différant entre elles de plusieurs centaines d'années. Or, cette diversité d'état tient, comme on sait, à la diversité des circonstances atmosphériques, telles que le plus ou le moins d'humidité, d'ombre, de soleil ; il doit donc en être de même dans le cas qui nous occupe.

De plus, que sait-on si la désagrégation des roches du Limousin est tout entière le produit de l'air? si à l'origine des choses, après le déluge, par exemple, la décomposition n'avait pas déjà lieu en grande partie, par l'effet de causes peut-être inconnues? Et l'action atmosphérique n'était-elle pas à cette époque beaucoup plus désagrégeante que dans les siècles actuels? Voilà autant d'hypothèses qu'on peut faire, et dont le système que nous combattons fait très-gratuitement abstraction. Comme lui-même se fonde sur les hypothèses opposées, on peut le combattre par de simples démentis.

A la troisième :

Bien que les faits qu'on allègue sur les produits volcaniques nous paraissent mal observés et plus mal discutés encore, nous les accorderons, si l'on veut, attendu que cela ne touche en rien à la question présente. Ils prouveraient tout au plus la très-grande antiquité du globe et de quelques-uns des phénomènes physiques de sa surface, ce que nous accordons volontiers ; mais non pas que le déluge biblique n'ait pas pu passer sur sa surface, il y a 5,000 ans. Les faits que l'on signale peuvent fort bien être antérieurs au déluge, et même au système de la création Adamique (1). Ainsi nous nous dispenserons d'entamer sur ce point une discussion qui serait fort longue et complétement inutile.

A la quatrième :

Accordât-on les deux faits qui sont allégués dans cette objection, qu'il ne s'ensuivrait rien contre notre thèse, puisque ces arbres peuvent remonter au déluge et même à la création ; car les végétaux ont été conservés sous les eaux du déluge, au moins en partie. Or, l'époque de la création remonte à 7,000 ans pour le moins (2). D'ailleurs, les arbres de cette époque ayant été adultes, ils pouvaient avoir alors un âge quelconque ; et trouvât-on des baobab vieux en apparence de 10,000 ans ou plus, cela serait parfaitement conciliable avec le système de la Genèse.

Nous n'avons donc aucun intérêt à contester les faits cités. Cependant nous croyons devoir saisir l'occasion de rappeler que la méthode vulgairement employée pour calculer l'âge des arbres est tout à fait vicieuse dans certains cas. Le nombre des couches observées dans une section du tronc, est considérée comme représentant celui des années de la vie de l'arbre. Or cette règle, qui est assez exacte sur les végétaux de nos climats, paraît fausse si on l'applique à la végétation luxuriante de la région intertropicale. Un érable d'Amérique de même grosseur qu'un érable d'Europe, contient parfois douze fois autant de couches ligneuses concentriques. Si le nombre des couches représentait celui des années de l'arbre, il s'ensuivrait qu'il faudrait aux arbres d'Amérique incomparablement plus de temps qu'à ceux d'Europe pour atteindre à la même grosseur, ce qui est infiniment loin de s'accorder avec l'expérience. Il paraît que les couches ligneuses des premiers se forment à des intervalles fort rapprochés les uns des autres, et démentent énergiquement la règle vulgaire ; et ce principe de physiologie végétale, récemment remarqué, servirait de complète réponse à l'objection, si elle en méritait une.

(1) D'après la théorie génésiaque que nous adoptons, la question de l'antiquité des volcans est tout à fait oiseuse. Si l'on désire néanmoins connaître ce qui a été dit sur cette matière, nous renvoyons à l'ouvrage de M. Wiseman.

(2) Josèphe parle d'un *thérébinthe* que les Juifs d'Hébron prétendaient contemporain de la création du monde.

Cap. VIII, vers. 22. — *Cunctis diebus... nox et dies non requiescent.*

La teneur de ce verset a donné lieu à cette question : Si les phénomènes généraux dus au double mouvement de la terre n'avaient pas été interrompus par le déluge. Puisque Dieu, promettant qu'un désastre semblable n'atteindra plus la terre, ajoute, comme développement de cette promesse, que l'été et l'hiver, le jour et la nuit ne cesseront pas de se succéder ; il semble résulter de là que, par le fait du déluge, l'ordre des saisons a été interrompu aussi bien que celui des jours et des nuits. Or cette double interruption ne peut résulter que de la cessation des deux mouvements de la terre, puisque les saisons résultent du mouvement de translation, le jour et la nuit de sa révolution sur son axe.

Mais si le double mouvement a été interrompu, il a dû en résulter un bouleversement général ; et l'Océan, continuant son mouvement particulier, aurait fait irruption sur les continents et produit le déluge. Quelques-uns ont pensé que l'axe de la terre était primitivement perpendiculaire au plan de son orbite, de sorte que le soleil décrivant toujours l'équateur, il y avait pour toute la terre un printemps perpétuel. Au moment du déluge, Dieu aurait dérangé l'axe et lui aurait donné l'inclinaison qu'il a conservée depuis. Or ce dérangement n'aurait pas pu se faire sans amener un cataclysme à sa surface.

Aucune de ces hypothèses ne nous paraît fondée.

En effet, l'interruption de l'ordre des jours et des saisons consistait dans le fait même du déluge ; car la terre étant couverte d'eau pendant un an, il n'y avait pour sa surface ni jour ni nuit, ni hiver ni été. Le dessein de ce verset ne signifie pas autre chose que la promesse par Dieu faite, qu'un semblable chaos ne se reproduira plus.

En second lieu, la production du déluge par l'invasion de l'Océan ne s'accorde pas avec le récit de la Bible. Il est question de quarante jours de pluie, et non d'une immense marée. Cette explication est donc inadmissible.

De plus, si la terre eût été arrêtée dans son double mouvement, il en eût été de même de la mer ; car celle-ci ne se meut dans l'espace que parce qu'elle fait partie de la terre. Arrêter celle-ci, c'était arrêter l'Océan, celui-ci ne pouvait donc produire de cataclysme.

Quant au système relatif au dérangement de l'axe, il est tout à fait gratuit et nous semble contraire au texte. D'abord le cataclysme qui en serait résulté est tout différent de la *pluie* diluvienne. En second lieu, le texte qui nous occupe promettant pour l'avenir une succession *non interrompue* de saisons, suppose par cela même que cette succession existait déjà, ce qui contredit formellement l'hypothèse du printemps perpétuel antédiluvien.

Concluons de là qu'il n'y a aucune raison de croire que le déluge ait altéré en rien les mouvements ou la position de notre globe.

Cap. IX, vers. 13. — *Arcum meum ponam in nubibus.*

On a fait deux reproches à ce verset.

1° Il faut considérer comme un signe extraordinaire et passager de la clémence divine un fait physique très-ordinaire, et qui est la conséquence d'un autre fait physique très-commun. Cela suppose que Moïse ne comprenait pas l'arc-en-ciel.

2° Ce verset donne à entendre que l'arc-en-ciel n'aurait existé que depuis le déluge. Or ce phénomène se produisant toutes les fois que le soleil fait face à une nuée qui tombe en pluie, a dû se montrer fort souvent pendant l'époque antérieure au déluge, à moins qu'on ne prétende qu'alors il ne pleuvait jamais, ce qui serait insoutenable.

Réponse à ces objections.

1° Il n'est nullement nécessaire de soutenir qu'il ne pleuvait pas avant le déluge, bien que cela se puisse absolument. Car s'il existe des pays fort bien cultivés, où il ne pleut que peu ou point, comme était autrefois l'Égypte, il a pu se faire qu'il en fût de même pour toute la terre habitée par les hommes antédiluviens. Rien n'empêche de supposer non plus que la pluie antédiluvienne fût constamment un phénomène nocturne, ou ne se produisît qu'avec telle ou telle autre circonstance facile à imaginer et exclusive de celles qui produisent l'arc-en-ciel. Il est permis en outre d'attribuer au déluge la révolution atmosphérique qui a changé cet état de choses.

2° Mais ce système nous est complétement inutile. Il n'y a rien dans le texte d'où résulte nécessairement que l'arc-en-ciel soit donné comme un phénomène extraordinaire et nouveau. Une chose commune et remarquable à la fois peut être prise en gage et en souvenir d'une promesse faite, et les exemples que nous en pourrions citer sont si nombreux dans la Bible même, que nous croyons inutile de nous arrêter davantage sur ce sujet.

Cap. IX, v. 19 — *Ab istis* (filiis Noe) *disseminati sunt super omnem terram.*

DIFFICULTÉS SUR CE VERSET.

I.

On demande si l'origine des différents peuples remonte bien clairement aux enfants de Noé ?

Nous répondons 1° que Moïse n'a pas entendu faire l'histoire primitive de tous les peuples, ni même de ceux qu'il mentionne particulièrement. Il dit les noms des patriarches qui ont été les fondateurs des premières tribus ; et il est à remarquer que les peuples et les contrées y prennent le nom des premiers chefs qui les fondèrent, conformément au système le plus naturel de dénomination primitive que nous retrouvons partout, et en particulier dans les traditions grecques et romaines, comme on le voit dans Apollodore et une foule d'autres auteurs. Mais il ne dit rien de plus qui puisse servir de terme de comparaison avec l'histoire profane des peuples qu'on reconnaît dans son récit.

2° Quant à la question de savoir si les noms bibliques de ces fondateurs d'empires s'accordent avec les tra-

ditions profanes, dans quelque sens qu'on la résolve, elle est ici tout à fait indifférente, et cela pour deux raisons. 1° L'histoire profane des différents peuples est toujours enveloppée à son origine de nuages plus ou moins épais, de telle sorte qu'il n'en est aucune dont on puisse remonter le cours jusqu'à sa source, sans traverser de profondes incertitudes; 2° on sait que les noms sont chose très-variable dans ces anciens temps, par une foule de causes, telles, par exemple, que la multiplicité des noms d'un même individu, comme Sésostris, Rhamsès, Ægyptus, qui désignent un même homme; ou à cause du système général de nomination qui consistait à donner à chacun un nom significatif, tel que Phalep, Isaac, Moïse, Priam; lequel changeait même quelquefois, comme Abram changé en Abraham, Saraï en Sara, Jacob en Israël.... Or, en passant d'une langue à une autre, un nom changeait entièrement de forme, si on lui conservait sa signification par les mots équivalents de la langue nouvelle; et c'était principalement sur les personnages les plus célèbres que portait cette synonymie. Cela étant, tout rapprochement devient illusoire entre les noms bibliques et ceux des mêmes personnages dans l'histoire profane en supposant même que celle-ci atteigne jusqu'aux premiers chefs des nations. (Voir la note au chapitre 10, verset 6, au mot *Mesraïm*.)

Mais le verset actuel donne lieu à une difficulté plus sérieuse, et à une question plus grave qui mérite d'être traitée avec quelque étendue.

II.

Il est impossible, dit-on, que tous les hommes aient une même origine. N'y a-t-il pas dans le genre humain plusieurs races essentiellement distinctes; ne serait-ce que la race blanche et la race noire? Ces races doivent être considérées comme deux types, et ne peuvent être deux variétés d'une même espèce.

Nous répondrons d'abord que si le fait de l'unité de la race humaine ne peut se démontrer physiquement, le système contraire ne peut pas se démontrer non plus. Si la permanence actuelle de ces variétés que nos adversaires considèrent comme des races distinctes est un fait incontestable qui a un certain poids dans la question, il est absolument impossible de prouver que la cause quelconque de cette permanence a toujours existé, ou a exercé son action dans tous les temps; comme aussi une certaine cause peut avoir existé à une époque fort éloignée de nous, laquelle aurait produit dans une race unique primitive des altérations ineffaçables, et aurait ensuite cessé d'exister ou d'agir, sans avoir laissé nécessairement des traces après elle. Si nous ne pouvons signaler ou seulement soupçonner cette cause, cela ne prouve pas qu'elle n'ait pu exister. Cela étant, l'histoire Mosaïque doit faire très-légitimement foi. En effet, si les nègres ont été de tout temps ce qu'ils sont aujourd'hui, la difficulté actuelle existait pleinement à l'époque de Moïse, qui devait connaître les nègres ses voisins aussi bien que qui que ce soit. Or, si Moïse écrit une histoire qui repose entièrement sur le système de l'unité de race, et cela sans nier ni discuter le système contraire, il est évident qu'il n'avait pas à craindre les dénégations, et par conséquent que la solution de cette difficulté était notoire et populaire à son époque. Cette simple, mais lucide considération, doit l'emporter dans un esprit droit, sur les protestations de la science, puisqu'elle n'embrasse que des éléments incomplets, et que les faits connus sur lesquels elle raisonne, ne prouvent rien contre certains faits possibles qui n'existent plus ou qu'elle ignore. Si donc, abstraction faite du témoignage historique, on peut défendre ou combattre le système de l'unité de race, sans que l'opinion qui le combat puisse démontrer sa thèse, la Bible a le droit d'embrasser la théorie contraire sans qu'on ait celui de l'arguer de faux. Mais, outre cette fin de non recevoir, le système biblique peut opposer à ses adversaires une foule de considérations physiques très-puissantes qui militent en faveur de l'unité de race.

1° Les raisons qui servent de base au système anti-unitaire, ont paru faibles à un grand nombre d'habiles naturalistes. Outre Blumenbach, Buffon, Lacépède, Cuvier et beaucoup d'autres savants qui faisaient de la science en dehors de la Bible, ne les ont pas jugées de nature à ébranler le système de l'unité de race qu'ils ont embrassé formellement.

2° Pour qu'on pût prouver que l'unité de race est impossible, il faudrait d'abord qu'on eût des idées nettes, précises, arrêtées et convenues sur ce qui, dans le genre humain, constitue une race, une espèce, une variété. Or, les adversaires de l'unité s'accordent si peu sur les caractères et les conditions des différents termes de ce classement, qu'ils reconnaissent dans l'espèce humaine, les uns deux races seulement, les autres trois, ceux-ci en veulent six, ceux-là en admettent jusqu'à 15, et même davantage (1). Or, ceux qui n'admettent que six races distinctes et ceux qui en veulent quinze, sont en opposition formelle sur ce qui constitue une race; les premiers croient que certaines espèces peuvent dériver des six primitives; les seconds nient la possibilité de cette dérivation. Une science aussi discorde a-t-elle bonne grâce de donner ses vues comme des oracles?

3° Les différences les plus tranchées entre les variétés extrêmes du genre humain n'affectent nullement les caractères *essentiels* de l'homme, et ne portent que sur des accidents, c'est-à-dire, sur d'autres caractères éminemment mobiles et quotidiennement variables. La race nègre n'a pas le plus petit organe de plus ou de moins que la race Caucasienne. Les différences consistent dans la couleur de la face, dans la chevelure laineuse, dans la dépression du crâne, et la proéminence qu'il en résulte dans la partie inférieure de la figure et dans l'ensemble des traits. On y joindra, si l'on veut, l'infériorité intellectuelle qui semble appartenir à la race nègre. Or, ces différents caractères ne sont nullement fixes même dans la race blanche; on les voit varier par une foule de degrés divers entre les

(1) Virey, et Bory S. Vincent.

extrêmes les plus éloignés. On peut donc admettre facilement que certaines causes physiques plus puissantes, si l'on veut, que celles qui agissent aujourd'hui, ont produit ces extrêmes dont les intermédiaires seulement se sont conservés. Ce n'est qu'une question de plus ou de moins dans l'action de causes dont les effets se produisent encore tous les jours avec une moindre intensité.

4° Ces différences existent à des degrés très-divers même parmi nous, même chez un même peuple, et surtout d'une nation à l'autre, sans qu'on ait encore été tenté de soutenir la pluralité de race à l'égard des individus et des nations qui se distinguent par ces différences. Ainsi, au milieu de nous, nous voyons une figure très-blanche auprès d'une face de couleur très-foncée; une tête grosse et ronde auprès d'une figure longue et aplatie sur les côtés; des cheveux noirs longs et plats auprès de chevelures blondes et crépues; et cependant ces différences affectent des individus d'un même pays, d'une même ville; souvent d'une même famille. Nous voyons de même naître un individu à cerveau déprimé et à intelligence étroite, à côté d'un crâne d'un beau type et d'une intelligence vaste, représentant ainsi entre deux hommes l'opposition qui existe entre les races prétendues distinctes.

Si l'on passe d'une nation à une autre, on y rencontre, outre ces différences individuelles, des différences nationales que les partisans de la pluralité des races n'ont pas encore osé attribuer à une origine primitive. Ainsi, la face de l'Anglais, en général, diffère de celle du Français par la proéminence de la partie inférieure, à tel point que personne ne les confondrait dans un musée anatomique sur le simple squelette. On n'a cependant pas encore fait de l'Anglais une race primitive essentiellement distincte de celle du Français. Or, si les différences entre ces deux peuples atteignent jusqu'aux formes osseuses, il est facile de concevoir que les formes de la race unique primitive aient pu se modifier jusqu'à devenir celle du nègre. Ce n'est toujours que la question de plus ou de moins.

5° Il existe dans les familles animales provenant d'une même souche, des différences beaucoup plus tranchées sous tous les rapports que celles qui séparent les extrêmes dans la race humaine. Buffon donne toute la filiation de la race canine à partir du chien de berger, et il détermine les diverses altérations du type, en le suivant à travers les circonstances locales, climatériques et régiminales par lesquelles il a dû passer. Or, qu'y a-t-il de plus dissemblable que la levrette et le basset, le mâtin et l'épagneul? Or ces espèces, quoique résultant d'une ou plusieurs altérations, forment des familles permanentes, qui deviennent à leur tour des types susceptibles de modifications variées. Certes, le noir et le blanc sont à une beaucoup moindre distance l'un de l'autre, et sont liés d'ailleurs par une foule d'intermédiaires.

Quand même on n'adhérerait pas aux idées de Buffon sur ce point, les différences entre les individus qui appartiennent à une même espèce, souvent à une même famille animale, sous le rapport de la couleur, du pelage, de la taille, de l'intelligence même, dépassent encore celles qui distinguent les individus de la race humaine. L'analogie, et il n'y en eut jamais de plus puissante, autorise donc à admettre des altérations du même genre dans la race humaine, sinon comme physiquement prouvées, du moins comme possibles; et c'est là tout ce qu'il nous faut.

6° Il est à remarquer que ces différences entre les espèces animales d'une même famille, de celles des chiens, par exemple, ne portent jamais sur les organes constitutifs de l'espèce, comme nous l'avons fait remarquer au sujet des races humaines. Aussi explique-t-on facilement l'origine de ces disparités, en faisant varier le climat, la nourriture, le genre de vie des animaux d'une même espèce, comme le prouvent fort bien Buffon, Cuvier, et une foule d'autres naturalistes; tandis que les mêmes causes, élevât-on leur action jusqu'à l'extrême, ne sauraient expliquer, comme elles n'ont jamais pu produire la plus petite différence dans les organes de l'espèce, une seule vertèbre, par exemple. D'où nous devons conclure que les dissemblances actuelles qui ne portent que sur des qualités accidentelles et variables des espèces animales, résultent en effet de modifications physiques très-faciles à concevoir dans le type primitif, et que l'analogie doit permettre d'attribuer également à la race humaine.

J'ai dit que les altérations du type dans une même espèce n'atteignaient jamais le système organique proprement dit; cependant on cite un fait contraire considéré, il est vrai, comme l'altération la plus grave que le règne animal ait pu subir; c'est une variété de chiens ayant un doigt de plus que le reste de l'espèce. Or, il existe quelque chose de semblable dans la race humaine. On a vu des individus sexdigitaires, et nous avons connu nous-même un jeune homme dont le pouce en portait un autre plus petit, inséré latéralement dans le principal. Ces déviations, qui sont dues à des causes très-accidentelles, comme toutes les monstruosités, prouvent que les races animales et les races humaines marchent sur des lignes parallèles dans la voie des altérations physiques; et que ce qui, dans ce genre, est vrai des races animales, peut s'affirmer de la race humaine.

7° Les espèces végétales nous fournissent une autre analogie très-puissante, d'autant plus qu'elle repose sur des faits incontestés. Prenons pour exemple le *solanum tuberosum*. Il en existe plus de trois cents variétés, dont quelques-unes sont énormément différentes les unes des autres. Or, toutes ces variétés dérivent d'une première par la voie du semis. D'où viennent les énormes dissemblances qui ont tant éloigné les variétés du type? De la différence de terrain, de climat, de culture. Or, les races animales, et celle de l'homme en particulier, se trouvent depuis leur origine dans des circonstances aussi diverses, telles que celles du climat, de la lumière, de la température, des productions agricoles, du genre de vie, des habitudes

physiques et morales, qui ont dû produire des différences correspondantes dans les faits secondaires de l'organisation humaine.

8° Dans les familles animales, toutes les variétés d'une même espèce produisent ensemble, si grandes que soient leurs différences extérieures; et leurs produits donnent lieu à des familles permanentes aussi susceptibles d'une reproduction indéfinie. Si l'on essaie au contraire de mêler des genres différents, rapprochés d'ailleurs par une grande ressemblance, tels que le chien avec le loup ou le renard, l'âne avec le cheval, les produits ou sont impossibles, ou sont eux-mêmes stériles. Il y a donc dans la production commune, selon qu'elle est possible ou non, un caractère extrêmement tranché d'identité ou d'opposition des races. Or, toutes les variétés humaines produisent ensemble et indéfiniment; et, de plus, les résultats de la génération se rapprochent les uns des autres et tendent à recomposer un type qu'on peut considérer avec vraisemblance comme le primitif. Si, de la parité des effets, on a droit de conclure à la parité des causes, on n'expliquera cette production indéfinie dans toutes les variétés humaines, que comme on est obligé de le faire pour les familles animales, c'est-à-dire, par l'unité de race.

9° Il existe des individus fort nombreux résultant du mélange des blancs avec les nègres, et même des nègres entre eux, lesquels sont entièrement blancs, individus connus sous le nom d'*albinos*. De plus, ils sont capables de produire, sinon entre eux, ce qu'on ne sait pas bien, du moins avec des blancs ou avec des nègres. Or, de quelque manière qu'on veuille expliquer ce fait, il est néanmoins certain que, si deux noirs peuvent produire extraordinairement un individu tout à fait blanc, être, si l'on veut, débile et maladif, deux blancs, et à plus forte raison deux basanés, ont pu extraordinairement produire un noir complet, qui aura pris pied dans l'humanité, comme toutes les variétés animales ou végétales qui ont néanmoins une même origine.

Il faut remarquer de plus que l'albinisme n'est pas, quoi qu'on en dise, une véritable maladie, c'est-à-dire, un dérangement accidentel des fonctions ordinaires de la vie. Il coïncide, avec une certaine débilité, une délicatesse de complexion qui, après tout, ne produit pas la stérilité et n'empêche pas ceux qui en sont atteints de vivre comme tout le monde. Cela posé, il est facile d'admettre que les premiers noirs proprement dits ont été des êtres anormaux et débiles, comme les albinos le sont dans leur genre. Et de même que de l'union des albinos avec des nègres ou des blancs résultent des individus qui tiennent de l'albinos, on peut concevoir que de l'union des premiers nègres avec des basanés ont résulté des individus représentant en grande partie le nègre, et que ces unions continuées et favorisées par le climat, aient créé définitivement la variété éthiopique.

10° A l'appui de ces considérations, on peut citer certains faits. Il existe même maintenant des maladies qui noircissent extraordinairement la peau de l'homme, particulièrement celle connue sous le nom de *mélanose*, et dont un cas fort remarquable s'est présenté assez récemment à l'hôpital S.-Louis, à Paris (1). Un ou plusieurs faits de mélanose ont pu créer des nègres à une certaine époque, surtout si les causes en étaient plus communes qu'à présent.

De plus, cet accident morbifique a pu être favorisé par le climat. Quoiqu'on trouve des nègres dans tous les pays et à toutes les latitudes, on sait qu'ils ne sont indigènes que de la zone Torride, et, ce qui est fort remarquable, de l'intérieur seulement de l'Afrique. Or il est fort important d'observer 1° que la couleur humaine se fonce progressivement des régions tempérées à l'équateur; 2° que l'atmosphère de la zone Équatoriale est considérablement aidée dans son action par la nature du sol dans l'intérieur de l'Afrique; sa surface sablonneuse réfléchit à un haut degré la chaleur et la lumière, et rend cette contrée la plus brûlante et la plus éclatante du globe. Or, outre l'action de la chaleur, on connaît celle de la lumière sur les tissus de tous genre. On sait qu'elle verdit les végétaux qui, sans elle, seraient blancs, qu'elle détruit les couleurs vives, et qu'elle noircit en quelques minutes le précipité blanc du chlorure d'argent. La réunion de toutes ces influences n'a-t-elle pas pu suffire à produire les premiers nègres?

11° Les savants ont toujours pensé qu'un simple changement dans le régime de vie pouvait avoir joué un grand rôle dans les modifications subies par le type primitif. Or il existe de nos jours un fait singulier qui met en évidence, au-delà de tout ce qu'on aurait imaginé, l'importance de cet élément dans la physiologie des peuples.

Il existe dans les forêts de la Guyane des tribus de nègres marrons descendants de ceux qui échappèrent aux colons, il y a environ un demi-siècle, et qui s'étant réfugiés dans les bois, y défendirent leur indépendance avec tant de courage et d'habileté, qu'ils la firent reconnaître par les gouvernements des colonies de la Guyane. Or ces nègres diffèrent aujourd'hui d'une façon extraordinaire de ceux qui vivent dans l'esclavage; le front est droit et élevé; le nez est droit, souvent aquilin; les oreilles aplaties; les lèvres peu saillantes; les joues et le menton garnis d'une barbe noire comme leurs cheveux qui sont moins crépus que ceux des nègres ordinaires; quant à l'intelligence et aux qualités de l'esprit, le succès de leur lutte contre les colons en témoigne assez. Or, si un demi-siècle d'indépendance et de vie sylvestre, ont modifié à ce point les caractères physiques du nègre, n'est il pas facile de concevoir que les habitudes contraires, agissant pendant 30 ou 40 siècles, aient pu les produire au moins en partie?

L'infériorité de l'intelligence a toujours été considérée comme l'apanage du nègre, et ce caractère a paru à beaucoup de philosophes pour le moins aussi

(1) Voir les *Annales de Philosophie Chrétienne*.

tranché, aussi décisif que ceux qui sont fondés sur la constitution physique. Or, outre une foule d'exceptions individuelles bien constatées dans la race nègre, il suffit de jeter les yeux sur la population émancipée de la république d'Haïti, dont la civilisation n'est pas douteuse, pour être obligé d'admettre la race noire au partage des dons de l'intelligence, qu'elle possède à un degré beaucoup plus élevé qu'une foule d'individus de la race blanche.

12° Dans ce qui précède, nous avons admis et voulu prouver la simple possibilité d'une cause d'altération inconnue peut-être, et qui peut avoir agi à une certaine époque fort éloignée sur la race humaine, considérée d'ailleurs dans les conditions ordinaires où elle existe maintenant. Or nous avons le droit de supposer que ces conditions étaient tout autres à cette époque éloignée ; nous pouvons croire que la constitution de l'homme et des agents physiques au milieu desquels s'écoulait sa vie, etait assez différente de leur état postérieur pour que l'homme fût sensible à certaines influences qui ont perdu leur action sur la constitution modifiée ; et que leur inertie actuelle fût la cause de la stabilité des espèces. Or, en faisant cette hypothèse, nous entrons dans le système de la Bible ; nous nous plaçons dans une époque où l'homme vivait encore quelques centaines d'années. Or quelles qu'aient été les causes de cette longévité décroissante des hommes qui en étaient doués, soit en vertu de leur constitution intrinsèque, soit par le fait des agents extérieurs, tels que l'atmosphère, la nourriture, le genre de vie, ces hommes pouvaient-être susceptibles d'impressions physiques que notre constitution actuelle ne connaît plus ; et le nègre a pu se produire, soit par l'action naturelle du climat qui en serait aujourd'hui incapable, soit comme résultat anormal de quelque cause extraordinaire, comme l'albinos ; mais se propager et former une variété complète, comme les albinos pourraient sans doute le faire, avec une complexion plus puissante. Or, pour les hommes qui n'admettent pas sur ce point le système de la Bible, il y a néanmoins impossibilité complète de prouver que les circonstances physiques de la vie de l'homme ont été les mêmes de tout temps ; d'où il suit en définitive, que le système opposé à celui de l'unité de race, non seulement n'est nullement prouvé, mais encore n'est pas susceptible de l'être.

Nous devons ajouter à ce qui précède que la question des nègres a été envisagée, par quelques partisans de la Bible, sous différents points de vue singuliers, dont nous devons dire un mot.

Quelques-uns ont paru croire que les nègres pourraient bien être la postérité de Caïn. Suivant eux, ce signe que Dieu avait placé sur la face du meurtrier, consistait dans la noirceur de la face et les autres attributs du nègre ; et ce signe aurait été transmis à ses enfants. Resterait à expliquer comment les nègres auraient pu traverser le déluge, puisqu'une seule famille fut sauvée et qu'elle était de la race de Seth. Or les partisans de ce système disent qu'il ne faut pas prendre à la lettre les termes de l'Écriture ; que la famille de Noé avait des esclaves dont la Bible ne fait pas mention, parce qu'ils n'en valaient pas la peine, et que ces esclaves étaient des nègres de la race de Caïn. Ils se fondent sur une tradition orientale qui porte à 80 le nombre des individus renfermés dans l'arche. Mais malgré cette singulière autorité, nous avons peine à comprendre que ce système ait pu être pris au sérieux.

Une seconde hypothèse tout à fait gratuite, et assez peu probable, mais absolument possible, fait de la race nègre la postérité de Cham. On suppose que la malédiction de Noé, ratifiée par Dieu, s'est traduite physiquement sur le visage de Chanaan, qui serait devenu un nègre. Dans cette hypothèse, on ne saurait contester que la malédiction ne se soit accomplie à la lettre, et que la race de Chanaan n'ait été l'esclave des esclaves de ses frères. Il est difficile de comprendre le silence de la Bible sur un fait de ce genre, après ce qu'elle raconte de Caïn et de Giezi ; mais enfin cette hypothèse est absolument admissible.

Cap. X, v. 6. — *Mesraïm.*

Nous avons dit qu'on retrouvait dans les traditions profanes les noms de *Mesraïm*, de *Chus* et de *Cham.*

Le nom de *Chus*, ou plus exactement de *Cousch*, a été donné de tout temps à l'Éthiopie ; cela est certain par l'époque de l'ère chrétienne, puisque l'historien Josèphe prend ses contemporains à témoin que les Éthiopiens étaient désignés sous le nom de Χουσαῖοι. Cela est aussi certain pour des époques extrêmement reculées, puisque dans les légendes hiéroglyphiques qui retracent les victoires des Rhamsès, l'Éthiopie est toujours désignée sous le nom de pays de Khousch, comme on peut le voir dans les différents mémoires de MM. Champollion.

Le nom de *Mesraïm* n'existe pas dans la langue et l'histoire égyptiennes ; mais on pense assez généralement que ce mot n'est pas un nom propre. Cependant Moïse désignant continuellement l'Égypte sous le nom de terre de Mesraïm, il est évident que cette désignation était populaire à son époque. Aussi a-t-elle été conservée par les Arabes, dans la langue desquels l'Égypte est appelée *Metzri.*

Quant au nom de *Cham*, il se retrouve également dans la langue et les traditions profanes de l'Égypte : mais ceci mérite quelques développements.

On savait depuis longtemps, par un célèbre témoignage de Plutarque, que les Egyptiens désignaient dans leur langue leur propre pays sous le nom de Chêmi (1) ; la lecture des inscriptions hiéroglyphiques, et en particulier de la pierre de Rosette, a confirmé ce témoignage en nous y montrant le nom propre de l'Égypte écrit Chêmi, ou Chami. Or, quand on voit que Moïse appelle si souvent l'Égypte, *terra Cham*, *tentoria Cham*, l'identité de ces appellations devient manifeste.

Quelque évident que soit ce résultat, il a été con-

(1) De Iside et Osiride.

testé, et s'il se trouve des savants qui assignent une autre origine aux mots *Chami* et *Chêmia*. On prétend que le mot *Chimi* signifiant *noir*, en langue égyptienne, ce nom avait été donné au pays parce que sa terre est noirâtre. Trompés par la similitude des sons, les Hébreux, dit-on, auraient rapporté l'origine de ce mot à l'un des personnages de leur histoire.

Voyons si cette thèse peut se soutenir sérieusement.

1° On suppose d'abord que les Hébreux se sont mépris sur l'origine du mot Chêmia : or, si quelques Français savent, après plus de trente siècles, que le mot *Chêmi* signifie *noir*, en égyptien, assurément les Hébreux qui vivaient en Égypte, au milieu de ce peuple qui donnait ce nom à son pays, à cause de la noirceur de sa terre, et qui en devait connaître la langue pour le moins aussi bien que nos savants, ce peuple, dis-je, et surtout ses habiles, comme était Moïse, et surtout un homme qui, comme cet historien, était versé dans toutes les sciences de l'Égypte, auraient-ils ignoré, et la signification du mot, et l'origine de son application à la désignation de l'Égypte ! ! ! Comment ayant devant les yeux et dans les oreilles l'explication de ce fait, aurait-il été rêver que l'un des trois enfants de Noé en était l'origine ? Il n'y a pas à dire qu'un tel préjugé aurait eu pour source la vanité nationale, car Cham n'était nullement l'un des ancêtres des Juifs.

2° Il est absurde de supposer que la noirceur de la terre égyptienne ait pu être le principe de cette dénomination ; car, outre que toutes les terres sont plus ou moins noires, ce qui fait qu'une nuance plus ou moins foncée est un accident de trop peu d'importance pour avoir donné le nom à un pays, la noirceur prétendue de la terre d'Égypte ne lui serait pas particulière : car la terre végétale étant d'ailleurs, à ce qu'on prétend, le dépôt du Nil, il est clair que l'Éthiopie, d'où cette terre serait transportée serait tout aussi noire, et que ce nom ne serait par conséquent pas qualificatif de l'Égypte plutôt que de l'Éthiopie.

3° Le système des savants que nous combattons, est démenti par ce fait général que nous trouvons à la tête de toutes les histoires, savoir, que les noms des contrées et des peuples ont pour origine les noms des premiers chefs de nations, ou celui du peuple qui s'établit dans cette contrée. Cela est naturel, car lorsque les premières tribus, en s'éparpillant, viennent à occuper un pays, cette tribu a déjà un nom ; ce nom le plus souvent est celui de son chef, désignation toute naturelle, comme celle de toutes les familles ; et le nom de la tribu occupante devient celui du pays. Quoique ce point soit bien établi par une multitude de faits très-notoires, nous citerons comme exemples, les royaumes de Juda et d'Israël, d'Idumée et d'Assyrie ; la Hellade qui tire son nom d'Hellen, fils de Deucalion ; le Péloponnèse, ainsi nommé de Pélops ; l'Attique, d'Attys ; la Thessalie, de Thessalus ; la Laconie, de Lacédémon ; la Troade et Ilion, de Tros et d'Ilus ; l'Ionie, l'Éolide et la Doride, d'Ion, d'Eolus et de Dorus ; Rome, de Romulus ; le Latium, de Latinus, et une infinité d'autres. L'Europe est ainsi nommée de la sœur de Cadmus ; l'Asie, l'Afrique et la Lybie tirent leur nom de trois demi-déesses citées par Apollodore ; et de nos jours l'Amérique, la Colombie et Bolivia doivent leurs noms à ceux de trois hommes célèbres. Et il n'est pas nécessaire que ces dérivations soient toutes authentiques ; nous sommes bien loin de répondre de toutes celles qui appartiennent à l'ère mythologique ; mais elles prouvent que ce système de dénomination est dans la nature ; et que vraies ou fausses, elles ont été établies par analogie avec les exemples avérés.

Quand les peuples ont déjà un nom, ils le transportent avec eux sur les terres qu'ils occupent, et donnent ce nom à leur nouvel établissement, malgré l'existence d'un autre nom. Ainsi ont fait les Francs dans la Gaule ; les Anglo-Saxons en Bretagne ; les Bretons dans l'Armorique ; les Normands en Neustrie ; les Huns en Hongrie ; les Vandales en Andalousie ; les Turcs dans la Grèce. Or, encore une fois, les premières tribus qui s'établirent en Égypte devaient avoir un nom. Ce nom était probablement celui de leur chef ; ils ont dû naturellement l'appliquer à leur nouveau pays ; et il est absurde de supposer qu'ils l'auraient abdiqué et oublié, malgré l'habitude, malgré le sentiment national, pour lui substituer un autre mot représentant une circonstance aussi insignifiante, aussi équivoque, aussi peu caractéristique de l'Égypte, que la prétendue noirceur de la terre. Et remarquez que, tandis que pour la même raison l'Éthiopie devrait être appelée Chêmia, ce pays est désigné par les Égyptiens eux-mêmes sous le nom de *pays de Cousch*, comme fait la Bible ; donc aussi en l'appelant Chamia, ils l'appelaient *terre de Cham*, comme le fait Moïse.

D'autres savants ont rêvé que dans cette expression, *terre de Cham*, ce dernier mot n'est pas un nom propre, mais signifie, d'après le sens de ce mot en hébreu, terre de la chaleur ; parce que l'Égypte était pour les Juifs une terre de chaleur, sa température étant plus élevée que celle de la Judée. Or, outre que ce sens ne s'accorde pas avec l'expression si souvent répétée *tentoria Cham*, ce qui indique un chef de tribu habitant sous des tentes, l'expression de terre de la chaleur ne désignerait pas plutôt l'Égypte que plusieurs autres pays aussi chauds pour le moins. Or, tels sont l'Éthiopie et l'Arabie, l'un et l'autre plus chauds que l'Égypte ; et les Hébreux, pendant leur séjour en Arabie, y avaient précisément souffert de la sécheresse et de la chaleur. Comment donc le mot de *terre de la chaleur* n'eût-il désigné que l'Égypte ?

Voici maintenant un autre rapport très-remarquable entre le nom du fils de Noë et les traditions Égyptiennes.

Les différents historiens de l'Égypte, en désaccord sur presque tout le reste, conviennent entre eux sur le nom du fondateur du royaume d'Égypte. Dans toutes les listes on le nomme *Ménès*, qui est sans doute le même que Mesraïm, si ce dernier mot est un nom

propre. Or, le catalogue d'Eratosthènes nous apprend que ce nom a, en langue égyptienne, au dire des prêtres de Thèbes, une signification que l'auteur représente par le mot Διονιός, c'est-à-dire, fils de Jupiter ou procédant de Jupiter.

Or, on sait que le Jupiter égyptien ne s'appelait ni Ζεύς, ni Διός, mais Ham-mon ou Am-on, comme le portent les hiéroglyphes. La racine de ce mot est évidemment Ham ; la seconde syllabe étant ou terminative, ou ayant le sens de soleil ; car tel est, d'après les Septante, un des noms du soleil en langue égyptienne. Ainsi Jupiter Ham-mon serait chez les Égyptiens le dieu Ham, ou peut-être Ham-Soleil. De sorte que Ménès serait le fils du dieu Ham.

Or, l'identité de *Ham* et de *Cham* est incontestable. Cela résulte du témoignage de l'antiquité, et en particulier de saint Jérôme... « Ham vel Cham à quo et Egyptus usque hodie linguâ Egyptiorum Ham dicitur. » *Quæst. in Genesim.* De plus ce fait repose sur des considérations grammaticales très-puissantes. Le mot Cham est écrit en hébreu par la lettre Cheth ח ; or, cette lettre désigne une forte aspiration que les Grecs représentent par la lettre χ, et quelquefois par un simple esprit, tandis qu'une foule de mots écrits par cette lettre en hébreu ne sont passés dans le latin qu'avec le *h* simple, et souvent même sans cette lettre. Ainsi 1° les noms propres que la Vulgate écrit Hiram, Hazael, Helcias, Nahum, Nehemias, Rahab ; les noms géographiques, Hermon, Hébron, Horeb, Haran, Hémath, s'écrivent en hébreu par un Cheth..., Chiram, Chazaël, Chelcias, Nahum, Néchemias, Rachab, Chermon, Chébron, Choreb, Charan, Chemath, comme le mot Cham, que la Vulgate aurait dû écrire *Ham.* Or ces mots sont écrits en grec par un χ, comme le mot Χάμ, dans les Septante et dans Josèphe, où l'on trouve Χίραμος, Χέβρων, Χάῤῥαν, Ῥάχαβ. 2° D'autres mots qui ont le cheth en hébreu, perdent toute aspiration dans le grec et dans le latin, comme les noms Chevah, Nocha, Channah, Chaggaï, Chiezechiah, Chevilah, Bertlechem, qui s'écrivent en grec et en latin, sans le cheth, et même le plus souvent sans le *h* doux ; Eva, Noë, Anna, Aggaï, Ezéchias, Evila, Bethleem. Le mot Nocha est écrit par Josèphe Νῶχος, et par les Septante Νῶε ; le premier écrit indifféremment Ἔβρων et Χέβρων, pour la ville que l'hébreu appelle Chebron. D'où il résulte clairement que le nom hébreu de Cham peut se lire indifféremment Cham, Ham, ou même simplement Am. Nous le reconnaîtrons donc à la fois dans le Chemia de Plutarque ; le Chami des légendes ; le Ham-on des Grecs ; enfin le Am-on du Panthéon égyptien. Or, le premier roi égyptien est dit *fils* de Ham ; donc nous avons le droit d'y reconnaître le fils du Cham de la Bible ; ce qui nous explique et le *terra Mesraim* et le *tentoria Cham.*

Cap. XI, v. 12 : *Et vixit Arphaxad* 35 *annis, et genuit Sale.*

Ce verset et les suivants donnent lieu à une discussion de la plus haute importance. Suivant qu'on adopte les chiffres de la Vulgate ou ceux de la traduction des Septante, il se serait écoulé du déluge à la naissance d'Abraham 392 ans dans le premier cas, ou 1,072 dans le second. Cette différence, qui serait de médiocre importance, à ne considérer que la Bible, en acquiert une fort grande à l'égard de l'histoire et de la chronologie profanes. Nous renvoyons le lecteur aux dissertations sur la chronologie de la Bible, insérées dans ce volume, où l'on expose les arguments en faveur des deux systèmes. Quel que soit celui qu'on embrasse, il reste à concilier la chronologie biblique avec les chronologies profanes ; or, c'est ce que nous allons faire ici. Le système de défense doit dépendre du système chronologique qu'on adopte ; or, comme dans le cas où l'on aurait plutôt foi au texte hébreu, il faudrait néanmoins convenir que la défense de la Bible est incomparablement plus facile en adoptant la chronologie des Septante, nous dirons qu'*au moins*, dans ce système, l'histoire profane authentique ne dément pas la chronologie de la Bible ; aussi est-ce sur cette base que nous allons raisonner.

Examen des chronologies profanes.

Il est inutile de discuter les milliers et les millions d'années d'antiquité que se donnaient ou se donnent les Chaldéens, les Égyptiens, les Indiens et les Chinois. Pline et Cicéron lui-même se moquaient des 700 mille ans d'antiquité que se donnaient les Chaldéens, et l'on a fini par reconnaître, ou soupçonner du moins avec une certaine vraisemblance, que les années chaldéennes n'étaient autre chose que des révolutions solaires diurnes ou autrement de simples jours. Les Indiens, les Égyptiens et les Chinois ont des prétentions analogues. Il s'agit donc de discuter leur histoire *authentique*, et d'en comparer la chronologie à celle de Moïse. C'est ce que nous allons faire en interrogeant ces peuples dans l'ordre suivant : 1° Les Chaldéens ; 2° les Indiens ; 3° les Chinois ; 4° les Égyptiens Nous réduisons notre examen à ces 4 peuples, parce que ce sont les seuls peuples primitifs dont l'histoire étende ses prétentions très-haut dans l'antiquité, et au-delà de l'époque du déluge.

1° *Chronologie des Chaldéens.*

Les éléments de la discussion, relativement à l'histoire de ce peuple se réduisent à trois : 1° L'histoire chaldéenne de Bérose ; 2° l'antiquité de l'empire assyrien suivant différents auteurs profanes ; 3° les observations astronomiques recueillies par Callisthènes.

L'histoire de Bérose ne nous apprend rien dans les fragments qui nous en restent. Selon l'évaluation qu'on donnera aux *neros* et aux *sessos*, on trouvera des durées extrêmement diverses. Dans certains cas, on tombera sur des centaines de milliers d'années, dans d'autres, au contraire, on rencontrera les durées bibliques. Ce que nous avons exposé sur l'histoire du déluge, telle qu'elle est donnée par Bérose, prouve de deux choses l'une : ou que l'histoire chaldéenne était d'accord sur le fond et les principales circonstances du cataclysme avec l'histoire de Moïse, et, dans ce cas, on voudra bien reconnaître qu'entre ces deux histoires

qui sont d'accord sur ce grand événement (ce qui est une preuve de leur véracité commune), celle de Moïse est la plus digne de foi, ou du moins que la balance est égale; et que par conséquent, dans le cas de contradiction, l'autorité de Bérose ne déciderait rien; ou bien que l'histoire de Bérose est calquée, du moins en partie, sur celle des Juifs, et, par conséquent, que son récit ne peut déposer contre la Bible.

L'antiquité de l'empire Assyrien, suivant les différents auteurs profanes, n'est nullement fixée, puisque le plus grand désaccord règne entre eux, et qu'en admettant les prétentions les plus larges, la fondation de l'empire d'Assyrie reste notablement en-deçà du déluge, fixé à 3000 ans avant notre ère. Nous avons entendu citer une vague phrase de Justin pour l'antiquité antibiblique de cette nation. En supposant que cette phrase signifiât ce qu'on prétend, comment un aussi misérable auteur que Justin peut-il être cité sérieusement? Qu'on lise seulement ce qu'il raconte d'Abraham, de Jacob et des Juifs, et l'on verra qu'en matière historiques, personne ne mérite mieux que lui un brevet d'ignorance grossière.

Le fait des observations chaldéennes a plus d'importance; or ce fait que nous croyons fort authentique, *prouve tout-à-fait en faveur de la chronologie de Moïse.*

Simplicius rapporte sur la foi de Porphyre, qui avait fait sur Aristote des commentaires perdus en tout ou en partie, que lorsqu'Alexandre se fut rendu maître de Babylone, *Callisthènes y recueillit des observations astronomiques* faites par les Chaldéens depuis 1903 ans, et qu'il les envoya à son oncle Aristote. Aristote, il est vrai, n'en parle pas; mais outre qu'un témoignage négatif n'est pas absolument probant, on sait que plusieurs ouvrages d'Aristote sont perdus, et en particulier celui qui était intitulé *Astronomicon*, dans lequel on peut supposer que les observations chaldéennes étaient relatées. Lorsque l'on considère et le fait en lui-même, et le nombre si bien circonstancié 19003, on ne peut croire que tout cela ait été inventé; car on ne voit ni d'où, ni pourquoi, ni comment, ni par qui aurait pu être imaginé un pareil conte. Or, en ajoutant à ces 1903 ans le chiffre de l'époque de Callisthènes, on voit que les observations chaldéennes remontent à environ 2200 ans avant notre ère.

Si maintenant on considère que les Chaldéens se targuaient d'une science astronomique très-ancienne, il est évident que, dans ces 1903 ans d'observations, ils auront compris même celles faites dans l'enfance de l'art. S'ils en avaient négligé quelques-unes, c'est que celles qu'ils eussent conservées, eussent été la représentation d'une science plus parfaite et plus digne d'être signalée. Or les observations que Ptolémée cite des Chaldéens consistent en des éclipses observées à la demi-heure, et cela 700 ans seulement avant notre ère. Or des éclipses pouvant être observées de cette manière, même dans l'enfance de l'art, il est évident que les 1903 ans de Callisthènes comprennent toutes les éclipses observées; donc l'époque d'où datent ces observations doit représenter à peu près l'origine de l'astronomie chaldéenne. Or, pour cela faire, il n'était pas besoin d'une haute civilisation. D'où il suit que la fondation de l'empire chaldéen peut ne pas remonter beaucoup plus haut que cette époque, et reste ainsi beaucoup en deçà de celle du déluge.

2° *Chronologie des Indiens.*

L'histoire et la chronologie de ce peuple ont été dévoilées et discutées à fond dans les mémoires de Calcutta; et si l'on veut bien nous faire grâce des 4 millions d'années qu'ils donnent au monde et à eux-mêmes, pour ne s'arrêter qu'à ce qui se rapproche d'une théorie historique, non seulement leurs annales ne contredisent pas la Genèse, mais elles s'accordent même avec elle et la confirment par conséquent. La durée totale du monde est partagée suivant eux en 4 *Cal-yougams*, ou périodes, dont la 4ᵉ est précisément celle où nous nous trouvons. Or cette 4ᵉ période *précédée d'un déluge*, ne remonte qu'à 3100 ans avant notre ère; ce qui s'accorde d'une façon singulièrement remarquable avec l'époque du déluge suivant le système des Septante. Quant à leurs listes de rois, qui ne sont rien moins qu'authentiques, elles ne remontent pas, à beaucoup près, à cette époque.

3° *Chronologie des Chinois.*

Passons d'abord sur l'ère mythologique, où nous trouvons les trois Auguste qui règnent ensemble 81000 ans. Si nous entrons dans les époques historiques, nous nous trouvons en présence de deux systèmes. Le premier est celui du Chou-King de Confucius, le seul livre authentique dans ce pays, parmi ceux qui précèdent notre ère de plus de quatre ou cinq siècles. Or, il est certain que, dans ce livre, Confucius commence l'histoire de la Chine par l'empereur Yao, qu'il nous représente comme faisant écouler les eaux qui couvraient jusqu'aux montagnes. Or, la date du commencement du règne de Yao a été fixée par le P. Gaubil, et universellement reçue, comme correspondant à l'an 2357 avant notre ère. De là au déluge (Septante), il y environ 700 ans. Si Yao est réellement le premier souverain de la Chine, on voit que la chronologie chinoise non seulement ne contredit point la Genèse, mais la confirme d'une manière remarquable. Car, dans le système des Septante, la dispersion serait antérieure à cette époque d'environ 200 ans. Cet intervalle serait rempli par des émigrations de tribus qui auraient pénétré progressivement jusqu'à la Chine, et y auraient formé définitivement un corps de nation dont Yao aurait été le premier chef. Quant à la circonstance fort remarquable du dessèchement de la Chine par Yao, nous l'avons signalée à l'appui de l'histoire du déluge, comme représentant, non le fait en lui-même, qui était antérieur de 700 ans et qui d'ailleurs serait incompatible avec l'établissement d'une colonie en Chine, mais les conséquences de ce fait, savoir, les inondations subséquentes dues aux courants, qui ne trouvaient point de débouchés.

Ainsi, dans le premier système, qui est le plus authentique, la chronologie chinoise non seulement ne contredit pas, mais elle appuie d'une manière frappante le témoignage de Moïse.

Dans le second système, le règne de Yao aurait été précédé par celui d'une quinzaine d'empereurs, dont le premier serait Fo-Hi; qui même serait postérieur à deux autres auxquels on n'assignè pas de date. Le règne de Fo-Hi, aurait commencé en 3468 avant notre ère. Ce système donne lieu aux trois remarques suivantes.

1° Si l'Histoire chinoise ne pouvait s'accorder par ses dates avec celles de Moïse, nous aurions le droit de la nier simplement. Or le système actuel n'a pas d'authenticité; car les empereurs antérieurs à Yao, ont été introduits dans l'histoire chinoise, par des auteurs postérieurs à Confucius; et si celui-ci n'a pas tenu compte des traditions qui pouvaient donner des prédécesseurs à Yao, c'est qu'il les a jugées peu dignes de foi.

2° Le système actuel pourrait être admis à la rigueur, si l'on voulait reconnaître Noé dans Fo-Hi, ainsi que l'ont fait beaucoup d'auteurs; seulement il faudrait supprimer trois ou quatre siècles dans ces premiers temps des traditions chinoises, ce qu'on pourrait se permettre sans trop de témérité. Or, voici quelques considérations à l'appui de cette hypothèse. 1° Tous les peuples, quels qu'ils soient, s'ils procèdent d'un premier homme en passant par les états successifs de famille, de tribu, de peuplade, avec une filiation non interrompue, doivent naturellement faire remonter leur origine de peuple à ce premier homme. On conçoit donc, que si Yao a été le premier souverain des Chinois rassemblés en corps de nation, il a dû être précédé par des chefs de tribus, dont les traditions populaires auront fait des empereurs; et c'est ainsi qu'on aura pu remonter par une succession quelque peu embarrassée dans ses dates, et même ses personnages, jusqu'à Fo-Hi, qui aurait été le premier chef de famille. 2° On trouve qu'à Fo Hi, succède un empereur ou une impératrice ayant nom Nou-A; qui règne 130 ans, et sous laquelle il y eut un déluge. Il est presque impossible de méconnaître ici le personnage biblique, qui alors sans doute ne serait pas Fo-Hi : mais on conçoit facilement une confusion des traditions Chinoises qui considéraient Fo-Hi, comme le premier chef du genre humain, avec les traditions juives qui ont été transportées en Chine par les colonies israélites, dont l'émigration dans cet empire, plusieurs siècles avant notre ère, paraît aujourd'hui bien prouvée.

3° Il est extrêmement probable que ce second système ne contredit pas en réalité celui du Chou-King; mais qu'il faut l'entendre dans le sens que nous avons indiqué ci-dessus. Les prétendus prédécesseurs de Yao, n'ont pas été des souverains de la Chine, mais des chefs de tribus qui se sont succédés depuis le déluge jusqu'à l'établissement sur le sol de la Chine, d'une population fixe, dont Yao aurait été le premier souverain. Car, outre que telle est la marche naturelle de toute histoire primitive, ce que l'histoire chinoise nous apprend des sublimes prédécesseurs de Yao, dépose tout à fait dans ce sens. En effet, après les trois Auguste qui ont régné 81,000 ans, nous trouvons un empereur Yeou-Tchao, qui enseigne aux peuples de son empire à *construire des cabanes !* Son successeur, l'empereur Soui-Guir, enseigne le commerce et *fonde des écoles*. Or, voilà que Fo-Hi, successeur de Soui-Guir, invente la chasse, la pêche, le mariage, les contrats et quelques *signes d'écriture*, un siècle après la fondation des écoles! deux siècles après, l'empereur Yeu-Ti invente le *labourage;* enfin, sept à huit cents ans après l'empereur Yeou-Tchao, voilà un autre empereur Hoang-Ti, qui invente le *gouvernement*, l'*administration*, les lois et les arts. Singulier empire que celui où l'on invente le gouvernement au bout de sept siècles; et la chasse, la pêche, le mariage, l'écriture, longtemps après sa fondation! Assurément, les empereurs qui régnaient sur de tels peuples, n'étaient que des chefs de tribus troglodytes, vivants de glands et de racines. De plus, si ces chefs de tribus ont existé selon la succession qu'on leur attribue, il est plus que vraisemblable que leur chronologie n'est rien moins que parfaite, et qu'on peut en retrancher hardiment trois à quatre siècles. Enfin, comme on n'admettra point que les arts aient tous été inventés précisément par des empereurs, ou même de simples chefs de tribus, il faut croire ou qu'on a attribué aux chefs ces inventions de leur époque, ou que les inventeurs des arts, ont été par une sorte d'apothéose, supposés empereurs. Dans l'un ou l'autre cas, nous reconnaissons dans cette partie de l'histoire chinoise, qui touche à la mythologie, l'état sauvage où durent tomber les hommes des premiers siècles postdiluviens.

Enfin, l'on voit que ce second système rentre dans le premier dont il n'est qu'un développement traditionnel grossièrement façonné, et que cet ensemble, bien loin de contredire la cosmologie mosaïque, la confirme d'une manière éclatante.

4° *Chronologie des Égyptiens.*

Ce sujet important qui exige des développements étendus, sera divisé en deux paragraphes :

Dans le premier, nous discuterons l'histoire et la chronologie égyptiennes proprement dites.

Dans le second, nous examinerons si les monuments des sciences ou des arts de l'Égypte, supposent comme on l'a prétendu, une antiquité incompatible avec les époques mosaïques.

§ 1. *De l'histoire et de la chronologie égyptiennes.*

L'histoire et la chronologie des Égyptiens, nous sont données par plusieurs sources différentes, dont les principales sont :

1° Le second livre de l'histoire générale d'Hérodote qui expose ce qu'il a appris de la bouche des prêtres égyptiens, dont il avait visité et consulté les différents collèges. Il compte avec eux environs 330 rois *humains*, jusqu'à la domination persane. La durée totale de la monarchie égyptienne, depuis le premier

roi Ménès, serait dans ce système, d'environ 12,000 ans.

2° Le premier livre de l'histoire générale de Diodore de Sicile, qui visita l'Égypte un peu avant l'ère chrétienne, 400 ans environ après Hérodote, et qui expose à son tour ce qu'il a appris de la bouche des prêtres égyptiens. Son récit, qui commence aussi à Ménès, est presque entièrement différent de celui d'Hérodote, avec lequel il ne s'accorde que dans les dernières époques. De Ménès à Sésostris, Hérodote compte 332 rois ; Diodore, seulement 78. Enfin, le total de la durée de la monarchie égyptienne serait dans ce second système d'environ 6000 ans.

3° La *Vieille Chronique*, pièce dont on ignore l'origine, mais qui était populaire en Égypte à une époque antérieure à Manéthon, et qui paraît avoir été rédigée sous le règne de Nectanébus, premier roi de la trentième dynastie. Elle compte jusque-là 36525 ans, en y comprenant le règne des dieux et des demi-dieux, qui entrent dans ce compte pour plus de 34000 ans; ce qui fait commencer les règnes humains environ 2370 ans avant notre ère.

4° L'histoire égyptienne de Manéthon, prêtre d'Héliopolis, qui, sous le règne et par l'ordre de Ptolémée-Philadelphe, composa une histoire de son pays, tirée, à ce qu'il prétend, des fastes sacrés conservés dans les temples de l'Égypte, et même de monuments antédiluviens, sculptés, à ce qu'il dit, par Mercure Trismégiste. Cette histoire, dont il ne nous reste que des fragments conservés par Josèphe, Eusèbe et Georges Syncelle, était divisée en trois tomes, dont le premier comprenait les règnes des dieux et demi-dieux ; et les deux autres ceux de 32 dynasties royales, qu'il nomme thébaines, memphitiques, thinites, héliopolites, etc. L'histoire de Manéthon différait énormément de celle des auteurs grecs; par exemple, entre Sésostris et Cambyse, Hérodote compte 15 règnes seulement, et Manéthon 45. Au reste, ce dernier accusait Hérodote d'avoir complétement brouillé l'histoire d'Égypte par sa profonde ignorance. Quoique les chiffres qui fixent les durées de ces dynasties de Manéthon souffrent de très-grandes variantes, ils paraissent néanmoins composer un total de 6000 ans environ.

5° Le catalogue des rois thébains d'Ératosthènes, recueilli par ce savant grec de la bouche des prêtres de Thèbes, sous le règne et par les ordres de Ptolémée-Évergètes, postérieurement à Manéthon. Ce n'est malheureusement qu'une simple liste de 38 noms, qui étaient suivis de 53 autres qui ne nous sont pas parvenus. A chaque nom se trouve accolée sa signification en grec, d'après les prêtres égyptiens.

6° La liste des rois égyptiens, dressée par le Syncelle. On en ignore complétement la source et les éléments; aussi ne jouit-elle d'aucune autorité. Cependant il est impossible qu'elle soit tout entière le produit de l'imagination de cet auteur. Il ne commence à s'accorder avec Manéthon que vers la 20ᵉ dynastie.

7° Enfin, les légendes hiéroglyphiques des monuments égyptiens qu'on croit avoir interprétées, et qui semblent s'accorder en partie avec les listes de Manéthon.

Discutons successivement ces diverses autorités.

1° Les témoignages d'Hérodote et de Diodore doivent être d'abord écartés. En effet, leur récit nous arrivant de seconde main, et représentant le système des prêtres et des savants de l'Égypte, l'autorité des deux historiens grecs se réduit à celle de leurs maîtres égyptiens. Or, il y a opposition formelle entre les prêtres qui ont enseigné Hérodote, ceux qui ont instruit Diodore, ceux qui ont enseigné le prêtre Manéthon, enfin ceux qui ont composé la liste thébaine d'Ératosthènes. D'où il faut conclure que les annalistes de l'Égypte étaient fort loin de s'accorder entre eux sur l'histoire de leur pays ; ce qui doit ôter tout crédit aux uns et aux autres, tant que leur témoignage se réduira à de simples assertions, sans pièces justificatives. C'est à ce titre que les histoires d'Hérodote et de Diodore doivent être écartées.

2° Personne ne prendrait au sérieux le témoignage de la *Vieille Chronique*, avec ses 34000 ans de règnes divins, dont le soleil occupe 30000; quand même on n'aurait pas remarqué depuis longtemps que le nombre 36425 est égal à 25 fois juste le nombre sacré 1461, qui désigne la durée du cycle sathiaque, ou, si l'on veut, à autant de siècles tout juste que l'année contient de jours (36525). La supputation de la *Vieille Chronique* est donc une fiction mystique ou astrologique sans conséquence. Cependant, il en résulte ce fait remarquable. Les règnes des dieux et ceux des hommes composant un total exact de 36525, comme les premiers sont fictifs, il est naturel que les règnes des hommes aient été calculés sur des bases raisonnables, et que l'arbitraire ait porté sur les règnes des dieux. D'où il résulterait que, suivant la *Vieille Chronique*, qui dans les fictions mythologiques représente, après tout, l'opinion égyptienne, les règnes humains ne remonteraient guère qu'à 2400 ans avant notre ère. Que les autorités profanes exagèrent l'antiquité de leur pays, c'est ce qui est fort naturel et se voit toujours ; mais qu'elles la réduisent, c'est ce qui ne se voit pas. D'où il résulte que, suivant l'opinion égyptienne représentée par la *Vieille Chronique*, la fondation du royaume d'Égypte serait d'une époque postérieure, quoiqu'à peu près contemporaine à la dispersion babélique. Nous reviendrons plus loin sur le témoignage de la *Vieille Chronique*.

3° La discussion du témoignage de Manéthon est la plus importante de toutes, et nous engage dans des considérations étendues.

Or je dis : 1° que l'autorité de Manéthon est d'une très-médiocre valeur; 2° qu'en l'admettant même, elle s'accorde avec la Bible, au moyen d'une légère modification dont la nécessité est démontrée par des preuves intrinsèques. Et d'abord :

Je dis que l'autorité de Manéthon est d'une très-médiocre valeur. Car, 1° la source de son histoire est

inconnue et même fictive, puisqu'il prétend l'avoir extraite d'inscriptions antédiluviennes, tracées par Mercure Trismégiste; et que les règnes humains se lient intimément aux époques des dieux qui composaient le premier tome de son histoire. 2° Sa moralité, comme historien, est très-équivoque; car son but était, ou du moins pouvait être, de relever sa nation aux yeux des Grecs, en exagérant son antiquité et sa puissance; et il pouvait croire qu'il ne serait démenti par aucun de ses compatriotes. De plus, comme égyptien, il pouvait se croire intéressé à opposer à l'histoire des Juifs, qui jouissaient alors d'un grand crédit auprès des souverains grecs, une histoire différente où les Juifs auraient eu le mauvais rôle, comme il paraît par les fragments qui nous restent, et où les Juifs et Moïse sont présentés sous un jour odieux. 3° Manéthon se trouve placé par le temps à distances égales d'Hérodote et de Diodore. Or, puisque deux cents ans après Manéthon, les prêtres thébains et memphitiques qui ont renseigné Diodore, ne s'accordaient nullement avec le premier, il faut de deux choses l'une, ou l'histoire de Manéthon était inconnue aux prêtres de l'Égypte, ou le contraire avait lieu. Dans le premier cas, qui est tout à fait invraisemblable, quelle foi peut-on accorder à un ouvrage qui serait resté mystérieux ou inconnu pour les dépositaires de ces archives sacrées, que Manéthon aurait compilées pour en composer son histoire? Dans le second cas, les prêtres de l'époque de Diodore n'auraient eu aucun égard à l'autorité de Manéthon; or quels étaient les juges compétents, sinon ces dépositaires des annales égyptiennes, si toutefois il y avait alors des annales? 4° Le même argument se tire du catalogue d'Eratosthènes. Quand nous voyons que, cinquante ans après Manéthon, il se transporte à Thèbes pour y former, d'après les archives et les renseignements des prêtres de cette ville, une liste des rois thébains, depuis l'origine de ce royaume, il faut que l'on n'eût pas de foi aux listes dynastiques de Manéthon. Ce catalogue, qui commence à Ménès comme la première dynastie manéthonienne, que celui-ci appelle dynastie thinite, diverge à partir du troisième roi, et contredit complétement les listes du scribe d'Héliopolis. Nous reviendrons bientôt sur cette pièce importante, que nous citons pour le moment, en témoignage du peu de crédit dont jouissait en Égypte l'histoire de Manéthon. 5° Enfin, le fait de l'enlèvement de toutes les archives égyptiennes par Ochus, et leur perte totale ou partielle offre encore un motif de présomption contre la certitude des histoires égyptiennes composées postérieurement; et il est probable même que telle est la cause des dissidences si graves qui existent entre tous les auteurs, même égyptiens, sur le contenu de leurs annales.

Je dis, en second lieu, que les dynasties de Manéthon, en les admettant sans rien en retrancher, peuvent parfaitement se concilier avec la chronologie de Moïse, au moyen d'une hypothèse vraisemblable en elle-même et aujourd'hui démontrée. C'est que ces dynasties n'ont pas toutes été successives; mais qu'une partie, les seize ou dix-sept premières ont régné *collatéralement :* de sorte que l'addition de leurs durées, telle qu'on la fait communément, ne donne qu'un résultat illusoire. Examinons les raisons sur lesquelles est fondée cette hypothèse.

1° D'abord, en l'absence des preuves directes, on serait en droit de l'admettre, parce qu'elle est conforme à la marche naturelle des choses, et à l'histoire universelle du genre humain. Partout nous voyons de petits états s'établir sur les différents points du globe; et les grands empires ne se forment postérieurement que par leur fusion subséquente. Cela tient à ce que, par l'extension des familles, il se forme de nouveaux centres qui se font indépendants les uns des autres; de là des tribus, puis des peuplades qui ont chacune leur chef; de là de petits états, tandis qu'on ne voit jamais un grand empire se former de toutes pièces, puisqu'il exige une population préalable, laquelle n'a pu se produire, sans une foule de subdivisions qui n'arrivent qu'assez tard à l'unité. C'est pour cela qu'à l'origine des choses nous voyons une foule de petites nations sur des territoires de médiore étendue. Ainsi dans la Bible on nous montre Abraham mettant en déroute, avec un petit nombre de soldats, quatre ou cinq roitelets de la Palestine. On y voit Moïse et Josué aux prises avec une foule de petits rois occupant le petit pays de Chanaan. Dans l'histoire profane, nous rencontrons, les uns à côté des autres, les petits royaumes de Sycione, d'Argos, de Mycènes, de Thèbes, de Sparte, de Messénie; à l'époque de Thésée le royaume d'Athènes se composait d'une douzaine de bourgades dont ce héros fit une ville. Les royaumes d'Ithaque, de Pylos, de Salamine étaient représentés au siége de Troie par quelques douzaines de guerriers. De combien de royaumes et de républiques ne se composait pas l'Italie jusqu'à son entière conquête par les Romains? Plus tard encore, combien César ne trouva-t-il pas dans la Gaule d'états et de chefs différents? Les royaumes de Ninive et de Babylone ne se touchaient-ils pas dans l'enceinte d'un médiore territoire? Les villes de Tyr et de Sidon ne formaient-elles pas deux monarchies sur l'étroite bande de terre qu'on appelle la Phénicie? Quand nous voyons partout les tribus primitives se diviser pour former autant d'états indépendants, est-il probable que l'Égypte seule ait échappé à cette loi?

Or, non seulement il arrivait que les tribus primitives se séparaient sous la conduite d'un chef de leur choix, mais il a dû arriver souvent à cette époque comme dans les temps modernes, que des états indépendants se soient formés par la division d'un plus grand entre les fils d'un même roi. Pour établir la parité, je ne citerai dans les faits modernes que la division de la France entre les enfants de Clovis, et la formation des royaumes de Paris, de Soissons, d'Austrasie; et plus tard la formation des duchés indépendants de Neustrie, de Bretagne, de Bourgogne, d'Aquitaine, qui ne rentrèrent qu'assez tard sous le sceptre

unique des rois de France. Pareille chose put arriver en Égypte, et arriva probablement sous les fils de Ménès, qui fondèrent, comme on le croit, les royaumes de Thèbes, de This, de Tanis et de Memphis; ces petits états se seront trouvés tantôt séparés, tantôt réunis soit par voie de conquête, soit par la succession et la division des familles royales; et chaque ville aura conservé la liste de ses rois. D'où il résulte que ces listes contiendraient par fois les noms des mêmes individus; c'est ce dont nous aurons bientôt des exemples frappants : ces listes auront été compilées sans discernement par Manéthon, qui aura considéré comme successives des dynasties collatérales, soit par défaut de jugement, soit de propos délibéré.

2° L'historien Artapan, cité par Eusèbe, raconte « que Palmanothès, roi d'Egypte, avait donné sa fille à Chenephrès, roi de la région située au-delà de Memphis : car, ajoute-t-il, à cette époque, l'Egypte était partagée entre plusieurs rois. » A ce témoignage formel on a objecté que l'histoire d'Artapan était peu digne de foi, que cet auteur n'était qu'un Juif déguisé en Grec, qui avait composé un mauvais roman, dans un intérêt de vanité judaïque. Admettons cette assertion gratuite sans difficulté. En composant son roman, il avait un but sans doute; c'était, dit-on, pour relever sa nation aux yeux des Grecs, desquels par conséquent il voulait être cru. Comment donc eût-il avancé dans son histoire, un fait notoirement faux, tel que celui de la simultanéité des dynasties égyptiennes? S'il l'a dit, sans le prouver, sans le discuter, sans citer personne, cela ne peut être que parce que ce fait aurait été de notoriété publique.

Nous citerons Pline qui parle d'un roi Mestrès, qui régnait, dit-il, à Héliopolis (1). N'est-il pas clair qu'il l'aurait appelé roi d'Egypte, s'il n'eût fallu distinguer plusieurs rois dans ce pays?

3° Les noms de dynasties thinites, memphites, thébaines, que donne Manéthon à ses familles royales, indiquent bien plutôt des royaumes séparés que des familles originaires de telle ou telle ville, dans un même pays, circonstance parfaitement indifférente, et qu'on ne remarque nulle part ailleurs dans l'histoire. Mais voici d'ailleurs une remarque qui détruit cette seconde hypothèse. Le roi Ménès est le premier roi thébain, dans le catalogue d'Erathostènes, et le premier roi thinite, dans la liste de Manéthon. Or, il ne peut avoir été originaire à la fois, de This et de Thèbes. Tandis qu'on conçoit très-bien qu'il se trouve dans les deux listes, si le pays a été partagé entre ses enfants. C'est ainsi que les archives des royaumes de Paris, de Soissons, d'Austrasie, comptaient à la fois, en tête de leurs rois, Clovis premier, qui l'était de toute la France.

4° Nous allons invoquer maintenant le témoignage de Manéthon lui-même.

Dans le célèbre passage de l'expulsion des rois-pasteurs, cité par Josèphe, dans son premier livre contre Apion, Manéthon dit « que ces rois restèrent pendant 511 ans, maîtres de l'Egypte qu'ils avaient envahie par violence. Mais ensuite, continue-t-il, *les rois de la Thébaïde et des autres contrées de l'Egypte*, envahirent le pays occupé par les pasteurs, et les enfermèrent dans la ville d'Avaris. » On ne peut pas dire que par *ces rois*, il faut entendre ceux qui étaient rois de la Thébaïde et de tout le reste du pays non occcupé par les pasteurs; car le mot grec βασιλέων ne se rapporte pas au noms génitifs τῆς Θηβαίδος καὶ τῆς ἀλλῆς Αἰγύπτου, puisque ces mots sont précédés de la proposition ἐκ, qui indique que plusieurs rois, βασιλέων, firent irruption *en partant* de la Thébaïde et des autres parties de l'Egypte,... ἐκ τῆς Θηβαίδος καὶ τῆς ἀλλῆς Αἰγύπτου ἐπανάστασιν εἶναι εἰς τούς ποιμένας. Donc, il y avait plusieurs rois à la fois dans cette irruption contre les pasteurs; et il est probable que Thoutmasis à qui le commandement fut déféré, acquit par là, la domination sur toute l'Egypte, qui paraît gouvernée dès lors par une dynastie Thébaine.

5° Enfin, à toutes ces considérations vient se joindre la suivante; qui repose sur une remarque récemment faite, et qui est tout-à-fait décisive.

Le 20ᵉ roi de la liste thébaine d'Erathostènes, règne 100 ans; son successeur *un an*; puis vient une reine nommée Nitocris, qui en règne 6. Or, dans la 6ᵉ dynastie de Manéthon, dite 5ᵉ des Memphites, nous trouvons trois individus, dont les deux premiers règnent successivevement 100 *ans* et *un an;* et qui ont pour successeur, une reine nommée Nitocris, qui en règne 12. Remarquez que la reine Nitocris est la seule personne de ce nom, dans Eratosthènes et dans Manéthon; et que d'après les prêtres consultés par Hérodote, parmi les 330 prédécesseurs de Myris, il n'y eut qu'une seule reine qui avait nom *Nitocris*. Cela posé, l'identité des trois personnages que nous signalons, est d'une évidence éclatante. Donc, des rois Thébains, au nombre de trois au moins, ont été en même temps des rois memphites, suivant Menéthon. Or, cela ne se peut que d'une seule manière. C'est que les deux royaumes de Thèbes et de Memphis auraient été réunis sous le 20ᵉ roi thébain; et que cette union aurait duré sous trois règnes, après quoi il y aurait eu séparation. Ce qui vient à l'appui de cette explication, c'est que suivant Hérodote, les sujets de Nitocris se révoltèrent contre elle et la chassèrent. Cette expulsion aurait eu lieu de la part des Thébains, tandis qu'elle aurait continué à régner chez les Memphites, ce qui rend raison des 2 chiffres 6 et 12, qu'on attribue à son règne. En second lieu, il est à remarquer que Nitocris termine précisément la 6ᵉ dynastie de Manéthon.

Donc, 1° il y eut à cette époque des dynasties différentes, tantôt réunies et tantôt séparées. En voici maintenant les conséquences arithmétiques. En faisant la somme des règnes du catalogue d'Eratosthènes, depuis Ménès jusqu'à Nitocris inclusivement, on trouve 666 ans; ce qui fait une moyenne de 30 ans pour chaque règne.

(1) Plin., lib. 36. c. 8.

résultat qui certes, ne peut être exagéré en moins. Si au contraire on fait la somme des règnes des 6 premières dynasties de Manéthon jusqu'à Nitocris, on trouve 1645 ans! Donc ces dynasties n'ont pu être successives ; et il faut nécessairement les supposer en grande partie, collatérales, pour réduire ces 1645 ans aux 666 ans d'Eratosthènes.

Ce rapprochement si remarquable par ses conséquences n'est pas le seul de ce genre. Les trois rois nommés Saophis, Sen-Saophis et Moscherès, par Eratosthènes, sont évidemment Suphis. Suphès 2, et Mencherès qui se succèdent dans Manéthon, comme tout le monde en convient. Or, le premier règne 404 ans après Menès dans le catalogue thébain ; et, 746 ans après, le même roi, suivant Manéthon, si l'on additionne les quatre premières dynasties ; ce qui ne peut s'expliquer que dans le système des dynasties collatérales.

De même, entre les Moscherès et l'Apappus d'Éralosthènes, il ne s'écoule que 68 ans sous deux rois. Mais entre le Mencherès et le Phiops de Manéthon, reconnus identiques avec les deux premiers, il y aurait au moins sept rois ; et si l'on compte avant Phiops la 5ᵉ dynastie dite Éléphantine, comme le fait M. Champollion, il y aurait, au lieu de 68 ans, 4 à 500 ans d'intervalle ! Donc, encore une fois, il faut admettre, pour expliquer ces faits, la simultanéité de plusieurs dynasties.

Or, si l'on peut, si l'on doit même admettre que plusieurs dynasties ont régné collatéralement, la durée totale des règnes jusqu'à la 17ᵉ, est tout à fait inconnue et même arbitraire. Il reste depuis la 18ᵉ qui commença à régner vers 1850, jusqu'à l'époque du déluge, de 1,000 à 1,200 ans ; intervalle très-suffisant pour y placer les 17 premières dynasties. Nous reviendrons plus bas sur cette répartition.

IVᵒ Les légendes hiéroglyphiques ont confirmé, dit-on, les listes et la chronologie Manéthoniennes.

Or, 1° les légendes hiéroglyphiques ne peuvent confirmer aucune chronologie, puisqu'aucune ne porte de date. Elles indiquent tout au plus une succession de rois qu'on prétend retrouver les mêmes dans les listes de Manéthon ; mais cela ne fait rien à la question de chronologie.

2° En admettant l'interprétation exacte de ces légendes, elles remonteraient tout au plus à la 16ᵉ dynastie, comme on croit le reconnaître dans la table d'Abydos. Elles ne touchent donc pas la question de collatéralité des précédentes. De plus, ce monument lui-même appuierait l'hypothèse des dynasties collatérales ; car si l'espèce de Musée des rois qu'il présente ne commence qu'à la 17ᵉ dynastie, il est naturel de l'expliquer en ce sens qu'il n'y aurait eu des rois d'Égypte que depuis cette époque ; tous les précédents n'étant que des roitelets indépendants.

3° Tout ce que nous avons dit pour infirmer l'autorité de Manéthon ne s'applique qu'aux premières époques de son histoire. Dès la 18ᵉ dynastie, peut-être dès la 16ᵉ, admise par Eusèbe, il peut, il doit même, s'il avait sous les yeux des monuments authentiques, avoir composé une histoire régulière ; et son autorité est incontestablement supérieure à celle d'Hérodote et de Diodore. L'accord de ses chiffres avec ceux de la Bible, au sujet du roi Sesacou Sésonchis, confirmé par un monument hiéroglyphique célèbre, dépose en sa faveur pour cette partie de son histoire ; ce qui confirme également la chronologie de la Bible, dont l'autorité sur ce point reste donc au moins égale à celle de Manéthon. Mais, encore une fois, les monuments confirmassent-ils les listes de Manéthon, cela ne ferait absolument rien à la question des dynasties successives ou collatérales.

4° Il n'y a pas de monument égyptien qui remonte à l'an 1700 avant notre ère. En effet, on avait cru reconnaître sur le Memnonium de Thèbes, le célèbre tombeau d'Osymandias ; attendu qu'on y avait lu le nom Ousi-Mandou-eï. Or, en s'en rapportant aux supputations de Diodore, on plaçait Osymandias à la fin de la 15ᵉ dynastie, en 2276 ; ce qui faisait remonter jusque-là le monument.

Mais outre la nullité de l'autorité de Diodore qui place 20 rois là où Manéthon n'en admet que 4 (entre Sésostris et Protée) la lecture du nom Ousi-Mandou-eï, sur le Memnonium, est devenu fort équivoque depuis que ce nom, lu ailleurs, est devenu celui de Menephta. De plus, le fameux Memnau, à la statue parlante, qui était appelée *Ismandès* par les Égyptiens, selon Strabon, et Osimandès, selon Hécatée, cité par Diodore, est reconnu par tout le monde, d'après Pausanias, être l'Aménaphis III de la 18ᵉ dynastie, lequel est placé par Champollion en 1680. Donc, le tombeau du célèbre Osymandias, qui n'est autre chose que celui-ci, remonterait à cette époque. Il y a mieux encore ; ce prétendu tombeau d'Osymandias est devenu, pour les savants, le Rhamesseum, ainsi nommé de son fondateur Rhamsès-le-Grand, ou Sésostris, ce qui nous ramènerait à une époque encore plus récente.

5° Enfin les monuments hieroglyphiques, tels qu'on les lit ou qu'on croit les lire, ne sont rien moins que d'accord avec Manéthon, puisque sur 17 rois qui composent la 18ᵉ dynastie, il n'y en a que 7 dont les noms se lisent de la même manière et dans Manéthon et sur les monuments. De plus le fameux Sésostris, le plus célèbre et le plus connu des vieux rois d'Égypte, est formellement placé par Manéthon en tête de la 19ᵉ dynastie ; tandis que nos savants en font le 13ᵉ roi de la 18ᵉ ; ce qui donne dans sa date une différence d'un siècle.

Donc, en dernier résultat, rien ne confirme l'histoire primitive de Manéthon, et le système des dynasties collatérales reste démontré.

Vᵒ Si l'on veut maintenant construire la chronologie Égyptienne, autant que cela est possible, on pourra en admettant les listes et les durées de règne que donne Manéthon, et en s'appuyant sur le témoignage de Théon, qui place le renouvellement du dernier cycle sothiaque en 1322, sous le roi Ménophrès, 3ᵉ

roi de la 19ᵉ dynastie, on peut, dis-je, fixer à l'an 1830 le commencement de la 18ᵉ dynastie. En admettant encore les deux précédentes avec Eusèbe, on remonterait selon cet auteur au delà de l'an 2144. Quant aux 15 précédentes, on n'a aucun moyen de les échelonner d'après Manéthon. Mais si l'on suppose, d'après quelque vraisemblance, que les 38 rois d'Ératosthènes sont ceux qui ont été rois de Thèbes, jusqu'au moment où ceux-ci sont devenus rois de toute l'Égypte, et qu'en conséquence on ajoute les 1043 ans correspondants aux 1830 qui correspondent à l'avènement de la 18ᵉ dynastie; on trouvera environ 2900 ans pour l'époque de Menès; ce qui correspond à près de 2 siècles après le déluge des 70; résultat très-admissible, et même très-vraisemblable, si Menès est fils de Cham.

De plus, l'invasion des rois pasteurs étant placée par Manéthon en la 700ᵉ année d'un cycle qui s'est terminé en 1322, correspond par conséquent à l'an 2082; ce qui s'accorde avec les calculs d'Eusèbe; l'invasion des pasteurs ayant terminé la 16ᵉ dynastie. Le commencement du cycle tomberait en 2782; ce qui, si le cycle n'a pas été institué postérieurement, tombe plus d'un siècle en-deçà du commencement de Menès, et 3 siècles après le délugo. Tous ces faits étant concordants, l'époque 2900 peut être en effet considérée comme celle de la fondation du royaume d'Égypte.

Peut-être est-ce ici le lieu de fixer l'époque du règne et des conquêtes du célèbre Sésostris, dont Moïse ne parle pas, ce qui a été considéré comme incroyable. Et d'abord, il est aujourd'hui reconnu que Sésostris est très-différent du Sésac de l'Écriture, lequel est le premier roi de la 22ᵉ dynastie, et postérieur à Sésostris de 500 ans pour le moins. L'époque de celui-ci n'est pas suffisamment fixée, puisque Manéthon le place en 1473, et MM. Champollion en 1565. On voit donc en tout cas qu'on peut supposer, ou que le règne ou les conquêtes de Sésostris aient eu lieu, comme le veut Fréret, pendant le séjour des Israélites en Égypte, de sorte que l'histoire Juive n'en ferait pas mention; ou bien que ces conquêtes auraient eu lieu pendant le séjour des Israélites dans le désert, ce qui s'accorde tout à fait avec la date de Manéthon : et alors il est clair que, les Israélites n'auraient eu aucun rapport avec le conquérant; ce qui rend complètement raison du silence de Moïse sur le compte de Sésostris.

A tout ce que nous venons d'établir sur la chronologie Égyptienne, nous devons ajouter quelques considérations morales d'une importance d'autant plus haute, que d'ailleurs à la portée de tous les esprits, elles sont d'une logique beaucoup plus claire et plus puissante que les raisons tirées de l'examen des pièces que nous avons discutées jusqu'ici.

Lorsqu'on cite l'autorité de Manéthon et des monuments, on oublie qu'en présence de celles-là, il en existe une autre plus grave et plus digne de foi, de quelque côté qu'on les considère. Cette autorité, c'est celle de Moïse, que nous ne considérons que comme historien profane. Manéthon était égyptien, dit-on, Moïse l'était aussi. Manéthon était prêtre, et fort instruit dans l'histoire de son pays. Mais Moïse était savant aussi; savant autant que pouvait l'être un égyptien; et ce n'est pas seulement la Bible qui nous le dit; ce ne sont pas seulement les historiens profanes Strabon et Diodore, c'est Manéthon lui-même, Manéthon son ennemi; Manéthon, qui n'en parle que l'injure à la bouche, mais qui le déclare *prêtre d'Héliopolis*, comme était Manéthon lui-même; or les prêtres d'Héliopolis étaient, comme on sait, la fleur des savants de l'Égypte. Mais de plus, Manéthon était un égyptien de l'an 300; Moïse un égyptien de l'an 1550. Or douze siècles d'avance qu'avait Moïse sur Manéthon devaient le mettre à même de mieux connaître l'histoire primitive. Manéthon avait consulté les monuments d'écriture et de pierre; mais Moïse les avait aussi sous les yeux ces monuments; il les voyait et les lisait à une époque où la langue hiéroglyphique était dans toute sa clarté et sa puissance; il les avait plus complets que Manéthon; il en avait beaucoup d'autres peut-être qui n'existaient plus onze siècles après lui; Manéthon au contraire écrivait à une époque où le secret en était à peu près perdu. Si donc on examine qui de Moïse ou de Manéthon a dû le mieux *connaître* les monuments et l'histoire de l'Égypte, l'avantage est immense et de tous points en faveur de Moïse.

En second lieu, si l'un des deux était intéressé à tromper sur ce qu'il savait, ce n'était pas Moïse mais bien Manéthon. Car celui-ci avait à vanter sa nation, et à la relever aux yeux des Grecs, en exagérant son antiquité, ce que tous les peuples ont toujours eu à cœur. Moïse au contraire n'avait absolument aucune raison pour retrancher plusieurs siècles à l'histoire d'Égypte. Pourquoi aurait-il placé son déluge à une époque incompatible avec celle de l'Égypte? Il pouvait facilement le reculer de 2 ou 3 mille ans; et imaginer une plus longue série de patriarches séculaires.

En troisième lieu, Manéthon voulant mentir, pouvait le faire impunément, tandis que cela était tout à fait impossible à Moïse. En effet, Manéthon qui écrivait d'après des renseignements puisés dans les arcanes des temples, et sur des monuments dus à Mercure Trismégiste, n'avait aucun contrôle à redouter, si ce n'est celui des prêtres. Or les prêtres égyptiens ayant tous le même motif d'intérêt et de vanité, ne l'auraient pas démenti sur ce point. Aussi voyons nous qu'en désaccord avec lui sur beaucoup de choses, ils ne rabattent rien de l'antiquité égyptienne.

Moïse, au contraire, ne pouvait tromper personne, quand même il l'aurait voulu. Pour qui, en effet, écrivait-il son histoire? Pour des hommes, pour tout un peuple qui habitait l'Égypte depuis plus de 2 siècles, et qui devait connaître à saturation l'histoire ou du moins les prétentions des Égyptiens à l'antiquité. Comment lui, dont la puissance reposait sur son autorité morale, aurait-il heurté de front les croyances et les idées reçues de tout ce peuple, au risque de recevoir des milliers de démentis, ou tout au moins de provoquer des *doutes* et des soupçons?

Et quand on pense que cette incroyable tentative, il l'aurait hasardée *sans aucun intérêt*, sans aucun motif imaginable, on hésite à accorder un seul atôme de bon sens à ceux qui osent lutter contre une telle autorité.

Ainsi, soit donc qu'on considère les historiens de l'Égypte, par les faits et les chiffres de leur histoire, soit qu'on envisage la question par le côté extérieur et sensible à tout le monde, l'avantage reste toujours et tout entier à l'écrivain de la Genèse. Entrons maintenant dans un autre ordre de discussion, où la part de Moïse ne sera ni plus difficile ni moins belle.

§ II. *Des monuments des sciences et des arts de l'Égypte.*

On prétend qu'il reste des monuments des sciences de l'Égypte, desquels il résulterait que les Égyptiens possédaient une science astronomique fort avancée à une époque trop voisine du déluge pour qu'on ne dût pas faire remonter l'origine de cette science et de leur empire au-delà du grand cataclysme. En second lieu, on a cru posséder des monuments matériels de leurs arts, constatant des observations faites à une époque tellement éloignée qu'il est impossible de les concilier avec la chronologie de Moïse. Exposons ces différents faits et d'abord ceux du premier genre.

Faits du premier genre.

1° Les Égyptiens connaissaient, dit-on, depuis fort longtemps la longueur très-précise de l'année. En effet, l'année égyptienne était fixée à 365 j. 1/4. Or, comme elle était déterminée par le retour des levers héliaques de Sirius, elle n'a pu être fixée que sur la connaissance précise de la longueur de cette année. Or celle-ci était de 365 j. 1/4 fort exactement; d'où il suit que la détermination égyptienne de la longueur de l'année était aussi fort exacte. Or une pareille exactitude suppose une longue série d'observations délicates. De plus, cette année héliaque de Sirius ne s'est trouvée de cette longueur que pendant la durée d'un intervalle compris entre les années 2700 et 1300. Donc les observations de l'année héliaque doivent bien remonter à l'an 2000. Mais de pareilles observations supposent une civilisation fort avancée. Donc l'origine de cet empire doit remonter bien plus haut.

2° Le cycle sothiaque inventé par les Égyptiens s'est reproduit plusieurs fois, et l'une de ces périodes a commencé, comme nous le voyons par le témoignage de Manéthon, vers 2,800 avant notre ère. Mais l'institution d'un pareil cycle suppose une civilisation fort avancée, et en particulier il repose sur la connaissance d'une année de 365 j. 1/4; résultat qu'on n'a pu connaître que par une longue série d'observations.

3° Les Égyptiens connaissaient la longueur de la révolution synodique de la lune *à une seconde* près; et celle de l'année sydérale avec la même précision. Le premier fait résulte du témoignage de Plutarque, qui expose que le bœuf Apis était le symbole de la conjonction du soleil et de la lune et mourait tous les 25 ans; ce qui revient à dire qu'après 25 ans, les néoménies revenaient aux mêmes dates. Or on trouve que 25 fois 365 jours donnent 9125; et que 309 lunaisons de 29 jours, 5,307,443 (durée de la révolution synodique, il y a 5,000 ans) donnent exactement le même produit. Donc les Égyptiens connaissaient cette durée précise; car ce n'est qu'ainsi qu'ils ont pu fixer la conjonction au bout de 25 ans de 365 jours exactement. Or la connaissance de la révolution synodique avec un tel degré de précision, suppose bien des siècles d'observations.

Le second fait résulte du témoignage d'Albatenius, qui affirme que les Égyptiens faisaient l'année sydérale de 365 j. 6 h. 11', ce qui est fort précis. Ce fait est confirmé par un célèbre passage d'Hérodote. Suivant les prêtres égyptiens, dans l'intervalle de 11,340 ans, on avait vu le soleil changer 4 fois la place de son lever et de son coucher. Ce passage évidemment emblématique, à la manière égyptienne, s'explique très-bien de la manière suivante. En admettant l'excès de l'année sydérale sur l'année vague égyptienne de 6 h. 11' 3'', on trouve que 11,340 fois cet excès donnent exactement le même produit que 8 fois la longueur 365 j. 6 h. 11' 3'' de l'année sydérale. Il est impossible de ne pas reconnaître dans ce résultat l'origine du fameux nombre 11,340. Or la longueur de l'année sydérale telle qu'il la suppose, ne peut avoir été connue qu'après un temps immense d'observations.

Tels sont les principaux faits du premier genre: Voici maintenant les réponses.

Au premier fait:

1° On pourrait accorder 2,000 ans, et même 2,500 ans aux observations des Égyptiens sur l'année héliaque de Sirius, sans qu'il s'ensuivît rien contre la chronologie de Moïse, qui place le déluge plus de 3,000 ans avant notre ère.

2° Les Égyptiens auront pu évaluer à 365 j. 1/4 l'année héliaque de Sirius, au bout de non pas beaucoup de siècles, mais d'un seul siècle et même beaucoup moins. En effet, ils auront pu remarquer, comme nous le faisons faire à nos écoliers en astronomie, que le soleil se déplaçait chaque jour dans le ciel, en avançant vers l'Est, et retardant ainsi son coucher par rapport aux étoiles qui le dépassent en vitesse. On a donc dû s'attendre à voir une étoile d'abord contiguë au soleil, et de laquelle il s'éloignait quotidiennement, reparaître dans son voisinage au bout d'un certain nombre de jours qu'on aurait pu calculer d'avance. Ce retour a été observé entre 365 et 366 jours. Admettons qu'on n'ait pas su tenir compte de la fraction. On aura pu au bout d'un an supposer que ce retour et la longueur de l'année se composaient de 365 jours juste. Mais comme il s'en faut de 1/4 à peu près, au bout de 100 ans, l'année civile de 365 jours aurait recommencé bien avant que le soleil fût revenu à la même étoile. On aura conclu (ce qu'on aura fait sans doute beaucoup plus tôt) que l'année de 365 j. était trop courte; et comme pour ramener la contiguité il aura fallu attendre 25 jours, on aura reconnu que ces 25 jours répartis sur 100 années donnaient 1/4 de jour en plus sur chacune. C'est ainsi qu'on sera arrivé

au chiffre 365 j. 1/4, au bout de moins de 100 ans d'observation, en comparant le lever du soleil à celui de Sirius.

Remarquons qu'en faisant cela, les Égyptiens identifiaient par ignorance l'année héliaque de Sirius avec l'année sydérale, Sirius n'étant pas dans l'écliptique, et aussi, par une autre erreur, avec l'année tropique, qui en diffère par le fait de la précession. De sorte que l'année héliaque de Sirius eût, par un long laps de temps, subi des changements notables en vertu de ces deux causes, les Égyptiens qui ne les auraient pas soupçonnées, auraient déjà fixé depuis longtemps la longueur de leur année. Mais par un singulier concours de circonstances astronomiques et locales, il s'est trouvé que pendant un millier d'années, à la latitude de Thèbes, les variations de l'année héliaque de Sirius ont été insensibles; et par une autre singularité, qu'elle était égale pendant tout ce temps à 365 1/4 presque rigoureusement. Ce fait constaté par les calculs de Bainbridge, de Pétau, de la Nauze, d'Ideler, et de Fourier lui-même, a dû empêcher les Égyptiens de reconnaître leur erreur. En somme, c'est par hasard que la supputation assez grossière des Égyptiens est tombée sur la vérité.

Au second fait :

Rien ne prouve que le cycle sothiaque ait été employé plusieurs fois. Il a pu être inventé assez tard, et si le retour astronomique du lever héliaque de Sirius avec le 1er jour de l'année vague s'est représenté à l'époque du roi Menophrès (1322), on a pu commencer alors seulement à l'employer. Le fait cité de Manéthon, en supposant que Manéthon fasse foi, peut s'expliquer en supposant qu'on aura calculé en rétrogradant sur l'échelle du cycle, les diverses époques précédentes, de même qu'on échelonne les événements de l'histoire universelle sur la période Julienne, inventée dans le 16e siècle par Joseph Scaliger. Aussi n'est-il pas sûr que le cycle sothiaque remonte même jusqu'à Menophrès. De plus il n'est même pas certain que l'année sothiaque éxistât du temps d'Hérodote; car cet historien qui parle de l'année de 365 jours, comme d'un usage égyptien qui lui était révélé par les prêtres, n'aurait certes pas oublié de parler du cycle sothiaque. Enfin nous accorderons, si l'on veut, que le premier cycle sothiaque a été institué en 2800. Cela peut se concilier absolument avec la Bible, puisqu'il n'a pas fallu 100 années d'observation pour distinguer l'année de 365 1/4 de l'année civile 365; et que c'est sur leur comparaison qu'on a établi le cycle. Nous aurons occasion de revenir plus loin sur ce sujet.

Au troisième fait :

La connaissance qu'on suppose aux Égyptiens de la durée de la révolution synodique à une seconde près, est tout à fait gratuite, et de plus ridicule. Pour connaître la durée de cette période, les premiers hommes ont observé le retour d'une néoménie ou d'une pleine lune; et ils ont dû reconnaître au bout d'un mois ou deux qu'il s'était écoulé 29 à 30 jours. En admettant 29, et observant les syzygies pendant quelques mois, 100 mois par exemple, ils auront reconnu qu'ils recommençaient une lunaison bien avant la néoménie réelle. Attendant le retour de celle-ci, mesurée à un jour près, et répartissant le retard entre 100 lunaisons, ils auront trouvé la durée synodique à 1/100 de jour près, valeur dont on se sera contenté. Prenons donc cette valeur 29 j., 53, si on la multiplie par 309, on trouve 9125 jours, moins 5 h. 12'. Or cela équivalant à 25 ans à moins de 1/4 de jour près, n'est-il pas infiniment naturel qu'on ait mis de côté cette fraction de jour? On se serait contenté à beaucoup moins; et l'on ne prétendra d'ailleurs pas que le bœuf Apis mourait au bout de 25 ans, à la seconde ou même à la minute qui terminait cette période. Nous présentons ici une hypothèse fort simple; pourrait-on prouver que les choses ne se soient pas passées ainsi.

Le résultat du calcul de nos adversaires est assurément fort singulier; mais ce résultat intrinsèque existe indépendamment du fait de l'observation, comme on en trouve beaucoup d'autres exemples. Et quand nous n'aurions pas une explication si naturelle de la période de 25 ans, qui pourrait encore se résoudre à croire que les Égyptiens, que nous trouvons à toutes les époques dépourvus de moyens précis d'observation, aient pu mesurer une période astronomique à une petite fraction de seconde près! Qu'on nous indique donc, si on l'ose, quels moyens ils avaient de mesurer le temps avec la précision que ce résultat suppose!

Quant au second fait, pour lequel on invoque l'autorité d'Albaténius, nous commencerons par écarter cette autorité. En effet, 1° il n'est pas concevable qu'un Arabe du 10e siècle ait pu connaître une tradition égyptienne si précise sur un fait astronomique si important, tradition qu'auraient ignorée Ptolémée et les Grecs d'Alexandrie, qui étaient beaucoup plus à même de la connaître, et qui cependant ne citent jamais rien des Égyptiens, que les Arabes n'auraient pu connaître que par eux. 2° Il est possible que par Égyptiens Albaténius entende les Grecs de l'école Alexandrine. 3° Albaténius attribue cette connaissance aux Égyptiens et aux Chaldéens tout à la fois. Or, comme il n'est pas possible que ces deux peuples aient acquis cette connaissance si précise simultanément, outre que les Chaldéens n'en ont jamais su si long, comme le prouvent les travaux de Ptolémée, il en résulte qu'Albaténius n'avait pas d'idées claires sur le fait qu'il cite; et que son autorité par conséquent ne peut servir de base à une théorie.

L'interprétation qu'on donne au nombre 11340 est assurément fort ingénieuse, mais voilà tout. Comment supposer qu'à propos de chronologie les prêtres égyptiens auront placé dans leur histoire un nombre représentant le quotient de 8 années sydérales, divisées par l'excès de l'année sydérale sur l'année civile? Et ils entendaient si bien faire de la chronologie, que, pour confirmer ce nombre historique, ils montrèrent à Hérodote leurs 341 statues des grands-prêtres, qu'ils

prétendaient avoir rempli cet intervalle. Si l'on veut voir dans ce nombre des chiffres astronomiques, on est aussi bien en droit de dire qu'ils l'ont formé en faisant le produit des nombres impairs simples 1, 3, 5, 7, 9 par celui 12 des signes du zodiaque, ce qui donne en effet 11340.

En second lieu, le fait interprété de cette manière, supposerait la connaissance à un 1/10 de seconde près de l'année sydérale ; fait incompatible avec l'absence incontestable chez les Égyptiens des moyens très-précis de mesurer le temps.

Troisièmement, si les Égyptiens eussent connu si précisément la durée de l'année sydérale, ils eussent connu de la même manière l'année tropique, et par conséquent aussi, la précession, qui est la différence de ces deux années ; ce qu'accordent et prétendent aussi du reste nos adversaires. Or, outre que les Égyptiens n'ont jamais connu la précession, comme nous le démontrerons plus loin, je dis qu'ils ne connaissaient pas non plus l'année tropique. Car s'ils l'eussent connue, comme c'est elle qui sert de régulateur aux saisons, et non l'année héliaque de Sirius, ils l'eussent considérée comme la véritable année solaire, et en eussent fait la base de leur cycle sothiaque, à la place de celle de 365 j. 1/4. Or le cycle eût été dans ce cas de 1507 ans au lieu de 1461.

On objectera peut-être que la composition du cycle sothiaque est antérieure à la découverte de la longueur de l'année tropique. A cela nous répondrons que si les Égyptiens avaient découvert postérieurement la longueur de l'année tropique, ils eussent modifié en conséquence leur période sothiaque. Or ces périodes étaient, encore après l'ère chrétienne, considérées comme de 1461 ans, comme il paraît par les témoignages de Censorin et de Théon. Rien n'empêchait en l'an 138 de continuer le cycle jusqu'en l'an 185.

Enfin, quand on accorderait la vérité de l'interprétation de ce nombre 11340, malgré une foule de conséquences absurdes qui en découlent, rien ne prouverait que la connaissance qui y est renfermée remontât à plus de 500 ou 600 ans avant notre ère : ce qui est tout à fait indifférent à la question qui nous occupe.

Mais ici encore la question peut être tranchée sans la discussion intrinsèque de chaque fait, par ce théorème général : *que les Égyptiens ont toujours été d'une grande ignorance en astronomie*. C'est ce que nous allons démontrer.

1° Les Égyptiens ont toujours ignoré le fait de la précession des équinoxes.

En effet, les Grecs de l'école d'Alexandrie, qui avaient sous la main, dans la célèbre bibliothèque de cette ville, tous les monuments écrits de la science de leur époque, devaient être parfaitement au courant de la science égyptienne en particulier. De plus, pendant plusieurs siècles, ils ont été en communication intime avec les prêtres et les savants de l'Égypte ; de sorte que si le fait de la précession des équinoxes eût été connu de ceux-ci, il eût été transmis par eux, comme science égyptienne, aux Grecs d'Alexandrie. Or c'est Hipparque qui, 160 ans avant notre ère, comparant ses observations à celles d'Arystille et de Timocharis, faites 150 ans auparavant, en conclut un déplacement des étoiles parallèlement à l'écliptique. Trois cents ans après lui, Ptolémée, comparant ses nouvelles observations à celles d'Hipparque, en conclut qu'Hipparque ne s'est pas trompé, et que le mouvement du point équinoxial est désormais hors de doute. Mais il évalue mal ce déplacement, à cause de la trop grande nouveauté de l'observation et de l'imperfection de ses moyens. Si le fait eût été connu des Égyptiens, il l'eût été des Grecs par les savants de l'Égypte ; et l'on ne concevrait pas ces quatre ou cinq siècles d'observation des Grecs à la poursuite d'un fait qui leur semble nouveau et étonnant.

2° Il n'y a pas d'astronomie possible sans une mesure exacte ou du moins passable du temps. Or il s'en faut de beaucoup que les Égyptiens aient eu cette mesure précise. En effet, les Égyptiens ne connaissaient même point le cadran solaire. Cela résulte 1° de ce que Thalès, qui passa tant de temps en Égypte à étudier les sciences de ce pays, ne connaissait pas le cadran ; autrement il eût transmis à ses disciples cette invention importante, eût-il dû s'en attribuer l'honneur ; tandis que c'est un de ses disciples, Anaximène, qui passe pour l'inventeur en Grèce. 2° Hérodote, Diodore, et l'Égyptien Horus Apollo attestent que leur seul moyen de mesurer le temps consistait dans des clepsydres, instrument très-imparfait, surtout si l'on n'entretient pas le niveau constant, précaution dont les Égyptiens n'auraient pas tenu compte, si l'on s'en rapporte à Macrobe. Aussi, Hérodote, qui attribue l'invention de la géométrie aux Égyptiens, dit que, pour ce qui est du cadran, c'est aux Chaldéens qu'on le doit. Tout cela explique pourquoi, quand il n'y a rien, pour ainsi dire, qu'on n'ait découvert dans les ruines de l'Égypte, comme nos musées en font foi, on n'a rien trouvé qui ait le moindre rapport avec un cadran.

3° Ptolémée, dans son Almageste, cite continuellement les observations des Chaldéens, et ne dit pas un seul mot des Égyptiens. Donc ceux-ci n'avaient rien qui valût la peine d'être cité, et étaient bien inférieurs aux premiers. Cependant leur astronomie n'était pas fort délicate, puisque les éclipses sont observées par demi-heures.

4° Eudoxe avait passé plusieurs années en Égypte à étudier l'astronomie sous ses prêtres. Or la sphère laissée par Eudoxe était d'une grossièreté extrême, fourmillant d'impossibilités et de contradictions, comme l'a démontré Delambre. Aussi voyons-nous Hipparque attaquer la sphère d'Eudoxe comme faite par un aveugle. Donc toute la science de l'Égypte se réduisait à peu de chose. Tout ce que l'on dit des philosophes grecs qui allèrent étudier en Égypte ne prouve rien, sinon qu'ils étaient plus ignorants encore

que les Égyptiens; mais cela ne prouve pas que ceux-ci fussent habiles.

5° L'état des sciences en Égypte, à cette époque, est incompatible avec une astronomie même passable. A L'époque de Thalès, la géométrie était peu de chose, puisque ce disciple des Égyptiens invente la mesure des angles et découvre que l'angle inscrit au demi-cercle est droit. Il découvre aussi les propriétés des figures semblables, et ce n'est que bien après lui que Pythagore trouve le théorème du carré de l'hypothénuse. Or sans cette proposition et celle des lignes proportionnelles, la géométrie n'est presque rien. Conçoit-on l'astronomie sans trigonométrie, et par conséquent sans tables de sinus ou de cordes? Or, avant les découvertes de Pythagore et de Thalès, les tables de cordes et de sinus étaient impossibles : aussi les premières sont-elles dues à Hipparque, à Ménélas, à Ptolémée. Donc, peu de siècles avant notre ère, les Égyptiens étaient dans une ignorance forcée même d'une astronomie portée à un degré fort médiocre.

En vain citera-t-on l'éclipse prédite par Thalès et observée à l'époque prédite. Thalès n'avait annoncé que l'année de l'éclipse, et la période Saros des Chaldéens, qu'il pouvait connaître, était susceptible d'une bien plus grande précision. En vain dira-t-on que les Égyptiens ont connu le vrai système du monde, qu'ils ont révélé à Pythagore. S'ils ont placé le soleil au centre, c'est une idée philosophique qui leur fait honneur; et s'ils ont rangé les planètes autour de lui dans leur ordre réel, c'est qu'ils y ont été conduits par la comparaison des durées de leurs cours : or, s'il y a là de la raison, il n'y a pas de la science. Quant au nombre et aux noms des jours de la semaine, qu'on leur attribue d'après le système exposé par Dion Cassius, il ne suppose pas autre chose que l'ordre convenu dans la disposition des planètes, ordre fondé sur la durée de leurs cours plutôt que sur leur distribution dans l'espace, que peut-être même ils ne connaissaient pas. Pour ce qui est de la composition de la semaine, qu'on retrouve partout, si l'on ne voulait pas lui reconnaître son origine génésiaque, on en trouverait l'origine dans les phases de la lune.

On dira peut-être encore que les prêtres égyptiens ont caché leurs connaissances aux Grecs. Cela est facile à dire, mais cela est absurde, car ils n'avaient aucun intérêt à le faire; et, au contraire, ils devaient tenir à l'honneur de révéler leur savoir et de se faire les maîtres de leurs conquérants, d'autant plus que ceux-ci marchaient d'un tel pas dans l'étude des sciences, que les Égyptiens eussent manqué le but de leur mutisme.

Enfin, on a encore prétendu que le flambeau des sciences, après avoir longtemps brillé en Égypte, avait fini par s'éteindre. Mais, outre qu'on ne peut indiquer ni l'époque ni quelques circonstances probables de cette révolution, est-il possible qu'elle eût anéanti à la fois tous les colléges de prêtres, qui étaient les dépositaires de la science, et qui se sont toujours succédé sans interruption? Ainsi, quoi qu'on fasse, on ne peut rendre vraisemblable que les Égyptiens aient possédé une science astronomique qui suppose une haute antiquité d'observation et d'existence.

Faits du second genre.

Les représentations zodiacales trouvées, lors de l'expédition française, dans plusieurs temples de la Haute-Égypte, tels que ceux de Dendérah et d'Esné, ont donné lieu d'abord à des suppositions incroyables sur la haute antiquité de l'époque qui avait vu naître ces monuments. Comme les signes zodiacaux s'y trouvaient gravés sur deux lignes, de telle sorte que les uns paraissaient venir au devant du spectateur et les autres s'en retourner, on conclut que le point de division représentait le soleil au solstice; et comme ce point de division se trouvait à Dendérah, dans le Cancer, à Esné dans le Lion, tandis que le solstice se trouve aujourd'hui bien loin de ces constellations, par suite du mouvement du point équinoxial, on en concluait que l'époque de la sculpture de ces monuments était excessivement éloignée. Les résultats des calculs, qui tous reposaient sur des principes hypothétiques, étaient, il est vrai, fort différents : le plus hardi concluait à une date de sept mille ans avant notre ère.

Il n'est pas étonnant que les calculs aient abouti à des résultats fort divers, puisque tous partaient d'hypothèses gratuites, et que chacun faisait la sienne. Cette seule opposition de vingt théories sur les zodiaques devait suffire pour montrer le vide et la futilité de la question; cependant elle fit longtemps fracas parmi les savants. Or, voici quelques-unes des questions qui, envisagées de différentes manières, devaient nécessairement conduire à ces conclusions différentes, et dont plusieurs ne furent cependant pas même abordées.

D'abord, les divisions des zodiaques ont-elles rapport à un état déterminé du ciel?

Cet état dépend-il de la précession des équinoxes?

Est-ce l'état du ciel à l'époque de la construction des monuments, ou la représentation astronomique d'une époque antérieure?

Ne sont-ce pas de simples copies de zodiaques primitifs?

La division des signes indique-t-elle un solstice, et, dans ce cas, est-ce le solstice d'été?

Ces figures indiquent-elles les signes du zodiaque, ou simplement les constellations? ce qui conduirait à des résultats fort différents.

Les Égyptiens distinguaient-ils même les signes des constellations? dans ce cas, quelles étaient les limites de celles-ci?

Dans quelle partie de la constellation ou du signe doit se trouver le soleil pour qu'on le place dans ce signe? Est-ce au commencement, au milieu, à la fin?

Dans un autre ordre d'idées, on pouvait demander :

Si ces figures indiquaient un fait astronomique?

Si ce n'était pas plutôt un thème astrologique, ou la représentation de quelque mystère religieux?

Si même les sculptures étaient faites dans une in-

tention particulière? Si ce n'étaient pas de simples ornements d'architecture, livrés dans leur disposition au caprice du décorateur?

On voit que la plupart de ces questions sont absolument insolubles. Aussi les systèmes des savants ne furent que des œuvres d'imagination, qui aboutirent, comme cela devait être, à des résultats contradictoires. Nous passerons sous silence l'historique de ces ridicules débats, en signalant seulement parmi les théories astronomiques, celle de Visconti. Suivant ce savant, le zodiaque représentait la date de la construction du monument, non pas en tant qu'elle représentait la position du solstice dans l'écliptique, mais parce qu'elle aurait marqué le signe où se serait trouvé le soleil au commencement de l'année vague égyptienne où le monument avait été sculpté. Cette idée, extrêmement simple et infiniment plus vraisemblable par elle-même que la représentation du solstice, peut être appuyée encore par cette considération; que l'opposition de direction des signes zodiacaux est, abstraction faite de toute idée *tropique*, une disposition nécessaire pour représenter un circuit, quand ces signes sont disposés, sur des *lignes droites parallèles*, comme cela avait lieu à Dendérah. De plus, l'idée de Visconti s'accorde parfaitement avec le fait de similitude parfaite des temples d'Esné et de Dendérah, qui dans son hypothèse, n'auraient guères plus d'un siècle de différence d'âge; tandis que dans l'hypothèse solsticiale, le premier serait plus ancien que le second de 2 à 3 mille ans. Or le soleil s'étant trouvé dans le Lion depuis l'an 12 jusqu'en 138, au commencement de toutes les années vagues Egyptiennes, on voit que le temple d'Esné peut être considéré comme contemporain de notre ère.

Mais mettons de côté les systèmes, même ceux qui s'accordent avec les principes que nous défendons. Je dis que les zodiaques ne prouvent rien de ce qu'on a voulu leur faire signifier dans l'hypothèse d'une représentation solsticiale. Voici les raisons qui le prouvent, indépendamment de toute hypothèse.

1° Si les zodiaques égyptiens représentaient la position du solstice, à une haute antiquité, les Egyptiens auraient dû observer le déplacement du point solsticial. Ils l'auraient même certainement observé, puisque les deux zodiaques d'Esné et de Dendérah le placent l'un dans le Lion, l'autre dans le Cancer. Mais nous avons démontré que les Egyptiens n'avaient jamais connu la précession des équinoxes. Et les preuves que nous avons données de la découverte de ce phénomène par les Grecs d'Alexandrie sont d'autant plus frappantes, que ce fait astronomique aurait été représenté et gravé en caractères manifestes sur les monuments de l'Egypte, dans l'hypothèse de nos adversaires. Comment les astronomes grecs auraient-ils passé 4 à 5 siècles à le guetter pour ainsi dire, quand ils l'auraient eu sous les yeux. Et dans ce cas encore, les prêtres et les savants Egyptiens n'auraient-ils pas très-inutilement gardé le silence sur cette connaissance qu'ils auraient eue, comme on l'a supposé, quand elle était affichée aux yeux de tous sur les portiques de leurs temples.

2° On a lu sur ces zodiaques, qu'on prétend remonter par leur construction à une époque si reculée, des inscriptions grecques, dont quelques-unes en caractères phonétiques. Le portique du temple Dendérah, au plafond duquel est gravé le zodiaque, porte une inscription grecque qui constate qu'il a été érigé en l'honneur de Tibère. Le temple d'Esné, que son zodiaque faisait remonter à 3000 ans avant Jésus-Christ pour le moins, a une colonne sculptée et peinte dans le style du zodiaque qui est auprès. Or une inscription grecque fort lisible atteste que cet ouvrage est de la 10e année du règne d'Antonin. Ainsi, ces temples sont de l'époque romaine, comme l'avait soupçonné Visconti.

3° Une caisse de momie, rapportée de Thèbes en 1824, apprend par une inscription grecque qu'elle est celle d'un jeune homme nommé Pétaménaph, mort la 19e année du règne de Trajan. Or cette caisse offre en peinture le zodiaque de Dendérah. Donc, à coup sûr, celui-ci n'offre pas nécessairement la représentation du ciel à l'époque où on l'a peint ou sculpté. Il est à remarquer, au reste, qu'on pourrait appliquer à cette représentation de l'an 117 l'hypothèse de Visconti.

Enfin, il est aujourd'hui convenu parmi les savants que ces peintures ne sont pas des représentations astronomiques, mais de purs thèmes astrologiques, qui rendent tout à fait ridicules les théories et les calculs élaborés pendant tant d'années par les savants à leur sujet.

Mais après avoir renoncé à la haute antiquité des zodiaques d'Esné et de Dendérah; quelques savants s'en sont dédommagés sur d'autres sculptures tirées des monuments égyptiens, sur lesquelles ils ont cru reconnaître, *à certains emblêmes*, que les Egyptiens avaient connu et représenté la position des solstices et des équinoxes, tels qu'ils étaient en 1780, et en 3285. Ce résultat est tiré de sculptures exécutées sur des tombeaux et sur l'un des murs du Rhamesséum de Thèbes (1). A cela nous répondons:

1° Que l'interprétation de certains emblêmes est quelque chose de trop équivoque pour qu'on n'en puisse pas nier simplement la réalité, si elle ne s'accorde pas avec des principes reconnus certains.

2° Que cette interprétation entraînerait encore la conséquence, que la précession aurait été connue des Egyptiens; ce que nous avons prouvé faux.

3° Que l'intervalle de 1505 ans placé entre les deux époques susmentionnées, étant à peu près la valeur du vrai cycle sothiaque, qu'on aurait voulu ainsi figurer, cela est inconciliable avec l'usage postérieur du cycle fautif de 1461 ans.

4° Qu'en admettant la réalité de l'interprétation des emblêmes, il ne s'ensuivrait pas que les Egyptiens aient observé les faits qu'ils représentent et qu'ils les

(1) Voir un *Mémoire* de M. Biot, 1853.

aient représentés sur leurs monuments aux époques astronomiques auxquelles ils correspondent. Si les Égyptiens ont connu le mouvement du point équinoxial à une certaine époque, ils ont pu représenter par un calcul rétrograde des époques astronomiques qu'ils n'auraient ni observées ni connues.

De plus, cette possibilité se serait réalisée dans le cas actuel. Car l'époque solsticiale de 1780 est représentée, dit-on, au Rhamesséum. Or, ce monument est postérieur à cette époque de plus de 2 siècles. Donc on aurait certainement représenté des faits astronomiques antérieurs. Donc, on ne peut rien conclure de leur représentation, à l'égard de l'époque où cette représentation aurait été exécutée.

Enfin, les emblèmes en question, considérés en eux-mêmes, ne prouvent rien du tout, comme nous l'avons montré dans notre 13ᵉ leçon d'astronomie, *Université catholique*, tome 9.

Un troisième fait, objecté à notre chronologie, est la composition même de notre zodiaque. Tous les emblèmes étant en harmonie avec des phénomènes naturels particuliers à l'Égypte, il est très-probable que c'est là qu'il en faut placer l'origine. Mais cette harmonie n'a lieu qu'en se plaçant à une époque fort reculée, les saisons dépendant de la position des équinoxes et des solstices. On est ainsi amené à donner au Zodiaque et à l'Égypte 15000 ans d'antiquité. A cette théorie, imaginée par le fameux Dupuis, nous nous contenterons d'opposer les deux réponses suivantes :

1° L'harmonie des emblèmes avec les phénomènes particuliers à l'Égypte est fort éloignée d'être parfaite, comme on peut le voir dans les ouvrages où cette matière est traitée. Le système de l'abbé Pluche, qu'on repousse généralement, donne néanmoins des interprétations beaucoup plus naturelles que Dupuis.

2° Même en admettant le principe de Dupuis, le zodiaque égyptien pourrait ne remonter qu'à 4500 ans de nous. Il suffit d'admettre qu'au lieu de considérer les phénomènes *cosmiques*, on ait considéré les *acronyques*, ce qui revenait au même, et était d'une observation bien plus facile. C'est Dupuis lui-même qui suggère cette hypothèse très-admissible. Dans ce cas, le zodiaque remonterait à l'an 2700 avant notre ère ; ce que nous accorderions d'autant plus aisément que son invention doit être très-voisine de l'origine des choses.

3° Enfin il est aujourd'hui *démontré* que notre zodiaque est d'origine grecque, et que tout ce qui a été dit dans un autre sens n'est que l'œuvre de l'imagination. Voir à ce sujet notre 14ᵉ leçon d'astronomie, *Univ. cath.*, t. 9 ; et les derniers chapitres des *Soirées de Montlhéry*, 2ᵉ édition.

Efin nous terminerons toute cette discussion de faits par une remarque de la plus haute importance. Quand même tous ces faits seraient aussi réels et aussi bien interprétés qu'ils sont fictifs et arbitraires, quand même ils représenteraient et des époques fort éloignées de nous, et de hautes connaissances astronomiques qui auraient guidé à ces époques les constructeurs de ces monuments, il n'y aurait rien dans tout cela que la Genèse ne pût accepter ; je dis plus : la probabilité de ces faits serait toute dans l'intérêt de la Genèse.

En effet, lorsque nous considérons l'origine des nations dont nous discutons la chronologie, nous ne considérons pas l'origine du genre humain. Ces nations ont pour point de départ le déluge et la famille de Noé ; or cette famille reliait le monde postdiluvien à celui d'avant le déluge. Celui-ci qui habitait le globe depuis plus de deux mille ans, possédait des arts, des sciences, des connaissances astronomiques qui pouvaient être fort avancées ; or Noé et sa famille pouvaient, devaient même posséder au moins une partie de ces connaissances. Ils ont donc pu, ils ont dû même transmettre à leurs enfants, sinon les théories, du moins les résultats ; et il est facile de concevoir que ces premiers hommes aient connu certains faits, tels que la longueur précise de l'année, l'obliquité de l'écliptique. le retour des éclipses, le nombre et le mouvement des planètes, certaines périodes astronomiques, et entre autres la précession des équinoxes, avec une mesure assez précise de ces phénomènes. Ces hommes se seraient alors trouvés vis-à-vis de leurs pères les enfants de Noé, ce que sont tous les jours vis-à-vis de leurs maîtres des enfants qui apprennent l'astronomie, ou toute autre science, dont les résultats leur sont connus autrement que par leur propre expérience.

Ainsi nous pourrions trouver à l'origine des nations, des connaissances et des monuments qui ne supposeraient ni civilisation préalable, ni observations, ni études. On aura pu, si l'on a voulu, représenter par la position d'un solstice certains événements antérieurs remarquables, tels que l'origine d'un empire, ou le déluge lui-même, ou même la création. La science que ces résultats supposent, nous l'accorderons, mais ce sera la science antédiluvienne, une science de 2000 ans. Or cette science, qui pouvait être moindre que la nôtre, pouvait aussi lui être égale, pouvait lui être supérieure ; et cette dernière supposition est vraisemblable pour qui envisagera des astronomes, vivant et observant le ciel pendant plusieurs siècles.

Le zodiaque, que nous retrouvons à peu près le même chez tous les peuples, pourra être un monument antédiluvien qui, en ce cas, nous dispense d'expliquer des emblèmes. Dans ce cas, la division des signes aura pu être différente de celle employée postérieurement ; et comme ce zodiaque aura été longtemps copié avant qu'on pensât à le modifier d'après les nouveaux états du ciel, on pourra trouver des zodiaques qui représenteront l'état et la figuration primitifs. Ainsi, l'on parle de zodiaques indiens qui placent l'équinoxe dans le Taureau, et le solstice d'été dans le Lion. Or c'était là l'état du ciel avant 3000, époque du déluge. Un zodiaque indien place, dit-on, le solstice dans la Vierge ; mais il y était pendant les

douze siècles qui ont suivi la création. Peut-être est-ce donc là le zodiaque primitif, recopié sans correction; peut-être est-ce une composition postérieure, mais faite par un calcul rétrograde pour représenter l'état du ciel lors de la création du monde.

Ce n'est pas tout encore ; non seulement cette hypothèse est logique et vraisemblable par elle-même, mais elle rend raison d'un fait qui, dans l'hypothèse où l'on trouverait ces connaissances à l'origine des nations, est tout à fait inexplicable. Supposons en effet que les Égyptiens possédassent, il y a près de 5000 ans, des connaissances telles que la précession des équinoxes dont leurs monuments feraient foi. Nous avons démontré qu'ils ne la possédaient pas 600 ans avant notre ère, et que plus tard encore ils étaient fort ignorants. Cette sorte de contradiction s'explique fort bien, non par une extinction du flambeau des sciences qu'on ne peut concevoir et qui n'a laissé nulles traces, mais par la théorie diluvienne que nous exposons. Ainsi, les enfants de Noé auront donné aux leurs certaines connaissances astronomiques, *mais simples résultats sans théorie*, qui auront suffi dans les premiers temps pour produire les monuments que nous supposons. Mais le genre humain, à cette époque, entraîné tout entier vers la recherche des besoins matériels, et livré forcément à une vie sauvage, a dû être longtemps avant d'avoir acquis à quelques-uns le loisir nécessaire pour fonder les sciences. Les résultats confiés à la mémoire et non à l'intelligence, auront fini par s'oublier, ou du moins se gâter, et la science, recommencée tout entière, sera restée au-dessous de ce qu'elle était à l'époque du déluge. C'est ainsi que la science apparente des premières époques se concilie avec l'ignorance d'époques postérieures assez récentes.

Il résulte de tout cela que la science antébiblique des peuples primitifs n'est nullement prouvée; que dans le cas où elle serait constatée, elle s'accorderait fort bien avec la Genèse; que celle-ci donnerait, dans ce cas, la solution d'un problème insoluble hors du système mosaïque; de sorte que la thèse de nos adversaires, s'ils avaient raison sur les faits, serait beaucoup plus favorable que contraire à l'histoire de la Genèse.

Ibid. — Tour de Babel.

L'histoire de la tour de Babel a donné lieu à plusieurs objections dont voici les principales :

1° A-t-il pu exister, cent ans après le déluge, une population capable de bâtir une ville et une tour telle que l'Écriture nous la représente?

2° L'histoire de la confusion des langues s'accorde-t-elle avec ce que nous connaissons de l'histoire du langage?

3° Ne devrait-il pas exister chez les peuples primitifs un souvenir bien clair de cette histoire?

Voici les réponses à ces questions.

A la première :

Il est absolument possible qu'il ait existé, au bout de cent ans, assez d'hommes pour opérer la tentative dont parle l'Écriture. Il nous suffira de renvoyer sur ce sujet aux calculs d'Euler.

Mais cette difficulté, si c'en est une, devient nulle dans le système des Septante, puisqu'alors il y aurait eu cinq siècles depuis le déluge, ce qui fournirait aisément plusieurs millions d'hommes. Du reste, il ne résulte nullement du récit de Moïse, que tout ce qu'il y avait d'hommes sur la terre ait concouru à l'édification de la tour. Des tribus pouvaient être déjà établies sur différents points du globe, comme probablement en Égypte, où il paraît par l'Écriture que Cham s'établit de bonne heure.

A la seconde :

De quelque manière qu'on considère les rapports des langues entre elles, on n'y trouve rien qui contredise le récit de Moïse. Si on les suppose dériver toutes d'une langue primitive, ces dérivations étant telles néanmoins qu'elles forment autant d'idiômes mutuellement inintelligibles les uns pour les autres, la confusion babélique a pu consister en la formation de ces idiômes affinés, mais tels pourtant que les hommes qui les parlèrent d'abord ne purent s'entendre. Si, au contraire, il y a plusieurs langues-mères essentiellement différentes, la difficulté devient tout à fait nulle.

De plus, l'impossibilité bien manifeste où se trouve l'homme de se former une langue, mène directement à la nécessité des langues révélées. Dès lors, la variété des idiômes s'accorde parfaitement avec le récit de Moïse; si on en fait abstraction, cette différence ne saurait s'expliquer.

A la troisième :

Quand même le souvenir de la tour de Babel ne se serait point conservé dans la mémoire des peuples, cela ne prouverait rien contre le récit de Moïse. Car 1° les hommes tombés après le déluge dans l'état sauvage, où les retint forcément la nécessité de pourvoir à leurs besoins physiques, ont pu et dû perdre le souvenir des faits primitifs, comme cela arriverait encore si une cause quelconque amenait aujourd'hui l'extinction complète et prolongée des arts et des sciences; à peine si des événements tels que le déluge universel pourraient se perpétuer dans la mémoire des hommes. 2° Pour que le silence de l'histoire des peuples prouvât quelque chose contre le récit de Moïse, il faudrait qu'il existât quelque part une histoire de ces temps primitifs, histoire authentique, et telle que la tour de Babel et la confusion des langues y dût nécessairement trouver place. Or, hors de la Genèse, une telle histoire n'existe pas; cette époque est partout une ère mythologique, ce qui prouve que les peuples avaient tous perdu la mémoire des faits quelconques qui ont occupé cette époque : donc le silence général ne prouverait rien.

Mais, de plus, le fait d'un oubli général est faux en lui-même, puisque l'histoire de Moïse est là pour donner le démenti à cette assertion. On ne peut pas ne pas considérer Moïse comme un historien grave, puisqu'il écrivait pour un peuple contemporain aussi près que lui de l'origine des choses, et qui avait dû en conserver le souvenir, sans quoi Moïse s'exposait à voir traiter de fable son récit sur un fait qui eût été encore trop récent pour que l'histoire, ou du moins les traditions des Israélites, ne lui eussent donné le démenti s'il eût été faux.

Enfin il est permis de regarder, comme ayant pour origine l'événement de la tour de Babel, la fable de l'insurrection des Titans contre Jupiter. La similitude du récit n'est nullement une preuve de la communauté d'origine, mais elle s'accorde avec le récit de Moïse, et peut en être considérée comme l'altération. L'époque où la mythologie grecque place cette tentative audacieuse, entre tout à fait dans le système mosaïque, puisque c'est une insurrection des premiers hommes; c'est un fait primitif placé à l'origine de la race humaine.

Ainsi, nous retrouvons la tour de Babel et dans l'histoire sérieuse de Moïse, et dans la mythologie grecque; les autres histoires ne font autre chose que garder le silence sur un fait d'une époque pour laquelle l'histoire n'existe pas. Enfin il n'est pas jusqu'aux débris de ce monument célèbre qu'on n'ait peut-être retrouvés. Le temple de Bélus, et le monument de brique qui existe encore sur les ruines de Babylone et qui est connu sous le nom de Birs-Nemrod, peuvent prétendre chacun à l'honneur de représenter la célèbre Babel. Il est difficile de décider sur ce point, comme aussi de prouver que ces monuments doivent être l'un ou l'autre la fameuse tour; mais cela est *possible*, et l'existence de monuments qui *peuvent* être celui-là, est certainement un fait très-favorable à *la narration* de Moïse (1).

(1) Voir, pour la description de ces monuments, différents ouvrages, mais en particulier les *Annales de philosophie chrétienne.*

Cap. 11, v. 32 : .....*Thare mortuus est* 205 *ann*.....

La contradiction qui existe entre l'âge de la mort de Tharé et celui de la vocation d'Abraham a donné lieu à différents systèmes (voir le Conciliatorium biblicum de Frassen, tome 3 de cet ouvrage). La solution la plus simple de cette difficulté et celle qui nous paraît la seule vraisemblable, consiste à substituer au nombre 205 que portent l'Hébreu et les Septante, celui de 145 que donne le Pentateuque samaritain pour l'époque de la mort de Tharé. La difficulté s'évanouit dès lors entièrement.

Cap. 19, v 25. — *Destruction de Sodome.*

L'histoire de la destruction de Sodome donne lieu à une difficulté qui passe pour assez grave.

On considère le lac Asphaltite comme occupant l'emplacement des cinq villes de la Pentapole, et même comme ayant été formé par leur destruction. Mais ce lac a dû exister de tout temps, car il est le débouché du Jourdain, et il est le fond d'un bassin dont la ceinture rocheuse n'a pu, à aucune époque, donner issue à ce fleuve du côté du sud, vers la mer Rouge. Les pentes des rivières du pays sont toutes vers le lac, aucune vers la mer Rouge. C'est donc là un état primitif qui ne permet pas de supposer que le lac soit une création postérieure due à l'éversion de Sodome et des autres villes coupables.

Réponses à cette objection.

1° Le sol a pu être dénaturé par la catastrophe, et une éruption volcanique suscitée par la colère divine, combinée avec un tremblement de terre, et telle autre révolution extraordinaire a pu changer une plaine en un vaste bassin entouré d'une ceinture plus ou moins élevée, qui aurait fermé toute issue au Jourdain, dans l'hypothèse où celui-ci se serait rendu à la mer Rouge.

Ce qui confirme cette hypothèse, c'est la longue vallée de l'Occadi el Araba qui court depuis le lac jusqu'à la mer Rouge, et qui a tout à fait la physionomie du bassin d'un fleuve, et qu'on peut supposer avoir été le lit du Jourdain. Que tous les courants du pays aient leur pente vers le lac, c'est une conséquence de la disposition *actuelle* du terrain, mais rien ne prouve qu'il en ait toujours été ainsi. On connaît une foule d'exemples de terrains déformés, soit par soulèvement, soit par dépression, et par suite de changements dans les pentes et les directions des courants. Au reste, le pays n'a pas encore été assez étudié pour qu'on puisse établir des conclusions physiques un peu sûres sur son état passible à une époque fort reculée.

2° Rien ne prouve, et la Genèse ne dit pas que le lac Asphaltite ait été formé postérieurement sur les ruines de Sodome. Il a pu exister de tout temps, et être le débouché du Jourdain; comme aussi les villes de la Pentapole pouvaient être sur ses bords. Or, si Dieu a voulu ruiner le pays, et *evertere omnem circà regionem*, comme le dit Moïse, il a dû, il a pu surtout en résulter un grand changement dans le niveau du lac, de sorte que les villes détruites ont pu être englouties soit alors, soit postérieurement; et de plus la catastrophe en bouleversant le terrain a pu changer à la fois et la qualité et l'étendue des eaux du lac. Comme nous ne savons pas au juste en quoi a consisté la catastrophe, nous ne pouvons préciser ses résultats; et nous ne savons autre chose, si ce n'est que tout le pays a été bouleversé; on peut donc établir sur cette base différentes hypothèses; mais il n'y a absolument rien qui prouve que le lac n'existait pas antérieurement; car l'expression *ubi nunc est mare salis*, peut très-bien s'expliquer, dans le sens d'une extension extraordinaire, en conséquence d'un changement de niveau.

Exod., chap. 1, vers. 8. — *Interea surrexit in Ægypto rex novus qui non cognoscebat Joseph.*

Ce verset donne lieu à deux problèmes historiques 1° On demande sous lequel des rois d'Égypte se passa l'histoire de Joseph; 2° quels sont ceux sous lesquels eurent lieu la naissance de Moïse et la sortie de l'Égypte. Nous renvoyons l'examen de cette seconde question au livre de l'Exode. Disons quelques mots de la première.

Les anciens Pères, Eusèbe en particulier, ont placé l'histoire de Joseph sous le règne des rois pasteurs et l'ont fait ministre de l'un de ces souverains qui régnèrent sur une partie de la basse Égypte, tandis que la 17e dynastie thébaine occupait la haute. Les partisans modernes de ce système ont cité à l'appui le verset ci-dessus. Après la restauration de la monarchie égyptienne, il n'est pas étonnant, dit-on, que le roi égyptien n'ait pas connu le ministre d'un des rois pasteurs, et n'ait porté aucun intérêt aux enfants d'Israël.

Ces raisons sont d'une faiblesse extrême, et les dates bien établies de ces divers événements ne permettent pas de faire coïncider l'histoire de Joseph avec la domination des pasteurs. En effet, ceux-ci ne furent maîtres que d'une partie de l'Égypte, et furent toujours en guerre avec les autres souverains du pays. Or le récit de Moïse suppose visiblement que Joseph fut le ministre d'un souverain de toute l'Égypte; aussi Moïse fait-il remarquer que l'exemption accordée par Joseph aux prêtres, subsistait encore à son époque. D'où il suivrait que le régime social et administratif de toute l'Égypte aurait été, après la restauration, celui qu'auraient établi les rois pasteurs dans leur coin usurpé; ce que la guerre et la haine éternelle des Égyptiens pour ces barbares rendent extrêmement peu vraisemblable.

Le verset qui nous occupe ne peut pas être pris à la lettre. Car en supposant même que Joseph ait été ministre d'un roi pasteur, le rôle qu'il avait joué, et la trace vivante qu'il y avait laissée par l'établissement de la nation israélite, devait nécessairement le faire connaître de la dynastie restaurée, et de toute l'Égypte. Car d'ailleurs puisque ce roi nouveau s'occupait des enfants d'Israël qu'il distinguait des Égyptiens, il est clair qu'il ne devait pas ignorer leur origine. Le mot *cognoscere* doit s'entendre dans le sens restreint de contemporanéité. Ce roi *nouveau* n'avait pas vu Joseph, mort avant lui; il n'avait aucune liaison avec lui, aucune reconnaissance pour lui; il put donc se livrer sans remords à sa jalousie contre les Israélites.

En supposant que par l'aversion des Égyptiens pour les pasteurs dont parle Pharaon à Joseph en introduisant sa famille en Égypte, il fasse allusion aux rois pasteurs, il est encore plus clair que ce Pharaon n'est pas un de ces rois, puisqu'il parlerait de ses sujets comme d'ennemis naturels de tout ce qui aurait rapport aux rois pasteurs. Mais nous devons dire ici, que, quand bien même on admettrait comme un fait authentique cette histoire si peu vraisemblable des rois pasteurs, la phrase de Moïse n'aurait aucun rapport à cela. Car il est bien évident que la haine des Égyptiens pour des barbares pasteurs ou nomades qui les avaient conquis et opprimés ne pouvait s'étendre à tous les hommes quelconques qui nourrissaient des troupeaux; car il suivrait de là que les Égyptiens n'auraient pas eu de bétail, ce qui est absurde, d'autant plus que Pharaon lui-même en fait ses propres bergers. Le mot *aversantur* doit se prendre simplement dans le sens de *mépris;* la caste des pasteurs était réputée *vile* chez les Égyptiens; et c'est pour l'honneur de sa famille que le préjugé égyptien aurait frappé de déshonneur, que Pharaon recommande à Joseph de taire la profession de ses frères (1).

Enfin les dates historiques placent l'histoire de Joseph beaucoup plus tard que la domination des pasteurs. En effet, l'Exode eut lieu en 1491. Les 215 ans que les enfants de Jacob passèrent en Égypte, reportent leur entrée dans ce pays à 1706, et il ne peut y

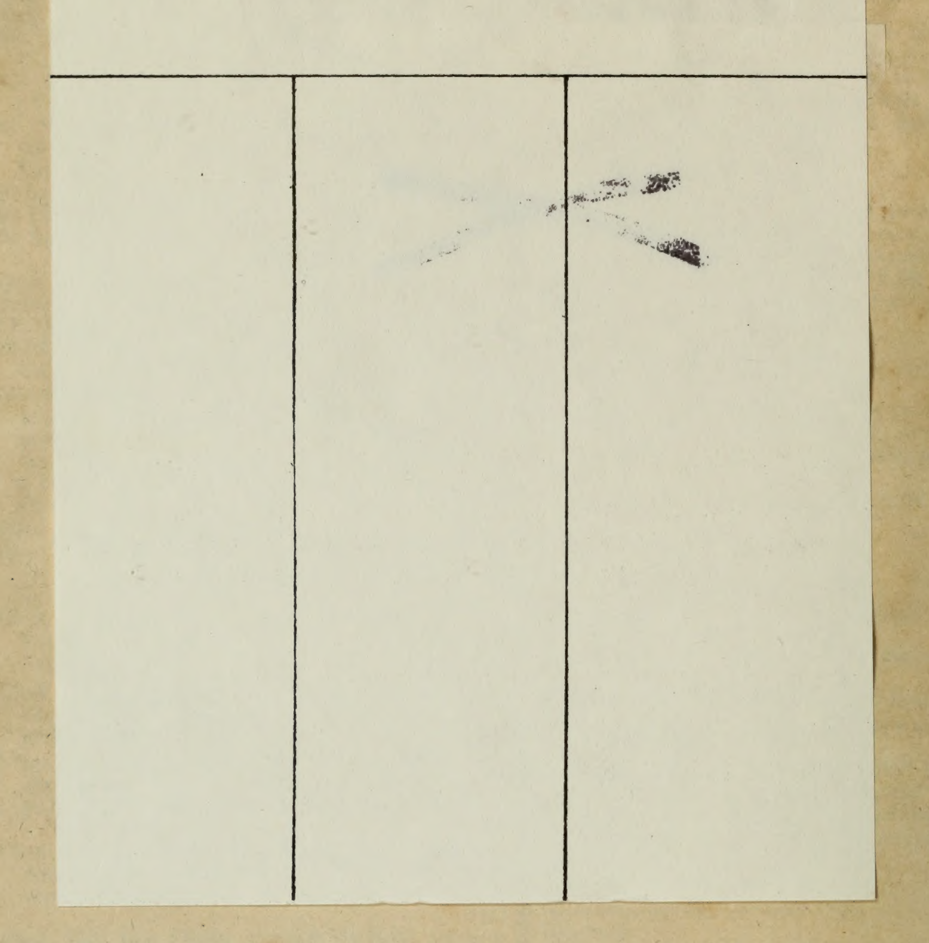
(1) Le mot grec βδέλυγμα signifie *puanteur*, objet de *dégoût*.

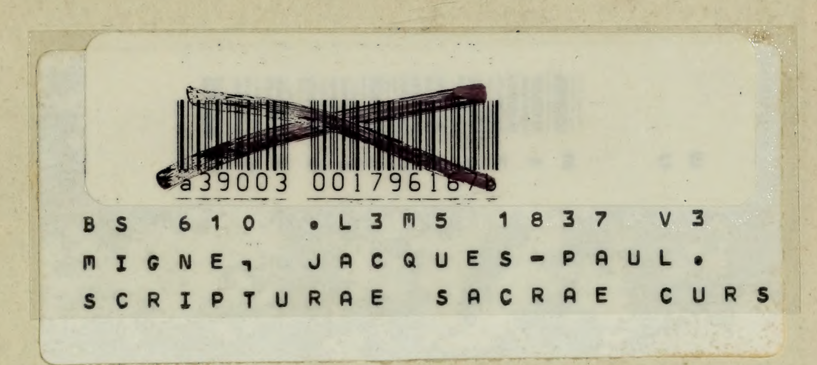
avoir sur ce résultat qu'un très-petit nombre d'années d'incertitude. Or les rois pasteurs furent expulsés par Thautmasis I, roi de la 18ᵉ dynastie qui remonte à 1830. L'histoire de Joseph ne peut donc se rapporter qu'aux règnes des premiers rois de la 18ᵉ. Mais l'excessive incertitude de la chronologie égyptienne ne permet pas de fixer entièrement son opinion sur ce point. Nous reviendrons sur ce sujet en discutant l'époque et le règne sous lequel les Hébreux sortirent de l'Égypte.

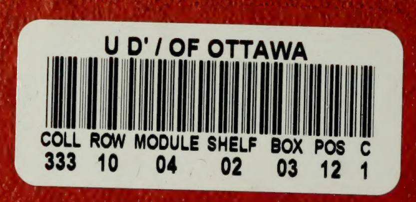
INDEX RERUM.

FINIS TOMI TERTII SCRIPTURÆ SACRÆ.

a39003 001796167b
BS 610 .L3M5 1837 V3
MIGNE, JACQUES-PAUL.
SCRIPTURAE SACRAE CURS

U D' / OF OTTAWA
COLL ROW MODULE SHELF BOX POS C
333 10 04 02 03 12 1